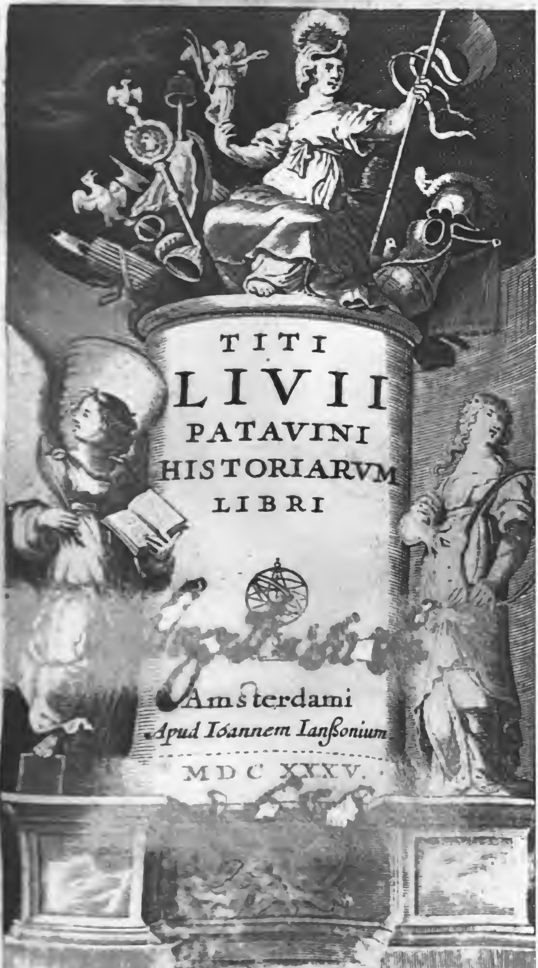

TITI
LIVII
PATAVINI
HISTORIARVM
LIBRI
Amsterdami
Apud Ioannem Ianssonium
MDC XXXV.

TITI LIVII PATAVINI HISTORIARUM Ab Vrbe Condita DECADIS PRIMÆ LIBER PRIMVS

BREVIARIVM LIBRI.

ÆNeæ in Italiam adventus. Ascanii & Silviorum res regnaque. Romulus & Remus nati. Roma condita. Bellum cum Sabinis. Res à Romulo publicè & privatim gesta. Numæ regnum delatum. Quæ ad sacra pertinent instituta. Tullus Hostilius rex creatus. Albani domiti. Tergeminorum pugna. Alba diruta, incolis Romam concedentibus. Bellum Sabinis illatum. Ancus Marcius rex designatus. Latini domiti. Politorium dirutum. Vrbis fines aucti. Tarquinii nomen, origo, & regnum. Latini subacti. Bellum Sabinorum. Attii Navii auguris factum. Victi Sabini. Servius Tullius rex lectus Vejentes & Etrusci ab eo fusi. Census actus. Lustrum conditum. Pomœria Urbis prolata. Regnum à Tarquinio Superbo invasum. Bellum ejus cum Volscis. Stuprum Lucretiæ. Tarquinius exactus, & cum eo regum potestas & nomen. L. Iunius Brutus, & L. Tarquinius Collatinus primi Consules facti.

FActurusne operæ precium sim, si à primordio urbis res populi Romani perscripserim, nec satis scio; nec, si sciam, dicere ausim, quippe qui cum veterem, tum vulgatam esse rem videam, dum novi semper scriptores, aut in rebus certius aliquid allaturos se, aut scribendi arte rudem vetustatem superaturos credunt. Vtcunq; erit, juvabit tamen rerum gestarum memoriæ principis terrarum populi, pro virili parte & meipsum consuluisse. Etsi in tanta scriptorum turba, mea fama in obscuro sit; nobilitate ac magnitudine eorum, qui nomini officient meo, me consoler. Res est præterea & immensi operis, ut quæ supra

 septin-

septingentesimum annũ repetatur: & quę ab exiguis profecta initiis, eo creverit, ut jam magnitudine laboret sua: & legentium plerisque haud dubito, quin primæ origines, proximaq; originibus, minus præbitura voluptatis sint, festinantibus ad hęc nova, quibus jam pridem prævalentis populi vires se ipsæ conficiunt: Ego contra hoc quoque laboris præmium petam, uti me à conspectu malorum, quæ nostra tot per annos vidit ætas, tantisper certe, dum prisca illa tota mente repeto, avertam, omnis expers curæ, quæ scribentis animum, etsi non flectere à vero, solicitum tamen efficere possit. Quæ ante conditam condendamve urbem, poeticis magis decora fabulis, quam incorruptis rerum gestarum monumentis traduntur, ea nec affirmare, nec refellere, in animo est. Datur hæc venia antiquitati, ut miscendo humana divinis, primordia urbium augustiora faciat. Et, si cui populo licere oportet, consecrare origines suas, & ad Deos referre auctores: ea belli gloria est populo Romano, ut cum suum, conditorisque sui parentem Martem potissimum ferat: tam & hoc gentes humanæ patiantur æquo animo, quam imperium patiuntur. Sed hæc & his similia utcunque animadversa, aut existimata erunt, haud in magno equidem ponam discrimine. Ad illa mihi pro se quisque acriter intendat animum, quæ vita, qui mores fuerint: per quos viros, quibusque artibus, domi militiæque, & partum & auctum imperium sit. labente deinde paulatim disciplina, velut desidentes primo mores sequatur animo: deinde ut magis magisque lapsi sint, tum ire cœperint præcipites, donec ad hæc tempora, quibus nec vitia nostra, nec remedia pati possumus, perventum est. Hoc illud est præcipue in cognitione rerum salubre ac frugiferum, omnis te exempli documẽta in illustri posita monumento intueri: inde tibi tuæque reipublicæ quod imitere, capias: inde fœdum inceptu, fœdum exitu, quod vites. Cæterum aut me amor negotii suscepti fallit, aut nulla unquam respublica nec major, nec sanctior, nec bonis exemplis ditior fuit: nec in quam tã sero avaritia luxuriaque immigraverint: nec ubi tantus, ac tã diu paupertati ac parsimoniæ honos fuerit: adeo quanto rerũ minus tanto minus cupiditatis erat. Nuper divitiæ avaritiam, & abundantes voluptates desiderium per luxum atq; libidinem pereundi perdendique omnia invexere. Sed quærelæ, ne tum quidem gratæ futuræ, cum forsitan & necessariæ erunt, ab initio certe tantæ ordiundæ rei absint, cum bonis potius omnibus, votisque ac precationibus deorum dearumque, si ut poetis nobis quoq; mos esset libẽtius inciperemus, ut orsis tantum operis successus prosperos darent.

IAm primum omnium satis constat Troja capta in cæteros sævitum esse Trojanos; duobus, Ænea Antenoreque, & vetusti jure hospitii, & quia pacis reddendæque Helenæ semper auctores fuerant, omne jus belli Achivos abstinuisse. Casibus deinde variis Antenorem cum multitudine Henetum, qui seditione ex Paphlagonia pulsi, & sedes & ducem, rege Pylæmene ad Trojam amisso, quærebant, venisse in intimum maris Adriatici sinum: Euganeisque qui inter mare, alpesque incolebant pulsis, Henetos, Trojanosque eas tenuisse terras: & in quem primum egressi sunt locum, Troja vocatur; pagoque inde Trojano nomen est, gens universa Veneti appellati. Æneam ab simili clade domo profugum, sed ad majora initia rerum ducentibus fatis, primo in Macedoniam venisse: inde in Siciliam quærentem sedes delatum: ab Sicilia classe Laurentem agrum tenuisse. Troja & huic loco nomen est: ibi egressi

egressi Trojani, ut quibus ab immenso prope errore nihil præter arma & naves superesset, cum prędam ex agris agerent, Latinus rex Aboriginesque, qui tum ea tenebant loca, ad arcendam vim advenarum armati ex urbe atque agris concurrunt. Duplex exinde fama est: alii prælio victum Latinum pacem cum Ænea, deinde affinitatem junxisse tradunt. alii cum instructæ acies constitissent, priusquam signa canerent, processisse Latinum inter primores, ducemque advenarum evocasse ad colloquium: percunctatum deinde, qui mortales essent, unde, aut quo casu profecti domo, quidve quærentes in agrum Laurentem exissent. Postquam audierit multitudinem Trojanos esse: ducem Æneam, filium Anchisæ & Veneris: cremata patria & domo profugos, sedem, condendæq; urbi locum quærere, & nobilitatem admiratum gentis virique, & animum vel bello, vel paci paratum. dextera data fidem futuræ amicitiæ sanxisse. Inde fœdus ictum inter duces, inter exercitus salutationem factam. Æneam apud Latinum fuisse in hospitio. ibi Latinum apud penates Deos domesticum publico adjunxisse fœdus, filia Æneæ in matrimonium data, ea res utique Trojanis spem affirmat tandem stabili certaque sede finiendi erroris. Oppidum condunt; Æneas ab nomine uxoris Lavinium appellat. brevi stirps quoque virilis ex novo matrimonio fuit. cui Ascanium parentes dixere nomen. Bello deinde Aborigines Trojanique simul petiti. Turnus rex Rutulorum, cui pacta Lavinia ante adventum Æneæ fuerat, prælatum sibi advenam ægre patiens, simul Æneæ Latinoque bellum intulerat. Neutra acies læta ex eo certamine abiit. victi Rutuli: victores Aborigines Trojanique ducem Latinum amisere. Inde Turnus Rutulique diffisi rebus, ad florentes Etruscorum opes, Mezentiumque eorum regem confugiunt, qui Cære opulento tum oppido imperitans, jam inde ab initio minime lætus novæ origine urbis, & tum nimio plus quam satis tutum esset accolis, rem Trojanam crescere ratus, haud gravatim socia arma Rutulis junxit. Æneas adversus tanti belli terrorem, ut animos Aboriginum sibi conciliaret; ne sub eodem jure solum, sed etiam nomine omnes essent; Latinos utramque gentem appellavit. nec deinde Aborigines Trojanis studio ac fide erga regem Æneam cessere. fretusque his animis coalescentium indies magis duorum populorum Æneas, quanquam tanta opibus Etruria erat, ut jam non terras solum, sed mare etiam per totam Italiæ longitudinem ab Alpibus ad fretum Siculum fama nominis sui implesset: tamen cum mœnibus bellum propulsare posset, in aciem copias eduxit. Secundum inde prælium Latinis, Æneæ etiam ultimum operum mortalium fuit. Situs est, quemcunque eum dici jus fasque est, super Numicium flumen: Iovem indigetem appellant: Nondum maturus imperio Ascanius Æneæ filius erat, tamē id imperium ei ad puberem ætatem incolume mansit, tantisper tutela muliebri (tanta indoles in Lavinia erat) res Latina & regnum avitum, paternumque puero stetit. Haud nihil ambigam (quis enim rem tam veterem pro certo affirmet?) hiccine fuerit Ascanius, an major, quam hic, Creusa matre Ilio incolumi natus, comesque inde paternæ fugæ, quem Iulum eundem Iulia gens auctorem nominis sui nuncupat. is Ascanius, ubicunque & quacunque matre genitus (certe natum Ænea constat) abundante Lavinii multitudine, florentem jam (ut tum res erant) atque opulentam urbem matri, seu novercæ reliquit: novam ipse aliam sub Albano mōte condidit. quæ ab situ porrectæ in dorso urbis, Longa Alba appellata: Inter Lavinium & Albam

Longam coloniam deductam triginta ferme interfuere anni. tantum tamen opes creverant, maxime fusis Etruscis, ut ne morte quidem Æneæ, nec deinde inter muliebrem tutelam, rudimentumque primum puerilis regni movere arma, aut ulli alii accolæ ausi sint. Pax ita convenerat, ut Etruscis Latinisque fluvius Albula, quem nunc Tiberim vocant, finis esset. Silvius deinde regnat Ascanii filius, casu quodam in silvis natus. is Æneam Silvium creat; is deinde Latinum Silvium. ab eo coloniæ aliquot deductæ, Prisci Latini appellati. mansit Silvium postea omnibus cognomen, qui Albæ regnarunt. Latino Alba ortus, Alba Atys, Aty Capys, Capy Capetus, Capeto Tiberinus, qui in trajectu Albulæ amnis submersus, celebre ad posteros nomen flumini dedit: Agrippa inde Tiberini filius, post Agrippam Romulus Silvius à patre accepto imperio regnat. Aventino fulmine ipse ictus, regnum per manus tradidit. is sepultus in eo colle, qui nunc est pars Romanæ urbis, cognomen colli fecit. Proca deinde regnat. is Numitorē atque Amulium procreat. Numitori, qui stirpis maximus erat, regnum vetustum Silviæ gentis legat. plus tamen vis potuit, quam voluntas patris, aut verecundia ætatis. pulso fratre, Amulius regnat. addit sceleri scelus. stirpem fratris virilem interimit: fratris filiæ Rheæ Silviæ per speciem honoris, cum Vestalem eam legisset, perpetua virginitate spem partus adimit: Sed debebatur (ut opinor) fatis tantæ origo urbis, maximique secundum deorum opes imperii principium. vi compressa Vestalis, cum geminum partum edidisset (seu ita rata, seu quia deus auctor culpæ honestior erat) Martem incertæ stirpis patrem nuncupat. sed nec dii, nec homines aut ipsam aut stirpem à crudelitate regia vindicāt: sacerdos vincta in custodiam datur, pueros in profluentem aquam mitti jubet. Sorte quadam divinitus super ripas Tiberis effusus lenibus stagnis, nec adiri usquam ad justi cursum poterat amnis, & posse quamvis languida mergi aqua infantes, spem ferentibus dabat. ita velut defuncti regis imperio, in proxima alluvie, ubi nunc vicus Ruminalis est (Romularem vocatam ferunt) pueros exponunt. vastæ tum in iis locis solitudines erant. Tenet fama, cum fluitantem alveum, quo expositi erant pueri, tenuis in sicco aqua destituisset, lupam sitientem ex montibus qui circa sunt ad puerilem vagitum cursum flexisse: eam summissas infantibus adeo mitem præbuisse mammas, ut lingua lambentem pueros magister regii pecoris invenerit (Faustulo fuisse nomen ferunt) ab eo ad stabula Laurentiæ uxori educandos datos. Sunt, qui Laurentiam vulgato corpore lupam inter pastores vocatam putent: inde locum fabulæ ac miraculo datum. Ita geniti, ita educati. Cum primum adolevit ætas, nec in stabulis, nec ad pecora segnes, venando peragrare circa saltus. hinc robore corporibus animisque sumto, jam non feras tantum subsistere, sed in latrones præda onustos impetum facere, pastoribusque rapta dividere: & cum his crescente indies grege juvenum, seria ac jocos celebrare: Iam tum in Palatino monte Lupercal hoc fuisse ludicrum ferunt, & à Palanteo urbe Arcadica Palantium, deinde Palatinum montem appellatum. ibi Evandrum, qui ex eo genere Arcadum multis ante tempestatibus ea tenuerat loca, solenne allatum ex Arcadia instituisse, ut nudi juvenes Lycæum Pana venerantes, per luxum atque lasciviam currerent. quem Romani deinde vocarunt *Inuum*. huic deditis ludicro, cum solenne notum esset, insidiatos ob iram prædæ amissæ latrones, cum Romulus vi se defendisset, Remum cepisse: captum regi Amulio tradidisse, ultro accusantes

cusantes, crimini maxime dabant, in Numitoris agros ab his impetum fieri: *inde eos collecta juvenum manu hostilem in modum prædas agere. Sic Numitori ad supplicium Remus deditur.* Iam inde ab initio Faustulo *spes fuerat, regiam stirpem apud se educari: nam & expositos jussu* regis infantes sciebat, & tempus, quo ipse eos sustulisset, ad idipsum congruere; sed rem immaturam, nisi aut per occasionem, aut per necessitatem aperiri noluerat. necessitas prior venit. ita metu subactus, Romulo rem aperit. Forte & Numitori, cum in custodia Remum haberet, audisserque geminos esse fratres, comparando eorum ætatem, & ipsam minime servilem indolem, tetigerat animum memoria nepotum: sciscitandoque eodem pervenit, ut haud procul esset, quin Remum agnosceret. ita undique regi dolus nectitur: Romulus non cum globo juvenum (nec enim erat ad vim apertam par) sed aliis alio itinere jussis certo tempore ad regiam venire pastoribus, ad regem impetum facit: & à domo Numitoris alia comparata manu adjuvat Remus. ita regem obtruncant. Numitor inter primum tumultum hostes invasisse urbem, atque adortos regiã dictitans, cum pubem Albanam in arcem præsidio armisque obtinendam advocasset: posteaquam juvenes perpetrata cæde pergere ad se gratulantes vidit; ex templo advocato concilio, scelera in se fratris, originem nepotum, ut geniti, ut educati, ut cogniti essent, cædem deinceps tyranni, seque ejus auctorem ostendit. Iuvenes per mediam concionem agmine ingressi, cum avum regem salutassent, secuta ex omni multitudine consentiens vox, ratum nomen, imperiumque regi effecit. Ita Numitori Albana permissa re, Romulum Remumque cupido cepit, in iis locis ubi expositi, ubique educati erant, urbis condendæ: & supererat multitudo Albanorum Latinorumque: ad id pastores quoque accesserant, qui omnes facile spem facerent, parvam Albam, parvum Lavinium, præ ea urbe quæ conderetur, fore. Intervenit deinde his cogitationibus avitum malum, regni cupido, atque inde fœdum certamen coortum à satis miti principio: quoniam gemini essent, nec ætatis verecundia discrimen facere posset, ut Dii, in quorum tutela ea loca essent, auguriis legerent, qui nomen novæ urbi daret, qui conditam imperio regeret. Palatinum Romulus, Remus Aventinum ad inaugurandum templa capiunt. Priori Remo augurium venisse fertur, sex vultures: jamque nunciato augurio, cum duplex numerus Romulo se ostendisset, utrumque regem sua multitudo consalutaverat. tempore illi præcepto, at hi numero avium regnum trahebant. Inde cum altercatione congressi, certamine irarum ad cædem vertuntur. ibi in turba ictus Remus cecidit. Vulgatior fama est, ludibrio fratris Remum novos transiluisse muros: inde ab irato Romulo (cum verbis quoque increpitans adjecisset: *Sic deinde quicunque alius transiliet mœnia mea*) interfectum. Ita solus potitus imperio Romulus; condita urbs conditoris nomine appellata. Palatinum primum, in quo ipse erat educatus, muniit: sacra diis aliis Albano ritu, Græco Herculi, ut ab Evandro instituta erant, facit. Herculem in ea loca Geryone interemto boves mira specie abegisse memorant, ac prope Tiberim fluvium, qua præ se armentum agens, nando trajecerat, loco herbido, ut quiete & pabulo læto reficeret boves, ipsum fessum via procubuisse. ibi cum eũ cibo vinoq; gravatũ sopor oppressisset, pastor accola ejus loci, nomine Cacus, ferox viribus, captus pulchritudine boum, cum avertere eam prędam vellet; quia, si agendo armentum in speluncam compulisset, ipsa vestigia quærentem

tem dominū eo deductura erant: aversos boves eximium quemque pulchritudine caudis in speluncam traxit. Hercules ad primam auroram somno excitus, cum gregem perlustrasset oculis, & partem abesse numero sensisset, pergit ad proximam speluncam, si forte eo vestigia ferrent, quæ ubi omnia foras versa vidit, nec in partem aliam ferre: confusus atque incertus animi, ex loco infesto agere porro armentum occepit. Inde cum actæ boves quædam ad desiderium (ut fit) relictarum mugissent, reddita inclusarum ex spelunca boum vox Herculem convertit. quem cum vadentem ad speluncam Cacus vi prohibere conatus esset; ictus clava, fidem pastorum nequicquam invocans morte occubuit. Evander tum ea, profugus ex Peloponneso, auctoritate magis quam imperio regebat loca: venerabilis vir miraculo literarum. rei novæ inter rudes artium homines, venerabilior divinitate credita Carmentæ matris, quam fatiloquam ante Sibillæ in Italiam adventum, miratę hæ gentes fuerant: is tum Evander concursu pastorum trepidantium circa advenam manifestæ reum cædis excitus postquam facinus facinorisque causam audivit: habitum formamque viri aliquantum ampliorem augustioremque humana intuens, rogitat qui vir esset. ubi nomen patremque ac patriam accepit; *Iove nate, Hercules, salve,* inquit, *te mihi mater veridica interpres deum auctūrum cœlestium numerum cecinit: tibique aram hic dicatū iri, quam opulentissima olim in terris gens Maximam vocet, tuoque ritu colat.* Dextra Hercules data, accipere se omen, impleturumque fata, ara condita atque dicata, ait. Ibi tum primum bove eximia capta de grege, sacrum (adhibitis ad ministerium dapemque Potitiis ac Pinariis, quæ tum familiæ maxime inclytæ ea loca incolebant) factum. Forte ita evenit, ut Potitii ad tempus præsto essent, iisque exta apponerentur. Pinarii extis adesis ad ceteram venirent dapem. inde institutum mansit, donec Pinarium genus fuit, ne extis solennibus vescerentur. Potitii ab Evandro edocti, antistites sacri ejus per multas ætates fuerunt, donec tradito servis publicis solenni familiæ ministerio, genus omne Potitiorum interiit. Hæc tum sacra Romulus una ex omnibus peregrina suscepit, jam tum immortalitatis virtute partæ, ad quam eum sua fata ducebant, fautor. Rebus divinis rite perpetratis, vocataque ad concilium multitudine, quæ coalescere in populi unius corpus nulla re, præterquam legibus poterat, jura dedit. quæ ita sancta generi hominum agresti fore ratus, si seipse venerabilem insignibus imperii fecisset, cum cetero habitu se augustiorem, tum maxime lictoribus duodecim sumptis fecit. Alii ab numero avium, quæ augurio regnum portenderant, eum secutum numerum putant. me haud pœnitet eorum sententiæ esse, quibus & apparitores & hoc genus ab Etruscis finitimis (unde sella curulis, unde toga prætexta sumpta est) numerum quoque ipsum ductum placet. & ita habuisse Etruscos, quod ex duodecim populis communiter creato rege, singulos singuli populi lictores dederint. Crescebat interim urbs munitionibus, cum alia atque alia appetendo loca, in spem magis futuræ multitudinis, quam ad id, quod tum hominum erat, munirent. deinde, ne vana urbis magnitudo esset, adjiciendæ multitudinis causa, vetere consilio condentium urbes, qui obscuram atque humilem conciendo ad se multitudinem, natam è terra sibi prolem ementiebantur; locum qui nunc septus densis sentibus inter duos lucos est, Asylum aperit. eo ex finitimis populis turba omnis, sine discrimine liber an servus esset, avida novarum rerum

perfu-

perfugit. idque primum ad coeptam magnitudinem roboris fuit: Cum jam virium haud poeniteret. consilium deinde viribus parat. centum creat senatores, sive quia is numerus satis erat: sive quia soli centum erant, qui creari patres possent. Patres certe ab honore, patriciique progenies eorum appellati. Iam res Romana adeo erat valida, ut cuilibet finitimarum civitatum bello par esset; sed penuria mulierum, hominis ætatem duratura magnitudo erat, quippe quibus nec domi spes prolis, nec cum finitimis connubia essent. Tum ex consilio patrum Romulus legatos circa vicinas gentes misit, qui societatem connubiumque novo populo peterent. Vrbes quoque, ut cetera, ex infimo nasci: deinde quas sua virtus ac dii juvent, magnas opes sibi magnumque nomen facere. satis scire, origini Romanæ & deos affuisse, & non defuturam virtutem. proinde ne gravarentur homines cum hominibus sanguinem & genus miscere: Nusquam benigne legatio audita est: adeo simul spernebant, simul tantam in medio crescentem molem sibi ac posteris suis metuebant: à plerisque rogitantibus dimissi, ecquod feminis quoque asylum aperuissent? id enim demum compar connubium fore. Ægre id Romana pubes passa, & haud dubie ad vim spectare res cœpit. cui tempus locumque aptum ut daret Romulus ægritudinem animi dissimulans, ludos ex industria parat Neptuno equestri solenneis: *Consualia* vocat. Indici deinde finitimis spectaculum jubet, quantoque apparatu tum sciebant aut poterant, concelebrant: ut rem clarã spectatamque facerent. Multi mortales convenere, studio etiam videndæ novæ urbis, maxime proximi quique, Cæninenses, Crustumini, Antemnates. Iam Sabinorum omnis multitudo, cum liberis ac conjugibus venit. invitati hospitaliter per domos, cum situm mœniaque & frequentem tectis urbem vidissent, mirantur tam brevi rem Romanam crevisse. Vbi spectaculi tempus venit, deditæque eo mentes cum oculis erant, tum ex composito orta vis: signoque dato, juventus Romana ad rapiendas virgines discurrit. magna pars forte, ut in quem quæque inciderat, raptæ. quasdam forma excellentes primoribus patrum destinatas ex plebe homines, quibus datum negotium erat, domos deferebant. Vnam longe ante alias specie ac pulchritudine insignem à globo Thalassii cujusdam raptam ferunt. multisque sciscitantibus, cuinam eam ferrent, identidem, ne quis violaret, Thalassio ferri clamitatum. inde nuptialem hanc vocem factam. Turbato per metum ludicro, mœsti parentes virginum profugiunt, incusantes violati hospitii fœdus, deumque invocantes, cujus ad solenne ludosque, per fas ac fidem decepti, venissent. Nec raptis aut spes de se melior, aut indignatio minor. sed ipse Romulus circuibat docebatque: patrum id superbia factum, qui connubium finitimis negassent: illas tamen in matrimonio, in societate fortunarum omnium civitatisque, (& quo nihil carius humano generi sit) liberum fore. mollirent modo iras; & quibus sors corpora dedisset, darent animos. sæpe ex injuria postmodum gratiam ortam: eoque melioribus usuras viris, quod annixurus pro se quisque sit, ut cum sua vice functus officio sit, parentum etiam patriæque expleat desideriũ. accedebant blanditię virorum factum purgantium cupiditate atque amore: quæ maxime ad muliebre ingenium efficaces preces sunt. Iam admodum mitigati animi raptis erant. at raptarum parentes tum maximè sordida veste, lacrimisque & querelis civitates concitabant. nec domi tantum indignationes continebant, sed congregabantur un-

 dique

dique ad Titum Tatium regem Sabinorum: & legationes eo quod maximum Tatii nomen in his regionibus erat, conveniebant. Cæninenses, Crustuminique & Antemnates erant, ad quos ejus injuriæ pars pertinebat. Lente agere iis Tatius Sabinique visi sunt. Ipsi inter se tres populi communiter bellum parant. Nec Crustumini quidem atque Antemnates, pro ardore iraque Cæninensium satis se impigre movent. ita per se ipsum nomen Cæninū in agrum Romanum impetum facit. sed effuse vastantibus fit obvius cum exercitu Romulus, levique certamine docet, vanam sine viribus iram esse: exercitum fundit, fugatque: fusum persequitur: regem in prælio obtruncat, & spoliat. duce hostium occiso, urbem primo impetu capit. Inde exercitu victore reducto, ipse cum factis vir magnificus; tum factorum ostentator haud minor, spolia ducis hostium cæsi suspensa, fabricato ad id apte ferculo gerens, in Capitolium ascendit: ibique ea cum ad quercum pastoribus sacram deposuisset, simul cum domo designavit templo Iovis fines, cognomenque addidit deo: *Iupiter Feretri*, inquit, *hæc tibi victor Romulus rex regia arma fero, templumque iis regionibus, quas modo animo metatus sum, dedico: sedem opimis spoliis: quæ regibus ducibusque hostium cæsis me auctorem sequentes posteri ferent.* Hæc templi est origo, quod primum omnium Romæ sacratum est. ita deinde diis visum, nec irritam conditoris templi vocem esse, qua laturos eo spolia posteros nuncupavit: nec multitudine compotum, ejus doni vulgari laudem, bina postea intra tot annos, tot bella, opima parta sunt spolia: adeo rara ejus fortuna decoris fuit. Dum ea ibi Romani gerunt, Antemnatium exercitus, per occasionem ac solitudinem, hostiliter in fines Romanos incursionem facit: Raptim & ad hos Romana legio ducta, palantes in agris oppressit, fusi igitur primo impetu & clamore hostes: oppidum captum, duplicique victoria ovantem Romulum Hersilia conjunx precibus raptarum fatigata, orat, ut parentibus earum det veniam, & in civitatem accipiat. ita rem coalescere concordia posse. Facile impetratum. Inde contra Crustuminos profectus, bellum inferentes; ibi minus etiam (quod jam alienis cladibus ceciderant animi) certaminis fuit. utroque coloniæ missæ. plures inventi, qui propter ubertatem terræ in Crustuminium nomina darent. & Romam inde frequenter migratum est à parentibus maxime ac propinquis raptarum. Novissimum ab Sabinis bellum ortum, multoque id maximum fuit. nihil enim per iram aut cupiditatem actum est: nec ostenderunt bellum prius, quam intulerunt. consilio etiam additus dolus. Sp. Tarpejus Romanæ præerat arci. hujus filiam virginem auro corrumpit Tatius, ne armatos in arcem accipiat. aquam forte ea tum sacris extra mœnia petitum ierat. accepti obrutam armis necavere. seu ut vi capta potius arx videretur, seu prodendi exempli causa, ne quid usquam fidum proditori esset. additur fabulæ, quod vulgo Sabini aureas armillas magni ponderis brachio lævo, gemmatosque magna specie annulos habuerint, pepigisse eam, quod in finistris manibus haberent, eo scuta illi pro aureis donis congesta. Sunt qui eam ex pacto tradendi, quod in sinistris manibus esset, decreto arma petisse dicant: & fraude visam agere, sua ipsam peremptam mercede. Tenuere tamen arcem Sabini: atque inde postera die, cum Romanus exercitus instructus, quod inter Palatinum Capitoliumque collem campi est, complesset: non prius descenderunt in æquum, quam ira & cupiditate recuperandæ arcis stimulante animos, in adversum

sum Romani subiere. Principes utrinque pugnam ciebant: ab Sabinis Metius Curtius, ab Romanis Hostius Hostilius. hic rem Romanam iniquo loco ad prima signa animo atque audacia sustinebat. Ut Hostius cecidit, confestim Romana inclinatur acies: fusaque est ad veterem portam palatii. Romulus & ipse turba fugientium actus, arma ad cælum tollens: *Jupiter tuis*, inquit, *jussus avibus hic in Palatino prima urbi fundamenta jeci, arcem jam scelere emptam Sabini habent: inde huc armati superata media valle tendunt. at tu pater Deum hominumque, hinc saltem arce hostes: deme terrorem Romanis, fugamque fœdam siste. hic ego tibi templum Statori Jovi, quod monumentum sit posteris, tua præsenti ope servatam urbem esse, voveo.* Hæc precatus, veluti sensisset auditas preces: *Hinc*, inquit, *Romani, Jupiter optimus maximus resistere atque iterare pugnam jubet.* Restitere Romani, tanquam cœlesti voce jussi. ipse ad primores Romulus provolat. Metius Curtius ab Sabinis princeps ab arce decucurrerat, & effusos egerat Romanos, toto quantum foro spacium est. nec procul jam à porta Palatii erat, clamitans: *Vicimus perfidos hospites, imbelles hostes. jam sciunt longè aliud esse virgines rapere, aliud pugnare cum viris.* In eum hæc gloriantem cum globo ferocissimorum juvenum Romulus impetum facit, ex equo tum forte Metius pugnabat: eo pelli facilius fuit. pulsum Romani persequuntur. & alia Romana acies audacia regis accensa, fundit Sabinos. Metius in paludem sese, strepitu sequentium trepidante equo, conjecit. averteratque ea res etiam Sabinos tanti periculo viri. Et ille quidem annuentibus ac vocantibus suis, favore multorum addito animo, evadit. Romani Sabinique in media convalle duorum montium redintegrant prælium. sed res Romana erat superior. Tum Sabinæ mulieres, quarum ex injuria bellum ortum erat, crinibus passis, scissaque veste, victo malis muliebri pavore, ausæ se inter tela volantia inferre, ex transverso impetu facto, dirimere infestas acies, dirimere iras: hinc patres, hinc viros orantes, ne se sanguine nefando soceri generique respargerent: ne parricidio macularent partus suos, nepotum illi, liberum hi progeniem. *Si affinitatis inter vos, si connubii piget, in nos vertite iras. nos causa belli, nos vulnerum ac cædium viris ac parentibus sumus. melius peribimus, quam sine alteris vestrum viduæ, aut orbæ vivemus.* Movet res tum multitudinem, tum duces. silentium & repentina fit quies. inde ad fœdus faciendum duces prodeunt: nec pacem modo, sed & civitatem unam ex duabus faciunt, regnum consociant, imperium omne conferunt Romam. Ita geminata urbe, ut Sabinis tamen aliquid daretur, Quirites à Curibus appellati. Monumentum ejus pugnæ, ubi primum ex profunda emersus palude equum Curtius in vado statuit, Curtium lacum appellarunt. Ex bello tam tristi læta repente pax, cariores Sabinas viris ac parentibus, & ante omnes Romulo ipsi fecit. Itaque cum populum in curias triginta divideret, nomina earum curiis imposuit. Id non traditur, (cum haud dubie aliquanto numerus major hoc mulierum fuerit) ætate, an dignitatibus suis virorumve, an sorte lectæ sint, quæ nomina curiis darent. Eodem tempore & centuriæ tres equitum conscriptæ sunt; Ramnenses ab Romulo; ab Tito Tatio Titienses appellati. Lucerum nominis & originis causa incerta est. Inde non modo commune, sed consors etiam regnum duobus regibus fuit. Post aliquot annos propinqui regis Tatii legatos Laurentium pulsant, cum-

cumque Laurentes jure gentium agerent, apud Tatium gratia suorum, & preces plus poterant. igitur illorum pœnam in se vertit: nam Lavinii, cum ad solenne sacrificium eo venisset, concursu facto, interficitur. eam rem minus ægre quam dignum erat, tulisse Romulum ferunt, seu ob infidam societatem regni, seu quia haud injuria cæsum credebat. itaque bello quidem abstinuit: ut tamen expiarentur legatorum injuriæ, regisque cædes, fœdus inter Romam Laviniumque urbes renovatum est. Et cum his quidem insperata pax erat: aliud multo propius, atque in ipsis prope portis bellum ortum. Fidenates nimis vicinas prope se convalescere opes rati, priusquam tantum roboris esset, quantum futurum apparebat, occupant bellum facere. juventute armata immissa, vastatur agri quod inter urbem ac Fidenas est: Inde ad lævam versi, quia dextra Tiberis arcebat, cum magna trepidatione agrestium populantur: tumultusque repens ex agris in urbem illatus, pro nuncio fuit. excitus Romulus (neque enim dilationem pati tam vicinum bellum poterat) exercitum educit: castra à Fidenis mille passuum locat. ibi modico præsidio relicto, egressus cum omnibus copiis; partem militum locis circa densa obsita virgulta obscuris subsidere in insidiis jussit. cum parte majore atque omni equitatu profectus, id quod quærebat, tumultuoso & minaci genere pugnæ obequitando ipsis prope portis hostem excivit. fugæ quoque quæ simulanda erat, eadem equestris pugna causam minus mirabilem dedit. & cum velut inter pugnæ fugæque consilium trepidante equitatu, pedes quoque referret gradum, plenis repente portis effusi hostes, impulsa Romana acie, studio instandi sequendique trahuntur ad locum insidiarum. inde subito exorti Romani, transversam invadunt hostium aciem; addunt pavorem mota è castris signa eorum, qui in præsidio relicti fuerant. ita multiplici terrore perculsi Fidenates, prius pene quam Romulus, quique cum eo equites erant, circum agerent frenis equos, terga vertunt: multoque effusius (quippe vera fuga) qui simulantes paulo ante secuti erant, oppidum repetebant. non tamen eripuere se hosti. Hærens in terga Romanus, prius quam fores portarum objicerentur, velut agmine uno irrumpit. Belli Fidenatis contagione irritati Vejentium animi, & consanguinitate, (nam Fidenates quoque Etrusci fuerunt) & quod ipsa propinquitas loci, si Romana arma omnibus infesta finitimis essent, stimulabat; in fines Romanos excurrerunt, populabundi magis, quam justi more belli. Itaque non castris positis, non expectato hostium exercitu, raptam ex agris prædam portantes, Vejos rediere: Romanus contra, postquam hostem in agris non invenit, dimicationi ultimæ instructus intentusque Tiberim transit. quem postquam castra ponere, & ad urbem accessurum Vejentes audivere; obviam egressi, ut potius acie decernerent, quam inclusi, de tectis mœnibusque dimicarent. ibi viribus nulla arte adjutis, tantum veterani robore exercitus rex Romanus vicit: persecutusque fusos ad mœnia hostes, urbe valida muris ac situ ipso munita abstinuit: agros rediens vastat, ulciscendi magis, quam prædæ studio. eaque clade haud minus quam adversa pugna subacti Vejentes, pacem petitum oratores Romam mittunt. agri parte mulctatis, in centum annos induciæ datæ. Hæc ferme Romulo regnante, domi militiæque gesta. quorum nil absonum fidei divinæ originis, divinitatisque post mortem creditæ, fuit: non animus in regno avito recuperando, non condendæ urbis confi-

consilium, non bello ac pace firmandæ. ab illo enim profectu viribus datis tantum valuit, ut in quadraginta deinde annos tutam pacem haberet. multitudini tamen gratior fuit quam patribus. longe ante alios acceptissimus militum animis. trecentosque armatos ad custodiam corporis, quos *Celeres* appellavit, non in bello solum, sed etiam in pace habuit. His immortalibus editis operibus, cum ad exercitum recensendum concionem in campo ad Capræ paludem haberet, subito coorta tempestas cum magno fragore tonitribusque, tam denso regem operuit nimbo, ut conspectum ejus concioni abstulerit. nec deinde in terris Romulus fuit. Romana pubes sedato tandem pavore, postquam ex tam turbido die serena & tranquilla lux rediit, ubi vacuam sedem regiam vidit; etsi satis credebat patribus, qui proximi steterant, sublimem raptum procella: tamen velut orbitatis metu icta, mœstum aliquandiu silentium obtinuit. deinde à paucis initio facto: Deum Deo natum, regem parentemque urbis Romanæ salvere universi Romulum jubent. pacem precibus exposcunt, uti volens propitius suam semper sospitet progeniem. Fuisse credo tum quoque aliquos, qui discerptum regem patrum manibus taciti arguerent: manavit enim hæc quoque, sed perobscura fama. Illam alteram admiratio viri & pavor præsens nobilitavit. consilio etiam unius hominis addita rei dicitur fides. namque Proculus Julius solicita civitate desideria regis, & infensa patribus, gravis, ut traditur, quamvis magnæ rei auctor, in concionem prodit. *Romulus*, inquit, *Quirites, parens urbis hujus, prima hesterna luce cælo repente delapsus se mihi obvium dedit, cum perfusus horrore venerabundusque astitissem, petens precibus, ut contra intueri fas esset. Abi, nuncia*, inquit, *Romanis, cælestes ita velle, ut mea Roma caput orbis terrarum sit: proinde rem militarem colant: sciantque & ita posteris tradant, nullas opes humanas armis Romanis resistere posse.* hæc, inquit, locutus, sublimis abiit. Mirum, quantum illi viro nuncianti hæc fides fuerit; quamque desiderium Romuli apud plebem exercitumque, facta fide immortalitatis, lenitum sit. Patrum interim animos certamen regni ac cupido versabat. nec dum à singulis, quia nemo magnopere eminebat in novo populo, pervenerant factiones. inter ordines certabatur. oriundi ab Sabinis, ne, quia post Tatii mortem ab sua parte non erat regnatum in societate æqua, possessionem imperii amitterent, sui corporis creari regem volebant. Romani veteres peregrinum regem aspernabantur. in variis voluntatibus, regem tamen omnes volebant, libertatis dulcedine nondum experta. Timor deinde patres incessit, ne civitatem sine imperio, exercitum sine duce, multarum circa civitatum irritatis animis vis aliqua externa adoriretur: & esse igitur aliquod caput placebat: & nemo alteri concedere, in animum inducebat. itaque rem inter se centum patres, decem decuriis factis, singulisque in singulas decurias creatis, qui summæ rerum præessent, consociant. decem imperitabant, unus cum insignibus imperii & lictoribus erat. quinque dierum spatio finiebatur imperium, ac per omnes in orbem ibat: annuumque intervallum regni fuit, id ab re, quod nunc quoque tenet nomen, *Interregnum* appellatum. Fremere deinde plebs; multiplicatam servitutem; centum pro uno dominos factos: nec ultra, nisi regem, & ab ipsis creatum videbantur passuri. Cum sensissent ea moveri patres, offerendum ultro rati quod amissuri erant, ita gratiam ineunt: summa potestate populo permissa, ut non

ut non plus darent juris quam detinerent. decreverunt enim, ut cum populus regem jussisset, id sic ratum esset si patres auctores fierent, hodieque in legibus magistratibusque rogandis usurpatur idem jus, vi adempta: priusquam populus suffragium ineat, in incertum comitiorum eventum patres auctores fiunt. Tum interrex concione advocata: *Quod bonum faustum, felixque sit*, inquit, *Quirites, regem create; ita patribus visum est. patres deinde, si dignum qui secundus ab Romulo numeretur, crearitis, auctores fient.* Adeo id gratum plebi fuit, ut ne victi beneficio viderentur, id modo sciscerent, juberentque, ut senatus decerneret, qui Romæ regnaret. Inclyta justitia religioque ea tempestate Numæ Pompilii erat. Curibus Sabinis habitabat consultissimus vir, ut in illa quisquam ætate esse poterat, omnis divini atque humani juris. Auctorem doctrinæ ejus, quia non extat alius, falso Samium Pythagoram edunt: quem Servio Tullio regnante Romæ centum amplius post annos, in ultima Italiæ ora circa Metapontum Heracleamque & Crotonem juvenum æmulantium studia cœtus habuisse constat. ex quibus locis, etsi ejusdem ætatis fuisset, qua fama in Sabinos, aut quo linguæ commercio quenquam ad cupiditatem discendi excivisset? quove præsidio unus per tot gentes dissonas sermone, moribusq; pervenisset? Suopte igitur ingenio temperatum animum virtutibus fuisse opinor magis; instructumque non tam peregrinis artibus, quam disciplina tetrica ac tristi veterum Sabinorum: quo genere nullũ quondã incorruptius fuit. Audito nomine Numę patres Romani, quanquam inclinari opes ad Sabinos, rege inde sumpto, videbantur: tamen neque se quisquam, nec factionis suæ alium, nec denique patrum aut civium quenquam præferre illi viro ausi, ad unum omnes Numæ Pompilio regnum deferendum decernunt. Accitus, sicut Romulus, augurato in urbe condenda, regnum adeptus est; de se quoque Deos consuli jussit. Inde ab augure (cui deinde, honoris gratia, publicum id perpetuumque sacerdotium fuit) deductus in arcem, in lapide ad meridiem versus consedit. Augur ad lævam ejus, capite velato sedem cepit, dextra manu baculum sine nodo aduncum tenens, quem *Lituum* appellaverunt. inde ubi prospectu in urbem agrumque capto, deos precatus, regiones ab oriente ad occasum determinavit; dextras ad meridiem partes, lævasque ad septentrionem esse dixit: signum contra quod longissime conspectum oculi ferebant, animo finivit: tum lituo in lævam manum translato, dextra in capite Numæ imposita, precatus est ita: *Iupiter pater si est fas hunc Numã Pompiliũ, cuius ego caput teneo, regem Romæ esse, ut tua signa nobis certa ac clara sint inter eos fines quos feci.* Tum peregit verbis auspicia, quæ mitti vellet. quibus missis, declaratus rex Numa de templo descendit. Qui regno ita potitus, urbem novam conditam vi & armis, jure eam legibusque ac moribus de integro condere parat. quibus cum inter bella assuescere videret non posse (quippe efferatis militia animis) mitigandum ferocem populũ armorum desuetudine ratus, Ianum ad infimum Argiletum indicem pacis bellique fecit: apertus, ut in armis esse civitatem: clausus, pacatos circa omnes populos significaret. Bis deinde post Numæ regnum clausus fuit: semel T. Manlio consule, post Punicum primum perfectum bellum: iterum, quod nostræ ætati dii dederunt ut videremus, post bellum Actiacum, ab Imperatore Cæsare Augusto, pace terra mariq; parta. Clauso eo, cum omnium circa finitimorum societate ac fœderibus junxisset animos, positis exter-

ternorum

terrorum periculorum curis, ne luxuriarentur otio animi, quos metus hostium, disciplinaq; militaris continuerat: omnium primum rem ad multitudinem imperitam, & illis seculis rudem, efficacissimam, deorum metum injiciendum ratus est. qui cum descendere ad animos sine aliquo commento miraculi non posset, simulat sibi cum dea Ægeria congressus nocturnos esse: ejus se monitu, quæ acceptissima diis essent, sacra instituere: sacerdotes suos cuique deorum præficere. Atque omnium primum ad cursum lunæ in duodecim menses describit annum. quem (quia tricenos dies singulis mensibus luna non explet desuntque dies solido anno, qui solstitiali circumagitur orbe) intercalares mensibus interponendo ita dispensavit, ut vigesimo anno ad metam eandem Solis unde orsi essent, plenis annorum omnium spaciis dies congruerent. Idem nefastos dies fastosque fecit, quia aliquando nihil cum populo agi utile futurum erat. Tum sacerdotibus creandis animum adjecit: quanquam ipse plurima sacra obibat, ea maxime, quæ nunc ad Dialem flaminem pertinent. sed quia in civitate bellicosa plures Romuli quam Numæ similes reges putabat fore, iturosq; ipsos ad bella: ne sacra regiæ vicis desererentur, flaminē Iovi assiduum sacerdotē creavit: insignique eum veste,& curuli regia sella adornavit. huic duos flamines adjecit: Marti unum, alterumQuirino. Virginesq; Vestæ legit: Alba oriundū sacerdotiū,& genti conditoris non alienū. his, ut assiduæ templi antistites essent, stipendium de publico statuit: virginitate aliisq; ceremoniis venerabiles ac sanctas fecit. Salios itē duodecim Marti Gradivo legit, tunicæque pictæ insigne dedit, & super tunicam æneum pectori tegumen, cælestiaque arma, quæ *ancilia* appellantur, ferre; ac per urbem ire canentes carmina cum tripudiis solennique saltatu jussit. Pontificem deinde Numam Marcium Marci filium ex patribus legit, eique sacra omnia exscripta exsignataque attribuit; quibus hostiis, quibus diebus, ad quæ templa sacra fierent; atque unde in eos sumptus pecunia erogaretur. Cætera quoq; omnia publica privataque sacra Pontificis scitis subjecit. ut esset quo consultum plebs veniret: ne quid divini juris negligendo patrios ritus, peregrinosq; asciscendo turbaretur. Nec cœlestes modo cæremonias, sed justa quoque funebria, placandosque manes, ut idem Pontifex edoceret: quæque prodigia fulminibus, aliove quo viso missa susciperentur atque curarentur: ad ea elicienda ex mentibus divinis, Iovi Elicio aram in Aventino dicavit: deumque consuluit auguriis quæ suscipienda essent. Ad hæc consultanda procurandaque, multitudine omnia vi & armis conversa, & animi aliquid agendo occupati erant, & deorum assidua insidens cura, cum interesse rebus humanis cœleste numen videretur, ea pietate omnium pectora imbuerat; ut fides ac jusjurandum proximo legum ac pœnarum metu, civitatem regerent. & cum ipsi se homines in regis, velut unici exempli, mores formarent: tum finitimi etiam populi, qui ante, castra, non urbem, positam in medio, ad solicitandam omnium pacem crediderant, in eam verecūdiam adducti sunt, ut civitatem totam in cultum versam deorum, violari ducerent nefas. Lucus erat quem medium ex opaco specu fons perenni rigabat aqua: quo quia persæpe Numa sine arbitris, velut ad congressum deæ inferebat, Camœnis eum lucum sacravit, quod earum sibi concilia cum conjuge sua Ægeria essent. Et soli Fidei solenne instituit. ad id sacrarium flamines bigis, curru arcuato vehi jussit, manuque ad digitos usque involuta rem divinam facere: significantes

cantes fidem tutandam, sedemque ejus etiam in dextris sacratam esse. Multa alia sacrificia, locaque sacris faciendis, quæ *Argeos* pontifices vocant, dedicavit. Omnium tamē maximum ejus operum fuit, tutela per omne regni tempus haud minor pacis, quam regni. Ita duo deinceps reges, alius alia via, ille bello, hic pace, civitatem auxerunt. Romulus septem & triginta regnavit annos: Numa tres & quadraginta. Tum valida, tum temperata & belli & pacis artibus erat civitas. Numæ morte ad interregnum res rediit. Inde Tullum Hostilium, nepotem Hostilii, cujus in infima arce clara pugna adversus Sabinos fuerat, regem populus jussit; patres auctores facti. Hic non solum proximo regi dissimilis, sed ferocior etiam Romulo fuit: tum ætas viresque, tum avita quoque gloria animum stimulabat. Senescere igitur civitatem otio ratus, undique materiam excitandi belli quærebat. Forte evenit, ut agrestes Romani ex Albano agro, Albani ex Romano prædas invicem agerent. Imperitabat tum C. Cluilius Albæ. utrinque legati fere sub idem tempus ad res repetendas missi: Tullius præceperat suis, nequid cum Albano prius, quam mandata agerent. satis sciebat, negaturum Albanum; ita pie bellum indici posse. Ab Albanis socordius res acta: excepti hospitio ab Tullo blande ac benigne, comiter regis convivium celebrant. tantisper Romani & res repetiverant priores: & neganti Albano, bellum in trigesimum diem indixerant. hæc renunciant Tullo. Tum legatis Tullus dicendi potestatem, quid petentes venerint, facit. illi omnium ignari, primum purgando terunt tempus: Se invitos quicquam, quod minus placeat Tullo, dicturos; sed imperio subigi: res repetitum se venisse: ni reddantur, bellum indicere jussos. Ad hæc Tullus: *Nunciate* inquit *regi vestro: regem Romanorum deos facere testes, uter prius populus res repetentes legatos aspernatus dimiserit, ut in eum omnes expetant huiusce clades belli.* Hæc nunciant domum Albani. Et bellum utrinque summa ope parabatur, civili simillimum bello, prope inter parentes natosque: Trojanam utramque prolem, cum Lavinium ab Troja, ab Lavinio Alba, ab Albanorum stirpe regum oriundi Romani essent. Eventus tamen belli minus miserabilem dimicationem fecit: quod nec acie certatum est, & tectis modo dirutis alterius urbis, duo populi in unum confusi sunt. Albani priores ingenti exercitu in agrum Romanum impetum fecere. castra ab urbe haud plus quinque millia passuum locant, fossa circumdant. fossa Cluilia ab nomine ducis per aliquot secula appellata est, donec cum re nomen quoque vetustate abolevit. in his castris Cluilius Albanus rex moritur. dictatorem Albani Metium Suffetium creant. Interim Tullus ferox præcipue morte regis, magnumque deorum numen ab ipso capite orsum, in omne nomen Albanum expetiturum pœnas ob bellum impium dictitans, nocte præteritis hostium castris, infesto exercitu in agrum Albanum pergit. Ea res ab stativis excivit Metium. is ducit quam proxime ad hostem potest; inde legatum præmissum nunciare Tullo jubet, priusquam dimicent, opus esse colloquio: si secum congressus sit, satis scire ea se allaturum, quæ nihilo minus ad rem Romanam, quam ad Albanam pertineant. Haud aspernatus Tullus, tametsi vana afferebantur, suos in aciem educit. exeunt contra & Albani. Postquam instructi utrinque stabant, cum paucis procerum in medium duces procedunt. ibi infit Albanus: *Injurias & non redditas res ex fœdere, quæ repetita sunt: & ego regem nostrum Cluilium causam huiusce esse belli, audisse videor: nec te dubito*

dubito Tulle eadem præ te ferre: sed si vera potius quam dictu speciosa dicenda sunt, cupido imperii duos cognatos vicinosque populos ad arma stimulat. neque recte, an perperam, interpretor: fuerit ista eius deliberatio, qui bellum suscepit. me Albani gerendo bello ducem creavere. Illud te Tulle monitum velim: Etrusca res, quanta circa nos teque maxime sit quo propiores vos, hoc magis scis. multum illi terra, plurimum mari pollent. memor esto, iam cum signum pugnæ dabis, has duas acies spectaculo fore; ut fessos confectosque simul, victorem ac victum aggrediantur. Itaque si nos dii amant, quoniam non contenti libertate certa, in dubiam imperii servitiique aleam imus, ineamus aliquam viam, qua utri utris imperent, sine magna clade, sine multo sanguine utriusque populi decerni possit. Haud displicet res Tullo, quanquam tum indole animi, tum spe victoriæ ferocior erat. Quærentibus utrinque ratio initur, cui & fortuna ipsa præbuit materiam. Forte in duobus tum exercitibus erant trigemini fratres, nec ætate, nec viribus dispares. Horatios Curiatiosque fuisse, satis constat, nec ferme res antiqua alia est nobilior. tamen in re tam clara nominum error manet, utrius populi Horatii, utrius Curiatii fuerint: auctores utroq; trahunt: plures tamen invenio, qui Romanos Horatios vocent. hos ut sequar, inclinat animus. Cum trigeminis agunt reges, ut pro sua quisque patria dimicent ferro. ibi imperium fore, unde victoria fuerit. nihil recusatur, tempus & locus convenit. priusquam dimicarent, fœdus ictum inter Romanos & Albanos est his legibus, ut cujus populi cives eo certamine vicissent, is alteri populo cum bona pace imperitaret. Fœdera alia aliis legibus, ceterum eodem modo omnia fiunt. Tum ita factum accepimus, nec ullius vetustior fœderis memoria est. Fetialis regem Tullum ita rogavit: *Jubesne me rex cum patre patrato populi Albani fœdus ferire?* jubente rege, *Sagmina*, inquit, *te, rex, posco.* rex ait, *Puram tollito.* Fetialis ex arce graminis herbam puram attulit. postea regem ita rogavit. *Rex facisne me tu regium nuncium populi Romani Quiritium? vasa, comitesque meos?* Rex respondit: *Quod sine fraude mea, populique Romani Quiritium fiat, facio.* Fetialis erat M. Valerius, is patrem patratum Sp. Fusium fecit. verbena caput capillosque tangens (pater patratus ad jusjurandum patrandum, id est, sanciendum fit) fœdus, multisque id verbis, quæ longo effata carmine non operæ est referre, peragit. Legibus deinde recitatis: *Audi,* inquit, *Iupiter, audi pater patrate populi Albani, audi tu populus Albanus, ut illa palam prima postrema ex illis tabulis cerave recitata sunt, sine dolo malo, utique ea hic hodie rectissime intellecta sunt: Illis legibus populus Romanus prior non deficit, si prior defecerit publico consilio, dolo malo, tu illo die Iupiter populum Romanum sic ferito, ut ego hunc porcum hodie feriam, tantoque magis ferito, quanto magis potes pollesque.* Id ubi dixit, porcum saxo silice percussit. Sua item carmina Albani, suumque jusjurandum per suum Dictatorem, suosq; sacerdotes peregerunt. Fœdere icto, trigemini, sicut convenerat, arma capiunt. Cum sui utrosque adhortarentur, Deos patrios, patriam ac parentes, quicquid civium domi, quicquid in exercitu sit, illorum tunc arma, illorum intueri manus: feroces & suopte ingenio, & pleni adhortantium vocibus in medium inter duas acies procedunt. Consederant utrinque pro castris duo exercitus, periculi magis præsentis, quam curæ expertes. quippe imperium agebatur, in tam paucorum virtute atque fortuna positum. itaq; ergo erecti suspensique in

in minime gratum spectaculum animo intēduntur. Datur signum. infestisque armis, velut acies, terni juvenes magnorum exercituum animos gerentes, concurrunt: nec his nec illis periculum suum, publicum imperium servitiumque obversatur animo futuraque ea deinde patriæ fortuna, quam ipsi fecissent. Vt primo statim concursu increpuere arma, micantesque fulsere gladii, horror ingens spectantes perstringit: & neutro inclinata spe, torpebat vox, spiritusque. Consertis deinde manibus, cum jam non motus tantum corporum, agitatioque anceps telorum armorumque, sed vulnera quoque & sanguis spectaculo essent: duo Romani, super alium alius, vulneratis tribus Albanis, expirantes corruerunt. ad quorum casum cum conclamasset gaudio Albanus exercitus, Romanas legiones jam spes tota, nondum tamen cura deseruerat, exanimes vice unius, quem tres Curiatii circumsteterant. Forte is integer fuit. ut universis solus nequaquam par, sic adversus singulos ferox. ergo, ut segregaret pugnam eorum: capessit fugam, ita ratus secuturos, ut quemq; vulnere affectum corpus sineret: Iam aliquantum spacii ex eo loco, ubi pugnatum est, aufugerat, cum respiciens videt magnis intervallis sequentes, unum haud procul ab sese abesse: in eum magno impetu redit. Et dum Albanus exercitus inclamat Curiatiis, ut opem ferant fratri, jam Horatius cæso hoste victor secundam pugnam petebat. tū clamore qualis ex insperato faventium solet, Romani adjuvant militem suum: & ille defungi prœlio festinat. Prius itaque quam alter qui nec procul aberat, consequi posset, & alterum Curiatium conficit. Iamque æquato Marte singuli supererant, sed nec spe nec viribus pares. alterum intactum ferro corpus, & geminata victoria ferocem in certamen tertium dabant: alter fessum vulnere, fessum cursu trahens corpus, victusq; fratrum ante se strage, victori objicitur hosti, nec illud prœlium fuit. Romanus exultans: *Duos*, inquit, *fratrum Manibus dedi, tertium, caussam belli huiusce, ut Romanus Albano imperet, dabo.* Male sustinenti arma, gladium superne jugulo defigit: jacentem spoliat. Romani ovantes ac gratulantes Horatium accipiunt, eo majore cum gaudio, quo propius metum res fuerat. Ad sepulturam inde suorum nequaquam paribus animis vertuntur: quippe imperio alteri aucti, alteri ditionis alienæ facti. Sepulchra extant, quo quisque loco cecidit. duo Romana uno loco propius Albam, tria Albana Romam versus, sed distantia locis, & pugnatum est. Priusquam inde digrederentur, roganti Metio ex fœdere icto quid imperaret, imperat Tullus, uti juventutem in armis habeat: usurum se eorum opera, si bellum cum Vejentibus foret. Ita exercitus inde domos abducti. princeps Horatius ibat, tergemina spolia præ se gerens: cui soror virgo, quæ desponsa uni ex Curiatiis fuerat, obvia, ante portam Capenam fuit: cognitoque super humeros fratris paludamento sponsi, quod ipsa confecerat, solvit crines & flebiliter nomine sponsum mortuum appellat. Movet feroci juveni animum comploratio sororis in victoria sua, tantoque gaudio publico. stricto itaque gladio, simul verbis increpans, transfigit puellam: *Abi hinc cum immaturo amore ad sponsum*, inquit, *oblita fratrum mortuorum vivique, oblita patriæ. Sic eat, quæcunque Romana lugebit hostem.* Atrox visum id facinus patribus plebique: sed recens meritum facto obstabat: tamen raptus in jus ad regem. Rex, ne ipse tam tristis ingratique ad vulgus judicii, ac secundum judicium supplicii auctor esset: concilio populi advocato, *Duumviros*, inquit, *qui*

Horatio

Horatio perduellionem iudicent secundum legem, facio. lex horrendi carminis erat, *Duumviri perduellionem iudicent. si à Duumviris provocarit, provocatione certato: si vincent, caput obnubito: infelici arbori reste suspendito: verberato vel intra pomœrium, vel extra pomœrium.* Hac lege Duumviri creati, qui se absolvere non rebantur ea lege ne innoxium quidem posse, cum condemnassent: tum alter ex his *P. Horati, tibi perduellionem indico,* inquit: *I, lictor, colliga manus.* Accesserat lictor, injiciebatque laqueum. tum Horatius, auctore Tullo clemente legis interprete, *Provoco,* inquit. ita de provocatione certatum ad populum est. Moti homines sunt in eo judicio, maxime P. Horatio patre proclamante, se filiam jure cæsam judicare: ni ita esset, patrio jure in filium animadversurum fuisse. orabat deinde, ne se, quem paulo ante cum egregia stirpe conspexissent, orbum liberis facerent. inter hæc senex juvenem amplexus, spolia Curiatiorum fixa eo loco, qui nunc *Pila Horatia* appellatur, ostentans: *Hunccine,* ajebat, *quem modo decoratum ovantemque victoria incedentem vidistis. Quirites, eum sub furca vinctum inter verbera & cruciatus videre potestis? quod vix Albanorum oculi tam deforme spectaculum ferre possent. I, lictor, colliga manus, quæ paulo ante armatæ imperium populo Romano repererunt. I, caput obnube liberatoris urbis hujus: arbori infelici suspende: verbera vel intra pomœrium, modo inter illa pila, & spolia hostium: vel extra pomœrium, modo intra sepulchra Curiatiorum. quo enim ducere hunc juvenem potestis, ubi non sua decora eum à tanta fœditate supplicii vindicent?* Non tulit populus nec patris lacrimas, nec ipsius parem in omni periculo animum: absolveruntque admiratione magis virtutis, quam jure causæ. Itaque ut cædes manifesta, aliquo tamen piaculo lueretur, imperatum patri, ut filium expiaret pecunia publica. is quibusdam piacularibus sacrificiis factis, quæ deinde gẽti Horatiæ tradita sunt, transmisso perviam tigillo, capite adoperto, velut sub jugum misit juvenem. id hodie quoque publice semper refectum manet: *Sororium tigillum* vocant. Horatiæ sepulchrum, quo loco corruerat icta, constructum est saxo quadrato. Nec diu pax Albana mansit. invidia vulgi, quod tribus militibus fortuna publica commissa fuerit, vanum ingenium dictatoris corrupit; & quoniam recta consilia haud bene evenerant, pravis reconciliare popularium animos cœpit. Igitur, ut prius in bello pacem, sic in pace bellum quærens, quia suæ civitati animorum plus quam virium cernebat esse, ad bellum palam atque ex edicto gerendum alios concitat populos, suis per speciem societatis proditionem reservat. Fidenates colonia Romana Vejentibus sociis consilii assumptis, pacto transitionis Albanorum, ad bellum atq; arma incitantur. Cum Fidenæ aperte descissent, Tullus Metio, exercituque ejus ab Alba accito contra hostes ducit. ubi Anienem transiit, ad confluentes collocat castra. Inter eum locum & Fidenas Vejentium exercitus Tiberim transierat. Hi & in acie prope flumen tenuere dextrum cornu, in sinistro Fidenates propius montes consistunt. Tullus adversus Vejentem hostem dirigit suos, Albanos contra legionem Fidenatium collocat. Albano non plus animi erat quam fidei: nec manere ergo, nec transire aperte ausus, sensim ad montes succedit. Inde ubi satis subisse sese ratus est, erigit totam aciem: fluctuansque animo, ut tereret tempus, ordines explicat. Consilium erat, qua fortuna rẽ daret, ea inclinare vires. Miraculo primo esse Romanis, qui proximi steterant, ut nudari latera sua sociorũ digressu sense-

senserunt: inde eques citato equo nuntiat regi, abire Albanos. Tullus in re trepida duodecim vovit Salios, fanaque Pallori ac Pavori. Equitem clara increpans voce, ut hostes exaudirent, redire in prælium jubet: Nihil trepidatione opus esse: suo jussu circumduci Albanum exercitum, ut Fidenatium nuda terga invadat. Idem imperat, ut hastas equites erigere jubeat. Id factum, magnæ parti peditum Romanorum conspectum abeuntis Albani exercitus intersepsit. qui viderant, id quod ab rege auditum erat, rati, eo acrius pugnant. Terror ad hostes transit, & audiverant clara voce dictum: & magna pars Fidenatium, ut qui coloni additi Romanis essent, Latine sciebant. Itaque ne subito ex collibus decursu Albanorum intercluderentur ab oppido, terga vertunt. Instat Tullus, fusoq; Fidenatium cornu in Vejentem alieno pavore perculsum ferocior redit. nec illi tulere impetum, sed ab effusa fuga flumen objectum à tergo arcebat. Quo postquam fuga inclinavit, alii arma fœde jactantes in aquam cæci ruebant: alii, dum cunctantur in ripis, inter fugæ pugnæque consilium oppressi. non alia ante Romana atrocior fuit. Tum Albanus exercitus spectator certaminis deductus in campos. Metius Tullo devictos hostes gratulatur. contra Tullus Metium benigne alloquitur. quod bene vertat, castra Albanos Romanis castris jungere jubet: sacrificium lustrale in diem posterum parat. Vbi illuxit, paratis omnibus, ut assolet, vocari ad cōcionem utrumque exercitum jubet. præcones ab extremo orsi primos excivere Albanos. hi novitate etiam rei moti, ut regem Romanum concionantem audirent, proximi constitere. ex composito armata circumdatur Romana legio: centurionibus datum negotium erat, ut sine mora imperia exsequerentur. Tum ita Tullus infit: *Romani si unquam ante alias ullo in bello fuit, quod primum diis immortalibus gratias ageretis, deinde vestra ipsorum virtuti; hesternum id prælium fuit. dimicatum est enim non magis cum hostibus, quam (qua dimicatio maior ac periculosior est) cum proditione ac perfidia sociorum. nam, ne vos falsa opinio teneat, iniussu meo Albani subiere ad montes: nec imperiū illud meum, sed consilium, & imperii simulatio fuit, ut nec vobis ignorantibus deseri vos, averteretur à certamine animus, & hostibus circumveniri se à tergo ratis terror ac fuga iniiceretur. Nec ea culpa, quā arguo, omnium Albanorum est. ducem secuti sunt. ut & vos, si quo ego inde agmen declinare voluissem, fecissetis. Metius ille est ductor itineris huius. Metius idem huius machinator belli. Metius fœderis Romani Albanique ruptor. audeat deinde talia alius, nisi in hunc insigne iam documentum mortalibus dedero.* Centuriones armati circumsistunt. rex cætera, ut orsus erat, peragit. *Quod bonum, faustum, felixque sit populo Romano, ac mihi vobisque Albani populum omnem Albanum Romam traducere in animo est: civitatem dare plebi, primores in patres legere; unam urbem, unam Remp. facere; ut ex uno quondam in duos populos divisa Albana res est, sic nunc in unum redeat.* Ad hæc, Albana pubes inermes ab armatis septa in variis voluntatibus, communi tamen metu cogente, silentium tenet. tum Tullus: *Meti Suffeti*, inquit, *si ipse discere posses fidem ac fœdera servare vivo tibi ea disciplina à me adhibita esset, nunc quoniam tuum insanabile ingenium est, tu tuo supplicio doce humanum genus ea sancta credere, quæ à te violata sunt; ut igitur paulo ante animum inter Fidenatem Romanamque rem ancipitem gessisti, ita iam corpus passim distrahendum dabis.* Exinde duabus admotis quadrigis, in currus earum distentum illigat Metium, deinde

deinde in diversum iter equi concitati, lacerum in utroque curru corpus, qua inhæserant vinculis membra, portantes, avertere omnes à tanta fœditate spectaculi oculos. Primum ultimumq; illud supplicium apud Romanos exempli parum memoris legum humanarum fuit: in aliis gloriari licet, nulli gentium mitiores placuisse pœnas. Inter hæc jam præmissi Albam erant equites, qui multitudinem traducerent Romam: legiones deinde ductæ ad diruendam urbem, quæ, ubi intravere portas, non quidem fuit tumultus ille, nec pavor, qualis captarum esse urbium solet, cum effractis portis, stratisve ariete muris, aut arce vi capta, clamor hostilis, & cursus per urbem armatorum omnia ferro, flammaque miscet: sed silentium triste, ac tacita mœstitia ita defixit omnium animos, ut præ metu obliti quid relinquerent, quid secum ferrent, deficiente consilio, rogitantesque alii alios, nunc in liminibus starent, nunc errabundi domos suas, ultimum illas visuri pervagarentur. Vt vero jam equitum clamor exire jubentium instabat; jam fragor tectorum, quæ diruebantur, ultimis urbis partibus audiebatur; pulvisque ex distantibus locis ortus, velut nube inducta omnia impleverat: raptim quibus quisque poterat elatis, cum larem ac penates, tectaq; in quibus natus quisque educatusque esset, relinquentes exirent: jam continens agmen migrantium impleverat vias: & conspectus aliorum mutua miseratione integrabat lacrimas: vocesque etiam miserabiles exaudiebantur, mulierum præcipue, cum obsessa ab armatis templa augusta præterirent, ac velut captos relinquerent deos. Egressis urbem Albanis, Romanus passim publica privataque omnia tecta adæquat solo, unaque hora quadringentorum annorũ opus, quibus Alba steterat, excidio ac ruinis dedit. templis tamen Deûm (ita enim edictum ab rege fuerat) temperatum est. Roma interim crescit Albæ ruinis. duplicatur civium numerus. Cælius additur urbi mons, &, quo frequentius habitaretur, eam sedem Tullus regiæ capit, ibique deinde habitavit. Principes Albanorum in patres, ut ea quoque pars Reip. cresceret, legit: Tullios, Servilios, Quintios, Geganeos, Curiatios, Clœlios: templumque, ordini ab se aucto curiam fecit, quæ *Hostilia* usque ad patrum nostrorum ætatem appellata est. & ut omnium ordinum viribus aliquid ex novo populo adjiceretur, equitum decem turmas ex Albanis legit. legiones & veteres eodem supplemento explevit, & novas scripsit. Hac fiducia virium Tullus Sabinis bellum indicit, genti ea tempestate secundum Etruscos opulentissimæ viris armisq;, utrinque injuriæ factæ, ac res nequicquam erant repetitæ. Tullus ad Feroniæ fanum mercatu frequenti negotiatores Romanos comprehensos querebatur. Sabini suos prius in lucum confugisse, ac Romæ retentos. Hæ causæ belli ferebantur. Sabini haud parum memores, & suarum virium partem Romæ ab Tatio locatam, & Romanam rem nuper etiam adjectione populi Albani auctam, circumspicere & ipsi externa auxilia. Etruria erat vicina, proximi Etruscorum Vejentes inde ob residuas bellorum iras maxime sollicitatis ad defectionem animis, voluntario straxere. & apud vagos quosdam ex inopi plebe etiam merces valuit. publico auxilio nullo adjuti sunt. valuitque apud Vejentes (nam de cæteris minus mirum est) pacta cum Romulo induciarum fides. Cum bellũ utrimque summa ope pararetur, vertique in eo res videretur, utri prius arma inferrent, occupat Tullus in agrum Sabinum transire, pugna atrox ad silvam Malitiosam fuit; ubi & peditum quidem robore, ceterum equitatu aucto nuper, pluri-

plurimum Romana acies valuit. ab equitibus repente invectis turbati ordines sunt Sabinorum: nec pugna deinde illis constare, nec fuga explicari sine magna cæde potuit. Devictis Sabinis cum in magna gloria, magnisque opibus regnum Tulli, ac tota res Romana esset, nunciatum regi patribusque est, in monte Albano lapidibus pluisse: quod cum credi vix posset, missis ad id visendum prodigium; in conspectu haud aliter, quam cum grandinem venti glomeratam in terras agunt, crebri cecidere cœlo lapides. visi etiam audire vocem ingentem ex summi cacuminis luco, ut patrio ritu sacra Albani facerent, quæ velut diis quoque simul cum patria relictis, oblivioni dederant: & aut Romana sacra susceperant, aut fortunæ (ut fit) obirati cultum reliquerant deum. Romanis quoque ab eodem prodigio novendiale sacrum publice susceptum est: seu voce cœlesti ex Albano monte missa (nam id quoque traditur) seu aruspicum monitu mansit certe solenne, ut quandocunq; idem prodigium nunciaretur, feriæ per novem dies agerentur. Haud ita multo post pestilentia laboratum est. unde cum pigritia militandi oriretur; nulla tamen ab armis quies dabatur ab bellicoso rege: salubriora etiam credente militiæ quam domi juvenum corpora esse, donec ipse quoque longinquo morbo est implicitus. tunc adeo fracti simul cum corpore sunt spiritus illi feroces, ut qui nihil ante ratus esset minus regium, quam sacris dedere animum, repente omnibus, magnis, parvisque superstitionibus obnoxios degeret, religionibusque etiam populum impleret. vulgo jam homines (eum statum rerum qui sub Numa rege fuerat, requirentes) unam opem ægris corporibus relictam, si pax veniaque ab diis impetrata esset, credebant. Ipsum regem tradunt, volventem commentarios Numæ, cum ibi quædam occulta solennia sacrificia Iovi Elicio facta invenisset, operatum his sacris se abdidisse: sed non rite initum, aut curatum id sacrum esse; nec solum nullam ei oblatam cœlestium speciem, sed ira Iovis solicitati prava religione fulmine ictum cum domo conflagrasse. Tullus magna gloria belli regnavit annos duos & triginta. Mortuo Tullo, res, ut institutum jam inde ab initio erat, ad patres redierat; hiq; interregem nominaverant: quo comitia habente, Ancum Martium regem populus creavit: patres fuere auctores. Numæ Pompilii regis nepos, filia ortus, Ancus Martius erat. qui ut regnare cœpit, & avitæ gloriæ memor, & quia proximum regnum; cetera egregium ab una parte haud satis prosperum fuerat, aut neglectis religionibus, aut prave cultis: longeque antiquissimum ratus sacra publica, ut ab Numa instituta erant, facere: omnia ea ex commentariis regis pontificem maximum, in album relata, proponere in publico jubet, inde & civibus ocii cupidis, & finitimis civitatibus facta spes, in avi mores atque instituta regem abiturum. Igitur Latini, cum quibus Tullo regnante ictum fœdus erat, sustulerant animos: & cum incursionem in agrum Romanum fecissent, repetentibus res Romanis superbe responsum reddunt, desidem Romanum regem inter sacella & aras acturum esse regnum rati. Medium erat in Anco ingenium, & Numæ, & Romuli memor: &, præterquam quod avi regno magis necessariam fuisse pacem credebat, cum in novo tum feroci populo; etiam quod illi contigisset ocium, sine injuria id se haud facile habiturum: tentari patientiam, & tentatam contemni: temporaque esse Tullo regi aptiora, quam Numæ: ut tamen, quoniam Numa in pace religiones instituisset, à se bellicæ cærimoniæ proderentur; nec gererentur solum, sed etiam indicerentur

...r bella aliquo ritu: jus ab ...qua gente Æquicolis, quod nunc feciales habent, descripsit, quo res repetuntur. Legatus, ubi ad fines eorum venit, unde res repetuntur, capite velato (filum lanæ velamen est) *Audi Iupiter,* inquit, *audite fines* (cujuscunque gentis sunt nominati) *audiat fas ego sum publicus nuncius populi Romani, iuste pieque legatus venio, verbisque meis fides sit.* Peragit deinde postulata. Inde Iovem testem facit: *Si ego iniuste impieque illos homines, illasque res dedier nuncio populi Romani mihi exposco, tum patriæ compotem me nunquam sinas esse.* Hæc cum fines suprascandit; hæc, quicunque ei primus vir obvius fuerit; hæc, portam ingrediens; hæc, forum ingressus, paucis verbis carminis, concipiendique jurisjurandi mutatis, peragit. si non deduntur, quos exposcit, diebus tribus & triginta (tot enim solennes sunt) peractis, bellum ita indicit: *Audi Iupiter, & tu Iuno: Quirine, diique omnes cœlestes, vosque terrestres, vosque inferni audite. Ego vos testor, populum illum,* (quicunque est, nominat) *iniustum esse, neque ius persolvere, sed de istis rebus in patria maiores natu consulemus, quo pacto ius nostrum adipiscamur.* cum is nuncius Romam ad consulendum redit. Confestim rex his ferme verbis patres consulebat: *Quarum rerum, litium, causarum condixit pater patratus populi Romani Quiritium patri patrato priscorum Latinorum, hominibusque priscis Latinis, quas res dari, fieri, solvi oportuit, quas res nec dederunt. nec fecerunt nec solverunt dic,* inquit ei quem primum sententiam rogabat, *quid censes?* tum ille: *Puro pioque duello quærendas censeo, itaque consentio consciscoque.* Inde alii rogabantur. quandoque pars major eorum, qui aderant, in eandem sententiam ibat, bellum erat consensu fieri soli-

tum; ut fetialis ha...
aut sanguineam pe...
eorum ferret, & n...
bus puberibus præ...
ret: *Quod populi p...*
tinorum, hominesqu...
tini adversus populu...
Quiritium fecerunt...
runt, quod populu...
Quiritium bellum ...
Latinis iussit esse, se...
puli Romani Quiriti...
consensit, conscivit ...
cum priscis Latini...
eam rem ego populus...
nus populis priscorum...
hominibusque priscis...
lum indico facioque. ...
xisset, hastam in fines...
mittebat. Hoc tum m...
rinis repetitæ res, ac ...
dictum: moremque e...
acceperunt. Ancus dem...
ra sacrorum flaminibus...
busque aliis, exercitu...
scripto, profectus Polit...
bem Latinorum vi cepit...
que morem regum prior...
rem Romanam auxeran...
in civitatem accipiendis...
dinem omnem Romam ...
& cum circa Palatium ...
teres Romani, Sabini Ca...
atque arcem, Cœlium ...
Albani implessent, Av...
novæ multitudini datur...
eidem haud ita multo po...
lenis Ficanaq; captis. no...
Politorium inde rursus b...
petitum, quod vacuum ...
verant prisci Latini, eaqu...
diruendæ urbis ejus fuit...
nis, ne hostium semper rec...
lum esset. Postremo omn...
Latino Meduliam compuls...
quandiu ibi Marte incerto ...
victoria pugnatum est: ...
urbs tuta munitionibus, ...
dioque firmata valido erat, ...
stris in aperto positis, alic...
exercitus Latinus cominu...
Romanis signa contulerat. A...
rimum omnibus copiis con...
Ancus, acie primum vincit...
ingenti præda potitus, Re...
r...

redit: tum quoque multis millibus Latinorum in civitatem acceptis; quibus ut jungeretur Palatio Aventinum, ad Murtiæ datæ sedes. Ianiculum quoque adjectum, non inopia loci, sed ne quando ea arx hostium esset. id non muro solum, sed etiam, ob commoditatem itineris, ponte sublicio, tum primum in Tiberi facto, conjungi urbi placuit. Quiritium quoq; fossa, haud parvum munimentum à planioribus aditu locis, Anci regis opus est. Ingenti incremento rebus auctis, cum in tanta multitudine hominum, discrimine recte an perperā facti confuso, facinora clandestina fierent, carcer ad terrorem increscentis audaciæ media urbe, imminens foro, ædificatur. nec urbs tantum hoc rege crevit, sed etiam ager finesque: silva Mæsia Vejentibus adempta, usque ad mare imperium prolatum: & in ore Tiberis Hostia urbs condita: salinæ circa factæ, egregieque rebus bello gestis, ædes Iovis Feretrii amplificata. Anco regnante, Lucumo vir impiger, ac divitiis potens, Romam commigravit, cupidine maxime ac spe magni honoris, cujus adipiscendi Tarquiniis (nam ibi quoque peregrina stirpe oriundus erat) facultas non fuerat. Damarati Corinthii filius erat. qui ob seditiones domo profugus cum Tarquiniis forte consedisset, uxore ibi ducta duos filios genuit. nomina his Lucumo, atque Aruns fuerunt. Lucumo superfuit patri bonorum omnium hæres: Aruns prior quam pater moritur, uxore gravida relicta. nec diu manet superstes filio pater: qui cum, ignorans nurum ventrem ferre, immemor in testando nepotis decessisset, puero post avi mortem in nullam sortem bonorum nato, ab inopia Egerio inditum nomen. Lucumoni contra omnium hæredi honorum cum divitiæ jam animos facerent, auxit, ducta in matrimonium Tanaquil, summo loco nata, & quæ haud facile iis, in quibus nata erat, humiliora sineret. ea cum innupsisset, spernentibus Etruscis Lucumonem exule advena ortum, ferre indignitatem non potuit, oblitaque ingenitæ erga patriam caritatis, dummodo virum honoratum videret, consilium migrandi ab Tarquiniis cepit. Roma est ad id potissimum visa. In novo populo, ubi omnis repentina atque ex virtute nobilitas fit, futurum locum forti ac strenuo, viro: regnasse Tatium Sabinum, accersitum in regnum Numam à Curibus, & Ancum Sabina matre ortum, nobilemque una imagine Numæ esse: facile persuadet, ut cupido honorum, & cui Tarquinii materna tantum patria esset. Sublatis itaque rebus commigrant Romam. Ad Ianiculum forte ventum erat. ibi ei carpento sedenti cum uxore, aquila suspensis demissa leniter alis pileum aufert: superque carpentum cum magno clangore volitans, rursus velut ministerio divinitus missa, capiti apte reponit: inde sublimis abiit. accepisse id augurium læta dicitur Tanaquil, perita, ut vulgo Etrusci, cœlestium prodigiorum mulier: excelsa & alta sperare complexa virum jubet. eam alitem ea regione cœli & ejus Dei nunciam venisse, circa summum culmen hominis auspicium fecisse, levasse humano superpositum capiti decus, ut divinitus eidem redderet. Has spes cogitationesque secum portantes, urbem ingressi sunt, domicilioque ibi comparato, L. Tarquinium Priscum edidere nomen. Iam & Romanis conspicuum eum novitas divitiæque faciebant: & ipse quoque fortunam benigno alloquio, comitate invitandi, beneficiisque, quos poterat, sibi conciliando, adjuvabat. donec in regiam quoque de eo fama perlata est; notitiamque eam brevi, apud regem liberaliter dextreque obeundo officia, in fami-

miliaris amicitiæ adduxerat ju-
, ut publicis pariter ac priva-
s consiliis, bello domique in-
resset. & per omnia expertus
ostremo tutor etiam liberis regis
stamento institueretur. Regna-
t Ancus annos quatuor & vi-
nti, cuilibet superiorum regum
lli pacisque & artibus & gloria
r. Iam filii prope puberem æta-
n erant. eo magis Tarquinius
stare, ut quam primum comitia
gi creando fierent. quibus indi-
s, sub tempus pueros venatum
legavit. isque primus & petisse
abitiose regnum, & orationem
itur habuisse ad conciliandos
bis animos compositam: cum
non rem novam petere: quippe
i non primus, quod quisquam
dignari mirarive posset, sed ter-
s Romæ peregrinus regnum
ctet: & Tatium non ex pere-
no solum, sed etiam ex hoste
em factum. & Numam igna-
n urbis, non petentem, in re-
m ultro accitum. se ex quo
potens fuerit, Romam cum
juge ac fortunis omnibus cō-
rasse: majorem partem æta-
ejus, qua civilibus officiis
gantur homines, Romæ se
n in vetere patriâ vixisse. do-
militięque sub haud pœniten-
magistro, ipso Anco rege, Ro-
a se jura, Romanos ritus didi-
. obsequio & observantia in
m cum omnibus, benignitate
alios cum rege ipso certasse.
eum haud falsa memorantem
nti consensu populus Roma-
regnare jussit. Ergo virum
ra ægregium, secuta, quam in
do habuerat, etiam regnan-
mbitio est. nec usinus regni
mandi, quam augendæ Rei-
cæ memor, centum in pa-
legit. qui deinde minorum
um sunt appellati: factio
dubia regis, cujus beneficio
iam venerant: Bellum pri-
cum Latinis gessit, & op-
ibi Appiolas vi cepit: præ-
inde majore, quam quan-
li fama fuerat, revecta,

ludos opulentius inst
quam priores reges fe
primum circo, qui nu
mus dicitur. designa
est. loca divisa patribus
busque, ubi spectacula
que facerent; fori a
Spectavere, furcis duo
terra spectacula alta su
bus pedes. ludicrum fu
pugilesque ex Hetruria
acciti. solennes deind
mansere ludi, Romani,
que varie appellati ab
rege, & circa forum priv
dificanda divisa sunt loc
ticus, tabernæque facta
quoq; lapideo circumdare
parabat, cum Sabinum
cœptis intervenit. adeo
subita res fuit, ut prius A
transirent hostes, quam
ire, ac prohibere exercit
manus posset. itaque trepi
Romæ est. & primo dubia
ria magna utrimque cæde p
tum est. reductis deinde in
hostium copiis, datoque
Romanis ad comparandum
tegro bellum Tarquinius
tem maxime suis deesse v
ratus, ad Ramnenses, Titie
Luceres, quas centurias Ro
scripserat, addere alias cont
suoque insignes relinquere n
ne. id quia inaugurato Ro
fecerat, negare Accius N
inclytus ea tempestate augur
que mutari, neque novum
stitui, nisi aves addixissent,
ex eo ira regi mota, eluden
artem (ut ferunt) *Agedum*
quit, *divine tu, inaugura, f*
ne possit, quod nunc ego m
concipio. Cum ille in augurio
expertus, profecto futuram
xisset, *Atqui hæc animo agit*
inquit, *te novacula cotem disci*
rum. cape hac, & perage quod a
tuæ fieri posse portendunt. Tum
lum haud cunctanter discid
cotem ferunt. Statua Accii po
capite velato, quo in loco res a
est, in comitio in gradibus i
ad lævam curiæ fuit: cot
quod

quoque eodem loco ſitam fuiſſe memorant, ut eſſet ad poſteros miraculi ejus monumentum. auguriis certe ſacerdotioque augurum tantus honos acceſſit, ut nihil belli domique poſtea, niſi auſpicato gereretur: concilia populi, exercitus vocati, ſumma rerum ubi aves non admiſiſſent, dirimerentur. Neque tum Tarquinius de equitum centuriis quicquam mutavit, numero alterum tantum adjecit, ut mille & trecenti equites in tribus centuriis eſſent. poſteriores modo ſub iiſdem nominibus, qui additi erant, appellati ſunt: quas nunc, quia geminatæ ſunt, ſex vocant centurias. Hac parte copiarum aucta, iterum cum Sabinis confligitur, ſed præterquam quod viribus creverat Romanus exercitus, ex occulto etiam additur dolus, miſſis qui magnam vim lignorum in Anienis ripa jacentem, ardentem in flumen conjicerent: ventoque juvante accenſa ligna, & pleraque in ratibus impacta ſublicis cum hærerent, pontem ſuccendunt. ea quoque res in pugna terrorem attulit Sabinis, effuſis eadem fugam impediit, multique mortales cum hoſte effugiſſent, in flumine ipſo periere: quorum fluitantia arma ad urbem cognita in Tiberi, prius pene, quam nunciari poſſet, inſignem victoriam fecere. Eo prælio præcipua equitum gloria fuit. utrinque ab cornibus poſitos, cum jam pelleretur media peditum ſuorum acies, ita incurriſſe ab lateribus ferunt, ut non ſiſterent modo Sabinas legiones ferociter inſtantes cedentibus, ſed ſubito in fugam verterent. montes effuſo curſu Sabini petebant, & pauci tenuere. maxima pars, ut ante dictum eſt, ab equitibus in flumen acti ſunt. Tarquinius inſtandum perterritis ratus, præda captiviſque Romam miſſis, ſpoliis hoſtium (votum id Vulcano erat) ingenti cumulo accenſis, pergit porro in agrum Sabinum exercitum inducere: & quanquam male geſta res erat, nec geſturos melius ſperare poterant, tamen quia conſulendi res non dabat ſpacium, iere obviam Sabini tumultuario milite. iterumque ibi fuſi, perditis jam prope rebus pacem petiere. Collatia, & quicquid circa Collatiam agri erat, Sabinis ademtum. Egerius (fratris hic filius erat regis) Collatiæ in præſidio relictus deditoſque Collatinos ita accipio, eamque deditionis formulam eſſe. Rex interrogavit, *Eſtiſne vos legati oratoreſque miſſi à populo Collatino, ut vos populumque Collatinum dederitis? Sumus. Eſt ne populus Collatinus in ſua poteſtate? Eſt. Deditiſne vos populum Collatinum, urbem, agros, aquam, terminos, delubra, utenſilia, divina humanaque omnia in meam populique Romani ditionem? Dedimus. At ego recipio.* Sabino bello profecto Tarquinius triumphans, Romam rediit. inde priſcis Latinis bellum fecit. ubi nuſquam ad univerſæ rei dimicationem ventum eſt. ad ſingula oppida circumferendo arma, nomen omne Latinum domuit. Corniculum, Ficulnea vetus, Cameria, Cruſtumerium, Ameriola, Medullia, Nomentum, hæc de priſcis Latinis, aut qui ad Latinos defecerant, capta oppida. Pax deinde facta. Majore inde animo pacis opera inchoata, quam quanta mole geſſerat bella: ut non quietior populus domi eſſet, quam militiæ fuiſſet. nam & muro lapideo, cujus exordium operis Sabino bello turbatum erat, urbem, qua nondum munierat, cingere parat: & infima urbis loca circa forum, aliaſque interjectas collibus convalles, quia ex planis locis haud facile evehebant aquas, cloacis è faſtigio in Tiberim ductis ſiccat: & aream ad ædem in Capitolio Iovis, quam voverat bello Sabino, jam præſagiente animo, futuram olim amplitudinem loci, occupat fundamentis. Eo tempore in regia prodigium viſu eventuque

que

e mirabile fuit. puero dormi-
i, cui Servio Tullio nomen
t, caput arsisse ferunt multo-
n in conspectu. plurimo igi-
clamore inde ad tantæ rei mi-
ulum orto, excitum regem. &
n quidam familiarium aquam
restinguendum ferret, ab regi-
retentum. sedatoque jam tu-
tu, moveri vetuisse puerum,
ec sua sponte experrectus es-
mox cum somno & flammam
isse. Tum abducto in secretum
Tanaquil: *Videsne tu pue-
hunc*, inquit, *quem tam hu-
i cultu educamus? scire licet
e lumen quondam rebus nostris
iis futurum, præsidiumque re-
afflicta. proinde materiem in-
is publice privatimque decoris
i indulgentia nostra nutria-
s.* Inde puerum liberum loco
tum haberi, erudirique arti-
, quibus ingenia ad magnæ
unæ cultum excitantur. Eve-
acile, quod Diis cordi esset.
nis evasit vere indolis regiæ.
, cum quæreretur gener Tar-
io, quisquam Romanæ ju-
utis ulla arte conferri potuit,
nque ei suam rex despondit.
quacunque de causa tantus
onos habitus, credere pro-
t serva natum eum, parvum-
psum serviisse. eorum magis
ntiæ sum, qui Corniculo
Servii Tullii, qui princeps
a urbe fuerat, gravidam viro
o uxorem, cum inter reliquas
vas cognita esset, ob unicam
itatem ab regina Romana
ibitam ferunt servitio, par-
Romę edidisse, in Prisci Tar-
i domo. inde tanto benefi-
& inter mulieres familiari-
auctam, & puerum ut in do-
parvo eductum, in caritate
honore fuisse: fortunam
s, quod capta patria in ho-
manus venerit, ut serva na-
ederetur fecisse. Duodequa-
imo ferme anno, ex quo re-
cœperat Tarquinius, non
egem modo, sed apud pa-
ebemque longe maximo ho-
Servius Tullius erat. Tum
lii duo, etsi antea semper

pro indignissimo hab
patrio regno tutoris f
los, regnare Romæ adve
modo vicinæ, sed ne It
dē stirpis: tum impensiu
gnitas crescere, si ne ab
quidem ad se rediret re
præceps inde porro ad s
deret: ut in eadem ci
centesimum fere annum,
mulus Deo prognatus,
tenuerit regnum, donec
fuerit, id servus serva na
deat. tum commune Ro
minis, tum præcipue
suæ dedecus fore, si Anci
rili stirpe salva, non mo
nis, sed servis etiam regn
peteret. ferro igitur eā arc
tumeliam statuunt. Sed &
dolor in Tarquinium ip
gis, quam in Servium eos
bat: & quia gravior ultor
si superesset, rex futur
quam privatus: tum Ser
ciso, quemcunque alium g
delegisset, eundem regni ha
facturus videbatur. ob h
regi insidiæ parantur. Ex
ribus duo ferocissimi del
facinus, quibus consueti e
terque agrestibus ferramen
vestibulo regiæ quam potu
multuosissime, speciæ rixa
omnes apparitores regios c
tunt. inde cum ambo rege
pellarent, clamorque eorum
tus in regiam pervenisset,
ad regem pergunt. primo u
vociferari, & certatim alter
obstrepere. coerciti ab licto
jussi in vicem dicere, tande
loqui desistunt. unus rem ex
posito orditur. dum intent
eum se rex totus averteret,
elatam securim in caput dej
relictoque in vulnere telo,
se foras ejiciunt. Tarquinium
ribundum cum qui circa eran
cepissent, illos fugientes, lic
comprehendunt. clamor inde,
cursusque populi, mirantium
rei esset, Tanaquil inter tumul
claudi regiam jubet, arbitros
cit: simul quæ curando vul
opus sunt, tanquam spes sube
sedulo comparat: simul si d

tuat spes, alia præsidia molitur. Servio propere accito cum pene exanguem virum ostendisset, dextram tenens, orat, ne inultam mortem soceri, ne socrum inimicis ludibrio esse sinat. *Tuum est*, inquit, *Servi, si vir es, regnum: non eorum qui alienis manibus pessimum facinus fecere. erige te, deosque duces sequere, qui clarum hoc fore caput divino quondā circumfuso igni portenderunt, nunc te illa cælestis excitet flamma, nunc expergiscere vere, & nos peregrini regnavimus. qui sis, non unde natus sis, reputa. si tua re subita consilia torpent, at tu mea sequere.* Cum clamor impetusque multitudinis vix sustineri posset, ex superiore parte ædium per fenestras in novam viam versas (habitabat enim rex ad Iovis Statoris) populum Tanaquil alloquitur, jubet bono animo esse, sopitum fuisse regem subito ictu, ferrum haud alte in corpus descendisse. jam ad se redisse: inspectum vulnus absterso cruore, omnia salubria esse. confidere propediem ipsum eos visuros. Interim Servio Tullio jubere populum dicto audientem esse: eum jura redditurum, obiturumque alia regis munia. Servius cum trabea & lictoribus prodit: ac sede regia sedens alia decernit, de aliis consulturum se regem esse simulat. Itaque per aliquot dies, cum jam expirasset Tarquinius, celata morte, per speciem alienæ fungendæ vicis, suas opes firmavit. tum demum palam facta ex comploratione in regia orta, Servius præsidio firmo munitus, primus injussu populi, voluntate patrum regnavit. Anci liberi jam tunc comprehensis sceleris ministris, ut vivere regem, & tantas esse opes Servii nunciatum est, Suessam Pometiam exulatum ierant. Nec jam publicis magis consiliis Servius, quam privatis munire opes, & ne qualis Anci liberūm animus adversus Tarquinium fuerat, talis adversus se Tarquinii liberūm esset, duas filias juvenibus regiis, Lucio atque Arunti Tarquiniis, jungit, nec rupit tamen fati necessitatem humanis consiliis, quin invidia regni etiam inter domesticos infida omnia atque infesta faceret. Peropportune ad præsentis quietem status bellum cum Vejentibus (jam enim induciæ exierant) aliisque Hetruscis sumptum. In eo bello & virtus & fortuna enituit Tullii: fusoque ingenti hostium exercitu, haud dubius rex, seu patrum, seu plebis animos periclitaretur, Romam rediit. aggrediturque inde pacis longe maximum opus: ut quemadmodum Numa divini auctor juris fuisset, ita Servium conditorem omnis in civitate discriminis, ordinumque, quibus inter gradus dignitatis fortunæque aliquid interlucet, posteri fama ferrent. Censum enim instituit, rem saluberrimam tanto futuro imperio: ex quo belli, pacisque munia non viritim, ut ante, sed pro habitu pecuniarum fierent. tum classes, centuriasque, & hunc ordinem ex censu descripsit, vel paci decorum, vel bello. Ex iis, qui centū milliū æris, aut majorem censum haberent, lxxx confecit centurias, quadragenas seniorum ac juniorum. Prima classis omnes appellati seniores, ad urbis custodiam ut presto essent: juvenes, ut foris bella gererent. arma his imperata, galea, clypeus, ocreæ, lorica, omnia ex ære, hæc ut tegumenta corporis essent: tela in hostem, hastaque & gladius. additæ huic classi duæ fabrûm centuriæ, quæ sine armis stipendia facerent. datum munus, ut machinas in bello ferrent. Secunda classis intra centum usque ad quinque & septuaginta millium censum instituta. & ex his senioribus, junioribusque viginti conscriptæ centuriæ: arma imperata, scutum pro clypeo, & præter loricam omnia eadem. Tertiæ classis in quinquaginta millium censum esse voluit. totidem centuriæ & hæ, eodemque discrimine ætatum factæ: nec de armis quidquam mutatum, ocreæ tantum ademptæ. In quarta classe census quinque & viginti millium, totidem centuriæ factæ, arma

mutata,

...urata, nihil præter hastam & ...rutum datum. Quinta classis au... ...a, centuriæ triginta factæ: fun... ...s, lapidesque missiles hi secum ...rebant, in his accensi, cornici... ...s, tibicinesque in tres centurias ...distributi. undecim millibus hæc ...ssis censebatur. Hoc minor cen... reliquam multitudinē habuit. ...de una centuria facta est, immu... militia. Ita pedestri exercitu ...cato, distributoque, equitum ex ...moribus civitatis XII scripsit ...nturias. sex item alias centu... ...s, tribus ab Romulo institutis, ... iisdem, quibus inauguratæ ...nt nominibus fecit. ad equos ...endos dena millia æris ex pu...co data. & quibus equos ale...t, viduæ attributæ, quæ bina ...llia æris in annos singulos pen...rent. Hæc omnia in dites à pau...ibus inclinata onera. Deinde honos additus. Non enim (ut Romulo traditum, ceteri ser...erant Reges) viritim suffra... ...m eadem vi, eodemque jure miscue omnibus datum est: gradus facti, ut neque exclu... quisquam suffragio videretur, ...is omnis penes primores civi... ...s esset. equites enim vocaban... primi: LXXX inde primæ ...sis centuriæ. ibi si variaret, ...d raro incidebat, ut secundæ ...is vocarentur: nec fere un... ...m infra ita descenderent, ut ...fimos pervenirent. Nec mi... oportet, hunc ordinem, qui ... est, post expletas quinque & ...inta tribus, duplicato earum ...ero, centuriis juniorum se...umque, ad institutam ab Ser... Tullio summam non conveni... quadrifariam enim urbe di... regionibus, collibusque quæ ...tabantur, partes, Tribus eas ...llavit: ut ego arbitror, ab ...to: nam ejus quoque æqua... ex censu conferendi ab eo... ...inita ratio est. neque hæ tri... ...ad centuriarum distributio... ...umerumque quicquam per... ...e. Censu perfecto, quem ma...erat metu legis de incensis ...um vinculorum minis mor... edixit, ut omnes cives Ro...

mani, equites peditesq... quisque centuriis in ca... rio prima luce adesse... structum exercitum o... ove, taurilibus lustra... conditum lustrum appel... in censendo finis factus ... LXXX, eo lustro civ... dicuntur. Adjicit scrip... tiquissimus *Fabius Pict...* qui ferre arma possent, ... merum fuisse. Ad eam ... dinem urbs quoque am... visa est. addit duos col... nalem, Viminalemque. i... ceps auget Esquilias: ibi ... ut loco dignitas fieret, ... aggere & fossis & muro ... dat urbem. ita pomœri... fert. Pomœrium, verbi v... intuentes, postmœrium i... tantur esse. est autem ma... murum locus; quem in ... dis urbibus quondam H... qua murum ducturi erant ... circa terminis inaugurato ... crabant: ut neque interio... te ædificia mœnibus contin... tur, quæ nunc vulgo etia... junguntur; & extrinsecus p... quid ab humano cultu pate... li. Hoc spacium, quod neq... bitari, neque arari fas era... magis quod post murū esset, ... quod murus post id, pom... Romani appellarunt. & in... incremento semper, quantum ... nia processura erant, tantum ... mini hi consecrati proferebā... Aucta civitate magnitudine ... formatis omnibus domi & ... belli & ad pacis usus, ne se... armis opes acquirerentur, co... augere imperium conatus e... mul & aliquod addere urbi ... cus. Jam tum erat inclytum ... næ Ephesiæ fanum: id comm... ter à civitatibus Asiæ factum ... ma ferebat. Cum consensum D... que consociatos laudaret mire... vius inter proceres Latinor... cum quibus publice privatime... hospitia amicitiasque de indust... junxerat, sæpe iterando eade... perpulit tandem, ut Romæ fan... Dianæ populi Latini cum pop... Romano facerent, ea erat conf...

sio, caput rerum Romam esse; de quo toties armis certatum fuerat. Id quamquam omissum jam ex omnium cura Latinorum, ob rem toties infeliciter tentatam armis, videbatur; uni se ex Sabinis fors dare visa est privato consilio imperii recuperandi. Bos in Sabinis nata cuidam patrifamiliæ dicitur, miranda magnitudine, ac specie. fixa per multas ætates cornua in vestibulo templi Dianæ, monumentum ei fuere miraculo. habita, ut erat, res prodigii loco est: & cecinere vates, cujus civitatis eã civis Dianæ immolasset, ibi fore imperiũ. idque carmen pervenerat ad antistitem fani Dianæ. Sabinus, ut primũ apta dies sacrificio visa est, bovem Romam actam deducit, ad fanũ Dianæ, & ante arã statuit. Ibi antistes Romanus cum eũ magnitudo victimæ celebrata fama movisset, memor responsi, Sabinum ita alloquitur: *Quidnam tu hospes paras? inquit, inceste sacrificiũ Dianæ facere? quin tu ante vivo perfunderis flumine? infima valle præfluit Tiberis.* Religione tactus hospes, qui omnia, ut prodigio respõderet eventus, cuperet rite facta, extemplo descendit ad Tiberim. Interea Romanus immolat Dianæ bovem. id mire gratum regi, atque civitati fuit. Servius, quamquam jam usu haud dubie regnum possederat, tamẽ quia interdum jactari voces à juvene Tarquinio audiebat, se injussu populi regnare, conciliata prius voluntate plebis, agro capto ex hostibus viritim diviso, ausus est ferre ad populum, vellent juberentne se regnare? tantoque consensu, quanto haud quisquã alius antè rex est declaratus. Neque ea res Tarquinio spem affectandi regni minuit: imo eo impensius, quia de agro plebis adversum patrum voluntatem senserat agi, criminandi Servii apud patres, crescendique in curia sibi occasionem datam ratus est, & ipse juvenis ardentis animi, & domi uxore Tullia inquietum animũ stimulante. Tulit enim & Romana regia sceleris tragici exemplum, ut tædio regum maturior veniret libertas: ultimumque regnũ esset, quod scelere partum foret. Hic L. Tarquinius Prisci Tarquinii regis filius nepósne fuerit, parum liquet: pluribus tamen auctoribus filium crediderim. fratrem habuerat Aruntem Tarquinium, mitis ingenii juvenem. His duobus, ut ante dictum est, duæ Tulliæ regis filiæ nupserant, & ipsæ longe dispares moribus. Forte ita inciderat, ne duo violenta ingenia matrimonio jungerentur, fortuna credo populi Romani, quo diuturnius Servii regnum esset, constituique civitatis mores possent. Angebatur ferox Tullia, nihil materiæ in viro neque ad cupiditatem, neque ad audaciam esse; tota in alterum versa Tarquinium, eum mirari, eum virum dicere, ac regio sanguine ortum: spernere sororem, quod virum nacta muliebri cessaret audacia. Contrahit celeriter similitudo eos, ut fere fit, malum malo aptissimum. sed initium turbandi omnia à fœmina ortum est, ea secretis viri alieni assuefacta sermonibus, nullis verborum contumeliis parcere, de viro ad fratrem, de sorore ad virum, & se rectius viduam, & illum cælibem futurum fuisse contendere, quam cum impari jungi, ut elanguescendũ aliena ignavia esset, si sibi eum, quo digna esset, Dii dedissent virum: domi se propediem visuram regnum fuisse, quod apud patrem videat. cleriter adolescentem suæ temeritatis implet. Aruns Tarquinius, & Tullia minor prope continuatis funeribus cum domos vacuas novo matrimonio fecissent, junguntur nuptiis, magis non prohibente Servio, quam approbante. Tum vero indies infestior Tullii senectus, infestius cœpit regnũ esse. jam enim ab scelere ad aliud spectare mulier scelus: nec nocte, nec interdiu virum conquiescere pati, ne gratuita præterita parricidia essent. Non sibi defuisse cui nupta diceretur, nec cum quo tacita serviret: defuisse qui se regno dignum putaret, qui meminisset se esse Prisci Tarquinii filium, qui habere, quam

sperare

perare regnum mallet : *si tu is es, cui nuptam esse me arbitror, & virum, & regem appello : sin mi-nus, eo nunc pejus mutata est res, quod isthic cum ignavia est scelus: quin accingeris? non tibi ab Co-rintho, nec ab Tarquiniis, ut patri uo, peregrina regna moliri necesse st. Dii te penates, patriique & atris imago, & domus regia, & in omo regale solium, & nomē Tar-uinium creat, vocatque regem. ut si ad hæc parum est animi, uid frustraris civitatem? quid e ut regium juvenem conspici si-is? facesse hinc Tarquinios, aut orinthum: devolvere retro ad stir-em, fratri similior, quam patri.* is aliisque increpando juvenem nstigat, nec conquiescere ipsa po-est: si, cum Tanaquil peregrina ulier tantum moliri potuisset a-imo, ut duo continua regna, viro, deinceps genero, dedisset: ipsa egio semine orta, nullum mo-entum in dando adimendoque egno faceret. His muliebribus in-nctus furiis Tarquinius, circumi-e & prehensare minorum maxi-e gentium patres, admonere pa-rni beneficii, ac pro eo gratiam petere: allicere donis juvenes: ún de se ingentia pollicendo, m regis criminibus omnibus lo-s crescere. Postremo, ut jam a-ndæ rei tempus visum est, stipa-s agmine armatorum in forum upit: inde omnibus perculsis vore, in regia sede pro curia se-ns, patres in curiam per præco-m ad regem Tarquinium citari lit. Convenere extemplo: alii n ante hoc præparati, alii me-ne, non venisse, fraudi esset: vitate ac miraculo attoniti, et-n de Servio actum rati. Ibi Tar-nius maledicta ab stirpe ulti-orsus, Servum servaque natum t mortem indignam parentis non interregno, ut antea inito, comitiis habitis, non per suf-gium populi, non auctoribus ribus, muliebri dono regnum upasse. ita natum, ita creatum m, fautorem infimi generis inum, ex quo ipse sit, odio næ honestatis ereptum primo-

ribus agrum sordidi divisisse: omnia one munia quondam fueri se in primores civitat censum, ut insignis locupletiorum fortun rata, ubi vellet, egenti retur. Huic orationi intervenisset, trepido n tatus, extemplo à vest magna voce: *Quid h Tarquini rei est? qu me vivo vocare ausu aut in sede considere* ille ferociter ad hæc, *sui tenere sedem, mult vum potiorem filium hæredem: satis illum centiam eludentem ins minis.* Clamor ab utri toribus oritur & concur li fiebat in curiam: que regnaturum, qui vic Tarquinius necessitate ipsa cogente ultima aud to & ætate & viribus medium arripit Servium que è curia, in inferiore per gradus dejicit. inde dum Senatum in curiam, fuga regis apparitorum, mitum. ipse prope exan semianimis regio comita se reciperet, perveniss summum Cyprium vicun qui missi ab Tarquinio f consecuti erant, interficitu ditur, quia non abhorret scelere, admonitu Tulli ctum. carpento certe, id tis constat, in forum inve reverita cœtum virorum, e virum è curia: regemque appellavit. à quo facessere tanto tumultu, cum se dom ciperet, pervenissetque a mum Cyprium vicum, ub nium nuper fuit: flectente tum dextra in Virbium cl ut in collem Esquiliarum retur, restitit pavidus, atque buit frenos, is qui jumen bat, jacentemque dominæ um trucidatum ostendit. F inhumanumque inde tradit lus, monumentoque locus es *leratum* vicu vocant, quo

agitantibus furiis sororis, ac viri, Tullia per patris corpus carpentum egisse fertur, partemque sanguinis ac cædis paternæ cruento vehiculo contaminata ipsa respersaque tulisse ad penates suos, virique sui: quibus iratis, malo regni principio similes propediem exitus sequerentur. Servius Tullius regnavit annos quatuor & quadraginta, ita ut bono etiam moderatoque succedenti regi difficilis æmulatio esset. Ceterum id quoque ad gloriam accessit, quod cum illo simul justa ac legitima regna occiderunt. Idipsum tam mite ac tam moderatum imperium, tamen quia unius esset, deponere eum in animo habuisse quidam auctores sunt, nisi scelus intestinum liberandæ patriæ consilia agitanti intervenisset. Inde L. Tarquinius regnare occœpit, cui Superbo cognomen facta indiderunt, quia socerum gener sepultura prohibuit, Romulum quoque insepultum perisse dictitans: primoresque patrum, quos Servii rebus favisse credebat, interfecit. conscius deinde male quærendi regni ab seipso adversus se exemplum capi posse, armatis corpus circumsepsit. neque enim ad jus regni quicquam præter vim habebat. ut qui neque populi jussu, neque auctoribus patribus regnaret. eo accedebat, ut in caritate civium nihil spei reponenti metu regnum tutandum esset: quem ut pluribus incuteret, cognitiones capitalium rerum, sine consiliis per se solus exercebat: perque eam causam occidere, in exilium agere, bonis mulctare poterat; non suspectos modo aut invisos, sed unde nihil aliud quam prædam sperare posset. Ita patrum præcipue numero imminuto, statuit nullos in patres legere, quo contemptior paucitate ipsa ordo esset: minusque per se nihil agi indignarentur. Hic enim regum primus traditum à prioribus morem de omnibus Senatum consulendi solvit. domesticis consiliis Rempub. administravit. bellum, pacem, fœdera, societates per se ipse cum quibus voluit, injussu populi ac Senatus fecit, diremitque. Latinorum sibi maxime gentem conciliabat, ut peregrinis quoque opibus tutior inter cives esset. neque hospitia modo cum primoribus eorum, sed affinitates quoque jungebat. Octavio Mamilio Thusculano, is longe princeps Latini nominis erat, si famæ credimus, ab Vlysse deaque Circe oriundus: ei Mamilio filiam nuptum dat: perque eas nuptias multos sibi cognatos amicosque ejus conciliat. Iam magna Tarquinii auctoritas inter Latinorum proceres erat. cum in diem certam ut ad Lucum Ferentinæ conveniant, indicit: esse, quæ agere de rebus communibus velit. Conveniunt frequentes prima luce. ipse Tarquinius diem quidem servavit, sed paulo antequam sol occideret, venit. multa ibi tota die in concilio variis jactata sermonibus erant. Turnus Herdonius ab Aricia ferociter in absentem Tarquinium erat invectus. Haud mirum esse, Superbo ei inditum Romæ cognomen (jam enim ita clam quidem mussitantes, vulgo tamen eum appellabant) an quicquam superbius esse quam ludificari sic omne nomen Latinum? principibus longe ab domo excitis, ipsum qui concilium indixerit non adesse: tentari profecto patientiam, ut si jugum acceperint, obnoxios premat. cui enim non apparere, affectare eum imperium in Latinos? Quod si sui bene crediderint cives, aut si creditum illud & non raptum parricidio sit, credere & Latinos: quanquam ne sic quidem alienigenæ deberent. sin suos ejus pœniteat (quippe qui alii super alios trucidentur, exulatum eant, bona amittant) quid spei melioris Latinis portendi? si se audiant, domum suam quemque inde abituros: neque magis observaturos diem concilii, quam ipse, qui indixerit, observet. Hæc atque alia eodem pertinentia seditiosus facinorosusq; homo, hisque artibus opes domi nactus, cum maxime dissereret, intervenit Tarquinius.

Is finis

Is finis orationi fuit. Aversi omnes ad Tarquinium salutandum. Qui silentio facto, monitus à proximis ut purgaret se, quod id temporis venisset, disceptatorem ait se sumptum inter patrem & filium: cura reconciliandi eos in gratiam, moratum esse. & quia ea res exemisset illum diem, postero die acturum, quæ constituisset. Ne id quidem ab Turno tulisse tacitum ferunt, dixisse enim, nullam breviorem esse cognitionem, quam inter patrem & filium, paucisque transigi verbis posse: ni pareat patri, habiturum infortunium esse. Hæc Aricinus in regem Romanum increpans, ex concilio abiit. Quam rem Tarquinius aliquanto, quam videbatur, ægrius ferens, confestim Turno necem machinatur, ut eundem terrorem, quo civium animos domi oppresserat, Latinis injiceret. Et quia pro imperio palam interfici non poterat, oblato falso crimine insontē oppressit. per adversæ factionis quosdam Aricinos, servum Turni auro corrupit, in diversorium ejus vim magnā gladiorum inferri clam sineret. ea cū una nocte perfecta essēt, Tarquinius paulo ante lucem accitis ad se principibus Latinorū, quasi re nova perturbatus, moram suam hesternam, velut Deorum quadā providentia illatā, ait saluti sibi atque illis fuisse. ab Turno dici sibi & primoribus populorū parari necem, ut Latinorum solus imperiū teneat. aggressurū fuisse hesterno die in concilio: dilatam rem esse, quod auctor concilii abfuerit, quem maxime peteret; inde illā absentis insectationem esse natam, quod morando spem destituerit. non dubitare, si vera deferantur, quin prima luce, ubi ventum in concilium sit, instructus cum conjuratorū manu, armatusque venturus dici gladiorum ingentem numerum esse ad eum convectum. id vanum necne sit, extemplo sciri posse. rogare eos ut inde secum ad Turnum veniant. Suspectam fecit rem, & ingenium Turni ferox, & oratio hesterna, & mora Tarquinii; quod

videbatur ob eam c
potuisse. Eunt incli
ad credendum animi
gladiis deprehensis,
existimaturi. ubi est
Turnum ex somno ex
cumsistunt custodes;
sisque servis, qui car
vim parabant, cum
ex omnibus locis dive
traherentur: enimver
res visa, injectæque
næ: & confestim Lati
cilium magno cum tu
vocatur. ibi tam atr
orta est, gladiis in me
ut indicta causa, novo
rthi, dejectus ad capu
rentinæ, crate super
saxisque congestis, m
Revocatis deinde ad
Latinis, Tarquinius, c
que qui Turnum nov
pro manifesto parricidi
pœna affecissent, ita v
Posse quidem se vetusto
re, quod cum omnes
Alba oriundi sint, in
teneantur, quo ab Tullo
Albana cum colonis su
manum cesserit imperiu
rum se utilitatis id mag
um causa censere, ut ren
fœdus: secundaque po
tuna populi Romani, ut
pes Latini fruantur, quam
excidia, vastationesque
quas Anco prius, patre
suo regnante, perpessi sint
aut exspectent, aut patiant
difficulter persuasum
quamquam in eo fœdere
Romana res erat. ceteru
pita nominis Latini stare,
tire cum rege videbant, &
sui cuique periculi, si adv
esset, recens erat docum
Ita renovatum fœdus, ind
que junioribus Latinorum
fœdere die certa ad lucum
tinæ armati frequentes ad
Qui ubi ad edictum Roman
ex omnibus populis conv
ne ducem suum, neve sec
imperium, propriave signa
rent, miscuit manipulos ex
nis Romanisque, ut ex bin

gulos faceret, binosque ex singulis. ita geminatis manipulis, centuriones imposuit. Nec ut injustus in pace rex, ita dux belli pravus fuit. quin ea arte æquasset superiores reges, nî degeneratū in aliis, huic quoque decori offecisset. Is primus Volscis bellum in ducentos amplius post suam ætatem annos movit: Suessamque Pometiam ex his vi cepit. ubi cum divendita præda x l talenta argenti aurique recepisset: concepit animo eam amplitudinem Iovis templi, quæ digna Deum hominumque rege, quæ Romano imperio, quæ ipsius etiam loci majestati esset, captivam pecuniam in ædificationem ejus templi seposuit. Excepit deinde eum lentius spe bellum, quo Gabios propinquam urbem nequicquam vi adortus, cum obsidendi quoque urbem spes pulso à mœnibus adempta esset, postremo minime arte Romana, fraude ac dolo aggressus est. Nam cum velut posito bello fundamentis templi jaciendis, aliisque urbanis operibus intentum se esse simularet: Sextus filius ejus, qui minimus ex tribus erat, transfugit ex composito Gabios, patris in se sævitiam intolerabilem conquerens. Iam ab alienis in suos vertisse superbiam: & liberorum quoque eum frequentiæ tędere, ut quam in curia sollitudinem fecerit, domi quoque faciat, ne quam stirpem, ne quem hæredem regni relinquat. se quidem inter tela ac gladios patris elapsum, nihil usquam sibi tutum nisi apud hostes L. Tarquinii credidisse. nam ne errarent, manere his bellum, quod positum simuletur: & per occasionem eum incautos invasurum. Quod si apud eos supplicibus locus non sit, pererraturum se omne Latium: pulsumque se inde Volscos & Æquos, & Hernicos petiturum: donec ad eos perveniat, qui à patrum crudelibus atque impiis suppliciis tegere liberos sciant. forsitan etiam ardoris aliquid ad bellum armaque se adversus superbissimum regem ac ferocissimum populum inventurum. Cum, si nihil morarentur, infensus ira porro inde abiturus videretur, benigne ab Gabinis excipitur. Vetant mirari, si qualis in cives, qualis in socios, talis ad ultimum in liberos esset: in seipsum postremo sæviturum, si alia desint. sibi vero gratū adventum ejus esse: futurumque credere brevi, ut illo adjuvante, ab portis Gabinis sub Romana mœnia bellum transferatur. Inde in concilia publica adhiberi. ubi cum de aliis rebus assentire se veteribus Gabinis diceret, quibus hę notiores essent, ipse identidem belli auctor esset: in eo sibi præcipuam prudentiam assumere, quod utriusque populi vires nosset, sciretque invisam profecto superbiā regiam civibus esset, quam ferre ne liberi quidem potuissent. Ita cū sensim ad rebellandum primores Gabinorū incitaret, ipse cum promptissimis juvenum prædatū, atque in expeditiones iret, & dictis factisq; omnibus ad fallendnm instructis vana accrescere fides; dux ad ultimum belli legitur. ibi cum inscia multitudine, quid ageretur, prælia parva inter Romam, Gabiosque fierent, quibus plerumq; Gabina res superior esset: tum certatim summi infimique Gabinorū Sex. Tarquinium dono deûm sibi missum ducem credere. apud milites vero obeundo pericula ac labores, pariter prædam munifice largiendo, tanta caritate esse, ut non pater Tarquinius potentior Romæ, quam filius Gabiis esset. Itaque postquam satis virium collectum ad omnes conatus videbat: tum è suis unum sciscitatum Romam ad patrem mittit, quidnam se facere vellet? quandoquidem ut omnia unus Gabiis posset, ei dii dedissent. Huic nuncio, quia credo dubiæ fidei videbatur nihil voce responsum est. rex velut deliberabundus, in hortum ędium transit, sequente nuncio filii. ibi inambulans tacitus, summa papaverū capita dicitur baculo decussisse. Interrogando expectandoque responsum nuncius fessus, ut re imperfecta, redit Gabios, quæ dixerit ipse, quæque vide-

viderit, refert. seu ira, seu odio, seu superbia insita ingenio nullā eum vocē emisisse. Sexto ubi quid vellet parens, quidve præciperet, tacitis ambagibus patuit: primores civitatis criminādo alios apud populū, alios sua ipsos invidia oportunos interemit. multi palam: quidam, in quibus minus speciosa criminatio erat futura, clam interfecti. patuit quibusdam volentibus fuga, aut in exilium acti sunt. absentiumque bona juxta atque interemptorum divisa fuere. Largitionis inde prædæque & privati dulcedine commodi, sensus malorum publicorum adimi; donec orba consilio auxilioque Gabina res regi Romano sine ulla dimicatione in manum traditur. Gabiis receptis, Tarquinius pacem cum Æquorum gente fecit. fœdus cum Thuscis renovavit. Inde ad negotia urbana animum convertit. quorum erat primum, ut Iovis templum in monte Tarpejo monumentum regni sui nominisque relinqueret: Tarquinios reges ambos, patrem vovisse, filium perfecisse. Et ut libera à ceteris religionibus area esset tota Iovis, templique ejus quod inædificaretur; exaugurare fana sacellaque statuit: quæ aliquot ibi à Tatio rege primum in ipso discrimine adversus Romulum pugnæ, vota, consecrata, inaugurataque postea fuerant. Inter principia condendi hujus operis, movisse numen ad indicandam tanti imperii molem traditur deos: nam cum omnium sacellorū exaugurationes admitterent aves in Termini fano non addixere. idque omen auguriumque ita acceptum est. non motam Termini sedem, unumque eum deorum non evocatum sacratis sibi finibus, firma stabiliaque cuncta portendere. Hoc perpetuitatis auspicio accepto, secutum aliud magnitudinem imperii portendens prodigium est. caput humanum integra facie aperientibus fundamenta templi dicitur apparuisse, quæ visa species, haud per ambages, arcem eam imperii caputque rerum fore portendebat. idque ita cecinere vates, quique in urbe erant, quosque ad eam rem consultandam ex Hetruria acciverant. Augebatur ad impensas regis animus. itaque Pometinæ manubiæ, quæ perducendo ad culmen operi destinatæ erant, vix in fundamenta suppeditavere. Eo magis Fabio, præterquam quod antiquior est, crediderim xl ea sola talenta fuisse: quam Pisoni, qui xl millia pondo argenti seposita in eam rem scribit: quam summam pecuniæ, neque ex unius tum urbis præda sperandam; & nullius, ne horum quidem magnificentiæ operum fundamenta non exsuperaturam. Intētus perficiendo templo, fabris undique ex Hetruria accitis, non pecunia solum ad id publica est usus, sed operis etiam ex plebe, qui cum haud parvus & ipse militiæ adderetur labor, minus tamen plebs gravabatur, se templa deûm exædificare manibus suis: quæ post hac & ad alia, ut specie minora, sic laboris aliquanto majoris, traducebatur opera. foros in circo faciendos, cloacamque maximam receptaculum omnium purgamētorum urbis sub terram agendam: quibus duobus operibus vix nova hæc magnificentia quicquam adæquare potuit. His laboribus exercita plebe, quia & urbi multitudinem, ubi usus non esset, oneri rebatur esse: & colonis mittendis occupari latius imperii fines volebat: Signiam Circejosque colonos misit, prę́sidia urbi futura terra marique. Hæc agenti, portentum terribile visum, anguis ex columna lignea elapsus, cum terrorem fugamque in regiam fecisset, ipsius regis non tam subito pavore perculit pectus, quam anxiis implevit curis. Itaque cum ad publica prodigia Etrusci tantum vates adhiberentur, hoc, velut domestico exterritus visu, Delphos ad maxime inclytum in terris oraculum mittere statuit. neque responsa sortium ulli alii committere ausus, duos filios per ignotas ea tempestate terras ignotiora maria in Græciam misit.

Titus & Aruns profecti. comes his additus L. Iunius Brutus, Tarquinia sorore regis natus, juvenis longe alius ingenio quam cujus simulationem induerat. Is, cum primores civitatis, in quibus fratrem suum ab avunculo interfectum audisset; neque in animo suo quicquam regi timendum, neque in fortuna concupiscendum relinquere statuit: contemptu tutus esse, ubi in jure parum præsidii esset. Ergo ex industria factus ad imitationem stultitiæ, cum se suaque prædæ esse regi sineret, Bruti quoque haud abnuit cognomen: ut sub ejus obtentu cognominis, liberator ille populi Romani, animus latens aperiretur tempore suo. Is tum ab Tarquiniis ductus Delphos, ludibrium verius quam comes, aureum baculum inclusum corneo cavato ad id baculo tulisse donum Apollini dicitur, per ambages effigiem ingenii sui. Quo postquam ventum est, perfectis patris mandatis, cupido incessit animos juvenum, sciscitandi ad quem eorum regnũ Romanum esset venturum. ex infimo specu vocem redditam ferunt: *Imperium summum Romæ habebit, qui vestrum primus, ô juvenes, osculum matri tulerit.* Tarquinii, ut Sextus qui Romæ relictus fuerat, ignarus responsi, expersque imperii esset, rem summa ope taceri jubent; ipsi inter se uter prior cum Romam redisset, matri osculum daret, sorti permittunt. Brutus alio ratus spectare Pythicam vocem, velut si prolapsus cecidisset, terram osculo contigit: scilicet quod ea communis mater omnium mortalium esset. Reditum inde Romam, ubi adversus Rutulos bellum summa vi parabatur. Ardeam Rutuli habebant, gens ut in ea regione atque in ea ætate, divitiis præpollens. eaque ipsa causa belli fuit, quodr ex Romanus, tum ipse ditari, exhaustus magnificentia publicorum operum, tum præda delinire popularium animos studebat, præter aliam superbiam regno infestos etiam, quod se in fabrorum ministeriis ac servili tam diu habitos opere ab rege indignabantur. Tentata res est, si primo impetu capi Ardea posset. ubi id parum processit, obsidione munitionibusque cœpti premi hostes. In iis stativis, ut fit longo magis quam acri bello, satis liberi commeatus erant: primoribus tamen magis, quam militibus. Regii quidem juvenes interdũ otium conviviis commessationibusque inter se terebant. Forte potantibus his apud Sextum Tarquinium, ubi & Collatinus, cœnabat Tarquinius Egerii filius, incidit de uxoribus mentio: suam quisque laudare miris modis. inde certamine accenso, Collatinus negat verbis opus esse: paucis id quidem horis posse sciri, quantum ceteris præstet Lucretia sua. *quin si vigor juventæ inest, conscendimus equos: invisimusque præsentes nostrarum ingenia!* Id cuique spectatissimum fit, quod nec opinato viri adventu occurrerit oculis. incaluerant vino, age sane; omnes citatis equis advolant Romam. quo cum primis se intendẽtibus tenebris pervenissent. pergunt inde Collatiam: ubi Lucretiam haudquaquam ut regias nurus, quas in convivio luxuque cum æqualibus viderant tempus terentes, sed nocte sera deditam lanæ inter lucubrantes ancillas in medio ædium sedentem inveniunt. Muliebris certaminis laus penes Lucretiam fuit. adveniens vir Tarquiniiq; excepti benigne. victor maritus comiter invitat regios juvenes. ibi Sextum Tarquinium mala libido Lucretiæ per vim stuprandæ capit: tum forma, tum spectata castitas incitat: & tum quidem ab nocturno juvenili ludo in castra redeunt. Paucis interjectis diebus, Sextus Tarquinius inscio Collatino cum comite uno Collatiam venit. ubi exceptus benigne ab ignaris consilii; cum post cœnam in hospitale cubiculum deductus esset: amore ardens, postquam satis omnia tuta circa, sopitique omnes videbantur, stricto gladio ad dormientem

[..]ientem Lucretiam venit, sinistraque manu mulieris pectore oppresso, *Tace Lucretia*, inquit, *Sextus Tarquinius sum, ferrum in manu est: moriere, si emiseris vocem*. Cum pavida è somno mulier, nullam opem, prope mortem imminentem videret, tum Tarquinius fateri amorem; orare, miscere precibus minas: versare in omnes partes muliebrem animum. ubi obstinatam videbat, & ne mortis quidem metu inclinari, addit ad metum dedecus. cum mortua jugulatum servum nudum positurum ait, ut in sordido adulterio necata dicatur. Quo terrore cum vicisset obstinatam pudicitiam velut victrix libido, profectusque inde Tarquinius ferox expugnato decore muliebri esset: Lucretia moesta tanto malo nuncium Romam eundem ad patrem, Ardeamque ad virum mittit, ut cum singulis fidelibus amicis veniant: ita facto maturatoque opus esse: rem atrocem incidisse. Sp. Lucretius cum P. Valerio Volesi filio, Collatinus cum L. Iunio Bruto venit; cum quo forte Romam rediens, ab nuncio uxoris erat conventus. Lucretiam sedentem moestam in cubiculo inveniunt. adventu suorum lachrimæ obortæ. quærentique viro, *satin' salve? minime*, inquit, *quid enim salvi est mulieri amissa pudicitia? vestigia viri alieni Collatine in lecto sunt tuo, ceterum corpus est tantum violatum, animus insons: mors testis erit. sed date dextras fidemque, haud impune adultero fore. Sex. est Tarquinius, qui hostis pro hospite priore nocte vi armatus mihi sibique, si vos viri estis, pestiferum hinc abstulit gaudium*. Dant ordine omnes fidem: consolantur ægram animi, avertendo noxam ab coacta in auctorem delicti. mentem peccare, non corpus: & unde consilium abfuerit, culpam abesse. *Vos*, inquit, *videritis, quid illi debeatur: ego me, etsi peccato absolvo, supplicio non libero, nec ulla deinde impudica Lucretiæ exemplo vivet*. Cultrum, quem sub veste abditum habebat, eum in corde defigit: prolapsaque in vulnus, moribunda cecidit. conclamant vir paterque. Brutus illis luctu occupatis cultrum ex vulnere Lucretiæ extractum, manantem cruore præ se tenens, *Per hunc*, inquit, *castissimum, ante regiam injuriam, sanguinem iuro, vosque dii testes facio, me L. Tarquinium Superbum cum scelerata conjuge, & omni liberorum stirpe, ferro, igni, quacunque dehinc vi possim, exequuturum: nec illos, nec alium quemquam regnare Romæ passurum*. Cultrum deinde Collatino tradit, inde Lucretio ac Valerio, stupentibus miraculo rei, unde novum in Bruti pectore ingenium. ut præceptum erat, jurant: totique ab luctu versi in iram, Brutum jam inde ad expugnandum regnum vocantem sequuntur ducem. Elatum domo Lucretiæ corpus, in forum deferunt, concientque miraculo, ut fit, rei novæ atque indignitate homines. pro se quisque scelus regium ac vim queruntur. movet tum patris moestitia: tum Brutus castigator lacrimarum atque inertium querelarum, auctorque quod viros, quod Romanos deceret: arma capiendi adversus hostilia ausos. Ferocissimus quisque juvenum cũ armis voluntarius adest: Sequitur & cetera juventus. inde pari præsidio relicto Collatiæ ad portas, custodibusque datis, ne quis eum motum regibus nunciaret. ceteri armati duce Bruto Romam profecti. ubi eò ventum est, quacumque incedit armata multitudo, pavorem ac tumultum facit. rursus ubi anteire primores civitatis vident, quicquid sit, haud temere esse rentur, nec minorem motum animorum Romæ tam atrox res facit, quam Collatiæ fecerat. Ergo ex omnibus locis urbis in forum curritur. quo simul ventum est, præco ad tribunum Celerum, in quo tum magistratu forte Brutus erat, populum advocavit. Ibi oratio habita, nequaquam ejus pectoris ingeniique quod simulatum ad eam diem fuerat, de vi ac libidine Sexti Tarquinii,

nii, de stupro infando Lucretiæ & miserabili cæde, de orbitate Tricipitini, cui morte filiæ causa mortis indignior ac miserabilior esset: addita superbia ipsius regis, miseriæque & labores plebis in fossas cloacasque exhauriendas demersæ. Romanos homines victores omnium circa populorum, opifices ac lapicidas pro bellatoribus factos indigna Servii Tullii regis memorata cædes, & invecta corpori patris nefando vehiculo filia: invocatique ultores parentum dii. His atrocioribusque credo, aliis, quæ præsens rerum indignitas haud quaquam relatu scriptoribus facilia subjicit, memoratis, incensam multitudinem perpulit, ut imperium regi abrogaret, exulesque esse juberet L. Tarquinium cum conjuge ac liberis. ipse junioribus qui ultro nomina dabant lectis armatisque, ad concitandum inde adversus regem exercitum Ardeam in castra est profectus, imperium in urbe Lucretio, præfecto urbis jam ante ab rege instituto, reliquit. Inter hunc tumultum Tullia domo profugit: execrantibus quacunque incedebat invocantibusque parentum furias viris mulieribusque. Harum rerum nunciis in castra perlatis, cum re nova trepidus rex pergeret Romam ad comprimendos motus, flexit viam Brutus (senserat enim adventum) ne obvius fieret; eodemque fere tempore diversis itineribus Brutus Ardeam, Tarquinius Romam, venerunt. Tarquinio clausæ portæ, exiliumque indictum: liberatorem urbis, læta castra accepere; exactique inde liberi regis; duo patrem secuti sunt, qui exulatum Cære in Hetruscos ierunt. Sextus Tarquinius Gabios tanquam in suum regnum profectus, ab ultoribus veterum simultatum, quas sibi ipse cædibus rapinisque conciverat, est interfectus. L. Tarquinius Superbus regnavit annos v & xx. Regnatum Romæ ab condita urbe ad liberatam annos CCXLIV. Duo consules inde comitiis centuriatis à præfecto urbis ex commentariis Servii Tullii creati sunt, L. Iunius Brutus, & L. Tarquinius Collatinus.

LIBER II.

BREVIARIVM LIBRI.

Post reges exactos Respub. constituta. Tarquinius Collatinus ejectus. Bona Regum direpta. Nobilium adolescentium de restituendis Regibus conjuratio detecta. Bellum cum Regibus, quo Brutus occubuit. Lex de provocatione ad populum lata. Capitolium dedicatum. Porsenna cum exercitu pulsus. Pax cum eo facta. Coclitis Horatii, Mucii, & Clœliæ virginis prodigiosa virtus. Tribus triginta & una constituta. A. Posthumii prospera cum Tarquinio pugna. Seditio plebis ob æs alienum consilio Menenii Agrippæ sedata. Tribuni plebis quinque facti. Oppidum Volscorum Corioli à Cn. Marcio interceptum. Cn. Marcii Coriolani bellum adversus Romanos Veturiæ præcipue matris

tris precibus omissum. Lex agraria lata. Sp. Cassius damnatus ob regnum affectatum. Trecentorum Fabiorum accepta à Veientibus prope Cremeram clades. Bellum cum Volscis, Æquis & Veientibus. Varia interea seditiones exorta.

LIBERI jam hinc populi Romani res, pace belloque gestas, annuos magistratus, imperiaque legum potentiora, quam hominum peragam. quæ libertas ut lætior esset, proximi regis superbia fecerat. nam priores ita regnarunt, ut haud immerito omnes deinceps conditores partium cœptæ urbis, quas novas ipsi sedes ab se auctæ multitudini addiderunt, numerentur: neque ambigitur, quin Brutus idem, qui tantum gloriæ Superbo exacto rege meruit: pessimo publico id facturus fuerit, si libertatis immaturæ cupidine priorum regum alicui regnum extorsisset. Quid enim futurum fuit, si illa pastorum convenarumque plebs transfuga ex suis populis, sub tutela inviolati templi aut libertatem, aut certe impunitatem adepta, soluta regio metu, agitari cœpta esset tribunitiis procellis? & in aliena urbe cum patribus serere certamina, priusquam pignora conjugum ac liberorum, caritasque ipsius soli, cui longo tempore assuescitur, animos eorum consociasset? dissipatæ res nondum adultæ discordia forent: quas fovit tranquilla moderatio imperii, eoque nutriendo perduxit, ut bonam frugem libertatis maturis jam viribus ferre possent. libertatis autem originem inde magis, quia annuum imperium consulare factum est, quam quod diminutum quicquam sit ex regia potestate, numeres. omnia jura, omnia insignia primi consules tenuere. id modo cautum est, ne, si ambo fasces haberent, duplicatus terror videretur. Brutus prior concedente collega fasces habuit: qui non acrior vindex libertatis fuerat, quam deinde custos fuit. Omnium primum avidum novæ libertatis populum, ne postmodum flecti precibus aut donis regiis posset, jurejurando adegit, neminem Romæ passuros regnare. deinde quo plus virium in senatu frequentia etiam ordinis faceret, cædibus regis diminutum patrum numerum, primoribus equestris gradus lectis, ad trecentorũ summam explevit. traditumque inde fertur, ut in senatum vocarentur, qui patres, quique conscripti essent. conscriptos videlicet novum senatum appellabant lectos. Id mirum quantum profuit ad concordiam civitatis, jungendosque patribus plebis animos. Rerum deinde divinarum habita cura. & quia quædam publica sacra per ipsos reges factitata erant, necubi regum desiderium esset, regem sacrificulum creant, id sacerdotium Pontifici subjecere, ne additus nomini honos aliquid libertati, cujus tunc prima erat cura, officeret, ac nescio an nimis undique eam minimis quoque rebus muniendo, modum excesserint; consulis enim alterius, cum nihil aliud offenderit, nomen invisum civitati fuit. Nimium Tarquinios regno assuesse, initium à Prisco factum. regnasse deinde Servium Tullium. ne intervallo quidem facto oblitum tanquam alieni regni Superbum Tarquinium, velut hæreditatem gentis scelere ac vi repetisse. pulso Superbo, penes Collatinũ imperium esse. nescire Tarquinios privatos vivere. non placere nomen. periculosum libertati esse. Hic primo sensim tentantium animos sermo per totam civitatem est datus, solicitatamq; suspicione plebem Brutus ad concionem vocat: ibi omnium primum jusjurandum populi recitat. neminem regnare passuros, nec esse Romæ unde periculum libertati for-

foret, id summa ope tuendum esse: neque ullam rem quæ eo pertineat, contemnendam. invitum se dicere hominis causa: nec dicturum fuisse, ni caritas Reipubl. vinceret, non credere populum Romanum solidam libertatem recuperatam esse. regium genus, regium nomen non solum in civitate, sed etiã in imperio esse, id officere, id obstare libertati. *Hunc tu,* inquit, *tua voluntate L. Tarquini remove metum. meminimus, fatemur: ejecisti reges. absolve beneficium tuum, aufer hinc regium nomen. res tuas tibi non solum reddent cives tui, auctore me: sed si quid deest, munifice augebunt. amicus abi, exonera civitatem vano forsitan metu. ita persuasum est animis, cum gente Tarquinia regnum hinc abiturum.* Consuli primo tam novæ rei ac subitæ admiratio incluserat vocem: dicere deinde incipientem primores civitatis circumsistunt, eadem multis precibus orant. & ceteri quidem movebant minus: postquam Sp. Lucretius major ætate ac dignitate, socer præterea ipsius agere varie, rogando alternis suadendoque cœpit, ut vinci se consensu civitatis pateretur. Timens consul, ne postmodum privato sibi eadem illa cum bonorum amissione, additaque alia insuper ignominia, acciderent, abdicavit se consulatu: rebusque suis omnibus Lavinium translatis civitate cessit. Brutus ex Senatusconsulto ad populum tulit, ut omnes Tarquiniæ gentis exules essent. collegam sibi comitiis centuriatis creavit P. Valerium, quo adjutore reges ejecerat. Cum haud cuiquã in dubio esset, bellum ab Tarquiniis imminere, id quidem spe omnium serius fuit. ceterum id quod non timebant, per dolum ac proditionem prope libertas amissa est. Erant in Romana juventute adolescentes aliquot, nec ii tenui loco orti, quorum in regno libido solutior fuerat, æquales sodalesque adolescentium Tarquiniorum, assueti more regio vivere. eam tum æquato jure omnium licentiam quærentes, libertatem aliorum in suam vertisse servitutem inter se conquerebantur. Regem hominem esse, à quo impetres ubi jus, ubi injuria opus sit: esse gratiæ locum, esse beneficio; & irasci & ignoscere posse: inter amicum atque inimicum discrimen nosse. leges rem surdam, inexorabilem esse, salubriorem melioremque inopi, quam potenti: nihil laxamenti nec veniæ habere, si modum excesseris. periculosum esse, in tot humanis erroribus sola innocentia vivere. Ita jam sua sponte ægris animis legati ab regibus superveniunt, sine mentione reditus, bona tantum repetentes. eorum verba postquam in senatu audita sunt, per aliquot dies ea consultatio tenuit, ne non reddita belli causa, reddita belli materia & adjumentum essent. Interim legati alii alia moliri, aperte bona repetentes, clam recuperandi regni consilia struere. &, tanquam ad id quod agi videbatur, ambientes nobilium adolescentium animos pertentant. à quibus placide oratio accepta est. his literas ab Tarquiniis reddunt: & de accipiendis clam nocte in urbem regibus colloquuntur. Vitelliis Aquiliisque fratribus primo commissa res est. Vitelliorum soror consuli nupta Bruto erat, jamque ex eo matrimonio adolescentes erant liberi, Titus Tiberiusque: eos quoque in societatem consilii avunculi assumunt. præterea & nobiles aliquot adolescentes conscii assumpti, quorum vetustate memoria abiit. Interim cum in senatu vicisset sententia, quę censebat reddenda bona: eamque ipsam causam moræ in urbe haberent legati, quod spacium ad vehicula comparanda a consulibus sumpsissent, quibus regum asportarent res: omne id tempus cum conjuratis consultando absumunt: evincuntque instando, ut literæ sibi ad Tarquinios darentur, nam aliter quî credituros eos, non vana ab legatis super rebus tantis afferri? Datæ literæ ut pignus fidei essent, manifestum facinus

nus

nus fecerunt. nam cum, pridie quam legati ad Tarquinios proficiscerentur & cœnatum forte apud Vitellios esset, conjuratique ibi, remotis arbitris, multa inter se, de novo, ut fit, consilio egissent, sermonem eorum ex servis unus excepit, qui jam antea id senserat agi, sed eam occasionem, ut literæ legatis darentur, quæ deprehensæ rem coarguere possent, exspectabat. postquam datas sensit, rem ad Consules detulit. Consules ad deprehendendos legatos conjuratosque profecti domo, sine tumultu rem omnem oppressere: literarum in primis habita cura, ne intercciderent. proditoribus extemplo in vincula conjectis, de legatis paululum addubitatum est: & quanquam visi sunt commisisse, ut hostium loco essent, jus tamen gentium valuit. De bonis regiis, quæ reddenda ante censuerant, res integra refertur ad patres. illi victi ira vetuere reddi, vetuere in publicum redigi. diripienda plebi sunt data, ut contacta regia præda spem in perpetuum cum his pacis amitteret. ager Tarquiniorũ, qui inter urbem ac Tiberim fuit, consecratus Marti, Martius deinde campus fuit. Forte ibi tum seges farris dicitur fuisse matura messi. quem campi fructum, quia religiosum erat consumere, desectam cum stramento segetem magna vis hominum simul immissa corbibus fudere in Tiberim tenui fluentem aqua, ut mediis caloribus solet, ita in vadis hæsitantis frumenti acervos sedisse illitos limo: insulam inde paulatim, & aliis, quæ fert temere flumen eodem invectis, factam. postea credo additas moles, manuque adjutum, ut tam eminens area, firmaque templis quoque ac porticibus sustinendis esset. Direptis bonis regum, damnati proditores, sumptumque supplicium conspectius eo, quod pœnæ capiendæ ministerium patri de liberis consulatus imposuit: & qui spectator erat amovendus, eum ipsum fortuna exactorẽ supplicii dedit. Stabant deligati ad palum nobilissimi juvenes, sed à ceteris velut ab ignotis capitibus, consulis liberi omnium in se adverterant oculos. miserebatque non pœnæ magis homines, quam sceleris, quo pœnam meriti essent, illos eo potissimum anno patriam liberatam, patrem liberatorem, consulatum ortum ex domo Iunia, patres, plebem, quidquid deorum hominumque Romanorum esset, induxisse in animũ, ut Superbo quondam regi, tum infesto exuli proderent. Consules in sedem processere suam, missique lictores ad sumendum supplicium, nudatos virgis cædunt, securique feriunt: cum inter omne tempus pater, vultusque & os ejus, spectaculo esset, eminente animo patrio inter publicæ pœnæ ministerium. Secundum pœnam nocentium, ut in utramque partem arcendis sceleribus exemplum nobile esset, præmium indici, pecunia ex ærario, libertas & civitas data. Ille primum dicitur vindicta liberatus, quidam vindictæ quoque nomen tractum ab illo putant: Vindicio ipsi nomen fuisse, post illum observatum, ut qui ita liberati essent, in civitatem accepti viderentur. His sicut acta erant, nunciatis, incensus Tarquinius non dolore solum tantæ ad irritum cadentis spei, sed etiam odio iraque, postquam dolo viam obseptam vidit, bellum aperte moliendum ratus circumire supplex Etruriæ urbes; orare maxime Vejentes Tarquinienses que, ne se ortum ejusdem sanguinis extorrem, egentem ex tanto modo regno cum liberis adolescentibus ante oculos suos perire sinerent. alios peregre in regnum Romam accitos: se regem augentem bello Romanum imperium, à proximis scelerata conjuratione pulsum. eos inter se quia nemo unus satis dignus regno visus sit, partes regni rapuisse: bona sua diripienda populo dedisse, ne quis expers sceleris esset. patriam se regnumque suum repetere, & persequi ingratos cives velle. ferrent opem, adjuvarent: suas quoque veteres injurias

injurias ultum irent, toties cæsas legiones, agrum ademptum. Hæc moverunt Vejentes, ac pro se quisque Romano saltem duce ignominias demendas, belloque amissa repetenda, minaciter fremunt. Tarquinienses nomen ac cognatio movet. pulchrum videbatur suos Romæ regnare. Ita duo duarum civitatum exercitus ad repetendum regnum, belloque persequendos Romanos secuti Tarquinium. Postquam in agrum Romanum ventum est, obviam hosti consules eunt. Valerius quadrato agmine peditem ducit: Brutus ad explorandum cum equitatu antecessit. Eodem modo primus eques hostium agminis fuit: præerat Aruns Tarquinius filius regis. rex ipse cum legionibus sequebatur. Aruns, ubi ex lictoribus procul consulem esse: deinde jam propius, ac certius facie quoque Brutum cognovit, inflammatus ira: *Ille est vir*, inquit, *qui nos extorres expulit patria. ipse en ille nostris decoratus insignibus, magnifice incedit. dii regum ultores adeste.* concitat calcaribus equum, atque in ipsum infestus consulem dirigit. sensit in se iri Brutus. decorum erat tum ipsis capessere pugnam ducibus. avide itaque se certamini offert. adeoque infestis animis concurrerunt. neuter, dum hostem vulneraret, sui protegendi corporis memor, ut contrario ictu per parmam uterque transfixus, duabus hærentes hastis moribundi ex equis lapsi sint. simul & cætera equestris pugna cœpit, neque ita multo post & pedites superveniunt. Ibi varia victoria, & velut æquo Marte pugnatum est. dextra utrinque cornua vicere, læva superata. Vejentes vinci ab Romano milite assueti, fusi fugatique sunt. Tarquiniensis novus hostis non stetit solum, sed etiam ab sua parte Romanum pepulit. Ita cum pugnatum esset, tantus terror Tarquinium atque Etruscos incessit, ut omissa irrita re, nocte ambo exercitus, Vejens Tarquiniensisque suas quisque abirent domos. Adjiciunt miracula huic pugnæ, silentio proximæ noctis ex silva Arsia ingentem editã vocem: Silvani vocem eam creditam; hæc dicta, Vno plus Etruscorum cecidisse in acie: vincere bello Romanum. Ita certe inde abiere Romani ut victores, Etrusci pro victis. Nam postquam illuxit, nec quisquam hostium in conspectu erat, P. Valerius Cos. spolia legit: triumphansque inde Romam rediit. collegæ funus, quanto tum potuit apparatu, fecit. sed multo majus morti decus publica fuit mœstitia, eo ante omnia insignis, quia matronæ annum, ut parentem eum luxerunt, quod tam acer ultor violatæ pudicitiæ fuisset. Consuli deinde qui superfuerat, ut sunt mutabiles vulgi animi, ex favore non invidia modo, sed suspicio etiam cum atroci crimine orta, regnum eum affectare, fama ferebat: quia nec collegam subrogaverat in locum Bruti, & ædificabat in summa Velia. Ibi alto atque munito loco arcem inexpugnabilem fore. Hæc dicta vulgo creditaque, cum indignitate angerent consulis animum, vocato ad concilium populo, summissis fascibus in concionem ascendit. Gratum id multitudini spectaculum fuit. summissa sibi esse imperii insignia: confessionemque factam, populi quam consulis majestatem vimque majorem esse. Vbi audire jussi, consul laudare fortunam collegæ, quod liberata patria in summo honore pro Republica dimicans, matura gloria, necdum se vertente in invidiam, mortem occubuisset, se superstitem gloriæ suæ ad crimen atque invidiam superesse: ex liberatore patriæ ad Aquilios Vitelliosque recidisse. *Nunquam ne ergo*, inquit, *ulla adeo à vobis spectata virtus erit, ut suspicione violari nequeat? ego me illum acerrimum regum hostem, ipsum cupiditatis regni crimen subiturum timerem? ego si in ipsa arce Capitolioque habitarem metui me crederē posse à civibus meis? tam levi momento mea apud vos fama pendet? adeone*

adeone est fundata leviter fides, ut ubi sim, quam qui sim, magis referat? Non obstabunt P. Valerii ædes libertati vestræ, Quirites: tuta erit vobis Velia. deferam non in planum modo ædes, sed colli etiam subjiciam: ut vos supra suspectum me civem habitetis. in Velia ædificent, quibus melius quam P. Valerio creditur libertas. Delata confestim materia omnis infra Veliam: & ubi nunc vicus publicus est, domus in infimo clivo ædificata. Latæ deinde leges non solum, quæ regni suspicione consulem absolverent, sed quæ adeo in contrarium verterent, ut popularem etiam facerent. inde cognomen factum *Publicolæ* est. Ante omnes de provocatione adversus magistratus ad populum, sacrandoque cum bonis capite ejus, qui regni occupandi consilia iniisset. Gratæ in vulgus leges fuere. quas cum solus pertulisset, ut sua minus in his gratia esset; tum deinde comitia collegæ subrogando habuit. Creatus Sp. Lucretius Cos. qui magno natu, non sufficientibus jam viribus ad consularia munera obeunda, intra paucos dies moritur. Suffectus in Lucretii locum M. Horatius Pulvillus. Apud quosdam veteres auctores non invenio Lucretium consulem. Bruto statim Horatium suggerunt. credo, quia nulla gesta res insignem fecerit consulatum, memoria intercidisse. Nondum dedicata erat in Capitolio Iovi ædes. Valerius Horatiusq; Coss. sortiti uter dedicaret. Horatio forte evenit. Publicola ad Vejentium bellum profectus. Ægrius quam dignum erat tulere Valerii necessarii, dedicationem tam inclyti templi Horatio dari. id omnibus modis impedire conati, postquam alia frustra tentata erant; postem jam tenenti consuli fœdum inter præcationem deum nunciū incutiunt: mortuum ejus filium esse, funestaque familia dedicare eum templum non posse. Non crediderit factum, an tantum animo roboris fuerit: nec traditur certum, nec interpretatio est facilis. nihil aliud ad eum nuncium à proposito aversus, quam ut cadaver efferri juberet, tenens postem, precationem peragit. & dedicat templum. Hæc post exactos reges domi militiæque gesta primo anno. Inde P. Valerius iterum, T. Lucretius Coss. facti. Iam Tarquinii ad Lartem Porsenam Clusinum regem persugerant. ibi miscendo consilium precesque, nunc orabant, ne se oriundos ex Hetruscis, ejusdem sanguinis nominisque, egentes exulare pateretur: nunc monebant etiam, ne orientem morem pellendi reges inultum fineret, satis libertatem ipsam habere dulcedinis, nisi quanta vi civitates eam expetant, tanta regna reges defendant: æquari summa infimis, nihil excelsum, nihil quod supra cetera emineat, in civitatibus fore: adesse finem regnis, rei inter Deos hominesque pulcherrimæ. Porsena tum regem esse Romæ, tum Etruscæ gentis regem, amplum Tuscis ratus, Romam infesto exercitu venit. Non unquam alias ante tantus terror senatum invasit: adeo valida res tum Clusina erat magnumque Porsenæ nomen. nec hostes modo timebant, sed suosmet ipsi cives, ne Romana plebs metu perculsa, receptis in urbem regibus, vel cum servitute pacem acciperet. Multa igitur blandimēta plebi per id tempus ab senatu data. annonæ inprimis habita cura, & ad frumentum comparandum missi, alii in Volscos, alii Cumas. salis quoque vendendi arbitrium, quia impenso pretio venibat, in publicum omni sumptu, ademptum privatis: portoriis quoque & tributo plebe liberata, ut divites conferrent, qui oneri ferendo essent; pauperes satis stipendii pendere, si liberos educarent. Itaque hæc indulgentia patrum, asperis postmodum rebus in obsidione ac fame, adeo concordem civitatem tenuit: ut regium nomen non summi magis, quam infimi horrerent: nec quisquam unus malis artibus postea tam popularis esset, quam tum bene imperando

perando universus senatus fuit. Cum hostes adessent, pro se quisque in urbem ex agris demigrant: urbem ipsam sepiunt præsidiis. alia muris, alia Tiberi objecto videbantur tuta. pons sublicius iter pene hostibus dedit: ni unus vir fuisset, Horatius Cocles: (id munimentum illo die fortuna urbis Romanæ habuit) qui positus forte in statione pontis, cum captum repentino impetu Ianiculum, atque inde citatos decurrere hostes vidisset: trepidamque turbam suorum arma ordinesque relinquere, reprehensans singulos, obsistens, obtestansque deûm & hominum fidem, testabatur: nequicquã deserto præsidio eos fugere, si transitum pontem à tergo reliquissent: jam plus hostium in Palatio Capitolioque, quam in Ianiculo fore. Itaque monere, præcipere, ut pontem ferro, igni, quacunque vi possent, interrumpant: se impetum hostium, quantum corpore uno posset obsisti, excepturum. Vadit inde in primum aditum pontis: insignisque inter conspecta cedentium pugnæ terga, obversis cominus ad ineundum prælium armis, ipso miraculo audaciæ obstupefecit hostes. duos tamen cum eo pudor tenuit, Sp. Lartium ac T. Herminium ambos claros genere factisque. Cum his primam periculi procellam, & quod tumultuosissimum pugnæ erat, parumper sustinuit: deinde eos quoque ipsos exigua parte pontis relicta revocantibus qui rescindebant, cedere in tutum coegit. Circumferens inde truces minaciter oculos ad proceres Etruscorum; nunc singulos provocare; nunc increpare omnes: servitia regum superborum, suæ libertatis immemores, alienam oppugnatum venire. Cunctati aliquamdiu sunt, dum alius alium, ut prælium incipiant, circumspectant, pudor deinde commovit aciem, & clamore sublato undique in unum hostem tela conjiciunt. quæ cum in objecto cuncta scuto hæsissent, neque ille minus obstinatus ingenti pontem obtineret gradu, jam impetu conabantur detrudere virum, cum simul fragor rupti pontis, simul clamor Romanorum alacritate perfecti operis sublatus, pavore subito impetum sustinuit. Tum Cocles. *Tiberine pater,* inquit, *te sancte precor hac arma & hunc militem propitio flumine accipias.* ita hic armatus in Tiberim desiluit: multisque super incidentibus telis incolumis ad suos tranavit, rem ausus plus famæ habituram ad posteros, quam fidei. Grata erga tantam virtutem civitas fuit. statua in comitio posita: agri quantum uno die circumaravit, datum. privata quoque inter publicos honores studia eminebant. nam in magna inopia pro domesticis copiis unusquisque ei aliquid, fraudans se ipse victu suo, contulit. Porsena primo conatu repulsus, consiliis ab oppugnanda urbe ad obsidendam versis, præsidio in Ianiculo locato, ipse in plano ripisq; Tiberis castra posuit: navibus undique accitis, & ad custodiam positis, ne quid Romam frumenti subvehi sineret: & ut prædatum milites trans flumen per occasiones aliis atque aliis locis trajicerent. brevique adeo infestum omnem Romanum agrum reddidit, ut non cetera solum ex agris, sed pecus quoq; omne in urbem compelleretur, neque quisquam extra portas propellere auderet. Hoc tantum licentiæ Etruscis non metu magis quã consilio concessum. namque Valerius consul intentus in occasionem multos simul & effusos improviso adoriundi, in parvis rebus negligens ultor, gravem se ad majora vindicem servabat. itaque ut eliceret prædatores, edicit suis, postero die frequentes porta Esquilina, quæ aversissima ab hoste erat, expellerent pecus: scituros id hostes ratus, quod in obsidione & fame servitia infida transfugerent. Et sciere perfugæ indicio: multoque plures, ut in spem universæ prædæ, flumen trajiciunt. P. Valerius inde T. Herminium cum modicis copiis ad secundum lapidem Gabina

bina via occultum considere jubet: Sp. Lartium, cum expedita juventute, ad portam Collinam stare, donec hostis prætereat. deinde se objicere ne sit ad flumen reditus. consulum alter T. Lucretius porta Nævia cum aliquot manipulis militum egressus: ipse Valerius Cælio monte cohortes delectas educit. hique primi apparuere hosti. Herminius ubi tumultum sensit, concurrit ex insidiis; versisque in Lucretium Etruscis, terga cædit. dextra lævaque, hinc à porta Collina, illinc ab Nævia redditus clamor. ita cæsi in medio prædatores, neque ad pugnam viribus pares, & ad fugam septis omnibus viis. finisque ille tam effuse vagandi Etruscis fuit. Obsidio erat nihilominus, & frumēti cum summa caritate inopia: sedendoque expugnaturum se urbem, spem Porsena habebat. cum C. Mutius adolescens nobilis, cui indignum videbatur, populum Romanum servientem, cum sub regibus esset, nullo bello, nec ab hostibus ullis obsessum esse, liberum eundem populum ab iisdem Etruscis obsideri, quorum sæpe exercitus fuderit: itaque magno audacique aliquo facinore eam indignitatem vindicandam ratus, primo sua sponte penetrare in hostium castra constituit: dein metuens, ne si consulum injussu & ignaris omnibus iret, forte deprehensus à custodibus Romanis retraheretur ut transfuga, fortuna tum urbis crimen affirmante, senatum adiit. *Transire Tiberim,* inquit, *patres, & intrare, si possim, castra hostium volo, non prædo, nec populationum invicem ultor. majus, si dii juvant, in animo est facinus.* Approbant patres, abdito intra vestem ferro proficiscitur. ubi eo venit, in confertissima turba prope regium tribunal constitit. ibi cum stipendium forte militibus daretur, & scriba cum rege sedens pari fere ornatu multa ageret, eumque milites vulgo adirent: timens sciscitari uter Porsena esset, ne ignorando regem semetipse aperiret quis esset, quo temere traxit fortuna facinus, scribam pro rege obtruncat. vadentem inde qua per trepidam turbam cruento mucrone sibi ipse fecerat viam, cum concursu ad clamorem facto, comprehensum regii satellites retraxissent ante tribunal regis: destitutus tum quoque inter tantas fortunæ minas, metuendus magis, quam metuens: *Romanus sum* inquit, *civis C. Mutium vocant, hostis hostem occidere volui, nec ad mortem minus animi est, quam fuit ad cædem: & facere & pati fortia, Romanum est. nec unus in te ego hos animos gessi: longus post me ordo est idem petentium decus. proinde in hoc discrimen, si juvat, accingere: ut in singulas horas capite dimices tuo: ferrum hostemque in vestibulo habeas regiæ. hoc tibi juventus Romana indicimus bellum, nullam aciem, nullum prælium timueris. uni tibi, & cum singulis res erit.* Cum rex simul ira infensus, periculoque conterritus, circumdari ignes minitabundus juberet, nisi expromeret propere, quas insidiarum sibi minas per ambages jaceret: *En tibi,* inquit, *ut sentias quam vile corpus sit iis qui magnam gloriam vident.* dextramque accenso ad sacrificium foculo inficit. quam cum velut alienato ab sensu torreret animo: prope attonitus miraculo rex, cum ab sede sua prosiluisset, amoverique ab altaribus juvenē jussisset: *Tu vero, abi,* inquit. *in te magis quam in me hostilia ausus juberem macte virtute esse, si pro mea patria ista virtus staret. nunc jure belli liberum te, intactum inviolatumque hinc dimitto.* Tum Mutius quasi remunerans meritum. *Quando quidem,* inquit, *est apud te virtuti honos, ut beneficio tuleris à me, quod minis nequisti: trecenti conjuravimus principes juventutis Romanæ, ut in te hac via grassaremur, mea prima sors fuit. ceteri, ut cuique ceciderit primo, quoad te opportunum fortuna dederit,*

derit, suo quisque tempore aderunt. Mutium dimissum, cui postea Scævolæ à clade dextræ manus cognomentum inditum, legati à Porsena Romam secuti sunt. adeo moverat eum & primi periculi casus, quo nihil se præter errorem insidiatoris texisset; & subeunda dimicatio toties quot conjurati superessent: ut pacis conditiones ultro ferret Romanis. Iactatum in conditionibus nequicquam de Tarquiniis in regnum restituendis, magis quia id negare ipse nequiverit Tarquiniis, quam quod negatum iri sibi ab Romanis ignoraret. de agro Vejentibus restituendo impetratum: expressaq; necessitas obsides dandi Romanis, si Ianiculo præsidium deduci vellent. His conditionibus composita pace, exercitum ab Ianiculo deduxit Porsena, & agro Romano excessit. Patres C. Mutio virtutis causa trans Tiberim agrum dono dedere, quæ postea sunt *Mutia prata* appellata. Ergo ita honorata virtute, feminæ quoque ad publica decora excitatæ, Clœlia virgo, una ex obsidibus, cum castra Etruscorum forte haud procul ripa Tiberis locata essent, frustrata custodes, dux agminis virginũ inter tela hostium Tiberim tranavit: sospitesque omnes Romam ad propinquos restituit. Quod ubi regi nunciatum est, primo incensus ira, oratores Romam misit ad Clœliam obsidem deposcendam, alias haud magni facere. deinde in admirationem versus, supra Coclites Mutiosque dicere id facinus esse, & præ se ferre, quemadmodum, si non dedatur obses, pro rupto se fœdus habiturum: sic deditam, inviolatam ad suos remissurum. Vtrinq; constitit fides: & Romani pignus pacis ex fœdere restituerunt: & apud regem Etruscum non tuta solum, sed honorata etiam virtus fuit, laudatamque virginem parte obsidum se donare dixit: ipsa quos vellet, legeret. productus omnibus elegisse impuberes dicitur: quod & virginitati decorum, & consensu obsidum ipsorum probabile erat: eam ætatem potissimum liberari ab hoste, quæ maxime opportuna injuriæ esset. Pace redintegrata, Romani novam in femina virtutem novo genere honoris, statua equestri donavere. in summa Sacra via fuit posita virgo insidens equo. Huic tam pacatæ profectioni ab urbe regis Etrusci abhorrens mos, traditus ab antiquis, usque ad nostram ætatem inter cetera solennia manet; bonis vendendis, bona Porsenæ regis vendendi. cujus originem moris necesse est aut inter bellum natam esse, neque omissam in pace: aut mitiore crevisse principio, quam hic præ se ferat titulus, bona hostiliter vendendi. proximum vero est ex iis quæ traduntur: Porsenam descendentem ab Ianiculo, castra opulenta, convecto ex propinquis ac fertilibus Etruriæ arvis commeatu, Romanis dono dedisse; inopi tum urbe ab longinqua obsidione. ea deinde, ne populo immisso diriperentur hostiliter, venisse bona, quæ Porsenæ appellata, gratiam muneris magis significante titulo, quam auctionem fortunæ regiæ, quæ ne in potestate quidem populi Romani esset. Omisso Romano bello Porsena, ne frustra in ea loca exercitus adductus videretur, cum parte copiarum filium Aruntem Ariciam oppugnatum mittit. Primo Aricinos res nec opinata perculerat. accersita deinde auxilia & à Latinis populis, & à Cumis, tantum spei fecere, ut acie decernere auderent. Prœlio inito, adeo concitato impetu se intulerant Etrusci, ut funderent ipso incursu Aricinos. Cumanæ cohortes arte adversus vim usæ, declinavere paululum: effuseque prælatos hostes cõversis signis ab tergo adortæ sunt. Ita in medio prope jam victores cæsi Etrusci: pars per exigua duce amisso, quia nullum propius perfugium erat, Romam inermes & fortuna & specie supplicum delati sunt. ibi benigne excepti, divisique in hospitia. Curatis vulneribus alii profecti domos, nuncii hospitalium benefi-

beneficiorum: multos Romæ hospitum urbisque caritas tenuit. his locus ad habitandum datus. quem deinde Tuscum vicum appellarunt. P. Lucretius inde & P. Valerius Publicola tertium consules facti. Eo anno postremum legati à Porsena de reducendo in regnum Tarquinio venerunt. quibus cũ responsum esset. missurum ad regem senatum legatos: missi confestim honoratissimus quisque ex patribus, non quin breviter reddi responsum potuerit, non recipi reges. ideo potius delectos patrum ad eum missos, quam legatis ejus Romæ daretur responsum: sed ut in perpetuum mentio ejus rei finiretur, neu in tantis mutuis beneficiis invicem animi solicitarentur: cum ille peteret, quod contra libertatem populi Romani esset: & Romani, nisi in perniciem suam faciles esse vellent, negarent, cui nihil negatum vellent. Non in regno populum Romanum, sed in libertate esse. ita induxisse in animum, hostibus potius, quam regibus portas patefacere. eam esse voluntatem omnium, ut qui libertati erit in illa urbe finis, idem urbi sit. proinde si salvam esse vellet Romam, ut patiatur liberam esse, orare. Rex verecundia victus. *Quando id certum atque obstinatum est*, inquit, *neque ego obtundam sæpius eadem nequicquam agendo: nec Tarquinios spe auxilii, quod nullum in me est, frustrabor, alium hinc, seu bello opus est, seu quiete exilio quærant locum, ne quid meam vobiscum pacem distineat.* Dictis facta amiciora adjecit. Obsidum quod reliquum erat, reddidit. agrum Vejentem, fœdere ad Ianiculum icto ademptum, restituit. Tarquinius spe omni reditus incisa, exulatum ad generum Mamilium Octavium Tusculum abiit. Romanis pax fida ita cum Porsena fuit. Consules deinde M. Valerius, P. Posthumius. Eo anno bene pugnatum cum Sabinis, consules triumpharunt. Majore inde mole Sabini bellum parabant. adversus eos, & ne quid simul ab Tusculo, unde etsi non apertum, suspectum tamen bellum erat repentini periculi oriretur, P. Valerius quartum, T. Lucretius iterum consules facti. Seditio inter belli pacisque auctores orta in Sabinis, aliquantum inde virium transtulit ad Romanos. namque Ap. Clausus, cui postea Ap. Claudio fuit Romæ nomen, cum pacis ipse auctor à turbatoribus belli premeretur, nec par factioni esset, ab Regillo magna clientium comitatus manu, Romam transfugit. His civitas data, agerque trans Anienem. vetus Claudia tribus, additis postea novis tribulibus, qui ex eo venerant agro, appellata. Appius inter patres lectus, haud ita multo post in principũ dignationem pervenit. Consules infesto exercitu in agrum Sabinum profecti, cum ita vastatione, deinde prælio afflixissent opes hostium, ut diu nihil inde rebellionis timere possent, triumphantes Romam redierunt. P. Valerius omnium consensu princeps belli pacisque artibus, anno post, Agrippa Menenio P. Posthumio Coss. moritur, gloria ingenti, copiis familiaribus adeo exiguis, ut funeri sumptus deesset. de publico est elatus. Luxere matronæ, ut Brutum. Eodem anno duæ coloniæ Latinæ, Pometia & Cora, ad Auruncos deficiunt. cum Auruncis bellum initum, fusoque ingenti exercitu, qui se ingredientibus fines consulibus ferociter obtulerat, omne Auruncum bellum Pometiam compulsum est. Nec magis post prælium, quam in prælio cædibus temperatum est. & cæsi aliquanto plures erant quam capti, & captos passim trucidaverunt. nec ab obsidibus quidem, qui CCC accepti numero. erant, ira belli abstinuit. Et hoc anno Romæ triumphatum. Secuti consules Opiter Virginius, & Sp. Cassius Pometiam primò vi, deinde vineis aliisque operibus oppugnaverunt. in quos Aurunci magis jam inexpiabili odio, quam spe aliqua, aut occasione coorti, cum plures igni quam ferro armati

mati excurrissent, cæde incendioque cuncta complent: vineis incensis, multis hostium vulneratis & occisis, consulum quoque alterum (sed verum nomen auctores non adjiciunt) gravi vulnere ex equo dejectum prope interfecerunt. Romam inde male gesta reditum, inter multos saucios consul spe incerta vitæ relictus. Interjecto deinde haud magno spatio, quod vulneribus curandis supplendoque exercitui satis esset: tum ira majore belli, tum viribus etiam auctis Pometiæ arma illata. & cum vineis refectis, aliaque mole belli jam in eo esset, ut in muros evaderet miles, deditio est facta, ceterum nihilominus fœde dedita urbe quam si capta foret, Aurunci passim principes securi percussi, sub corona venierunt coloni alii: oppidum dirutum, ager veniit. Consules magis ob iras graviter ultas, quam ob magnitudinem perfecti belli triumpharunt. Insequens annus Posthumum Cominium & T.Lartium Coss. habuit. Eo anno Romæ cum per ludos ab Sabinorum juventute per lasciviā scorta raperentur, concursu hominum rixa ac prope prælium fuit: parvaque ex re ad rebellionem spectare res videbatur. Supra belli Latini metum id quoque accesserat, quod triginta jam conjurasse populos concitante Octavio Mamilio satis constabat. In hac tantarum exspectatione rerum solicita civitate, dictatoris primum creandi mentio orta. sed nec quo anno, nec quibus consulibus, quia ex factione Tarquinia essent (id quoque enim traditur) parum creditum sit: nec quis primum dictator creatus sit, satis constat. apud veterrimos tamen auctores T.Lartium Dictatorem primum, Sp. Cassium magistrum equitū, creatos invenio. consulares legere, ita lex jubebat, de dictatore creando lata. eo magis adducor, ut credam Lartium, qui consularis erat, potius quam M. Valerium, M. filium, Volesi nepotem, qui nondū consul fuerat, moderatorē & magistrum consulibus appositum. qui si maximè ex ea familia legi dictatorem vellent, patrem multo potius M. Valerium spectatæ virtutis & consularem virum legissent. Creato dictatore primum Romæ, postquam præferri secures viderunt, magnus plebem metus incessit, ut intentiores essent ad dicto parendum. neque enim ut in consulibus, qui pari potestate essent, alterius auxilium, neque provocatio erat: neque ullum usquam, nisi in cura parendi auxilium. Sabinis etiam creatus Romæ dictator, eo magis, quod propter se creatum crediderant, metum incussit. itaque legatos de pace mittunt. quibus orantibus dictatorem senatumque, ut veniam erroris hominibus adolescentibus daret: responsū, ignosci adolescentibus posse, senibus nō posse, qui bella ex bellis sererent. actum tamen est de pace: impetrataq; foret, si quod impensæ factū in bellum erat præstare Sabini (id enim postulatum erat) in animum induxissent. bellum indictum. tacitæ induciæ quietum annum tenuere. Consules Servius Sulpitius, M. Manlius Tullus. nihil dignum memoria actum. T. Ebutius deinde & C. Vetusius. His consulibus Fidenæ obsessæ, Crustumeria capta, Præneste ab Latinis ad Romanos descivit. nec ultra bellum Latinum, gliscens jam per aliquod annos, dilatum, A. Posthumius dictator. T. Ebutius magister equitum magnis copiis peditum equitumque profecti ad lacum Regillum in agro Tusculano agmini hostium occurrerunt. & quia Tarquinios esse in exercitu Latinorum auditum est, sustineri ira non potuit, quin extemplo confligerent. ergo etiam prœlium aliquāto quam cetera gravius atque atrocius fuit. non enim duces ad regendam modo consilio rem assuere, sed suismet ipsis corporibus dimicantes miscuere certamina. nec quisquam procerū ferme hac aut illa ex acie sine vulnere, præter dictatorem Romanum, excessit. in Posthumium prima

in acie

in acie suos adhortantem instruentemque Tarquinius Superbus, quamquam jam ætate & viribus erat gravior, equum infestus admisit: ictusque ab latere, concursu suorum, receptus in tutum est. Et ad alterum cornu Ebutius magister equitum in Octavium Mamilium impetum dederat: nec fefellit veniens Tusculanum ducem: contra quem & ille concitat equum. tantaque vis infestis venientium hastis fuit, ut brachium Ebutio trajectum sit, Mamilio pectus percussum. hunc quidem in secundam aciem Latini recepêre. Ebutius cum saucio brachio tenere telum non posset, pugna excessit. Latinus dux nihil deterritus vulnere, prœlium ciet. & quia suos perculsos videbat, accersit cohortem exulum Romanorum, cui L. Tarquinii filius præerat. ea quo majore pugnabat ira ob erepta bona, patriamque ademptam, pugnam parumper restituit. Referentibus jam pedem ab ea parte Romanis, M. Valerius, Publicolæ frater, conspicatus ferocem juvenem Tarquinium ostentantem se in prima exulum acie, domestica etiam gloria accensus, ut cujus familiæ decus ejecti reges erant, ejusdem interfecti forent: subdit calcaria equo, & Tarquinium infesto spiculo petit. Tarquinius retro in agmen suorum infenso cessit hosti. Valerium temere invectum in exulum aciem ex transverso quidam adortus transfigit: nec quicquam equitis vulnere equo retardato. moribundus Romanus labentibus super corpus armis ad terrã defluxit. Dictator Posthumius postquã cecidisse talẽ virum, exules ferociter citato agmine invehi, suos perculsos cedere, animadvertit: cohorti suæ, quam de electa manu præsidii causa circa se habebat, dat signum, ut quem suorum fugientẽ viderint, pro hoste habeãt. ita metu ancipiti versi à fuga Romani in hostem, & restituta acies. Cohors dictatoris tum primum prælium iniit. integris corporibus animisque, fessos adorti exules, cædunt. Ibi alia inter proceres coorta pugna. imperator Latinus ubi cohortem exulum à dictatore Romano prope circumventam vidit, ex subsidiariis manipulos aliquot in primam aciem secum rapit. hos agmine venientes T. Herminius legatus conspicatus, interque eos insignem veste armisque Mamilium noscitans, tanto vi majore, quam paulo ante magister equitum cum hostium duce prælium iniit, ut & uno ictu transfixum per latus occiderit Mamilium, & ipse inter spoliandum corpus hostis veruto percussus, cum victor in castra esset relatus, inter primam curationem exspiraverit. Tum ad equites dictator advolat obtestans, ut fesso jam pedite, descendant ex equis, & pugnam capessant. dicto paruere: desiliunt ex equis, provolant in primum, & pro antesignanis parmas objiciunt. recipit extemplo animum pedestris acies, postquam juventutis proceres æquato genere pugnæ secum partem periculi sustinentes vidit. tum demum impulsi Latini, perculsaque inclinavit acies. equitibus admoti equi, ut persequi hostẽ possent, secuti & pedestris acies. Ibi nihil nec divinæ nec humanæ opis Dictator prætermittens, ædem Castori vovisse fertur: ac pronunciasse militi præmia, qui primus, qui secundus castra hostium intrasset. tantusque ardor fuit, ut eodem impetu, quo fuderant hostem, Romani castra caperent. Hoc modo ad lacum Regillum pugnatum est. Dictator & magister equitum triumphantes in urbem rediere. Triennio deinde nec certa pax nec bellum fuit. Consules Q. Clœlius & T. Lartius. Inde A. Sempronius & M. Minutius. his consulibus ædes Saturno dedicata: Saturnalia institutus festus dies. A. deinde Posthumius & T. Virginius Coss. facti. Hoc demũ anno ad Regillum lacum pugnatum, apud quosdam invenio. A. Posthumium, quia collega dubiæ fidei fuerit, se consulatu abdicasse, dictatorem inde factum. Tanti errores

rores

rores implicant temporum, aliter apud alios ordinatis magistratibus, ut nec qui consules secundum quosdam, nec quid quoque anno actum sit, in tanta vetustate non rerum modo, sed etiam auctorum digerere possis. Ap. Claudius deinde & P. Servilius consules facti. Insignis hic annus est nuncio Tarquinii mortis. Mortuus est Cumis, quo se post fractas opes Latinorum ad Aristodemum tyrannum contulerat. Eo nuncio erecti patres, erecta plebs; sed patribus nimis luxuriosa ea fuit lætitia. plebi, cui ad eam diem summa ope inservitum erat, injuriæ à primoribus fieri cœpere. Eodem anno Signia colonia, quam rex Tarquinius deduxerat, suppleto numero colonorum iterum deducta est. Romæ tribus una & xxx factæ. Ædes Mercurii dedicata est idibus Majis. Cum Volscorum gente Latino bello neque pax, neq; bellum fuerat. nam & Volsci comparaverant auxilia, quæ mitterent Latinis, ni maturatum ab dictatore Romano esset: & maturavit Romanus, ne prælio uno cum Latino Volscoque contenderet. Hac ira consules in Volscum agrum legiones duxere. Volscos consilii pœnam non metuentes, nec opinata res perculit, armorum immemores obsides dant c c c principum à Cora atque Pometia liberos. ita sine certamine inde abductæ legiones. Nec ita multo post Volscis levatis metu, suum rediit ingenium. rursus occultum parant bellum, Hernicis in societatem armorum assumptis. legatos quoque ad solicitandum Latium passim dimittunt. sed recens ad Regillum lacum accepta clades Latinos ira odioque ejus, quicumque arma suaderet, ne ab legatis quidem violandis abstinuit. comprehensos Volscos Romam duxere. ibi traditi consulibus, indicatumque est, Volscos Hernicosque parare bellum Romanis. Relata re ad Senatum, adeo fuit gratum patribus, ut & captivorum sex millia Latinis remitterent: & de fœdere, quod prope in perpetuum negatũ fuerat, rem ad novos magistratus rejicerent. Enimvero tũ Latini gaudere facto, pacis auctores in ingenti gloria esse. coronam auream Iovi donum in Capitoliũ mittunt. cum legatis, donoque qui capivorum remissi ad suos fuerant, magna circumfusa multitudo venit. pergunt domos eorum apud quem quisque servierant: gratias agunt liberaliter habiti, cultique in calamitate sua, inde hospitia jungunt. Nunquam alias ante publice privatimque Latinum nomen Romano imperio conjunctius fuit. Sed & bellum Volscum imminebat, & civitas secum ipsa discors intestino inter patres plebemque flagrabat odio, maxime propter nexos ob ęs alienum. Fremebant, se foris pro libertate & imperio dimicantes, domi à civibus captos & oppressos esse: tutioremque in bello quam in pace, inter hostes quam inter cives libertatem plebis esse: invidiamque eam sua sponte gliscentem insignis unius calamitas accendit. Magno natu quidam cũ omnium malorum suorum insignibus se in forum projecit. obsita erat squalore vestis, fœdior corporis habitus pallore ac macie perempti, ad hoc promissa barba & capilli efferaverant speciem oris. nõscitabatur tamen in tanta deformitate, & ordines duxisse ajebant, aliaque militiæ decora vulgo miserantes eum jactabant. ipse testes honestarum aliquot locis pugnarum, cicatrices adverso pectore ostentabat. Sciscitantibus unde ille habitus? unde deformitas? cum circumfusa turba esset prope in concionis modum; Sabino bello, ait, se militantem, quia propter populationes agri non fructu modo caruerit, sed villa incensa fuerit, direpta omnia, pecora abacta, tributum iniquo suo tempore imperatum, æs alienum fecisse. id cumulatum usuris primo se agro paterno avitoque exuisse, deinde fortunis aliis, postremo velut tabem pervenisse ad corpus, ductum

se ab

se ab creditore non in servitium, sed in ergastulum & carnificinam esse. inde ostentare tergum foedum recentibus vestigiis verberum. Ad hæc visa auditaque clamor ingens oritur. non jam foro se tumultus continet, sed passim totam urbem pervadit. nexu vincti, solutique se undique in publicum proripiunt, implorant Quiritium fidem. nullo loco deest seditionis voluntarius comes. multis passim agminibus per omnes vias cum clamore in forum curritur. Magno cum periculo suo, qui forte patrum in foro erant, in eam turbam inciderunt. nec temperatum manibus foret, ni properè consules P. Servilius & Ap. Claudius ad comprimendam seditionem intervenissent. At in eos multitudo versa, ostentare vincula sua, deformitatemque aliam: hæc se meritos dicere, exprobrantes suam quisque alius alibi militiam. postulare minaciter magis, quam suppliciter, ut senatum vocarent. curiamque ipsi futuri arbitri moderatoresque publici consilii, circumsistunt. Pauci admodum patrum, quos casus obtulerat, contracti ad consules: cæteros metus non curia modo, sed etiam foro arcebat. nec agi quicquam per infrequentiam poterat senatus. Tum vero eludi atque extrahi se multitudo putare: & patrum qui abessent, non casu, non metu, sed impediendæ rei causa abesse, & consules ipsos tergiversari: nec dubie ludibrio esse miserias suas. Iam prope erat, ut ne consulum quidē majestas coerceret iras hominum, cum incerti morando, an veniendo plus periculi contraherent, tandem in senatum veniunt. frequentique tandem curia, non modo inter patres, sed ne inter consules quidem ipsos satis conveniebat. Appius vehementis ingenii vir imperio consulari rem agendam censebat: uno aut altero arrepto quieturos alios. Servilius lenibus remediis aptior, concitatos animos flecti, quam frangi, putabat cum tutius, tum facilius esse. Inter hæc major alius terror. Latini equites cum tumultuoso advolant nuncio, Volscos infesto exercitu ad urbē oppugnandam venire. quæ audita (adeo duas ex una civitate discordia fecerat) longe aliter patres ac plebem affecere. exultare gaudio plebes, ultores superbiæ patrum adesse dicere deos. alius alium confirmare, ne nomina darent: cum omnibus potius, quam solos perituros. patres militarent, patres arma caperent, ut penes eosdem pericula belli, penes quos præmia essent. At vero curia mœsta, ac trepida ancipiti metu, & ab cive, & ab hoste, Servilium consulem, cui ingenium magis populare erat, orare, ut tantis circumventam terroribus expediret rempublicam. Tum consul misso senatu in concionem prodit. ibi curæ esse patribus ostendit, ut consulatur plebi. cæterum deliberationi de maxima quidē illa, sed tamen parte civitatis, metum pro universa republica intervenisse. nec posse, cum hostes prope ad portas essent, bello prævertisse quicquam: nec, si sit laxamenti aliquid, aut plebi honestum esse, nisi mercede prius accepta, arma pro patria non cepisse: neque patribus satis decorum, per metum potius, quam postmodum voluntate, afflictis civium suorum fortunis consuluisse. Concioni deinde edicto addidit fidem. quo edixit, ne quis civem Romanum vinctum aut clausum teneret, quo minus & nominis edendi apud consules potestas fieret, ne quis militis, donec in castris esset, bona possideret, aut venderet: liberos nepotesve ejus moraretur. Hoc proposito edicto, & qui aderant nexi, profiteri extemplo nomina, & undique ex tota urbe proripientium se ex privatæ, cum retinendi jus creditori non esset, concursus in forum, ut sacramento dicerent, fieri. magna ea manus fuit: neque aliorum magis, in Volsco bello virtus atque opera enituit. Consul copias contra hostem educit. parvo dirimente intervallo castra ponit. proxima inde nocte Volsci discordia Ro-

uiana freti, si qua nocturna transitio proditiove fieri possit, tentant castra. sensere vigiles: excitatus exercitus, signo dato concursu est ad arma. ita frustra id inceptum Volscis fuit: reliquum noctis utrinque quieti datum. postero die prima luce Volsci fossis repletis vallum invadunt. Iamque ab omni parte munimenta vellebantur, cum consul, quanquam cuncti undique & nexi ante omnes, ut signum daret, clamabant, experiendi animos militum causa parumper moratus, postquam satis apparebat ingens ardor, dato tandem ad erumpendum signo, militem avidum certaminis emittit. primo statim incursu pulsi hostes: fugientibus quoad insequi pedes potuit, terga cæsa. eques usque ad castra pavidos egit. mox ipsa castra, legionibus circundatis, cum Volscos inde etiam pavor expulisset, capta direptaque. Postero die ad Suessam Pometiam, quo confugerant hostes, legionibus ductis, intra paucos dies oppidum capitur: captum prædæ datum. inde paulum recreatus egens miles. Consul cum maxima gloria sua victorem exercitum Romam reducit. decedentem Romam, Ecetranorum Volscorum legati rebus suis timentes, post Pometiam captam, adeunt. His ex senatusconsulto data pax, ager ademptus. Confestim & Sabini Romanos territavere. tumultus enim fuit verius quam bellum. Nocte in urbe nunciatum est, exercitum Sabinum prædabundum ad Anienem amnem pervenisse: ibi passim diripi, atque incendi villas. Missus extemplo eo cum omnibus copiis equitum, A. Postumius, qui dictator bello Latino fuerat: secutus consul Servilius cum delecta peditum manu. plerosque palãtes eques circũvenit. nec advenienti peditum agmini restitit Sabina legio. fessi tum itinere, tum populatione nocturna magna pars in villis repleti cibo vinoque, vix fugæ quod satis esset virium habuere. Nocte una audito, perfectoque bello Sabino, postero die in magna jam spe undique partæ pacis legati Aurunci senatum adeunt, ni decedatur Volsco agro, bellum indicentes. cum legatis simul exercitus Auruncorum domo profectus erat, cujus fama haud procul jam ab Aricia visi, tanto tumultu concivit Romanos, ut nec consuli ordine patres, nec pacatum responsum arma inferentibus, arma ipsi capientes dare possent. Ariciam infesto agmine itur: nec procul inde cum Auruncis signa collata: prælioque uno debellatum est. Fusis Auruncis, victor tot intra paucos dies bellis, Romanus promissa consulis, fidemque senatus expectabat: cum Appius & insita superbia animo, & ut collegæ vanam faceret fidem, quam asperrime poterat, jus de creditis pecuniis dicere. deinceps & qui ante nexi fuerant, creditoribus tradebantur, & nectebantur alii. Quod ubi cui militi inciderat, collegam appellabat, cõcursus ad Servilium fiebat. illius promissa jactabant, illi exprobrabant sua quisq; belli merita, cicatricesq; acceptas: postulabant, ut aut referret ad senatũ, aut ut auxilio esset consul civibus suis, imperator militibus. Movebant consulẽ hæc, sed tergiversari res cogebat. adeo in alterã causam non collega solũ præceps ierat, sed omnis factio nobiliũ. ita medium se gerendo, nec plebis vitavit odiũ, nec apud patres gratiã iniit. Patres mollem consulẽ & ambitiosũ rati, plebs fallacem. breviq; apparuit, æquasse eũ Appii odiũ. Certamen consulibus inciderat, uter dedicaret Mercurii ædem. senatus à se rem ad populum rejecit. utri eorum dedicatio jussu populi data esset, eum præesse annonæ, mercatorum collegium instituere, solennia pro pontifice jussit suscipere. Populus dedicationem ædis dat M. Lectorio primipili centurioni: quod facile appareret non tam ad honorem ejus, cui curatio altior fastigio suo data esset, factum, quam ad consulum

lum ignominiam. Sævire inde utique consulum alter, patresque. sed plebi creverant animi, & longe alia quam primo instituerant, via grassabantur. desperato enim consulum senatusque auxilio, cum in jus duci debitorem vidissent, undique convolabant: neque decretum exaudiri consulis præ strepitu & clamore poterat: neque cum decrevisset, quisquam obtemperabat. vi agebatur, metusque omnis, & periculum libertatis, cum in conspectu consulis singuli à pluribus violarentur, in creditores à debitoribus verterant. Super hæc timor incessit Sabini belli. delectuque decreto, nemo nomen dedit, furente Appio & insectante ambitionem collegæ, qui populari silentio rempublicam proderet, & ad id, quod de credita pecunia jus non dixisset, adjiceret, ut ne delectum quidem ex senatusconsulto haberet: non esse tamen desertam omnino rempublicam, neque projectum consulare imperium: se unum & suæ & patrum majestatis vindicem fore. Cum circumstaret quotidiana multitudo licentia accensa, arripi unum insignem ducem seditionum jussit. ille cum à lictoribus jam traheretur, provocavit. nec cessisset provocationi consul, quia non dubium erat populi judicium, nisi ægre victa pertinacia foret consilio magis & auctoritate principum, quam populi clamore: adeo supererant animi ad sustinendam invidiam. Crescere inde malum indies, non clamoribus modo apertis, sed, quod multo perniciosius erat, secessione, occultisque colloquiis. Tandem invisi plebi consules magistratu abeunt: Servilius neutris. Appius patribus mire gratus. A. Virginius inde, & T. Vetusius consulatum ineunt. Tum vero plebs incerta quales habitura consules esset, cœtus nocturnos pars in Esquiliis, pars in Aventino facere, ne in foro subitis trepidaret consiliis, & omnia temere ac fortuito ageret. Eam rem consules rati, ut erat, perniciosam, ad patres deferunt: sed delatam consulere ordine non licuit. adeo tumultuose excepta est clamoribus undique & indignatione patrum, si quod imperio consulari exequendum esset, invidiam ejus consules ad senatum rejicerent; profecto si essent in republica magistratus, nullũ futurũ fuisse Romæ, nisi publicũ conciliũ. nunc in mille curias, concionesque cum alia in Esquiliis, alia in Aventino fiant concilia, dispersam & dissipatam esse rempublicam. unum Hercule virum (id enim plus esse quam consulem) qualis Ap. Claudius fuerit, momento temporis discussurum illos cœtus fuisse. Correpti coss. cum quid erga se facere vellent (nihil enim segnius molliusve, quam patribus placeat, acturos) percontarentur: decernunt, ut delectum quam acerrimũ habeant, ocio lascivire plebem. Dimisso senatu consules in tribunal ascendunt, citant nominatim juniores. cum ad nomen nemo responderet, circumfusa multitudo in concionis modum, negare ultra decipi plebem posse. nunquam unum militem habituros, ni præstaretur fides publ. libertatem unicuique prius reddendam esse, quam arma danda, ut pro patria civibusque non pro dominis pugnent. Consules quid mandatum esset à senatu, videbant: sed eorum, qui intra parietes curiæ ferociter loquerentur, neminem adesse invidiæ suæ participem. & apparebat atrox cum plebe certamen. prius itaque, quam ultima experirentur, senatum iterum consulere placuit. tum vero ad sellas consulum propere convolavere minimus quisque natu patrum, abdicare consulatu jubentes, & deponere imperium, ad quod tuendum animus deesset. Vtraq; re satis experta, tũ demum consules: *Ne prædictum negetis Patres conscripti, adest ingens seditio. postulamus, ut ii qui maxime ignaviam increpant, adsint nobis habentibus delectum: acerrimi cujusque arbitrio, quando ita placet.*

rem agemus. Redeunt in tribunal, citari nominatim unum ex iis qui in conspectu erant, dedita opera jubent. cum staret tacitus, & circa eum aliquot hominum, ne forte violaretur, constitisset globus, lictorem ad eum consules mittunt. quo repulso, tum vero indignum facinus esse clamitâtes, qui patrum consulibus aderant, devolant de tribunali, ut lictori auxilio essent. sed ab lictore nihil aliud quam prehendere prohibito, cum conversus in patres impetus esset, consulum intercursu rixa sedata est. in qua tamen sine lapide, sine telo, plus clamoris atque irarum quam injuriæ fuerat. Senatus tumultuose vocatus, tumultuosius consulitur, quæstionē postulantibus iis qui pulsati fuerant, decernente ferocissimo quoque non sententiis magis, quam clamore & strepitu. tandem cum iræ resedissent, exprobrantibus consulibus nihilo plus sanitatis in curia, quam in foro esse, ordine consuli cœpit. Tres fuere sententiæ. P. Virginius rem non vulgabat de iis tantum, qui fidem secuti P. Servilii consulis, Volsco, Aurunco, Sabinoque militassent bello, agendum censebat. T. Largius non id tempus esse, ut merita tantummodo exolverentur. totam plebem ære alieno demersam esse: nec sisti posse, ni omnibus consulatur. quin si alia aliorum sit conditio, accendi magis discordiam quam sedari. Ap. Claudius & natura immitis, & efferatus hinc plebis odio, illinc patrum laudibus, non miseriis ait, sed licentia tantū concitum turbarum: & lascivire magis plebē, quam sævire. id adeo malum ex provocatione natum. quippe minas esse consulum, non imperium, ubi ad eos, qui unà peccaverint, provocare liceat. *Agedum*, inquit, *dictatorem à quo provocatio non est, creemus. jam hic, quo nunc omnia ardent, conticescet furor. pulset tum mihi lictorem, qui sciet jus de tergo vitaque sua penes unum illum esse, cujus majestatem violavit*. Multis, ut erat, horridà & atrox videbatur Appii sententia: rursus Virginii Largiique exemplo haud salubres: utique Largii putabant sententiam, quæ totam fidem tolleret: medium maxime, & moderatum utroque consilium Virginii habebatur. sed factione, respectuque rerum privatarum, quæ semper offecere, officientque publicis consiliis, Appius vicit: ac prope fuit, ut dictator ille idem crearetur, quæ res utique alienasset plebem periculosissimo tempore, cum Volsci Æquique & Sabini forte una omnes in armis essent. sed curæ fuit consulibus, & senioribus patrum, ut imperium suo vehemens, mansueto permitteretur ingenio. M. Valerium dictatorem Volesi filium creant. Plebs etsi adversus se creatum dictatorem videbat, tamen cum provocationem fratris lege haberet, nihil ex ea familia triste, nec superbum timebat. edictum deinde à dictatore propositum confirmavit animos, Servilii fere consulis edicto conveniens. sed & homini & potestati melius rati credi, omisso certamine nomina dedere. quantus nunquam ante exercitus, legiones decem effectæ: ternæ inde datæ coss. quatuor dictator usus. Nec poterat jam bellum differri. Æqui Latinum agrum invaserant. oratores Latinorum à senatu petebant, ut aut mitterent subsidium, aut seipsos tuendorum finium causa capere arma finerent. Tutius visum est, defendi inermes Latinos, quam pati retractare arma. Vetusius consul missus est. is finis populationibus fuit. Cessere Æqui campis: locoque magis quam armis freti, summis se jugis montium tutabantur. Alter consul in Volscos profectus, ne & ipse tereret tempus, vastandis maxime agris hostem ad conferenda propius castra, dimicandumque acie excivit. medio inter castra campo ante suum quisque vallum infestis signis constitere, multitudine aliquantum Volsci superabant. itaque effusi & contemptim pugnam iniere. Consul Romanus nec promovit aciem:

aciem: nec clamorem reddi passus, defixis pilis stare suos jussit: ubi ad manũ venisset hostis, tum coortos tota vi gladiis rem gerere. Volsci cursu & clamore fessi, cum se velut stupentibus metu intulissent Romanis, postquam impressionem sensere ex adverso factam, & ante oculos micare gladios, haud secus quam si in insidias incidissent, turbati vertunt terga. & ne ad fugam quidem satis virium fuit, quia cursu in prelium ierant. Romani contra, quia principio pugnæ quieti steterant, vigentes corporibus facile adepti fessos, & castra impetu ceperunt: & castris exutum hostem Velitras persecuti, uno agmine victores cum victis in urbem irrupere. plusque ibi sanguinis promiscua omnium generum cæde, quam in ipsa dimicatione factum. paucis data venia, qui inermes in deditionem venerunt. Dum hæc in Volscis geruntur. dictator Sabinos, ubi longe plurimum belli fuerat, fundit, fugatque, exuitque castris. Equitatu immisso mediam turbaverat hostium aciem, qua dum se cornua latius pandũt, parum apte introrsum ordinibus aciem firmaverant. turbatos pedes invasit. eodem impetu castra capta, debellatumque est. Post pugnam ad Regillum lacum, non alia illis annis pugna clarior fuit. Dictator triumphans urbem invehitur, super solitos honores locus in circo ipsi, posterisque ad spectaculum datus, sella in eo loco curulis posita. Volscis devictis Veliternus ager ademptus. Velitras coloni ab urbe missi, & colonia deducta. Cum Æquis post aliquanto pugnatum est invito quidem consule, quia loco iniquo subeundum erat ad hostes. sed milites extrahi rem criminantes, ut dictator priusquam ipsi redirent in urbem, magistratu abiret: irritaque sicut ante consulis promissa ejus caderent: perpulere, ut forte temere in adversos montes agmen erigeret. in male commissum, ignavia hostium in bonum vertit. qui priusquam ad conjectum teli veniretur, obstupefacti audacia Romanorum, relictis castris, quæ munitissimis tenuerant locis, in adversas valles desiluere: ubi satis prædæ & victoria incruenta fuit. Ita trifariam re bello bene gesta, de domesticarum rerum eventu nec patribus, nec plebi cura decesserat. tanta cum gratia, tum arte præparaverant fœneratores, quæ non modo plebem, sed ipsum etiam dictatorem frustrarentur. Namque Valerius post Vetusii consulis reditum, omnium actionum in senatu primam habuit pro victore populo, retulitque quid de nexis fieri placeret. quæ cum rejecta relatio esset: *Non placeo*, inquit, *concordiæ auctor, optabitis medius fidius propediem, ut mei similes Romana plebs patronos habeat. quod ad me attinet, neque frustrabor ultra cives meos, neque ipse frustra dictator ero. discordia intestinæ, bellum externum fecere, ut hoc magistratu egeret respublica, pax foris parta est, domi impeditur. privatus potius, quam dictator seditioni intererо.* Ita curia egressus, dictatura se abdicavit. apparuit causa plebi, suam vicem indignantem magistratu abisse, Itaque velut persoluta fide, quoniam per eum non stetisset quin præstaretur, decedentem domum cum favore ac laudibus prosecuti sunt. Timor inde patres incessit, ne si dimissus exercitus foret, rursus cœtus occulti conjurationesque fierent. Itaque quanquam per dictatorem delectus habitus esset, tamen quoniam in consulum verba jurassent, sacramento teneri militem rati, per causam renovati ab Æquis belli educi ex urbe legiones jussere. quo facto, maturata est seditio. & primo agitatum dicitur de consulum cæde, ut solverentur sacramento. doctos deinde nullam scelere religionem exolvi, Sicinio quodam authore, injussu consulum in sacrum montem secessisse, trans Anienem amnem, tria ab urbe millia passuum ea frequentior fama est, quam cujus Piso author est, in Aven-

tinum secessionem factam esse. Ibi sine ullo duce, vallo fossaque communitis castris, quieti, rem nullam nisi necessariam ad victum sumendo, per aliquot dies neque lacessiti, neque lacessentes sese tenuere. pavor ingens in urbe: metuque mutuo suspensa erant omnia. timere relicta ab suis plebes violentiam patrum: timere patres residem in urbe plebem, incerti manere, an abire mallent. quamdiu autem tranquillā, quæ secesserit, multitudinem fore? quid futurum deinde, si quod externum interim bellum existat: nullam profecto, nisi in concordia civium spem reliquam ducere. eam per æqua, per iniqua reconciliandam civitati esse. Sic placuit igitur oratorem ad plebem mitti Menenium Agrippam, facundum virum: &, quod inde oriundus erat, plebi charum. is intromissus in castra, prisco illo dicendi & horrido modo nihil aliud quā hoc narrasse fertur: *Tempore quo in homine non, ut nunc, omnia in unum consentiebant, sed singulis membris suum cuique consilium, suus sermo fuerit, indignatas reliquas partes, sua cura, suo labore ac ministerio ventri omnia quæri: ventrem in medio quietum, nihil aliud quam datis voluptatibus frui: conspirasse inde, ne manus ad os cibum ferrent, nec os acciperet datum, nec dentes conficerent. hac ira dum ventrem fame domare vellent, ipsa una membra, totumque corpus ad extremam tabem venisse. inde apparuisse, ventris quoque haud segne ministerium esse: nec magis ali, quam alere eum, reddentem in omnes corporis partes hunc quo vivimus vigemusque divisum pariter in venas maturum confecto cibo sanguinem.* Comparando hinc quam intestina corporis seditio similis esset iræ plebis in patres, flexisse mentes hominum. Agi deinde de concordia cœptum, concessumque in conditiones: ut plebi sui magistratus essent sacrosancti, quibus auxilii latio adversus consules esset: neve cui patrum capere eum magistratum liceret. ita tribuni plebeii creati duo, C. Licinius, & L. Albinus. Hi tres collegas sibi creaverunt. in his Sicinium fuisse seditionis authorem: de duobus qui fuerint, minus convenit. Sunt qui duos tantum in sacro monte creatos tribunos esse dicant, ibique sacratam legem latam. Per secessionem plebis Sp. Cassius, & Posthumius Cominius consulatum inierunt. his Coss. cum Latinis populis ictum fœdus. ad id feriendum consul alter Romæ mansit, alter ad Volscum bellum missus, Antiates Volscos fundit fugatque: compulsos in oppidum Longulam persecutus, mœnibus potitur. inde protinus Mucamitem Volscorum cepit. tum magna vi adortus est Coriolos. Erat tum in castris inter primores juvenum Cn. Martius, adolescens & consilio & manu promptus, cui cognomen postea Coriolano fuit. Cum subito exercitum Romanum Coriolos obsidentem, atque in oppidanos, quos intus clausos habebat, intentum sine ullo metu extrinsecus imminentis belli Volscæ legiones profectæ ab Antio invasissent, eodemque tempore ex oppido erupissent hostes, forte in statione Martius fuit. is cum delecta militum manu non modò impetum erumpentium retudit, sed per patentem portam ferox irrupit: cædeque in proximo urbis facta, ignem temere arreptum, imminentibus muro ædificiis injecit. clamor inde oppidanorum mistus muliebri puerilique ploratu, ad terrorem ut solet, primo ortu & Romanis auxit animum, & turbavit Volscos: utpote capta urbe, cui ad ferendam opem venerant. Ita fusi Volsci, Antiates, Corioli oppidum captum. tantumque sua laude obstitit famæ consulis Martius, ut nisi fœdus cum Latinis columna ænea insculptum monumento esset, ab Sp. Cassio uno, quia collega abfuerat, ictum: Posthumium Cominium bellum

bellum gessisse cum Volscis, memoria cessisset. Eodem anno Agrippa Menenius moritur, vir omni vita pariter patribus ac plebi charus, post secessionem charior plebi factus. Huic interpreti arbitroque concordiæ civium, legato patrum ad plebem, reductori plebis Romanę in urbem, sumptus funeri defuit. extulit eum plebs sextantibus collatis in capita. Consules deinde T. Geganius, P. Minucius facti. Eo anno, cum & foris quieta omnia bello essent, & domi sana discordia, aliud multo gravius malum civitatem invasit, caritas primum annonæ ex incultis per secessionem plebis agris: fames deinde, qualis clausis solet. ventumque ad interitum servitiorum utique & plebis esset, ni consules providissent. dimissis passim ad frumentum coemendum, non in Hetruriam modo dextris ab Hostia littoribus, lævoque per Volscos mari usque ad Cumas, sed quæsitum in Sicilia quoque. adeo finitimorum odia longinquis coegerant indigere auxiliis. Frumentum Cumis cum coemptum esset, naves pro bonis Tarquiniorum ab Aristodemo tyranno, qui hæres erat, retentæ sunt. in Volscis Pomptinoque ne emi quidem potuit. periculum quoque ab impetu hominũ ipsis frumentatoribus fuit. Ex Hetruscis frumentum Tiberi venit. eo sustentata est plebs. Incommodo bello in tam arctis commeatibus vexati forent, ni Volscos jam moventes arma pestilentia ingens invasisset. ea clade conterritis hostium animis, ut etiam ubi ea remisisset, terrore aliquo tenerentur, & Velitris auxere numerum colonorũ Romani, & Norbæ in montes novam coloniam, quæ arx in Pomptino esset, miserunt. M. Minucio deinde, & A. Sempronio consulibus, magna vis frumenti ex Sicilia advecta: agitatumque in senatu, quanti plebi daretur. Multi venisse tempus premendæ plebis putabant, recuperandique jura, quæ extorta secessione ac vi patribus essent. In primis Martius Coriolanus hostis tribunitiæ potestatis: *Si annonam*, inquit, *veterem volunt, jus pristinum reddant patribus. cur ego plebejos magistratus, cur Sicinium potentem video sub jugum missus, tanquam à latronibus redemptus? egone has indignitates diutius patiar, quam necesse est? Tarquinium regem qui non tulerim, Sicinium feram? secedat nunc, avocet plebem, patet via in Sacrum montem, aliosque colles: rapiant frumenta ex agris nostris, quemadmodum tertio anno rapuere: fruantur, utantur annona, quam furore suo fecere. audeo dicere, hoc malo domitos ipsos potius cultores agrorum fore, quam ut armati per secessionem coli prohibeant.* Haud tam facile dictu est, faciendumne fuerit, quam potuisse arbitror fieri, ut conditionibus laxandi annonam, & tribunitiam potestatem, & omnia invitis jura imposita patres demerent sibi. Et senatui nimis atrox visa sententia est, & ira plebem prope armavit. Fame jam se sicut hostes peti, cibo victuque fraudari: peregrinum frumentum, quæ sola alimenta ex insperato fortuna dederat, ab ore rapi, nisi Cn. Martio vincti dedantur tribuni, nisi de tergo plebis Romanæ satis fiat. eum sibi carnificem novum exortum, qui aut mori, aut servire jubeat. In exeuntem è curia impetus factus esset, ni peropportune tribuni diem dixissent. ibi ira est suppressa. se judicem quisque, se dominum vitæ necisque inimici factum videbat. Contemptim primò Martius audiebat minas tribunitias: auxilii, non pœnæ jus datum illi potestati: plebisque, non patrum tribunos esse. sed adeo coorta erat infensa plebs, ut unius pœna defungendum esset patribus. restiterunt tamen adversa invidia, usique sunt qua suis quisque, qua totius ordinis viribus. ac primo tentata res est, si dispositis clientibus absterrendo singu-

los à coitionibus, conciliisque, disjicere rem possent. universi deinde processere (quicquid erat patrum, reos diceres) precibus plebem exposcentes: unum sibi civem, unum senatorem, si innocentem absolvere nollent, pro nocente donarent. Ipse cum die dicta non adesset, perseveratum in ira est. damnatus absens in Volscos exulatum abiit, minitans patriæ, hostilesque jam tum spiritus gerens. Venientem Volsci benigne excepere, benigniusque indies colebant, quo major ira in suos eminebat, crebræque nunc querelæ, nunc minæ percipiebantur. Hospitio utebatur Accii Tullii. longe is tum princeps Volsci nominis erat, Romanisque semper infestus. ita cum alterum vetus odium, alterum ira recens stimularet, consilia conferunt de Romano bello. haud facile credebant plebem suam impelli posse, ut toties infeliciter tentata arma caperent. multis sæpe bellis, pestilentia postremo amissa juventute, fractos spiritus esse. arte agendum in exoleto jam vetustate odio, ut recenti aliqua ira exacerbarentur animi. Ludi forte ex instauratione magni Romæ parabantur. instaurandis hæc causa fuerat ludis. Mane servum quidam paterfamiliæ nondum commisso spectaculo sub furca cæsum medio egerat circo. cœpti inde ludi, velut ea res nihil ad religionem pertinuisset. haud ita multo post T. Latinio de plebe homini somnium fuit. Visus Iupiter dicere. sibi ludis præsultatorem displicuisse, nisi magnifice instaurarentur hi ludi, periculum urbi fore. iret, ea consulibus nunciaret. Quanquam haud sane liber erat religione animus, verecundia tamen majestatis magistratuum timorem vicit, ne in ora hominū pro ludibrio abiret. magno illi ea cunctatio stetit: filium namque intra paucos dies amisit. cujus repentinæ cladis ne causa dubia esset, ægro animi eadem illa in somnis obversata species, visa est rogitare, satin' magnam spreti numinis haberet mercedem? majorem instare, ni eat propere, ac nunciet consulibus. Iam præsentior res erat: cunctantem tamen ac prolatantem ingens vis morbi adorta est debilitate subita. tum enimvero deorum ira admonuit. fessus igitur malis præteritis instantibusque consilio propinquorum adhibito, cum visa atque audita, & obversatum toties somno Iovem, minas irasque cœlestes repræsentatas casibus suis exposuisset, consensu inde haud dubio omnium qui aderant, in forum ad consules lectica defertur. inde in curiam jussu consulum delatus, eadem illa cū patribus ingenti omnium admiratione enarrasset, ecce aliud miraculum, qui captus omnibus membris delatus in curiam esset, eum functum officio pedibus suis domum redisse, traditum memoriæ est. Ludi quam amplissimi ut fierent, senatus decernit. Ad eos ludos auctore Accio Tullio vis magna Volscorum venit. priusquam committerentur ludi, Tullius, ut domi compositum cum Martio fuerat, ad consules venit. dicit esse quæ secreto agere de republica velit, arbitris remotis. *Invitus*, inquit, *quod sequius sit, de meis civibus loquor. non tamen admissum quicquam ab iis, criminatum venio, sed cautum, ne admittant. Nimio plus quam velim, nostrorum ingenia sunt mobilia. multis id cladibus sensimus, quippe qui non nostro merito, sed vestra patientia incolumes simus. magna hic nunc Volscorum multitudo est, ludi sunt: spectaculo intenta civitas erit. memini quid per eandem occasionem ab Sabinorum juventute in hac urbe commissum sit. horret animus, ne quid inconsulte ac temere fiat. hæc nostra, vestraque causa prius dicenda vobis consules ratus sum. quod ad me attinet, extemplo hinc domum abire in animo est, ne cujus facti dictive contagione præsens violer.* Hæc locutus abiit. Consules cum ad patres rem dubiam sub au-

ctore

ctore certo detulissent, auctor magis (ut fit) quam res ad præcavendum vel ex supervacuo movit, factoque senatusconsulto ut urbem excederent Volsci, præcones dimittuntur, qui omnes eos proficisci ante noctem juberent. Ingens pavor primo discurrentes ad suas res tollendas in hospitia perculit: proficiscentibus deinde indignatio oborta, se ut consceleratos contaminatosque ab ludis, festis diebus, cœtu quodammodo hominum deorumque abactos esse. Cum prope continuato agmine irent, prægressus Tullius ad caput Ferentinum, ut quisque veniret, primores eorum excipiens, querendo indignandoque, & eos ipsos sedulo audientes secunda iræ verba, & per eos multitudinem aliam in subjectum viæ campum deduxit. ibi in concionis modum orationem exorsus: *Veteres populi Romani injurias, cladesque gentis Volscorum, ut omnia,* inquit, *obliviscamini alia, hodiernam hanc contumeliam quo tandem animo fertis, qui per nostram ignominiam ludos commisere? an non sensistis triumphatum hodie de vobis esse? vos omnibus civibus, peregrinis, tot finitimis populis, spectaculo abeuntes fuisse? vestras conjuges, vestros liberos traductos per ora hominum? quid eos qui audivere vocem præconis? quid qui vos videre abeuntes? quid eos qui huic ignominioso agmini fuere obvii, existimasse putatis? nisi aliquod profecto nefas esse, quo si inter-simus spectaculo, violaturi simus ludos, piaculumque merituri: ideo nos ab sede piorum, cœtu, concilioque abigi, quid deinde illud non succurrit, vivere nos, quod maturavimus proficisci? si hac profectio, & non fuga est, & hanc urbem vos non hostium ducitis, ubi si unum diem morati essetis, moriendum omnibus fuit? Bellum vobis indictum est, magno eorum malo, qui indixere, si viri estis.* Ita & sua sponte irarum pleni, & incitati, domos inde digressi sunt. instigandoque suos quisque populos, effecere, ut omne Volscum nomen deficeret. Imperatores ad id bellum de omnium populorum sententia lecti. Accius Tullius, & Cn. Martius exul Romanus, in quo aliquanto plus spei repositum: quæ spes nequaquam fefellit, ut facile appareret ducibus validiorem, quam exercitu rem Romanam esse. Circejos profectus, primum colonos inde Romanos expulit, liberamque eam urbem Volscis tradidit: inde in Latinam viam transversis tramitibus transgressus, Satricum, Longulam, Pollustiam, Coriolos, novella hæc Romanis oppida ademit. inde Lavinium recepit. tunc deinceps Corbionem, Vitelliam, Trebiam, Labicos, Pedum cepit. postremum ad urbem à Pedo ducit, & ad fossas Cluilias quinque ab urbe millia passuum castris positis, populatur inde agrum Romanum, custodibus inter populatores missis, qui patriciorum agros intactos servarent: sive infensus plebi magis, sive ut discordia inter patres plebemque oriretur. Quæ profecto orta esset: adeo tribuni jam ferocem per se plebem criminando in primores civitatis instigabant: sed externus timor, maximum concordię vinculum, quamvis suspectos, infensosque inter se jungebat animos. Id modo non conveniebat, quod senatus consulesque nusquam alibi spem, quam in armis ponebant: plebs omnia quam bellum malebat. Sp. Nautius jam, & Sex. Furius consules erant. Eos recensentes legiones, præsidia per muros, aliaque in quibus stationes vigiliasque esse placuerat, loca distribuentes, multitudo ingens pacem poscentium primum seditioso clamore conterruit: deinde vocare senatum, referre de legatis ad Cn. Martium mittendis coegit. Acceperunt relationem patres, postquam apparuit labare plebis animos, missique de pace ad Martium oratores, atrox responsum retulerunt: Si Volscis ager redderetur, posse agi de pace: si præda belli per ocium frui velint, memorem se & civium injuriæ, &

hospitum beneficii, adnisurum, ut appareat, exilio sibi irritatos, non fractos animos esse. Iterum deinde iidem missi non recipiuntur in castra. sacerdotes quoque suis insignibus velatos isse supplices ad castra hostium, traditum est, nihiloque magis quam legatos flexisse animum. Tum matronæ ad Veturiam matrem Coriolani, Volumniamque uxorem frequentes coeunt, id publicum consilium, an muliebris timor fuerit, parum invenio. pervicere certe, ut & Veturia magno natu mulier, & Volumnia duos parvos ex Martio ferens filios secum, in castra hostium irent: & quam armis viri defendere urbem non possent, mulieres precibus lachrimisque defenderent. Vbi ad castra ventum est, nuntiatumque Coriolano, adesse ingens mulierum agmen: primo ut qui nec publica majestate in legatis, nec in sacerdotibus tanta offusa oculis animoq; religione motus esset, multo obstinatior adversus lachrimas muliebres erat. dein familiarium quidam, qui insignem mœstitia inter cæteras cognoverat Veturiam, inter nurum nepotesque stantem: Nisi me frustrantur, inquit, oculi, mater ibi conjuxque & liberi adsunt. Coriolanus prope ut amens consternatus ab sede sua, cum ferret matri obviæ complexum, mulier in iram ex precibus versa: Sine, prius quam complexam accipio, sciam, inquit, ad hostem, an ad filium, venerim: captiva, materne in castris tuis sim. In hoc me longa vita & infelix senecta traxit, ut exulem te, deinde hostem viderem? potuisti populari hanc terram, quæ te genuit atque aluit? non tibi, quamvis infesto animo & minaci perveneras, ingredienti fines ira cecidit? non, cum in conspectu Roma fuit, succurrit, intra illa mœnia domus ac penates mei sunt? mater, conjunx, liberique? Ergo ego nisi peperissē, Roma non oppugnaretur? nisi filium haberem, in libera patria mortua essem? Sed ego nihil jam pati, nec tibi turpius quam mihi miserius possum: neque ut sim miserrima, diu futura sum. de his videris: quos, si pergis, aut immatura mors, aut longa servitus manet. Vxor deinde ac liberi amplexi, fletusque ab omni turba mulierum ortus, & comploratio sui patriæque, fregere tandem virum. complexus inde suos, dimittit: ipse retro ab urbe castra movit. Abductis deinde legionibus ex agro Romano, invidia rei oppressum perisse tradunt, alii alio letho. apud Fabium longe antiquissimum auctorem, usque ad senectutem vixisse eundem invenio. refert certe, hanc sæpe eum exacta ætate usurpasse vocem, Multo miserius seni auxilium esse. Non inviderunt laudes suas mulieribus viri Romani. adeo sine obtrectatione gloriæ alienę vivebatur. monumento quoque quod esset templum fortunæ Muliebri ædificatum dedicatumque est. Rediere deinde Volsci adjunctis Æquis in agrum Romanum. sed Æqui Accium Tullium haud ultra tulere ducem. Hinc ex certamine, Volsci Æquine imperatorem conjuncto exercitui darent, seditio, deinde atrox prælium ortum. Ibi fortuna populi Romani duos hostium exercitus, haud minus pernicioso quam pertinaci certamine confecit. Consules T. Sicinius, & C. Aquilius, Sicinio Volsci, Aquilio Hernici (nam ii quoque in armis erant) provincia evenit: eo anno Hernici devicti: cum Volscis æquo marte discessum est. Sp. Cassius deinde & Proculus Virginius consules facti. cum Hernicis fœdus ictum, agri partes duæ ademptæ. inde dimidium Latinis, dimidium plebi divisurus consul Cassius erat. adjiciebat huic muneri agri aliquantum, quem publicum possideri à privatis criminabatur. Id multos quidem patrum, ipsos possessores, periculo rerum suarum terrebat. sed & publica patribus solicitudo inerat, largitione consulem periculosas libertati opes struere. Tum primum lex agraria promulgata est, nun-

nunquam deinde usque ad hanc memoriam sine maximis motibus rerum agitata. Consul alter largitioni resistebat, auctoribus patribus, nec omni plebe adversante: quæ primo cœperat fastidire munus vulgatum, à civibus isse in socios. sæpe deinde & Virginium consulem in concionibus velut vaticinantem audiebat, pestilens collegæ munus esse: agros illos servitutem iis qui acceperint, laturos: regno viam fieri. quid ita enim assumi socios, & nomen Latinum? quid attinuisse, Hernicis paulo ante hostibus capti agri tertiam partem reddi? nisi ut hæ gentes pro Coriolano duce Cassium habeant? Popularis jam esse dissuasor, & intercessor legis agrariæ cœperat. uterque deinde consul certatim plebi indulgere. Virginius dicere, passurum se assignari agros, dum ne cui nisi civi Romano assignentur. Cassius quia in agraria largitione ambitiosus in socios, eoque civibus vilior erat: ut alio munere sibi reconciliaret civium animos, jubere pro Siculo frumento pecuniam acceptam retribui populo. Id vero haud secus quam præsentem mercede regni aspernata plebs, adeo propter suspicionem insitã regni, velut abundarent omnia munera ejus in animis hominum respuebantur. quem, ubi primum magistratu abiit, damnatum, necatumque constat. Sunt qui patrem auctorem ejus supplicii ferant. eum cognita domi causa verberasse ac necasse: peculiumque filii Cereri consecravisse: signum inde factum esse, & inscriptum, Ex Cassia familia datum. Invenio apud quosdam, idque propius fidem est, à quæstoribus Cæsone Fabio & L. Valerio diem dictam perduellionis: damnatumque populi judicio, dirutas publice ædes. ea est area ante Telluris ædem. Cæterum sive illud domesticum, sive publicum fuit judicium, damnatur Ser. Cornelio, Q. Fabio consulibus. Haud diuturna ira populi in Cassium fuit, dulcedo agrariæ legis ipsa per se dempto authore subibat animos: accensaque ea cupiditas est malignitate patrum, qui devictis eo anno Volscis Æquisque militem præda fraudavere; quicquid captum ex hostibus est vendidit Fabius consul, ac redegit in publicum. Invisum erat Fabium nomen plebi propter novissimum consulem: tenuere tamen patres, ut cum L. Æmilio Cæso Fabius consul crearetur. eo infestior facta plebs. seditio domestica bellum externum excivit: bello deinde civiles discordiæ intermissæ. uno animo patres ac plebs rebellantes Volscos & Æquos duce Æmilio prospera pugna vicere. plus tamen hostium fuga, quam prælium absumpsit. adeo pertinaciter fusos insecuti sunt equites. Castoris ædes eodem anno idibus Quintilibus dedicata est. vota erat Latino bello Posthumio dictatore. filius ejus duumvir ad idipsum creatus dedicavit. Solicitati & eo anno sunt dulcedine agrariæ legis animi plebis. tribuni plebis popularem potestatem lege populari celebrabant. patres satis superque gratuiti furoris in multitudine credentes esse largitiones, temeritatisque invitamenta horrebant. acerrimi patribus duces ad resistendum consules fuere. ea igitur pars reipublicæ vicit. nec in præsens modo, sed in venientem etiam annum, M. Fabium Cæsonis fratrem, & magis invisum alterum plebi accusatione Sp. Cassii, L. Valerium consulem dedit. Certatum eo quoque anno cum tribunis est. vana lex, vanique legis authores, jactando irritum munus, facti. Fabium inde nomen ingens post tres continuos consulatus, unoque velut tenore omnes expertos tribunitiis certaminibus habitum. itaque ut bene locatus mansit in ea familia aliquamdiu honos. Bellum inde Vejens initum. & Volsci rebellarunt. sed ad bella externa prope supererant vi-

res,

res, abutebanturque iis inter semetipsos certando. Accessere ad ægras jam omnium mentes prodigia cœlestia, prope quotidianas in urbe agrisque ostentantia minas, motique ira numinis causam nullam aliam vates canebant, publice privatimque nunc extis, nunc per aves consulti, quam haud rite sacra fieri, qui terrores tamen eò evasere, ut Oppia virgo Vestalis damnata incesti pœnas dederit. Q. Fabius inde, & C. Tullius consules facti. Eo anno non segnior discordia domi, & bellum foris atrocius fuit. Ab Æquis arma sumpta. Vejentes agrum quoque Romanorum populantes inierunt. quorum bellorum crescente cura, Cæso Fabius, & Sp. Furius consules fiunt. Artonam Latinam urbem Æqui oppugnabant. Vejentes pleni jam populationum, Romam ipsam se oppugnaturos minitabantur, qui terrores, cum compescere deberent, auxere insuper animos plebis: redibatque non sua sponte plebi mos detrectandi militiam. sed Sp. Licinius tribunus plebis venisse tempus ratus, per ultimam necessitatem legis agrariæ patribus injungendæ, susceperat rem militarem impediendam. cæterum tota invidia tribunitię potestatis versa in authorem est: nec in eum consules acrius, quam ipsius ejus collegæ coorti sunt. auxilioque eorum delectum consules habent. Ad duo simul bella exercitus scribitur: ducendus Fabio in Vejentes, in Æquos Furio datur. & in Æquis quidem nihil dignum memoria gestum est. Fabio aliquanto plus negocii cum civibus quam cum hostibus fuit.; unus ille vir ipse consul remp. sustinuit, quam exercitus odio consulis, quantum in se fuit, prodebat. nam cum consul præter cæteras imperatorias artes, quas parando gerendoque bello edidit plurimas, ita instruxisset aciem, ut solo equitatu emisso exercitum hostium funderet, insequi fusos pedes noluit. nec illos, & si non adhortatio invisi ducis, suum saltem flagitium, & publicum in præsentia dedecus postmodo periculum, si animus hosti redisset, cogere potuit gradum accelerare: aut si aliud nihil, instare instructos. injussu, signa referunt: mœstiq; (crederes victos) execrantes nunc imperatorem, nunc navatam ab equite operam, redeunt in castra. Nec huic tam pestilenti exemplo remedia ulla ab imperatore quæsita sunt. adeo excellentibus ingeniis citius defuerit ars qua civem regant, quam qua hostem superent. Consul Romam rediit, non tam belli gloria aucta, quam irritato exacerbatoque in se militum odio. Obtinuere tamen patres, ut in Fabia gente consulatus maneret. M. Fabium consulem creant: Fabio collega Cn. Manlius datur. Et hic annus tribunum auctorem legis agrariæ habuit. Tib. Pontificius fuit, is eandem viam, velut processisset Sp. Licinio ingressus, delectum paulisper impediit. Perturbatis iterum patribus, Ap. Claudius victam tribunitiam potestatem dicere priore anno, in præsentia re ipsa, exemplo in perpetuum: quando inventum sit, suis ipsam viribus dissolvi. neque enim unquam defuturum, qui ex collega victoriam sibi, & gratiam melioris partis bono publico velit quęsitam. & plures, si pluribus opus sit, tribunos ad auxilium consulum paratos fore, & unum vel adversus omnes satis esse. darent modo & consules & primores patrum operam, ut si minus omnes, aliquos tamen ex tribunis reipub. ac senatui conciliarent. Pręceptis Appii moniti patres, & universi comiter ac benigne tribunos appellare: & consulares, ut cuique eorum privatim aliquid juris adversus singulos erat, partim gratia, partim auctoritate obtinuere, ut tribunitiæ potestatis vires salubres vellent reipublicæ esse: quatuorque tribunorum adversus unum moratorem publici commodi auxilio, delectum consules habent. Inde ad Vejens bellum profecti, quo undique

ex Hetruria auxilia convenerant. non tam Vejentium gratia concitata, quam quod in spem ventum erat, discordia intestina dissolvi rem Romanam posse. principesque in omnium Hetruriæ populorum conciliis fremebant, æternas opes esse Romanas, nisi inter semetipsos seditionibus sæviant. id unum venenum, eam labem civitatibus opulentis repertam, ut magna imperia mortalia essent. diu sustentatum id malum, partim patrum consiliis, partim patientia plebis, jam ad extrema venisse: duas civitates ex una factas: suos cuique parti magistratus, suas leges esse. primum in delectibus sævire solitos, eosdem in bello tamen paruisse ducibus: qualicumque urbis statu manente disciplina militari sisti potuisse. jam non parendi magistratibus morem in castra quoque Romanum militem sequi. proximo bello in ipsa acie, in ipso certamine consensu exercitus traditam ultro victoriam victis Æquis: signa deserta: imperatorem in acie relictum: injussu in castra reditum, profecto si instetur, suo milite vinci Romam posse. nihil aliud opus esse, quam indici ostendique bellum: cætera sua sponte fata & deos gesturos. Hæ spes Hetruscos armaverant, multis invicem casibus victos victoresque. Coss. quoque Romani nihil præterea aliud quam suas vires, sua arma horrebant: memoriaque pessimi proximo bello exempli terrebantur, ne rem committerent eo, ubi duæ simul acies timendæ essent. itaque castris se tenebant, tam ancipiti periculo aversi. diem tempusque forsitan ipsum leniturum iras, sanitatemque animis allaturum. Vejens hostis Hetruscique eo magis præpropere agere: lacessere ad pugnam, primo obequitando castris, provocandoque: postremo, ut nihil movebant, qua consules ipsos, qua exercitum increpando, simulationem intestinæ discordiæ remedium timoris inventum: & consules magis non confidere, quam non credere suis militibus. novum seditionis genus, silentium, ociumque inter armatos. ad hæc in novitatem generis, originisque, qua falsa, qua vera jacere. Hæc cum sub ipso vallo portisque streperent, haud ægre consules pati. at imperitæ multitudini nunc indignatio, nunc pudor pectora versare, & ab intestinis avertere malis, nolle inultos hostes, nolle successum, non patribus, non consulibus, externa & domestica odia certare in animis. tandem superant externa, adeo superbe insolenterque hostis eludebat. frequentes in prætorium conveniunt, poscunt pugnam, postulant ut signum detur. Consules velut deliberabundi capita conferunt, diu colloquuntur. pugnare cupiebant, sed retro revocanda, & addenda cupiditas erat, ut adversando remorandoque incitato semel militi adderent impetum. Redditur responsum, immaturam rem agi, nondum tempus pugnæ esse: castris se tenerent. edicunt inde, ut abstineant pugna. si quis injussu pugnaverit, ut in hostem animadversuros. ita dimissis, quo minus consules velle credunt, crescit ardor pugnandi. accendunt insuper hostes ferocius multo, ut statuisse non pugnare consules cognitum est. quippe impune se insultatores, non credi militi arma. rem ad ultimum seditionis erupturam, finemq; venisse Romano imperio. His freti concursant portis, ingerunt probra, ægre abstinent quin castra oppugnent. Enimvero non ultra contumeliam pati Romanos posse. totis castris undiq; ad consules curritur. non tam sensim, ut ante, per centurionum principes postulant, sed passim omnes clamoribus agunt. Matura res erat, tergiversantur tamen. Fabius deinde ad crescentem tumultum jam metu seditionis collega concedente, cũ silentium classico fecisset: Ego istos Cn. Manli posse vincere scio, velle ne scitem, ipsi fecerunt. itaq; certum atque decretum est, non

dare signum, nisi victores se redituros ex hac pugna jurent. consulem Romanum miles semel in acie fefellit, deos nunquam fallet. Centurio erat M. Flavolejus, inter primores pugnæ flagitator. Victor, inquit, M. Fabi revertar ex acie. si fallat, Iovem patrem, Gradivumque Martem, aliosque iratos invocat deos. Idem deinceps omnis exercitus in se quisque jurat. Iuratis datur signum, arma capiunt, eunt in pugnam irarum speique pleni, nunc jubent Hetruscos probra jacere, nunc armati sibi quisque lingua promptum hostem offerri. Omnium illo die, qua plebis, qua patrum eximia virtus fuit, Fabium nomen, Fabia gens maxime enituit: multis civilibus certaminibus infensos plebis animos illa pugna sibi reconciliare statuunt. instruitur acies. Nec Vejens hostis, Hetruscæque legiones detrectant. prope certa spes erat, non magis secum pugnaturos, quam pugnaverint cum Æquis. majus quoque aliquod in tam irritatis animis, & occasione ancipiti, haud desperandum esse facinus. res aliter longe evenit. nam non alio ante bello infestior Romanus (adeo hinc contumeliis hostes, hinc consules mora exacerbaverant) prælium iniit. Vix explicandi ordinis spacium Hetruscis fuit, cum pilis inter primam trepidationem abjectis temere magis quam emissis, pugna jam ad manus, jam ad gladios, ubi Mars est atrocissimus, venerat. Inter primores genus Fabium insigne spectaculo exemploque civibus erat. ex his Q. Fabium (tertio hic anno ante consul fuerat) principem in confertos Vejentes euntem ferox viribus & armorum arte Tuscus, incautum inter multas versantem hostium manus, gladio per pectus transfigit, telo extracto, præceps Fabius in vulnus obiit. Sensit utraque acies unius viri casum: cedebatq; inde Romanus. cum M. Fabius consul transiliit jacentis corpus, objectaque parma: *Hoc jurastis*, inquit, *milites? fugientes vos in castra redituros? adeo ignavissimos hostes magis timetis, quam Iovem Martemq; per quos jurastis? at ego injuratus aut victor revertar, aut prope te hic Q. Fabi dimicans cadam.* consuli tum Cæso Fabius prioris anni consul, *Verbisne istis frater, ut pugnent, te impetraturum credis? dii impetrabunt, per quos juravere, & nos, ut decet proceres, ut Fabio nomine est dignum, pugnando potius, quam adhortando, accendamus militum animos.* Sic in primum infestis hastis provolant duo Fabii, totamque moverunt secum aciem. Prælio ex parte una restituto, nihilo segnius in altero cornu C. Manlius consul pugnam ciebat: ubi prope similis fortuna est versata. nam ut altero in cornu Q. Fabium, sic in hoc ipsum consulem Manliu jam velut fusos agentem hostes, & impigre milites secuti sunt: & ut ille gravi vulnere ictus ex acie cessit, interfectum rati, gradum retulere: cessissentque loco, ni consul alter cum aliquot turmis equitum in eam partem in citato equo advectus, vivere clamitans collegam, se victorem fuso altero cornu adesse, rem inclinatam sustinuisset. Manlius quoque ad restituendam aciem se ipse coram offert. duorum consulum cognita ora accendunt militum animos. simul & vanior jam erat hostium acies, dum abundante multitudine freti, subtracta subsidia mittunt ad castra oppugnanda. in quæ haud magno certamine impetu facto, dum prædæ magis quam pugnæ memores tererent tempus: triarii Romani, qui primam irruptionem sustinere non potuerant, missis ad consules nunciis quo loco res essent, conglobati ad prætorium redeunt, & sua sponte prælium ipsi renovant: & Manlius consul revectus in castra, ad omnes portas milite opposito hostibus viam clauserat. ea desperatio Tuscis rabiem magis quam audaciam accendit. nam cum incursantes quacunq; exitum ostenderet spes, vano aliquoties impetu issent: globus

bus juvenum unus in ipsum consulem insignem armis invadit. prima excepta à circumstantibus tela: sustineri deinde vis nequit. cōsul mortifero vulnere ictus cadit, fusiq; circa omnes. Tuscis crescit audacia. Romanos terror per tota castra trepidos agit. & ad extrema ventum foret, ni legati rapto consulis corpore, patefecissent una porta hostibus viam. ea erumpunt, consternatoq; agmine abeuntes in victorem alterum incidunt consulem. ibi iterum cæsi, fusiq; passim. Victoria egregie parta, tristis tamen duobus tam claris funeribus. Itaq; consul decernente senatu triumphum, si exercitus sine imperatore triumphare posset, pro eximia eo bello opera facile passurum respondit: se familia funestaQ. Fabii fratris morte republica ex parte orba consule altero amisso, publico privatoque deformem luctu lauream non accepturum. Omni acto triumpho depositus triumphus clarior fuit. adeo spreta in tempore gloria, interdum cumulatior redit. Funera deinde duo deinceps, collegæ fratrisq; ducit. idem in utroque laudator, cum concedendo illis suas laudes, ipse maximam partem earum ferret. neque immemor ejus, quod initio consulatus imbiberat reconciliandi animos plebis, saucios milites curandos dividit patribus. Fabiis plurimi dati, nec alibi majore cura habiti, inde populares tam esse Fabii, nec hoc ulla nisi salubri reipubl. arte. Igitur non patrum magis quam plebis studiis Cæso Fabius cum T. Virginio consul factus, neq; bella, neque delectus, neque ullam aliam priorem curam agere, quam ut tam aliqua ex parte inchoata concordiæ spe, primo quoque tempore cum patribus coalescerent animi plebis. Itaque principio anni censuit, priusquam quisquam agrariæ legis auctor tribunus existeret, occuparent patres ipsi suum munus facere: captivum agrum plebi quam maxime equaliter darent: æquum esse habere eos, quorum sanguine ac sudore partus

sit. aspernati patres sunt: que quoque quidam, nimia glo luxuriare & evanescere vividu quondam illud Cæsonis ing nium. nullæ deinde urbanæ f ctiones fuere. Vexabantur incu sionibus Æquorum Latini. cum exercitu Cæso missus, in ip sorum Æquorum agrum depopu landum transit. Æqui se in op pida receperunt, murisque se te nebant. eo nulla pugna memorabilis fuit. At a Vejente hoste clades accepta temeritate alteriu consulis, actumque de exercitu foret, ni Cæso Fabius in tempore subsidio venisset. Ex eo tempore neque pax neque bellum cum Vejentibus fuit. res proxime formam latrocinii venerat. legionibus Romanis cedebant in urbem: ubi abductas senserant legiones, agros incursabant, bellum quiete, quietem bello invicem eludentes: ita neque omitti tota res, neque perfici poterat. & alia bella aut præsentia instabant, ut ab Æquis Volscisque, non diutius, quam recens dolor proximæ cladis transisset, quiescentibus aut mox moturos se apparebat Sabinos semper infestos, Hetruriamque omnem. Sed Vejens hostis assiduus magis quam gravis, contumeliis sæpius quam periculo animos agitabat: quod nullo tempore negligi poterat, aut averti alio sinebat. Tum Fabia gens senatū adit. consul pro gēte loquitur: *Assiduo magis quam magno præsidio, ut scitis patres conscripti, bellū Vejens eget. vos alia bella curate: Fabios hostes Vejentibus date. auctores sumus, tutam ibi majestatem Romani nominis fore: nostrum id nobis velut familiare bellum privato sumptu gerere in animo est. respublica & milite illic, & pecunia vacet.* Gratiæ ingentes actæ. Consul è curia egressus, comitante Fabiorum agmine, qui in vestibulo curiæ senatusconsultum expectantes steterant, domum rediit. jussi armati postero die ad limen consulis adesse, domos inde discedunt. Manat tota urbe rumor:

Fabia

Fabios ad cœlum laudibus ferunt, familiam unam subiisse civitatis onus: Vejens bellum in privatam curam, in privata arma versum. si sint duæ roboris ejusdem in urbe gentes, deposcant, hæc Volscos sibi, illa Æquos: populo Romano tranquillam pacem agēte, omnes finitimos subigi populos posse. Fabii postera die arma capiunt: quo jussi erant, conveniunt. Consul paludatus egrediens in vestibulo gentem omnem suam instructo agmine videt: acceptus in medium signa ferri jubet: nunquam exercitus neque minor numero, neque clarior fama & admiratione hominum per urbem incessit. Sex & CCC. milites, omnes patricii, omnes unius gentis, quorum neminem ducem sperneret, egregius quibuslibet temporibus senatus, ibant unius familiæ viribus, Vejenti populo pestē minitantes. sequebatur turba, propria alia cognatorum sodaliumque, nihil medium, nec spem nec curam, sed immensa omnia volventium animo: alia publica solicitudine excitata, favore & admiratione stupens ire fortes, ire felices jubent: inceptis eventus pares reddere: consulatus inde ac triumphos, omnia præmia abs se, omnes honores sperare. Prætereuntibus Capitolium arcemque & alia templa, quicquid deorum oculis, quicquid animo occurrit, precantur, ut illud agmen faustum atq; felix mittant: sospites brevi in patriam ad parentes restituant. Incassum missę preces, infelici via à dextro Iano portæ Carmentalis profecti, ad Cremeram flumē perveniunt: is opportunus visus locus communiendo præsidio. L. Æmylius inde, & C. Servilius COSS. facti, & donec nihil aliud quā in populationibus res fuit: non ad præsidium modo tutandum Fabii satis erant, sed tota regione, qua Tuscus ager Romano adjacet, sua tuta omnia, infesta hostium, vagantes per utrumque finem fecere. Intervallum deinde haud magnum populationibus fuit: dum & Vejentes accito ex Hetruria exercitu, præsidium Cremeræ oppugnant: & Romanæ legiones ab L. Æmilio Cos. adductæ, cominus cum Hetruscis dimicant acie. quanquam vix dirigendi aciem spacium Vejentibus fuit, adeo inter primam trepidationem dum post signa ordines introeunt, subsidiaque locant, invecta subito ab latere Romana equitum ala, non pugnæ modo incipiendæ, sed consistendi ademit locum. ita fusi retro ad saxa Rubra (ibi castra habebant) pacem supplices petunt. cujus impetratæ ab insita animis lenitate ante deductum Cremera Romanum præsidium pœnituit. Rursus cum Fabiis erat Vejenti populo sine ullo majoris belli apparatu certamen. nec erant incursiones modo in agros, aut subiti impetus incursantium, sed aliquoties æquo campo, collatisque signis certatum: gensque una populi Rom. sæpe ex opulentissima, ut tum res erant, Hetrusca civitate victoriam tulit. Id primo acerbum indignumque Vejentibus visum. inde consilium ex re natum, insidiis ferocem hostem captandi. gaudere etiam multo successu Fabiis audaciam crescere. itaque & pecora prædantibus aliquoties, velut casu incidissent, obviam acta: & agrestium fuga vasti relicti agri: & subsidia armatorum ad arcendas populationes missa, sæpius simulato quam vero pavore refugerunt. Iamque Fabii adeo contempserant hostem, ut sua invicta arma neque loco, neque tempore ullo crederent sustineri posse. hæc spes adeo provexit, ut ad conspecta procul à Cremera magno campi intervallo pecora, quanquam rara hostium apparebant arma, decurrerent. & cum improvidi effuso cursu insidias circa ipsum iter locatas superassent, palatique passim vaga (ut fit) pavore injecto raperent pecora, subito ex insidiis consurgitur. & adversi, & undique hostes erant. primo clamor circumlatus exterruit, dein tela ab omni parte accidebant. coeun-

coeuntibusque Hetruscis, jam continenti agmine armatorum septi, quo magis se hostis inferebat, cogebantur breviore spacio & ipsi orbem colligere, quæ res & paucitatem eorum insignem, & multitudinem Hetruscorum, multiplicatis in arcto ordinibus faciebat. tum omissa pugna, quam in omnes partes parem intenderant, in unum locum se omnes inclinant. eo nixi corporibus armisque, rupere cuneo viam. duxit via in editum leniter collem, inde primo restitere: mox ut respirandi superior locus spacium dedit, recipiendiq; à pavore tanto animum, pepulere etiam subeuntes, vincebatque auxilio loci paucitas, ni jugo circummissus Veiens, in verticem collis evasisset. ita superior rursus hostis factus: Fabii cæsi ad unum omnes, præsidiumque expugnatum. CCCVI. periisse satis convenit: unum prope puberem ætate relictum, stirpem genti Fabiæ, dubiisque rebus populi Romani sæpe domi bellique vel maximum futurũ auxilium. Cum hæc accepta clades esset, jam C. Horatius & T. Menenius Coss. erant. Menenius adversus Tuscos victoria elatos confestim missus. tum quoque male pugnatum est: & Ianiculum hostes occupavere: obsessaque urbs foret, super bellum annona premente, (transierant enim Hetrusci Tiberim) ni Horatius Cos. ex Volscis esset revocatus, adeoque id bellum ipsis institit mœnibus, ut primo pugnatum ad Spei sit æquo marte, iterum ad portam Collinam. ibi quamquam paruo momento superior Romana res fuit, meliorem tamen militem recepto pristino animo in futura prælia id certamen fecit. A. Virginius & Sp. Servilius Coss. fiunt. post acceptam proximam pugnæ cladem Veientes abstinuere acie, populationes erant, & velut ab arce Ianiculi passim in Romanum agrum impetus dabant. non usquam pecora tuta, non agrestes erant. capti deinde eadem arte sunt, qua ceperant Fabios. Secuti dedita opera passim ad illecebras propulsa pecora præcipitavere in insidias. quo plures erant, major cædes fuit: ex hac clade atrox ira majoris cladis causa atque initium fuit. trajecto enim nocte Tiberi, castra Servilii Cos. adorti sunt oppugnare. inde fusi magna cæde, in Ianiculum se ægre receperunt. Confestim consul & ipse transit Tiberim, castra sub Ianiculo communit, postero die luce orta, nonnihil & hesterna felicitate pugnæ ferox: magis tamen, quod inopia frumenti, quamvis in præcipitia, dum celeriora essent, agebat consilia: temere averso Ianiculo ad castra hostium aciem erexit, fœdiusq; inde pulsus, quam pridie pepulerat, interventu collegæ ipse exercitusque est servatus. inter duas acies Hetrusci, cum invicem his atque illis terga darent, occidione occisi. Ita oppressum temeritate felici Veiens bellum. Vrbi cum pace laxior etiam annona rediit, & advecto ex Campania frumento, & postquam timor sibi cuique futuræ inopiæ abiit, eo quod abditum fuerat, prolato. Ex copia deinde ocioque lascivire rursus animi: & pristina mala, postquam foris deerant, domi quærere. tribuni plebem agitare suo veneno, agraria lege: in resistentes incitare patres, nec in universos modo, sed in singulos. Q. Considius & T. Genutius auctores agrariæ legis T. Menenio diem dicunt. invidię erat amissum Cremeræ præsidium, cum haud procul inde stativa consul habuisset, eam oppressit. cum & patres haud minus quam pro Coriolano annixi essent, & patris Agrippa favor haud dum exolevisset. In mulcta temperarunt tribuni: cum capitis anquisissent, duo millia æris damnato mulctam edixerunt. ea in caput vertit. negant tulisse ignominiam ægritudinemque, inde morbo absumptum esse. Alius deinde reus Sp. Servilius, ut consulatu abiit, C. Nautio & P. Valerio Coss. initio statim anni ab L. Ceditio & T. Statio tribunis die dicta, non

non ut Menenius precibus suis, aut patrum, sed cum multa fiducia innocentiæ gratiæque tribunitios impetus tulit, & huic prę-lium cum Tuscis ad Ianiculum erat crimini. sed fervidi animi vir, ut in publico periculo ante, sic tum in suo, non tribunos modo, sed plebem oratione feroci refutando, exprobrandoq; T. Menenii damnationem mortemque (cujus patris munere restituta quondam plebs, eos ipsos quibus tum sęviret magistratus, eas leges haberet) periculum audacia discussit. juvit & Virginius collega testis productus, participando laudes: magis tamen Menenianum (adeo mutaverant animum) profuit judicium. Certamine domi finito, Veiens bellum exortum, quibus Sabini arma conjunxerant. P. Valerius Cos. accitis Latinorum Hernicorumque auxiliis, cum exercitu Veios missus, castra Sabina quæ pro mœnibus sociorum locata erant, confestim aggreditur. tantamque trepidationem iniecit, ut dum dispersi alii alia manipulatim excurrunt ad arcendam hostium vim, ea porta cui signa primum intulerat, caperetur. intra vallum deinde cædes magis quam prælium esse. tumultus è castris & in urbem penetrat. tanquam Veiis captis, ita pavidi Veientes ad arma currunt. pars Sabinis eunt subsidio, pars Romanos toto impetu intentos in castra, adoriuntur. paulisper aversi turbatique sunt. deinde & ipsi utroque versis signis resistunt: & eques ab consule immissus Tuscos fundit fugatque: eademque hora duo exercitus duæque potentissimæ & maximæ finitimæ gentes superatæ sunt. Dum hæc ad Veios geruntur, Volsci Æquique in Latino agro posuerant castra, populatique fines erant. eos per se ipsi Latini, assumptis Hernicis, sine Romano aut duce auxilio castris exuerunt. ingenti præda præter suas recuperatas res potiti sunt, missus tamen ab Roma consul in Volscos C. Nautius. mos credo non placebat sine Romano duce exercituque socios propriis viribus consiliisque bella gerere, nullum genus calamitatis contumeliæque non editum in Volscos est: nec tamen perpelli potuere ut acie dimicarent. L. Furius inde & C. Manlius Coss. Manlio Veientes provincia evenit. non tamen bellatum. induciæ in annos XL. petentibus datæ, frumento stipendioque imperato. Paci externę confestim continuatur discordia domi. agrariæ legis tribunitiis stimulis plebs furebat. consules nihil Menenii damnatione, nihil periculo deterriti Servilii, summa vi resistunt. abeuntes magistratu consules Genutius Trib. plebis arripuit. L. Æmilius & Opiter Virginius consulatum ineunt. Vopiscum Iulium pro Virginio in quibusdam annalibus consulem invenio. Hoc anno, quoscunque consules habuit, rei ad populum Furius & Manlius circumeunt sordidati, non plebem magis, quam juniores patrum. suadent, monentque honoribus & administratione reipubl. abstineant. consulares vero fasces, prætextam, curulemque sellam, nihil aliud quam pompam funeris putent. claris insignibus velut infulis velatos ad mortem destinari. quod si consulatus tanta dulcedo sit, ita animum nunc jam inducant, consulatum captum & oppressum ab tribunitia potestate esse. consuli velut apparitori tribunitio omnia ad nutum imperiumque tribuni agenda esse. si se commoverit, si respexerit patres, si aliud quam plebem esse in republ. crediderit: exilium Cn. Martii, Menenii damnationem & mortem sibi proponat ante oculos. His accensi vocibus patres, consilia inde non publica, sed in privato, seductaque à plurimum conscientia habuere. ubi cum id modo constaret, jure an injuria eripiendos esse reos, atrocissima quæque maxime placebat sententia: nec auctor quamvis audaci facinori deerat. Igitur judicii die cum plebs in foro erecta expecta-

expectatione staret, mirari primo quod non descenderet tribunus: deinde cum jam mora suspectior fieret, deterritum à primoribus credere, & desertam ac proditam causam publicam queri. tandem qui observati vestibulo tribuni fuerant, nunciant domi mortuum esse inventum. quod ubi in totam concionem pertulit rumor: sicut acies funditur duce occiso, ita dilapsi passim alii alio. præcipuus pavor tribunos invaserat, quam nihil auxilii sacratæ leges haberent, morte collegæ monitos. Nec patres satis moderate ferre lætitiam. adeoque neminem noxiæ pœnitebat, ut etiam insontes fecisse videri vellent: palamque ferrent, malo domandam tribuniciam potestatem. Sub hac pessimi exempli victoria delectus edicitur, paventibusque tribunis sine intercessione ulla consules rem peragunt. Tum vero irasci plebs tribunorum magis silentio, quam consulum imperio: & dicere, actum esse de libertate sua. rursum ad antiqua reditum. cum Genucio una mortuam ac sepultam tribuniciam potestatem: aliud agendum ac cogitandum, quo modo resistatur patribus. id autem unum consilium esse, ut se ipsa plebs, quando aliud nihil auxilii habeat, defendat. quatuor & viginti lictores apparere consulibus, & eos ipsos plebis homines, nihil contemptius neque infirmius, si sint qui contemnant. sibi quemque ea magna atque horrenda facere. His vocibus alii alios cum incitassent, ad Voleronem Publium de plebe hominem, quia quod ordines duxisset, negaret se militem fieri debere, lictor missus est à consulibus. Volero appellat tribunos. cum auxilio nemo esset, consules spoliari hominem, & virgas expediri jubent. *Provoco*, inquit, *ad populum*, *Volero, quoniam tribuni civem Romanum in conspectu suo virgis cædi malunt, quam ipsi in lecto suo à vobis trucidari.* quo ferocius clamitabat, eo infestius circumscindere & spoliare lictor. Tum Volero & prævalens ipse, & adjuvantibus advocatis repulso lictore, ubi indignantium pro se acerrimus erat clamor, eo se in turbam confertissimam recipit, clamitans: *Provoco, & fidem plebis imploro. adeste cives, adeste commilitones, nihil est quod expectetis tribunos, quibus ipsis vestro auxilio opus est.* Concitati homines veluti ad prœlium se expediunt: apparebatque omne discrimen adesse, nihil cuiquam sanctum non publici fore, non privati juris. Huic tantæ tempestati cum se consules obtulissent, facile experti sunt parum tutam majestatem sine viribus esse: violatis lictoribus, fascibus fractis, è foro in curiam compelluntur, incerti quatenus Volero exerceret victoriam. Conticescente deinde tumultu, cum senatum vocari jussissent: queruntur injurias suas, vim plebis, Voleronis audaciam. Multis ferociter dictis sententiis, vicere seniores, quibus ira patrum adversus temeritatem plebis certari non placuit. Voleronem amplexa favore plebs, proximis comitiis tribunum plebis creat in eum annum, qui L. Pinarium, P. Furium Coss. habuit. contraque omnium opinionem, qui eum vexandis prioris anni consulibus administraturum tribunatum credebant, post publicam causam privato dolore habito, ne verbo quidem violatis consulibus rogationem tulit ad populum, ut plebei magistratus tributis comitiis fierent. Haud parva res sub titulo prima specie minime atroci ferebatur, sed quæ patriciis omnem potestatem per clientum suffragia creandi quos vellent tribunos, auferret. Huic actioni gratissimæ plebi cum summa vi resisterent patres: nec quę una vis adresistendū erat, ut intercederet aliquis ex collegio, auctoritate aut consulum aut principū adduci posset: res tamen suo ipsa molimine gravis magnis certaminibus in annū, extrahitur. Plebs Voleronē tribunum reficit.

Patres

Patres ad ultimum dimicationis ratì rem venturam, Ap. Claudium Appii filium, jam inde à paternis certaminibus invisum, infestumq; plebi, consulem faciunt. collega ei T. Quintius datur. Principio statim anni nihil prius quam de lege agebatur. sed ut inventor legis Volero, sic Lectorius collega ejus auctor cum recentior tum acrior erat. ferocem faciebat belli gloria ingens, quod ætatis ejus haud quisquam manu promptior erat. is cum Volero nihil præterquam de lege loqueretur, insectatione abstinens COS. ipse in accusationem Appii familiæque superbissimæ ac crudelissimæ in plebem Rom. exorsus, cum à patribus non COS. sed carnificem ad vexandam & lacerandam plebem creatum esse contenderet, rudis in militari homine lingua non suppetebat libertati animoque. itaque deficiente oratione: *Quandoquidem non tam facile loquor*, inquit, *Quirites, quam quod locutus sum, præsto: crastino die adeste. ego hic aut in conspectu vestro moriar, aut perferam legem.* Occupant tribuni templum postero die, consules nobilitasque ad impediendam legem in concione consistunt. summoveri Lectorius jubet præterquam qui suffragium ineant. adolescentes nobiles stabant, nihil cedentes viatori. tum ex his prehendi quosdam Lectorius jubet. Consul Appius negare jus esse tribuno in quenquam, nisi in plebeium: non enim populi, sed plebis eum magistratum esse: nec illum ipsum summovere pro imperio posse more majorum, quia ita dicatur: Si vobis videtur, discedite Quirites. Facile & contemptim de jure differendo perturbare Lectorium poterat. Ardens igitur ira tribunus viatorem mittit ad consulem: consul lictorem ad tribunum, privatum esse clamitans, sine imperio, sine magistratu. violatusque esset tribunus, ni & concio omnis atrox coorta pro tribuno in consulem esset: & concursus hominum in forum ex tota urbe concitatæ multitudinis fieret. sustinebat tamen Appius pertinacia tantam tempestatem: certatumque haud incruento prælio foret, ni Quintius Cos. alter consularibus negocio dato, ut collegam vi, si aliter non possent, de foro abducerent: ipse nunc plebem sævientem precibus lenisset: nunc orasset tribunos, ut concilium dimitterent: darent iræ spacium non vim suam illis tempus ademturum, sed consilium viribus additurum: & patres in populi, & consulem in patrum fore potestate. Ægre sedata ab Quintio plebs, multo ægrius consul alter à patribus. Dimisso tandem concilio plebis, senatum cōsules habent. ubi cum timor atque ira invicem sententias variassent, quo magis spacio interposito ab impetu ad consultandum advocabantur, eo plus abhorrebant à certatione animi: adeo ut Quintio gratias agerent, quod ejus opera mitigata discordia esset. ab Appio petitur, ut tantam consularem majestatem esse vellet, quanta in concordi civitate esse posset. dum tribunique consulesque ad se quisque omnia trahant, nihil relictum esse virium in medio, distractam laceratamque rempub. per magistratus, magis quorum in manu sit, quam ut incolumis sit, quæri. Appius contra testari deos atque homines, rempubl. prodi per metum ac deseri: non consulem senatui, sed senatum consuli deesse: graviores accipi leges, quam in sacro monte acceptæ sint. victus tamen patrum consensu quievit. lex silentio perfertur. Tum primum tributis comitiis creati tribuni sunt. numero etiam additos tres, perinde ac duo ante fuerint, Piso auctor est. nominat quoque tribunos, Cn. Siccium, L. Numitorium, M. Duellium, Sp. Icilium, L. Mecilium. Volsci tum Æquiq; inter seditionem Romanam & bellum coortum vastarant agros, ut si qua secessio plebis fieret, ad se receptum haberet. compositis deinde rebus, castra retro movere. Ap. Claudius in Volscos missus,

sus. Quintio Æqui provincia evenit. Eadem in militia sævitia Appii, quæ domi esse, eo liberior, quòd sine tribunitiis vinculis erat. odisse plebem plus quam paterno odio, quod se victum videbat ab ea. se unico consule objecto adversus tribunitiam potestatem, perlatam legem esse, quam minore conatu, nequaquam tanta patrum, spe priores impedierint consules. Hæc ira indignatioque ferocem animum ad vexandum sævo imperio exercitum stimulabat, nec ulla vi domari poterat, tantum certamen animis imbiberant, segniter, ociose, negligenter, contumaciter omnia agere. nec pudor nec metus coercebat. si citius agi vellet agmen, tardius sedulo incedere. si adhortator operis adesset, omnes sua sponte motam remittere industriam. præsenti vultus demittere, tacite prætereuntem execrari: ut invictus ille odio plebeio animus interdum moveretur, omni nequicquam acerbitate prompta: nihil jam cum militibus ageret, à centurionibus corruptum exercitum diceret: tribunos plebeios, cavillans interdum & Volerones vocaret. Nihil eorum Volsci nesciebant: instabantque eo magis, sperantes idem certamen animorum adversus Appium habiturum exercitum Romanum, quod adversus Fabium Cos. habuisset. cæterum multo Appio quam Fabio violentior fuit: non enim vincere tantum noluit, ut Fabianus exercitus, sed vinci voluit. productus in aciem, turpi fuga petit castra: nec ante restitit, quam signa inferentem Volscum munimentis vidit, fœdamque extremi agminis cædem. tum expressa vis ad pugnandum, ut victor jam à vallo summoveretur hostis: satis tamen appareret, capi tantum castra militem Romanum noluisse. alii gaudere sua clade atque ignominia. Quibus nihil infractus ferox Appii animus, cum insuper sævire vellet, concionemque advocaret: concurrunt ad eum legati tribunique monentes, ne utique experiri vellet imperium, cujus vis omnis in consensu obedientium esset. negare vulgo milites se ad concionem ituros, passimque exaudiri voces postulantium, ut castra ex Volsco agro moveantur: hostem victorem paulo ante prope in portis ac vallo fuisse, ingentisque mali non suspicionem modo, sed apertam speciem obversari ante oculos. Victus tandem (quandoquidem nihil preter tempus noxæ lucrarentur) remissa concione iter in sequentem diem pronunciari cum jussisset, prima luce classico signum profectionis dedit. Cum maxime agmen è castris explicaretur, Volsci ut eodem signo excitati, novissimos adoriuntur. à quibus perlatus ad primos tumultus, eo pavore signaque & ordines turbavit, ut neque imperia exaudiri, neque instrui acies possent. nemo ullius nisi fugæ memor, ita effuso agmine per stragem corporum armorumque evasere, ut prius hostis desisteret sequi, quam Romanus fugere. Tandem collectis ex dissipato cursu militibus, consul cum revocando nequicquam suos persecutus esset, in pacato agro castra posuit. advocataque concione, invectus haud falso in proditorem exercitum militaris disciplinæ, desertorem signorum, ubi signa, ubi arma essent, singulos rogitans, inermes milites, signo amisso signiferos, ad hos centuriones duplicariosque qui reliquerant ordines, virgis cæsos securi percussit. cætera multitudo sorte decimus quisq; ad supplicium lecti. Contra ea in Æquis inter consulem ac militem comitate ac beneficiis certatum est. & natura Quintius erat lenior, & sævitia infelix collegæ, quo is magis gauderet ingenio suo, effecerat. Huic tantæ concordiæ ducis exercitusq; non ausi offerre se Æqui, vagari populabundum hostem per agros passi. nec ullo antè bello latius inde actæ prædæ. ea omnis militi data est: addebantur & laudes, quibus haud minus quam præmio gaudent militum animi.

Cum

Cum duci, tum propter ducem patribus quoque placatior exercitus rediit: sibi parentem, alteri exercitui dominum datum ab senatu memorans. varia fortuna belli, atroci discordia domi forisque annum exactum, insignem maxime comitia tributa efficiunt: res major victoria suscepti certaminis quam usu: plus enim dignitatis comitiis ipsis detractum est patribus ex cõcilio summovendis, quam virium aut plebi additum, aut demptum patribus. Turbulentior inde annus excepit, L. Valerio, T. Æmilio Coss. tum propter certamina ordinum de lege agraria, tum propter judicium Ap. Claudii. cui acerrimo adversario legis, causamque possessorum publici agri tanquam tertio consuli sustinenti, M. Duellius & Cn. Siccius diem dixere. Nunquam ante tam invisus plebi reus ad judicium vocatus populi est, plenus suarum, plenus paternarum irarum. Patres quoque non temere pro ullo æque annixi sunt: propugnatorem senatus majestatisque vindicem suæ, ad omnes tribunitios plebeiosq; oppositum tumultus, modum dumtaxat in certamine egressum, objici iratæ plebi. Vnus è patribus ipse Ap. Claudius & tribunos & plebem & suum judicium pro nihilo habebat. illum non minæ plebis, non senatus preces perpellere unquam potuere, non modo ut vestem mutaret, aut supplex prensaret homines, sed ne ut ex consueta quidem asperitate orationis, cum ad populum agenda causa esset, aliquid leniret, atque summitteret: idem habitus oris, eadem contumacia in vultu, idem in oratione spiritus erat: adeo ut magna pars plebis Appium non minus reum timeret, quam consulem timuerat. Semel causam dixit, quo semper agere omnia solitus erat, accusatorio spiritu: adeoque constantia sua & tribunos obstupefecit, & plebem, ut diem ipsi sua voluntate producerent: trahi deinde rem sinerent. haud ita multum interim temporis fuit: ante tamen quam producta dies veniret, morbo moritur. cujus laudationem cum tribuni plebis impedire conarentur, plebs fraudari solenni honore supremum diem tanti viri noluit: & laudationem tam æquis auribus mortui audivit, quam vivi accusationem audierat: & exequias frequens celebravit. Eodem anno Valerius COS. cum exercitu in Æquos profectus, cum hostem ad prælium elicere non posset, castra oppugnare est adortus. prohibuit fœda tempestas, cum grandine ac tonitribus cælo dejecta. admirationem deinde auxit, signo receptui dato, adeo tranquilla serenitas reddita, ut velut numine aliquo defensa castra oppugnare iterum religio fuerit. omnis ira belli ad populationem agri vertit. Alter consul Æmilius in Sabinis bellum gessit. & ibi, quia hostis mœnibus se tenebat, vastati agri sunt. Incendiis deinde non villarum modo, sed etiam vicorum, quibus frequenter habitabatur, Sabini exciti cum prædatoribus occurrissent, ancipiti prœlio digressi, postero die retulere castra in tutiora loca. id satis consuli visum, cur pro victo relinqueret hostem, integro inde decedens bello. Inter hæc bella manente discordia domi, T. Numicius Priscus, A. Virginius Coss. facti. Non ultra videbatur latura plebs dilationem agrariæ legis, ultimaque vis parabatur, cum Volscos adesse, fumo ex incendiis villarum, fugaque agrestium cognitum est, ea res maturam jam seditionem ac prope erumpentem repressit. consules coacti extemplo ab senatu ad bellum, educta ex urbe juventute, tranquilliorem cæteram plebem fecerunt. Et hostes quidem nihil aliud quam perfusis vano timore Romanis, citato agmine abeunt. Numitius Antium adversus Volscos, Virginius contra Æquos profectus. ibi ex insidiis prope magna accepta clade, virtus militum rem prolapsam negligentia consulis restituit. Melius in Volscis imperatum

Statum est. fusi primo prælio hostes, fugaque in urbem Antium, ut tum res erant, opulentissimam acti. quam consul oppugnare non ausus, Cenonem aliud oppidum nequaquam tam opulentum ab Antiatibus cepit. Dum Æqui Volscique Romanos exercitus tenent, Sabini usque ad portas urbis populantes incessere. deinde ipsi paucis post diebus à duobus exercitibus, utroque per iram consule ingresso in fines, plus cladium quam intulerant, acceperunt. Extremo anno pacis aliquid fuit: sed, ut semper alias, solicitæ certamine patrum & plebis. Irata plebs interesse consularibus comitiis noluit: per patres clientesque patrum consules creati, T. Quinctius, & Q. Servilius. similem annum priori consules habent: seditiosa initia, bello deinde externo tranquilla. Sabini Crustuminos campos citato agmine transgressi, cum cædes & incendium circum Anienem flumen fecissent, à porta prope Collina mœnibusque pulsi, ingentes tamen prædas hominum pecorumque egere. quos Servilius Cos. infesto exercitu insecutus, ipsum quidem agmen adipisci æquis locis non potuit: populationem adeo effuse fecit, ut nihil bello intactum relinqueret, multiplice capta præda rediret. Et in Volscis respublica egregie gesta, tum ducis, tum militum opera. Primum æquo campo signis collatis pugnatum, ingenti cæde, utrinque plurimo sanguine. Et Romani, quia paucitas damno sentiendo propior erat, gradum retulissent, ni salubri mendacio consul fugere hostes ab cornu altero clamitans, concitasset aciem. Impetu facto, dum se putant vincere, vicere. Consul metuens ne nimis instando renovaret certamen, signum receptui dedit. Intercessere pauci dies, velut tacitis induciis utrinque quiete sumpta: per quos ingens vis hominum ex omnibus Volscis Æquisque populis in castra venit, haud dubitans si senserint, Romanos

nocte abituros. itaque t[...]
re vigilia ad castra opp[...]
veniunt. Quintius sed[...]
multu, quem terror sub[...]
civerat, cum manere i[...]
riis quietum militem j[...]
Hernicorum cohortem i[...]
nem educit: cornicines[...]
nesque in equos imposi[...]
nere ante vallum jubet[...]
citumque hostem ad luc[...]
nere. reliquum noctis ade[...]
quilla omnia in castris fu[...]
somni quoque Romanis[...]
esset. Volscos species arma[...]
peditum quos & plures ess[...]
Romanos putabant: fre[...]
hinnitusque equorum, qui i[...]
sueto sedente equite, & in[...]
aures agitante sonitu, [...]
bant, intentos velut ad i[...]
tum hostium tenuit. Vbi ill[...]
Romanus integer, satiatu[...]
somno productus in aciem, [...]
sum stando & vigiliis Vol[...]
primo impetu perculit, q[...]
quam cessere magis, quam[...]
hostes sunt: quia ab tergo e[...]
clivi, in quos post principia[...]
tegris ordinibus tutus rece[...]
fuit. Consul ubi ad iniquum[...]
cum ventum est, sistit aciem. [...]
les ægre teneri, clamare & po[...]
re, ut perculsis instare liceat. [...]
rocius agunt equites circun[...]
ducibus: vociferantur se a[...]
signa ituros. Dum cunctatur co[...]
sul virtute militum fretus, lo[...]
parum fidens: conclamant se i[...]
ros. clamoremque res est secu[...]
fixis in terram pilis, quo levi[...]
res in ardua evaderent, cur[...]
subeunt. Volscus effusis ad p[...]
mum impetum missilibus tel[...]
saxa obiacentia pedibus inger[...]
in subeuntes, turbatosque ictib[...]
crebris urget ex superiore loc[...]
Sic prope oneratum est sinistru[...]
Romanis cornu, ni referentibu[...]
jam gradum consul increpand[...]
simul temeritatem, simul igna[...]
viam, pudore metum excussisse[...]
restitere primo obstinatis ani[...]
mis. deinde ut in obtinentes lo[...]
cum vires ferebant, audent ul[...]
tro gradum inferre, & clamo[...]
re renovato commovent aciem,

tum

tum rursus impetu capto enituntur, atque exuperant iniquitatem loci. jam prope erat ut in summum clivi jugum evaderent, cum terga hostes dedêre: effusoque cursu, pene agmine uno fugientes, sequentesque castris incidere. in eo pavore castra capiuntur. qui Volscorum effugere potuerunt, Antium petunt. Antium & Romanus exercitus ductus. paucos circumsessum dies deditur nulla oppugnantium nova vi, sed quod jam inde ab infelici pugna, castrisque amissis, ceciderant animi.

LIBER III.

BREVIARIUM.

Seditiones ob leges agrarias excitæ. Capitolium occupatum servis, & ereptum. Census bis acti. L. Quinctius Cincinnatus ab aratro ad Dictaturam vocatus hostes mactavit. Tribunorum numerus adauctus. Decemviri ad promulgandas leges Atticas creati. Eorum imperium libidine Appii Claudii defecit. Appius in vincula, cæteri in exilium conjecti. Res contra Sabinos, Volscos & Æquos gesta. Inter Aricinos atque Ardeates de agro ambiguo contendentes Romanus judex constitutus.

Antio capto, T. Æmilius & Q. Fabius Coss. fiunt: hic erat Fabius, qui unus extinctæ ad Cremeram genti superfuerat. Iam priore consulatu Æmilius dandi agri plebi fuerat auctor. itaque secundo quoque consulatu ejus & agrarii se in spem legis erexerant: & tribuni rem contra consules sæpe tentatam, adjutore utique consule obtineri posse rati, suscipiunt: & consul manebat in sententia sua. possessores, & magna pars patrum tribunitiis se jactare actionibus principem civitatis, & largiendo de alieno popularem fieri querentes, totius invidiam rei à tribunis in consulem averterant. atrox certamen aderat, ni Fabius consilio neutri parti acerbo rem expedisset. T. Quintii ductu & auspicio agri capti priore anno aliquantum à Volscis esse, Antium propinquam, opportunam & maritimam urbem coloniam deduci posse: ita sine querelis possessorum plebem in agros ituram, civitatem in concordia fore. Hæc sententia accepta est. Triumviros agro dando creat T. Quintium. A. Virginium, P. Furium. jussi nomina dare, qui agrum accipere vellent. Fecit statim (ut fit) fastidium copia: adeoque pauci nomina dedêre, ut ad explendum numerum coloni Volsci adderentur: cætera multitudo poscere Romæ agrum malle, quam alibi accipere. Æqui à Q. Fabio (is eo cum exercitu venerat) pacem petiere, irritamque eam ipsi subita incursione in agrum Latinum fecere. Q. Servilius insequenti anno (is enim cum Sp. Posthumio Cos. fuit) in Æquos missus, in Latino agro stativa habuit. intra castra quies necessaria morbo implicitum exercitum tenuit. Extractū in tertium annum bellum

bellum est, Q. Fabio & T. Quintio Coss. Fabio extra ordinem, quia is victor pacem Æquis dederat, ea provincia data. Qui haud dubia spe profectus famam nominis sui pacaturam Æquos, legatos in concilium gentis missos nunciare jussit: Q. Fabium Cos. dicere, se ex Æquis pacem Romam tulisse, ab Roma Æquis bellum afferre, eadem dextra armata, quam pacatam illis antea dederat, quorum id perfidia & perjurio fiat, deos nunc testes esse, mox fore ultores. se tamen, utcunque sit, etiam nunc pœnitere sua sponte Æquos, quam pati hostilia, malle. si pœniteat, tutum receptum ad expertam clementiam fore: sin perjurio gaudeant, diis magis iratis, quam hostibus gesturos bellum. Hæc dicta adeo nihil moverunt quenquam, ut legati prope violati sint, exercitusque in Algidum adversus Romanos missus. Quæ ubi Romam sunt nunciata, indignitas rei magis quam periculum consulem alterum ab urbe excivit. ita duo consulares exercitus ad hostem accessere, acie instructa, ut confestim dimicarent. sed cum forte haud multum diei superesset, unus ab statione hostium exclamat: Ostentare hoc est, Romani, non gerere bellū. in ...em imminentem aciem in...itis. longiore luce ad id cer...mē quod instat, nobis opus est. crastino die oriente sole redite in aciem: erit copia pugnandi, ne timete. His vocibus irritatus ...iles, in diem posterum in castra ...ducitur, longam venire noctem ...tus, quæ moram certamini fa...ret. tum quidem corpora cibo ...mnoque curant. ubi illuxit po...ro die, prior aliquanto consti... Romana acies, tandem & Æ...i processere. prœlium fuit ...inque vehemens, quod & Ro...nus miles ira odioque pugna...: & Æquos conscientia con...cti culpa periculi, & despera... futuræ sibi postea fidei, ulti... audere & experiri cogebat. ...n tamen sustinuere aciem Ro...am Æqui: pulsique cum in

fines suos se recepissent, ... inclinatioribus ad pacem ... ferox multitudo increpare ... quod in aciem, qua pu... arte Romanus excellat, co... res sit. Æquos populatio... incursionibusque meliores e... multas passim manus, qua... gnam molem unius exercitu... ctius bella gerere. Relicto i... castris præsidio, egressi tanto ... tumultu invasere fines Rom... ut ad urbem quoque terr... pertulerint. nec opinata e... res plus trepidationis fecit, ... nihil minus quam ne victus ... prope in castris obsessus h... memor populationis esset, ti... poterat. agrestesque pavidi i... dentes portis non population... nec prædonum parvas manus, ... omnia vano augentes timore, ... ercitus & legiones adesse ... stium, & infesto agmine ruere ... urbem clamabant. Ab his pro... mi audita incerta, eoque vani... ferre ad alios: cursus clamore... vocantium ad arma, haud m... tum à pavore captæ urbis abe... Forte ab Algido Quintius C... redierat Romam: id remedi... timori fuit: tumultuque seda... victos timeri increpans host... præsidia portis imposuit. voca... deinde senatu cum ex authorit... te patrum justitio indicto, pr... fectus ad tutandos fines esset, Q... Servilio præfecto urbis relicto ... hostem in agro non invenit. A... altero consule res gesta egregi... est. qui qua venturum hoste... sciebat, gravem præda, eoque im... peditiore agmine incedentem ag... gressus, funestam ei population... fecit. pauci hostium evasere e... insidiis. præda omnis recepta est... Sic finem justitio, quod quatri... duum fuit, reditus Quintii Cos... in urbem fecit. Census deinde ... actus, & conditum à Quintio lu... strum. Censa civium capita ... centum quatuor & XX. millia ... CCXIIII. dicuntur, præter ... orbos orbasque. In Æquis nihil ... deinde memorabile actum. in op... pida sua se recepere, uti sua po... pularique passi. Consul cum ali...

quotie...

quoties per omnē hostium agrum infesto agmine populabundus isset, cum ingenti laude prædaque Romam rediit. Consules inde Albus Posthumius, Sp. Furius, Furios, Fusios scripsere quidam. id admoneo, ne quis immutationem virorum ipsorum esse, quæ nominum est, putet. Haud dubium erat, quin cum Æquis alter consulum bellum gereret. itaque Æqui ab Ecetranis Volscis præsidium petiere. quo cupide oblato (adeo civitates hæ perpetuo in Romanos odio certavere) bellum summa vi parabatur. Sentiunt Hernici, & prædicunt Romanis, Ecetranum ad Æquos descisse. suspecta & colonia Antium fuit, quod magna vis hominum inde cum oppidum captum esset, confugisset ad Æquos. isque miles per bellum Æquicum vel acerrimus fuit. Compulsis deinde in oppida Æquis, ea multitudo dilapsa cum Antium redisset, sua sponte jam infidos colonos Romanis abalienavit. Nec dum matura re, cum defectionem parari delatum ad senatum esset, datum negotium est consulibus, ut principibus coloniæ Romam excitis, quærerent quidnam rei esset. qui cum haud gravate venissent, introducti a consulibus ad senatum, ita responderunt ad interrogata, ut magis suspecti quam venerant, dimitterentur. Bellum inde haud dubium haberi. Sp. Furius consulum alter, cui ea provincia evenerat, profectus in Æquos, Hernicorum in agro populabundum hostem invenit: ignarusque multitudinis, quia nusquam universa conspecta fuerat, imparem copiis exercitum temere pugnæ commisit. primo concursu pulsus, se in castra recepit. neque is finis periculi fuit. namque & proxima nocte & postero die tanta vi castra sunt circumcessa atque oppugnata, ut ne nuncius quidem inde mitti Romam posset. Hernici & male pugnatum, & consulem exercitumq; obsideri, nunciaverunt, tantumq; terrorem incussere patribus, ut (quæ forma senatuscōsulti ultimę semper necessitatis habita est) Posthumio alteri consulum negocium daretur, videret ne quid respublica detrimenti caperet. Ipsum consulem Romæ manere ad conscribendos omnes qui arma ferre possent, optimum visum est: proconsulem T. Quintium subsidio castris cum sociali exercitu mitti. ad eum explendum Latini Hernicique; & colonia Antium dare Quinto subitarios milites (ita tum repentina auxilia appellabant) jussi. Multi per eos dies motus, multique impetus hinc atque illinc facti, quia superante multitudine hostes carpere multifariam vires Romanas, ut non suffecturas ad omnia, aggressi sunt. simul castra oppugnabantur, simul pars exercitus ad populandum agrum Romanum missa, urbemque ipsam, si qua fortuna daret, tentandam. L. Valerius ad præsidium urbis relictus: consul Posthumius ad arcendas populationes finium missus. nihil remissum ab ulla parte curæ aut laboris. vigiliæ in urbe, stationes ante portas præsidiaque in muris disposita: & quod necesse erat in tanto tumultu, justitium per aliquot dies servatum. Interim in castris Furius Cos. cum primo quietus obsidionem passus esset, in incautum hostem decumana porta erupit: & cum persequi posset, metu substitit, ne qua ex parte altera in castra vis fieret. Furium legatum (frater idem consulis erat) longius extulit cursus: nec suos ille redeuntes persequendi studio, neque hostium ab tergo incursum vidit. ita exclusus, multis sæpe frustra conatibus captis, ut viam sibi ad castra faceret, acriter dimicans cecidit. Et consul nuncio circumventi fratris conversus ad pugnam, dum se temere magis quam satis caute in mediam dimicationem infert, vulnere accepto, ægre ab circumstantibus ereptus, & suorum animos turbavit, & ferociores hostes fecit: qui cæde legati, & consulis vulnere accensi, nulla deinde vi sustineri potuere, cum compulsi in

castra

castra Romani rursus obsiderentur, nec spe nec viribus pares, venissetque in periculum summa rerum, ni T. Quintius peregrinis copiis cum Latino Hernicoq; exercitu subvenisset. is intentos in castra Romana Æquos, legatique caput ferociter ostentantes ab tergo adortus, simul ad signum à se procul editum ex castris eruptione facta, magnam vim hostium circumvenit. Minor cædes, fuga effusior Æquorum in agro fuit Romano, in quos prælatos prædam agentes Posthumius aliquot locis, quibus opportuna imposuerat præsidia, impetum dedit. ii vagi dissipato agmine fugientes in Quintium victorem cum saucio consule revertentem incidere. Tum consularis exercitus egregia pugna consulis vulnus, legati & cohortium ultus est cædem. Magnæ clades ultro citroque illis diebus & illatæ, & acceptæ. difficile ad fidem est in tam antiqua re, quot pugnaverint ceciderintve, exacto affirmare numero: audet tamen Antias Valerius concipere summas, Romanos cecidisse in Hernico agro V. Mil. & CCC. Ex prædatoribus Æquorum, qui populabundi in finibus Romanis vagabantur, ab A. Posthumio Cos. duo millia & CCCC. cæsos: cæteram multitudinem prædam agentem, quæ inciderit in Quintium, nequaquam pari defunctam esse cæde: interfecta inde quatuor millia, & exequendo subtiliter numerum, CC. ait & XXX. Inde Romam reditum est, justitium remissum est. Cælum visum est ardere plurimo igni, portentaque alia aut obversata oculis, aut vanas exterritis ostentavere species. His avertendis terroribus in triduum feriæ indictæ, per quas omnia delubra pacem deum exposcentium virorum mulierumque turba implebantur. Cohortes inde Latinæ Hernicæque ab senatu gratiis ob impigram militiam actis, remissæ domos. Antiates mille milites, quia serum auxilium post prælium venerant, prope cum ignominia dimissi. Comitia inde habita. creati coss. L. Ebutius, P. Servilius, cal. Sext. ut tunc principium anni agebatur, consulatum ineunt. Grave tempus, & forte annus pestilens erat urbi agrisque, nec hominibus magis quam pecori. & auxere vim morbi terrores populationis, pecoribus agrestibusque in urbem acceptis. ea colluvio mistorum, omnis generis animantium, & odore insolito urbanos, & agrestem confertum in arcta tecta æstu ac vigiliis angebat: ministeriaque invicem ac contagio ipsa vulgabant morbos. Vix instantes sustinentibus clades repente legati Hernici nunciant, in agro suo Æquos Volscosque conjunctis copiis castra posuisse, inde ingenti exercitu fines suos depopulari. præterquam quod infrequens senatus indicio erat sociis, afflictam civitatem pestilentia esse, mœstum etiam responsum tulere, ut per se ipsi Hernici cum Latinis res suas tutarentur: urbem Romam subita deûm ira morbo populari. si qua ejus mali quies veniat, ut anno ante, ut semper alias, sociis opem laturos. Discessere socii, pro tristi nuncio tristiorem domum referentes: quippe quibus per se sustinendum bellum erat, quod vix Romanis fulti viribus sustinuissent. Non diutius se in Hernico hostis continuit. pergit inde infestus in agros Romanos, etiam sine belli injuria vastatos. Ubi cum obvius nemo ne inermis quidem fieret, perque omnia non præsidiis modo deserta, sed etiam cultu agresti, transirent: pervenere ad tertium lapidem Gabina via. Mortuus Ebutius erat Romanus consul, collega ejus Servilius exigua in spe trahebat animam: affecti plerique principum, patrum major pars, militaris fere ætas omnis: ut non modo ad expeditiones quas in tanto tumultu res poscebat, sed vix ad quietas stationes viribus sufficerent. munus vigiliarum senatores, qui per ætatem ac valetudinem poterant, per se ipsi obibant:

circuitio ac cura ædilium plebis erat: ad eos summa rerum, ac majestas consularis imperii venerat. Deserta omnia sine capite, sine viribus, dii præsides, ac fortuna urbis tutata est: quę Volscis Æquisque prædonum potius mentem quam hostium dedit. adeo enim nulla spes non potiundi modo, sed ne adeundi quidem Romana mœnia animos eorum cepit. tectaque procul visa, atque imminentes tumuli avertere mentes eorum: ut totis passim castris fremitu orto, quid in vasto ac deserto agro, inter tabem pecorum hominumq; desides sine præda tempus tererent, cum integra loca, Tusculanum agrum opimum copiis petere possent? signa repente convellerent: transversisque itineribus per Lavicanos agros in Tusculanos colles transirent. eo vis omnis tempestasque belli conversa est. Interim Hernici Latinique pudore etiam non misericordia solum moti, si nec obstitissent communibus hostibus infesto agmine Romanam urbem petentibus nec opem ullam obsessis sociis ferrent, conjuncto exercitu Romam pergunt. ubi cum hostes non invenissent, secuti famam ac vestigia, obvii fiunt descendentibus à Tusculano in Albanam vallem, ibi haudquaquam ęquo prælio pugnatum est: fidesque sua sociis parum felix in pręsentia fuit. Haud minor Romę fit morbo strages, quam quanta ferro sociorum facta erat. Consul qui unus supererat, moritur. mortui & alii clari viri, M. Valerius, T. Virginius Rutilius, augures: Ser. Sulpicius, curio maximus. & per ignota capita late vagata est vis morbi: inopsque senatus auxilii humani, ad deos populum ac vota vertit. jussi cum conjugibus ac liberis supplicatum ire, pacemque exposcere deûm. ad id quod sua quemque mala cogebant, auctoritate publica evocati, omnia delubra implent. stratæ passim matres crinibus templa verrentes, veniam irarum cælestium, finemque pesti exposcunt. Inde paulatim seu pace deûm impetrata, seu graviore tempore anni jam circumacto, defuncta morbis corpora salubriora esse cœpere: versisque animis jam ad publicam curam, cum aliquot interregna exissent: P. Valerius Publicola tertio die quam interregnum inierat, consules creat L. Lucretium Tricipitinum, & T. Veturium Geminum, sive ille Vetusius fuit. Ante diem III. Idus sextiles consulatum ineunt, jam satis valida civitate, ut non solum arcere bellum, sed ultro etiam inferre posset. Igitur nunciantibus Hernicis, in fines suos transcendisse hostes, impigre promissum auxilium. duo consulares exercitus scripti. Veturius missus in Volscos ad bellum ultro inferendum. Tricipitinus populationibus arcendis sociorum agro oppositus, non ultra quam in Hernicos procedit. Veturius primo prælio hostes fundit fugatque Lucretium, dum in Hernicis sedet, prædonum agmen fefellit, supra montes Prænestinos ductum. inde dimissum in campos, vastavere agros, Prænestinum Gabinumque: ex Gabino in Tusculanos flexere colles. urbi quoque Romæ ingens præbitus terror, magis in re subita, quam quod ad arcendam vim parum virium esset. Qu. Fabius præerat urbi. is armata juventute, dispositisque præsidiis tuta omnia ac tranquilla fecit. Itaque hostes præda ex proximis locis rapta, appropinquare urbi non ausi, cum circumacto agmine redirent. quanto longius ab urbe hostium abscederent, eo solutiore cura in Lucretium incidunt consulem, jam ante exploratis itineribus suis instructum, & ad certamen intentum. Igitur præparatis animis repentino pavore perculsos adorti, aliquanto pauciores multitudinem ingentem fundunt, fugantque: & compulsos in cavas valles, cum exitus haud inde faciles essent, circumveniunt. ibi Volscum nomen prope deletũ est. XIII. millia CCCCLXX. cecidisse in

in acie ac fuga. M. CCL. vivos captos, signa XXVII. militaria relata, in quibusdam annalibus invenio. ubi etsi adjectum aliquid numero sit, magna certe cædes fuit. Victor consul ingenti præda potitus, eadem in stativa rediit. tum consules castra conjungunt, & Volsci Æquique afflictas vires suas in unum contulere. Tertia illa pugna eo anno fuit. eadem fortuna victoriam dedit. fusis hostibus etiam castra capta. Sic res Romana in antiquum statum rediit: secundæq; belli res extemplo urbanos motus excitaverunt. C. Terentillus Arsa tribunus plebis eo anno fuit. is consulibus absentibus ratus locum tribunitiis actionibus datum, per aliquot dies patrum superbiam ad plebem criminatus, maxime in consulare imperium tanquam nimium, nec tolerabile liberę civitati, invehebatur. nomine enim tantum minus invidiosum, re ipsa prope atrocius quam regium esse. quippe duos pro uno dominos acceptos immoderata, infinitaque potestate: qui soluti atque effrenati ipsi, omnes metus legum, omniaque supplicia verterent in plebem. quæ ne æterna illis licentia sit, legem se promulgaturum, ut quinque viri creentur legibus de imperio cōsulari scribendis. quod populus in se jus dederit, eo consulem usurum: non ipsos libidinem ac licentiam suam pro lege habituros. Qua promulgata lege, cum timerent patres ne absentibus consulibus jugum acciperent, senatus à præfecto urbis Qu. Fabio vocatur, qui adeo atrociter in rogationem latoremque ipsum est invectus, ut nihil, si ambo consules infesti circumstarent tribunum, relictum minarum atq; terroris sit. Insidiatum eum, & tempore capto adortum rempublicam, si quem similem ejus priore anno inter morbum bellumque irati dii tribunum dedissent, non potuisse sisti. mortuis duobus consulibus, jacente ægra civitate in colluvione omnium rerum, ad tollendum è repub. consulare imperium laturum leges fuisse: ducem Volscis Æquisque ad oppugnandam urbem futurum. Quid tandem illi non licere? si quid consules superbe in aliquem civium, aut crudeliter fecerint, diem dicere: accusare his ipsis judicibus quorum in aliquem sævitum sit, non illum consulare imperium, sed tribunitiam potestatem invisam, intolerandamque facere: quam pacatam reconciliatamque patribus de integro in antiqua redigi mala. neque illum se deprecari, quo minus pergat ut cœperit. *Vos*, inquit Fabius, *cæteri tribuni oramus, ut primum omnium cogitetis, potestatem istam ad singulorum auxilium, non ad perniciem universorum comparatam esse: tribunos plebis vos creatos, non hostes patribus. nobis miserum, invidiosum vobis est, desertam rempublicam invadi. non jus vestrum, sed invidiam minueritis. agite cum collega, ut rem integram in adventum consulum differat, ne Æqui quidem ac Volsci morbo absumptis priore anno consulibus, crudeli superboque nobis bello insistere.* Agunt cum Terentillo tribuno: dilataque in speciem actione, re ipsa sublata consules extemplo accersiti. Lucretius cum ingenti præda majore multo gloria rediit. & auget gloriam adveniens exposita omni in campo Martio præda, ut suum quisque per triduum cognitum abduceret, reliqua vendita, quibus domini non extitere. Debebatur omnium consensu consuli triumphus: sed dilata res est, tribuno de lege agente. id antiquius consuli fuit. Iactata per aliquot dies, tum in senatu res, tum ad populum est. cessit ad ultimum majestati consulis tribunus, & destitit. Tum imperatori exercituique honos suus redditus. Triumphavit de Volscis Æquisque, triumphantem secutæ suæ legiones. Alteri consuli datum, ut ovans sine militibus urbem iniret. Anno deinde insequenti lex Terentilla ab toto relata collegio, novos aggressa consules est. erant consules

sules P. Volumnius, Ser. Sulpicius. Eo anno cœlum ardere visum, terra ingenti concussa motu est. bovem locutam, cui rei priore anno fides non fuerat, creditum. Inter alia prodigia & carne pluit: quem imbrem ingens numerus avium intervolitando rapuisse fertur. quod intercidit, sparsum ita jacuisse per aliquot dies, ut nihil odor mutaret. Libri per duumviros sacrorum aditi. pericula à conventu alienigenarum prædicta, ne qui in loca summa urbis impetus cædesque inde fierent. inter cætera monitum, ut seditionibus abstineretur. Id factum ad impediendam legem tribuni criminabantur, ingensque aderat certamen. Ecce (ut idem in singulos annos orbis volveretur) Hernici nunciant, Volscos & Æquos, & si accisæ res sint, reficere exercitus: Antii summam rei positam Ecetræ Antiates colonos palam concilia facere: id caput, eas vires belli esse. Vt hæc dicta in senatu sunt, delectus edicitur. consules belli administrationem inter se dispartiri jussi: alteri ut Volsci, alteri ut Æqui provincia esset. Tribuni coram in foro personare, fabulam compositam Volsci belli, Hernicos ad partes paratos. jam ne virtute quidem premi libertatem populi Rom. sed arte eludi. quia occidione prope occisos Volscos & Æquos movere sua sponte arma posse, jam fides abierit, novos hostes quæri. coloniam fidam propinquam infamem fieri, bellum innoxiis Antiatibus indici, geri cum plebe Romana, quam oneratam armis ex urbe præcipiti agmine acturi essent, exilio & relegatione civium ulciscentes tribunos. sic ne quid aliud actum putent, victam legem esse: nisi dum integra res sit, dum domi, dum togati sint, caveant ne possessione urbis pellantur, ne jugum accipiant, si animus sit, non defore auxilium. consentire omnes tribunos, nullum terrorem externum, nullum periculum esse. cavisse deos priore anno, ut tuto libertas defendi posset. Hæc tribuni. At ex parte altera consules in conspectu eorum positis sellis delectum habebant. eo decurrunt tribuni, concionemque secum trahunt. citati pauci, velut rei experiundæ causa: & statim vis coorta. quemcumque lictor jussu consulis prehendisset, tribunus mitti jubebat. neque suum cuiqꝫ jus modum faciebat: sed virium spe, & manu obtinendum erat quod intenderes. quemadmodum se tribuni gessissent in prohibendo delectu: sic patres in lege quæ per omneis comitiales dies ferebatur, impedienda gerebant. Initium erat rixæ, cum discedere populum jussissent tribuni, quod patres se summoveri haud sinebant. nec fere seniores rei intererant: quippe quæ non consilio regenda, sed permissa temeritati audaciæque esset. multum & consules se abstinebant, ne cui in colluvione rerum majestatem suam contumeliæ offerrent. Cæso erat Quintius ferox juvenis qua nobilitate gentis, qua corporis magnitudine ac viribus: ad ea munera data à diis, & ipse addiderat multa belli decora, facundiamque in foro, ut nemo non lingua, non manu promptior in civitate haberetur. Hic cum in medio patrum agmine constitisset, eminens inter alios, velut omnes dictaturas consulatusque gerens in voce ac viribus suis, unus impetus tribunitios popularesque procellas sustinebat: hoc duce sæpe pulsi foro tribuni, fusa ac fugata plebs est. qui obvius fuerat, mulctatus nudatusque abibat: ut satis appareret, si sic agi liceret, victam legem esse. Tum prope jam perculsis aliis tribunis, A. Virginius ex collegio unus Cęsoni capitis diem dicit. atrox ingenium accenderat eo facto magis, quam conterruerat, eo acrius obstare legi, agitare plebem. tribunos velut justo persequi bello. accusator pati reum ruere, invidięq; flammam ac materiam criminibus suis suggerere: legem interim non tam ad spem

... perferendi, quã ad lacessendam Cæsonis temeritatem ferre. Ibi multa sæpe ab juventute inconsulte dicta factaque, in unius Cæsonis suspectum incidunt ingenium. tamen legi resistebatur. Et A. Virginius identidem plebi: *Ecquid sentitis jam vos Quirites, Cæsonem simul civem, & legem quã cupitis, habere non posse? quanquam quid ego legem loquor? libertati obstat, omnes Tarquinios superbia exuperat, expectate dum consul aut dictator fiat, quem privatum viribus & audacia regnantem videtis.* Assentiebantur multi pulsatos se querentes: & tribunum ad rem peragendã ultro incitabant. Jam aderat judicio dies, apparebatque vulgo homines in damnatione Cæsonis libertatem agi credere. tum demum coactus cum multa indignitate prensabat singulos. sequebantur necessarii, principes civitatis. T. Quintius Capitolinus, qui ter consul fuerat, cum multa referret sua familiæq; decora, affirmabat neque in Quintia gente neque in civitate Romana tantam indolem tam maturæ virtutis unquam extitisse. suum primum militem fuisse, se sæpe vidente pugnasse in hostem. Sp. Furius missum ab Quintio Capitolino sibi eum in dubiis suis rebus venisse subsidio. neminem unum esse cujus magis opera putet rempublicam restitutam. L. Lucretius COS. anni prioris recenti gloria nitens, suas laudes participare cum Cæsone, memorare pugnas, referre egregia facinora, nunc in expeditionibus, nunc in acie suadere, & monere juvenem egregium instructum naturæ fortuneque omnibus bonis, maximum monimentum rerum ejus civitatis in quacunq; venisset, suum quam alienum mallent civem esse, quod offendat in eo, fervorem & audaciam, ætatem quotidie auferre, quod desideretur consilium, id indies crescere: senescentibus vitiis, maturescente virtute, finerent tantum virum senem in civitate fieri. Pater inter hos L. Quintius, cui Cincinnato cognomen erat, non iterando laudes, ne cumularet invidiam, sed veniam errori atque adolescentiæ petendo, sibi qui non dicto, non facto quenquã offendisset, ut condonarent filium orabat. Sed alii aversabantur preces, aut verecundia, aut metu: alii se suosq; mulctatos querentes, atroci responso judicium suum præferebant. Premebat reum, præter vulgatam invidiam, crimen unum, quod M. Volscius Fictor, qui ante aliquot annos tribunus plebis fuerat, testis extiterat, se haud multo postquam pestilentia in urbe fuerat, in juventutem grassantem in Suburra incidisse. ibi rixam natam esse, fratremq; suum majorem natu, necdum ex morbo satis validum, pugno ictum à Cęsone cecidisse semianimẽ: inter manus domum ablatum, mortuumque inde arbitrari. nec sibi rem exequi tam atrocem per consules superiorum annorum licuisse. Hęc Volscio clamitante, adeo concitati homines sunt, ut haud multum abfuerit, quin impetu populi Cæso interiret. Virginius arripi jubet hominem, & in vincula duci. patricii vi contra vim resistunt. T. Quintius clamitat, cui reo capitis dies dicta sit, & de quo futurum propediem judicium, eum indemnatum indicta causa non debere violari. Tribunus supplicium negat sumpturum se de indemnato, servaturum tamen in vinculis esse ad judicii diem: ut qui hominem necaverit, de eo supplicii sumendi copia populo Rom. fiat. Appellati tribuni medio decreto jus auxilii sui expediunt: in vincla conjici vetant: sisti reum, pecuniamque, nisi sistatur, populo promitti, placere pronunciant, summam pecuniæ quantam æquum esset promitti, veniebat in dubium. id ad senatum rejicitur. reus, dum consulerentur patres, retentus in publico est. vades dare placuit, unum vadem III. mil. æris obligarunt. quot darentur, permissum tribunis est, decem finierunt. tot vadibus accusator vadatus est reum. Hic

 primus

primus vades publicos dedit. Dimissus è foro, nocte proxima jussu consulum in Tuscos in exilium abiit. Iudicii die cum excusaretur solum vertisse exilii causa, nihilominus Virginio comitia habente collegæ appellati dimisere consilium, pecunia à patre exacta crudeliter, ut is divenditis omnibus bonis, aliquandiu trans Tiberim veluti relegatus, devio quodam in tugurio viveret. Hoc judicium, & promulgata lex exercuit civitatem: ab externis armis ocium fuit, cum velut victores tribuni, perculsis patribus Cæsonis exilio, prope perlatam esse crederent legem, & quod ad seniores patrum pertineret, cessissent possessione reipublicæ · juniores, id maxime quod Cæsonis sodalium fuit, auxere iras in plebem, non minuerunt animos, sed ibi plurimum profectum est, quod modo quodam temperavere impetus suos. Cum primo post Cæsonis exilium lex cœpta ferri est, instructi paratique cum ingenti clientium exercitu sic tribunos, ubi primum summoventes præbuere causam, adorti sunt, ut nemo unus inde præcipuum quicquam gloriæ domum invidiæve ferret. mille pro uno Cæsones extitisse plebes quereretur. Mediis diebus, quibus tribuni de lege non agerent, nihil eisdem illis placidius aut quietius erat, benigne salutare, alloqui plebis homines, domum invitare, adesse in foro, tribunos ipsos cætera pati sine interpellatione concilia habere, nunquam ulli neque publice neque privatim truces esse, nisi cum de lege agi cœptum esset: alibi popularis juventus erat. Nec cætera modo tribuni tranquille peregere, sed refecti quoque in insequentem annum, ne voce quidem incommoda, nedum ut ulla vis fieret, paulatim permulcendo, tractandoq; mansuefecerant plebem. His per totum annum artibus lex elusa est. Accipiunt civitatem placidiorem consules C. Claudius Appii filius, & P. Valerius Publicola. Nihil novi novus annus attulerat. legis ferendæ aut accipiendæ cura civitatem tenebat. Quantum juniores patrum plebi se magis insinuabant, eo acrius contra tribunos tendebant, ut plebi suspectos eos criminando facerent. conjurationem factam, Cæsonem Romæ esse, interficiendorum tribunorum trucidandæ plebis consilia inita. id negocii datum ab senioribus patrum, ut juventus tribunitiam potestatem è republica tolleret, formaque eadem civitatis esset, quæ ante Sacrum montem occupatum fuerat. Et ab Volscis & Æquis statum jam ac prope solemne in singulos annos bellum timebatur, propiusque aliud novum malum nec opinato exortum. Exules, servique ad quatuor millia hominum, & quingenti duce Ap. Herdonio Sabino, nocte Capitolium atque arcem occupavere. confestim in arce facta cædes eorum qui conjurare, & simul capere arma noluerant, alii inter tumultum præcipites pavore in forum devolant. alternæ voces, *Ad arma*, & *Hostes in urbe sunt*, audiebantur. consules & armare plebem, & inermem pati timebant, incerti quod malum repentinum, externum an intestinum, ab odio plebis, an ab servili fraude urbem invasisset. sedabant tumultus, sedando interdum movebant. nec enim poterat pavida & consternata multitudo regi imperio. dant tamen arma, non vulgo tantum ut in incerto hoste præsidium satis fidum ad omnia esset. soliciti reliquum noctis, incertique qui homines, quantus numerus hostium esset, in stationibus disponendis ad opportuna omnia urbis loca egere. Lux deinde aperuit bellum, ducemque belli. servos ad libertatem Ap. Herdonius ex Capitolio vocabat. se miserrimi cujusque suscepisse causam, ut exules injuria pulsos in patriam reduceret, & servitutis grave jugum demeret. id malle populo Rom. auctore fieri. si ibi spes nō sit, se Volscos & Æquos, & omnia

omnia extrema tentaturũ & concitaturum. Dilucere res magis patribus atque consulibus. præterea tamen quæ denunciabantur, ne Veientium, neu Sabinorum id consilium esset, timere: & cum tantum in urbe hostium esset, mox Sabinæ Hetruscæque legiones ex composito adessent: tum æterni hostes Volsci & Æqui non ad populandos, ut ante, fines, sed ad urbem ut ex parte captam venirent. Multi & varii timores. inter cæteros imminebat terror servilis, ne suus cuique domi hostis esset, cui nec credere, nec non credendo, ne infestior fieret, fidem abrogare, satis erat tutum. vixque concordia sisti videbatur posse. tantum superantibus aliis ab emergentibus malis nemo tribunos aut plebem timebat: mansuetum id malum, & per aliorum quietem malorum semper exoriens, tumque esse peregrino terrore sopitum videbatur. at id prope unum maxime inclinatis rebus incubuit. tantus enim tribunos furor tenuit, ut non bellum, sed vanam imaginem belli ad avertendos ab legis cura plebis animos Capitolium insedisse contenderent: patriciorum hospites clientesque, si perlata lege frustra tumultuatos esse se sentiant, majore quam venerint silentio abituros. Concilium inde legi perferendæ habere, avocato populo ab armis. Senatum interim Consules habent, alio se majore à tribunis metu ostendente, quam quem nocturnus hostis intulerat. Postquam arma poni, & discedere homines ab stationibus nunciatum est. P. Valerius, collega senatum retinente, se ex curia proripit, inde in templum ad tribunos venit. *Quid hoc rei est*, inquit, *tribuni? Ap. Herdonii ductu & auspicio rempublicam eversuri estis? tam felix vobis corrumpendis fuit, qui servitia vestra non commovit auctor? cùm hostes supra caput sint, discedi ab armis, legesque ferri places:* Inde ad multitudinem oratione versa: *Si vos urbis Quirites, si vestri nulla cura tangit, at vos veremini deos vestros ab hostibus captos. Iupiter optimus maximus, Iuno regina & Minerva, alii dii deæque obsidentur. castra servorum publicos vestros penates tenent. hæc vobis forma sana civitatis videtur? tantum hostium non solum intra muros est, sed in arce supra forum, curiamque: comitia interim in foro sunt, senatus in curia est: velut cum ocium superat, senator sententiam dicit, alii Quirites suffragium ineunt. non quicquid patrum plebisque est, consules, tribunos, deos, hominesque omnes armatos opem ferre, in Capitolium currere, liberare ac pacare augustissimam illam domum Iovis optimi maximi decuit? Romule pater, tu mentem tuam, qua quondam arcem ab his iisdem Sabinis auro captam recepisti, da stirpi tuæ: jube hanc ingredi viam, quam tu dux, quam tuus ingressus exercitus est. primus en ego consul, quantum mortalis deum possum, te, ac tua vestigia sequar.* Vltimum orationis fuit, se arma capere, vocare omnes Quirites ad arma. si quis impediat, jam se consularis imperii, jam tribunitiæ potestatis, sacratarumque legum oblitum, quisquis ille sit, ubicunque sit, in Capitolio, in foro, pro hoste habiturum. juberent tribuni, quoniam in Ap. Herdonium vetarent, in P. Valerium consulem sumi arma. ausurum se in tribunis, quod princeps familiæ suæ ausus in regibus esset. Vim ultimam apparebat futuram, spectaculoque seditionem Romanam hostibus fore: nec lex tamen ferri, nec ire in Capitolium consul potuit: nox certamina cœpta oppressit, tribuni cessere nocti, timentes consulum arma. Amotis inde seditionis auctoribus, patres circumire plebem, inferentesque se in circulos, sermones tempori aptos serere: admonere, ut viderent in quod discrimen rempublicam adducerent: non inter patres ac plebem certamen esse, sed simul patres, plebemque arcem urbis, templa deorum, penates publicos privа-

privatosque hostibus dedi. Dum hæc in foro sedandæ discordiæ causa aguntur, consules interim, ne Sabini, ne Veiens hostis moveretur, circa portas murosque discesserant. Eadem nocte & Tusculum de arce capta, Capitolioque occupato, & alio turbatæ urbis statu nuncii veniunt. L. Mamilius Tusculi tum dictator erat. is confestim convocato senatu, atque introductis nunciis, magnopere censet, ne expectent dum ab Roma legati auxilium petentes veniant: periculum ipsum, discrimenque ac sociales deos, fidemque fœderum id poscere. demerendi beneficio tam potentem, tam propinquam civitatem, nunquam parem occasionem daturos deos. Placet ferri auxilium: juventus conscribitur, arma dantur. Romam prima luce venientes, procul speciem hostium præbuere. Æqui aut Volsci venire visi sunt. deinde ubi vanus terror abiit, accepti in urbem agmine in forum descendunt. ibi jam P. Valerius relicto ad portarum præsidia collega, instruebat, aciem. auctoritas viri moverat, affirmantis Capitolio recuperato, & urbe pacata, si se doceri sivisset, quæ fraus ab tribunis occulta in lege ferretur, memorē se majorū suorū, memorem cognominis, quod populi colendi velut hæreditaria cura sibi à majoribus tradita esset, concilium plebis non impediturum. hunc ducem secuti nequicquam reclamantibus tribunis, in clivum Capitolinum erigunt aciem, adjungitur & Tusculana legio. certare socii civesque utri recuperatæ arcis suum decus facerent. dux uterque suos adhortatur. Trepidare tum hostes: nec ulli satis rei præterquam loco fidere. trepidantibus inferunt signa Romani, sociique. Iam in vestibulum perruperant templi, cum P. Valerius inter primores pugnam ciens interficitur. P. Volumnius consularis vidit cadentem. is dato negocio suis ut corpus obtegerent, ipse in locum vicemque consulis provolat. præ ardore impetuque tantæ rei sensus non pervenit ad militē. prius vicit, quam se pugnare sine duce sentiret. Multi exulum cæde sua fœdavere templum; multi vivi capti. Herdonius interfectus. Ita Capitolium recuperatum. De captivis, ut quisque liber aut servus esset suæ fortunæ à quoque sumptum supplicium est. Tusculanis gratiæ actæ: Capitolium purgatum, atque lustratum. In consulis domum plebes quadrantes, ut funere ampliore efferretur, jactasse fertur. Pace parta, instare tum tribuni patribus, ut P. Valerii fidem exolverent: instare Claudio, ut collegæ deos manes fraude liberaret, agi de lege fineret. Consul antequam collegam sibi subrogasset, negare passurum agi de lege. hæ tenuere contentiones usque ad comitia consulis subrogandi. Decembri mense summo patrum studio L. Quintius Cincinnatus pater Cæsonis consul creatur, qui magistratum statim occiperet. Perculsa erat plebes consulem habitura iratum, potentem favore patrum, virtute sua, tribus liberis, quorum nemo Cæsoni cedebat magnitudine animi, consilium & modum adhibendo ubi res posceret, priores erant. Is ut magistratum iniit, assiduis concionibus pro tribunali non in plebe coercenda, quam senatu castigādo vehementior fuit. cujus ordinis languore, perpetui jam tribuni plebis non ut in republica populi Romani, sed ut in perdita domo, lingua, criminibusque regnarent. cum Cæsone filio suo virtutem, constantiam, omnia juventutis belli domique decora pulsa ex urbe Romana, & fugata esse. loquaces, seditiosos, semina discordiarum. iterum ac tertium tribunos pessimis artibus regia licentia vivere. *Aulus*, inquit, *ille Virginius, quia in Capitolio non fuit, minus supplicii, quam Ap. Herdonius meruit? plus hercule aliquanto, qui vere rem æstimare velit. Herdonius si nihil aliud, hostem se fatendo, prope denunciavit, ut arma caperetis. hic*

negando

negando bella esse, arma vobis ademit, nudosque servis vestris & exulibus objecit. & vos (C. Claudii pace, & P. Valerii mortui loquar) prius in clivum Capitolinum signa intulistis, quam hos hostes de foro tolleretis? pudet deorum, hominumque, cum hostes in arce, in Capitolio essent, exulum & servorum dux profanatis omnibus, in cella Jovis optimi maximi habitaret, Tusculi ante quam Romæ sumpta sunt arma. in dubio fuit, utrum L. Mamilius Tusculanus dux, an P. Valerius & C. Claudius consules Romanam arcem liberarent. & qui ante Latinos, ne pro se quidem ipsis, cum in finibus hostem haberent, attingere arma passi sumus: nunc nisi Latini sua sponte arma sumsissent, capti & deleti eramus. Hoc est, tribuni, auxilium plebi ferre? inermem eam hosti trucidandam objicere? scilicet si quis vobis humillimus homo de vestra plebe, quam partem veluti abruptam à cætero populo, vestram patriam, peculiaremque rempub. fecistis, si quis ex his domum suam obsessam à familia armata nunciaret, ferendum auxilium putaretis: Jupiter optimus maximus, exulum atque servorum septus armis, nulla humana ope dignus erat? & hi postulant, ut sacrosancti habeantur, quibus ipsi dii neque sacri, neque sancti sunt? At enim divinis humanisque obruti sceleribus, legem vos hoc anno perlaturos dictitatis? tum hercule illo die, quo ego consul sum creatus, male gesta respublica est: pejus multo quam cum P. Valerius consul periit, si tuleritis. Jam primum omnium, inquit: Quirites, in Volscos & Æquos mihi atque collegæ legiones ducere in animo est. nescio quo fato magis bellantes, quam pacati propitios habemus deos. quantum periculum ab illis populis fuerit, si Capitolium ab exulibus obsessum scissent, suspicari de præterito, quam re ipsa experiri, est melius. Moverat plebem oratio consulis. erecti patres restitutam credebant rempublicam. Consul alter comes animosior, quam auctior, suscepisse collegam priorem actionem tam gravis rei facile passus, in peragendis consiliis, consularis officii partem ad se vendicabat. Tum tribuni eludentes velut vana dicta, persequi, quærendo quonam modo exercitum educturi consules essent, quos delectum habere nemo passurus esset? Nobis vero, inquit Quintius, nihil delectu opus est, cum quo tempore P. Valerius ad recipiendum Capitolium arma plebi dedit, omnes in verba juraverint, conventuros se jussu consulis, nec injussu abituros. edicimus itaque, omnes qui in verba jurastis, crastina die armati ad lacum Regillum adsitis. Cavillari tum tribuni, & populum exolvere religione velle: privatum eo tempore Quintium fuisse; cum sacramento addacti sint, sed nondum hæc, quæ nunc tenet seculum, negligentia deûm venerat: nec interpretando sibi quisque jusiurandum & leges aptas faciebat, sed suos potius mores ad ea accommodabat. Igitur tribuni, ut impediendæ rei nulla spes erat, de proferendo exercitu agere, eo magis, quod & augures jussos adesse ad Regillum lacum fama exierat: locumque inaugurari, ubi auspicato cum populo agi posset: ut quicquid Romæ vi tribunitiæ rogatum esset, id comitiis ibi abrogaretur. omnes id jussuros, quod consules vellent. neque enim provocationem esse longius ab urbe mille passuum: & tribunos, si eo veniant, in alia turba Quiritium subjectos fore consulari imperio. Terrebant hæc: sed ille maximus terror animos agitabat, quo sæpius Quintius dictitabat, se consulum comitia non habiturū. non ita civitatem ægram esse, ut consuetis remediis sisti possit. dictatore opus esse reipublicæ, ut qui se moverit ad solicitandum statum civitatis, sentiat sine provocatione dictaturam esse. Senatus in Capitolio erat. eo tribuni cū per-

perturbata plebe veniunt. multitudo clamore ingenti nunc consulum, nunc patrum fidem implorant. nec ante moverunt de sententia consulem, quam tribuni se in auctoritate patrum futuros esse polliciti sunt. Tunc referente consule de tribunorum & plebis postulatis, senatusconsulta fiunt: neque tribuni legem eo anno ferrent, neque consules ab urbe exercitum educerent: in reliquum magistratus continuari, & eosdem tribunos refici, judicare senatū contra rempub. esse. Cōsules fuere in patrū potestate, tribuni reclamantib, consulib. refecti. patres quoque ne quid cederent plebi, & ipsi L. Quintium consulem reficiebant. Nulla toto anno vehementior actio consulis fuit. *Mirer, inquit, si vana vestra, patres conscripti. ad plebem auctoritas est? vos elevatis eam quippe quia plebs senatusconsultum in continuandis magistratibus solvit, ipsi quoque solutum vultis, ne temeritati multitudinis cedatis: tanquam id sit plus posse in civitate: plus levitatis ac licentiæ habere. levius enim, vaniusque profecto est, sua decreta & consulta tollere, quā aliorum. imitemini patres conscripti turbam inconsultam, & qui exemplo aliis esse debetis, aliorum exemplo peccetis potius, quam alii vestro recte faciant: dum ego ne imiter tribunos, nec me contra senatusconsultum consulem renunciari patiar. Te vero C. Claudi adhortor, ut & ipse populum Rom. hac licentia arceas: & de me hoc tibi persuadeas, me ita accepturum, ut non honorem meum à te impeditum, sed gloriam spreti honoris auctam, invidiamq; quæ ex continuate eo impenderet, levatam putem.* Communiter inde edicunt, ne quis L. Quintium consulem faceret. si quis fecisset, se id suffragium non observaturos. Consules creati Q. Fabius Vibulanus tertium, & L. Cornelius Maluginensis. Census actus eo anno. lustrum propter Capitolium captum, consulem occisum, condi religiosum fuit. Q. Fabio, & L. Cornelio consulibus, principio anni statim res turbulentæ: instigabant plebem tribuni. bellum ingens à Volscis & Æquis Latini atque Hernici nunciabant: jam Antii Volscorum legiones esse, & ipsam coloniam ingens metus erat defecturam: ægreque impetratum à tribunis, ut bellum prçverti finerent. Consules inde partiti provincias. Fabio ut Antium legiones duceret, datum: Cornelio ut Romæ præsidio esset, ne qua pars hostium, qui Æquis mos erat, ad populandum veniret. Hernici & Latini jussi milites dare ex fœdere, quæque partes sociorum in exercitu, tertia civium fuit. Postquam ad diem præstitutum venerunt socii, consul extra portam Capenam castra locat: inde lustrato exercitu Antium profectus, haud procul oppido stativisq; hostium consedit. Vbi cum Volsci, quia nondum ab Æquis venisset exercitus, dimicare non ausi, quemadmodum quieti vallo se tutarentur, pararent: postero die Fabius non permistam unā sociorum civiumque, sed trium populorum tres separatim acies circa vallum hostium instruxit. ipse erat medius cum legionibus Romanis. inde signum observare jussit, ut pariter & socii rem inciperent, referrentque pedem, si receptui cecinisset: equites item suæ cuique parti post principia collocat. Ita trifariam adortus castra circumvenit, & cum undique instaret, non sustinentes impetum Volscos vallo deturbat. transgressus inde munitiones, pavidam turbam inclinatamque in partem unam castris expellit. inde effuse fugientes eques, cui superare vallum haud facile fuerat cum ad id spectator pugnæ astitisset, libero campo adeptus, parte victoriæ fruitur, territos cædendo. Magna & in castris, & extra munimenta cædes fugientium fuit: sed præda major, quia vix arma secum efferre hostis potuit. deletusque exercitus foret, ni fugientes silvæ texissent. Dum ad Antium

hæc

hæc geruntur, interim Æqui robore juventutis præmisso, arcem Tusculanam improvisò nocte capiunt: reliquo exercitu haud procul mœnibus Tusculi consident, ut distenderent hostium copias. Hæc celeriter Romam, ab Roma in castra Antium perlata, movent Romanos haud secus, quam si Capitolium captum nunciaretur. adeo & recens erat Tusculanorum meritum, & similitudo ipsa periculi reposcere datum auxilium videbatur. Fabius omissis omnibus, prædam ex castris raptim Antium convehit. ibi modico præsidio relicto, citatum agmen Tusculum rapit. nihil præter arma, & quod cocti ad manum fuit cibi, ferre militi licuit. Commeatum ab Roma consul Cornelius subvenit. Aliquot menses Tusculi bellatum. parte exercitus consul castra Æquorum oppugnabat, partem Tusculanis dederat ad arcem recuperandam. vi nunquam eo subire potuit. fames postremò inde detraxit hostem. quo postquam ventum ad extremum est, inermes, nudique omnes sub jugum ab Tusculanis missi. hos ignominiosa fuga domum se recipientes, Romanus consul in Algido consecutus, ad unum omnes occidit. Victor ad Columem (id loco nomen est) exercitu relicto, castra locat. Et alter consul, postquam mœnibus Romanis jam pulso hoste periculum esse desierat, & ipse ab Roma profectus. Ita bifariam consules ingressi hostium fines, ingenti certamine hinc Volscos, hinc Æquos populantur. Eodem anno descisse Antiates, apud plerosque auctores invenio. L. Cornelium consulem id bellum gessisse, oppidumque cepisse. certum affirmare, quia nulla apud vetustiores scriptores ejus rei mentio est, non ausim. Hoc bello perfecto, tribunitium domi bellum patres territat. Clamant, fraude fieri, quod foris teneatur exercitus: frustrationem eam legis tollendæ esse, se nihilominus rem susceptam peracturos. Obtinuit tamen P. Lucretius præfectus urbis, ut actiones tribunitiæ in adventum consulum differrentur. Erat & nova exorta causa motus. A. Cornelius, & Q. Servilius quæstores, M. Volscio, quod falsus haud dubio testis in Cæsonem extitisset, diem dixerant. multis enim emanabat indiciis, neque fratrem Volscii, ex quo semel fuerit æger, unquam non modo visum in publico, sed ne assurrexisse quidem ex morbo, multorumque tabe mensium mortuum: nec his temporibus, in quæ testis crimen conjecisset, Cæsonem Romæ visum: affirmantibus, qui una meruerant, secum eum tum frequentemque ad signa sine ullo commeatu fuisse. ni ita esset, multi privatim ferebant Volscio judicem. Cum ad judicium ire non auderet, omnes eæ res in unum congruentes, haud magis dubiam damnationem Volscii, quàm Cæsonis Volscio teste fuerat, faciebant. in mora tribuni erant, qui comitia quæstores habere de reo, nisi prius habita de lege essent, passuros negabant. ita extracta utraque res in consulum adventum est. Qui ubi triumphantes victore cum exercitu in urbem inierunt, quia silentium de lege erat, perculsos magna pars credebant tribunos. at illi (etenim extremum anni jam erat) quartum affectantes tribunatum, in comitiorum disceptationem ab lege certamen everterant, & cum consules nihilo minus adversus continuationem tribunatus quam si lex minuendæ suæ majestatis causa promulgata ferretur, tetendissent, victoria certaminis penes tribunos fuit. Eodem anno Æquis pax est petentibus data. Census, res priore anno inchoata, perficitur: idque lustrum ab origine urbis decimum conditum. Fuerunt censa civium capita centum triginta millia, CCCCXIX. Consulum magna domi bellique eo anno gloria fuit: quod & foris pacem peperere: & domi, etsi non concors, minus tamen quam alias infesta

festa civitas fuit. L. Minutius inde, & L. Nautius consules facti, duas residuas anni prioris causas exceperunt. Eodem modo consules legem, tribuni judicium de Volscio impediebant: sed in quæstoribus novis major vis, major auctoritas erat. Cum M. Valerio Valerii filio, Volesi nepote, quæstor erat T. Quintius Capitolinus, qui ter consul fuerat. is quoniam neque Quintiæ familiæ Cæso, neque reipub. maximus juvenum restitui posset, falsum testem, qui dicendæ causæ innoxio potestatem ademisset, justo ac pio bello persequebatur. Cum Virginius maxime ex tribunis de lege ageret, duum mensium spacium consulibus datum est ad inspiciendam legem: ut, cum edocuissent populum, quid fraudis occultæ ferretur, finerent deinde suffragium inire. hoc intervalli datum, res tranquillas in urbe fecit. Nec diuturnam quietem Æqui dederunt: qui rupto fœdere, quod ictum erat priore anno cum Romanis, imperium ad Gracchum Cluilium deferunt. is tum longe princeps in Æquis erat. Graccho duce in Lanuvinum agrum, inde in Tusculanum hostili populatione veniunt, plenique prædæ in Algido castra locant. In ea castra Q. Fabius, P. Volumnius, A. Posthumius legati ab Roma venerunt questum injurias, & ex eo fœdere res repetitum. eos Æquorum imperator, quæ mandata habeant ab senatu Romano, ad quercum jubet dicere: se alia interim acturum. quercus ingens arbor prætorio imminebat, cujus umbra opaca sedes erat. Tum ex legatis unus abiens, *Et hæc,* inquit *sacrata quercus, & quicquid deorum est, audiant fœdus à vobis ruptum, nostrisque & nunc querelis adsint, & mox armis, cum deorum hominumque simul violata jura exequemur.* Romam ut redière legati, senatus jussit alterum consulem contra Gracchum in Algidum exercitum ducere: alteri populationem finium Æquorum provinciam dedit. Tribuni suo more impedire delectũ, & forsitan ad ultimum impedissent, sed novus subito additus terror est. Vis Sabinorum ingens prope ad mœnia urbis infesta populatione venit. fœdati agri, terror injectus urbi est. tum plebs benigne arma cepit: reclamantibus frustra tribunis, magni duo exercitus scripti. alterum Nautius contra Sabinos duxit. castrisque ad Eretum positis, per expeditiones parvas plerunque nocturnis incursionibus tantam vastitatem in Sabino agro reddidit, ut comparati ad eam prope intacti bello fines Romani viderentur. Minucio neque fortuna, nec vis animi eadem in gerendo negotio fuit. nam cum haud procul ab hoste castra posuisset, nulla magnopere clade accepta castris se pavidus tenebat. Quod ubi senserant hostes, crevit ex metu alieno (ut fit) audacia: & nocte adorti castra, postquam parum vis aperta profecerat, munitiones postero die circumdant. Quæ priusquam undique vallo objecto clauderent exitus, quinque equites inter stationes hostium emissi, Romam pertulere, consulem, exercitumque obsideri. Nihil tam nec opinatum, nec tam insperatum accidere potuit. itaque tantus pavor, tantaque trepidatio fuit, quanta si urbem, non castra, hostes obsiderent. Nautium consulem accersunt. in quo cum parum præsidii videretur, dictatoremque dici placeret, qui rem perculsam restitueret, L. Quintius Cincinnatus consensu omnium dicitur. Operæpretium est audire, qui omnia præ divitiis humana spernunt, neque honori magno locum, neque virtuti putant esse, nisi ubi effuse affluant opes. Spes unica imperii populi Rom. L. Quintius trans Tiberim contra eum ipsum locum ubi nunc Navalia sunt, quatuor jugerum colebat agrum, quæ prata Quintia vocantur. Ibi ab legatis seu fossam fodiens bipalio innixus, seu cum araret, operi certe, id quod constat, agresti intentus, saluto-

salute data invicem, redditaque rogatus ut (quod bene verteret ipsi, reique publicæ) togatus mandata senatus audiret. admiratus, rogitansque Satin' salva essent omnia, togam propere è tugurio proferre uxorem Raciliam jubet. qua simul absterso pulvere ac sudore velatus processit. dictatorem eũ legati gratulantes consalutant, in urbem vocant: qui terror sit in exercitu exponunt. Navis Quintio publice parata fuit, transvectumque tres obviam egressi filii excipiunt, inde alii propinqui atque amici, tum patrum major pars ea frequentia stipatus, antecedentibus lictoribus deductus est domum. & plebis concursus ingens fuit: sed ea nequaquam tam læta Quintium vidit, & imperii nimium, & virum in ipso imperio vehementiorem rata. Et illa quidem nocte nihil, præterquam vigilatum est in urbe. Postero die dictator cum ante lucem in forum venisset, magistrum equitum dicit L. Tarquinium patriciæ gentis, sed qui cum stipendia pedibus propter paupertatem fecisset, bello tamen primus longe Romanæ juventutis habitus esset. Cum magistro equitum in concionem venit, justitium edicit, claudi tabernas tota urbe jubet, vetat quenquam privatæ quicquam rei agere. Tum quicunque ætate militari essent, armati cum cibariis in dies quinque coctis, vallisque duodenis ante solis occasum Martio in campo adessent. quibus ætas ad militandum gravior esset, vicino militi, dum is arma pararet, vallumque peteret, cibaria coquere jussit. Sic juventus discurrit ad vallum petendum. sumpsere unde cuique proximum fuit: prohibitus nemo est: impigreque omnes ad edicta dictatoris præsto fuere. Inde composito agmine non itineri magis apto, quam prælio, si res ita tulisset, legiones ipse dictator, magister equitum suos equites ducit. In utroque agmine, quas tempus ipsum poscebat, adhortationes erant: adderent gradum: maturato opus esse, ut nocte ad hostem pervenire possent. consulem exercitumque Romanum obsideri, tertium diem jam clausos esse: quid quæque nox aut dies ferat, incertum esse: puncto sæpe temporis maximarum rerum momenta verti. Accelera signifer, sequere miles, inter se quoque gratificantes ducibus clamabant. media nocte in Algidum perveniunt: & ut sensere jam prope hostes esse, signa constituunt. Ibi dictator quantum nocte prospici poterat, equo circumvectus, contemplatusque qui tractus castrorum, quæque forma esset, tribunis militum imperavit, ut sarcinas in unum conjici jubeant, militem cum armis valloque redire in ordines suos. facta, quæ imperavit. Tum quo fuerat ordine in via, exercitum omnem longo agmine circumdat hostium castris: & ubi signum datum sit, clamorem omnes tollere jubet: clamore sublato, ante se quenque ducere fossam, & jacere vallum. Edito imperio signum secutum est. jussa miles exequitur, clamor hostes circunsonat. superat inde castra hostium, & in castra consulis venit: alibi pavorem, alibi gaudium ingens facit. Romani civilem esse clamorem, atque auxilium adesse inter se gratulantes, ultro ex stationibus ac vigiliis territant hostem. Consul differendum negat. illo clamore non adventum modo significari, sed rem ab suis cœptam, mirumque esse, ni jam exteriore parte castra hostium oppugnentur. itaque arma suos capere, & se subsequi jubet. Nocte initum prælium est. legionibus dictatoris clamore significantibus ab ea quoque parte rem in discrimine esse. Iam se ad prohibenda circundari opera Æqui parabant, cum ab interiore hoste prælio cœpto, ne per media sua castra fieret eruptio, à munientibus ad pugnantes introrsum versi, vacuam noctem operi dedere. pugnatumque cum consule ad lucem est: luce

luce prima jam circunvallati ab dictatore erant, & vix adversus unum exercitum pugnam sustinebant: tum à Quintiano exercitu, qui confestim à perfecto opere ad arma rediit, invaditur vallum. hic instabat nova pugna, illa nihil remiserat prior, tum ancipiti malo urgente, à prælio ad preces versi, hinc dictatorem, hinc consulem orare, ne in occidione victoriam ponerent, ut inermes se inde abire finerent. Ab consule ad dictatorem ire jussis, ignominiam infensus addidit. Gracchum Cluilium ducem, principesque alios vinctos ad se adduci jubet: oppido Corbione decedi: sanguinis se Æquorum non egere: licere abire, sed, ut exprimatur tandem confessio, subactam domitamque esse gentem, sub jugum abituros. Tribus hastis jugum fit, humi fixis duabus: superque eas transversa una deligata, sub hoc jugo dictator Æquos misit. Castris hostium receptis, plenis omnium rerum (nudos enim emiserat) prædam omnem suo tantum militi dedit. consularem exercitum, ipsumque consulem increpans: *Carebis*, inquit, *prædæ parte miles, ex eo hoste, cui prope præda fuisti. & tu L. Minuti, donec consularem animum incipias habere, legatus his legionibus præeris.* Ita se Minutius abdicat consulatu, jussusque ad exercitum manet. Sed adeo tum imperio meliori animus mansuete obediens erat, ut beneficii magis quam ignominiæ hic exercitus memor, & coronam auream dictatori libræ pondo decreverit, & proficiscentem eum patronum salutaverit. Romæ à Q. Fabio præfecto urbis senatus habitus, triumphantem Quintium quo veniebat agmine urbem ingredi jussit. ducti ante currum hostium duces, militaria signa prælata, secutus exercitus præda onustus. epulæ instructæ dicuntur fuisse ante omnium domos: epulantesque cum carmine triumphali, & solennibus jocis comessantiũ modo currum secuti sunt. Eo die L. Mamilio Tusculano approbantibus cunctis civitas data est. Confestim se dictator magistratu abdicasset, ni comitia M. Volscii falsi testis tenuissent: ea ne impedirent tribuni, dictatoris obstitit metus. Volscius damnatus, Lanuvium exulatum abiit. Quinctius XVI. die dictatura in sex menses accepta se abdicavit. Per eos dies consul Nautius ad Eretum cum Sabinis egregie pugnat. Ad vastatos agros ea quoque clades accessit Sabinis. Minutio Fabius successor in Algidum missus. Extremo anno agitatum de lege ab tribunis est. sed quia duo exercitus aberant, ne quid ferretur ad populum, patres tenuere. plebes vicit. ut quintum eosdem tribunos crearent. Lupos visos in Capitolio ferunt à canibus fugatos, ob id prodigium lustratum Capitolium esse. Hæc eo anno gesta. Sequuntur consules Q. Minucius, M. Horatius Pulvillus. Cujus initio anni cum foris ocium esset, domi seditiones iidem tribuni, eadem lex faciebat. ulteriusque ventum foret: adeo exarserant animis, ni velut dedita opera nocturno impetu Æquorum Corbione amissum præsidium nunciatum esset. Senatum consules vocant, jubentur subitarium scribere exercitum, atque in Algidum ducere. Inde posito legis certamine, nova de delectu contentio exorta. vincebaturque consulare imperium tribunitio auxilio, cum alius additur terror: Sabinum exercitum prædatum descendisse in agros Romanos, inde ad urbẽ venire. is metus perculit, ut scribi militem tribuni finerent, non sine pactione tamen, ut quoniam ipsi quinquenniũ elusi essẽt, parvumq; id plebi præsidium foret, decem deinde tribuni plebis crearentur. Expressit hoc necessitas patribus, id modo excepere, ne postea eosdem tribunos juberent. Tribunitia comitia, ne id quoq; post bellum, ut cætera, vana essent, extemplo habita. Tricesimosexto anno à primis tribunis plebis, decem creati sunt. bini ex singulis classibus.

itaque cautum est, ut postea crearentur. Delectu deinde habito, Minucius contra Sabinos profectus, non invenit hostem. Horatius, cum jam Æqui Corbione interfecto præsidio Hortanam etiam cepissent. in Algido pugnat, multos mortales occidit: fugat hostem non ex Algido modo, sed à Corbione Hortanaque. Corbionem etiam diruit propter proditum præsidium. Deinde M. Valerius, Sp. Virginius consules facti. Domi forisque ocium fuit. annona propter aquarum intemperiem laboratum est. De Aventino publicando lata lex est. Tribuni plebis iidem refecti. Hi sequente anno, T. Romulio & C. Veturio consulibus legẽ omnibus concionibus suis celebrant. pudere se numeri sui nequicquã aucti, si ea res eque suo biennio jaceret, ac toto superiore lustro jacuisset. Cum maxime hæc agerent, trepidi nuncii ab Tusculo veniunt, Æquos in agro Tusculano esse. Fecit pudorem recens ejus populi meritum morandi auxilii. ambo consules cum exercitu missi, hostem in sua sede in Algido inveniunt. ibi pugnatum. supra septem millia hostium cæsa: alii fugati: præda parta ingens. eam propter inopiam ærarii consules vendiderunt. invidiæ tamen res ad exercitum fuit. ea denique tribunis materiam criminandi ad plebem consules præbuit. Itaque ergo ut magistratu abiere, Sp. Tarpejo, A. Æternio consulibus dies dicta est, Romulio ab C. Claudio Cicerone tribuno plebis, Veturio ab L. Halieno ædili plebis, uterque magna patrum indignatione damnatus: Romulius decem millibus æris, Veturius XV. millibus. Nec hæc priorum calamitas consulum segniores novos fecerat consules, & se damnari posse ajebant: & plebem, & tribunos legem ferre non posse. Tum abjecta lege, quæ promulgata consenuerat, tribuni lenius agere cum patribus. Finem tandem certaminum facerent, si plebejæ leges displicerent. at illi communiter legumlatores & ex plebe, & ex partibus qui utrisque utilia ferrent, quæque æquandæ libertatis essent, finerent creari. Rem non aspernabantur patres, daturum leges neminem nisi ex patribus ajebant. Cum de legibus conveniret, de latore tantum discreparet: missi legati Athenas Sp. Posthumius Albus, A. Manlius, P. Sulpicius Camerinus, jussique inclytas leges Solonis describere, & aliarum Græciæ civitatum instituta, mores, juraque noscere. Ab externis bellis quietus annus fuit. quietior insequens P. Curiatio, & Sex. Quintilio consulibus, perpetuo silentio tribunorum, quod primo legatorum qui Athenas ierant, legumque peregrinarum expectatio præbuit: deinde duo simul mala ingentia exorta, fames, pestilentiaque fœda homini, fœda pecori. vastati agri sunt: urbs assiduis exhausta funeribus, multæ & claræ lugubres domus. Flamen Quirinalis Ser. Cornelius mortuus: augur C. Horatius Pulvillus: in cujus locum C. Veturium eo cupidius, quia damnatus à plebe erat, augures legere. mortuus consul Quintilius. quatuor tribuni plebis. multiplici clade fœdatus annus. ab hoste ocium fuit. Inde consules C. Menenius, P. Sextius Capitolinus. neque eo anno quicquam belli externi fuit. domi motus orti. Iam redierant legati cum Atticis legibus. eo intentius instabant tribuni, ut tandem scribendarum legum initium fieret. Placet creari decem viros sine provocatione: & ne quis eo anno alius magistratus esset. admiscerenturne plebeii, controversia aliquandiu fuit. postremo concessum patribus modo ne lex Acilia de Aventino, aliæque sacratæ leges abrogarentur. Anno trecentesimo altero quam condita Roma erat, iterum mutatur forma civitatis, ab consulibus ad decemviros, quemadmodum ab regibus ante ad consules venerat, translato imperio. Minus insignis, quia non diuturna mutatio fuit.

læta enim principia magistratus ejus nimis luxuriavere. eo citius lapsa res est. repetitumque duobus uti mandaretur consulum nomen, imperiumque. Decemviri creati Ap. Claudius, T. Genutius, P. Sextius, L. Veturius, C. Iulius, A. Manlius, P. Sulpicius, P. Curiatius, T. Romulius, Sp. Posthumius. Claudio & Genutio, quia designati consules in eum annum fuerant, pro honore honor redditus: & Sextio alteri consulum prioris anni, quod eam rem collega invito ad patres retulerat. his proximi legati tres habiti, qui Athenas ierant: simul ut pro legatione tam longinqua præmio esset honos: simul peritos legum peregrinarum ad condenda nova jura usui fore credebant: supplevere cæteri numerum. Graves quoque ætate electos novissimis suffragiis ferunt, quo minus ferociter aliorum scitis adversarentur. Regimen totius magistratus penes Appium erat, favore plebis: adeoque novum sibi ingenium induerat, ut plebicola repente, omnisque auræ popularis captator evaderet, pro truci sævoque insectatore plebis. Decimo die jus populo singuli reddebant. eo die penes præfectum juris fasces duodecim erant, collegis novem singuli accensi apparebant. & unica concordia inter ipsos, qui consensus privatis interdum inutilis esset, summa adversus alios æquitas erat. Moderationis eorum argumentum, exemplo unius rei notasse satis erat. Cum sine provocatione creati essent: defosso cadavere domi apud P. Sextium patriciæ gentis virum invento, prolatoque in concionem, in re iuxta manifesta atque atroci C. Iulius decemvir diem Sextio dixit, & accusator ad populum extitit, cujus rei judex legitimus erat: decessitque jure suo, ut demptum de vi magistratus, populi libertati adjiceret. Cum promptum hoc jus velut ex oraculo, incorruptum pariter ab his summi infimique ferrent, tum legibus condendis opera dabatur: ingentique hominum expectatione propositis decem tabulis, populum ad concionem advocaverunt: &, quod bonum, faustum, felixque reipublicæ, ipsis, liberisq; eorum esset, ire, & legere leges propositas jussere. se quantum decem hominum ingeniis provideri potuerit, omnibus summis infimisque jura æquasse. plus pollere multorum ingenia, consiliaque versarent in animis secum unamquamq; rem, agitarent deinde sermonibus, atque in medium, quid in quaque re plus minusve esset, conferrent. eas leges habiturum populum Romanum, quas consensus omnium invexisse, nec jussisse latas magis, quam tulisse videri posset. Cum ad rumores hominum de unoquoq; legum capite edito, satis correctæ viderentur, centuriatis comitiis decem tabularum leges perlatæ sunt: qui nunc quoque in hoc immenso aliarum super alias acervatarum legum cumulo, fons omnis publici privatique est juris. Vulgatur deinde rumor, duas deesse tabulas, quibus adjectis absolvi posse velut corpus omnis Romani juris. Ea expectatio, cum dies comitiorum appropinquaret, desiderium decemviros iterum creandi fecit. Iā plebs, præter quam quod consulū nomen haud secus quam regum perosa erat, ne tribunitiū quidem auxilium, cedentib. invicem appellatione decemviris, quærebat. Postquam vero comitia decemviris creandis in trinum nundinum indicta sunt, tanta exarsit ambitio, ut primores quoque civitatis (metu credo ne tanti possessio imperii, vacuo ab se relicto loco, haud satis dignis pateret) prehensarent homines, honorē summa ope ab se impugnatum, ab ea plebe, cum qua contenderent, suppliciter petentes. Dimissa jam in discrimen dignitas, ea ætate, hisque honorib. actis stimulabat Appium Claudiū. nescires utrum inter decemviros, an inter candidatos numerares. propior interdum petendo, quam gerendo magistratui erat. criminari optimates,

extol-

extollere candidatorum levissimum quemq; humilimumq;, ipse medius inter tribunitios Duellios Iciliosque in foro volitare, per illos se plebi venditare: donec collegæ quoque qui unice illi dediti fuerant ad id tempus, conjecere in eum oculos, mirantes quid sibi vellet: apparere nihil sinceri esse: profecto haud gratuitam in tanta superbia comitatem fore: nimium in ordinem seipsum cogere, & vulgari cum privatis, non tam properantis abire magistratu, quam viam ad continuandum magistratum quærentis esse. Propalam obviam ire cupiditati parum ausi, obsecundando mollire impetum aggrediuntur. comitiorum illi habendorum, quando minimus natu sit, munus consensu injungunt. Ars hæc erat, ne semet ipse creare posset: quod præter tribunos plebis, & idipsum pessimo exemplo, nemo unquam fecisset. ille enimvero, quod bene vertat, habiturum se comitia professus, impedimentum pro occasione arripuit. dejectisque honore per coitionem duobus Quintiis, Capitolino & Cincinnato, & patruo suo C. Claudio, constantissimo viro in optimatum causa, & aliis ejusdem fastigii civibus nequaquam splendore vitæ pares decemviros creat, se in primis. quod haud secus factum improbabant boni, quam nemo facere ausurũ crediderant. Creati cum eo M. Cornelius Maluginensis, M. Sergius, L. Minucius, Q. Fabius Vibulanus, Q. Petilius, T. Antonius Merenda, Cæso Duellius, Sp. Oppius Cornicem, M. Rabuleius. Ille finis Appio alienæ personæ ferendæ fuit: suo jam inde vivere ingenio cœpit, novosque collegas jam priusquam inirent magistratum, in suos mores formare. Quotidie coibant remotis arbitris. inde impotentibus instructi consiliis, quæ secreto ab aliis coquebant, jam haud dissimulando superbiam, rari aditus, colloquentibus difficiles, ad idus Majas rem perduxere. Idus tum Majæ solennes ineundis magistratibus erant. Initio igitur magistratus primum honoris diem denunciatione ingentis terroris insignem fecere. nam cum ita priores decemviri servassent, ut unus fasces haberet, & hoc insigne regium in orbem suam cujusque vicem per omnes iret, subito omnes cum duodenis fascibus prodiere. centum viginti lictores forum impleverant, & cum fascibus secures illigatas præferebant. nec attinuisse demi securim, cum sine provocatione creati essent, interpretabantur. decem regum species erat: multiplicatusque terror non infimis solum, sed primoribus patrum, ratis cædis causam ac principium quæri, ut si quis memorem libertatis vocem aut in senatu aut in populo misisset, statim virgæ securesque etiam ad cæterorum metum expedirentur. Nam præterquam quod in populo nihil erat præsidii, sublata provocatione, intercessionem quoque consensu sustulerant: cum priores decemviri appellatione collegæ corrigi reddita ab se jura tulissent: & quædam, quæ sui judicii videri possent, ad populum rejecissent, aliquandiu æquatus inter omnes terror fuit: paulatim totus vertere in plebem cœpit. abstinebatur à patribus in humiliores libidinose crudeliterque consulebatur. hominum, non causarum toti erant: ut apud quos gratia vim æqui haberet. judicia domi conflabant, pronunciabant in foro. si quis collegam appellasset, ab eo, ad quem venerat, ita discedebat, ut pœniteret non prioris decreto stetisse. Opinio etiam sine auctore exierat, non in præsentis modo temporis eos injuriam conspirasse: sed fœdus clandestinum inter ipsos jurejurando ictum, ne comitia haberent, perpetuoque decemviratu possessum semel retinerent imperium. Circumspectare tum patriciorum vultus plebeii: & inde libertatis captare auram, unde servitutem timendo in eum statum remp. adduxerant. Primores patrum odisse decemviros,

viros, odisse plebem: nec probare quæ fierent, & credere haud indignis accidere: avide ruendo ad libertatem, in servitutem elapsos juvare nolle. cumulare quoque injurias, ut tædio præsentium consules duo tandem, & status pristinus rerum in desiderium veniant. Iam & processerat pars major anni, & duæ Tabulæ legum ad prioris anni decem tabulas erant adjectæ: nec quicquam jam supererat, si hæ quoque leges centuriatis comitiis prælatæ essent, cur eo magistratu reipublicę opus esset expectabant, quam mox consulibus creandis comitia edicerentur. Id modo plebs agitabat, quonam modo tribunitiam potestatem, munimentum libertatis, rem intermissam, repararent: cum interim mentio comitiorum nulla fieri, & decemviri, qui primo tribunitios homines, quia id populare habebatur, circum se ostentaverant plebi, patriciis juvenibus sepserant latera: eorum catervæ tribunalia obsidebant. Hi ferre, agere plebem, plebisque res, cum fortuna, qua quicquid cupitum foret, potentioris esset, & jam ne tergo quidem abstinebatur: virgis cædi alii, alii securi subjici: & ne gratuita crudelitas esset, bonorum donatio sequi domini supplicium. Hac mercede juventus nobilis corrupta, non modo non ire obviam injuriæ: sed propalam licentiam suam malle, quam omnium libertatem. Idus Maiæ venere, nullis subrogatis magistratibus. privati pro decemviris, neque animis ad imperium inhibendum imminutis, neque ad speciem honoris insignibus prodeunt. Id vero regnum haud dubie videri. deploratur in perpetuum libertas, nec vindex quisquam existit, aut futurus videtur. Nec ipsi solum desponderant animos, sed contemni cœpti erant à finitimis populis. imperiumque ibi esse, ubi non esset libertas, indignabantur. Sabini magna manu incursionem in agrum Romanum fecere: lateque populati, cum hominum atque pecudum inulti prædas egissent, recepto ad Eretum quod passim vagatum erat agmine, castra locant: spem in discordia Romana ponentes, eam impedimentum delectui fore. Non nuncii solum, sed per urbem agrestium fuga trepidationem injecit. decemviri consultant quid opus facto sit. destitutis inter patrum & plebis odia, addit terrorem insuper alium fortuna. Æqui alia ex parte castra in Algido locant: depopulatumque inde, excursionibus Tusculanum agrum, legati ab Tusculo præsidium orantes nunciant. Is pavor perculit decemviros, ut senatum simul duobus circumstantibus urbem bellis, consulerent. citari jubent in curiam patres, haud ignari, quanta invidiæ immineret tempestas. omnes vastati agri, periculorumque imminentium causas in se congesturos: tentationemque eam fore abolendi sibi magistratus, ni consensu resisterent, imperioque inhibendo acriter in paucos præferocis animi, conatus aliorum comprimerent. Postquam audita vox in foro est præconis, patres in curiam ad decemviros vocantis: velut nova res, quia intermiserant jamdiu morem consulendi senatus, mirabundam plebem convertit, quidnam incidisset, cur ex tanto intervallo rem desuetam usurparent. hostibus belloque gratiam habendam, quod solitum quicquam liberæ civitatis fieret. circumspectare omnibus fori partibus senatorem, raroque usquam noscitare: curiam inde ac solitudinem circa decemviros intueri: cum & ipsi consensu invisum imperium: & plebs, quia privatis jus non esset vocandi senatum, non convenire patres, interpretarentur. jam caput fieri libertatem repetentium. si se plebs comitem senatui det: & quemadmodum patres vocati non coeant in senatum, sic plebs abnuat delectum. Hæc fremebat plebes. Patrum haud fere quisquam in foro, in urbe rari erant. indignitate rerum cesserant in agros: suarumque

que rerum erant soliciti, amissa publica: tantum ab injuria se abesse rati, quantum à cœtu congressuque impotentium dominorum se amovissent. Postquam citati non conveniebant, dimissi circa domos apparitores simul ad pignora capienda, sciscitandumque, num consulto detrectarent. referunt, senatum in agris esse. Lætius id decemviris accidit, quam si præsentes detrectare imperium referrent. Iubent acciri omnes, senatumque in diem posterum indicunt: qui aliquanto spe ipsorum frequentior convenit. quo facto proditam à patribus plebs libertatem rata, quod iis qui jam magistratu abiissent, privatisque jus abesset, tanquam jure cogentibus senatus paruisset. Sed magis obedienter ventum in curiam est, quam obnoxie dictas sententias accepimus. L. Valerium Potitum proditum memoriæ est, post relationem Appii Claudii, priusquam ordine sententiæ rogarentur, postulando, ut de republica liceret dicere, prohibentibus minaciter decemviris, proditurum se ad plebem denunciantem, tumultum excivisse. Nec minus ferociter M. Horatium Barbatum isse in certamen, X. Tarquinios appellantem, admonentemque, Valeriis & Horatiis ducibus pulsos reges: nec nominis homines tum pertæsum esse, quippe quo Iovem appellari fas sit, quo Romulum conditorem urbis, deincepsque reges appellatos, quod sacris etiam ut sollenne retentum sit. superbiam violentiamque tum perosos regis: quæ si in rege tum eodem, aut in filio regis ferenda non fuerint, quem laturum in tot privatis? viderent, ne vetando in curia libere homines loqui, extra curiam etiam moverent vocem. neque se videre, qui sibi minus privato ad concionem populum vocare, quam illis senatum cogere liceat. ubi vellent, experirentur quanto ferocior dolor in libertate sua vindicanda, quam cupiditas in injusta dominatione retinenda esset.

De bello Sabino eos referre. ta[...] quam majus ullum populo Ro[...] bellum sit, quam cum iis qui l[...] gum ferendarum causa creati, n[...] hil juris in civitate reliquerin[...] qui comitia, qui annuos mag[...] stratus, qui vicissitudinem imp[...] ritandi, quod unũ exæquandæ [...] libertatis, sustulerint, qui privat[...] fasces & regiũ imperiũ habean[...] Fuisse regibus exactis patricio[...] magistratus, creatos postea po[...] secessionem plebis plebejos. cuju[...] illi partis essent rogitare: populares? quid enim eos per populum egisse? optimates? qui ann[...] jam prope senatum non habuerint, tunc ita habeant, ut de rep. loqui prohibeant? ne nimium in metu alieno spei ponerent. graviora quæ patiantur videri jam hominibus, quam quæ metuant. Hæc vociferante Horatio, cum decemviri nec iræ nec ignoscendi modum reperirent: nec quo evasura res esset, cernerent: C. Claudii, qui patruus Appii decemviri erat, oratio fuit precibus quam jurgio similis, orantis per sui fratris, parentisque ejus manes, ut civilis potius societatis, in qua natus esset, quam fœderis nefarie icti cum collegis meminisset. multo id magis se illius causa orare, quam reipub. quippe rempublicam si à volentibus nequeat, ab invitis jus expetituram. sed ex magno certamine magnas excitari ferme iras, earum eventum se horrere. Cum aliud præterquam de quo retulissent, decemviri dicere prohiberent: Claudium interpellandi verecundia fuit. sententiam igitur peregit. nullum placere senatusconsultum fieri. omnesque ita accipiebant, privatos eos à Claudio judicatos: multique ex consularibus verbo assensi sunt. Alia sententia asperior in speciem, vim minorem aliquanto habuit, quæ patricios coire ad prodendum interregem jubebat. censendos enim quoscunque magistratus esse, qui senatum haberent, judicabat, quos privatos fecerat auctor nullius senatusconsulti faciendi. Ita laban-

labante jam causa decemvirorum, L. Cornelius Maluginensis, M. Cornelii decemviri frater, cum ex consularibus ad ultimum dicendi locum consultò servatus esset, simulando curam belli, fratrem collegasque ejus tuebatur: quonam fato incidisset, mirari se dictitans, ut decemviros, qui decemviratum petissent, aut socii, aut hi maxime oppugnarent. aut quid ita, cum per tot menses vacua civitate nemo, justine magistratus summæ rerum præessent, controversiam fecerit: nunc demum cum hostes prope ad portas sint, civiles discordias serant: nisi quod in turbido minus perspicuum fore putent, quid agatur. Cæterum neminem majore cura occupatis animis, verum posse præjudicium rei tantæ afferre. sibi placere de eo quod Valerius Horatiusque ante Idus Majas decemviros abisse magistratu insimulent, bellis quę immineant, perfectis, republica in tranquillum redacta, senatu disceptante agi: & jam nunc ita separare Appium Claudium, ut comitiorum quæ decemviris creandis decemvir ipse habuerit, sciat sibi rationem reddendam esse, utrum in unum annum creati sint, an donec leges quæ deessent, perferrentur. in præsentia omnia præter bellum omitti placere. cujus si falso famam vulgatam, vanaque non nuncios solum, sed Tusculanorum etiam legatos attulisse putent, speculatores mittendos censere, qui certius explorata referant. sin fides & nunciis & legatis habeatur, delectum primo quoque tempore haberi: decemviros quo cuique eorum videatur, exercitus ducere. nec rem aliam præverti. In hanc sententiam ut discederetur, juniores patrum evincebant. ferocioresq; iterum coorti Valerius Horatiusque vociferari, ut de republica liceret dicere: dicturos ad populum, si in senatu per factionem non liceat. neque enim sibi privatos aut in curia; aut in concione posse obstare: neque se imaginariis fascibus eorum cessuros esse. Tum Appius jam prope esse ratus, ut, ni violentiæ eorum pari resisteretur audacia, victum imperium esset. Non erit melius, inquit, nisi de quo consulimus, vocem misisse. & ad Valerium negantem se privato reticere, lictorem accedere jussit. Iam Quiritium fidem implorante Valerio, à curiæ limine L. Cornelius complexus Appium, non cui simulabat consulendo, diremit certamen. factaque per Cornelium Valerio dicendi gratia quæ vellet, cum libertas non ultra vocem excessisset, decemviri propositum tenuere. consulares quoque ac seniores ab residuo tribunitiæ potestatis odio, cujus desiderium plebi multo acrius, quam consularis imperii rebantur esse: prope malebant postmodum ipsos decemviros voluntate abire magistratu, quam invidia eorum exurgere rursus plebem. si leniter ducta res sine populari strepitu ad consules redisset, aut bellis interpositis, aut moderatione consulum in imperiis exercendis, posse in oblivionem tribunorum plebem adduci. Silentio patrum edicitur delectus, juniores, cum sine provocatione imperium esset, ad nomina respondent. Legionibus scriptis, inter se decemviri comparabant, quos ire ad bellum, quos præesse exercitibus oporteret. Principes inter decemviros erant Q. Fabius & Appius Claudius. bellum domi majus, quam foris apparebat. Appii violentiam aptiorem rati ad comprimendos urbanos motus: in Fabio minus in bono constans quam gnavum in malitia ingenium esse. hunc enim virum egregium olim domi militiæque decemviratus collegæque ita mutaverant, ut Appii quam sui similis mallet esse. huic bellum in Sabinis, M. Rabulejo & Q. Petilio additis collegis, mandatum. M. Cornelius in Algidum missus, cum L. Minucio & T. Antonio, & Cæsone Duellio, & M. Sergio. Sp. Oppium Ap. Claudio adjutorem

torem ad urbem tuendam æquo omnium decemvirorum imperio decernunt. Nihilo militiæ quam domi melius respub. administrata est. illa modo in ducibus culpa, quod ut odio essent civibus fecerant: alia omnis penes milites noxa erat, qui ne quid ductu atque auspicio decemvirorum prospere usquam gereretur, vinci se per suum atque illorum dedecus patiebantur. Fusi & ab Sabinis ad Eretum, & in Algido ab Æquis exercitus erant. ab Ereto per silentium noctis profugi, propius urbem inter Fidenas Crustumeniamque loco edito castra communierant. persecutis hostibus nusquam se æquo certamine committentes, natura loci, ac vallo, non virtute aut armis tutabantur. Majus flagitium in Algido: major etiam clades accepta: castra quoque amissa erant. exutusque omnibus utensilibus miles Tusculum se, fide, misericordiaque victurus hospitum (quæ tamen non fefellerunt) contulerat. Romam tanti erant terrores allati, ut posito jam decemvirali odio, patres vigilias in urbe habendas censerent: omnes qui per ætatem arma ferre possent, custodire mœnia, ac pro portis stationes agere juberent: arma Tusculum ad supplementum decernerent, decemvirosque ab arce Tusculi digressos, in castris militem habere: castra alia à Fidenis in Sabinum agrum transferri: belloque ultro inferendo deterreri hostes à consilio urbis oppugnandæ. Ad clades ab hostibus acceptas, duo nefanda facinora decemviri belli domique adjiciunt. L. Siccium in Sabinis per invidiam decemviralem, tribunorum creandorum, secessionisque mentiones ad vulgus militum sermonibus occultis serentem, prospeculatum ad locum castris capiendum mittunt. datur negocium militibus, quos miserant expeditionis ejus comites, ut eum opportuno adorti loco interficerent. Haud inultum interfecere. nam circa repugnantem aliquot insidiatores cecidere, cum ipse se prævalidus pari viribus animo circumventus tutaretur. Nunciant in castra cæteri, præcipitatum in insidias esse, Siccium egregie pugnantem militesq; quosdam cum eo amissos. Primo fides nuntiantibus fuit: profecta deinde cohors ad sepeliendos qui ceciderant, decemvirorum permissu, postquam nullum spoliatum ibi corpus, Sicciumque in medio jacentem, armatumque omnibus in eum versis corporibus videre: hostium neque corpus ullum, neque vestigia abeuntium: profecto ab suis interfectum memorantes, retulere corpus. invidiæque plena castra erant, & Romam ferri protinus Siccium placebat, ni decemviri funus militare ei publica impensa facere maturassent. Sepultus ingenti militum mœstitia, pessima decemvirorum in vulgus fama est. Sequitur aliud in urbe nefas ab libidine ortum, haud minus fœdo eventu, quam quod per stuprum cædemque Lucretiæ urbe regnoque Tarquinios expulerat: ut non finis solum idem decemviris, qui regibus, sed causa etiam eadem imperii amittendi esset. Appium Claudium virginis plebejæ stuprandæ libido cepit. Pater virginis L. Virginius honestum ordinem in Algido ducebat, vir exempli recti domi militięq;. perinde uxor instituta fuerat, liberi quoq; instituebantur. Despōderant filiam L. Icilio tribunitio viro acri, & pro causa plebis expertæ virtutis. hanc virginem adultā, forma excellentem, Appius amore ardens, precio ac spe pellicere adortus, postquā omnia pudore septa animadverterat, ad crudelem superbamque vim animum convertit. Marco Claudio clienti negocium dedit, ut virginē in servitutem assereret, neq; cederet secundum libertatem postulantibus vindicias: quod pater puellæ abesset, locum injuriæ esse ratus. Virgini venienti in forum (ibi namque in tabernis literarum ludi erant) minister decemviri libidinis manum injecit, serva sua natam

natam, servamque appellans esse: sequique se jubebat, cunctantem vi abstracturum. Pavida puella stupente, ad clamorem nutricis fidem Quiritium implorantis, fit concursus. Virginii patris, sponsique Icilii populare nomen celebratur: notos gratia eorum, turbam indignitas rei virgini concibiat. Iam à vi tuta erat, cum assertor nihil opus esse multitudine concitata ait: se jure grassari, non vi. vocat puellam in jus auctoribus qui aderant, ut sequeretur. ad tribunal Appii perventum est. notam judici fabulam petitor, quippe apud ipsum auctorem argumenti, peragit. puellam domi suæ natam, furtoque inde in domum Virginii translatam, suppositam ei esse. id se indicio compertum afferre: probaturumque vel ipso Virginio judice, ad quem major pars injuriæ ejus pertineat. interim dominum sequi ancillam æquum esse. Advocati puellæ, cum Virginium reipublicæ causa dixissent abesse, biduo affuturum, si nunciatum ei sit. iniquum esse absentem de liberis dimicare: postulant ut rem integram in patris adventum differat: lege ab ipso lata, vindicias det secundum libertatem, neu patiatur virginem adultam famæ prius quam libertatis periculū adire: Appius decreto præfatus, quā libertati faverit, eam ipsam legem declarare, quam Virginii amici postulationi suæ prætendant. cæterum ita in ea firmum libertati fore præsidium, si nec causis nec personis variet. in his enim quæ asserantur in libertatem, quia quivis lege agere possit, id juris esse: in ea quæ in patris manu sit, neminem esse alium, cui dominus possessione cedat. placere itaque patrem accersiri: interea juris sui jacturam assertorem non facere, quin ducat puellam, sistendamque in adventum ejus qui pater dicatur, promittat. Adversus injuriam decreti cum multi magis fremerent, quam quisquam unus recusare auderet, P. Numitorius puellæ avunculus, & sponsus Icilius interveniunt: dataque inter turbam via, cum multitudo Icilii maxime interventu resisti posse Appio crederet; lictor decresse ait, vociferantemq; Icilium summovet. Cum placidum quoque ingenium tam atrox injuria accendisset: *Ferro hinc tibi summovendus sum Appi*, inquit, *ut tacitum feras, quod celari vis. virginem ego hanc sum ducturus, nuptam pudicamque habiturus, proinde omnes collegarum quoque lictores convoca, expediri virgas, & secures jube. non manebit extra domum patris sponsa Icilii. non si tribunitium auxilium & provocationem plebi Romanæ, duas arces libertatis tuendæ, ademistis: ideo in liberos quoque nostros conjugesque regnum vestræ libidini datum est: sævite in tergum, & in cervices nostras, pudicitia saltem in tuto sit. Huic si vis affertur, ego præsentium Quiritium pro sponsa, Virginius militum pro unica filia, omnes deorum hominumque implorabimus fidem: neque tu istud unquam decretum sine cæde nostra referes. Postulo Appi, etiam atque etiam consideres, quo progrediare. Virginius viderit de filia, ubi venerit, quid agat. hoc tantum sciat, sibi, si hujus vindiciis cesserit, conditionem filiæ quærendam esse, me vindicantem sponsam in libertatem vita citius deseret, quam fides.* Concitata multitudo erat, certamenque instare videbatur. lictores Icilium circumsteterant: nec ultra minas tamen processum est, cum Appius non Virginium defendi ab Icilio, sed inquietum hominem, & tribunatum etiam nunc spirantem locum seditionis quærere diceret: non præbiturum se illi eo die materiam, sed ut jam sciret, non id petulantiæ suæ, sed Virginio absenti, & patrio nomini, & libertati datum. jus eo die se non dicturum, neque decretum interpositurum: à M. Claudio petiturum, ut decederet jure suo, vindicarique puellam in posterum diem pateretur. quod nisi pater postero

die

die affuisset, denunciare se Icilio, similibusque Icilii: neque legi suæ latorem, neque decemviro constantiam defore: nec se utique collegarum lictores convocaturum ad coercendos seditionis auctores, contentum se suis lictoribus fore. Cum dilatum tempus injuriæ esset, secessissentque advocati puellæ, placuit omnium primum fratrem Icilii, filiumque Numitorii, impigros juvenes pergere inde recta ad portam, & quantum accelerari posset, Virginium acciri è castris: in eo verti puellæ salutem, si postero die vindex injuriæ ad tempus præsto esset. Jussi pergunt, citatisque equis nuncium ad patrem perferunt. Cum instaret assertor puellæ ut vindicaret sponsoresque daret: atque idipsum agi diceret Icilius, sedulo tempus terens, dum præriperent iter nuncii missi in castra: manus tollere undique multitudo, & se quisque paratum ad spondendum Icilio ostendere. atque ille lachrymabundus, *Gratum est*, inquit: *crastina die vestra opera utar. sponsorum nunc satis est*. Ita vindicatur Virginia, spondentibus propinquis. Appius paulisper moratus, ne ejus rei causa sedisse videretur: postquam omissis rebus aliis, præ cura unius nemo adibat, domum se recepit: collegisque in castra scribit, ne Virginio commeatum dent, atque etiam in custodia habeant. Improbum consilium, serum, ut debuit, fuit: & jam commeatu sumpto, profectus Virginius prima vigilia erat, cum postero die mane de retinendo eo nequicquam literæ redduntur. At in urbe prima luce, cum civitas in foro expectatione erecta staret, Virginius sordidatus filiam secum obsoleta veste, comitantibus aliquot matronis, cum ingente advocatione in forum deducit. circumire ibi & prehensare homines cœpit: & non orare solum precariam opem, sed pro debita petere, se pro liberis eorum ac conjugibus quotidie in acie stare. nec alium virum esse, cujus strenue ac ferociter facta in bello plura memorari possent. quid prodesse, si incolumi urbe, quæ capta ultima timeantur, liberis suis sint patienda? Hæc prope concionabundus circumibat homines. Similia his ab Icilio jactabantur. comitatus muliebris plus tacito fletu, quam ulla vox movebat. Adversus quæ omnia obstinato animo Appius (tanta vis amentiæ verius quam amoris mentem turbaverat) in tribunal ascendit: & ultro querente pauca petitore, quod jus sibi pridie per ambitionem dictum non esset, priusquam aut ille postulatum perageret, aut Virginio respondendi daretur locus, Appius interfatur. Quem decreto sermonem prætenderit, forsan aliquem verum auctores antiqui tradiderunt, quia nusquam ullum in tanta fœditate decreti verisimilem invenio: id quod constat, nudum videtur proponendum. dare se vindicias secundum servitutem. Primo stupor omnes admiratione rei tam atrocis defixit: silentium inde aliquandiu tenuit. deinde cum M. Claudius circumstantibus matronis iret ad prehendendam virginem, lamentabilisque eum mulierum comploratio excepisset: Virginius intentans in Appium manus, *Icilio*, inquit, *Appi, non tibi filiam despondi, & ad nuptias, non ad stuprum educavi. placet pecudum ferarumque ritu promiscue in concubitus ruere? passurine hæc isti sint, nescio. non spero esse passuros illos, quia arma habent*. Cum repelleretur assertor virginis à globo mulierum circumstantiumque advocatorum, silentium factum per præconem. Decemvir alienato ad libidinem animo, negat ex hesterno tantum convitio Icilii, violentiaque Virginii, cujus testem P.R. habeat, sed certis quoque indiciis compertum se habere: nocte tota cœtus in urbe factos esse ad movendam seditionem. itaque se haud inscium ejus dimicationis cum armatis descendisse, non ut quenquam quietum violaret, sed ut

turbantes civitatis ocium, pro majestate imperii coerceret: proinde quiesse erit melius. *I*, inquit, *lictor, summove turbam, & da viā domino deprehendendū mancipium.* Cum hæc intonuisset plenus iræ, multitudo ipsa sua sponte dimovit, desertaque præda injuriæ puella stabat. Tum Virginius, ubi nihil usquam auxilii vidit: *Quæso*, inquit, *Appi, primum ignosce patrio dolori, si quid inclementius in te sum invectus: deinde sinas hic coram virginem nutricem percontari, quid hoc rei sit: ut si falso pater dictus sum, æquiore hinc animo discedam.* Data venia, seducit filiam ac nutricem prope Cloacinæ ad tabernas; quibus nunc Novis est nomen, atque ibi ab lanio cultro arrepto: *Hoc te uno, quo possum*, ait, *modo filia in libertatem vindico.* pectus deinde puellæ transfigit, respectansque ad tribunal, *Te*, inquit, *Appi, tuumque caput sanguine hoc consecro.* clamore ad tam atrox facinus orto, excitus Appius comprehendi Virginium jubet. ille ferro, quacunque ibat, viam facere, donec multitudine etiam prosequentium ruente ad portam perrexit. Icilius Numitoriusque exangue corpus sublatum ostentant populo: scelus Appii, puellæ infelicem formam, necessitatem patris deplorant. sequentes clamitant matronæ, eamne liberorum procreandorum conditionem, ea pudicitiæ præmia esse? cæteraque quæ in tali re muliebris dolor, quo est mœstior imbecillo animo, eo miserabilia magis querentibus subjicit. Virorum, & maxime Icilii vox tota tribunitię potestatis, ac provocationis ad populum ereptæ, publicarumque indignationum erat. Concitatur multitudo partim atrocitate sceleris, partim spe per occasionem repetendę libertatis. Appius nunc vocari Icilium, nunc retractantem arripi: postremo cum locus adeundi apparitoribus non daretur, ipse cum agmine patriciorum juvenum per turbam vadens, in vincla duci jubet. Iam circa Icilium non solum multitudo, sed duces quoque multitudinis erant L. Valerius, & M. Horatius, qui repulso lictore, si jure ageret, vindicare se à privato Icilium ajebant: si vim afferre conaretur, ibi quoque haud impares fore. Hinc atrox rixa oritur. Valerium Horatiumque lictor decemviri invadit: franguntur à multitudine fasces. In concionem Appius ascendit: sequuntur Horatius Valeriusque. eos concio audit, decemviro obstrepitur. Iam pro imperio Valerius discedere à privato lictores jubebat: cum fractis animis Appius vitæ metuens, in domum se propinquam foro insciis adversariis capite obvoluto recepit. Sp. Oppius ut auxilio collegæ esset in forum ex altera parte irrumpit: videt imperium vi victum. Agitatus deinde consiliis, atque ex omni parte assentiendo, multis auctoribus trepidus, senatum postremo vocari jussit. ea res, quod magnæ parti patrum displicere acta decemvirorum videbantur, spe per senatum finiendæ potestatis ejus multitudinem sedavit. Senatus nec plebem irritandam censuit & multo magis providendum ne quid Virginii adventus in exercitu motus faceret. itaque missi juniores patrum in castra, quæ tum in monte Vecilio erant, nunciant decemviris, ut omni ope ab seditione milites contineant. ubi Virginius majorem quam reliquerat in urbe, motum excivit. Nam præterquam quod agmine prope quadringentorum hominum veniens, qui ab urbe indignitate rei accensi comites ei se dederant, conspectus est: strictum etiam telum tenens, respersusque ipse cruore, tota in se castra convertit. & togæ multifariam in castris visæ, majoris aliquanto quam erat, speciem urbanæ multitudinis fecerant. Quærentibus quid rei esset, flens diu vocem non misit. Tandem ut jam ex trepidatione concurrentium turba constitit, ac silentium fuit: ordine cuncta ut gesta erant, exposuit.

fuit. Supinas deinde tendens manus, commilitones appellans orabat, ne quod scelus Ap. Claudii esset, sibi attribuerent. neu se ut parricidam liberum aversarentur. sibi vitam filiæ sua cariorem fuisse, si liberæ ac pudicæ vivere licitum fuisset. cum velut servam ad stuprum rapi videret, morte amitti melius ratum quam contumelia liberos: misericordia se in speciem crudelitatis lapsum, nec se superstitem filiæ futurum fuisse, nisi spem ulciscendæ mortis ejus in auxilio commilitonum habuisset. illis quoq; enim filias, sorores, conjugesque esse. nec cum filia sua libidinem Ap. Claudii extinctam esse: sed quo impunitior sit, eo effrænatiorem fore. aliena calamitate documentũ datum illis cavendæ similis injuriȩ. quod ad se attineat, uxorem sibi fato ereptam: filiam quia non ultra pudica victura fuerit, miseram, sed honesta morte occubuisse non esse jam Appii libidini locum in domo sua: ab alia violentia ejus eodem se animo suum corpus vindicaturum, quo vindicaverit filiæ. cæteri sibi ac liberis suis consulerent. Hęc Virginio vociferante, succlamabat multitudo, nec illius dolori, nec suæ libertati se defuturos. Et immisti turbæ militum togati cum eadem illa querendo docendoque, quanto visa quam audita indigniora potuerint videri: simul profligatam jam rem nunciando Romæ esse, insecutosq; qui Appium prope interemptum in exilium abisse dicerent: perpulerunt, ut ad arma conclamaretur: vellerentq; signa, & Romam proficiscerentur. Decemviri simul iis quæ videbant, iisq; quæ acta Romæ audierant, perturbati, alius in aliam partem castrorum ad sedandos motus discurrunt? & leniter agentibus responsum non redditur. imperio si quis inhiberet: & viros, & armatos se esse respondetur. agmine eunt ad urbem, & Aventinum insidunt. ut quisque occurrerat, plebem ad repetendam libertatem, creandosque tribunos plebis adhortantes, alia vox nulla violenta audita est, senatum Sp. Oppius habet. nihil placet asperε agi. quippe ab ipsis datum locum seditionis esse. mittuntur tres legati consulares, Sp. Tarpejus, C. Iulius, P. Sulpicius, qui quærerent senatus verbis, cujus jussu castra deseruissent? aut quid sibi vellent, qui armati Aventinum obsedissent? belloque averso ab hostibus, patriam suam cepissent? Non defuit quid responderetur: deerat qui daret responsum, nullo dum certo duce, nec satis audentibus singulis, invidiæ se offerre. id modo à multitudine conclamatum est, ut L. Valerium & M. Horatium ad se mitterent, his se daturos responsum. Dimissis legatis, admonet milites Virginius, in re non maxima paulo ante trepidatum esse, quia sine capite multitudo fuerit, responsumque quanquam non inutiliter, fortuito tamen magis consensu quam communi consilio esse. placere decem creari, qui summæ rei præessent, militarique honore tribunos militum appellari. Cum ad eum ipsum primum is honos deferretur: Melioribus meis ve- „ strisque rebus reservate, inquit, „ ista de me judicia. nec mihi filia, „ in vita honorem ullum jucundũ, „ esse patitur: nec in perturbata re- „ publica eos utile est præesse vo- „ bis, qui proximi invidiæ sint. si, „ quis usus mei est, nihilo minor ex, „ privato capietur. Ita decẽ nume- „ ro tribunos militares creãt. Neq; in Sabinis quievit exercitus. ibi quoq; auctore Icilio Numitorioq; secessio ab decemviris facta est: non minore motu animorum Siccii cædis memoria renovata, quam quem nova fama de Virginia adeo fœde ad libidinem petita accenderat. Icilius ubi audivit tribunos militum in Aventino creatos, nec comitiorum militarium prærogativam urbana comitia iisdem tribunis plebis creandis sequerentur: peritus rerũ popularium, imminensque ei potestati, & ipse prius quam iretur ad urbem, pari potestate eundem

nume-

numerum ab suis creandum curat. Porta Collina urbem intravere sub signis, mediaque urbe agmine in Aventinum pergunt. ibi conjuncti alteri exercitui, XX. tribunis militum negocium dederunt, ut ex suo numero duos crearent, qui summæ rerum præessent. M.Oppium, Sex.Manlium creant. Patres soliciti de summa rerum, cum senatus quotidie esset, jurgiis sæpius terunt tempus quam consiliis. Siccii cædes decemviris, & Appiana libido, & dedecora militiæ objiciebantur. placebat Valerium Horatiumque ire in Aventinum. illi negabant se aliter ituros, quam si decemviri deponerent insignia magistratus ejus, quo anno jam ante abiissent. Decemviri querentes se in ordinem cogi, non ante quam perlatis legibus, quarum causa creati essent, deposituros imperium se ajebant. Per M.Duellium, qui tribunus plebis fuerat, certior facta plebs, contentionibus assiduis nihil transigi, in Sacrum montem ex Aventino transit: affirmante Duellio non prius quam deseri urbem videant, curam in animos patrum descensuram: admoniturum Sacrum montem constantiæ plebis, scituros quod sine restituta potestate redigi in concordiam res nequeant. Via Nomentana, cui tum Ficulensi nomen fuit, profecti, castra in monte Sacro locavere, modestiam patrum suorum, nihil violando, imitati. Secuta exercitum plebs, nullo qui per ætatem ire posset, retractante: prosequuntur conjuges liberiq;, cuinam se relinquerent in ea urbe, in qua nec pudicitia nec libertas sancta esset, miserabiliter rogitantes. Cum vasta Romæ omnia insueta solitudo fecisset, in foro præter paucos seniorum nemo esset: vocatis utique in senatum patribus, desertum apparuisset forum: plures jam quam Horatius & Valerius vociferabantur: *Quid expectabitis P. Conscripti? si decemviri finem pertinaciæ non faciunt, ruere ac deflagrare omnia passuri estis? Quod autem istud imperium est, decemviri, quod amplexi tenetis? tectis ac parietibus jura dicturi estis? non pudet lictorum vestrorum majorem prope numerum in foro conspici, quam togatorum, aliorumque? Quid si hostes ad urbem veniant, facturi estis? quid si plebs mox, ubi parum secessione moveamur armata veniat? occasune urbis vultis finire imperium? atqui aut plebs non est habenda, aut habendi sunt tribuni plebis. Nos citius caruerimus patriciis magistratibus, quam illi plebeiis. novam inexpertamque eam potestatem eripuêre patribus nostris, ne nunc dulcedine semel capti, ferant desiderium: cum præsertim nec nos temperemus imperiis, quo minus illi auxilii egeant.* Cum hæc ex omni parte jactarentur, victi consensu decemviri, futuros se, quando ita videatur, in potestate patrum affirmant. id modo simul orant, ac monent, ut ipsis ab invidia caveatur: nec suo sanguine ad supplicia patrum plebem assuefaciant. Tum Valerius Horatiusque missi ad plebem conditionibus, quibus videretur, revocandam, componendasque res, decemviris quoque ab ira & impetu multitudinis præcavere jubentur. Profecti, gaudio ingenti plebis in castra accipiuntur: quippe liberatores haud dubie & motus initio, & exitu rei. ob hæc iis advenientibus gratiæ actæ. Icilius pro multitudine verba facit. idem cum de conditionibus ageretur, quærentibus legatis, quæ postulata plebis essent: composito jam ante adventum legatorum consilio, ea postulavit, ut appareret in æquitate rerum plus quam in armis reponi spei. potestatem enim tribunitiam, provocationemque repetebant, quæ ante decemviros creatos auxilia plebis fuerant. & ne cui fraudi esset, concisse milites, aut plebem ad repetendam per secessionem libertatem. de decemvirorum modo supplicio atrox postulatum fuit. dedi quippe eos æquū censebant, vivosq; igni concrematuros minabantur. Legati ad ea: Quæ con-

filii fuerunt, adeo æqua postulastis, ut ultro vobis deferenda fuerint. libertati enim ea præsidia petitis, non licentiæ ad impugnandum alios. iræ vestræ magis ignoscendum, quam indulgendum est: quippe qui crudelitatis odio in crudelitatem ruitis: & prius pene quam ipsi liberi sitis, dominari jam in adversarios vultis. Nunquamne quiescet civitas nostra à suppliciis aut patrū in plebem Romanam, aut plebis in patres? Scuto vobis magis quam gladio opus est. satis superq; humilis est, qui jure æquo in civitate vivit, nec inferendo injuriam, nec patiendo. etiam si quando metuēdos vos præbituri estis, cum recuperatis magistratibus, legibusq; vestris, judicia penes vos erunt: de capite nostro fortunisque tunc ut quæque causa erit, statuetis. nunc libertatem repeti satis est. Facerent ut vellent permittentibus cunctis, moxredituros se legati reb. perfectis, affirmant. Profecti, cum mandata plebis patrib. exposuissent: alii decemviri, quādoquidem præter spem ipsorum, supplicii sua nulla mentio fieret, haud quicquam abnuere. Appius truci ingenio & invidia præcipua, odium in se aliorum suo in eos metiens odio: *Haud ignaro*, inquit, *imminet fortuna, video, donec arma adversariis tradantur, differri adversus nos certamen. dandus invidiæ est sanguis. nihil ne ego quidem moror, quo minus decemviratu abeam.* Factum senatusconsultum, ut decemviri se primo quoq; tempore magistratu abdicarent: Q. Furius Pontifex maximus tribunos plebis crearet: & ne cui fraudi esset secessio militum, plebisque. His senatusconsultis perfectis dimisso senatu decemviri prodeunt in concionem, abdicantque se magistratu, ingenti hominum lætitia. Nunciantur hæc plebi: legatos quicquid in urbe hominum supererat, prosequitur. huic multitudini læta alia turba ex castris occurrit. congratulantur libertatem concordiamque civitati restitutam. Legati pro concione: *Quod bonum, faustum, felixque sit vobis, reique publicæ, redite in patriam ad penates, conjuges, liberosque vestros. sed qua hic modestia fuistis, ubi nullius ager in tot usus rerum necessario tantæ multitudini est violatus, eam modestiam ferte in urbem. in Aventinum ite; unde profecti estis. ibi felici loco, ubi prima initia inchoastis libertatis vestræ, tribunos plebis creabitis. præsto erit pontifex maximus, qui comitia habeat.* Ingens assensus alacritasque cuncta approbantium fuit. convertunt inde signa, profectique Romam, certant cum obviis gaudio armati per urbem silentio in Aventinum perveniunt. ibi extemplo pontifice maximo comitia habente, tribunos plebis creaverunt, omnium primum A. Virginium, inde L. Iciliū, & P. Numitorium avunculum Virginiæ, auctores secessionis: tum C. Siciniū, progeniem ejus, quē primum tribunū plebis creatū in Sacro monte, proditum memoriæ est: & M. Duellium, qui tribunatum insignē ante decemviros creatos gesserat, nec in decemviralibus certaminibus plebi defuerat. spe deinde magis quam meritis electi, M. Titinnius, M. Pomponius, C. Apronius, Ap. Iulius, C. Oppius. Tribunatu inito L. Icilius extemplo plebem rogavit: & plebs scivit, ne cui fraudi esset secessio ab decemviris facta. Confestim de consulibus creandis cum provocatione M. Duellius rogationem pertulit. ea omnia in pratis Flaminiis concilio plebis acta, quem nunc circum Flaminium appellant. Per interregem deinde consules creati, L. Valerius, & M. Horatius, qui extemplo magistratum occeperunt: quorum consulatus popularis sine ulla patrum injuria, nec sine offensione fuit. quicquid enim libertati plebis caveretur, id suis decedere opibus credebant. Omnium primum, cum veluti in controverso jure esset, tenerenturne patres plebiscitis: legem centuriatis comitiis tulere, ut quod tributim plebes jussisset, populum teneret

teneret. qua lege tribunitiis rogationibus telum acerrimum datum est. Aliam deinde consularem legem de provocatione, unicum præsidium libertatis, decemvirali potestate eversam, non restituunt modo, sed etiam in posterum muniunt: sanciendo novam legem, ne quis ullum magistratum sine provocatione crearet. qui creasset, eum jus fasque esset occidi: neve ea cædes capitalis noxæ haberetur. & cum plebē hinc provocatione, hinc tribunitio auxilio satis firmassent, ipsis quoque tribunis ut sacrosancti viderentur (cujus rei prope jam memoria aboleverat) relatis quibusdam ex magno intervallo cæremoniis, renovarunt: & cum religione inviolatos eos, tum lege etiam fecerunt sanciendo, ut qui tribunis plebis, ædilibus, judicibus, decemviris nocuisset, ejus caput Iovi sacrum esset: familia ad ædem Cereris, Liberi Liberæq; venum iret. Hac lege juris interpretes negant quenquam sacrosanctum esse, sed eum qui eorum cuiquam nocuerit, sacrum sanciri. itaque ædilem prehendi, ducique à majoribus magistratibus: quod etsi non jure fiat (noceri enim ei, cui hac lege non liceat) tamen argumentum esse, non haberi pro sacrosancto ędilem: tribunos vetere jurejurando plebis, cum primum eam potestatem creavit, sacrosanctos esse.* Fuere qui interpretarentur, eadem hac Horatia lege consulibus quoq; & prætoribus, quia eisdem auspiciis, quib. consules crearentur, cautum esse: judicem enim consulem appellari. Quę refellitur interpretatio: quod his temporib. nondum consulem judicem, sed prætorem appellari mos fuerit. Hæ consulares leges fuere. Institutum etiam ab iisdem consulibus, ut senatusconsulta in ædem Cereris ad ædiles plebis deferrentur: quæ ante arbitrio consulum supprimebantur, vitiabanturque. M. Duellius deinde tribunus plebis, plebem rogavit, plebesque scivit, qui plebem sine tribunis reliquisset, quique magistratum sine provocatione creasset, tergo ac capite puniretur. Hæc omnia ut invitis, ita non adversantibus patriciis transacta: quia nondum in quemquam unum sæviebatur. Fundata deinde & potestate tribunitia, & plebis libertate, tum tribuni aggredi singulos, tutum maturumque jam rati, accusatorem primum Virginium, & Appium reum deligunt. Cum diem Appio Virginius dixisset, & Appius stipatus patriciis juvenibus in forum descendisset: redintegrata extemplo est omnibus memoria fœdissimæ potestatis, cum ipsum satellitesq; ejus vidissent. Tum Virginius: *Oratio*, inquit, *rebus dubiis inventa est. itaque neque ego accusando apud vos eum, tempus teram, à cujus crudelitate vosmetipsi armis vindicastis: nec istum ad cætera scelera impudentiam, in defendendo se, adjicere patiar. Omnium igitur tibi Ap. Claudi, quæ impie nefarieque per biennium alia super alia es ausus, gratiam facio. unius tantum criminis nisi vindices judicem te ab libertate in servitutem contra leges vindicias non dedisse, in vincula te duci jubeo.* Nec in tribunitio auxilio Appius, nec in judicio populi ullam spem habebat: attamen & tribunos appellavit, & nullo morante arreptus à viatore, *Provoco*, inquit. Audita vox una vindex libertatis, ex eo missa ore, quo vindiciæ nuper ab libertate dictæ erant, silentium fecit. Et dum pro se quisque deos tandem esse & non negligere humana fremunt: & superbiæ crudelitatique etsi seras, non leves tamen venire pœnas: provocare, qui provocationem sustulisset: & implorare præsidium populi, qui omnia jura populi obtrisset: rapique in vincucula egentem jure libertatis, qui liberum corpus in servitutem addixisset: ipsius Appii inter concionis murmur fidem populi Romani implorantis vox audiebatur. Majorum merita in rempublicam domi militiæque commemorabat: suum infelix

orga

erga plebem Romanam studium, quod æquandarum legum causa cum maxima offensione patrum consulatu abiisset: suas leges, quibus manentibus lator earum in vincula ducatur. cæterum sua propria bona malaq;, cum causæ dicendæ data facultas sit, tum se experturum, in præsentia se communi jure civitatis, civem Romanum die dicta postulare, ut dicere liceat, ut judicium populi Rom. experiri non ita se invidiam pertimuisse, ut nihil in æquitate & misericordia civium suorum spei habeat: quod si indicta causa in vincula ducatur, iterum se tribunos plebis appellare, & monere, ne imitentur quos oderint. quod si tribuni eodem fœdere obligatos se fateantur tollendæ appellationis causa, in quam conspirasse decemviros criminati sint, ait se provocare ad populum: implorare leges de provocatione, & consulares & tribunitias eo ipso anno latas. quem enim provocaturum, si huic indemnato indicta causa non liceat? cui plebejo & humili præsidium in legibus fore, si Ap. Claudio non sit se documento futurum, utrum novis legibus dominatio, an libertas firmata sit: & appellatio provocatioq; adversus injuriam magistratuum ostentata tantum inanibus literis, an vere data sit. Contra ea Virginius, unum Ap. Claudium & legum expertem, & civilis & humani fœderis esse ajebat. respicerent tribunal homines castellum omnium scelerum: ubi decemvir ille perpetuus, bonis, tergo, sanguini civium infestus, virgas securesque omnibus minitans, deorum hominumque contemptor, carnificibus, non lictoribus stipatus jam ab rapinis & cædibus animo ad libidinem verso, virginem ingenuam in oculis populi Romani velut bello captam, à complexu patris abreptam, ministro cubiculi sui clienti dono dederit: ubi crudeli decreto, nefandisque vindiciis dextram patris in filiam armaverit: ubi tollentes corpus semianime virginis, sponsum, avunculumque in carcerem duci jusserit, stupro interpellato magis quam cæde motus. & illi carcerem ædificatum esse, quod domicilium plebis Romanæ vocare sit solitus. Proinde ut ille iterum ac sæpius provocet, sic se iterum ac sæpius judicem illi ferre, ni vindicias ab libertate in servitutem dederit. si ad judicem non eat, pro damnato in vincula duci jubere. Vt haud quoquam improbante, sic magno motu animorum, cum tanti viri supplicio suamet plebei jam nimia libertas videretur, in carcerem est conjectus. tribunus ei diem prædixit. Inter hæc ab Latinis & Hernicis legati gratulatum de concordia patrum ac plebis Romam venerunt: domumque ob eam Iovi optimo maximo coronam auream in Capitolium tulere parvi ponderis, prout res haud opulentæ erant, colebanturque religiones pie magis quam magnifice. Iisdem auctoribus cognitum est, Æquos Volscosque summa vi bellum apparare. Itaque partiri provincias consules jussi. Horatio Sabini, Valerio Æqui Volscique evenere. Cum ad ea bella delectum edixissent, favore plebis non juniores modo, sed emeritis etiā stipendiis pars magna voluntariorum ad nomina danda præsto fuere: eoq; non copia modo, sed genere etiam militum veteranis admistis, firmior exercitus fuit. Priusquā urbem egrederentur leges decemvirales, quibus tabulis duodecim est nomen, in æs incisas, in publico proposuerunt. Sunt qui jussu tribunorum ædiles functos eo ministerio scribant. C. Claudius qui perosus decemvirorum scelera, & ante omneis fratris filii superbiæ infestus, Regillum antiquam in patriam se contulerat: is magno jam natu cū ad pericula ejus deprecanda redisset, cujus vitia fugerat, sordidatus cum gentilibus clientibusque in foro prehensabat singulos: orabatq; ne Claudiæ genti eam inu-

ſtam maculam vellent, ut carcere & vinculis viderentur digni. vitam honoratiſſimæ imaginis futurum ad poſteros, legumlatorem, conditoremque Romani juris, jacere vinctum inter fures nocturnos ac latrones. averterent ab ira parumper ad cognitionem cogitationemque animos: & potius unum tot Claudiis deprecantibus condonarent, quam propter unius odium multorum preces aſpernarentur: ſe quoq; id generi ac nomini dare, nec cum eo in gratiam rediiſſe, cujus adverſę fortunæ velit ſuccurſum: virtute libertatem recuperatam eſſe, clementia concordiam ordinum ſtabiliri poſſe. Erant quos moveret ſua magis pietate, quam ejus pro quo agebat cauſa. ſed Virginius ſui potius ut misererentur orabat, filiæque: nec gentis Claudiæ regnum in plebem ſortitæ, ſed neceſſariorum Viginiæ trium tribunorum preces audirent: qui ad auxilium plebis creati, ipſi plebis fidem atque auxilium implorarent. Iuſtiores hæ lachrymæ videbantur. Itaque ſpe inciſa, priuſquam prædicta dies adeſſet, Appius ſibi mortem conſcivit. Subinde arreptus à P. Numitorio Sp. Oppius invidiæ proximus, quod in urbe fuerat, cum injuſtæ vindiciæ à collega dicerentur. plus tamen facta injuria Oppio, quam non prohibita, invidię fecit. teſtis productus, qui VII. & XX. enumeratis ſtipendiis, octies extra ordinem donatus, donaque ea gerens in conſpectu populi, ſciſſa veſte tergum laceratum virgis oſtendit, nihilum deprecans, quin ſi quam ſuam noxam reus dicere poſſet, privatus in ſe iterum ſæviret. Oppius quoque ductus in vincula eſt, & ante judicii diem finem ibi vitæ fecit. Bona Claudii Oppiique tribuni publicavere collegæ eorum exilii cauſa ſolum verterunt, bona publicata ſunt. & M. Claudius aſſertor Virginiæ die dicta damnatus, ipſo remittente Virginio ultimam pœnam, dimiſſus Tibur exulatum abiit: maneſque Virginiæ mortuæ, quam vivæ feliciores per tot domos ad petendas pœnas vagati, nullo relicto ſonte tandem quieverunt. Ingens metus inceſſerat patres, vultuſque jam iidem tribunorum erant, qui decemvirorum fuerant, cum M. Duellius tribunus plebis inhibito ſalubriter modo nimiæ poteſtatis: *Et libertatis*, inquit, *noſtræ, & pœnarum ex inimicis ſatis eſt. itaque hoc anno nec diem dici cuiquam, nec in vincula duci quenquam ſum paſſurus: nam neque vetera peccata repeti jam obliterata placet, cum & nova expiata ſint decemvirorum ſuppliciis: & nihil admiſſum iri, quod vim tribunitiam deſideret, ſpondet perpetua conſulum amborum in libertate veſtra tuenda cura.* Ea primum moderatio tribuni metum patribus dempſit, eademque auxit conſulum invidiam: quod adeo toti plebis fuiſſent, ut patrum ſalutis libertatiſque prior plebejo magiſtratui quam patricio cura fuiſſet: & ante inimicos ſatietas pœnarum ſuarum cepiſſet, quam obviam ituros licentiæ eorum conſules appareret. multique erant qui mollius conſultum dicerent, quod legum ab iis latarum patres auctores fuiſſent, neq; erat dubium, quin turbato reip. ſtatu, tempori ſuccubuiſſent. Conſules rebus urbanis compoſitis, fundatoque plebis ſtatu in provincias diverſi abiere. Valerius adverſus cõjunctos jam in Algido exercitus Æquorũ Volſcorumque ſuſtinuit conſilio bellũ, quod ſi extemplo rem fortunæ cõmiſiſſet, haud ſcio an (qui tum animi ab decemvirorum infelicib. auſpiciis Rom. hoſtibuſque erant) magno detrimento certamen ſtaturum fuerit. Caſtris mille paſſuum ab hoſte poſitis, copias continebat, hoſtes medium inter bina caſtra ſpacium acie inſtructa complebant: provocantibuſque ad prælium, reſponſum Romanus nemo reddebat. tandem fatigati ſtando, ac nequicquam expectando certamen Æqui Volſcique, poſtquam conceſſum propemodum de victoria credebant: pars in

Herni-

Hernicos, pars in Latinos prædatum abeunt. relinquitur magis castris præsidium, quam satis virium ad certamen. Quod ubi sensit consul, reddit illatum antea terrorem, instructaque acie ultro hostem lacessit. ubi illi conscientia quid abesset virium, detrectavere pugnam, crevit extemplo Romanis animus, & pro victis habebant paventes intra vallum. Cum per totum diem stetissent, intenti ad certamen, nocti cessere. & Romani quidem pleni spei corpora curabant. haudquaquam pari hostes animo nuncios passim trepidi ad revocandos prædatores dimittunt: recurritur ex proximis locis, ulteriores non inventi. Ubi illuxit, egreditur castris Romanus, vallum invasurus, ni copia pugnæ fieret. & postquam multa jam dies erat, neque movebatur quicquam ab hoste, jubet signa inferri consul, motaque acie indignatio Æquos & Volscos incessit, si victores exercitus vallum potius quam virtus & arma contegerent. igitur & ipsi efflagitatum ab ducibus signum pugnæ accepere. Iamque pars egressa portis erat, deincepsque alii servabant ordinem, in suum quisque locum descendentes, cum consul Romanus prius quam totis viribus fulta constaret hostium acies, intulit signa: adortusque nec dum omnes eductos nec qui erant, satis explicatis ordinibus, prope fluctuantem turbam trepidantium huc atque illuc, circumspectantiumque se ac suos, addito turbatis mentibus clamore atque impetu, invadit. Retulere primo pedem hostes, deinde cum animos collegissent, & undique duces, victisne cessuri essent, increparent, restituitur pugna. Consul ex altera parte Romanos meminisse jubebat, illo die primum liberos pro libera urbe Romana pugnare, sibimetipsis victuros, non ut decemvirorum victores præmium essent: non Appio duce rem geri, sed consule Valerio à liberatoribus populi Romani orto, liberatore ipso: ostenderent prioribus præliis per duces, non per milites stetisse, ne vincerent: turpe esse, contra cives plus animi habuisse, quam contra hostes: & domi quam foris servitutem magis timuisse. Unam Virginiam fuisse, cujus pudicitiæ in pace periculum esset. unum Appium civem periculosæ libidinis: at si fortuna belli inclinet, omnium liberis ab tot millibus hostium periculum fore. Nolle ominari, quæ nec Iupiter, nec Mars pater passuri sint, iis auspiciis conditæ urbi accidere. Aventini Sacrique montis admonebat, ut ubi libertas parta esset, paucis ante mensibus, eo imperium illibatum referrent: ostenderentque, eandem indolem militibus Romanis post exactos decemviros esse, quæ ante creatos fuerit: nec æquatis legibus imminutam virtutem populi Romani esse. Hæc ubi inter signa peditum dicta dedit, advolat deinde ad equites: *Agite juvenes*, inquit, *præstate virtute peditem, ut honore atque ordine præstatis. Primo concursu pedes movit hostem, pulsum vos immissis equis exigite è campo: non sustinebunt impetum: & nunc cunctantur magis quam resistunt.* Concitant equos, permittuntque in hostem pedestri jam turbatum pugna: & perruptis ordinibus elati ad novissimam aciem, pars libero spacio circumvecti, jam fugam undique capessentes, plerosque à castris avertunt, præterequitantesque absterrent. peditum acies, & consul ipse, visque omnis belli fertur in castra: captisque cum ingenti cæde majore præda potitur. Hujus pugnæ fama perlata non in urbem modo, sed in Sabinos ad alterum exercitum: in urbe lætitia modo celebrata est, in castris animos militum ad æmulandum decus accendit. Iam Horatius eos excursionibus sufficiendo, præliisque levibus experiundo, assuefecerat sibi potius fidere, quam meminisse ignominiæ decemvirorum

est, (circum jam tum Apollinarem appellabant) avocavere senatum. ubi cum ingenti consensu patrum negaretur triumphus, L. Icilius tribunus plebis tulit ad populum de triumpho consulum: multis dissuasum prodeuntibus, maxime C. Claudio vociferante, de patribus, non de hostibus consules triumphare velle: gratiamque pro privato merito in tribunum, non pro virtute honorem, peti. nunquam ante de triumpho per populum actum, semper æstimationem arbitriumque ejus honoris penes senatum fuisse. ne reges quidem majestatem summi ordinis imminuisse. ne ita omnia tribuni potestatis suæ implerent, ut nullum publicum consilium finerent esse. ita demum liberam civitatem fore, ita æquatas leges, si sua quisque jura ordo, suam majestatem teneat. in eandem sententiam multa & à cæteris senioribus patrum cum essent dicta, omnes tribus eam rogationem acceperunt. Tum primum sine auctoritate senatus, populi jussu, triumphatum est. Hæc victoria tribunorum plebisque prope in haud salubrem luxuriam vertit, conspiratione inter tribunos facta, ut iidem tribuni reficerentur: & quo sua minus cupiditas emineret, consulibus quoque continuarent magistratum. consensum patrum causabantur, quo per contumeliam consulum jura plebis labefactata essent. quid futurum nondum firmatis legibus, si novos tribunos per factiones suas consules adorti essent? non enim semper Valerios Horatiosque Coss. fore, qui libertati plebis suas opes postferrent. Forte quadam utili ad tempus, ut comitiis præesset, potissimum M. Duellio sorte evenit, viro prudenti, & ex continuatione magistratus invidiam imminentem cernenti, qui cum ex veteribus tribunis negaret ullius se rationem habiturum, pugnarentque collegæ, ut liberas tribus in suffragium mitteret: aut concederet sortem comitiorum collegis, habituris è lege potius comitia, quam ex voluntate patrum: injecta contentione Duellius consules ad subsellia accitos, cum interrogasset, quid de comitiis consularibus in animo haberent? respondissentque se novos consules creaturos: auctores popularis sententiæ haud populares nactus, in concionem cum iis processit. ubi cum consules producti ad populum, interrogatique, si eos P. R. memor libertatis per illos receptæ domi, memor militiæ rerumque gestarum, consules iterum faceret, quidnam facturi essent, nihilque sententiæ suæ mutassent: collaudatis consulibus, quod perseverarent ad ultimum dissimiles decemvirorum esse, comitia habuit: & quinque tribunis plebis creatis, cum præ studiis aperte petentium novem tribunorum alii candidati tribus non explerent, concilium dimisit: nec deinde comitiorum causa habuit. satisfactum legi ajebat, quæ numero nusquam præfinito tribunis, modo ut relinquerentur, sanciret: & ab iis qui creati essent, cooptari collegas juberet. recitabatque rogationis carmen, in quo: *Si tribunos plebis decem rogabo, si qui vos minus hodie decem tribunos plebis fecerint: hi tum utique quos sibi collegas cooptassent, ut illi legitimi eadem lege tribuni plebei sint, ut illi quos hodie tribunos plebei feceritis.* Duellius cum ad ultimum perseverasset, negando XV. tribunos plebis rempublicam habere posse, victa collegarum cupiditate, pariter patribus plebiq; acceptus magistratu abiit. Novi tribuni plebis in cooptandis collegis patrum voluntatē foverunt: duos etiam patricios consularesque, Sp. Tarpejum, & A. Æterniū cooptavere. Consules creati, Sp. Herminius, T. Virginius Cœlimontanus, nihil magnopere ad patrum aut plebis causam inclinati, ocium domi ac foris habuere. L. Trebonius tribunus plebis infestus patribus, quod se ab iis in cooptandis

tribunis fraude captum, proditumque à collegis alebat: rogationem tulit, ut qui plebem Romanam tribunus plebis rogaret, is usque eo rogaret, dum X. tribunos plebis faceret. insectandisque patribus, unde Aspero etiam inditum est cognomen, tribunatum gessit. Inde M. Geganius Macrinus, & C. Iulius Coss. facti, coitiones tribunorum adversus nobilium juventutem ortas, sine insectatione potestatis ejus, conservata majestate patrum, sedavere: plebem decreto ad bellum Volscorum & Æquorum delectu sustinendo, rem ab seditionibus continuere: urbano quoque ocio foris omnia tranquilla esse affirmantes, per discordias civiles externos tollere animos, cura pacis concordiæ quoque intestinæ causa fuit. Sed alter semper ordo gravis alterius modestiæ erat. quiescenti plebi ab junioribus patrum injurię fieri cœptæ, ubi tribuni auxilio humilioribus essent, in primis parum proderat: deinde ne ipsi quidem inviolati erant, utique postremis mensibus, cum & per coitiones potentiorum injuria fieret, & vis potestatis omnis aliquanto posteriore anni parte languidior ferme esset: jamque plebs ita in tribunatu ponere aliquid spei, si similes Icilio tribunos haberet: nomina tantum se biennio habuisse. Seniores contra patrum ut nimis feroces suos credere juvenes esse, ita malle, si modus excedendus esset, suis quam adversariis superesse animos. adeo moderatio tuendæ libertatis, dum æquari velle simulando, ita se quisque extollit, ut deprimat alium, in difficili est: cavendoque ne metuant homines, metuendos ultro se efficiunt: & injuriam à nobis repulsam, tanquam aut facere aut pati necesse sit, injungimus aliis. T. Quintius Capitolinus quartum, & Agrippa Furius consules inde facti, nec seditionem domi, nec foris bellum acceperunt: sed imminebat utrumque. Iam non ultra discordia civium reprimi poterat, & tribunis & plebe incitata in patres, cum dies alicui nobilium dicta novis semper certaminibus conciones turbaret. Ad quarum primum strepitum, velut signo accepto arma cepere Æqui ac Volsci: simul quod persuaserant iis duces cupidi prædarum, biennio ante delectum indictum haberi non potuisse, abnuente jam plebe imperium. eo adversus se non esse missos exercitus. dissolvi licentia militandi morem, nec pro communi jam patria Romam esse. quicquid irarum simultatumque cum externis fuerit, in ipsos verti. occæcatos lupos intestina rabie opprimendi occasionem esse. Conjunctis exercitibus Latinum primum agrum populati sunt: deinde postquam ibi nemo vindex occurrebat, tum vero exultantibus belli auctoribus, ad mœnia ipsa Romæ populabundi regione portæ Esquilinæ accessere, vastationem agrorum urbi per contumeliam ostentantes. unde postquam inulti prædam præ se agentes, retro ad Corbionem agmine iere. Quintius Cos. ad concionem populum vocavit. ibi in hanc sententiam locutum accipio: *Etsi mihi nullius noxæ conscius, Quirites, sum, tamen cum pudore summo in concionem vestram processi. hoc vos scire, hoc posteris memoriæ traditum iri, Æquos & Volscos vix Hernicis modo pares, T. Quintio quartum consule ad mœnia urbis Romæ impune armatos venisse. hanc ego ignominiam (quanquam jamdiu ita vivitur, is status rerum est, ut nihil boni divinet animus) si huic potissimum imminere anno scissem, vel exilio, vel morte, si alia fuga honoris non esset, vitassem. Ergo si viri arma illa habuissent, quæ in portis fuere nostris, capi Roma me consule potuit? satis honorum, satis superque vitæ erat, mori consulem tertium oportuit. Quem tandem ignavissimi hostium contempsere? nos consules? an vos Quirites? si culpa in nobis est, auferte imperium indignis;*

gnii: & si id parum est, insuper pœnas expetite. si in vobis, nemo deorum nec hominum sit, qui vestra puniat peccata Quirites, vosmet tantum eorum pœniteat. Non illi vestram ignaviam contempsere, nec suæ virtuti confisi sunt: quippe toties fusi fugatique, castris exuti, agro multati, sub jugum missi, & se & vos novere. discordia ordinum est venenum urbis hujus, patrum ac plebis certamina, dum nec nobis imperii, nec vobis libertatis est modus: dum tædet vos patriciorum, nos plebeiorum magistratuum. sustulere illi animos. Pro deûm fidem, quid vobis vultis? tribunos plebis concupistis, concordiæ causa concessimus. decemviros desiderastis, creari passi sumus. decemvirorum vos pertæsum est, coegimus abire magistratu, manente in eosdem privatos ira vestra, mori atque exulare nobilissimos viros honoratissimosque passi sumus. tribunos plebis creare iterum voluistis, creastis. consules facere vestrarum partium, etsi patribus videbamus iniquum, patricium quoque magistratum plebi donum fieri vidimus. auxilium tribunitium, provocationem ad populum, scita plebis injuncta patribus sub titulo æquandarum legum nostra jura oppressa tulimus & ferimus. Qui finis erit discordiarum? ecquando unam urbem habere? ecquando communem hanc esse patriam licebit? Victi nos æquiore animo quiescimus, quam vos victores. satisne est, nobis vos metuendos esse? Adversus nos Aventinum capitur, adversus nos Sacer occupatur mons. Esquilias quidem ab hoste prope captas, & scandentem in aggerem Volscum hostem nemo submovit. in nos viri, in nos armati estis. Agite dum ibi hic curiam circumsederitis, & forum infestum feceritis, & carcerem impleveritis principibus, iisdem istis ferocibus animis egredimini extra portam Esquilinam. aut si ne hoc quidem audetis, ex muris visite agros vestros ferro ignique vastatos, prædam abigi, fumare incensa passim tecta. At enim communis res per hæc loco est pejore, ager uritur, urbs obsidetur, belli gloria penes hostes est. Quid tandem? privatæ res vestræ quo in statu sunt? jam unicuique ex agris sua damna nunciabuntur. quid est tandem domi, unde ea expleatis? tribuni vobis amissa reddent ac restituent? vocis verborumque quantum voletis, ingerent. & criminum in principes, & legum aliarum super alias, & concionum. sed ex illis concionibus nunquam vestrum quisquam re fortunaque domum auctior rediit. Ecquis retulit aliquid ad conjugem & liberos, præter odia, offensiones, simultates publicas privatasque? à quibus semper non vestra virtute innocentiaque sed auxilio alieno tuti sitis. At Hercules, cum stipendia nobis consulibus, non tribunis ducibus, & in castris, non in foro faciebatis, & in acie vestrum clamorem hostes, non in concione patres Romani horrebant: præda parta, agro ex hoste capto, pleni fortunarum gloriaque simul publica, simul privata triumphantes domum ad penates redibatis: nunc oneratum vestris fortunis hostem abire sinitis. Hærete affixi concionibus, & in foro vivite: sequitur vos necessitas militandi, quam fugitis. Grave erat in Æquos & Volscos proficisci? ante portas est bellum, si inde non pellitur, jam intra mœnia erit, & arcem & Capitolium scandet: & in domos vestras vos persequetur. Biennio ante senatus delectum haberi, & educi exercitum in Algidum jussit. sedemus desides domi, mulierum ritu inter nos altercantes, præsenti pace læti, nec cernentes ex otio illo brevi multiplex bellum rediturum. His ego gratiora dictu alia esse scio: sed me vera pro gratis loqui, etsi meum ingenium non moneret, necessitas cogit. Vellem equidem vobis placere Quirites, sed multo malo vos salvos esse, qualicunque erga me animo futuri estis. Natura hoc ita comparatum est, ut qui apud multitudinem sua causa loquitur, gratior eo sit, cujus mens nihil præter publicum commodum videt.

nisi forte assentatores publicos, plebicolas istos, qui vos nec in armis, nec in ocio esse sinunt, vestra vos causa incitare & stimulare putatis: concitati, aut honori aut quaestui illis estis. & quia in concordia ordinum nullos se usquam esse vident, malae rei se quam nullius, turbarum ac seditionum duces esse volunt. Quarum rerum si vos taedium tandem capere potest, & patrum vestrosque antiquos mores vultis pro his novis sumere: nulla supplicia recuso, nisi paucis diebus hos populatores agrorum nostrorum fusos fugatosque castris exuero: & à portis nostris moenibusque ad illorum urbes hunc belli terrorem, quo nunc vos attoniti estis, transtulero. Raro alias tribuni popularis oratio acceptior plebi, quam tunc severissimi consulis fuit. Iuventus quoque, quae inter tales metus detrectationem militiae, telum acerrimum adversus patres habere solita erat, bellum & arma spectabat, & agrestium fuga, spoliatique in agris & vulnerati, foediora iis quae subjiciebantur oculis nunciantes, totam urbem ira implevêre. In senatum ubi ventum est, ibi vero in Quintium omnes versi, ut unum vindicem majestatis Romanae intueri, & primores patrum dignam dicere concionem imperio consulari, dignam tot consulatibus anteactis, dignam vita omni plena honorum saepe gestorum, saepius meritorum. alios consules aut per proditionem dignitatis patrum plebi adulatos, aut acerbe tuendo jura ordinis, asperiorem domando multitudinem fecisse: T. Quintium orationem memorem majestatis: patrum, concordiaeque ordinum, & temporum in primis habuisse. orare eum, collegamque, ut capesserent rempub. orare tribunos, ut uno animo cum consulibus bellum ab urbe ac moenibus propulsare vellent, plebemque obedientem in re tam trepida patribus praeberent. appellare tribunos, communem patriam, auxiliumque eorum implorare, vastatis agris, urbe prope oppugnata. Consensu omnium delectus decernitur, habeturque. Cum consules in concione pronunciassent, tempus non esse causas cognoscendi: omnes juniores postero die prima luce in campo Martio adessent: cognoscendis causis eorum qui nomina non dedissent, bello perfecto se daturos tempus: pro desertore futurum, cujus non probassent causam: omnis juventus affuit postero die. cohortes sibi quaeque centuriones legerunt, bini senatores singulis cohortibus praepositi. Haec omnia adeo mature perfecta accepimus, ut signa eo ipso die à quaestoribus ex aerario prompta, delataque in campum, quarta diei hora mota ex campo sint: exercitusque novus, paucis cohortibus veterum militum voluntate sequentibus, manserit ad decimum lapidem. insequens dies hostem in conspectum dedit, castraque ad Corbionem castris sunt conjuncta tertio die, cum ira Romanos, illos, cum toties rebellassent, conscientia culpae ac desperatio irritaret, mora dimicandi nulla est facta. In exercitu Romano cum duo consules essent potestate pari, quod saluberrimum in administratione magnarum rerum est, summa imperii concedente Agrippa penes collegam erat: & praelatus ille facilitati summittentis se comiter respondebat, communicando consilia laudesque, & aequando imparem sibi. In acie Quintius dextrum cornu, Agrippa finistrum tenuit: Sp. Posthumio Albo legato datur media acies tuenda: legatum alterum P. Sulpicium equitibus praeficiunt. Pedites ab dextro cornu egregie pugnavere, haud segniter resistentibus Volscis. P. Sulpicius per mediam hostium aciem cum equitatu perrupit. unde cum eadem reverti posset ad suos, priusquam hostis turbatos ordines reficeret, terga impugnare hostium satius visum

sit, momentoque temporis in aversam incursando aciem, ancipiti terrore dissipasset hostes, ni suo proprio eum prælio equites Volscorum & Æquorum exceptum aliquandiu tenuissent. Ibi vero Sulpicius negare cunctandi tempus esse, circumventos interclusosque ab suis vociferans, ni equestre prælium connixi omni vi perficerent: nec fugare equitem integrum, satis esse. conficerent equos, virosque, ne quis reveheretur inde ad prælium, aut integraret pugnam. non posse illos resistere sibi, quibus conferta peditum acies cessisset. Haud surdis auribus dicta. impressione una totum equitatum fudere, magnam vim ex equis præcipitavere: ipsos, equosque spiculis confodere. Is finis pugnæ equestris fuit. Tunc adorti peditum aciem, nuncios ad consules rei gestæ mittunt, ubi jam inclinabatur hostium acies. nuncius deinde & vincentibus Romanis animos auxit, & referentes gradum perculit Æquos. In media primum acie vinci cœpti, qua præmissus equitatus turbaverat ordines. sinistrum deinde cornu ab Quintio consule pelli cœptum. in dextro plurimum laboris fuit. Ibi Agrippa ætate viribusque ferox, cum omni parte pugnæ melius rem geri, quam apud se videret, accepta signa ab signiferis ipse inferre, quædam jacere etiam in confertos hostes cœpit. cujus ignominiæ metu concitati milites invasere hostem. ita æquata ex omni parte victoria est. Nuncius tum à Quintio venit, victorem jam se imminere hostium castris: nolle irrumpere antequam sciat debellatum, & in sinistro cornu esse. si jam fudisset hostes, conferret ad se signa, ut simul omnis exercitus præda potiretur. Victor Agrippa cum mutua gratulatione ad victorem collegam, castraque hostium venit. ibi paucis defendentibus, momentoque fusis, sine certamine in munitiones irrumpunt: præd[...] ingenti compotem exercit[...] suis etiam rebus recuper[...] quæ populatione agrorum a[...] sæ erant, reducunt. Triump[...] nec ipsos postulasse, nec d[...] tum iis ab senatu, accipio: [...] traditur causa spreti aut [...] sperati honoris. ego quant[...] in tanto intervallo tempor[...] conjicio, cum Valerio atque H[...] ratio consulibus, qui præ[...] Volscos & Æquos, Sabini eti[...] belli perfecti gloriam pepera[...] negatus ab senatu triumph[...] esset, verecundiæ fuit pro pa[...] dimidia rerum consulibus p[...] tere triumphum: ne, etiam si i[...] pertrassent, magis hominum r[...] tio, quam meritorum habi[...] videretur. Victoriam honesta[...] ex hostibus partam, turpe dom[...] de finibus sociorum judiciu[...] populi deformavit. Aricini at[...]que Ardeates de ambiguo agro cum sæpe bello certassent, multis invicem cladibus fessi, judicem populum Romanum cepere. Cum ad causam orandam venissent, concilio populi à magistratibus dato, magna contentione actum, jamque editis testibus, cum tribus vocari, & populum inire suffragium oporteret, consurgit P. Scaptius de plebe magno natu. *Et si licet*, inquit, *consules de rep. dicere, errare ego populum in hac causa non patiar*. Cum ut vanum eum negarent, consules. audiendum esse, vociferantemque prodi publicam causam, summoveri jussissent, tribunos appellat. Tribuni, ut fere semper reguntur à multitudine magis, quam regunt, dedere cupidæ audiendi plebi, ut quæ vellet, Scaptius diceret. Ibi infit, annum se tertium & octogesimum agere, & in eo agro de quo agitur, militasse non juvenem, sed vicesima jam stipendia merentem, cum ad Coriolos sit bellatum. eò se rem vetustate obliteratam, cæterum suæ memoriæ infixam, afferre agrum de quo ambigitur, finium Coriolanorum fuisse, captisque Cori[...]

olis, jure belli, publicum populi Romani factum. mirari se, quonam more Ardeates Aricinique, cujus agri jus nunquam usurpaverint, incolumi Coriolana re, eum se à populo Romano quem pro domino judicem fecerint, intercepturos sperent. Sibi exiguum vitæ tempus superesse: non potuisse se tamen inducere in animum, quin, quem agrum miles pro parte virili manu cepisset, eum senex quoque voce, qua una posset, vindicaret: magnopere se suadere populo, ne inutili pudore suam ipse causam damnaret. Consules cum Scaptium non silentio modo, sed cum assensu etiam audiri animadvertissent: deos hominesque testantes flagitium ingens fieri, patrum primores accersunt. cum his circumire tribunos, orare, ne pessimum facinus pejore exemplo admitterent, judices in suam rem litem vertendo, cum præsertim, etiam si fas sit curam emolumenti sui judicii esse, nequaquam tantum agro intercipiendo acquiratur, quantum amittatur alienandis injuria sociorum animis. nam famæ quidem ac fidei damna majora esse, quam quæ æstimari possent. Hoc legatos referre domum? hoc vulgari? hoc socios audire? hoc hostes? quo cum dolore hos? quo cum gaudio illos? Scaptione hoc concionali seni assignaturos putarent finitimos populos? clarum hac fore imagine Scaptium nomen: populum Romanum quadruplatoris, & interceptoris litis alienæ personam laturum. quem enim hoc privatæ rei judicem fecisse, ut sibi controversiam adjudicaret rem? Scaptium ipsum id quidem, etsi præmortui jam sit pudoris, non facturum. Hæc consules, hæc patres vociferantur. sed plus cupiditas, & auctor cupiditatis Scaptius valet. vocatæ tribus judicaverunt agrum publicum populi Romani esse. nec abnuitur ita fuisse, si ad judices alios itum foret. nunc haud sane quicquam bona causa elevatur dedecus judicii: idque non Aricinis Ardeatibusque quam patribus Romanis, fœdius atque acerbius visum. Reliquum anni quietum ab urbanis motibus, & externis mansit.

LIBER

LIBER IV.

BREVIARIUM.

LEx de connubio Patrum & plebis contentione patrib repugnantibus, perlata est à trib. pl. Aliquot annis r populi Rom. domi militiaque ab illis administrata sun Censores tunc primum creati sunt. Ager Ardeatinus R mani populi judicio ablatus, missis in eum colonis, restitu tus est. Cum fame populus Rom. laboraret: Sp. Melius e ques Romanus frumentum populo sua impensa largitus est & ob id factum conciliata sibi plebe, regnum affectans, C. Servilio Hala magistro equitum, jussu Quintii Cincinnati dictatoris occisus est. Legatis Romanis à Fidenatibu occisis, statuæ in rostris positæ sunt. Cornelius Cossus tribunus militum, occiso Tolumnio rege Vejentium, opima spolia secunda retulit. Mamercus Æmilius dictator censuræ honore, qui antea per quinquennium gerebatur: anni & sex mensium spatio finito, ob eam rem à censoribus notatus est. Fidenæ in potestatem redactæ: eoque coloni missi sunt, quibus occisis, Fidenates cum defecissent à Mamerco Æmilio dictatore victi sunt: & Fidenæ captæ. Conjuratio servorum oppressa est. Posthumius tribunus militum propter crudelitatem ab exercitu occisus. Stipendium ex ærario tum primum militibus datum. Res adversum Volscos & Vejentes, Fidenates & Faliscos gesta.

HOS secuti M. Genucius & P. Curiatius cõsules. Fuit annus domi forisque infestus. Anni namque principio & de connubio patrum & plebis C. Canulejus tribunus plebis rogationem promulgavit. qua contaminari sanguinem suum patres, confundique jura gentium rebantur: & mentio primo sensim illata à tribunis, ut alterum ex plebe consulem liceret fieri, eo processit deinde, ut rogationem novem tribuni promulgarent, ut populo potestas esset, seu de plebe, seu de patribus vellet, consules faciendi. Id vero si fieret, non vulgari modo cum infimis, sed prorsus auferri à primoribus ad plebem summum imperium credebant. Læti ergo audiere patres, Ardeatium populum ob injuriam agri abjudicari defecisse, & Vejentes depopulatos extrema agri Romani, & Volscos Æquosque ob communitam Verruginem fremere. adeo vel infelix bellum ignomi-

niosæ

niosæ paci præferebant. His itaque in majus etiam acceptis, ut inter strepitum tot bellorum conticescerent actiones tribunitiæ, delectus haberi, bellum, armaque vi summa apparari jubent, si quo intentius possit, quam T. Quintio consule apparatum sit. Tum C. Canulejus pauca in senatu vociferatus, nequicquam territando consules, avertere plebem à cura novarum legum, nunquam eos se vivo delectum habituros ante, quam ea quæ promulgata ab se collegisque essent, plebes scivisset: confestim ad concionem advocavit. Eodem tempore & consules senatum in tribunum, & tribunus populum in consules incitabat. Negabant consules jam ultra ferri posse furores tribunitios, ventum jam ad finem esse: domi plus belli concitari, quam foris. id adeo non plebis quam patrum, neque tribunorum magis quam consulum culpa accidere. cujus rei præmium sit in civitate, eam maximis semper auctibus crescere: sic pace bonos, sic bello fieri. maximum Romæ præmium seditionum esse: id & singulis universisque semper honori fuisse. Reminiscerentur quam majestatem senatus ipsi à patribus accepissent, quam liberis tradituri essent: ut quemadmodum plebs gloriari posset, se auctiorem amplioremque esse. finem ergo non fieri, nec futurum, donec quam felices seditiones, tam honorati seditionum auctores essent. Quas, quantasque res C. Canuleium aggressum? colluvionem gentium, perturbationem auspiciorum publicorum privatorumque afferre, ne quid synceri, ne quid incontaminati sit: ut discrimine omni sublato, nec se quisquam, nec suos noverit. quam enim aliam vim connubia promiscua habere, nisi ut ferarum prope ritu vulgentur concubitus plebis, patrumque? ut qui natus sit ignoret cujus sanguinis, quorum sacrorũ sit: dimidius patrũ sit, dimidius plebis, nec secũ quidẽ ipse concors. Parũ id videri, quod omnia divina humanaque turbentur, jam ad consulatum vulgi turbatores accingi & primo, ut alter consul ex plebe fieret, id modo sermonibus tentasse: nunc rogari, ut seu ex patribus, seu ex plebe velit, populus consules creet: & creaturos haud dubie ex plebe seditiosissimum quenque. Canulejos igitur Iciliosque consules fore. ne id Iupiter optimus maximus sineret, regiæ majestatis imperium eo recidere: & se millies morituros potius quam ut tantum dedecoris admitti patiantur. certum habere majores quoque si divinassent, concedendo omnia, non mitiorem in se plebem, sed asperiorem, alia ex aliis iniquiora postulando, cum prima impetrasset, futuram: primo quãlibet dimicationem subituros fuisse potius, quam eas leges sibi imponi paterentur. quia tunc cõcessum sit de tribunis, iterum cencessum esse. Finem non fieri posse, in eadem civitate tribunos plebis, & patres esse. aut hunc ordinem aut illum magistratum tollendum esse: potiusque sero, quã nunquam obviam eundum audaciæ temeritatique. illine ut impune primo discordias serentes, concitent finitima bella? deinde adversus ea quæ concitaverint, armari civitatem, defendique prohibeant? & cum hostes tantum non accersierint, exercitus conscribi adversus hostes non patiantur? sed audeat Canulejus in senatu proloqui, se, nisi suas leges tanquam victoris patres accipi sinant, delectum haberi prohibiturum. quid esset aliud, quam minari se proditurum patriam: oppugnari atque capi passurum? quid eam vocem animorum, non plebi Romanæ, sed Volscis & Æquis & Vejentibus allaturam? nonne Canuleio duce se speraturos Capitolium atque arcem scandere posse, si patribus tribuni cum jure ac majestate adempta, animos etiam eripuerint? Consules paratos esse duces prius adversus scelus civium, quam adversus hostium arma. Cum maxime hæc in

senatu agerentur, Canulejus pro legibus suis, & adversus consules, ita disseruit: *Quantopere vos Quirites contemnerent patres, quam indignos ducerēt, qui una secum urbe intra eadem mœnia viveretis, sæpe equidem & ante videor animadvertisse: nunc tamen maxime, quod adeo atroces in has rogationes nostras coorti sunt: quibus quid aliud quam admonemus, cives nos eorum esse, & si non easdem opes habere, eandem tamen patriam incolere? Altera connubium petimus, quod finitimis, externisque dari solet. nos quidem civitatem, quæ plus quam connubium est, hostibus etiam victis dedimus. Altera nihil novi ferimus, sed id quod populi est, repetimus atque usurpamus: ut quibus velit populus Rom. honores mandet. Quid tandem est, cur cœlum ac terras misceant? cur in me impetus modo pene in senatu sit factus? negent se manibus temperaturos? violaturosque denuncient sacrosanctam potestatem? Si populo Rom. liberum suffragium datur, ut quibus velit, consulatum mandet: & non præciditur spes plebejo quoque, si dignus summo honore erit, adipiscendi summi honoris, stare urbs hæc non poterit? de imperio actum est? Et perinde hoc valet, plebejusne consul fiat, tanquam servum aut libertinum aliquis consulem futurum dicat. Ecquid sentitis, in quanto contemptu vivatis? Lucis vobis hujus partem, si liceat, adimant. quod spiratis, quod vocem mittitis, quod formas hominum habetis, indignantur. quin etiam (si diis placet) nefas ajunt esse consulem plebejū fieri. Obsecro vos, si nō ad fastos, nō ad commentarios pontificū admittimur, ne ea quidem scimus, quæ omnes peregrini etiam sciunt, consules in locum regum successisse? nec aut juris aut majestatis quicquam habere, quod non in regibus ante fuerit? en unquam creditis fando auditum esse, Numam Pompilium non modo non patricium, sed ne civem quidem Romanum ex Sabino agro accitum, populi jussu, patribus auctoribus, Roma regnasse? L. deinde Tarquinium, [...] modo Romanæ, sed ne Italicæ [...] dem gentis; Demarati Corin[...] filium, incolam ab Tarquiniis, [...] vis liberis Anci, regem factu[...] Servium Tullium post hunc c[...] tiva Corniculana natum, pa[...] nullo, matre serva, ingenio [...] virtute regnum tenuisse? quid [...] nim de T. Tatio Sabino dica[...] quem ipse Romulus parens urb[...] in societatem regni accepit? Er[...] dum nullum fastiditur genus, [...] quo eniteret virtus, crevit im[...] perium Romanum. pœniteat nun[...] vos plebeii consulis, cum maje[...] res nostri advenas reges non fa[...] stidierint, & ne regibus qui[...] dem exactis clausa urbs fueri[...] peregrinæ virtuti. Claudian[...] certe gentem post reges exacto[...] ex Sabinis non in civitatem modo accepimus, sed etiam in patriciorum numerum. Ex peregrinóne patricius, deinde consu[...] fiat? civis Romanus si sit ex plebe, præcisa consulatus spes erit? Utrum tandem non credimus fieri posse, ut vir fortis ac strenuus, pace belloque bonus ex plebe, sit Numæ, L. Tarquinio, Servio Tullio similis? an ne si sit quidem ad gubernacula reipub. accedere eum patiemur? potiusque decemviris deterrimis mortalium, qui tum omnes ex patribus erant, quam optimis regum novis hominibus similes consules sumus habituri? At enim nemo post reges exactos de plebe consul fuit. Quid postea? nullane res nova institui debet? & quod nondum est factum (multa enim nondum sunt facta in novo populo) ea, ne si utilia quidem sint, fieri oportet? Pontifices, augures Romulo regnante nulli erant: ab Numa Pompilio creati sunt: census in civitate, & descriptio centuriarum, classiumque non erat: ab Servio Tullio est facta. consules nunquam fuerant, regibus exactis creati sunt. dictatoris nec imperiū, nec nomen fuerat: apud patres esse cœpit. tribuni plebis, ædiles, quæstores nulli erant: institutū est ut fierent. decemviros legibus scribendis*

dis intra decem hos annos & creavimus, & è republica sustulimus. Quis dubitat, quin in aeternum urbe condita, & in immensum crescente, nova imperia, sacerdotia, jura gentium hominumque instituantur? Hoc ipsum, ne connubium patribus cum plebe esset, non decemviri tulerunt paucis his annis, pessimo exemplo publico, cum summa injuria plebis? an esse ulla major aut insignior contumelia potest, quam partem civitatis velut contaminatam, indignam connubio haberi? quid est aliud, quam exilium intra eadem mœnia, quam relegationem pati? ne affinitatibus ne propinquitatibus immisceamur, cavent, ne societur sanguis. quid? hoc si polluit nobilitatem istam vestram, quam plerique oriundi ex Albanis & Sabinis, non genere nec sanguine, sed per cooptationem in patres habetis, aut ab regibus lecti aut post reges exactos jussu populi: sinceram servare privatis consiliis non poteratis, nec ducendo ex plebe, neque vestras filias sororesque enubere sinendo è patribus? Nemo plebejus patriciae virgini vim afferret, patriciorum ista libido est: nemo invitum pactionem nuptialem quenquam facere coegisset: verumenimvero lege id prohiberi, & connubium tolli patrum ac plebis, id demum contumeliosum plebi est. cur enim non confertis ne sit connubium divitibus ac pauperibus? quod privatorum consiliorum ubique semper fuit. ut in quam cuique fœmina convenisset domum, nuberet: ex qua pactus esset vir domo, in matrimonium duceret, id vos sub legis superbissimae vincula conjicitis, qua dirimatis societatem civilem, duasque ex una civitate faciatis. Cur non sancitis, ne vicinus patricio sit plebejus? ne eodem itinere eat? ne idem convivium ineat? ne in foro eodem consistat? quid enim in re est aliud? si plebejam patricius duxerit, si patriciam plebejus, quid juris tandem mutatur? nempe patrem sequuntur liberi. Nec quod nos ex connubio vestro petamus quicquam est, praeterquam ut hominum, ut civium numero simus, nec vos (nisi in contumeliam ignominiamque nostram certare juvat) quod contendatis quidquam est. Denique utrum tandem populi Romani, an vestrum, summum imperium est? regibus exactis utrum vobis dominatio, an omnibus aequa libertas parta est? Oportet licere populo Rom. si velit, jubere legem. an, ut quaeque rogatio promulgata erit, vos delectum pro pœna decernetis? & simul ego tribunus vocare tribus in suffragium cœpero, tu statim consul sacramento juniores adiges, & in castra educes? & minaberis plebi, minaberis tribuno? Quid? si non quantum ista minae adversus plebis consensum valerent, bis jam experti essetis? scilicet quia nobis consultum volebatis, certamine abstinuistis? an ideo non est dimicatum, quod quae pars firmior, eadem modestior fuit? Nec nunc erit certamen Quirites. animos vestros illi tentabunt semper, vires nō experientur. Itaq; ad bella ista, seu falsa seu vera sunt, consules, parata vobis plebs est, si connubiis redditis, unam hanc civitatem tandem facitis: si coalescere, si jungi miscerique vobis privatis necessitudinibus possunt: si spes, si aditus ad honores viris strenuis & fortibus datur: si in consortio, si in societate reip. esse: si, quod aequae libertatis est, invicem annuis magistratibus parere atque imperitare licet. Si haec impediet aliquis, ferte sermonibus & multiplicate fama bella: nemo est nomen daturus, nemo arma capturus, nemo dimicaturus pro superbis dominis, cum quibus nec in republica honorum, nec in privata connubii societas est. Cum in concionem & consules processissent, & res à perpetuis orationibus in altercationem vertissent, interroganti tribuno, cur plebejum consulem fieri non oporteret? ut fortasse vere, sic parum utiliter in praesens certamen respondit, quod nemo plebejus auspicia haberet: ideoque decemviros connubium diremisse, ne in incerta prole auspicia turbarentur. Plebs ad id maxime indignatione exarsit, quod auspicari tanquam invi-

visi diis immortalibus negarentur posse. Nec ante finis contentionum fuit, cum & tribunum acerrimum auctorem plebs nacta esset, & ipsa cum eo pertinacia certaret, quam victi tandem patres ut de connubio ferretur concessere: ita maxime rati contentionem de plebejis consulibus tribunos aut totam deposituros, aut post bellum dilaturos esse: contentamque interim connubio plebem, paratam delectui fore. Cum Canulejus victoria de patribus & plebis favore ingens esset, accensi alii tribuni ad certamē, pro rogatione sua summa vi pugnant: & crescente indies fama belli, delectum impediunt. Consules, cum per senatum, intercedentibus tribunis, nihil agi posset, consilia principum domi habebāt: apparebat autem, aut hostibus aut civibus de victoria concedendum esse. Soli ex consularibus Valerius atque Horatius non intererant consiliis. C. Claudii sententia consules armabat in tribunos: Quintiorum, Cincinnatique & Capitolini sententiæ abhorrebant à cæde, violandisque quos fœdere icto cum plebe sacrosanctos accepissent. Per hæc consilia eo deducta res est, ut tribunos militum consulari potestate promiscue ex patribus ac plebe creari sinerent, de consulibus creandis nihil mutaretur. eoque contenti tribuni, contenta plebs fuit. Comitia tribunis consulari potestate tribus creandis indicuntur. quibus indictis, extemplo quicunque aliquid seditiose dixerat, aut fecerat, quam maxime tribunitii & prehensare homines, & concursare toto foro candidati cœpere: ut patricios desperatio primo, irritata plebe, adipiscendi honoris, deinde indignatio, si cum his gerendus esset honos, deterreret. postremo, coacti tamen à primoribus petiere, ne cessisse possessione reipub. viderentur. Eventus eorum comitiorum docuit, alios animos in contentione libertatis dignitatisque, alios secundum deposita certamina incorru- pto judicio esse. tribunos enim omnes patricios creavit populus contentus eo, quod ratio habita plebejorum esset. Hanc modestiam, æquitatemque, & altitudinem animi ubi nunc in uno inveneris, quæ tum populi universi fuit? Anno trecentesimo decimo quam urbs Roma condita erat, primum tribuni militum pro consulibus magistratum ineunt, A. Sempronius Atratinus, L. Atilius, T. Cæcilius. quorum in magistratu concordia domi, pacem etiam foris præbuit. Sunt qui propter adjectum Æquorum Volscorumque bello & Ardeatium defectioni Vejens bellum, quia duo consules obire tot simul bella nequirent. tribunos militum tres creatos dicant, sine mentione promulgatæ legis de consulibus creandis ex plebe: & imperio & insignibus consularibus usos. Non tamen pro firmato jam stetit magistratus ejus jus, quia tertio mense quam inierunt, augurum decreto, perinde ac vitio creati, honore abiere: quod C. Curiatius, qui comitiis eorum præfuerat, parum recte tabernaculum cepisset. Legati ab Ardeatibus Romam venerunt, ita de injuria querentes, ut si demeretur ea, in fœdere atque amicitia mansuros restituto agro appareret. Ab senatu responsum est, judicium populi rescindi ab senatu non posse, præterquam quod nullo nec exēplo nec jure fieret, concordiæ etiam ordinum causa. si Ardeates sua tempora expectare velint, arbitriumque senatui levandæ injuriæ suæ permittant, fore ut postmodum gaudeant se iræ moderatos: sciantque patribus æque curæ fuisse, ne qua injuria in eos oriretur: ac ne orta, diuturna esset. Ita legati, cum se rem integram relaturos dixissent, comiter dimissi. Patricii, cum sine curuli magistratu resp. esset, coiere, & interregem creavere. Contentio, consulesne, an tribuni militum crearentur, in interregno rem dies complures tenuit. Interrex ac senatus, consu- lum

lum comitia. tribuni plebis, & plebs, tribunorum militum ut habeantur, tendunt. Vicerunt patres, quia & plebs patriciis seu hunc seu illum delatura honorem frustra certare supersedit: & principes plebis ea comitia malebant, quibus non haberetur ratio sui, quam quibus ut indigni præterirentur. Tribuni quoque plebis certamen sine effectu in beneficio apud primores patrum reliquere. T. Quintius Barbatus interrex consules creat L. Papyrium Mugilanum, L. Sempronium Atratinum. His consulibus cum Ardeatibus fœdus renovatum est. Idque monumenti est, consules eos illo anno fuisse, qui neque in annalibus priscis, neque in libris magistratuum inveniuntur. credo, quod tribuni militum initio anni fuerunt, eo, perinde ac si totum annum in imperio fuerint, suffectis his consulibus, prætermissa nomina consulum horum. Licinius Macer auctor est, & in fœdere Ardeatino & in linteis libris ad Monetæ inventos. Et foris, cum tot terrores à finitimis ostentati essent, & domi ociũ fuit. Hunc annum seu tribunos modo, seu tribunis suffectos consules quoque habuit, sequitur annus haud dubiis consulibus, M. Geganio Macerino iterum, T. Quintio Capitolino quintùm Coss. Idem hic annus censuræ initium fuit, rei à parva origine ortæ. quæ deinde tanto incremẽto aucta est, ut morum disciplinæque Romanæ penes eam regimen, senatus equitumque centuriæ, decoris dedecorisque discrimen sub ditione ejus magistratus, publicorum jus, privatorumque locorum, & vectigalia populi Rom. sub nutu atque arbitrio essent. Ortum autem initium rei est, quod in populo per multos annos incenso, neque differri census poterat: neque consulibus, cum tot populorum bella imminerent, operæ erat id negotium agere. Mentio illata ab senatu est, rem operosam, ac minime consularem, suo proprio magistratu egere: cui scribarum ministerium, custodiæque & tabularum cura, cui arbitrium formulæ censendi subjiceretur. Et patres quamquam rem parvam, tamen quo plures patricii magistratus in rep. essent, læti accepere id quod evenit, futurum credo etiam rati, ut mox opes eorũ qui præessent, ipsi honori jus majestatemque adjicerent. & tribuni (id quod tunc erat) magis necessariã, quam speciosi ministerii procurationẽ intuentes, ne parvis quoque reb. incommode adversarentur. haud sane tetendere. Cum à primoribus civitatis spretus honor esset: Papyrium, Semproniumque, quorum de consulatu dubitabatur, ut eo magistratu parum solidum consulatum explerent, censui agendo populus suffragiis præfecit. Censores ab re appellati sunt. Dum hæc Romæ geruntur, legati ab Ardea veniunt, pro veterrima societate, renovatoq; fœdere recenti auxilium prope eversæ urbi implorantes. Frui namq; pace optimo consilio cum populo Romano servata, per intestina arma non licuit, quorũ causa atq; initium traditur ex certamine factionum ortum, quę fuere, eruntq; pluribus populis magis exitio, quã bella externa, quam fames morbive, quæq; alia in deũm iras, velut ultima publicorum malorum vertunt. Virginem plebeii generis maxime forma notam petiere juvenes: alter virgini genere par, tutoribus fretus, qui & ipsi ejusdem corporis erant: nobilis alter, nulla re præterquam forma captus. adjuvabant eum optimatium studia, per quæ in domum quoque puellæ certamen partium penetravit. nobilis superior judicio matris esse, quæ quam splendidissimis nuptiis jungi puellam volebat. tutores in ea quoque re partium memores, ad suum tendere. Cum res peragi intra parietes nequisset, ventũ in jus est. postulatu audito matris tutorũq; magistratus secundũ parentis arbitriũ dãt jus nuptiarũ. Sed vis potẽtior fuit: namq; tutores inter suę partis homines de injuria decreti palam in

foro

foro concionati, manu facta virginē ex domo matris rapiunt. adversus quos infestior coorta optimatium acies sequitur accensum injuria juvenem. fit prælium atrox. Pulsa plebs, nihil Romanæ plebi similis, armata ex urbe profecta, colle quodam capto, in agros optimatium cum ferro ignique excursiones facit. urbem quoque omnis etiam expertem ante certaminis, multitudine opificum ad spem prædæ evocata, obsidere parat. nec ulla species cladesque belli abest, velut contacta civitate rabie duorum juvenum, funestas nuptias ex occasu patriæ petentium. Parum parti utrique domi armorum bellique est visum. optimates Romanos ad auxilium urbis obsessæ, plebs ad expugnandam secum Ardeam Volscos excivere. Priores Volsci duce Æquo Cluilio Ardeam venerunt, & mœnibus hostium vallum objecere. Quod ubi Romam est nunciatum, extemplo M. Geganius consul cum exercitu profectus, tria millia passuum ab hoste locum castris cepit, præcipitique jam die curare corpora milites jubet. quarta deinde vigilia signa profert: cœptumque opus adeo approperatum est, ut sole orto Volsci firmiore se munimento ab Romanis circumvallatos, quam à se urbem viderent. & alia parte consul muro Ardeæ brachium immiserat, qua ex oppido sui commeare possent. Volscus imperator, qui ad eam diem non commeatu præparato, sed ex populatione agrorum rapto in diem frumento aluisset militem: postquam septus vallo, repente inops omnium rerum erat, ad colloquium consule evocato, si solvendæ obsidionis causa venerit Romanus, abducturum se inde Volscos ait. Adversus ea consul, victis conditiones accipiendas esse, non ferendas, respondit: neque ut venerint ad oppugnandos socios populi Romani suo arbitrio, ita abituros Volscos esse, dedi imperatorem, arma poni jubet, fatentes victos se esse, & imperio parere: aliter tam ab

euntibus, quam manentibu[s] hostem infensum, victoriam [po]tius ex Volscis, quam pacem i[n]/ quam Romam relaturum. Vol[sci] exiguam spem in armis ponente[s], alia undique abscissa, cum tenta[s]sent: præter cætera adversa, lo[co] quoque iniquo ad pugnam co[n]gressi, iniquiore ad fugam, cu[m] ab omni parte cæderentur, a[d] preces à certamine versi, dedit[o] imperatore, traditisque armi[s], sub jugum missi, cum singulis vestimentis ignominiæ cladisque pleni dimittuntur. & cum haud procul urbe Tusculo consedissent, vetere Tusculanorum o[dio] inermes oppressi dederun[t] pœnas, vix nunciis cædis relictis. Romanus consul Ardeæ turbatas seditione res, principibus ejus motus securi percussis, bonisque eorum in publicum Ardeatium redactis, composuit. Demptamque injuriam judicii tanto beneficio populi Romani Ardeates credebant. senatui superesse aliquid ad delendum publicæ avaritiæ monumentum videbatur. Consul triumphans in urbem rediit, Cluilio Volscorum duce ante currum ducto, prælatisque spoliis, quibus dearmatum exercitum hostium sub jugum miserat. Æquavit, quod haud facile est, Quintius consul togatus armati gloriam collegæ: qua concordiæ pacisque domesticam curam, jura infimis summisque moderando, ita tenuit, ut eum & patres severum consulem, & plebs satis comem crediderint: & adversus tribunos auctoritate plus quam certamine tenuit. quinq; cōsulatus eodem tenore gesti, vitaq; omnis consulariter acta, verendū pene ipsum magis quam honorem faciebant. eo tribunorum militarium nulla mentio his consulibus fuit. Consules creant M. Fabium Vibulanum, Posthumium Ebutium Cornicinem. Fabius & Ebutius cōsules, quo majori gloriæ rerū domi forisq; gestarū succedere se cernebant, maxime autē memorabilē annū apud finitimos socios hostesque

hostesque esse, quod Ardeatibus in re præcipiti tanta foret cura subventum: eo impensius ut delerent prorsus ex animis hominum infamiam judicii, senatusconsultum fecerunt, ut quoniam civitas Ardeatium intestino tumultu redacta ad paucos esset, coloni eo præsidii causa adversus Volscos scriberentur. Hoc palam relatum in tabulas, ut plebem tribunosque falleret, judicii rescindendi consilium initum. consenserant autem, ut multo majore parte Rutulorum colonorum, quam Romanorum scripta. nec ager ullus divideretur, nisi is qui interceptus judicio infami erat: nec ulli prius Romano ibi, quam omnibus Rutulis divisus esset, gleba ulla agri assignaretur. Sic ager ad Ardeates rediit. Triumviri ad coloniam Ardeam deducendam creati, Agrippa Menenius, T. Clœlius Siculus, M. Ebutius Helua. Qui præter minime populare ministerium agro assignando sociis, quem populus Romanus suum judicasset, cum plebem offendissent, ne primoribus quidem patrum satis accepti, quod nihil gratiæ cujusquam dederant: vexationes, ad populum jam die dicta ab tribunis, colonis adscripti remanendo in colonia, quam testem integritatis justitiæque habebant, vitavere. Pax domi forisque fuit & hoc & insequenti anno. C. Furio Pacilio, & M. Papyrio Crasso Coss. Ludi ab decemviris per secessionem plebis à patribus ex senatusconsulto voti, eo anno facti sunt. Causa seditionum nequicquam à Petilio quæsita: qui tribunus plebis iterum ea ipsa denunciando factus, neque ut de agris dividendis plebi referrent consules ad senatum, pervincere potuit: & cum magno certamine obtinuisset ut consulerentur patres, consulum an tribunorum placeret comitia haberi, consules creari jussi sunt. ludibrioque erant minæ tribuni denunciantis se delectum impeditu-rum: cum quietis finitimis, neque belli apparatu opus esset. Sequitur hanc tranquillitatem rerum annus Proculo Geganio Macerino, L. Menenio Lanato Coss. multiplici clade ac periculo insignis, seditionibus, fame, regno prope per largitionis dulcedinem in cervices accepto. Vnum abfuit bellum externum: quo si aggravatæ res essent, vix ope deorum omnium res sisti potuisset. Cœpere à fama mala, seu adversus annus frugibus fuit: seu dulcedine concionum & urbis, deserto agrorum cultu. nam utrunque traditur: & patres plebem desidem, & tribuni plebis nunc fraudem, nunc negligentiam consulum, accusabant. Postremo perpulere plebei, haud adversante senatu, ut L. Minucius præfectus annonæ crearetur: felicior in eo magistratu ad custodiam libertatis futurus, quam ad curationem ministerii sui: quanquam postremo annonæ quoque levatæ haud immeritam & gratiam & gloriam tulit. Qui cum multis circa finitimos populos legationibus terra marique nequicquam missis (nisi quod ex Hetruria haud ita multum frumenti advectum est) nullum momentum annonæ fecisset: & revolutus ad dispensationem inopiæ, profiteri cogendo frumentum, & vendere quod usui menstruo superesset: fraudandoque parte diurni cibi servitia: criminando inde, & objiciendo iræ populi frumentarios, acerba inquisitione aperiret magis quam levaret inopiam: multi ex plebe spe amissa potius quam ut cruciarentur trahendo animam, capitibus obvolutis se in Tiberim præcipitaverunt. Tum Sp. Melius ex equestri ordine, ut illis temporibus prædives rem utilem, pessimo exemplo, pejore consilio est aggressus. frumento namque ex Hetruria privata pecunia per hospitum clientiumque ministeria coempto (quæ credo ipsa res ad levandam publica cura annonam impedimento fuerat) largitiones frumenti facere instituit: plebemque hoc munere delinitam, quacunque incederet, conspectus, e-

latus-

latuſque ſupra modum hominis privati, ſecum trahere, haud dubium conſulatum ei favore ac ſpe deſpondentem. Ipſe, ut eſt humanus animus inſatiabilis, eo quod fortuna ſpondet, ad altiora & non conceſſa tendere: & quoniam conſulatus quoque eripiendus invitis patribus eſſet, de regno agitare. id unum dignum tanto apparatu conſiliorum, & certamine, quod ingens exudandum eſſet, præmium fore. Iam comitia conſularia inſtabant: quæ res eum necdum compoſitis maturiſve conſiliis, oppreſſit. Conſul ſextum creatus T. Quintius Capitolinus, minime opportunus vir novanti res: collega additur ei Agrippa Menenius, cui Lanato erat cognomen, & L. Minucius præfectus annonæ, ſeu refectus, ſeu quo ad res poſceret, in incertum creatus. nihil enim conſtat, niſi in libros linteos utroque anno relatum inter magiſtratus præfecti nomen. Hic Minucius eandem reipub. curationem agens, quam Melius privatim agendam ſuſceperat: cum in utraque domo genus idem hominum verſaretur, rem compertam ad ſenatum defert, tela in domum Melii conferri, eumque conciones domi habere, ac non dubia regni conſilia eſſe. tempus agendæ rei nōdum ſtare. cętera jã conveniſſe: & tribunos mercede emptos ad prodendam libertatem: & partita ducibus multitudinis miniſteria eſſe. ſerius ſe pene, quam tutum fuerit, ne cujus incerti vanique auctor eſſet, ea deferre. Quæ poſtquam ſunt audita, & undique primores patrum & prioris anni conſules increparent, quod eas largitiones, cœtuſque plebis in privata domo paſſi eſſent fieri: & novos conſules, quod ex pectaſſent donec à præfecto annonæ tanta res ad ſenatum deferretur, quæ conſulem non auctorem ſolum deſideraret, ſed etiam vindicem: tum T. Quintius conſules immerito increpari ait, qui conſtricti legibus de provocatione ad diſſolvendum imperium latis, ne-

quaquam tantum virium i
giſtratu ad eam rem pro a
tate vindicandam, quantum
mi haberent. opus eſſe non
ſolum viro, ſed etiam liber
ſolutoque legum vinculis. I
ſe dictatorem L. Quintium
cturum: ibi animum parem
tæ poteſtati eſſe. Approban
cunctis, primo Quintius ab
re: & quid ſibi vellent,
tare. qui ſe ætate exacta
te dimicationi objicerent?
cum undique plus in illo ſeni
nimo non conſilii modo, ſed
iam virtutis eſſe, quam in om
bus aliis, dicerent, laudibu
haud immeritis onerarent,
conſul nihil remitteret: pre
tus tandem deos immortales C
cinnatus, ne ſenectus ſua in
trepidis rebus damno dedecor
reip. eſſet, dictator à conſule
citur. ipſe deinde C. Servili
Halam magiſtrum equitum d
cit. Poſtero die diſpoſitis pr
ſidiis cum in forum deſcendiſſe
converſaque in eum plebs nov
tate rei ac miraculo eſſet:
Meliani, atque ipſe dux eorun
in ſe intentam vim tanti impe
rii cernerent: expertes conſilio
rum regni, qui tumultus, quo
bellum repens aut dictatorian
majeſtatem, aut Quintium poſ
octogeſimum annum rectore rei
pub. quæſiſſet, rogitarent: miſ
ſus ab dictatore Servilius magi
ſter equitum ad Melium, Voca
te, inquit, dictator. Cum pa
vidus ille quid vellet, quæret:
Serviliuſque, cauſam dicendam
eſſe proponeret, crimenque à
Minucio delatum ad ſenatum
diluendum: tunc Melius recipere ſe in catervam ſuorum, & primum circunſpectans tergiverſari: poſtremo cum apparitor juſſu magiſtri equitum eum duceret, ereptus à circumſtantibus, fugienſque fidem plebis Romanæ implorare, & opprimi ſe conſenſu patrum dicere, quod plebi benigne feciſſet: orare, ut opem ſibi ultimo in diſcrimine ferrent, neve ante oculos ſuos trucidari ſinerent: Hæc

eum vociferantem assecutus Ahalа Servilius obtruncat: resperfusque cruore obtruncati, stipatus caterva patriciorum juvenum dictatori renunciat: vocatum ad eum Melium, repulso apparitore concitantem multitudinem, poenam meritam habere. Tum dictator, *Macte virtute*, inquit, *C. Servili esto, liberata repub.* Tumultuantē deinde multitudinem incerta existimatione facti ad cōcionem vocari jussit: & Melium cæsum pronunciavit, etiam si regni crimine insons fuerit: qui vocatus à magistro equitum ad dictatorem non venisset, se ad causam cognoscendam consedisse: qua cognita habiturum fuisse Melium similē causæ fortunam. vim parantem ne judicio se committeret, vi coercitum esse. nec cum eo tanquam cum cive agendum fuisse, qui natus in libero populo, inter jura, legesque ex qua urbe reges exactos sciret: eodemque anno sororis filios regis, & liberos consulis liberatoris patriæ, propter pactionem indicatam recipiendorum in urbem regum, à patre securi esse percussos: ex qua Collatinum Tarquinium consulem nominis odio abdicare se magistratu, atque exulare jussum: in qua de Sp. Cassio post aliquot annos propter consilia inita de regno, supplicium sumptum: in qua nuper decemviros bonis, exilio, capite multatos ob superbiam regiam: in ea Sp. Melius spem regni conceperit, & quis homo? quanquam nullam nobilitatem, nullos honores, nulla merita cuiquam ad dominationem pandere viam: sed tamen Claudios, Cassios, consulatibus, decemviratibus suis, majorumque honoribus, splendore familiarum sustulisse animos, quo nefas fuerit, Sp. Melium, cui tribunatus plebis magis optandus quam sperandus fuerit, frumentarium divitem, vilibus farris libris sperasse libertatem se civium suorum emisse: ciboque objiciendo ratum victorem finitimorum omnium populum in servitutem perlici posse: ut quem senatorem concoquere civitas vix posset, regem ferret, Romuli conditoris ab diis orti, recepti ad deos, insignia atque imperium habentem, non pro scelere id magis, quam pro monstro habendum. Nec satis esse sanguine ejus expiatum, nisi tecta parietesque, intra quæ tantum amentiæ conceptum esset, dissiparentur, bonaque contacta pretiis regni mercandi, publicarentur. Iubere itaque quæstores vendere ea bona, atque in publicum redigere. Domum deinde, ut monumento area esset oppressæ nefariæ spei, dirui extemplo jussit. id Æquimelium appellatum est. L. Minucius bove aurato extra portam tergeminam est donatus, ne plebe quidem invita, quia frumentum Melianum assibus in modios æstimatum plebi divisit. Hunc Minucium apud quosdam auctores transisse à patribus ad plebem, undecimumque tribunum plebis cooptatum, seditionem motam ex Meliana cæde, sedasse invenio. Cæterum vix credibile est, numerum tribunorum patres augeri passos: idque potissimum exemplum à patricio homine introductum: nec deinde id plebem concessum semel obtinuisse, aut certe tentasse, sed ante omnia refellit falsum imaginis titulum, paucis ante annis lege cautum, ne tribunis collegam cooptare liceret. Q. Cæcilius, Q. Iunius, Sex. Titinius, soli ex collegio tribunorum neque tulerant de honoribus Minucii legem: & criminari nunc Minucium, nunc Servilium apud plebem, querique indignam necem Melii non destiterant. pervicerunt igitur, ut tribunorum militum potius quam consulum comitia haberentur: haud dubii, quin sex lectis (tot enim jam creari licebat) & plebeji aliqui profitendo se ultores fore Melianæ cædis crearentur. Plebs quanquam agitata multis eo anno & variis motibus erat, nec plures quam tres tribunos consulari potestate creavit, & in iis L. Quintium Cincinnati filium: ex cujus

dicta-

dictaturæ invidia tumultus quærebatur: prælatus suffragiis Quintio Mamercus Æmilius, vir summæ dignitatis, L. Iulium tertium creant. in horum magistratu Fidenæ colonia Romana ad Lartem Tolumnium Veientiū regem ac Vejentes defecere. majus additum defectioni scelus. C. Fulcinium, C. Iulium Tullum, Sp. Nautium, L. Roscium, legatos Romanos, causam novi consilii quærentes, jussu Tolumnii interfecerunt. levant quidam regis facinus. in tesserarum prospero jactu vocem ejus ambiguam, ut occidi jussisse videretur, à Fidenatibus exceptam, causam mortis legatis fuisse. rem incredibilem: interventu Fidenatium novorum sociorum consulentium de cæde ruptura jus gentium, non aversum ab intentione lusus animum: nec deinde in horrorem versum facinus. propius est fidem, obstringi Fidenatium populum, ne respicere spem ullam ab Romanis posset conscientia tanti sceleris, voluisse. Legatorum qui Fidenis cæsi erant, statuæ publice in Rostris positæ sunt. Cum Vejentibus Fidenatibusque præterquam finitimis populis ab causa etiam tam nefanda bellum exorsis, atrox dimicatio instabat. Itaque ad curam summæ rerum quieta plebe, tribunisque ejus, nihil controversiæ fuit, quin consules crearentur M. Geganius Macerinus tertium. & L. Sergius, Fidenas. à bello credo quod deinde gessit, appellatus. hic enim primus cis Anienem cum rege Vejentium secundo prælio conflixit: nec incruentam victoriam retulit. Major itaque ex civibus amissis dolor, quam letitia fusis hostibus fuit, & senatus, ut in trepidis rebus, dictatorem dici Mamercum Æmilium jussit: is magistrum equitum ex collegio prioris anni, quo simul tribuni militum consulari potestate fuerant, L. Quintium Cincinnatum, dignum parente juvenem, dixit. Ad delectum, à consulibus habitum centuriones veteres belli periti adjecti: &

numerus amissorum proxima
gna expletus. Legatos, Quin
Capitolinum, & M. Fabium
bulanum sequi se dictator j
Cum potestas major, tum vir
que potestati par, hostes ex
Romano trans Anienem sub
vere: collesque inter Fidenas
que Anienem ceperunt, refe
tes castra: nec ante in campos
gressi sunt, quam legiones aux
Faliscorum venerunt. tum dem
castra Hetruscorum pro mœnib
Fidenarum posita. Et dictator R
manus haud procul inde ad co
fluentes consedit in utriusque
pis amnis, qua sequi munimen
poterat, vallo interposito, pos
ro die in aciem eduxit. Inter h
stes variæ fuere sententiæ. Fal
scus procul ab domo militiam a
gre patiens, satisque fidens sib
poscere pugnam: Vejenti Fiden
tique plus spei in trahendo bell
esse. Tolumnius, quanquam suo
rum magis placebant consilia, n
longinquam militiam paterentu
Falisci, postero die se pugnatu
rum edicit. dictatori ac Romanis, quod detrectasset pugnam hostis, animi accessere. posteroque die jam militibus castra urbemque se oppugnaturos frementibus, ni copia pugnæ fiat, utrinque acies intra bina castra in medium campi procedunt. Vejens multitudine abundans, qui inter dimicationem castra Rom. aggrederentur, post montes circummisit. Trium populorum exercitus ita stetit instructus, ut dextrum cornu Vejentes, sinistrum Falisci tenerent, medii Fidenates essent. Dictator dextro cornu adversus Faliscos, sinistro contra Vejentem Capitolinus Quintius intulit signa: ante mediam aciem cum equitatu magister equitum processit. Parumper silentium & quies fuit: nec Hetruscis, nisi cogerentur, pugnam inituris: & dictatore arcem Romanam respectante, ut ab auguribus simul aves rite admisissent, ex composito tolleretur signum. quod ubi conspexit, primos equites cla-

clamore sublato in hostem emisit, secuta peditum acies ingenti vi conflixit. nulla parte legiones Etruscæ sustinuêre impetum Romanorum. eques maxime resistebat, equitumque longe fortissimus ipse rex ab omni parte effuse sequentibus obequitans Romanis, trahebat certamen. Erat tum inter equites tribunus militum A. Cornelius Cossus, eximia pulchritudine corporis animo ac viribus par: memorque generis, quod amplissimum acceptum majus auctiusque reliquit posteris. Is cum ad impetum Tolumnii, quacunque se intendisset, trepidantes Romanas videret turmas, insignemque eum regio habitu volitantem tota acie cognovisset: *Hiccine est*, inquit, *ruptor fœderis humani, violatorque gentium juris? jam ego hanc mactatam victimam (si modo sancti quicquam in terris esse dii volunt) legatorum Manibus dabo.* Calcaribus subditis, infesta cuspide in unum fertur hostem. quem cum ictum equo dejecisset, confestim & ipse hasta innixus, se in pedes excipit. assurgentem ibi regem umbone resupinat, repetitumque sæpius cuspide ad terram affixit. tum exsangui detracta spolia, caputque abscissum victor spiculo gerens, terrore cæsi regis hostes fundit. Ita equitum quoque fusa acies, quæ una fecerat anceps certamen. Dictator fugatis legionibus instat: & ad castra compulsos cædit. Fidenatium plurimi locorum notitia effugere in montes. Cossus Tiberim cum equitatu trãsvectus, ex agro Vejentano ingentem detulit prędam ad urbem. Inter prælium & ad castra Romana pugnatum est, adversus partem copiarum ab Tolumnio, ut ante dictum est, ad castra missam. Fabius Vibulanus corona primum vallum defendit: intentos deinde hostes in vallum, egressus dextra principali cum triariis repente invadit. quo pavore injecto, cædes minor, quia pauciores erant: fuga non minus trepida, quam in acie fuit. Omnibus locis re bene gesta, dictator senatusconsulto, jussuq; populi triumphans in urbem rediit. Longe maximum triumphi spectaculum fuit. Cossus, spolia opima regis interfecti gerens, in eum milites carmina incondita, æquantes eum Romulo, canere. Spolia in æde Iovis Feretrii prope Romuli spolia, quæ prima opima appellata sola ea tempestate erant, cum solenni dedicatione dono fixit. averteratque in se à curru dictatoris civium ora, & celebritatis ejus diei fructum prope solus tulerat. Dictator coronam auream libræ pondo ex publica pecunia populi jussu in Capitolio Iovi donum posuit. Omneis ante me auctores secutus, A. Cornelium Cossum tribunum militum secunda spolia opima Iovis Feretrii templo intulisse, exposui. Cæterum prætorquam quod ea rite opima spolia habentur, quæ dux duci detraxerit, nec ducem novimus, nisi cujus auspicio bellum geritur, titulus ipse spoliis inscriptus, illos, meque arguit, consulem ea Cossum cepisse. Hoc ego cum Augustum Cæsarem templorum omnium conditorem aut restitutorem, ingressum ædem Feretrii Iovis, quam vetustate dilapsam refecit, se ipsum in thorace linteo scriptum legisse audissem: prope sacrilegium ratus sum, Cossum spoliorum suorum, Cæsaremque ipsius templi auctorem subtrahere testem, qui si ea in re sit error, quod tam veteres annales, quodque magistratuum libri, quos linteos in æde repositos Monetæ, Macer Licinius citat identidem auctores, septimo post demum anno cum T. Quintio Penno A. Cornelium Cossum consulem habeant: existimatio communis omnibus est: nam etiam illud accedit, ne tam clara pugna in eum annum transferri posset, quod imbelle triennium fermè pestilentia, inopiaque frugum circa A. Cornelium consulem fuit: adeo ut quidam annales velut funesti, nihil præter nomina consulum suggerant. tertius ab cons. Cossi annus tribunum

bunū eum militum consulari potestate habet: eodem anno magistrum equitum, quo in imperio alteram insignem edidit pugnam equestrem. ea libera conjectura est. sed (ut ego arbitror) vana. versare in omnes opiniones licet: cum auctor pugnę recentibus spoliis in sacra sede positis, Iovem prope ipsum, cui vota erant, Romulumque intuens, haud spernendos falsi tituli testes, sese A. Cornelium Cossum consulem scripserit. M. Corielio Maluginense, L. Papyrio Crasso consulibus, exercitus in agrum Veientem ac Faliscum ducti: prædæ abactæ hominum, pecorumque, hostis in agris nusquam inventus, neque pugnandi copia facta. urbes tamen non oppugnatæ: quia pestilentia populum invasit. Et seditiones domi quæsitæ sunt, nec motæ tamen, ab Sp. Melio tribuno plebis. qui favore nominis moturum se aliquid ratus, & Minucio diem dixerat: & rogationem de publicandis bonis Servilii Halæ tulerat: falsis criminibus à Minucio circumventum Melium arguens: Servilio cædem civis indemnati objiciens, quæ vaniora ad populum ipso auctore fuere. Cæterum magis vis morbi ingravescens curæ erat, terroresque ac prodigia, maxime quod crebris motibus terræ ruere in agris nunciabantur tecta. Obsecratio itaque à populo duumviris præeuntibus est facta. Pestilentior inde annus C. Iulio iterum, & L. Virginio consulibus, tantum metum vastitatis in urbe agrisq; fecit, ut non modò prædandi causa quisquam ex agro Romano non exiret, bellive inferendi memoria patribus aut plebi esset: sed ultro Fidenates, qui se primo aut oppido, aut montibus, aut muris tenuerant, populabundi descenderent in agrum Romanum. deinde Veientium exercitu accito (nam Falisci perpelli ad instaurandum bellum, neque clade Romanorū, neque sociorum precibus potuere) duo populi transiere Anienem: atq; haud procul Collina porta signa habuere. Trepidatum itaque non in agris magis quam in urbe est. Iulius consul in aggere murisque explicat copias: à Virginio senatus in æde Quirini consulitur. dictatorem dici A. Servilium placet, cui Prisco alii, alii Structo fuisse cognomen tradunt. Virginius dum collegā consuleret moratus, permittente eo, nocte dictatorem dixit. is sibi magistrum equitum Posthumium Ebutiū Helvam dicit. Dictator omnes luce prima extra portam Collinam adesse jubet, quibuscunq; vires suppetebant ad arma ferenda, præsto fuere: signa ex ærario prompta feruntur ad dictatorem. Quæ cum agerentur, hostes in loca altiora concessere. eo dictator agmine infesto subit: nec procul Nomento signis collatis fudit Hetruscas legiones; compulit inde in urbem Fidenas, valloq; circumdedit. sed neque scalis capi poterat urbs alta, & munita: neq; in obsidione vis ulla erat: quia frumentum non necessitati modo satis, sed copiæ quoque abunde ex ante convecto sufficiebat. Ita expugnādi pariter cogendiq; ad deditionē spe amissa, dictator in locis propter propinquitatem notis, ab aversa parte urbis maxime neglecta, quia suapte natura tutissima erat, agere in arcem cuniculum instituit. ipse diversissimis locis subeundo ad mœnia quadrifariam diviso exercitu, qui alii aliis succederent ad pugnam, continenti die ac nocte prælio ab sensu operis hostes avertebat: donec perfosso à castris monte, erecta in arcem via est, intentisque Hetruscis ad vanas à certo periculo minas, clamor supra caput hostilis captam urbem ostendit. Eo anno C. Furius Pacilius, & M. Geganius Macerinus censores villam publicam in campo Martio probaverunt: ibique primum census populi est actus. Eosdem consules in sequenti anno refectos, Iulium tertium, Virginium iterum, apud Macrum Licinium invenio. Valerius Antias & Q. Tubero M. Manlium & Q. Sulpicium consules in eum annum

edunt. ceterum in tam discrepanti editione & Tubero & Macer libros linteos auctores profitentur: neuter tribunus militum eo anno fuisse, traditum à scriptoribus antiquis dissimulat. Licinio libros haud dubie sequi linteos placet: & Tubero incertus veri est. sed inter cætera vetustate incomperta, hoc quoque in incerto positum. Trepidatum in Hetruria est post Fidenas capta, non Vejentibus solum exterritis metu similis excidii, sed etiam Faliscis, memoria initi primo cum iis belli: quanquam rebellantibus non affuerant. Igitur cum duæ civitates legatis circa XII. populos missis impetrassent, ut ad Voltumnæ fanum indiceretur omni Hetruriæ concilium: velut magno inde tumultu imminente, senatus Mamercum Æmilium dictatorem iterum dici jussit. Ab eo A. Posthumius Tubertus magister equitum est dictus, bellumque tanto majore quam proximo conatu apparatum est, quanto plus erat ab omni Hetruria periculi, quàm ab duobus populis fuerat. Ea res aliquanto expectatione omnium tranquillior fuit. Itaque cum renunciatum à mercatoribus esset, negata Vejentibus auxilia, jussosque suo consilio bellum initum, suis viribus exequi: nec adversarum rerum quærere socios, cum quibus spem integram communicati non sint: tum dictator, ne nequicquam creatus esset, materia quærendæ bello gloriæ adempta, in pace aliquid operis edere, quod monumentum esset dictaturæ, cupiens, censuram minuere parat: seu nimiam potestatem ratus, seu non tam magnitudine honoris quam diuturnitate offensus. Concione itaque advocata, rempub. foris gerendam ait. tutaque omnia præstanda deos immortales suscepisse: se quod intra muros agendum esset, libertati populi Rom. consulturum. maximam autem ejus custodiam esse, si magna imperia diuturna non essent: & temporis modus imponeretur, quibus juris imponi non posset. Alios magistratus annuos esse: quinquennalem censuram gravem esse: iisdem per tot annos magna parte vitæ obnoxios vivere. se legem laturum, ne plus quam annua ac semestris censura esset. Consensu ingenti populi legem postero die pertulit. *Et ut reipsa*, inquit, *sciatis Quirites, quam mihi diuturna non placeant imperia: dictatura me abdico.* Deposito suo magistratu, modo aliorum magistratui imposito, fine alteri, cum gratulatione ac favore ingēti populi domum est reductus. Censores ægre passi, Mamercum, quod magistratum populi Rom. minuisset, tribu moverunt, octuplicatoque censu ærarium fecerunt. Quam rem ipsum ingenti animo tulisse ferunt: causam potius ignominiæ intuentem, quàm ignominiam: primores patrum, quanquam diminutum censuræ jus voluissent, exemplo acerbitatis censoriæ offensos: quippe cum se quisque diutius ac sæpius subjectum censoribus fore cerneret, quam censuram gesturum. Populi certe tanta indignatio coorta dicitur, ut vis à censoribus nullius auctoritate, præterquam ipsius Mamerci deterreri quiverit. Tribuni plebis assiduis concionibus prohibendo consularia comitia, cum res prope ad interregnum perducta esset, evicere tandem, ut tribuni militum consulari potestate crearentur. victoriæ præmium, quod petebatur. ut plebejus crearetur, nullum fuit: omnes patricii creati sunt, M. Fabius Vibulanus, M. Folius, L. Sergius Fidenas. Pestilentia eo anno aliarum rerum ocium præbuit. ædes Apollini pro valetudine populi vota est. multa duumviri ex libris, placandæ deûm iræ, avertendæque à populo pestis causa, fecere. magna tamen clades in urbe agrisque, promiscue hominum pecorumque pernicie accepta. Famem cultoribus agrorum timētes, in Hetruriam, Pomptinumque agrum & Cumas, postremo in Siciliam quoque frumenti causa misere. Consularium comitiorum

rum nulla mentio habita est. Tribuni militum consulari potestate omnes patricii creati sunt, L. Pinarius Mamercus, L. Furius Medullinus, Sp. Posthumius Albus. Eo anno vis morbi levata: neque à penuria frumenti, quia ante provisum erat, periculum fuit. Consilia ad movenda bella in Volscorum Æquorumque conciliis, & in Hetruria ad fanum Voltumnæ agitata. Ibi prolatæ in annum res, decretoque cautum, ne quod ante concilium fieret: nequicquam Vejente populo querente eandem qua Fidenæ deletæ sint, imminere Veiis fortunam. Interim Romæ principes plebis jam diu nequicquam imminentes spei majoris honoris, dum foris ocium esset, cœtus indicere in domos tribunorum plebis. ibi secreta consilia agitare. queri se à plebe adeo spretos, ut cum per tot annos tribuni militum consulari potestate creentur, nulli unquam plebejo ad eum honorem aditus fuerit. multum providisse suos majores, qui caverint ne cui patricio plebei magistratus paterent. aut patricios habendos fuisse tribunos plebis. adeo se suis etiam sordere, nec à plebe minus quam à patribus contemni. Alii purgare plebem: culpam in patres vertere: eorum ambitione artibusque fieri, ut obseptum plebi sit ad honorem iter. si plebi respirare ab eorum mistis precibus minisque liceat, memorem eam suorum inituram suffragia esse, & parte auxilio imperium quoque adscituram. Placet tollendæ ambitionis causa tribunos legem promulgare, ne cui album vestimentum addere petitionis causa liceret. Parva nunc res, & vix serio agenda videri possit, quæ tunc ingenti certamine patres ac plebem accendit. Vicere tamen tribuni, ut legem perferrent: apparebatque irritatis animis plebem ad suos studia inclinaturam. quæ ne libera essent, senatusconsultum factum est, ut consularia comitia haberentur. Tumultus causa fuit, quem ab Æquis & Volscis Latini atque Hernici nunciarant. T. Quintius Lucii filius, Cincinnatus, (eidem & Penno cognomen additur) & Cn. Iulius Mento consules facti, nec ultra terror belli est dilatus. Lege sacrata, quæ maxima apud eos vis cogendæ militiæ erat, delectu habito, utrinque validi exercitus profecti in Algidum convenere. ibique seorsum Æqui, seorsum Volsci castra communivere. intentiorque quam unquam ante, muniendi, exercendique militem cura ducibus erat. eo plus nuncii terroris Romam attulere. Senatui dictatorem dici placuit: quia & si sæpe victi populi, majore tamen conatu quam alias unquam rebellarent: & aliquantum Romanæ juventutis morbo absumptum erat. ante omnia pravitas consulum, discordiaque inter ipsos, & certamina in consiliis omnibus terrebant. Sunt qui male pugnatum ab his consulibus in Algido auctores sint, eamque causam dictatoris creandi fuisse. Illud satis constat, ad alia discordes, in uno adversus patrum voluntatem consensisse, ne dicerent dictatorem: donec, cum alia aliis terribiliora afferrentur, nec in auctoritate senatus consules essent, Q. Servilius Priscus summis honoribus egregie usus: *Vos*, inquit, *tribuni plebis, quoniam ad extrema ventum est, senatus appellat ut in tanto discrimine reipub. dictatorem dicere consules pro potestate vestra cogatis*. Qua voce audita, occasionem oblatam rati tribuni augendæ potestatis, secedunt: proque collegio pronunciant, placere consules senatui dicto audientes esse: si adversus consensum amplissimi ordinis ultra tendant, in vincula se duci eos jussuros. Consules ab tribunis quam ab senatu vinci maluerunt: proditũ à patribus summi imperii jus, datumq; sub jugem tribunitię potestati consulatum memorantes, siquidem cogi aliquid pro potestate ab tribuno consules, & (quo

quid ulterius privato timendum foret?) in vincula etiam duci possent. Sors, ut dictatorem diceret (nam ne id quidem inter collegas convenerat) T. Quintio evenit. is A. Posthumium Tubertum, socerum suum, severissimi imperii virum, dictatorem dixit. ab eo L. Iulius magister equitum est dictus. simul edicitur & justitium: neque aliud tota urbe agi, quam bellum apparari. cognitio vacantium militiæ munere post bellum differtur. ita dubii quoque inclinant ad nomina danda. & Hernicis Latinisque milites imperati. utrinque enixe obeditum dictatori est. Hæc omnia celeritate ingenti acta: relictoque Cn. Iulio consule ad præsidium urbis, & L. Iulio magistro equitum ad subita belli ministeria, ne qua res, qua eguissent in castris, moraretur. dictator præeunte A. Cornelio pontifice maximo, ludos magnos tumultus causa vovit: profectusque ab urbe, diviso cum Quintio consule exercitu, ad hostes pervenit. Sicut bina castra hostium parvo inter se spacio distantia viderant, ipsi quoque mille ferme passus ab hoste, dictator Tusculo, consul Lanuvio propiorem locum castris ceperunt. Ita quatuor exercitus totidem munimenta, planitiem in medio non parvis modo excursionibus ad prælia, sed vel ad explicandas utrinque acies satis patentem habebant. Nec ex quo castris castra collata sunt, cessatum à levibus preliis est: facile patiente dictatore, conferendo vires, spem universæ victoriæ, tentato paulatim eventu certaminum suos præcipere. Itaque hostes nulla in prælio justo relicta spe, noctu adorti castra consulis, rem in casum ancipitis eventus committunt. Clamor subito ortus, non consulis modo vigiles, exercitum deinde omnem, sed dictatorem quoque ex somno excivit. Vbi præsenti ope res egebant, consul nec animo deficit, nec consilio. pars militum portarum stationes firmant: pars corona vallum cingunt. In alteris apud dictatorem castris quo minus tumultus est, eo plus animadvertitur quid opus facto sit, missum extemplo ad castra subsidium, cui Sp. Posthumius Albus legatus præficitur. ipse parte copiarum parvo circuitu locum, maxime secretum ab tumultu petit, unde ex necopinato aversum hostem invadat. Q. Sulpicium legatum præficit castris: M. Fabio legato assignat equites: nec ante lucem movere jubet manum, inter nocturnos tumultus moderatu difficilem. Omnia quæ vel alius imperator prudens & impiger in tali re præciperet ageretq;, præcipit ordine, atque agit. Illud eximium consilii animique specimen, & neutiquam vulgatæ laudis, quod ultro ad oppugnanda castra hostium, unde majore agmine profectos exploratum fuerat, M. Geganium cum cohortibus delectis misit. qui postquam intentos homines in eventum periculi alieni, pro se incautos neglectis vigiliis stationibusque est adortus: prius pene cepit castra, quam oppugnari hostes satis scirent. inde fumo, ut convenerat, datum signum, ubi conspectum ab dictatore est, exclamat, capta hostium castra: nunciarique passim jubet. Et jam lucescebat, omniaque sub oculis erant: & Fabius cum equitatu impetum dederat: & consul eruptionem è castris in trepidos jam hostes fecerat. Dictator autem parte altera subsidia & secundam aciem adortus, circumagenti se ad dissonos clamores ac subitos circum tumultus hosti undique obiecerat victorem peditem equitemque. Circunventi igitur jam in medio ad unum omnes pœnas rebellionis dedissent, ni Vectius Messius ex Volscis nobilior vir factis quam genere, jam orbem volventes suos increpans clara voce. *Hic præbituri*, inquit, *vos telis hostium estis indefensi, inulti? quid igitur arma habetis? aut, quid ultro bellum intulistis? in ocio tumultuosi, in bello segnes, quid hic stantibus spei est: an deum aliquem protecturum*

essurum vos, rapturumque hinc putatis? ferro via facienda est hac, qua me pregressum videritis: agite qui visuri domos, parentes, conjuges, liberos estis, ite mecum. non murus nec vallum, sed armati armatis obstant: virtute pares, necessitate (quæ ultimum ac maximum telum est) superiores estis. Hæc locutum exequentemque dicta, redintegrato clamore secuti, dant impressionem, qua Posthumius Albus cohortes objecerat: & moverunt victorem, donec dictator pedem jam referentibus suis advenit, eoque omne prælium versum est. Vni viro Messio fortuna hostium innititur. multa utrinque vulnera, multa passim cædes est. Iam nec duces quidem Romani incruenti pugnant. Vnus Posthumius ictus saxo, perfracto capite acie excessit. Non dictatorem humerus vulneratus, non Fabium prope affixum equo femur, non brachium abscissum consulem ex tam ancipiti prælio summovit. Messium impetus per stratos cæde hostes cum globo fortissimorum juvenum extulit ad castra Volscorum, quæ nondum capta erant. eodem omnis acies inclinatur. Consul effusos usque ad vallum persecutus, ipsa castra vallumque aggreditur, eodem & dictator alia parte copias admovet. non segnior oppugnatio est, quam pugna fuerat. Consulem signum quoque intra vallum iniecisse ferunt, quo milites acrius subirent: repetendoque signo primam impressionem factam. Et dictator perrupto vallò jam in castra prælium intulerat. Tum abjici arma passim, ac dedi hostes cœpti: castrisque & his captis, hostes, præter senatores, omnes venumdati sunt. Prædæ pars, sua cognoscentibus Latinis atque Hernicis reddita: partem sub hasta dictator vendidit, præpositoque consule castris, ipse triumphans invectus urbem, dictatura se abdicavit. Egregiæ dictaturæ tristem memoriam faciunt, qui filium ab A. Posthumio, quod occasione bene pugnandi captus, injussu discesserit præsidio, victorem securi percussum tradunt. nec libet credere: & licet, id variis opinionibus: & argumento est, quod imperia Manliana, non Posthumiana, appellata sint: quum qui prior auctor tam sævi exempli foret, occupaturus insignem titulum crudelitatis fuerit. Imperioso quoque Manlio cognomen inditum: Posthumius nulla tristi nota est insignitus. Cn. Iulius consul ædem Apollinis absente collega sine sorte dedicavit. ægre id passus Quintius, cum dimisso exercitu in urbem redisset, nequicquam in senatu est conquestus. Insigni magnis rebus anno additur, nihil tum ad rem Romanam pertinere visum, quod Carthaginienses tanti hostes futuri, tum primum per seditiones Siculorum ad partis alterius auxilium in Siciliam exercitum trajecere. Agitatum in urbe ab tribunis plebis, ut tribuni militum consulari potestate crearentur: nec obtineri potuit. Consules fiunt L. Papyrius Crassus, L. Iulius. Æquorum legati fœdus ab senatu cum petissent, & pro fœdere deditio ostentaretur, inducias annorum octo impetraverunt. Volscorum res super acceptam in Algido cladem pertinaci certamine inter pacis bellique auctores in jurgia & seditiones versa. Vndique ocium fuit Romanis. Legem de mulctarum æstimatione pergratā populo, cum ab tribunis parari consules unius ex collegio proditione excepissent, ipsi præoccupaverunt ferre. Consules L. Sergius Fidenas iterum, Hostius Lucretius Tricipitinus. Nihil dignum dictu actum his consulibus. Secuti eos consules. A. Cornelius Cossus, T. Quintius Pœnus iterum. Vejentes in agrum Romanum excursiones fecerunt. Fama fuit, quosdam ex Fidenatium juventute participes ejus populationis fuisse: cognitioque ejus rei L. Sergio & Q. Servilio, & Mamerco Æmilio permissa. Quidam Hostiam relegati, quod cur per eos dies à Fi-

denis abfuissent, parum constabat. colonorum additus numerus, agerque iis bello interemptorum assignatus. Siccitate eo anno plurimum laboratum est: nec cælestes modò defuerunt aquæ, sed terra quoque ingenito humore egens, vix ad perennes suffecit amnes. defectus alibi aquarum circa torridos fontes, rivosque, stragem siti pecorum morientium dedit: scabie alia absumpta, vulgatique contactu in homines morbi. & primo in agrestes ingruerant, servitiaque: urbs deinde impletur. Nec corpora modò affecta tabo, sed animos quoque multiplex religio, & pleraque externa invasit: novos ritus sacrificando, vaticinando inferentibus in domos, quibus quæstui sunt capti superstitione animi: donec publicus jam pudor ad primores civitatis pervenit, cernentes in omnibus vicis sacellisque peregrina atque insolita piacula pacis deûm exposcendæ. Datum inde negociũ ædilibus, ut animadverterent, ne qui, nisi Romani dii, neu quo alio more quam patrio colerentur. Iræ adversus Vejentes in insequentem annum C. Servilio Ahala, L. Papyrio Mugillano consulibus, dilatæ sunt. Tunc quoque ne confestim bellum indiceretur, neve exercitus mitterentur, religio obstitit: fœciales prius mittendos ad res repetendas censuere. Cum Vejentibus nuper acie dimicatum ad Nomentum & Fidenas fuerat: induciæque inde, non pax facta, quarum & dies exierat. & ante diem rebellaverant. missi tamen fœciales: nec eorum, cum more patrum jurati repeterent res. verba sunt audita. Controversia inde fuit, utrum populi jussu indiceretur bellum, an satis esset senatusconsultum. Pervicere tribuni, denunciando impedituros se delectum, ut Quintius consul de bello ad populum ferret. omnes centuriæ jussere. In eo quoque plebs superior fuit, quod tenuit, ne consules in proximum annum crearentur. Tribuni militum consulari potestate quattuor creati sunt, T. Quintius Pœnus ex consulatu. C. Furius, M. Posthumius, A. Cornelius Cossus: ex iis Cossus præfuit urbi. tres delectu habito profecti sunt Vejos: documentoque fuere, complurium imperium bello inutile esse. Tendendo ad sua quisque consilia, cum aliud alii videretur, aperuerunt ad occasionem locum hosti. incertam namque aciem signum aliis dari receptui, aliis cani jubentibus invasere opportune Vejentes: castra propinqua turbatos, ac terga dantes accepere. Plus itaque ignominiæ quam cladis est acceptum. Mœsta civitas fuit, vinci insueta: odisse tribunos, poscere dictatorem, in eo verti spes civitatis. & cum ibi quoque religio obstaret, ne posset nisi ab consule dici dictator, augures consulti eam religionem exemere. A. Cornelius dictatorem Mamercum Æmilium dixit. & ipse ab eo magister equitum est dictus. Adeo simul fortuna civitatis virtute vera eguit: ut nihil censoria animadversio effecerit, quo minus regimen rerum ex notata indignè domo peteretur. Vejentes re secunda elati, missis circum Hetruriæ populos legatis, jactando tres duces Romanos ab se uno prælio fusos, cum tamen nullam publici consilii societatem movissent, voluntarios undique ad spem prædæ asciverunt. Uni Fidenatium populo rebellare placuit: & tanquam nisi ab scelere bellum ordiri nefas esset, sicut legatorum antea, ita tum novorum colonorum cæde imbutis armis, Vejentibus sese conjungunt. Consultare inde principes duorum populorum, Vejos, an Fidenas sedem belli caperent. Fidenæ visæ opportuniores. Itaque trajecto Tiberi Vejentes Fidenas transtulerunt bellum. Romæ terror ingens erat, accito exercitu ab Vejis, hostibus positis ad Fidenas eoque ipso ab re male gesta perculsa castra locantur ante portam Collinam, & in muris armati dispositi, & justitium in foro, taberne-

tabernæque clausæ: fiuntque omnia castris quam urbi similiora. Tum trepidam civitatem præconibus per vicos dimissis dictator ad concionem advocatam increpuit, quod animos ex tam levibus fortunæ momentis suspensos gererent, ut parva jactura accepta, quæ ipsa non virtute hostium, nec ignavia Romani exercitus, sed discordia imperatorum accepta sit. Vejentem hostem sexies victum pertimescant: Fidenasque prope sæpius captas quam oppugnatas: eosdem & Romanos & hostes esse, qui per tot secula fuerint: eosdem animos, easdem corporis vires, eadem arma gerere: se quoque eundem dictatorem Mamercum Æmilium esse, qui ante Vejentium Fidenatiumque adjunctis Faliscis ad Nomentum exercitus fuderit: & magistrum equitum A. Cornelium eundem in acie fore, qui priore bello tribunus militum Larte Tolumnio rege Vejentium in conspectu duorum exercituum occiso, spolia opima Iovis Feretrii templo intulerit, proinde memores, secum triumphos, secum spolia, secum victoriam esse, cum hostibus scelus legatorum contra jus gentium interfectorum, cædem in pace Fidenatium colonorum, inducias ruptas, septimam infelicem defectionem, arma caperent: simul castra castris conjunxissent, satis confidere, nec sceleratissimis hostibus diuturnum ex ignominia exercitus Romani gaudium fore: & populum Romanum intellecturum quanto melius de republica meriti sint, qui se dictatorem tertium dixerint, quam eos qui ob ereptum censuræ regnum, labem secundæ dictaturæ suæ imposuerint. Votis deinde nuncupatis profectus, M. & D. passus citra Fidenas castra locat, dextra montibus, læva Tiberi amne septus. T. Quintium Pœnum legatum occupare montes jubet: occultumque id jugum capere, quod ab tergo hostibus foret, ipse postero die, cum Hetrusci pleni animorum, ac pristini diei meliore occasione quam pugna in aciem processissent: cunctatus parumper, dum speculatores referrent, Quintium evasisse in jugum propinquum arci Fidenarum, signa profert: peditumque aciem instructam pleno in gradu in hostem inducit: magistro equitum præcipit, ne injussu pugnam incipiat: se, cum opus sit, equestri auxilio signum daturum: tum ut memor regiæ pugnæ, memor opimi doni, Romulique ac Iovis Feretrii rem gereret. Legiones impetu ingenti confligunt. Romanus odio accensus, impium Fidenatem, prædonem Vejentem, ruptores induciarum, cruentos legatorum infanda cæde, respersos sanguine colonorum suorum, perfidos socios, imbelles hostes compellans, factis simul dictisque odium explet. concusserat primo statim congressu hostem: cum repente patefactis Fidenarum portis nova erupit acies, inaudita ante id tempus, inusitataque. Ignibus armata ingens multitudo, facibusque ardentibus tota collucens, velut phanatico instincta cursu in hostem ruit. formaque insolitæ pugnæ Romanos parumper exterruit: Tum dictator magistro equitum, equitibusque, tum ex montibus Quintio accito prælium ciens, ipse in sinistrum cornu, quod incendio similius quam prælio territum, cesserat flammis, accurrit: claraque voce, *Fumone victi, inquit, velut examen apum loco vestro exacti, inermi cedetis hosti? non ferro extinguetis ignes? non faces has ipsas pro se quisque, si igni non telis pugnandum est, ereptas ultro inferetis? agite nominis Romani, ac virtutis patrum vestræque memores, vertite incendium hoc in hostium urbem: & suis flammis delete Fidenas, quas vestris beneficiis placare non potuistis. legatorum hoc vos vestrorum, colonorumque sanguis, vastati*que

que fines movent. Ad imperium dictatoris mota cuncta acies: faces partim emissæ excipiuntur, partim vi recipiuntur: utraque acies armatur igni. Magister equitum & ipse novat pugnam equestrem. frænos ut detrahant equis, imperat, & ipse princeps calcaribus subditis evectus effreni equo, in medios ignes infertur: & alii concitati equi libero cursu ferunt equitem in hostem. Pulvis elatus, mistusque fumo, lucem ex oculis virorum equorumque aufert. ea quæ militem terruerat species, nihil terruit equos. Ruinæ igitur similem stragem eques quacumq; pervaserat, dedit. Clamor deinde accidit novus: qui cum utranque mirabundam in se aciem vertisset, dictator exclamat: Quintium legatum & suos ab tergo hostem adortos. ipse redintegrato clamore infert acrius signa. Cum duæ acies, duo diversa prælia circumventos Hetruscos & à fronte & ab tergo urgerent, neque in castra retro, neque in montes, unde se novus hostis obiecerat, iter fugæ esset: & equitum passim liberi frænis dispulissent equi, Vejentium maxima pars Tiberim effusi petunt: Fidenatium qui supersunt ad urbem Fidenas tendunt. Infert pavidos fuga in mediam cędem: obtruncantur in ripis: alios in aquã compulsos, gurgites ferunt: etiam peritos nandi lassitudo & vulnera & pavor degravant: pauci ex multis tranant. Alterum agmen fertur per castra in urbem: eadem & Romanos sequentes impetus rapit, Quintium maxime, & cum eo digressos modo de montibus, recentissimum ad laborem militem, quia ultimo prælio advenerat. Hi postquam mixti hostibus portam intravere, in muros evadunt: suisque capti oppidi signũ ex muro tollunt. quod ubi dictator conspexit (jam enim & ipse in deserta hostium castra penetraverat) cupientem militem discurrere ad prædam, spe injecta majoris in urbe prædæ, ad portam ducit: receptusque intra muros, in arcem, quo ruere fugientium turbam videbat, pergit. Nec minor cædes in urbe quã in prælio fuit, donec abjectis armis, nihil præter vitam petentes, dictatori deduntur. Vrbs castraque diripiuntur. Postero die singulis captivis ab equite ad centurionem sorte ductis, & quorum eximia virtus fuerat, binis aliis sub corona venundatis, exercitum victorem, opulentumque præda, triumphans dictator Romam reduxit: jussoque magistro equitum abdicare se magistratu, ipse deinde abdicat die sexto decimo, reddito in pace imperio, quod in bello trepidisq; rebus acceperat. Classibus quoque ad Fidenas pugnatum cum Vejentibus, quidam in annales retulere: rem ęque difficilem atq; incredibilem: nec nũc lato satis ad hoc amne, & tum aliquanto, ut à veteribus accepimus, arctiore: nisi in trajectu forte fluminis prohibendo, aliquarum navium concursum in majus (ut fit) celebrantes, navalis victoriæ vanum titulum appetivere. Insequens annus tribunos militares consulari potestate habuit, A. Sempronium Atratinum, L. Quintium Cincinnatum, L. Furiũ Medullinum, L. Horatium Barbatum. Vejentibus annorum XX. induciæ datæ: & Æquis triennii, cum plurium annorum petissent. Et ab seditionibus urbanis ocium fuit. Annum insequentem neque bello foris, neque domi seditione insignem, ludi bello voti celebrem & tribunorum militum apparatu, & finitimorum concursu fecere. Tribuni consulari potestate erant, Ap. Crassus, Sp Nautius Rutilius, T. Sergius Fidenas, Sex. Iulius Tullus. Spectaculum comitate etiam hospitum, ad quod publico consensu venerant, advenis gratius fuit. Post ludos conciones seditiosæ tribunorum plebis fuerunt, objurgantiũ multitudinem, quod admiratione eorum quos odissent, stupens, in æterno seipsa teneret servitio: & non modo ad spem consulatus in partem revocandam aspirare non auderet: sed

sed ne in tribunis quidem militum creandis (quæ communia essent comitia patrum ac plebis) aut sui aut suorum meminisset. desineret ergo mirari, cur nemo de commodis plebis ageret: eo impendi laborem ac periculum, unde emolumentum atque honos speretur. nihil non aggressuros homines, si magna conatis, magna præmia proponantur: ut quidem aliquis tribunus plebis ruat cæcus in certamina periculo ingenti, fructu nullo: ex quibus pro certo habeat, patres adversus quos tenderet, bello inexpiabili se persecuturos: apud plebem, pro qua dimicaverit, nihilo se honoratiorem fore: neque sperandum, neque postulandum esse. magnos animos, magnis honoribus fieri. neminem se plebejum contempturum, ubi contemni desissent. experiendam rem denique in uno aut altero esse, sitne aliquis plebeius ferendo magno honori: an portento simile miraculoque sit, fortem ac strenuum virum aliquem existere ortum ex plebe. Summa vi expugnatum esse, ut tribuni militum consulari potestate & ex plebe crearentur, petisse viros domi militiæque spectatos: primis annis sugillatos, repulsos, risui patribus fuisse: desisse postremo præbere ad contumeliam os. nec se videre cur non lex quoque abrogetur, qua id liceat, quod nunquam futurum sit: minorem quippe ruborem fore in juris iniquitate, quam si per indignitatem ipsorum prætereantur. Hujus generis orationes cum assensu auditæ, incitavere quosdam ad petendum tribunatum militum: alium alia de commodis plebis laturum se in magistratu profitentem. Agri publici dividendi, coloniarumque deducendarum ostentatæ spes: & vectigali possessoribus agrorum imposito, in stipendium militum erogandi æris. Captatum deinde tempus ab tribunis militum, quo per discessum hominum ab urbe, cum patres clandestina denunciatione revocati ad diem certam essent, senatusconsultum fieret absentibus tribunis plebis: ut quoniam Volscos in Hernicorum agros prædatum exisse fama esset, ad rem inspiciendam tribuni militum proficiscerentur, consulariaque comitia haberentur. Profecti Appium Claudium filium decemviri præfectum urbis relinquunt, impigrum juvenem, & jam inde ab incunabulis imbutum odio tribunorum, plebisque. tribunis plebis, nec cum absentibus iis qui senatusconsultum fecerant, nec cum Appio transacta re, quod contenderent, fuit. Creati consules sunt, C. Sempronius Atratinus, Q. Fabius Vibulanus. Peregrina res, sed memoria digna traditur eo anno facta. Vulturnum Hetruscorum urbem, quæ nunc Capua est, ab Samnitibus captam: Capuamque ab duce eorum Capye, vel (quod propius vero est) à campestri agro appellatam. cepêre autem prius bello fatigatis Hetruscis, in societatem urbis agrorumque accepti: deinde festo die gravatos somno epulisque incolas veteres novi coloni nocturna cæde acciti. His rebus actis, consules ii quos diximus, idibus Decembribus magistratum occepere. Iam non solum qui ad id missi erant, retulerant imminere Volscum bellum, sed legati quoque ab Latinis & Hernicis nunciabant, non ante unquam Volscos nec ducibus legendis, nec exercitui scribendo intentiores fuisse: vulgo fremere, aut in perpetuum arma bellumque oblivioni danda, jugumque accipiendum: aut iis cum quibus de imperio certetur, nec virtute, nec patientia, nec disciplina rei militaris cedendum esse. Haud vana attulere, sed nec perinde patres moti sunt, & C. Sempronius, cui ea provincia sorte evenit, tanquam constantissimæ rei fortunæ fretus, quod victoris populi exercitum adversus victos duxisset, omnia temere ac negligenter egit: adeo ut disciplinæ Romanæ plus in Volsco exercitu, quam in Romano esset. ergo for-

tuna, ut sæpe alias, virtutem est secuta. Primo prælio quod ab Sempronio incaute inconsulteq; commissum est, non subsidiis firmata acie, non equite apte locato concursum est, clamor indicium primum fuit quo res inclinatura esset, excitatior crebriorque ab hoste sublatus, ab Romanis dissonus, impar, segnis, sæpe iteratus, incerto clamore prodidit pavorem animorum, ex ferocior illatus hostis, urgere scutis, micare gladiis: altera ex parte nutant circunspectantibus galeæ, & incerti trepidant, applicantque se turbæ: signa nunc resistentia deferuntur ab antesignanis, nunc inter suos manipulos recipiuntur. Nondum fuga certa, nondum victoria erat. tegi magis Romanus quam pugnare. Volscus inferre signa, urgere aciem: plus cædis hostium videre, quam fugæ. Iam omnibus locis ceditur, nequicquam Sempronio consule objurgante atque hortante. nihil nec imperium nec majestas valebat: dataque mox terga hostibus forent, ni Sex. Tempanius decurio equitum, labente jam re, præsenti animo subvenisset. Qui cum magna voce exclamasset, ut equites qui salvam rempub. vellent esse: ex equis desilirent: omnium turmarum equitibus velut ad consulis imperium motis: *Nisi hæc*, inquit, *armata cohors sistat impetum hostium, actum de imperio est. sequimini pro vexillo cuspidem meam: ostendite Romanis Volscisque, neque equitibus vobis ullos equites, nec peditibus esse pedites pares*. Cum clamore comprobata adhortatio esset, vadit alte cuspidem gerens: quacunque incedunt, vi viam faciunt: eo se inferunt objectis parmis, ubi suorum plurimum laborem vident. restituitur omnibus locis pugna, in quæ eos impetus tulit. nec dubium erat, quin si tam pauci simul obire omnia possent, terga daturi hostes fuerint. Et cum jam parte nulla sustinerentur. dat signum Volscus imperator, ut parmatis, novæ cohorti hostium locus detur, donec impetu illati, ab suis excludantur. quod ubi est factum, interclusi equites: nec perrumpere eadem qua transierant, posse: ibi maxime confertis hostibus, qua viam fecerant, & consul, legionesque Romanæ, cum quo tegumen modo omnis exercitus fuerat, nusquam viderent: ne tot fortissimos viros interclusos opprimeret hostis, tendunt in quemcunque casum. diversi Volsci, hinc consulem ac legiones sustinere: altera fronte instare Tempanio atque equitibus. qui cum sepe conati nequissent perrumpere ad suos, tumulo quodam occupato in orbem se tutabantur, nequaquam inulti. nec pugnæ finis ante noctem fuit. Consul quoque nusquam remisso certamine, dum quicquam superfuit lucis, hostem tenuit: nox incertos diremit. tantusque ab imprudentia eventus utraque castra tenuit pavor, ut relictis sauciis, & magna parte impedimentorum, ambo pro victis exercitus se in montes proximos reciperent. tumulus tamen circunsessus ultra mediam noctem est: quo cum circunsedentibus nunciatum esset, castra deserta esse, victos rati suos, & ipsi qua quenque in tenebris pavor tulit, fugerunt: Tempanius metu insidiarum suos ad lucem tenuit. digressus deinde ipse cũ paucis speculatum, cum ab sauciis hostibus sciscirando comperisset, castra Volscorum deserta esse, lætus ab tumulo suos devocat, & in castra Romana penetrat: ubi cum vasta desertaque omnia, atque eandem quam apud hostes fœditatem invenisset, prius quam Volscos cognitus error reduceret, quibus poterat sauciis ductis secum, ignarus quam regionem consul petisset, ad urbem proximis itineribus pergit. Iam eo fama pugnæ adversæ, castrorumque desertorum perlata erat: & ante omnia deplorati erant equites, nõ privato magis quam publico luctu: Fabiusq; consul terrore urbi quoq; injecto, stationem ante portas agebat, cum equites procul

visi

visi non sine terrore ab dubiis quinam essent, mox cogniti, tantam ex metu lætitiam fecere, ut clamor urbem pervaderet gratulantium salvos victoresque rediisse equites: & ex mœstis paulo ante domibus, quæ conclamaverant suos, procurreretur in vias: pavidæque matres ac conjuges, oblitæ præ gaudio decoris, obviam agmini occurrerent, in suos quæque simul corpore atque animo vix præ gaudio compotes effusæ. Tribunis plebis qui Marco Posthumio & T. Quintio diem dixerant, quod ad Vejos eorum opera male pugnatum esset, occasio visa est per recens odium Sempronii consulis renovandæ in eos invidiæ. itaque advocata concione, cum proditam Vejis rempublicam esse ab ducibus, proditum deinde, quia illis impune fuerit in Volscis ab consule exercitum, traditos ad cædem fortissimos equites, deserta fœde castra vociferati essent: C. Iulius unus ex tribunis Tempanium equitem vocari jussit, coramque eis: *Sexte Tempani*, inquit, *quæro de te, arbitrerisne C. Sempronium consulem aut in tempore pugnam inisse, aut firmasse subsidiis aciem? aut ullo boni consulis functum officio? & tune ipse victis legionibus Romanis, tuo consilio equitem ad pedes deduxeris? restituerisque pugnam? excluso deinde ab acie nostra tibi atque equitibus, num aut consul ipse subvenerit, aut miserit præsidium? postero denique die ecquid præsidii usquam habueris, an tu cohorsque in castra vestra virtute perrumperitis? ecquem in castris consulem, ecquem exercitum inveneritis? an deserta castra, relictos saucios milites? Hæc pro virtute tua fideque, qua una hoc bello respublica stetit, dicenda tibi sunt hodie. Denique ubi C. Sempronius, ubi legiones nostræ sint? desertus sis, an deserueris consulem, exercitumque? victi denique simus, an vicerimus?* Adversus hæc Tempanii oratio incompta fuisse dicitur: cæterum militariter gravis, non suis vana laudibus, non crimine alieno læta. Quanta prudentia rei bellicæ in C. Sempronio esset, non militis de imperatore æstimationem esse, sed populi Rom. fuisse, cum eum comitiis consulem legeret. Itaq; ne ab se imperatoria consilia, neu consulares artes exquirerent, quæ pensitanda quoque magnis animis atque ingeniis essent: sed quod viderit, referre posse. Vidisse autem se prius quam ab acie intercluderetur, consulem in prima acie pugnantem, adhortantem, inter signa Romana telaq; hostium versantem: postea se ab conspectu suorum ablatum, ex strepitu tamen & clamore sensisse, usque ad noctem extractum certamen: nec ad tumulum quem ipse tenuerat, præ multitudine hostium credere perrumpi potuisse. Exercitus ubi esset, se nescire: arbitrari, velut ipse in re trepida loci præsidio se suosque sit tutatus, sic consulem servandi exercitus causa loca tutiora castris cepisse. Nec Volscorum meliores res esse credere, quam populi Rom. fortunam noctemque omnia erroris mutui implesse. precantemque deinde, ne se fessum labore ac vulneribus tenerent cum ingenti laude non virtutis magis quam moderationis dimissum. Cum hæc agerentur, jam consul via Lavicana ad fanū Quietis erat, eo missa plaustra, jumentaq; alia ab urbe, exercitū affectum prælio ac via nocturna excepere. Paulo post in urbem est ingressus consul, non ab se magis enixe amovens culpam, quam Tempanium meritis laudibus ferens. Mœstæ civitati ab re male gesta, & iratæ ducibus, M. Posthumius reus objectus, qui tribunus militum pro consule ad Vejos fuerat, decem millibus æris gravis damnatur. T. Quintium collegam ejus, quia & in Volscis consul auspicio dictatoris Posthumii Tuberti, & ad Fidenas legatus dictatoris alterius Mamerci Æmilii res prospere gesserat, totam culpam ejus temporis in prædamnatum collegam transferentem, omnes tribus absolverunt.

profuisse ei Cincinnati patris memoria dicitur, venerabilis viri, & exactæ jam ætatis Capitolinus Quintius, suppliciter orans, ne se brevi reliquo vitæ spacio tam tristem nuncium ferre ad Cincinnatum paterentur. Plebs tribunos plebis absentes Sex. Tempanium, A. Sellium & Antistium & Spurilium fecit, quos & pro centurionibus sibi præfecerant Tempanio auctore equites. Senatus cum odio Sempronii consulare nomen offenderet, tribunos militum consulari potestate creari jussit. creati sunt L. Manlius Capitolinus, Qu. Antonius Merenda, L. Papyrius Mugillanus. Principio statim anni L. Hortensius tribunus plebis C. Sempronio consuli anni prioris diem dixit, quem cum quatuor collegæ inspectante populo Rom. orarent, ne imperatorem suum innoxium, in quo nihil præter fortunam reprehendi posset, vexaret: ægre Hortensius pati, tentationem eam credens esse perseverantiæ suæ, nec precibus tribunorum, quæ in speciem modo jactentur, sed auxilio confidere reum. Itaque modo ad eum conversus, ubi illi patricii spiritus, ubi subnixus & fidens innocentiæ animus esset, quærebat: sub tribunitia umbra consularem virum dilituisse. modo ad collegas: Vos autem si reum perago, quid acturi estis? an erepturi jus populo, & eversuri tribunitiam potestatem plebi? Cum illi, & de Sempronio & de omnibus summam populi Romani potestatem esse dicerent, nec se judicium populi tollere aut velle, aut posse: sed si preces suæ pro imperatore, qui sibi parentis esset loco, non valuissent, se vestem cum eo mutaturos. tum Hortensius: Non videbit, inquit, plebs Romana sorditatos tribunos suos. C. Sempronium nihil moror, quando hoc est in imperio consecutus, ut tam charus esset militibus, nec pietas quatuor tribunorum, quam Hortensii tam placabile ad justas preces ingenium pariter plebi patribusque gratior fuit. Non diutius fortuna Æquis indulsit, qui ambiguam victoriam Volscorum pro sua amplexi fuerant. Proximo anno Cn. Fabio Vibulano. T. Quintio Capitolini filio. Capitolino consulibus, ductu Fabii, cui sorte ea provincia evenerat, nihil dignum memoratu actum. Cum trepidam tantum ostendissent aciem Æqui, turpi fuga funduntur, haud magno consulis decore. itaque triumphus negatus. cæterum ob Sempronianæ cladis levatam ignominiam, ut ovans urbem intraret, concessum est. Quemadmodum bellum minore quam timuerant dimicatione erat perfectum: sic in urbe ex tranquillo nec opinata moles discordiarum inter plebem ac patres exorta est, cœpta ab duplicando quæstorum numero. quam rem, ut præter duos urbanos quæstores, duo consulibus ad ministeria belli præsto essent, à consulibus relatam, cum & patres summa ope approbassent: consulibus tribuni plebis certamen intulerunt, ut pars quæstorum (nam ad id tempus patricii creati erant) ex plebe fieret. Adversus quam actionem primo & consules & patres summa ope annixi sunt. concedendo deinde, ut quemadmodum in tribunis consulari potestate creandis usi sunt, adæque in quæstoribus liberum esset arbitrium populi: cum parum proficerent, totam rem de augendo quæstorum numero omittunt. Excipiunt omissam tribuni, aliæque subinde inter quas & agrariæ legis seditiosæ actiones existunt: propter quos motus cum senatus consules quam tribunos creari mallet, neque posset per intercessiones tribunitias senatusconsultum fieri: respub. à consulibus ad interregnum, neque idipsum (nam coire patricios tribuni prohibebant) sine certamine ingenti, redit. Cum pars major insequentis anni per novos tribunos plebis & aliquot interreges certaminibus extracta esset: modo prohibentibus tribunis, patricios coire ad

pro-

prodendum interregem, modo interregem interpellantibus, ne senatusconsultum de comitiis consularibus faceret: postremo L. Papyrius Mugillanus proditus interrex, castigando nunc patres, nunc tribunos plebis, desertam omissamque ab hominibus rempublicam, deorum providentia curaque exceptam, memorabat Veientium induciis, & cunctatione Æquorum stare: unde si quid increpet terroris, sine patricio magistratu placere rempub. opprimi: non exercitum, non ducem scribendo exercitui esse: an bello intestino bellum externum propulsaturos? quæ si in unum conveniant, vix deorum opibus, quin obruatur Romana res, resisti posse: quin illi, remittendo de summa quisque juris, mediis copularent concordiam: patres patiendo tribunos militum pro consulibus fieri: tribuni plebis non intercedendo, quo minus quatuor quæstores promiscue de plebe ac patribus libero suffragio populi fierent. Tribunitia primum comitia sunt habita: creati tribuni consulari potestate omnes patricii, L. Quintius Cincinnatus tertium, Sex. Furius Medullinus iterum, M. Manlius, A. Sempronius Atratinus. Hoc tribuno comitia quæstorum habente, petentibusque inter aliquot plebejos filio Antistii tribuni plebis, & fratre alterius tribuni plebis Sex. Pompilii, nec potestas, nec suffragatio horum valuit, quin quorum patres avosque consules viderant, eos nobilitate præferrent. Furere omnes tribuni plebis, ante omnes Pompilius Antistiusque repulsa suorum accensi. Quidnam id rei esset? non suis beneficiis, non patrum injuriis, non denique usurpandi libidine, cum liceat quod antea non licuerit, si non tribunum militarem, ne quæstorem quidem quenquam ex plebe factum: non valuisse patris pro filio, fratris pro fratre preces, tribunorum plebis, potestatis sacrosanctæ ad auxilium libertatis creatæ. Fraudem

profecto in re esse, & A. Semp
nium comitiis plus artis adb
buisse, quam fidei ejus inju
queri suos honore dejectos. I
que cum in ipsum & innocen
tutum, & magistratu in quo tu
erat, impetus fieri non posse
flexere iras in C. Semproniu
patruelem Atratini: eique ob i
gnominiam Volsci belli, adjuto
collega M. Canuleio, diem dixe
re. subinde ab eisdem tribun
mentio in senatu de agris divi
dendis, illata est: cui action
semper acerrime C. Semproniu
restiterat: ratus, id quod erat, aut deposita causa leviorem futurum apud patres reum, aut perseverantem sub judicii tempus plebem offensurum: adversæ invidiæ objici maluit, & suæ nocere causæ, quam publicæ deesse: stetitque in eadem sententia, ne qua largitio cessura in trium gratiam tribunorum fieret. nec tum agrum plebi, sed sibi invidiam quæri: se quoque subiturum eam tempestatem forti animo, nec senatui tanti se civem aut quenquam alium debere esse, ut in parcendo uni, malum publicum fiat. Nihilo dimissiore animo, cum dies venit, causa ipsa pro se dicta, nequicquam omnia expertis patribus ut mitigarent plebem, quindecim millibus æris damnatur. Eodem anno Posthumia virgo Vestalis de incestu causam dixit, crimine innoxia: ob suspicionem propter cultum amœniorem, ingeniumque liberius quam virginem decet, parum abhorrens famam. Ampliatam, deinde absolutam pro collegii sententia pontifex maximus abstinere jocis, colique sancte potius quam scite jussit. eodem anno à Campanis Cumæ, quam Græci tum urbem tenebant, capiuntur. Insequens annus tribunos militum consulari potestate habuit Agrippam Menenium Lanatum, P. Lucretium Tricipitinum, Sp. Nautium. Annus felicitate populi Rom. periculo potius ingenti, quam clade insignis. Servitia urbem ut incenderent

distan-

distantibus locis, conjurarunt: populoque ad opem passim ferendam tectis intento, ut arcem Capitoliumque armati occuparent. Avertit nefanda consilia Iupiter: indicioque duorum comprehensi sontes, pœnas dederunt. indicibus dena millia gravis æris, quæ tum divitiæ habebantur, ex ærario numerata & libertas præmium fuit. Bellum inde ab Æquis reparari cœptum: & novos hostes Lavicanos consilia cum veteribus jungere, haud incertis auctoribus Romam est allatum. Æquorum jam velut anniversariis armis assueverat civitas. Lavicos legati missi, cum responsa inde retulissent dubia, quibus nec tunc bellum parari, nec diuturnam pacem fore appareret: Tusculanis negocium datum, adverterent animos, ne quid novi tumultus Lavicis oriretur. Ad insequentis anni tribunos militum consulari potestate inito magistratu, legati ab Tusculo venerunt, L. Sergium Fidenatem, M. Papyrium Mugillanum, C. Servilium Qu. Servilii Prisci filium, quo dictatore Fidenæ captæ fuerant. nunciabant legati Lavicanos arma cepisse, & cum Æquorum exercitu depopulatos agrum Tusculanum, castra in Algido posuisse. Tum Lavicanis bellum indictum: factoque senatusconsulto, ut duo ex tribunis ad bellum proficiscerentur, unus res Romæ curaret, certamen subito inter tribunos exortum. se quisque belli ducem potiorem ferre: curam urbis ut ingratam ignobilemque aspernari. Cum parum decorum inter collegas certamen mirabundi patres conspicerent, Qu. Servilius: *Quando nec ordinis hujus ulla*, inquit, *nec reip. est verecundia, patria majestas altercationem istam dirimet: filius meus extra sortem urbi præerit. bellum utinam qui appetunt, consideratius concordiusque, quam cupiunt, gerant.* Delectum haberi non ex toto passim populo placuit: decem tribus sorte ductæ sunt, ex his scriptos juniores duo tribuni ad bellum duxere. Cœpta inter eos in urbe certamina cupiditate eadem imperii multo impensius in castris accendi: nihil sentire idem, pro sententia pugnare: sua consilia velle, sua imperia sola rata esse: contemnere invicem, & contemni: donec castigantibus legatis tandem ita comparatum est, ut alternis diebus summam imperii haberent. Quæ cum allata Romam essent, dicitur Q. Servilius ætate & usu doctus, precatus ab diis immortalibus, ne discordia tribunorum damnosior reipubl. esset, quam ad Veios fuisset: & velut haud dubia clade immiuente, instituisse filio, ut milites scriberet, & arma pararet. Nec falsus vates fuit. nam ductu L. Sergii, cujus dies imperii erat, loco iniquo sub hostium castris, cum, quia simulato metu receperat se hostis ad vallum, spes vana expugnandi castra eo traxisset, repentino impetu Æquorum per supinam vallem fusi sunt: multique in ruina majore quam fuga oppressi, obtruncatique, castraque eo die ægre retenta. postero die circumfusis jam magna ex parte hostibus, per aversam portam fuga turpi deseruntur. duces legatique, & quod circa signa roboris de exercitu fuit, Tusculum petiere. Palati alii per agros passim multis itineribus, majoris quam accepta erat cladis nuncii Romam contenderunt. Minus trepidationis fuit, quod eventus timori hominum congruens fuerat: & quod subsidia quæ respicerent in re trepida, præparata erant ab tribuno militum: jussuque ejusdem per minores magistratus sedato in urbe tumultu, speculatores propere missi nunciavere, Tusculi duces exercitumque esse, hostem castra loco non movisse. &, quod plurimum animorum fecit, dictator ex senatusconsulto dictus Qu. Servilius Priscus, vir cujus providentiam in repub. cum multis aliis tempestatibus ante experta civitas erat, tum eventu ejus belli, quod uni certamen tribunorum suspectum

ante

ante rem male gestam fuerat: magistro equitum creato, à quo ipse tribuno militum dictator erat dictus, filio suo, ut tradidere quidã (nam alii Ahalã Servilium magistrum equitum eo anno fuisse scribunt) novo exercitu profectus ad bellum, accitis qui Tusculi erant, duo millia passuum ab hoste locum castris cepit. Transierat ex re bene gesta superbia negligentiaque ad Æquos, quæ in Romanis ducibus fuerat. Itaque primo statim prælio cum dictator equitatu immisso antesignanos hostium turbasset, legionum inde signa inferri propere jussit: signiferumq; ex suis unum cunctantem occidit, tantus ardor ad dimicandum fuit, ut impetũ Æqui non tulerint: victique acie cum fuga effusa petissent castra, brevior tempore, & certamine minor castrorum oppugnatio fuit, quam prælium fuerat. Captis direptisque castris, cum prædam dictator militi concessisset, secutique fugientem ex castris hostem equites renunciassent, omnes Lavicanos victos, magnam partem Æquorum Lavicos confugisse: postero die ad Lavicos ductus exercitus, oppidumque corona circumdatum, scalis captum, ac direptum est. Dictator exercitu victore Romam reducto, die octavo quam creatus erat, magistratu se abdicavit. & opportune senatus prius quam ab tribunis plebis agrariæ seditiones mentione illata de agro Lavicano dividendo fierent. censuit frequens coloniam Lavicos deducendam. Coloni ab urbe mille & quigenti missi bina jugera acceperunt. Captis Lavicis, ac deinde tribunis militum creatis consulari potestate, Agrippa Menenio Lanato, & L. Servilio Structo, & P. Lucretio Tricipitino, iterum omnibus his, & Sp. Rutilio Crasso: & insequenti anno A. Sempronio Atratino tertium, & duobus iterum M. Papyrio Mugillano, & Sp. Nautio Rutilio, biennium tranquillæ externę res, discordia domi ex agrariis legibus fuit. Turbatores vulgi erant Sp. Mecilius quartum, & Metilius tertium tribuni plebis ambo absentes creati. & cum rogationem promulgassent, ut ager ex hostibus captus viritim divideretur, magnæque partis nobilium eo plebiscito publicarentur fortunæ (nec enim ferme quicquam agri, ut in urbe alieno solo posita, non armis partum erat: nec quod venisset, assignatumve publice esset, præterquam plebs habebat) atrox plebi patribusque propositum videbatur certamen: nec tribuni militum nunc in senatu, nunc in consiliis privatis principum cogendis viam consilii inveniebant. cum Appius Claudius, nepos ejus, qui decemvir legibus scribendis fuerat, minimus natu ex patrum concilio dicitur dixisse, vetus se ac familiare consilium domo afferre: proavũ enim suum Appium Claudium ostendisse patribus viam unam dissolvendæ tribunitiæ potestatis per collegarum intercessionem. facile homines novos auctoritate principum de sententia deduci, si temporum interdum potius quam majestatis memor adhibeatur oratio. pro fortuna illis animos esse: ubi videant collegas principes agendæ rei gratiam omnem ad plebem præoccupasse, nec locum in ea relictum sibi, haud gravate acclinaturos se ad causam senatus, per quam universo ordini cũ primoribus se patrum concilient. Approbantibus cunctis, & ante omneis Qu. Servilio Prisco, quod non degenerasset ab stirpe Claudia, collaudante juvenem, negocium datur; ut quos quisque posset ex collegio tribunorum ad intercessionem perlicerent. Misso senatu prehensantur ab principibus tribuni: suadendo, monendo, pollicendoque, gratum id singulis privatim gratum universo senatui fore, sex ad intercessionem comparavere. Posteroque die cum ex composito relatum ad senatum esset de seditione, quam Mecilius Metiliusque largitione pessimi exempli concirent: eæ orationes à primoribus

ribus patrum habitæ sunt, ut pro se quisque jam nec consilium sibi suppetere diceret, nec esse ullam opem cernere aliam usquam, præterquam in tribunitio auxilio: in ejus potestatis fidem circumventam rempub. tanquam privatum inopem confugere. præclarum ipsis potestatique esse, non ad vexandum senatum, discordiamque ordinum movendam, plus in tribunatu virium esse, quam ad resistendum improbis collegis. Fremitus deinde universi senatus ortus, cum ex omnibus partibus curiæ tribuni appellarentur: tum silentio facto, ii qui præparati erant gratia principum, quam rogationem à collegis promulgatam senatus censeat dissolvendæ reipub. esse, ei se intercessures ostendunt. Gratiæ intercessoribus ab senatu actæ. Latores rogationis concione advocata, proditores plebis commodorum, ac servos consularium appellantes, aliaque truci oratione in collegas invecti, actionem deposuere. Duo assidua bella insequens annus habuisset, quo P. Cornelius Cossus, C. Valerius Potitus, Quintius Cincinnatus, M. Fabius Vibulanus, tribuni militum consulari potestate fuerunt: ni Veiens bellum religio principum distulisset, quorum agros Tiberis super ripas effusus, maxime ruinis villarum vastavit: simul Æquos triennio ante accepta clades prohibuit Volanis, suæ gentis populo præsidium ferre. Excursiones inde in confinem agrum Lavicanum factæ erant, novisque colonis bellum illatum. Quam noxam cum se consensu omnium Æquorum defensuros sperassent, deserti ab suis, ne memorabili quidem bello per obsidionem levemque unam pugnam & oppidum & fines amisere. Tentatum ab L. Sextio tribuno plebis ut rogationem ferret, qua Volas quoque sicut Lavicos coloni mitterentur: per intercessionem collegarum, qui nullum plebiscitum, nisi ex auctoritate senatus passuros se perferri ostenderunt, discussum est. Volis insequente anno receptis, Æqui, coloniaque eo deducta, novis viribus oppidum firmarunt, tribunis militum Romæ consulari potestate Cn. Cornelio Cosso, L. Valerio Potito, Q. Fabio Vibulano iterum, M. Posthumio Regillensi. huic bellum adversus Æquos permissum est, pravæ mentis homini, quantum victoria magis quam bellum ostendit. Nam exercitu impigre scripto, ductoque ad Volas, cum levibus præliis Æquorum animos fregisset, postremo in oppidum irrupit: deinde ab hostibus in cives certamen vertit: & cum inter oppugnationem prædam militis fore edixisset, capto oppido fidem mutavit. Eam magis adducor ut credam iræ causam exercitui fuisse, quam quod in urbe nuper direpta, coloniaque nova, minus prædicatione tribuni prædæ fuerit. Auxit eam iram, postquam ab collegis accersitus propter seditiones tribunitias in urbem revertit, audita vox ejus in concione, stolida ac prope vecors, qua Sextio tribuno plebis legem agrariam ferenti, simul Volas quoque ut mitterentur coloni, laturum se dicenti: dignos enim esse qui armis cepissent, eorum urbem, agrumque Volanum esse: *Malum quidem militibus meis*, inquit, *nisi quieverint*. quod auditum, non concionem magis, quam mox patres offendit. & tribunus plebis vir acer, nec infacundus, nactus inter adversarios superbum ingenium, immodicamque linguam, quam irritando agitandoque, in eas impelleret voces, quæ invidiæ non ipsi tantum, sed causæ atque universo ordini essent, neminem ex collegio tribunorum militum sæpius quam Posthumium in disceptationem trahebat. Tum vero secundum tam sævum atque inhumanum dictum: *Auditis*, inquit, *Quirites, sicut servis malum minantem militibus? tamen hac bellua dignior vobis tanto honore videbitur, quam qui vos urbe agrisque donatos in colonias mittunt, qui*

sedem

sedem senectuti vestræ prospiciunt, qui pro vestris commodis adversus tam crudeles superbosque adversarios depugnant. Incipite deinde mirari, cur pauci jam vestram suscipiant causam. quid ut à vobis sperent? an honores, quos adversariis vestris potius quam P. R. propugnatoribus datis? Ingemuistis modo voce hujus audita. quid id refert? jam si suffragium detur, hunc qui malum vobis minatur, iis qui agros sedesque ac fortunas stabilire volunt, præferretis. Perlata hæc vox Posthumii ad milites, multo in castris majorem indignationem movit: prædæne interceptorem fraudatoremque etiam malum minari militibus? Itaque cum fremitus aperte esset: & quæstor P. Sextius eadem violentia coerceri putaret seditionem posse, qua mota erat: misso ad vociferantem quendam militem lictore, cum inde clamor & jurgium oriretur, saxo ictus turba excedit: insuper increpante qui vulneraverat, habere quæstorem, quod imperator esset militibus minatus. Ad hunc tumultum accitus Posthumius, asperiora omnia fecit acerbis quæstionibus, crudelibus suppliciis. postremo cum modum iræ nullum faceret, ad vociferationem eorum quos necari sub crate jusserat, concursu facto, ipse ad interpellantis pœnam vecors de tribunali decurrit. ibi cum summoventes passim lictores centurionesque vexarent turbam, eo indignatio erupit, ut tribunus militum ab exercitu suo lapidibus cooperiretur. Quod tam atrox facinus postquam est Romam nunciatum, tribunis militum de morte collegæ per senatum quæstiones decernentibus, tribuni plebis intercedebant. sed ea contentio ex certamine alio pendebat: quod cura incesserat patres, ne metu quæstionum plebs irata, tribunos militum ex plebe crearet: tendebantque summa ope, ut consules crearentur. Cum senatusconsultum fieri tribuni plebis non paterentur, iidem intercederent consularibus comitiis, res ad interregnum rediit: victoria deinde penes patres fuit. Q. Fabio Vibulano interrege comitia habente, consules creati sunt, A. Cornelius Cossus, L. Furius Medullinus. His consulibus principio anni senatusconsultum factum est, ut de quæstione Posthumianæ cædis tribuni primo quoque tempore ad plebem ferrent: plebsque præficeret quæstioni quem vellet. à plebe consensu populi consulibus negotium mādatur. qui summa moderatione ac lenitate per paucorum supplicium, quos sibimetipsos consciſſe mortem satis creditum est, transacta re, nequivere tamen consequi, ut non ægerrime id plebs ferret, jacere tamdiu irritas actiones, quæ de suis commodis ferrentur: cum interim de sanguine ac supplicio suo latam legem confestim exerceri, & tantam vim habere. Aptissimum tempus erat, vindicatis seditionibus delinimentum animis Volani agri divisionem objici: quo facto minuissent desiderium agrariæ legis, quæ possesso per injuriam agro publico patres pellebat. Tunc hæc ipsa indignitas angebat animos, non in retinendis modo publicis agris, quos vi teneret, pertinacem nobilitatem esse: sed ne vacuum quidem agrum nuper ex hostibus captum plebi dividere, mox paucis, ut cætera, futurum prædæ. Eodem anno adversus Volscos populantes Hernicorum fines, legiones ductæ à Furio consule, cum hostem ibi non invenissent: Ferentinum, quo magna multitudo Volscorum se contulerat, cepere. minus prædæ quam speraverant, fuit: quod Volsci postquam spes tuendi exigua erat, sublatis rebus nocte oppidum reliquerunt. postero die prope desertum capitur. Hernicis ipse ager dono datus. Annum modestia tribunorum quietum excepit tribunus plebis L. Icilius, Qu. Fabio Ambusto, C. Furio Pacilio coss. Is cum principio statim anni velut pensum nominis fami-

familiæque, seditiones agrariis legibus promulgandis cieret: pestilentia coorta, minacior tamen quam perniciosior, cogitationes hominum à foro certaminibusque publicis ad domum curamque corporum nutriendorum avertit: minusque eam damnosam fuisse, quam seditio futura fuerit, credunt. Defuncta civitate plurimorum morbis, perpaucis funeribus pestilentem annum. inopia frugum neglecto cultu agrorum (ut plerunque fit) excepit, M. Papyrio Atratino, C. Nautio Rutilio consulibus. Iam fames quam pestilentia tristior erat: ni dimissis circa omnes populos legatis qui Hetruscum mare, quique Tiberim accolunt, ad frumentum mercandum, annonæ foret subventum. superbe ab Samnitibus, qui Capuam habebant Cumasque, legati prohibiti commercio sunt: contra ea benigne ab Siculorum tyrannis adjuti, maximos commeatus summo Hetruriæ studio Tiberis devexit. Solitudinem in civitate ægra experti consules sunt: cum in legationes non plus singulis senatoribus missis invenientes, coacti sunt binos equites adjicere. Præterquam ab morbo annonaq., nihil eo biennio intestini externive incommodi fuit. at ubi hę solicitudines discessere, omnia quibus turbari solita erat civitas, domi discordia, foris bellum exortum. M. Æmylio, C. Valerio Potito consulibus bellum Æqui parabant: Volscis, quanquā non publico consilio, capessentibus arma, voluntariis mercede secutis militiam. Ad quorum famam hostium (jam enim in Latinum Hernicumque transcenderant agrum) delectum habentem Valerium consulem M. Menenius tribunus plebis legis ægrariæ lator, cum impediret, auxilioque tribuni nemo invitus sacramento diceret: repente nunciatur, arcem Carventanam ab hostibus occupatam esse. Ea ignominia accepta, cum apud patres invidiæ Menenio fuit, tum cæteris tribunis jam ante præparatis intercessoribus legis agrariæ, præbuit justiorem causam resistendi collegæ. Itaque cum res diu ducta per altercationem esset: consulibus deos hominesque testantibus, quicquid ab hostibus cladis ignominiæque aut jam acceptum esset, aut immineret, culpam penes Menenium fore, qui delectum impediret. Menenio contra vociferante, si injusti domini possessione agri publici cederent, se moram delectui non facere: decreto interposito, novem tribuni sustulerunt certamen: pronunciaveruntque ex collegii sententia, C. Valerio consuli se damnū, aliamque coercitionem adversus intercessionem collegæ delectus causa detrectantibus militiam inhibendi, auxilio futuros esse. Hoc decreto consul armatus, cum paucis appellantibus tribunum, collum torsisset: metu cæteri sacramento dixere. Ductus exercitus ad Caruentanam arcem, quanquam invisus infestusque consuli erat: impigre primo statim adventu, dejectis qui in præsidio erant, arcem recepit. prædatores ex præsidio per negligentiam dilapsi, occasionem aperuere ad invadendum. Prædæ ex assiduis populationibus, quod omnia in locum tutum congesta erant, fuit aliquantum. venditum sub hasta consul in ærarium redigere quæstores jussit: tum prædicans participem prædæ fore exercitum, cum militiam non abnuisset. Auctæ inde plebis ac militum in consulem iræ. Itaque cum ex senatusconsulto urbem ovans introiret, alternis inconditi versus militari licentiæ jactati: quibus consul increpitus, Menenii celebre nomen laudibus fuit, cum ad omnem mentionem tribuni favor circunstantis populi plausuque & assensu cum vocibus militum certaret. plusque ea res, quam prope solennis militum lascivia in consulem, curæ patribus injecit. & tanquam haud dubius inter tribunos militum honos Menenii, si peteret, consularibus comitiis est exclusus. Creati consules

sules sunt Cn. Cornelius Cossus, L. Furius Medullinus iterum. Non alias ægrius plebs tulit tribunitia sibi comitia non commissa. eum dolorem quæstoriis comitiis simul ostendit, & ulta est. tunc primum plebeiis quæstoribus creatis ita, ut in quatuor creandis uni patricio C. Fabio Ambusto relinqueretur locus: tres plebeii, Qu. Silius, P. Ælius, P. Pupius, clarissimarum familiarum juvenibus præferrentur. Auctores fuisse tam liberi populo suffragii Icilios accipio, ex familia infestissima patribus, tres in eum annum tribunos plebis creatos. hi multarum magnarumque rerum molem avidissimo adeo populo ostentantes, cum affirmassent nihil se moturos, sine quæstoriis quidem comitiis, quæ sola promiscua plebi patribusque reliquisset senatus. satis animi populo esset ad id quod tamdiu vellent, & per leges liceret. Pro ingenti itaque victoria id fuit plebi: quæsturamque non honoris ipsius finem æstimabant, sed patefactus ad consulatum ac triumphos locus novis hominibus videbatur. Patres contra, non pro communicatis, sed pro amissis honoribus fremere: negare, si ea ita sint, liberos tollendos esse: qui pulsi majorum loco, cernentesque alios in possessione dignitatis suæ, Salii, Flaminesque nusquam alio, quam ad sacrificandum pro populo sine imperiis ac potestatibus relinquantur. Irritatis utriusque partis animis, cum & spiritus plebes sumpsisset, & tres ad popularem causam celeberrimi nominis haberet duces: patres omnia quæstoriis comitiis, ubi utrumque plebi liceret, similia fore cernentes, tendere ad consulum comitia, quæ nondum promiscua essent. Icilii contra tribunos militum creandos dicere, & tandem aliquando impartiendos plebi honores. Sed nulla erat consularis actio, quam impediendo id quod petebant, exprimerent: cum mira opportunitate Volscos & Æquos prædatum extra fines exisse, in agrum Latinum Hernicumq; affertur. ad quod bellum ubi ex senatusconsulto consules delectum habere occipiunt: obstare tunc enixe tribuni, sibi plebique eam fortunam oblatam memorantes. Tres erant, & omnes acerrimi viri, generosique etiam, ut inter plebejos, duo singuli singulos sibi consules asservandos assidua opera desumunt: uni concionibus data, nunc detinenda, nunc concienda plebs. Nec delectum consules, nec comitia quæ petebant, tribuni expediebant. inclinante deinde se fortuna ad causam plebis, nuntii veniunt, arcem Caruentanam dilapsis ad prędam militibus qui in præsidio erant, Æquos interfectis paucis custodibus arcis invasisse: alios recurrentes in arcem, alios palantes in agris cæsos. Ea adversa civitati res, vires tribunitię actioni adjecit, nequicquam enim tentanti, ut tum denique desisterent impediendo bello, postquam non cessere nec publicæ tempestati, nec suæ invidiæ, pervincunt, ut senatusconsultum fiat de tribunis militum creandis, certo tamen pacto, ne cujus ratio haberetur, qui eo anno tribunus plebis esset: neve quis reficeretur in annum sequentem trib. plebis: haud dubie Icilios denotante senatu, quos mercedem seditiosi tribunatus petere consulatum insimulabant. Tum delectos haberi, bellumq; omnium ordinum consensu apparari cœptum. Consules ambo profecti sint ad arcem Caruentanam, an alter ad comitia habenda substiterit, incertum diversi auctores faciunt. illa pro certo habenda, in quibus non dissentiunt, ab arce Caruentana, cum diu nequicquam oppugnata esset, recessum: Verruginem in Volscis eodem exercitu receptam: populationesque & prædas & in Æquis & in Volsco agro ingentes factas. Romæ sicut plebis victoria fuit in eo, ut quæ mallent comitia haberent: ita eventu comitiorum patres vicere. namque tribuni militum consulari potestate contra

spem

spem omnium tres patricii creati sunt C. Iulius Tullus, Cn. Cornelius Cossus, C. Servilius Hala. artem adhibitam ferunt à patriciis, cujus eos Icilii tum quoque insimulabant, quod turbam indignorũ candidatorum intermiscendo dignis, tædio sordium, in quibusdam insignium, inscium populum à plebeiis avertissent. Volscos deinde & Æquos, seu Carventana arx retenta in spem, seu Verrugine amissum præsidium, ad iram cum impulisset, fama affertur, summa vi ad bellum coortos: caput rerum Antiates esse. eorum legatos, utriusque gentis populos, circumisse, castigantes ignaviam, quod abditi intra muros, populabundos in agris vagari Romanos priore anno, & opprimi Verruginis præsidium passi essent. jam non exercitus modo armatos, sed colonias etiam in suos fines mitti: nec ipsos modo Romanos sua divisa habere, sed Ferentinum etiam de se captum Hernicis donasse. Ad hæc cum inflammarentur animi: ut ad quosque ventum erat, numerus juniorum conscribebatur. Ita omnium populorum juventus Antium contracta, ibi castris positis hostem opperiebantur. Quæ ubi tumultu majore etiam quam res erat, nunciantur Romam: senatus extemplo (quod in rebus trepidis ultimum consilium erat) dictatorem dici jussit. Quam rem ægre passos Iulium Corneliumq; ferunt: magnoque certamine animorum rem actam: cum primores patrum nequicquam conquesti, non esse in auctoritate senatus tribunos militum, postremo etiam tribunos plebis appellarent, & consulis quoque ab ea potestate vim super tali re inhibitam referrent: tribuni plebis læti discordia patrum, nihil esse in his auxilii dicerent, qui non civium, non denique hominum numero essent. si quando promiscui honores, communicata respublica esset: tum se animadversuros, ne qua superbia magistratuum irrita senatusconsulta essent: interim patricii soluti legum magistratuumque verecundia, per se quoque tribunitiam potestatem agerent. Hæc contentio minime idoneo tempore, cum tantum belli in manibus esset, occupaverat cogitationes hominũ: donec ubi diu alternis Iulius Corneliusq;, cũ ad id bellum ipsi satis idonei duces essent, non esse æquum mandatum sibi à populo eripi honorem, disseruere: tum Hala Servilius Tribunus mil. tacuisse se tamdiu ait, non quia incertus sententiæ fuerit (quem enim bonum civem secernere sua à publicis consilia?) sed quia maluerit collegas sua sponte cedere auctoritati senatus, quam tribunitiam potestatem adversus se implorari paterentur. tum quoque, si res fineret, libenter se daturum tempus iis fuisse ad receptum nimis pertinacis sententiæ. sed cum belli necessitates non expectent humana consilia, potiorem sibi collegarum gratia rempublicam fore. & si maneat in sententia senatus, dictatorem nocte proxima dicturum: ac si quis intercedat senatusconsulti auctoritate se fore contentum. Quo facto, cum haud immeritam laudem gratiamque apud omnes tulisset, dictatore P. Cornelio dicto, ipse ab eo magister equitum creatus est. Exemplo fuit collegis eumque intuentibus, quam gratia atque honos opportuniora interdum non cupientibus essent. Bellum haud memorabile fuit. uno, atque eo facili prælio cæsi ad Antium hostes. victor exercitus depopulatus Volscum agrum, castellum ad lacum Fucinum vi expugnatum, atque in eo tria millia hominum capta: cæteris Volscis intra mœnia compulsis, nec defendentibus agros. Dictator bello ita gesto, ut tantum non defuisse fortunæ videretur, felicitate quam gloria major in urbem rediit, magistratuque se abdicavit. Tribuni militum mentione nulla comitiorum consularium habita (credo ob iram dictatoris creati) tribunorum militum

tum comitia edixerunt. Tum vero gravior cura patribus incessit: quippe cum prodi causam ab suis cernerent. Itaque sicut priore anno per indignissimos ex plebeiis candidatos omnium etiam dignorum tædium fecerant: sic tum primorib. patrum splendore gratiaque ad petendum præparatis, omnia loca obtinuere, ne cui plebejo aditus esset. quatuor creati sunt. omnes jam functi eo honore, L. Furius Medullinus, C. Valerius Potitus, Cn. Fabius Vibulanus, C. Servilius Ahala. hic refectus continuato honore, cum ob alias virtutes, tum ob recentem favorem unica moderatione partum. Eo anno, quia tempus induciarum cum Vejenti populo exierat, per legatos fœcialesque res repeti cœptæ. quibus venientibus ad finem, legatio Vejentium obviam fuit. petiere, ne priusquam ipsi senatum Romanum adissent, Vejos iretur. Ab senatu impetratum, quia discordia intestina laborarent Vejentes, ne res ab iis repeterentur. tantum abfuit, ut ex incommodo alieno sua occasio peteretur. Et in Volscis accepta clades, amisso Verrugine præsidio. ubi tantum in tempore fuit momenti, ut cum precantibus opem militibus, qui ibi a Volscis obsidebantur, succurri, si maturatum esset, potuisset: ad id venerit exercitus subsidio missus, ut ab recenti cæde palati ad prædandum hostes opprimerentur. Tarditatis causa in senatu magis fuit, quam in tribunis. qui, quia summa vi resistere nunciabantur, parum cogitaverunt, nulla virtute superari humanarum virium modum, fortissimi milites, non tamen nec vivi, nec post mortem inulti fuere. Insequenti anno, P. & Cn. Corneliis Coss. C. Fabio Ambusto, L. Valerio Potito, tribunis militum consulari potestate, Vejens bellum motum, ob superbum responsum Vejentis senatus, qui legatis repetentibus res ni facesserent prope re urbe finibusque daturos quod Lars Tolumnius dedisset, responderi jussit. Id patres egre passi, decrevere, ut tribuni militum de bello indicendo Vejentibus primo quoque die ad populum ferrent. Quod ubi primo promulgatum est, fremere juventus, nondum debellatum cum Volscis esse: modo duo præsidia occidione occisa, & cum periculo retineri: nullum annum esse, quo non acie dimicetur: & tanquam pœniteat laboris, novum bellum cum finitimo populo & potentissimo parari, qui omnem Hetruriam sit concitaturus. Hæc sua sponte agitata. insuper tribuni plebis accendunt. Maximum bellum patribus cum plebe esse dictitant: eam de industria vexandam militia, trucidandamque hostibus objici: eam procul urbe haberi, atque ablegari: ne domi per ocium memor libertatis, coloniarumque, aut agri publici, aut suffragii libere ferendi consilia agitet. præhensantesque veteranos, stipendia cujusque, & vulnera, ac cicatrices numerabant: quid jam integri esse in corpore loci ad nova vulnera accipienda? quid superesse sanguinis, qui dari pro republica posset? rogitantes. Hæc cum in sermonibus, concionibusque interdum agitantes, avertissent plebem ab suscipiendo bello, profertur tempus ferundæ legis: quam si subjecta invidiæ esset, antiquari apparebat. Interim tribunos militum in Volscum agrum ducere exercitum placuit. Cn. Cornelius unus Romæ relictus. Tres tribuni, postquam nullo loco castra Volscorũ esse, nec commissuros se prælio apparuit, tripartito ad devastandos fines discessere: Valerius Antium petit, Corn. Ecetras. quacunq; incessere late populati sunt tecta agrosq;, ut distinerẽt Volscos. Fabius, quod maxime petebatur, ad Anxur oppugnandum sine ulla populatione accessit. Anxur fuit quæ nunc Tarracinæ sunt: urbs prona in paludes. ab ea parte Fabius oppugnationem ostendit. Circummissæ quatuor cohortes cum C. Servilio Ahala, cum imminen-

inînentem urbi collem cepissent: ex loco altiore, quà nullum erat præsidium, ingenti clamore ac tumultu mœnia invasere. ad quem tumultum obstupefacti, qui adversus Fabium urbem infimam tuebantur, locum dedêre scalas admovendi. plenaque hostium cuncta erant: & in muris diu cædes pariter fugientium ac resistentium armatorum atque inermium fuit. Cogebantur itaque victi, quia cedentibus spei nihil erat, pugnam inire: cum pronunciatum repente, nequis præter armatos violaretur, reliquam omnem multitudinem voluntariam exuit armis: quorum ad duo millia & quingenti vivi capiuntur. à cætera præda Fabius militem abstinuit donec collegæ venirent: ab illis quoque exercitibus captum Anxur dictitans esse, qui cæteros Volscos à præsidio ejus loci avertissent. Qui ubi venerunt, oppidum vetere fortuna opulentum, tres exercitus diripuêre: eaque primum benignitas imperatorum plebem patribus conciliavit. Additum deinde omnium maxime tempestivo principum in multitudinem munere, ut ante mentionem ullam plebis tribunorumve decerneret senatus, ut stipendium miles de publico acciperet, cum ante id tempus de suo quisque functus eo munere esset. Nihil acceptum unquam à plebe tanto gaudio traditur. concursum itaque ad curiam esse, prehensatasque exeuntium manus, & *patres* vere appellatos: effectum esse fatentibus, ut nemo pro tam munifica patria, donec quicquam virium superesset, corpori aut sanguini suo parceret: cum commoditas juvaret, rem familiarem saltem acquiescere eo tempore, quo corpus addictum atque operatum reipublicæ esset: tum quod ultro sibi oblatum esset, non à tribunis plebis unquam agitatum, non suis sermonibus efflagitatum: id efficiebat multiplex gaudium, cumulatioremque gratiam rei. Tribuni plebis communis ordinum lætitiæ concordiæque soli expertes, negare tam id lætum patribus universis, nec prosperum fore, quàm ipsi crederent. consilium specie prima melius fuisse, quam usu appariturum. unde enim eam pecuniam confici posse, nisi tributo populo indicto? ex alieno igitur aliis largitos. neque id etiam si cæteri ferant, passuros eos, quibus jam emerita stipendia essent, meliore conditione alios militare, quàm ipsi militassent: & eosdem in sua stipendia impensas fecisse, & in aliorum facere. His vocibus moverunt partem plebis. postremo indicto jam tributo, edixerunt etiam tribuni, auxilio se futuros, si quis in militare stipendium tributum non contulisset. Patres bene cœptam rem perseveranter tueri: conferre ipsi primi: & quia nondum argentum signatum erat, æs grave plaustris quidam ad ærarium convehentes, speciosam etiam collationem faciebant. Cum senatus summa fide ex censu contulisset, primores plebis nobilium amici ex composito conferre incipiunt. quos cum & à patribus collaudari, & à militari ætate tanquam bonos cives conspici vulgus hominum vidit, repente spreto tribunitio auxilio, certamen conferendi est ortum. & lege perlata de indicendo Vejentibus bello exercitum magna ex parte voluntarium novi tribuni militum consulari potestate Veios duxere. Fuere autem tribuni T. Quintius Capitolinus, P. Quintius Cincinnatus C. Iulius Tullus iterum. A. Manilius, L. Furius Medullinus tertium, M. Æmilius Mamercus. Ab his primum circumsessi Veii sunt, sub cujus initium obsidionis cum Hetruscorum concilium ad fanum Voltumnæ frequenter habitum esset, parum constitit, bellóne publico gentis universæ tuendi Vejentes essent. Ea oppugnatio segnior insequenti anno fuit, parte tribunorum exercitusque ad Volscum avocata bellum. Tribunos militum consulari potesta-

potestate is annus habuit C. Valerium Potitum tertium, M. Sergium Fidenatem, P. Cornelium Maluginensem, Cn. Cornelium Cossum, C. Fabium Ambustum, Sp. Nautium Rutilium iterum. Cum Volscis inter Ferentinum atque Ecetram signis collatis dimicatum. Romanis secunda fortuna pugnæ fuit. Artena inde Volscorum oppidum ab tribunis obsideri cœpta. inde inter eruptionem tentatam compulso in urbem hoste, occasio data est Romanis irrumpendi, præterque arcem cætera capta. in arcem munitam natura globus armatorum concessit. infra arcem cæsi captique multi mortales. Arx deinde obsidebatur: nec aut vi capi poterat, quia pro spacio loci satis præsidii habebat: aut spem dabat deditionis, omni publico frumento, priusquam urbs caperetur, in arcem convecto. tædioque recessum inde foret, ni servus arcem Romanis prodidisset. ab eo milites per locum arduum accepti, cepere. à quibus cum custodes trucidarentur, cætera multitudo repentino pavore oppressa in deditionem venit. Diruta & arce & urbe Artena, reductæ legiones ex Volscis, omnisque vis Romana Vejos conversa est. Proditori præter libertatem duarum familiarum bona in præmium data. Servius Romanus vocitatus. Sunt qui Artenam Vejentium, non Volscorum fuisse credant. præbet errorem, quod ejusdem nominis urbs inter Cære atque Vejos fuit. sed eam reges Romani delevere, Cæretumque non Vejentium fuerat. altera hæc nomine eodem in Volsco agro fuit, cujus excidium est dictum.

LIBER V.

BREVIARIUM.

IN obsidione Vejorum hybernacula militibus facta sunt. ea res cum esset nova, indignationem tribunorum plebis movit, querentium non dari plebi nec per hyemem militia requiem. Equites tum primum equis suis merere cœperunt. Cum inundatio ex lacu Albano facta esset, vates qui eam rem interpretaretur, ab hostibus captus est. Furius Camillus dictator decem annos obsessos Vejos cepit: simulachrum Iunonis Romam transtulit: decimam partem prædæ Delphos Apollini misit. Idem tribunus militum, cum Faliscos obsideret, proditos hostium filios parentibus remisit: statimque deditione facta, Faliscorum victoriam justitia consecutus est. Cum alter ex Censoribus, C. Iulius decessisset, in locum ejus M. Cornelius suffectus est: nec id postea factum est: quoniam eo lustro à Gallis Roma capta est. Furius Camillus cum ei dies à L. Apulejo tribun. pleb. dicta esset, in exilium abiit. Cum Senones Galli Clusium obsiderent, & legati a senatu missi ad com-

ponendam inter eos, & Clusinos pacem, pugnantes contra Gallos in acie Clusinorum stetissent: hoc facto eorum concitati Senones urbem infesto exercitu petierunt: fusisque ad Alliam Flumen Romanis, cepere urbem, præter Capitolium: in quod se juvenes contulerant. majores natu cum insignibus honorum, quos quisque gesserat, in vestibulis ædium sedentes occiderunt. & cum per adversam partem Capitolii jam in summum evasissent: proditi clangore anserum, M. Manlii præcipue opera dejecti sunt. coactis deinde propter famem Romanis despondere, ut mille pondo auri darent: & hoc precio finem obsidionis emerent: Furius Camillus dictator absens creatus inter pendendum aurum cum exercitu venit: & Gallos post sextum mensem urbe expulit, ceciditque. Ædes Locutio facta: quo loco ante urbem captam vox audita erat, adventare Gallos. Dictum est ad Vejos migrandum esse, propter incensam, & dirutam urbem, quod consilium Camillo auctore discussum est. Movit populum vocis quoque omen ex centurione audita. qui, cum in forum venisset, manipulariis suis dixerat, sta miles, hic optimè manebimus.

PACE alibi parta Romani Veiique in armis erant, tanta ira odioque, ut victis finem adesse appareret. Comitia utriusque populi longe diversa ratione facta sunt. Romani auxêre tribunorum militum consulari potestate numerum: octo, quot nunquam antea creati, M. Æmilius Mamercus iterum, L. Valerius potitus tertium, Ap. Claudius Crassus, M. Quintilius Varus, M. Iulius Tullus, M. Posthumius, M. Furius Camillus, M. Posthumius Albinus. Vejentes contra, tædio annuæ ambitionis, quæ interdum discordiarum causa erat, regem creavêre. Offendit ea res populorum Hetruriæ animos, non majore odio regni quam ipsius regis. gravis jam is antea genti fuerat opibus superbiaque, quia solennia ludorum quos intermitti nefas est, violenter diremisset: cum ob iram repulsæ, quod suffragio XII. populorum alius sacerdos ei prælatus esset, artifices, quorum magna pars ipsius servi erant, ex medio ludicro repente abduxit. gens itaque ante omnes alias eo magis dedita religionibus, quod excelleret arte colendi eas, auxilium Vejentibus negandum, donec sub rege essent, decrevit. cujus decreti suppressa fama est Vejis propter metum regis, qui à quo tale quid dictum referretur, pro seditionis eum principe, non vani sermonis auctorem habebat. Romanis etsi quietæ res ex Hetruria nunciabantur, tamen quia omnibus conciliis eam rem agitari afferebatur, ita muniebant, ut ancipitia munimenta essent. alia in urbem, & contra oppidanorum eruptiones versa: aliis frons in Hetruriam spectans auxiliis, si qua forte inde venirent, obstruebatur. Cum spes major imperatoribus Romanis in obsidione, quam in oppugnatione esset,

esset, hybernacula etiam, res nova militi Romano, ædificari cœpta: consiliumque erat hyemando continuare bellum: quod postquam tribunis plebis, jamdiu nullam novandi res causam invenientibus, Romam est allatum, in concionem prosiliunt, solicitant "plebis animos, hoc illud esse "dictantes, quod æra militibus "sint constituta. nec se fefellisse, "id donum inimicorum veneno "illitum fore. venisse libertatem "plebis: remotam in perpetuum "& ablegatam ab urbe & ab "republica juventutem. jam ne "hyemi quidem, aut tempori "anni cedere, ac domos & res "invisere suas. Quam putarent "continuatæ militiæ causam "esse? nullam profecto aliam "inventuros, quam ne quid per "frequentiam juvenum eorum, "in quibus vires omnes plebis "essent, agi de commodis eorum "posset. vexari præterea, & subigi multo acrius, quam Vejen"tes: quippe illos hyemem sub "tectis suis agere, egregiis mu"ris situque naturali urbem tu"tantes militem Romanum in "opere ac labore, nivibus pruinisque obrutum sub pellibus "durare, ne hyemis quidem spa"cio, quæ omnium bellorum ter"ra marique sit quies arma de"ponentem. Hoc neque reges, "neque ante tribunitiam pote"statem creatam superbos illos "consules, neque triste dictato"ris imperium, neque importu"nos decemviros injunxisse ser"vitutis, ut perennem militiam "facerent, quod tribuni militum "in plebe Romana regnum exer"cerent: quidnam illi consules "dictatoresve facturi essent, qui "proconsularem imaginem tam "sævam ac trucem fecerint? Sed "id accidere haud immerito. "non fuisse ne in octo quidem "tribunis militum locum ulli "plebejo. Antea trina loca cum "contentione summa patricios "explere solitos: nunc jam octo"juges ad imperia obtinenda "ire, & ne in turba quidem hæ"rere plebejum quemquam: qui, "si nihil aliud, admoneat colle"gas, liberos & cives eorum, non "servos militares, quos hyeme "saltem in domos ac tecta redu"ci oporteat, & aliquo tempore "anni parentes liberosq; ac con"juges invisere, & usurpare li"bertatem, & creare magistratus."

Hæc taliaq; vociferantes, adversarium haud imparem nacti sunt, App. Claudium, relictum à collegis ad tribunitias seditiones cōprimendas, virum imbutum jam ab juventa certaminib. plebeiis: quem auctorem aliquot annis ante fuisse memoratum est per collegarum intercessionem tribunitiæ potestatis dissolvendæ. Is tum jam non promptus ingenio tantum, sed usu etiam exercitatus, talem orationem habuit: Si un"quam dubitatum est, Quirites, "utrum tribuni plebis vestra, an "sua causa seditionū semper au"ctores fuerint, id ego hoc anno "desisse dubitari certum habeo: "& cum lætor tandem longi er"roris vobis finem factum esse, "tum quod secundis potissimum "vestris rebus hic error est sub"latus, & vobis, & propter "vos reipublicæ gratulor. An est "quisquam qui dubitet, nullis "injuriis vestris, si quæ forte a"liquando fuerunt, unquam "æque quàm munere patrum in "plebem, cum æra militanti"bus constituta sunt, tribunos "plebis offensos ac concitatos "esse? quid illos aliud aut tum "timuisse creditis? aut hodie "turbare velle, nisi concor"diam ordinū? quam dissolven"dæ maxime tribunitiæ pote"statis rentur esse. Sic hercule "tanquam artifices improbi o"pus quærunt: qui & semper "ægri aliquid esse in republica "volunt, ut sit ad cujus curatio"nem à vobis adhibeantur. u"trum enim defenditis, an impu"gnatis plebem? utrum militan"tium adversarii estis, an cau"sam agitis? nisi forte hoc dici"tis, quicquid patres faciunt, "displicet: sive illud pro plebe, "

"sive contra plebem est. Et
"quemadmodum servis suis ve-
"tant domini quicquam rei cum
"alienis hominibus esse, pari-
"terque in iis beneficio, ac ma-
"leficio abstineri equum censent:
"sic vos interdicitis patribus
"commercio plebis: ne nos co-
"mitate ac munificentia nostra
"provocemus plebem, nec plebs
"nobis dicto audiens atque o-
"bediens sit. Quanto tandem,
"si quicquam in vobis non dico
"civilis sed humani esset, fave-
"re vos magis, & quantum in
"vobis esset, indulgere potius
"comitati patrum, atque obse-
"quio plebis oportuit? quæ si
"perpetua concordia sit, quis
"non spondere ausit maximum
"hoc imperium inter finitimos
"brevi futurum esse? Atque ego
"quam hoc consilium collega-
"rum meorum, quo abducere in-
"fecta re à Vejis exercitum no-
"luerunt, non utile solum, sed
"etiam necessarium fuerit, po-
"stea differam, nunc de ipsa
"conditione militantium dicere
"libet, quam orationem non a-
"pud vos solum, sed etiam in
"castris si habeatur ipso exerci-
"tu disceptante, æquam arbi-
"tror videri posse. in qua si mihi
"ipsi nihil quod dicerem, in
"mentem venire posset, adver-
"sariorum certe orationibus
"contentus essem. Negabant nu-
"per danda esse æra militibus,
"quia nunquam data essent. quo-
"nam modo igitur nunc indi-
"gnari possunt, quibus aliquid
"novi adjectum commodi sit, eis
"laborem etiam novum propor-
"tione injungi? nusquam nec
"opera sine emolumento, nec e-
"molumentum ferme sine impen-
"sa opera est. labor voluptas-
"que dissimillima natura, so-
"cietate quadam inter se na-
"turali sunt juncta. Moleste
"antea ferebat miles se suo sum-
"ptu operam reipublicæ præ-
"bere: gaudebat idem partem
"anni se agrum suum colere,
"quærere unde domi militiæ-
"que se ac suos tueri posset.
gaudet nunc fructui sibi rem-,,
publicam esse, & lætus sti-,,
pendium accipit. æquo igitur,,
animo patiatur se ab domo,,
ab re familiari, cui gravis,,
impensa non est, paulo diu-,,
tius abesse. An si ad calculos,,
eum respublica vocet, non,,
merito dicat, annua æra ha-,,
bes, annuam operam ede? An,,
tu æquum censes militia se-,,
mestri solidum te stipendium,,
annuum accipere? Invitus in,,
hac parte orationis, Quirites,,
moror. sic enim agere debent,,
qui mercenario milite utun-,,
tur: At nos tanquam cum,,
civibus agere volumus: agi-,,
que tanquam cum patria no-,,
biscum, æquum censemus.,,
Aut non suscipi bellum o-,,
portuit: aut geri pro digni-,,
tate populi Romani & perfi-,,
ci quam primum oportet. per-,,
ficietur autem si urgemus ob-,,
sessos: si non ante abscedi-,,
mus, quam spei nostræ finem,,
captis Vejis, imposuerimus.,,
Si hercule nulla alia causa,,
ipsa indignitas perseverantiam,,
imponere debuit. Decem quon-,,
dam annos urbs oppugnata,,
est ob unam mulierem ab u-,,
niversa Græcia, quàm pro-,,
cul ab domo? quot terras,,
quot maria distans? nos in-,,
tra vicesimum lapidem, in,,
conspectu prope urbis nostræ,,
annuam oppugnationem perfer-,,
re piget: scilicet quia levis,,
causa belli est: nec satis quic-,,
quam justi doloris est, quod,,
nos ad perseverandum stimu-,,
let. Septies rebellarunt: in,,
pace nunquam fidi fuerunt: a-,,
gros nostros milites depopu-,,
lati sunt: Fidenates defice-,,
re à nobis coegerunt: colo-,,
nos nostros ibi interfecerunt:,,
auctores fuere contra jus gen-,,
tium cædis impiæ legatorum,,
nostrorum: Hetruriam om-,,
nem adversus nos concitare,,
voluerunt, hodieque id mo-,,
liuntur: res repetentes lega-,,
tos nostros haud procul ab-,,
fuit quin violarent. Cum,,

"his molliter & per dilatio-
"nes bellum geri oportet? Si
"nos tam justum odium ni-
"hil movet, ne illa qui-
"dem oro vos movent? Ope-
"ribus ingentibus septa urbs
"est, quibus intra muros coer-
"cetur hostis, agrum non co-
"luit, & culta evastata sunt
"bello. Si reducimus exerci-
"tum, quis est qui dubitet il-
"los non cupiditate solum ul-
"ciscendi, sed etiam necessi-
"tate imposita ex alieno præ-
"dandi, cum sua amiserint,
"agrum nostrum invasuros?
"non differimus igitur bellum
"isto consilio, sed intra fines
"nostros accipimus. Quid?
"illud, quod proprie ad mi-
"lites pertinet, quibus boni
"tribuni plebis cum stipen-
"dium extorquere voluerint,
"nunc consultum repente vo-
"lunt, quale est? vallum
"fossamque ingentis utramque
"rem operis, per tantum spa-
"cii duxerunt: castella pri-
"mò pauca, postea exercitu
"aucto creberrima fecerunt:
"munitiones non in urbem mo-
"do, sed in Hetruriam etiam
"spectantes, si qua inde auxi-
"lia veniant, opposuere. quid
"turres? quid vineas testudi-
"nesque, & alium oppugnan-
"darum urbium apparatum lo-
"quar? cum tantum laboris
"exhaustum sit, & ad finem
"jam operis tandem perven-
"tum: relinquendane hæc cen-
"setis, ut ad æstatem rursus
"novus de integro his insti-
"tuendis exsudetur labor? quan-
"to est minus opera tueri fa-
"cta? & instare, & perseve-
"rare, defungique cura? bre-
"vis enim profecto res est, si
"uno tenore peragitur: nec i-
"psi per intermissiones has in-
"tervallaque lentiorem spem
"nostram facimus. loquor de
"opere, & de temporis ja-
"ctura. Quid? periculi, quod
"differendo bello adimus, num
"oblivisci nos hæc tam cre-
"bra Hetruriæ concilia de mit-

tendis Vejos auxiliis patiun-,,
tur? ut nunc res se habet,,,
irati sunt, oderunt, negant,,
missuros: quantum in illis,,
est, capere Vejos licet: quis,,
est qui spondeat, eundem, si,,
differtur bellum, animum po-,,
stea fore? cum si laxamen-,,
tum dederis major frequen-,,
tiorque legatio itura sit: cum,,
id quod nunc offendit Hetru-,,
scos, rex creatus Vejis spa-,,
cio mutari interposito possit,,,
vel consensu civitatis, ut eo,,
reconcilient Hetruriæ animos,,,
vel ipsius voluntate regis,,,
qui obstare regnum suum sa-,,
luti civium nolit. Videte quot,,
res, quam inutiles sequan-,,
tur illam viam consilii: ja-,,
ctura operum tanto labore fa-,,
ctorum: vastatio imminens,,
finium nostrorum: Hetruscum,,
bellum pro Vejente concita-,,
tum. Hæc sunt tribuni con-,,
silia vestra, non hercule dis-,,
similia, ac si quis ægro, qui,,
curari se fortiter passus, ex-,,
templo convalescere possit,,,
cibi gratia præsentis aut po-,,
tionis, longinquum & for-,,
sitan insanabilem morbum ef-,,
ficiat. Si medius fidius ad,,
hoc bellum nihil pertineret,,,
ad disciplinam certe militiæ,,
plurimum intererat, insue-,,
scere militem nostrum non,,
solum parta victoria frui, sed,,
si res etiam lentior sit, pati,,
tædium, & quamvis seræ,,
spei exitum expectare: & si,,
non sit æstate perfectum bel-,,
lum, hyemem operiri: nec,,
sicut æstivas aves, statim au-,,
tumno tecta ac recessum cir-,,
cumspicere. Obsecro vos,,,
venandi studium ac voluptas,,
homines per nives ac pruinas,,
in montes sylvasque rapit:,,
belli necessitatibus eam pa-,,
tientiam non adhibebimus,,,
quam vel lusus ac voluptas,,
elicere solet? adeone effoe-,,
minata corpora militum no-,,
strorum esse putamus, adeo,,
molles animos, ut hyemem,,
unam durare in castris, ab-,,

" esse ab domo non possint ? ut " tanquam navale bellum tem- " pestatibus captandis, & ob- " servando tempore anni ge- " rant ? non æstus, non fri- " gora pati possint ? Erubes- " cant profecto, si quis eis hæc " objiciat : contendantque & " animis & corporibus suis vi- " rilem patientiam inesse : & " se juxta hyeme atque æstate " bella gerere posse : nec se " patrocinium mollitiæ iner- " tiæque mandasse tribunis, & " meminisse hanc ipsam pote- " statem non in umbra, nec " in tectis majores suos creas- " se. Hæc virtute militum ve- " strorum, hæc Romano no- " mine sunt digna : non Ve- " jos tantum, nec hoc bellum " intueri, quod instat : sed fa- " mam & ad alia bella, & ad " cæteros populos in posterum " quærere. An mediocre dis- " crimen opinionis secuturum " ex hac re putatis ? utrum tan- " dem finitimi populum Roma- " num eum esse putent, cujus " si qua urbs primum illum bre- " vissimi temporis sustinuerit " impetum, nihil deinde ti- " meat ? an hic sit terror no- " minis nostri, ut exercitum " Romanum non tædium lon- " ginquæ oppugnationis, non vis " hyemis, ab urbe circumsessa " semel amovere possit : nec fi- " nem ullum alium belli, quam " victoriam noverit ? nec impe- " tu potius bella quam perseve- " rantia gerat ? quæ in omni " quidem genere militiæ, ma- " xime tamen in obsidendis ur- " bibus necessaria est : quarum " plerasque munitionibus, ac " naturali situ inexpugnabiles, " fame sitique tempus ipsum " vincit atque expugnat : sicut " Vejos expugnabit nisi auxi- " lio hostibus tribuni plebis " fuerint, & Romæ invene- " rint præsidia Vejentes, quæ " nequicquam in Hetruria quæ- " runt. An est quicquam quod " Vejentibus optatum æque " contingere possit, quam ut seditionibus primum urbs Ro- " mana, deinde velut ex con- " tagione castra impleantur ? At " hercule apud hostes tanta mo- " destia est, ut non obsidionis " tędio, non denique regni, quic- " quam apud eos novatum sit : " non negata auxilia ab He- " truscis, irritaverint animos. " morietur enim extemplo, qui- " cumque erit seditionis au- " ctor : nec cuiquam dicere ea " licebit, quæ apud vos impu- " ne dicuntur. fustuarium me- " retur, qui signa relinquit, " aut præsidio decedit : aucto- " res signa relinquendi, & de- " serendi castra, non uni aut " alteri militi, sed universis " exercitibus, palam in con- " cione audiuntur. adeò quic- " quid tribunus plebis loqui- " tur, & si prodendæ patriæ, " dissolvendæque reipublicæ est, " assuestis audire : & dulcedine " potestatis ejus capti, quæli- " bet sub ea scelera latere fini- " tis. Reliquum est, ut quæ " hic vociferantur, eadem in " castris, & apud milites a- " gant & exercitus corrumpant, " ducibusque parere non patian- " tur : quoniam ea demum Ro- " mæ libertas est, non senatum, " non magistratus, non leges, " non mores majorum, non in- " stituta patrum, non disci- " plinam vereri militiæ. Par " jam etiam in concionibus e- rat Appius tribunis plebis, cum subito, unde minime quis crederet, accepta cala- mitas apud Vejos, & supe- riorem Appium in causa, & concordiam ordinum majorem, ardoremque ad obsidendos per- tinacius Vejos fecit. Nam cum agger promotus ad urbem, vi- neæque tantum non jam injun- ctæ mœnibus essent, dum opera interdiu fiunt intentius, quam nocte custodiuntur, patefa- cta repente porta, ingens mul- titudo facibus maxime arma- ta ignes conjecit : horæque momento simul aggerem ac vi- neas, tam longi temporis o- pus,

pus, incendium hausit: multique ibi mortales nequicquam opem ferentes, ferro ignique absumpti sunt. Quod ubi Romam est nunciatum, mæstitiam omnibus, senatui curam metumque injecit, ne tum vero sustineri nec in urbe seditio, nec in castris posset, & tribuni plebis velut ab se victæ reipublicæ, insultarent: cum repentè, quibus census equester erat, equi publici non erant assignati, consilio prius inter sese habito, senatum adeunt: factaque dicendi potestate, equis se suis stipendia facturos promittunt. quibus cum amplissimis verbis gratiæ ab senatu actæ essent, famaque ea forum atque urbem pervasisset, subito ad curiam concursus fit plebis. *pedestris ordinis se* ajunt *nunc esse, operamque reipublicæ extra ordinem polliceri. seu Vejos, seu quo alio ducere velint. si Vejos ducti sint, negant se inde prius quam capta urbe hostium redituros esse.* Tum vero jam superfundenti se lætitiæ vix temperatum est. non enim sicut equites, dato magistratibus negotio, laudari jussit: neque aut in curiam vocati, quibus responsum daretur, aut limine curiæ continebatur senatus: sed pro se quisque ex superiore loco ad multitudinem in comitio stantem voce manibusque significare publicam lætitiam. beatam urbem Romanam, & invictam, & æternam illa concordia dicere: laudare equites, laudare plebem: diem ipsum laudibus ferre: victam esse fateri comitatem benignitatemque senatus. certatim patribus plebique manare gaudio lachrymæ, donec revocatis in curiam patribus senatusconsultum factum est, ut tribuni militares concione advocata, peditibus equitibusque gratias agerent: memorem pietatis eorum erga patriam dicerent senatum fore. placere autem omnibus his voluntariam extra ordinem professis militiam æra procedere: & equis certus numerus æris est assignatus. Tum primum equis merere equites cœperunt. Voluntarius ductus exercitus Vejos non amissa modo restituit opera, sed nova etiam instituit. ab urbe commeatus intentiore quam antea subvehi cura, ne quid tam bene merito exercitui ad usum deesset. Insequens annus tribunos militum consulari potestate habuit, C. Servilium Ahalam tertium, Q. Servilium, P. Virginium, Q. Sulpitium, A. Manlium iterum, M. Sergium iterum. His tribunis, dum cura omnium in Vejens bellum intenta est, neglectum Anxuri præsidium vagationibus militum, & Volscos mercatores vulgo receptando, proditis repentè portarum custodibus oppressum est. minus militum periit, quia præter ægros lixarum in modum omnes per agros vicinasque urbes negociabantur. Nec Vejis melius gesta res, quod tum caput omnium curarum publicarum erat. nam & duces Romani plus inter se irarum, quam adversus hostes animi habuerunt: & auctum est bellum adventu repentino Capenatium atque Faliscorum. Hi duo Hetruriæ populi, quia proximi regione erant, devictis Veiis, bello quoque Romano se proximos fore credentes: Falisci propria etiam causa infesti, quod Fidenati bello se jam antea immiscuerant, per legatos ultro citroque missos jurejurando inter se obligati, cum exercitibus nec opinato ad Vejos accessere. Forte ea regione, qua M. Sergius tribunus militum præerat, castra adorti sunt: ingentemque terrorem intulere, quia Hetruriam omnem excitam sedibus magna mole adesse Romani crediderant. eadem opinio Vejentes in urbe concitavit. Ita ancipiti prælio castra Romana oppugnabantur, concursantesque cum huc atque illuc signa transferrent, nec Vejentem satis cohibere intra munitiones, nec suis munimentis arcere jam vim, ac tueri se ab exte-

exteriore poterant hoste. una spes erat, si ex majoribus castris subveniretur, ut diversæ legiones, aliæ adversus Capenatem ac Faliscum, aliæ contra eruptionem oppidanorum pugnarent. Sed castris præerat Virginius, privatim Sergio invisus infensusque. is cùm pleraque castella oppugnata, superatas munitiones, utrinque invehi hostem nunciaretur, in armis milites tenuit, *si opus foret auxilio, collegam* dictitans *ad se missurum*. Hujus arrogantiam pertinacia alterius æquabat, qui ne quam opem ab inimico videretur petisse, vinci ab hoste, quàm vincere per civem maluit. Diu in medio cæsi milites, postremo desertis munitionibus perpauci in majora castra, pars maxima atque ipse Sergius Romam pertenderunt. ubi cum omnem culpam in collegam inclinaret, acciri Virginium ex castris, interea præesse legatos placuit. Acta deinde in senatu res est, certatumque inter collegas maledictis. pauci reipublicæ, huic atque illi, ut quosque studium privatim aut gratia occupaverunt, adsunt. Primores patrum, sive culpa, sive infelicitate imperatorum tam ignominiosa clades accepta esset, censuêre non expectandum justum tempus comitiorum, sed extemplo novos tribunos militum creandos esse, qui Calendis Octobribus magistratum occiperent. In quam sententiam cum pedibus iretur, cæteri tribuni militum nihil contradicere. at enimvero Sergius Virginiusque, propter quos pœnitere magistratuum ejus anni senatum apparebat, primo deprecari ignominiam, deinde intercedere senatusconsulto: negare se ante Idus Decembres, solennem ineundis magistratibus diem, honore abituros esse. Inter hæc tribuni plebis, cùm in concordia hominum secundisque rebus civitatis inviti silentium tenuissent, feroces repentè minari tribunis militum, nisi in auctoritate senatus essent, se in vincula eos duci jussuros esse. Tum C. Servilius Ahala Tribun. mil. *Quod ad vos attinet tribuni plebis, minasque vestras. næ ego libenter experirer, quàm non plus in his juris quàm in vobis animi esset. sed nefas est tendere adversus auctoritatem senatus. proinde & vos desinite inter nostra certamina locum injuriæ quærere, & collegæ aut facient quod censet senatus: aut si pertinacius tendent, dictatorem extemplo dicam, qui eos abire magistratu cogat.* Cum omnium assensu comprobata oratio esset, gauderentque patres, sine tribunitiæ potestatis terriculis inventam esse aliam vim majorem ad coercendos magistratus, victi consensu omnium comitia tribunorum militum habuêre, qui Calendis Octobribus magistratum occiperent: seque eam ante diem magistratu abdicavere. L. Valerio Potito quartum, M. Furio Camillo iterum, M. Æmylio Mamerco tertiùm, Cn. Cornelio Cosso iterum, C. Fabio Ambusto, L. Iulio Tullo, tribunis milit. consulari potestate, multa domi militiæque gesta. Nam & bellum multiplex fuit eodem tempore, & ad Vejos, & ad Capenam, & ad Falerios, & in Volscis, ut Anxur ab hostibus recuperaretur: & Romæ simul delectu, simul tributo conferendo laboratum est: & de tribunis plebis cooptandis contentio fuit: & haud parvum motum duo judicia eorum qui paulo ante consulari potestate fuerant, excivere. Omnium primum tribunis militum fuit, delectum haberi; nec juniores modo conscripti, sed seniores etiam coacti nomina dare, ut urbis custodiam agerent: Quantum autem augebatur militum numerus, tanto majore pecunia in stipendium opus erat: eaque tributo conferebatur, invitis conferentibus qui domi remanebant, quia tuentibus urbem, opera quoque militari laborandum serviendumque reipublic. erat. Hæc per se gravia, indigniora ut viderentur, tribuni pl. seditio-

seditiosis concionibus faciebant: ideò æra militibus constituta esse arguendo, ut plebis partem militia, partem tributo conficerent. Unum bellum annum jam tertium trahi, & consulto male geri, ut diutius gerant. in quatuor deinde bella uno delectu exercitus scriptos, & pueros quoque ac senes extractos. Iam non æstatis nec hyemis discrimen esse, ne ulla quies unquam miseræ plebi sit: quæ nunc etiam vectigalis ad ultimum facta sit: ut cum confecta labore, vulneribus, postremo ætate corpora retulerint, incultaque omnia diutino dominorum desiderio domi invenerint, tributum ex affecta re familiari pendant: æraque militaria velut fœnore accepta, multiplicia reipublicæ reddant. Inter delectum tributumque, & occupatos animos majorum rerum curis, comitiis tribunorum plebis numerus expleri nequiit. Pugnatum inde, in loca vacua, ut patricii cooptarentur. postquam obtineri non poterat, tamen labefactandæ legis tribunitiæ causa effectum est, ut cooptarentur tribuni plebis Cajus Lacerius, & Marcus Acutius, haud dubiè patriciorum opibus. Fors ita tulit, ut eo anno trib. pl. C. Trebonius esset, qui nomini ac familiæ debitum præstare videretur Treboniæ legis patrocinium. is quod petissent patres quidam primo incœpto repulsi, tamen tribunos militum expugnasse vociferans, *legem Treboniam sublatam, & cooptatos tribunos pl. non suffragiis populi sed imperio patriciorum: & eo devolvi rem, ut aut patricii aut patriciorum asseclæ habendi tribuni pl. sint: eripi sacratas leges, extorqueri tribunitiam potestatem: id fraude patriciorum, scelere, ac proditione collegarum factum arguere.* Cũ arderent invidia non patres modo, sed etiam tribuni plebis, cooptati pariter, & qui cooptaverant: tum ex collegio tres, P. Curiatius, M. Metilius, & M. Minutius, trepidi rerum suarum, in Sergium Virginiumque prioris anni tribunos militares incurrunt: in eos ab se iram plebis, invidiamque die dicta avertunt. Quibus delectus, quibus tributum, quibus diuturna militia, longinquitasque belli sit gravis: qui clade accepta ad Vejos doleant: qui amissis liberis fratribus, propinquis, affinibus lugubres domos habeant: iis publici privatique doloris exequendi jus potestatemque ex duobus noxiis capitibus datam ab se memorant. omnium namque malorum in Sergio Virginioque caussas esse; nec id accusatorem magis arguere, quam fateri reos: qui noxii ambo, alter in alterum causam conferant: fugam Sergii Virginius, Sergius proditionem increpans Virginii. quorum adeò incredibilem amentiam fuisse, ut multo verisimilius sit compacto eam rem, & communi fraude patriciorum actam. Ab his & prius datum locum Vejentibus ad incendenda opera, belli trahendi causa: & nunc proditum exercitum, tradita Faliscis Romana castra. omnia fieri, ut consenescat ad Vejos juventus: nec de agris, nec de aliis commodis plebis ferre ad populum tribuni, frequentiaque urbana celebrare actiones, & resistere conspirationi patriciorum possint. Præjudicium jam de reis & ab senatu, & à populo Romano, & ab ipsorum collegis factum esse. nam & senatusconsulto eos ab republica remotos esse. & recusantes abdicare se magistratu, dictatoris metu ab collegis coercitos esse: & populum Romanum tribunos creasse, qui non Idibus Decembribus, die solenni, sed extemplo Calendis Octobribus magistratum occiperent: quia stare diutius respub. his manentibus in magistratu non posset. Et tamen eos tot judiciis confossos, prædamnatosque, venire ad populi judicium: & existimare defunctos se esse, satisque pœnarum dedisse, quod duobus mensibus citius

citius privati facti sint: neque intelligere, nocendi sibi diutius tum potestatem ereptam esse, non poenam irrogatam. quippe & collegis abrogatum imperium, qui certè nihil deliquissent. illos repeterent animos Quirites, quos recenti clade accepta habuissent, cum fuga trepidum, plenum vulnerum ac pavore incidentem portis exercitum viderint. non fortunam, aut quenquam deorum, sed hos duces accusantem. Pro certo se habere, neminem in concione stare, qui illo die non caput, domum fortunasque L. Virginii ac M. Sergii sit execratus, detestatusque. minimè convenire, quibus iratos quisque deos precatus sit, in iis sua potestate, cum liceat & oporteat, non uti. nunquam deos ipsos admovere nocentibus manus: satis esse, si occasione ulciscendi læsos arment. His orationibus incitata plebs, denis millibus æris gravis reos condemnat: nequicquam Sergio Martem communem belli, fortunamque accusante: Virginio deprecante, ne infelicior domi quam militiæ esset. In hos versa ira populi, cooptationis tribunorum, fraudisque contra legem Treboniam factæ memoriam obscuram fecit. Victores tribuni, ut præsentem mercedem judicii plebes haberet, legem agrariam promulgant, tributumque conferri prohibent: cum tot exercitibus stipendio opus esset, resque militia ita prosperè gererentur, ut nullo bello veniretur ad exitum rei. namque Veiis castra, quæ amissa erant, recuperata, castellis præsidiisque firmantur. Præerant tribuni militum, M. Æmilius, & Qu. Fabius. à M. Furio in Faliscis, & Cn. Cornelio in Capenate agro hostes nulli extra mœnia inventi: prædæ actæ: incendiisq; villarum ac frugum vastati fines: oppida nec oppugnata, nec obsessa sunt. At in Volscis depopulato agro, Anxur nequicquam oppugnatum, loco alto situm, & postquam vis irrita erat, vallo fossaque obsideri cœptum. Valerio Potito Volsci provincia evenerat. Hoc statu militarium rerum, seditio intestina majore mole coorta, quam bella tractabantur. & cum tributum conferri per tribunos non posset, nec stipendium imperatoribus mitteretur, æraque militaria flagitaret miles, haud procul erat, quin castra quoque urbanæ seditionis contagione turbarentur. Inter has iras plebis in patres, cum tribuni plebis nunc illud tempus esse dicerent stabiliẽdæ libertatis, & ab Sergiis Virginiisque ad plebejos viros fortes ac strenuos transferendi summi honoris: non tamen ultra processum est, quam ut unus ex plebe usurpandi juris caussa, P. Licinius Calvus tribunus militum consulari potestate crearetur. cæteri patricii creati: P. Manlius & P. Titinius, P. Melius, L. Furius Medullinus, L. Popilius Volscus. Ipsa plebes mirabatur se tantam rem obtinuisse, non is modo qui creatus erat, vir nullis ante honoribus usus, vetus tantum senator, & ætate jam gravis. Nec satis constat, cur primus ac potissimus ad novum delibandum honorem sit habitus. Alii Cn. Cornelii fratris, qui tribunus militũ priore anno fuerat triplexque stipendium equitibus dederat, gratia extractum ad tantum honorem credunt. alii orationem ipsum tempestivam de concordia ordinum, patribus plebique gratam habuisse. Hac victoria comitiorum exultantes tribuni plebis, quod maximè rempub. impediebat, de tributo remiserunt. collatum obedienter, missumque ad exercitum est. Anxur in Volscis brevi receptum est, neglectis die festo custodiis urbis. Insignis annus hyeme gelida ac nivosa fuit: adeo ut viæ clausæ, Tiberis innavigabilis fuerit. Annona ex ante convecta copia nihil mutavit. Et quia P. Licinius, ut cœperat, haud tumultuose magistratum majore gaudio plebis, quam indignatione patrũ, ita etiã gessit: dulcedo invasit

pro-

proximis comitiis tribunorum militum plebejos creandi. Vnus M. Veturius ex patriciis candidatis locum tenuit: plebejos alios tribunos militum consulari potestate omnes fere centuriæ dixere, L. Titinium. P. Menenium Racilium, Cn. Genucium, L. Attilium. Tristem hyemem, sive ex intemperie, cœli raptim mutatione in contrarium facta, sive alia qua de causa, gravis pestilensq; omnibus animalibus æstas excepit. cujus insanabili pernicie; quando nec causa nec finis inveniebatur, libri Sibyllini ex senatusconsulto aditi sunt. duumviri sacris faciundis, lectisternio tunc primum in urbe Romana facto, per dies octo Apollinem Latonamque & Dianam, Herculem, Mercurium atque Neptunum tribus quam amplissimè tum apparari poterat, stratis lectis placavere. privatim quoque id sacrum celebratum est. tota urbe patentibus januis, promiscuoque usu rerum omnium in propatulo posito, notos ignotosque passim advenas in hospitium ductos ferant: & cum inimicis quoque benignè ac comiter sermones habitos, jurgiis ac litibus temperatum: vinctis quoque dempta in eos dies vincula: religioni deinde fuisse, quibus eā opem dii tulissent, vinciri. Interim ad Vejos terror multiplex fuit, tribus in unum bellis collatis. namque eodem quo antea modo circa munimenta, cum repentè Capenates Faliscisque subsidio venissent, adversus tres exercitus ancipiti prælio pugnatum est. ante omnia adjuvit memoria damnationis Sergii ac Virginii. itaque majoribus castris, unde antea cessatum fuerat, brevi spacio circumductæ copiæ Capenates in vallum Romanum versos ab tergo aggrediuntur. Inde pugna cœpta, & Faliscis intulit terrorem, trepidantesque eruptio ex castris opportunè facta avertit. repulsos deinde insecuti victores, ingentem ediderunt cædem. Nec ita multo post jam palantes, veluti forte oblati, populatores Capenatis agri reliquias pugnæ absumpsere: & Vejentium refugientes in urbem multi ante portas cæsi, dum præ metu ne simul Romanus irrumperet, objectis foribus, extremos suorum exclusere. Hæc eo anno acta. Et jam comitia tribunorum militum aderant, quorum propè major patribus quam belli cura erat: quippe non communicatū modo cum plebe, sed propè amissum cernentibus summum imperium: itaque clarissimis viris ex composito præparatis ad petendum, quos prætereundi verecundiam crederent fore: nihilominus ipsi perinde ac si omnes candidati essent, cuncta experientes, non homines modo, sed deos etiam excipiebant, in religionem vertentes comitia biennio habita: priore anno intolerandam hyemem prodigiisque divinis similem coortam. proximo non prodigia, sed jam eventus, pestilentiam agris urbique illatam, haud dubia ira deûm: quos pestis ejus arcendæ causa placandos esse, in libris fatalibus inventum sit, comitiis, auspicato quæ fierent, indignum diis visum honores vulgari, discriminaque gentium confundi. Præterquam majestate petentium, religione etiam attoniti homines, patricios omnes, partem magnam honoratissimum quemque tribunos militum consulari potestate creavere, L. Valerium Potitum quintum, M. Valerium Maximum, M. Furium Camillum tertium, L. Furium Medullinū tertiū, Q. Servilium Fidenatem iterū, Q. Sulpicium Camerinum iterum. His tribunis ad Vejos nihil admodum memorabile actum est. tota vis in populationibus fuit. duo summi imperatores, Potitus à Valeriis, Camillus à Capena prædas ingentes egere, nulla incolumi relicta re, cui ferro aut igni noceri posset. Prodigia interim multa nunciari, quorum pleraque, & quia singuli auctores erant, parum credita spretaque: & quia hostibus Hetruscis, per quos ea procurarent,

aruſpices non erant. In unum omnium curæ verſę ſunt, quod lacus in Albano nemore ſine ullis cœleſtibus aquis, cauſave, qua alia quæ rem miraculo eximeret, in altitudinem inſolitam crevit. Quidnā eo dii portenderent prodigio, miſſi ſciſcitatum oratores ad Delphicum oraculum: ſed propior interpres fatis oblatus ſenior quidam Vejens, qui inter cavillantes in ſtationibus ac cuſtodiis milites Romanos Hetruſcoſque, vaticinantis in modum cecinit, *priuſquam ex lacu Albano aqua emiſſa foret, nunquam potiturum Vejis Romanum.* quod primo velut temerè jactum ſperni, agitari deinde ſermonibus cœptum eſt: donec unus ex ſtatione Romana percuntatus proximum oppidanorum (jam per longinquitatem belli commercio ſermonum facto) quiſnam is eſſet, qui per ambages de lacu Albano jaceret: poſtquam audivit aruſpicem eſſe, vir haud intacti religione animi, cauſatus *de privati portenti procuratione, ſi opera illi eſſet, conſulere velle*, ad colloquium vatem elicuit. cumque progreſſi ambo à ſuis longius eſſent inermes, ſine ullo metu, prævalens juvenis Romanus ſenem infirmum in conſpectu omnium raptum, nequicquam tumultuantibus Hetruſcis, ad ſuos tranſtulit. qui cum perductus ad imperatorem, inde Romam ad ſenatum miſſus eſſet, ſciſcitantibus quidnam id eſſet, quod de lacu Albano docuiſſet, reſpondit, profecto iratos deos Vejenti Populo illo fuiſſe die, quo ſibi eam mentem objeciſſent, ut excidium patriæ fatale proderet. itaque quæ tum cecinerit divino ſpiritu inſtinctus, ea ſe nec ut indicta ſint, revocare poſſe: & tacendo forſitan quæ dii immortales vulgari velint, haud minus quam celanda effando, nefas contrahi. Sic igitur libris fatalibus, ſic diſciplina Hetruſca traditum eſſe, ut quando aqua Albana abundaſſet, tum ſi eam Romanus ritè emiſiſſet, victoriam de Vejentibus dari: antequam id fiat deos mœnia Vejentium deſerturos non eſſe. Exequebatur inde, quæ ſolemnis derivatio eſſet. Sed auctorem levem, nec ſatis fidum ſuper tanta re patres rati, decrevere legatos, ſorteſque oraculi Pythici expectandas. Priuſquam à Delphis oratores redirent, Albanive prodigii piacula invenirentur, novi tribuni militum conſulari poteſtate, L. Iulius Tullus, L. Furius Medullinus quartùm, L. Sergius Fidenas, A. Poſthumius Regillenſis, P. Cornelius Maluginenſis, A. Manilius, magiſtratum inierunt. Eo anno Tarquinienſes, novi hoſtes exorti: quia multis ſimul bellis Volſcorum ad Anxur, ubi præſidium obſidebatur: Æquorum ad Lavicos qui Romanam ibi coloniam oppugnabant: ad hoc Vejenti quoque & Faliſco & Capenati bello occupatos videbant Romanos, nec intra muros quietiora negotia eſſe certaminibus patrum ac plebis: inter hæc locum injuriæ rati eſſe, prædatum in agrū Rom. cohortes expeditas mittunt. aut enim paſſuros inultam eam injuriam Romanos, ne novo bello ſe onerarent: aut exiguo, eoq; parum valido exercitu perſecuturos. Romanis indignitas major, quàm cura populationis Tarquinienſium fuit: eo nec magno conatu ſuſcepta, nec in longum dilata res eſt. A. Poſthumius, & L. Iulius non juſto delectu (etenim ab tribunis plebis impediebantur) ſed prope voluntariorum, quos adhortando incitaverant, coacta manu per agrum Cæretem obliquis tramitibus egreſſi, redeuntes à populationibus graveſque præda Tarquinienſes oppreſſere: multos mortales abtruncant, omnes exuunt impedimentis: & receptis agrorum ſuorum ſpoliis, Romam revertuntur. Biduum ad recognoſcendas res datum dominis: tertio incognita (erant autem ea pleraque hoſtium ipſorum) ſub haſta veniêre: quodque inde redactum, militibus eſt diviſum. Cætera bella, maximeque

Vejens,

Vejens, incerti exitus erant. Iamque Romani desperata ope humana, fata & deos spectabant, cum legati ab Delphis venerunt, sortem oraculi afferentes, congruentem responso captivi vatis: *Romane, aquam Albanam cave lacu contineri, cave in mare manare suo flumine sinas. emissam per agros rigabis, dissipatamque rivis extingues. tum tu insiste audax hostium muris, memor quam per tot annos obsides urbem, ex ea tibi his, quæ nunc panduntur fatis victoriam datam: bello perfecto donum amplum victor ad mea templa portato: sacraque patria quorum omissa cura est, instaurata, ut assolet, facito.* Ingens inde haberi captivus vates cœptus, eumque adhibere tribuni militum Cornelius Posthumiusque ad prodigii Albani procurationem, ac deos rite placandos cœpêre, inventumque tandem est, ubi neglectas cæremonias, intermissumve solenne dii arguerent, nihil profecto aliud esse, quam magistratus vitio creatos, Latinas, sacrumque in Albano monte non rite concepisse. unam expiationem eorum esse, ut tribuni militum abdicarent se magistratu, auspicia de integro repeterentur, & interregnum iniretur. Ea ita facta sunt ex senatusconsulto. Interreges tres deinceps fuere, L. Valerius, Q. Servilius Fidenas, M. Furius Camillus. nunquam desitum interim turbari, comitia interpellantibus tribunis plebis, donec convenisset prius, ut major pars tribunorum militum ex plebe crearetur. Quæ dum aguntur, concilia Hetruriæ ad fanum Voltumnæ habita, postulantibusque Capenatibus ac Faliscis, *ut Vejos communi animo consilioque omnes Hetruriæ populi ex obsidione eriperent*, responsum est: *ante se id Vejentibus negasse, quia unde consilium non petissent super tanta re, auxilium petere non deberent: nunc jam pro se fortunam suam illis negare. maximè in ea parte Hetruriæ gentem inusitatam novos accolas Gallos esse, cum quibus nec pax satis fida, nec bellum pro certo sit. sanguini tamen nominique & præsentibus periculis consanguineorum id dari, ut si qui juventutis suæ voluntarii ad id bellum eant, non impediant.* Eum magnum advenisse hostium numerum fama Romæ erat, eoque mitescere discordiæ intestinæ metu communi, ut fit, cœptæ. Haud invitis patribus P. Licinium Calvum prærogativa tribunum militum non petentem creant, moderationis expertæ in priore magistratu virum, cæterum jam tum exactæ ætatis, omnesque deinceps ex collegio ejusdem anni refici apparebat, L. Titinium, P. Menenium, Cn. Genucium, L. Attilium: qui priusquam renunciarentur, jure vocatis tribubus permissu interregis P. Licinius Calvus ita verba fecit: *Omen concordiæ, Quirites, rei maximè in hoc tempus utilis, memoria nostri magistratus vos his comitiis petere in sequentem annum video: si & collegas eosdem reficitis, etiam usu meliores factos, me jam non eundem, sed umbram nomenque P. Licinii relictum videtis: vires corporis affecta, sensus oculorum atque aurium hebetes, memoria labat, vigor animi obtusus. En vobis* inquit, *juvenem*, filium tenens, *effigiem atque imaginem ejus, quem vos antea tribunum militum ex plebe primum fecistis, hunc ego institutum disciplina mea, vicarium pro me reipub. do, dicoque: vos quaeso Quirites, delatum mihi ultro honorem, huic petenti, meisque pro eo adjectis precibus mandetis.* Datum id petenti patri, filiusque ejus P. Licinius Tribunus mil. consulari potestate, cum iis quos supra scripsimus, declaratus. Titinius Genutiusque Tribun. mil. profecti adversus Faliscos Capenatesque, dum bellum majore animo gerunt, quàm consilio, præcipitavere se in insidias. Genutius morte honesta temeritatem luens, ante signa inter primores cecidit: Titinius in editum

tum tumulum ex multa trepidatione militibus collectis, aciem restituit: necisse tamen æquo loco hosti commisit. Plus ignominiæ erat, quàm cladis acceptum, quæ propè in cladem ingentem vertit: tantum inde terroris non Romæ modo, quo multiplex fama pervenerat, sed in castris quoque fuit ad Veios. ægrè ibi miles retentus à fuga est, cum pervasisset castra rumor, ducibus exercituque cæso victorem Capenatem ac Faliscum, Hetruriæque omnem juventutem haud procul inde abesse. His tumultuosiora Romæ jam castra ad Veios oppugnari, jam partem hostium tendere ad urbem agmine infesto crediderant: concursumque in muros est, & matronarum quas ex domo conciverat publicus pavor, obsecrationes in templis factæ: precibusque ab diis petitum ut exitium ab urbis tectis templisque ac Romanis mœnibus arcerent, Veiosque eum averterent terrorem, si sacra renovata ritè, si procurata prodigia essent. Iam ludi Latinæque instaurata erant: jam ex lacu Albano aqua emissa in agros: Veiosque fata appetebant. Igitur fatalis dux ad excidium illius urbis, servandæque patriæ, M. Furius Camillus dictator dictus, magistrum equitum P. Cornelium Scipionem dixit. Omnia repente mutaverat imperator mutatus. alia spes, alius animus hominum, fortuna quoque alia urbis videri. Omnium primum in eos qui à Vejis in illo pavore fugerant, more militari animadvertit, effecitque ne hostis maxime timendus militi esset: deinde indicto delectu in diem certam, ipse interim Veios ad confirmandos militum animos incurrit: inde Romam ad scribendum novum exercitum redit, nullo detrectante militiam. peregrina etiam juventus, Latini Hernicique operam suam pollicentes ad id bellum venere. quibus cum gratias in senatu egisset dictator, satis jam omnibus ad id bellum paratis, ludos magnos ex senatusconsulto vovit Veiis captis se facturum: ædemque Matutæ matris refectam dedicaturum, jam ante ab rege Servio Tullio dedicatam. Profectus cum exercitu ab urbe, expectatione hominum majore quam spe, in agro primum Nepesino cum Faliscis & Capenatibus signa confert. Omnia ibi summa ratione consilioque acta, fortuna etiam, ut fit, secuta est. non prælio tantum fudit hostes, sed castris quoque exuit: ingentique præda est potitus: cujus pars maxima ad quæstorem redacta est: haud ita multum militi datum. Inde ad Vejos exercitus ductus, densioraque castella facta: & à procursationibus, quæ multæ temerè inter murum ac vallum fiebant, edicto ne quis injussu pugnaret, ad opus milites traducti. Operum fuit omnium longe maximum ac laboriosissimũ, cuniculus in arcem hostium agi cœptus. quod ne intermitteretur opus, neu sub terra continuus labor eosdem conficeret, in partes sex munitorum numerum divisit. senæ horæ in orbem operi attributæ sunt. nocte ac die nunquam ante omissum, quam in arcem viam facerent. Dictator, cum jam in manibus videret victoriam esse: urbem opulentissimam capi: tantumque prædæ fore, quantum non omnibus in unum collatis ante bellis fuisset: ne quam inde aut militum iram ex malignitate prædæ partitæ, aut invidiam apud patres ex prodiga largitione caperet, literas ad senatum misit. *Deum immortalium benignitate, suis consiliis & patientia militum Vejos jam fore in potestate populi Romani. quid de præda faciendum censerent?* Duæ senatum distinebant sententiæ: una senis P. Licinii, quem primum dixisse à filio interrogatum ferunt, edici palam placere

cere populo, ut qui particeps esse prædę vellet, in castra Veios iret: altera Ap. Claudii, qui largitionem novam prodigam, inæqualem, inconsultam arguens, si semel nefas ducerent, captam ex hostibus in ærario exhausto bellis pecuniam esse, auctor erat stipendii ex ea pecunia militi numerandi: ut eo minus tributi plebs conferret. ejus enim doni societatem sensuras æqualiter omnium domos: non avidas in direptiones manus ociosorū urbanorum prærepturas fortium bellatorum prȩmia esse: cum ita fermè eveniat, ut qui segnior sit prædator, ut fortissimus quisque, laboris periculique præcipuam petere partem soleat. Licinius contra suspectam & invisam semper eam pecuniam fore aiebat: causasque criminum ad plebem, seditionumque inde, ac legum novarum præbituram, satius igitur esse, reconciliari eo dono plebis animos: exhaustis atque exinanitis tributo tot annorum succurri: & sentire prædæ fructum ex eo bello, in quo prope consenuerint. gratius id fore, lætiusque, quod quisque sua manu ex hoste captum domum retulerit, quam si multiplex alterius arbitrio accipiat. ipsum dictatorem fugere invidiam ex eo criminaque eo delegasse ad senatum: senatum quoque debere rejectam rem ad se permittere plebi, ac pati habere quod cuique sors belli dederit. Hæc tutior visa sententia est, quæ popularem senatum faceret. Edictum itaque est, ad prædam Veientem, quibus videretur, in castra ad dictatorem proficiscerentur. Ingens profecta multitudo replevit castra. Tum dictator auspicato egressus, cum edixisset ut arma milites caperent: *Tuo ductu*, inquit, *Pythice Apollo, tuoque numine instinctus, pergo ad delendam urbem Veios: tibique hinc decimam partem prædæ voveo. te simul Juno regina, quæ nunc Veios colis, precor, ut nos victores in nostram, tuamque mox futuram urbem sequare: ubi te dignum amplitudine tua templum accipiat.* Hæc precatus, superante multitudine ab omnibus locis urbem aggreditur, quo minor ab cuniculo ingruentis periculi sensus esset. Veientes ignari, se jam ab suis vatibus, jam ab externis oraculis proditos, jam in partem prædæ suæ vocatos deos, alios votis ex urbe sua evocatos, hostium templa novasque sedes spectare, seque ultimum illum diem agere; nihil minus timentes, quam subrutis cuniculo mœnibus, arcem jam plenam hostium esse, in muros pro se quisque armati discurrunt: mirantes quidnam id esset, quod cum tot per dies nemo se ab stationibus Romanis movisset, tum velut repentino icti furore improvidi currerent ad muros. Inseritur huic loco fabula: *immolante rege Veientium, vocem aruspicis dicentis: qui ejus hostiæ exta prosecuisset, ei victoriam dari, exauditam in cuniculo movisse Romanos milites, ut adaperto cuniculo exta raperent, & ad dictatorem ferrent.* Sed in rebus tam antiquis, si quæ similia veri sint, pro veris accipiantur, satis habeam. hæc ad ostentationem scenæ gaudentis miraculis aptiora, quam ad fidem, neque affirmare, neque refellere operæ precium est. Cuniculus delectis militibus eo tempore plenus, in æde Junonis, quæ in Veientana arce erat, armatos repente edidit. & pars aversos in muris invadunt hostes: pars claustra portarum revellunt. pars, cum ex tectis saxa tegulæque à mulieribus ac servitiis jacerentur, inferunt ignes. Clamor omnia variis terrentium ac paventium vocibus, misto mulierum ac puerorum ploratu, complet. Momento temporis dejectis ex muro undique armatis, patefactisque portis, cum alii agmine irruerent; alii desertos scanderent muros, urbs hostibus impletur, omnibus locis pugnatur. Deinde multa jam edita cæde senescit pugna: & dictator præcones edicere jubet, *ut ab inermi abstineatur*. Is finis sanguinis

fuit,

fuit, dedi inde inermes cœpti & ad prædam miles permissu dictatoris discurrit. quæ cum ante oculos ejus aliquantum spe atque opinione major, majorisque pretii rerum ferretur: dicitur manus ad cœlum tollens precatus esse, *ut si cui deorum hominumque nimia sua fortuna, populique Romani videretur, ut eam invidiam lenire quam minimo suo privato incommodo, publicoque Romani populi liceret.* convertentem se inter hanc venerationem, traditur memoriæ, prolapsum cecidisse. idque omen pertinuisse postea eventu rem conjectantibus visum ad damnationem ipsius Camilli: captæ deinde urbis Romanę quod post paucos accidit annos cladem. Atque ille dies cæde hostium, ac direptione urbis oppulentissimæ est consumptus. Postero die libera corpora dictator sub corona vendidit. ea sola pecunia in publicum redigitur, haud sine ira plebis. & quod retulere secum prædæ, nec duci, qui ad senatum, malignitatis auctores quærendo, rem arbitrii sui rejecisset: nec senatui sed Liciniæ familiæ, ex qua filius ad senatum retulisset, pater tam popularis sententię auctor fuisset, acceptum referebant. Cum jam humanæ opes asportatæ egestæque à Veiis essent, amoliri tum deum dona, ipsosque deos, sed colentium magis, quam rapientium modo, cœpere. namque delecti ex omni exercitu juvenes, pure lotis corporibus, candida veste, quibus deportanda Romam regina Iuno assignata erat, venerabundi templum inire, primo religiose admoventes manus: quod id signum more Hetrusco nisi certæ gentis sacerdos attrectare non esset solitus. deinde cum quidam, seu spiritu divino tactus, seu juvenili joco, *Visne Romam ire Iuno?* dixisset: annuisse cæteri Deam conclamaverunt. inde fabulæ adjectum est, vocem quoque dicentis *velle*, auditam. motam certe sede sua parvi molimenti adminiculis, sequentis modo, accepimus levem ac facilem translatu fuisse: integramque in Aventinum æternam sedem suam, quo vota Romani dictatoris vocaverant, perlatam: ubi templum ei postea idem, qui voverat, Camillus dedicavit. Hic Veiorum occasus fuit, urbis opulentissimæ Hetrusci nominis, magnitudinem suam vel ultima clade indicantis: quod decem æstates hyemesque continuas circuncessa, cum plus aliquanto cladiũ intulisset quàm accepisset, postremo jam fato quoque urgente, operibus tamen, non vi expugnata est. Romam ut nunciatum est, Veios captos: quanquam & prodigia procurata fuerant, & vatum responsa, & Pythicæ sortes notæ: & quantum humanis adjuvari consiliis poterat res, ducem M. Furium maximum imperatorum omnium legerant: tamen quia tot annis varie ibi bellatum erat, multæque clades acceptæ, velut ex insperato immensum gaudiũ fuit: & priusquam senatus decerneret, plena omnia templa Romanarum matrum gratias diis agentium erant. senatus in quatriduum, quot dierum nullo ante bello, supplicationes decernit. Adventus quoque dictatoris omnibus ordinibus obviam effusis celebratior, quam ullius unquam antea fuit: triumphusque omnem consuetum honorandi illius diei modum aliquantum excessit: maxime conspectus ipse est, curru equis albis juncto urbem invectus: parumque id non civile modo, sed humanum etiam visum. Iovis, Solisque equis æquiparatum dictatorem in religionẽ etiam trahebant, triumphusque ob eam unam maxime rem clarior quam gratior fuit. Tum Iunoni reginæ templum in Aventino locavit, dedicavitque Matutæ matri. atque his divinis humanisque rebus gestis dictatura se abdicavit. Agi deinde de Apollinis dono cœptum, cui se decimam vovisse prædæ partem cum diceret Camillus, pontifices solvendum religione populum censerent: haud facile inibatur

ratio

ratio jubendi referre prędam populum, ut ex ea pars debita in sacrum secerneretur. tandem eo, quod levissimum videbatur, decursum est, ut qui se domumque religione exolvere vellet, cum sibimet ipse prædam æstimasset suam, decimæ pretium partis in publicum deferret: ut ex eo donum aureum dignum amplitudine templi, ac numine Dei, ex dignitate populi Rom. fieret. ea quoque collatio plebis animos à Camillo alienavit. Inter hæc pacificatum legati à Volscis & Æquis venerunt, impetrataque pax, magis ut fessa tam diutino bello acquiesceret civitas, quam quod digni peterent. Vejis captis, sex tribunos militum consulari potestate insequens annus habuit, duos P. Cornelios, Cossum & Scipionem, M. Valerium Maximum iterum, C. Fabium Ambustum iterum, L. Furium Medullinum quintùm, Qu. Servilium tertiùm. Corneliis Faliscum bellum, Valerio ac Servilio Capenas sorte evenit. ab iis non urbes vi aut operibus tentatæ, sed ager est depopulatus prædæque rerum agrestium actæ: nulla felix arbor, nihil frugiferum in agro relictum. Ea clades Capenatem populum subegit. pax petentibus data. In Faliscis bellum restabat. Romæ interim multiplex seditio erat, cujus leniendę causa coloniam in Volscos, quo tria millia civium Romanorum scriberentur, deducendam censuerant: triumvirique ad id creati, terna jugera & septunces viritim diviserant. Ea largitio sperni cœpta: quia spei majoris avertendæ solatium objectum censebant. cur enim relegari plebem in Volscos, cum pulcherrima urbs Veji, agerque Vejentanus in conspectu sit, uberior ampliorque Romano agro? urbem quoque urbi Romæ vel situ, vel magnificentia publicorũ privatorumque tectorum ac locorum præponebant. quin illa quoque actio movebatur, quę post captam utique Romam à Gallis celebratior fuit, transmigrandi Vejos. cæterum partim plebi, partim senatui destinabant habitandos Vejos: duasque urbes communes reipublic. incoli à Romano populo posse. Adversus quæ cum optimates ita tenderent, ut morituros se citius dicerent in conspectu populi Romani, quam quicquam earum rerum rogaretur: quippe nunc in una urbe tantum dissensionum esse, quid in duabus urbibus fore? victamne ut quisquam victrici patriæ præferret? sineretque majorem fortunam captis esse Vejis, quam incolumibus fuerit? postremo se relinqui à civibus in patria posse: ut relinquant patriam atque cives, nullam vim unquam subacturam: & T. Sicinium (is enim ex tribunis plebis rogationis ejus lator erat) conditorem Vejos sequantur, relicto deo Romulo, dei filio, parente & auctore urbis Romæ. Hæc cum fœdis certaminibus agerentur (nam partem tribunorum plebis patres in suam sententiam traxerant) nulla res alia manibus temperare plebem cogebat, quam quod ubi rixę committendæ causa clamor ortus esset, principes senatus primi turbæ offerentes se, peti, feriri, atque occidi jubebant. ab horum ætatibus dignitatibusque & honoribus violandis dum abstinebatur, & ad reliquos similes conatus verecundia iræ obstabat. Camillus identidem omnibus locis concionabatur. *haud mirum id quidem esse: furere civitatẽ, quæ damnata voti, omnium rerum potiorem curam, quam religione se exoluendi, habeat. nihil de collatione dicere, stipis verius quam decimæ: quando ea se quisque privatim obligaverit, liberatus sit populus. enimvero illud se tacere, suam conscientiam non pati, quod ex ea tantum præda, quæ rerum moventium sit, decima designetur: urbis atque agri capti, quæ & ipsa voto contineatur, mentionem nullam fieri.* Cum ea disceptatio anceps senatui visa, delegata ad pontifices esset, adhibito Camillo, visum collegio, quod ejus ante conceptum

ceptum votum Vejentium fuisset, & post votum in potestatem populi Romani venisset, ejus partem decimam Apollini sacram esse. ita in æstimationem urbs agerque venit: pecunia ex ærario prompta, & tribunis militum consularibus, ut aurum ex ea coëmerent, negotium datum. cujus cum copia non esset, matronę cœtibus ad eam rem consultandam habitis, & communi decreto pollicitæ tribunis militum aurum, & omnia ornamenta sua, in ærarium detulerunt. Grata ea res, ut quæ maxime senatui unquam fuit: honoremque ob eam munificentiam ferunt matronis habitum, ut pilento ad sacra ludosque, carpentis festo profestoque uterentur. Pondere ab singulis auri accepto, æstimatoque ut pecunię solverentur, crateram auream fieri placuit, quæ donum Apollini Delphos portaretur. Simul ab religione animos remiserunt, integrant seditionem tribuni plebis: incitatur multitudo in omnes principes, ante alios in Camillum. eum prædam Vejentanam publicando sacrandoque ad nihilum redegisse, absentes ferociter increpant: præsentium, cum se ultro iratis offerrent, verecundiam habent. Simul ut extrahi rem ex eo anno viderunt, tribunos plebis latores legis in annum eosdem reficiunt: & patres hoc idem de intercessoribus legis annisi. ita tribuni plebis ex magna parte iidem refecti. Comitiis tribunorum militum patres summa ope evicerunt, ut M. Furius Camillus crearetur. propter bella simulabant parari ducem, sed rogationi tribunitiæ adversarius quærebatur. Cum Camillo creati tribuni militum consulari potestate L. Furius Medullinus sextum, C. Æmilius, L. Valerius Publicola, Sp. Posthumius, P. Cornelius iterum. Principio anni tribuni plebis nihil moverunt: donec M. Furius Camillus in Faliscos, cui id bellum mandatum, erat, proficisceretur: differendo deinde elanguit res. & Camillo, quem adversarium maxime metuerant, gloria in Faliscis crevit. Nam cum primo mœnibus se hostes tenerent, tutissimum id rati, populatione agrorum atque incendiis villarum coegit eos egredi urbe; sed timor longius progredi prohibuit. mille fere passuum ab oppido castra locant: nulla re alia fidentes ea satis tuta esse, quàm difficultate aditus, asperis confragosisque circa, & partim arctis, partim arduis viis. Cæterum Camillus captivum indicem ex agris secutus ducem, castris multa nocte motis, prima luce aliquanto superioribus locis se ostendit. trifariam Romani muniebant. alius exercitus prælio intentus stabat, ibi impedire opus conatos hostes fundit fugatque, tantumque inde pavoris Faliscis injectum est, ut effusa fuga castra sua, quæ propiora erant, prælati urbem peterent. multi cæsi vulneratique priusquam paventes portis inciderent. castra capta: præda ad quæstores redacta, cum magna militum ira: sed severitate imperii victi eandem virtutem & oderant, & mirabantur. Obsidio inde urbis, & munitiones, & interdum per occasionem impetus oppidanorum in Romanas stationes præliaque parva fieri: & teri tempus, neutro inclinata spe: cum frumentum, copiæque aliæ ex ante convecto largius obsessis quam obsidentibus suppeterent: videbaturque æque diuturnus futurus labor, ac Vejis fuisset: ni fortuna imperatori Romano simul & cognitæ rebus bellicis virtutis specimen & maturam victoriam dedisset. Mos erat Faliscis eodem magistro liberorum & comite uti: simulque plures pueri, quod hodie quoque in Græcia manet, unius curæ demandabantur. principum liberos, sicut fere fit, qui scientia videbatur præcellere, erudiebat. Is cum in pace instituisset pueros ante urbem lusus exercendique causa producere: nihil eo more per belli tempus intermisso, dum modo

brevio-

brevioribus, modo longioribus spaciis trahendo eos à porta lusu, sermonibusque variatis, longius solito, ubi res dedit, progressus, inter stationes eos hostium, castraque inde Romana in prætorium ad Camillum perduxit. ibi scelesto facinori scelestiorem sermonem addidit: *Falerios se in manus Romanis tradidisse, quando eos pueros, quorum parentes capita ibi rerum sint, in potestatem dediderit.* Quæ ubi Camillus audivit: *non ad similem,* inquit, *tui nec populum, nec imperatorem, scelestus ipse cum scelesto munere venisti. nobis cum Faliscis, quæ pacto fit humano, societas non est: quam ingenerabit natura, utrisque est, eritque. sunt & belli sicut pacis, jura: justeque ea non minus quàm fortiter didicimus gerere. arma habemus non adversus eam ætatem, cui etiam captis urbibus parcitur: sed adversus armatos, & ipsos, qui nec læsi nec lacessiti à nobis, castra Romana ad Vejos oppugnarunt: eos tu, quantum in te fuit, novo scelere vicisti: ego Romanis artibus, virtute, opere, armis sicut Vejos, vincam.* Denudatum deinde eum, manibus post tergum illigatis, reducendum Falerios pueris tradidit: virgasque eis, quibus proditorem agerent in urbem verberantes, dedit. Ad quod spectaculum concursu populi primum facto, deinde à magistratibus de re nova vocato senatu, tanta mutatio animis est injecta. ut qui modo efferati odio iraque Vejentium exitum pene quam Capenatium pacem mallent, apud eos pacem universa posceret civitas. fides Romana, justitia imperatoris, in foro & curia celebrantur: consensuque omnium legati ad Camillum in castra atque inde permissu Camilli Romam ad senatum, qui dederent Falerios proficiscuntur: introducti ad senatum, ita locuti traduntur: *Patres conscripti, victoria, cui nec deus, nec homo quisquam invideat, victi a vobis & imperatore vestro dedimus nos vobis: rati quo nihil victori pulchrius est, melius nos sub imperio vestro, quam legibus nostris victuros. Eventu hujus belli duo salutaria exempla prodita humano generi sunt. vos fidem in bello, quam præsentem victoriam maluistis: nos fide provocati, victoriam ultro detulimus: sub ditione vestra sumus. mittite qui arma, qui obsides, qui urbem patentibus portis accipiant. nec vos fidei nostræ, nec nos imperii vestri pœnitebit.* Camillo & ab hostibus & à civibus gratiæ actę. Faliscis in stipendium militum ejus anni, ut populus Romanus tributo vacaret, pecunia imperata. Pace data, exercitus Romam reductus. Camillus meliore multo laude, quã cum triumphantem alibi per urbem vexerant equi, insignis justitia fideque hostibus victis cum in ubem redisset, tacite ejus verecundiam non tulit senatus, quin sine mora voti liberaretur: crateramque auream donum Apollini Delphos legati qui ferrent, L. Valerius, L. Sergius, A. Manlius, missi, longa una nave, haud procul freto Siculo à piratis Liparensium excepti devehuntur Liparas. Mos erat civitatis, velut publico latrocinio partam prædam dividere. Forte eo anno in summo magistratu erat Timasitheus quidam, Romanis vir similior quam suis, qui legatorum nomen donumque, & deum cui mitteretur, & doni causam veritus ipse, multitudinem quoque, quæ semper ferme regenti est similis, religionis justæ implevit: adductosque in publicum hospitium legatos, cum præsidio etiam navium Delphos prosecutus, Romam inde sospites restituit. hospitium cum eo senatusconsulto est factum: donaque publice data. Eodem anno in Æquis varie bellatum: adeo ut in incerto fuerit, & apud ipsos exercitus, & Romæ, vicissent, victine essent. Imperatores Romani fuere ex tribunis militum C. Æmilius, Spurius Posthumius. primo rem communiter

niter gesserunt: fusis inde acie hostibus, Æmylium præsidio Verruginem obtinere placuit. Posthumium fines vastare. ibi enim incomposito agmine negligentius ab re bene gesta euntem adorti Æqui, terrore injecto in proximos compulere tumulos: pavorque inde Verruginem etiam ad præsidium alterum est perlatus. Posthumius suis in tutum receptis, cum concione advocata terrorem increparet, ac fugam: *fusos esse ab ignavißimo & fugacißimo hoste*: conclamat universus exercitus *merito se ea audire, & fateri admissum flagitium: sed eosdem correcturos esse, neque diuturnum id gaudium hostibus fore: poscentes ut confestim inde ad castra hostium duceret (in conspectu erant posita in plano) nihil pœna recusabant, ni ea ante noctem expugnassent*. Collaudatos, corpora curare, paratosque esse quarta vigilia jubet. & hostes nocturnam fugam ex tumulo Romanorum, ut ab ea via quæ ferebat Verruginem, excluderent, fuere obvii: præliumque ante lucem (sed luna pernox erat) commissum est: & haud incertius diurno prælium fuit. Sed clamor Verruginem perlatus, cum castra Romana crederent oppugnari: tantum iniecit pavoris, ut nequicquam retinente atque obsecrante Æmilio, Tusculum palati fugerent: inde fama Romam perlata est, Posthumium, exercitumque occisum. Qui ubi prima lux metum insidiarum effuse sequentibus sustulit: cum perequitasset aciem promissa repetens, tantum injecit ardoris, ut non ultra sustinuerint impetum Æqui. cædes inde fugientium, qualis ubi ira magis, quam virtute res geritur, ad perniciem hostium facta est, tristemque ab Thusculo nuncium, nequicquam exterrita civitate, literæ à Posthumio laureatæ sequuntur: victoriam populi Romani esse: Æquorum exercitum deletum. Tribunorum plebis actiones quia nondum invenerant finem, & plebs continuare latoribus legis tribunatum, & patres reficere intercessores legis annisi sunt. sed plus suis comitiis plebs valuit. quem dolorem ulti patres sunt, senatusconsulto facto, ut consules, invisus plebi magistratus, crearentur. Annum post quintum decimum creati consules L. Lucretius Flavus, Servius Sulpicius Camerinus. Principio hujus anni ferociter, quia nemo ex collegio intercessurus erat, coortis ad perferendam legē tribunus plebis, nec segnius ob id ipsum consulibus resistentibus, omnique civitate in unam eam curam conversa, Vitelliam coloniam Romanam in suo agro Æqui expugnant, colonorum pars maxima incolumis, quia nocte proditione oppidum captum, liberam per aversa urbis fugam dederat, Romam perfugere. L. Lucretio consuli ea provincia evenit. is cum exercitu profectus, acie hostes vicit. victorque Romam ad majus aliquanto certamen rediit. dies dicta erat tribunis plebis biennii superioris, A. Virginio & Qu. Pomponio: quos defendi patrum consensu, ad fidem senatus pertinebat. neque enim eos aut vitæ ullo crimine alio, aut gesti magistratus quisquam arguebat, præterquam quod gratificantes patribus, rogationi tribunitiæ intercessissent. vicit tamen gratiam senatus plebis ira: & pessimo exemplo innoxii denis millibus gravis æris condemnati sunt. id ægrè passi patres. Camillus palam sceleris plebem arguere: quæ jam in suos versa, non intelligeret se pravo judicio de tribunis intercessionem sustulisse. intercessione sublata, tribunitiam potestatem evertisse. Nam quod illi sperarent effrenatam licentiam ejus magistratus patres laturos, falli eos. si tribunitia vis tribunitio auxilio repelli nequeat, aliud telum patres inventuros esse. consulesque increpabat, quod fide publica decipi tribunos eos taciti tulissent, qui senatus auctoritatem secuti essent. Hæc propalam concionabundus indies magis augebat iras

homi-

hominum. senatum vero incitare adversus legem haud desistebat: ne aliter descenderent in forum, cum dies ferendæ legis venisset, quam ut qui meminissent sibi pro aris focisque & deûm templis, ac solo in quo nati essent dimicandum fore. nam quod ad se privatim attineat: si suæ gloriæ sibi inter dimicationem patriæ meminisse sit fas, sibi amplum quoque esse, urbem ab se captam frequentari: quotidie se frui monimento gloriæ suæ, & ante oculos habere urbem latam in triumpho suo: insistere omnes vestigiis laudum suarum. sed nefas ducere, desertam ac relictam ab diis immortalibus incoli urbem: & in captivo solo habitare populum Romanum: & victrice patria victam mutari. His adhortationibus concitati patres, principes, senes juvenesque cum ferretur lex. agmine facto in forum venerunt: dissipatique per tribus, suos quisque tribules prehensantes, orare cum lachrymis cœpere, ne eam patriam, pro qua fortissime felicissimeque ipsi ac patres eorum dimicassent, desererent: Capitolium, ædem Vestæ, cætera circa templa deorum ostentantes: ne exulem, extorrem populum Rom. ab solo patrio, ac diis penatibus, in hostium urbem agerent: eoque rem adducerent, ut melius fuerit non capi Vejos, ne Roma desereretur. Quia non vi agebant, sed precibus. & inter preces multa deorum mentio erat, religiosum parti maximæ fuit: & legem una plures tribus antiquarunt, quam jusserunt. adeoque ea victoria læta patribus fuit, ut postero die referentibus consulibus senatusconsultum fieret, ut agri Vejentani septena jugera plebi dividerentur: nec patribus familiæ tantum, sed ut omnium in domo liberorum capitum ratio haberetur: vellentque in eam spem liberos tollere. Eo munere delinita plebe, nihil certatum est, quo minus consularia comitia haberentur. creati consules L. Valerius Potitus, M. Manlius, cui Capitolino postea fuit cognomen. Hi consules magnos ludos fecere, quos M. Furius dictator voverat Vejenti bello. eodem anno ædes Iunonis reginæ ab eodem dictatore, eodemque bello vota dedicatur: celebratamque dedicationem ingenti matronarum studio tradunt. Bellum haud memorabile in Algido cum Æquis gestum est, fusis hostibus prius pene, quam manus consererent. Valerio, quod perseverantior cædendis hostibus in fuga fuit, triumphus: Manlio, ut ovans ingrederetur urbem, decretum est. Eodem anno novum bellum cum Volsiniensibus exortum: quo propter famem, pestilentiamque in agro Romano ex siccitate caloribusque nimiis ortam, exercitus duci nequivit. ob quæ Volsinienses Salpinatibus adjunctis superbia elati ultro agros Romanos incursavere. bellum inde duobus populis indictum. C. Iulius censor decessit: in ejus locum M. Cornelius suffectus. quæ res postea religioni fuit: quia eo lustro Roma est capta: nec deinde unquam in demortui locum censor sufficitur: consulibusque morbo implicitis, placuit per interregnum renovari auspicia. itaque cum ex senatusconsulto consules magistratu se abdicassent, interrex creatur M. Furius Camillus: qui P. Cornelium Scipionem, is deinde L. Valerium Potitum interregem prodidit. ab eo creati sex tribuni militum consulari potestate: ut etiam si cui eorum incommoda valetudo fuisset, copia magistratuum reipublicæ esset. Calendis Quintilibus magistratum occœpere L. Lucretius, Servius Sulpitius, M. Æmilius, L. Furius Medullinus septimum, Agrippa Furius, C. Æmilius iterum. Ex his L. Lucretio & C. Æmilio Volsiniensis provincia evenit: Salpinates Agrippæ Furio, & Servio Sulpicio. Prius cum Volsiniensibus pugnatum est, bellum numero hostium ingens, certamine haud sane asperum fuit. fusa concursu primo acies in fugam,

fugam, millia octo armatorum ab equitibus interclusa, positis armis in deditionem venerunt. Ejus belli fama effecit, ne se pugnæ committerent Salpinates, mœnibus armati se tutabantur. Romani prædas passim & ex Salpinati agro, & ex Volsiniensi nullo eam vim arcente, egerunt: donec Volsiniensibus fessis bello, ea conditione, ut res populo Romano redderent, stipendiumque ejus annui exercitui præstarent, in viginti annos induciæ darę. Eodem anno M. Cæditius de plebe nunciavit tribunis, se in Nova via, ubi nunc sacellum est supra ędem Vestæ, vocem noctis silentio audisse clariorem humana, quæ magistratibus dici juberet, Gallos adventare. Id (ut fit) propter auctoris humilitatem spretum: & quod longinqua, eoque ignotior gens erat. Neque deorum modo monita ingruente fato spreta: sed humanam quoque opem, quæ una erat, M. Furium ab urbe amovere, qui die dicta ab L Apuleio tribuno plebis propter prædam Vejentanam, filio quoque adolescente per idem tempus orbatus, cum accitis domum tribulibus & clientibus, quæ magna pars plebis erat, percunctatus animos eorum responsum tulisset, se collaturos quanti damnatus esset, absolvere eum non posse: in exilium abiit: precatus ab diis immortalibus si innoxio sibi ea injuria fieret, primo quoque tempore desiderium sui civitati ingratæ facerent. absens quindecim millibus gravis æris damnatur. Expulso cive, quo manente, si quicquam humanorum certi est, capi Roma non poterat: adventante fatali urbis clade, legati ab Clusinis veniunt, auxilium adversus Gallos petentes. Eam gentem traditur fama, dulcedine frugum, maximeque vini nova tum voluptate captam Alpes transisse: agrosque ab Hetruscis ante cultos possedisse: & invexisse in Galliam vinum illiciendæ gentis causa Aruntem Clusinum, iræ corruptæ uxoris ab Lucumone; cui tutor is fuerat ipse, præpotente juvene, & à quo expeti pœnæ, nisi externa vis quæsita esset, nequirent. hunc transeuntibus Alpes ducem auctoremque Clusium oppugnandi fuisse. Equidem haud abnuerim, Clusium Gallos ab Arunte, seu quo alio Clusino adductos: sed eos qui oppugnaverint Clusium, non fuisse qui primi Alpes transierint, satis constat. ducentis quippe annis antequam Clusium oppugnarent, urbemque Romam caperent, in Italiam Galli transcenderunt: nec cum his primum Hetruscorum, sed multo ante cum iis qui inter Apenninum Alpesque incolebant, sæpe exercitus Gallici pugnavere. Thuscorum ante Romanum imperium latè terra marique opes patuere: mari supero inferoque, quibus Italia insulæ modo cingitur, quantum potuerint, nomina sunt argumento, quod alterum Thuscum communi vocabulo gentis, alterum Adriaticum mare ab Adria Thuscorum colonia vocavere Italicæ gentes. Græci eadem Tyrrhenum atque Adriaticum vocant. Ii in utrumque mare vergentes, incoluere urbibus duodenis terras, prius cis Apenninum ad inferum mare, postea trans Apenninum totidē, quot capita originis erant, coloniis missis: quæ trans Padum omnia loca, excepto Venetorum angulo, qui sinum circumcolunt maris, usque ad Alpes tenuere. Alpinis quoque ea gentibus haud dubie origo est, maxime Rhetis: quos loca ipsa efferarunt, ne quid ex antiquo, præter sonum lingue, nec eum incorruptum, retinerent. De transitu in Italiam Gallorum hæc accepimus. Prisco Tarquinio Romæ regnante, Celtarum, quæ pars Galliæ tertia est, penes Bituriges summa imperii fuit, ii regem Celtico dabant. Ambigatus is fuit, virtute fortunaque cum sua tum publica prępollens: quod in imperio ejus Gallia adeo frugum hominumque fertilis fuit, ut abundans multitudo vix regi videretur posse. Hic magno natu ipse jam, exonerare prægravante

turba

turba regnum cupiens, Bellovesum ac Sigovesum sororis filios impigros juvenes missurum se esse in quas dii dedissent auguriis sedes, ostendit. quantum ipsi vellent numerum hominum excirent, ne qua gens arcere advenientes posset. Tum Sigoveso sortibus dati Hercinii saltus, Belloveso haud paulo lætiorem in Italiam viam dii dabant. Is quod ea gens populis abūdabat, Bituriges, Aruernos, Senones, Heduos, Ambarros, Carnutes, Aulercos, excivit. profectus ingentibus peditum equitumque copiis, in Tricastinos venit. Alpes inde oppositæ erant, quas inexuperabiles visas haud equidem miror, nulla dum via (quod quidem continens memoria sit, nisi de Hercule fabulis credere libet) superatas. Ibi cum velut septos montium altitudo teneret Gallos, circumspectarentque quanam per juncta cœlo juga in alium orbem terrarum transirent, religio etiam tenuit. quod allatum est, advenas quærentes agrum ab Salyum gente oppugnari: Massilienses erant hi, navibus à Phocide profecti. id Galli fortunæ suæ omen rati adjuvere, ut quem primum in terram egressi occupaverant locum, patentibus silvis communirent. ipsi per Taurinos saltusque Iuliæ Alpis transcenderunt: fusisque acie Thuscis haud procul Ticino flumine, cum, in quo consederant, agrum Insubrium appellari audissent, cognomine Insubribus pago Heduorum: ibi omen sequentes loci, condidere urbem, Mediolanum appellarunt. Alia subinde manus, Germanorum, Elitovio duce vestigia priorum secuta, eodem saltu favente Belloveso cum transcendisset Alpes, ubi nunc Brixia ac Verona urbes sunt, locos tenuere Libui, considunt. post hos Salluvii qui prope antiquam gentem Levos Ligures, incolentes circa Ticinum amnem petiere Apenninum. deinde Boii, Lingonesque transgressi, cum jam inter Padum atque Alpes omnia tenerentur, Pado ratibus trajecto, non Hetruscos, modo sed etiam Vmbros agro pellunt: intra Appenninum tamen sese tenuere. Tum Senones recentissimi advenarum ab Vsente flumine usque ad Athesim fines habuere: hanc gentem, Clusium Romamque inde venisse comperio: id parum certum est, solamne, an ab omnibus Cisalpinorum Gallorum populis adjutam. Clusini novo bello exterriti cum multitudinem, tum formas hominum inusitatas cernerent, & genus armorum: audirentque sæpe ab iis cis Padum, ultraque legiones Hetruscorum fusas. quamquam adversus Romanos nullum eis jus societatis amicitiæve erat, nisi quod Vejentes consanguineos adversus populum Romanum non defendissent, legatos Romam, qui auxilium ab senatu peterent, misere. De auxilio nihil impetratum. legati tres Marci Fabii Ambusti filii missi, qui senatus populique Romani nomine agerent cum Gallis, ne à quibus nullam injuriam accepissent, socios populi Romani atque amicos oppugnarent. Romanis eos bello quoque, si res cogat, tuendos esse: sed melius visum bellum ipsum amoveri, si posset, & Gallos novam gentem pace potius cognosci quam armis. Mitis legatio, ni præferoces legatos, Gallisq; magis quam Romanis similes habuisset. quibus, postquam mandata ediderunt in concilio Gallorum, datur responsum: *Etsi novum nomen audiant Romanorum, tamen credere viros fortes esse, quorum auxilium à Clusinis in re trepida sit imploratum. & quoniam legatione adversus se maluerint, quam armis tueri socios, ne se quidem pacem, quam illi afferant, aspernari. si Gallis egentibus agro, quem latius possideant quam colant Clusini, partem finium concedant: aliter pacem impetrari non posse, & responsum coram Romanis se accipere velle: & si negetur ager, coram iisdem Romanis dimicaturos, ut nunciare demum possint, quantum Galli virtute ce-*

 teros

teros mortales præstarent. Quodnam id jus esset, agrum a possessoribus petere, aut minari arma, Romanis quærentibus, ecquid in Hetruria rei Gallis esset? cum illi se in armis jus ferre, & omnia fortium virorum esse, ferociter dicerent: accensis utrinque animis ad arma discurritur, & prælium conseritur. ibi jam urgentibus Romanam urbem fatis, legati contra jus gentium arma capiunt. nec id clam esse potuit, cum ante signa Hetruscorum tres nobilissimi fortissimique Romanæ juventutis pugnarent. tantum eminebat peregrina virtus. quin etiam Qu. Fabius evectus extra aciem equo, ducem Gallorum ferociter in ipsa signa Hetruscorum incursantem, per latus transfixum hasta occidit, spoliaque ejus legentem Galli agnovêre, perque totam aciem Romanum legatum esse, signum datum est. Omissa inde in Clusinos ira receptui canunt, minantes Romanis. Erant qui extemplo Romam eundum censerent. vicere seniores, ut legati prius mitterentur quæstum injurias, postulatumque, ut pro jure gentium violato Fabii dederentur. Legati Gallorum cum ea sicut erant mandata, exposuissent, senatui nec factum placebat Fabiorum, & jus postulare barbari videbantur: sed ne id quod placebat, decerneret, in tantæ nobilitatis viris ambitio obstabat. itaque ne penes ipsos culpa esset cladis forte Gallico bello acceptæ, cognitionem de postulatis Gallorum ad populum rejiciunt. ubi tanto plus gratia atque opes valuere, ut quorum de pœna agebatur, tribuni militum consulari potestate in insequentem annum crearentur. quo facto haud secus quam dignum erat, infensi Galli, bellum propalam minantes, ad suos redeunt. Tribuni militum cum tribus Fabiis creati, P. Sulpicius Longus, Qu. Servilius quartùm, P. Servilius Maluginensis. Cum tanta moles mali instaret (adeo occæcat animos fortuna, ubi vim suam ingruentem refringi non vult.) civitas quæ adversus Fidenatem ac Vejentem hostem, aliosque finitimos populos ultima experiens auxilia, dictatorem multis tempestatibus dixisset: ea tunc inusitato atque inaudito hoste ab Oceano terrarumque ultimis oris bellum ciente, nihil extraordinarii imperii aut auxilii quæsivit. Tribuni, quorum temeritate bellum contractum erat, summæ rerum præerant: delectumque nihilo accuratiorem quam ad media bella haberi solitus erat, extenuantes etiam famam belli habebant. Interim Galli, postquam accepere ultro honorem habitum violatoribus juris humani, elusamque suam legationem esse; flagrantes ira, cujus impotens est gens, confestim signis convulsis, citato agmine iter ingrediuntur. Ad quorum prætereuntium raptim tumultum, cum exterritæ urbes ad arma concurrerent, fugaque agrestium fieret, Romam se ire magno clamore significabant: quacunque ibant, equis virisque longe ac late fuso agmine immensum obtinentes loci. Sed antecedente fama, nunciisque Clusinorum, deinceps inde aliorum populorum, plurimum terroris Romam celeritas hostium tulit: quippe quibus velut tumultuario exercitu raptim ducto, ægre ad undecimum lapidem occursum est, qua flumen Allia Crustuminis montibus præalto defluens alveo, haud multum infra viam Tiberino amni miscetur. Iam omnia contra circaque hostium plena erant, & nata in vanos tumultus gens, truci cantu clamoribusque variis horrendo cuncta compleverant sono. Ibi tribuni militum non loco castris ante capto, non præmunito vallo quo receptus esset, non deorum saltem, si non hominum, memores, nec auspicato, nec litato instruunt aciem diductam in cornua, ne circumveniri multitudine hostium possent. nec tamen æquari frontes poterant, cum extenuando,

nuando, infirmam, & vix cohærentem mediam aciem haberent. paulum erat ab dextera editi loci, quem subsidiariis repleri placuit, eaque res ut initium pavoris ac fugæ, sic una salus fugientibus fuit. nam Brennus regulus Gallorum in paucitate hostium artem maxime timens, ratus ad id captum superiorem locum, ut ubi Galli cum acie legionum recta fronte concurrissent, subsidia in aversos transversosque impetum darent, ad subsidiarios signa convertit: si eos loco depulisset, haud dubius facilem in æquo campi tantum superanti multitudini victoriam fore. adeo non fortuna modo, sed ratio etiam cum barbaris stabat. In altera acie nihil simile Romanis, non apud duces, non apud milites erat. pavor fugaque occupaverat animos; & tanta hominum oblivio, ut multo major pars Vejos in hostium urbem, cum Tiberis arceret, quàm recto itinere Romam ad conjuges ac liberos fugerent. Parumper subsidiarios tutatus est locus. In reliqua acie simul est clamor proximis ab latere, ultimis ab tergo auditus, ignotum hostem prius pene quam viderent, non modo non tentato certamine, sed ne clamore quidem reddito, integri intactique fugerunt. nec ulla cædes pugnantium fuit. Terga cæsa suomet ipsorum certamine in turba impedientium fugam. Circa ripam Tiberis, quo armis abjectis totum sinistrum cornu defugit, magna strages facta est: multosque imperitos nandi, aut invalidos, graves loricis, aliisque tegminibus, hausere gurgites. Maxima tamen pars incolumis Vejos perfugit, unde non modo præsidii quicquam, sed ne nuncius quidem cladis Romam est missus. Ab dextro cornu, quod procul à flumine, & magis sub monte steterat, Romam omnes petiere. & ne clausis quidem portis urbis in arcem confugerunt. Gallos quoque velut obstupefactos miraculum victoriæ tam repentinæ tenuit, & ipsi pavore defixi primum steterunt, velut ignari quid accidisset: deinde insidias vereri: postremo cæsorum spolia legere, armorumque cumulos, ut mos eis est, coacervare. Tum demum postquam nihil usquam hostile cernebatur, viam ingressi, haud multo ante solis occasum ad urbem Romam perveniunt: ubi cum prægressi equites, non portas clausas, non stationem pro portis excubare, non armatos esse in muris, retulissent: aliud priori simile miraculum eos sustinuit: noctemque veriti, & ignotæ situm urbis, inter Romam atque Anienem consedere. exploratoribus missis circa mœnia, aliasque portas, quænam hostibus in perdita re consilia essent. Romani, cum pars major ex acie Vejos petiisset quam Romam, nec superesse quenquam præter eos qui Romam refugerant, crederent: comploratì omnes pariter vivi mortuique totam prope urbem lamentis impleverunt. Privatos deinde luctus stupefecit publicus pavor, postquam hostes adesse nunciatum est. Mox ululatus cantusque dissonos vagantibus circa mœnia turmatim barbaris audiebant: omne inde tempus suspensos ita tenuit animos usque ad lucem alteram, ut identidem jam in urbem futurus videretur impetus primo adventu, quo accesserant ad urbem. mansuros enim ad Alliam fuisse, nisi hoc consilii foret. deinde sub occasum solis, quia haud multum diei supererat, ante noctem rati se invasuros: tum in noctem dilatum consilium esse, quo plus pavoris inferrent. postremo lux appropinquans exanimare, timorique perpetuo ipsum malum continens fuit, cum signa infesta portis sunt illata. nequaquam tamen ea nocte, neque in sequenti die similis illi, quæ ad Alliam tam pavide fugerat, civitas fuit. nam cum defendi urbem

posse, tam parva relicta manu spes nulla esset. placuit cum conjugibus ac liberis juventutem militarem, senatusque robur in arcem Capitoliumque conscendere: armisque & frumento collatis, ex loco inde munito deos hominesque & Romanum nomen defendere: flaminem, sacerdotesque Vestales, sacra publica à cæde, ab incendiis procul auferre: nec ante deseri cultum eorum, quam non superessent qui colerent. Si arx, Capitoliumque sedes deorum, si senatus caput publici consilii, si militaris juventus superfuerit imminenti ruinæ urbis, facilem jacturam esse seniorum, relictæ in urbe utique perituræ turbæ. & quo id æquiore animo de plebe multitudo ferret, senes triumphales, consularesque simul se cum illis palam dicere obituros: nec his corporibus, quibus non arma ferre, non tueri patriam possent, oneraturos inopiam armatorum. Hæc inter seniores morti destinatos jactata solatia. Versæ inde adhortationes ad agmen juvenum, quos in Capitolium atque in arcem prosequebantur, commendantes virtuti eorum juventæque urbis per trecentos sexaginta annos omnibus bellis victricis, quæcunque reliqua esset, fortunam. Digredientibus qui spem omnem atq; opem secum ferebant, ab iis qui captæ urbis non superesse statuerant exitio, cum ipsa res speciesque miserabilis erat, tum muliebris fletus, & concursatio incerta nunc hos nunc illos sequentium, rogantiumque viros natosque, cui se fato darent? nihil, quod humanis superesset malis, relinquebant. magna pars tamen earum in arcem suos persecutæ sunt, nec prohibente ullo, nec vocante: quia quod utile obsessis ad minuendam imbellem multitudinem, id parum humanum erat. Alia maxime plebis turba, quam nec capere tam exiguus collis nec alere in tanta inopia frumenti poterat, ex urbe effusa velut agmine jam uno petiit Ianiculum. Inde pars per agros dilapsi, pars urbes petunt finitimas, sine ullo duce, aut consensu, suam quisque spem, sua consilia, communibus deploratis, exequentes. Flamen interim Quirinalis, virginesque Vestales omissa rerum suarum cura, quæ sacrorum secum ferenda, quæ (quia vires ad omnia ferenda deerant) relinquenda essent consultantes, quisve ea locus fideli asservaturus custodia esset, optimum ducunt, condita in doliolis sacello proximo ædibus flaminis Quirinalis, ubi nunc despui religio est, defodere. Cætera inter se onere partito ferunt via, quæ sublicio ponte ducit ad Ianiculum. In eo clivo eas cum L. Albinus de plebe Romana homo conspexisset, plaustro conjugem ac liberos vehens inter cæteram turbam, quæ inutilis bello urbe excedebat, salvo etiam tum discrimine divinarum humanarumque rerum, irreligiosum ratus sacerdotes publicos sacraque populi Rom. pedibus ire, ferrique se ac suos in vehiculo conspici, descendere uxorem ac pueros jussit, virgines sacraque in plaustrum imposuit, & Cære, quo iter sacerdotibus erat, pervexit. Romæ interim satis jam omnibus, ut in tali re, ad tuendam arcem compositis, turba seniorum domos regressa, adventum hostium obstinato ad mortem animo expectabat. Qui eorum curules gesserant magistratus, ut in fortunæ pristinæ honorumque aut virtutis insignibus morerentur, quæ augustissima vestis est, thensas ducentibus, triumphantibusve, ea vestiti medio ædium eburneis sellis sedere. Sunt qui M. Fabio pontifice maximo præfante carmen, devovisse eos se pro patria Quiritibusque Romanis tradant. Galli, & quia interposita nocte à contentione pugnæ remiserant animos, & quod nec in acie ancipiti usquã certaverant prælio, nec tum impetu, aut vi capiebant urbem, sine ira, sine ardore animorum ingressi, postero die urbem patente Collina porta in forum

forum perveniunt, circumferentes oculos ad templa deûm, arcemque solam belli speciem tenentem. inde modico relicto præsidio, ne quis in dissipatos ex arce aut Capitolio impetus fieret, dilapsi ad prædam vacuis occursu hominum viis, pars in proxima quæque tectorum agmine ruunt: pars ultima, velut ea demum intacta & referta præda, petunt. inde rursùs ipsa solitudine absterriti, ne qua fraus hostilis vagos exciperet, in forum ac propinqua foro loca conglobati redibant: ubi eos plebis ædificiis obseratis, patentibus atriis principum, major prope cunctatio tenebat aperta quam clausa invadendi. Adeo haud secus quam venerabundi intuebantur in ædium vestibulis sedentes viros præter ornatum habitumque humano augustiorem, majestate etiam, quam vultus gravitasque oris præ se ferebat, simillimos diis. Ad eos velut simulachra versi cum starent, Marcus Papyrius unus ex his dicitur Gallo barbam suam, ut tum omnibus promissa erat, permulcenti, scipione eburneo in caput incusso iram movisse: atque ab eo initium cædis ortum: cæteros in sedibus suis trucidatos. Post principum cædem nulli deinde mortalium parci, diripi tecta, exhaustis inici ignes. Cæterum seu non omnibus delendi urbem libido erat, seu ita placuerat principibus Gallorum, & ostentari quædam incendia terroris causa, si compelli ad deditionem caritate ædium suarum obsessi possent: & non omnia concremari tecta, ut quodcunque superesset urbis, id pignus ad flectendos hostium animos haberent: nequaquam perinde atque in capta urbe, prima die aut passim, aut latè vagatus est ignis. Romani ex arce plenam hostium urbem cernentes, vagosque per viàs omnes cursus, cum alia atque alia parte nova aliqua clades oriretur, non mentibus solum concipere, sed ne auribus quidem atque oculis satis constare poterant. quocunque clamor hostium, mulierum, puerorumque ploratus, sonitus flammæ, & fragor ruentium tectorum avertisset, paventes ad omnia animos, oraque & oculos flectebant, velut ad spectaculum à fortuna positi occidentis patriæ, nec ullius rerum suarum relicti præterquam corporum vindices. tanto ante alios miserandi magis, qui unquam obsessi sunt, quod interclusi à patria obsidebantur, omnia sua cernentes in hostium potestate. Nec tranquillior nox diem tam fœde actum excepit. Lux deinde noctem inquietam insecuta est. nec ullum erat tempus, quod à novæ semper cladis alicujus spectaculo cessaret. nihil tamen tot onerati atque obruti malis flexerunt animos, quin etsi omnia flammis ac ruinis æquata vidissent, quamvis inopem parvumque, quem tenebant, collem, libertati relictum virtute defenderent: & jam cum eadem quotidie acciderent, velut assueti malis abalienaverant ab sensu rerum suarum animos, arma tantum, ferrumque in dexteris velut solas reliquias spei suæ intuentes. Galli quoque per aliquot dies in tecta modo urbis nequicquam bello gesto, cum inter incendia ac ruinas captæ urbis nihil superesse præter armatos hostes viderent: nec quicquam tot cladibus territos, nec flexuros ad deditionem animos, ni vis adhiberetur: experiri ultima, & impetum facere in arcem statuunt. Prima luce signo dato, multitudo omnis in foro instruitur: inde clamore sublato, ac testudine facta subeunt. Adversus quos Romani nihil temere, nec trepide, ad omnes aditus stationibus firmatis, quasi gna ferri videbant, ea robore virorum opposito scandere hostem sinunt: quo successerit magis in arduum, eo pelli posse per proclive facilius rati. medio fere clivo restitêre: atque inde ex loco superiore, qui prope sua sponte in hostem inferebat, impetu facto, strage

ac ruina fudêre Gallos: ut nunquam postea nec pars, nec universi tentaverint tale pugnæ genus. Omissa itaque spe per vim atque arma subeundi, obsidionem parant: cujus ad id tempus immemores, & quod in urbe fuerat frumentum, incendiis urbis absumpserant, & ex agris per ipsos dies raptum omne Vejos erat. Igitur exercitu diviso per finitimos populos prędari placuit, partim obsideri arcē, ut obsidentibus frumentum populatores agrorum præberent. Profic..centes Gallos ab urbe ad Romanam experiendam virtutem, fortuna ipsa Ardeam, ubi Camillus exulabat, duxit. Qui mœstior ibi fortuna publica quam sua, cum diis hominibusque accusandis senesceret, indignando mirandoque ubi illi viri essent, qui secum Vejos Faleriosque cepissent, qui alia bella fortius semper quam felicius gessissent; repente audit Gallorum exercitum adventare, atque de eo pavidos Ardeates consultare. Nec secus quam divino spiritu tactus cum se in mediam concionem intulisset, abstinere suetus ante talibus conciliis: *Ardeates*, inquit, *veteres amici, novi etiam cives mei, quando & vestrum beneficium ita tulit, & fortuna hoc egit mea, nemo vestrum conditionis meæ oblitum, me huc processisse putet: sed res ac periculum commune cogit, quod quisque possit in re trepida præsidii, in medium conferre. & quando ego vobis pro tantis vestris in me meritis gratiam referam, si nunc cessavero? aut ubi usus erit mei vobis, si in bello non fuerit? hac arte in patria steti, & invictus bello, in pace ab ingratis civibus pulsus sum. Vobis autem Ardeates fortuna oblata est, & pro tantis pristinis populi Romani beneficiis, quanta ipsi meministis (nec enim exprobranda apud memores sunt) gratia referenda: & huic urbi decus ingens belli ex hoste communi pariendi. Quæ effuso agmine adventat, gens est cui natura corpora animosque magna magis quàm firma dederit. eo in certamen omne plus terroris quam virium ferunt. Argumento sit clades Romana: patentem cepere urbem: ex arce Capitolioque his exigua resistitur manu. jam obsidionis tædio victi abscedunt, vagique per agros palantur. cibo vinoque raptim hausto repleti, ubi nox appetit, prope rivos aquarum sine munimento, sine stationibus, ac custodiis passim ferarum ritu sternuntur. nunc ab secundis rebus magis etiam solito incauti. Si vobis in animo est tueri mœnia vestra, nec pati hæc omnia Galliam fieri, prima vigilia capite arma frequentes: me sequimini ad cædem, non ad pugnam nisi victos somno velut pecudes trucidandos tradidero, non recuso eundem Ardeæ rerum mearum exitum, quem Romæ habui.* Æquis iniquisque persuasum erat, tantum bello virum neminem usquam ea tempestate esse. Concione dimissa, corpora curant, intenti quàm mox signum daretur. Quo dato, primæ noctis silentio ad portas cum Camillo præsto fuere. Egressi haud procul urbe, sicut prædictum erat, castra Gallorum intuta, neglectaque ab omni parte nacti, cum ingenti clamore invadunt. nusquam prælium, omnibus locis cædes est: nuda corpora, & soluta somno trucidantur. extremos tamen pavor cubilibus suis excitos, quæ aut unde vis esset ignaros, in fugam, & quosdam in hostem ipsum improvidos tulit. magna pars in agrum Antiatem delati, incursione ab oppidanis in palatos facta, circumveniuntur. Similis in agro Vejenti Tuscorum facta strages est. qui urbis jam prope quadringentesimum annum vicinæ, oppressæ ab hoste inusitato, inauditoque, adeo nihil miserti sunt, ut in agrum Romanum eo tempore incursiones facerent, plenique prædæ Vejos etiam præsidiumque, & spem ultimam Romani nominis in

animo

animo habuerint oppugnare. Viderant eos milites Romani vagantes per agros, & congregatos agmine prædam præ se agentes, & castra cernebant haud procul Vejis posita. inde primum miseratio sui, deinde indignitas, atque ex ea ira animos cepit, Hetruscisne etiam, a quibus bellum Gallicum in se avertissent, ludibrio esse clades suas? Vix temperavere animis, quin extemplo impetum facerent: compressique à Cæditio centurione, quem sibimet ipsi præfecerant, rem in noctem sustinuere. tantum par Camillo defuit auctor, cætera eodem ordine, eodemque fortunæ eventu gesta. quinetiam ducibus captivis, qui cædi nocturnæ superfuerant, ad aliam manum Thuscorum ad Salinas profecti, nocte insequenti ex improviso majorem cædem edidere, duplicique victoria ovantes Vejos redeunt. Romæ interim plerunque obsidio segnis, & utrinque silentium esse; ad id tantum intentis Gallis, ne quis hostium evadere inter stationes posset: cum repente juvenis Romanus admiratione in se cives hostesque convertit. Sacrificium erat statum in Quirinali colle genti Fabiæ. ad id faciendum C. Fabius Dorsuo, Gabino cinctu, sacra manibus gerens, cum de Capitolio descendisset per medias hostium stationes egressus, nihil ad vocem cujusquam terroremve motus, in Quirinalem collem pervenit. ibique omnibus solemniter peractis, eadem revertens similiter constanti vultu graduque, satis sperans propitios esse deos, quorum cultum ne mortis quidem metu prohibitus deseruisset, in Capitolium ad suos rediit: sed attonitis Gallis miraculo audaciæ, sed religione etiam motis, cujus haudquaquam negligens gens est. Vejis interim non animi tantum in dies, sed etiam vires crescebant: nec Romanis solum eo convenientibus ex agris, qui aut prælio adverso, aut clade captæ urbis palati fuerant, sed etiam ex Latio voluntariis confluentibus, ut in parte prædæ essent. Maturum jam videbatur repeti patriam, eripique ex hostium manibus: sed corpori valido caput deerat. locus ipse admonebat Camilli & magna pars militum erat, qui ductu auspicioque ejus res prospere gesserant: & Cæditius negare se commissurum, cur sibi aut deorum aut hominum quisquam imperium finiret potius, quam ipse memor ordinis sui posceret imperatorem. Consensu omnium placuit ab Ardea Camillum acciri, sed antea consulto Senatu, qui Romæ esset. Adeo regebat omnia pudor, discriminaque rerum prope perditis rebus servabant. Ingenti periculo transeundum per hostium custodias erat. ad eam rem Pontius Cominus impiger juvenis operam pollicitus, incubans cortici, secundo Tiberi ad urbem defertur: inde qua proximum fuit à ripa, per præruptum, eoque neglectum hostium custodiæ saxum, in Capitolium evadit, & ad magistratus ductus, mandata exercitus edit. Accepto inde Senatus decreto, ut & comitiis curiatis revocatus de exilio jussu populi Camillus dictator extemplo diceretur, militesque haberent imperatorem quem vellent. eadem digressus nuncius Vejos contendit: missique Ardeam legati ad Camillum, Vejos eum perduxere: seu quod magis credere libet, non prius profectum ab Ardea, quam comperit legem latam. quod nec injussu populi mutari finibus posset, nec nisi dictator dictus auspicia in exercitu habere. lex curiata lata est, dictatorq; absens dictus. Dum hæc Vejis agebantur, interim arx Romę Capitoliumq; in ingenti periculo fuit. namque Galli, seu vestigio notato humano, qua nuncius à Vejis pervenerat, seu sua sponte animadverso ad Carmentis saxū ascensu ęquo, nocte sublustri cum primo inermem,

qui tentaret viam, præmisissent, tradentes inde arma, ubi quid iniqui esset, alterni innixi, sublevantesque invicem & trahentes alii alios, prout postularet locus tanto silentio in summum evasere, ut non custodes solum fallerent, sed ne canes quidem sollicitum animal ad nocturnos strepitus excitarent. Anseres non fefellere, quibus sacris Iunoni in summa inopia cibi tamen abstinebatur. quæ res saluti fuit. namque clangore eorum, alarumque crepitu excitus M. Manlius, qui triennio ante consul fuerat, vir bello egregius, armis arreptis simul ad arma cæteros ciens vadit: & dum cæteri trepidant, Gallum, qui jam in summo constiterat, umbone ictum deturbat. cujus casus prolapsi cum proximos sterneret, trepidantes alios, armisque omissis saxa quibus adhærebant, manibus amplexos trucidat. Iamque & alii congregati telis missilibusque saxis perturbare hostes. ruinaque tota prolapsa acies in præceps deferri. Sedato deinde tumultu reliquum noctis, quantum in turbatis mentibus poterat, cum præteritum quoque periculum solicitaret, quieti datum est. Luce orta vocatis classico ad consilium militibus ad tribunos, cum & recte & perperam facto precium deberetur: Manlius primum ob virtutem laudatus, donatusque non ab tribunis solum militum, sed consensu etiam militari: cui universi selibras farris, & quartarios vini ad ædes ejus quæ in arce erant contulerunt: rem dictu parvam, cæterum inopia fecerat eam argumentum ingens caritatis: cum se quisque victu suo fraudans, detractum corpori atque usibus necessariis, ad honorem unius viri conferret. Tum vigiles ejus loci, qua fefellerat ascendens hostis, citati: & cum in omnes more militari se animadversurum P. Sulpicius tribunus militum pronunciasset, consentiente clamore militum in unum vigilem conjicientium culpam, deterritus, à cæteris abstinuit: reum, haud dubium ejus noxæ approbantibus cunctis, de saxo dejecit. Inde, intentiores utrinque custodiæ esse: & apud Gallos, quia vulgatum erat, inter Vejos Romamque nuncios commeare: & apud Romanos, ob nocturni periculi memoriam. Sed ante omnia obsidionis bellique mala, fames utrinque exercitum urgebat: Gallos pestilentia etiam, cum loco jacente inter tumulos castra habentes, tum ab incendiis torrido, & vaporis pleno, cineremque non pulverem modo ferente, cum quid venti motum esset, quorum intolerantissima gens est, humorique ac frigori assueta: tum æstu & languore vexati, vulgatis velut in pecora morbis morerentur. Iam pigritia singulos sepeliendi, promiscue acervatos cumulos hominum urebant: bustorumque inde Gallicorum nomine insignem locum fecere. Induciæ deinde cum Romanis factæ, & colloquia permissu imperatorum habita: in quibus cum identidem Galli famem objicerent, eaque necessitate ad deditionem vocarent, dicitur avertendæ ejus opinionis causa multis locis panis de Capitolio jactatus esse in hostium stationes. Sed jam neque dissimulari, neque ferri ultra fames poterat. itaque dum dictator delectum per se Ardeæ habet, magistrum equitum L. Valerium à Vejis abducere exercitum jubet: parat, instruitque quibus haud impar adoriatur hostes. interim Capitolinus exercitus stationibus vigiliisque fessus, superatis tamen humanis omnibus malis, cum famem unam natura vinci non fineret, diem de die prospectans, ecquod auxilium ab dictatore appareret, postremo spe quoque jam non solum cibo deficiente, & cum stationes procederent prope obruentibus infirmum corpus armis, vel dedi vel redimi se quacunque pactione possent, jussit: jactantibus non obscure Gallis, haud magna mercede se adduci

duci posse, ut obsidionem relinquant. Tum senatus habitus, tribunisque militum negotium datum, ut paciscerentur. Inde inter P. Sulpicium tribunum militum, & Brennum regulum Gallorum colloquio transacta res est, & mille pondo auri pretium populi gentibus mox imperaturi factum. Rei foedissimæ per se adjecta indignitas est. pondera ab Gallis allata iniqua: & tribuno recusante, additus ab insolente Gallo ponderi gladius: auditaque intoleranda Romanis vox, *Væ victis* esse. Sed diique & homines prohibuere redemptos vivere Romanos. nam forte quadam priusquam infanda merces, perficeretur, per altercationem nondum omni auro appenso, dictator intervenit: auferrique aurum de medio, & Gallos submoveri jubet. cum illi renitentes, pactos dicerent sese. negat eam pactionem ratam esse: quæ postquam ipse dictator creatus esset, injussu suo ab inferioris juris magistratu facta esset: denunciatque Gallis, ut se ad prælium expediant: suos in acervum conjicere sarcinas, & arma aptare, ferroque non auro recuperare patriam jubet, in conspectu habentes fana deûm, & conjuges & liberos & solum patriæ deforme belli malis, & omnia quæ defendi repetique & ulcisci fas sit. Instruit deinde aciem, ut loci natura patiebatur, in semirutæ solo urbis, & natura inæquali: & omnia quæ arte belli secunda suis eligi præpararive poterant, providit. Galli nova re trepidi, arma capiunt: iraque magis quam consilio in Romanos incurrunt. Iam verterat fortuna, jam deorum opes humanaque consilia rem Romanam adjuvabant. Igitur primo concursu haud majore momento fusi Galli sunt, quam ad Alliam vicerant. Iustiore altero deinde prælio ad octavum lapidem Gabina via, quo se ex fuga contulerant, ejusdem ductu auspicioque Camilli vincuntur. Ibi cædes omnia obtinuit, castra capiuntur, & ne nuncius quidem cladis relictus. Dictator, recuperata ex hostibus patria, triumphans in urbem redit: interque jocos militares, quos inconditos jaciunt, Romulus ac parens patriæ, conditorque alter urbis, haud vanis laudibus appellatur. Servatam deinde bello patriam, iterum in pace haud dubie servavit, cum prohibuit migrari Vejos, & tribunis rem intentius agentibus post incensam urbem, & per se inclinata magis plebe ad id consilium. eaque causa fuit non abdicandæ post triumphum dictaturæ, senatu obsecrante, ne rempublicam in incerto relinqueret statu. Omnium primum, ut erat diligentissimus religionum cultor, quæ ad deos immortales pertinebant, retulit: & senatusconsultum facit, fana omnia, quod ea hostes possedissent, restituerentur, terminarentur, expiarenturque, expiatioque eorum in libris per duumviros quæreretur. cum Cæretibus publice hospitium fieret, quod sacra populi Romani ac sacerdotes recepissent, beneficioque ejus populi non intermissus honos deûm immortalium esset: ludi Capitolini fierent, quod Iupiter optimus maximus suam sedem atque arcem P. R. in re trepida tutatus esset: collegiumque ad eam rem M. Furius dictator constitueret ex iis qui in Capitolio atque arce habitarent. Expiandæ etiam vocis nocturnæ, quæ nuncia cladis ante bellum Gallicum audita, neglectaque esset, mentio illata, jussumque templum in Nova via Locutio fieri. Aurum quod Gallis ereptum erat, quodque ex aliis templis inter trepidationem in Iovis cellam collatum, cum in quæ referri oporteret, confusa memoriæ esset, sacrum omne judicatum, & sub Iovis cella poni jussum. Iam ante in eo religio civitatis apparuerat, quod cum in publico deesset aurum, ex quo summa pactæ mercedis Gallis conferet, à matronis collatum acceperant, ut sacro auro abstineretur. Matronis gratiæ

actæ, honosque additus, ut earum, sicut virorum, post mortem sollennis laudatio esset. Iis peractis quæ ad deos pertinebant quæque per senatum agi poterant: tum demum agitantibus tribunis plebem assiduis concionibus, ut relictis ruinis, in urbem paratam Vejos transmigrarent: in concionem universo senatu prosequente ascendit, atque ita verba fecit: „Adeo mihi acerbæ „sunt, Quirites, contentiones cũ „tribunis plebis, ut nec tristissimi „exilii solatium aliud habuerim „quoad Ardeæ vixi, „quam quod procul ab his certaminibus „eram: & ob eadem „hæc, non, nisi me senatusconsulto „populique jussu revocaretis, „rediturus unquam fuerim: „nec nunc me, ut redirem, „mea voluntas mutata, sed vestra „fortuna perpulit. quippe ut in „sua sede maneret patria, id agebatur: „non ut ego utique in „patria essem. & nunc quiescerem „ac tacerem libenter, nisi „hæc quoque pro patria dimicatio „esset: cui deesse quoad „vita suppetat, aliis turpe, „Camillo etiam nefas est. Quid „enim repetiimus? quid obsessam „ex hostium manibus eripuimus, „si recuperatam ipsi „deserimus? & cum victoribus „Gallis capta tota urbe, Capitolium „tamen atque arcem diique „& homines Romani tenuerint, „habitaverint: victoribus „Romanis recuperata urbe, arx „quoque & Capitolium deseretur? „& plus vastitatis huic urbi „secunda nostra fortuna faciet, „quam adversa fecerit? Equidem „si nobis cum urbe simul „positæ traditæque per „manus religiones nullæ essent, „tamen tam evidens numen hac „tempestate rebus affuit Romanis, „ut omnem negligentiam „divini cultus exemptam hominibus „putem. Intuemini enim „horum deinceps annorum vel „secundas res, vel adversas: „invenietis omnia prospere evenisse „sequentibus deos, adversa spernentibus. Iam omnium primum "Vejens bellum, per quot "annos, quanto labore gestum? "non ante cœpit finem, quam "monitu deorum aqua ex lacu "Albano emissa est. Quid hæc "tandem urbis nostræ clades "nova? num ante exorta est, "quam spreta vox cœlo emissa de "adventu Gallorum? quam gentium "jus ab legatis nostris violatum? "quam à nobis, cum "vindicari deberet, eadem negligentia "deorum prætermissum? "Igitur victi, captique ac "redempti, tantum pœnarum "diis hominibusque dedimus, ut "terrarum orbi documento essemus. "adversæ deinde res admonuerunt "religionum. Confugimus "in Capitolium ad deos, "ad sedem Iovis optimi maximi. "sacra in ruina rerum nostrarum "alia terræ celavimus, "alia avecta in finitimas urbes "amovimus ab hostium oculis: "eorum cultum, deserti ab diis "hominibusque, tamen non intermisimus. "Reddidere igitur "patriam & victoriam, & antiquum "belli decus amissum: & "in hostes qui cæci avaritia in "pondere auri, fœdus ac fidem "fefellerunt, verterunt terrorem "fugamque & cædem. Hæc "culti neglectique numinis tanta "monimenta in rebus humanis "cernentes, ecquid sentitis "Quirites, quantum vixdum ex "naufragiis prioris culpæ cladisque "emergentes paremus "nefas? Vrbem auspicato inauguratoque "conditam habemus: "nullus locus in ea non religionum "deorumque est plenus: sacrificiis "solennibus non dies "magis stati, quam loca sunt, "in quibus fiant. hos omnes deos "publicos privatosque Quirites "deserturi estis? quam par vestram "factum est, quod in obsidione "nuper in egregio adolescente "C. Fabio non minore "hostium admiratione quam vestra "conspectum est? cum inter "Gallica tela digressus ex "arce solenne Fabiæ gentis in "

colle

„ colle Quirinali obiit: An gentilitia sacra ne in bello quidem intermitti, publica sacra & Romanos deos etiam in pace deseri placet? & pontifices flaminesque negligentiores publicarum religionum esse quam privatus in solenni gentis fuerit? Forsitan aliquis dicat, aut Vejis ea nos facturos, aut huc inde missuros sacerdotes nostros, qui faciant: quorum neutrum fieri saluis ceremoniis potest: & ne omnia generatim sacra, omnesque percenseam deos, in Iovis epulo num alibi, quam in Capitolio, pulvinar suspici potest? Quid de æternis Vestæ ignibus, signoque quod imperii pignus custodia ejus templi tenetur, loquar? quid de ancilibus vestris, Mars Gradive, tuque Quirine pater? hæc omnia in profano deseri placet sacra, æqualia urbi, quædam vetustiora origine urbis? Et videte quid inter nos ac majores interfit: illi sacra quædam in monte Albano Lavinioque nobis facienda tradiderunt. An ex hostium urbibus Romam ad nos transferri sacra religiosum fuit, hinc sine piaculo in hostium urbem Vejos transferemus? Recordamini agitedum, quoties sacra instaurentur, quia aliquid ex patrio ritu negligentia casuve prætermissum est. Modo quæ res post prodigium Albani lacus, nisi instauratio sacrorum, auspiciorumque renovatio, affectæ Vejenti bello reipublicæ remedio fuit? At etiam tanquam veterum religionum memores, & peregrinos deos transtulimus Romam, & instituimus novos. Iuno regina transvecta à Vejis nuper in Aventino quam insigni ob excellens matronarum studium, celebrique dedicata est die? Locutio templum propter cœlestem vocem exauditam in nova via jussimus fieri: Capitolinos ludos solemnibus aliis addidimus: collegiumque ad id novum auctore senatu condidimus. Quid horum opus fuit suscipi, si una cum Gallis urbem Romanam relicturi fuimus? si non voluntate mansimus in Capitolio per tot menses obsidionis? si ab hostibus metu retenti sumus? De sacris loquimur, & de templis: quid tandem de sacerdotibus? nonne in mentem venit, quantum piaculi committatur? Vestalibus nempe una illa sedes est, ex qua eas nihil unquam præterquam urbs capta movit. Flamini diali noctem unam manere extra urbem nefas est: hos Vejentes pro Romanis facturi estis sacerdotes? & Vestales tuæ, te deserent Vesta? & flamen peregre habitando, in singulas noctes tantum sibi reique publicæ piaculi contrahet? Quid alia, quæ auspicato agimus omnia fere intra pomœrium, cui oblivioni, aut cui negligentiæ damus? Comitia curiata, quæ rem militarem continent: comitia centuriata, quibus consules tribunosque militares creatis: ubi auspicato nisi ubi adsolent, fieri possunt? Vejosne hæc transferemus? an comitiorum causa populus tanto incommodo in desertam hanc ab diis hominibusque urbem conveniet? Sed res ipsa cogit vastatam incendiis ruinisque relinquere urbem, & ad integra omnia Vejos migrare, nec hic ædificando inopem plebem vexare: Hanc autem jactari magis causam, quam veram esse, ut ego non dicam, apparere vobis Quirites puto, qui meministis ante Gallorum adventum salvis tectis publicis privatisque stante incolumi urbe, hanc eandem rem actam esse, ut Vejos transmigraremus. Et videte quantum inter meam sententiam vestramque intersit tribuni: vos etiam si tunc faciendum non fuerit, nunc utique faciendum putatis: ego contra (nec id mirati sitis, prius quam quale sit audieritis)

,,ritis) etiam si tunc migrandum ,, fuisset incolumi tota urbe, nunc ,, has ruinas relinquendas non ,, censerem : quippe tum causa ,, nobis in urbem captam mi- ,, grandi victoria esset gloriosa ,, nobis, ac posteris nostris: nunc ,, hæc migratio nobis misera ac ,, turpis, Gallis gloriosa est. non ,, enim reliquisse victores, sed ,, amisisse victi patriam videbi- ,, mur. Hoc ad Alliam fuga, hoc ,, capta urbs, hoc circumsessum ,, Capitolium necessitatis impo- ,, suisse, ut desereremus penates ,, nostros, exiliumque ac fugam ,, nobis ex eo loco consciscere- ,, mus, quem tueri non possemus? ,, & Galli evertere potuerunt Ro- ,, mam, quam Romani restitue- ,, re non videbuntur potuisse? ,, Quid restat, nisi ut si jam no- ,, vis copiis veniant (constat e- ,, nim vix credibilem multitudi- ,, nem esse) & inhabitare in ca- ,, pta ab se, deserta à vobis hac ,, urbe velint, sinatis? Quid si non ,, Galli hoc, sed veteres hostes ,, vestri, Æqui, Volscive faciant, ,, ut commigrent Romam? veli- ,, tisne illos Romanos, vos Ve- ,, jentes esse? non malitis hanc ,, solitudinem vestram quam ur- ,, bem hostium esse? Non equi- ,, dem video quid magis nefas ,, sit. Hæc scelera, quia piget æ- ,, dificare, hæc dedecora pati pa- ,, rati estis? Si tota urbe nullum ,, melius ampliusve tectum fieri ,, possit, quā casa illa conditoris ,, est nostri : non in casis ritu pa- ,, storum agrestiumque habitare ,, est satius, inter sacra penatesque ,, que vestros, quam exulatum ,, publicè ire? Majores nostri ,, convenæ, pastoresque, cum in ,, his locis nihil præter sylvas ,, paludesque esset, novam ur- ,, bem tam brevi ædificarunt : ,, nos Capitolio, arce incolumi, ,, stantibus templis deorum, ædi- ,, ficare incensam piget? & quod ,, singuli facturi fuimus, si ædes ,, nostræ deflagrassent, hoc in pu- ,, blico incendio universi recusa- ,, mus facere? Quid tandem si ,, fraude, si casu Vejis incen-

dium ortum sit : ventoque (ut " fieri potest) diffusa flamma ma- " gnam partem urbis absumat : " Fidenas inde, aut Gabios, a- " liamve quam urbem quæsituri " sumus, quo transmigremus? ad- " eo nihil tenet solum patriæ? " nec hæc terra quam matrem " appellamus? sed in superficie ti- " gnisque caritas nobis patriæ " pendet? equidem fatebor vobis, " etsi minus injuriæ vestræ quam " meæ calamitatis meminisse ju- " vat : cum abessem, quotiescun- " que patria in mentem veniret, " hæc omnia occurrebant, colles " campique & Tiberis, & assueta " oculis regio, & hoc cœlum, sub " quo natus educatusque essem. " quæ vos Quirites nunc moveant " potius caritate sua, ut manea- " tis in sede vestra, quam postea " cum reliqueritis, ea macerent " desiderio. Non sine causa dii " hominesque hunc urbi conden- " dæ locum elegerunt: saluberri- " mos colles, flumen opportu- " num, quo ex mediterraneis lo- " cis fruges devehantur, quo ma- " ritimi commeatus accipiantur: " mare vicinum ad commodita- " tes, nec expositum nimia pro- " pinquitate ad pericula classium " externarum : regionum Italiæ " medium, ad incrementum urbis " natum unice locum. argumento " est ipsa magnitudo tam novæ " urbis : trecentesimus sexagesi- " mus quintus annus urbis, Qui- " rites, agitur: inter tot veterri- " mos populos tamdiu bella geri- " tis, cum intereà, ne singulas " loquar urbes, non conjuncti cū " Æquis Volsci, tot tā valida op- " pida, non universa Hetruria " tantum terra marique pollens, " atque inter duo maria latitu- " dinem obtinens Italiæ, bello " vobis par est. Quod cum ita sit, " quæ (malum) ratio est expertis " alia experiri, cum jam ut " virtus vestra transire alio pos- " sit, fortuna certe loci hujus " transferri hinc non possit? Hic " Capitolium est, ubi quondam " capite humano invento re- " sponsum est, eo loco caput re- "

rum,

„ rum, summamque imperii fo„ re: hic cum augurato liberare„ tur Capitolium, Iuventas Ter„ minusque maximo gaudio pa„ trum nostrorum moveri se non „ passi. hic Vestæ ignes, hic An„ cilia cœlo demissa, hic omnes „ propitii manentibus vobis dii. Movisse eos, Camillus cum alia oratione, tum ea quæ ad religiones pertinebat, maxime dicitur. sed rem dubiam decrevit opportune vox emissa, quod cum senatus post paulo de his rebus in curia Hostilia haberetur, cohortesque ex præsidiis revertentes forte agmine forum transirent, centurio in comitio exclamavit: *Signifer, statue signum; hic manebimus optime.* Qua voce audita, & senatus accipere se omen ex curia egressus conclamavit: & plebs circumfusa approbavit. Antiquata deinde lege, promiscue urbs ædificari cœpta. regula publice præbita est: saxi materiæque cedendæ unde quisque vellet, jus factum, prædibus acceptis eo anno ædificia perfecturos. Festinatio curam exemit vicos dirigendi, dum omisso sui alienique discrimine, in vacuo ædificant. Ea est causa, ut veteres cloacæ primo per publicum ductæ, nunc privata passim subeant tecta: formaque urbis sit occupatæ magis quam divisæ similis.

LIBER VI.

BREVIARIUM.

Res adversus Æquos, & Volscos, & Hetruscos, prospere gestas continet. quatuor tribus additæ sunt, Stellatina, Sabbatina, Tromentina, Ariniensis. M. Manlius, qui Capitolium à Gallis defenderat, cum obstrictos ære alieno liberaret, nexos exolveret, crimine affectati regni damnatus, de saxo Tarpeio dejectus est. in cujus notam Senatusc. factum, ne cui de Manlia gente Marco cognomen esset. C. Licinius, & L. Sestius tribuni plebis legem promulgarunt: ut consules etiam ex plebe fierent, qui ex patribus creabantur. eam legem cum magna contentione repugnantibus patribus, cum iidem tribuni plebis per quinquennium soli magistratus fuissent, pertulerunt. & primus omnium ex plebe consul L. Sextius creatus est. Lata est altera lex: ne cuiquam plus quingentis jugeribus agri liceret possidere.

QVÆ ab condita urbe Roma ad captam eandem urbem Romani sub regibus primum, consulibus deinde, ac dictatoribus decemvirisque, ac tribunis consularibus gessere foris bella, domi seditiones quinque libris exposui: res cum vetustate nimia obscuras, velut quæ magno ex intervallo loci vix cernuntur: tum quod perraræ per eadem tempora literæ fuêre, una custodia fidelis memoriæ rerum gestarum: & quod

etiam si quæ in commentariis pontificum, aliisque publicis privatisque erant monumentis, incensa urbe pleræque interiere. clariora deinceps certioraque ab secunda origine, velut ab stirpibus lætius feraciusque renatę urbis, gesta domi militiæque exponentur. Cæterum quo primo adminiculo erecta erat, eodem innixa M. Furio principe stetit: neque eum abdicare se dictatura, nisi anno circumacto, passi sunt. Comitia in sequentem annum tribunos habere, quorum in magistratu capta urbs esset, non placuit: res ad interregnum rediit. Cum civitas in opere ac labore assiduo reficiendæ urbis teneretur: interim Qu. Fabio, simul primum magistratu abiit, ab C. Martio tribuno plebis dicta dies est, quod legatus in Gallos ad quos missus erat orator, contra jus gentium pugnasset. cui judicio eum mors adeo opportuna, ut voluntariam magna pars crederet, subtraxit. Interregnũ iniit tũ P. Cornelius Scipio interrex, & post eum M. Furius Camillus iterum. Is tribunos militum consulari potestate creat, A. Valerium publicolam iterum, L. Virginium, P. Cornelium, A. Manlium, L. Æmilium, L. Posthumium. Ii ex interregno cum extemplò magistratum inissent, nulla de re prius quam de religionibus senatum consuluere. In primis fœdera ac leges (erant autem eæ duodecim tabulæ, & quædam regiæ leges) conquiri, quæ comparerent, jusserunt: alia ex eis edita etiam in vulgus. quæ autem ad sacra pertinebant, à pontificibus maxime, ut religione obstrictos haberent multitudinis animos, suppressa. Tum de diebus religiosis agitari cœptum, diemque ad XV. Calendas Sextiles duplici clade insignem, quo die ad Cremeram Fabii cæsi: quo deinde ad Alliam cum exitio urbis fœde pugnatum: à posteriore clade Alliensem appellarunt, insignemque rei nulli publice privatimque agendæ fecerunt. Quidam, quod postridie Idus Quintiles non litasset Sulpicius tribunus militum, neque inventa pace deũm post diem tertium objectus hosti exercitus Romanus esset, etiam postridie Idus rebus divinis supersederi jussum: inde ut postridie Calendas quoque ac Nonas eadem religio esset, traditum putant. Nec diu licuit quietis consilia erigendæ ex tam gravi casu reipublicæ secum agitare. Hinc Volsci veteres hostes ad extinguendum nomen Romanum arma ceperant: Hinc Hetruriæ principum ex omnibus populis conjurationem de bello ad fanum Voltumnæ factam mercatores afferebant. Novus quoque terror accesserat defectione Latinorum Hernicorumque, qui post pugnam ad lacum Regillum factam, per annos prope centum nunquam ambigua fide in amicitia populi Romani fuerant. Itaq; cum tanti undique terrores circumstarent, appareretque omnibus non odio solum apud hostes, sed contemptu etiam inter socios nomen Romanum laborare: placuit ejusdem auspiciis defendi rempublicam, cujus recuperata esset: dictatoremque dici M. Furium Camillum. is dictator C. Servilium Ahalam magistrum equitum dixit: justitioque indicto, delectum juniorum habuit: ita ut seniores quoque, quibus aliquid roboris superesset, in verba sua juratos centuriaret. Exercitum conscriptum armatumque trifariam divisit: partem unam in agro Vejente Hetruriæ opposuit: alteram ante urbem castra locare jussit: tribunus militum his A. Manlius, illis qui adversus Hetruscos mittebantur, L. Æmylius prępositus. tertiam partem ipse ad Volscos duxit: nec procul ab Lanuvio (ad Metium is locus dicitur) castra oppugnare est adortus; quibus ab contemptu, quod prope omnem deletam à Gallis Romanam juventutem crederent ad bellum profectis, tantum Camillus auditus imperator terroris intulerat, ut vallo se ipsi, vallum congestis arboribus sepirent, ne

qua intrare ad munimenta hostis posset. Quod ubi animadvertit Camillus, ignem in objectam sepem conjici jussit. & forte erat vis magna venti versa in hostem. itaque non aperuit solum incendio viam, sed flammis in castra tendentibus, vapore etiam ac fumo, crepituque viridis materiæ flagrantis, ita consternavit hostes, ut minor moles superantibus vallum in castra Volscorum Romanis fuerit, quam transcendentibus sepem incendio absumptam fuerat. Fusis hostibus cæsisque, cum castra impetu cepisset dictator, prædam militi dedit, quo minus speratam à minimè largitore duce, eo militi gratiorem. Persecutus deinde fugientes cum omnem Volscum agrum depopulatus esset, ad deditionem Volscos septuagesimo demum anno subegit. Victor ex Volscis in Æquos transiit, & ipsos bellum molientes, exercitum eorum ad Bolas oppressit: nec castra modo, sed urbem etiam aggressus, impetu primo cepit. Cum in ea parte, in qua caput rei Romanæ Camillus erat, ea fortuna esset, aliam in partem terror ingens ingruerat. Hetruria prope omnis armata Sutrium socios populi Romani obsidebat. quorum legati opem rebus affectis orantes, cum senatum adissent, decretum tulere, ut dictator primo quoque tempore auxilium Sutrinis ferret. cujus spei moram cum pati fortuna obsessorum non potuisset: confectaque paucitas oppidanorum opere, vigiliis, vulneribusque, quæ semper eosdem urgebant, per pactionem urbe hostibus tradita inermes cum singulis emissi vestimentis, miserabili agmine penates relinquerent: eo forte tempore Camillus cum exercitu Romano intervenit. Cui cum se mœsta turba ad pedes provolvisset, principumque orationem necessitate ultima expressam, fletus mulierum ac puerorum, qui exilii comites trahebantur, excepisset: parcere lamentis Sutrinos jussit. *Hetruscis se luctum lachrymasque ferre.* Sarcinas inde deponi, Sutrinosque ibi considere modico præsidio relicto, arma secum militem ferre jubet. ita expedito exercitu profectus ad Sutrium, id quod rebatur: soluta omnia rebus (ut fit) secundis invenit: nullam stationem ante mœnia, patentes portas, victorem vagum prædam ex hostium tectis egerentem. Iterum igitur eodem die Sutrium capitur: victores Hetrusci passim trucidantur ab novo hoste, neque se conglobandi, coeundique in unum, aut arma capiendi datur spacium. cum pro se quisque tenderent ad portas, si qua forte se in agros ejicere possent, clausas (id enim primum dictator imperaverat) portas inveniunt. Inde alii arma capere, alii, quos forte armatos tumultus occupaverat, convocare suos, ut prælium inirent. quod accensum ab desperatione hostium fuisset, ni præcones per urbem dimissi *poni arma, & parci enermi* jussissent, *nec præter armatos quenquam violari.* Tum etiam quibus animi in spe ultima obstinari ad decertandum fuerant: postquam data spes vitæ est, jactare passim arma, inermesque quod tutius fortuna fecerat, se hosti offerre. Magna multitudo in custodias divisa: oppidum ante noctem redditum Sutrinis inviolatum, integrumque ab omni clade belli: quia non vi captum sed traditum per conditiones fuerat. Camillus in urbem triumphans rediit, trium simul bellorũ victor. longe plurimos captivos ex Hetruscis ante currum duxit: quibus sub hasta venundatis, tantum æris redactum est, ut precio pro auro matronis persoluto; ex eo quod superarat, tres pateræ aureæ factæ sint: quas cum titulo nominis Camilli ante Capitolium incensum in Iovis cella constat ante pedes Iunonis positas fuisse. Eo anno in civitatem accepti, qui Vejentium Capenatiumque ac Faliscorum per ea bella

trans-

transfugerant ad Romanos, agerque iis novis civibus assignatus. Revocati quoque in urbem senatusconsulto à Vejis, qui ædificandi Romæ pigritia, occupatis ibi vacuis tectis, Vejos se contulerant, & primò fremitus fuit aspernantium imperium: dies deinde præstituta, capitalisque pœna, qui non remigrasset Romam, ex ferocibus universis singulos metu suo quemque obedientes fecit. Et Roma cum frequentia crescere, tum tota simul exurgere ædificiis: & republica impensas adjuvante, & ædilibus velut publicum exigentibus opus, & ipsis privatis (admonebat enim desiderium usus) festinantibus ad effectum operis, intraque annum nova urbs stetit. Exitu anni comitia tribunorum militum consulari potestate habita. Creati T. Quintius Cincinnatus, Qu. Servilius Fidenas quintùm, Iulius Tullus, L. Aquilius Corvus, L. Lucretius Tricipitinus, Servius Sulpicius Ruffus. Exercitum alterum in Æquos, non ad bellum (victos namque se fatebantur) sed ab odio ad pervastandos fines, ne quid ad nova consilia relinquerent virium, duxere: alterum in agrum Tarquiniensem, ibi oppida Hetruscorum Cortuosa & Contenebra vi capta, dirutaque. Ad Cortuosam nihil certaminis fuit: improviso adorti, primo clamore atque impetu cepere, direptum oppidum atque incensum est. Contenebra paucos dies oppugnationem sustinuit, laborque continuus non die non nocte remissus, subegit eos. Cum in sex partes divisus excercitus Romanus senis horis in orbem succederet prælio, oppidanos eosdem integro semper certamini paucitas fessos objiceret: cessere tandem, locusque invadendi urbem Romanis datus est. Publicari prædam tribunis placebat, sed imperium quam consilium segnius fuit. dum cunctantur, jam militum præda erat, nec nisi per invidiam adimi poterat. Eodem anno, ne privatis tantum operibus cresceret urbs, Capitolium quoque saxo quadrato substructum est, opus vel in hac magnificentia urbis conspiciendum. Iam & tribuni plebis, civitate ædificando occupata, conciones suas frequentare legibus agrariis conabantur. ostentabatur in spem Pomptinus ager, tunc primum post accisas à Camillo Volscorum res possessionis haud ambiguæ. Criminabantur multo eum infestiorem agrum ab nobilitate esse, quam à Volscis fuerit. Ab illis enim tantum, quoad vires & arma habuerunt, incursiones eo factas: nobiles homines in possessionem agri publici grassari: nec nisi antequam omnia præripiant, divisus sit, locum ibi plebi fore. Haud magnopere plebem moverant, & infrequentem in foro propter ædificandi curam, & eandem exhaustam impensis, eoque agri immemorem, ad quem instruendum vires non essent. In civitate plena religionum, tum etiam ab recenti clade superstitiosis principibus, ut renovarentur auspicia, res ad interregnum rediit. interreges deinceps, M. Manlius Capitolinus, Servius Sulpicius Camerinus, L. Valerius Potitus. hic demum tribunorum militum consulari potestate comitia habuit. L. Papyrium, Cn. Sergium, L. Æmilium iterum, L. Licinium, M. Menenium, L. Valerium Publicolam tertiùm, creat. Hi ex interregno magistratum occepere. Eo anno ædes Martis Gallico bello vota, dedicata est à T. Quintio duumviro sacris faciundis. Tribus quatuor ex novis civibus additæ, Stellatina, Tromentina, Sabbatina, Ariniensis: eæque trigintaquinque tribuum numerum explevere. De agro Pomptino ab L. Sicinio tribuno plebis actum ad frequentiorem jam populum, mobiliotemque ad cupiditatem agri, quam fuerat. Et de Latino Hernicoque bello mentio facta in senatu, majoris belli cura, quod Hetruria in armis erat, dilata.

dilata est. Res ad Camillum tribunum militum consulari potestate rediit: collegæ additi quinque; Sergius Cornelius Maluginensis, Qu. Servilius Fidenas sextùm, L. Quintius Cincinnatus, L. Horatius Pulvillus, P. Valerius. Principio anni aversæ curæ hominès sunt à bello Hetrusco: quod fugientium ex agro Pomptino agmen repente illatum in urbem attulit, Antiates in armis esse, Latinorumque populos juventutem suam misisse ad id bellum, eo abnuentes publicum fuisse consilium: quod non prohibitos tantummodo voluntarios dicerent militare ubi vellent. Desierant jam ulla contemni bella. Itaque senatus diis agere gratias, quod Camillus in magistratu esset. dictatorem quippe dicendum eum fuisse, si privatus esset: & collegæ fateri regimen omnium rerum, ubi quid bellici terroris ingruat, in viro uno esse: sibique destinatum in animo esse Camillo submittere imperium: nec quicquam de majestate sua detractum credere, quod majestati ejus viri concessissent. Collaudatis ab senatu tribunis, & ipse Camillus confusus animo gratias egit. Ingens inde ait onus à populo Romano sibi qui se dictatorem jam quartum creasset, magnum à senatu talibus de se judiciis ejus ordinis, maximum tam honoratorũ collegarum obsequio injungi. itaque si quid laboris vigiliarumque adjici possit, certantem secum ipsum annisurum, ut tanto de se consensu civitatis, opinionem, quæ maxima sit, etiam constantem efficiat. Quod ad id bellum atque Antiates attineat, plus ibi minarum, quam periculi esse: se tamen ut nihil timendi, sic nihil contemnendi auctorem esse. Circumsederi urbem Romanam ab invidia & odio finitimorum; itaque & ducibus pluribus & exercitibus ad administrandam rempub. opus esse. *Te*, inquit, *P. Valeri socium imperii consiliique, legiones mecum adversus Antiatem hostem ducere placet: te Q. Ser. altero exercitu instructo paratoque in urbe castra habere, intentum, sive Hetruria se interim, ut nuper, sive nova hac cura, Latini atque Hernici moverint. pro certo habeo ita rem gesturum, ut patre, avo, teque ipso, ac sex tribunatibus dignum est. tertius exercitus ex causariis senioribusque à L. Quintio scribatur, qui urbi mœnibusque præsidio sit. L. Horatius arma, tela, frumentum, quæque belli alia tempora poscent, provideat. Te Sergi Corneli, præsidem hujus publici consilii, custodem religionum, comitiorum, legum, rerum omnium urbanarum, collegæ facimus.* Cunctis in partes muneris sui benigne pollicẽtibus operam, Valerius socius imperii lectus adjecit M. Furium sibi pro dictatore, seque ei pro magistro equitum futurum: proinde quam opinionem de unico imperatore, eam spem de bello haberent. Se vero bene sperare patres & de bello, & de pace, universaq; respubl. erecti gaudio fremunt: nec dictatore unquam opus fore reip. si tales viros in magistratu habeat: tam concordibus junctos animis, parere atque imperare juxta paratos, laudemque conferentes potius in mediũ, quam ex communi ad se trahẽtes. Iustitio indicto, delectuque habito, Furius ac Valerius ad Satricum profecti: quo non Volscorum modo juventutem Antiates ex nova sobole lectam, sed ingentem Latinorum Hernicorumque conciverant ex integerrimis diutina pace populis. Itaque novus hostis veteri adjunctus, commovit animos militis Romani. Quod ubi aciem jam instruenti Camillo centuriones renunciaverunt, turbatas militum mentes esse: segniter arma capta, cunctabundosque & resistentes egressos castris esse; quin voces quoque auditas, cum centenis hostibus singulos pugnaturos: & ægrè inermem tantam multitudinem, nedum armatam sustineri posse: in equum insiliit, & ante signa obversus in aciem, ordines interequitans: *Quæ tristitia*

stiti milites hac, quæ insolita cunctatio est? Hostem, an me, an vos ignoratis? Hostis est: quid aliud, quam perpetua materia virtutis gloriæque vestræ? Vos contra, me duce (ut Falerios Vejosque captos, & in capta patria Gallorum legiones cæsas taceam) modo trigemina victoria triplicem triumphum ex his ipsis Volscis & Æquis, & ex Hetruria egistis. An me, quod non dictator vobis, sed tribunus signum dedi: non agnoscitis ducem? neque ego maxima imperia in vos desidero: & vos in me nihil præter me ipsum intueri decet. neque enim dictatura mihi unquam animos fecit, ut ne exilium quidem ademit. Iidem igitur omnes sumus: & cum eadem omnia in hoc bellum afferamus, quæ in priora attulimus, eundem eventum belli expectemus, simul concurreritis, quod quisque didicit ac consuevit, faciet. vos vincetis, illi fugient. Dato deinde signo, ex equo desilit: & proximum signiferum manu arreptum secum in hostem rapit: *Infer miles,* clamitans, *signum.* Quod ubi videre, ipsum Camillum jam ad munera corporis senecta invalidum vadentem in hostes, procurrunt pariter omnes clamore sublato, *Sequere imperatorem,* pro se quisque clamantes. Emissum etiam signum Camilli jussu in hostium aciem ferunt: idque ut repeteretur, concitatos antesignanos. Ibi primum pulsum Antiatem, terroremque non in primam tantum aciem, sed etiam ad subsidiarios perlatum. Nec vis tantum militum movebat, excitata præsentia ducis, sed quod Volscorum animis nihil terribilius erat, quam ipsius Camilli forte oblata species. ita quocunque se intulisset, victoriam secum haud dubiam trahebat. maxime id evidens fuit, cum in lævum cornu prope jam pulsum, arrepto repente equo cum scuto pedestri advectus, conspectu suo prœlium restituit, ostentans vincentem cæteram aciem. Iam inclinata res erat, sed turba hostium & fuga impediebat, & longa cæde conficienda multitudo tanta fesso militi erat: cum repente ingentibus procellis fusus imber certam magis victoriam quam prælium diremit. Signo deinde receptui dato, nox insecuta quietis Romanis perfecit bellum. Latini namque & Hernici relictis Volscis domos profecti sunt, malis consiliis pares adepti eventus. Volsci ubi se desertos ab eis videre, quorum fiducia rebellaverant, relictis castris, mœnibus Satrici se includunt. quos primo Camillus vallo circumdare, & aggere atque operibus oppugnare est adortus. Quæ postquam nulla eruptione impediri videt, minus esse animi ratus in hoste, quam ut in eo tam lentæ spei victoriam expectaret: cohortatus milites, ne tanquam Vejos oppugnantes in opere longinquo sese tererent, victoriam in manibus esse: ingenti militum alacritate mœnia undique aggressus, scalis oppidum cepit, Volsci abjectis armis sese dediderunt. Cæterum animus ducis rei majori, Antio imminebat. id caput Volscorum: eam fuisse originem proximi belli. Sed quia nisi magno apparatu, tormentis machinisque tam valida urbs capi non poterat: relicto ad exercitum collega, Romam est profectus, ut senatum ad excidendum Antium hortaretur: inter sermonem ejus (credo rem Antiatem diuturniorem manere diis cordi fuisse) legati ab Nepete ac Sutrio auxilium adversus Hetruscos petentes veniunt, brevem occasionem esse ferendi auxilii memorantes. eo vim Camilli ab Antio fortuna avertit. Namque cum ea loca opposita Hetruriæ, & velut claustra inde portæque essent: & illis occupandi ea, cum quid novi molirentur, & Romanis recuperandi tuendique cura erat. Igitur senatui cum Camillo agi placuit, ut omisso Antio bellum Hetruscum susciperet. Legiones

giones urbanæ, quibus Quintius præfuerat, ei decernuntur. quanquam expertum exercitum, assuetumque imperio, qui in Volscis erat, mallet, nihil recusavit: Valerium tantummodo imperii socium depoposcit. Quintius, Horatiusque successores Valerio in Volscis missi. Profecti ab urbe Sutrium Furius & Valerius, partem oppidi jam captam ab Hetruscis invenere: ex parte altera interseptis itineribus ægrè oppidanos vim hostium ab se arcentes. tum Romani auxilii adventus, tum Camilli nomen celeberrimum apud hostes sociosque, & in præsentia rem inclinatam sustinuit, & spatium ad opem ferendam dedit. Itaque diviso exercitu Camillus, collegam eam in partem circumductis copiis quam hostes tenebant, mœnia aggredi jubet: non tanta spe scalis capi urbem posse, quam ut aversis eò hostibus, & oppidanis jam oppugnando fessis, laxaretur labor, & ipse spatium intrandi sine certamine mœnia haberet. Quod cùm simul utrinque factum esset, ancepsque terror Hetruscos circumstaret: & mœnia summa vi oppugnari, & intra mœnia esse hostem viderent: porta se, quæ una fortè non obsidebatur, trepidi uno agmine eiecere. Magna cædes fugientium & in urbe & per agros est facta. plures à Furianis intra mœnia cæsi: Valeriani expeditiores ad persequendos fuere: nec ante noctem, quæ conspectum ademit, finem cædendi fecere. Sutrio recepto, restitutoque sociis, Nepete exercitus ductus, quod per deditionem acceptum jam totum Hetrusci habebant. Videbatur plus in ea urbe recipienda laboris fore, non in eo solum, quod tota hostium erat, sed etiam quod parte Nepesinorum prodente civitatem facta erat deditio. mitti tamen ad principes eorum placuit, ut secernerent se ab Hetruscis: fidemque quam implorassent ab Romanis, ipsi præstarent. Vnde cum responsum allatum esset, nihil suæ potestatis esse: Hetruscos mœnia, custodiasque portarum tenere: primò populationibus agri terror est oppidanis admotus: deinde postquam deditionis quam societatis fides sanctior erat, fascibus sarmentorum ex agro collatis ductus ad mœnia exercitus, completisque fossis scalæ admotæ, & clamore primo impetuque oppidum capitur. Nepesinis inde edictum, ut arma ponant, parcique jussum inermi. Hetrusci pariter armati atq; inermes cæsi. Nepesinorũ quoque auctores deditionis securi percussi: innoxiæ multitudini redditæ res. oppidumque cum præsidio relictum. Ita duabus sociis urbibus ex hoste receptis victorem exercitum tribuni cum magna gloria Romam reduxerunt. Eodem anno ab Latinis Hernicisque res repetitę, quæsitumque cur per eos annos militem ex instituto non dedissent. Responsum frequenti utriusque gentis concilio est, nec culpam in eo publicam, nec consilium fuisse, quod suæ juventutis aliqui apud Volscos militaverint: eos tamen ipsos pravi consilii pœnam habere, nec quemquam ex his reducem esse: militis autem non dati causam, terrorem assiduum à Volscis fuisse: quam pestem adhærentem lateri suo tot super alia aliis bellis exhauriri nequisse. Quæ relata patribus magis tempus quam causam non visa belli habere. Insequenti anno A. Manlio, P. Cornelio, T. & L. Quintiis Capitolinis, L. Papyrio Cursore iterum tribunis consulari potestate, grave bellum foris, gravior domi seditio exorta: bellum à Volscis, adjuncta Latinorum atque Hernicorum defectione: seditio, unde minimè timeri potuit, à patriciæ gentis viro, & inclytæ famæ M. Manlio Capitolino: qui nimius

animis,

animis, cū alios principes sufferret, uni invideret eximio simul honoribus atque virtutibus M. Furio: egrè ferebat, solum eum in magistratibus, solum apud exercitus esse: tantum jam eminere, ut iisdem auspiciis creatos, non pro collegis, sed pro ministris habeat: cum interim, si quis verè æstimare velit, à M. Furio recuperari patria ex obsidione hostium non potuerit, nisi à se prius Capitolium atque arx servata esset: & ille inter aurum accipiendum, & spem pacis solutis animis Gallos aggressus sit, ipse armatos capientesque arcem depulerit: illius gloriæ pars virilis apud omnes milites sit qui simul vicerint, suæ victoriæ neminem omnium mortalium socium esse. His opinionibus inflato animo, ad hoc vitio quoque ingenii vehemens & impotens, postquam inter patres, non quantum æquum censebat, excellere suas opes animadvertit: primū omnium ex patribus popularis factus, cum plebejis magistratibus consilia communicare, criminando patres, alliciendo ad se plebem jam aura, non consilio ferri, famæque magnæ malle quam bonæ esse: & non contentus agrariis legibus, quæ materia semper tribunis plebis seditionum fuisset, idem moliri cœpit. Acriores quippe æris alieni stimulos esse, qui non egestatem modo, atque ignominiam minentur, sed nervo ac vinculis corpus liberum territent: & erat æris alieni magna vis, res damnosissima etiam divitibus ædificando contracta. Bellum itaque Volscum grave per se, oneratum Latinorum atque Hernicorum defectione, in speciem causæ jactatum, ut major potestas quæreretur, sed nova consilia Manlii magis compulere senatum ad dictatorem creandū: Creatus A. Cornelius Cossus, magistrum equitum dixit T. Quintium Capitolinum. Dictator etsi majorem dimicationem propositam domi quam foris cernebat: tamen seu quia celeritate ad bellum opus erat, seu victoria triumphoq; dictaturæ ipsi vires se additurum ratus, delectu habito in agrum Pomptinum, quo à Volscis exercitum indictū audierat, pergit. Non dubito præter satietatem tot jam libris assidua bella cum Volscis gesta legentibus, illud quoque succursurum; quod mihi percensenti propiores temporibus harum rerum auctores miraculo fuit, unde toties victis Volscis & Æquis suffecerint milites. Quod cum ab antiquis tacitum prætermissumque sit: cujus tandem ego rei præter opinionem quæ sua cuique conjectanti esse potest, auctor sim? Simile veri est, aut intervallis bellorum, sicut nunc in delectibus fit Romanis, alia atque alia sobole juniorum ad bella instauranda toties usos esse: aut non ex iisdem semper populis exercitus scriptos: quanquam eadem semper gens bellum intulerit: aut innumerabilem multitudinem liberorum capitum in eis fuisse locis, (quod inter omnes auctores conveniat) quanquam nuper Camilli ductu atque auspicio accisæ res erant, Volscorum exercitus fuit. Ad hoc Latini Hernicique accesserant, & Circejēsium quidam, & coloni etiam à Velitris. Romanus dictator castris eo die positis, postero cum auspicato prodisset, hostiaque cæsa pacem deum adorasset, lætus ad milites jam arma ad propositum pugnæ signum, sicut edictum erat, luce prima capientes processit: *Nostra victoria est milites*, inquit, *si quid dii vatesque eorum in futurum vident. Itaque ut decet certa spe et plenos, & cum imparibus manus conserturos, pilis ante pedes positis, gladiis tantum dextram armemus: ne procurri quidem ab acie velim, sed obnixos vos stabili gradu impetum hostium excipere. ubi illi vana iniecerint missilia, & effusi stantibus vobis se intulerint, tum micent gladii, & veniat in mentem unicuique deos esse, qui Romanum adjuvent: deos, qui secundis avibus in prælium miserint. Tu Quinti equitem intentus*

ad primum initium moti certaminis teneas: ubi hærere jam aciem collato pede videris, tum terrorem equestrem occupatis alio pavore infer: invectusque ordines pugnantium dissipa. Sic eques, sic pedes, ut præceperat, pugnant. Nec dux legiones, nec fortuna fefellit ducem. Multitudo hostium nulli rei præterquam numero freta, & oculis utramque metiens aciem, temere prælium iniit, temere omisit: clamore tantum missilibusque telis, & primo pugnæ impetu ferox, gladios, & collatum pedem, & vultum hostis ardore animi micantem ferre non potuit. Impulsa frons prima, & trepidatio subsidiis illata, & suum terrorem intulit eques. rupti inde multis locis ordines, motaque omnia, & fluctuanti similis acies erat. deinde postquam cadentibus primis jam ad se quisque perventuram cædem cernebat, terga vertunt. Instare Romanus: & donec armati confertique abibant, peditum labor in persequēdo fuit. Postquam jactari arma passim, fugaque per agros spargi aciem hostium animadversum est, tum equitum turmæ emissæ, dato signo ne in singulorum morando cæde, spatium ad evadendum interim multitudini darent, satis esse missilibus ac terrore impediri cursum, obequitandoque, agmen teneri, dum assequi pedes & justa cæde conficere hostem posset. Fugæ, sequendique non ante noctem finis fuit: capta quoque ac direpta eodem die castra Volscorum, prædaque omnis, præter libera corpora, militi concessa est. Pars maxima captivorum ex Latinis atque Hernicis fuit, nec hominum de plebe, ut credi posset mercede militasse, sed principes quidam juventutis inventi, manifesta fides publica ope Volscos hostes adjutos. Circejensium quoque quidam cogniti, & coloni à Velitris, Romamque omnes missi: percunctantibus primoribus patrum, eadem, quæ dictatori, defectionem sui quisque populi haud perplexe indicavere: Dictator exercitum in stativis tenebat, minime dubius, bellum cum his populis patres jussuros: cum major domi exorta moles, coegit acciri Romam eum, gliscente indies seditione, quam solito magis metuendam auctor faciebat. Non enim jam orationes modo M. Manlii, sed facta popularia in speciem, tumultuosa eadem, qua mente fierent, intuenda erant. Centurionem nobilem militaribus factis, judicatum pecuniæ cum duci vidisset, medio foro cum caterva sua accurrit, & manum injecit: vociferatusque de superbia patrum, ac crudelitate fœneratorum, & miseriis plebis, virtutibus ejus viri, fortunaque; *Tum vero Ego,* inquit, *nec quicquam hac dextra Capitolium arcemque servaverim, si civem commilitonemque meum tanquam Gallis victoribus captum, in servitutem ac vincula duci videam.* Ideo rem creditori palam populo solvit, libraque & ære liberatum emittit, deos atque homines obtestantem, ut M. Manlio liberatori suo, parenti plebis Romanæ gratiam referant. Acceptus extemplo in tumultuosam turbam & ipse tumultum augebat, cicatrices acceptas Vejenti, Gallico, aliisque deinceps bellis ostentans: se militantem, se restituentem eversos penates multiplici jam sorte exoluta, mergentibus semper sortem usuris, obrutum fœnore esse: videre lucem, forum, civium ora, M. Manlii opera: omnia parentum beneficia ab illo se habere: illi se devovere corporis vitæque ac sanguinis quod superfit: quodcunque sibi cum patria, penatibus publicis ac privatis juris fuerit, id cum uno homine esse. His vocibus instincta plebs, cum jam unius hominis esset, addita alia commotioris ad omnia turbanda consilii res. Fundum in Vejenti, caput patrimonii subjecit præconi. *Ne quem vestrum,* inquit, *Quirites, donec quicquam in re mea superfuerit, judicatum, addictumve duci patiar.* Id vero ita accendit

dit animos ut per omne fas ac nefas secuturi vindicem libertati viderentur. Ad hoc domi concionantis in modum sermones pleni criminum in patres: inter quos cum omisso discrimine vera an vana jaceret, thesauros Gallici auri occultari à patribus jecit: nec jam possidendis publicie agris contentos esse, nisi pecuniam quoque publicam avertant: ea res si palam fiat, exolvi plebem ære alieno posse. Quæ ubi objecta spes est, enimvero indignum facinus videri, cum conferendum ad redimendam civitatem è Gallis aurum fuerit, tributo collationem factam: idem aurum ex hostibus captum, in paucorum prædam cessisse. Itaque exsequebantur quærendo, ubi tantæ rei furtum occultaretur. differenteque, & tempore suo se indicaturum dicente, cæteris omissis eo versæ erant omnium curæ: apparebatque nec veri indicii gratiam mediam, nec falsi offensionem fore. Ita suspensis rebus dictator accitus, ab exercitu in urbem venit. Postero die senatu habito, cum satis periclitatus voluntates hominum discedere senatum ab se vetuisset: stipatus ea multitudine, sella in comitio posita, viatorem ad M. Manlium misit: qui dictatoris jussu vocatus, cum signum suis dedisset adesse certamen, agmine ingenti ad tribunal venit. Hinc senatus, hinc plebs suum quisque intuentes ducem, velut in acie constiterant. Tum dictator silentio facto, *Vtinam*, inquit, *mihi patribusque Romanis ita de cæteris rebus cum plebe conveniat, quemadmodum quod ad te attinet, eamque rem quam de te sum quæsiturus, conventurum satis confido. Spem factam à te civitati video, fide incolumi, ex thesauris Gallicis, quos primores patrum occultent, creditum solvi posse: cui ego rei tantum abest ut impedimento sim, ut contra te M. Manli adhorter, liberes fœnore plebem Romanam: & istos incubantes publicis thesauris, ex præda clandestina evolvas. Quod nisi facis, sive ut & ipse in parte prædæ sis, sive quia vanum indicium est, in vincla te duci jubebo, nec diutius patiar à te multitudinem fallaci spe concitari.* Ad ea Manlius nec se fefellisse ait, non adversus Volscos toties hostes, quoties patribus expediat: nec adversus Latinos Hernicosque, quos falsis criminibus in arma agant, sed adversus se ac plebem Romanam dictatorem creatum esse: jam omisso bello, quod simulatum sit, in se impetum fieri: jam dictatorem profiteri patrocinium fœneratorum adversus plebem: jam sibi ex favore multitudinis crimen & perniciem quæri: *Offendit*, inquit, *te A. Corneli, vosque patres conscripti, circumfusa turba lateri meo? quin eam deducitis à me singuli vestris beneficiis, intercedendo, eximendo de nervo cives vestros: prohibendo judicatos addictosque duci, ex eo quod affluit opibus vestris sustinendo necessitates aliorum? Sed quid ego vos de vestro impendatis hortor? sortem aliam ferte, de capite deducite quod usuris pernumeratum est: jam nihilo mea turba, quam ullius conspectior erit. At enim quid ita solus ego civium curam ago? Nihilo magis quod respondeam habeo, quam si quæras, quid ita solus Capitolium arcemque servarim: & tum universis quam potui opem tuli, & nunc singulis feram. Nam quod ad thesauros Gallicos attinet, rem suapte natura facilem, difficilem interrogatio facit. Cur enim quæritis quod scitis? cur quod in sinu vestro est, excuti jubetis potius quam ponatis, nisi aliqua fraus subest? quo magis argui præstigias jubetis vestras, eo plus vereor ne abstuleritis observantibus etiam oculis. Itaque non ego vobis ut indicem prædas vestras, sed vos id cogendi estis, ut in medium proferatis.* Cum mittere ambages dictator juberet, & aut peragere verum indicium cogeret, aut fateri

teri facinus insimulati falso crimine senatus, oblatæque vani furti invidiæ, negantem arbitrio inimicorum se locuturum, in vincula duci jussit. Arreptus à viatore *Iupiter*, inquit, *optime maxime, Iunoque regina, ac Minerva, cæterique dii deæque, qui Capitolium arcemque incolitis, siccine vestrum militem ac præsidem sinitis vexari ab inimicis? Hæc dextra, qua Gallos fudi à delubris vestris, jam in vinculis & catenis erit?* Nullius nec oculi nec aures indignitatem ferebant: sed invicta sibi quædam patientissima justi imperii civitas fecerat, nec adversus dictatoriam vim, aut tribuni plebis aut ipsa plebs attollere oculos aut hiscere audebant. Conjecto in carcerem Manlio, satis constat magnam partem plebis vestem mutasse, multos mortales capillum ac barbam promisisse, obversatamque vestibulo carceris mœstam turbam. Dictator de Volscis triumphavit. invidiæque magis triumphus quam gloriæ fuit: quippe domi non militiæ partum eum: actumque de cive, non de hoste fremebant: unum defuisse tantum superbiæ, quod non M. Manlius ante currum sit ductus. Iamque haud procul seditione res erat. cujus leniendæ causa postulante nullo largitor voluntarius repente senatus factus, Satricum coloniam duo millia civium Romanorum deduci jussit. Bina jugera & semisses agri assignati. Quod cum & parvum, & paucis datum, & mercedem esse prodendi M. Manlii interpretarentur, remedio irritatur seditio: & jam magis insignis sordibus & facie reorum turba Manliana erat: amotusque post triumphum abdicatione dictaturæ terror & linguam & animos liberaverat hominum. Audiebantur itaque propalam voces exprobrantium multitudini, quod defensores suos in præcipitem semper locum favore tollat, deinde in ipso discrimine periculi destituat. sic Sp. Cassium in agros plebem vocantem, sic Sp. Mælium ab ore civium famem suis impensis propulsantem, oppressos. sic M. Manlium mersam & obrutam fœnore partem civitatis in libertatem ac lucem extrahentem, proditum inimicis. saginare plebem populares suos, ut jugulentur. Hoccine patiendum fuisse, si ad nutum dictatoris non responderit vir consularis? fingerent mentitum ante, atque ideo non habuisse quod tum responderet: cui servo unquam mendacii pœnam vincula fuisse? Non obversatam esse memoriam noctis illius, quæ pene ultima atque æterna nomini Romano fuerit? non speciem agminis Gallorum per Tarpejam rupem scandentis? non ipsius M. Manlii, qualem eum armatum, plenum sudoris ac sanguinis, ipso pene Iove erepto ex hostium manibus vidissent? Selibrisne farris gratiam servatori patriæ relatam? & quem prope cœlestem cognomine certè Capitolino Iovi parem fecerint, eum pati vinctum in carcere, in tenebris obnoxiam carnificis arbitrio ducere animam? Adeo in uno omnibus satis auxilii fuisse, nullam opem in tam multis uni esse? Iam ne nocte quidem turba ex eo loco dilabebatur, refracturosque carcerem minabantur: cum remisso, id quod erepturi erant, ex senatusconsulto Manlius vinculis liberatur. Quo facto non seditio finita, sed dux seditioni datus est. Per eosdem dies Latinis & Hernicis, simul colonis Circejensibus & à Veletris pugantibus se Volsci crimine belli, captivosque repetentibus ut suis legibus in eos animadverterent, tristia responsa reddita: tristiora colonis, quod cives Romani patriæ oppugnandæ nefanda consilia iniissent. Non negatum itaque tantum de captivis: sed, in quo ab sociis tamen temperaverant, denunciatum senatus verbis, facesserent properè ex urbe, ab ore atque oculis populi Rom.

ne

ne nihil eos legationis jus, externo non civi comparatum tegeret. Recrudescente Manliana seditione sub exitu anni comitia habita, creatiq; tribuni militū consulari potestate ex patribus Serg. Cornelius Maluginensis secundum, P. Valerius Potitus iterum, M. Furius Camillus quintum, Servius Sulpicius Ruffus iterum, C. Papyrius Crassus, T. Quintius Cincinnatus secundum. Cujus principio anni & patribus & plebi peroportunè externa pax data. Plebi, quod non avocata delectu spem cepit, dum tam potentem haberet ducem, fœnoris expugnandi: patribus, ne quo externo terrore avocarentur animi ab sanandis domesticis malis. Igitur cum pars vtraq; acrior aliquanto coorta esset, jam in propinquum certamen aderat: & Manlius advocata domum plebe, cum principibus novandarum rerum interdiu noctuque consilia agitat, plenior aliquanto animorum irarumque, quam antea fuerat. Iram accenderat ignominia recens in animo ad contumeliam inexpertos spiritus dabat, quod nec ausus esset idem in se dictator, quod in Sp. Melio Cincinnatus Quintius fecisset: & vinculorum suorum invidiam non dictator modo abdicando dictaturam fugisset, sed ne senatus quidem sustinere potuisset. His simul inflatus exacerbatusque, jam per se accensos „incitabat plebis animos: Quousque tandem ignorabitis vires „vestras, quas natura ne beluas „quidem ignorare voluit? Numerate saltem quot ipsi sitis, quot „adversarios habeatis. si singuli „singulos agressuri essetis, tamen acrius crederē vos pro libertate, „quā illos pro dominatione certaturos. Quot enim clientes „circa singulos fuistis patronos, „tot nunc adversus unum hostem „exitis. Ostendite modo bellum, „pacem habebitis. videant vos „paratos ad vim, jus ipsi remittent. Audendum est aliquid „universis, aut omnia singulis patienda. Quousque me circumspectabitis? Ego quidem nulli vestrum deero, ne fortuna mea desit, videte. Ipse vindex vester ubi visum inimicis est, nullus repente fui: & vidistis in vincula duci universi eum, qui à singulis vobis vincula depuleram. Quid sperem, si plus in me audeant inimici? an exitum Cassii Meliique expectem? Bene facitis quod abominamini: dii prohibebunt hæc, sed nunquam propter me de cœlo descendent, vobis dēt mentē oportet, ut prohibeatis: sicut mihi dederunt armato togatoq;, ut vos à barbaris hostibus, à superbis defenderem civibus. Tam parvus animus tanti populi est, ut semper vobis auxiliū adversus inimicos satis sit? nec ullum nisi quatenus imperari vobis sinatis, certamē adversus patres noritis, nec hoc natura insitū vobis est, sed usu possidemini. cur enim adversus externos tantum animorum geritis, ùt imperare illis æquum censeatis? quia consuestis cum eis pro imperio certare, adversus hos tentare magis quam tueri libertatem. Tamen qualescunque duces habuistis, qualescunque ipsi fuistis, omnia adhuc quantacunque petistis, obtinuistis, seu vi, seu fortuna vestra. unde tempus est etiam majora conari. Experimini modo & vestram felicitatem, & me (ut spero) feliciter expertum: minore negotio qui imperet patribus imponetis, quam qui resisterent imperantibus imposuistis. Solo æquandæ sunt dictaturæ consulatusque, ut caput attollere Romana plebs possit. Proinde adeste, prohibete jus de pecuniis dici: Ego me patronum profiteor plebis, quod mihi cura mea & fides nomen induit. Vos si quo insigni magis imperii honorisve nomine vestrum appellabitis ducem, eo utemini potentiore ad obtinenda ea quæ vultis. Inde de regno agendi ortum initium dicitur: sed nec cum quibus, nec quem ad finem consilia pervenerint,

rint, sat planum traditur. At in parte altera senatus de secessione in domum privatam plebis, forte etiam in arce positam; & imminenti mole libertati agitat. magna pars vociferantur, Servilio Ahala opus esse, qui non in vincula duci jubendo irritet publicum hostem, sed unius jactura civis finiat intestinum bellum. decurritur ad leniorem verbis sẽtentiam, vim tamen eandem habentem, ut videant magistratus, ne quid ex perniciosis consiliis M. Manlii respublica detrimenti capiat. Tum tribuni consulari potestate tribunique plebis (nam & quia eundem & suæ potestatis, quem libertatis omnium finem cernebant, patrum auctoritati se dediderant) hi tum omnes quid opus facto sit, consultant. Cum præter vim & cædem nihil cuiquam occurreret, eam autem ingentis dimicationis fore appareret: tum M. Menenius & Q. Publius tribuni plebis: *Quid patrum & plebis certamen facimus, quod civitatis esse adversus unum pestiferum civem debet? quid cum plebe aggredimur eum, quem per ipsam plebem tutius aggredi est, ut suis ipse oneratus viribus ruat? Diem dicere ei nobis in animo est. Nihil minus populare quam regnum est. Simul multitudo illa non secum certari viderint, & ex advocatis judices facti erunt, & accusatores de plebe, patricium reum intuebuntur, & regni crimen in medio: nulli magis quam libertati favebunt suæ.* Approbantibus cunctis, diem Manlio dicunt. quod ubi est factum, primo commota plebs est, utique postquam sordidatum reum viderunt: nec cum eo non modo patrum quemquam, sed ne cognatos quidem aut affines, postremo ne fratres quidem A. & T. Manlios, quod ad eum diem nunquam usu venisset, ut in tanto discrimine non & proximi vestem mutarent. Appio Claudio in vincula ducto, C. Claudium inimicum, Claudiamque omnem gentem sordidatã fuisse consensu omni-... popularem virum, quod primus à patribus ad plebem defecisset. Cum dies venit, quæ præter coetus multitudinis, seditiosasque voces & largitionem & fallax indicium, pertinentia propriè ad regni crimen, ab accusatoribus objecta sint reo, apud neminem auctorem invenio. nec dubito haud parva fuisse, cum damnandi mora plebi non in causa, sed in loco fuerit. Illud notandum videtur, ut sciant homines, quæ & quanta decora, foeda cupiditas regni, non ingrata solum, sed invisa etiam reddiderit. homines prope CCCC. produxisse dicitur, quibus sine foenore expensas pecunias tulisset, quorum bona venire, quos duci addictos prohibuisset. ad hæc decora quoque belli non commemorasse tantum, sed protulisse etiam conspicienda spolia hostium cæsorum ad XXX. dona imperatorum ad XL. in quibus insignes duas murales coronas, civicas octo. ad hæc servatos ex hostibus cives produxisse, inter quos C. Servilium magistrum equitum absentem nominatum. & cum ea quoque quæ bello gesta essent, pro fastigio rerum oratione etiam magnifica, facta dictis æquando, memorasset: nudasse pectus insigne cicatricibus bello acceptis, & identidem Capitolium spectans, Iovem deosque alios devocasse ad auxilium fortunarum suarum: precatusque esse ut quam mentem sibi Capitolinam arcem protegenti ad salutem populi Romani dedissent, eam populo Romano in suo discrimine darent: & orasse singulos universosque ut Capitolium atque arcem intuentes, ut ad deos immortales versi de se judicarent. In campo Martio cum centuriatim populus citaretur, & reus ad Capitolium manus tendens, ab hominibus ad deos preces avertisset: apparuit tribunis, nisi oculos quoque hominum liberassent à tanti memoria decoris, nunquam fore in præoccupatis

beneficio animis vero crimini locum. ita producta die, in Petelinum lucum extra portam Flumentanam, unde conspectus in Capitolium non esset, concilium populi indictum est. Ibi crimen valuit, & obstinatis animis triste judicium, invisumque etiam judicibus factum. Sunt qui duumviros, qui de perduellione anquirerent, creatos, auctores sint. Damnatum tribuni de saxo Tarpejo dejecerunt: locusque idem in uno homine & eximiæ gloriæ monimentum & pœnæ ultimæ fuit. Adjectæ mortuo notæ sunt. Publica una, quod cum domus ejus fuisset, ubi nunc ædes atque officina Monetæ est, latum ad populum est, *ne quis patricius in arce aut Capitolio habitaret*. Gentilitia altera, quod gentis Manliæ decreto cautum est, *ne quis deinde M. Manlius vocaretur*. Hunc exitum habuit vir, nisi in libera civitate natus esset, memorabilis. Populum brevi postquam periculum ab eo nullum erat, per se ipsas recordantem virtutes, desiderium ejus tenuit. Pestilentia etiam brevi consecuta nullis occurrentibus tantæ cladis caussis, ex Manliano supplicio magnæ parti videri orta. violatum Capitolium esse sanguine servatoris. nec diis cordi fuisse pœnam ejus oblatam prope oculis suis, à quo sua templa erepta è manibus hostium essent. Pestilentiam, inopiam frugum, & vulgatam utriusque mali famam, anno insequente multiplex bellum excepit, L. Valerio IV. A. Manlio III. Ser. Sulpicio III. L. Lucretio, L. Æmilio III. M. Trebonio, tribunis militum consulari potestate: hostes novi præter Volscos velut forte quadam prope in æternum exercendo Romano militi datos, Circejosque & Velitras colonias jam diu molientes defectionem, & suspectum Latium, Lanuvini etiam (quæ fidelissima urbs fuerat) subito exorti. Id patres rati contemtu accidere, quod Veliternis civibus suis tamdiu impunita defectio esset, decreverunt ut primo quoque tempore ad populum ferretur de bello eis indicendo. ad quam militiā quo paratior plebs esset, quinque viros Pomptino agro dividendo, & triumviros Nepete coloniæ deducendæ creaverunt. Tum ut bellum juberent, latum ad populum est, & nequicquam dissuadentibus tribunis plebis, omnes tribus bellum jusserunt. Apparatum eo anno bellum est, exercitus propter pestilentiam non eductus; eaque cunctatio colonis spatium dederat deprecandi senatum: & magna hominum pars eo, ut legatio supplex Romam mitteretur, inclinabat: ni privato (ut fit) periculo publicum implicitum esset, auctoresque defectionis ab Romanis metuque soli crimini subjecti, piacula iræ Romanorum dederentur, avertissent colonias à consiliis pacis. neque in senatu solum per eos legatio impedita est, sed magna pars plebis incitata ut prædatum in agrum Romanum exirent. hæc nova injuria exturbavit omnem spem pacis. De Prænestinorum quoque defectione eo anno primum fama exorta: arguentibusque eos Tusculanis, & Gabinis, & Lavicanis, quorum in fines incursatum erat, ita placide ab senatu responsum est, ut minus credi de criminibus, quia nollent ea vera esse, appareret. Insequenti anno Sp. & L. Papyrii novi tribuni militum consulari potestate Velitras legiones duxere, quatuor collegis S. Cornelio Maluginense IV. Qu. Servilio, C. Sulpicio, L. Æmilio quartum, tribunis ad præsidium urbis, & si qui ex Hetruria novi motus nunciarentur (omnia enim inde suspecta erant) relictis. Ad Velitras adversus majora pene auxilia Prænestinorum, quam ipsam colonorum multitudinem, secundo prælio pugnatum est: ita ut propinquitas urbis hosti & caussa maturioris fugæ, & unum ex fuga receptaculum esset. Oppidi oppugnatione tribuni abstinuere, quia

quia & anceps erat, nec in perniciem coloniæ pugnandum censebant. Literæ Romam ad senatum cum victoriæ nunciis acriores in prænestinum quam in Veliternum hostem missæ. Itaque ex senatusconsulto, populique jussu bellum Prænestinis indictum: qui conjuncti Volscis anno insequente Satricum coloniam populi Romani pertinaciter à colonis defensam, vi expugnarunt, fœdeque in captis exercuere victoriã. Eam rem ægre passi Romani, M. Furium Camillum VII. tribunum militum creavere. additi collegæ A. & L. Posthumii Regillenses, ac L. Furius cum L. Lucretio, & M. Fabio Ambusto. Volscum bellum M. Furio extra ordinem decretum. adjutor ex tribunis sorte L. Furius datur, non tam è republ. quam ut collegæ materia ad omnem laudem esset: & publicè, quod rem temeritate ejus prolapsam restituit: & privatim, quod ex errore gratiam potius ejus sibi quam suam gloriam petiit. Exactæ jam ætatis Camillus erat, comitiisque jurare parato in verba excusandæ valetudini solita, consensus populi restiterat, sed vegetum ingenium in vivido pectore vigebat, virebatque integris sensibus, & civiles jam res haud magnopere obeuntem bella excitabant. Quatuor legionibus quaternum millium scriptis, exercitu indicto ad portam Esquilinam in posteram diem ad Satricum profectus. ibi eum expugnatores coloniæ haudquaquam perculsi, fidentes militum numero, quo aliquantum præstabant, operiebantur. postquam appropinquare Romanos sensere, extemplo in aciem procedunt, nihil dilaturi quin periculum summæ rerum facerent. ita paucitati hostium nihil artes imperatoris unici, quibus solis confiderent, profuturas esse. Idem ardor & in Romano exercitu erat, & in altero duce: nec præsentis dimicationis fortunam ulla res, præterquam unius viri consilium atque imperium morabatur, qui occasionem juvandarum ratione virium trahendo bello quærebat. eo magis hostes instare: nec jam pro castris tantum suis explicare aciem, sed procedere in medium campi, & vallo prope hostium signa inferendo, superbam fiduciam virium ostentare. Id ægrè patiebatur Romanus miles: multo ægrius alter ex tribunis militum L. Furius ferox cum ætate & ingenio, tum multitudinis ex incertissimo sumentis animos spe inflatus. hic per se jam milites incitatos insuper instigabat elevando, qua una poterat, ætate, auctoritatem collegæ: juvenibus bella data dictitans, & cum corporibus vigere & deflorescere animos, cunctatorem ex acerrimo bellatore factum: & qui adveniens castra urbesque primo impetu capere sit solitus, eum residem intra vallum tempus terere: quid accessurum suis, decessurumve hostium viribus sperantem? quam occasionem? quod tempus? quem insidiis instruentem locum? frigere ac torpere senis consilia. sed Camillo tum vitæ satis, tum gloriæ esse. quid attinere cum mortali corpore uno, civitatis, quam immortalem esse deceat, pati consenescere vires? His sermonibus tota in se averterat castra, & cum omnibus locis posceretur pugna: *Sustinere*, inquit, *M. Furi non possumus militum impetum: & hostis, cujus animos cunctando auximus, jam minime tolleranda superbia insultat. Cede unus omnibus, & patere te vinci consilio, ut maturius bello vincas.* Ad ea Camillus. *Quæ bella suo unius auspicio gesta ad eam diem essent, negare in eis neque se, neque populum Romanum aut consilii sui, aut fortunæ pœnituisse: nunc scire se collegam habere jure imperioque parem, vigore ætatis præstantem. itaque se quod ad exercitum attineat, regere consuesse, nõ regi. collegæ imperiũ se nõ*

 posse

posse impedire: diis bene juvantibus ageret, quod è republica duceret. ætati sua se veniam etiam petere, ne in prima acie esset. quæ senum munia in bello sint, iis se non defuturum. Id à diis immortalibus precari, ne qui casus suum consilium laudabile efficiat. Nec ab hominibus salutaris sententia, nec à diis tam piæ preces auditæ sunt. Primam aciem auctor pugnæ instruit, subsidia Camillus firmat, validamque stationem pro castris opponit. ipse edito loco spectator intentus in eventu alieni consilii constitit. simul primo concursu concrepuere arma, hostis dolo, non metu pedem retulit. Lenis à tergo clivus erat inter aciem & castra: & quod multitudo suppeditabat, aliquot validas cohortes in castris armatas instructasque reliquerant: quæ inter commissum jam certamen, ubi vallo appropinquasset hostis, erumperent. Romanus cedentem hostem effuse sequendo, in locum iniquum pertractus, opportunus huic eruptioni fuit. versus itaque in victorem terror & novo hoste, & supina valle Romanam inclinavit aciem. Instant Volsci recentes, qui è castris impetum fecerant: integrant & illi pugnam, qui simulata cesserant fuga. Iam non recipiebat se Romanus miles, sed immemor recentis ferociæ, veterisque decoris, terga passim dabat, atque effuso cursu castra repetebat: cum Camillus sublatus à circumstantibus in equum, & raptim subsidiis oppositus: *Hæc est,* inquit, *milites pugna quam poposcistis! Quis homo, quis deus est, quem accusare possitis? vestra illa temeritas, vestra ignavia hæc est. Secuti alium ducem, sequimini nunc Camillum: & quod ductu meo soletis, vincite. Quid vallum & castra spectatis? neminem vestrum illa, nisi victorem receptura sunt.* Pudor primo tenuit effusos: inde ut circumagi signa, obvertique aciem viderunt, ruunt in hostem: & dux præterquam quod tot insignis triumphis, etiam ætate venerabilis, inter prima signa, ubi plurimus labor periculumque erat, se offerebat: increpare singuli se quisque & alios: & adhortatio invicem totam alacri clamore pervasit aciem. Neque alter tribunus rei defuit: sed missus à collega restituente peditum aciem, ad equites, non castigando (ad quam rem leviorem auctorem eum culpæ societas fecerat) sed ab imperio totus ad preces versus orare singulos universosque ut se reum fortunæ ejus diei, crimine eximerent. *Abnuente ac prohibente collega, temeritatis me omnium potius socium, quam unius prudentiæ dedi. Camillus in utraque vestra fortuna suam gloriam videt: ego, ni restituitur pugna (quod miserrimum est) fortunam cum omnibus, infamiam solus sentiam.* Optimum visum est in fluctuantem aciem tradi equos, & pedestri pugna invadere hostem. Eunt insignes armis animisque, qua premi parte maxime peditum copias vident: nihil neque apud duces, neque apud milites remittitur à summo certamine animi. Sensit ergo eventus virtutis enixæ opem. & Volsci, qua modo simulato metu cesserant, ea in veram fugam effusi, magna pars & in ipso certamine, & post in fuga cæsi: cæteri in castris, quæ capta eodem impetu sunt, plures tamen capti quam occisi. ubi in recensendis captivis cum Tusculani aliquot noscitarentur, secreti ab aliis ad tribunos adducuntur: percunctantibusque fassi publico consilio se militasse. Cujus tam vicini belli metu Camillus motus, extemplo se Romam captivos ducturum ait, ne patres ignari sint Tusculanos ab societate descisse: castris exercituique interim si videatur, præsit collega. documento unus dies fuerat, ne sua consilia melioribus præferret. nec tamen aut ipsi, aut in exercitu cuiquam satis placato animo Camillus laturus

laturus culpā ejus videbatur, qua data in rā præcipitē casum resp. esset. & tum in exercitu, tū Romæ constans omnium fama erat, cum varia fortuna in Volscis gesta res esset: adversæ pugnæ fugæque in L. Furio culpam, secundæ decus omne penes M. Furium esse. Introductis in senatum captivis, cum bello persequendos Tusculanos patres censuissent, Camilloque id bellum mandassent: adjutorem sibi ad eam rem unum petit: permissoque ut ex collegis optaret quē vellet, contra spē omniū L. Furium optavit. Qua moderatione animi cum collegæ levavit infamiam, tum sibi gloriam ingentem peperit. Nec fuit cum Tusculanis bellum. Pace constanti vim Romanam arcuerunt, quam armis non poterant. Intrantibus fines Romanis, non demigratum ex propinquis itineri locis, non cultus agrorum intermissus: patentibus portis urbis togati obviam frequentes imperatoribus processere: commeatus exercitui comiter in castra ex urbe & ex agris devehitur. Camillus castris ante portas positis, eademne forma pacis quæ in agris ostentaretur, etiam intra mœnia esset, scire cupiens: ingressus urbem, ubi patentes januas, & tabernis apertis, proposita omnia in medio vidit: intentosque opifices suo quemque operi, & ludos litterarum strepere discentium vocibus: ac repletas semitas inter vulgus aliud puerorum & mulierum huc atque illuc euntium, qua quemque suorum usuum causæ ferrent: nihil usquam non pavidis modo, sed ne mirantibus quidem simile circumspiciebat omnia, inquirens oculis, ubinam bellum fuisset. adeo nec amotæ rei usquam', nec oblatæ ad tempus vestigium ullum erat: sed ita omnia constanti tranquilla pace, ut eo vix fama belli perlata videri posset. Victus igitur patientia hostium, senatum eorum vocari jussit. *Soli adhuc*, inquit, *Thusculani vera arma, verasque vires, quibus ab ira Romanorum vestra tutaremini, invenistis. ite Romam ad senatum. æstimabunt patres, utrum plus ante pœnæ, an nunc veniæ meriti sitis. non præcipiam gratiam publici beneficii. deprecandi potestatem a me habueritis, precibus eventum vestris senatus, quem videbitur, dabit.* Postquam Romam Tusculani venerunt senatusque paulo ante fidelium sociorum mœstus in vestibulo curiæ est conspectus: moti extemplo patres, vocari eos jam tum hospitaliter magis, quam hostiliter jussere. Dictator Tusculanus ita verba fecit: *Quibus bellum indixistis, intulistisque, patres conscripti, sicut nunc videtis nos stantes in vestibulo curiæ vestræ, ita armati paratique obviam imperatoribus legionibusque vestris processimus: hic noster, hic plebis nostræ habitus fuit, eritque semper, nisi quando à vobis, proque vobis arma acceperimus. Gratias agimus & ducibus vestris, & exercitibus, quod oculis magis quam auribus crediderunt: & ubi nihil hostile erat, ne ipsi quidem fecerunt. pacem quam nos præstitimus, eam & à vobis petimus: bellum eo sicubi est, avertatis precamur. In nos quid arma polleant vestra, si patiendo experiundum est, inermes experiemur. Hac mens nostra est, dii immortales faciant, tam felix quam pia. Quod ad crimina attinet, quibus moti bellum indixistis: & si re victa rebus, verbis confutare nihil attinet: tamen etiamsi vera sint, vel fateri nobis ea, cum tam evidenter pænituerit, tutum censemus: peccetur in vos, dum digni sitis quibus ita satisfiat.* Tantum fere verborum à Thusculanis factum. Pacem in præsentia, nec ita multo post civitatem etiam impetraverunt. ab Thusculo legiones reductæ. Camillus consilio & virtute in Volsco bello, felicitate in Thusculana expeditione, utrobique singulari adversus collegam patientia & moderatione insignis, magistratu ab-

 iit:

iit: creatis tribunis militaribus in insequentem annum, L. & P. Valeriis, Lucio V. Publio III. & C. Sergio III. Licinio Menenio II. P. Papyrio, Sergio Cornelio Maluginense. Censoribus quoque eguit annus maximè propter incertam famam æris alieni, aggravantibus summam etiam invidiæ ejus tribunis plebis, cum ab iis elevaretur, quibus fide magis quam fortuna debentium laborare creditum videri expediebat. Creati censores, C. Sulpicius Camerinus, Sp. Postumius Regillensis. cœptaque jam res morte Posthumii, quia collegam suffici censori religio erat, interpellata est. igitur cum Sulpicius abdicasset se magistratu, censores alii vitio creati, non gesserunt magistratum. tertios creari, velut diis non accipientibus in eum annum censuram, religiosum fuit. Eam vero ludificationem plebis tribuni ferendam negabant. Fugere senatum, testes tabulas publicas census cujusque, quia nolint conspici summam æris alieni, quæ indicatura sit demersam partem à parte civitatis: cum interim obæratam plebem objectari aliis atque aliis hostibus, passim jam sine ullo discrimine bella quæri: ab Antio Satricum, ab Satrico Velitras, inde Thusculum legiones ductas. Latinis, Hernicis, Prænestinis jam intentari arma, civium magis quam hostium odio, ut in armis terant plebem, nec respirare in urbe, aut per otium libertatis meminisse sinant: aut consistere in concione, ubi aliquando audiant vocem tribunitiam de levando fœnore, & fine aliarum injuriarum agentem. Quod si sit animus plebi memor patrum libertatis, se nec addici quenquam civem Romanum ob creditam pecuniam passuros, neque delectum haberi, donec inspecto ære alieno, initaque ratione minuendi ejus, sciat unusquisque quid sui, quid alieni: supersit sibi liberum corpus, an id quoque nervo debeatur. Merces seditionis proposita, confestim seditionem excitavit: nam & addicebantur multi, & ad Prænestini famam belli novas legiones scribendas patres censuerant, quæ utraque simul auxilio tribunitio, & consensu plebis impediri cœpta. nam neque duci addictos tribuni sinebant, neque juniores nomina stabant: cum patribus minor præsens cura creditæ pecuniæ juris exequendi, quam delectus esset: quippe jam à Præneste profectos hostes in agro Sabino consedisse nunciabatur: interim tribunos plebis jam fama ea ipsa irritaverat magis ad susceptum certamen, quam deterruerat. neque aliud ad seditionem extinguendam in urbe quam prope illatum mœnibus ipsis bellum valuit. Nam cum esset Prænestinis nunciatum, nullum exercitum conscriptum Romæ, nullum ducem certum esse: patres ac plebem in semetipsos versos: occasionem rati duces eorum, raptim agmine facto, pervastatis protinus agris ad portam Collinam signa intulere. Ingens in urbe trepidatio fuit. conclamatum ad arma, concursumque in muros atque portas est: tandemque ab seditione ad bellum versi, dictatorem T. Quintium Cincinnatum creavere. is magistrum equitum A. Sempronium Atratinum dixit. Quod ubi auditum est (tantus ejus magistratus terror erat) simul hostes à mœnibus recessere, & juniores Romani ad edictum sine detrectatione convenere. Dum conscribitur Romæ exercitus, castra interim hostium haud procul Allia flumine posita. inde agrum late populantes fatalem se urbi Romanæ locum cepisse inter se jactabant: similem pavorem inde ac fugam fore, ac bello Gallico fuerit. etenim si diem contractum religione, insignemque nomine ejus loci timeant Romani, quanto magis Alliensi die Alliam ipsam monumentum tantæ cladis reformidaturos? species profecto his ibi truces Gallorum, sonum-

sonumq; vocis in oculis atque in auribus fore. Has inanium rerum inanes ipsas volventes cogitationes, fortunæ loci delegaverant spes suas. Romani contra, ubicumque esset Latinus hostis, satis scire eum esse, quem ad Regillum lacum devictum centum annorum pace obnoxia tenuerint, locum insignem memoria cladis irritaturum se potius ad delendã memoriam dedecoris, quam ut timorem faciat, ne qua terra sit nefasta victoriæ suæ. quin ipsi Galli si offerantur, illo loco se ita pugnaturos, ut Romę pugnaverint in repetenda patria, ut postero die ad Gabios, tunc cum effecerint ne quis hostis qui mœnia Romana intrasset, nuncium secundæ adversæque fortunæ domum perferret. His utrinque animis ad Alliam ventum est: Dictator Romanus postquam in conspectu hostes erant instructi, intentique. *Videsne tu*, inquit, *A. Semproni, loci fortuna illos fretos ad Alliam constitisse? nec illis dii immortales certioris quicquam fiduciæ, majorisve quod sit auxilii, dederint. at tu fretus armis animisque, concitatis equis invade mediam aciem: ego cum legionibus in turbatos trepidantesque inferam signa. Adeste dii testes fœderis, & expetite pœnas debitas simul vobis violatis, nobisque per vestrum numen deceptis.* Non equitem, non peditem sustinuere Prænestini. primo impetu ac clamore dissipati ordines sunt: deinde postquam nullo loco constabat acies, terga vertunt: consternatique & præter castra etiam sua pavore prælati, non prius se ab effuso cursu sistunt, quam in conspectu Præneste fuit. ibi ex fuga dissipati, locũ quem tumultuario opere communirent, capiunt. ne si intra mœnia se recepissẽt, extemplo ureretur ager, depopulatisque omnibus obsidio urbi inferretur. Sed postquam direptis ad Alliam castris victor Romanus aderat, id quoque munimentum relictum: & vix mœnia tuta rati, oppido se Præneste includunt. Octo præterea oppida erant sub ditione Prænestinorum. ad ea circumlatum bellum: deincepsque haud magno certamine captis, Velitras exercitus ductus. eæ quoque expugnatæ. tum ad caput belli Præneste ventum, id non vi, sed per deditionem receptum est. T. Quintius semel acie victor, binis castris hostium, novem oppidis, vi captis, Præneste in deditionem accepto, Romam revertit: triumphansque signum Præneste devectum Iovis Imperatoris in Capitolium tulit. dedicatum est inter cellam Iovis ac Minervæ: tabulaque sub eo fixa, monumentum rerum gestarum his ferme incisa literis fuit: *Iupiter atque divi omnes hoc dederunt ut T. Quintius dictator oppida novem caperet.* Die XX. quam creatus erat, dictatura se abdicavit. Comitia inde habita tribunorum militum consulari potestate: quibus æquatus patriciorum plebejorumque numerus. Ex patribus creati P. & C. Manlii cum L. Iulio: plebes C. Sextilium, M. Albinum, L. Antistium dedit. Manliis, quod genere plebejos, gratia Iulium anteibant, Volsci provincia sine sorte, sine comparatione extra ordinem data: cujus & ipsos postmodum, & patres qui dederant, pœnituit. Inexploratò pabulatum cohortes misere, quibus velut circumventis, cum id falso nunciatum esset, dum præsidio ut essent, citati feruntur, ne auctore quidem asservato, qui eos hostis Latinus pro milite Romano frustratus erat, ipsi in insidias præcipitavere. ibi dum iniquo loco sola virtute militum restantes cæduntur, cæduntque, castra interim Romana jacentia in campo ab altera parte hostes invasere. Ab ducibus utrobique proditæ temeritate atque inscitia res, quicquid superfuit fortunæ populi

milium pœna defungi velle Fundanum populum censuerint. Privernum duobus consularibus exercitibus cum obsideretur, alter Cos. comitiorum causa Romam revocatus. Carceres eo anno in circo primum statuti. Nondum perfunctos cura Privernatis belli, tumultus Gallici fama atrox invasit, haud ferme unquam neglecta patribus. Extemplo igitur Coss. novi L. Æmilius Mamercus, & Cn. Plautius eo ipso die Calend. Quintilib. quo magistratus inierunt, comparare inter se provincias jussi: & Mamercus, cui Gallicum bellum evenerat, scribere exercitum sine ulla vacationis venia, quin opificum quoque vulgus, & sellularii, minime militiæ idoneum genus, exciti dicuntur: Vejosque ingens exercitus contractus, ut inde obviam Gallis iretur. Longius discedi, ne alio itinere hostis falleret, ad urbem incedens, non placuit. Paucos deinde post dies satis explorata temporis ejus quiete, à Gallis Privernum omnis conversa vis. Duplex inde fama est, alii vi captam urbem, Vitruviumque vivum in potestatem venisse: alii, priusquam ultima adhiberetur vis, ipsos se in deditionē consulis caduceum præferentes permisisse, auctores sunt, Vitruviumque ab suis traditum. Senatus de Vitruvio Privernatibusque consultus, consulem Plautium dirutis Priverni muris, præsidioque valido imposito, ad triumphum accersit. Vitruvium in carcere asservari jussit quoad consul redisset, tum verberatum necari: ædes ejus, quæ essent in palatio diruendas, bona Semoni Sango censuerunt consecranda: quodque æris ex eis redactum est, ex eo ænei orbes facti, positi in sacello Sangi versus ædem Quirini. De senatu Privernate ita decretum, ut, qui senator Priverni post defectionem ab Romanis mansisset, trans Tiberim lege eadem qua Veliterni habitaret. His ita decretis, usque ad triumphum Plautii silentium de Privernatibus fuit: post triumphum Consul, necato Vitruvio sociisque ejus noxæ, apud satiatos jam suppliciis nocentium tutam mentionem de Privernatibus ratus: *Quoniam auctores defectionis*, inquit, *meritas pœnas & ab diis immortalibus & à vobis habent, Patres conscripti: quid placet de innoxia multitudine fieri? Equidem etsi mea partes exquirendæ magis sententiæ, quam dandæ sunt, tamen cum videam Privernates vicinos Samnitibus esse, unde nunc nobis incertissima pax est, quam minimum irarum inter nos illosque relinqui velim.* Cum ipsa per se res anceps esset, prout cujusque ingenium erat atrocius mitiusve suadentibus, tum incertiora omnia unus ex Privernatibus legatis fecit, magis conditionis in qua natus esset, quam præsentis necessitatis memor: qui interrogatus à quodam tristioris sententiæ auctore, quam pœnam meritos Privernates censeret: *eam*, inquit, *quam merentur qui se libertate dignos censent*, cujus cum feroci responso infestiores factos videret consul eos, qui ante Privernatium causam impugnabant: ut ipse benigna interrogatione mitius responsum eliceret: *Quid si pœnam*, inquit, *remittimus vobis, qualem nos pacem vobiscum habituros speremus? Si bonam dederitis*, inquit, *& fidam, & perpetuam: si malam, haud diuturnam.* Tum vero minari, nec id ambigue, Privernatem quidam, & illis vocibus ad rebellandum incitari pacatos populos: pars melior senatus ad meliora responsa trahere, & dicere, *viri, & liberi, vocem auditam an credi posse, ullum populum, aut hominem denique in ea conditione, cujus eum pœniteat, diutius quam necesse sit, mansurum? ibi pacem esse fidam, ubi voluntarii pacati sint: neque eo loco, ubi servitutem esse velint, fidem sperandam esse.* In hanc sententiam maxime consul ipse inclinavit animos, identidem ad principes sententiarum consulares, uti exaudiri posset à pluribus, dicendo, eos demum qui nihil præterquam de libertate cogitant, dignos esse qui Romani fiant. Itaque & in senatu causam obtinuere: &

ex

pellere placet, isto ipso telo tutabimur plebem. Agitedum, comitia indicite patres tribunis militum creandis: faxo ne juvet vox ista, Veto, qua nunc concinentes collegas nostros tam læti auditis. Haud irritæ cecidere minæ: comitia præter ædilium tribunorumque plebis nulla sunt habita. Licinius Sextiusque tribuni plebis refecti nullos curules magistratus creari passi sunt. eaque solitudo magistratuum & plebe reficiente duos tribunos, & his comitia tribunorum militum tollentibus, per quinquennium urbē tenuit. Alia bella opportune quievere: Veliterni coloni gestientes otio, quod nullus exercitus Romanus esset & agrum Romanum aliquoties incursavere, & Thusculum oppugnare adorti sunt. eaque res Thusculanis veteribus sociis, novis civibus opem orantibus, verecundia maxime non patres modo sed etiam plebem movit: remittentibus tribunis plebis comitia per interregem sunt habita: creatique tribuni militum. L. Furius, A. Manlius, Ser. Sulpicius, Ser. Cornelius, A. & C. Valerii, haud quaquam tam obedientem in delectu, quam in comitiis plebem habuere: ingentique contentione exercitu scripto profecti non ab Thusculo modo submovere hostē, sed intra suamet ipsum mœnia compulere. obsidebanturq; haud paulo vi majore Velitræ, quam Thusculum obsessum fuerat: nec tamen ab eis à quibus obsideri cœptę erant, expugnari potuere: ante novi creati sunt tribuni militum Q. Servilius, C. Veturius, A. & M. Cornelii, Q. Quintius, M. Fabius. Nihil ne ab his quidem tribunis ad Velitras memorabile factum. In majore discrimine domi res vertebantur: nam præter Sextium Liciniumque latores legum jam octavum tribunos plebis refectos, Fabius quoque tribunus militum, Stolonis socer, quarum legum auctor fuerat, earum suasorem se haud dubium ferebat. & cum octo ex collegio tribunorum plebis primo intercessores legum fuissent, quinque soli erant: & (ut ferme solent qui à suis desciscunt) capti, & stupentes animi, vocibus alienis id modo quod domi præceptum erat, intercessioni suæ prætendebant: Velitris in exercitu plebis magnam partem abesse, in adventum militum comitia differri debere, ut universa plebes de suis commodis suffragium ferret. Sextius Liciniusque cum parte collegarum, & uno ex tribunis militum Fabio, artifices jam tot annorum usu tractandi animos plebis, primores patrum productos interrogando de singulis quæ ferebantur ad populum, fatigabant: Auderentne postulare, ut cum bina jugera agri plebi dividerentur, ipsis plus quingenta jugera habere liceret? ut singuli prope trecentorum civium possiderent agros, plebejo homini vix ad tectum necessarium, aut locum sepulturæ, suus pateret ager? An placeret fœnore circumventam plebem, ni potius quam sortem creditum solvat, corpus in nervum ac supplicia dare? & gregatim quotidie de foro addictos duci? & repleri vinctis nobiles domos? & ubicunque patricius habitet, ibi carcerem privatum esse? Hæc indigna, miserandaque auditu cum apud timentes sibimetipsos majore audientium indignatione quam sua increpuissent: atqui nec agros occupandi modum, nec fœnore trucidandi plebem alium patribus unquam fore affirmabant, nisi alterum ex plebe consulem custodem suæ libertatis plebs fecisset. contemni jam tribunos plebis, quippe quæ potestas jam suam ipsa vim frangat intercedendo. non posse æquo jure agi, ubi imperium penes illos, penes se auxilium tantum sit: nisi imperio communicato, nunquam plebem in parte pari reipublicæ fore: nec esse quod quisquam satis putet, si plebejorum ratio comitiis consularibus habeatur. nisi alterum consulem utique ex plebe fieri necesse sit, neminem

fore. an jam memoria exisse, cum tribunos militum idcirco potius quam consules creari placuisset, ut & plebeis pateret summus honos? IIII. & XL. annis neminem ex plebe tribunum militum creatum esse? qui crederent, duobusne in locis sua voluntate impertituros plebi honorem, qui octona loca tribunis militum creandis occupare soliti sint? & ad consulatum viam fieri passuros, qui tribunatum septum tamdiu habuerint? Lege obtinendum esse, quod comitiis per gratiam nequeat: & seponendum extra certamen alterum consulatum, ad quem plebi sit aditus: quoniam in certamine relictus, præmium semper potentioris futurus sit. Nec jam posse dici, id quod antea jactare soliti sint, non esse in plebeis idoneos viros ad curules magistratus. numquid enim socordius aut segnius rempubl. administrari post P. Licinii Calvi tribunatum, qui primus ex plebe creatus sit: quam per eos annos gesta sit, quibus præter patricios nemo tribunus militum fuerit? quin contra patricios aliquot damnatos post tribunatum, neminem plebejum. quæstores quoque sicut tribunos militum, paucis ante annis ex plebe cœptos creari: nec ullius eorum populum Romanum pœnituisse. consulatum superesse plebeiis: eam esse arcem libertatis, id columen: si eo perventum sit, tum populum Romanum vere exactos ex urbe Reges & stabilem libertatem suam existimaturum. quippe ex illa die in plebem ventura omnia, quibus patricii excellant, imperium atque honorem, gloriam belli, genus, nobilitatem, magna ipsis fruenda, majora liberis relinquenda. Hujus generis orationes ubi accipi videre, novam rogationem promulgant, ut pro duumviris sacris faciundis decemviri creentur: ita ut pars ex plebe, pars ex patribus fiat: omniumque earum rogationum comitia in adventum ejus exercitus differunt, qui Velitras obsidebat. Prius circumactus est annus, quam à Velitris reducerentur legiones. ita suspensa de legibus res ad novos tribunos militum delata: nam plebis tribunos eosdem, duos utique, qui legum latores erant, plebes reficiebat. tribuni militum creati T. Quintius, Ser. Cornelius, Ser. Sulpicius, Sp. Servilius, L. Papyrius, L. Veturius. Principio statim anni ad ultimam dimicationem de legibus ventum: & cum tribus vocarentur, nec intercessio collegarum latoribus obstaret, trepidi patres ad duo ultima auxilia, summum imperium, summumque ad civem decurrunt. dictatorem dici placet. dicitur M. Furius Camillus, qui magistrum equitum L. Æmylium cooptat. Legum quoque latores, adversus tantum apparatum adversariorum & ipsi caussam plebis ingentibus animis armant: concilioque plebis indicto, tribus ad suffragium vocant. cum dictator stipatus agmine patriciorum plenus iræ minarumque consedisset, atque ageretur res solito primum certamine inter se tribunorum plebis ferentium legem, intercedentiumque: & quanto jure potentior intercessio erat, tantum vinceretur favore legum ipsarum latorumque: *&* *uti rogassent*, primæ tribus dicerent. tum Camillus: *quandoquidem,* inquit, *Quirites, jam vos tribunitia libido, non potestas regit, & intercessionem secessione quondam plebis partam, nobis eadem vi facitis irritam, qua pepertstis: non reip. magis universæ, quam vestra caussæ dictator intercessioni vestræ adero: eversumque vestrum auxilium imperio tutabor. Itaque si C. Licinius & L. Sextius intercessioni collegarum cedunt, nihil patricium magistratum inseram concilio plebis. si adversus intercessionem tanquam capta civitati leges imponere tendent, vim tribunitiam à se ipsa dissolvi non patiar.* Adversus ea cum contemptim

temptim tribuni plebis rem nihilo segnius peragerent, tum percitus ira Camillus lictores, qui de medio plebem emoverent, misit, & addidit minas, si pergerent, sacramento omnes juniores adacturum, exercitumque extemplo ex urbe deducturum. Terrorem ingentem incusserat plebi: ducibus plebis accendit magis certamine animos, quam minuit. sed re neutro inclinata, magistratu se abdicavit: seu quia vitio creatus erat, ut scripsere quidam: seu quia tribuni plebis tulerunt ad plebem, idque plebs scivit, ut si M. Furius pro dictatore quid egisset, quingentum millium æris ei mulcta esset. Sed auspiciis magis quam novi exempli rogatione deterritum, ut potius credam, cum ipsius viri facit ingenium, tum quod ei suffectus est extemplo P. Manlius dictator: quem quid creari attinebat ad id certamen, quo M. Furius victus esset? & quod eundem M. Furium dictatorem insequens annus habuit, haud sine pudore certe factum priore anno in se imperium repetiturum: simul quod eo tempore quo promulgatum de mulcta ejus traditur, aut & huic rogationi, qua se in ordinem cogi videbat, obsistere potuit: aut ne illas quidem, propter quas & hæc lata erat, impedire: & quoad usque ad memoriam nostram tribunitiis consularibusque certatum viribus est, dictaturæ semper altius fastigium fuit. Inter priorem dictaturam abdicatam, novamque à Manlio initam, ab tribunis velut per interregnum concilio plebis habito, apparuit quæ ex promulgatis plebi, quæ latoribus gratiora essent. nam de fœnore atque agro rogationes jubebant, de plebeio consulatu antiquabant. & perfecta utraque res esset, ni tribuni se in omnia simul consulere plebem dixissent. P. Manlius deinde dictator rem in causam plebis inclinavit, C. Licinio, qui tribunus militum fuerat, magistro equitum de plebe dicto. Id ægre patres passos accipio: dictatorem propinqua cognatione Licinii se apud patres excusare solitum, simul negantem magistri equitum majus quam tribuni consularis imperium esse. Licinius Sextiusque, cum tribunorum plebis creandorum indicta comitia essent, ita se gerere, ut negando jam sibi velle continuari honorem, acerrime accenderent ad id, quod dissimulando petebant, plebem. nonum se annum jam velut in aciem adversus optimates maximo privatim periculo, nullo publico emolumento stare. consenuisse jam secum & rogationes promulgatas, & vim omnem tribunitiæ potestatis. primo intercessione collegarum in leges suas pugnatum esse, deinde ablegatione juventutis ad Veliternum bellum, postremo dictatorium fulmen in se intentatum: jam nec collegas, nec bellum nec dictatorem obstare: quippe qui etiam omen plebejo consuli, magistro equitum ex plebe dicendo dederit. se ipsam plebem, & commoda morari sua. liberam urbem ac forum à creditoribus, liberos agros ab injustis possessoribus extemplo, si velit, habere posse. quæ munera quando tandem satis grato animo æstimaturos, si inter accipiendas de suis commodis rogationes spem honoris latoribus earum incidant? Non esse modestiæ populi Romani id postulare, ut ipse fœnore levetur, & in agrum injuria possessum à potentibus inducatur, per quos ea consecutus sit senes tribunitios non sine honore tantum, sed etiam sine spe honoris relinquat. Proinde ipsi primum statuerent apud animos, quid vellent: deinde comitiis tribunitiis declararent voluntatem. si conjunctim ferri ab se promulgatas rogationes vellent, esse quod eosdem reficerent tribunos plebis: perlaturos enim quæ promulgaverint. sin quod cuique privatim opus sit, id modo accipi velint: opus esse nihil invidiosa continuatione honoris: nec se tribunatum, nec illos ea

beo, bis cum hoste signa collata dictatore absente, bis rem egregie gestam. Apud antiquissimos scriptores una hæc pugna invenitur. In quibusdam annalibus tota res prętermissa est. Magister equitũ, ut ex tanta cæde multis potitus spoliis, congesta in ingentem acervũ hostilia arma subdito igne concremavit: seu votum id deorum cuipiam fuit: seu credere libet Fabio auctore factum, ne suæ gloriæ fructum dictator caperet, nomenq; ibi scriberet, aut spolia in triumphum ferret. Literæ quoque de re prospere gesta, ad senatũ, nõ ad dictatorem missæ, argumẽtum fuere minime cum eo cõmunicantis laudem. Ita certe dictator id factũ accepit, ut lætis aliis victoria parta præ se ferret irã, tristitiamq;. Misso itaq; repente senatu, se ex curia proripuit: tum vero non Samnitiũ magis legiones, quã majestatem dictatoriam, & disciplinã militarem à magistro equitum victam & eversam dictitans, si illi impune spretũ imperium fuisset. Itaq; plenus minarum iræque, profectus in castra cũ maximis itineribus esset, nõ tamẽ prævenire famam adventus sui potuit. Præcurrerant enim ab urbe, qui nunciarent dictatorem avidum pœnæ venire, alternis pene verbis T. Manlii facta laudantem. Fabius concione extemplo advocata, obtestatus milites est, ut qua virtute Rempubl. ab infestissimis hostibus defendissent, eadem se, cujus ductu auspicioque vicissent, ab impotenti crudelitate dictatoris tutarentur. Venire amentem invidia, iratum virtuti alienæ felicitatiq; furere, quod se absente Respublica egregiè gesta esset: malle, si mutare fortunam posset, apud Sãnites quam Romanos victoriam esse, imperiũ dictitare spretum, tãquam nõ eadem mente pugnari vetuerit, qua pugnatũ doleat, & tunc invidia impedire virtutẽ alienam voluisse, cupidissimisq; arma ablaturũ fuisse militibus, ne se absente moveri possent: & nunc id furere, id ægre pati, quod sine L. Papyrio nõ inermes, nõ manci milites fuerint, quod se Q. Fabius magistrum equitum duxerit, ac non accensum dictatoris. Quid illum facturũ fuisse, si quod belli casus ferunt Marsque communis, adversa pugna evenisset, qui sibi devictis hostibus, Republica bene gesta, ita ut non ab illo unico duce melius geri potuerit, supplicio magistrum equitum, & tunc victori minetur? Neq; illum magistro equitum infestiorem, quam tribunis militum, quam centurionibus, quam militibus esse: si posset, in omne sæviturum fuisse: quia id nequeat, in unum sævire: etiam invidiam tanquam ignem summa petere: in caput consilii, in ducem incurrere. Si se simul cum gloria rei gestę extinxisset, tunc victorem velut in capto exercitu dominantem, quicquid licuerit in magistro equitũ, in militibus ausurum. Proinde adessent in sua causa omnium libertati. si consensum exercitus eundem, qui in prælio fuerit, intuenda victoria videat, & salutem unius omnibus curę esse inclinaturum ad clementiorẽ sententiam animum. postremo se vitam fortunasque suas illorũ fidei virtutiq; permittere. Clamore tota concione ortus, uti bonum animum haberet: neminem illi vim allaturum salvis legionibus Romanis. Haud multo post dictator advenit: classicoque extemplo ad concionem advocavit. Tum silentio facto, præco Q. Fabium magistrum equitum citavit. qui simul ex inferiore loco ad tribunal accessit, tum dictator. Quæro, *inquit*, de te Q. Fabi, cum summum imperium dictatoris sit, ,, pareantque ei consules, regia ,, potestas prætores iisdem auspi- ,, ciis, quibus Consules creatì, æ- ,, quum censeas nec ne, magistrum ,, equitum dicto audientem esse? ,, Itemque illud interrogo, cum ne ,, incertis auspiciis profectum ab ,, domo scirem, utrum mihi turba- ,, tis religionibus Resp. in discri- ,, men committenda fuerit, an ,, auspicia repetenda, ne quid du- ,, biis diis agerem? Simul illud, ,, quę dictatori religio impedimẽ- ,, to ad rem gerendam fuerit, num ,, ea magister equitum solutus ,,

LIBER VII.

BREVIARIUM.

PRatura & ædilitas Curulis instituta. Pestis exorta. Mors F. Camilli. Ludi scænici celebrati. L. Manlius ob filium relegatum accusatus, à filio liberatus. Curtii in patentem Voraginem saltus. Manlius Torquatus dictus. Duæ tribus creatæ. Stolo damnatus. M. Valerius Corvinus nominatus. Cum Carthaginiensibus fœdus. Deditio Campanorum. Exercitus P. R. Decii virtute servatus. Consilium militum Romanorum de occupanda Capua à Valerio Corvino discussum.

ANNUS hic erat insignis novi hominis consulatu, insignis novis duobus magistratibus, prætura, & curuli ædilitate. Hos sibi patricii quæsivere honores, pro concesso plebi altero consulatu. Plebes consulatum L. Sextio cujus lege partus erat, dedit: patres præturam Sp. Furio, M. filio Camillo, ædilitatem Cn. Quintio Capitolino, & P. Cornelio Scipioni suarum gentium viris gratia campestri dederunt. L. Sextio collega ex patribus datus L. Æmylius Mamercus. Principio anni & de Gallis, quos primo palatos per Apuliam congregari jam fama erat, & de Hernicorum defectione agitata mentio. Cum de industria omnia, ne quid per plebeium consulem ageretur, proferrentur: silentium omnium rerum, ac justitio simile ocium fuit: nisi quod non patientibus tacitũ tribunis, quod pro consule uno plebejo tres patricios magistratus curulibus sellis prætextatos tanquam consules sedentes nobilitas sibi sumpsisset, prætorem quidem etiam jura reddentem, & collegam consulibus, atque iisdem auspiciis creatum: verecundia inde imposita est senatui ex patribus jubendi ædiles curules creari. Primo ut alternis annis ex plebe fierent, convenerat: postea promiscuum fuit. Inde L. Genucio & Qu. Servilio Coss. & ab seditione, & à bello quietis rebus, ne quando à metu ac periculis vacarent, pestilentia ingens orta. Censorem, ædilem curulem, tres tribunos plebis mortuos ferunt, proportione & ex multitudine alia multa funera fuisse. maximeque eam pestilentiam insignem mors quã matura, tã acerba M. Furii fecit. fuit enim vere vir unicus in omni fortuna princeps pace belloque, prius quam exulatum iret: clarior in exilio vel desiderio civitatis, quæ capta absentis imploravit opem: vel felicitate, quã restitutus in patriam, secum patriam ipsam restituit. par deinde per quinque & triginta annos (tot enim postea vixit) titulo tantæ gloriæ fuit: dignusque habitus quem secundum à Romulo conditorem urbis Romæ ferrent. Et hoc & in sequenti anno T. Sulpicio Petico, C. Licinio Stolone Coss. pestilentia fuit. eo nihil dignum memoria actum, nisi quod pacis deũm exposcendæ causa tertio tum post conditam urbem

urbem lectisternium fuit. & cum vis morbi nec humanis consiliis, nec ope divina levaretur, victis superstitione animis, ludi quoque scenici, nova res bellicoso populo (nam circi modo spectaculum fuerat) inter alia cœlestis iræ placamina instituti dicuntur. Cæterum parva quoque (ut ferme principia omnia) & ea ipsa peregrina res fuit. Sine carmine ullo, sine imitandorum carminum actu, ludiones ex Hetruria acciti, ad tibicinis modos saltantes, haud indecoros motus more Thusco dabant. Imitari deinde eos juventus, simul inconditis inter se jocularia fundentes versibus cœpere: nec absoni a voce motus erant. Accepta itaque res sæpiusque usurpando excitata. Vernaculis artificibus quia *hister* Thusco Verbo ludio vocabatur, nomen histrionibus inditum: qui non sicut ante Fescennino versu similem incompositum temere ac rudem alternis jaciebant, sed impletas modis satyras descripto jam ad tibicinem cantu, motuque congruenti peragebant. Livius post aliquot annos, qui ab satyris ausus est primus argumento fabulam serere, idem scilicet (id quod omnes tum erant) suorum carminum actor dicitur, cum sæpius revocatus vocem obtudisset, venia petita puerum ad canendum ante tibicinem cum statuisset, canticum egisse aliquanto magis vigente motu, quia nihil vocis usus impediebat. inde ad manum cantari histrionibus cœptum, diverbiaque tantum ipsorum voci relicta. Postquam lege hac fabularum ab risu ac soluto joco res avocabatur, & ludus in artem paulatim verterat, juventus histrionibus fabellarum actu relicto, ipsa inter se more antiquo ridicula intexta versibus jactitare cœpit, quæ inde *exodia* postea appellata, consertaque fabellis potissimum Attellanis sunt. quod genus ludorum ab Oscis acceptum tenuit juventus: nec ab histrionibus pollui passa est. eo institutum manet, ut actores Attellanarum nec tribu moveantur, & stipendia tanquam expertes artis ludicræ faciant. Inter aliarum parva principia rerum, ludorum quoque prima origo ponenda visa est, ut appareret quam ab sano initio res in hanc vix opulentis regnis tolerabilem insaniam venerit. Nec tamen ludorum primum initium procurandis religionibus datum, aut religione animos, aut corpora morbis levavit. quinetiam cum medios forte ludos circus Tiberi superfuso irrigatus impedisset, id vero velut aversis jam diis, aspernantibusque placamina iræ, terrorem ingentem fecit. Itaque Cn. Genutio, L. Æmylio Mamerco secundum Consulibus, cum piaculorum magis conquisitio animos, quam corpora morbi afficerent, repetitum ex seniorum memoria dicitur, pestilentiam quondam clavo ab dictatore fixo sedatam. ea religione adductus senatus, dictatorem clavi figendi causa dici jussit. dictus L. Manlius Imperiosus, L. Pinarium magistrum equitum dixit. Lex vetusta est, priscis literis verbisque scripta, ut qui prætor maximus sit, Idibus Septembribus clavum pangat. Fixus fuit dextro lateri ædis Iovis optimi maximi ea ex parte qua Minervæ templum est. Eum clavum, quia raræ per ea tempora literæ erant, notam numeri annorum fuisse ferunt: eoque Minervæ templo dicatam legem, quia numerus à Minerva inventus sit. Volsiniis quoque clavos indices numeri annorum fixos in templo Nortiæ Hetruscæ deæ comparere, diligens talium monumentorum auctor Cintius affirmat. M. Horatius consul ex lege templum Iovis optimi maximi dedicavit, anno post reges exactos. A consulibus postea ad dictatores, quia majus imperium erat, solenne clavi figendi translatum est. Intermisso deinde more, digna etiam per se visa est res, propter quam dictator crearetur. qua de causa creatus L.

Man-

Manlius, perinde ac reip. gerēdæ, ac non solvendæ religionis gratia creatus esset, bellum Hernicum affectans, delectu acerbo juventutem agitavit: tandemque omnibus in eum tribunis plebis coortis, seu vi, seu verecundia victus, dictatura abiit. Neque eo minus principio insequentis anni Qu. Servilio Ahala, L. Genutio II. Coss. dies Manlio dicitur à M. Pomponio tribuno plebis. Acerbitas in delectu non damno modo civium, sed etiam laceratione corporum lata, partim virgis cæsis qui ad nomina non respondissent, partim in vincula ductis, invisa erat: & ante omnia invisum ipsum ingenium atrox, cognomenque *Imperiosi* grave liberæ civitati, ab ostentatione sævitiæ adscitum, quam non magis in alienis, quam in proximis ac sanguine ipse suo exerceret. criminique ei tribunus inter cætera dabat, quod filium juvenem nullius probri compertum, extorrem urbe, domo, penatibus, foro, luce, congressu æqualium prohibitum, in opus servile, prope in carcerem atque in ergastulum dederit. ubi summo loco natus dictatorius juvenis, quotidiana miseria disceret vere imperioso patre se natum esse. at quam ob noxam? quia infacundior sit, & lingua inpromptus. quod naturæ damnum utrum nutriendum patri, si quicquam in eo humani esset, an castigandum, ac vexatione insigne faciendum fuisse? ne mutas quidem bestias minus alere & fovere, si quid ex progenie sua parum prosperum sit. at hercule L. Manlium malum malo augere filii, & tarditatem ingenii insuper premere: & si quid in eo exiguum naturalis vigoris sit, id extinguere vita agresti, & rustico cultu, inter pecudes habendo. Omnium potius his criminationibus, quam ipsius juvenis, irritatus est animus, quin contra se quoque parenti causam invidiæ atq; criminum esse ægre passus, ut omnes dii hominesque scirent se parenti opem latam quam inimicis ejus malle: capit consilium rudis quidem atque agrestris animi, & quanquam non civilis exempli, tamen pietate laudabile. Inscientibus cunctis cultro succinctus mane in urbem, atque à porta domum confestim ad M. Pomponium tribunum pergit: janitori opus esse sibi domino ejus convento extemplo ait, nunciaret T. Manlium Lucii filium esse. mox introductus (etenim percitum ira in patrem spes erat, aut criminis aliquid novi, aut consilii ad rem agendam deferre) salute accepta, redditaque, esse ait quæ cum eo agere arbitris remotis velit. procul inde omnibus abire jussis, cultrum stringit: & super lectum stans ferro intento, nisi quæ ipse concepisset verba juraret, se patris ejus accusandi causa concilium plebis nunquam habiturum, se eum extemplo transfixurum minatur. Pavidus tribunus (quippe qui ferrum ante oculos micare, se solum inermem, illum prævalidum juvenem, & quod haud minus timendum erat, stolide ferocem viribus suis cerneret) adjurat in quæ adactus est verba. & præ se deinde tulit, ea vi subactum se incepto destitisse. nec perinde ut maluisset plebes, sibi suffragii ferendi de tam crudeli & superbo reo potestatem fieri, ita ægre habuit filium id pro parente ausum: eoque id laudabilius erat, quod animum ejus tanta acerbitas patria nihil à pietate avertisset. Itaque non patri modo remissa causæ dictio est, sed ipsi etiam adolescenti ea res honori fuit. & cum eo anno primum placuisset tribunos militum ad legiones suffragio fieri (nam & antea, sicut nunc, quos *ruffulos* vocant, imperatores ipsi faciebant) secundum in sex locis tenuit, nullis domi militiæque ad conciliandum gratiam meritis, ut qui rure & procul cœtu hominum juventam egisset. Eodem anno seu motu terræ, seu qua vi alia forum medium

ferme

ferme specu vasto collapsum in immensam altitudinem dicitur: neque eam voraginem conjectu terræ, cum pro se quisque gereret, expleri potuisse prius, quam deûm monitu quæri cœptum, quo plurimum populus Rom. posset. id enim illi loco dicandum vates canebant, si rempublicam Romanam perpetuam esse vellent: tum M. Curtium juvenem bello egregium castigasse ferunt dubitantes, an ullum magis Romanum bonum, quam arma, virtusque esset. Silentio facto, templa deorum immortalium, quæ foro imminent, Capitoliumque intuentem, & manus nunc in cœlum, nunc in patentes terræ hiatus ad deos manes porrigentem se devovisse: equo deinde quam poterat maxime exornato insidentem armatum se in specum immisisse, donaque ac fruges super eum à multitudine virorum ac mulierum congestas: *lacumque Curtium* non ab antiquo illo T. Tatii milite Curtio Metio, sed ab hoc appellatum. Cura non deesset si qua ad verum via inquirentem ferret: nunc famæ rerum standum est, ubi certam derogat vetustas fidem. & lacus nomen ab hac recensiore insignius fabula est. Post tanti prodigii procurationem eodem anno de Hernicis consultus senatus, cum fœciales ad res repetendas nequicquam misisset, primo quoque die ferendum ad populum de bello indicendo Hernicis censuit: populusque id bellum frequens jussit. L. Genutio consuli ea provincia sorte evenit. In expectatione civitas erat, quod primus ille de plebe consul bellum suis auspiciis gesturus esset: deinde ut eveniret res, ita communicatos honores prospere aut secus consulto habitura. Forte ita tulit casus, ut Genutius ad hostes magno conatu profectus, in insidias præcipitaretur: legionibus nec opinato pavore fusis, consul circumventus ab insciis quem interfecissent, occideretur. Quod ubi est Romam nunciatum, nequaquam tantum publica calamitate mœsti patres, quantum feroces infelici consulis plebeii ductu, fremunt omnibus locis: *Irent, crearent consules ex plebe: transferrent auspicia, quo nefas esset, potuisse patres plebiscito pelli honoribus suis, nũ etiam in deos immortales inauspicatam legem valuisse? vindicasse ipsos suum numen, sua auspicia: quæ ut primum contacta sint ab eo, à quo nec jus nec fas fuerit, deletum cum duce exercitum documento fuisse, ne deinde turbato gentium jure comitia haberentur.* His vocibus curia & forum personat. Ap. Claudium, quia dissuaserat legem, majore nunc auctoritate eventum reprehensi ab se consilii incusantem, dictatorem consensu patriciorum Servilius consul dicit: delectusque & justitium indictum. Prius quam dictator legionesque novæ in Hernicos venirent, ductu C. Sulpicii legati res per occasionem gesta egregie est. In Hernicos morte consulis contemptim ad castra Romana cum haud dubia expugnandi spe succedentes, hortante legato, & plenis iræ atque indignitatis militum animis eruptio est facta. multum ab spe adeundi valli res Hernicis absuit: adeo turbatis inde ordinibus abscessere. Dictatoris deinde adventu novus veteri exercitus jungitur, & copiæ duplicantur. & pro concione dictator laudibus legati militumque, quorum virtute castra defensa erant, simul audientibus laudes meritas tollit animos, simul cæteros ad æmulandas virtutes acuit. Neque segnius & hostes bellum apparant, qui & parti ante decoris memores, neque ignari auctarum virium hostis, suas quoque vires augent. Omne Hernicum nomen omnis militaris ætas excitur. quadringentariæ octo cohortes, lecta robora virorum scribuntur. hunc eximium florem juventutis eo etiam, quod ut duplex acciperent stipendium, decreverant, spei animorumque implevêre. Immunes quoque operum militarium

rium erant, ut in unum pugnæ laborem reservati, plus sibi quam pro virili parte annitendum scirent. extra ordinem etiam in acie locati, quo conspectior virtus esset. Duûm millium planicies castra Romana ab Hernicis dirimebat. ibi pari ferme utrinque spacio in medio pugnatum est. primò stetit ambigua spe pugna, nequicquam sæpe conatis equitibus Romanis impetu turbare hostium aciem. postquam equestris pugna effectu quàm conatibus vanior erat, consulto prius dictatore equites, permissu deinde ejus relictis equis, clamore provolant ante signa, & novam integrant pugnam. neque sustineri poterant, ni extraordinariæ cohortes pari corporum animorumque robore se objecissent. Tunc inter primores duorum populorum res geritur. Quicquid hinc aut illinc communis Mars belli aufert, multiplex quàm pro numero damnum est: vulgus aliud armatorum velut delegata primoribus pugna, eventum suum in virtute aliena ponit: multi utrinque cadunt. plures vulnera accipiunt. Tandem equites alius alium increpantes, quid deinde restaret quærendo, si neque ex equis pepulissent hostem, neque pedites quicquam momenti facerent, quam tertiam expectarent pugnam? quid ante signa feroces prosiluissent? & alieno pugnarent loco? His inter se vocibus concitati, clamore renovato inferunt pedem: & primum gradu moverunt hostem, deinde pepulerunt; postremò jam haud dubie avertunt: neque tam vires pares quæ superaverit res, facile dictu est, nisi quod perpetua fortuna utriusque populi & extollere animos, & minuere potuit. Vsque ad castra fugientes Hernicos Romanus sequitur: castrorum oppugnatione, quia serum erat diei abstinuere. diu non perlitatū tenuerat dictatorem, ne ante meridiem signum dare posset: eo in noctem tractum erat certamen. Postera die deserta fuga castra Hernicorum, & saucii relicti quidam inventi: agmenque fugientium ab signis, cum præter mœnia eorum infrequentia signa conspecta essent, fusum, ac per agros trepida fuga palatum est. Nec Romanis incruenta victoria fuit. quarta pars militum amissa: &, ubi haud minus jacturæ fuit, aliquot equitesRomani cecidere. Insequenti anno cum L. Sulpicius & C. Licinius Calvus Coss. in Hernicos exercitum duxissent, neque inventis in agro hostibus, Ferentinum urbem eorum vi cepissent, revertentibus inde eis Tyburtes portas clausere. ea ultima fuit causa, cum multæ ante querimoniæ ultro citroque jactatæ essent, cur per fœciales rebus repetitis bellum Tyburti populo indiceretur. Dictatorem T. Quintium Pennum eo anno fuisse satis constat, & magistrum equitum Sergium Cornelium Maluginensem. Macer Licinius comitiorum habendorum causa & ab Licinio consule dictum scribit, quia, collega comitia bello præferre festinante, ut continuaret consulatum, obviam eundum pravæ cupiditati fuerit. Quæsita ea propriæ familiæ laus, leviorem auctorem Licinium facit, cum mentionem ejus rei in vetustioribus annalibus nullam inveniam. magis ut belli Gallici causa dictatorem creatum arbitrer, inclinat animus. Eo certe anno Galli ad tertium lapidem Salaria via trans pontem Anienis castra habuere. Dictator cum tumultus Gallici causa justitium edixisset, omnes juniores sacramento adegit, ingentique exercitu ab urbe profectus, in citeriore ripa Anienis castra posuit. Pons in medio erat, neutris eum rumpentibus, ne timoris indicium esset: prælia de occupando ponte crebra erant: nec qui potirentur, incertis viribus satis discerni poterat. tum eximia corporis magnitudine in vacuum pontem Gallus processit, & quantum maxima voce potuit: *Quem nunc*, inquit, *Roma fortissimum virum habet. procedat agedum*

dum ad pugnam, ut noster duorum eventus ostendat utra gens bello sit melior. Diu inter primores juvenum Romanorum silentium fuit, cum & abnuere certamen vererentur, & præcipuam sortem periculi petere nollent. tum T. Manlius L. filius, qui patrem à vexatione tribunitia vindicaverat, ex statione ad dictatorem pergit. *Injussu tuo*, inquit, *imperator, extra ordinem nunquam pugnaverim, non si certam victoriam videam: si tu permittis, volo ego illi belluæ ostendere, quando adeo ferox præsultat hostium signis, me ex ea familia ortum, quæ Gallorum agmen ex rupe Tarpeja dejecit.* Tum dictator: *Macte virtute*, inquit, *hac pietate in patrem, patriamque T. Manli esto, perge, & nomen Romanum invictum juvantibus diis præsta.* Armant inde juvenem æquales: pedestre scutum capit, Hispano cingitur gladio, ad propiorem habili pugnam. Armatum adornatumque adversus Gallum stolide lætum, & (quoniam id quoque memoria dignum antiquis visum est) linguam etiam ab irrisu exerentem, producunt. Recipiunt inde se ad stationem cæteri: & duo in medio armati, spectaculi magis more quam lege belli destituuntur, nequaquam visu ac specie æstimantibus pares. Corpus alteri magnitudine eximium, versicolori veste, pictisque & auro cælatis refulgens armis. Media in altero militaris statura, modicaque in armis habilibus magis, quàm decoris species: non cantus, non exultatio, armorumque agitatio vana, sed pectus animorum iræque tacite plenum, omnem ferociam in discrimen ipsum certaminis distulerat. Vbi constitere inter duas acies tot circa mortalium animis spe metuque pendentibus: Gallus velut moles superne imminens, projecto læva scuto in advenientis arma hostis, vanum cæsim cum ingenti sonitu ensem dejecit: Romanus mucrone surrecto, cum scuto scutum imum perculisset, totoque corpore interior periculo vulneris factus, insinuasset se inter corpus armaque, uno alteroque subinde ictu ventrem atque inguina hausit, & in spacium ingens ruentem porrexit hostem. jacentis inde corpus ab omni alia vexatione intactum, uno torque spoliavit, quem respersum cruore collo circumdedit suo. Defixerat pavor cum admiratione Gallos. Romani alacres ab statione obviam militi suo progressi, laudantes gratulantesque ad dictatorem perducunt. Inter carminum propemodum incondita quædam militariter joculantes, *Torquati* cognomen auditum, celebratum deinde posteris etiam, familiæque honori fuit. Dictator coronam auream addidit donum, mirisque pro concione eam pugnam laudibus tulit. Et hercule tanti ea ad universi belli eventum momenti dimicatio fuit, ut Gallorum exercitus proxima nocte relictis trepide castris, in Tyburtem agrum, atque inde societate belli facta, commeatuque benignè à Tyburtibus adjutus, mox in Campaniam transierit. Ea fuit causa cur proximo anno C. Petilius Balbus Cos. cum collegæ ejus M. Fabio Ambusto Hernici provincia evenisset, adversus Tyburtes jussu populi exercitum duceret. ad quorum auxilium cum Galli ex Campania redissent, fœdæ populationes in Lavicano, Tusculanoque & Albano agro haud dubie Tyburtibus ducibus sunt factæ. Et cum adversus Tyburtem hostem duce Cos. contenta respub. esset, Gallicus tumultus dictatorem creari coegit. creatus Qu. Servilius Ahala T. Quintium magistrum equitum dixit: & exauctoritate patrum, si prospere id bellum evenisset, Ludos magnos vovit. Dictator ad continendos proprio bello Tyburtes consulari exercitu jusso manere, omnes juniores, nullo detrectante militiam, sacramento adegit. Pugnatum haud procul porta Collina est totius viribus urbis, in conspectu parentum conjugumque ac liberorum,

rum, quæ magna etiam absentibus hortamenta animi, tum subjecta oculis simul verecundia, misericordiaque militem accendebant. Magna utrinque edita cæde, avertitur tandem acies Gallorum. fugati Tybur sicut arcem belli Gallici petunt. palati à Cos. Petilio haud procul Tybure excepti, egressis ad opem ferendam Tyburtibus, simul cum his intra portas compelluntur. Egregiè cum ab dictatore, tum ab Cos. gesta est res. Et consul alter Fabius præliis primum parvis, postremo una insigni pugna, cum hostes totis adorti copiis essent, Hernicos devicit. Dictator consulibus in senatu & apud populum magnifice collaudatis, & suarum quoque rerum illis remisso honore, dictatura se abdicavit. Petilius de Gallis Tyburtibusque geminum triumphum egit. Fabio satis visum, ut ouans urbem iniret. Irridere Petilii triumphum Tyburtes: ubi enim eum secum acie conflixisse? spectatores paucos fugæ trepidationisque Gallorum extra portas egressos, postquam in se quoque fieri impetum viderint, & sine discrimine obvios cædi, recepisse se intra urbem: eam rem triumpho dignam visam Romanis? ne nimis mirum magnumq; censerent, tumultum exciere in hostium portis, majorem ipsos trepidationem ante mœnia sua visuros. Itaque insequenti anno M. Popilio Lenate, Cn. Manlio Coss. primo silentio noctis ab Tybure agmine infesto profecti ad urbem Romam venerunt. terrorem repente ex somno excitatis subita res & nocturnus pavor præbuit, ad hæc multorũ inscitia, qui aut unde hostes advenissent. conclamatũ tamẽ celeriter ad arma est, & portę stationibus, muriq; præsidiis firmati, & ubi prima lux mediocrẽ multitudinem ante mœnia, neque alium quam Tyburtem hostem ostendit, duabus portis egressi consules, utrinque aciem subeuntium jam muros aggrediuntur, apparuitque occasione magis quam virtute fretos venisse: ideo vix primum impetum Romanorum sustinuere. Quin etiam bono fuisse Romanis adventum eorum constabat, orientemque jam seditionem inter patres & plebem, metu tam propinqui belli compressam. Alius adventus hostium fuit proximo bello agris quam urbi terribilior. Populabundi Tarquinienses fines Romanos maxime qua ex parte Hetruriam adjacent, peragravere: rebusque nequicquam repetitis, novi Coss. C. Fabius & C. Plautius jussu populi bellum indixere; Fabioque ea provincia, Plautio Hernici evenere. Gallici quoque belli fama increbrescebat: sed inter multos terrores solatio fuit pax Latinis petentibus data, & magna vis militum ab iis ex fœdere vetusto, quod multis intermiserant annis, accepta. quo præsidio cum fulta res Romana esset, levius fuit quod Gallos mox Præneste venisse, atque inde circa Pedum consedisse auditum est. Dictatorem dici C. Sulpicium placuit: consul ad id accitus C. Plautius dixit. magister equitum dictatori additus M. Valerius. Hi robora militum ex duobus consularibus exercitibus electa adversus Gallos duxerunt. Lentius id aliquanto bellum quam parti utriq; placebat, fuit: cum primo Galli tantũ avidi certaminis fuissent; deinde Romanus miles ruendo in arma ac dimicationem, aliquantum Gallicam ferociam vinceret. Dictatori neutiquam placebat, quando nulla cogeret res, fortunæ se committere. adversus hostem, quem tempus deteriorem in dies, & locus alienus faceret, sine præparato comeatu, sine firmo munimento morantem: ad hoc iis animis corporibusque, quorum omnis in impetu vis esset, parva eadem languescere mora. His consiliis dictator bellum trahebat, gravemque edixerat pœnam, si quis injussus in hostem pugnasset. Milites ægre id patientes, primo in

mo in stationibus vigiliisque inter se dictatorem sermonibus carpere, interdum patres communiter increpare, quod non jussissent per consules geri bellum: electum esse eximium imperatorem, unicum ducem, qui nihil agenti sibi de cœlo devolaturam in sinum victoriam censeat. Eadem deinde hæc interdiu propalam, ac ferociora his jactare: se injussu imperatoris aut dimicaturos, aut agmine Romam ituros: immiscerique militibus centuriones: nec in circulis modo fremere, sed jam in principiis ac prætorio in unum sermones confundi: atque in concionis magnitudinem crescere turba, & vociferari ex omnibus locis, ut extemplo ad dictatorem iretur: verba pro exercitu faceret Sextus Tullius, ut virtute ejus dignum esset. Septimum primum pilum jam Tullius ducebat, neque erat in exercitu qui quidem pedestria stipendia fecisset, vir factis nobilior. is præcedens militum agmen ad tribunal pergit: mirantique Sulpicio non turbam magis quam turbæ principem Tullium imperiis obedientissimum militem: *Scilicet dictator*, inquit, *condemnatum se universus exercitus à te ignaviæ ratus, & prope ignominiæ causa destitutum sine armis, oravit me ut suam causam apud te agerem. Equidem sicubi loco cessum, si terga data hosti, si signa fœde amissa objici nobis possent; tamen hoc à te impetrari æquum censerem, ut nos virtute culpam nostram corrigere, & abolere flagitii memoriam nova gloria patereris. etiam ad Alliam fusæ legiones eandem quam per pavorem amiserant patriam, profectæ postea ab Vejis, virtute recuperavere. Nobis deum benignitate, felicitate tua, populique Romani, & res, & gloria est integra: quanquam de gloria vix dicere ausim, si nos & hostes haud secus quam fœminas abditos intra vallum omnibus contumeliis eludunt: & tu imperator noster, quod ægrius patimur, exercitum tuum sine animis, sine armis, sine manibus judicas esse: & prius quam expertus nos esses, de nobis ita desperasti, ut te mancorum ac debilium ducem judicares esse. Quid enim aliud esse causæ credamus, cur veteranus dux fortissimus bello, compressis, quod ajunt, manibus sedeas? Utcunque enim se habeat res, te de nostra virtute dubitasse videri, quam nos de tua, verius est. Sin autem non tuum istuc, sed publicum est consilium, & consensus aliquis patrum, non Gallicum bellum nos ab urbe, à penatibus nostris ablegatos tenet: quæso ut quæ dicam, non à militibus imperatori dicta censeas, sed à plebe patribus: quæ sicut vos vestra habeatis consilia, sic se sua habituram dicat. Quis tandem succenseat milites nos esse, non servos vestros? ad bellum, non in exilium missos? Si quis det signum, in aciem educat, ut viris ac Romanis dignum sit, pugnaturos: si nihil armis opus sit, otium Romæ potius quà in castris acturos. hæc dicta sint patribus. Te imperator milites tui oramus, ut nobis pugnandi copiam facias: tum vincere cupimus, tum duce te vincere: tibi lauream insignem deferre: tecum triumphantes urbem inire: tuum sequentes currum Iovis Opt. Max. templum gratantes ovantesque adire.* Orationem Tullii exceperunt preces multitudinis: & undique ut signum daret, ut capere arma juberet, clamabant. Dictator quamquam rem bonam exemplo haud probabili actam censebat; tamen facturum quod milites vellent, se recepit. Tulliumque secreto, quænam hæc res sit, aut quo acta more percunctatur. Tullius magnopere à dictatore petere, ne se oblitum disciplinæ militaris, ne sui, neve imperatoriæ majestatis crederet: multitudini concitatæ, quæ ferme auctoribus similis esset, non substraxisse se ducem, ne quis alius, qualem mota creare multitudo soleret, existeret. Nam se quidem nihil non arbitrio imperatoris acturum. Illi quoque tamen videndum magnopere esse, ut exercitum in potestate haberet: differri non posse: adeo

adeo concitatos animos ipsos sibi locum ac tempus pugnandi sumpturos, si ab imperatore non detur. Dum hæc loquuntur, jumenta forte pascentia extra vallum Gallo abigenti duo milites Rom. ademerunt, in eos saxa conjecta à Gallis: deinde ab Rom. statione clamor ortus, ac procursum utrinque est. Iamque haud procul justo prælio res erant, ni celeriter diremptum certamen per centuriones esset. Affirmata certe eo casu Tullii apud dictatorem fides est: nec recipiente jam dilationem re, in posterum diem edicitur acie pugnaturos. Dictator tamen, ut qui magis animis quam viribus fretus ad certamen descenderet, omnia circumspicere atque agitare cœpit, ut arte aliqua terrorem hostibus incuteret. Solerti animo rem novam excogitat, qua deinde multi nostri atque externi imperatores, nostra quoque quidam ætate usi sunt. Mulis strata detrahi jubet: binisque tantum centunculis relictis, agasones partim captivis, partim ægrorum armis ornatos imponit. his fere mille effectis, centum admiscet equites, & nocte supra castra in montes evadere, ac sylvis se occultare jubet, neque inde ante moveri, quam ab se acciperent signum. Ipse ubi illuxit, in radicibus montium extendere aciem cœpit sedulo, ut adversus montes consisteret hostis. Instructo tam vani terroris apparatu, qui quidem terror plus pene veris viribus profuit: primo credere duces Gallorum non descensuros in æquum Romanos: deinde ubi digressos repente viderunt, & ipsi avidi certaminis in prælium ruunt: priusque pugna cœpit, quam signum ab ducibus daretur. acrius invasere Galli dextrum cornu: neque sustineri potuissent, ni forte eo loco dictator fuisset, Sex. Tullium nomine increpans rogitansque, *siccine pugnaturos milites spopondisset? ubi illi clamores sint arma poscentium? ubi minæ injussu imperatoris prælium inituros? en ipsum imperatorem clara voce vocare ad prælium, & ire armatum ante prima signa; ecquis sequeretur eorum, qui modo ducturi fuerint? in castris feroces, in acie pavidi.* Vera audiebant: itaque tantus pudor stimulos admovit, ut ruerent in hostium tela alienatis à memoria periculi animis. hic primo impetus prope vecors, turbavit hostes: eques deinde emissus turbatos avertit. Ipse dictator postquam labantem una parte vidit aciem, signa in lævum cornu confert, quo turbam hostium congregari cernebat: & iis qui in monte erant, signum quod convenerat, dedit. Vbi inde quoque novus clamor ortus, & tendere obliquo monte ad castra Gallorum visi sunt. tum metu ne excluderentur, omissa pugna est, cursuque effuso ad castra ferebantur. Vbi cum occurrisset eis M. Valerius magister equitum, qui profligato dextro cornu obequitabat hostium munimentis, ad montes sylvasque vertunt fugam: plurimique ibi à fallaci equitum specie, agasonibusque excepti sunt: & eorum quos pavor pertulerat in sylvas atrox cædes post sedatum prælium fuit. Nec alius post M. Furium, quam C. Sulpitius justiorem de Gallis egit triumphum: auri quoque ex Gallicis spoliis satis magnum pondus saxo quadrato septum in Capitolio sacravit. Eodem anno & à Coss. vario eventu bellatum. Nam Hernici à C. Plautio devicti, subactique sunt. Fabius collega ejus incaute atque inconsulte adversus Tarquinienses pugnavit: nec in acie tantum ibi cladis acceptum, quam quod CCCVII. milites Romanos captos, Tarquinienses immolarunt: qua fœditate supplicii aliquanto ignominia populi Romani insignior fuit. Accessit ad eam cladem & vastatio Romani agri, quam Privernates, Veliterni deinde incursione repentina fecerunt. Eodem anno duæ tribus Pomptina & Publicia additæ. Ludi votivi, quos M. Furius dictator voverat, facti:

facti: & de ambitu à C. Petilio tribuno plebis auctoribus patribus tum primum ad populum latum est: eaque rogatione novorum maximè hominum ambitionem, qui nundinas & conciliabula obire soliti erant, compressam credebant. Haud æque patribus læta insequenti anno C. Martio, Cn. Manlio Coss. de unciario fœnore à M. Duellio, L. Menenio, tribunis plebis rogatio est perlata: & plebs aliquanto eam cupidius scivit, accepitque. Ad bella nova priore anno destinata Falisci quoque novi hostes exorti, duplici crimine, quod & cum Tarquiniensibus juventus eorum militaverat: & eos qui Falerios perfugerant, cum male pugnatum est, repetentibus fœcialibus Romanis non reddiderant. Ea provincia Cn. Manlio obvenit. Martius exercitum in agrum Privernatem integrum pace longinqua induxit, militemque præda implevit: ad copiam rerum addidit munificentiam, quod nihil in publicum secernendo, augenti rem privatam militi favit. Privernates cum ante mœnia sua castris permunitis consedissent, vocatis ad concionem militibus: *Castra nunc*, inquit, *vobis hostium, urbemque præda do, si mihi pollicemini, vos fortiter in acie operam navaturos, nec prædæ magis quam pugnæ paratos esse.* Signum poscunt ingenti clamore: celsique & spe haud dubia feroces in prælium vadunt. Ibi ante signa Sex. Tullius, de quo ante dictum est, exclamat: *Aspice imperator*, inquit, *quemadmodum exercitus tuus tibi promissa præstet*, piloque posito, stricto gladio in hostem impetum facit. Sequuntur Tullium antesignani omnes: primoque impetu avertere hostem: fusum inde ad oppidum persecuti, cum jam scalas mœnibus admoverent, in deditionem urbem acceperunt. triumphus de Privernatibus actus. Ab altero Coss. nihil memorabile gestum, nisi quod legem novo exemplo ad Sutrium in castris tributim de vicesima eorum qui manu mitterentur, tulit. Patres, quia ea lege haud parvum vectigal inopi ærario additum esset, auctores fuerunt. Cæterum tribuni plebis non tam lege quam exemplo moti, ne quis postea populum sevocaret, capite sanxerunt. nihil enim non per milites juratos in consulis verba, quamvis perniciosum populo, si id liceret, ferri posse. Eodem anno C. Licinius Stolo à M. Popilio Lænate sua lege decem millibus æris est damnatus, quod mille jugerum agri cum filio possideret, emancipandoque filium, fraudem legi fecisset. Novi Coss. inde M. Fabius Ambustus II. & M. Popilius Lenas II. duo bella habuere: facile alterum cum Tyburtibus, quod Lænas gessit. qui hoste in urbem compulso agros vastavit. Fallisci Tarquinienses que alterum consulem prima pugna fuderunt. inde terror maximus fuit, quod sacerdotes eorum facibus ardentibus anguibusque prælatis incessu furiali militem Romanum insueta turbaverunt specie. & tunc quidem velut lymphati & attoniti munimentis suis trepido agmine inciderunt: deinde ubi consules, legatique ac tribuni puerorum ritu vana miracula paventes irridebant, increpabantque, vertit animos repente pudor: & in ea ipsa quæ fugerant, velut cæci ruebant. Discusso itaque vano apparatu hostium, cum in ipsos armatos se intulissent, avertunt totam aciem: castrisque etiam eo die potiti, præda ingenti parta Victores reverterunt: militaribus jocis cum apparatum hostium, tum suum increpantes pavorem. Concitatur deinde omne nomen Hetruscum, & Tarquiniensibus Falliscisque ducibus ad Salinas perveniunt. adversus eum terrorem dictator C. Martius Rutilius primus de plebe dictus, magistrum equitum item de plebe C. Plautium dixit. Id vero Patribus indignum videri, etiam dictaturam jam in promiscuo esse: omnique ope impediebant.

diebant, ne quid dictatori ad id bellum decerneretur, pararetur-ve. Eo promptius cuncta ferente dictatore, populus jussit. profectus ab urbe utraque parte Tiberis, ratibus exercitu quocunque fama hostium ducebat trajecto, multos populatores agrorum vagos palantes oppressit: castra quoque nec opinatos aggressus cepit: & VIII. millibus hostium captis, cæteris aut cæsis, aut ex agro Romano fugatis, sine auctoritate Patrum populi jussu triumphavit. Quia nec per dictatorē plebejum, nec per consulem, comitia consularia haberi volebant: & alter consul Fabius bello retinebatur, res ad interregnum redit. Interreges deinceps Qu. Servilius Ahala, M. Fabius, Cn. Manlius, C. Fabius, C. Sulpicius, L. Æmilius, Qu. Servilius, M. Fabius Ambustus. In secundo interregno orta contentio est, quod duo patricii consules creabantur, intercedentibusque tribunis interrex Fabius ajebat, in XII. tabulis legem esse, ut quodcunque postremum populus jussisset, id jus ratumque esset, jussum populi & suffragia esse. Cumque intercedendo tribuni nihil aliud, quam ut differrent comitia, valuissent: duo patricii Coss. creati sunt, C. Sulpicius Peticus tertium, M. Valerius Publicola: eodemque die magistratum inierunt. Quadringētesimo anno quam urbs Romana condita erat, quinto tricesimo quam à Gallis recepta, ablato post nonum annum à plebe consulatu, patricii Coss. ambo ex interregno magistratum iniere, C. Sulpicius Peticus tertium, M. Valerius Publicola. Empulum eo anno ex Tyburtibus haud memorando certamine captum, sive duorum Coss. auspicio bellum ibi gestum est, ut scripsere quidam: seu per idem tempus Tarquiniensium quoq; sunt vastati agri ab Sulpicio Cos. quo Valerius adversus Tyburtes legiones duxit. Domi majus certamen Coss. cum plebe ac tribunis erat. fidei jam suæ non solum virtutis ducebant esse, ut accepissent duo patricii consulatum, ita ambobus patriciis mandare: quin aut toto cedendum esse, si plebejus jam magistratus fiat consulatus: aut possidendum totum, quam possessionem integram à patribus accepissent. Plebs contra fremit. *Quid se vivere? quid in parte civium censeri? si quod duorum hominum virtute L. Sextii ac C. Licinii partum sit, id obtinere universi non possint? Vel reges, vel decemviros, vel si quod tristius sit imperii nomen, patiendum esse potius, quàm ambos patricios Coss. videant. nec invicem pareatur, atque imperetur, sed pars altera in æterno imperio locata, plebem nusquam alio natam quam ad serviendum putet.* Non desunt tribuni auctores turbarum: sed inter concitatos per se omnes vix duces eminent. Aliquoties frustra in campum descensum cum esset, multique per seditiones acti comitiales dies: postremò victæ perseverantia Coss. plebis eo dolor erupit, ut tribunos *actum esse de libertate* vociferantes, *relinquendumque non campum jam solum, sed etiam urbem captam atque oppressam regno patriciorum*, mœsta plebs sequeretur. Consules relicti à parte populi, per infrequentiam comitia nihilo segnius perficiūt. Creati consules ambo patricii, M. Fabius Ambustus tertium, T. Quintius. in quibusdam annalibus pro T. Quintio M. Popilium Cos. invenio. Duo bella eo anno prospere gesta: cum Tyburtibusque ad deditionem pugnatum: Sassula ex his urbs capta, cæteraque oppida eandem fortunam habuissent, ni universa gens positis armis in fidem consulis venisset. triumphatum de Tyburtibus, alioquin mitis victoria fuit. In Tarquinienses acerbe sævitum est, multis mortalibus in acie cæsis: ex ingenti captivorum numero CCCLVIII. delecti, nobilissimus quisque, qui Romam mitteretur: vulgus aliud trucidatum. nec populus in eos qui missi Romam erant, mitior fuit. medio

in foro omnes virgis cæsi, ac securi percussi. id pro immolatis in foro Tarquiniensium Romanis pœnæ hostibus redditum. Res bello bene gestæ, ut Samnites quoque amicitiam peterent, effecerunt. Legatis eorum comiter ab senatu responsum: fœdere in societatem accepti. Non eadem domi quæ militiæ fortuna erat plebi Romanæ. Nam etsi unciario fœnore facto levata usura erat; sorte ipsa obruebantur inopes, nexumque inibant: eo nec patricios ambos consules, nec comitiorum curam publicave studia præ privatis incommodis plebs ad animum admittebat. Consulatus uterque apud patricios manet. Consules creati, Cajus Sulpicius Peticus quartum, M. Valerius Publicola iterum. In bellum Hetruscum intentam civitatem, quia Cæritem populum misericordia consanguinitatis Tarquiniensibus adjunctum fama ferebat, legati Latini ad Volscos convertere, nunciantes exercitum conscriptum armatumque jam suis finibus imminere: inde populabundos in agrum Romanum venturos esse. Censuit igitur senatus neutram negligendam rem esse. utroque legiones scribi, consulesque sortiri provincias jussit. Inclinavit deinde pars major curæ in Hetruscum bellum, postquam literis Sulpicii consulis, cui Tarquinii provincia evenerat, cognitum est, depopulatum agrum circa Romanas Salinas, prædæque partem in Cæritum fines avectam, & haud dubie juventutem ejus populi inter prædatores fuisse. Itaque Valerium consulem Volscis oppositum, castraque ad finem Tusculanum habentem, revocatum inde senatus dictatorem dicere jussit. T. Manlium Lucii filium dixit. Is cum sibi magistrum equitum A. Cornelium Cossum dixisset, consulari exercitu contentus, ex auctoritate patrum, ac populi jussu Cæritibus bellum indixit. Tum primum Cærites, tanquam in verbis hostium vis major ad bellum significandum, quam in suis factis, qui per populationem Romanos lacessierant, esset, etiam verus belli terror invasit: & quam non suarum virium ea dimicatio esset, cernebant: pœnitebatque populationis: & Tarquinienses execrabantur defectionis auctores: nec arma aut bellum quisquam apparare, sed pro se quisque legatos mitti jubebat ad petendam erroris veniam. Legati senatum cum adissent, ab senatu rejecti ad populum, deos rogaverunt, quorum sacra bello Gallico accepta rite procurassent, ut Romanos florentes ea sui misericordia caperet, quæ se rebus affectis quondam populi Romani cepisset, conversique ad delubra Vestæ hospitium flaminum Vestaliumque ab se caste ac religiose cultum invocabant. Ea ne meritos crederet quisquam, hostes repente sine causa factos? aut si quid hostiliter fecissent, consilio id magis quam furore lapsos fecisse, ut sua vetera beneficia, locata præsertim apud tam gratos, novis corrumperent maleficiis; florentemque populum Romanum, ac felicissimum bello, sibi desumerent hostem, cujus afflicti amicitiam cepissent? Ne appellarent consilium, quæ vis ac necessitas appellanda esset. Transeuntes agmine infesto per agrum suum Tarquinienses, cum præter viam nihil petissent, traxisse quosdam agrestium populationis ejus quæ sibi crimini detur, comites. eos seu dedi placeat, dedere se paratos esse: seu supplicio affici, daturos pœnas. Cære sacrarium populi Rom. diversorium sacerdotum, ac receptaculum Romanorum sacrorum, intactum inviolatumque crimine belli hospitio Vestalium cultisque diis darent. Movit populum non tam causa præsens, quam vetus meritum, ut maleficii quam beneficii potius immemores essent. itaque pax populo Cæriti data: induciasque in centum annos factas in senatusconsulta referri placuit. In Faliscos eodem noxios crimine vis

belli conversa est: sed hostes nusquam inventi. Cum populatione peragrati fines essent, ab oppugnatione urbium temperatum: legionibusque Romam reductis reliquum anni muris turribusque reficiendis consumptum: & ædes Appollinis dedicata est. Extremo anno comitia consularia certamen patrum ac plebis diremit, tribunis negantibus passuros comitia haberi, ni secundum Liciniam legem haberentur: dictatore obstinato tollere potius totum è republica consulatum, quam promiscuum patribus ac plebi facere. Prolatandis igitur comitiis cum dictator magistratu abisset, res ad interregnum rediit. Infestam inde patribus plebem interreges cum accepissent, ad undecimum interregem seditionibus certatum est. Legis Liciniæ patrocinium tribuni jactabant: proprior dolor plebi fœnoris ingravescentis erat: curæque privatę in certaminibus publicis erumpebant. Quorum tædio patres L. Cornelium Scipionem interregem concordiæ causa observare legem Liciniam comitiis consularibus jussere. P. Valerio Publicolæ datus è plebe collega C. Martius Rutilius. Inclinatis semel in concordiam animis, novi consules fœnebrem quoque rem, quæ distinere vnanimos videbatur, levare aggressi, solutionem alieni æris in publicam curam verterunt, quinque viris creatis, quos mensarios ab dispensatione pecuniæ appellarunt. Meriti æquitate curaque sunt, ut per omnium annalium monumenta celebres nominibus essent. Fuere autem C. Duellius, P. Decius Mus, M. Papyrius, Qu. Publius, & Titus Æmilius: qui rem difficillimam tractatu, & plerumque parti utrique, semper certe alteri gravem, cum alia moderatione, tum impendio magis publico quam jactura sustinuerunt. Tarda enim nomina, & impeditiora inertia debitorum quam facultatibus, aut ærarium mensis cum ære in foro positis dissolvit, ut populo prius caveretur; aut æstimatio æquis rerum pretiis liberavit, ut non modo sine injuria, sed etiam sine querimoniis partis utriusque exhausta vis ingens æris alieni sit. Terror inde vanus belli Hetrusci, cum conjurasse duodecim populos fama esset, dictatorem dici coegit. dictus in castris (eo enim ad consules missum senatusconsultum est) Cajus Iulius, cui magister equitum adjectus L. Æmilius. Cæterum foris tranquilla omnia fuere: tentatum domi per dictatorem, ut ambo patricii consules crearentur, rem ad interregnum perduxit. duo interreges C. Sulpicius, & M. Fabius interpositi obtinuere, quod dictator frustra tetenderat, mitiore jam plebe ob recens meritum levati æris alieni, ut ambo patricii consules crearentur. Creati ipse C. Sulpicius Peticus, qui prior interregno abiit, & T. Quintius Pœnus. quidam Cæsonem, alii Caiū cognomen Quintio adjiciunt. Ad bellū ambo profecti, Faliscū Quintius, Sulpicius Tarquiniense. nusquam acie congresso hoste, cum agris magis quam cum hominibus, vrendo populandoque gessere bella. Cujus lentæ velut tabis senio victa utriusque pertinacia populi est, ut primum à consulibus, dein permissu eorum ab senatu inducias peterent. in quadraginta annos impetraverunt. Ita posita duorum bellorum quæ imminebant, cura, dum aliqua ab armis quies esset: quia solutio æris alieni multarum rerum mutaverat dominos, censum agi placuit. cæterum cum censoribus creandis indicta comitia essent, professus se petere censuram C. Martius Rutilius, qui primus dictator de plebe fuerat, concordiam ordinum turbavit: quod videbatur, quidem tempore alieno fecisse: quia ambo tum forte patricii consules erant, qui rationem ejus se habituros negabant: sed & ipse constantia inceptum obtinuit, & tribuni omni vi recuperando jus consularibus comitiis

militis amissum adjuverunt. & cum ipsius viri majestas nullius honoris fastigium non æquabat, tum per eundem, qui ad dictaturam aperuisset viam censuram quoque in partem vocari plebs volebat. Nec variatum comitiis est, quin cum Manlio Nævio censor Martius crearetur. Dictatorem quoque hic annus habuit M. Fabium, nullo terrore belli, sed ne Licinia lex comitiis consularibus observaretur. Magister equitum dictatori additus Qu. Servilius, nec tamen dictatura potentiorem eum consensum patrum consularibus comitiis fecit, quam censoriis fuerat. M. Popilius Lenas à plebe consul, à patribus L. Cornelius Scipio datus. Fortuna quoque illustriorem plebejum consulem fecit. Nam cum ingentem Gallorum exercitum in agro Latino castra posuisse nunciatum esset: Scipione gravi morbo implicito, Gallicum bellum Popilio extra ordinem datum. Is impigrè exercitu scripto, cum omnes extra portam Capenam ad Martis ædem convenire armatos juniores jussisset, signaque eodem quæstores ex ærario deferre: quatuor expletis legionibus quod superfuit militum, P. Valerio Publicolæ prætori tradidit: auctor patribus scribendi alterius exercitus, quod ad incertos belli eventus, subsidium reipublicæ esset. ipse jam satis omnibus instructis, comparatisque ad hostem pergit, cujus ut prius nosceret vires, quàm periculo ultimo tentaret: in tumulo, quem proximum castris Gallorum capere potuit, vallum ducere cœpit. Gens ferox, & ingenii avidi ad pugnam cum procul visis Romanorum signis, ut extemplo prælium initura explicuisset aciem: postquam neque in æquum dimitti agmen vidit, & cum loci altitudine, tum vallo etiam tegi Romanos, perculsos pavore rata, simul opportuniores, quod intenti tum maxime operi essent, truci clamore aggreditur. Ab Romanis nec opus intermissum (Triarii erant qui muniebant) & ab hastatis principibusque, qui pro munitoribus intenti armatique steterant, prælium initum. Præter virtutem locus quoque superior adjuvit, ut pila omnia hastæque non tanquam ex æquo missa vana (quod plerumque fit) caderent, sed omnia librata ponderibus figerentur, oneratique telis Galli, quibus aut corpora transfixa, aut prægravata inhærentibus gerebant scuta, cum cursu pene in adversum subiissent, primo incerti restitere: dein cum ipsa cunctatio & his animos minuisset, & auxisset hosti, impulsi retro ruere alii super alios, stragemque inter se cæde ipsa fœdiorem dare. adeo præcipiti turba obtriti plures, quam ferro necati. Necdum certa Romanis victoria erat: alia in campum digressis supererat moles: namque multitudo Gallorum sensum omnem talis damni exuperans, velut nova rursus exoriente acie, integrum militem adversus victorem hostem ciebat. stetitque suppresso impetu Romanus, & quia iterum fessis subeunda dimicatio erat, & quod consul, dum inter primores incautus agitat, lævo humero matari prope trajecto, cesserat parumper ex acie. Iamque omissa cunctando victoria erat, cum consul vulnere alligato revectus ad prima signa: *Quid stas miles?* inquit. *Non cum Latino Sabinoque hoste res est, quem victum armis socium ex hoste facias. in belluas strinximus ferrum. hauriendus aut dandus est sanguis. propulistis à castris, supina valle præcipites egistis, stratis corporibus hostium superstatis. Complete eadem strage campos, quos montes replestis. Nolite expectare dum stantes vos fugiant. inferenda sunt signa, & vadendum in hostem.* His adhortationibus iterum coorti pellunt loco primores manipulos Gallorum, cuneis deinde in medium agmen perrumpunt. Inde barbari dissipati, quibus nec certa imperia, nec duces essent, vertunt impetum in suos: fusique

fusique per campos, & præter castra etiam sua fuga prælati, quod editissimum inter æquales tumulos occurrebat oculis, arcem Albanam petunt. Consul non ultra castra insecutus, quia & vulnus degravabat, & subjicere exercitum pugna fessum novo labori nolebat, à persequendo hoste continuit, tumulis ab hoste occupatis. Præda omni castrorum militi data, victorem exercitum, opulentumque Gallicis spoliis Romam reduxit. Moram triumpho vulnus consulis attulit. Eademque causa dictatoris desiderium senatui fecit, ut esset qui ægris consulibus comitia haberet. Dictator L. Furius Camillus dictus, addito magistro equitum P. Cornelio Scipione, reddidit patribus possessionem pristinam consulatus. ipse ob id meritum ingenti patrum studio creatus consul, collegam Appium Claudium Crassum dixit. Priusquam inirent novi consules magistratum, triumphus à Popilio de Gallis actus, magno favore plebis: mussantesque inter se rogitabant, *num quem plebeii consulis pœniteret?* simul dictatorem increpabant, qui legis Liciniæ spretæ mercedem consulatum privata cupiditate quam publica injuria fœdiorem, cepisset, ut se ipse consulem dictator crearet. Annus multis variisque motibus fuit insignis. Galli ex Albanis montibus, quia hyemis vim pati nequiverant, per campos, maritimaque loca vagi populabantur. Mare infestum classibus Græcorum erat, oraque littoris Antiatis, Laurensque tractus, & Tiberis ostia, ut prædones maritimi cum terrestribus congressi, ancipiti semel prælio decertarint, dubiique discesserint, in castra Galli, Græci retro ad naves, victos se, an victores putarent. Inter hos longe maximus extitit terror: concilia populorum Latinorum ad Lucum Ferentinæ habita: responsumque haud ambiguum imperantibus milites Romanis datum, absisterent imperare iis quorum auxilio egerent. Latinos pro sua libertate potius quam pro alieno imperio laturos arma. Inter duo simul bella externa, defectione etiam sociorum senatus anxius, cùm cerneret metu tenendos, quos fides non retinuisset: extendere omnes imperii vires consules delectu habendo jussit: civili quippe standum exercitu esse, quando socialis cœtus desereret. Vndique non urbana tantùm, sed etiam agresti juventute decem legiones scriptæ dicuntur quaternum millium & ducenorum peditum, equitumque trecenorum. quem nunc novum exercitum si qua externa vis ingruat, hæ vires populi Romani, quas vix terrarum capit orbis, contractæ in unum haud facile efficiant. Adeo in quæ laboramus sola crevimus, divitias, luxuriamque. Inter cætera tristia ejus anni consul alter Ap. Claudius in ipso belli apparatu moritur, redierantque res ad Camillum: cui unico consuli vel ob aliam dignationem haud subjiciendam dictaturæ, vel ob omen faustum ad Gallicum tumultum cognominis, dictatorem arrogari haud satis decorum visum est patribus. Consul duabus legionibus urbi præpositis, octo cum L. Pinario prætore divisis, memor paternæ virtutis, Gallicum sibi bellum extra sortem sumit: prætorem maritimam oram tutari, Græcosque arcere littoribus jussit. & cum in agrum Pomptinum descendisset, quia neque in campis congredi nulla cogente re volebat, & prohibendo populationibus, quos rapto vivere necessitas cogeret, satis domari credebat hostem: locum idoneum stativis delegit. Vbi cū stationibus quieti tempus tererent, Gallus processit magnitudine atq; armis insignis: quatiensque scutum hasta, cum silentium fecisset, provocat per interpretem, vnum ex Romanis, qui secum ferro decernat. Marcus erat Valerius tribunus militū, adolescens: qui haud indigniorem

rem eo decore se, quam T. Manlium ratus, prius sciscitatus consulis voluntatem, in medium armatus processit. Minus insigne certamen humanum numine interposito deorum factum. namque conserenti jam manum Romano corvus repente in galea consedit, in hostem versus: Quod primo ut augurium cœlo missum lætus accepit tribunus: precatus deinde *si divus, si diva esset, qui sibi præpetem misisset, volens propitius adesset*. dictu mirabile! tenuit non solum ales captam semel sedem, sed quotiescunque certamen initum est, levans se alis, os oculosque hostis rostro & unguibus appetiit: donec territum prodigii talis visu, oculisque simul ac mente turbatum Valerius obtruncat. Corvus è conspectu elatus, orientem petit. Hactenus quietæ utrinque stationes fuere. Postquam spoliare corpus cæsi hostis tribunus cœpit, nec Galli se statione tenuerunt, & Romanorum cursus ad victorem etiam ocior fuit. ibi circa jacentis Galli corpus contracto certamine pugna atrox concitatur. Iam non manipulis proximarum stationum, sed legionibus utrinque effusis res geritur. Camillus lætum militem victoria tribuni, lætum tam præsentibus ac secundis diis, ire in prælium jubet. Ostentansque insignem spoliis tribunum: *Hunc imitare miles*, ajebat, *& circa jacentem ducem sterne Gallorum catervas*. Dii hominesque illi affuere pugnæ, depugnatumque haudquaquā certamine ambiguo cum Gallis est. Adeo duorum militum eventum, inter quos pugnatum erat, utraque acies animis præceperat. Inter primos, quorum concursus alios exciverat, atrox prælium fuit: alia multitudo priusquam ad conjectum teli veniret, terga vertit. primo per Volscos Falernumque agrum dissipati sunt: inde Apuliam ac mare inferum petierunt. Consul concione advocata, laudatum tribunum decem bobus aureaque corona donat. Ipse jussus ab senatu bellum maritimum curare, cum prætore junxit castra: ibi, quia res trahi segnitia Græcorum non committentium se in aciem videbatur: dictatorem comitiorum causa T. Manlium Torquatum ex auctoritate senatus dixit. Dictator magistro equitum A. Cornelio Cosso dicto, consularia comitia habuit, æmulumque decoris sui absentem M. Valerium Corvinum (id enim illi deinde cognominis fuit) summo favore populi treis & viginti natum annos consulem renuntiavit. collegæ Corvino de plebe M. Popilius Lenas IIII. consul futurus datus est. Cum Græcis à Camillo nulla memorabilis gesta res: nec illi terra, nec Romanus mari bellator erat. Postremo cum littoribus arcerentur, aqua etiam præter cætera necessaria usui deficiente, Italiam reliquere. Cujus populi ea, cujusque gentis classis fuerit, nihil certi est. maxime Siciliæ fuisse tyrannos crediderim. nam ulterior Græcia ea tempestate intestino fessa bello jam Macedonū opes horrebat. Exercitibus dimissis, cum & foris pax, & domi concordia ordinum ocium esset: ne nimis lætæ res essent: pestilentia civitatem adorta, coegit senatum imperare decemviris, ut libros Sibyllinos inspicerent: eorumq; monitu lectisternium fuit. Eodem anno Satricum ab Antiatibus colonia deducta, restitutaq; urbs quam Latini diruerant. Et cum Carthaginiens. legatis Romę fœdus ictum, cum amicitiam ac societatem petentes venissent. Idē ocium domi forisq; mansit. T. Mālio Torquato C. Plautio secundū Coss. semunciariū tantum ex unciario fœnus factum: & in pensiones æquas triennii, ita ut quarta præsens esset, solutio æris alieni dispensata est. & sic quoque parte plebis affecta, fides tamen publica privatis difficultatib. potior ad curam senatui fuit. levatæ maximæ res, quia tributo ac delectu supersessum. Tertio anno post Satricum restitutū à Volscis, M. Va-

M. Valerius Corvinus secundum Cos. cum C. Petilio factus, cum ex Latio nunciatum esset legatos ab Antio circumire populos Latinorum ad concitandum bellum; prius quam plus hostium fieret, Volscis arma inferre jussus, ad Satricum exercitu infesto pergit. quo cum Antiates, aliique Volsci præparatis jam ante, si quid ab Roma moveretur, copiis occurrissent, nulla mora inter infensos diutino odio dimicandi facta est. Volsci ferocior ad rebellandum quam ad bellandum gens, certamine victi, fuga effusa Satrici mœnia petunt. & ne in muris quidem satis firma spe, cum corona militum cincta jam scalis caperetur urbs, ad quatuor millia præter multitudinem imbellem, sese dedidere. Oppidum dirutum atque incensum; ab æde tantum matris Matutæ abstinuere ignem. Præda omnis militi data, extra prædam quatuor millia deditorum habita. eos vinctos consul ante currum triumphans egit: venditis deinde, magnam pecuniam in ærarium redegit: Sunt qui hanc multitudinem captivam servorum fuisse scribant: idque magis verisimile est, quàm deditos venisse. Hos consules secuti sunt M. Fabius Dorsuo, Ser. Sulpicius Camerinus. Auruncum inde bellum ab repentina populatione cœptum. metuque ne id factum populi unius consilium omnis nominis Latini esset, dictator velut adversus armatum jam Latium L. Furius creatus, magistrum equitum Cn. Manlium Capitolinum dixit. & cum (quod per magnos tumultus fieri solitum erat) justitio indicto delectus sine vacationibus habitus esset: legiones, quantum maturari potuit, in Auruncos ductæ. Ibi prædonum magis quam hostium animi inventi; prima itaque acie debellatum est. Dictator tamen, quia & ultro bellum intulerant, & sine detrectatione se certamini offerebant: deorum quoque opes adhibendas ratus, inter ipsam dimicationem ædem Iunoni Monetæ vovit. cujus damnatus voti, cum victor Romam revertisset, dictatura se abdicavit. Senatus duumviros ad eandem ædem pro amplitudine P.R. faciendam creari jussit. Locus in arce destinatus, quæ area ædium M. Manlii Capitolini fuerat. Consules dictatoris exercitu ad bellum Volscum usi, Soram ex hostibus incautos adorti, ceperunt. Anno postquam vota erat, ædes Monetæ dedicatur, C. Martio Rutilio III. T. Manlio Torquato II. Coss. Prodigium extemplo dedicationem secutum, simile vetusto montis Albani prodigio. namque & lapidibus pluit, & nox interdiu visa intendi. librisque inspectis plena religione civitas esset, senatui placuit dictatorem feriarum constituendarum causa dici. dictus P. Valerius Publicola. magister equitum ei Qu. Fabius Ambustus datus est. Non tribus tantum supplicatum ire placuit, sed finitimos etiam populos: ordoque iis, quo quisque die supplicarent, statutus. Iudicia eo anno populi tristia in fœneratores facta, quibus ab ædilibus dicta dies esset, traduntur. Et res haud ulla insigni ad memoriam causa ad interregnum rediit. Ex interregno ut id actum videri posset, ambo patricii consules creati sunt, M. Valerius Corvinus III. A. Cornelius Cossus. Majora jam hinc bella & viribus hostium, & longinquitate vel regionum, vel temporum spacio, quibus bellatum est, dicentur. namque eo anno adversus Samnites, gentem opibus armisque validam, mota arma. Samnitium bellum ancipiti Marte gestum Pyrrhus hostis, Pyrrhum Pœni secuti. Quanta rerum moles? quoties in extrema periculorum ventum? ut in hanc magnitudinem, quæ vix sustinetur, erigi imperium posset. Belli autem causa cum Samnitibus Romanis, cum societate amicitiaque juncti essent, extrinsecus venit, non orta inter ipsos est. Samnites Sidicinis injusta arma, quia viribus plus poterant,

terant, cum intulissent, coacti inopes ad opulentiorum auxilium confugere. Campanis sese conjungunt. Campani magis nomen ad præsidium sociorum, quam vires cum attulissent, fluentes luxu ab duratis usu armorum in Sidicino pulsi agro, in se deinde molem omnem belli verterunt. namque Samnites omissis Sidicinis, ipsam arcem finitimorũ Campanos adorti, unde æque facilis victoria, prædæ atque gloriæ plus esset: Tifata imminentes Capuę colles cum præsidio firmo occupassent, descendunt inde, quadrato agmine in planiciem quæ Capuam Tifataque interiacet. ibi rursus acie dimicatum: adversoque prælio Campani intra moenia compulsi, cum robore juventutis suæ acciso nulla propinqua spes esset, coacti sunt ab Romanis petere auxilium. Legati introducti in senatum, maximè in hanc sententiam locuti sunt: Populus ,, nos Campanus legatos ad vos ,, Patres conscripti misit, amici- ,, tiam in perpetuum, auxilium ,, præsens à vobis petitum. quam ,, si secundis rebus nostris petis- ,, semus sicut coepta celerius, ita ,, infirmiore vinculo contracta es- ,, set. tunc enim, ut qui ex æ- ,, quo nos venisse in amicitiam ,, meminissemus, amici forsitan ,, pariter ac nunc, subjecti atque ,, obnoxii vobis minus essemus. ,, nunc misericordia vestra con- ,, ciliati, auxilioque in dubiis re- ,, bus defensi, beneficium quoque ,, acceptum colamus oportet, ne ,, ingrati, atque omni ope divi- ,, na humanaque, indigni videa- ,, mur. Neque Hercule quod Sam- ,, nites priores amici sociiq; vo- ,, bis facti sunt, ad id valere arbi- ,, tror, ne nos in amicitiam susci- ,, piamur: sed ut vetustate & gra- ,, du honoris nos præstent. ne- ,, que enim foedere Samnitium, ,, ne qua nova jungeretis foedera, ,, cautum est. Fuit quidem apud ,, vos semper satis justa causa a- ,, micitiæ, velle eum vobis ami- ,, cum esse qui vos appeteret. ,, Campani etsi fortuna præsens

magnificè loqui prohibet, non " urbis amplitudine, non agri u- " bertate ulli populo præterquam " vobis cedentes. haud parva (ut " arbitror) accessio bonis rebus " vestris, in amicitiam venimus " vestram. Æquis Volscisque æ- " ternis hostibus hujus urbis, " quandocunque se moverint, ab " tergo erimus: & quod vos pro " salute nostra priores feceritis, " id nos pro imperio vestro & " gloria sẽper faciemus. Subactis " iis gẽtibus, quæ inter nos vosq; " sunt, quod propediem futurum " spondet & virtus & fortuna ve- " stra, continens imperium usque " ad nos habebitis. Acerbum & " miserũ est quod fateri nos for- " tuna nostra cogit. Eo ventum " est Patres conscripti, ut aut a- " micorum aut inimicorum Cam- " pani simus. Si defenditis, ve- " stri, si deseritis, Samnitium e- " rimus. Capuam ergo & Campa- " niam omnem, vestris, an Sam- " nitiũ viribus accedere malitis, " deliberate. Omnibus quidem, " Romani, vestram misericor- " diam, vestrumque auxilium æ- " quum est patere: iis tamen ma- " ximè, qui eam implorantibus " aliis, auxilium, dum supra vi- " res suas præstant, omnes ipsi in " hanc necessitatem venerunt. " quanquam pugnavimus verbo " pro Sidicinis, re pro nobis, cum " videremus finitimum populum " nefario latrocinio Samnitium " peti: & ubi conflagrassent Si- " dicini, ad nos trajecturum il- " lud incendium esse. Nec enim " nunc quia dolent injuriam ac- " ceptam Samnites, sed quia gau- " dent oblatam sibi esse causam, " oppugnatum nos veniunt. An si " ultio iræ hæc, & non occasio " cupiditatis explendæ esset, pa- " rum fuit quod semel in Sidici- " no agro, iterum in Campania " ipsa legiones nostras cecidere? " Quæ est illa tam infesta ira, " quam per duas acies fusus san- " guis explere non potuerit? Ad- " de huc populationem agrorum " prædas hominum atque pecu- " dum actas, incendia villarum, " ruinas,

ruinas, omnia ferro ignique vastata. Hiscine ira expleri non potuit? Sed cupiditas explenda est: ea ad oppugnandam Capuam rapit. Aut delere urbem pulcherrimam, aut ipsi possidere volunt. Sed vos potius Romani beneficio vestro occupate eam, quam illos habere per maleficium sinatis. Non loquor apud recusantem justa bella populum: sed tamen si ostenderitis auxilia vestra, ne bello quidem arbitror vobis opus fore. Usque ad nos contemptus Samnitium pervenit, supra non ascendit. itaque umbra vestri auxilii, Romani, tegi possumus: quicquid deinde habuerimus, quicquid ipsi fuerimus, vestrum id omne existimaturi. vobis arabitur ager Campanus, vobis Capua urbs frequentabitur conditorum, parentum, deorum immortalium numero nobis eritis. nulla colonia vestra erit, quae nos obsequio erga vos fideque superet. Annuite patres conscripti nutum numenque vestrum invictum Campanis: & jubete sperare incolumem Capuam futuram. Qua frequentia omnium generum multitudinis prosequente creditis nos illinc profectos? quam omnia votorum lachrymarumque plena reliquisse? in qua nunc expectatione senatum populumque Campanum, conjuges liberosque nostros esse? Stare omnem multitudinem ad portas, viam hinc ferentem prospectantes certum habeo, quid illis nos, Patres conscripti, sollicitis ac pendentibus animis renunciare jubeatis. Alterum responsum salutem, victoriam, lucem ac libertatem: alterum ominari horreo quae ferat. Proinde ut aut de vestris futuris sociis atque amicis, aut nusquam ullis futuris, nobis consulite. Summotis deinde legatis, cum consultus senatus esset, etsi magnae parti urbs maxima opulentissimaque Italiae, uberrimus ager, mariq; propinquus ad varietate annonae horreum populi Rom. fore videbatur, tamen tanta utilitate fides antiquior fuit, responditque ita ex auctoritate senatus consul: *Auxilio vos Campani dignos censet senatus: sed ita vobiscum amicitiam institui par est, ne qua vetustior amicitia ac societas violetur. Samnites nobiscum foedere juncti sunt: itaque arma deos prius quam homines violatura, adversus Samnites vobis negamus: legatos, sicut fas jusque est ad socios atque amicos, precatum mittemus, ne qua vobis vis fiat.* Ad ea princeps legationis (sic enim domo mandatum attulerat) *Quandoquidem,* inquit, *nostra tueri adversus vim atque injuriam justa vi non vultis, vestra certè defendetis. Itaque populum Campanum, urbemque Capuam, agros, delubra deum, divina humanaque omnia in vestram patres conscripti, populique Roman. ditionem dedimus. quicquid deinde patiemur, dedititii vestri passuri.* Sub haec dicta omnes manus ad consules tendentes, pleni lachrymarum in vestibulo curiae procubuerunt. Commoti patres vice fortunarum humanarum, si ille praepotens opibus populus, luxuria superbiaque clarus, à quo paulo ante auxilium finitimi petissent, adeo infractos gereret animos, ut se ipse suaque omnia potestatis alienae faceret: tum jam fides agi visa, deditos non prodi, nec facturum aequa Samnitium populum censebant, si agrum urbemque per deditionem factam pop. Rom. oppugnarent. legatos itaque extemplo mitti ad Samnites placuit. data mandata, ut preces Campanorum, responsum senatus amicitiae Samnitium memor, deditionem postremo factam Samnitibus exponerent: peterent pro societate amicitiaque ut dedititiis suis parcerent: neque in eum agrum qui populi Rom. factus esset, hostilia arma inferrent. si leniter agendo parum proficerent, denunciarent Samnitibus populi Rom. senatusque verbis, ut Capua urbe Campanoque agro ab-

mo in stationibus vigiliisque inter se dictatorem sermonibus carpere, interdum patres communiter increpare, quod non jussissent per consules geri bellum: electum esse eximium imperatorem, unicum ducem, qui nihil agenti sibi de cœlo devolaturam in sinum victoriam censeat. Eadem deinde hæc interdiu propalam, ac ferociora his jactare: se injussu imperatoris aut dimicaturos, aut agmine Romam ituros: immiscerique militibus centuriones: nec in circulis modo fremere, sed jam in principiis ac prætorio in unum sermones confundi: atque in concionis magnitudinem crescere turba, & vociferari ex omnibus locis, ut extemplo ad dictatorem iretur: verba pro exercitu faceret Sextus Tullius, ut virtute ejus dignum esset. Septimum primum pilum jam Tullius ducebat, neque erat in exercitu qui quidem pedestria stipendia fecisset, vir factis nobilior. is præcedens militum agmen ad tribunal pergit: mirantique Sulpicio non turbam magis quam turbæ principem Tullium imperiis obedientissimum militem: *Scilicet dictator*, inquit, *condemnatum se universus exercitus à te ignavia ratus, & prope ignominiæ causa destitutum sine armis, oravit me ut suam causam apud te agerem. Equidem sicubi loco cessum, si terga data hosti, si signa fœde amissa objici nobis possent; tamen hoc à te impetrari æquum censerem, ut nos virtute culpam nostram corrigere, & abolere flagitii memoriam nova gloria patereris. etiam ad Alliam fusæ legiones eandem quam per pavorem amiserant patriam, profectæ postea ab Vejis, virtute recuperavere. Nobis deum benignitate, felicitate tua, populique Romani, & res, & gloria est integra: quanquam de gloria vix dicere ausim, si nos & hostes haud secus quam fœminas abditos intra vallum omnibus contumeliis eludunt: & tu imperator noster, quod ægrius patimur, exercitum tuum sine animis, sine armis, sine manibus judicas esse: & prius quam expertus nos esses, de nobis ita desperasti, ut te mancorum ac debilium ducem judicares esse. Quid enim aliud esse causæ credamus, cur veteranus dux fortissimus bello, compressis, quod ajunt, manibus sedeas? Utcunque enim se habeat res, te de nostra virtute dubitasse videri, quam nos de tua, verius est. Sin autem non tuum istuc, sed publicum est consilium, & consensus aliquis patrum, non Gallicum bellum nos ab urbe, à penatibus nostris ablegatos tenet: quæso ut quæ dicam, non à militibus imperatori dicta censeas, sed à plebe patribus: quæ sicut vos vestra habeatis consilia, sic se sua habituram dicat. Quis tandem succenseat milites nos esse, non servos vestros? ad bellum, non in exilium missos? Si quis det signum, in aciem educat, ut viris ac Romanis dignum sit, pugnaturos: si nihil armis opus sit, otium Romæ potius quam in castris acturos. hæc dicta sint patribus. Te imperator milites tui oramus, ut nobis pugnandi copiam facias: tum vincere cupimus, tum duce te vincere: tibi lauream insignem deferre: tecum triumphantes urbem inire: tuum sequentes currum Iovis Opt. Max. templum gratantes ovantesque adire.* Orationem Tullii exceperunt preces multitudinis: & undique ut signum daret, ut capere arma juberet, clamabant. Dictator quamquam rem bonam exemplo haud probabili actam censebat, tamen facturum quod milites vellent, se recepit. Tulliumque secreto, quænam hæc res sit, aut quo acta more percunctatur. Tullius magnopere à dictatore petere, ne se oblitum disciplinæ militaris, ne sui, neve imperatoriæ majestatis crederet: multitudini concitatæ, quæ ferme auctoribus similis esset, non substraxisse se ducem, ne quis alius, qualem mota creare multitudo soleret, existeret. Nam se quidem nihil non arbitrio imperatoris acturum. Illi quoque tamen videndum magnopere esse, ut exercitum in potestate haberet: differri non posse:

adeo

adeo concitatos animos ipsos sibi locum ac tempus pugnandi sumpturos, si ab imperatore non detur. Dum hæc loquuntur, jumenta forte pascentia extra vallum Gallo abigenti duo milites Rom. ademerunt. in eos saxa conjecta à Gallis: deinde ab Rom. statione clamor ortus, ac procursum utrinque est. Iamque haud procul justo prælio res erant, ni celeriter diremptum certamen per centuriones esset. Affirmata certe eo casu Tullii apud dictatorem fides est: nec recipiente jam dilationem re, in posterum diem edicitur acie pugnaturos. Dictator tamen, ut qui magis animis quam viribus fretus ad certamen descenderet, omnia circumspicere atque agitare cœpit, ut arte aliqua terrorem hostibus incuteret. Solerti animo rem novam excogitat, qua deinde multi nostri atque externi imperatores, nostra quoque quidam ætate usi sunt. Mulis strata detrahi jubet: binisque tantum centunculis relictis, agasones partim captivis, partim ægrorum armis ornatos imponit. his fere mille effectis, centum admiscet equites, & nocte supra castra in montes evadere, ac sylvis se occultare jubet, neque inde ante moveri, quam ab se acciperent signum. Ipse ubi illuxit, in radicibus montium extendere aciem cœpit sedulo, ut adversus montes consisteret hostis. Instructo tam vani terroris apparatu, qui quidem terror plus pene veris viribus profuit: primo credere duces Gallorum non descensuros in æquum Romanos: deinde ubi digressos repente viderunt, & ipsi avidi certaminis in prælium ruunt: priusque pugna cœpit, quam signum ab ducibus daretur. acrius invasere Galli dextrum cornu: neque sustineri potuissent, ni forte eo loco dictator fuisset, Sex. Tullium nomine increpans rogitansque, *siccine pugnaturos milites spopondisset? ubi illi clamores sint arma poscentium? ubi minæ injussu imperatoris prælium inituros? en ipsum imperatorem clara voce vocare ad prælium, & ire armatum ante prima signa; ecquis sequeretur eorum, qui modo ducturi fuerint? in castris feroces, in acie pavidi.* Vera audiebant: itaque tantus pudor stimulos admovit, ut ruerent in hostium tela alienatis à memoria periculi animis. hic primo impetus prope vecors, turbavit hostes: eques deinde emissus turbatos avertit. Ipse dictator postquam labantem una parte vidit aciem, signa in lævum cornu confert, quo turbam hostium congregari cernebat: & iis qui in monte erant, signum quod convenerat, dedit. Vbi inde quoque novus clamor ortus, & tendere obliquo monte ad castra Gallorum visi sunt. tum metu ne excluderentur, omissa pugna est, cursuque effuso ad castra ferebantur. Vbi cum occurrisset eis M. Valerius magister equitum, qui profligato dextro cornu obequitabat hostium munimentis, ad montes sylvasque vertunt fugam: plurimique ibi à fallaci equitum specie, agasonibusque excepti sunt: & eorum quos pavor pertulerat in sylvas atrox cædes post sedatum prælium fuit. Nec alius post M. Furium, quam C. Sulpitius justiorem de Gallis egit triumphum: auri quoque ex Gallicis spoliis satis magnum pondus saxo quadrato septum in Capitolio sacravit. Eodem anno & à Coss. vario eventu bellatum. Nam Hernici à C. Plautio devicti, subactique sunt. Fabius collega ejus incaute atque inconsulte adversus Tarquinienses pugnavit: nec in acie tantum ibi cladis acceptum, quam quod CCCVII. milites Romanos captos, Tarquinienses immolarunt: qua fœditate supplicii aliquanto ignominia populi Romani insignior fuit. Accessit ad eam cladem & vastatio Romani agri, quam Privernates, Veliterni deinde incursione repentina fecerunt. Eodem anno duæ tribus Pomptina & Publicia additæ. Ludi votivi, quos M. Furius dictator voverat,

facti: & de ambitu à C. Petilio tribuno plebis auctoribus patribus tum primum ad populum latum est: eaque rogatione novorum maximè hominum ambitionem, qui nundinas & conciliabula obire soliti erant, compressam credebant. Haud æque patribus læta insequenti anno C. Martio, Cn. Manlio Coss. de unciario fœnore à M. Duellio, L. Menenio, tribunis plebis rogatio est perlata: & plebs aliquanto eam cupidius scivit, accepitque. Ad bella nova priore anno destinata Falisci quoque novi hostes exorti, duplici crimine, quod & cum Tarquiniensibus juventus eorum militaverat: & eos qui Falerios perfugerant, cum male pugnatum est, repetentibus fœcialibus Romanis non reddiderant. Ea provincia Cn. Manlio obvenit. Martius exercitum in agrum Privernatem integrum pace longinqua induxit, militemque præda implevit: ad copiam rerum addidit munificentiam, quod nihil in publicum secernendo, augenti rem privatam militi favit. Privernates cum ante mœnia sua castris permunitis consedissent, vocatis ad concionem militibus: *Castra nunc*, inquit, *vobis hostium, urbemque prædæ do, si mihi pollicemini, vos fortiter in acie operam navaturos, nec prædæ magis quam pugnæ paratos esse.* Signum poscunt ingenti clamore: celsique & spe haud dubia feroces in prælium vadunt. Ibi ante signa Sex. Tullius, de quo ante dictum est, exclamat: *Aspice imperator*, inquit, *quemadmodum exercitus tuus tibi promissa præstet*, piloque posito, stricto gladio in hostem impetum facit. Sequuntur Tullium antesignani omnes: primoque impetu avertere hostem: fusum inde ad oppidum persecuti, cum jam scalas mœnibus admoverent, in deditionem urbem acceperunt. triumphus de Privernatibus actus. Ab altero Coss. nihil memorabile gestum, nisi quod legem novo exemplo ad Sutrium in castris tributim de vicesima eorum qui manu mitterentur, tulit. Patres, quia ea lege haud parvum vectigal inopi ærario additum esset, auctores fuerunt. Cæterum tribuni plebis non tam lege quam exemplo moti, ne quis postea populum sevocaret, capite sanxerunt. nihil enim non per milites juratos in consulis verba, quamvis perniciosum populo, si id liceret, ferri posse. Eodem anno C. Licinius Stolo à M. Popilio Lænate sua lege decem millibus æris est damnatus, quod mille jugerum agri cum filio possideret, emancipandoque filium, fraudem legi fecisset. Novi Coss. inde M. Fabius Ambustus II. & M. Popilius Lenas II. duo bella habuere: facile alterum cum Tyburtibus, quod Lænas gessit. qui hoste in urbem compulso agros vastavit. Fallisci Tarquiniensesque alterum consulem prima pugna fuderunt. inde terror maximus fuit, quod sacerdotes eorum facibus ardentibus anguibusque prælatis incessu furiali militem Romanum insueta turbaverunt specie. & tunc quidem velut lymphati & attoniti munimentis suis trepido agmine inciderunt: deinde ubi consules, legatique ac tribuni puerorum ritu vana miracula paventes irridebant, increpabantque, vertit animos repente pudor: & in ea ipsa quæ fugerant, velut cæci ruebant. Discusso itaque vano apparatu hostium, cum in ipsos armatos se intulissent, avertunt totam aciem: castrisque etiam eo die potiti, præda ingenti parta Victores reverterunt: militaribus jocis cum apparatum hostium, tum suum increpantes pavorem. Concitatur deinde omne nomen Hetruscum, & Tarquiniensibus Fallíscisque ducibus ad Salinas perveniunt. adversus eum terrorem dictator C. Martius Rutilius primus de plebe dictus, magistrum equitum item de plebe C. Plautium dixit. Id vero Patribus indignum videri, etiam dictaturam jam in promiscuo esse: omnique ope impediebant.

dicebant, ne quid dictatori ad id bellum decerneretur, pararetur-ve. Eo promptius cuncta ferente dictatore, populus jussit. profectus ab urbe utraque parte Tiberis, ratibus exercitu quocunque fama hostium ducebat trajecto, multos populatores agrorum vagos palantes oppressit: castra quoque nec opinatos aggressus cepit: & VIII. millibus hostium captis, cæteris aut cæsis, aut ex agro Romano fugatis, sine auctoritate Patrum populi jussu triumphavit. Quia nec per dictatorē plebejum, nec per consulem, comitia consularia haberi volebant: & alter consul Fabius bello retinebatur, res ad interregnum redit. Interreges deinceps Qu. Servilius Ahala, M. Fabius, Cn. Manlius, C. Fabius, C. Sulpicius, L. Æmilius, Qu. Servilius, M. Fabius Ambustus. In secundo interregno orta contentio est, quod duo patricii consules creabantur, intercedentibusque tribunis interrex Fabius ajebat, in XII. tabulis legem esse, ut quodcunque postremum populus jussisset, id jus ratumque esset, jussum populi & suffragia esse. Cumque intercedendo tribuni nihil aliud, quam ut differrent comitia, valuissent: duo patricii Coss. creati sunt, C. Sulpicius Peticus tertium, M. Valerius Publicola: eodemque die magistratum inierunt. Quadringētesimo anno quam urbs Romana condita erat, quinto tricesimo quam à Gallis recepta, ablato post nonum annum à plebe consulatu, patricii Coss. ambo ex interregno magistratum iniere, C. Sulpicius Peticus tertium, M. Valerius Publicola. Empulum eo anno ex Tyburtibus haud memorando certamine captum, sivè duorum Coss. auspicio bellum ibi gestum est, ut scripsere quidam: seu per idem tempus Tarquiniensium quoq; sunt vastati agri ab Sulpicio Cos. quo Valerius adversus Tyburtes legiones duxit. Domi majus certamen Coss. cum plebe ac tribunis erat. fidei jam suæ non solum virtutis ducebant esse, ut accepissent duo patricii consulatum, ita ambobus patriciis mandare: quin aut toto cedendum esse, si plebejus jam magistratus fiat consulatus: aut possidendum totum, quam possessionem integram à patribus accepissent. Plebs contra fremit. *Quid se vivere? quid in parte civium censeri? si quod duorum hominum virtute L. Sextii ac C. Licinii partum sit, id obtinere universi non possint? Vel reges, vel decemviros, vel si quod tristius sit imperii nomen, patiendum esse potius, quàm ambos patricios Coss. videant. nec invicem pareatur, atque imperetur, sed pars altera in æterno imperio locata, plebem nusquam alia natam quam ad serviendum putet.* Non desunt tribuni auctores turbarum: sed inter concitatos per se omnes vix duces eminent. Aliquoties frustra in campum descensum cum esset, multique per seditiones acti comitiales dies: postremò victæ perseverantia Coss. plebis eo dolor erupit, ut tribunos *actum esse de libertate* vociferantes, *relinquendumque non campum jam solum, sed etiam urbem captam atque oppressam regno patriciorum*, mœsta plebs sequeretur. Consules relicti à parte populi, per infrequentiam comitia nihilo segnius perficiūt. Creati consules ambo patricii, M. Fabius Ambustus tertium, T. Quintius. in quibusdam annalibus pro T. Quintio M. Popilium Cos. invenio. Duo bella eo anno prospere gesta: cum Tyburtibusque ad deditionem pugnatum: Sassula ex his urbs capta, cæteraque oppida eandem fortunam habuissent, ni universa gens positis armis in fidem consulis venisset. triumphatum de Tyburtibus, alioquin mitis victoria fuit. In Tarquinienses acerbe sævitum est, multis mortalibus in acie cæsis: ex ingenti captivorum numero CCCLVIII. delecti, nobilissimus quisque, qui Romam mitteretur: vulgus aliud trucidatum. nec populus in eos qui missi Romam erant, mitior fuit. medio in

in foro omnes virgis cæsi, ac securi percussi. id pro immolatis in foro Tarquiniensium Romanis pœnæ hostibus redditum. Res bello bene gestæ, ut Samnites quoque amicitiam peterent, effecerunt. Legatis eorum comiter ab senatu responsum: fœdere in societatem accepti. Non eadem domi quæ militiæ fortuna erat plebi Romanæ. Nam etsi unciario fœnore facto levata usura erat; sorte ipsa obruebantur inopes; nexumque inibant. eo nec patricios ambos consules, nec comitiorum curam publicave studia præ privatis incommodis plebs ad animum admittebat. Consulatus uterque apud patricios manet. Consules creati, Cajus Sulpicius Peticus quartum, M. Valerius Publicola iterum. In bellum Hetruscum intentam civitatem, quia Cæritem populum misericordia consanguinitatis Tarquiniensibus adjunctum fama ferebat, legati Latini ad Volscos convertere, nunciantes exercitum conscriptum armatumque jam suis finibus imminere: inde populabundos in agrum Romanum venturos esse. Censuit igitur senatus neutram negligendam rem esse. utroque legiones scribi, consulesque sortiri provincias jussit. Inclinavit deinde pars major curæ in Hetruscum bellum, postquam literis Sulpicii consulis, cui Tarquinii provincia evenerat, cognitum est, depopulatum agrum circa Romanas Salinas, prædæque partem in Cæritum fines avectam, & haud dubie juventutem ejus populi inter prædatores fuisse. Itaque Valerium consulem Volscis oppositum, castraque ad finem Tusculanum habentem, revocatum inde senatus dictatorem dicere jussit. T. Manlium Lucii filium dixit. Is cum sibi magistrum equitum A. Cornelium Cossum dixisset, consulari exercitu contentus, ex auctoritate patrum, ac populi jussu Caritibus bellum indixit. Tum primum Cærites, tanquam in verbis hostium vis major ad bellum significandum, quam in suis factis, qui per populationem Romanos lacessierant, esset, etiam verus belli terror invasit: & quam non suarum virium ea dimicatio esset, cernebant: pœnitebatque populationis: & Tarquinienses execrabantur defectionis auctores: nec arma aut bellum quisquam apparare, sed pro se quisque legatos mitti jubebat ad petendam erroris veniam. Legati senatum cum adissent, ab senatu rejecti ad populum, deos rogaverunt, quorum sacra bello Gallico accepta rite procurassent, ut Romanos florentes ea sui misericordia caperet, quæ se rebus affectis quondam populi Romani cepisset, conversique ad delubra Vestæ hospitium flaminum Vestaliumque ab se caste ac religiose cultum invocabant. Ea ne meritos crederet quisquam, hostes repente sine causa factos? aut si quid hostiliter fecissent, consilio id magis quam furore lapsos fecisse: ut sua vetera beneficia, locata præsertim apud tam gratos, novis corrumperent maleficiis; florentemque populum Romanum, ac felicissimum bello, sibi desumerent hostem, cujus afflicti amicitiam cepissent? Ne appellarent consilium, quæ vis ac necessitas appellanda esset. Transeuntes agmine infesto per agrum suum Tarquinienses, cum præter viam nihil petissent, traxisse quosdam agrestium populationis ejus quæ sibi crimini detur, comites. eos seu dedi placeat, dedere se paratos esse: seu supplicio affici, daturos pœnas. Cære sacrarium populi Rom. diversorium sacerdotum, ac receptaculum Romanorum sacrorum, intactum inviolatumque crimine belli hospitio Vestalium cultisque diis darent. Movit populum non tam causa præsens, quam vetus meritum, ut maleficii quam beneficii potius immemores essent. itaque pax populo Cæriti data: induciasque in centum annos factas in senatusconsulta referri placuit. In Faliscos eodem noxios crimine vis

belli

belli conversa est: sed hostes nusquam inventi. Cum populatione peragrati fines essent, ab oppugnatione urbium temperatum: legionibusque Romam reductis reliquum anni muris turribusque reficiendis consumptum: & ædes Appollinis dedicata est. Extremo anno comitia consularia certamen patrum ac plebis diremit, tribunis negantibus passuros comitia haberi, ni secundum Liciniam legem haberentur: dictatore obstinato tollere potius totum è republica consulatum, quam promiscuum patribus ac plebi facere. Prolatandis igitur comitiis cum dictator magistratu abisset, res ad interregnum rediit. Infestam inde patribus plebem interreges cum accepissent, ad undecimum interregem seditionibus certatum est. Legis Liciniæ patrocinium tribuni jactabant: proprior dolor plebi fœnoris ingravescentis erat: curæque privatę in certaminibus publicis erumpebant. Quorum tædio patres L. Cornelium Scipionem interregem concordiæ causa observare legem Liciniam comitiis consularibus jussere. P. Valerio Publicolæ datus è plebe collega C. Martius Rutilius. Inclinatis semel in concordiam animis, novi consules fœnebrem quoque rem, quæ distinere vnanimos videbatur, levare aggressi, solutionem alieni æris in publicam curam verterunt, quinque viris creatis, quos mensarios ab dispensatione pecuniæ appellarunt. Meriti æquitate curaque sunt, ut per omnium annalium monumenta celebres nominibus essent. Fuere autem C. Duellius, P. Decius Mus, M. Papyrius, Qu. Publius, & Titus Æmilius: qui rem difficillimam tractatu, & plerumque parti utrique, semper certe alteri gravem, cum alia moderatione, tum impendio magis publico quam jactura sustinuerunt. Tarda enim nomina, & impeditiora inertia debitorum quam facultatibus, aut ærarium mensis cum ære in foro positis dissolvit, ut populo prius caveretur; aut æstimatio æquis rerum pretiis liberavit. ut non modo sine injuria, sed etiam sine querimoniis partis utriusque exhausta vis ingens æris alieni sit. Terror inde vanus belli Hetrusci, cum conjurasse duodecim populos fama esset, dictatorem dici coegit. dictus in castris (eo enim ad consules missum senatusconsultum est) Cajus Julius, cui magister equitum adjectus L. Æmilius. Cæterum foris tranquilla omnia fuere: tentatum domi per dictatorem, ut ambo patricii consules crearentur, rem ad interregnum perduxit. duo interreges C. Sulpicius, & M. Fabius interpositi obtinuere, quod dictator frustra tetenderat, mitiore jam plebe ob recens meritum lævati æris alieni, ut ambo patricii consules crearentur. Creati ipse C. Sulpicius Peticus, qui prior interregno abiit, & T. Quintius Pœnus. quidam Cæsonem, alii Caiū cognomen Quintio adjiciunt. Ad bellū ambo profecti, Faliscū Quintius, Sulpicius Tarquiniense. nusquam acie congresso hoste, cum agris magis quam cum hominibus, vrendo populandoque gessere bella. Cujus lentæ velut tabis senio victa utriusque pertinacia populi est, ut primum à consulibus, dein permissu eorum ab senatu inducias peterent, in quadraginta annos impetraverunt. Ita posita duorum bellorum quæ imminebant, cura, dum aliqua ab armis quies esset: quia solutio æris alieni multarum rerum mutaverat dominos, censum agi placuit. cæterum cum censoribus creandis indicta comitia essent: professus se petere censuram C. Martius Rutilius, qui primus dictator de plebe fuerat, concordiam ordinum turbavit: quod videbatur quidem tempore alieno fecisse; quia ambo tum forte patricii consules erant, qui rationem ejus se habituros negabant: sed & ipse constantia inceptum obtinuit, & tribuni omni vi recuperando jus consularibus comitiis

initiis amissum adjuverunt. & cum ipsius viri majestas nullius honoris fastigium non æquabat, tum per eundem, qui ad dictaturam aperuisset viam censuram quoque in partem vocari plebs volebat. Nec variatum comitiis est, quin cum Manlio Nævio censor Martius crearetur. Dictatorem quoque hic annus habuit M. Fabium, nullo terrore belli, sed ne Licinia lex comitiis consularibus observaretur. Magister equitum dictatori additus Qu. Servilius, nec tamen dictatura potentiorem eum consensum patrum consularibus comitiis fecit, quam censoriis fuerat. M. Popilius Lenas à plebe consul, à patribus L. Cornelius Scipio datus. Fortuna quoque illustriorem plebejum consulem fecit. Nam cum ingentem Gallorum exercitum in agro Latino castra posuisse nunciatum esset: Scipione gravi morbo implicito, Gallicum bellum Popilio extra ordinem datum. Is impigrè exercitu scripto, cum omnes extra portam Capenam ad Martis ædem convenire armatos juniores jussisset, signaque eodem quæstores ex ærario deferre: quatuor expletis legionibus quod superfuit militum, P. Valerio Publicolæ prætori tradidit: auctor patribus scribendi alterius exercitus, quod ad incertos belli eventus, subsidium reipublicæ esset. ipse jam satis omnibus instructis, comparatisque ad hostem pergit, cujus ut prius nosceret vires; quàm periculo ultimo tentaret: in tumulo, quem proximum castris Gallorum capere potuit, vallum ducere cœpit. Gens ferox, & ingenii avidi ad pugnam cum procul visis Romanorum signis, ut extemplo prælium initura explicuisset aciem: postquam neque in æquum dimitti agmen vidit, & cum loci altitudine, tum vallo etiam tegi Romanos, perculsos pavore rata, simul opportuniores, quod intenti tum maxime operi essent, truci clamore aggreditur. Ab Romanis nec opus intermissum (Triarii erant qui muniebant) & ab hastatis principibusque, qui pro munitoribus intenti armatique steterant, prælium initum. Præter virtutem locus quoque superior adjuvit, ut pila omnia hastæque non tanquam ex æquo missa vana (quod plerumque fit) caderent, sed omnia librata ponderibus figerentur; oneratique telis Galli, quibus aut corpora transfixa, aut prægravata inhærentibus gerebant scuta, cum cursu pene in adversum subiissent, primo incerti restitere: dein cum ipsa cunctatio & his animos minuisset, & auxisset hosti, impulsi retro ruere alii super alios, stragemque inter se cæde ipsa fœdiorem dare. adeo præcipiti turba obtriti plures, quam ferro necati. Necdum certa Romanis victoria erat: alia in campum digressis supererat moles: namque multitudo Gallorum sensum omnem talis damni exuperans, velut nova rursus exoriente acie, integrum militem adversus victorem hostem ciebat. stetitque suppresso impetu Romanus, & quia iterum fessis subeunda dimicatio erat; & quod consul, dum inter primores incautus agitat, lævo humero matari prope trajecto, cesserat parumper ex acie. Iamque omissa cunctando victoria erat, cum consul vulnere alligato revectus ad prima signa: *Quid stas miles?* inquit. *Non cum Latino Sabinoque hoste res est, quem victum armis socium ex hoste facias. in belluas strinximus ferrum. hauriendus aut dandus est sanguis. propulistis à castris, supina valle præcipites egistis, stratis corporibus hostium superstatis. Complete eadem strage campos, qua montes replestis. Nolite expectare dum stantes vos fugiant. inferenda sunt signa, & vadendum in hostem.* His adhortationibus iterum coorti pellunt loco primores manipulos Gallorum, cuneis deinde in medium agmen perrumpunt. Inde barbari dissipati, quibus nec certa imperia, nec duces essent, vertunt impetum in suos:

fusique

fusique per campos, & præter castra etiam sua fuga prælati, quod editissimum inter æquales tumulos occurrebat oculis, arcem Albanam petunt. Consul non ultra castra insecutus, quia & vulnus degravabat, & subjicere exercitum pugna fessum novo labori nolebat, à persequendo hoste continuit, tumulis ab hoste occupatis. Præda omni castrorum militi data, victorem exercitum, opulentumque Gallicis spoliis Romam reduxit. Moram triumpho vulnus consulis attulit. Eademque causa dictatoris desiderium senatui fecit, ut esset qui ægris consulibus comitia haberet. Dictator L. Furius Camillus dictus, addito magistro equitum P. Cornelio Scipione, reddidit patribus possessionem pristinam consulatus. ipse ob id meritum ingenti patrum studio creatus consul, collegam Appium Claudium Crassum dixit. Priusquam inirent novi consules magistratum, triumphus à Popilio de Gallis actus, magno favore plebis: mussantesque inter se rogitabant, *num quem plebeii consulis pœniteret?* simul dictatorem increpabant, qui legis Liciniæ spretæ mercedem consulatum privata cupiditate quam publica injuria fœdiorem, cepisset, ut se ipse consulem dictator crearet. Annus multis variisque motibus fuit insignis. Galli ex Albanis montibus, quia hyemis vim pati nequiverant, per campos, maritimaque loca vagi populabantur. Mare infestum classibus Græcorum erat, oraque littoris Antiatis, Laurensque tractus, & Tiberis ostia, ut prædones maritimi cum terrestribus congressi, ancipiti semel prælio decertarint, dubiique discesserint, in castra Galli, Græci retro ad naves, victos se, an victores putarent. Inter hos longe maximus extitit terror: concilia populorum Latinorum ad Lucum Ferentinæ habita: responsumque haud ambiguum imperantibus milites Romanis datum, absisterent imperare iis quorum auxilio egerent. Latinos pro sua libertate potius quam pro alieno imperio laturos arma. Inter duo simul bella externa, defectione etiam sociorum senatus anxius, cùm cerneret metu tenendos, quos fides non retinuisset: extendere omnes imperii vires consules delectu habendo jussit: civili quippe standum exercitu esse, quando socialis cœtus desereret. Vndique non urbana tantum, sed etiam agresti juventute decem legiones scriptæ dicuntur quaternum millium & ducenorum peditum, equitumque trecenorum. quem nunc novum exercitum si qua externa vis ingruat, hæ vires populi Romani, quas vix terrarum capit orbis, contractæ in unum haud facile efficiant. Adeo in quæ laboramus sola crevimus, divitias, luxuriamque. Inter cætera tristia ejus anni consul alter Ap. Claudius in ipso belli apparatu moritur, redierantque res ad Camillum: cui unico consuli vel ob aliam dignationem haud subjiciendam dictaturæ, vel ob omen faustum ad Gallicum tumultum cognominis, dictatorem arrogari haud satis decorum visum est patribus. Consul duabus legionibus urbi præpositis, octo cum L. Pinario prætore divisis, memor paternæ virtutis, Gallicum sibi bellum extra sortem sumit: prætorem maritimam oram tutari, Græcosque arcere littoribus jussit. & cum in agrum Pomptinum descendisset, quia neque in campis congredi nulla cogente re volebat, & prohibendo populationibus, quos rapto vivere necessitas cogeret, satis domari credebat hostem: locum idoneum stativis delegit. Vbi cũ stationibus quieti tempus tererent, Gallus processit magnitudine atq; armis insignis: quatiensque scutum hasta, cum silentium fecisset, provocat per interpretem, vnum ex Romanis, qui secum ferro decernat. Marcus erat Valerius tribunus militũ, adolescens: qui haud indigniorem

rem eo decore se, quam T. Manlium ratus, prius sciscitatus consulis voluntatem, in medium armatus processit. Minus insigne certamen humanum numine interposito deorum factum. namque conferenti jam manum Romano corvus repente in galea consedit, in hostem versus: Quod primo ut augurium coelo missum lætus accepit tribunus: precatus deinde *si divus, si diva esset, qui sibi præpetem misisset, volens propitius adesset.* dictu mirabile! tenuit non solum ales captam semel sedem, sed quotiescunque certamen initum est, levans se alis, os oculosque hostis rostro & unguibus appetiit: donec territum prodigii talis visu, oculisque simul ac mente turbatum Valerius obtruncat. Corvus è conspectu elatus, orientem petit. Hactenus quietæ utrinque stationes fuere. Postquam spoliare corpus cæsi hostis tribunus cœpit, nec Galli se statione tenuerunt, & Romanorum cursus ad victorem etiam ocior fuit. ibi circa jacentis Galli corpus contracto certamine pugna atrox concitatur. Iam non manipulis proximarum stationum, sed legionibus utrinque effusis res geritur. Camillus lætum militem victoria tribuni, lætum tam præsentibus ac secundis diis, ire in prælium jubet. Ostentansque insignem spoliis tribunum: *Hunc imitare miles*, ajebat, *& circa jacentem ducem sterne Gallorum catervas.* Dii hominesque illi affuere pugnæ. depugnatumque haudquaquã certamine ambiguo cum Gallis est. Adeo duorum militum eventum, inter quos pugnatum erat, utraque acies animis præceperat. Inter primos, quorum concursus alios exciverat, atrox prælium fuit: alia multitudo priusquam ad conjectum teli veniret, terga vertit. primo per Volscos Falernumque agrum dissipati sunt: inde Apuliam ac mare inferum petierunt. Consul concione advocata, laudatum tribunum decem bobus aureaque corona donat. Ipse jussus ab senatu bellum maritimum curare, cum prætore junxit castra: ibi, quia res trahi segnitia Græcorum non committentium se in aciem videbatur: dictatorem comitiorum causa T. Manlium Torquatum ex auctoritate senatus dixit. Dictator magistro equitum A. Cornelio Cosso dicto, consularia comitia habuit, æmulumque decoris sui absentem M. Valerium Corvinum (id enim illi deinde cognominis fuit) summo favore populi treis & viginti natum annos consulem renuntiavit. collega Corvino de plebe M. Popilius Lenas IIII. consul futurus datus est. Cum Græcis à Camillo nulla memorabilis gesta res: nec illi terra, nec Romanus mari bellator erat. Postremo cum littoribus arcerentur, aqua etiam præter cætera necessaria usui deficiente, Italiam reliquere. Cujus populi ea, cujusque gentis classis fuerit, nihil certi est. maxime Siciliæ fuisse tyrannos crediderim. nam ulterior Græcia ea tempestate intestino fessa bello jam Macedonũ opes horrebat. Exercitibus dimissis, cum & foris pax, & domi concordia ordinum ocium esset: ne nimis lætæ res essent: pestilentia civitatem adorta, coegit senatum imperare decemviris, ut libros Sibyllinos inspicerent: eorumq; monitu lectisternium fuit. Eodem anno Satricum ab Antiatibus colonia deducta, restitutaq; urbs quam Latini diruerant. Et cum Carthaginiens. legatis Romę fœdus ictum, cum amicitiam ac societatem petentes venissent. Idẽ ocium domi forisq; mansit. T. Mãlio Torquato C. Plautio secundũ Coss. semunciariũ tantum ex unciario fœnus factum: & in pensiones æquas triennii, ita ut quarta præsens esset, solutio æris alieni dispensata est. & sic quoque parte plebis affecta, fides tamen publica privatis difficultatib. potior ad curam senatui fuit. levatæ maximæ res, quia tributo ac delectu supersessum. Tertio anno post Satricum restitutũ à Volscis, M. Va-

M. Valerius Corvinus secundum Cos. cum C. Petilio factus, cum ex Latio nunciatum esset legatos ab Antio circumire populos Latinorum ad concitandum bellum; prius quam plus hostium fieret, Volscis arma inferre jussus, ad Satricum exercitu infesto pergit. quo cum Antiates, aliique Volsci præparatis jam ante, si quid ab Roma moveretur, copiis occurrissent, nulla mora inter infensos diutino odio dimicandi facta est. Volsci ferocior ad rebellandum quam ad bellandum gens, certamine victi, fuga effusa Satrici mœnia petunt. & ne in muris quidem satis firma spe, cum corona militum cincta jam scalis caperetur urbs, ad quatuor millia præter multitudinem imbellem, sese dedidere. Oppidum dirutum atque incensum; ab æde tantum matris Matutæ abstinuere ignem. Præda omnis militi data, extra prædam quatuor millia deditorum habita. eos vinctos consul ante currum triumphans egit: venditis deinde, magnam pecuniam in ærarium redegit: Sunt qui hanc multitudinem captivam servorum fuisse scribant: idque magis verisimile est, quam deditos venisse. Hos consules secuti sunt M. Fabius Dorsuo, Ser. Sulpicius Camerinus. Auruncum inde bellum ab repentina populatione cœptum. metuque ne id factum populi unius consilium omnis nominis Latini esset, dictator velut adversus armatum jam Latium L. Furius creatus, magistrum equitum Cn. Manlium Capitolinum dixit. & cum (quod per magnos tumultus fieri solitum erat) justitio indicto delectus sine vacationibus habitus esset; legiones, quantum maturari potuit, in Auruncos ductæ. Ibi prædonum magis quam hostium animi inventi; prima itaque acie debellatum est. Dictator tamen, quia & ultro bellum intulerant, & sine detrectatione se certamini offerebant: deorum quoque opes adhibendas ratus, inter ipsam dimicationem ædem Junoni Monetæ vovit. cujus damnatus voti, cum victor Romam revertisset, dictatura se abdicavit. Senatus duumviros ad eandem ædem pro amplitudine P.R. faciendam creari jussit. Locus in arce destinatus, quæ area ædium M. Manlii Capitolini fuerat. Consules dictatoris exercitu ad bellum Volscum usi, Soram ex hostibus incautos adorti, ceperunt. Anno postquam vota erat, ædes Monetæ dedicatur. C. Martio Rutilio III. T. Manlio Torquato II. Coss. Prodigium extemplo dedicationem secutum, simile vetusto montis Albani prodigio. namque & lapidibus pluit, & nox interdiu visa intendi. librisque inspectis plena religione civitas esset, senatui placuit dictatorem feriarum constituendarum causa dici. dictus P. Valerius Publicola. magister equitum ei Qu. Fabius Ambustus datus est. Non tribus tantum supplicatum ire placuit, sed finitimos etiam populos: ordoque iis, quo quisque die supplicarent, statutus. Judicia eo anno populi tristia in fœneratores facta, quibus ab ædilibus dicta dies esset, traduntur. Et res haud ulla insigni ad memoriam causa ad interregnum rediit. Ex interregno ut id actum videri posset, ambo patricii consules creati sunt, M. Valerius Corvinus III. A. Cornelius Cossus. Majora jam hinc bella & viribus hostium, & longinquitate vel regionum, vel temporum spacio, quibus bellatum est, dicentur. namque eo anno adversus Samnites, gentem opibus armisque validam, mota arma. Samnitium bellum ancipiti Marte gestum Pyrrhus hostis, Pyrrhum Pœni secuti. Quanta rerum moles? quoties in extrema periculorum ventum? ut in hanc magnitudinem, quæ vix sustinetur, erigi imperium posset. Belli autem causa cum Samnitibus Romanis, cum societate amicitiaque juncti essent, extrinsecus venit, non orta inter ipsos est. Samnites Sidicinis injusta arma, quia viribus plus po-

„ ruinas, omnia ferro ignique va-„ stata. Hiscine ira expleri non „ potuit? Sed cupiditas explenda „ est: ea ad oppugnandam Capu-„ am rapit. Aut delere urbem „ pulcherrimam, aut ipsi possi de-„ re volunt. Sed vos potius Ro-„ mani beneficio vestro occupate „ eam, quam illos habere per ma-„ leficium sinatis. Non loquor „ apud recusantem justa bella „ populum: sed tamen si ostende-„ ritis auxilia vestra, ne bello „ quidem arbitror vobis opus „ fore! Usque ad nos contemptus „ Samnitium pervenit, supra non „ ascendit. itaque umbra vestri „ auxilii, Romani, tegi possu-„ mus: quicquid deinde habueri-„ mus, quicquid ipsi fuerimus, „ vestrum id omne existimaturi. „ vobis arabitur ager Campanus, „ vobis Capua urbs frequentabi-„ tur conditorum, parentum, deo-„ rum immortalium numero no-„ bis eritis. nulla colonia vestra „ erit, quæ nos obsequio erga vos „ fideque superet. Annuite patres „ conscripti nutum numenque „ vestrum invictum Campanis: „ & jubete sperare incolumem „ Capuam futuram. Qua fre-„ quentia omnium generum mul-„ titudinis prosequente creditis „ nos illinc profectos? quam om-„ nia votorum lachrymarumque „ plena reliquisse? in qua nunc „ expectatione senatum popu-„ lumque Campanum, conju-„ ges liberosque nostros esse? Sta-„ re omnem multitudinem ad „ portas, viam hinc ferentem pro-„ spectantes certum habeo, quid „ illis nos, Patres conscripti, so-„ licitis ac pendentibus animis „ renunciare jubeatis. Alterum „ responsum salutem, victoriam, „ lucem ac libertatem: alterum „ ominari horreo quæ ferat. „ Proinde ut aut de vestris futu-„ ris sociis atque amicis, aut nus-„ quam ullis futuris, nobis con-sulite. Summotis deinde legatis, cum consultus senatus esset, etsi magnæ parti urbs maxima opulentissimaque Italiæ, uberrimus ager, mariq; propinquus ad varietatē annonę horreum populi Rom. fore videbatur, tamen tanta utilitate fides antiquior fuit, responditque ita ex auctoritate senatus consul: *Auxilio vos Campani dignos censet senatus: sed ita vobiscum amicitiam institui par est, ne qua vetustior amicitia ac societas violetur. Samnites nobiscum fœdere juncti sunt: itaque arma deos prius quam homines violatura, adversus Samnites vobis negamus: legatos, sicut fas jusque est ad socios atque amicos, precatum mittemus, ne qua vobis vis fiat.* Ad ea princeps legationis (sic enim domo mandatum attulerat) *Quandoquidem*, inquit, *nostra tueri adversus vim atque injuriam justa vi non vultis, vestra certè defendetis. Itaque populum Campanum, urbemque Capuam, agros, delubra deum, divina humanaque omnia in vestram patres conscripti, populique Roman. ditionem dedimus. quicquid deinde patiemur, dedititii vestri passuri.* Sub hæc dicta omnes manus ad consules tendentes, pleni lachrymarum in vestibulo curiæ procubuerunt. Commoti patres vice fortunarum humanarum, si ille præpotens opibus populus, luxuria superbiaque clarus, à quo paulo ante auxilium finitimi petissent, adeo infractos gereret animos, ut se ipse suaque omnia potestatis alienæ faceret: tum jam fides agi visa, deditos non prodi, nec facturum æqua Samnitium populum censebant, si agrum urbemque per deditionem factam pop. Rom. oppugnarent. legatos itaque extemplo mitti ad Samnites placuit. data mandata, ut preces Campanorum, responsum senatus amicitiæ Samnitium memor, deditionem postremo factam Samnitibus exponerent: peterent pro societate amicitiaque ut dedititiis suis parcerent: neque in eum agrum qui populi Rom. factus esset, hostilia arma inferrent. si leniter agendo parum proficerent, denunciarent Samnitibus populi Rom. senatusque verbis, ut Capua urbe Campanoque agro ab-

abstinerent. Hæc legatis agentibus in concilio Samnitium, adeo est ferociter responsum, ut non solum gesturos se esse dicerent id bellum, sed magistratus eorum è curia egressi stantibus legatis præfectos cohortium vocarent, iisque clara voce imperarent, ut prædatum in agrum Campanum extemplo proficiscerentur. Hac legatione Romam relata positis omnium aliarum rerum curis, patres fœcialibus ad res repetendas missis, belloque, quia non redderentur, solemni more indicto, decreverunt, ut primo quoque tempore de ea re ad populum ferretur: jussuque populi consules ambo cum duobus ab urbe exercitibus profecti, Valerius in Campaniam, Cornelius in Samnium, ille ad montem Gaurum, hic ad Satriculam castra ponunt. Priori Valerio Samnitium legiones (eo namque omnem belli molem inclinaturam censebant) occurrunt simul in Campanos, stimulabat ira, tam promptos nunc ad ferenda, nunc ad accersenda adversus se auxilia. Vt vero castra Romana viderunt: ferociter pro se quisque signum duces poscere, affirmare eadem fortuna Romanum Campano laturum opem, qua Campanus Sidicino tulerit. Valerius levibus certaminibus tentandi hostis causa haud ita multos moratus dies, signum pugnæ proposuit, paucis suos adhortatus. Ne novum bellum eos, novusque hostis terreret. quicquid ab urbe longius proferrent arma, magis magisque in imbelles gentes eos prodire. Ne Sidicinorum Campanorumque cladibus, Samnitium æstimarent virtutem, qualescunque inter se certaverint, necesse fuisse alteram partem vinci. Campanos quidem haud dubie magis nimio luxu fluentibus rebus mollitiaque sua, quam virtute hostium victos esse. Quid autem esse duo prospera in tot seculis bella Samnitium adversus tot decora populi Romani, qui triumphos pene plures quam annos ab urbe condita numeret? qui omnia circa se, Sabinos, Hetruriam, Latinos, Hernicos, Æquos, Volscos, Auruncos domita armis habeat? qui Gallos tot prœliis cæsos, postremo in mare ac naves fuga compulerit? Cum gloria belli ac virtute sua quemque fretos ire in aciem debere, tum etiam intueri cujus ductu auspicioque ineunda pugna sit: utrum qui audiendus duntaxat magnificus adhortator sit verbis tantum ferox, operum militarium expers: an qui & ipse tela tractare, procedere ante signa, versari media in mole pugnæ sciat? *Facta mea: non dicta vos milites*, inquit, *sequi volo: nec disciplinam modo, sed exemplum etiam à me petere. Non factionibus modo, nec per conciones usitatas nobilibus, sed hac dextra mihi tres consulatus, summamque laudem peperi. Fuit, cum hoc dici poterat: Patricius enim eras, & à liberatoribus patriæ ortus: & eodem anno familia ista consulatum, quo urbs hæc consulem habuit. Nunc jam nobis patribus vobisque, plebeiis promiscuus consulatus patet. nec generis, ut ante, sed virtutis est premium. proinde summum quodque spectate milites decus. Non si mihi novum hoc Corvini cognomen dii auctoribus homines dedistis, Publicolarum vetustum familiæ nostræ cognomen memoria excessit. Semper ego plebem Romanam militiæ domique privatus in magistratibus parvis magnisque, æque tribunus ac consul, eodem tenore per omnes deinceps consulatus colo atque colui. Nunc quod instat, diis bene juvantibus novum atque integrum de Samnitibus triumphum mecum petite.* Non alias militi familiarior dux fuit, omnia inter infimos militum haud gravate munia obeundo. in ludo præterea militari, cum velocitatis viriumque inter se æquales certamina ineunt, comiter facilis vincere ac vinci vultu eodem: nec quenquam aspernari parem, qui se offerret. factis benignus pro re, dictis haud minus

mus libertatis alienæ quam suæ dignitatis memor: & quo nihil popularius est, quibus artibus petierat magistratus, iisdem gerebat. Itaque universus exercitus incredibili alacritate adhortationem prosecutus ducis, castris egreditur. Prælium ut quod maximè unquam, pari spe, utrinque æquis viribus, cum fiducia sui, sine contemptu hostium commissum est. Samnitibus ferociam augebant novæ res gestæ, & paucos ante dies geminata victoria. Romanis contra, quadringentorum annorum decora, & conditæ urbi æqualis victoria. Utrisque tamen novus hostis curam addebat. Pugna indicio fuit quos gesserint animos. namque ita conflixerunt, ut aliquandiu in neutram partem inclinaret acies. Tum consul trepidationem injiciendam ratus, quando vi pelli non poterant: equitibus immissis turbare prima signa hostium conatur. quos ubi nequicquā tumultuantes in spacio exiguo volvere turmas vidit, nec posse aperire in hostes viam, revectus ad antesignanos legionum, cum desiluisset ex equo: *Nostrum*, inquit, *peditum illud milites est opus. agitedum, ut me videritis, quacunque incessero in aciem hostium ferro viam facientem. sic pro se quisque obvios sternite. illa nunc omnia, quæ nunc erecta micant hasta, patefacta strage vasta cernetis.* Hæc dicta dederat, cum equites consulis jussu discurrunt in cornua, legionibusque in mediam aciem aperiunt viam. Primus omnium consul invadit hostem: & cum quo forte contulit gradum, obtruncat. hoc spectaculo accensi, dextra lævaque ante se quisque memorandum prælium ciet. stant obnixi Samnites, quanquam plura accipiunt quam inferunt vulnera. Aliquandiu jam pugnatum erat: atrox cædes circa signa Samnitium, fuga ab nulla dum parte erat. Adeo morte sola vinci destinaverant animis. Itaque Romani cum effluere jam lassitudine vires sentirent, & diei haud multum superesse, accensi ira concitant se in hostem. Tum primum referri pedem atque inclinari rem in fugam apparuit: tum capi, occidi Samnis. nec superfuissent multi, ni nox victoriam magis quam prælium diremisset. Et Romani fatebantur, *nunquam cum pertinaciore hoste conflictum:* & Samnites, cum quæreretur quænam prima causa tam abstinatos movisset in fugam, *oculos sibi Romanorum ardere visos* ajebant, *vesanosque vultus & furentia ora*, inde plus quam ex alia ulla re terroris ortum. Quem terrorem non pugnæ solum eventu, sed nocturna profectione confessi sunt. Postero die vacuis hostium castris Romanus potitus, quo se omnis Campanorum multitudo gratulabunda effudit. Cæterum hoc gaudium magna prope clade inSamnio fœdatum est: nam ab Satricula profectus Cornelius COS. exercitum incaute in saltum cava valle pervium, circaque insessum ab hoste, induxit: nec priusquam recipi tuto signa non poterant, imminentem capiti hostem vidit. Dum id moræ Samnitibus est, quoad totum in vallem infimam demitteret agmen, P. Decius tribunus militum conspicit unum editum in saltu collem, imminentem hostium castris, aditu arduum impedito agmini, expeditis haud difficilem. itaque consuli territo animi: *Videsne tu*, inquit, *A. Corneli, cacumen illud supra hostem? Arx illa est spei salutisque nostræ, si eam, quam cæci reliquere Samnites, impigrè capimus. Nec tu mihi plus quam unius legionis principes hastatosque dederis: cum quibus ubi evasero in summum, perge hinc omni liber metu, teque & exercitum serva. Neque enim moveri hostis subjectus nobis ad omnes ictus sine sua pernicie poterit. nos deinde aut fortuna populi Romani, aut nostra virtus expediet.* Collaudatus à consule, accepto præsidio vadit occultus per saltum: nec prius ab hoste est visus, quam lo-

co quem petebat appropinquavit. Inde admiratione paventibus cunctis, cum omnium in se vertisset oculos: & spacium consuli dedit ad subducendum agmen in æquiorem locum, & ipse in summo constitit vertice. Samnites dum huc illuc signa vertunt: utriusque rei omissa occasione, neque insequi consulem, nisi per eandem vallem, in qua paulo ante subjectum eum telis suis habuerant, possunt: nec erigere agmen in captum super se ab Decio tumulum. Sed cum ira in hos magis qui fortunam gerendæ rei eripuerant, tum propinquitas loci, atque ipsa paucitas incitat: & nunc circundare undibus collem armatis volunt, ut à consule Decium intercludant: nunc viam patefacere, ut digressos in vallem adoriantur. incertos quid agerent, nox oppressit. Decium primum spes tenuit, cum subeuntibus, in adversum collem ex superiore loco se pugnaturum: deinde admiratio incessit, quod nec pugnam inirent: nec, si ab eo consilio iniquitate loci deterrerentur, opere se valloque circumdarent. Tum centurionibus ad se vocatis: *Quænam illa inscitia belli, ac pigritia est? aut quonam modo isti ex Sidicinis Campanisque victoriam pepererunt? huc atque illuc signa moveri ac modo in unum conferri, modo educi videtis. Opus quidem incipit nemo, cum jam circumdati vallo potuerimus esse. Tum vero nos similes istorum simus, si diutius hic moremur, quam commodum sit. Agite dum, ite mecum: ut dum lucis aliquid superest, quibus locis præsidia ponant, qua pateat hinc exitus, exploremus.* Hæc omnia sagulo gregali amictus, centurionibus item manipularium militum habitu ductis, ne ducem circumire hostes notarent, perlustravit. Vigiliis deinde dispositis, cæteris omnibus tesseram dari jubet: ubi secundæ vigiliæ buccina datum signum esset, armati cum silentio ad se venirent. Quo ubi, sicut edictum erat, taciti convenerunt: Hoc silentium milites, *inquit*, omisso militari assensu, in me audiendo servandũ est. ubi sententiam meam vobis peregero, tum quibus eadem placebunt, in dextram partem taciti transibitis: quæ pars major erit, ejus stabitur consilio. Nunc quæ mente agitem, audite. Non fuga delatos, nec inertia relictos hic vos circumvenit hostis, virtute cepistis locum: virtute hinc oportet evadatis. Veniendo huc exercitum egregium populi Romani servastis: erumpendo hinc vosmet ipsos servate. Digni estis, qui pauci pluribus opem tuleritis, ipsi nullius auxilio egueritis. Cum eo hoste res est, qui hesterno die delendi omnis exercitus fortuna per socordiã usus non sit: hunc, tam opportunum collem imminentem capiti suo non ante viderit, quam captum à nobis: nec tam paucos, tot ipse millibus hominum nec assensu arcuerit: nec tenentes locum, cum diei tantum superesset, vallo circumdederit. Quem videntem ac vigilantem sic eluseritis, sopitum oportet fallatis: imo necesse est. In eo enim loco res sunt nostræ, ut ego vobis magis necessitatis vestræ index, quam consilii auctor sim. neque enim maneatis, an abeatis hinc, deliberari potest, cum præter arma, & animos armorum memores, nihil vobis fortuna reliqui fecerit: fame & siti moriendum sit, si plus quam viros ac Romanos decet, ferrum timeamus. Ergo una est salus, erumpere hinc atque abire. id aut interdiu, aut nocte faciamus oportet. Ecce hoc aliud minus dubium. quippe si lux expectetur, quæ spes est non vallo perpetuo fossaque nos septurum hostem, qui nunc corporibus suis subjectis undique cinxerit, ut videtis, collem? Atqui si nox opportuna est eruptioni, sicut est, hæc profecto no-

ctis

„ ctis aptissima hora est. signo secundæ vigiliæ convenistis: quod „ tempus mortales somno altissimo premit. Per corpora sopita „ vadetis, vel silentio incautos „ fallentes, vel sentientibus cla„ more subito pavorem inje„ cturi: Me modo sequimini, „ quem secuti estis. Ego eandem quæ duxit huc sequar „ fortunam. Quibus hæc salu„ taria videntur, agite dum „ in dextram partem pedibus „ transite. Omnes transierunt, vadentemque per intermissa custodiis loca Decium secuti sunt. Iam evaserant media castra, cum superscandens vigilum strata somno corpora miles offenso scuto præbuit sonitum. quo excitatus vigil, cum proximum movisset, erectique alios concitarent, ignari cives an hostes essent: præsidium erumperet, an consul castra cepisset: Decius, cum non fallerent, clamorem tollere jussis militibus, torpidos somno insuper pavore exanimat: quo præpediti, nec arma impigre capere, nec obsistere, nec insequi poterant. Inter trepidationem tumultumque Samnitium, præsidium Romanum obviis custodibus cæsis ad castra consulis pervadit. Aliquantum supererat noctis, jamque in tuto videbantur esse, cum Decius: *Macti virtute*, inquit, *milites Romani este. vestrum iter ac reditum omnia secula laudibus ferent: sed ad conspiciendam tantam virtutem luce ac die opus est: nec vos digni estis, quos cum tanta gloria in castra reduces silentium ac nox tegat. hic lucem quieti operiamur.* Dictis obtemperatum. atque ubi primum illuxit, præmisso nuncio ad consulem, in castra ingenti gaudio concitantur: & tessera data, incolumes reverti, qui sua corpora pro salute omnium haud dubio periculo objecissent, pro se quisque obviam effusi laudant, gratulantur: singulos, universosque servatores suos vocant: diis laudes gratesque agunt: Decium in cœlum ferunt. Hic Decii castrensis triumphus fuit, incedentis per media castra cum armato præsidio, conjectis in eum omnium oculis, & omni honore tribunum consuli æquantibus. Vbi ad prætorium ventum est, consul classico ad concionem convocat: orsusque meritas Decii laudes, interfante ipso Decio, distulit concionem: qui auctor omnia posthabendi, dum occasio in manibus esset perpulit consulem, ut hostes & nocturno pavore attonitos, & circa collem castellatim dissipatos aggrederetur. credere etiam aliquos ad se sequendum emissos per saltum vagari. Iussæ legiones arma capere: egressæque castris, cum per exploratores notior jam saltus esset, via patentiore ad hostem ducuntur. quem incautum improviso adortæ, cum palati passim Samnitium milites, plerique inermes, nec coire in unum, non arma capere, nec recipere intra vallum se possent, paventem primum intra castra compellunt: deinde castra ipsa turbatis stationibus capiunt. Perfertur circa collem clamor: fugatque ex suis quemque præsidiis. ita magna pars absenti hosti cessit. Quos intra vallum egerat pavor (fuere autem ad triginta millia) omnes cæsi, castra direpta. Ita rebus gestis, Cos. advocata concione P. Decii non cœptas solum ante, sed cumulatas nova virtute laudes peragit: & præter militaria alia dona, aurea corona eum, & centum bobus, eximioque uno albo opimo auratis cornibus donat. Milites qui in præsidio simul fuerant, duplici frumento in perpetuum, in præsentia singulis bobus, binisque privis tunicis donati. Secundum consulis donationem legiones gramineam coronam obsidionalem, clamore donum approbantes, Decio imponunt. altera corona ejusdem honoris

noris index à præsidio suo imposita est. His decoratus insignibus bovem eximium Marti immolavit, centum boves militibus dono dedit, qui secum in expeditione fuerant. iisdem militibus legiones libras farris, & sextarios vini contulerunt. Omniaque ea ingenti alacritate per clamorem militarem, indicem omnium assensus, gerebantur. Tertia pugna ad Suessulam commissa est: qua fugatus à Marco Valerio Samnitium exercitus, omni robore juventutis domo accito, certamine ultimo fortunam experiri statuit. Ab Suessula nuncii trepidi Capuam, inde equites citati ad Valerium Cos. opem oratum veniunt. Confestim signa mota: relictisque impedimentis castrorum valido præsidio, raptim agitur agmen: nec procul ab hoste locum exiguum, ut quibus præter equos cæterorum jumentorum calonumque turba abesset, castris cœpit. Samnitium exercitus, velut haud ulla mora pugnæ futura esset, aciem instruit: deinde postquam nemo obvius ibat, infestis signis ad castra hostium succedit. Ibi ut militem in vallo vidit: missique ab omni parte exploratum, quam in exiguum orbem contracta castra essent, paucitatem inde hostium colligentes, retulerunt: fremere omnis acies, complendas esse fossas, scindendumque vallum, & in castra irrumpendum. transactumque ea temeritate bellum foret, ni duces continuissent impetum militum. Cæterum quia multitudo sua commeatibus gravis, & prius sedendo ad Suessulam, & tunc certaminis mora, haud procul ab rerum omnium inopia esset: placuit, dum inclusus paveret hostis, frumentatum per agros militem duci. interim & Romano, qui expeditus quantum humeris inter arma geri posset, frumenti secum attulisset, defutura omnia. Consul palatos per agros cum vidisset hostes, stationes infrequentes relictas, paucis milites adhortatus, ad castra oppugnanda ducit. Quæ cum primo clamore atque impetu cepisset, pluribus hostium in tentoriis suis, quam in portis valloque cæsis, signa captiva in unum locum conferri jussit: relictisque duabus legionibus custodiæ & præsidii causa gravi edicto monitis, *ut donec ipse revertisset, præda abstinerent*: profectus agmine instructo, cum præmissus eques velut indagine dissipatos Samnites ageret, cædem ingentem fecit. nam neque quo signo coirent inter se, neque utrum castra peterent, an longiorem intenderent fugam, territis constare poterat. Tantumque fugæ ac formidinis fuit, ut ad XL. millia scutatorum, nequaquam tot cæsis, & signa militaria, cum iis quæ in castris capta erant, ad CLXX. ad consulem deferrentur. Tunc in castra hostium reditum, ibique omnis præda militi data. Hujus certaminis fortuna & Faliscos, cum in induciis essent, fœdus petere ab senatu coegit, & Latinos jam exercitibus comparatis ab Rom. in Pelignum vertit bellum. Neque ita rei gestæ fama Italiæ se finibus tenuit: sed Carthaginienses quoque legatos gratulatum Romam misere cum coronæ aureæ dono, quæ in Capitolio in Iovis cella poneretur: fuit pondo XXV. Consules ambo de Samnitibus triumpharunt. sequente Decio insigni cum laude donisque: cum incondito militari joco haud minus tribuni celebre nomen, quam consulum esset. Campanorum deinde, Suessulanorumque auditæ legationes: precantibusque datum, ut præsidium eo in hyberna mitteretur, quo Samnitium excursiones arcerentur. Jam tum minime salubris militari disciplinæ Capua, instrumento omnium voluptatum delinitos militum animos avertit à memoria patriæ. inibanturque consilia in hybernis eodem scelere adi-

mendæ

adimendæ Campanis Capuæ, per quod illi eam antiquis cultoribus ademissent: neque immerito suum ipsorum exemplum in eos versurum. Cur autem potius Campani agrum Italiæ uberrimum, dignam agro urbem, qui nec se nec sua tutari possint, quam victor exercitus haberet, qui suo sudore ac sanguine inde Samnites depulisset? An æquum esse, deditiios suos illa fertilitate atque amœnitate perfrui, se militando fessos in pestilenti atque arido circa urbem solo luctari? aut in urbe insidentem labem crescentis indies fœnoris pati? Hæc agitata occultis conjurationibus, nec dum vulgata in omnes consilia invenit novus Cos. C. Martius Rutilius, cui Campania sorte provincia evenerat. Q. Servilio collega ad urbem relicto. Itaque cum omnia ea sicut gesta erant per tribunos comperta haberet, & ætate & usu doctus: quippe qui jam quartum Cos. esset, dictatorque & censor fuisset: optimum ratus, differendo spem quandocunque vellent consilii exequendi militarem impetum frustrari, rumorem dissipat, in iisdem oppidis & anno post præsidia hybernatura. divisa enim erant per Campaniæ urbes: manaverantque à Capua consilia in exercitum omnem. Eo laxamento cogitationibus dato, quievit in præsentia seditio. Consul educto in æstiva milite dum quietos Samnites habebat, exercitum purgare missionibus turbulentorum hominum instituit, aliis emerita dicendo stipendia esse: alios graves jam ætate, aut viribus parum validos. Quidam in commeatus mittebantur. singuli primo, deinde & cohortes quædam, quia procul ab domo ac rebus suis hybernassent, per speciem etiam militarium usuum cum alii alio mitterentur, magna pars ablegati. quam multitudinem consul alter Romæ, prætorque alias ex aliis fingendo moras retinebat. Et primo quidem ignari ludificationis, minime inviti domos revisebant. post quam neque reverti ad signa primos, nec ferme alium, quam qui in Campania hybernassent, præcipueque ex iis seditionis auctores mitti viderunt: primum admiratio, deinde haud dubius timor incessit animos, consilia sua emanasse: jam quæstiones, jam judicia, jam occulta singulorum supplicia, impotensque & crudele consulum ac patrum in se regnum passuros. Hæc qui in castris erant, occultis sermonibus serunt, nervos conjurationis ejectos arte consulis cernentes. Cohors una cum haud procul Anxure esset, ad Lautulas saltu angusto inter mare ac montes consedit, ad excipiendos quos consul aliis atque aliis (ut ante dictum est) causis mittebat. Iam valido admodum numero manus erat: nec quicquam ad justi exercitus formam, præter ducem, deerat. incompositi itaque prædantes in agrum Albanum perveniunt: & sub jugo Albæ Longæ castra vallo cingunt. perfecto inde opere, reliquum diei de imperatore sumendo sententiis decertant, nulli ex præsentibus satis fidentes. quem autem ab Roma posse acciri? quem patrum aut plebis esse, qui aut se tanto periculo sciens offerat, aut cui ex injuria insanientis exercitus causa recte committatur? Postero die cum eadem deliberatio teneret, ex prædatoribus vagis quidam compertum attulerunt, T. Quintium in Tusculano agrum colere, urbis honorumque immemorem. Patriciæ hic vir gentis erat: cui cum militiæ magna cum gloria actæ finem pes alter ex vulnere claudus fecisset, ruri agere vitam procul ambitione ac foro constituit. Nomine audito, extemplo agnovere virum: & quod bene verteret, acciri jusserunt. sed parum spei erat voluntate quicquam facturum. vim adhiberi ac metum placuit. Itaque silentio noctis cum tectum villæ, qui ad id missi erant, intrassent, somno gravi Quintium oppressum, nihil medium, aut imperium atque honorem, aut ubi restitaret, mortem, ni seque-

sequeretur, denunciantes, in castra pertraxerunt. Imperator extemplo adveniens appellatus: insigniaque honoris exterrito subitæ rei miraculo deferunt, & ad urbem ducere jubent. Suo magis inde impetu, quàm consilio ducis convulsis signis, infesto agmine ad lapidem octavum viæ quæ nunc Appia est, perveniunt: issentque confestim ad urbem, ni venire contra exercitum, dictatoremque adversus se M. Valerium Corvinum dictum audissent, & magistrum equitum L. Æmilium Mamercum. Vbi primùm in conspectum ventum est, arma signaque agnovere: extemplo omnibus memoria patriæ iras permulsit. nondum erant tam fortes ad sanguinem civilem: nec præter externa noverant bella: ultimaque rabies secessio ab suis habebatur. Itaque jam duces, jam milites utrinque congressus quærere ad colloquia. Quintius, quem armorum etiam pro patria satietas teneret, nedum adversus patriam? Corvinus omnes charitate cives, præcipue milites, & ante alios suum exercitum complexus, ad colloquium processit. Cognito ei extemplo haud minor ab adversariis verecundia, quàm ab suis silentium datum. Deos, inquit, immortales, milites, vestros publicos, meosque ab urbe proficiscens ita adoravi, veniamque supplex poposci: ut mihi de vobis concordiæ partæ gloriam, non victoriam darent: satis fuit, eritque unde belli decus pariatur: hinc pax petenda est. Quod deos immortales inter nuncupanda vota expoposci, ejus me compotem voti vos facere potestis: si meminisse vultis, non vos in Samnio, nec in Volscis sed in Romano solo castra habere: si illos colles quos cernitis, patriæ vestræ esse. si hunc exercitum civium vestrorum. si me consulem vestrum, cujus ductu auspicioque priore anno bis legiones Sãnitium fudistis, bis castra vi cepistis. Ego sum M. Vale. Corvin. milites: cujus vos nobilitatem beneficiis erga vos non injuriis sensistis: nullius superbæ in vos legis, nullius crudelis senatusconsulti auctor: in omnibus meis imperiis in me severior, quã in vos. Ac si cui genus, si cui sua virtus, si cui etiam majestas, si cui honores subdere spiritus potuerunt: iis eram natus, id specimen mei dederam, ea ætate consulatum adeptus eram, ut potuerim tres & viginti annos natus consul patribus quoque ferox esse, non solum plebi. Quod meum factum, dictumve consulis gravius quam tribuni audistis? Eodem tenore duos insequentes consulatus gessi: eodem hęc imperiosa dictatura geretur: ut neque in hos meos & patriæ meæ milites mitior, quam in vos, horreo dicere hostes. Ergo vos prius in me strinxeritis ferrum, quã in vos ego. Isthinc signa canent, isthinc clamor prius incipiet atque impetus, si dimicandum est. Inducite in animum, quod non induxerunt patres avique vestri: non illi qui in Sacrum montem secesserunt: non hi qui postea Aventinum insederunt. Expectate dum vobis singulis, ut olim Coriolano, matres conjugesque crinibus passis obvia ab urbe veniant. tum Volscorum legiones, quia Romanum habebant ducem, quieverunt: vos Romanus exercitus non destiteritis impio bello? Tite Quinti, quocunque illic loco seu volens seu invitus constitisti: si dimicandum erit, tum tu in novissimos te recipito: fugeris etiam honestius, tergumque civi dederis, quam pugnaveris contra patriam. Nunc ad pacificandum bene atq; honeste inter primos stabis, & colloquii hujus salutaris interpres fueris. Postulate æqua, & ferte: quanquam vel iniquis standũ est potius, quam impias inter nos conseramus manus. Titus Quintius plenus lachrymarum ad suos versus: Me quoque, inquit, milites si quis

,, quis usus mei est, meliorem pacis quam belli habetis ducem. ,, Non enim illa modo Volscus ,, aut Samnis sed Romanus verba fecit, vester consul, vester imperator, milites, cujus auspicia ,, pro vobis experti, nolite adversus vos velle experire. Qui pugnarent vobiscum infestius, & ,, alios duces senatus habuit: qui ,, maxime vobis suis militibus ,, parceret, cui plurimum vos ,, imperatori vestro crederetis, ,, eum elegit. Pacem etiam qui ,, vincere possunt, volunt. Quid ,, nos velle oportet? Quin omissis ira & spe fallacibus auctoribus, nos ipsos nostraque omnia ,, cognitæ permittimus fidei; Approbantibus clamore cunctis, Titus Quintius ante signa progressus, in potestate dictatoris milites fore dixit: oravitque, ut caussam miserorum civium susciperet, susceptamque eadem fide, qua rempub. administrare solitus esset, tueretur. sibi se privatim nihil cavere: nolle alibi quam in innocentia spem habere. militibus cavendum, quod apud patres semel plebi, iterum legionibus cautum sit, ne fraudi secessio esset. Quintio collaudato, cæteris bonum animum habere jussis, dictator equo citato ad urbem revectus, auctoribus patribus tulit ad populum in luco Petilino, ne cui militum fraudi secessio esset. Oravit etiam bona venia Quirites, ne quis eam rem joco seriove cuiquam exprobraret. Lex quoque sacrata militaris lata est, ne cujus militis scripti nomen, nisi ipso volente, deleretur: additumque lege, ne quis, ubi tribunus militum fuisset, postea ordinum ductor esset. id propter P. Salonium postulatum est ab conjuratis: qui alternis prope annis & tribunus militum, & primus centurio erat, quem nunc primipili appellant. Huic infensi milites erant, quod semper adversatus novis consiliis fuisset, nec particeps eorum esset, qui ab Lautulis fugissent. Itaque cum hoc unum propter Salonium ab senatu non impetraretur, tum Salonius obtestatus patres conscriptos, ne suum honorem pluris quam concordiam civitatis æstimarent, perpulit, ut id quoque ferretur. Æque impotens postulatum fuit, ut de stipendio equitum (merebant autem triplex ea tempestate) æra demerentur, quod adversati conjurationi fuissent. Præter hæc invenio apud quosdam, L. Genucium tribunum plebis tulisse ad populum, ne fænerare liceret. Item aliis plebiscitis cautum, ne quis eundem magistratum intra decem annos caperet, neu duos magistratus uno anno gereret, utique liceret Coss. ambos plebejos creari. Quę si omnia concessa sunt plebi, apparet haud parvas vires defectionem habuisse. Aliis annalibus proditum est, neque dictatorem Valerium dictum, sed per Coss. omnem rem actam: neque antequam Romam veniretur, sed Romæ eam multitudinem conjuratorum ad arma consternatam esse: nec in T. Quintii villam, sed in ædes C. Manlii nocte impetum factum: eumque à conjuratis comprehensum, ut dux fieret: inde ad quartum lapidem profectos loco munito consedisse: nec ab ducibus mentionem concordiæ ortam, sed repente, cum in aciem armati exercitus processissent, salutationem factam: & permistos dextras jungere, ac complecti inter se lachrymantes milites cœpisse: coactosque Coss. cum viderent aversos à dimicatione militum animos, retulisse ad patres de concordia reconcilianda. adeo nihil præterquam seditionem fuisse, eamque compositam inter antiquos rerum auctores constat. Et hujus fama seditionis, & susceptum cum Samnitibus grave bellum aliquot populos ab Romana societate avertit: & præter Latinorum infidum jamdiu fœdus, Privernates etiam Norbam atque Setiam finitimas colonias Romanas incursione subita depopulati sunt.

LIBER

LIBER VIII.

BREVIARIUM.

Latinorum cum Campanis defectio. Lapsus Annii de Capitolio. Manlii in filium, quod contra imperium pugnasset, severitas. Decii & Manlii devotio. Latinorem deditio. Minucia Vestalis incœsti damnata. Colonia in oppidum Cales & Fregellas deducta. Veneficium complurium matronarum deprehensum. Lex de Veneficio lata. Privernatibus civitas data. Palapolitani victi. Q. Publii triumphus. Plebs nexu liberata. Res cum Samnitibus varie gestæ.

IAM Coss. erant C. Plautius II. L. Æmilius Mamercus, cum Setini Norbanique Romam nuncii defectionis Privernatium cum querimoniis acceptæ cladis venerunt. Volscorum item exercitum duce Antiati populo consedisse ad Satricum, allatum est. Utrunque bellum Plautio sorte evenit. Prius ad Privernum profectus, extemplo acie conflixit. haud magno certamine devicti hostes oppidum captum, redditumque Privernatibus, præsidio valido imposito: agri partes duæ ademptæ. Inde victor exercitus Satricum contra Antiates ductus. ibi magna utrinque cæde atrox prælium fuit, & cum tempestas eos neutro inclinata spe dimicantes diremisset, Romani nihil eo certamine tam ambiguo fessi, in posterum diem prælium parant. Volscis recensentibus quos viros in acie amisissent, haudquaquam idem animus ad iterandum periculum fuit. Nocte pro victis Antium agmine trepido, sauciis, ac parte impedimentorum relicta, abierunt. Armorum magna vis tum inter cæsa corpora hostium, tum in castris inventa est. ea Luæ matri dare se Cos. dixit: finesque hostium usque ad oram maritimam est depopulatus. Alteri consuli Æmilio ingresso Sabellum agrum, non castra Samnitium, non legiones usquam oppositæ, ferro ignique vastantem agros, legati Samnitium pacem orantes adeunt. à quo rejecti ad senatum, potestate facta dicendi, positis ferocibus animis, pacem sibi ab Romanis, bellique jus adversus Sidicinos petierunt. Quæ se eo justius petere, quod in amicitiam populi Romani secundis suis rebus, non adversis, ut Campani, venissent: & adversus Sidicinos sumerent arma, suos semper hostes, populi Romani nunquam amicos: qui nec, ut Samnites, in pace amicitiam: nec, ut Campani, auxilium in bello petissent: nec in fide populi Romani, nec in ditione essent. Cum de postulatis Samnitium Titus Æmilius prætor senatum consuluisset, reddendumque his fœdus patres censuissent, prætor Samnitibus respondit: *Nec, quo minus perpetua cum eis amicitia esset, per pop. Rom. stetisse: nec contra dici, quin quoniam ipsos belli culpa sua contracti tædium ceperit, amicitia de integro reconcilietur. Quod ad Sidicinos attinet, nihil intercedi quo minus Samniti populo pacis bellique liberum arbitrium sit.* Fœdere icto cum

cum domum revertissent, extemplo inde exercitus Romanus ductus, annuo stipendio, & trium mensium frumento accepto, quod pepigerat consul, ut tempus induciis daret quoad legati redissent. Samnites copiis iisdem, quibus usi adversus Romanum bellum fuerant, contra Sidicinos profecti, haud indubia spe erant maturae urbis hostium potiundæ. Tum ab Sidicinis deditio prius ad Romanos cœpta fieri est: deinde, postquam patres ut seram eam, ultimaque tandem necessitate expressam aspernabantur, ad Latinos jam sua sponte in arma motos facta est. Ne Campani quidem (adeo injuriæ Samnitium, quam beneficii Romanorum memoria præsentior erat) his se armis abstinuère. Ex his tot populis unus ingens exercitus duce Latino fines Samnitium ingressus, plus populationibus quam præliis cladium fecit. & quanquam superiores certaminibus Latini erant: haud inviti, ne sæpius dimicandum foret, agro hostium excessère. Id spacium Samnitibus datum est Romam legatos mittendi, qui cum adiissent senatum, conquesti eadem se fœderatos pati, quæ hostes essent passi, precibus infimis petiere, ut satis ducerent Romani victoriam quam Samnitibus ex Campano Sidicinoque hoste eripuissent: ne vinci etiam se ab ignavissimis populis sinerent. Latinos Campanosque si sub ditione populi Rom. essent, pro imperio arcerent Samniti agro: sin imperium abnuerent, armis coercerent. Adversus hæc responsum anceps datum, quia fateri pigebat in potestate sua Latinos jam non esse, timebantque ne arguendo abalienarent. Campanorum aliam conditionem esse, qui non fœdere, sed per deditionem in fidem venissent. Itaque Campanos seu velint, seu nolint, quieturos: in fœdere Latino nihil esse, quod bellare cum quibus ipsi velint, prohibeantur. Quod responsum, sicut dubios Samnites, quidnam facturū Romanum censerent, dimisit: ita Campanos metu abalienavit: Latinos velut nihil jam non concedentibus Romanis, ferociores fecit. Itaque per speciem adversus Samnites belli parandi, crebra concilia indicentes omnibus consultationibus inter se principes occulte Romanum coquebant bellum. Huic quoque adversus servatores suos bello Campanus aderat. Sed quanquam omnia de industria celabantur, priusque quam moverentur Romani, tolli ab tergo Samnitem hostem volebant: tamen per quosdam privatis hospitiis necessitudinibusque conjunctos indicia conjurationis ejus Romam emanarunt. jussisque ante tempus consulibus abdicare se magistratu, quo maturius novi consules adversus tantam molem belli crearentur: religio incessit, ab eis quorum imminutum imperium esset, comitia haberi. itaque interregnum initum. duo interreges fuerunt, M. Valerius, ac M. Fabius. Creavere consules T. Manlium Torquatum III. P. Decium Murem. Eo anno Alexandrum Epiri regem in Italiam classe appulisse constat: quod bellum, si prima satis prospera fuissent, haud dubie ad Romanos pervenisset. Eadem ætas rerum Magni Alexandri est, quem sorore hujus ortum, in alio tractu orbis invictum bellis juvenem fortuna morbo extinxit. Cæterum Romani, & si defectio sociorum nominisque Latini haud dubia erat, tamen tanquam de Samnitibus, non de se curam agerent, decem principes Latinorum Romam evocaverunt, quibus imperarent quæ vellent. Prætores tum duos Latini habebant, L. Annium Setinum, & L. Numitium Circeiensem: ambo ex coloniis Romanis: per quos præter Signiam Velitrasque, & ipsas colonias Romanas, Volsci etiam exciti ad arma erant. eos nominatim evocari placuit. Haud cuiquam dubium erat, super qua re accirentur. Itaque concilio prius habito, prætores quam Romam profici-

proficiscerentur, evocatos se ab senatu docent Romano, & quæ actum iri secum credant, quidnam ad ea responderi placeat, referunt. Cum aliud alii censerent, „ tum Annius: Quanquam ipse „ ego retuli quid responderi placeret, tamen magis ad summam „ rerum nostrarum pertinere arbitror, quid agendum nobis, „ quam quid loquendum sit. Facilè erit, explicatis consiliis, „ accommodare rebus verba. „ Nam si etiam nunc sub umbra „ fœderis æqui servitutem pati „ possumus, quid abest quin proditis Sidicinis, non Romanorum solum, sed Samnitium quoque dicto pareamus: respondeamusque Romanis, nos, ubi „ invenerint, posituros arma? „ Sin autem tandem libertatis „ desiderium remordet animos: si „ fœdus est, si societas æquatio „ juris est: si consanguineos nos „ Romanorum esse, quod olim „ pudebat, nunc gloriari licet: si „ socialis illis exercitus is est, „ quo adjuncto duplicent vires „ suas, quem secernere ab se Coss. „ bellis propriis ponendis sumendisque nolint, cur non omnia æquantur? cur non alter ab „ Latinis consul datur? Vbi pars „ virium, ibi & imperii pars est. „ Est quidem nobis hoc per se „ haud nimis amplum, quippe „ concedentibus Romam caput „ Latio esse, sed ut amplum vi- „ deri posset, diuturna patientia „ fecimus. Atqui si quando un- „ quam consociandi imperii, „ usurpandæ libertatis tempus „ optastis: en hoc tempus adest, „ & virtute vestra, & deûm benignitate vobis datum. Tentastis „ patientiam negando militem. „ Quis dubitat exarsisse eos, cum „ plus ducentorum annorum mo- „ rem solveremus? Pertulerunt „ tamen hunc dolorem. Bellum „ nostro nomine cum Pelignis „ gessimus. Qui ne nostrorum „ quidem finium per nos tuendorum jus antea dabant, nihil intercesserunt. Sidicinos in fidem receptos, Campanos ab se ad nos descisse, exercitus nos „ parare adversus Samnites fœderatos suos audierunt: nec „ moverunt se ab urbe. Vnde hæc „ illis tanta modestia, nisi à conscientia virium & nostrarum & „ suarum? idoneos auctores habeo, quærentibus de nobis „ Samnitibus, ita responsum ab „ senatu Romano esse, ut facile „ appareret, ne ipsos quidem jam „ postulare ut Latium sub Romano imperio sit. Vsurpate „ modo postulando eo, quod illi „ vobis taciti concedunt. Si „ quem hoc dicere metus prohibet, en ego ipse audiente non „ populo Romano modo senatuque, sed Iove ipso, qui Capitolium incolit, profiteor me dicturum, ut si nos in fœdere ac „ societate esse velint, consulem „ alterum ab nobis, senatusque „ partem accipiant. Hæc ferociter non suadenti solum, sed pollicenti, clamore & assensu omnes permiserunt, ut ageret diceretque quæ è republ. nominis Latini, fideq; sua viderentur. Vbi est Romam ventū, in Capitolio ei senatus datus est. Ibi cum T. Manlius Cos. egisset cum eis ex auctoritate patrum, ne Samnitibus fœderatis bellum inferrent: Annius, tanquam victor armis Capitolium cepisset, non legatus jure gentium tutus loqueretur. *Tempus erat, inquit, T. Manli, vosque patres conscripti, tandem jam vos nobiscum nihil pro imperio agere, cum florentissimum deum benignitate nunc Latium armis virisque, Samnitibus bello victis, Sidicinis Campanisque sociis, nunc etiam Volscis adjunctis videretis: colonias quoque vestras Latinum Romano prætulisse imperium. Sed quoniam vos regno impotenti finem ut imponatis, non inducitis in animum: nos quanquam armis possumus asserere Latium in libertatem, consanguinitati tamen hoc dabimus, ut conditiones pacis feramus æquas utrisque, quoniam vires quoque æquari diis immortalibus placuit. Consulem alterum Romæ, alterum ex Latio creari oportet: senatus*

senatus partem æquam ex utraque gente esse: unum populum, unam rempubl. fieri. Et ut imperii eadem sedes sit, idemque omnibus nomen: quoniam ab alterutra parte concedi necesse est: quod utrisque bene vertat, sit hæc sane patria potior, & Romani omnes vocemur. Forte ita accidit, ut parem ferociæ hujus & Romani Cos. T. Manlium haberent: qui adeo non tenuit iram, ut si tanta dementia patres conscriptos cepisset, ut ab Setino homine leges acciperent, gladio cinctum in senatum venturum se esse palam diceret, & quemcunque in curia Latinum vidisset, sua manu interempturum. & conversus ad simulacrum Iovis: *Audi Iupiter hæc scelera*, inquit, *audite jus fasque. Peregrinos Coss. & peregrinum senatum in tuo Iupiter augurato templo captus, atque ipse oppressus visurus es? Hæccine fœdera Tullus Romanus rex cum Albanis patribus vestris Latini, hæc L. Tarquinius vobiscum postea fecit? Non venit in mentem pugna apud Regillum lacum? Adeo & cladium vestrarum veterum, & beneficiorum nostrorum erga vos, obliti estis?* Cum consulis vocem subsecuta patrum indignatio esset, proditur memoriæ adversus crebram implorationem deûm, quos testes fœderum sæpius invocabant consules, vocem Annii spernentis numina Iovis Romani auditam. certe cum commotus ira se ab vestibulo templi citato gradu proriperet, lapsus per gradus, capite graviter offenso, impactus imo ita est saxo, ut sopiretur. Exanimatum auctores quoniam non omnes sunt, mihi quoque in incerto relictum sit: sicut inter fœderum ruptorum testationem ingenti fragore cœli procellam effusam. nam & vera esse & aptè ad repræsentandam iram deûm ficta, possunt. Torquatus missus ab senatu ad dimittendos legatos, cum jacentem Annium vidisset, exclamat ita ut populo patribusque audita vox pariter sit: *Bene habet, dii pium movete bellum. est cœleste numen, es magne Iupiter, haud frustra te patrem deum hominumque hac sede sacravimus. Quid cessatis Quirites, vosque patres conscripti arma capere diis ducibus? Sic stratas legiones Latinorum dabo, quemadmodum legatum jacentem videtis.* Assensu populi excepta vox consulis, tantum ardoris animis fecit, ut legatos proficiscentes cura magistratuum magis, qui jussu consulis prosequebantur, quam jus gentium ab ira impetuque hominum tegeret. Consensit & senatus bellum: consulesque duobus scriptis exercitibus per Marsos Pelignosque profecti, adjuncto Samnitium exercitu, ad Capuam, quo jam Latini sociique convenerant, castra locant. Ibi in quiete utrique consuli eadem dicitur visa species viri majoris, quàm pro humano habitu augustiorisque, dicentis: Ex una acie imperatorem, ex altera exercitum diis Manibus matrique Terræ deberi. utrius exercitus imperator legiones hostium, superque eas se devovisset, ejus populi partisque, victoriam fore. Hos ubi nocturnos visus inter se consules contulerunt, placuit averruncandæ deûm iræ victimas cædi: simul ut si extis eadem quæ somno visa fuerant, portenderentur, alteruter consulum fata impleret. Vbi responsa aruspicum insidenti jam animo tacitæ religioni congruerunt, tum adhibitis legatis tribunisq;, & imperiis deûm propalã expositis, ne mors voluntaria consulis exercitum in acie terreret: comparant inter se, ut ab utra parte cedere Romanus exercitus cœpisset, inde se consul devoveret pro populo Rom. Quiritibusque. Agitatum etiam in concilio est, ut si quando unquam severo ullum imperio bellũ administratũ esset, tunc uti disciplina militaris ad priscos redigeretur mores.

Curam

Curam acuebat, quod adversus Latinos bellandum erat, lingua, moribus, armorum genere, institutis ante omnia militaribus congruentes, milites militibus, centurionibus centuriones, tribuni tribunis, compares collegæque, iisdem præsidiis, sæpe iisdem manipulis permisti fuerant. Per hæc ne quo errore milites caperentur, edicunt consules, ne quis extra ordinem in hostem pugnaret. Forte inter cæteros turmarum præfectos, qui exploratum in omnes partes dimissi erant, T. Manlius consulis filius super castra hostium cum suis turmalibus evasit, ut vix teli jactu ab statione proxima abesset. ibi Tusculani erant equites. præerat Geminius Metius, vir tum genere inter suos, tum factis clarus. is ubi Romanos equites insignemque inter eos precedentem consulis filium (nam omnes inter se utrique illustres viri noti erant) cognovit: *Vnane*, ait, *turma Romani cum Latinis sociisque bellum gesturi estis? Quid interea consules, quid duo exercitus consulares agent? Aderunt in tempore*, Manlius inquit, *& cum illis aderit Iupiter ipse, fœderum a vobis violatorum testis, qui plus potest polletque. Si ad Regillum lacum ad satietatem vestram pugnavimus, hic quoque efficiemus profecto, ne quid minus quam acies vobis & collata signa nobiscum, cordi sint.* Ad ea Geminius paululum ab suis equo provectus: *Visne igitur, dum dies ista venit, qua magno conatu exercitus moveatis, interea tu ipse congredi mecum, ut nostro duorum jam hinc eventu cernatur, quantum eques Latinus Romano præstet?* Movet ferocem animum juvenis seu ira, seu detrectandi certaminis pudor, seu inexuperabilis vis fati. Oblitus itaque imperii patrii, consulumque edicti, præceps ad id certamen agitur, quo vinceret an vinceretur, haud multum interesset. Equitibus cæteris velut ad spectaculum summotis, spatio quod vacui interjacebat campi, adversos concitant equos: & cum infestis cuspidibus concurrissent, Manlii cuspis super galeam hostis, Metii trans cervicem equi elapsa est. circumactis deinde equis, cum prior ad iterandum ictum Manlius consurrexisset, spiculum inter aures equi fixit. ad cujus vulneris sensum cum equus prioribus pedibus erectis magna vi caput quateret, excussit equitem: quem cuspide parmaque innixum, attollentē se à gravi casu, Manlius ab jugulo, ita ut per costas ferrum emineret, terræ affixit, spoliisque lectis ad suos revectus, cum ovante gaudio turma in castra, atque inde ad prætorium ad patrem tendit, ignarus fati, futurique, laus an pœna merita esset. *Vt me omnes*, inquit, *pater, tuo sanguine ortum vere ferrent, provocatus equestria hæc spolia capta ex hoste cæso porto.* Quod ubi audivit consul, extemplo filium aversatus, concionem classico advocari jussit. quæ ubi frequens convenit. *Quandoquidem*, inquit, *tu T. Manli neque imperium consulare, neque majestatem patriam veritus, adversus edictum nostrum extra ordinem in hostem pugnasti, & quantum in te fuit, disciplinam militarem, qua stetit ad hanc diem Romana res, solvisti: meque in eam necessitatem adduxisti, ut aut reip. mihi aut mei meorumque obliviscendum sit: nos potius nostro delicto plectemur, quam resp. tanto suo damno nostra peccata luat. Triste exemplum, sed in posterum salubre juventuti erimus. Me quidem cum ingenita charitas liberum, tum specimen illud virtutis deceptum vana imagine decoris in te movet: sed cum aut morte tua sanciendа sint consulum imperia, aut impunitate in perpetuum abroganda: nec te quidem, si quid in te nostri sanguinis est, recusare censeam, quin disciplinam militarem culpa tua prolapsam, pœna restituas: I lictor, deliga ad palum.* Exanimati omnes tam atroci imperio: nec aliter quam in se quisque districtam cernentes securim, metu magis quam modestia quievere.

Itaque

Itaque velut emerso ab admiratione animo, cum silentio defixi stetissent: repente postquam cervice cæsa fusus est cruor, tum libero conquestu coortę voces sunt, ut neque lamentis, neque execrationibus parceretur: spoliisque contectum juvenis corpus, quantum militaribus studiis funus ullum concelebrari potest, structo extra vallum rogo cremaretur: *Manlianaque imperia* non in pręsentia modo horrenda, sed exempli etiam tristis in posterum essent. Fecit tamen atrocitas pœnę obedientiorem duci militem: & præterquam quod custodiæ vigiliæque & ordo stationum intentioris ubique curæ erant, in ultimo etiam certamine, cum descensum in aciem est, ea severitas profuit. fuit enim civili maxime bello pugna similis: adeo nihil apud Latinos dissonum ab Romana republ. præter animos, erat. Clypeis antea Romanis usi sunt: deinde postquam stipendiarii facti sunt, scuta pro clypeis fecere: & quod antea phalanges similes Macedonicis, hoc postea manipulatim structa acies cœpit esse. Postremo in plures ordines instruebantur. Ordo sexagenos milites, duos centuriones, vexillarium unum habebat. Prima acies hastati erant manipuli quindecim, distantes inter se modicum spacium. Manipulus leves vicenos milites, aliam turbam scutatorum habebat. Leves autem qui hastam tantum gæsaque gererent, vocabantur. Hæc prima frons in acie florem juvenum pubescentium ad militiam habebat. Robustior inde ætas totidem manipulorum, quibus principibus est nomen. hos sequebantur scutati omnes, insignibus maxime armis. hoc XXX. manipulorum agmen antepilanos appellabant, quia sub signis jam alii quindecim ordines locabantur: ex quibus ordo unusquisq; tres partes habebat, earum unamquamque primum pilum vocabant. tribus ex vexillis constabat. vexillum CLXXXVI. homines erant. Primum Vexillum triarios ducebat, veteranum militem spectatæ virtutis: secundum rorarios, minus roboris ætate factisque: tertium accensos, minimę fiduciæ manum. eo & in postremam aciem rejiciebantur. Vbi his ordinibus exercitus instructus esset, hastati omnium primi pugnam inibant. si hastati profligare hostem non possent, pede presso eos retrocedentes in intervalla ordinum principes recipiebant. tum principum pugna erat. Hastati sequebantur. Triarii sub vexillis cõsidebant, sinistro crure porrecto scuta innixa humeris, hastas sub erecta cuspide in terra fixas, haud secus quam vallo septa inhorreret acies, tenentes. si apud principes quoque haud satis prospere esset pugnatum, à prima acie ad triarios sensim referebantur. Inde rem ad triarios redisse, cum laboratur, proverbio increbuit. Triarii consurgentes ubi in intervallo ordinum suorum principes & hastatos recepissent, extemplo compressis ordinibus velut claudebant vias: unoque continente agmine, jam nulla spe post relicta, in hostem incedebant. Id erat formidolosissimum hosti, cum velut victos insecuti, novam repente aciem exurgentem, auctam numero cernebant. Scribebantur autem quatuor fere legiones quinis millibus peditum, equitibus in singulas legiones trecenis. alterum tantum ex Latino delectu adjiciebatur: qui ea tempestate hostes erant Romanis, eodemque ordine instruxerant aciem. Nec vexilla cum vexillis tantum, universi hastati cum hastatis, principes cum principibus, sed centurio quoq; cum centurione, si ordines turbati non essent, concurrendum sibi esse sciebat. Duo primipili ex utraq; acie inter triarios erant: Romanus corpore haudquaquam satis validus, cæterum strenuus vir, peritusque militiæ Latinus viribus ingens, bellatorque primus: notissimi inter se, quia semper pares ordines duxerunt. Romano haud satis fidenti viribus, jam Romæ permissum erat ab Coss. *ut sub-*

centurionem sibi quem vellet, legeret, qui tutaretur eum ab uno destinato hoste. isque juvenis in acie oblatus, ex centurione Latino victoriam tulit. Pugnatum est haud procul radicibus Vesuvii montis. qua via ad Veserim ferebat. Romani Coss. prius quam educerent in aciem, immolaverunt. Decio caput jecinoris à familiari parte cæsum aruspex dicitur ostendisse: alioqui acceptam diis hostiam esse: Manlium egregie litasse. *Atqui bene habet*, inquit Decius, *si ab collega prospere litatum est.* Instructis, sicut ante dictum est ordinibus, processere in aciem. Manlius dextro, Decius lævo cornu præerat. Primo utrinque æquis viribus, eodem ardore animorum gerebatur res: deinde ab lęvo cornu hastati Romani non ferentes impressionem Latinorum, se ad principes recepere. In hac trepidatione Decius Cos. M. Valerium magna voce inclamat: *Deorum*, inquit, *ope Valeri opus est. agedum pontifex publicus populi Romani præi verba, quibus me pro legionibus devoveam.* Pontifex eum togam prætextam sumere jussit, & velato capite manu subter togam ad mentum exerta, super telum subjectum pedibus stantem sic dicere: *Iane, Iupiter, Mars pater, Quirine, Bellona, Lares, divi Novensiles, dii Indigetes, divi quorum est potestas nostrorum hostiumque, diique Manes, vos precor, veneror, veniam peto feroque: uti populo Rom. Quiritium vim victoriamque prosperetis, hostesque populi Romani Quiritium terrore, formidine, morteque afficiatis. Sicut verbis nuncupavi, ita pro republ. Quiritium exercitu, legionibus, auxiliis populi Rom. Quiritium, legiones auxiliaque hostium mecum diis Manibus Tellurique devoveo.* Hæc ita precatus, lictores ire ad T. Manlium jubet, maturéque collegæ se devotum pro exercitu nunciare. Ipse incinctus cinctu Gabino armatus in equum insiluit: ac se in medios hostes immisit. Conspectus ab utraque acie aliquanto augustior humano visu, sicut cœlo missus piaculum omnis deorum iræ, qui pestem ab suis aversam in hostes ferret. Ita omnis terror, pavorque cum illo latus, signa primo Latinorum turbavit: deinde in totam penitus aciem pervasit. Evidentissimum id fuit, quod quacunque equo invectus est, ibi haud secus quam pestifero sidere icti pavebant. ubi vero corruit, obrutus telis; inde jam haud dubie consternatæ cohortes Latinorum fugam ac vastitatem late fecerunt. Simul & Romani exolutis religione animis, velut tum primũ signo dato coorti, pugnam integram ediderunt. nam & Rorarii procurrebant inter antepilanos, addiderantque vires hastatis ac principibus: & Triarii genu dextro innixi, nutum Coss. ad consurgendum expectabant. Procedente deinde certamine, cum aliis partibus multitudo superaret Latinorum, Manlius Cos. audito eventu collegæ, cum, ut jus fasque erat, lacrymis non minus quam laudibus debitis prosecutus tam memorabilem mortem esset: paulisper addubitavit, an consurgendi jam Triariis tempus esset: deinde melius ratus integros eos ad ultimum discrimen servari, accensos ab novissima acie ante signa procedere jubet. Qui ubi subiere, extemplo Latini, tanquam idem adversarii fecissent, Triarios suos excitaverunt: qui aliquandiu pugna atroci cum & semetipsi fatigassent, & hastas aut præfregissent, aut hebetassent, pellerent vi tamen hostem, debellatum jam rati, perventumque ad extremam aciem: tum Cos. Triariis: *Consurgite nunc*, inquit, *integri adversus fessos, memores patria parentumque & conjugum ac liberorum, memores Consulis pro vestra victoria morte occumbentis.* Vbi Triarii consurrexerunt integri, refulgentibus armis, nova ex improviso exorta acies, receptis in intervalla ordinum antepilanis, clamore sublato principia Latinorum perturbant: hastisque ora fodientes, primo robore virorum cæso, per alios manipulos velut inermes

inermes prope intacti evasere: tantaque cæde perrupere cuneos, ut vix quartam partem relinquerent hostium. Samnites quoque sub radicibus montis procul instructi, præbuere terrorem Latinis. Cæterum inter omnes cives sociosq; præcipua laus ejus belli penes Coss. fuit, quorum alter omnes minas periculaque ab diis superis inferisque in se unum vertit: alter ea virtute, eoque consilio in prælio fuit, ut facile convenerit inter Romanos Latinosque qui ejus pugnæ memoriam posteris tradiderunt, utrius partis T. Manlius dux fuisset, ejus futuram haud dubie fuisse victoriam. Latini ex fuga se Minturnas contulerunt. castra secundum prælium capta, multique mortales ibi vivi oppressi, maxime Campani. Decii corpus ne eo die inveniretur, nox quærentes oppressit: postero die inventum inter maximam hostium stragem coopertum telis, funusque par morti celebrante collega factum. Illud adjiciendum videtur, licere consuli, dictatorique & prætori, cum legiones hostium devoveant: non utique se, sed quem velit ex legione Romana scripta civem devovere: *si is homo qui devotus est, moritur, probe factum videri: ni moritur, tum signum septem pedes altum, aut majus, in terram defodi, & piaculum hostia cædi. ubi illud signum defossum erit, eo magistratum Romanum descendere fas non esse.* Sin autem sese devovere volet, sicuti Decius devovit: *ni moritur, neque suum neque publicum divinum pure faciet qui sese devoverit. Vulcano arma sive cui alii divo devovere volet, sive hostia, sive quo alio volet jus esto. Telo, super quod stans consul precatus est, hostem potiri fas non est: si potiatur, Marti suove taurilibus piaculum fieri.* Hæc etsi omnis divini humanique moris memoria abolevit, nova peregrinaq; omnia priscis ac patriis præferendo haud ab re duxi, verbis quoque ipsis, ut tradita nuncupataque sunt referre. Romanis post prælium demum factum Samnites venisse subsidio, expectato eventu pugnæ, apud quosdam auctores invenio. Latinis quoque ab Lavinio auxilium, dum deliberando terunt tempus, victis demum ferri cœptum. & cum jam portis prima signa, & pars agminis esset egressa: nuncio allato de clade Latinorum, cum conversis signis retro in urbem rediretur, prætorem eorum nomine Milionium dixisse ferunt pro paululâ via magnam mercedem Romanis esse solvendam. Qui Latinorum pugnæ superfuerant, multis itineribus dissipati, cum se in unum conglobassent, Vescia urbs eis receptaculum fuit. Ibi in consiliis Numisius imperator eorum, affirmando communem veré Martem bellis utramque aciem pari cæde prostravisse, victoriæque nomen tantum penes Romanos esse, cæteram pro victis fortunam & illos gerere: funesta duo consulum prętoria, alterum parricidio filii, alterum consulis devoti cæde, trucidatum exercitum omnem: cæsos hastatos principesque: stragem & ante signa & post signa factam: triarios postremo rem restituisse. Latinorum etsi pariter accisæ copiæ sint, tamen supplemento vel Latium propius esse, vel Volscos, quam Romam. Itaque si videatur eis, se ex Latinis & ex Volscis populis juventute propere excita rediturum infesto exercitu Capuam esse: Romanosque nihil tum minus quam prælium expectantes, nec opinato adventu perculsurum. Fallacibus litteris circa Latium nomenque Volscum missis, quia qui non interfuerunt pugnæ, ad credendũ temere faciliores erant, tumultuarius undique exercitus raptim conscriptus convenit. Huic agmini Torquatus consul ad Trifanum (inter Sinuessam Minturnasque is locus est) occurrit. prius quam castris locus caperetur, sarcinis utrinque in acervum conjectis, pugnatum, debellatumq; est. adeo enim accisæ res sunt; ut consuli victorem exercitum ad populandos agros eorum ducenti dederent se omnes Latini; deditionemque

nemque eam Campani sequerentur. Latium Capuaque agro multati. Latinus ager, Privernati addito agro, & Falernus, qui populi Campani fuerat, usque ad Vulturnum flumen plebi Romanæ dividitur. bina in Latino jugera, ita ut dodrantem ex Privernati complerent, data: terna in Falerno, quadrantibus etiam pro longinquitate adjectis. Extra pœnam fuere Latinorum Laurentes, Campanorumq; equites: quia non desciverant. Cum Laurentibus renovari fœdus jussum. renovaturque ex eo quotannis post diem decimum Latinarū. equitibus Campanis civitas data: monumentoque ut esset, æneam tabulam in æde Castoris Romæ fixerunt. Vectigal quoque eis Campanus populus jussus pendere in singulos quotannis (fuere autem mille & sexcenti) denarios nummos quadringenos quinquagenos. Ita bello gesto, præmiis pœnaque pro cujusque merito persolutis, T. Manlius Romam rediit. cui venienti seniores tantū obviam exisse constat: juventutem & tunc & omni vita deinde aversatam eam, execratamque Antiates in agrum Hostiensem, Ardeantem, Solonium incursiones fecerunt. Manlius Consul, quia ipse per valetudinem id bellum exequi nequierat, dictatorem L. Papyrium Crassum qui tum forte erat prætor, dixit, ab eo magister equitum L. Papyrius Cursor dictus. Nihil memorabile adversus Antiates ab dictatore gestum est, cum aliquot menses stativa in agro Antiati habuisset. Anno insigni victoria de tot ac tam potentibus populis ab hoc consulum alterius nobili morte, alterius sicut truci, ita claro ad memoriam imperio, successere Coss. T. Æmilius Mamercus, & Q. Publilius Philo: neq; in similem materiam rerum, & ipsi aut suarum rerum aut partium in repub. magis quam patriæ memores, Latinos ob iram agri amissi rebellantes in campis Fenectanis fuderunt, castrisque exuerunt. Ibi Publilio cujus ductu auspicioq; res gestæ erant, in deditionem accipiente Latinos populos, quorum ibi juventus cæsa erat: Æmilius ad Pedum exercitum duxit. Pædanos tuebatur Tiburs, Prænestinus Veliternusque populus. Venerant & ab Lanuvio Antioq; auxilia. Vbi cum præliis quidem superior Romanus esset: ad urbem ipsam Pedum, castraque sociorum populorum, quæ urbi adjuncta erant, integer labor restaret: bello infecto repente omisso, consul, quia collegæ decretum triumphum audivit, ipse quoq; triumphi ante victoriam flagitator Romam rediit. Qua cupiditate offensis patribus, negantibusque nisi Pedo capto aut dedito triumphū, hinc alienatus ab senatu Æmilius, seditiosis tribunatibus similem deinde consulatum gessit. Nam neque quoad fuit consul, criminari apud populum patres destitit, collega haudquaquā adversante: quia & ipse de plebe erat. materiam autem præbebat criminibus ager in Latino Falernoque agro maligne plebi divisus. & postquam senatus finire imperium consulibus cupiens, dictatorem adversus rebellantes Latinos dici jussit: Æmilius, cujus tum fasces erant, collegam dictatorem dixit: ab eo magister equitum Iunius Brutus dictus. Dictatura popularis, & orationibus in patres criminosis fuit: & quod tres leges secundissimas plebi, adversas nobilitati tulit: unam, *ut plebiscita omnes Quirites tenerent:* alteram, *ut legum quæ comitiis centuriatis ferrentur, ante initum suffragium patres auctores fierent:* tertiā, *ut alter utiq; ex plebe, cum eo ventum sit, ut utrumque plebejum consulem fieri liceret, censor crearetur.* Plus eo anno domi acceptum cladis ab consulibus, ac dictatore, quam ex victoria eorum, bellicisque rebus foris auctum imperium patres credebant. Anno insequenti L. Furio Camillo, C. Mænio Coss. quo insignius omissa res Æmilio superioris anni consuli exprobraretur, *Pedum armis virisq; & omni vi expugnandum ac delendum* senatus fremit: coacti

coactique novi consules omnibus eam rem præverti, proficiscuntur. Iam Latio is status erat rerum, ut neque bellum neque pacem pati possent, ad bellum opes deerant: pacem ob agri adempti dolorem aspernabantur. mediis consiliis standum videbatur. ut oppidis se tenerent, ne lacessitus Romanus causam belli haberet: & si cujus oppidi obsidio nunciata esset, undique ex omnibus populis auxilium obsessis ferretur. Neque tamen nisi admodum à paucis populis Pedani adjuti sunt. Tyburtes Prænestinique, quorum ager proprior erat, Pedum pervenere. Aricinos, Lanuvinosque, & Veliternos Antiatibus Volscis se conjungentes ad Asturæ flumen, Menenius improviso adortus fudit. Camillus ad Pedum cum Tyburtibus maximè valido exercitu, majore mole, quamquam æque prospero eventu pugnat. Tumultum maxime repentina inter prælium eruptio oppidanorũ fecit: in quos parte exercitus conversa, Camillus non compulit solum eos intra mœnia, sed eodem etiam die, cum ipsos auxiliaq; eorum perculisset, oppidum scalis cœpit. Placuit inde jam majore conatu animoq; ab unius expugnatione urbis ad perdomandum Latium victorem circumducere exercitum. Nec quievere ante, quam expugnando, aut in deditionem accipiendo singulas urbes, Latium omne subegere. Præsidiis inde dispositis per recepta oppida, Romam ad destinatum omnium consensu triumphum decessere. Additus triumpho honos, ut statuæ equestres eis, rara illa ætate res, in foro ponerentur. Priusquam comitiis in insequentem annum consules rogarent. Camillus de Latinis populis ad senatum retulit, atque ita disseruit: *Patres conscripti, quod bello armisque in Latio agendum fuit, id jam deum benignitate ac virtute militum ad finem venit. cæsi ad Pedum Asturamque sunt exercitus hostium: oppida Latina omnia & Antium ex Volscis, aut vi capta, aut recepta in deditionem, præsidiis tenentur vestris. Reliqua consultatio est. quoniam rebellando sæpius nos sollicitant, quonam modo perpetua pace quietos obtineamus. Dii immortales ita vos potentes hujus consilii fecerunt, ut sit Latium deinde, an non sit, in vestra manu posuerint. Itaque pacem vobis quod Latinos attinet, parare in perpetuum vel sæviendo, vel ignoscendo potestis. Vultis crudeliter consulere in deditos, victosque? licet delere omne Latium: vastas inde solitudines facere, unde sociali egregio exercitu per multa bella magnaque sæpe usi estis. Vultis exemplo majorum augere rem Romanam, victos in civitatem accipiendo? Materia crescendi per summam gloriam suppeditat. Certe id firmissimum longe imperium est, quo obedientes gaudent. Sed maturato opus est, quicquid statuere placet. Tot populos inter spem metumque suspensos animi habetis, & vestram utique de eis curam quam primum absolvi & illorum animos, dum expectatione stupent, seu pœna, seu beneficio præoccupari oportet. Nostrum enim fuit efficere, ut omnium rerum vobis ad consulendum potestas esset: vestrum est decernere, quod optimum vobis reique publicæ sit.* Princeps senatus relationem consulis de summa rerum laudare; sed cum aliorum causa alia esset, ita expediri posse consilium dicere, ut pro merito cujusque statueretur, si de singulis nominatim referrent populis. Relatum igitur de singulis, decretumque. Lanuvinis civitas data: sacraque sua reddita cum eo, ut ædes locusque Sospitæ Iunonis communis Lanuvini municipibus cum populo Romano esset. Aricini, Nomentanique & Pedani eodem jure quo Lanuvini in civitatem accepti. Tusculanis servata civitas quam habebant, crimenq; rebellionis à publica fraude in paucos auctores versum. In Veliternos veteres cives Romanos, quod toties rebellassent, graviter sævitum: & muri dejecti, & senatus inde abductus: jussique trans Tiberim habitare, ut ejus qui cis Tiberim deprehensus esset, usque

ad mille pondo clarigatio esset: nec prius quàm ære persoluto: is qui cepisset, extra vincula captum haberet. In agrum senatorum coloni missi: quibus adscriptis, speciem antiquæ frequentiæ Velitræ receperunt. Et Antium nova colonia missa, cum eo, ut Antiatibus permitteretur, si & ipsi adscribi coloni vellent. naves inde longæ abactæ, interdictumve mari Antiati populo est, & civitas data. Tyburtes Prænestinique agro mulctati, neque ob recens tantum rebellionis commune cum aliis Latinis crimen, sed quod tædio imperii Romani cum Gallis, gente efferata, arma quondam consociassent. Cæteris Latinis Populis connubia, commerciaque & consilia inter se ademerunt. Cāpanis equitibus honoris causa, quia cum Latinis rebellare noluissent: Fundanisque, & Formianis, quod per fines eorum tuta pacataque semper fuisset via, civitas sine suffragio data. Cumanos, Suessulanosq; ejusdem juris conditionisque, cujus Capuam esse placuit. Naves Antiatium partim in navalia Romę subductæ, partim incensæ, rostrisque earum suggestū in foro extructum adornari placuit: *Rostraque* id templum appellatum. C. Sulpitio Longo. P. Ælio Pæto Coss. cum omnia non opes magis Romanæ, quam beneficiis parta gratia bona pace obtineret: inter Sidicinos Auruncosque bellum ortum. Aurunci à T. Manlio Cos. in deditionem accepti, nihil deinde moverant: eo petendi auxilii ab Romanis causa justior fuit. sed prius quam consules ab urbe (jusserat enim senatus defendi Auruncos) exercitum educerent, fama affertur, Auruncos metu oppidum deseruisse: profugosque cum conjugibus ac liberis Suessam communisse, quæ nunc Aurunca appellata, mœnia antiqua eorum, urbemque ab Sidicinis delatam. Ob ea infensus Consulibus senatus, quorum cunctatione proditi socii essent: dictatorem dici jussit. dictus C. Claudius Regillensis, magistrum equitum C. Claudium Hortatorem dixit. Religio inde injecta de dictatore: & cum augures vitio creatum videri dixissent, dictator magisterque equitum se magistratu abdicarunt. Eo anno Minucia Vestalis suspecta primo propter mundiorem justo cultum, insimulata deinde apud pontifices ab indice servo, cum decreto eorum jussa esset sacris abstinere, familiamque in potestate habere: facto judicio viva sub terram ad portam Collinam dextra via stratam defossa. Scelerato campo credo ab incesto id ei loco nomen factum. Eodem anno Q. Publilius Philo prætor primum de plebe, adversante Sulpicio Cos. qui negabat rationem ejus se habiturum, est factus: senatu, cum in summis imperiis id non obtinuisset, minus in prætura intendente. Insequens annus L. Papyrio Crasso, Cæsone Duellio Coss. Ausonum magis novo quam magno bello fuit insignis. Ea gens Cales urbem incolebat: Sidicinis finitimis arma conjunxerat: unoque prælio haud sane memorabili duorum populorum exercitus fusus propinquitate urbium; & ad fugam pronior, & in fuga ipsa tutior fuit, nec tamen omissa ejus belli cura patribus: quia toties jam Sidicini aut ipsi moverant bellum, aut moventibus auxilium tulerant, aut causa armorum fuerant. Itaq; omni ope annixi sunt, ut maximum ea tempestate imperatorem M. Valerium Corvinum Cos. quartum facerent, collega additus Corvino M. Attilius Regulus, & ne forte casu erraretur, petitum ab Coss. *ut extra sortem Corvini ea provincia esset.* Exercitu victore à superioribus consulibus accepto, ad Cales, unde bellum ortum erat, profectus, cum hostes ab superioris etiam certaminis memoria pavidos clamore atque impetu primo fudisset, mœnia ipsa oppugnare est aggressus: & militum quidem is erat ardor, ut jam inde cum scalis succedere ad muros vellent, evasurosq; contenderent. Corvinus, quia id arduum factu erat, labore militum potius, quam periculo peragere

inceptum

inceptum voluit. itaque aggerem & vineas egit, turresque muro admovit: quarum usum forte oblata opportunitas prævertit. namque M. Fabius captivus Romanus, cū per negligentiam custodum festo die vinculis ruptis per murum inter opera Romanorum religata ad pinnam muri reste suspensus manibus se demisisset, perpulit imperatorem, ut vino epulisque sopitos hostes aggrederetur. Nec majore certamine capti cum urbe Ausones sunt, quam acie fusi erant. præda capta ingens est: præsidioque imposito Calibus, reductæ Romam legiones, Cos. ex senatusconsulto triumphavit: & ne Attilius expers gloriæ esset, jussi ambo Coss. adversus Sidicinos ducere exercitum, dictatorem ante ex senatusconsulto comitiorū habendorum causa dixerunt L. Æmilium Mamercum: is magistrum equitum Q. Publilium Philonem dixit. Dictatore comitia habente Coss. creati sunt T. Veturius, Sp. Posthumius. Etsi belli pars cum Sidicinis restabat; tamen ut beneficio prævenirent desiderium plebis, de colonia deducenda Coss. retulerunt: factoque senatusconsulto, ut duo millia quingenti homines eo scriberentur. Triumviros coloniæ deducendæ, agroque dividendo creaverunt Cæsonem Duellium, T. Quintium, M. Fabium. Novi deinde Coss. è veteribus exercitu accepto, ingressi hostium fines populando usque ad mœnia atque urbem pervenerunt. Ibi, quia ingenti exercitu comparato Sidicini & ipsi pro extrema spe dimicaturi enixe videbantur, & Samnium fama erat conciri ad bellum; dictator ab consulibus ex auctoritate senatus dictus P. Cornelius Ruffinus: magister equitum, M. Antonius. Religio deinde incessit, vitio eos creatos: magistratuque se abdicaverunt: & quia pestilentia insecuta est, velut omnibus eo vitio contactis auspiciis, res ad interregnum rediit. ab interregno inito per quintum demum interregē M. Valerium Corvinum creati Coss. L. Cornelius iterum, & Cn. Domitius. Tranquillis rebus fama Gallici belli pro tumultu valuit, ut dictatorem dici placeret. dictus M. Papyrius Crassus, & magister equitum P. Valerius Publicola à quibus dum delectus intentius quam adversus finitima bella haberetur, exploratores missi attulerunt quieta omnia apud Gallos esse. Samnium quoque jam alterum annum turbari novis consiliis suspectum erat: ex eo agro Sidicino exercitus Romanus non est deductus. Cæterum Samnites bellum Alexandri Epeirensis in Lucanos traxit. qui duo populi adversus regem excursionem à præsto facientem signis collatis pugnaverunt. eo certamine superior Alexander, incertum qua fide culturus, si perinde cætera processissent pacem cum Romanis fecit. Eodem anno census auctus, novique cives censi: tribus propter eos additæ Metiæ & Scaptia: censores addiderunt, Publius Philo, Sp. Posthumius, Romani facti Acerrani lege ab L. Papyrio prætore lata, qua civitas sine suffragio data. Hæc eo anno domi militiæque gesta. Foedus insequens annus seu intemperie cœli, seu humana fraude fuit. M. Claudio Marcello, T. Valerio Coss. Flaccum, Potitumque varie in annalibus cognomen consulis invenio: cæterum in eo parvi refert quid veri sit. illud pervelim (nec omnes auctores sunt) proditum falso esse, venenis absumptos, quorum mors infamem annum pestilentia fecerit, sicut proditur: tamen res, ne cui auctorum fidem abrogaverim, exponenda est. Cum primores civitatis similibus morbis, eodemque ferme omnes eventu morerentur: ancilla quædam ad Q. Fabium Maximum ædilem curulem indicaturam se causam publicæ pestis professa est, si ab eo fides sibi data esset, haud futurum noxæ indicium. Fabius confestim rem ad consules, consules ad senatum referunt: consensuque ordinis fides indici data. Tum patefactum, muliebri fraude civitatem premi: matronasque ea venena coquere: & si sequi

sequi extemplo velint, manifesto deprehendi posse. Secuti indicem, & coquentes quasdã medicamenta, & recondita alia invenerunt. quibus in forum delatis, & ab xx. matronis, apud quas deprehensa erant, per viatorem accitis, duæ ex eis Cornelia ac Sergia, patriciæ utraque gentis, cum ea medicamenta salubria esse contenderent, ab confutante indice bibere jussę, ut se falsum commentam arguerent: spacio ad colloquendum sumpto, cum summoto populo in conspectu omnium rem ad cæteras retulissent: haud abnuentibus & illis bibere, epoto medicamento suamet ipsæ fraude omnes interierunt. comprehensæ extemplo earum comites, magnum numerum matronarum indicaverunt: ex quibus ad CLXX. damnatæ. Neque de veneficiis ante eam diem Romæ quæsitum est. Prodigii ea res loco habita: captisque magis mentibus, quam consceleratis similis visa. Itaque memoria ex annalibus repetita, in secessionibus quondam plebis clavum ab dictatore fixum, alienatasq; discordia mentes hominum, eo piaculo compotes sui fecisse. dictatorem clavi figendi causa creari placuit. creatus Cn. Quintilius, magistrũ equitum L. Valerium dixit: qui fixo clavo magistratu se abdicarunt. Creati Coss. L. Papyrius Crassus iterum, L. Plautius Venox, cujus principio anni legati ex Volscis Fabraterni & Lucani Romam venerunt, orantes ut in fidem reciperentur: si à Samnitium armis defensi essent, se sub imperio populi Romani fideliter atque obedienter futuros. Missi tum ab senatu legati: denunciatumque Samnitibus, ut eorum populorum finibus vim abstinerent. valuitque ea legatio, non tam quia pacem volebant Samnites, quam quia nondum parati erant ad bellum. Eodem anno Privernas bellum initum: cujus socii Fundani, dux etiam Fundanus fuit Vitruvius Vaccus, vir non domi solum, sed etiam Romæ clarus. ædes fuêre in palatio ejus, quæ *Vacci prata* diruto ædificio publicatoque solo appellata. Adversus hunc vastantem effuse Setinum Norbanumq; & Coranum agrum, L. Papyrius profectus, haud procul castris ejus consedit. Vitruvio nec ut vallo se teneret adversus validiorem hostem, sana constare mens, nec ut longius à castris dimicaret, animus suppetere. Vix tota extra portam castrorum explicata acie, fugam magis retro quam prælium aut hostem spectante milite, sine consilio, sine audacia depugnat: & ut levi momento, nec ambigue est victus: ita brevitate ipsa loci, facilique receptu in tã propinqua castra haud ægre militem à multa cæde est tutatus: nec fere quisquam in ipso certamine, pauci in turba fugæ extremæ, cum in castra ruerent, cæsi, primisque tenebris Privernum inde petitum agmine trepido, ut muris potius quam vallo sese tutarentur. A Priverno Plautius alter Cos. pervastatis passim agris, prædaque abacta, in agrum Fundanum exercitum inducit. ingredienti fines senatus Fundanorum occurrit: negant se pro Vitruvio sectamque ejus secutis precatum venisse, sed pro Fundano populo: quẽ extra culpam belli esse, ipsum Vitruvium indicasse, cum receptaculum fugæ Privernum habuerit, non patriam Fundos. Priverni igitur hostes populi Romani quærendos, persequendosque esse, qui simul à Fundanis ac Romanis utriusque patriæ immemores, defecerint. Fundanis pacem esse, & animos Romanos, & gratam memoriam acceptæ civitatis: orare se consulem, ut bellum ab innoxio populo abstineat: agros, urbem corpora ipsorum conjugumque ac liberorum suorum in potestate populi Romani esse, futuraque. Collaudatis Fundanis Cos. literisque Romam missis in officio Fundanos esse, ad Privernum flexit iter. Prius animadversum in eos qui capita conjurationis fuerant, à Cos. scribit Claudius ad CCCL. ex conjuratis vinctos Romam missos: eamque deditionem ab senatu non acceptam: quod egentium atque humilium

ques immissus ordines turbavit: turbatis signa peditum illata: quantumque Romana se invexit acies, tantum hostes gradu demori. & ut semel inclinavit pugna, jam intolerabilis Romana vis erat. Fusi hostes, cum Satricum, quod duobus millibus inde aberat, non castra peterent, ab equite maximè cæsi. castra capta, direptaque. Ab Satrico nocte quæ prælio proxima fuit, fugæ simili agmine petunt Antium: & cum Romanus exercitus prope in vestigiis sequeretur, plus tamen timor, quam ira, celeritatis habuit. prius itaque mœnia intravere hostes, quam Romanus extrema agminis carpere, aut morari posset, inde aliquot dies vastando agro absumpti, nec Romanis satis instructis apparatu bellico ad mœnia aggredienda, nec illis ad subeundum pugnæ casum. Seditio tum inter Antiates Latinosque coorta. cum Antiates victi malis, subactique bello, in quo & nati erant & consenuerant, deditionem spectarent: Latinos ex diutina pace nova defectio recentibus adhuc animis ferociores ad perseverandum in bello faceret. Finis certaminis fuit, postquam utrisque apparuit, nihil per alteros stare, quo minus incepta persequerentur. Latini profecti à societate pacis, ut rebantur, inhonestæ, sese vindicaverunt. Antiates incommodis arbitris salutarium consiliorum remotis, urbem agrosque Romanis dedunt. Ira & rabies Latinorum, quia nec Romanos bello lædere, nec Volscos in armis retinere potuerant, eo erupit, ut Satricum urbem, quæ receptaculum primum eis adversæ pugnæ fuerat, igni concremarent. nec aliud tectum ejus superfuit urbis, cum faces pariter sacris profanisque injicerent, quam matris Matutæ templum. inde eos nec sua religio, nec verecundia deûm arcuisse dicitur, sed vox horrenda edita templo cum tristibus minis, ni nefandos ignes procul delubris amovissent. incensos ea rabie impetus Thusculum tulit, ob iram quod deserto communi concilio Latinorum, non in societatem modo Romanam, sed etiam in civitatem se dedissent. patentibus portis cum improviso incidissent, primo clamore oppidum præter arcem captum est. in arcem oppidani refugere cum conjugibus ac liberis: nunciosque Romam, qui certiorem de suo casu senatum facerent, misere. Haud segnius quam fide populi Romani dignum fuit, exercitus Thusculum ductus. L. Quintius & Servius Sulpicius tribuni militum duxere. clausas portas Thusculi, Latinosque simul obsidentium atque obsessorum animo hinc mœnia tueri vident, illinc arcem oppugnare, terrere una ac pavere. Adventus Romanorum mutaverat utriusque partis animos. Thusculanos ex ingenti metu in summam alacritatem: Latinos ex prope certa fiducia mox capiendæ arcis, quoniam oppido potirentur, in exiguam de se ipsis spem verterat. Tollitur ex arce clamor ab Thusculanis: excipitur aliquanto majore ab exercitu Romano. utrimque urgentur Latini: nec impetus Thusculanorum decurrentium ex superiore loco sustinent: nec Romanos subeuntes mœnia, molientesque obices portarum arcere possunt. scalis prius mœnia capta: inde effracta claustra portarum. & cum anceps hostis & à fronte & à tergo urgeret, nec ad pugnam ulla vis, nec ad fugam loci quicquam superesset, in medio cæsi ad unum omnes. Recuperato ab hostibus Thusculo, exercitus Romam est reductus. Quanto magis prosperis eo anno bellis tranquilla omnia foris erant, tanto in urbe vis patrum indies, miseriæque plebis crescebant, cum eo ipso quod necesse erat solui, facultas solvendi impediretur. itaque cum jam ex re nihil dari posset, fama & corpore judicati atque addicti, creditoribus satisfaciebant, pœnaque invicem fidei cesserat. adeo

proficiscerentur, evocatos se ab
senatu docent Romano, & quæ
actum iri secum credant, quid-
nam ad ea responderi placeat, re-
ferunt. Cum aliud alii censerent,
,, tum Annius: Quanquam ipse
,, ego retuli quid responderi pla-
,, ceret, tamen magis ad summam
,, rerum nostrarum pertinere ar-
,, bitror, quid agendum nobis,
,, quam quid loquendum sit. Fa-
,, cilè erit, explicatis consiliis,
,, accommodare rebus verba.
,, Nam si etiam nunc sub umbra
,, fœderis æqui servitutem pati
,, possumus, quid abest quin pro-
,, ditis Sidicinis, non Romano-
,, rum solum, sed Samnitium quo-
,, que dicto pareamus: respon-
,, deamusque Romanis, nos, ubi
,, invenerint, posituros arma?
,, Sin autem tandem libertatis
,, desiderium remordet animos: si
,, fœdus est, si societas æquatio
,, juris est: si consanguineos nos
,, Romanorum esse, quod olim
,, pudebat, nunc gloriari licet: si
,, socialis illis exercitus is est,
,, quo adjuncto duplicent vires
,, suas, quem secernere ab se Coss.
,, bellis propriis ponendis su-
,, mendisque nolint, cur non om-
,, nia æquantur? cur non alter ab
,, Latinis consul datur? Vbi pars
,, virium, ibi & imperii pars est.
,, Est quidem nobis hoc per se
,, haud nimis amplum, quippe
,, concedentibus Romam caput
,, Latio esse; sed ut amplum vi-
,, deri posset, diuturna patientia
,, fecimus. Atqui si quando un-
,, quam consociandi imperii,
,, usurpandæ libertatis tempus
,, optastis: en hoc tempus adest,
,, & virtute vestra, & deûm beni-
,, gnitate vobis datum. Tentastis
,, patientiam negando militem.
,, Quis dubitat exarsisse eos, cum
,, plus ducentorum annorum mo-
,, rem solveremus? Pertulerunt
,, tamen hunc dolorem. Bellum
,, nostro nomine cum Pelignis
,, gessimus. Qui ne nostrorum
,, quidem finium per nos tuendo-
,, rum jus antea dabant, nihil in-
,, tercesserunt. Sidicinos in fi-
,, dem receptos, Campanos ab se

ad nos descisse, exercitus nos "
parare adversus Samnites fœ- "
deratos suos audierunt: nec "
moverunt se ab urbe. Vnde hæc "
illis tanta modestia, nisi à con- "
scientia virium & nostrarum & "
suarum? idoneos auctores ha- "
beo, quærentibus de nobis "
Samnitibus, ita responsum ab "
senatu Romano esse, ut facile "
appareret, ne ipsos quidem jam "
postulare ut Latium sub Ro- "
mano imperio sit. Vsurpate "
modo postulando eo, quod illi "
vobis taciti concedunt. Si "
quem hoc dicere metus prohi- "
bet, en ego ipse audiente non "
populo Romano modo senatu- "
que, sed Iove ipso, qui Capito- "
lium incolit, profiteor me di- "
cturum, ut si nos in fœdere ac "
societate esse velint, consulem "
alterum ab nobis, senatusque "
partem accipiant. Hæc feroci- "
ter non suadenti solum, sed pol-
licenti, clamore & assensu omnes
permiserunt, ut ageret diceretque
quæ è republ. nominis Latini,
fideq; sua viderentur. Vbi est Ro-
mam ventū, in Capitolio ei sena-
tus datus est. Ibi cum T. Manlius
Cos. egisset cum eis ex auctorita-
te patrum, ne Samnitibus fœde-
ratis bellum inferrent: Annius,
tanquam victor armis Capitolium
cepisset, non legatus jure gentium
tutus loqueretur. *Tempus erat,*
inquit, *T. Manli, vosque patres
conscripti, tandem jam vos no-
biscum nihil pro imperio agere, cum
florentissimum deum benignitate
nunc Latium armis virisque, Sam-
nitibus bello victis, Sidicinis Cam-
panisque sociis, nunc etiam Volscis
adjunctis videretis: colonias quo-
que vestras Latinum Romano
prætulisse imperium. Sed quoniam
vos regno impotenti finem ut impo-
natis, non inducitis in animum: nos
quanquam armis possumus asserere
Latium in libertatem, consanguini-
tati tamen hoc dabimus, ut con-
ditiones pacis feramus æquas
utrisque, quoniam vires quoque
æquari diis immortalibus pla-
cuit. Consulem alterum Roma,
alterum ex Latio creari oportet:
senatus*

sentius partem æquam ex utraque gente esse: unum populum, unam rempubl. fieri. Et ut imperii eadem sedes sit, idemque omnibus nomen: quoniam ab alterutra parte concedi necesse est: quod utrisque bene vertat, sit hæc sane patria potior, & Romani omnes vocemur. Forte ita accidit, ut parem ferociæ hujus & Romani Cos. T. Manlium haberent: qui adeo non tenuit iram, ut si tanta dementia patres conscriptos cepisset, ut ab Setino homine leges acciperent, gladio cinctum in senatum venturum se esse palam diceret, & quemcunque in curia Latinum vidisset, sua manu interempturum. & conversus ad simulacrum Iovis: *Audi Iupiter hæc scelera*, inquit, *audite jus fasque. Peregrinos Coss. & peregrinum senatum in tuo Iupiter augurato templo captus, atque ipse oppressus visurus es? Hæccine fœdera Tullus Romanus rex cum Albanis patribus vestris Latini, hæc L. Tarquinius vobiscum postea fecit? Non venit in mentem pugna apud Regillum lacum? Adeo & cladium vestrarum veterum, & beneficiorum nostrorum erga vos, obliti estis?* Cum consulis vocem subsecuta patrum indignatio esset, proditur memoriæ adversus crebram implorationem deûm, quos testes fœderum sæpius invocabant consules, vocem Annii spernentis numina Iovis Romani auditam. certe cum commotus ira se ab vestibulo templi citato gradu proriperet, lapsus per gradus, capite graviter offenso, impactus imo ita est saxo, ut sopiretur. Exanimatum auctores quoniam non omnes sunt, mihi quoque in incerto relictum sit: sicut inter fœderum ruptorum testationem ingenti fragore cœli procellam effusam. nam & vera esse & aptè ad repræsentandam iram deûm ficta, possunt. Torquatus missus ab senatu ad dimittendos legatos, cum jacentem Annium vidisset, exclamat ita ut populo patribusque audita vox pariter sit: *Bene habet, dii pium movere bellum. est cæleste numen, es magne Iupiter, haud frustra te patrem deum hominumque hac sede sacravimus. Quid cessatis Quirites, vosque patres conscripti arma capere diis ducibus? Sic stratas legiones Latinorum dabo, quemadmodum legatum jacentem videtis.* Assensu populi excepta vox consulis, tantum ardoris animis fecit, ut legatos proficiscentes cura magistratuum magis, qui jussu consulis prosequebantur, quam jus gentium ab ira impetuque hominum tegeret. Consensit & senatus bellum: consulesque duobus scriptis exercitibus per Marsos Pelignosque profecti, adjuncto Samnitium exercitu, ad Capuam, quo jam Latini sociique convenerant, castra locant. Ibi in quiete utrique consuli eadem dicitur visa species viri majoris, quàm pro humano habitu augustiorisque, dicentis: Ex una acie imperatorem, ex altera exercitum diis Manibus matrique Terræ deberi. utrius exercitus imperator legiones hostium, superque eas se devovisset, ejus populi partisque, victoriam fore. Hos ubi nocturnos visus inter se consules contulerunt, placuit averruncandæ deûm iræ victimas cædi: simul ut si extis eadem quæ somno visa fuerant, portenderentur, alteruter consulum fata impleret. Vbi responsa aruspicum insidenti jam animo tacitæ religioni congruerunt, tum adhibitis legatis tribunisq;, & imperiis deûm propalã expositis, ne mors voluntaria consulis exercitum in acie terreret: comparant inter se, ut ab utra parte cedere Romanus exercitus cœpisset, inde se consul devoveret pro populo Rom. Quiritibusque. Agitatum etiam in concilio est, ut si quando unquam severo ullum imperio bellũ administratũ esset, tunc uti disciplina militaris ad priscos redigeretur mores.

Curam

Curam acuebat, quod adversus Latinos bellandum erat, lingua, moribus, armorum genere, institutis ante omnia militaribus congruentes, milites militibus, centurionibus centuriones, tribuni tribunis, compares collegæque, iisdem præsidiis, sæpe iisdem manipulis permisti fuerant. Per hæc ne quo errore milites caperentur, edicunt consules, ne quis extra ordinem in hostem pugnaret. Forte inter cæteros turmarum præfectos, qui exploratum in omnes partes dimissi erant, T. Manlius consulis filius super castra hostium cum suis turmalibus evasit, ut vix teli jactu ab statione proxima abesset. ibi Tusculani erant equites. præerat Geminius Metius, vir tum genere inter suos, tum factis clarus. is ubi Romanos equites insignemque inter eos precedentem consulis filium (nam omnes inter se utique illustres viri noti erant) cognovit: *Vnane*, ait, *turma Romani cum Latinis sociisque bellum gesturi estis? Quid interea consules, quid duo exercitus consulares agent? Aderunt in tempore*, Manlius inquit, *& cum illis aderit Jupiter ipse, fœderum à vobis violatorum testis, qui plus potest polletque. Si ad Regillum lacum ad satietatem vestram pugnavimus, hic quoque efficiemus profecto, ne quid minus quam acies vobis & collata signa nobiscum, cordi sint.* Ad ea Geminius paululum ab suis equo provectus: *Visne igitur, dum dies ista venit, qua magno conatu exercitus moveatis, interea tu ipse congredi mecum, ut nostro duorum jam hinc eventu cernatur, quantum eques Latinus Romano præstet?* Movet ferocem animum juvenis seu ira, seu detrectandi certaminis pudor, seu inexuperabilis vis fati. Oblitus itaque imperii patrii, consulumque edicti, præceps ad id certamen agitur, quo vinceret an vinceretur, haud multum interesset. Equitibus cæteris velut ad spectaculum summotis, spatio quod vacui interjacebat campi, adversos concitant equos: & cum infestis cuspidibus concurrissent, Manlii cuspis super galeam hostis, Metii trans cervicem equi elapsa est. circumactis deinde equis, cum prior ad iterandum ictum Manlius consurrexisset, spiculum inter aures equi fixit. ad cujus vulneris sensum cum equus prioribus pedibus erectis magna vi caput quateret, excussit equitem: quem cuspide parmaque innixum, attollentē se à gravi casu, Manlius ab jugulo, ita ut per costas ferrum emineret, terræ affixit, spoliisque lectis ad suos revectus, cum ovante gaudio turma in castra, atque inde ad prætorium ad patrem tendit, ignarus fati, futurique, laus an pœna merita esset. *Vt me omnes*, inquit, *pater, tuo sanguine ortum vere ferrent, provocatus equestria hæc spolia capta ex hoste cæso porto.* Quod ubi audivit consul, extemplo filium aversatus, concionem classico advocari jussit. quæ ubi frequens convenit. *Quandoquidem*, inquit, *tu T. Manli neque imperium consulare, neque majestatem patriam veritus, adversus edictum nostrum extra ordinem in hostem pugnasti, & quantum in te fuit, disciplinam militarem, qua stetit ad hanc diem Romana res, solvisti: meque in eam necessitatem adduxisti, ut aut reip. mihi aut mei meorumque obliviscendum sit: nos potius nostro delicto plectemur, quam resp. tanto suo damno nostra peccata luat. Triste exemplum, sed in posterum salubre juventuti erimus. Me quidem cum ingenita charitas liberum, tum specimen illud virtutis deceptum vana imagine decoris in te movet: sed cum aut morte tua sanciendа sint consulum imperia, aut impunitate in perpetuum abroganda: nec te quidem, si quid in te nostri sanguinis est, recusare censeam, quin disciplinam militarem culpa tua prolapsam, pœna restituas: I lictor, deliga ad palum.* Exanimati omnes tam atroci imperio: nec aliter quam in se quisque districtam cernentes securim, metu magis quam modestia quievere.

Itaque

Itaque velut emerso ab admiratione animo, cum silentio defixi stetissent: repente postquam cervice cæsa fusus est cruor, tum libero conquestu coortę voces sunt, ut neque lamentis, neque execrationibus parceretur: spoliisque contectum juvenis corpus, quantum militaribus studiis funus ullum concelebrari potest, structo extra vallum rogo cremaretur: *Manliana que imperia* non in pręsentia modo horrenda, sed exempli etiam tristis in posterum essent. Fecit tamen atrocitas poenę obedientiorem duci militem: & præterquam quod custodiæ vigiliæque & ordo stationum intentioris ubique curæ erant, in ultimo etiam certamine, cum descensum in aciem est, ea severitas profuit. fuit enim civili maxime bello pugna similis: adeo nihil apud Latinos dissonum ab Romana republ. præter animos, erat. Clypeis antea Romanis usi sunt: deinde postquam stipendiarii facti sunt, scuta pro clypeis fecere: & quod antea phalanges similes Macedonicis, hoc postea manipulatim structa acies coepit esse. Postremo in plures ordines instruebantur. Ordo sexagenos milites, duos centuriones, vexillarium unum habebat. Prima acies hastati erant manipuli quindecim, distantes inter se modicum spacium. Manipulus leves vicenos milites, aliam turbam scutatorum habebat. Leves autem qui hastam tantum gæsaque gererent, vocabantur. Hæc prima frons in acie florem juvenum pubescentium ad militiam habebat. Robustior inde ætas totidem manipulorum, quibus principibus est nomen. hos sequebantur scutati omnes, insignibus maxime armis. hoc XXX. manipulorum agmen antepilanos appellabant, quia sub signis jam alii quindecim ordines locabantur: ex quibus ordo unusquisq; tres partes habebat, earum unamquamque primum pilum vocabant. tribus ex vexillis constabat. vexillum CLXXXVI. homines erant. Primum Vexillum triarios ducebat, veteranum militem spectatæ virtutis: secundum rorarios, minus roboris ætate factisque: tertium accensos, minimę fiduciæ manum. eo & in postremam aciem rejiciebantur. Vbi his ordinibus exercitus instructus esset, hastati omnium primi pugnam inibant. si hastati profligare hostem non possent, pede presso eos retrocedentes in intervalla ordinum principes recipiebant. tum principum pugna erat. Hastati sequebantur. Triarii sub vexillis cõsidebant, sinistro crure porrecto scuta innixa humeris, hastas sub erecta cuspide in terra fixas, haud secus quam vallo septa inhorreret acies, tenentes. si apud principes quoque haud satis prospere esset pugnatum, à prima acie ad triarios sensim referebantur. Inde rem ad triarios redisse, cum laboratur, proverbio increbuit. Triarii consurgentes ubi in intervallo ordinum suorum principes & hastatos recepissent, extemplo compressis ordinibus velut claudebant vias: unoque continente agmine, jam nulla spe post relicta, in hostem incedebant. Id erat formidolosissimum hosti, cum velut victos insecuti, novam repente aciem exurgentem, auctam numero cernebant. Scribebantur autem quatuor fere legiones quinis millibus peditum, equitibus in singulas legiones trecenis. alterum tantum ex Latino delectu adjiciebatur: qui ea tempestate hostes erant Romanis, eodemque ordine instruxerant aciem. Nec vexilla cum vexillis tantum, universi hastati cum hastatis, principes cum principibus, sed centurio quoq; cum centurione, si ordines turbati non essent, concurrendum sibi esse sciebat. Duo primipili ex utraq; acie inter triarios erant: Romanus corpore haudquaquam satis validus, cæterum strenuus vir, peritusque militiæ Latinus viribus ingens, bellatorque primus: notissimi inter se, quia semper pares ordines duxerunt. Romano haud satis fidenti viribus, jam Romæ permissum erat ab Coss. *ut subcenturio-*

centurionem sibi quem vellet, legeret, qui tutaretur eum ab uno destinato hoste. isque juvenis in acie oblatus, ex centurione Latino victoriam tulit. Pugnatum est haud procul radicibus Vesuvii montis. qua via ad Veserim ferebat. Romani Coss. prius quam educerent in aciem, immolaverunt. Decio caput jecinoris à familiari parte cæsum aruspex dicitur ostendisse: alioqui acceptam diis hostiam esse: Manlium egregie litasse. *Atqui bene habet,* inquit Decius, *si ab collega prospere litatum est.* Instructis, sicut ante dictum est ordinibus, processere in aciem. Manlius dextro, Decius lævo cornu præerat. Primo utrinque æquis viribus, eodem ardore animorum gerebatur res: deinde ab lęvo cornu hastati Romani non ferentes impressionem Latinorum, se ad principes recepere. In hac trepidatione Decius Cos. M. Valerium magna voce inclamat: *Deorum*, inquit, *ope Valeri opus est. agedum pontifex publicus populi Romani prai verba, quibus me pro legionibus devoveam.* Pontifex eum togam prætextam sumere jussit, & velato capite manu subter togam ad mentum exerta, super telum subjectum pedibus stantem sic dicere: *Iane, Iupiter, Mars pater, Quirine, Bellona, Lares, divi Novensiles, dii Indigetes, divi quorum est potestas nostrorum hostiumque, diique Manes, vos precor, veneror, veniam peto feroque: uti populo Rom. Quiritium vim victoriamque prosperetis, hostesque populi Romani Quiritium terrore, formidine, morteque afficiatis. Sicut verbis nuncupavi, ita pro republ. Quiritium exercitu, legionibus, auxiliis populi Rom. Quiritium, legiones auxiliaque hostium mecum diis Manibus Tellurique devoveo.* Hæc ita precatus, lictores ire ad T. Manlium jubet, matureque collegæ se devotum pro exercitu nunciare. Ipse incinctus cinctu Gabino armatus in equum insiluit: ac se in medios hostes immisit. Conspectus ab utraque acie aliquanto augustior humano visu, sicut cœlo missus piaculum omnis deorum iræ, qui pestem ab suis aversam in hostes ferret. Ita omnis terror, pavorque cum illo latus, signa primo Latinorum turbavit: deinde in totam penitus aciem pervasit. Evidentissimum id fuit, quod quacunque equo invectus est, ibi haud secus quam pestifero sidere icti pavebant. ubi vero corruit, obrutus telis; inde jam haud dubie consternatæ cohortes Latinorum fugam ac vastitatem late fecerunt. Simul & Romani exolutis religione animis, velut tum primũ signo dato coorti, pugnam integram ediderunt. nam & Rorarii procurrebant inter antepilanos, addiderantque vires hastatis ac principibus: & Triarii genu dextro innixi, nutum Coss. ad consurgendum expectabant. Procedente deinde certamine, cum aliis partibus multitudo superaret Latinorum, Manlius Cos. audito eventu collegæ, cum, ut jus fasque erat, lacrymis non minus quam laudibus debitis prosecutus tam memorabilem mortem esset: paulisper addubitavit, an consurgendi jam Triariis tempus esset: deinde melius ratus integros eos ad ultimum discrimen servari, accensos ab novissima acie ante signa procedere jubet. Qui ubi subiere, extemplo Latini, tanquam idem adversarii fecissent, Triarios suos excitaverunt: qui aliquandiu pugna atroci cum & semetipsi fatigassent, & hastas aut præfregissent, aut hebetassent, pellerent vi tamen hostem, debellatum jam rati, perventumque ad extremam aciem: tum Cos. Triariis: *Consurgite nunc,* inquit, *integri adversus fessos, memores patria parentumque & conjugum ac liberorum, memores Consulis pro vestra victoria morte occumbentis.* Vbi Triarii consurrexerunt integri, refulgentibus armis, nova ex improviso exorta acies, receptis in intervalla ordinum antepilanis, clamore sublato principia Latinorum perturbant: hastisque ora fodientes, primo robore virorum cæso, per alios manipulos velut

inermes

inermes prope intacti evasere: tantaque cæde perrupere cuneos, ut vix quartam partem relinquerent hostium. Samnites quoque sub radicibus montis procul instructi, præbuere terrorem Latinis. Cæterum inter omnes cives sociosq; præcipua laus ejus belli penes Coss. fuit, quorum alter omnes minas periculaque ab diis superis inferisque in se unum vertit: alter ea virtute, eoque consilio in prælio fuit, ut facile convenerit inter Romanos Latinosque qui ejus pugnæ memoriam posteris tradiderunt, utrius partis T. Manlius dux fuisset, ejus futuram haud dubie fuisse victoriam. Latini ex fuga se Minturnas contulerunt. castra secundum prælium capta, multique mortales ibi vivi oppressi, maxime Campani. Decii corpus ne eo die inveniretur, nox quærentes oppressit: postero die inventum inter maximam hostium stragem coopertum telis, funusque par morti celebrante collega factum. Illud adjiciendum videtur, licere consuli, dictatorique & prætori, cum legiones hostium devoveant: non utique se, sed quem velit ex legione Romana scripta civem devovere: *si is homo qui devotus est, moritur, probe factum videri: ni moritur, tum signum septem pedes altum, aut majus, in terram defodi, & piaculum hostia cædi. ubi illud signum defossum erit, eo magistratum Romanum descendere fas non esse.* Sin autem sese devovere volet, sicuti Decius devovit: *ni moritur, neque suum neque publicum divinum pure faciet qui sese devoverit. Vulcano arma sive cui alii divo devovere volet, sive hostia, sive quo alio volet jus esto. Telo, super quod stans consul precatus est, hostem potiri fas non est: si potiatur, Marti suove taurilibus piaculum fieri.* Hæc etsi omnis divini humanique moris memoria abolevit, nova peregrinaq; omnia priscis ac patriis præferendo haud ab re duxi, verbis quoque ipsis, ut tradita nuncupataque sunt referre. Romanis post prælium demum factum Samnites venisse subsidio, expectato eventu pugnæ, apud quosdam auctores invenio. Latinis quoque ab Lavinio auxilium, dum deliberando terunt tempus, victis demum ferri cœptum. & cum jam portis prima signa, & pars agminis esset egressa: nuncio allato de clade Latinorum, cum conversis signis retro in urbem rediretur, prætorem eorum nomine Milionium dixisse ferunt pro paululà via magnam mercedem Romanis esse solvendam. Qui Latinorum pugnæ superfuerant, multis itineribus dissipati, cum se in unum conglobassent, Vescia urbs eis receptaculum fuit. Ibi in consiliis Numisius imperator eorum, affirmando communem vere Martem bellis utramque aciem pari cæde prostravisse, victoriæque nomen tantum penes Romanos esse, cæteram pro victis fortunam & illos gerere: funesta duo consulum prętoria, alterum parricidio filii, alterum consulis devoti cæde, trucidatum exercitum omnem: cæsos hastatos principesque: stragem & ante signa & post signa factam: triarios postremo rem restituisse. Latinorum etsi pariter accisæ copiæ sint, tamen supplemento vel Latium propius esse, vel Volscos, quam Romam. Itaque si videatur eis, se ex Latinis & ex Volscis populis juventute propere excita rediturum infesto exercitu Capuam esse: Romanosque nihil tum minus quam prælium expectantes, nec opinato adventu perculsurum. Fallacibus litteris circa Latium nomenque Volscum missis, quia qui non interfuerunt pugnæ, ad credendũ temere faciliores erant, tumultuarius undique exercitus raptim conscriptus convenit. Huic agmini Torquatus consul ad Trifanum (inter Sinuessam Minturnasque is locus est) occurrit. prius quam castris locus caperetur, sarcinis utrinque in acervum conjectis, pugnatum, debellatumq; est. adeo enim accisæ res sunt; ut consuli victorem exercitum ad populandos agros eorum ducenti dederent se omnes Latini; deditionemque

nemque eam Campani sequerentur. Latium Capuaque agro multati. Latinus ager, Privernati addito agro, & Falernus, qui populi Campani fuerat, usque ad Vulturnum flumen plebi Romanæ dividitur. bina in Latino jugera, ita ut dodrantem ex Privernati complerent, data: terna in Falerno, quadrantibus etiam pro longinquitate adjectis. Extra pœnam fuere Latinorum Laurentes, Campanorumq; equites: quia non desciverant. Cum Laurentibus renovari fœdus jussum. renovaturque ex eo quotannis post diem decimum Latinarũ. equitibus Campanis civitas data: monumentoque ut esset, æneam tabulam in æde Castoris Romæ fixerunt. Vectigal quoque eis Campanus populus jussus pendere in singulos quotannis (fuere autem mille & sexcenti) denarios nummos quadringenos quinquagenos. Ita bello gesto, præmiis pœnaque pro cujusque merito persolutis, T. Manlius Romam rediit. cui venienti seniores tantũ obviam exisse constat: juventutem & tunc & omni vita deinde aversatam eam, execratamque Antiates in agrum Hostiensem, Ardeantem, Solonium incursiones fecerunt. Manlius Consul, quia ipse per valetudinem id bellum exequi nequierat, dictatorem L. Papyrium Crassum qui tum forte erat prætor, dixit, ab eo magister equitum L. Papyrius Cursor dictus. Nihil memorabile adversus Antiates ab dictatore gestum est, cum aliquot menses stativa in agro Antiati habuisset. Anno insigni victoria de tot ac tam potentibus populis ab hoc consulum alterius nobili morte, alterius sicut truci, ita claro ad memoriam imperio, successere Coss. T. Æmilius Mamercus, & Q. Publilius Philo: neq; in similem materiam rerum, & ipsi aut suarum rerum aut partium in repub. magis quam patriæ memores, Latinos ob iram agri amissi rebellantes in campis Fenectanis fuderunt, castrisque exuerunt. Ibi Publilio cujus ductu auspicioq; res gestæ erant, in deditionem accipiente Latinos populos, quorum ibi juventus cæsa erat: Æmilius ad Pedum exercitum duxit. Pædanos tuebatur Tiburs, Prænestinus Veliternusque populus. Venerant & ab Lanuvio Antioq; auxilia. Vbi cum præliis quidem superior Romanus esset: ad urbem ipsam Pedum, castraque sociorum populorum, quæ urbi adjuncta erant, integer labor restaret: bello infecto repente omisso, consul, quia collegæ decretum triumphum audivit, ipse quoq; triumphi ante victoriam flagitator Romam rediit. Qua cupiditate offensis patribus, negantibusque nisi Pedo capto aut dedito triumphũ, hinc alienatus ab senatu Æmilius, seditiosis tribunatibus similem deinde consulatum gessit. Nam neque quoad fuit consul, criminari apud populum patres destitit, collega haudquaquã adversante: quia & ipse de plebe erat. materiam autem præbebat criminibus ager in Latino Falernoque agro maligne plebi divisus. & postquam senatus finire imperium consulibus cupiens, dictatorem adversus rebellantes Latinos dici jussit: Æmilius, cujus tum fasces erant, collegam dictatorem dixit: ab eo magister equitum Iunius Brutus dictus. Dictatura popularis, & orationibus in patres criminosis fuit: & quod tres leges secundissimas plebi, adversas nobilitati tulit: unam, *ut plebiscita omnes Quirites tenerent*: alteram, *ut legum quæ comitiis centuriatis ferrentur, ante initum suffragium patres auctores fierent*: tertiã, *ut alter utiq; ex plebe, cum eo ventum sit, ut utrumque plebejum consulem fieri liceret, censor crearetur*. Plus eo anno domi acceptum cladis ab consulibus, ac dictatore, quam ex victoria eorum, bellicisque rebus foris auctum imperium patres credebant. Anno insequenti L. Furio Camillo, C. Mænio Coss. quo insignius omissa res Æmilio superioris anni consuli exprobraretur, *Pedum armis virisq; & omni vi expugnandum ac delendum* senatus fremit: coacti

coactique novi consules omnibus eam rem præverti, proficiscuntur. Iam Latio is status erat rerum, ut neque bellum neque pacem pati possent, ad bellum opes deerant: pacem ob agri adempti dolorem aspernabantur. mediis consiliis standum videbatur, ut oppidis se tenerent, ne lacessitus Romanus causam belli haberet: & si cujus oppidi obsidio nunciata esset, undique ex omnibus populis auxilium obsessis ferretur. Neque tamen nisi admodum à paucis populis Pedani adjuti sunt. Tyburtes Prænestinique, quorum ager propior erat, Pedum pervenere. Aricinos, Lanuvinosque, & Veliternos Antiatibus Volscis se conjungentes ad Asturæ flumen, Menenius improviso adortus fudit. Camillus ad Pedum cum Tyburtibus maximè valido exercitu, majore mole, quamquam æque prospero eventu pugnat. Tumultum maxime repentina inter prælium eruptio oppidanorũ fecit: in quos parte exercitus conversa, Camillus non compulit solum eos intra mœnia, sed eodem etiam die, cum ipsos auxiliaq; eorum perculisset, oppidum scalis cœpit. Placuit inde jam majore conatu animoq; ab unius expugnatione urbis ad perdomandum Latium victorem circumducere exercitum. Nec quievere ante, quam expugnando, aut in deditionem accipiendo singulas urbes, Latium omne subegere. Præsidiis inde dispositis per recepta oppida, Romam ad destinatum omnium consensu triumphum decessere. Additus triumpho honos, ut statuæ equestres eis, rara illa ætate res, in foro ponerentur. Priusquam comitiis in insequentem annum consules rogarent. Camillus de Latinis populis ad senatum retulit, atque ita disseruit: *Patres conscripti, quod bello armisque in Latio agendum fuit, id jam deum benignitate ac virtute militum ad finem venit. cæsi ad Pedum Asturamque sunt exercitus hostium: oppida Latina omnia & Antium ex Volscis, aut vi capta, aut recepta in deditionem, præsidiis tenentur vestris. Reliqua consultatio est, quoniam rebellando sæpius nos sollicitant, quonam modo perpetua pace quietos obtineamus. Dii immortales ita vos potentes hujus consilii fecerunt, ut sit Latium deinde, an non sit, in vestra manu posuerint. Itaque pacem vobis quod Latinos attinet, parare in perpetuum vel sæviendo, vel ignoscendo potestis. Vultis crudeliter consulere in deditos, victosque? licet delere omne Latium: vastas inde solitudines facere, unde sociali egregio exercitu per multa bella magnaque sæpe usi estis. Vultis exemplo majorum augere rem Romanam, victos in civitatem accipiendo? Materia crescendi per summam gloriam suppeditat. Certe id firmissimum longe imperium est, quo obedientes gaudent. Sed maturato opus est, quicquid statuere placet. Tot populos inter spem metumque suspensos animi habetis, & vestram utique de eis curam quam primum absolvi & illorum animos, dum expectatione stupent, seu pœna, seu beneficio præoccupari oportet. Nostrum enim fuit efficere, ut omnium rerum vobis ad consulendum potestas esset: vestrum est decernere, quod optimum vobis reique publicæ sit.* Princeps senatus relationem consulis de summa rerum laudare; sed cum aliorum causa alia esset, ita expediri posse consilium dicere, ut pro merito cujusque statueretur, si de singulis nominatim referrent populis. Relatum igitur de singulis, decretumque. Lanuvinis civitas data: sacraque sua reddita cum eo, ut ædes locusque Sospitæ Iunonis communis Lanuvini municipibus cum populo Romano esset. Aricini, Nomentanique & Pedani eodem jure quo Lanuvini in civitatem accepti. Tusculanis servata civitas quam habebant, crimenq; rebellionis à publica fraude in paucos auctores versum. In Veliternos veteres cives Romanos, quod toties rebellassent, graviter sævitum: & muri dejecti, & senatus inde abductus: jussique trans Tiberim habitare, ut ejus qui cis Tiberim deprehensus esset, usque ad

ad mille pondo clarigatio esset: nec prius quàm ære persoluto: is qui cepisset, extra vincula captum haberet. In agrum senatorum coloni missi: quibus adscriptis, speciem antiquæ frequentiæ Velitræ receperunt. Et Antium nova colonia missa, cum eo, ut Antiatibus permitteretur, si & ipsi adscribi coloni vellent. naves inde longæ abactæ, interdictumve mari Antiati populo est, & civitas data. Tyburtes Prænestinique agro multati, neque ob recens tantum rebellionis commune cum aliis Latinis crimen, sed quod tædio imperii Romani cum Gallis, gente efferata, arma quondam consociassent. Cæteris Latinis Populis connubia, commerciaque & concilia inter se ademerunt. Cāpanis equitibus honoris causa, quia cum Latinis rebellare noluissent: Fundanisque, & Formianis, quod per fines eorum tuta pacataque semper fuisset via, civitas sine suffragio data. Cumanos, Suessulanosq; ejusdem juris conditionisque, cujus Capuam esse placuit. Naves Antiatium partim in navalia Romę subductæ, partim incensæ, rostrisque earum suggestū in foro extructum adornari placuit: *Rostraque* id templum appellatum. C. Sulpitio Longo. P. Ælio Pæto Coss. cum omnia non opes magis Romanæ, quam beneficiis parta gratia bona pace obtineret: inter Sidicinos Auruncosque bellum ortum. Aurunci à T. Manlio Cos. in deditionem accepti, nihil deinde moverant: eo petendi auxilii ab Romanis causa justior fuit. sed prius quam consules ab urbe (jusserat enim senatus defendi Auruncos) exercitum educerent, fama affertur, Auruncos metu oppidum deseruisse: profugosque cum conjugibus ac liberis Suessam communisse, quæ nunc Aurunca appellata, mœnia antiqua eorum, urbemque ab Sidicinis delatam. Ob ea infensus Consulibus senatus, quorum cunctatione proditi socii essent: dictatorem dici jussit. dictus C. Claudius Regillensis, magistrum equitum C. Claudium Hortatorem dixit. Religio inde injecta de dictatore: & cum augures vitio creatum videri dixissent, dictator magisterque equitum se magistratu abdicarunt. Eo anno Minucia Vestalis suspectæ primo propter mundiorem justo cultum, insimulata deinde apud pontifices ab indice servo, cum decreto eorum jussa esset sacris abstinere, familiamque in potestate habere: facto judicio viva sub terram ad portam Collinam dextra via stratam defossa. Scelerato campo credo ab incesto id ei loco nomen factum. Eodem anno Q. Publilius Philo prætor primum de plebe, adversante Sulpicio Cos. qui negabat rationem ejus se habiturum, est factus: senatu, cum in summis imperiis id non obtinuisset, minus in prætura intendente. Insequens annus L. Papyrio Crasso, Cæsone Duellio Coss. Ausonum magis novo quam magno bello fuit insignis. Ea gens Cales urbem incolebat: Sidicinis finitimis arma conjunxerat: unoque prælio haud sane memorabili duorum populorum exercitus fusus propinquitate urbium; & ad fugam pronior, & in fuga ipsa tutior fuit, nec tamen omissa ejus belli cura patribus: quia toties jam Sidicini aut ipsi moverant bellum, aut moventibus auxilium tulerant, aut causa armorum fuerant. Itaq; omni ope annixi sunt, ut maximum ea tempestate imperatorem M. Valerium Corvinum Cos. quartum facerent, collega additus Corvino M. Attilius Regulus, & ne forte casu erraretur, petitum ab Coss. *ut extra sortem Corvini ea provincia esset.* Exercitu victore à superioribus consulibus accepto, ad Cales, unde bellum ortum erat, profectus, cum hostes ab superioris etiam certaminis memoria pavidos clamore atque impetu primo fudisset, mœnia ipsa oppugnare est aggressus: & militum quidem is erat ardor, ut jam inde cum scalis succedere ad muros vellent, evasurosq; contenderent. Corvinus, quia id arduum factu erat, labore militum potius, quam periculo peragere

incœptum

inceptum voluit. itaque aggerem & vineas egit, turresque muro admovit: quarum usum forte oblata opportunitas prævertit. namque M. Fabius captivus Romanus, cũ per negligentiam custodum festo die vinculis ruptis per murum inter opera Romanorum religata ad pinnam muri reste suspensus manibus se demisisset, perpulit imperatorem, ut vino epulisque sopitos hostes aggrederetur. Nec majore certamine capti cum urbe Ausones sunt, quam acie fusi erant. præda capta ingens est: præsidioque imposito Calibus, reductæ Romam legiones, Cos. ex senatusconsulto triumphavit: & ne Attilius expers gloriæ esset, jussi ambo Coss. adversus Sidicinos ducere exercitum, dictatorem ante ex senatusconsulto comitiorũ habendorum causa dixerunt L. Æmilium Mamercum: is magistrum equitum Q. Publilium Philonem dixit. Dictatore comitia habente Coss. creati sunt T. Veturius, Sp. Posthumius. Etsi belli pars cum Sidicinis restabat; tamen ut beneficio prævenirent desiderium plebis, de colonia deducenda Coss. retulerunt: factoque senatusconsulto, ut duo millia quingenti homines eo scriberentur. Triumviros coloniæ deducendæ, agroque dividendo creaverunt Cæsonem Duellium, T. Quintium, M. Fabium. Novi deinde Coss. è veteribus exercitu accepto, ingressi hostium fines populando usque ad mœnia atque urbem pervenerunt. Ibi, quia ingenti exercitu comparato Sidicini & ipsi pro extrema spe dimicaturi enixe videbantur, & Samnium fama erat conciri ad bellum: dictator ab consulibus ex auctoritate senatus dictus P. Cornelius Ruffinus: magister equitum, M. Antonius. Religio deinde incessit, vitio eos creatos: magistratuque se abdicaverunt: & quia pestilentia insecuta est, velut omnibus eo vitio contactis auspiciis, res ad interregnum rediit. ab interregno inito per quintum demum interregẽ M. Valerium Corvinum creati Coss. L. Cornelius iterum, & Cn. Domitius. Tranquillis rebus fama Gallici belli pro tumultu valuit, ut dictatorem dici placeret. dictus M. Papyrius Crassus, & magister equitum P. Valerius Publicola à quibus dum delectus intentius quam adversus finitima bella haberetur, exploratores missi attulerunt quieta omnia apud Gallos esse. Samnium quoque jam alterum annum turbari novis consiliis suspectum erat: ex eo agro Sidicino exercitus Romanus non est deductus. Cæterum Samnites bellum Alexandri Epeirensis in Lucanos traxit. qui duo populi adversus regem excursionem à præsto facientem signis collatis pugnaverunt. eo certamine superior Alexander, incertum qua fide culturus, si perinde cætera processissent pacem cum Romanis fecit. Eodem anno census auctus, novique cives censi: tribus propter eos additæ Metiæ & Scaptia: censores addiderunt, Publius Philo, Sp. Posthumius, Romani facti Acerrani lege ab L. Papyrio prætore lata, qua civitas sine suffragio data. Hæc eo anno domi militiæque gesta. Foedus insequens annus seu intemperie cœli, seu humana fraude fuit. M. Claudio Marcello, T. Valerio Coss. Flaccum, Potitumque varie in annalibus cognomen consulis invenio: cæterum in eo parvi refert quid veri sit. illud pervelim (nec omnes auctores sunt) proditum falso esse, venenis absumptos, quorum mors infamem annum pestilentia fecerit, sicut proditur: tamen res, ne cui auctorum fidem abrogaverim, exponenda est. Cum primores civitatis similibus morbis, eodemque ferme omnes eventu morerentur: ancilla quædam ad Q. Fabium Maximum ædilem curulem indicaturam se causam publicæ pestis professa est, si ab eo fides sibi data esset, haud futurum noxæ indicium. Fabius confestim rem ad consules, consules ad senatum referunt: consensuque ordinis fides indici data. Tum patefactum, muliebri fraude civitatem premi: matronasque ea venena coquere: & si sequi

ques immissus ordines turbavit: turbatis signa peditum illata: quantumque Romana se invexit acies, tantum hostes gradu demori. & ut semel inclinavit pugna, jam intolerabilis Romana vis erat. Fusi hostes, cum Satricum, quod duobus millibus inde aberat, non castra peterent, ab equite maximè cæsi. castra capta, direptaque. Ab Satrico nocte quæ prælio proxima fuit, fugæ simili agmine petunt Antium: & cum Romanus exercitus prope in vestigiis sequeretur, plus tamen timor, quam ira, celeritatis habuit. prius itaque mœnia intravere hostes, quam Romanus extrema agminis carpere, aut morari posset, inde aliquot dies vastando agro absumpti, nec Romanis satis instructis apparatu bellico ad mœnia aggredienda, nec illis ad subeundum pugnæ casum. Seditio tum inter Antiates Latinosque coorta. cum Antiates victi malis, subactique bello, in quo & nati erant & consenuerant, deditionem spectarent: Latinos ex diutina pace nova defectio recentibus adhuc animis ferociores ad perseverandum in bello faceret. Finis certaminis fuit, postquam utrisque apparuit, nihil per alteros stare, quo minus incepta persequerentur. Latini profecti à societate pacis, ut rebantur, inhonestæ, sese vindicaverunt. Antiates incommodis arbitris salutarium consiliorum remotis, urbem agrosque Romanis dedunt. Ira & rabies Latinorum, quia nec Romanos bello lædere, nec Volscos in armis retinere potuerant, eo erupit, ut Satricum urbem, quæ receptaculum primum eis adversæ pugnæ fuerat, igni concremarent. nec aliud tectum ejus superfuit urbis, cum faces pariter sacris profanisque injicerent, quam matris Matutæ templum. inde eos nec sua religio, nec verecundia deûm arcuisse dicitur, sed vox horrenda edita templo cum tristibus minis, ni nefandos ignes procul delubris amovissent. incensos ea rabie impetus Thusculum tulit, ob iram quod deserto communi concilio Latinorum, non in societatem modo Romanam, sed etiam in civitatem se dedissent. patentibus portis cum improviso incidissent, primo clamore oppidum præter arcem captum est. in arcem oppidani refugere cum conjugibus ac liberis: nunciosque Romam, qui certiorem de suo casu senatum facerent, misere. Haud segnius quam fide populi Romani dignum fuit, exercitus Thusculum ductus. L. Quintius & Servius Sulpicius tribuni militum duxere. clausas portas Thusculi, Latinosque simul obsidentium atque obsessorum animo hinc mœnia tueri vident, illinc arcem oppugnare, terrere una ac pavere. Adventus Romanorum mutaverat utriusque partis animos. Thusculanos ex ingenti metu in summam alacritatem: Latinos ex prope certa fiducia mox capiendę arcis, quoniam oppido potirentur, in exiguam de se ipsis spem verterat. Tollitur ex arce clamor ab Thusculanis: excipitur aliquanto majore ab exercitu Romano. utrimque urgentur Latini: nec impetus Thusculanorum decurrentium ex superiore loco sustinent: nec Romanos subeuntes mœnia, molientesque obices portarum arcere possunt. scalis prius mœnia capta: inde effracta claustra portarum. & cum anceps hostis & à fronte & à tergo urgeret, nec ad pugnam ulla vis, nec ad fugam loci quicquam superesset, in medio cæsi ad unum omnes. Recuperato ab hostibus Thusculo, exercitus Romam est reductus. Quanto magis prosperis eo anno bellis tranquilla omnia foris erant, tanto in urbe vis patrum indies, miseriæque plebis crescebant, cum eo ipso quod necesse erat solui, facultas solvendi impediretur. itaque cum jam ex re nihil dari posset, fama & corpore judicati atque addicti, creditoribus satisfaciebant, pœnaque invicem fidei cesserat. adeo

esset: actum cum tribunis est, ad populum ferrent, ut, cum Publius Philo consulatu abisset, proconsul rem gereret, quoad debellatum cum Græcis esset. L. Cornelio, quia ne eum quidem in Samnium jam ingressum revocari ab impetu belli placebat, literæ missæ, ut dictatorem comitiorum causa diceret. dixit M. Claudium Marcellum. ab eo magister equitum dictus Sp. Posthumius. Nec tamen ab dictatore comitia sint habita: quia vitióne creatus esset, in disquisitionem venit. Consulti augures, *vitiosum videri dictatorem* pronunciaverunt. Eam rem tribuni suspectam infamemque criminando fecerunt. nam neque facile fuisse id vitium nosci, cum consul ineunte nocte silentio diceret dictatorem: neque ab consule cuiquam publice privatimve de ea rescriptum esse: nec quemquam mortalium extare, qui se vidisse aut audivisse quid dicat, quod auspicium dirimeret: neque augures divinare Romæ sedentes potuisse, quid in castris consuli vitii obvenisset. Cui non apparere, quod plebejus dictator sit, id vitium auguribus visum? Hæc, aliaque ab tribunis nequicquam jactata: tamen ad interregnum res redit. dilatisq; alia atque alia de causa comitiis, quartusdecimus demum interrex Lucius Æmilius consules creat Cajum Petilium, Lucium Papyrium Mugilanum. Cursorē in aliis annalibus invenio. Eodem anno Alexandriam in Ægypto proditum conditam: Alexandrumque Epiri regē ab exule Lucano interfectum sortes Dodonæi Iovis eventu affirmasse. Accito ab Tarentinis in Italiā data dictio erat, caveret Acherusiam aquam, Pandosiamque urbem: ibi fatis ejus terminum dari. eoque ocius transmisit in Italiam, ut quam maxime procul abesset urbe Pandosia in Epiro, & Acheronte amni: quem ex Molosside fluentem in stagna inferna accipit Thesprotius sinus. Cæterum (ut ferme fugiendo in media fata ruitur) cum sæpe Brutias Lucanasq; legiones fudisset: Heracleam Tarentinorum coloniam, Consentiam ex Lucanis, Sipontumque, Brutiorum coloniam, Acerinam, alias inde Messapiorum ac Lucanorum cepisset urbes: & trecentas familias illustres in Epeirum, quas obsidum numero haberet, misisset: haud procul Pandosia urbe imminente Lucanis ac Brutiis finibus, tres tumulos aliquantum inter se distantes insedit: ex quibus incursiones in omnem partem agri hostilis faceret: & ducentos ferme Lucanorum exules circa se pro fidis habebat, ut pleraque ejus generis ingenia sunt, cum fortuna mutabilem gerentes fidem. Imbres continui campis omnibus inundantes cum interclusissent trifariam exercitum à mutuo inter se auxilio, duo præsidia, quæ sine rege erant, improviso hostium adventu opprimuntur, deletisque eis, ad ipsius obsidionem omnes conversi. inde ab Lucanis exulibus ad suos nuncii missi sunt, pactoq; reditu promissum est, regem aut vivum aut mortuum in potestatem daturos. Cæterum cum delectis ipse egregium facinus ausus, per medios erumpit hostes, & ducem Lucanorum cominus congressum obtruncat: contrahensque suos ex fuga palatos, pervenit ad amnem ruinis recentibus pontis, quem vis aquæ abstulerat, indicantem iter. quem cum incerto vado transiret agmē, fessus metu ac labore miles, increpans nomen abominandum fluminis: *Iure Acheros vocaris*, inquit. Quod ubi ad aures accidit regis, adjecit extemplo animum fatis suis, substititque dubius an transiret. Tum Sotimus minister ex regiis pueris, *quid in tanto discrimine periculi cunctaretur* interrogans, indicat *Lucanos insidiis quærere locum*. quos ubi respexit rex procul grege facto venientes, stringit gladium, & per medium amnem transmittit equum. Iamque in vadum egressum eminus veruto Lucanus exul transfigit. lapsum inde cum inhærente telo corpus exanime detulit amnis in hostium præsidia. Ibi fœda laceratio corporis facta. namque præciso medio, par-

tem Consentiam misere: pars ipsis retenta ad ludibrium: quæ cum jaculis saxisq; procul incesseretur mulier, una ultra humanarum irarum fidem sævienti turbæ immista, ut parumper sustinerent precata, flens ait, *virum sibi liberosque captos apud hostes esse: sperare corpore regio utcumque mulctato se suos redempturam.* Is finis lacerationi fuit: sepultumque Consentiæ quod membrorum reliquum fuit, cura mulieris unius, ossaque Metapontum ad hostes remissa, inde Epirum devecta ad Cleopatram uxorem, sororemque Olympiadem, quarum mater Magni Alexandri altera, soror altera fuit. Hæc de Alexandri Eperensis tristi eventu. quanquam Romano bello fortuna eum abstinuit, tamen quia in Italia bella gessit, paucis dixisse satis sit. Eodē anno lectisternium Romę quinto post conditam urbem iisdē quibus ante placandis habitum est diis. Novi deinde consules jussu populi cum misissent, qui indicerent Samnitibus bellum, & ipsi majore conatu quam adversus Gręcos cuncta parabant, & alia nova nihil tum animo tale agitantibus accesserunt auxilia. Lucani atque Apuli, quibus gentibus nihil ad eam diem cum Romano populo fuerat, in fidem venerunt, arma virosque ad bellum pollicentes. fœdere ergo in amicitiam accepti. Eodem tempore etiam in Samnio res prospere gesta. Tria oppida in potestatem venerunt. Allife, Callife, Ruffrium: aliusque ager primo adventu Coss. longe lateq; est pervastatus. Hoc bello tam prospere commisso, alteri quoq; bello, quo Græci obsidebantur, jam finis aderat. nam præterquam quod intersepris munimentis hostium pars parti abscissa erat, fœdiora aliquāto intra muros iis quibus hostis territabat, patiebantur: & velut capti à suismetipsis pręsidiis, indigna jam liberis quoq; ac conjugibus & quæ captarum urbium extrema sunt, patiebantur. Itaque cum & à Tarento & à Samnitibus fama esset, nova auxilia ventura: Samnitium plus quam vellent, intra mœnia esse rebantur: Tarentinorum juventutem Græci Græcos haud minus per quos Samniti Nolanoque, quam ut Romanis hostibus resisterent, expectabant. Postremo levissimum malorum deditio ad Romanos visa. Charilaus & Nymphius principes civitatis communicato inter se consilio, partes ad rem agendam divisere: ut alter ad imperatorem Romanorum transfugeret: alter subsisteret ad præbendam opportunam consilio urbem. Charilaus fuit, qui ad Philonem venit: & quod bonū, faustum, felix Palæpolitanis, populoq; Romano esset, tradere se ait mœnia statuisse. eo facto utrum ab se prodita, an servata patria videatur, in fide Romanum positum esse: sibi privatim nec pacisci quicquam, nec petere: publice petere quam pacisci magis, ut si successisset inceptum, cogitaret populus Romanus potius cum quanto studio periculoque reditum in amicitiam suam esset, quam qua stultitia & temeritate de officio decessū. Collaudatus ab imperatore, tria millia militum ad occupandam eam partem urbis quam Samnites insidebant, accepit: præsidio ei L. Quintius tribunus militum præpositus. Eodem tempore & Nymphius prętorem Samnitium arte aggressus perpulerat, ut quoniam omnis Romanus exercitus aut circa Palępolim, aut in Samnio esset, sineret se classe circumvehi ad Romanum agrum: non oram modo maris, sed ipsi urbi propinqua loca depopulaturum: sed ut falleret, nocte proficiscendum esse, extemploq; naves deducendas. Quod quo maturius fieret, omnis juventus Samnitium, præter necessarium urbis præsidium, ad littus missa. Vbi dum Nymphius in tenebris & multitudine semetipsa impediente sedulo aliis alia imperia turbans, terit tempus: Charilaus ex composito ab sociis in urbem receptus, cū summa urbis Romano milite implesset, tolli clamorem jussit: ad quē Græci signo accepto a principibus quievere: Nolani per aversam partem urbis via Nolam ferēte effugiunt.

Samniti-

Samnitibus exclusis ab urbe, ut expeditior in præsentia fuga, ita fœdior, postquam periculo evaserunt, visa: quippe qui inermes nulla rerum suarum non relicta inter hostes, ludibrium non externis modo, sed etiam popularibus, spoliati atque egentes domos rediere. Haud ignarus opinionis alterius, qua hæc proditio ab Samnitibus facta traditur: cum auctoribus hoc dedi, quibus dignius credi est: tum fœdus Neapolitanum (eo enim deinde summa rei Græcorum venit) similius vero facit ipsos in amicitiam rediisse. Publilio triumphus decretus, quod satis credebatur obsidione domitos hostes in fidem venisse. Duo singularia hæc ei viro primum contigere, prorogatio imperii non ante in ullo facta, & acto honore triumphus. Aliud subinde bellum cum alterius oræ Græcis exortum. namque cum Tarentini rem Palæpolitanam vana spe auxilii aliquamdiu sustinuissent, postquam Romanos urbe potitos accepere, velut destituti, ac non qui ipsi destituissent, increpare Palæpolitanos: ira atque invidia in Romanos furere, eo etiam quod Lucanos & Apulos (nam utraque eo anno societas cœpta est) in fidem populi Romani venisse allatum est. quippe propemodum perventum ad se esse: jamque in eo rem fore, ut Romani aut hostes, aut domini habendi sint. discrimen profecto rerum suarum in bello Samnitium, eventuque ejus verti: eam solam gentem restare, nec eam ipsam satis validam, quando Lucanus defecerit: quem revocari adhuc, impellique ad abolendam societatem Romanam posse, si qua ars serendis discordiis adhibeatur. Hæc consilia cum apud cupidos rerum novandarum valuissent: ex juventute quidam Lucanorum precio asciti, clari magis inter populares quam honesti, inter se mulctati ipsi virgis, cum corpora nuda intulissent in civium cœtum vociferati sunt *se, quod castra Romana ingredi ausi essent, à Coss. virgis cæsi, ac prope securi percussos esse.* Deformis suapte natura res, cum speciem injuriæ magis quam doli præ se ferret, concitati homines, cogunt clamore suo magistratus senatum vocare: & alii circumstantes concilium, bellum in Romanos poscunt: alii ad concitandam in arma multitudinem agrestium discurrunt: tumultuque etiam sanos consternante animos decernitur, ut societas cum Samnitibus renovetur, legatique ad eam rem mittantur. Repentina res, quia quam causam nullam, tam ne fidem quidem habeat: coacti à Samnitibus & obsides dare, & præsidia in loca munita accipere, cæci fraude & ira nihil recusarunt. Dilucere deinde brevi fraus cœpit, postquam criminum falsorum auctores Tarentum commigravere: sed amissa omni de se potestate, nihil ultra quam ut pœniteret frustra restabat. Eo anno plebi Romanæ velut aliud initiũ libertatis factum est quod necti desierunt. Mutatum autem jus ob unius fœneratoris simul libidinem, simul crudelitatem insignem. L. Papyrius is fuit, cui cum se C. Publius ob æs alienum paternum nexũ dedisset: quæ ætas formaq; misericordiam elicere poterat ad libidinem & contumeliam animum accenderunt: & florem ætatis ejus fructum adventitiũ crediti ratus, primo perlicere adolescentem sermone incesto est conatus: dein postquam aspernabantur flagitium aures, minis territare, atq; identidẽ admonere fortunæ: Postremo cum ingenuitatis magis quam præsentis conditionis memorem videret, nudari jubet, verberaque afferri. Quibus laceratus juvenis cum se in publicum proripuisset, libidinẽ crudelitatemque conquerens fœneratoris, ingens vis hominum cũ ætatis miseratione, atq; indignitate injuriæ accensa, tum suæ cõditionis, liberumq; suorũ respectu, in forũ, atq; inde agmine facto ad curiã cõcurrit. & cum consules tumultu repentino coacti, senatũ vocarẽt, introeuntibus in curiam patribus, laceratum juvenis tergum, procumbẽtes ad singulorum pedes ostenta-

„ Ianiculum insedit: quale Galli-
„ cum modo, cum præter Capito-
„ lium atque arcem omnia hæc
„ hostium erant, & consulatum
„ cum hoc M. Furio, aut quolibet
„ alio ex patribus L. ille Sextius
„ peteret: possetisne ferre Sextiū
„ haud pro dubio consulem esse,
„ Camillum de repulsa dimicare?
„ Hoccine est in commune ho-
„ nores vocare, ut duos plebe-
„ jos fieri consules liceat, duos
„ patricios non liceat? & alterum
„ ex plebe creari necesse sit,
„ utrunq; ex patribus præterire
„ liceat? Quænam ista societas,
„ quænam consortio est? Parum
„ est, si cujus pars tua nulla ad-
„ huc fuit, in partem ejus venis,
„ nisi partem petendo totum tra-
„ xeris? Timeo, inquit, ne si duos
„ licebit creari patricios, nemi-
„ nem creetis plebejum. Quid est
„ dicere aliud? nisi quia indignos
„ vestra voluntate creaturi non
„ estis, necessitatē vobis creandi
„ quos nō vultis imponam: Quid
„ sequitur, nisi ut ne beneficium
„ quidem debeat populo, si cum
„ duobus patriciis unus petierit
„ plebejus, & lege se, non suffra-
„ gio creatum dicat? Quomodo
„ extorqueant, non quomodo pe-
„ tant honores, quærunt, & ita
„ maxima sunt adepturi, ut nihil
„ ne pro minimis quidem de-
„ beant: & occasionibus potius
„ quam virtute petere honores
„ malunt. Est aliquis qui se in-
„ spici, qui æstimari fastidiat? qui
„ certos sibi uni honores inter di-
„ micantes competitores æquum
„ censeat esse? qui se arbitrio ve-
„ stro eximat? qui vestra necessa-
„ ria suffragia pro voluntariis, &
„ serva pro liberis faciat? Omitto
„ Licinium Sextiumque, quorum
„ annos in perpetua potestate
„ tanquam Regum in Capitolio
„ numeratis. quis est hodie in ci-
„ vitate tam humilis, cui non via
„ ad consulatū facilior per istius
„ legis occasionem, quàm nobis
„ ac liberis nostris fiat? siquidem
„ nos ne cum volueritis quidem,
„ creare interdum poteritis, istos
„ etiamsi nolueritis, necesse sit.

De indignitate satis dictum est “
(etenim dignitas ad homines “
pertinet) quid de religionibus “
atque auspiciis, quæ propria “
deorum immortalium contem- “
ptio atque injuria est, loquar? “
Auspiciis hanc urbem condi- “
tam esse, auspiciis bello ac pa- “
ce, domi militiæq; omnia geri, “
quis est qui ignoret? Penes “
quos igitur sunt auspicia more “
majorum? nempe penes patres. “
nam plebejus quidem magistra- “
tus nullus auspicato creatur: “
nobis adeo propria sunt auspi- “
cia, ut non solum quos popu- “
lus creat patricios magistratus, “
non aliter quā auspicato creet, “
sed nos quoque ipsi sine suffra- “
gio populi auspicato interre- “
gem prodamus, & privatim au- “
spicia habeamus, quæ isti ne in “
magistratibus quidem habent. “
Quid igitur aliud quam tollit “
ex civitate auspicia, qui plebe- “
jos cōsules creando à patribus, “
qui soli ea habere possunt, au- “
fert? Eludant nunc licet reli- “
giones. quid enim est si pulli “
non pascentur? si ex cavea tar- “
dius exierint? si occinuerit “
avis? Parva sunt hæc, sed parva “
ista non contemnendo majores “
nostri maximam hanc rem fece- “
runt. nunc nos tanquam jam “
nihil pace deorum opus sit, om- “
nes cæremonias polluimus, vul- “
go ergo pontifices, augures, sa- “
crificuli Reges creentur: cuili- “
bet apicem dialem, dummodo “
homo sit, imponamus: tradamus “
ancilia, penetralia, deos, deo- “
rumque curam, quibus nefas “
est: non leges auspicato feran- “
tur: non magistratus creentur: “
nec centuriatis, nec curiatis “
comitiis patres auctores fiant: “
Sextius & Licinius tanquam “
Romulus ac Tatius in urbe Ro- “
mana regnent, quia pecunias “
alienas, quia agros dono dant. “
tanta dulcedo est, ex alienis “
fortunis prędandi: nec in men- “
tem venit, altera lege solitudi- “
nes vastas in agris fieri, pellēdo “
finibus dominos: altera fidem “
abrogari, cū qua omnis humana “
societas

cipum magister equitum cum ascendisset, deduci eum de rostris Papyrius in partem inferiorē jussit. Secutus pater: *Bene agis*, inquit, *cum eo nos deduci jussisti, unde & privati vocem mittere possemus*. Ibi primo non tam perpetuæ orationes quam altercatio exaudiebantur. Vicit deinde strepitū vox & indignatio Fabii senis, increpantis superbiam crudelitatemq; Papyrii: se quoq; dictatorem Romæ fuisse, nec à se quemquam ne plebis quidem hominem, non centurionem, non militem violatum. Papyrium tanquam ex hostium ducibus, si ex Romano imperatore victoriam & triumphum petere. Quantum interesset inter moderationem antiquorum, & novam superbiam crudelitatemque: dictatorem Quintium Cincinnatum in L. Minutium Cos. ex obsidione à se ereptum non ultra sævisse, quam ut legatum eum ad exercitum pro consule relinqueret. M. Furium Camillum in L. Furio, qui contempta sua senectute & auctoritate fœdissimo cum eventu pugnasset: non solum in præsentia moderatum iræ esse, ne quid de collega secus populo aut senatui scriberet. sed cum revertisset, potissimum ex tribunis consularibus habuisse, quē ex collegis optione ab senatu data socium sibi imperii delegerit. Nam populi quidem, penes quem potestas omnium rerum esset, ne iram quidem unquam atrociorem fuisse in eos, qui temeritate atque inscitia exercitus amisissent, quàm ut pecunia eos multaret: capite acquisitum ob rem bello male gestam de imperatore nullū ad eam diem esse: nunc ducibus populi Rom. quæ ne victis quidē bello fas fuerit, virgas & secures victoribus, & justissimos meritis triumphos intentari. Quid enim tandem passurum fuisse filium suum, si exercitum amisisset? si fusus fugatus, castris exutus fuisset? quo ultra iram violentiamq; ejus excessuram fuisse, quàm ut verberaret, necaretque? Quam conveniens esse propter Q. Fabii victoriā, civitatem in lætitia, supplicationibus, ac gratulationibus esse: eum propter quem deum delubria pateant, aræ sacrificiis fument, ut honore, donis cumulentur nudatum virgis lacerari in conspectu populi Romani, intuentem Capitolium atque arcem, deosque ab se duobus præliis haud frustra advocatos? Quo id animo exercitum, qui ejus ductu auspiciisque vicisset, laturum? Quem luctum in castris Romanis, quam lætitiam inter hostes fore? Hæc simul jurgans, querens, deûm hominumque fidem obtestans, & complexus filium plurimis cum lacrymis agebat. Stabat cum eo senatus majestas, favor populi, tribunitium auxilium, memoria absentis exercitus. Ex parte altera imperium invictum populi Romani, & disciplina rei militaris, & dictatoris edictū pro numine semper observatum, & Manliana imperia, & posthabita filii charitas publicæ utilitati jactabantur. Hoc etiam L. Brutum conditorem Romanæ libertatis antea in duobus liberis fecisse. nunc patres comes, & senes faciles de alieno imperio spreto tanquam rei parvę disciplinæ militaris eversæ juventuti gratiam facere: se tamen perstaturum in incœpto: nec ei qui adversus dictum suum turbatis religionibus, ac dubiis auspiciis pugnasset, quicquam ex justa pœna remissurum. Majestas imperii perpetua ne esset, non esse in sua potestate: L. Papyrium nihil de ejus jure diminuturum, optare ne potestas tribunitia inviolata ipsa violet intercessione sua Romanum imperium: neu populus Romanus in se potissimum dictatorem & jus dictaturæ extinguat. Quod si fecisset: non L. Papyrium, sed Tribunos, sed pravum populi judicium nequicquam posteros accusaturos: cum polluta semel militari disciplina non miles centurionis, non centurio tribuni, non tribunus legati, non legatus Consulis, non magister equitum dictatoris pareat imperio: nemo hominum, nemo deorum verecundiam habeat: non edicta imperatorum, non auspicia observentur. sine commeatu vagi milites

milites in pacato, in hostico errent, immemores sacramenti, licentia sola se ubi velint exauctorent: infrequentia deserant signa: neq; conveniant ad edictum: nec discernant, interdiu nocte, æquo iniquo loco, jussu injussu imperatoris pugnent: & non signa, non ordines servent: latrocinii modo cæca & fortuita, pro solemni & sacrata militia sit. *Horum criminum vos reos in omnia secula offerte tribuni plebis: vestra obnoxia capita pro licentia Q. Fabio objicite.* Stupentes tribunos, & suâ jam vicem magis anxios, quam ejus, cui auxilium ab se petebatur, liberavit, onere. consensus populi Roman. ad preces & obtestationem versus, ut sibi pœnam magistri equitum dictator remitteret. Tribuni quoq; inclinatam rem in preces subsecuti, orare dictatorem insistunt, ut veniam errori humano, veniam adolescentiæ Q. Fabii daret: satis eum pœnarum dedisse. Iam ipse adolescens, jam pater M. Fabius contentionis obliti, procumbere ad genua, & iram deprecari dictatoris. Tum dictator silentio facto. *Bene habet*, inquit, *Quirites. Vicit disciplina militaris: vicit imperii majestas: quæ in discrimine fuerunt, an ullæ post hanc diem essent. Non noxæ eximitur Q. Fabius, qui contra edictum imperatoris pugnavit: sed noxæ damnatus, donatur populo Romano: donatur tribunitiæ potestati, precarium non justũ auxilium ferenti. Vive Q. Fabi, felicior hoc consensu civitatis ad tuendũ te, quam qua paulo ante exultabas victoria. Vive id facinus ausus, cujus tibi ne parens quidem, si eodem loco fuisset, quo fuit L. Papyrius, veniam dedisset. Mecum ut voles, reverteris in gratiam populo Romano cui vitam debes, nihil majus præstiteris, quam si hic tibi dies satis documenti dederit, ut bello ac pace pati legitima imperia possis.* Cum se nihil morari magistrũ equitum pronunciasset: digressum eum templo lætus senatus, lætior populus, circumfusi, ac gratulantes hinc magistro equitum, hinc dictatori prosecuti sunt: firmatumque imperium militare haud minus periculo Q. Fabii, quam supplicio miserabili adolescentis Manlii videbatur. Forte ita eo anno evenit, ut quotiescunq; dictator ab exercitu recessit, hostes in Samnio moverentur. cæterum in oculis exemplum erat Q. Fabius M. Valerio legato, qui castris præerat, ne quam vim hostium magis quam trucem dictatoris iram timeret. Itaq; frumentatores cum circumventi ex insidiis cæsi loco iniquo essent, creditum vulgo est subveniri eis ab legato potuisse, ni tristia edicta exhorruisset. Ea quoque ira alienavit à dictatore militũ animos jam ante infensos, quod implacabilis Q. Fabio fuit: & quod suis precibus negasset, ejus populo Rom. veniam dedisset. Postquam dictator præposito in urbe L. Papyrio Crasso magistro equitum, Q. Fabio vetito quicquam pro magistratu agere, in castra rediit: neque civibus satis lætus adventus ejus fuit, nec hostibus quicquam attulit terroris. Namq; postero die, seu ignari venisse dictatorem, seu adesset an abesset parui facientes, instructa acie ad castra accesserunt. Cæterum tantum momenti in uno viro L. Papyrio fuit, ut si ducis consilia favor subsecutus militum foret, debellari eo die cum Samnitibus potuisse pro haud dubio habitum sit: ita instruit aciem loco, ac subsidiis, ita omni arte bellica firmavit. Cessatum à milite: ac de industria, ut obtrectaretur laudibus ducis, impedita victoria est. Plures Samnitium cecidere, plures Romani vulnerati sunt. Sensit peritus dux quæ res victoriæ obstaret, tẽperandum ingenium suum esse, & severitatem miscendam comitati. itaq; adhibitis legatis, ipse circum saucios milites inserens in tentoria caput, singulos ut sese haberent rogitans, curam eorum nominatim legatis tribunisq; & præfectis demandabat, rem per se popularem ita dexter egit, ut medendis corporibus animi multo prius militum imperatori reconciliarentur: nec quicquam ad salubritatem efficacius fuerit, quam quod grato animo

nimo ea cura accepta est. Refecto exercitu cum hoste cõgressus haud dubia spe sua militumq; ita fudit fugavitq; Samnites, ut ille ultimus eis dies conferendi signa cum dictatore fuerit. Incessit deinde qua duxit prædæ spes victor exercitus: perlustravitq; hostium agros, nulla arma, nullam vim nec apertam nec insidiis expertus. Addebat alacritatem, quod dictator prædam omnem edixerat militibus: nec ita magis publica, quàm privatũ compendium in hostem acuebat. His cladibus subacti Samnites, pacem à dictatore petiere: cum quo pacti, ut singula vestimenta militibus, & annuum stipendium darent: cum ire ad senatum jussi essent, secuturos se dictatorem responderunt, unius ejus fidei virtutique causam suam commendantes, ita deductus ex Samnitibus exercitus. Dictator triumphans urbem est ingressus: & cum se dictatura abdicare vellet, jussu patrum prius quam abdicaret, Coss. creavit C. Sulpicium Longum iterum, Q. Æmiliũ Cæretanũ. Samnites infecta pace, quia de conditionibus agebatur, inducias annuas ab urbe retulerũt. nec earũ ipsarum sancta fides fuit: adeo postquam Papyrium abisse magistratu nunciatũ est, arrecti ad bellandum animi sunt: C. Sulpicio, Q. Æmilio (Aulium quidam annales habent) Consulibus ad defectionem Samnitiũ Apulum novum bellum accessit. Vtroq; exercitus missi: Sulpicio Samnites, Apuli Æmilio sorte evenerunt. Sunt qui non ipsis Apulis bellum illatum, sed socios ejus gentis populos ab Samnitium vi atq; injuriis defensos scribant. Cæterũ fortuna Samnitiũ vix à seipsis eo tempore propulsantium bellum, propius ut sit vero facit: non Apulis ab Samnitibus arma illata, sed cum utraq; simul gente bellum Romanis fuisse. Nec tamen res ulla memorabilis acta: ager Apulus, Samniumq; evastatum: hostes nec hic nec illic inventi. Romæ nocturnus terror ita ex somno trepidam repente civitatem excivit, ut Capitolium atque arx, mœniaq; & portæ plena armatorum fuerint. & cum concursatum conclamatumq; ad arma omnibus locis esset: prima luce nec auctor, nec causa terroris comparuit. Eodẽ anno de Tusculanis Flavia rogatione populi fuit judiciũ. M. Flavius Trib. pleb. tulit ad populum, ut in Tusculanos animadverteretur, quorum ope ac consilio Veliterni Privernatesque populo Romano bellum fecissent. Populus Tusculanus cum conjugibus ac liberis Romam venit: ea multitudo veste mutata, & specie reorum tribus circuit, genibus se omniũ advolvens. Plus itaq; misericordia ad pœnæ veniam impetrandam, quam causa ad crimen purgandum valuit. Tribus omnes, præter Polliam, antiquarunt legem. Polliæ sententia fuit, *puberes verberatos necari: conjuges liberosq; sub corona lege belli venire:* memoriamq; ejus iræ Tusculanis in pœnæ tam atrocis auctores mansisse ad patrũ ætatem constat: nec quenquã ferme ex Pollia tribu candidatum Papyriam ferre solitum. Insequenti anno Q. Fabio, L. Fuluio Coss. A. Corn. Aruina dictator, & M. Fabius Ambustus, magister equitum metu gravioris in Samnio belli (conducta enim precio à finitimis juventus dicebantur) intentiore delectu habito, egregium exercitũ adversus Samnites duxerunt. Castra in hostico incuriose ita posita, tamquam procul abesset hostis: cum subito advenere Samnitium legiones tanta ferocia, ut vallum usq; ad stationem Romanam inferrent. nox jam appetebat: id prohibuit munimẽta adoriri: nec dissimulabant, orta luce postero die facturos. Dictator ubi propiorem spe dimicationem vidit: ne militum virtuti damno locus esset, ignibus crebris relictis, qui conspectum hostium frustrarentur, silentio legiones educit: nec tamen fallere propter propinquitatem castrorum potuit. eques extemplo insecutus, ita institit agmini, ut donec lucesceret, prælio abstineret. nec pedestres quidem copiæ ante lucem castris egressæ. Eques luce demum ausus incursare in hostem, carpendo novissimos

vissimos, premendoque iniquis ad transitum locis, agmen detinuit. interim pedes equitem assecutus: & totis jam copiis Samnis urgebat. Tum dictator postquam sine magno incommodo progredi nõ poterat, eum ipsum in quo constiterat locum castris comuniri jussit. Id vero circumfuso undiq; equitatu, ut vallum peteretur, opusque inciperet, fieri non poterat. Itaque ubi neque eundi neq; manendi copiam esse videt: instruit aciem impedimentis ex agmine remotis, instruunt contra & hostes, & animis & viribus pares. Auxerat id maxime animos quod ignari loco iniquo non hosti cessum, velut fugientes ac territos terribiles ipsi secuti fuerant. Id aliquandiu æquavit pugnam, jam pridem desueto Samnite clamorem Romani exercitus pati. At hercule illo die ab hora diei tertia ad octavam ita anceps dicitur certamen stetisse, ut neque clamor, ut primo semel concursu est sublatus, iteratus sit: neq; signa promota loco, retrove recepta, neque recursum ab ulla sit parte. In suo quisq; gradu obnixi, urgentes scutis sine respiratione ac respectu pugnabant. fremitus æqualis, tenorq; idem pugnæ in defatigationem ultimam, aut noctem spectabat. Iam viris vires, jam ferro sua vis, jam consilia ducibus deerant: cum subito Samnitiũ equites cum turma una longius profecta accepissent impedimenta Romanorum, procul ab armatis sine presidio, sine munimento stare, aviditate prædæ impetum faciunt. Quod ubi dictatori trepidus nuncius attulit: *Sine modo*, inquit, *sese præda præpediant*. Alii deinde super alios diripi passim, ferrique fortunas militum vociferabantur. Tum magistro equitum accito: *Vides tu*, inquit, *M. Fabi, ab hostium equite omissam pugnam? hærent impediti impedimentis nostris: aggredere (quod inter prædandum omni multitudini evenit) dissipatos: raros equis insidentes, raros quibus ferrum in manu sit invenies: equosq; dum præda onerant, cæde inermes: cruentamq; illis prædam redde. Mihi legiones, peditum que pugna cura erunt. penes te equestre sit decus.* Equitum acies qualis quæ esse instructissima potest, invecta in dissipatos impeditosque hostes cæde omnia replet. Inter sarcinas omissas repente obiacentes pedibus fugientium consternatorumque equorum neque pugnæ neque fugæ satis potentes ceduntur. Tum deleto prope equitatu hostium, M. Fabius circumductis paululum alis ab tergo pedestrem aciem adoritur. Clamor inde novus accidens & Samnitium animos terruit: & dictator ubi respectantes hostium antesignanos, turbataque signa, & fluctuantem aciem vidit: tum appellare, tum adhortari milites, tribunos, principesque ordinum nominatim ad iterandam secum pugnam vocare. Novato clamore signa inferuntur, & quicquid progrediebantur, magis magisque turbatos hostes cernebant. Eques ipse jam primus erat in conspectu: & Cornel. respiciens ad manipulos militum, quod manu, quod voce poterat, monstrabat, vexilla se suorum, parmasque cernere equitum. Quod ubi auditum, simulque visum est: adeo repente laboris per diem pene totum tolerati, vulnerumque obliti sunt, ut haud secus quam si tum integri è castris signum pugnæ accepissent, concitaverint se in hostem. nec ultra Samnis tollerare terrorem equitum peditumq; vim potuit: partim in medio cæsi, partim in fugam dissipati sunt. Pedes restantes ac circumventos cecidit: ab equite fugientium strages est facta: inter quos & ipse imperator cecidit. Hoc demum prelium Samnitium res ita infregit, ut omnibus conciliis fremerent, minime id quidem mirum esse, si impio bello, & contra foedus suscepto, infestioribus merito diis quã hominibus nihil prospere agerent: expiandum id bellum magna mercede luendumque esse, id referre tantum, utrum supplicia noxio paucorum, an omnium innoxio præbeant sanguine, audebantque jam quidam nominare auctores armorum. unum maxime nomen per consen-

consensum clamantium *Brutuli Papii* exaudiebatur. Vir nobilis potensque erat, haud dubie proximarum induciarum ruptor, de eo coacti referre prætores decretum fecerunt, ut Brutulus Papius Romanis dederetur: & cum eo præda omnis Romana, captivique ut Romam mitterentur: quæque res per fœciales ex fœdere repetitæ essent, secundum jus fasq; restituerentur. Fœtiales Romam, ut censuerunt, missi, & corpus Brutuli exanime: ipse morte voluntaria ignominiæ se ac supplicio subtraxit. Placuit cum corpore bona quoque ejus dedi: nihil tamen earum rerum præter captivos, ac si qua cognita ex præda sunt, acceptum est: cæterarum rerum irrita fuit deditio. dictator ex S.C. triumphavit. Hoc bellum à Coss. bellatum quidam auctores sunt: eosq; de Samnitibus triumphasse: Fabium etiam in Apuliam processisse, atque inde magnas prędas egisse. Nec discrepat, quin dictator eo anno A. Cornelius fuerit. id ambigitur, belline gerendi causa creatus sit: an ut esset qui ludis Romanis, quia L. Plautius prætor gravi morbo implicitus erat, signum mittendis quadrigis daret: functusque eo haud sane memorandi imperii ministerio, se dictatura abdicaret, nec facile est aut rem rei, aut auctorē auctori præferre. Vitiatam memoriā funebribus laudibus reor, falsisque imaginum titulis, dum familia ad se quęque famam rerum gestarum honorumque fallente mendacio trahunt. inde certe & singulorū gesta, & publica monumenta rerū confusa. nec quisquam æqualis temporibus illis scriptor extat, quo satis certo auctore stetur.

LIBER IX.

BREVIARIVM.

Titus Veturius, & Sp. Postumius, deducto in locū iniquum exercitu, cum nulla spes evadendi esset, fœdere cum Samnitibus facto, & DC. equitibus Romanis obsidibus datis, ita exercitum abduxrunt, ut omnes sub jugum mitterentur. Iidemq; auctore Sp. Postumio, cum duobus tribunis plebis & omnibus qui per fœdus spoponderant, dediti Samnitibus, non sunt recepti. fusis vero à Papirio cursore Samnitibus receptisq; DC. obsidibus, pudor prioris flagitii abolitus. Tribus Vfentina & Falerina adjecta. Suessa, & Pontia Colon. deducta. Ap. Claudius censor aquam Claudiam perduxit, viam Appiam stravit, libertinorum filios in senatu legit: quoniam autem is ordo indignis videbatur inquinatus, sequentis anni cōsules, in senatu legendo, ad antiquum rediere. Res præterea contra Apulos, Hetruscos, Vmbros, Marsos, Pelignos, Æquos & Samnites, quibus fœdus erat restitutum, prospere gesta. Flavius Scriba, ædilis curulis per forensem factionem creatur: qua cum comitia & campum turbaret, à Q. Fabio censore in quatuor tribus redacta; eique Maximi agnomen dedit.

SEquitur hunc annum nobilis clade Romana Caudina pax, T. Veturio Calvino, Sp. Posthumio Coss. Samnites eo anno imperatorem C. Pontium Herennii filium habuerunt, patre longe prudentissimo natum, primum ipsum bellatorem, ducemque. Is, ubi

legati

legati qui ad dedendas res missi erant, pace infecta redierunt: *Ne nihil actum*, inquit, *hac legatione censeatis, expiatum est quicquid ex fœdere rupto irarum in nos cœlestium fuit. Satis scio quibuscunque diis cordi fuit subigi nos ad necessitatem dedendi res, quæ à nobis ex fœdere repetitæ fuerant, iis non fuisse cordi tam superbe ab Romanis fœderis expiationem spretam. Quid enim ultra fieri ad placandos deos, mitigandosque homines potuit, quam quod nos fecimus? Res hostium in prædæ captas, quæ belli jure nostræ videbantur, remisimus: auctores belli quia vivos non potuimus, perfunctos jam fato dedimus: bona eorum, ne quid ex contagione noxæ remaneret penes nos, Romam portavimus. Quid ultra tibi Romane, quid fœderi, quid diis arbitris fœderis debeo? Quem tibi tuarum irarum, quem meorum suppliciorum judicem feram? Neminem neque populum, neque privatum fugio. Quod si nihil cum potentiore juris humani relinquitur inopi, at ego ad deos vindices intolerandæ superbiæ confugiam: & precabor, ut iras suas vertant in eos, quibus non suæ redditæ res, non alienæ accumulatæ fuerint: quorum sævitiam non mors noxiorum, non deditio exanimatorum corporum, non bona sequentia domini deditionem exsatient: placari nequeant, nisi hauriendum sanguinem, laniandaque viscera nostra præbuerimus. Iustum est bellum, Samnites, quibus necessarium: & pia arma, quibus nulla nisi in armis relinquatur spes. Proinde cum rerum humanarum maximum momentum sit, quam propitiis rem, quam adversis agant diis: pro certo habete, priora bella adversus deos magis quam homines gessisse: hoc quod instat, ducibus ipsis diis gesturos.* Hæc non læta magis quam vera vaticinatus, exercitu educto circa Caudium castra quam potest occultissime locat: inde ad Calatiam, ubi jam Coss. Romanos, castraque esse audiebat, milites decem pastorum habitu mittit: pecoraque diversos alium alibi haud procul Romanis pascere jubet præsidiis: ubi inciderint in prædatores ut idem omnibus sermo constet, legiones Samnitium in Apulia esse: Luceriam omnibus copiis circumsedere, nec procul abesse, quin vi capiant. Iam & is etiam rumor ante de industria vulgatus venerat ad Romanos: sed fidem auxere captivi, eo maxime, quod sermo inter omnes congruebat. Haud erat dubium, quin Lucerinis opem Romanus ferret, bonis ac fidelibus sociis: simul ne Apulia omnis ad præsentem terrorem deficeret ea modò, qua irent, consultatio fuit. Duæ ad Luceriam ferebant viæ: altera præter oram superi maris patens apertaque, sed quanto tutior, tanto fere longior: altera per Furculas Claudinas, brevior: sed ita natus locus est. saltus duo alti, angusti, sylvosique sunt, montibus circa se perpetuis inter se juncti. jacet inter eos satis patens clausus in medio campus, herbidus aquosusque, per quem medium iter est. sed antequam venias ad eum, intrandæ primæ angustiæ sunt: & aut eadem qua te insinuaveris, retro via repetenda: aut si ire porro pergas, per alium saltum arctiorem impeditioremque evadendum. In eum campum via alia per cavam rupem Romani demisso agmine, cum ad alias angustias protinus pergerent, septas dejectu arborum saxorumque ingentium objacentem molem invenere. Cum fraus hostilis apparuisset, præsidium etiam in summo saltu conspicitur. citati inde retro, qua venerant, pergunt repetere viam. eam quoque clausam sua obice armisque inveniunt. sistunt inde gradum sine ullius imperio, stuporque omnium animos, ac velut torpor quidam insolitus membra tenet: intuentesque alii alios, cum alterum quisque magis mentis compotem ac consilii ducerent, diu immobiles silent. deinde ubi prætoria consulum erigi videre, & expedire quosdam utilia operi: quamquam ludibrio fore munientes, perditis rebus ac spe omni adempta cernebant: tamen ne culpam malis adderent,

pro

pro se quisque nec hortante ullo, nec imperante ad muniendū versi, castra propter aquam vallo circumdant, sua ipsi opera, laboremque irritum, præterquam quod hostes superbe increpabant, cum miserabili confessione eludentes. ad Coss. mœstos, ne advocantes quidem in consilium, quando nec consilio nec auxilio locus esset, sua sponte legati ac tribuni conveniunt: militesque in prætorium versi opem, quam vix dii immortales ferre poterant, ab ducibus exposcunt. Querentes magis quam consultantes nox oppressit, cum pro ingenio quisque fremerent: alius per obices viarum, alius per adversa montium, per sylvas, qua ferri arma poterant, eamus: modo ad hostem pervenire liceat, quem per annos jam prope XXX. vincimus, omnia æqua ac plana erunt Romano in perfidum Samnitem pugnanti, alius, *Quo, aut qua eamus? num montes moliri sede sua paramus? dum hæc imminebunt juga qua tu ad hostem venies? armati, inermes, fortes, ignavi pariter omnes capti atque victi sumus, ne ferrum quidem ad bene moriendum oblaturus est hostis: sedens bellum conficit.* His invicem sermonibus qua cibi, qua quietis immemor nox traducta est. Ne Samnitibus quidem consilium in tam lætis suppetebat rebus. itaque universi Herennium Pontium patrem imperatoris per litteras consulendum censent. Iam is gravior annis non militaribus solum, sed civilibus quoque abscesserat muneribus: in corpore tamen affecto vigebat vis animi, consiliique. Is ubi accepit ad Furculas Caudinas inter duos saltus clausos exercitus Romanos: consultus ab nuntio filii censuit omnes inde quam primum inviolatos dimittendos. quæ ubi spreta sententia est, iterumque eodem remeante nuntio consulebatur: censuit ad unum omnes interficiendos. Quæ ubi tam discordia inter se velut ex ancipiti oraculo responsa data sunt: quanquam filius ipse in primis jam animum quoque patris consenuisse in affecto corpore rebatur: tamen consensu omnium victus est, ut ipsum in consilium acciret. Nec gravatus senex plaustro in castra dicitur advectus, vocatusque in consilium, ita ferme locutus esse, ut nihil sententiæ suæ mutaret, causas tantum adjiceret. Priore se consilio, quod optimum duceret, cum potentissimo populo per ingens beneficium perpetuam firmare pacem, amicitiamque: altero consilio, in multas ætates, quibus amissis duobus exercitibus haud facile receptura vires Romana res esset, bellum differre: tertium nullum consilium esse. Cum filius aliique principes percuntando exquirerent, quid si media via consilium caperetur, ut & dimitterentur incolumes, & leges iis jure belli victis imponerentur? *Ista quidem sententia*, inquit, *ea est, quæ neque amicos parat, neque inimicos tollit. Servate modo, quos ignominia irritaveritis: ea est Romana gens, quæ victa quiescere nesciat: vivet semper in pectoribus illorum quicquid istuc præsens necessitas inusserit: neque eos ante multiplices pœnas expetitas à vobis quiescere sinet.* Neutra sententia accepta. Herennius domum è castris est avectus. Et in castris Romanis cum frustra multi conatus ad erumpendum capti essent, & jam omnium rerum inopia esset, victi necessitate legatos mittunt, qui primum pacem æquam peterent: si pacem non impetrarent, uti provocarent ad pugnam. Tum Pontius debellatum esse respondit: & quoniam ne victi quidem ac capti fortunam fateri scirent, inermes cum singulis vestimentis sub jugum missurum: alias conditiones pacis æquas victis ac victoribus fore, si agro Samnitium decederetur, coloniæ abducerentur: suis deinde legibus Romanum ac Samnitem æquo fœdere victurum. His conditionibus paratum se esse fœdus cum Cos. ferire: si quid eorum displiceat legatos jam redire ad se vetuit. Hæc cum legatio renunciaretur, tantus gemitus omnium subito exortus est, tantaque mœstitia incessit, ut non

non gravius accepturi viderentur, si nunciaretur omnib. eo loco mortem oppetendam esse. Cum diu silentium fuisset: nec Coss. aut pro fœdere tam turpi, aut contra fœdus tam necessarium hiscere possent: tum L. Lentulus, qui tum princeps legatorum virtute atque
" honoribus erat: Patrem meum, " *inquit Coss.* sæpe audivi memo- " rantem, in Capitolio unum non " fuisse auctorem senatui redimē- " dæ auro à Gallis civitatis: quā- " do nec fossā valloq; ac ignovis- " simo ad opera ac muniendū ho- " ste clausi essent: & erumpere si " non sine periculo magno tamen " sine certa pernicie possent. Quod " si ut illis decurrere ex Capito- " lio armatis in hostem licuit " (quo sæpe modo obsessi in ob- " sidentes eruperunt) ita nobis æ- " quo aut iniquo loco dimican- " di tantummodo cum hoste co- " pia esset. non mihi paterni ani- " mi indoles in consilio dando " deesset. Equidem mortem pro " patria præclaram esse fateor, & " me vel devovere pro populo " Romano legionibusque, vel in " medios me mittere hostes para- " tus sum. Sed hic patriam vi- " deo: hic quicquid Romana- " rum legionum est: quæ nisi pro " se ipsis ad mortem ruere vo- " lunt, quid habent quod mor- " te sua servent? Tecta urbis di- " cat aliquis, & mœnia, & eam " turbam à qua urbs incolitur. " Imo hercule produntur magis " ea omnia deleto hoc exercitu, " non servantur. Quis enim ea " tuebitur? imbellis videlicet " atque inermis multitudo? tam " hercule, quam à Gallorum im- " petu defendit. An à Veiis exer- " citum Camillumque ducem im- " plorabunt? Hic omnes spes o- " pesque sunt: quas servando, pa- " triam servamus: dedendo ad " necem patriam deserimus, ac " prodimus. At fœda atque ig- " nominiosa deditio est, sed ea " charitas patriæ est, ut tam ig- " nominia eam, quam morte no- " stra, si opus sit, servemus. Sub- " eatur ergo ista quantacunque est " indignitas: & pareatur necessi- " tati, quam ne dii quidem su- " perant. Ite Coss. redimite ar- " mis civitatem, quam auro ma- " jores vestri redemerunt. Coss. profecti ad Pontium in colloquium, cum de fœdere victor agitaret, negarunt injussu populi fœdus fieri posse, nec sine fœtialibus, cæremoniaque alia solenni. Itaq; non ut vulgo credunt. Claudiusque etiam scribit fœdere pax Claudina, sed per sponsionem facta est. Quid enim aut sponsoribus in fœdere opus esset, aut obsidibus ubi precatione res transigitur, per quem populum fiat, quo minus legibus dictis stetur, ut eum ita Iupiter feriat, quemadmodum à fœcialibus porcus feriatur? Spoponderunt Coss. legati, quæstores, tribuni militum: nominaque omnium qui spondederunt, extant: ubi si ex fœdere acta res esset, præterquam duorum fœtialium non extarent. & propter necessariam fœderis dilationem, obsides etiam DC. equites imperati, qui capite luerent, si pacto non staretur. Tempus inde statutum tradendis obsidibus, exercituque inermi mittendo. Reintegravit luctum in castris consulum adventus: ut vix ab iis abstinerent manus quorum temeritate in eum locum deducti essent: quorum ignavia fœdius inde, quam venissent, abituri: illis non ducem locorum, non exploratorem fuisse: belluarum modo cæcos in foveam missos. Alii alios intueri: contemplari arma mox tradenda, & inermes futuras dextras, obnoxiaque corpora hosti. Proponere sibimetipsi ante oculos jugum hostile, & ludibria victoris, & vultus superbos, & per armatos inermium iter: inde fœdi agminis miserabilem viam, per sociorum urbes reditum in patriam, ac parentes: quo sæpe ipsi majoresque eorum triumphantes venissent. *Se solos sine vulnere, sine ferro, sine acie victos: sibi non stringere licuisse gladios, non magnum cum hoste conferre: sibi nequicquam arma, nequicquam vires, nequicquam*

quam animos datos. Hęc frementibus hora fatalis ignominię advenit, omnia tristiora experiundo factura, quam quæ præceperāt animis. Iam primum cum singulis vestimentis inermes extra vallum exire jussi, & primi traditi obsides, atque in custodiam abducti. Tum à Coss. abire lictores jussi, paludamentaq; detracta, tantam inter ipsos qui paulo ante eos execrantes, dedendos lacerandosque censuerant, miserationem fecit, ut suæ quisque conditionis oblitus ab illa deformatione tantæ majestatis, velut ab nefando spectaculo, averteret oculos. Primi Coss. prope seminudi sub jugum missi: tum ut quisque gradu proximus erat ita ignominiæ objectus: tum deinceps singulæ legiones. Circumstabant armati hostes exprobrantes, eludentesque: gladii etiam plerisque intentati: & vulnerati quidam, necatique si vultus eorum indignitate rerum acrior victorem offendisset. Ita traducti sub jugum. & (quod pene gravius erat) per hostium oculos cum ex saltu evasissent, & velut ab inferis extracti, tum primum lucem aspicere visi sunt: tamen ipsa lux ita deforme intuentibus agmen omni morte tristior fuit. Itaque cum ante noctem Capuam pervenire possent, incerti de fide sociorum, & quod pudor præpediebat, circa viam haud procul Capua omnium egena corpora humi prostraverunt. Quod ubi est Capuam nunciatum, evicit miseratio justa sociorum, superbiam ingenitam Campanis. Confestim insignia sua consulibus fasces, lictores, arma, equos, vestimenta, commeatus militibus benigne mittunt: & venientibus Capuam cunctus senatus populusque obviam egressus, justis omnibus hospitalibus, privatisque & publicis fungitur officiis, neque illis sociorum comitas, vultusque benigni, & alloquia non modo sermonem elicere, sed ne ut oculos quidem attollerent, aut consolantes amicos contra intuerentur, efficere poterant. Adeo super mœrorem pudor quidam effugere colloquia & cœtus hominum cogebat. Postero die cum juvenes nobiles missi Capua, ut proficiscentes ad finem Campanum prosequerentur, revertissent: vocatique in curiam percuntantibus majoribus natu, multo sibi mœstioris & abjectioris animi visos referrent: adeo silens, ac prope mutum agmen incessisse: tacere indolem illam Romanam, ablatosq; cum armis animos: non reddere salutem, non salutantibus dare responsum, non hiscere quēquam præ metu potuisse, tanquam ferentibus adhuc cervicibus jugum, sub quod emissi essent. Habere Samnites victoriam nō præclaram solum, sed etiam perpetuam: cepisse enim eos non Romam, sicut ante Gallos: sed quod multo bellicosius fuerit, Romanam virtutem, ferociamque. Cum hæc dicerentur, audirenturque, & deploratum pene Romanum nomē in concilio sociorum fidelium esset, dicitur Offilius Calavius Ovii filius, clarus genere factisque, tum etiam ætate verendus, longe aliter se habere rem, dixisse: silentium illud obstinatum, fixosq; in terram oculos, & surdas ad omnia solatia aures, & pudorem intuendæ lucis, ingentē molem irarum ex alto animo cientis, indicia esse, aut se Romana ignorare ingenia: aut silentium illud Samnitibus flebiles brevi clamores gemitusq; excitaturum: Caudinæq; pacis aliquanto Samnitibus quam Romanis tristiorem memoriam fore. Quippe suos quemque eorum animos habiturum, ubicumq; congressuri sint: saltus Caudinos non ubiq; Samnitibus fore. Iam & Romæ sua infamis clades erat. obsessos primum audierunt: tristior deinde ignominiosæ pacis magis quā periculi nuncius fuit. Ad famam obsidionis delectus haberi cœptus erat: dimissus deinde auxiliorum apparatus, postquam deditionem tam fœde factam acceperunt: extemploque sine ulla

publica auctoritate concessum in omnem formam luctus est. Tabernæ circa forum clausæ: justitiumque in foro sua sponte cœptum, prius quam indictum: lati clavi, annuli aurei positi: pene mœstior exercitu ipso civitas esse: nec ducibus solum atque auctoribus, sponsoribusque pacis irasci, sed innoxios etiam milites odisse, & negare urbe tectisve accipiendos. Quam concitationem animorum fregit adventus exercitus etiam iratis miserabilis: Non enim tanquam in patriam revertentes ex insperato incolumes, sed captorum habitu vultuque ingressi sero in urbem, ita se in suis quisque tectis abdiderunt, ut postero atque insequentibus diebus nemo eorum forum aut publicum aspicere vellet. Consules in privato abditi, nihil pro magistratu agere, nisi quod expressum Senatusconsulto est, ut dictatorem dicerent comitiorum causa. Q. Fabium Ambustum dixerunt, & P. Ælium Pætum magistrum equitum, quibus vitio creatis suffecti M. Æmilius Papus dictator, L. Valerius Flaccus magister equitum, nec per eos comitia habita: & quia tædebat populum omnium magistratuum ejus anni, res ad interregnum rediit. interreges Q. Fabius Maximus, M. Valerius Corvinus. Is Cos. creavit Q. Publium Philonem, & L. Papyrium Cursorem iterum, haud dubio consensu civitatis, quod nulli ea tempestate duces clariores essent. Quo creati sunt die, eo (sic enim placuerat patribus) magistratum inierunt, solemnibusque Senatusconsultis perfectis, de pace Claudina retulerunt. & Publius penes quem fasces erant: *Dic Spuri posthumi*, inquit. Qui ubi surrexit, eodem illo vultu quo sub jugum missus erat: *Haud sum ignarus*, inquit, *Consules, ignominiæ, nō honoris causa me primum excitatum, jussumque dicere non tamquam senatorem, sed tanquam reum qua infelicis belli, qua ignominiosæ pacis. Ego tamen, quando neque de noxa nostra, neque de pœna retulistis, omissa defensione, quæ non difficillima esset apud haud ignaros fortunarum humanarum, necessitatumque, sententiam de eo, de quo retulistis, paucis peragam: quæ sententia testis erit, mihine, an legionibus vestris pepercerim, cum me seu turpi, seu necessaria sponsione obstrinxi: qua tamen, quando injussu populi facta est, non tenetur populus Romanus, nec quicquam ex ea, præterquam corpora nostra, debentur Samnitibus. Dedamur per fœciales nudi, vinctique exolvamus religione populum, si qua obligavimus, ne quid divini humanive obstet, quo minus justum piumque de integro ineatur bellum. Interea Coss. exercitum scribere, armare, educere placet: nec prius ingredi hostium fines, quam omnia justa in deditionem nostram perfecta erunt. Vos dii immortales precor, quæsique si vobis non fuit cordi Spurium Posthumium, T. Veturium consules cum Samnitibus prospere bellum gerere: at vos satis habeatis vidisse nos sub jugum missos, vidisse sponsione infami obligatos, videre nudos vinctosque hostibus deditos, omnem iram hostium nostris capitibus excipientes: novos Coss. legionesque Romanas ita cum Samnite gerere bellum velitis, ut omnia ante nos consules bella gesta sunt.* Quæ ubi dixit, tanta simul admiratio miseratioque viri incessit homines, ut modo vix crederent illum eundem esse Spurium Posthumium, qui auctor tam fœdæ pacis fuisset: modo miserarentur quod vir talis etiam præcipuum apud hostes supplicium passurus esset ob iram diremptæ pacis, cum omnes laudibus modo prosequentes virum, in sententiam ejus pedibus irent, tentata paulisper intercessio est ab L. Livio, & Q. Melio tribunis plebis, qui neque exolvi religione populum aiebant deditione sua, nisi omnia Samnitibus, qualia apud Claudium fuissent, restituerentur:

tur : neque se pro eo quod spondendo pacem, servassent exercitum populi Romani, pœnam ullam meritos esse, neque ad extremum cum sacrosancti essent, dedi hostibus, violative posse. Tum Posthumius: "Interea dedite, *inquit*, profanos nos, quos salva religione potestis : dederis deinde & istos sacrosanctos, cum primum magistratu abierint: sed si me audiatis prius quam dedantur, hic in comitio virgis cæsos, hanc jam ut intercalatæ pœnæ usuram habeant. Nam quod deditione nostra negant exsolvi religione populum : id istos magis ne dedantur quam quia ita se res habeat, dicere, quis adeo juris fecialium expers est, qui ignoret? Neque ego inficias eo, Patres conscripti, tam sponsiones quam fœdera sancta esse apud eos homines, apud quos juxta diurnas religiones fides humana colitur : sed injussu populi nego quicquam sanciri posse, quod populum teneat. An si eadem superbia qua sponsionem istam expresserunt nobis Samnites, coëgissent nos verba legitima dedentium urbes nuncupare, deditum populum Romanum vos tribuni diceretis? & hanc urbem, templa, delubra, fines, aquas Samnitium esse? Omitto deditionem, quoniam de sponsione agitur. Quid tandem si spopondissemus urbem hanc relicturum populum Roman. si incensurum? si magistratus, si senatum, si leges non habiturum? si sub regibus futurum? Dii meliora inquis. atqui non indignitas rerũ, sponsionis vinculum levat. Si quid est in quod obligari populus possit, in omnia potest. Et ne illud quidem, quod quosdam forsitan moveat, refert : Cos. an dictator, an prætor spoponderit, & hoc ipsi etiam Samnites judicaverunt, quibus non fuit satis Coss. spondere, sed legatos, quæstores, tribunos militum spondere coëgerunt. Nec à me nunc quisquam quæsiverit, quid ita spoponderim cum id nec consulis jus esset, nec illis spondere pacem, quæ mei non erat arbitrii : nec pro vobis, qui nihil mandaveratis, possem. Nihil ad Caudjum, Patres conscripti, humanis consiliis gestum est : dii immortales & vestris & hostium imperatoribus mentem ademerunt : nec nos in bello satis cavimus, & illi male partam victoriam male perdiderunt: dum vix locis quibus vicerant, credunt, dum quacunque conditione arma viris in arma natis auferre festinant. An si sana mens fuisset, difficile illis fuit, dum senes ab domo ad consultandum accersunt, mittere Romam legatos? cum senatu, cum populo de pace ac fœdere agere? Tridui iter expeditis erat, interea in induciis res fuisset, donec ab Roma legati aut victoriam illis certam, aut pacem afferrent. Ea demum sponsio esset quam populi jussu spopondissemus. Sed neque vos tulissetis, nec nos spopondissemus : nec fas fuit alium rerum exitum esse quam ut & illi velut somnio lætiore, quam quod mentes eorum capere possent, ne quicquam eluderentur : & nostrum exercitum eadem quæ impedierat fortuna, expediret, vanam victoriam vanior irritam faceret pax : sponsio interponeretur, quæ neminem præter sponsorem obligaret. Quid enim vobiscum, Patres conscripti, quid cum populo Rom. actum est? Quis vos appellare potest? quis se à vobis dicere deceptũ? hostis? an civis? Hosti nihil spopondistis: civem neminẽ spondere pro vobis jussistis. Nihil ergo vobis nec nobiscũ est, quibus nihil mandastis : nec cum Samnitib. cũ quib. nihil egistis. Sãnitib. spõsores nos sumus rei

" satis locupletes in id quod nostrum est, in id quod præstare possumus, corpora nostra, & animos, in hæc sæviant, in hæc ferrum, in hæc iras acuant. Quod ad tribunos plebis attinet: consulite utrum præsens deditio eorum fieri possit, an in diem differatur: nos interim T. Veturi, vosque cæteri vilia hæc capita luendæ sponsionis feramus, & nostro supplicio liberemus Romana arma. Movit patres cōscriptos tum causa, tum auctor: nec cæteros solum, sed tribunos etiam plebis, ut se in senatus dicerent fore potestate. magistratu inde se extemplo abdiderunt: traditiq; fœtialibus cū cæteris Caudium ducendi. Hoc facto senatusconsulto, lux quædā affulsisse civitati visa est. Posthumius in ore erat: eum laudibus ad cœlum ferebant: devotioni P. Decii Consulis aliis claris facinoribus æquabant: emersisse civitatem ex obnoxia pace illius cōsilio & opera: ipsum se cruciatibus, & hostium iræ offerre, piaculaque pro populo Romano dare. Arma cuncti spectant, & bellum. an unquam futurum, ut congredi armis cum Samnite liceat? In civitate ira odioque ardente delectus omnium prope voluntariorum fuit, rescriptæ ex eodem milite novæ legiones, ductusque ad Caudiū exercitus. Prægressi fæciales ubi ad portam venere, vestem detrahi pacis sponsoribus jubent: manus post tergum vinciri. Cum apparitor verecūdia majestatis Posthumium laxe vinciret: *Quin tu*, inquit, *adducis lorum, ut justa fiat deditio?* Tum ubi in cœtum Samnitium & ad tribunal ventum Pontii est, A. Cornelius Arvina fœtialis ita verba fecit. *Quandoquidem hice homines injussu populi Rom. Quiritium fœdus ictū iri spoponderunt, atque ob eam rem noxam nocuerunt, ob eam rem, quo populus Romanus scelere impio sit solutus, hosce homines vobis dedo.* Hæc dicenti fœtiali Posthumius genu femur quanta maxime poterat vi percutit, & clara voce ait, se Samnitem civem esse, illum legatum: fœtialem à se contra jus gentium violatum: eo justius bellum Rom. gesturos. Tum Pontius: "Nec ego istam deditionem accipiam, *inquit*, nec Samnites ratam habebunt. Quin tu Sp. Posthumi, si deos esse cēses, aut omnia irrita facis, aut pacto stas? Sāniti populo omnes quos in potestate habuit, aut pro iis pax debetur. Sed quid ego te appello, qui te captum victori cū qua potes fide restituis? Populum Romanum appello: quē si sponsionis ad Furculas Caudinas factæ pœnitet, restituat legiones intra saltū quo septæ fuerunt. Nemo quemquam deceperit, omnia pro infecto sint: recipiant arma, quæ per pactionem tradiderunt: redeant in castra sua: quicquid pridie habuerunt, quam in colloquium est ventum, habeant. Tum bellum, & fortia consilia placeant, tunc sponsio & pax repudietur. Ea vero fortuna, iis locis, quæ ante pacis mentionem habuimus geramus bellum: nec populus Romanus consulum spōsionem, nec nos fidem populi Romani accusemus. Nunquamne causa deficiet, cur victi pacto non stetis? Obsides Porsenæ dedistis: furto eos subduxistis. Auro civitatem à Gallis redemistis: inter accipiendum aurum cæsi sunt. Pacem nobiscum pepigistis, ut legiones vobis captas restitueremus, eam pacem irritam facitis, & semper aliquam fraudi speciem juris imponitis. Non probat populus Romanus ignominiosa pace legiones servatas? Pacem sibi habeat, legiones captas victori restituat. Hoc fide, hoc fœderibus, hoc fætialibus cæremoniis dignum erat, ut tu quidem, quod petisti, per pactionem habeas tot cives incolumes: ego pacem quem hosti tibi remittendo pactus sum, non habeam? Hoc tu A. Corneli, hoc vos fetiales juris gentibus dicitis? Ego vero istos,

" istos, quos dedi simulatis, nec " accipio, nec dedi arbitror: nec " moror quo minus in civitatem obligatam sponsione commissa, iratis omnibus diis, quorum eluditur numen, redeant. " Gerite bellum, quando Sp. " Posthumius modo legatum fœcialem genu perculit. ita dii " credent Samnitem civem Posthumium, non civem Rom. esse " & à Samnite legatum Rom. " violatum: eo vobis justum in " nos factum esse bellum. Hæc " ludibria religionum non pudere in lucem proferre: & vix " pueris dignas ambages, senes " ac consulares fallendæ fidei " exquirere? I lictor, deme vin" cla Romanis: moratus sit ne" mo, quo minus ubi visum fuerit, abeant. Et illi quidem forsitan & publica, sua certe liberata fide, ab Caudio in castra Romana inviolati redierunt. Sãnitibus pro superbia pace infestissimũ cernentibus renatum bellum, omnia quę deinde evenerunt, non in armis solum, sed prope in oculis esse, & sero ac nequicquam laudare senis Pontii utraque consilia: inter quæ se media lapsos, victoriæ possessionem pace incerta mutasse, & beneficii, & maleficii occasione amissa, pugnaturos cum eis quos potuerint in perpetuum vel inimicos tollere, vel amicos facere. Adeoque nullo dum certamine inclinatis viribus post Caudinam pacem animi mutaverant, ut clariorem inter Romanos deditio Posthumium, quam Pontium incruenta victoria inter Samnites faceret: & geri posse bellum Romani pro victoria certa haberent, Samnites simul rebellasse, & vicisse crederent Romanum. Inter hæc Satricani ad Samnites defecerunt. & Fregellæ colonia nec opinato adventu Samnitium (fuisse & Satricanos cum iis satis constat) nocte occupata est. Timor inde mutuus utrosque usque ad lucem quietos tenuit; lux pugnæ initium fuit: quam aliquamdiu æquam, & quia pro aris ac focis dimicabatur, & quia ex tectis adjuvabat imbellis multitudo, tamen Fregellani sustinuerunt. Fraus deinde rem inclinavit, quod vocem audiri præconis passi sunt, incolumem abiturum qui arma posuisset. Ea spes remisit à certamine animos, & passim arma jactari cœpta. Pertinacior pars armata per aversam portam erupit: tutiorque eis audacia fuit, quam incautus ad credendum cęteris pavor: quos circumdatos igni nequicquam deos fidemque invocantes, Samnites concremaverunt. Coss. inter se partiti provincias, Papyrius in Apuliam ad Luceriam pergit, ubi equites Romani obsides ad Caudium dati custodiebantur: Publilius in Sãnio substitit adversus Caudinas legiones. Distendit ea res Samnitium animos, quod nec ad Luceriam ire, ne à tergo instaret hostis: nec manere, ne Luceria interim amitteretur, satis audebant. Optimum visum est committere rem fortunæ, & transigere cum Publilio certamen. Itaq; in aciem copias ducunt: adversus quos Publilius Coss. cũ dimicaturus esset, prius alloquendos milites ratus, concionem advocari jussit. Cæterũ sicut ingenti alacritate ad prætorium concursum est, ita præ clamore poscentium pugnam, nulla adhortatio imperatoris audita est: suus cuique animus memor ignominiæ adhortator aderat. Vadunt igitur in prælium, urgentes signiferos: & ne mora in concursu pilis emittendis, stringendisq; inde gladiis esset, pila velut dato ad id signo abiiciunt, strictisq; gladiis cursu in hostem feruntur. Nihil illic imperatoriæ artis ordinibus aut subsidiis locandis fuit: omnia ira militaris prope vesano impetu agit. Itaque non fusi modo hostes sunt, sed ne castris quidem suis fugam impedire ausi, Apuliam dissipati petiere: Luceriam tamen coacto rursus in unum agmine est perventum. Romanos ira eadem, quę per mediam aciem hostium tulerat, & in castra pertulit. ibi plusquàm in acie

in acie sanguinis ac cædis factum, prædæque pars major ira corrupta. Exercitus alter cum Papyrio Cos. locis maritimis pervenerat Arpos, per omnia pacata, Samnitium magis injuriis & odio, quàm beneficio ullo populi Romani. Nam Samnites ea tempestate in montibus vicatim habitantes, campestria & maritima loca contempto cultu molliore: atque ut evenit, fere locis simili genere, ipsi montani atque agrestes depopulabantur, quæ regio si fida Samnitibus fuisset, aut pervenire Arpos exercitus Romanus nequisset, aut interjecta inter Romam, & Arpos penuria rerum omnium, exclusos à commeatibus absumpsisset. Tum quoque profectos inde ad Luceriam juxta obsidentes obsessosque inopia vexavit: omnia ab Arpis Romanis suppeditabantur, cæterum adeo exigue, ut militi occupato stationibus vigiliisque & opere, eques folliculis in castra ab Arpis frumentum veheret: interdum occursu hostium cogeretur abjecto ex equo frumento, pugnare. & obsessis prius quam alter consul victore exercitu advenit, & commeatus ex montibus Samnitium invecti erant, & auxilia intromissa. Arctiora omnia adventus Publii fecit, qui obsidione delegata in curam collegę, vacuus per agros cuncta infesta commeatibus hostium fecerat. Itaque cum spes nulla esset diutius obsessos inopiam laturos, coacti Samnites qui ad Luceriam castra habebant, undique contractis viribus signa cum Papyrio conferre. Per id tempus parantibus utrisque se ad prælium, legati Tarentini interveniunt, denunciantes Samnitibus Romanisque ut bellum omitterent: per utros stetisset, quo minus discederetur ab armis, adversus eos se pro alteris pugnaturos. Ea legatione Papyrius audita, perinde ac motus dictis eorum, cum collegą se communicaturum respondit: accitoq; eo, cum tempus omne in apparatu consumpsisset, collocutus de re haud dubia, signum pugnæ proposuit. Agentibus divina humanaq; quæ assolent cum acie dimicandum est, consulibus Tarentini legati occursare, responsum expectantes. Quibus Papyrius ait, *Auspicia secunda esse, Tarentini, pullarius nunciat: litatum præterea est egregie: auctoribus diis, ut videtis, ad rem agendam proficiscimur.* signa inde ferri jussit, & copias eduxit, vanissimam increpans gentem, qua suarum impotens rerum præ domesticis seditionibus discordiisque, aliis modum pacis ac belli facere æquũ censeret. Samnites ex parte altera cum omnem curam belli remisissent, quia aut pacem vere cupiebant, aut expediebat simulare, ut Tarentinos sibi conciliarent, cum instructos repente ad pugnam Romanos conspexissent, vociferari se in auctoritate Tarentinorum manere, nec descendere in aciem, nec extra vallum arma ferre. deceptos potius, quodcunq; casus ferat, passuros, quam ut sprevisse pacis auctores Tarentinos videantur. *Accipere se omen Coss.* aiunt, *& eam precari mentem hostibus, ut ne vallum quidem defendant.* Ipsi inter se partitis copiis succedunt hostium munimentis: & simul undique adorti, cum pars fossas explerent, pars vellerent vallum, atque in fossas proruerent, nec virtus modo insita, sed ira etiam exulceratos ignominia stimularet animos, castra invasere: & pro se quisque, non hæc Furculas, nec Caudium, nec saltus invios esse, ubi errorem fraus superbe vicisset, sed Romanam virtutem, quam nec vallum, nec fossæ arcerent, memorantes: cædunt pariter resistentes, fusosque inermes atque armatos. servos, liberos, puberes, impuberes, homines, jumentaque. Nec ullum superfuisset animal, ni Coss. receptui signum dedissent, avidosque cædis milites è castris hostium imperio ac minis expulissent. itaque apud infensos ob interpellatam dulcedinem ira, confestim oratio habita est; ut doceretur

miles

miles minime cuiquam militum; consules odio in hostes cessisse, aut cessuros: quin duces sicut belli, ita insatiabilis supplicii futuros fuisse, ni respectus equitum sexcentorum qui Luceriæ obsides tenerentur, præpedisset animos: ne desperata venia hostes cæcos in supplicia eorum ageret, perdere prius quam perire optantes. Laudare ea milites, lętarique obviam itum irę suæ esse, fateri omnia patienda potius quam proderetur salus tot principum Romanæ juventutis. Dimissa concione consilium habitum, omnibusne copiis Luceriam premerent, an altero exercitu & duce Apuli circà, gens dubiæ ad id voluntatis, tentarentur. Publius Cos. ad peragrandam profectus Apuliam, aliquot expeditione una populos aut vi subegit, aut conditionibus in societatem accepit. Papyrio quoque qui obsessor Luceriæ restiterat, brevi ad spem eventus respondit. Nam insessis omnibus viis per quas commeatus ex Sãnio subvehebatur, fame domiti Samnites qui Luceriæ in præsidio erant, legatos misere ad Cos. Romanum, ut receptis equitibus qui causa belli essent, absisteret obsidione. His Papyrius ita respondit, *debuisse eos Pontium Herennii filium, quo auctore Romanos sub jugum misissent, consulere quid victis patiendũ censeret. Cæterum quoniam ab hostibus in se æqua statui, quam in se ipsi ferre maluerunt, nunciare Luceriam jussit, arma, sarcinas, jumenta, multitudinem omnem imbellem intra mœnia relinquerent: militem se cum singulis vestimentis sub jugum missurum, ulciscentem illatam, non novam inferentem ignominiam.* Nihil recusatum, septem millia militum sub jugum missa, prædaque ingens Luceriæ capta, receptis omnibus signis armisque, quæ ad Caudium amiserant: & quod omnia superabat gaudia, equitibus recuperatis, quos pignora pacis custodiendos Luceriã Samnites dederant. Haud ferme alia mutatione subita rerum clarior victoria populi Rom. est, si quidem etiam (quod quibusdam in annalibus invenitur) Pontius Herennii filius, Samnitium imperator, ut expiaret consulum ignominiam, sub jugum cum cæteris est missus. Cæterum id minus miror obscurum esse de hostium duce dedito, missoq; sub jugum. id magis mirabile est ambigi, Luciusne Cornelius dictator cum L. Papyrio Cursore magistro equitum eas res ad Caudium atque inde Luceriam gesserit: ultorque unicus Romanę ignominiæ haud sciam an justissimo triumpho ad eam ætatem secundum Furium Camillum triumphaverit, an Cos. Papyrii præcipuum id decus sit. Sequitur hunc errorem alius error: Cursorne Papyrius proximis comitiis cum Q. Æmilio Cæretano iterum ob rem bene gestam Luceriæ continuato magistratu consul tertium creatus sit, an L. Papyrius Mugilanus, & in cognomine erratum sit. Convenit jam inde per consules reliqua belli perfecta. Æmilius cum Ferentanis uno secundo prælio debellavit: urbemque ipsam quo se fusa contulerat acies, obsidibus imperatis in deditionem accepit. Pari fortuna consul alter cum Satricanis, qui cives Romani post Caudinam cladẽ ad Samnites defecerant præsidiumq; eorum in urbem acceperant, rem gessit. nam cum ad mœnia Satrici admotus esset exercitus: legatisque missis ad pacem cum precibus petendam, triste responsum ab consule redditum esset, nisi præsidio Samnitium interfecto, aut tradito, ne ad se remearent: plus ea voce, quam armis illatis, terroris colonis injectum. Itaque subinde cũ exequerentur quęrendo à consule legati, quonã se pacto paucos & infirmos crederet præsidio tã valido & armato vim allaturos? ab iisdẽ consiliũ petere jussi, quibus auctoribus præsidiũ in urbẽ accepissent, discedũt: ęgreque impetrato ut de ea re consuli senatũ responsaq; ad se ferri sineret, ad suos redeunt. Duę factiones

senatum distinebant. una, cujus principes erant defectionis à populo Romano auctores: altera, fidelium civium. Certatum ab utrisque tamen est, ut ad reconciliandam pacem consuli opera navaretur. Pars altera cum præsidium Samnitium, quia nihil satis præparati erat ad obsidionem tolerandam, excessurum proxima nocte esset, nunciare consuli satis habuit, quà noctis hora, quamq; per portam, & quam in viam egressurus hostis foret. altera, quibus invitis descitum ad Samnites erat, eadem nocte portam etiam consuli aperuerunt, armatosque clam hostes in urbem acceperunt. Ita duplici proditione & præsidium Samnitium, insessis circa viam sylvestribus locis, nec opinato oppressum est: & ab urbe plena hostium clamor sublatus, momētoq; unius horæ Samnis cæsus, Satricanus captus, & omnia in potestate Cons. erant. Qui quæstione habita, quorū opera defectio esset facta: quos sontes comperit, virgis cæsos securi percussit: præsidioq; valido imposito, arma Satricanis ademit. Inde ad triumphum decessisse Romam Papyrium Cursorē scribunt, qui eo duce Luceriam receptam, Samnitesque sub jugum missos auctores sunt. Et fuit vir haud dubie dignus omni bellica laude, non animi solum vigore, sed etiā corporis viribus excellens. Præcipua pedum pernicitas inerat, quæ cognomē etiā dedit victoremq; cursu omnium ætatis suæ fuisse ferunt: & seu virium vi, seu exercitatione multa, cibi viniq; eundē capacissimum, nec cum ullo asperiorē, quia ipse invicti ad laborem corporis esset, fuisse militiā pediti pariter equitique. equites etiam aliquando ausos ab eo petere, ut sibi pro re bene gesta laxaret aliquid laboris. quibus ille: *Ne nihil remissum dicatis, remitto*, inquit, *ne utique dorsum demulceatis cum ex equis descendetis*. Et vis erat in eo viro imperii ingens pariter in socios, civesq;. Prænestinus prætor per timorem segnius ex subsidiis suos duxerat in primam aciem: quem cum inambulans ante tabernaculum vocari jussisset, lictorem expedire securim jussit. Ad quam vocem exanimi stante Prænestino: *Agedum lictor, excide radicem hanc*, inquit, *incommodam ambulantibus*: persusumque ultimi supplicii metu, multa dicta dimisit. Haud dubie illa ætate, qua nulla virtutum feracior fuit, nemo unus erat vir, quo magis innixa res Romana staret: quin eum parem destinarant animis magno Alexandro ducem, si arma Asia perdomita in Europam vertisset. Nihil minus quęsitū à principio hujus operis videri potest, quā ut plus justo ab rerum ordine declinarem, varietatibusq; distinguendo opera, & legentibus velut diverticula amoena, & requiem animo meo quærerē: tamē tanti regis ac ducis mentio, quibus sæpe tacitis cogitationibus volutavit animum, eas evocat in medium: ut quærere libeat, *quinam eventus Romanis rebus, si cū Alexandro foret bellatum, futurus fuerit*. Plurimum in bello pollere videntur militum copia & virtus, ingenia imperatorum, fortuna per omnia humana maxime in res bellicas potens. Ea & singula intuenti & universa, sicut ab aliis regibus gentibusque, ita ab hoc quoque facile præstant invictum Romanum imperium. Iam primum, ut ordiar ab ducibus comparandis, haud equidem abnuo egregium ducem fuisse Alexandrum: sed clariorem tamen eum facit, quod unus fuit, quod adolescens in incremento rerum nōdum alteram fortunam expertus decessit. Vt alios reges claros ducesque omittam, magna exempla casuum humanorum: Cyrum quem maxime Græci laudib. celebrant, quid nisi longa vita, sicut Magnum modo Pompeium vertenti præbuit fortunæ? Recenseam duces Romanos, nec omnes omnium ætatum, sed ipsos eos cum quibus consulibus aut dictatoribus Alexandro

dro fuit bellandum: M. Valerium Corvinum, C. Martium Rutilium, C. Sulpicium, T. Manlium Torquatum, Q. Publium Philonem, L. Papyrium Cursorem, Q. Fabium Maximum, duos Decios, L. Volumnium, Marcum Curium. deinceps ingentes sequuntur viri, si Punicum Romano prævertisset bellum, seniorque in Italiam trajecisset. Horum in quolibet tum indoles eadem quæ in Alexandro erat, animi ingeniiq; tum disciplina militaris jam inde ab initiis urbis tradita per manus, in artis perpetuis præceptis ordinatæ modum venerat. Ita reges gesserant bella: ita deinde exactores regum, Iunii, Valeriiq; ita deinceps Fabii, Quintii, Cornelii: ita Furius Camillus, quem juvenes duo, quibus cum Alexandro dimicandum erat, senem viderant. Militaria opera pugnando obeunti Alexandro (nam ea quoque haud minus clarum eum faciunt) cessisset videlicet in acie oblatus par Manlius Torquatus: aut Valerius Corvinus, insignes ante milites, quam duces? Cessissent Decii devotis corporibus in hostem ruentes? Cessisset Papyrius Cursor illo corporis robore, illo animi? Victus esset consiliis juvenis unius, ne singulos nominem, senatus ille? quem qui ex regibus constare dixit, unus veram speciem Romani senatus cepit. Id vero erat periculum, ne solertius, quã quivis unus ex iis quos nominavi, castris locum caperet, commeatus expediret, ab insidiis præcaveret, tempus pugnæ eligeret, aciem instrueret, subsidiis firmaret. Non [illegible] cum Dario rem esse dixisset: quem mulierum ac spadonum a[illegible]n trahentem, inter purpura[illegible]que aurum enervatum fortunæ suæ apparatibus, prædam verius quam hostem, nihil aliud quam bene ausus vana contemnere, incruentus devicit. Longe alius Italiæ, quam Indiæ, per quam temulento agmine comessabundus incessit visus illi habitus esset; saltus Apuliæ, ac montes Lucanos cernenti, & vestigia recentia domesticæ cladis: ubi avunculus ejus nuper Epiri rex Alexander absumptus erat. Et loquimur de Alexandro nondum merso secundis rebus, quarum nemo intolerantior fuit. Qui si ex habitu novæ fortunæ, novique (ut ita dicam) ingenii, quod sibi victor induerat, spectetur: Dario magis similis quàm Alexandro in Italiam venisset, & exercitum Macedoniæ oblitum, degenerantemque jam in Persarũ mores adduxisset. Referre in tanto rege piget superbam mutationem vestis, & desideratas humi jacentium adulationes, etiam victis Macedonibus graves, nedum victoribus: & fœda supplicia: & inter vinum & epulas cædes amicorum: & vanitatem ementiendæ stirpis. Quid si vini amor in dies fieret acrior? quid si trux ac præfervida ira? (nec quicquam dubium inter scriptores refero) nullane hæc damna imperatoriis virtutibus ducimus! Id vero periculum erat, quod levissimi ex Græcis qui Parthorum quoque contra nomen Romanum gloriæ favent, dictitare solent, ne majestatem nominis Alexandri, quem ne fama quidem illis notum arbitror fuisse, sustinere non potuerit populus Rom. & adversus quem Athenis, in civitate fracta Macedonum armis, cernente tum maxime prope fumantes Thebarum ruinas, concionari libere ausi sint homines (id quod ex monumentis orationum patet) adversus eum nemo ex tot proceribus Romanis vocem liberam missurus fuerit. Quantalibet magnitudo hominis concipiatur animo, unius tamen ea magnitudo hominis erit collecta paulo plus decem annorum felicitate: quam qui eo extollũt, quod pop. Rom. & si nullo bello, multis tamen præliis victus sit, Alexandro nullius pugnæ non secunda fortuna fuerit: non intelligunt se unius hominis res gestas, & ejus juvenis, cum populi jam octingentesimum bellantis annum rebus conferre. Mi-

remur, si cum ex hac parte secula plura numerentur, quam ex illa anni: plus in tam longo spacio quam in ætate XIII. annorum fortuna variaverit. Quin tu hominis cum homine, & ducis cum duce, fortunam cum fortuna confers? Quot Romanos duces nominem, quibus nunquam adversa fortuna pugnæ fuit? Paginas in annalibus magistratuum fastisque percurrere licet, consulum dictatorumque, quorum nec virtutis nec fortunæ ullo die populum Rom. pœnituit. Et quo sint mirabiliores quam Alexander, aut quisquam alius rex: denos vicenosque dies quidam dictaturam, nemo plusquam annum consulatum gessit. ab Tribunis plebis delectus impediti sunt: post tempus ad bella ierunt: ante tempus, comitiorum causa revocati sunt: in ipso conatu rerum circum egit se annus: collegæ nunc temeritas, nunc pravitas, impedimento aut damno fuit: male gestis rebus alterius successum est: tyronem aut mala disciplina institutum exercitum acceperunt. At hercule reges non liberi solum impedimentis omnibus, sed domini rerum temporumque, trahunt consiliis cuncta, non sequuntur. Invictus ergo Alexander cum invictis ducibus bella gessisset: & eadem fortunæ pignora in discrimen detulisset: immo etiam eo plus periculi subisset, quod Macedones unum Alexandrum habuissent, multis casibus non solũ obnoxium, sed etiam offerentem se: Romani multi fuissent, Alexandro vel gloria, vel rerum magnitudine pares: quorum suo quisque fato sine publico discrimine viveret, moreretur que. Restat ut copiæ copiis comparentur vel multitudine auxiliorum. Censebantur ejus ætatis lustris ducena quinquagena millia capitum. Itaque in omni defectione sociorum Latini nominis urbano prope delectu decem scribebantur legiones quaterni, quinique exercitus sæpe per eos annos in Hetruria, in Vmbria, Gallis hostibus adjunctis, in Samnio, in Lucanis gerebant bellum. Latium deinde omne cum Sabinis & Volscis, & Æquis, & omni Campania, & parte Vmbriæ Hetruriæque, & Picentibus, & Marsis, Pelignisq; ac Vestinis atque Apulis, adjunctaque omni ora Græcorum inferi maris à Thuriis Neapolim & Cumas, & inde Antio atq; Hostia tenus Samnites, aut socios validos Romanis, aut fractos bello invenisset hostes. ipse trajecisset mare cum veteranis Macedonibus, non plus triginta millibus hominum, & quatuor millibus equitum, maxime Thessalorum: hoc enim roboris erat. Persas, Indos, aliasq; si adjunxisset gentes, impedimentum majus quam auxilium traheret. Adde, quod Romanis ad manũ domi supplementum esset: Alexandro (quod postea Annibali accidit) alieno in agro bellanti exercitus consenuisset. Arma, clypeus, sarissæque illis Romano scutum, majus corpori tegumentum, & pilum haud paulo quam hasta vehementius ictu missuque telum Statarius uterque miles, ordines servans: sed illa phalanx immobilis, & unius generis: Romana acies distinctior, ex pluribus participib. constans: facilis partienti quacunque opus esset, facilis jungenti. Iam in opere quis par Romano miles? quis ad tolerandum laborem melior? uno prælio victus Alexander, bello victus esset. Romanum, quem Caudium, quem Cannæ non fregerunt, quæ fregisset acies? Ne ille sæpe etsi jam si prima prospere evenissent, Persas & Indos, & imbellem Asiam quæsisset, & cum fœminis sibi bellum fuisse dixisset: quod Epiri regem Alexandrum mortifero vulnere ictum dixisse ferũt, sortem bellorum in Asia gestorum ab hoc ipso juvene cum sua conferentem. Equidem cum per annos quatuor & viginti primo Punico bello classibus certarũ cum Pœnis recordor, vix ætatem Alexandri suffecturam fuisse reor ad unum bellum. Et forsitan cum

& fœ-

& fœderibus vetustis juncta Punica res Romanæ essent, & timor par adversus communem hostem duas potentissimas armis virisq; urbes armaret, simul Punico Romanoque obrutus bello esset. Non quidem Alexandro duce, nec integris Macedonum rebus, sed experti tamen sunt Romani Macedonum hostem adversus Antiochum, Philippum & Persen, non modo cum clade ulla, sed ne cum periculo quidem suo. Absit invidia verbo, & civilia bella sileant. nunquam ab equite hoste, nunquam ab pedite, nunquam aperta acie, nunquã æquis utique, nunquam iniquis locis laboravimus. Equidem sagittas, saltus impeditos, avia commeatibus loca, gravis armis miles timere potest, mille acies graviores quam Macedonum atque Alexandri, avertit: avertetq;, modo sit perpetuus hujus qua vivimus pacis amor, & civilis cura concordiæ. Marcus Follius Flacina inde, & L. Plautius Venox Coss. facti. Eo anno ab frequentibus Samnitium populis *de fœdere renovando* legati cum senatum humi strati movissent, rejecti ad populum haud quaquam tam efficaces habebant preces. Itaque de fœdere negatum: induciæ biennii cum per aliquot dies fatigassent singulos, precibus impetratæ. Et ex Apulia Theanenses Canusinique populationibus fessi obsidibus L. Plautio Coss. datis, in deditionem venerunt. Eodem anno primum præfecti Capuæ creari cœpti, legibus ab L. Furio prætore datis: cum utrumque ipsi pro remedio ægris rebus discordia intestina petissent. Et duæ Romæ additæ tribus, Ufentina, ac Falerina. Inclinatis semel in Apulia rebus, Theates quoque Apuli ad novos Coss. C. Iunium Bubulcum, Q. Æmilium Barbulam fœdus petitum venerunt. Pacis per omnem Apuliam præstandæ populo Rom. auctores id audacter spondendo, impetraverunt ut fœdus daretur: neq; ut æquo tamen fœdere, sed ut in ditione pop. Rom. essent. Apulia perdomita (nam Tarento quoque valido oppido Iunius potitus erat) in Lucanos perrectum. inde repentino adventu Æmilii Cos. Nerulum vi captum. Et postquam res Capuæ stabilitas Romana disciplina fama per socios vulgavit: Antiatibus quoq; qui se sine legib. certis, sine magistratibus agere querebantur, dati ab senatu ad jura statuenda ipsius coloniæ patroni. Nec arma modo, sed jura etiam Romana late pollebant. C. Iunius Bubulcus, & Q. Æmilius Barbula consules, exitu anni non consulibus ab se creatis, Spurio Nautio, & M. Popilio, cæterum dictatori L. Æmilio legiones tradiderunt. Is cum L. Fulvio magistro equitũ Satriculam oppugnare adortus, rebellandi causam Samnitibus dedit. Duplex inde terror illatus Romanis. hinc Samnis magno exercitu coacto ad eximẽdos obsidione socios haud procul castris Romanorũ castra posuit. hinc Satriceni magno cũ tumultu patefactis repente portis in stationes hostiũ incurrerunt. Inde pars utraque spe alieni magis auxilii, quam virib. freta suis, justo mox prælio inito Romanos urgent. & quanquam anceps dimicatio erat, tamen utrinque tutam aciem dictator habuit: quia & locũ haud facilem ad circumveniendum cepit: & diversa statuit signa. Infestior tamẽ in erumpentes incessit: nec magno certamine intra mœnia compulit, tum totam aciem in Samnites obvertit. ibi plus certaminis fuit. Victoria sicut sera, ita nec dubia, nec varia fuit. Fusi in castra Samnites, extinctis nocte ignib. tacito agmine abeunt: & spe abjecta Satriculæ tuendæ, Plistiam ipsi socios Romanorum, ut parem dolorẽ hosti redderent, circumsidunt. Anno circumacto, bellum deinceps ab dictatore Q. Fabio gestum est. Consules novi, L. Papyrius Cursor quartum, & Q. Publius Philo quartum, sicut superiores, Romæ manserunt: Fabius ad accipiendum ab Æmilio exercitum ad Satricu-

 lam

sam cum supplemento venit. Neque enim Samnites ad Plistiam manserant: sed accitis ab domo novis militibus, multitudine freti castra eodem quo ante loco posuerunt, lacessentesque prælio Romanos avertere ab obsidione conabantur. Eo intentius dictator in mœnia hostium versus, id bellum tanti ducere, quod urbem oppugnabat: securior ab Samnitibus agere, stationibus modo oppositis, neque in castra vis fieret, eo ferocius obequitare Samnites vallo, neque ocium pati, & cum jam prope in portis castrorũ esset hostis, nihil consulto dictatore magister equitum Q. Æmilius Cæretanus magno tumultu cum omnibus turmis equitum evectus, summovit hostem. tum in minime pertinaci genere pugnę sic fortuna exercuit opes, ut insignis utrinque clades, & clara ipsorum ducum ederet funera. Prior Samnitium imperator ægre patiens, quod tam ferociter adequitasset, inde se fundi fugarique, orando hortandoq; equites prælium integravit. In quem insignem inter suos cientem pugnam magister equitũ Romanus infesta cuspide ita permisit equum, ut uno ictu exanimem equo præcipitaret: nec ut fit, ad ducis casum perculsa magis quam irritata est multitudo. Omnes qui circa erant, in Æmilium temere invectum per hostium turmas, tela conjecerunt: fratrique præcipuum decus ulti Samnitium imperatoris dederunt. Is victorem detractum ex equo magistrum equitum plenus mœroris atq; iræ trucidavit: nec multum abfuit, quin corpore etiam, quia inter hostiles ceciderat turmas, Samnites potirentur. Sed extemplo ad pedes descensum ab Romanis est: coactique idem Samnites facere: & repentina acies circa corpora ducum pedestre prælium iniit, quo haud dubie superat Romanus: recuperatumq; Æmilii corpus mista cum dolore lætitia victores in castra referunt. Samnites duce amisso, & per equestre certamen tentatis viribus, omissa Satricula, quam nequicquam defendi rebantur ad Plistiæ obsidionem redeunt: intraque paucos dies Satricula Romanus per deditionem, Plistia per vim Samnis potitur. Mutata inde belli sedes est, ad Soram è Samnio Apuliaque traductæ legiones Sora ad Samnites defecerat, interfectis colonis Romanorum. Quo cum prior Romanus exercitus ad ulciscendam civium necem, recuperandamq; coloniam magnis itineribus pervenisset: & sparsi per vias speculatores sequi legiones Samnitium, nec jam procul abesse alii super alios nunciarent, obviam itum hosti, atque ad Lautulas ancipiti prælio dimicatũ est. Non cædes, non fuga alterius partis, sed nox incertos victi victoresne essent, diremit. Invenio apud quosdam, adversam eam pugnam Romanis fuisse: atque in ea cecidisse Q. Æmilium magistrum equitum. Suffectus in locum Æmilii C. Fabius magister equitum exercitu novo ab Roma advenit: & per præmissos nuncios consulto dictatore ubi subsisteret, quove tempore, & qua ex parte hostem aggrederetur, substitit occultus ad omnia satis exploratis consiliis. Dictator cum per aliquot dies post pugnã continuisset suos intra vallum, obsessi magis quam obsidentis modo, signum repente pugnæ proposuit. Et efficacius ratus ad accendendos virorum fortium animos, nullam alibi quam in semetipso cuiquam relictam spem, de magistro equitum, novoq; exercitu militem celavit; & tanquam nulla nisi in eruptione spes esset; *Locis*, inquit, *angustis milites deprehensi, nisi quam victoria patefecerimus, viam nullam habemus. Stativa nostra munimento satis tuta sunt, sed inopia eadem infesta. Nam & circa omnia defecerunt, unde subvehi commeatus poterant; & si homines juvare velint, iniqua loca sunt. Itaque non frustrabor ego vos castra hic relinquendo, in qua infecta victoria, sicut in pristino die,*

dit, vos recipiatis. Armis munimenta, non munimentis arma tuta esse debent. Castra habeant, repetantque, quibus opera est trahere bellum: nos omnium rerum respectum, præterquam victoriæ, nobis abscindamus. Ferte signa in hostem: ubi extra vallum agmen excesserit, castra quibus imperatum est incendant. Damna vestra milites, omnium circa qui defecerunt populorum præda sarcientur. Ea oratione dictatoris, quæ necessitatis ultimæ index erat, milites accensi, vadunt in hostem: & respectus ipse ardentium castrorum, quamquam proximis tantum (ita enim jusserat dictator) ignis est subditus, haud parvum fuit irritamentum. Itaque velut vecordes illati, signa primo impetu hostium turbant: & in tempore postquam ardentia procul vidit castra magister equitum (id convenerat signum) hostium terga invadit, ita circumventi Samnites, qua potest quisque, fugam per diversa petunt. Ingens multitudo in unum metu conglobata, ac semetipsam turba impediens, in medio cæsa. Castra hostium capta direptaque, quorum præda onustum militem in Romana castra dictator reducit, haudquaquam tam victoria lætum, quam quod præter exiguam deformatam incendio partem, cætera contra spem salva invenit. Ad Soram inde reditum, novique Coss. M. Petilius, C. Sulpicius exercitum ab dictatore Fabio accipiunt, magna parte veterum militum dimissa, novisque cohortibus in supplementum adductis. Cæterum cum propter difficilem urbis situm, nec oppugnandi satis certa ratio iniretur, & aut tempore longinqua, aut præceps periculo victoria esset, Soranus transfuga clam ex oppido profectus, cum ad vigiles Romanos penetrasset, duci se extemplo ad consules jubet: deductusque traditurum urbem promittit. Visus inde cum quonam modo id præstaturus esset, percunctantes doceret, haud vana afferre, perpulit prope adjuncta mœnibus Romana castra, ut sex millia ab oppido removerentur, fore ut minus intentæ in custodiam urbis diurnæ stationes, ac nocturnæ vigiliæ essent. ipse in sequenti nocte sub oppido sylvestribus locis cohortibus insidere jussis, decem milites delectos secum per ardua ac prope invia in arcem ducit, pluribus quam pro numero virorum missilibus telis eo collatis. ad hæc saxa erant & temere jacentia (ut fit) in asperitis, & de industria etiam, quo locus tutior esset, ab oppidanis congesta. Vbi cum constituisset Romanus, semitamque angustam & arduam erectam ex oppido in arcem ostendisset: *Hoc quidem ascensu*, inquit, *vel tres armati quamlibet multitudinem arcuerint: vos & decem numero, & quod plus est, Romani, Romanorumque fortissimi viri estis, & locus pro vobis, & nox erit, quæ omnia ex incerto majora territis ostentat. Ego jam terrore omnia implebo, vos arcem intenti tenete.* Decurrit inde quanto maxime poterat cum tumultu; *Ad arma*, &, *Pro vestram fidem cives*, clamitans, *Arx ab hostibus capta est, ite, defendite.* Hæc incidens principum foribus, hæc obviis, hæc occurrentibus in publicum pavidis increpat. Acceptum ab uno pavorem plures per urbem ferunt. Trepidi magistratus missis ad arcem exploratoribus, cum tela & armatos tenere arcem multiplicato numero audirent, avertunt animos à spe recuperandæ arcis. Fuga cuncta complentur: portæque à semisomnis, ac maxima parte inermibus refringuntur: quarum per unam præsidium Romanum clamore excitatum irrumpit, & concursantes per viam pavidos cædit. Iam Sora capta erat, cum Coss. prima luce advenere, & quos reliquos fortuna ex nocturna cæde ac fuga fecerat, in deditionem accipiunt. ex his ccxxv. qui omnium consensu destinabantur, & infandæ colonorum

cædis & defectionis auctores, vinctos Romam deducunt: cæteram multitudinem incolumẽ præsidio imposito Soræ relinquunt. Omnes qui Romam deducti erant, virgis in foro cæsi, ac securi percussi, summo gaudio plebis: cujus maxime intererat tutam ubique, quæ passim in colonias mitteretur, multitudinem esse. Consules ab Sora profecti, in agros atque urbes Ausonium bellum intulerunt. Mota namque omnia adventu Samnitium, cum apud Lautulas dimicatũ est, fuerant, conjurationesq; circa Campaniam passim factæ. Nec Capua ipsa crimine caruit: quin Romam quoque & ad principũ quosdam inquirendos ventum est. Cæterum Ausonum gens proditione urbium, sicut Sora, in potestatem venit. Ausona & Minturnæ, & Vestina urbes erant, ex quibus principes juventutis duodecim numero in proditionem urbium suarum conjurati ad consules veniunt: docent suos jampridem exoptantes Samnitium adventũ, simul ad Lautulas pugnatum audierunt, pro victis Romanos habuisse, juvẽtute & armis Samnites juvisse: fugatis inde Samnitibus incerta pace agere, nec claudentes portas Romanis, ne accersãt bellũ: & obstinatos claudere, si exercitus admoveatur: in ea fluctuatione animorũ opprimi incautos posse. His auctorib. mota propius castra: missiq; eodẽ tempore circa tria oppida milites, partim armati, qui occulti propinqua mœnib. insiderent loca: partim togati, tectis veste gladiis, qui sub lucem apertis portis urbes ingrederentur. Ab iis simul custodes trucidari cœpti, simul datum signum armatis, *ut ex insidiis concurrerent*. ita portæ occupatæ, triaq; oppida eadem hora eodemq; consilio capta: sed quia absentibus ducibus impetus est factus, nullus modus cædibus fuit, deletaque Ausonum gens vix certo defectionis crimine, perinde ac si internecino bello certasset. Eodem anno prodito hostibus Romano præsidio, Luceria Samnitium facta: nec diu proditoribus impunita res fuit. Haud procul inde exercitus Romanus erat, cujus primo impetu urbs sita in plano capitur. Lucerini ac Samnites ad internecionem cæsi, eoque ita processit, ut Romæ cum de colonis mittendis Luceriam consuleretur senatus, *multi delendam urbem censerent*, præter odium, quod execrabile in bis captos erat, longinquitas quoque abhorrere à relegandis tam procul ab domo civibus, inter tam infestas gentes cogebat. vicit tamen sententia, *ut mitterentur coloni*. duo millia & quingenti missi. Eodem anno, cum omnia infida Romanis essent, Capuæ quoq; occultæ principum conjurationes patefactæ: de quibus cum ad senatum relatum esset, haud quaquam neglecta res est. Quæstiones decretæ, dictatoremque quæstionibus exercendis dici placuit. C. Mænius dictus, is M. Follium magistrum equitum dixit. Ingens erat magistratus ejus terror. itaq; sive timore ejus, seu conscientia, Calavios, Ovium, Noviumq; (ea capita cõjurationis fuerant) prius quam nominarentur apud dictatorem, mors haud dubie ab ipsis consita, judicio subtraxit. Deinde ut quæstioni Campanæ materia decessit, versa Romam interpretando res, non nominatim qui Capuæ, sed in universum qui usquam coissent conjurassentve adversus Romanum populum, quæri senatum jussisse: & coitiones honorum adipiscendorum causa factas, adversus rempubl. esse. Latiorque & re & personis quæstio fieri: haud abnuente dictatore sine fine ulla quæstionis suæ jus esse. Postulabantur ergo nobiles homines: appellantibusque tribunos, nemo erat auxilio, quin nomina reciperentur. Inde nobilitas, nec ii modo in quos crimen intendebatur, sed universi simul negare nobilium id crimen esse, quibus si nulla obstetur fraude, pateat via ad honorem, sed hominum novorum, ipsos adeo dictatorem

torem magiſtrumque equitum, reos magis quam quæſitores idoneos ejus criminis eſſe. intellecturoſque ita id eſſe, ſimul magiſtratu abiiſſent. Tum enimvero Mænius jam famæ magis quam imperii memor, progreſſus in concionem, ita verba fecit: *Et omnes anteactæ vitæ vos conſcios habeo Quirites, & hic ipſe honos delatus ad me, teſtis eſt innocentiæ meæ. Neque enim (quod ſæpe alias) quia ita tempora poſtulabant reip. qui bello clariſſimus eſſet, ſed qui maxime procul ab his coitionibus vitam egiſſet, dictator deligendus exercendis quæſtionibus fuit. Sed quoniam quidam nobiles homines (qua de cauſa vos exiſtimare, quam me pro magiſtratu quicquam incompertum dicere melius eſt) primum ipſas expugnare quæſtiones omni ope anniſi ſunt: dein poſtquam ad id parum potentes erant, ne cauſam dicerent, in præſidia adverſariorum, appellationem & tribunitiam auxilium patricii confugerunt: poſtremo repulſi inde (adeo omnia tutiora, quam ut innocentiam ſuam purgarent, viſa) in nos irruerunt & privatis dictatorem poſcere reum, verecundiæ non fuit: ut omnes dii hominesque ſciant, ab illis etiam quæ non poſſint tentari, ne rationem vitæ reddant, me obviam ire crimini, & offerre me inimicis reum: dictatura me abdico. Vos quæſo Coſſ. ſi vobis datum ab ſenatu negotium fuerit; in me primum & hunc M. Follium quæſtiones exerceatis: ut appareat innocentia noſtra nos, non majeſtate honoris tutos à criminibus iſtis eſſe.* Abdicat inde ſe dictatura, & poſt eum confeſtim Follius magiſterio equitum: primique apud Coſſ. (iis enim ab ſenatu mandata res eſt) rei facti, adverſus nobilium teſtimonia egregie abſolvuntur. Publius etjam Philo multiplicatis ſummis honoribus, poſt res tot domi belloque geſtas, cæterum inviſus nobilitati, cauſam dixit, abſolutuſque eſt. Nec diutius (ut fit) quam dum recens erat, quæſtio per clara nomina reorum viguit, inde labi cœpit ad viliora capita, donec coitionibus factionibuſque, adverſus quas comparata erat, oppreſſa eſt. Earum fama rerum, magis tamen ſpes Campanæ defectionis, in quam conjuratum erat, Samnites in Apuliam verſos, rurſus ad Cauſium revocavit: ut inde ex propinquo, ſi quis motus occaſionem aperiret, Capuam Romanis eriperent. Eo Coſſ. cum valido exercitu venerunt, & primo circa ſaltus, cum utrimque ad hoſtem iniqua via eſſet, cunctati ſunt. deinde Samnites per aperta loca brevi circuitu in loca plana, Campanos campos, agmen demittunt. ibique primum caſtra in conſpecta hoſtibus data; deinde levibus præliis equitum ſæpius quam peditum utrinque periculum factum. Nec aut eventus eorum Romanum, aut moræ, qua trahebant bellum, pœnitebat. Samnitium contra ducibus, & carpi parvis quotidie damnis, & ſeneſcere dilatione belli vires ſuæ videbantur: Itaque in aciem procedunt, equitibus in cornua diviſis: quibus præceptum erat, intentiores ad reſpectum caſtrorum, ne qua eo vis fieret, quam ad prælium ſtarent: aciem pediti tutam fore. Coſſ. Sulpicius in dextro, Petilius in lævo cornu conſiſtunt: dextra pars, qua & Samnites raris ordinibus, aut ad circumeundos hoſtes, aut ne ipſi circumirentur, conſtiterant, latius patefacta ſtetit, ſiniſtris præterquam quod confertiores ſteterant, repentino conſilio Petilii Coſ. additæ vires: qui ſubſidiarias cohortes, quæ integræ ad longioris pugnæ caſus reſervabantur, in primam aciem extemplo immiſit: univerſiſq; hoſtem primo impetu viribus impulit. Cõmota pedeſtri acie Samnitiũ, eques in pugnam ſuccedit. In hũc tranſverſo agmine inter duas acies ſe inferentem Romanus equitatus cõcitat equos: ſignaq; & ordines peditum atque equitum confundit, donec univerſam ab ea parte avertit aciem. In eo cornu non Petilius ſolus, ſed Sulpicius

Sulpicius etiam hortator affuerat, avectus ab suis nondum conserentibus manus, ad clamorem ab sinistra parte prius exortum. Vnde haud dubiam victoriã cernens, cum ad suum cornu tenderet cum mille ducentis viris dissimilem ibi fortunã invenit. Romanos loco pulsos, victorem hostem signa in perculsos inferentem. Cæterum omnia mutavit repente consulis adventus: nam & conspectu ducis refectus militum est animus: & majus quam pro numero auxilium advenerat, fortes viri: & partis alterius victoria audita, mox visa etiam prælium restituit. tota deinde jam vincere acie Romanus, & omisso certamine, cædi capique Samnites: nisi qui Maleventum, cui nunc urbi Beneventum nomen est, perfugerunt. Ad triginta millia cæsa aut capta Samnitium, proditum memoriæ est. Coss. egregia victoria parta, protinus inde ad Bovianum oppugnandum legiones ducunt: ibiq; hyberna egerunt: donec ab novis Coss. L. Papyrio Cursore quintum, C. Iunio Bubulco iterum, nominatus dictator C. Petilius cum M. Pollio magistro equitum exercitum accepit. Is cum audisset arcem Fregellanam ad Samnitibus captam, omisso Boviano ad Fregellas pergit. Vnde post nocturnam Samnitium fugam sine certamine receptis Fregellis, præsidioque valido imposito, in Campaniam reditum, maxime ad Nolam armis repetendam. Eo se intra mœnia sub adventum dictatoris & Samnitium omnis multitudo, & Nolana agrestis, contulerant. Dictator urbis situ circumspecto, quo apertior aditus ad mœnia esset, omnia ædificia (& frequenter ibi habitabatur) circumjecta muris incendit. nec ita multo post, sive à Petilio dictatore, sive à Cajo Iunio Consule (nam utrumque traditur) Nola est capta. Qui captæ decus Nolæ ad Cos. trahunt, adjiciunt Atinam & Calatiam ab eodem captas: Petilium autem pestilentia orta clavi figendi causa dictatorem dictum. Suessa & Pontia eodem anno coloniæ deductæ sunt. Suessa Auruncorum fuerat: Volsci Pontias insulam sitam in conspectu littoris sui incoluerant. Et in tertiam Cassinum ut deducerentur coloni, senatusconsultum factum est. sed triumviros creavere, ac misere colonorum quatuor millia. insequentes Coss. M. Valerius, P. Decius. Profligato fere Samnitium bello, prius quam ea cura decederet patribus Romanis, Hetrusci belli fama exorta est. Nec erat ea tempestate gens alia, cujus secundum Gallicos tumultus arma terribiliora essent, cum propinquitate agri, tum multitudine hominum. Itaque altero consule in Samnio reliquias belli persequente, P. Decius, qui graviter æger Romæ restiterat, auctore senatu dictatorem C. Sulpicium Longum, is magistrum equitum C. Iunium Bubulcum dixit. Is, prout rei magnitudo postulabat, omnes juniores sacramẽto adigit: arma quæque alia res poscit, summa industria parat: nec tantis apparatibus elatus de inferendo bello agitat, quieturus haud dubie nisi ultro arma Hetrusci inferrent. Eadem in comparando cohibendoq; bello consilia & apud Hetruscos fuere. Neutri finibus egressi. Et censura clara eo anno Appii Claudii, & C. Plautii fuit: memoriæ tamen felicioris ad posteros nomen Appii, quod viam munivit, & aquam in urbem duxit: eaque unus perfecit, quia ob infamẽ atq; invidiosam senatus lectionem verecundia victus collega magistratu se abdicaverat. Appius jam inde antiquitus insitam pertinaciam familiæ gerendo solus censuram obtinuit. Eodem Appio auctore Potitia gens, cujus ad aram Maximam Herculis familiare sacerdotium fuerat, servos publicos ministerii delegandi causa solennia ejus sacri docuerat. Traditur inde dictu mirabile, & quod dimovendis statu suo sacris religionem facere posset: cum duodecim familiæ

ea tempestate Poticiorum essent, puberes ad triginta, omnes intra annum cum stirpe extinctos: nec nomen tantum Poticiorum interiisse, sed censorem etiam Appium memori deûm ira post aliquot annos luminibus captum. Itaque Coss. qui eum annum secuti sunt, C. Iunius Bubulcus III. & Q. Æmilius Barbula iterum, initio anni questi apud populum, deformatum ordinem prava lectione senatus, qua potiores aliquot lectis præteriti essent: negaverunt eam lectionem se, quæ sine recti pravique discrimine ad gratiam ac libidinem facta esset, observaturos: & senatum extemplo citaverunt eo ordine, qui ante censores Appium Claudium & C. Plautium fuerat. Et duo imperia eo anno dari cœpta per populum, utraque pertinentia ad rem militarem: unum, *ut tribuni militum seni deni in quatuor legiones à populo crearentur*, quæ antea perquam paucis suffragio populi relictis locis, dictatorum & consulum ferme fuerant beneficia. Tulere eam rogationem Tribuni plebis L. Atilius, C. Martius: alterum, *ut duumviros navales classis ornandæ reficiendæq; causa idem populus juberet*. Lator hujus plebisciti fuit M. Decius tribunus plebis. Ejusdem anni rem dictu parvam præterirem, ni ad religionem visa esset pertinere. Tibicines, quia prohibiti à proximis censoribus erant in æde Iovis vesci, quod traditum antiquitus erat, ægre passi, Tibur uno agmine abierunt: adeo, ut nemo in urbe esset qui sacrificiis præcineret. Ejus rei religio tenuit Senatum: legatosque Tibur miserunt, ut darent operam: ut hi homines Romanis restituerentur. Tiburtini benigne polliciti, primum accitos eos in curiam hortati sunt, ut reverterentur Romam, postquam perpelli nequibant, consilio haud abhorrente ab ingeniis hominum, eos aggrediuntur. Die festo alii, alios per speciem celebrandarum cantu epularum causa invitant, & vino, cujus avidum ferme genus est, oneratos sopiunt: atque ita in plaustra somno victos cōjiciunt, ac Romam deportant: nec prius sensere, quam plaustris in foro relictis, plenos crapulæ eos lux oppressit. Tunc concursus populi factus impetratoque ut manerent, datum ut triduum quotannis ornati cum cantu, atque hac, quæ nunc solennis est, licentia per urbem vagarentur: restitutumque in æde vescendi jus iis qui sacris præcinerent. Hæc inter duorum ingentium bellorum curam gerebantur. Consules inter se provincias partiti: Iunio Samnites, Æmilio novum bellum Hetruria sorte obvenit. In Samnio Cluviam præsidium Romanū, quia nequiverat vi capi, obsessum fame in deditionem acceperant Samnites: verberibusque fœdum in modum laceratos occiderant deditos. Huic infensus crudelitati Iunius, nihil antiquius, oppugnatione Cluviana ratus, quo die aggressus est mœnia, vi cœpit, atque omnes puberes interfecit. Inde victor exercitus Bovianum ductus. Caput hoc erat Pentrorum Samnitium, longe ditissimum, atque opulentissimum armis virisque. Ibi quia haud tantum iratum erat, spe prædæ milites accensi, oppido potiuntur. Minus itaq; sævitum in hostes est: prædę plus pene quam ex omni Samnio unquam egestum, benigneque omnis militi concessa. Et postquam præpotentem armis Romanum nec acies subsistere ullæ, nec castra, nec urbes poterant: omnium principum in Samnio eo curæ sunt intentæ, ut insidiis quæreretur locus, si qua licentia populando effusus exercitus excipi ac circumveniri posset. Transfugæ agrestes, & captivi quidam, pars forte, pars consilio oblati, congruentia ad consulem afferentes, quę & vera erant, pecoris vim ingentem in saltum avium compulsam esse: perpulerunt ut prædatum eo expeditæ ducerentur legiones, ibi ingens hostium exercitus itinera occultus

tus insederat: & postquam intrasse Romanos vidit saltum, repente exortus cum clamore ac tumultu incautos invadit. Et primo nova res trepidationem fecit, dum arma capiunt, sarcinas congerunt in medium: dein postquam, ut quisque liberaverat se onere, aptaveratque armis, ad signa undique coibant, & notis ordinibus in veteri disciplina militiæ jam sine præcepto ullius sua sponte struebatur acies: consul ad ancipitem maxime pugnam advectus, desilit ex equo, & Iovem Martemque, atque alios testatur deos; se nullam suam gloriam inde, sed prædã militi quærentem, in eum locum devenisse: neque in se aliud, quam nimiam ditandi ex hoste militis curam reprehendi posse. Ab eo se dedecore nullam rem aliam, quam virtutẽ militum vindicaturum. Connitерentur modo uno animo omnes invadere hostem victum acie, castris exutum, nudatum urbibus, ultimam spem furto insidiarum tentantem, & loco non armis fretum: sed quem esse jam virtuti Romanę inexpugnabilem locum? Fregellana arx, Soranaque, & ubicunque iniquo successum erat loco, memorabantur. His accensus miles, omnium immemor difficultatum, vadit adversus imminentem hostium aciem. Vbi paulum laboris fuit, dum in adversum clivum erigitur agmen. Cæterum postquam prima signa planitiem summam cœperunt, sensitq; acies æquo se jam institisse loco, versus extemplo est terror in insidiatores: easdemque latebras, quibus se paulo ante texerant, palati atque inermes fuga repetebant: sed loca difficilia hosti quæsita, ipsos tum sua fraude impediebant. Itaque ergo perpaucis effugium patuit. Cæsa ad viginti millia hominum: victorque Romanus ad oblatam ultro ab hoste prædam pecorum discurrit. Dum hæc geruntur in Samnio, jam omnes Hetruriæ populi, præter Aretinos, ad arma ierant, ab oppugnando Sutrio, quæ urbs socia Romanis velut claustra Hetruriæ erat, ingens orsi bellum. Eo alter Cos. Æmilius cum exercitu ad liberandos obsidione socios venit. Advenientibus Romanis Sutrini commeatus benigne in castra ante urbem posita advexere. Hetrusci diem primũ consultando, maturarent traherentne bellum, traduxerunt: postero die, ubi celeriora quam tutiora consilia magis placuere ducibus, sole orto signum pugnæ propositum est: armatiq; in aciem procedunt. Quod postquam consuli nunciatum est, extemplo tesseram dari jubet, ut prandeat miles, firmatisque cibo viribus arma capiat. dicto paretur. Consul ubi armatos paratosque vidit, signa extra vallum proferri jussit, & haud procul hoste instruxit aciem. Aliquandiu intenti utrinque steterunt, expectãtes ut ab adversariis clamor & pugna inciperet. Et prius sol meridie se inclinavit, quam telũ hinc aut illinc emissum est. Inde ne infecta re abiretur, clamor ab Hetruscis oritur concinuntque tubę & signa inferuntur. Nec segnius à Romanis pugna initur. Concurrunt infensis animis: numero hostis, virtute Romanus superat. Anceps prælium multos utrinque & fortissimum quemq; absumit. Nec prius inclinata res est, quam secunda acies Romana ad prima signa, integri fessis successerunt. Hetrusci, quia nullis recentibus subsidiis fulta prima acies fuit, ante signa circaque omnes ceciderunt. Nullo unquam prælio fugæ minus, nec plus cædis fuisset, ni obstinatos mori Tuscos nox texisset, ita ut victores prius quã victi pugnandi finem facerent. Post occasum solis signum receptui datum est: nocte ab utroque in castra reditum. Nec deinde quicquam eo anno rei memoria dignæ apud Sutrium gestum est, quia & ex hostium exercitu prima tota acies deleta uno prælio fuerat, subsidiariis modo relictis, vix quod satis esset, ad castrorum præsidium: & apud Romanos tantum vulnerum fuit, ut plure

plures post prælium saucii decesserint quam ceciderant in acie. Q. Fabius insequentis anni consul bellum ad Sutrium excepit. Collega Fabio C. Martius Rutilius datus est. Cæterum & Fabius supplementum ab Roma adduxit: & novus exercitus domo accitus Hetruscis venit. Permulti jam anni erant, cum inter patricios magistratus tribunosque plebis nulla certamina fuerant: cum ex ea familia, quæ velut fatalis cum tribunis ac plebi erat, certamen oritur. Ap. Claudius censor circumactis decem & octo mensibus, quod Æmilia lege finitum censuræ spacium temporis erat, cum C. Plautius collega ejus magistratu se abdicasset: nulla vi compelli, ut abdicaret, potuit. P. Sempronius erat tribunus plebis, qui finiendæ censuræ intra legitimum tempus, actionem susceperat, non popularem magis quam justam, nec in vulgus, quam optimo cuique gratiorem. Is cum identidem legem Æmiliam recitaret, auctoremque ejus Mamercum Æmilium dictatorem laudibus ferret: qui quinquennalem ante censuram, & longinquitate potestatem dominantem, intra sex mensium & anni coëgisset spacium, *Dic agedum*, inquit, *Appi Claudi, quidnam facturus fueris, si eo tempore quo C. Furius & M. Geganius censores fuerunt, censor fuisses?* Negare Appius interrogationem tribuni magnopere ad causam pertinere suam. nam etsi tenuerit lex Æmilia eos censores, quorum in magistratu lata esset: quia post illos censores creatos eam legem populus jussisset, quodque postremum jussisset, id jus ratumq; esset: non tamen aut se, aut eorum quemquam, qui post eam legem latam creati censores essent, teneri ea lege potuisse. Hæc sine ullius assensu cavillante Appio: "En, inquit, Quirites illius Appii progenies: qui decemvir in annum creatus, altero anno se ipse creavit: tertio, nec ab se, nec ab ullo creatus, privatus fasces & imperium obtinuit: nec ante continuando abstitit magistratu, quam obruerent eum male parta, male gesta, male retenta imperia. Hæc est eadem familia, Quirites, cujus vi atque injuriis compulsi extorres patria Sacrum montem cœpistis: hæc, adversus quā tribunitium auxilium vobis comparastis: hæc propter quam duo exercitus Aventinum insedistis: hæc, quę fœnebres leges: hæc, quæ agrarias semper impugnavit: hæc connubia patrum & plebis interrupit: hæc plebi ad curules magistratus iter obsepsit. hoc est nomen multo quam Tarquiniorum infestius vestræ libertati. Itane tandem Appi Claudi, cum centesimus jam annus sit ab Mamerco Æmilio dictatore, tot censores fuerint nobilissimi fortissimique viri, nemo eorum duodecim tabulas legit? Nemo id jus esse, quod postremo populus jussisset, scivit? Immo vero omnes sciverunt: ideo Æmiliæ potius legi paruerunt, quam illi antiquæ, qua primum censores creati erant: quia hanc postremum jusserat populus: & quia, ubi duæ contrariæ leges sunt, semper antiquam abrogat nova. An hoc dicis Appi, non teneri Æmilia lege populum? an populum teneri, te unum extra legem esse? Tenuit Æmilia lex violentos illos censores, C. Furium, & M. Geganium: qui quid iste magistratus in republic. mali facere posset, indicarunt: cum ira finitæ potestatis, Mamercum Æmilium principem ætatis suæ belli domique ærarium fecerunt. Tenuit deinceps omnes censores intra centum annorum spacium, tenet C. Plautium collegam tuum, iisdem auspiciis, eodem jura creatum. An hunc non, ut qui optimo

" optimo jure censor creatus esset, populus creavit? tu unus eximius es, in quo hoc præcipuum ac singulare valeat? quem tu regem sacrificiorum crees? amplexus regni nomen, ut qui optimo jure rex Romæ creatus sit, creatum se dicet? Quem semestri dictatura, quem interregno quinque diebus contentum fore putes? Quem clavi figendi, aut ludorum causa dictatorem audacter crees? Quam isti stolidos ac socordes videri creditis eos, qui intra vicesimum diem ingentibus rebus gestis dictatura se abdicaverunt, aut qui vitio creati abierunt magistratu? Quid ego antiqua repetam? Nuper decem annos C. Mænius dictator, quia cum quæstiones severius quam quibusdam potentibus tutum erat, exerceret: contagio ejus quod quærebat, ipsi criminis objectata ab inimicis est, ut privatus obviam iret crimini, dictatura se abdicavit. Nolo ego istam in te modestiam, ne degeneraveris à familia imperiosissima, & superbissima: non die, non hora citius quam necesse est, magistratu abieris: modo ne excedas finitum tempus, satis est aut diem aut mensem censuræ adjicere. Triennium, inquit, & sex menses ultra quam licet Æmilia lege, censuram geram, & solus geram. Hoc quidem jam regno simile est. An collegam subrogabis, quem ne in demortui quidem locum subrogari fas est? Pœnitet enim, quod antiquissimum solenne, & solum ab ipso cui fit, institutum Deo, ab nobilissimis Antistitibus ejus sacri ad servorum ministeriū religiosus censor deduxisti, gens antiquior originibus urbis hujus, hospitio deorum immortalium sancta, propter te ac tuam censuram intra annum ab stirpe exstincta est: nisi universam rempubl. eo nefario obstrinxeris: quod ominari etiam reformidat animus. Vrbs eo lustro capta est, quo demortuo collega C. Iulio censore, L. Papyrius Cursor, ne abiret à magistratu, M. Cornelium Maluginensem collegam subrogavit. Et quanto modestior illius cupiditas fuit, quam tua Appi? nec solus, nec ultra finitum lege tempus L. Papyrius censuram gessit: tamen neminem invenit, qui se postea auctorem sequeretur. omnes deinceps censores post mortē collegæ se magistratu abdicarunt. Te nec quod dies exiit censuræ, nec quod collega magistratu abiit, nec lex, nec pudor coercet. virtutem in superbia, in audacia, in contemptu deorum hominumque ponis. Ego te Appi Claudi pro istius magistratus majestate ac verecundia, quem gessisti, non modo manu violatum, sed ne verbo quidem inclementiori à me appellatum vellem: sed & hæc quæ adhuc egi, pervicacia tua & superbia coegit me loqui: & nisi Æmiliæ legi parueris, te in vincula duci jubebo: nec cum ita comparatum à majoribus sit, ut comitiis censoriis nisi duo confecerint legitima suffragia, non renunciato altero comitia differantur: ego te, qui solus censor creari non possis, solum censuram gerere patiar. Hæc taliaque cum dixisset, prehendi censorem, & in vincula duci jussit. Approbantibus sex tribunis actionem collegæ, tres appellanti Appio auxilio fuerunt, summaque invidia omnium ordinum solus censuram gessit. Dum ea Romæ geruntur, jam Sutrium ab Hetruscis obsidebatur, consulique Fabio imis montibus ducenti ad ferendam opem sociis, tentandasque munitiones, si qua posset, acies hostium instructa occurrit. quorum ingentem multitudinem cum ostenderet subiecta late planities, consul, ut loco paucitatem suorum adjuvaret, deflectit paululum in clivos agmen (aspreta erant

erant strata saxis) inde signa in hostem obvertit. Hetrusci omnium præterquam multitudinis suæ (qua sola freti erant) immemores, prælium ineunt adeo raptim & avide, ut abjectis missilibus, quo celerius manus consererent, stringerent gladios; vadentes in hostem. Romanus contra, nunc tela, nunc saxa, quibus eos affatim locus ipse armabat, ingerere. Igitur scuta galeæque ictæ, cum etiam quos non vulneraverant, turbarent: neque subire erat facile ad propiorē pugnam, neque missilia habebant, quibus eminus rem gererent : stantes, & expositos ad ictus, cum jam satis nihil tegeret, quosdam etiam pedem referentes, fluctuantesque, & instabilē aciem redintegrato clamore strictis gladiis hastati & principes invadunt. eum impetum non tulerunt Hetrusci : versisque signis, fuga effusa castra repetunt. Sed equites Romani præfecti per obliqua campi, cum se fugientibus obtulissent, omisso ad castra itinere montes petunt. Inde inermi pene agmine, ac vexato vulneribus, in sylvam Ciminiam penetratum. Romanus multis millibus Hetruscorum cæsis, duodequadraginta signis militaribus captis, castris etiam hostium cum præda ingenti potitur. Tum de persequendo hoste agitari cœptum. Sylva erat Ciminia magis tum invia atq; horrenda, quam nuper fuere Germanici saltus: nulli ad eam diem ne mercatorum quidem adita. eam intrare haud fere quisquam præter ducem ipsum audebat. aliis omnibus cladis Caudinæ nondum memoriam aboleverat. Tum ex iis qui aderant, consulis frater (M. Fabium Cæsonem alii, C. Claudium quidam, matre eadem qua Coss. genitum, tradunt speculatum se iturum professus, brevique omnia certa allaturum. Cære educatus apud hospites, Hetruscis inde literis eruditus erat: linguamque Hetruscam probe noverat. Habeo auctores, vulgo tum Romanos pueros, sicut nunc Græcis, ita Hetruscis literis erudiri solitos :. sed propius est vero, præcipuum aliquid fuisse in eo, qui se tam audaci simulatione hostibus immiscuerit. Servus ei dicitur comes unus fuisse nutritus una, eoque haud ignarus linguæ ejusdem. nec quicquam aliud proficiscentes, quam summatim regionis quæ intranda erat, naturam, ac nomina principum in populis accepere, ne qua inter colloquia insigni nota hæsitantes deprehendi possent. Iere pastorali habitu, agrestibus telis, falcibus gesisque binis armati. Sed neque commercium linguę, nec vestis armorumve habitus sic eos texit, quā quod abhorrebat à fide quemquam externum Ciminios saltus intraturum. Vsque ad Camertes Vmbros penetrasse dicuntur. ibi, qui essent, fateri Romanum ausum: introductumque in senatum consulis verbis egisse de societate, amicitiaque : atque inde comi hospitio acceptum, nunciare Romanis jussum, commeatum exercitus dierum xxx. præsto fore, si ea loca intrasset, juventutemque Camertium Vmbrorum in armis paratam imperio futuram. Hæc cum relata consuli essent : impedimentis prima vigilia præmissis, legionibus post impedimenta ire jussis, ipse substitit cum equitatu: & luce orta, postero die obequitavit stationibus hostium, quæ extra saltū dispositæ erant: & cum satis diu tenuisset hostem, in castra sese recepit : portaque altera egressus, ante noctem agmen assequitur, postero die luce prima juga Ciminii montis tenebat: inde contemplatus opulenta Hetruriæ arva, milites emittit. Ingenti jam abacta præda, tumultuariæ agrestium Hetruscorum cohortes repente à principibus regionis ejus concitatæ, Romanis occurrunt, adeo incompositæ, ut vindices prædarum prope ipsi prædæ fuerint. Cæsis fugatisque iis late depopulato agro victor Romanus, opulentusque rerum omnium copia in

pia in castra rediit. Eo forte quinque legati cum duobus Tribunis plebis venerant, denunciatum Fabio senatus verbis, *ne saltum Ciminium transiret*. lætati serius se, quam ut impedire bellum possent, venisse, nuncii victoriæ Romam revertuntur. Hac expeditione consulis motum latius erat, quam profligatum bellum. vestationem namque sub Ciminii montis radicibus jacens ora senserat: conciveratque indignatione non Hetruriæ modo populos, sed Vmbriæ finitima. itaq; quantus non unquam antea exercitus ad Sutrium venit: neque è sylvis tantummodo promota castra: sed etiam aviditate dimicandi quamprimum in campos delata acies: deinde instructa primo suo stare loco, relicto hostibus ad instruendum contra spatio. deinde postquam detrectare hostem sensere pugnam, ad vallum subeunt. ubi postquam stationes quoque receptas intra munimenta sensere, clamor repente circa duces ortus, ut eo sibi è castris cibaria ejus diei deferri juberent: mansuros se sub armis: & aut nocte, aut certe luce prima castra hostium invasuros. Nihilo quietior Romanus exercitus imperio ducis continetur. Decima erat fere diei hora, cum cibum capere consul milites jubet: præcipit ut in armis sint, quacunque diei noctisve hora signum dederit. paucis milites alloquitur: Samnitium bella extollit: elevat Hetruscos: nec hostem hosti, nec multitudinem multitudini comparandã ait esse: præterea telum aliud occultum scituros in tempore: interea taceri opus esse. His ambagibus prodi simulabat hostes, quo animus militum multitudine territus restitueretur: & quod sine munimento consederant, verisimilius erat quod simulabatur. Curati cibo corpora quieti dant: & quarta fere vigilia sine tumultu excitati arma capiunt, dolabræ calonibus dividuntur ad vallum proruendum, fossasque implendas. intra munimenta instruitur acies: delectæ cohortes ad portarum exitus collocantur. dato deinde signo paulo ante lucem, quod æstivis noctibus sopitæ maxime quietis tempus est, proruto vallo erupit acies: stratos passim invadit hostes: alios immobiles, alios semisomnos in cubilibus suis, maximam partem ad arma trepidantes cædes oppressit, paucis armandi se datum spacium est. eos ipsos non signum certum, non ducem sequentes fundit Romanus, fugatos equos persequitur ad castra. Ad sylvas diversi tendebant, sylvæ tutius dedere refugium. nam castra in campis sita, eodem die capiuntur. aurum, argentumque jussum referri ad consulem, cætera præda militis fuit. Cæsa aut capta eo die hostium millia ad sexaginta. Eam tam claram pugnam trans Ciminiam sylvam ad Perusiam pugnatam quidam auctores sunt, metuque in magno civitatem fuisse, ne interclusus exercitus tam infesto saltu, coortis undique Tuscis Vmbrisque opprimeretur. Sed ubicunque pugnatum est, res Romana superior fuit: itaque à Perusia, & Cortona, & Arretio, quæ ferme capita Hetruriæ populorum ea tempestate erant, legati pacem fœdusque ab Romanis petentes, inducias in triginta annos impetraverunt. Dum hæc in Hetruria geruntur, Cos. alter C. Martius Rutilius Allifas de Samnitibus vi cœpit multa alia castella, viciq; aut delata hostiliter, aut integra in potestatẽ venere. Per idem tempus & classis Romana à P. Cornelio, quem senatus maritimę orę præfecerat, in Campaniam acta, cum appulsa Pompejos esset: socii inde navales ad depopulandum agrum Nucerinum profecti, proximis raptim vastatis, unde reditus tutus ad naves esset, dulcedine (ut fit) prædæ longius progressi, excivere hostes. palatis per agros nemo obvius fuit, cum occidione occidi possent: redeuntes agmine incauto haud procul navibus assecuti agrestes exuerunt

præda,

præda, partem etiam occiderunt: quæ superfuit cædi trepida multitudo, ad naves compulsa est. Profectio Q. Fabii trans Ciminiam sylvam quantum Romę terrorē fecerat, tam lætā famam in Samnium ad hostes tulerat: interclusum Romanū exercitum obsideri, cladisq; imaginem Furculas Caudinas memorabant. eadē temeritate avidam ulteriorū semper gentē in saltus invios deductam, septam nō hostium magis armis, quam locorum iniquitatibus esse. Iam gaudiū invidia quadam miscebatur, quod belli Romani decus ab Samnitibus fortuna ad Hetruscos avertisset. itaq; armis virisque ad obterendū C. Martium Cos. concurrunt: protinus inde Hetruriam per Marsos ac Sabinos perituri, si Martius dimicandi potestatem non faciat. Obvius iis Cos. fuit. dimicatū prælio utrinque atroci, atque incerto eventu est: & cum ancepo cædes fuisset, adversę tamen rei fama in Romanos vertit, ob amissos quosdam equestris ordinis, tribunosq; militum, atque unum legatum, & (quod insigne maxime fuit) consulis ipsius vulnus. Ob hæc etiam aucta fama (ut solet) ingens terror patres invasit: dictatoremq; dici placebat: nec quin Cursor Papyrius diceretur, in quo tum summa rei bellicæ ponebatur, dubiū cuiquam erat: sed nec in Samnium nuncium perferri omnibus infestis tuto posse, nec vivere Martiū Cos. satis fidebant. Alter Cos. Fabius infestus privatim Papyrio erat: quę ne ira obstaret bono publico, legatos ex consularium numero mittendos ad eum Senatus censuit: qui sua quoque eum, non publica solum auctoritate monerent, *ut memoriam simultatum patriæ remitteret*. Profecti legati ad Fabium Consulem cum S.C. tradidissent, adiecissentque orationem convenientē mandatis: consul demissis in terram oculis, tacitus ab incertis, quidnam esset acturus, legatis recessit. Nocte deinde silentio (ut mos est) L. Papyrium dictatorem dixit, cui cum ob animum egregie victum legati gratias agerent, obstinatum silentium obtinuit: ac sine responso ac mentione facta sui, ita legatos dimisit: ut appareret insignem dolorem ingenti comprimi animo. Papyrius C. Iunium Bubulcum magistrum equitum dixit: atque ei legem Curiatam de imperio ferenti, triste omen, diem diffidit, quod Fauciæ curiæ fuit principium, duabus insignis cladibus captæ urbis, & Caudinę pacis: quod utroque anno ejusdem curiæ fuerat principium. Macer Licinius tertia etiam clade, quæ ad Cremerā accepta est, abominandam eam curiam facit. Dictator postero die auspiciis repetitis pertulit legem, & profectus cum legionibus ad terrorem traducti sylvam Ciminiam exercitus nuper scriptis, ad Longulam pervenit: acceptisque à Martio Cos. veteribus militibus, in aciem copias eduxit, nec hostes detrectare visi pugnam: instructos deinde, armatosque, cum ab neutris prælium inciperetur, nox oppressit. Quieti aliquandiu nec suis diffidentes viribus, nec hostem spernentes stativa in propinquo habuere. Nam & cum Umbrorū exercitu acie depugnatum est. fusi tamen magis, quam cæsi hostes: quia cœptam acriter non tolerarunt pugnā, & ad Vadimonis lacum Hetrusci lege sacrata coacto exercitu, cum vir virum legisset, quantis nunquam alias ante simul copiis, simul animis dimicarūt: tantoq; irarū certamine gesta res est, ut ab neutra parte emissa sint tela. gladiis pugna cœpit: & acerrime cōmissa, ipso certamine, quod aliquandiu anceps fuit, accensa est: ut non cum Hetruscis toties victis, sed cum aliqua nova gente videretur dimicatio esse. Nihil ab ulla parte movetur fugæ: cadunt antesignani: & ne nudentur propugnatorib. signa fit ex secūda prima acies. ab ultimis deinde subsidiis cietur miles: adeoq; ad ultimū laboris ac periculi ventū est, ut equites Romani omissis equis ad primos peditum,

per

per arma, per corpora evaserint. ea velut nova inter fessos exorta acies turbavit signa Hetruscorum: secuta deinde impetum eorum utcunque affecta fuerat, cætera multitudo tandem perrumpit ordines hostium. Tunc vinci pertinacia cœpta, & averti manipuli quidam: & ut semel dedere terga, etiam certiorem capessere fugam. Ille primum dies fortuna veteri abundantes Hetruscorum fregit opes. Cæsum in acie quod roboris fuit: castra eo impetu capta, direptaque. Pari subinde periculo, gloriæque eventu bellum in Samnitib. erat: qui præter cæteros belli apparatus, ut acies sua fulgeret novis armorum insignibus, fecerunt. Duo exercitus erant: scuta alterius auro, alterius argento cælaverunt. Forma erat scuti: summū latius qua pectus atque humeri teguntur, fastigio æquali ad imum cuneatior, mobilitatis causa. spongia pectori tegumentum & sinistrum crus ocrea tectum. Galeæ cristatæ, quæ speciem magnitudini corporum adderent. Tunicæ auratis militibus versicolores, argentatis linteæ candidæ. His dextrum cornu datum, illi in sinistro consistunt. Notus jam Romanis apparatus insignium armorum fuerat, doctique à ducibus erant, *horridum militem esse debere. non cælatum auro argentoque, sed ferro & animis fretum, quippe illa prædam verius quam arma esse, nitentia ante rem. deformia inter sanguinem & vulnera, virtutem esse militis decus, & omnia illa victoriam sequi: & ditem hostem quamvis pauperis victoris præmium esse.* His Cursor vocibus instinctos milites in prælium ducit. dextro ipse cornu consistit: sinistro præfecit magistrum equitum. Simul est concursum, ingens fuit cum hoste certamen: non segnius inter dictatorem & magistrum equitum ab utra parte victoria inciperet. Prior forte Iunius commovit hostem, lævo dextrum cornu, sacratos more Samnitium milites, eoque candida veste, & paribus candore armis insignes. eos se orco mactare Iunius dictitans, cum intulisset signa, turbavit ordines, & haud dubie impulit aciem. Quod ubi sensit dictator: *Ab lævone cornu victoria incipiet?* inquit, *& dextrum cornu, dictatoris acies alienam pugnam sequetur, non partem maximam victoriæ trahet?* concitat milites. Nec peditum virtuti equites aut legatorum studia ducibus cedunt. M. Valerius à dextro, P. Decius ab lævo cornu, ambo consulares. ad equites in cornibus positos evehuntur. adhortatique eos, *ut partem secum capesserent decoris*, in transversa latera hostium incurrunt. Is novus additus terror, cum ex parte utraq; circūvasisset aciem, & ad terrorem hostium legiones Romanæ redintegrato clamore intulissent gradum, tum fuga à Samnitibus cœpta. Iam strage hominum armorumque insignium campi repleri. ac primo pavidos Samnites castra sua accepere, deinde ne ea quidem retenta, captis direptisque ante noctem injectus ignis. Dictator ex S. C. triumphavit. cujus triumpho longe maximam speciem captiva arma præbuere. Tantum magnificentiæ visum in iis, ut aurata scuta dominis argentariorum ad forum ornandum dividerentur. Inde natum initium dicitur fori ornandi ab ædilibus, cum thensæ ducerentur. Et Romani quidem ad honorem deum insignibus armis hostium usi sunt: Campani ab superbia & odio Samnitium, gladiatores, quod spectaculum inter epulas erat, eo ornatu armarunt, Samnitiumque nomine appellarunt. Eodem anno cum reliquis Hetruscorum ad Perusiam, quæ ipsa induciarum fidem ruperat, Fabius Cos. nec dubia nec difficili victoria dimicat. Ipsum oppidum (nam ad mœnia victor accessit) cœpisset, ni legati dedentes urbem exissent. Præsidio Perusiæ imposito, legationibus Hetruriæ amicitiam petentibus

præ

præ se Romam ad Senatum missis, Cos. præstantiore quam dictator victoria triumphans urbem est invectus. Quin etiam devictorum Samnitium decus magna ex parte ad legatos P. Decium & M. Valerium est versum: quos populus proximis comitiis ingenti consensu consulem alterum, alterum prætorem declaravit. Fabio ob egregie perdomitam Hetruriam, continuatur consulatus: Decius collega datur. Valerius prætor quartum creatus. Consules partiti provincias. Hetruria Decio, Samnium Fabio evenit. Is profectus ad Nuceriam, Alfifates jam tum pacem petentes, quod uti ea cum daretur noluissent, aspernatus, oppugnando subegit. Cum Samnitibus acie dimicatum. Haud magno certamine hostes victi: neque ejus pugnæ memoria tradita foret, ni *Marsi* eo primum prælio cũ Romanis bellassent. Secuti Marsorum defectionem Peligni, eandem fortunam habuerunt. Decio quoque alteri consuli secunda belli fortuna erat. Tarquiniensem metu subegerat frumentum exercitui præbere, atque inducias in XL. annos petere. Volsiniensium castella aliquot vi cœpit: quædam ex iis diruit, ne receptaculo hostibus essent: circumferendoque passim bello, tantum terrorem sui fecit, ut nomen omne Hetruscum fœdus à consule peteret. Ac de eo quidem nihil impetratum. induciæ annuæ datæ: stipendium exercitui Romano ab hoste in eum annum pensum, & binæ tunicæ in militem exactæ, ea merces induciarum fuit. Tranquillas res jam Hetruscis turbavit repentina defectio Vmbrorum gentis integræ à cladibus belli, nisi quod transitum exercitus ager senserat. Ii concitata omni juventute sua, & magna parte Hetruscorum ad rebellionem compulsa, tantũ exercitum fecerant, ut relicto post se in Hetruria Decio, ad oppugnandam inde Rom. ituros magnifice de se, ac contemptim de Romanis loquentes, jactarent. Quod incœptum eorum ubi ad Decium Cos. perlatum est, ad urbem ex Hetruria magnis itineribus pergit: & in agro Pipiniensi ad famam intentus hostium concedit. Nec Romæ spernebatur Vmbrorum bellum: & ipsæ minæ metum fecerant expertis à Gallica clade, quam intutam urbem incolerent. Itaque legati ad Fabium consulem missi sunt, ut si quid laxamenti à bello Samnitium esset, in Vmbriam propere exercitum duceret. Dicto paruit consul, magnisq; itinerib. ad Mevaniam, ubi tum copiæ Vmbrorum erant, perrexit. Repens adventus consulis, quẽ procul Vmbria in Samnio bello alio occupatum crediderant, ita exterruit Vmbros, ut alii recedendum ad urbes munitas, quidam bellum omittendum censerent. Plaga una (Materinam ipsi appellant) non continuit modo cæteros in armis, sed confestim ad certamen egit. castra vallantem Fabium adorti sunt. Quos ubi effusos ruere in munimenta consul vidit, revocatos milites ab opere, prout loci natura tempusq; patiabatur, ita instruit: cohortatusque prædicatione vera qua in Tuscis, qua in Samnio partorum decorum, exiguam appendicem Hetrusci belli conficere jubet; & vocis impiæ pœnas expetere, qua se urbẽ Romanã oppugnaturos minati sint. Hæc tanta sunt alacritate militum audita, ut clamor sua sponte ortus, loquentem interpellaverit ducẽ. ante imperium deinde concentu turbarum ac cornuum cursu effuso in hostem feruntur: non tanquam in viros aut armatos incurrunt. mirabile dictu: signa primo eripi cœpta signiferis: deinde ipsi signiferi trahi ad consulem, armatique milites ex acie in aciem transferri, & sicubi est certamen, scutis magis quam gladiis geritur res, umbonibus incussaque ala sternuntur hostes. Plus capitur hominum quam cæditur: atq; una vox *ponere arma* jubentium, per totam fertur aciem. Itaque inter ipsum certamẽ facta deditio

est à primis auctoribus belli. postero insequentibusque diebus & cæteri Vmbrorum populi deduntur. Otriculani sponsione in amicitiam accepti. Fabius alienæ sortis victor belli, in suam provinciam exercitum reduxit. itaque ei ob res tam feliciter gestas, sicut priore anno populus continuarat consulatum, ita senatus in insequentem annũ quo Ap. Claudius, L. Volumnius Coss. fuerunt, prorogavit, maxime Appio adversante, imperium. Appium Censorem petisse consulatum, comitiaque ejus ab L. Furio Trib. pl. interpellata, donec se censura abdicavit, in quibusdam annalibus invenio. Creatus consul, cum collegę novum bellum Salentini hostes decernerentur, Romę mansit, ut urbanis artibus opes augeret, quanto belli decus penes alios esset. Volumnium provincię haud penituit. Multa secunda prælia fecit: aliquot urbes hostium vi cepit. Prædæ erat largitor: & benignitatem per se gratam comitate adjuvabat: militemque iis artibus fecerat & periculi & laboris avidum. Q. Fabius proconsul ad urbem Allifas cum Samnitium exercitu signis collatis confligit. minime ambigua res fuit. Fusi hostes, atque in castra compulsi, nec castra forent retenta, ni exiguum superfuisset diei: ante noctem tamẽ sunt circumsessa, & nocte custodita, ne quis elabi posset. postero die vix dum luce certa, deditio fieri cœpta: & pacti, qui Samnitium forent, ut cum singulis vestimentis emitterẽtur. hi omnes sub jugum missi. sociis Samnitium nihil cautum. ad VII. millia sub corona veniere. Qui se civem Hernicum dixerat, seorsum in custodia habitus eos omnes Fabius Romam ad Senatum misit: & cum quæsitum esset, delectu, an voluntarii pro Samnitibus adversus Romanos bellassent, per Latinos populos custodiendi dantur. Iussique eam integram rem novi Consules, P. Cornelius Arvina, Q. Martius Tremulus (ii enim jam creati erant) ad Senatum referre. Id ægre passi Hernici, cõcilium populorum omnium habentibus Anagninis in circo, quem Maritimũ vocant: præter Alatrinatem, Ferentinatemque, & Verulanũ, omnes Hernici nominis populo Romano bellũ indixerunt. In Samnio quoque, quia decesserat inde Fabius, novi motus exorti. Calatia & Sora, pręsidiaq; quæ in iis Romana erant, expugnata: & in captivorũ corpora militum fœde sævitum. itaq; eo P. Cornelius cum exercitu missus. Martio novi hostes (jam enim Anagninis, Hernicisq; aliis bellum jussum erat) decernuntur. Primo ita omnia opportuna loca hostes inter consulum castra interceperunt, ut pervadere expeditus nuncius non posset, & per aliquot dies incerti rerum omnium, suspensiq; de statu alterius, uterq; consul ageret: Romamq; is metus manaret, adeo ut omnes juniores sacramẽto adigerentur, atq; ad subita rerũ duo justi scriberentur exercitus. Cæterum Hernicum bellum nequaquam pro præsenti terrore ac vetustate gentis gloriæ fuit. Nihil usquam dictu dignum ausi, trinis castris intra paucos dies exuti, triginta dierũ inducias ita ut ad Senatum Romam legatos mitterent, pacti sunt bimestri stipendio frumentoq; & singulis in militem tunicis. Ab senatu ad Martium rejecti: cui S.C. permissum de Hernicis erat: isq; gentem in deditionem accepit. Et in Samnio alter Cos. superior viribus, locis impeditior erat, omnia itinera obsepserant hostes saltusq; pervios copperant: ne qua subvehi commeatus possent. Neq; eos, cum quotidie signa in aciem consul proferret, elicere ad certamen poterat: satisq; apparebat, neq; Samnitem certamen præsens, nec Romanum dilationẽ belli laturum. Adventus Martii, qui Hernicis subactis maturavit collegæ venire auxilio, moram certaminis hosti exemit. nam, ut qui ne alteri quidẽ exercitui se ad certamen credidissent pares, conjungi utique passi duos consulares exercitus, nihil crederent

rent superesse spei: advenientem incomposito agmine Martium aggrediuntur. Raptim collatæ sarcinæ in medium: & prout tempus patiebatur, instructa acies. Clamor primum in stativa perlatus, deinde conspectus procul pulvis tumultũ apud alterum consulem in castris fecit. iisq; confestim arma capere jussis, raptimq; eductis in aciem militibus, transversam hostium aciem, atq; alio certamine occupatum invadit: clamitans, *summum flagitium fore, si alterum exercitum utriusq; victoria compotem sinerent fieri, nec ad se sui belli vindicarent decus*, qua impetũ dederat, perrumpit: aciemque per mediam in castra hostium tendit: & vacua defensoribus capit, atq; incendit. Quæ ubi flagrantia Martianus miles conspexit, & hostes respexere: tum passim fuga cœpta Samnitium fieri. sed omnia obtinet cædes: nec in ullam partẽ tutum perfugiũ est. jam XXX. mil. hostium cæsis, signũ receptui consules dederant: colligebantque in unum copias, invicẽ inter se gratantes, cum repente visæ procul hostium novæ cohortes, quæ in supplementũ scriptæ fuerant, integravere cædẽ, in quas nec jussu consulũ, nec signo accepto victores vaduut, malo tyrocinio imbuendum Samnitem clamitantes. Indulgent consules legionũ ardori: ut qui probè scirent, novũ militem hostiũ inter perculsos fuga veteranos, ne tentando quidẽ satis certamini fore. nec eos opinio fefellit. Omnes Samnitiũ copiæ veteres novæque montes proximos fuga capiunt. eo & Romana erigitur acies. nec quicquam satis tuti loci victis est: & de jugis quę cœperant, funduntur. jamq; una voce omnes pacem petebant. Tum trium mensium frumento imperato, & annuo stipendio. ac singulis in militẽ tunicis, ad senatum pacis oratores missi. Cornelius in Samnio relictus. Martius de Hernicis triumphans in urbẽ rediit: statuaque equestris in foro decreta est: quæ ante templum Castoris posita est. Hernicorum tribus populis, Alatrinati, Verulano, Feretinati, quia maluerunt, quã civitatem, suę leges redditæ: connubiumque inter ipsos, quod aliquandiu soli Hernicorũ habuerunt, permissum. Anagninis, quique arma Romanis intulerant civitas sine suffragii latione data: concilia connubiaq; adempta, & magistratibus præterquam sacrorum curatione, interdictum. Eodem anno ædes Salutis à C. Junio Bubulco censore locata est: quam Cos. bello Samnitium voverat. ab eodem collegaq; ejus M. Valerio Maximo viæ per agros publica impensa factæ: & cum Carthaginiensibus eodem anno fœdus tertio renovatum: legatisq; eorum, qui ad id venerant comiter munera missa. Dictatorem idem annus habuit P. Cornelium Scipionem, cum magistro equitum P. Decio Mure. ab iis, propter quæ creati erant, comitia consularia habita. quia neuter consulum potuerat bello abesse. Creati Coss. L. Posthumius, T. Minutius. Hos consules Piso Q. Fabio & P. Decio suggerit, biennio exempto, quo Claudium Volumniumque, & Cornelium cum Martio consules factos tradidimus. Memoriane fugerit in annalibus digerendis, an consulto binos consules falsos ratus transcenderit, incertum est. Eodem anno in campũ Stellatem agri Campani Samnitium incursiones factæ. itaque ambo Coss. in Samnium missi, cum diversas regiones, Tifernum Posthumius, Bovianũ Minucius petissent: Posthumii prius ductu ad Tifernum pugnatum. Alii haud dubie Samnites victos, ac triginta millia inde hominum capta tradunt: alii marte æquo discessum: & Posthumium metum simulantem, nocturno itinere clam in montes copias abduxisse. hostes secutos duo millia inde locis munitis & ipsos consedisse. Consul ut stativa tuta copiosaque (& ita erant) petisse videretur: postquam & munimentis castra firmavit, & omnia apparata rerum utilium instruit:

relicto firmo pręsidio, vigilia tertia qua duci proxime potest, expeditas legiones ad collegam, & ipsum adversus alios sedentem, ducit. ibi auctore Posthumio Minutius cum hostibus signa confert, & cum anceps prælium in multum diei processisset: tum Posthumius integris legionibus defessam jam aciem hostium improviso invadit. itaque cum lassitudo ac vulnera fugam quoque præpedissent, occidione occisi hostes: signa unum & viginti capta, atque inde ad castra Posthumii perrectum. ibi duo victores exercitus perculsum jam fama hostem adorti fundunt, fugantque: signa militaria sex & viginti capta, & imperator Samnitium Statius Gellius, multiq; alii mortales, & castra utraque capta: & Bovianum, ubi postero die cœptum oppugnari, brevi capitur, magnaque gloria rerum gestarum cõsules triumpharunt. Minutium consulem cum vulnere gravi relatum in castra mortuum quidam auctores sunt, & M. Fulvium in locum ejus consulem suffectum: & ab eo, cum ad exercitum Minutii missus esset, Bovianum captum. Eodem anno Sora, Arpinum, Consentia, recepta ab Samnitibus. Herculis magnum simulachrum in Capitolio positum dedicatumque. P. Sulpitio Averrione, P. Sempronio Sopho Coss. Samnites, seu finem, seu dilationem belli quærentes, legatos de pace Romam misere. quibus suppliciter agentibus responsum est, nisi sæpe bellum parantes pacem petissent Samnites, oratione ultro citroque habita, de pace transigi potuisse: nunc quando verba vana ad id locorum fuerint, rebus standum esse. P. Sempronium consulem cum exercitu brevi in Samnio fore: eum, ad bellum pacemne inclinent animi, falli non posse: comperta omnia Senatui relaturum: decedentem ex Samnio consulem legati sequerentur. Eo anno cum pacatum Samnium exercitus Romanus benigne præbito commeatu peragrasset, fœdus antiquum Samnitibus redditum. Ad Æquos inde veteres hostes, cæterum per multos annos sub specie infidæ pacis quietos, versa arma Romana: quod incolumi Hernico nomine missitaverant simul cum iis Samniti auxilia: & post Hernicos subactos universa prope gens sine dissimulatione consilii publici ad hostes desciverat: & postquam icto Romæ cum Samnitibus fœdere fœciales venerant res repetitum, *tentationem aiebant esse, ut terrore incusso belli, Romanos se fieri paterentur. quod quantopere optandum foret, Hernicos docuisse, cum, quibus licuerit, suas leges Romanæ civitati præoptaverint: quibus legendi quid mallent, copia non fuerit, pro pœna necessariam civitatem fore.* Ob hæc vulgo in conciliis jactata populus Romanus bellum fieri Æquis jussit: consulesque ambo ad novum profecti bellũ, quatuor millibus à castris hostium consederunt. Æquorum exercitus (ut qui suo nomine per multos annos imbelles egissent) tumultuario similis, sine ducibus certis, sine imperio trepidare. alii exeundum in aciem, alii castra tuenda censent. movet plerosque vastatio futura agrorum, ac deinceps cum levibus præsidiis urbium relictarum excidia. itaque postquam inter multas sententias una quæ omissa cura cõmunium, ad respectum suarum quemq; rerum avertisset, audita: ut prima vigilia diversi è castris ad deportanda omnia, tuẽdasq; mœnibus in urbes abirent: cuncti eam sententiam ingenti assensu accepere. Palatis hostibus per agros, prima luce Romani signis prolatis in acie consistunt: & ubi nemo obvius ibat, pleno gradu ad castra hostium tendunt. cęterum postquam ibi neque stationes pro portis, nec quemquam in vallo, nec fremitum consuetũ castrorũ animadverterunt: insolito silentio moti, metu insidiarum subsistunt. transgressi deinde vallum cum deserta omnia invenissent, pergunt hostem vestigiis sequi: sed vestigia in omnes æque

ferentia

ferentia partes, ut in dilapsis passim, primo errore faciebant: post per exploratores compertis hostium consiliis, ad singulas urbes circumferendo bello, unum & quadraginta oppida intra dies sexaginta omnia oppugnando ceperunt: quorum pleraque diruta atque incensa, nomenque Æquorum prope ad internecionem deletum. De Æquis triumphatum: exemploq; eorum clades fuit. ut Marucini, Marci, Peligni, Ferentini mitterent Rom. oratores pacis petendæ, amicitiæque. iis populis fœdus petentibus datum. Eodem anno C. Flavius Cn. filius scriba, patre libertino humili fortuna ortus, cæterum callidus vir & facundus, ædilis curulis fuit. Invenio in quibusdam annalibus, cum appareret ædilibus, fierique se pro tribu ædilem videret, neq; ejus accipi nomẽ, quod scriptum faceret: tabulam posuisse, & jurasse se scriptum non facturum, quem aliquanto antea desiisse scriptum facere arguit Macer Licinius, tribunatu ante gesto, triumviratibusque, nocturno altero, altero coloniæ deducendæ. Cæterũ (id quod haud discrepat) contumacia adversus contemnentes humilitatem suam nobiles certavit. Civile jus repositum in penetralibus Pontificum evulgavit: fastosque circa forum in albo proposuit: ut quando lege agi posset sciretur. ædem Concordiæ in area Vulcani summa invidia nobilium dedicavit: coactusq; consensu populi Cornelius Barbatus Pontifex maximus verba præire: cum more majorum negaret, nisi consulem aut imperatorem posse templum dedicare. Itaque ex auctoritate Senatus latum ad populum est, *ne quis templum aramve injussu Senatus, aut tribunorum plebis partis majoris dedicaret.* Haud memorabilem rem per se, nisi documentum sit adversus superbiam nobilium plebeię libertatis, referam. Ad collegam ægrum visendi causa Flavius cum venisset, consensuque nobilium adolescentium, qui ibi assidebant, assurrectum ei non esset: *curulem afferri sellam* eo jussit, ac sede honoris sui anxios invidia inimicos spectavit. Cæterum Flavium dixerat ædilem forensis factio. Appii Claudii censura vires nacta: qui senatum primus libertinorum filiis lectis inquinaverat. & postea quam eam lectionem nemo ratam habuit, nec in curia adeptus erat quas petierat opes urbanas, humilibus per omnes tribus divisis, forum, & campum corrupit, tantumque Flavii comitia indignitatis habuerunt, ut pleriq; nobilium annulos aureos & phaleras deponerent. Ex eo tempore in duas partes discessit civitas: aliud integer populus fautor & cultor bonorum, aliud forensis factio tenebat, donec Q. Fabius & P. Decius censores facti. Fabius simul concordiæ causa, simul ne humilimorum in manu comitia essent, omnem forensem turbam excretam in quatuor tribus coniecit, urbanasque eas appellavit, adeoque eam rem acceptam gratis animis ferunt, ut *maximi* cognomen, quod tot victoriis non pepererat, hac ordinum temperatione pareret. Ab eodem institutum dicitur, *ut equites Idibus Quintilibus transveherentur.*

LIBER X.

BREVIARIUM.

Coloniæ deductæ sunt Sora, & Alba. Carseoli Marsi in deditionem accepti. Collegium augurum ampliatum. Lex de provocatione ad populum à Valerio consule tertium lata est. Duæ tribus adiectæ sunt: Aniensis & Terentina. Samnitibus bellum indictum: & adversus eos prosperè pugnatum. Cum adversus Hetruscos, Vmbros, Samnites, Gallos P. Decio, & Q. Fabio Coss. ducibus pugnaretur: Romanusque exercitus in maximo esset discrimine, P. Decius secutus exemplum patris devovit se pro exercitu, & morte sua victoriam ejus pugnæ populo Romano dedit. Papyrius Cursor Samnitium exercitum, qui jurejurando astrictus suo, quo majore constantia virtutis in aciem descenderet, fudit. Census actus est. Lustrum conditum. Censa sunt civium capita ducenta sexaginta duo millia, & trecenta viginti duo.

LVCIO Genucio, Ser. Cornelio Coss. ab externis ferme bellis otiũ fuit. Soram atque Albam coloniæ deductæ: Albam in Æquos sex millia colonorum scripta. Sora agri Volsci fuerat: sed possederant Samnites. eo quatuor millia hominum missa. Eodem anno Arpinatibus Trepulanisq; civitas data. Frusinates tertia parte agri damnati, quod Hernicos ab eis solicitatos compertum: capitaque conjurationis ejus, quæstione ab consulibus ex senatusconsulto habita, virgis cæsi, ac securi percussi. Tamen ne prorsus imbellem agerent annum, parva expeditio in Vmbria facta est, quod nunciabatur ex spelunca quadam excursiones armatorum in agros fieri. In eam speluncam penetratum cum signis est: & ex eo loco obscuro multa vulnera accepta, maximeque lapidum ictu, donec altero specus ejus ore (nam pervius erat) invento, utræque fauces congestis lignis accensæ. ita intus fumo ac vapore ad duo millia armatorum ruentia novissime in ipsas flammas, dum evadere tendunt, absumpta. M. Livio Dentre, & C. Æmilio Coss. redintegratum Æquorum bellum. Coloniam ægre patientes velut arcem suis finibus impositam, summa vi expugnare adorti, ab ipsis colonis pelluntur. Cæterum tantum Romæ terrorem fecere, quia vix credibile erat tam affectis rebus solos per se Æquos ad bellum coortos, ut tumultus ejus caussa dictator diceretur C. Iunius Bubulcus cum M. Titinio magistro equitum, profectus primo congressu Æquos subegit, ac die octavo triumphans in urbem cum redisset, ædem Salutis, quam Cos. voverat, censor locaverat, dictator dedicavit. Eodem anno classis Græcorum Cleonymo duce Lacedæ-

monio ad Italiæ littora appulsa, Thurias urbem in Salentinis cœpit. Adversus hunc hostem Cos. Æmilius missus, prælio uno fugatum compulit in naves. Thuriæ redditæ veteri cultori. Salentinoque agro pax parta. Iunium Bubulcum dictatorem missum in Salentinos, in quibusdam annalibus invenio: & Cleonymum prius quam confligendum esset cum Romanis, Italia excessisse. Circumvectus inde Brundusii promontorium, medioque sinu Hadriatico ventis latus, cum læva importuosa Italiæ littora, dextra Illyrici Liburnique & Istri, gentes feræ & magna ex parte latrociniis maritimis infames terrerent: penitus ad littora Venetorum pervenit: ibi expositis paucis, qui loca explorarent: cum audissent tenue prætentum litus esse, quod transgressis stagna ab tergo sint irrigua æstibus maritimis: agros aut procul proximos campestres cerni: ulteriora colles: inde esse ostium fluminis prealti, quo circumagi naves in stationem tutam vidisse (Meduacus amnis erat) eo invectam classem subire flumine adverso jussit. Gravissimas navium non pertulit alveus fluminis. in leviora navigia transgressa multitudo armatorum, ad frequentes agros tribus maritimis Patavinorum vicis colentibus eam oram pervenit. Ibi egressi, levi præsidio navibus relicto, vicos expugnant: inflammant tecta, hominum pecudumque prædas agunt, & dulcedine prædandi longius usque à navibus procedunt. Hæc ubi Patavium sunt nunciata (semper autem eos in armis accolæ Galli habebant) in duas partes juventutem dividunt. Altera in regionem, qua effusa populatio nunciabatur: altera, ne cui prædonum obvia fieret, altero itinere ad stationem navium (millia autem XIV. ab oppido aberat) ducta. In naves parvas, custodibus interemptis, impetus factus, territique nautæ coguntur naves in alteram ripam amnis trajicere, & in terra prosperum æque in palatos prædatores prælium fuerat: refugientibusque ad stationem Græcis Veneti obsistunt. Ita in medio circumventi hostes cæsique, pars capti classem indicant regemque Cleonymum tria inde millia abesse. Ibi captivis proximo vico in custodiam datis, pars fluviatiles naves ad superanda vada stagnorum apte planis alveis fabricatas, pars captiva navigia armatis complent. profectique ad classem, immobiles naves, & loca ignota plus quam hostem timentes circumvadũt: fugientesque in altum, ac nusquam repugnantes usque ad ostium amnis persecuti, captis quibusdam, incensisque navibus hostium, quas trepidatio in vada intulerat, victores revertuntur. Cleonymus vix quinta parte navium incolumi, nulla regione maris Hadriatici prospere adita, discessit. rostra navium, spoliaque Laconum in æde Iunonis veteri fixa, multi supersunt, qui viderunt. Patavii monumentum navalis pugnæ eo die, quo pugnatum est, quotannis solenni certamine navium in flumine oppidi medio exercetur. Eodem anno Romæ cum Vestinis petentibus amicitiam ictum est fœdus: multiplex deinde exortus terror. Hetruriam rebellare ab Arretinorũ seditionibus motu orto nunciabatur. Vbi Licinium genus præpotens, divitiarum invidia pelli armis cœptum. simul Marsos agrum vi tueri, in quem colonia Carseoli deducta erat, quatuor millibus hominum scriptis. Itaque propter eos tumultus dictus M. Valerius Maximus dictator, magistrum equitum sibi legit M. Æmilium Paulum. Id magis credo, quam Q. Fabium ea ætate, atque eis honoribus Valerio subjectum. Cæterum ex Maximi cognomine ortum errorem haud abnuerim. Profectus dictator cum exercitu, prælio uno Marsos fundit. compulsis

deinde in urbes munitas, Miloniam, Plestinam, Fresiliam intra dies paucos cepit: & parte agri multatis Marsis fœdus restituit. Tum in Hetruscos versum bellum. & cum dictator auspiciorum repetendorum causa profectus Romam esset, magister equitum pabulatum egressus, ex insidiis circumvenitur: signisque aliquot amissis, fœda militum cæde ac fuga in castra est compulsus. qui terror non eo tantum à Fabio abhorret, quod si qua alia arte cognomẽ suum æquavit, tum maxime bellicis laudibus: sed etiam quod memor Papyrianæ sævitiæ nunquam ut dictatoris injussu dimicaret, adduci potuisset. Nunciata ea clades Romam, majorem quam res erat terrorem excivit: nam ut exercitu deleto, ita justitium indictum, custodiæ in portis, vigiliæ vicatim exactæ: arma, tela in muros congesta. Omnibus junioribus sacramento adactis, dictator ad exercitum missus, omnia spe tranquilliora, & composita magistri equitum cura, castra in tutiorem locum redacta, cohortes quæ signa amiserant, extra vallum sine tentoriis destitutas invenit: exercitum avidum pugnę quo maturius ignominia aboleretur. Itaque confestim castra inde in agrum Rusellanum promovit. Eo & hostes secuti, quamquam ex bene gesta re summam & in aperto certamine virium spem habebant: tamen insidiis quoque, quas feliciter experti erant, hostem tentant. Tecta semiruta, vici per vastationem agrorũ deusti, haud procul castris Romanorum aberant. ibi abditis armatis, pecus in conspectu præsidii Romani, cui præerat Cn. Fulvius legatus, propulsum. ad quam illecebram cum commoveretur nemo ab Romana statione, pastorum unus progressus sub ipsas munitiones, inclamat alios cunctanter ab ruinis vici pecus propellentes: quid cessarent, cum per media castra Romana tuto agere possent? Hæc quum legato Cærites quidam interpretarentur, & per omnes manipulos militum ingens esset indignatio: nec tamen injussu movere se auderent: jubet peritos linguæ attendere animum, pastorum sermo agresti an urbano propior esset. Cum referrent sonum linguæ, & corporum habitum, & nitorem, cultiora quam pastoralia esse: *Ita igitur, dicite*, inquit, *detegant nequicquam conditas insidias: omnia scire Romanum: nec magis jam dolo capi, quam armis vinci posse*. Hæc ubi audita sunt, & ad eos qui consederant in insidiis, perlata: consurrectum repente ex latebris est, & in patentem ad conspectum undiq; campum prolata signa. Visa legato major acies, quam quæ ab suo præsidio sustineri posset. itaque propere ad dictatorem auxilia accitum mittit: interea ipse impetus hostium sustinet. Nuncio allato, dictator signa ferri ac sequi armatos jubet, sed celeriora prope omnia imperio erant. Rapta extemplo signa armaque: & vix ab impetu & cursu tenebantur. Cum ira ab accepta nuper clade stimulabat, tum concitatior accidens clamor ab increscente certamine. Vrgent itaque alii alios: hortanturque signiferos ut ocius eant. Quo magis festinantes ire videt dictator, eo impensius retentat agmen, ac sensim incedere jubet. Hetrusci contra principio exciti pugnæ omnibus copiis aderant: & super alios alii nunciant dictatori, omnes legiones Hetruscorum capessisse pugnam: nec jam ab suis resisti posse, & ipse cernit ex superiore loco, in quanto discrimine præsidium esset: cæterum satis fretus esse etiã nunc tolerando certamini legatum, nec se procul abesse periculi vindicem, quam maxime vult fatigari hostem, ut integris adoriatur viribus fessos. Quamquam lenta procedunt, jam tamen ad impetum capiendum equiti utique modicum erat spacium. Prima incedebant signa legionum, ne quid occultum aut repentinum hostis timeret: sed relinqueret intervalla inter ordines

nes peditum, qua satis laxo spacio equi permitti possent. Pariter sustulit clamorem acies: & immissus eques libero cursu in hostem invehitur: incompositisque adversus equestrem procellam, subitum pavorem offundit. Itaque ut prope serum auxilium jam pene circumventis, ita universa requies data est. Integri accepère pugnam: nec ea ipsa longa, aut anceps fuit. Fusi hostes castra repetunt: inferentibusque jam signa Romanis cedunt, & in ultimam castrorum partem conglobantur. Hærent fugientes in angustiis portarum: pars magna aggerem vallumque conscendunt, si aut ex superiore loco tueri se, aut superare aliqua & evadere possent. Forte quodam loco male densatus agger pondere suprastantium in fossam procubuit; atq; eâ cum deos pandere viam fugæ conclamassent, plures inermes quàm armati evadunt. Hoc prælio fractæ iterum Hetruscorum vires: & pacto annuo stipendio, & duûm mensium frumento, permissum ab dictatore, ut de pace legatos mitterent Romam. pax negata: induciæ biennii datæ. Dictator triumphans in urbem rediit. Habeo auctores, sine ullo memorabili prælio pacatam ab dictatore Hetruriam esse, seditionibus tantum Arretinorum compositis, & Licinio genere cum plebe in gratiam reducto. Consul ex dictatura factus M. Valerius. Non petentem, atque adeo etjam absentem creatum credidere quidam: & per interregem ea comitia facta. Id unum non ambigitur: consulatum cum Apuleio Pansa gessisse. M. Valerio, & Q. Apuleio consulibus satis pacatę foris res fuere. Hetruscum adversæ belli res, & induciæ quietum tenebant: Samnitem multorum annorū cladibus domitum, haud dum fœderis novi pœnitebat. Romæ quoque plebē quietam & exoneratam deducta in colonias multitudo præstabat. Tamen ne undique tranquillæ res essent, certamen injectum inter primores civitatis patricios plebeiosque, ab tribunis plebis Q. & Cn. Ogulniis: qui undique criminandorum patrum apud plebem occasionibus quæsitis, postquam alia frustra tentata erant, eam actionem susceperunt, qua nō infimam modo plebem accenderent, sed ipsa capita plebis, consulares triumphalesque plebeios: quorum honoribus nihil præter sacerdotia quæ nondum promiscua erant, deesset. Rogationem promulgarunt, ut cum quatuor augures, quatuor pontifices ea tempestate essent, placeretq; augeri sacerdotum numerū, quatuor pontifices, quinque augures, de plebe omnes adlegerentur. Quemadmodum ad quatuor augurum numerum, nisi morte duorum, id redigi collegium potuerit, non invenio; cum inter augures constet imparem numerum debere esse: ut tres antiquæ tribus, Ramnenses, Titienses, Luceres, suum quæque augurem habeant, aut si pluribus sit opus, pari inter se numero sacerdotes multiplicent: sicut multiplicati sunt cum ad quatuor quinque adiecti, novem numerum, ut terni in singulas essent, expleverunt. Cæterum quia de plebe adlegebantur: juxta eam rem ægre passi Patres, quam cum consulatum vulgari viderent: simulabant ad deos id magis quam ad se pertinere. ipsos visuros ne sacra sua polluantur, id se optare tantum; ne qua in rempublicam clades veniat. Minus autem tetendêre, assueti jam tali genere certaminum vinci, & cernebant adversarios non id, quod olim vix speraverint, affectantes magnos honores: sed omnia jam, in quorum spem dubiam erat certatum, tamen adeptos, multiplices consulatus, censurasque, & triumphos. Certatum tamen suadenda dissuadendaq; lege inter Appium Claudium maxime ferunt, & inter Publium Decium Murem, qui cum eadem ferme de jure patrum ac plebis, quæ pro lege Licinia quondam, contraque eam dicta

erant. cum plebeis consulatus rogabatur disseruissent: retulisse dicitur Decius parentis sui speciem, qualem eum multi qui in concione erant, viderant, incinctum Gabino cultu, super telum stantem, quo se habitu pro populo ac legionibus Romanis devovisset. tum Publium Decium consulem purum piumque diis immortalibus visum, æque ac si T. Manlius collega ejus devoveretur: eundem P. Decium, qui sacra publica populi Romani facere t. legi rite non potuisse? id esse periculum, ne suas preces minus audirent dii, quam Appii Claudii? castius eum sacra privata facere & religiosius deos colere, quam se? quem pœnitere votorum quæ pro repub. nuncupaverint, tot consules plebeii, tot dictatores, aut ad exercitus euntes, aut inter ipsa bella? Numerarentur duces eorum annorum, quibus plebeiorum ductu & auspicio res geri cœptę sunt: numerarentur triumphi; jam ne nobilitatis quidem suę plebeios pœnitere. Pro certo habere, si quod repens bellum oriatur, non plus spei fore Senatui populoque Romano in patriciis, quam in plebeiis ducibus. *Quod cum ita se habeat. cui deorum hominumq; indignum videri potest*, inquit, *eis viris, quos vos sellis curulibus, toga prætexta, tunica palmata, & toga picta, & corona triumphali, laureaque honoraritis: quorum domos spoliis hostium affixis insignes inter alias feceritis, pontificalia atque auguralia insignia adjicere? Qui Jovis Opt. Max. ornatu decoratus, curru aurato per urbem vectus in Capitolium ascenderit: si conspiciatur cum capite ac lituo, capite velato victimam cædat, auguriumve ex arce capiat? Cujus imaginis titulo consulatus, censuraque & triumphus æquo animo legetur: si auguratum aut pontificatum adjeceritis non sustinebunt legentium oculi? Equidem (pace dixerim deum) eos nos jam populi Romani beneficio esse spero, qui sacerdotiis non minus reddamus dignatione nostra honoris, quam acceperimus; & deorum magis, quam nostra causa expetamus, ut quos privatim colimus, publice colamus. Quid autem ego sic adhuc egi, tanquam integra sit causa patriciorum de sacerdotiis, & non jam in possessione unius amplissimi simus sacerdotii? Decemviros sacris faciundis, carminum Sibillæ ac fatorum populi hujus interpretes, antistites eosdem Apollinaris sacri cæremoniarumque aliarum plebeios videmus, nec tum patriciis ulla injuria facta est, cum duumviris sacris faciundis adiectus est propter plebeios numerus: & nunc tribunus, vir fortis ac strenuus, quinque augurum loca, quatuor pontificum adiecit, in quæ plebeii nominentur: non ut vos, Appi, vestro loco pellant, sed ut adjuvent vos homines plebeii divinis quoque rebus procurandis, sicut in cæteris humanis pro parte virili adjuvant. Noli erubescere Appi, collegam in sacerdotio habere, quem in censura, quem in consulatu collegam habere potuisti: cujus tam dictatoris magister equitum, quam magistri equitum dictator esse potest. Sabinum advenam principem nobilitatis vestræ, seu Appium Clausum, seu Appium Claudium mavultis, illi antiqui patricii in suum numerum acceperunt, ne fastidieris nos in sacerdotum numerum, accipere. Multa nobiscum decora afferimus: imo omnia eadem, quæ vos superbos fecerunt. L. Sextius primus de plebe consul est factus: Cajus Licinius Stolo primus magister equitum: C. Martius Rutilius primus & dictator & censor: Q. Publius Philo primus prætor. Semper ista audita sunt eadem, penes vos auspicia esse, vos solos gentem habere, vos solos justum imperium & auspicium domi militiaque: æque adhuc prospe- rum plebeium, ac patricium fuit,*

fuit porroque erit. En Roma unquam fando audistis patricios primo esse factos, non de cælo demissos, sed qui patrem ciere avumque possent, id est, nihil ultra quam ingenuos? Consulem jam patrem ciere possum, avumque jam poterit filius meus: Nihil est aliud in re, Quirites, nisi ut omnia negata adipiscamur. Certamen tantum patricii petunt, nec curant quem eventum certaminum habeant. Ego hanc legem, quod bonum, faustum, felixque sit vobis ac reipublicæ, uti rogata est, jubendam censeo. Vocare tribus extemplo populus jubebat: apparebatque accipi legem: ille tamen dies est intercessione sublatus. postero die deterritis tribunis ingenti consensu accepta est. Pontifices creantur, suasor legis P. Decius Mus, P. Sempronius Sophus, C. Martius Rutilius, M. Livius Denter. Quinque augures item de plebe, C. Genucius, P. Ælius Pætus, M. Minucius Fessus, C. Martius, T. Publius. Ita octo Pontificum, novem augurum numerus factus. Eodem anno M. Valer. Cos. de provocatione legem tulit diligentius sanctam. Tertio ea tum post reges exactos lata est semper à familia eadem. Causam renovandæ sæpius haud aliam fuisse reor quam quod plus paucorum opes, quam libertas plebis poterant. Porcia tamen lex sola pro tergo civium lata videtur: quod gravi pœna, si quis verberasset necassetve civem Romanum sanxit. Valeria lex, cum eum qui provocasset, virgis cædi, securique necari vetuisset: si quis adversus ea fecisset, nihil ultra, quam improbe factum, adiecit, id (qui tum pudor hominum erat) visum credo vinculum satis validum legis. nunc vix servo ita minetur quisquam. Bellum ab eodem consule haudquaquam memorabile adversus rebellantes Æquos, cum præter animos feroces nihil ex antiqua fortuna haberent, gestum est. Alter Cos. Apuleius in Umbria Nequinum oppidum circumsedit. locus erat arduus, atq; in parte una præceps, ubi nunc Narnia sita est: nec vi, nec munimento capi poterat. itaque eam infectam rem M. Fulvius Pætus, T. Manlius Torquatus novi Coss. acceperunt. In eum annum cum Q. Fabium consulem non petentem omnes dicerent centuriæ, ipsum auctorem fuisse Macer Licinius ac Tubero tradunt differendi sibi consulatus in bellicosiorem annum: eo anno majori se usui reipublicæ fore urbano gesto magistratu. ita nec dissimulantem quid mallet, nec petentem tamen ædilem curulem cum L. Papyrio Cursore factum. Id ne pro certo ponerem, vetustior annalium auctor Piso effecit: qui eo anno ædiles curules fuisse tradit C. Domitium, Cn. F. Calvinum, & Sp. Carvilium, Quintum Fabium Maximum. id credo cognomen errorem in ædilibus fecisse: secutamque fabulam mistam ex ædilitiis & consularibus comitiis, convenientem errori. Et lustrum eo anno conditum à P. Sempronio Sopho, & P. Sulpicio Averrione censoribus: tribusque additæ duæ, Arniensis ac Tarentina. Hæc Romæ gesta. cæterum ad Nequinum oppidum cum segni obsidione tempus tereretur, duo ex oppidanis, quorum erant ædificia juncta muro, specu facto ad stationes Romanas itinere occulto perveniunt: inde ad consulem deducti, præsidium armatum se intra mœnia & muros accepturos confirmant. Nec aspernanda res visa, neque incaute credenda. cum altero eorum (nam alter obses retentus) duo exploratores per cuniculum missi: per quos satis comperta re, trecenti armati transfuga duce in urbē ingressi, nocte portam quæ proxima erat, cepēre: qua re fracta consul exercitusque Romanus sine certamine urbem invasere: ita Nequinum in ditionem populi Romani venit: colo-

nia eo adversus Umbros missa, à flumine Narnia appellata. exercitus cum magna præda Romam reductus. Eodem anno ab Hetruscis adversus inducias paratum bellum: sed eos alia molientes Gallorum ingens exercitus fines ingressus, paulisper à proposito avertit. pecunia deinde, qua multum poterant, freti, socios ex hostibus facere Gallos conantur, ut eo adjuncto exercitu cum Romanis bellarent: de societate haud abnuunt barbari: de mercede agitur. qua pacta acceptaque, cum parata cętera ad bellū essent, sequique Hetruscus juberet, inficias eunt, mercedem se belli Romanis inferendi pactos: quicquid acceperint, accepisse, ne agrum Hetruscum vastarent, armisque lacesserent cultores. militaturos tamen se, si utique Hetrusci velint: sed nulla alia mercede, quam ut in partem agri accipiantur, tandemque aliqua sede certa consistant. Multa de eo concilia populorum Hetrurię habita: nec perfici quicquam potuit, non tam quia imminui agrum, quàm quia accolas sibi quisque adjungere tam efferatæ gentis homines horrebat. Ita dimissi Galli, pecuniam ingentem sine labore ac periculo partam retulerunt. Romæ terrorem præbuit fama Gallici tumultus ad bellum Hetruscum adjecti: eo minus cunctanter fœdus ictum cum Picenti populo est. T. Manlio Cos. Hetruria provincia sorte evenit: qui vixdum ingressus hostium fines, cum exerceretur inter equites, ab rapido cursu circumagendo equo effusus, extemplo prope expiravit, tertius ab eo casu dies vitæ consulis fuit. Quo velut omine belli accepto, deos pro se commisisse bellum memorantes Hetrusci, sustulere animos. Romę tum desiderio viri, tum incōmoditate temporis tristis nuncius fuit, ut patres ab jubendo dictatore cōsulis subrogandi comitia ex sententia principum habita deterruerint. M. Valerium Cos. omnes sententiæ centuriæque dixere, quem senatus dictatorem dici jussurus fuerat, tum extemplo in Hetruriam ad legiones proficisci jussit. Adventus ejus compressit Hetruscos, adeo ut nemo extra munimenta egredi auderet: timorque ipsorum obsidioni similis esset, neque illos novus consul vastandis agris, ùrendisq; tectis cum passim non villę solum, sed frequentes quoq; vici incendiis fumarent, elicere ad certamen potuit. Cum hoc segnius bellum opinione esset: alterius belli, quod multis invicem cladibus haud immerito terribile erat, fama Picentium novorum sociorum indicio exorta est: Samnites arma & rebellionem spectare, seq; ab eis solicitatos esse. Picentibus gratiæ actæ: & magna pars curę patribus ab Hetruria in Samnites versa est. Caritas etiam annonæ solicitam civitatem habuit: ventumque ad inopiæ ultimum foret (ut scripsere quibus ædilē fuisse eo anno Fabium Maximum placet) ni ejus viri cura, qualis in bellicis rebus multis tempestatibus fuerat, talis domi tum in annonæ dispensatione præparando ac convehendo frumento fuisset. Eo anno (nec traditur causa) interregnum initum. interreges fuere Ap. Claudius, dein P. Sulpicius, is comitia consularia habuit: creavit L. Cornelium Scipionē, Cn. Fulvium Cos. Principio hujus anni oratores Lucanorum ad novos Coss. venerunt questum, quia conditionibus pellicere se nequiverint ad societatem armorum, Samnites infesto exercitu ingressos fines suos vastare, belloque ad bellum cogere. Lucano populo satis superq; erratum quondam: nunc ita obstinatos animos esse, ut omnia ferre ac pati tolerabilius ducant, quàm ut unquam postea nomen Romanum violent. Orare patres, ut & Lucanos in fidem accipiant, & vim atque injuriam ab se Samnitium arceant. Se quamquam bello cum Samnitibus suscepto necessaria jam facta adversus Romanos fides sit, tamen obsides dare paratos esse. Brevis consultatio

Sena-

Senatus fuit ad unum omnes jungendum fœdus cũ Lucanis, resq; repetendas ab Samnitibus censent. Benigne responsum Lucanis. ictumque fœdus. Fetiales missi, qui Samnitē decedere agro sociorum, ac deducere exercitum finibus Lucanis juberent. quibus obviam missi ab Samnitibus qui denunciarent, si quod adissent in Samnio concilium, haud inviolatos abituros. Hæc postquam audita sunt Romæ, bellum Samnitibus & patres censuerunt, & populus jussit. Consules inter se provincias partiti sunt. Scipioni Hetruria, Fulvio Samnites obvenerunt: diversique ad suum quisque bellum proficiscuntur. Scipioni segne bellũ, & simile prioris anni militiæ expectanti, hostes ad Volaterras instructo agmine occurrerunt. pugnatum majore parte diei, magna utrinque cæde. nox incertis qua data victoria esset, intervenit. lux insequens victorem victumque ostendit. Nam Hetrusci silentio noctis castra reliquerunt. Romanus egressus in aciem, ubi profectione hostium concessam victoriam videt, progressus ad castra, vacuis cum plurima præda (nam & stativa trepide deserta fuerant) potitur. inde in Faliscum agrum copiis reductis, cum impedimenta Faleriis cum modico præsidio reliquisset, expedito agmine ad populandos hostium fines incedit. omnia ferro ignique vastantur. prædæ undique actæ, nec solum modo vastum hosti relictum, sed castellis etiam vicisque illatus ignis. Vrbibus oppugnandis temperatum, in quas timor Hetruscos compulerat. C. Fulvii consulis clara pugna in Samnio ad Bovianum, haud quaquam ambiguæ victoriæ fuit. Bovianum inde aggressus, nec ita multo post Aufidenam vi cœpit. Eodem anno Carseolos colonia in agrum Æquicolarum deducta. Fulvius Cos. de Samnitibus triumphavit. Cum comitia consularia instarent, fama exorta, Hetruscos Samnitesque ingentes conscribere exercitus: palam omnibus conciliis vexari principes Hetruscorum, quod non Gallos quacunq; conditione traxerint ad bellum: increpari magistratus Samnitium, quod exercitum adversus Lucanum hostem comparatum, obiecerint Romanis. itaque suis sociorumq; viribus consurgere hostes ad bellum, & haudquaquam pari defungendum esse certamine. Hic terror, cum illustres viri consulatum peterent, omnes in Q. Fabium Maximum primo non petentem, deinde ut inclinata studia vidit, etiam recusantem, convertit. Quid se jam senem, ac perfunctum laboribus, laborumque præmiis, sollicitarent? Nec corporis nec animi vigorem remanere eundem: & fortunam ipsam vereri, ne cui deorum nimia jam in se, & constantior quam velint humanæ res, videatur. & se gloriæ seniorum succrevisse: & ad suam gloriam consurgentes alios lætum aspicere, nec honores magnos fortissimis viris Romæ nec honoribus deesse fortes viros. Acuebat hac moderatione tam justa studia, quæ verecundia legum restinguenda ratus, legem recitari jussit, qua intra decem annos eundem consulem refici non liceret. Vix præ strepitu audita lex est, tribunique plebis nihil id impedimenti futurum aiebant. se ad populum laturos, uti legibus solveretur. Et ille quidem in recusando perstabat: *quid ergo attineret leges ferri* rogitans, *quibus per eosdem qui tulissent, fraus fieret? jam regi leges, non regere.* Populus nihilominus suffragia inibat: & ut quæque intro vocata erat centuria, consulem haud dubie Fabium dicebat. Tum demum consensu civitatis victus, *Dii approbent*, inquit, *quod agitis acturique estis, Quirites, cæterum quoniam in me, quod vos vultis, facturi estis, in collega sit mea apud vos gratiæ locus P. Decium expertum mihi concordi collegio virum, dignum vobis, dignum parente suo quæso, mecum consulem faciatis.* Iusta suffragatio visa.

visa. Omnes quæ supererant centuriæ, Q. Fabium, P. Decium consules dixere. Eo anno plerisque dies dicta ab ædilibus, quia plus quam quod lege finitum erat, agri possiderent: nec quisquam ferme est purgatus: vinculumque ingens immodicæ cupiditatis injectum est. Coss. novi, Q. Fabius Maximus quartum, & P. Decius Mus tertium, cum inter se agitarent uti alter Samnites hostes, alter Hetruscos deligeret: quantæque in hanc aut illam provinciam copiæ satis essent, & uter ad utrum bellum dux idoneus magis esset: ab Sutrio & Nepote & Faleriis legati auctores concilia Hetruriæ populorum de petenda pace haberi, totam belli molem in Samnium averterunt. Profecti Coss. quo expeditiores commeatus essent, & incertior hostis quà venturum bellum foret: Fabius per Soranum, Decius per Sidicinum agrum, in Samnium legiones ducunt. Ubi in hostium fines ventum est, uterque populabundus effuso agmine incedit: explorant tamen latius, quam populantur. Igitur non fefellere ad Tifernum hostes in occulta valle instructi, qua ingressos Romanos superiore ex loco adoriri parabant. Fabius, impedimentis in locum tutum remotis, præsidioque modico imposito, præmonitis militibus adesse certamen, quadrato agmine ad prædictas hostium latebras succedit. Samnites desperantes: improviso tumultu, quando in apertum semel discrimen evasura esset res, & ipsi acie justa maluerunt concurrere. itaque & in æquum descendunt, ac fortunæ se majore animo quã spe committunt. cæterum sive quia ex omnium Samnitium populis quodcunque roboris fuerat, contraxerant: seu quia discrimen summæ rerum augebat animos: aliquantum aperta quoque pugna præbuerunt terroris. Fabius ubi nulla ex parte hostem loco moveri videt, M. Fulvium & M. Valerium tribunos militum, cum quibus ad primam aciem procurrerat, ire ad equites jubet, & adhortari, ut si quãdo unquam equestri ope adjutam Rempubl. meminerint, illo die annitantur, ut ordinis ejus gloriam invictam præstent: peditum certamine immobilem hostem restare: omnem reliquam spẽ in impetu esse equitum. & ipsos nominatim juvenes pari comitate utrumq; nunc laudibus, nunc promissis onerat. Cęterum quando ne ea quoque tentata vis proficeret, consilio grassandum, si nihil vires juvarent, ratus, Scipionem legatum hastatos primæ legionis subtrahere ex acie, & ad montes proximos, quam posset occultissime circumducere jubet; inde ascensu abdito a conspectu erigere in montes agmen: aversoque hosti ab tergo repente se ostendere. Equites ducibus tribunis haud multo plus hostibus quam suis, ex improviso ante signa evecti, præbuerunt tumultus. adversus incitatas turmas stetit immota Samnitium acies: nec parte ulla pelli aut perrumpi potuit: & postquam irritum incœptum erat, recepti post signa prælio excesserunt. Crevit ex eo hostium animus: nec sustinere frons prima tam longũ certamen, increscentemque fiducia sui vim potuisset, ni secunda acies jussu Cos. in primum successisset. Ibi integrę vires sistunt invehentem se jam Samnitem, & tempore improvisa ex montibus signa clamorq; sublatus non vero tantum metu terruere Samnitium animos. Nam & Fabius *Decium collegam appropinquare* exclamavit: & pro se quisque miles *adesse alterum Cos. adesse legiones* gaudio alacres fremunt: terrorque utilis Romanis oblatus, fugæ formidinisque Samnites implevit, maxime territos, ne ab altero exercitu integro intactoque fessi opprimerentur: & quia passim in fugam dissipati sunt, minor cædes quam pro tanta victoria fuit. tria millia & CCCC. cæsi: capti trecenti ferme & triginta: signa militaria capta tria & viginti. Samnitibus Apuli se ante prælium con-

conjunxissent, ni P. Decius Cos. iis ad Maleventumcastra objecisset, extractosque deinde ad certamen fudisset. Ibi quoque plus fugæ fuit quam cædis. duo millia Apulorum cæsa, spretoque eo hoste Decius in Samnium legiones duxit. ibi duo consulares exercitus diversis vagati partibus omnia spacio quinque mensium evastarunt. quadraginta & quinq; loca in Samnio fuere, in quibus Decii castra fuerunt: alterius consulis sex & octoginta, nec valli tantum ac fossarum vestigia relicta: sed multa illis insigniora monimẽta vastitatis circà, regionumque depopulatarum Fabius etiam urbem Cimetram cepit. ibi capta armatorum duo millia CCCC. cæsi ferme pugnantes ad quadringentos triginta. Inde comitiorum causa Romam profectus maturavit eam rem agere. Cum primò vocatæ Q. Fabium consulem dicerent omnes centuriæ, Ap. Claudius consularis candidatus, vir acer & ambitiosus, non sui magis honoris causa, quã ut patricii recuperarent duo cõsularia loca, cum suis, tum totius nobilitatis virib. incubuit, ut se cum Q. Fabio Cos. dicerent. Fabius primo de se eadem fere, quæ priore anno dicendo abnuere, circumstare sellam omnis nobilitas, orare ut ex cœno plebeio consulatum extraheret: majestatemq; pristinam tum honori, tum patriciis gentibus redderet. Fabius silentio facto, media oratione studia hominum sedavit: *facturum enim se fuisse* dixit, *ut duorum patriciorum nomina reciperet, si alium quam se consulem fieri videret: nunc se sui rationem comitiis, cum contra leges futurum sit, pessimo exemplo non habiturum.* Ita Lucius Volumnius de plebe cum Ap. Claudio Cos. est factus. priore item consulatu inter se comparati. Nobilitas objectare Fabio, fugisse eum Appium Claudium collegam, eloquentia civilibusque artibus haud dubiè præstantem. Comitiis perfectis veteres Consules jussi bellum in Samnio gerere, prorogato in sex menses imperio. Itaq; insequenti quoq; anno L. Volumnio, App. Claudio Coss. P. Decius, qui Cos. in Samnio relictus à collega fuerat, proconsul idem populari non destitit agros, donec Samnitium exercitum nusquam se prælio committentem, postremo expulit finibus. Hetruriam pulsi petierunt: & quod legationibus nequicquam sæpe tentaverant, id se tanto agmine armatorum mistis terrore precibus acturos efficacius rati, postulaverunt principum Hetruriæ concilium. quo coacto, per quot annos pro libertate dimicent cum Romanis, exponunt. omnia expertos esse, si suismet ipsorum viribus tolerare tantam molem belli possent: tentasse etiam haud magni momenti finitimarum gentium auxilia: petisse pacem à populo Romano, cum bellũ tolerare non possent: rebellasse, quod pax servientibus gravior, quam liberis bellum esset: unam sibi spem reliquam in Hetruscis restare: scire gentem Italiæ opulentissimam armis, viris, pecunia esse: habere accolas Gallos inter ferrum & arma natos, feroces cum suopte ingenio, tum adversus Romanum populum: quem captum à se, auroq; redemptum haud vana jactantes memorent. Nihil abesse si sit animus Hetruscis, qui Porsenæ quondam, majoribusq; eorum fuerit: quin Romanos omni agro cis Tyberim pulsos, dimicare pro salute sua, non de intolerando Italiæ regno cogant. Samnitem illis exercitum paratum, instructum armis, stipendio venisse: confestim secuturos, vel si ad ipsam Romanam urbem oppugnandam ducant. Hæc eos in Hetruria jactantes, molientesque bellum domi Romanum urebat: nam P. Decius ubi comperit per exploratores profectum Samnitium exercitum, advocato concilio: *Quid per agros*, inquit, *vagamur, vicatim circumferentes bellum? quin urbes ac mœnia aggredimur?*

Nullus

Nullus jam exercitus Samnio præsidet. cessere finibus, ac sibimetipsi exilium conscivere. Approbantibus cunctis, ad Murgantiam validam urbem oppugnandum ducit: tantusque ardor militum fuit & charitate ducis & spe majoris, quam ex agrestibus populationibus prædæ, ut uno die vi atque armis urbem caperent. ibi duo millia Samnitium, & centum pugnantes circumventi capiuntur, & alia præda ingens capta est. quæ ne impedimentis gravibus agmen oneraret. convocari milites Decius jubet: *Haccine*, inquit, *victoria soli, aut hac præda contenti estis futuri? vultis vos pro virtute spes gerere? Omnes Samnitium urbes, fortunæque in urbibus relictæ vestræ sunt, quando legiones eorum tot præliis fusas, postremo finibus expulistis. vendite ista: & illicite lucro mercatorem, ut sequatur agmen, ego subinde suggeram quæ vendatis. ad Romuleam urbem hinc eamus, ubi vos labor haud magnus, præda major manet.* Divendita præda, ultro adhortantes imperatorem, ad Romuleam pergunt. Ibi quoque sine opere, sine tormentis, simul admota sunt signa, nulla vi deterriti à muris, qua cuique proximum fuit, scalis raptim admotis in mœnia evasere. Captum oppidum ac direptum est. ad duo millia & CCC. occisi, & sex millia hominum capta, & miles ingenti præda potitus, quam vendere sicut priorem coactus, Ferentinum inde, quamquam nihil quietis dabatur, tamen summa alacritate ductus. cæterum ibi plus laboris ac periculi fuit. nam & defensa summa vi mœnia sunt: & locus erat munimento naturaq; tutus. sed evicit omnia assuetus prædæ miles. ad tria millia hostium circa muros cæsa: præda militis fuit. Hujus oppugnatarum urbium decoris pars major in quibusdam annalibus ad Maximum trahitur. Murgantia ab Decio, à Fabio Ferentinum Romuleamque oppugnatas tradunt. Sunt qui novorum consulum hanc gloriam faciant, quidam non amborum, sed alterius, P. Volumnii: ei Samnium provinciam evenisse. Dum ea in Samnio cujuscunque ductu auspicioque gererentur, Romanis in Hetruria interim bellum ingens multis ex gentib. concitur: cujus auctor Gellius Egnatius ex Samnitibus erat: Tusci fere omnes conciverant bellum: traxerat contagio proximos Vmbriæ populos: & Gallica auxilia mercede solicitabantur. omnis ea multitudo ad castra Samnitium conveniebat. Qui tumultus repens postquam Romam perlatus est, cum jam L. Volumnius Cos. cum legionibus secunda ac tertia, sociorumque millibus quindecim profectus in Samnium esset: Ap. Claudium primo quoque tempore in Hetruriam ire placuit: duæ Romanæ legiones secutæ, prima & quarta, & sociorum duodecim millia: castra haud procul ab hoste posita. Cæterum magis eo profectum est, quod mature ventum erat, ut quosdam spectantes jam arma in Hetruria populos, metus Romani nominis comprimeret: quàm quod ductu consulis quicquam ibi satis scite aut fortunate gestum sit. Multa prælia locis & temporibus iniquis cõmissa, spesque in dies graviorem hostem faciebat. & jam prope erat, ut nec duci milites, nec militibus dux satis fideret. Literas ad collegam accersendum ex Samnio missas, in trinis annalibus invenio. piget tamen incertum ponere, cum ea ipsa inter Coss. populi Romani jam iterum eodem honore fungentes discrepatio fuerit. Appio abnuente missas. Volumnio affirmante Appij se literis accitum. Iam Volumnius in Samnio tria castella cœperat, in quibus ad tria millia hostium cæsa erant, dimidium fere ejus captum. Et Lucanorum seditiones à plebeis & egentibus ducibus ortas, summa optimatium voluntate per Q. Fabium proconsulem, missum eo cum veteri exercitu compresserat. Decio populandos hostium agros relinquit: ipse cum suis copiis

pils in Hetruriam ad collegam pergit: quem advenientem læti omnes accepere. Appium ex conscientia sua credo animum habuisse haud immerito iratum, si nihil scripserat: illiberali & ingrato animo si eguerat ope, dissimulantem. vix enim salute mutua reddita, cum obviam egressus esset: *Satin' salva*, inquit, *Luci Volumni? ut sese in Samnio res habent? quæ te causa, ut provincia tua excederes, induxit?* Volumnius in Samnio res prosperas esse ait: literis ejus acci um venisse: quæ si falsæ fuerint, nec usus sui sit in Hetruria, extemplo conversis signis abiturum. *Tu vero abeas*, inquit, *neq; te quisquam moratur: etenim minime consentaneum est, cum bello tuo forsitan vix sufficias, hic te ad opem ferendam aliis gloriari venisse.* Bene Hercules verteret, dicere Volumnius: malle frustra operam insumptam, quam quicquam incidisse, cur non satis esset Hetruriæ unus consularis exercitus. Digredientes jam consules, legati tribunique ex Appiano exercitu circumsistunt: pars imperatorē suum orare, ne collegæ auxilium, quod accipiēdum ultro fuerit, sua sponte oblatum sperneretur: plures abeunti Volumnio obsistere, atq; obtestari ne pravo cum collega certamine remp. prodat, si qua clades incidisset: desertori magis quam deserto noxiæ fore. eo rem adductam, ut omnis rei bene aut secus gestæ in Hetruria decus dedecusque ad L. Volumnium sit delegatum, neminem quæsiturum quę verba Appii, sed quę fortuna exercitus fuerit. dimitti ab Appio eum, sed à republ. & ab exercitu retineri, experiretur modo voluntatem militum. Hæc manendo obtestandoque prope restitantes Coss. in concionem pertraxerunt. ibi orationes longiores habitæ in eandem ferme sententiam, in quam inter paucos certatum verbis fuerat. Et cum Volumnius causa superior, ne infacundus quidem adversus eximiam eloquentiam collegæ visus esset: cavillansque Appius sibi acceptum referre diceret debere, quod ex muto atq; elingui facundum etiam Cos. haberent: priore consulatu primis utique mensib. hiscere eum nequisse, nunc jam populares orationes serere: *Quam mallem*, inquit, Volumnius, *tu à me strenue facere, quam ego abs te scite loqui didicissem? Postremo conditionem ferre, quæ decretura sit, non orator (neque enim id desiderare rempub.) sed imperator uter sit melior: Hetruriam & Samnium provincias esse: utram mallet, eligeret. suo exercitu se vel in Hetruria, vel in Samnio rem gesturum.* Tum militum clamor ortus, ut simul ambo bellum Hetruscum susciperent. quo animadverso consensu Volumnius: *Quoniam in collegæ voluntate interpretanda*, inquit, *erravi non committam ut quid vos velitis, obscurum sit. manere, an abire me velitis, clamore significate.* tum vero tantus est clamor exortus, ut hostes è castris exciret. armis arreptis in aciem descendunt. & Volumnius signa canere, ac vexilla afferri è castris jussit. Appium addubitasse ferunt, cernentem, seu pugnante seu quieto se fore collegæ victoriam. deinde veritum ne suæ quoque legiones Volumnium sequerentur, & ipsum flagitantibus suis signū dedisse. Ab neutra parte satis commode instructi fuerunt. nam Samnitium dux Gellius Egnatius pabulatum cum cohortibus paucis ierat: suoque impetu magis milites, quam cujusquam ductu aut imperio pugnam capessebant: & Romani exercitus nec pariter ambo ducti, nec satis temporis ad instruendū fuit. Prius concurrit Volumnius, quam Appius ad hostem perveniret. itaque fronte inæquali concursum est: & velut sorte quadam mutante assuetos inter se hostes, Hetrusci Volumnio, Samnites parumper cunctati, quia dux aberat, Appio occurrere. Dicitur Appius, in medio pugnæ discrimine, ita ut inter prima signa manibus ad cælum sublatis conspiceretur, ita precatus

precatus esse: *Bellona, si nobis victoriam das, ast ego templum tibi voveo.* Hæc precatus, velut instigante dea, & ipse collegæ, & exercitus virtutē adæquavit ducis. Imperatoria opera exequitur: & milites ne ab altera parte prius victoria incipiat, annituntur. ergo fundunt fugantque hostes majorem molem haud facile sustinentes, quā cum qua manus conserere assueti fuerant. urgendo cedentes, insequendoque effusos compulere ad castra, ibi interventu Gellii, cohortiumque Sabellarum paulisper recruduit pugna. iis quoque mox fusis, jam à victoribus castra oppugnabantur, & cum Volumnius ipse portæ signa inferret, Appius *Bellonam victricem* identidem celebrans, accenderet militum animos, per vallum per fossas irruperunt. castra capta direptaque: præda ingens parta, & militi concessa est: septem millia ac trecenti hostium occisi: duo millia & centum viginti capti. Dum ambo Coss. omnisque Romana vis in Hetruscum bellum magis inclinat, in Samnio novi exercitus exorti ad depopulandos imperii Romani fines, per Vestinos in Campaniam Falernumq; agrum transcendunt, ingentesque prædas faciunt. Volumniū magnis itineribus in Samnium redeuntem (jam enim Fabio Decioque prorogati imperii finis aderat) fama de Samnitium exercitu populationibusq; Campani agri, ad tuendos socios convertit. Vt in Calœnum agrum venit, & ipse cernit recentia cladis vestigia, & Calœni narrant tantum jam prædæ hostes trahere, ut vix explicare agmen possint: itaque jam propalam duces loqui extemplo eundum in Samnium esse: ut relicta ibi præda in expeditionem redeant, nec tam oneratum agmen dimicationi committant. Ea quamquam similia veris erant; certius tamen exploranda ratus dimittit equites, qui vagos prædatores in agris palantes excipiant: ex quibus inquirendo cognoscit ad Vulturnum flumen sedere hostem: inde tertia vigilia moturum iter in Samnium esse. His satis exploratis profectus tanto intervallo ab hostibus consedit, ut nec adventus suus propinquitate nimia nosci posset: & egredientem è castris hostem opprimeret, aliquanto ante lucem ad castra accessit: gnarosque Oscæ linguæ exploratum quid agatur mittit. Intermisti hostibus (quod facile erat in nocturna trepidatione) cognoscunt infrequentia armatis signa egressa, prædam prædæque custodes exire, ignobile agmen, & sua quemque molientem, nullo inter alios consensu, nec satis certo imperio. Tempus adgrediendi aptissimum visum est: & jam lux appetebat. itaque signa canere jussit, agmenque hostium adgreditur. Samnites præda impediti, infrequentes armati, pars addere gradum, ac præ se agere prædam: pars stare, incerti utrum progredi, an regredi in castra tutius foret, inter cunctationem opprimuntur. & Romani jam transcenderant vallum, cædesque ac tumultus erat in castris. Samnitium agmen præterquam hostili tumultu, captivorum etiam repentina defectione turbatum erat: qui partim ipsi soluti vinctos solvebant: partim arma in sarcinis deligata rapiebant, tumultumque prælio ipso terribiliorem intermisti agmini præbebant. memorandum deinde edidere facinus: nam Statium Minacium ducem adeuntem ordines, hortantemque invadunt: dissipatis inde equitibus qui cum eo aderant, ipsum circumsistunt, insidentemque equo, captum ad Cos. Romanum rapiunt. Revocata eo tumultu prima signa Samnitium: præliumque jam profligatum, integratum est: nec diutius sustineri potuit. cæsa ad sex millia hominum; duo millia & quingenti capti: in eis tribuni militum quatuor: signa militaria triginta: &, quod lætissimum victoribus fuit, captivorum recepta septem millia & CCCC. præda ingens sociorum: acciriq;

edicto

edicto domini ad res suas noscendas recipiendasq; præstituta die. quarum rerum non extitit dominus, militi concessæ: coactique vendere prædam, ne alibi quam in armis animum haberent. Magnum ea populatio Campani agri tumultum Romæ præbuerat: & per eos forte dies ex Hetruria allatum erat, post deductum inde Volumnianum exercitum Hetruriam concitam in arma, & Gellium Egnatiũ Samnitium ducem, & Vmbros ad defectionem vocari, & Gallos precio ingenti sollicitari. His nunciis Senatus conterritus, justitiũ indici, delectum omnis generis hominum habere jussit. Nec ingenui modo, aut juniores sacramento adacti sunt, sed seniorum etiam cohortes factæ, libertinique centuriati. & defendendæ urbis consilia agitabantur: summæque rerum prætor P. Sempronius præerat. cæterum parte curæ exonerarunt Senatum Lucii Volumnii Cos. literæ, quibus cæsos fusosque populatores Campaniæ cognitum est. Itaque & supplicationes ob rem bene gestam consulis nomine decernunt: justitium remittitur, quod fuerat per dies decẽ & octo: supplicatioque perlata fuit. Tum de præsidio regionis depopulatæ ab Samnitibus agitari cœptum. Itaque placuit ut duæ coloniæ circa Vestinum & Falernum agrum deducerentur: una ad ostium Liris fluvii, quæ Minturnæ appellata: altera in saltu Vestino Falernum contingente agrum, ubi Synope dicitur Græca urbs fuisse, Sinuessa deinde ab colonis Romanis appellata. Tribunis plebis negocium datum est, ut plebiscito juberetur P. Sempronius prætor triumviros in ea loca colonis deducendis creare, nec qui nomina darent, facile inveniebantur: quia in stationem se prope perpetuam infestæ regionis, non in agros mitti rebantur. Avertit ab eis curis Senatum Hetruriæ ingravescens bellum, & crebræ literæ Appii, monentis ne regionis ejus motum negligerent. quatuor gentes conferre arma, Hetruscos, Samnites, Vmbros, Gallos. jam castra bifariam facta esse: quia unus locus capere tantam multitudinem non possit. Ob hæc, & jam appetebat tempus, comitiorum causa L. Volumnius Cos. Romam revocatus. qui prius quam ad suffragium centurias vocaret, in concionem advocato populo, multa de magnitudine belli Hetrusci disseruit. jam tum, cum ipse ibi cum collega rem pariter gesserit, fuisse tantum bellum, ut nec duce uno nec exercitu geri potuerit: accessisse postea dici Vmbros, & ingentem exercitum Gallorum. Adversus quatuor populos, duos Consules illo die deligi meminissent. se nisi confideret eum consensu populi Romani consulem declaratum iri, qui haud dubie tum primus omnium ductor habeatur: dictatorem fuisse extemplo dicturum. Nemini dubium erat, quin Q. Fabius omnium consensu destinaretur: eumque & prærogativæ, & primo vocatæ omnes centuriæ consulem cum L. Volumnio dicebant. Fabii oratio fuit qualis biennio ante: deinde ut vincebatur consensu, versa postremo ad collegam P. Decium poscendum, id senectuti suę adminiculũ fore: censura duobusq; consulatibus simul gestis expertum se nil concordi collegio firmius ad rempub. tuendam esse. novo imperii socio vix jam assuescere senilẽ animum posse, cum moribus notis facilius se communicaturum cõsilia. Subscripsit orationi ejus consul cum meritis P. Decii laudib. tum quæ ex concordia consulũ bona, quęq; ex discordia mala in administratione rerum militarium evenirẽt, memorando, quam prope ad ultimum discrimen suis & collegæ certaminib. nuper ventum foret: admonendo Decium Fabiumque, ut uno animo, una mẽte viverent. Esse prętereà viros natos militiæ, factis magnos. ad verborum linguæque certamina rudes: ea ingenia consularia esse. callidos solertesque, juris atq; eloquentiæ consultos,

consultos, qualis Ap. Claudius esset, urbi ac foro præsides habendos, prætoresque ad reddenda jura creandos esse. His agendis dies est consumptus, postridie ad præscriptum consulis & consularia & prætoria comitia habita. Cos. creati; Q. Fabius, & P. Decius: Appius Claudius prætor: omnes absentes. & L. Volumnio ex S. C. & scito plebis prorogatum in annum imperium est. Eo anno prodigia multa fuerunt: quorum averruncandorum causa supplicationes in biduum Senatus decrevit. publice vinum ac thus sacrificiis præbitum; supplicatum iere frequentes viri fœminæque. Insignem supplicationem fecit certamen in sacello Pudicitiæ patriciæ, quæ in foro boario est ad ædem rotundã Herculis, inter matronas ortum. Virginiam Auli filiam, patriciam plebeio nuptam L. Volumnio consuli, matronæ, quod è patrib. nupsisset, sacris arcuerant. Brevis altercatio inde ex iracundia muliebri in contentionem animorum exarsit: cum se Virginia & patriciam & pudicam in patriciæ Pudicitiæ templum ingressam: & uni nuptam, ad quem virgo deducta sit: nec se viri, honorumve ejus ac rerum gestarum pœnitere vero gloriaretur. Facto deinde egregio magnifica verba adauxit. in vico Longo, ubi habitabat, ex parte ædium quod satis esset loci modico sacello, exclusit: aramque ibi posuit: & convocatis plebeis matronis conquesta injuriam patriciarum: *Hanc ego aram*, inquit, *Pudicitiæ plebeiæ dedico, vosque hortor, ut quod certamen virtutis viros in hac civitate tenet, hoc pudicitiæ inter matronas sit: detisque operam, ut hæc ara, quam illa, si quid potest, sanctius, & à castioribus coli dicatur*. Eodem ferme ritu & hæc ara, quod illa antiquior, culta est, ut nulla nisi spectatæ pudicitiæ matrona, & quę uni viro nupta fuisset, jus sacrificandi haberet. Vulgata dein religio à pollutis, nec matronis solum, sed omnis ordinis fœminis. postremo in oblivionem venit. Eodem anno Cn. & Q. Ogulnii ædiles curules aliquot fœneratoribus diem dixerunt, quorum bonis multatis, ex eo quod in publicum redactum est, ænea in Capitolio limina, & trium mensarum argentea vasa in cella Iovis, Iovemque in culmine cum quadrigis, & ad Ficum Ruminalem simulachra infantium, conditorum urbis sub uberibus lupæ posuerunt: semitamq; saxo quadrato à Capena porta ad Martis straverunt. Et ab ædilib. plebeiis L. Ælio Pæto, & C. Fulvio Curvo ex multatitia item pecunia, quam exegerant pecuariis damnatis, ludi facti: pateræque aureæ ad Cereris positæ. Q. inde Fabius quintum, & P. Decius quartum consulatum ineunt: tribus consulatibus, censuraq; collegæ, nec gloria magis rerum, quæ ingens erat, quam concordia inter se clari. quæ ne perpetua esset, ordinum magis quam ipsorum inter se certamen intervenisse reor: patriciis tendentibus, ut Fabius Hetruriam extra ordinem provinciã haberet: plebeiis auctoribus Decio, ut ad sortem revocaret. Fuit certe contentio in Senatu: & postquam ibi Fabius plus poterat, revocata res ad populum est, in concione, ut inter militares viros, & factis potius quam dictis fretos, pauca verba habita. Fabius, quam arborem conseruisset, sub ea legere alium fructum indignum esse dicere. se aperuisse Ciminiam sylvam, viamque per devios saltus Romano bello fecisse. Quid se id ætatis solicitassent, si alio duce bellum gesturi essent? Nimirum adversarium se, non socium imperii legisse sensim exprobrat: & invidisse Decium concordib. collegiis tribus. Postremo se tendere nihil ultra, quam ut si se dignum provincia ducerent in eam mitterent. in senatus arbitrio se fuisse, & in potestate populi futurũ. P. Decius Senatus injuriam querebatur quoad potuerint patres annisos, ne plebeiis aditus

ad

ad magnos honores esset: postquā ipsa virtus pervicerit ne in ullo genere hominum inhonorata esset: queri quemadmodum irrita sint non suffragia modo populi, sed arbitria etiam fortunæ, & in paucorum potestatem vertantur. Omnes ante se consules sortitos provincias esse: nunc extra sortem Fabio Senatum provinciam dare. Si honoris ejus causa: ita eum de se, deque republ. meritum esse, ut faveat Q. Fabii gloriæ, quæ modo non sua contumelia splendeat. cui autem dubium esse, ubi unum bellum sit asperum ac difficile, cum id alteri extra sortem mandetur, quin alter consul pro supervacaneo atque inutili habeatur? Gloriari Fabium rebus in Hetruria gestis: velle & P. Decium gloriari: & forsitan quem ille obrutum ignem reliquerit, ita ut toties novum ex improviso incendium daret, eum se extincturum. Postremo se collegæ honores præmiaque concessurum, verecundia ætatis ejus majestatisque: cum periculum, cum dimicatio proposita sit, neq; cedere sua sponte, neque cessurum; & si nihil aliud ex eo certamine tulerit, illud certe laturum, ut quod populi sit, populus jubeat potius, quam patres gratificentur. Iovem optimum maximum, deosque immortales se precari, ut ita sortem æquam sibi cum collega dent, si eandem virtutem felicitatemque in bello administrando daturi sint. certe id & natura æquum, & exemplo utile esse, & ad famam populi Romani pertinere, eos consules esse, quorum utrolibet duce bellum Hetruscum geri recte possit. Fabius nihil aliud precatus populum, quam ut prius quam introvocarentur ad suffragium tribus, Ap. Claudii prætoris allatas ex Hetruria literas audirent, comitio abit, nec minore populi consensu quam senatus, provincia Hetruria extra sortem Fabio decreta est. Concursus inde ad consulem factus omnium ferme juniorum: & pro se quisque nomina dabant. Tantâ cupido erat sub eo duce stipendia faciendi. Qua circumfusus turba: *Quatuor millia*, inquit, *peditum & sexcentos equites duntaxat scribere in animo est, hodierno & crastino die, qui nomina dederint, mecum ducam. Majori mihi curæ est, ut omnes locupletes reducam, quam ut multis rem geram militibus.* Profectus apto exercitu, & eo plus fiduciæ ac spei gerēte, quod non desiderata multitudo erat: ad oppidum Abarnam, unde haud procul hostes erant, ad castra Appii prætoris pergit. paucis citra militibus lignatores ei cum præsidio occurrunt: qui ut lectores prægredi viderunt, Fabiumque esse consulem accepere: læti atque alacres diis populoq; Romano gratias agunt, quod eum sibi imperatorem misissent. Circumfusi deinde cum consulem salutarent, quærit Fabius quo pergerent. respondentibusque, lignatum se ire, *ain' tandem*, inquit, *num castra vallata non habetis?* ad hoc cum succlamatum esset, duplici quidem vallo, & fossa, & tamen in ingenti metu esse: *habetis igitur*, inquit, *affatim lignorum: redite, & vellite vallum.* Redeunt in castra, terroremq; ibi vellentes vallum, & iis qui in castris remanserant militibus, & ipsi Appio fecerunt. Tū pro se quisq; alii aliis dicere, consulis se Q. Fabii facere jussu. Postero inde die castra mota, & Appius prætor Romam dimissus, inde nusquam stativa Romanis fuere. negabat utile esse uno loco sedere exercitum: itineribus ac mutatione locorum nobiliorem ac salubriorem esse. Fiebant autem itinera quanta fieri sinebat hyems haud dum exacta. Vere inde primo relicta secunda legione ad Clusium, quod Camars olim appellabant, præpositoque castris L. Scipione proprætore Romam ipse ad consultandum de bello rediit: sive ipse sponte sua, quia bellum ei majus in conspectu erat, quam quantum esse famæ crediderat: sive senatus consulto

sulto accitus: nam in utrumque auctores sunt. Ab Ap. Claudio prætore retractum quidam videri volunt. cum in senatu, & apud populum (id quod per literas assidue fecerat) terrorem belli Hetrusci augeret. non suffecturum ducem unum, nec exercitum unum adversus quatuor populos. periculosum esse, sive juncti unũ premant, sive id diversi gerant bellum, ne ad omnia simul obire unus non possit. duas se ibi legiones Romanas reliquisse: & minus quinq; millia peditum equitumque cum Fabio venisse, sibi placere P. Decium consulem primo quoq; tempore in Hetruriam ad collegam proficisci: L. Volumnio Samnium provinciam dari. si consul malit in suam provinciam ire, Volumnium in Hetruriam ad consulem cum exercitu justo consulari proficisci. Cum magnam partem moveret oratio prætoris, P. Decium censuisse ferunt, ut omnia integra ac libera Q. Fabio servarentur, donec vel ipse, si per commodum reip posset, Romam venisset, vel aliquem ex legatis misisset, à quo disceret Senatus quantum in Hetruria belli esset, quantisq; administrandum copiis, & quos per duces esset. Fabius ut Romam rediit: & in Senatu, & productus ad populum, mediam orationem habuit, ut nec augere nec minuere videretur belli famam: magisq; in altero assumendo duce aliorum indulgere timori, quã suo aut reipub. periculo consulere. Cæterum si sibi adjutorem belli, sociumque imperii darent: quonam modo se oblivisci P. Decii consulis per tot collegia experti posse? neminem omnium secum conjungi malle: & copiarum satis sibi cum P. Decio, & nunquam nimium hostium fore Sin collega quid aliud malit: at sibi L. Volumnium darent adjutorem. Omnium rerum arbitriũ, & à populo & à Senatu, & ab ipso collega Fabio permissum est. & cum Decius se in Samnium vel in Hetruriam proficisci paratum esse ostendisset: tanta lætitia ac gratulatio fuit, ut præciperetur victoria animis: triumphusque non bellum decretum consulibus videretur. Invenio apud quosdam, extemplo consulatu inito, profectos in Hetruriam Fabium Deciumque sine ulla mentione sortis provinciarum certaminumque inter collegas, quæ exposui. Sunt quibus ne hæc quidem certamina exponere satis fuerit: adjecerint & Appii criminationes de Fabio absente ad populum, & pertinaciam adversus præsentem Cos. prætoris, contentionemque aliam inter collegas: tendente Decio, ut suæ quisque provinciæ sortem tueretur. Constare res incipit ex eo tempore, quo profecti ambo Coss. ad bellum sunt. Cæterum antequam Coss. in Hetruriam pervenirent, Senones Galli multitudine ingenti ad Clusium venerunt, legionem Romanam castraque oppugnaturi. Scipio qui castris præerat, loco adjuvandam paucitatẽ suorum militum ratus, in colle, qui inter urbem & castra erat, aciẽ erexit. sed, ut in re subita, parum explorato itinere, ad jugum perrexit, quod hostes ceperant, parte alia aggressi. Ita cæsa ab tergo legio: atque in medio, cum hostis undique urgeret, circumventa. Deletam quoque ibi legionem, ita ut nuncius non superesset, quidam auctores sunt: nec ante ad consules, qui jam haud procul à Clusio aberant, famam ejus cladis perlatam, quam in conspectu fuere Gallorum equites, pectoribus equorum suspensa gestantes capita, & lanceis infixa, ovantesque moris sui carmine. Sunt qui Vmbros fuisse, non Gallos tradant: nec tantum cladis acceptum: & circumventis populatoribus cum L. Manlio Torquato legato, Scipionem proprætorem subsidium è castris tulisse: victoresque Vmbros redintegrato prælio victos esse: captivosque eis ac prædam ademptam. Similius vero est à Gallo hoste quam Vmbro eam cladem acceptam, quod cum

sæpe

sæpe alias, tum eo anno Gallici tumultus præcipuus terror civitatem tenuit. Itaque præterquam quod ambo consules profecti ad bellum erant cum quatuor legionibus, & magno equitatu Romano Companisque mille equitibus delectis ad id bellum missis, & sociorum nominisque Latini majore exercitu, quam Romani: alii duo exercitus haud procul urbe Hetruriæ oppositi, unus in Falisco, alter in Vaticano agro. Cn. Fulvius, & L. posthumius Magillus, proprætores ambo, stativa in eis locis habere jussi. Consules ad hostes transgressos Appennino in agrum Sentinatem pervenerunt. Ibi quatuor millium ferme intervallo castra posita. Inter hostes deinde consultationes habitæ: atque ita convenit, ut ne unis castris miscerentur omnes, neve in aciem descenderent simul. Samnitibus Galli, Hetruscis Vmbri adjecti, dies indicta pugnæ: Samnitibus Gallisque delegata pugna: inter ipsum certamen Hetrusci Vmbrique jussi castra Romana oppugnare. Hæc consilia turbarunt transfugę Clusini tres, clam nocte ad Fabium consulem transgressi: qui editis hostium consiliis, dimissi cum donis, ut subinde, ut quæque res nova decreta esset, exploratum perferrent, consules Fulviout ex Falisco, Posthumio ut ex Vaticano exercitum ad Clusium admoveant, summaque vi fines hostium depopulentur, scribunt. Hujus populationis fama Hetruscos ex agro Sentinate ad suos fines tuendos movit. Instare inde consules, ut absentibus iis pugnaretur. per biduum lacessire prælio hostem, biduo nihil dignum dictu actum, pauci utrinque cecidere: magisque irritati sunt ad justum certamen animi, quam ad discrimen summa rerum adducta. Tertio die descensum in campum omnibus copiis est. Cum instructæ acies starent, cerva fugiens lupum è montibus exacta per campos inter duas acies decurrit: inde diversæ feræ, cerva ad Gallos, lupus ad Romanos cursum deflexit. Lupo data inter ordines via, cervam Galli confixere. Tum ex antesignanis Romanus miles: *illac fuga*: inquit, *& cædes vertit, ubi sacram Dianæ feram jacentem videtis: hinc victor Martius lupus, integer & intactus, gentis nos Martiæ & conditoris nostri admonuit.* Dextro cornu Galli, sinistro Samnites constiterunt. Adversus Samnites Fabius primam ac tertiam legiones pro dextro cornu, adversus Gallos pro sinistro Decius quintam & sextam instruit. secunda & quarta cum L. Volumnio proconsule in Samnio gerebant bellum. Primo concursu adeo æquis viribus gesta res est, ut si affuissent Hetrusci & Vmbri, aut in acie, aut in castris quocunque se inclinassent, accipienda clades fuerit. Cæterum quanquam communis adhuc Mars belli erat, nec dum discrimē fortuna fecerat, quà datura vires esset, haudquaquam similis pugna in dextro lævoque cornu erat: Romani apud Fabium arcebant magis quam inferebant pugnam, extrahebaturq; in quam maximè serum diei certamen: quia ita persuasum erat duci, & Samnites & Gallos primo impetu feroces esse, quos sustineri satis sit: longiore certamine sensim residere Samnitium animos: Gallorum quidem etiam corpora intolerantissima laboris atque æstus fluere: primaque eorum prælia plus quam virorum, postrema minus quam fœminarum esse. In id tempus igitur quo vinci solebat hostis: quam integerrimas vires militi servabat. Ferocior Decius & ætate & vigore animi, quantumcunque virium habuit, certamine primo effudit: & quia lentior videbatur pedestris pugna, equitatum in pugnam concitat: & ipse fortissimæ juvenum turmæ immistus, orat proceres juventutis, ut secū in hostem impetū faciant: duplicem illorum gloriam fore, si ab lævo cornu, & ab equite victoria incipiat. Bis avertere Gallicū equi-

equitatum. iterum longius evectos & jam inter media equitum agmina prælia cientes, novum pugnæ conterruit genus. essedis carrisque superstans armatus hostis ingenti sonitu equorum rotarumque advenit, & insolicitos ejus tumultus Romanorum conterruit equos. Ita victorem equitatum velut lymphaticus pavor dissipat: sternit inde ruentes equos virosque improvida fuga, turbata hinc etiam signa legionum, multique impetu equorum ac vehiculorum raptorum per agmen, obtriti antesignani: & insecuta simul territos hostes vidit. Gallica acies nullum spacium respirandi recipiendique se dedit. Vociferari Decius, quo fugerent? quámve in fuga spem haberent? obsistere cedentibus, ac revocare fusos, deinde ut nulla vi perculsos sustinere poterat: patrem P. Decium nomine compellans, *Quid ultra moror*, inquit, *familiare fatum? Datum hoc nostro generi est, ut luendis periculis publicis piacula simus. Iam ego mecum legiones hostium mactandas Telluri ac diis Manibus dabo.* Hæc locutus, M. Livium Pontificem, quem descendens in aciem digredi vetuerat ab se, præire jussit verba, quibus se legionesque hostium pro exercitu populi Romani Quiritium devoveret, devotus inde eadem precatione, eodemq; habitu, quo pater P. Decius ad Veserim bello Latino se jusserat devoveri: cum secundum solemnes precationes adjecisset, præ se agere sese formidinem ac fugam, cædemque ac cruorem: cælestium infernorumque iras: contacturum funeribus diris signa, tela, arma hostium: locúmque eundem suæ pestis, & Gallorum ac Samnitium fore: hæc execratus in se, hostesque, qua confertissimam cernebat Gallorum aciem, concitat equum: infensque se ipsis infestis telis, interfectus est. Vix humanæ inde opis videri pugna potuit. Romani duce amisso, quæ res terrori alias esse solet, sistere fugam, ac novam de integro velle instaurare pugnam. Galli & maximè globus circumstans consulis corpus, velut alienata mente, vana incassum jactare tela, torpere quidam, & nec pugnæ meminisse, nec fugæ. At ex parte altera pontifex Livius, cui lictores Decius tradiderat, jusseratq; proprætorem esse, vociferari, vicisse Romanos defunctos consulis fato: Gallos Samnitesque Telluris matris ac deorum Manium esse: rapere ad se ac vocare Decium devotam secum aciem: furiarumque ac formidinis plena omnia ad hostes esse. Superveniunt deinde his restituentibus pugnam Cornelius Scipio, & C. Marcius, cum subsidiis ex novissima acie jussu Q. Fabii consulis ad præsidium collegæ missi. ibi auditur P. Decii eventus, ingens hortamen ad omnia pro rep. audenda. itaque cum Gallis structis ante se scutis conferti starent, nec facilis pede collato videretur pugna: jussu legatorum collecta humi pila, quæ strata inter duas acies jacebant, atq; in testudinem hostium conjecta, quibus plerisque in scuta, plerisque verutis in corpora ipsa fixis sternitur cuneus, ita ut magna pars integris corporibus attoniti conciderent. Hæc in sinistro cornu Romanorum fortuna variaverat. Fabius in dextro cornu primo (ut ante dictum est) cunctando extraxerat diem: deinde postquam nec clamor hostiũ, nec impetus, nec tela missa eandem vim habere visa, præfectis equitum jussis ad latus Samnitium circumducere alas, ut signo dato in transversos quanto maximo possent impetu incurrerent: sensim suos signa inferre jussit, & commovere hostem. Postquã non resisti vidit, & haud dubiam lassitudinem esse: tum collectis omnibus subsidiis, quæ ad id tempus reservaverat, & legiones concitavit, & signum ad invadendos hostes equitibus dedit. Nec sustinuerunt Samnites impetum: præterq; aciem ipsam Gallorum relictis in dimicatione sociis,

ejus, ad castra effuso cursu ferebantur. Galli testudine facta conferti stabant. Tum Fabius audita morte collegæ, Campanorum alam quingentos ferè equites excedere acie jubet, & circumvectos à tergo Gallicam invadere aciem: tertiæ deinde legionis subsequi principes: & qua turbatum agmen hostium viderent, impetu equitum instare, ac territos cædere. Ipse ædem Iovi victori, spoliaq; hostium cum vovisset, ad castra Samnitium perrexit, quo multitudo omnis consternata agebatur. Sub ipso vallo quia tantam multitudinē portæ non recepere, tentata ab exclusis turba suorum pugna est. ibi Gellius Egnatius imperator Samnitium cecidit. compulsi deinde intra vallum Samnites, parvoque certamine capta castra, & Galli à tergo circumventi. Cæsa eo die hostium XXV. millia, octo capta. Nec incruenta victoria fuit: nam ex P. Decii exercitu cæsa septem millia; ex Fabii mille ac ducenti. Fabius dimissis ad quærendum collegæ corpus, spolia hostium conjecta in acervū Jovi Victori cremavit. Consulis corpus eo die, quia obrutum superstratis Gallorum cumulis erat, inveniri non potuit. postero die inventum relatumque est cum multis militum lachrymis. intermissa inde omnium aliarum rerum cura, Fabius collegæ funus omni honore, laudibusque meritis celebrat. Et in Hetruria per eosdem dies ab Cn. Fulvio proprætore res ex sententia gesta: & præter ingentem illatam populationibus agrorum hosti cladem, pugnatum etiam egregie est. Perusinorumque & Clusinorum cæsa amplius tria millia, & signa militaria ad viginti capta. Samnitium agmen cum per Pelignum agrum fugeret, circumventum à Pelignis est, ex millibus quinque ad mille cæsi. Magna ejus diei quo in Sentinati agro bellatum fama est, etiam vero stanti. Sed superiecere quidam augendo fidem qui in hostium exercitu peditum quadraginta millia CCCXXX. equitum sex & quadraginta millia, mille carpentorum scripsere fuisse: scilicet cum Vmbris Tuscisque, quos & ipsos pugnæ affuisse, & ut Romanorum quoque augerent copias, T. Volumnium proconsulem ducem consulibus exercitumque ejus legionib. consulum adjiciunt. In pluribus annalibus duorum ea consulū propria victoria est. Volumnius in Samnio interim res gerit, Samnitiumque exercitū in Tifernum montē compulsum, non deterritus iniquitate loci, fundit fugatque. Q. Fabius Deciano exercitu relicto in Hetruria suis legionibus deductis ad urbem, de Gallis Hetruscisq; ac Samnitib. triumphavit. milites triumphantem secuti sunt. celebrata inconditis carminibus militaribus non magis victoria Q. Fabii quam mors præclara P. Decii est. excitataq; memoria parentis æquata eventu publico privatoque filii laudibus. Data ex præda militibus æris octogenti bini, sagaque, & tunicæ, præmia illa tempestate militiæ haudquaquam spernenda. His ita rebus gestis, nec in Samnitibus adhuc nec in Hetruria pax erat. nam & Perusinis auctorib. post deductum ab consule exercitum, rebellatum fuerat: & Samnites prædatum in agrum Vestinum Formianumque, & parte alia in Eserunium, quæ Vulturno adjacent flumini, descendere: Adversus eos Ap. Claudius prætor cum exercitu Deciano missus. Fabius in Hetruria rebellante denuo quatuor millia & quingentos Perusinorum occidit: cæpit ad mille septingentos quadraginta: qui redempti singuli æris trecentis decem. præda alia omnis militibus concessa. Samnitium legiones cum partim Ap. Claudius prætor, partim L. Volumnius proconsul sequeretur, in agrum Stellatem convenerunt. ibi & Samnitium legiones omnes consident. & Appius Volumniusque castra conjungunt. Pugnatum infestissimis animis, hinc

ira stimulante adversus rebellantes toties, illinc ab ultima jam dimicantibus spe. Cęsa ergo Samnitium XVI. millia trecenti, capta duo millia septingenti: ex Romano exercitu cecidere duo millia septingenti. Felix annus bellicis rebus, pestilentia gravis prodigiisque solicitus. nam & terra multifariam pluisse, & in exercitu Ap. Claudii plerosque fulminibus ictos nunciatum est: librique ob hæc aditi. Eo anno Q. Fabius Gurges consulis filius aliquot matronas ad populum stupri damnatas pecunia multavit: ex quo multatitio æreVeneris ædem, quæ prope Circum est, faciendam curavit. Supersunt etjam nunc Samnitium bella, quæ continua per quartum jam volumen annumq; sextum & quadragesimum à M. Valerio, A. Cornelio cõsulibus, qui primi Samnio arma intulerunt, agimus. & ne tot annorum clades utriusq; gentis, laboresque actos nunc referam: quib. nequiverint tamen duriora illa pectora vinci: proximo anno Samnites in Sentinati agro, Peliginis, ad Tifernum, Stellatibus campis, suis ipsi legionibus mixti alienis ab quatuor exercitibus quatuor ducibus Romanis cæsi fuerant: imperatorem, clarissimum gentis suæ amiserant: socios belli, Hetruscos, Vmbros, Gallos, in eadem fortuna videbant, qua ipsi erant: nec suis nec externis viribus jam stare poterant: tamen bello non abstinebant. adeone infeliciter quidem defensæ libertatis tædebat: & vinci, quam non tentare victoriam malebant. Quinam sit ille, quem non pigeat longinquitatis bellorum scribendo, legendoque, quæ gerentes non fatigaverunt? Q. Fabium, P. Decium, L. Posthumius Megillus & M. Attilius Regulus Coss. secuti sunt. Samnium ambobus decreta provincia est: quia tres scriptos hostium exercitus, uno Hetruriam, altero populationem Campaniæ repeti, tertium tuendis parari finibus, fama erat. Posthumium valetudo adversa Romæ tenuit. Attilius cum exercitu extẽplo profectus: ut in Samnio hostes (ita enim placuerat patribus) nondum egressos opprimeret, velut ex composito ibi obvium habuere hostem: ubi & intrare, nedum vastare ipsi Samnitium agrum prohiberentur: & egredi inde in pacata, sociorumque populi Romani fines Samnites prohiberentur: cum castra castris collata essent, quod vix Romanus toties victor auderet, ausi Samnites sunt (tantum desperatio ultima temeritatis facit) castra Romana oppugnare. & quanquam non venit ad finem tam audax incœptũ, tamen haud omnino vanum fuit. Nebula erat ad multum diei densa adeo, ut lucis usum eriperet, non prospectu modo extra vallum adempto, sed propinquo etiam congredientiũ inter se cõspectu. hac velut latebra insidiarum freti Samnites, vixdũ satis certa luce & eam ipsam premente caligine, ad stationem Romanam in porta segniter agentem vigilias perveniunt. Improviso oppressis, nec animi satis ad resistẽdum, nec virium fuit. ab tergo castrorum decumana porta impetus factus. itaq; captũ quæstorium, quæstorq; ibi L. Opimius Pansa occisus, conclamatum inde *ad arma*. Cõsul tumultu excitus, cohortes duas sociorum, Lucanã, Suessanamque, quæ proximæ forte erant, tueri prætorium jubet: manipulos legionũ principali via inducit, vixdũ satis aptatis armis, in ordines eunt, & clamore magis quam oculis hostem noscunt, nec quantus numerus sit, ęstimari potest. Cedunt primo incerti fortunæ suæ, & hostem introrsum in media castra accipiunt. inde cum consul vociferaretur, *expulsi ne extra vallum, castra deinde sua oppugnaturi essent*, rogitans, clamore sublato connixi primo resistunt, deinde inferunt pedem, urgentq; & impulsos semel terrore eodem agunt, quo cæperunt: expellunt extra portam vallumque: inde pergere, ac persequi, quia turbida lux metum circà insidiarum

rum faciebat: non ausi, liberatis castris contenti, receperunt se intra vallū, trecentis ferme hostium occisis. Romanorum stationes primæ, vigilumq;, & eorum qui circa quæstorium oppressi, periere ad ducentos triginta. Animos inde Samnitib. non infelix audacia auxit: & non modo proferre inde castra Romanum, sed ne pabulari quidē per agros suos patiebātur. retro in pacatum Soranum agrum pabulatores ibant. Quarum rerum fama tumultuosior etiam, quam res erant, perlata Romam, coëgit L. Posthumium Cos. vixdum validum proficisci ex urbe: prius tamen quam exiret, militibus edicto Soram jussis convenire. Ipse ædem Victoriæ, quam ædilis curulis ex multatitia pecunia faciendam curaverat, dedicavit. Ita ad exercitum profectus ab Sora in Samnium, ad castra collegæ perrexit. inde postquam Samnites diffisi duob. exercitib. resisti posse, recesserunt: diversi Coss. ad vastandos agros, urbesq; oppugnandas discedūt. Posthumius Milioniā oppugnare adortus, vi primo atq; impetu: deinde postquam ea parum procedebant, opere ac vineis demū injunctis muro cæpit. ibi capta jam urbe ab hora quarta diei usq; ad octavam fere horam, omnib. partibus urbis diu incerto eventu pugnatum est. postremo potitur oppido Romanus. Samnitium cæsi tria millia ducenti: capti quatuor millia C C. præter prædam aliam. inde Ferentinum ductæ legiones. unde oppidani cum omnib. rebus suis, quæ ferri agiq; potuerunt, nocte per aversam portam silentio excesserunt. Igitur simul advenit Cos. primo ita compositus instructusq; mœnib. successit, tanquam idem quod ad Milioniam fuerat, certaminis foret: deinde ut silentium vastū in urbe, nec arma nec viros in turribus ac muris vidit, avidum invadendi deserta mœnia militem detinet, ne quam occultam in fraudem incautus rueret: duas turmas sociorum Latini nominis circumequitare mœnia atque explorare omnia jubet. Equites portam unam alteramque eadem regione in propinquo patentes conspiciunt, itineribusq; iis vestigia nocturnæ hostium fugæ. adequitant deinde sensim portis: urbemq; ex tuto rectis itinerib. perviam conspiciunt: & consuli referunt excessum urbe: solitudine haud dubia id perspicuum esse, & recentibus vestigiis fugæ, ac strage rerum in trepidatione nocturna passim relictarum. His auditis Cos. ad eam partem urbis quam adierant equites, circumducit agmen: constitutisq; haud procul porta signis, quinq; equites jubet intrare urbem: & modicum spaciū progressus tres manere eodem loco, si tuta videantur: duos explorata ad se referre. Qui ubi redierunt, retuleruntque eo se progressos, unde in omnes partes circumspectus esset, longe lateq; silentium ac solitudinem vidisse. extemplo Cos. cohortes expeditas in urbem induxit: cæteros interim castra communire jussit. Ingressi milites refractis foribus paucos graves ætate, aut invalidos, inveniunt: relictaq; quæ migratu difficilia essent, ea direpta: & cognitum ex captivis est communi consilio aliquot circà urbes conscisse fugam: suos prima vigilia profectos credere eandem in aliis urbibus solitudinem inventuros. Dictis captivorum fides extitit: desertis oppidis Cos. potitur. Alteri Cos. M. Attilio nequaquam tam facile bellum fuit, cum ad Luceriam duceret legiones, quam oppugnari ab Samnitibus audierat, ad finem Lucerinum ei hostis obvius fuit. ibi ira vires æquavit. prælium varium & anceps fuit: tristius tamen eventu Romanis, & quia insueti erant vinci, & quia digredientes magis quàm in ipso certamine, senserunt, quantum in sua parte plus vulnerum ac cædis fuisset. Itaque is terror in castris ortus, qui si pugnantes cæpisset, insignis accepta clades foret. tum quoque solicita nox fuit, jam invasurum castra

Samnitem credentibus, aut prima luce cum victorib. conserendas manus. Minus cladis, cæterum non plus animorũ ad hostes erat. ubi primum illuxit, abire sine certamine cupiunt. Sed via una,& ea ipsa præter hostes erat, quam ingressi præbuere speciem recta tendentium ad castra oppugnanda. Cos. arma capere milites jubet & sequi se extra vallum: legatis, tribunis, præfectis sociorum imperat, quid apud quemque facto opus est. Omnes affirmant, se quidem omnia facturos: sed militum jacere animos: tota nocte inter vulnera & gemitus morientium vigilatum esse. si ante lucem in castra venturum foret, tantum pavoris fuisse, ut relicturi signa fuerint: nũc pudore à fuga cõtineri, alioquin pro victis esse. Quæ ubi consul accepit, sibimet ipsi circumeundos alloquendosque milites ratus, ut ad quosque venerat, cunctantes arma capere increpabat, *quid cessarent, tergiversarenturque? hostem in castra venturum, nisi illi extra castra exissent: & pro tentoriis suis pugnaturos, si pro vallo nollent. armatis ac dimicantibus haud dubiam victoriam esse: qui nudus atque inermis hostem maneat, ei aut mortem, aut servitutem patiendam.* Hæc jurganti increpantique respondebant, *confectos se pugna hesterna esse: nec virium quicquam, nec sanguinis superesse: majorem multitudinem hostium apparere, quã pridie fuerit.* Inter hæc appropinquabat agmen: & jam breviore intervallo certiora intuentes, vallum secum portare Samnitem affirmant, nec dubium esse quin castra circumvallaturi sint. Tunc enimvero Cos. indignum facinus esse vociferari, tantam contumeliam ignominiamque ab ignavissimo accipi hoste. *Etiamne circumsedebimur,* inquit, *in castris, ut fame potius per ignominiam, quam ferro, si necesse est, per virtutem moriamur? Dii bene verterent, facerentq; quod se dignum quisque ducerent: Cos. M. Attilium vel solum, si nemo alius sequatur iturum adversus hostes: casurumque inter signa Samnitium potius, quam circumvallari castra Romana videat.* Dicta consulis, legati tribunique & omnes turmæ equitum, & centuriones primorum ordinum approbavere. tum pudore victus miles segniter arma capit, segniter e castris egreditur: longo agmine, nec continenti, mœsti ac prope victi procedunt versus hostem nec spe nec animo certiorem. Itaq; simul ac conspecta sunt Romana signa, extemplo à primo Samnitium agmine ad novissimum fremitus perfertur: exire, id quod timuerint, ad impediendum iter Romanos: nullam inde ne fugæ quidẽ patere viam: illo loco aut cadendum esse, aut stratis hostibus per corpora eorum evadendum. in medio sarcinas conjiciunt: armati suis quisque ordinibus instruunt aciem. Iam exiguum inter duas acies erat spacium, & stabant expectantes dum ab hostibus prius impetus, prius clamor inciperet: neutris animus est ad pugnandum. Diversique integri atque intacti abiissent, ni cedenti instaturum alterum timuissent, sua sponte inter invitos tergiversantesque segnis pugna clamore incerto atque impari cœpit: nec vestigio quisquam movebatur. Tum Cos. Romanus ut rem excitaret, equitum paucas turmas extra ordinem immisit: quorum cum plerique delapsi ex equis essent, & alii turbati, & ab Samnitium acie ad opprimendos eos qui ceciderant, & ad suos tuendos ab Romanis procursum est. Inde paululum incitata pugna est, sed aliquanto & impigre magis, & plures procurrerunt Samnites: & turbatus eques sua ipse subsidia territis equis proculcavit. hinc fuga cœpta totam avertit aciẽ Romanam. Iamq; in terga fugientium Samnites pugnabant, cum Cos. equo prævectus ad portam castrorum, ac statione equitum ibi opposita, edictoque ut quicunque ad vallum tenderet, sive ille Romanus, sive

five Samnis esset, pro hoste haberetur: hæc ipsa minitans obstitit profuse tendentibus suis in castra. *Quo pergis*, inquit, *miles? & hic arma & viros invenies, nec vivo Cos. tuo nisi victor castra intrabis: proinde elige, cum cive an hoste pugnare malis.* Hæc dicente Cos. equites infestis cuspidibus circumfunduntur, ac peditem in pugnam redire jubent. Non virtus solum Cos. sed fors etiam adjuvit: quod non institerunt Samnites, spaciumque circum agendi signa, vertendique aciem à castris in hostē fuit. Tum alii alios hortari, *ut repeterent pugnam*: centuriones ab signiferis rapta signa inferre, & ostendere suis, paucos & ordinibus incompositis effuse venire hostes: Inter hæc Cos. manus ad cælum attollens, voce clara, ita ut exaudiretur, templum Iovi Statori vovet, si constitisset à fuga Romana acies, redintegratoque prælio cæcidisset, vicissetque legiones Samnitium. Omnes undique annisi ad restituendam pugnam, duces, milites, peditum equitumque vis: numen etiam deorum respexisse nomen Romanum visum. Adeo facile inclinata res, repulsique à castris hostes: mox etiam redacti ad eum locum, in quo commissa pugna erat. Ibi objacente sarcinarum cumulo, quas conjecerant in medium, hæsere impediti: deinde ne diriperentur res, orbem armatorum sarcinis circumdant. Tum vero eos à fronte urgere pedites, ab tergo circumvecti equites, ita in medio cæsi captique. Captivorum numerus fuit septē millia CCC. qui omnes nudi sub jugum missi. Cæsos retulere ad quatuor millia octingentos. Ne Romanis quidem læta victoria fuit. Recensente Cos. biduo acceptam cladem, amissorum militum numerus relatus septem millia trecenti. Dum hæc in Apulia gerebantur: altero exercitu Samnites Interamnam coloniam Romanam, quæ via Latina est, occupare conati, urbem non tenuerunt. agros depopulati, cum prædam aliam inde mistam hominum atq; pecudum, colonosq; captos agerent, in victorem incidunt Cos. ab Luceria redeuntem: nec prædam solum amittunt, sed ipsi longo ac impedito agmine incompositi cæduntur. Consul Interamnam edicto dominis ad res suas noscendas recipiendasque revocatis, & exercitu ibi relicto, comitiorum causa Romam est profectus. Cui de triumpho agenti negatus honos, & ob amissa tot millia militū, & quod captivos sine pactione sub jugum misisset. Cos. alter Posthumius, quia in Samnitibus materia belli deerat, in Hetruriā traducto exercitu primum pervastaverat Volsiniensem agrum: deinde cum egressis ad tuendos fines haud procul mœnibus ipsorum depugnat. duo millia C C. Hetruscorum cæsi: cæteros propinquitas urbis tutata est. In Rosellanum agrum exercitus traductus. ibi non agri tantum vastati, sed oppidum etiam expugnatum: capta amplius duo millia hominum: minus duo millia circa muros cæsa. Pax tamen clarior majorque, quam bellū in Hetruria eo anno fuerat, parta est; tres validissimæ urbes, Hetruriæ capita, Volsci, Perusia, Aretium, pacem petiere: & vestimentis militum, frumentoq; pacti cum Cos. ut mitti Romam oratores liceret, inducias in quadraginta annos impetraverunt. mulcta præsens quingentum millium æris in singulas civitates imposita. Ob hasce res gestas consul cum triumphū ab Senatu moris magis causa, quàm spe impetrandi petisset: videretque alios, quod tardius ab urbe exisset: alios quod injussu Senatus ex Samnio in Hetruriam transisset, partim suos inimicos, partim collegæ amicos, ad solatium æquatæ repulsæ sibi quoq; negare triumphum: *Non ita*, inquit, *patres conscripti, vestræ majestatis meminero, ut me consulem esse obliviscar. eodem jure imperii, quo bella gessi, bellis feliciter gestis, Samnio atque Hetruria subactis,*

victoria & pace parta, triumphabo: ita Senatum reliquit. Inde inter tribunos plebis contentio orta est. pars intercessuros, ne novo exemplo triumpharet, ajebat: pars auxilio se adversus collegas triumphanti futuros. Iactata res ad populũ est: vocatusq; eo consul, cum L. Horatium, M. Valerium consules, C. Martium Rutilium nuper patrem ejus, qui tunc Censor esset, non ex auctoritate Senatus, sed jussu populi triumphasse diceret: adjiciebat se quoque laturum fuisse ad populum: ni sciret mancipia nobilium tribunos plebis legem impedituros, voluntatem sibi ac favorem consentientis populi pro omnibus jussis esse ac futuram. posteroque die auxilio tribunorum plebis trium adversus intercessionẽ VII. tribunorum, & consensum Senatus, celebrante populo diẽ, triumphavit. Et hujus anni parum cõstans memoria est. Posthumium, auctor est Claudius, in Samnio captis aliquot urbibus, in Apulia fusum fugatumq;, saucium ipsum cum paucis Luceriam compulsum: ab Attilio in Hetruria res gestas: eumque triumphasse. Fabius ambos Coss. in Samnio, & ad Luceriam res gessisse scribit: traductumque in Hetruriam exercitum, sed ab utro Cos. non adjecit, & ad Luceriam utrinque multos occisos: inque ea pugna Iovis Statoris ædem votam, ut Romulus ante voverat. sed fanum tantum, id est, locus templo effatus, jam sacratus fuerat. Cæterũ hoc demum anno, ut ædem etiam fieri Senatus juberet, bis ejusdem voti damnata Resp. in Religionem venit. Sequitur hunc annum & Cos. insignis L. Papyrius Cursor, quà paterna gloria, quà sua: & bellũ ingens, victoriaque, quantam de Samnitibus nemo ad eam diem præter L. Papyrium patrem Cos. pepererat. & forte eodem conatu apparatuq; omni opulentia insignium armorum bellũ adornaverant: & opes deorum etiã adhibuerant ritu quodam sacramenti vetusto, velut initiatis militibus, delectu per omne Samnium habito nova lege: ut qui juniorum non convenisset ad imperatorium edictum, quiq; injussu abisset, caput Iovi sacratum esset. Tum exercitus omnis Aquiloniam est indictus. ad XL. millia militum, quod roboris in Samnio erat, convenerunt. ibi mediis ferè castris locus est conseptus cratibus pluteisque, & linteis contectus, patens ducentos maxime pedes in omnes pariter partes. Ibi ex libro vetere linteo lecto sacrificatum sacerdote Ovio Paccio quodam, homine magno natu, qui se sacrum petere affirmabat ex vetusta Samnitium religione: qua quondam usi majores eorum fuissent, cum adimendæ Hetruscis Capuæ clandestinum cœpissent consilium. Sacrificio perfecto, per viatorem imperator acciri jubebat nobilissimum quemque genere factisq;. singuli introducebantur. erat cum alius apparatus sacri, qui perfundere religione animum posset, tum in loco circa omni contecto aræ in medio, victimæq; circa cæsæ, & circumstantes centuriones strictis gladiis, admovebatur altaribus miles, magis ut victima, quam ut sacri particeps: adigebaturq; jurejurando quæ visa auditaq; in loco eo essent, non nuntiaturũ. dein jurare cogebatur diro quodam carmine in execrationem capitis familiæque & stirpis composito, nisi isset in prælium, quo imperatores duxissent: & si aut ipse ex acie fugisset, aut si quem fugientem vidisset, non extemplo occidisset. Id primo quidam abnuentes juraturos se, obtruncati circa altaria sunt: jacentes deinde inter stragẽ victimarum, documento cæteris fuere ne abnuerent. Primoribus Samnitium ea detestatione obstrictis, decem nominatis ab imperatore, eis dictum ut vir virum legerent: donec sexdecim millium numerum confecissent. ea legio linteata, ab integumento consepti, quo sacrata nobilitas erat, appellata est. his arma insignia data, & cristatæ galeæ,

leæ,

leæ, ut inter cæteros eminerent. Paulo plus viginti millium alius exercitus fuit, nec corporum specie, nec gloria belli, nec apparatu linteatæ legioni dispar. hic hominum numerus, quod roboris erat, ad Aquiloniam consedit. Coss. profecti ab urbe. prior Sp. Carvilius, cui veteres legiones, quas M. Attilius superioris anni Cos. in agro Interamnati reliquerat, decretæ erant, cum eis in Samnium profectus, dum hostes operati superstitionibus concilia secreta agunt, Amiternum oppidum de Samnitib. vi cæpit. cæsa ibi millia hominum duo ferme atque octingenti: capta quatuor millia ducenti septuaginta. Papyrius novo exercitu (ita decretum erat) scripto, Duroniam urbem expugnavit: minus quam collega ca pit hominum, plus aliquanto occidit: præda opulenta utrobique est parta. inde pervagati Samnium Coss. maxime depopulato Antiate agro, Carvilius ad Cominium, Papyrius ad Aquiloniam, ubi summa rei Samnitium erat, pervenit. ibi aliquandiu nec cessatum ab armis est, neque graviter pugnatum: lacessendo quietos, resistentibus cedendo, comminandoque magis quam inferendo pugnam, dies absumebatur. quod cum inciperetur remittereturq; omnium rerum etiam parvarum evẽtus proferebatur in dies. Altera Romana castra viginti millium spacio aberant: & absentis collegæ consilia omnibus gerendis intererant rebus: intentiorque Carvilius, quo majore discrimine res vertebatur, in Aquiloniam, quam ad Cominium, quod obsidebat, erat. L. Papyrius jam per omnia ad dimicandum satis paratus nuncium ad collegam mittit: sibi in animo esse, postero die, si per auspicia liceret, confligere cum hoste: opus esse & illum quanta maxima vi posset, Cominium oppugnare, ne quid laxamenti sit Samnitibus ad subsidia Aquiloniam mittenda. diem ad proficiscendum nuncius habuit: nocte redit, approbare collegam consulta referens. Papyrius nuncio misso extemplo concionem habuit: multa de universo genere belli, multa de præsenti hostium apparatu vana magis specie, quam efficaci ad eventum, disseruit. Non enim cristas vulnera facere: & per picta atque aurata scuta transire Romanum pilum: & candore tunicarum fulgentem aciem, ubi res ferro geratur cruentari. Auream olim atque argenteam Samnitium aciem à parente suo occidione occisam: spoliaque ea honestiora victori hosti, quam ipsis arma fuisse. Datum hoc nomini familiæq; suæ, ut adversus maximos conatus Samnitium opponerentur duces; spoliaque ea referrent, quæ insignia publicis etjam locis decorandis essent. Deos immortales adesse propter toties petita fœdera, toties rupta: tum si qua conjectura mentis divinæ sit, nulli unquam exercitui fuisse infestiores, quam qui nefando sacro mista hominum pecudumque cæde respersus, ancipiti deûm iræ devotus. hinc fœderum cum Romanis ictorũ testes deos, hinc jurisiurandi adversus fœdera suscepti execrationes horrens invitus juraverit, oderit sacramentum, uno tempore deos, cives, hostes metuat. Hæc comperta perfugarum indiciis, cum apud infensos jam sua spõte milites disseruisset, simul divinæ humanæq; spei pleni, clamore consentienti pugnam poscunt: pœnitet in posterum diem dilatum certamen: moram diei noctisque oderunt. Tertia vigilia noctis jam relatis literis à collega, Papyrius silentio surgit: & pullarium in auspicium mittit. Nullum erat genus hominum in castris intactum cupiditate pugnæ: summi infimique æque intenti erant dux militum, miles ducis ardorem spectabat. Is ardor omnium etjam ad eos qui auspicio intererant, pervenit. nam cum pulli non pascerentur, pullarius auspicium mentiri ausus, tripudium solistimum Cos. nunciavit. Cos. lætus, auspicium

auſpicium egregium eſſe, & diis auctoribus rem geſturos pronunciat, ſignumq; pugnæ proponit. Exeunti jam in aciẽ nunciat perfuga, viginti cohortes Samnitiũ (quadringenarię ferme erãt) Cominium profectas, quod ne ignoraret collega, extemplo nuncium mittit: ipſe ſigna ocius proferri jubet: ſubſidiaque ſuis quæque locis, & præfectos ſubſidiis attribuerat. Dextro cornu L. Volumnium, ſiniſtro L. Scipionem, equitibus legatos alios, C. Cedițium & Treboniuм præfecit. Sp. Naucium mulos detractis clitellis cum cohortibus alarib. in tumulum conſpectum propere circumducere jubet: atque inde inter ipſam dimicationem quanto maxime poſſet, moto pulvere oſtendere. Dum his intentus imperator erat, altercatio inter pullarios orta de auſpicio ejus diei. exauditaque ab equitibus Romanis, qui rem aut ſpernendam rati, Sp. Papyrio fratris filio conſulis ambigi de auſpicio renunciaverunt. Iuvenis ante doctrinam deos ſpernentem natus, rem inquiſitam, ne quid incompertum deferret, ad conſulem detulit. cui ille: *Tu quidem macte virtute diligentiaque eſto: cæterũ qui auſpicio adeſt, ſi quid falſi nunciat, in ſemetipſum religionem recipit. mihi quidem tripudium nunciatum, populo Romano exercituique egregium auſpicium eſt.* Centurionibus deinde imperavit: ut pullarios inter prima ſigna conſtituerent. Promovent & Samnites ſigna: inſequitur acies ornata armataque: ut hoſtium quoq; magnificũ ſpectaculũ eſſet. Prius quam clamor tolleretur concurreretụrque, emiſſo temere pilo ictus pullarius ante ſigna cecidit. quod ubi Coſ. nunciatum eſt: *Dii in prælio ſunt*, inquit, *habet pœnam noxium caput.* Ante Coſ. hæc dicentem, corvus voce clara occinuit. quo lætus augurio conſul, affirmans nunquam humanis rebus magis præſentes interfuiſſe deos, ſigna canere, & clamorem tolli juſſit. Prælium commiſſum atrox, cæterum longe diſparibus animis. Romanos ira, ſpes, ardor certaminis, avidos hoſtium ſanguinis in prælium rapit: Samnitium magnam partem neceſſitas ac religio invitos magis reſiſtere, quam inferre pugnam cogit. nec ſuſtinuiſſent primum clamorem atque impetum Romanorum, per aliquot jam annos vinci aſſueti, ni potentior alius metus inſidens pectoribus à fuga retineret. quippe in oculis erat omnis ille occulti paratus ſacri: & armati ſacerdotes, & promiſcua hominum pecudumq; ſtrages, & reſperſæ fando nefandoque ſanguine aræ, & dira execratio, ac furiale carmen deteſtandæ familiæ ſtirpique compoſitum. his vinculis fugæ obſtricti ſtabant, civẽ magis quam hoſtem timentes. Inſtare Romanus à cornu utroque, à media acie, & cædere deorum hominumque attonitos metu. Repugnatur ſegniter, ut ab iis quos timor moraretur à fuga. Iam prope ad ſigna cædes pervenerat, cum ex tranſverſo pulvis velut ingentis agminis inceſſu motus apparuit. Sp. Nautius (Octavium Mettum quidam eum tradunt) dux alaribus cohortibus erat: pulverem majorem quam pro numero excitabant inſidentes mulis calones; frondoſos ramos per terram trahebant: arma ſignaque per turbidam lucem in primo apparebant: poſt altior denſiorq; pulvis equitum ſpeciem cogentium agmen dabat, fefellitque non Samnites modo, ſed etiam Romanos: & conſul affirmavit errorem, clamitans inter prima ſigna, ita ut vox etiã ad hoſtes accideret: Captum Cominium, victorem collegam adeſſe, anniterentur vincere prius quam gloria alterius exercitus fieret. Hæc inſidens equo, inde tribunis centurionib⁊que imperat, ut vias equitibus patefaciant. ipſe Trebonio Cæditioque prædixerat, ut ubi ſe cuſpidem erectam quatientem vidiſſent, quanta maxima vi poſſent, concitarent equites in hoſtem.

Ad

Ad nutum omnia, ut ex ante præparato, fiunt. panduntur inter ordines viæ: provolat eques: atque infestis cuspidibus in medium agmen hostium ruit, perrupitque ordines, quacunque impetum dedit. Instant Volumnius & Scipio, & perculsos sternunt. Tum jam deorum hominumq; victa vi funduntur linteatæ cohortes: pariter jurati injuratique fugiunt, nec quemquam præter hostes metuunt. Peditum agmen quod superfuit pugnæ, in castra ad Aquiloniam compulsum est. nobilitas equitesq; Bovianum perfugerunt. equites eques sequitur, peditem pedes: ac diversa cornua, dextrum ad castra Samnitium, lævum ad urbem tendit. Prior aliquanto Volumnius castra cepit. ad urbem Scipioni majore resistitur vi: non quia plus animi victis est, sed melius muri quam vallum armatos arcent, inde lapidibus propulsant hostem. Scipio, nisi in primo pavore, priusquam colligerentur animi, transacta res esset, lentiorem fore munitæ urbis oppugnationem ratus, interrogat milites, *Satin' æquo animo paterentur ab altero cornu castra capta esse, se victores pelli à portis urbis?* Reclamantibus universis, primus ipse scuto super caput elato pergit ad portam. secuti alii testudine facta in urbem perrumpunt: deturbatisque Samnitibus, qui circa portam erant, muros occupavere. penetrare interiora urbis, quia pauci admodum erant, non audent. Hæc primo ignorare consul, & intentus recipiendo exercitui esse. jam enim præceps in occasum sol erat, & appetens nox periculosa & suspecta omnia etiam victoribus faciebat. progressus longius, ab dextra castra capta videt: ab læva clamorem in urbe mistum pugnantium ac paventium fremitu esse. & tum forte certamē ad portam erat. advectus deinde equo propius, ut suos in muris videt, nec jam integri quicquam esse: quoniam temeritate paucorum magnæ rei parta occasio esset, acciri quas receperat copias, signaque in urbem inferri jussit. ingressi proxima ex parte, quia nox appropinquabat, quievere nocte, oppidum ab hostibus desertum est. Cæsa illo die ad Aquiloniam Samnitium millia triginta trecenti quadraginta: capta tria millia octingenti & septuaginta, signa militaria nonaginta septem. Cæterum illud memoriæ traditur, non ferme alium ducem lætiorem in acie visum, seu suopte ingenio, seu fiducia bene gerendæ rei. Ab eodem robore animi, nec; controverso auspicio revocari à prælio potuit: & in ipso discrimine, quo templa diis immortalib. voveri mos erat, voverat Iovi Victori, *si legiones hostium fudisset, pocillum mulsi prius quam temetum biberet, sese facturum.* id votum diis cordi fuit, & auspicia in bonum verterunt. Eadem fortuna ab altero consule ad Cominium gesta res prima luce ad mœnia omnib. copiis admotis, corona cinxit urbem: subsidiaque firma, ne qua eruptio fieret portis opposuit. Iam signū dantem eum nuncius à collega trepidus de viginti cohortium adventu, & ab impetu moratus est: & partem copiarum revocare instructam, intentamq; ad oppugnandum coëgit. D. Brutum Scævam legatum cum legione prima, & viginti cohortibus alaribus, equitatuque ire adversus subsidium hostium jussit: quocunque in loco fuisset obvius, obsisteret ac moraretur: manumque, si forte ita res posceret, conferret: modo ne ad Cominium eæ copiæ admoveri possent. ipse scalas ferri ad muros ab omni parte urbis jussit: ac testudine ad portas successit: simul & refringebantur portæ, & vis undique in muros fiebat. Samnites, sicut antequam in muris viderent armatos, satis animi habuerunt ad prohibendos urbis aditu hostes: ita postquam jam non ex intervallo, nec missilibus, sed cominus gerebatur res: & qui ægre successerant ex plano in muros, loco quem

quem magis timuerant victo, facile in hostem imparem ex æquo pugnabant: relictis turribus murisque in forum omnes compulsi, paulisper inde tentaverunt extremam pugnæ fortunam. deinde abiectis armis, ad quindecim millia hominum & quadringenti in fidem consulis venerunt, cæsa ad quatuor millia ac trecenti octoginta. Sic ad Cominium, sic ad Aquiloniam gesta res. Inde medio inter duas urbes spacio, ubi tertia expectata erat pugna, hostes non inventi, septem millia passuum cum abessent à Cominio, revocati ab suis, neutri prælio occurrerunt. primis fermè tenebris cum in conspectu jam castra, jam Aquiloniam habuissent: clamor eos utrinque par accidens sustinuit. deinde è regione castrorum, quæ incensa ab Romanis erant, flamma latè fusa certioris cladis indicio progredi longius prohibuit. Eo ipso loco prope temere sub armis strati passim inquietum omne tempus noctis, expectando timendoque lucem, egere. prima luce incerti quam in partem intenderent iter, repente in fugam consternantur conspecti ab equitibus: qui egressos nocte ab oppido Samnites persecuti, viderant multitudinem non vallo, non stationibus firmatam. Conspecta & ex muris Aquiloniæ ea multitudo erat. jamque etiam legionariæ cohortes sequebantur: cæterum nec pedes fugientes persequi potuit, & ab equite novissimi agminis ducenti ferme & octoginta interfecti. arma multa pavidi ac signa militaria duodeviginti reliquere. alio agmine incolumi, vix ex tãta trepidatione Bovianum perventum est. Lætitiam utriusque exercitus Romani auxit, & ab altera parte feliciter gesta res, uterque ex alterius sententia consul captum oppidum diripiendum militi dedit. exhaustis deinde tectis ignem injecit: eodemque die Aquilonia & Cominium deflagravere, & consules cum gratulatione mutua legionum suaque castra conjunxere. In conspectu duorum exercituum, & Carvilius suos pro cujusque merito laudavit, donavitque, & Papyrius, apud quem multiplex in acie, circa castra, circa urbem, fuerat certamen, Sp. Nautium, Sp. Papyrium fratris filium & quatuor centuriones, manipulumque hastatorum, armillis aureisque coronis donavit. Nautium propter expeditionem, qua magni agminis modo terruerat hostes: juvenem Papyrium propter navatam cum equitatu & in prælio operam, & nocte qua fugam infestam Samnitibus ab Aquilonia clam egressis fecit: centuriones militesque, quia primi portam murumque Aquiloniæ ceperant: equites omnes ob insignem multis locis operam, corniculis, armillisque argenteis donat. Consilium inde habitum, cum jam tempus esset deducendi ab Samnio exercitus, aut utrinsque, aut certe alterius, optimum visum, quo magis fractæ res Samnitium essent, eo pertinacius & infestius agere cætera & persequi: ut perdomitum Samnium insequentibus consulibus tradi posset. quando jam nullus esset hostium exercitus, qui signis collatis dimicaturus videretur: unum superesse belli genus, urbium oppugnationes: quarum per excidia militem locupletare præda, & hostem pro aris ac focis dimicantem conficere possent. Itaque literis missis ad Senatum populumque Romanum de rebus ab se gestis, diversi, Papyrius ad Sepinum, Carvilius ad Volunam oppugnandam legiones ducunt. Literæ consulum ingenti lætitia & in curia, & in concione auditæ: & quatriduî supplicatione publicum gaudium privatis studiis celebratum est, nec populo Romano magna solum, sed peropportuna etiam ea victoria fuit: quia per idem forte tempus rebellasse Hetruscos allatum est. Subibat cogitatio animum, quonam modo tolerabilis

letabilis futura Hetruria fuisset, si quid in Samnio adversi venisset: quæ conjuratione Samnitium erecta, quoniam ambo consules, omnisque Romana vis aversa in Samnium esset, occupationem populi Rom. pro occasione rebellandi habuisset. Legationes sociorum à Marco Atilio prætore in Senatum introductæ, querebantur uri & vastari agros à finitimis Hetruscis, quod desciscere à populo Romano nollent; obtestabanturque patres conscriptos, ut se à vi atque injuria communium hostium tutarentur: Responsum legatis, *curæ senatui futurum, ne socios fidei suæ pœniteret. Hetruscorum propediem eandem fortunam, quam Samnitium fore.* Segnius tamen quod ad Hetruriam attinebat, acta res esset, ni Faliscos quoque, qui per multos annos in amicitia fuerant, allatum foret, arma Hetruscis junxisse. Hujus propinquitas populi acuit curam patribus ut fœciales mittendos ad res repetendas censerent. Quibus non redditis; ex auctoritate patrum jussu populi, bellum Faliscis indictum est: jussique consules sortiri, uter ex Samnio in Hetruriam cum exercitu transiret. Iam Carvilius Volanam, & Palumbinum, & Herculaneum ex Samnitibus ceperat: Volanam intra paucos dies, Palumbinum eodem quo ad muros accessit. Ad Herculaneum bis etiam signis collatis ancipiti prælio, & cum majore sua quam hostium jactura dimicavit. castris deinde positis, mœnibus hostem inclusit: oppugnatum oppidum, captumque. In his tribus urbibus capta aut cæsa ad decem millia hominum: ita ut parvo admodum numero plures caperentur. Sortientibus provincias consulibus, Hetruria Carvilio evenit secundum vota militum, qui vim frigoris jam in Samnio non patiebantur. Papyrio ad Sepinum major vis hostium restitit. sæpe in acie, sæpe in agmine, sæpe circa ipsam urbem adversus eruptiones hostium pugnatum: neque obsidio, neque bellum ex æquo erat: non enim muris magis se Samnites, quàm armis ac viris mœnia tutabantur; tandem pugnando in obsidionem justam coëgit hostes: obsidendoque vi atque operibus urbem expugnavit. itaque ab ira plus cædis editum capta urbe: septem millia quadringenti cæsi, capta minus tria millia hominum: præda, quæ plurima fuit, congestis Samnitium rebus in urbes paucas, militi concessa est. Nives jam omnia oppleverant, nec durari extra tecta poterat: itaque consul de Samnio exercitum deduxit. Venienti Romam, triumphus omnium consensu est delatus. triumphavit in magistratu, insigni, ut illorum temporum habitus erat, triumpho, pedites equitesque insignes donis transiere, ac transvecti sunt: multæ civicæ coronæ vallaresque ac murales conspectæ, inspectata spolia Samnitium, & decore ac pulchritudine paternis spoliis quæ nota frequenti publicorum ornatu locorum erant, comparabantur. nobiles aliquot captivi, clari suis patrumque factis, ducti. æris gravis magna vis transvecta. vicies centum millia. & quingenta triginta tria millia. id æs redactum ex captivis dicebatur. argenti quod captum ex urbibus erat, P. M. CCCXXX. omne æs argentumque in ærarium conditum. militibus nihil datum ex præda est. auctaque ea invidia est ad plebem, quod tributum etiam in stipendium militum collatum est: cum, si spreta gloria fuisset, captivæ pecuniæ in ærarium illatæ, & militi tum dari ex præda, & stipendium militare præstari potuisset. Ædem Quirini, quam in ipsa dimicatione votam apud neminem veterem auctorem invenio (neque hercule tam exiguo tempore perficere potuisset) ab dictatore patre votam filius consul dedicavit, exornavitque hostium spoliis: quorum tanta multitudo fuit, ut non

templum tantum, forumque his ornaretur; sed sociis etiam colonisque finitimis ad templorum locorumque publicorum ornatum dividerentur. A triumpho exercitum in agrum Vestinum, quia regio ea infesta ab Samnitibus erat, hybernatum duxit. Inter hæc Carvilius consul in Hetruria Troilium primum oppugnare adortus, quadringentos septuaginta ditissimos pecunia grandi pactos ut abire inde liceret, dimisit: cæteram multitudinem oppidumque ipsum vi cepit. inde quinque castella locis sita munitis expugnavit. Cæsa ibi hostium duo millia quadringenti, minus duo millia capti. & Faliscis pacem petentibus, annuas inducias dedit: pactus centum millia gravis æris, & stipendium ejus anni militibus. His rebus actis ad triumphum decessit, ut minus clarum de Samnitibus quam collegæ triumphus fuerat: ita cumulo Hetrusci belli æquatum æris gravis tulit in ærarium trecenta nonaginta millia: de reliquo ære ædem fortis Fortunę de Manubiis faciendam locavit, prope ædem eidem deæ ab rege Servio Tullo dedicatam: & militibus ex præda centenos binos asses, & alterum tantum centurionibus atque equitibus, malignitate collegæ gratius accipientibus munus, divisit. Favor consulis tutatus ad populum est L. Posthumium legatum ejus: qui dicta die à M. Cancio Tribuno plebis fugerat in legationem (ut fama ferebat) populi judicium: jactarique magis quam peragi accusatio ejus poterat. Exacto jam anno, novi tribuni plebis magistratum inierant: iisque ipsis quia vitio creati erant, quinque post dies alii suffecti. Lustrum conditum eo anno est à P. Cornelio Arvina, C. Martio Rutilio, censoribus: censa capitum millia ducenta sexaginta duo, trecenta viginti duo. Censores vicesimi sexti à primis censoribus: lustrum undevicesimum fuit. Eodem anno coronati primum ob res bello bene gestas, ludos Romanos spectaverunt: palmæque tum primum translato è Græcia more victoribus datæ. Eodem anno ab ædilibus curulibus, qui eos ludos fecerunt, damnatis aliquot pecuariis, via à Martis silice ad Bovillas perstrata est. Comitia consularia Lucius Papyrius habuit: creavit Consules Quintium Fabium, Maximi filium Gurgitem, & D. Iunium Brutum Scævam. ipse Papyrius prætor factus. Multis rebus lætus annus, vix ad solatium unius mali pestilentiæ urentis simul urbem atque agros, suffecit, portentoque jam similis clades erat. Et libri aditi, quinam finis, aut quod remedium ejus mali ab diis daretur, inventum in libris: Æsculapium ab Epidauro Romam accersendum. neque eo anno, quia bello occupati consules erant, quicquam de ea re actum: præterquam quod unum diem Æsculapio supplicatio habita est.

DECADIS I. FINIS.

DE-

DECAS SECVNDA HISTORIARVM AB VRBE CONDITA TITI Livii Patavini quum non exstet, ejusdem Breviaria substituere, & in librorum suorum locum apponere placuit.

LIBRI XI.

BREVIARIVM.

Fabius Gurges consul cum male adversum Samnites pugnasset: & Senatus de removendo eo ab exercitu ageret, Fabius Maximus pater deprecatus hanc sibi ignominiam, eo maxime Senatum movit: quod iturum se filio legatum pollicitus est: idque praestitit, atque ejus consiliis & opera filius consul adiutus, caesis Samnitibus triumphavit: C. Pontium imperatorem Samnitium ductum in triumpho securi percussit. Cum civitas pestilentia laboraret, missi legati, ut Æsculapii signum Romam ab Epidauro transferrent, anguem, qui se in navem eorum contulerat, in quo ipsum numen esse constabat, deportavere: eoque in insulam Tiberis egresso, eodem loco ædes Æsculapii constituta est. Lucius Posthumius consularis, quoniam cum exercitui praeesset, opera militum in agro suo usus esset, damnatus est. Cum Samnitibus pacem petentibus fœdus quarto renovatum est. Curius Dentatus consul Samnitibus caesis, & Sabinis, qui rebellaverant, victis, & in deditionem acceptis, bis in eodem magistratu triumphavit. Coloniae deductae sunt, Castrum, Sena, Adria. Triumviri capitales tunc primum creati sunt. Census actus est. lustrum conditum. censa sunt civium capita CCLXXIII. millia. Plebs propter aes alienum, post graves & longas seditiones, ad ultimum secessit in Ianiculum, unde à Quinto Hortensio dictatore deducta est: isque in ipso magistratu decessit. Res praeterea contra Volsinienses gesta, item adversus Lucanos.

LIBRI XII.

BREVIARIUM.

CUm legati Romanorum à Gallis Senonibus interfecti essent, bello ob id Gallis indicto, L. Cæcilius prætor cum legionibus ab iis cæsus est. Cum à Tarentinis classis Romana direpta esset, duce, qui præerat classi, occiso, legati ad eos à senatu, ut de iis injuriis quererentur, missi, pulsati sunt. ob id bellum iis indictum est. Samnites defecerunt. Adversus eos & Lucanos, & Brutios, & Hetruscos aliquot præliis à compluribus ducibus bene pugnatum est. Pyrrhus Epirotarum rex, ut auxilium ferret Tarentinis, in Italiam venit. Cum in præsidium Rheginorum legio Campana cum præfecto Decio Iubellio missa esset, occisis Rheginis Rhegium occupavit.

LIBRI XIII.

BREVIARIUM.

VAlerius Lævinus consul parum prospere adversus Pyrrhum pugnavit, elephantorum maxime inusitata facie territis militibus. Post id prælium cum corpora Romanorum, qui in acie ceciderant, Pyrrhus inspiceret, omnia versa in hostem invenit: populabundusque ad urbem Romam processit. C. Fabricius missus ad eum, ut de redimendis captivis ageret, frustra ut patriam desereret à rege tentatus est. captivi sine pretio remissi sunt. Cyneas legatus à Pyrrho ad senatum missus petiit: ut componendæ pacis causa rex in urbem reciperetur. de qua re cum ad frequentiorem senatum referri placuisset, Ap. Claudius qui propter invaletudinem oculorum jam diu à consiliis publicis abstinuerat, venit in curiam, & sententia sua tenuit, ut id Pyrrho negaretur. P. Domitius censor primus ex plebe lustrum condidit. censa sunt civiũ capita CCLXXVIII. millia, CCXXII. Iterum adversus Pyrrhum dubio eventu pugnatum est. Cum Carthaginiensibus quartò fœdus renovatum est. Cum C. Fabricio consuli, is qui ad eum à Pyrrho transfugerat, pollice-

polliceretur se regi venenum daturum, cum indicio ad regem remissus est. Res praeterea contra Hetruscos, Lucanos, Brutios, & Samnites, prospere gestas continet.

LIBRI XIV.

BREVIARIUM.

PYrrhus in Siciliam trajecit. Cum inter alia prodigia fulmine deiectum esset in Capitolio Iovis signum, caput ejus per aruspices inventum est. Curius Dentatus, cum delectum haberet: ejus qui citatus non responderat, bona vendidit. Pyrrhum iterum ex Sicilia in Italiam reversum vicit & Italia expulit. Fabricius censor T. Cornelium Rufinum consularem senatu movit, quod decem argenti pondo facti haberet. Lustro à censoribus condito, censa sunt capita civium CCLXXXI. millia, CCXXIV. Cum Ptolemao Ægypti rege societas juncta est. Sextilia virgo Vestalis damnata incesti, viva defossa est. Coloniæ deductæ sunt Possidonia, & Consa. Carthaginiensium classis Mamertinis venit. quo facto ab iis fœdus violatum est. Res praeterea contra Lucanos, Samnites, & Brutios feliciter gestas, & Pyrrhi regis mortem continet.

LIBRI XV.

BREVIARIUM.

VIctis Tarentinis pax & libertas data. Legio Campana, qua Rhegium occupaverat obsessa, deditione facta, securi percussa est. Cum legatos Apolloniatium ad senatum missos quidam juvenes pulsassent: dediti sunt Apolloniatibus. Picentibus victis pax data: Coloniæ deductæ: Ariminum in Piceno: Beneventum in Samnio. Tunc primum populus Romanus argento uti cœpit. Umbri, & Salentini victi in deditionem accepti sunt. Quaestorum numerus ampliatus est.

LIBRI

LIBRI XVI.

BREVIARIVM.

ORigo Carthaginiensium & primordia vrbis referuntur: contra quos & Hieronem regem Syracusanorum auxilium Mamertinis ferendum censuit senatus. Cum de ea re inter suadentes, ut id fieret, dissuadentesque contentio fuisset: transgressis tum primum mare equitibus Romanis, adversus Hieronem sæpius bene pugnatum. Petenti pax data est. Lustrum à censoribus conditum. censa sunt civium capita CCXCII. millia, CCXXIV. D. Iunius Brutus munus gladiatorium in honorem defuncti patris edidit primus. Colonia Esernia deducta est. Res præterca contra Pœnos & Volscos prospere gestas continet.

LIBRI XVII.

BREVIARIVM.

CN. Cornelius Consul à classe Punica circumventus, & per fraudem veluti in colloquium evocatus, captus est. Cneus Duilius Consul adversus classem Pœnorum prospere pugnavit, primusque omnium Romanorum ducum navalis victoria duxit triumphum. ob quam causam ei perpetuus honos habitus est: ut revertenti à cœna tibicines canerent: & funale præferretur. Lucius Cornelius Consul in Sardinia contra Sardos, & Corsos, & Hannonem Pœnorum ducem feliciter pugnavit. Attilius Calatinus consul cum in locum iniquum à Pœnis circumsessum temere duxisset exercitum, M. Calpurnii tribuni militum virtute, & opera evasit. qui cum trecentis militibus eruptione facta hostes in se convertit. Annibal dux Pœnorum victa classe, cui præfuerat, à militibus suis in crucem sublatus est. Attilius Regulus Consul victis navali prælio Pœnis, in Africam traiecit.

LIBRI XVIII.
BREVIARIUM.

ATtilius Regulus in Africa serpentem portentosæ magnitudinis cum maxima militum clade occidit. & cum aliquot præliis adversum Carthaginienses pugnasset, successorque à senatu prospere bellum gerenti non mitteretur: id ipsum per literas ad senatum missas conquestus est. in quibus inter causas petendi successoris erat, quod agellus ejus à mercenariis devastaretur. Quærente deinde fortuna ut magnum utriusque casus exemplum in Regulo proderetur, accersito à Carthaginiensibus Xantippo Lacedæmoniorum duce, victus in prælio, & captus est. Res deinde à ducibus Romanis omnibus terra marique prospere gestas deformavere naufragia classium. T. Coruncanius primus ex plebe pontifex maximus creatus est. M. Sempronius Sophus, Valerius Maximus censores cum senatum legerent, XIII. senatu moverunt: lustrum condiderunt, quo censa sunt civium capita CCCXVII. millia CCXVII. Regulus missus à Carthaginiensibus ad senatum, ut de pace, & si eam minime impetraret, de captivis commutandis, ageret: jurejurando astrictus est, rediturum se Carthaginem, si commutari captivos non placuisset. utrumque negandi auctor senatui fuit: & cum fide custodita reversus esset, supplicio à Carthaginiensibus de eo sumpto, periit.

LIBRI XIX.
BREVIARIUM.

C. Æcilius Metellus, rebus adversus Pœnos prospere gestis, speciosissimum egit triumphum: XIII. ducibus hostium, & centum viginti elephantis in eo ductis. Claudius Pulcher COS. qui contra auspicia profectus jussit immergi pullos, qui cibari nolebant: infeliciter adversus Carthaginienses classe pugnavit, & revocatus à senatu, jussusque dictatorem dicere, C. Glauciam dixit, sortis ultimæ hominem: qui coactus abdicare se magistratu, postea ludos prætextatus spectavit. Attilius Calatinus primus dictator extra Italiam exercitum duxit. Cum Pœnis captivo-

tivorum commutatio facta est. Coloniæ deductæ sunt, Fregellæ, in agro Salentino Brundusium. Lustrum à censoribus conditum est. censa sunt civium capita CCLI. millia, CCXII. Claudia soror P. Claudii, qui contemptis auspiciis male pugnaverat mulctata est. Duo prætores tum primum creati sunt. Cæcilius Metellus pontifex maximus, A. Posthumium consulem, quoniam idem flamen Martialis erat: cum ille ad bellum gerendum proficisci vellet, in urbe tenuit, nec passus est à sacris recedere. Rebus adversus Pœnos pluribus ducibus gestis, summam victoriæ C. Luctatius consul, victa ad Ægates insulas classe Pœnorum, finem bello imposuit. Petentibus Carthaginiensibus pax data est. Cum templum Vestæ arderet, Cæcilius Metellus Pontifex Maximus ex incendio sacra rapuit. Duæ tribus adiectæ sunt: Velina, & Esquilina. Falisci, cum rebellassent, sexto die domiti in deditionem venerunt.

LIBRI XX.

BREVIARIVM.

Spoletum colonia deducta est. Adversus Ligures tunc primum exercitus promotus est. Sardi & Corsi cum rebellassent, subacti sunt. Tutia virgo Vestalis incesti damnata est. Bellum Illyriis propter unum ex legatis, qui ad eos missi erant, occisum, indictum est: subactique in deditionem venerunt. Prætorum numerus ampliatus est, ut essent quatuor. Galli transalpini, qui in Italiam eruperant, cæsi sunt. Exercitibus Romanis tum primum trans Padum ductis, Galli Insubres aliquot præliis fusi in deditionem venerunt. M. Claudius Marcellus consul, Insubrium Gallorum duce Viridomaro occiso, opima spolia retulit. Istri subacti sunt. Item Illyrii in deditionem venerunt. Lustrum à censoribus conditum est, quo censa sunt civium capita CCLXX. millia. Libertini in quatuor tribus redacti sunt, cum antea dispersi fuissent, Esquilinam, Palatinam, Suburranam, Collinam. C. Flaminius censor viam Flaminiam munivit & circum Flaminium extruxit. Coloniæ deductæ sunt, in agro de Gallis capto, Placentia, & Cremona.

T. LIVII

T. LIVII PATAVINI HISTORIARVM Ab Vrbe Condita

DECAS TERTIA.

LIBER VIGESIMVS PRIMVS.

BREVIARIVM LIBRI.

BElli Punici secundi acta. Annibal contra fœdus per Iberum amnem transit & Saguntum capit. De quibus injuriis Carthaginienses admoniti cum satisfacere nollent, bellum in indictum. Annibal superato Pyrenæo saltu & fusis Volscis, per Alpes in Italiam descendit & ad Ticinum amnem Romanos equestri prælio fudit. in quo vulneratum P. Corn. Scipionem protexit filius, Africanus postea dictus. Iterumque, exercitu Rom. ad Trebiam fl. fuso, Annibal per maximam militum vexationem propter vim tempestatum Apenninum transiit. Cn. Corn. Scipio in Hispania contra Pœnos prospere pugnavit, duce hostium Magone capto.

IN parte operis mei licet mihi præfari, quod in principio summæ totius professi plerique sunt rerum scriptores, bellum maxime memorabile omniū quæ unquam gesta sint, me scripturum, quod Annibale duce Carthaginienses cum populo Romano gessere. nam neque validiores opibus ullæ inter se civitates gentesque contulerunt arma: neque his ipsis tantum unquam virium aut roboris fuit: & haud ignotas belli artes inter se, sed expertas primo Punico conferebant bello: & adeo varia belli fortuna, ancepsque Mars fuit, ut propius periculo fuerint, qui vicere; odiis etiam prope majoribus certarunt, quam viribus: Romanis indignantibus, quod victoribus victi ultro inferrent arma: Pœnis, quod superbe avareque crederent imperitatum victis esse. Fama etiam est, Annibalem annorū ferme novem pueriliter blandientem patri Amilcari, ut duceretur in Hispaniam, cum perfecto Africo bello exercitum eo trajecturus sacrificaret, altaribus admotum, tactis sacris jurejurando adactum, *se cum primum posset hostē fore populo Rom.* Angebant ingentis spiritus virum Sicilia Sardiniaque amissæ. nam & Siciliam nimis celeri desperatione rerum concessam, & Sardiniam inter motum Africæ fraude Romanorum, stipendio etiam superimposito, interceptam. His anxius curis ita se Africo bello, quod fuit sub recentem Romanam pacem, per quinque annos: ita deinde novem annis in Hispania augendo Punico imperio

rio gessit, ut appareret majus eum, quam quod gereret, agitare in animo bellum: & si diutius vixisset, Amilcare duce Pœnos arma Italiæ illaturos fuisse, quæ Annibalis ductu intulerunt. Mors Amilcaris per opportuna, & pueritia Annibalis, distulerunt bellum. Medius Asdrubal inter patrem, & filium octo ferme annos imperium obtinuit, flore ætatis (uti ferunt) primo Amilcari conciliatus: gener inde ob altam indolem profectus animi adscitus: & quia gener erat, factionis Barchinæ opibus, quæ apud milites plebemque plus quam modicæ erant, haud sane voluntate principum, in imperio positus. Is plura consilio quàm vi gerens, auspiciis regulorum magis, conciliandisque per amicitiam principum novis gentibus, quam bello aut armis rem Carthaginiensem auxit. Cæterum nihilo ei pax tutior fuit, barbarus eum quidam palam ob iram interfecti ab eo domini obtruncavit: comprehensusque à circumstantibus haud alio quam si evasisset vultu, tormentis quoque cum laceraretur, eo fuit habitu oris, ut superante lætitia dolores, ridentis etiam speciem præbuerit. Cum hoc Asdrubale, quia miræ artis in sollicitandis gentibus imperioque jungendis suo fuerat, fœdus renovaverat populus Romanus, ut finis utriusque imperii esset amnis Iberus, Saguntinisque mediis inter imperia duorum populorum libertas servaretur. In Asdrubalis locum haud dubia res fuit, quin prærogativam militarem, qua extemplo juvenis Annibal intra prætorium delatus, imperatorque ingenti omnium clamore atque assensu appellatus erat, favor etiam plebis sequeretur. Hunc vix dum puberem Asdrubal literis ad se accersierat: actaque res in senatu etiam fuerat: Barchinis nitentibus, ut assuesceret militiæ Annibal, atque in paternas succederet opes. Hanno alterius factionis princeps: *Et æquum postulare videtur*, inquit, *Asdrubal, & ego tamen non censeo, quod petit, tribuendum.* Cum admiratione tam ancipitis sententiæ in se omnes convertisset, *Florem ætatis*, inquit, *Asdrubal, quem ipse patri Annibalis fruendum præbuit, justo jure eum à filio repeti censet. nos tamen minime decet juventutem nostram pro militari rudimento assuefacere libidini imperatorum. An hoc timemus, ne Amilcaris filius nimis sero imperia immodica, & regni paterni speciem videat? & cujus regis genero hereditarii sint relicti exercitus nostri, ejus filio parum mature serviamus? Ego istum juvenem domi tenendum sub legibus, sub magistratibus docendum, vivere æquo jure cum cæteris censeo, ne quandoque parvus hic ignis incendium ingens exsuscitet.* Pauci, ac ferme optimus quisque Hannoni assentiebantur: sed (ut plerumque fit) major pars meliorem vicit. Missus Annibal in Hispaniam, primo statim adventu omnem exercitum in se convertit. Amilcarem viventem redditum sibi veteres milites credere, eundem vigorem in vultu vimque in oculis, habitum oris, lineamentaque intueri. deinde brevi effecit, ut patri in se minimum momentum ad favorem conciliandum esset. Nunquam ingenium idem ad res diversissimas, parendum, atque imperandum, habilius fuit. itaque haud facile discerneres, utrum imperatori, an exercitui charior esset: neque Asdrubal alium quenquam præficere malle, ubi quid fortiter ac strenue agendum esset, neque milites alio duce plus confidere, aut audere. plurimum audaciæ ad pericula capessenda, plurimum consilii inter ipsa pericula erat. nullo labore aut corpus fatigari, aut animus vinci poterat. caloris ac frigoris patientia par: cibi potionisque desiderio naturali, non voluptate modus finitus. vigiliarum somnique nec die nec nocte discriminata tempora. id quod gerendis rebus superesset, quieti datum. ea neque molli strato, neque

que silentio accersita. multi sæpe militari sagulo opertum, humi jacentem inter custodias stationesque militum conspexerunt. vestitus nihil inter æquales excellens, arma atque equi conspiciebantur. equitum peditumque idem longe primus erat: princeps prælium inibat: ultimus confecto prœlio excedebat. Has tantas viri virtutes, ingentia vitia æquabant: inhumana crudelitas, perfidia plus quam Punica, nihil veri, nihil sancti, nullus deûm metus, nullum jusjurandum, nulla religio. Cum hac indole virtutum ac vitiorum triennio sub Asdrubale imperatore meruit: nulla re quæ agenda audendaque magno futuro duci esset, prætermissa. Cæterum ex quo die dux est declaratus, velut Italia ei provincia decreta, bellumque Romanum mandatum esset, nihil prolatandum ratus, ne se quoque ut patrem Amilcarem, deinde Asdrubalem, cunctantem casus aliquis opprimeret: Saguntinis inferre bellum statuit, quibus oppugnandis haud dubie Romana arma movebantur. in Olcadum fines prius (ultra Iberum ea gens in parte magis quam in ditione Carthaginiensium erat) induxit exercitum, ut non petisse Saguntinos, sed rerum serie finitimis domitis gentibus, jungendoque tractus ad id bellum videri posset. Carte jam urbem opulentam caput gentis ejus expugnat, diripitque. quo metu perculsæ minores civitates, stipendio imposito imperium accepere. victor exercitus opulentusque præda Carthaginem Novam in hyberna est deductus. Ibi large partiendo prędam, stipendia prę-terita cum fide exsolvendo, cunctis civium suorum sociorumque animis in se firmatis, vere primo in Vacceos promotum bellum. Hermandica & Arbacala Carteiorum urbes vi captæ. Arbacala & virtute & multitudine oppidanorum diu defensa. Ab Hermandica profugi, exulibus Olcadum priore æstate domitæ gentis, cum se junxissent, concitant Carpetanos: adortique Annibalem regressum ex Vacceis, haud procul Tago flumine agmen grave prçda turbavere. Annibal prælio abstinuit, castrisque super ripam positis, cum prima quies silentiumq; ab hostibus fuit, agmen vado trajecit: valloque ita producto, ut locum ad transgrediendum hostes haberent, invadere eos transeuntes statuit. equitibus præcipit, *ut cum ingressos aquam viderent, adorirentur peditum agmē*: in ripa elephantos ante quadraginta disposuit. Carpetanorum cum appendicibus Olcadum Vacceorumque centum millia fuere. invicta acies, si æquo dimicaretur campo. Itaque & ingenio feroces, & multitudine freti, & quod metu cessisse credebant hostem: id morari victoriam rati, quod interesset amnis, clamore sublato, passim sine ullius imperio, qua cuiq; proximum est, in amnem ruunt. Et ex parte altera ripę vis ingens equitum in flumen immissa, medioque alveo haudquaquam pari certamine concursum: quippe ubi pedes instabilis, ac vix vado fidens, vel inermi equite equo temere acto perverti posset: eques corpore armisque liber, equo vel per medios gurgites stabili, comminus eminusque rem gereret. Pars magna flumine absumpta, quidam vorticoso amni delati in hostes, ab elephantis obtriti sunt. postremi, quibus ingressus in suam ripam tutior fuit, ex varia trepidatione cum in unum colligerentur, priusquam tanto ex pavore reciperent animos, Annibal agmine quadrato amnem ingressus, fugam ex ripa fecit: vastatisque agris, intra paucos dies Carpetanos quoque in deditionem accepit. Et jam omnia trans Iberum, præter Saguntinos, Carthaginiensium erant. cum Saguntinis bellum nondum erat. cæterum jam belli causa certamina cum finitimis serebantur, maxime Turdetanis. quos cum adesset idem, qui litis erat sator: nec certamen juris, sed vim quæri appareret:

rio gessit, ut appareret majus eum, quam quod gereret, agitare in animo bellum: & si diutius vixisset, Amilcare duce Pœnos arma Italiæ illaturos fuisse, quæ Annibalis ductu intulerunt. Mors Amilcaris per opportuna, & pueritia Annibalis, distulerunt bellum. Medius Asdrubal inter patrem & filium octo ferme annos imperium obtinuit, flore ætatis (uti ferunt) primo Amilcari conciliatus: gener inde ob altam indolem profectus animi adscitus: & quia gener erat, factionis Barchinæ opibus, quæ apud milites plebemque plus quam modicæ erant, haud sane voluntate principum, in imperio positus. Is plura consilio quàm vi gerens, auspiciis regulorum magis, conciliandisque per amicitiam principum novis gentibus, quam bello aut armis rem Carthaginiensem auxit. Cæterum nihilo ei pax tutior fuit, barbarus eum quidam palam ob iram interfecti ab eo domini obtruncavit: comprehensusque à circumstantibus haud alio quam si evasisset vultu, tormentis quoque cum laceraretur, eo fuit habitu oris, ut superante lætitia dolores, ridentis etiam speciem præbuerit. Cum hoc Asdrubale, quia miræ artis in solicitandis gentibus imperioque jungendis suo fuerat, fœdus renovaverat populus Romanus, ut finis utriusque imperii esset amnis Iberus, Saguntinisque mediis inter imperia duorum populorum libertas servaretur. In Asdrubalis locum haud dubia res fuit, quin prærogativam militarem, qua extemplo juvenis Annibal intra prætorium delatus, imperatorque ingenti omnium clamore atque assensu appellatus erat, favor etiam plebis sequeretur. Hunc vix dum puberem Asdrubal literis ad se accerserat: actaque res in senatu etiam fuerat: Barchinis nitentibus, ut assuesceret militiæ Annibal, atque in paternas succederet opes. Hanno alterius factionis princeps: *Et æquum postulare videtur*, inquit, *Asdrubal, & ego tamen non censeo, quod petit, tribuendum.* Cum admiratione tam ancipitis sententiæ in se omnes convertisset, *Florem ætatis*, inquit *Asdrubal, quem ipse patri Annibalis fruendum præbuit, justo jure eum à filio repeti censet. nos tamen minime decet juventutem nostram pro militari rudimento assuefacere libidini imperatorum. An hoc timemus, ne Amilcaris filius nimis sero imperia immodica, & regni paterni speciem videat? & cujus regis genero hereditarii sint relicti exercitus nostri, ejus filio parum mature serviamus? Ego istum juvenem domi tenendum sub legibus, sub magistratibus docendum, vivere æquo jure cum cæteris censeo, ne quandoque parvus hic ignis incendium ingens exsuscitet.* Pauci, ac ferme optimus quisque Hannoni assentiebantur: sed (ut plerumque fit) major pars meliorem vicit. Missus Annibal in Hispaniam, primo statim adventu omnem exercitum in se convertit. Amilcarem viventem redditum sibi veteres milites credere, eundem vigorem in vultu vimque in oculis, habitum oris, lineamentaque intueri. deinde brevi effecit, ut patri in se minimum momentum ad favorem conciliandum esset. Nunquam ingenium idem ad res diversissimas, parendum, atque imperandum, habilius fuit. itaque haud facile discerneres, utrum imperatori, an exercitui charior esset: neque Asdrubal alium quenquam præficere malle, ubi quid fortiter ac strenue agendum esset, neque milites alio duce plus confidere, aut audere. plurimum audaciæ ad pericula capessenda, plurimum consilii inter ipsa pericula erat. nullo labore aut corpus fatigari, aut animus vinci poterat. caloris ac frigoris patientia par: cibi potionisque desiderio naturali, non voluptate modus finitus. vigiliarum somnique nec die nec nocte discriminata tempora. id quod gerendis rebus superesset, quieti datum. ea neque molli strato, neque

que silentio accersita. multi sæpe militari sagulo opertum, humi jacentem inter custodias stationesque militum conspexerunt. vestitus nihil inter æquales excellens, arma atque equi conspiciebantur. equitum peditumque idem longe primus erat: princeps prælium inibat: ultimus confecto prœlio excedebat. Has tantas viri virtutes, ingentia vitia æquabant: inhumana crudelitas, perfidia plus quam Punica, nihil veri, nihil sancti, nullus deûm metus, nullum jusjurandum, nulla religio. Cum hac indole virtutum ac vitiorum triennio sub Asdrubale imperatore meruit: nulla re quæ agenda audendaque magno futuro duci esset, prætermissa. Cæterum ex quo die dux est declaratus, velut Italia ei provincia decreta, bellumque Romanum mandatum esset, nihil prolatandum ratus, ne se quoque ut patrem Amilcarem, deinde Asdrubalem, cunctantem casus aliquis opprimeret: Saguntinis inferre bellum statuit, quibus oppugnandis haud dubie Romana arma movebantur. in Olcadum fines prius (ultra Iberum ea gens in parte magis quam in ditione Carthaginiensium erat) induxit exercitum, ut non petisse Saguntinos, sed rerum serie finitimis domitis gentibus, jungendoque tractus ad id bellum videri posset. Cartejam urbem opulentam caput gentis ejus expugnat, diripitque. quo metu perculsæ minores civitates, stipendio imposito imperium accepere. victor exercitus opulentusque præda Carthaginem Novam in hyberna est deductus. Ibi large partiendo prędam, stipendia pręterita cum fide exsolvendo, cunctis civium suorum sociorumque animis in se firmatis. vere primo in Vacceos promotum bellum. Hermandica & Arbacala Carteiorum urbes vi captæ. Arbacala & virtute & multitudine oppidanorum diu defensa. Ab Hermandica profugi, exulibus Olcadum priore æstate domitæ gentis, cum se junxissent, concitant Carpetanos: adortique Annibalem regressum ex Vacceis, haud procul Tago flumine agmen grave pręda turbavere. Annibal prælio abstinuit, castrisque super ripam positis, cum prima quies silentiumq; ab hostibus fuit, agmen vado trajecit: valloque ita producto, ut locum ad transgrediendum hostes haberent, invadere eos transeuntes statuit. equitibus præcipit, *ut cum ingressos aquam viderent, adorirentur peditum agmē:* in ripa elephantos ante quadraginta disposuit. Carpetanorum cum appendicibus Olcadum Vacceorumque centum millia fuere. invicta acies, si æquo dimicaretur campo. Itaque & ingenio feroces, & multitudine freti, & quod metu cessisse credebant hostem: id morari victoriam rati, quod interesset amnis, clamore sublato, passim sine ullius imperio, qua cuiq; proximum est, in amnem ruunt. Et ex parte altera ripę vis ingens equitum in flumen immissa, medioque alveo haudquaquam pari certamine concursum: quippe ubi pedes instabilis, ac vix vado fidens, vel inermi equite equo temere acto perverti posset: eques corpore armisque liber, equo vel per medios gurgites stabili, comminus eminusque rem gereret. Pars magna flumine absumpta, quidam verticoso amni delati in hostes, ab elephantis obtriti sunt. postremi, quibus ingressus in suam ripam tutior fuit, ex varia trepidatione cum in unum colligerentur, priusquam tanto ex pavore reciperent animos, Annibal agmine quadrato amnem ingressus, fugam ex ripa fecit: vastatisque agris, intra paucos dies Carpetanos quoque in deditionem accepit. Et jam omnia trans Iberum, præter Saguntinos, Carthaginiensium erant. cum Saguntinis bellum nondum erat. cæterum jam belli causa certamina cum finitimis serebantur, maxime Turdetanis. quos cum adisset idem, qui litis erat sator: nec certamen juris, sed vim quæri appareret:

templum tantum, forumque his ornaretur: sed sociis etiam colonisque finitimis ad templorum locorumque publicorum ornatum dividerentur. A triumpho exercitum in agrum Vestinum, quia regio ea infesta ab Samnitibus erat, hybernatum duxit. Inter hæc Carvilius consul in Hetruria Troilium primum oppugnare adortus, quadringentos septuaginta ditissimos pecunia grandi pactos ut abire inde liceret, dimisit: cæteram multitudinem oppidumque ipsum vi cepit. inde quinque castella locis sita munitis expugnavit. Cæsa ibi hostium duo millia quadringenti, minus duo millia capti. & Faliscis pacem petentibus, annuas inducias dedit: pactus centum millia gravis æris, & stipendium ejus anni militibus. His rebus actis ad triumphum decessit, ut minus clarum de Samnitibus quam collegæ triumphus fuerat: ita cumulo Hetrusci belli æquatum æris gravis tulit in ærarium trecenta nonaginta millia: de reliquo ære ædem fortis Fortunę de Manubiis faciendam locavit, prope ædem eidem deæ ab rege Servio Tullo dedicatam: & militibus ex præda centenos binos asses, & alterum tantum centurionibus atque equitibus, malignitate collegæ gratius accipientibus munus, divisit. Favor consulis tutatus ad populum est L. Posthumium legatum ejus: qui dicta die à M. Cancio Tribuno plebis fugerat in legationem (ut fama ferebat) populi judicium: jactarique magis quam peragi accusatio ejus poterat. Exacto jam anno, novi tribuni plebis magistratum inierant: iisque ipsis quia vitio creati erant, quinque post dies alii suffecti. Lustrum conditum eo anno est à P. Cornelio Aruina, C. Martio Rutilio, censoribus: censa capitum millia ducenta sexaginta duo, trecenta viginti duo. Censores vicesimi sexti à primis censoribus: lustrum undevicesimum fuit. Eodem anno coronati primum ob res bello bene gestas, ludos Romanos spectaverunt: palmæque tum primum translato è Græcia more victoribus datæ. Eodem anno ab ædilibus curulibus, qui eos ludos fecerunt, damnatis aliquot pecuariis, via à Martis silice ad Bovillas perstrata est. Comitia consularia Lucius Papyrius habuit: creavit Consules Quintium Fabium, Maximi filium Gurgitem, & D. Iunium Brutum Scævam. ipse Papyrius prætor factus. Multis rebus lætus annus, vix ad solatium unius mali pestilentiæ urentis simul urbem atque agros, suffecit, portentoque jam similis clades erat. Et libri aditi, quinam finis, aut quod remedium ejus mali ab diis daretur, inventum in libris: Æsculapium ab Epidauro Romam accersendum. neque eo anno, quia bello occupari consules erant, quicquam de ea re actum: præterquam quod unum diem Æsculapio supplicatio habita est.

DECADIS I. FINIS.

DE-

DECAS SECUNDA HISTORIARUM AB URBE CONDITA TITI Livii Patavini quum non exstet, ejusdem Breviaria substituere, & in librorum suorum locum apponere placuit.

LIBRI XI.

BREVIARIUM.

Fabius Gurges consul cum male adversum Samnites pugnasset: & Senatus de removendo eo ab exercitu ageret, Fabius Maximus pater deprecatus hanc sibi ignominiam, eo maxime Senatum movit: quod iturum se filio legatum pollicitus est: idque praestitit, atque ejus consiliis & opera filius consul adiutus, caesis Samnitibus triumphavit: C. Pontium imperatorem Samnitium ductum in triumpho securi percussit. Cum civitas pestilentia laboraret, missis legatis, ut Æsculapii signum Romam ab Epidauro transferrent, anguem, qui se in navem eorum contulerat, in quo ipsum numen esse constabat, deportavere: eoque in insulam Tiberis egresso, eodem loco ædes Æsculapii constituta est. Lucius Posthumius consularis, quoniam cum exercitui praeesset, opera militum in agro suo usus esset, damnatus est. Cum Samnitibus pacem petentibus fœdus quarto renovatum est. Curius Dentatus consul Samnitibus caesis, & Sabinis, qui rebellaverant, victis, & in deditionem acceptis, bis in eodem magistratu triumphavit. Coloniæ deductæ sunt, Castrum, Sena, Adria. Triumviri capitales tunc primum creati sunt. Census actus est. lustrum conditum. censa sunt civium capita CCLXXIII. millia. Plebs propter æs alienum, post graves & longas seditiones, ad ultimum secessit in Ianiculum, unde à Quinto Hortensio dictatore deducta est: isque in ipso magistratu decessit. Res praeterea contra Volsinienses gesta, item adversus Lucanos.

LIBRI XII.

BREVIARIVM.

Cum legati Romanorum à Gallis Senonibus interfecti essent, bello ob id Gallis indicto, L. Cæcilius prætor cum legionibus ab iis cæsus est. Cum à Tarentinis classis Romana direpta esset, duce, qui præerat classi, occiso, legati ad eos à senatu, ut de iis injuriis quererentur, missi, pulsati sunt. ob id bellum iis indictum est. Samnites defecerunt. Adversus eos & Lucanos, & Brutios, & Hetruscos aliquot præliis à compluribus ducibus bene pugnatum est. Pyrrhus Epirotarum rex, ut auxilium ferret Tarentinis, in Italiam venit. Cum in præsidium Rheginorum legio Campana cum præfecto Decio Iubellio missa esset, occisis Rheginis Rhegium occupavit.

LIBRI XIII.

BREVIARIVM.

Valerius Lævinus consul parum prospere adversus Pyrrhum pugnavit, elephantorum maxime inusitata facie territis militibus. Post id prælium cum corpora Romanorum, qui in acie ceciderant, Pyrrhus inspiceret, omnia versa in hostem invenit: populabundusque ad urbem Romam processit. C. Fabricius missus ad eum, ut de redimendis captivis ageret, frustra ut patriam desereret à rege tentatus est. captivi sine pretio remissi sunt. Cyneas legatus à Pyrrho ad senatum missus petiit: ut componendæ pacis causa rex in urbem reciperetur. de qua re cum ad frequentiorem senatum referri placuisset, Ap. Claudius qui propter invaletudinem oculorum jam diu à consiliis publicis abstinuerat, venit in curiam, & sententia sua tenuit, ut id Pyrrho negaretur. P. Domitius censor primus ex plebe lustrum condidit. censa sunt civiũ capita CCLXXVIII. millia, CCXXII. Iterum adversus Pyrrhum dubio eventu pugnatum est. Cum Carthaginiensibus quartò fœdus renovatum est. Cum C. Fabricio consuli, is qui ad eum à Pyrrho transfugerat, pollice-

polliceretur se regi venenum daturum, cum indicio ad regem remissus est. Res præterea contra Hetruscos, Lucanos, Brutios, & Samnites, prospere gestas continet.

LIBRI XIV.

BREVIARIUM.

PYrrhus in Siciliam trajecit. Cum inter alia prodigia fulmine dejectum esset in Capitolio Jovis signum, caput ejus per aruspices inventum est. Curius Dentatus, cum delectum haberet: ejus qui citatus non responderat, bona vendidit. Pyrrhum iterum ex Sicilia in Italiam reversum vicit & Italia expulit. Fabricius censor P. Cornelium Rufinum consularem senatu movit, quod decem argenti pondo facti haberet. Lustro à censoribus condito, censa sunt capita civium CCLXXXI. millia, CCXXIV. Cum Ptolemæo Ægypti rege societas juncta est. Sextilia virgo Vestalis damnata incesti, viva defossa est. Coloniæ deductæ sunt Possidonia, & Consa. Carthaginiensium classis Mamertinis venit. quo facto ab iis fœdus violatum est. Res præterea contra Lucanos, Samnites, & Brutios feliciter gestas, & Pyrrhi regis mortem continet.

LIBRI XV.

BREVIARIUM.

VIctis Tarentinis pax & libertas data. Legio Campana, quæ Rhegium occupaverat obsessa, deditione facta, securi percussa est. Cum legatos Apolloniatium ad senatum missos quidam juvenes pulsassent: dediti sunt Apolloniatibus. Picentibus victis pax data. Coloniæ deductæ: Ariminum in Piceno: Beneventum in Samnio. Tunc primum populus Romanus argento uti cœpit. Umbri, & Salentini victi in deditionem accepti sunt. Quæstorum numerus ampliatus est.

LIBRI

LIBRI XVI.

BREVIARIUM.

ORigo Carthaginiensium & primordia urbis referuntur: contra quos & Hieronem regem Syracusanorum auxilium Mamertinis ferendum censuit senatus. Cum de ea re inter suadentes, ut id fieret, dissuadentesque contentio fuisset: transgressis tum primum mare equitibus Romanis, adversus Hieronem sæpius bene pugnatum. Petenti pax data est. Lustrum à censoribus conditum. censa sunt civium capita CCXCII. millia, CCXXIV. D. Iunius Brutus munus gladiatorium in honorem defuncti patris edidit primus. Colonia Esernia deducta est. Res præterea contra Pœnos & Volscos prospere gestas continet.

LIBRI XVII.

BREVIARIUM.

CN. Cornelius Consul à classe Punica circumventus, & per fraudem veluti in colloquium evocatus, captus est. Cneus Duilius Consul adversus classem Pœnorum prospere pugnavit, primusque omnium Romanorum ducum navalis victoria duxit triumphum. ob quam causam ei perpetuus honos habitus est: ut revertenti à cœna tibicines canerent: & funale præferretur. Lucius Cornelius Consul in Sardinia contra Sardos, & Corsos, & Hannonem Pœnorum ducem feliciter pugnavit. Attilius Calatinus consul cum in locum iniquum à Pœnis circumsessum temere duxisset exercitum, M. Calpurnii tribuni militum virtute, & opera evasit. qui cum trecentis militibus eruptione facta hostes in se convertit. Annibal dux Pœnorum victa classe, cui præfuerat, à militibus suis in crucem sublatus est. Attilius Regulus Consul victis navali prælio Pœnis, in Africam traiecit.

LIBRI

LIBRI XVIII.

BREVIARIUM.

ATtilius Regulus in Africa serpentem portentosæ magnitudinis cum maxima militum clade occidit. & cum aliquot præliis adversum Carthaginienses pugnasset, successorque à senatu prospere bellum gerenti non mitteretur: id ipsum per literas ad senatum missas conquestus est. in quibus inter causas petendi successoris erat, quod agellus ejus à mercenariis devastaretur. Quærente deinde fortuna ut magnum utriusque casus exemplum in Regulo proderetur, accersito à Carthaginiensibus Xantippo Lacedæmoniorum duce, victus in prælio, & captus est. Res deinde à ducibus Romanis omnibus terra marique prospere gestas deformavere naufragia classium. T. Coruncanius primus ex plebe pontifex maximus creatus est. M. Sempronius Sophus, Valerius Maximus censores cum senatum legerent, XIII. senatu moverunt: lustrum condiderunt, quo censa sunt civium capita CCCXVII. millia CCXVII. Regulus missus à Carthaginiensibus ad senatum, ut de pace, & si eam minime impetraret, de captivis commutandis, ageret: jurejurando astrictus est, rediturum se Carthaginem, si commutari captivos non placuisset. utrumque negandi auctor senatui fuit: & cum fide custodita reversus esset, supplicio à Carthaginiensibus de eo sumpto, periit.

LIBRI XIX.

BREVIARIUM.

C. Æcilius Metellus, rebus adversus Pœnos prospere gestis, speciosissimum egit triumphum: XIII. ducibus hostium, & centum viginti elephantis in eo ductis. Claudius Pulcher COS. qui contra auspicia profectus jussit immergi pullos, qui cibari nolebant: infeliciter adversus Carthaginienses classe pugnavit, & revocatus à senatu, jussusque dictatorem dicere, C. Glauciam dixit, sortis ultimæ hominem: qui coactus abdicare se magistratu, postea ludos prætextatus spectavit. Attilius Calatinus primus dictator extra Italiam exercitum duxit. Cum Pœnis captivo-

tivorum commutatio facta est. Coloniæ deductæ sunt, Fregellæ, in agro Salentino Brundusium. Lustrum à censoribus conditum est. censa sunt civium capita CCLI. millia, CCXII. Claudia soror P. Claudii, qui contemptis auspiciis male pugnaverat mulctata est. Duo prætores tum primum creati sunt. Cæcilius Metellus pontifex maximus, A. Posthumium consulem, quoniam idem flamen Martialis erat: cum ille ad bellum gerendum proficisci vellet, in urbe tenuit, nec passus est à sacris recedere. Rebus adversus Pœnos pluribus ducibus gestis, summam victoriæ C. Luctatius consul, victa ad Ægates insulas classe Pœnorum, finem bello imposuit. Petentibus Carthaginiensibus pax data est. Cum templum Vestæ arderet, Cæcilius Metellus Pontifex Maximus ex incendio sacra rapuit. Duæ tribus adiectæ sunt: Velina, & Esquilina. Falisci, cum rebellassent, sexto die domiti in deditionem venerunt.

LIBRI XX.

BREVIARIVM.

SPoletum colonia deducta est. Adversus Ligures tunc primum exercitus promotus est. Sardi & Corsi cum rebellassent, subacti sunt. Tutia virgo Vestalis incesti damnata est. Bellum Illyriis propter unum ex legatis, qui ad eos missi erant, occisum, indictum est: subactique in deditionem venerunt. Prætorum numerus ampliatus est, ut essent quatuor. Galli transalpini, qui in Italiam eruperant, cæsi sunt. Exercitibus Romanis tum primum trans Padum ductis, Galli Insubres aliquot præliis fusi in deditionem venerunt. M. Claudius Marcellus consul, Insubrium Gallorum duce Viridomaro occiso, opima spolia retulit. Istri subacti sunt. Item Illyrii in deditionem venerunt. Lustrum à censoribus conditum est, quo censa sunt civium capita CCLXX. millia. Libertini in quatuor tribus redacti sunt, cum antea dispersi fuissent, Esquilinam, Palatinam, Suburranam, Collinam. C. Flaminius censor viam Flaminiam munivit & circum Flaminium extruxit. Coloniæ deductæ sunt, in agro de Gallis capto, Placentia, & Cremona.

T. LIVII

T. LIVII PATAVINI HISTORIARVM

Ab Vrbe Condita

DECAS TERTIA.

LIBER VIGESIMVS PRIMVS.

BREVIARIVM LIBRI.

BElli Punici secundi acta. Annibal contra fœdus per Iberum amnem transit & Saguntum capit. De quibus injuriis Carthaginienses admoniti cum satisfacere nollent, bellum iis indictum. Annibal superato Pyrenæo saltu & fusis Volsciis, per Alpes in Italiam descendit & ad Ticinum amnem Romanos equestri prœlio fudit. in quo vulneratum P. Corn. Scipionem protexit filius, Africanus postea dictus. Iterumque, exercitu Rom. ad Trebiam fl. fuso, Annibal per maximam militum vexationem propter vim tempestatum Apenninum transiit. Cn. Corn. Scipio in Hispania contra Pœnos prospere pugnavit, duce hostium Magone capto.

IN parte operis mei licet mihi præfari, quod in principio summæ totius professi plerique sunt rerum scriptores, bellum maxime memorabile omniũ quæ unquam gesta sint, me scripturum, quod Annibale duce Carthaginienses cum populo Romano gessere. nam neque validiores opibus ullæ inter se civitates gentesque contulerunt arma: neque his ipsis tantum unquam virium aut roboris fuit: & haud ignotas belli artes inter se, sed expertas primo Punico conferebant bello: & adeo varia belli fortuna, ancepsque Mars fuit, ut propius periculo fuerint, qui vicere; odiis etiam prope majoribus certarunt, quam viribus: Romanis indignantibus, quod victoribus victi ultro inferrent arma: Pœnis, quod superbe avareque crederent imperitatum victis esse. Fama etiam est, Annibalem annorũ ferme novem pueriliter blandientem patri Amilcari, ut duceretur in Hispaniam, cum perfecto Africo bello exercitum eo trajecturus sacrificaret, altaribus admotum, tactis sacris jurejurando adactum, *se cum primum posset hostẽ fore populo Rom.* Angebant ingentis spiritus virum Sicilia Sardiniaque amissæ. nam & Siciliam nimis celeri desperatione rerum concessam, & Sardiniam inter motum Africæ fraude Romanorum, stipendio etiam superimposito, interceptam. His anxius curis ita se Africo bello, quod fuit sub recentem Romanam pacem, per quinque annos: ita deinde novem annis in Hispania augendo Punico imperio

rio gessit, ut appareret majus eum, quam quod gereret, agitare in animo bellum: & si diutius vixisset, Amilcare duce Pœnos arma Italiæ illaturos fuisse, quæ Annibalis ductu intulerunt. Mors Amilcaris per opportuna, & pueritia Annibalis, distulerunt bellum. Medius Asdrubal inter patrem & filium octo ferme annos imperium obtinuit, flore ætatis (uti ferunt) primo Amilcari conciliatus: gener inde ob altam indolem profectus animi adscitus: & quia gener erat, factionis Barchinæ opibus, quæ apud milites plebemque plus quam modicæ erant, haud sane voluntate principum, in imperio positus. Is plura consilio quàm vi gerens, auspiciis regulorum magis, conciliandisque per amicitiam principum novis gentibus, quam bello aut armis rem Carthaginiensem auxit. Cæterum nihilo ei pax tutior fuit, barbarus eum quidam palam ob iram interfecti ab eo domini obtruncavit: comprehensusque à circumstantibus haud alio quam si evasisset vultu. tormentis quoque cum laceraretur, eo fuit habitu oris, ut superante lætitia dolores, ridentis etiam speciem præbuerit. Cum hoc Asdrubale, quia miræ artis in solicitandis gentibus imperioque jungendis suo fuerat, fœdus renovaverat populus Romanus, ut finis utriusque imperii esset amnis Iberus, Saguntinisque mediis inter imperia duorum populorum libertas servaretur. In Asdrubalis locum haud dubia res fuit, quin prærogativam militarem, qua extemplo juvenis Annibal intra prætorium delatus, imperatorque ingenti omnium clamore atque assensu appellatus erat, favor etiam plebis sequeretur. Hunc vix dum puberem Asdrubal literis ad se accersierat: actaque res in senatu etiam fuerat: Barchinis nitentibus, ut assuesceret militiæ Annibal, atque in paternas succederet opes. Hanno alterius factionis princeps: *Et æquum postulare videtur*, inquit, *Asdrubal, & ego tamen non censeo, quod petit, tribuendum.* Cum admiratione tam ancipitis sententiæ in se omnes convertisset, *Florem ætatis*, inquit, *Asdrubal, quem ipse patri Annibalis fruendum præbuit, justo jure eum à filio repeti censet. nos tamen minime decet juventutem nostram pro militari rudimento assuefacere libidini imperatorum. An hoc timemus, ne Amilcaris filius nimis sero imperia immodica, & regni paterni speciem videat? & cujus regis genero hereditarii sint relicti exercitus nostri, ejus filio parum mature serviamus? Ego illum juvenem domi tenendum sub legibus, sub magistratibus docendum, vivere æquo jure cum cæteris censeo, ne quandoque parvus hic ignis incendium ingens exsuscitet.* Pauci, ac ferme optimus quisque Hannoni assentiebantur: sed (ut plerumque fit) major pars meliorem vicit. Missus Annibal in Hispaniam, primo statim adventu omnem exercitum in se convertit. Amilcarem viventem redditum sibi veteres milites credere, eundem vigorem in vultu vimque in oculis, habitu oris, lineamentaque intueri. deinde brevi effecit, ut patri in se minimum momentum ad favorem conciliandum esset. Nunquam ingenium idem ad res diversissimas, parendum, atque imperandum, habilius fuit. itaque haud facile discerneres, utrum imperatori, an exercitui charior esset: neque Asdrubal alium quenquam præficere malle, ubi quid fortiter ac strenue agendum esset, neque milites alio duce plus confidere, aut audere. plurimum audaciæ ad pericula capessenda, plurimum consilii inter ipsa pericula erat. nullo labore aut corpus fatigari, aut animus vinci poterat. caloris ac frigoris patientia par: cibi potionisque desiderio naturali, non voluptate modus finitus. vigiliarum somnique nec die nec nocte discriminata tempora. id quod gerendis rebus superesset, quieti datum. ea neque molli strato, neque

que

que silentio accersita. multi sæpe militari sagulo opertum, humi jacentem inter custodias stationesque militum conspexerunt. vestitus nihil inter æquales excellens, arma atque equi conspiciebantur. equitum peditumque idem longe primus erat: princeps prælium inibat: ultimus confecto prœlio excedebat. Has tantas viri virtutes, ingentia vitia æquabant: inhumana crudelitas, perfidia plus quam Punica, nihil veri, nihil sancti, nullus deûm metus, nullum jusjurandum, nulla religio. Cum hac indole virtutum ac vitiorum triennio sub Asdrubale imperatore meruit: nulla re quæ agenda audendaque magno futuro duci esset, prætermissa. Cæterum ex quo die dux est declaratus, velut Italia ei provincia decreta, bellumque Romanum mandatum esset, nihil prolatandum ratus, ne se quoque ut patrem Amilcarem, deinde Asdrubalem, cunctantem casus aliquis opprimeret: Saguntinis inferre bellum statuit, quibus oppugnandis haud dubie Romana arma movebantur. in Olcadum fines prius (ultra Iberum ea gens in parte magis quam in ditione Carthaginiensium erat) induxit exercitum, ut non petisse Saguntinos, sed rerum serie finitimis domitis gentibus, jungendoque tractus ad id bellum videri posset. Carte jam urbem opulentam caput gentis ejus expugnat, diripitque. quo metu perculsæ minores civitates, stipendio imposito imperium accepere. victor exercitus opulentusque præda Carthaginem Novam in hyberna est deductus. Ibi large partiendo prędam, stipendia pręterita cum fide exsolvendo, cunctis civium suorum sociorumque animis in se firmatis, vere primo in Vacceos promotum bellum. Hermandica & Arbacala Carteiorum urbes vi captæ. Arbacala & virtute & multitudine oppidanorum diu defensa. Ab Hermandica profugi, exulibus Olcadum priore æstate domitæ gentis, cum se junxissent, concitant Carpetanos: adortique Annibalem regressum ex Vacceis, haud procul Tago flumine agmen grave prędа turbavere. Annibal prælio abstinuit, castrisque super ripam positis, cum prima quies silentiumq; ab hostibus fuit, agmen vado trajecit: valloque ita producto, ut locum ad transgrediendum hostes haberent, invadere eos transeuntes statuit. equitibus præcipit, *ut cum ingressos aquam viderent, adorirentur peditum agmẽ*: in ripa elephantos ante quadraginta disposuit. Carpetanorum cum appendicibus Olcadum Vacceorumque centum millia fuere. invicta acies, si æquo dimicaretur campo. Itaque & ingenio feroces, & multitudine freti, & quod metu cessisse credebant hostem: id morari victoriam rati, quod interesset amnis, clamore sublato, passim sine ullius imperio, qua cuiq; proximum est, in amnem ruunt. Et ex parte altera ripę vis ingens equitum in flumen immissa, medioque alveo haudquaquam pari certamine concursum: quippe ubi pedes instabilis, ac vix vado fidens, vel inermi equite equo temere acto perverti posset: eques corpore armisque liber, equo vel per medios gurgites stabili, comminus eminusque rem gereret. Pars magna flumine absumpta, quidam verticoso amni delati in hostes, ab elephantis obtriti sunt. postremi, quibus ingressus in suam ripam tutior fuit, ex varia trepidatione cum in unum colligerentur, priusquam tanto ex pavore reciperent animos, Annibal agmine quadrato amnem ingressus, fugam ex ripa fecit: vastatisque agris, intra paucos dies Carpetanos quoque in deditionem accepit. Et jam omnia trans Iberum, præter Saguntinos, Carthaginiensium erant. cum Saguntinis bellum nondum erat. cæterum jam belli causa certamina cum finitimis serebantur, maxime Turdetanis. quos cum adesset idem, qui litis erat sator: nec certamen juris, sed vim quæri appareret:

reret: legati à Saguntinis Romam missi, auxilium ad bellum jam haud dubie imminens orantes. Consules tunc Romæ erant, P. Cornelius Scipio, & T. Sempronius Longus. qui cum legatis in senatum introductis, de repub. retulissent, placuissetque mitti legatos in Hispaniam ad res sociorum inspiciendas, quibus si videretur digna causa, & Annibali denunciarent, ut ab Saguntinis sociis populi Romani abstineret, & Carthaginem in Africam trajicerent, ac sociorum populi Romani queremonias deferrent: hac legatione decreta, nec dum missa. omnium spe celerius Saguntum oppugnari allatum est. tunc delata ex integro res ad senatum. Alii *provincias consulibus Hispaniam atque Africam decernentes, terra marique rem gerendam censebant*. alii *totum in Hispaniam Annibalemque intendebant bellum*. erant qui *non temere movendam rem tantam, expectandosque ex Hispania legatos censerent*. Hæc sententia, quæ tutissima videbatur, vicit. legatique eo maturius missi P. Valerius Flaccus, & Q. Bebius Pamphilus Saguntum ad Annibalem: atque inde Carthaginem, si non absisteretur bello, ad ducem ipsum in pœnam fœderis rupti deposcendum. Dum ea Romani parant consultantque, jam Saguntum summa vi oppugnabatur. Civitas ea longe opulentissima ultra Iberum fuit, sita passus mille ferme à mari. oriundi à Zacyntho insula dicuntur: mistique etiam ab Ardea Rutulorum quidam generis. cæterum in tantas brevi creverant opes, seu maritimis, seu terrestribus fructibus, seu multitudinis incremento, seu sanctitate disciplinæ, qua fidem socialem usque ad perniciem suam coluerunt. Annibal infesto exercitu ingressus fines, pervastatis passim agris, urbem tripartito aggreditur. Angulus muri erat in planiorem patentioremque quam cætera, circa vallem vergens: adversus eum vineas agere instituit, per quas aries mœnibus admoveri posset. Sed ut locus procul muro satis æquus agendis vineis fuit: ita haudquaquam prospere, postquam ad effectum operis ventum est, cœptis succedebat. & turris ingens imminebat, & murus, ut in suspecto loco, supra cæteræ modum altitudinis emunitus erat: & juventus delecta, ubi plurimum periculi ac laboris ostendebatur, ibi vi majore obsistebant. ac primo missilibus summovere hoste: nec quicquam satis tutum munientibus pati. deinde jam non pro mœnibus modo atque turri tela micare, sed ad erumpendum etiam in stationes operaq; hostium animus erat. quibus tumultuariis certaminibus haud ferme plures Saguntini cadebant quam Pœni. Vt vero Annibal ipse, dum murum incautius subit, adversum femur tragula graviter ictus cecidit: tanta circà fuga atque trepidatio fuit, ut non multum abesset, quin opera ac vineæ desererentur. Obsidio deinde per paucos dies magis quam oppugnatio fuit, dum vulnus ducis curaretur. per quod tempus ut quies certaminum erat, ita ab apparatu operum ac munitionũ nihil cessatum. itaque acrius de integro obortum est bellum, pluribusque partibus, vix accipientibus quibusdam opera locis, vineæ cœptæ agi admoverique aries. Abundabat multitudine hominum Pœnus; ad centum enim quinquaginta millia habuisse in armis creditur. Oppidani ad omnia tuenda atque obeunda multimoda arte destineri cœpti sunt: & non sufficiebant. jam enim feriebantur arietibus muri: quassatæ quoque multæ partes erant. una continentibus ruinis nudaverat urbem. tres deinceps turres, quantumque inter eas muri erat, cum fragore ingenti prociderant: captumque oppidum ea ruina crediderant Pœni, qua velut si pariter utrosque murus texisset, ita utrinque in pugnam procursum est. Nihil tumultuariæ pugnæ simul erat, quales in oppu-

oppugnationibus urbium per occasionem partis alterius censeri solent: sed justæ acies, velut patenti campo, inter ruinas muri tectaque urbis modico distantia intervallo, constiterãt. Hinc spes, hinc desperatio animos irritat: Pœno cepisse jam se urbem, si paululum adnitatur, credente: Saguntinis pro nudata mœnibus patria corpora opponentibus: nec ullo pedem referente, ne relicto à se loco hostem immitteret. Itaque quo acrius & confertim magis utrinque pugnabatur, eo plures vulnerabantur, nullo inter arma corporaque vano intercidente telo. Falarica erat Saguntinis, missile telum hastili oblongo, & cætera tereti, præterquam ad extremum, unde ferrum extabat. id sicut in pilo, quadratum stuppa circumligabant, linebantque pice. ferrum autem tres in longum habebat pedes, ut cum armis transfigere corpus posset. sed id maxime, etiam si hæsisset in scuto, nec penetrasset in corpus, pavorem faciebat: quod cum medium accensum mitteretur, conceptumque ipso motu multo majorem ignem ferret, arma omitti cogebat, nudumque militem ad insequentes ictus præbebat. Cum ergo diu anceps fuisset certamen, & Saguntinis, quia præter spem resisterent, crevissent animi: Pœnus, quia non vicisset, pro victo esset: clamorem repente oppidani tollunt, hostemq; in ruinas muri expellunt: inde impeditum trepidantemque exturbant: postremo fusum fugatumque in castra redigunt. Interim ab Roma legatos venisse nunciatum est, quibus obviam ad mare missi ab Annibale qui dicerent, *nec tuto eos adituros inter tot tam effrenatarum gentium arma: nec Annibali in tanto discrimine rerum operæ esse legationes audire.* Apparebat non admissos protinus Carthaginem ituros, literas igitur nunciosque ad principes factionis Barchinæ præmittit, ut præpararent suorum animos, ne quid pars altera gratificari pro Romanis posset. Itaque præterquam quod admissi auditique non sunt, ea quoque vana atq; irrita legatio fuit. Hanno unus adverso senatu causam fœderis rupti magno silentio propter auctoritatem suam, cum assensu audientium egit. *Per deos fœderum arbitros ac testes monuisse, prædixisse se, ne Amilcaris progeniem ad exercitum mitterent. non manes, non stirpem ejus conquiescere viri: nec unquam, donec sanguinis nominisque Barchini quisquam supersit, quietura Romana fœdera. Iuvenem flagrantem cupidine regni, viamque unam ad id cernentem, si ex bellis bella ferendo, succinctus armis legionibusque vivat, velut materiam igni præbentes, ad exercitus misistis. aluistis ergo hoc incendium, quo nunc ardetis. Saguntum vestri circumsident exercitus, unde arcentur fœdere: mox Carthaginem circumsedebunt Romanæ legiones ducibus iisdem diis, per quos priore bello rupta fœdera sunt ulti. Vtrum hostem, an vos, an fortunam utriusque populi ignoratis? Legatos ab sociis, & pro sociis venientes bonus imperator vester in castra non admisit, jus gentium sustulit. hi tamen unde ne hostium quidem legati arcentur, pulsi ad vos veniunt, res ex fœdere repetunt: publica fraus absit: auctorem culpæ, & reum criminis deposcunt. quo lenius agunt, segnius incipiunt: eo cum cœperint, vereor ne perseverantius sæviant. Ægates insulas, Erycemque ante oculos proponite, quæ terra marique per quatuor & viginti annos passi sitis. Nec puer hic dux erat, sed pater ipse Amilcar, Mars alter, ut isti volunt. sed Taronto tum in Italia non abstinueramus, ex fœdere: sicut nunc Sagunto num abstinemus? vicerunt ergo dii hominesque: & id de quo verbis ambigebatur, uter populus fœdus rupisset: eventus belli, velut æquus judex, unde jus stabat, ei victoriam dedit.*

Cartha-

Carthagini nunc Annibal vineas turresque admovit, Carthaginis mœnia quatit ariete. Sagunti ruinæ (falsus utinam vates sim) nostris capitibus incident: susceptumque cum Saguntinis bellum, habendum cum Romanis est. Dedemus ergo Annibalem? dicet aliquis. Scio meam levem esse in eo auctoritatem, propter paternas inimicitias. sed & Amilcarem eo periisse lætatus sum: quod si ille viveret, bellum jam cum Romanis haberemus: & hunc juvenem tanquam furiam facemq; hujus belli odi ac detestor. nec dedendum solum ad piaculum rupti fœderis: sed si nemo deposcat, devehendum in ultimas maris terrarumq; oras, ablegandumque eo, unde nec ad nos nomen famaque ejus accedere, nec solicitare quietæ civitatis statum possit. Ego autem ita censeo, legatos extemplo Romam mittendos, qui senatui satisfaciant: alios qui Annibali nuncient, ut exercitum ab Sagunto abducat: ipsumque Annibalem ex fœdere Romanis dedant. tertiam legationem ad res Saguntinis reddendas decerno. Cum Hanno perorasset, nemini omnium certare oratione cum eo necesse fuit. adeo prope omnis senatus Annibalis erat, infestiusque locutum arguebant Hannonem quam Flaccum Valerium legatum Romanum. Responsum inde legatis Romanis est, bellum ortum ab Saguntinis, non ab Annibale esse. populum Romanum injuste facere, si Saguntinos vetustissimæ Carthaginiensium societati præponat. Dum Romani tempus terunt legationibus mittendis, Annibal, quia fessum militem præliis operibusque habebat, paucorum iis dierum quietem dedit, stationibus ad custodiam vinearum aliorumque operum dispositis. interim animos eorum, nunc ira in hostes stimulando, nunc spe præmiorum accendit. ut vero pro concione prędam captæ urbis edixit militum fore, adeo accensi omnes sunt, ut si extemplo signum datum esset, nulla vi resisti videretur posse. Saguntini, ut à prœliis quietem habuerant, nec lacessentes, nec lacessiti per aliquot dies: ita non nocte, non die unquam cessaverant ab opere, ut novum murum ab ea parte qua patefactum oppidum ruinis erat, reficerent. Inde oppugnatio eos aliquanto atrocior, quam ante, adorta est: nec qua primum aut potissimum parte ferrent opem, cum omnia variis clamoribus streperent, satis scire poterant. Ipse Annibal, qua turris mobilis omnia munimenta urbis superans altitudine agebatur, hortator aderat. quæ cum admota catapultis balistisque per omnia tabulata dispositis, muros defensoribus nudasset, tum Annibal occasionem ratus, quingentos ferme Afros cum dolabris ad subruendum ab imo murum mittit. nec erat difficile opus, quod cæmenta non calce durata erant, sed interlita luto, structuræ antiquæ genere. itaque antequam cæderetur, ruebat; perque patentia ruinis agmina armatorum in urbem vadebant. locum quoque editum capiunt: collatisque eo catapultis balistisque, ut castellum in ipsa urbe velut arcem imminentem haberent, muro circundant. & Saguntini murum interiorem ab nondum capta urbis parte ducunt. Vtrinque summa vi & muniunt, & pugnant. sed interiora tuendo minorem indies urbem Saguntini faciunt: simul crescit inopia omnium longa obsidione, & minuitur expectatio externæ opis, cum tam procul Romani, unica spes, circa omnia hostium essent. paulisper tamen affectos animos recreavit repentina profectio Annibalis in Oretanos Carpetanosque, qui duo populi delectus acerbitate consternati, retentis conquisitoribus, metum defectionis cum præbuissent; oppressi celeritate Annibalis, omiserunt mota arma. Nec Sagunti oppugnatio segnior erat, Maharbale Himilconis filio, quem præfecerat Annibal, ita impigre rem agente, ut ducem abesse, nec cives nec hostes sentirent.

tirent. Is & prælia aliquot secunda fecit, & tribus arietibus aliquantum muri discussit: strataq; omnia recentibus ruinis advenienti Annibali ostendit. itaque ad ipsam arcem extemplo ductus exercitus, atroxque prœlium cum multorum utrinq; cæde initum, & pars arcis capta est. Tentata deinde per duos exigua pacis spes, Alconem Saguntinum, & Alorcum Hispanum. Alcon insciis Saguntinis, precibus aliquid moturum ratus, cum ad Annibalem noctu transisset, postquam nihil lachrymæ movebant, conditionesque tristes, ut ab irato victore ferebantur, transfuga ex oratore factus, apud hostem mansit: moriturum affirmans, qui sub conditionibus his de pace ageret. Postulabatur autem, redderent res Turdetanis: traditoque omni auro atque argento, egressi urbe cum singulis vestimentis, ibi habitarent, ubi Pœnus jussisset. Has pacis leges abnuente Alcone accepturos Saguntinos, Alorcus *vinci animos, ubi alia vincantur*, affirmans, *se pacis ejus interpretem fore pollicetur*. Erat autem tum miles Annibalis: cæterum publice Saguntinis amicus atque hospes. Tradito palam telo custodibus hostium, transgressus munimenta, ad prætorem Saguntinum (& ipse ita jubebat) est deductus. Quo cum extemplo concursus omnis generis hominum esset factus, summota cetera multitudine, senatus Alorco datus est, cujus talis oratio fuit: *Si civis vester Alcon, sicut ad pacem petendam ad Annibalem venit, ita pacis conditiones ab Annibale ad vos retulisset, supervacaneum hoc mihi fuisset iter, quo nec orator Annibalis, nec transfuga ad vos venissem. cum vero ille aut vestra, aut sua culpa manserit, apud hostem: si metum simulavit, sua: vestra, si periculum est apud vos vera referentibus: ego, ne ignoraretis esse aliquas & salutis & pacis vobis conditiones, pro vetusto hospitio, quod mihi vobiscum est, ad vos veni. Vestra autem causa me, nec ullius alterius loqui, quæ loquor apud vos, vel ea fides sit, quod neque dum vestris viribus restitistis, neque dum auxilia ab Romanis speratis, pacis unquam apud vos mentionem feci. postquam nec ab Romanis vobis ulla spes est, nec vestra jam aut arma vos, aut mœnia satis defendunt, pacem affero ad vos magis necessariam, quam æquam. cujus ita aliqua spes est, si eam quemadmodum, ut victor fert Annibal, sic vos ut victi audiatis: si non id quod amittitur, in damno, cum omnia victoris sint: sed quicquid relinquitur, pro munere habituri estis. Urbem vobis, quam ex magna jam parte dirutam, captam fere totam habet, adimit: agros relinquit, locum assignaturus, in quo novum oppidum ædificetis: aurum argentumque omne publicum privatumque ad se jubet deferri; conjugum vestraque corpora, ac liberorum vestrorum servat inviolata, si inermes cum binis vestimentis velitis à Sagunto exire. Hæc victor hostis imperat. Hæc quanquam sint gravia atque acerba, fortuna vestra vobis suadet. Equidem haud despero, cum omnium potestas ei à vobis facta sit, aliquid ex his rebus remissurum. Sed hæc patienda censeo potius, quam trucidari corpora vestra, rapi trahique ante ora vestra conjuges ac liberos belli jure sinatis.* Ad hæc audienda cum ei circumfusa paulatim multitudine permistum senatui esset populi concilium: repente primores secessione facta, priusquam responsum daretur, argentum aurumque omne ex publico privatoque in forum collatum, in ignem ad id raptim factum conjicientes, eodem plerique semetipsos præcipitaverunt. Cum ex eo pavor ac trepidatio totam urbem pervasisset, alius insuper tumultus ex arce auditur. Turris diu quassata prociderat, perque ruinam ejus cohors Pœnorum impetu facto, cum signum Imperatori dedisset, nudatam stationibus custodiisque solitis hostium esse urbem, non cunctandum in tali occa-

occasione ratus Annibal, totis viribus aggressus urbem, momento cepit: signo dato, ut omnes puberes interficerentur. quod imperium crudele, cæterum prope necessarium cognitum in ipso eventu est. cui enim parci potuit ex iis, qui aut inclusi cum conjugibus ac liberis, domos super seipsos concremaverunt? aut armati nullum ante finem pugnę, quam morientes fecerunt? Captum oppidum est cum ingenti præda, quanquam pleraque ab dominis de industria corrupta erant, & in cædibus vix ullum discrimen ætatis ira fecerat, & captivi militum præda fuerant: tamen ex precio rerum venditarum aliquantum pecuniæ redactum esse constat, & multam preciosam supellectilem vestemque missam Carthaginem. Octavo mense, quam cœptum oppugnari, captum Saguntum quidam scripsere: inde Carthaginem Novam in hyberna Annibalem concessisse: quinto deinde mense quam à Carthagine profectus sit, in Italiam pervenisse. Quæ si ita sunt, fieri non potuit, ut P. Cornelius, & T. Sempronius Coss. fuerint, ad quos & in principio oppugnationis legati Saguntini missi sunt: & qui in suo magistratu cum Annibale, alter ad Ticinum amnem, ambo aliquanto post ad Trebiam pugnaverint, aut omnia breviora aliquanto fuere: aut Saguntum principio anni, quo P. Cornelius & T. Sempronius Coss. fuerunt, non cœptum oppugnari est, sed captum. nam excessisse pugna ad Trebiam in annum Cn. Servilii & C. Flaminii non potest. quia Flaminius Arimini consulatum iniit, creatus ab T. Sempronio consule, qui post pugnam ad Trebiam, ad creandos consules Romam cum venisset, comitiis perfectis, ad exercitum in hyberna rediit. Sub idem fere tempus & legati qui redierant à Carthagine, Romam retulerunt omnia hostilia esse: & Sagunti excidium nunciatum est, tantusq; simul mœror patres misericordiaque sociorum peremptorum indigne, & pudor non lati auxilii, & ira in Carthaginienses, metusque de summa rerum cepit, velut si jam ad portas hostis esset: ut tot uno tempore motibus animi turbati trepidarent magis quàm consultarent. Nam neque hostem acriorem bellicosioremq; secum congressum: nec rem Romanam tam desidem unquam fuisse, atque imbellem. Sardos, Corsosque & Histros atque Illyricos lacessisse magis quam exercuisse Romana arma: & cum Gallis tumultuatum magis quam belligeratum. Pœnum hostem veteranum trium & viginti annorum militia durissima inter Hispanas gentes semper victorem, primum Amilcare, deinde Asdrubale, nunc Annibale duce acerrimo assuetum, recentem ab excidio opulentissimæ urbis Iberum transire: trahere secum tot excitos Hispanorum populos: conciturum avidas semper armorum Gallicas gentes: cum orbe terrarum bellum gerendum in Italia, ac pro mœnibus Romanis esse. Nominatæ jam antea consulibus provinciæ erant: tum sortiri jussi: Cornelio Hispania, Sempronio Africa cum Sicilia evenit. Sex in eum annum decretæ legiones, & sociorum quantum ipsis videretur, & classis quanta parari posset. quatuor & viginti peditum Romanorum millia sunt scripta, mille & octingenti equites: sociorum XLIV. peditum, & IV. equitum: naves CCXX. quinqueremes, celoces viginti deductæ. Latum inde ad populum, vellent, juberent populo Carthaginiensi bellum indici. ejusque belli causa supplicatio per urbem habita: atque adorati dii, ut bene ac feliciter eveniret, quod bellum populus Roman. jussisset. Inter consules ita copiæ divisæ: Sempronio datæ legiones duæ: ea quaterna millia erant peditum, & trecenti equites: sociorũ sexdecim millia peditum, equites mille octingenti, naves longæ CLX. ce-

CLX. celoces duodecim. Cum his terrestribus maritimisque copiis T. Sempronius missus in Siciliã, ita in Africam transmissurus, si ad arcendum Italia Pœnum consul alter satis esset. Cornelio minus copiarum datum, quia L. Manlius prætor, & ipse cum haud invalido præsidio in Galliam mittebatur. Navium maxime Cornelio numerus diminutus. sexaginta quinqueremes datæ: (neque enim mari venturum, aut ea parte belli dimicaturum hostem credebant) & duæ Romanæ legiones cum suo justo equitatu, & quatuordecim millibus sociorum peditum, equitibus mille ducentis. Duas legiones Romanas, & quatuordecim millia sociorum peditum, mille equites socios, sexcentos Romanos, Gallia provincia eodem anno versa in Punicum bellum habuit. His ita comparatis, ut omnia justa ante bellum fierent, legatos majores natu, Q. Fabium, M. Livium, L. Æmilium, C. Licinium, Q. Bæbium in Africam mittunt, ad percunctandos Carthaginienses, publicone consilio Annibal Saguntum oppugnasset: & si id quod facturi videbantur faterentur, ac defenderent publico consilio factum, ut indicerent populo Carthaginiensi bellum. Romani postquam Carthaginẽ venerunt, cum senatus datus esset, & Q. Fabius nihil ultra quam unum, quod mandatum erat percunctatus esset, tum ex Carthaginiensibus unus princeps: *Vana Romani*, inquit, *& prior legatio fuit, cum Annibalem tanquam suo consilio Saguntum oppugnantem deposcebatis. cæterum hæc legatio verbis adhuc lenior est, re asperior. tunc enim Annibal & insimulabatur, & deposcebatur: nunc à nobis & cõfessio culpæ exprimitur: ut à confessis res extemplo repetentur. Ego autem non privato publicone consilio Saguntum oppugnatum sit, quærendum censeo: sed utrum jure an injuria. nostra enim hæc quæstio atque animadversio in civẽ nostrum est: nostro, an suo fecerit arbitrio, vobiscum una disceptatio est, liceritne per fœdus fieri. Itaque quoniam discerni placet quid publico consilio, quid sua sponte imperatores faciant: nobis vobiscum fœdus est à Luctatio Cos. ictum: in quo cavetur utrorumque sociis. nihil de Saguntinis (nec dum enim erant socii vestri) cautum est. At enim eo fœdere quod cum Asdrubale ictum est, Saguntini excipiuntur. adversus quod nihil ego dicturus sum, nisi quod à vobis didici. vos enim quod C. Luctatius Cos. primo nobiscum fœdus icit: quia neque auctoritate patrum, nec populi jussu ictum erat, negastis vos teneri. itaque aliud de integro fœdus publico consilio ictum est. Si vos non tenent vestra fœdera, nisi aut ex auctoritate aut jussu vestro icta: nec nos quidem Asdrubalis fœdus, quod nobis insciis icit, obligare potuit. Proinde omittite Sagunti atque Iberi mentionem facere & quod diu parturit animus vester, aliquando pariat.* Tum Romanus sinu ex toga facto: *Hic*, inquit, *vobis bellum & pacem portamus: utrum placet, sumite.* Sub hanc vocem haud minus ferociter, daret utrum vellet, succlamatum est. & cum is iterum sinu effuso bellum dare dixisset, accipere se omnes responderunt: & quibus acciperent animis, iisdem se gesturos. Hæc directa percunctatio ac denunciatio belli magis ex dignitate P. R. visa est, quam de fœderũ jure verbis disceptare; cum ante, tum maxime Sagunto excisa. nam si verborum disceptationis res esset, quod fœdus Asdrubalis cum Luctatii priore fœdere commutatum est, comparandum non erat: cum in Luctatii fœdere diserte additum esset, ita id ratum fore, si populus censuisset. in Asdrubalis fœdere nec exceptũ tale quicquam fuerit: & tot annorum silentio ita vivo eo comprobatum sit fœdus, ut ne mortuo quidem auctore quicquam mutaretur. quanquam & si priore fœdere staretur, satis cautum erat Saguntinis, sociis utrorumque exceptis. nam

neque additum erat iis, qui tunc essent: nec, ne, qui postea assumerentur, & cum assumere novos liceret socios, quis æquum censeret, aut ob nulla quemquam merita in amicitiam recipi? aut receptos in fidem, non defendi? tantum, ne Carthaginiensium socii, aut solicitarentur ad defectionem, aut sua sponte desciscentes reciperentur. Legati Romani ab Carthagine, sicut his Romæ imperatum erat, in Hispaniam, ut adirent civitates ut in societatem pellicerent, aut averterent à Pœnis, trajecerunt. Ad Bargusios primum venerunt: à quibus benigne excepti, quia tædebat imperii Punici, multos trans Iberum populos ad cupidinem novæ fortunæ erexerunt. Ad Volscianos inde est ventum: quorum celebre per Hispaniam responsum, cæteros populos à societate Romana avertit. ita enim maximus natu ex iis in concilio respondit: *Quæ verecundia est vos, Romani, postulare, uti vestram Carthaginiensium præponamus amicitiæ, cum, qui id fecerunt, Saguntinos, crudelius quam Pœnus hostis perdidit, vos socios prodideritis? Ibi quæratis socios censeo, ubi Saguntina clades ignota est. Hispanis populis sicut lugubre, ita insigne documentum Sagunti ruina erunt, ne quis fidei Romanæ aut societati confidat.* Inde extemplo abire finibus Volscianorum jussi, ab nullo deinde cõcilio Hispaniæ benigniora verba tulere. Itaq; nequicquam peragrata Hispania in Galliam transeunt. In his nova terribilisque species visa est, quod armati (ita mos gentis erat) in concilium venerunt. Cum verbis extollentes virtutem gloriamque populi Rom. ac magnitudinem imperii, petissent, ne Pœno bellum Italiæ inferenti, per agros, urbesque suas transitum darent: tantus cum fremitu risus dicitur ortus, ut vix à magistratibus majoribusq; natu juventus sedaretur, adeo stolida impudensque postulatio visa est: censere ne in Italiam transmittant Galli bellum, ipsos id avertere in se, agrosque suos pro alienis populandos objicere. Sedato tandem fremitu, responsum legatis est, neque Romanorum in se meritum esse, neq; Carthaginiensium injuriam, ob quæ aut pro Romanis, aut adversus Pœnos sumant arma. Contra ea audire sese, gentis suæ homines agris finibusq; Italiæ pelli à populo Rom. stipendiumque pendere, & cætera indigna pati. Eadem ferme in cęteris Galliæ conciliis dicta audit aque, nec hospitale quicquam, pacatumve satis prius auditum, quam Massiliam venerunt: ibi omnia ab sociis inquisita cum cura ac fide, cognita, præoccupatos jam ab Annibale Gallorum animos esse. sed ne illi quidem ipsi satis mitem gentem fore, (adeo ferocia atque indomita ingenia esse) nisi subinde auro, cujus avidissima gens est, principum animi concilientur. Ita peragratis Hispaniæ & Gallię populis, legati Romam redeunt. haud ita multo post quàm Coss. in provincias profecti erant, civitatem omnem in expectationẽ belli erectam invenerunt: satis constante fama, jam Iberum Pœnos transisse. Annibal Sagunto capto, Carthaginem novam in hyberna concesserat, ibique auditis quæ Romæ, quæque Carthagine acta decretaque forent, seque non ducem solum, sed etiam causam esse belli, partitis divenditisque reliquiis prædæ, nihil ultra differendum ratus, Hispani generis milites convocat: *Credo ego vos,* inquit, *socii & ipsos cernere pacatis omnibus Hispaniæ populis, aut finiendam vobis militiam, exercitusque dimittendos esse, aut in alias terras transferendum bellum. ita enim hæ gentes non pacis solum; sed etiam victoriæ bonis florebunt, si ex aliis gentibus prædam & gloriam quæremus. itaque cum longinquo ab domo instet militia, incertumq; sit, quando domos vestras, & quæ cuique ibi cara sint, visuri sitis: si quis vestrum suos invisere vult, commeatum do. primo vere edico*

edico adsitis: ut diis bene juvantibus. bellum ingentis gloria prædæque futurum incipiamus. Omnibus fere visendi domos oblata ultro potestas grata erat, & jam desiderantibus suos & longius in futurum providentibus desiderium. Per totum tempus hyemis quies inter labores aut jam exhaustos, aut mox exhauriendos, renovavit corpora animosque ad omnia de integro patienda. vere primo ad edictũ convenere. Annibal cum recensuisset omnium auxilia gentium, Gadeis profectus Herculi vota exsolvit: novisque se obligat votis, si cætera prospere evenissent. Inde partiens curas simul inferendi atque arcendi belli, ne, dum ipse terrestri per Hispaniam Galliasque itinere Italiam peteret, nuda apertaque Romanis Africa ab Sicilia esset, valido præsidio eam firmare statuit. pro eo supplementum ipse ex Africa, maxime jaculatorum levium armis petiit: ut Afri in Hispania, Hispani in Africa melior procul ab domo futurus uterq; miles, velut mutuis pignoribus obligati stipendia facerent. Tredecim millia octingentos quinquaginta pedites cetratos misit in Africam, & funditores Baleares octingentos septuaginta, equites mistos ex multis gentibus mille ducentos. has copias partim Carthagini præsidio esse, partim distribui per Africam jubet. simul conquisitoribus in civitates missis, quatuor millia conscripta delectæ juventutis: præsidium eosdem & obsides duci Carthaginem jubet. Neq; Hispaniam negligendam ratus, atq; ideo haud minus, quod haud ignarus erat, circuitam ab Romanis eam legatis ad solicitandos principum animos, Asdrubali fratri viro impigro eam provinciam destinat: firmatque eum Africis maxime præsidiis; peditum Afrorum undecim millibus octingentis quinquaginta, Liguribus trecentis, Balearibus D. ad hæc peditũ auxilia additi equites Libyphoenices mistum Punicum Afris genus trecenti, & Numidæ Maurique accolæ Oceani ad mille octingentos, & parva Ilergetum manus ex Hispania ducenti equites: &, ne quod terrestris deesset auxilii genus, elephanti quatuordecim: classis præterea data est ad tuendam maritimam oram: quia qua parte belli vicerant, ea tum quoque rem gesturos Romanos credi poterat: quinquaginta quinqueremes, quadriremes duæ, triremes quinque: sed aptæ instructæque remigio triginta & duæ, quinqueremes erant, & triremes quinque. Ab Gadibus Carthaginem ad hyberna exercitus rediit: atque inde profectus præter Etovissam urbem ad Iberum maritimamque oram ducit. Ibi fama est in quiete visum ab eo juvenem divina specie, qui se ab Iove diceret ducem in Italiam Annibali missum: *proinde sequeretur, neque usquam à se deflecteret oculos*: pavidum primo nusquam circumspicientem aut respicientem secutum: deinde cura humani ingenii cum quidnam id esset quod respicere vetitus esset, agitaret animo, temperare oculis nequivisse, tum vidisse post se serpentem mira magnitudine cum ingenti arborum ac virgultorum strage ferri. ac post insequi cum fragore cœli nymbum: tum quæ moles ea, quidque prodigii esset, quærentem, audisse, *vastitatem Italiæ esse: pergeret porro ire, nec ultra inquireret: sineretque fata in occulto esse.* Hoc visu lætus, tripartito Iberum copias traiecit, præmissis, qui Gallorum animos qua traducendus exercitus erat, donis conciliarent, Alpiumque transitus specularentur. nonaginta millia peditum, duodecim millia equitum Iberum traduxit. Ilergetes inde, Barginosque & Ausetanos; & Aquitaniam quæ subiecta Pyrenæis montibus est, subegit, oræque huic omni præfecit Hannonem, ut fauces quæ Hispanias Galliis jungunt, in potestate essent. Decem millia peditum Hannoni ad præsidium obtinendę regionis

gionis data, & mille equites. Postquam per Pyrenæum saltum traduci exercitus cœptus est, rumorque per barbaros manavit certior de bello Romano, tria millia inde Carpetanorū peditum iter averterunt: constabat non tam bello motos, quam longinquitate viæ, insuperabilique Alpium transitu. Annibal quia revocare aut vi retinere eos anceps erat, ne cæterorum etiam feroces animi irritarentur, supra septem millia hominum domos remisit, quos & ipse gravari militia censuerat, Carpetanos quoque ab se dimissos simulans. inde ne mora atque ocium animos solicitarent, cum reliquis copiis Pyrenæum transgreditur, & ad oppidum Illiberum castra locat. Galli quanquam Italiæ bellum inferri audiebant: tamen quia vi subactos trans Pyrenæum Hispanos fama erat, præsidiaque valida imposita, metu servitutis ad arma consternati, Ruscionem aliquot populi conveniunt: quod ubi Annibali nunciatum est, moram magis quam bellum metuens, oratores ad regulos eorum misit, colloqui semetipsum velle cum his: & vel illi propius Illiberim accederent, vel se Ruscionem processurum, ut ex propinquo congressus facilior esset, nam & accepturum eos in castra sua se lætum, nec cunctanter se ipsum ad eos venturum, hospitem enim se Galliæ, non hostem advenisse: nec stricturum ante gladium, si per Gallos liceat, quam in Italiam venisset. Et per nuncios quidem hæc. Vt vero reguli Gallorum castris ad Illiberim extemplo motis, haud gravate ad Pœnum venerunt, capti donis, cum bona pace exercitum, per fines suos præter Ruscionem oppidum transmiserunt. In Italiam interim nihil ultra quam Iberum transisse Annibalem, à Massiliensium legatis Romā perlatum erat: cum, perinde ac si Alpes jam transisset, Boii solicitatis Insubribus defecerunt: nec tam ob veteres in populum Romanum iras, quam quod nuper circa Padum, Placentiam, Cremonamque colonias in agrum Gallicum deductas ægre patiebantur. Itaque armis repente arreptis, in eum ipsum agrum impetu facto, tantum terroris ac tumultus fecerunt, ut non agrestis modo multitudo, sed ipsi triumviri Romani, qui ad agrum venerant assignandum, diffisi Placentiæ mœnibus, Mutinam confugerint, C. Luctatius, A. Servilius, T. Annius. Luctatii nomen haud dubium est. pro A. Servilio, & T. Annio, Q. Acilium, & C. Herennium habent quidā annales: alii Publium Cornelium Asinam, & C. Papyrium Masonem. Id quoq; dubium est, legati ad Boios ad expostulandum missi, violati sint, an in triumviros agrum metantes impetus sit factus. Mutinæ cū obsiderentur, & gens ad oppugnandarum urbium artes rudis, pigerrima eadē ad militaria opera, segnis intactis assideret muris, simulari cœptū de pace agi: evocatique ab Gallorum principibus legati ad colloquium, non contra jus modo gentium, sed violata etiam, quæ data in id tempus erat, fide, comprehenduntur: negantibus Gallis, *nisi obsides sibi redderentur, eos se dimissuros*. Cum hæc de legatis nunciata essent, & Mutina præsidiumq; in periculo esset, L. Manlius Pr. ira accensus, effusum agmen ad Mutinam ducit. Sylvæ tunc circa viam erant, plerisq; locis incultis. ibi inexplorato profectus, in insidias præcipitatus, multaq; cum cæde suorum ægre in apertos campos emersit. ibi castra communita: & quia Gallis ad tentanda ea defuit spes, refecti sunt militum animi, quamquam accisas res satis constabat. Iter deinde de integro cœptum: nec dum per patentia loca ducebatur agmē, cum apparuit hostis. ubi rursus sylvæ intratæ, tum postremos adorti, cum magna trepidatione ac pavore omnium, octingentos milites occiderunt: sex signa ademere. Finis inde & Gallis territandi, & pavendi Romanis fuit, ut ex saltu invio

invio atq; impedito evasere. inde apertis locis facile tutantes agmē Romani, Cannetum vicum propinquum Pado contendere. ibi se munimento ad tempus, commeatibusq; fluminis, & Brixianorum Gallorum auxilio adversus crescentem indies multitudinē hostium tutabantur. Qui tumultus repens postquam est Romam perlatus, & Punicum insuper Gallico bello auctum patres acceperunt: C. Attilium Pr. cum una legione Romana, & quinque millibus sociorū delectu novo à Cos. conscriptis, auxilium ferre Manlio jubent: qui sine ullo certamine (abscesserāt enim metu hostes) Cannetum pervenit. & Publius Cornelius in locū ejus, quę missa cum prætore fuerat, transcripta legione nova profectus ab urbe sexaginta longis navibus, præter oram Herruriæ Ligurumque, & inde Salyum, mox pervenit Massiliam; & ad proximū ostium Rhodani (pluribus enim divisus amnis in mare decurrit) castra locat, vixdum satis credens Annibalem superasse Pyrenæos montes: quem ut de Rhodani quoq; transitu agitare animadvertit, incertus quonam ei loco occurreret, nec dum satis refectis ab jactatione maritima militibus, trecentos interim delectos equites, ducibus Massiliensibus, & auxiliaribus Gallis, ad exploranda omnia, visendosq; ex tuto hostes premittit. Annibal cæteris metu aut precio pacatis, jam in Volcarū pervenerat agrum, gentis validę: colunt autem circa utramq; ripam Rhodani: sed diffisi citeriore agro arceri Pœnum posse, ut flumen pro munimento haberent, omnibus ferme suis trans Rhodanum trajectis, ulteriorem ripam amnis obtinebant. Cæteros accolas fluminis Annibal, & eos ipsos quorū ipsas sedes tenuerant, simul pellicit donis ad naves undique contrahendas, fabricandasque: simul & ipsi trajici exercitum, levariq; quamprimum regionem suam tanta urgente hominum turba cupiebant. Itaque ingens coacta vis navium est, lintriumque temere ad vicinalem usum paratarum: novasque alias primum Galli inchoantes cavabant ex singulis arboribus: deinde & ipsi milites simul copia materiæ, simul facilitate operis inducti, alveos informes, nihil, dummodo innare aquæ & capere onera possent, curantes, raptim faciebant, quibus se suaq; transveherent. Iamque omnibus satis comparatis ad trajiciendum, terrebant ex adverso hostes omnem ripam equis virisque obtinentes, quos ut averteret, Hannonem *Bomilcaris filium vigilia prima noctis cum parte copiarum, maxime Hispanis adverso flumine ire iter unius diei jubet. & ubi primo possit, quam occultissime trajecto amni, circumducere agmen: ut cum facto opus sit, adoriatur ab tergo hostem.* ad id dati duces Galli edocent inde millia quinq; & viginti ferme supra parvæ insulæ circumfusum amnem, latiorem ubi dividebatur, eoq; minus alto alveo transitum ostendêre. Ibi raptim cæsa materia, ratesque fabricatæ, in quibus equi virique, & alia onera trajicerentur. Hispani sine ulla mole in utres vestimētis conjectis, ipsi cetris suppositis incubantes flumen transnatavere. Et alius exercitus ratibus junctis trajectus, castris prope flumen positis nocturno itinere atque operis labore fessus, quiete unius diei reficitur, intento duce ad consilium opportune exequendum. Postero die profecti ex loco, prodito fumo significant se transisse, & haud procul abesse. quod ubi accepit Annibal, ne tempori deesset, dat signum ad trajiciendum. Iam paratas aptatasque habebat pedes lintres. eques fere præter equos nantes navium agmen ad excipiendum adversi impetum fluminis parte superiore transmittens, tranquillitatē infra trajiciētibus lintribus præbebat. equorum pars magna nantes loris à puppibus trahebantur, præter eos quos instructos, frænatosque, ut extemplo egresso in ripam

ripam equiti usui essent. imposuerant in naves. Galli occursant in ripam cum variis ululatibus, cantuque moris sui, quatientes scuta super capita, vibrantesque dextris tela: quanquam & ex adverso terrebat tanta vis navium cum ingenti sono fluminis, & clamore vario nautarum & militum, qui nitebantur perrumpere impetum fluminis, & qui ex altera ripa trajicientes suos hortabantur. Iam satis paventes adverso tumultu, terribilior ab tergo adortus clamor, castris ab Hannone captis. mox & ipse aderat, ancepsque terror circumstat: & è navibus tanta vis armatorum in terram evadens, & à tergo improvisa premebat acies. Galli postquam vim facere conati ultro pellebantur: qua patere visum maxime iter, perrumpunt: trepidique in vicos passim suos diffugiunt. Annibal cæteris copiis per ocium trajectis, spernens jam Gallicos tumultus, castra locat. Elephantorum trajiciendorum varia consilia fuisse credo: certe varia memoria est actæ rei. quidam congregatis ad ripā elephantis, tradunt ferocissimum ex iis irritatum à rectore suo, cum refugientem eum in aquam natantem sequeretur, traxisse gregem, ut quenque timentem altitudinem destituerat vadum, impetu ipso fluminis in alteram ripam rapiente. Cæterum magis constat ratibus trajectos, id ut tutius consilium ante rem foret: ita acta re, ad fidem pronius est. Ratem unam ducentos longam pedes, quinquaginta latam, à terra in amnem porrexerunt: quam ne secunda aqua deferretur, pluribus retinaculis validis parte superiore ripæ religatam, pontis in modum humo injecta constraverunt, ut belluę audacter velut per solum ingrederentur. altera ratis æque lata, longa pedes centum, ad trajiciendum flumē apta. huic copulata est: & cum elephanti per stabilem ratem, tanquam viam, prægredientibus fœminis acti, in minorē applicatam transgressi sunt: ea exemplo resolutis quibus leviter annexa erat vinculis, ab actuariis aliquot navibus ad alteram ripam pertrahitur: ita primis expositis, alii deinde repetiti ac trajecti sunt. nihil sane trepidabant, donec continenti velut ponte agerentur. primis erat pavor, cum soluta ab cæteris rate in altum raperentur. ibi urgentes inter se, cedentibus extremis ab aqua, trepidationem aliquantum edebant, donec quietem ipse timor circunspicientibus aquam fecisset. excidere etiam sævientes quidam in flumen, sed pondere ipso stabiles, dejectis rectoribus, quærendis pedetentim vadis in terram evasere. Dum elephanti trajiciuntur, interim Annibal Numidas equites quingentos ad castra Romana miserat speculatum, *ubi & quanta copia essent, & quid pararent*. huic alæ equitum, missi, ut ante dictum est, ab ostio Rhodani trecenti Romanorum equites occurrunt. prœlium atrocius quam pro numero pugnantium editur. nam præter multa vulnera, cædes etiam prope par utrinque fuit: fugaque & pavor Numidarum Romanis jam admodum fessis victoriam dedit. victores ad centum sexaginta, nec omnes Romani, sed pars Gallorum: victi amplius ducentis ceciderunt. Hoc principium, simulque omen belli, ut summæ rerum prosperum eventum, ita haud sane incruentam, ancipitisq; certaminis victoriam Romanis portendit. Re ita gesta, ad utrumque ducem sui redierunt. Nec Scipioni stare sententia poterat, nisi ut ex consiliis cœptisque hostis & ipse conatus caperet: & Annibalem incertum, utrum cœptum in Italiam intenderet iter, an cum eo, qui primus se obtulisset Romanus exercitus, manus consereret, averterat à præsenti certamine Boiorum legatorum, reguliqueMatali adventus: qui *se duces itinerum, socios periculi fore* affirmantes, *integro bello, nusquam ante libatis viribus, Italiam aggrediēdam censent*.

Multi-

Multitudo timebat quidem hostes, nondum obliterata memoria superioris belli: sed magis iter immensum Alpesque, rem fama utiq; inexpertis horrendam, metuebat. Itaque Annibal, postquam ipsi sententia stetit pergere ire, atque Italiam petere, advocata concione, varie militum versat animos, castigando adhortandoq;. "MIRARI se, quinam pectora " semper impavida repens terror " invaserit per tot annos vincentes eos stipendia facere: neque " ante Hispania excessisse, quam " omnes gentesque & terræ ex " quas duo diversa maria amplectantur, Carthaginiensium essent. indignatos deinde, quod " quicunq; Saguntũ obsedissent, " velut ob noxam sibi dedi postularet pop. Rom. Iberum trajecisse ad delendum nomen Romanorũ, liberandumq; orbem " terrarum. tum nemini visum id " longum, cum ab occasu solis " ad ortũ intenderent iter. nunc, " postquam multo majorem partem itineris emensam cernant, " Pyrenæum saltum inter ferocissimas gentes superatũ: Rhodanum tantum amnem, tot millibus Gallorum prohibentibus, " domita etiã ipsius fluminis vi, " trajectum: in conspectu Alpes " habeant, quarum alterum latus " Italia sit: in ipsis portis hostium " fatigatos subsistere: quid aliud " Alpes esse credentes quã montium altitudines? fingerent altiores Pyrenæis jugis: nullas " profecto terras cælum contingere, nec inexsuperabiles humano generi esse. Alpes quidem " habitari, coli, gignere atq; alere animantes: pervias paucis " esse exercitibus invias? eos ipsos, quos cernant, legatos non " pennis sublime elatos Alpes " transgressos: nec majores quidem eorum indigenas, sed advenas Italiæ cultores, has ipsas " Alpes ingentibus sæpe agminibus cum liberis ac cõjugibus, " migrantium modo tuto transmisisse. Militi quidem armato " nihil secum præter instrumenta belli portanti, quid invium " aut inexsuperabile esse? Saguntũ ut caperetur, quid per octo " menses periculi, quid laboris " exhaustum esse? Romam orbis " terrarũ caput petentibus, quicquam adeo asperum atque arduum videri, quod inceptum " moretur? cepisse quondã Gallos ea, quæ adiri posse Pœnus " desperet? proinde aut cederent " animo atque virtute genti per " eos dies toties ab se victæ, aut " itineris finem sperent campum " interjacentem Tiberi ac mœnibus Romanis. His adhortationibus incitatos corpora curare, atque ad iter se parare jubet. Postero die profectus adversa ripa Rhodani, mediterranea Galliæ petit: non quia rectior ad Alpes via esset, sed quantum à mari recessisset, minus obviam fore Romanũ credens: cum quo prius quam in Italiam ventum foret, non erat in animo manus conserere. Quartis castris ad insulam pervenit: ibi Arar Rhodanusque amnes diversis ex Alpibus decurrentes, agri aliquantulum amplexi confluunt in unũ, mediis campis insulæ nomen inditum. accolunt prope Allobroges, gens jam inde nulla Gallica gente, opibus aut fama inferior: tum discors erat. regni certamine ambigebant fratres. major, & qui prius imperitârat, Brancus nomine, minore à fratre & cœtu juniorum, qui jure minus, vi plus poterat, pellebatur. Hujus seditionis peropportuna disceptatio cum ad Annibalem rejecta esset, arbiter regni factus, quod erat senatus principumq; sententia futurum: imperium majori restituit. ob id, meritum commeatu copiaq; rerum omnium & vestimentis est adjutus, quæ infames frigoribus Alpes præparare cogebant. Sedatis certaminibus Allobrogum, cum jam Alpes peteret, non recta regione iter instituit sed ad lævam in Tricastinos flexit. inde per extremam oram Vocontiorum agri tetendit in Tricorios: haud usquam impedita vias prius

quàm ad Druentiam flumen pervenit. Is & ipse Alpinus amnis longe omnium Galliæ fluminum difficillimus transitu est. nam cum aquæ vim vehat ingentem, non tamen navium patiens est: quia nullis coercitus ripis, pluribus simul, neq; iisdem alveis fluens, nova semper vada novosque gurgites faciens (& ob eadem pediti quoque incerta via est) ad hæc saxa glomerosa volvēs, nihil stabilis nec tuti ingredienti præbet. & tum forte imbribus auctus, ingentem transgredientibus tumultum fecit, cum super cetera trepidatione ipsi sua, atque incertis clamoribus turbarentur. P. Cornelius Cos. triduo fere postquam Annibal ab ripa Rhodani movit, quadrato agmine ad castra hostium venerat, nullam dimicādi moram facturus. cæterum ubi deserta munimenta, nec facile se tantum progressos assecuturum videt, ad mare ad naves rediit, tutius faciliusq; ita descendenti ab Alpibus Annibali occursurus. Ne tamen nuda auxiliis Romanis Hispania esset, quam provinciam sortitus erat, Cn. Scipionem fratrem cum maxima parte copiarum adversus Asdrubalem misit: non ad tutandos tantummodo veteres socios conciliandosque novos, sed etiam ad pellendum Hispania Asdrubalem. Ipse cum admodum exiguis copiis Genuam repetit, eo qui circa Padum erat exercitu Italiam defensurus. Annibal ab Druentia campestri maximè itinere cum bona pace ad Alpes incolentium ea loca Gallorum pervenit. Tum, quanquam fama prius, qua quidem incerta in majus vero ferri solent, percepta res erat: tamen ex propinquo visa montium altitudo, nivesque cœlo prope immistæ: tecta informia imposita rupibus, pecora jumentaque torrida frigore, homines intonsi & inculti, animalia inanimaque omnia rigentia gelu, cætera visu quam dictu fœdiora, terrorem renovavêre. Erigentibus in primos agmen clivos apparuerunt imminentes tumulos insidentes montani, qui si valles occultiores insedissent, coorti in pugnam repente, ingentem fugam stragemque dedissent. Annibal *consistere signa* jubet: Gallisque ad visenda loca præmissis, postquam comperit transitum ea non esse, castra inter confragosa omnia præruptaque, quam extentissima potest valle locat. Tum per eosdem Gallos, haud sane multum lingua moribusque abhorrentes, cum se immiscuissent colloquiis montanorum edoctos *interdiu tantum obsideri saltum, nocte in sua quemque dilabi tecta*: luce prima subiit tumulos, ut ex aperto atque interdiu viam per angustias facturus, die deinde simulando aliud quam quod parabatur, consumpto cum eodem quo constiterat loco castra communisset: ubi primum digressos tumulis montanos, laxatasq; sensit custodias, pluribus ignibus quam pro numero manentium in speciem factis, impedimentisque cum equite relictis, & maxima parte peditū, ipse cum expeditis acerrimo quoque viro raptim angustias evadit: iisque ipsis tumulis, quos hostes tenuerant, consedit. Prima deinde luce castra mota, & agmen reliquum incedere cœpit. jam montani signo dato ex castellis ad stationem solitam conveniebant: cum repente conspiciunt alios arce occupata sua super caput imminentes, alios via transire hostes. utraque simul objecta res oculis, animis immobiles parumper eos defixit. deinde ut trepidationem in angustiis, suoque ipso tumultu Annibalis misceri agmen vidêre, equis maxime consternatis, quicquid adjecissent ipsi terroris, satis ad perniciem fore rati, perversis rupibus juxta invia ac devia assueti discurrunt. Tum verò simul ab hostibus, simul ab iniquitate locorum Pœni oppugnabantur, plusque inter ipsos, sibi cuique tendenti ut periculo prius evaderet, quàm cum hostibus certaminis erat: equi maxime infestum agmen faciebant. qui & clamo-

clamoribus dissonis, quos nemora etiam repercussæque valles augebant, territi trepidabant: & icti forte aut vulnerati adeo consternati sunt, ut stragem ingentem simul hominum ac sarcinarum omnis generis facerent: multosque turba, cum præcipites diruptæque utrinque angustiæ essent, in immensum altitudinis dejecit; quosdam & armatos. inde ruinæ maximæ modo jumenta cum oneribus devolvebantur. Quæ quanquam fœda visu erant, stetit parumper tamen Annibal, ac suos continuit ne tumultum ac trepidationem augeret. deinde postquam interrumpi agmen vidit, periculumque esse, ne exutum impedimentis exercitū nequicquam incolumem traduxisset, decurrit ex superiore loco: & cum impetu ipso fudisset hostem, suis tumultum auxit. sed is tumultus momento temporis, postquam liberata itinera fuga montanorum erant, sedatur. nec per ocium modo, sed prope silentio mox omnes traducti. castellum inde, quod caput ejus regionis erat, vicosque circumjectos cepit, & captivorum pecoribus per triduum exercitum aluit: & quia nec montanis primo perculsis, nec loco magnopere impediebantur, aliquantum eo triduo viæ confecit. Perventum inde ad frequentem cultoribus alium, ut inter montana, populum: ibi non bello aperto, sed suis artibus, fraude, deinde insidiis est prope circumventus. Magno natu principes castellorum oratores ad Pœnum veniunt: *alienis malis utili exemplo doctos*, memorantes, *amicitiam malle quam vim experiri Pœnorum: itaque obedienter imperata facturos. commeatum, itinerisque duces, & ad fidem promissorum obsides acciperet.* Annibal nec temere credendo, nec aspernando, ne repudiati aperte hostes fierent, benigne cum respondisset: obsidibus quos dabant, acceptis, & commeatu, quem in viam ipsi detulerant, usus: nequaquam, ut inter pacatos, incomposito agmine duces eorum sequitur. Primum agmen elephanti & equites erant: ipse post cum robore peditum circumspectans solicitus omnia, incedebat. ubi in angustiorem viam ex parte altera subjectam jugo insuper imminenti ventum est, undique ex insidiis barbari à fronte & à tergo coorti cominus eminusque petunt, saxa ingentia in agmen devolvunt: maxima ab tergo vis hominum urgebat. in eos versa peditum acies, haud dubium fecit, quin nisi firmata extrema agmina fuissent, ingens in eo saltu accipienda clades fuerit. Tunc quoque ad extremum periculi, ac prope perniciem ventum est. nam dum cunctaretur Annibal dimittere in angustias agmen, quia non ut ipse equitibus præsidio erat, ita peditibus quicquam ab tergo auxilii reliquerat: occursantes per obliqua montani, perrupto medio agmine viam insedere. noxque una Annibali sine equitibus ac impedimentis acta est. Postero die jam segnius intercursantibus barbaris, junctæ copiæ, saltusque haud sine clade, majore tamen jumentorum quam hominum pernicie superatus. inde montani pauciores jam, & latrocinii magis quam belli more concursabant, modo in primum, modo in novissimum agmen: ut cuique aut locus opportunitatem daret, aut progressi morative aliquam occasionem fecissent. Elephanti sicut præcipites per arctas vias magna mora agebantur: ita tutum ab hostibus quacunque incederent, quia insuetis adeundi propius metus erat, agmen præbebant. Nono die in jugum Alpium perventum est, per invia pleraque, & errores, quos aut ducentium fraus, aut, ubi fides iis non esset, temere initæ valles à conjectantibus iter, faciebant. Biduum in jugis stativa habita: fessisque labo-

labore ac pugnando quies data militibus. jumentaque aliquot, quæ prolapsa in rupibus erant, sequendo vestigia agminis, in castra pervenere. Fessis tædio tot malorum, nivis etiam casus, occidente jam sidere Vergiliarum, ingentem terrorem adiecit. Per omnia nive oppleta, quum signis prima luce motis segniter agmen incederet, pigritiaque & desperatio in omnium vultu emineret, prægressus signa Annibal, in promontorio quodam, unde longe ac late prospectus erat, consistere jussis militibus Italiam ostentat, subjectosque Alpinis montibus circum Padanos campos mœniaque eos tum transcendere non Italiæ modo, sed etiam urbis Romæ: cætera plana, proclivia fore: uno aut ad summum altero prœlio arcem & caput Italiæ in manu ac potestate habituros. Procedere inde agmen cœpit: jam nihil ne hostibus quidem præter parva furta per occasionem tentantibus. cæterum iter multo quàm in ascensu fuerat, ut pleraque Alpium ab Italia sicut breviora, ita arctiora sunt, difficilius fuit. omnis enim ferme via præceps, angusta, lubrica erat, ut neque sustinere se à lapsu possent: nec si qui paululum titubassent, hærere afflicti vestigio suo; aliique super alios, & jumenta & homines occiderent. Ventum deinde ad multo angustiorem rupem, atque ita rectis saxis, ut ægre expeditus miles tentabundus, manibusque retinens virgulta ac stirpes circa eminentes, demittere sese posset. Natura locus jam ante præceps, recenti terræ lapsu in pedum mille admodum altitudinem abruptus erat. Ibi cum velut ad finem viæ equites constitissent, miranti Annibali quæ res moraretur agmen, nunciatur rupem inviam esse. digressus deinde ipse ad locum visendum: haud dubia res visa, quin per invia circa, nec trita antea, quamvis longo ambitu, circumduceret agmen. Ea vero via insuperabilis fuit. nam cum super veterem nivē intactam nova modicæ altitudinis esset: molli, nec prealtæ nivi faciles pedes ingredientium insistebant, ut vero tot hominum jumentorumque incessu dilapsa est, per nudam infra glaciem, fluentemque labem liquescentis nivis ingrediebantur. tetra ibi luctatio erat, ut à lubrica glacie non recipiente vestigium, & in prono citius pede se fallente: & seu manibus in assurgendo, seu genu se adjuvissent, ipsis adminiculis prolapsi si iterum corruissent, nec stirpes circa radicesve, ad quas pede aut manu quisquam eniti posset, erant. itaque in levi tantum glacie tabidaque nive volutabantur jumenta: necabantur interdum etiam tum infirmam ingredientia nivem: & prolapsa jactādis gravius in continendo ungulis, penitus perfringebant: ut pleraque velut pedica capta hærerent indurata & alta concreta glacie. Tandem nequicquam jumentis atque hominibus fatigatis, castra in jugo posita, ægerrime ad idipsum loco purgato. tantum nivis fodiendum atq; egerendum fuit. inde ad rupem minuendam, per quam via una esse poterat, milites ducti: cum cædendum esset saxum, arboribus circa immanibus dejectis, detruncatisque, struem ingentem lignorum faciunt, eamque, cum vis & venti apta faciendo igni coorta esset, succendunt, ardentiaque saxa infuso aceto putrefaciunt. ita torridam incendio rupem ferro pandunt, molliuntque anfractibus modicis clivos, ut non jumenta solum, sed elephanti etiam deduci possent. Quatriduum circa rupem consumptum, jumenta prope fame absumebantur. nuda enim fere cacumina sunt: & si quid est pabuli, obruunt nives. inferiores valles apricos quosdā colles habent, rivosq; prope sylvas, etiam humano cultu digniora loca. ibi jumenta in pabulū missa, & quies muniendo fessis hominibus data triduo, inde ad planum descensum est etiam locis mollioribus, & ac-

& accolarum ingeniis. Hoc maxime modo perventum est in Italiam quinto mense à Carthagine Nova (ut quidam auctores sunt) quinto decimo die Alpibus superatis. Quantæ copiæ transgresso in Italiam Annibali fuerint, nequaquam inter auctores constat, qui plurimum centum millia peditum, viginti equitum fuisse scribunt: qui minimum, viginti millia peditum, sex equitum. L. Cincius Alimentus, qui captum se ab Annibale scribit, maximus auctor moveret me, nisi confunderet numerum, Gallis Liguribusque additis. cum his scribit octoginta millia peditum, decem equitum, adducta in Italiam (magis affluxisse verisimile est, & ita quidam auctores sunt) ex ipso audisse Annibale, *postquam Rhodanum transierit, triginta sex millia hominum, ingentemq. numerum equorum & aliorum jumentorum amisisse in Taurinis*: quæ Gallis proxima gens erat, in Italiam digresso. Id cum inter omnes constet, eo magis miror ambigi, quanam Alpes transierit: & vulgo credere Pœnino, atque inde nomen & jugo Alpium inditum, transgressum. Cœlius per Cremonis jugum dicit transisse, qui ambo saltus eum non in Taurinos, sed per saltus montanos, ad Libuos Gallos deduxissent. Nec verisimile est, ea tum ad Galliam patuisse itinera: utique cum quæ ad Pœninum ferant, obsepta gentibus semi Germanis fuissent, neque hercule montibus his (si quem forte id movit) ab transitu Pœnorum ullo Veragri incolæ jugi ejus norunt nomen inditum: sed ab eo, quem in summo sacratum vertice Pœninum montani appellant. Peropportune ad principia rerum Taurinis proxime genti adversus Insubres motum bellum erat. sed armare exercitū Annibal ut parti alteri auxilio esset, in reficiendo maxime sentientem contracta ante mala, non poterat: otium etenim ex labore, copia ex inopia, cultus ex illuvie tabeque, squalida & prope efferata corpora varie movebant. Ea P. Cornelio Cos. causa fuit, cum Pisas navibus venisset, exercitu à Manlio Attilioque accepto tyrone, & in novis ignominiis trepido, ad Padum festinandi: ut cum hoste nondum refecto manum consereret. sed cum Placentiam Cos. venit, jam ex stativis moverat Annibal: Taurinorumque unam urbem caput gentis ejus, quia volens in amicitiam non veniebat, vi expugnarat: junxissetque sibi, non metu solum, sed etiam voluntate Gallos accolas Padi, ni eos circumspectantes defectionis tempus, subito adventus Cos. oppressisset. Et Annibal movit ex Taurinis, incertus quæ pars sequenda esset, Gallos præsertim se secuturos ratus. Iam prope in conspectu erant exercitus, convenerantque duces, sicut uterque inter se nondum satis noti, ita jam imbutus uterq; quadam admiratione alterius. nam Annibalis & apud Romanos jam ante Sagunti excidium celeberrimum nomen erat: & Scipionem Annibal eo ipso, quod adversus se dux potissimum lectus esset, præstantem virum credebat. & auxerant inter se opinionem: Scipio quod relictus in Gallia, obvius fuerat in Italiam transgresso Annibali: Annibal conatu tam audaci trajiciendarum Alpium, & effectu. Occupavit tamen Scipio Padum trajicere: & ad Ticinum amnem motis castris, priusquam educeret in aciem, adhortandorum militum causa talem orationem exorsus est: Si eum exercitum, mi- ,,
lites, educerem in aciem, quem ,,
in Gallia mecum habui, super- ,,
sedissem loqui apud vos. quid ,,
enim adhortari referret aut ,,
nos equites, qui equitatum ho- ,,
stium ad Rhodanum flumen ,,
egregie vicissent, aut eas legio- ,,
nes, cum quibus fugientem ,,
hunc ipsum hostem secutus, ,,
confessionem cedentis ac de- ,,
trectantis certamen pro victo- ,,
ria habui? Nunc quia ille ex- ,,
ercitus Hispaniæ provinciæ ,,
scriptus, ibi cum fratre Cn. ,,

"Scipione meis auspiciis rem gerit, ubi eam gerere senatus populusque Romanus voluit. ego, ut Cos. ducem adversus Annibalem ac Pœnos haberetis, ipse me huic voluntario certamini obtuli. Novo imperatori apud novos milites pauca verba facienda sunt. Ne genus belli, neve hostem ignoretis: cum iis est vobis milites pugnandum, quos terra marique priore bello vicistis: à quibus stipendium per viginti annos exegistis: à quibus capta belli præmia Siciliam ac Sardiniam habetis. Erit igitur in hoc certamine is vobis illisque animus, qui victoribus & victis esse solet. Nec nunc illi quia audent, sed quia necesse est, pugnaturi sunt: nisi creditis, qui exercitu incolumi pugnam detrectavere, eos duabus partibus peditū equitumque in transitu Alpium amissis, qui plures pene perierint, quam supersint, plus spei nactos esse. At enim pauci quidem sunt, sed vigentes animis corporibusque, quorum robora ac vires vix sustinere vis ulla possit. Effigies, imo umbræ hominum, fame, frigore, illuvie, squalore enecti, contusi ac debilitati inter saxa rupesque; ad hæc, perusti artus, nive rigentes nervi, membra torrida gelu, quassata fractaque arma, claudi ac debiles equi. cum hoc equite, cum hoc pedite pugnaturi estis: reliquias extremas hostium, non hostes habebitis. Ac nihil magis vereor, quam ne antequam vos cum hoste pugnaveritis, Alpes vicisse Annibalem videantur. Sed ita forsitan decuit, cum fœderum ruptore duce ac populo deos ipsos sine ulla humana ope committere ac profligare bellum: nos autem qui secundum deos violati sumus, commissum ac profligatum conficere. Non vereor, ne quis me hoc vestri adhortandi causa magnifice loqui existimet, ipsum aliter animo affectum esse. Licuit mihi in Hispaniam provinciam meam ire, quo jam profectus eram cum exercitu meo, ubi & fratrem consilii participem, ac periculi socium haberem: & Asdrubalem potius quam Annibalem hostem & minorem haud dubie molem belli. tamen cum præterveherer navibus Galliæ oram, ad famam hujus hostis in terram egressus, præmisso equitatu, ad Rhodanum movi castra, equestri prælio, qua parte copiarum conserendi manum fortuna data est, hostem fudi, peditum agmen, quod in modum fugientium raptim agebatur, quia assequi terra non poteram, neque regressus ad naves erat: quanta maxime celeritate potui, tanto maris terrarumque circuitu in radicibus Alpium obvius fui. Huic timendo hosti utrum cum declinarem certamen, improvisus videor incidisse, an occurrere in vestigiis ejus? lacessere ac trahere ad decernendum? Experiri juvat, utrum alios certe repente Carthaginienses per viginti annos terra ediderit: an iidem sint, qui ad Ægates pugnavere insulas: & quos ab Eryce duodevicenis denariis æstimatos emisistis. & utrum Annibal hic sit æmulus itinerum Herculis, ut ipse fert: an vectigalis stipendiariusque & servus populi Romani à patre relictus: quem nisi Saguntinum scelus agitaret, respiceret profecto, si non patriam victam, domum certe, pacemque, & fœdera Amilcaris scripta manu: qui jussus à Cos. nostro præsidium deduxit ab Eryce: qui graves impositas victis Carthaginiensibus leges fremens mœrensque accepit: qui decedere Sicilia, qui stipendium populo Romano dare pactus est. Itaque vos ego milites, non eo solum animo; quo adversus alios hostes soletis, pugnare

velim

"velim: sed cum indignatione "quadam atque ira, velut si ser"vos videatis vestros arma re"pente contra vos ferentes. Li"cuit, si voluissemus, ad Ery"cem clausos, ultimo supplicio "humanorum, fame interficere. "licuit classem victricem in A"fricam trajicere, atque intra "paucos dies sine ullo certami"ne Carthaginem delere. Ve"niam dedimus precantibus: e"misimus ex obsidione: pacem "cum victis fecimus: tutelæ "nostræ deinde duximus, cum "Africo bello urgerentur. Pro "his impertitis furiosum juve"nem sequentes, oppugnatũ pa"triam nostram veniunt. Atque "utinam pro decore nobis hoc "tantum, & non pro salute es"set certamen. Non de possessio"ne Siciliæ ac Sardiniæ, de qui"bus quondam agebatur: sed "pro Italia nobis est pugnandũ, "nec est alius ab tergo exerci"tus: qui, nisi nos vincimus, "hosti obsistat: nec Alpes aliæ "sunt, quas dum superat, com"parari nova possint præsidia. "Hic est obstandum, milites, ve"lut si ante Romana mœnia pug"nemus. Unusquisq; se non cor"pus suum, sed conjugem ac li"beros parvos armis protegere "putet: nec domesticas solum "agitet curas, sed identidẽ hoc "animo reputet, nostras nunc "intueri manus senatum popu"lumque Romanum: qualis no"stra vis virtusque fuerit, talem "deinde fortunam illius urbis "ac Romani imperii fore." Hæc apud Romanos consul. Annibal rebus prius quam verbis adhortandos milites ratus, circumdato ad spectaculum exercitu, captivos montanos vinctos in medio constituit: armisq; Gallicis ante eorum pedes projectis, interrogare interpretem jussit, quis, si vinculis levaretur, armaque & equum victor acciperet, decertare ferro vellet? Cum ad unum omnes ferrum pugnamque poscerent, & dejecta esset in id sors, se quisque eum optabat, quem fortuna in id certamen eligeret. Ut cujusque sors exciderat, alacer inter gratulantes gaudio exultans, cum sui moris tripudiis arma raptim capiebat. ubi vero dimicarent, is habitus animorum non inter ejusdem modo conditionis homines erat, sed etiam inter spectantes vulgo, ut non vincentium magis quam bene morientium fortuna laudaretur. Dum sic aliquot spectatis paribus affectos dimisisset, concione inde advocata, ita apud eos locutus fertur: "SI QUEM "animum in alienę sortis exem"plo paulo ante habuistis, eun"dem mox in æstimanda for"tũna vestra habueritis, vici"mus milites. neque enim spe"ctaculum modo illud, sed qua"dam veluti imago vestræ con"ditionis erat, ac nescio an ma"jora vincula, majoresque ne"cessitates vobis quam captivis "vestris fortuna circumdede"rit. dextra lævaque duo ma"ria claudunt, nullam ne ad ef"fugium quidem navem haben"tibus: circa Padus amnis, ma"jor ac violentior Rhodano: à "tergo Alpes urgent, vix inte"gris vobis ac vigentibus tran"sitæ. Hic vobis vincendum aut "moriendum, milites, est, ubi "primum hosti occurristis: & "eadem fortuna, quæ necessita"tem pugnandi imposuit, præ"mia vobis ea victoribus propo"nit, quibus ampliora homines "ne à diis quidem immortalibus "optare solent. Si Siciliam tan"tum ac Sardiniã parentib. no"stris ereptas, nostra virtute re"cuperaturi essemus: satis tamen "ampla pretia essent. quicquid "Romani tot triumphis partum "congestumq; possident, id om"ne nostrum cum ipsis dominis "futurum est. In hanc tam opi"mam mercedẽ agite, cum diis "bene juvantib. arma capite. Sa"tis adhuc in vastis Lusitaniæ "Celtiberięque montibus peco"ra consectando, nullum e"molumentum tot laborum pe"riculorumque vestrorum vi"distis.

"distis: tempus est jam opulenta vos ac ditia stipendia facere, & magna operæ pretia mereri, tantum itineris per tot montes fluminaque & tot armatas gentes emensos. Hic vobis terminum laborum fortuna dedit: hic dignam mercedem emeritis stipendiis dabit. Nec quam magni nominis bellum est, tam difficilem existimaveritis victoriam fore. Sæpe & contemptus hostis cruentum certamen edidit: & inclyti populi regesque perlevi momento victi sunt. Nam dempto hoc uno fulgore nominis Romani, quid est quod illi vobis comparandi sint? Ut viginti annorũ militiã vestram cum illa virtute, cum illa fortuna taceã; ab Herculis columnis, ab Oceano, terminisque ultimis terrarum, per tot ferocissimos Hispaniæ & Galliæ populos, vincentes huc pervenistis: pugnabitis cum exercitu tyrone, hac ipsa æstate cæso, victo, circumsesso à Gallis, ignoto adhuc duci suo, ignorantéq; ducem. An me in prætorio patris clarissimi imperatoris prope natum, certe educatum, domitorem Hispaniæ, Galliæque, victorem eundem non Alpinarum modo gentium, sed ipsarum, quod multo majus est, Alpium, cum semestri hoc conferam duce, desertore exercitus sui? cui si quis demptis signis Pœnos Romanosq; hodie ostendat, ignoraturum certum habeo, utrius exercitus sit Cos. Non ego illud parvi æstimo, milites, quod nemo vestrum est, cujus non ante oculos ipse sæpe militare aliquod ediderim facinus, cui non idem ego virtutis spectator ac testis, notata temporibus locisque referre sua possim decora: tum laudatis me milites, donatis. Alumnus prius omnium vestrum, quam imperator, procedam acie adversus ignotos inter se, ignorantesque. Quocunque circumtuli oculos, plena omnia video animorum ac roboris: veteranum peditem generosissimarum gentium equites frenatos & infrenatos, vos socios fidelissimos fortissimosque, vos Carthaginienses, tum ob patriam, tum ob iram justissimam pugnaturos. Inferimus bellum, infestisque signis descendimus in Italiam, tanto audacius fortiusq; pugnaturi, quanto major spes majorq; animus inferentis est vim, quam arcentis. Accendit præterea animos & stimulat dolor, injuria, indignitas. Ad supplicium deposcere me ducem primum, deinde vos omnes, qui Saguntum oppugnassetis; deditos ultimis cruciatibus affecturi fuere. Crudelissima ac superbissima gens, sua omnia, suique arbitrii facit: cum quibus bellum, cum quibus pacem habeamus, se modum imponere æquum censet: circumscribit, includitque nos terminis montium fluminumque, quos ne excedamus, neque eos, quos statuit, terminos observat. Ne transieris Iberum: ne quid rei tibi sit cum Saguntinis. ad Iberum est Saguntum: nusquam te vestigio moveris. Parum est, quod veterrimas provincias nostras Siciliam ac Sardiniam ademit, nisi adimat etiam Hispaniam: & si inde cessero, in Africam transcendet. Transcendet autem dico? duos Coss. hujus anni, unum in Africam, alterum in Hispaniam misere. nihil usquam nobis relictũ est, nisi quod armis vindicaverimus. illis timidis & ignavis licet esse, qui receptum habent, quos suus ager, sua terra pertuta ac pacata itinera fugientes accipient: vobis necesse est fortibus viris esse, & omnibus inter victoriam mortemve certa desperatione obrutis, aut vincere: aut si fortuna dubitavit, in prælio potius quam in fuga mortem oppetere. Si hoc bene fixum omnibus, destinatumque in animo est, iterum dicam, vicistis.

" ciſſis. nullum incitamentum ad " vincendum homini à diis im- " mortalibus acrius datum eſt. His adhortationibus cum utrinq; ad certamen accenſi militum animi eſſent, Romani ponte Ticinum jungunt, tutandique pontis cauſa caſtellum ſuperimponunt. Pœnus opere occupatis hoſtibus, Mabarbalem cum ala Numidarũ equitibus quingentis, ad depopulandos ſociorum populi Rom. agros mittit: Gallis parci quàm maxime jubet, principumque animos ſolicitare ad defectionem. Ponte perfecto, traductus Rom. exercitus in agrum Inſubrium, quinque millia paſſuum à vico tumulis conſedit. Ibi Annibal caſtra habebat, revocatoque propere Mabarbale, atque equitibus, cum inſtare certamen cerneret, nihil unquam ſatis dictum præmonitumque ad cohortandos milites ratus, vocatis ad concionem certa præmia pronunciat; in quorum ſpem pugnarent: agrum ſeſe daturum eſſe in Italia, Africa, Hiſpania, ubi quiſque velit, immunem ipſi qui accepiſſet, liberiſque: qui pecuniam quam agrum maluiſſet, ei ſe argento ſatisfacturum: qui ſociorum cives Carthaginienſes fieri vellent, poteſtatem facturum: qui domos redire mallent, daturum ſe operam, ne cujus ſuorum popularium mutatam ſecum fortunam eſſe vellent: ſervis quoque dominos proſecutis libertatem promittit, binaque pro his mancipia dominis ſe redditurum. Eaque ut rata ſcirent fore, agnũ læva manu, dextra ſilicem retinens, *ſi falleret Jovem cæteroſque precatus deos, ita ſe mactarent, quemadmodum ipſe agnum mactaſſet:* ſecundum precationem caput pecudis ſaxo eliſit. Tum vero omnes velut diis auctoribus in ſpem ſuam quiſque acceptis, id moræ quod nondum pugnarent, ad potienda ſperata rati, prælium, uno animo & voce una poſcunt. Apud Romanos haudquaquam tanta alacritas erat, ſuper cætera recentibus etiam territos prodigiis. nam & lupus intraverat caſtra, laniatiſque obviis, ipſe intactus evaſerat: & examen apum in arbore prætorio imminente conſederat. Quibus procuratis, Scipio cum equitatu jaculatoribuſque expeditis profectus ad caſtra hoſtium, exque propinquo copias, quantæ & cujus generis eſſent, ſpeculandas, obvius fit Annibali, & ipſi cum equitib. ad exploranda circa loca progreſſo. neutri alteros primo cernebant: denſior deinde inceſſu tot hominum equorumque oriens pulvis, ſignum propinquantium hoſtium fuit. Conſtitit utrinque agmen, & prælio ſeſe expediebant. Scipio jaculatores & Gallos equites in fronte locat, Romanos, ſociorumq; quod roboris fuit in ſubſidiis. Annibal frenatos equites in medium accipit, cornua Numidis firmat. Vixdum clamore ſublato, jaculatores fugere inter ſubſidia ad ſecundam aciem. inde equitum certamen erat aliquamdiu anceps: deinde quia turbabant equos pedites intermiſti, multis labentibus ex equis, aut deſilientibus, ubi ſuos premi circumventos vidiſſet, jam magna ex parte anceps pugna erat: donec Numidæ, qui in cornibus erant, circumvecti, paululum ab tergo ſe oſtendere. Is pavor perculit Romanos: auxitque pavorem Coſ. vulnus, periculumque intercurſu tum primum, pubeſcentis filii propulſatum. Hic erat juvenis penes quem perfecti hujuſce belli laus eſt, Africanus ob egregiam victoriam de Annibale & de Pœnis appellatus. Fuga tamen effuſa jaculatorum maxime fuit, quos primos Numidæ invaſerunt. Alius confertus equitatus Coſ. in medium acceptum, non armis modo, ſed etiam corporibus ſuis protegens, in caſtra, nuſquam trepide neque effuſe cedendo, reduxit. Servati Coſ. decus Cœlius ad ſervum, natione Ligurem, delegat. Malim equidem de filio verum eſſe, quod & plures tradidere auctores: ſervum fama obtinuit. Hoc primum cum Annibale prælium

prælium fuit: quo facile apparuit, & equitatu meliorem Pœnum esse: & ob id campos patentes, quales sunt inter Padum Alpesque bello gerendo Romanis aptos non esse. Itaque proxima nocte jussis militibus vasa silentio colligere, castra ab Ticino mota, festinatumque ad Padum est, ut ratibus quibus junxerat flumen, nondum resolutis, sine tumultu atque insectatione hostis, copias trajiceret. Prius Placentiam pervenere, quam satis sciret Annibal ab Ticino profectos: tamen aliquot moratorum in citeriore ripa segniter ratem solventes cepit: transire non potuit pontem ut extrema resoluta erant, tota rate in secundam aquam labente. Cœlius auctor est, Magonem cum equitatu & Hispanis peditibus flumen extemplo transnatasse: ipsum Annibalem per superiora Padi vada exercitū traduxisse, elephantis in ordinem ad sustinendum impetū fluminis oppositis. Ea periti amnis ejus vix fecerint. nam neque equites armis equisque salvis tantam vim fluminis superasse verisimile est, ut jam Hispanos omnes inflati transvexerint utres: & multorum dierum circuitu Padi vada petenda fuerint, qua exercitus gravis impedimentis traduci posset. Potiores apud me auctores sunt, qui biduo vix locum rate jungendo flumini inventum tradunt, eâ cum Magone equites Hispanorum expeditos præmissos, dum Annibal citra flumen legationibus Gallorum audiendis moratus, trajicit gravius peditum agmen: interim Mago, equitesq; ab transitu fluminis diei unius itinere Placentiam ad hostes contendunt. Annibal paucis post diebus sex millia à Placentia castra communivit, & postero die in conspectu hostium acie directa, potestatem pugnæ fecit. Insequenti nocte cædes in castris Romanis, tumultu tamen quam re major, ab auxiliaribus Gallis facta est. Ad duo millia peditum, & ducenti equites, vigilibus ad portas trucidatis, ad Annibalem transfugiunt: quos Pœnus benigne allocutus, & spe ingentium donorum accensos, in civitates quemq; suas ad solicitandos popularium animos dimisit. Scipio cædem eam signum defectionis omnium Gallorū esse ratus, contactosque eos eo scelere velut injecta rabie ad arma ituros, quanquam gravis adhuc vulnere erat, tamen quarta vigilia noctis insequentis tacito agmine profectus ad Trebiam fluvium in loca altiora, collesque impeditiores equiti, castra movet. Minus quam ad Ticinum fefellit, missisque Annibal primum Numidis, deinde omni equitatu, turbasset utique novissimum agmen, ni aviditate prædæ in vacua Romana castra Numidæ divertissent, ibi dum perscrutantes loca omnia castrorum, nullo satis digno moræ pretio tempus terunt, emissus hostis de manibus est: & cum jam transgressos Trebiam Romanos, metantesque castra conspexissent, paucos moratorum occiderunt circa flumen interceptos. Scipio nec vexationem vulneris in via jactantis ultra patiens, & collegam (jam enim revocatum ex Sicilia audierat) ratus expectandum, locum, qui prope flumen tutissimus stativis est visus, delectum communivit. Nec procul inde Annibal cum consedisset, quantum victoria equestri elatus, tantum anxius inopia, quæ per hostium agros euntem nusquam præparatis commeatibus major indies excipiebat: ad Clastidium vicum, quo magnum frumenti numerum congesserant Romani, mittit. ibi cum vim pararent, spes facta proditionis: nec sane magno precio, nummis aureis quadringentis datis P. Brundusino præfecto præsidii corrupto, traditur Annibali Clastidium. id horreum fuit Pænis sedentib. ad Trebiam. In captivos ex tradito præsidio, ut fama clementiæ in principio rerum colligeretur, nihil sævitum est. Cum ad Trebiam terrestre constitisset bellum,

lum, interim circa Siciliam insulasque Italiæ imminentes, & à Sempronio consule, & ante adventum ejus terra marique res gestæ. Viginti quinqueremes cum mille armatis ad depopulandam oram Italiæ à Carthaginiensibus missæ, novem Liparas, octo insulam Vulcani tenuerunt, tres in fretum avertit æstus. Ad eas conspectas à Messana duodecim naves ab Hierone rege Syracusanorum missæ, qui tum forte Messanæ erat, consulem Romanum opperiens, nullo repugnante captas naves Messanam in portum deduxerunt. Cognitum ex captivis, præter viginti naves cujus ipsi classis essent, in Italiam missas: quinque & triginta alias quinqueremes Siciliam petere, ad sollicitandos veteres socios. Lilybæi occupandi præcipuam curam esse, credere eadem tempestate qua ipsi disjecti forent, eam quoque classem ad Ægateis insulam dejectam. Hæc sicut audita erant, rex Messanæ Æmilio prætori, cujus Sicilia erat provincia perscribit: monetque Lilybæum firmo teneret præsidio. Extemplo & circa prætorem ad civitates missi legati tribunique, qui suos ad curam custodiæ intenderent: ante omnia Lilybæum teneri ad apparatum belli, edicto proposito, ut socii navales decem dierum cocta cibaria ad naves deferrent: ubi signum datum esset, ne quis moram conscendendi faceret, perque omnem oram qui erant, ex speculis conspicerent adventantem hostium classem. Simul atque, quanquam de industria, morati cursum navium erant Carthaginienses, ut ante lucem accederent Lilybæum: præsensum tamen est, quia & luna pernox erat, & sublatis armamentis veniebant, extemplo datum è speculis signum, & in oppido ad arma conclamatum est. & in naves conscensum. pars militum in muris portarumque stationibus, pars in navibus erant. Et Carthaginienses, quia rem fore haud cum imparatis cernebant; usq; ad lucem portu se abstinuerunt: demendis armamentis eo tempore, aptandaque ad pugnam classe absumpto. Ubi illuxit, recepere classem in altum, ut spacium pugnæ esset, exitumque liberum è portu naves hostium haberent. Nec Romani detrectavere pugnam, & memoria circa ea ipsa loca gestarum rerum freti, & militum multitudine ac virtute. Ubi in altum evecti sunt, Romanus conserere pugnam, & ex propinquo vires conferre velle. contra eludere Pœnus, & arte non vi rem gerere, naviumque quam virorum aut armorum malle certamen facere. nam ut sociis navalibus affatim instructam classem, ita inopem milite habebat: & sicubi conserta manus esset, haudquaquam par numerus armatorum ex ea pugnabat. Quod ubi animadversum est, & Romanis multitudo suo auxit animum, & paucitas illis minuit. Extemplo septem naves Punicę circumventæ, fugam cæteræ ceperunt. Mille & DCC. fuere in navibus capti milites, nautæq;, in iis tres nobiles Carthaginiensium. Classis Romana incolumis, una tantum perforata navi, sed ea quoq; ipsa reduce, in portum rediit. Secundum hanc pugnam, nondum gnaris eis qui Messanæ erant, T. Sempronius Cos. Messanam venit, & fretum intranti rex Hiero, classem ornatam obviam duxit. transgressusque ex regia in prætoriam navem, gratulatus hospitem cum exercitu & navibus advenisse, precatusque prosperum ac felicem in Siciliam transitum: statum deinde insulæ, & Carthaginiensium conata exposuit: pollicitusque est, *quo animo priore bello populum Rom. juvenis adjuvisset, eo senem adjuturum: frumenta vestimentaq; se legionibus consulis sociisq; navalib. gratis præbiturum: grande periculum Lilybæorũ maritimisq; civitatibus esse, quibusdam volentib. novas res fore.* Ob hoc consuli nihil cunctandũ visũ, quin Lilybæũ classe peteret: & rex regiaq; classis una profecti,

navigantes inde, pugnatum ad Lilybæum, fusasq; & captas hostium naves accepere. A Lilybæo Cos. Hierone cum classe regia dimisso, relictoque prætore ad tuendam Siciliæ oram, ipse in insulam Melitam, quæ à Carthaginiensibus tenebatur, trajecit. Advenienti Amilcar Gisgonis filius præfectus præsidii, cum paulo minus duobus millibus militum, oppidumque, cum insula traditur. inde post paucos dies reditum Lilybæum: captivique & à consule & à prætore, præter insignes nobilitate viros, sub corona venierunt. Postquam ab ea parte satis tutam Siciliam censebat consul, ad insulas Vulcani, quia fama erat stare ibi Punicam classem, trajecit, nec quisquam hostium circa eas insulas inventus. jam forte transmiserant ad vastandam Italiæ oram: depopulatoque Vibonensi agro, urbem etiam terrebant. Referenti Siciliam consuli, *excursio hostium in agrum Vibonensem facta* nunciatur, literæque à senatu de transitu in Italiam Annibalis, & ut *primo quoque tempore collegæ ferret auxilium*, missæ traduntur. Multis simul anxius curis, exercitum extemplo in naves impositum, Ariminum supero mari misit: Sex. Pomponio legato cum viginti quinque longis navibus Vibonensem agrum maritimamque oram Italiæ tuendam attribuit: M. Æmilio Præt. quinquaginta navium classem explevit: ipse compositis Siciliæ rebus, decem navibus oram Italiæ legens, Ariminum pervenit: inde cum exercitu suo profectus ad Trebiam flumen, collegæ conjungitur. Iam ambo consules, & quicquid Romanarum virium erat, Annibali oppositum, aut illis copiis defendi posse Romanum imperium, aut spem nullam aliam esse, satis declarabat. Tamen consul alter equestri prælio uno & vulnere suo minutus, trahi rem malebat: recentis animi alter, eoque ferocior, nullam dilationem patiebatur. Quod inter Trebiam Padumque agri est, Galli tum incolebant, in duorum præpotentium populorum certamine per ambiguum favorem haud dubie gratiam victoris spectantes. Id Romani, ne quid modo moverent, æquo satis, Pœnus periniquo animo ferebat, *à Gallis accitum se venisse ad liberandum eos* dictitans. Ob eam iram, simul ut præda militem aleret, duo millia peditum & mille equites, Numidas plerosque, mistos quosdam & Gallos populari omnem deinceps agrum usq; ad Padi ripas jussit. Egentes ope Galli, cum ad id dubios servassent animos, coacti ab auctoribus injuriæ ad vindices futuros declinant: legatisque ad consulem missis, *auxilium Romanorum terræ ob nimiam cultorum fidem in Romanos laboranti*, orant. Cornelio nec causa, nec tempus agendæ rei placebat: suspectaque ei gens erat, tum ob infida multa facinora: tum, ut alia vetustate obsolevissent, ob recentem Bojorum perfidiam: Sempronius contra, *continendis in fide sociis maximum vinculum esse, primos qui eguissent, ope defensos,* censebat. Tum collega cunctante, equitatum suum, mille peditum jaculatoribus ferme admistis, ad defendendum Gallicum agrum trans Trebiam mittit. ii sparsos & incompositos, oneratosq; præda plerosque, cum inopinantes invasissent, ingentem terrorem, cædemque ac fugam usque ad castra stationesque hostium fecere: unde multitudine effusa pulsi, rursus subsidio suorum prælium restituere. varia inde pugna sequentes, quanquam ad extremum æquassent certamen, major tamen hostium Romanis fama victoriæ fuit. Cæterum nemini omnium major justiorque quam ipsi consuli videri, gaudio efferri, qua parte copiarum alter consul victus foret, ea se vicisse. restitutos ac refectos militum animos, nec quenquam esse præter collegam, qui dilatam dimicationem vellet. cum animo magis quam corpore ægrum memoria vulneris

vulneris aciem ac tela horrere. sed non esse cum ægro lenescendum. quid enim ultra differri, aut teri tempus? quem tertium consulem, quem alium exercitum expectari? castra Carthaginiensium in Italia, ac prope in conspectu urbis esse. non Siciliam ac Sardiniam victis ademptas, nec cis Iberum Hispaniam peti: sed solo patrio terraque in qua geniti forent, pelli Romanos. *Quantum ingemiscant*, inquit, *patres nostri circa mœnia Carthaginis bellare soliti, si videant nos progeniem suam, duos consules consularesque exercitus in media Italia paventes intra castra? Pœnum quod inter Alpes Apenninumq; agri sit, suæ ditionis fecisse?* Hæc assidens ægro collegæ, hæc in prætorio prope concionabundus agere. stimulabat & tempus propinquum comitiorum, ne in novos consules bellum differretur: & occasio in se unum vertendæ gloriæ, dum æger collega erat. Itaque nequicquam dissentiente Cornelio, parari ad propinquum certamen milites jubet. Annibal, cum quid optimum foret hosti, cerneret, vix ullam spem habebat, temere atq; improvide quicquam consules acturos. sed cum alterius ingeniũ fama prius, deinde re cognitum, percitum, ac ferox sciret esse, ferociusque factum ex prospero cum prædatorib. suis certamine crederet: adesse gerendæ rei fortunam haud diffidebat, cujus ne quod prætermitteret tempus, solicitusque & intentus erat, dum tyro hostium esset miles, dum meliorem ex ducibus inutilem vulnus faceret: dum Gallorum animi vigerent. quorum ingentem multitudinem sciebat segnius secuturam, quanto longius ab domo traheretur. Cum ob hæc taliaque speraret propinquum certamen, & facere si cessaretur, cuperet: speculatoresque Galli ad ea exploranda, quæ vellet, tutiores, quia in utrisque castris militabant, paratos pugnæ esse Romanos retulissent: locum insidiis circumspectare Pœnus cœpit. Erat in medio rivus præaltis utrinque clausus ripis, & circa obsitus palustribus herbis, & quibus inculta ferme vestiuntur, virgultis vepribusque. quem ubi ad equites quoque tegendos satis latebrosum locum circumvectus ipse oculis perlustravit: *Hic erit locus*, Magoni fratri ait, *quẽ teneas, delige centenos viros ex omni pedite atque equite: cum quibus ad me vigilia prima venias. nunc corpora curare tempus est.* Ita præconium missum: mox cum delectis Mago aderat. *Robora virorum cerno*, inquit, *Annibal: sed ut & numero etiam non animis modo valeatis, singulis vobis novenos ex turmis manipulisque vestri similes eligite: Mago locum monstrabit, quem insideatis. hostem cæcum ad has belli artes habebitis.* Ita mille equitibus Magoni, mille peditibus dimissis, Annibal prima luce Numidas equites transgressos, Trebiam flumen obequitare jubet hostium portis, jaculandoque in stationes elicere ad pugnam hostem: injecto deinde certamine, cedendo sensim citra flumen pertrahere. Hæc mandata Numidis, cæteris ducibus peditum equitumq; præceptum, ut prandere omnes juberent: armatos deinde, instratisque equis, signum exspectare. Sempronius ad tumultum Numidarum primum omnem equitatum, ferox ex parte virium, deinde sex millia peditum, postremo omnes copias ad destinatum locum jam ante consilio, avidus certaminis eduxit. Erat forte brumæ tempus, & nivalis dies in locis Alpibus Appenninoque interjectis, propinquitate etiam fluminum ac paludum prægelidis. ad hæc raptim eductis hominibus atque equis, non capto ante cibo, non ope ulla ad arcendũ frigus adhibita, nihil caloris inerat: & quicquid auræ fluminis appropinquabat, afflabat acrior frigoris vis. ut vero refugientes Numidas insequentes aquam ingressi sunt: (& erat pectoribus

tenus

tenus aucta nocturno imbri) tum utique egressis rigere omnibus corpora, ut vix armorum tenendorum potentia essent: & simul procedente jam die, fame etiam deficere. Annibalis interim miles, ignibus ante tentoria factis, oleoque per manipulos ut mollirent artus misso, & cibo per ocium capto, ubi transgressos flumen nunciatum est hostes, alacer animis corporibusq; arma capit, atque in aciem procedit. Baleares locat ante signa, levem armaturam, octo ferme millia hominum: deinde graviorem armis peditem, quod virium, quod roboris erat: in cornibus circumfundit decem millia equitum, & ab cornibus in utramque partem divisos elephantos statuit. Consul effusos sequentes equites, cum ab resistentibus subito Numidis incauti exciperentur, signo receptui dato, revocatis circumdedit peditibus. Duodeviginti millia Romanorum erant, sociûm nominisque Latini XX. auxilia præterea Cenomanorum. ea sola in fide manserat Gallica gens, his copiis concursum est. Prœlium à Balearibus ortum est, quibus cum majore robore legiones obsisterent, deductæ propere in cornua leves armaturæ sunt. quæ res effecit, ut equitatus Romanus extemplo urgeretur. nam cum vix jam per se resisterent decem millibus equitum quatuor millia, & fessi Romani plerisque integris Pœnis, obruti sunt insuper velut nube jaculorum à Balearib. conjecta, ad hoc elephanti eminentes ab extremis cornibus, equis maxime non visu modo, sed odore insolido territis, fugam late faciebant. Pedestris pugna par animis magis quam viribus erat, quas recentes Pœnus paulo ante curatis corporibus in prœlium attulerat: contra jejuna fessaque corpora Romanis, & rigentia gelu torpebant. restitissent tamen animis, si cum pedite solum foret pugnatum: sed & Baleares pulso equite jaculabantur in latera, & elephanti jam in mediam peditum aciem sese tulerant: Et Mago Numidæque, simul latebras eorum improvida præterlata acies est, exorti à tergo ingentem tumultum ac terrorem fecere. Tamen in tot circumstantibus malis mansit aliquandiu immota acies, maxime præter spem omniū adversus elephantos. eos pedites ad idipsum locati verutis conjectis & avertere, & insecuti aversos sub caudis, qua maxime molli cute vulnera accipiunt, fodiebant. Trepidantes, propeq; jam in suos consternatos media acie in extremam, ad sinistrum cornu adversus Gallos auxiliares agi jussit Annibal. extemplo haud dubiam fecere fugam. additus quoque novus terror Romanis, ut fusa auxilia sua viderunt. Itaque cum jam in orbem utrinque pugnarent, decem millia ferme hominum, cum alias evadere nequivissent, media Afrorum acie, quæ Gallicis auxiliis firmata erat, cum ingenti cæde hostium perrupere. & cum neque in castra reditus esset, flumine interclusis: neque præ imbri satis discernere posset, qua suis opem ferrēt, Placentiam recto itinere perrexere. Plures deinde in omnes partes eruptiones factæ, & qui flumen petiere, aut gurgitib. absumpti sunt, aut inter cunctationem ingrediendi ab hostibus oppressi. qui passim per agros fuga sparsi erant, vestigia cedentis sequentes agminis Placentiam contendêre. aliis timor hostium audaciam ingrediendi flumen fecit, transgressique in castra pervenere. Imber nive mistus, & intoleranda vis frigoris, & homines multos, & jumenta & elephantos prope omnes consumpsit. Finis insequendi hostis Pœnis flumen Trebia fuit. & ita torpentes gelu in castra rediere, ut vix lætitiam victoriæ sentirent. Itaq; nocte insequenti cum præsidium Romanorum castrorū, & quod reliquum ex magna parte militum erat, ratibus Trebiam trajicerent: aut nihil sensere Pœni obstrepente pluvia: aut quia jam moveri præ lassitudine nequibant,

quibant, ac vulneribus, sentire sese dissimulaverunt: quietisque Pœnis, tacito agmine ab Scipione Cos. exercitus Placentiam est perductus: inde Pado trajectus Cremonam, ne duorum exercituum hybernis una colonia premeretur. Romam tantus terror ex hac clade perlatus est, ut jam ad urbem Romam crederent infestis signis hostem venturum: nec quicquã spei aut auxilii esse, quo portis mœnibusq; vim arcerent. *Uno consule ad Ticinum victo, altero ex Sicilia revocato, duob. consulibus, duobus consularibus exercitibus victis, quos alios duces, quas alias legiones esse, quæ accerserentur?* ita territis Sempronius Cos. advenit: ingenti periculo per effusos passim ad prædandum hostium equites, audacia magis quam consilio, aut spe fallendi resistendive, si non falleret, transgressus. Id quod unum maxime in præsenti desiderabatur, comitiis consularibus habitis, in hyberna rediit. Creati consules Cn. Servilius & C. Flaminius. Cæterum ne hyberna quidem Romanis quieta erant, vagantibus passim Numidis equitibus, & quæ his impeditiora erant, Celtiberis, Lusitanisque. Omnes igitur clausi undique commeatus erant, nisi quos Pado naves subveherent. Emporium prope Placentiam fuit, & opere valido & magno munitum præsidio. Ejus castelli oppugnandi spe cum equitibus ac levi armatura profectus Annibal: cum plurimum in celando incœpto ad effectum spei habuisset, nocte adortus non fefellit vigiles. tantus repente clamor est sublatus, ut Placentiæ quoque audiretur. Itaq; sub lucem cum equitatu consul aderat, jussis quadrato agmine legionibus sequi. Equestre prælium interim commissum: in quo, quia Annibal saucius pugna excessit, pavore hostibus injecto, defensum egregie præsidium est. Paucorum inde dierum quiete sumpta, & vix dum satis percurato vulnere, ad Vicumvias ire pergit oppugnandas. Id emporium à Romanis Gallico bello fuerat munitum, inde locum frequentaverant accolæ, misti undique ex finitimis populis: & tum terror populationum eo plerosque ex agris compulerat. Hujus generis multitudo fama impigre defensi ad Placentiam præsidii accensa, armis arreptis obviam Annibali procedit. Magis agmine quam acie invia concurrerant. & cum ex altera parte nihil præter inconditam turbam esset, in altera & dux militi, & duci fidens miles, ad triginta quinq; millia hominum à paucis fusa. Postero die deditione facta, præsidium intra mœnia accepere: jussique *arma tradere*, cum dicto paruissent signum repente victorib. datur, ut tanquam vi captam urbem diriperent. neque ulla quæ in tali re memorabilis scribentibus videri solet, prætermissa clades est. adeo omnis libidinis crudelitatisque & inhumanæ superbiæ editum in miseros est exemplum. Hæ fuere hybernæ expeditiones Annibalis. Haud longis inde temporib. dum intolerabilia frigora erant, quies militi data est: & ad prima ac dubia signa veris profectus ex hybernis, in Hetruriam ducit, eam quoque gentem, sicut Gallos Liguresque, aut vi aut voluntate adjuncturus. Transeuntem autem Appennium adeo atrox tempestas adorta est, ut Alpium fœditatem prope superaverit. Vento mistus imber cum ferretur in ipsa ora: primum, quia aut arma omittenda erant, aut contra enitentes vortice intorti affligebantur, constitere. deinde cum jam spiritum intercluderet, nec reciprocare animam sineret, aversi à vento parumper consedere. Tum vero ingenti sono cælum strepere, & inter horrendos fragores micare ignes. capti auribus & oculis, metu omnes torpere. Tandem effuso imbre, cum eo magis accensa vis venti esset, ipso illo quo deprehensi erant, loco castra ponere necessarium visum est. Id vero laboris

laboris velut de integro initium fuit. nam nec explicare quicquã nec statuere poterant: nec quod statutum esset, manebat, omnia perscindente vento, & rapiente. & mox aqua levata vento, cum super gelida montium cacumina concreta esset, tantũ nivosæ grandinis dejecit, ut omnibus omissis procumberent homines, tegminibus suis magis obruti quam tecti. tantaque vis frigoris insecuta est, ut ex illa miserabili hominum jumentorumq; strage, cum se quisque attollere ac levare vellet, diu nequiret: quia torpentibus rigore nervis, vix flectere artus poterant. deinde ut tandem agitando sese movere, ac recepere animos, & raris locis ignis fieri est cœptus: ad alienam opem quisque inops tendere. Biduum eo loco velut obsessi mãsere multi homines, multa jumenta, elephanti quoque ex his qui prœlio ad Trebiam facto superfuerant, septem absumpti. Digressus Appennino retro ad Placentiam castra movit, & ad decem millia progressus consedit. Postero die XII. millia peditum, quinque equitum adversus hostem ducit. Nec Sempronius Cos. (jam enim redierat ab Roma) detrectavit certamen. atque eo die tria millia passuum inter bina castra fuere. Postero die ingentibus animis, vario eventu pugnatum est. primo concursu adeo res Romana superior fuit, ut non acie vincerent solum, sed perculsos hostes in castra persequerẽtur: mox castra quoque oppugnarent. Annibal paucis propugnatoribus in vallo portisque positis, cæteros confertos in media castra recepit: intentosque signum ad erumpendum spectare jubet. Iam nona ferme diei hora erat, cum Romanus nequicquam fatigato milite, postquam nulla spes erat potiundi castris, signum receptui dedit. Quod ubi Annibal accepit, laxatamque pugnam, & recessum à castris vidit, extemplo equitibus dextra lævaque emissis in hostem, ipse cum peditum robore de his castris erupit. Pugna raro ulla magis sæva: & cum utriusque partis pernicie clarior fuisset, si extendi à die in longum spacium quivisset. nox accensum ingentibus animis prælium diremit. itaque acrior concursus fuit quam cædes. & sicut æquata ferme pugna erat, ita clade, pari discessum est. ab utraque parte sexcentis plus peditibus, & dimidium ejus equitum cecidit. sed major Romanis quàm pro numero jactura fuit: quia equestris ordinis aliquot, & tribuni militum quinque, & præfecti sociorum tres, sunt interfecti. Secundum eam pugnam Annibal in Ligures, Sempronius Lucam concessit. Venienti in Ligures Annibali, per insidias intercepti duo quæstores Romani, C. Fulvius & L. Lucretius cum duobus tribunis militum, & quinque equestris ordinis senatorum ferme liberis, quo magis ratam fore cum his pacem societatemque crederet, traduntur. Dum hæc in Italia geruntur, Cn. Scipio in Hispaniam cum classe & exercitu missus, cum ab ostio Rhodani profectus, Pyrenæosque montes circumvectus, Emporiis appulisset classem. exposito ibi exercitu, orsus à Lucetanis, omnẽ orã usq; ad Iberũ flumẽ, partim renovandis societatibus, partim novis instituendis, Romanæ ditionis fecit. inde conciliata clementiæ fama, non ad maritimos modo populos, sed in mediterraneis quoque ac montanis ad ferociores jam gentes valuit: nec pax modo apud eos, sed societas etiam armorum parata est: validæque aliquot auxiliorum cohortes ex iis conscriptæ sunt. Hannoni cis Iberum provincia erat. eum reliquerat Annibal ad regionis ejus præsidium, itaque priusquam alienarentur omnia, obviam eundum ratus, castris in conspectu hostium positis, in aciem eduxit. Nec Romano differendum certamen visum: quippe qui sciret cum Hannone & Asdrubale sibi dimicandum esse, malletque adversus

versus singulos separatim quam adversus duos simul rem gerere. Nec magni certaminis ea dimicatio fuit. Sex millia hostium cæsa, duo capta cum præsidio castrorum: nam & castra expugnata sunt, atque ipse dux militum cum aliquot præsidiis capitur: & Stissum propinquum castris oppidum expugnatur. cæterum præda oppidi parvi precii rerum fuit, supellex barbarica, ac vilium mancipiorum. castra militem ditavere, non ejus modo exercitus qui victus erat, sed & ejus qui cum Annibale in Italia militabat, omnibus fere caris rebus, ne gravia impedimenta ferentibus essent, circa Pyrenæum relictis. Priusquam certa hujus cladis fama accideret, transgressus Iberum Asdrubal cum octo millibus peditum, mille equitibus tanquam ad primum adventum Romanorum occursurus, postquam perditas res, amissaque castra accepit, iter ad mare convertit. Haud procul Tarracone classicos milites navalesque socios vagos palantesque per agros (quod ferme fit, ut secundæ res negligentiam creent) equite passim dimisso, cum magna cæde, majore fuga ad naves cōpellit. nec diutius circa ea loca morari ausus, ne à Scipione opprimeretur, trans Iberum sese recepit. Et Scipio raptim ad famam novorum hostium agmine acto, cum in paucos præfectos paululum animadvertisset, præsidio Tarracone modico relicto. Emporias cum classe rediit. Vixdum digresso eo, Asdrubal aderat: & Illergetum populo, qui obsides Scipioni dederat; ad defectionem impulso, cum eorum ipsorum juventute agros fidelium Romanis sociorum vastat. Excito deinde Scipione hybernis, hostis cis Iberum Tarraconem versus cedit. Agros Scipio relictos ab auctore defectionis, & Illergetum gentem cum infesto exercitu invasisset, compulsis omnibus Athanagiam urbem, quæ caput ejus populi erat, circumsedit: intraque dies paucos pluribus quam ante obsidibus imperatis, Illergetes pecunia etiam mulctatos in jus ditionemque recepit. inde in Ausetanos prope Iberum, socios & ipsos Pœnorum, procedit: atque urbe eorum obsessa, Lacetanos auxilium finitimis ferentes, nocte haud procul jam urbe cum intrare vellent, excepit insidiis. Cæsa ad duodecim millia, exuti pene omnes armis, domos passim palantes per agros diffugêre: nec obsessos alia ulla res quam iniqua oppugnantibus hyems tutabatur. XXX. dies obsidio fuit, per quos raro unquam nix minus quatuor pedes alta jacuit: adeoque pluteos ac vineas Romanorum operuerat, ut ea sola ignibus aliquoties conjectis ab hoste, etiam tutamentū fuerit. postremò cum Amusitus princeps eorum ad Asdrubalem profugisset, viginti argenti talentis pacti deduntur. Tarraconem in hyberna reditum est. Romæ autem & circa urbem multa ea hyeme prodigia facta, aut (quod evenire solet motis semel in religionem animis) multa nunciata, & temere credita sunt. in queis *ingenuum infantem semestrem in foro olitorio triumphum clamasse: & foro boario bovem in tertiam contignationem sua sponte scandisse, atque inde tumultu habitatorum territum sese dejecisse. & navium speciem de cœlo affulsisse: & ædem Spei, quæ in foro olitorio est, fulmine ictam: & Lanuvii hastam se commovisse: & corvum in ædem Junonis devolasse, atque in ipso pulvinario consedisse, & in agro Amiternino multis locis hominum species procul candida veste visas, nec tamen cum ullis congressos: & in Piceno lapidibus pluisse: & Cære sortes extenuatas: & in Gallia lupum vigili gladium è vagina raptum abstulisse.* Ob cætera prodigia libros adire decemviri jussi. quod autem lapidibus pluisset in Piceno, *novendiale sacrum edictum*: & subinde aliis procurandis pro-

pe tota civitas operata fuit. Iam primum omniū urbs lustrata est: hostiæque majores, quibus edictum est, diis cæsæ: donum ex auri pondo XL. Lanuvium Iunoni portatum est: & signum æneum matronæ Iunoni in Aventino ædificaverunt: & lectisternium Cære, ubi sortes extenuatæ erant, & imperatum: & supplicatio Fortunæ in Algido: Romæ quoque & lectisternium Iuventæ, & supplicatio ad ædem Herculis, nominatim deinde universo populo circa omnia pulvinaria indicta: & Genio majores hostiæ cæsæ quinque, & C. Attilius Seranus prætor vota suscipere jussus: si in decem annos R. P. eodem stetisset statu. Hæc procurata votaque ex libris Sibyllinis magna ex parte levaverant animum religione. Consulum designatorum alter Flaminius, cui eæ legiones quæ Placentiæ hybernabant, sorte evenerant: edictum & literas ad consulem misit, *ut is exercitus Idibus Martiis Arimini esset in castris.* Huic in provincia consulatum inire consilium erat, memori veterum certaminum cum patribus, quæ tribunus plebis, & quæ postea consul, prius de consulatu qui abrogabatur, deinde triumpho habuerat, invisus etjam senatui ob novam legem, quam inique Q. Claudius tribunus plebis adversus senatum, uno patrum adjuvante C. Flaminio, tulerat: *ne quis senator, quive senatoris pater fuisset, maritimam navem, quæ plus quam trecentarum amphorarum esset, haberet*: id satis habitum ad fructus ex agris vectandos. Quæstus omnis patribus indecorus visus est. Res per summam contentionem acta, invidiam apud nobilitatem suasori legis Flaminio, favorem apud plebem, alterumque inde consulatum peperit. Ob hæc ratus auspiciis ementiendis, Latinarumque feriarum mora, & consularibus aliis impedimentis retenturos se in urbe, simulato itinere privatus clam in provinciam abiit. ea res ubi palam facta est, novam insuper iram infestis jam ante patribus movit. *non cum senatu modo*, sed cum diis immortalibus C. Flaminium bellum gerere. consulem ante inauspicato factum, revocantibus ex ipsa acie diis atque hominibus non paruisse: & nunc conscientia præteritorum, & Capitolium & solennem votorum nuncupationem fugisse: ne die initi magistratus Iovis Opt. Max. templum adiret: ne senatum invisus ipsi, & sibi uni invisum, videret, consuleretque: ne Latinas indiceret, Iovique Latiali solenne sacrum in monte Albano faceret, ne auspicato profectus in Capitolium ad vota nuncupanda, paludatus inde ad provinciam iret. lixæ modo sine insignibus, sine lictoribus profectum clam; furtim, haud aliter quam si exilii causa solum vertisset, magis pro majestate videlicet imperii Arimini, quam Romæ magistratum initurum, & in diversorio hospitali, quam apud penates suos pretextam sumpturum. Revocandum universi retrahendumque censuerunt: & cogendum omnibus prius præsentem in deos hominesque fungi officiis, quam ad exercitum & *in provinciam iret.* In eam legationem (legatos enim mitti placuit) Q. Terentius & Marcus Antistius profecti, nihilo magis eum movere, quam priori consulatu litteræ moverant, à senatu missæ. Paucos post dies magistratum iniit: immolantique ei vitulus jam ictus è manibus sacrificantium, sese cum proripuisset, multos circumstantes cruore respersit. Fuga procul etiam major apud ignaros quid trepidaretur, & concursatio fuit. id à plerisque *in omen magni terroris acceptum.* Legionibus inde duabus à Sempronio prioris anni consule, duabus à C. Attilio prætore acceptis, in Hetruriam jam per Appennini tramites exercitus duci est cœptus.

LIBER

LIBER XXII.

BREVIARIUM.

Annibal, per continuas vigilias in paludibus oculo amisso, venit in Hetruriam. C. Flaminius Cos. contra auspicia profectus, insidiis ab Annibale circumventus, ad Thrasimenum lacum cum exercitu casus est. Sex millia, quæ eruperant fide ab Maharbale data, perfidiâ Annibalis vincta sunt. Cum ad nuncium cladis Romæ luctus esset, duæ matres insperatò receptis filiis, gaudio mortuæ sunt. Ob hanc cladem ex Sibyllinis libris Ver sacrum votum. Cum deinde Q. Fabius Dictator acie cum Annibale confligere recusaret, plus hostium conatibus impediendis quàm debellandis viribus intentus; M. Minucius Magister Eq. Dictatorem tanquam segnem & timidum criminando effecit, ut populi jussu imperium ei cum Dictatore æquaretur; sed cum, diviso exercitu, iniquo in loco conflixisset, & in maximo discrimine legiones ejus essent, superveniente cum exercitu Fabio Max. ex discrimine liberatus est. Quo beneficio victus, castra cum eo junxit, & Patrem eum salutavit: idemque milites facere commilitonibus jussit. Annibal vastatâ Campaniâ cùm ad Calliculam montem à Fabio clauderetur, sarmentis ad cornua boum alligatis & incensis, præsidium Romanorum fugavit: & sic transgressus saltum, obvia omnia, excepto Fabii Max. Dictatoris agro, incendio vastavit. Æmilio deinde Paulo & Terentio Varrone Coss. & Ducibus maxima cum clade ad Cannas pugnatum est, cæsaque eo prælio Romanorum XLV. Millia cum Paulo Cos. & Senatoribus LXXX. consularibus atque prætoriis, aut ædilitiis XXX. Post quam cladem cum à nobilibus adolescentibus consilium de relinquenda Italia iniretur; P. Corn. Scipio Trib. plebis, postea Africanus nuncupatus, stricto super capita deliberantium ferro, juravit pro hoste se habiturum eum qui in verba sua non jurasset, effecitque ut omnes minimè relictum iri à se Italiam jurejurando astringerentur. Trepidatio Urbis & luctus, & res in Hispania meliore

eventu gesta. Optimia & Feronia Vestales virgines incesti damnatæ. Propter paucitatem militum, servorum VIII. Millia armata. Captivi, cum potestas esset redimendi, non redemti. Varroni obviam itum, & gratia acta, quod de Republ. non desperasset.

IAm ver appetebat, cum Annibal ex hybernis movit, & nequicquam ante conatus transcendere Appenninũ intolerandis frigoribus & cum ingenti periculo moratus, ac metu Galli, quos prædæ populationumq; conciverat spes: postquam pro eo, ut ipsi ex alieno agro raperent agerentque, suas terras sedem belli esse, premiq; utriusque partis exercitum viderent hybernis, verterunt retro ad Annibalem ab Romanis odia: petitusque sæpe principum insidiis, ipsorumque inter se fraude, eadem levitate qua consenserant, consensum indicantium, servatus erat: & mutando nunc vestẽ, nunc tegumenta capitis, errore etiam sese ab insidiis munierat. Cæterum hic quoq; ei timor causa fuit maturius movendi ex hybernis. Per idem tempus Cn. Servilius Romæ Idib. Martiis magistratum iniit. Ibi cum de repub. retulisset, redintegrata in C. Flaminium invidia est. duos se consules creasse, unum habere. quod enim illi justum imperium, quod auspicium esset magistratus: id à domo, publicis privatisque penatib. Latinis feriis actis, sacrificio in monte perfecto, votis rite in Capitolio nuncupatis, secum ferre: nec privatim auspicia sequi: nec sine auspiciis profectum in externo ea sola nova atq; integra concipere posse. Augebant metum prodigia ex pluribus simul locis nunciata: in Sicilia militibus aliquot spicula, in Sardinia autem in muro circumeunti vigilias equiti, Scipionem quem manu tenuerat, arsisse: & littora crebris ignibus fulsisse: & scuta duo sanguinem sudasse: & milites quosdam ictos fulminibus: & solis orbem minui visum: & Prænestæ ardentes lapides cœlo cecidisse: & Arpis palmas in cælo visas pugnantemq; cum luna solẽ: & Capenæ duas interdiu lunas ortas: & aquas Cærete sanguine mistas fluxisse, fontemq; ipsum Herculis cruentis manasse sparsum maculis: & in Antii agro metentibus cruentas in corbem spicas cecidisse: & Faleriis cœlum findi visum velut magno hiatu: quaque patuerit, ingens lumen effulsisse: sortes sua sponte attenuatas, unamque excidisse ita scriptam: MAVORS TELVM SVVM CONCVTIT. & per idem tempus Romæ signum Martis Appia via ad simulachra luporum sudasse: & Capuæ speciem cœli ardentis fuisse, lunæq; inter imbrem candentis. Inde minoribus etiam dictu prodigiis fides habita: capras lanatas quibusdam factas, & gallinam in marẽ, gallum in fœminam sese vertisse. His sicut erant nunciata expositis, auctoribusque in curiam introductis, consul de religione patres consuluit. Decretum, ut ea prodigia partim majoribus hostiis, partim lactantibus procurarentur: & uti supplicatio per triduum ad omnia pulvinaria haberetur. Cetera, cum decemviri libros inspexissent, ut ita fierent, quemadmodũ cordi esse divi carminibus præfarentur. id decemvirorum monitu decretum est, Iovi primum donum fulmen aureum pondo quinquaginta fieret: Iunoni Minervæque ex argento daretur, & Iunoni Reginæ in Aventino, Iunonique Sospitæ Lanuvii majoribus hostiis sacrificaretur: matronæque pecunia collata, quantam conferre cuique commodum esset, donum Iunoni Reginæ in Aventinum ferrent, lectisterniumque fieret: quin & libertinæ & ipsæ, unde Feroniæ

donum

donum daretur, pecuniam pro facultatibus suis conferrent. Hæc ubi facta, decemviri Ardeæ in foro majoribus hostiis sacrificarunt. postremo ex libris Decembri jam mense ad ædem Saturni Romæ immolatum est, lectisterniumque imperatum (& eum lectum senatores straverunt) & convivium publicum, ac per urbem *Saturnalia* die ac nocte clamatū. populusq; *eum diem festum habere ac servare in perpetuum jussus*. Dum consul placandis Romæ diis, habendoque delectu dat operam, Annibal profectus ex hybernis, quia jam Flaminium consulem Arretium pervenisse fama erat: cum aliud longius, cęterum commodius ostenderetur iter propiorem viam per paludem petit, qua fluvius Arnus per eos dies solito magis inundaverat. Hispanos & Afros, & omne quod veterani erat robur exercitus, admistis ipsorum impedimentis, necubi consistere coactis necessaria ad usus deessent, *primos ire jussit, sequi Gallos, ut id agminis medium esset, novissimos ire equites: Magonem inde cum expeditis Numidis cogere agmen: maxime Gallos, si tædio laboris longæque viæ (ut est mollis ad talia gens) dilaberentur aut subsisterent, cohibentem*. Primi, qua modo præirent duces, per præaltas fluvii ac profundas voragines hausti pene limo, immergentesque se, tamen signa sequebantur. Galli neque sustinere se prolapsi, neque assurgere ex voraginibus poterant, aut corpora animis, aut animos spe sustinebant: alii fessa ægre trahentes membra: alii ubi semel victis tædio animis procubuissent, inter jumenta & ipsa jacentia passim morientes, maximeque omnium vigiliæ conficiebant, per quatriduum jam & tres noctes toleratæ. Cum omnia obtinentibus aquis, nihil ubi in sicco fessa sternerent corpora, inveniri posset, cumulatis in aquas sarcinis insuper incumbebant, jumentorum itinere toto prostratorum passim acervi, tantum quod extaret aqua quærentibus ad quietem, parvi temporis necessarium cubile dabant. Ipse Annibal æger oculis ex verna primum intemperie variante calores frigoraque, elephanto, qui unus superfuerat, quod altius ex aqua extaret, vectus: vigiliis tamen, & nocturno humore, palustriq; cœlo gravante caput, & quia medendi nec locus, nec tempus erat, altero oculo capitur. Multis hominibus jumentisq; fœde amissis, cum tandem de paludibus emersisset, ubi primum in sicco potuit, castra locat: certumque per præmissos exploratores habuit, exercitum Romanum circa Arretii mœnia esse: consulis deinde consilia atq; animum, & situm regionum, itineraque, & copias, atq; commeatus expediendos, & cætera quæ cognoscenda in re erant, summa omnia cum cura inquirendo exequebatur. Regio erat in primis Italiæ fertilis, Hetrusci campi, qui Fesulas inter Arretiumq; jacent, frumenti ac pecoris, & omnium copia rerum opulenti. Consul ferox ab consulatu priore, & non modo legum ac patrum majestatis, sed ne deorum quidem satis metuens erat. hanc insitam ingenio ejus temeritatē fortuna prospero civilib. bellicisq; rebus successu aluerat. itaque satis apparebat, nec deos nec homines consulentē, ferociter omnia ac præpropere acturum: quoq; pronior esset in vitia sua, agitare eum atque irritare Pœnus parat: & læva relicto hoste, Fesulas petens, Hetruriæ agros prædatum profectus, quantam maximam vastitatem potest, cædibus incendiisque consuli procul ostendit. Flaminius, qui ne quieto quidem hoste ipse quieturus erat: tum vero, posteaquam res sociorum ante oculos prope suos ferri agique vidit, suum id dedecus ratus, per mediam jam Italiam vagari Pœnum, atque obsistente nullo ad ipsa Romana mœnia ire oppugnanda: cæteris omnibus in concilio salutaria magis quam

speciosa suadentib. collegam expectandum, ut conjunctis exercitibus communi animo consilioque rem gererent, interim equitatu, auxiliisque levium armorum ab effusa prædandi licentia hostem cohibendum: iratus, se ex concilio proripuit, signumque simul itineris pugnæque proposuit, *Quinimo Arretii ante mœnia sedeamus*, inquit: *hic enim patria & penates sunt: Annibal emissus è manibus perpopuletur Italiam, vastandoque & urendo omnia, ad Romana mœnia perveniat, nec ante nos hinc moverimus, quam, sicut olim Camillum ab Vejis, C. Flaminium ab Arretio patres acciverint.* Hæc simul increpans, cum ocius signa convelli juberet, & ipse in equum insiluisset, equus repente corruit, consulemque lapsum super caput effudit. Territis omnibus qui circa erant, velut fœdo omine incipiendæ rei, insuper nunciatur, signum omni vi moliente signifero convelli nequire. Conversus ad nuncium: *Num literas quoque*, inquit, *ab senatu affers, quæ me rem gerere vetent? abi, nuncia signum effodiant, si ad convellendum manus præ metu obtorpuerint.* Incedere inde agmen cœpit: primoribus super quā quod dissenserant à consilio, territis etjam duplici prodigio: milite in vulgus læto ferocia ducis, cum spem magis ipsam quam causam spei intueretur. Annibal quod agri est inter Cortonā urbē Thrasymenumque lacum, omni clade belli pervastat, quo magis iram hosti ad vindicandas sociorū injurias acuat. Et jam pervenerant ad loca insidiis nata, ubi maxime montes Cortonenses Thrasymenus subit. Via tantum interest perangusta, velut ad id ipsum de industria relicto spacio: deinde paulo latior patescit campus, inde colles assurgunt. Ibi castra in aperto locat, ubi ipse cum Afris modo Hispanisq; consideret. Baleares, cæteramque levem armaturam post montes circunducit: equites ad ipsas fauces saltus, tumulis apte tegentibus locat: ut ubi intrassent Romani objecto equitatu clausa omnia lacu ac montibus essent. Flaminius cum pridie solis occasu ad lacum pervenisset, inexplorata postero die vixdum satis certa luce angustiis superatis, postquam in patentiorem campum pandi agmē cœpit: id tantum hostium, quod ex adverso erat, aspexit: à tergo ac super caput detectæ insidiæ. Pœnus ubi id quod petierat, clausum lacu montibusque & circumfusum suis copiis habuit hostem, signum omnibus dat invadendi. Qui ubi qua cuique proximum fuit, decurrêre: eo magis Romanis subita atque improvisa res fuit, quod orta ex lacu nebula: campo quam montibus densior sederat: agminaque hostium ex pluribus vallibus ipsa inter se satis conspecta, eoque magis pariter decurrerunt. Romanus clamore prius undiq; orto, quam satis cerneret; se circumventum esse sensit, & ante in frontem lateraque pugnari cœptum est, quam satis instrueretur acies, aut expediri arma, stringique gladii possent. Consul perculsis omnibus, ipse satis ut in trepida re impavidus, turbatos ordines, vertentesque se quoque ad dissonos clamores instruit, ut tempus locusque patitur: & quacunque potest, adhortatur, ac stare & pugnare jubet. *Nec enim inde votis, aut imploratione deûm, sed vi ac virtute evadendum esse, per medias acies ferro viam fieri: & quo timoris minus sit, eo minus ferme periculi esse.* Cæterum præ strepitu ac tumultu, nec consilium nec imperium accipi poterat: tantumque aberat, ut sua signa atque ordinem & locum nosceret miles, ut vix ad arma capienda aptandaq; pugnæ competeret animus: opprimerenturque quidam onerati magis his quam tecti. & erat in tanta caligine major usus aurium quam oculorum ad gemitus vulnerum, ictusque corporum aut armorū, & mistos strepentium paventiumq;ue

ventiumque clamores circumferebant ora, oculosque. Alii fugientes pugnantium globo illati hærebant, alios redeuntes in pugnam avertebat fugientium agmen. Deinde ubi in omnes partes nequicquā impetus facti, & ab laterib. montes ac lacus, à fronte & à tergo hostium acies claudebat, apparuitq; nullā nisi in dextra ferroq; salutis spem esse: tum sibi unusquisque dux adhortatorque factus ad rem gerendam, & nova de integro pugna exorta est. non illa ordinata per principes, hastatósque ac triarios: nec ut pro signis antesignanus, post signa alia pugnaret acies: nec ut in sua legione miles, aut cohorte, aut manipulo esset sors conglobabat, & animus suus cuique ante aut post pugnandi ordinem dabat: tantusque fuit ardor animorum, adeo intentus pugnæ animus, ut eum terræ motum, qui multarum urbiū Italiæ magnas partes prostravit, avertitque cursu rapido amnes, mare fluminibus invexit, montes lapsu ingenti proruit, nemo pugnantium senserit. Tres ferme horas pugnatum erat, & ubique atrociter, circa consulem tamen acrior infestiorque pugna est, eum & robora viroriū sequebantur, & ipse quacunque in parte premi ac laborare senserat suos, impigre ferebat opem: insignisq; armis, & hostem summa vi petebat, & tuebatur suos cives: donec Insuber eques (Ducario nomen erat) faciemque noscitans: *Consul*, inquit, *hic est*, *populari bus suis*, *qui legiones nostras cecidit*, *agrosque & urbem est depopulatus*. *jam ego hanc victimam Manibus peremptorū fœde civium dabo*. subditisque calcaribus equo, per confertissimam hostium turbam impetum facit: obtruncatoque prius armigero, qui se infesto venienti obviam objecerat, consulem lancea transfixit. spoliare cupientem, triarii objectis clypeis arcuere. Magnæ partis fuga inde primum cœpit: & jam nec lacus nec montes obstabant pavori. per omnia arcta præruptaque veluti cæci evadunt, armaque & viri super alium alii præcipitantur. pars magna ubi locus fugæ deest, per prima vada paludis in aquam progressi, quoad capitibus humerisque extare possunt, sese immergunt. fuere quos inconsultus pavor nando etiam capessere fugam impulerit. quæ ubi immensa, ac sine spe erat, aut deficientib. animis hauriebantur gurgitibus, aut ubi nequicquam festinaverant, retro ægerrime terram repetebant, atque ibi ab ingressis aquam hostium equitib. passim trucidabantur. Sex millia ferme primi agminis per adversos hostes eruptione impigre facta, ignari omnium quæ post se agerentur, ex saltu evasere, & cum in tumulo quodā constitissent, clamorem modo ac sonum armorum audientes, quæ fortuna pugnæ esset, neque scire, nec perspicere præ caligine poterant. Inclinata ad iniqua re, cum calescente sole depulsa nebula aperuisset diem, tum liquida jam luce montes campiq; perditas res, stratamque ostendére fœde Romanam aciem. Itaq; ne in conspectos procul immitteretur eques: sublatis raptim signis, quam citatissimo poterant agmine, sese abripuerunt. postero die cum super cætera, extrema fames etiam instaret: fidem dante Maharbale, qui cum omnibus equestribus copiis nocte consecutus erat, *si arma tradidissent*, *abire cum singulis vestimentis passurum*, sese dediderunt. quæ Punicia religione servata fides ab Annibale est, atque in vincula omnes conjecti. Hæc est nobilis ad Thrasymenum pugna, atque inter paucas memorata populi Romani clades. Quindecim millia Romanorum in acie cæsa sunt: decem millia sparsa fuga per omnem Hetruriam diversis itinerib. Romam petiere. Mille & quingenti hostium in acie, multi postea utrinque ex vulneribus periere. Multiplex cædes utrinque facta traditur ab aliis. Ego præterquam quod nihil haustum ex vano

vano velim, quo nimis inclinant ferme scribentium animi: Fabiū æqualē temporibus hujusce belli potissimum auctorem habui. Annibal captivorū qui Latini nominis essent, sine precio dimissis, Romanis in vincula datis, segregata ex hostium coacervatorū cumulis corpora suorū cum sepeliri jussisset, Flaminii quoque corpus funeris causa magna cum cura inquisitū non invenit. Romę ad primū nuncium cladis ejus, cū ingenti terrore ac tumultu concursus in forum populi est factus. Matronæ vagæ per vias, quæ repens clades allata, quæve fortuna exercitus esset, obvios percunctantur. & cū frequentis concionis modo turba in comitium & curiam versa, magistratus vocaret: tandem haud multo ante solis occasum M. Pomponius Pr. *Pugna*, inquit, *magna victi sumus*. & quanquam nihil certius ex eo auditum est, tamen alius ab alio impleri rumoribus domos referunt: *consulem cum magna parte copiarum casum: superesse paucos, aut fuga passim per Hetruriam sparsos, aut captos ab hoste.* Quot casus exercitus victi fuerāt, tot in curas dispertiti eorum animi erant, quorum propinqui sub C. Flam. Cos. meruerant, ignorantium quę cujusq; suorum fortuna esset. nec quisquam satis certū habet, quid aut speret, aut timeat. Postero, ac deinceps aliquot diebus ad portas major prope mulierum quam virorum multitudo stetit, aut suorū aliquem, aut nuncios de his opperiens: circumfundebanturq; obviis sciscitantes: neq; avelli utiq; à notis, prius quam ordine omnia inquisissent, poterant. Inde varios vultus digredientium ab nūciis cerneres, ut cuique aut læta aut tristia nunciabantur: gratulantesque aut consolantes redeuntibus domos circumfusos. Fœminarū pręcipue & gaudia insignia erant, & luctus. Unam in ipsa porta, sospite filio repente ablato, in conspectu ejus expirasse ferunt: alteram, cui mors filii falso nunciata erat, mœstam sedentem domi, ad primum conspectum redeuntis filii gaudio nimio exanimatam. Senatum prætores per dies aliquot ab orto usq; ad occidentem solem in curia retinent, consultantes, quonam duce, aut quibus copiis resisti victoribus Pœnis posset. Prius quam satis certa consilia essent, repens alia nunciatur clades: quatuor millia equitum cum C. Centronio proprętore missa ad collegam à Servilio Cos. in Umbria, quo post pugnam ad Thrasymenū auditam averterant iter, ab Annibale circumventa. Ejus rei fama varie homines affecit. pars occupatis majore ęgritudine animis, levem ex comparatione priorum ducere recentem equitū jacturam. pars non id quod acciderat, per se æstimare: sed ut in affecto corpore quamvis levis causa magis quam valido gravior sentiretur: ita cum ægræ & affectæ civitati quodcunque adversi inciderit, non rerum magnitudine, sed viribus extenuatis, quæ nihil quod aggravaret, pati possent, æstimandum esse. Itaque ad remedium jamdiu desideratum, nec adhibitum, dictatorem dicendum, civitas confugit: & quia & consul aberat, à quo uno dici posse videbatur: nec per occupatam armis Punicis Italiam facile erat aut nuncium aut litteras mitti: nec dictatorem populus creare poterat: quod nunquam ante eam diem factum erat, prodictatorem populus creavit Q. Fabium Maximum, & magistrum equitum M. Minucium Rufum. hisque negocium ab senatu datum, ut muros turresque urbis firmarent & præsidia disponerent, quibus locis videretur, pontesque rescinderent fluminum, ac tum pro penatibus, pro urbe dimicandum esse, quando Italiam tueri nequissent. Annibal interim recto itinere per Umbriam usque ad Spoletum venit, inde cum perpopulato agro urbem oppugnare adortus esset, cum magna cæde suorum repulsus, conjectans ex unius coloniæ haud nimis prospere tentatæ viribus,

quanta

quanta moles Romanæ urbis esset, in agrum Picenum avertit iter, non copia solum omnis generis frugum abundantem, sed refertum præda, quam effuse avidi atque egentes rapiebant. ibi per dies aliquot stativa habita, refectusque miles hybernis itineribus ac palustri via, prælioque magis ad eventum secundo quam levi aut facili affectus. Vbi satis quieti datum, præda ac populationibus magis quam ocio aut requie gaudentibus: profectus, Prętutianum Adrianumque agrum, Marsos inde Marrucinosq; & Pelignos devastat, circaque Arpos & Luceriam proximam Apuliæ regionem. Cn. Servilius Cos. levibus præliis cum Gallis actis, & uno oppido ignobili expugnato, postquam de collegæ exercitusque cæde audivit, jam mœnibus patriæ metuens, ne abesset in discrimine extremo, ad urbem iter intendit. Q. Fabius Maximus dictator, quo die magistratum iniit, vacato senatu, ab diis orsus, cum edocuisset patres, plus negligentia cæremoniarum, auspiciorumque, quam temeritate atq; inscitia peccatum à C. Flaminio Cos. esse: quæque piacula iræ deûm essent, ipsos deos consulendos esse: pervicit, ut (quod non ferme decernitur, nisi cum tetra prodigia nunciata sunt) decemviri libros Sibyllinos adire juberentur. qui inspectis fatalibus libris, retulerunt patribus, *quod ejus belli causa votum Marti foret, id non rite factum, de integro atque amplius faciendum esse: & Iovi ludos magnos, & ædes Veneri Erycinæ ac Menti vovendas esse, & supplicationem lectisterniumque habendum, & ver sacrum vovendum: si bellatum prospere esset, resque publica in eodem quo ante bellum fuisset, statu permansisset.* Senatus, quoniam Fabium belli cura occupatura esset, M. Æmilium Prætorem ex collegii pontificum sententia omnia ea ut mature fiant, curare jubet. His senatusconsultis perfectis, L. Cornelius Lentulus Pont. Max. consulente collegio pontificum, omnium primum populum consulendum de vere sacro censet, injussu populi voveri non posse. Rogatus in hæc verba populus: *Velitis jubeatisne hoc sic fieri? si res populi Romani Quiritium ad quinquennium proximum, sicut velim eam, salva servata erit hisce duellis, datum donum duit populus Romanus Quiritium. quod duellum populo Romano cum Carthaginensi est? quæque duella cum Gallis sunt, qui cis Alpes sunt: quod ver attulerit ex suillo, ovillo, caprino grege, quæque prophana erunt, Iovi fieri, ex qua die senatus populusque jusserit qui faciet, quando volet, quaque lege volet, facito: quo modo faxit, probe factum esto; si id moritur, quod fieri oportebit, prophanum esto, neq; scelus esto. Si quis rūpet, occidetve insciēs, ne fraus esto. Si quis clepsit, ne populo scelus esto, neve cui cleptum erit. si atro die faxit insciens, probe factum esto. si nocte sive luce, si servus sive liber faxit, probe factum esto. si ante id ea senatus populusque jusserit fieri, ac faxit, eo populus solutus, liber esto.* Ejusdem rei causa ludi magni voti æris CCCXXXIII. millibus, triente: præterea bubus Iovi CCC. multis aliis divis bubus albis, atque cæteris hostiis. Votis rite nuncupatis, supplicatio edicta: supplicatumque iit cum conjugibus ac liberis non urbana multitudo tantum, sed agrestium etiam, quos in aliqua sua fortuna publica quoque contingebat. Curatum lectisternium, & per triduum habitum, decemviris sacrorum curantibus. & pulvinaria in conspectu fuêre, Iovi & Iunoni unum: alterum Neptuno & Minervæ: tertium Marti & Veneri: quartum Apollini ac Dianæ: quintum Vulcano ac Vestæ: sextum Mercurio & Cereri. Tum ædes votæ. Veneri Erycinæ ædem Q. Fabius Maximus dictator vovit: quia ita ex fatalibus libris editum erat, ut is voveret, cujus maximum imperium

perium in civitate esset. Menti ædem Attilius prætor vovit. Ita rebus divinis peractis, tum de bello reque publica dictator retulit, quibus quotve legionibus victori hosti obviam eundum esse patres censerent. Decretum, *ut ab Cn. Servilio consule exercitum acciperet: scriberet præterea ex civibus sociisque, quantum equitum ac peditum videretur: cætera omnia ageret faceretque ut è republica duceret.* Fabius duas legiones se adjecturum ad Servilianum exercitum dixit. his per magistrum equitum scriptis, Tybur diem ad conveniendum edixit. edictoque proposito, ut quibus oppida castellaque immunita essent, in loca tuta commigrarent: ex agris quoque uti demigrarent, omnes regiones ejus, qua iturus Annibal esset: tectis prius incensis, ac frugibus corruptis, ne cujus rei copia esset: ipse via Flaminia profectus obviam consuli exercituique, cum ad Tiberim circa Otriculum prospexisset agmen, consulemque cum equitibus ad se progredientem, viatorem misit, qui consuli nunciaret, *ut sine lictoribus ad dictatorem veniret.* Qui cum dicto paruisset, congressusque eorum ingentem speciem dictaturæ apud cives sociosque, vetustate jam prope oblitos ejus imperii, fecisset, literæ ab urbe allatæ sunt, *naves onerarias commeatum ab Hostia in Hispaniam ad exercitum portantes, à classe Punica circa portum Cossanum captas esse.* Itaque extemplo consul hostiam proficisci jussus, navibus quæ ad urbem Romanam aut Hostiæ essent, completis milite ac navalibus sociis, persequi hostium classem, ac littora Italiæ tutari. Magna vis hominum conscripta Romæ erat. Libertini etiam quibus liberi essent, & ætas militaris, in verba juraverant. ex hoc urbano exercitu qui minores quinque & triginta annis erant, in naves impositi: alii ut urbi præsiderent, relicti. Dictator exercitu consulis accepto à Fulvio Flacco legato, per agrum Sabinum Tybur, quo diem ad conveniendum edixerat, novis militibus, venit: inde Præneste transversis tramitibus in viam Latinam est regressus: unde itineribus summa cum cura exploratis, ad hostem ducit: nullo loco, nisi quantum necessitas cogeret, fortunæ se commissurus. Quo primum die haud procul Arpis in conspectu hostium posuit castra, nulla mora facta, quin Pœnus educeret in aciem, copiamque pugnandi faceret: sed ubi quieta omnia apud hostes, nec castra ullo tumultu mota videt, increpans quidem *victos tandem Martios animos Romanorum debellatumque, & concessum eis propalam de virtute ac gloria esse,* in castra rediit. cæterum tacita cura animum incensus, quod cum duce haudquaquam Flaminio Sempronioque simili, futura sibi res esset: ac tum demum edocti malis Romani parem Annibali ducem quæsissent: & prudentiam quidem, non vim dictatoris extemplo timuit, constantiamque ejus haud dum expertus, agitare ac tentare animum movendo crebro castra, populandoq; in oculis ejus agros sociorũ, cœpit: & modo citato agmine è conspectu abibat, modo repente in aliquo flexu viæ, si excipere digressum in æquum posset, occultus subsistebat. Fabius per loca alta agmen ducebat, modico ab hoste intervallo, ut neque omitteret eum, neque congrederetur, castris, nisi quantum usus necessario cogeret, tenebatur miles, pabulum & ligna nec pauci petebant, nec passim, equi tum levisque armaturæ statio composita instructaque in subitos tumultus, & suo militi tuta omnia, & infesta effusis hostium populatoribus præbebat, neque universo periculo summa rerum committebatur: & parva momenta levium certaminum ex tuto cœptorum, finitimorum receptu, assuefaciebant territum pristinis cladibus militem.

litem, minus jam tandem aut virtutis aut fortunæ pœnitere suæ. Sed non Annibalem magis infestum tam sanis consiliis habebat, quam magistrum equitum, qui nihil aliud quam quod non imperabat, moræ ad rempublicam præcipitandam habebat. ferox rapidusque in consiliis, ac lingua immodicus, primo inter paucos, dein propalam in vulgus pro cunctatore segnem, pro cauto timidum, affingens vicina virtutibus vitia, compellabat: premendorumque superiorum arte, quæ pessima ars nimis prosperis multorum successibus crevit, sese extollebat. Annibal ex Arpis in Samnium transit, Beneventanum depopulatur agrum, Telesiam urbem capit: irritat etiam de industria ducem, si forte accensum tot indignitatibus cladibusq; sociorum trahere ad æquum certamen possit. Inter multitudinem sociorum Italici generis, qui ad Thrasymenum capti ab Annibale, dimissique fuerant, tres Campani equites erant, multis jam tum illecti donis promissisq; Annibalis ad conciliandos popularium animos. Hi nunciantes, *si in Campaniam exercitum admovisset, Capuæ potiendæ copiam fore:* cum res major quam auctores esset, dubium Annibalem, alternisque fidentem ac diffidentem, tamen ut Campanos ex Samnio peteret, moverunt. Monitos ut etiam atque etiam promissa rebus confirmarent, jussosque cum popularibus & aliquibus principum redire ad se, dimittit. ipse imperat duci, *ut se in agrum Casinatem ducat:* edoctus à peritis regionum, si eum saltum occupasset, exitum Romano ad opem ferendam sociis interclusurum. Sed Punicum abhorrens ab Latino nomen, Casilinum pro Casino ducem accipere fecit: aversusque ab itinere, per Alifanum, Calatinumque & Calenum agrum in campum Stellatem descendit. ubi cum montibus fluminibusque clausam regionem circumspexisset, vocatum ducem percunctatur, ubi terrarum esset. cum is *Casilini eo die mansurum eum* dixisset, tum demum cognitus est error, & Casinum longe inde alia regione esse, virgisque cæso duce, & ad reliquorum terrorem in cruce sublato, castris communitis, Maharbalem cum equitibus in agrum Falernum prædatum dimisit. Usque ad aquas Sinuessanas populatio ea pervenit. ingentem cladem, fugam tamen terroremque latius Numidæ fecerunt. nec tamen is terror, cum omnia bello flagrarent, fide socios dimovit, videlicet quia justo & moderato regebantur imperio: nec abnuebant, quod unum vinculum fidei est, melioribus parere. Ut vero ad Vulturnum flumen castra sunt posita, exurebaturque amœnissimus Italiæ ager, villæque passim incendiis fumabant, per juga Massici montis Fabio ducente, prope de integro est orta seditio, ac duces seditionis accensi quidam: fuerat enim silentium per paucos dies: quia, cum celerius solito ductum agmen fuisset, festinari ad prohibendam populationibus Campaniam crediderant. ut vero in extrema juga Massici montis ventum est, hostesque sub oculis erant, Falerni agri, colonorumque Sinuessæ tecta urentes nec ulla erat mentio pugnæ: Spectatum ne huc, *inquit, Minucius*, ad rem fruendam oculis, „ sociorum cædes, & incēdia ve- „ nimus? nec si nullius alterius, „ nos, ne civium quidem ho- „ rum pudet? quos in Sinues- „ sam colonos patres nostri mi- „ serunt, ut ab Samnite hoste „ tuta hæc ora esset, quam nunc „ non vicinus Samnis urit, sed „ Pœnus advena, ab extremis „ orbis terrarum terminis no- „ stra cunctatione & socordia „ jam huc progressus. Tantum „ (prô dolor) degeneramus à „ parentibus nostris, ut præ- „ ter quam oram illi Punicas „ vagari classes, dedecus esse „ imperii sui duxerint: eam „ nos nunc plenam Numidarum „ he-

"hostium ac Maurorum jam factam videamus? Qui modo Saguntum oppugnari indignando, non homines tantum, sed fœdera & deos ciebamus, tendentem ad mœnia Romanæ coloniæ Annibalem lenti spectamus. Fumus ex incendiis villarum agrorumque in oculos atque ora venit, strepunt aures clamoribus plorantium sociorum, sæpius nos, quam deorum invocantium opem. nos hic pecorum more per æstivos saltus, deviosque colles exercitum ducimus, conditi nubibus, sylvisque. Si hoc modo peragrando cacumina saltusque Furius accipere à Gallis urbem voluisset, quo hic novus Camillus nobis dictator unicus in rebus affictis quæsitus, Italiam ab Annibale recuperare parat, Gallorum Roma esset: quam vereor ne sic cunctantibus nobis, Annibali ac Pœnis toties servaverint majores nostri. Sed vir, ac vere Romanus quo die dictatorem eum ex auctoritate patrum, jussuque populi dictum, Vejos allatus est nuncius, cum esset satis altertum Ianiculum, ubi sedens prospectaret hostem, descendit in æquum: atque illo ipso die media in urbe, qua nunc busta Gallica sunt, & postero die circa Gabios cecidit Gallorum legiones. Quid post multos annos, cum ad furcas Caudinas ab Samnite hoste sub jugum missi sumus: utrum tandem L. Papyrius Cursor juga Samnii perlustrando, an Luceriam premendo, obsidendoque, & lacessendo victorem hostem, depulsum ab Romanis cervicibus jugum superbo Samniti imposuit? Modo consuli Luctatio quæ alia res, quam celeritas victoriam dedit? quod postero die, quam hostem vidit, classem gravem commeatibus, impeditam suo ipsam instrumento atque apparatu oppressit. Stultitia est, sedendo aut votis debellari credere posse: armari copias oportet, deducendas in æquum, ut vir cum viro congrediaris. Audendo, agendoque res Romana crevit, non his sensibus consiliisve, quæ timidi cauta vocant."

Hæc velut concionanti Minutio circumfundebatur tribunorum, equitumque Romanorum multitudo, & ad aures quoque militum dicta ferocia volvebantur: ac si militaris suffragii res esset, haud dubie ferebantur, Minucium Fabio duci prælaturos. Fabius pariter in suos haud minus quam in hostes intentus, prius ab aliis invictum animum præstans, quanquam probe scit, non in castris modo suis, sed jam etiam Romæ suam cunctationem infamem esse, obstinatus tamen eodem consiliorum tenore, æstatis reliquum extraxit; ut Annibal destitutus ab spe summa appetiti certaminis, jam hybernis locum circumspectaret: quia ea regio præsentis erat copiæ, non perpetuæ, arbusta vineæque, & consita omnia magis amœnis, quam necessariis fructibus. Hac per exploratores relata fama Fabio, cùm satis sciret per easdem angustias quibus intraverat Falernum agrum, rediturum, Calliculam montem & Casilinum occupat modicis præsidiis: quæ urbs Vulturno flumine dirempta Falernum à Campano agro dividit: ipse jugis iisdem exercitum reducit, misso exploratum cum CCCC. equitibus sociorum L. Hostilio Mancino: qui ex turba juvenum audientium sæpe ferociter concionantem magistrum equitum, progressus primo exploratoris modo, ut ex tuto specularetur hostem, ubi vagos passim per vicos Numidas vidit, per occasionē etiam paucos occidit, extemplo occupatus certamine est animus, exciderun tque præcepta dictatoris: qui quam tuto posset progressum prius recipere sese jusserat, quam in conspectum hostium veniret,

niret. Numidæ alii atque alii occursantes, refugientesque ad castra prope ipsum cum fatigatione equorum atque hominum pertraxere. inde Cartalo, penes quem summa equestris imperii erat, concitatis equis invectus, cum prius quam ad conjectum teli veniret, avertisset hostem, quinque millia ferme continenti cursu secutus est fugientes. Mancinus postquam nec hostem desistere sequi, nec spem vidit effugiendi esse, cohortatus suos in prœlium rediit, omni parte virium impar. itaque ipse, & delecti equitum circumventi occiduntur. ceteri effuso rursus cursu Cales primum, inde prope inviis callibus ad dictatorem perfugerunt. Eo forte die Minucius se conjunxerat Fabio, missus ad firmandum præsidio saltum, qui super Tarracinam in arctas coactus fauces imminet mari, ne immunito Appiæ limite, Pœnus pervenire in agrum Romanum posset. Conjunctis exercitibus dictator ac magister equitum castra in viam deferunt, qua Annibal ducturus erat. duo inde millia hostes aberant. Postero die Pœni quod viæ inter bina castra erat, agmine complevere. Cum Romani sub ipso constitissent vallo, haud dubie æquiore loco, successit tamen Pœnus cum expeditis equitibus, atque ad lacessendum hostem raptim & procursando, recipiendoque sese, pugnavêre. Restitit suo loco Romana acies lenta pugna, & ex dictatoris magis quam Annibalis fuit voluntate. CC ab Romanis, DCCC hostium cecidere. Inclusus inde videri Annibal, & ad Casilinum obsessus: cum Capua, & Samnium, & tantum ab tergo divitum sociorum Romanis commeatus subveheret: Pœnus contrà intra Formiana saxa ac Linterni arenas, stagnaq; perhorrida situ, hybernaturus esset. Nec Annibalem fefellit suis se artibus peti. itaque cum per Casilinum evadere non posset, petendique montes & jugum Calliculæ superandum esset; nec ubi Romanus inclusum vallibus agmen aggrederetur, ludibrium oculorum specie terribile ad frustrandum hostem commentus, principio noctis furtim succedere ad montes statuit, fallacis consilii talis apparatus fuit. Faces undique ex agris collectæ, fascesque virgarum atque arida sarmenta præligantur cornibus boum: quos domitos, indomitosque multos inter cæteram agrestem prædam agebat, ad duo millia ferme boum effecta. Asdrubalique negocium datum, *ut primis tenebris noctu id armentum accensis cornibus ad montes ageret, maxime, si posset super saltus ab hoste insessos.* Primis tenebris silentio mota castra boves aliquanto ante signa acti, ubi ad radices montium, viasque angustas ventum est, signum extemplo datur, ut accensis cornibus armenta in adversos concitentur montes, & motus ipse relucentis flammæ ex capite, calorque jam ad vivum, ad imaq; cornuum adveniens, velut stimulatos furore agebat boves. quo repente discursu haud secus quam sylvis montibusque accensis, omnia circum virgulta ardere: capitumq; inquietatio excitans flammam, hominum passim discurrentium speciem præbebat. Qui ad transitus saltus insidendos locati erant, ubi in summis montibus, ac super se quosdam ignes conspexerunt, circumventos se esse rati, præsidio excessere: qua ingens emicabat flamma, velut tutissimum iter petentes summa montium juga, tum in quosdam boves palantes à suis gregibus inciderunt: & primo cum procul cernerent, veluti flammas spirantium miraculo attoniti constiterunt; deinde ut humana apparuit fraus, tum vero insidias rati esse, cum multo maximoque strepitu concitant se in fugam, leviq; armaturæ hostium incurrere: cæterum nox æquato timore neutros pugnam incipientes ad lucem tenuit. Interea toto agmine Annibal traducto per saltum, & quibusdam in ipso saltu hostium oppressis,

pressis, in agro Alifano posuit castra. Hunc tumultum sensit Fabius: cæterum & insidias esse ratus, & ab nocturno utique abhorrens certamine, suos munimentis tenuit. Luce prima sub jugo montis prœlium fuit, quo interclusam ab suis levem armaturam facile (etenim numero aliquantum præstabant) Romani superassent, nisi Hispanorum cohors ad idipsum remissa ab Annibale, pervenisset. ea assuetior montibus, & ad concursandum inter saxa rupesque aptior ac levior cum velocitate corporum, tum armorum habitu, campestrem hostem gravem armis statariumque, pugnæ genere facile elusit. Ita haudquaquam pari certamine digressi Hispani fere omnes incolumes: Romani aliquot suis amissis, in castra contenderunt. Fabius quoque movit castra, transgressusque saltum super Alifas loco alto ac munito consedit. Tum per Samnium Romam se petere simulans Annibal, usque in Pelignos populabundus rediit. Fabius mediis inter hostium agmen urbemque Romam jugis ducebat, nec absistens, nec congrediens. Ex Pelignis Pœnus flexit iter, retroque Apuliam repetens, Gerionem pervenit; urbem metu, quia collapsa ruinis pars mœnium erat, ab suis desertam. Dictator in Larinate agro castra communiit. inde sacrorum causa Romam revocatus, non imperio modo, sed consilio etiam, ac prope precibus agens cum magistro equitum, ut plus consilio, quam fortunæ confidat: & se potius ducem, quam Sempronium Flaminiumque imitetur; ne nihil actum censeret; exacta prope æstate per ludificationem hostis: medicos quoque plus interdum quiete, quam movendo atque agendo proficere. haud parvam rem esse; ab toties victore hoste vinci desisse, & ab continuis cladibus respirasse. Hæc nequicquam præmonito magistro equitum, Romam est profectus. Principio æstatis qua hæc gerebantur, in Hispania quoque terra mariq; cœptum bellum est. Asdrubal ad eum navium numerum, quem à fratre instructum paratumq; acceperat, decem adjecit; quadraginta navium classem Himilconi tradidit, atque ita Carthagine profectus navibus prope terram, exercitum in littore ducebat, paratus confligere quacunque parte copiarum hostis occurrisset. Cneio Scipioni, postquam movisse ex hybernis hostem audivit; primo idem consilii fuit, deinde minus terra propter ingentem famam novorum auxiliorum concurrere ausus, delecto milite in naves imposito, quinque & triginta navium classe ire obviam hosti pergit. Altero ab Tarracone die ad stationem X. millia passuum distantem ab ostio Iberi amnis pervenit. inde duæ Massiliensium speculatoriæ præmissæ retulerunt, *classem Punicam stare in ostio fluminis, castraque in ripa posita.* Itaque ut improvidos incautosque universos simul effuso terrore opprimeret, sublatis ancoris ad hostem vadit. Multas & locis altis positas turres Hispania habet, quibus & speculis, & propugnaculis adversus latrones utuntur. Inde primo conspectis hostium navibus datum signum Asdrubali est: tumultusque prius in terra & castris, quam ad mare & ad naves est ortus, nondum aut pulsu remorum, strepituque alio nautico exaudito, aut aperientibus classem promontoriis: cum repente eques alius super alium ab Asdrubale missus, vagos in littore, quietosque in tentoriis suis, nihil minus quam hostem aut prœlium eo die expectantes, *conscendere naves propere atque arma capere* jubet. classem Romanam jam haud procul à portu esse. Hæc equites dimissi passim imperabant. mox Asdrubal ipse cum omni exercitu aderat: varioque omnia tumultu strepunt, ruentibus in naves simul remigibus militibusque, fugientium magis è terra quam in pugnam eun-

euntium modo. Vixdum omnes conscenderant, cum alii resolvunt oras, aut ancoram vellunt: alii, ne quid teneat, ancoralia incidunt: raptimque omnia præpropere agendo, militum apparatu nautica ministeria impediuntur, trepidatione nautarum capere & aptare arma miles prohibetur. Et jam Romanus non appropinquabat modo, sed direxerat etiam in pugnam naves. itaq; non ab hoste & prælio magis Pœni, quam suomet ipsi tumultu turbabantur: & tentata verius pugna quam inita, in fugam averterunt classem. & cum aversi, ac diverso late agmine à tam multis simul venientibus haud sane impenetrabiles essent, in littus passim naves egerunt: atque alii vadis, alii sicco littore excepti, partim armati, partim inermes ad instructam per littus aciem suorum perfugêre. Duæ tamen primo concursu captæ erant Punicæ naves, quatuor suppressę. Romani, quanquam terra hostium erat, armatamq; aciem toto prætentam in littore cernebant, haud cunctanter tamen insecuti trepidam hostium classem, naves omnes, quæ non aut perfregerant proras littore illisas, aut carinas fixerant vadis, religatas puppibus in altum extraxere, ad V. & XX. naves ex XXX. cepere. Neque id pulcherrimum ejus victoriæ fuit, sed quod una levi pugna toto ejus oræ mari potiti erant. Itaque ad Honoscam classe provecti, exscensu è navibus in terram facto, cum urbem vi cepissent, captamque diripuissent, Carthaginem inde petunt: atque omnem agrum circa depopulati, postremo tecta quoque conjuncta muro, portisque incenderunt. Inde jam præda gravis ad Longunticam pervenit classis: ubi vis magna sparti fuit, ad rem nauticam congesta ab Asdrubale; quod satis in usum fuit, sublato, cæterum omne incensum est. Nec continentis modo projectas oras prætervecta, sed in Ebusum insulam transmissum. ubi urbe, quæ caput insulæ est, biduum nequicquam summo labore oppugnata, ubi in spem irritam frustra teri tempus animadversum est, ad populationem agri versi, direptis aliquot incensisque vicis, majore quam ex continenti præda parta, cum in naves sese recepissent, ex Balearibus insulis legati pacem petentes ad Scipionem venerunt. Inde flexa retro classis, reditumque in citeriora provinciæ: quo omnium populorum, qui Iberum incolunt, multorum & ultimæ Hispaniæ legati concurrerunt. Sed qui vere ditionis imperiique Romani facti sunt, obsidibus datis, populi amplius fuerunt centumviginti. Igitur terrestribus quoque copiis satis fidens Romanus, usque ad saltum Castulonensem est progressus. Asdrubal in Lusitaniam, ac propius Oceanum concessit. Quietum inde fore videbatur reliquum æstatis tempus, fuissetq; prope per Pœnum hostem: sed præterquam quod ipsorum Hispanorum inquieta avidaque in novas res sunt ingenia, Mandonius vir nobilis, qui antea Illergetum regulus fuerat, postquam Romani ab saltu recessere ad maritimam oram, concitis popularibus, in agrum pacatum Romanorum sociorum ad populandum venit. Adversus eos tribus millibus cum expeditis auxiliis à Scipione missis, levi certamine ut tumultuariam manum fudere, multis occisis, quibusdam captis, magnaque parte armis exuta. Hic tamen tumultus cedentem ad Oceanum Asdrubalem cis Iberum ad socios tutandos retraxit. Castra Punica in agro Illeraconensium, castra Romana ad novam classem erant, cum fama repens alio vertit bellum. Celtiberi principes, qui regionis suæ legatos obsidesque dederant Romanis, nuncio misso à Scipione exciti arma capiunt, provinciamque Carthaginiensium valido exercitu invadunt: tria oppida vi expugnant. inde cum ipso Asdrubale duobus præliis egregie pugnantes, XV. millia

hostium

hostium occiderunt. quatuor millia cum multis militaribus signis capiunt: Hoc statu rerum in Hispania, P. Scipio in provinciam venit, prorogato post consulatum imperio, ab Senatu missus cum XXX. longis navibus & octo millibus militum, magnoque commeatu advecto. Ea classis ingens agmine onerariorum procul visa cum magna lætitia civium sociorumque, portum Tarraconis ex alto tenuit. ibi milite exposito, profectus Scipio fratri conjungitur: ac deinde communi animo consilioque gerebant bellum. Occupatis igitur Carthaginiensibus Celtiberico bello, haud cunctanter Iberum transgrediuntur: nec ullo viso hoste Saguntum pergunt ire, quod ibi obsides totius Hispaniæ custodiæ traditos ab Annibale, fama erat modico in arce custodiri præsidio. Id unum pignus inclinatos ad Romanam societatem omnium Hispaniæ populorum animos morabatur, ne sanguine liberorum suorum culpa defectionis lueretur. Eo vinculo Hispaniam vir unus solerti magis quam fideli consilio exsolvit. Acedux erat Sagunti nobilis Hispanus, fidus ante Pœnis; tum (qualia pleraque sunt barbarorum ingenia) cum fortuna mutaverat fidem, cæterum transfugam sine magnæ rei proditione venientem ad hostes, nihil aliud quam unum vile atque infame corpus esse ratus, id agebat, ut quam maximum emolumentum novis sociis esset. circumspectis igitur omnibus quæ fortuna potestatis ejus poterat facere, obsidibus potissimum tradendis animum adjecit: eam unam rem maxime ratus conciliaturam Romanis principum Hispaniæ amicitiam. Sed cum injussu Bostaris præfecti satis sciret nihil obsidum custodes facturos esse, Bostarem ipsum arte aggreditur. Castra extra urbem in ipso littore habebat Bostar, ut aditum ex portu interclauderet Romanis, ibi eum in secretum abductum, velut ignorantem monet, in quo statu sit res. *Metum continuisse ad eam diem Hispanorum animos, quia procul Romani abessent: nunc cis Iberum castra Romana esse, arcem tutam, perfugiumque novas volentibus res. itaque quos metus non tenent, beneficio & gratia devinciendos esse.* Miranti Bostari percunctantique quodnam id subitum tantæ rei donum posset esse: *Obsides*, inquit, *in civitates remitte. id privatim parentibus, quorum maximum nomen in civitatibus est suis, & publice populis gratum erit. Vult sibi quisque credi, & habita fides ipsam plerumque obligat fidem. Ministerium restituendorum domos obsidum, mihimet deposco ipse, ut opera quoque impensa consilium adjuvem meum, & rei suapte natura gratæ, quantam insuper gratiam possim, adjiciam.* Homini non ad cætera Punica ingenia callido ut persuasit, nocte clam progressus ad hostium stationes, conventis quibusdam auxiliaribus Hispanis, & ab iis ad Scipionem perductus, quid afferret expromit. Fide accepta dataque, ac loco & tempore constituto ad obsides tradendos, Saguntum redit. diem insequentem absumpsit cum Bostare mandatis ad rem agendam accipiendis, dimissus, cum se nocte iturum, ut custodias hostium falleret, constituisset, ad compositam cum iis horam excitatis custodibus puerorum profectus, veluti ignarus in præparatas sua fraude insidias ducit. In castra Romana perducti, cætera omnia de reddendis obsidibus, sicut cum Bostare constitutum erat, acta per eundem ordinem quasi Carthaginiensium nomine sic agerentur. Major aliquanto Romanorũ gratia fuit in re pari, quam quanta futura Carthaginiensium fuerat. illos enim graves superbosque in rebus secundis expertos, fortuna & timor mitigasse videri poterat. Romanus primo adventu, incognitus ante, ab re clementi libe-

liberalique initium fecerat: & Acedux vir prudens haud frustra videbatur socios mutasse. Itaque ingenti consensu ad defectionem omnes spectare: armaq; extemplo mota forent, ni hyems quæ Romanos quoq; & Carthaginienses concedere in tecta coegit, intervenisset. Hæc in Hispania quoque secunda æstate Punici belli gesta, cum in Italia paululum intervalli cladibus Romanis solers cunctatio Fabii fecisset: quæ ut Annibalem non mediocri solicitum cura habebat, tandem eum militiæ magistrum delegisse Romanos cernentem qui bellum ratione, non fortuna gereret: ita contempta erat inter cives armatos pariter togatosque, utiq; postquam absente eo, temeritate magistri equitum læto, ut verius dixerim, quam prospero eventu, pugnatum fuerat. Accesserant duæ res ad augendam invidiam dictatoris, una fraude ac dolo Annibalis: quod cum à perfugis ei monstratus ager dictatoris esset, omnibus circa solo æquatis, ab uno eo ferrum ignemque & vim omnem hostium abstineri jussit, ut occulti alicujus pacti ea merces videri posset. altera ipsius facto, primo forsitan dubio, quia non expectata in eo senatus auctoritas est: id extremum haud ambigue in maximam laudem verso, in permutandis captivis, quod sicut primo Punico bello factum erat, convenerat inter duces Romanos, Pœnumque, *ut qua pars plus reciperet quam daret, argenti pondo bina & selibras in militem præstaret*, CCXLVII. cum plures Romanus quam Pœnus recepisset, argentumq; pro eis debitum, sæpe jactata in senatu re, quoniam non consuluisset patres, tardius rogaretur: inviolatum ab hoste agrum misso Romam filio vendidit, fidemque publicam impendio privato exolvit. Annibal pro Gerionis mœnibus, cujus urbis captæ atque incensæ ab se in usum horreorum pauca reliquerat tecta, stativa habebat, inde frumentatum duas exercitus partes mittebat: cum tertia ipse expedita in statione erat, simul castris præsidio, & circumspectans nec unde impetus in frumentatores fieret. Romanus tunc exercitus in agro Larinati erat, præerat Minutius magister equitum, profecto, sicut ante dictum est, ad urbem dictatore. Cæterum castra quæ in monte alto ac tuto loco posita fuerant, jam in planum deferuntur: agitabanturque, pro ingenio ducis, consilia callidiora, ut impetus aut in frumentatores palantes, aut in castra relicta, cum levi manu præsidioque fieret. Nec Annibalem fefellit, cum duce mutatam esse belli rationem, & ferocius quam consultius rem hostes gesturos. Ipse autem (quod minime quis crederet) cum hostis propius esset, tertiam partem militũ frumentatum, duabus in castris retentis, dimisit: deinde castra ipsa propius hostem movit, duo ferme à Gerione millia, in tumulum hosti conspectum: ut intentum sciret esse ad frumentatores, si qua vis fieret, tutandos. Propior inde ei atque ipsis imminens Romanorum castris tumulus apparuit: ad quem capiendum si luce palam iretur, quia haud dubie hostibus breviore via præventus esset, nocte clam missi Numidę ceperunt. quos tenentes locum contempta paucitate Romani postero die cum ejecissent, ipsi eo transferunt castra. Tum itaque ut exiguum spatii vallum à vallo aberat, & id ipsum totum prope compleverat Romana acies, simul & per aversa castra à castris Annibalis equitatus cum levi armatura emissus in frumentatores late cædem fugamque hostium palatorum fecit: nec acie certare Annibal ausus: quia tanta paucitate vix castra, si oppugnarentur, tutari poterat. jamque artibus Fabii pars exercitus aberat, jam ferme sedendo & cunctando bellum gerebat, receperatque suos in priora castra, quæ pro Gerionis mœnibus erant. Justa quoque acie & collatis signis dimicatum, quidam

dam auctores sunt. primo concursu Pœnum usque ad castra fusum, inde eruptione facta repente versum terrorem in Romanos: Numerii Decimi Samnitis deinde adventu prælium restitutum, hunc principem genere ac divitiis non Boviani modo, unde erat, sed toto Samnio, jussu dictatoris octo millia peditū, & equites ducentos adducentem in castra ab tergo cum apparuisset Annibali, spem parti utrique præbuisse non subsidii: tumque Fabio ab Roma veniente, Annibalem insidiarum quoq; aliquid timentem recepisse suos: Romanum insecutum adjuvante Samnite duo castella eo die expugnasse: sex millia hostium cæsa, quinque admodum Romanorum. tamen in tam pari prope clade famā egregiæ victoriæ cum vanioribus literis magistri equitum Romam perlatam. De his rebus persæpe & in senatu & in concione actum est. Cum læta civitate dictator unus nihil nec famæ, nec litteris crederet, *ut si vera omnia essent, secunda se magis quam adversa timere diceret*: tum M. Metellus tribunus plebis id unum enimvero ferendum esse negat, NON "præsentem solum dictatorem "obstitisse rei bene gerendæ, sed "absentem etiam gestæ obstare: "& in ducendo bello sedulo "tempus terere, quo diutius in "magistratu sit, solusque & Ro"mæ in exercitu imperium ha"beat. quippe consulum alte"rum in acie cecidisse, alterum "specie classis Punicæ perse"quendæ procul ab Italia able"gatum. duos prætores Sicilia "atq; Sardinia occupatos, quo"rum neutra hoc tempore pro"vincia prætore egeat. M. Mi"nucium magistrum equitum ne "hostem videret, ne quid rei "bellice gereret, prope in custo"dia habitum. Itaque hercule, "non Samnium modo quo jam "tanquam trans Iberum agros "Pœnis concessum sit, sed Cam"panum Calenumque, & Faler"num agrum pervastatos esse, se"dente Casilini dictatore, & le"gionibus populi Rom. agrum "suum tutante: exercitum cu"pientem pugnare, & magistrum "equitum, clausos prope intra "vallum retentos, tanquam ho"stibus captivis arma adempta. "tandem ut abscesserit inde di"ctator, ut obsidione liberatos "extra vallum egressos fudisse "ac fugasse hostes. Quas ob res "si antiquus animus plebi Ro"manæ esset, audacter se laturum fuisse de abrogando Q. Fa"bii imperio. Nunc modicam "rogationem promulgaturum de "æquando magistri equitum & "dictatoris jure: nec tamen, ne "ita quidem prius dimitten"dum ad exercitum Q. Fabium, "quam consulem in locum C. "Flaminii suffecisset. Dictator "concionibus se abstinuit in actione minime popularis; ne in senatu quidem satis æquis auribus audiebatur, tunc cum hostē verbis extolleret, bienniique clades per temeritatem atque inscitiam ducum acceptas referret: magistroque equitum, quod contra edictum suum pugnasset, rationem diceret reddendam esse. si penes se summa imperii consiliique sit, propediem effecturum, ut sciant homines, bono imperatori haud magni fortunam momenti esse: mentem rationemque dominari. se sævo tempore, & sine ignominia servasse exercitum, quam multa millia hostium occidisse, ducere majorem gloriam esse. Hujus generis orationibus frustra habitis, & consule creato M. Atilio Regulo, ne præsens de jure imperii dimicaret, pridie quam rogationis ferendæ dies adesset, nocte ad exercitū abiit. Luce orta, cum plebis concilium esset, magis tacita invidia dictatoris, favorque magistri equitum animos versabat, quam satis audebant homines ad suadendum, quod vulgo placebat, prodire: & favore superante, auctoritas tamen rogationi deerat. Vnus inventus est suasor legis C. Terentius Varro, qui priore anno prætor

tor fuerat; loco non humili solum, sed etiam sordido ortus. patrem lanium fuisse ferunt, ipsum institorem mercis, filioque hoc ipso in servili ejus artis ministerio usum. Is juvenis ubi ex eo genere quaestus pecunia à patre relicta, animum ad spem liberalioris fortunae adjecit, togaq; & forum placuere, proclamando pro sordidis hominibus, caussisque adversus rem & famam bonorum, primum in notitiam populi, deinde ad honorem pervenit. quaestura quoque, & duabus aedilitatibus, plebeia & curuli, postremo & praetura perfunctus. jam ad consulatus spem. cum attolleret animos, haud parum callide auram favorabilis populi ex dictatoria invidia petiit: sicque plebis unus gratiam tulit. Omnes eam rogationem, quique Romae, quique in exercitu erant, aequi atque iniqui praeter ipsum dictatorem, in contumeliam ejus latam acceperunt. ipse qua gravitate animi criminantes se ad multitudinem inimicos tulerat, eadem & populi in se saevientis injuriam tulit: acceptisq; in ipso itinere literis senatusconsulti *de aequato imperio*, satis fidens haudquaquam cum imperii jure artem imperandi aequatam, cumque invicto à civibus hostibusque animo ad exercitum rediit. Minucius vero cum jam ante vix tolerabilis fuisset, secundis rebus, ac favore vulgi: tum utique immodice immodesteque non Annibale magis victo ab se, quam Fabio, gloriari. illum in rebus asperis unicum ac parem ducem quaesitum Annibali, majorem minori, dictatorem magistro equitum, quod nulla memoria habeat annalium, jussu populi aequatum in eadem civitate, in qua magistri equitum virgas ac secures dictatoris tremere atque horrere soliti sunt, in tantum suam felicitatem virtutemque enituisse, ergo secuturum se fortunam suam, si dictatoris cunctatio in segnitie deorũ hominumq; judicio damnata perstaret. Itaque quo die primum congressus est cum Fabio *statuendum omnium primum* ait *esse, quemadmodum imperio adaequato utantur. se optimum ducere, aut diebus alternis, aut, si majora intervalla placerent, partitis temporibus, alternis summum jus imperiumque esse, ut par hosti non solum consilio, sed viribus etiam esset, si quam occasionem rei gerendae habuisset.* Q. Fabio haud quaquam id placere: omnia enim fortunam habituram, quaecunq; temeritas collegae habuisset: sibi communicatum cum illo, sed non ademptum imperium esse. itaque se nunquam volentem parte, qua posset, rerum consilio gerendarum cessurum: nec se tempora, aut dies imperii cum eo, sed exercitus divisurum: suisque consiliis, quoniam omnia non liceret, quae posset, servaturum. Ita obtinuit, ut legiones, sicut consulibus mos esset, inter se dividerent. prima & quarta Minucio: secunda & tertia Fabio evenerunt: itẽ equites pari numero, sociumque & Latini nominis auxilia diviserunt. castris se quoque separari magister equitum voluit. Duplex inde Annibali gaudium fuit (neque enim quicquam eorum quae apud hostes agerentur, eum fallebat, & perfugis multa indicantibus & per suos explorantem) nam & liberam Minucii temeritatem se suo modo capturum, & solertiae Fabii dimidium virium decessisse. Tumulus erat inter castra Minucii, Poenorumque: eum qui occupasset, haud dubie iniquiorem erat hosti locum facturus. eum non tam capere sine certamine volebat. Annibal, quãquam id operae precium erat, quam caussam certaminis cũ Minucio, quem semper occursurum ad obsistendum satis sciebat contrahere. Ager omnis medius erat prima specie inutilis insidiatori, quia non modo sylvestre quicquam, sed ne repribus quidem vestitum habebat: re ipsa natus tegendis insidiis eo magis, quod in nuda valle nulla talis fraus timeri poterat, & erant in anfractibus

ctibus cavæ rupes, ut quædam earum ducenos armatos possent capere. in has latebras, quot quenque locum apte insidere poterant, quinque millia conduntur peditum equitumque. necubi tamen aut motus alicujus temere egressi, aut fulgor armorum fraudem in valle tam aperta detegeret, missis paucis prima luce ad capiendum, quem ante diximus tumulum, avertit oculos hostium. Primo statim conspecta contempta paucitas, ac sibi quisque deposcere pellendos inde hostes, ad locum capiendum dux ipse inter stolidissimos ferocissimosq; *ad arma* vocat, & vanis animis & minis increpat hostem. Principio levem armaturam dimittit, deinde conferto agmine mittit equites: postremo, cum hostibus quoque subsidia mitti videret, instructis legionibus procedit. Et Annibal laborantibus suis alia atque alia, crescente certamine, mittens auxilia peditum equitumque, jam justam expleverat aciem, ac totis utrinque viribus certabatur. Prima levis armatura Romanorum præoccupatũ inferiore loco succedens tumulum, pulsa detrusaq; terrorem in succedentem intulit equitem, & ad signa legionum refugit. peditum acies inter perculsos impavida sola erat, videbaturque si justa aut si recta pugna esset, haudquaquam impar futura. tantum animorũ fecerat prospere ante paucos dies res gesta. sed exorti repente insidiatores, eum tumultum terroremq; in latera utrumque, ab tergoque incursantes fecerunt, ut neque animus ad pugnam, neque ad fugam spes cuiquam superesset. Tunc Fabius primo clamore paventium audito dein conspecta procul turbata acie: *Ita est*, inquit, *non celerius quam timui, deprehendit fortuna temeritatem. Fabio æquatum imperio, Annibalem & virtute & fortuna superiorem videt. sed aliud jurgandi succensendiq; tempus erit: nunc signa extra vallum proferte, victoriam hosti extorqueamus, confessionem erroris civibus.* Jam magna ex parte cæsis aliis, aliis circumspectantibus fugam: Fabiana se acies repente velut cœlo demissa ad auxilium ostendit. itaque priusquam ad conjectum teli veniret, aut manum consereret, & suos à fuga effusa, & à feroci pugna hostes continuit. Qui solutis ordinibus vage dissipati erant, undiq; confugerant ad integram aciem. qui plures simul terga dederant, conversi in hostem, volventesque orbem, nunc sensim referre pedem, nunc conglobati restare. ac jam prope una acies facta erat victi atque integri exercitus, inferebantque signa in hostem: cum Pœnus receptui cecinit, palam ferente Annibale, ab se Minucium, se à Fabio victum. Ita per variam fortunã diei majore parte exacta, cum in castra reditum esset, Minucius convocatis militibus, *Sæpe ego*, inquit, *audivi milites, eum primum esse virum qui ipse consulat quid in rem sit: secundum eum, qui bene monenti obediat: qui nec ipse consulere, nec alteri parere sciat, eum extremi ingenii esse. Nobis quoniam prima animi ingeniique negata sors est, secundam ac mediam teneamus, & cum imperare discimus, parere prudenti in animum inducamus. ad castra cum Fabio jungamus. ad prætorium ejus signa cum tulerimus: ubi ego eum parentem appellavero, quod beneficio ejus erga nos, ac majestate ejus dignum est: vos milites eos, quorum vos modo arma dextræque texerunt, patronos salutabitis: & si nihil aliud, gratorũ certe nobis animorum gloriam dies hæc dederit.* Signo dato, conclamatur inde ut colligantur vasa; profecti agmine incedentes, ad dictatoris castra, in admirationem, & ipsum, & omnes qui circa erant, converterunt. Ut constituta sunt ante tribunal signa, progressus ante alios magister equitum, cum patrem Fabium appellasset; circumfusosque militum ejus totum agmen patronos consalutassent: *Parentibus*, inquit,

quit, meis, dictator, quibus te modo nemine, quo fando possum, aequavi, vitam tantum debeo: tibi cum meam salutem, tum omnium horum. itaque plebiscitum, quo oneratus magis quam honoratus sum, primus antiquo, abrogoque: & quod tibi mihique, quodque meo exercitui tuoque conservato, ac conservatori sit felix, sub imperium auspiciumque tuum redeo, & signa haec legionesque restituo. tu quaeso placatus, me magistrum equitum hos ordinibus suis quemque tenere jubeas. Tum dextrae interjunctae: militesque concione dimissa à notis ignotisque benigne atque hospitaliter invitati, laetusque dies ex admodum tristi paulo ante ac prope execrabili factus. Romae, ut est perlata fama rei gestae, dein literis non magis ipsorum imperatorum, quam vulgo militum ex utroque exercitu affirmata, pro se quisque Maximum laudibus ad coelum ferre. Par gloria apud Annibalem hostesque Poenos erat: ac tum demum sentire, cum Romanis, atq; in Italia bellum esse: nam biennio ante adeo & duces Romanos, & milites spreverant, ut vix cum eadē gente bellum esse crederent, cujus terribilem eam famam à patribus accepissent. Annibalem quoque ex acie redeuntem dixisse ferunt, tandem eam nubem, quae sederet in jugis montium, sollicitatam procella imbrem dedisse. Dum haec geruntur in Italia, Cn. Servilius Geminus consul cum classe navium circumvectus Sardiniae & Corsicae oram, & obsidibus utrinque acceptis, in Africam transmisit: & prius quam in continentē descensiones faceret, Meninge insula vastata, & ab incolentibus circa eam, ne & ipsorum ureretur diripereturque ager, decem talentis argenti acceptis, ad littora Africae accessit, copiasque exposuit. Inde ad populandum agrum ducti milites, navalesque socii juxta effusi, ac si insulas cultorum egentes praedarentur. itaque in insidias temere illati, cum à frequentibus palantes, & locorum ignari circumvenirentur, cum multa caede, ac foeda fuga retro ad naves compulsi sunt. Ad mille hominum, cum his Sempronio Bleso quaestore amisso, classis à littoribus hostium plenis trepide soluta in Siciliam cursum tenuit: traditaque Lilybaei, T. Otacilio praetori, ut ab legato ejus P. Sura Romam reduceretur. Ipse per Siciliam pedibus profectus, freto in Italiam trajecit: literisque Q. Fabii accitus & ipse, & collega ejus Marcus Attilius, *ut exercitum ab se exacto jam prope semestri imperio acciperent.* Omnium prope annales Fabium dictatorem adversus Annibalem rem gessisse tradunt. Coelius etiam eum primum à populo creatum dictatorem scribit, sed & Coelium & caeteros fugit, uni consuli Cn. Servilio, qui tunc procul in Gallia provincia aberat, jus fuisse dicendi dictatoris: quam morā quia expectare territa tam clade civitas non poterat, eo decursum esse, ut à populo crearetur, qui pro dictatore esset: res inde gestas gloriamque insignem ducis, & augendae titulum imaginis posteris ut dictator pro dictatore diceretur, facile obtinuisse. Consules M. Attilius Regulus, Cn. Servilius Geminus, exercitu accepto, hybernaculis mature communitis (tum enim autumni erat tempus) Fabii artibus cum summa inter se concordia bellum gesserunt. Frumentatum exeunti Annibali diversis locis opportune aderant, carpentes agmen palantesq; excipientes, in casum universae dimicationis, quam omnibus artibus petebat hostis, non veniebant. adeoque inopia est coactus Annibal, ut nisi tū fugae speciem abeundo timuisset, Galliam repetiturus fuerit: nulla relicta spe alendi exercitus in eis locis, si insequentes consules eisdem artibus bellum gererent. Cum ad Gerionem jam hyeme impendente constitisset bellum, Neapolitani legati Romam venere. ab iis quadraginta paterę aureae magni ponderis

ponderis in curiam illatæ, atque ita verba facta, ut dicerent, *scire se Romani populi ærarium bello exhauriri: & cum juxta pro urbibus agrisque sociorum, ac pro capite atque arce Italiæ urbe Romana atque imperio geratur: æquum censuisse Neapolitanos, quod auri sibi cum ad ipsorum ornatum tum adsubsidium fortunæ à majoribus relictum foret, eo juvare populum Romanum, si quam opem in sese crederent; eodem studio fuisse oblaturos, gratum sibi patres Romanos populumque facturum, si omnes res Neapolitanorum suas duxissent: dignosque judicaverint, à quibus donum animo ac voluntate eorum, qui libentes darent, quam re majus ampliusque, acciperent.* Legatis gratiæ actæ: pro munificentia curaque, patera, quæ ponderis minimi fuit, accepta. Per eosdem dies speculator Carthaginensis, qui per biennium fefellerat, Romæ deprehensus, præcisisque manibus dimissus: & servi quinque & viginti in crucem acti, quod in campo Martio conjurassent. indici data libertas, & æris gravis viginti millia. Legati & ad Philippum Macedonum regem missi ad deposcendum Demetrium Pharium, qui bello victus ad eum fugisset; alii in Ligures ad expostulandum, quod Pœnum opibus auxiliisque suis juvissent: simul ad visendum ex propinquo, quæ in Boiis atque Insubribus gererentur. Ad Pinæum quoque regem in Illyricos legati missi ad stipendium, cujus dies exierat, poscendum: aut, si diem proferre vellet, obsides accipiendos. adeo etsi bellum in cervicibus erat, nullius usquam terrarum rei cura Romanos, ne longinqua quidem, effugiebat. In religionem etiam venit, ædem Concordiæ, quam per seditionem militarem biennio ante L. Manlius prætor in Gallia vovisset, locatam ad id tempus non esse. itaque duumviri ad eam rem creati ab Æmilio prætore urbis, Cn. Pupius, & Cæso Quintius Flaminius, ædem in arce faciendam locaverunt. Ab eodem prætore ex Senatusconsulto literæ ad consules missæ, ut si iis videretur, alter eorum ad consules creandos Romam veniret: se in eam diem qua jussissent, comitia edicturum. Ad hæc à consulibus rescriptum, si ne detrimẽto reipublicæ abscedi non posse ab hoste, itaque per interregem comitia habenda esse potius, quam consulum alter à bello avocaretur. Patribus rectius visum est, dictatorem à consule dici comitiorum habendorum causa. Dictus L. Veturius Philo, M. Pomponium Mathonem magistrum equitum dixit. His vitio creatis, jussisque die quartodecimo se magistratu abdicare, ad interregnum res rediit. consulibus prorogatum in annum imperium. interreges proditi à patribus, Cn. Claudius, Appii filius, Cento: inde Publius Cornelius Asina. in ejus interregno comitia habita magno certamine patrum ac plebis. C. Terentium Varronem, sui generis hominem, plebi insectatione principum, popularibusque artibus conciliatum, ab Q. Fabii opibus & dictatorio imperio concussis, aliena invidia splendentem, vulgus etiam extrahere ad consulatum nitebatur. patres summa ope obstabant, ne se insectando, sibi æquari assuescerent homines. Bæbius Herennius tribunus plebis, cognatus C. Terentii, criminando non senatum modo, sed etiam augures, quod dictatorem prohibuissent comitia perficere, per invidiam eorum favorem candidato suo conciliabat. „AB hominibus nobilibus per multos annos bellum quærentibus, Annibalem in Italiam adductum: ab iisdem cum debellari possit, fraude id bellum trahi. cum quatuor militum legionibus universis pugnari posse apparuisset, ac eo quod M. Minucius, absente Fabio, prospere pugnasset, duas legiones hosti ad cædem objectas: deinde ex ipsa cæde ereptas, ut pater patronusque appellaretur, qui prius vincere prohibuisset

"buisset Romanos quam vinci. "Consules deinde Fabianis artibus, cum debellare possent, bellum traxisse. Id foedus inter omnes nobiles ictum: nec finem ante belli habituros, quā consulem vere plebeium, id est, hominem novum fecissent. nam plebeios nobiles, jam eisdem initiatos esse sacris, & contemnere plebem, ex quo contemni desierint à patribus, coepisse. Cui non id apparere? id actū & quaesitum esse, ut interregnum iniretur: ut in patrum potestate comitia essent, id consules ambos ad exercitum morando quaesisse. id postea, quia invitis iis dictator esset dictus comitiorum causa, expugnatum esse, ut vitiosus dictator per augures fieret. Abhorrere igitur interregnū eos: consulatum unum certe plebis Romanae esse: populum liberius habiturum, ac daturum ei qui magis vincere, quam diu imperare malit. Cum his orationibus accensa plebs esset, tribus patriciis petentibus P. Cornelio Merenda, L. Manlio Vulsone, M. Aemilio Lepido, duobus nobilibus jam familiaribus plebi. C. Attilio Serrano, & Q. Aelio Paeto, quorum alter pontifex, alter augur erat, C. Terentius consul unus creatur, ut in manu ejus essent comitia rogando collegae. Tum experta nobilitas parum fuisse virium in competitoribus ejus, L. Aemilium Paulum, qui cum M. Livio consul fuerat, & damnatione collegae & sua prope ambustus evaserat, infestum plebi, diu ac multum recusantem, ad petitionem compellit. is proximo comitiali die, concedentibus omnibus qui cum Varrone certaverant, parque magis in adversando quàm collega, datur consuli. inde praetoria comitia habita. creati M. Pomponius Matho, & P. Furius Philus. Romae juris dicundi urbana sors Pomponio, inter cives Romanos & inter peregrinos P. Furio Philo evenit. Additi duo praetores, M. Claudius Marcellus in Siciliam L. Posthumius Albinus in Galliam. Omnes absentes creati sunt, nec cuiquam eorum, praeter Terentium consulem, erat mandatus honos, quem jam non antea gessisset, praeteritis aliquot fortibus ac strenuis viris, quia in tali tēpore nullus novus magistratus videbatur mandandus. Exercitus quoque multiplicati sunt. Quantae autem peditum equitumque additae sint copiae, adeo & numero, & genere copiarum variant auctores, ut vix quicquam satis certum affirmare ausim. Decem millia novorū militum alii scripta in supplementum, alii novas quatuor legiones quinque legionibus additas, ut novem legionibus rem gererent. numero quoq; peditum equitumq; legiones auctas, millibus peditum, & centenis equitibus in singulas adjectis: ut quina millia peditum, treceni equites essent: socii duplicem numerum equitum darent, pedites aequarent. Septem & octoginta millia armatorum, & ducentos in castris Romanis, cum pugnatum ad Cannas est, quidam auctores sunt. Illud haudquaquam discrepat, majore conatu atque impetu rem actam, quam prioribus annis, quia spem posse vinci hostem dictator praebuerat. Caeterum prius quam signa ab urbe novae legiones moverent, decemviri libros adire atque inspicere jussi, propter territos vulgo homines novis prodigiis. nam & Romae in Aventino, & Ariciae nunciatum erat, sub idem tempus lapidibus pluisse, & multo cruore, signa in Sabinis caedis, aquas è fonte calidas manasse. id quidem & quod saepius acciderat, magis terrebat. & in via Fornicata, quae ad campum erat, aliquot homines de coelo tacti exanimatiq; fuerant. Et prodigia ex libris procurata. Legati à Paesto pateras aureas Romā attulerunt. iis sicut Neapolitanis gratiae actae, aurum non acceptum. Per eosdem dies ab Hierone classis Hostiam cum magno commeatu accessit. Legati

Syra-

Syracusani in senatum introducti nunciarunt, cædem C. Flaminii Cos. exercitusque allatam, adeo ægre tulisse regem Hieronem, ut nulla sui propria, regniq; sui clade moveri magis potuerit. itaque, quamquam probe sciat magnitudinem populi Rom. admirabiliorem prope adversis rebus quam secundis esse, missa tamen à se omnia, quibus à bonis fidelibusque sociis bella juvari soleant, quę ne accipere abnuant, magnopere se P. C. orare. Iam omnium primum ominis causa Victoriã auream pondo CCCXX. afferre sese: acciperent eam, tenerentque & haberent propriam & perpetuam. advexisse etiam trecenta millia modium tritici, ducenta hordei, ne commeatus deessent: & quantum præterea opus esset, & quo jussissent, subvecturos. Milite atq; equite scire nisi Romano Latinique nominis non uti populum Romanum: Levium armatorum auxilia etiam externa vidisse in castris Romanis, itaque misisse mille sagittariorum ac funditorum, aptam manum adversus Baleares ac Mauros, pugnacesque alias missili telo gentes. Ad ea dona consilium quoque addebant, ut prætor, cui provincia Sicilia evenisset, classem in Africam trajiceret: ut & hostes in terra sua bellum haberent, minusque laxamenti daretur iis ad auxilia Annibali summittenda. Ab senatu ita responsum regi est: Virum bonum, egregiumque socium Hieronem esse, atque uno tenore ex quo in amicitiam populi Romani venerit, fidem coluisse, ac rem Romanam omni tempore ac loco munifice adjuvisse: id, perinde ac deberet, pergratum populo Romano esse. Aurum & à civitatibus quibusdam allatum, gratia rei accepta, non accepisse populum Romanum: Victoriam, omenque accipere, sedemque ei se divæ dare, dicare Capitolium, templum Iovis Optimi Maximi. in ea arce urbis Romæ sacratam, volentem propitiamque, firmam ac stabilem fore populo Romano. Funditores, sagittariique & frumentum traditum consulibus. Quinqueremes ad navium classem, quæ cum T. Otacilio proprætore in Sicilia erant, quinque & viginti additæ: permissumque est, *ut si è republica censeret esse, in Africam trajiceret.* Delectu perfecto consules paucos morati dies, dum socii ab nomine Latino venirent. Milites tunc, quod nunquam antea factum erat, jurejurando à tribunis militum adacti, jussu consulum conventuros, neque injussu abituros, nam ad eam diem nihil præter sacramentum fuerat: & ubi ad decuriatum aut centuriatum convenissent, sua voluntate ipsi inter se equites decuriati, centuriati pedites conjurabant, sese fugæ atque formidinis ergo non abituros, neque ex ordine recessuros, nisi teli sumendi, aut petendi, aut hostis feriendi, aut civis servandi causa. id ex voluntario inter ipsos fœdere à tribunis ad legitimam jurisjurandi adactionẽ translatum. Conciones prius quam urbe signa moverentur, consulis Varronis multæ ac feroces fuere, denunciantes, *bellum accersitum in Italiam ab nobilibus, mansurumque in visceribus reipublicæ, si plures Fabios imperatores haberet: se quo die hostem vidisset, profligaturum.* Collegæ ejus Paulli una, pridie quam ex urbe proficiscerentur, concio fuit verior, quam gratior populo, qua nihil inclementer in Varronem dictum, nisi id modo; Mirari se, quomodo quis dux, priusquã aut suum, aut hostium exercitum, locorum situm, naturam regionis nosset: jam nunc locatus in urbe sciret, quæ sibi agenda armato forent: & diem quoque prædicere posset, qua cum hoste signis collatis esset dimicaturus. Se, quæ consilia magis res dent hominibus quam homines rebus, ea ante tempus immatura non præcepturum, optare, ut quæ caute atque consulte gesta essent, satis prospere evenirent. temeritatem, præterquam quod

quod ſtulta ſit, infelicem etiam ad id locorum fuiſſe. Eum ſua ſponte apparebat tuta celeribus conſiliis præpoſiturum: & quoad conſtantius perſeveraret, Q. Fabius Maximus ſic eum proficiſcentem allocutus fertur: SI
‘‘ aut collegam (id quod mal-
‘‘ lem) tui ſimilem L. Æmili ha-
‘‘ beres, aut tu collegæ tui ſimi-
‘‘ lis eſſes, ſupervacanea eſſet ora-
‘‘ tio mea: nam & duo boni con-
‘‘ ſules etiam me tacente omnia
‘‘ è republica fide veſtra facere-
‘‘ tis: & mali nec mea verba au-
‘‘ ribus veſtris, nec conſilia ani-
‘‘ mis reciperetis. nunc & colle-
‘‘ gam tuum, & te talem virum
‘‘ intuenti mihi, tecum omnis
‘‘ oratio eſt: quem video nequic-
‘‘ quam & virum bonum, & ci-
‘‘ vem fore, ſi altera parte clau-
‘‘ dicet reſpublica, malis conſiliis
‘‘ idem ac bonis juris & poteſta-
‘‘ tis erit. Erras enim L. Paule, ſi
‘‘ tibi minus certaminis cum C.
‘‘ Terentio, quam cum Annibale
‘‘ futurum cenſes. neſcio an in-
‘‘ feſtior hic adverſarius, quam
‘‘ ille hoſtis maneat. & cum illo
‘‘ in acie tantum, cum hoc omni-
‘‘ bus locis ac temporibus certa-
‘‘ turus es, & adverſum Anniba-
‘‘ lem legioneſq; ejus tuis equi-
‘‘ tibus ac peditibus pugnandum
‘‘ tibi eſt. Varro dux tuis mili-
‘‘ tibus te eſt oppugnaturus.
‘‘ Ominis etiam tibi cauſa abſit
‘‘ C. Flaminii memoria, tamen
‘‘ ille conſul demum, & in pro-
‘‘ vincia, & ad exercitum cœpit
‘‘ furere: hic prius quam peteret
‘‘ conſulatum, deinde in petendo
‘‘ conſulatu: nunc quoque conſul
‘‘ prius quam caſtra videat, aut
‘‘ hoſtem, inſanit. & qui tantas
‘‘ jam nunc procellas, prælia at-
‘‘ que acies jactando inter toga-
‘‘ tos ciet, quid inter armatam
‘‘ juventutem cenſes facturum?
‘‘ & ubi extemplo verba res ſe-
‘‘ quitur? Atqui ſi hic, quod fa-
‘‘ cturum ſe denunciat, extemplo
‘‘ pugnaverit; aut ego rem mili-
‘‘ tarem, belli hoc genus, hoſtem
‘‘ hunc ignoro, aut nobilior alius
‘‘ Thraſymeno locus noſtris cla-

dibus erit. Nec gloriandi tem- ,,
pus adverſus unum eſt, ut ego ,,
contemnendo potius, quam ap- ,,
petendo gloriam, modum ex- ,,
ceſſerim. ſed ita res habet. una ,,
ratio belli gerendi adverſus ,,
Annibalem eſt, qua ego geſſi, ,,
nec eventus modo hoc docet, ,,
ſtultorum iſte magiſter eſt, ſed ,,
eadem ratio quæ fuit futura- ,,
que, donec res eædem mane- ,,
bunt, immutabilis eſt. In Ita- ,,
lia bellum gerimus, in ſede ac ,,
ſolo noſtro. omnia circa plena ,,
civium ac ſociorum ſunt, ar- ,,
mis, viris, equis, commeatibus ,,
juvant, juvabuntque: id jam ,,
fidei documentum in adverſis ,,
rebus noſtris dederunt. melio- ,,
res, prudentiores, conſtantio- ,,
res nos tempus dieſque facit. ,,
Annibal contra, in aliena, in ,,
hoſtili eſt terra, inter omnia ,,
inimica infeſtaque, procul à ,,
domo, procul à patria. neque ,,
illi terra, neque mari eſt pax: ,,
nullæ eum urbes accipiunt, ,,
nulla mœnia: nihil uſquam ſui ,,
videt, in diem rapto vivit. par- ,,
tem vix tertiam exercitus ejus ,,
habet, quem Iberum amnem ,,
trajecit. plures fames quam ,,
ferrum abſumpſit: nec his pau- ,,
cis jam victum ſuppeditat. Du- ,,
bitas ergo, quin eum ſedendo ,,
ſuperaturi ſimus, qui ſeneſcat ,,
indies? non commeatus, non ,,
ſupplementum, non pecuniam ,,
habeat? Quam diu pro Gerio- ,,
nis, caſtelli Apuliæ inopis, tan- ,,
quam pro Carthaginis mœni- ,,
bus pugnatum eſt? Sed ne ad- ,,
verſus te quidem ego gloria- ,,
bor. Cn. Servilius, atque Atti- ,,
lius, proximi conſules, vide ,,
quemadmodum eum ludificati ,,
ſint. Hæc una ſalutis eſt via, L. ,,
Paule, quam difficilem infe- ,,
ſtamque cives ſibi magis, quam ,,
hoſtes facient. idem enim tui ,,
quod hoſtium milites, volent: ,,
idem Varro conſul Romanus, ,,
quod Annibal Pœnus impera- ,,
tor, cupiet. duobus ducibus ,,
unus reſiſtas oportet. reſiſtes ,,
autem, adverſus famam rumo- ,,
reſque hominum, ſi ſatis firmus ,,

" steteris: si te neque collegæ " vana gloria neque tua falsa in- " famia moverit. A veritate la- " borare nimis jus sæpe ajunt, " extingui nunquam. Gloriam " qui spreverit, veram habebit. " Sine timidum pro cauto, tar- " dum pro considerato, imbel- " lem pro perito belli vocent. " malo te sapiens hostis metuat, " quam stulti cives laudent om- " nia audentem contemnet An- " nibal: nil temere agentem me- " tuet: nec ego, ut nihil agatur, " moveo, sed ut agentem te ratio " ducat, non fortuna. tuæ pote- " statis semper, tuaq; omnia sint " armatus intentusque sis, neque " occasioni tuę desis, neque suam " occasionem hosti des. omnia " non properanti clara certaque " erunt. festinatio improvida est, " & cæca. Adversus ea oratio consulis haud sane læta fuit, magis fatentis ea quæ diceret, vera, quam facilia factu esse. Dictatori magistrum equitum intolerabilem fuisse: quid consilii adversus collegam seditiosum ac temerarium virum, atque auctoritatis fore? Se populare incendiū priore consulatu semiustum effugisse, optare ut omnia prospere evenirent. at si quid adversi caderet hostium se telis potius quam suffragiis iratorū civium caput subjecturum. Ab hoc sermone profectum Paulum tradunt, prosequentibus primoribus patrum. Plebeium consulē sua plebs prosecuta, turba quam dignitate conspectior. Vt in castra venerunt, permisto novo exercitu ac vetere, castris bifariam factis, ut nova minora essent propius Annibali, in veteribus major pars & omne robur virium esset tum anni prioris consulem M. Attilium ætatem excusantem, Romam miserunt. Cn. Servilium in minoribus castris legioni Romanæ, & socium peditum equitumque duobus millibus præficiunt. Annibal quanquam parte dimidia auctas hostium copias cernebat: tamen adventu consulum mire gaudere. non solum enim nihil ex raptis in diem commeatibus superabat, sed ne unde raperet quidem, quicquam reliqui erat: omni undique frumento, posteaquam ager parum tutus erat in urbes munitas convecto: ut vix decem dierum, quod compertum postea est, frumentum superesset: Hispanorumque ob inopiam transitio parata fuerit, si maturitas temporis expectata foret. Ceterum temeritati consulis, ac præpropero ingenio materiam etiam fortuna dedit: quod in prohibendis prædatoribus tumultuario prœlio, ac procursu magis militum, quam ex præparato aut jussu imperatorum orto, haudquaquam par Pœnis dimicatio fuit. Ad mille & septingentos cæsi non plus centum Romanorum sociorumque occisis. Cæterum victoribus effuse sequentibus, metu insidiarum obstitit Paulus consul, cujus eo die (nam alternis imperitabant) imperium erat: Varrone indignante, ac vociferante, *emissum hostem è manibus: debellarique, ni cessatum foret, potuisse.* Annibal id damnum haud ægerrime pati: quin potius credere, velut inescatam temeritatem ferocioris consulis, ac novorum maxime militum esse: & omnia ei hostium haud secus quā sua nota erant: dissimiles discordesque imperitare, duas prope partes tyronum militum in exercitu esse. itaque locum & tempus insidiis aptum se habere ratus, nocte proxima nihil præter arma ferentes secum milites ducens, castra plena omnis fortunæ publicæ privatæq; relinquit, transque proximos montes læva pedites instructos cōdit: dextra equites impedimenta per cornua in medium agmen traducit, ut diripiendis velut desertis fuga dominorum castris, occupatum impeditumque hostem opprimeret. Crebri relicti in castris ignes, ut fides fieret, dum ipse longius spatium fuga praeriperet, falsa imagine castrorum, sicut Fabium priore anno frustratus esset, tenere in locis consules voluisse.

Vbi

Vbi illuxit, subductæ primo stationes, deinde propius adeuntibus insolitum silentium admirationem fecit. Iam satis comperta solitudine in castris, concursus fit ad prætoria Coss. nunciantium fugam hostium adeo trepidam, ut tabernaculis stantibus castra reliquerint: quoque fuga obscurior esset, crebros etiam relictos ignes. Clamor inde ortus, *ut signa proferri juberent, ducerentque ad persequendos hostes, ac protinus castra diripienda.* Et Coss. alter velut unus turbæ militaris erat. Paulus etiam atque etiam dicere, *providendum præcavendumque esse*. Postremo cum aliter neque seditionem, neque ducem seditionis sustinere posset: M. Statilium præfectum cum turma Lucanorum exploratum misit. qui ubi adequitavit portis, subsistere extra munimenta cæteris jussis, ipse cum duobus equitibus vallum intravit: speculatusque omnia cum cura, renuntiat insidias profecto esse: ignes in parte castrorum, quæ vergat in hostem, relictos: tabernacula aperta, & omnia cara in promptu relicta, argentum quibusdam locis temere per vias velut objectum ad prædam vidisse. Quæ ad detinendos à cupiditate animos nunciata erant, ea accenderunt: & clamore sublato à militibus, *nisi signum detur, sine ducibus ituros*, haudquaquam dux defuit. nam extemplo Varro, signum dedit proficiscendi. Paulus. cum ei sua sponte cunctanti, pulli quoque auspicio non addixissent, *obnunciari jam efferenti porta signa collegæ* jussit. quod quanquam Varro ægre est passus, Flaminii tamen recens casus, Claudiique Cos. primo Punico bello memorata navalis clades religionem animo incussit. Dii prope ipsi eo die magis distulere, quam prohibuere imminentem pestem Romanis. nam forte ita evenit, ut cum referri signa in castra jubenti Consuli milites non parerent, servi duo, Formiani unus, alter Sidicini equitis, qui Servilio atque Attilio Coss. inter pabulatores excepti à Numidis fuerant, profugerent eo die ad dominos: qui deducti ad Coss. denunciant omnem exercitum Annibalis trans proximos montes sedere in insidiis. Horum opportunus adventus Coss. imperii potentes fecit, cum ambitio alterius suam primum apud eos prava indulgentia majestatem solvisset. Annibal posteaquam motos magis inconsulte Romanos, quam ad ultimum temere evectos vidit, nequicquam detecta fraude, in castra rediit. ibi plures dies propter inopiam frumenti manere nequibat: novaque consilia indies, non apud milites solum mistos ex colluvione omnium gentium, sed etiam apud ipsum ducem oriebantur. nam cum initio fremitus, deinde aperta vociferatio fuisset, exposcentium stipendium debitum, querentiumque annonam primo, postremo famem: & mercenarios milites maxime Hispani generis, de transitione cepisse consilium fama esset. ipse etiam interdum Annibal de fuga in Galliam dicitur agitasse: ita ut relicto peditatu omni cum equitatu se proriperet. Cum hæc consilia, atque hic habitus animorum esset in castris, movere inde statuit in calidiora, atque eo maturiora messibus Apuliæ loca: simul ut quo longius ab hoste recessisset, transfugia impeditiora levibus ingeniis essent. Profectus est nocte, ignibus similiter factis tabernaculisque paucis in speciem relictis, ut insidiarium par priori metus contineret Romanos. Sed per eundem Lucanum Statilium omnibus ultra castra, transque montes exploratis, cum relatum esset, *visum procul hostium agmen:* tum die sequenti, ejus insequendi consilia agitari cœpta. Cum utriusque Cos. eadem quæ semper ante fuisset sententia, ceterum Varroni fere omnes, Paulo nemo, præter Servilium prioris anni Cos. assentiretur, majoris partis sententia ad nobilitandas

clade Romana Cannas urgente fato profecti sunt. Prope eum vicum Annibal castra posuerat aversa à Vulturno vento, qui campis torridis siccitate nubes pulveris vehit, id cùm ipsis castris percommodum fuit, tum salutare præcipue futurum erat, cum aciem dirigerent, ipsi aversi terga tantum afflante vento, in obcæcatum pulvere effuso hostem pugnaturi. Coss. satis exploratis itineribus sequentes Pœnum, ut ventum ad Cannas est, ubi in conspectu Pœnum habebant, bina castra communiunt eodem ferme intervallo, quo ad Gerionem, sicut ante, copiis divisis. Aufidus amnis utrisque castris affluens aditum aquatoribus ex sua cujusque opportunitate haud sine certamine dabat. ex minoribus tamen castris, quæ posita trans Aufidum erant, liberius aquabantur Romani, quia ripa ulterior nullum habebat hostium præsidium. Annibal spem nactus loci: ad equestrem pugnam, qua parte virium invictus erat, facturus copiam pugnandi consulibus, dirigit aciem, lacessitque Numidarum procursatione hostes. Inde rursus solicitari seditione militari, ac discordia consulum Romana castra: cum Paulus Sempronii & Flaminii temeritatem Varroni, Varro speciosum timidis ac segnibus ducibus exemplum Fabii objiceret: testareturque deos & homines, hic nullam penes se culpam esse, quod Annibal jam velut suam cepisset Italiam, se constrictum à collega teneri, ferrum atque arma iratis & pugnare cupientibus adimi militibus: ille si quid projectis ac proditis ad inconsultam atque improvidam pugnam legionibus accideret, se omnis culpæ exortem, omnis tamen eventus participem fore diceret. videret, ut quibus lingua prompta ac temeraria esset, æque in pugnam vigerent manus. Dum altercationibus magis quam consiliis tempus teritur, Annibal ex acie, quam ad multum diei tenuerat instructam cum in castra cæteras reciperet copias, Numidas ad invadendos ex minoribus castris Romanorum aquatores trans flumen mittit. quam inconditam turbam cum vixdum in ripam egressi clamore ac tumultu fugassent, in stationem quoque pro vallo locatam, atque ipsas prope portas evecti sunt. Id vero indignum visum, *ab tumultuario auxilio jam etiam castra Romana terreri*, ut ea modo una causa, ne extemplo transirent flumen, dirigerentque aciem, tenuerit Romanos, quod summa imperii eo die penes Paulum fuerit. itaque Varro postero die, cui sors ejus diei imperii erat, nihil consulto collega signum pugnæ proposuit, instructisque copiis flumen transivit, sequente Paulo: quia magis non probare, quam non adjuvare consilium poterat. Transgressi flumen, eas quoque quas in castris minoribus habuerant copias, suis adjungunt: atque ita instructa acie, in dextro cornu (id erat flumini propius) Romanos equites locant, deinde pedites. lævum cornu extremi equites sociorum, intra pedites, ad medium juncti legionibus Romanis tenuerunt jaculatores, ex cæteris levium armorum auxiliis prima acies facta. Coss. cornua tenent: Terentius lævum, Æmilius dextrum. Cn. Servilio media pugna tuenda data. Annibal luce prima Balearibus levique alia armatura præmissa, transgressus flumen, ut quosque traduxerat, ita in acie locabat. Gallos Hispanosque equites prope ripam lævo in cornu adversus Romanum equitatum; dextrum cornu Numidis equitibus datum, media acie peditibus firmata: ita ut Afrorum utraque cornua essent, interponerentur his medii Galli atque Hispani. Afros Romanam magna ex parte crederes aciem: ita armati erant armis & ad Trebiam, cæterum magna ex parte ad Thrasymenum captis. Gallis Hispanisq; scuta ejusdem formæ fere erant: dispares ac dissimiles gladii: Gal-

lis prælongi, ac sine mucronibus: Hispano punctim magis quã cæsim assueto petere hostem, brevitate habiles, & cum mucronibus. ante cæteros armati (is gentium harum habitus tum magnitudine corporum, tum specie terribilis erat) Galli super umbilicũ erant nudi: Hispani linteis prætextis purpura tunicis cãdore miro fulgentibus constiterant. Numerum omnium, qui tum peditum equitumque in acie stetere, illum ferunt, videlicet quadraginta peditum millia, decem equitum. Duces cornibus præerant: sinistrum Asdrubal, dextrum regebat Maharbal: mediam aciem Annibal ipse cum fratre Magone tenuit. Sol seu de industria ita locatis, seu forte ita stando, peropportune utrique parti obliquus erat, Romanis in meridiem, Pœnis in Septentrionem versis. ventus, quem *Vulturnum* incolæ regionis vocant, adversus Roman. coortus, multo pulvere in ipsa ora volvendo prospectum ademit. Clamore sublato procursum ab auxiliis, & pugna levibus primum armis commissa: deinde equitum Gallorum Hispanorumque lævum cornu cum dextro Romano concurrit, minime equestris more pugnæ, frontibus enim adversis concurrendum erat: quia nullo circa ad evagandũ relicto spacio, hinc amnis, hinc peditum acies claudebant. in directum utrinq; nitentes stantibus ac confertis, postremo turbatis equis, vir virum amplexus detrahebat equo. pedestre magna jam ex parte certamen factum erat. acrius tamen quam diutius pugnatum est, pulsiq; Romani equites terga vertunt. Sub equestris finem certaminis coorta est peditum pugna primo & viribus & animis pares constabant ordines Gallis, Hispanisque. tandem Romani diu ac sæpe consilio agitabant, qua fronte acieq; densa impellerent hostium cuneum nimis tenuem, eoque parum validum, à cæteris prominentẽ ãcie. impulsis deinde ac trepide referentibus pedem insistere, ac tenore uno per præceps pavore fugientium agmen in mediam primùm aciem illati, postremò nullo resistente, ad subsidia Afrorum pervenerunt: qui utrinque reductis alis constiterant. mediique Galli Hispanique steterunt aliquantum prominente acie: qui cuneus ut pulsus æquavit frontem primum, deinde nitendo etiam sinum in medio dedit. Afri, circa jam cornua vim fecerant: irruentibusque incaute in medium Romanis circumdedere alas: mox cornua extendendo, clausere & ab tergo hostes. Hinc Romani defuncti nequicquã prælio uno omissis Gallis Hispanisque, quorum terga ceciderant, etiam adversus Afros integram pugnam ineunt: non tantum eo iniquam, quod inclusi adversus circumfusos, sed etiam quod fessi cum recentibus ac vegetis pugnabant. Iam & in sinistro cornu Romano, ubi sociorum equites adversus Numidas steterant, consertum prælium erat, segne primo, & à Punica cœptum fraude. Quingenti ferme Numidæ præter consueta arma telaque, gladios occultos sub loricis habentes, specie transfugarum cum ab suis parmas post terga habentes, adequitassent: repente ex equis desiliunt, parmisque & jaculis ante pedes hostium projectis, in mediam aciem accepti, ductique ad ultimos, considere ab tergo jubentur. ac dum prælium ab omni parte conseritur, quieti manserunt. postquam omnium animos oculosque occupaverat certamen, tum arreptis scutis, quæ passim inter acervos cæsorum corporum strata erant, aversam adoriuntur Romanam aciem: tergaque ferientes, ac poplites cædentes, stragem ingentem dederunt, ac majorem aliquanto pavorem ac tumultum fecerunt. Cum alibi terror ac fuga, alibi pertinax in mala jam spe prælium esset: Asdrubal, qui ea parte præerat, subductos ex media acie Numidas, quia segnis eorum cum adversis pugna erat, ad persequendos passim

sim fugientes mittit. Hispanos & Gallos pedites Afris jam prope fessis cæde magis quam pugna adjungit. Parte altera pugnę Paulus, quanquam primo statim prælio funda graviter ictus fuerat, tamen & occurrit sæpe cum confertis Annibali, & aliquot locis prælium restituit, protegentibus eum equitibus Rom. omissis postremo equis quia Coss. ad regendũ equum vires deficiebant: tum denuntianti cuidam jussisse Cos. *ad pedes descendere equites*: dixisse Annibalem ferunt: *Quam mallem vinctos mihi traderet*. Equitum pedestre prœlium, quale jam haud dubia hostium victoria fuit cum victi mori in vestigio mallent, quam fugere: victores morantibus victoriam irati, trucidarent quos pellere non poterant: pepulerunt tamen jam paucos superatos, & labore ac vulneribus fessos. inde dissipati omnes sunt, equosq; ad fugam, qui poterant, repetebant. Cn. Lentulus Tribunus militum, cum prætervehens equo sedentem in saxo cruore oppletum Cos. vidisset: L. Æmili, inquit, *quem unum insontem culpa cladis hodiernæ dii respicere debent, cape hunc equum, dum & tibi virium aliquid superest; comes ego te tollere possum ac protegere, ne funestam hanc pugnam morte Cos. feceris. etiam sine hoc lachrymarum satis, luctusque est*. Ad ea consul. *Tu quidem Cn. Corneli macte virtute esto: sed cave frustra miserando exiguum tempus è manibus hostium evadendi absumas. Abi, nuncia publice patribus urbem Romam muniant, ac priusquam hostis victor adveniat, præsidiis firment: privatimque Q. Fabio, L. Æmilium præceptorum ejus memorem extitisse, & vixisse, & adhuc mori. & tu me in hac strage militum meorum patere expirare, ne ut reus interearn, causaque consulatus accusator collegæ existam, ut alieno crimine innocentiam meam protegam*. Hæc exigentem prius turba fugientium civium, deinde hostes oppressere Cos. ignorantes quis esset, obrueruntque telis. Lentulum in tumulum abripuit equus: tum inde effuse fugiunt. Septem millia hominum in minora castra, decem in majora, duo ferme in vicum ipsum Cannas perfugerunt: qui extemplo à Cartalone atque equitibus, nullo munimento tegente vicum, circumventi sunt. Cos. alter, seu forte, seu consilio, nihil fugientium infestus agmini, cum quinquaginta fere equitibus Venusiam profugit. Quadraginta millia peditum, duo millia septingenti equites, & tanta prope civium sociorumque pars cæsi dicuntur. in his alter consulum, quæstores L. Attilius & Furius Bibaculus: XXI. Tr. militum, consulares quidam, prætoriique & ædilitii: inter eos Cn. Ser. & C. Minucius Numatius qui magister equitum priore anno aliquot diebus ante fuerat: LXXX. præterea senatores, aut qui eos magistratus gessissent, unde in senatum legi deberent, cum sua voluntate milites in legionibus facti essent. Capta eo prælio tria millia peditum, & equites trecenti dicuntur. Hæc est pugna Cannensi clade nobilitata, par Alliensi. utque hæc illa iis, quæ post pugnam accidere levior, quia ab hoste cessatum est: sic strage exercitus gravior, fœdiorque fuit fuga. namq; ad Alliam fuga sicut urbem prodidit, ita exercitum servavit: ad Cannas fugientem Cos. vix quinquaginta secuti sunt: alterius morientis prope totus exercitus fugit. Binis in castris cum multitudo semiermis sine ducibus esset, nuncium, qui majoribus præerant, mittunt: dum prælio deinde ex lætitia epulis fatigatos quies nocturna hostes premeret, ut ad se transirent: uno agmine Cannusium abituros esse. Eam sententiam alii totam aspernari. cur enim illos, qui se accersant, ipsos non venire, cum æque conjungi possent? quia videlicet plena hostium omnia in medio essent: & aliorum quam sua corpora tanto periculo mallent obijicere.

jicere. Aliis non tam sententia displicere, quam animus deesse. P. Sempronius Tuditanus Tr. mil. *Capi ergo mavultis*, inquit, *ab avarissimo & crudelissimo hoste: æstimarique capita vestra precio, & exquiri ab interrogantibus, Romanus civis sis, an Latinus socius? ut ex tua contumelia & miseria alteri honos quæratur, non tibi? Non vos quidem L. Æmilii, qui se bene mori, quam turpiter vivere maluit: & tot fortissimorum virorum, qui circa eum cumulati jacent, similes estis. Sed antequam opprimat lux, majoraque hostium agmina obsepiant iter: per hos qui inordinati atque incompositi obstrepunt portis, erumpamus. Ferro atque audacia iter fit, quamvis per confertos hostes. cuneo quidem hoc laxum atque solutum agmen, ac si nihil obstet, transibimus. itaque ite mecum, qui & vosmetipsos & remp. salvam vultis.* Hæc ubi dicta dedit, stringit gladium, cuneoque facto per medios vadit hostes: & cum in latus dextrum, quod patebat, Numidæ jacularentur, translatis in dextram partem scutis, in majora castra ad [sexc]entos evaserunt: atque inde protinus alio magno agmine adjuncto Cannusium incolumes perveniunt. Hæc apud victos magis impetu animorum, quam ingenium suum cuique aut sors dabat, quam ex consilio ipsorum, aut imperio cu[j]usquam agebantur. Annibali victori cum cæteri circumfusi gratularentur, suaderentque, ut tanto perfunctus bello, diei quod reliquum esset, noctisque insequentis quietem & ipse sibi sumeret, & fessis daret militibus. Maharbal præfectus equitum minime cessandum ratus: *Imo ut quid hac pugna sit actum, scias, die quinta*, inquit, *victor in Capitolio epulaberis. sequere cum equite, ut prius te venisse, quam venturum sciant. Præcedant*, Annibal inquit, *nuncii: læta res est. sed ea major quam ut eam statim capere animo possim.* itaque voluntatem se laudare Maharbalis ait, ad consilium prensandum tempus opus esse. Tum Maharbal: *Non omnia nimirum eidem dii dedere. Vincere scis Annibal, victoria uti nescis.* Mora ejus diei satis creditur, saluti fuisse urbi atque imperio. Postero die ubi primum illuxit, ad spolia legenda, fœdamque etiam hostibus spectandam stragem insistunt. Iacebant tot Romanorum millia, pedites passim equitesque, ut quem cuique sors aut pugna junxerat, aut fuga, assurgentes quidam ex strage media cruenti, quos stricta matutino frigore excitaverant vulnera, ab hoste oppressi sunt. Quosdam & jacentes vivos succisis feminibus poplitibusque invenerunt, nudantes cervicem jugulumque, & reliquum sanguinem invitantes haurire. Inventi sunt quidam mersis in effossam terram capitibus, quos sibi ipsos fecisse foveas, obruentesque ora subjecta super humo injecta interclusisse spiritum apparebat. Præcipue convertit omnes substratus Numida mortuo superincumbenti Romano vivus, naso auribusque laceratis: cum manibus ad capiendum telum inutilibus, in rabiem ira versus, laniando dentibus hostem expirasset. Spoliis ad multum diei lectis, Annibal ad minora ducit castra oppugnanda; & omnium primum brachio fluminis objecto eos excludit. Cæterum ab omnibus, labore, vigiliis, vulneribus etiam fessis, maturior ipsius spe deditio est facta. Pacti ut arma atque equos traderent, in capita Romana trecenis nummis quadrigatis, in socios ducenis, in servos centenis: & ut eo precio persoluto, cum singulis abirent vestimentis, in castra hostes acceperunt: traditique in custodiam omnes sunt, sed; seorsum cives sociique. Dum ibi tempus teritur, interea cum ex majoribus castris, quibus satis virium aut animi fuit, ad quatuor millia hominũ & CC. equites, alii agmine, alii palantes passim per agros, quod haud minus tutum erat, Cannusium profugis-

fugissent, castra ipsa ab sauciis timidisq; eadem conditione, qua altera, tradita hosti. Præda ingens parta est: & præter equos virosque, & si quid argenti, quod plurimum in phaleris equorum erat: (nam ad vestiendum facto perexiguo utique militantes utebantur) omnis cætera præda diripienda data est. Tum sepeliendi causa conferri in unum corpora suorum jussit. Ad octo millia fuisse dicuntur fortissimorum virorum. Cos. quoque Romanum conquisitum sepultumque, quidam auctores sunt. Eos qui Canusium perfugerant, muliercula nomine Busa genere clara ac divitiis, mœnibus tantum tectisque à Canusinis acceptos, frumento, veste, viatico etiam juvit, pro qua ei munificentia postea bello perfecto ab senatu honores habiti sunt. Cæterum cum ibi tribuni militum quatuor essent, Fabius Maximus de legione prima, cujus pater priore anno dictator fuerat: & de legione secunda, Lucius Publicius Bibulus, & Publ. Cornelius Scipio: & de legione tertia Ap. Claudius Pulcher, qui proxime ædilis fuerat: omnium consensu ad P. Scipionem admodum adolescentem, & ad Appium Claudium summa imperii delata est. quibus consultantibus inter paucos de summa rerum, nunciat P. Furius Philus, consularis viri filius, nequicquam eos consultare: perditam spem fovere; desperatam comploratamque rem esse publicam, nobiles juvenes quosdam, quorum principem L. Cæcilium Metellum, mare ac naves spectare, ut deserta Italia, ad regum aliquē transfugiant. Quod malum præterquam quod atrox super tot clades, etiam novum, cum stupore ac miraculo torpidos defixisset: & qui aderant, concilium advocandum de eo censerent: negat concilii rem esse Scipio, juvenis fatalis dux hujusce belli. audendum atque agendum, non consultandum ait in tanto malo esse. irent secum extemplo armati, qui rempublicam salvam vellent. nusquam verius, quam ubi ea cogitentur, hostium castra esse. Pergit deinde ire sequentibus paucis in hospitium Metelli. & cum concilium ibi juvenum, de quibus allatum erat, invenisset, stricto super capita consultantium gladio: *Ex mei animi sententia*, inquit, *juro, ut ego rempublicam non deseram neque alium civem Romanum deserere patiar. si sciens fallo, tum me Iupiter Opt. Max. domum, familiam, remque meam pessimo letho afficiat. In hæc verba, L. Cæcili jures expostulo, cæterique qui adestis. qui non juraverit, in se hunc gladium strictum esse sciat.* Haud secus pavidi quam si victorem Annibalem cernerent, jurant omnes: custodiendosque semetipsos contra Annibalem Scipioni tradunt. Eo tempore quo hæc Cannusii agebantur, Venusiam ad Consulem ad quatuor millia peditum equitumque, qui sparsi fuga per agros fuerant, pervenere. Eos omnes Venusini per familias benigne accipiendos curandosq; cum divisissent in singulos equites togas & tunicas & quadrigatos nummos quinos vicenos, & peditibus denos, & arma quibus deerant, dederunt, cæteraque publice ac privatim hospitaliter facta: certatumque, ne à muliere Canusina populus Venusinus officiis vinceretur. Sed Cannusii gravius onus Busæ multitudo faciebat, & jam ad decem millia hominum erant. Appiusque & Scipio postquam incolumem esse alterum Cos. acceperunt, nuncium extemplo mittunt, quantæ secum peditum equitumq; copiæ essent: sciscitatumque simul, *utrum Venusiam adduci exercitum, an manere juberet Cannusii.* Varro ipse Cannusium copias traduxit. Et jam aliqua species consularis exercitus erat, mœnibusque se certe, si non armis, ab hoste videbantur defensuri. Romam ne has quidem reliquias superesse civium sociorumque, sed occidione occisum cum duobus exercitibus Coss. deletasque omnes copias,

copias, allatum fuerat. Nunquam salva urbe tantum pavoris tumultusque intra mœnia Romana fuit. Itaque succumbam oneri, neque aggrediar narrare. quæ differendo minora vero facio. Consule exercituque ad Thrasymenum priore anno amisso, non vulnus super vulnus, sed multiplex clades, cum duobus Coss. consulares exercitus amissi annunciabantur: nec ulla jam castra Romana, nec ducem, nec militem esse: Annibalis Apuliam, Samnium, ac jam prope totam Italiam factam. Nulla profecto alia gens tanta mole cladis non obruta esset. Comparem cladem ad Ægateis insulas Carthaginiensium prælio navali acceptam? qua fracti, Sicilia ac Sardinia cessere: hinc vectigales ac stipendiarios fieri se passi sunt: aut pugnam adversam in Africa? cui postea hic ipse Annibal succubuit. nulla ex parte comparandæ sunt: nisi quod minore animo latæ sunt. P. Furius Philus, & M. Pomponius, Prætores, senatum in curiam Hostiliam vocaverunt, *ut de urbis custodia consulerent.* neque enim dubitabant, deletis exercitibus, hostem ad oppugnandam Romam, quod unum opus belli restaret, venturum. Cum malis sicut ingentibus ita ignotis, ne consilium quidem satis expedirent, obstreperetque clamor lamentantium mulierum: & nondum palam facti vivi mortuique per omnes pene domos promiscue complorarentur: tum Fabius Maximus censuit equites expeditos, & Appia, & Latina via mittendos, qui obviam euntes percunctarentur aliquos profectos ex fuga, passim dissipatos, si forte referant, quæ fortuna consulum atque exercituum sit, & si quid dii immortales miseri imperii reliquum Romano nomini fecerint: ubi eæ copiæ sint, quo se Annibal post prælium contulerit, quid paret, quid agat, acturusque sit. Hæc exploranda noscendaque per impigros juvenes esse. Illud per patres ipsos agendum: quoniam magistratuum parum sit, ut tumultum ac trepidationem in urbe tollant, matronas publico arceant, continerique intra suum quamque limen cogant: comploratus familiarum coerceant: silentium per urbem faciant: nuncios rerum omnium ad Pr. deducendos curent: suæ quisque fortunæ domi auctorem expectet: custodes præterea ad portas ponant, qui prohibeant quemquam egredi urbem, cogantque homines nullam, nisi urbe ac mœnibus salvis, salutem sperare: ubi conticuerit tumultus, recte tum in curiam patres revocandos, consulendumque de urbis custodia esse. Cum in hanc sententiam pedibus omnes issent, summotaque foro per magistratus turba, patres diversi ad sedandos tumultus discessissent, tum demum litteræ à Terentio Cos. allatæ sunt, L. Æmilium Cos. exercitumque cæsum: Canusiique se esse, reliquias tantæ cladis velut ex naufragio colligentem: ad X. millia militum ferme esse incompositorum, inordinatorumque, sed Annibalem nunc sedere ad Cannas, captivorum preciis, prædaque alia, victoriam nec victoris animo, nec magni ducis more metientem. Tum privatæ quoque per domos clades vulgatæ sunt: adeoque totam urbem opplevit luctus, ut sacrum anniversarium Cereris intermissum sit: quia nec lugentibus id facere est fas, nec ulla in illa tempestate matrona expers luctus fuerat. Itaque ne ob eandem causam alia quoque sacra publica aut privata desererentur, senatusconsulto diebus XXX. luctus est finitus. Cæterum cum sedato urbis tumultu, revocati in curiam patres essent, aliæ insuper ex Sicilia literæ allatæ sunt ab T. Otacilio proprætore, regnum Hieronis classe Punica vastari: cui cum opem imploranti ferre vellet, nunciatum sibi esse, aliam classem ad Ægates insulas stare paratam instructamque, ut ubi se versum ad tuendam Syracusanam oram Pœni sensissent, Lilybœum extemplo provin-

provinciamque aliam Romanam aggrederentur. itaque classe opus esse, si regem socium Siciliamque tueri vellent. Literis Cos. propraetorisque lectis, M. Claudium, qui classi ad Ostiam stanti praeesset, Cannusium ad exercitum mittendum, scribendumque consuli, ut cum praetori exercitum tradidisset, primo quoque tempore, quantum per commodum reipublicae fieri posset, Romam veniret. Territi etiam super tantas clades, cum caeteris prodigiis, tum quod duae Vestales eo anno. Opimia atque Feronia stupri compertae: & altera sub terram ut mos est, ad portam Collinam necata fuerat: altera sibimetipsa mortem consciverat. L. Cantilius scriba pontificū, quos nunc minores pontifices appellant, qui cum Feronia stuprum fecerat, à PONT. MAX. eo usque virgis in comitio caesus erat, ut inter verbera expiraret. Hoc nefas cum inter tot, ut fit, clades, in prodigium versum esset: decemviri libros adire jussi sunt. Et Q. Fabius Pictor Delphos ad oraculum missus est sciscitatum *quibus precibus supplicationibusque deos possent placare: & quanam futura finis tantis cladibus foret.* Interim ex fatalibus libris sacrificia aliquot extraordinaria facta: inter quae Gallus & Galla, Graecus & Graeca in foro Boario sub terra vivi demissi sunt in locum saxo conseptum, ibi ante hostiis humanis minime Romano sacro imbutum. Placatis satis, ut rebantur, deis, M. Claudius Marcellus ab Ostia mille & quingentos milites quos in classem scriptos habebat, Romam, ut urbi praesidio essent, mittit: ipse legione classis (ea tertia legio erat) cum tribuno mil. Theano Sidicino praemissa, classe tradita P. Furio collegae, paucos post dies Cannusium magnis itineribus contendit. Dictator ex auctoritate patrum dictus M. Iunius, & T. Sempronius magister equitum, delectu edicto, juniores ab annis XVII. & quosdam praetextatos scribunt. quatuor ex his legiones, & mille equites effecti. Item ad socios Latinumque nomen ad milites ex formula accipiendos mittunt: arma, tela, alia parari jubent, & vetera hostium spolia detrahunt templis, porticibusque. Et aliam formam novi delectus inopia liberorū capitum, ac necessitas dedit: octo millia juvenum validorum ex servitiis, prius sciscitantes singulos, *vellentne militare?* empta publice armaverunt. Hic miles magis placuit, cum precio minore redimendi captivos copia fieret. Namque Annibal secundum tam prosperam ad Cannas pugnam, victoris magis quā bellum gerentis intentus curis, cum captivis productis, segregatisque sociis, & eos, sicut ante ad Trebiam Thrasymenumque lacum, benigne allocutus, sine precio dimisisset: Romanos quoque vocatos, quo nunquam alias antea, satis miti sermone alloquitur. Non internecivum sibi esse cum Romanis bellum: de dignitate atque imperio certare, & patres virtuti Romanae cessisse, & se id adniti, ut suae invicem simul felicitati & virtuti cedatur. itaque redimendi se captivis copiam facere: precium fore in capita equiti quingenos quadrigatos nummos, trecenos pediti, servo centū. Quanquam aliquantum adjiciebatur equitibus ad id precium quod pepigerant dedentes se: laeti tamen quamcumque conditionem paciscendi acceperunt. Placuit suffragio eorum decem deligi, qui Romam ad senatum irent. nec pignus aliud fidei, quam ut jurarent se redituros, acceptum. Missus cum his Carthalo nobilis Carthaginiensis: qui si forte ad pacem inclinarent animos, conditiones ferret. Cū egressi castris essent, unus ex iis minime Romani ingenii homo, velut aliquid oblitus, jurisjurandi solvendi causa cum in castra rediisset, ante noctem comites assequitur. Vbi eos Romam venire nunciatū est, Carthaloni obviam lictor missus, qui dictatoris verbis nunciaret, ut ante

ante noctem excederet finibus Romanis. Legatis captivorum senatus ab dictatore datus est. Quorum princeps M. Iunius, P C. *inquit*, nemo vestrûm ignorat, nulli unquam civitati viliores fuisse captivos, quam nostræ. cæterum, nisi nobis plus justo nostra placet causa, non alii unquam minus negligendi vobis, quam nos, in hostium potestatem venerunt. non enim in acie per timorem armata tradidimus, sed cum prope ad noctem superstantes cumulis cæsorum corporum prœlium extraxissemus, in castra recepimus nos. diei reliquum, ac noctem in sequentem fessi labore ac vulneribus vallum sumus tutati. postero die cum circumsessi ab exercitu victore aqua arceremur, nec ulla alia jam per confertos hostes erumpendi spes esset, nec esse nefas duceremus, quinquaginta millibus hominum ex acie nostra trucidatis, aliquem ex Cannensi pugna Romanum militem restare: tum demum pacti sumus precium quo redempti dimitteremur: arma, in quibus nihil jam auxilii erat, hosti tradidimus. Majores nostros quoque acceperamus, se à Gallis auro redemisse: & patres nostros asperrimos illos ad conditionem pacis, legatos tamen captivorum redimendorum gratia Tarentum misisse, atque in Italia cum Gallis, & ad Heracleam cum Pyrrho, utraque non tam clade infamis, quam pavore & fuga, pugna fuit. Cannenses campos acervi Romanorum corporum tegunt: nec supersumus pugnæ, nisi in quibus trucidandis & ferrum & vires hostem defecerunt. Sunt etiam de nostris quidam, qui nec in acie quidem refugerunt: sed præsidio castris relicti, cum castra traderentur, in potestatem hostiũ venerunt. Haud equidem ullius civis aut commilitonis fortunæ aut conditioni invideo, nec premendo alium me extulisse velim videri. ne illi quidem (nisi pernicitatis pedum, & cursus aliquod præmium est) qui plerique inermes ex acie fugientes. non prius quam Venusiæ aut Cannusii cõstiterunt, se nobis merito prætulerint, gloriatique sint, in se plus quam in nobis præsidii reipubl. esse. sed illis ut bonis ac fortibus viris militibusque utemini. & nobis jam promptioribus pro patria, quod beneficio vestro redempti, atque in patriam restituti fuerimus. Delectum ex omni ætate & fortuna habetis. octo millia servorum audio armari: non minor numerus noster est: nec majori precio redimi possumus, quam hi emuntur. nam si conferam nos cum illis; injuriam nomini Romano faciam. Illud etiam in tali consilio animadvertendũ vobis censeam P. C. si tam duri oris esse velitis, quod nullo nostro merito faciatis, cui nos hosti relicturi sitis, Pyrrho videlicet? qui nos hospitum numero habuit captivos; an barbaro ac Pœno? qui utrum avarior, an crudelior sit, vix existimari potest. Si videatis catenas, squalorem deformitatemque civium vestrorum, non minus profecto vos ea species moveat, quam si ex altera parte cernatis stratas Cannensibus campis legiones vestras. Intueri potestis solicitudinem & lachrymas in vestibulo curiæ stantium cognatorum nostrorum, expectantiumque responsum vestrum. cum ii pro nobis, proque iis, qui absunt, ita suspensi ac soliciti sint, quem censetis animum ipsorum esse quorum in discrimine vita libertasque est? Si medius fidius ipse in nos mitis Annibal contra naturam suam esse velit: nihil tamen nobis vita opus esse censeamus, cum indigni ut à vobis redimeremur, visi sumus. Rediere Romam quondam remissi à Pyrrho sine

"sine precio capti: sed rediere "cum legatis primoribus civitatis ad redimendos sese missis. Redeam ego in patriam trecentis nummis non æstimatus "civis? Suum quisque habet "animum P.C. scio in discrimine esse vitam corpusque meum. magis me famæ periculum "movet, ne à vobis damnati ac "repulsi habeamur, neque enim "vos precio pepercisse homines credent. Vbi is finem fecit, extemplo ab ea turba quæ in comitio erat, clamor flebilis est sublatus, manusque ad curiam tendebant, orantes, *ut sibi liberos, fratres, cognatos redderent.* Fœminas quoque metus ac necessitas turbæ huic virorum in foro immiscuerat. Senatus summotis arbitris consuli cœptus. Ibi cum sententiis variaretur: & alii redimendos de publico, alii nullam publicam impensam faciendam, nec prohibendos ex privato redimi: si quibus argentum in præsentia deesset, dandam ex ærario pecuniam mutuam, prædibusque ac prædiis cavendum populo, censerent: tum T. Manlius Torquatus, priscæ ac nimis duræ, ut plerisque videbatur, severitatis, interrogatus sententiam, ita locutus fertur: "SI tãtummodo postulassent legati pro iis qui in hostium potestate sunt, ut redimerentur, "sine ullius insectatione, eorum "brevi sententiam peregissem. "quid enim aliud quam admonendi essetis, ut morem traditum à patribus necessario ad "rem militarem exemplo servaretis? nunc autem cum prope "gloriati sint, quod se hostibus "dediderint, præferrique non "captis modo in acie ab hostibus, sed etiam iis quæ Venusiam Cannusiumque, pervenerunt, atque ipsi C. Terentio "Cos. æquum censuerint: nihil "vos eorum P.C. quæ illic acta "sunt, ignorare patiar. Atque "utinam hæc, quæ apud vos "acturus sum Cannusii apud ipsum exercitum agerem, optimum testem ignaviæ cujusque & virtutis: aut unus hic saltem adesset P. Sempronius, quem si isti ducem secuti essent, milites hodie in castris Romanis, non captivi in hostium potestate essent: & cum fessis pugnando hostibus, tum victoria lætis, & ipsis plerisque regressis in castra sua, noctem ad erumpendum liberam habuissent, & septena armatorum hominum millia erumpere etiam inter confertos hostes potuissent. neque enim per se ipsi id facere conati sunt, neque alium sequi voluerunt. Nocte prope tota P. Sempronius Tuditanus non destitit admonere adhortarique eos, dum paucitas hostium circa castra, dum quies ac silentium esset, dum nox inceptum tegeret, se ducem sequerentur: ante lucem pervenire in tuta loca, in sociorum urbes posse. Sicut avorum memoria P. Decius Tribun. militũ in Samnio: sicut nobis adolescentibus priori Punico bello Calphurnius Flamma trecentis voluntariis, cum ad tumulum eos capiendum situm inter medios hostes, duceret, dixit: Moriamur milites, & morte nostra eripiamus ex obsidione circumventas legiones: si hoc P. Sempronius diceret, nec viros quidem, nec Romanos vos duceret, si nemo tantæ virtutis existeret comes. Viam non ad gloriam magis quam ad salutem ferentem demonstrat: ducem se in patriam, ad parentes, ad conjuges ac liberos facit: ut servemini, deest vobis animus. quid, si moriendum pro patria esset, faceretis? Quinquaginta millia civium sociorumque circa vos eo ipso die cæsa jacent: si tot exempla virtutis non movent, nihil unquam movebit: si tanta clades vobis vilem vitam non fecit, nulla faciet. Liberi atque incolumes desiderate patriam, imo desiderate dum patria est, dum

"dum cives ejus estis. sero nunc "desideratis diminuti capite, "abalienati jure civium, servi "Carthaginiensium facti. Precio "redituri estis eo, unde ignavia "ac nequitia abistis? P. Sempronium civem vestrum non "audistis, arma capere, ac se jubentem sequi: Annibalem paulo post audistis, castra prodi, "& arma tradi jubentem. Quam "ego ignaviam istorum accuso "cùm scelus possim accusare? "non enim modo sequi recusarunt bene monentem, sed obsistere ac retinere conati sunt, "ni strictis gladiis viri fortissimi inertes summovissent, prius "inquam P. Sempronio per civium agmen, quam per hostium fuit erumpendum. Hos "cives patria desideret, quorum "si cæteri similes fuissent, neminem hodie ex iis qui ad "Cannas pugnaverunt, civem "haberet? Ex millibus septem "armatorum sexcenti extiterunt, qui erumpere auderent, "qui in patriam liberi atq; armati redirent: neque iis quadraginta millia hostium obstitere, quam tutum iter duarum "prope legionum agmini futurum censetis fuisse? haberetis "hodie viginti millia armatorum Cannusii, fortia, fidelia, "P.C. Nunc autem quemadmodum hi boni, fidelesque (nam "fortes ne ipsi quidem dixerint) "cives esse possunt? nisi quis "credere potest fuisse, qui erumpentibus, quin erumperent, obsistere conati sunt: aut "non invidere eos cùm incolumitati, tum gloriæ illorum "per virtutem partæ, cum sibi "timorem ignaviamque servitutis ignominiosæ causam esse sciant. Maluerunt in tentoriis latentes simul lucem atque hostem expectare, cum "silentio noctis erumpendi occasio esset. At enim ad erumpendum è castris defuit animus, ad tutanda fortiter castra "animum habuerunt. dies noctesque aliquot obsessi armati se ipsi tutati vallo sunt: tandem "ultima ausi, passiq; cum omnia "subsidia vitæ deessent, affectisque fame viribus, arma jam sustinere nequirent, necessitatibus "magis humanis quam armis victi sunt. Orto sole hostis ad "vallum accessit, ante secundam "horam nullam fortunam certaminis experti, tradiderunt "arma ac seipsos. Hæc vobis ipsorum per bidnum militia "fuit. cum in acie stare ac pugnare decuerat, tum in castra "refugerunt: cum pro vallo pugnandum erat, castra tradiderunt, neque in acie neque in "castris utiles. Vos redimam? "cum erumpere castris oportet, "cunctamini, ac manetis. cum "manere, & castra tutari armis "necesse est, & castra, & arma & "vos ipsos traditis hosti. Ego "non magis istos redimendos P. "C. censeo, quam illos dedendos "Annibali, qui per medios hostes è castris eruperunt, ac "per summam virtutem se patriæ restituerunt." Posteaquam Manlius dixit; Quanquam patrum quoque plerosque captivi cognatione attingebant, præter exemplum civitatis minime in captivos jam inde antiquitus indulgentis, pecuniæ quoque summa homines movit: quia nec ærarium exhaurire, magna jam summa erogata in servos ad militiam emendos, armandosque, nec Annibalem maxime hujusce rei, ut fama erat, egentem locupletari volebant. Cum triste responsum, *non redimi captivos*, redditum esset, novusque super veterem luctus tot jactura civium adjectus esset, cum magnis fletibus questibusque legatos ad portam prosecuti sunt. Vnus ex iis domum abiit, quod fallaci reditu in castra, jurejurando se exolvisset. quod ubi innotuit, relatumque ad senatum est: omnes censuerunt comprehendendum, & custodibus publice datis, deducendum ad Annibalem esse. Est & alia de captivis fama, X. primos venisse. de eis cum dubita-

tum in senatu esset, admitterentur in urbem, necne: ita admissos esse, ne tamen iis senatus daretur. morantibus deinde longius omnium spe, alios tres insuper legatos venisse, L. Scribonium, & Cajum Calphurnium, & Lucium Manlium, tum demum ab cognato Scribonii Tribun. pleb. de redimendis captivis relatum esse, nec censuisse redimendos senatum, & novos legatos tres ad Annibalem revertisse, decem veteres remansisse: quod per causam recognoscendi nomina captivorum ad Annibalem ex itinere regressi, religione sese exsolvissent. de iis dedendis magna contentione actum in senatu esse, victosque paucis sententiis, qui dedendos censuerint. cæterum proximis censoribus adeo omnibus notis ignominiisque confectos esse, ut quidam eorum mortem sibi ipsi extemplo consciverint: cæteri non foro solum omni, deinde vita, sed prope luce ac publico caruerint. Mirari magis, adeo discrepare inter auctores, quam quid veri sit, discernere queas. Quanto autem major hæc clades superioribus cladibus fuerit, vel ea res indicio est, quod qui sociorum ad eam diem firmi steterant, tunc labare cœperunt: nulla profecto alia de re, quam quod desperare cœperant de imperio. Defecere autem ad Pœnos hi populi: Attellani, Callatini, Hirpini, Apulorum pars, Samnites, præter Petellinos, Brutii omnes, Lucani: præter hos Surrentini, & Græcorum omnis ferme ora, Tarentini, Metapontini, Crotonienses, Locrique, & Cisalpini omnes Galli, nec tamen hæc clades defectionesque sociorum moverunt, ut pacis unquam mentio apud Romanos fieret: neque ante Consulis Romani adventum, nec postquam is rediit, renovavitque memoriam acceptæ cladis. quo in tempore ipso adeo magno animo civitas fuit, ut consuli ex tanta clade, cujus ipse maxima causa fuisset, redeunti, & obviam itum frequenter ab omnibus ordinibus sit, & gratiæ actæ, *quod de republica non desperasset:* cui, si Carthaginiensium ductor fuisset, nihil recusandum supplicii foret.

LIBER XXIII.

BREVIARIUM.

Campani ad Annibalem defecere. Nuncius Cannensis victoria Mago Carthaginem missus, annulos aureos à digitis occisorum Romanorum detractos in vestigio curia fudit. Postea Hanno suadet senatui Carthaginiensium ut pacem à populo Romano peterent: nec tenuit, obstrepente Barchina factione. Cl. Marcellus prætor ad Nolam eruptione adversus Annibalem ex oppido facta, prospere pugnavit. Exercitus Annibalis per hiberna Capua luxuria enervatur. Casilinum à Pœnis obsessum fame memorabili vexatur. Senatus ex equestri ordine hominibus CXCVII. suppletur. Lucius Posthumius prætor à Gallis cum exercitu cæsus. Cn. & P. Scipiones in Hispania Asdrubalem vicerunt, & Hispaniam suam fecerunt. Reliquia Cannensis exercitus usque ad finitum bellum in Siciliam relega-

tis.

ta. Inter Philippum Macedonum regem & Annibalem societas juncta. Sempronius Gracchus Cos. Campanum cecidit. A L. Manlio pratore adversus Pœnos, Sardosque in Sardinia feliciter res gesta: capti Asdrubal, Mago & Hanno. Claud. Marcellus prætor Annibalis exercitum ad Nolam fudit: primusque tot cladibus fessis Romanis meliorem spem dedit.

ANnibal, post Cannensem pugnam, castra capta ac direpta, confestim ex Apulia in Samnium moverat: accitus in Hirpinos à Statio, pollicente *se Cossam traditurum*. Cossanus erat Trebius, nobilis inter suos: sed premebat eum Cossanorũ factio, familiæ per gratiam Romanorum potentis. Post famam Cannensis pugnæ, vulgatumq; Trebii sermonibus adventum Annibalis, cum Cossani urbe excessissent, sine certamine tradita urbs Pœno, præsidiumque acceptum est. Ibi præda omni atque impedimentis relictis, exercitu partito, Magonem regionis ejus urbes, aut deficientes ab Romanis accipere, aut detrectantes cogere ad defectionem jubet. ipse per agrum Campanum mare inferum petit, oppugnaturus Neapolim, ut urbẽ maritimam haberet. Vbi fines Neapolitanorum intravit, Numidas partim in insidiis (& pleræque cavæ sunt viæ sinusq; occulti) quacunq; arte poterat, disposuit: alios præ se actam prædam ex agris ostentantes obequitare portis jussit. In quos, quia nec multi & incompositi videbantur, cum turma equitum erupisset, à cedentibus consulto tracta in insidias, circumventa est. nec evasisset quisquam, nisi mare propinquum, & haud procul littore naves piscatoriæ pleræque conspectæ peritis nandi dedissent effugium: aliquot tamen eo prælio nobiles juvenes cæsi sunt: inter quos & Hegeas præfectus equitum intemperantius cedentes secutus, cecidit. Ab urbe oppugnanda Pœnum absterruere conspecta mœnia, haudquaquam prompta oppugnanti. Inde Capuam flectit iter, luxuriantem longa felicitate atq; indulgentia fortunæ, maxime tamen inter corrupta omnia licentia plebis sine modo libertatem exercentis. senatum & sibi & plebi obnoxium Pacuvius Calavius fecerat, nobilis item ac popularis homo, cæterum malis artibus nactus opes. Is cum eo forte anno, quo res male gesta ad Thrasymenum est, in summo magistratu esset: jam diu infestam senatui plebem, ratus per occasionem novandi res, magnum ausuram facinus, ut si in ea loca Annibal cum victore exercitu venisset, trucidato senatu traderet Capuam Pœnis; improbus homo, sed non ad extremum perditus, cum mallet incolumi quam eversa repub. dominari, nullam autem incolumem esse orbatam publico consilio crederet, rationem iniit qua & senatum servaret, & obnoxium sibi ac plebi faceret. Vocato senatu, *cum sibi defectionis ab Romanis consilium placiturum nullo modo, nisi necessarium fuisset*, præfatus esset; *quippe qui liberos ex Appii Claudii filia haberet, filiamq; Romam nuptum Livio dedisset: ceterum majorem multo rem, magisq; timendam instare. non enim per defectionem ad tollendum ex civitate senatum, plebem spectare: sed per cædem senatus vacuam rempubl. tradere Annibali ac Pœnis velle: eo se periculo posse liberare eos, si se permittant sibi, & certaminum in rep. obliti credant.* Cum omnes

victi metu permitterent: *Claudam in curia vos*, inquit, *& tandquam & ipse cogitati facinoris particeps, approbando consilia, quibus nequicquam aversarer, viam saluti vestræ inveniam. in hoc fidē, quam vultis ipsi, accipite.* Fide data egressus, claudi curiam jubet, præsidiumque in vestibulo reliquit, ne quis adire curiam injussu suo, neve inde egredi possit. Tunc vocato ad concionem populo: "Quod sępe, *inquit*, optastis Campani, ut supplicii sumendi vobis ex improbo ac detestabili senatu potestas esset, eum nunc non per tumultum expugnantes domos singulorū, quas præsidiis clientium servorumq; tuentur, cum summo vestro periculo, sed tutam habetis, ac liberam. Clausos omnes in curiam accipite, solos, inermes: nec quicquam raptim aut forte temere egeritis. de singulorum capite vobis jus sententiæ dicendæ faciam, ut quas quisque meritus est pœnas, pendat. sed ante omnia ita vos iræ indulgere oportet, ut potiorē ira salutem atq; utilitatem vestram habeatis. Etenim hos (ut opinor) odistis senatores. nam senatum omnino non habere nō vultis: quippe aut rex, quod abominandum: aut quod unū liberæ civitatis consilium est, senatus habendus est. Itaq; duæ res simul agendæ sunt vobis, ut & veterem senatum tollatis, & novum coopteretis. Citari singulos senatores jubebo: de quorum capite vos consulam: quod de quoq; censueritis, fiet. Sed prius in ejus locum virum fortem ac strenuum novum senatorē cooptabitis, quam de noxio supplicium sumatur. Inde cōsedit, & nominibus in urnam conjectis, citari quod primum sorte nomen excidit ipsumque è curia produci jussit. Vbi auditum est nomē, malum & improbum pro se quisque clamare, & supplicio dignū. Tunc Pacuvius: *video quæ sententia de hoc sit data: ejicitur pro malo atque improbo, bonum senatorem & justum eligite.* Primo silētium erat, inopia potioris subjiciundi; deinde cum aliquis omissa verecundia quempiam nominasset, multo major extemplo clamor oriebatur: cum alii negarent *nosse*, alii nunc probra, nunc humilitatem, sordidamq; inopiam, pudendę artis aut quæstus genus objicerent. Hoc multo magis in secundo ac 3 senatore factum est, ut ipsius pœnitere homines appareret; quem autem in ejus substituerent locū, deesse: quia nec eosdem nominari attinebat, nihil aliud quam ad audienda probra nominatos: & multo humiliores obscurioresq; cęteri erant eis, qui primi memoriæ occurrebant. Ita dilabi homines, *notissimum quodq; malum maxime tolerabile* dicentes esse, jubentesq; senatum ex custodia dimitti. Hoc modo Pacuvius cum obnoxium vitę beneficio senatum multo sibi magis quam plebi fecisset, sine armis jam omnibus cōcedentibus dominabatur. Hinc senatores omissa dignitatis libertatisq; memoria, plebem affari, salutare, benigne invitare, apparatis accipere epulis, ejus causas suscipere, ei semper parati adesse, secundum eum in lite judicem dare, qui magis popularis, aptiorq; in vulgus favori conciliando esset. Iam vero nihil in senatu actum aliter, quam si plebis ibi esset cōcilium. Prona semper civitas in luxuriam, non ingeniorum modo vitio, sed affluenti copia voluptatum, & illecebris omnis amœnitatis maritimæ, terrestrisque: tum vero ita obsequio principum & licentia plebis lascivire, ut nec libidini, nec sumptibus modus esset. ad contemptum legum, magistratuum, senatusq;, accessit tum post Cannensem cladē, ut, cujus aliqua erat verecundia, Romanum quoq; imperium spernerent. id modo erat in mora, ne id extemplo efficerent, quod connubium vetustum multas familias claras ac potentes Romanis miscuerat: & quod, cum militarent aliquot apud Romanos, maximum vinculum erant trecenti equites: nobi-

nobilissimus quisque Campanorum in præsidia Sicularum urbium delecti ab Romanis, ac missi. Horum parentes cognatiq; ægre pervicerunt, ut legati ad Cos. Romanum mitterentur. Ii nondum Cannusium profectum, sed Venusiæ cum paucis ac semiermibus Consulem invenerunt, quã poterat maxime miserabilem bonis sociis, superbis atq; infidelibus, ut erant Campani, spernendum. Et auxit rerum suarum suiq; cõtemptum Cos. nimis detegendo cladem, nudandoq;. nam cum legati ægre ferre senatum populumque Campanum adversi quicquam evenisse Romanis, nunciassent, pollicerenturque omnia quæ ad bellum opus essent: "MOREM, *inquit*, magis "loquendi cum sociis servastis Campani, jubentes quæ "opus essent ad bellum, imperare, quam convenienter ad "præsentem fortunæ nostræ statum locuti estis. quid enim nobis ad Cannas relictum est: ut "quasi aliquid habeamus, id "quod deest, expleri ab sociis "velimus? pedites vobis imperemus, tanquam equites habeamus? pecuniam deesse dicamus, "tanquam ea tantum desit? Nihil, "ne quod suppleremus quidem, "nobis reliquit fortuna: legiones, equitatus, arma, signa, equi "virique, pecunia, commeatus, "aut in acie, aut in ruinis postero die amissis castris, perierunt. "Itaq; non juvetis nos in bello "oportet Campani, sed cum Pœnis bellum pro nobis suscipiatis. Veniat in mentem, ut trepidos quondam majores vestros intra mœnia compulsos, "nec Samnitem modo hostem "sed etiam Sidicinum paventes "receptos in fidem apud Saticulam defenderimus, cœptumque propter vos cum "Samnitibus bellum per centum prope annos, variante "fortuna eventum, tulerimus. "Adjicite ad hæc quod fœdus "æquum dedimus, quod leges "nostras, quod ad extremum, id quod ante Cannensem certe " cladem maximum fuit, civitatem nostram magnæ parti vestrûm dedimus, communicavimusque vobiscum. Itaq; communem vos hanc cladem, quæ accepta est, credere Campani oportet, communem patriam tuendã arbitrari esse. Non cum Samnite aut Hetrusco res est, ut quod à nobis ablatum sit, in Italia tamen imperium maneat. Pœnus hostis, ne Africæ quidem indigenam, ab ultimis terrarũ oris, freto Oceani, Herculisque columnis, expertem omnis juris & cõditionis & linguæ prope humanæ, militem trahit. Hunc natura & moribus immitem ferumq; insuper dux ipse efferavit, pontibus ac molibus ex humanorum corporum strue faciendis, & (quod proloqui etiam piget) vesci humanis corporibus docendo, hos infandis pastos epulis, quos contingere etiam nefas sit, videre atque habere dominos, & ex Africa & à Carthagine jura petere, & Italiam Numidarum ac Maurorum pati provinciam esse, cui non, genito modo in Italia, detestabile sit? pulchrum erit Campani prolapsum clade Romanum imperium, vestra fide, vestris viribus retentum ac recuperatum esse. Triginta millia peditum, quatuor equitum arbitror ex Campania vos scripsisse: jam pecuniæ affatim esse frumentique. qui si parem fortunæ vestræ fidem habetis, nec Annibal se vicisse sentiet, nec Romani se victos esse." Hac oratione Cos. dimissis redeuntibusque domum legatis, unus ex iis, Sabius Virius, *tempus venisse, ait, quo Campani non agrum solum ab Romanis quondam per injuriam recuperare, sed imperio etiam Italiæ potiri possint. fœdus enim cum Annibale quibus velint legibus facturos. neque controversiam fore, quin ipse confecto bello Annibal victor in Africam hinc decedat, exercitumque deportet: Italiæ imperium* Cam-

Campanis relinquatur. Hæc Virio loquenti assensi omnes, ita renunciant legationem, uti deletum omnibus videretur nomen Romanum. Extemplo plebes ad defectionem, ac pars maxima senatus spectare. extracta tamen auctoritatibus seniorum per paucos dies est res: postremo vicit sententia plurium, *ut iidem legati qui ad Cos. Romanum ierant, ad Annibalem mitterentur.* Quo priusquam iretur, certumque defectionis consilium esset, Romam legatos missos à Campanis, in quibusdam Annalibus invenio, postulantes, *ut alter Consul Campanus fieret, si rem Romanam adjuvari vellent.* indignatione orta, summoveri à curia jussos esse; missumque lictorem, qui ex urbe educeret eos, atque eo die manere extra fines Romanos juberet. Quia nimis compar Latinorum quondam postulationi erat, Cœliusque & alii id haud sine causa prætermiserant scriptores: ponere pro certo sum veritus. Legati ad Annibalem venerunt, pacemque cum eo his conditionibus fecerunt, ne qui imperator magistratusve Pœnorum jus ullum in civem Campanum haberet, neve civis Campanus invitus militaret, munusve faceret: ut suæ leges, sui magistratus Campanis essent: ut trecentos ex Romanis captivos Pœnus daret Campanis, quos ipsi elegissent: cum quibus equitum Campanorum, qui in Sicilia stipendia facerent, permutatio fieret. Hæc pacta. Alia insuper, quam quæ pacta erant, facinora Campani ediderunt. nam præfectos socium, civesque Romanos alios, partim aliquo militiæ munere occupatos, partim privatis negociis implicitos, plebs repente omnes cōprehensos, velut custodiæ suæ causa balneis includi jussit: ubi fervore atque æstu anima interclusa, fœdum in modum expirarent. Ea ne fierent, neu legatio mitteretur ad Pœnum, summa ope Decius Magius, vir cui ad summam auctoritatem nihil præter sanam civium mentem defuit, restiterat. ut vero præsidium mitti ab Annibale audivit, Pyrrhi superbam dominationem, miserabilemque Tarentinorum servitutem, exempla referens, primo *ne reciperetur præsidium*, palam vociferatus est: deinde, *ut receptum aut ejiceretur: aut, si malum facinus, quod à vetustissimis sociis consanguineisque defecissent, forti ac memorabili facinore purgare vellent, ut interfecto Punico præsidio restituerent se Romanis.* Hæc (neque enim occulte agebantur) cum relata Annibali essent: primo misit qui vocarent Magiū ad sese in castra. deinde cū is ferociter negasset *se iturum (nec enim Annibali jus esse in civem Campanum)* concitatus ira Pœnus, comprehendi hominem, vinctumq; attrahi ad se jussit: veritus deinde, ne quid inter vim tumultus, atq; ex concitatione animorum inconsulti certaminis oriretur, ipse præmisso nuncio ad Marium Blosium Præt. Campanū, postero die se Capuæ futurum, proficiscitur è castris cum modico præsidio. Marius concione advocata edicit, ut frequentes cum conjugibus ac liberis obviā irent Annibali. Ab adversis id non obedienter modo sed enixe, favore etiam vulgi & studio visendi tot iam victoriis clarum imperatorē, factum est. Decius Magius nec obviam egressus est, nec quo timorē aliquem ex conscientia significare posset, privatim se tenuit. in foro cum filio clientibusque paucis ociose inambulavit, trepidante tota civitate ad excipiendum Pœnum, visendumque. Annibal ingressus urbem, senatum extemplo postulat. precantibusq; inde primorib. Campanorum, *ne quid eo die seria gereret, diemq; ut ipse adventu suo festum lætus ac libens celebraret*: quanquā preceps ingenio in iram erat, tamen ne quid in principio negaret, visendo urbem magnam diei partem consumpsit. Diversatus est apud Ninnios Celeres, Stenium, Pacuviumq; inclytos nobilitate ac divitiis. Et Pacuvius

Cala-

Calavius, de quo ante dictum est, princeps factionis ejus; quæ attraxerat rem ad Pœnos filium juvenem adduxit: *abstractumq; abs se à Decii ait latere cum quo ferocissime pro Romana societate adversus Punicum fœdus steterat:* nec eum aut inclinata in partem alteram civitas, aut patria majestas sententia depulerat. Huic tum pater juveni Annibalem deprecando magis quam purgando placavit. Victusque patris precibus lachrymisque, etiam ad cœnam eum cum patre vocari jussit: cui convivio neminem Campanum, præterquam hospites, Iubelliumque Tauream, insignem bello virum, adhibiturus erat. Cœperunt epulari de die, & convivium non ex more Punico, aut militari disciplina esse: sed ut in civitate, atque etiam domo, diu ad varias omnium voluptatum illecebras instructum. Vnus nec dominorum invitatione, nec ipsius interdum Annibalis, Calavii filius Perolla vinci potuit; ipsique vale udinem excusans patri, animi quoq; ejus mirabilem inter turbationem cum quæreret, ante solis ferme occasum patrem Calavium ex convivio egressum secutus filius, ubi in secretum (hortus erat posticis ædium partibus) pervenerunt, *Consilium*, inquit, *assero pater, quo non veniam solum peccati, quod defecimus ad Annibalem, impetraturi ab Romanis: sed in multo majore dignitate & gratia simus Campani, quam unquam fuimus.* Cui mirabundus pater, quidnam id esset consilii quæreret: toga rejecta ab humero, latus succinctum gladio nudat. *Iam ego*, inquit, *sanguine Annibalis sanciam Romanum fœdus: te id prius scire volui, si forte, abesse, dum facinus patratur, malles.* Quæ ubi vidit audivitque senex, velut si jam agendis quæ audiebat, interesset, cum metu: *Per ego te*, inquit, *fili, quæcumque jura liberos jungunt parentibus precor, quæsoque ne ante oculos patris facere & pati omnia infanda velis. pauca hora sunt, intra quas jurantes per quicquid deorum est, dextras dextra jungentes, fidem obstrinximus, ut sacratis de mensis essemus. Digressi à colloquio, extemplo in eum armamur? surgis ab hospitali mensa, ad quam tertius Campanorum adhibitus ab Annibale es, eam ipsam mensam cruentare vis hospitis sanguine? Annibalem modo pater filio meo potui placare, filium Annibali non possum? Sed si nihil sancti, non fides, non religio, non pietas audiantur infanda, si non perniciem, nobis cum scelere afferunt. Vnus aggressurus es Annibalem? quid illa turba tot liberorum servorumque? quid in unum intenti omnium oculi? quid tot dextræ? torpescentne in amentia illa? vultum ipsius Annibalis, quem armati exercitus tremunt, quem horret populus Romanus, tu sustinebis? & si alia auxilia desint, meipsum ferire corpus meum opponentem pro corpore Annibalis, sustinebis? atqui per meum pectus petendus ille tibi, transfigendusque est. deterreri hic sine te potius, quam illic vinci. valeant preces apud te meæ, sicut pro te hodie valuerunt.* Lachrymantem inde juvenem cernens, medium complectitur, atque osculo hærens, non ante precibus abstitit, quam pervicit ut gladium poneret, fidemque daret, nihil facturum tale. Tum juvenis: *ego quidem*, inquit, *quam patriæ debeo pietatem, exolvam patri. tuam doleo vicem, cui ter proditæ patriæ sustinendum est crimen: semel, cum defectionem inisti ab Romanis: iterum, cum pacis cum Annibale fuisti auctor: tertio hodie, cum restituendæ Romanis Capuæ mora atque impedimentum tu es. O patria, ferrum, quo pro te armatus hanc arcem defendere volebam, hosti minime parcens, quando parens extorquet, recipe.* Hæc cum dixisset, gladium in publicum trans maceriam horti abjecit: & quo minus res suspecta esset seipse

seipse convivio reddidit. Postero die senatus frequens datus Annibali. ubi prima ejus oratio perblanda ac benigna fuit, qua gratias egit Campanis, quod amicitiam suam Romanæ societati præposuissent: & inter cætera magnifica promissa pollicitus, brevi caput Italiæ omnis Capuam fore: juraque inde cum cæteris populum Romanum etiam petiturum. Vnum esse exortem Punicæ amicitiæ, fœderisque secum facti, quem neque esse Campanũ, neque dici debere, Magium Decium, eum postulare, ut sibi dedatur, ac se præsente de eo referatur, senatusque consultum fiat. omnes in eam sententiam ierunt: quamquam magnę parti & vir indignus ea calamitate, & haud parvo initio minui videbatur jus libertatis. Egressus curia, in templo magistratus consedit; comprehendique Decium Magium, atque ante pedes statutum causam dicere jussit. Qui cum manente ferocia animi negaret *lege fœderis id cogi posse*; tum injectæ catenæ, ducique ante lictorem in castra est jussus. Quoad capite aperto est ductus, concionabundus incessit, ad circunfusam undique multitudinem vociferans: *Habetis eam libertatem Campani, quam petistis. foro medio, luce clara, videntibus vobis, nulli Campanorum secundus, vinctus ad mortem rapior. quid violentius Capua capta fieret? ite obviam Annibali, exornate urbem, diemque adventus ejus consecrate, ut hunc triumphum de cive vestro spectetis.* Hæc eo vociferante cum moveri vulgus videretur, obvolutum caput est: ociusque rapi extra portam jussus, ita in castra perducitur: extemploque impositus in navim, & Carthaginem missus, ne motu aliquo Capuæ indignitate rei orto, senatum quoque pœniteret dediti principis: & legatione missa ad repetendum eum, ne aut negando rem quam primum peterent, offendendi sibi novi socii, aut tribuendo, habendus Capuæ esset seditionis ac turbarum auctor. Navem Cyrenas detulit tempestas, quæ tum in ditione regum erant. ibi cum Magius ad statuam Ptolemæi regis confugisset, deportatus à custodibus Alexandriã ad Ptolomęum, dum eum docuisset, *contra jus fœderis vinctum se ab Annibale esse*, vinculis liberatur: permissumq; ut rediret, seu Romam seu Capuam mallet. Nec Magius Capuam sibi tutam dicere: & Romam eo tempore, quo inter Romanos Campanosque bellum sit, transfugæ magis quam hospitis fore domicilium: nusquam malle, quam in regno ejus vivere, quem vindicem atque auctorem habeat libertatis. Dum hæc geruntur, Q. Fabius Pictor legatus à Delphis Romam rediit, responsumque ex scripto recitavit: (divi quoque in eo erant, quibus quoq; modo supplicaretur.) *Tum si ita faxitis Romani, vestræ res meliores facilioresque erunt: magis ex sententia respubl. vestra vobis procedet: victoriaque duelli populi Romani erit. Pythio Apollini, Republ. vestra bene gesta servataque lucris meritis donum mittitote: deque præda, manubiis, spoliisque honorem habetote.* Hæc ubi ex Græco carmine interpretata recitavit: tum dixit, *se oraculo egressum extemplo, his omnibus divis rem divinam thure & vino fecisse: jussumque ab antistite, sicut coronatus laurea corona & oraculum adisset, & rem divinam fecisset, ita coronatum navim ascendere, nec ante deponere eam, quam Romam pervenisset. se quæcunq; imperata sint, cum summa religione ac diligentia executum, coronam Romæ in ara Apollinis deposuisse.* Senatus decrevit, ut eæ res divinæ, supplicationesq; primo quoque tempore cum cura fierent. Dum hæc Romæ atque in Italia geruntur, nuncius victoriæ ad Cannas Carthaginem venerat. Mago Amilcaris filius, non ex ipsa acie à fratre missus, sed retentus aliquot dies in recipiendis civitatibus Brutiorum, quæ deficiebant. Is cum ei senatus

senatus datus esset, res gestas in Italia à fratre exposuit. Cum sex imperatoribus eum, quorum quatuor consules, duo dictator ac magister equitum fuerint, cum sex consularibus exercitibus acie conflixisse. occidisse supra ducenta millia hostium: supra L. millia cepisse: ex quatuor consulibus duos occidisse: ex duobus saucium alterum, alterum toto exercitu amisso, vix cum L. hominibus effugisse: magistrum equitum, qui consularis potestatis sit, fusum fugatumque: dictatorem, quia se in aciem nunquam commiserit, unicum haberi imperatorem. Brutios Apulosque, partem Samnitium ac Lucanorum, defecisse ad Pœnos. Capuam, quod caput non Campaniæ modo, sed post afflictam rem Romanam Cannensi pugna, Italiæ sit, Annibali se tradidisse. Pro his tantis totque victoriis verum sacrum diis immortalibus agi, haberique. Ad fidem deinde tam lætarum rerum effundi in vestibulo curiæ jussit annulos aureos: qui tantus acervus fuit, ut metientibus *dimidium super tres modios explesse*, sint quidam auctores. Fama tenuit quæ propior vero est, haud plus fuisse modio. Adjecit deinde verbis, quo majoris cladis indicium esset, *neminem nisi equitem, atque eorum ipsorum primores id gerere insigne*. Summa fuit orationis, *quo propius spes belli perficiendi sit, eo magis omni ope juvandum Annibalem esse. procul enim ab domo militiam esse, in media hostium terra, magnam vim frumenti pecuniaque absumi: tot acies ut hostium exercitus delesse, ita victoris etiam copias parte aliqua minuisse: mittendum igitur supplementum esse, mittendam in stipendium pecuniam, frumentumque tam bene meritis de nomine Punico militibus*. Secundum hæc dicta Magonis lætis omnibus, Himilco vir factionis Barchinæ, locum Hannonis increpandi esse ratus: *Quid est Hanno?* inquit, *etiam nunc te pœnitet belli suscepti adversus Romanos? jube dedi Annibalem: veta in tam prosperis rebus gratias diis immortalibus agi. audiamus Romanum senatorem in Carthaginiensium curia.* Tum Hanno: *Tacuissem hodie Patres conscripti, ne quid in communi omnium gaudio, minus lætum quod esset vobis, loquerer. nunc interroganti senatori, pœniteatne me adhuc suscepti adversus Romanos belli, si reticeam, aut superbus, aut obnoxius videar: quorum alterum est hominis alienæ libertatis obliti, alterum suæ. Respondeam igitur Himilconi, non desisse pœnitere me belli: neque desiturum ante invictum nostrum imperatorem incusare, quam finitum aliqua tolerabili conditione bellum videro: nec mihi pacis antiquæ desiderium ulla alia res, quam pax nova finiet. Itaque ista quæ modo Mago jactavit, Himilconi cæterisque Annibalis satellitibus jam læta sunt. mihi possunt læta esse, quia res bello bene gestæ, si volumus fortuna uti, pacem nobis æquiorem dabunt. nam si prætermittimus hoc tempus, quo magis dare quam accipere possumus videri pacem: vereor, ne hæc quoque lætitia luxuriet nobis, ac vana evadat. quæ tamen nunc quoque qualis est? Occidi exercitus hostium, mittite milites mihi. Quid aliud rogares, si esses victus? Hostium cepi bina castra, prædæ videlicet plena, & commeatuum: frumentum & pecuniam date. Quid aliud, inquam, si spoliatus, si exutus castris esses, peteres? Et ne omnia ipse mirer: (mihi quoque enim, quoniam respondi Himilconi, interrogare jus fasque est) velim seu Himilco, seu Mago respondeat: cum ad internecionem Romani imperii pugnatum ad Cannas sit, constetque in defectione totam Italiam esse: primum ecquis Latini nominis populus defecerit ad nos? deinde ecquis homo ex V. & XXX. tribubus ad Annibalē transfugerit?* Cum utrumq; Mago negasset: *Hostium quidem* ergo,

ergo, inquit, *adhuc multum superest: sed multitudo ea quid animorum, quidve spei habeat scire velim.* Cum id nescire se Mago diceret: *Nihil facilius scitu est*, inquit, *ecquos legatos ad Annibalem Romani miserunt de pace? ecquam denique mentionem pacis Romæ factam esse, allatum ad vos est?* Cum id quoque negasset: *Bellum igitur*, inquit, *tam integrum habemus, quam habuimus, qua die Annibal in Italiam est ingressus. Quam varia victoria priore Punico bello fuerit, plerique, qui meminerimus, supersumus. nunquam terra marique magis prospera res nostræ visa sunt, quam ante consules C. Luctatium & A. Posthumium fuerunt. Luctatio & Postumio Coss. devicti ad Ægates insulas sumus. Quod si (id quod dii omen avertant) nunc quoque fortuna aliquid variaverit, tum pacem speratis, quum vincimur: quam nunc cum vicimus, dat nemo? Ego, si quis de pace consulet, seu deferenda hostibus, seu accipienda, habeo quid sententiæ dicam. si de iis quæ Mago postulat, refertis, nec victoribus mitti attinere puto, & frustrantibus nos falsa atque inani victoria multo minus censeo mittenda esse.* Haud multos movit Hannonis oratio. nam & simultas cum Familia Barchina leviorem auctorem faciebat: & occupati animi præsenti lætitia, nihil quo vanius fieret gaudium suum, auribus admittebant: debellatumque mox fore, si adniti paululum voluissent, rebantur. Itaque ingenti consensu fit senatusconsultum, ut Annibali XL. Numidarum millia in supplementum mitterentur, & XL. elephanti, & argenti multa talenta. Dictatorque cum Magone in Hispaniam præmissus est, ad conducenda, XX. millia peditum, quatuor equitum, quibus exercitus qui in Italia, quique in Hispania erant, supplerentur. Cæterum hæc, ut in secundis rebus, segniter ocioseque gesta sunt. Romanos præter insitam industriam animis, fortuna etiam cunctari prohibebat. nam nec consul ulli rei, quæ per eum agenda esset, deerat: & dictator M. Iunius rebus divinis perfectis, latoque (ut solet) ad populum, *ut equum ascendere liceret*: præter duas urbanas legiones, quæ principio anni à consulibus conscriptę fuerant, & servorum delectum, cohortesque ex agro Piceno & Gallico collectas, ad ultimum prope desperatæ reipubl. auxilium, cum honesta utilibus cedunt, descendit equo, dixitque: *Qui capitalem fraudem ausi, quique pecuniæ judicati in vinculis essent, qui eorum apud se milites fierent, eos noxa pecuniaque se exolvi jussurum.* & sex millia hominum Gallicis spoliis, quæ triumpho C Flaminii translata erant, armavit. itaque cum XXV. millibus armatorum ab urbe proficiscitur. Annibal Capua recepta, cùm iterum Neapolitanorum animos partim spe, partim metu nequicquam tentasset, in agrum Nolanum exercitum traducit: & ut non hostiliter statim, quia non desperabat voluntariam deditionem: ita si morarentur spem, nihil eorum quæ pati aut timere possent, prætermissurus. Senatus, ac maxime primores ejus, in societate Romana cum fide perstare. plebs novarum (ut solet) rerum avida, atque Annibalis tota esse: metumque agrorum populationis, & patienda in obsidione multa gravia indignaq; proponere animo. neque auctores defectionis deerant. Itaque ubi senatum metus cepit, si palam contra tenderent, resisti multitudini concitatæ non posse, clam simulando dilationem mali inveniunt. placere enim sibi defectionem ad Annibalem simulant: quibus autem conditionibus in fœdus amicitiamque novam transeant, parum constare. Ita spacio sumpto, legatos propere ad prætorem Romanum Marcellum Claudium qui Cannusii cũ exercitu erat, mittũt: docentque

docentque quanto in discrimine sit Nolana res. agrum Annibalis esse, & Pœnorum urbem extemplo futuram, ni subveniatur. concedendo plebi senatum, ubi velint, defecturos se, ne deficere præfestinarent, effecisse. Marcellus collaudatis Nolanis, eadem simulatione extrahi rem in suum adventum jussit: interim celari quæ secum acta essent, spemque omnem auxilii Romani. Ipse à Cannusio Calatiam petit: atque inde Vulturno amne trajecto, perque agrum Satriculanum Trebianumque super Suessulam per montes Nolam pervenit. Sub adventum prætoris Romani Pœnus agro Nolano excessit: & ad mare proxime Neapolim descendit, cupidus maritimi oppidi potiundi, quo cursus navibus tutus ex Africa esset. Cæterum postea quam Neapolim à præfecto Romano teneri accepit: (M. Iunius Syllanus erat, ab ipsis Neapolitanis accitus) Neapolim quoque sicut Nolam, non admissus, petit Nuceriam. Eam cum aliquandiu circumsedisset, sæpe vi, sæpe sollicitandis nequicquam nunc plebe, nunc principibus, fame demum in deditionem accepit: pactus, *ut inermes cum singulis abirent vestimentis*. deinde, ut qui in principio mitis omnib. Italicis, præter Romanos videri vellet, *præmia atque honores iis qui remansissent, ac militare vellent secum*, proposuit. nec ea spes quenquam tenuit: dilapsi omnes quocunq; hospitia, aut fortuitus animi impetus tulit, per Campaniæ urbes, maxime Nolam, Neapolimque. Cum ferme triginta senatores, ac forte primus quisque Capuam petissent: exclusi inde, quod portas Annibali clausissent, Cumas se contulerunt. Nuceriæ præda militi data est, urbs direpta, atque incensa. Nolam Marcellus non sui magis fiducia præsidii, quã voluntate principũ habebat. plebs timebatur, & ante omnes L. Bantius, quem consensus attentatæ defectionis, ac metus à prætore Romano, nunc ad proditionem patriæ: nunc si ea die fortuna defuisset, ad transfugiendum stimulabat. erat juvenis acer, & sociorum ea tempestate nobilissimus eques. seminecem eum ad Cannas in acervo cæsorum corporum inventum, curatumque benigne, etiam cum donis Annibal domum remiserat. ob ejus gratiam meriti, rem Nolanam in jus ditionemque dare voluerat Pœno: anxiumq; eum & solicitum cura novandi res prætor cernebat. Cæterum cum aut pœna cohibendus esset, aut beneficio conciliandus, sibi assumsisse quam hosti ademisse, fortem ac strenuum maluit socium, accitumque ad se benigne appellat. Multos eum invidos inter populares habere, inde existimatu facile esse, quod nemo civis Nolanus sibi indicaverit quam multa ejus egregia facinora militaria essent. sed qui in Romanis militaverit castris, non posse obscuram ejus virtutem esse. multos sibi qui cum eo stipendia fecerint, referre, qui vir esset ille, quæque & quoties pericula pro salute ac dignitate populi Romani adisset: utique Cannensi pugna non prius prælio abstiterit, quam prope exanguis ruina superincidentium virorum, equorum, armorumque sit oppressus. *Itaque macte virtute esto*, inquit, *apud me tibi omnis honos atque omne præmium erit, & quo frequentior mecum fueris, senties eam rem tibi dignitati atque emolumento esse*. Lætoque juveni promissis, equum eximium dono dat, bigatosq; quingentos quæstorem numerare jubet, lictoribus imperat, *ut eum se adire, quoties velit, patiantur*. Hac comitate Marcelli, ferocis juvenis animus adeo est mollitus, ut nemo inde sociorum rem Romanam fortius ac fidelius juverit. Cum Annibal ad portas esset (Nolam enim rursus à Nuceria moverat castra) plebsque Nolana de integro ad defectionem spectaret: Marcellus sub adventum hostium intra muros se recepit, non castris metuens,

tuens, sed ne prodendæ urbis occasionem nimis multis in eam imminentibus daret. Instrui deinde utrinque acies cœptæ: Romanorum pro mœnibus Nolæ, Pœnorum ante castra sua. prælia hinc parva inter urbem castraque, & vario eventu fiebant: quia duces nec prohibere paucos temere roganteis, nec dare signum universæ pugnæ volebant. In hac comitiaria jam duorum exercituum statione, principes Nolanorum nunciant Marcello, nocturna colloquia inter plebem ac Pœnos fieri, statutumque esse, ut cum Romana acies egressa portis erit, impedimenta eorum ac sarcinas diriperent: clauderentque deinde portas, murosque occuparent, ut potientes rerum suarum atque urbis, Pœnum inde pro Romano acciperent. Hæc ubi nunciata sunt Marcello, collaudatis senatoribus Nolanis, priusquam aliquis motus in muris oriretur, fortunam pugnæ experiri statuit. Ad treis portas in hostes versas tripartito exercitum instruxit, impedimenta subsequi jussit: calones lixasque & invalidos milites vallum ferre. media porta robora legionum, & Romanos equites, duabus circa portis novos milites, levemque armaturam, ac sociorum equites statuit. Nolani muros portasque adire vetiti: subsidiaque destinata impedimentis data, ne occupatis prælio legionibus in ea impetus fieret. ita instructi intra portas stabant. Annibali sub signis (id quod per aliquot dies fecerat) ad multum diei in acie stanti, primo miraculo esse, quod nec exercitus Romanus porta egrederetur, nec armatus quisquã in muris esset. ratus deinde proditã colloquia esse, metuque resides factos, partem militum in castra remittit, jussos propere apparatum omnem oppugnandæ urbis in primam aciem afferre: satis fidens, si cunctantibus instaret, tumultum aliquem in urbe plebem moturam. Moxque dum in sua quisque ministeria discursu trepidat ad prima signa, succeditque ad muros acies: patefacta repente porta Marcellus *signa canere, clamoremque tolli, ac pedites primum, deinde equites quanto maximo possent impetu, in hostem erumpere* jubet. Satis terroris tumultusque in aciem mediam intulerant, cum duabus circa portis P. Valerius Flaccus & C. Aurelius legati in cornua hostium erupere. Addidere clamorem lixę calonesque, & alia turba custodiæ impedimentorum apposita, ut paucitatem maxime spernentibus Pœnis ingentis repente exercitus speciem fecerint. Vix equidem ausim affirmare, quod quidam auctores sunt, duo millia & CCC. hostium cæsos: non plus uno Romanos amisisse. Sive tanta, sive minor victoria fuit ingens eo die res, ac nescio an maxima illo bello gesta sit. non vinci enim ab Annibale vincentibus difficilius fuit; quam postea vincere. Annibal spe potiundæ Nolæ adempta, cum Acerras recessisset: Marcellus extemplo clausis portis custodibusque dispositis, ne quis egrederetur, quæstionem in foro de iis qui clam in colloquiis hostium fuerant, habuit: supra LXX. damnatos proditionis securi percussit, bonaque eorum jussit publica esse, & summa rerum senatui tradita, cum exercitu omni profectus supra Suessulam castris positis consedit. Pœnus Acerras primum ad voluntariam deditionem conatus perlicere, posteaquam obstinatos vidit, obsidere inde atque oppugnare parat. Cæterum Acerranis plus animi quam virium erat. itaque desperata tutela urbis, ut circumvallari mœnia viderunt, priusquam continuarentur hostiũ opera, per intermissa munimenta, neglectasque custodias, silentio noctis dilapsi, per vias inviasque, qua quemque aut consilium aut terror tulit, in urbes Campaniæ, quas satis certum erat non mutasse fidem, perfugerunt. Annibal Acerris direptis atque incensis, cum à Casilino dictatorem

Romanum legionesq; nuncii accipi nunciassent, ne quis tam propinquis hostium castris Capuam quoque recurrat, exercitum ad Casilinum ducit. Casilinum eo tempore quingenti Prænestini habebant, cum paucis Romanis Latinique nominis, quos eodem audita Cannensis clades contulerat. Hi, non confecto Præneste ad diem delectu, serius profecti domo cum Casilinum ante adversæ pugnæ famam venissent, & aliis aggregarent sese Romanis sociisque, profecti à Casilino, cum satis magno agmine irent, avertit eos retro Casilinū nuncius Cannensis pugnæ: ibi cum dies aliquot suspecti Campanis, timentesque cavendis ac struendis invicem insidiis traduxissent, jamque de Capuæ defectione agi, accipique Annibalem satis pro certo habuere: interfectis nocte oppidanis, partem urbis quæ citra Vulturnum est (eo enim dividitur amni) occupavere. idque præsidium Casilini habebant Romani. Additur & Perusina cohors, homines CCCC. & LX. eodem nuncio, quo Prænestini paucos ante dies Casilinum compulsi. & satis ferme armatorum ad tam exigua mœnia, & flumine altera parte cincta tuenda erat, penuria frumenti nimium etiam ut videretur hominum, efficiebat. Annibal cum jam inde haud procul esset, Getulos cum præfecto nomine Isalca præmittit. ac primo si fiat colloquii copia, verbis benignis ad portas aperiendas, præsidiumque accipiendum perlicere jubet, sin in pertinacia perstent, rem gerere, ac tentare si qua parte invadere urbem possit. ubi ad mœnia accessere, quia silentium erat, solitudo visa, metuque concessum barbarus ratus, moliri portas, & seras claustraq; effringere parat: cum patefactis repente portis cohortes duæ ad idipsum instructæ intus, ingenti cum tumultu erumpunt, stragemq; hostium faciunt. Ita primis repulsis, Maharbal cum majore robore virorum missus, nec ipse eruptionem cohortium sustinuit. Postremum Annibal castris ante ipsa mœnia oppositis parvam urbem, parvumque præsidium summa vi atque omnibus copiis oppugnare parat. ac dum instat, lacessitque, corona undique circumdatis mœnibus, aliquot milites, & promptissimum quemque è muro turribusque ictos, amisit. semel ultro erumpentes agmine elephantorum opposito prope interclusit, trepidosque compulit in urbem: satis multis ut ex tanta paucitate interfectis, plures occidissent, ni nox prœlio intervenisset. Postero die omnium animi ad oppugnandum accenduntur: utique posteaquam corona aurea muralis proposita est, atque ipse dux *castelli plano loco positi segnem oppugnationem Sagunti expugnatoribus exprobrabat: Cannarum Thrasymenique & Trebiæ singulos admonens, universosque*: inde vineæ quoque cœptæ agi cuniculique: nec ad varios conatus hostiū aut vis ulla, aut ars deerat. Socii Romanorum propugnaculū adversus vineas statuere, transversis cuniculis hostium cuniculos excipere, & palam & clam cœptis obviam ire, donec pudor etiam Annibalem ab incœpto avertit, castrisque communitis, ac præsidio modico imposito, ne omissa res videretur, in hyberna Capuā concessit. Ibi partem majorem hyemis exercitum in tectis habuit, adversus omnia humana mala sæpe ac diu durantem, bonis inexpertum atque insuetum. itaque quos nulla mali vicerat vis, perdidere nimia bona, ac voluptates immodicæ, & eo impensius, quo avidius ex insolentia in eas se immiserant. somnus enim, & vinum, & epulæ, & scorta, balneaque, & ocium consuetudine indies blandius, ita enervaverunt corpora animosque, ut magis deinde præteritæ eos victoriæ quam præsentes tutarentur vires: majusque id peccatum ducis apud peritos artium militarium haberetur, quam quod

non ex Cannensi acie protinus ad urbem Romam duxisset. Illa enim cunctatio distulisse modo victoriam videri potuit: hic error vires ademisse ad vincendum. Itaq; hercule velut si cum alio exercitu à Capua exiret, nihil usquam pristinæ disciplinæ tenuit. nam & redierunt plerique scortis implicitis: & ubi primum sub pellibus haberi cœpti sunt, viaque & alius militaris labor excepit, tyronum modo corporibus animisque deficiebant: & deinde per omne æstivorum tempus magna pars sine commeatibus ab signis dilabebantur: neque aliæ latebræ, quam Capua, desertoribus erant. Cæterum mitescente jam hyeme, ducto ex hybernis milite, Casilinum redit. ubi quanquam ab oppugnatione cessatum erat, obsidio tamen continuata oppidanos præsidiumque ad ultimum inopiæ adduxerat. Castris Romanis T. Sempronius præerat dictatore auspiciorum repetendorum causa profecto Romam. Marcellum & ipsum cupientem ferre auxilium obsessis, Vulturnus amnis inflatus aquis, & preces Nolanorum atque Acerranorum tenebant, Campanos timentium, si præsidium Romanum abscessisset. Gracchus assidens tantum Casilino, quia prædictum erat dictatoris: *ne quid absente eo rei gereret*, nihil movebat: quamquam quæ facile omnem patientiam vincerent, nunciabantur à Casilino. nam & præcipitasse se quosdam, non tolerantes famem constabat: & stare inermes in muris, nuda corpora ad missilium telorum ictus præbentes. Ea ægre patiens Gracchus, cum neque pugnam conserere dictatoris injussu auderet: pugnandum autem esse, si palam frumentum importare vellet, videret: neque clam importandi spes esset, farre ex agris circa undique convecto, cum complura dolia complesset, nuncium ad magistratum Casilinum misit, *ut exciperent dolia quæ amnis deferret*. Insequenti nocte intentis omnibus in flumen, ac spem ab nuncio Romano factam, dolia medio missa amni defluxerunt: æqualiter inter omnes frumentum divisum, id postero quoque die, ac tertio factum est. nocte & mittebantur, & perveniebant: eo custodias hostium fallebant. Imbribus deinde continuis citatior solito amnis, transverso vortice dolia impulit ad ripam, quam hostes servabant. ibi hærentia inter obnata ripis salicta conspiciuntur, nunciatumque Annibali est: & deinde intentiore custodia cautum, ne quid falleret, Vulturno ad urbem missum. Nuces inde fusæ ab Romanis castris, cum medio amni ad Casilinum defluerent, cratibus excipiebantur. Postremo ad id ventum inopiæ est, ut lora, detractasque scutis pelles, ubi fervida mollissent aqua, mandere conarentur: nec muribus, aliove animali abstinerent: & omne herbarum radicumque genus aggeribus infimi muri eruerent. & cum hostes obarassent, quicquid herbidi terreni extra murum erat, raporum semen injecerunt, ut Annibal, *Eóne usque dum ea nascantur, ad Casilinum sessurus sum?* exclamaret. & qui nullam antea pactionem auribus admiserat, tum demum agi secum est passus de redemptione liberorum capitum. Septunces auri in singulos precium convenit. fide accepta, sese tradiderunt. donec omne aurum persolutum est, in vinculis habiti. tum remissi Cumas cum fide. Id verius est, quam ab equite in abeuntes immisso interfectos. Prænestini maxima pars fuere. ex quingentis septuaginta qui in præsidio fuerunt, minus dimidium, ferrum famesque absumpsit. cæteri incolumes Præneste cum prætore suo Manitio (scriba is antea fuerat) redierunt. Statua ejus indicio fuit Præneste in foro statuta, loricata, amicta toga, velato capite: & tria signa cum titulo laminæ æneæ inscripto, *Manitium pro militibus qui Casilini in præsidio fuerint, votum vovisse*: idem titulus

tulus

tulus tribus signis in æde Fortunæ positis fuit subjectus. Casilinum oppidum redditum Campanis est, firmatum septingentorum militum de exercitu Annibalis præsidio: ne ubi Pœnus inde abscessisset, Romani oppugnarent. Prænestinis militibus senatus Romanus duplex stipendium, & quinquennii militiæ vacationem decrevit. civitate cum donarentur ob virtutem, non mutaverunt. Perusinorum casus obscurior fama est, quia nec ipsorum monumento ullo est illustratus, nec decreto Romanorum. Eodem tempore Petellinos, qui uni ex Brutiis manserant in amicitia Romana: non Carthaginienses modo, qui regionem obtinebant, sed Brutii quoque cæteri ob separata ab se consilia oppugnabant. cum obsistere malis nequirent Petellini, legatos Romam ad præsidium petendum miserunt. Quorum preces lachrymæque (in questus enim flebiles, cum sibimetipsi consulere jussi sunt, sese in vestibulo curiæ profuderunt) ingentem misericordiam patribus ac populo moverunt. consultique iterum à M. Æmilio prætore patres, circumspectis omnibus imperii viribus, fateri coacti, nihil jam longinquis sociis in se præsidii esse: redire domum, fideq; ad ultimum expleta, consulere sibimetipsos in præsenti fortuna jusserũt. Hæc posteaquam renunciata legatio Petellinis est, tantus repente mœror pavorque senatum eorum cepit, ut pars profugiendi qua quisque posset, ac deserendæ urbis auctores essent: pars, quando deserti à veteribus sociis essent, adjungendi se cæteris Brutiis, ac per eos dedendi Annibali. Vicit tamen ea pars, quæ nil raptim nec temere agendum consulendumq; de integro censuit. Relaxata postero die per minorem trepidationem, retinuerunt optimates, ut convectis omnibus ex agris, urbem ac muros firmarent. Per idem fere tempus literæ ex Sicilia Sardiniaque Romam allatæ. Priores ex Sicilia Otacilii Propr. in senatu recitatæ sunt. L. Furium Pr. cum classe ex Africa Lilybæum venisse; ipsum graviter sauciũ in discrimine ultimo vitæ esse. militi & navalib. sociis neq; stipendium, neq; frumentum ad diẽ dari: neq; unde detur, esse: magnopere suadere, ut quam primum ea mittantur: sibique, si ita videatur, ex novis prætorib. successorem mittant. Eademq; ferme de stipẽdio frumentoq; ab A. Cornelio Mammula Propr. ex Sardinia scripta. Responsum utrisque, *non esse unde mitteretur*, jussiq; ipsi *classibus atq; exercitib. suis consulerent.* Otacilius ad unicum subsidium populi Romani Hieronem legatos cum misisset, in stipẽdium quantum argenti opus fuit, & sex mensium frumentũ accepit. Cornelio in Sardinia civitates sociæ benigne contulerunt. Et Romæ quoq; propter penuriam argenti triumviri mensarii rogationi Minucii tribuni plebis facti, L. Æmilius, qui consul censorq; fuerat: & M. Attilius Regulus, qui bis consul fuerat: & L. Scribonius Libo, qui tum tribunus pleb. erat. Et duumviri creati, M. & C. Attilii ædem Concordiæ, quam L. Manlius Pr. voverat, dedicaverunt. Et tres pontifices creati, Q. Cæcilius Metellus, Q. Fabius Maximus, & Q. Fulvius Flaccus, in locum P. Scantinii demortui, & L. Æmilii Pauli Cos. & Q. Ælii Pæti, qui ceciderant in pugna Cannensi. Cum cætera quæ cõtinuis cladib. fortuna minuerat, quantum consiliis humanis assequi poterant, patres explessent: tandẽ se quoq; & solitudinẽ curiæ paucitatemq; convenientium ad publicum consilium respexerũt. neq; enim post L. Æmilium & C. Flaminiũ censores senatus lectus fuerat, cum tantum senatorum adversę pugnę ad hoc sui quemque casus per quinquenniũ absumpsissent. Cum de ea re M. Æmilius Pr. dictatore post Casilinum amissum profecto jam ad exercitum, exposcentibus cunctis retulisset. tum Spurius Carvillus, cum longa

oratione, non solum inopiam, sed paucitatem etiam civium, ex quibus in patres legerentur, conquestus esset, *explendi senatus causa, & jungendi arctius Latini nominis pro magna re se suadere dicit, ut ex singulis populis Latinorum binis senatoribus, si patres Romani censuissent, civitas daretur: atque in demortuorum locum in senatum legerentur.* Eam sententiam haud æquioribus animis, quam ipsorum quondam postulatum Latinorum patres audierunt. & cum fremitus indignantium tota curia esset: & præcipue Manlius *esse etiam nunc stirpis ejus virum diceret, ex qua quondam in Capitolio consul minatus esset, quem Latinum in curia vidisset, eum sua manu se interfecturum.* Quintus Fabius Maximus *nunquam rei ullius alieniore tempore mentionem factam in senatu*, dixit, *quam inter tam suspensos sociorum animos, incertamque fidem id tactum, quod insuper solicitaret eos. eam unius hominis temerariam vocem silentio omnium extinguendam esse: & si quid unquam arcani sanctive ad silendum in curia fuerit, id omnium maxime tegendum, occulendum, oblivíscendum, pro non dicto habendum esse.* Ita ejus rei oppressa mentio est. Dictatorem, qui censor ante fuisset, vetustissimusque ex iis qui viverent censoriis esset, creari placuit, qui senatum legeret: accirique Cajum Terentium consulem ad dictatorem dicendum jusserunt. qui cum ex Apulia, relicto ibi præsidio, magnis itineribus Romam rediisset: nocte proxima, ut mos erat, M. Fabium Buteonem ex S.C. sine magistro equitum dictatorem in sex menses dixit. is ubi cum lictoribus in Rostra ascendit, *neque duos dictatores tempore uno, quod nunquam antea factum esset, probare se* dixit: *neque dictatorem se sine magistro equitum, nec censoriam vim permissam uni & eidem iterum: nec dictatori, nisi rei gerendæ causa creato, in sex menses datum imperium. quæ immoderata sors, tempus ac necessitas fecerint, iis se modum impositurum. nam neque senatu quenquam moturum ex iis quos C. Flaminius, L. Æmilius censores in senatum legissent: transcribi tantum, recitarique eos jussurum, ne penes unum hominem judicium arbitriumque de fama ac moribus senatoriis fuerit: & ita in demortuorum locum sublecturum, ut ordo ordini, non homo homini prælatus videretur.* Recitato vetere senatu, inde, primum in demortuorum locum legit, qui post L. Æmilium & C. Flaminium censores curulem magistratum cepissent, nec dum in senatum lecti essent, ut quisque eorum senator primus creatus erat. tum legit qui ædiles, tribuni pl. prętores, quæstoresve fuerant, tum ex iis qui spolia ex Romano hoste fixa domi haberent, aut civicam coronam accepissent. Ita CLXXVII. cum ingenti approbatione omnium in senatum lectis extemplo se magistratu abdicavit, privatusque de Rostris descendit, lictoribus abire jussis, turbæq; se immiscuit privatas agentium res: tempus hoc sedulo terens, ne deducendi sui causa populum de foro abduceret, neque tamen elanguit cura hominum ea mora, frequentesque eum domum deduxerunt. Consul nocte insequenti ad exercitum rediit, non facto certiore senatu, ne comitiorum causa in urbe retineretur. postero die consultus à M. Pomponio Pr. senatus decrevit dictatori scribendum, uti si è republ. censeret esse, ad consules subrogandos veniret cum magistro equitum, & prætore M. Marcello, ut ex iis præsentibus noscere patres possent, quo statu respublica esset, consiliaque ex rebus caperent. Qui acciti erant, omnes venerunt, relictis legatis, qui legionibus præessent. Dictator de se pauca ac modice locutus, in magistrum equitum T. Sempronium Gracchum magnam partem glorię vertit: comitiaque edixit, quibus L. Posthumius III. absens, qui tum

tum Galliam provinciam obtinebat: & T. Sempronius Gracchus, qui tum magister equitum eo accurrerat, consules crearentur. Prætores inde creati, M. Valerius Lævinus, Appius Claudius Pulcher, Q. Fulvius Flaccus, Q. Mucius Scævola. Dictator creatis magistratibus, Theanum in hyberna ad exercitum rediit, relicto magistro equitum Romæ: qui cum post paucos dies magistratum initurus esset, de exercitibus scribendis, comparandisque in annum patres consuleret. Cum eæ res maxime agerentur, nova clades nunciata, alia super alia cumulante in eum annum fortuna. L. Posthumium consulem designatum, in Gallia ipsum atque exercitum deletos. Sylva erat vasta (Litanam Galli vocant) quæ exercitum traducturus erat. ejus sylvæ dextra lævaque circa viam Galli arbores ita inciderant, ut immotæ starent, momento levi impulsæ occiderent. Legiones duas Romanas habebat Posthumius: sociumque ab supero mari tantum conscripserat, ut XXV. millia armatorum in agros hostium induxisset. Galli oras extremæ sylvæ cum circumsedissent, ubi intravit agmen saltum, tum extremas arborum succisarum impellunt. quæ alia in aliam instabilem per se ac male hærentem incidentes, ancipiti strage arma, viros, equos obruerunt, ut vix decem homines effugerent. nam cum exanimati plerique essent arborum truncis, fragmentisque ramorum, cæteram quoque multitudinem inopinato malo trepidam, Galli saltum omnem armati circumsidentes interfecerunt: paucis è tanto numero captis, qui pontem fluminis petentes, obsesso ante ab hostibus ponte interclusi sunt. Ibi Posthumius omni vi, ne caperetur, obnixus, occubuit, spolia corporis, caputque ducis præcisum Boii ovantes templo, quod sanctissimum est apud eos, intulere. purgato inde capite, ut mos iis est, calvam auro cælavere, idque sacrum vas iis erat, quo solennibus libarent: poculumque idem sacerdoti esse, ac templi antistitibus. Præda quoque haud minor Gallis quam victoria fuit. nam etsi magna pars animalium strage sylvæ oppressa erat, tamen cæteræ res, quia nihil dissipatum fuga est, stratæ per omnem jacentis agminis ordinem inventæ sunt. Hac nunciata clade, cum per dies multos in tanto pavore fuisset civitas, ut tabernis clausis, velut nocturna solitudine per urbem acta, senatus ædilibus negotium daret, ut urbem circumirent, aperirique tabernas, & mœstitiæ publicæ speciem urbi demi juberent: tum T. Sempronius senatum habuit, consolatusque patres est, & adhortatus, ne qui Cannensi ruina non succubuissent, ad minores calamitates animos summitterent. quod ad Carthaginienses hostes Annibalemque attinet, prospera modo esset, sicut speraret, fortuna: Gallicum bellum & omitti tuto, & differri posse: ultionemque eam fraudis in deorum ac populi Romani potestate fore: de hoste Pœno, exercitibusque, per quos id bellum gereretur, consultandum atque agitandum. Ipse primum quid peditum equitumque, quid civium, quid sociorum, in exercitu esset dictatoris, disseruit. Tum Marcellus suarum copiarum summam exposuit. Quid in Apulia cum C. Terentio consule esset, à peritis quæsitum est. duonec consulares exercitus satis firmati tanto bello sufficerent, inibatur ratio. itaque Galliam quanquam stimulabat justa ira, omitti eo anno placuit. Exercitus dictatoris consuli decretus est. De exercitu Marcelli qui ex fuga Cannensi essent, in Siciliam eos traduci, atque ibi militare, donec in Italia bellum esset, placuit: eodem ex dictatoris legionib. rejici militem minimi quemque roboris, nullo præstituto militiæ tempore, nisi quod stipendiorum legitimorum esset. Duæ legiones urbanæ alteri consuli, qui in lo-

cum L. Posthumii suffectus esset, decretæ sunt: eumque cum primum salvis auspiciis posset, creari placuit. legiones præterea duas primo quoq; tempore ex Sicilia acciri: atque inde consul, cui legiones urbanę evenissent, militum sumeret quantum opus esset Cajo Terentio Cos. prorogari in annum imperium: neque de eo exercitu, quem ad præsidium Apuliæ haberet, quicquam minui. Dum hæc in Italia geruntur apparanturque, nihilo segnius in Hispania bellum erat, sed ad eam diem magis prosperum Romanis. P. & Cn. Scipiones inter se partiti sunt copias, ut Cn. terra, P. mari navibusque rem gereret. Asdrubal Pœnorum imperator neutri parti virium satis fidens, procul ab hoste intervallo, ac locis tutis tenebat se. cui multum ac diu obtestanti quatuor millia peditum & quingenti equites in supplementum missi ex Africa sunt: tum refecta tandem spe, castra propius hostem movit, classemque & ipse instrui pararique jubet, ad insulas maritimamque oram tutandam. In ipso impetu movendarum de integro rerum perculit eum præfectorum naviū transitio, qui post classem ad Iberum per pavorem desertam graviter increpiti, nunquam deinde satis fidi aut duci aut Carthaginiensium rebus fuerant. Fecerant ii transfugæ motum in Carpesiorum gente: desciverantque iis auctoribus urbes aliquot: una etjam ab ipsis vi capta fuerat. In eam gentem versum ab Romanis bellum est: infestoque exercitu Asdrubal ingressus agrum hostium, pro captæ ante dies paucos urbis mœnibus Galbum, nobilem Carpesiorum ducem cum valido exercitu castris se detinentem aggredi statuit. Præmissa igitur levi armatura, quæ eliceret hostes ad pugnam, peditum partem ad depopulandum per agros passim dimisit, ut palantes exciperent, simul & ad castra tumultus erat. & per agros fugaque & cædes. deinde undique diversis itineribus cum in castra se recepissent, adeo repente decessit animis pavor, ut non ad munimenta modo defendenda satis animorum esset, sed etiam ad lacessendum hostem prælio. Erumpūt igitur agmine è castris tripudiantes more suo, repentinaque eorum audacia terrorē hosti paulo ante ultro lacessenti incussit. itaque & ipse Asdrubal in collem satis arduum tutumque flumine etiam objecto tum copias subducit, & præmissam levem armaturam equitesque palatos eodem recepit: nec aut colli aut flumini satis fidens, vallo castra permuniit. In hoc alterno pavore certamina aliquot sunt contracta. nec Numida Hispano eques par fuit: nec jaculator Maurus cetrato, velocitate pari, robore animi viriumq; aliquantum præstanti. Posteaquam neque elicere Pœnum ad certamen obversati castris poterant, neque castrorum oppugnatio facilis erat: urbem Ascuam, quo fines hostium ingrediens Asdrubal frumentum commeatusque alios convexerat, vi capiunt, omnique circa agro potiuntur, nec jam aut in agmine, aut in castris ullo imperio contineri. Quam ubi negligentiam ex re (ut fit) bene gesta, oriri senserat Asdrubal: cohortatus milites, *ut palantes sine signis hostes aggrederentur*, digressus colle pergit ire acie instructa ad castra. Quem ut adesse tumultuosi nuncii refugiētes ex speculis stationibusque attulere, *ad arma* conclamatum est. Ut quisque arma cœperat, sine imperio, sine signo, incompositi, inordinati in prœlium ruunt. Iam primi conseruerant manus, cum alii catervatim currerent, alii nondum è castris exissent. tum primo ipsa audacia terruere hostem: deinde rari in confertos illati, cum paucitas parum tuta esset, respicere alii alios, & undique pulsi coire in orbem. & dum corporibus applicabantur, armaque armis jungunt, in arctum compulsi; cum vix movendis armis satis

spacii

spacii esset, corona hostium cincti; ad multum diei caeduntur. Exigua pars, eruptione facta sylvas ac montes petit: parique terrore & castra sunt deserta, & universa gens postero die in deditionem venit. nec diu in pacato mansit. nam subinde ab Carthagine allatum est, ut Asdrubal primo quoque tempore in Italiam exercitum duceret, quæ vulgata res per Hispaniam, omnium ferme animos ad Romanos avertit. Itaque Asdrubal extemplo literas Carthaginem mittit, indicans, quanto fama profectionis suæ damno fuisset: Si vero inde pergeret, priusquam Iberum transiret, Romanorum Hispaniam fore. nam præterquã quod nec præsidiũ nec ducem haberet, quem relinqueret pro se, imperatores esse Romanos, quibus vix æquis viribus resisti possit. Itaque si ulla Hispaniæ cura esset, successorem sibi cum valido exercitu mitterent. cui si omnia prospere evenirent, non tamen ociosam provinciam fore. Hæ literæ quanquam primo admodum moverunt senatum: tamen quia Italiæ cura prior potiorque erat, nihil de Asdrubale, neque de copiis ejus mutatum est. Himilco cum exercitu justo, & aucta classe ad retinendam terra mariq; ac tuendam Hispaniam est missus: qui ut pedestres navalesq; copias trajecit, castris communitis, navibusque subductis; & vallo circumdatis, cum equitib. delectis ipse, quantum maxime accelerare poterat, per dubios infestosque populos juxta intentus ad Asdrubalẽ pervenit. Cum decreta senatus mandataq; exposuisset, atq; edidicisset ipse invicem, quemadmodum tractandũ bellum in Hispania foret, retro in sua castra rediit: nulla re quam celeritate tutior, quod undiq; abierat, antequam populi consentirent. Asdrubal priusquã moveret castra, pecunias imperat populis omnib. suæ ditionis: satis gnarus Annibalem transitus quosdam precio mercatũ: nec auxilia Gallica aliter quam conducta habuisse; inopem tantum iter ingressum, vix penetraturum ad Alpes fuisse. pecuniis igitur raptim exactis, ad Iberũ descendit. Decreta Carthaginiensium, & Asdrubalis iter, ubi ad Romanos sunt perlata, omnib. omissis rebus, ambo duces junctis copiis ire obviam cœptis atq; obsistere parant: rati, si Annibali vix per se ipsi tolerando Italię hosti, Asdrubal dux, atq; Hispaniensis exercitus esset junctus, illico Romani finem imperii fore. His anxii curis ad Iberũ contrahunt copias, & transito amne, cum diu consultassent, *utrum castra castris conferrent, an satis haberent socios Carthaginiensium oppugnando morari ab itinere proposito hostem*: urbem à propinquo flumine Iberam appellatam, opulentissimam ea tempestate regionis ejus, oppugnare parant. Quod ubi sensit Asdrubal, pro ope ferenda sociis, pergit ipse ire ad urbem, deditam nuper in fidem Romanorum, oppugnandam. Ita jam cœpta obsidio omissa ab Romanis est, & in ipsum Asdrubalem versum bellum. Quinq; milliũ intervallo castra distantia habuere paucos dies, nec sine levibus præliis, nec ut in aciem exirent. Tandẽ uno eodemq; die velut ex composito utrinq; signum pugnæ propositũ est: atq; omnibus copiis in campum descensum est. Triplex stetit Romana acies: peditũ pars ante signa locata, pars post signa accepta: equites cornua cinxere: Asdrubal mediã aciẽ Hispanis firmat: in cornibus, dextro Pœnos locat, lęvo Afros: mercenariorũq; auxilia equitũ, Numidas Pœnorũ peditibus: cæteros Afros pro cornib. opponit. nec omnes Numidæ in dextro locati cornu, sed quibus desultorũ in modũ binos trahẽtib. equos inter acerrimã sæpe pugnã in recentẽ equum ex fesso armatis transultare mos erat, tanta velocitas ipsis, tamq; docile equorũ genus est. Cum hoc modo instructi starent, imperatorũ utriusq; partis haud ferme dispares spes erãt, nam ne multum quidẽ aut numero, aut genere militum hi aut illi præstabant,

bant. militibus longe dispar animus erat. Romanis enim quanquam procul à patria pugnarent, facile persuaserāt duces pro Italia atq; urbe Roma eos pugnare, itaq; velut quib. reditus in patriam eo discrimine pugnæ verteretur, obstinaverāt animis vincere aut mori. Minus pertinaces viros habebat altera acies, nam maxima pars Hispani erant, qui vinci in Hispania, quam victores in Italiā trahi, malebant. Primo igitur concursu, cum vix pila conjecta essent, retulit pedem media acies, inferentibusq; sese magno impetu Romanis terga vertit. Nihilo segnius in cornibus prælium fuit, hinc Pœnus, hinc Afer urget: & velut in circumventos prælio ancipiti pugnant. sed cum in mediū tota jam coisset Romana acies, satis viriū ad dimovenda hostium cornua habuit. itaq; duo diversa prælia erant: utroq; Romani, ut qui pulsis tandem mediis, & numero & robore virorum præstarent, haud dubie superarunt. Magna vis hominum ibi occisa, & nisi Hispani vix dum cōserto prelio tam effuse fugissent, perpauci ex tota superfuissent acie. Equestris pugna nulla admodum fuit: quia simul inclinatam mediam aciem Mauri, Numidæq; viderunt, extemplo fuga effusa nuda cornua, elephantis quoque præ se actis, deseruere. Et Asdrubal usq; ad ultimum eventum pugnæ moratus è media cæde cum paucis effugit. Castra Romani cepêre, atq; inde diripuere. Ea pugna, si qua dubia in Hispania erant, Romanis adjunxit: Asdrubaliq; non modo in Italiam traducendi exercitus, sed ne manendi quidem satis tuto in Hispania spē reliquit. Quæ posteaquam litteris Scipionum Romę vulgata sunt, non tam victoria, quam prohibito Asdrubalis in Italiam transitu lætabantur. Dum hæc in Hispania geruntur, Petellia in Brutiis aliquot post mensibus quam cœpta oppugnari erat, ab Himilcone præfecto Annibalis expugnata est. multo-rumq; sanguine ac vulneribus ea Pœnis victoria stetit, nec ulla magis vis obsessos, quam fames expugnavit. absumptis enim frugum alimentis carnisque omnis generis quadrupedum, sutrinæ postremo coriis, herbisque & radicibus & corticibus teneris, strictisque rubis vixere. nec antequam vires ad standum in muris ferendaque arma deerant, expugnati sunt. Recepta Petellia, Pœnus ad Consentiam copias traducit. quam minus pertinaciter defensam, intra paucos dies in deditionem accepit. Iisdem ferme dieb. & Brutiorum exercitus Crotonem Græcam urbem circumsedit, opulentam quondam armis virisque, tum jam adeo multis magnisque cladibus afflictam, ut omnis ætatis minus viginti millia civium superessent. itaque urbe defensoribus vacua, facile potiti sunt hostes: arx tantum retenta in quam inter tumultum captæ urbis è media cæde quidam effugêre. Et Locrenses descivere ad Brutios, Pœnosq; prodita multitudine à principibus. Rhegini tantummodo regionis ejus & in fide erga Romanos, & potestatis suę ad ultimum manserunt. In Siciliam quoque eadem inclinatio animorum pervenit: & ne domus quidem Hieronis tota ab defectione abstinuit. namque Gelo maximus stirpis contempta simul senectute patris, simul post Cannensem cladem Romana societate, ad Pœnos defecit. movissetque in Sicilia res, nisi mors adeo opportuna, ut patrem quoque suspicione aspergeret, armantem eum multitudinem, sollicitantemque socios, absumpsisset. Hæc eo anno in Italia, in Africa, in Sicilia, in Hispania vario eventu acta. Exitu anni Q. Fabius Maximus à senatu postulavit, *ut ædem Veneris Erycinæ, quam dictator vovisset, dedicari liceret.* Senatus decrevit, *ut T. Sempronius Cos. designatus, cum primum magistratum iniisset, ad populum ferret, ut Fabium duumvirum esse juberent ædis dedicandæ causa.* Et M. Æmilio Lepido,

pido, qui bis consul augurque fuerat, filii tres, Lucius, Marcus, Quintus, ludos funebres per triduum, & gladiatorum paria duo & XX. per triduum in foro dederunt. Ædiles curules C. Lectorius, & T. Sempronius Gracchus Cos. designatus, qui in ædilitate magister equitum fuerat, ludos Romanos fecerunt, qui per triduum instaurati sunt. Plebeii ludi à M. Aurelio Cotta & M. Claudio Marcello ter instaurati sunt. Circumacto tertio anno Punici belli, T. Sempronius Cos. Idibus Martiis magistratum iniit. Prætoresque Q. Fulvius Flaccus, qui antea consul censorque fuerat, urbanam Marcus Valerius Levinus peregrinam sortem in jurisdictione habuit. Ap. Claudius Pulcher Siciliam, Q. Mucius Scævola Sardiniam, sortiti sunt. M. Marcello Proconf. imperium esse populus jussit, quod post Cannensem cladem unus Romanorum imperatorũ in Italia prospere rem gessisset. Senatus quo die primum est in Capitolio consultus, decrevit *ut eo anno duplex tributum imperaretur, simplex confestim exigeretur, ex quo stipendium præsens omnibus militibus daretur, præterquam qui milites ad Cannas fuissent.* Inde de exercitibus ita decretum est, *ut duabus legionibus urbanis T. Sempronius Cos. Cales ad conveniendum diem ediceret, inde sex legiones in castra Claudiana supra Suessulam deducerentur, quæ ibi legiones essent*, (erant autem Cannensis maxime exercitus) *eas Ap. Claudius Pulcher Pr. in Siciliam trajiceret: quæque in Sicilia essent, Romam deportarentur.* Ad exercitum cui ad conveniendum Cales edicta dies erat, M. Claudius Marcellus missus, isque jussus in castra Claudiana deducere urbanas legiones. Ad veterem exercitum accipiendum deducendumque in Siciliam, T. Metillius Croto legatus ab Ap. Claudio est missus. Taciti primo expectaverant homines, uti consul comitia collegæ creando haberet, deinde ubi ablegatum velut de industria M. Marcellum viderunt, quem maxime consulem in eum annum ob egregiè in prætura res gestas creari volebant, fremitus in curia est ortus. Quod ubi sensit consul: *Utrunq;, inquit, è republica fuit, Patres conscripti, & M. Claudium ad permutandos exercitus in Campaniam proficisci, & comitia non prius edici, quam is inde confecto quod mandatum est negocio revertisset: ut vos consulem, quem tempus reipublicæ postularet, quẽque maxime vultis haberetis.* Ita de comitiis, donec rediit Marcellus, silentium fuit. Interea duumviri creati sunt Q. Fabius Maxim. & T. Otacilius Crassus, ædibus dedicandis, Menti Otacilius, Fabius Veneri Erycinæ. Utraque in Capitolio est, canali uno discretæ. Et de trecentis equitibus Campanis, qui in Sicilia cum fide stipendiis emeritis Romam venerant, delatum ad populum, *ut cives Romani essent: item uti municipes Cumani essent pridie quam populus Campanus à populo Romano defecisset.* Maxime ut hoc ferretur, moverat, quod quorum hominum essent, scire se ipsi negabant, vetere patria relicta, in eam in quam redierant, nondum adsciti. Posteaquam Marcellus ab exercitu rediit, comitia uni consuli rogando in locum L. Posthumii edicuntur. Creatur ingenti consensu Marcellus, qui extemplo magistratum occiperet. cui ineunti consulatum cum tonuisset; vocati augures, *vitio creatum videri* pronunciaverunt, vulgoque patres ita fama ferebãt, *quod tum primum duo plebeii consules facti essent, id deis cordi non esse.* In locum Marcelli, ubi is se magistratu abdicavit, suffectus Fabius Maximus tertium. Mare arsit eo anno: ad Sinuessam bos equuleum peperit: signa Lanuvii ad Iunonis Sospitæ cruore manavere: lapidibusque circa id templum pluit: ob quem imbrem Novendiale, ut assolet, sacrum fuit: cæteraque prodigia cum cura expiata. Consules

exerci-

exercitus inter se diviserunt. Fabio exercitus cui M. Iunius dictator præfuerat, evenit. Sempronio volonum quod fuerat, & sociorum XXV. millia. M. Valerio Pr. legiones quæ ex Sicilia rediissent, decretæ. M. Claudius Procons. ad eum exercitum, qui supra Suessulam Nolæ præsideret, missus. Prætores in Siciliam ac Sardiniam profecti. Consules edixerunt, *quoties senatum vocassent, uti senatores, quibusque in senatu dicere sententiam liceret, ad Portã Capenam convenirent.* Prætores quorum jurisdictio erat, tribunalia ad Piscinam publicam posuerunt. eo vadimonia fieri jusserunt: ibique eo anno jus dictum est. Interim Carthaginem, unde Mago frater Annibalis XII millia peditum, & mille quingentos equites, XX. elephantos, mille argenti talenta in Italiam transmissurus erat cum præsidio LX. navium longarum, nuncius affertur, *in Hispania rem male gestam; omnesque ferme ejus provinciæ populos ad Romanos defecisse.* Erant qui Magonem cum classe ea copiisque omissa Italia in Hispaniam averterent, cum Sardiniæ recipiendæ repentina spes affulsit. Parvum ibi exercitum Romanum esse, veterem prętorem, inde Cornelium provinciæ peritum decedere, novum expectari. ad hoc, fessos jam animos Sardorum esse diuturnitate imperii: & proximo iis anno acerbe atque avare imperatum: gravi tributo & collatione iniqua frumenti oppressos, nihil deesse aliud, quam auctorem ad quem deficerent. Hæc clandestina legatio per principes missa erat: maxime eam rem moliente Harsicora, qui tum auctoritate atque opibus longe primus erat. His nunciis prope uno tempore turbati, erectique, Magonem cum classe sua copiisque in Hispaniam mittunt. in Sardiniam Asdrubalem cognomento Calvum deligunt ducem: & tantum ferme copiarum, quantum Magoni decernunt. Et Romæ consules transactis rebus, quæ in urbe agendæ erant, movebant jam sese ad bellum. T. Sempronius militibus Sinuessam diem ad conveniendum edixit. & Q. Fabius, consulto prius senatu, ut frumenta omnes ex agris ante Calendas Iulias primas in urbes munitas conveherent; qui non invexissent, eorum se agrum populaturum, servos sub hasta venditurum, villas incensurum. Ne prætoribus quidem qui ad jus dicendum creati erant, vacatio à belli administratione data est. Valerium prætorem in Apuliam ire placuit ad exercitum à Terentino accipiendum: cum ex Sicilia legiones venissent, iis potissimum uti ad regionis ejus præsidium: Terentianum mitti cum aliquo legatorum. Et XXV. naves M. Valerio datæ sunt, quibus oram maritimam inter Brundusium ac Tarentum tutari posset. Par navium numerus Q. Fulvio Pr. urbano decretus, ad suburbana littora tutanda. C. Terentio Procons. negocium datum, ut in Piceno agro conquisitionem militum haberet, locisque iis præsidio esset. Et T. Otacilius Crassus posteaquam ædem Mentis in Capitolio dedicavit, in Siciliam cum imperio qui classi præesset, missus. In hanc dimicationem duorum opulentissimorum in terris populorum, omnes reges gentesque animos intendebant. inter quos Philippus Macedonum rex eo magis, quod propior Italiæ, ac mari tantum Ionio discretus erat. Is ubi primum fama accepit Annibalem Alpes transgressum, ut bello inter Romanos Pœnumque orto lætatus erat: ita utrius populi mallet victoriam esse, incertis adhuc viribus fluctuatus animo fuerat: posteaquam tertia jam pugna, tertia victoria cum Annibale & Pœnis erat, ad fortunam inclinavit, legatosque ad Annibalem misit: qui vitantes portus Brundusinum Tarentinumque, quia custodiis navium Romanorum tenebantur, ad Laciniæ Iunonis templum in terram

terram egressi sunt. inde per Apuliam petentes Capuam, media in præsidia Romana illati sunt, deductique ad M. Valerium Lævinum prætorem, circa Nuceriam castra habentem. Ibi intrepide Xenophanes legationis princeps *à Philippo rege se missum* ait, *ad amicitiam societatemque jungendam cum populo Romano, mandata habere ad consules, ac senatum populumque Romanum.* Inter defectiones veterum sociorum Valerius nova societate tam clari regis lætus admodum, hostem pro hospite comiter accepit, dat qui prosequantur, itineraque cum cura demonstrent, quæ loca, quosque saltus aut Romani, aut hostes teneant. Xenophanes per præsidia Romana in Campaniam, inde qua proximum fuit, in castra Annibalis pervenit: fœdusque cum eo, atque amicitiam jungit legibus his, ut Philippus rex quam maxima classe (ducentas autem naves videbatur effecturus) in Italiam trajiceret, & vastaret maritimam oram, bellum pro parte sua terra marique gereret. ubi debellatum esset, Italia omnis cum ipsa urbe Roma Carthaginiensium atque Annibalis esset, prædaque omnis Annibali cederet, perdomita Italia navigarent in Græciam, bellumque cum quibus regibus placeret, gererent. quæ civitates continentis, quæ insulæ ad Macedoniam vergunt, eæ Philippi, regnique ejus essent. In has ferme leges inter Pœnum ducem, legatosque Macedonum ictum fœdus missiq; cum iis ad regis ipsius firmandam fidem legati, Gisgo, & Bostar, & Mago, eodem ad Iunonis Laciniæ templum, ubi navis occulta in statione erat, perveniunt. inde provecti, cum jam altum tenerent, conspecti à classe Romana sunt, quæ præsidio erat Calabriæ litoribus. Q. Fulvius Flaccus Corcyræos ad persequendam retrahendamque navem cum misisset, primo fugere regii conati: deinde ubi celeritate victi cesserunt, tradunt se Romanis: & ad præfectum classis adducti, cum quæreret, *qui, & unde, & quo tenderent cursum*: Xenophanes primo satis jam semel felix mendacium struere, *à Philippo se ad Romanos missum, ad Marcum Valerium, ad quem unum iter tutum fuerit, pervenisse: Campaniam superare nequisse, septam hostium præsidiis*: deinde ut Punicus cultus habitusque suspectos legatos fecit Annibalis, interrogatosque sermo prodidit: tum comitibus eorum seductis, ac metu territis, literæ quoque ab Annibale ad Philippum inventę de pace inter regem Macedonum, Pœnumque ducem. Quibus satis cognitis, optimum visum est, captivos, comitesque eorum Romam ad senatum, aut ad consules, ubicumque essent quam primum deportare. ad id celerrimæ quinq; naves delectæ: ac L. Valerius Antias, qui præesset, missus. eique mandatum, ut in omnes naves legatos separatim custodiendos divideret: daretque operam, ne quod iis colloquium inter se, neve communicatio consilii esset. Per idem tempus Romæ, cum Appius Cornelius Mammula ex Sardinia provincia decedens, retulisset, qui status rerum in insula esset, ad bellum, ad defectionem omnes spectare: Q. Mucium, qui successisset sibi, gravitate cœli aquarumque advenientem exceptum, non tam in periculosum quam longum morbum implicitum, diu ad belli vim sustinendam inutilem fore: exercitumque ibi ut satis firmum pacatæ provincię prępidem esse, ita parum bello, quod motum iri videretur: decreverunt patres, ut Q. Fulvius Flaccus quinq; millia peditū, quadringentos equites scriberet, eamq; legionem primo quoq; tempore in Sardiniam trajiciendā curaret, mitteretq; cum imperio quē ipsi videretur, qui rem gereret quoad Mucius convaluisset. Ad eam rem missus est T. Manlius Torquatus, qui bis consul censorque fuerat, subegeratq; in consulatu Sardos. Sub idem fere tempus & à Car-

thagine in Sardiniam classis missa duce Asdrubale, cui Calvo cognomen erat, fœda tempestate vexata, ad Baleares insulas ejicitur. ibique (adeo non armamenta modo, sed etiam alvei navium quassati erant) subductæ naves dum reficiuntur, aliquantum temporis triverunt. In Italia cum post Cannensem pugnam fractis partis alterius viribus, alterius mollitis animis, segnius bellum esset: Campani per se adorti sunt rem Cumanam suæ ditionis facere, primo sollicitantes ut ab Romanis deficerent. ubi id parum processit, dolum ad capiendos eos comparant. Campanis omnibus statum sacrificium ad Hamas. eo senatum Campanum venturum certiores Cumanos fecerunt: petieruntque, ut & Cumanus eo senatus veniret ad consultandum communiter, ut eosdem uterque populus socios hostesque haberet. præsidium ibi armatum sese habituros, ne quid ab Romanis novi periculi esset. Cumani, quanquã suspecta fraus erat, nihil abnuere, ita regi fallax consilium posse rati. Interim T. Sempronius consul Romanus Sinuessæ, quoad conveniendum diem edixerat, exercitu lustrato, transgressus Vulturnum flumen, circa Linternum castra posuit. Ibi, quia ociosa stativa erant, crebro decurrere milites cogebat, ut tyrones (ea maxima pars volonum erat) assuescerent signa sequi, & in acie agnoscere ordines suos, inter quæ concordiæ maxima erat cura duci. itaque legatis tribunisque præceperat, ne quem exprobratio cuiquam veteris fortunæ discordiam inter ordines sereret: vetus miles tyroni, liber voloni sese exæquari sineret. omnes satis honestos generososque ducerent, quibus arma sua signaque populus Romanus commisisset. quæ fortuna coegisset ita fieri, eandam cogere tueri factum. Ea non majore cura præcepta ab ducibus sunt, quam à militibus observata: brevique tanta concordia coaluerant omnium animi, ut prope in oblivionem venirent, qua ex conditione quisque esset miles factus. Hæc agenti Graccho, legati Cumani nunciarunt, quæ à Campanis legatio paucos ante dies venisset, & quid iis ipsi respondissent: *Triduum post eum diem festum esse: non senatum solum omnem ibi futurum, sed castra etiam, & exercitum Campanum.* Gracchus jussis Cumanis omnia ex agris in urbem convehere, & manere intra muros: ipse pridie quam statutum sacrificium Campanis esset, Cumas movet castra. Hamæ inde tria millia passuum absunt. Iam Campani eo frequentes ex composito convenerant: nec procul inde in occulto Marius Alfius, qui summus magistratus erat Campanis, cum XIV. millibus militum habebat castra. is sacrificio apparando, & inter id instruendæ fraudi aliquanto intentior, quam muniendis castris, aut ulli militari operi fuit. Triduum sacrificatum ad Hamas: nocturnum erat sacrum, ita ut ante mediam noctẽ compleretur. Huic Gracchus insidiandum tempori ratus, custodibus ad portas positis, ne quis enunciare posset, à sexta ad decimam diei horam coactis militibus corpora curare, somnoque operam dare, ut primis tenebris convenire ad signũ possent: vigilia ferme prima tolli jussit signa. silentiq; profectus agmine, cum ad Hamas media nocte pervenisset, castra Campana, ut in pervigilio neglecta, simul omnibus portis invadit, alios somno stratos, alios perpetrato sacro inermes redeuntes, obtruncat. Hominum eo tumultu nocturno cæsa plus duo millia cum ipso duce Mario Alfio. capta sunt signa militaria quatuor & triginta. Gracchus minus centum militum jactura castris hostium potitus, Cumas se propere recepit, ab Annibale metuens, qui super Capuam ad Tifata habebat castra. Nec eum provida viri fefellit opinio. nam simul Capuam ea clades est nunciata, ratus Annibal ab re

bene

bene gesta insolenter lætum exercitum, tyronum magna ex parte servorumque spoliantem victos, prædasque agentem ad Hamas se inventurum, citatum agmē præter Capuam rapit: obviosque ex fuga Campanorum per duo præsidia Capuam duci, saucios vehiculis tolli portarique jubet. ipse ad Hamas vacua ab hostibus castra, nec quicquam præter recentis vestigia cædis, strataq; passim corpora sociorum, invenit. Auctores erant quidam, *ut protinus inde Cumas duceret, urbemq; oppugnaret.* Id quanquam haud modice Annibal cupiebat, ut quia Neapolim non potuerat, Cumas saltem maritimam urbem haberet: tamen quia præter arma nihil secum miles raptim acto agmine extulerat, retro in castra supra Tifata se recepit. inde fatigatus Campanorum precibus sequenti die cū omni apparatu oppugnandæ urbis, Cumas redit: populatoque agro Cumano, mille passus ab urbe castra locat. Tum Gracchus magis verecundia in tali necessitate deserendi socios implorantes fidem suam populiq; Romani substitit, quam satis fidens exercitui. Nec alter consul Fabius, qui ad Cales castra habebat, Vulturnum traducere audebat exercitum: occupatus primo auspiciis repetendis Romę: dein prodigiis, quę alia super alia nunciabantur, expiantique ea haud facile litari, aruspices respondebant. Hæ causę cum Fabium tenerent, Sempronius in obsidione erat: & jam operibus oppugnabatur. Adversus ligneam ingentem turrim admotam urbi, aliā turrim ex ipso muro excitavit consul Romanus, aliquanto altiorē: quia muro satis per se alto subjectis validis sublicis pro solo usus erat, inde primum saxis, sudibusque, & cæteris missilibus propugnatores urbem ac moenia tuebantur: postremo. ubi promovendo adjunctam muro viderunt turrim, facibus ardentibus plurimum simul ignem conjecerunt. quo incendio trepida armatorū multitudo cum de turri sese præcipitaret, eruptio ex oppido simul duabus portis facta, stationes hostium fudit, fugavitque in castra, ut eo die obsesso quam obsidenti similior esset Pœnus. Ad mille CCCC. Carthaginiensium cæsi: unde quadraginta vivi capti, qui circa muros & in stationibus solute ac negligenter agentes, cum nihil minus quam eruptionem timuissent, ex improviso oppressi sunt. Gracchus prius quam se hostes ab repentino pavore colligerent, receptui signum dedit, ac suos intra muros recepit. Postero die Annibal elatum secunda re consulem justo prælio ratus certaturum, aciem inter castra atque urbem instruxit. Cæterum postquam neminem moveri ab solita custodia urbis vidit, nec committi quicquam temerariæ spei, ad Tifata redit, infecta re. Quibus diebus Cumæ liberatæ sunt obsidione, iisdem diebus & in Lucanis ad Crumentum T. Sempronius, cui Longo cognomen erat, cum Hannone Pœno prospere pugnat. supra duo millia hominum occidit: & CCLXXX. milites amisit. signa militaria ad XLI. cepit. Pulsus finibus Lucanis Hanno, retro in Brutios sese recepit. & ex Hirpinis oppida tria, quæ à populo Romano defecerant, vi recepta per M. Valerium prætorem. Vercellius, Siciliusque auctores defectionis securi percussi, supra mille captivorum sub hasta venierunt. præda alia militi concessa, exercitusque Cumas reductus. Dum hæc in Lucanis atque in Hirpinis geruntur, quinque naves, quæ Macedonum atque Pœnorum captos legatos Romā portabant, à supero mari ad inferum circumvectę, prope omnem Italiæ oram, cum præter Cumas velis ferrentur, neq; hostium an sociorum essent satis sciretur, Gracchus obviam ex classe sua naves misit. Cum percunctando invicem cognitum esset, consulem Cumis esse, naves Cumas appulsæ, captivique ad consulem deducti, & literæ datæ. Consul li-

teris Philippi atque Annibalis perlectis, consignata omnia ad senatum itinere terrestri misit: navibus devehi legatos jussit. Cum eodem fere die literæ legatique Romam venissent, & percunctatione facta, dicta cum scriptis congruerent, primo gravis cura patres incessit, cernentes quanta vix tolerantibus Punicum bellum, Macedonici belli moles instaret. cui tamen adeo non succubuerunt, ut extemplo agitaretur, quemadmodũ ultro inferendo bello averterent ab Italia hostem. Captivis in vincula conditis, comitibusque eorum sub hasta venditis, ad naves XXV. quibus Q. Fulvius Flaccus præfectus præerat, viginti paratas alias decernunt. His comparatis deductisq; & additis quinque navibus, quæ advexerant captivos legatos, quinquaginta naves ab Ostia Tarentum profectæ: jussusque Qu. Fulvius militibus Varronianis, quibus L. Apustius legatus Tarenti præerat, in naves impositis, L. navium classe non tueri modo Italię oram, sed explorare de Macedonico bello, si congruentia literis, legatorumq; indiciis, Philippi consilia essent, ut M. Valerium prætorem literis certiorem faceret. isque L. Apustio legato exercitui præposito, Tarentum ad classem profectus, primo quoque tempore in Macedoniam transmitteret: daretque operam, ut Philippum in regno contineret. Pecunia ad classem tuendam, bellumque Macedonicum ei decreta est, quæ Appio Claudio in Siciliam missa erat, ut redderetur Hieroni regi. & hæc per L. Apustium legatum Tarentum est devecta. simul ab Hierone missa ducenta millia modium tritici, & hordei centum. Dum hæc Romani parant, aguntque, ad Philippum captiva navis una ex iis quæ Romam missæ erant, ex cursu fugit: inde scitum legatos cum literis captos. itaque ignarus de iis quæ cum Annibale legatis suis convenissent, quæque legati ejus ad se allaturi fuissent, legationem aliam cum eisdem mandatis mittit. Legati ad Annibalem missi, Heraclitus cui Scotino cognomen erat, & Crito Berræus, & Sositheus Magnes: hi prospere tulerunt ac retulerunt mandata. sed prius se æstas circumegit, quam movere ac moliri quicquam rex posset. tantum navis una capta cum legatis momenti fecit ad dilationem imminentis Romanis belli. Et circa Capuam, transgresso Vulturnum Fabio post expiata tandem prodigia, ambo consules rem gerebant. Combulteriam, & Trebulam, & Austiculam urbes, quæ ad Pœnum defecerant, Fabius vi cepit: præsidiaque in iis Annibalis: Campani permulti capti, & Nolæ, sicut priore anno, senatus Romanorũ, plebs Annibalis erat, consiliaque occulta de cęde principum & proditione urbis inibantur. Quibus ne incœpta procederent inter Capuam, castraque Annibalis, quæ in Tifatis erant, traducto exercitu, Fabius super Vesuvium in castris Claudianis consedit. inde M. Marcellum proconsulem cum iis copiis quas habebat Nolam in præsidium misit. Et in Sardiniæ res per T. Manlium prætorem administrari cœptæ, quæ omissæ erant, posteaquam Q. Mucius prætor gravi morbo est implicitus. Manlius navibus longis & Caraleis subductis, navalibusque sociis armatis, ut terra rem gereret, & à pretore exercitu accepto, duo & viginti millia peditum, mille & ducentos equites confecit. Cum his equitum peditumque copiis profectus in agrum hostium, haud procul ab Harsicoræ castris castra posuit. Harsicora tum forte profectus erat in Pellitos Sardos ad juventutem armandam, qua copias augeret. Filius ejus nomine Hiostus castris præerat. Is adolescentia ferox, temere prælio inito fusus fugatusque, ad XXX. millia Sardorum eo prælio cæsa. mille trecenti ferme vivi capti. Alius exercitus primo per agros sylvasque fuga palatus; dein, quo

ducem fugisse fama erat, ad urbem nomine Cornum caput ejus regionis, confugit. Debellatumque eo prœlio in Sardinia esset, ni classis Punica cum duce Asdrubale, quæ tempestate dejecta ad Baleares erat, in tempore ad spem rebellandi advenisset. Manlius post famam appulsæ Punicæ classis Caraleis se recepit. ea occasio Harsicoræ data Pœno se jungendi. Asdrubal copiis in terram expositis, & classe remissa Carthaginem, duce Harsicora ad sociorum populi Romani agrum populandum profectus, Caraleis perventurus erat, ni Manlius obvio exercitu ab effusa eum populatione continuisset. Primo castra castris modico intervallo sunt objecta: deinceps procursationes, leviaque certamina vario eventu inita: postremo descensum in aciem, signisque collatis justo prœlio per quatuor horas pugnatum. Diu pugnam ancipitem Pœni, Sardis facile vinci assuetis, fecerunt: postremo & ipsi cum omnia circa strage ac fuga Sardorum repleta essent, fusi. cæterum terga dantes, circumducto cornu, quo pepulerat Sardos inclusit Romanus: cædes inde magis quam pugna fuit. Duodecim millia hostium cæsa, Sardorum simul Pœnorumque ferme III. millia, & DCC. capti, & signa militaria septem & viginti. Ante omnia claram & memorabilem pugnam fecit Asdrubal imperator captus, & Hanno & Mago, nobiles Carthaginienses. Mago ex gente Barchina, propinqua cognatione Annibali junctus: Hanno auctor rebellionis Sardis, bellique ejus haud dubie concitator. Nec Sardorum duces minus nobilem eam pugnam cladibus suis fecerunt: nam & filius Harsicoræ Hiostus in acie cecidit: & Harsicora cum paucis equitibus fugiens, ut super afflictas res necem quoque filii audivit, nocte, ne cujusquam interventus cœptum impediret, mortem sibi conscivit. Cæteris urbs Cornus eadem, quæ ante, fugæ receptaculum fuit. quam Manlius victore exercitu aggressus intra paucos dies recepit. Deinde aliæ quoque civitates, quæ ad Harsicoram Pœnosque defecerant, obsidibus datis dediderunt sese. quibus stipendio frumentoque imperato, pro cujusq; aut viribus, aut delicto, Caraleis exercitum reduxit. Ibi navibus longis deductis, impositoq; quem secum advexerat, milite, Romam navigat, Sardiniamque perdomitam nunciat patribus: & stipendium quæstoribus, frumentum ædilibus, captivosq; Fulvio prætori tradidit. Per idem tempus Titius Otacilius prætor quinquaginta naviũ ab Lilybæo classe in Africam transvectus, depopulatusq; agrum Carthaginiensem, cum Sardiniam inde peteret, quo fama erat Asdrubalem à Balearibus nuper trajecisse, classi Africam repetenti occurrit: levique armatura certamine in alto commisso, septem inde naves cum sociis navalibus cepit. cæteras metus haud secus quam tempestas passim disjecit. Per eosdem forte dies & Bomilcar cum militibus ad supplementũ Carthagine missis, quadragintaque elephantis, & commeatu Locros accessit. quem ut incautũ opprimeret Ap. Claudius per simulationem provinciæ circumeundæ, Messanam raptim exercitu ducto, æstu secundo Locros trajecit. Iam inde Bomilcar ad Hannonem in Brutios profectus erat, & Locrenses portas Romanis clauserunt. Appius magno conatu nulla re gesta, Messanam repetit. Eadem æstate Marcellus ab Nola, quam præsidio obtinebat, crebras excursiones in agrum Hirpinũ & Samnites Caudinos fecit: adeoque omnia ferro atque igni vastavit, ut antiquarum cladium Samnio memoriam renovaret. itaque extemplo legati ad Annibalem missi simul ex utraque gente, ita Pœnum allocuti sunt: HOSTES, „ populi Romani, Annibal, fui- „ mus primum per nos ipsi, „ quoad nostra arma, nostræ „ vires nos tutari poterant. „

postea

" posteaquam iis parum fidebamus, Pyrrho regi nos adjunximus; à quo relicti, pacem necessariam accepimus, fuimusq; in ea per annos prope quinquaginta, ad id tempus quo in Italiam venisti. Tua nos non magis virtus fortunaque, quam unica comitas ac benignitas erga cives nostros, quos captos nobis remisisti, ita conciliavit tibi, ut te salvo atque incolumi amico, non modo populum Romanum, sed ne deos quidē iratos (si dici fas est) timeremus. At Hercule non solum incolumi & victore, sed præsente te, cum ploratum prope conjugum ac liberorum nostrorum exaudire, & flagrantia tecta posses conspicere: ita sumus aliquoties hac æstate devastati, ut M. Marcellus, non Annibal vicisse ad Cannas videatur: glorienturque Romani, te ad unum modo ictum vigentem, velut jaculo emisso torpere. Per centum prope annos cum populo Romano bellum gessimus, nullo externo adjuti nec duce, nec exercitu: nisi quod per biennium Pyrrhus nostro magis milite suas auxit vires, quam suis viribus nos defendit. Non ergo secundis rebus nostris gloriabimur. duos consules, ac duos consulares exercitus à nobis sub jugum missos, & si qua alia aut læta aut gloriosa nobis evenerunt, quæ aspera adversaque tunc acciderunt, minore indignatione referre possumus, quam quæ hodie eveniunt. Magni dictatores cum magistris equitum, bini consules cum binis consularibus exercitibus ingrediebantur fines nostros ante explorato, & subsidiis positis, & sub signis ad populandum ducebant, nunc prope unius & parvi ad tuendam Nolam præsidii præda sumus. jam ne manipulatim quidem, sed latronum modo percursant totis finibus nostris negligentius, quam si in Romano vagarentur agro. Causa autē hæc est, quod neque tu defendis: & nostra juventus, quæ si domi esset, tutaretur, omnis sub signis militat tuis. Nec te, nec exercitum tuum norim, nisi à quo tot Romanas acies fusas stratasque esse sciam, ei facile esse ducam opprimere populatores nostros vagos, sine signis, palatos, quo quemque trahit quamvis vana prædæ spes. Numidarum paucorum illi quidē præda erunt, præsidiumque missum nobis erit: & Nolæ ademeris, si modo quos, ut socios haberes, dignos duxisti, haud indignos judicas quos in fidē receptos tuearis. Ad ea Annibal respondit: Omnia simul facere Hirpinos, Samnitesque: & indicare clades suas, & petere præsidium: & queri indefensos se neglectosque. Indicandum autem fuisse primum, dein petendum præsidium: postremo ni impetraretur, tum denique querendum frustra opem imploratam. Exercitum se non in agrum Hirpinum, Samnitemve, ne & ipse oneri esset: sed in proxima loca sociorum populi Romani adducturum: iis populandis & militem suum repleturum se, & metu procul ab iis summoturum hostes: Quod ad bellum Romanum attineret: si Thrasimeni quam Trebiæ, si Cannarum quam Thrasymeni pugna nobilior esset: Cannarum se quoque memoriam obscuram majore & clariore victoria facturum. Cum hoc responso, muneribusque amplis legatos dimisit. ipse præsidio modico relicto in Tifatis, profectus cum cætero exercitu ire Nolam pergit. Eodē Hanno ex Brutiis cum supplemento Carthagine advecto, atque elephantis venit. ibi castris haud procul positis, longe alia omnia inquirenti comperta sunt, quam quæ à legatis sociorum audierat. Nihil enim Marcellus ita gerebat, ut aut fortunæ aut temere hosti commissum dici posset, explorato, cū firmisq;

præsidiis

præsidiis tuto receptu predatum ierat: omniaque velut adversus presentem Annibalem cauta provisaq; fuerunt. tum ubi sensit hostem adventare, copias intra mœnia tenuit: per muros inambulare senatores Nolanos jussit, & omnia circa explorare, quæ apud hostes fierent. Ex iis Hanno, cum ad murum successisset, Herennium Bassum, & Herium Petrium ad colloquium evocatos, permissuq; Marcelli egressos, per interpretem alloquitur. Annibalis virtutem fortunamque extollit: populi Romani obterit senescentem cum viribus majestatem, quæ si paria " essent, ut quondam fuissent, tamen " expertis quam grave Ro- " manum imperium sociis, quanta " indulgentia Annibalis etiam " in captivos omnes Italici nominis " fuisset, Punicam Romanæ " societatem atq; amicitiam " præoptandam esse. Si ambo " consules cum suis exercitibus " ad Nolam essent, tamen non " magis pares Annibali futuros, " quam ad Cannas fuissent: ne- " dum prætor unus cum paucis " & novis militibus Nolam tu- " tari possit. Ipsorum magis " quam Annibalis interesse, cap- " pta, an tradita Nola potiretur; " potiturum enim, ut Capua Nu- " ceriaque potitus esset. sed quid " inter Capuæ Nuceriæque for- " tunam interesset, ipsos prope " in medio sitos Nolanos scire. " Nolle ominari quæ captæ urbi " cessura forent: sed potius " spondere, si Marcellum cum " præsidio ac Nolam tradidis- " sent, neminem alium quam i- " psos, legem qua in societatem " amicitiamque Annibalis veni- rent dicturum. Ad ea Herennius Bassus respondit: Multos annos " jam inter Romanum Nola- " numque populum amicitiam " esse, cujus neutros ad eam diem " pœniteret. & sibi si cum fortu- " na mutanda fides fuerat, sero " jam esse mutare eam. dedituris " se Annibali, non fuisse accer- " sendum Romanum præsidium. " cum iis qui ad se tuendos venissent, omnia sibi & esse con- " sociata, & ad ultimum fore. "

Hoc colloquium abstulit spem Annibali per proditionem recipiendæ Nolæ: itaque oppidum coronâ circumdedit, ut simul ab omni parte mœnia aggrederetur. Quem ut successisse muris Marcellus vidit, instructa intra portam acie, cum magno tumultu erupit. Aliquot primo impetu perculsi, cæsiq; sunt: deinde concursu ad pugnam facto, æquatisque viribus, atrox cœpit esse pugna: memorabilisque inter paucas fuisset, ni ingentibus procellis effusus imber diremisset pugnantes. Eo die commisso modico certamine, atque irritatis animis in urbem Romani, Pœni in castra sese receperunt. tamen Pœnorum prima eruptione perculsi ceciderũt haud plus quam XXX: Romanorum nullus. Imber continens per noctem totam usque ad horam tertiam diei insequentis tenuit: itaque quanquam utraq; pars avida certaminis erat, eo die tamen tenuerunt sese munimentis. tertio die Annibal partem copiarum prædatum in agrum Nolanum misit. Quod ubi animadvertit Marcellus, extemplo in aciem copias eduxit, neque Annibal detrectavit. Mille fere passuum inter urbem erant, castraque. eo spacio (& sunt omnia campi circa Nolam) concurrerunt. Clamor ex parte utraque sublatus, proximos ex cohortibus iis quæ in agros prædatum exierant, ad prælium jam commissum revocavit. Et Nolani aciem Romanam auxerunt. quos collaudatos Marcellus in subsidiis stare, & saucios ex acie efferre jussit: pugna abstinerent, nisi ab se signum accepissent. Prælium erat anceps, summa vi & duces adhortabantur, & milites pugnabant. Marcellus victis ante diem tertium, fugatis ante paucos dies à Cumis, pulsis priore anno ab Nola ab eodem se duce, milite alio, instare jubet. Non omnes esse in acie, prædantes vagari in agro, sed qui pugnant marcere

Campa-

Campana luxuria, vino, scortis, omnibusque lustris per totam hyemem confectos. abisse illam vim, vigoremque: dilapsa esse robora corporum animorumque, quibus Pyrenæi Alpiumq; superata sint juga. reliquias illorum virorum vix arma membraque sustinentes pugnare. Capuam Annibali Cannas fuisse. ibi virtutem bellicam, ibi militarem disciplinam, ibi præteriti temporis famam. ibi spem futuri extinctam. Cum hæc exprobrando hosti, Marcellus suorum militum animos erigeret, Annibal multo gravioribus probris increpat. *Arma, signaque eadem se* ajebat *noscere, quæ ad Trebiam, Thrasymenumque, postremo ad Cannas viderit, habueritque, militem alium profecto se in hyberna Capuam duxisse, alium inde eduxisse.* Legatumne Ro-
" manum, & legionis unius at-
" que alæ magno certamine vix
" toleratis pugnam, quos binæ
" acies consulares nunquam su-
" stinuerunt? Marcellus tyrone
" milite, ac Nolanis subsidiis in-
" ultus nos jam iterum lacessit?
" ubi ille meus miles est, qui
" erepto ex equo C. Flaminio
" consuli caput abstulit? ubi
" qui Lilium Paulum ad Can-
" nas occidit? ferrum nunc ha-
" bet? an dextræ torpent?
" an quid prodigii est aliud?
" qui pauci plures vincere soli-
" ti estis, nunc paucis plures
" vix resistitis? Romam vos
" expugnaturos si quis duce-
" ret fortes lingua jactabatis.
" en nunc minor res est. hic
" experiri vim virtutemque vo-
" lo. expugnate Nolam cam-
" pestrem urbem, non flumi-
" ne, non mari septam. hinc
" vos ex tam opulenta urbe præ-
" da spoliisq; onustos vel ducam
" quo voletis, vel sequar. Nec bene nec male dicta profuerunt ad confirmandos animos. Cum omni parte pellerentur, Romanisque crescerent animi, non duce solum adhortante, sed Nolanis etiam per clamorem favoris indicem accendentibus ad ardorem pugnæ, terga Pœni dederunt, atque in castra compulsi sunt. quæ oppugnare cupientes milites Romanos Marcellus Nolam reduxit, cum magno gaudio, & gratulatione etiam plebis, quæ ante inclinatior ad Pœnos fuerat. Hostiū plus mille cæsi eo die, capti mille DC. & signa militaria undeviginti, & duo elephanti, quatuor in acie occisi. Romanorum minus mille interfecti. Posterum diem, induciis datis, sepeliendo utrinque cæsos in acie, consumpserūt. Spolia hostium Marcellus Vulcano votum cremavit. Tertio post die (ob iram credo aliquam, aut spem liberalioris militiæ) mille CCLXXII. equites, misti Numidæ Hispanique, ad Marcellum transfugerunt. eorum forti fidelique opera in eo bello usi sunt sæpe Romani. Ager Hispanis in Hispania, Numidis in Africa post bellum virtutis causa latus datus est. Annibal ab Nola remisso in Brutios Hannone, cum quibus venerat, copiis, ipse Apuliæ hyberna petit, circaque Arpos consedit. Q. Fabius ut profectum in Apuliam Annibalem audivit, frumento ab Nola Neapolique in ea castra convecto, quæ super Suessulam erant, munimentisque firmatis, & præsidio quod per hyberna ad tutandum locum satis esset relicto, ipse Capuam propius movit castra, agrumque Campanum ferro ignique est depopulatus: donec coacti sunt Campani nihil admodum viribus suis fidentes egredi portis, & castra ante urbem in aperto communire. Sex millia armatorum habebant, peditem imbellem: equitatu plus poterant. Itaque equestribus prœliis lacessebant hostem. Inter multos nobiles equites Campanos acerrimus erat Iubellius, cognomine Taurea: civis indidem erat, longe omnium Campanorum fortissimus eques: adeo ut cum apud Romanos militaret, unus eum Romanus Claudius Asellus gloria equestri æquaret. Hunc Tau-

rea cum diu perlustrans oculis obequitasset hostium turmis, tandem facto silentio, ubi esset Claudius Asellus, quæsivit, *&* *quoniam verbis secum de virtute ambigere solitus esset, cur non ferro decerneret? daretque opima spolia victus? aut victor caperet?* Hæc ubi Asello nunciata sunt in castra, id modo moratus, ut consulem percunctaretur, *liceretne extra ordinem in provocantem hostem pugnare:* permissu ejus arma extemplo cepit, provectusq; ante stationes equo, *Tauream* nomine compellavit, congrediq; ubi vellet jussit. Iam Romani ad spectaculum pugnę ejus frequentes exierant: & Campani non vallum modo castrorum, sed mœnia etiam urbis prospectantes repleverant. Cum jam ante ferocibus dictis rem nobilitassent, infestis hastis, concitarunt equos. dein libero spacio inter se ludificantes, sine vulnere pugnam extrahebant. Tum Campanus Romano: *Equorum*, inquit, *hoc non equitum erit certamen, nisi è campo in cavam hanc viam dimittimus equos, ibi nullo ad evagandum spacio cominus conserentur manus.* Dicto prope citius equum in viam Claudius egit. Taurea verbis ferocior quam re: *Minime sis*, inquit, *canterium in fossa.* quæ vox in rusticum inde proverbium prodita. Claudius cum ex via longe perequitasset nullo obvio hoste, in campum rursus evectus, increpans ignaviam hostis, cum magno gaudio & gratulatione victor in castra redit. Huic pugnæ equestri rem quam satis certam, communis æstimatio est, mirabilem certe, adjiciunt quidam annales: cum refugientem ad urbem Tauream Claudius sequeretur, patenti hostium portæ invectum, per alteram, stupentibus miraculo hostibus, intactum evasisse. Quieta inde stativa fuere, ac retro etiam consul movit castra, ut sementem Campani facerent: nec ante violavit agrum Campanum, quam jam altæ in segetibus herbæ pabulum præbere poterant. id convexit in Claudiana castra super Suessulam, ibique hyberna ædificavit. M. Claudio proconsuli imperavit, *ut retento Nolæ necessario ad tuendam urbem præsidio, ceteros milites dimitteret Romam, ne oneri sociis & sumptui reipublicæ essent.* Et T. Gracchus à Cumis Luceriam in Apuliam legiones cum duxisset, M. Valerium inde prætorem Brundusium cum eo quem Luceriæ habuerat exercitu misit, tuerique oram agri Salentini, & providere quod ad Philippum bellumque Macedonicum attineret, jussit. Exitu æstatis ejus qua hæc gesta perscripsimus, literæ à P. & Cn. Scipionibus venerunt, quantas, quamque prosperas in Hispania res gessissent: sed pecuniam in stipendium, vestimentaque & frumentum exercitui, & sociis navalibus omnia deesse. quod ad stipendium attineat, si ærarium inops esset, se aliquam rationem inituros, quo modo ab Hispanis sumant. cætera utique ab Roma mittenda esse: nec aliter exercitum aut provinciam retineri posse. Literis recitatis, nemo omnium erat, qui non & vera scribi, & postulari æqua fateretur. sed occurrebat animis, quantos exercitus terrestres navalesque tuerentur: quantaque nova classis mox paranda esset, si bellum Macedonicum moveretur. Siciliam ac Sardiniam, quæ ante bellum vectigales fuissent, vix præsides provinciarum exercitus alere: tributo sumptus suppeditari. verum cum ipsum tributum conferẽtium numerum, tantis exercituum stragibus & ad Thrasymenum lacum & ad Cannas imminutum: tum qui superessent pauci, si multiplici gravarentur stipendio, alia perituros peste. itaq; nisi fide staret respublica, opibus non staturam. Prodeundum in concionem Fulvio prætori esse, indicandasq; populo publicas necessitates, exhortãdosq;

que qui redempturis auxissent patrimonia, ut reipublicę, ex qua crevissent, ad tempus commodarent: conducerentque ex lege præbenda, quæ ad exercitum Hispaniensem opus essent: ut cum pecunia in ærario esset, iis primis solveretur. Hæc prætor in concione edixit, *qua die vestimenta, frumentum, Hispaniensi exercitui præbenda, quæque alia opus essent navalibus sociis, esset locaturus*. Vbi ea dies venit, ad conducendum tres societates aderant hominum undeviginti: quorum duo postulata fuere: unum, *ne milii triennio eo publicani essent*: alterum, *ut quæ in naves imposuissent, ab hostium tempestatisque vi publico periculo essent*. Vtroq; impetrato, conduxerunt, privataque pecunia respubl. administrata est. Hi mores, eaque charitas patriæ per omnes ordines velut tenore uno pertinebat. Quemadmodum conducta omnia magno animo sunt, sic summa fide præbita: nec quicquam desideratum, ac si ex opulento ærario, ut quondam, alerentur. Cum hi commeatus venerunt, Illiturgi oppidum ab Asdrubale ac Magone, & Amilcare Bomilcaris filio, ob defectionem ad Romanos, oppugnabatur. Inter hæc terna castra hostium Scipiones cum in urbem sociorum magno certamine ac strage obsistentium pervenissent, frumentum, cujus inopia erat, advexerunt. cohortatique oppidanos, ut eodem animo mœnia tutarentur, quo pro se pugnantem Romanum exercitum vidissent, ad castra maxima oppugnanda, quibus Asdrubal præerat, ducunt. Eodem & duo duces, & duo exercitus Carthaginiensium, ibi rem summam agi cernentes, convenerunt. itaque eruptione è castris pugnatum est. LX. hostium millia eo die in pugna fuerunt, sexdecim circiter Romanis. Tamen adeo haud dubia victoria fuit, ut plures numero, quam ipsi erant, Romani hostium occiderint, ceperint amplius tria millia hominum, paulo minus mille equorum, unde sexaginta militaria signa, elephantis V. in prælio occisis: ternisque castris eo die potiti sunt. Illiturgi obsidione liberata, ad Incibili oppugnandum Punici exercitus traducti, suppletis copiis ex provincia, ut quæ maxime omnium belli avida, modo præda aut merces esset, & tum juventute abundante. Iterum signis collatis eadem fortuna utriusque partis pugnatum. supra XIII. millia hostium cæsa, supraque tria capta, cum signis duobus & XL. & novem elephantis. Tum vero omnes prope Hispaniæ populi ad Romanos defecerunt. multoque majores ea æstate in Hispania quam in Italia res gestæ.

LI-

LIBER XXIV.

BREVIARIVM.

Hieronymus, Syracusanorum rex, ad Carthaginienses defecit: & propter crudelitatem superbiamque à suis interfectus est. T. Sempronius proconsul prospere adversus Pœnos, & Hannonem ducem ad Beneventum pugnavit, servorum maxime opera, quos liberos esse jussit. Cl. Marcellus Cos. in Sicilia, qua prope tota ad Pœnos defecerat, Syracusas obsedit. Philippo Macedonum regi bellum indictum est. qui ad Apolloniam nocturno prælio oppressus fugatusque, in Macedoniam cum prope inermi exercitu perfugit. Ad id bellum gerendum Valerius prætor missus est. Res præterea in Hispania à P. Cn. Scipionibus adversus Carthaginienses gestas continet. Syphax rex Numidarum in amicitiam ascitus contra Masanissam regem Massiliorum pro Carthaginiensibus pugnans, victus, in Hispaniam ad Scipionem cum maxima manu transiit contra Gades: ubi angusto freto Africa & Hispania dirimuntur. Celtiberi quoque in amicitiam recepti sunt: quorum auxiliis accitis, tunc primum mercenarium militem Romana castra habuerunt.

VT ex Campania in Brutios reditum est, Hanno adjutoribus & ducibus Brutiis Græcas urbes tentavit: eo facilius in societate manentes Romana, quod Brutios, quos & oderant & metuebant, Carthaginiensium partis factos cernebant. Rhegium primum tentatum est, diesq; aliquot ibi nequicquam absumpti. Interim Locrenses frumentum, lignaque & cætera necessaria usibus ex agris in urbem rapere, etiam ne quid relictum prædæ hostibus esset: & indies major omnibus portis multitudo effundi. postremo ii modo relicti in urbe erant, qui reficere muros ac portas, telaque in propugnacula congerere cogebantur. In permistam omnium ætatum ordinumque multitudinem, & vagantem in agris magna ex parte inermem, Amilcar Pœnus equites emisit. qui *violare quenquam vetiti, tantum ut excluderent, ab urbe fuga dissipatos*, turmas objecere. Dux ipse loco superiore castra ponit, unde agros urbemque posset conspicere. Brutiorum cohortem adire muros, atque evocare principes Locrensium ad colloquium jussit, & pollicentes amicitiam Annibalis, adhortari ad urbem tradendam. Brutiis in colloquio nullius rei primo fides est: deinde ut Pœnus apparuit in collibus & refugientes pauci aliam omnem multitudinem in potestate hostium esse afferebant, tum metu victi, consulturos se populum responderunt. advocataque extemplo concione, cum & levissimus quisque novas res, novamque societatem mallet, & quorum

quorum propinqui extra urbem interclusi ab hostibus erant, velut obsidibus datis, pignoratos haberent animos: pauci magis taciti probarent constantem fidem, quam probatam tueri auderent: haud dubio in speciem consensu fit ad Poenos deditio. L. Attilio præfecto præsidii, quique cum eo milites Romani erant, clam in portum deductis, atque impositis in naves, ut Rhegium deveherentur: Amilcarem, Pœnosque ea conditione, ut fœdus extemplo æquis legibus fieret, in urbem acceperunt. Cujus rei prope non servata fides deditis est, cum Pœnus dolo dimissum Romanum incusaret, Locrenses profugisse ipsum caussarentur. Insecuti etiam equites sunt, si quo casu in freto æstus morari, aut deferre naves in terram posset. & eos quidem quos sequebantur, non sunt adepti. alias à Messana trajicientes freto Rhegium naves conspexerunt. milites erant Romani à Claudio prætore missi ad obtinendam urbem præsidio. Itaque Rhegio extemplo abscessum est. Locrensibus jussu Annibalis data pax, *ut liberi suis legibus viverent: urbs pariter & portus in potestate Locrensium esset: societas eo jure staret, ut Pœnus Locrensem, Locrensisque Pœnum pace ac bello juvaret.* Sic à freto Pœni reducti, frementibus Brutiis; quod Rhegium ac Locros, quas urbes direpturos se destinaverant, intactas reliquissent. Itaque per se ipsi conscriptis armatisque juventutis suæ quindecim millibus, ad Crotonem oppugnandum pergunt ire, Græcam & ipsam urbem, & maritimam plurimum accessurum opibus, si in ora maris portum ac urbem mœnibus validam tenuissent, credentes. Ea cura angebat, quod neque non accersere ad auxilium Pœnos satis audebant, ne quid non pro sociis egisse viderentur: & si Pœnus rursus magis arbiter pacis, quam adjutor belli fuisset, ne in libertatem Crotonis, sicut ante Locrorum, frustra pugnaretur. Itaque optimum visum est, ad Annibalem mitti legatos: caverique ab eo ut receptus Croto Brutiorum esset. Annibal cum præsentium eam consultationem esse respondisset, & ad Hannonem eos rejecisset, ab Hannone nihil certi allatum. nec enim diripi volebant nobilem atque opulentam urbem: & sperabant, cum Brutius oppugnaret, Pœnos nec probare nec juvare eam oppugnationem appareret, eo maturius ad se defecturos. Crotone nec consilium unum inter populares, nec voluntas erat. Vnus velut morbus invaserat omnes Italiæ civitates, ut plebes ab optimatibus dissentirent, senatus Romanis faveret, plebs ad Pœnos rem traheret. Eam dissentionem in urbe perfuga nunciat Brutiis, *Aristomachum esse principem plebis, tradendæque auctorem urbis, & in vasta urbe, lateque omnibus disjectis mœnibus partitas stationes custodiasque senatorum ac plebis esse, quacunque custodiam plebis homines, eà patère aditum.* Auctore ac duce perfuga Brutii corona cinxerunt urbem, acceptique à plebe, primo impetu locos omnes, præter arcem, cepêre. Arcem optimates tenebant, præparato jam ante talem casum perfugio. Eodem Aristomachus perfugit, tanquam Pœnis, non Brutiis auctor urbis tradendæ fuisset. Vrbs Croto murum in circuitu patentem duodecim millia passuum habuit ante Pyrrhi in Italiam adventum. Post vastitatem eo bello factam, vix pars dimidia habitabatur. flumen quod medio oppido fluxerat, extra frequentia tectis loca præterfluebat muros, procul iis quæ inhabitabantur. sex millia aberat ab urbe nobile templum,

plum, ipsa urbe nobilius, Laciniæ Iunonis, sanctum omnibus circa populis. lucus ibi frequenti sylva, & proceris abietis arboribus septus. læta in medio pascua habuit, ubi omnis generis sacrum deæ pascebatur pecus sine ullo pastore: separatimque egressi cujusque generis greges nocte remeabant ad stabula, nunquam insidiis ferarũ, non fraude violati hominum. magni igitur fructus ex eo pecore capti: columnaque inde aurea solida facta, & sacrata est: inclitumque templum divitiis etiam, non tantum sanctitate fuit. Ac miracula aliqua affinguntur plerunque tam insignibus locis. Fama est aram esse in vestibulo templi, cujus cinerem nullus unquam moveat ventus. Et arx Crotonis una parte imminet mari, altera vergente in agrum, situ naturali quondam munita, postea & muro cincta, quæ per adversas rupes ab Dionysio Siciliæ tyranno per dolum fuerat capta. Eam tum arcem satis, ut videbatur, tutam, Crotoniatum optimates tenebant, circumsedente cum Brutiis eos etiam plebe sua. Postremo Brutii cum suis viribus inexpugnabilem viderent arcem, coacti necessitate, Hannonis auxilium implorant. Is conditionibus ad deditionem compellere Crotoniatas conatus, ut coloniam Brutiorum eo deduci, antiquamque frequentiam eorum recipere vastam ac desertam bellis urbem paterentur, omnium neminem præter Aristomachum movit. morituros se affirmabant citius, quam immisti Brutiis, in alienos ritus, mores, legesque, ac mox linguam etiam verterentur. Aristomachus unus, quando nec suadendo ad deditionem satis valebat: nec sicut urbem prodiderat, locum prodendæ arcis inveniebat, transfugit ad Hannonem. Locrenses brevi post legati quum permissu Hannonis arcem intrassent, persuadent, ut traduci se in Locros paterentur, nec ultima experiri vellent. jam hoc ut sibi liceret, impetraverant & ab Annibale, missis ad idipsum tum legatis. Ita Crotone excessum est: deductique Crotoniatæ ad mare, naves conscendunt. Locros omnis multitudo abeunt. In Apulia ne hyems quidem quieta inter Romanos atque Annibalem erat. Luceriæ Sempronius consul, Annibal haud procul Arpis hybernabat. Inter eos levia prælia ex occasione aut opportunitate hujus aut illius partis oriebantur: meliorque eis Romanus, & indies cautior tutiorque ab insidiis fiebat. In Sicilia Romanis omnia mutaverat mors Hieronis, regnumque ad Hieronymum nepotem ejus translatum, puerum vix dum libertatem, nedum dominationem modice laturum. Tale id ingenium tutores atque amici ad præcipitandum in omnia vitia acceperunt. Quæ ita futura cernens Hiero, ultima senecta voluisse dicitur liberas Syracusas relinquere: ne sub dominatu puerili, per ludibrium, bonis artibus partum firmatumque interiret regnum. Huic consilio ejus summa ope obsistere filiæ, nomen regium penes puerum futurum ratæ, regimen rerum omnium penes se, virosque suos Andronodorum, & Zoilum: nam ii tutorum primi relinquebantur. Non facile erat nonagesimum jam agenti annum, circumsesso dies noctesque mulieribus blanditiis, liberare animum, & convertere ad publicam privatamque curam. Itaque tutores numero quindecim puero reliquit. quos precatus est moriens, *ut fidem erga populum Romanum quinquaginta annos ab se cultam, inviolatam servarent: juvenemque suis potissimum vestigiis insistere vellent, disciplinaque in qua edoctus esset.* Post hæc mandata cum expirasset, tutores prodeunt, testamento prolato, pueroque in concionem

pro-

producto (erat autem XV. tunc ferme annorum) paucis, qui per concionem ad excitandos clamores dispositi erant, approbantibus testamentum, cæteris velut patre amisso in orba civitate omnia timentibus: funus fit regium, magis amore civium & charitate, quam cura suorum celebre: Deinde cæteros tutores summovet Andronodorus: *juvenem jam esse dictitans Hieronymum, ac regni potentem*: deponendoque tutelam, quæ ipsi cum pluribus cōmunis erat, in se unum omnium vires convertit. Vix quidem ulli bono moderatoque regi facilis erat favor apud Syracusanos, succedendi tanta charitate Hieronis. verum enimvero Hieronymus, velut suis vitiis desiderabilem efficere vellet avum, primo statim conspectu omnia quam dispariа essent, ostendit. nam qui per tot annos Hieronem, filiumq; ejus Gelonem, nec vestis habitu, nec alio ullo insigni differentes à cæteris civibus vidissent, conspexere purpuram, ac diadema, ac satellites armatos: quadrigisque etiam alborum equorum interdum ex regia procedentem, more Dionysii tyranni. Hunc tam superbum apparatum, habitumque, convenientes sequebantur mores, contemptus omnium hominum, superbæ aures, contumeliosa dicta: aditus non alienis modo, sed tutoribus etiam difficiles: libidines novæ, inhumana crudelitas. itaque tantus omnes terror invaserat, ut quidam ex tutoribus aut morte voluntaria, aut fuga præverterent metum suppliciorum. Tres ex iis, quibus solis aditus in domum familiarior erat, Andronodorus & Zoilus, generis Hieronis, & Thraso quidam, de aliis quidem rebus haud magnopere audiebantur. Tendendo autem duo ad Carthaginienses, Thraso ad societatem Romanam, certamine ac studiis interdum in se convertebant animum adolescentis. Conjuratio in tyranni caput facta indicatur per Calonem quendam æqualem Hieronymi, & jam inde à puero in omnia familiaria jura assuetum. Index unus ex conjuratis Theodorum, à quo ipse appellatus erat, nominare potuit. qui comprehensus extemplo, traditusque Andronodoro torquendus de se ipse haud cunctanter fassus, conscios celabat. postremo cum omnibus intolerandis patientiæ humanæ cruciatibus laceraretur, victum malis se simulans, avertit ab consciis in insontes indiciū, *Thrasonem esse auctorem consilii* mentitus: *nec nisi tam potenti duci confisos, rem tantam ausuros*. ab latere inde eos nominat tyranni, quorum capita vilissima fingenti inter dolores gemitusq; occurrêre. Maxime animo tyranni credibile indicium Thraso nominatus facit. itaque extemplo traditur ad supplicium: adjectiq; pœnæ cæteri juxta insontes. Consciorum nemo, cum diu socius consilii torqueretur, aut latuit, aut fugit. tantum illis in virtute ac fide Theodori fiduciæ fuit: tantumque ipsi Theodoro virium ad arcana occultanda. Itaque quod unum vinculum cum Romanis societatis erat, Thrasone sublato è medio, extemplo haud dubie ad defectionem res spectabat: legatique ad Annibalem missi: ac remissi ab eodem Annibale nobiles adolescentuli, Hippocrates & Epicides, nati Carthagine, sed oriundi ab Syracusis exule avo, Pœni ipsi materno genere. per hos juncta societas Annibali, ac Syracusano tyranno: nec invito Annibale apud tyrannum manserunt. Appius Claudius prætor, cujus Sicilia provincia erat: ubi ea accepit, extemplo legatos ad Hieronymum misit. qui cum sese ad renovandam societatem, quæ cum avo fuisset, venisse dicerent, per ludibrium auditi, dimissiq; sunt ab quærente per jocum Hieronymo, quæ fortuna eis pugnæ ad Cannas fuisset: vix credibilia enim legatos Annibalis narrare: velle quid veri sit, scire, ut ex eo, utram spem sequatur, consilium capiat.

capiat. Romani, cum serio legationes audire cœpisset, redituros se ad eum dicentes esse: monito magis eo quam rogato ne fidem temere mutaret, proficiscuntur. Hieronymus legatos Carthaginem misit ad fœdus ex societate cum Annibale faciendum pacto convenit, ut cum Romanos Sicilia expulissent (id autem brevi fore, si naves atque exercitum misissent) Hiemera amnis, qui ferme insulā dividit, finis regni Syracusani ac Punici imperii esset. Aliam deinde inflatus assentationibus eorum qui eum non Hieronis tantum, sed Pyrrhi etiam regis materni avi jubebant meminisse, legationem misit, quia æquum censebat, Siciliam sibi omnem cedi: Italiæ imperium proprium quæri Carthaginiensi populo. Hanc levitatem ac jactationem animi neque mirabantur in juvene furioso, neque arguebant, dummodo averterent eum ab Romanis. sed omnia in eo præcipitia ad exitium fuerunt. nam cum præmissis Hippocrate atque Epicide cum binis millibus armatorum ad tentandas urbes quæ præsidiis tenebantur Romanis, & ipse in Leontinos cum cætero omni exercitu (erant autem ad XV. millia peditum equitumque) profectus esset: liberas ædes conjurati (& omnes forte militabant) immimentes viæ angustæ, qua descendere ad forum rex solebat, sumpserunt. ibi cum instructi armatique cæteri transitum expectantes starent, uni ex eis (Indigemini fuit nomen) quia custos corporis erat, partes datæ sunt, ut cum appropinquaret januæ rex, per causam aliquam in angustiis sustineret ab tergo agmen. Ita ut convenerat, factum est. tanquam laxaret elatum pedem ab stricto nodo moratus turbam Indigemines, tantum intervalli fecit, ut cum in prætereuntem sine armatis regem impetus fieret, confoderetur aliquot prius vulneribus, quam succurri posset. Clamore & tumultu audito, in Indigeminem jam haud dubie obstantem tela conjiciuntur: per quæ tamen, duobus acceptis vulneribus, evasit. fuga satellitum, ut jacentem videre regem facta est. interfectores pars in forum ad multitudinem lætam libertate, pars Syracusas pergunt ad præoccupanda Andronodori regiorumque aliorum consilia. Incerto rerum statu, Appius. Claudius bellum oriens ex propinquo cum cerneret, senatum literis certiorem fecit, Siciliam Carthaginiensi populo & Annibali conciliari, ipse adversus Syracusana consilia, provinciam regnique fines, omnia convertit præsidia. Exitu anni ejus Q. Fabius ex auctoritate senatus Puteolos, per bellum cœptum frequentari emporium, communitatem præsidiumque imposuit. inde Romam comitiorum causa veniens, in eum quem primum diem comitialem habuit, comitia edixit, atque ex itinere præter urbem in campum descendit. Eo die cum sors prærogative ante juniorum exisset, eaque T. Otacilium & M. Æmilium Regillum consules diceret, tum Q. Fabius silentio facto tali oratione est usus: SI aut „ pacem in Italia, aut bellum cum „ eo hoste haberemus, in quo ne- „ gligentię aut errori locus esset: „ qui vestris studiis quæ in cam- „ pum ad mandandos quibus ve- „ litis honores, affertis, moram „ ullam offerret, is mihi parum „ meminisse videretur vestræ li- „ bertatis, sed cum in hoc bello, „ cum hoc hoste nunquam ab ul- „ lo duce sine ingenti nostra cla- „ de erratum sit: eadem vos cura, „ qua in aciem armati descendi- „ tis, inire suffragium ad crean- „ dos consules decet, sibi sic quē- „ que dicere, Annibali impera- „ tori parem consulem nomino. „ Hoc anno ad Capuam Iubellio „ Taureę Campano summo equi- „ ti provocanti, summus Roma- „ nus eques Asellus Claudius „ oppositus. Adversus Gallum „ quondam provocantem in pon- „ te Anienis, Manlium fidentem „ & animo & viribus misēre „

majores nostri. Ob eandem causam haud multis annis post fuisse non negaverim, cur M. Valerio non diffideretur arma capienti adversus similiter provocantem ad certamen Gallum. Quemadmodum pedites equitesque optamus ut validiores, si minus, ut pares hosti habeamus: ita duci hostium parem imperatorem quęramus. Cum, qui est summus in civitate dux, eum legerimus: tum repente lectus, in annum creatus, adversus veterem ac perpetuum imperatorem comparabitur, nullis neque temporis neque juris inclusum angustiis, quo minus ita omnia gerat administretque, ut tempora postulabunt belli. nobis autem in apparatu ipso, ac tantum inchoantibus res, annus circumagitur. Quoniam quales viros creare vos consules deceat, satis est dictum. restat ut pauca de eis, in quos prærogativæ favor inclinavit, dicam. M. Æmilius Regillus flamen est Quirinalis, quem neque mittere à sacris neque retinere possumus; ut non deûm aut belli deseramus curam. Otacilius sororis meæ filiã uxorem atque ex ea liberos habet. cæterum non ea vestra in me, majoresque meos merita sunt, ut non potiorem privatis necessitudinibus rempublicam habeam. Quilibet nautarum vectorumq; tranquillo mari gubernare potest: ubi sæva orta tempestas est, ac turbato mari rapitur vento navis, tum viro & gubernatore opus est. Non tranquillo navigamus, sed jam aliquot procellis submersi pene sumus. itaq; quis ad gubernacula sedeat, summa cura providendum ac præcavendũ nobis est. In minore re experti, T. Otacili, operã tuam sumus, haud sane cur ad majora tibi fidamus, documenti quicquã dedisti. Classem hoc anno, cui tu præfuisti, trium rerũ causa paravimus; ut Africę oram popularetur: ut tuta nobis Italiæ littora essent: ante omnia, ne supplementum cum stipendio commeatuq; ab Carthagine Annibali transportaretur. Creare cõsulem T. Otacilium, non dico si omnia hęc, sed si aliquid eorum reipublicæ præstitit. Sin autem te classem obtinente, etiam velut pacato mari quælibet Annibali tuta atq; integra ab domo venerunt: si ora Italiæ infestior hoc anno, quam Africæ fuit: quid dicere potes, cur te potissimum ducem Annibali hosti opponant? Si consul esses, dictatorẽ dicendum exemplo majorum nostrorum censeremus. nec tu id indignari posses, aliquem in civitate Romana meliorẽ bello haberi, quam te, magis nullius interest, quam tua, T. Otacili, non imponi cervicibus tuis onus sub quo concidas. Ego magnopere suadeo, eodem animo, quo, si stantibus vobis in aciem armatis repente delegendi duo imperatores essent, quorum ductu atq; auspicio dimicaretis, hodie quoque consules creetis, quibus sacramenta liberi nostri dicant: ad quorum edictum conveniant: sub quorum tutela atque cura militent. Lacus Thrasymenus, & Cannæ, triste ad recordationem exemplar: at ad præcavendum simile, utiles documento sunt. Prærogativa juniorum in suffragium revocata, cum Titus Otacilius ferociter eum continuare consulatum velle vociferaretur, atque obstreperet, lictores ad eum accedere consul jussit: & quia in urbem non inierat, protinus in campum ex itinere profectus, admonuit, cum securibus sibi fasces præferri. Interim prærogativa suffragium init: creatique in ea consules Q. Fabius Maximus quartum, M. Marcellus tertium, eosdem consules cæteræ centuriæ sine variatione ulla dixerunt. & prætor unus refectus, Quintus Fulvius Flaccus. novi alii creati: T. Otacilius Crassus iterum, Quintus Fabius consulis

consulis filius, qui tum ędilis curulis erat: P. Cornelius Lentulus. Comitiis prætorum perfectis, S.C. factum est, ut Q. Fulvio extra ordinem urbana provincia esset; isque potissimum consulibus ad bellum profectis, urbi præesset. Aquæ magnæ & nives eo anno fuerunt: Tiberisq; agros inundavit cum magna strage tectorum, pecorumque & hominum pernicie. Quinto anno secundi Punici belli Quintus Fabius Maximus quartum, M. Claudius Marcellus tertium, consulatum ineuntes, plus solito converterant in se civitatis animos. multis enim annis, tale consulum par non fuerat. Referebant senes, sic Maximum Rullum cum P. Decio ad bellum Gallicum, sic postea Papyrium & Carvilium adversus Samnites, Brutiosque, & Lucanum cum Tarentino populum consules declaratos. Absens Marcellus consul creatus, cum ad exercitum esset: præsenti Fabio atque comitia habente consulatus continuatus. Tempus ac necessitas belli, ac discrimen summæ rerum faciebant, ne quis aut in exemplum exquireret, aut suspectum cupiditatis imperii consulem haberet, quin laudabant potius magnitudinem animi: quod cum summo imperatore esse opus reipubl. sciret, seque eum haud dubie esse: minoris invidiam suam, si qua ex re oriretur, quam utilitatem reip. fecisset. Quo die magistratum inierunt consules, senatus in capitolio est habitus: decretumque omnium primum, ut consules sortirentur compararentve inter se, uter censoribus creandis comitia haberet, prius quam ad exercitum proficisceretur. Prorogatum deinde imperium omnibus qui ad exercitus erant: jussique in provinciis manere, T. Gracchus Luceriæ, ubi cum volonum exercitu erat, T. Terentius Varro in agro Piceno, M. Pomponius in Gallico. ex prætoribus prioris anni proprætor Q. Mutius obtineret Sardiniam, M. Valerius ad Brundusium oræ maritimæ, intentus adversus omnes motus Philippi Macedonum regis, præesset. P. Cornelio Lentulo prætori Sicilia decreta provincia, T. Otacilio classis eadem quam adversus Carthaginienses priore anno habuisset. Prodigia eo anno multa nunciata sunt: quæ quo magis credebant simplices ac religiosi homines eo etiam plura nunciabantur. *Lanuvii in æde intus Sospita Iunonis corvos nidum fecisse. In Apulia palmam viridem arsisse. Mantuæ stagnum effusum Mincio amni cruentum visum. Et Calibus creta, & Romæ in foro Boario sanguine pluisse. Et in vico Istrico fontem sub terra tanta vi aquarum fluxisse, ut serias doliaque quæ in eo loco erant, provoluta velut impetus torrentis tulerit. Tacta de cœlo atrium publicum in Capitolio, ædem in campo Vulcani, nucem in Sabinis, publicamque viam, murum ac portam Gabiis.* Iam alia vulgata miracula erant, *hastam Martis Prænestę sua sponte promotam: bovem in Sicilia locutum: infantem in utero matris in Marrucinis*, Io triumphe, *clamasse: ex muliere Spoleti virum factum: Hadriæ aram in cœlo speciesque hominum circum eam cum candida veste visas esse. Quin Romæ quoque in ipsa urbe secundum apum examen in foro visum.* quod mirabile est, quia rarum affirmantes quidam *legiones se armatas in Ianiculo videre*, concitaverunt civitatem ad arma: qui cum in Ianiculum ivissent negarunt, quēquam ibi, prēter assuetos collis ejus cultores, apparuisse. Hæc prodigia hostiis majoribus procurata sunt ex Aruspicum respōso; & supplicatio omnib. diis, quorū pulvinaria Romæ sint, indicta est. Perpetratis quę ad pacē deūm pertinebant, de repub. belloq; gerendo, & quantum copiarum, & ubi quæq; essent, Coss. ad senatum retulerunt. Duodeviginti legionib. bellum geri placuit: binas Coss. sibi sumere: binis Galliam Siciliamq; ac Sardiniam obtineri: duabus Q. Fabium prætorem

[illegible]

... consulem ... collegam proficisci ... L. Vo- ... Samnium provinciam da- ... consul ... in suam pro- ... Volumnium in Ee- ... ad consules cum exerci- ... consulem proficisci. Cum ... P. Decium consulisse ... senatu ... ac ... hi- ... ferunt ... dicere ... si per commodum reip. ... Romam venisset, vel ab- ... misisset, a quo ... Senatus quantum in Etruria belli esset, quantisque ad- ... copiis, & quos ... duces esse. Fabius et Romae ... & in Senatu, & pro- ... ad populum, mediam ora- ... habuit, ut nec augere nec minuere videretur belli famam: ... in altero assumendo du- ... alterius indulgere timori, quam ... periculo consu- ... Caeterum si sibi adjutorem belli, sociumque imperii darent: quonam modo se oblivisci P. Decii consulatus per tot collegia ex- ... posse? neminem omnium ... conjungi malle: & copia- ... cum P. Decio, & ... hostium fore ... quid aliud malit: at ... collega ... darent adju- ... sibi L. Volumnium ... Omnium rerum arbitrio, ... & a populo & a Senatu, & ab ip- ... so collega Fabio permissum est. & ... cum Decius se in Samnium vel in Etruriam proficisci paratum es-

men hybernis egrediens murmur in agmine esse querentium, nunquamne liberi militaturi essent? scripseratque senatui, non tam quid desiderarent, quam quid meruissent, bona fortique opera eorum se ad eam diem usum: neque ad exemplum justi militis quicquam eis præter libertatem deesse. De eo permissum ipsi erat faceret quod è republ. duceret esse. Itaque priusquam cum hoste manum consereret, pronunciat, *tempus venisse ejus libertatis, quam diu speraßent, potiunda. Postera die signis collatis dimicaturum puro ac patenti campo, ubi sine ullo insidiarum metu vera virtute geri res posset. Qui caput hostis retulisset, eum se extemplo liberum jussurum esse. qui loco cessisset, in eum servili supplicio animadversurum. Suam cuique fortunam in manu esse. libertatis auctorem eis non se forte solum, sed Cos. M. Marcellum & universos patres, qui consulti ab se de libertate eorum sibi permisissent.* Literas inde Cos. ac Senatusconsultum recitavit. Ad quę clamor cum ingenti assensu est sublatus, pugnam poscebant, signumq; ut daret extemplo, ferociter instabant. Gracchus prœlio in posterum diem pronuntiato, concionem dimisit. Milites læti, præcipue quibus merces navatæ in unum diem operæ libertas futura erat: armis expediendis quod reliquum diei fuit, consumpserunt. Postero die ubi signa cœperunt canere, primi omnium parati instructique ad prætorium conveniunt. sole orto Gracchus in aciem copias eduxit. Nec hostes moram dimicandi fecerunt. Decem & septem millia peditum erant, maxima ex parte Brutii ac Lucani: equites M. CC. inter quos pauci admodum Italici, cæteri Numidæ fere omnes, Maurique. Pugnatum est & acriter & diu, quatuor horis neutro inclinata est pugna. nec alia magis Romanum impediebat res, quam capita hostium precia libertati facta. nam ut quisque hostem impigre occiderat,

que qui redempturis auxissent patrimonia, ut reipublicę, ex qua crevissent, ad tempus commodarent: conducerentque ex lege præbenda, quæ ad exercitum Hispaniensem opus essent: ut cum pecunia in ærario esset, iis primis solveretur. Hæc prætor in concione edixit, *qua die vestimenta, frumentum. Hispaniensi exercitui præbenda, quæque alia opus essent navalibus sociis, esset locaturus.* Vbi ea dies venit, ad conducendum tres societates aderant hominum undeviginti: quorum duo postulata fuere: unum, *ne aliis triennio eo publicani essent*: alterum, *ut quæ in naves imposuissent, ab hostium tempestatisque vi publico periculo essent.* Vtroq; impetrato, conduxerunt, privataque pecunia respubl. administrata est. Hi mores, eaque charitas patriæ per omnes ordines velut tenore uno pertinebat. Quemadmodum conducta omnia magno animo sunt, sic summa fide præbita: nec quicquam desideratum, ac si ex opulento ærario, ut quondam, alerentur. Cum hi commeatus venerunt, Illiturgi oppidum ab Asdrubale ac Magone, & Amilcare Bomilcaris filio, ob defectionem ad Romanos, oppugnabatur. Inter hæc terna castra hostium Sciciones cum in urbem sociorum magno certamine ac strage obsistentium pervenissent, frumentum, cujus inopia erat, advexerunt. cohortatique oppidanos, ut eodem animo mœnia tutarentur, quo pro se pugnantem Romanum exercitum vidissent, ad castra maxima oppugnanda, quibus Asdrubal præerat, ducunt. Eodem & duo duces, & duo exercitus Carthaginiensium, ibi rem summam agi cernentes, convenerunt. itaque eruptione è castris pugnatum est. LX. hostium millia eo die in pugna fuerunt, sexdecim circiter Romanis. Tamen adeo haud dubia victoria fuit, ut plures numero, quam ipsi erant, Romani hostium occiderint, ceperint amplius tria millia hominum, paulo minus mille equorum, unde sexaginta militaria signa, elephantis V. in prælio occisis: ternisque castris eo die potiti sunt. Illiturgi obsidione liberata, ad Incibili oppugnandum Punici exercitus traducti, suppletis copiis ex provincia, ut quæ maxime omnium belli avida, modo præda aut merces esset, & tum juventute abundante. Iterum signis collatis eadem fortuna utriusque partis pugnatum. supra XIII. millia hostium cæsa, supraque tria capta, cum signis duobus & XL. & novem elephantis. Tum vero omnes prope Hispaniæ populi ad Romanos defecerunt. multoque majores ea æstate in Hispania quam in Italia res gestæ.

LI-

LIBER XXIV.

BREVIARIUM.

Hieronymus, Syracusanorum rex, ad Carthaginienses defecit: & propter crudelitatem superbiamque à suis interfectus est. T. Sempronius proconsul prospere adversus Pœnos, & Hannonem ducem ad Beneventum pugnavit, servorum maxime opera, quos liberos esse jussit. Cl. Marcellus Cos. in Sicilia, qua prope tota ad Pœnos defecerat, Syracusas obsedit. Philippo Macedonum regi bellum indictum est. qui ad Apolloniam nocturno prælio oppressus fugatusque, in Macedoniam cum prope inermi exercitu perfugit. Ad id bellum gerendum Valerius prætor missus est. Res præterea in Hispania à P. Cn. Scipionibus adversus Carthaginienses gestas continet. Syphax rex Numidarum in amicitiam ascitus contra Masanissam regem Masiliorum pro Carthaginiensibus pugnans, victus, in Hispaniam ad Scipionem cum maxima manu transiit contra Gades: ubi angusto freto Africa & Hispania dirimuntur. Celtiberi quoque in amicitiam recepti sunt; quorum auxiliis acceitis, tunc primum mercenarium militem Romana castra habuerunt.

VT ex Campania in Brutios reditum est, Hanno adjutoribus & ducibus Brutiis Græcas urbes tentavit: eo facilius in societate manentes Romana, quod Brutios, quos & oderant & metuebant, Carthaginiensium partis factos cernebant. Rhegium primum tentatum est, diesq; aliquot ibi nequicquam absumpti. Interim Locrenses frumentum, lignaque & cætera necessaria usibus ex agris in urbem rapere, etiam ne quid relictum prædæ hostibus esset: & indies major omnibus portis multitudo effundi. postremo ii modo relicti in urbe erant, qui reficere muros ac portas, telaque in propugnacula congerere cogebantur. In permistam omnium ætatum ordinumque multitudinem, & vagantem in agris magna ex parte inermem, Amilcar Pœnus equites emisit. qui *violare quenquam vetiti, tantum ut excluderent, ab urbe fuga dissipatos*, turmas objecere. Dux ipse loco superiore castra ponit, unde agros urbemque possit conspicere. Brutiorum cohortem adire muros, atque evocare principes Locrensium ad colloquium jussit, & pollicentes amicitiam Annibalis, adhortati ad urbem tradendam. Brutiis in colloquio nullius rei primo fides est: deinde ut Pœnus apparuit in collibus & refugientes pauci aliam omnem multitudinem in potestate hostium esse afferebant, tum metu victi, consulturos se populum responderunt. advocataque extemplo concione, cum & levissimus quisque novas res, novamque societatem mallet, & quorum

quorum propinqui extra urbem interclusi ab hostibus erant, velut obsidibus datis, pignoratos haberent animos: pauci magis taciti probarent constantem fidem, quam probatam tueri auderent: haud dubio in speciem consensu fit ad Pœnos deditio. L. Attilio præfecto præsidii, quique cum eo milites Romani erant, clam in portum deductis, atque impositis in naves, ut Rhegium deveherentur: Amilcarem, Pœnosque ea conditione, ut fœdus extemplo æquis legibus fieret, in urbem acceperunt. Cujus rei prope non servata fides deditis est, cum Pœnus dolo dimissum Romanum incusaret, Locrenses profugisse ipsum causarentur. Insecuti etiam equites sunt, si quo casu in freto æstus morari, aut deferre naves in terram posset. & eos quidem quos sequebantur, non sunt adepti. alias à Messana trajicientes freto Rhegium naves conspexerunt. milites erant Romani à Claudio prætore missi ad obtinendam urbem præsidio. Itaque Rhegio extemplo abscessum est. Locrensibus jussu Annibalis data pax, *ut liberi suis legibus viverent: urbs pariter & portus in potestate Locrensium esset: societas eo jure staret, ut Pœnus Locrensem, Locrensisque Pœnum pace ac bello juvaret.* Sic à freto Pœni reducti, frementibus Brutiis; quod Rhegium ac Locros, quas urbes direpturos se destinaverant, intactas reliquissent. Itaque per se ipsi conscriptis armatisque juventutis suæ quindecim millibus, ad Crotonem oppugnandum pergunt ire, Græcam & ipsam urbem, & maritimam plurimum accessurum opibus, si in ora maris portum ac urbem mœnibus validam tenuissent, credentes. Ea cura angebat, quod neque non accersere ad auxilium Pœnos satis audebant, ne quid non pro sociis egisse viderentur: & si Pœnus rursus magis arbiter pacis, quam adjutor belli fuisset, ne in libertatem Crotonis, sicut ante Locrorum, frustra pugnaretur. Itaque optimum visum est, ad Annibalem mitti legatos: caverique ab eo ut receptus Croto Brutiorum esset. Annibal cum præsentium eam consultationem esse respondisset, & ad Hannonem eos rejecisset, ab Hannone nihil certi allatum. nec enim diripi volebant nobilem atque opulentam urbem: & sperabant, cum Brutius oppugnaret, Pœnos nec probare nec juvare eam oppugnationem appareret, eo maturius ad se defecturos. Crotone nec consilium unum inter populares, nec voluntas erat. Vnus velut morbus invaserat omnes Italiæ civitates, ut plebes ab optimatibus dissentirent, senatus Romanis faveret, plebs ad Pœnos rem traheret. Eam dissentionem in urbe perfuga nunciat Brutiis, *Aristomachum esse principem plebis, tradendaque auctorem urbis, & in vasta urbe, lateque omnibus disjectis mœnibus partitas stationes custodiasque senatorum ac plebis esse, quacunque custodiant plebis homines, eà patère aditum.* Auctore ac duce perfuga Brutii corona cinxerunt urbem, acceptique à plebe, primo impetu locos omnes, præter arcem, cepêre. Arcem optimates tenebant, præparato jam ante talem casum perfugio. Eodem Aristomachus perfugit, tanquam Pœnis, non Brutiis auctor urbis tradendæ fuisset. Vrbs Croto murum in circuitu patentem duodecim millia passuum habuit ante Pyrrhi in Italiam adventum. Post vastitatem eo bello factam, vix pars dimidia habitabatur. flumen quod medio oppido fluxerat, extra frequentia tectis loca præterfluebat muros, procul iis quæ inhabitabantur. sex millia aberat ab urbe nobile templum,

plum, ipsa urbe nobilius, Laciniæ Iunonis, sanctum omnibus circa populis. lucus ibi frequenti sylva, & proceris abietis arboribus septus. læta in medio pascua habuit, ubi omnis generis sacrum deæ pascebatur pecus sine ullo pastore: separatimque egressi cujusque generis greges nocte remeabant ad stabula, nunquam insidiis ferarũ, non fraude violati hominum. magni igitur fructus ex eo pecore capti: columnaque inde aurea solida facta, & sacrata est: inclitumque templum divitiis etiam, non tantum sanctitate fuit. Ac miracula aliqua affinguntur plerunque tam insignibus locis. Fama est aram esse in vestibulo templi, cujus cinerem nullus unquam moveat ventus. Et arx Crotonis una parte imminet mari, altera vergente in agrum, situ naturali quondam munita, postea & muro cincta, quæ per adversas rupes ab Dionysio Siciliæ tyranno per dolum fuerat capta. Eam tum arcem satis, ut videbatur, tutam, Crotoniatum optimates tenebant, circumsedente cum Brutiis eos etiam plebe sua. Postremo Brutii cum suis viribus inexpugnabilem viderent arcem, coacti necessitate, Hannonis auxilium implorant. Is conditionibus ad deditionem compellere Crotoniatas conatus, ut coloniam Brutiorum eo deduci, antiquamque frequentiam eorum recipere vastam ac desertam bellis urbem paterentur, omnium neminem præter Aristomachum movit. morituros se affirmabant citius, quam immisti Brutiis, in alienos ritus, mores, legesque, ac mox linguam etiam verterentur. Aristomachus unus, quando nec suadendo ad deditionem satis valebat: nec sicut urbem prodiderat, locum prodendæ arcis inveniebat, transfugit ad Hannonem. Locrenses brevi post legati quum permissu Hannonis arcem intrassent, persuadent, ut traduci se in Locros paterentur, nec ultima experiri vellent. jam hoc ut sibi liceret, impetraverant & ab Annibale, missis ad idipsum tum legatis. Ita Crotone excessum est: deductique Crotoniatæ ad mare, naves conscendunt. Locros omnis multitudo abeunt. In Apulia ne hyems quidem quieta inter Romanos atque Annibalem erat. Luceriæ Sempronius consul, Annibal haud procul Arpis hybernabat. Inter eos levia prælia ex occasione aut opportunitate hujus aut illius partis oriebantur: meliorque eis Romanus, & indies cautior tutiorque ab insidiis fiebat. In Sicilia Romanis omnia mutaverat mors Hieronis, regnumque ad Hieronymum nepotem ejus translatum, puerum vix dum libertatem, nedum dominationem modice laturum. Læte id ingenium tutores atque amici ad præcipitandum in omnia vitia acceperunt. Quæ ita futura cernens Hiero, ultima senecta voluisse dicitur liberas Syracusas relinquere: ne sub dominatu puerili, per ludibrium, bonis artibus partum firmatumque interiret regnum. Huic consilio ejus summa ope obsistere filiæ, nomen regium penes puerum futurum ratæ, regimen rerum omnium penes se, virosque suos Andronodorum, & Zoilum: nam ii tutorum primi relinquebantur. Non facile erat nonagesimum jam agenti annum, circumsesso dies noctesque muliebribus blanditiis, liberare animum, & convertere ad publicam privatamque curam. Itaque tutores numero quindecim puero reliquit. quos precatus est moriens, *ut fidem erga populum Romanum quinquaginta annos ab se cultam, inviolatam servarent: juvenemque suis potissimum vestigiis insistere vellent, disciplinaeque in qua edoctus esset.* Post hæc mandata cum expirasset, tutores prodeunt, testamento prolato, pueroque in concionem pro-

producto (erat autem XV. tunc ferme annorum) paucis, qui per concionem ad excitandos clamores dispositi erant, approbantibus testamentum, cæteris velut patre amisso in orba civitate omnia timentibus: funus fit regium, magis amore civium & charitate, quam cura suorum celebre: Deinde cæteros tutores summovet Andronodorus: *juvenem jam esse dictitans Hieronymum, ac regni potentem*: deponendoque tutelam, quæ ipsi cum pluribus communis erat, in se unum omnium vires convertit. Vix quidem ulli bono moderatoque regi facilis erat favor apud Syracusanos, succedendi tanta charitate Hieronis. verum enimvero Hieronymus, velut suis vitiis desiderabilem efficere vellet avum, primo statim conspectu omnia quam disparia essent, ostendit. nam qui per tot annos Hieronem, filiumq; ejus Gelonem, nec vestis habitu, nec alio ullo insigni differentes à cæteris civibus vidissent, conspexere purpuram, ac diadema, ac satellites armatos: quadrigisque etiam alborum equorum interdum ex regia procedentem, more Dionysii tyranni. Hunc tam superbum apparatum, habitumque, convenientes sequebantur mores, contemptus omnium hominum, superbæ aures, contumeliosa dicta: aditus non alienis modo, sed tutoribus etiam difficiles: libidines novæ, inhumana crudelitas. itaque tantus omnes terror invaserat, ut quidam ex tutoribus aut morte voluntaria, aut fuga præverterent metum suppliciorum. Tres ex iis, quibus solis aditus in domum familiarior erat, Andronodorus & Zoilus, generis Hieronis, & Thraso quidam, de aliis quidem rebus haud magnopere audiebantur. Tendendo autem duo ad Carthaginienses, Thraso ad societatem Romanam, certamine ac studiis interdum in se convertebant animum adolescentis. Conjuratio in tyranni caput facta indicatur per Calonem quendam æqualem Hieronymi, & jam inde à puero in omnia familiaria jura assuetum. Index unus ex conjuratis Theodorum, à quo ipse appellatus erat, nominare potuit. qui comprehensus extemplo, traditusque Andronodoro torquendus de se ipse haud cunctanter fassus, conscios celabat. postremo cum omnibus intolerandis patientiæ humanæ cruciatibus laceraretur, victum malis se simulans, avertit ab consciis in insontes indiciũ, *Thrasonem esse auctorem consilii mentitus: nec nisi tam potenti duce confisos, rem tantam ausuros*, ab latere inde eos nominat tyranni, quorum capita vilissima fingenti inter dolores gemitusq; occurrere. Maxime animo tyranni credibile indicium Thraso nominatus facit. itaque extemplo traditur ad supplicium: adjectiq; pœnæ cæteri juxta insontes. Consciorum nemo, cum diu socius consilii torqueretur, aut latuit, aut fugit. tantum illis in virtute ac fide Theodori fiduciæ fuit: tantumque ipsi Theodoro virium ad arcana occultanda. Itaque quod unum vinculum cum Romanis societatis erat, Thrasone sublato è medio, extemplo haud dubie ad defectionem res spectabat. legatique ad Annibalem missi: ac remissi ab eodem Annibale nobiles adolescentuli, Hippocrates & Epicides, nati Carthagine, sed oriundi ab Syracusis exule avo, Pœni ipsi materno genere. per hos juncta societas Annibali, ac Syracusano tyranno: nec invito Annibale apud tyrannum manserunt. Appius Claudius prætor, cujus Sicilia provincia erat: ubi ea accepit, extemplo legatos ad Hieronymum misit. qui cum sese ad renovandam societatem, quæ cum avo fuisset, venisse dicerent, per ludibrium auditi, dimissiq; sunt ab quærente per jocum Hieronymo, quæ fortuna eis pugnæ ad Cannas fuisset: vix credibilia enim legatos Annibalis narrare: velle quid veri sit, scire, ut ex eo, utram spem sequatur, consilium capiat.

capiat. Romani, cum serio legationes audire cœpisset, redituros se ad eum dicentes esse: monito magis eo quam rogato ne fidem temere mutaret, proficiscuntur. Hieronymus legatos Carthaginem misit ad fœdus ex societate cum Annibale faciendum pacto convenit, ut cum Romanos Sicilia expulissent (id autem brevi fore, si naves atque exercitum misissent) Hiemera amnis, qui ferme insulā dividit, finis regni Syracusani ac Punici imperii esset. Aliam deinde inflatus assentationibus eorum qui eum non Hieronis tantum, sed Pyrrhi etiam regis materni avi jubebant meminisse, legationem misit, quia æquum censebat, Siciliam sibi omnem cedi: Italiæ imperium proprium quæri Carthaginiensi populo. Hanc levitatem ac jactationem animi neque mirabantur in juvene furioso, neque arguebant, dummodo averterent eum ab Romanis. sed omnia in eo præcipitia ad exitium fuerunt. nam cum præmissis Hippocrate atque Epicide cum binis millibus armatorum ad tentandas urbes quæ præsidiis tenebantur Romanis, & ipse in Leontinos cum cætero omni exercitu (erant autem ad XV. millia peditum equitumque) profectus esset: liberas ædes conjurati (& omnes forte militabant) imminentes viæ angustæ, qua descendere ad forum rex solebat, sumpserunt. ibi cum instructi armatique cæteri transitum expectantes starent, uni ex eis (Indigemini fuit nomen) quia custos corporis erat, partes datæ sunt, ut cum appropinquaret januæ rex, per causam aliquam in angustiis sustineret ab tergo agmen. Ita ut convenerat, factum est. tanquam laxaret elatum pedem ab stricto nodo moratus turbam Indigemines, tantum intervalli fecit, ut cum in prætereuntem sine armatis regem impetus fieret, confoderetur aliquot prius vulneribus, quam succurri posset. Clamore & tumultu audito, in Indigeminem jam haud dubie obstantem tela conjiciuntur: per quæ tamen, duobus acceptis vulneribus, evasit. fuga satellitum, ut jacentem videre regem facta est. interfectores pars in forum ad multitudinem lætam libertate, pars Syracusas pergunt ad præoccupanda Andronodori regiorumque aliorum consilia. Incerto rerum statu, Appian. Claudius bellum oriens ex propinquo cum cerneret, senatum literis certiorem fecit, Siciliam Carthaginiensi populo & Annibali conciliari. ipse adversus Syracusana consilia, provinciam regnique fines, omnia convertit præsidia. Exitu anni ejus Q. Fabius ex auctoritate senatus Puteolos, per bellum cœptum frequentari emporium, communitatem præsidiumque imposuit. inde Romam comitiorum causa veniens, in eum quem primum diem comitialem habuit, comitia edixit, atque ex itinere præter urbem in campum descendit. Eo die cum sors prærogativæ ante juniorum exisset, eaque T. Otacilium & M. Æmilium Regillum consules diceret, tum Q. Fabius silentio facto tali oratione est usus: SI aut pacem in Italia, aut bellum cum eo hoste haberemus, in quo negligentię aut errori locus esset: qui vestris studiis quæ in campum ad mandandos quibus velitis honores, affertis, moram ullam offerret, is mihi parum meminisse videretur vestræ libertatis. sed cum in hoc bello, cum hoc hoste nunquam ab ullo duce sine ingenti nostra clade erratum sit: eadem vos cura, qua in aciem armati descendi tis, inire suffragium ad creandos consules decet, sibi sic quēque dicere, Annibali imperatori parem consulem nomino. Hoc anno ad Capuam Iubellio Taureę Campano summo equiti provocanti, summus Romanus eques Asellus Claudius oppositus. Adversus Gallum quondam provocantem in ponte Anienis, Manlium fidentem & animo & viribus misēre majo-

"majores nostri. Ob eandem "causam haud multis annis post "fuisse non negaverim, cur "M. Valerio non diffideretur "arma capienti adversus simi- "liter provocantem ad certa- "men Gallum. Quemadmodum "pedites equitesque optamus ut "validiores, si minus, ut pares "hosti habeamus: ita duci ho- "stium parem imperatorem quę- "ramus. Cum, qui est summus "in civitate dux, eum legeri- "mus: tum repente lectus, in an- "num creatus, adversus veterem "ac perpetuum imperatorem "comparabitur, nullis neque "temporis neque juris inclu- "sum angustiis, quo minus ita "omnia gerat administretque, ut "tempora postulabunt belli. no- "bis autem in apparatu ipso, ac "tantum inchoantibus res, an- "nus circumagitur. Quoniam "quales viros creare vos consu- "les deceat, satis est dictum. re- "stat ut pauca de eis, in quos "prærogativæ favor inclinavit, "dicam. M. Æmilius Regillus "flamen est Quirinalis, quem ne- "que mittere à sacris neque re- "tinere possumus; ut non deûm "aut belli deseramus curam. O- "tacilius sororis meæ filiã uxo- "rem atque ex ea liberos habet. "cæterum non ea vestra in me, "majoresque meos merita sunt, "ut non potiorem privatis ne- "cessitudinibus rempublicam "habeam. Quilibet nautarum ve- "ctorumq; tranquillo mari gu- "bernare potest: ubi sæva orta "tempestas est, ac turbato mari "rapitur vento navis, tum viro "& gubernatore opus est. Non "tranquillo navigamus, sed jam "aliquot procellis submersi pene "sumus. itaq; quis ad guberna- "cula sedeat, summa cura provi- "dendum ac præcavendũ nobis "est. In minore re experti, T. O- "tacili, operã tuam sumus, haud "sane cur ad majora tibi fida- "mus, documenti quicquã dedi- "sti. Classem hoc anno, cui tu "præfuisti, trium rerũ causa pa- "ravimus: ut Africę oram popu- laretur: ut tuta nobis Italiæ lit- "tora essent: ante omnia, ne sup- "plementum cum stipendio com- "meatuq; ab Carthagine Anni- "bali transportaretur. Creare cõ- "sulem T. Otacilium, non dico si "omnia hęc, sed si aliquid eorum "reipublicæ præstitit. Sin autem "te classem obtinente, etiam vel- "ut pacato mari quælibet Anni- "bali tuta atq; integra ab domo "venerunt: si ora Italiæ infestior "hoc anno, quam Africæ fuit: "quid dicere potes, cur te potis- "simum ducem Annibali hosti "opponant? Si consul esses, di- "ctatorẽ dicendum exemplo ma- "jorum nostrorum censeremus. "nec tu id indignari posses, ali- "quem in civitate Romana me- "liorẽ bello haberi, quam te, ma- "gis nullius interest, quam tua "T. Otacili, non imponi cervici- "bus tuis onus sub quo conci- "das. Ego magnopere suadeo, eo- "dem animo, quo, si stantibus vo- "bis in aciem armatis repente "delegendi duo imperatores es- "sent, quorum ductu atq; auspi- "cio dimicaretis, hodie quoque "consules creetis, quibus sacra- "menta liberi nostri dicant: ad "quorum edictum conveniant: "sub quorum tutela atque cura "militent. Lacus Thrasymenus, "& Cannæ, triste ad recordatio- "nem exemplar: at ad præcaven- "dum simile, utiles documento "sunt. Prærogativa juniorum in suffragium revocata, cum Titus Otacilius ferociter eum continuare consulatum velle vociferaretur, atque obstreperet, lictores ad eum accedere consul jussit: & quia in urbem non inierat, protinus in campum ex itinere profectus, admonuit, cum securibus sibi fasces præferri. Interim prærogativa suffragium init: creatique in ea consules Q. Fabius Maximus quartum, M. Marcellus tertium, eosdem consules cæteræ centuriæ sine variatione ulla dixerunt. & prætor unus refectus, Quintus Fulvius Flaccus. novi alii creati: T. Otacilius Crassus iterum, Quintus Fabius

consulis

consulis filius, qui tum ędilis curulis erat: P. Cornelius Lentulus. Comitiis prætorum perfectis, S.C. factum est, ut Q. Fulvio extra ordinem urbana provincia esset; isque potissimum consulibus ad bellum profectis, urbi præesset. Aquæ magnæ & nives eo anno fuerunt: Tiberisq; agros inundavit cum magna strage tectorum, pecorumque & hominum pernicie. Quinto anno secundi Punici belli Quintus Fabius Maximus quartum, M. Claudius Marcellus tertium, consulatum ineuntes, plus solito converterant in se civitatis animos. multis enim annis, tale consulum par non fuerat. Referebant senes, sic Maximum Rullum cum P. Decio ad bellum Gallicum, sic postea Papyrium & Carvilium adversus Samnites, Brutiosque, & Lucanum cum Tarentino populum consules declaratos. Absens Marcellus consul creatus, cum ad exercitum esset: præsenti Fabio atque comitia habente consulatus continuatus. Tempus ac necessitas belli, ac discrimen summæ rerum faciebant, ne quis aut in exemplum exquireret, aut suspectum cupiditatis imperii consulem haberet, quin laudabant potius magnitudinem animi: quod cum summo imperatore esse opus reipubl. sciret, seque eum haud dubie esse: minoris invidiam suam, si qua ex re oriretur, quam utilitatem reip. fecisset. Quo die magistratum inierunt consules, senatus in capitolio est habitus: decretumque omnium primum, ut consules sortirentur compararentve inter se, uter censoribus creandis comitia haberet, prius quam ad exercitum proficisceretur. Prorogatum deinde imperium omnibus qui ad exercitus erant: jussique in provinciis manere, T. Gracchus Luceriæ, ubi cum volonum exercitu erat, T. Terentius Varro in agro Piceno, M. Pomponius in Gallico. ex prætoribus prioris anni proprætor Q. Mutius obtineret Sardiniam, M. Valerius ad Brundusium oræ maritimæ, intentus adversus omnes motus Philippi Macedonum regis, præesset. P. Cornelio Lentulo prætori Sicilia decreta provincia, T. Otacilio classis eadem quam adversus Carthaginienses priore anno habuisset. Prodigia eo anno multa nunciata sunt: quæ quo magis credebant simplices ac religiosi homines eo etiam plura nunciabantur. *Lanuvii in æde intus Sospita Junonis corvos nidum fecisse. In Apulia palmam viridem arsisse. Mantua stagnum effusum Mincio amni cruentum visum. Et Calibus creta, & Romæ in foro Boario sanguine pluisse. Et in vico Istrico fontem sub terra tanta vi aquarum fluxisse, ut serias doliaque quæ in eo loco erant, provoluta velut impetus torrentis tulerit. Tacta de cælo atrium publicum in Capitolio, ædem in campo Vulcani, nucem in Sabinis, publicamque viam, murum ac portam Galiis.* Iam alia vulgata miracula erant, *hastam Martis Præneste sua sponte promotam: bovem in Sicilia locutum: infantem in utero matris in Marrucinis,* Io triumphe, *clamasse: ex muliere Spoleti virum factum: Hadriæ aram in cælo speciesque hominum circum eam cum candida veste visas esse. Quin Romæ quoque in ipsa urbe secundum apum examen in foro visum.* quod mirabile est, quia rarum affirmantes quidam *legiones se armatas in Ianiculo videre*, concitaverunt civitatem ad arma: qui cum in Ianiculum ivissent negarunt, quēquam ibi, pręter assuetos collis ejus cultores, apparuisse. Hæc prodigia hostiis majoribus procurata sunt ex Aruspicum respōso; & supplicatio omnib. diis, quorū pulvinaria Romæ sint, indicta est. Perpetratis quę ad pacē deūm pertinebant, de repub. belloq; gerendo, & quantum copiarum, & ubi quæq; essent, Coss. ad senatum retulerunt. Duodeviginti legionib. bellum geri placuit: binas Coss. sibi sumere: binis Galliam Siciliamq; ac Sardiniam obtineri: duabus Q. Fabium prætorem

iorem Apuliæ, duabus volonum T. Gracchum circa Luceriam præesse: singulas C. Terentio Procos. ad Picenum, & M. Valerio ad classem circa Brundusium, & duas urbi præsidium relinqui. Hic ut numerus legionum expleretur, sex novæ legiones erant scribendæ. Eas primo quoque tempore Coss. scribere jussi, & classem parare, ut eum eis navibus, quæ pro Calabriæ littoribus in statione essent, CL. longarum navium classis eo anno expleretur. delectu habito, & navibus novis deductis, Q. Fabius comitia censoribus creandis habuit. creati M. Attilius Regulus, & P. Furius Philus. Cum increbresceret rumor, bellum in Sicilia esse: T. Otacilius eo cum classe proficisci jussus est. Cum deessent nautæ, Coss. ex S.C. edixerunt, ut qui L. Æmilio, C. Flaminio censoribus millibus æris quinquaginta ipse, aut pater ejus census fuisset, usque ad centum millia, aut cui postea res tanta esset facta, nautam unum cum sex mensium stipendio daret. qui supra centum millia, usque ad C C C. millia, tres nautas cum stipendio annuo: qui supra trecenta millia usque ad decies æris, quinque nautas: qui supra decies, septem: senatores octo nautas cum annuo stipendio darent. Ex hoc edicto dati nautę armati instructique ab dominis cum triginta dierum coctis cibariis naves conscenderunt. Tum primum est factum, ut classis Romana sociis navalibus privata impensa paratis compleretur. Hic major solito apparatus præcipuè conterruit Campanos, ne ab obsidione Capuæ bellum ejus anni Romani inciperent. itaque legatos ad Annibalem oratum miserunt, ut Capuam exercitum admoveret ad eam oppugnandam novos exercitus scribi Romæ, nec ullius urbis defectioni magis infensos eorum animos esse. Id quia tam trepidi nunciabant, maturandum Annibal ratus, ne prævenirent Romani: profectus Arpis, ad Tifata in veteribus castris super Capuam consedit. inde Numidis Hispanisque ad præsidium simul castrorum, simul Capuæ relictis, cum cætero exercitu ad lacum Averni per speciem sacrificandi, re ipsa ut tentaret Puteolos, quique ibi præsidio erant, descendit. Maximus postquam Annibalem Arpis profectum, & regredi in Campaniam, allatum est, nec die nec nocte intermisso itinere, ad exercitum redit: & T. Gracchum ab Luceria Beneventum copias admovere, Q. Fabium Pr. (is filius Cos. erat) Luceriam Graccho succedere jubet. In Siciliam eodem tempore duo Pr. profecti: P. Cornelius ad exercitum, Otacilius, qui maritimæ oræ reique navali præesset, & cæteri in suas quisque provincias profecti. & quibus prorogatum imperium erat: easdem quas priore anno regiones obtinuerunt. Ad Annibalem, cum ad lacum Averni esset, quinque nobiles juvenes ab Tarento venerunt partim ad Thrasymenum lacum, partim ad Cannas capti, dimissique domos cum eadem comitate, qua usus adversus omnes Romanorum socios Pœnus fuerat. Ii memores beneficiorum ejus, perpulisse magnam partem se juventutis Tarentinæ referunt, ut Annibalis amicitiam ac societatem quam populum Roman. mallent: legatosque ab suis missos rogare Annibalem, ut exercitum propius Tarentum admoveat, si signa ejus, si castra conspecta à Tarento sint, haud ullam intercessuram moram quin urbs dedatur. in potestate juniorum plebem, in manu plebis rem Tarentinam esse. Annibal collaudatos eos, oneratosque ingentibus promissis domum ad cœpta maturanda redire jubet: se in tempore affuturum esse. Hac cum spe dimissi Tarentini, ipsum ingens cupido incesserat Tarenti potiundi. urbem esse videbat cum opulentam nobilemque, tum maritimam, & in Macedoniam oportune versam, regemque Philippum hunc portum,

tum, si transiret in Italiam, cum Brundusium Romani haberent, petiturum. Sacro inde perpetrato, ad quod venerat: & dum ibi moratur, pervastato agro Cumano usque ad Miseni promontorium, Puteolos repente agmen convertit ad opprimendum præsidium Romanum. Sex millia hominum erant; & locus munimento quoque, non natura modo tutus. Triduum ibi moratus Pœnus, ab omni parte tentato præsidio. deinde, ut nihil procedebat, ad populandum agrum Neapolitanum magis ira quam potiundæ urbis spe processit. Adventu ejus in propinquum agrum Nolana mota est plebs, jam diu aversa ab Romanis, & infesta senatui suo. itaque legati ad accersendum Annibalem cum haud dubio promisso tradendæ urbis venerunt. Prævenit inceptum eorum Marcellus Cos. à primoribus accitus die uno Suessulam à Calibus, cum Vulturnus amnis trajicientem moratus esset, contenderat. inde proxima nocte sex millia peditum, equitesque CCC. qui præsidio senatui essent, Nolam intromisit. & uti à Cos. omnia impigre facta sunt ad præoccupandam Nolam: ita Annibal tempus terebat, bis jam ante nequicquam tentata re segnior ad credendum Nolanis factus. Iisdem diebus & Q. Fabius Cos. ad Casilinum tentandum quod præsidio Punico tenebatur, venit. & ad Beneventum velut ex composito parte altera Hanno ex Brutiis cum magna peditum equitumque manu, altera T. Gracchus ab Luceria accessit, qui primo oppidum intravit. deinde ut Hannonem tria millia ferme ab urbe ad Calonem fluvium castra posuisse, & inde agrum populari audivit: & ipse egressus mœnibus mille ferme passus ab hoste castra locat: ibique concionem militum habuit. Legiones magna ex parte volonū habebat: qui jam alterum annum libertatem tacite mereri quam postulare palam maluerant: senserat tamen hybernis egrediens murmur in agmine esse querentium, nunquamne liberi militaturi essent? scripseratque senatui, non tam quid desiderarent, quam quid meruissent, bona fortique opera eorum se ad eam diem usum: neque ad exemplum justi militis quicquam eis præter libertatem deesse. De eo permissum ipsi erat faceret quod è republ. duceret esse. Itaque priusquam cum hoste manum consereret, pronunciat, *tempus venisse ejus libertatis, quam diu sperassent, potiundæ. Postera die signis collatis dimicaturum puro ac patenti campo, ubi sine ullo insidiarum metu vera virtute geri res posset. Qui caput hostis retulisset, eum se extemplo liberum jussurum esse. qui loco cessisset, in eum servili supplicio animadversurum. Suam cuique fortunam in manu esse. libertatis auctorem eis non se forte solum, sed Cos. M. Marcellum & universos patres, qui consulti ab se de libertate eorum sibi permisissent.* Literas inde Cos. ac Senatusconsultum recitavit. Ad quę clamor cum ingenti assensu est sublatus, pugnam poscebant, signumq; ut daret extemplo, ferociter instabant. Gracchus prœlio in posterum diem pronuntiato, concionem dimisit. Milites læti, præcipue quibus merces navatæ in unum diem operæ libertas futura erat: armis expediendis quod reliquum diei fuit, consumpserunt. Postero die ubi signa cœperunt canere, primi omnium parati instructique ad prætorium conveniunt. sole orto Gracchus in aciem copias eduxit. Nec hostes moram dimicandi fecerunt. Decem & septem millia peditum erant, maxima ex parte Brutii ac Lucani: equites M.CC. inter quos pauci admodum Italici, cæteri Numidæ fere omnes, Maurique. Pugnatum est & acriter & diu, quatuor horis neutro inclinata est pugna. nec alia magis Romanum impediebat res, quam capita hostium precia libertati facta. nam ut quisque hostem impigre occiderat,

primum capita ægre inter turbam tumultumque abscindendo, tempus terebat. deinde occupata dextra tenendo caput fortissimus quisque pugnator esse desierat: segnibus ac timidis tradita pugna erat. Quod ubi tribuni mil. Graccho nunciaverunt, neminem stantem jam vulnerari hostem, carnificari jacentes, & in dextris militum pro gladiis humana capita esse: signum dari propere jussit, projicerent capita, invaderentque hostem, claram satis & insignem virtutem esse: nec dubiam libertatem futuram strenuis viris. Tum redintegrata pugna est, & eques etiam in hostem emissus. Quibus cum impigre Numidæ concurrissent, nec segnior, equitum quam peditum pugna esset, iterum in dubium adducta res: cum utrinque duces, Romanus Brutium Lucanumque toties à majoribus suis victos subactosque, Pœnus mancipia Romana, & ex ergastulo militem verbis obtereret. Postremo pronunciat Gracchus, esse nihil quod de libertate sperarent, nisi eo die fusi fugatique hostes essent. Ea demum vox ita animos accendit, atque renovato clamore velut alii repente facti, tanta vi se in hostem intulerunt, ut sustineri ultra non possent. Primo antesignani Pœnorum, deinde signa perturbata, postremo tota impulsa acies: inde haud dubie terga data, ruuntque fugientes in castra adeo pavidi, trepidique, ut ne in portis quidem aut vallo quisquam restiterit: ac prope continenti agmine Romani insecuti, novum de integro prœlium inclusi hostium vallo ediderint. ibi sicut pugna impeditior in angustiis, ita cædes atrocior fuit: & adjuvere captivi, qui rapto inter tumultum ferro conglobati, & à tergo ceciderunt Pœnos, & fugam impedierunt. itaq; minus duo millia hominum ex tanto exercitu, & ea major pars equitum cum ipso duce effugerunt, alii omnes cæsi, aut capti. capta & signa duodequadraginta. Ex victoribus duo millia ferme cecidere. præda omnis, præterquam hominum captorum, militi concessa est, & pecus exceptum est, quod intra dies triginta domini cognovissent. Cum præda onusti in castra redissent, quatuor millia ferme volonum militum, qui pugnaverant segnius, nec in castra irruperant simul, metu pœnæ collem haud procul castris ceperunt. postero die per Tr. mil. inde deducti, concione militum advocata à Graccho, superveniunt: ubi cum proconsul veteres milites primum, prout cujusque virtus atque opera in ea pugna fuerat, militaribus donis donasset: tunc quod ad volones attineret: *omnes ait malle laudato s à se, dignos, indignosque quam quenquam eo die castigatum esse, quod bonum, faustum, felixque reipublicæ ipsisq; esset, omnes eos liberos esse jubere.* Ad quam vocem cum clamor ingenti alacritate sublatus esset; ac nunc complexi inter se, gratulantesque nunc manus ad cœlum tollentes, bona omnia P. R. Gracchoque ipsi precarentur, tum Gracchus: *Priusquam omnes jure libertatis æquassem,* inquit, *neminem nota strenui aut ignavi militis notasse volui: nunc ex soluta jam fide publica, ne discrimen omne virtutis ignaviæque pereat, nomina eorum qui detrectata pugna memores, secessionem paulo ante fecerunt, referri ad me jubebo: citatosque singulos jurejurando adigã, nisi quibus morbus causa erit, non aliter quam stantes cibum potumque quo ad stipendia facient, capturos esse. Hanc mulctam ita æquo animo feretis, si reputabitis, nulla ignaviæ nota leviore vos designari potuisse.* Signum deinde colligendi vasa dedit: militesque prædam portantes agentesque per lasciviam ac jocum ita ludibundi Beneventum rediere, ut ab epulis per celebrem festumque diem acti, non ex acie reverti viderentur. Beneventani omnes turba effusa cum obviam ad portas exissent, complecti milites, gratulari, vocare in hospitium. Apparata convi-

convivia omnibus in propatulo ædium fuerant: ad ea invitabant, Gracchumque orabant, ut epulari permitteret militibus. Et Gracchus item permisit, in publico epularentur omnes. Ante suas quibusque fores prolata omnia pileati, aut lana alba velatis capitibus volones epulati sunt, alii accubantes, alii stantes; qui simul ministrabant, vescebanturque. Digna res visa, ut simulachrum celebrati ejus diei Gracchus, postquam Romam rediit, pingi juberet in æde Libertatis, quam pater ejus in Aventino ex multatitia pecunia faciendam curavit, dedicavitque. Dum hæc ad Beneventum geruntur, Annibal depopulatus agrum Neapolitanum, ad Nolam castra movet. Quem ubi adventare Cos. sensit: Pomponio proprætore cum eo exercitu qui super Suessulam in castris erat accit~, ire obviam hosti parat, ne moram dimicandi faceret. Claudium Neronem cum robore equitum silentio noctis per aversam maxime ab hoste portam emittit: circumvectumq; occulte subsequi sensim agmen hostium jubet: & cum coeptum prælium videret, ab tergo se objicere. Id errore viarum, an exiguitate temporis Nero exequi nō potuerit, incertum est. Absente eo cum prælium cōmissum esset, superior quidem haud dubie Romanus erat. sed quia equites non affuere in tempore, ratio cōpositę rei turbata est. Non ausus insequi cedentes Marcellus, vincentibus suis signum receptui dedit: plus tamen duo millia hostium eo die cæsa traduntur: Romanorum minus CCCC. Solis fere occasu Nero diem noctemq; nequicquam fatigatis equis hominibusque, ne viso quidē hoste rediens, adeo graviter est ab Cos. increpatus, ut per eum stetisse diceret, quo minus acceptæ ad Cannas redderetur hosti clades. Postero die Romanus in aciem descendit. Pœnus tacita etiam confessione victus, castris se tenuit. Tertio die silentio noctis, omissa spe Nolæ potiundæ, res nunquam prospere tentata, Tarentum ad certiorē spem proditionis proficiscitur. Nec minore animo res Romanæ domi quam militiæ gerebantur. Censores vacui ab operum locandorum cura propter inopiam ærarii, ad mores hominum regendos animum adverterunt, castigandaque vitia: quæ velut diutinis morbis ægra corpora ex sese gignunt, nota bello erant. Primum eos citaverunt, qui post Cannensem pugnam rempublicam deseruisse, Italiaque excessisse velle dicebantur: princeps eorum Lucius Cæcilius Metellus, qui quæstor tum forte erat: jussu deinde eo, cæterisque ejusdem noxæ reis causam dicere, cum purgari nequissent, pronuntiarunt, verba orationemque eos adversus rempub. habuisse, quo conjuratio deserendæ Italiæ causa fieret. Secundum eos citati nimis callidi exsolvendi jurisjurandi interpretes: qui captivorum ex itinere regressi clam in castra Annibalis, solutum, quod juraverant redituros, rebantur. His superioribusq; illis equi adempti, qui publicū equum habebant: tribuq; moti, ærarii omnes facti. Neq; senatu modo aut equestri ordine regēdo cura se censorum tenuit, nomina omniū ex juniorum tabulis excerpserunt, qui quadriēnio non militassent, quib. neq; vacatio justa militiæ, neque morbus caussa fuisset. & ea supra duo millia nominū in ærarios relata, tribuq; omnes moti: additūque inerti censorię notę triste senatusconsultum: ut ii omnes quos censores notassent, pedibus merērent, mitterenturq; in Siciliam ad Cannensis exercitus reliquias: cui militum generi non prius quam pulsus Italia hostis esset, finitum stipendiorum tempus erat. Cum censores ob inopiam ærarii se jam locationibus abstinerent ædium sacrarum tuendarum, curuliumq; equorum prębendorum, ac similium his rerum, convenere ad eos frequentes, qui hastæ hujus generis assueverant: hortatique censores, ut omnia perinde agerent

agerent locarentque; ac si pecunia in ærario esset. neminem nisi bello confecto pecuniam ab ærario petiturum esse. Convenere deinde domini eorum quos T. Sempronius ad Beneventum manu emiserat: accersitosque se ab triumviris mensariis esse dixerunt, ut pretia servorum acciperent. cæterum non ante quam bello confecto accepturos esse. Cum hæc inclinatio animorum plebis ad sustinendam inopiam ærarii fieret: pecuniæ quoque pupillares primo, deinde viduarum cœptæ conferri, nusquam eas tutius sanctiusq; deponere credentibus, qui deferebant, quam in publica fide. inde si quid emptum paratumque pupillis ac viduis foret, à quæstore præscribebatur. Manavit ea privatorum benignitas ex urbe etiam in castra, ut non eques, non centurio stipendium acciperent: mercenariumque increpantes vocarent, qui accepisset. Quintus Fabius Cos. ad Casilinum castra habebat, quod duum millium Campanorum, & septingentorum militum Annibalis tenebatur præsidio. præerat Statius Metius, missus ab Cn. Magio Atellano: qui eo anno Mediastuticus erat, servitiaque & plebem promiscue armabat, ut castra Romana invaderet, intento Cos. ad Casilinum oppugnandum. Nihil eorum Fabium fefellit. Itaque Nolam ad collegam mittit, *altero exercitu, dum Casilinum oppugnatur, opus esse, qui Campanis opponatur: vel ipse relicto Nolæ præsidio modico veniret: vel, si eum Nola teneret, & nec dum secura res ab Annibale essent, T. Gracchum Procos. à Benevento acciturum.* Hoc nuncio Marcellus duobus militum millibus Nolæ in præsidio relictis, cum cætero exercitu Casilinum venit, adventuque ejus Campani jam moventes sese, quieverunt. ita à duobus Coss. Casilinum oppugnari cœptum. ubi cum multa succedentes temere mœnibus Romani milites acciperent vulnera. neque satis inceptis succederet, Fabius omittendam rem parvam, ac juxta magnis difficilem, abscedendumq; inde censebat, cum res majores instarent. Marcellus multa magnis ducibus sicut non aggredienda, ita semel aggressis non dimittenda esse dicendo, quia magna famæ momenta in utramque partem fierent, tenuit ne incepto abiretur. Vineæ inde, omniaque alia operum machinationumque genera cum admoverentur, Campanique Fabium orarent ut abire Capuam tuto liceret, paucis egressis, Marcellus portam qua egrediebantur, occupavit: cædesque promiscue omnium circa portam primo, deinde irruptione facta, etiam in urbe fieri cœpta est. Quinquaginta feré primo egressi Campanorum cum ad Fabium confugissent, præsidio ejus Capuam pervenerunt. Casilinum inter colloquia, cunctationemque petentium fidem per occasionem captum est. captivi, quiq; Campanorum, quiq; Annibalis militum erant Romam missi, atque ibi in carcere inclusi sunt: oppidanorum turba per finitimos populos in custodiam divisa. quibus diebus à Casilino re bene gesta recessum est, eis Gracchus in Lucanis aliquot cohortes in ea regione conscriptas cum præfecto sociorum in agros hostium prædatum misit. eos effuse palatos Hanno adortus, haud multo minorem, quam à Benevento acceperat reddidit hosti cladem: atque in Brutios raptim, ne Gracchus assequeretur, concessit. Cos. Marcellus retro unde venerat Nolam redit: Fabius in Samnium ad populandos agros, recipiendasque armis quæ defecerant urbes, processit. Caudinus Samnis gravius devastatus, perusti populatique late agri, prædæ pecudum hominumque actæ: oppida vi capta, Compulteria, Telesia, Cossa, Melæ, Fulsulæ, & Orbitanium. ex Lucanis Bladdæ, Apulorum Ancæ oppugnatæ. Millia hostium in his urbibus XXV. capta aut occisa: & recepti perfugæ

fugæ CCCLXX. quos cum Romam misisset Cos. virgis in comitio cæsi omnes, ac de saxo dejecti. Hæc à Q. Fabio, intra paucos dies gesta. Marcellum ab gerendis rebus valetudo adversa Nolæ tenuit. Et à Prætore Q. Fabio, cui circa Luceriam provincia erat, Accua oppidum per eos dies vi captum, stativaque ad Ardoneas communita. Dum hæc aliis locis ab Romanis geruntur: jam Tarentum pervenerat Annibal cum maxima omnium, quacunque ierat, clade. in Tarentino demum agro pacatum incedere agmen cœpit. nihil ibi violatum, neque usquam via excessum est. apparebatque non id modestia militum aut ducis, nisi ad conciliandos Tarentinorum animos, fieri: Cæterum cum prope jam mœnibus accessisset, nullo ad conspectum primi agminis, ut rebatur, motu facto, castra ab urbe ferme passus mille locat. Tarentum triduo antequam Annibal ad mœnia accederet, à M. Valerio Propr. qui classi ad Brundusium præerat, T. Valerius legatus missus. Is primorum juventute conscripta dispositisque ad omnes portas, circaque muros, qua res postulabat, stationibus, die ac nocte plurimum intentus, neque hostibus neq; dubiis sociis quicquam præbuit ad tentandum. Sicq; diebus aliquot frustra ibi absumptis Annibal, cum eorum nemo qui ad lacum Averni adissent, aut ipsi venirent, aut nuncium literasve mitterent: vana promissa se temere secutum cernens, castra inde movit. Tum quoque intacto agro Tarentino, quanquam simulata lenitas nondum profuerat: tamen spe labefactandæ fidei haud absistens, Salapiam tendit: eoque frumentum ex agris Metapontino atque Heracleensi (jam media æstas exacta erat, & hybernis placebat locus) comportat. Prædatum inde Numidæ Maurique per Salentinum agrum, proximosque Apuliæ saltus dimissi: unde cæteræ prædæ haud multum equorum greges maxime abacti: è quibus ad quatuor millia domanda equitibus divisa. Romani, cum bellum nequaquam contemnendum in Sicilia oriretur: morsque tyranni duces magis impigros dedisset Syracusanis quam causam aut animos mutasset: M. Marcello alteri consulũ eam provinciam decernunt. Secundum Hieronymi cædem primo tumultuatum in Leontinis apud milites fuerat, vociferatumque ferociter, *parentandum regi sanguine conjuratorum esse*. deinde libertatis restitutæ dulce auditum nomen, crebro usurpatum, spes facta ex pecunia regia largitionis militi, atque fungendi potioribus ducibus, & relata tyranni fœda scelera, fœdioresque libidines, adeo mutavere animos, ut insepultum jacere corpus paulo ante desiderati regis paterentur. Cum ceteri ex conjuratis ad exercitum obtinendum remansissent, Theodorus & Sosis regiis equis, quanto maximo cursu poterant, ut ignaros omnium regios opprimerent, Syracusas contendunt. Cæterum prævenerat non fama solum, qua nihil in talibus rebus est celerius, sed nuncius etiam ex regiis servis. itaque Andronodorus & insulam & arcem, & alia quæ poterat, quæque opportuna erant, presidiis firmarat. Hexapylo Theodorus ac Sosis post solis occasum jam obscura luce invecti, cum cruentam regiam vestem, atque insigne capitis ostentarent, transvecti per Thicam, simul ad libertatem, simul ad arma vocantes, in Acradinam convenire jubent. Multitudo pars procurrit in vias, pars in ędium vestibulis stat, pars ex tectis fenestrisq; prospectant, & quid rei sit, rogitant. omnia luminibus collucent, strepituque vario complentur, armati locis patentibus congregantur. inermes ex Olympii Iovis tẽplo spolia Gallorum Illyriorumque dona data Hieroni à P. R. fixaque ab eo, detrahunt, precantes Iovem, ut volens propitius præbeat sacra arma pro patria, pro

deûm delubris, pro libertate sese armantibus. Hæc quoque multitudo stationibus per principes regionum urbis dispositis adjungitur. In insula inter cætera Andronodorus præsidiis firmat horrea publica. Locus saxo quadrato septus: atque arcis in modum emunitus capitur ab juventute, quæ præsidio ejus loci attributa erat, mittuntque nuncios in Acradinam: horrea frumentumque in senatus potestate esse. Luce prima populus omnis armatus inermisque in Acradinam ad curiam convenit. ibi pro Concordiæ ara, quæ in eo sita loco erat, ex principibus unus nomine Polyneus concionē & liberam & moderatam habuit: *Servitudinis indignitatisque homines expertos adversus notum malum irritatos esse. Discordia civilis quas importet clades, audisse magis à patribus Syracusanos, quam ipsos vidisse. Arma quod impigre ceperint, laudare; magis laudaturum, si non utantur nisi ultima necessitate coacti: in præsentia legatos ad Andronodorum mitti placere, qui denuncient, ut in potestate senatus ac populi sit: portæ insulæ pateant, reddat præsidium, si tutelam alieni regni suum regnum velit facere, eundem se censere, multo acrius ab Andronodoro, quam ab Hieronymo repeti libertatem.* Ab hac concione legati missi sunt. senatus inde haberi cœptus est: quod sicut regnante Hierone manserat publicum concilium, ita post mortem ejus ante eam diem nulla de re neque convocati neque consulti fuerant. Vt ventum ad Andronodorum est, ipsum quidem movebant & civium consensus, & cum aliæ occupatæ urbis partes, tum pars insulæ velut munitissima prodita atque alienata: sed evocatum eum ab legatis Demarata uxor, filia Hieronis, inflata adhuc regiis animis, ac muliebri spiritu. admonet sæpe usurpatæ Dionysii tyranni vocis: *qua pedibus tractum, non insidentem equo, relinquere tyrannidem dixerit debere, facile esse momento quo quis velit, cedere possessionem magnæ fortunæ: facere & parare eam difficile atque arduum esse. paululum sumeret spacii ad consultandum ab legatis. eo uteretur ad accersendos ex Leontinis milites. quibus si pecuniam regiam pollicitus esset, omnia in potestate ejus futura.* Hæc muliebria consilia Andronodorus neque tota aspernatus est, neque extemplo accepit: tutiorem ad opes affectandas ratus esse viam, si in præsentia tempori cessisset. itaque legatos renunciare jussit, futurum se in senatus ac populi potestate. Postero die luce prima patefactis insulæ portis in forum Acradinæ venit. ibi in aram Concordiæ, ex qua pridie Polyneus concionatus erat, ascendit: orationemq; eam orsus est, qua primum cunctationis suæ veniam petivit. Se enim clausas habuisse portas, non separantem suas res à publicis, sed strictis semel gladiis timentem, qui finis cædibus esset futurus. utrum, quod satis libertatis foret, contenti nece tyranni essent; an quicunque aut propinquitate aut affinitate, aut aliquibus ministeriis regiam contigissent, alienæ culpę rei trucidarentur. postquam animadvertit, eos qui liberassent patriam, servare etiam liberatam velle, atque undique consuli in medium: non dubitasse, quin & corpus suum & cętera omnia quæ suæ fidei tutelæque essent, quando eum qui mandasset, suus furor absumpsisset, patriæ restitueret. Conversus deinde ad interfectores tyranni, ac nomine appellans Theodorum ac Sosim: *Facinus*, inquit, *memorabile fecistis. sed mihi credite, inchoata vestra gloria, nondum perfecta est: periculumq; ingens manet, nisi communi concordia consulitis, ne libera efferatur respub.* Post hanc orationem claves portarum pecuniæque regiæ ante pedes eorum posuit. atque illo quidem die dimissi ex concione lęti circa omnia fana deûm supplicaverunt cum conjugibus ac liberis. Postero die comitia Pr. creandis habita, creatus in

primis

primis Androuodorus: cæteri magna ex parte interfectores tyranni, duos etiam absentes Sopatrum ac Deomenem fecerunt. Qui auditis iis quæ Syracusis acta erant, pecuniam regiam, quæ in Leontinis erat, Syracusas devectam, quæstoribus ad ipsum creatis tradiderunt, & ea quæ in insula erat, & Acradina, tradita est. murique ea pars quæ ab cætera urbe nimis firmo munimento intersepiebat insulam, consensu omnium dejecta est. secutæ & cæteræ res hanc inclinationem animorum ad libertatem. Hippocrates atq; Epicides audita morte tyranni, quam Hippocrates etjam nuncio interfecto celare voluerat: deserti à militibus, quia id tutissimum ex præsentibus videbatur, Syracusas rediêre. ubi ne suspecti observarentur, tanquam novandi res aliquam occasionem quærentes, prætores primum, dein per eos senatum adeunt. Ab Annibale se missos prædicant ad Hieronymum tauquam amicum ac socium, paruisse imperio ejus, cujus imperator suus voluerit. velle ad Annibalem redire. cæterum cum iter tutũ non sit, vagantibus passim per totam Siciliam Romanis armis, petere ut præsidii dent aliquid, quo Locros in Italiam perducantur. gratiam magnã eos parva opera apud Annibalem inituros. Facile res impetrata: abire enim duces regios, cum peritos militiæ, tum egentes eosdem atque audaces, cupiebant: sed quod volebant, non quam maturato opus erat, naviter expediebant. Interim juvenes militares, & assueti militibus, nunc apud eos ipsos, nunc apud transfugas, quorum maxima pars ex navalibus sociis Romanorum erant: nunc etiam apud infimæ plebis homines crimina ferebant in senatum optimatesque: moliri clam eos, atque struere, ut Syracusæ per speciem reconciliandæ societatis in deditione Romanorum sint: dein factio, & pauci auctores fœderis renovati dominentur. His audiendis credendisque opportuna multitudo major indies Syracusas confluebat: nec Hippocrati & Epicidi solum spem novandarum rerum, sed Andronodoro etiam præbebat. Qui fessus tandem uxoris vocibus, monentis nunc illud esse tempus occupandi res, dum turbata omnia nova atque incognita libertate essent, dum regiis stipendiis pastus obversaretur miles, dum ab Annibale missi duces assueti militibus juvare possent incœpta: cum Themistio, cui Gelonis filia nupta erat, rem consociatam, paucos post dies Aristoni cuidam tragico actori, cui & alia arcana committere assueverat, incaute aperit. Huic & genus & fortuna honesta erant: nec ars, quia nihil tale apud Græcos pudori est, ea deformabat. itaque fidem potiorem ratus, quam patriæ debebat, indicium ad Prr. defert. Qui ubi rem haud vanam esse certis indiciis compererunt, consultis senioribus, & auctoritate eorum præsidio ad fores posito, ingressos curiam Themistium atque Andronodorum interfecerunt. & cum tumultus ab re in speciem atrociore causam aliis ignorantibus ortus esset: silentio tandem facto, indicem in curiam introduxerunt. Qui cum ordine omnia edocuisset: & principium conjurationis factum ab Harmoniæ Gelonis filiæ nuptiis, quibus Themistio juncta esset: Afrorum Hispanorumque auxiliares instructos ad cædem prætorum principumque aliorum: bonaque eorum prædæ futura interfectoribus pronunciatum: jam mercenariorum manum assuetam imperiis Andronodori paratam fuisse ad insulam rursus occupandam: singula deinde, quæ per quosque agerentur, totamque viris armisque instructam conjurationem ante oculos posuisset, senatui quidem tam jure cæsi, quam Hieronymus videbantur. Aute curiam variæ atque incertæ rerum multitudinis clamor erat. quam ferociter minitantem in vestibulo curiæ corpora con-

juratorum eo metu compressérunt, ut silentes integram plebem in concionem sequerentur. Sopatro mandatum ab senatu, & ab collegis, ut verba faceret. Is (tanquam reos agebat) ab anteacta vita orsus, quæcunque post Hieronis mortem scelestè atque impie facta essent, Andronodorum ac Themistium arguit fecisse. *Quid enim sua sponte fecisse Hieronymum puerum, ac vixdum pubescentem facere potuisse? tutores ac magistratus ejus sub aliena invidia regnasse. itaque aut ante Hieronymum, aut certe cum Hieronymo perire eos debuisse. At illos debitos jam morti destinatosque, alia nova scelera post mortem tyranni molitos, palam primo, cum clausis Andronodorus insula portis hereditatem regni creverit: quaque procurator tenuerat, pro domino possederit. proditus deinde ab eis qui in insula erant, circumsessus ab universa civitate, quæ Acradinam tenuerit: nequicquam palam atque aperte petitum regnum, clam & dolo affectare conatus sit: & ne beneficio quidem atque honore potuerit vinci: cum inter liberatores patriæ insidiator ipse libertatis creatus esset Prætor. Sed animos eis regios regias conjuges fecisse: alteri Hieronis, alteri Gelonis filias nuptas.* Sub hanc vocem ex omnibus partibus concionis clamor oritur, *nullam earum vivere debere, nec quemquam superesse tyrannorum stirpis.* Hæc natura multitudinis est: aut servit humiliter, aut superbe dominatur. libertatem, quæ media est, nec spernere modice, nec habere sciunt; & non ferme desunt irarum indulgentes ministri, qui avidos atque intemperantes plebeiorum animos ad sanguinem & cædes irritent: sicut tum extemplo Prętores rogationem promulgarunt. acceptaq; pene prius quam promulgata est, ut omnis regia stirps interficeretur. missique à Prr. Demaratam Hieronis, & Harmoniam Gelonis filias, conjuges Andronodori & Themistii interfecerunt. Heraclea erat filia Hieronis, uxor Sosippi: qui legatus ab Hieronymo ad regem Ptolemæum missus voluntarium consciverat exilium. Ea cum ad se quoque venire præscisset, in sacrarium ad penates confugit, cum duabus filiabus virginibus, resolutis crinibus, miserabilique alio habitu: & ad ea addidit preces, nunc per memoriam Hieronis patris, Gelonisque fratris, ne se innoxiam invidia Hieronymi conflagrare finerent. nihil se ex regno illius, præter exilium viri habere. neq; fortunam suam eandem vivo Hieronymo fuisse, quam sororis: neque interfecto eo causam eandem esse. Quid? quod si Andronodoro consilia processissent: illa cum viro fuerit regnatura, sibi cum cæteris serviendum? Si quis Sosippo nunciet interfectum Hieronymum, ac liberatas Syracusas, cui dubium esse, quin extemplo conscensurus sit navim, atque in patriam rediturus? Quantum spes hominem fallit in liberata patria conjugem ejus ac liberos de vita dimicare? quid obstantes libertati, aut legibus? quod ab se cuiquam periculum à sola ac prope vidua, & puellis in orbitate degentibus esse? At enim periculi quidem nihil ab se timeri: invisam tantum regiam stirpem esse. Ablegarent ergo procul ab Syracusis, Siciliaque, & asportari Alexandriam juberent ad virum uxorem, ad patrem filias. Aversis auribus animisque, casse ne tempus tereretur (ferrum enim quosdam expedientes cernebat) tum omissis pro se precibus, puellis ut saltem parcerent, orare instititit: à qua ætate etiam hostes irati abstinerent, ne tyrannos ulciscendo, quæ odissent scelera, ipsi imitarentur. Inter hæc abstractam à penetralibus jugulant. in virgines deinde respersas matris cruore, impetum faciunt: quæ alienata mente simul luctu metuque, velut captæ furore, occursu se ex sacrario pro-

proripuerunt, ut si effugium patuisset in publicum, impleturæ urbem tumultu fuerint. tum quoque haud magno ædium spacio inter medios tot armatos aliquoties integro corpore evaserunt: tenentibusque, cum tot ac tam validæ eluctandæ manus essent, sese eripuerunt. tandem vulneribus confectæ, cum omnia replessent sanguine, exanimes corruerunt: cædemque per se miserabilem, miserabiliorem casus fecit: quod paulo post nuncius venit, mutatis repente ad misericordiam animis, ne interficerentur. Ira deinde ex misericordia orta, quod adeo festinatum ad supplicium, neque locus pœnitendi, aut regressus ab ira relictus esset. itaque fremere multitudo, & in locum Andronodori ac Themisti (nam ambo Prr. fuerant) comitia poscere, quæ nequaquam ex sententia prætorum futura essent. Statutus est comitiis dies: quo nec opinantibus omnibus, unus ex ultima turba Epicidem nominavit: tum inde alius Hippocratem: crebriores deinde eæ voces, & cum haud dubio assensu multitudinis esse. Et erat confusa concio, non populari modo, sed militari quoque turba, magna ex parte etiam perfugis, qui omnia novare cupiebant, permistis. Prætores dissimulare primo, & trahendam rem esse: postremo victi consensu, & seditionem metuentes, pronunciant eos prætores. Nec illi primo statim creati nudare quid vellent: quanquam ægre ferebant, & de induciis dierum decem legatos isse ad Appium Claudium: & impetratis eis, alios qui de fœdere antiquo renovando agerent, missos. Ad Murgantiam tum classem navium centum Romanus habebat, quo evaderent motus ex cædibus tyrannorum orti Syracusis, quove eos ageret nova atque insolita libertas, operiens. Per eosdem dies cum ad Marcellum venientem in Siciliam legati Syracusani missi ab Appio essent, auditis conditionibus pacis, Marcellus posse rem convenire ratus, & ipse legatos Syracusas, qui coram cum prætoribus de renovando fœdere agerent, misit. Et jam ibi nequaquam eadem quies & tranquillitas erat. postquam Punicam classem accessisse Pachynum allatum est: dempto timore Hippocrates & Epicides nūc apud mercenarios milites, nunc apud trāsfugas prodi Romanis Syracusas criminabantur. At vero Appius naves ad ostium portus, quid aliæ partis hominibus animi accederet operiens, in statione habere cœpit. Ingens in speciē criminibus vanis accesserat fides: ac primo etiam tumultuose decurrerat multitudo ad prohibendos, si in terram egrederentur. In hac turbatione rerum in concionem vocari placuit, ubi cum alii alio tenderent, nec procul à seditione res esset, Apollonides principum unus orationem salutarem, ut in tali tempore, habuit. *Nec spem salutis, nec perniciem propiorem unquam civitati ulli fuisse. si enim uno animo omnes vel ad Romanos, vel ad Carthaginienses inclinent, nullius civitatis statum fortunatiorem, gratiorem ve fore. si alia alio trahat res, non inter Pœnos Romanosque bellum atrocius fore, quam inter ipsos Syracusanos: cum intra eosdem muros pars unaquaque suos exercitus, sua arma, suos habitura sit duces. itaque ut idem omnes sentiant, summa vi agendum esse, utra societas sit utilior, longe minoris adeo rem momenti consultatione esse: sed tamen Hieronis potius quam Hieronymi auctoritatem sequendam in sociis legendis, vel quinquaginta annis feliciter expertam amicitiam, nunc incognita, quondam infideli, præferendam. Esse etiam momenti aliquid ad consilium, quod Carthaginiensibus ita pax negari posset ut non utique in præsentia bellum cum eis geratur: cum Romanis extemplo aut pacem aut bellum habendum.* Quo minus cupiditatis ac studii visa est oratio habere, eo plus auctoritatis habuit. Adjectum est prætoribus

rætoribus ac delectis senatorum ıilitare etiam consilium, jussi & uces ordinum præfectiq; auxiiorum simul consulere. Cum sæe acta res esset mediis certamiibus: postremo, quia belli cum Romanis gerendi ratio nulla apvarebat, pacem fieri placuit, mitiq; cum eis legatos ad rem conrmandam. Dies haud ita multi ntercesserant, cum ex Leontinis egati præsidium finibus suis oantes venerunt. Legatio peropo:tuna visa ad multitudinem inonditam ac tumultuosam exoerandam, ducesque ejus ableandos. Hippocrates Prætor duere eo transfugas jussus: secuti aulti ex auxiliis mercenariis, uatuor millia armatorum effeerunt. Et mittentibus & missis a læta expeditio fuit. nam & illis, quod jamdiu cupiebant, noandi res occasio data est: & seninam quandam urbis rati exaustam, lætabantur. cæterum evaverunt modo in presentia veut corpus ægrum, quo mox in raviorem morbũ recideret. Hipocrates enim finitima provinciæ Romanæ primo furtivis excursioibus vastare coepit: deinde cum d tuendos sociorum agros missum ab Appio præsidium esset, omnibus copiis impetum in oppotam stationem cum cæde mulorum fecit. Quę cum essent nuniata Marcello, legatos extemplo Syracusas misit, qui pacis fidem uptam esse dicerent: nec belli deuturam unquã causam, nisi Hipocrates atque Epicides non ab Syracusis modo, sed tota procul Sicilia ablegarentur. Epicides ne ut reus criminis absentis fratris ræsens esset, aut deesset pro parte sua concitando bello: profectus t ipse in Leontinos, quia satis os adversus populum Rom. conitatos cernebat: avertere etiam b Syracusis coepit. Nam ita eos acem pepigisse cum Romanis, ut uicunque populi sub regibus uissent, & suæ ditionis essent: ec jam libertate contentos esse, isi etiam regnent ac dominenur. Renunciandum igitur eis esse. Leontinos quoq; æquum censere liberos esse: vel quod in solo urbis suæ tyrannus ceciderit: vel quod ibi primum conclamatũ ad libertatem, relictisque regiis ducibus Syracusas sit concursum. Itaque aut eximendum id de fœdere esse, aut legem eam fœderis non accipiendam. Facile multitudini persuasum: legatisq; Syracusanorum & de cæde stationis Romanæ quærentibus, & Hippocratem atque Epicidem abire, seu Locros, seu quo alio mallent, dummodo Sicilia cederent, jubentibus, ferociter responsum est: Neque mandasse sese Syracusanis ut pacem pro se cum Romanis facerent, neque teneri alienis fœderibus. Hæc ad Romanos Syracusani detulerunt, abnuentes Leontinos in sua potestate esse. Itaque integro secum fœdere, bellum Romanos cum iis gesturos, neque sese defuturos ei bello: ita, ut in potestatem redacti, suæ rursus ditionis essent, sicut pax convenisset. Marcellus cum omni exercitu profectus in Leontinos, Appio quoque accito, ut altera parte aggrederetur, tanto ardore militum est usus ob iram inter conditiones pacis interfectæ stationis, ut primo impetu urbem expugnarent. Hippocrates atq; Epicides, posteaquam capi muros, refringiq; portas viderunt, in arcem sese cum paucis recepêre. inde clam nocte Herbesum perfugiunt. Syracusanis octo millium armatorum agmine profectis domo, ad Mylam flumen nuncius occurrit, captam urbem esse, cætera falsa mista veris ferens: cædem promiscuam militum atque oppidanorum factam, nec quemquam puberem arbitrari superesse. direptam urbẽ, bona locupletũ donata. Ad nuncium tam atrocem constitit agmen: concitatisque omnibus, duces (erant autem Sosis ac Dinomenes) quid agerent, consultabant. Erroris speciem haud vanam mendacio præbuerant verberati ac securi percussi transfugæ ad duo millia hominum. Cæterum

terum Leontinorum, militumq; aliorum nemo post captam urbem violatus fuerat: suaq; omnia eis, nisi quæ primus tumultus captæ urbis absumpserat, restituebantur. Nec ut in Leontinos irent, proditos ad cædem commilitones querentes perpelli potuere: nec ut eodem loco certiorem nuncium expectarent. Cum ad defectionem inclinatos animos cernerent Prr, sed eum motum haud diuturnum fore, si duces amentię sublati essent, exercitum ducunt Megaram. ipsi cum paucis equitibus Herbesum proficiscuntur, spe, territis omnibus, per proditionem urbis potiundæ. quod ubi frustra eis fuit incoeptum, vi agendum rati, postero die Megaris castra movent, ut Herbesum omnib. copiis oppugnarent. Hippocrates & Epicides non tam tutum prima specie, quam unum, spe undique abscissa, consilium esse rati, ut se militibus permitterent, & assuetis magna ex parte sibi, & tum fama cædis commilitonum accensis, obviam agmini procedunt. Prima forte signa sexcentorum Cretensium erant, qui apud Hieronymum meruerant sub eis, & Annibalis beneficiū habebant, capti ad Thrasymenum inter Romana auxilia dimissique: quos ubi ex signis armatorūq; habitu cognovere Hippocrates atque Epicides, ramos oleæ, ac velamenta alia supplicum porrigentes: orare, ut reciperent sese, receptosque tutarentur, nec proderent Syracusanis, à quibus mox ipsi trucidandi P.R. dederentur. enimvero conclamant, bonum ut animum haberent, omnem se cum illis fortunam subituros. Inter hoc colloquium signa constiterant, tenebaturque agmen: nec dum quæ moræ causa foret, pervenerat ad duces. Postquam Hippocratem atque Epicidem adesse pervasit rumor, frumentisque toto agmine erat haud dubie approbantium adventum eorum: extemplo Prr. citatis equis ad prima signa perrexerunt. qui mos ille, quæ licentia Cretensium esset rogitantes, colloquia serendi cum hoste injussuque prætorum miscendi eos agmini suo? comprehendi vincirique catenis jusserunt Hippocratem. ad quam vocem tantus extemplo primum à Cretensibus clamor est ortus, deinde exceptus ab aliis, ut facile, si ultra tenderent, appareret eis timendum esse. Soliciti incertique rerum suarum Megaram, unde profecti erant, referri signa jubent, nunciosque de statu præsenti Syracusas mittunt. Fraudem quoq; Hippocrates addit inclinatis ad omnem suspicionem animis: & Cretensium quibusdam ad itinera insidenda missis, velut interceptas literas, quas ipse composuerat, recitat: *Prr. Syracusani Marcello suo S.* Secundum salutem, ut assolet, scriptum erat: *recte eum atque ordine fecisse, quod in Leontinis nulli pepercisset: sed omnium mercenariorum militum eandem esse causam: nec unquam Syracusas quieturas, donec quicquam externorum auxiliorum, aut in urbe aut in exercitu suo esset. Itaque daret operam, ut eos qui cum suis prætoribus castra ad Megaram haberent, in suam potestatem redigeret, ac supplicio eorum liberaret tandem Syracusas.* Hæc cum recitata essent, tanto clamore ad arma discursum est, ut prætores inter tumultum pavidi obequitaverint Syracusas. & ne fuga quidem eorum seditio compressa est, impetusque in Syracusanos milites fiebat. nec ab ullo temperatum foret, ni Epicides atque Hippocrates iræ multitudinis obviam issent: non à misericordia, aut humano consilio: sed ne spem reditus præciderent sibi, & cum ipsos simul milites fidos haberent, simul obsides: tum cognatos quos eorum atque amicos tanto merito primum, dein pignore sibi conciliarent. expertique, quam vana aut levi aura mobile vulgus esset, militem nacti ex eo numero qui in Leontinis circumsess-

cumfessi erant, subornant: ut Syracusas perferret nuncium convenientem eis, quæ ad Mylam falso nunciata erant: auctoremque se exhibendo, ac velut visa quæ dubia erant narrando, concitaret iras hominum. Huic non apud vulgum modo fides fuit, sed senatum quoque in curiam introductus movit, ut vani quidam homines palam ferrent, per bene detectam in Leontinis esse avaritiam & crudelitatem Romanorum. eadem, si intrassent Syracusas aut fœdiora etiam, quo majus ibi avaritiæ præmium esset, facturos fuisse. Itaque claudendas cuncti portas, & custodiendam urbem censere, sed non ab eisdem omnes timere, nec eosdem odisse apud militares pene omnes, partemque magnam plebis invisum esse nomen Romanum. prætores, optimatumque pauci, quamquam inflati vano nuncio erant, tamen ad propius præsentiusque malum cautiores esse. Et jam ad Exaphylum erant Hippocrates atque Epicides: serebanturque colloquia per propinquos popularium qui in exercitu erant, ut portas aperirent, sinerentq; communem patriam defendi ab impetu Romanorum. Iam unis foribus Hexapyli apertis, cœpti erant recipi, cum Prr. intervenerunt. & primo imperio minisque, deinde auctoritate deterrendo: postremo ut omnia vana erant, obliti majestatis, precibus agebant, ne proderent patriã tyranni ante satellitibus, & tũ corruptoribus exercitus. Sed surdæ adeo omnium aures concitatæ multitudinis erant quod non minore intus vi, quam foris, portæ effringerentur. effractisq; omnib. tuto in Hexapylo agmẽ receptum est. Prr. in Acradinam cum juventute populariũ confugiunt. mercenarii milites perfugæq; & quicquid regiorum militum Syracusis erat, agmen hostium augent. Ita Acradina quoque primo impetu capitur, prætoresque, nisi qui inter tumultum effugerunt, omnes interficiuntur, nox cædibus finem fecit. Postero die servi ad pileum vocati, & carcere vincti emissi, confusaq; omnis multitudo Hippocratem atque Epicidem creant prætores: Syracusæque, cum breve tempus libertas affulsisset, in antiquam servitutem reciderunt. Hæc nunciata cum essent Romanis, ex Leontinis mota sunt extemplo castra ad Syracusas. Et ab Appio legati per portum missi forte in quinqueremi erant. præmissa quadriremis cum intrasset fauces portus, capitur. legati ægre effugerunt. Et jam non modo pacis, sed ne belli quidem jura relicta erant: cum Romanus exercitus ad Olympium (Iovis id templum est) mille & quingentis passibus ab urbe castra posuit. inde quoque legatos præmitti placuit. quibus, ne intrarent urbẽ, extra portam Hippocrates atque Epicides obviam cum suis processerunt. Romanus orator *non bellum se Syracusanis, sed opem auxiliumque afferre*, ait: *& iis qui ex media cæde elapsi perfugerint ad se, & eis qui metu oppressi fœdiorem non exilio solum, sed etiam morte servitutem patiantur. Nec cædem nefandam sociorum inultam Romanos passuros. Itaque si eis qui ad se perfugerunt, tutus in patriam reditus pateret, ac cædis auctore: dedantur, & libertas legesque Syracusanis restituantur, nihil armis opus esse. si ea non fiant, quicunque in mora sit, bello persecuturos.* Ad ea Epicides: *si quæ ad se mandata haberent, responsum eis ait se daturos fuisse. cum in eorum ad quos venerint, manu res Syracusana esset: tum reverterẽtur. Si bello lacessant, ipsa re intellecturos, nequaquam idem esse Syracusas ac Leontinos oppugnare.* Ita legatis relictis portas clausit. Inde terra mariq; simul cœptæ oppugnari Syracusæ: terra ab Hexapylo, mari ab Acradina, cujus murus fluctu alluitur. & quia sicut Leontinos terrore ab primo impetu ceperãt, non diffidebãt vastam disiectamq; spacio urbẽ parte aliqua se invasuros, omnẽ apparatum oppugnandarũ urbium muris admoverunt.

admoverunt. Et habuisset tanto impetu cepta res fortunam, nisi unus homo Syracusis ea tempestate fuisset. Archimedes is erat, unicus spectator cœli, siderumque; mirabilior tamen inventor ac machinator bellicorum tormentorum, operumque, quibus ea quę hostes ingenti mole agerent, ipse perlevi momento ludificaretur. Murum per inæquales ductum colles, pleraque alta & difficilia aditu, summissa quædam: & quæ planis vallibus adiri possent, ut cuique aptum visum est loco, ita omni genere tormentorum instruxit. Acradinæ murum, qui ut ante dictum est, mari alluitur, ex quinqueremibus Marcellus oppugnabat. ex cæteris navibus sagittarii funditoresque, & velites etiam quorum telum inhabile ad remittendum imperitis est, vix quemquam sine vulnere consistere in muro patiebantur. Hi, quia spacio missilibus opus est, procul muro tenebant naves, junctæ aliæ binæ ad quinqueremes, demptis interioribus remis, ut latus lateri applicaretur: cum exteriore ordine remorum velut naves agerentur, turres contabulatas, machinamentaque alia quatiendis muris portabant. Adversus hunc navalem apparatum Archimides varię magnitudinis tormenta in muris disposuit, in eas quæ procul erant, naves saxa ingenti pondere emittebat: propiores levioribus, eoque magis crebris petebat telis. postremo ut sui vulnere intacti tela in hostem ingererent murum ab imo ad summum crebris cubitalibus fere cavis aperuit: per quæ cava pars sagittis, pars scorpionibus modicis ex occulto petebant hostem. Quæ propius quidem subibant naves, quo interiores ictibus tormentorũ essent: in eas tollendas desuper murum eminentem ferrea manus firmæ catenæ illigata, cum injecta proræ esset, gravique libramento plumbi recelleret ad solum, suspensa prora, navim in puppim statuebat. dein remissa subito velut ex muro cadentem navim cum ingenti trepidatione nautarum ita undæ affligebant, ut etiam si recta recideret, aliquantum aquæ acciperet. Ita maritima oppugnatio est elusa, omnisq; vis est aversa, ut totis viribus terra aggrederentur. sed ea quoque pars eodem omnia apparatu tormentorum instructa erat, Hieronis impensis curaq; per multos annos, Archimedis unica arte. natura etiã adjuvabat loci: quod saxum, cui imposita muri fundamenta sunt, magna ex parte ita proclive est, ut non solum missa tormenta, sed etiam quæ pondere suo provoluta essent, graviter in hostem inciderent. eadem caussa ad subeundum arduum aditum, instabilemque ingressum præbebat. Ita consilio habito, cum omnis conatus ludibrio esset, absistere oppugnatione, atque obsidendo tantum arcere terra mariq; commeatibus hostem placuit. Interim Marcellus cum tertia fere parte exercitus ad recipiendas urbes profectus, quæ in motu rerum ad Carthaginienses defecerant, Pelorum atque Herbesum dedentibus ipsis recepit. Megaram vi captam diruit ac diripuit, ad reliquorum, ac maxime Syracusanorum, terrorem. Per idem fere tempus & Himilco, qui ad Pachyni promontorium classem diu tenuerat, ad Heracleam quam vocant Minoam, quinque & viginti millia peditum, tria equitum, XII. elephantos exposuit. Nequaquam cum tantis copiis ante tenuerat ad Pachynũ classem: sed postquam ab Hippocrate occupatæ Syracusæ erant, profectus Carthaginem, accitosque, ibi & ab legatis Hippocratis, & literis Annibalis, qui venisse tempus aiebat Siciliæ per summum decus repetendæ: & ipse haud vanus præsens monitor facile perpulerat, ut quantæ maximæ possent peditum equitumque copiæ in Siciliam trajicerentur. Adveniens Heracleam, intra paucos dies inde Agrigentum recipit: aliarumque civitatum quę partis Cartha-

Carthaginiensium erant, adeo accensæ sunt spes ad pellendos Sicilia Romanos, ut postremo etiam, qui obsidebantur Syracusis animos sustulerint, & parte copiarum satis defendi urbem posse rati, ita inter se munera belli partiti sunt, ut Epicides præesset custodiæ urbis: Hippocrates Himilconi conjunctus, bellum adversus Cos. Romanum gereret. Cum decem millibus peditum, quingentis equitibus nocte per intermissa custodiis loca profectus, castra circa Accillas urbem ponebat. Munientibus supervenit Marcellus, ab Agrigento jam occupato, cum frustra eo pervenire hostem festinans tetendisset, rediens: nihil minus ratus, quam illo tempore ac loco Syracusanum sibi exercitum obviam fore. sed tamen metu Himilconis Pœnorumque, ut quibus nequaquam eis copiis quas habebat, par esset, quam poterat maxime intentus, atque agmine ad omnes casus composito ibat. Forte ea cura, quæ erat adversus Pœnos præparata, adversus Siculos usui fuit. Castris ponendis incompositos ac dispersos nactus eos, & plerosque inermes, quod peditum fuit, circumvenit. eques levi certamine inito, cum Hippocrate Acras perfugit. Ea pugna deficientes ab Romanis cum cohibuisset Siculos, Marcellus Syracusas rediit: & post paucos dies Himilco adjuncto Hippocrate ad flumen Anatim octo ferme inde millia castra posuit. Sub idem fere tempus & naves longæ quinque & quinquaginta Carthaginiensium cum Bomilcare classis præfecto in magnum portum Syracusas ex alto decurrere: & Romana item classis XXX. quinqueremes legionem primam Panormi exposuere: versumque ab Italia bellum, adeo uterque populus in Siciliam intentus fuisse videri poterat. Legionem Romanam, quæ exposita Panormi erat, venientem Syracusas prædæ haud dubie sibi futuram Himilco ratus, via decipitur. mediterraneo namque Pœnus itinere duxit: legio maritimis locis classe prosequente ad Appium Claudium Pachynum cum parte copiarũ obviam progressum, pervenit. Nec diutius Pœni Syracusis morati sunt. & Bomilcar simul parum fidens navibus suis, duplici facile numero classe adventantibus Romanis, simul inutili mora cernens nihil aliud ab suis, quam inopia aggravari socios, velis in altum datis in Africam transmisit. & Himilco secutus nequicquam Marcellum Syracusas, si qua prius quam majoribus copiis jungeretur, occasio pugnandi esset: postquam ea nulla contigerat, tutumque ad Syracusas & munimento & viribus hostem cernebat, ne frustra assidendo, spectandoque obsidionem sociorum tempus tereret, castra inde movit: ut quocunque vocasset defectionis ab Romanis spes, admoveret exercitum ac præsens suas res faventibus adderet animos. Murgantiam primum, prodito ab ipsis præsidio Romano, recepit: ubi frumenti magna vis commeatusque omnis generis convecti erant à Romanis. Ad hanc defectionem erecti sunt & aliarum civitatum animi: præsidiaq; Romana aut pellebantur arcibus aut prodita per fraudem opprimebantur. Ænna in excelso loco ac prærupto undique sita, cum loco inexpugnabilis erat, tum præsidium in arce validum, præfectumque præsidii haud sane opportunum insidiantibus habebat. L. Pinarius erat vir acer, & qui plus in eo, ne posse decipi, quam in fide Siculorum reponeret. & tum intenderant eum ad cavendum omni cura tot auditæ proditiones defectionesque urbium, & clades præsidiorum.. itaque nocte dieque juxta parata instructaque omnia custodiis ac vigiliis erant: nec ab armis aut loco suo miles abscedebat. Quod ubi Ænnensium principes jam pacti cum Himilcone de proditione præsidii, animadverterunt, nulli occasioni fraudis Romanum patere, aperte ac propalam placuerat

rat agendum. Vrbem arcemque suæ potestatis aiant debere esse si liberi in societatem, non servi in custodiam traditi essent Romanis. itaque claves portarum reddi sibi æquum censent, bonis sociis fidem suam maximum vinculum esse: & ita sibi populum Romanum senatumque gratias habiturum, si volentes, ac non coacti mansissent in amicitia. Ad ea Romanus, se in præsidio impositum esse dicere, ab imperatore suo: clavesque portarum & custodiam arcis ab eo accepisse, quæ nec suo, nec Ænnensium arbitrio haberet. sed ejus qui commisisset præsidio decedere, apud Romanos capitale esse: & nece liberorum etiam suorum eam legem parentes sanxisse. consulem Marcellum haud procul esse: ad eum mitterent legatos, cujus juris atque arbitrii esset. Se vero negare illi missuros: testarique, si verbis nihil agerent, vindictam aliquam libertatis suæ quæsituros. Tum Pinarius ait illis: si ad consulem gravarentur mittere, sibi saltem darent populi concilium: ut sciretur, utrum paucorũ ea denunciata, an universæ civitatis essent. Consensu in posterum diem concio edicitur. Postquam ab eo colloquio in arcem sese recepit, convocatis militibus: *Credo ego vos audisse milites,* inquit, *quemadmodum præsidia Romana ab Siculis circumventa & oppressa sint per hos dies. eam vos fraudem, deûm primo benignitate, dein vestra ipsi virtute, dies noctesque perstando ac pervigilando in armis vitastis. utinam reliquum tempus nec patiendo infanda, nec faciendo traduci poßit. Hæc, occulta fraude, cautio est: quæ quia adhuc minus cuiquam successit, aperte ac propalam claves portarum reposcunt. quas simul tradiderimus, Carthaginiensium extemplo Ænna erit: fœdiusque hic trucidabimur, quam Murgantiæ præsidium interfectum est. Noctem unam ægre ad consultandum sumpsi, qua vos certiores periculi instantis facerem. Orta luce concionem habituri sunt ad criminandum me, concitandumque in vos populum. itaque crastino die, aut vestro, aut Ænnensium sanguine Ænna inundabitur. nec præoccupati peculii; nec occupantes, periculi quicquam habebitis. qui prior strinxerit ferrum, ejus victoria erit. Intenti ergo omnes, armatique signum expectabitis. ego in concione ero: & tempus quoad omnia instructa sint, loquendo altercandoque traham. cum toga signum dedero, tum mihi undique clamore sublato turbam invadite, ac sternite omnia ferro: & cavete ne quisquam ex iis supersit, à quibus aut vis aut fraus timeri posit. Vos Ceres mater ac Proserpina precor, cæteri superni infernique dii, qui hanc urbem, hos sacratos lacus lucosque colitis, ut ita nobis volentes propitii adsitis, si vitandæ non inferendæ fraudis causa hoc consilii capimus. Pluribus vos milites hortarer, si cum armatis dimicatio futura esset. Inermes, incautos ad satietatem trucidabitis. Et consulis castra in propinquo sunt, ne quid ab Himilcone & Carthaginiensibus timeri poßit.* Ab hac adhortatione dimissi corpora curant. Postero die alii, aliis locis ad obsidenda itinera, claudendosque oppidanis exitus, pars maxima super theatrũ circaque, assueti & ante spectaculis concionum, consistunt. Productus ad populum à magistratibus præfectas Romanus, cum consulis ea de re jus ac potestatem esse, non suam, & pleraque eadem quæ pridie prius dixisset: primo sensim ac plures reddere claves, dein jam una voce id omnes juberent, cunctantique ac differenti ferociter minitarentur, nec viderentur ultra vim ultimam dilaturi: tum præfectus toga signum, ut convenerat, dedit. militesque intenti dudum ac parati, alii superne in adversam concionem clamore sublato decurrunt, alii ad exitus theatri conferti obsistunt. Cæduntur Ænnenses cavea inclusi: coacervanturque non cæde solum, sed etiam fuga, cum alii super aliorum capita ruerent, atque

atque integri sauciis, vivi mortuis incidentes cumularentur. Inde passim discurritur, & urbis captæ modo fugaque, & cædes omnia tenet: nihilo remissiore militum ira, quod jure turbam inermem cædebant, quam si periculum par & ardor certaminis eos irritaret. Ita Ænna aut malo aut necessario facinore retenta. Marcellus nec factum improbavit, & prædam Ænnensium militibus concessit: ratus timore deterritos temperaturos proditionibus præsidiorum Siculos. Atque ea clades, ut urbis in media Sicilia sitæ, claræque vel ob insignẽ munimento naturali locum, vel ob sacrata omnia vestigiis raptæ quondam Proserpinæ, prope uno die omnem Siciliam pervasit. & quia cæde infanda rebantur non hominum tantum sed etiam deorum sedem violatam esse: tum vero qui etiam ante dubii fuerant, defecere ad Pœnos. Hippocrates inde Murgantiam, Himilco Agrigentum sese recepit, cum acciti à proditoribus nequicquam ad Ænnam exercitum admovissent. Marcellus retro in Leontinos redit: frumentoque & commeatibus aliis in castra convectis, præsidio modico ibi relicto ad Syracusas obsidendas venit. inde Appio Claudio Romam ad consulatum petendum misso, T. Quintium Crispinum in ejus locum classi castrisque præfecit veteribus. ipse hybernacula quinque millia passuum ab Hexapylo (Leontiam vocant locum) communiit, ædificavitque. Hæc in Sicilia usque ad principium hyemis gesta. Eadem æstate & cum Philippo rege, quod jam ante suspectum fuerat, motum est bellum. Legati ab Orico ad M. Valerium Pr. venerunt, præsidentem classi Brundusio, Calabriæque circa littoribus, nunciantes *Philippum primum Apolloniam tentasse, levibus biremibus CXX. flumine adverso subvectum: deinde, ut ea res tardior spe fuerit, ad Oricum clam nocte exercitum admovisse: eamque urbem sitam in plano, neque mænibus, neque viris, neque armis validam, primo impetu oppressam esse.* Hæc nunciantes, orabant *ut opem ferret, hostemque haud dubium Romanis, terra aut maritimis viribus arceret, qui ob nullam aliam causam, nisi quod imminerent Italiæ, peterentur.* M. Valerius præsidio loci ejus relicto T. Valerio legato, cum classe instructa parataque, & quod longæ naves militem capere non poterant, in onerarias impositis, altera die Oricum pervenit: urbemque eam levi tenente præsidio quod recedens inde reliquerat Philippus, haud magno certamine recepit. Legati eo ab Apollonia venerunt nunciantes, in obsidione sese, quod deficere ab Romanis nollent, esse: neque sustinere ultra vim Macedonum posse, nisi præsidium mittatur Romanum. Facturum se quæ vellent pollicitus, mille delectorum militum navibus longis mittit ad ostium fluminis cum præfecto sociûm Nævio Crispo, viro impigro, & perito militiæ. Is expositis in terram militibus, navibusque Oricum retro unde venerat ad cæteram classem remissis, milites procul à flumine per viam minime ab regiis obsessam duxit: & nocte, ita ut nemo hostium sentiret, urbem est ingressus. Die insequenti quievere, dum præfectus juventutem Apolloniatum, armaque & urbis vires inspiceret. ubi ea visa inspectaque satis animorum fecere, simulque ab exploratoribus comperit, quanta socordia ac negligentia apud hostes esset: silentio noctis ab urbe sine ullo tumultu egressus, castra hostium adeo neglecta atq; aperta intravit, ut satis constaret prius plus mille hominum vallum intrasse, quam quisquam sentiret: ac si cæde abstinuissent, pervenire ad tabernaculum regium potuisse. Cædes proximorum portæ excitavit hostes, inde tantus terror pavorque omnes occupavit ut non modo alius quisquam arma caperet, aut ca-

ſtris pellere hoſtem conaretur: ſed etiam ipſe rex, ſicut ſomno excitus erat, prope ſeminudus fugiens, militi quoque nedum regi vix decoro habitu, ad flumen naveſque perfugerit. eodem & alia turba effuſa eſt. Paulo minus tria millia militum in caſtris aut capta aut occiſa. plus tamen hoſtium aliquanto captum, quam cæſum eſt. Caſtris direptis, Apolloniatæ catapultas, baliſtas, tormentaque alia, quæ oppugnandæ urbi comparata erant, ad tuenda mœnia, ſi quando ſimilis fortuna veniſſet, Apolloniam devexere. cętera omnis præda caſtrorum Romanis conceſſa eſt. Hæc cum Oricum eſſent nunciata, M. Valerius claſſem extemplo ad oſtium fluminis duxit, ne navibus capeſſere fugam rex poſſet. itaque Philippus neque terreſtri, neque navali certamine ſatis fore parem ſe fidens, ſubductis aut incenſis navibus terra Macedoniam petiit, magna ex parte inermi exercitu, ſpoliatoque. Romana claſſis cum M. Valerio Orici hybernavit. Eodem anno in Hiſpania variæ res geſtæ. nam prius quam Romani amnem Iberum tranſirent, ingentes copias Hiſpanorum Mago & Aſdrubal fuderunt. defeciſſetque ab Romanis ulterior Hiſpania, ni P. Cornelius raptim traducto exercitu Iberum, dubiis ſociorum animis in tempore adveniſſet. Primo ad caſtrum Altum (locus eſt inſignis cæde magni Amilcaris) caſtra Romani habuere. Arx erat munita, & convexerant ante frumentum. tamen quia omnia circa hoſtium plena erant: agmenque Romanum impune incurſatum ab equitibus hoſtium fuerat, & ad duo millia aut moratorum, aut palantium per agros interfecta: ceſſere inde Romani propius pacata loca, & ad montem Victoriæ caſtra communivere. Eo Cn. Scipio cum omnibus copiis & Aſdrubal Giſgonis filius, tertius Carthaginienſium dux, cum exercitu juſto advenit contraque caſtra Romana trans fluvium omnes conſedere. P. Scipio cum expeditis clam profectus ad loca circa viſenda haud fefellit hoſtes: oppreſſiſſentque eum in patentibus campis, ni tumulum in propinquo cepiſſet. ibi quoque circumſeſſus adventu fratris obſidione eximitur. Caſtulo urbs Hiſpaniæ valida ac nobilis, & adeo conjuncta ſocietate Pœnis, ut uxor inde Annibali eſſet, ad Romanos defecit. Carthaginienſes Illiturgum oppugnare adorti. quia præſidium ibi Romanum erat. videbanturque inopia eum locum maxime expugnaturi. Cn. Scipio ut ſociis præſidioque ferret opem, cum legione expedita profectus, intra bina caſtra cum magna cæde hoſtium urbem eſt ingreſſus. & poſtero die eruptione æque felici pugnavit. ſupra duodecim millia hominum cæſa duobus prælis: plus decem millia capta, cum ſex & triginta militaribus ſignis. ita ab Illiturgi receſſum eſt obſidione. Bigerra inde urbs (ſocia & hæc Romanorum erat) à Carthaginienſibus oppugnari cœpta eſt. Eam obſidionem ſine certamine adveniens Cn. Scipio ſolvit. Ad Mundam exinde caſtra Punica mota. & Romani eo confeſtim ſecuti ſunt. Ibi ſignis collatis pugnatum per quatuor ferme horas, egregieque vincentibus Romanis ſignum receptui eſt datum, quod Cn. Scipionis femur tragula confixum erat: pavorque circa eum ceperat milites ne mortiferum eſſet vulnus. Cæterum haud dubium fuit, quin niſi ea mora interveniſſet, caſtra eo die Punica capi potuerint. jam enim non milites ſolum, ſed elephanti etiam uſque ad vallum acti erant: ſuperque ipſo novem & triginta elephanti pilis confixi. Hoc quoque prælio ad duodecim millia hominum dicuntur cæſa: prope tria millia capta, cum ſignis militaribus ſeptem & quinquaginta. Ad Auringen inde urbem Pœni receſſere: & ut territis inſtaret, ſecutus Romanus. Ibi iterum Scipio lecticula in aciem illatus, conflixit nec dubia victoria

atque integri sauciis, vivi mortuis incidentes cumularentur. Inde passim discurritur, & urbis captæ modo fugaque, & cædes omnia tenet: nihilo remissiore militum ira, quod jure turbam inermem cædebant, quam si periculum par & ardor certaminis eos irritaret. Ita Ænna aut malo aut necessario facinore retenta. Marcellus nec factum improbavit, & prædam Ænnensium militibus concessit: ratus timore deterritos temperaturos proditionibus præsidiorum Siculos. Atque ea clades, ut urbis in media Sicilia sitæ, claræque vel ob insignē munimento naturali locum, vel ob sacrata omnia vestigiis raptæ quondam Proserpinæ, prope uno die omnem Siciliam pervasit. & quia cæde infanda rebantur non hominum tantum sed etiam deorum sedem violatam esse: tum vero qui etiam ante dubii fuerant, defecere ad Pœnos. Hippocrates inde Murgantiam, Himilco Agrigentum sese recepit, cum acciti à proditoribus nequicquam ad Ænnam exercitum admovissent. Marcellus retro in Leontinos redit: frumentoque & commeatibus aliis in castra convectis, præsidio modico ibi relicto ad Syracusas obsidendas venit. inde Appio Claudio Romam ad consulatum petendum misso, T. Quintium Crispinum in ejus locum classi castrisque præfecit veteribus. ipse hybernacula quinque millia passuum ab Hexapylo (Leontiam vocant locum) communiit, ædificavitque. Hæc in Sicilia usque ad principium hyemis gesta. Eadem æstate & cum Philippo rege, quod jam ante suspectum fuerat, motum est bellum. Legati ab Orico ad M. Valerium Pr. venerunt, præsidentem classi Brundusio, Calabriæque circa littoribus, nunciantes *Philippum primum Apolloniam tentasse, levibus biremibus CXX. flumine adverso subvectum: deinde, ut ea res tardior spe fuerit, ad Oricum clam nocte exercitum admovisse: eamque urbem sitam in plano, neque mœnibus, neque viris, neque armis validam, primo impetu oppressam esse.* Hæc nunciantes, orabant *ut opem ferret, hostemque haud dubium Romanis, terra aut maritimis viribus arceret, qui ob nullam aliam causam, nisi quod imminerent Italiæ, peterentur.* M. Valerius præsidio loci ejus relicto T. Valerio legato, cum classe instructa parataque, & quod longæ naves militem capere non poterant, in onerarias impositis, altera die Oricum pervenit: urbemque eam levi tenente præsidio quod recedens inde reliquerat Philippus, haud magno certamine recepit. Legati eo ab Apollonia venerunt nunciantes, in obsidione sese, quod deficere ab Romanis nollent, esse: neque sustinere ultra vim Macedonum posse, nisi præsidium mittatur Romanum. Facturum se quæ vellent pollicitus, mille delectorum militum navibus longis mittit ad ostium fluminis cum præfecto sociûm Nævio Crispo, viro impigro, & perito militiæ. Is expositis in terram militibus, navibusque Oricum retro unde venerat ad cæteram classem remissis, milites procul à flumine per viam minime ab regiis obsessam duxit: & nocte, ita ut nemo hostium sentiret, urbem est ingressus. Die insequenti quievere, dum præfectus juventutem Apolloniatum, armaque & urbis vires inspiceret. ubi ea visa inspectaque satis animorum fecere, simulque ab exploratoribus comperit, quanta socordia ac negligentia apud hostes esset: silentio noctis ab urbe sine ullo tumultu egressus, castra hostium adeo neglecta atq; aperta intravit, ut satis constaret prius plus mille hominum vallum intrasse, quam quisquam sentiret: ac si cæde abstinuissent, pervenire ad tabernaculum regium potuisse. Cædes proximorum portæ excitavit hostes, inde tantus terror pavorque omnes occupavit ut non modo alius quisquam arma caperet, aut ca-

ftris pellere hostem conaretur: sed etiam ipse rex, sicut somno excitus erat, prope seminudus fugiens, militi quoque nedum regi vix decoro habitu, ad flumen navesque perfugerit. eodem & alia turba effusa est. Paulo minus tria millia militum in castris aut capta aut occisa. plus tamen hostium aliquanto captum, quam cæsum est. Castris direptis, Apolloniatæ catapultas, balistas, tormentaque alia, quæ oppugnandæ urbi comparata erant, ad tuenda mœnia, si quando similis fortuna venisset, Apolloniam devexere. cętera omnis præda castrorum Romanis concessa est. Hæc cum Oricum essent nunciata, M. Valerius classem extemplo ad ostium fluminis duxit, ne navibus capessere fugam rex posset. itaque Philippus neque terrestri, neque navali certamine satis fore parem se fidens, subductis aut incensis navibus terra Macedoniam petiit, magna ex parte inermi exercitu, spoliatoque. Romana classis cum M. Valerio Orici hybernavit. Eodem anno in Hispania variæ res gestæ. nam prius quam Romani amnem Iberum transirent, ingentes copias Hispanorum Mago & Asdrubal fuderunt. defecissetque ab Romanis ulterior Hispania, ni P. Cornelius raptim traducto exercitu Iberum, dubiis sociorum animis in tempore advenisset. Primo ad castrum Altum (locus est insignis cæde magni Amilcaris) castra Romani habuere. Arx erat munita, & convexerant ante frumentum. tamen quia omnia circa hostium plena erant: agmenque Romanum impune incursatum ab equitibus hostium fuerat, & ad duo millia aut moratorum, aut palantium per agros interfecta: cessere inde Romani propius pacata loca, & ad montem Victoriæ castra communivere. Eo Cn. Scipio cum omnibus copiis & Asdrubal Gisgonis filius, tertius Carthaginiensium dux, cum exercitu justo advenit contraque castra Romana trans fluvium omnes consedere. P. Scipio cum expeditis clam profectus ad loca circa visenda haud fefellit hostes: oppressissentque eum in patentibus campis, ni tumulum in propinquo cepisset. ibi quoque circumsessus adventu fratris obsidione eximitur. Castulo urbs Hispaniæ valida ac nobilis, & adeo conjuncta societate Pœnis, ut uxor inde Annibali esset, ad Romanos defecit. Carthaginienses Illiturgum oppugnare adorti, quia præsidium ibi Romanum erat. videbanturque inopia eum locum maxime expugnaturi. Cn. Scipio ut sociis præsidioque ferret opem, cum legione expedita profectus, intra bina castra cum magna cæde hostium urbem est ingressus. & postero die eruptione æque felici pugnavit. supra duodecim millia hominum cæsa duobus præliis: plus decem millia capta, cum sex & triginta militaribus signis. ita ab Illiturgi recessum est obsidione. Bigerra inde urbs (socia & hæc Romanorum erat) à Carthaginiensibus oppugnari cœpta est. Eam obsidionem sine certamine adveniens Cn. Scipio solvit. Ad Mundam exinde castra Punica mota. & Romani eo confestim secuti sunt. Ibi signis collatis pugnatum per quatuor ferme horas, egregieque vincentibus Romanis signum receptui est datum, quod Cn. Scipionis femur tragula confixum erat: pavorque circa eum ceperat milites ne mortiferum esset vulnus. Cæterum haud dubium fuit, quin nisi ea mora intervenisset, castra eo die Punica capi potuerint. jam enim non milites solum, sed elephanti etiam usque ad vallum acti erant: superque ipso novem & triginta elephanti pilis confixi. Hoc quoque prælio ad duodecim millia hominum dicuntur cæsa: prope tria millia capta, cum signis militaribus septem & quinquaginta. Ad Auringen inde urbem Pœni recessere: & ut territis instaret, secutus Romanus. Ibi iterum Scipio lecticula in aciem illatus, conflixit nec dubia victoria

victoria fuit: minus tamen dimidio hostium, quam antea, quia pauciores superfuerant qui pugnarent, occisum. Sed gens nata instaurandis reparandisque bellis, Magone ad conquisitionem militum fratre misso, brevi replevit exercitum: animosque ad tentandum de integro certamen fecit. Alii plerique milites, sicut pro parte toties intra paucos dies victa eisdem animis quibus prius, eodemque eventu pugnavere. plus octo millia hominum cæsa: haud multo minus quam mille capta: & signa militaria LVIII. & spolia plurima Gallica fuere, annuli aurei, torques, armillæque magnus numerus. duo etiam insignes reguli Gallorum (Mœnicapto & Civismaro nomina erant) eo prœlio ceciderunt: octo elephanti capti, tres occisi. Cum jam res prosperæ in Hispania essent, verecundia Romanos tandem cepit: Saguntum oppidum quod causa belli esset, octavum jam annum sub hostium potestate esse. itaque id oppidum vi pulso præsidio Punico receperunt: cultoribusq; antiquis, quos vis reliquerat belli, restituerunt: & Turdetanos, qui contraxerant eis cum Carthaginiensibus bellum, in potestatem redactos sub corona vendiderunt, urbemque eorum delevere. Hæc in Hispania, Q. Fabio, M. Claudio Coss. gesta: Romæ cum tribuni plebis novi magistratum inissent, extemplo censoribus P. Furio & M. Attilio à L. Metello tribuno plebis dies dicta ad populum est. quæstorem eum proximo anno ademto equo tribu moverant, atque ærarium fecerant, propter conjurationem deserendæ Italiæ ad Cannas factam. sed novem tribunorum auxilio vetiti causam in magistratu dicere, dimissique fuerant. Ne lustrum perficerent, mors prohibuit P. Furii. M. Attilius magistratu se abdicavit. Consularia comitia habita à Q. Fabio Maximo Cos. creati consules ambo absentes, Q. Fabius Maximus consulis filius, & T. Sempronius Gracchus iterum. Prætores fiunt M. Attilius, & qui tum ędiles curules erant, P. Sempronius Tuditanus, & Cn. Fulvius Centimalus, & M. Æmilius Lepidus. Ludos scenicos per quatriduum eo anno primum factos ab curulibus ædilibus memoriæ proditur. Ædilis Tuditanus hic erat, qui ad Cannas, pavore aliis in tanta clade torpentibus, per medios hostes erupit. Comitiis perfectis ab Q. Fabio Cos. designati consules Romam accersiti, magistratum inierunt: senatumque de bello ac provinciis suis, prætorumque, & de exercitibus quibus quique præessent consuluerunt. Itaque provinciæ atque exercitus divisi. Bellum undecunque cum Annibale consulibus mandatum, & exercitus unus quem ipse Sempronius habuerat, alter quem Fabius Cos. eæ binæ erant legiones. M. Æmilius Pr. cujus peregrina sors erat, jurisdictionem Attilio collegæ prætori urbano mandarat, ut Luceriam provinciam haberet, legionesque duas, quibus Q. Fabius qui tum consul erat, prætor præfuerat. Prætori Sempronio provincia Ariminum, Cn. Fulvio Suessula, cum binis item legionibus evenerunt: ut Fulvius urbanas legiones duceret, Tuditanus à M. Pomponio acciperet. Prorogata imperia provinciæque M. Claudio Sicilia, finibus eis quibus regnum Hieronis fuisset. Lentulo Propr. provincia vetus: T. Otacilio classis, exercitus nulli additi novi: Marco Valerio Græcia Macedoniaque, cum legione & classe quam haberet: Quinto Mucio cum vetere exercitu (duæ autem legiones erant) Sardinia: C. Terentino cum legione una cui jam diu præerat, Picenum. Scribi præterea duæ legiones urbanę jussæ, & viginti millia sociorum. His ducibus, his copiis adversus multa simul aut mota aut suspecta bella munierunt Romanum imperium. Consules duabus urbanis legionibus scriptis, supplemētoq; in alias lecto, priusquam ab urbe

move-

moverent, prodigia procurarunt, quæ nunciata erant. Murus ac portæ tactæ: & Ariciæ etiam Iovis ædes de coelo tacta fuerat. Et alia ludibria oculorum auriumq; credita pro veris. navium longarum species in flumine Tarracinæ, quæ nullæ erant visæ: & in Iovis Vicilini templo, quod in Cossano agro est, arma concrepuisse: & flumen Amiterni cruentum fluxisse. His procuratis ex decreto pontificum, profecti consules, Sempronius in Lucanos, in Apuliam Fabius. Pater filio legatus ad Suessulam in castra venit, cũ obviam filius progrederetur, lictoresque verecundia majestatis ejus taciti anteirent, non summoventes patrem, præter undecim fasces equo prævectus senex, ut consul animadvertere proximum lictorem jussit: & is, ut descenderet ex equo inclamavit. tum demum desiliens, *Experiri*, inquit, *volui fili satin' scires consulem te esse.* In ea castra Cassius Altinius Arpinas clam nocte cum tribus servis venit, promittens, si sibi præmio foret, se Arpos proditurum esse. Cum eam tunc rem ad concilium retulisset Fabius, aliis pro transfuga verberãdus necandusque videri, ancipitis animi communis hostis: qui post Cannensem cladem, tanquam cum fortuna fidem stare oporteret, ad Annibalem discessisset, traxissetq; ad defectionem Arpos: tum posteaquã res Romana contra spem votaq; ejus velut resurgeret, turpius videatur novam referre proditionem: ut proditio pro septemvirali judicio esset, semperq; aliud sentiret; infidus socius vanus hostis ad Faleriorum Pyrrhive proditorem, tertium transfugis documentum esset. Contra ea consulis pater Fabius temporum oblitos homines in medio ardore belli, tanquam in pace libera de quoque arbitrari & agere aiebat: cum illud potius agendum, atque eis cogitandum sit, si quomodo fieri possit, ne qui socii à populo Romano desciscant, & non vocitent: documentum autem ducant statui oportere, si quis resipiscat, & antiquam societatem respiciat. quod si abire ab Romanis liceat, redire ad eos non liceat, cui dubium esse quin brevi deserta ab sociis Romana res, fœderibus Punicis omnia in Italia juncta visura sit? Se tamen non eum esse, qui Altinio fidei quicquam censeat habendum, sed mediam consecuturum consilii viam, neque eum pro hoste, neque pro socio in præsentia habitum, libera custodia haud procul à castris placere in aliqua fida civitate servari per belli tempus. perpetrato bello, tum consultandum, utrum defectio prior plus merita sit pœnæ, an hic reditus veniæ. Fabio assensum est, catenisque ligatus traditus & ipse & comites: & auri satis magnum pondus, quod secum tum attulerat, ei servari jussum. Calibus eum interdiu solutum custodes sequebantur, nocte clausum asservabant. Arpis domi primum desiderari quærique est coeptus: dein fama per totam urbem vulgata tumultum pro principe amisso fecit: metuque rerum novarum extemplo nuncii ad Annibalẽ missi. Quibus neqraquam offensus Pœnus, quia & ipsum ut ambiguæ fidei virum suspectũ jam pridem habebat, & causam nactus erat tam ditis hominis bona possidendi, vendendique. cæterum ut iræ magis quam avaritiæ datum crederent homines, crudelitati quoque gravitatem addidit: conjugemque ejus ac liberos in castra accitos quæstione prius habita, primum de fuga, deinde quantum auri argentique domi relictum esset: satis cognitis omnibus vivos combussit. Fabius ab Suessula profectus, Arpos primum institit oppugnare. ubi cum à mille fere passibus castra posuisset, contemplatus ex propinquo situm urbis, mœniaque: quam pars tutissima mœnibus erat, qua maxime neglectam custodia vidit, ea potissimum aggredi statuit. Comparatis omnibus quę ad urbes oppugnandas usui sunt, cẽturionũ robora ex

toto

toto exercitu delegit, tribunosq; viros fortes eis præfecit: & milites sexcentos quantum satis visum est, attribuit: eosque, ubi quartæ vigiliæ signum cecinisset, ad eum locum scalas jussit ferre. Porta ibi humilis & angusta erat, via infrequenti per desertam partem urbis, eam portam scalis prius transgressos, ad murum pergere, & ex interiore parte claustra refringere jubet: & tenentes partem urbis cornu signum dare, ut cæteræ copiæ admoverentur. parata omnia atque instructa sese habiturum. ea impigre facta: & quod impedimentum agentibus fore videbatur, id maxime ad fallendum juvit. Imber à nocte media coortus, custodes vigilesq; dilapsos è stationibus suffugere in tecta coegit: sonituque primo largioris procellæ, strepitum demolientium portam, exaudiri prohibuit. lentior deinde æqualiorq; accidens auribus, magnam partem hominum sopivit. Posteaquam portam tenuerunt, cornicines in via paribus intervallis dispositos canere jubent, ut consulem excirent. Id ubi factum ex composito est, signa efferri consul jubet: ac paulo ante lucem per effractam portam urbem ingreditur. Tum demum hostes excitati sunt, jam & imbre conquiescente, & propinqua luce. Præsidium in urbe erat Annibalis, quinque millia ferme armatorum: & ipsi Arpini tria millia hominum armabant. eos primos Pœni, ne quid ab tergo fraudis esset, hosti opposuerunt. Pugnatum primo in tenebris angustisque viis est. cum Romani non vias tantum, sed tecta etiam proxima portæ occupassent, ne peti superne ac vulnerari possent. Cogniti inter se quidam Arpinique & Romani, atque inde colloquia cœpta fieri: percunctantibus Romanis, quid sibi vellent Arpini? quam ob noxam Romanorum, quod ob meritum Pœnorum, pro alienigenis ac barbaris Italici adversus veteres socios Romanos bellum gererent: & vectigalem ac stipendiariam Italiam Africæ facerent? Arpinis purgantibus, ignaros omnium se venum à principibus datos, pene captos oppressosque à paucis esse. Initio orto plures cum pluribus colloqui. postremo prætor Arpinus ab suis ad consulem deductus, fideque data inter signa aciesque, Arpini repente pro Romanis adversus Carthaginienses arma verterunt. Hispani quoque paulo minus mille homines, nihil præterea cum consule pacti, quam ut sine fraude Punicum emitteretur præsidium, ad consulẽ transtulerunt signa. Carthaginiensibus portæ patefactæ, emissique cum fide incolumes ad Annibalem, Salapiam venerunt. Arpi sine clade ullius prætorquam unius veteris proditoris, novi perfugæ restituti Romanis. Hispanis duplicia cibaria dari jussa. operaque eorum forti ac fideli persæpe respublica usa est. Cum consulum alter in Apulia, alter in Lucanis esset: equites CXII. nobiles Campani per speciem prædandi ex hostium agro, permissu magistratuum ab Capua profecti, ad castra Romana quæ super Suessulam erant, venerunt. stationi militum, qui essent, dixerunt, colloqui se cum prætore velle. Cn. Fulvius castris præerat, cui ubi nunciatum est, X. ex eo numero jussis inermibus deduci ad se, ubi quæ postularent audivit: (nihil autem aliud petebant, quam ut Capua recepta, bona sibi restituerentur) in fidem omnes accepti. Et ab altero prætore Sempronio Tuditano oppidum Aternum expugnatum, amplius septem millia hominum capta, & æris argentique signati aliquantum. Romæ fœdum incendium per duas noctes ad diem unum tenuit, solo æquata omnia inter Salinas ac portam Carmentalem, cum Æquimelio Iugarioque vico. in templis Fortunæ ac matris Matutæ & Spei extra portam, late vagatus ignis sacra profanaque multa absumpsit. Eodem anno Publius & Cneius Cornelii, cum in Hispania res prosperæ essent,

essent, multosque & veteres reciperent socios, & novos adjicerent, in Africam quoque spem extenderunt. Syphax erat rex Numidarum, subito Carthaginiensibus hostis factus. ad eum centuriones tres legatos miserunt, qui cum eo amicitiam societatemque facerent: & pollicerentur, si perseveraret urgere bello Carthaginienses, gratam eam rem fore senatui populoque Romano, & adnixuros, ut in tempore, & bene cumulatam gratiā referant. Grata ea legatio barbaro fuit. collocutusque cum legatis de ratione belli gerendi, ut veterum militum verba audivit, quam multarum rerum ipse ignarus esset, ex comparatione tam ordinatæ disciplinæ animadvertit. Tum primum, ut pro bonis ac fidelibus sociis facerent, oravit, ut duo legationem referrent ad imperatores suos: unus apud sese magister rei militaris remaneret. rudem ad pedestria bella Numidarum gentem esse, equis tantum habilem. Ita jam inde à principiis gentis majores suos bella gessisse; ita se à pueris insuetos: sed habere hostem pedestri fidentē marte, cui se æquari robore virium velit: & sibi pedites comparandos esse: & ad id multitudine hominum regnum abundare: sed armandi ordinandique & instruendi eos artem ignorare. omnis, velut forte congregata turba sua inscia ac temeraria esset. Facturos se in præsentia quod vellet, legati responderunt: fide accepta, ut remitteret extemplo eum, si imperatores sui non comprobassent factum. Q. Statorio nomen fuit, qui apud regem remansit. Cum duobus Romanis relata Numidasque legatos in Hispaniam misit ad capiendam fidem ab imperatoribus Romanis. iisdem mandavit, ut protinus Numidas qui intra portas, seu præsidia Carthaginiensium auxiliares essent, ad transitionem perlicerent. Et Statorius ex multa juventute regi pedites conscripsit: ordinatosque proxime morem Romanum instruendo, & decurrendo signa sequi, & servare ordines docuit: & operi aliisq; institutis militaribus ita assuefecit, ut brevi rex non equiti magis fideret, quam pediti: collatisq; æquo campo signis, justo prelio Carthaginiensem hostem superaret. Romanis quoque in Hispania legatorum regis adventus magno emolumento fuit. namque ad famam eorum transitiones crebræ ab Numidis cœptę fieri. Ita cum Syphace Romanis juncta amicitia est. Quod ubi Carthaginienses acceperunt, extemplo ad Galam in parte altera Numidiæ, (Massyla ea gens vocatur) regnantem, legatos mittunt. Filium Gala Masanissam habebat, septem & decem annos natum. cæterum juvenem ea indole, ut jam tum appareret, ejus regnum opulentius, quam quod accepisset, facturum. Legati quoniam Syphax se Romanis junxisset, ut potentior societate eorum adversum reges populosque Africæ esset, docent *melius fore Gala quoque Carthaginiensibus jungi quamprimum, antequam Syphax in Hispaniam, aut Romani in Africam transeant: opprimi Syphacem, nihil dum præter nomen ex fœdere Romano habentem, posse.* facile persuasum Galæ, filio deposcente id bellum, ut exercitum mitteret. Qui Carthaginiensium legionibus conjunctis, magno prælio Syphacem devicit. XXX. millia eo prælio hominum cæsa dicuntur. Syphax cum paucis equitibus in Maurusios ex acie Numidas (extremi prope Oceanum adversus Gadeis colunt) refugit: affluentibusque ad famam ejus undique barbaris, ingenteis brevi copias armavit: cum quibus antequam in Hispaniam angusto diremptam freto trajiceret, Masanissa cum victore exercitu advenit. isque ibi cum Syphace ingenti gloria per se sine ullis Carthaginiensium opibus gessit bellum. In Hispania nihil memorabile gestum, præterquam quod Celtiberum juventutem eadem mercede, quæ pacta cum Carthagi-

thaginiensibus erat, imperatores Romani ad se perduxerunt: & nobilissimos Hispanos supra CCC inde in Italiam ad solicitandos populares, qui inter auxilia Annibalis erant, miserunt. Id modo ejus anni in Hispania ad memoriam insigne est, quod mercenarium militem in castris neminem ante, quam tum Celtiberos, Romani habuerunt.

LIBER XXV.

BREVIARIUM.

PUb. Corn. Scipio, postea Africanus, ante legitimos annos ædilis factus est. Annibal urbem Tarentum præter arcem, per Tarentinos juvenes cepit. Ludi Apollinares instituti sunt. à Q. Fulvio & Ap. Claudio Coss. adversus Hannonem Pœnorum ducem prospere pugnatum. T. Sempronius Gracchus proconsul ab hospite suo Lucano in insidias ductus, à Magone interemptus est. Centenius Penula, qui centurio militaverat: cum petisset à senatu, ut sibi exercitus daretur: pollicitusque esset, si hoc impetrasset, de Annibale victoriam: octo millibus acceptis militum dux factus, conflixit acie cum Annibale, qui cum exercitu eum cecîdit. Cn. Fulvius prætor male adversus Annibalem pugnavit, in quo prælio hominum sexdecim millia ceciderunt, ipse cum equitibus ducentis effugit. Capua obsessa est à Q. Fulvio & ab Claudio Coss. Cl. Marcellus Syracusas expugnavit anno tertio: & ingentem se virum gesrit. in eo tumultu urbis captæ Archimedes intentus formis, quas in pulvere descripserat, interfectus est. P. & Cn. Scipiones in Hispania tot tantarumque rerum feliciter gestarum tristem exitum tulerunt, prope cum totis exercitibus cæsi anno octavo, quam in Hispaniam iverant. amissaque ejus provinciæ possessio foret, nisi L. Martii equitis Romani virtute & industria contractis exercituum reliquiis, ejusdem hortatu bina castra hostium expugnata essent, ad triginta septem millia cæsa, ex mille octingentis præda ingens capta; dux Martius appellatus est.

DUM hæc in Africa atque in Hispania geruntur, Annibal in agro Tarentino æstatem consumpsit, spe per proditionem urbis Tarentinorum potiundæ. ipsorum interim Salentinorum ignobiles urbes ad eum defecerunt. Eodem tempore in Brutiis ex XII. populis, qui anno priore ad Pœnos desciverant, Consentini & Thurini in fidem populi Romani redierunt. & plures rediissent, ni L. Pomponius Veientanus præfectus sociûm, prosperis aliquot populationibus in agro Brutio justi ducis speciem nactus, tumultuario exercitu coacto cum Hannone conflixisset. Magna ibi vis hominum, sed inconditæ turbæ agrestium servorumque cæsa aut capta est: minimumque jacturæ fuit, quod præfectus inter cæteros est captus, & tum temerariæ pugnæ auctor, & ante publicanus omnibus malis artibus & reipublicæ & societatibus infidus, damnosusque. Sempronius Cos. in Lucanis multa prælia parva, haud ullum dignum memoratu fecit: & ignobilia oppida Lucanorum aliquot expugnavit. Quo diutius trahebatur bellum, & variabant secundæ adversæque res, non fortunam magis quam animos hominum: tanta religio, & ea magna

magna ex parte externa, civitatem incessit, ut aut homines aut dii repente alii viderentur facti: nec jam in secreto modò atque intra parietes ac postes contemnebantur Romani ritus: sed in publico etiam ac foro Capitolioque mulierum turba erat, nec sacrificantium, nec precantium deos patrio more. Sacrificuli ac vates ceperant hominum mentes, quorum numerum auxit rustica plebs, ex incultis diutino bello infestisque agris egestate & metu in urbem compulsa: & quæstus ex alieno errore facilis, quem velut ex concessæ artis usu exercebant. Primo secretæ bonorum indignationes exaudiebantur, deinde ad patres etiam & ad publicam querimoniam excessit res. Incusati graviter ab senatu ædiles triumvirique capitales, quod non prohiberent: cum emovere eam multitudinem è foro, ac disjicere apparatus sacrorum conati essent, haud procul abfuit, quin violarentur. Vbi potentius jam esse id malum apparuit, quam ut minores per magistratus sedaretur, M. Æmilio Pr. urbis negocium ab senatu datum est, ut his religionibus populum liberaret. Is & in concione senatusconsultũ recitavit, & edixit, ut quicunque libros vaticinos precationesve, aut artem sacrificandi conscriptam haberet, eos libros omnes literasque ad se ante Calendas Aprilis deferret: neu quis in publico sacrove loco novo aut externo ritu sacrificaret. Et aliquot publici sacerdotes mortui eo anno sunt: Lucius Cornelius Lentulus PONTIFEX MAX. & C. Papyrius C. F. Masso pontifex, & P. Furius Philus augur, & Papyrius L. Fulvius Masso decemvir sacrorum. In Lentuli locum M. Cornelius Cethegus, in Papyrii Cneius Servilius Cepio, pontifices suffecti sunt. augur creatus L. Quintius Flaminius, decemvir sacrorum L. Cornelius Lentulus, Comitiorum consularium jam appetebat tempus, sed quia consules à bello intentos avocare non placebat, T. Sempronius Consul comitiorum causa dictatorem dixit C. Claudium Centonem. ab eo magister equitum est dictus Q. Fulvius Flaccus. Dictator primo comitiali die creavit consules Qu. Fulvium Flaccum magistrum equitum, & Appium Claudium Pulchrum, cui Sicilia provincia in prætura fuerat. Tum prætores creati Cneius Fulvius Flaccus, C. Claudius Nero, M. Iunius Syllanus, P. Cornelius Sulla. Comitiis perfectis, dictator magistratu abiit. Ædilis curulis fuit eo anno cum M. Cornelio Cethego P. Cornelius Scipio, cui pòst Africanus fuit cognomen. Huic petenti ædilitatem cum obsisterent tribuni plebis, negantes rationem ejus habendam esse, quod nondum ad petendum legitima ætas esset. *Si me*, inquit, *omnes Quirites ædilem facere volunt, satis annorum habeo*. Tanto inde favore ad suffragium ferendum in tribus discursum est, ut tribuni repente incœpto destiterint. Aedilitia largitio hæc fuit. Ludi Romani pro temporis illius copiis magnifice facti, & diem unum instaurati, & congii olei in vicos singulos dati. L. Villius Tappulus & M. Fundanius ædiles plebeii aliquot matronas apud populum probri accusarunt; quasdam ex eis damnatas in exilium egerunt. Ludi plebeii per biduum instaurati: & Iovis epulum fuit ludorum causa. Q. Fulvius Flaccus tertium, Ap. Claudius consulatum ineunt. Et prætores provincia sortiti sunt, P. Cornelius Sulla urbanam & peregrinam, quæ duorum ante sors fuerat: Cn. Fulvius Flaccus Apuliam, Cajus Claudius Nero Suessulam, M. Iunius Syllanus Tuscos. Consulibus bellum cum Annibale, & binæ legiones decretæ, alter à Quinto Fabio superioris anni consule, alter à Fulvio Centimalo

malo acciperet. Prætorum Fulvii Flacci, quæ Luceriæ sub Æmilio Pr. Neronis Claudii, quæ in Piceno sub C. Terentio fuissent, legiones essent, supplementum in eas quisque scriberet sibi. M. Iunio in Tuscos legiones urbanæ prioris anni datæ. T. Sempronio Graccho, & P. Sempronio Tuditano imperium provinciæque Lucani & Galliæ cum suis exercitibus prorogatæ. item P. Lentulo, qua vetus provincia in Sicilia esset, M. Marcello Syracusæ: & qua Hieronis regnum fuisset, T. Otacilio classis, Græcia M. Valerio, Sardinia Q. Mucio Scævolæ: Hispaniæ P. & Cn. Corneliis. Ad veteres exercitus duæ urbanę legiones à consulibus scriptæ, summaque trium & viginti legionum eo anno effecta est. Delectum consulũ M. Posthumii Pyrgensis cũ magno prope motu iterum factum impediit. Publicanus erat Posthumius, qui multis annis parem fraude avaritiaque neminem in civitate habuerat, præter L. Pomponium Veientanum, quem populantem temere agros in Lucanis, ductu Hannonis priore anno ceperant Carthaginienses. Hi, quia publicum periculum erat à vi tempestatis in iis quæ portarentur ad exercitus, & ementiti erant facta naufragia, & ea ipsa quæ vera renuntiaverant, fraude ipsorum facta erant, non casu: in veteres quassatasque naves paucis, & parvi precii rebus impositis, cum mersissent eas in alto, exceptis in præparatas schaphas nautis, multiplices fuisse merces ementiebantur. Ea fraus indicata M. Æmilio Pr. priore anno fuerat, ac per eum ad senatum delata: nec tamen ullo senatusconsulto notata: quia patres ordinem publicanorum in tali tempore offensum nolebant: populus severior vindex fraudis erat: excitatique tandem duo tribuni plebis Sp. & L. Carvilii, cum rem invisam infamemque cernerent ducentûm millium æris mulctam M. Posthumio dixerunt. cujus certandæ cum dies advenisset, conciliumque tam frequens plebis adesset, ut multitudinem area Capitolii vix caperet: perorata causa spes una videbatur esse, si C. Servilius Casca tribunus plebis, qui propinquus cognatusque Posthumio erat, prius quam ad suffragium tribus vocarentur, intercessisset. Testibus datis, tribuni populum summoverunt: sitellaque allata est, ut sortirentur, ubi Latini suffragium ferrent. Interim publicani Cascæ instare, ut concilio diem eximeret. populus reclamare: & forte in cornu primus sedebat Casca, cui simul metus pudorque animum versabat. Cum in eo parum præsidii esset turbandæ rei causa publicani per vacuum vi summo occupato loco in eos irruperunt, jurgantes simul cum populo tribunisque. Nec procul dimicatione res erat, cum Fulvius consul tribunis: *Nonne videtis,* inquit, *vos in ordinem coactos esse? & rem ad seditionem spectare, ni propere dimittitis plebis concilium?* Plebe dimissa senatus vocatur & consules referunt de concilio plebis turbato vi atque audacia publicanorum. M. Furium Camillum, cujus exilium ruina urbis secuta fuerit, damnari se ab ingratis civibus passum esse. Decemviros ante eum, quorum legibus ad eum diem viverent, multos postea principes civitatis judicium de se populi passos. Posthumiũ Pyrgensem suffragium populo per vim extorsisse, concilium plebis sustulisse, tribunos in ordinem coegisse, contra populum Romanum aciem introduxisse, locum occupasse, ut tribunos à plebe intercluderet: tribus in suffragium vocari prohiberet. nihil aliud à cęde ac dimicatione continuisse homines, nisi patientiam magistratuum, quod cesserint in præsentia furori atque audaciæ paucorum: vincique se ac populum Romanum passi sint: & comitia quæ reus vi atque armis prohibiturus erat; ne causa quæ-

rentibus

rentibus dimicationem daretur, voluntate ipsius sustulerint. Hæc cum ab optimo quoque pro atrocitate rei acta essent, vimque eam contra rempublicam pernicioso exemplo factam, senatus decerneret: confestim Carvilii tribuni plebis omissa mulctæ certatione, rei capitalis diem Posthumio dixerunt: ac ni vades daret, prehendi à viatore, atque in carcerem duci jusserunt. Posthumius vadibus datis, non affuit. Tribuni vocaverunt plebem, quæ ita scivit: *Si M. Posthumius ante Calendas Majas non prodisset, citatusque eo die non respondisset, neque excusatus esset, videri eum in exilio esse, bonaque ejus venire, ipsi aqua & igni placere interdici.* Singulis deinde eorum qui turbæ ac tumultus concitatores fuerant, rei capitalis diem dicere, ac vades poscere cœperunt, primo non dantes, deinde etiam eos qui dare possent, in carcerem conjiciebant: cujus rei periculum vitantes plerique in exilium abierunt. Hunc fraus publicanorum, deinde fraudem audacia protegens, exitum habuit. Comitia inde pontifici maximo creando sunt habita. Ea comitia novus pontifex M. Cornelius Cethegus habuit. Tres ingenti certamine petierunt: Qu. Fulvius Flaccus Cos. qui & ante bis consul & censor fuerat, & T. Manlius Torquatus, & ipse duobus consulatibus & censura insignis: & P. Licinius Crassus, qui ædilitatem curulem petiturus erat. Hic senes honoratosque juvenis in eo certamine devicit. Ante hunc intra centum annos & viginti, nemo præter Publium Corneliū Calussam pontifex maximus creatus fuerat, qui sella curuli non sedisset. Consules cum ægre delectum conficerent, quod inopia juniorum non facile in utrumque, ut & novæ urbanæ legiones, & supplementum veteribus scriberetur, sufficiebat: senatus absistere eos incœpto vetuit, & triumviros binos creari jussit, alteros qui citra quinquagesimum lapidem, alteros qui ultra quinquagesimum lapidem in plateis forisque & in conciliabulis omnem copiam ingenuorum inspicerent: & si qui roboris satis ad ferenda arma habere viderentur, etiam si nondum militari ætate essent, milites facerent. Tribuni plebis, si iis videretur, ad populum ferrent, ut qui minores septem & decem annis sacramento dixissent, iis perinde stipendia procederent, ac si septem & viginti annorum, aut majores, milites facti essent. Ex hoc senatusconsulto creati triumviri bini, conquisitionem ingenuorum per agros habuerunt. Eodem tempore ex Sicilia literæ M. Marcelli de postulatis militum, qui cum P. Lentulo militabant, in senatu recitæ sunt. Cannensis reliquiæ cladis, is exercitus erat relegatus in Siciliam, sicut ante dictum est: ne ante Punici belli finem in Italiam reportaretur. Hi permissu Lentuli primores equitum centurionumque, & robora ex legionibus peditum legatos in hyberna ad M. Marcellum miserunt, è quibus unus, potestate dicendi facta: CONSULEM, inquit, te M. Marcelle in Italiam adissemus, cum „ primum de nobis, etsi non „ iniquum, certe triste senatusconsultum factum est: nisi „ hoc sperassemus, in provinciam nos morte regum turbatam ad grave bellum adversus Siculos, simul Pœnosque mitti, & sanguine nostro vulneribusque magistratibus satisfacturos esse, sicut „ patrum memoria, qui capti à „ Pyrrho ad Heracleam erant „ adversus Pyrrhum ipsum pugnantes satisfecerunt, quāquam „ quod ob meritum nostrum succensuistis, Patres conscripti, „ nobis, aut succenseris? Ambos „ mihi consules, & universum senatum intueri videor, cum te „ M. Marcelle intueor: quem si „ ad Cannas consulem habuissemus, melior & reipublicæ & „

"nostra fortuna esset. Sine quæso priusquam de conditione nostra queror, noxam cujus arguimur, nos purgare. Si non deûm ira, nec fato, cujus lege immobilis rerum humanarum ordo seritur, sed culpa periimus ad Cannas, cujus tandem ea culpa fuit? militum, an imperatorum? Equidem miles nihil unquam dicam de imperatore eo, cui præsertim gratias sciam ab senatu actas, quod non desperaverit de republica, cui post fugam actam sit per omnes annos prorogatum imperium. Cæteros item ex reliquiis cladis ejus, quos tribunos militum habuimus, honores petere & gerere, & provincias obtinere audivimus. An vobis vestrisque liberis ignoscitis facile patres conscripti? in hæc vilia capita sævitis? & consuli primoribusque aliis civitatis fugere, cum spes alia nulla esset, turpe non fuit? milites utiq; morituros in aciem misistis? Ad Alliam prope omnis exercitus fugit: ad Furcas Caudinas ne expertus quidem certamen, arma tradidit hosti (ut alias pudendas clades exercituum taceam) tamen tantum abfuit ab eo, ut ulla ignominia iis exercitibus inureretur, ut & urbs Roma per eum exercitum qui ab Allia Veios transfugerat, recuperaretur: & Caudinæ legiones, quæ sine armis redierant Romam armatæ remissæ in Samnium, eundem illum hostem sub jugum miserint, qui hac sua ignominia lætatus fuerat. Cannensem vero quisquam exercitum fugæ, aut pavoris insimulare potest? ubi plus quinquaginta millia hominum ceciderunt? unde consul cum equitibus quinquaginta fugit? unde nemo superest, nisi quem hostis cædendo fessus reliquit? Cum captivis redemptio negabatur, nos vulgo homines laudabant, quod reipublicæ nos servassemus? quod ad consulem Venusiam redissemus, & speciem justi exercitus fecissemus. Nũc deteriore conditione sumus, quam apud patres nostros fuerant captivi, quippe illis arma tantum atque ordo militandi, locusque in quo tenderent, in castris est mutatus: quę tamen semel navata reipublicæ opera, & uno felici prœlio recuperarunt. nemo eorum relegatus in exilium est: nemini spes emerendi stipendia adempta; hostis denique est datus, cum quo dimicantes, aut vitam semel, aut ignominiam finirent. Nos, quibus, nisi quod commisimus, ut quisquam ex Cannensi acie miles Romanus superesset, nihil objici potest, non solum à patria procul Italiaque, sed ab hoste etiam religati sumus, ubi senescamus in exilio, ne qua spes, ne qua occasio abolendæ ignominiæ, ne qua placandæ civium iræ, ne qua denique bene moriendi sit. Neque ignominiæ finem, nec virtutis præmium petimus: modo experiri animum & virtutem exercere liceat, laborem & periculum petimus: ut virorum, ut militum officio fungamur. Bellum in Sicilia jam alterum annum ingenti dimicatione geritur, urbes alias Pœnus, alias Romanus expugnat. peditum & equitum acies concurrunt; ad Syracusas terra marique res geritur. clamorem pugnantium, crepitumque armorum exaudimus resides ipsi ac segnes, tanquam nec manus, nec arma habeamus. Servorum legionibus T. Sempronius Cos. toties jam cum hoste signis collatis pugnavit. operæ pretium habent, libertatem civitatemque, pro servis saltem ad hoc bellum emptis; nobis simul congredi cum hoste liceat, & pugnando quærere libertatem. Vis tu mari, vis terra, vis acie, vis urbibus oppugnandis experiri virtutem?"

"tem? Asperrima quæque ad "laborem periculumque depo"scimus, ut quod ad Cannas "faciendum fuit, quamprimum "fiat: quoniam quicquid post"ea viximus, id omne destina"tum ignominiæ est. Sub hæc dicta ad genua Marcelli procubuerunt. Marcellus id nec juris nec potestatis suæ esse dixit. senatui scripturum se, omniaque de sententia Patrum facturum esse. Hæ literæ ad novos consules allatæ, ac per eos in senatu recitatæ sunt, consultusque de his literis ita decrevit senatus, *militibus qui ad Cannas commilitones suos pugnantes deseruissent, senatui nihil videri rempublicam committendam esse. si M. Claudio proconsuli aliter videretur, faceret quod è republica fideque sua duceret, dum ne quis eorum munere vacaret, neu dono militari virtutis ergo donaretur, neu in Italiam reportaretur, donec hostis intra Italiam esset.* Comitia deinde à prętore urbano de senatus sententia, plebisque scito sunt habita, quibus creati sunt quinqueviri muris turribusque reficiendis: & triumviri bini, uni sacris conquirendis, donisque persignandis: alteri reficiendis ædibus Fortunæ & matris Matutæ intra portam Carmentalem, sed & Spei extra portam, quæ priore anno incendio consumptæ fuerant. Tempestates fœdæ fuere. In Albano monte biduum continenter lapidibus pluit. tacta de cælo multa: duæ in Capitolio ædes: vallum in castris multis locis supra Suessulam, & duo vigiles exanimati: murus turresque quædam Cumis non ictæ modo fulminibus, sed etiam decussæ. Reate saxum ingens visum volitare: sol rubere solito magis, sanguineoque similis. Horum prodigiorum causa diem unum supplicatio fuit: & per aliquot dies consules rebus divinis operam dederunt: & per eosdem dies sacrum novendiale fuit. Cum Tarentinorum defectio jam diu & in spe Annibali, & in suspicione Romanis esset: causa forte extrinsecus maturandæ ejus intervenit. Phileas Tarentinus diu jam per speciem legationis Romæ cum esset, vir inquieti animi, & minime otium (quo tum diutino senescere videbatur) patientis, aditum sibi ad obsides Tarentinos invenit. Custodiebantur in atrio Libertatis minore cura: quia nec ipsis, nec civitati eorum fallere Romanos expediebat. Hos crebris colloquiis solicitatos, corruptis ædituis duobus, cum primis tenebris custodia eduxisset, ipse comes occulti itineris factus profugit. Luce prima vulgata per urbem fuga est. emissique qui sequerentur, à Tarracina comprehensos omnes retraxerunt. deducti in comitio, virgisque approbante populo cæsi, de saxo dejiciuntur. Hujus atrocitas pœnæ, duarum nobilissimarum in Italia Græcarum civitatum animos irritavit, tum publice, tum etiam singulos privatim, ut quisque tam fœde interemptos aut propinquitate aut amicitia contingebat. Ex iis tredecim fere nobiles juvenes Tarentini conjuraverunt, quorum principes Nico & Philomenes erant. Hi prius quam aliquid moverent colloquendum cum Annibale rati, nocte per speciem venandi urbe egressi ad eum proficiscuntur: & cum haud procul castris abessent, cæteri sylva prope viam sese occuluerunt. Nico & Philomenes progressi ad stationes; comprehensique, ultro id petentes ad Annibalem deducti sunt. Qui cum & causas consilii sui, & quid pararent, exposuissent: collaudati, oneratique promissis, jubentur ut fidem popularibus facerent, prædandi causa se urbe egressos: pecora Carthaginiensium, quæ pastum propulsa essent, ad urbem agere. tuto ac sine certamine id facturos, promissum est. Conspecta ea præda juvenum est: minusque iterum ac sæpius id eos audere, miraculo

culo fuit. Congressi cum Annibale rursus fide sanxerunt, liberos Tarentinos leges suaque omnia habituros, neque ullum vectigal Pœno pensuros, præsidiumve invitos recepturos: prodita præsidia Carthaginiensium fore. Hæc ubi convenerunt, tunc vero Philomenes consuetudinem nocte egrediundi, redeundique in urbem, frequentiorem facere (& erat venandi studio insignis) canesque & alius apparatus sequebatur: captumque ferme aliquid, aut ab hoste ex præparato ablatum reportando, donabat aut præfecto, aut custodibus portarum. nocte maxime commeare propter metum hostium credebant. Vbi jam eo consuetudinis adducta res est, ut quocunque noctis tempore sibilo dedisset signum, porta aperiretur: tempus agendæ rei Annibali visum est. Tridui via aberat: ubi, quo minus mirum esset uno eodemque loco stativa eum tamdiu habere, ægrum simulabat. Romanis quoque qui in præsidio Tarenti erant suspecta esse jam segnis mora ejus desierat. Cæterum postea quam Tarentum ire constituit, decem millibus peditum atque equitum, quos in expeditione velocitate corporum ac levitate armorum aptissimos esse ratus est, electis, quarta vigilia noctis signa movit: præmissisque octuaginta fere Numidis equitibus præcepit, ut discurrerent circa vias, perlustrarentque omnia oculis, nequis agrestium procul spectator agminis falleret, progressos retraherent, obvios occiderent, ut prædonum magis quam exercitus accolis species esset. ipse raptim agmine facto, quindecim ferme millium spacio castra ab Tarento posuit. & ne ibi quidem nunciato quo pergerent, tantum convocatos milites monuit, via omnes irent: nec diverti quenquam, aut excedere ordinem agminis paterentur: & in primis intenti ad imperia accipienda essent, neu quid nisi ducum jussu facerent. se in tempore editurum quæ vellet agi. Eadem ferme hora Tarentum fama pervenerat, Numidas equites paucos populari agros, terroremque late agrestibus injecisse. Ad quem nuncium nihil ultra motus præfectus Romanus, quam ut partem equitum postero die luce prima juberet exire ad arcendum populationibus hostem. interea adeo nihil obedienter curatum est, ut contra pro argumento fuerit illa procursatio Numidarum, Annibalem exercitumque castris non movisse. Annibal concubia nocte movit. dux Philomenes erat cum solito capræ venationis onere: cæteri proditores ea quæ composita erant, expectabant. Convenerat autem ut Philomenes portula assueta venationem inferens, armatos induceret: parte alia portam Teminida adiret Annibal. Ea mediterranea regione orientem spectabat, aliquantum intra mœnia includitur. Cum portæ appropinquaret, editus ex composito ignis ab Annibale est, refulsitque. idem redditum ab Nicone signum. extinctæ deinde utrinque flammæ sunt. Annibal silentio ducebat ad portam. Nico ex improviso ad portas sopitos vigiles in cubilibus suis obtruncat, portamque aperit. Annibal cum peditum agmine ingreditur, equites subsistere jubet: ut quo res postulet, occurrere libero campo possent. Et Philomenes portulæ parte alia qua commeare assuerat, appropinquabat. nota vox ejus, & familiare jam signum cum excitasset vigilem, dicentis, vix sustinere grandis bestiæ onus, portula aperitur. inferentes aprum duos juvenes secutus ipse cum expedito venatore, vigilem incautius miraculo magnitudinis in eos qui ferebant, versum, venabulo trajicit. ingressi deinde triginta fere armati cæteros vigiles obtruncant, refringuntque portam maximam: & agmen sub signis confestim irrupit. inde cum silentio in forum ducti, Annibali sese conjunxerunt. Tum duo millia

millia Gallorum Pœnus in tres divisa partes per urbem dimittit. Tarentinos & Afros quam maxime frequentia occupare jubet. tumultu orto, Romanos passim cædi, oppidanis parci: sed ut fieri id posset, præcipit juvenibus Tarentinis, ut ubi quem suorum procul vidissent, quiescere & silere, ac bono animo esse juberent. Iam tumultus erat clamorq; qualis esse in capta urbe solet; sed quid rei esset, nemo satis pro certo scire. Tarentini Romanos ad diripiendam urbem credere coortos, Romanis seditio aliqua cum fraude videri. ab oppidanis mota. Præfectus primo excitatus tumultu in portum effugit, inde acceptus scapha in arcem confugit. Terrorem & tuba audita ex theatro faciebat. nam & Romana erat, à proditoribus ad hoc ipsum præparata, & inscienter à Græco inflata, quis aut quibus signum daret, incertum efficiebat. Ubi illuxit, & Romanis Punica & Gallica arma cognita, tum dubitationem exemerunt: & Græci Romanos passim cęde stratos cernentes, ab Annibale captam urbem senserunt. Postea quam lux certior erat, & Romani qui cædibus superfuerant, in arcem confugerant, conticescebatque paulatim tumultus: tum Annibal Tarentinos sine armis convocare jubet. Convenere omnes, præterquam qui cedentes in arcem Romanos ad omnem adeundam simul fortunam persecuti fuerant. Ibi Annibal benigne allocutus Tarentinos, testatusque quæ præstitisset civibus eorū quos ad Thrasymenum aut ad Cannas cepisset: simul in dominationem superbam Romanorum invectus, recipere se in domos suas quemque jussit. & foribus nomen suum inscribere, sed domos eas quæ inscriptæ non essent, signo extemplo dato, diripi jussurum. si quis in hospitio civis Romani (vacuas autem cernebat domos) nomen inscripsisset, eum se pro hoste habiturum. Concione dimissa, cum titulis notatæ fores discrimen pacatæ ab hostili domo fecissent: signo dato, ad diripienda hospitia Romana passim discursum est. & fuit prædæ aliquantum. Postero die ad oppugnandam arcem ducit. quam cum & mari, quo in peninsulæ modum pars major circumluitur, & præaltis rupibus, & ab ipsa urbe muro & fossa ingenti septam videret, eoque nec vi, nec operibus expugnabilem esse, ne aut seipsum cura tuendi Tarentinos à majoribus rebus moraretur, aut in relictos sine valido præsidio Tarentinos impetum ex arce cum vellent, Romani facerent: vallo urbem ab arce intersepire statuit. non sine ulla etiam spe, cum prohibentibus opus Romanis magnum posse conseri: & si ferocius procurrissent, magna cade ita attenuari præsidii vires, ut facile per se ipsi Tarentini urbem ab iis tueri possent. ubi cœptum opus est, patefacta repente porta, impetum fecerunt Romani: pellique se statio passa est, quæ pro opere erat, ut successu cresceret audacia, pluresque & longius pulsos persequerentur. Tum signo dato coorti undique Pœni sunt, quos instructos ad hoc Annibal tenuerat, nec sustinuere impetum Romani, sed ab effusa fuga loci angustiæ eos, impedimentaque alia opere jam cœpto, alia apparatu operis, morabantur. plurimi in fossam præcipitati, occisique sunt plures in fuga quam in pugna. Inde & opus nullo prohibente fieri cœptum. fossa ingens ducta, & vallum intra eam erigitur: modicoque post intervallo murum etiam eadem regione addere parant, ut vel sine præsidio tueri se adversus Romanos possent. reliquit tamen modicum præsidium, ut simul in faciendo muro adjuvaret. ipse profectus cum cæteris copiis ad Galesum flumen (quinque millia ab urbe abest) posuit castra. Et ex iis stativis regressus ad inspiciendum opus quod aliquantum opinione ejus celerius creverat, spē cepit etiam arcē ex-

pugnari posse. Et est non altitudine, ut cætera, tuta, sed loco plano posita, & ab urbe muro tantum ac fossa divisa. Cum jam machinationum omni genere & operibus oppugnaretur, missum à Metaponto præsidium Romanis fecit animum, ut nocte ex improviso opera hostium invaderent. alia disiecerunt, alia igni corruperunt. isque finis Annibali fuit ea parte arcem oppugnandi. Reliqua erat in obsidione spes, nec ea satis efficax: quia arcem tenentes qua in peninsula posita imminet faucibus portus, mare liberum habebant: urbs contra exclusa maritimis commeatibus: propiusque inopiam erant obsidentes, quam obsessi. Annibal convocatis principibus Tarentinis, omnes præsentes difficultates exposuit: neque arcis tam munitæ expugnandæ viam cernere, neque in obsidione quicquam habere spei, donec mari potiantur hostes. quod si naves sint, quibus commeatus invehi prohibeant, extemplo aut abscessuros, aut dedituros se hostes. Assentiebantur Tarentini. cæterum ei qui consilium afferret, opem quoque in eam rem afferendam esse censebant. Punicas enim naves ex Sicilia accitas id posse facere: suas, quæ sinu exiguo interclusæ essent, cum claustra portus hostis haberet, quemadmodum inde in appertum mare evasuras? *Evadent*, inquit, *Annibal, Multa quæ impedita natura sunt, consilio expediuntur. urbem enim in campo sitam habetis: plana & satis lata via patent in omnes partes. via quæ in portum per mediam urbem ad mare transmissa est, plaustris transveham naves haud magna mole: & mare nostrum erit, quo nunc hostes potiuntur: & illinc mari, hinc terra circumsedebimus arcem. imo brevi aut relictam ab hostibus, aut cum ipsis hostibus capiemus.* Hæc oratio non spem modo effectus, sed ingentem etiam ducis admirationem fecit. Contracta extemplo undique plaustra, junctaque inter se: & machinæ ad subducendas naves admotæ, munitumque iter, quo faciliora plaustra, minorque moles in transitu esset. jumenta inde & homines contracti, & opus impigre cœptum: paucosque post dies classis instructa ac parata circumvehitur arcem. & ante ipsum portum anchoras jacit. Hunc statum rerum Annibal Tarenti reliquit, regressus ipse in hyberna. Cæterum defectio Tarentinorum utrum priore anno, an hoc facta sit, in diversum auctores trahunt: plures propioresque ætate memoriæ rerum hoc anno tradunt factam. Romæ consules prætoresque ante diem quintum Calendas Majas Latinæ tenuerunt. eo die perpetrato sacro in monte, in suas quisque provincias proficiscuntur. Religio deinde nova objecta est ex carminibus Martianis: vates hic Martius illustris fuerat & cum inquisitio priore anno ex S. C. talium librorum fieret, in M. Æmilii prætoris urbis, qui eam rem agebat, manus venerat. is protinus novo prætori Sullæ tradiderat. Ex hujus Martii duobus carminibus alterius postea aucta declarato auctoritas eventu, alteri quoque cujus nondum tempus venerat, afferebat fidem. Priore carmine Cannensis prædicta clades in hæc ferme verba erat: *Amnem Trojugena Cannam Romane fuge, ne te alienigenæ cogant in campo Diomedis conserere manus, sed neque credes tu mihi, donec compleris sanguine campum: multaque millia occisa tua deferet amnis in pontum magnum ex terra frugifera, piscibus atque avibus ferisque, quæ incolunt terras, iis fiat esca caro tua, nam mihi ita Iupiter fatus est.* Et Diomedes Argius campos, & Cannam flumen, qui militaverant in iis locis, juxta atque ipsam cladem agnoscebant. Tum, alterum carmen recitatum, non eo tantum obscurius, quia incertiora futura præteritis sunt, sed perplexius etiam scripturæ genere.

genere. *Hostem Romani si expellere vultis, vomicamque, quæ gentium venit longe, Apollini vovendos censeo ludos: qui quotannis comiter Apollini fiant: cum populus dederit ex publico partem: privati uti conferant pro se, suisque. iis ludis faciendis præerit prætor is, qui jus populo plebique dabit summum. decemviri Græco ritu hostiis sacra faciant. hæc si recte faxitis, gaudebitis semper, fietque res vestra melior. nam is divus extinguet perduelles vestros, qui vestros campos pascunt placide.* Ad id carmen explanandum diem unum sumpserunt. postero die Senatusconsultum factum est, ut decemviri libros de ludis Apollini, reque divina facienda inspicerent. Ea cum inspecta relataque ad senatum essent, censuerunt Patres Apollini ludos vovendos faciendosque: & quando ludi facti essent, duodecim millia æris prætori ad rem divinam, & duas hostias majores dandas. Alterum senatusconsultum factum est, ut decemviri sacra Græco ritu facerent, iisque hostiis: Apollini bove aurato, & capris duabus albis auratis, Latonæ bove fœmina aurata. Ludos Prætor in circo maximo cum facturus esset, edixit ut populus per eos ludos stipem Apollini, quantum commodum esset, conferret. Hæc est origo ludorum Apollinarium, victoriæ, non valetudinis ergo, ut plerique rentur, votorum: factosque populus coronatus spectavit: matronæ supplicavere. vulgo apertis januis in propatulo epulati sunt, celeberque dies omni ceremoniarum genere fuit. Cum Annibal circa Tarentinum, consules ambo in Samnio essent, sed circumsessuri Capuam viderentur. quod malum diuturnæ obsidionis esse solet, jam famem Campani sentiebant, quia sementem facere prohibuerant eos Romani exercitus. itaque legatos ad Annibalem miserunt, orantes, ut prius quam consules in agros suos educerent legiones, viæque omnes hostium præsidiis insiderentur, frumentum ex propinquis locis convehi juberet Capuam. Annibal Hannonem ex Bruttiis cum exercitu in Campaniam transire, & dare operam, ut frumenti copia fieret Campanis, jussit. Hanno ex Bruttiis profectus cum exercitu, vitabundus castra hostium, consulesque qui in Samnio erant, cum Benevento jam appropinquaret, tria passuum millia ab ipsa urbe loco edito castra posuit. inde ex sociis circa populis, quo æstate comportatum erat, devehi frumentum in castra jussit, præsidiis datis, quæ commeatus eos persequerentur. Capuam inde nuncium misit, qua die ad accipiendum frumentum præsto essent, omni undique genere vehiculorum jumentorumque ex agris contracto. Id pro cætera secordia negligentiaque à Campanis actum. paulo plus XL. vehicula missa, & pauca præterea jumenta. ob id castigatis ab Hannone, quod ne fames quidem, quæ mutas accenderet bestias, curam eorum stimulare posset: alia producta dies ad frumentum majore apparatu petendum. Ea omnia, sicut acta erant, cum enunciata Beneventanis essent, legatos decem extemplo ad Coss. (circa Bovianum castra Romanorum erant) miserunt. Qui cum auditis quæ ad Capuam agerentur, inter se comparassent, ut alter in Campaniam exercitum duceret: Fulvius, cui ea provincia evenerat, profectus nocte Beneventum, mœnia est ingressus. Ex propinquo cognoscit Hannonem cum exercitus parte profectum frumentatum: duo millia plaustrorum, inconditam, inermemque aliam turbam advenisse: per tumultum ac trepidationem omnia agi, castrorumque formam, & militarem ordinem, immistis agrestibus iis ex terris, sublatum. His satis compertis, consul militibus edicit, signa tantum arma-

armaque in proximam noctem expedirent: castra Punica oppugnanda esse. Quarta vigilia profecti, sarcinis omnibus impedimentisque Beneventi relictis paulo ante lucem cum ad castra pervenissent, tantum pavoris injecerunt, ut si in plano castra posita essent, haud dubie primo impetu capi potuerint. altitudo loci, & munimenta defenderunt, quæ nulla ex parte adiri, nisi arduo ac difficili ascensu poterant. Luce prima prœlium ingens accensum est, nec vallum modo tutantur Pœni: sed, ut quibus locus æquior esset, deturbant nitentes per ardua hostes. Vicit tamen omnia pertinax virtus, & aliquot simul partibus ad vallum ac fossas perventum est, sed cum multis vulneribus, ac militum pernicie. Itaque convocatis tribunis militum, consul absistendum temerario incœpto ait: tutius sibi videri, reduci eo die exercitum Beneventum: dein postero castris se hostium jungi, ne exire inde Campani, neve Hanno regredi posset. id quo facilius obtineatur, collegam quoque, & exercitum ejus se acciturum, totumque eo versurum bellum. Hæc consilia ducis, cum jam receptui caneret, clamor militum aspernantium tam segne imperium, disjecit. Proxima portæ hostium erat cohors Peligna: cujus præfectus Vibius ereptum vexillum trans vallum hostium trajecit: execratus inde seque & cohortem, si ejus vexilli hostes potiti essent: princeps ipse per fossam vallumque in castra irrumpit. Iamque intra vallum Peligni pugnabant, cum altera parte Valerio Flacco tribuno militum tertiæ legionis exprobrante Romanis ignaviam, qui sociis captorum castrorum concederent decus, T. Pedanius princeps primus centurio, cum signifero signum ademisset: *Iam hoc signum, & hic centurio*, inquit, *intra vallum hostium erit: sequantur qui capi signum ab hoste prohibituri sunt.* Manipulares sui primum transcenderunt fossam, dein legio tota secuta est. Iam & consul ad conspectum transgredientium vallum mutato consilio, ab revocandis ad incitandos hortandosque versus milites, ostendere in quanto discrimine ac periculo fortissima cohors sociorum & civium legio esset. Itaque pro se quisque omnes per æqua atque iniqua loca, cum undique tela conjicerentur, armaque & corpora hostes objicerent, pervadunt, irrumpuntque multi vulnerati, etiam quos vires sanguisque desereret, ut intra vallum hostium caderent, nitebantur. Capta itaque momento temporis velut in plano sita, nec permunita castra. Cædes inde, non jam pugna erat, omnibus intra vallum permistis. supra sex millia hostium cæsa. supra septem millia capiuntur, cum frumentatoribus Campanis, omnique plaustrorum & jumentorum apparatu. capta & alia ingens præda fuit, quam Hanno, populabundus passim cum isset, ex sociorum populi Romani agris traxerat. Inde dejectis hostium castris, Beneventum reditum est: prædamque ibi ambo consules (nam & Ap. Claudius eo post paucos dies venit) vendiderunt, diviseruntque. & donati, quorum opera castra hostium capta erant, ante alios Vibius Pelignus, & T. Pedanius princeps tertiæ legionis. Hanno ab Cominio Cerito, quo nunciata castrorum clades est, cum paucis frumentatoribus, quos forte secum habuerat, fugæ magis quam itineris modo in Brutios rediit. Campani audita sua pariter sociorumque clade, legatos ad Annibalem miserunt, qui nunciarent, duos consules ad Beneventum esse, & diei iter à Capua tantũ non ad portas & muros bellum esse. ni propere subveniat, celerius Capuam quam Arpos, in potestatem hostium venturam. ne Tarentum quidem, non modo arcem, tanti debere esse, ut Capuam, quam Carthagini æquare

æquare sit solitus, desertam indefensamq; populo Romano tradat. Annibal curæ sibi fore rem Campanam pollicitus, in præsentia duo millia equitum cum legatis mittit, quo præsidio agros populationibus possent prohibere. Romanis interim, sicut aliarum rerum, arcis Tarentinæ, præsidiique quod ibi obsideretur, curæ esse. C. Servilius legatus ex auctoritate patrum à P. Cornelio prætore in Hetruriam ad frumentum coemendum missus, cum aliquot navibus onustis in portum Tarentinum inter hostium custodias pervenit. Cujus adventu, qui ante in exigua spe vocati sæpe ad transitionem ab hostibus per colloquia erant, ultro ad transeundum hostes vocabant, solicitabantque. & erat satis validum præsidium, traductis ad arcem Tarenti tuendam, qui Metaponti erant, militibus. Itaque Metapontini extemplo metu quo tenebantur, liberati. ad Annibalem defecere. Hoc idem eadem ora maris & Thurini fecerunt. movit eos non Tarentinorũ magis defectio, Metapontinorumque, quibus indidem ex Achaia oriundi etiam cognatione juncti erant, quam ira in Romanos, propter obsides nuper interfectos. Eorum amici cognatique litteras ac nuncios ad Hannonem Magonemque, qui in propinquo in Brutiis erant, miserunt, si exercitum ad mœnia admovissent, se in potestatem eorum urbem tradituros esse. M. Atinius Thurinis cum modico præsidio præerat: quem facile elici ad certamen temere ineundum rebantur posse. non tam militum, quos perpaucos habebat, fiducia, quam juventutis Thurinæ. eam ex industria centuriaverat, armaveratque ad tales casus. Divisis copiis inter se duces Pœni cum agrum Thurinum ingressi essent, Hanno cum peditum agmine infestis signis ire ad urbem pergit. Mago cum equitatu tectus, collibus ad tegendas insidias oppositis, subsistit. Atinius peditum tantum agmine per exploratores comperto in aciem copias educit, & fraudis intestinæ, & hostium insidiarum ignarus. Pedestre prælium fuit persegne, paucis in prima acie pugnantibus Romanis, Thurinis expectantibus magis quam adjuvantibus, eventum: & Carthaginiensium acies de industria pedem referebat, ut ad terga collis ab equite suo insessi hostem incautum pertraheret. Quo ubi ventum est, coorti cum clamore equites propere inconditam Thurinorum turbam, nec satis fido animo unde pugnabat stantem, extemplo in fugam averterunt. Romani quamquam circumventos hinc pedes hinc eques urgebat, tamen aliquamdiu pugnam traxere. postremo & ipsi terga vertunt, atque ad urbem fugiunt. Ibi proditores conglobati cum popularium agmen patentibus portis accepissent: ubi Romanos fusos ad urbem ferri viderunt, conclamant instare Pœnum, permistosque hostes urbem invasuros, ni propere portas claudant. ita exclusos Romanos prębuere hosti ad cædem. Atinius tamen cum paucis receptus. Seditio inde paulisper tenuit, cum alii urbem tuendam, inde alii cedendum fortunæ, & tradendam urbem victoribus censerent. cæterum, ut plerunq; fortuna, & consilia mala vicerunt, Atinio cum suis ad mare ac naves deducto, magis quia ipsi ob imperium in se mite ac justum consultum volebant, quam respectu Romanorum: Carthaginienses in urbem accipiunt. Consules à Benevento in Campanũ agrum legiones ducunt, non ad frumenta modo, quæ jam in hybernis erant, corrumpenda: sed ad Capuam oppugnandam, nobilem se consulatum tam opulentæ urbis excidio rati facturos: simul & ingens flagitium imperio dempturos, quod urbi tam propinquę tertium annum impunita defectio esset. Ceterum ne Beneventum sine præsidio esset, & ut ad subita belli, si Annibal

 (quod

(quod facturum haud dubitabaut) ad opem ferendam sociis Capuam venisset, equites vim sustinere possent: T. Gracchum ex Lucanis cum equitatu ac levi armatura Beneventum venire jubent: legionibus, stativisque ad obtinendas res in Lucanis aliquem præficeret: Graccho, priusquam ex Lucanis moveret, sacrificanti triste prodigium factum est. ad exta sacrificio perpetrato angues duo ex occulto allapsi edêre jecur, conspectique repente ex oculis abierunt. id cum aruspicum monitu sacrificium instauraretur, atque intentius exta reserata servarentur, iterum ac tertium venisse tradunt, libatoque jecinore intactos angues abiisse. Cum aruspices ad imperatorē id pertinere prodigium præmonuissent, & ab occultis cavendum hominibus, consiliisque, nulla tamen providentia fatum imminens moveri potuit. Flavius Lucanus fuit caput partis ejus Lucanorum, cum pars ad Annibalem defecisset, quæ cum Romanis stabat: & jam anno in magistratu erat, ab eisdem illis creatus prætor. Is mutata repente voluntate locum gratiæ apud Pœnum quærens, neque transire ipse, neque trahere ad defectionem Lucanos satis habuit, nisi imperatoris & ejusdem hospitis proditi capite ac sanguine fœdus cum hostibus sanxisset. ad Magonem qui in Brutiis præerat, clam in colloquium venit fideque ab eo accepta, si Romanum imperatorem sibi tradidisset, liberos cum suis legibus venturos in amicitiam Lucanos, deducit Pœnum, in locum pacis Gracchum adducturus. Magonem ibi pedites equitesque armare, & capere eas latebras, ubi ingentem numerum occuleret, jubet. Loco satis inspecto, atque undique explorato dies composita gerendæ rei est. Flavius ad Romanum imperatorem venit. Rem se ait magnam inchoasse, ad quam perficiendam ipsius Gracchi opera opus esset, omnium populorum prætoribus qui ad Pœnum in illo communi Italiæ motu descissent, persuasisse ut redirent in amicitiam Romanorum, quando res quoque Romana, quæ prope exitium clade Cannensi venisset, indies melior atq; auctior fieret: Annibalis vis senesceret, ac prope ad nihilum venisset. veteri delicto haud implacabiles fore Romanos: nullam unquam gentem magis exorabilem, promptioremque veniæ dandæ fuisse. quoties rebellioni etiã majorum suorum ignotum? Hæc ab se ait dicta. cæterum ab ipso Graccho eadem hæc audire malle eos, præsentisque contingere dextram: id pignus fidei secum ferre. Locum se consiliis edixisse à conspectu amotū, haud procul à castris Romanis. ibi paucis verbis transigi rem posse, ut omne nomen Lucanum in fide ac societate Romana sit. Gracchus fraudem & sermoni & rei abesse ratus, ac similitudine veri captus, cum lictoribus ac turma equitum è castris profectus, duce hospite in insidias præcipitatus. Hostes subito exorti: & ne dubia proditio esset, Flavius his se adjungit. tela undique in Gracchū atq; equites conjiciuntur. Gracchus ex equo desiliit, idem cæteros facere jubet: hortaturque, ut quod unum reliquum fortuna fecerit, id honestent virtute. reliquum autem quid esset paucis à multitudine in valle sylva ac montibus septa circumventis, præter mortem? id referre, utrum præsenti torpore pecorum modo inulti trucidentur; an toto animo à patiendo expectandoque eventu in impetum atq; irã verso, agentes, audentesque, perfusi hostium cruore inter expirantium inimicorum cumulata armaq; & corpora cadant. Lucanum proditorem ac transfugam omnes peterent: qui eam victimam præ se ad inferos misisset, eum decus eximium egregiumque solatium suæ morti inventurū. Inter hæc dicta paludamento circum lævum brachium intorto (nam ne scuta quidem secum extulerant) in hostes

impe-

impetum fecit. Major quam pro numero hominum editur pugna: jaculis maxime aperta corpora Romanorum, & cum undique ex altioribus locis in cavam vallem conjectus esset, transfiguntur. Gracchum jam nudatum præsidio vivum capere Pœni nituntur. cæterum ille conspicatus Lucanum hospitem inter hostes adeo infestus confertos invasit, ut parci ei sine multorum pernicie non posset. Exanimem eum Mago extemplo ad Annibalem misit, ponique cum captis simul fascib. ante tribunal imperatoris jussit. Hæc vera fama est. Gracchus in Lucanis ad campos, qui Veteres vocantur, periit. Sunt qui in agro Beneventano prope Calorem fluviũ ostendant à castris cum lictoribus ac tribus servis lavandi causa progressum, cum forte inter salicta innata ripis laterent hostes, nudum atque inermem, saxisq; quæ volvit amnis, propugnantem interfectum. Sunt qui aruspicum monitu quingentos passus à castris progressum, uti loco puro ea quę ante dicta prodigia sunt, procuraret, ab insidentibus forte locum duabus turmis Numidarum circumventum scribant. adeo nec locus, nec ratio mortis in viro tam claro & insigni constat. Funeris quoque Gracchi varia fama est. Alii in castris Romanis sepultum ab suis: alii ab Annibale (& ea vulgatior fama est) tradunt in vestibulo Punicorum castrorum rogum extructum esse, armatum exercitũ decurrisse cum tripudiis Hispanorum, motibusque armorum & corporum suæ cuiq; genti assuetis, ipso Annibale omni rerum verborumque honore exequias celebrante. Hæc tradunt qui in Lucanis rei gestæ auctores sunt. Si illis qui ad Calorem fluvium interfectum memorant, credere velis, capitis tantum Gracchi hostes potiti sunt. eo delato ad Annibalem, missus ab eo confestim Carthalo, qui in castra Romana ad Cn. Cornelium quæstorem deferret. is funus imperatoris in castris, celebrantibus cum exercitu Beneventanis, fecit. Consules agrum Campanum ingressi, cum passim popularentur, eruptione oppidanorum & Magonis cum equitatu territi, ac trepidi ad signa milites palatos passim revocarunt: & vix dum instructa acie fusi, supra mille & quingentos milites amiserunt. Inde ingens ferocia superbæ suopte ingenio genti crevit: multisque prœliis lacessebant Romanos: sed intentiores ad cavendum consules una pugna fecerat, incaute atque inconsulte inita. Restituit tamen his animos, & illis minuit audaciam parva una res. Sed in bello nihil tam leve est, quod non magnæ interdum rei momentum faciat. T. Quintio Crispino Badius Campanus hospes erat perfamiliari hospitio junctus. Creverat consuetudo, quod æger Romæ apud Crispinum Badius ante defectionem Campanam liberaliter, comiterque curatus fuerat. Tum Badius progressus ante stationes, quæ pro porta stabant, evocari Crispinum jussit. quod ubi est Crispino nunciatum, ratus colloquium amicum ac familiare quæri, manente memoria etiam in dissidio publicorum fœderum privati juris, paulum à cæteris processit. Postquam in conspectum venere: *Provoco te*, inquit, *ad pugnam Crispine*. Badius: *conscendamus equos, summotisque aliis, uter bello melior sit, decernamus*. Ad ea Crispinus, nec sibi nec illi, ait, hostes deesse, in quibus virtutem ostendant: se ab eo, etiamsi in acie occurrat, declinaturum, ne hospitali cæde dextram violet. conversusque abibat. Enimvero ferocius tum Campanus increpare molitiem ignaviamque, & se digna probra in insontem jacere, hospitalem hostem appellans, simulantemque parcere, cui sciat parem se non esse, si parum publicis fœderibus ruptis dirempta simul & privata jura esse putet, Badium Campanum T. Quintio Crispino Romano palam omnibus, duobus exercitibus

exercitibus audientibus, renunciare hospitium: nihil sibi cum eo consociatum, nihil fœderatum hospiti cum hoste, cujus patriam ac penates publicos privatosque oppugnatum venisset. si vir esset, congrederetur. Diu cunctantem Crispinum perpulere turmales, ne impune insultare Campanum pateretur. itaque tantum moratus, dum imperatores consuleret, permitterentne sibi extra ordinem in provocantem hostem pugnare: permissu eorum arma cepit, equumque conscendit, & Badium nomine compellans ad pugnam evocavit. Nulla mora à Campano facta est, infestis equis concurrêre. Crispinus supra scutum sinistrum humerum Badio hasta transfixit: super delapsum cum vulnere ex equo desiliit, ut pedes jacentem conficeret. Badius priusquam opprimeretur, parma atque equo relicto, ad suos aufugit. Crispinus equum armaque capta, & cruentam cuspidem insignis spoliis ostentans, cum magna laude & gratulatione militum ad consules est deductus, laudatusque ibi magnifice, & donis donatus. Annibal ex agro Beneventano castra ad Capuam cum movisset, tertio post die quam venit copias in aciem eduxit. haudquaquam dubius, quod Campanis absente se paucos ante dies secunda fuisset pugna: quin multo minus se suumque toties victorem exercitum sustinere Romani possent. Cæterum posteaquam pugnari cœptum est, equitum maxime incursu cum jaculis obrueretur, laborabat Romana acies: donec signum equitibus datum est, ut in hostem admitterent equos. Itaque equestre prælium erat, cum procul visus Sempronianus exercitus, cui Cn. Cornelius quæstor præerat, utrique parti parem metum præbuit, ne hostes novi adventarent. velut ex composito utrinque signum receptui datum: reductique in castra prope æquo marte discesserunt. plures tamen ab Romanis primo incursu equitum ceciderunt. Inde consules ut averterent Capua Annibalem, nocte quæ secuta est, diversi, Fulvius in agrum Cumanum, Claudius in Lucanos abierunt. Postero die cum vacua castra Romanorum nunciatum Annibali esset, & duobus agminibus diversos abiisse, incertus primo utrum sequeretur, Appium institit sequi. Ille circunducto hoste qua voluit, alio itinere ad Capuam rediit. Annibali alia in iis locis bene gerendi rei fortuna oblata est: M. Centenius fuit cognomine Penula, insignis inter primipili centuriones & magnitudine corporis & animi. Is perfunctus militia, per P. Cornelium Sullam prætorem in Senatum introductus, petit à patribus, uti sibi quinque millia militum darentur: se peritum & hostis & regionum, brevi operæ precium facturum: & quibus artibus ad id locorum nostri & duces & exercitus capti forent, iis adversus inventorem usurum. Id non promissum magis quã stolide creditũ: tanquam eædem militares, & imperatoriæ artes essent. Data pro quinq; octo millia militum: pars dimidia cives, pars socii. & ipse aliquantum voluntariorum itinere in agris concivit: ac prope duplicato exercitu in Lucanos pervenit, ubi Annibal nequicquam secutus Claudium substiterat. Haud dubia res est: quippe inter Annibalem ducem & centurionem, exercitusque, alterum vincendo veteranum, alterum novum totum, & magna ex parte etiam tumultuarium ac semiermem. Vt conspecta inter se agmina sunt, & neutra pars detrectavit pugnam, extemplo instructæ acies. pugnatum tamen, ut in nulla pari re, duas amplius horas, concitata etiam, donec dux stetisset, Romana acie. Posteaquam is non pro vetere fama solum, sed etiam metu futuri dedecoris, si sua temeritate contractæ cladi superesset, objectans se hostium telis cecidit: fusa extemplo est Romana acies. sed adeo ne fugæ quidem iter patuit, omnibus viis

viis ab equite infessis, ut ex tanta multitudine vix mille evaserint: cæteri passim alii alia peste absumpti. Capua à consulibus interim summa vi obsideri coepta: quæque in eam rem opus erant, comportabantur, parabanturque. Casilinum frumentum convectum: ad Vulturni ostium, ubi nunc urbs est, castellum communitum: (ante Fabius Maximus munierat) præsidium impositum, ut & mare proximum, & flumen in potestate essent. In ea duo maritima castella frumẽtum, quod ex Sardinia nuper missum erat, quodque Mucius prætor ex Hetruria coëmerat, ab Ostia convectum est, ut exercitui per hyemem copia esset. Cæterum super eam cladem quæ in Lucanis accepta erat, volonum quoque exercitus, qui vivo Graccho summa fide stipendia fecerat: velut exauctoratus morte ducis, ab signis decessit. Annibal non Capuam neglectam, neque in tanto discrimine desertos volebat socios, sed prospero ex temeritate unius Romani ducis successu, in alterius ducis exercitusque opprimendi occasionem imminebat. Cn. Fulvium prætorem Apuli legati nunciabant, primo dum urbes quasdam Apulorum, quæ ad Annibalem descivissent, oppugnaret, intentius rem egisse: postea nimio successu & ipsum & milites præda impletos, in tantam licentiam socordiamque effusos, ut nulla disciplina militię esset. Annibal cum sæpe alias, tum paucis diebus ante expertus, qualis sub inscio duce exercitus esset, in Apuliam castra movit. Circa Herdoniam Romanę legiones & prætor Fulvius erant. quo ubi allatũ est hostes adventare, prope est factũ, ut injussu prætoris signis convulsis in aciem exirent: nec res ulla magis tenuit, quam spes haud dubia, suo id arbitrio, ubi vellent acturos. Nocte insequenti Annibal, cum tumultuatum in castris, & plerosque ferociter signũ ut daret institisse duci ad arma vocantes, sciret: haud dubius prosperæ pugnę occasionem dari, tria millia expeditorum militum in villis circa, vepribusq; & sylvis disponit, qui signo dato simul omnes è latebris exilirent, & Magonem ac duo ferme millia equitum, qua fugam inclinaturã credebat, omnia itinera insidere jubet. his nocte præparatis, prima luce in aciem copias educit. Nec Fulvius est cunctatus, non tam sua ulla spe, quam militum impetu fortuito tractus. itaque eadem temeritate, qua processum in aciem est, instruitur ipsa acies ad libidinem militum forte procurrentium consistentiumque, quoloco ipsorum tulisset animus: deinde per libidinem aut metum deserentium locum. Prima legio & sinistra ala primo instructæ, & in longitudinem porrectæ acies clamantibus tribunis nihil introrsus roboris ac virium esse, & quacunque impetum fecissent hostes, perrupturos. nil quod salutare esset, non modo ad animum, sed ne ad aures quidem admittebãt. Et Annibal quidem haudquaquam simili exercitu, neque ita instructo aderat, ergo ne clamorem quidem atq; impetum primum eorũ Romani sustinuere. Dux stultitia & temeritate Centenio par, animo nequaquam comparandus, ubi rem inclinatam, ac trepidantes suos vidit, equo arrepto cum ducentis ferme equitibus effugit. cætera à fronte pulsa, à tergo atque alis circumventa acies eo usque est cæsa, ut ex duodeviginti millibus hominum duo millia haud amplius evaserint. castris hostes potiti sunt. Hæ clades super aliam alia Romam cum essent nunciatæ, ingens quidem & luctus & pavor civitatem cepit: sed tamen quia consules, ubi summa rerum esset, ad id locorum prospere gererent, minus his cladibus commovebantur. Legatos ad consules mittunt C. Lectorium, M. Mitilium: qui nunciarent, ut reliquias duorum exercituum cum cura colligerent, darentque operam ne per metum ac desperationem hosti se dederent

rent (id quod post Cannensem accidisset cladem) & ut desertores de exercitu volonum conquirerent. Idem negocii P. Cornelio datum, cui & delectus mandatus erat. isque per fora conciliabulaque edixit, ut conquisitio volonum fieret. iique ad signa reducerentur. Hæc omnia intentissima cura acta. Ap. Claudius consul D. Iunio ad ostium Vulturni, M. Aurelio Cotta Puteolis præposito, qui, ut quæque naves ex Hetruria ac Sardinia accessissent, extemplo in castra mitterent frumentum: ipse ad Capuam regressus, Q. Fulvium collegam invenit Casilino omnia importantem, molientemq; ad oppugnandam Capuam. Tum ambo consules circunsederũt urbem, & Claudium Neronem prętorem ab Suessula ex Claudianis castris exciverunt. Is quoq; modico ibi præsidio ad tuendum locum relicto, cæteris cum omnibus copiis ad Capuam descendit. ita tria prætoria circa Capuam erecta, tres exercitus diversis partibus opus aggressi, fossa valloque circundare urbem parant: & castella excitant modicis intervallis: multisque simul locis cum prohibentibus opera Campanis eo eventu pugnant, ut postremo portis muroque se contineret Campanus. prius tamen quam hæc continuarentur opera, legati ad Annibalem missi, qui quererentur desertam ab eo Capuam, ac prope redditam Romanis: obtestarenturq; ut tunc saltem opem non circunsessis modo, sed etiam circumvallatis ferret. consulibus litteræ à P. Cornelio prætore missæ, ut priusquam clauderent Capuam operibus, potestatem Campanis facerent, ut qui eorum vellent, exirent ab Capua, suasque res secum auferrent. liberos fore, suaque omnia habituros, qui ante Idus Martias exissent. post eam diem quique exissent, quique ibi mansissent, hostium futuros numero. Ea pronunciata Campanis, atque ita spreta, ut ultro dicerent contumelias, minarenturque. Annibal ab Herdonia Tarentum duxerat legiones, spe aut vi aut dolo arcis Tarentinæ potiundæ. quod ubi parum processit, ad Brundusium flexit iter, prodi id oppidum ratus. ibi quoque cum frustra tereret tẽpus, legati Campani ad eum venerunt querentes simul, orantesque: quibus Annibal magnifice respondit: & antea solvisse obsidionem, & nunc adventum suum consules non laturos. Cum hac spe dimissi legati; vix regredi Capuam jam duplici fossa valloq; cinctam potuerunt. Cum maxime Capua circumvallaretur, Syracusarum quoque oppugnatio ad finem venit, præterquam vi ac virtute ducis exercitusque, intestina etiam proditione adjuta. Namque Marcellus initio veris incertus, utrum Agrigentum ad Himilconem & Hippocratem verteret bellum, an obsidione Syracusas premeret: quanquam nec vi capi videbat posse inexpugnabilem terrestri ac maritimo situ urbem, nec fame, quam prope liberi ab Carthagine commeatus alerent: tamen ne quid inexpertum relinqueret, transfugas Syracusanos (erant autem apud Romanos aliqui nobilissimi viri, inter defectionem ab Romanis, quia ab novis consiliis abhorrebant, pulsi) colloquiis suæ partis tentare hominum animos jussit: & fidem dare, si traditæ forent Syracusæ, liberos eos ac suis legibus victuros esse. Non erat colloquii copia: quia multorum animi suspecti, omnium curam oculosque converterant, ne quid falleret tale admissum. Servus unus exulum pro transfuga intromissus in urbem, conventis paucis, initium colloquendi de tali re fecit. deinde in piscatoria quidam navi retibus operti, circumvectique ita ad castra Romana, collocutique cum transfugis. & idem sæpius eodem modo alii atque alii: postremo ad octuaginta facti. & cum jam composita omnia ad proditionem essent, indicio delato ad Epicidem per Attalum quendam indignantem sibi

rem

rem creditam non esse, necati omnes, & cruciati sunt. Alia subinde spes, postquam hæc vana evaserat, excepit. Damasippus quidam Lacedæmonius missus ab Syracusis ad Philippum regem, captus ab Romanis navibus erat. hujus utique redimendi & Epicidi cura erat ingens: nec abnuit Marcellus, jam tum Ætolorum, cujus gentis socii Lacedæmonii erant, amicitiam affectantibus Romanis. ad colloquium de redemptione ejus missis medius maxime, atque utrisque opportunus locus, ad portum Trogilorum, propter turrim quam vocant Galeagram, est visus. quo cum sæpius commearent, unus ex Romanis ex propinquo murum contemplatus: numerando lapides, æstimandoque ipse secum, qui in fronte paterent: simul altitudinem muri, quantū proxime conjectura poterat, permensus: humilioremque aliquanto pristina opinione sua, & cæterorum omnium ratus esse, & vel mediocribus scalis superabilem: ad Marcellum rem defert. Haud spernenda res visa, sed cum adiri locus, qui ob id ipsum intentius custodiebatur, non posset, occasio quærebatur quam obtulit transfuga, nuncians diem festum Dianæ per triduum agi: & quia alia in obsidione desint, vino largius epulas celebrari, & ab Epicide præbito universi plebi, & per tribus à principibus diviso. Id ubi accepit Marcellus, cum paucis tribunorum militum collocutus, electisque per eos ad rem tantam agendam audendamq; idoneis centurionibus militibusque, & scalis in occulto comparatis, cæteris signum dari jubet, ut mature corpora curarent, quietique darent, nocte in expeditionem eundum esse. Inde ubi id temporis visum quo die epulatis jam, vinoq; satiatis principium somni esset, signi unius milites ferre scalas jussit: & ad mille fere armati tenui agmine per silentium eo deducti. Vbi sine strepitu ac tumultu primi evaserunt in murum, secuti ordine alii, cum priorum audacia dubiis etiam animum faceret. Iam mille armatorum ceperant partem, cum cæteræ admotæ pluribusque scalis in murum evadebant, signo ab Hexapylo dato: quo per ingentem solitudinem erat perventum, quia magna pars in turribus epulati, aut sopiti vino erant, aut semigraves potabant. paucos tamen eorum comprehensos in cubilibus interfecerunt. prope Hexapylon est portula, ea magna vi refringi cœpta & è muro ex composito tuba datum signum erat: & jam undique non furtim, sed vi aperte gerebatur res. quippe ad Epipolas, frequentem custodiis locum, perventum erat, terrendique magis hostes erant, quam fallendi: sicut territi sunt. Nam simul ac tubarum est auditus cantus, clamorque tenentium muros, partemque urbis: omnia teneri custodes rati, alii per murum fugere, alii salire de muro, præcipitarique turba paventium. magna pars tamen ignara tanti mali erat & gravatis omnibus vino somnoque, & in vastæ magnitudinis urbe partium sensu non satis pertinente in omnia. Sub luce Hexapylo effracto, Marcellus omnibus copiis urbem ingressus, excitavit, convertitque omnes ad arma capienda, opemque, si quam possent, jam captæ prope urbi ferendam. Epicides ab insula, quam ipsi Nasson vocant, citato profectus agmine, haud dubius, quin paucos per negligentiam custodum transgressos, murum expulsurus foret: occurrentibus pavidis tumultū augere eos dictitans, & majora ac terribiliora vero afferre: postquā conspexit omnia circa Epipolas armis completa, lacessito tantum hoste paucis missilibus, retro in Acradinam agmen convertit, non tam vim multitudinemq; hostium metuens, quam ne qua intestina fraus per occasionem oriretur, clausasque inter tumultum Acradinæ atque insulæ inveniret portas. Marcellus ut mænia ingressus, ex superioribus locis urbem, omnium

nium ferme illa tempestate pulcherrimam subjectam oculis vidit, illachrymasse dicitur, partim gaudio tantæ perpetratæ rei, partim vetusta gloria urbis. Atheniensium classes demersæ, & duo ingentes exercitus cum duobus clarissimis ducibus deleti occurrebant: & tot bella cum Carthaginiensibus tanto cum discrimine gesta, tot ac tam opulenti tyranni regesque præter cæteros Hiero, cum recentissimæ memoriæ rex, tum ante omnia quæ virtus ei fortunaque sua dederat, beneficiis in populum Romanum insignis. ea cum universa occurrerent animo, subiretque cogitatio, jam illa momento horæ arsura omnia, & ad cineres reditura: priusquam signa Acradinæ admoveret, præmittit Syracusanos, qui inter præsidia Romana, ut ante dictum est, fuerant, ut alloquio leni perlicerent hostes ad dedendam urbem. Tenebant Acradinæ portas murosque, maxime transfugæ, quibus nulla erat per conditiones veniæ spes. ii nec adire muros, nec alloqui quenquam passi. itaque Marcellus postquam id incœptum irritum fuit, ad Euryalum signa referri jussit. Tumultus est in extrema parte urbis versus à mari, viæque imminens ferenti in agros, mediterraneaque insulæ, percommodus ad commeatus excipiendos. Præerat huic arci Philodemus Argivus ab Epicide impositus. ad quem missus à Marcello Sosis, unus ex interfectoribus tyranni, cum longo sermone habito dilatus per frustrationem esset, retulit Marcello tempus eum ad deliberandum sumpsisse. Cum is diem de die differret, dum Hippocrates atque Himilco admoverent castra legionesque, haud dubius si in arcem accepisset eos, deleri Romanum exercitum inclusum muris posse: Marcellus ut Euryalum neque tradi neque capi vidit posse, inter Neapolim & Thicam (nomina partium urbis, & instar urbium sunt) posuit castra: timens ne si frequentia intrasset loca, contineri à discursu miles avidus prædæ non posset. Legati eo ab Thica & Neapoli cum infulis & velamentis venerunt, precantes ut à cædibus & ab incendiis parceretur. De quorum precib. quam postulatis magis consilio habito, Marcellus ex omnium sententia edixit militibus, ne quis liberum corpus violaret, cætera prædæ futura, castraque tectis parietum pro muro septa, portis regione platearum patentibus stationes præsidiaque disposuit, ne quis in discursu militum impetus in castra fieri posset. Inde signo dato milites discurrerunt: refractisque foribus cum omnia terrore ac tumultu streperent, à cædibus tamen temperatum est. Rapinis nullus ante modus fuit, quam omnia diuturna felicitate cumulata bona egessere. Inter hæc & Philodemus, cum spes auxilii nulla esset, fide accepta, ut inviolatus ad Epicidem rediret, reducto præsidio tradidit tumulum Romanis. Aversis omnibus ad tumulum ex parte captæ urbis, Bomilcar noctem eam nactus, qua propter vim tempestatis stare ad anchoram in salo Romana classis non posset, cum triginta quinque navibus ex portu Syracusano profectus, libero mari vela in altum dedit, quinque & quinquaginta navibus Epicide & Syracusanis relictis, edoctisque Carthaginiensibus, in quanto res Syracusana discrimine esset, cum C. navibus post paucos dies redit, multis (ut fama est) donis ex Hieronis gaza ab Epicide donatus. Marcellus Euryalo recepto, præsidioque addito, una cura erat liber, ne qua ab tergo vis hostium in arcem accepta, inclusos impeditosq; mœnibus suos turbaret. Acradinam inde ternis castris per idonea disposítis loca; spe ad inopiam omnium rerum inclusos redacturum se, circumsedit. Cum per aliquot dies quietæ stationes utrinque fuissent, repente adventus Hippocratis & Himilconis, ut ultro undique oppugnarentur Romani,

mani, fecit. nam & Hippocrates castris ad magnum portum communitis, signoque eis dato qui Acradinam tenebant, castra vetera Romanorum adortus est, quibus Crispinus praeerat: & Epicides eruptionem in stationes Marcelli fecit, & classis Punica littori, quod inter urbem & castra Romana erat, appulsa est, ne quid praesidii Crispino summitti à Marcello posset. Tumultum tamen majorem hostes prebuerunt, quam certamen. nam & Crispinus Hippocratem non repulit tantum à munimentis, sed insecutus etiam est trepide fugientem: & Epicidem Marcellus in urbem compulit. satisque jam etiam in posterum videbatur provisum, ne quid ab repentinis eorum excursionibus periculi foret. Accessit & pestilentia, commune malum. quod facile utrorumque animos averteret à belli consiliis. nam tempore autumni, & locis natura gravibus, multo tamen magis extra urbem quam in urbe, intoleranda vis aestus per utraq; castra omniū ferme corpora movit. & primo temporis ac loci vitio & ęgri erant, & moriebantur. Postea curatio ipsa, & contactus aegrorum vulgabat morbos: ut aut neglecti desertique, qui incidissent, morerentur: aut assidentes curantesque eadem vi morbi repletos secum traherent: quotidianaq; funera, & mors ob omnium oculos esset, & undique dies noctesque ploratus audirentur. Postremo ita assuetudine mali efferaverant animos, ut non modo non lachrymis, justoque comploratu prosequerentur mortuos, sed ne efferrent quidem aut sepelirent: jacerentque strata exanima corpora in conspectu similem quoque mortem expectantium: mortuique aegros, aegri validos cum metu, tum tabe ac pestifero odore corporum conficerent: & ut ferro potius morerentur, ferro quidam invadebant soli hostium stationes. Multo tamen major vis pestis Paenorum castra, quam Romana, diu circunsedendo Syracusas caede aquisque affecerat magis. ex hostium exercitu Siculi ut primum videre ex gravitate loci vulgari morbos, in suas quisque propinquas urbes dilapsi sunt. at Carthaginienses, quibus nusquam receptus erat, cum ipsis ducibus Hippocrate atque Himilcone ad internecionem omnes perierunt. Marcellus, ut tanta vis ingruebat mali, adduxerat in urbem suos: infirmaque corpora tecta & umbrae recreaverant: multi tamen ex Romano exercitu eadem peste absumpti sunt. Deleto terrestri Punico exercitu, Siculi qui Hippocratis milites fuerant, haud in magna oppida, caeterum & situ & munimentis tuta: tria millia alterum ab Syracusis, alterum quindecim ab ostio & commeatus è civitatibus suis comportabant, & auxilia accersebant. Interea Bomilcar iterum cum classe profectus Carthaginem, ita exposita fortuna sociorum, ut spem faceret non ipsis modo salutarem opem ferri posse, sed Romanos quoq; in capta quodammodo urbe capi: perpulit, ut onerarias naves quamplurimas omni copia rerum onustas secū mitterent, classemq; suam augerent. Igitur centum triginta navibus longis, & septuaginta onerariis profectus à Carthagine, satis prosperos ventos ad trajiciendum in Siciliam habuit: sed iidem venti superare eum Pachynum prohibebant. Bomilcaris adventus fama primo, dein praeter spem mora, cum gaudium & metum invicem Romanis Syracusanisque praebuisset: Epicides metuens, ne si pergerent iidem qui tum tenebant, ab ortu solis flare per dies plures venti, classis Punica Africam repeteret: tradita Acradina mercenariorum militum ducibus, ad Bomilcarem navigat, classem in statione versa in Africam habentem, atque timentem navale praelium, non tam quod impar viribus aut numero navium esset (quippe etiam plures habebat) quam quod venti aptiores Romanae quam suae classi flarent.

rent. perpulit tandem, ut fortunam navalis certaminis experiri vellet. Et Marcellus cum & Siculum exercitũ ex tota insula conciri videret, & cum ingenti commeatu classem Punicam adventare, ne simul terra marique inclusus urbe hostiũ urgeretur, quamquam impar numero navium erat, prohibere aditu Syracusarum Bomilcarem constituit. Duæ classes infestæ circa promontorium Pachynum stabant, ubi primum tranquillitas maris in altũ evexisset, concursuræ. Itaque cadente jam Euro, qui per dies aliquot sævierat, prior Bomilcar movit: cujus prima classis petere altum visa est, quo facilius superaret promontorium. Cæterum postquam tendere ad se Romanas naves vidit, incertum qua subita territus re Bomilcar, vela in altum dedit: missisque nunciis Heracleam, qui onerarias naves retro in Africam repetere juberent, ipse Siciliam prætervectus, Tarentum petit. Epicides à tanta repente destitutus spe, ne in obsidionem magna ex parte captæ urbis rediret, Agrigentum navigat, expectaturus magis eventum, quam inde quicquam moturus. Quæ ubi in castra Siculorum sunt nunciata, Epicidem Syracusis excessisse, à Carthaginiensibus relictam insulam, & prope iterum Romanis traditam: legatos de conditionibus dedendę urbis, explorata prius per colloquia voluntate eorum qui obsidebantur, ad Marcellũ mittunt. Cum haud ferme discreparet, quin quæ ubique regum fuissent, Romanorum essent: Siculis cætera cum libertate ac legibus suis servarentur: evoçatis ad colloquium iis, quibus ab Epicide credita res erat, missos se, simul ad Marcellum, simul ab eo ad exercitum Siculorum ajunt, ut una omnium qui obsiderentur, quique extra obsidionem essent, fortuna esset: neve alteri proprie sibi paciscerentur quicquam. Recepti deinde ab iis ut necessarios hospitesq; alloquerentur, expositis quæ pacta jam cum Marcello haberent, oblata spe salutis perpulêre eos, ut secum præfectos Epicidis, Polycletum & Philistionem & Epicidē, cui Sydon cognomen erat, aggrederentur. Interfectis iis, & multitudine, ad concionem convocata: & inopiam qua ipsi inter se fremere occulte soliti erant, conquesti: & quanquam tot mala urgerent, negarunt fortunam accusandam esse, quod in ipsorum esset potestate, quamdiu ea paterentur. Romanis causam oppugnandi Syracusas fuisse caritatem Syracusanorum, non odium: nam ut occupatas res ab satellitibus Annibalis, deinde Hieronymi, Hippocrate atq; Epicide audierint, tum bellum movisse, & obsidere urbem cœpisse: ut crudeles tyrannos ejus, non ut ipsam urbem expugnarent. Hyppocrate vero interempto, Epicide intercluso ab Syracusis, & præfectis ejus occisis, Carthaginiensibus omni possessione Siciliæ terra mariq; pulsis: quam superesse causam Romanis, cur non perinde ac si Hiero ipse viveret, unicus Romanæ amicitiæ cultor, incolumes Syracusas esse velint? Itaque nec urbi nec hominib. aliud periculi, quam ab semetipsis esse, si occasionem reconciliandi se Romanis prætermisissent. Eam autem, qualis illo momento horæ sit, nullam deinde fore, si simul libertas ab impotentibus tyrannis apparuisset. Omnium ingenti assensu oratio audita est. prætores tamen prius creari quam legatos nominari placuit. ex ipsorum deinde prætorum numero missi oratores ad Marcellum, quorum princeps: *Neque primo*, inquit, *Syracusani à vobis defecimus, sed Hieronymus, nequaquam tam in vos impius quam in nos: nec postea pacem tyranni cæde compositam Syracusanus quisquam, sed satellites regii Hippocrates atque Epicides, oppresis nobis hinc metu, hinc fraude turbaverunt. nec quisquam dicere potest, aliquando nobis libertatis tempus fuisse, quod pacis vobiscum non fuerit. Nunc certe cæ-*

de eorum qui oppressas tenebant Syracusas, cum primum arbitrii nostri esse cœpimus, extemplo venimus ad tradenda arma. dedendos nos, urbem, mœnia: nullam recusandam fortunam, quæ imposita à vobis fuerit. Gloriam captæ nobilißimæ pulcherrimæq; urbis Græcarum dii tibi dederunt, Marcelle. quicquid unquam terra marique memorandum geßimus, id tui triũphi titulo accedit. famæ ne credi malis, quanta urbs à te capta sit, quam posteris quoque eam spectaculo esse. quo quisquis terra, quisquis mari venerit, nunc nostra de Atheniensibus, Carthaginiensibusque trophæa, nunc tua de nobis ostendat, incolumesque Syracusas familiæ vestræ sub clientela nominis Marcellorum tutelaque habendas tradas, ne plus apud vos Hieronymi, quam Hieronis memoria momenti faciat. diutius ille multo amicus fuit, quam hic hostis: & illius etiam benefacta persensistis, hujus amentia ad perniciẽ tantum ipsius valuit. Omnia & impetrabilia & tuta erant apud Romanos. inter ipsos plus belli ac periculi erat. namq; transfugæ tradi se Romanis rati, mercenariorum quoque militum auxilia in eundem compulêre metum: arreptisque armis prætores primum obtruncant, inde ad cædem Syracusanorum discurrunt: quosq; fors obtulit, irati interfecerunt: atque omnia quæ in promptu erant, diripuere. tum ne sine ducibus essent, sex præfectos creavere, ut terni Acradinæ ac Nasso præessent. Sedato tandem tumultu, exequentibus suscitando mercenariis, quæ acta cum Romanis essent: dilucere id, quod erat, cœpit: aliam suam ac transfugarum causam esse. In tempore legati à Marcello redierunt, falsa eos suspicione incitatos memorantes: nec causam expetendæ pœnæ eorum ullam Romanis esse. Erat ex tribus Acradinæ præfectis Hispanus, Mericus nomine. ad eum inter comites legatorum de industria unus ex Hispanorum auxiliaribus est missus: qui sine arbitris Mericum nactus, primum quo in statu reliquisset Hispaniam (& nuper inde venerat) exponit. omnia Romanis ibi obtineri armis: posse eum, si operæ precium faciat, principem popularium esse: seu militare cum Romanis, seu in patriam reverti libeat. contra, si malle obsideri pergat, quam sedem esse terra marique clauso? Motus his Mericus, cum legatos ad Marcellum mitti placuisset, fratrem inter eos mittit: qui per eundem illum Hispanum secretus ab aliis ad Marcellum deductus, cum fidem accepisset, composuissetque agendæ rei ordinem, Acradinam redit. Tum Mericus ut ab suspicione proditionis averteret omnium animos, negat sibi placere legatos commeare ultro citroque: neque recipiendum quenquam, neq; mittendum & quo intentius custodię serventur, opportuna loca dividenda præfectis esse, ut suæ quisque partis tutandæ reus sit. Omnes assensi sunt, partibus dividendis: ipsi regio evenit ab Arthusæ fonte usque ad ostium magni portus. id ut scirent Romani, fecit. Itaque Marcellus nocte navim onerariam cum armatis remulco quadriremis trahi ad Acradinam jussit: exponitque milites regione portæ quæ prope fontem Arethusam est. Hoc cum quarta vigilia factum esset, expositosque milites porta, ut convenerat, recepisset Mericus: luce prima Marcellus omnibus copiis mœnia Acradinæ aggreditur: ita ut non eos solum qui Acradinam tenebant in se converteret, sed ab Nasso etiam agmina armatorum concurrerent, relictis stationibus suis, ad vim & impetum Romanorum arcendum. In hoc tumultu actuarię naves instructæ jam ante, circumvectæque, ad Nassum armatos exponunt. qui improviso adorti semiplenas stationes, & ad apertas fores portæ, qua paulo ante excurrerant armati, haud magno certamine Nassum cepêre, desertam trepidatione & fuga custodum, neque ullis minus

minus præsidii aut pertinaciæ ad manendum, quam transfugis fuit: quia ne suis quidem satis credentes se, medio certamine effugerunt. Marcellus ut captam esse Nassum didicit, & Acradinæ regionem unam teneri, Mericumque cum presidio suis adjunctum, receptui cecinit, ne regiæ opes, quarum fama major quam res erat, diriperentur. Suppresso impetu militum, & iis qui in Acradina erant transfugis, spacium locusque fugæ datus est: & Syracusani tandem liberi metu, portis Acradinæ apertis, oratores ad Marcellum mittunt, nihil petentes aliud, quam incolumitatem sibi liberisq; suis. Marcellus concilio advocato, & adhibitis etiam Syracusanis, qui per seditiones pulsi ab domo inter præsidia Romana fuerant, respondit: non plura per annos quinquaginta benefacta Hieronis, quam paucis annis his maleficia eorum qui Syracusas tenuerint, erga populũ Romanum esse: sed pleraque eorum quo debuerint, recidisse: fœderumque ruptorum ipsos ab se graviores multo, quam populus Romanus voluerit, pœnas exegisse. Se quidem tertium annum circumsedere Syracusas, non ut populus Rom. servatam civitatem haberet, sed ne transfugarum duces captam & oppressam tenerent. Quid potuerint Syracusani facere, exemplo vel eos Syracusanorum esse, qui inter præsidia Romana fuerint: vel Hispanum ducem Mericum, qui præsidium tradiderit: vel ipsorum Syracusanorum postremo serum quidem, sed forte consilium. Omnium sibi laborũ periculorumq; circa mœnia Syracusana terra mariq; tamdiu exhaustorum, nequaquam tantum fructum esse, quam capere Syrac. sas potuisse. Inde quæstor cum præsidio ad Nassum ad accipiendam pecuniam regiam custodiendamque missus. diripiendaq; urbs militi data est, custodibus divisis per domos eorum qui intra presidia Romana fuerant. Cum multa iræ, multa invidiæ avaritiæque fœda exempla ederentur: Archimedem memoriæ proditum est, in tanto tumultu, quantum capta urbs in discursu diripientium militum ciere poterat, intentum formis quas in pulvere descripserat, ab ignaro milite, quis esset, interfectum. ægre id Marcellum tulisse, sepulturæque curam habitam: & propinquis etiam inquisitis, honori presidioque nomen ac memoriam ejus fuisse. Hoc maxime modo Syracusæ captæ, in quibus prædæ tantum fuit quantum vix capta Carthagine tum fuisset, cum qua viribus æquis certabatur. Paucis ante diebus quam Syracusæ caperentur, T. Otacilius cum quinqueremibus octaginta Vticam ab Lilybæo transmisit; & cum ante lucem portum intrasset, onerarias frumento onustas cepit: egressusque in terram depopulatus est aliquantũ agri circa Vticam: prædamque omnis generis retro ad naves egit. Lilybæum tertio die, quam inde profectus erat, cum centum triginta onerariis navibus frumento prædaque onustis rediit: idque frumentum extemplo Syracusas misit, quod ni tam in tempore subvenisset, victorib. victisque pariter perniciosa fames instabat. Eadem æstate in Hispania, cum biennio ferme nihil admodum memorabile factum esset, consiliisque magis, quam armis bellum gereretur, Romani imperatores egressi hybernis copias conjunxerunt. ibi concilium advocatum, omniumque in unum congruerunt sententiæ: quando ad id locorum id modo actum esset, ut Asdrubalem tendentem in Italiam retinerent: tempus esse id jam agi, ut bellum in Hispania finiretur. & satis ad id virium credebant accessisse, triginta millia Celtiberorum ea hyeme ad arma excitata. Tres exercitus erant, Asdrubal Gisgonis filius, & Mago conjunctis castris quinque ferme dierum iter ab Romanis aberant. Propior erat Amilcaris filius Asdrubal, vetus in Hispania imperator,

rator, ad urbem nomine Anitorgin exercitum habebat. Eum volebant prius opprimi duces Romani, & spes erat satis superque ad id virium esse. illa restabat cura ne fuso eo perculsi alter Asdrubal & Mago, in avios saltus montesque recipientes sese bellum extraherent. Optimum igitur rati divisis bifariam copiis totius simul Hispaniæ amplecti bellum: ita inter se diviserunt, ut P. Cornelius duas partes exercitus Romanorum sociorumque adversus Magonem duceret, atque Asdrubalem: Cn. Cornelius cum tertia parte veteris exercitus Celtiberis adjunctis cum Asdrubale Barchino bellum gereret. Vnà profecti ambo duces exercitusque Celtiberis prægredientibus ad urbem Anitorgin in conspectu hostium, dirimente amne, ponunt castra. Ibi Cn. Scipio cum quibus ante dictum est copiis substitit, & P. Scipio profectus ad destinatam belli partem. Asdrubal postquam animadvertit exiguum Romanum exercitum in castris, & spem omnem in Celtiberorum auxiliis esse: peritus omnis barbaricæ & præcipuè omnium earum gentium, in quibus per tot annos militabat, perfidiæ, facili linguæ commercio, cum utraque castra plena Hispanorum essent, per occulta colloquia paciscitur magna mercede cum Celtiberorum principibus, ut copias inde abducant. Nec atrox visum facinus: non enim ut in Romanos verterent arma, agebatur: & merces, quanta vel pro bello satis esset, dabatur, ne bellum gererent, & cum quies ipsa, tum reditus domum fructusque videndi suos suaque, grata vulgo erant. Itaque non ducibus facilius quam multitudini persuasum est: simul ne metus quidem ab Romanis erat, quippe tam paucis, se ne retinerent. Id quidem cavendum semper Romanis ducibus erit, exemplaque hæc verè pro documentis habenda, ne ità externis credant auxiliis, ut non plus sui roboris, suarumque propriè virium in castris habeant. Signis repentè sublatis Celtiberi abeunt, nihil aliud quærentibus causam, obtestantibusque ut manerent, Romanis respondentes quàm domestico se avocari bello. Scipio, postquam socii nec precibus nec vi retineri poterant, nec se aut parem sine illis hosti esse, aut fratri rursus conjungi vidit posse, nec ullum aliud salutare consiliū in promptu esse: retrò quantum posset, cedere statuit, in id omni cura intentus, necubi hosti æquo se committeret loco, qui transgressus flumen prope vestigiis abeuntium insistebat. Per eosdem dies P. Scipionem par terror, periculum majus ab novo hoste urgebat. Masanissa erat juvenis, qui eo tempore erat socius Carthaginiēsium, quem deinde clarum potentemque Romana fecit amicitia. Is tum cum equitatu Numidarum & advenienti P. Scipioni occurrit, & deinde assiduè dies noctesq; infestus aderat: ut non vagos tantum procul à castris lignatum pabulatumque progressos exciperet, sed ipsis obequitaret castris: invectusq; in medias sæpe stationes, omnia ingenti tumultu turbaret. noctibus quoq; sæpe incursu repentino in portis valloq; trepidatum est: nec aut locus aut tempus ullum vacuum à metu ac sollicitudine erat Romanis. compulsisque intra vallū, adempto rerum omnium usu cum prope justa obsidio esset, futurāque arctiorem eam appareret, si se Indibilis, quem cum 7050 Suessetanorum adventare fama erat, Pœnis conjunxisset; dux cautus & prudens Scipio victus necessitatibus temerarium capit consilium, ut nocte Indibili obviā iret, & quocunq; occurrisset loco, prœlium consereret. Relicto igitur modico præsidio in castris, præpositoque T. Fontejo Legato, media nocte profectus cum obviis hostib. manus conseruit. Agmina magis quam acies pugnabant, superior tamen, ut in tumultuaria pugna, Romanus erat. Cæterum & equites Numidæ repente, quos fefellisse

X fefellisse

fellisse se dux ratus erat, ab lateribus circumfusi magnum terrorem intulere. Contracto adversus Numidas certamine novo, tertius insuper advenit hostis: duces Pœni assecuti ab tergo jam pugnantes, ancepsque prælium Romanos circumsteterat, incertos in quem potissimum hostem, quãve in partem conferti eruptionem facerent. Pugnanti, hortantique imperatori, & offerenti se ubi plurimus labor erat, latus dextrum lancea trajicitur: cuneusque is hostium qui inconfertos circa ducem impetum fecerat, ut exanimem labentemque ex equo Scipionem vidit, alacres gaudio cum clamore per totam aciem nunciantes discurrunt, imperatorem Romanũ cecidisse. Hæc pervagata passim vox, ut & hostes haud dubie pro victoribus, & Romani pro victis essent, fecit. Fuga confestim ex acie duce amisso fieri cœpta est. Cæterum ut ad erumpendum inter Numidas, aliaque levium armatorum auxilia haud difficilis res erat: ita effugere tantum equitum, æquantiumque equos velocitate peditum, vix poterant: cæsique prope plures in fuga, quam in pugna sunt. nec superfuisset quisquam, ni præcipiti jam ad vesperum die nox intervenisset. Haud segniter inde duces Pœni fortuna usi, confestim è prœlio, vix necessaria quiete data militibus, ad Asdrubalem Amiclaris citatum agmen rapiunt, non dubia spe, cum copias conjunxissent, debellari posse. Quo ubi est ventum, inter exercitus ducesque victoria recenti lætos gratulatio ingens facta, imperatore tanto cum omni exercitu deleto, & alteram pro haud dubio parem victoriam expectantes. Ad Romanos nondum quidem fama tantæ cladis pervenerat, sed tamen mœstum quoddam silentium erat, & tacita divinatio, qualis jam præsagientibus animis imminentis mali esse solet. Imperator ipse, præterquam quod ab sociis se desertum, hostium tantum auctas copias sentiebat, conjectura etiam & ratione ad suspicionem acceptę cladis, quam ad ullam bonam spem pronior erat. Quonam modo enim Asdrubalem ac Magonem, nisi defuncto suo fratre bello, sine certamine adducere exercitum potuisse? quomodo autem non obstitisse? aut ab tergo non secutum fratrem? ut si prohibere quo minus in unum coirent & duces & exercitus hostium non posset, ipse certe cum fratre conjungeret copias. His anxius curis, id modo esse salutare in præsens credebat, cedere inde quantum posset, inde una nocte ignaris hostibus, & ob id quietis, aliquantum emensus est iter. Luce, ut senserunt profectos hostes, præmissis Numidis quam poterant maxime citato agmine sequi cœperunt: ante noctem assecuti Numidæ, nunc ab tergo, nunc in latera concursantes. Consistere cœperunt, ac tutari agmen quantum possent: tamen tuto ut simul pugnarent procederentque, Scipio hortabatur, priusquam pedestres copiæ assequerentur. Cæterum nunc agendo, nunc sustinendo agmen, cum aliquaadiu haud multum procederetur, & nox jam instaret, revocat è prœlio suos Scipio, & collectos in tumulum quendam, non quidem satis tutum, præsertim agmini perculso, editiorem tamen quam cætera circa erant, subducit. Ibi primo impedimentis & equitatu in medium receptis, circundati pedites haud difficulter impetus incursantium Numidarum arcebant. dein postquam toto agmine tres imperatores cũ tribus justis exercitibus aderant, apparebatque parum armis ad tuendum locum sine munimento valituros esse, circunspectare atq; cogitare dux cœpit, si quomodo posset vallum circuminjicere. sed erat adeo nudus tumulus, & asperi soli, ut nec virgulta vallo cædendo, nec terra cespiti faciundo, aut ducendæ fossæ, aliive ulli operi apta inveniri posset: nec ferme quicquam satis arduum aut abscissum erat, quod hosti aditum ascensumve

fumive difficilem præberet, omnia fastigio leni subvexa, ut tamen aliquam imaginem valli objicerent, clitellas illigatas oneribus velut struentes ad altitudinem solitam circumdabant: cumulo sarcinarum omnis generis objecto, ubi ad moliendum clitellæ defuerant. Punici exercitus postquam advenere, in tumulum quidem perfacile agmen erexere: munitionis vero facies nova primo eos velut miraculo quodam tenuit, cum duces undique vociferarentur, quid starent? & non ludibrium illud vix fœminis puerisve morandis satis validum distraherent, diriperentque? captum hostem teneri latentem post sarcinas. Hæc contemptim duces increpabant: cæterum neque transilire, neque moliri onera objecta, nec cedere stipatas clitellas ipsisque obrutas sarcinis facile erat. Tardatis diu, cum amoliti objecta onera, armatis dedissent viã, pluribusque idem partibus fieret, capta jam undique castra erant: pauci ab multis, perculsique à victoribus passim cædebantur. Magna pars tamen militum, cum in propinquas refugisset sylvas, in castra P. Scipionis, quibus T. Fontejus legatus præerat, perfugerunt. Cn. Scipionem alii in tumulo primo impetu hostium cæsum tradunt: alii cum paucis in propinquam castris turrim perfugisse. hanc igni circumdatam, atque ita exustis foribus, quas nulla moliri potuerunt vi, captam: omnesque intus cum ipso imperatore occisos. Anno septimo postquam in Hispaniam venerat Cn. Scipio, undetrigesimo die post fratris mortem est interfectus. Luctus ex morte eorum non Romæ major quam per totam Hispaniam fuit. quin apud cives partem doloris & exercitus amissi, & alienata provincia, & publica trahebat clades. Hispaniæ ipsos lugebant desiderabantque duces; Cneum tamen magis, quod diutius præfuerat iis priorque & favorem occupaverat, & specimen justitiæ temperantiæq; Romanæ primus dederat. Cum deletus exercitus, amissæque Hispaniæ viderẽtur, vir unus res perditas restituit. Erat in exercitu L. Martius Septimii filius, eques Romanus, impiger juvenis animique & ingenii aliquanto quam pro fortuna, in qua erat natus, majoris, ad summam indolem accesserat Cn. Scipionis disciplina: sub qua per tot annos omnes militiæ arteis edoctus fuerat. Hic & ex fuga collectis militibus, & quibusdam de præsidiis deductis, haud contemnendum exercitum fecerat, junxeratque cum T. Fonteio P. Scipionis legato. Sed tantum præstitit eques Romanus auctoritate inter milites atq; honore, ut castris citra Iberum communitis, cum ducem exercituum comitiis militaribus creari placuisset subeuntes alii aliis in custodiam valli stationesque, donec per omnes suffragium iret, ad L. Martium cuncti summam imperii detulerint: Omne inde tempus (exiguum id fuit) muniendis castris, convehendisque commeatibus consumptum: & omnia imperia milites cum impigre, tum haudquaquam abjecto animo exequebantur. Cæterum postquam Asdrubalem Gisgonis venientem ad reliquias belli delendas transisse Iberum, & appropinquare allatum est, signumque pugnæ propositum ab novo duce milites viderunt: recordati quos paulò ante imperatores habuissent, quibusque & ducibus & copiis freti prodire ad pugnam soliti essent, flere omnes repente, & offensare capita: & alii manus ad cœlum tendere, deos incusantes: alii strati humi suum quisque nominatim ducem implorare, neque sedari lamentatio poterat. excitantibus centurionibus manipulares, & ipso minitante. & increpante Martio, quod in muliebres & inutiles se projecissent fletus, potius quam ad tutandos semetipsos & rempublicam, secum acuerent animos, ne inultos imperatores suos jacere finerent: cum subito clamor tubarumque

barumque sonus (jam enim prope vallum hostes erant) exauditur, inde verso repente in iram luctu, discurrunt ad arma: ac velut accensi rabie discurrunt ad portas, & in hostem negligenter atq; incomposite venientem incurrunt. Extemplo improvisa res pavorem incutit Pœnis, mirabūdique unde tot hostes tam subitò exorti prope deleto exercitu, forent: unde tanta audacia, tanta fiducia sui victis ac fugatis: quis imperator duobus Scipionibus cæsis extitisset, quis castris præesset: quis signum dedisset pugnæ? ad hæc tot jam nec opinata primò omnium incerti stupentesque referunt pedem: dein valida impressione pulsi terga vertunt, & aut fugientium cædes fœda fuisset aut temerarius periculosusque sequentiū impetus, ni Martius propere receptui dedisset signum, obsistensque ad prima signa, quosdam & ipse retinens, concitatam repressisset aciem. inde in castra avidos adhuc cædisque & sanguinis reduxit. Carthaginienses trepide primo ab hostium vallo acti, postquam neminem insequi viderunt, metu substitisse rati, contemptim rursus & sedato gradu in castra abeunt. Par negligentia in castris custodiendis fuit. nam & si propinquus hostis erat, tamen reliquias eum esse duorum exercituum ante paucos dies deletorum, succurrebat. Ob hoc cum omnia neglecta apud hostes essent, exploratis iis, Martius ad consilium prima specie temerarium magis quam audax, animum adjecit, ut ultro castra hostium oppugnaret: simul facilius esse ratus unius Asdrubalis expugnari castra, quam si se rursus tres exercitus ac tres duces junxissent, sua defendi: simul, aut si successisset cœptis, recepturum se afflictas res: aut si pulsus esset, tamen ultro inferendo arma, contemptum sui dempturum. Ne tamen subita res, & nocturnus terror etiamnum suæ fortunæ consilium perturbaret, alloquēdos adhortandosque sibi milites ratus concione advocata ita disseruit: „ Vel mea erga imperatores nostros vivos mortuosq; pietas, vel præsens omnium nostrum, milites, fortuna, fidem civis facere potest, mihi hoc imperium, ut amplum judicio vestro, ita re ipsa grave, ac solicitum esse, quo enim tempore, nisi metus mœrorem stupefaceret, vix ita compos mei essem, ut aliqua solatia invenire ægro animo possem: cogor vestram omnium vicem (quod difficillimum in luctu est) unus consulere, & ne tum quidem ubi quonam modo has reliquias duorum exercituum patriæ conservare possim, cogitandum est: avertere animum ab assiduo mœrore libet. præsto est enim acerba memoria: & Scipiones me ambo dies noctesque curis insomniisque agitant & excitant sæpe somno, neu se, neu invictos per octo annos in iis terris milites suos, commilitones vestros, neu remp. patiar inultam: & suam disciplinam suaque instituta sequi jubent. Et ut imperiis vivorum nemo obedientior me uno fuerit: ita post mortem suam, quod quaque in re facturos illos fuisse maxime censeam, id optimum ducere vos quoque velim milites: non lamentis lacrymisque, tanquam extinctos prosequi (vivunt enim, vigentque fama rerum gestarum) sed quotiescunque occurret memoria illorum, velut si adhortanteis signumque dantes videatis eos, ita prœlia inite. Nec alia profecto species hesterno die oculis animisque vestris oblata memorabile illud edidit prœlium: quo documētum dedistis hostibus, non cum Scipionibus extinctum esse nomen Romanum: & cujus populi vis atque virtus non obruta sit Canensi clade, ex omni profecto sævitia fortunæ emersuram esse, Nunc, qui tantum ausi

"ausi estis sponte vestras, experiri libet quantum audeatis duce vestro auctore. non enim hesterno die cum signum receptui dedi, sequentibus effuse vobis turbatum hostem, frangere audaciam vestram, sed differre in majorem gloriam atque opportunitatem volui: ut postmodum præparati incautos, armati inermes, atque etiam sopitos, per occasionem aggredi possetis. Ne hujus occasionis spem milites forte temere, sed ex re ipsa conceptam habeo. A vobis quoque profecto si quis quærat, quonam modo pauci à multis, victi à victorib. castra tutari sitis, nihil aliud respondeatis, quam id ipsum timentes vos, omnia & operib. firmata habuisse, & ipsos paratos instructosque fuisse. Et ita se res habet, ad id, quod ne timeatur fortuna facit, minimè tuti sunt homines: quia quod neglexeris, incautum atque apertum habeas. Nihil omnium nunc minus metuunt hostes, quàm ne obsessi modo ipsi atque oppugnati, castra sua vltro oppugnemus. Audeamus, quod credi non potest ausuros nos. eo ipso, quod difficillimum videtur, facillimum erit. Tertia vigilia noctis silenti agmine ducam vos, exploratum habeo non vigiliarum ordinem, non stationes justas esse. clamor in portis auditus, & primus impetus castra ceperit. tum inter torpidos somno, paventeisque ad non opinatum tumultum, & inermes in cubilibus suis oppressos illa cædes edatur, à qua vos hesterno die revocatos ægrè ferebatis. Scio audax videri consilium: sed in rebus asperis & tenuibus fortissima quæque consilia tutissima sunt: quia si in occasionis momento, cujus prætervolat opportunitas, cunctatus paulum fueris, ne quicquam mox omissum queraris. Vnus exercitus in propinquo est: duo haud procul absunt. nunc aggredientibus par aliqua opportunitas est: & jam tentastis vestras atque illorum vires si diem proferimus, & hesternæ eruptionis fama contenti destiterimus, periculum est, ne omnes duces, omnesque copiæ conveniant, tres deinde duces, tres exercitus sustinebimus hostium, quos Cn. Scipio incolumi exercitu non sustinuit? Vt dividendo copias, periere duces nostri: ita separati ac divisi opprimi possunt hostes. alia belli gerendi via nulla est, proinde nihil præter noctis proximæ opportunitatem expectemus. Ite diis bene juvantibus, corpora curate, vt integri vigentesque eodem animo in castra hostium irrumpatis, quo vestra tutati estis. Læti & audire ab novo duce novum consilium: & quo audacius erat, magis placebat. reliquum diei expediendis armis, & curatione corporum consumptum: & major pars noctis quieti data est quarta vigilia movere. Erant ultra proxima castra sex millium intervallo distantes aliæ copiæ Pænorum. Vallis cava intererat, condensa arboribus: in hujus sylvæ medio ferme stadio cohors Romana arte Punica abditur, & equites. Ita medio itinere intercepto, cæteræ copiæ silenti agmine ad proximos hostes ductæ, & cum statio nulla pro portis, neque in vallo custodiæ essent, velut in sua castra, nullo usquam obsistente, penetravere. inde signa canunt, & tollitur clamor. pars semisopitos hostes cædunt, pars ignis escas stramenta arida tectis injiciunt: pars portas occupant, ut fugam intercludant. hostes simul ignis, clamor, cædes, velut alienatos sensibus nec audire, nec providere quicquam finunt, incidunt inermes inter catervas armatorum, alii ruunt ad portas, alii obseptis itineribus super vallum saliunt: & ut quisque evaserat:

protinus ad castra altera fugiunt, ubi à cohorte & equitibus ex occculto prorumpentibus circũventi cæsique ad unum omnes sunt. quanquam etiamsi quis ex ea cæde effugisset, adeo raptim captis propioribus castris in altera transcursum castra ab Romanis est, ut prævenire nuncius cladis non posset. Ibi vero quo longius ab hoste aberant, & quia sub lucem pabulatum, lignatum & prædatum quidam dilapsi fuerant, neglecta magis omnia ac soluta invenere: arma tantum in stationibus posita, milites inermes, aut humi sedentes accubantesque, aut obambulantes ante vallum portasque. Cum his tam securis solutisque Romani calentes adhuc ab recenti pugna, ferocesque victoria prœlium ineunt. itaque nequaquam resisti in portis potuit, intra portas concursu ex totis castris ad primum clamorem ex tumultu facto, atrox prælium oritur; diuque tenuisset, ni cruenta scuta Romanorum visa indicium alterius cladis Pœnis, atque inde pavorem injecissent. hic terror in fugam avertit omnes effusique qua iter est, nisi quos cædes oppressit, exuuntur castris. Atque ita nocte ac die bina castra hostium expugnata ductu L. Martii. Ad triginta septem millia hostium cæsa auctor est Claudius, qui annales Acilianos ex Græco in Latinum sermonem vertit: captos ad mille octingentos triginta: prædam ingentem partam: in ea fuisse clypeum argenteum pondo centum triginta octo, cum imagine Barchini Asdrubalis. Valerius Antias una castra Magonis capta tradit: septem millia ferme cæsa hostium: altero prælio eruptione pugnatum cum Asdrubale, decem millia occisa, quatuor millia trecentos triginta captos. Piso quinque millia hominum, cùm Mago cedentes nostros effuse sequeretur, cæsa insidiis scribit. Apud omnes magnum nomen Martii ducis est: & veræ gloriæ ejus etiam miracula addunt, flammam ei concionanti fusam è capite sine ipsius sensu, cum magno pavore circumstantium militum: monumentumque victoriæ ejus de Pœnis usque ad incensum Capitolium fuisse in templo clypeum, Martium appellatum, cum imagine Asdrubalis. Quietæ deinde aliquamdiu in Hispania res fuere, utrisque post tantas acceptas invicem illatasque clades cunctantibus periculum summæ rerum facere. Dum hæc in Hispania geruntur, Marcellus captis Syracusis, cum cætera in Sicilia tanta fide atque integritate composuisset, ut non modo suam gloriam, sed etiam majestatem populi Rom. augeret, ornamenta urbis, signa tabulasque, quibus abundabant Syracusæ, Romam devexit: hostium quidem illa spolia, & parta belli jure. cæterũ inde primum initium mirandi Grecarũ artium opera, licentiæq; hinc sacra profanaque omnia vulgo spoliandi, factũ est. quæ postremo in Romanos deos, templum idipsum primum quod à Marcello eximie ornatum est, vertit. visebantur enim ab externis ad portam Capenam dedicata à Marcello templa propter excellentia ejus generis ornamenta, quorum perexigua pars comparet. Legationes omnium ferme civitatum Siciliæ ad eum conveniebant. dispar ut causa earum, ita conditio erat. Qui ante captas Syracusas aut non desciverant, aut redierant in amicitiam, ut socii fideles accepti cultique quos metus post captas Syracusas dediderat, ut victi à victore leges acceperunt. Erant tamen haud parvæ reliquiæ belli circa Agrigentum Romanis: Epicides & Hanno, duces reliqui prioris belli, & tertius novus ab Annibale in locum Hippocratis missus, Libyphœnicum generis Hipponiates (Mutinem populares vocabant) vir impiger, & sub Annibale magistro omnes belli artes edoctus. Huic ab Epicide & Hanhone

none Numidæ dati auxiliares, cum quibus ita pervagatus est hostium agros, ita socios ad retinendos in fide animos eorum, ferendumque in tempora cuique auxilium adiit, ut brevi tempore totam Siciliam impleret nominis sui, nec spes alia major apud faventes rebus Carthaginiensium esset. Itaque inclusi ad tempus mœnibus Agrigenti dux Pœnus Syracusanusque non consilio Mutinis magis quam fiducia ausi egredi extra muros, ad Himeram amnem posuerunt castra. Quod ubi perlatum ad Marcellum est, extemplo copias movit: & ab hoste quatuor ferme millium intervallo consedit, quid agerent pararentve expectaturus. Sed nullum neque locum neque tempus cunctationi, consiliove dedit Mutines, transgressus amnem, ac stationibus hostium cum ingenti terrore ac tumultu invectus. Postero die prope justo prœlio compulit hostem intra munimenta. inde revocatus seditione Numidarum in castris facta, cum trecenti ferme eorum Heracleam Minoam concessissent, ad mitigandos, revocandosque eos profectus, magnopere monuisse duces dicitur, ne absente se cum hoste manus consererent. Id ambo ægre passi duces, magis Hanno, jam antè anxius gloria ejus: Mutinem sibi modum facere, degenerem Afrum imperatori Carthaginiensi misso ab senatu populoque. Is perpulit cunctantem Epicidem, ut transgressi flumen in aciem exirent. nam si Mutinem operirentur, & secunda pugnæ fortuna evenisset, haud dubie Mutinis gloriam fore. Enimvero indignum ratus Marcellus, se, qui Annibalem subnixum victoria Cannensi ab Nola repulisset: his terra marique victis ab se hostibus cedere: arma propere capere milites, & efferri signa jubet. Ad instruentem exercitum decem effusis equis advolant ex hostium acie Numidæ, nunciantes populares suos primum ea seditione motos qua trecenti ex numero suo consesserint Heracleam: dein quod præfectum suum ab obtrectantibus ducibus gloriæ ejus sub ipsam certaminis diem ablegatum videant, quieturos in pugna. Gens fallax promissi fidem præstitit. itaque & Romanis crevit animus, nuncio celeri per ordinem misso, destitutum ab equite hostem esse quem maxime timuerant: & territi hostes, præterquam quod maxima parte virium suarum non juvabantur, timore etiam incusso, ne à suo ipsi equite oppugnarentur. Itaq; haud magna vis certaminis fuit. Primus clamor atque impetus rem decrevit. Numidæ cum in concursu quieti stetissent in cornibus, ut terga dantes suos viderunt, fugæ tantum parumper comites facti, postquam omnes Agrigentum trepido agmine petentes viderunt, ipsi metu obsidionis passim in civitates proximas dilapsi. Multa millia hominum cæsa captaque: & octo elephanti. Hæc ultima in Sicilia Marcelli pugna fuit. victor inde Syracusas rediit. Iam ferme in exitu annus erat. itaque senatus Romæ decrevit, ut P. Cornelius Pr. litteras Capuam ad Coss. mitteret: dum Annibal procul abesset, nec ulla magni discriminis res ad Capuam gereretur: alter eorum, si ita videretur, ad magistratus subrogandos Romam veniret. Litteris acceptis, inter se Coss. compararunt, ut Claudius comitia perficeret, Fulvius ad Capuam maneret. Coss. Claudius creavit Cn. Fulvium Centumalum, & P. Sulpicium Servii filium, Galbam, qui nullum antea curulem magistratum gessisset. Prr. deinde creati, L. Cornelius Lentulus, M. Cornelius Cethegus. C. Sulpitius, C. Calphurnius Piso. Pisoni jurisdictio urbana, Sulpicio Sicilia, Cethego Apulia, Lentulo Sardinia evenit, Consulibus prorogatum in annum imperium est.

LIBER XXVI.

BREVIARIUM.

ANnibal, positis ad tertium ab Vrbe lapidem castris, ipse cum M I equitum usque ad portam Capenam, ut situm urbis exploraret, obequitavit: & cum per triduum in aciem utrimque exercitus omnis descendisset: certamen tempestas diremit. nam cum in castra rediissent, statim serenitas erat. Capua capta est à Q. Fulvio, & Ap. Claudio Coss. Principes Campani veneno sibi consciverunt mortem. Cum senatus Campanorum deligatus esset ad palos, ut securi feriretur: literas à senatu missas Q. Fulvius Cos. quibus jubebatur parcere antequam legeret, in sinu posuit: & lege agi jussit: & supplicium peregit. Cum in comitiis apud populum quaereretur, cui mandaretur Hispaniarum imperium: nullo id volente suscipere, Publius Scipio, Publii filius qui in Hispania ceciderat, professus est se iturum. & suffragio populi, consensuque omnium missus. Novam Carthaginem uno die expugnavit, cum ageret vigesimum quartum annum, videreturque divina stirpe creatus: quoniam & ipse posteaquam togam acceperat, quotidie in Capitolio erat: & in cubiculo matris ejus anguis sapenumero visus est. Res praeterea in Sicilia gestas continet: & amicitiam cum Aetolis junctam, bellumque gestum adversus Acarnanas & Philippum Macedonum regem.

CN. Fulvius Centimalus, P. Sulpicius Galba Coss. cum Idibus Martiis magistratum iniissent, senatu in Capitolium vocato, de repub. de administratione belli, de provinciis exercitibusq; Patres consuluerunt. Q. Fulvio, & Appio Claudio prioris anni consulibus prorogatum Imperium est, atque exercitus quos habebant, decreti: adjectumque, ne à Capua, quam obsidebant, abscederent, priusquam expugnassent. Ea tum cura maxime intentos habebat Romanos: non tam ob iram quae in nullam unquam civitatem justior fuit, quam quod urbs tam nobilis ac potens, sicut defectione sua traxerat aliquot populos, ita recepta inclinatura rursus animos videbatur ad veteris imperii respectum. Et praetoribus prioris anni, M. Iunio in Hetruria, P. Sempronio in Gallia, cum binis legionibus, quas habuerant, prorogatum est imperium. Prorogatum & M. Marcello, ut proconsul in Sicilia reliquias belli perficeret eo exercitu quem haberet. si supplemento opus esset, suppleret de legionibus, quibus P. Cornelius propraetor in Sicilia praeesset: dum ne quem militem legeret ex eo numero, quibus senatus missionem reditumque in patriam negasset ante belli finem. C. Sulpicio, cui Sicilia evenerat, duae legiones, quas P. Cornelius habuisset, decretae: & supplementũ de exercitu Cn. Fulvii, qui priore anno in Apulia foede caesus fugatusque erat. Huic generi militum senatus eundem quem Cannẽsibus finem statuerat militiae additum etiam utrorumq; ignominiae est, ne in oppidis hybernarent, neve hybernam propius ullam urbem decem millibus passuum aedificarent. L. Cornelio in Sardinia duae legiones datae, quibus Q. Mucius praefuerat. supplementũ, si opus esset, consules scribere jussi. T. Otacilio, & M. Valerio, Siciliae Graeciaeque ora cum legionibus classibusq; quibus praeerant decreta. Quinquaginta Graeci cum legione una, centum Siculi cum duabus legionibus habebant naves. Tribus & viginti legionibus Romanis eo anno bellum

bellum terra marique est gestum. Principio ejus anni cum de literis L. Martii referretur, res gestæ magnificæ senatui visæ: titulus honoris, quod imperio non populi jussu, non ex auctoritate patrum dato, *Proprætor* Senatui scripserat, magnam partem hominum offendebat. Rem mali exempli esse imperatores legi ab exercitibus, & solemne auspicatorum comitiorum in castra & provincias procul ab legibus magistratibusque ad militarem temeritatem transferri. & cum quidam referendum ad senatum cēserent, melius visum differri eam consultationem, donec proficiscerentur equites, qui ab Martio literas attulerant. Rescribi de frumento & vestimentis exercitus placuit: utramque rem eam curæ fore senatui. adscribi autem, *Proprætori L. Martio*, nō placuit; ne idipsum, quod consultationi reliquerant, pro præjudicato ferrent. Dimissis equitibus de nulla re prius consules retulerunt. omniumque in unum sententię congruebant, agendum cum tribunis plebis esse: primo quoque tempore ad plebem ferrent, quem cum imperio mitti placeret in Hispaniam ad eum exercitum, cui Cn. Scipio imperator præfuisset. Ea res cum tribunis acta promulgataque est. Sed aliud certamen occupaverat animos. C. Sempronius Blæsus die dicta Cn. Fulvium ob exercitūm in Apulia amissum in concionibus vexabat: multa imperatorem temeritate atq; inscitia exercitum in locum præcipitem perduxisse dictitans. Neminem, præter Cn. Fulvium, ante corrupisse omnibus vitiis legiones suas, quam proderet. itaque verè dici posse, prius eos perisse, quam viderent hostem: nec ab Annibale, sed ab imperatore suo victos esse. Neminem cum suffragium ineat, satis cernere, cui imperium, cui exercitum permittat. Quid interfuisse inter T. Sempronium? Cum ei servorum exercitus datus esset, brevi effecisse disciplina atque imperio, ut nemo eorum generis ac sanguinis sui memor in acie esset: præsidio sociis, hostibus terrori essent. Cum ad Beneventum aliasq; urbes, eos velut è faucibus Annibalis ereptos populo R. restituisset, Cn. Fulvium Quiritium Romanorum exercitum, honeste genitos, liberaliter educatos, servilibus vitiis imbuisse. ergo effecisse, ut feroces & inquieti inter socios; ignavi & imbelles inter hostes essent: nec impetum modo Pœnorum, sed ne clamorem quidem sustinere possent. Nec hercule mirum esse milites in acie non stetisse, cum primus omnium imperator fugeret. magis mirari se, aliquos stantes cecidisse, & non omnes comites C. Fulvii fuisse pavoris ac fugæ. C. Flaminium, L. Paulum, L. Posthumium, Cn. ac P. Scipiones cadere in acie maluisse, quam deserere circumventos hostibus suos exercitus: Cn. Fulvium prope unum nūcium deleti exercitus Romam redisse. Facinus indignum esse, Cannensem exercitū, quod ex acie fugerit, in Siciliam deportatum, ne prius inde dimittatur, quam hostis ex Italia decesserit: & hoc idem in Cn. Fulvii legionibus nuper decretum. Cn. Fulvio fugam ex prœlio ipsius temeritate commisso, impunitam esse: & eum in ganea lustrisque ubi juventam egerit, senectutem acturum: milites, qui nihil aliud peccaverint, quam quod imperatoris similes fuerint, relegatos prope in exilium, ignominiosam pati militiam: adeo imparem libertatem Romæ diti ac pauperi, honorato atque inhonorato esse. Reus ab se culpam in milites transferebat. Eos ferociter pugnam poscentes productos in aciem, non eo, quo voluerint, quia serum diei fuerit, sed postero die & tempore & loco æquo instructos, seu famam, seu vim hostium non sustinuisse. cum effuse omnes fugerent, se quoque turba ablatum, ut Varronem Cannensi pugna, ut multos alios imperatores. Quid autem solū se restantem prodesse reipubl.

 potuisse?

potuisse? nisi si mors sua remedio publicis cladibus futura esse potuisset. Non se inopia commeatus. non in loca iniqua incaute deductum: non agmine inexplorato euntem insidiis circumventum: vi aperta, armis, acie victum: nec suorum animos, nec hostium in potestate habuisse. suum cuique ingenium, audaciam aut pavorem facere. Bis est accusatus: pecuniaque anquisitum tertio testibus datis, cum præterquam quod omnibus probris onerabatur, jurati permulti dicerent, fugæ pavorisque initium à prætore ortum: ab eo desertos milites: cum haud vanum timorem ducis crederent, terga dedisse: tanta ira accensa est, ut capite anquirendum concio succlamaret. De eo quoque novum certamen ortum. nam cum tribunus bis pecunia anquisisset, tertiò capitis se anquirere diceret: tribuni plebis appellati. cum collegæ negarent, se in mora esse, quo minus, quod ei more majorum permissum esset, seu legibus, seu moribus mallet, anquireret, quoad vel capitis, vel pecuniæ judicasset privato: tum Sempronius perduellionis se judicare Cn. Fulvio dixit. diemque comitiis ab C. Calphurnio prætore urbano petit. Inde alia spes ab reo tentata est. si adesse judicio Q. Fulvius frater posset, florens tum & fama rerum gestarum, & propinqua spe Capuæ potiundæ. Id cum per literas miserabiliter pro fratris capite scriptas petisset Fulvius, negassentque Patres è repub. esse abscedi à Capua, priusquam dies comitiorum aderat: Cn. Fulvius exulatum Tarquinios abiit. Id ei justum exilium esse scivit plebs. Inter hæc vis omnis belli versa in Capuam erat. obsidebatur tamen acrius, quam oppugnabatur. nec aut famem tolerare servitia ac plebs poterant, aut mittere nuncios ad Annibalem per custodias jam arctas. Inventus est tandem quidam Numida, qui acceptis literis evasurum se professus, ut promissum præstaret, per media Romana castra nocte egressus, spem accendit Campanis, dum aliquid virium superesset; ab omni parte eruptionem tentandi. Cæterum in multis certaminibus equestria prælia ferme prospera faciebant: pedites superabantur, sed nequaquam tam lætum vincere, quam triste vinci ulla parte erat, ab obsesso & prope expugnato hoste. Inita tandem ratio est, ut quod viribus deerat, arte æquaretur. Ex omnibus legionibus electi sunt juvenes maxime vigore ac levitate corporum veloces: eis parmæ breviores, quam equestres, & septena jacula quaternos longa pedes data, præfixa ferro, quale hastis velitaribus inest. eos singulos in equos suos accipientes equites, assuefecerunt, & vehi post sese, & desilire perniciter, ubi datum signum esset. Postquam assuetudine quotidiana satis intrepide visum est fieri, in campum qui medius inter castra murumque erat, adversus instructos Campanorum equites processerunt. & ubi ad conjectum teli ventum est, signo dato velites desiliunt. pedestris inde acies ex equitatu repente in hostium equites incurrit: jaculaque cum impetu alia super alia emittunt: quibus plurimis in equos virosque passim conjectis, permultos vulneraverunt. pavoris tamen plus ex re nova atque inopinata injectum est: & in perculsum hostem equites invecti, fugam stragemque eorum usque ad portas fecerunt. Inde equitatu quoque superior Romana acies fuit. Institutum ut velites in legionibus essent. Auctorem peditum equiti immiscendorum centurionem Q. Navium ferunt: honorique id ei apud imperatorem fuisse. Cum in hoc statu ad Capuam res essent, Annibalem in diversum Tarentinæ arcis potiundæ, Capuæque retinendæ trahebant curæ. vicit tamen respectus Capuæ, in quam omnium sociorum hostiumque conversos videbat animos, documento

futuræ

futuræ qualemcunque eventum defectio ab Romanis habuisset. Igitur magna parte impedimẽtorum relicta in Brutiis, & omni graviore armatura, cum delectis peditum, equitumque quam poterat aptissimis ad maturandum iter, in Campaniã contendit, secuti tamẽ tam raptim euntem tres & triginta elephanti, in valle occulta post Tifata montem imminentem Capuæ consedit. Adveniens cum castellum Galatiam, præsidio inde vi pulso, cepisset, in circuncidentes Capuam se vertit: præmissis ante nunciis Capuam, quo tempore castra Romana aggressurus esset, ut eodem & illi ad eruptionem parati portis omnibus sese effunderent. Res nec explorata Romanis ingentem præbuit terrorem. nam alia parte ipse adortus est, alia Campani omnes pedites equitesque, & cum iis Punicum præsidium, cui Bostar & Hanno præerant, erupit. Romani, ut in re trepida, ne ad unam concurrendo partem, aliquid indefensi relinquerent, ita inter se copias partiti sũt. Appius Claudius Campanis, Fulvius Annibali est oppositus. Claudius Nero proprætor cum equitibus sextæ legionis via quæ Suessulam fert: C. Fulvius Flaccus legatus cum sociali equitatu constitit è regione Vulturni amnis. Prælium non solito modo clamore ac tumultu est cœptum, sed ad aliorum virorum, equorum armorumque sonum, disposita in muris Campanorum imbellis multitudo tantum cum æris crepitu, qualis in defectu lunæ silenti nocte cieri solet, edidit clamorem: ut averteret etiam pugnantium animos. Campanos facile in vallo Appius arcebat. Major vis ab altera parte; Fulvium Annibal & Pœni urgebant. legio ibi sexta loco cessit; qua pulsa cohors Hispanorum cum tribus elephantis usque ad vallum pervasit, ruperatque mediam aciem Romanorum: & in ancipiti spe ac periculo erat, utrum in castra perrumperet, an intercluderetur à suis. Quem pavorem legionis, periculumque castrorum Fulvius ubi vidit, Q. Navium primoresque alios centurionum hortatur, ut cohortem hostium sub vallo pugnantem invadant ac trucident: in summo discrimine rem verti: aut viam dandam iis esse, & minore conatu, quam condensam aciem irrupissent, in castra irrupturos: aut conficiendos sub vallo esse, nec magni certaminis rem fore: paucos esse, & ab suis interclusos, & quæ, dum paveat, Romanis interrupta acies videatur, etiamsi se utrimque in hostem vertat, ancipiti pugna medios circumventuram. Navius ubi hæc imperatoris dicta accepit, secundi hastati signum ademptum signifero in hostes infert, jacturum in medios eos minitãs, ni se propere sequantur milites, & partem capessant pugnæ. Ingens corpus erat, & arma honestabant, & sublatum alte signum converterat ad spectaculum cives hostesque. cæterum postquam jam ad signa pervenerat Hispanorum, tum undique in eum tragulæ conjectæ, & prope tota in unum acies versa: sed neque hostium multitudo, neque telorum vis arcere impetum ejus viri potuerunt. Et M. Attilius legatus primi principis ex eadem legione signum inferri in cohortem Hispanorum coegit. Et qui castris præerant, L. Porcius Licinius, & T. Popilius legatus pro vallo acriter pugnant, elephantosq; transgredientes in ipso vallo conficiũt. quorum corporibus cum oppleta esset fossa, velut aggere aut ponte injecto, transitum hostibus dedit. ibi per stragem jacentium elephantorum atrox edita cædes. Altera in parte castrorum jam pulsi erant Campani, Punicumque præsidium: & sub ipsa porta Capuę quæ ad Vulturnũ fert, pugnabatur: neq; tam armati irrumpentibus Romanis resistebant, quam quod porta balistis scorpionibusque instructa, missilibus procul hostes arcebat: & suppressit impetum Romanorum,

vulnus imperatoris Appii Claudii: cui suos ante prima signa adhortanti, sub lævo humero summum pectus gæsa ictum est. magna tamen vis hostium ante portam est cæsa: cæteri trepidi in urbem compulsi. Et Annibal postea quam cohortis Hispanorum stragem vidit, summaque vi castra hostium defendi: omissa oppugnatione recipere signa, & convertere agmen retro peditum, objecto à tergo equitatu, ne hostis instaret, cœpit. Legionum ardor ingens ad hostem insequendum fuit: sed Flaccus receptui cani jussit, satis ad utrumque profectum ratus: ut & Campani quam haud multum in Annibale præsidii esset, & ipse Annibal sentiret. Cæsa eo die, qui hujus pugnæ auctores sunt, octo millia hominum de Annibalis exercitu, tria ex Campanis tradunt: signaque Carthaginiēsibus quindecim adempta, duodeviginti Campanis. Apud alios nequaquam tantam molem pugnæ invenio, plusque pavoris quam certaminis fuisse, cum inopinato in castra Romana Numidæ Hispanique cum elephantis irrupissent: elephanti per media castra vadentes, stragem tabernaculorum ingenti sonitu ac fuga abrumpentium vincula jumentorum facerent. fraudem quoque super tumultum adjectam, immissis ab Annibale, qui (habuit aliquot) gnari Latinæ linguæ juberent consulum verbis, quoniam amissa castra essent pro se quemque militum in proximos montes fugere: sed eam celeriter cognitam fraudem, oppressamque magna cæde hostium. elephantos igni è castris exactos. Hoc ultimum, utcunque initum finitumque est, ante deditionem Capuæ prœlium fuit. Medixtuticus, qui summus magistratus apud Campanos est, eo anno Seppius Lesius erat, loco obscuro tenuique fortuna ortus. Matrem ejus quondam pro pupillo eo procurantem familiare ostentum, cum respondisset aruspex, summum quod esset imperium Capuæ perventurum ad eum puerum: nihil ad eam spem agnoscentem dixisse ferunt, *tu perditas res Campanorum narras, ubi summus honos ad filium meum perveniet*. Ea ludificatio veri, & ipsa in verum vertit. nam cum fame ferroque urgerentur, nec spes ulla superesset iis, qui nati in spem honorum erāt, honores detrectantibus, Lesius querendo desertam ac proditam à primoribus Capuam, summum magistratum ultimus omnium Campanorū cepit. Cæterum Annibal ut nec hostes elici amplius ad pugnam vidit: nec per castra eorum perrūpi ad Capuam posse: ne suos quoque commeatus intercluderent novi cōsules, abscedere irrito incepto, & movere à Capua statuit castra. multa secū quo jam inde ire pergeret volventi, subiit animum impetus, caput ipsum belli Romam petendi, cujus rei semper cupitæ prætermissam occasionem post Cannensem pugnam, & alii vulgo fremebāt, & ipse non dissimulabat: nec opinato pavore ac tumultu, non esse desperandū, aliquam partem urbis occupari posse. Eo si Roma in discrimine esset, Capuam extemplo omissuros aut ambos imperatores Romanos, aut alterum ex iis. qui si divisissent copias, utrumque infirmiorem factum, aut sibi, aut Campanis bene gerendæ rei fortunam daturos esse. Una ea cura angebat, ne ubi abscessisset, extēplo dederentur Campani. Numidam promptum ad omnia audenda donis perlicit, ut literis acceptis specie transfugæ castra Romana ingressus, altera parte Capuam clam pervadat. Literæ autem erant adhortatione plenæ. Profectionem suam, quæ salutaris illis foret, abstracturam ad defendendam Romam ab oppugnāda Capua duces, atque exercitus Romanos. ne desponderent animos, tolerando paucos dies, totā soluturos obsidionem. Inde naves in flumine Vulturno comprehensas duci Casilinum, quod jam ante præsidii causa fecerat castellū, jussit.

sit. quarum ubi tantam copiam esse, ut una nocte trajici posset exercitus, allatum est: cibariis decem dierum præparatis, deductas nocte ad fluvium legiones ante lucem trajecit. Id priusquam fieret, ita futurum compertum ex transfugis, Fulvius Flaccus senatui Romam cum scripsisset, varie hominum animi pro cujusque ingenio affecti sunt. Vt in re tam trepida, senatu extemplò vocato, P. Cornelius, cui Asinæ, cognomen erat, omnes duces exercitusque ex tota Italia, neque Capuæ, neque ullius alterius rei memor, ad urbis præsidium revocabat. Fabius Maximus abscedi à Capua terrerique & circumagi ad nutus comminationesque Annibalis, flagitiosum ducebat. Qui ad Cãnas victor, ire tamen ad urbem ausus non esset, eum à Capua repulsum, spem potiundæ vrbis Romæ cepisse? Non ad Romam obsidendam, sed ad Capuam liberandam obsidione ire Romam, cum eo exercitu qui ad urbem esset: Iovem fœderum ruptorum ab Annibale testem, deosque alios defensuros esse. Has diversas sententias media sententia P. Valerii Flacci vicit, qui utriusque rei memor, imperatoribus, qui ad Capuam essent scribendum censuit, quid ad urbem præsidii esset. quantas autem Annibal copias duceret, aut quãto exercitu ad Capuam obsidendam opus esset, ipsos scire. si & Romam è ducibus alter, & exercitus pars mitti posset: ut ab reliquo & duce & exercitu Capua recte obsideretur: inter se compararent Claudius Fulviusque, utri obsidenda Capua, utri ad prohibendam obsidione patriam, Romam veniendum esset: Hoc senatusconsulto Capuam perlato, Q. Fulvius proconsul, cui collega ex vulnere ægro, eundum Romam erat: è tribus exercitibus milite electo, ad quindecim millia peditum mille equites Vulturnum traducit. inde cum Annibalem Latina via iturum satis comperisset, ipse per Appiæ municipia, quæque propter eam viam sunt, Setiam, Soram, Lavinium præmisit, ut commeatus paratos & in urbibus haberent, & ex agris deviis in viam proferrent: præsidiaque in urbes contraherent, ut sua cuique respublica in manu esset. Annibal, quo die Vulturnum est transgressus, haud procul à flumine castra posuit, postero die præter Cales in agrum Sidicinum pervenit, ibi diem unum populando moratus per Suessulam Allifanumque & Casinatem agrum via Latina ducit. sub Casinum biduo stativa habita: & passim populationes factæ. Inde præter Interamnam Aquinumque in Fregellanum agrum ad Lirum fluvium ventum, ubi intercisum pontem à Fregellanis morandi itineris causa invenit. Et Fulvium Vulturnus tenuerat amnis, navibus ab Annibale incensis, rates ad trajiciendum exercitum in magna inopia materiæ ægre comparantem. trajecto ratib. exercitu, reliquum Fulvio expeditum iter, non per urbes modò, sed circa viam expositis benigne commeatibus, erat. alacresque milites alius alium, ut adderet gradum, memor ad defendendam ire patriam, hortabantur. Romam Fregellanus nuncius diem noctemque itinere continuato ingentem attulit terrorem, tumultuosius, quam allatum erat, cursus hominum affingentium vane auditis totam urbem conciverat, ploratus mulierum non ex privatis solum domibus exaudiebatur, sed undique matronæ in publicum effusæ, circa deûm delubra discurrunt, crinibus passis aras verrentes, nixæ genibus supinas manus ad cœlum ac deos tendentes, orantesque ut urbem Romam è manibus hostium eriperent: matresque Romanas, & liberos parvos inviolatos servarent. Senatus magistratibus in foro præsto est, si quid consulere velint: alii accipiunt imperia, discedũtque

que ad suas quisque officiorum partes. alii offerunt se: si quo usus opere sit, præsidia in arce, in Capitolio, in muris, circa urbem, in monte etiam Albano atque arce Tusculana ponuntur. Inter hunc tumultũ Q. Fulvium Procos. profectum cũ exercitu à Capua affertur. cui ne minueretur imperium, si in urbem venisset, decrevit senatus, ut Q. Fulvio par cum consulibus imperium esset. Annibal infestius perpopulato agro Fregellano propter intercisos pontes, per Frusinatem, Ferentinatemq; & Anagninum agrum in Labicanum venit. inde Algido Tusculũ petiit: nec receptus mœnibus infra Tusculum dextrorsus Gabios descẽdit. inde in Pupiniã exercitu demisso, octo millia passuum à Roma posuit castra. Quo propius hostis accedebat, eo major cædes fiebat fugientium, præcedentibus Numidis: pluresque omnium generum atque ætatum capiebantur. In hoc tumultu Fulvius Flaccus porta Capena cum exercitu Romam ingressus, media urbe per Carinas Exquilias contendit. inde egressus inter Exquilinam Collinamque portam posuit castra. Ædiles plebis commentum eo comportarunt. Coss. senatusque in castra venerunt, ibi de summa reip. consultatum. Placuit Coss. circa portas Collinam Exquilinamque ponere castra: C. Calphurnium Pr. urbanũ Capitolio atque arci præesse: & senatum frequentem in foro cõtineri, si quid in tam subitis rebus consulto opus esset. inter hæc Annibal ad Anienem fluvium tria millia passuum ab urbe castra admovit. ibi stativis positis ipse cum duobus millibus equitum ad portam Collinam, usq; ad Herculis templum est progressus: atque unde proxime poterat, mœnia situmque vrbis obequitans contemplabatur. Id eum tam licenter atque ociose facere, Flacco indignum visum est: itaque immisit equites, submoverique atque in castra redigi hostium equitatum jussit. Cum commissum prælium esset: Coss. transfugas Numidarum, qui tum in Aventino ad mille & CC. erãt, media urbe transire Exquilias jusserunt: nullos aptiores inter convalles tectaq; hortorum, & sepulchra, & cavas undique vias ad pugnandum futuros rati, quos cũ ex arce Capitolioque clivo publico in equis decurrentes quidam vidissent, captum Aventinum conclamaverunt. Ea res tantum tumultum ac fugam præbuit, ut nisi castra Punica extra urbem fuissent, effusura se omnis pavida multitudo fuerit. Tunc in domos atque in tecta refugiebant: vagosque in viis suos pro hostibus lapidibus telisque incessebant. nec comprimi tumultus, aperirique error poterat, refertis itineribus agrestium turba pecorumque, quæ repentinus pavor in urbem compulerat. Equestre prælium secundum fuit summotique hostes sunt. & quia multis locis comprimendi tumultus erant, qui temere oriebantur, placuit, omnes qui dictatores, Coss. censoresve fuissent, cum imperio esse donec recessisset à muris hostis. Et diei quod reliquum fuit, & nocte insequenti multi temere excitati tumultus sunt, compressique. Postero die transgressus Anienem Annibal, in aciem omnes copias eduxit: nec Flaccus consulesque certamen detrectavere. Instructis utrinque exercitibus in ejus pugnæ casum, in qua urbs Roma victori præmium esset, imber ingẽs grandine mistus ita utramque aciem turbavit, ut vix armis retentis in castra sese receperint, nullius rei minore quam hostium metu. Et postero die eodem loco acies instructas eadem tempestas diremit. vbi recepissent se in castra, mira serenitas cum tranquillitate oriebatur. In religionem ea res apud Pœnos versa est: auditaque vox Annibalis fertur; potiundæ sibi urbis Romæ modo mentem non dari, modo fortunam. Minuere etiam

etiam spem ejus & aliæ parvæ magnæq; res. Magna illa, quod cum ipse ad mœnia urbis Romæ armatus sederet, milites sub vexillis in supplementum Hispaniæ profectos audivit: parva autem, quod per eos dies eum forte agrum in quo ipse castra haberet, vænisse nihil ob id diminuto precio, cognitum ex quodam captivo est. id vero adeo superbum atque indignum visum, ejus soli, quod ipse bello captum possideret haberetque inventum Romæ emptorem: ut extemplo vocato præcone, tabernas argentarias, quæ circa forum Romanum tunc essent, jusserit venire. His motus ad Tutiam fluvium castra retulit, sex millia passuum ab urbe. inde ad lucum Feroniæ pergit ire, templum ea tempestate inclytum divitiis. Capenates aliqui accolæ ejus erant, primitias frugum eo, donaque alia pro copia portantes, multo auro argentoque id exornatum habebant. His omnibus donis tum spoliatum templum, æris acervi, cum rudera milites religione inducti jacerent, post profectionem Annibalis magni inventi. Hujus populatio templi haud dubia inter scriptores est. Cœlius Romam euntem ab Ereto divertisse eo Annibalem tradit: iterq; ejus ab Reate, Cutiliisque, & ab Amiterno orditur: ex Campania in Samnium, inde in Pelignos pervenisse: præterque oppidum Sulmonem in Marrucinos transisse: inde Albensi agro in Marsos: hinc Amiternum, Forulosque vicum venisse. Neque ibi error est, quod tanti exercitus vestigia intra tam brevis ævi memoriam potuerint confundi. isse enim eа constat. tantum id interest, veneritne eo itinere ad urbem, an ab urbe in Campaniam redierit. Cæterum non quantum pertinaciæ ad premendam obsidione Capuam Romanis fuit, tantum ad defendendam Annibali. namq; ex Lucanis in Brutium agrum, ad fretũ vero ac Rhegium eo cursu contendit ut prope repentino adventu incautos oppres-serit. Capua etsi nihilo segnius oppressa per eos dies fuerat, tamẽ adventum Flacci sensit: Et admiratio orta est, nõ simul regressum Annibalem. inde per colloquia intellexerunt relictos se desertosque, & spem Capuæ retinendæ deploratam apud Pœnos esse. Accessit edictũ proconsulis ex S. C. propositum, vulgatumq; apud hostes: ut qui civis Campanus ante certam diem transisset, sine fraude esset. nec ulla facta est transitio, metu magis eos quam fide continente: quia majora in defectione deliquerant, quam quibus ignosci posset. Cæterum quemadmodum nemo privato consilio ad hostem transibat, ita nihil salutare in medium consulebatur. Nobilitas rempub. deseruerat, neque in senatum cogi poterat. in magistratu autem erat, qui non sibi honorem adjecisset, sed indignitate sua vim ac jus magistratui, quem gerebat, dempsisset. Iam ne in foro quidem, aut publico loco principum quisquam apparebat: domibus inclusi patriæ occasum cum suo exitio indies expectabant. summa curæ omnis in Bostarem Hannonemq; præfectos præsidii Punici versa erat, suo, non sociorũ periculo solicitos. Hi conscriptis ad Annibalem literis, non libere modo, sed etiam aspere, quibus non Capuam solum traditam in manum hostibus, sed se quoque & præsidium in omnes cruciatus proditos incusabant: abiisse eum in Brutios, velut avertentem sese, ne Capua in oculis ejus caperetur. at hercule Romanos ne oppugnatione quidem urbis Romæ abstrahi à Capua obsidenda potuisse. tanto constantiorem inimicum Romanum, quam amicum Pœnum esse. Si redeat Capuam, bellumque omne eo vertat: & se, & Campanos paratos eruptioni fore. Non cum Rheginis neque Tarentinis bellum gesturos transisse Alpes. ubi Romanæ legiones sint, ibi & Carthaginiensium exercitus debere esse. sic ad Cannas, sic ad Thrasymenum rem bene gestam, coëundo, conferendo cum hoste

hoste castra, fortunam tentando. In hanc sententiam litteræ conscriptæ Numidis, proposita mercede jam professis operam, dantur. Hi specie transfugarum cum ad Flaccum in castra venissent, ut inde tempore captato abirent: famesque, quæ tamdiu Capuæ erat, nulli non probabilem causam transitionis faceret, mulier repente Campana in castra venit, scortum trãsfugarum unius: indicatque imperatori Romano, Numidas fraude composita transisse, litterasque ad Annibalem ferre. Id unum ex iis qui sibi rem aperuisset, arguere sese paratam esse. Productus primo, satis constanter ignorare se mulierem simulabat, paulatim deinde convictus veris cum tormenta posci & parari videret: fassus id ita esse, litteræque prolatæ: & additum etiam indicio, quod celabatur, & alios specie transfugarum Numidas vagari in castris Romanis. Hi supra LXX. comprehensi, & cum transfugis novis mulctati virgis manibusque præcisis Capuam rediguntur. Conspectum tam triste supplicium fregit animos Campanorum. Concursus ad curiam populi factus coegit Lesium senatum vocare: & primoribus, qui jam diu publicis consiliis aberant, propalam minabantur, nisi venirent in senatum, circa domos eorum ituros se, & in publicum omnes vi extracturos esse. Is timor frequentem senatum magistratui præbuit. Ibi cum cæteri de legatis mittendis ad imperatores Romanos agerent: Vibius Virius, qui defectionis ab Romanis auctor fuerat, interrogatus sententiam, negat eos qui de legatis & de pace ac deditione loquantur, meminisse, nec quid facturi fuerint, si Romanos in potestate habuissent, nec quid ipsis patiendum sit. "Quid vos, *inquit*, eam deditionem fore censetis, quâ quõdam, ut adversus Samnites auxilium impetraremus, nos nostraque omnia Romanis dedidimus? Iam è memoria excessit, quo tempore, & in qua fortuna à Populo R. defecerimus? Iam quemadmodum in defectione præsidium, quod poterat, immittit, per cruciatũ, & ad contumeliam necaverimus? quoties in obsidenteis quàm inimici eruperimus; castra oppugnaverimus? Annibalem vocaverimus ad opprimendos eos? hoc quod recentissimum est, ad oppugnandam Romam hinc eum miserimus? Age contra, quæ illi infeste in nos fecerint, repetite, ut ex eo quid speretis habeatis. Cum hostis alienigena in Italia esset, & Annibal hostis, & cuncta bello arderent, omissis omnibus, omisso ipso Annibale, ambos Coss. & duos consulares, exercitus ad Capuam oppugnãdam miserunt, alterum annum, circumvallatos inclusosque nos, fame macerant, & ipsi nobiscum ultima pericula, gravissimos labores perpessi, circa vallum ac fossas sæpe trucidati, & prope ad extremum castris exuti. Sed omitto hæc. vetus atque usitata res est, in oppugnanda hostium urbe labores ac pericula pati: illud iræ atque odii execrabilis indicium est. Annibal ingentibus copiis peditum equitumque castra oppugnavit, & ex parte cepit: tanto periculo nihil moti sunt ab obsidione. profectus trans Vulturnum, percussit Calenũ agrum, nihil tanta sociorum clade avocati sunt. Ad ipsam urbem Romam infesta signa ferri jussit: eam quoq; tempestatem imminentem spreverunt. trãsgressus Anienem tria millia passuum ab urbe castra posuit: postremo ad mœnia ipsa & ad portas acccessit: Romã se adẽpturum eis, nisi omitterẽt Capuam, ostendit: & non omiserunt. Feras bestias cæco impetu ac rabie concitatas, si ad cubilia & catulos earum ire pergas, ad opem suis ferendam avertas.

" Romanos Roma circumsessa, " conjuges, liberi, quorum plo- " ratus hic quoque prope exau- " diebantur, aræ, foci, deum " delubra, sepulchra majorum " temerata ac violata, à Capua " non averterunt, tanta aviditas " supplicii expetendi, tanta san- " guinis nostri hauriendi est sitis " nec injuria forsitan nos quo- " que idem fecissemus, si data " fortuna esset. Itaque quando " aliter diis immortalibus visum " est, cum mortem ne recusare " quidem debeam, cruciatus cō- " tumeliasque quas sperat hostis, " dum liber, dum mei potens " sum, effugere morte præter- " quam honesta, etiam levi pos- " sum: non videbo Ap. Claudi- " um & Q. Fulvium, victoria " insolenti subnixos: neque vin- " ctus per urbem Romam tri- " umphi spectaculum trahar, ut " deinde in carcere, aut ad pa- " lum deligatus, lacerato virgis " tergo, cervicem securi Roma- " næ subjiciam: nec dirui in- " cendique patriam videbo: nec " rapi ad stuprum matres Campa- " nas, virginesque & ingenuos " pueros. Albam unde ipsi oriūdi " erant, à fundamentis prorue- " runt, ne stirpis, ne memoria " originum suarum extaret: ne- " dum eos Capuæ parsuros cre- " dam, cui infestiores quam Car- " thagini sunt. Itaque quibus " vestrum ante fato cedere, " quam hæc tot & tam acerba " videant in animo est, iis apud " me hodie epulæ instructæ para- " tæque sunt. satiatis vino ci- " boque, poculum idem quod " mihi datum fuerit, circumfe- " retur. ea potio corpus à cru- " ciatu, animum à contumeliis, " oculos, aures, à videndis au- " diendisque omnibus acerbis in- " dignisque, quæ manent victos " vindicabit: parati erunt, qui " magno rogo in propatulo ædi- " um accenso corpora exanima " injiciant. Hæc una via & hone- " sta & libera ad mortem & ipsi " virtutem mirabuntur hostes, " & Annibal fortes socios sciet ab se desertos ac proditos esse. Hāc orationem Viri plures audierunt cum assensu, quam forti animo id quod probabant exequi potuerunt. Major pars senatus multis sæpe bellis expertam populi Romani clementiam, haud diffidētes sibi quoque placabilem fore, legatos ad dedendam Romanis Capuam decreverunt, miserūtq; Vibium Virium septem & viginti ferme senatores domum secuti sunt, epulatique cum eo & quātum facere potuerant, alienatis mentibus vino ab imminentis sēsu mali, venenum omnes sumpserunt. inde misso convivio, dextris inter se datis, ultimoque complexu, collacrymantes suum, patriæque casum, alii, ut eodem rogo cremarentur manserunt, alii domos degressi sunt. Impletæ cibis vinoque venæ minus efficacem in maturanda morte vim fecerunt. itaque noctem totam pleriq; eorum, & diei insequētis partem, cum animam egissent: omnes tamen, priusquam aperirentur hostibus portæ exspirarunt. Postero die porta Iovis, quæ adversus castra Romana erat, jussu proconsulis aperta est. ea intromissa legio una, & duæ alæ cum C. Fulvio legato. Is cum omnium primum arma telaque, quæ Capuæ erant, ad se conferenda curasset, custodiis ad omnes portas dispositis, nequis exire aut emitti posset, præsidium Punicum cōprehendit: senatum Campanum ire in castra ad imperatores Romanos jussit. quo cum venissēt, extemplo his omnibus catenæ injectæ, jussiq; ad quæstores deferre quod auri argentiq; haberent. auri pōdo LXX. fuit: argenti tria millia pondo, & CC. senatores quinq; & viginti Cales in Custodiam, duodetriginta Theanum missi, quorum de sententia maxime descitum ab Romanis constabat. De supplicio Campani senatus haudquaquam inter Fulvium Claudiumq; conveniebat: facilis impetrandæ veniæ Claudius, Fulvii durior sētentia erat. itaq; Appius Romam ad senatum arbitrium

trium ejus rei totum rejiciebat. percunctandi etiam æquum esse, potestatem fieri Patribus, num communicassent consilia cum aliquibus sociorum Latini nominis municipiorum, & num ope eorum in bello forent & municipiorum adiuti? Id vero minime committendum esse Fulvius dicere, ut solicitarentur criminibus dubiis sociorum fidelium animi, & subjicerentur indicibus, queis neque quid facerent, neq; quid dicerēt, quicquam unquam pensi fuisset. itaq; se eam quæstionē oppressurum extincturumque. Ab hoc sermone cum digressi essent: & Appius quāvis security loquentem collegam, non dubitaret tamen literas super tanta re ab Roma expectaturū: Fulvius ne id ipsum impedimentum in cœpto foret, dimittens prætorium, tribunis militum ac præfectis sociorum imperavit, uti duobus millibus equitum delectis denuntiarent, ut ad tertiam buccinā præsto essent. Cum hoc equitatu nocte Theanū profectus, prima luce portam intravit, atque in forum perrexit: concursuq; ad primum equitum ingressum facto, magistratum Sidicinum citari jussit: imperavitq; ut produceret Campanos quos in custodia haberet. Producti omnes, virgisque cæsi, ac securi percussi. Inde citato equo Cales percurrit. ubi cum in tribunali consedisset, productiq; Campani deligarentur ad palum: eques citus ab Roma venit: litterasque à C. Calpurnio, Pr. Fulvio cum tradidisset: murmur à tribunali totam concionem pervasit, deferri rem integram ad patres de Campanis. Et Fulvius id ita esse, ratus, acceptas literas, neque resolutas cum in gremio reposuisset, præconi imperavit, *ut lictorem lege agere juberet*. Ita de iis quoq; qui Calibus erant, sumptum supplicium. tum litteræ lectæ, senatusq; consultum. serum ad impediendam rem actā, quæ summa ope approperata erat, ne impediri posset. Consurgentem jam Fulvium Taurea Iubellius Campanus per mediam vadens turbam nomine inclamavit: & cum mirabundus quidnam sese vellet, inquireret residens Flaccus: *Me quoque*, inquit, *jube occidi: ut gloriari possis, multo fortiorem quam ipse es, virum abs te occisum esse*. Cum Flaccus negaret profecto satis compotem mentis esse, modo prohiberi etiam se, si id vellet, S.C. diceret. tum Iubellius: *Quandoquidem*, inquit, *capta patria, propinquis amicisque amissis, cum ipse manu mea conjugem liberosque interfecerim, ne quid indigni paterentur, mihi ne mortis quidem copia eadem est qua his civibus meis petatur à virtute invisæ hujus vitæ vindicta*. atque ita gladio, quem veste texerat, per adversum pectus transfixus, ante pedes imperatoris moribundus procubuit. Quia & quod ad supplicium attinet Campanorum, & pleraque alia, de Flacci unius sententia acta erant. mortuum Appium Claudium sub deditionem Capuæ quidam tradunt. hunc quoque ipsum Tauream neq; sua sponte venisse Cales, neque sua manu interfectum: sed dum inter cæteros ad palum deligatur, quia parum inter strepitus exaudiri possent quæ vociferabatur, silentium fieri Flaccum jussisse: tum Tauream illa quæ ante memorata sunt, dixisse: virum se fortissimum à nequaquam pari ad virtutem occidi. sub hæc dicta jussu proconsulis præconem ita pronunciasse: *Lictor viro forti adde virgas, & in eum primum lege age*. Lectum quoque senatusconsultum, priusquam securi feriret, quidam auctores sunt: sed quia adscriptum in senatusconsulto fuerit, *si ei videretur*, integram rem ad senatum rejiceret, interpretatum esse, quid magis è republic. duceret, æstimationem sibi permissam. Capuam à Calibus reditum est: Attellaque & Calaria in deditionem acceptæ. ibi quoque in eos qui capita rerum erant, animadversum, ita ad LXX. principes senatus interfecti, trecenti ferme nobiles Campani in carcerem conditi,

alii

alii per sociorum Latini nominis urbes in custodias dati, variis casibus interierunt. multitudo alia civium Campanorum venundata. De urbe agroque reliqua consultatio fuit: quibusdam delendam censentibus urbem prævalidam, propinquam, inimicam. Cæterum præsens utilitas vicit. nam propter agrum, quem omni fertilitate terræ satis constabat primum in Italia esse, urbs servata est, ut esset aliqua aratorum sedes. urbi frequentandæ multitudo incolarum libertinorumque & institorum opificumque retenta. ager omnis & tecta publica populi Romani facta. Cæterum habitari tantum, tanquam urbem, Capuam, frequentarique placuit: corpus nullum, civitatis nec senatus, nec plebis concilium, nec magistratus esse: sine consilio publico, sine imperio multitudinem nullius rei inter se sociam ad consensum inhabilem fore. præfectum ad jura reddenda ab Roma quotannis missuros. Ita ad Capuam res compositæ, consilio ab omni parte laudabili, severe & celeriter in maxime noxios animadversum: multitudo civium dissipata in nullam spem reditus: non sævitum incendiis ruinisque in tecta innoxia, murosque: & cum emolumento quæsita etiam apud socios lenitatis species incolumitate urbis nobilissimæ opulentissimæque, cujus ruinis omnis Campania, omnes qui Campaniam circa accolunt populi ingemuissent: confessio expressa hosti, quanta vis in Romanis ad expetendas pœnas ab infidelibus sociis, & quam nihil in Annibale auxilii ad receptos in fidẽ tuendos esset. Romani procõsules perfuncti, quod ad Capuam attinebat cura, Claudio Neroni ex iis duabus legionib. quas ad Capuam habuerat, sex millia peditũ. & trecentos equites, quos ipse legisset, & socium Latini nominis peditum numerum parem, & octingentos equites decernunt. Eum exercitum Puteolis in naves impositum Nero in Hispaniam transportavit. Cum Tarraconem navibus venisset, expositisque ibi copiis, & navibus subductis, socios quoque navales multitudinis augendæ causa armasset: profectus ad Iberum flumen, exercitum ab T. Fonteio & L. Martio accepit, inde pergit ad hostes ire. Asdrubal Amilcaris ad Lapides atros castra habebat in Ausetanis, is locus est inter oppida Illyturgin & Mentissam. hujus saltus fauces Nero occupavit. Asdrubal ne in arcto res esset, caduceatorem misit, qui promitteret, si inde missus foret, se omnem exercitum ex Hispania deportaturum. Quam rem cum læto animo Romanus accepisset, diem posterum Asdrubal colloquio petivit, ut Romani leges conscriberent de tradendis arcibus urbium. dieque statuenda, ad quam presidia deducerentur, suaque omnia sine fraude Pœni deportarent. Quod ubi impetravit, extemplo primis tenebris, atque inde tota nocte, quod gravissimum exercitus erat. Asdrubal quacunque posset, evadere è saltu jussit. data sedulo opera est, ne multi ea nocte exirent, ut ipsa paucitas tum ad hostem silentio fallendũ aptior, tum ad evadendum per arctas semitas ac difficiles esset. Ventum insequenti die ad colloquium est: sed loquendo plura scribendoque dedita opera, quæ in rem non essent, die consumpto, in posterum dilatum est. addita insequens nox spaciũ dedit & alios emittendi: nec postero die res finem invenit. ita aliquot dies disceptando palã de legibus noctesque emittendis clam è castris Carthag. absumptæ. & posteaquã major pars emissa exercitus erat, jam ne iis quidẽ quæ ultro dicta erant, stabatur: minusq; ac minus, cũ timore simul fide decrescente conveniebat. Iam ferme pedestres omnes copiæ evaserant è saltu: cũ prima luce densa nebula saltum omnem camposq; circa intexuit. quod ubi sensit Asdrub. mittit ad Neronẽ qui in posterũ diẽ colloquiũ differret. illũ diem religiosũ

Cartha-

Carthaginiensibus ad agendum quicquam rei, feriatum esse. Ne tum quidem suspecta fraus, cum data esset venia ejus diei, extemplo Asdrubal cum equitatu elephantisque castris egressus, sine ullo tumultu in tutum evasit. Hora ferme quarta depulsa sole nebula aperuit diem, vacuaque hostium castra conspexerunt Romani. Tum demũ Claudius Punicam fraudem agnoscens, ut se dolo captum sensit, proficiscentẽ institit sequi, paratus confligere acie: sed hostis detrectabat pugnam. levia tamen prælia inter extremum Punicum agmen, præcursoresque Romanorum fiebant. Inter hæc Hispaniæ populi, nec qui post cladem acceptam defecerant, redibant ad Romanos, nec ulli novi deficiebant. Et Romæ senatui populoque post receptam Capuã non Italiæ jam major quam Hispaniæ cura erat, & exercitum augeri, & imperatorem mitti placebat; nec tamen quem mitterent, satis constabat: quoniam illuc ubi duo summi imperatores intra dies XXX. cecidissent, qui in locum duorum succederet, extraordinaria cura deligendus esset. Cum alii alium nominarent, postremum eo decursum est, ut populus proconsuli, creando in Hispaniam comitia haberet. diemque comitiis consules edixerunt. Primò expectaverant ut qui se tanto imperio dignos crederent nomina profiterentur, quæ ut destituta expectatio est, redintegratus luctus acceptæ cladis, desideriumq; imperatorum amissorum. Mœsta itaque civitas, prope inops consilii, comitiorum die tamen in campum descendit. atque in magistratus versi circunspectant ora principum, aliorum alios intuentium, fremuntque adeo perditas res, desperatumque de republica esse, ut nemo audeat in Hispaniam imperium accipere. Cum subito P. Cornelius, illius qui in Hispania ceciderat, filius, quatuor & viginti ferme annos natus, professus se petere, in superiore unde conspici posset loco constitit. In quem postquam omnium ora conversa sunt, clamore ac favore ominati extemplò sunt felix faustumque imperium, jussi deinde inire suffragium, ad unum omnes non centuriæ modo, sed etiam homines, P. Scipioni imperium esse in Hispaniam jusserunt. Cæterum post rem actam, ut jam resederat impetus animorum ardorque, silentium subito ortum, & tacita cogitatio, quidnam egissent novi, quod favor plus valuisset, quam ratio ætatis, maxime pœnitebat: quidam fortunam etiam domus horrebant, nomenque, ex funestis duabus familiis, in eas provincias, ubi inter sepulchra patris patruique res gerendæ essent, proficiscentis. Quam ubi ab re tanto impetu acta solicitudinem curamque hominum advertit, advocata cõcione, ita de ætate sua, imperioque mandato, & bello quod gerendũ esset, magno elatoque animo disseruit: ut ardorẽ eum qui resederat, excitaret rursus, innovaretque, & impleret homines certioris spei, quam quantam fides promissi humani, aut ratio ex fiducia rerum subjicere solet. Fuit enim Scipio non veris tantum virtutibus mirabilis, sed arte quoq; quadam ab juventa in ostentationem earum compositus: pleraque apud multitudinem aut per nocturnas visa species, aut velut divinitus mente monita agens: sive & ipse capti quadam superstitione animi, sive ut imperia consiliaque, velut sorte oraculi missa, sine cunctatione assequeretur. ad hæc jam inde ab initio preparans animos, ex quo togam virilem sumpsit, nullo die prius ullam publicam privatamq; rem egit, quam in Capitolium iret, ingressusque ædem consideraret: & plerumque tempus solus in secreto ibi tereret. Hic mos, qui per omnem vitam servabatur, seu consulto seu temere vulgatæ opinioni fidem apud quosdam fecit, stirpis eum divinæ virum esse. retulitque famam in Alexandro magno prius vulgatam, & vanitate & fa-

& fabula parem: anguis immanis concubitu conceptum, & in cubiculo matris ejus persæpe visam prodigii ejus speciem, interventuq; hominum evolutam repente atque ex oculis elapsam. His miraculis nunquam ab ipso elusa fides est: quin potius aucta arte quadam, nec abnuendi tale quicquam, nec palam affirmandi. Multa alia ejusdem generis: alia vera, alia assimulata, admirationis humanæ in eo juvene excesserant modum, quibus freta tunc civitas, ætati haud quaquam maturæ tantam molem rerum, tantumque imperiū permisit. Ad eas copias, quas ex vetere exercitu Hispania habebat, quæque à Puteolis cum Claudio Nerone trajectæ erant, decem millia peditum, & mille equites adduntur, & M. Iunius Syllanus proprætor adjutor ad res gerendas datus est. Ita cum XXX. navium classe (omnes autem quinqueremes erant) ostiis Tiberinis profectus præter oram Tusci maris, Alpes atque Gallicum sinum & deinde Pyrenes circumvectus promontorium, Emporiis urbe Græca (oriūdi & ipsi à Phocæa sunt) copias exposuit, inde sequi navibus jussis, Tarraconem pedibus profectus conventum omnium sociorum (etenim legationes ad famam adventus ejus ex omni se provincia effuderant) habuit, naves ibi subduci jussit, remissis quatuor triremibus Massiliensium, quæ officii causa ab domo prosecutæ fuerant. Responsa inde legationibus suspensis varietate tot casuum dare cœpit: ita elato ab ingenti virtutum suarum fiducia animo, ut nullum ferox verbum excideret: ingensque omnibus quæ diceret, cum majestas inesset, tum fides. Profectus ab Tarracone, & civitates sociorum, & hyberna exercitus adiit, collaudavitque milites, quod duabus tantis cladibus deinceps icti provinciam obtinuissent: nec fructum secundarum rerum sentire hostes passi, omni cis Iberum agro eos arcuissent, sociosque cum fide tutati essent, Martium secum habebat cum tanto honore, ut facile appareret, nihil minus eum vereri, quam ne quis obstaret gloriæ suæ. Successit inde Neroni Syllanus, & in hyberna novi milites deducti. Scipio omnibus quæ adeunda agendaque erant, mature aditis peractisque Tarraconem concessit. Nihilo minor fama apud hostes Scipionis erat, quam apud cives sociosque: & divinatio quædam futuri, quo minus ratio timoris reddi poterat, eo opportune majorem inferens metum, in hyberna diversi concesserant: Asdrubal Gisgonis usque ad Oceanum & Gades: Mago in mediterranea, maxime supra Castulonensem saltum: Asdrubal Amilcaris filius proximus Ibero circa Saguntum hybernavit. Æstatis ejus extremo, quo capta est Capua, & Scipio in Hispaniam venit: Punica classis ex Sicilia Tarentum accita ad arcendos commeatus presidii Romani, quod in arce Tarentina erat, clauserat quidem omnes ad arcem à mari aditus: sed assidendo diutius arctiorem annonam sociis quam hosti faciebat. non enim tantum subvehi oppidanis per pacata littora apertosque portus præsidio navium Punicarum poterat, quantū frumenti classis ipsa turba navali mista ex omni genere hominū absumebat, ut arcis præsidium etiam sine invecto, quia ibi pauci erant, ex antepræparato sustentari posset: Tarentinis classique ne invectum quidem sufficeret: tandem majore gratia quam venerat, classis dimissa est, annonam haud multum laxaverat: quia remoto maritimo præsidio subvehi frumentū non poterat. Ejusdem æstatis exitu M. Marcellus ex Sicilia provincia cum ad urbem venisset, à C. Calpurnio Pr. senatus ei ad ædem Bellonæ datus est, ibi cum de rebus ab se gestis disseruisset, questus leniter non suam magis quam militum vicem, quod provincia confecta exercitum deportare non licuisser,

ſet, poſtulavit, ut triumphanti urbem inire liceret, id non impetravit. Cum multis verbis actum eſſet, utrum minus conveniret, cujus nomine abſentis ob res proſpere ductu ejus geſtas ſupplicatio decreta foret, & diis immortalibus habitus honos, ei præſenti negare triumphum: ad quem tradere exercitum ſucceſſori juſſiſſent, quod niſi manente in provincia bello non decerneretur, eum quaſi debellato triumphare, cum exercitus teſtis meriti atque immeriti triumphi abeſſet: medium viſum, ut ovans urbem iniret. Tribuni plebis ex auctoritate ſenatus ad populum tulerunt, ut M. Marcello, quo die urbem ovans iniret, imperium eſſet. Pridie quam urbē iniret, in monte Albano triumphavit. inde ovans multam præ ſe prædam in urbem intulit. Cum ſimulacro captarum Syracuſarum catapultæ baliſtæque, & alia omnia inſtrumenta belli lata, & pacis diuturnæ regiæque opulentiæ ornamenta, argenti ærisque fabrefacta vaſa, & alia ſupellex, precioſaque veſtis: & multa nobilia ſigna, quibus inter primas Græciæ urbes Syracuſæ ornatæ fuerant. Punicæ quoque victoriæ ſignum, octo ducti elephanti. Et non minimum fuere ſpectaculum cum coronis aureis præcedentes Soſis Syracuſanus, & Mericus Hiſpanus, quorum altero duce nocturno Syracuſas introitum erat: alter Naſſum, quodque ibi præſidii erat, prodiderat. His ambobus civitas data, & quingenta jugera agri: Soſidi in agro Syracuſano, qui aut regius, aut hoſtium populi Romani fuiſſet, & ædes Syracuſis cujus vellet eorum, in quos belli jure animadverſum eſſet: Merico, Hiſpaniſque, qui cum eo tranſierant, urbs agerque in Sicilia ex iis, qui à populo Romano defeciſſent, juſſa dari, id M. Cornelio mandatum, ut ubi ei videretur, urbem agrumque eis aſſignaret. In eodem agro, Belligeni, per quem illectus ad tranſitionem Mericus erat, CCCC. jugera agri decreta. Poſt profectionem ex Sicilia Marcelli Punica claſſis octo millia peditum, tria Numidarum equitum expoſuit. Ad eos Murgantinæ deſciverunt terræ, ſecutæ defectionem earum Hybla & Magella ſunt, & ignobiliores quędam aliæ. Et Numidæ præfecto Mutinæ vagi per totam Siciliam ſociorum populi Romani agros urebant. Super hæc exercitus Rom. iratus, partim quod cum imperatore non devectus ex provincia eſſet, partim quod in oppidis hybernare vetiti erant, ſegni fungebantur militia: magiſque eis auctor ad ſeditionem, quam animus deerat. Inter has difficultates M. Cornelius Pr. & militum animos nunc conſolando, nunc caſtigando ſedavit: & civitates omnes quæ defecerant, in deditionem redegit: atque ex his Murgantiam Hiſpanis, quibus urbs agerque debebatur; ex S. C. tribuit. Conſules cum ambo Apuliam provinciam haberent, minuſque jam terroris à Pœnis & Annibale eſſet, ſortiri juſſi Apuliam Macedoniamque provincias: Sulpicio Macedonia evenit, iſque Lævino ſucceſſit. Fulvius Romam comitiorum cauſa acceſſitus, cum comitia conſulibus rogandis haberet: prærogativa centuria juniorum declaravit T. Manlium Torquatū, & T. Otacilium. Manlius qui præſens erat gratulandi cauſa cum turba coiret, nec dubius eſſet conſenſus populi, magna circumfuſus turba ad tribunal conſulis venit, petitque ut pauca ſua verba audiret, centuriamque quæ tuliſſet ſuffragium, revocari juberet. Erectis omnibus expectatione quidnam poſtulaturus eſſet, oculorum valetudinem excuſavit. Impudentem & gubernatorem & imperatorem eſſe, qui cum alienis oculis ei omnia agenda ſint, poſtulet ſibi aliorum capita ac fortunas committi. proinde ſi videretur, & redire in ſuffragium centuriam juniorum juberet: & meminiſſet in conſulibus creandis belli, quod in Italia ſit, temporumq; reipublicę, vix dum requieſcere aures à ſtrepitu & tumultu hoſtili,

hostili, quo paucos ante menses assederint prope mœnia Romana. Post hæc cum centuria frequens succlamasset, nihil se mutare sententiæ, eosdemque consules dicturos esse. tum Torquatus: *Neque vestros*, inquit, *mores consul ferre potero, neque vos imperium meum. redite in suffragium, & cogitate bellum Punicum in Italia, & hostium ducem Annibalem esse.* Tum centuria & auctoritate mota viri, & admirantium circa fremitu, petit à consule, ut centuriam seniorum citaret: velle sese cum majoribus natu colloqui, & ex auctoritate eorum consules dicere. Citatis centuriæ senioribus, datum secreto in ovili cum his colloquendi tempus. Seniores de tribus consulendum dixerunt esse: duobus jam plenis honorum, Q. Fabio & M. Marcello (& si utique novum aliquem adversus Pœnos consulem creari vellent) M. Valerium Lævinum egregie adversus Philippum regem terra marique res gessisse. Ita de tribus consultatione data, senioribus dimissis, juniores suffragium ineunt. M. Claudium Marcellum fulgentem tum Sicilia domita, & M. Valerium absentem Coss. dixerunt. auctoritatem prærogativæ omnes centuriæ secutæ sunt. Eludunt nunc antiqua mirantes, non equidem si qua sit sapientium civitas, quam docti fingunt magis quam norunt: aut principes graviores temperantioresque à cupidine imperii, aut multitudinem melius moratam censeam fieri posse. centuriam vero juniorum seniores consulere voluisse, quibus imperium suffragio mandaret, vix ut verisimile sit, parentum quoque hoc seculo vilis levisque apud liberos auctoritas fecit. Prætoria inde comitia habita, P. Manlius Volso & L. Manlius Acidinus, & C. Lectorius & L. Cincius Alimentus creati sunt. Forte ita incidit, ut comitiis perfectis nunciaretur T. Octacilium, quem T. Manlio, nisi interpellatus ordo comitiorum esset, collegam absentem daturus fuisse videbatur populus, mortuum in Sicilia esse. Ludi Apollinares & priore anno fuerant, & eo anno ut fierent, referente C. Calpurnio Pr. senatus decrevit, ut in perpetuum voverentur. Eodem anno prodigia aliquot visa, nunciataque sunt. In æde Concordiæ Victoria quæ in culmine erat, fulmine icta decussaque ad Victorias quæ in ante fixæ erant, hæsit, neque inde procidit. & Anagniæ & Fregellis nunciatum est murum portasque de cœlo tactas. & in foro Subertano sanguinis rivos per diem totum fluxisse. & Ereti lapidibus pluisse & Reate mulam peperisse. Ea prodigia hostiis majoribus sunt procurata: & obsecratio in unum diem populo indicta, & novendiale sacrum. Sacerdotes publici aliquot eo anno mortui sunt, novique suffecti, in locum M. Æmilii Numidæ decemviri sacrorum M. Æmilius Lepidus: in locum M. Pomponii Mathonis pontificis C. Livius: in locum Sp. Carvilii Maximi auguris M. Servilius. T. Octacilius Crassus pontifex, quia exacto anno mortuus erat, ideo nominatio in locum ejus non est facta. C. Claudius flamen Dialis quod exta perperam dederat, flaminio abiit. Per idem tempus M. Valerius Lævinus tentatis prius per secreta colloquia principum animis, ad indictum ante id ipsum concilium Ætolorum classe expedita venit. Vbi cum Syracusas Capuamque captas in fidem, in Italiaque rerum secundarum successum ostentasset: adiecissetq; jam inde à majoribus traditum morem Romanis colendi socios: ex quibus alios in civitatem, atque æquum secum jus accepissent: alios in ea fortuna haberent, ut socii esse quam cives mallent: Ætolos eo in majore futuros honore, quod gentium transmarinarum in amicitiam primi venissent. Philippum eis & Macedonas graves accolas esse, quorum se vim ac spiritus etiam fregisse: & eo redactos esse, ut non his

his modo urbibus, quas per vim ademissent Aetolis, excedant: sed ipsam Macedoniam infestam habeant. Et Acarnanas quos ægre ferrent Aetoli à corpore suo diremptos, restituturum se in antiquam formulam, jurisque ac ditionis eorum. Hæc dicta promissaque à Romano imperatore Scopas, qui tum prætor gentis erat, & Dorimachus princeps Ætolorum affirmarunt auctoritate sua, minore cum verecundia & majore cum fide vim majestatemque populi Rom. extollentes, maxime tamen spes potiundæ movebat Acarnaniæ. Igitur conscriptæ conditiones, quibus in amicitiam societatemque populi Romani venirent, additumque, ut si placeret vellentque, eodem jure amicitiæ Elei Lacedæmoniique, & Attalus & Pleuratus & Scerdiletus essent: Asiæ Attalus, hi Illyriorum reges. Bellum ut extemplo Ætoli cum Philippo terra gererent. Navibus ne minus viginti quinqueremibus adjuvaret Romanus. Vrbium Corcyra tenus ab Ætolia incipienti solum tectaque, & muri cum agris Ætolorum: alia omnis præda populi Rom. esset. Darentque operam Romani ut Acarnaniam Ætoli haberent. Si Ætoli pacem cum Philippo facerent, fœderi adscriberent: ita ratam eorum pacem, si Philippus arma ab Romanis sociisque, quique eorum ditionis essent, abstinuisset. Item si populus Romanus fœdere jungeretur regi, ut caveret ne jus ei belli inferendi Ætolis sociisque eorum esset. Hæc convenerunt, conscriptaque biennio post, Olympiæ ab Ætolis, in Capitolio ab Romanis, ut testata sacratis monumentis essent, sunt posita. Moræ causa fuerant retenti Romæ diutius legati Ætolorum, nec tamen impedimento id rebus gerendis fuit, & Ætoli extemplò moverunt adversus Philippum bellum: & Lævinus Zacynthum (parva insula est, propinqua Ætoliæ: urbem unam eodem quo ipsa est nomine habet, eam præter arcem vi cepit) & Oeniada Naxumque Acarnanum captas Ætolis contribuit; Philippum quoque satis implicatum bello finitimo ratus, ne Italiam Pœnosque, & pacta cum Annibale posset respicere, Corcyram ipse se recepit. Philippo Ætolorum defectio Pellæ hybernanti allata est. itaque quia primo vere moturus exercitum in Græciam erat, Illyrios finitimasq; eis urbes alieno metu quietas ut Macedonia haberet, expeditionem subitam in Oricinorum atque Apolloniatum fines fecit, egressosque Apolloniatas cum magno terrore ac pavore compulit intra muros. vastatis proximis Illyriis, in Pelagoniam eadem celeritate vertit iter. inde Dardanorum urbem sitam in Macedonia, transitum Dardanis facturam, cepit. His raptim actis, memor Ætolici junctique cum eo Romani belli, per Pelagoniam & Nymphæum & Boleam in Thessaliam descendit. ad bellum secum adversus Ætolos capessendum incitari posse homines credebat: & relicto ad fauces Thessaliæ Perseo cum quatuor millibus armatorum ad arcendos aditu Ætolos, ipse priusquam majoribus occuparetur rebus in Macedoniam, atque inde in Thraciam exercitum ad Medos eduxit. Incurrere ea gens in Macedoniam solita erat, ubi regem occupatum externo bello, ac sine præsidio esse regnum sensisset. Ad Phragandas igitur vastare agros, & urbem Iamphorinam, caput arcemque Medicæ oppugnare cœpit. Scopas ubi profectum in Thraciam regem, occupatumque ibi bello audivit, armata omni juventute Ætolorum, bellum inferre Acarnaniæ parat. Adversus quos Acarnanum gens & viribus impar, & jam mœnia Oeniadon Naxumque amissa cernens, Romanaque insuper arma ingruere, ira magis instruit, quam consilio bellum, conjugibus liberisque & senioribus supra LX. annos in propinquam Epirum missis, ab XV. ad LX. annos conjurant; nisi victores, se non redituros. qui victus acie excessisset, eum ne quis

quis urbe, tecto, mensa, lare reciperet; diram execrationem in populares, obtestationem quam sanctissimam potuerunt, adversus hospites composuerunt: precatiq; simul Epirotas sunt, ut qui suorum in acie cecidissent; eos uno tumulo contegerent, adhiberentque humatis titulum: *Hic siti sunt Acarnanes, qui adversus vim atque injuriam Ætolorum pro patria pugnantes, mortem occubuerunt.* Per hæc incitatis animis castra in extremis finibus suis obviam hosti posuerunt. nunciis ad Philippum missis, quanto res in discrimine esset: omittere Philippum id quod in manibus erat, coegerunt bellum; Iamphorina per deditionem recepta, & prospero alio successu rerum. Ætolorum impetum tardaverat primò conjurationis fama Acarnanicæ, dein auditus Philippi adventus regredi etiam in intimos coegit fines. Nec Philippus, quanquam ne opprimerentur Acarnanes, itineribus magnis ierat, ultra Clinen est progressus. inde cum audisset reditum Ætolorum ex Acarnania, & ipse Pellam rediit. Lævinus veris principio à Corcyra profectus navibus, superato Leucate promontorio, cum venisset Naupactũ, Antyciram inde se petiturum edixit, ut præsto ibi Scopas Ætoliq; essent. Sita Anticyra est in Locride, lęva parte sinum Corinthiacum intrantibus, breve terra iter eo, brevis navigatio ab Naupacto est. Tertio ferme post die utrinque oppugnari cœpta est. gravior à mari oppugnatio erat: quia & tormenta machinæque omnis generis in navibus erant, & Romani inde oppugnabant. itaque intra paucos dies recepta urbs per deditionem, Ætolis traditur. præda ex pacto Romanis cessit. Literæ Lævino redditæ consulem eum absentem declaratum, & successorem venire P. Sulpicium. cæterum diuturno ibi morbo implicitus, serius spe omnium Romam venit; M. Marcellus cum Idibus Martiis consulatum iniisset, senatum eo die moris modo causa habuit, professus nihil se absente collega, neque de republica, neque de provinciis acturum. Scire se frequentes Siculos prope urbem in villis obtrectatorum suorum esse: quibus tantum abesse, ut per se non liceat palam Romæ crimina edita factaque ab inimicis vulgare: ut ni simularent aliquem sibi timorem absente collega dicendi de consule esse, ipse eis extemplo daturus senatum fuerit: ubi quidem collega venisset, non passurũ quicquam prius agi, quam Siculi in senatum introducantur, delectum prope à M. Cornelio per totam Siciliam habitũ, ut quam plurimi questum de se Romam venirent, eundem literis falsis urbẽ implesse, bellum in Sicilia esse, ut suam laudem minuat. Moderati animi gloriam eo die adeptus consul senatum dimisit. ac prope justitium omnium rerum futurum videbatur, donec alter consul ad urbem venisset. Otium, ut solet, excitavit plebis rumores, belli diuturnitate & vastatos agros circa urbem, qua infesto agmine isset Annibal: & exhaustam delectibus Italiam, & pro republica Cannis exercitus cæsos querebantur: & consules bellicosos ambos, viros acres nimis & feroces creatos: qui vel in pace tranquilla bellum excitare possent, nedum in bello respirare civitatem forent passuri. Interrupit hos sermones nocte, quæ pridie Quinquatrus fuit, pluribus simul locis circa forum incendium ortum. eodem tempore septem tabernæ, quæ postea quinque, & argentariæ, quæ nunc novæ appellantur arsere. comprehensa postea privata ædificia (neque enim tum basilicæ erant) comprehensæ latumiæ forumque piscatorium, & atrium regium: ædes Vestæ vix defensa est: tredecim maxime servorum opera, qui in publicum redempti, ac manumissi sunt, nocte ac die continuatum incendium fuit. nec ulli dubium erat, humana id fraude factum esse. quod pluribus simul locis, & in iis diversis, ignes coorti essent. Itaque consul ex auctoritate se-

natus pro concione edixit, qui quorum opera id conflatum incendium profiteretur, præmium fore, libero pecuniam, servo libertatem. Eo præmio inductus Campanorum Calaviorum servus (Manus ei nomen erat) indicavit, dominos, & quinque prętereа juvenes nobiles Campanos, quorum parentes à Quinto Fulvio securi percussi erant, id incendium fecisse: vulgoque facturos alia, ni comprehendantur. Comprehensi, familiæque eorum, & primò elevabatur index, indiciumque: pridie eum verberibus castigatum ab dominis discessisse: per iram ac levitatem ex re fortuita crimen commentum. cæterum ut coram coarguebantur, & quæstio ex ministris facinoris foro medio haberi cœpta est, fassi omnes, atque in dominos servosque conscios animadversum est. indici libertas data, & viginti millia æris. Consuli Lævino Capuam prætereunti circumfusa multitudo Campanorum est, obsecrantium cum lachrymis, ut sibi Romam, ad senatum ire liceret oratum, si qua misericordia tandem flecti possent, ne se ad ultimum perditum irent, nomenque Campanorum à Q. Flacco deleri finerent. Flaccus sibi privatam simultatem cum Campanis negare ullam esse, publicas inimicitias & hostiles esse: & futuras, quoad eo animo in populum Romanum esse sciret: nullam enim in terris gentem esse, nullum infestiorem populum nomini Romano, ideo se mœnibus inclusos tenere eos: quia si qui evasissent aliqua velut feras bestias per agros vagari, & laniare & trucidare quodcunque obvium detur, alios ad Annibalem transfugisse, alios ad Romam incendendam profectos: inventurum in semiusto foro consulem vestigia sceleris Campanorum. Vestæ ædem petitam, & æternos ignes, conditum in penetrali fatale pignus imperii Romani. se minime censere tutum esse. Campanis potestatem intrandi Romana mœnia fieri. Lævinus Cāpanos jurejurando à Flacco adactos, quinto die quam à senatu responsum accepissent, Capuam redituros, sequi se Romam jussit. Hac circumfusus multitudine simul Siculis obviam egressis, potestatem Romam adeundi fecit: clarissimarum urbium excidio celeberrimis viris victos bello accusatores in urbem adducens. De republica tamen primum ac de provinciis ambo consules ad senatum retulere. Ibi Lævinus quo statu Macedonia, & Gręcia, Ætoli, Acarnanes Locrique essent, quasque ibi res ipse egisset terra marique, exposuit. Philippum inferentem bellum Ætolis, in Macedoniam retro ab se compulsum, ad intima penitus regni abiisse, legionemque inde deduci posse. classem satis esse ad arcendum Italia regem. Hæc de se, deque provincia cui præfuerat. Consulum de provinciis communis relatio fuit. Decrevere patres, ut alteri consulum Italia, bellumque cum Annibale, provincia esset: alter classem cui T. Octacilius præfuisset, Siciliamque provinciam cum L. Cincio prætore obtineret. Exercitus eis duo decreti, qui in Hetruria Galliaque essent: eæ quatuor erant legiones. urbanæ duæ superioris anni in Hetruriam: duæ quibus Sulpicius Cos. præfuisset, in Galliam mitterentur. Galliæ & legionibus præesset, quem consul cujus Italia provincia esset, præfecisset. In Hetruriam C. Calpurnius post præturam, prorogato in annum imperio, missus, & Q. Fulvio Capua provincia decreta, prorogatumque in annum imperium. Exercitus civium sociorumque minui jussus, ut ex duabus legionibus una legio quinque millia peditum, & trecenti equites essent: dimissis, qui plurima stipendia haberent: & sociorum septem millia peditum, & trecenti equites relinquerentur: eadem ratione stipendiorum habita in veteribus militibus dimittendis. Cn. Fulvio Cos. superioris anni, nec de provincia Apulia, nec de exercitu

citu quem habuerat, quicquam mutatum: tantum in annum prorogatum imperium est. P. Sulpicius collega ejus omnem exercitum, præter socios navales, jussus dimittere est. Item ex Sicilia exercitus cui M. Cornelius præesset: ubi consul in provinciam venisset, dimitti jussus. L. Cincio Pr. ad obtinendam Siciliam Cannenses milites dati, duarum instar legionum. Totidem legiones in Sardiniam P. Manlio Volsoni Pr. decretæ; quibus Lucius Cornelius in eadem provincia priore anno præfuerat. Vrbanas legiones ita scribere consules jussi, ne quem militem facerent, qui in exercitu M. Claudii, M. Valerii, Fulviique fuissent: neve eo anno plures quam una & viginti Romanæ legiones essent. His senatusconsultis perfectis, sortiti provincias consules. Sicilia & & classis Marcello, Italia cum bello adversus Annibalem Lævino evenit. Quæ sors, velut iterum captis Syracusis, ita exanimavit Siculos expectatione sortis in consulum conspectu stantes, ut comploratio eorum flebilesque voces, & extemplo oculos hominum converterent, & postmodum sermones præbuerint. Circumibant enim senatum cum veste sordida, affirmantes, se non modo suam quisque patriam, sed totam Siciliam relicturos, si eo Marcellus iterum cum imperio redisset. nullo suo merito eum ante implacabilem in se fuisse: quid iratum, quod Romam de se questum venisse Siculos sciat, facturum? obrui Ætnæ ignibus, aut mergi freto satius illi insulæ esse, quam velut dedi noxæ inimico. Hæ Siculorum querelæ per domos primùm nobilium circumlatæ, celebratæque sermonibus quos partim misericordia Siculorum, partim invidia Marcelli excitabat, in senatum etiam pervenerunt. Postulatum à consulibus est, ut de permutandis provinciis senatum consulerent. Marcellus, si jam auditi ab senatu Siculi essent, aliam forsitan futuram fuisse sententiam suam, dicere. nunc ne quis timore frenari eos dicere posset, quo minus de eo libere querantur, in cujus potestate mox futuri sint: si collegæ nihil intersit, mutare se provinciam paratum esse deprecari senatus præjudicium. nam cum extra sortem collegæ optionem dare provinciæ iniquum fuerit, quanto majorem injuriam, imo contumeliam esse, sortem suam ad eum transferri? Ita senatus, cum quid placeret, magis ostendisset, quam decrevisset, dimittitur. Inter ipsos consules permutatio provinciarum, rapiente fato Marcellum ad Annibalem facta est: ut ex quo primus adversæ pugnę gloriam ceperat, in ejus laudem postremus Romanorum imperatorum, prosperis tum maxime bellicis rebus, caderet. Permutatis provinciis, Siculi in senatum introducti, multa de Hieronis regis fide perpetua erga populum Romanum verba fecerunt, in gratiam publicam avertentes. Hieronymum ac postea Hippocratem & Epicidem tyrannos, cum ob alia, tum propter defectionem ab Romanis ad Annibalem, invisos fuisse sibi ob eam causam. & Hieronymum à principibus juventutis prope publico consilio interfectum, & in Epicidis Hippocratisque cædem septuaginta nobilissimorum juvenum conjurationem factam: quos Marcelli mora destitutos, quia ad prædictum tempus exercitum ad Syracusas non admovisset, indicio facto, omnes ab tyrannis interfectos. Eam quoque Hippocratis atque Epicidis tyrannidem Marcellum excitasse, Leontinis crudeliter direptis. Nunquam deinde principes Syracusanorum desisse ad Marcellum transire, pollicerique, se urbem cum vellet, ei tradituros: sed eũ primo vi capere maluisse: dein cum id neq; terra neq; mari omnia expertus potuisset, auctores traditarũ Syracusarũ fabrum ærarium Sosin, & Mericum Hispanum, quam principes Syracusanorũ habere toties id nequiquam

ultro offerentes, præoptasse, quo scilicet justiore de causa vetustissimos socios populi Romani trucidaret ac diriperet. Si non Hieronymus ad Annibalem defecisset, sed populus Syracusanus & senatus: si portas Marcello Syracusani publice & non oppressis Syracusanis, tyranni eorum Hippocrates & Epicides clausissent: si Carthaginiensium animis bellum cum populo Romano gessissent, quid ultra quam quod fecerit, nisi ut deleret Syracusas, facere hostiliter Marcellum potuisse? Certe præter moenia & tecta exhausta urbis, & refracta deum delubra, diis ipsis ornamentisq; eorum ablatis nihil relictum Syracusis esse, bona quoq; multis adempta: ita ut ne nudo quidem solo, reliquiis direptæ fortunæ alere sese ac suos possent. Orare se Patres conscriptos, ut si nequeant omnia, saltem quæ compareant, cognoscique possint, restitui dominis jubeant. Talia conquestos cum excedere templo, ut de postulatis eorum patres consuli possent, Lævinus jussisset: *Imo maneant*, inquit Marcellus, *ut coram his respondeam: quando ea conditione pro vobis, Patres conscripti, bella gerimus, ut victos armis accusatores habeamus: duæ captæ hoc anno urbes, Capua Fulvium reum, Marcellum Syracusæ habeant*. Reductis in curiam legatis, tum consul: NON adeo majestatis, *inquit*, popul. Rom. imperiique hujus oblitus sum Patres conscripti, ut si de meo crimine ambigeretur, consul dicturus causam accusantibus Græcis fuerim. sed non quid ego fecerim, in disquisitionem venit, quem quicquid in hostibus feci, jus belli defendit, sed quid isti pati debuerint, qui si non fuerunt hostes, nihil interest, nunc an vivo Hierone Syracusas violaverim. sin autem desciverunt, legatos nostros ferro atque armis petierunt, urbem ac moenia clauserunt, exercitumq; Carthaginiensium adversus nos tutati sũt: quis passos esse hostilia cum fecerint indignatur? Tradentes urbem principes Syracusanorum aversatus sum. Sosin & Mericum Hispanum, quibus tantam rem crederem, potiores habui? Non estis extremi Syracusanorum: quippe qui aliis humilitatem objiciatis. quis est vestrum, qui se mihi portas aperturum, qui armatos milites meos in urbem accepturum promiserit? Odistis, & execramini eos qui fecerunt, & ne hic quidem contumeliis in eos dicendis parcitis: tantum abest ut & ipsi tale quicquam facturi fueritis. Ipsa humilitas eorum, Patres conscripti, quam isti objiciunt, maximo argumento est, me neminem qui navatam operam reipublicæ nostræ velit, aversatum esse. Et antequam obsiderem Syracusas, nunc legatis mittendis, nunc ad colloquium eundo tentavi pacem: & posteaquam neq; legatos violãdi verecundia erat, nec mihi ipsi congresso ad portas cum principibus responsum dabatur: multis terra marique exhaustis laboribus, tandem vi atque armis Syracusas cepi. Quæ captis acciderint, apud Annibalem & Carthaginienses, victosque justius quam apud victoris populi Romani senatum quererentur. Ego, Patres conscripti, Syracusas spoliatas si negaturus essem, nunquam spoliis earum urbem Romam exornarem. quæ autem singulis victor aut ademi aut dedi, cum belli jure, tum ex cujusque merito satis scio me fecisse. ea vos rata habeatis, Patres conscripti, necne, magis reipublicæ interest, quam mea. mea quippe fides exoluta est: ad rempublicam pertinet, ne acta mea rescindendo, alios in posterum segniores duces faciatis. Et quoniam coram & Siculorum, & mea verba audistis, Patres conscripti: simul templo excedemus, ut me absente liberius consuli senatus possit. Ita dimissis Siculis, & ipse in Capitolium ad delectum discessit. Consul alter

alter de postulatis Siculorum ad patres retulit. Ibi cum diu de sententiis certatum esset, & magna pars senatus, principe ejus sententiæ T. Manlio Torquato, cum tyrannis bellum gerendum fuisse censerent, hostibus, & Syracusanorum & populi Romani: & urbem recipi, nō capi: & receptam legibus antiquis & libertate stabiliri, non fessam miseranda servitute, bello affligi: inter tyrannorum & ducis Romani certamina præmium victoris in medio positam urbem pulcherrimam ac nobilissimam periisse, horreum atque ærarium quondam pop. Romani: cujus munificentia ac donis multis tempestatibus, hoc deniq; ipso Punico bello adiuta ornataque respublica esset. Si ab inferis existat rex Hiero, fidissimus imperii Romani cultor, quo ore aut Syracusas, aut Romam ei ostendi posse? cum ubi semirutam ac spoliatam patriam respexisset, ingrediens Romam in vestibulo urbis prope in porta, spolia patriæ suæ visurus sit? Hæc taliaque cum ad invidiam consulis miserationemque Siculorum dicerentur, mitius tamen decreverunt patres causa Marcelli. Quæ is gerens bellum, victorque, egisset, rata habenda esse. in reliquum curæ senatui fore rem Syracusanam, mandaturosque consuli Lævino, quoad sine jactura reip. fieri posset, fortunis ejus civitatis consuleret. Missis duobus senatoribus in Capitolium ad consulem, uti rediret in curiam, & introductis Siculis, senatusconsultum recitatum est. legatique benigne appellati, ac dimissi, ad genua se Marcelli Cos. proiecerunt: obsecrantes, ut quæ deplorandæ ac levandæ calamitatis causa dixissent, veniam eis daret, & in fidem & clientelam se urbemque Syracusas reciperet. post hæc consul clementer appellatos eos dimisit. Campanis deinde senatus datus est. quorum oratio miserabilior, causa durior erat. neque enim meritas pœnas negare poterant, nec tyranni erant, in quos culpam conferrent: sed satis pensum pœnarum, tot veneno absumptis, tot securi percussis senatoribus, credebant. Paucos nobilium superstites esse, quos nec sua conscientia, ut quicquam de se gravius consulerent, impulerit: nec victoris ira capitis damnaverit: eos libertatem sibi suisque, & bonorum aliquam partē orare, cives Romanos affinitatibus plerosque & propinquis jam cognationibus ex connubio vetusto junctos. Summotis deinde è templo, paulisper dubitatum, an accersendus à Capua Q. Fulvius esset: (mortuus enim post captam Claudius consul erat) ut coram imperatore qui res gessisset, sicut inter Marcellum Siculosque disceptatum fuerat, disceptaretur: dein cum M. Atilium, C. Fulvium fratrem Flacci, legatos ejus ac Q. Minucium & L. Veturium Philonem, item Claudii legatos, qui omnibus gerendis rebus interfuerant, in senatu viderent: nec Fulvium avocari à Capua, nec differri Campanos vellent: interrogatus sententiam M. Atilius Regulus, cujus ex iis qui ad Capuam fuerant, maxima auctoritas erat: *In consilio*, inquit, *arbitror me fuisse consulibus Capua capta, cum quæreretur, ecquis Campanorum de republ. nostra bene meritus esset: duas mulieres compertum est, Vestiam Oppiam Atellanam, Capua habitantem, & Fauculam Cluviam, quæ quondam quæstum corpore fecisset, illam quotidie sacrificasse pro salute & victoria popu s Romani: hanc captivis egentibus alimenta clam suppeditasse: cæterorum omnium Campanorum eundem erga nos animum, quem Carthaginiensium, fuisse. securique percussos à Q. Fulvio fuisse magis, quorum dignitas inter alios, quam quorum culpa eminebat. Per senatum agi de Campanis, qui cives Romani sunt, injussu populi non video posse. idque & apud majores nostros in Sutrianis factum est, cum defecissent: ut M. Antistius tribunus plebis prius rogationem ferret: sciretque plebs, uti senatui de Sutrianis sententiæ dicendæ jus*

 esset.

esset. Itaque censeo cum tribunis plebis agendum esse, ut eorum unus pluresve rogationem ferant ad plebem, qua nobis statuendi de Campanis jus fiat. L. Attilius tribunus plebis ex auctoritate senatus plebem in hæc verba rogavit: *Omnes Campani, Attellani, Calatini, Sabatini, qui se dediderunt in arbitrium ditionemque populi Romani, Fulvio proconsuli, quæque una secum dediderunt, agrum urbemque, divina humanaque, utensiliaque sive quid aliud dediderunt: de iis rebus quid fieri velitis, vos rogo Quirites.* Plebs sic jussit: *quod senatus maxima pars censeat, qui assidetis, id volumus jubemusque.* Ex hoc plebiscito senatus consultus; Oppiæ Cluviæque primùm bona, ac libertatem restituit. si qua alia præmia petere à senatu vellent, venire eas Romam. Campanis in familias singulas decreta facta, quæ non operæ precium est omnia enumerare. Aliorum bona publicanda, ipsos liberosque eorum & conjuges vendendas, extra filias quæ nupsissent priusquam in populi Romani potestatem venirent. alios in vincula condendos, ac de his posterius consulendum. aliorum Campanorum summam etiam census distinxerunt, publicanda nec ne bona essent. pecua captiva, præter equos & mancipia, præter puberes virilis sexus, & omnia quæ solo non continerentur, restituenda censuerunt dominis. Campanos omnes, Attellanos, Calatinos, Sabatinos, extra quam qui eorum aut ipsi aut parentes eorum apud hostes essent, liberos esse jusserunt: ita ut nemo eorum civis Romanus, aut Latini nominis esset, neve quis eorum qui Capuæ fuissent, dum portæ clausæ essent, in urbe agrove Campano intra certam diem maneret: locus ubi habitarent, trans Tiberim, qui non contingeret Tiberim, daretur. qui nec Capuę nec in urbe Campana, quę à populo Romano defecisset, per bellum fuissent, eos cis Lirim amnem Romam versus: qui ad Romanos transissent priusquam Annibal Capuam veniret, cis Vulturnum emovendos censuerunt: ne quis eorum propius mare XV. millibus passuum agrum ædificiumve haberet. qui eorum trans Tiberim emoti essent, nec ipsi posterive eorum uspiam pararent haberentve, nisi in Veiente, aut Sutrino Nepesinove agro: dum ne cui major quam quinquaginta jugerum agri modus esset. Senatorum omnium, quique magistratus Capuæ, Atellæ, Calatiæ gessissent, bona vænire Capuæ jusserunt. libera corpora quæ venundari placuerat, Romam mitti, ac Romæ vænire. Signa, statuas æneas, quæ capta de hostibus dicerentur, quæ eorum sacra ac profana essent, ad pontificum collegium rejecerunt. Ob hæc decreta mœstiores aliquãto quam Romam venerant, Campanos dimiserunt, nec jam Q. Fulvii sævitiam in sese, sed iniquitatem deûm, atque execrabilem fortunam suam incusabant. Dimissis Siculis Campanisque, delectus habitus. scripto deinde exercitu, de remigum supplemento agi cœptum, in quam rem cum neque hominum satis, nec ex qua pararentur, stipendiumque acciperent, pecuniæ quicquam ea tempestate in publico esset: edixerunt consules, ut privati ex censu ordinibusque, sicut antea, remiges darent cum stipendio cibariisque dierum triginta. Ad id edictum tantus fremitus hominum tantaque indignatio fuit, ut magis dux quam materia seditioni deesset. Secundum Siculos Campanosque plebem Romanam perdendam, lacerandamq; sibi consules sumpsisse. per tot annos tributo exhaustos, nil reliqui præter terram nudam ac vastam habere. tecta hostes incendisse, servos agricultores prætores abduxisse: nunc ad militiam parvo ære emendo, nunc remiges imperando. si quid cui argenti ærisve fuerit, stipendio remigum & tributis annuis ablatum. se ut dent, quod non habent, nulla vi, nullo imperio

perio cogi posse. bona sua venderent: in corpora quæ reliqua essent, sævirent. ne unde rediмantur quidem quicquam superesse. Hæc non in occulto, sed propalam in foro atque oculis ipsorum consulum ingens turba circumfusi fremebant: nec eos sedare consules nunc castigando, nunc consolando poterant. Spatium deinde his tribuere se, dareque ad cogitandum dixerunt: quo ipsi ad rem inspiciendam expediendamque usi sunt. Senatum postero die habuerunt de remigum supplemento. ubi cum multa disseruissent, cur æqua plebis recusatio esset: verterunt orationem eo, ut dicerent: privatis id, seu æquum, seu iniquum onus injungendum esse. nam unde cum pecunia in ærario non esset, paraturos navales socios: quomodo autem sine classibus aut Siciliam obtineri aut Italia Philippum arceri posse? aut tuta Italiæ littora esse? Cum in hac difficultate rerum consilium hæreret, ac prope torpor quidam occupasset hominum mentes, tum Lævinus Cos. "MAGISTRATUS senatui, & senatus populo sicut honore præstet, ita ad omnia quæ dura atque aspera essent subeunda ducē debere esse. si quid injungere inferiori velis, id prius in te ac tuos si ipse juris statueris, facilius omnes obedientes habeas. nec impensa gravis est, cum ex ea plus quam pro virili parte sibi quemque capere principum vident. Itaque ut classem habeat, quam ornare volumus, populus Romanus, privatos sine recusatione remiges dare nobismetipsis primum imperemus. aurum, argentum, æs signatum omnes senatores crastina die in publicum conferamus: ita ut annulos sibi quisque & conjugi & liberis & filio bullam, & quibus uxor filiæve sunt, singulas uncias auri pondo relinquant: argenti, qui curuli sella sedeant, equi ornamenta & libras pondo, ut salinum patellamque deorum causa habere possint. ceteri senatores libram argenti tantum, æris signati quina millia in singulos patres familiæ relinquamus. Cæterum omne aurum, argentum, æs signatum, ad triumviros mensarios extemplo deferamus. nullo ante senatusconsulto facto, ut voluntaria collatio, & certamen adjuvandæ reipublicæ excitet ad æmulandū animos primum equestris ordinis, dein reliquæ plebis. hanc unam viam, multa inter nos collocuti consules, invenimus. Ingredimini diis bene juvātibus, respub. incolumis & privatas res facile salvas præstat. publica perdendo, tua nequicquam serves. In hæc tanto animo consensum est, ut gratiæ ultro consulibus agerentur. senatu inde misso, pro se quisque aurum, argentum & as in publicum conferunt, tanto certamine injecto, ut prima inter primos nomina sua vellent in publicis tabulis esse: ut nec triumviri accipiendo, nec scribæ referendo sufficerent. Hunc consensum senatus equester ordo est secutus, equestris ordinis plebs: ita sine edicto, sine cohortatione magistratus nec remige in supplementum, nec stipendio respublica eguit: paratisque omnibus ad bellum consules in provincias profecti sunt. Neque aliud magis tempus belli fuit, quo Carthaginienses Romanique pariter variis casibus immistis, magis in ancipiti spe ac metu fuerint. Nam Romanis in provinciis, hinc in Hispania adversæ res, hinc prosperæ in Sicilia, luctum & lætitiam miscuerant: & in Italia, cum Tarentum amissum damno, & dolori: tum arx cum præsidio retenta præter spem, gaudio fuit: & terrorē subitum pavoremq; urbis Romæ obsessæ & oppugnatæ, Capua post dies paucos capta in lætitiā vertit. Transmarinæ quoq; res quadam vice pensatæ. Philippus hostis tempore haud satis opportuno factus: Ætoli novi adsciti socii, Attalusque Asiæ rex, jam

jam velut despondente fortuna Romanis imperium orientis. Carthaginienses quoq; Capuam amissam & Tarentum captum æquabant: & ut ad mœnia urbis Romæ nullo prohibente se pervenisse in gloria ponebant: ita pigebat irriti incœpti, pudebatque adeo se spretos, ut sedentibus ipsis ad Romana mœnia, alia porta exercitus Romanus in Hispaniam duceretur. Ipsæ quoque Hispaniæ quo propius spem venerant, tantis duobus ducibus exercitibusque cæsis, debellatum ibi, ac pulsos inde Romanos esse, eo plus ab L. Martio tumultuario duce ad vanum & irritum victoriam redactam esse, indignationis præbebant. Ita æquante fortuna, suspensa omnia utrinq; erant, integra spe, integro metu, velut illo tempore primum bellum inciperent. Annibalem ante omnia angebat, quod Capua pertinacius oppugnata ab Romanis, quam defensa ab se, multorum Italiæ populorum animos averterat: quos neque omnes tenere præsidiis, nisi vellet in multas parvasq; partes carpere exercitum (quod minime tum expediebat) poterat: nec deductis præsidiis spei liberam, vel obnoxiam timori sociorum relinquere fidem. Præceps in avaritiam & crudelitatem animus, ad spolianda quæ tueri nequibat, ut vastata hosti relinquerentur, inclinavit. Id fœdum consiliũ cum incœpto, tum etiam exitu fuit. neque enim indigna patientium modo abalienabantur animi, sed cæterorum etiam: quippe ad plures exemplum quam calamitas pertinebat. Nec consul Romanus tentandis urbibus, sicunde spes aliqua se ostendisset, deerat. Salapiæ principes erant: Dasius, & Blasius: Dasius Annibali amicus, Blasius quantum ex tuto poterat, rem Romanam fovebat. & per occultos nuncios spem proditionis fecerat Marcello, sed sine adjutore Dasio res transigi non poterat. Multum ac diu cunctatus, & tum quoque magis inopia consilii potioris, quam spe effectus, Dasium appellabat. at ille cum ab re aversus, tum æmulo potentatus inimicus, rem Annibali aperit. Accersito utroque, Annibal cum pro tribunali quædam ageret, mox de Blasio cogniturus, starentque summoto populo accusator & reus, Blasius de proditione Dasium appellabat. Enimvero ille velut in manifesta re exclamat, sub oculis Annibalis secum de proditione agi. Annibali, atque eis qui aderant quo audacior res erat, minus similis veri visa est. æmulationem profecto atque odium esse: & id crimen afferri, quod quia testem habere non potuisset, liberius fingeretur. Ita deinde dimissi sũt. nec Basilius ante abstitit tam audaci incœpto, quam idem obtundendo, docendoque, quam ea res ipsis patriæque salutaris esset, pervicit, ut præsidium Punicum (hi autem Numidæ erant) Salapiaque traderetur Marcello. Nec sine cæde multa tradi potuit. longe fortissimi equitum toto Punico exercitu erant. itaque quamquam improvisa res fuit, nec usus equorum in urbe erat, tamen armis inter tumultum captis, & eruptionem tentaverunt: & cum evadere nequirent pugnantes ad ultimum occubuerunt, nec plus quinquaginta ex his in potestatẽ hostium vivi venerunt, plusque aliquanto damni hæc ala equitum amissa Annibali, quam Salapia fuit: nec deinde unquam Pœnus, quo longe plurimum valuerat equitatu superior fuit. Per idem tempus cum in arce Tarentina vix inopia tolerabilis esset, spem omnem præsidium quod ibi erat Romanum, præfectusque præsidii atque arci, M. Livius in commeatibus ab Sicilia missis habebant. qui ut tuto præterveherentur oram Italiæ classis viginti ferme navium Rhegii stabat. Præerat classi commeatibusq; D. Quintius obscuro genere ortus, cæterum multis fortibus factis gloria militari illustris, primò quinque naves quarum maxime duæ triremes à Marcello ei traditæ erant, babuit: postea rem impigre sæpe gerenti tres additæ quinqueremes: postremo ipse à sociis, Rhegi-

Rheginisque & à Velia & Pæsto, debitas ex fœdere exigendo classem XX. navium, sicut ante dictum est, effecit. Huic ab Rhegio profectæ classi Democrates cum pari classe navium Tarentinarum numero, quindecim millia ferme ab urbe ad Sacriportum obvius fuit. Velis tum forte improvidus futuri certaminis Romanus veniebat: sed circa Crotonem Sibarimque suppleverat remigio naves: instructamque & armatam egregie pro magnitudine navium classem habebat. & tum forte sub idem fere tempus & venti vis omnis cecidit, & hostes in conspectu fuere: ut ad componenda armamenta expediendumque remigem ac militem ad imminens certamen vix satis temporis esset. Raro alias tantis animis justæ concurrerunt classes: quippe cum in majoris discrimen rei quam ipsæ erant, pugnarent. Tarentini, ut recuperata urbe ab Romanis post centesimum prope annum, arcem etiam liberarent: spem commeatus quoq; hostibus, si navali prælio possessionem maris ademissent, intercluusuri: Romani ut retenta possessione arcis ostenderent, non vi aut virtute, sed proditione ac furto Tarentum amissum. Itaque ex utraque parte signo dato, cum rostris concurrissent, neq; retro navem inhiberent, nec dirimi ab se hostem paterentur, quam quis indeptus navem erat, ferrea injecta manu. ita conserebant ex propinquo pugnam, ut non missilibus tantum, sed gladiis etiam prope collato pede præliarentur. Proræ inter se junctæ hærebant, puppes alieno remigio circumagebantur: ita in arcto stipatæ erant naves, ut vix ullum telum in mari vanum intercideret. frontibus velut pedestris acies urgebant, perviæque naves pugnantibus erant. Insignis tamen inter cæteras pugna fuit duarum quæ primæ agminis concurrerant inter se. in Romana nave ipse Quintius erat, in Tarentina Nico, cui Perconi fuit cognomen, non publico modo, sed privato etiam odio invisus atque infestus Romanis: quod ejus factionis erat, quæ Tarentum Annibali prodiderat. Hic Quintium simul pugnantem hortantemque suos, incautum hasta transfigit. Ille simul atque præceps cum armis procidit ante proram, victor Tarentinus in turbatam duce amisso navem impigre transgressus, cum summovisset hostes, & prora jam Tarentinorum esset, puppim male conglobati tuerentur Romani: repente & alia à puppi triremis hostium apparuit. ita in medio circumventa Romana navis capitur. hinc cæteris terror injectus, ut prætoriam navem captam videre: fugientesque passim aliæ in alto mersæ, aliæ in terram remis abreptæ, mox prædæ fuere. Thurinis Metapontinisque, ex onerariis, quæ cum commeatu sequebantur, perpaucæ in potestatem hostium venere: aliæ ad incertos ventos hinc atque illinc obliqua transferentes vela in altum evectæ sunt. Nequaquam pari fortuna per eos dies Tarenti res gesta. nam ad quatuor millia hominum frumentatum egressa, cum in agris passim vagarentur, Livius, qui arci præsidioque Romano præerat, intentus in omnes occasiones gerendæ rei, C. Persium impigrum virum cum duobus millibus armatorum ex arce emisit. qui vage effusos per agros, palatosque adortus, cum diu passim cecidisset, paucos ex multis trepida fuga incedentes semiapertis portarum foribus, in urbem compulit, ne urbs eodem impetu caperetur. Ita æquatæ res ad Tarentum, Romanis victoribus terra, Tarentinis mari. Frumenti spes quæ in oculis fuerat, utrosq; frustrata pariter. Per idem tempus Lævinus Cos. jam magna parte anni circumacta, in Siciliam veteribus novisque sociis expectatus cum venisset, primùm ac potissimum omnium ratus Syracusanis nova pace inconditas componere res. Agrigentum inde quod belli reliquum erat, tenebaturque à Carthaginiensium valido presidio, duxit legiones. & affuit fortuna incœpto. Hanno erat imperator

Carthaginiensium, sed omnem in Mutina Numidisque spem repositam habebat. Per totam Siciliam vagus prædas agebat ex sociis Romanorum: neque intercludi ab Agrigento vi aut arte ulla, nec quin erumperet ubi vellet, prohiberi poterat. Hæc ejus gloria quia jam imperatoris quoque famæ officiebat, postremo in invidiam vertit: ut ne bene gestæ quidam res jam Hannoni propter auctorem satis lætæ essent. propter quæ postremo præfecturam ejus filio suo dedit, ratus cum imperio auctoritatem quoque ei inter Numidas erepturum. quod longe aliter evenit. nam veterem favorem ejus sua insuper invidia auxit, neque ille indignitatem injuriæ tulit: confestimque ad Lævinum occultos nuncios misit de tradendo Agrigento. per quos ut est facta fides, compositusque rei gerendæ modus, portam ad mare ferentem Numidæ cum occupassent, pulsis inde custodibus, aut cæsis, Romanos ad idipsum missos in urbem acceperunt; & cum agmine jam in media urbis ad forum magno tumultu iretur, ratus Hanno non aliud quam tumultum ac secessionem (id quod & ante acciderat) Numidarum esse, ad comprimendam seditionem processit. atque ille. cum ei multitudo major quam Numidarum procul visa, & clamor Romanus haudquaquam ignotus ad aures accidisset; prius quam ad ictum teli veniret, capessit fugam per aversam portam emissus, assumpto comite Epicide, cum paucis ad mare pervenit: nactiq; opportune parvum navigium, relicta hostibus Sicilia, de qua per tot annos certatum erat, in Africam trajecerunt. alia multitudo Pœnorum Siculorumque ne tentato quidem certamine, cum cæci in fugam ruerent, clausique exitus essent, circa portas cæsa. Oppido recepto Lævinus, qui capita rerum Agrigenti erant, virgis cæsos securi percussit: cæteros, prædamque vendidit, omnem pecuniam Romam misit. Fama Agrigentinorum cladis Siciliam cum pervasisset, omnia repente ad Romanos inclinaverunt. Prodita brevi sunt XX. oppida: sex vi capta, voluntaria deditione in fidem venerunt ad quadraginta. Quarum civitatum principibus cum pro cujusque merito consul præmia, pœnasque exolvisset, coegissetque Siculos positis tandem armis ad agrum colendum animos convertere: ut esset non incolarum modo alimentis frugifera insula, sed urbis Romæ, atq; Italiæ (id quod multis sæpe tempestatibus fecerat) annonam levaret: ab Agatirna inconditam multitudinem secum in Italiam transvexit. Quatuor millia hominum erant, misti ex omni colluvione, exules, obærati, capitalia ausi plerique, & cum in civitatibus suis, ac sub legibus vixerant: & postquam eos ex variis causis fortuna similis conglobaverat, Agatirnæ per latrocinia ad rapinam tolerantes vitam. Hos neque relinquere Lævinus in insula, tum primum nova pace coalescente, velut materiam novandis rebus, satis tutum ratus est: & Rheginis usui futuri erant ad populandum Brutium agrum, assuetam latrociniis quærentibus manum. Et quod ad Siciliam attinet, eo anno debellatum est. In Hispania principio veris P. Scipio navibus deductis, evocatisque edicto Tarraconem sociorum auxiliis, classem onerariasque ostium inde Iberi fluminis petere jubet. eodem legiones ex hybernis convenire cum jussisset, ipse cum quinque millibus sociorum ab Tarracone profectus ad exercitum est: quo cum venisset, alloquendos maxime veteres milites, qui tantis superfuerant cladibus, ratus, concione advocata, ita disseruit: NEMO ante me „ novus imperator militibus suis „ prius quam opera eorum usus „ esset, gratias agere jure ac me- „ rito potuit. me vobis, prius- „ quam provinciam aut castra „ viderem, obligavit fortuna: „ primum, quod ea pietate erga „ patrem

“ patrem patruumque meum, vi-
“ vos mortuosque fuistis: dein-
“ de, quod amissam tanta clade
“ provinciæ possessionem, inte-
“ gram & populo Romano, &
“ successori mihi virtute vestra
“ obtinuistis. Sed cum jam be-
“ nignitate deum id paremus at-
“ que agamus, non ut ipsi ma-
“ neamus in Hispania, sed ne
“ Pœni maneant: nec ut pro
“ ripa Iberi stantes arceamus,
“ transitum hostis, sed ut ultro
“ transeamus, transferamusque
“ bellum: vereor ne cui vestrum
“ majus id, audaciusque consi-
“ lium, quam aut pro me-
“ moria cladium nuper ac-
“ ceptarum, aut pro ætate mea
“ videatur. Adversæ pugnæ in
“ Hispania nullius in animo
“ quam meo, minus obliterari
“ possunt. Quippe cui pater
“ & patruus intra triginta die-
“ rum spacium, ut aliud super
“ aliud cumularetur familiæ no-
“ stræ funus, interfecti sunt. sed
“ ut familiaris pene orbitas ac
“ solitudo frangit animum: ita
“ publica cum fortuna, tum vir-
“ tus desperare de summa rerum
“ prohibet, eo fato, quo donata
“ nobis sors est, ut magnis om-
“ nibus bellis victi vicerimus:
“ Vetera omitto, Porsenam, Gal-
“ los, Samnites: à Punicis bellis
“ incipiam. Quot classes, quot
“ duces, quot exercitus priore
“ bello amissi sunt? jam quid hoc
“ de bello memorem? omnibus
“ aut ipse adfui cladibus, aut
“ quibus absfui, maxime unus
“ omnium eas sensi. Trebia,
“ Thrasymenus, Cannæ, quid
“ aliud sunt quam monumenta
“ occisorum exercituum consu-
“ lumque Romanorum? adde
“ defectionem Italiæ, Siciliæ,
“ majoris partis Sardiniæ: adde
“ ultimum terrorem ac pavo-
“ rem, castra Punica inter Anie-
“ nem & mœnia Romana posita,
“ & visum prope in portis vi-
“ ctorem Annibalem. In hac
“ ruina rerum stetit una integra
“ atque immobilis virtus po-
“ puli Romani: Hæc omnia

strata humi erexit ac sustulit. ,,
Vos omnium primi milites ,,
post Cannensem cladem va- ,,
denti Asdrubali ad Alpeis Ita- ,,
liamque (qui si se cum fratre ,,
conjunxisset, nullum jam no- ,,
men esset populi Romani) du- ,,
ctu auspicioque patris mei ob- ,,
stitistis. & hæ secundæ res ,,
illas adversas sustinuerunt. ,,
Nunc benignitate deum om- ,,
nia secunda, prospera indies ,,
lætiora ac meliora in Italia ,,
Siciliaque geruntur. In Sici- ,,
lia Syracusæ, Agrigentumque ,,
captum, pulsi tota insula ,,
hostes, receptaque provincia ,,
in ditionem populi Romani ,,
est. In Italia Arpi recepti, ,,
Capua capta: iter omne ab ,,
urbe Roma trepida fuga e- ,,
mensus Annibal in extremum ,,
angulum agri Brutii cumpul- ,,
sus, nihil jam majus preca- ,,
tur deos, quam ut incolumi ,,
cedere atque abire ex hostium ,,
terra liceat. Quid igitur mi- ,,
nus conveniat milites, quam ,,
cum aliæ super alias clades cu- ,,
mularentur, ac dii prope ipsi ,,
cum Annibale starent, vos ,,
hic cum parentibus meis (æ- ,,
quentur enim ipsi etiam ho- ,,
nore nominis) sustinuisse la- ,,
bantem fortunam populi Ro- ,,
mani: nunc eosdem, quia ,,
illic omnia secunda lætaque ,,
sunt, animis deficere? Nu- ,,
per quoque quæ acciderunt, ,,
utinam tam sine meo luctu, ,,
quam vestro transissent. Nunc ,,
dii immortales imperii Ro- ,,
mani præsides, qui centu- ,,
riis omnibus, ut mihi im- ,,
perium juberent dari, fuere ,,
auctores, iidem auguriis au- ,,
spiciisque & per nocturnos ,,
etiam visus omnia læta ac ,,
prospera portendunt, animus ,,
quoque meus, maximus mihi ad ,,
hoc tempus vates, præsagit no- ,,
stram Hispaniam esse: brevi ,,
extorre hinc omne Punicum ,,
nomen, maria terrasque fœ- ,,
da fuga impleturum. Quod ,,
mens sua sponte divinat, i- ,,
dem subjicit ratio haud fallax. ,,

"Vexati ab iis socii nostram "fidem per legatos implorant. "tres duces discrepantes, pro "pe ut defecerint alii ab aliis, "trifariam exercitum in diversis-"simas regiones distraxere. Eadem "in illos ingruit fortuna quæ nu-"per nos afflixit: nam & dese-"runtur ab sociis, ut prius ab Cel-"tiberis nos: & diduxere exer-"citus, quæ patri patruoque meo "causa exitii fuit. nec discordia "intestina coire eos in unum si-"net: neque singuli nobis resi-"stere poterũt. Vos modo milites "favete nomini Scipionum, sobo-"li imperatorum vestrorum, vel-"ut accisis recrescenti stirpibus. "Agite milites veteres, novum "exercitum, novumque ducem "traducite Iberum: traducite in "terras cum multis fortibus fa-"ctis sæpe à vobis peragratas. "Brevi faciam, ut quemadmo-"dum nunc noscitatis in me pa-"tris patruique similitudinem o-"ris vultusque, & lineamenta "corporis, ita ingenii, fidei, vir-"tutisq; exemplũ expressam ad ef-"figiẽ vobis reddam, ut revixisse, "aut renatum sibi quisq; Scipionẽ imperatorem dicat. Hac oratione accensis militum animis, relicto ad præsidium regionis ejus M. Syllano cum tribus millibus peditum & trecentis equitibus, cæteras omnes copias (erant autem viginti quinque millia peditum, duo millia & quingenti equites) Iberum trajecit. Ibi quibusdam suadentibus, ut, quoniam in tres tam diversas regiones discessissent Punici exercitus, proximum aggrederetur: periculum esse ratus, ne eo facto in unum omnes contraheret, nec par esset unus tot exercitibus, Carthaginem Novam interim oppugnare statuit, urbem cùm ipsam opulentam suis opibus: tum hostium omni bellico apparatu plenam (ibi arma, ibi pecunia, ibi totius Hispaniæ obsides erant) sitam præterea cùm opportune ad trajiciendum in Africam, tum super portum satis amplum quantævis classi, & nescio an unum in Hispaniæ ora, qua nostro adjacet mari. Nemo omnium quo iretur sciebat, præter C. Lælium. Is classe circummissus ita moderari cursum navium jussus erat, ut eodem tempore Scipio ab terra exercitum ostenderet, classis portum intraret. Septimo die ab Ibero Carthaginem ventum est. simul terra marique castra ab regione urbis, qua in Septentrionem versa est, posita, his ab tergo (nam frons natura tuta erat) vallum objectũ. Etenim sita Carthago sic est: Sinus est maris media fere Hispaniæ ora, maxime Africo vento oppositus, & quingentos passus introrsus retractus, paululo plus passuum in latitudinem patens. hujus in ostio sinus parva insula objecta ab alto, portum ab omnibus ventis præterquam Africo, tutum facit: ab intimo sinu peninsula excurrit. tumulus is ipse in quo condita urbs est, ab ortu solis & à meridie cincta mari: ab occasu stagnum claudit, paulum etiam ad Septentrionem fusum, incertæ altitudinis utcunque exæstuat aut deficit mare, continẽti urbem jugum ducentos fere & quinquaginta passus patens conjungit. Vnde cum tam parvi operis munitio esset, non objecit vallum imperator Romanus: seu fiduciam hosti superbe ostentans, sive ut subeunti sæpe ad mœnia urbis recursus pateret. Cætera quæ munienda erant, cum perfecisset, naves etiam in portu velut maritimam quoque ostentans obsidionem, instruxit: circumvectusque classem cum monuisset præfectos navium, ut vigilias nocturnas intenti servarent (omnia ubique primò obsessum hostem conari) regressus in castra, ut consilii sui rationem quod ab urbe potissimum oppugnanda bellum orsus esset, militibus ostenderet, & spem potiundę cohortando faceret, concione advocata ita disseruit: *Ad urbem unam oppugnandum si quis vos adductos credit, is magis operis vestri, quam emolumenti rationem exactam milites habet. oppugnabitis enim vere mœnia unius urbis,*

urbis, sed in una urbe universam ceperitis Hispaniam. Hic sunt obsides omnium nobilium regum populorumque: qui simul in potestate vestra erunt, extemplo omnia quæ nunc sub Carthaginiensibus sunt, in ditionem tradant. hic pecunia omnis hostium, sine qua neque illi gerere bellum possunt, quippe qui mercenarios exercitus alant: & quæ nobis maximo usui ad conciliandos animos barbarorum erit. hic tormenta, arma, armamenta; & omnis apparatus belli est, qui simul & vos instruet, & hostes nudabit. Potiemur præterea cum pulcherrima opulentissimaque urbe, tum opportunissima portu egregio: unde terra marique quæ belli usus poscunt, suppeditentur. quæ cum magna ipsi habebimus, tum dempserimus hostibus multo majora. hæc illis arx, hoc horreum, ærarium, armamentarium, hoc omnium rerum receptaculum est, huc rectus ex Africa cursus est, hæc una inter Pyrenæum & Gades statio, hinc omnis Hispania imminet Africæ. Sed quoniam vos instructos & ordinatos cognosco, ad Carthaginem Novam oppugnandam totis viribus, & bono animo transeamus: Cumque omnes una voce hoc faciendum succlamarent, eos Carthaginem duxit. cum terra marique eam oppugnari jubet. Contra Mago Pœnorum dux, cum terra marique instrui oppugnationem videret, & ipse copias ita disponit. Oppidanorum duo millia ab ea parte qua castra Romana erant, opponit: quingentis militibus arcem insedit: quingentos tumulo urbis in orientem verso imponit: multitudinem aliam quo clamor, quo subita vis advocasset, resistentem ad omnia occurrere jubet. Patefacta deinde porta eos quos in via ferente ad castra hostium instruxerat, mittit. Romani duce ipso præcipiente parumper cessere, ut propiores subsidiis in certamine ipso summittendis essent. Et primò haud impari stetere acie subsidia deinde identidem summissa è castris non averterunt solum in fugam hostes: sed adeo effusis institerunt, ut nisi receptui cecinisset, permisti fugientibus, irrupturi fuisse in urbem viderentur. Trepidatio verò non prælio major quam tota urbe fuit, multæ stationes pavore atque loca deserta sunt: relictique muri, cum qua cuique erat proximum, desiluissent. Quod ubi versus Scipio in tumulum, quem Mercurium Teutatem appellant, advertit, multis partibus nudata defensoribus mœnia esse, omnes è castris excitos ire ad oppugnandum urbem, & ferre scalas jubet: ipse trium præ se juvenum validorum scutis oppositis (ingens enim jam vis omnis generis telorum è muris volabat) ad urbem succedit, hortatur, imperat quæ in rem sunt: quodque plurimum ad accendendos militum animos intererat, testis spectatorque virtutis atque ignaviæ cujusque adest. Itaque in vulnera ac tela ruunt: neque illos muri, neque superstantes armati arcere queunt, quin certatim ascendant. Et ab navibus eodem tempore ea quæ mari alluitur pars urbis oppugnari cœpta est. cæterum tumultus inde major quam vis videri poterat: dum applicant, dum partim exponunt scalas militesque, dum qua cuique proximum est, in terram evadere properant: ipsa festinatione & certamine alii alios impediunt. Inter hæc repleverat jam Pœnus armatis muros, & vis magna & ingens copia congesta telorum suppeditabat. Sed neque viri, nec tela, nec quicquam aliud æque quam mœnia ipsa sese defendebant. raræ enim scalæ altitudini æquari poterant: & quo quæque altiores, eo infirmiores erant. itaque cum summus quisque evadere non posset, subirent tamen alii, onere ipso frangebantur. quidam stantibus scalis, cum altitudo caliginem oculis offudisset, ad terram delati sunt. Et cum passim homines scalæque ruerent, & ipso successu audacia atque alacritas hostium cresceret, signum receptui datum est, quod spem non præsentis modo ab tanto certamine ac labore quietis obsessis: sed etiam in posterum

 dedit,

dedit, scalis & corona capi urbem non posse, opera & difficilia esse, & tempus datura ad ferendam opem imperatoribus suis. Vix prior tumultus conticuerat, cum Scipio ab defessis jam vulneratisque recentes integrosque alios accipere scalas jubet, & vi majore aggredi urbem. ipse, ut ei nuntiatum erat æstum decedere: quod per piscatores Tarraconenses, nunc levibus cymbis, nunc ubi eæ sederent, vadis pervagatos per stagnum, compertum habebat, facilem pedibus ad murum transitum dari: eo armatos duxit. Medium ferme diei erat: & ad id, quod sua sponte cedente in mare æstu trahebatur aqua, acer etiam Septentrio ortus inclinatum stagnum eodem quo æstus ferebat: & adeo nudaverat vada, ut alibi umbilico tenus aqua esset, alibi genua vix superaret. Hoc cura ac ratione compertum, in prodigium ac deos vertens Scipio, qui ad transitum Romanis mare verterent, & stagna auferrent, viasque ante nunquam initas humano vestigio aperirent: Neptunum jubebat ducem itineris sequi, ac medio stagno evadere ad mœnia. Ab terra ingens labor succedentibus erat: nec altitudine tantum mœnium impediebantur: sed quod euntes ad ancipites utrimque ictus subjectos habebant Romanos, ut latera infestiora subeuntibus, quam adversa corpora essent. At parte in alia quietus, & per stagnum facilis transitus, in murum ascensus inde fuit. nam neque opere emunitus erat, ut ubi ipsius loci ac stagni præsidio satis creditum foret: nec ulla armatorum statio, aut custodia opposita, intentis omnibus ad opem eo ferendam, unde periculum ostendebatur. Vbi urbem sine certamine intravere, pergunt inde quanto maximo cursu poterant. ad eam portam, circa quam omne contractum certamen erat, in quod adeo intenti omnium non animi solum fuerant, sed etiam oculi auresque oppugnantium, spectantiumque & adhortantium pugnantes, ut nemo ante ab tergo senserit captam urbem, quam tela in aversos inciderunt, & utrinque ancipitem hostem habebant. tunc turbatis defensoribus metu, & mœnia capta, & porta intus forisque pariter refringi cœpit: & mox cædendo confractis, ne iter impediretur, foribus, armati impetum fecerunt. Magna multitudo & muros transcendebat, sed hi passim ad cædem oppidanorũ versi, illa quæ portam ingressa erat justa acies, cum ducibus, cũ ordinibus media urbe in forum processit. Inde cùm duobus itineribus fugientes videret hostes: alios ad tumulum in orientem versum, qui tenebatur quingentorum militum præsidio: alios in arcẽ, in quam & ipse Mago cum omnibus fere armatis qui muris pulsi fuerant, refugerat: partem copiarum ad tumulum expugnandum mittit, ipse ad arcem ducit. Et tumulus primo impetu est captus: & Mago arcem conatus defendere cum omnia hostium plena videret, neque spem ullam esse, se arcemque & præsidium dedidit. Quoad dedita arx est, cædes tota urbe passim facta: nec ulli puberum qui obvius fuit, parcebatur. Tum signo dato cædibus finis factus. ad prædam victores versi, quæ ingens omnis generis fuit. Liberorum capitum virilis sexus ad X. millia capta. inde qui cives novæ Carthaginis erant dimisit: urbemque, & sua omnia quæ reliqua eis bellum fecerat, restituit. Opifices ad duo millia hominum erant, eos publicos fore populo Romano edixit, cum spe propinqua libertatis, si ad ministeria belli enixe operam navassent. cæteram multitudinem incolarum juvenum ac validorum servorum in classem ad supplementum remigum dedit: & auxerat navibus octo captivis classem. Extra hanc multitudinem Hispanorum obsides erant. quorum perinde ac si sociorum liberi essent, cura habita. Captus & apparatus

paratus ingens belli, catapultæ maximæ ferme centum viginti, minores CCLXXXI. balistæ majores XXII. minores LII. scorpionum majorum minorumque, & armorum telorumque ingens numerus, signa militaria LXXIV. Et auri argentique relata ad imperatorem magna vis. pateræ aureæ fuerunt CCLXXVI. librales ferme omnes pondo: argenti facti signatique decem & octo millia, & CCC. pondo: vasorum argenteorum magnus numerus. Hæc omnia C. Flaminio quæstori appensa adnumerataque sunt. tritici XL. millia modiorum, hordei CCLXX. Naves onerariæ CXIII. in portu expugnatæ, captæque: quædam cum suis oneribus, frumento, armis, ære præterea, ferroque & linteis, & sparto, & navali alia materia ad classem ædificandam: ut minimum omnium inter tantas opes belli captas Carthago ipsa fuerit. Eo die Scipio C. Lælio cum sociis navalibus urbem custodire jusso, ipse in castra legiones reduxit, fessosque milites omnibus uno die belli operibus (quippe qui & acie dimicassent, & in capienda urbe tantum laboris periculique adissent: & capta, cum iis qui in arcem confugerant, iniquo etiam loco pugnassent) curare corpora jussit. Postero die militibus navalibusque sociis convocatis, primum diis immortalibus laudes gratiasque egit, qui se non urbis solum opulentissimæ omnium in Hispania uno die compotem fecissent, sed ante eo congessissent omnis pene Africæ atque Hispaniæ opes, ut neque hostibus quicquam relinqueretur, & sibi ac suis omnia superessent. Militum deinde virtutem collaudavit, quod eos non eruptio hostium, non altitudo mœnium, non inexplorata stagni vada, non castellum in alto tumulo situm, non munitissima arx deterruisset, quo minus transcenderent omnia, perrumperentque. Itaque quanquam omnibus omnia deberet: præcipuum tamen muralis coronæ decus ejus esse, qui primus murum ascendisset; profiteretur, qui se dignum eo duceret dono. Duo professi sunt, Q. Trebellius centurio legionis quartæ, & Sex. Digitius socius navalis. Nec ipsi tam inter se acriter contendebant, quam studia excitaverant uterque sui corporis hominum. sociis C. Lælius præfectus classis, legionariis M. Sempronius Tuditanus aderat. Ea contentio cum prope seditionem veniret, Scipio tres recuperatores cum se daturum pronunciasset, qui cognita causa, testibusque auditis, judicarent, uter prior in oppidum transcendisset: C. Lælio, & M. Sempronio advocatis partis utriusque P. Cornelium Caudinum de medio adjecit: eosque tres recuperatores considere, & causam cognoscere jussit. Cum res eo majore ageretur certamine, quod admoti tantæ dignitatis non tam advocati, quam moderatores studiorum fuerant. C. Lælius relicto consilio, ad tribunal ad Scipionem accedit: eumque docet, rem sine modo ac modestia agi: ac prope esse, ut manus inter se conserant. Cæterum etiamsi vis absit, nihilominus detestabili exemplo rem agi: quippe ubi fraude ac perjurio decus petatur virtutis. Stare hinc legionarios milites, hinc classicos, per omnes deos paratos jurare magis quæ velint, quam quæ sciant vera esse, & obstringere perjurio non se solum, suumque caput, sed signa militaria & aquilas, sacramentique religionem. Hæc se ad eum de sententia P. Cornelii & M. Sempronii deferre. Scipio collaudato Lælio, ad concionem vocavit pronunciavitque se satis compertum habere, Q. Trebellium & Sex. Digitium pariter in murum ascendisse: seque eos ambos virtutis causa coronis muralibus donare. Tum reliquos prout cujusque meritum virtusque erat, donavit: ante omnes C. Lælium præfectum classis, & omni genere laudis sibimetipsi æquavit, & corona

& corona aurea ac XXX. bobus donavit. Tum obsides civitatum Hispaniæ vocari jussit, quorum quantus numerus fuerit, piget scribere: quippe cum alibi CCC. ferme, alibi DCCXXV. fuisse inveniam. Æque & alia inter auctores discrebant. Præsidium Punicum alius X, alius VII. alius haud plusquam duûm millium fuisse scribit. Capta alibi X. millia capitum, alibi supra V. & XX. invenio. Scorpiones majores minoresque ad LX. captos scripserim, si auctorem Græcum sequar Silenum: si Valerium Antiatem, majorum Scorpionum VI. millia, minorum XIII. adeo nullus mentiendi modus est. Nec de ducibus quidem convenit, plerique Lælium præfuisse classi, sunt qui M. Iunium Syllanum dicant. Armen præfuisse Punico præsidio, deditumque Romanis, Antias Valerius, Magonem alii scriptores tradunt. Non de numero navium captarum, non de pondere auri atque argenti, & redacta pecunia convenit. Si aliquibus assentiri necesse est, media similia veri sunt. Cæterum Scipio vocatis obsidibus, primum universos bonum animum habere jussit, venisse eos in populi Romani potestatem, qui beneficio quam metu obligare homines malit: exterasque gentes fide ac societate junctas habere, quam tristi subjectas servitio. deinde acceptis nominibus civitatum, recensuit captivos quot cujusque populi essent, & nuncios domum misit, ut ad suos quisque recipiendos veniret. si quarum forte civitatum legati aderant, eis præsentibus suos restituit. cæterorum curam benigne tuendorum C. Flaminio quæstori attribuit. Inter hæc è media turba obsidum mulier magno natu, Mandonii uxor, qui frater Indibilis Ilergetum reguli erat, flens ad pedes imperatoris procubuit: obtestarique cœpit, ut curam cultumque fœminarum impensius custodibus commendaret.. Cum Scipio nihil profecto defuturum iis diceret: tum rursus mulier. *Haud magni ista facimus*, inquit, *quid enim huic fortunæ non satis est? alia me angit cura, ætatem harum intuentem: nam ipsa jam extra periculum injuriæ muliebris sum.* simul ætate & forma florentes circa eam Indibilis filiæ erant, aliæq; nobilitate pari, quæ omnes eam pro parente colebant: Tum Scipio: *Meæ, populique Romani disciplinæ causa facerem*, inquit, *ne quid quod sanctum usquam esset, apud nos violaretur. nunc ut id curem impensius, vestra quoque virtus dignitasque facit, quæ nec in malis quidem oblitæ decoris matronalis estis.* Spectatæ deinde integritatis viro tradidit eas: tuerique haud secus verecunde ac modeste, quam hospitum conjuges ac matres jussit. Captiva deinde à militibus adducitur ad eum adulta virgo, adeo eximia forma, ut quacunque incedebat, converteret omnium oculos. Scipio percunctatus patriam, parentesque, inter cætera accepit, desponsatam eam principi Celtiberorum adolescenti, cui Allucio nomen erat. Extemplo igitur parentibus spõsoque ab domo accitis, cum interim audiret deperire eum sponsæ amore: ubi primum venit, accuratiore eum sermone quam parentes alloquitur. Iuvenis, *inquit*, juvenem appello, quo minus sit inter nos hujus sermonis " verecundia. Ego, cum sponsa " tua capta à militibus nostris ad " me deducta esset, audiremque " eam tibi cordi esse, & forma fa- " ceret fidem: quia ipse si frui li- " ceret ludo ætatis, præsertim re- " cto & legitimo amore, & non " respublica animum nostrũ oc- " cupasset, veniam mihi dari spõ- " sam impensius amanti vellem: " tuo, cujus possum, amori faveo. " Fuit sponsa tua apud me eadem " qua apud soceros tuos parentes- " que suos verecundia: servata ti- " bi est, ut inviolatum, & dignum " me teque dari tibi donum pos- " set, hãc mercedem unam pro eo " munere paciscor: amicus popu- " lo Romano sis, & si me virum " bonum credis esse quales patrẽ, "

patruum-

"patruumq; meum jam ante hæc "gentes norant: scias multos no-"stri similes in civitate Romana "esse: nec ullum in terris populũ "hodie dici posse, quem minus ti-"bi hostem tuisque esse velis, aut amicum malis. Cum adolescens simul pudore gaudioque perfusus, dextram Scipionis tenens, deos omnes invocaret ad gratiam illi pro se referendam, quoniam sibi nequaquam satis facultatis pro suo animo, atque illius erga se merito esset: parentes inde cognatique virginis appellati, qui quoniam gratis sibi redderetur virgo, ad quam redimendam satis magnum attulissent auri pondus: orare Scipionem, ut id ab se donum acciperet, cœperũt: haut minorem ejus rei apud se gratiam futuram affirmantes, quã redditæ inviolatæ foret virginis. Scipio, quando tantopere peterent, accepturum se pollicitus, poni ante pedes jussit: vocatoque ad se Allucio: *Super dotem*, inquit, *quam accepturus à socero es, hæc tibi à me dotalia dona accedent. aurumque tollere, ac sibi habere jussit*. His lętus donis honoribusque dimissus domum, implevit populares laudibus & meritis Scipionis. Venisse diis simillimum juvenem, vincentem omnia cum armis, tum benignitate ac beneficiis. Itaque delectu clientium habito, cũ delectis mille & CCCC. equitibus intra paucos dies ad Scipionem rediit. Scipio retentum secum Lælium, dum captivos obsides & prædam ex consilio ejus disponeret: rebus omnibus compositis, data quinquereme, captivis cum Magone, & quindecim fere senatoribus, qui simul cum eo capti erant, in nave impositis, nuncium victoriæ Romam mittit, ipse paucos dies morari Carthagine statuerat, exercẽdis navalibus pedestribusq; copiis absumpsit. Primo die legiones in armis quatuor millium spatio decurrerunt. secundo die arma curare & tergere ante tentoria jussit: tertio die sudibus inter se in modum justæ pugnæ concurrerunt: præpilatisque missilibus jaculati sunt. quarto die quies data. quinto iterum in armis concursum est. Hunc ordinem laboris quietisque quoad Carthagine morati sunt, servaverunt. Remigio classici milites tranquillo in altum evecti, agilitatem navium simulacris navalis pugnæ experiebantur. Hæc extra urbem terra marique corpora simul animosque ad bellum acuebant. Vrbs ipsa strepebat apparatu belli, fabris omnium generum in publica officina inclusis. dux cuncta pari cura obibat: nunc in classe ac navali erat, nunc cum legionibus decurrebat, nunc operibus aspiciendis tempus dabat, quæque in officinis, quæq; in armamentario ac navalibus fabrorum multitudo plurima in singulos dies certamine ingenti faciebat. His ita inchoatis, refectisq;, quos quassaverat muris, dispositisque præsidiis ad custodiam urbis, Tarraconẽ est profectus, à multis legationibus protinus in via aditus: quas partim dato responso ex itinere dimisit, partim distulit Tarraconem, quo omnibus novis veteribusque sociis edixerat conventum. Et cuncti fere qui cis Iberum incolunt populi, multique etiam ulterioris Hispaniæ convenerunt. Carthaginiensium duces primò ex industria famam captæ Carthaginis compresserant: deinde ut clarior res erat, quam ut tegi ac dissimulari posset, elevabant verbis: nec opinato adventu, ac prope furto unius diei urbem unam Hispaniæ interceptam. cujus rei tam parvæ præmio elatum insolentem juvenem immodico gaudio speciem magnæ victoria imposuisse. at ubi appropinquare tres duces, tres victores hostium exercitus audisset, occursuram ei extemplo domesticorum funerum memoriam. Hæc in vulgus jactabant, haud quaquam ipsi ignari quantum sibi ad omnia virium Carthagine amissa decessisset.

LIBER XXVII.

BREVIARIUM.

CN. Fulvius procos. cum exercitu ab Annibale cæsus est. Meliore eventu à Claudio Marcello Cos. adversus eundem ad Numistronem pugnatum est, inde Annibal noctu recessit. Marcellus insecutus est: & subinde cedentem pressit, donec effugeret. Priore pugna Annibal superior fuit: Marcellus in sequenti. Fabius Maximus pater consulis Tarentinos per deditionem accepit. In Hispania ad Betulam Scipio cum Asdrubale Amilcaris conflixit, & vicit, inter alia captum puerum regalem eximia forma ad avunculum Massanissam cum donis misit. Cl. Marcellus, T. Quintius Crispinus Coss. speculandi causa egressi è castris insidiis ab Annibale circumventi. Marcellus occisus fuit: Crispinus fugit. Res præterea à P. Sulpitio prætore adversus Philippum & Achæos gestas continet. Lustrum à censoribus conditum est: censa sunt civium capita centum triginta septem millia centum & octo, ex quo numero apparuit, quantum hominum tot præliorum adversa fortuna populo Romano abstulisset. Asdrubal, qui cum exercitu novo transcenderat Alpes, ut se Annibali conjungeret, cum millibus hominum LVI. cæsus est M. Livii Cos. ductu non minore opera Claudii Neronis consulis, qui cum Annibali oppositus esset: relictis castris, ita ut inimicum falleret, electa manu profectus, Asdrubalem circumvenit.

HIC status rerum Hispaniæ erat. In Italia consul Marcellus, Salapia per proditionem recepta, Maroneam & Meles de Samnitibus vi cepit. Ad tria millia militum ibi Annibalis, quæ præsidii causa relicta erant, oppressa, prædæ aliquantum ejus militi fuit concessum, tritici quoque CCXL. millia modiûm, & CX. millia hordei inventa. Cæterum nequaquam inde tantũ gaudii fuit quãta clades intra paucos dies accepta est, haud procul ab Herdonea urbe. Castra ibi Cn. Fulvius proconsul habebat, spe recipiundæ Herdoneæ, quæ post Cannensem cladem ab Romanis defecerat, nec loco satis tuto posita, nec præsidiis firmata. Negligentiam insitam ingenio ducis augebat spes ea, quod labare iis adversus Pœnum fidem senserat. Postquam Salapia amissa excessisse his locis Annibalem in Brutios auditum est. ea omnia ab Herdonea per occultos nuncios delata Annibali, simul curam sociæ retinendæ urbis, & spem fecere incautum hostem aggrediendi. Exercitu expedito, ita ut famam quoque præveniret, magnis itineribus ad Herdoneam cõtendit, & quo plus terroris hosti objiceret, acie instructa accessit. Par audacia Romanus cõsilio & viribus impar, copiis raptim eductis conflixit: quinta legio & sexta alacriter pugnam inierunt. Cæterum Annibal signo equitibus dato, ut cum pedestres acies occupassent præsenti certamine oculos animosque circumvecti, pars castra hostium, pars terga pugnantium invaderent: ipse Cn. Fulvii similitudinem nominis, quod Cn. Fulvium prætorem biennio ante in iisdem devicerat locis, increpans similem eventum pugnæ fore affirmabat. Neque ea spes vana fuit. nam cum cominus acie & peditum certamine multi cecidissent Romanorum, starent tamen ordines signaque: equestris tumultus à tergo, simul à castris clamor hostilis auditus, sextam ante legionem quæ in secunda acie posita, prior ab Numidis turbata est: quin-

quintam deinde, atq; eos qui ad prima signa erant, avertit. Pars in fugam effusi, pars in medio cæsi: ubi & ipse Cn. Fulvius cum duodecim tribunis militum cecidit. Romanorum, sociorumque quot cæsa in eo prælio millia sint, quis pro certo affirmet, cum tredecim millia alibi, alibi haud plusquam septem inveniam? Castris prædaque victor potitur. Herdoneã, quia & defecturam fuisse ad Romanos comperit, nec mansuram in fide, si inde abscessisset, multitudine omni Metapontum ac Thurios traducta, incendit: principes, qui cum Fulvio colloquia occulta habuisse comperti sunt, perempti. Romani, qui ex tanta clade evaserant, diversis itineribus semiermes ad Marcellum cõsulem in Samnium confugerunt. Marcellus nihil admodum tanta clade territus, litteras Romam ad senatum de duce & exercitu ad Herdoneam amisso scribit. Cæterum eundem se, qui post Cannensem pugnam ferocem victoria Annibalem contudisset, ire adversus eum, brevem illi lætitiam qua exultet facturum. Et Romæ quidem cum luctus ingens ex præterito, tum timor in futurum erat. Consul ex Samnio in Lucanos transgressus ad Numistronem in conspectu Annibalis loco plano, cum Pœnus collem teneret, posuit castra; addidit & aliam fidentis speciem quod prior in aciem eduxit. Nec detrectavit Annibal, ut signa portis efferri vidit. Ita tamen aciem instruxerunt, ut Pænus dextrum cornu in collem erigeret, Romani sinistrum ad oppidum applicarent. Ab hora tertia cum ad noctem pugnam extendissent, fessæque pugnando primæ acies essent, ab Romanis prima legio & dextra ala, ab Annibale Hispani milites & funditores Baleares, elephãti quoque commisso jam certamine, in prælium acti. Diu pugna neutro inclinata stetit. Primæ legioni tertia, dexteræ alæ sinistra subiit, & apud hostes integri à fessis pugnam accepere. Novum atque atrox prælium ex tam segni repente exarsit, recentibus animis corporibusque: sed non incerta victoria diremit pugnantes. Postero die Romani ab Sole orto in multum diem stetere in acie: ubi nemo hostium adversus prodiit, spolia per otium legere, & congestos in unum locum cremavere suos. Nocte insequenti Annibal silentio movit castra, & in Apuliam abiit. Marcellus ubi lux fugam hostium aperuit, sauciis cum præsidio modico Numistrone relictis præpositoque his L. Furio Purpurione tribuno militum, vestigiis institit sequi. Ad Venusiam adeptus eũ est. ibi per dies aliquot cum ab stationibus, procursaretur, mista equitum peditumque tumultuosa magis prælia quam magna, & ferme omnia Romanis secunda fuerunt. Inde per Apuliam ducti exercitus sine ullo memorando certamine, cum Annibal nocte signa moveret, locum insidiis quærens: Marcellus nisi certa luce, & explorato ante, non sequeretur. Capuæ interim Flaccus dum bonis principum vendendis, agro qui publicatus fuerat locando (locavit autem omnem frumento) tempus terit, ne deesset materia in Campanos sæviendi, novum in occulto gliscens per indicium protractum est facinus, milites ædificiis emotos, simul ut cum agro tecta urbis fruenda locarentur, simul metuens ne suum quoque exercitum, sicut Annibalis nimia urbis amœnitas emolliret: in portis murisque sibimetipsos tecta militariter coegerat ædificare, erant autem pleraque ex cratibus aut tabulis facta, alia arundine texta, stramento intecta omnia, velut de industria alimentis ignis. Hæc noctis una hora ut omnia incenderent, CLXX. Campani principibus fratribus Blosiis, conjuraverant, indicio ejus rei ex familia Blosiorum facto, portis repente jussu proconsulis clausis, cum ad arma signo dato milites concurrissent, comprehensi

hensi omnes qui in noxa erant, & quæstione acriter habita, damnati necatique indicibus libertas, & æris dena millia data. Nucerinos & Acerranos quærentes ubi habitarent non esse, Acerris ex parte incensis, Nuceria deleta, Romam Fulvius ad senatum misit. Acerranis permissum ut ædificarent quæ incensa erant. Nucerini Attellam, quia id maluerant. Attellanis Callatiam migrare jussis, traducti. Inter multas magnasque res quæ nunc secundæ, nunc adversæ occupabant cogitationes hominum, ne Tarentinæ quidem arcis excidit memoria. M. Ogulnius, & P. Aquilius in Ætoliam legati ad frumentum coemendum, quod Tarentum portaretur, profecti: & mille milites de exercitu urbano, par numerus Romanorum sociorumque eodem in præsidium cum frumento missi sunt. Iam æstas in exitu erat, comitiorumque consularium instabat tempus, sed litteræ Marcelli negantis è republica esse, vestigium abscedi ab Annibale, cui cedenti, certamenque abnuenti gravius ipse instaret: curam iniecerant, ne aut consulem tum maxime res agentem à bello avocarent, aut in annum consules deessent, optimum visum est, quanquam extra Italiam esset, Valerium potius consulem ex Sicilia revocare. Ad eum litteræ iussu senatus ab L. Manlio prætore urbis missæ cum litteris consulis M. Marcelli: ut ex iis nosceret, quæ causa patribus eum potius quam collegam revocandi ex provincia esset. Eo fere tempore legati ab rege Syphace Romam venerunt, quæ iis prospera prælia rex cum Carthaginiensibus fecisset, memorantes, Regem ne inimiciorem ulli populo quam Carthaginiensi, nec amiciorem quam Romano affirmabant esse. misisse eum antea legatos in Hispaniam ad Cn. & P. Cornelios Scipiones, imperatores Roma: nunc ab ipso velut fonte petere Romanam amicitiam voluisse. Senatus non legatis modo benigne respondit, sed & ipse legatos cum donis ad regem misit, L. Genucium, P. Petellium, P. Popilium. Dona tulere, togam & tunicam purpuream, sellam eburneam, pateram aureain ex quinque pondo factam. Protinus & alios Africæ regulos jussit adire. iis quoque, quæ darentur, portata, togæ prætextæ, & ternûm pondo pateræ aureæ. Et Alexandriam ad Ptolemæum Cleopatramque reges M. Attilius, & M. Acilius legati ad commemorandam renovandamque amicitiam missi dona tulere: Regi togam & tunicam purpuream cum sella eburnea: Reginæ pallam pictam cum amiculo purpureo. Multa æstate, qua hæc facta sunt, ex propinquis urbibus agrisque nunciata sunt prodigia. Tusculi agnum cum ubere lactanti natum: Iovis ædis culmen fulmine ictum, ac prope omni tecto nudatum. Iisdem ferme diebus Anagniæ terram ante portam ictam diem ac noctem sine ullo ignis alimento arsisse: & aves ad compitum Anagninum in luco Dianæ nidos in arboribus reliquisse. Tarracinæ in mari haud procul portu angues magnitudinis miræ lascivientium piscium more exultasse. Tarquiniis porcum cum ore humano genitum. Et in agro Capenate ad lucum Feroniæ IIII. signa sanguine multo diem ac noctem sudasse. Hæc prodigia hostiis majoribus procurata decreto pontificum: & supplicatio diem unum Romæ ad omnia pulvinaria, alterum in Capenate agro ad Feroniæ lucum indicta. M. Valerius consul litteris exercitus, provincia exercituque mandato Cincio prætori, M. Valerio Messala præfecto classis cum parte navium in Africam prædatum simul, speculatumque, quæ populus Carthaginiensis ageret pararetque, misso: ipse X navibus Romam profectus, cum prospere pervenisset, senatum extemplo habuit, ibi de suis rebus gestis comme-

commemoravit. Cum annos prope LX. in Sicilia terra marique sæpe magnis cladibus bellatum esset, se eam provinciam confecisse. Neminem Carthaginiensem in Sicilia esse: neminem Siculum, qui metu inde fugati abfuerint, non esse: omnes in urbes, agrosque suos reductos, arare, serere: desertam recoli tandem terram, frugiferam ipsis cultoribus, populoque Romano pace ac bello fidissimum annonæ subsidium. Exin Mutine, & si quorum aliorum merita erga populum Romanum erant, in senatum introductis, honores omnibus ad exsolvendam fidem consulis habiti. Mutines etiam civis Romanus factus, rogatione ab tribuno plebis ex auctoritate patrum ad plebem lata. Dum hæc Romæ geruntur, M. Valerius Messala L. navibus cum ante lucem ad Africam accessisset, improviso in agrum Vticensem excursionem fecit: eumque late depopulatus, multis mortalibus cum alia omnis generis præda captis, ad naves rediit, atque in Siciliam transmisit: tertiodecimo die quā profectus inde erat, Lilybæum revectus. Ex captivis quæstione habita, hæc comperta: consulique Lævino omnia ordine præscripta, ut sciret in quo statu res Africæ essent. Quinque millia Numidarum cum Masanissa Galæ filio acerrimo juvene Carthagine esse: & alios per totam Africam milites mercede conduci, qui in Hispaniam, ad Asdrubalem trajicerentur, ut is quam maximo exercitu primo quoque tempore in Italiam transgressus jungeret se Annibali, in eo positam victoriam credere Carthaginienses. classem præterea ingentem apparari ad Siciliam repetendam, eamque se credere brevi trajecturam. Hæc recitata à consule, ita movere senatum, ut non expectāda comitia consulis censeret, sed dictatore comitiorum habendorum causa dicto, extemplo in provinciam redeundum. Illa disceptatio tenebat, quod consul in Sicilia se M. Valerium Messalam, qui tum classi præesset, dictatorem dicturum esse ajebat: patres extra Romanum agrum (eū autem in Italia terminari) negabant dictatorem dici posse. M. Lucretius tribunus plebis cum de ea re consuleret, ita decrevit senatus, ut consul priusquam ab urbe discederet, populum rogaret, quem dictatorem dici placeret: eumq; quem populus jussisset, dictatorem diceret, si consul noluisset, prætor urbanus populum rogaret: si ne is quidem vellet, tum tribuni ad plebem ferrent. Cum consul se populum rogaturum negasset, quod suæ potestatis esset: prætoremq; vetuisset rogare: tribuni plebis rogarunt, plebesq; scivit, ut Q. Fulvius qui tum ad Capuam erat, dictator diceretur. Sed quo die id plebis consilium futurum erat, consul clam nocte in Siciliam abiit, destitutiq; patres literas ad M. Claudium mittendas censuerunt, ut desertæ à collega reipublicæ subveniret, diceretq; quem populus jussisset, dictatorem. Ita à M. Claudio consule Q. Fulvius dictator dictus & ex eodem plebiscito à Q. Fulvio dictatore P. Licinius Crassus Pontifex maximus magister equitum dictus. Dictator posteaquam Romam venit, Cn. Sempronium Blesum legatum, quem ad Capuam habuerat, in Hetruriam provinciam ad exercitum misit in locum C. Calpurnii prætoris: quem ut Capuæ exercituique suo præesset litteris excivit, ipse comitia in quem diem primum potuit, edixit, quæ certamine inter tribunos dictatoremq; injecto perfici non potuerāt. Galeria juniorum, quæ forte prærogativa erat, Q. Fulvium, & Q. Fabium coss. dixerat eodēque jure vocatæ reliquæ inclinassent, ni tribuni plebis C. & L. Ariani se interposuissent: qui neque magistratum continuari satis civile esse ajebant: & multo fœdioris exempli, eum ipsum creari qui comitia haberet, itaque si suum nomen dicta-

dictator acciperet, se comitiis intercessuros: si aliorum præterquam ipsius ratio haberetur, comitiis se moram non facere. Dictator causam comitiorum auctoritate Senatus, plebiscito exemplisque tutabatur. Nam Cn. Servilio Cos. cum Flaminius alter consul ad Thrasymenum cecidisset, ex auctoritate patrum ad plebem latum, plebemque scivisse, ut quoad bellum in Italia esset, ex iis qui consules fuissent, quos & quoties vellet, reficiendi consules populo jus esset, exemplaque ea in re se habere, vetus L. Posthumii Megilli: qui interrex iis comitiis quæ ipse habuisset, Consul cum Cn. Iunio Bubulco creatus esset: recens Q. Fabii, qui sibi continuari consulatum, nisi id bono publico fieret, profecto nunquam sivisset. His orationibus cum diu certatum esset, postremo ita inter dictatorem ac tribunos convenit, ut eo quod censuisset Senatus, staretur. Patribus id tempus reipublicæ visum est, ut per veteres & expertos, bellique peritos imperatores respublica gereretur: itaque moram fieri comitiis non placere. Concedentibus tribunis, comitia habita. Declarati consules Qu. Fabius Maximus quintùm, Qu. Fulvius Flaccus tertiū Prætores inde creati, L. Veturius Philo, T. Quintius Crispinus, C. Hostilius Tubulus, C. Arunculeius. Magistratibus in annum creatis, Qu. Fulvius dictatura se abdicavit. Extremo æstatis hujus classis Punica navium XL cum præfecto Amilcare in Sardiniam trajecta, Olbiensem primò, dein postquam ibi P. Manlius Volso prætor cum exercitu apparuit, circumacta inde ad alterum insulæ latus, Caralitanum agrum vastavit: & cum præda omnis generis in Africam rediit. Sacerdotes Romani eo anno mortui aliquot, suffectique. C. Servilius pontifex factus in locum T. Otacilii Crassi. Decemvir item sacris faciundis in locum T. Sempronii T. F. Longi T. Sempronius C. F. Longus suffectus. M. Martius rex sacrorum mortuus est. & M. Æmilius Pappus maximus curio; neque in eorum locum sacerdotes eo anno suffecti. Et censores hic annus habuit L. Veturium Philonem, & P. Licinium Crassum pontificem maximum. Crassus Licinius nec consul, nec prætor ante fuerat, quam censor est factus ex edilitate gradum ad censuram fecit. Sed hi censores neque senatum legerunt, nec quicquam publice rei egerunt. mors diremit L. Veturii, inde & Licinius censura se abdicavit. Ædiles curules L. Veturius, & P. Licinius Varus ludos Romanos diem unum instaurarunt. Ædiles plebis Q. Catius, & L. Porcius Licinius ex multatitio argento signa ænea ad Cereris dedere: & ludos pro temporis ejus copia magnifice apparatos fecerunt. Exitu anni hujus die IV. & XXX. quam ab Tarracone profectus erat C. Lælius legatus Scipionis Romam venit, isque cum agmine captivorum ingressus urbem magnum concursum hominum fecit. Postero die in Senatum introductus, captam Carthaginem caput Hispaniæ uno die, receptasque aliquot urbes, quæ defecissent, novasque in societatem ascitas, exposuit. Ex captivis comperta his fere congruentia, quæ in literis fuerant M. Valerii Messalę. Maxime movit patres Asdrubalis transitus in Italiam, vix Annibali atque ejus armis obsistentem. Productus in concionem Lælius eadem disseruit. Senatus ob res feliciter à P. Scipione gestas supplicationem in unum diem decrevit. C. Lælium primo quoque tempore cum quibus venerat navibus redire in Hispaniam jussit. Carthaginis expugnationem in hunc annum contuli multis auctoribus: haud nescius quosdā esse, qui anno insequenti captam tradiderint. Sed mihi minus simile veri visum est, annum integrum Scipionem nihil gerendo in Hispania consumpsisse.

Q. Fabio

Q. Fabio Maximo quintum, Qu. Fulvio Flacco tertium Coss. Idibus Martiis, quo die magistratum inierunt, Italia ambobus provincia decreta: regionibus tamen partitum imperium, Fabius ad Tarentum, Fulvius in Lucanis ac Brutiis rem gereret. M. Claudio prorogatum in annum imperium. Prætores sortiti provincias: C. Hostilius Tubulus urbanam, L. Veturius Philo peregrinam cum Gallia: T. Quintius Crispinus Capuam: C. Arunculeius Sardiniam. Exercitus ita per provincias divisi. Fulvio duæ legiones, quas in Sicilia M. Valerius Lævinus haberet: Qu. Fabio, quibus in Hetruria C. Calpurnius præfuisset. Exercitus urbanus ut in Hetruriam succederet: C. Calpurnius eidem præesset provinciæ, exercituique, quem Q. Fulvius habuisset: Capuam exercitumque T. Quintius obtineret: C. Hostilius ab C. Lectorio proprætore provinciam, exercitumque, qui tum jam Arimini erat, acciperet. M. Marcello, quibus consul bene rem gesserat, legiones decretæ: M. Valerio cum L. Cincio (his quoque est in annum prorogatum in Sicilia imperium) Cannensis exercitus datus: eumque supplere ex militibus qui ex legionibus C. Fulvii superessent, jussi. Conquisitos eos consules in Siciliam miserunt: additaque eadem militiæ ignominia, sub qua Cannenses militabant: quiq; ex prætoris Cn. Fulvii exercitu ob similis iram fugæ missi eo ab senatu fuerant. Cn. Arunculeio eædem in Sardinia legiones quibus P. Manlius Volso eam provinciam obtinuerat, decretæ. P. Sulpicio eadem legione, eademque classe Macedoniam obtinere jusso, prorogatum in annum imperium. XXX. quinqueremes ex Sicilia Tarentũ ad Qu. Fabium consulem mitti jussæ: cætera classe placere prædatum in Africam, aut ipsum M. Valerium Lævinum trajicere: aut mittere, seu L. Cincium, seu M. Valerium Messalam vellet. Nec de Hispania quicquam mutatum, nisi quod non in annum Scipioni Syllanoque, sed donec revocati ab senatu forent, prorogatum imperium est. ita provinciæ, exercitusque in eum annum partita imperia. Inter majorum rerum curas comitia maximi curionis, cum in locum M. Æmilii sacerdos crearetur, vetus excitaverunt certamen, patriciis negantibus C. Mamilii Atteli qui unus ex plebe petebat, habendam rationem esse: quia nemo ante eum, nisi ex patribus, id sacerdotium habuisset. Tribuni appellati, ad Senatum rejecerunt. Senatus populo potestatem fecit. ita primus ex plebe creatus maximus curio C. Manilius Attilius. Et flaminem dialem invitum inaugurari coegit P. Licinius pontifex maximus C. Valerium Flaccum: decemvir sacris faciundis creatus in locum Qu. Mucii, Scævolæ demortui C. Lectorius. Causam inaugurari coacti flaminis libens reticuissem, ni ex mala fama in bonam vertisset. Ob adolescentiam negligentem luxuriosamque, C. Flaccus flamen captus à P. Licinio pontifice maximo erat. L. Flacco fratri germano, cognatisque aliis ob eadem vitia invisus. Is, ut animum ejus cura sacrorum & ceremoniarum cepit, ita repente exuit antiquos mores, ut nemo tota juventute haberetur prior: nec probatior primoribus patrum, suis pariter, alienisque esset. Hujus famæ consensu elatus ad justam fiduciam sui, rem intermissam per multos annos ob indignitatem flaminum priorum repetivit, ut in Senatũ introiret. Ingressum eum curiam, cum L. Licinius prætor inde eduxisset, tribunos pl. appellavit flamen. Vetustũ jus sacerdotii repetebat: datum id cum toga prætexta, & sella curuli C. Flaminio esse. Prætor non exoletis vetustate annalium exemplis stare jus, sed recentissimæ cujusque consuetudinis usu volebat: nec patrum, nec avorum memoria dialem quemquam id jus usurpasse.

Tribuni

Tribuni rem inertia flaminum obliteratam, ipsis, non sacerdotio damno fuisse, cum æquum censuissent, ne ipso quidem contra tendente prætore, magno assensu patrum plebisque flaminem in senatum introduxerunt: omnibus ita existimantibus, magis sanctitate vitæ quam sacerdotii jure eam rem flaminem obtinuisse. Consules priusquam in provincias irent, duas urbanas legiones in supplementum, quantũ opus erat cæteris exercitibus militũ, scripserunt. Vrbanum veterem exercitum Fulvius consul C. Fulvio Flacco legato (frater hic consulis erat) in Hetruriam dedit ducendum: & legiones quæ in Hetruria erant, Romam deducendas. Et Fabius consul reliquias exercitus Fulviani conquisitas (fuerunt autem ad tria millia CCC XXXVI.) Q. Maximum filium ducere in Siciliam ad M. Valerium proconsulem jussit: atque ab eo duas legiones, & triginta quinqueremes accipere. Nihil hæ eductæ ex insula legiones minuerunt, nec viribus nec specie ejus provinciæ præsidium: nam cum præter egregie suppletas duas veteres legiones, transfugarum, etiam Numidarum equitum peditumque magnam vim haberet: Siculos quoque qui in exercitu Epicidis aut Pœnorum fuerant, belli peritos viros milites scripsit. Ea externa auxilia quum singulis Romanis legionibus adjunxisset, duorum speciem exercituum servavit. altero L. Cincium partem insulæ, qua regnum Hieronis fuerat, tueri jussit: altero ipse cæteram insulam tuebatur, divisam quondam Romani Puniciq; imperii finibus. classis quoque navium LXX. parata, ut omni ambitu littorum præsidio oræ maritimæ essent. Ipse cum Mutinis equitatu provinciam peragrabat, ut viseret agros, cultaque ab incultis notaret: & perinde dominos laudaret, castigaretque. Ita tantum ea cura frumenti provenit, ut & Romam mitteret, & Catanam conveheret, unde exercitui qui ad Tarentum æstiva acturus esset, posset præberi. Cæterum transportati milites in Siciliam (& erat major pars Latini nominis sociorumque) prope magni motus causa fuere. adeo ex parvis sæpe magnarum momenta rerum pendent: fremitus enim inter Latinos sociosq; in conciliis ortus. Decimum annum delectibus & stipendiis exhaustos esse: quotannis ferme clade magna pugnare: alios in acie occidi, alios morbo absumi. magis perire sibi civem qui ab Romano miles lectus sit, quam qui à Pœno captus: quippe ab hoste gratis remissi in patriam, ab Romanis extra Italiam in exilium verius quam in militiam ablegari. Octavum jam ibi annum senescere Cannensem militem, moriturum antequam Italia hostis (quippe nunc cum maxime florens viribus) excedat. si veteres milites non redeant in patriam, novi legantur, brevi neminem superfuturum. Itaque quod propediem res ipsa negatura sit, prius quam ad ultimam solitudinem atque egestatem perveniant, negandum populo Romano esse. si consentientes in hoc socios videant Romani, profecto de pace cum Carthaginiensibus jungenda cogitaturos, aliter nunquam vivo Annibale sine bello Italiam fore. Hæc acta in conciliis. Triginta tum coloniæ populi Romani erant. ex iis duodecim cum omnium legationes Romæ essent, negaverunt consulibus esse unde milites pecuniamque darent. Eæ fuere, Ardea, Nepete, Sutrium, Circeii, Alba, Carseoli, Suessa, Sora, Setia, Cales, Narnia, Interamna. Nova re consules icti, cum absterrere eos à tam detestabili consilio vellent, castigando increpandoq; plus quam leniter agendo profecturos rati, eos ausos esse consulibus dicere aiebant, quod consules in Senatu ut pronunciarent, in animum inducere non possent. non enim detrectationem eam munerum militiæ, sed apertam defectionem à populo Romano esse. Redirent itaque prope-

parte in colonias, & tanquam integra re locuti magis quam ausi tantum nefas, cum suis consulerent, admonerent, non Campanos, neque Tarentinos eos esse, sed Romanos: inde oriundos, inde in colonias atque in agrum bello captum stirpis augendæ causa missos: quæ liberi parentibus deberent, ea illos Romanis debere, si ulla pietas, si memoria antiquæ patriæ esset. Consulerẽt igitur de integro. nam tum quidem quæ temere agitassent, ea prodendi imperii Romani, tradendæ Annibali victoriæ esse. Cũ alternis hæc consules diu jactassent, nihil moti legati, neque se quod domum renunciarent, habere dixerunt, neque senatum suum quid novi consuleret: ubi nec miles qui legeretur, nec pecunia quæ daretur in stipendiũ, esset. Cum obstinatos eos viderent consules, rem ad Senatum detulerunt: ubi tantus pavor animis hominum est injectus, ut magna pars actum de imperio diceret. idem alias colonias facturas, idem socios consensisse omnes ad prodendam Annibali urbem Romam. Consules hortari & consolari Senatum: & dicere, alias colonias in fide atque officio pristino fore, eas quoque ipsas quæ ab officio decesserint, si legati circa eas colonias mittantur, qui castigent, non qui precentur, verecundiam imperii habituras esse. Permissum ab Senatu iis cum esset, agerent facerentque, ut è republica ducerent: pertentatis prius aliarum coloniarum animis, citaverunt legatos: quæsiveruntque ab iis, ecquid milites ex formula paratos haberent? pro duodeviginti coloniis M. Sextilius Fregellanus respondit: & milites ex formula paratos esse, & si pluribus opus esset, plures daturos: & quicquid aliud imperaret, velletque populus Romanus, enixe facturos. ad id sibi neque opes deesse, animum etiam superesse. Consules sibi parum videri præfati pro merito eorum, sua voce collaudari eos, nisi universi patres in curia gratias egissent, sequi in senatum jusserunt. Senatus quam poterat honoratissimo decreto allocutus eos, mandat consulibus, ut ad populum quoque eos producerent, & inter multa alia præclara, quæ ipsis majoribusque suis præstitissent, recens etiam meritum eorum in rempub. commemorarent. Ne nunc quidem post tot secula sileantur, fraudenturve laude sua, Signini fuere & Nolani & Norbani, Satriculanique, & Brundusini, & Fregellani, & Lucerini, & Venusini, & Adriani, & Firmani, & Ariminenses: & ab altero mari, Pontiani, & Pæstani, & Cossani: & mediterranei, Beneventani, & Æsernini, & Spoletani, & Placentini, & Cremonenses. Harum coloniarum subsidio tum imperium populi Romani stetit: iisque gratiæ & in Senatu & apud populum actæ. Duodecim aliarum coloniarum, quæ detrectaverunt imperium, mentionem fieri patres vetuerunt, neque illos demitti, neque retineri, neque appellari à consulibus. Ea tacita castigatio maxime ex dignitate populi Romani visa est. Cætera expedientibus quæ ad bellum opus erant, consulibus, aurum vicesimarium, quod in sanctiore ærario ad ultimos casus servaretur, promi placuit. prompta ad quatuor millia pondo auri. Inde quingena pondo data consulibus, & M. Marcello & P. Sulpicio Procoss. & L. Veturio prætori qui Galliam provinciam sortitus erat: additumque Fabio Cos. C. pondo auri præcipuum, quod in arcem Tarentinam portaretur. cætero auro usi sunt ad vestimenta præsenti pecunia locanda exercitui, qui in Hispania bellum secunda sua fama, ducisque gerebat. Prodigia quoque prius quam ab urbe Coss. proficiscerẽtur, procurari placuit. In Albano monte tacta de cælo erant signum Iovis, arborque templo propinqua, & Hostiæ lacus, & Capuæ murus, Fortunæque

ædes, & Sinuessæ murus portaque. Hæc de cælo tacta. Cruentam etiam fluxisse aquam Albanam, quidam auctores erant. Et Romæ intra cellam ædis Fortis Fortunæ de capite signum, quod in corona erat, in manus sponte sua prolapsum. Et Priverni satis constabat bovem locutum, vulturemq; frequenti foro in tabernã devolasse. Et Sinuessæ natum ambiguo inter marem ac fœminam sexu infantem quos androgynos vulgus, ut pleraq; faciliore ad duplicanda verba Græco sermone appellat: & lacte pluisse, & cum Elephanti capite puerum natum. Ea prodigia hostiis majoribus procurata, & supplicatio circa omnia pulvinaria, & obsecratio in unum diem indicta, & decretum, ut C. Hostilius prætor ludos Apollinis, sicut his annis voti factique erant, voveret faceretq;. Per eos dies & censorib. creandis Quintius Fulvius consul comitia habuit. Creati censores, ambo qui nondum consules fuerant M. Cornelius Cethegus, Publius Sempronius Tuditanus. Hi consores ut agrum Campanum fruendum locarent, ex auctoritate patrum latum ad plebem est, plebesq; scivit. Senatus lectionem contentio inter censores de principe legendo tenuit. Sempronii lectio erat. Cæterum Cornelius morem traditum à patribus sequendum ajebat, ut qui primus censor ex iis, qui viverent, fuisset, eũ principem legerent. is Titus Manlius Torquatus erat. Sempronius, cui dii sortem legendi dedissent, ei jus liberum eosdẽ dedisse deos, se id suo arbitrio facturum: lecturumque Q. Fabium Maximum, quem tum principem Romanæ civitatis esse, vel Annibale judice dicturus esset. Cum diu certatum esset verbis, concedente collega, lectus à Sempronio princeps in Senatu Q. Fabius Maximus cõsul. Inde alius lectus senatus, octo præteritis, inter quos L. Cæcilius Metellus erat, infamis auctor deserendæ Italiæ post Cannensem cladem. In equestribus quoque notis eadem servata causa. sed erant perpauci, quos ea infamia attingeret. Illis omnibus (& multi erant, adempti equi, qui Cannẽsium legionum equites in Sicilia erant, addiderunt acerbitati etiã tempus, ne præterita stipendia procederent iis qui equo publico meruerant, sed dena stipendia equis privatis facerent. Magnum præterea numerum eorum conquisiverunt, qui equo merere deberent: atq; ex iis qui principio ejus belli sexdecim annos nati fuerant, neque militaverant, omnes ærarios fecerunt. Locaverunt inde reficienda quæ circa forum incendio consumpta erant, VII. tabernas, macellum, atrium regium. Transactis omnibus quæ Romæ agenda erant, consules ad bellum profecti: prior Fulvius prægressus Capuam, post paucos dies consecutus Fabius, qui & collegam coram obtestatus, & per literas Marcellum, ut quam acerrimo bello detineret Annibalẽ, dum ipse Tarentum oppugnaret: ea urbe adempta hosti undique pulso, nec ubi consisteret, nec quid fidum respiceret habenti, ne morandi quidem causam in Italia fore. Rhegium etiam nuncium mittit ad præfectũ præsidii, quod ab Lævino Col. adversus Brutios ibi locatum erat. octo millia hominum, pars maxima ab Agatirna (sicut antea dictum est) ex Sicilia traducta, & rapto vivere hominum assuetorum, additi erant Brutiorum indidem perfugæ, & audacia & audendi omnia necessitatibus pares. Hanc manum ad Brutium primum agrum depopulandum duci jussit, inde ad Cauloniam urbẽ oppugnandam. Imperata non impigre solum sed etiam avidè executi, direptis fugatisque cultoribus agri, summa vi urbem oppugnabant. Marcellus consulis litteris excitatus, & quia ita in animum induxerat, neminem ducem Romanum tam parem Annibali quam se esse: ubi primum in agris pabuli copia fuit, ex hybernis profectus, ad

ad Canusium Annibali occurrit. Sollicitabat ad defectionem Canusinos Pœnus. cæterum ut appropinquare Marcellum audivit, castra inde movit. aperta erat regio sine ullis ad insidias latebris: itaque in loca saltuosa cedere inde cœpit. Marcellus vestigiis instabat, castraque castris conserebat: & opere perfecto, extemplo in aciem legiones educebat. Annibal turmatim per equites, peditumque jaculatores levia certamina serens, casum universæ pugnæ non necessarium ducebat. tractus est tamen ad id, quod vitabat, certamen. Nocte prægressum eum assequitur locis planis ac patentibus Marcellus. castra inde ponentem, pugnando undique in munitores, operibus prohibet. Ita signa collata, pugnatumque totis copiis: & cum jam nox instaret, marte æquo discessum est, castra exiguo distantia spacio raptim ante noctem permunita. Postero die luce prima Marcellus in aciem copias eduxit. Nec Annibal detrectavit certamen, multis verbis adhortatus milites, ut memores Thrasymeni Cannarumque, contunderent ferociam hostis: urgere atque instare eum: non iter quietos facere, non castra ponere pati, non respirare aut circumspicere: quotidie simul orientem solem, & Romanam aciem in campis videndam esse. si uno prœlio haud incruentus abeat, quietius deinde tranquilliusque eum bellaturum. His irritati adhortationibus, simulque tædio ferociæ hostium quotidie instantium lacessentiumque, acriter prælium ineunt. Pugnatum amplius duabus horis est; cedere inde ab Romanis dextera ala, & extraordinarii cæpere: quod ubi marcellus vidit, duodevicesimam legionem in primam aciem inducit. Dum alii trepide cedunt, alii segniter subeunt, turbata tota acies est: dein prorsus fusa. & vincente pudorem metu terga dabant. cecidereque in pugna ad duo millia & septingenti civium sociorumque, in his quatuor Romani centuriones fuere: duo tribuni militum, M. Licinius & M. Fulvius. signa militaria quatuor de ala prima, quæ fugit: duo de legione quæ cedentibus sociis successerat, amissa. Marcellus, postquam in castra reditum est, concionem adeo sævam atque acerbam apud milites habuit, ut prœlio per diem totum infeliciter tolerato, tristior iis irati ducis oratio esset. *Diis immortalibus, ut in tali re laudes gratesque*, inquit, *ago, quod victor hostis cum tanto pavore incidentibus vobis in vallum portasque, non ipsa castra est aggressus. deseruissetis profecto eodem terrore castra quo omisistis pugnam. Qui pavor hic? qui terror? quæ repente, qui & cum quibus pugnaretis, oblivio animos cepit? nempe iidem sunt ii hostes, quos vincendo, & victos sequendo priorem æstatem absumsistis: quibus dies noctesque fugientibus per hos dies institistis: quos levibus prœliis fatigastis, quos hesterno die nec iter facere nec castra ponere passi estis. Omitto ea quibus gloriari potestis: cujus & ipsius pudere ac pœnitere vos oportet. nempe æquis manibus hesterna die diremistis pugnam. quid hæc nox? quid hæc dies abstulit? vestræ his copiæ imminutæ sunt, an illorum auctæ? Non equidem mihi cum exercitu meo loqui videor, nec cum Romanis militibus corpora tantum atque arma eadem sunt. an si eosdem animos habuissetis, terga vestra vidisset hostis? signa alicui manipulo aut cohorti abstulisset. Non adhuc cæsis Romanis legionibus gloriabatur? vos illi hodierno die primum fugati exercitus dedistis decus.* Clamor inde ortus, ut veniam ejus diei daret; ubi vellet, deinde experiretur militum suorum animos. *Ego vero experiar*, inquit, *milites, & vos crastina die in aciem educam, ut victores potius*

quàm victi veniam impetretis, quam petitis. Cohortibus quæ signa amiserant; hordeum dari jussit: centurionesque manipulorum quorum signa amissa fuerant, districtis gladiis discinctos destituit: & ut postero die omnes pedites equitesque armati adessent, edixit. Ita concio demissa fatentium jure ac merito sese increpitos: neque illo die virum quenquam in acie Romana fuisse, præter unum ducem: cui aut morte satisfaciendum aut egregia victoria esset. Postero die armati ornatiq; ad edictum aderãt. Imperator eos collaudat pronunciatque à quibus orta pridie fuga esset, cohortesq; quæ signa amisissent, se in primam aciem inducturum. edicere etiam sese omnibus pugnandum ac vincendum esse: & adnitendum singulis universisque ne prius hesternæ fugæ, quam hodiernæ victoriæ fama Romam perveniat. inde cibo corpora firmare jussit, ut si longior esset pugna viribus sufficerent. Vbi omnia dicta factaque sunt quibus excitarentur animi militum, in aciem procedunt. Quod ubi Annibali nunciatum est: *Cum eo nimirum*, inquit, *hoste res est, qui nec bonam nec malam ferre fortunam potest. seu vicit, ferociter instat victis: seu victus est, instaurat cum victoribus certamẽ.* Signa inde canere jussit, & copias educit. Pugnatum utrinque aliquanto quam pridie acrius est: Pœnis ad obtinendum hesternũ decus adnitentibus: Romanis ad demendam ignominiam. Sinistra ala ab Romanis & cohortes, quæ amiserant signa, in prima acie pugnabant, & legio vicesima ab dextro cornu instructa. L. Cornelius Lentulus & C. Claudius Nero legati cornibus præerant: Marcellus mediam aciem hortator testisque præsens firmabat. Ab Annibale Hispani primam obtinebant frontem, & id roboris in omni exercitu erat. Cum anceps diu pugna esset, Annibal elephantos in primam aciem induci jussit, si quem injicere ea res tumultum ac pavorem posset. Et primo turbarunt signa ordinesque, & partim occultatis, partim dissipatis terrore qui circa erant, nudaverant una parte aciem. latiusque fuga manasset, ni Cn. Decimus Flavius tribunus militum signo arrepto, primi hastati manipulum ejus signi se sequi jussisset. duxit ubi maxime tumultũ conglobatæ belluæ faciebant: pilaq; in eas conjici jussit. Hæsere omnia tela haud difficili ex propinquo in tanta corpora ictu, & tam conferta turba: sed ut non omnes vulnerati sunt, ita in quorũ tergis infixa stetere pila, ut est genus anceps, in fugam versi etiam integros avertere. Tum jam non unus manipulus, sed pro se quisque miles qui modo assequi agmen fugientium elephãtorum poterat, pila conjicere. eo magis ruere in suos belluæ, tantoque majorem stragem edere, quam inter hostes ediderant, quanto acrius pavor consternatas agit, quam insidentis magistri imperio reguntur. In perturbatam transcursu belluarum aciem signa inferunt Romani pedites: & haud magno certamine dissipatos, trepidantesque avertunt. Tum in fugientes equitatum immittit Marcellus, nec ante finis sequendi est factus, quam in castra paventes compulsi sunt. nam super alia quæ terrorem trepidationemque facerent, elephanti forte duo in ipsa porta corruerant, coactique erant, milites per fossam vallumque ruere in castra. ibi maxima hostium cædes facta. Cæsa ad octo millia hominum, quinque elephanti. Nec Romanis incruenta victoria fuit. mille ferme & septingenti de duabus legionibus, & sociorum supra M. CCC. occisi: vulnerati permulti civium, sociorumq;. Annibal nocte proxima castra movit. Cupientem insequi Marcellum prohibuit multitudo sauciorum. Speculatores,

Annibal

tores, qui sequerentur agmen missi postero die retulerunt Brutios Annibalem petere. Iisdem ferme diebus & ad Q. Fulvium consulem Hirpini, & Lucani, & Volscentes, traditis præsidiis Annibalis, quæ in urbibus habebant, dediderunt sese: clementerque à consule cum verborum tantum castigatione ob errorem præteritum accepti. Et Brutiis similis spes veniæ facta est, cum ab iis Vibius & Pactius fratres, longe nobilissimi gẽtis ejus, eandem quæ data Lucanis erat, conditionem deditionis petentes venissent. Q. Fabius consul oppidum in Salentinis Manduriam vi cepit. ibi ad quatuor millia hominum capta, & cæteræ prædæ aliquantum. Inde Tarentum profectus, in ipsis faucibus portus posuit castra. naves, quas Livius tutandis commeatibus habuerat, partim machinationibus onerat, apparatuque mœnium oppugnandorum: partim tormentis & saxis, omnique missilium telorum genere instruit: onerarias quoque, non eas solum quæ remis agerentur, ut alii machinas scalasque ad muros ferrent, alii procul ex navibus vulnerarent mœnium propugnatores. Eæ naves ab aperto mari ut urbem aggrederentur, instructæ paratæque sunt. Et erat liberum mare, classe Punica, cum Philippus oppugnare Ætolos pararet, Corcyram transmissa. In Brutiis interim Cauloniæ oppugnatores sub adventum Annibalis ne opprimerentur, in tumulum à præsenti impetu tutum, ad cætera inopem, concessere. Fabium Tarentum obsidentem leve dictu momentũ ad rem ingentem potiendam adjuvit. Præsidium Brutiorum datum ab Annibale Tarẽtini habebant. ejus præsidii præfectus deperibat amore mulierculæ, cujus frater in exercitu Fabii consulis erat. Is certior literis sororis factus de nova consuetudine advenæ locupletis, atque inter populares tam honorati, spem nactus per sororem quolibet impelli amantem posse, quid speraret, ad consulem detulit. Quæ cum haud vana cogitatio visa esset, perfuga jussus Tarentum transire, ac per sororem præfecto cõciliatus, primo occulte animum ejus tentando, dein satis explorata levitate, blãditiis muliebribus perpulit eũ ad proditionem custodiæ loci, cui præpositus erat. Vbi & ratio agendæ rei, & tempus convenit, miles nocte per intervalla stationum clam ex urbe emissus, ea quæ acta erant, quæq; ut agerentur cõvenerant, ad consulem refert. Fabius vigilia prima dato signo iis qui in arce erant, quique custodiam portus habebant, ipse circuito portu ab regione urbis in orientem versa occultus consedit. Canere inde tubæ simul ab arce, & à portu, & à navibus, quæ aperto mari appulsæ erant: clamorq; undiq; cum ingenti tumultu, unde minimum periculi erat, de industria ortus. Consul interim silentio continebat suos. Igitur Democrates, qui præfectus antea classis fuerat, forte illi loco præpositus, postquã quieta omnia circa se vidit, alias partes eo tumultu personare, ut captæ urbis interdũ excitaretur clamor, veritus ne inter cunctationem suam consul aliquã vim faceret, ac signa inferret, præsidiũ ad arcem, unde maxime terribilis accidebat sonus, traducit. Fabius cum ex tẽporis spatio, & ex silentio ipso (quod ubi paulo ante strepebant excitantes vocantesq; ad arma, inde nulla accidebat vox) deductas custodias sensisset, ferri scalas ad eam partem muri, qua Brutiorum cohortem præsidiũ agitare proditionis consiliator nunciaverat, jubet. Ea primum captus est murus, adjuvantibus recipientibusq; Brutiis, & transcensum in urbem est: deinde proxima refracta porta, ut frequenti agmine signa inferrentur. Tũ clamore sublato sub ortum ferme lucis nullo obvio armato in forum perveniunt: omnesq; undiq;, qui ad arcẽ portumq; pugnabant, in se conver-

quam victi veniam impetretis, quam petitis. Cohortibus quæ signa amiserant; hordeum dari jussit: centurionesque manipulorum quorum signa amissa fuerant, districtis gladiis discinctos destituit: & ut postero die omnes pedites equitesque armati adessent, edixit. Ita concio demissa fatentium jure ac merito sese increpitos: neque illo die virum quenquam in acie Romana fuisse, præter unum ducem: cui aut morte satisfaciendum aut egregia victoria esset. Postero die armati ornatiq; ad edictum aderãt. Imperator eos collaudat pronunciatque à quibus orta pridie fuga esset, cohortesq; quæ signa amisissent, se in primam aciem inducturum. edicere etiam sese omnibus pugnandum ac vincendum esse: & adnitendum singulis universisque ne prius hesternæ fugæ, quam hodiernæ victoriæ fama Romam perveniat. inde cibo corpora firmare jussit, ut si longior esset pugna viribus sufficerent. Vbi omnia dicta factaque sunt quibus excitarentur animi militum, in aciem procedunt. Quod ubi Annibali nunciatum est: *Cum eo nimirum,* inquit, *hoste res est, qui nec bonam nec malam ferre fortunam potest. seu vicit, ferociter instat victis: seu victus est, instaurat cum victoribus certamẽ.* Signa inde canere jussit, & copias educit. Pugnatum utrinque aliquanto quam pridie acrius est: Pœnis ad obtinendum hesternũ decus adnitentibus: Romanis ad demendam ignominiam. Sinistra ala ab Romanis & cohortes, quæ amiserant signa, in prima acie pugnabant, & legio vicesima ab dextro cornu instructa. L. Cornelius Lentulus & C. Claudius Nero legati cornibus præerant: Marcellus mediam aciem hortator testisque præsens firmabat. Ab Annibale Hispani primam obtinebant frontem, & id roboris in omni exercitu erat. Cum anceps diu pugna esset, Annibal elephantos in primam aciem induci jussit, si quem injicere ea res tumultum ac pavorem posset. Et primo turbarunt signa ordinesque, & partim occultatis, partim dissipatis terrore qui circa erant, nudaverant una parte aciem. latiusque fuga manasset, ni Cn. Decimus Flavius tribunus militum signo arrepto, primi hastati manipulum ejus signi se sequi jussisset. duxit ubi maxime tumultũ conglobatæ belluæ faciebant: pilaq; in eas conjici jussit. Hæsere omnia tela haud difficili ex propinquo in tanta corpora ictu, & tam conferta turba: sed ut non omnes vulnerati sunt, ita in quorũ tergis infixa stetere pila, ut est genus anceps, in fugam versi etiam integros avertere. Tum jam non unus manipulus, sed pro se quisque miles qui modo assequi agmen fugientium elephãtorum poterat, pila conjicere. eo magis ruere in suos belluæ, tantoque majorem stragem edere, quam inter hostes ediderant, quanto acrius pavor consternatas agit, quam insidentis magistri imperio reguntur. In perturbatam transcursu belluarum aciem signa inferunt Romani pedites: & haud magno certamine dissipatos, trepidantesque avertunt. Tum in fugientes equitatum immittit Marcellus, nec ante finis sequendi est factus, quam in castra paventes compulsi sunt. nam super alia quæ terrorem trepidationemque facerent, elephanti forte duo in ipsa porta corruerant, coactique erant, milites per fossam vallumque ruere in castra. ibi maxima hostium cædes facta. Cæsa ad octo millia hominum, quinque elephanti. Nec Romanis incruenta victoria fuit. mille ferme & septingenti de duabus legionibus, & sociorum supra M. CCC. occisi: vulnerati permulti civium, sociorumq;. Annibal nocte proxima castra movit. Cupientem insequi Marcellum prohibuit multitudo sauciorum. Speculatores,

tores, qui sequerentur agmen missi postero die retulerunt Brutios Annibalem petere. Iisdem ferme diebus & ad Q. Fulvium consulem Hirpini, & Lucani, & Volscentes, traditis præsidiis Annibalis, quæ in urbibus habebant, dediderunt sese: clementerque à consule cum verborum tantum castigatione ob errorem præteritum accepti. Et Brutiis similis spes veniæ facta est, cum ab iis Vibius & Pactius fratres, longe nobilissimi gētis ejus, eandem quæ data Lucanis erat, conditionem deditionis petentes venissent. Q. Fabius consul oppidum in Salentinis Manduriam vi cepit. ibi ad quatuor millia hominum capta, & cæteræ prædæ aliquantum. Inde Tarentum profectus, in ipsis faucibus portus posuit castra. naves, quas Livius tutandis commeatibus habuerat, partim machinationibus onerat, apparatuque mœnium oppugnandorum: partim tormentis & saxis, omnique missilium telorum genere instruit: onerarias quoque, non eas solum quæ remis agerentur, ut alii machinas scalasque ad muros ferrent, alii procul ex navibus vulnerarent mœnium propugnatores. Eæ naves ab aperto mari ut urbem aggrederentur, instructæ paratæque sunt. Et erat liberum mare, classe Punica, cum Philippus oppugnare Ætolos pararet, Corcyram transmissa. In Brutiis interim Cauloniæ oppugnatores sub adventum Annibalis ne opprimerentur, in tumulum à præsenti impetu tutum, ad cætera inopem, concessere. Fabium Tarentum obsidentem leve dictū momentū ad rem ingentem potiundam adjuvit. Præsidium Brutiorum datum ab Annibale Tarētini habebant. ejus præsidii præfectus deperibat amore muliérculæ, cujus frater in exercitu Fabii consulis erat. Is certior literis sororis factus de nova consuetudine advenæ locupletis, atque inter populares tam honorati, spem nactus per sororem quolibet impelli amantem posse, quid speraret, ad consulem detulit. Quæ cum haud vana cogitatio visa esset, perfuga jussus Tarentum transire, ac per sororem præfecto cōciliatus, primo occulte animum ejus tentando, dein satis explorata levitate, blāditiis muliebribus perpulit eū ad proditionem custodiæ loci, cui præpositus erat. Ubi & ratio agendæ rei, & tempus convenit, miles nocte per intervalla stationum clam ex urbe emissus, ea quæ acta erant, quæq; ut agerentur cōvenerant, ad consulem refert. Fabius vigilia prima dato signo iis qui in arce erant, quique custodiam portus habebant, ipse circuito portu ab regione urbis in orientem versa occultus consedit. Canere inde tubæ simul ab arce, & à portu, & à navibus, quæ aperto mari appulsæ erant: clamorq; undiq; cum ingenti tumultu, unde minimum periculi erat, de industria ortus. Consul interim silentio continebat suos. Igitur Democrates, qui præfectus antea classis fuerat, forte illi loco præpositus, postquā quieta omnia circa se vidit, alias partes eo tumultu personare, ut captæ urbis interdū excitaretur clamor, veritus ne inter cunctationem suam consul aliquā vim faceret, ac signa inferret, præsidiū ad arcem, unde maxime terribilis accidebat sonus, traducit. Fabius cum ex tēporis spatio, & ex silentio ipso (quod ubi paulo ante strepebant excitantes vocantesq; ad arma, inde nulla accidebat vox) deductas custodias sensisset, ferri scalas ad eam partem muri, qua Brutiorum cohortem præsidiū agitare proditionis consiliator nunciaverat, jubet. Ea primum captus est murus, adjuvantibus recipientibusq; Brutiis, & transcensum in urbem est: deinde proxima refracta porta, ut frequenti agmine signa inferrentur. Tū clamore sublato sub ortum ferme lucis nullo obvio armato in forum perveniunt: omnesq; undiq;, qui ad arcē portumq; pugnabant, in se conver-

hensi omnes qui in noxa erant, & quæstione acriter habita, damnati necatique indicibus libertas, & æris dena millia data. Nucerinos & Acerranos quærentes ubi habitarent non esse, Acerris ex parte incensis, Nuceria deleta, Romam Fulvius ad senatum misit. Acerranis permissum ut ædificarent quæ incensa erant. Nucerini Attellam, quia id maluerant. Attellanis Callatiam migrare jussis, traducti. Inter multas magnasque res quæ nunc secundæ, nunc adversæ occupabant cogitationes hominum, ne Tarentinæ quidem arcis excidit memoria. M. Ogulnius, & P. Aquilius in Ætoliam legati ad frumentum coemendum, quod Tarentum portaretur, profecti: & mille milites de exercitu urbano, par numerus Romanorum sociorumque eodem in præsidium cum frumento missi sunt. Iam æstas in exitu erat, comitiorumque consularium instabat tempus, sed litteræ Marcelli negantis è republica esse, vestigium abscedi ab Annibale, cui cedenti, certamenque abnuenti gravius ipse instaret: curam iniecerant, ne aut consulem tum maxime res agentem à bello avocarent, aut in annum consules deessent, optimum visum est, quanquam extra Italiam esset, Valerium potius consulem ex Sicilia revocare. Ad eum litteræ iussu senatus ab L. Manlio prætore urbis missæ cum litteris consulis M. Marcelli: ut ex iis nosceret, quæ causa patribus eum potius quam collegam revocandi ex provincia esset. Eo fere tempore legati ab rege Syphace Romam venerunt, quæ iis prospera prælia rex cum Carthaginiensibus fecisset, memorantes, Regem ne inimiciorem ulli populo quam Carthaginiensi, nec amiciorem quam Romano affirmabant esse. misisse eum antea legatos in Hispaniam ad Cn. & P. Cornelios Scipiones, imperatores Roma: nunc ab ipso velut fonte petere Romanam amicitiam voluisse. Senatus non legatis modo benigne respondit, sed & ipse legatos cum donis ad regem misit, L. Genucium, P. Perellium, P. Popilium. Dona tulere, togam & tunicam purpuream, sellam eburneam, pateram auream ex quinque pondo factam. Protinus & alios Africæ regulos jussit adire. iis quoque, quæ darentur, portata, togæ prætextæ, & ternûm pondo pateræ aureæ. Et Alexandriam ad Ptolemæum Cleopatramque reges M. Attilius, & M. Acilius legati ad commemorandam renovandamque amicitiam missi dona tulére: Regi togam & tunicam purpuream cum sella eburnea: Reginæ pallam pictam cum amiculo purpureo. Multa æstate, qua hæc facta sunt, ex propinquis urbibus agrisque nunciata sunt prodigia. Tusculi agnum cum ubere lactanti natum: Iovis ædis culmen fulmine ictum, ac prope omni tecto nudatum. Iisdem ferme diebus Anagniæ terram ante portam ictam diem ac noctem sine ullo ignis alimento arsisse: & aves ad compitum Anagninum in luco Dianæ nidos in arboribus reliquisse. Tarracinæ in mari haud procul portu angues magnitudinis miræ lascivientium piscium more exultasse. Tarquiniis porcum cum ore humano genitum. Et in agro Capenate ad lucum Feroniæ IIII. signa sanguine multo diem ac noctem sudasse. Hæc prodigia hostiis majoribus procurata decreto pontificum: & supplicatio diem unum Romæ ad omnia pulvinaria, alterum in Capenate agro ad Feroniæ lucum indicta. M. Valerius consul litteris excitus, provincia exercituque mandato Cincio prætori, M. Valerio Messala præfecto classis cum parte navium in Africam prædatum simul, speculatumque, quæ populus Carthaginiensis ageret parretque, misso: ipse X navibus Romam profectus, cum prospere pervenisset, senatum extemplo habuit, ibi de suis rebus gestis commemo-

commemoravit. Cum annos prope LX. in Sicilia terra marique sæpe magnis cladibus bellatum esset, se eam provinciam confecisse. Neminem Carthaginiensem in Sicilia esse: neminem Siculum, qui metu inde fugati abfuerint, non esse: omnes in urbes, agrosque suos reductos, arare, serere: desertam recoli tandem terram, frugiferam ipsis cultoribus, populoque Romano pace ac bello fidissimum annonæ subsidium. Exin Mutine, & si quorum aliorum merita erga populum Romanum erant, in senatum introductis, honores omnibus ad exsolvendam fidem consulis habiti. Mutines etiam civis Romanus factus, rogatione ab tribuno plebis ex auctoritate patrum ad plebem lata. Dum hæc Romæ geruntur, M. Valerius Messala L. navibus cum ante lucem ad Africam accessisset, improviso in agrum Vticensem excursionem fecit: eumque late depopulatus, multis mortalibus cum alia omnis generis præda captis, ad naves rediit, atque in Siciliam transmisit: tertiodecimo die quā profectus inde erat, Lilybæum revectus. Ex captivis quæstione habita, hæc comperta: consulique Lævino omnia ordine præscripta, ut sciret in quo statu res Africæ essent. Quinque millia Numidarum cum Masanissa Galæ filio acerrimo juvene Carthagine esse: & alios per totam Africam milites mercede conduci, qui in Hispaniam, ad Asdrubalem trajicerentur, ut is quam maximo exercitu primo quoque tempore in Italiam transgressus jungeret se Annibali, in eo positam victoriam credere Carthaginienses. classem præterea ingentem apparari ad Siciliam repetendam, eamque se credere brevi trajecturam. Hæc recitata à consule, ita movere senatum, ut non expectāda comitia consulis censeret, sed dictatore comitiorum habendorum causa dicto, extemplo in provinciam redeundum. Illa disceptatio tenebat, quod consul in Sicilia se M. Valerium Messalam, qui tum classi præesset, dictatorem dicturum esse ajebat: patres extra Romanum agrum (eū autem in Italia terminari) negabant dictatorem dici posse. M. Lucretius tribunus plebis cum de ea re consuleret, ita decrevit senatus, ut consul priusquam ab urbe discederet, populum rogaret, quem dictatorem dici placeret: eumq; quem populus jussisset, dictatorem diceret, si consul noluisset, prætor urbanus populum rogaret: si ne is quidem vellet, tum tribuni ad plebem ferrent. Cum consul se populum rogaturum negasset, quod suæ potestatis esset: prætoremq; vetuisset rogare: tribuni plebis rogarunt, plebesq; scivit, ut Q. Fulvius qui tum ad Capuam erat, dictator diceretur. Sed quo die id plebis consilium futurum erat, consul clam nocte in Siciliam abiit, destitutiq; patres literas ad M. Claudium mittendas censuerunt, ut desertæ à collega reipublicæ subveniret, diceretq; quem populus jussisset, dictatorem. Ita à M. Claudio consule Q. Fulvius dictator dictus & ex eodem plebiscito à Q. Fulvio dictatore P. Licinius Crassus Pontifex maximus magister equitum dictus. Dictator posteaquam Romam venit, Cn. Sempronium Blesum legatum, quem ad Capuam habuerat, in Hetruriam provinciam ad exercitum misit in locum C. Calpurnii prætoris: quem ut Capuæ exercituique suo præesset litteris excivit, ipse comitia in quem diem primum potuit, edixit, quæ certamine inter tribunos dictatoremq; injecto perfici non potuerāt. Galeria juniorum, quæ sorte prærogativa erat, Q. Fulvium, & Q. Fabium coss. dixerat eodēque jure vocatæ reliquæ inclinassent, ni tribuni plebis C. & L. Ariani se interposuissent: qui neque magistratum continuari satis civile esse ajebant: & multo fœdioris exempli, eum ipsum creari qui comitia haberet, itaque si suum nomen dicta-

dictator acciperet, se comitiis intercessuros: si aliorum præterquam ipsius ratio haberetur, comitiis se moram non facere. Dictator causam comitiorum auctoritate Senatus, plebiscito exemplisque tutabatur. Nam Cn. Servilio Cos. cum Flaminius alter consul ad Thrasymenum cecidisset, ex auctoritate patrum ad plebem latum, plebemque scivisse, ut quoad bellum in Italia esset, ex iis qui consules fuissent, quos & quoties vellet, reficiendi consules populo jus esset, exemplaque ea in re se habere, vetus L. Posthumii Megilli: qui interrex iis comitiis quæ ipse habuisset, Consul cum Cn. Iunio Bubulco creatus esset: recens Q. Fabii, qui sibi continuari consulatum, nisi id bono publico fieret, profecto nunquam sivisset. His orationibus cum diu certatum esset, postremo ita inter dictatorem ac tribunos convenit, ut eo quod censuisset Senatus, staretur. Patribus id tempus reipublicæ visum est, ut per veteres & expertos, bellique peritos imperatores respublica gereretur: itaque moram fieri comitiis non placere. Concedentibus tribunis, comitia habita. Declarati consules Qu. Fabius Maximus quintùm, Qu. Fulvius Flaccus tertiũ Prætores inde creati, L. Veturius Philo, T. Quintius Crispinus, C. Hostilius Tubulus, C. Arunculeius. Magistratibus in annum creatis, Qu. Fulvius dictatura se abdicavit. Extremo æstatis hujus classis Punica navium XL cum præfecto Amilcare in Sardiniam trajecta, Olbiensem primò, dein postquam ibi P. Manlius Volso prætor cum exercitu apparuit, circumacta inde ad alterum insulæ latus, Caralitanum agrum vastavit: & cum præda omnis generis in Africam rediit. Sacerdotes Romani eo anno mortui aliquot, suffectique. C. Servilius pontifex factus in locum T. Otacilii Crassi. Decemvir item sacris faciundis in locum T. Sempronii T. F. Longi T. Sempronius C. F. Longus suffectus. M. Martius rex sacrorum mortuus est. & M. Æmilius Pappus maximus curio; neque in eorum locum sacerdotes eo anno suffecti. Et censores hic annus habuit L. Veturium Philonem, & P. Licinium Crassum pontificem maximum. Crassus Licinius nec consul, nec prætor ante fuerat, quam censor est factus ex edilitate gradum ad censuram fecit. Sed hi censores neque senatum legerunt, nec quicquam publice rei egerunt. mors diremit L. Veturii, inde & Licinius censura se abdicavit. Ædiles curules L. Veturius, & P. Licinius Varus ludos Romanos diem unum instaurarunt. Ædiles plebis Q. Catius, & L. Porcius Licinius ex multatitio argento signa ænea ad Cereris dedere: & ludos pro temporis ejus copia magnifice apparatos fecerunt. Exitu anni hujus die IV. & XXX. quam ab Tarracone profectus erat C. Lælius legatus Scipionis Romam venit, isque cum agmine captivorum ingressus urbem magnum concursum hominum fecit. Postero die in Senatum introductus, captam Carthaginem caput Hispaniæ uno die, receptasque aliquot urbes, quæ defecissent. novasque in societatem ascitas, exposuit. Ex captivis comperta his fere congruentia, quæ in literis fuerant M. Valerii Messalę. Maxime movit patres Asdrubalis transitus in Italiam, vix Annibali atque ejus armis obsistentem. Productus in concionem Lælius eadem disseruit. Senatus ob res feliciter à P. Scipione gestas supplicationem in unum diem decrevit. C. Lælium primo quoque tempore cum quibus venerat navibus redire in Hispaniam jussit. Carthaginis expugnationem in hunc annum contuli multis auctoribus: haud nescius quosdã esse, qui anno insequenti captam tradiderint. Sed mihi minus simile veri visum est, annum integrum Scipionem nihil gerendo in Hispania consumpsisse.

Q. Fabio Maximo quintum, Qu. Fulvio Flacco tertium Coss. Idibus Martiis, quo die magistratum inierunt, Italia ambobus provincia decreta: regionibus tamen partitum imperium, Fabius ad Tarentum, Fulvius in Lucanis ac Brutiis rem gereret. M. Claudio prorogatum in annum imperium. Prætores sortiti provincias: C. Hostilius Tubulus urbanam, L. Veturius Philo peregrinam cum Gallia: T. Quintius Crispinus Capuam: C. Aruncuieius Sardiniam. Exercitus ita per provincias divisi. Fulvio duæ legiones, quas in Sicilia M. Valerius Lævinus haberet: Qu. Fabio, quibus in Hetruria C. Calpurnius præfuisset. Exercitus urbanus ut in Hetruriam succederet: C. Calpurnius eidem præesset provinciæ, exercituque, quem Q. Fulvius habuisset: Capuam exercitumque T. Quintius obtineret: C. Hostilius ab C. Lectorio proprætore provinciam, exercitumque, qui tum jam Arimini erat, acciperet. M. Marcello, quibus consul bene rem gesserat, legiones decretæ: M. Valerio cum L. Cincio (his quoque est in annum prorogatum in Sicilia imperium) Cannensis exercitus datus: eumque supplere ex militibus qui ex legionibus C. Fulvii superessent, jussi. Conquisitos eos consules in Siciliam miserunt: additaque eadem militiæ ignominia, sub qua Cannenses militabant: quiq; ex prætoris Cn. Fulvii exercitu ob similis iram fugæ missi eo ab senatu fuerant. Cn. Aruncuieio eædem in Sardinia legiones quibus P. Manlius Volso eam provinciam obtinuerat, decretæ. P. Sulpicio eadem legione, eademque classe Macedoniam obtinere jusso, prorogatum in annum imperium. XXX. quinqueremes ex Sicilia Tarentũ ad Qu. Fabium consulem mitti jussæ: cætera classe placere prædatum in Africam, aut ipsum M. Valerium Lævinum trajicere: aut mittere, seu L. Cincium, seu M. Valerium Messalam vellet. Nec de Hispania quicquam mutatum, nisi quod non in annum Scipioni Syllanoque, sed donec revocati ab senatu forent, prorogatum imperium est. ita provinciæ, exercitusque in eum annum partita imperia. Inter majorum rerum curas comitia maximi curionis, cum in locum M. Æmilii sacerdos crearetur, vetus excitaverunt certamen, patriciis negantibus C. Mamilii Atteli qui unus ex plebe petebat, habendam rationem esse: quia nemo ante eum, nisi ex patribus, id sacerdotium habuisset. Tribuni appellati, ad Senatum rejecerunt. Senatus populo potestatem fecit. ita primus ex plebe creatus maximus curio C. Manilius Attilius. Et flaminem dialem invitum inaugurari coegit P. Licinius pontifex maximus C. Valerium Flaccum: decemvir sacris faciundis creatus in locum Qu. Mucii, Scævolæ demortui C. Lectorius. Causam inaugurari coacti flaminis libens reticuissem, ni ex mala fama in bonam vertisset. Ob adolescentiam negligentem luxuriosamque, C. Flaccus flamen captus à P. Licinio pontifice maximo erat. L. Flacco fratri germano, cognatisque aliis ob eadem vitia invisus. Is, ut animum ejus cura sacrorum & ceremoniarum cepit, ita repente exuit antiquos mores, ut nemo tota juventute haberetur prior: nec probatior primoribus patrum, suis pariter, alienisque esset. Hujus famæ consensu elatus ad justam fiduciam sui, rem intermissam per multos annos ob indignitatem flaminum priorum repetivit, ut in Senatũ introiret. Ingressum eum curiam, cum L. Licinius prætor inde eduxisset, tribunos pl. appellavit flamen. Vetustũ jus sacerdotii repetebat: datum id cum toga prætexta, & sella curuli C. Flaminio esse. Prætor non exoletis vetustate annalium exemplis stare jus, sed recentissimæ cujusque consuetudinis usu volebat: nec patrum, nec avorum memoria dialem quemquam id jus usurpasse. Tribuni

Tribuni rem inertia flaminum obliteratam, ipsis, non sacerdotio damno fuisse, cum æquum censuissent, ne ipso quidem contra tendente prætore, magno assensu patrum plebisque flaminem in senatum introduxerunt: omnibus ita existimantibus, magis sanctitate vitæ quam sacerdotii jure eam rem flaminem obtinuisse. Consules priusquam in provincias irent, duas urbanas legiones in supplementum, quantū opus erat cæteris exercitibus militū, scripserunt. Vrbanum veterem exercitum Fulvius consul C. Fulvio Flacco legato (frater hic consulis erat) in Hetruriam dedit ducendum: & legiones quæ in Hetruria erant, Romam deducendas. Et Fabius consul reliquias exercitus Fulviani conquisitas (fuerunt autem ad tria millia CCCXXXVI.) Q. Maximum filium ducere in Siciliam ad M. Valerium proconsulem jussit: atque ab eo duas legiones, & triginta quinqueremes accipere. Nihil hæ eductæ ex insula legiones minuerunt, nec viribus nec specie ejus provinciæ præsidium: nam cum præter egregie suppletas duas veteres legiones, transfugarum, etiam Numidarum equitum peditumque magnam vim haberet: Siculos quoque qui in exercitu Epicidis aut Pœnorum fuerant, belli peritos viros milites scripsit. Ea externa auxilia quum singulis Romanis legionibus adjunxisset, duorum speciem exercituum servavit. altero L. Cincium partem Insulæ, qua regnum Hieronis fuerat, tueri jussit: altero ipse cæteram insulam tuebatur, divisam quondam Romani Puniciq; imperii finibus. classis quoque navium LXX. parata, ut omni ambitu littorum præsidio oræ maritimæ essent. Ipse cum Mutinis equitatu provinciam peragrabat, ut viseret agros, cultaque ab incultis notaret: & perinde dominos laudaret, castigaretque. Ita tantum ea cura frumenti provenit, ut & Romam mitteret, & Catanam conveheret, unde exercitui qui ad Tarentum æstiva acturus esset, posset præberi. Cæterum transportati milites in Siciliam (& erat major pars Latini nominis sociorumque) prope magni motus causa fuere. adeo ex parvis sæpe magnarum momenta rerum pendent: fremitus enim inter Latinos sociosq; in conciliis ortus. Decimum annum delectibus & stipendiis exhaustos esse: quotannis ferme clade magna pugnare: alios in acie occidi, alios morbo absumi. magis perire sibi civem qui ab Romano miles lectus sit, quam qui à Pœno captus: quippe ab hoste gratis remissi in patriam, ab Romanis extra Italiam in exilium verius quam in militiam ablegari. Octavum jam ibi annum senescere Cannensem militem, moriturum antequam Italia hostis (quippe nunc cum maxime florens viribus) excedat. si veteres milites non redeant in patriam, novi legantur, brevi neminem superfuturum. Itaque quod propediem res ipsa negatura sit, prius quam ad ultimam solitudinem atque egestatem perveniant, negandum populo Romano esse. si consentientes in hoc socios videant Romani, profecto de pace cum Carthaginiensibus jungenda cogitaturos, aliter nunquam vivo Annibale sine bello Italiam fore. Hæc acta in conciliis. Triginta tum coloniæ populi Romani erant. ex iis duodecim cum omnium legationes Romæ essent, negaverunt consulibus esse unde milites pecuniamque darent. Eæ fuere, Ardea, Nepete, Sutrium, Circeii, Alba, Carseoli, Suessa, Sora, Setia, Cales, Narnia, Interamna. Nova re consules icti, cum absterrere eos à tam detestabili consilio vellent, castigando increpandoq; plus quam leniter agendo profecturos rati, eos ausos esse consulibus dicere aiebant, quod consules in Senatu ut pronunciarent, in animum inducere non possent. non enim detrectationem eam munerum militiæ, sed apertam defectionem à populo Romano esse. Redirent itaque prope-

re in colonias, & tanquam integra re locuti magis quam ausi tantum nefas, cum suis consulerent, admonerent, non Campanos, neque Tarentinos eos esse, sed Romanos: inde oriundos, inde in colonias atque in agrum bello captum stirpis augendæ causa missos: quæ liberi parentibus deberent, ea illos Romanis debere, si ulla pietas, si memoria antiquæ patriæ esset. Consulerēt igitur de integro. nam tum quidem quæ temere agitassent, ea prodendi imperii Romani, tradendæ Annibali victoriæ esse. Cū alternis hæc consules diu jactassent, nihil moti legati, neque se quod domum renunciarent, habere dixerunt, neque senatum suum quid novi consuleret: ubi nec miles qui legeretur, nec pecunia quæ daretur in stipendiū, esset. Cum obstinatos eos viderent consules, rem ad Senatum detulerunt: ubi tantus pavor animis hominum est injectus, ut magna pars actum de imperio diceret. idem alias colonias facturas, idem socios consensisse omnes ad prodendam Annibali urbem Romam. Consules hortari & consolari Senatum: & dicere, alias colonias in fide atque officio pristino fore, eas quoque ipsas quæ ab officio decesserint, si legati circa eas colonias mittantur, qui castigent, non qui precentur, verecundiam imperii habituras esse. Permissum ab Senatu iis cum esset, agerent facerentque, ut è republica ducerent: pertentatis prius aliarum coloniarum animis, citaverunt legatos: quæsiveruntque ab iis, ecquid milites ex formula paratos haberent? pro duodeviginti coloniis M. Sextilius Fregellanus respondit: & milites ex formula paratos esse, & si pluribus opus esset, plures daturos: & quicquid aliud imperaret, velletque populus Romanus, enixe facturos. ad id sibi neque opes deesse, animum etiam superesse. Consules sibi parum videri præfati pro merito eorum, sua voce collaudari eos, nisi universi patres in curia gratias egissent, sequi in senatum jusserunt. Senatus quam poterat honoratissimo decreto allocutus eos, mandat consulibus, ut ad populum quoque eos producerent, & inter multa alia præclara, quæ ipsis majoribusque suis præstitissent, recens etiam meritum eorum in rempub. commemorarent. Ne nunc quidem post tot secula sileantur, fraudenturve laude sua, Signini fuere & Nolani & Norbani, Satriculanique, & Brundusini, & Fregellani, & Lucerini, & Venusini, & Adriani, & Firmani, & Ariminenses: & ab altero mari, Pontiani, & Pæstani, & Cossani: & mediterranei, Beneventani, & Asernini, & Spoletani, & Placentini, & Cremonenses. Harum coloniarum subsidio tum imperium populi Romani stetit: iisque gratiæ & in Senatu & apud populum actæ. Duodecim aliarum coloniarum, quæ detrectaverunt imperium, mentionem fieri patres vetuerunt, neque illos demitti, neque retineri, neque appellari à consulibus. Ea tacita castigatio maxime ex dignitate populi Romani visa est. Cætera expedientibus quæ ad bellum opus erant, consulibus, aurum vicesimarium, quod in sanctiore ærario ad ultimos casus servaretur, promi placuit. prompta ad quatuor millia pondo auri. Inde quingena pondo data consulibus, & M. Marcello & P. Sulpicio Procoss. & L. Veturio prætori qui Galliam provinciam sortitus erat: additumque Fabio Cos. C. pondo auri præcipuum, quod in arcem Tarentinam portaretur. cætero auro usi sunt ad vestimenta præsenti pecunia locanda exercitui, qui in Hispania bellum secunda sua fama, ducisque gerebat. Prodigia quoque prius quam ab urbe Coss. proficiscerētur, procurari placuit. In Albano monte tacta de cælo erant signum Iovis, arborque templo propinqua, & Hostiæ lacus, & Capuæ murus, Fortunæque

Z ædes

ædes, & Sinuessæ murus portaque. Hæc de cælo tacta. Cruentam etiam fluxisse aquam Albanam, quidam auctores erant. Et Romæ intra cellam ædis Fortis Fortunæ de capite signum, quod in corona erat, in manus sponte sua prolapsum. Et Priverni satis constabat bovem locutum, vulturemq; frequenti foro in tabernā devolasse. Et Sinuessæ natum ambiguo inter marem ac fœminam sexu infantem quos androgynos vulgus, ut pleraq; faciliore ad duplicanda verba Græco sermone appellat: & lacte pluisse, & cum Elephanti capite puerum natum. Ea prodigia hostiis majoribus procurata, & supplicatio circa omnia pulvinaria, & obsecratio in unum diem indicta, & decretum, ut C. Hostilius prætor ludos Apollinis, sicut his annis voti factique erant, voveret faceretq;. Per eos dies & censorib. creandis Quintius Fulvius consul comitia habuit. Creati censores, ambo qui nondum consules fuerant M. Cornelius Cethegus, Publius Sempronius Tuditanus. Hi consores ut agrum Campanum fruendum locarent, ex auctoritate patrum latum ad plebem est, plebesq; scivit. Senatus lectionem contentio inter censores de principe legendo tenuit. Sempronii lectio erat. Cæterum Cornelius morem traditum à patribus sequendum ajebat, ut qui primus censor ex iis, qui viverent, fuisset, eū principem legerent. is Titus Manlius Torquatus erat. Sempronius, cui dii sortem legendi dedissent, ei jus liberum eosdē dedisse deos, se id suo arbitrio facturum: lecturumque Q. Fabium Maximum, quem tum principem Romanæ civitatis esse, vel Annibale judice dicturus esset. Cum diu certatum esset verbis, concedente collega, lectus à Sempronio princeps in Senatu Q. Fabius Maximus cōsul. Inde alius lectus senatus, octo præteritis, inter quos L. Cæcilius Metellus erat, infamis auctor deserendæ Italiæ post Cannensem cladem. In equestribus quoque notis eadem servata causa. sed erant perpauci, quos ea infamia attingeret. Illis omnibus (& multi erant, adempti equi, qui Cannēsium legionum equites in Sicilia erant, addiderunt acerbitati etiā tempus, ne præterita stipendia procederent iis qui equo publico meruerant, sed dena stipendia equis privatis facerent. Magnum præterea numerum eorum conquisiverunt, qui equo merere deberent: atq; ex iis qui principio ejus belli sexdecim annos nati fuerant, neque militaverant, omnes ærarios fecerunt. ¶ Locaverunt inde reficienda quæ circa forum incendio consumpta erant, VII. tabernas, macellum, atrium regium. Transactis omnibus quæ Romæ agenda erant, consules ad bellum profecti: prior Fulvius prægressus Capuam, post paucos dies consecutus Fabius, qui & collegam coram obtestatus, & per literas Marcellum, ut quam acerrimo bello detineret Annibalē, dum ipse Tarentum oppugnaret: ea urbe adempta hosti undique pulso, nec ubi consisteret, nec quid fidum respiceret habenti, ne morandi quidem causam in Italia fore. Rhegium etiam nuncium mittit ad præfectū præsidii, quod ab Lævino Cos. adversus Brutios ibi locatum erat. octo millia hominum, pars maxima ab Agatirna (sicut antea dictum est) ex Sicilia traducta, & rapto vivere hominum assuetorum, additi erant Brutiorum indidem perfugæ, & audacia & audendi omnia necessitatibus pares. Hanc manum ad Brutium primum agrum depopulandum duci jussit, inde ad Cauloniam urbē oppugnandam. Imperata non impigre solum sed etiam avidè executi, direptis fugatisque cultoribus agri, summa vi urbem oppugnabant. Marcellus consulis litteris excitatus, & quia ita in animum induxerat, neminem ducem Romanum tam parem Annibali quam se esse: ubi primum in agris pabuli copia fuit, ex hybernis profectus, ad

ad Canusium Annibali occurrit. Sollicitabat ad defectionem Canusinos Pœnus. cæterum ut appropinquare Marcellum audivit, castra inde movit. aperta erat regio sine ullis ad insidias latebris: itaque in loca saltuosa cedere inde cœpit. Marcellus vestigiis instabat, castraque castris conserebat: & opere perfecto, extemplo in aciem legiones educebat. Annibal turmatim per equites, peditumque jaculatores levia certamina serens, casum universę pugnæ non necessarium ducebat. tractus est tamen ad id, quod vitabat, certamen. Nocte prægressum eum assequitur locis planis ac patentibus Marcellus. castra inde ponentem, pugnando undique in munitores, operibus prohibet. Ita signa collata, pugnatumque totis copiis: & cum jam nox instaret, marte æquo discessum est, castra exiguo distantia spacio raptim ante noctem permunita. Postero die luce prima Marcellus in aciem copias eduxit. Nec Annibal detrectavit certamen, multis verbis adhortatus milites, ut memores Thrasymeni Cannarumque, contunderent ferociam hostis: urgere atque instare eum: non iter quietos facere, non castra ponere pati, non respirare aut circumspicere: quotidie simul orientem solem, & Romanam aciem in campis videndam esse. si uno prœlio haud incruentus abeat, quietius deinde tranquiliusque eum bellaturum. His irritati adhortationibus, simulque tædio ferociæ hostium quotidie instantium lacessentiumque, acriter prælium ineunt. Pugnatum amplius duabus horis est; cedere inde ab Romanis dextera ala, & extraordinarii cæpere: quod ubi Marcellus vidit duodevicesimam legionem in primam aciem inducit. Dum alii trepide cedunt, alii segniter subeunt, turbata tota acies est; dein prorsus fusa. & vincente pudorem metu terga dabant. cecideréq; in pugna ad duo millia & septingenti civium sociorumque, in his quatuor Romani centuriones fuere: duo tribuni militum, M. Licinus & M. Fulvius. signa militaria quatuor de ala prima, quæ fugit: duo de legione quæ cedentibus sociis successerat, amissa. Marcellus, postquam in castra reditum est, concionem adeo sævam atque acerbam apud milites habuit, ut prœlio per diem totum infeliciter tolerato, tristior iis irati ducis oratio esset. *Diis immortalibus, ut in tali re laudes gratesque*, inquit, *ago, quod victor hostis cum tanto pavore incidentibus vobis in vallum portasque, non ipsa castra est aggressus. deseruissetis profecto eodem terrore castra quo omisistis pugnam. Qui pavor hic? qui terror? quæ repente, qui & cum quibus pugnaretis, oblivio animos cepit? nempe iidem sunt ii hostes, quos vincendo, & victos sequendo priorem æstatem absumsistis: quibus dies noctesque fugientibus per hos dies institistis: quos levibus prœliis fatigastis, quos hesterno die nec iter facere nec castra ponere passi estis. Omitto ea quibus gloriari potestis: cujus & ipsius pudere ac pœnitere vos oportet. nempe æquis manibus hesterna die diremistis pugnam, quid hæc nox? quid hæc dies abstulit? vestræ his copiæ imminutæ sunt, an illorum auctæ? Non equidem mihi cum exercitu meo loqui videor, nec cum Romanis militibus corpora tantum atque arma eadem sunt. an si eosdem animos habuissetis, terga vestra vidisset hostis? signa alicui manipulo aut cohorti abstulisset. Non adhuc cæsis Romanis legionibus gloriabatur? vos illi hodierno die primum fugati exercitus dedistis decus.* Clamor inde ortus, ut veniam ejus diei daret, ubi vellet, deinde experiretur militum suorum animos. *Ego vero experiar*, inquit, *milites, & vos crastina die in aciem educam, ut victores potius*

 quam

quam victis ventam impetretis, quam petitis. Cohortibus quæ signa amiserant, hordeum dari jussit: centurionesque manipulorum quorum signa amissa fuerant, districtis gladiis discinctos destituit: & ut postero die omnes pedites equitesque armati adessent, edixit. Ita concio demissa fatentium jure ac merito sese increpitos: neque illo die virum quenquam in acie Romana fuisse, præter unum ducem: cui aut morte satisfaciendum aut egregia victoria esset. Postero die armati ornatiq; ad edictum aderant. Imperator eos collaudat pronunciatque à quibus orta pridie fuga esset, cohortesq; quæ signa amisissent, se in primam aciem inducturum. edicere etiam sese omnibus pugnandum ac vincendum esse: & adnitendum singulis universisque ne prius hesternæ fugæ, quam hodiernæ victoriæ fama Romam perveniat. inde cibo corpora firmare jussit, ut si longior esset pugna viribus sufficerent. Vbi omnia dicta factaque sunt quibus excitarentur animi militum, in aciem procedunt. Quod ubi Annibali nunciatum est: *Cum eo nimirum*, inquit, *hoste res est, qui nec bonam nec malam ferre fortunam potest. seu vicit, ferociter instat victis: seu victus est, instaurat cum victoribus certamē.* Signa inde canere jussit, & copias educit. Pugnatum utrinque aliquanto quam pridie acrius est: Pœnis ad obtinendum hesternū decus adnitentibus: Romanis ad demendam ignominiam. Sinistra ala ab Romanis & cohortes, quæ amiserant signa, in prima acie pugnabant, & legio vicesima ab dextro cornu instructa. L. Cornelius Lentulus & C. Claudius Nero legati cornibus præerant: Marcellus mediam aciem hortator testisque præsens firmabat. Ab Annibale Hispani primam obtinebant frontem, & id roboris in omni exercitu erat. Cum anceps diu pugna esset, Annibal elephantos in primam aciem induci jussit, si quem injicere ea res tumultum ac pavorem posset. Et primo turbarunt signa ordinesque, & partim occultatis, partim dissipatis terrore qui circa erant, nudaverant una parte aciem. latiusque fuga manasset, ni Cn. Decimus Flavius tribunus militum signo arrepto, primi hastati manipulum ejus signi se sequi jussisset. duxit ubi maxime tumultū conglobatæ belluæ faciebant: pilaq; in eas conjici jussit. Hæsere omnia tela haud difficili ex propinquo in tanta corpora ictu, & tam conferta turba: sed ut non omnes vulnerati sunt, ita in quorū tergis infixa stetere pila, ut est genus anceps, in fugam versi etiam integros avertere. Tum jam non unus manipulus, sed pro se quisque miles qui modo assequi agmen fugientium elephātorum poterat, pila conjicere. eo magis ruere in suos belluæ, tantoque majorem stragem edere, quam inter hostes ediderant, quanto acrius pavor consternatas agit, quam insidentis magistri imperio reguntur. In perturbatam transcursu belluarum aciem signa inferunt Romani pedites: & haud magno certamine dissipatos, trepidantesque avertunt. Tum in fugientes equitatum immittit Marcellus, nec ante finis sequendi est factus, quam in castra paventes compulsi sunt. nam super alia quæ terrorem trepidationemque facerent, elephanti forte duo in ipsa porta corruerant, coactique erant, milites per fossam vallumque ruere in castra. ibi maxima hostium cædes facta. Cæsa ad octo millia hominum, quinque elephanti. Nec Romanis incruenta victoria fuit. mille ferme & septingenti de duabus legionibus, & sociorum supra M.CCC. occisi: vulnerati permulti civium, sociorumq;. Annibal nocte proxima castra movit. Cupientem insequi Marcellum prohibuit multitudo sauciorum. Speculatores,

tores, qui sequerentur agmen missi postero die retulerunt Brutios Annibalem petere. Iisdem ferme diebus & ad Q. Fulvium consulem Hirpini, & Lucani, & Volscentes, traditis præsidiis Annibalis, quæ in urbibus habebant, dediderunt sese: clementerque à consule cum verborum tantum castigatione ob errorem præteritum accepti. Et Brutiis similis spes veniæ facta est, cum ab iis Vibius & Pactius fratres, longe nobilissimi gētis ejus, eandem quæ data Lucanis erat, conditionem deditionis petentes venissent. Q. Fabius consul oppidum in Salentinis Manduriam vi cepit. ibi ad quatuor millia hominum capta, & cæteræ prædæ aliquantum. Inde Tarentum profectus, in ipsis faucibus portus posuit castra. naves, quas Livius tutandis commeatibus habuerat, partim machinationibus onerat, apparatuque mœnium oppugnandorum: partim tormentis & saxis, omnique missilium telorum genere instruit: onerarias quoque, non eas solum quæ remis agerentur, ut alii machinas scalasque ad muros ferrent, alii procul ex navibus vulnerarent mœnium propugnatores. Eæ naves ab aperto mari ut urbem aggrederentur, instructæ paratæque sunt. Et erat liberum mare, classe Punica, cum Philippus oppugnare Ætolos pararet, Corcyram transmissa. In Brutiis interim Cauloniæ oppugnatores sub adventum Annibalis ne opprimerentur, in tumulum à præsenti impetu tutum, ad cætera inopem, concessere. Fabium Tarentum obsidentem leve dictu momentū ad rem ingentem potiendam adjuvit. Præsidium Brutiorum datum ab Annibale Tarētini habebant. ejus præsidii præfectus deperibat amore mulierculæ, cujus frater in exercitu Fabii consulis erat. Is certior literis sororis factus de nova consuetudine advenæ locupletis, atque inter populares tam honorati, spem nactus per sororem quolibet impelli amantem posse, quid speraret, ad consulem detulit. Quæ cum haud vana cogitatio visa esset, perfuga jussus Tarentum transire, ac per sororem præfecto cōciliatus, primo occulte animum ejus tentando, dein satis explorata levitate, blāditiis muliebribus perpulit eū ad proditionem custodiæ loci, cui præpositus erat. Vbi & ratio agendæ rei, & tempus convenit, miles nocte per intervalla stationum clam ex urbe emissus, ea quæ acta erant, quæq; ut agerentur cōvenerant, ad consulem refert. Fabius vigilia prima dato signo iis qui in arce erant, quique custodiam portus habebant, ipse circuito portu ab regione urbis in orientem versa occultus consedit. Canere inde tubæ simul ab arce, & à portu, & à navibus, quæ aperto mari appulsæ erant: clamorq; undiq; cum ingenti tumultu, unde minimum periculi erat, de industria ortus. Consul interim silentio continebat suos. Igitur Democrates, qui præfectus antea classis fuerat, forte illi loco præpositus, postquā quieta omnia circa se vidit, alias partes eo tumultu personare, ut captæ urbis interdū excitaretur clamor, veritus ne inter cunctationem suam consul aliquā vim faceret, ac signa inferret, præsidiū ad arcem, unde maxime terribilis accidebat sonus, traducit. Fabius cum ex tēporis spatio, & ex silentio ipso (quod ubi paulo ante strepebant excitantes vocantesq; ad arma, inde nulla accidebat vox) deductas custodias sensisset, ferri scalas ad eam partem muri, qua Brutiorum cohortem præsidiū agitare proditionis consiliator nunciaverat, jubet. Ea primum captus est murus, adjuvantibus recipientibusq; Brutiis, & transcensum in urbem est: deinde proxima refracta porta, ut frequenti agmine signa inferrentur. Tū clamore sublato sub ortum ferme lucis nullo obvio armato in forum perveniunt: omnesq; undiq;, qui ad arcē portumq; pugnabant, in se conver-

verterunt. Prælium in aditu fori majore impetu, quam perseverãtia commissum est, non animo, non armis, non arte belli, non vigore aut viribus corporis par Romano Tarentinus erat. Igitur pilis tantum conjectis, prius pene quam consererent manus, terga dederunt, dilapsique per nota urbis itinera in suas amicorumq; domos. Duo ex ducibus Nico & Democrates, fortiter pugnantes cecidere. Philomenes qui proditionis ad Annibalem auctor fuerat, cum citato equo ex prœlio avectus esset, vacuus paulo post equus erransq; per urbem cognitus, corpus nusquam inventũ est. creditum vulgo est, in puteum apertũ ex equo præcipitasse. Carthalonem autem præfectum Punici præsidii, cum commemoratione paterni hospitii positis armis venientem ad consulem miles obvius obtruncat. Alii alios passim sine discrimine armatos inermesq; cædunt, Carthaginienses Tarentinosq; pariter. Brutii quoque multi passim interfecti, seu per errorem, seu vetere in eos insito odio, seu ad proditionis famam, ut vi potius atque armis captum Tarentum videretur extinguendam. Tum à cæde ad diripiendam urbem discursum. Triginta millia servilium capitũ dicũtur capta, ingens argenti vis facti signatiq;, auri LXXXVII. millia pondo, signa tabulæque, prope ut Syracusarum ornamẽta æquarent. Sed majore animo generis ejus præda abstinuit Fabius, quam Marcellus: qui interroganti scribæ quid fieri de signis vellet (ingentis magnitudinis dii sunt, suo quisque habitu in modum pugnantium formati) deos iratos Tarentinis relinqui jussit. Murus inde qui urbem ab arce dirimebat, dirutus est ac disjectus. Dum hæc Tarenti aguntur, Annibal iis qui Cauloniam obsidebant, in deditionẽ acceptis, audita oppugnatione Tarenti dies noctesque cursim agmine acto, cum festinans ad opem ferendam, captam urbem audisset; *Et Romani,* inquit, *suũ Annibalem habent, eadem, qua ceperamus arte Tarentum amisimus.* Ne tamen fugientis modo convertisse agmen videretur, quo constiterat loco, quinque millia ferme ab urbe posuit castra. ibi paucos moratus dies, Metapontum sese recepit. Inde duos Metapontinos cum litteris principum ejus civitatis ad Fabium Tarentum mittit, fidem ab consule accepturos, impunita priora fore, si Metapontum ei cum præsidio Punico prodidissent. Fabius vera quæ afferrent esse ratus, diem qua accessurus esset Metapontum, constituit: litterasq; ad principes dedit, quæ ad Annibalem delatæ sunt. Enimvero lætus successu fraudis, si ne Fabius quidem dolo invictus esset, haud procul Metaponto insidias ponit. Fabio auspicanti prius quam egrederetur ab Tarento, aves semel atque iterum non addixerunt. hostia quoque cæsa consulenti deos, aruspex cavendum à fraude hostili, & ab insidiis prædixit. Metapontini postquam ad constitutam non venerat diem, remissi ut cunctantem hortaretur, repente comprehensi metu gravioris quæstionis detegunt insidias. Æstatis ejus principio, qua hæc agebantur, P. Scipio in Hispania cum hyemem totam reconciliandis barbarorum animis partim donis, partim remissione obsidum captivorumque absumpsisset: Edesco ad eum, clarus inter duces Hispanos, venit. Erant conjux liberique ejus apud Romanos, sed præter eam causam etiam velut fortuita inclinatio animorum, quæ Hispaniã omnem averterat ad Romanum à Punico imperio. traxit eum. Eadem causa Indibili Mandonioque fuit, haud dubiè omnis Hispaniæ principibus. cum omni popularium manu relicto Asdrubale, secedendi in imminentes castris ejus tumulos, unde per continentia juga tutus receptus ad Romanos esset. Asdrubal cum hostium res tacitis augescere

cere incrementis cerneret, suas imminui, ac fore, ut nisi audendo aliquid moveret, qua cepissent, ruerent: dimicare quam primum statuit. Scipio avidior etiam certaminis erat, cum à spe, quam successus rerum augebat: tum quod prius quam jungerentur hostium exercitus, cum uno dimicare duce, exercituque, quā simul cum universis malebat. Cæterum etiam si cum pluribus pariter dimicandū foret, arte quadam copias auxerat. nam cum videret nullum esse navium usum, quia vacua omnis Hispaniæ ora classibus Punicis erat, subductis navibus Tarraconem, navales socios terrestribus copiis addidit. Et armorum affatim erat captorum Carthagine: & quæ post captam eam fecerat, tanto opificum numero incluso. Cum iis Scipio veris principio ab Tarracone egressus (jam enim & Lælius redierat ab Roma, sine quo nihil majoris rei motum volebat) ducere ad hostem pergit. Per omnia pacata eunti, ut cujusq; populi fines transiret, prosequentib. excipientibusq; sociis, Indibilis & Mandonius cum suis copiis occurrerunt. Indibilis pro utroque locutus, haudquaquam ut barbarus stolide incauteque, sed potius cum verecunda gravitate: propiorque excusanti transitionem ut necessariam, quam glorianti ea velut ad primam occasionem rapta. Scire enim se, transfugæ nomen execrabile veteribus sociis, novis suspectum esse. neq; eum se reprehendere morem hominum, si tamen anceps odium causa, non nomen faciat. Merita inde sua in duces Carthaginienses commemoravit. avaritam contra eorum, superbiamque, & omnis generis injurias in se atque populares. Itaque corpus dumtaxat suum ad id tempus apud eos fuisse: animū jampridem ibi esse, ubi jus ac fas crederet coli. ad deos quoq; confugere supplices, qui nequeant hominum vim atq; injurias pati: se id Scipionem orare, ut transitio sibi nec fraudi apud eum, nec honori sit. quales ex ea die experiundo cognoverit, perinde operæ eorum precium faciat. Ita prorsus respondet facturum Romanus, nec pro transfugis habiturum, qui non duxerint societatem ratam, ubi nec divini quidquam, nec humani sanctum esset. Productæ deinde in conspectum ejus conjuges, liberiq; lacrymantibus gaudio redduntur: atque eo die in hospitium abducti. Postero die fœdere accepta fides, dimissiq; ad copias adducendas. Iisdem deinde in castris tendebant, donec ducibus iis ad hostē perventum est. Proximus Carthaginiensium exercitus Asdrubalis prope urbem Betulam erat. pro castris equitum stationes habebat. In eas velites, antesignanique, & qui primi agminis erant, advenientes ex itinere, priusquam castris locum caperēt, adeo contemptim impetum fecerunt, ut facile appareret quid utriq; parti animorum esset. In castra trepida fuga compulsi equites sunt, signaq; Romana portis prope ipsis illata. Atque illo quidem die irritatis tantum ad certamen animis, castra Romani posuerunt. Nocte Asdrubal in tumulum copias recepit plano campo in summo patentem: fluvius ab tergo, ante, circaq; velut ripa præceps oram ejus omnem cingebat. suberat & altera inferior summissa fastigio planicies, eam quoq; altera trepido haud facilior in ascensum ambibat. In hunc inferiorem campum postero die Asdrubal, postquam stantem pro castris hostium aciē vidit: equites Numidas, leviūq; armorum Baleares, & Afros demisit. Scipio circumvectus ordines signaque, ostendebat hostem. præ damnata spe æquo dimicandi campo, captantem tumulos loci fiducia, non virtutis aut armorū stare in conspectu, sed altiora mœnia habuisse Carthaginē, quæ transcēdisset miles Romanus, nec tumulos, nec arcem, ne mare quidē armis obstitisse suis. ad id fore altitudines, quas cepissēt, hostibus, ut

ut per præcipitia & prærupta salientes fugerent: eam quoque se illis fugam clausurum. Cohortesque duas, alteram tenere fauces vallis, per quam defertur amnis, jubet: alteram viam insidere, quæ ab urbe, per tumuli obliqua in agros ferret. ipse expeditos, qui pridie stationes hostium pepulerant, ad levem armaturam infimo stantem supercilio ducit. Per aspreta primum, nihil aliud quam via impediti iêre: deinde sub jactum venerunt telorum, primo omnis generis vis ingens effusa est in eos. ipsi contra saxa, quæ locus strata passim omnia ferme missilia præbet, ingerere: non milites solum, sed etiam turba colonûm immista armatis. Cæterum quanquam ascensus difficilis erat, & prope obruebantur telis saxisque, assuetudine tamen succedendi muros & pertinacia animi subierunt primi. Qui simul cepere aliquid æqui loci, ubi firmo consisterent gradu, levem & concursatorem hostem, atque intervallo tutum cum procul missilibus pugna eluditur, instabilem eundem ad cominus conserendas manus expulerunt loco: & cæde magna in aciem altiori superstantem tumulo impegêre. inde Scipio jussis adversus mediam evadere aciem victoribus, cæteras copias cum Lælio dividit: atque eum parte dextra tumuli circumire, donec mollioris ascensus viam inveniret, jubet. ipse ab læva circuitu haud magno in transversos hostes incurrit. inde primo turbata acies est, dum ad circumsonantem undique clamorem flectere cornua, & obvertere ordines volunt. Hoc tumultu & Lælius subiit, & dum pedem referunt, ne ab tergo vulnerarentur, laxata primò acies, locusque ad evadendum & mediis datus est: qui per tam iniquũ locum stantibus integris ordinibus elephantisque ante signa locatis, nunquã evasissent. Cum ab omni parte cædes fieret, Scipio, qui lævo cornu in dextrum incurrerat, maximè in nuda hostium latera pugnabat. Et jam ne fugæ quidem patebat locus. nam & stationes utrinque Romanæ, dextra lævaque insederant vias, & portam castrorum ducis principumque fuga clauserat, addita trepidatione elephantorum, quos territos æque atq; hostes timebant. Cæsa igitur ad octo millia hominum. Asdrubal jam antequam dimicaret, pecunia rapta, elephãtisque præmissis, quamplurimos poterat de fuga excipiens, præter Tagũ flumen ad Pyrenæum tẽdit. Scipio castris hostium potitus, cũ præter libera capita omnem prædam militibus concessisset, in recensendis captivis decem millia peditum, duo millia equitum invenit. ex iis Hispanos sine precio omnes domum demisit: Afros vendere quæstorẽ jussit. Circumfusa inde multitudo Hispanorum & ante deditorum, & pridie captorum, regem eum ingenti consensu appellavit. Tum Scipio silentio per præconem facto, sibi maximum nomen imperatoris esse dixit, quo se milites sui appellassent, regium nomen alibi magnum, Romæ intolerandum esse, regalem animum in se esse. si id in hominis ingenio amplissimum ducerent, tacitè judicarent, vocis usurpatione abstinerent. Sensere etiam barbari magnitudinem animi, cujus miraculo nominis alii mortales stuperent, id ex tam alto fastigio aspernantis. Dona inde regulis principibusque Hispanorum divisa, & ex magna copia captatorum equorum trecẽtos, quos vellet, eligere Indibilem jussit. Cum Afros venderet jussu imperatoris quæstor, puerum adultum inter eos forma insigni, cum audisset regii generis esse, ad Scipionem misit: quem cum percunctaretur Scipio, quis, & cujas, & cur id ætatis in castris fuisset? Numidam se lacrymans esse ait, Massivam populares vocare. orbum à patre relictum apud maternum avum Galam regem Numidarum educatum, cum avunculo Masanissa, qui nuper

nuper cum equitatu subsidio Carthaginiensibus venisset, in Hispaniam trajecisse, prohibitum propter ætatem à Masanissa, nunquam ante prælium iniisse. eo die se, quo pugnatum cum Romanis esset, inscio avunculo clam armis equoque sumpto in aciem exisse: ibi prolapso equo effusum in præceps, captum ab Romanis esse. Scipio cum asservari Numidam jussisset, quæ pro tribunali agenda erant, peragit. Inde cum se in prætorium recepisset, vocatum eum interrogat, velletne ad Massanissam reverti? Cum effusus gaudio lachrymis, cupere vero diceret, tum puero annulum aureum, tunicam lato clavo cum Hispano sagulo & aurea fibula, equumque ornatum donat, jussisque prosequi quoad vellet equitibus dimisit. De bello inde consilium habitum, & auctoribus quibusdam ut confestim Asdrubalem prosequeretur, anceps id ratus, ne Mago atque Asdrubal cum eo jungerent copias, præsidio tantum ad insidendum Pyrenæum misso, ipse reliquum æstatis recipiendis in fidem Hispaniæ populis absumpsit. Paucis post prælium factum ad Bætulam diebus, cum Scipio rediens jam Tarraconem, saltu Castulonensi excessisset: Asdrubal Gisgonis filius & Mago imperatores ex ulteriore Hispania ad Asdrubalem venere, serum post male gestam rem auxilium, consilio in cætera exequenda belli haud parum opportuni. Ibi conferentibus quid in cujusque provinciæ regione animorum Hispanis esset, unus Asdrubal Gisgonis ultimam Hispaniæ oram, quæ ad Oceanum & Gades vergit, ignaram adhuc Romanorum esse, eoque Carthaginiensibus satis fidam censebat. Inter Asdrubalem alterum & Magonem constabat beneficiis Scipionis occupatos omnium animos publice privatimque esse: nec transitionis finem antè fore, quam omnes Hispani milites aut in ultima Hispaniæ amoti, aut traducti in Galliam forent. Itaque etiamsi senatus Carthaginiensium non censuisset, eundum tamen Asdrubali fuisse in Italiam, ubi belli caput & rerum summa esset, simul ut Hispanos omnes procul ab nomine Scipionis ex Hispania abduceret, exercitum ejus cum transitionibus, tum adverso prælio imminutum, Hispanis repleri militibus. Et Magonem Asdrubali Gisgonis filio tradito exercitu, ipsum cum grandi pecunia ad conducenda mercede auxilia in Baleares trajicere. Asdrubalem Gisgonis cum exercitu penitus in Lusitaniam abire, nec cum Romano manus conserere. Massanissæ ex omni equitatu quod roboris esset, tria millia equitum expleri, eumque vagum per citeriorem Hispaniam sociis opem ferre, hostium oppida atque agros populari. His decretis, ad exequenda quæ statuerant duces digressi. Hæc eo anno in Hispania acta. Romæ fama Scipionis indies crescere. Fabio Tarentum captum astu magis quam virtute, gloriæ tamen esse. Fulvii senescere fama. Marcellus etiam adverso rumore esse, super quam quod primò male pugnaverat, quia vagante per Italiam Annibale, media æstate Venusiam in tecta milites abduxisset. Inimicus erat ei C. Publicius Bibulus tribunus plebis. Is jam à prima pugna, quæ adversa fuerat, assiduis concionibus infamem invisumque plebi Claudium fecerat, & jam de imperio abrogando ejus agebat: cum tamen necessarii Claudii obtinuerunt, ut relicto Venusiæ legato, Marcellus Romam veniret, ad purganda ea quæ inimici objicerent, nec de imperio ejus abrogando absente ipso ageretur. Forte sub idem tempus & Marcellus ad deprecandam ignominiam, & Q. Fulvius consul comitiorum causa Romam venit. Actum de imperio Marcelli in circo Flaminio est, ingenti concursu plebisque & omnium ordinum. Accusavit tribunus plebis non Marcellum modo, sed omnem nobilitatem. Fraude eorum & cunctatione fieri, ut Annibal decimum jam annum

num Italiam provinciam habeat, diutius ibi quam Carthagine vixerit. habere fructum imperii prorogati Marcello populum Romanum. bis cæsum exercitum ejus, æstiva Venusiæ sub tectis agere. Hanc tribuni orationem ita obruit Marcellus commemoratione rerum suarum, ut non rogatio solum de imperio ejus abrogando antiquaretur, sed postero die consulem eum ingenti consensu centuriæ omnes crearēt. Additur collega T. Quintius Crispinus, qui tum prætor erat. Postero die prætores creati P. Licinius Crassus Dives, Pont. max. P. Licinius Varus, Sex. Iulius Cæsar, & Q. Claudius Flamen. Comitiorum ipsorum diebus solicita civitas de Hetruriæ defectione fuit. Principium ejus rei ab Arretinis fieri, C. Calpurnius scripserat, qui eam provinciam proprætor obtinebat. Itaque confestim eo missus Marcellus consul designatus, qui rem inspiceret, ac si digna videretur, exercitu accito bellum ex Apulia in Hetruriam transferret. Eo metu compressi Hetrusci quieverunt. Tarentinorum legatis pacem petentibus cum libertate ac legibus suis, responsum ab senatu est, ut redirent, cum Fabius consul Romam venisset. Ludi & Romani & plebeji eo anno in singulos dies instaurati. Ædiles curules fuere L. Corn. Caud. & Servius Sulpicius Galba: plebeji, C. Serv. & Q. Cæcilius Metellus. Servilium negabant jure aut tribunum plebis fuisse, aut ædilem esse, quod patrem ejus, quem triumvirum agrarium occisum à Boiis circa Mutinam esse, opinio per decem annos fuerat, vivere atque in hostium potestate esse satis constabat. Vndecimo anno Punici belli consulatum inierunt M. Marcellus quintum (ut numeraretur consulatus, quem vitio creatus non gessit) & T. Quintius Crispinus. Vtrique consulum Italia decreta provincia est, & duo consulum prioris anni exercitus: tertius tū erat Venusiæ, cui M. Marcellus præfuerat, ita ut ex tribus eligerent duos quos vellent, tertius ei traderetur, cui Tarentum & Salētini provincia evenisset. Cæteræ provinciæ ita divisæ prætoribus, Publio Licinio Varo urbana: Publio Licinio Crasso Pont. max. peregrina, & quo senatus censuisset: Sex. Iulio Cæsari Sicilia: Q. Claudio Flamini Tarentum. Prorogatum imperium in annum est Q. Fulvio Flacco, ut provinciam Capuam, quæ T. Quintii prætoris fuerat, cum una legione obtineret. Prorogatū & C. Hostilio Tubulo est, ut proprætor in Hetruriam ad duas legiones succederet C. Calpurnio. Prorogatum & L. Veturio Philoni est, ut proprætor Galliam eandem provinciam cum iisdem duabus legionibus obtineret, quibus prætor obtinuisset. Quod in L. Veturio, idem in C. Aurunculeo decretum ab senatu, latumq; de prorogando imperio ad populum est, qui prætor Sardiniam provinciam cum duabus legionibus obtinuerat. additæ ei ad præsidium provinciæ quinquaginta longæ naves, quas P. Scipio ex Hispania misisset. Et P. Scipioni, & M. Syllano suæ Hispaniæ, suique exercitus in annum decreti. Scipio ex octuaginta navibus, quas aut secum ex Italia adductas, aut captas Carthagine habebat, quinquaginta in Sardiniam transmittere jussus: quia fama erat, magnum navalem apparatum eo anno Carthagine esse: CC. navibus omnem oram Italiæ, Siciliæq; ac Sardiniæ impleturos. Et in Sicilia ita divisa res est. Sex. Cęsari exercitus Cannēsis est datus: M. Valerius Lævinus (ei quoque enim in annum prorogatum imperium est) classem quæ ad Siciliam erat, navium LXX. obtineret, adderet eo XXX. naves, quæ ad Tarentum priore anno fuerant, cum ea centum navium classe, si videretur ei, prædatum in Africā trajiceret, & Pub. Sulpicio, ut eadem classe Macedoniā Græciamque provinciam haberet, prorogatum in annum imperium est. De duabus quæ ad urbem Romam

mam fuerant legionibus nihil mutatum. Supplementum, quo opus esset, ut scriberent, consulibus permissum. Una & viginti legionibus eo anno defensum imperium Romanum est. Et Publio Licinio Varo prætori urbano negotium datum, ut naves longas XXX. veteres reficeret, quæ Hostiæ erant, & viginti novas naves sociis navalib. cōpleret, ut quinquaginta navium classe orā maris vicinam urbi Romæ tueri posset. C. Calpurnius vetitus ab Arretio movere exercitum, nisi cum successor venisset. Idem & Tubulo imperatum, ut inde præcipue caveret ne qua nova consilia orirentur. Prætores in provincias profecti. Consules religio tenebat, quod prodigiis aliquot nunciatis, non facile litabant. Ex Campania nunciata erant, Capuæ duas ædes, Fortunæ & Martis, & sepulchra aliquot de cœlo tacta, cum iis (adeo minimis etiam rebus prava religio inserit deos) mures in æde Iovis aurum rosisse: Cassini examen apum ingens in foro consedisse: & Hostiæ murum, portamque de cœlo tactam: Cære vulturium volasse in ædem Iovis: Vulsiniis sanguine lacum manasse. Horum prodigiorum causa diem unum supplicatio fuit. Per dies aliquot hostiæ majores fine litatione cæsæ, diuque non impetrata pax deûm, in capita consulum, republ. incolumi, exitiabilis prodigiorum eventus vertit. Ludi Apollinares Q. Fulvio, Ap. Claudio Coss. à P. Cornelio Sulla prætore urbis primum facti erant. inde omnes deinceps prætores urbani fecerant: sed id unum annum vovebant, dieque incerta faciebant. Eo anno pestilentia gravis incidit in urbem agrosque, quæ tamen magis in longos morbos quam in perniciales evasit. Ejus pestilentiæ causa & supplicatum per compita tota urbe est, & P. Licinius Varus prætor urbanus legem ferre ad populum jussus, ut hi ludi in perpetuum in statam diem voverentur, Itaque ipse primus ita vovit, fecitque ad III. Nonas Quintiles, is dies inde solennis servatus. De Arretinis & fama indies gravior, & cura crescere patribus. Itaque C. Hostilio scriptū est, ne differret obsides ab Arretinis accipere, cui traderet Romam deducendos, C. Terentius Varro cum imperio missus: qui ut advenis, extemplo Hostilius legionem unam, quæ ante urbem castra hebebat, signa in urbem ferre jussit, præsidiaque locis idoneis disposuit. tum in foro citatis senatoribus obsides imperavit. Cum senatus biduum ad considerandum peteret tempus, aut ipsos extemplo dare, aut se postero die senatorum omnes liberos sumpturum, edixit: inde portas custodire jussit tribunos militum, præfectosque socium & centuriones, ne quis nocte urbe exiret. Id segnius negligentiusque factum, septem principes senatus, priusquam custodiæ in portis locarentur, ante noctem cum liberis evaserunt. Postero die luce prima cum senatus in forum citari cœptus esset, desiderati, bonaque eorum vænierunt. à cæteris senatoribus CXX. obsides liberi ipsorum accepti, traditique C. Terentio Romam deducendi. Is omnia suspectiora, quam ante fuerāt, in senatu fecit. Itaque tanquam imminente Hetrusco tumultu, legionem alterā ex urbanis Arretium ducere jussus ipse C. Terentius, eamq; habere in præsidio urbis. C. Hostilium cum cætero exercitu placuit totam provinciam peragrare, & cavere ne qua occasio novare cupientibus res daretur. C. Terentius ut Arretium cum legione venit, claves portarū cum magistratus poposcisset, negantibus iis cōparere, fraude amotas magis ratus, quam negligētia intercidisse, ipse alias claves omnibus portis imposuit, cavitq; cum cura, ut omnia in potestate sua essent. Hostiliū intentius monuit, ut in eo spem non moturos quicquam Hetruscos poneret, si ne quid movere possent, præcavisset. De Tarentinis inde

magna contentione in senatu actum coram Fabio, defendente ipso quos ceperat armis, aliis infensis, & plerisque æquantibus eos Campanorum noxæ, pœneque, S.C. in sententiam M. Acilii factum est, ut oppidum præsidio custodiretur, Tarentiniq; omnes intra mœnia continerentur: res integra postea referretur, cum tranquillior status Italiæ esset. Et de M. Livio præfecto arcis Tarētinæ haud minore certamine actum est, aliis sententiis notantibus præfectum, quod ejus socordia Tarentum proditum hosti esset: aliis præmia decernentibus, quod per quinquennium arcem tutatus esset, maximeque unius ejus opera receptum Tarentum foret, mediis ad censores, non ad senatum cognitionem de eo pertinere dicentibus. cujus sentētiæ & Fabius fuit. adjecit tamē fateri se opera Livii Tarentum receptū, quod amici ejus vulgo in senatu jactassent. neq; enim recipiendum fuisse, nisi amissum foret. Consulum alter T. Quintius Crispinus ad exercitum, quem Q. Fulvius Flaccus habuerat, cum supplemēto in Lucanos est profectus. Marcellum aliæ atque aliæ objectæ animo religiones tenebant. in quibus, quod cum bello Gallico ad Clastidium ædem Honori & Virtuti vovisset, dedicatio ejus à pontificibus impediebatur: quod negabant unam cellam amplius quam uni deo rite dedicari: quia si de cœlo tacta, aut prodigii aliquid in ea factum esset, difficilis procuratio foret: quod utri deo divina res fieret, sciri non posset. neque enim duobus, nisi certis deis rite una hostia fieri. Ita addita Virtutis ædes approperato opere: neque tamen ab ipso ædes eæ dedicatæ sunt. Tum demum ad exercitum, quem priore anno Venusiæ reliquerat, cum supplemento proficiscitur. Locros in Bruttiis Crispinus oppugnare conatus, quia magnam famam attulisse Fabio Tarentum ferebatur, omne genus tormentorum, machinarumque ex Sicilia accersierat: & naves indidem accitæ erant, quæ vergentem ad mare partem urbis oppugnarent. Ea omissa oppugnatio est, quia Lacinium Annibal admoverat copias: & collegam eduxisse jam à Venusia exercitum fama erat cui conjungi volebat. Itaque in Apuliam ex Bruttiis reditum, & inter Venusiam Brutiamq; minus trium millium passuum intervallo consules binis castris consederant. In eandem regionem & Annibal rediit, averso ab Locris bello. Ibi consules ambo ingenio feroces prope quotidie milites in aciem excire haud dubia spe, si duobus exercitibus consularibus junctis commisisset sese hostis, debellari posse. Annibal quia cum Marcello bis priore anno congressus vicerat, victusque erat: ut cum eodem si dimicandum foret, nec spem nec metum ex vano haberet: ita duobus consulibus haudquaquam sese parem futurū credebat. ita totus in suas artes versus insidiis locum quærebat. Levia tamen prælia inter bina castra vario eventu fiebant. quibus cum extrahi æstatem posse consules crederent, nihilominus oppugnari Locros posse rati, L. Cincinnio, ut ex Sicilia Locros cum classe trajiceret, scribunt. Et ut ab terra quoq; oppugnari mœnia possent, ab Tarento partem exercitus qui in præsidio erat duci eo jusserunt. Ea ita futura per quosdam Thurinos comperta Annibali cum essent, mittit ad insidendam ab Tarento viam. Ibi sub tumulo Peteliæ equitum duo, peditum tria millia in occulto locata: in quæ inexplorato euntes Romani cum incidissent, ad duo millia armatorum cæsa, & mille & CC. ferme vivi capti. alii dissipati fuga per agros saltusque Tarentum rediere. Tumulus erat sylvestris inter Punica & Romana castra, ab neutris primò occupatus: quia Romani qualis pars ejus, quæ vergeret in hostium castra, esset, ignorabant. Annibal insidiis, quam castris aptiorem eum crediderat. itaque nocte ad id missas aliquot

Numi-

Numidarum turmas medio in saltu condiderat, quorum interdiu nemo ab statione movebatur, ne aut arma, aut ipsi procul conspicerentur. Fremebant vulgo in castris Romanis, occupandum eum tumulum esse, & castello firmandum, ne, si occupatus ab Annibale foret, velut in cervicibus haberent hostem. Movit ea res Marcellum; & collegæ: *Quin imus*, inquit, *ipsi cum equitibus paucis exploratum? subjecta res oculis certius dabit consilium.* Adsentiente Crispino, cum equitibus ducentis & viginti, ex quibus X L. Fregellani, cæteri Hetrusci erant, proficiscuntur. Secuti M. Marcellus consulis filius, & A. Manlius, tribuni militum, simul & duo præfecti sociûm, L. Arennius, & M. Aulius. Immolasse eo die quidam memoriæ prodidere consulem Marcellum: & prima hostia cæsa, jecur sine capite inventum: in secunda omnia comparuisse quæ assolent. Auctum etiam visum in capite: nec id sane aruspici placuisse, quod secundum trunca & turpia exta, nimis læta apparuissent. Cæterum consulem Marcellum tanta cupiditas tenebat dimicandi cum Annibale, ut nunquam satis castra castris collata duceret. Tum quoque vallo egrediens signum dedit, ut ad locum miles esset paratus: si collis in quem speculatum irent placuisset, vasa colligerent, ac sequerentur. Exiguum campi ante castra erat, inde in collem aperta undique & conspecta ferebat via. Numidis speculator nequaquam in spem tantæ rei positus, sed si quos vagos pabuli aut lignorum causa longius à castris progressos possent excipere, signum dat ut pariter ab suis quisque latebris exorirentur. Non ante apparuere quibus obviis, ab jugo ipso consurgendum erat, quam circumire qui ab tergo intercluderent viam. Tum undique omnes exorti, & clamore sublato impetum fecere. Cum in ea valle consules essent, ut neque evaderent in jugum occupatum ab hoste, nec receptum ab tergo circumventi haberent: extrahi tamen diutius certamen potuisset, ni cœpta ab Hetruscis fuga pavorem cæteris injecisset. Non tamen omisere pugna deserti ab Hetruscis Fregellani, donec integri consules hortando, ipsique ex parte pugnando rem sustinebant. Sed postquam vulneratos ambos consules, Marcellum etiam transfixum lãcea prolabentem ex equo moribundum videre, tum & ipsi (perpauci autem supererant) cum Crispino consule duobus jaculis icto, & Marcello adolescente, saucio & ipso, effugerunt. Interfectus A. Manlius tribunus militum: & ex duobus præfectis sociûm M. Aulius occisus, L. Arennius captus. & lictores consulum quinque vivi in hostium potestatem venerunt. cæteri aut interfecti, aut cum consule effugerunt. equites tres & X L. aut in prælio, aut in fuga ceciderunt: duodeviginti vivi capti. Tumultuatum & in castris fuerat, ut consulibus irent subsidio: cum consulem, & filium alterius consulis saucios, exiguasque infelicis expeditionis reliquias ad castra venientes cernunt. Mors Marcelli cum alioqui miserabilis fuit, tum quod pro ætate (major jam enim LX. annis erat) neque pro veteris prudentia ducis, tam improvide se collegamque & prope totam rempub. in præceps dederat. Multos circa unam rem ambitus fecerim, si quæ de Marcelli morte variant auctores, omnia exequi velim. Ut omittam alios, L. Cælius triplicem gestæ rei ordinem edit: unam traditam fama, alteram scripta laudatione filii: qui rei gestæ interfuerit: tertiam quam ipse pro inquisita ac sibi comperta affert. Cæterum ita fama variat, ut tamen plerique loci speculandi causa castris egressum, omnes insidiis circumventum tradant. Annibal magnum terrorem hostibus morte consulis unius, vulnere alterius, injectum esse ratus, ne

cui deesset occasioni, castra in tumulum, in quo pugnatum erat, extemplo transfert. ibi inventum Marcelli corpus sepelit. Crispinus & morte collegæ, & suo vulnere territus, silentio insequentis noctis profectus, quos proximos nactus est montes, in iis loco alto & tuto undique castra posuit. Ibi duo duces sagaciter moti sunt, alter ad inferendam, alter ad cavendam fraudem: Annulo Marcelli simul cum corpore Annibal potitus erat. ejus signi errore ne qui dolus necteretur à Pœno, metuens Crispinus circa civitates proximas miserat nūcios occisum collegam esse, annuloque ejus hostem potitum: ne quibus literis crederent nomine Marcelli cōpositis. Paulò ante hic nuncius consulis Salapiam venerat, quam literæ ab Annibale allatæ sunt, Marcelli nomine compositæ: se nocte quæ diem illum secutura esset, Salapiam venturum. parati milites essent, qui in præsidio erant, si quo opera eorum opus esset. Sensere Salapiani fraudem: & ab ira non defectionis modo, sed etiam equitum interfectorum rati occasionem supplicii peti, remisso retro nuncio (perfuga autem Romanus erat) ut sine arbitrio milites quæ vellent agerent, oppidanos per muros urbisque opportuna loca in stationibus disponunt: custodias, vigiliasque in eam noctem intentius instruunt: circa portam qua venturum hostem rebantur, quod roboris in præsidio erat, opponunt. Annibal quarta vigilia ferme ad urbem accessit. Primi agminis erant perfugæ Romanorum, & arma Romana habebant. ii ubi ad portam est ventum, Latine omnes loquentes excitant vigiles: aperirique portam jubent: consulem adesse. Vigiles velut ad vocem eorum excitati, tumultuari, trepidare, moliri. porta cataracta dejecta clausa erat, eam partim vectibus levant, partim funibus subducunt in tantum altitudinis, ut subire recti possent. vixdum satis patebat iter, cum perfugæ certatim ruunt per portam: & cum sexcenti ferme intrassent, remisso fune, quo suspensa erat cataracta, magno sonitu cecidit. Salapiani, alii perfugas negligenter ex itinere suspēsa humeris, ut inter pacatos, gerentes arma, invadunt: alii è turribus portæ murisq; saxis, sudibus, pilis absterrent hostem. Ita inde Annibal suamet ipse fraude captus abiit: profectusque ad Locrorum solvendam obsidionem, quam L. Cincius summa vi, operibus, tormentorumque omni genere ex Sicilia advecto oppugnabat. Magoni jam haud ferme fidenti retenturum defensurumque se urbem, prima spes morte nunciata Marcelli affulsit: secutus inde nuncius, Annibalem Numidarum equitatu præmisso, ipsum quantū accelerare posset, cum peditū agmine sequi. Itaq; ubi primum Numidas edito è speculis signo adventare sensit, & ipse patefacta repente porta ferox in hostes erumpit. Et primo, magis quia improviso id fecerat, quam quod par viribus esset, anceps certamen erat: deinde ut supervenere Numidæ, tantus pavor Romanis est injectus, ut passim ad mare ac naves fugerēt, relictis operibus machinisque, quibus muros quatiebant. Ita adventu Annibalis soluta Locrorum obsidio est. Crispinus postquam in Brutios profectum Annibalem sensit, exercitum cui collega præfuerat, M. Marcellum tribunum mil. Venusiam abducere jussit. ipse cum legionibus suis Capuam profectus, vix lecticæ agitationem præ gravitate vulnerum patiens, Romam literas de morte collegæ scripsit, quantoque ipse in discrimine esset. Se comitiorum causa non posse Romam venire: quia nec viæ laborem passurus videretur, & de Tarento solicitus esset, ne ex Brutiis Annibal eo converteret agmen, legatos opus esse ad se mitti viros prudentes, cum quibus quæ vellet, de republica loqueretur. Hæ literæ recitatæ, & luctum magnum morte alterius consulis, & metum de altero fecerunt. Itaque

que & Q. Fabium filium ad exercitum Venusianum miserunt: & ad consulem tres legati missi, Sex. Iulius Cæsar, L. Licinius Pollio, L. Cincius Alimentius; cum paucis ante diebus ex Sicilia rediisset. Hi nunciare consuli jussi, ut si ad comitia ipse Romā venire non posset, dictatorem in agro Romano diceret comitiorum causa: si consul Tarentum profectus esset, Q. Claudium Pr. placere in eam regionem inde abducere legiones, in qua plurimas sociorum urbes tueri posset. Eadem æstate M. Valerius cum classe centum navium ex Sicilia in Africam transmisit: & ad Clupeam urbem exscensione facta, agrum late nullo ferme obvio armato vastabat. inde ad naves raptim prædatores recepti, quia repente fama accidit, classem Punicam adventare. LXXX. erant & tres naves. Cum iis haud procul Clupea prospere pugnat Romanus. Decem & octo navibus captis, fugatis aliis cum magna terrestri navalique præda Lilybæum rediit. Eadem æstate & Philippus implorantibus Achæis auxilium tulit, quos & Machanidas tyrannus Lacedæmoniorum finitimo bello urebat: & Ætoli navibus per fretum quod Naupactum & Patras interfluit (Rhion incolæ vocant) exercitu trajecto, depopulati erant. Attalum quoque regem Asiæ, quia Ætoli summum gentis suæ magistratum ad eum proximo concilio detulerant, fama erat in Europam trajecturum. Ob hæc Philippo in Græciam descendenti ad Lamiam urbem Ætoli duce Phylia qui prætor in eum annum cum absente Attalo creatus erat, occurrerunt. Habebant & ab Attalo auxilia secum & mille ferme ex Romana classe à P. Sulpicio missos. Adversus hunc ducem, atque has copias Philippus bis prospero eventu pugnavit, multos ad modum hostium utraque pugna occidit. Inde cum Ætoli metu compulsi Lamiæ urbis mœnibus tenerent sese, Philippus ad Phaleram exercitum reduxit. In Maliaco sinu is locus est, quondam frequenter habitatus propter egregium portū tutasq; circa stationes, & aliam opportunitatem maritimam terrestremque. Eo legati ab rege Ægypti Ptolemæo Rhodiisque & Atheniensibus & Chiis venerunt, ad dirimendum inter Philippum atq; Ætolos bellum. Adhibitus ab Ætolis ex finitimis pacificator Aminander rex Athamanum. Omnium autem non tanta pro Ætolis cura erat, ferocioribus, quam pro ingeniis Græcorum gentis, quam ne Philippus regnumq; ejus grave libertati futurum, rebus Græciæ immisceretur. De pace dilata consultatio est in concilium Achæorum, concilioque ei & locus, & dies certa indicta. interim triginta dierū induciæ impetratę. Profectus inde rex per Thessaliā Bœotiamq;, Chalcidem Eubœæ venit, ut Attalum, quē classe Eubœam petiturū audierat, portubus & littorū appulsu arceret. Inde præsidio relicto adversus Attalum, si forte interim trajecisset: profectus ipse cū paucis equitum, levisq; armaturæ Argos. Ibi curatione Hereorum Nemeorumque suffragiis populi ad eum delata, quia se Macedonum reges ex ea civitate oriundos referunt: Hereis peractis, ab ipso ludicro extemplo Rhium profectus est ad indictum multo ante sociorum concilium. Ibi de Ætolico finiendo bello actum, ne causa aut Romanis aut Attalo intrandi Græciam esset. Sed ea omnia vix dum induciarum tempore circumacto, Ætoli turbavere: postquam & Attalum Æginam venisse, & Romanam classem stare ad Naupactum audivere. Vocati enim in concilium Achæorum, in quo eædem legationes erant, quæ ad Phaleram egerant de pace: primùm questi sunt quædam parva contra fidem conventionis tempore induciarum facta: postremo negarunt dirimi bellum posse, nisi Messeniis Achæi Pylum redderent. Sationis restitueretur Athamanis, Scerdi-

lecó

leto & Pleurato Parthini. Id vero indignum ratus Philippus, victos victori sibi ultro conditiones ferre, nec antea quidẽ se aut de pace audisse, aut inducias pepigisse dixit, spem ullam habentem quieturos Ætolos: sed ut omnes socios testes haberet, se pacis, illos belli causam quæsisse. Ita infecta pace concilium dimisit, quatuor millibus armatorum relictis ad præsidium Achæorum, & quinque longis navibus acceptis, quas si adjecisset missæ nuper ad se classi Carthaginiensium, & ex Bithynia ab rege Prusia venientibus navibus, statuerat navali prælio lacessere Romanos, jam diu in ea regione potentes maris: ipse ab eo concilio Argos regressus; jam enim Nemeorum appetebat tempus, quæ celebrari volebat præsentia sua. Occupato rege apparatu ludorum, & per dies festos licentius quam inter belli tempora remittente animũ, P. Sulpicius ab Naupacto profectus classem appulit inter Sicyonam & Corinthum, agrumque nobilissimæ fertilitatis effuse vastavit. Fama ejus rei Philippum ab ludis excivit: raptimque cum equitatu profectus, jussis subsequi peditibus, palatos passim per agros, gravesque præda, ut qui nihil tale metuerent, adortus Romanos compulit ad naves. Classis Romana haudquaquam læta præda Naupactum rediit. Philippus ludorum quoque qui reliqui erant, celebritatem quantæcunque de Romanis tum victoriæ partæ fama auxerat, lætitiaque ingenti celebrati festi dies: eo magis etiam, quod populariter dempto capitis insigni, purpura atque alio regio habitu, æquaverat cæteris se in speciem, quo nihil gratius est civitatibus liberis. Præbuissetque haud dubiam eo facto spem libertatis, nisi omnia intoleranda libidine fœda ac deformia effecisset. vagabatur enim cum uno aut altero comite per maritimas domos dies noctesque, & submittendo se in privatum fastigium, quo minus suspectus, eo solutior erat: & libertatem cum aliis vanam ostendisset, totam in suam licentiam verterat. Neque enim omnia emebat aut eblandiebatur, sed vim etiam flagitiis adhibebat: periculosumque & viris & parentibus erat, moram incommoda severitate libidini regiæ fecisse. uni etiam principi Achæorum Arato adempta uxor nomine Polycratia, ac spe regiarum nuptiarum in Macedoniam asportata fuerat. Per hæc flagitia solenni Nemeorum peracto, paucisque additis diebus, Dymas est profectus ad præsidium Ætolorũ, quod ab Eleis accitũ acceptumq; in urbem erat, ejiciendum. Cycliadas (penes eum summa imperii erat) Achæique ad Dymas regi occurrere, & Eleorum accensi odio, quod à cæteris Achæis dissentirent: & infensi Ætolis, quos Romanum quoque adversus se movisse bellum credebant. Profecti à Dymis conjuncto exercitu transeunt Larissum amnem, qui Eleum agrum ab Dymeo dirimit. Primum diem, quo fines hostium ingressi sunt, populando absumpserunt. Postero die acie instructa ad urbem accesserunt, præmissis equitibus, qui obequitando portis promptum ad excursiones genus lacesserent Ætolorum. Ignorabant Sulpicium cum quindecim navibus ab Naupacto Cyllenem trajecisse: & expositis in terram quatuor millibus armatorum silentio noctis, ne conspici agmen posset, intrasse Elim. Itaque improvisa res ingentem injecit terrorem: postquam inter Ætolos Eleosque Romana signa atq; arma cognovere. Et primò recipere suos voluerat rex: dein contracto jam inter Ætolos & Triballos (Illyriorum id genus est) certamine cum urgeri videret suos, & ipse rex cum equitatu in cohortem Romanam incurrit. Ibi equus pilo trajectus cum prolapsum per caput regem effudisset, atrox pugna utrinque accensa est, & ab Romanis impetu in regem facto, & protegentibus regiis. Insignis & ipsius pugna fuit, cum pedes

inter.

inter equites coactus esset prœlium inire. deinde cum jam impar certamen esset, caderentque circa eum multi, & vulnerarentur, raptus ab suis, atque alteri equo injectus fugit. Eo die castra quinque millia passuum ab urbe Eleorum posuit. postero die omnes copias ad propinquum Eleorum castellum (Pyrgum vocant) duxit, quo agrestium multitudinem cum pecoribus metu populationum compulsam audierat. eam inconditam inermemque multitudinem primo statim terrore adveniens cepit: compensaveratque ea præda, quod ignominiæ ad Elini acceptum fuerat. Dividenti prædam, captivosque (fuerunt autem quatuor millia hominum, pecorumque omnis generis ad viginti millia) nuncius ex Macedonia venit, Eropum quendam corrupto arcis præsidiique præfecto, Lychnidum cepisse. tenere & Dassaretiorum quosdam vicos, & Dardanos etiam concire. Omisso igitur Achaico atq; Aetolico bello, relictis tamen duobus millibus & quingentis omnis generis armatorū, cum Menippo & Polyphante ducibus ad præsidium sociorum, profectus ab Dymis per Achaiam Bœotiamque & Beboeidem, decimis castris Demetriadem in Thessaliam pervenit. Ibi alii majorem afferentes tumultum nuncii occurrunt: Dardanos in Macedoniam effusos Orestidem jam tenere, ac descendisse in Æstræum campum, famamque inter barbaros celebrem esse, Philippum occisum. Expeditione ea, qua cum populatoribus agri ad Sycionem pugnavit, in arborem illatus impetu equi, ad eminentem ramum cornu alterum galeæ perfregit. id inventum ab Aetolo quodam, perlatumque in Aetoliam ad Scerdiletum, cui notum erat insigne galeæ, famam interfecti regis vulgavit. Post profectionem ex Achaia Philippi, Sulpicius Aeginam classe profectus cum Attalo sese conjunxit. Achæi cum Aetolis, Eleisque haud procul Messene prosperam pugnam fecerunt. Attalus rex, & P. Sulpicius Aeginæ hybernarunt. Exitu hujus anni T. Quintius Crispinus consul, dictatore comitiorum ludorumq; faciendorum causa dicto L. Manlio Torquato, ex vulnere moritur. Alii Tarenti, alii in Campania mortuum tradunt. Id quod nullo ante bello acciderat, duo consules sine memorando prelio interfecti, velut orbam rempub. reliquerant. Dictator Manlius magistrū equitum C. Servilium (qui tum ædilis curulis erat) dixit. Senatus quo die primum est habitus, ludos magnos facere dictatorem jussit: quos M. Aemilius prætor vrbanus C. Flaminio, Cn. Servilio consulibus fecerat, & in quinquennium voverat. Tum dictator & ludos fecit, & insequens lustrum vovit. Cæterum cum duo consulares exercitus tam prope hostem sine ducibus essent, omnibus aliis omissis, una præcipua cura Patres populumque incessit, consules primo quoq; tempore creandi: & ut eos potissimum crearent, quorum virtus satis tuta à fraude Punica esset. Cum toto eo bello damnosa præpropera ac fervida ingenia imperatorum fuisse, tum eo ipso anno consules nimia cupiditate conferendi cum hoste manum, in nec inopinatam fraudem lapsos esse. cæterum deos immortales misertos nominis Romani, pepercisse innoxiis exercitibus, temeritatem consulum ipsorum capitibus damnasse. Cum circumspicerent Patres, quosnam consules facerent: longe ante alios eminebat C. Claudius Nero. ei collega quærebatur, & virum quidem eum egregium ducebant: sed promptiorem acrioremque quam tempora belli postularent, aut hostis Annibal. temperandum acre ejus ingenium moderato & prudenti viro adjuncto collega censebant. M. Livius erat multis ante annis ex consulatu populi judicio damnatus, quā ignominiam adeo ægre tulerat, ut & rus migrarit, & per multos annos & urbe, & omni cœtu caruerit hominum. octavo ferme post damnationem anno M.

Claudius

Claudius Marcellus, ut M. Valerius Lævinus consules reduxerant eum in urbem. sed erat veste obsoleta, capilloque & barba promissa, præferens in vultu habituq; insignem memoriam ignominiæ acceptæ. L. Veturius, & P. Licinius censores eum tondere & squalorem deponere, & in senatum venire, fungique aliis publicis muneribus coegerunt. sed tum quoque aut verbo assentiebatur, aut pedibus in sententiam ibat: donec cognati hominis eum causa M. Livii Macati, cum de fama ejus ageretur, stantem coegit in senatu sententiam dicere. Tum ex tanto intervallo auditus convertit ora hominum in se: causamque sermonibus præbuit, indigno injuriam à populo factam: magnoque id damno fuisse, quod tam gravi bello nec opera nec consilio talis viri usa respublica esset. C. Neroni neque Q. Fabium, neque M. Valerium Lævinũ dari collegas posse: quia duos Patricios creari non liceret. eandem causam in T. Manlio esse, præterquam quod recusasset delatum consulatum: recusaturusque esset. egregium par consulum fore, si M. Livium C. Claudio collegam adjunxissent. Nec populus mentionem ejus rei exortã à patribus est aspernatus. Vnus eam rem in civitate, is cui deferebatur honos, abnuebat: levitatem civitatis accusans. Sordidati rei non misertos candidam togam invito offerre: eodem honores pœnasq; congeri. si bonum virum ducerent, quid ita pro malo ac noxio damnassent? si innoxium comperissent, quid ita male credito priore consulatu, alterum crederent? Hæc taliaque arguentem & querentem castigabant Patres, & M. Furium memorantes revocatum de exilio, patriam pulsam sede sua restituisse: ut parentum sævitiam, sic patriæ patiendo ac ferendo leniendam esse. Adnixi omnes cum C. Claudio M. Livium consulem fecerunt. Post diem tertium ejus diei prætorum comitia habita. Prætores creati L. Porcius Licinius, C. Manlius, A. & C. Hostilii Catones. Comitiis perfectis, ludisque factis, dictator & magister equitum magistratu abierunt. C. Terentius Varro in Hetruriam proprætor missus, ut ex ea provincia C. Hostilius Tarentum ad eum exercitum iret, quem T. Quintius consul habuerat. & L. Manlius trans mare legatus iret: viseretque, quæ res ibi gererentur: simul, quod Olympiæ ludicrum ea æstate futurum erat, quod maximo cœtu Græciæ celebraretur, ut si tuto per hostem posset, adiret id concilium: ut qui Siculi bello ibi profugi, aut Tarentini cives relegati ab Annibale essent, domos redirent: scirentque sua omnia, quæ ante bellum habuisset, reddere populum Romanum. Quia periculosissimus annus imminere videbatur, neque consules in republica erant: in consules designatos omnes versi, quamprimùm eos sortiri provincias, & præscire quam quisque eorum provinciam, quem hostem haberet, volebant. De reconciliatione etiam gratiæ eorum in senatu actum est, principio facto à Q. Fabio Maximo. Inimicitia ante nobiles inter eos erant: & acerbiores eas indignioresque Livio sua calamitas fecerat, quod spretum se in ea fortuna credebat. Itaq; is magis implacabilis erat, & nihil opus esse reconciliatione aiebat. acrius & intentius omnia gesturos, timentes ne crescendi ex se inimico collegæ potestas fieret. Vicit tamen auctoritas senatus, ut positis simultatibus, communi animo consilioque administrarent rempublicam. Provinciæ iis non permistæ regionibus, sicut superioribus annis, sed diversæ extremis Italiæ finibus, alteri adversus Annibalem Brutii, Lucani: alteri Gallia adversus Asdrubalem, quem jam Alpibus appropinquare fama erat, decreta. Exercitum ex duobus qui in Gallia, quique in Hetruria essent, addito urbano, eligeret quem mallet, qui Galliam esset sortitus. Cui Brutii provincia evenisset, novis legionibus urbanis scriptis, utrius

utrius mallet consulum prioris anni exercitum sumeret. Relictum à consule exercitum Qu. Fulvius proconsul acciperet: eique in annum imperium esset. & C. Hostilio, cui pro Hetruria Tarentum mutaverant provinciam: pro Tarento Capuam mutaverunt. legio una data, cui Fulvius proximo anno præfuerat. De Asdrubalis adventu in Italiam cura indies crescebat. Massiliensium primum legati nunciaverant, eum in Galliam transgressum: erectosque adventu ejus, quia magnum pondus auri attulisse diceretur ad mercede auxilia conducenda, Gallorum animos. missi deinde cum iis legati ab Roma Sex. Antistius, & M. Retius ad rem inspiciendã, retulerant, misisse se cum Massiliensibus ducibus, qui per hospites eorum principes Gallorum omnia explorata referrent: pro comperto habere Asdrubalem ingenti jam coacto exercitu proximo vere Alpes trajecturum: nec tum eum quicquam aliud morari, nisi quod clausæ hyeme Alpes essent. In locum M. Marcelli. L. Aquilius Pætus augur creatus, inauguratusque. Et Cn. Cornelius Dolabella rex sacrorum inauguratus est in locum M. Martii, qui biennio ante mortuus erat. Hoc eodem anno & lustrum conditum est à censoribus P. Sempronio Tuditano, & M. Cornelio Cethego: Censa civium capita CXXXVII. millia C. & VIII. minor aliquanto numerus, quam qui ante bellum fuerat. Eo anno primum ex quo Annibal in Italiam venisset, comitium tectum esse, memoriæ proditum est, & ludos Romanos semel instauratos ab ædilibus curulibus Qu. Metello, & C. Servilio, & plebeiis ludis biduum instauratum ab Qu. Manlio, & M. Cæcilio Metello ædilibus plebis. & tria signa ad Cereris ædem dederunt, & Iovis epulum fuit, ludorum causa. Consulatum inde ineunt C. Claudius Nero, & M. Livius iterum: qui, quia jam designati provincias sortiti erant, prætores sortiri jusserunt. C. Hostilio urbana jurisdictio evenit, addita & peregrina, ut tres in provincias exire possent. A. Hostilio Sardinia, C. Manlio Sicilia, L. Porcio Gallia evenit. Summa legionum trium & XX. ita per provincias divisa: ut binæ consulum essent: quatuor Hispania haberet: tres prætores binas, in Sicilia, in Sardinia, & Gallia: duas Caius Terentius in Hetruria: duas Qu. Fulvius in Brutiis: duas Qu. Claudius circa Tarentum & Salentinos: unam Caius Hostilius Tubulus Capuæ: duæ urbanæ ut scriberentur: primis quatuor legionibus populus tribunos creavit. in cæteras consules miserunt. Priusquam consules proficiscerentur, novendiale sacrum fuit, quia Veiis de cœlo lapidaverat. Sub unius prodigii (ut fit) mentionem, alia quoque nunciata. Minturnis ædem Iovis, & lucum Maricæ, item Atellæ murum, & portam de cœlo tactam: Minturnenses terribilius quod esset, adjiciebant: sanguinis rivum in porta fluxisse, & Capuæ lupus nocte portam ingressus, vigilem laniaverat. Hæc procurata hostiis majoribus prodigia: & supplicatio diem unum fuit ex decreto pontificum, inde iterum novendiale instauratum, quod in Armilustro lapidibus visum pluere. Liberatas religione mentes, turbavit rursus nunciatum, Frusinone infantem natum esse, quadrimo parem: nec magnitudine tam mirandum, quam quod is quoque, ut Sinuessæ biennio ante incertus mas an fœmina esset, natus erat. Id vero aruspices ex Hetruria acciti fœdum ac turpe prodigium dicere: extorrem agro Romano procul terræ contactu alto mergendum, vivum in arcam condidere, provectumque in mare projecerunt. Decrevere item pontifices, ut virgines ter novenæ per urbem euntes carmen canerent. Id cum in Iovis Statoris æde discerent conditum ab Livio poëta carmen, tacta de cœlo ædes in Aventino Iunonis reginæ, prodigiumq; id ad matronas pertinere

aruspices

magna contentione in senatu actum coram Fabio, defendente ipso quos ceperat armis, aliis infensis, & plerisque æquantibus eos Campanorum noxæ, pœneque, S.C. in sententiam M. Acilii factum est, ut oppidum præsidio custodiretur, Tarentiniq; omnes intra mœnia continerentur: res integra postea referretur, cum tranquillior status Italiæ esset. Et de M. Livio præfecto arcis Tarētinæ haud minore certamine actum est, aliis sententiis notantibus præfectum, quod ejus socordia Tarentum proditum hosti esset: aliis præmia decernentibus, quod per quinquennium arcem tutatus esset, maximeque unius ejus opera receptum Tarentum foret, mediis ad censores, non ad senatum cognitionem de eo pertinere dicentibus. cujus sentētiæ & Fabius fuit. adjecit tamē fateri se opera Livii Tarentum receptū, quod amici ejus vulgo in senatu jactassent. neq; enim recipiendum fuisse, nisi amissum foret. Consulum alter T. Quintius Crispinus ad exercitum, quem Q. Fulvius Flaccus habuerat, cum supplemēto in Lucanos est profectus. Marcellum aliæ atque aliæ objectæ animo religiones tenebant. in quibus, quod cum bello Gallico ad Clastidium ædem Honori & Virtuti vovisset, dedicatio ejus à pontificibus impediebatur: quod negabant unam cellam amplius quam uni deo rite dedicari: quia si de cœlo tacta, aut prodigii aliquid in ea factum esset, difficilis procuratio foret: quod utri deo divina res fieret, sciri non posset. neque enim duobus, nisi certis deis rite una hostia fieri. Ita addita Virtutis ædes approperato opere: neque tamen ab ipso ædes eæ dedicatæ sunt. Tum demum ad exercitum, quem priore anno Venusiæ reliquerat, cum supplemento proficiscitur. Locros in Brutiis Crispinus oppugnare conatus, quia magnam famam attulisse Fabio Tarentum ferebatur, omne genus tormentorum, machinarumque ex Sicilia accersierat: & naves indidem accitæ erant, quæ vergentem ad māre partem urbis oppugnarent. Ea omissa oppugnatio est, quia Lacinium Annibal admoverat copias: & collegam eduxisse jam à Venusia exercitum fama erat cui conjungi volebat. Itaque in Apuliam ex Brutiis reditum, & inter Venusiam Brutiamq; minus trium millium passuum intervallo consules binis castris consederant. In eandem regionem & Annibal rediit, averso ab Locris bello. Ibi consules ambo ingenio feroces prope quotidie milites in aciem excire haud dubia spe, si duobus exercitibus consularibus junctis commisisset sese hostis, debellari posse. Annibal quia cum Marcello bis priore anno congressus vicerat, victusque erat: ut cum eodem si domicandum foret, nec spem nec metum ex vano haberet: ita duobus consulibus haudquaquam sese parem futurū credebat. ita totus in suas artes versus insidiis locum quærebat. Levia tamen prælia inter bina castra vario eventu fiebant. quibus cum extrahi æstatem posse consules crederent, nihilominus oppugnari Locros posse rati, L. Cincinnio, ut ex Sicilia Locros cum classe trajiceret, scribunt. Et ut ab terra quoq; oppugnari mœnia possent, ab Tarento partem exercitus qui in præsidio erat duci eo jusserunt. Ea ita futura per quosdam Thurinos comperta Annibali cum essent, mittit ad insidendam ab Tarento viam. Ibi sub tumulo Peteliæ equitum duo, peditum tria millia in occulto locata: in quæ inexplorato euntes Romani cum incidissent, ad duo millia armatorum cæsa, & mille & CC. ferme vivi capti. alii dissipati fuga per agros saltusque Tarentum rediere. Tumulus erat sylvestris inter Punica & Romana castra, ab neutris primò occupatus: quia Romani qualis pars ejus, quæ vergeret in hostium castra, esset, ignorabant. Annibal insidiis, quam castris aptiorem eum crediderat. itaque nocte ad id missas aliquot

Numi-

Numidarum turmas medio in saltu condiderat, quorum interdiu nemo ab statione movebatur, ne aut arma, aut ipsi procul conspicerentur. Fremebant vulgo in castris Romanis, occupandum eum tumulum esse, & castello firmandum, ne, si occupatus ab Annibale foret, velut in cervicibus haberent hostem. Movit ea res Marcellum; & collegæ: *Quin imus*, inquit, *ipsi cum equitibus paucis exploratum? subjecta res oculis certius dabit consilium.* Adsentiente Crispino, cum equitibus ducentis & viginti, ex quibus X L. Fregellani, cæteri Hetrusci erant, proficiscuntur. Secuti M. Marcellus consulis filius, & A. Manlius, tribuni militum, simul & duo præfecti sociûm, L. Arennius, & M. Aulius. Immolasse eo die quidam memoriæ prodidere consulem Marcellum, & prima hostia cæsa, jecur sine capite inventum: in secunda omnia comparuisse quæ assolent. Auctum etiam visum in capite: nec id sane aruspici placuisse, quod secundum trunca & turpia exta, nimis læta apparuissent. Cæterum consulem Marcellum tanta cupiditas tenebat dimicandi cum Annibale, ut nunquam satis castra castris collata duceret. Tum quoque vallo egrediens signum dedit, ut ad locum miles esset paratus: si collis in quem speculatum irent placuisset, vasa colligerent, ac sequerentur. Exiguum campi ante castra erat, inde in collem aperta undique & conspecta ferebat via. Numidis speculator nequaquam in spem tantæ rei positus, sed si quos vagos pabuli aut lignorum causa longius à castris progressos possent excipere, signum dat ut pariter ab suis quisque latebris exorirentur. Non ante apparuere quibus obviis, ab jugo ipso consurgendum erat, quam circumire qui ab tergo intercluderent viam. Tum undique omnes exorti, & clamore sublato impetum fecere. Cum in ea valle consules essent, ut neque evaderent in jugum occupatum ab hoste, nec receptum ab tergo circumventi haberent: extrahi tamen diutius certamen potuisset, ni cœpta ab Hetruscis fuga pavorem cæteris injecisset. Non tamen omisere pugna deserti ab Hetruscis Fregellani, donec integri consules hortando, ipsique ex parte pugnando rem sustinebant. Sed postquam vulneratos ambos consules, Marcellum etiam transfixum lãcea prolabentem ex equo moribundum videre, tum & ipsi (perpauci autem supererant) cum Crispino consule duobus jaculis icto, & Marcello adolescente, saucio & ipso, effugerunt. Interfectus A. Manlius tribunus militum: & ex duobus præfectis sociûm M. Aulius occisus, L. Arennius captus. & lictores consulum quinque vivi in hostium potestatem venerunt. cæteri aut interfecti, aut cum consule effugerunt. equites tres & X L. aut in prælio, aut in fuga ceciderunt: duodeviginti vivi capti. Tumultuatum & in castris fuerat, ut consulibus irent subsidio: cum consulem, & filium alterius consulis saucios, exiguasque infelicis expeditionis reliquias ad castra venientes cernunt. Mors Marcelli cum alioqui miserabilis fuit, tum quod pro ætate (major jam enim LX. annis erat) neque pro veteris prudentia ducis, tam improvide se collegamque & prope totam rempub. in præceps dederat. Multos circa unam rem ambitus fecerim, si quæ de Marcelli morte varians auctores, omnia exequi velim. Vt omittam alios, L. Cælius triplicem gestæ rei ordinem edit: unam traditam fama, alteram scripta laudatione filii: qui rei gestæ interfuerit: tertiam quam ipse pro inquisita ac sibi comperta affert. Cæterum ita fama variat, ut tamen plerique loci speculandi causa castris egressum, omnes insidiis circumventum tradant. Annibal magnum terrorem hostibus morte consulis unius, vulnere alterius, injectum esse ratus, ne cui

cui deesset occasioni, castra in tumulum, in quo pugnatum erat, extemplo transfert. ibi inventum Marcelli corpus sepelit. Crispinus & morte collegæ, & suo vulnere territus, silentio insequentis noctis profectus, quos proximos nactus est montes, in iis loco alto & tuto undique castra posuit. Ibi duo duces sagaciter moti sunt, alter ad inferendam, alter ad cavendam fraudem: Annulo Marcelli simul cum corpore Annibal potitus erat. ejus signi errore ne qui dolus necteretur à Pœno, metuens Crispinus circa civitates proximas miserat nūcios occisum collegam esse, annuloque ejus hostem potitum: ne quibus literis crederent nomine Marcelli cōpositis. Paulò ante hic nuncius consulis Salapiam venerat, quam literæ ab Annibale allatæ sunt, Marcelli nomine compositæ: se nocte quæ diem illum secutura esset, Salapiam venturum. parati milites essent, qui in præsidio erant, si quo opera eorum opus esset. Sensere Salapiani fraudem: & ab ira non defectionis modo, sed etiam equitum interfectorum rati occasionem supplicii peti, remisso retro nuncio (perfuga autem Romanus erat) ut sine arbitrio milites quæ vellent agerent, oppidanos per muros urbisque opportuna loca in stationibus disponunt: custodias, vigiliasque in eam noctem intentius instruunt: circa portam qua venturum hostem rebantur, quod roboris in præsidio erat, opponunt. Annibal quarta vigilia ferme ad urbem accessit. Primi agminis erant perfugæ Romanorum, & arma Romana habebant. ii ubi ad portam est ventum, Latine omnes loquentes excitant vigiles: aperirique portam jubent: consulem adesse. Vigiles velut ad vocem eorum excitati, tumultuari, trepidare, moliri. porta cataracta dejecta clausa erat, eam partim vectibus levant, partim funibus subducunt in tantum altitudinis, ut subire recti possent. vixdum satis patebat iter, cum perfugæ certatim ruunt per portam: & cum sexcenti ferme intrassent, remisso fune, quo suspensa erat cataracta, magno sonitu cecidit. Salapiani, alii perfugas negligenter ex itinere suspēsa humeris, ut inter pacatos, gerentes arma, invadunt: alii è turribus portæ murisq; saxis, sudibus, pilis absterrent hostem. Ita inde Annibal suamet ipse fraude captus abiit: profectusque ad Locrorum solvendam obsidionem, quam L. Cincius summa vi, operibus, tormentorumque omni genere ex Sicilia advecto oppugnabat. Magoni jam haud ferme fidenti retenturum defensurumque se urbem, prima spes morte nunciata Marcelli affulsit: secutus inde nuncius, Annibalem Numidarum equitatu præmisso, ipsum quantū accelerare posset, cum peditū agmine sequi. Itaq; ubi primum Numidas edito è speculis signo adventare sensit, & ipse patefacta repente porta ferox in hostes erumpit. Et primo, magis quia improviso id fecerat, quam quod par viribus esset, anceps certamen erat: deinde ut supervenere Numidæ, tantus pavor Romanis est injectus, ut passim ad mare ac naves fugerēt, relictis operibus machinisque, quibus muros quatiebant. Ita adventu Annibalis soluta Locrorum obsidio est. Crispinus postquam in Brutios profectum Annibalem sensit, exercitum cui collega præfuerat, M. Marcellum tribunum mil. Venusiam abducere jussit. ipse cum legionibus suis Capuam profectus, vix lecticæ agitationem præ gravitate vulnerum patiens, Romam literas de morte collegæ scripsit, quantoque ipse in discrimine esset. Se comitiorum causa non posse Romam venire: quia nec viæ laborem passurus videretur, & de Tarento solicitus esset, ne ex Brutiis Annibal eo converteret agmen, legatos opus esse ad se mitti viros prudentes, cum quibus quæ vellet, de republica loqueretur. Hæ literæ recitatæ, & luctum magnum morte alterius consulis, & metum de altero fecerunt. Itaque

que & Q. Fabium filium ad exercitum Venusianum miserunt: & ad consulem tres legati missi, Sex. Iulius Cæsar, L. Licinius Pollio, L. Cincius Alimentius; cum paucis ante diebus ex Sicilia rediisset. Hi nunciare consuli jussi, ut si ad comitia ipse Romã venire non posset, dictatorem in agro Romano diceret comitiorum causa: si consul Tarentum profectus esset, Q. Claudium Pr. placere in eam regionem inde abducere legiones, in qua plurimas sociorum urbes tueri posset. Eadem æstate M. Valerius cum classe centum navium ex Sicilia in Africam transmisit: & ad Clupeam urbem exscensione facta, agrum late nullo ferme obvio armato vastabat. inde ad naves raptim prædatores recepti, quia repente fama accidit, classem Punicam adventare. LXXX. erant & tres naves. Cum iis haud procul Clupea prospere pugnat Romanus. Decem & octo navibus captis, fugatis aliis cum magna terrestri navalique præda Lilybæum rediit. Eadem æstate & Philippus implorantibus Achæis auxilium tulit, quos & Machanidas tyrannus Lacedæmoniorum finitimo bello urebat: & Ætoli navibus per fretum quod Naupactum & Patras interfluit (Rhion incolæ vocant) exercitu trajecto, depopulati erant. Attalum quoque regem Asiæ, quia Ætoli summum gentis suæ magistratum ad eum proximo concilio detulerant, fama erat in Europam trajecturum. Ob hæc Philippo in Græciam descendenti ad Lamiam urbem Ætoli duce Phylia qui prætor in eum annum cum absente Attalo creatus erat, occurrerunt. Habebant & ab Attalo auxilia secum & mille ferme ex Romana classe à P. Sulpicio missos. Adversus hunc ducem, atque has copias Philippus bis prospero eventu pugnavit, multos ad modum hostium utraque pugna occidit. Inde cum Ætoli metu compulsi Lamiæ urbis mœnibus tenerent sese, Philippus ad Phaleram exercitum reduxit. In Maliaco sinu is locus est, quondam frequenter habitatus propter egregium portũ tutasq; circa stationes, & aliam opportunitatem maritimam terrestremque. Eo legati ab rege Ægypti Ptolemæo Rhodiisque & Atheniensibus & Chiis venerunt, ad dirimendum inter Philippum atq; Ætolos bellum. Adhibitus ab Ætolis ex finitimis pacificator Aminander rex Athamanum. Omnium autem non tanta pro Ætolis cura erat, ferocioribus, quam pro ingeniis Græcorum gentis, quam ne Philippus regnumq; ejus grave libertati futurum, rebus Græciæ immisceretur. De pace dilata consultatio est in concíliũ Achæorum, concilioque ei & locus, & dies certa indicta. interim triginta dierũ induciæ impetratę. Profectus inde rex per Thessaliã Bœotiamq;, Chalcidem Eubœæ venit, ut Attalum, quẽ classe Eubœam peliturũ audierat, portubus & littorũ appulsu arceret. Inde præsidio relicto adversus Attalum, si forte interim trajecisset: profectus ipse cũ paucis equitum, levisq; armaturæ Argos. Ibi curatione Hereorum Nemeorumque suffragiis populi ad eum delata, quia se, Macedonum reges ex ea civitate oriundos referunt: Hereis peractis, ab ipso ludicro extemplo Rhium profectus est ad indictum multo ante sociorum concilium. Ibi de Ætolico finiendo bello actum, ne causa aut Romanis aut Attalo intrandi Græciam esset. Sed ea omnia vix dum induciarum tempore circumacto, Ætoli turbavere: postquam & Attalum Æginam venisse, & Romanam classem stare ad Naupactum audivere. Vocati enim in concilium Achæorum, in quo eædem legationes erant, quæ ad Phaleram egerant de pace: primùm questi sunt quædam parva contra fidem conventionis tempore induciarum facta: postremo negarunt dirimi bellum posse, nisi Messeniis Achæi Pylum redderent. Sationis restitueretur Athamanis, Scerdi-

leto & Pleurato Parthini. Id vero indignum ratus Philippus, victos victori sibi ultro conditiones ferre, nec antea quidē se aut de pace audisse, aut inducias pepigisse dixit, spem ullam habentem quieturos Ætolos: sed ut omnes socios testes haberet, se pacis, illos belli causam quæsisse. Ita infecta pace concilium dimisit, quatuor millibus armatorum relictis ad præsidium Achæorum, & quinque longis navibus acceptis, quas si adjecisset missæ nuper ad se classi Carthaginiensium, & ex Bithynia ab rege Prusia venientibus navibus, statuerat navali prælio lacessere Romanos, jam diu in ea regione potentes maris: ipse ab eo concilio Argos regressus; jam enim Nemeorum appetebat tempus, quæ celebrari volebat præsentia sua. Occupato rege apparatu ludorum, & per dies festos licentius quam inter belli tempora remittente animū, P. Sulpicius ab Naupacto profectus classem appulit inter Sicyonam & Corinthum, agrumque nobilissimæ fertilitatis effuse vastavit. Fama ejus rei Philippum ab ludis excivit: raptimque cum equitatu profectus, jussis subsequi peditibus, palatos passim per agros, gravesque præda, ut qui nihil tale metuerent, adortus Romanos compulit ad naves. Classis Romana haudquaquam læta præda Naupactum rediit. Philippus ludorum quoque qui reliqui erant, celebritatem quantæcunque de Romanis tum victoriæ partæ fama auxerat, lætitiaque ingenti celebrati festi dies: eo magis etiam, quod populariter dempto capitis insigni, purpura atque alio regio habitu, æquaverat cæteris se in speciem, quo nihil gratius est civitatibus liberis. Præbuissetque haud dubiam eo facto spem libertatis, nisi omnia intoleranda libidine fœda ac deformia effecisset. vagabatur enim cum uno aut altero comite per maritimas domos dies noctesque, & submittendo se in privatum fastigium, quo minus suspectus, eo solutior erat: & libertatem cum aliis vanam ostendisset, totam in suam licentiam verterat. Neque enim omnia emebat aut eblandiebatur, sed vim etiam flagitiis adhibebat: periculosumque & viris & parentibus erat, moram incommoda severitate libidini regiæ fecisse. uni etiam principi Achæorum Arato adempta uxor nomine Polycratia, ac spe regiarum nuptiarum in Macedoniam asportata fuerat. Per hæc flagitia solenni Nemeorum peracto, paucisque additis diebus, Dymas est profectus ad præsidium Ætolorū, quod ab Eleis accitū acceptumq; in urbem erat, ejiciendum. Cycliadas (penes eum summa imperii erat) Achæique ad Dymas regi occurrere, & Eleorum accensi odio, quod à cæteris Achæis dissentirent: & infensi Ætolis, quos Romanum quoque adversus se movisse bellum credebant. Profecti à Dymis conjuncto exercitu transeunt Larissum amnem, qui Eleum agrum ab Dymeo dirimit. Primum diem, quo fines hostium ingressi sunt, populando absumpserunt. Postero die acie instructa ad urbem accesserunt, præmissis equitibus, qui obequitando portis promptum ad excursiones genus lacesserent Ætolorum. Ignorabant Sulpicium cum quindecim navibus ab Naupacto Cyllenem trajecisse: & expositis in terram quatuor millibus armatorum silentio noctis, ne conspici agmen posset, intrasse Elim. Itaque improvisa res ingentem injecit terrorem: postquam inter Ætolos Eleosque Romana signa atq; arma cognovere. Et primò recipere suos voluerat rex: dein contracto jam inter Ætolos & Triballos (Illyriorum id genus est) certamine, cum urgeri videret suos, & ipse rex cum equitatu in cohortem Romanam incurrit. Ibi equus pilo trajectus cum prolapsum per caput regem effudisset, atrox pugna utrinque accensa est, & ab Romanis impetu in regem facto, & protegentibus regiis. Insignis & ipsius pugna fuit, cum pedes inter.

inter equites coactus esset proelium inire. deinde cum jam impar certamen esset, caderentque circa eum multi, & vulnerarentur, raptus ab suis, atque alteri equo injectus fugit. Eo die castra quinque millia passuum ab urbe Eleorum posuit. postero die omnes copias ad propinquum Eleorum castellum (Pyrgum vocant) duxit, quo agrestium multitudinem cum pecoribus metu populationum compulsam audierat. eam inconditam inermemque multitudinem primo statim terrore adveniens cepit: compensaveratque ea praeda, quod ignominiae ad Elim acceptum fuerat. Dividenti praedam, captivosque (fuerunt autem quatuor millia hominum, pecorumque omnis generis ad viginti millia) nuncius ex Macedonia venit, Eropum quendam corrupto arcis praesidiique praefecto, Lychnidum cepisse. tenere & Dassaretiorum quosdam vicos, & Dardanos etiam concire. Omisso igitur Achaico atq; Aetolico bello, relictis tamen duobus millibus & quingentis omnis generis armatorũ, cum Menippo & Polyphante ducibus ad praesidium sociorum, profectus ab Dymis per Achaiam Boeotiamque & Beboeidem, decimis castris Demetriadem in Thessaliam pervenit. Ibi alii majorem afferentes tumultum nuncii occurrunt: Dardanos in Macedoniam effusos Orestidem jam tenere, ac descendisse in Aeltraeum campum, famamque inter barbaros celebrem esse, Philippum occisum. Expeditione ea, qua cum populatoribus agri ad Sycionem pugnavit, in arborem illatus impetu equi, ad eminentem ramum cornu alterum galeae perfregit. id inventum ab Aetolo quodam, perlatumque in Aetoliam ad Scerdiletum, cui notum erat insigne galeae, famam interfecti regis vulgavit. Post profectionem ex Achaia Philippi, Sulpicius Aeginam classe profectus cum Attalo sese conjunxit. Achaei cum Aetolis, Eleisque haud procul Messene prosperam pugnam fecerunt. Attalus rex, & P. Sulpicius Aeginae hybernarunt. Exitu hujus anni T. Quintius Crispinus consul, dictatore comitiorum ludorumq; faciendorum causa dicto L. Manlio Torquato, ex vulnere moritur. Alii Tarenti, alii in Campania mortuum tradunt. Id quod nullo ante bello acciderat, duo consules sine memorando prelio interfecti, velut orbam rempub. reliquerant. Dictator Manlius magistrũ equitum C. Servilium (qui tum aedilis curulis erat) dixit. Senatus quo die primum est habitus, ludos magnos facere dictatorem jussit: quos M. Aemilius praetor urbanus C. Flaminio, Cn. Servilio consulibus fecerat, & in quinquennium voverat. Tum dictator & ludos fecit, & insequens lustrum vovit. Caeterum cum duo consulares exercitus tam prope hostem sine ducibus essent, omnibus aliis omissis, una praecipua cura Patres populumque incessit, consules primo quoq; tempore creandi: & ut eos potissimum crearent, quorum virtus satis tuta à fraude Punica esset. Cum toto eo bello damnosa praepropera ac fervida ingenia imperatorum fuisse, tum eo ipso anno consules nimia cupiditate conserendi cum hoste manum, in nec inopinatam fraudem lapsos esse. caeterum deos immortales misertos nominis Romani, pepercisse innoxiis exercitibus, temeritatem consulum ipsorum capitibus damnasse. Cum circumspicerent Patres, quosnam consules facerent: longe ante alios eminebat C. Claudius Nero. ei collega quaerebatur, & virum quidem eum egregium ducebant: sed promptiorem acrioremque quam tempora belli postularent, aut hostis Annibal. temperandum acre ejus ingenium moderato & prudenti viro adjuncto collega censebant. M. Livius erat multis ante annis ex consulatu populi judicio damnatus, quã ignominiam adeo aegre tulerat, ut & rus migrarit, & per multos annos & urbe, & omni coetu caruerit hominum. octavo ferme post damnationem anno M. Claudius

Claudius Marcellus, ut M. Valerius Lævinus consules reduxerant eum in urbem. sed erat veste obsoleta, capilloque & barba promissa, præferens in vultu habituq; insignem memoriam ignominiæ acceptæ. L. Veturius, & P. Licinius censores eum tondere & squalorem deponere, & in senatum venire, fungique aliis publicis muneribus coegerunt. sed tum quoque aut verbo assentiebatur, aut pedibus in sententiam ibat: donec cognati hominis eum causa M. Livii Macati, cum de fama ejus ageretur, stantem coegit in senatu sententiam dicere. Tum ex tanto intervallo auditus convertit ora hominum in se: causamque sermonibus præbuit, indigno injuriam à populo factam: magnoque id damno fuisse, quod tam gravi bello nec opera nec consilio talis viri usa respublica esset. C. Neroni neque Q. Fabium, neque M. Valerium Lævinũ dari collegas posse: quia duos Patricios creari non liceret. eandem causam in T. Manlio esse, præterquam quod recusasset delatum consulatum: recusaturusque esset. egregium par consulum fore, si M. Livium C. Claudio collegam adjunxissent. Nec populus mentionem ejus rei exortã à patribus est aspernatus. Vnus eam rem in civitate, is cui deferebatur honos, abnuebat: levitatem civitatis accusans. Sordidati rei non misertos candidam togam invito offerre: eodem honores pœnasq; congeri. si bonum virum ducerent, quid ita pro malo ac noxio damnassent? si innoxium comperissent, quid ita male credito priore consulatu, alterum crederent? Hæc taliaque arguentem & querentem castigabant Patres, & M. Furium memorantes revocatum de exilio, patriam pulsam sede sua restituisse: ut parentum sævitiam, sic patriæ patiendo ac ferendo leniendam esse. Adnixi omnes cum C. Claudio M. Livium consulem fecerunt. Post diem tertium ejus diei prætorum comitia habita. Prætores creati L. Porcius Licinius, C. Manlius, A. & C. Hostilii Catones. Comitiis perfectis, ludisque factis, dictator & magister equitum magistratu abierunt. C. Terentius Varro in Hetruriam proprætor missus, ut ex ea provincia C. Hostilius Tarentum ad eum exercitum iret, quem T. Quintius consul habuerat. & L. Manlius trans mare legatus iret: viseretque, quæ res ibi gererentur: simul, quod Olympiæ ludicrum ea æstate futurum erat, quod maximo cœtu Græciæ celebraretur, ut si tuto per hostem posset, adiret id concilium: ut qui Siculi bello ibi profugi, aut Tarentini cives relegati ab Annibale essent, domos redirent: scirentque sua omnia, quæ ante bellum habuisset, reddere populum Romanum. Quia periculosissimus annus imminere videbatur, neque consules in republica erant: in consules designatos omnes versi, quamprimùm eos sortiri provincias, & præscire quam quisque eorum provinciam, quem hostem haberet, volebant. De reconciliatione etiam gratiæ eorum in senatu actum est, principio facto à Q. Fabio Maximo. Inimicitiæ ante nobiles inter eos erant: & acerbiores eas indignioresque Livio sua calamitas fecerat, quod spretum se in ea fortuna credebat. Itaq; is magis implacabilis erat, & nihil opus esse reconciliatione aiebat. acrius & intentius omnia gesturos, timentes ne crescendi ex se inimico collegæ potestas fieret. Vicit tamen auctoritas senatus, ut positis simultatibus, communi animo consilioque administrarent rempublicam. Provinciæ iis non permistæ regionibus, sicut superioribus annis, sed diversæ extremis Italiæ finibus, alteri adversus Annibalem Brutii, Lucani: alteri Gallia adversus Asdrubalem, quem jam Alpibus appropinquare fama erat, decreta. Exercitum ex duobus qui in Gallia, quique in Hetruria essent, addito urbano, eligeret quem mallet, qui Galliam esset sortitus. Cui Brutii provincia evenisset, novis legionibus urbanis scriptis, utrius

utrius mallet consulum prioris anni exercitum sumeret. Relictum à consule exercitum Qu. Fulvius proconsul acciperet: eique in annum imperium esset. & C. Hostilio, cui pro Hetruria Tarentum mutaverant provinciam: pro Tarento Capuam mutaverunt. legio una data, cui Fulvius proximo anno præfuerat. De Asdrubalis adventu in Italiam cura indies crescebat. Massiliensium primum legati nunciaverant, eum in Galliam transgressum: erectosque adventu ejus, quia magnum pondus auri attulisse diceretur ad mercede auxilia conducenda, Gallorum animos. missi deinde cum iis legati ab Roma Sex. Antistius, & M. Retius ad rem inspiciendã, retulerant, misisse se cum Massiliensibus ducibus, qui per hospites eorum principes Gallorum omnia explorata referrent: pro comperto habere Asdrubalem ingenti jam coacto exercitu proximo vere Alpes trajecturum: nec tum eum quicquam aliud morari, nisi quod clausæ hyeme Alpes essent. In locum M. Marcelli. L. Aquilius Pætus augur creatus, inauguratusque. Et Cn. Cornelius Dolabella rex sacrorum inauguratus est in locum M. Martii, qui biennio ante mortuus erat. Hoc eodem anno & lustrum conditum est à censoribus P. Sempronio Tuditano, & M. Cornelio Cethego: Censa civium capita CXXXVII. millia C. & VIII. minor aliquanto numerus, quam qui ante bellum fuerat. Eo anno primum ex quo Annibal in Italiam venisset, comitium tectum esse, memoriæ proditum est, & ludos Romanos semel instauratos ab ædilibus curulibus Qu. Metello, & C. Servilio, & plebeiis ludis biduum instauratum ab Qu. Manlio, & M. Cæcilio Metello ædilibus plebis. & tria signa ad Cereris ædem dederunt, & Iovis epulum fuit, ludorum causa. Consulatum inde ineunt C. Claudius Nero, & M. Livius iterum: qui, quia jam designati provincias sortiti erant, prætores sortiri jusserunt. C. Hostilio urbana jurisdictio evenit, addita & peregrina, ut tres in provincias exire possent. A. Hostilio Sardinia, C. Manlio Sicilia, L. Porcio Gallia evenit. Summa legionum trium & XX. ita per provincias divisa: ut binæ consulum essent: quatuor Hispania haberet: tres prætores binas, in Sicilia, in Sardinia, & Gallia: duas Caius Terentius in Hetruria: duas Qu. Fulvius in Brutiis: duas Qu. Claudius circa Tarentum & Salentinos: unam Caius Hostilius Tubulus Capuæ: duæ urbanæ ut scriberentur: primis quatuor legionibus populus tribunos creavit. in cæteras consules miserunt. Priusquam consules proficiscerentur, novendiale sacrum fuit, quia Veiis de cœlo lapidaverat. Sub unius prodigii (ut fit) mentionem, alia quoque nunciata. Minturnis ædem Iovis, & lucum Maricæ, item Atellæ murum, & portam de cœlo tactam: Minturnenses terribilius quod esset, adjiciebant: sanguinis rivum in porta fluxisse, & Capuæ lupus nocte portam ingressus, vigilem laniaverat. Hæc procurata hostiis majoribus prodigia: & supplicatio diem unum fuit ex decreto pontificum, inde iterum novendiale instauratum, quod in Armilustro lapidibus visum pluere. Liberatas religione mentes, turbavit rursus nunciatum, Frusinone infantem natum esse, quadrimo parem: nec magnitudine tam mirandum, quam quod is quoque, ut Sinuessæ biennio ante incertus mas an fœmina esset, natus erat. Id vero aruspices ex Hetruria acciti fœdum ac turpe prodigium dicere: extorrem agro Romano procul terræ contactu alto mergendum, vivum in arcam condidere, provectumque in mare projecerunt. Decrevere item pontifices, ut virgines ter novenæ per urbem euntes carmen canerent. Id cum in Iovis Statoris æde discerent conditum ab Livio poëta carmen, tacta de cœlo ædes in Aventino Iunonis reginæ, prodigiumq; id ad matronas pertinere

aruspices

aruspices cum respondissent, donoque divam placandam esse, ædilium curulium edicto in Capitolium convocatæ, quibus in urbe Roma, intraq; decimum lapidem ab urbe domicilia essent, ipsæ inter se quinque & viginti delegerunt, ad quas ex dotibus stipem conferrent. inde donum pelvis aurea facta, lataq; in Aventinum, pureque & caste à matronis sacrificatum. Confestim ad aliud sacrificium eidem divę ab decemviris edicta dies, cujus ordo talis fuit: Ab æde Apollinis boves fœminæ albæ duæ porta Carmentali in urbem ductæ post eas duo signa cupressea Iunonis reginę portabantur. tum septē & viginti virgines longam indutæ vestem, carmen in Iunonem reginam canentes ibant: illa tempestate forsitan laudabile rudibus ingeniis, nunc abhorrens & inconditum, si referatur. Virginū ordinum sequebantur decemviri coronati laurea, prætextatique, à porta Iugario vico in forum venere, in foro pompa cōstitit: & per manus reste data, virgines sonum vocis pulsu pedum modulantes incesserunt. inde vico Tusco, Velabroq; per Boarium forum in clivum Publicum, atque ædem Iunonis reginæ perrectum. ibi duæ hostiæ ab decemviris immolatæ, & simulacra cupressea in ædē illata. Diis rite placatis, delectum consules habebant acrius intentiusq; quam prioribus annis quisquam meminerat habitum. nam & belli terror duplicatus novi hostis in Italiam adventu: & minus juventutis erat, unde scriberent milites. itaque colonos etiam maritimos qui sacrosanctam vacationem dicebantur habere, dare milites cogebant. quibus recusantibus edixere in diem certam, ut quo quisque jure vacationem haberet, ad senatum deferret. Ea die hi populi ad senatum venerunt: Hostiensis, Alsiensis, Antias, Anxuras, Minturnensis, Sinuessanus, & à supero mari Senensis. Cum vacationes suas quisque populus recitaret, nullius, cum in Italia hostis esset, præter Antiatem Hostiensemque vacatio observata est, & earū coloniarum juniores jurejurando adacti, supra dies triginta non pernoctaturos se esse extra mœnia coloniæ suæ, donec hostis in Italia esset. Cum omnes censerent, primo quoque tempore consulibus eundum ad bellum (nam & Asdrubali occurrendum esse descendenti ab Alpibus, ne Gallos Cisalpinos, neve Hetruriam erectam in spem rerum novarum solicitaret: & Annibalem suo proprio occupandum bello, ne emergere ex Bruttiis, atque obviam fratri ire posset.) Livius cunctabatur, parum fidens suarum provinciarū exercitibus: collegam ex duobus consularibus egregiis exercitibus, & tertio cui Qu. Claudius Tarenti præesset, electionem habere, intuleratque mentionem de volonibus revocandis ad signa. Senatus liberam potestatem Coss. fecit, & supplendi unde vellent: & eligendi de omnibus exercitibus quos vellent, permutandique: & ex provinciis, quos è republica censerent esse, traducendi. Ea omnia cū summa concordia cōsulum acta. Volones in undevicesimam & vicesimam legiones scripti, magni roboris auxilia ex Hispania quoque à P. Scipione Livio missa quidam ad id bellum auctores sunt; octo millia Hispanorum Gallorumque, & duo millia de legionibus militum, equitum ad mille octingentos, mistos Numidas Hispanosque. M. Lucretium has copias navibus advexisse: & sagittariorum funditorumque ad quatuor millia ex Sicilia C. Manlium misisse. Auxerunt Romæ tumultum literæ ex Gallia missæ ab L. Porcio prætore, Asdrubalem movisse ex hybernis, & jam Alpes transire: octo millia Ligurum conscripta, armataque; conjuncturaq; se transgresso in Italiam esse, nisi mitteretur in Ligures, qui eos bello occuparet, se cum invalido exercitu quoad tutum putaret progressurum. Hæ literæ consules raptim confecto delectu

maturius

maturius quam constituerant, exire in provincias coegerunt: ea mente, ut uterque hostem in sua provincia contineret, neque conjungi, aut conferre in unum vires pateretur. Plurimum in eam rem adjuvit opinio Annibalis: quod etsi ea æstate transiturũ in Italiam fratrem crediderat, recordando quæ ipse in transitu nunc Rhodani, nunc Alpium, cum hominibus locisque pugnando per quinque menses exhausisset, haudquaquam tam facilem maturumque transitum expectabat. ea tardius movendi ex hybernis causa fuit. Cæterum Asdrubali & sua, & aliorum spe omnia celeriora atque expeditiora fuere. non enim receperunt modo Arverni eum, deincepsque aliæ Gallicæ atque Alpinæ gentes, sed etiam secutæ sunt ad bellum, & cum per munita pleraque transitu fratris, quæ antea invia fuerant, ducebat: tum etiam duodecim annorum assuetudine perviis Alpibus factis, inter mitiora jam hominum transibat ingenia. inusitati namq; antea alienigenis, nec videre ipsi advenam in sua terra assueti, omni genere humano insociabiles erãt. & primo ignari quo Pœnus pergeret, suas rupes suaque castella, & pecorum hominumq; prædam peti crediderant: fama deinde Punici belli, quo duodecimum annum Italia urebatur, satis edocuerat, viam tantum Alpes esse: duas prævalidas urbes magno inter se maris terrarumque spacio discretas, de imperio & opibus certare. Hæ causæ aperuerant Alpes Asdrubali. Cæterum quod celeritate itineris profectum erat, id mora ad Placentiam, dum frustra obsidet magis quam oppugnat, corrupit. Crediderat campestris oppidi facilem expugnationem esse: & nobilitas coloniæ induxerat eum, magnum se excidio ejus urbis terrorem cæteris injecturum. Non ipse se solum ea oppugnatione impediit, sed Annibalem post famam transitus ejus tanto spe sua celeriorem, jam moventem ex hybernis, continuerat: quippe reputantem non solum quam lenta urbium oppugnatio esset, sed etiam quam ipse frustra eandem illam coloniam ab Trebia victor regressus tentasset. Consules diversis itineribus profecti ab urbe, velut in duo pariter bella distenderant curas hominum, simul recordantium quas primus adventus Annibalis intulisset Italiæ clades: simul, cum illa angeret cura, quos tam propitios urbi atque imperio fore deos, ut eodem tempore utrobiq; respublica prospere gereretur. Adversa secundis pensando, rem ad id tempus extractam esse. Cum in Italia ad Thrasymenum & Cannas præcipitasset Romana respublica, prospera bella in Hispania prolapsam eã erexisse, postea cum in Hispania alia super aliam clades duobus egregiis ducibus amissis, duos exercitus ex parte delesset, secunda in Italia Siciliaq; gesta quassatam rempub. excepisset: & ipsum intervallum loci, quod in ultimis terrarum oris alterum bellum gereretur, spacium dedisse ad respirandum. nunc duo bella in Italiam accepta, duos celeberrimi nominis duces circumstare urbem Romam, & unum in locum totam periculi molem, omne onus incubuisse. qui eorum prior vicisset, intra paucos dies castra cum altero juncturum. Terrebat & proximus annus lugubris duorum consulum funeribus. His anxii curis homines digredientes in provincias consules prosecuti sunt. Memoriæ proditum est, plenum adhuc ira in cives Marcum Livium ad bellum proficiscentem monenti Q. Fabio, ne priusquam genus hostium cognosset, temere manum consereret: respondisse, ubi primùm hostium agmen conspexisset, pugnaturum. cum quæreretur, quæ causa festinandi esset: *Aut ex hoste egregiam gloriam*, inquit, *aut ex civibus victis gaudium, meritum certe, & si non honestum, copiam.* Priusquam Claudius consul in provinciam perveniret, per extremum finem agri Larinatis, ducentem in Salentinos exercitum Annibalem cum

cum expeditis cohortibus adortus C. Hostilius Tubulus incomposito agmini terribilem tumultum intulit. Ad quatuor millia hominum occidit, novem signa militaria cepit. Moverat ex hybernis ad famam hostis Quintus Claudius, qui per urbes agri Salentini castra disposita habebat. Itaque ne cum duobus exercitibus simul confligeret Annibal, nocte castra ex agro Tarentino movit, atque in Brutios concessit. Claudius in Salentinos agmen convertit. Hostilius Capuam petens obvius ad Venusiam fit consuli Claudio. Ibi ex utroq; exercitu electa peditum quadraginta millia, duo millia & quingenti equites, quibus consul adversus Annibalem rem gereret. reliquas copias Hostilius Capuam ducere jussus, ut Qu. Fulvio proconsuli traderet. Annibal undique contracto exercitu, quem in hybernis, aut in præsidiis agri Brutii habuerat, in Lucanos ad Grumentum venit, spe recipiendi oppida, quæ per metum ad Romanos defecissent. eodem à Venusia consul Romanus exploratis itineribus contendit, & mille fere & quingentos passus castra ab hoste locat. Grumenti mœnibus prope junctum videbatur Pœnorum vallum. quingenti passus erant inter castra Punica ac Romana. interjacebat campus, colles imminebant nudi, sinistro lateri Carthaginiensium, dextro Romanorum, neutris suspecti: quod nihil sylvæ, neque ad insidias latebrarum habebant. In medio campo ab stationibus procursantes certamina haud satis digna dictu serebant. Id modo Romanum quærere apparebat, ne abire hostem pateretur. Annibal inde evadere cupiens, totis viribus in aciem descendebat. Tum consul ingenio hostis usus, quo minus in tam apertis collibus timeri insidiæ poterant, quinque cohortes additis quinque manipulis, nocte jugum superare, & in aversis vallibus considere jubet. tempus exurgendi ex insidiis, & aggrediendi hostem, T. Claudium Asellum tribunum militum, & P. Claudium præfectum sociûm edocet, quos cum iis mittebat. ipse luce prima copias omnes peditum equitumque in aciem eduxit. Paulo post & ab Annibale signum pugnę propositum est: clamorque in castris ad arma discurrentium est sublatus: inde eques, pedesque certatim portis ruere, ac palati per campum properare ad hostes. Quos ubi effusos consul videt, tribuno militum tertiæ legionis C. Aurunculeio imperat, ut equites legionis quanto maximo impetu possit, in hostem emittat. ita pecorum modo incompositos toto passim campo se fudisse, ut sterni opprimique, priusquam instruantur, possint. Nondum Annibal è castris exierat, cum pugnantium clamorem audivit. itaque excitus tumultu raptim ad hostem copias agit. Iam primos occupaverat equestris terror. peditum etiam prima legio, & dextra ala prælium inibant incompositi hostes, ut quemque aut pediti aut equiti casus obtulit, ita conserunt manus, crescit pugna subsidiis, & procurrentium ad certamen numero augetur: pugnantesque (quod nisi in veteri exercitu, & duce vetere haud facile est) inter tumultum ac terrorem instruxisset Annibal, ni cohortium ac manipulorum decurrentium per colles clamor ab tergo auditus metum, ne intercluderentur à castris injecisset. Inde pavor incussus: & fuga passim fieri cœpta est. minorque cædes fuit, quia propinquitas castrorum breviorem fugam perculsis fecit. equites enim in tergo inhærebant: in transversa latera invaserant cohortes secundis collibus, via nuda ac facili decurrentes. tamen supra octo millia hominum occisa: supra septingentos capti: signa militaria novem adempta. elephanti etiam, quorum nullus usus in repentina ac tumultuaria pugna fuerat, quatuor occisi duo capti. Romanorum sociorumque ducenti ciciderunt. Postero

stero die Pœnus quievit. Romanus in aciem copiis eductis, postea quam neminem signa contra efferre vidit, spolia legi cæsorum hostium, & suorum corpora collata in unum sepeliri jussit. inde insequentibus continuis diebus aliquot ita institit portis, ut prope inferre signa videretur: donec Annibal tertia vigilia crebris ignibus tabernaculisque, quæ pars castrorum ad hostes vergebat, & Numidis paucis, qui in vallo portisque se ostenderent, relictis, profectus, Apuliam petere intendit. Vbi illuxit, successit vallo Romana acies: & Numidæ ex composito paulisper in portis se valloque ostentavere: frustratique aliquandiu hostem, citatis equis agmen suorum assequuntur. Consul ubi silentium in castris, & ne paucos quidem qui prima luce obambulaverant, parte ulla cernebat: duobus equitibus speculatum in castra præmissis, postea quam satis tuta omnia esse exploratum est, inferri signa jussit: tantumque ibi moratus, dum milites ad prædam discurrunt, receptui deinde cecinit: multoque ante noctem copias reduxit. Postero die prima luce profectus, magnis itineribus famam & vestigia agminis sequens, haud procul Venusia, hostem assequitur. Ibi quoque tumultuaria pugna fuit supra duo millia Pœnorum cæsa. Inde nocturnis, montanisque itineribus Pœnus, ne locum pugnandi daret, Metapontum petiit. Hanno inde (is enim præsidio ejus loci præfuerat) in Brutios cum paucis ad exercitum novum comparandum missus. Annibal copiis ejus ad suas additis, Venusiam retro quibus venerat itineribus repetit, atque inde Cannusium procedit. Nunquam Nero vestigiis hostis abstiterat, & Qu. Fulvium, cum Metapontum ipse proficisceretur, in Lucanos, ne regio ea sine præsidio esset, accersierat. Inter hæc ab Asdrubale, postquam à Placentiæ obsidione abscessit, quatuor Galli equites, duo Numidæ cum literis ad Annibalem missi, cum per medios hostes totam ferme longitudinem Italiæ emensi essent: dum Metapontum cedentem Annibalem sequuntur, incertis itineribus Tarentum, delati, à vagis per agros pabulatoribus Romanis ad Qu. Claudium proprætorem deducuntur. Eum primò incertis implicantes responsis, ut metus tormentorum admotus fateri vera coegit, edocuerunt literas se ab Asdrubale ad Annibalem ferre. Cum iis literis sicut erant, signatis, L. Virginio Tribuno militum ducendi ad Claudium consulem traduntur, duæ simul turmæ Samnitum præsidii causa missæ. Qui ubi ad consulem pervenerunt, literæque lectæ per interpretem sunt, & ex captivis percunctatio facta: tum Claudius non id tempus esse reipubl. ratus, quo consiliis ordinariis provinciæ suæ quisq; finibus per exercitus suos cum hoste destinato ab senatu bellum gereret: audendum, ac novandum aliquid improvisum, inopinatum, quod cœptum non minorem apud cives, quam hostes terrorem faceret, perpetratum in magnam lætitiam ex magno metu verteret: literis Asdrubalis Romam ad senatum missis, simul & ipse Patres conscriptos, quid paret, edocet, ut cum in Vmbria se occursurum Asdrubal fratri scribat, legionem à Capua Romam accersant, delectum Romæ habeant, exercitum urbanum ad Narniam hosti opponant. Hæc senatui scripta. Præmissi item per agrum Larinatem, Marrucinum, Ferentanum, Prætutianum, qua exercitum ducturus erat, ut omnes ex agris urbibusque commeatus paratos militi ad vescendum in viam deferrent, equos jumentaque alia producerent, ut vehiculorum fessis copia esset. ipse de toto exercitu civium sociorumque: quod roboris erat, delegit, sex millia peditum, mille equites: pronunciat, occupare se in Lucanis proximam urbem, Punicumque in ea præsidium velle, ut ad

ut ad iter parati omnes essent. Profectus nocte flexit in Picenum. Et consul quidem, quantis maximis poterat itineribus, ad collegam ducebat, relicto Qu. Tatio legato, qui castris præesset. Romæ haud minus terroris ac tumultus erat, quam fuerat biennio ante, cum castra Punica objecta Romanis mœnibus portisque fuerant. neque satis constabat animis, tam audax iter consulis laudarent, vituperarentne. apparebat (quo nihil iniquius est) ex eventu famam habiturum. Castra prope Annibalem hostē relicta sine duce cum exercitu, cui detractum foret omne quod roboris, quod floris fuerit: & consulem in Lucanos ostendisse iter, cum Picenum & Galliam peteret, castra relinquentem nulla alia re tutiora, quam errore hostis, qui ducem inde atq; exercitus partem abisse ignoraret. Quid futurum si id palam fiat? & aut insequi Neronem cum sex millibus armatorum profectum Annibal toto exercitu velit? aut castra invadere præda relicta, sine viribus, sine imperio, sine auspicio? Veteres ejus belli clades, duo consules proximo anno interfecti terrebant. & ea omnia accidisse, cum unus imperator, unus exercitus hostium in Italia esset; nunc duo bella Punica facta, duos ingentes exercitus, duos prope Annibales in Italia esse. quippe & Asdrubalem patre eodem Amilcare genitum, æquè impigrum ducem, per tot in Hispania annos Romano exercitum bello, gemina victoria insignem, duobus exercitibus cum clarissimis ducibus deletis. nam itineris quidem celeritate ex Hispania; concitatis ad arma Gallicis gentibus multo magis quam Annibalem ipsum gloriari posse, quippe in iis locis hunc coegisse exercitum, quibus ille majorē partem militum fame ac frigore, quæ miserrima mortis genera sunt, amisisset. Adjiciebant etiam periti rerum Hispaniæ, haud cum ignoto duce C. Nerone congressurum: sed quem, in saltu impedito deprehensus forte, haud secus quam puerum, conscribendis fallacibus conditionibus pacis frustratus elusisset. Omnia majora etiam vero præsidia hostium, minora sua, metu interprete semper in deteriora inclinato ducebant. Nero postquam jam tantum intervalli ab hoste fecerat, ut detegi consilium satis tutum esset, paucis milites alloquitur. Negat ullius consilium imperatoris in speciem audacius, re ipsa tutius fuisse, quam suum. Ad certam eos se victoriam ducere. quippe ad quod bellum collega non antequam ad satietatē ipsius peditum atque equitum datæ ab senatu copiæ fuissent, majores instructioresque quam si adversus ipsum Annibalem iret, profectus sit: eo ipsos quantumcunq; virium momentū addiderint, rem omnem inclinaturos. auditum modo in acie (nam ne ante audiatur, daturum operam) alterum consulem, & alterum exercitum advenisse, haud dubiam victoriā facturum. Famam bellum conficere, & parva momenta in spem metumque impellere animos. Gloriæ quidem ex re bene gesta partæ fructum prope omnem ipsos laturos. Semper quod postremum adjectum sit, id rem totam videri traxisse. Cernere ipsos, quo concursu, qua admiratione, quo favore hominum iter suum celebretur. Et Hercule per instructa omnia ordinibus virorum mulierumq; undique ex agris effusorum, inter vota ac preces & laudes ibant. illos præsidia reipublicæ, vindices urbis Romæ imperiique appellabant. in illorum armis dextrisque suam liberorumque suorum salutem ac libertatem repositam esse, deos omnes deasque precabantur, ut illis faustum iter, felixque pugna, matura ex hostibus victoria esset; damnarenturque ipsi votorum, quę pro iis suscepissent: ut quemadmodum nunc soliciti prosequerentur eos, ita paucos post dies læti ovantibus victoria obviam irent. Invitare inde pro se quisque, & offerre, & fatigare precibus, ut quæ ipsis jumentisq;

usui

usui essent, ab se potissimum sumerent, benigne omnia cumulata dare. Modestia certare milites, ne quid ultra usum necessarium sumerent, nihil morari, nec ab signis absistere. cibum capientes diem ac noctem ire. vix quod satis ad naturale desiderium corporum esset, quieti dare. Et ad collegam præmissi erant, qui nunciarent adventum, percunctarenturque, clam an palam, interdiu, an noctu venire sese vellet, iisdem an aliis considere castris. Nocte clam melius ingredi visum est. Tessera per castra ab Livio consule data erat, ut tribunum tribunus, centurio centurionem, eques equitem, pedes peditem acciperet. neque enim dilatari castra opus esse, ne hostis adventum alterius consulis sentiret: & coarctatio pluriũ in angusto tendentium facilior futura erat, quod Claudianus exercitus nihil ferme præter arma secum in expeditionem tulerat. Cæterum in ipso itinere auctum voluntariis agmen erat, offerentibus sese ultro & veteribus militibus perfunctis jam militia, & juvenibus, quos certatim nomina dãtes, si quorum corporis species, roburq; virium aptum militiæ videbatur, conscripserat. Ad Senam castra alterius consulis erant. & quingentos inde ferme passus Asdrubal aberat. Itaque cum jam appropinquaret, tectus montibus substitit Nero, ne ante noctem castra ingrederetur. Silentio ingressi, ab sui quisque ordinis hominibus in tentoria adducti, cum summa omnium lætitia hospitaliter excipiuntur. Postero die concilium habitum, cui & L. Porcius Licinius prætor affuit. Castra juncta consulum castris habebat, & ante adventum eorum per loca alta ducendo exercitum, cum modo insideret angustos saltus, ut transitum clauderet, modo ab latere aut ab tergo carperet agmen, ludificatus hostem omnibus artibus belli fuerat. is tum in concilio aderat. Multorum eo inclinabant sententiæ, ut dum fessum via ac vigiliis reficeret militem Nero, simul & ad noscendum hostem paucos sibi sumeret dies, tempus pugnandi differretur. Nero non suadere modo, sed summa ope orare institit, ne consilium suum, quod tutum celeritas fecisset, temerarium morando facerent. Errore, qui non diuturnus futurus esset, velut torpentem Annibalem, nec castra sua sine duce relicta aggredi. nec ad sequendum se iter intendisse: antequam se moveat, delere exercitum Asdrubalis posse, redireque in Apuliam. Qui prolatando spacium hosti det, eum & illa castra prodere Annibali, & aperire in Galliam iter, uti per ocium, ubi velit, Asdrubali conjungatur. Extemplo signum dandum, & exeundum in aciem: abutendumque errore hostium absentium, præsentiumque: dum neque illi sciant cum paucioribus, nec hi cum pluribus & validioribus rem esse. Concilio dimisso signum pugnæ proponitur, confestimque in aciem procedunt. Iam hostes ante castra instructi stabant. Moram pugnæ attulit, quod Asdrubal profectus ante signa cum paucis equitibus scuta vetera hostium notavit, quæ ante non viderat, & strigosiores equos, multitudo quoque major solito visa est. Suspicatus, id quod erat, receptui propere cecinit, ac misit ad flumen unde aquabantur: ubi & excipi aliqui possent, & notari oculis, si qui forte adustioris coloris, ut ex recenti via, essent. simul circumvehi procul castra jubet, specularique, num auctum aliqua parte sit vallum: & attendant, semel, bisne signum canat in castris. Ea cum ordine omnia relata essent, castra nihil aucta errorem faciebant. Bina erant, sicut ante adventum consulis alterius fuerant, una M. Livii, altera L. Porcii, neutris quicquam, quo latius tenderetur, ad munimenta adjectum. Illud veterem ducem assuetumque Romano hosti movit, quod semel in prætoriis castris signum, bis in consularibus referebant cecinisse. duos pro-

fecto consules esse: & quonam modo alter ab Annibale abscessisset, cura angebat: minime id quod erat, suspicari poterat, tantæ rei frustratione Annibalem elusum: ut ubi dux, ubi exercitus esset, cum quo castra collata haberet, ignoraret. profecto haud mediocri clade absterritum insequi non ausum: magnopere vereri, ne perditis rebus serũ ipse auxilium venisset: Romanisque eadem jam fortuna in Italia, quæ in Hispania esset, interdum literas suas ad eum non pervenisse, credere: interceptisq; iis consulem ad sese opprimendum accelerasse. His anxius curis, extinctis ignibus, vigilia prima dato signo, ut taciti vasa colligerent, signa ferri jussit. In trepidatione & nocturno tumultu duces parum intente asservati, alter in destinatis jam inde ante animo latebris subsedit, alter per vada nota Metaurum flumen tranavit. Ita desertum à ducibus agmen primo per agros palatur: fessique aliquot somno ac vigiliis sternunt corpora passim, atque infrequentia relinquunt signa. Asdrubal dũ lux viam ostenderet, ripa fluminis signa ferri jubet, & per tortuosi amnis sinus flexusque cum errore obiens, haud multum processisset: & ubi prima lux transitum opportunum ostendisset, transiturus erat: sed cum quantum à mari abscedebat, tanto altioribus coercentibus amnem ripis, non inveniret vada, diem terendo spacium dedit ad insequendum sese hosti: Nero primum cum omni equitatu advenit. Porcius deinde assecutus cum levi armatura. Qui cum fessum agmen carperent ab omni parte, incursarentque, & jam omisso itinere, quod fugæ simile erat, castra metari Pœnus in tumulo super fluminis ripam vellet: advenit Livius peditum omnibus copiis, non itineri modo, sed ad conserendum extemplo prælium instructis, armatisque. Sed ubi omnes copias conjunxerunt, directaque acies est, Claudius dextro in cornu, Livius ab sinistro pugnam instruit, media acies prætori tuenda datur. Asdrubal omissa munitione castrorum, postquam pugnandum vidit, in prima acie ante signa elephantos locat. circa eos lævo in cornu adversus Claudium Gallos opponit, haud tantum eis fidens, quantum ab hoste timeri eos credebat. ipse dextrum cornu adversus M. Livium sibi atque Hispanis (& ibi maxime in vetere milite spem habebat) sumpsit: Ligures in medio post elephantos positi: sed longior quam latior acies erat. Gallos prominens collis tegebat. Ea frons quam Hispani tenebant, cum sinistro Romanorum cornu concurrit. dextra omnis acies extra prælium eminens cessabat. collis oppositus arcebat, ne aut à fronte aut ab latere aggrederentur. Inter Livium Asdrubalemq; ingens contractum certamen erat, atroxque cædes utrinque edebatur. ibi duces ambo, ibi pars major peditum equitumque Romanorum, ibi Hispani, vetus miles, peritusq; Romanæ pugnæ, & Ligures, durũ in armis genus. eodem versi elephanti, qui primo impetu turbaverant antesignanos, & jam signa moverant loco: deinde crescente certamine & clamore, impotentius jam regi, & inter duas acies versari, velut incerti quorum essent, haud dissimiliter navibus sine gubernaculo vagis. Claudius, *Quid ergo præcipiti cursu tam longum iter emensi sumus?* clamitans militibus, cum in adversum collem frustra signa erigere conatus esset: postquam ea regione penetrari ad hostem non videbat posse, cohortes aliquot subductas è dextro cornu, ubi stationem magis segnem quam pugnam futuram cernebat, post aciem circumducit: & non hostibus modo, sed etiam suis inopinantibus, in sinistrum hostium latus incurrit, tantaque celeritas fuit, ut cum ostendissent se in latere, mox in terga jam pugnarent, ita ut omnibus partibus, ab fronte, ab latere, ab tergo trucidarentur Hispani Liguresque. Et

ad

ad Gallos jam cædes pervenerat. Ibi minimum certaminis fuit. nam & pars magna ab signis aberant, nocte dilapsi, stratique somno passim per agros: & qui aderant, itinere ac vigiliis fessi, intolerantissima laboris corpora vix arma humeris gerebant. Et jam diei medium erat, sitisque & calor hiantes cædendos capiendosque affatim præbebat. Elephanti plures ab ipsis rectoribus quam ab hoste interfecti. fabrile scalprum cum malleo habebant. id, ubi sævire belluæ ac ruere in suos cœperant, magister inter aures positum ipsa in compage, qua jungitur capiti cervix, quanto maximo poterat ictu adigebat. ea celerrima via mortis in tantæ molis bellua inventa erat, ubi regendi spem vicisset. primusque id Asdrubal instituerat, dux cum sæpe alias memorabilis, tum illa præcipue pugna. ille pugnantes hortando, pariterque obeundo pericula, sustinuit: ille fessos, abnuentésque tædio & labore, nunc precando, nunc castigando accendit: ille fugientes revocavit: omissamque pugnam aliquot locis restituit. Postremo cum haud dubia fortuna hostium esset, ne superstes tanto exercitui suum nomen secuto esset, concitato equo se in cohortem Romanam immisit. ibi, ut patre Amilcare, & Annibale fratre dignum erat, pugnans cecidit.. Nunquam eo bello una acie tantum hostium interfectum est, redditaque æqua Cannensi clades vel ducis, vel exercitus interitu videbatur. Quinquaginta sex millia hostium occisa: capta quinque millia & quadringenti, præda alia magna tum omnis generis, tum auri etiam, argentique. civium etiam Romanorum qui capti apud hostes erant, supra quatuor millia capitum recepta, id solatii fuit pro amissis eo prælio militibus. Nam haudquaquam incruenta victoria fuit. octo ferme millia Romanorum sociorumq; occisa. Adeoque etiam victores sanguinis cædisque ceperat satietas, ut postero die cum esset nunciatum Livio consuli, Gallos Cisalpinos, Liguresque, qui aut prælio non affuissent, aut inter cædem effugissent, uno agmine abire sine certo duce, sine signis, sine ordine ullo, aut imperio: posse, si una equitum ala mittatur, omnes deleri: *Supersint*, inquit, *aliqui nuncii & hostium cladis & nostræ virtutis*. Nero ea nocte quæ secuta est pugnam, citatiore, quam inde venerat, agmine, die sexto ad stativa sua, atque ad hostem pervenit. Iter ejus frequentia minore (nemo enim præcesserat nuncius) lætitia vero tanta, vix ut compotes mentium gaudio essent, celebratum est. Nam Romæ neuter animi habitus satis dici, narrarique potest: nec quo incerta expectatione eventus civitas fuerit, nec quo victoriæ famam acceperit. Nunquam per omnes dies ex quo Claudium consulem profectum fama attulit, ab orto sole ad occidentem, aut senator quisquam à curia atque ab magistratibus abscessit, aut populus è foro. Matronæ, quia nihil in ipsis opis erat, in preces obtestationesque versæ, per omnia delubra vagæ suppliciis votisque fatigavere deos. Tam sollicitæ ac suspensæ civitati fama incerta primò accidit, duos Narnienses equites in castra, quæ in faucibus Vmbriæ opposita erant, venisse ex prælio nunciantes cæsos hostes. & primò magis auribus quam animis id acceptum erat, ut majus lætiusque, quam quod mente capere, aut satis credere possent. & ipsa celeritas fidem impediebat, quod biduo ante pugnatum dicebatur. Literæ deinde ab L. Manlio Acidino missæ ex castris afferuntur de Narniensium equitum adventu. Eæ literæ per forum ad tribunal Prætoris latæ, senatum curiæ exciverunt, tantoque certamine ac tumultu populi ad fores curiæ concursum est, ut adire nuncius non posset, traheretur que à percunctantibus, vociferan-

ciferantibusque, ut in rostris priusquam in senatu literæ recitarentur. tandem summoti & coerciti à magistratibus: vixque servari lætitia intra impotentes ejus animos potuit. In senatu primum, deinde in concione literæ recitatæ sunt: & pro cujusque ingenio, aliis jam certum gaudium, aliis nulla ante futura fides erat, quam legatos consulum, vel literas audivissent. Ipsos deinde appropinquare legatos allatum est. Tum enimvero omnis ætas currere obviam, primus quisque oculis auribusque haurire tantum gaudium cupientes. Ad Milvium usque pontem continens agmen pervenit. Legati erant L. Veturius Philo, P. Licinius Varus. Qu. Cæcilius Metellus. Circumfusi omnis generis hominum frequentia, in forum pervenerunt, cum alii ipsos, alii comites eorum, quæ acta sint, percunctarentur: & ut quisque audierat exercitum hostium, imperatoremque occisum, legiones Romanas incolumes, salvos consules esse, extemplo aliis porro impertiebant gaudiũ suum. Cum ægre in curiam perventum esset, multo ægrius summota turba ne patribus misceretur, literæ in senatu recitatæ sunt. inde traducti in concionem legati. L. Veturius literis recitatis, ipse planius omnia quæ acta erant, exposuit cũ ingenti assensu: postremo etiam clamore universæ concionis, cum vix gaudium animis caperent. Discursum inde ab aliis circa templa deum, ut grates agerent: ab aliis domos, ut conjugibus liberisque tam lætum nuncium impertirent. Senatus, quod M. Livius & C. Claudius cõsules incolumi exercitu, ducem hostium legionesque occidissent, supplicationem in triduum decrevit. Eam supplicationem C. Hostilius prætor pro concione edixit: celebrataque à viris, fœminisque est. Omnia templa per totum triduum equalem turbam habuere, cum matronę amplissima veste cum liberis, perinde ac si debellatum foret, omnis solutæ metu deis immortalibus grates agerent. Statum quoque civitatis ea victoria movit, ut jam inde haud secus, quam in pace, res inter se contrahere, vendendo, emendo, mutuum dando, argentum creditum solvendo auderent. C. Claudius consul cum in castra redisset, caput Asdrubalis, quod servatum cum cura attulerat, projici ante hostium stationes: captivosque Afros vinctos, ut erant, ostendi: duos etiam ex iis solutos ire ad Annibalem, & expromere quæ acta essent, jussit. Annibal tanto simul publico familiarique ictus luctu, *agnoscere se fortunam Carthaginis*, fertur dixisse: castrisque inde motis ut omnia auxilia, quæ diffusa latius tueri non potuerat, in extremum Italiæ angulum, Brutios contraheret: & Metapontinos civitatem universam, excitos sedibus suis, & Lucanorum qui suæ ditionis erant, in Brutium agrum traduxit.

LIBER

LIBER XXVIII.

BREVIARIUM.

Res in Hispania prospere gestæ à Syllano Scipionis legato, & L. Scipione fratre adversus Pœnos, à Sulpicio procos. & ab Attalo rege Asiæ adversus Philippum regem Macedonum pro Ætolis referuntur. Cum M. Livio, & Claudio Neroni Coss. triumphus decretus esset, Livius, qui in provincia sua rem gesserat, quadrigis invectus est: Nero, qui in collegæ provinciam, ut victoream ejus adjuvaret, venerat, equo est secutus: & in hoc habitu plus gloriæ, reverentiæq; habuit: nã & plus in bello, quam collega fecerat. Ignis in æde Vestæ negligentia virginis, quæ non custodierat, extinctus est. virgo cæsa est flagro. P. Scipio in Hispania cum Pœnis debellavit XIV. anno ejus belli, anno V. posteaquam ierat: exclusisq; in totum possessione ejus hostibus, Hispaniam recepit: & à Tarracone in Africam ad Syphacem regem Numidarum duobus navigiis transvectus, fœdus junxit. Asdrubal Gisgonis ibi cũ eo in eodem lecto accubuit. munus gladiatorium in honorem patris patruiq; Carthagini Novæ dedit, non ex gladiatoribus, sed ex iis, qui aut in honorem ducis, aut ex provocatione in certamen descendebant. in quo reguli fratres de regno ferro contenderunt. Cum Astapa urbs ab Romanis oppugnaretur, oppidani liberos, & conjuges rogo extructo occiderunt, & se insuper præcipitaverunt. ipse Scipio dum gravi morbo implicitus esset, seditionem in parte exercitus motam, confirmatus discussit: rebellantesq; Hispaniæ populos coegit in deditionem venire. Et amicitia facta est cum Masanissa rege Numidarum: qui illi quidem auxilium, si in Africam trajecisset, pollicebatur. cum Gaditanis quoq; post discessum inde Magonis, cui ex Carthagine scriptum erat, ut in Italiam trajiceret, Romam reversus, consulq; creatus Africam provinciam petenti, contradicente Q. Fabio Maximo, Sicilia data est: permissumque ut in Africam trajiceret, si ex republ. esse censeret. Mago Amilcaris filius à minore Baleari insula, ubi hyemarat, in Italiam trajecit.

CUM transitu Asdrubalis quantum in Italiam declinaverat belli, tantum levatæ Hispaniæ viderentur: renatum ibi subito par priori bellum est. Et Hispanias ea tempestate sic habebant Romani, Pœnique. Asdrubal Gisgonis filius ad Oceanum penitus Gadesque concesserat. Nostri maris ora, omnisque ferme Hispania, qua in orientem vergit, Scipionis ac Romanæ ditionis erat. Novus imperator Hanno in locum Barchini Asdrubalis novo cum exercitu ex Africa transgressus, Magonique junctus, cum in Celtiberia, quæ media inter duo maria est, brevi magnum hominum numerum armasset: Scipio adversus eum M. Syllanum cum decem millibus peditum, equitibus quingentis misit. Syllanus quantis maximis potuit itineribus (impediebant autem & asperitates viarum, & angustiæ saltibus crebris, ut pleraq; Hispaniæ sunt, inclusæ) tamen non solum nuncios, sed etiam famam adventus sui prægressus, ducibus indidem ex Celtiberia transfugis ad hostem pervenit. Eisdem auctoribus compertum est, cum decem circiter millia ab hoste abessent: bina castra circa viam qua irent, esse: læva Celtiberos, novum exercitum supra novem millia hominum, dextra Punica tenere castra. Hæc stationibus, vigiliis, omni justa militari custodia tuta & firma esse, illa altera soluta neglectaque, ut barbarorũ, & tyronum, & mi-

& minus timentium, quod in sua terra essent. Ea prius aggredienda ratus Syllanus, signa quam maxime ad lævam jubebat ferri, necunde ab stationibus Punicis conspiceretur. Ipse præmissis speculatoribus, citato agmine ad hostem pergit. Tria millia ferme aberat, cum haud dum quisquam hostium senserat. cōfragosa loca, & obsita virgultis tenebant colles. ibi in cava valle, atque ob id occulta, considere militem, & cibum capere jubet. interim speculatores transfugarum dicta affirmantes venerunt. Tum sarcinis in medium conjectis, arma Romani capiunt, acieque justa in pugnam vadunt. Mille passuum aberant, cum ab hoste conspecti sunt, trepidariq; repente cœptū. Mago ex castris citato equo ad primum clamorem & tumultum advehitur. Erant autem in Celtiberorum exercitu quatuor millia scutatorum, & C C. equites. hanc justam legionem (& id ferme roboris erat) in prima acie locat: cæteros, levem armaturam, in subsidiis posuit. Cum ita instructos educeret castris, vix dum in egressos vallo Romani pila conjecerunt. Subsidunt Hispani adversus emissa tela ab hoste, inde ad remittenda ipsi consurgunt, quæ cum Romani conferti, ut solent, densatis excepissent scutis: tum pes cum pede collatus, & gladiis geri res cœpta est. Cæterum asperitas locorum & Celtiberis (quibus in prœlio concursare mos est) velocitatem inutilem faciebat: & haud iniqua eadem erat Romanis stabili pugnæ assuetis, nisi quod angustię & internata virgulta ordines dirimebāt: & singuli biniq; velut cum paribus conserere pugnā cogebantur. Quod ad fugam impedimento hostibus erat, id ad cædem eos velut vinctos præbebat. Et jam ferme omnibus scutatis Celtiberorum interfectis, levis armatura, & Carthaginienses qui ex alteris castris subsidio venerant, perculsi cædebantur. Duo haud amplius millia peditum, & equitatus omnis vix inito prælio, cum Magone effugerunt. Hanno alter imperator cum eis qui postremi jam profligato prælio advenerant, vivus capitur. Magonem fugientem equitatus ferme omnis, & quod veterum peditum erat secuti, decimo die in Gaditanam provinciam ad Asdrubalē pervenerunt. Celtiberi, novus miles, in proximas dilapsi sylvas, inde domos diffugerunt. Peropportuna victoria nequaquam tantum jam conflatum bellum, quanta futura materia belli, si licuisset in Celtiberorum gente excita & alios ad arma solicitare populos, oppresserat. Itaque collaudato benigne Syllano, Scipio spem debellandi, si nihil etiam ipse cunctando moratus esset, nactus, ad id quod reliquum belli erat, in ultimam Hispaniam adversus Asdrubalem pergit. Pœnus cum castra sua forte in Bętica ad sociorum animos continendos in fide haberet, signis repente sublatis, fugæ magis quam itineris modo, penitus ad Oceanum & Gadeis ducit. Cæterū quoad continuisset exercitum propositum bello se fore ratus, antequam freto Gadeis trajiceret, exercitum omnem passim in civitates dimisit, ut & muris se ipsi & armis muros tutarentur. Scipio ibi animadvertit dissipatum passim bellum, & circumferre ad singulas urbes arma, diutini magis quam magni esse operis, retrovertit iter: ne tamen hostibus eam relinqueret regionem, L. Scipionem fratrem cum decem millibus peditum, & mille equitum ad oppugnandam opulentissimam in iis locis urbem, quam Oringin barbari appellabant, mittit. sita in Melessum finibus est, Hispanæ gentis, ager frugifer, argentum etiam incolæ fodiunt. Ea arx fuit Asdrubali ad excursiones circa in mediterraneos populos faciendas. Scipio castris prope urbem positis, prius quam circumvallaret urbem, misit ad portas, qui ex propinquo alloquio animos tentarent: suaderentque, ut amicitiam potius quam vim experi-

experirentur Romanorum. Vbi nihil pacati respondebatur, fossa duplicique vallo circumdata urbe, in tres partes exercitum dividit: ut una semper pars, quietis interim duabus, oppugnaret. Prima pars cum adorta oppugnare est, atrox sane & anceps prælium fuit. non subire, non scalas ferre ad muros præ incidentibus telis facile erat. & jam qui erexerant ad murum scalas, alii furcis ad idipsum factis detrudebantur, in alios lupi superne ferrei injecti, ut in periculo essent, ne suspensi in murum extraherentur. Quod ubi animadvertit Scipio, nimia paucitate suorum exæquatũ certamen esse: & jam eo superare hostem, quod ex muro pugnaret: duabus simul partibus, prima excepta urbem est aggressus. Quæ res tantum pavoris injecit fessis jam cum primis pugnando, ut & oppidani mœnia repentina fuga desererent: & Punicũ præsidium metu ne prodita urbs esset, relictis stationibus in unum locum se colligeret. Timor inde oppidanos incessit, ne si hostis urbem intrasset, sine discrimine Pœnus an Hispanus esset, obvii passim cæderentur. itaque patefacta repente porta, frequentes ex oppido sese ejecerunt, scuta præ se tenentes ne tela procul conjicerentur: dextras nudas ostentantes, ut gladios abjecisse appareret. Id utrum parum ex intervallo sit conspectum, an dolus aliquis suspectus fuerit, incompertum est. Impetus hostilis in transfugas factus, nec secus quam adversa acies cæsi. eademque porta signa infesta urbi illata, & aliis partibus securibus dolabrisque cædebantur & refringebantur portæ. & ut quisque intraverat eques, ad forum occupandum (ita enim præceptum erat) citato equo pergebat. additum erat & triariorum equiti præsidium. legionarii cæteram partem urbis pervadunt direptione & cæde obviorum, nisi qui armis se tuebantur. Carthaginienses omnes in custodiam dati sunt: oppidanorum quoq; CCC. ferme, qui clauserant portas: cæteris traditum oppidum, suæ redditæ res. Cecidere in urbis ejus oppugnatione hostium duo millia ferme, Romanorũ haud plus XC. Læta & ipsis qui rem gessere, urbis ejus expugnatio fuit: & imperatori, cæteroque exercitui speciosum adventum suum, ingentem turbam captivorum præ se agentes, fecerunt. Scipio collaudato fratre, cum quanto poterat verborum honore, Carthagini ab se captæ, captam ab eo Oringin æquasset: quia & hyems instabat, ut nec tentare Gades, nec disjectum passim per provinciam exercitum Asdrubalis consectari posset: in citeriorem Hispaniam recipit exercitum: dimissisque in hyberna legionibus, L. Scipione fratre Romam misso, & Hannone hostium imperatore, cæterisque nobilibus captivis, ipse Tarraconem concessit. Eodem anno classis Romana cum M. Valerio Lævino proconsule ex Sicilia in Africam transmissa, in Vticensi Carthaginiensique agro late populationes fecit, extremis finibus Carthaginiensium circa ipsa mœnia Vticæ prædæ actæ sunt. Repetentibus Siciliam classis Punica (septuaginta erant longæ naves) occurrit. decem & septem naves ex iis captæ sunt: quatuor in alto mersæ: cætera fusa ac fugata classis. Terra marique victor Romanus cum magna omnis generis præda Lilybæum repetit. Toto inde mari pulsis hostium navibus, magni commeatus frumenti Romam subvecti. Principio æstatis ejus, qua hæc sunt gesta, P. Sulpicius proconsul, & Attalus rex cum Æginæ (sicut ante dictum est) hybernassent: Lemnum inde classe juncta, Romanæ V. & XX. quinqueremes, regiæ V. & XXX. transmiserunt. Et Philippus ut seu terra seu mari obviam eundum hosti foret, paratus ad omnes conatus esset, ipse Demetriadem ad mare descendit: Larissam diem ad conveniendum exercitui edixit. Vndique ab sociis legationes Demetriadem ad famam regis convenerunt.

nerunt. Sustulerant enim animos Ætoli, cum ob Romanam societatem, tum post Attali adventum, finitimosque depopulabantur. nec Acarnanes solum Bœotique, & qui Eubœam incolunt, in magno metu erant, sed Achæi quoque, quos super Ætolicum bellum Machanidas etiam Lacedæmonius tyrannus, haud procul Argivorum fine positis castris, terrebat. Hi omnes suis quisque urbibus quæ pericula terra marique portenderentur; memorantes, auxilia regem orabant. Ne ex regno quidem ipsius tranquillæ nunciabantur res. & Scerdiletum Pleuratumque motos esse, & Thracum maxime Medos, si quod longinquum bellum regem occupasset, proxima Macedoniæ incursuros. Bœoti quidem ipsi, & interiores Græciæ populi, Thermopylarum saltus, ubi angustæ fauces coarctant iter, fossa valloque intercludi ab Ætolis nunciarant, ne transitum ad sociorum urbes tuendas Philippo darent. Vel segnem ducem tot excitare tumultus circumfusi poterant. Legationes dimittit: pollicitus, prout tempus ac res sineret, omnibus laturum auxilium. in præsentia quæ maxime urgebant, res pararent. Tum præsidium urbi mittit, unde allatum erat, Attalum ab Lemno classe transmissa omnem circa urbem agrum depopulatum. Polyphantem cum modica manu in Bœotiam, Menippum item quendam ex regiis ducibus cum mille peltatis (pelta cetræ haud dissimilis est) Chalcidem mittit. Additi quingenti Ænianum: ut omnes insulę partes tueri possent, ipse Scotusam est profectus: eodemque ab Larissa Macedonū copias traduci jussit. Eo nunciatum est, concilium Ætolis Heracleam indictum regemque Attalum ad consultandum de summa belli venturum. Hunc conventum ut turbaret subito adventu, magnis itineribus Heracleam duxit: & concilio quidem dimisso jam venit: segetibus tamen quæ jam prope maturitatem erant, maxime in sinu Æniano evastatis, Scotusam copias reducit. Ibi exercitu omni relicto, cum cohorte regia Demetriadem sese recipit. Inde ut ad omnes hostium motus posset occurrere, etiam in Phocidem atque Eubœam & Peparethum mittit, qui loca alta eligerent, unde editi ignes apparerent. ipse in Cissæo (mons est in altitudinem ingentem cacuminis editi) speculam posuit: ut ignibus procul sublatis signum, ubi quid molirentur hostes, momento temporis acciperet. Romanus imperator, & Attalus rex à Peparetho Niceam trajecerunt, inde classem in Eubœam, ad urbem Oreum transmittunt: quæ ab Demetriaco sinu Chalcidem & Euripum petenti ad lævam prima urbium Eubœæ posita est. Ita inter Attalum ac Sulpicium convenit, ut Romani à mari, regii à terra oppugnarent. Quatriduo postquā appulsa classis est, urbem aggressi sunt. Id tempus occultis cum Platore, qui à Philippo præpositus urbi erat, colloquiis absumptum est. Duas arces urbs habet: unam imminentem mari, altera urbis media est: cuniculo inde via ad mare ducit, quam à mari turris quinqs tabulatorum, egregium propugnaculum, claudebat. Ibi primò atrocissimum contractum est certamen, & turre instructa omni genere telorum, & tormentis machinisque ad oppugnandam eam ex navibus expositis. Cum omnium animos oculosque id certamen avertisset: porta maritimæ arcis Plator Romanos accepit, momentoque arx occupata est. Oppidani pulsi inde in mediam urbem, ad alteram tendere arcem. Et ibi positi erant, qui fores portæ objicerent. ita exclusi in medio cæduntur, capiunturque. Macedonum presidium conglobatum sub arcis muro stetit, nec fuga effuse petita nec pertinaciter prelio inito. eos Plator venia à Sulpicio impetrata, in naves impositos ad Demetrium Phthiotidis exposuit: ipse ad Attalum se recepit. Sulpicius tam facile ad

Oreum

Oreum successu elatus, Chalcidem inde protinus victrici classe petit. ubi haudquaquam ad spem eventus respondit. Ex patenti utrinque coactum in angustias mare, ut speciem intuenti primo gemini portus in ora duo versi præbuerit: sed haud facile alia infestior classi statio est: nam ut venti ab utriusque terræ præaltis montibus subiti ac procellosi decidunt: & fretum ipsum Euripi non septies die sicut fama fert, temporibus statis reciprocat: sed temere in modum venti nunc huc nunc illuc verso mari, velut monte præcipiti devolutus torrens rapitur. ita nec nocte nec die quies navibus datur. Cum classem tam infesta statio accepit, tum & oppidum alia parte clausum mari, alia à terra egregie munitum, præsidioque valido firmatum, & præcipue fide præfectorum principumque, quę fluxa & vana apud Oreum fuerat, stabile atque inexpugnabile fuit. Id prudenter, ut in temere suscepta re, Romanus fecit: quod circumspectis difficultatibus, ne frustra tempus tereret, celeriter abstitit incœpto: classemque inde ad Cynum Locridis (emporium id est Opuntiorum, urbis mille passuum à mari sitæ) trajecit. Philippum & ignes ab Oreo editi moverant, sed serius Platoris fraude è specula elati, & impari maritimis viribus haud facilis erat in insulam classi accessus. Ita res per cunctationem omissa. ad Chalcidis auxilium ubi signum accepit, impigre est motus. nam & ipsa Chalcis quanquam ejusdem insulæ urbs est, tamen adeo arcto interscinditur freto, ut ponte continenti jungatur, terra aditum faciliorē quam mari habeat. igitur Philippus dejecto præsidio, fusis Ætolis, qui saltum Thermopylarum insidebant, cum ab Demetriade Scotusam, inde tertia vigilia profectus trepidos hostes Heracleam compulisset, ipse uno die Phocidis Elatiam millia amplius LX. contendit. Eodem ferme die ab Attalo rege Opuntiorum urbs capta diripiebatur. concesserat eam prædam regi Sulpicius, quia Oreum, paucos ante dies ab Romano milite, expertibus regiis direptum fuerat. Romana classis Oreum sese receperat, & Attalus ignarus adventus Philippi, pecuniis à principibus exigendis terebat tempus: adeoque improvisa res fuit, ut nisi Cretensium quidam forte pabulatum ab urbe longius progressi agmen hostium procul conspexissent, opprimi potuerit. Attalus inermis atque incompositus, cursu effuso mare ac naves petit: & molientibus ab terra naves Philippus supervenit, metumque etiam ex terra nauticis præbuit. inde Opuntem rediit, deos hominesque accusans, quod tantæ rei fortunam ex oculis prope raptam amisisset: Opuntii quoque ab eadem ira increpiti, quod cum trahere obsidionem in adventum suum potuissent, viso statim hoste prope in voluntariam deditionem concessissent. Compositis circa Opuntem rebus, Toronem est profectus. Et Attalus primo Oreum se recepit. inde cum fama accidisset, Prusiam Bithyniæ regem in fines regni sui transgressum, omissis Romanis rebus, atque Aetolico bello, in Asiam trajecit. Et Sulpicius Aeginam classem recipit, unde initio veris profectus erat. Haud majore certamine, quam Opuntem Attalus ceperat, Philippus Toronen cepit. Incolebant urbem eam profugi ab Thebis Phthioticis. urbe sua capta à Philippo, cum in fidem Aetolorum pervenissent, sedem eis Aetoli eam dederant, urbis vastæ ac desertæ priore quidem Philippi bello. Tum ab Torone, sicut paulo ante dictum est, recepta profectus. Tritonon & Drymas, Doridis parva atque ignobilia oppida cepit. Inde Elatiam, jussis ibi se operiri, Ptolemæi, Rhodiorumque legatis, venit. ubi cum de finiendo Ætolico bello ageretur (affuerant enim legati nuper Heracleæ concilio, Romanorum

Ætolorumque) nuncius affertur, Machanidam Olympiorum solenne ludicrum paranteis Eleos aggredi statuisse. Prævertendum id ratus, legatis cum benigno responso dimissis: se neque causam ejus belli fuisse, nec moram, si modo æqua & honesta conditione liceat, paci facturum: cum expedito agmine profectus per Bœotiam Megaram, atque inde Corinthum descendit: unde commeatibus sumptis, Philunta Pheneumque petit, & jam cum Eream venisset, audito Machanidam fama adventus sui territum refugisse Lacedæmonem, Ægium se ad concilium Achæorum recepit: simul classem Punicam, ut mari quoque aliquid posset, accitam, ibi ratus se inventurum. Paucis antea diebus in Phoceas trajecerant Pœni: inde portus Acarnanum petierant, cum ab Oreo profectum Attalum Romanosque audissent, veriti ne in se iretur, & intra Rhium (fauces eæ sunt Corinthii sinus) opprimerentur. Philippus mœrebat quidem & angebatur, cum ad omnia ipse raptim isset, nulli tamen se rei in tempore occurrisse, & rapientem omnia ex oculis elusisse celeritatem suam fortunam. In concilio tamen dissimulans ægritudinem, elato animo disseruit: testatus deos hominesque se nulli loco nec tempori defuisse. quin ubi hostium arma concrepuissent, eo quanta maxima posset celeritate contenderet: sed vix rationem iniri posse, utrum ab se audacius an fugacius ab hostibus geratur bellum: sic ab Oppunte Attalum, sic Sulpicium à Chalcide, sic his ipsis diebus Machanidam è manibus suis elapsum. Sed non semper felicem esse fugam: nec pro difficili id bellum habendum, in quo si modo congressus cum hoste sis, viceris. quod primum esset, confessionem se hostium habere, nequaquam pares esse eos, brevi & victoriam haud dubiam habiturum: nec meliore eventu eos secum, quam spe pugnaturos. Læti regem socii audierunt. reddidit inde Achæis Eream & Triphyliam. Alipheram autem Megalopolitis, quod suorum jus esse finium satis probabant, restituit. inde navibus acceptis ab Achæis (erant autem tres quadriremes & biremes totidem) Anticyram trajecit, inde quinqueremibus septem & lembis viginti amplius, quos ut adjungeret Carthaginiensium classi, miserat in Corinthium sinum, profectus ad Erythras Ætolorum, quæ prope Eupalium sunt, exscensionem fecit. Haud fefellit Ætolos, nam hominum quod aut in agris, aut in propinquis castellis Potidaniæ ac Apolloniæ fuit, in sylvas montesque refugit. Pecora, quæ inter festinationem abigi nequiverant, sunt direpta, & in naves compulsa. Cum his, cæteraque præda Nicia prætore Achæorum Ægium misso, cum Corinthum petisset, pedestres inde copias per Bœotiam terra duci jussit. ipse à Cenchreis præter Atticen super Sunium navigans, inter medias prope hostium classes Chalcidem pervenit. inde collaudata fide ac virtute, quod neque timor, neque spes flexissent eorum animos, hortatusque in posterum ut eadem constantia permanerent in societate, si suam quam Oritanorum, atque Opuntiorum fortunam mallent, ab Chalcide Oreum navigat, principumque iis, qui fugere capta urbe quam se Romanis tradere maluerant, summa rerum & custodia urbis permissa: ipse Demetriadem ab Eubœa, unde primo ad opem ferendam sociis profectus erat, trajecit. Casandreæ deinde centum navium longarum carinis positis, contractaque ad effectum ejus operis multitudine fabrorum navalium, quia res in Græcia tranquillas & profectio Attali fecerat, & in tempore laborantibus sociis latum ab se auxilium, retro in regnum concessit, ut Dardanis bellum inferret. Extremo æstatis ejus, qua hæc in Græcia sunt gesta, cum

cum Qu. Fabius Maximus prætor legatus ab M. Livio consule Romam ad senatum missus, nunciasset, consulem satis præsidii Galliæ provinciæ credere L. Porcium cum suis legionibus esse, decedere se inde, ac deduci exercitum consularem posse: patres non M. Livium tantum redire ad urbem, sed collegam quoque ejus C. Claudium jusserunt. Id modo in decreto interfuit, quod M. Livii exercitum reduci, Neronis legiones Annibali oppositas manere in provincia jusserunt. Inter consules ita per literas convenit, ut quemadmodum uno animo rempublicam gessissent, ita, quanquam ex diversis regionibus convenirent, uno tempore ad urbem accederent. Præneste qui prior venisset, collegam ibi operiri jussus. Forte ita evenit, ut eodem die ambo Præneste venirent. inde præmisso edicto, ut triduo post frequens senatus ad ædem Bellonæ adesset, omni multitudine obviam effusa ad urbem accessere. Non salutabant modo universi, sed contingere pro se quisque victrices dextras consulum cupientes, alii gratulabantur, alii gratias agebant, quod eorum opera incolumis respublica esset. In senatu cum more omnium imperatorum expositis rebus ab se gestis postulassent, ut pro republica fortiter fideliterque administrata, & diis immortalibus haberetur honos, & ipsis triumphantibus urbem inire liceret: se vero ea quæ postularent, decernere patres merito deorum primum, dein secundum deos consulum responderunt, & supplicatione amborum nomine, & triumpho utrique decreto. Inter ipsos, ne cum bellum communi animo gessissent, triumphum separarent, ita convenit: quoniam in provincia M. Livii res gesta esset, & eo die quo pugnatum foret, ejus forte auspicium fuisset: exercitus Livianus deductus Romam venisset, Neronis de provincia deduci non potuisset: ut M. Livium quadrigis urbem ineuntem milites sequerentur, C. Claudius equo sine militibus inveheretur. Ita consociatus triumphus, cum utrique, tum magis ei qui quantum merito anteibat, tantum honore collegæ cesserat, gloriam auxit. Illum equitem aiebant sex dierum spatio transcurrisse longitudinem Italiæ: & eo die cum Asdrubale in Gallia signis collati pugnasse, quo eum castra adversus sese in Apulia posita habere Annibal credidisset. ita unum consulem pro utraque parte Italiæ adversus duos duces, duos imperatores, hinc consilium suum, hinc corpus opposuisse: nomen Neronis satis fuisse ad continendum castris Annibalem: Asdrubalem vero qua alia re, quam adventu ejus obrutum atque extinctum esse? Itaque iret alter consul sublimis curru multijugis, si vellet, equis, uno equo per urbem verum triumphum vehi: Neronemque etiam si pedes incedat, vel parta eo bello, vel spreta eo triumpho gloria, memorabilem fore. Hi sermones spectantium Neronem usque in Capitolium prosecuti sunt. Pecuniæ in ærarium tulerunt sestertiûm tricies octoginta millia æris. militibus M. Livius quinquagenos senos asses divisit. tantumdem C. Claudius absentibus militibus suis est pollicitus, cum ad exercitum redisset. Notatum ea die plura carmina militaribus jocis in C. Claudium, quam in consulem suum jactata. equites L. Veturium & Qu. Cæcilium legatos magnis tulisse laudibus: hortatosque esse plebem, ut eos consules in proximum annum crearent. adjecisse equitum prærogativæ auctoritatem consules. postero die in concione quam forti fidelique duorum præcipue legatorum opera usi essent commemorantes. Cum comitiorum tempus appeteret, & per dictatorem comitia haberi placuisset, C. Claudius consul

M. Livium collegam dictatorem dixit, Livius Qu. Cæcilium magistrum equitum. à M. Livio dictatore creati consules L. Veturius, Q. Cæcilius, is ipse qui tum erat magister equitum. Inde prætorum comitia habita. Creati C. Servilius, M. Cæcilius Metellus, T. Claudius Asellus, Qu. Manlius Thurinus qui tum ædilis plebis erat. Comitiis perfectis dictator magistratu abdicato dimissoque exercitu, in Hetruriam provinciam ex S. C. est profectus ad quæstiones habendas, qui Hetruscorum Vmbrorumve populi defectionis ab Romanis ad Asdrubalem sub adventum ejus consilia agitassent, quique eum auxiliis aut commeatu, aut ope aliqua juvissent. Hæc eo anno domi militiæque gesta. Ludi Romani ter toti instaurati ab ædilibus curulibus, Cn. Servilio Cæpione, Ser. Cornelio Lentulo. Item ludi plebei semel toti instaurati ab ædilibus plebis M. Pomponio Mathone, & Qu. Manlio Thurino. Tertiodecimo anno Punici belli, L. Veturio Philone & Qu. Cæcilio Metello consulibus, Brutiis ambobus, ut cum Annibale bellum gererent, provincia decreta. Prætores exinde sortiti sunt, M. Cæcilius Metellus urbanam, Q. Manlius peregrinam, C. Servilius Siciliam, T. Claudius Sardiniam. Exercitus ita divisi: consulum alteri, quem C. Claudius prioris anni consul; alteri quem Qu. Claudius proprætor (eæ binæ legiones erant) habuisset exercitum. In Hetruria duas volonum legiones à C. Terentio proprætore M. Livius proconsul, cui prorogatum in annum imperium erat, acciperet. Et Qu. Manlio, ut collegæ jurisdictione tradita, Galliam cum exercitu, cui L. Porcius proprætor præfuerat, obtineret, decretum est: jussusque populari agros Gallorum, qui ad Pœnos sub adventum Asdrubalis defecissent. Cajo Servilio cum Cannensibus duabus legionibus, sicut P. Manlius tenuerat, Sicilia tuenda data. Ex Sardinia vetus exercitus, cui A. Hostilius præfuerat, deportatus. novam legionem quam T. Claudius trajiceret secum, consules conscripserunt. Qu. Claudio ut Tarentum, C. Hostilio Tubulo ut Capuam provinciam haberet, prorogatum in annum imperium est. Marcus Valerius proconsul, qui tuendæ circa Siciliam maritimæ oræ præfuerat, XXX. navibus C. Servilio traditis, cum cætera omni classe redire ad urbem jussus. In civitate tanto discrimine belli sollicita, cum omnium secundorum adversorumque causas in deos verterent, multa prodigia nunciabantur. Tarracinæ Iovis ædem, Satrici matris Matutæ de cœlo tactam. Satricanos haud minus terrebant in ædem Iovis foribus ipsis duo prolapsi angues. Ab Antio nunciatum est, cruentas spicas metentibus visas esse. Cære porcus biceps, & agnus mas, idemque fœmina natus erat. Et Albæ duos soles visos referebant, & nocte Fregellis lucem obortam. Et bos in agro Romano locutus, & ara Neptuni multo sudore manasse in circo Flaminio dicebatur, & ædes Cereris, Salutis, Quirini, de cœlo tactæ. Prodigia consules hostiis majoribus procurare jussi, & supplicationem una die habere. Ea ex senatusconsulto facta. Plus omnibus aut nunciatis peregre, aut visis domi prodigiis, terruit animos hominum ignis in æde Vestæ extinctus. ob quam causam cæsa flagro est Vestalis, cujus custodia noctis ejus fuerat, jussu P. Licinii pontificis. Id quanquam nihil portendentibus deis, cæterum negligentia humana acciderat: tamen & hostiis majoribus procurari, & supplicationem ad Vestæ haberi placuit. Priusquam proficiscerentur consules ad bellum, admoniti ab senatu sunt, ut in agros reducendæ plebis curam haberent. deum benignitate summotum bellum ab urbe Roma & Latio esse: & posse sine metu in agris habitari: minime convenire, Siciliæ quam Italiæ

liæ colendæ majorem curam esse. Sed res haudquaquam erat populo facilis,& liberis cultoribus bello absumptis, & inopia servitiorum, & pecore direpto, villisque dirutis aut incensis:magna tamen pars auctoritate consulum compulsa in agros remigravit. Moverant autem hujusce rei mentionem Placentinorum & Cræmonensium legati, querentes agrum suum ab accolis Gallis incursari ac vastari: magnamq; partem colonorum suorũ dilapsam esse: & infrequentes se urbes, agrum vastum ac desertum habere. Manlio prætori mandatum, ut colonias ab hoste tueretur. Consules ex S. C. edixerunt, ut qui cives Cremonenses atq; Placentini essent, ante certã diem in colonias reverterentur. principio deinde veris & ipsi ad bellum profecti sunt.Q.Cæcilius consul exercitum ab C. Nerone, L. Veturius ab Q. Claudio proprætore accepit, novisq; militibus, quos ipse conscripserat,supplevit. In Consentinum agrum consules exercitum eduxerunt, passimq; depopulati, cum agmen jam grave præda esset, in saltu angusto à Brutiis jaculatoribusq; Numidis disturbati sunt, ita ut non præda tantum sed armati quoque in periculo fuerint.major tamen tumultus quam pugna fuit: & præmissa præda, incolumes legiones in loca tuta evasere.inde in Lucanos profecti. Ea sine certamine tota gens in ditionem populi Romani rediit. Cum Annibale nihil eo anno rei gestum est. nam neq; ipse se obtulit in tam recenti vulnere publico privatoque. neque lacessierunt quietum Romani: tantam inesse vim, etsi omnia alia circa eum ruerent, in uno illo duce censebant. Ac nescio an mirabilior fuerit adversis quam secundis rebus: quippe qui cum & in hostium terra per annos tredecim,tam procul ab domo,varia fortuna bellum gereret exercitu non suo civili: sed mixto ex colluvione omnium gentium, quibus non lex, non mos, non lingua communis, alius habitus, alia vestis, alia arma, alii ritus, alia sacra, alii prope dii essent: ita quondam uno vinculo copulaverit eos, ut nulla nec inter ipsos, nec adversus ducem seditio extiterit, cum & pecunia sæpe in stipendium, & commeatus in hostium agro deessent: quorum inopia priore Punico bello multa infanda inter duces militesq; commissa fuerant. Post Asdrubalis vero exercitum cum duce, in quibus spes omnis reposita victoriæ fuerat, deletum,cedendoque in angulum Brutium cæteraItalia concessum. cui non videatur mirabile, nullum motum in castris factum? nam ad cetera id quoq; accesserat,ut ne alendi quidem exercitus, nisi ex Brutio agro spes esset. qui ut omnis coleretur, exiguus tamen tanto alendo exercitui erat: tum magnam partem Iuventutis abstractam à cultu agrorum, bellum occupaverat,& mos vitio etiam insitus genti inter latrocinia militiam exercendi, nec ab domo quicquã mittebatur, de Hispania retinenda solicitis, tanquam omnia prospera in Italia essent. InHispania res quadam ex parte eandem fortunam, quadam longe disparem habebat; eandem quod prælio victi Carthaginienses duce amisso ,in ultimam Hispaniæ oram usque ad Oceanum compulsi erant: disparem autem, quod Hispania non quam Italia modo, sed quã ulla pars terrarum bello reparando aptior erat, locorum hominumque ingeniis. Itaq;ergo prima Romanis inita provinciarum,quæ quidem continentis sint, postrema omnium nostra demum ætate ductu auspicioque Augusti Cæsaris perdomita est. Ibi tum Asdrubal Gisgonis filius, maximus clarissimusque eo bello secundum Barchinos dux regressus ab Gadibus rebellandi spem adjuvante Magone Amilcaris filio, delectibus per ulteriorem Hispaniam habitis ad quinquaginta millia peditum, &

quatuor millia & quingentos equites armavit. De equestribus copiis ferme inter auctores convenit. peditum LXX. millia quidam adducta ad Silpiam urbem scribunt. Ibi super campos patentes duo duces Pœni ea mente, ne detrectarent certamen, consederunt. Scipio, cum ad eum fama tanti comparati exercitus perlata esset, neque Romanis legionibus tantæ se parem fore multitudini ratus, ut non in spe-ciem saltem opponerentur barbarorum auxilia, neque in iis tamen tantum virium ponendum, ut mutando fidem, quæ cladis causa fuisset patri patruoque, magnum momentum facerent præmisso Syllano ad Colcam duodetriginta oppidis regnantem, ut equites peditesque ab eo quos se per hyemem conscripturum pollicitus erat, acciperet, ipse à Tarracone profectus, protinus ab sociis qui accolunt viã, modica contrahendo auxilia Castulonem pervenit. Eo adducta ab Syllano auxilia tria millia peditum, & quingenti equites. Inde ad Bætulam urbem processum cũ omni exercitu civium, sociorum peditum equitumque V. & XL. millibus. Castra ponentes eos Mago & Masanissa cum omni equitatu aggressi sunt: turbassentque munientes, ni abditi post tumulum, opportune ad id positi ab Scipione equites, improviso in effusos incurrissent. Hi & promptissimum quemque, & proxime vallum, atque in ipsos munitores primum invectum, vixdum prælio inito fuderunt: cum cæteris, qui sub signis atq; ordine agminis incesserant, longior & diu ambigua pugna fuit, sed cum ab stationibus primum expeditæ cohortes, deinde ex opere deducti milites, atq; arma capere jussi plures, & usque integri fessis subirent, magnumque jam agmen armatorum à castris in prælium rueret, terga haud dubie vertunt Pœni Numidæque. Et primo turmatim abibant, nihil propter pavorem festinatio-nemve confusis ordinibus. dein postquam acrius ultimis incidebat Romanus, neque sustineri impetus poterat, nihil jam ordinum memores, passim qua cuiq; proximum fuit, in fugam effunduntur. Et quanquam eo prælio aliquantum & Romanis aucti, & diminuti hostibus animi erant, tamen nunquam per aliquot insequentes dies ab excursionibus equitum levisque armaturæ cessatum est. Vbi satis tentatæ per hæc levia certamina vires sunt, prior Asdrubal in aciem copias eduxit, deinde & Romani processere: sed utraque acies pro vallo stetit instructa: & cum ab neutris pugna cœpta esset, jam die ad occasum inclinante, à Pœno prius, deinde ab Romano in castra copiæ reductæ. Hoc idem per dies aliquot factum. prior semper Pœnus copias castris educebat, prior fessis stando signum receptui dabat. ab neutra parte procursum, telumve missum, aut vox ulla orta mediam aciem hinc Romani, illinc Carthaginienses misti Afris, cornua socii tenebant. erant autem utrinque Hispani pro cornibus, ante Punicam aciem elephanti castellorum procul speciem præbebant. Iam hoc in utrisque castris sermonis erat, ita ut instructi stetissent, pugnaturos. medias acies Romanum Pœnumq;, quos inter belli causa est, pari robore animorum armorumq; concursuras. Scipio ubi hæc obstinate credita animadvertit, omnia de industria in eum diem quo pugnaturus erat mutavit. Tesseram vesperi per castra dedit, ut ante lucem viri equique pransiessent, armatus eques frenatos stratosq; teneret equos. Vixdum satis certa luce equitatum omnem cum levi armatura in stationes Punicas emisit: inde confestim ipse cũ gravi agmine legionum procedit, præter opinionem destinatam suorum hostiumq;, Romano milite cornibus firmatis, sociis in mediam aciem acceptis. Asdrubal clamore equitum excitatus, ut ex

ex tabernaculo prosiluit, tumultumque ante vallum, & trepidationem suorum, & procul signa legionum fulgentia, plenosq; hostium campos vidit, equitatum omnem extemplo in equites emittit. ipse cum peditum agmine castris egreditur, nec ex ordine solito quicquam acie instruenda mutat. Equitum jamdiu anceps pugna erat, nec ipsa per se decerni poterat, quia pulsis (quod prope invicem fiebat) in aciem peditum tutus receptus erat: sed ubi jam haud plus quingentos passus acies inter sese aberant, signo receptui dato, Scipio, patefactis ordinibus, equitatum omnē levemque armaturam in medium acceptam divisamque in partes duas in subsidiis post cornua locat. inde ubi incipiendæ jam pugnæ tempus erat, Hispanos (ea media acies fuit) presso gradu incedere jubet. ipse è dextro cornu (ibi namque præerat) nuncium ad Syllanum & Martium mittit, ut cornu extenderent in sinistra parte, quemadmodum se tendentem à dextra vidissent, & cum expeditis peditum equitumq; prius pugnam consererent cum hoste, quam coire inter se mediæ acies possent. Ita deductis cornibus cum ternis peditum cohortibus, ternisque equitum turmis, ad hoc velitibus, citato gradu in hostē ducebant, sequentibus in obliquum aliis. Sinus in medio erat, quia segnius Hispanorum signa incedebant, & jam conflixerant cornua, cum, quod roboris in acie hostium erat, Pœni veterani Afrique nondum ad teli conjectum venissent, neque in cornua, ut adjuvarēt pugnantes, discurrere auderent, ne aperirent mediam aciem venienti ex adverso hosti. Cornua ancipiti prælio urgebantur, eques, levisque armatura, & velites circumductis alis, in latera incurrebant: cohortes à fronte urgebant, ut abrumperent cornua à cætera acie. Et cum ab omni parte haudquaquam par pugna erat, tum quod turba lixarum tyronumque Hispanorum Romano Latinoque militi objecta erat. & procedente jam die vires etiam deficere Asdrubalis exercitum cœperant, oppressos matutino tumultu, coactosque priusquam cibo corpora firmarent, raptim in aciem exire. Ad id sedulo diem extraxerat Scipio, ut sera pugna esset. nam ab septima demum hora peditum signa cornibus concurrerunt. ad medias acies aliquanto serius pervenit pugna, ita ut prius æstus à meridiano sole, laborque standi sub armis, & simul fames sitisque corpora afficerent, quam manus cum hoste consererent. itaque steterunt scutis innixi, nam super cætera elephāti etiam tumultuoso genere pugnæ equitum velitumque & levis armaturæ consternati, è cornibus in mediam aciem sese intulerant. Fessi igitur corporibus animisque retulere pedem, ordines tamen servantes haud secus quam si imperio ducis cederet integra acies. Sed cum eo ipso acrius, ubi inclinatam sensere, victores se undique inveherent, nec facile impetus sustineri posset: quanquam retinebat obsistebatque cedentibus Asdrubal, ab tergo esse colles tutumque receptum, si modice se reciperent, clamitans: tamen vincente verecundiam metu, cum proximus quisque hostem cæderet, terga extemplo data, atque in fugam sese omnes effuderunt. Ac primo consistere signa in radicibus collium, ac revocare in ordines militem cœperant, cunctantibus in adversum collem erigere aciem Romanis. deinde ut inferri impigre signa viderunt, integrata fuga, in castra pavidi compelluntur. Nec procul vallo Romanus aberat: cepissetque tanto impetu castra, nisi ex vehementi sole, qualis inter graves imbre nubes effulget, tanta vis aquæ dejecta esset, ut vix in castra sua receperit se victor, quosdam etiam religio ceperat, ulterius quicquam eo die conandi.

Car-

Carthaginienses, quanquam fessos labore ac vulneribus, nox imberque ad necessariam quietem vocabat: tamen quia metus & periculum cessandi non dabat tempus prima luce oppugnaturis hostibus castra, saxis undique circa ex propinquis vallibus congestis augent vallum, munimento sese, quando in armis parum præsidii foret, defensuri. Sed transitio sociorum, fuga ut tutior mora videretur, fecit. principium defectionis ab Attane regulo Turdetanorum factum est. is cum magna popularium manu transfugit. inde duo munita oppida cũ præsidiis tradita à præfectis Romano. Et ne latius, inclinatis semel ad defectionem animis, serperet res, silentio proximæ noctis Asdrubal castra movet. Scipio, ut prima luce qui in stationibus erant, retulerunt profectos hostes, præmisso equitatu, signa ferri jubet: adeoque citato agmine ducti sunt. ut si via recta vestigia sequentes issent, haud dubie assecuturi fuerint. ducibus est creditum, brevius aliud esse iter ad Bætim fluvium, ut transeuntes aggrederentur. Asdrubal clauso transitu fluminis ad Oceanum flectit. & jam inde fugientium modo effusi abibant: idque aliquantum ab legionibus Romanis intervalli fecit eques, levisque armatura nunc ab tergo, nunc ab lateribus occurrendo, fatigabat morabaturque. sed cum ad crebros tumultus signa consisterent, & nunc equestria, nunc cum velitibus auxiliisque peditum prælia consererent, supervenerunt legiones. inde non jam pugna, sed trucidatio velut pecorum fieri, donec ipse dux fugæ auctor in proximos colles cum septem millibus ferme semiermium evasit. cæteri cæsi captique. castra tumultuaria raptim Pœni tumulo editissimo communierunt. atque inde cum hostes nequicquam subire iniquo ascensu conati essẽt, haud difficulter sese tutati sunt. sed obsidio in loco nudo atq; inopi vix in paucos dies tolerabilis erat: itaq; transitiones ad hostes fiebant. postremo ipse dux navibus acceptis (nec procul inde aberat mare) nocte relicto exercitu Gadeis perfugit. Scipio fuga ducis hostium audita, decẽ millia peditum, mille equites relinquit Syllano ad castrorum obsidionem, ipse cum cæteris copiis septuagesimis castris, protinus causis regulorum civitatumq; cognoscendis, ut præmia ad veram meritorum æstimationem tribui possent, Tarraconem rediit. Post profectionem ejus Masanissa cum Syllano clam congressus, ut ad nova consilia gentem quoque suã obedientem haberet, cum paucis popularibus in Africam trajecit non tam evidenti eo tempore subitæ mutationis causa, quam documento post id tempus constantissimæ ad ultimam senectam fidei, ne tum quidem eum sine probabili causa fecisse. Mago inde remissis ab Asdrubale navibus, Gades petit. Cæteri deserti ab ducibus, pars transitione, pars fuga dissipati per proximas civitates sunt, nulla manus numero aut viribus insignis. Hoc maxime modo ductu atq; auspicio P. Scipionis pulsi Hispania Carthaginienses sunt, tertiodecimo anno post bellum initum, quinto postquam P. Scipio provinciam & exercitum accepit. Haud multo post Syllanus debellatum referens, Tarraconem ad Scipionẽ rediit. L. Scipio cum multis nobilibus captivis nuncius receptæ Hispaniæ Romam est missus. Et cum cæteri lætitia gloriaque ingenti eam rem vulgo ferrent, unus qui gesserat, inexplebilis virtutis veræque laudis, parvum instar eorum, quæ spe ac magnitudine animi concepisset, receptas Hispanias ducebat. jam Africam magnamque Carthaginem, & in suum decus nomenque velut consummatam ejus belli gloriam spectabat. Itaque præmoliendas ibi ratus jam res, conciliandosque regum gentiumque animos, Syphacem primum

primum regem statuit tentare. Masæsylorum is rex erat. Masæsyli gens affinis Mauris, regionem Hispaniæ, maxime qua sita Nova Carthago est, spectant. Fœdus ea tempestate regi cum Carthaginiensibus erat. quod haud gravius ei sanctiusque quam vulgo barbaris, quibus ex fortuna pendet fides, ratus fore, oratorem ad eum C. Lælium cum donis mittit. Quibus barbarus lætus, & quia res tum prospere ubiq; Romanis, Pœnis in Italia adversæ, in Hispania nullæ jam erant, amicitiā se Romanorum accipere annuit. firmandæ ejus fidem nec dare nec accipere, nisi cum ipso coram duce Romano. Ita Lælius in id modo fide ab rege accepta, tutum adventum fore, ad Scipionem rediit. Magnum in omnia momentum Syphax affectanti res Africæ erat, opulentissimus ejus terræ rex, bello jam expertus ipsos Carthaginienses, finibus etiam regni apte ad Hispaniam, quod freto exiguo dirimuntur, positis. Dignam itaque remScipio ratus, quæ quoniam non aliter posset, magno periculo peteretur. L. Martio Tarracone, M. Syllano Carthagine Nova, quo pedibus ab Tarracone itineribus magnis ierat, ad præsidium Hispaniæ relictis: ipse cum C. Lælio duabus quinqueremibus ab Carthagine profectus tranquillo mari plurimum remis, interdum & Leni juvante vento in Africam trajecit. Forte ita incidit, ut eo ipso tempore Asdrubal pulsus Hispania septem triremibus portum invectus, anchoris positis, terræ applicaret naves: cum conspectæ duæ quinqueremes, haud cuiquam dubio, quin hostium essent, opprimique a pluribus, priusquam portum intrarent, possent: nihil aliud quam tumultum ac trepidationem simul militum ac nautarum, nequicquam armaque & naves expedientium fecerunt. percussa enim ex alto vela paulo acriori vento, prius in portum intulerunt quinqueremes, quam Pœni anchoras molirentur. nec ultra tumultum agere quis quicquam in regio portu audebat. Itaque prior in terram Asdrubal, mox Scipio & Lælius egressi ad regem pergunt. Magnificumque id Syphaci (nec erat aliter) visum, duorum opulentissimorum ea tempestate duces populorum uno die suam pacem amicitiamque petentes venisse utrumque in hospitium invitat, & quoniam fors eos sub uno tecto esse, atque ad eosdem penates voluisset, contrahere in colloquium dirimendarum simultatum causa est conatus: Scipione abnuente, aut privatim sibi ullum cum Pœno odium esse, quod colloquendo finiret: aut de republica se quicquam cum hoste agere injussu senatus posse. Illud magnopere contendente rege, ne alter hospitum exclusus mensa videretur, ut in animum induceret ad easdem venire epulas, haud abnuit. cœnatumque simul apud regem est, eodem etiam lecto Scipio atque Asdrubal, quia ita cordi erat regi, accubuerunt. Tanta autem inerat comitas Scipioni, atque ad omnia naturalis ingenii dexteritas, ut non Syphacem modo barbarum insuetumque moribus Romanis, sed hostem etiam infestissimum, facunde alloquendo sibi conciliarit: mirabilioremque sibi eum congresso coram visum præ se ferebat, quam bello rebus gestis: nec dubitare quin Syphax, regnumque ejus in Romanorum esset potestate, eam artem illi viro ad conciliandos animos esse. Itaque non quo modo Hispania amissa sit, quærendum magis Carthaginiensibus esse, quam quomodo Africam retineant, cogitandum. Non peregrinabundum, neque circa amœnas oras vagantem tantum ducem Romanum, relicta provincia novæ ditionis, relictis exercitibus, duabus navibus in Africam trajecisse, & commisisse sese in hostilem terram, in potestatem regiam, in fidem inexpertam, sed potiundæ Africæ spem affectantem. Hoc eum jampridem volutare in animo,

mo, hoc palam fremere, quod non quemadmodum Annibal in Italia, sic Scipio in Africa bellum gereret. Scipio fœdere icto cum Syphace, profectus ex Africa, dubiisque & plerumq; sævis in alto jactatus ventis, die quarto Novæ Carthaginis portum tenuit. Hispaniæ sicut à bello Punico quietæ erant, ita quasdam civitates propter conscientiam culpæ, metu magis quam fide, quietas esse apparebat; quarum maxime insignes & magnitudine & noxa, Illiturgi & Castulo erant. Castulonenses cum prosperis rebus socii fuissent, post cæsos cum exercitibus Scipiones defecerant ad Pœnos. Illiturgitani prodendis qui ex illa clade ad eos perfugerant, interficiendisque, scelus etjam defectioni addiderant. In eos populos primo adventu, cum dubiæ Hispaniæ essent, merito magis quam utiliter sævitum foret. tunc jam tranquillis rebus, quia tempus expetendæ pœnæ videbatur venisse, accitum ab Tarracone L. Martium cum tertia parte copiarum ad Castulonem oppugnandum mittit: ipse cum cætero exercitu quintis ferme ad Illiturgim castris pervenit. Clausæ erant portæ, omniaque instructa & parata ad oppugnationem arcendam. adeo conscientia quid se meritos scirent, pro indicto eis bello fuerat. Hinc exhortari milites Scipio orsus est. Ipsos claudendo portas indicasse Hispanos, quid ut timerent meriti essent. itaque multo infestioribus animis cum iis quam cum Carthaginiensibus bellum gerendum esse. Quippe cum illis prope sine ira de imperio & gloria certari; ab iis perfidiæ & crudelitatis & sceleris pœnas expetendas esse, venisse tempus, quo & nefandam comilitonum necem, & in semetipsos, si eodem fuga delati forent, instructam fraudem ulciscerentur: & in omne tempus gravi documento sancirent, ne quis unquam Romanum civem militemve in illa fortuna opportunum injuriæ duceret. Ab hac exhortatione ducis incitati scalas electis per manipulos viris dividunt. Partito exercitu, ita ut parti alteri Lælius præesset legatus, duobus simul locis ancipiti terrore urbem aggrediuntur. Non dux unus aut plures principes oppidanos, sed suus ipsorum ex conscientia culpæ metus ad defendendam impigre urbem hortatur, & meminerant, & admonebant alii alios, supplicium ex se, non victoriam peti: ubi quisque mortem oppeteret, id referre, utrum in pugna & in acie, ubi Mars communis & victum sæpe erigeret, & affligeret victorem: an postmodum cremata & diruta urbe ante ora captarum conjugum liberorumque inter verbera & vincula omnia fœda atque indigna passi exspirarent. Igitur non militaris modo ætas, aut viri tantum, sed fœminæ quoque puerique supra animi corporisque vires adsunt, propugnantibus tela ministrant, saxa in muros munientibus gerunt: non libertas solum agebatur, quæ virorum fortium tantum pectora acuit: sed ultima omnibus supplicia, & fœda mors ob oculos erat. accendebantur animi & certamine laboris ac periculi, atque ipso inter se conspectu. itaque tanto ardore certamen initum est, ut domitor ille totius Hispaniæ exercitus ab unius oppidi juventute sæpe repulsus à muris, haud satis decoro prælio trepidarit. Id ubi vidit Scipio, veritus ne vanis tot conatibus suorum hostibus cresceret animus, & segnior miles fieret: sibimet conandum, ac partem periculi capessendam esse ratus, increpita ignavia militum, ferri scalas jubet. seipsum, si cæteri cunctentur, ascensurum minatur. jam subierat haud mediocri periculo mœnia, cum clamor undique ab sollicitis vicem imperatoris militibus sublatus, scalæque multis simul partibus erigi cœptæ. Et ex altera parte Lælius institit. Tum victa oppidanorum vis, dejectisque propugnatoribus

gnatoribus occupantur muri. arx etiam ab ea parte quæ inexpugnabilis videbatur, inter tumultum capta est. Transfugæ Afri, qui tum inter auxilia Romana erant, & oppidanis in ea tuenda, unde periculum videbatur, versis, & Romanis subeuntibus qua adire poterant: conspexerunt editissimam urbis partem, quia rupe præalta tegebatur, neque opere ullo munitam & ab defensoribus vacuam levium corporum homines, & multa exercitatione pernicium, clavos secum ferreos portantes, qua per inæqualiter eminentia rupis poterant, scandunt, sicubi nimis arduum & leve saxum occurrebat, clavos per modica intervalla figentes, cum velut gradus fecissent: primi insequentes extrahentes manu, postremi sublevantes eos qui præ se irent: in summum evadunt. inde decurrunt cum clamore in urbem jam captam ab Romanis. Tum vero apparuit, ab ira & ab odio urbem oppugnatam esse. nemo capiendi vivos, nemo patentibus ad direptionem omnibus, prædæ memor est. trucidant inermes juxta atque armatos, fœminas pariter ac viros: usque ad infantium cædē ira crudelis pervenit. ignem deinde tectis injiciunt, ac diruūt quæ incendio absumi nequeūt. adeo vestigia quoque urbis extinguere ac delere memoriā hostium sedis cordi est. Castulonem inde Scipio exercitū ducit: quam urbem non Hispani modo convenæ, sed Punici etiam exercitus è dissipata passim fuga reliquiæ tutabantur: sed adventum Scipionis prævenerat fama cladis Illiturgitanorum, terrorq; inde ac desperatio invaserat omnes, & in diversis causis, cum sibi quisque consultum sine alterius respectu vellet, primo tacita suspicio, deinde aperta discordia secessionem inter Carthaginiēses atque Hispanos fecit. His Cerdubellus propalam deditionis auctor, Himilco Punicis auxiliarib. præerat: quos urbemq;, clam fide accepta, Cerdubellus Romano prodit. Mitior ea victoria fuit, nec tantundem noxæ admissum erat, & aliquantum iræ lenierat voluntaria deditio. Martius inde in barbaros, si qui nondū perdomiti erant, sub jus ditionemq; redigendos missus. Scipio Carthaginem ad vota solvēda diis munusque gladiatoriū, quod mortis caussa patris patruique paraverat, edendum rediit. Gladiatoriū spectaculū fuit nō ex eo genere hominum, ex quo lanistis comparare mos est, servorū delectu ac libertorum, qui venalem sanguinē habent. voluntaria omnis & gratuita opera pugnantium fuit. nam alii missi ab regulis sunt ad specimen insitæ genti virtutis ostendendū, alii ipsi professi se pugnaturos in gratiam ducis, alios æmulatio & certamen, ut provocarent, provocatiq; haud abnuerēt, traxit. quidam quas disceptando controversias finire nequiverant, aut noluerant, pacto inter se, ut victorē res sequeretur, ferro decreverunt. Neq; obscuri generis homines, sed clari illustresque, Corbis & Orsua, patrueles fratres de principatu civitatis, quam Ibem vocabant, ambigentes, ferro se certaturos professi sunt. Corbis major erat ætate, Orsuæ pater princeps proxime fuerat, à fratre majore post mortem ejus principatu accepto. Cum verbis disceptare Scipio vellet ac sedare iras, negatum id ambo dicere communibus cognatis: nec alium deorum, hominumve, quam Martem se judicem habituros esse. Robore major, minor flore ætatis ferox, mortem in certamine, quam ut alter alterius imperio subjiceretur, præoptantes, quod ab tanta rabie dirimi nequirent, insigne spectaculum exercitui præbuere, documentumq; quantum cupiditas imperii malum inter mortales esset. Major usu armorum & astu facile stolidas vires minoris superavit. Huic gladiatorum spectaculo ludi funebres additi pro copia, & provinciali & castrensi apparatu. Res interim nihilominus ab

legatis gerebantur. Martius superato Bæte amni, quem incolæ Cirtium appellant, duas opulentas civitates sine certamine in deditionem accipit. Astapa urbs erat, Carthaginiensium semper partis: neque id tam dignum ira erat, quam, quod extra necessitates belli præcipuum in Romanos gerebant odium, nec urbem aut situ, aut munimento tutam habebant, quæ ferociores iis animos faceret, sed ingenia incolarum latrocinio læta, ut excursiones in finitimum agrum sociorum populi Romani facerent, impulerant, & vagos milites Romanos, lixasque aut mercatores exciperēt, magnum etiā comitatum, quia paucis parū tutū fuerat, transgredientē fines positis insidiis circūventum iniquo loco interfecerāt. Ad hanc urbem oppugnandam cū admotus exercitus esset, oppidani conscientiâ scelerū, quia nec deditio tuta ad tam infestos videbatur: nec spes mœnibus aut armis tuēdæ salutis erat, facinus in se ac suos fœdū ac ferum consciscunt. Locum in foro destinant quo pretiosissima rerum suarum congererent. super eum cumulum conjuges ac liberos considere cum jussissent, ligna circa extruunt, fascesque virgultorum conjiciūt. quinquaginta deinde armatis juvenibus præcipiunt, ut donec incertus eventus pugnæ esset, præsidium eo loco fortunarum suarum corporumque, quæ cariora fortunis essent, servarent: si rem inclinatam viderent, atque in eo jam esse ut urbs caperetur: scirent, omnes quos euntes in prælium cernerent, mortem in ipsa pugna obituros, illos se per deos superos inferosque orare, ut memores libertatis, quæ illo die aut morte honesta, aut servitute infami finienda esset, nihil relinquerent in quod sævire iratus hostis posset. ferrum ignemque in manibus esse amicæ, ac fideles potius ea quæ peritura forent, absumerent manus, quam insultarent superbo ludibrio hostes. His adhortationibus execratio dira adjecta, si quem à proposito spes mollitiave animi flexisset. inde concitato agmine patentibus portis ingenti cum tumultu erumpunt. Neque erat ulla satis firma statio opposita; quia nihil minus quam ut egredi mœnibus auderent, timeri poterat. perpaucæ equitum turmæ, levisque armatura repente è castris ad idipsum emissa occurrit. Acrior impetu atque animis, quam compositior ordine ullo pugna fuit. Itaque pulsus eques qui primum hosti se obtulerat, terrorem intulit levi armaturæ, pugnatumque sub ipso vallo foret, ni robur legionum, perexiguo ad instruendum dato tempore, aciem direxisset. Ibi quoque trepidatum parumper circa signa est, cum cæsi furore in vulnera ac ferrum vecordi audacia ruerent: dein vetus miles adversus temerarios impetus pertinax, cæde primorū insequentes suppressit. conatus paulò post ultro inferre pedem, ut neminem cedere, atque obstinatos mori in vestigio quemque suo vidit: patefacta acie, quod ut facere posset, multitudo armatorum facile suppeditabat, cornua hostium amplexus in orbem pugnantes ad unum omnes occidit. Atque hæc tamen hostium iratorum, ac tum maxime dimicantium jure belli in armatos repugnantesq; edebantur. Fœdior alia in urbe trucidatio erat, cum turbam fœminarum puerorumq; imbellem, inermemque cives sui cæderent, & in succensum rogum semianima pleraque injicerent corpora, rivique sanguinis flammam orientem restinguerent: postremo ipsi cæde miseranda suorum fatigati, cum armis medio incendio se injecerunt. Iam cædi perpetratæ victores Romani supervenerunt. ac primo conspectu tam fœdæ rei mirabundi parumper obstupuerunt. dein cum aurum argentumque cumulo rerum aliarum interfulgens aviditate ingenii humani rapere ex igne vellent, correpti alii flamma sunt: alii ambusti afflatu vaporis, cum

receptus primis urgente ab tergo ingenti turba non esset. Ita Astapa sine præda militum ferro ignique absumpta est. Martius cæteris ejus regionis metu in deditionem acceptis, victorem exercitum Carthaginem ad Scipionem reduxit. Per eos ipsos dies perfugæ à Gadibus venerunt, pollicentes urbem Punicumque præsidium quod in ea esset, & imperatorem præsidii cum classe prodituros esse: Mago ibi ex fuga substiterat: navibusque in Oceano collectis, aliquantum auxiliorum & trans fretum Africæ oræ, & ex proximis Hispaniæ locis per Hannonem præfectum coegerat. Fide accepta dataque perfugis, & Martius eo cum expeditis cohortibus & Lælius cum septem triremibus, & quinqueremi una est missus, ut terra marique communi consilio rem gererent. Scipio ipse gravi morbo implicitus, graviore tamen fama, cum ad id quisque quod audierat, insita hominibus libidine alendi de industria rumores, adjiceret aliquid provinciam omnem, ac maxime longinqua ejus turbavit: apparuitque quantam excitatura molem vera fuisset clades, cum vanus rumor tantas procellas excivisset. non socii in fide, non exercitus in officio mansit. Mandonius & Indibilis, quibus quia regnum sibi Hispaniæ pulsis inde Carthaginiensib. destinarant animis, nihil pro spe contigerat: concitatis popularibus (Lacetani autem erant) & juventute Celtiberorum excitata, agrum Suessitanum Sedetanumq; sociorum populi Romani hostiliter depopulati sunt. Civilis alius furor in castris ad Sucronem ortus. Octo ibi millia militum erant, præsidium gentibus quæ cis Iberum incolunt, impositum. Motæ autem eorum mentes sunt non tum, cum primum de vita imperatoris dubii rumores allati sunt: sed jam ante, licentia ex diutino, ut fit, ocio collecta, & nonnihil, quod in hostico laxius rapto suetis vivere, arctiores in pace res erant. Ac primò sermones tantum occulti serebantur. Si bellum in provincia esset, quid sese inter pacatos facere? si debellatum jam & confecta provincia esset, cur in Italiam non revehi? Flagitatum quoque stipendium procacius, quam ex more & modestia militari erat, & à custodibus probra in circumeuntes vigilias tribunos jacta; & noctu quidam prædatum in agrũ circa pacatum ierant: postremo interdiu ac propalam sine commeatu ab signis abibant. omnia libidine ac licentia militum, nihil instituto ac disciplina militiæ, aut imperio eorum qui præerant, gerebatur. forma tamen Romanorum castrorum constabat una ea spe, quod tribunos ex contagione furoris haud expertes seditionis defectionisque rati fore, & jura reddere in principiis sinebant, & signum ab eis petebant, & in stationes ac vigilias ordine ibant: & ut vim imperii abstulerant, ita speciem dicto parentium ultro ipsi imperantes servabant. Erupit deinde seditio, postquam reprehendere atque improbare tribunos ea quæ fierent, & conari obviam ire, & propalam abnuere furoris eorum se futuros socios, senserunt. Fugatis itaq; ex principiis, ac paulo post è castris tribunis, ad principes seditionis gregarios milites, C. Albium Calenum, & C. Atrium Vmbrum, delatum omnium consensu imperium est: qui nequaquam tribunitiis contenti ornamentis, insignia etiam summi imperii, fasces securesque attrectare ausi: neque iis venit in mentem, suis tergis, suis cervicibus virgas illas securesq; imminere, quas ad metum aliorum præferrent. Mors Scipionis falso credita occæcabat animos; sub cujus vulgatam jam famam non dubitabant totam Hispaniam arsuram bello, in eo tumultu & sociis pecunias imperari, & diripi propinquas urbes posse, & turbatis rebus, cum omnia omnes auderent, minus insignia fore quæ ipsi

ipsi fecissent. Cum alios subinde recentes nuncios, non mortis modo, sed etiam funeris expectarent, neque superveniret quisquam, evanesceretque temere ortus rumor: tum primi auctores requiri cœpti, & subirascentes quoque, ut credidisse potius temere, quàm finxisse rem talem videri possent: destituti duces jam sua ipsi insignia, & pro vana imagine imperii quod gererent, veram justamque, mox in se versuram potestatem exhorrebant. Stupenti ita seditioni cum vivere primo, mox etiam valere Scipionem, certi auctores afferrent: tribuni militum septem ab ipso Scipione missi supervenerunt. Ad quorum primum adventum exasperati animi: mox ipsis placido sermone permulcentibus notos, cū quibus cōgressi erant, leniti sunt. circumeuntes enim tentoria primò, deinde in principiis prætorioque, ubi sermones inter se serentium circulos vidissent, alloquebantur: percunctantes magis, quæ causa iræ consternationisq; subitæ foret, quam factum accusantes. Vulgo stipendium non datum ad diem jactabatur: & cum eodem tempore, quo scelus Illiturgitanum extitisset, post duorum imperatorum duorumq; exercituum stragem, sua virtute defensum nomen Romanum, ac retenta provincia esset, Illiturgitanos pœnam noxæ meritam habere: suis rectè factis gratiam qui exsolvat non esse. Talia querentes, æqua orare, seque ea relaturos ad imperatorem respondebāt. lætari, quod nihil tristius nec insanabilius esset: & P. Scipionem deûm benignitate, & rempublicam esse gratiæ referendæ. Scipionem bellis assuetum, ad seditionum procellas rudem solicitum habebat res, ne aut exercitus peccando, aut ipse puniendo modum excederet. in præsentia, ut cœpisset, leniter agi placuit, & missis circa stipendiarias civitates exactoribus, stipendii spem propinquam facere. Edictū subinde propositum, ut ad stipendium petendum convenirent Carthaginem, seu carptim partes, seu universi mallent. Tranquillam seditionem jam per se languescentem repentina quies rebellantium Hispanorum fecit. redierant enim in fines omisso incœpto Mandonius & Indibilis, postquam venire Scipionē allatum est. nec jam erat aut civis, aut extremus, cum quo furorem suam consociarent. omnia circumspectantes consilia, nihil reliqui habebant, præter vulgatissimum à malis consiliis receptum, ut imperatoris vel justæ iræ, vel non desperandæ clementiæ sese committerent. etiam hostibus eum ignovisse, cum quibus ferro dimicasset, suam seditionem sine vulnere, sine sanguine fuisse: nec ipsam atrocem, nec atroci pœna dignam, ut ingenia humana sunt ad suam cuiq; levandam culpam nimio plus facunda. Illa dubitatio erat, singulæne cohortes, an universi ad stipendium petendum irent. inclinavit eo sententia, quod tutius censebant universos ire. Per eosdem dies quibus hæc illi consultabant, cōsilium de iis Carthagine erat, certabaturque sententiis, utrum in auctores tantum seditionis (erant autem hi numero haud plus quā quinque & triginta) animadverteretur, an pluriū supplicio vindicanda tam fœdi exempli defectio magis quam seditio esset. Vicit sententia lenior, ut unde orta culpa esset, ibi pœna consisteret, ad multitudinem castigationem satis esse. Consilio dimisso, ut id actum videretur: expeditio adversus Mandonium Indibilemq; edicitur exercitui qui Carthagine erat, & cibaria dierum aliquot parare jubentur. tribunis septem, qui & antea Sucronem ad leniendam seditionem ierant, obviam exercitui missis, quina nomina principum seditionis edita sunt, ut eos per idoneos homines benigno vultu ac sermone in hospitium invitatos, sopitosque vino vincirent. Haud procul jam Carthagine aberant, cum ex obviis auditum, postero die omnem exerci-

exercitum cum Mar. Syllano in Lacetanos proficisci, non metu modo omni qui tacitus insidebat animis, liberavit eos: sed lætitiam ingentem fecit, quod magis habituri solum imperatorem, quam ipsi futuri in potestate ejus essent. Sub occasum solis, urbem ingressi sunt, exercitumque alterum parantem omnia ad iter viderunt. Excepti sermonibus de industria compositis, lætum opportunumque adventum eorum imperatori esse, quod sub ipsam profectionem alterius exercitus venissent: corpora curant. à tribunis sine ullo tumultu auctores seditionis per idoneos homines inducti in hospitia comprehensi ac vincti sunt. Vigilia quarta impedimenta exercitus, cui simulabatur iter, proficisci cœpere. sub lucem signa mota, & ad portam retentum agmen: custodesq; circa omnes portas missi, ne quis urbe egrederetur. Vocati deinde ad concionem qui pridie venerant, ferociter in forum ad tribunal imperatoris, ut ultro territuri succlamationibus, concurrunt. Simul & imperator in tribunal conscendit, & reducti armati à portis inermi se concione ab tergo circumfuderunt. tum omnis ferocia concidit, & (ut postea fatebantur) nihil æque eos terruit, quam præter spem robur & color imperatoris, quem affectum visuros crediderant, vultusque qualem ne in acie quidem ajebant meminisse. Sedit tacitus paulisper, donec nunciatum est deductos in forum auctores seditionis, & parata jam omnia esse. Tum silentio per præconem „facto, ita cœpit: NUNQUAM „mihi defuturam orationem, qua „exercitum meum alloquerer, „crediди. non quo verba un„quam, potius quam res exer„cuerim, sed quia prope à pue„ritia in castris habitus assueve„ram militaribus ingeniis apud „vos quemadmodum loquar, nec „consilium nec oratio suppedi„tat: quos nec quo nomine qui„dem appellare debeam, scio. cives? qui à patria vestra de„scivistis. an milites? qui im„perium auspiciumque abnui„stis, sacramenti religionem ru„pistis. hostes? corpora, ora, ve„stitum, habitum civium agno„sco: facta, dicta, consilia, animos, „hostium video. Quid enim vos „nisi quod Illergetes & Laceta„ni, aut optastis aliud, aut spera„stis: & illi tamen Mandonium „atque Indebilem, regiæ nobili„tatis viros, duces furoris secuti „sunt: vos auspicium & impe„rium ad Umbrum Atrium, & „Calenum Albinũ detulistis. Ne„gate vos id omnes fecisse, aut „factum voluisse, milites, pau„corum eum furorem atque a„mentiam esse, libenter credam „negantibus. nec enim ea sunt „commissa, quæ vulgaria in om„nem exercitum sine piaculis in„gentibus expiari possint. invitus, „ea tanquã vulnera attingo: sed „nisi tacta tractataq; sanari non „possunt. Equidẽ pulsis Hispania „Carthaginiensibus nullum locũ „in tota provincia, nullos homi„nes credebã esse, ubi vita invisa „esset mea: sic me non solũ adver„sus socios gesseram, sed etiam „adversus hostes. In castris meis „(en quantũ me opinio fefellit) „fama mortis meæ non accepta „solum, sed etiã exspectata est: „nõ quod ego vulgari facinus per „omnes velim: (equidem si totũ „exercitum meum mortem mihi „optasse crederem, hic statim „ante oculos vestros morerer: „nec me vita juvaret invisa ci„vibus & militibus meis) sed „multitudo omnis, sicut natura „maris per se immobilis est, ut „venti & auræ cient, aut tran„quilli, aut procellosi. Et causa „in vobis atque origo omnis „furoris penes auctores est, vos „contagione insanistis. Quin „mihi ne hodie quidem scire „videmini, quo amentiæ pro„gressi sitis: quid facinoris in „me, quid in patriam, paren„tesque ac liberos vestros, quid „in deos sacramenti testes, „quid adversus auspicia, sub „

quibus

,,quibus militastis, quid adversus ,,morem militiæ disciplinamque ,,majorum, quid adversus summi ,,imperii majestatem ausi sitis. De ,,meipso taceo, temere potius ,,quam avide credideritis: is denique ego sum, cujus imperii ,,tædere exercitum, minime mirandum sit: patria quid de vobis meruerat, quam cum Mandonio & Indibili consociando ,,consilia prodebatis? quid populus Romanus? cum imperium ablatum ab tribunis suffragio populi creatis, ad homines privatos detulistis? cum, eo ,,ipso non contenti, si pro tribunis illos haberetis, fasces imperatoris vestri ad eos, quibus ,,servus, cui imperaret, nunquā ,,fuerat, Romanus exercitus detulistis. In prætorio tetenderūt ,,Albius & Atrius: classicum apud eos cecinit, signum ab iis ,,petitum est: sederunt in tribunali proconsulis Scipionis: lictor apparuit: submovente eo ,,incesserunt: fasces & secures ,,prælatæ sunt. Lapides pluere, ,,& fulmina jaci de cœlo, & insuetos fœtus animalia edere, ,,vos portenta esse putatis? hoc ,,est portentum, quod nullis hostiis, nullis supplicationibus sine sanguine eorum qui tantum ,,facinus ausi sunt, expiari possit. ,,Atque ego quanquam nullum ,,scelus rationem habet: tamen ,,ut in re nefaria, quæ mens, ,,quod consilium vestrum fuerit, ,,scire velim. Rhegium quondam ,,in præsidium missa legio, interfectis per scelus principibus ,,civitatis, urbem opulentam per ,,decem annos tenuit. propter ,,quod facinus tota legio millia ,,hominum quatuor, in foro Romæ securi percussi sunt. Sed illi ,,primum non Atrium Vmbrum ,,semilixam, nominis etiam abominandi ducem, sed Decium ,,Iubellium tribunum militum ,,secuti sunt: nec cum Pyrrho, ,,nec cū Samnitibus aut Lucanis ,,hostibus populi Romani se conjunxerant. vos cum Mandonio ,,& Indibili consilia communicastis, & arma consociaturi fuistis. Illi, sicut Campani Capuā ,,Tuscis veteribus cultoribus ,,ademptam, Mamertini in Sicilia Messanem, sic Rhegium habituri perpetuam sedem erant, ,,nec populum Romanum nec ,,socios populi Romani ultro ,,lacessituri bello. Sucronemne ,,vos domicilium habituri eratis? ubi si vos decedens confecta, ,,provincia imperator relinquerem, deûm hominumque fidem ,,implorare debebatis, quod non ,,rediretis ad conjuges liberosque vestros; sed horum quoque ,,memoriam, sicut patriæ meique, ejeceratis ex animis vestris. Viam consilii scelerati, sed, ,,non ad ultimum dementis exequi volo. Mene vivo, & cætero ,,incolumi exercitu, cum quo ego, ,,die una Carthaginem cepi, cum, ,,quo quatuor imperatores, quatuor exercitus Carthaginiensium fudi, fugavi, Hispania expuli, vos octo millia hominum, ,,majoris certe omnes precii ,,quam Albius & Atrius sunt, ,,quibus vos subjecistis, Hispaniam provinciam populo Romano erepturi eratis? Amolior ,,& amoveo nomen meum: nihil ultra facile creditam mortem meam à vobis violatus sim. ,,quid? si ego morerer, mecum ,,expiratura respubl. mecum casurum imperium populi Romani erat? ne istuc Iupiter Opt. ,,Max. sinat, urbem auspicato diis, ,,auctoribus in æternum conditam, fragili huic & mortali ,,corpori æqualem esse. Flaminio, Paulo, Graccho, Posthumio, ,,Albino, M. Marcello, T. Quintio, ,,Crispino, C. Fulvio, Scipionibus meis, tot tam claris imperatoribus uno bello absumptis ,,superstes est populus Romanus, eritque mille aliis nūc ferro nunc morbo morientibus: ,,meo unius funere elata populi ,,Romani esset respublica? Vos ,,ipsi hic in Hispania patre & ,,patruo meo duobus imperatoribus interfectis, Septimium ,,Martium ducem vobis adversus,,

exul.

"exultantes recenti victoria Pœnos delegistis. & sic loquor, tanquam sine duce Hispaniæ futuræ fuerint. M. Syllanus eodem jure, eodem imperio mecum in provinciam missus, L. Scipio frater meus, & C. Lęlius legati, vindices majestatis imperii deessent? utrum exercitus exercitui, an duces ducibus, an dignitas, an causa comparari poterat? quibus si omnib. superiores essetis, arma tamē Pœnis contra patriā, cōtra cives vestros ferreris? Africam Italię, Carthaginē urbi Romæ imperare velletis? quam ob noxam patriæ? Coriolanum quondam damnatio injusta, miserum & indignum exilium, ut iret ad oppugnandum patriam, impulit: revocavit tamen à publico parricidio privata pietas. vos qui dolor, quæ ira incitavit? stipendiumne diebus paucis imperatore ægro serius numeratum, satis digna causa fuit, cur patriæ indiceretis bellum? cur ad Illergetes desciscereris à populo Romano? cur nihil divinarum, humanarumve rerum inviolatum vobis esset? Insanistis profecto milites, nec major in corpus meum vis morbi, quā in vestras mentes invasit. Horret animus referre, quid crediderint homines, quid speraverint, quid optaverint. auferat omnia irrita oblivio, si potest: si non, utcumque silentium tegat. Non negaverim, tristem atrocemque vobis visam orationem quanto creditis facta vestra atrociora esse, quàm dicta mea? & me ea quæ fecistis, pati æquum censetis: vos ne dici quidem omnia æquo animo feretis? sed ne ea quidem ipsa ultro exprobrabuntur, utinam tam facile vos obliviscamini eorum, quam ego obliviscar. Itaq; quod ad vos universos attinet, si erroris pœnitet, satis superque pœnarum habeo. Albius Calenus & Atrius Vmber, & cæteri nefariæ seditionis auctores sanguine luent, quod admiserunt. vobis supplicii eorum spectaculum non modo non acerbum, sed lætum etiam; si sana mens rediit, debet esse: de nullis enim quam de vobis infestius aut iniquius consuluerunt." Vix finem dicendi fecerat, cum ex præparato simul omnium rerum terror oculis auribusque est offusus. Exercitus qui corona concionem circumdederat, gladiis ad scuta concrepuit. præconis audita vox citantis nomina damnatorum in concilio. nudi in medium protrahebantur, & simul omnis apparatus supplicii expromebatur. deligati ad palum virgisque cæsi, & securi percussi, adeo torpentibus metu qui aderant, ut non modo ferocior vox adversus atrocitatem pœnæ, sed ne gemitus quidem exaudiretur. Tracti inde de medio omnes, purgatoque loco, citati milites nominatim apud tribunos militum in verba P. Scipionis jurarunt, stipendiumque ad nomen singulis persolutum. Hunc finem exitumque seditio militum cœpta apud Sucronem habuit. Per idem tempus ad Bœtim fluvium Hanno præfectus à Magone missus à Gadibus, cum parva manu Afrorum mercede Hispanos solicitando, ad IV. millia juvenum armavit. castris deinde exutus ab L. Martio, maxima parte militum inter tumultum captorum castrorum, quibusdam etiam in fuga amissis, palatos persequente equite, cum paucis ipse effugit. Cum hæc ad Bætim fluvium geruntur, Lælius interim freto in Oceanum evectus, ad Carteiam classe accessit. Vrbs ea in ora Oceani sita est, ubi primum è faucibus angustis panditur mare. Gadeis sine certamine proditione recipiendi ultro qui eam rem pollicerentur, in castra Romana venientibus spes, sicut ante dictum est, fuerat: sed patefacta immatura proditio est, comprehensosque omnes Mago Adherbali prætori Carthaginem devehendos tradit. Adherbal conjuratis in quinqueremem impositis, præmissaque ea, quia tardior quam triremis erat, ipse cum octo

triremibus modico intervallo sequitur. Iam fretum intrabat quinqueremis, cum Lælius & ipse in quinqueremi è portu Carteiæ sequentibus septem triremibus evectus, in Adherbalem ac triremes invehitur, quinqueremem satis credens deprehensam, rapido in freto in adversum æstum reciprocari non posse. Pœnus in re subita parumper incertus trepidavit, utrum quinqueremem sequeretur, an in hostes rostra converteret. ipsa cunctatio facultatem detrectandæ pugnæ ademit. jam enim sub ictu teli erant, & undique instabant hostes. æstus quoque arbitrium moderandi naves ademerat, neque erat navali pugna similis: quippe ubi nihil voluntarium, nihil artis aut consilii esset, una natura freti æstusque totius certaminis potens, suis alienis navibus nequicquam remigio in contrarium tendentes invehebat: ut fugientem videres retro vertice intortam victricibus illatam: & sequentem si in contrarium tractum incidisset maris, fugientis modo sese avertentem. Iam in ipsa pugna hæc cum infesto rostro peteret hostium navem, obliqua ipsa ictum alterius rostri accipiebat: illa cum transversa objiceretur hosti, repente intorta in proram circumagebatur. Cum inter triremes fortuna regente anceps prælium misceretur, quinqueremis Romana, seu pondere tenacior, seu pluribus remorum ordinibus scindentibus vortices, cum facilius regeretur, duas triremes suppressit, unius prælata impetu lateris, alterius remos detersit. cæterasque quas indepta esset, mulctasset, nisi cum reliquis quinque navibus Adherbal velis in Africam transmisisset. Lælius victor Carteiam revectus, auditis quæ acta Gadibus erant, patefactam proditionem, conjuratosque missos Carthaginem, spe in irritum redacta, qua venissent: nunciis ad L. Martium missis, nisi terere frustra tempus sedendo ad Gadeis vellent, redeundum ad imperatorem esse: assentiente Martio, paucos post dies ambo Carthaginem rediere. Ad quorum discessum non respiravit modò Mago: cum terra marique ancipiti metu urgeretur: sed etjam audita rebellione Illergetum, spem recuperandæ Hispaniæ nactus, nuncios Carthaginem mittit ad senatum: qui simul seditionem civilem in castris Romanis, simul defectionem sociorum in majus verbis extollentes, hortarentur, ut auxilia mitterent, quibus traditū, à patribus imperiū Hispaniæ repeti posset. Mandonius & Indibilis in fines ingressi, paulisper, dum quidnam de seditione statueretur, scirent, suspensi quieverunt: si civium errori ignosceretur, non diffidentes sibi quoque ignosci posse. postquam vulgata est atrocitas supplicii, suam quoque noxam pari pœna æstimatam rati, vocatis rursus ad arma popularibus, contractisque quæ ante habuerant auxiliis, in Sedetanum agrum, ubi, principio defectionis stativa habuerant, cum XX. millibus peditum, duobus millibus equitum & quingentis transcenderunt. Scipio cum fide solvendi pariter omnibus noxiis innoxiisque stipendii, tum vultu ac sermone in omnes placato facile reconciliatis militum animis, priusquam castra à Carthagine moveret, concione advocata, multis verbis in perfidiam rebellantium regulorum invectus, nequaquam eodem animo se ire professus est ad vindicandum id scelus, quo civilem errorem nuper sanaverit. Tum se haud secus, quam viscera secantem sua, cum gemitu & lachrymis triginta hominum capitibus expiasse octo millium seu imprudentiam seu noxam: nunc læto & erecto animo ad cædem Illergetum ire. non enim eos neque natos in eadem terra, nec ulla secum societate junctos esse. eam, quæ sola fuerit, fidem atque amicitiam ipsos per scelus rupisse, in exercitu suo se, præterquam quod omnes cives aut socios, Latinique nominis videat etiam eo moveri, quod nemo

fere sit miles, qui non aut à patruo suo Cn. Scipione, qui primus Romani nominis in eam provinciam venerit, aut à patre consule, aut à se sit ex Italia advectus. Scipionum nomini auspiciisque omnes assuetos, quos secum in patriam ad meritum triumphum deducere velit: quos consulatum petenti, velut si omnium communis agatur honos, affuturos speret. Quod ad expeditionem eam attineat, quæ instet, immemorem esse rerum suarum gestarum, qui id bellum ducat. Magonis hercle sibi, qui extra orbem terrarum in circumfusam Oceano insulam cum paucis perfugerit navibus majorem curam esse, quam Illergetum. Quippe illic & ducem Carthaginiensem, & quantumcunque Punicum præsidium esse: hic latrones, latronumque duces: quibus ut ad populandos finitimorum agros, tectaque urenda, & rapienda pecora aliqua vis sit, ita in acie ac signis collatis nullam esse, magis velocitate ad fugam quam armis fretos, pugnaturos esse. Itaque non quod ullum inde periculum, aut semen majoris belli videat, ideo se, priusquam provincia decedat, opprimendos Illergetes duxisse: sed primum, ne impunita tam scelerata defectio esset: deinde, ne quis in provincia simul virtute tanta & felicitate perdomita, relictus hostis dici posset. Proinde deis bene juvantibus sequerentur, non tam ad bellum gerendum (neque enim cum pari hoste certamen esse) quam ad expetendas ab hominibus scelestis pœnas. Ab hac oratione dimissos ad iter se comparare in diem posterum jubet, profectusque decimis castris pervenit ad Iberum flumen. inde superato amni, die quarto in conspectu hostium posuit castra. Campus autem montibus circumseptus erat. in eam vallem Scipio cum pecora rapta pleraque ex ipsorum hostium agris, propelli ad irritandam feritatem barbarorum jussisset, velites subsidio misit, à quibus ubi per procursationem commissa pugna esset, Lælium cum equitatu impetum ex occulto facere jubet. mons opportune prominens equitum insidias texit. Nec ulla mora pugnæ facta est. Hispani in cōspectu procul pecora, velites in Hispanos præda occupatos incurrere. Primo missilibus territavere: deinde missis levibus telis, quæ irritare magis quam decernere pugnam poterant, gladios nudant, & collato pede res cœpta geri est: ancepsque pedestre certamen erat, ni equites supervenissent. neque ex adverso tantum illati obvios obtrivere, sed circumvecti etiam quidam per infima clivi ab tergo se, ut plerosque intercluderent, objecere. majorque cædes fuit, quam quantam edere levia per excursiones prælia solent. Ira magis accensa adverso prælio barbaris est, quam imminuti animi. Itaque ne perculsi viderentur, prima luce postero die in aciem processere. Non capiebat omnes copias angusta, sicut ante dictum est, vallis; duæ ferme peditum partes, & omnis equitatus in aciem descendit: quod reliquum peditum erat, obliquo constiterunt colle. Scipio pro se esse loci angustias ratus, & quod in arcto pugna Romano aptior quam Hispano militi futura videbatur: & quod in eum locum detracta hostium acies esset, qui non omnem multitudinem eorum caperet: novo etiam consilio adjecit animum, equitem nec se posse circumdare cornibus in tam angusto spacio; & hosti, quem cum pedite eduxisset, inutilem fore: itaque imperat Lælio, ut per colles quam occultissimo itinere circumducat equites, segregetq; quantū possit, equestrē à pedestri pugna. ipse omnia signa peditū in hostes vertit: quatuor cohortes in fronte statuit, quia latius pandere aciem non poterat. moram pugnandi nullam fecit, ut ipso certamine averteret à conspectu transeuntium per colles equitum. nec ante circumductos sensere, quam tumultum equestris pugnæ ab

tergo accepere. ita duo diversa prælia erant, duæ peditum acies, duo equitatus per longitudinem campi (quia misceri ex genere utroque prælium angustiæ non patiebantur) pugnabant. Hispanorum cum neque pedes equiti, nec eques pediti auxilio esset, pedes fiducia equitis temere commissus campo cæderetur: eques circumventus nec peditem à fronte (jam enim stratæ pedestres copiæ erant) nec ab tergo equitem sustineret: & ipsi cum diu in urbem sese stantibus equis defendissent, ad unum omnes cæsi sunt: nec quisquam peditum equitumve superfuit, qui in valle pugnaverunt. Tertia pars, quæ in colle ad spectaculum magis tutum quam ad partem pugnæ capessendam steterat, & locum & tempus ad fugiendum habuit. inter eos & reguli ipsi fugerunt, priusquam tota circumveniretur acies, inter se tumultum elapsi. Castra eodem die Hispanorum præter cæteram prædam cum tribus ferme millibus hominum capiuntur. Romani sociique ad mille CC. eo prælio ceciderunt. vulnerata amplius tria millia hominum. minus cruenta victoria fuisset, si patentiore campo, & ad fugam capessendam facili foret pugnatum. Indibilis abjectis belli consiliis nihil tutius afflictis rebus experta fide & clementia Scipionis ratus, Mandonium fratrem ad eum mittit. Qui advolutus genibus, fatalem rabiem temporis ejus accusat, cum velut contagione quadam pestifera, non Illergetes modo & Lacetani, sed castra quoque Romana insanierint. suam quidem & fratris, & reliquorum popularium eam conditionem esse, ut aut, si ita videatur, reddant spiritum Pub. Scipioni, ab eodem illo acceptum: aut servati bis uni debitam vitam pro eo in perpetuum devoveant: antea in causa sua fiduciam sibi fuisse, nondum experta clementia ejus: nunc contra, nullam in causa, omnem in misericordia victoris spem repositam habere. Mos vetustus erat Romanis; cum quo nec foedere nec æquis legibus jungerentur amicitia, non prius imperio in eum tanquam pacatum uti, quam omnia divina humanaque dedidisset: obsides accepti, arma adempta, præsidia urbibus imposita forent. Scipio multis invectus in præsentem Mandonium, absentemque Indibilem verbis, illos quidem merito perituros fuisse ipsorum maleficio ait: victuros suo atque populi Romani beneficio. Cæterum se neque arma iis adempturum: (quippe ea pignora timentium rebellionem esse, se libera arma relinquere, solutosque metu animos:) neque se in obsides innoxios, sed in ipsos si defecerint, sæviturum: nec ab inermi, sed ab armato hoste pœnas expetiturum. utramque fortunam expertis permittere sese, utrum propitios, an iratos habere Romanos mallent. Ita dimissus Mandonius, pecunia tantummodo imperata, ex qua stipendium militi præstari posset. Ipse martio in ulteriorem Hispaniam præmisso, Syllano Tarraconem remisso, paucos moratus dies, dum imperatam pecuniam Illergetes pernumerarent, cum expeditis Martium jam appropinquantem Oceano assequitur. Inchoata res jam ante de Masanissa, aliis atque aliis de causis dilata erat, quod Numida cum ipso utique congredi Scipione volebat, atque ejus dextra fidem sancire, ea tum itineris tam longi ac tam devii causa Scipioni fuit. Masanissa cum Gadibus esset, certior adventare eum à Martio factus, causando corrumpi equos inclusos in insula, penuriamque omnium rerum & facere cæteris, & ipsos sentire, ad hoc equitem marcescere desidia: Magonem perpulit, ut se trajicere in continentem ad depopulandos proximos Hispaniæ agros pateretur. Transgressus tres principes Numidarum, præmittit ad tempus locumque colloquio statuendum: duos pro obsidibus retineri à Scipione jubet: remisso tertio, qui quo jussus erat, adduceret

adduceret Masanissam: cum paucis in colloquium venerunt. Ceperat jam ante Numidam ex fama rerum gestarum admiratio viri: substitueratque animo speciem quoque corporis amplam ac magnificam. cæterum major præsentis veneratio cepit: & præterquam quod suapte natura multa majestas inerat, adornabat promissa cæsaries, habitusque corporis non cultus munditiis, sed virilis ac verè militaris: & ætas erat in medio virium robore, quod plenius nitidiusque ex morbo velut renovatus flos juventæ faciebat. Prope attonitus ipso congressu Numida gratias de fratris filio remisso agit. Ex eo tempore affirmat eam se quæsisse occasionem, quam tandem oblatam deum immortalium beneficio non omiserit. cupere se illi, populoque Romano operam navare: ita ut nemo unus externus magis enixe adjuverit rem Romanã. id se, etiamsi jampridem vellet, minus præstare in Hispania, terra aliena atque ignota, potuisse: in qua autem genitus educatusque in spem paterni regni esset, facile præstiturum. siquidem eundem Scipionem ducem in Africam mittant Romani, satis sperare perbrevis ævi Carthaginem esse. Lætus eum Scipio vidit audivitque, cum caput rerum in omni hostium equitatu Masanissam fuisse sciret, & ipse juvenis specimen animi præ se ferret. Fide data acceptaque, profectus retro Tarraconem est, Masanissa permissu Romanorum, ne sine causa trajecisse in continentem videretur: populatus proximos agros, Gades rediit. Magoni, desperatis in Hispania rebus, in quarum spem seditio primum militaris, deinde defectio Indibilis animos ejus sustulerant, paranti trajicere in Africam nunciatum ab Carthagine est, jubere senatum ut classem quam Gadibus haberet, in Italiam trajiceret: conductaque ibi Gallorum ac Ligurum quanta maxima posset juventute, conjungeret se Annibali: neu senescere bellum maximo impetu, majore fortuna cœptum sineret. Ad eam rem & à Carthagine pecunia Magoni advecta est, & ipse quantam potuit, à Gaditanis exegit. non ærario modo eorum, sed etiam templis spoliatis & privatim omnibus coactis aurum argentumque in publicum conferre. Cum prætervehèretur Hispaniæ oram, haud procul Carthagine Nova, expositis in terram militibus proximos depopulatus agros, inde ad urbem classem appulit. ibi cum interdiu milites in navibus tenuisset, nocte in littus expositos ad partem eam muri, qua capta Carthago ab Romanis fuerat, ducit. nec præsidio satis valido urbem teneri ratus, & aliquos oppidanorum ad spem novandi res aliquid moturos. Cæterum nuntii ex agris trepidi simul populationem agrestiumque fugam & hostium adventum attulerant: & visa interdiu classis erat, nec sine causa electam ante urbem stationem apparebat: itaque instructi armatique intra portam ad stagnum ac mare versam continebantur. Vbi effusi hostes, mista inter milites navali turba ad muros tumultu majore quam vi subierunt: patefacta repente porta, Romani cum clamore erumpunt: turbatosque hostes, & ad primum incursum conjectumque telorum aversos usque ad littus cum multa cæde persequuntur. nec nisi naves littori appulsæ trepidos accepissent, superfuisset fugæ aut pugnæ quisquam. In ipsis quoque trepidatum navibus est, dum ne hostes cum suis simul irrumperent, trahunt scalas, pontes, orasque: & anchoras, ne in moliendo mora esset, præcidunt, multique adnantes navibus, incerti præ tenebris quid aut peterent aut vitarent, fœde interierunt. Postero die cum classis inde retro ad Oceanum, unde venerat, fugisset: ad octingentos homines cæsi inter murum litusque, & ad duo millia armatorum inventa. Mago cum Gadeis repetisset, exclusus inde ad

ad Cimbim (haud procul Gadibus is locus abest) classe appulsa, mittendis legatis, querendoque, quod portæ sibi socio atque amico clausæ forent: purgantibus iis multitudinis concursu factum, infestæ ob direpta quædam ab conscendentibus naves militibus, ad colloquium Suffetes eorum, qui summus Pœnis est magistratus, cum quæstore elicuit, laceratosque verberibus cruci affigi jussit. inde navibus ad Pityusam insulam centum millia ferme à continenti (Pœni tum eam incolebant) trajecit. itaque classis bona cum pace accepta est, nec commeatus modo benigne præbiti, sed in supplementum classis juventus, armaque data. quorum fiducia Pœnus in Baleares insulas (quinquaginta inde millia absunt) transmisit. Duæ sunt Baleares: major altera, atque opulentior armis virisque: & portum habet, ubi commode hybernaturum se (& jam extremum autumni erat) censebat. cæterum haud secus quam si Romani eam insulam incolerent, hostiliter classi occursum est. Fundis ut nunc plurimum, ita tunc solo eo telo utebantur. nec quisquam alterius gentis unus tantum ea arte, quantum inter alios omnes Baleares excellunt. Itaque tanta vis lapidum creberrimæ grandinis modo in propinquantem jam terræ classem effusa est, ut intrare portum non ausi, averterent in altum naves. In minorem inde Balearium insulam trajecerunt, fertilem agro, viris armisque haud æque validam: itaque egressi navibus supra portum loco munito castra locant, ac sine certamine urbe agroque potiti, duobus millibus auxiliarium inde conscriptis, missisque Carthaginem ad hybernandum, naves subduxerunt. post Magonis ab Oceani ora discessum Gaditani Romanis deduntur. Hæc in Hispania P. Scipionis ductu auspicioque gesta. Ipse L. Lentulo & L. Manlio Acidino provincia tradita, decem navibus Romam rediit, & senatu extra urbem dato in æde Bellonæ, quas res in Hispania gessisset, disseruit: quoties signis collatis dimicasset, quot oppida ex hostibus vi cepisset, quas gentes in ditionem populi Romani redegisset: adversus quatuor se imperatores, quatuor victores exercitus in Hispaniam ivisse, neminem Carthaginiensem in iis terris reliquisse. Ob has res gestas magis tentata est triumphi spes, quam petita pertinaciter: quia neminem ad eam diem triumphasse, qui sine magistratu res gessisset, constabat. Senatu misso, urbem est ingressus, argentique præ se in ærarium tulit quatuordecim millia pondo CCCXLII. & signati argenti magnum numerum. Comitia inde creandis consulibus habuit L. Veturius Philo: centuriæque omnes ingenti favore P. Scipionem consulem dixerunt. collega additur ei P. Licinius Crassus Pontifex maximus. Cæterum comitia majore quam ulla per id bellum celebrata frequentia, proditum memoriæ est. convenerant undique non suffragandi modo, sed etiam spectandi causa P. Scipionis: concurrebantque & domum frequentes, & in Capitolium ad immolantem eum, cum centum bobus votis in Hispania Iovi sacrificaret, despondebantque animis, sicut C. Luctatius superius bellum Punicum finisset, ita id quod instaret, P. Cornelium finiturum: atque ut Hispania omni Pœnos expulisset, sic Italia pulsurum esse: Africamque ei, perinde ac debellatum in Italia foret, provinciam destinabant. Prætoria inde comitia habita. creati duo qui tum ædiles plebis erant, Sp. Lucretius & Cn. Octavius, & ex privatis Cn. Servilius Cœpio, & L. Æmilius Pappus. Quartodecimo anno Punici belli P. Cornelius Scipio & P. Licinius Crassus consulatum ineunt: nominatæ consulibus provinciæ sunt, Sicilia Scipioni extra sortem, concedente collega, quia

quia cura sacrorum pontificem maximum in Italia retinebat, Brutii Crasso. Tum prætoriæ provinciæ in sortem conjectæ urbana Cn. Servilio obtigit: Ariminum (ita Galliam appellabant) Sp. Lucretio, Sicilia L. Æmilio, Cn. Octavio Sardinia. Senatus in Capitolio habitus. ibi referente P. Scipione senatusconsultum factum est, ut quos ludos inter seditionem militarem in Hispania vovisset: ex ea pecunia quam ipse in ærarium detulisset, faceret. Tum Saguntinorum legatos in senatum introduxit. ex eis maximus natu: " ET si nihil ultra malorum est " P. C. quam quod passi sumus, " ut ad ultimum fidem vobis " præstaremus: tamen ea vestra " merita, imperatorumque ve" strorum erga nos fuerunt, ut " nos cladium nostrarum non " pœniteat. Bellum propter nos " suscepistis: susceptum quar" tumdecimum annum tam per" tinaciter geritis, ut sæpe ad " ultimum discrimen & ipsi ve" neritis, & populum Cartha" giniensem adduxeritis. Cum " in Italia tam atrox bellum & " Annibalem hostem haberetis, " consules cum exercitu in Hi" spaniam, velut ad colligen" das reliquias naufragii nostri " misistis. P. & Cn. Cornelii, " ex quo in provinciam vene" runt, nullo tempore destite" runt, quæ nobis secunda, " quæque adversa hostibus no" stris essent, facere. jam omnium " primùm oppidum nobis resti" tuerunt: per omnem Hispa" niam cives nostros venunda" tos, dimissis qui conquire" rent, ex servitute in liberta" tem restituerunt. cum jam " prope esset, ut optabilem ex " miserrima fortunam habere" mus: P. & Cn. Cornelii im" peratores vestri luctuosius no" bis prope quam vobis perie" runt. tum vero ad hoc retracti " ex distantibus locis in sedem " antiquam videbamur, ut ite" rum periremus, & alterum excidium patriæ videremus: nec " ad perniciem nostram Cartha" giniensi utique aut duce aut " exercitu opus esse, ab Turde" tanis veterrimis hostibus, qui " prioris quoque excidii causa " nobis fuerant, extingui posse: " cum ex insperato repente mi" sistis nobis hunc P. Scipio" nem: quem, fortunatissimi " omnium Saguntinorum vide" mur, quia consulem declara" tum vidimus: ac vidisse nos, ci" vibus nostris renunciaturi su" mus, spem, opem, salutem no" stram. qui cum plurimas ho" stium vestrorum cepisset in Hi" spania urbes, ubique ex capto" rum numero excerptos Sagun" tinos in patriam remisit. po" stremo Turdetaniam adeo in" festam nobis, ut illa gente in" columi stare Saguntum non pos" set, ita bello afflixit ut non " modo nobis (absit verbo invi" dia) sed ne posteris quidem ti" menda nostris esset. deletam " urbem cernimus eorum, quo" rum in gratiam Saguntum de" leverat Annibal. vectigal ex " agro eorum capimus, quod no" bis non fructu jucundius est, " quam ultione. Ob hæc, quibus " majora neque sperare, neque " optare ab diis immortalibus " poteramus: gratias actum nos " decem legatos Saguntinus se" natus populusque ad vos mi" sit: simul gratulatum, quod ita " res per hos annos in Hispania " atque Italia gessistis, ut Hispa" niam non Ibero amne tenus, " sed qua terrarum ultimus finis " Oceanus domitam armis ha" beatis: Italiæ, nisi quatenus " vallum castrorum cingit, nihil " reliqueritis Pœno. Iovi Op" tim. Max. Præsidi Capitolinæ " arcis non grates tantum ob " hæc agere jussi sumus: sed " donum hoc etiam, si vos per" mitteretis, coronam auream " in Capitolium victoriæ ergo " ferre. Id uti permittatis, " quæsumus: utique, si vo" bis ita videtur, quæ no" bis imperatores vestri commo" da tri-

"Corneli, æquum erit, si cum "in me ipso nunquam pluris famam hominum quam rempub. "fecerim: ne tuam quidem gloriam bono publico præponam, "quanquam si aut bellum nullum "in Italia, aut is hostis esset, ex "quo victo nihil gloriæ quæreretur: qui te in Italia retineret, "etsi id bono publico faceret, simul cum bello materiam gloriæ "tuæ ire ereptum videri posset. "cum vero Annibal hostis incolumi exercitu quartũ decimum "annum Italiam possideat, pœnitebit te, P. Corneli, gloriæ "tuæ, si hostem eum, qui tot funerum, tot cladium nobis causa "fuit, tu consul Italia expuleris? "& sicut penes C. Luctatium "prioris Punici perpetrati belli "titulus fuit, ita penes te hujus "fuerit: nisi aut Amilcar Annibali dux est præferendus, aut "illud bellum huic, aut victoria "illa major clariorque quam hæc "(modo contingat, ut te consule "vincamus) futura est. Ab Drepano atque Eryce detraxisse Amilcarem, quam Italia expulisse "Pœnos atque Annibalem malis? "Ne tu quidem, etsi magis partam "quam speratam gloriam amplecteris, Hispania potius quam "Italia bello liberata, gloriatus "fueris. Nondum is est Annibal, "quem non magis timuisse videatur quam contemsisse, qui aliud "bellum maluerit. Quin igitur "ad hoc accingeris? nec per istos "circuitus, ut cum in Africam "trajeceris, secuturum te illuc "Annibalem speres, potius quam "recto hinc itinere, ubi Annibal "est, eo bellum intendis? Egregiam istam palmam belli Punici "patrati petis? hoc & natura prius "est, tua cum defenderis, aliena "ire oppugnatum. Pax ante in "Italia quam bellum in Africa "sit, & nobis prius decedat timor quam ultro aliis inferatur: "si utrumque tuo ductu auspicioque fieri potest: Annibale hic "victo, illic Carthaginem expugna. si alterutra victoria novis consulibus relinquenda est, prior cũ major clariorque, tum,, causa etiam insequentis fuerit.,, Nam nunc quidem præterquam,, quod & in Italia & in Africa,, duos diversos exercitus alere,, ærarium non potest, præter-,, quam quod unde classis tuea-,, mur, unde commeatibus præ-,, bendis sufficiamus, nihil reliqui,, est, periculi tandem, quantum,, adeatur, quem fallit? P. Lici-,, nius in Italia, P. Scipio bellum,, in Africa geret. Quid si (quod,, omnes dii omen avertant & di-,, cere etiam reformidat animus,,, sed quæ acciderunt accidere,, possunt) victor Annibal ire ad,, urbem pergat: tum demum te,, consulem ex Africa, sicut Qu.,, Fulvium à Capua accersemus?,, Quid? quod in Africa quoque,, Mars communis belli erit? Do-,, mus tibi tua, pater patruusque,, intra triginta dies cum exerci-,, tibus cæsi documento sint, ubi,, per aliquot annos maximis re-,, bus terra marique gerendis am-,, plissimum nomen apud exteras,, gentes populi Romani, vestræ-,, que familiæ fecerant. Dies me,, deficiat, si reges imperatoresque, temere in hostium terras,, transgressos cum maximis cla-,, dibus suis exercituumque suo-,, rũ enumerare velim. Athenien-,, ses, prudentissima civitas, bello,, domi relicto, auctore æque im-,, pigro ac nobili juvene, magna,, classe in Siciliam transmissa, una,, pugna navali florentem rempu-,, blicam suam in perpetuum af-,, flixerunt. Externa & nimis,, antiqua repeto. Africa eadem,, ista, & M. Attilius, insigne utri-,, usque fortunæ exemplum nobis,, documento sint. Ne tibi P. Cor-,, neli, cum ex alto Africam con-,, spexeris, ludus & locus fuisse,, Hispaniæ tuæ videbuntur. quid,, enim simile? Pacato mari præ-,, ter oram Italiæ Galliæque ve-,, ctus Emporias in urbem socio-,, rum classem appulisti: expositos,, milites per tutissima omnia ad,, socios & amicos P. R. Tarra-,, conem duxisti: ab Tarracone,, deinde iter per præsidia Ro-,,

"mana: circa Iberum exercitus "patris patruique tui, post amissos imperatores ferociores calamitate i[...]facti: & dux tumultuarius quidem ille Lucius "Martius, & militari suffragio "ad tempus electus, cæterum si "nobilitas ac justi honores adornarent, claris imperatoribus qualibet arte belli par. "oppugnata per summum otium "Carthago, nullo trium Punicorum exercituum socios defendente. Cætera, neque ea elevo, nullo tamen modo Africo "bello comparanda: ubi non "portus ullus classi nostræ apertus, non ager pacatus, non civitas socia, non rex amicus, "non consistendi usquam locus, "non procedendi. quacunque "circumspexeris, hostilia omnia "atque infesta. An Syphaci Numidisque credis? satis sit semel creditum, non semper temeritas est felix, & fraus fidem "in parvis sibi præstruit: ut cum "operæ precium sit, cum mercede magna fallat. Non hostes "patrem patruumque tuum armis prius quam Celtiberi socii "fraude circumvenerunt; nec "tibi ipsi à Magone & Asdrubale "hostium ducibus, quantum ab "Indibili & Mandonio in fidem "acceptis, periculi fuit. Numidis tu credere potes, defectionem militum tuorum expertus? Et Syphax & Masanissa se "quam Carthaginienses malunt "potentissimos in Africa esse: "Carthaginienses quam quenquam alium. nunc illos æmulatio inter sese, & omnes causæ "certaminum acuunt, quia procul externus motus est. ostende "illis Romana arma, & exercitum alienigenam: jam velut ad "commune restinguendum incendium concurrent. Aliter "iidem illi Carthaginienses Hispaniam defenderunt: aliter "mœnia patriæ, templa deûm, "aras & focos defendent: cum "euntes in prælium pavida prosequetur conjunx, & parvi liberi occursabunt. Quid porro? si satis confisi Carthaginienses,, consensu Africæ, fide sociorum,, regum, mœnibus suis, cum tuo,, exercitusq; tui præsidio nudatam Italiam viderint: ipsi ultro,, novum exercitum in Italiam aut,, ex Africa miserint, aut Magonē,, quem à Balearibus classe transmissa jam præter oram Ligurum,, Alpinorum vectari constat, Annibali se conjungere jusserint:,, nempe in eodem terrore erimus,, in quo nuper fuimus, cum Asdrubal in Italiam transcendit.,, quem tu, qui non solum Carthaginem, sed omnem Africam,, exercitu tuo es clausurus, è manibus tuis in Italiam emisisti.,, Victum à te dices: eo quidem,, minus vellem, & id tua non,, reipublicæ solum causa, iter datum victo in Italiam esse. Patere nos omnia quæ prospera tibi,, ac reipublicæ in imperio evenere, tuo consilio assignare: adversa casibus incertis belli &,, fortunæ legare. quo melior fortiorque es, eo magis talem præsidem sibi patria atque universa,, Italia retinet. Non potes ne ipse,, quidem dissimulare, ubi Annibal sit, ibi caput atq; arcem hujus belli esse. quippe qui præ te,, feras, eam tibi causam trajiciendi in Africam esse, ut Annibalem,, eo trahas. Sive igitur hic sive,, illic, cum Annibale est tibi futura res. utrum ergo tandem firmior eris in Africa solus, an hic,, tuo collegæque exercitu conjuncto? ne Claudius quidem &,, Livius Consules tam recenti,, exemplo quantum id intersit,, documento sunt? Quid Annibalem utrum tandem extremus angulus agri Brutii frustra jam diu,, poscentem ab domo auxilia, an,, propinqua Carthago, & tota socia Africa potentiorem armis,, virisque faciet? Quod istuc consilium est, ibi malle decernere,, ubi tuæ dimidio minores copiæ,, sint, hostium multo majores:,, quam ubi duobus exercitibus,, adversus unum tot præliis &,, tam diuturna ac gravi militia,, fessum, pugnandum sit? Quam,,

compa-

'compar consilium tuum parentis tui consilio sit, reputa. ille consul profectus in Hispaniam, ut Annibali ab Alpibus descendenti occurreret, in Italiam ex provincia rediit: tu cum Annibal in Italia sit, relinquere Italiam paras, non quia reipublicæ id utile, sed quia tibi amplum & gloriosum censes esse: sicut cum provincia & exercitu relicto sine lege, sine senatusconsulto, duabus navibus populi Romani imperator fortunam publicam & majestatem imperii, quæ tum in tuo capite periclitabantur, commisisti. Ego P. Cornelium P. C. reipublicæ nobisque non sibi ipsi privatim creatum consulem existimo: exercitusque ad custodiam urbis atque Italiæ scriptos esse, non quos regio more per superbiam consules quo terrarum velint, trajiciant. Cum oratione ad tempus parata Fabius, tum auctoritate & inveterata prudentiæ fama magnam partem senatus & seniores maxime movisset: pluresque consilium senis quam animum adolescentis ferocem laudarent. Scipio ita locutus fertur: ET ipse Q. Fabius principio orationis P. C. commemoravit, in sententia sua posse obtrectationem suspectam esse, cujus ego rei non tam ipse ausim tantum virum insimulare, quam quod ea suspicio, vitio orationis an rei, haud sane purgata est. sic enim honores suos & famam rerum gestarum extulit verbis ad exstinguendum invidiæ crimen, tanquam mihi ab infimo quoq; periculum sit, ne mecum æmuletur: & non ab eo qui, quia super cæteros excellat, quo me quoque niti non dissimulo, me sibi æquari nolit. sic senem se perfunctum honoribus, & me infra ætatem filii sui posuit, tanquam non longius quam quantum vitæ humanæ spacium est, cupiditas gloriæ extendatur: maximaque pars ejus in memoriam ac posteritatem promineat. Maximo cuique id accidere animo, certum habeo, ut se non cum præsentibus modo, sed cum omnis ævi claris viris cōparet. Equidem haud dissimulo, me, tuas, Q. Fabi, laudes non assequi, solum velle, sed (bona venia tua, dixerim) si possim, etiam exuperare. Illud nec tibi in me, nec mihi in minores natu animi sit, ut nolimus quenquam nostri similem evadere civem. Id enim, non eorum modo, quibus inviderimus, sed reipublicæ, & pene omnis generis humani detrimentum sit. Commemoravit, quantum essem periculi aditurus, si in Africam trajicerem: ut, meam quoque non solum reip. & exercitus vicem videretur sollicitus. Vnde hæc repente de me cura exorta? cum pater patruusque meus interfecti, cum duo exercitus eorum prope occidione occisi essent: cum amissæ Hispaniæ, cum quatuor exercitus Pœnorum, quatuorque duces omnia metu, armisque tenerent: cum quæsitus ad id bellum imperator nemo se ostenderet præter me, nemo profiteri nomen ausus esset: cum mihi quatuor & viginti annos nato detulisset imperium populus Romanus: quid ita tum nemo ætatem meam, vim hostium, difficultatem belli, patris patruique recentem cladem commemorabat? utrum major aliqua nunc in Africa calamitas accepta est, quā tunc in Hispania erat? an majores nunc sunt exercitus in Africa, duces plures melioresque, quam tunc in Hispania fuerunt? an ætas mea tunc maturior bello gerendo fuit, quam nunc est? an cum Carthaginiensi hoste in Hispania, quam in Africa bellum geri aptius est? Facile est post fusos fugatosque quatuor exercitus Punicos, post tot urbes vi captas, aut metu subactas in deditionem, post perdomita omnia usque ad Oceanum, tot regulos, tot sævas gentes, post rece-

"receptam totam Hispaniam, ita "ut vestigium nullum belli reliquum sit, elevare meas res gestas: tam hercule quam si victor "ex Africa redierim, ea ipsa elevare, quæ nunc retinendi mei "causa, ut terribilia eadem videantur, verbis extolluntur. "Negat aditum esse in Africam, "negat ullos patere portus, M. "Attilium captū in Africa commemorat, tanquam M. Attilius "primo accessu ad Africam offenderit: neque recordatur, illi "ipsi tam infelici imperatori patuisse tamen portus Africæ, & "res egregias primo anno gessisse, & quantum ad Carthaginienses duces attinet, invictum "ad ultimum permansisse. nihil "igitur me isto exemplo terrueris: si hoc bello; non priore, si "nuper, non annis ante quadraginta ista clades accepta foret, "qui ego minus in Africam Regulo capto, quam Scipionibus "occisis inHispaniam trajicerem, "nec felicius Xantippum Lacedæmonium Carthagini, quam "me patriæ meæ finerem natum "esse: cresceretque mihi ex eo "ipso fiducia quod possit in hominis unius virtute tantum momenti esse. At etiam Athenienses audiendi sunt, temere in Siciliam omisso domi bello transgressi. Cur ergo, quoniam Græcas fabulas narrare vacat, non "Agathoclem potius Syracusanum regem, cum diu Sicilia Punico bello ureretur, trāsgressum "in hanc eandem Africam, avertisse eo bellum unde venerat, "refers? Sed quid ultro metum "inferre hosti, & ab se remoto "periculo alium in descrimen "adducere, quale sit, veteribus "externisque exemplis admonere "opus est? majus præsentiusve "ullum exemplum esse quam Annibal potest? Multum interest, "alienos populere fines, an tuos "uri excindique videas. plus animi est inferenti periculū, quam "propulsanti. Ad hoc major "ignotarum rerum est terror, bona malaque hostium ex propin-quo ingressus, fines aspicias. Non,, speraverat Annibal fore, ut tot,, in Italia populi ad se deficerent, quot defecerunt post Cannensem cladem: Quanto minus,, quicquam in Africa Carthaginiensibus firmum ac stabile est,,, infidis sociis, gravibus ac superbis dominis? Ad hæc, nos,, etiam deserti ab sociis, viribus,, nostris, milite Romano stetimus. Carthagine nihil civilis,, roboris est, mercede paratos,, milites habent, Afros Numidasque, levissima fidei mutandæ,, ingenia. Hic modo nihil moræ,, sit, una & trajecisse me audietis, & ardere bello Africam, &,, molientem hinc Annibalem, &,, obsideri Carthaginem. lætiores,, & frequentiores ex Africa expectate nuncios, quam ex Hispania accipiebatis. Has mihi spes,, subjicit fortuna populi Romani, dii fœderis ab hoste violati,, testes, Syphax & Masanissa reges: quorum ego fidei ita innitor, ut veriturus perfidiam sim:,, multa quæ nunc ex intervallo,, non apparent, bellum aperiet. &,, id est viri & ducis, non deesse,, fortunæ præbenti se, & oblata,, casu flectere ad consilium. Habeo, Q. Fabi, parem quidem,, Annibalem: sed illum potius,, ego traham, quam ille me retineat. in sua terra cogam pugnare eum, & Carthago potius premium victoriæ erit, quam semiruta Brutiorum castella. Ne,, quid interim dum trajicio, dum,, expono exercitum in Africam,,, dum castra ad Carthaginem,, promoveo, respublica hic detrimenti capiat: quod tu Q. Fabi, cum victor tota Italia volitaret Annibal, potuisti præstare: hoc vide ne contumeliosum,, sit, concusso jam & pene fracto,, Annibale, negare posse Pub. Licinium consulem, virum fortissimum præstare. qui ne à sacris,, absit pontifex maximus, ideo in,, sortem tam longinquæ provinciæ non venit. Si hercule nihilo,, maturius hoc, quo ego censeo,,, modo perficeretur bellū: tamen,,

"ad dignitatem populi Romani, "famamque apud reges gentesq; "externas pertinebat, non ad de- "fendendam modo Italiam, sed "ad inferenda etiam Africæ ar- "ma, videri nobis animum esse: "nec hoc credi vulgarique, quod "Annibal ausus sit, neminem du- "cem Romanorum audere: & "priore Punico bello, tum cum "de Sicilia certaretur, toties "Africam nostris exercitibus & "classibus oppugnatam: nunc "cum de Italia certatur, Africam "pacatam esse. Requiescat ali- "quando vexata diu Italia, vra- "tur, populeturq; invicem Africa. "castra Romana potius Cartha- "ginis portis immineant, quam "nos iterum vallum hostium ex "mœnibus nostris videamus. A- "frica sit reliqui belli sedes: illuc "terror fugaque, populatio agro- "rum, defectio sociorum, cæteræ "belli clades, quæ in nos per "quatuordecim annos ingrue- "runt, vertantur. Quæ ad rem- "publicam pertinent, & bellum "quod instat, & provincias de "quibus agitur dixisse satis est. "Illa longa oratio nec ad vos "pertinens sit, si quemadmodum "Qu. Fabius meas res gestas in "Hispania elevavit, sic & ego "contrà gloriam ejus eludere, & "meam verbis extollere velim. "neutrum faciam P.C. & si nulla "alia re, modestia certe & tem- "peramento linguæ adolescens "senem vicero. ita & vixi & res "gessi, ut tacitus ea opinione, "quam vestra sponte conceptam "animis haberetis, facile conten- "tus essem. Minus æquis animis auditus est Scipio, quia vulgatum erat, si apud senatum non obtinuisset, ut provincia Africa sibi decerneretur, ad populum extemplo laturum. Itaque Q. Fulvius, qui consul quater & censor fuerat, postulavit à consule, ut palam in senatu diceret, permitteretne patribus, ut de provinciis decernerent, staturusque eo esset, quod censuissent, an ad populum laturus? Cum Scipio respondisset, se quod è republica esset, facturum, tum Fulvius NON ego ignarus,, quid responsurus facturusve es-,, ses, quæsivi: quippe cum præ te,, feras, tentare magis quam con-,, sulere senatum: & ni provin-,, ciam tibi quam volueris, ex-,, templo decernamus, paratam,, rogationem habeas. Itaque à,, vobis tribuni plebis, postulo,,, *inquit*, ut sententiam mihi ideo,, non dicenti, quod si in meam,, sententiam discedatur, non sit,, ratum habiturus consul, auxilio,, sitis. Inde altercatio orta, cum consul negaret æquum esse tribunos intercedere, quo minus suo quisque loco senator rogatus sententiã diceret. Tribuni ita decreverunt: SI consul senatui de pro-,, vinciis permittit, stari eo quod,, senatus censuerit placet, nec de,, ea re ferri ad populum patie-,, mur: si non permittit, qui de ea,, re sententiam recusabit dicere,,, auxilio erimus. Consul diem ad colloquendũ cum collega petiit, postero die permissum senatui est. Provinciæ ita decretæ: Alteri consuli Sicilia, & triginta rostratæ naves, quas C. Servilius superiore anno habuisset: permissumq; ut in Africam, si id è republ. esse censeret, trajiceret. Alteri Brutii, & bellum cum Annibale cum eo exercitu quem L. Veturius aut Q. Cæcilius habuit, & ut L. Veturius & Qu. Cæcilius sortirentur inter se, compararentve, uter in Brutiis duabus legionibus quas consul reliquisset, rem gereret: imperiumque in annum ei prorogaretur, cui ea provincia evenisset. Et cæteris prætoribus consulibusque, qui exercitibus provinciisque præfuturi erant, prorogata imperia. Qu. Cæcilio sorte evenit, ut cum consule in Brutiis adversus Annibalem bellum gereret. Ludi deinde Scipionis magna frequentia & favore spectantium celebrati. Legati Delphos ad donum ex præda Asdrubalis portandum missi, M. Pomponius Matho, & Qu. Catulus, tulerunt coronam auream CC. pondo, & simulachra spoliorum ex M. pondo argenti facta. Scipio cum ut dele-

delectum haberet, neque impetrasset, neque magnopere tetendisset, ut voluntarios ducere sibi milites liceret, tenuit: & quia impensæ negaverat reipub. futuram classem, si, quæ à sociis darentur ad novas fabricandas naves acciperet. Hetruriæ primum populi pro suis quisq; facultatibus consulē adjuturos polliciti. Cærites frumentum sociis navalibus, commeatumque omnis generis, Populonienses ferrum, Tarquinienses lintea in vela, Volaterrani armamenta navium & frumentum, Aretini XXX. millia scutorum, galeas totidem: pila, gæsa. hastas longas, milliū quinquaginta summam pari cujusque generis numero expleturos: secures, rutra, falces, alveolos, molas, quantum in XL. longas naves opus esset: tritici centum & XX. millia modium, in viaticum decurionibus remigibusque collaturos: Perusini, Clusini, Rusellani, abietem in fabricandas naves, & frumenti magnum numerum: abiete ex publicis sylvis est usus. Vmbriæ populi, Nursiniq; & Reatini, & Amiternini Sabinusq; omnis ager, milites polliciti. Marsi, Peligni Marruciniq; multi voluntarii nomina in classem dederunt. Camertes cum æquo fœdere cum Romanis essent, cohortem armatam sexcentorum hominum miserunt. XXX. manium carinæ, XX. quinqueremes, X. quadriremes cum essent positæ, ipse ita institit operi, ut die quadragesimoquinto quam ex sylvis detracta materia erat, naves instructæ armatæque in aquam deductæ sint. Profectus in Siciliam est XXX. navibus longis, voluntariorum septem ferme millibus in naves impositis. Et P. Licinius in Brutios ad duos exercitus consulares venit, ex eis eum sibi sumpsit, quem L. Veturius Cos. habuerat. Metello, ut quibus præfuisset legionibus, iis præesset, facilius cum assuetis imperio rem gesturum ratus permisit. Et prætores diversi in provincias profecti. Et quia pecunia ad bellum deerat, agri Campani regionem à Fossa Græca ad mare versam vendere quæstores jussi. indicio quoque permisso, qui ager civis Campani fuisset, ut is publicus populi Romani esset: indici præmium constitutum, quantæ pecuniæ ager indicatus esset, pars decima. Et Cn. Servilio Pr. urbis negotium datum, ut Campani cives ubi cuique ex S. C. liceret habitarent; animadverteretque in eos qui alibi habitarent. Eadem æstate Mago Amilcaris filius ex minore Balearium insula, ubi hybernarat, juventute lecta in classem imposita, in Italiam XXX. ferme rostratis navibus, & multis onerariis XII. millia peditum, duo ferme equitum trajecit. Genuamque nullis præsidiis maritimam oram tutantibus, repentino adventu cepit: inde ad oram Ligurum Alpinorum, si quos ibi motus facere posset, classem appulit. Ingauni (Ligurum ea gens est) bellum ea tempestate gerebant cum Epanteriis montanis. Igitur Pœnus Savone oppido Alpino præda deposita, & decem longis navibus in statione ad præsidium relictis, cæteris Carthaginem missis ad tuendam maritimam oram, quia fama erat Scipionem trajecturum esse: ipse societate cum Ingaunis, quorum gratiam malebat, composita, montanos instituit oppugnare. Et crescebat exercitus indies, ad famam nominis ejus Gallis undique confluentibus. Ea literis cognita Sp. Lucretii, ne frustra Asdrubale cum exercitu deleto biennio ante forent lætati, si par aliud inde bellum duce tantum mutato orietur, curam ingentem accenderunt Patribus. Itaque & M. Livium Procos. ex Hetruria volonum exercitum admovere Ariminum jusserunt: & Cn. Servilio prætori negotium datum, ut si è rep. censeret esse, duas urbanas legiones, cui imperio videretur dato, ex urbe duci juberet. M. Valerius Lævinus Aretium eas legiones duxit. Eisdem diebus naves onerariæ Pœnorum ad

LXXX.

LXXX. circa Sardiniam ab C. Octavio, qui provinciæ præerat, captæ. Eas Cælius frumento misso ad Annibalem, commeatuque onustas Valerius prædam Hetruscam Ligurumque montanorum captivos Carthaginem portantes, captas tradit. In Brutiis nihil ferme anno eo memorabile gestum est. Pestilentia incesserat pari clade in Romanos Pœnosque, nisi quod Punicum exercitum super morbum etiam fames affecit. Propter Iunonis Laciniæ templum æstatem Annibal egit: ibique aram condidit, dedicavitque cum ingenti rerum ab se gestarum titulo Punicis Græcisque literis insculpto.

LIBER XXIX.

BREVIARIUM.

Ex Sicilia C. Lælius in Africam à Scipione missus, ingentem prædam reportavit: & mandata Masanissæ Scipioni exposuit, conquerentis, quod non exercitum in Africam trajecisset. Bellum in Hispania finitum, victore Romano, quod Indibilis excitaverat. ipse in acie occisus: Mandonius exposcentibus Romanis à suis deditus est. Magoni, qui in Galliam & Liguriam ierat, ex Africa & militum ampla manus missa, & pecunia, quibus auxilia conduceret: præceptumque, ut se Annibali jungeret: Scipio à Syracusis in Bruttos trajecit; & Locros, pulso Punico præsidio, fugatoque Annibale recepit. Pax cum Philippo facta est. Idæa mater deportata est Romam à Pesinunte oppido Phrygiæ, carmine in libris Sibyllinis invento: pelli Italia alienigenam hostem posse, si mater Idæa deportata Romam esset; tradita autem est Romanis per Attalum regem Asiæ. Lapis erat, quem matrem deum incolæ dicebant. Excepit P. Scipio Nasica, Cn. filius, ejus qui in Hispania perierat, vir optimus à senatu judicatus adolescens nondum quæstorius: quoniam ita responsum habebatur, ut numen id ab optimo viro reciperetur, consecraretur que. Locrenses legatos Romam miserunt, qui de impotentia Q. Pleminii legati quererentur: quod pecuniam Proserpinæ abstulerat: & liberos eorum & conjuges stupraverat, Pleminius in catenis Romam perductus, in carcere mortuus est. Cum falsus rumor de P. Scipione proconsule, in urbem perlatus esset, tanquam luxuriaretur: missis ob hoc legatis à senatu, qui explorarent, an ea vera essent, purgatus infamia Scipio in Africam trajecit senatus permissu. Syphax, accepta in matrimonium Asdrubalis Gisgonis filia, amicitiam, quam cum Scipione ipso junxerat, renunciavit. Masanissa rex Masæsyliorum, dum pro Carthagine in Hispaniis militat, amisso patre Gala, de regno exciderat: quo per bellum sæpe repetito, aliquot præliis à Syphace rege Numidarum victus, in totum privatus est: & cum CC. equitibus exul Scipioni se junxit: & cum eo primo statim bello Hannonem Amilcaris filium cum ampla manu interemit. Scipio adventu Asdrubalis & Syphacis, qui prope cum CM. armatorum venerant: ab obsidione Vticæ depulsus, hyberna communivit. Sempronius Cos. in agro Crotoniensi prospere adversus Annibalem pugnavit: Lustrum à censoribus conditum est. censa sunt civium capita CCLXV. millia: Inter censores M. Livium, & Cl. Neronem notabilis discordia fuit.

Scipio posteaquam in Siciliam venit, voluntarios milites ordinavit centuriavitque, ex iis trecentos juvenes florentes ætate, & virium robore insignes circa se habebat, ignorantes quem

ad

ad usum neque centuriati, neque armati servarentur, tum ex totius Siciliæ juniorum numero principes genere & fortuna trecentos equites, qui secum in Africam trajicerent, legit. diemque iis qua equis armisque instructi atq; ornati adessent, edixit. Gravis ea militia procul domo terra mariq; multos labores, magna pericula allatura videbatur: neque ipsos modo, sed parentes cognatosque eorum ea cura angebat. Vbi dies quæ edicta erat advenit, arma equosque ostenderunt. tum Scipio renunciari sibi dixit, quosdam equites Siculorum tanquam gravem & duram horrere eam militiam. si qui ita animati essent, malle eos sibi jam tunc fateri, quam postmodum querentes, segnes atque inutiles milites reipublicæ esse, expromerent quid sentirent, cum bona venia se auditurum. Vbi ex his unus ausus est dicere, se prorsus, si sibi utrum vellet liberum esset, nolle militare, tum Scipio ei: *Quando igitur adolescens, quid sentires non dissimulasti, vicarium tibi expediam, cui tu arma equumque & cætera instrumenta militiæ tradas, & tecum hinc extemplo domum ducas, exerceas, docendum cures, equo tradito armisque.* Læto conditionem accipienti, unum ex CCC. quos inermes habebat, tradit. Vbi hoc modo exauctoratū equitem cum gratia imperatoris cæteri viderunt: se quisque excusare, & vicarium accipere. Ita trecentis Siculis Romani equites substituti sine publica impensa docendorum atque exercendorum curam Siculi habuerunt, quia edictum imperatoris erat, ipsum militaturum, qui ita non fecisset. Egregiam hanc alam equitum evasisse ferunt, multisque præliis rempub. adjuvisse. Legiones inde cum inspiceret, plurimorum stipendiorum ex iis milites delegit, maxime qui sub duce Marcello militaverant. quos cum optima disciplina institutos credebat, tum etiam ab longa Syracusarum obsidione peritissimos esse urbium oppugnandarum. nihil enim parvum, sed Carthaginis jam excidia agitabat animo. Inde exercitum per oppida dispertit: frumentum Siculorum civitatibus imperat: ex Italia advecto parcit: veteres naves reficit, & cum iis C. Lælium in Africam prædatum mittit. novas Panormi subducit, quia ex viridi materia raptim factæ erant, ut in sicco hybernarent. Præparatis omnibus ad bellum, Syracusas nondum ex magnis belli motibus satis tranquillas venit. Græci res à quibusdam Italici generis eadem vi, qua per bellum ceperant, retinentibus, concessas sibi ab senatu repetebant. Omnium primùm ratus tueri publicam fidem, partim edicto, partim judiciis etiam in pertinaces ad obtinendam injuriam redditis, suas res Syracusanis restituit. Non ipsis tantum ea res, sed omnibus Siciliæ populis grata fuit: eoque enixius bellum adjuverunt. Eadem æstate in Hispania coortum ingens bellum, conciente Illergete Indibili, nulla alia de causa, quam per admirationem Scipionis contemptu imperatorum aliorū orto. Eum superesse unum ducem Romanis, cæteris ab Annibale interfectis, rebantur. eo nec in Hispaniam cæsis Scipionibus alium quem mitterent, habuisse: & posteaquam in Italia gravius bellum urgeret, adversus Annibalem eum accersitum, præterquam quod nomina tantum ducum in Hispania Romani haberent, exercitū quoq; inde veterem deductum. trepida omnia & inconditam turbam tyronum esse. nunquam talem occasionem liberandæ Hispaniæ fore. servitum ad eam diem, aut Carthaginiensibus, aut Romanis: nec invicem his, aut illis, sed interdū utrisq; simul. pulsos ab Rom. Carthaginienses: ab Hispanis si cōsentirent, pelli Romanos posse: ut ab omni externo imperio soluta in perpetuum Hispania in patrios rediret mores ritusque. Hæc talia que dicendo, non populares modo, sed Ausetanos quoque vicinam gentem concitat, & alios

finiti-

finitimos sibi atque illis populos. itaque intra paucos dies XXX. millia peditum, quatuor ferme equitum in Sedetanum agrum, quo edictum erat, convenerunt. Romani quoque imperatores L. Lentulus & L. Manlius Acidinus, ne glisceret, prima negligendo, bellum: junctis & ipsi exercitibus per agrum Ausetanũ hostico tanquam pacato clementer ductis militibus, ad sedem hostium pervenere: trium millium spacio procul à castris eorum posuerunt castra. Primò per legatos nequicquam est tentatum, ut discederetur ab armis, deinde cum in pabulatores Romanos impetus repente ab equitibus Hispanis factus esset, summisso ab statione Romana equitatu, prælium equestre fuit, haud sane memorando in partem ullam eventu. Sole oriente postero die armati instructique omnes mille ferme passus procul à castris Romanis aciem ostendere. medii Ausetani erant cornua, dextrum Illergetes, lævum ignobiles tenebant Hispani populi. inter cornua & mediam aciem intervalla patentia satis late fecerunt, qua equitatum, ubi tempus esset emitterent. Et Romani more suo exercitum cum instruxissent, id modo hostium imitati sunt, ut inter legiones & ipsi patentes equiti relinquerent vias. Cæterum Lentulus ei parti usum equitis fore ratus, quæ prior in dehiscentem intervallis hostium aciem equites emisisset: Ser. Cornelio tribuno militum imperat, equites per patentes in hostium acie vias immittere equos jubeat. ipse cœpta parum prospere pedestri pugna, tantum moratus, dum cedenti duodecimæ legioni, quæ in lævo cornu adversus Illergetes locata erat, tertiamdecimam legionem ex subsidiis in primam aciem firmamentum ducit. posteaquam æquata ibi pugna est, ad L. Manlium inter prima signa hortantem, ac subsidia quibus res postulabat locis inducentem, venit. indicat, tuta ab lævo cornu esse: jam missum ab se Ser. Cornelium procella: equestri hostes circumfusurum. Vix hæc dicta dederat, cum Romani equites in medios invecti hostes, simul pedestres acies turbarunt, simul equitibus Hispanorum viam immittendi equos clauserunt. itaque omissa pugna equestri, ad pedestrem Hispani equites descenderũt. Romani imperatores, ut turbatos hostium ordines, & trepidationem pavoremque & fluctuantia viderunt signa, hortantur, orant milites, ut perculsos invadãt, neu restitui aciem patiantur. Non sustinuissent tam infestum impetum barbari, ni regulus ipse Indibilis, cum equitibus ad pedites digressis ante prima signa peditum se objecisset. Ibi aliquamdiu atrox pugna stetit. tandem postquam ii qui circa regem seminecem restantem, deinde pilo terræ affixum pugnabant, obruti telis occubuerunt, tum fuga passim cœpta, plures cæsi, quia equos conscendendi equitibus spatium non fuerat, & quia perculsis acriter institerunt Romani: nec ante abscessum est, quam castris quoque exuerunt hostem. Tredecim millia Hispanorum cæsa ea die, DCCC. ferme capti. Romanorum sociorumque paulo amplius CC. maxime in lævo cornu ceciderunt. Pulsi castris Hispani, aut qui ex prælio effugerant, sparsi primò per agros, deinde in suas quisque civitates redierunt. Tum à Mandonio evocati in concilium conquestique ibi clades suas, increpitis auctoribus belli, legatos mittendos ad arma tradenda, deditionemque faciendam censuerunt. Quibus culpam in auctores belli Indibilem cæterosque principes, quorum pleriq; in acie cecidissent, conferentibus, tradentibusque arma, & dedentibus sese, responsum est: in deditionem ita accipi eos, si Mandonium cæterosque belli concitatores tradidissent vivos: sin minus, exercitus se in agrum Illergetum Ausetanorumque, & deinceps aliorum populorũ ducturos. Hæc dicta legatis, renunciataque in concilium. Ibi Mandonius cæterique

rique principes comprehensi, traditi ad supplicium. Hispanis populis reddita pax: stipendium ejus anni duplex, & frumentum sex mensium imperatum, sagaque & togæ exercitui: & obsides ab triginta ferme populis accepti. Ita Hispanię rebellātis tumultu haud magno motu, intra paucos dies concito & compresso, in Africam omnis terror versus. C. Lælius nocte ad HipponemRhegium cum accessisset, luce prima ad populandum agrum sub signis milites sociosque navales duxit. Omnibus pacis modo incuriose agentibus, magna clades illata, nunciiq; trepidi Carthaginem terrore ingenti complevere, classem Romanam Scipionemque imperatorem (& fama fuerat jam in Siciliam transgressum) advenisse. Nec quot naves vidissent, nec quanta manus agros popularetur, satis gnari, omnia in majus metu augente accipiebant: itaque primò terror pavorq; deinde mœstitia animos incessit: tantū fortunam mutasse, ut qui modo ipsi exercitum ante mœnia Romana habuissent victores, stratis tot hostium exercitibus, omnes Italiæ populos aut vi aut voluntate in deditionem accepissent: ii verso Marte, Africę populationes, & obsidionem Carthaginis visuri forent: nequaquam pari ad patienda ea robore, ac Romani fuissent. illis Romanam plebem, illis Latium juventutem præbuisse, majorem semper frequentioremq; pro tot cæsis exercitibus subolescentem: cæterum suam plebem imbellem in urbe, imbellem in agris esse: mercede parari auxilia ex Afris, gente ad omnem auram spei mobili atque infida: jam reges, Syphacem post colloquium cum Scipione alienatum, Masanissam aperta defectione infestissimum hostem. nihil usquam spei, nihil auxilii esse. nec Magonem ex Gallia movere tumultus quicquam, nec conjungere se Annibali: & Annibalem ipsum jam & fama senescere, & viribus. In hæc deflenda prolapsos ab recenti nuncio animos, rursus terror instans revocavit ad consultandum. quonam modo obviam præsentibus periculis iretur. Delectus raptim in urbe agrisque haberi placet, mittere ad conducenda Afrorum auxilia, munire urbem, frumentum convehere, tela, arma parare, instruere naves, ac mittere ad Hipponem adversus Romanam classem. Iam hæc agentibus nuncius tandem venit, Lælium, non Scipionem, copiasque, quantæ ad incursiones agrorum satis sint, transvectas, summam belli molem adhuc in Sicilia esse. Ita respiratum, mittique ad Syphacem legationes, aliosque regulos firmandæ societatis causa cœptæ. Ad Philippum quoq; se missi, qui ducenta argenti talenta pollicerentur, ut in Siciliam aut Italiam trajiceret. Missi & ad suos imperatores in Italiam, ut omni terrore Scipionem retinerent. Ad Magonem non legati modo, sed XXV. naves longæ, sex millia peditum, octingenti equites, septem elephanti, ad hæc magna pecunia ad conducenda auxilia, quibus fretus propius urbem Romam exercitum admoveret, conjungeretque se Annibali. Hæc Carthagine parabant agitabantque, cum ad Lælium prædas ingentes ex agro inermi ac nudo præsidiis agentem Masanissa fama Romanæ classis excitus, cum equitibus paucis venit. Is segniter rem agi à Scipione questus, quod non jam exercitum in Africam trajecisset, perculsis Carthaginiensibus, Syphace impedito finitimis bellis: quem certum haberet, si spacium ad sua ut velit, componenda, detur, nihil syncera fide cum Romanis acturum. Hortaretur ac stimularet Scipionem ne cessaret: se quanquam regno pulsus esset, cum haud contemnendis copiis affuturum peditum equitumque, nec ipsi Lælio morandum in Africa esse. classem credere profectam à Carthagine, cum qua absente Scipione non satis tutum esset contrahi certamen. ab hoc sermone

mone dimisso Masanissa, Lælius postero die naves præda onustas ab Hippone solvit: revectusque in Siciliam, mandata Masanissæ Scipioni exposuit. Eisdem ferme diebus naves quæ ab Carthagine ad Magonem missæ erant, inter Albingaunos, Ligures Genuamque accesserunt. In iis locis tum forte Mago tenebat classem, qui legatorum auditis verbis, jubentium exercitus quam maximos comparare, extemplo Gallorum & Ligurum (namque utriusque gentis ingens ibi multitudo erat) concilium habuit. & missum se ad eos vindicandos in libertatem ait: &, ut ipsi cernant, mitti sibi ab domo præsidia: sed quantis viribus, quanto exercitu id bellum gereretur, in eorum potestate esse. duos exercitus Romanos, unum in Gallia, alterum in Hetruria esse, satis scire: Sp. Lucretium se cum M. Livio juncturum. Multa millia ipsis etiam armanda esse, ut duobus ducibus, duobus exercitibus Romanis, resistatur. Galli summam ad id suam voluntatem esse dicere: sed cum una castra Romana intra fines, altera in finitima terra Hetruria prope in conspectu habeant, si palam fiat, auxiliis adjutum ab sese Pœnum, extemplo infestos utrinque exercitus in agrum suum incursuros. ea ab Gallis desideraret, quibus occulte adjuvari posset. Liguribus, quod procul agro urbibusque eorum castra Romana sint, libera consilia esse: illos armare juventutem, & capessere pro parte bellum æquum esse. Ligures haud abnuere. tempus modo duorum mensium petere ad delectus habendos. Interim Mago milites, Gallis dimissis, clam per agros eorum mercede conducere, commeatus quoq; omnis generis occulte ad eum à Gallicis populis mittebantur. M. Livius exercitum volonum ex Hetruria in Galliam traducit: junctusque Lucretio, si se Mago ex Liguribus propius urbem moveat, obviam ire parat: si Pœnus sub angulo Alpium quietus se contineat, & ipse in eadem statione circa Ariminum Italiæ præsidio futurus. Post reditum ex Africa C. Lælii, & Scipione stimulato Masanissæ adhortationibus, & militibus prædam ex hostium terra cernentibus tota classe efferri, accensis ad trajiciendum quam primum, intervenit majori minor cogitatio, Locros urbem recipiendi, quæ sub defectionem Italiæ desciverat & ipsa ad Pœnos. spes autem affectandæ ejus rei ex minima re affulsit, quod latrociniis magis quam justo bello in Brutiis gerebantur res, principio ab Numidis facto, & Brutiis non societate magis Punica, quam suopte ingenio promptis in eum morem. Postremo Romani quoque milites jam contagione quadam rapto gaudentes, quantum per duces licebat, excursiones in hostium agros facere: ab iis egressi quidam urbe Locrenses circumventi, Rhegiumque abstracti fuerant. in eo captivorum numero fabri quidam fuere, assueti forte apud Pœnos mercede opus in arce Locrorum facere. ii cogniti ab Locrensium principibus, qui exulabant Rhegii pulsi ab adversa factione, quæ Annibali Locros tradiderat: cum cætera percunctantibus (ut mos est iis qui diu absunt) quæ domi agerentur, exposuissent: spem fecerunt, si, redempti ac remissi forent, arcem se iis tradituros, ibi se habitare, fidemque sibi rerum omnium inter Carthaginienses esse. Itaque ut qui simul desiderio patriæ agerentur, simul cupiditate inimicos ulciscendi arderent, redemptis extemplo iis remissisque, cum ordinem agendæ rei composuissent, signaque quæ procul edita observarent: ipsi ad Scipionē Syracusas profecti, apud quem pars exulum erat, referentes ibi promissa captivorum, cum spem ab effectu haud abhorrentem consuli fecissent: tribuni militum cum iis M. Sergius & P. Matienus missi jussiq; ab Rhegio tria millia militum Locros ducere,

cere, & Qu. Pleminio proprætori scriptum, ut rei agendæ adesset. Profecti ab Rhegio, scalas ad dictam altitudinem arcis fabricatas portantes, media ferme nocte ex eo loco unde convenerat, signum dedere proditoribus arcis. qui parati intentique, & ipsi scalas ad id ipsum factas cum demisissent, pluribusque simul locis scandentes accepissent, priusquam clamor oriretur, in vigiles Pœnorum, ut in nullo tali metu sopitos, impetus est factus. quorum gemitus primò morientium exauditus, deinde subita consternatio ex somno, & tumultus. cum causa ignoraretur, postremo certior res, aliis excitantibus alios, jamque ad arma pro se quisque vocabat. hostes in arce esse, & cædi vigiles, oppressique forent Romani, nequaquam numero pares, ni clamor ab iis qui extra arcem erant sublatus, incertus unde accidisset, omnia vana augente nocturno tumultu, fecisset. Itaque velut plena jam hostium arce territi Pœni, omisso certamine in alteram arcem (duæ sunt haud multum inter se distantes) confugiunt. Oppidani urbem habebant, victoribus præmium in medio positam. Ex arcibus duabus præliis quotidie levibus certabatur. Q. Pleminius Romano, Amilcar Punico præsidio præerat: & accersentes ex propinquis locis subsidia, copias augebant. Ipse postremo veniebat Annibal. nec sustinuissent Romani, nisi Locrensium multitudo exacerbata superbia atque avaritia Pœnorum, ad Romanos inclinasset. Scipioni ut nunciatum est, in majore discrimine Locris rem verti, ipsumque Annibalem adventare: ne præsidium etiam periclitaretur, haud facili inde receptu, & ipse à Messana, L. Scipione fratre in præsidio ibi relicto, cum primùm æstu fretum inclinatum est, naves mari secundo transmisit. Et Annibal à Buthroto amni (haud procul is ab urbe Locris abest) nuncio premisso, ut sui luce prima summa vi prælium cum Romanis ac Locrensibus consererent, dum ipse aversis omnibus in eum tumultum ab tergo urbem incautam aggrederetur: ubi luce cœptam invenit pugnam, ipse nec in arcem se includere, turba locum arctum impediturus, voluit: neque scalas, quibus scanderent muros, attulerant. sarcinis in acervum conjectis, cum haud procul muris ad terrorem hostium aciem ostendisset, cum equitibus Numidis circum equitabat urbem, dum scalæ, quæq; alia ad oppugnandum opus erant, parantur, ad visendum qua maxime parte aggrederetur progressus ad murum, scorpione ictus, qui proximus eum forte steterat. territus inde tam periculoso casu, receptui canere cum jussisset, castra procul ab ictu teli communiit. Classis Romana à Messana Locros multa die superante accessit. expositi omnes navibus: & ante occasum solis urbem ingressi sunt. Postero die cœpta ex arce à Pœnis pugna. & Annibal jam scalis, aliisque omnibus ad oppugnationem paratis, subibat muros, cum repente in eum nihil minus quam tale quicquam timentem, patefacta porta erumpunt Romani, ad CC. improvidos cum invasissent, occidunt. cæteros Annibal, ut consulem adesse sensit in castra recipit: nuncioque misso ad eos qui in arce erant, ut sibimetipsis consulerent, nocte motis castris abiit. Et qui in arce erant, igni injecto tectis quæ tenebant, ut is tumultus hostem moraretur, agmen suorum fugæ simili cursu ante noctem assecuti sunt. Scipio ut & arcem relictam ab hostibus, & vacua vidit castra, vocatos ad concionem Locrenses graviter ob defectionem incusavit: de auctoribus supplicium sumpsit, bonaque eorum alterius factionis principibus ob egregiam fidem adversus Romanos concessit, publice nec dare nec eripere se quicquam Locrensibus dixit. Romam mitterent legatos: quam senatus æquum censuisset, eam fortunam habituros. illud satis scire, etsi male de populo Romano meriti essent,

essent, in meliore statu sub iratis Romanis futuros, quam sub amicis Carthaginiensibus fuerint. Ipse Qu. Pleminio legato, præsidioque quod arcem ceperat ad tuendam urbem relicto, cum quibus venerat copiis, Messanam trajecit. Ita superbe crudeliterque habiti Locrenses à Carthaginiensibus post defectionem ab Romanis fuerant, ut modicas injurias non æquo modo animo pati, sed prope libenti videri possent. verum enimvero tantum Pleminius Amilcarem præsidii præfectum; tantum præsidiarii milites Romani Pœnos scelere atque avaritia superaverunt, ut non armis, sed vitiis videretur certari. nihil omnium quę inopi invisas opes potentioris faciunt, prætermissum in oppidanos est ab duce, aut à militibus. in corpora ipsorum, in liberos, in conjuges infandæ contumelię editæ. Jam avaritia ne sacrorum quidem spoliatione abstinuit: nec alia modo templa violata, sed Proserpinæ etiam intacti omni ætate thesauri: præterquam quod à Pyrrho, qui cum magno piaculo sacrilegii sui manubias retulit, spoliati dicebantur. Ergo sicut ante regiæ naves laceratæ naufragiis nihil in terram integri, pręter sacram pecuniam deæ, quā asportaverant, extulerunt: tum quoque alio genere cladis eadem illa pecunia omnibus contactis ea violatione templi furorem objecit: atque inter se ducem in ducem, militem in militem, rabie hostili vertit. Summæ rei Pleminius præerat: militum pars sub eo, quam ipse ab Rhegio adduxerat, pars sub tribunis erat. Rapto poculo argenteo ex oppidani domo Pleminii miles fugiens, sequentibus quorum erat, obvius forte Sergio & Matieno tribunis militum fuit. cui cum jussu tribunorum ademptum poculum esset, jurgium inde & clamor pugna postremo orta inter Pleminii milites tribunorumque ut suis quisque opportunus advenerat, multitudine simul ac tumultu crescente. Victi Pleminii milites, cum ad Pleminium cruorem & vulnera ostentantes, non sine vociferatione atque indignatione concurrissent, probra in eum ipsum jactata in jurgiis referentes, accensus ira domo sese proripuit: vocatosque tribunos nudari ac virgas expediri jubet. Dum spoliandis iis (repugnabant enim militumque fidem implorabant,) tempus teritur, repente frequentes milites feroces recenti victoria ex omnibus locis velut adversus hostes ad arma conclamatum esset, concurrerunt. & cum violata jam virgis corpora tribunorum vidissent, tum vero in multo impotentiorem subito rabiem accensi, sine respectu non majestatis modo, sed etiam humanitatis in legatum impetum, lictoribus prius indignum in modum mulctatis, faciunt. tum ipsum ab suis interceptum & seclusum hostiliter lacerant, & prope exanguem naso auribusque mutilatis, relinquunt. his Messanam nunciatis, Scipio post paucos dies Locros hexeri advectus, cum causam Pleminii & tribunorum audisset, Plęminio noxa liberato, relictoque in ejusdem loci præsidio tribunis sontibus judicatis, & in vincula conjectis, ut Romam ad senatum mitterentur, Messanam atque inde Syracusas redit. Pleminius impotens iræ, neglectam ab Scipione & nimis leviter latam suam injuriam ratus: nec quenquam æstimare alium eam litem posse, nisi qui atrocitatem ejus patiendo sensisset, tribunos attrahi ad se jussit: laceratosque omnibus, quæ pati corpus ullum potest, suppliciis, interfecit: nec satiatus vivorum pœna, insepultos projecit. Simili crudelitate & in Locrensium principes est usus, quos ad conquerendas injurias ad Scipionem profectos audivit. & quæ antea per libidinem atque avaritiam fœda exempla in socios ediderat, tunc ab ira multiplicia edere: infamiæ atque invidiæ non sibi modo, sed etiam imperatori esse. Iam comitiorum appetebat tempus, cum à P. Licinio cos. literæ Romam allatæ sunt: se, exercitumque

citumque suum gravi morbo afflictari, nec subsisti potuisse, nisi eadem vis mali, aut gravior etiam in hostes ingruisset. itaque quoniam ipse venire ad comitia non posset, si ita patribus videretur, se Q. Cæcilium Metellum dictatorem comitiorum causa dicturum, exercitum Q. Cæcilii dimitti è republica esse. nam neque usum ejus ullum in præsentia esse, cum Annibal jam in hyberna suos receperit, & tantam incessisse in ea castra vim morbi, ut nisi mature dimittantur, nemo omnium superfuturus videatur. Ea consuli à patribus facienda, ut è republica fideque sua duceret, permissa. Civitatem eo tempore recens religio invaserat, invento carmine in libris Sibyllinis, propter crebrius eo anno de cœlo lapidatum inspectis. *Quandocunque hostis alienigena terra Italia bellum intulisset, eum pelli Italia vincique posse, si mater Idæa Pessinunte Romam advecta esset.* Id carmen ab decemviris inventum eo magis Patres movit, quod & legati qui donum Delphos portaverant, referebant: & sacrificantibus ipsis Pythio Apollini, omnia læta exta fuisse: & responsum oraculo editum majorem multo victoriam, quam cujus ex spoliis dona portarent, adesse populo Romano. In ejusdem spei summam conferebant P. Scipionis velut præsagientem animum de fine belli, quod depoposcisset provinciam Africam. Itaq; quo maturius faustis ominibus oraculisq; portendentis sese victorię compotes fierent, id cogitare, quæ ratio transportandæ Romam deæ esset. nullas tum in Asia socias civitates habebat popul. Romanus: tamen memores, Æsculapium quoq; ex Græcia quondam haud dum ullo fœdere sociata, valetudinis populi causa accersitum: & jam cum Attalo rege propter cōmune adversus Philippum bellum cœptam amicitiam esse, facturum eum quæ posset, pop. Rom. causa: legatos ad eum decernunt, M. Valerium Lævinum, qui bis consul fuerat, ac res in Græcia gesserat, M. Cæcilium Metellum prætorium, Ser. Sulpicium Galbam ædilitiū, duos quæstorios, C. Tremeliū Flaccum, & M. Valerium Falconem. His quinque naves quinqueremes ut ex dignitate populi Rom. adirent eas terras, ad quas concilianda majestas nomini Romano esset, decernunt. Legati Asiam petentes, protinus Delphos cum exscendissent, oraculū adierunt, consulentes, ad quod negotium domo missi essent, perficiendi ejus quam sibi spem populoque Romano portenderet. Responsum esse ferunt, per Attalum regem compotes ejus fore, quod peterent. cum Romam deam devexissent, tum curarent, ut eam qui vir optimus Romæ esset, hospitio acciperet. Pergamum ad regem venerunt. Is legatos comiter acceptos Pessinuntem in Phrygiam deduxit: sacrumque iis lapidem, quem matrem deûm incolæ esse dicebant, tradidit, ac deportare Romā jussit. Remissus ab legatis M. Valerius Falco nunciavit deam apportari, quærendum virum optimum in civitate esse, qui eam rite hospitio acciperet. Q. Cæcilius Metellus dictator ab consule in Brutiis comitiorum causa dictus exercitusq; ejus dimissus, magister equitum L. Veturius Philo. Comitia per dictatorem habita. Consules facti M. Cornelius Cethegus, P. Sempronius Tuditanus absens, cum provinciam Græciam haberet. Prætores inde creati, T. Claudius Nero, M. Marrius Ralla, L. Scribonius Libo, M. Pomponius Mattho. Comitiis perfectis dictator sese magistratu abdicavit. Ludi Romani ter, Plebeii septies instaurati. Curules erant ædiles Cn. & L. Cornelii Lentuli, Lucius Hispaniam provinciam habebat, absens creatus, absens eum honorem gessit. T. Claudius Asellus, & M. Junius Pennus plebeii ædiles fuerunt. Ædem Virtutis eo anno ad portam Capenam M. Marcellus dedicavit, septimodecimo anno postquam à patre ejus primo consulatu vota in Gallia ad Clastidium

dium fuerat. Et flamen Martialis eo anno est mortuus, M. Æmilius Regillus. Neglectæ eo biennio res in Græcia erant. Itaque Philippus Ætolos desertos ab Romanis, cui uni fidebant auxilio, quibus voluit conditionibus ad petendam & paciscendam subegit pacem: quod nisi omni vi perficere maturasset, bellantem eum cum Ætolis P. Sempronius proconsul, successor imperii missus Sulpicio cum decem millibus peditum, & mille equitibus & triginta quinque rostratis navibus, haud parvũ momentum ad opem ferendam sociis, oppressisset. Vix dum pace facta nuncius regi venit, Romanos Dyrrachium venisse: Parthinosque & propinquas alias gentes motas esse ad spem novandi res: Dimallumque oppugnari. eo se averterant Romani ab Ætolorum, quo missi erant, auxilio, irati, quod sine auctoritate sua adversus foedus cum rege pacem fecissent. Ea cum audisset Philippus, ne qui motus major in finitimis gentibus populisq; oriretur, magnis itineribus Apolloniam contendit, quo Sempronius se receperat, misso Lectorio legato cum parte copiarum & XV. navibus in Ætoliam ad visendas res, pacemque, si posset, turbandam. Philippus agros Apolloniatum vastavit, & ad urbem admotis copiis, potestatem pugnæ Romano fecit. quem posteaquam quietũ muros tantummodo tueri vidit, nec satis fidens viribus ut urbem oppugnaret, & cum Romanis quoque, sicut cum Ætolis, cupiens pacem, si posset: sin minus, inducias facere, nihil ultra irritatis novo certamine odiis, in regnum se recepit. Per idem tempus tædio diutini belli Epirotæ, tentata prius Romanorum voluntate, legatos de pace communi ad Philippum misere, satis confidere conventuram eam affirmantes, si ad colloquium cum P. Sempronio imperatore Romano venisset. Facile impetratum (neq; enim ne ipsius quidẽ regis abhorrebat animus) ut in Epirum transiret. Phoenice urbs est Epiri: ibi prius collocutus rex cum Eropo, & Darda, & Philippo Epirotarum prætoribus, postea cum P. Sempronio congreditur. Affuit colloquio & Aminander Athamanum rex, & magistratus alii Epirotarum & Acarnanum. Primus Philippus pretor verba fecit, & petiit simul ab rege & ab imperatore Romano, ut finem belli facerent, darentque eam Epirotis veniam. P. Sempronius conditiones pacis dixit, ut Parthini, & Dimallum, & Bargulum, & Eugenium Roman. essent. Atintanas, missis Romam legatis ab senatu impetrasse, ut Macedoni accederent. In eas conditiones cum pax convenisset, ab rege foederi ascripti, Prusias Bithyniæ rex, Achæi, Bœoti, Thessali, Acarnanes, Epirotæ: ab Romanis, Ilienses, Attalus rex, Pleuratus, Nabis Lacedæmoniorũ tyrannus, Elei, Messenii, Athenienses. Hæc conscripta consignataque sunt, & in duos menses induciæ factæ, donec Romam mitterentur legati, ut populus in has conditiones pacem juberet. Iusseruntque omnes tribus, quia verso in Africam bello, omnibus aliis in præsentia levari bellis volebant. P. Sempronius pace facta ad consulatum Romam decessit. M. Cornelio, P. Sempronio consulibus (quintus decimus is annus Punici belli erat) provinciæ, Cornelio Hetruria cum vetere exercitu, Sempronio Brutii, ut novas scriberet legiones, decretæ. Prætoribus, M. Martio urbana, L. Scribonio Liboni peregrina, & eidem Gallia, M. Pomponio Mathoni Sicilia, T. Claudio Neroni Sardinia evenit, P. Scipioni cum eo exercitu, cumq; ea classe quam habebat, prorogatum in annum imperium est. Item P. Licinio, ut Brutios cum duab. legionibus obtineret, quoad eum in provincia cum imperio morari consuli è republica visum esset. Et M. Livio, & Sp. Lucretio cũ binis legionibus, quibus adversus Magonem Galliæ præsidio fuissent, prorogatum imperiũ est, Et Cn. Octavio, ut cum

Sardiniam

Sardiniam legionemque T. Claudio tradidisset, ipse navibus longis XL. maritimam oram, quibus finibus senatus censuisset, tutaretur. M. Pomponio prætori in Sicilia Cannensis exercitus duæ legiones decretæ. T. Quintius Tarentum, C. Hostilius Tubulus Capuam, proprætores, sicut priore anno, cum vetere uterque præsidio obtinerent. De Hispaniæ imperio, quos in eam provinciam duos consules mitti placeret, latum ad populum est. Omnes tribus eosdem L. Cornelium Lentulum, & L. Manlium Acidinum proconsules, sicut priore anno tenuissent, obtinere eas provincias jusserunt. Consules delectum habere instituerunt, & ad novas scribendas in Brutios legiones, & cæterorum (ita enim jussi ab senatu erant) exercituum supplementum. Quanquã nondum aperte Africa provincia decreta erat, occultantibus id, credo, patribus, ne præscirent Carthaginienses: tamen in eam spem erecta civitas erat, in Africa eo anno debellatum iri, finemque bello Punico adesse. Impleverat ea res superstitione animos: pronique & ad nuncianda & ad credenda prodigia erant. ea plura vulgabantur: duos soles visos: & nocte interluxisse: & facem Setiæ ab ortu solis in occidentẽ porrigi visam. Tarracinæ portam, Anagniæ & portam, & multis locis murum de cœlo tactum. in æde Iunonis Sospitæ Lanuvii cum horrendo fragore strepitum editum, eorum procurandorum causa diem unum supplicatio fuit: & novendiale sacrum quod de cœlo lapidatum esset, factum. Eo accessit consultatio de matre Idæa accipienda, quam præterquam quod M. Valerius unus ex legatis regressus actutum in Italia fore nunciaverat, recens nuncius aderat, Tarracinæ jam esse. Haud parvæ rei judicium senatum tenebat, qui vir optimus in civitate esset. veram certe victoriam ejus rei sibi quisque mallet, quam ulla imperia, honoresve suffragio seu patrum seu plebis delatos. P. Scipionem Cn. filium, ejus qui in Hispania ceciderat, adolescentem nondum quæstorium, judicaverunt in tota civitate virum optimum esse. Id quibus virtutibus inducti ita judicaverint, sicut proditum memoria à primis temporum illorum scriptoribus, libens posteris tradiderim: ita meas opiniones, conjectando rem vetustate obrutam, non interponam: P. Cornelius cũ omnibus matronis Ostiam obviam ire deæ jussus: isque eam de nave acciperet, & in terram elatam traderet ferendam matronis. Postquam navis ad ostium amnis Tiberini accessisset, sicut erat jussus, in salum nave evectus, ab sacerdotibus deam accepit, extulitque in terram. Matronæ primores civitatis, inter quas unius Claudiæ Quintiæ insigne est nomen, accepere: cui dubia (ut traditur) ante fama, clariorem ad posteros tam religioso ministerio pudicitiam fecit. Eæ per manus succedentes deinceps aliæ aliis, omni effusa civitate obviam, thuribulis ante januas positis, qua præferebatur: atque accenso thure, precantibus ut volens propitiaque urbem Romam iniret: in ædem Victoriæ, quæ est in palatio, pertulere deam pridie Idus Apriles: isque dies festus fuit. populus frequens dona deæ in palatium tulit, lectisterniumque, & ludi fuere; *Megalesia* appellata. Cum de supplemento legionum quæ in provinciis erant, ageretur, tempus esse à quibusdam senatoribus subjectum est, qua dubiis in rebus utcunque tolerata essent, ea dempto jam tandem deûm benignitate metu, non ultra pati. Erectis expectatione patribus subjecerunt colonias Latinas duodecim, quæ Qu. Fabio & Q. Fulvio consulibus abnuissent milites dare, eas annum jam ferme sextum vacationem militiæ, quasi honoris & beneficii causa habere: cum interim boni obedientesque socii pro fide atque obsequio imperii Romani, continuis omnium annorum delectibus exhausti essent.

Sub

Sub hanc vocem non memoria magis patribus renovata rei prope jam obliteratæ, quam ira irritata est. Itaque nihil prius referre consules passi, decreverunt, ut consules magistratus, denosque principes Nepete, Sutrio, Ardea, Calibus, Alba, Carseolis, Sora, Suessa, Setia, Circeis, Narnia, Interamna (eæ namque coloniæ in ea causa erant) Romam excirent: iis imperarent quantum quæque earum coloniarum militum plurimum dedisset populo Rom. ex quo hostes in Italia essent, duplicatum ejus summæ numerum peditum daret, & equites centenos vicenos. si qua eum numerum equitum explere non posset, pro equite uno tres pedites liceret dare. pedites equitesque quam locupletissime legerentur, mitterenturque ubicunque extra Italiam supplemento opus esset, si qui ex iis recusarent, retineri ejus coloniæ magistratus legatosque placere: neque si postularent, senatum dari priusquam imperata fecissent, stipendium præterea iis coloniis tria millia æris, asses singulos imperari, exigique quotannis: censumque in iis coloniis agi ex formula ab Romanis censoribus data. dari autem placere eandem quam populo Romano: deferrique Romam ab juratis censoribus coloniarum, priusquam magistratu abirent. Ex hoc senatusconsulto accitis Romam magistratibus primoribusque earum coloniarum, consules cum milites stipendiumque imperassent, alii aliis magis recusare ac reclamare, negare tantum militum effici posse: vix, si simplum ex formula imperetur, enixuros. orare, atque obsecrare, ut sibi senatum adire ac deprecari liceret: nihil se, quare perire merito deberent, admisisse: sed si pereundum etiam foret, neque suum delictum, neque iram populi Romani, ut plus militum darent quam haberent, posse efficere. Consules obstinati manere legatos Romæ jubent, magistratus ire domos ad delectus habendos: nisi summa militum quæ imperata esset, Romam adducta, neminem iis senatum daturum. Ita præcisa spe senatum adeundi deprecandique, delectus in iis duodecim coloniis, per longam vacationem numero juniorũ aucto, haud difficulter est perfectus. Altera itidem res, prope æque longo neglecta silentio, relata à M. Valerio Lævino est, qui privatis collatas pecunias se ac M. Claudio consule, reddi tandem æquum esse dixit. nec mirari quemquam debere, in publica obligata fide suam præcipuam curam esse: nam præterquã quod aliquid proprie ad consulem ejus anni, quo collatæ pecuniæ essent, pertineret, etiam se auctorem ita conferendi fuisse inopi ærario, nec plebe ad tributum sufficiente. Grata ea patribus admonitio fuit, jussisque referre consulibus, decreverunt, ut tribus pensionibus ea pecunia solveretur: primam præsentem ii qui tum essent, duas tertii, & quinti consules numerarent. Omnes deinde alias curas una occupavit, postquam Locrensium clades, quæ ignotæ ad eam diem fuerant legatorum adventu vulgatæ sunt, nec tam Q. Pleminii scelus, quam Scipionis in eo aut ambitio aut negligentia iras hominum irritavit. Decem legati Locrensium obsiti squalore & sordibus, in comitio sedentibus consulibus velamenta supplicum, ramos oleę (ut Græcis mos est) porrigentes ante tribunal cum flebili vociferatione humi procubuerũt. Quærentibus consulibus, Locrenses se dixerunt esse, ea passos à Q. Pleminio legato, Romanisque militibus, quæ pati ne Carthaginienses quidem velit populus Romanus, orare, ut sibi Patres adeundi, deplorandique ærumnas suas potestatem facerent. Senatu dato, maximus natu ex iis: SCIO, *inquit*, quanti æstimentur „ nostræ apud vos querelæ, Patres „ conscripti, plurimum in eo mo- „ menti esse, si probe sciatis, & „ quomodo proditi Locri Anni- „

"bali sint, & quomodo pulso Annibalis præsidio, restituti in ditionem vestram. quippe si & culpa defectionis procul à publico consilio absit, & reditum in vestram ditionem appareat, non voluntate solum, sed ope etiam ac virtute nostra, magis indignemini bonis ac fidelibus sociis tam atroces, atque indignas injurias ab legato vestro militibusque fieri. Sed ego causam utriusq; defectionis nostræ in aliud tempus differendam arbitror esse, duarum rerum gratia: unius, ut coram P. Scipione, qui Locros recepit, quique omnium nobis recte perpetramque factorum est testis, agatur: alterius, quod qualescunq; sumus, tamen hæc quæ passi sumus, pati non debuimus. Non possumus dissimulare, P.C. nos, cum præsidium Punicum in arce nostra haberemus, multa foeda indigna & à præfecto præsidii Amilcare, & ab Numidis Afrisque passos esse: sed quid illa sunt collata cum iis quæ hodie patimur? Cum bona venia quæso audiatis, P. C. id, quod invitus eloquar. In discrimine est nunc humanum omne genus, utrum vos, an Carthaginienses principes orbis terrarum videat. sed si ex iis quæ Locrenses aut ab illis passi sumus, aut à vestro præsidio, nunc cum maxime patimur, æstimandum Romanum ac Punicum imperium sit, nemo non illos sibi quā vos dominos præoptet. Et tamen videte quemadmodum Locrenses in vos animati sint. Cum à Carthaginiensibus injurias multo minores acciperemus, ad vestrum imperatorem confugimus: cum à vestro præsidio plusquam hostilia patiamur, nusquam alio, quam ad vos querelas detulimus. Aut vos respicietis perditas res nostras, P. C. aut ne ab diis quidem immortalibus quod precemur, quicquam superest. Qu. Pleminius legatus missus est cum præsidio ad recuperandos à Carthaginiensibus Locros, & cum eodem ibi relictus est præsidio. in hoc legato vestro (dant enim animum ad loquendum libere ultimæ miseriæ) nec hominis quicquam est, P.C. præter figuram & speciem, neque Romani civis præter habitum, & sonum Latinæ linguæ. pestis, ac bellua immanis, qualem fretum quondam, quo ab Sicilia dividimur ad perniciem navigantium circumsedisse fabulæ ferunt. Ac si scelus, libidinem, & avaritiam solus ipse exercere in socios vestros satis haberet, unam profundam quidem voraginem tamen patientia nostra expleremus. nunc omnes centuriones militesque vestros (adeo in promiscuo licentiam atque improbitatem esse voluit), Pleminios fecit: omnes rapiunt, spoliant, verberant, vulnerant, occidunt, constuprant matronas, virgines, ingenuos raptos ex complexu parentum. quotidie capitur urbs nostra, quotidie diripitur, dies noctesque omnia passim mulierum puerorumque qui rapiuntur atque asportantur, ploratibus sonant. Miretur qui nesciat, quomodo aut nos ad patiendum sufficiamus: aut illos qui faciunt, nondum tantarum injuriarum satietas ceperit. Neque ego exequi possum, nec vobis operæ est, audire singula quæ passi sumus, communiter omnia complectar. Nego domum ullam Locris, nego quemquam hominem expertem injuriæ esse: nego ullum genus sceleris, libidinis, avaritiæ superesse, quod in ullo qui pati potuerit, prætermissum sit. Vix ratio iniri potest, uter casus civitatis sit detestabilior: cum hostes bello urbem cepere, an cum exitiabilis tyrannus vi atque armis oppressit, omnia, quæ captæ urbes patiuntur, passi sumus, & nunc cum maxime patimur, P. C. omnia, quæ crudelissimi atque importunissimi tyranni scelera in oppressos cives edunt, Pleminius

in

"in nos, liberosque nostros & "conjuges edidit. Vnum est, de "quo nominatim & nos queri "religio infixa animis cogat: & "vos audire, & exolvere rempub. "vestram religione, si ita vobis "videbitur, velimus, P.C. Vidimus "enim cum quanta cæremonia "non vestros solum colatis deos, "sed etiam externos accipiatis. "Fanum est apud nos "Proserpinæ, de cujus sanctitate "templi credo aliquam famam "ad vos pervenisse Pyrrhi bello: "qui cum ex Sicilia rediens Locros "classe præterveheretur, inter "alia fœda, quę propter fidem "nostram erga vos, in civitatem "nostram facinora edidit, thesauros "quoque Proserpinæ intactos "ad eam diem spoliavit: "atque ita pecunia in naves imposita, "ipse terra est profectus. "Quid ergo evenit, P. C? classis "postero die fœdissima tempestate "lacerata: omnesque naves "quæ sacram pecuniam habebant, "in littora nostra ejectæ "sunt. qua tanta clade edoctus "tandem deos esse superbissimus "rex, pecuniam omnem inquisitam "in thesauros Proserpinæ "referri jussit. nec tamen illi "unquam postea prospere quicquam "evenit: pulsusque Italia "ignobili atque inhonesta morte "temere nocte ingressus Argos "occubuit. Hæc cum audisset "legatus vester, tribunique militum, "& mille alia, quæ non augendæ "religionis causa, sed "præsentis deæ numine sæpe "comperta nobis majoribusque "nostris referebantur: ausi sunt "nihilominus sacrilegas admovere "manus, intactis illis thesauris: "& nefanda præda se "ipsos ac domos contaminare "suas, & milites vestros. quibus "per vos fidemque vestram P.C. "priusquam eorum scelus expietis, "neque in Italia, neque in "Africa quicquam rei gesseritis: "ne quod piaculi commiserunt: "non suo solum sanguine, sed "etiã publica clade luant. Quanquam "ne nunc quidem, P. C. aut in ducibus, aut in militibus, " vestris cessat ira deæ, aliquoties, " jam inter se signis collatis concurrerunt. " dux alterius partis, " Pleminius, alterius duo tribuni " militum erant, non acrius cum " Carthaginiensibus, quam ipsi " inter se ferro dimicaverunt: " præbuissentque occasionem furore " suo Locros recipiendi Annibali, " ni accitus à nobis Scipio " intervenisset. At hercule milites " contactos sacrilegio furor " agitat, in ducibus ipsis puniendis " nullum deæ numẽ apparuit: " imo ibi præsens maxime fuit. " virgis cæsi tribuni ab legato " sunt. legatus deinde insidiis " tribunorum interceptus, præterquam " quod toto corpore laceratus, " naso quoque auribusq; " decisis, exanguis est relictus. " recreatus deinde legatus ex " vulneribus, tribunos militum, " in vincula conjectos, dein verberatos " servilibusque omnibus " suppliciis cruciatos occidit: " mortuos deinde prohibuit sepeliri. " Has dea pœnas à templi " sui spoliatoribus habet: nec " ante definet omnibus eos agitare " furiis, quam reposita sacra " pecunia in thesauris fuerit. Majores " quondam nostri gravi " Crotoniensium bello, quia extra " urbem templum est, transferre " in urbem eam pecuniam voluerunt. " nocte audita ex delubro " vox est, Abstinerent manus, " deam sua templa defensuram, " quia movendi inde thesauros " incussa erat religio, muro circumdare " exemplum voluerunt: " ad aliquantum jam altitudinis " excitata erant mœnia, cum subito " collapsa ruina sunt. Sed & " nunc, & sæpe alias dea suam " sedem, suumque templum aut " tutata est, aut à violatoribus " gravia piacula exegit. nostras " injurias nec potest, nec possit " alius ulcisci, quam vos P.C. ad " vos, vestramque fidem supplices " confugimus. nihil nostra " interest, utrum sub illo legato, " sub illo præsidio Locros esse " sinatis, an irato Annibali & "

"Pœnis ad supplicium dedatis. "Non postulamus ut extemplo "nobis, ut de absente, ut indicta "causa credatis. veniat, coram "ipse audiat, ipse diluat. si quicquam sceleris, quod homo in "homines edere potest, in nos "prætermisit, non recusamus, "quin & nos omnia eadem ite"rum, si pati possumus, patiamur, "& ille omni divino humanoque liberetur scelere. Hæc cum ab legatis dicta essent, quæsissetque ab iis Qu. Fabius, detulissentne eas querelas ad P. Scipionem: responderunt, missos legatos esse, sed eũ belli apparatu occupatum esse: & in Africam aut jam trajecisse, aut intra paucos dies trajecturum. & legati gratia quanta esset apud imperatorem, expertos esse: cum inter eum & tribunos cognita causa, tribunos in vincula conjecerit. legatũ æquè sontem, aut magis etiam in ea potestate reliquerit. Iussis excedere è templo legatis, non Pleminius modo sed etiam Scipio principum orationibus lacerari. ante omnes Q. Fabius natum ad corrumpendam disciplinam militarem arguere. sic & in Hispania plus prope per seditionem militum, quam bello amissum, externo & regio more & indulgere licentiæ militum, & sævire in eos. Sententiam deinde trucem orationi adjecit: Pleminium legatum vinctum Romam deportari placere, & ex vinculis causam dicere. ac si vera forent, quæ Locrenses quererentur, in carcere necari, bonaque ejus publicari. P. Scipionem, quod de provincia decesserit injussu senatus, revocari: agique cum tribunis plebis, ut de imperio ejus abrogando ferrent ad populum. Locrensibus coràm senatum respondere: quas injurias sibi factas quererentur, neque senatum, neq; populum Romanum factas velle viros bonos, sociosque & amic[illegible] eos appellari. liberos, conju[illegible] quæque alia erepta essent, re[illegible] pecuniam, quanta ex [illegible] Proserpinæ sublatã ess[illegible] ri: duplamque pecu[illegible]

sauris reponi: & sacrum piaculare fieri: ita ut prius ad collegium pontificum referretur, quod sacri thesauri moti, aperti, violatique essent, quæ piacula quibus diis, quibus hostiis fieri placeret, milites qui Locris essent, omnes in Siciliam transportari: quatuor cohortes sociorum Latini nominis in præsidium Locros adduci. Perrogari eo die sententiæ accensis studiis pro Scipione & adversus Scipionem non potuere. Præter Pleminii facinus, Locrensiumque cladem, ipsius etiam imperatoris non Romanus modo, sed ne militaris quidem cultus jactabatur, cum pallio crepidisq; inambulare in gymnasio, libellis etiam palæstræque operam dare: æquè segniter moliterque cohortem totam Syracusarum amœnitate frui: Carthaginem atque Annibalem excidisse de memoria: exercitum omnem licentia corruptum, qualis Sucrone in Hispania fuerit, qualis nunc Locris, sociis magis quam hosti metuendus. Hæc quanquam partim vera partim mista, eoque similia veris jactabantur, vicit tamẽ Q. Metelli sententia, qui de cæteris Maximo assensus, de Scipionis causa dissensit. Qui enim convenire, quem modo civitas juvenem admodum, unum recuperandæ Hispaniæ delegerit ducem, quem recepta ab hostibus Hispania ad imponendũ Punico bello finem creaverit consulem, spe destinaverit Annibalem ex Italia retracturum, Africam subactorũ, eum repente, tanquam Qu. Pleminium, indicta causa prope damnatum ex provincia revocari? cum ea quæ in se nefarie facta Locrenses quererentur, ne [illegible] quidem Scipione fact[illegible] neque aliud quam pa[illegible] quod legato [illegible] possit? Sibi placere [illegible] etorem, [illegible] Sicilia pro[illegible] eve[illegible] triduo [illegible] in[illegible] [illegible] legatos, quos [illegible] leg[illegible], quo[illegible] [illegible]ererent, & duos [illegible]

bis, atque ædilem cum eo consilio prætorem cognoscere, si ea quæ Locrenses facta quererentur, jussu aut voluntate Pub. Scipionis facta essent, ut eum de provincia decedere juberent: si Pub. Scipio jam in Africam trajecisset, tribuni plebis, atque ædilis cum duobus legatis, quos maxime prætor idoneos censuisset, in Africam proficiscerentur: tribuni atque ædiles, qui reducerent inde Scipionem; legati qui exercitui præessent, donec novus imperator ad eum exercitum venisset. sin M. Pomponius, & decem legati comperissent, neque jussu, neque voluntate Pub. Scipionis ea facta esse, ut in exercitu Scipio maneret, bellumque ut proposuisset, gereret. Hoc facto S.C. cum tribunis plebis actum est, aut compararent inter se, aut sorte legerent, qui duo cum prætore ac legatis irent. Ad collegium pontificum relatum de expiandis, quæ Locris in templo Proserpinæ tacta, violata, elataque inde essent. Tribuni plebis cum prætore & decem legatis profecti, M. Claudius Marcellus, & M. Cincius Alimentius, iisque ædilis plebis datus est: quem, si aut in Sicilia prætoris dicto audiens non esset Scipio, aut jam in Africam trajecisset, comprehendere tribuni juberent, ac jure sacrosanctæ potestatis reducerent. Prius Locros ire, quã Messanam consilium erat. Cæterum duplex fama est, quod ad Pleminium attinet. alii, auditis quæ Romæ acta essent, in exilium Neapolim euntem, forte in Qu. Metellum unum ex legatis incidisse, & ab eo Rhegium vi retractũ: alii ab ipso Scipione legatum cum triginta nobilissimis equitum missum, qui Qu. Pleminium in catenas, & cum eo seditionis principes conjiceret. Ii omnes seu ante Scipionis, seu cum prætoris jussu traditi in custodiam Rheginis sunt. Prætor legatique Locros profecti, primum sicuti mandatum erat, religionis curam habuere, omnem enim sacram pecuniam, quæque apud Pleminium, quæque apud milites erat, conquisitã, cum ea quam ipsi secum attulerant, in thesauris reposuerunt, ac piaculare sacrum fecerunt. Tum vocatos in concionem milites, prætor signa extra urbem efferre jubet: castraque in campo locat, cum gravi edicto, si quis miles aut in urbe restitisset, aut secum extulisset, quod suum non esset: Locrensibus se permittere, ut quod suum quisque cognosceret, prehenderet: si quid non compareret, repeteret. ante omnia libera corpora placere sine mora Locrensibus restitui: non levi defuncturum pœna, qui non restituisset. Locrensium deinde concionem habuit, atque iis libertatem, legesque suas populum Romanum senatumque restituere dixit. si qui Pleminium, aliumve quem accusare vellet Rhegium se sequeretur. si de P. Scipione publice queri vellent, ea quæ Locris nefarie in deos hominesque facta essent, jussu aut voluntate P. Scipionis facta esse, legatos mitterent Messanam. ibi se cum consilio cogniturum. Locrenses prætori legatisque, & senatui ac populo Romano gratias egere: se ad Pleminium accusandum ituros. Scipionem, quanquam parum injuriis civitatis suæ doluerit, eum esse virum, quem amicum sibi quam inimicum malint esse. pro certo se habere, neque jussu, neque voluntate P. Scipionis tot tam nefanda commissa: sed aut Pleminio nimium, aut sibi parum creditum. natura insitum quibusdam esse, ut magis peccari nolint, quam satis animi ad vindicanda peccata habeant. Et prætori & cõsilio haud mediocre onus demptum erat de Scipione cognoscendi. Pleminium & ad duos & triginta homines cum eo damnaverunt, atque in catenis Romam miserunt. ipsi ad Scipionem profecti sunt, ut ea quoque quæ vulgata sermonibus erant, de cultu ac desidia imperatoris, solutaque militiæ disciplina comperta oculis perferrent Romam. Venientibus iis Syracusas, Scipio res non

verba ad purgandum se paravit: exercitum omnem eo convenire, classem expediri jussit, tanquam dimicandum eo die terra marique cum Carthaginiensibus esset. Quo die venerunt, hospitio comiter accepti. postero die terrestrem navalemque exercitus non instructos modo, sed hos decurrentes, classem in portu simulacrum, & ipsam edentem navalis pugnæ ostendit: tum circa armamentaria & horrea aliumque belli apparatum visendum, prætor legatique ducti: tantaque admiratio singularum universarumque rerum incussa, ut satis crederent, aut illo duce atque exercitu vinci Carthaginiensem populum, aut nullo alio posse: juberentque quod dii bene verterent, trajiceret, & spei conceptæ, quo die illum omnes centuriæ priorem consulem dixissent, primo quoque tempore compotem populum Romanum faceret: adeoque lætis inde animis profecti sunt, tanquam victoriam, non belli magnificum apparatum nunciaturi Romam essent. Pleminius, quiq; in eadem causa erant, postquam Romam est ventum, extemplo in carcerem conditi, ac primò producti ad populum ab tribunis apud præoccupatos Locrensium clade animos, nullum misericordiæ locum habuerunt, postea cum sæpius producerentur, jam senescente invidia, molliebatur ira: & ipsa deformitas Pleminii, memoriaque absentis Scipionis favorem ad vulgum conciliabat: mortuus tamen prius in vinculis est quam judicium de eo perficeretur. Hunc Pleminium Clodius Licinius in libro tertio rerum Romanarum refert ludis votivis, quos Romæ Africanus iterum consul faciebat, conatum per quosdam quos precio corruperat, aliquot locis urbem incendere, ut frangendi carceris fugiendique haberet occasionem. patefacto dein scelere, delegatum in Tullianum ex S.C. De Scipione nusquam nisi in senatu actum, ubi omnes legatique & tribuni classem, exercitum, ducemque verbis extollentes, effecerunt, ut senatus censeret primo quoque tempore in Africam trajiciendum: Scipionique permitteretur, ut ex iis exercitibus qui in Sicilia essent, ipse eligeret quos in Africam secum trajiceret, quos provinciæ relinqueret præsidio. Dum hæc apud Romanos geruntur, Carthaginienses quoque cum speculis per promontoria omnia positis, percunctantes paventesq; ad singulos nuncios solicitã hyemem egissent: haud parvum & ipsi tuendæ Africæ momentum adjecerunt societatem Syphacis regis, cujus maxime fiducia trajecturum in Africam Romanum crediderunt. Erat Asdrubali Gisgonis filio non hospitium modo cum rege, de quo ante dictum est, cum ex Hispania forte in idem tempus Scipio atque Asdrubal convenerunt: sed mentio quoque inchoatæ affinitatis, ut rex duceret filiam Asdrubalis. Ad eam rem confirmandam, tempusque nuptiis statuendum (jam enim nubilis erat virgo) profectus Asdrubal, ut accensum cupiditate (ut sunt ante omnes barbaros Numidæ effusi in Venerem) sensit, virginem ab Carthagine accersit, maturatq; nuptias: & inter aliam gratulationem, ut publicum quoque fœdus privato adjiceretur, societas inter populum Carthaginiensem regemque, data ultro citroque fide, eosdem amicos inimicosque habituros, jurejurando affirmatur. Cæterum Asdrubal memor & cum Scipione initæ regi societatis, & quam vana & mutabilia barbarorum ingenia essent, veritus, ne si trajiceret in Africam Scipio, parvum vinculum eæ nuptiæ essent: dum accensum recenti amore Numidam habet, perpellit, blanditiis quoque puellæ adhibitis, ut legatos in Siciliam ad Scipionem mittat, per quos moneat eum, ne prioribus suis promissis fretus in Africam trajiciat. se & nuptiis civis Carthaginiensis filiæ Asdrubalis, quem, viderit apud se in hospitio, & publico etiam fœdere cum populo

populo Carthaginiensi junctum, hortari primum, ut procul ab Africa, sicut adhuc fecerint, bellum Romani cum Carthaginiensibus gerant, ne sibi interesse certaminibus eorum, armaque aut hæc aut illa abnuentem, alteram societatem sequi necesse sit. si non abstineat Africa Scipio, & Carthagini exercitum admoveat, sibi necessarium fore, & pro terra Africa, in qua & ipse sit genitus, & pro patria conjugis suæ, proque parente ac penatibus dimicare. Cum his mandatis ab rege legati ad Scipionem missi, Syracusis eum convenerunt. Scipio quanquam magno momento rerum in Africa gerendarum, magnaq; spe destitutus erat, legatis propere, priusquam res vulgaretur, remissis in Africam literas dat ad regem: quibus etiam atque etiam monet eum, ne jura hospitii secum, neu cum populo Romano initæ societatis, neu fas, fidem, dextras, deos testes atq; arbitros conventorum fallat. Cæterum quando neq; celari adventus Numidarum poterat (vagati enim in urbe, obversatiq; prætorio erant) & si sileretur quid petentes venissent, periculum erat, ne vera eo ipso quod celarentur, sua sponte magis emanarent: timorque in exercitum incideret, ne simul cum rege & Carthaginiensibus foret bellandum: avertit à vero falsis præoccupando mentes hominum, & vocatis ad concionem militibus, non ultra esse cunctandum ait: instare, ut in Africam quamprimum trajiciat, socios reges. Masanissam prius ipsum ad Lælium venisse, querentem, quod cunctando tempus tereretur. nunc Syphacem mittere legatos, idem admirantem, quæ tam diuturnæ moræ sit causa: postulantemque, ut aut trajiciatur tandem in Africam exercitus: aut, si mutata consilia sint, certior fiat, ut ipse sibi ac regno possit consulere. Itaque jam satis omnibus instructis apparatisque, & re jam non ultra recipiente cunctationem, in animo sibi esse, Lilybæum classe traducta, eodemque omnibus peditum equitumque copiis contractis, quæ prima dies cursum navibus daret, deis bene juvantibus, in Africam trajicere. Literas ad M. Pomponium mittit, si ei videretur, Lilybæum veniret: ut communiter consulerent, quas legiones potissimum, & quantum militum numerum in Africam trajiceret. item circum oram omnem maritimam misit, ut naves onerariæ comprehensæ Lilybæum omnes contraherentur. Quicquid militum naviumque in Sicilia erat, cum Lilybæum convenissent, & nec urbs multitudinem hominum, nec portus naves caperet, tantus omnibus ardor erat in Africam trajiciendi, ut non ad bellum duci viderentur, sed ad certa victoriæ præmia. præcipue qui superabant ex Cannensi exercitu milites, illo, non alio duce credebant navata reipublicæ opera finire se militiam ignominiosam posse. Et Scipio minime id genus militum aspernabatur, ut qui neque ad Cannas ignavia eorum cladem acceptam sciret, neq; ullos æquè veteres milites in exercitu Romano esse, expertosq; non variis præliis modo, sed urbibus etiam oppugnandis. Quinta & sexta Cannenses erant legiones. eas se trajecturum in Africam cum dixisset, singulos milites inspexit: relictisque quos non idoneos credebat, in locum eorum subjecit, quos secum ex Italia adduxerat: supplevitque ita eas legiones, ut singulæ sena millia & ducenos pedites, trecenos haberent equites: sociorum item Latini nominis pedites equitesq; de exercitu Cannensi legit. Quantum militum in Africam transportatum sit, non parvo numero inter auctores discrepat. alibi decem millia peditum, duo millia & ducentos equites: alibi XV. millia peditum, mille & quingentos equites: alibi parte plus dimidia rem auctam, V. & XXX. millia peditum equitumque in naves imposita invenio: quidam non adjecere numerum, inter

quos me ipse in re dubia poni malim. Coelius ut abstinet numero, ita ad immensum multitudinis speciem auget. volucres ad terram delapsas clamore militum ait: tantamq; multitudinem conscendisse naves, ut nemo mortalium aut in Italia, aut in Sicilia relinqui videretur. Milites ut in naves ordine ac sine tumultu conscenderent, ipse eam sibi curam sumpsit. nauticos C. Lælius, qui classis præfectus erat, navibus ante conscendere coactos continuit. commeatus imponendi M. Pomponio prætori cura data, V. & XL. dierum cibaria, è quibus XV. dierum cocta, imposita. Vt omnes jam in navibus erant: scaphas circummisit, ut ex omnibus navibus gubernatoresque & magistri navium, & bini milites in forum convenirent ad imperia accipienda. Posteaquam convenerunt, primum ab iis quæsivit: si aquam hominibus jumentisque in totidem dies, quot frumentum, imposuissent: ubi responsum est, aquam dierum V. & XL. in navibus esse: tum edixit militibus, ut silentium quieti nautis sine certamine ad ministeria exequenda bene obedientes præstarent. cum XX. rostratis se ac L. Scipionem ab dextro cornu: ab lævo totidem rostratis C. Lælium præfectum classis cum M. Porcio Catone (quæstor tum is erat) onerariis futurum præsidio. lumina in navibus singula rostratæ, bina onerariæ haberent, in prætoria nave insigne nocturnum trium luminum fore. Emporia ut peterent gubernatoribus edixit. Fertilissimus ager, eoq; abundans omnium copia rerum est regio, & imbelles (quod plerumque in ubere agro evenit) barbari sunt: priusque quam à Carthagine subveniretur, opprimi videbantur posse. Iis editis imperiis, redire ad naves jussit & postero die, diis bene juvantibus, signo dato solvere naves. Multæ classes Romanæ è Sicilia atque ipso illo portu profectæ erant. cæterum non eo bello solum (nec id mirum, prædatum enim tantummodo pleræque classes ierant) sed ne priore quidem ulla profectio tāti spectaculi fuit. quanquam si magnitudine classes æstimares, & bini consules cum binis exercitibus ante trajecerant, & prope totidem rostratæ in illis classibus fuerant, quot onerariis Scipio tum trajiciebat. nam præter L. longas naves, quadringentis ferme onerariis exercitum transvexit. sed & bellum bello, secundum priore ut atrocius Romanis videretur, cum quod in Italia bellabatur, tum ingentes strages tot exercituum simul cæsis ducibus effecerant. & Scipio dux partim factis fortibus, partim suapte fortuna quadam ingenti, ad incrementa gloriæ celebratus converterat animos, simul & mens ipsa trajiciendi, nulli ante eo bello duci tentata, quod ad Annibalem detrahendum ex Italia, transferendumque & finiendum in Africa bellum se transire vulgaverat. Concurrerat ad spectaculū in portum omnis turba, non habitantium modo Lilybæi, sed legationum omnium ex Sicilia: quæ & ad prosequendum Scipionem officii causa convenerant, & prætorem provinciæ M. Pomponium secutæ fuerant. ad hoc legiones quæ in Sicilia relinquebantur, ad prosequendos commilitones processerant. nec classis modo prospectantibus è terra, sed terra etiam omnis circa referta turba spectaculo navigantibus erat. Vbi illuxit, Scipio è prætoria nave silentio per præconem facto: *Dii deæque*, inquit, *qui maria terrasque colitis, vos precor quæsoque, quæ in meo imperio gesta sunt, geruntur, postque gerentur: ea mihi, populo plebique Romanæ, sociis nominique Latino, qui populi Romani, quique meam sectam, imperium auspiciumque terra, mari, omnibusque sequuntur, bene vertant, eaque vos omnia bene juvetis: bonis auctibus auxitis: salvos incolumesque victis perduellibus victores spoliis decoratos, præda onustos, triumphantesque mecum domos reduces sistatis: ini-*

micorum

micorum hostiumq; ulciscendorum copiam faxitis: quaque populus Carthaginiensis in civitatem nostram facere molitus est, ea ut mihi populoque Romano in civitatem Carthaginiensium exempla edendi facultatem detis. Secundum eas preces cruda exta cæsa victima (uti mos) in mare projecit, tubaque signum dedit proficiscendi. Vento secundo vehementi satis profecti, celeriter è conspectu terræ ablati sunt: & à meridie nebula occepit, ita ut vix concursus navium inter se vitarent. lenior ventus in alto factus noctem insequentem eadem caligo obtinuit: sole orto est discussa, & addita vis vento. Iam terram cernebant. haud ita multo post gubernator Scipioni ait, non plus quinque millia passuum Africam abesse, Mercurii promontorium se cernere. si jubeat eo dirigi, jam in portu fore omnem classem. Scipio ut in conspectu terra fuit, precatus deos, uti bono reipublicæ suoque Africam viderit, dare vela, & alium infra navibus accessum petere jubet. vento eodem ferebantur. cæterum nebula sub idem ferme tempus, quo pridie, exorta conspectum terræ ademit, & vento premente nebula cecidit. nox deinde incertiora omnia fecit. itaque anchoras, ne aut inter se concurrerent naves, aut terræ inferrentur, jecere. ubi illuxit, ventus idem coortus, nebula disjecta aperuit omnia Africæ littora. Scipio quod esset proximum promontorium percunctatus, cum pulchri promontorium id vocari audisset: *Placet omen*, inquit, *huc dirigite naves*, eo classis decurrit, copiæ omnes in terram expositæ sunt. Prosperam navigationem sine terrore ac tumultu fuisse, permultis Græcis Latinisque auctoribus credidi. Cælius unus, Præterquam quod non mersas fluctibus naves, cæteros omnes cœlestes maritimosque terrores, postremo abreptam tempestate ab Africa classem ad insulam Ægimurum, inde ægre correctum cursum exponit: & prope obrutis navibus injussu imperatoris scaphis haud secus quã naufragos milites sine armis cum ingenti tumultu in terram evasisse. Expositis copiis Romani castra in proximis tumulis metantur. Iam non in maritimos modo agros conspectu primum classis, dein tumultu egredientium in terram, pavor terrorque pervenerat, sed in ipsas urbes. neq; enim hominum modo turba mulierum puerorumq; agminibus immista, omnes passim compleverat vias, sed pecora quoque præ se agrestes agebant, ut relinqui subito Africam diceres, urbibus vero ipsis majorem quam quem secum attulerant, terrorem inferebant. Præcipue Carthagini prope ut captæ tumultus fuit. nam post M. Attilium Regulum & L. Manlium Coss. annis prope quinquaginta nullum Romanum exercitum viderant, præter prædatorias classes, quibus exscensiones in agros maritimos factæ erant: raptisque quæ obvia fors fecerat, prius recursum semper ad naves, quam clamor agrestes conciret, fuerat. eo major tum fuga pavorque in urbe fuit. Et hercle neque exercitus domi validus, neque dux quem opponerent, erat. Asdrubal Gisgonis filius, genere, fama, divitiis, regia tum etiam affinitate longe primus civitatis erat. sed eum ab illo ipso Scipione aliquod præliis fusum pulsumq; in Hispania meminerant: neque magis ducem duci parem, quam tumultuarium exercitum suum Romano exercitui esse. itaque velut si urbem extemplo aggressurus Scipio foret, ita ad arma est conclamatum: portæque raptim clausæ, & armati in muris, vigiliæque & stationes dispositæ, ac nocte insequenti vigilatum est. Postero die quingenti equites speculatum ad mare, turbandosq; egredientes ex navibus missi, in stationes Romanorũ inciderunt. jam enim Scipio classe Vticam missa, ipse haud ita multum progressus à mari, tumulos proximos ceperat, & equites in statio-

 nibus

nibus locis idoneis posuerat, & per agros miserat prædatum. Ii cum Carthaginiensi equitatu prælium cum commisissent, paucos in ipso certamine, plerosque fugientes persecuti, in quibus præfectum quoque Hannonem nobilem juvenem occiderunt. Scipio non agros modo circa vastavit, sed urbem etiam proximam Afrorum satis opulentam cepit. ubi præter cætera, quę extemplo in naves onerarias imposita, missaque in Siciliam erant, octo millia liberorum capitum servorumq; sunt capta. Lætissimus tamen Romanis in principio rerum gerendarum adventus Masanissæ fuit: quem quidam cum CC. haud amplius equitibus, plerique cum duum millium equitatu tradunt venisse. Cæterum cum longe maximus omnium ætatis suæ regum hic fuerit, plurimumque rem Romanam juverit: operæ precium videtur excedere paululum ad enarrandum, quam varia fortuna usus sit in amittendo recuperandoque paterno regno. Militante eo pro Carthaginiensibus in Hispania, pater ejus moritur: (Galæ nomen erat) regnum ad fratrem regis Desalcem pergrandem natu (mos ita apud Numidas est) pervenit. haud multo post Desalce quoque mortuo, major ex duobus filiis ejus Capusa, puero admodum altero, paternum imperium accepit. Cæterum cum magis jure gentis, auctoritate inter suos, quam viribus obtineret regnum: extitit quidam Mezetulus nomine, non alienus sanguine regibus, familiæ semper inimicæ, ac de imperio varia fortuna cum iis qui tum obtinebant, certantis. Is cōcitatis popularibus, apud quos invidia regum magnæ auctoritatis erat, castris palam positis, descendere regem in aciem, ac dimicare de regno coëgit. in eo prælio Capusa cum multis principum cecidit: gens Masæsylorum omnis in ditionem imperiumque Mezetuli concessit. regio tamen nomine abstinuit: contentusque nomine modico tutoris, puerum Lacumacem, qui stirpis regiæ supererat, regem appellat. Carthaginiensem nobilem fœminam, sororis filiam Annibalis, quæ proxime Desalci regi nupta fuerat, matrimonio sibi jungit, spe Carthaginiensium societatis: & cum Syphace hospitium vetustum legatis missis renovat, omnia ea auxilia præparans adversus Masanissam. Et Masanissa audita morte patrui, deinde nece fratris patruelis, ex Hispania in Mauritaniam (Bocchar ea tempestate rex Maurorum erat) trajicit. ab eo supplex infimis precibus auxilium itineri, quoniam bello non poterat, quatuor millia Maurorum impetravit. Cum iis præmisso nuncio ad paternos suosque amicos, cum ad fines regni pervenisset, quingenti ferme Numidæ ad eum convenerunt. Igitur Mauris inde, sicut convenerat, retro ad regem remissis; quanquam aliquanto minor spe multitudo, nec cum qua tantam rem aggredi satis auderet, conveniret: ratus agendo ac moliendo vires quoque ad agendum aliquid collecturum, proficiscenti ad Syphacē Lacumaci regulo ad Tapsum occurrit. trepidum agmen cum in urbem refugisset, & urbem Masanissa primo impetu capit, & ex regiis alios tradentes se recepit, alios vim parantes occidit, pars maxima cum ipso puero inter tumultum ad Syphacem, quo primum intenderant iter, pervenerunt. Fama hujus modicæ rei in principio rerum prospere actæ convertit ad Masanissam Numidas. affluebantque undique ex agris vicisque veteres milites Galæ, & incitabant juvenem ad recuperandum paternū regnum. Numero militum aliquantum Mezetulus superabat. nam & ipse eum exercitum quo Capusam vicerat, & ex receptis post cædem regis, aliquot habebat: & puer Lacumaces ab Syphace auxilia ingentia adduxerat, quindecim millia peditum. Mezetulo decem millia equitum erant. quibuscum Masanissa nequaquam tantum peditum

ditum equitumve habens, acie conflixit. vicit tamen & veterum militum virtus, & prudentia inter Romana & Punica arma exercitati ducis. Regulus cum tutore & exigua Masæsylorum manu in Carthaginiensium agrum perfugit. Ita recuperato regno paterno Masanissa quia sibi cum Syphace haud paulo majorem restare dimicationem cernebat: optimum ratus cum fratre patruele gratiam reconciliare, missis qui & puero spem facerent, si in fidem Masanissæ sese permisisset, futurum in eodem honore, quo apud Galam Desalces quondam fuisset: & qui Mezetulo præter impunitatē sua omnia cum fide restitui sponderent: ambos præoptantes exilio modicam domi fortunam, omnia, ne id fieret, Carthaginiensibus de industria agentibus, ad sese perduxit. Asdrubal cum forte cum hæc gerebantur, apud Syphacem erat, qui Numidæ haud sane multū ad se pertinere credenti, utrum penes Lacumacen, an Masanissam regnum Masæsylorum esset, falli eum magnopere ait, si Masanissam eisdem contentum fore quibus patrem Galam, aut patruum ejus Desalcem credat. multo majorem indolem in eo animi ingeniique esse, quam in ullo gentis ejus unquam fuisset. sæpe eum in Hispania raræ inter homines virtutis specimen dedisse sociis pariter hostibusque. & Syphacem & Carthaginienses, nisi orientem illum ignem oppressissent, ingenti mox incendio, cum jam nullam opem ferre possent, arsuros. adhuc teneras & fragiles ejus vires esse: vixdum coalescere foventi regnum. Instando stimulandoque pervicit, ut exercitum ad fines Masæsylorum admoveat: atque in agro de quo sæpe cum Galà non verbis modo disceptatum, sed etiam armis certatum fuerat, tanquam haud dubie juris sui, castra locet: si quis arceat, quod maxime opus sit, acie dimicaturum: sin per metum agro cedatur, in medium regni eundum, aut sine certamine concessuros in ditionem ejus Masæsylos, aut nequaquam pares futuros armis. His vocibus incitatus Syphax, Masanissæ bellum infert: & primo certamine Masæsylos fundit fugatque. Masanissa cum paucis equitibus ex acie in montē (Balbum incolæ vocant) perfugit. familię aliquot cum mapalibus pecoribusque suis (ea pecunia illis est) persecuti sunt regem. cætera Masæsylorum multitudo in ditionem Syphacis concessit. Quem ceperant exules montem, herbidus aquosusque est: & quia pecori bonus alendo erat, hominū quoq; carne ac lacte vescentium abunde sufficiebat alimentis. Inde nocturnis primò ac furtivis incursionibus, deinde aperto latrocinio infesta omnia circa esse: maxime uri Carthaginiensis ager, quia & plus prædæ quam inter Numidas, & latrocinium tutius erat: jamque adeo licenter eludebant, ut ad mare devectam prædam venderent mercatoribus appellentibus naves ad idipsum, pluresque quam justo sæpe in bello Carthaginiensium cæderentur caperenturque. Deplorabant ea apud Syphacem Carthaginienses, infensumque & ipsum ad reliquias belli persequendas instigabant. sed vix regium videbatur, latronem vagum in montibus consectari. Bocchar ex præfectis regiis vir acer & impiger ad id delectus. ei data quatuor millia peditum, duo equitum præmiorumque ingentium spe oneratus, si caput Masanissæ retulisset, aut vivum (id verò inæstimabile gaudium fore) cepisset. Palatos incuriosèq; agentes improviso adortus, pecorum hominumque ingenti multitudine à præsidio armatorum exclusa, Masanissam ipsum cum paucis in verticē montis compellit: inde prope ut jam debellato, nec præda modo pecorum hominumq; captorum missa ad regem, sed copiis etiam ut aliquanto majoribus quam pro reliquiis belli remissis, cum quingentis haud amplius peditibus ducentisque equitibus digressum

jugis Masanissam persecutus in valle arcta, faucibus utrinque obsessis, inclusit. ibi ingens cædes Masæsylorum facta: Masanissa cum quinquaginta haud amplius equitibus per anfractus montis ignotos, sequentibus se eripuit. Tenuit tamen vestigia Bocchar: adeptusque eum patentibus prope Clupeam urbem campis ita circumdedit, ut præter quatuor equites, omnes ad unum interfecerit. cum iis ipsum quoque Masanissam saucium prope è manibus inter tumultum amisit. In conspectu erant fugientis alæ equitum dispersæ lato campo, quibusdam ut occurrerent per obliqua tendentibus, quacunque hostis flectebat, amnis ingens fugientes accepit (neque enim cunctanter, ut quos major metus urgeret, immiserant equos) raptique gurgite, & in obliquum relati. duobus in conspectu hostium in præruptum gurgitem haustis, ipse periisse creditus, duo reliqui equites cum eo virgulta interioris ripæ tenuerunt. Is finis Bocchari sequendi fuit, nec ingredi flumen auso, nec habere credenti se jam quem sequeretur. inde vanus auctor absumpti Masanissæ ad regem redit: missique qui Carthaginem gaudium ingens nunciarent: totaque Africa fama mortis Masanissæ repleta, varie animos affecit. Masanissa in spelunca occulta cum herbis curaret vulnus, duorum equitum latrocinio per dies aliquot vixit. ubi primum ducta cicatrix, patique posse visus est jactationem, audacia ingenti pergit ire ad regnum repetendum. atq; in ipso itinere haud plus XL. equitibus collectis, cum in Masæsylos palam jam quis esset ferens venisset, tantum motum cum favore pristino, tum gaudio insperato, quod quem periisse crediderant, incolumem cernebant, fecit, ut intra paucos dies VI. millia peditum armatorum, quatuor equitum ad eum convenirent: atque non in possessione modo paterni regni esset, sed etiam socios Carthaginiensium populos, Masæsylorumque fines (id Syphacis regnum erat) vastaret. irritato ad bellum Syphace, inter Cirtham Hipponemque in jugis opportunioribus ad omnia montium consedit. Majorem igitur eam rem Syphax ratus, quam ut per præfectos ageret, cum filio juvene (nomen Verminæ erat) parte exercitus missa, illum circumducto agmine in se intentum hostem ab tergo invadere jubet. Nocte profectus Vermina, qui ex occulto aggressurus erat. Syphax autem interdiu aperto itinere, ut qui signis collatis acie dimicaturus esset, movit castra. Vbi tempus visum est quo pervenisse jam circummissi videri poterant: & ipse leni clivo ferente ad hostem cum multitudine fretus, tum præparatis à tergo insidiis, per aversum montem erectam aciem ducit. Masanissa fiducia maxime loci, quo multo æquiore pugnaturus erat, & ipse dirigit suos. Atrox prælium & diu anceps fuit: loco & virtute militum Masanissam, multitudine quæ nimio major erat, Syphacem juvante. Ea multitudo divisa, cum pars à fronte urgeret, pars ab tergo se circumfudisset, victoriam haud dubiam Syphaci dedit. & ne effugium quidem patebat, hinc à fronte, hinc à tergo inclusis. Itaque cæteri pedites equitesque cæsi aut capti. Ducentos ferme equites Masanissa circa se conglobatos, divisosque turmatim in tres partes erumpere jubet, loco prædicto in quem ex dissipata convenirent fuga. ipse qua intenderat, inter media tela hostium evasit, duæ turmæ hæsere. altera metu dedita hosti, altera pertinacior in repugnando telis obruta & confixa est. Verminam prope vestigiis instantem in alia atque alia flectendo itinera eludens, tædio & desperatione tandem fessum absistere sequendo coëgit. ipse cum LXX. equitibus ad minorem Syrtim pervenit. ibi cum conscientia egregie sæpe repetiti regni paterni inter Punica emporia, gentemque Garamantum omne tempus usque ad C. Lælii

classisque

classisque Romanæ adventum in Africam cōsumpsit. Hæc animum inclinant, ut cum modico potius, quam cum magno præsidio equitum ad Scipionem quoque postea venisse Masanissam credam. quippe illa regnanti multitudo, hæc paucitas exulis fortunæ conveniens est. Carthaginienses ala equitum cum præfecto amissa, alioque equitatu per novum delectum comparato, Hannonem Amilcaris filium præficiunt. Asdrubalem subinde ac Syphacem per litteras nunciosque, postremo etiam per legatos accersunt. Asdrubalem opem ferre prope circumsessæ patriæ jubent: Syphacem orant, ut Carthagini & universæ Africæ subveniat. Ad Vticam tum castra Scipio ferme mille passus ab urbe habebat, translata à mari, ubi paucos dies stativa conjuncta classi fuerant. Hanno nequaquam satis valido non modò ad lacessendum hostem, sed ne ad tuendos quidem à populationibus agros equitatu accepto, id omnium primum egit, ut per conquisitionē numerum equitum augeret. nec aliarum gentium aspernatus, maxime tamen Numidas (id longe primum equitum in Africa est genus) conducit. Iam ad quatuor millia equitum habebat, cum Saleram nomine urbem occupavit, XV. ferme millia ab Romanis castris. Quod ubi Scipioni relatum est, æstiva sub tectis agere equitatus: *Sint*, inquit, *vel plures, dum talem ducem habeant*. eoque minus sibi cessandum ratus, quo illi segnius rem agerent: Masanissam cum equitatu præmissum portis obequitare, atque hostem ad pugnam elicere jubet. ubi omnis multitudo se effudisset, graviorque jam in certamine esset, quam ut facile sustineri posset, cedere paulatim; se in tempore pugnæ venturum. Tantum moratus, quantum satis temporis prægresso visum ad eliciendos hostes, cum Romano equitatu secutus, tegentibus tumulis, qui opportune circa viæ flexus oppositi erant, occultus processit. Masanissa ex composito nunc terrentis nunc timentis modo, aut ipsis obequitabat portis, aut cedendo cum timoris simulati specie audaciam hosti faceret, ad insequendum temere eliciebat. Nondum omnes egressi erant, varieque dux fatigabatur: alios vino & somno graves arma capere, & frenare equos cogendo: aliis, ne sparsi & inconditi sine ordine, sine signis omnibus portis excurrerent, obsistendo. Primò incaute se invehentes Massanissa excipiebat: mox plures simul conferti porta effusi æquaverant certamen: postremo jam omnis equitatus prælio cum adesset, sustineri ultra nequivere. Non tamen effusa fuga Masanissa, sed cedendo sensim impetus eorum excipiebat, donec ad tumulos tegentes Romanum equitatum pertraxit. Inde exorti equites & ipsi integris viribus, & recentibus equis, Hannoni Afrisque pugnando ac sequendo fessis, se circumfundere: & Masanissā flexis subito equis in pugnam rediit. Mille ferme qui primi agminis fuerant, ut quibus haud facilis receptus fuit, cum ipso duce Hannone intercluſi atque interfecti sunt, cæteros duces pręcipue territos cæde effuse fugientes per tria millia passuum victores secuti, ad duo præterea millia equitum aut ceperunt, aut occiderunt, inter eos satis constabat, non minus ducentos Carthaginiensium equites fuisse, & divitiis quosdam & genere illustres. Eodem forte quo hęc gesta sunt die, naves quæ prædam in Siciliam vexerant, cum commeatu rediere, velut ominatæ ad prædam alteram repetendam sese venisse. Duos eodem nomine Carthaginiensium duces duobus equestribus præliis interfectos, non omnes auctores sunt: veriti, credo, ne falleret bis relata eadem res. Cœlius quidem & Valerius captum etiam Hannonem tradunt. Scipio præfectos equitesque, prout cujusque opera fuerat, & ante omnes Masanissam insignibus donis donat. & firmo præsidio Saleræ imposito, ipse

 cum

cum cætero exercitu profectus, non agris modo quacunque incedebat, populatis, sed urbibus etiam quibusdam vicisq; expugnatis, late fuso terrore belli, septimo die quam profectus erat, magnam vim hominum & pecoris & omnis generis prædæ trahens in castra redit: gravesq; iterum hostium spoliis naves dimittit. inde omissis expeditionibus parvis populationibusque, ad oppugnandam Vticã omnes belli vires convertit: eam deinde, si cepisset, sedem ad cætera exequenda habiturus. Simul & à classe navales socii, qua ex parte urbs mari alluitur: simul & terrestris exercitus ab imminente prope ipsis mœnibus tumulo est admotus. tormenta machinasque & advexerat secum, & ex Sicilia cum commeatu missæ erant: & novæ in armamentario multis talium operum artificibus de industria inclusis, fiebant. Vticensibus tanta undique mole circumsessis, in Carthaginiensi populo, Carthaginiensibus in Asdrubale, ita, si is movisset Syphacem, spes omnis erat. sed desiderio indigentium auxilii tardius cuncta movebantur. Asdrubal intentissima cõquisitione cum ad XXX. millia peditum, tria equitum effecisset: non tamen ante adventum Syphacis castra propius hostem movere est ausus. Syphax cum quinquaginta millibus peditum, decem equitum, advenit: confestimque motis ab Carthagine castris, haud procul Vtica munitionibusque Romanis consedit. Quorum adventus hoc tamen momenti fecit, ut Scipio, cum quadraginta ferme dies nequicquam omnia experiens obsedisset Vticam, abscederet inde irrito incœpto, jam enim hyems instabat. Castra hyberna in promontorio, quod tenui jugo continenti adhærens in aliquantum maris spacium extenditur, communit: uno vallo & navalia castra amplectitur, jugo medio legionum castris impositis, littus ad Septentrionem versum subductæ naves navalesque socii tenebant, meridianam vallem ad alterum littus devexam equitatus. Hæc in Africa usque ad extremum autumni gesta. Præter convectum undique ex populatis circa agris frumentum, commeatusque ex Sicilia atque Italia advectos, Cn. Octavius Propr. ex Sardinia ab Tito Claudio Pr. cujus ea provincia erat, ingentem vim frumenti advexit: horreaque, non solum ea quæ jam facta erant, repleta, sed nova ædificata. Vestimenta exercitui deerant. id mandatum Octavio, ut cum prætore ageret, si quid ex ea provincia comparari ac mitti posset. ea quoque haud segniter curata res. mille ducentæ togæ brevi spacio, duodecim millia tunicarum missa. Æstate ea qua hæc in Africa gesta sunt, P. Sempronius Cos. cui Brutii provincia erat, in agro Crotoniensi cum Annibale in ipso itinere tumultuario prælio conflixit. agminibus magis quam acie pugnatum est. Romani pulsi: & tumultu verius quam pugna ad mille & CC. de exercitu consulis interfectis, in castra trepidi rediere. neque oppugnare tamen ea hostes ausi. Cæterum silentio proximæ noctis profectus inde consul, præmisso nuncio ad Publium Licinium proconsulem, ut suas legiones admoveret, copias conjunxit. ita duo duces, duo exercitus ad Annibalem redierunt. nec mora dimicandi facta est, cum consuli duplicatæ vires, Pœno recens victoria animos faceret. In primam aciem suas legiones Sempronius induxit: in subsidiis locatæ P. Licinii legiones. Consul principio pugnæ ædem Fortunæ Primigeniæ vovit, si eo die hostes fudisset: composq; ejus voti fuit. fusi ac fugati Pœni. supra quatuor millia armatorum cæsa: paulo minus trecenti vivi capti: equi quadraginta, & undecim militaria signa. Perculsus adverso prælio Annibal Crotonem exercitum abduxit. Eodem tempore M. Cornelius Cos. altera parte Italiæ non tam armis, quam judiciorum terrore Hetruriam conti-

continuit, totam ferme ad Magonem, ac per eum ad spem novandi res versam. Eas quæstiones ex senatusconsulto minime ambitiose habuit. multique nobiles Hetrusci, qui aut ipsi ierant, aut miserant ad Magonem de populorum suorum defectione, primò erant præsentes condemnati: postea conscientia sibimetipsi exilium consciscentes, cum absentes damnati essent, corporibus subtractis, bona tantum quæ publicari poterant, pignoranda poenæ præbebant. Dum hæc consules diversis regionibus agunt, censores interim Romæ M. Livius & C. Claudius senatum recitarunt. princeps iterum lectus Qu. Fabius Maximus. notati septem, nemo tamen qui sella curuli sedisset. sarta tecta acriter & cum summa fide exegerunt. viam è foro Boario ad Veneris, & circa foros publicos, & ædem Matris magnæ in palatio faciendam locaverunt. vectigal etiam novum ex salaria annona statuerunt. sextante sal & Romæ, & per totam Italiam erat. Romæ precio eodem, pluris in foris & conciliabulis, & alio alibi precio præbendum locaverunt. Id vectigal commentum alterum ex censoribus satis credebant: populo iratum, quod iniquo judicio quondam damnatus esset: & in precio salis maxime oneratas tribus, quarū opera damnatus erat, credebant. Inde Salinatori Livio inditum cognomen. Lustrum conditum serius, quia per provincias dimiserunt censores, ut civium Romanorū in exercitibus, quantus ubique esset, referretur numerus. Censa cum iis CCLXV. millia hominum. condidit lustrum C. Claudius Nero. Duodecim deinde coloniarum, quod nunquam antea factum erat, deferentibus censoribus, censum receperunt: ut quantum numero militum, quantum pecunia valerent, in publicis tabulis monumenta extarent. Equitum deinde census agi cœpus est. & ambo forte censores equum publicum habebant. cum ad tribum Polliam ventum est, in qua M. Livii nomen erat: & præco cunctaretur citare ipsum censorē: *Cita* inquit Nero, *M. Livium*, & sive ex residua & vetere simultate, sive intempestiva jactatione severitatis inflatus; M. Livium, quia populi judicio esset condemnatus equum vendere jussit. Item M. Livius cum ad tribum Narniensem & nomen collegæ ventum est, vendere equum C. Claudium jussit, duarum rerum causa: unius, quod falsum adversus se testimonium dixisset: alterius, quod non syncera fide secum in gratiam redisset. Itaque ibi foedum certamen inquinandi famam alterius cum suæ famæ damno factum est. Exitu censuræ cum in leges jurasset C. Claudius, & in ærarium ascendisset, inter nomina eorum quos ærarios relinquebat, dedit collegæ nomen. Deinde M. Livius in ærarium venit, & præter Metiam tribum, quæ se nec condemnasset, neque condemnatum consulem aut censorem fecisset: populum Romanum omnem, quatuor & triginta tribus, ærarios reliquit: quod & innocentem se condemnassent, & condemnatum consulē aut censorem fecissent, neque inficiari possent aut judicio semel, aut comitiis bis ab se peccatum esse. inter quatuor & triginta tribus & C. Claudium ærarium fore. quod si exemplum haberet bis eundem ærarium relinquendi, C. Claudium nominatim se inter ærarios fuisse relicturum. Parvum certamen notarum inter censores, castigatio inconstantiæ populi censoria gravitate temporum illorum digna. In invidia censores cum essent: crescendi ex his ratus esse occasionem Cn. Bebius tribunus plebis, diem ad populum utrique dixit. Ea res consensu patrum discussa est, ne postea obnoxia populari auræ censura esset. Eadem æstate in Brutiis jam Petilia à consule vi capta, Consentia & Pandosia, & ignobiles aliæ civitates voluntate in deditionem venerunt. Et cum comitiorum jam appeteret tempus, Cornelium potius

tius ex Hetruria, ubi nihil belli erat, Romam acciri placuit. Is consules Cn. Servilium Cæpionem, & Cn. Servilium Geminum creavit. Inde prætoria comitia habita. Creati P. Cornelius Lentulus, P. Quintilius Varus, P. Ælius Pætus, P. Villius Tappulus. Hi duo cum ædiles plebis essent, prætores creati sunt. Consul comitiis perfectis ad exercitum in Hetruriam rediit. Sacerdotes eo anno mortui, atque in locum eorum suffecti T. Veturius Philo flamen Martialis in locum M. Æmilii Regilli, qui priore anno mortuus erat, creatus inauguratusque, & in M. Pomponii Mathonis auguris & decemviri locum creati, decemvir M. Aurelius Cotta, augur T. Sempronius Gracchus admodum adolescens, quod tunc perrarum in mandandis sacerdotiis erat. Quadrigæ aureæ eo anno in Capitolio positæ ab ædilibus curulibus, C. Livio & M. Servilio Gemino. Et ludi Romani biduum instaurati. item per biduum plebeii ab ædilibus P. Ælio, P. Villio: & Iovis epulum fuit ludorum causa.

LIBER XXX.

BREVIARIVM.

IN Africa Scipio Carthaginienses, & eundem Syphacem Numidarum regem, Asdrubalemque pluribus prælìis vicit, adjuvante Masanissa: binaq; hostium castra expugnavit: in quibus XL. millia hominum ferro ignique consumpta sunt. Syphacem per C. Lælium & Masanissam cepit. Masanissa Sophonisbam uxorem Syphacis, filiam Asdrubalis, captam statim adamavit: & nuptiis factis uxorem habuit: castigatusq; à Scipione, venenum ei transmisit, quo quidem hausto illa decessit. Effectumq; est multis Scipionis victoriis, ut Carthaginienses in desperationem acti, in auxilium publicæ salutis Annibalem ex Italia revocarent. isque anno decimosexto Italia discedens, in Africam trajecit: tentavitq; per colloquium pacem cum Scipione componere: & cum de conditionibus pacis non convenisset, acie victus est. Pax Carthaginiensibus data est petentibus. Annibal Gisgonem pacem dissuadentem manu sua detraxit: excusata deinde temeritate facti, ipse pacem suasit. Mago qui bello in agro Insubrium cum Romanis conflixerat, vulneratus, dum in Africam per legatos revocatus reverteretur, ex vulnere mortuus est. Masanissæ regnum restitutum est. Reversus in urbem Scipio, amplissimum nobilissimumque egit triumphum: quem Q. Terentius Culleo senator pileatus secutus est. Scipio Africanus (incertum militari prius favore, an populari aura ita cognominatus sit) primus certe hic imperator victa à se nomine gentis nobilitatus est.

CN. Servilius Cœpio, & C. Servilius Geminus Coss. (sextusdecimus is annus belli punici erat) cum de republica belloq; & provinciis ad senatum retulissent: censuerunt patres, ut consules inter se compararent sortirenturve, uter Brutios adversus Annibalem, uter Hetruriam ac Ligures provinciam haberet: cui Brutii evenissent, exercitum à P. Sempronio cos. acciperet. P. Sempronius (ei quoque enim proconsuli imperium in annum prorogabatur) P. Licinio succederet, is

Romam

Romam reverteretur. Bello quoque bonus habitus ad cętera, quibus nemo ea tempestate instructior civis habebatur, congestis omnibus humanis à natura fortunaque bonis, nobilis idem ac dives erat, forma viribusque corporis excellebat, facundissimus habebatur, seu causa oranda, seu in senatu & ad populum suadendi ac dissuadendi locus esset, juris pontificii peritissimus. super hæc bellicæ quoque laudis consulatus compotem fecerat. Quod in Brutiis provincia, idem in Hetruria ac Liguribus decretum. M. Cornelius novo consuli tradere exercitum jussus: ipse prorogato imperio Galliam provinciam obtineret cum legionibus iis, quas prætor Lucius Scribonius priore anno habuisset. Sortiti deinde provincias. Cæpioni Brutii, Servilio Gemino Hetruria evenit. Tum prætorum provinciæ in sortem conjectæ. Iurisdictionem urbanam P. Ælius, Sardiniam P. Lentulus, Siciliam Publius Villius, Ariminum cum duabus legionibus. (sub Spurio Lucretio eæ fuerant) Quintilius Varus est sortitus. Et Lucretio prorogatum imperium, ut Genuam oppidum à Magone Pœno dirutum exædificaret. P. Scipioni non temporis, sed rei gerendæ fine, donec debellatum in Africa foret, prorogatum imperium est: decretumq; ut supplicatio fieret, quod is in Africam provinciam trajecisset, ut ea res salutaris populo Romano ipsique duci, atque exercitui esset. In Sicilia tria millia militum sunt scripta. & quia quod roboris ea provincia habuerat, in Africam transvectum fuerat, ne qua classis ex Africa trajiceret, XL. navibus custodiri placuerat Siciliæ maritimam oram. Tredecim novas naves Villius secum in Siciliam duxit, cæteræ in Sicilia veteres refectæ. Huic classi M. Pomponius prioris anni prætor prorogato Imperio præpositus, novos milites ex Italia advectos in naves imposuit. Parem navium numerum Cn. Octavio Pr. item prioris anni cum pari jure imperii ad tuendam Sardiniæ oram patres decreverunt. Lentulus Pr. duo millia militum dare in naves jussus. Et Italiæ ora, quia incertum erat quo missuri classem Carthaginienses forent: videbantur autem quicquid nudatum præsidiis, esset perituri: M. Martio Pr. prioris anni, cum totidem navibus tuenda data est, tria millia militum in eam classem ex decreto patrum consules scripserunt, & duas legiones urbanas ad incerta belli. Hispaniæ cum exercitibus, imperioque veteribus imperatoribus L. Lentulo, & L. Manlio Acidino decretæ. Viginti omnino legionibus, & CLX. navibus longis res Romana eo anno gesta. Prætores in provincias ire jussi. Consulibus imperatum, ut priusquam ab urbe proficiscerentur, ludos magnos facerent, quos, T. Manlius Torquatus dictator in quintum annum vovisset, si eodem statu respublica staret. & novas religiones excitabant in animis hominum prodigia ex pluribus locis nunciata. Aurum in Capitolio corvi non lacerasse tantum rostris crediti, sed etiam edisse. Mures Antii coronam auream arroserunt. Circa Capuam omnem agrum locustarum vis ingens, ita ut unde advenissent parũ constaret, complevit. Equuleus Reate cum quinque pedibus natus. Anagniæ sparsi primum ignes in cœlo, dein fax ingens arsit. Frusinone arcus solem tenui linea amplexus: circulum deinde ipsum major solis orbis extrinsecus inclusit. Arpini terra campestri agro in ingentem sinum consedit. Consulum alteri primam hostiam immolanti caput jecinori defuit. Ea prodigia majoribus hostiis procurata, editi à collegio pontificum dii, quibus sacrificaretur. Iis transactis, consules prætoresque in provincias profecti, omnibus tamen velut eam sortitis, Africæ cura erat: seu quia ibi summam rerum bellique verti cernebant, seu ut Scipioni gratificarentur, in quem tum omnis versa civitas erat. itaque

que non ex Sardinia tantum (sicut ante dictum) sed ex Sicilia quoque & Hispania vestimenta, frumentumque, & arma etiam ex Sicilia & omne genus commeatus eo portabantur. Nec Scipio ullo tempore hyemis belli opera remiserat, quæ multa simul undique eum circumstabant. Vticam obsidebat, castra in conspectu Asdrubalis erant. Carthaginienses deduxerant naves, classem paratam instructamque ad commeatus intercipiendos habebant: inter hæc ne Syphacis quidem reconciliandi curam ex animo dimiserat: si forte jam satietas amoris in uxorem ex multa copia eum cepisset. Ab Syphace magis pacis cum Carthaginiensibus conditiones, ut Romani Africa, Pœni Italia excederent, quam si bellaretur, spes ulla desciturum afferebatur. Hæc per nuncios magis equidem acta crediderim (& ita pars major auctores sunt) quam ipsum Syphacem, ut Antias Valerius prodit, in castra Romana ad colloquium venisse. Primò eas conditiones imperator Romanus vix auribus admisit: postea ut causa probabilis suis commeandi foret in castra hostium, mollius eadem illa abnuere: ac spem facere, sæpius ultro citroque agitantibus, rem conventuram. Hybernacula Carthaginiensium, congesta temere ex agris materia exædificata, lignea ferme tota erant. Numidæ præcipue arundine textis storeaq; pars maxima tectis, passim nullo ordine, quidam ut sine imperio occupatis locis, extra fossam etiam vallumq; habitabant. Hæc relata Scipioni spem fecerant castra hostium per occasionem incendendi. Cum legatis quos mitteret ad Syphacem, calonum loco primos ordinis spectatæ virtutis atq; prudentiæ servili habitu mittebat: qui dũ in colloquio legati essent, vagi per castra alius alia, aditus exitusque omnes situm formamq; & universorum castrorum & partium, qua Pœni, qua Numidæ haberent, quantum intervalli inter Asdrubalis ac regia castra essent, specularentur: moremque simul noscerent stationum vigiliarumque: nocte, an interdiu opportuniores insidiantibus essent. & inter crebra colloquia alii atque alii de industria, quo pluribus omnia nota essent, mittebantur. Cum sæpius agitata res certiorem spem pacis indies & Syphaci & Carthaginiensibus per eum faceret: legati Romani vetitos se reverti ab imperatore ajunt, nisi certum responsum detur. proinde seu ipsi staret jam sententia, seu consulendus Asdrubal & Carthaginienses essent, consuleret, tempus esse aut pacem componi, aut bellum naviter geri. Dum consũlitur Asdrubal ab Syphace, ab Asdrubale Carthaginienses: & speculatores omnia visendi, & Scipio ad comparanda quæ in rem opus erant, tempus habuit: & ex mentione ac spe pacis, negligentia, ut fit, apud Pœnos Numidasque orta cavendi, ne quid hostile interim paterentur. Tandem relatum responsum, quibusdam, quia nimis cupere Romanus pacem videbatur, iniquis per occasionem adjectis, quæ peropportune cupienti tollere inducias, Scipioni causam præbuere ac nuncio regis, cum relaturum se ad concilium dixisset: postero die respondit, se uno frustra tendente nulli alii pacem placuisse. renunciaret igitur, nullam aliam spem pacis, quam relictis Carthaginiensibus, Syphaci cum Romanis esse. Ita tollit inducias, ut libera fide incœpta exequeretur. deductisque navibus (& jam veris principium erat) machinas tormentaque, veluti à mari aggressurus Vticam, imponit. duo millia militum ad capiendum, quem antea tenuerat, tumulum super Vticam mittit: simul ut ab eo quod parabat, in alterius rei curam cõverteret hostium animos: simul ne qua, cum ipse ad Syphacem Asdrubalemque profectus esset, eruptio ex urbe & impetus in castra sua relicta cum levi præsidio fieret. His præparatis convocatoque concilio, & dicere exploratoribus jussis: quæ

comperta

comperta afferrent, Masanissaque, cui omnia hostium nota erant: postremo quid ipse pararet in proximam noctem proponit. tribunis edicit, ut ubi prætorio dimisso signa concinuissent, extemplo educerent è castris legiones. Ita ut imparaverat, signa sub occasum solis efferri sunt cœpta. ad primam ferme vigiliam agmen explicaverunt: media nocte (septem enim millia itineris erant) modico gradu ad castra hostium perventum. Ibi Scipio partem copiarum Lælio Masanissamque ac Numidas attribuit: & castra Syphacis invadere, ignesque conjicere jubet. singulos deinde separatim, Lælium & Masanissam seductos obtestatur, ut quantum nox providentiæ adimat, tantum diligentia expleant curaque: se Asdrubalem Punicaque castra aggressurum. cæterum non ante cœpturum, quam ignem in regiis castris conspexisset. Neque ea res morata diu est. nam ut proximis castris injectus ignis hæsit, extemplo proxima quæque, & deinceps continua amplexus, totis se passim dissipavit castris. & trepidatio quidem quanta necesse erat in nocturno effuso tam late incendio, orta est. cæterum fortuitum, non hostilem ac bellicum ignem rati esse, sine armis ad restinguendum incendium effusi in armatos inciderunt hostes, maxime Numidas ab Masanissa notitia regiorum castrorum ad exitus itinerum idoneis locis dispositos. Multos in ipsis cubilibus semisomnes hausit flamma: multi in præcipiti fuga ruentes super alios alii, in angustiis portarum obtriti sunt. Relucentem flammam primo vigiles Carthaginiensium, deinde excitati alii nocturno tumultu cũ conspexissent, ab eodem errore credere & ipsi sua sponte incendium ortum: & clamor inter cædem & vulnera sublatus, an ex trepidatione nocturna esset, confusus, sensum veri adimebat. Igitur pro se quisque inermes, ut quibus nihil hostile suspectum esset, omnibus portis qua cuique proximum erat, ea modo quæ restinguendo igni forent portantes, in agmen Romanũ ruebant. Quibus cæsis omnibus, præterquam hostili odio, etiam ne quis nuncius effugeret: extemplo Scipio neglectas, ut in tali tumultu, portas invadit. Ignibusque in proxima tecta conjectis, effusa flamma primò veluti sparsa pluribus locis reluxit, dein per continua serpens uno repente omnia incendio hausit. Ambusti homines jumentaque fœda primum fuga, dein strage obruerant itinera portarum. quos non oppresserat ignis, ferro absumpti. binaque castra una die deleta. duces tamen ambo, & ex tot millibus armatorum MM. peditum, & quingenti equites semiermes, magna pars saucii, afflatiq; incendio effugerunt. Cæsa aut hausta flammis ad XL. millia hominum sunt: capti supra VI. millia, multi Carthaginiensium nobiles, XI. senatores, signa militaria CLXXVIII. equi Numidici supra II. millia DCC. elephanti sex capti: octo flamma ferroque absumpti: magnaque vis armorum capta. Ea omnia imperator Vulcano sacrata incendit. Asdrubal ex fuga cum paucis Afrorum urbem proximam petierat: eoque omnes qui supererant, vestigia ducis sequentes se contulerant. metu deinde ne dederetur Scipioni, urbe excessit. Mox eodem patentibus portis Romani accepti, nec quicquam hostile, quia voluntate concesserant in deditionem, factum, duæ subinde urbes captæ direptæque. ea præda, & quæ castris incensis ex igne rapta erat, militi concessa est. Syphax octo millium ferme inde spacio loco munito consedit. Asdrubal Carthaginem contendit, ne quid per metum ex recenti clade mollius consuleretur. quo tantus primò terror est allatus, ut omissa Vtica Carthaginem crederent extemplo Scipionem obsessurum. Senatum itaque Suffetes, quod velut consulare imperium apud eos erat, vocaverunt, ibi tribus dictis sententiis, una de pace legatos

gatos

gatos ad Scipionem decernebat: altera Annibalem ad tuendam ab exitiabili bello patriam revocabat: tertia Romanæ in adversis rebus constantiæ exemplo reparandum exercitum, Syphacemque orandum ne bello absisteret, censebat. Hæc sententia, quia Asdrubal præsens, Barchinæque omnes factionis bellũ malebant, vicit. Inde delectus in urbe agrisque haberi cœptus: & ad Syphacem legati missi, summa ope & ipsum reparantem bellum: cum uxor jam non ut ante blanditiis satis potentibus ad animũ amantis, sed precibus & misericordia valuisset, plena lachrymarum obtestans, ne patrem suum patriamque proderet: iisdemque flammis Carthaginem, quibus castra conflagrassent, absumi sineret. Spem quoque opportune oblatam afferebant legati, quatuor millia Celtiberorum circa urbem nomine Olbam ab conquisitoribus suis conducta in Hispania, egregiæ juventutis sibi occurrisse: & Asdrubalẽ propediem affore cum manu haudquaquã contemnenda. Is non benigne modo legatis respondit, sed ostendit etiam multitudinem Numidarũ agrestium, quibus per eosdem dies arma equosque dedisset, & omnem juventutem affirmat exciturum ex regno, scire incendio, non prælio cladem acceptam, eum bello inferiorem esse, qui armis vincatur. Hæc legatis responsa. Et post dies paucos rursus Asdrubal & Syphax copias junxerunt: is omnis exercitus fuit x x x. ferme millium armatorum. Scipionem velut debellato, jam quod ad Syphacem Carthaginiensesq; attineret: Vticæ oppugnandæ intentum, jamq; machinas admoventem muris, avertit fama redintegrati belli modicisque præsidiis ad speciem modo obsidionis terra marique relictis, ipse cum robore exercitus ire ad hostes pergit. Primò in tumulo IV. ferme millia distante ab castris regiis consedit. Postero die cum equitatu in Magnos (ita vocant) campos subjectos ei tumulo digressus, succedendo ad stationẽ hostium, lacessendoque levibus præliis diem absumpsit, & per insequens biduũ tumultuosis hinc atq; illinc excursionibus invicem nihil dictu satis dignũ fecerunt. quarto die utrinque in aciem descensum est. Romanus post principes hastatorum prima signa, in subsidiis triarios constituit: equitatum Italicum ab dextro cornu, ab lævo Numidas Masanissamque opposuit. Syphax Asdrubalque Numidis adversus Italicum equitatum, Carthaginiensibus contra Masanissam locatis, Celtiberos in mediam aciem in adversa signa legionum accepere. Ita instructi concurrunt. Primo impetu simul utraque cornua & Numidæ & Carthaginienses pulsi. nam neque Numidæ maxima pars agrestis Romanum equitatum: neque Carthaginienses, & ipse novus miles, Masanissam recenti supra cætera victoria terribilem sustinuere. Nudata utrinque cornibus Celtiberorum acies stabat: quod nec in fuga salus ulla ostendebatur locis ignotis: neque spes veniæ ab Scipione erat, quem benemeritum de se & de gente sua mercenariis armis in Africam oppugnatum venissent. Igitur circumfusis undique hostibus, alii super alios cadentes obstinati moriebantur, omnibusq; in eos versis, aliquantum ad fugam temporis Syphax & Asdrubal præceperunt: fatigatos cæde diutius quam pugna victores nox oppressit. Postero die Scipio Lælium Masanissamq; cum omni Romano & Numidico equitatu, expeditissimisq; militũ ad persequendos Syphacem atque Asdrubalem mittit. ipse cum robore exercitus urbes circa omnes, quæ Carthaginiensium ditionis erant: partim vi, partim metu subegit. Carthagini quidem erat ingens terror: & circumferentem arma Scipionẽ, omnibus finitimis raptim perdomitis, ipsam Carthaginẽ repente aggressurum credebant. Itaque & muri reficiebantur, propugnaculisq; armabantur, & pro se quisque quæ diutinæ obsidioni

obsidioni toleranda sunt, ex agris convehebat. Rara mentio est pacis, frequentior legatorum ad Annibalem accersendum mittendorum. pars maxima classem quæ ad commeatus excipiendos parata erat, mittere jubent ad opprimendam stationem navium ad Vticam incaute agentem: forsitan etiam navalia castra relicta cum levi præsidio oppressuros. in hoc consilium maxime inclinant: legatos tamen ad Annibalem mittendos censent: quippe classe ut felicissime geratur res, parte aliqua levari Vticæ obsidionem: Carthaginem ipsam qui tueantur neque imperatorem alium quam Annibalem, neque exercitum alium quam Annibalis superesse. Deductæ ergo postero die naves, simul & legati in Italiam profecti, raptimque omnia stimulante fortuna agebantur: & in quo quisque cessasset, prodi ab se salutem omnium rebatur: Scipio gravem jam spoliis multarum urbium exercitum trahens, captivis aliaque præda in vetera castra ad Vticam missis, jam in Carthaginem intentus occupat relictum fuga custodum Tuneta (abest ab Carthagine XII. millia ferme passuum) locus cum operibus, tum suapte natura tutus, & qui ab Carthagine conspici, & præbere ipse prospectum cum ad urbem tum ad circumfusum mare urbi posset. Inde, cum maxime vallum Romani jacerent, conspecta classis hostium est Vticam Carthagine petens. Igitur omisso opere pronunciatum iter, signaq; raptim ferri sunt cœpta; ne naves in terram & obsidionem versæ, ac minime navali prælio aptæ opprimerentur. qui enim restitissent agili & nautico instrumento aptæ & armatæ classi, naves tormenta machinasque portantes, & aut in onerariarum usum versæ, aut ita appulsæ muris, ut pro aggere ac pontibus præbere ascensum possent? Itaque Scipio, postquam eo ventum est, contra quam in navali certamine solet, rostratis quæ præsidio aliis esse poterant, in postremam aciem receptis prope terram onerariarū quadruplicem ordinem pro muro adversus hostem opposuit: easque ipsas, ne in tumultu pugnæ turbari ordines possent, malis antennisq; de nave in navem trajectis, ac validis funibus velut uno inter se vinculo illigatis comprehendit: tabulasq; superstravit, ut pervius in totum navium ordo esset: & sub ipsis pontibus intervalla fecit, qua procurrere speculatoriæ naves in hostem, ac tuto recipi possent. His raptim pro tempore instructis, mille ferme delecti propugnatores onerariis imponuntur: telorum maxime missilium, ut quamvis longo certamine sufficerent, vis ingens congeritur. ita parati atq; intenti hostium adventum opperiebantur. Carthaginienses, qui si maturassent, omnia permista turba trepidantium primo impetu deprehendissent: perculsi terrestribus cladibus, atq; inde ne in mari quidem, ubi ipsi plus poterant, satis fidentes, die segni navigatione absumpto, sub occasum solis in portum (Ruscinona Afri vocant) classem appulere. postero die sub ortum solis instruxere ab alto naves, velut ad justum prælium navale, & tanquam exituris contra Romanis. Cū diu stetissent, postquam nihil moveri ab hostibus viderunt, tum demum onerarias aggrediuntur. Erat res minime certamini navali similis, proxime speciem muros oppugnantiū navium. altitudine aliquantum onerariæ superabant. ex rostratis Pœni vana pleraque, utpote supino jactu, tela in superiorem locum mittebant. gravior ac pondere ipso libratior superne ex onerariis ictus erat. speculatoriæ naves ac levia ipsa navigia, quæ sub constratis pontium per intervalla excurrebant, primo ipso tantum impetu ac magnitudine rostratarū obruebantur: deinde & propugnatoribus quoque incommodæ erant, quod permistę cum hostium navibus inhibere sæpe tela cogebant, metu ne ambiguo ictu suis inciderent: postremo asseres ferreo unco præfixi (harpagones vocant

cant milites) ex Punicis navibus injici in Romanas cœpti. quos cum neque ipsos, neque catenas quibus suspensi injiciebantur, incidere possent: ut quæque retro inhibita rostrata onerariam hærentem unco traheret, scindi videres vincula quibus aliis innexa erat: seriemque aliam simul plurium navium trahi. Hoc maxime modo lacerati quidē omnes pontes, & vix transiliendi in secundum ordinem navium spacium propugnatoribus datum est. Sex ferme onerariæ puppibus abstractæ Carthaginem sunt. major quā pro re lætitia, sed eo gratior, quod inter assiduas clades ac lachrymas unum quantumcunq; ex insperato gaudiū affulserat, cum eo, ut appareret haud procul exitio fuisse Romanam classem, ni cessatum à præfectis suarum navium foret, & Scipio in tempore subvenisset. Per eosdem forte dies cum Lælius & Masanissa quintodecimo ferme die in Numidiam pervenissent, Masæsyli regnum paternum Masanissæ, læti ut ad regem diu desideratum, concessere. Syphax, pulsis inde præfectis præsidiisque suis, vetere se continebat regno, neutiquā quieturus. stimulabant ægrum amore uxor socerque: & ita viris equisque abundabat, ut subjectæ oculis regni per multos florentis annos vires, etiam minus barbaro atque impotenti animo spiritus possent facere. Igitur omnibus qui bello apti erant, in unū coactis, equos, arma, tela, dividit: equites in turmas, pedites in cohortes, sicut quondam ab Romanis centurionibus didicerat, distribuit. Exercitu haud minore quā quem prius habuerat, cæterum omni prope novo atq; incondito ire ad hostes pergit. Et castris in propinquo positis, primò pauci equites ex tuto speculantes ab stationibus progredi, inde jaculis summoti recurrere ad suos: inde excursiones invicem fieri, & cum pulsos indignatio accenderet, plures subire: quod irritamentum certaminum equestrium est, cum aut vincentibus spes, aut pulsis ira aggregat suos. Ita tum à paucis prælio accenso, omnem utrinque postremo exercitum certaminis studium effudit. ac dum equestre prælium erat, multitudo Masæsylorum, ingentia agmina Syphace emittente, sustineri vix poterat. deinde ut pedes Romanus repentino per turmas suas viam dantes intercursu stabilem aciem fecit, absterruitque effuse invehentem sese hostē: primò barbari segnius permittere equos, deinde stare ac prope turbari novo genere pugnæ: postremo non pediti solum cedere, sed ne equitem quidem sustinere peditis præsidio audentem. Iam signa quoque legionum appropinquabant. tum vero Masæsyli non modo primū impetum, sed ne conspectum quidem signorum atq; armorum tulerunt. tantum seu memoria priorum cladium, seu præsens terror valuit. Ibi Syphax dū obequitat hostium turmis, si pudore, si periculo suo fugam sistere posset: equo graviter icto effusus opprimitur capiturque: & vivus, lætum ante omnes Massanissæ præbiturus spectaculum, ad Lælium pertrahitur. Cirtha caput regni Syphacis erat; eoque se ingens vis hominum ex fuga contulerat. Cædes in eo prælio minor quam victoria fuit, quia equestri tantummodo prælio certatum fuerat. non plus quinq; millia occisa, minus dimidium ejus hominum captum est: impetu in castra facto, quo perculsa rege amisso multitudo se contulerat: Masanissa Lælio dicere, sibi quidem nihil esse in præsentia pulchrius, quam victorem recuperatum tanto post intervallo invisere receptum patrium regnum: sed tam secundis, quam adversis rebus non dari spacium ad cessandum. si se Lælius cum equitatu victoque Syphace Cirtham præcedere sinat, trepida omnia metu se oppressurum, Lælium cum peditibus subsequi modicis itineribus posse. Assentiente Lælio, prægressus Cirthā, evocari ad colloquium principes Cirthensium jubet: sed apud

ignatos regis casus, neque quæ acta essent promendo, nec minis, nec suadendo ante valuit, quam rex vinctus in conspectum datus est. Tum ad spectaculum tam fœdum comploratio orta: & partim pavore mœnia sunt deserta, partim repentino consensu gratiam apud victorem quærentium patefactæ portæ. Et Masanissa præsidio circa portas opportunaque mœnium dimisso, ne cui fugæ pateret exitus, ad regiam occupandam citato vadit equo. Intranti vestibulum in ipso limine Sophonisba uxor Syphacis, filia Asdrubalis Pœni occurrit: & cum in medio agmine armatorum Masanissam insignem cum armis, tum cætero habitu conspexisset, regem esse (id quod erat) rata, genibus advoluta ejus: *Omnia quidem*, inquit, *ut posses in nos, dii tibi dederunt, virtusque & felicitas tua. sed si captivæ apud dominum vitæ necisque suæ vocem supplicem mittere licet: si genua, si victricem attingere dextram, precor quæsoq; per majestatē regiam, in qua paulo ante nos quoque fuimus: perque gentis Numidarum nomen, quod tibi cum Syphace commune fuit: per hujusce regiæ deos, qui te melioribus ominibus accipiant, quam Syphacem hinc miserunt: hanc veniam supplici des, ut ipse quodcunque fert animus, de captiva statuas: neque in cujusquam Romani superbum ac crudele arbitrium venire sinas. si nihil aliud quam Syphacis uxor fuissem, tamen Numidæ atque in eadem mecum Africa geniti, quam alienigenæ & externi fidem experiri mallē. quid Carthaginiensi ab Romano, quid filiæ Asdrubalis timendum sit, vides. si nulla alia re potes, morte me vindices ab Romanorum arbitrio, oro obtestorque.* Forma erat insignis, & florentissima ætas. itaque cum modo dextra amplectens in id, ne cui Romano traderetur, fidem exposceret: propiusque jam blanditias oratio esset quam preces: non in misericordiam modo prolapsus est animus victoris, sed (ut est genus Numidarum in Venerem præceps) amore captivæ victor captus, data dextera in id quod petebatur, obligandæ fidei in regiam concedit. Institit deinde reputare secum ipse, quemadmodum promissi fidem præstaret. quod cum expedire non posset, ab amore temerarium atque impudens mutuatur consilium. nuptias in eum ipsum diem repente parare jubet, ne quid relinqueret integri aut Lælio, aut ipsi Scipioni consulendi velut in captivā, quæ Masanissæ jam nupta foret. Factis nuptiis supervenit Lælius: & adeo non dissimulavit improbare factum, ut primo etiam cum Syphace & cæteris captivis detractam eam thoro geniali mittere ad Scipionem conatus sit. Victus deinde precibus Masanissæ, orantis ut arbitrium utrius regū duorum fortunæ accessio Sophonisba esset, ad Scipionem rejiceret: misso Syphace & cæteris captivis, cæteras urbes Numidiæ quæ præsidiis regiis tenebantur, adjuvante Masanissa recepit. Syphacē in castra adduci cum esset nunciatum, omnis velut ad spectaculū triumphi multitudo effusa est. Præcedebat ipse vinctus, sequebatur grex nobilium Numidarum. tum quantum quisque plurimum posset magnitudini Syphacis, famæque gentis, victoriā suam augendo, addebat: Illum esse regem, cujus tantum majestati duo potentissimi in terris tribuerint populi, Romanus Carthaginiensisque, ut Scipio imperator suus ad amicitiam ejus petendam, relicta provincia Hispania exercituque, duabus quinqueremibus in Africam navigarit: Asdrubal Pœnorum imperator non ipse modo ad eum in regnum venerit, sed etiam filiam ei nuptum dederit. habuisse eum tempore uno in potestate duos imperatores, Pœnum Romanumque. sicut ab diis immortalibus pars utraque hostiis mactandis pacem petiisset, ita ab eo utrinque pariter amicitiam petitam. jam tantas habuisse opes, ut Masanissam regno pulsum eo redegerit, ut vita ejus fama mortis & latebris, ferarum

ferarum modo in sylvis rapto viventis, regeretur. His sermonibus circumstantium celebratus rex, in prætorium ad Scipionem est perductus. Movit & Scipionem cum fortuna pristina viri præsenti fortunæ collata: tum recordatio hospitii, dextræque datæ, & fœderis publice ac privatim juncti. Eadem hæc & Syphaci animum dederant in alloquendo victore: nam cum Scipio quid sibi voluisset quæreret, qui non societatem solum abnuisset Romanam, sed ultro bellum intulisset: tum ille peccasse quidē sese, atq; insanisse fatebatur: sed tum demum cum arma adversus populū Romanum cepisset, exitum sui furoris fuisse, non principium. tunc se insanisse, cum hospitia privata & publica fœdera omnia ex animo ejecisset: cum Carthaginiensem matronam domum acceperit, illis nuptialibus facibus regiam conflagrasse suam: illam furiam pestemque omnibus deliniments animum suum avertisse atque alienasse: nec quievisse, donec ipsa manibus suis nefaria sibi arma adversus hospitem atq; amicum induerit: perdito tamen atque afflicto sibi hoc in miseriis solatii esse, quod in omnium hominū inimicissimi sibi domum ac penates eandem pestem ac furiam transisse videat. neque prudentiorem, neque constantiorem Masanissam quam Syphacem esse, etiam ab juventa incautiorem, certe stultius illum, atque intemperantius eam, quam se duxisse. Hæc non hostili modo odio, sed amoris etiam stimulis, amatam apud æmulum cernens cum dixisset: non mediocri cura Scipionis animum pepulit. & fidem criminibus factæ prope inter arma nuptiæ, neque consulto neq; expectato Lælio faciebant: tamq; præceps festinatio, ut quo die captam reginam vidisset, eodem matrimonio junctam acciperet: & apud penates hostis sui nuptiale sacrum conficeret. Et eo fœdiora hæc videbantur Scipioni, quod ipsum in Hispania juvenem nullius forma pepulerat captivæ.

Hæc secum volutanti Lælius ac Masanissa supervenerunt, quos cum pariter ambos & benigno vultu excepisset, & egregiis laudibus frequenti prætorio celebrasset, abductum in secretum Masanissam sic alloquitur: „ALIQVA te existimo Masanissa, „intuentem in me bona, & prin-„cipio in Hispaniam ad jungen-„dam mecum amicitiam venisse, „& postea in Africa teipsum, „spesque omnes tuas in fidem „meam commisisse. atqui nulla „earum virtus est, propter quas „appetendus tibi visus sim, qua „ego æque atque temperantia & „continentia libidinum gloriatus „fuerim. Hanc te quoque ad cæ-„teras tuas eximias virtutes, „Masanissa, adjecisse velim. nam „non est (mihi crede) tantum ab „hostibus armatis ætati nostræ „periculi, quantum ab circum-„fusis undique voluptatibus. qui „eas sua temperantia frenavit ac „domuit, multo majus decus ma-„joremque victoriam sibi pepe-„rit, quam nos Syphace victo ha-„bemus. Quæ me absente strenue „ac fortiter fecisti, libenter & „commemoravi & memini: cæ-„tera teipsum reputare tecum, „quā me dicente erubescere ma-„lo. Syphax populi Romani au-„spiciis victus captusque est. ita-„que ipse, conjunx, regnum, a-„ger, oppida, homines qui inco-„lunt, quicquid denique Sypha-„cis fuit, præda populi Romani „est: & regem conjugemq; ejus, „etiamsi non civis Carthaginien-„sis esset, etiam si non patrem ejus „imperatorem hostium videre-„mus, Romam oporteret mitti: „ac senatus populiq; Romani de „ea judicium, atque arbitrium „esse, quæ regem nobis socium „alienasse, atque in arma coegisse, „præcipitem dicatur. Vince ani-„mum, cave deformes multa bo-„na uno vitio, & tot meritorum „gratiam majore culpa, quam „causa culpæ est, corrumpas. „Masanissæ hæc audienti non rubor solum suffusus, sed lachrymæ etiam obortæ, & cum se quidem in po-

in potestate futurum imperatoris dixisset, orassetque eum, ut quantum res lineret, fidei suæ temere obstrictæ consuleret (promisisse enim sese in nullius potestatem eam traditurum) ex prætorio in tabernaculum suum confusus concessit. Ibi arbitris remotis, cum crebro suspirio & gemitu, quod facile à circumstantibus tabernaculum exaudiri posset, aliquantum temporis consumpsisset: ingenti ad postremū edito gemitu, fido ex servis uno accito, sub cujus custodia regio more ad incerta fortunæ venenū erat, ei mistum in poculo ferre ad Sophonisbam jubet, ac simul nunciare: Masanissam libenter primā ei fidem præstaturum fuisse, quam vir uxori debuerit. quoniā arbitrium ejus, qui possint, adimant: secundam fidem præstare, ne viva in potestatem Romanorum veniat. memor patris imperatoris, patriæque, & duorum regum, quibus nupta fuisset, sibi ipsa consuleret. Hunc nuncium ac simul venenum ferens minister cum ad Sophonisbam venisset: *Accipio*, inquit, *nuptiale munus, nec ingratum si nihil majus vir uxori præstare potuit, hoc tamen nuncia: melius me morituram fuisse, si non in funere meo nupsissem.* Nec locuta est ferocius, quam acceptum poculum nullo trepidationis signo dato impavide hausit. Quod ubi nunciatum est Scipioni, ne quid æger animo ferox juvenis gravius consuleret: accitum eum extemplo nunc solatur, nunc quod temeritatem temeritate alia luerit, tristioremque rem quam necesse fuit, fecerit, leniter castigat. Postero die ut à præsenti motu averteret animum ejus, in tribunal ascendit: & concionem advocari jussit. ibi Masanissam primùm regē appellatum, eximiisq; ornatum laudibus, aurea corona, aurea patera, sella curuli, & scipione eburneo, toga picta, & palmata tunica donat. addit verbis honorem, neque magnificentius quicquam triumpho apud Romanos, neq; triumphantibus ampliorem eo ornatu esse, quo unum omnium externorum dignum Masanissam populus Romanus ducat. Lælium deinde & ipsum collaudatum aurea corona donat. & alii militares viri, prout à quoque navata opera erat, donati. Iis honoribus mollitus regis animus, erectusque in spem propinquam, sublato Syphace omnis Numidiæ potiundæ. Scipio C. Lælio cum Syphace aliisq; captivis Romam misso, cum quibus & Masanissæ legati profecti sunt, ipse ad Tuneta rursum castra refert: & quæ munimenta inchoaverat, permuniit. Carthaginienses non brevi solum, sed prope vano gaudio ab satis prospera in præsens oppugnatione classis perfusi, post famam capti Syphacis, in quo plus prope quam in Asdrubale atque exercitu suo spei reposuerant, perculsi, jam nullo auctore belli ultro audito, oratores ad pacem petendam mittunt triginta seniorum principes, id erat sanctius apud illos consilium, maximaque ad ipsum senatum regendum vis. Qui ubi in castra Romana & prætorium pervenerunt, more adorantium (accepto, credo, ritu ex ea regione, ex qua oriundi erant) procubuerunt. Conveniens oratio tā humili adorationi fuit, non culpā purgantium, sed transferentium initium culpæ in Annibalem, impotentiæque ejus fautores. veniam civitati petebant, civium temeritate bis jam ante eversæ, incolumi futuræ iterum hostium beneficio imperium ex victis hostibus populum Romanum, non perniciem petere. paratis obedienter servire, quæ vellet, imperaret. Scipio & venisse ea spe in Africam se ait, & spem suam prospero belli eventu auctam, victoriam se non pacem domum reportaturum esse. tamen cum victoriam prope in manibus habeat, pacem non abnuere: ut omnes gentes sciant, populumRomanum & suscipere justè bella, & finire. Leges pacis se has dicere: Captivos & perfugas & fugitivos restituant. exercitus ex Italia & Gallia deducant. Hispania abstineant.

insulis omnibus quę inter Italiam & Africam sunt, decedant. naves longas, præter viginti, omnes tradant tritici quingenta, hordei CCC. millia modium, pecuniæ summam quantam imperaverit, parum convenit. alibi quinque millia talentum, alibi quinque millia pondo argenti, alibi duplex stipendium militibus imperatum invenio. *His conditionibus*, inquit, *placeatne pax, triduum ad consultandum dabitur: si placuerit, mecum inducias facite. Romam ad senatum mittite legatos.* Ita dimissi Carthaginienses, nullas recusandas conditiones pacis cum censuissent (quippe qui moram temporis quærerent, dum Annibal in Africam trajiceret) legatos alios ad Scipionem, ut inducias facerent: alios Romam ad pacem petendam mittunt, ducentes paucos in speciem captivos perfugasque & fugitivos, quo impetrabilior pax esset. Multis ante diebus Lælius cum Syphace primoribusque Numidarum captivis Romam venit: quæq; in Africa gesta essent, omnia exposuit ordine patribus, ingenti omnium & in præsens lætitia, & in futurum spe. Consulti inde Patres regem in custodiam Albam mittendum censuerunt, Lælium retinendum, donec legati Carthaginienses venirent. Supplicatio in quatriduum decreta est. P. Ælius prætor senatu misso, & concione inde advocata, cum C. Lælio in rostra ascendit. Ibi vero audientes fusos Carthaginiensium exercitus, devictum & captum ingentis nominis regem, Numidiam omnem egregia victoria peragratam, tacitum continere gaudium non poterant, quin clamoribus, quibusque aliis multitudo solet, lætitiam immodicam significarent. Itaque prætor extemplò edixit, uti æditui ædes sacras omnes tota urbe aperirent, circumeundi, salutandique deos, agendique gratias per totum diem populo potestas fieret. Postero die legatos Masanissæ in senatum introduxit. Gratulati primum senatui sunt, quod P. Scipio prospere res in Africa gessisset: deinde gratias egerunt, quod Masanissam non appellasset modo regem, sed fecisset, restituendo in paternum regnum: in quo post Syphacem sublatum, si ita Patribus visum esset, sine metu & certamine esset regnaturus: deinde, quod collaudatum pro concione amplissimis decorasset donis: quibus ne indignus esset, & dedisse operam Masanissam; & porro daturum esse. petere, ut regium nomen cæteraq; Scipionis beneficia & munera senatus decreto confirmaret: & nisi molestum esset, illud quoque petere Masanissam, ut Numidas captivos qui Romæ in custodia essent, remitterent. id sibi amplum apud populares futurum esse. Ad ea responsum legatis, Rerum gestarum in Africa prospere communem sibi cum rege gratulationem esse. Scipionem recte atque ordine videri fecisse, quod eum regem appellasset: & quicquid aliud fecisset, quod honori foret Masanissæ, ea Patres comprobare atque laudare. Munera quæ legati ferrent regi, decreverunt, sagula purpurea duo cum fibulis aureis singulis, & lato clavo tunicis, & equos duos phaleratos, bina equestria arma cum loricis: & tabernacula, militaremque supellectilem, qualem præberi consuli mos est. Hæc regi prætor mittere jussus, legatis in singulos dona ne minus quinum millium, comitibus eorum millibus æris, & vestimenta bina legatis, singula comitibus, Numidisq; qui ex custodia missi redderentur regi: ad hoc ædes, libera loca, lautia legatis decreta. Eadem æstate qua hæc decreta Romæ, & in Africa gesta sunt, P. Quintilius Varus prætor, & M. Cornelius Procos. in agro Insubrium Gallorum cum Magone Pœno signis collatis pugnaverunt. Prætoris legiones in prima acie fuerunt: Cornelius suas in subsidiis tenuit, ipse ad prima signa equo advectus. proque duobus cornibus prætor ac proconsul milites ad inferenda in hostes signa summa vi hortabantur. postea-

quam

quam nihil commovebant, tum Cornelio Quintilius: *Lentior, ut vides, fit pugna,* inquit, *& induratus præter spem resistendo hostium timor: ac ne vertat in audaciam, periculum est. equestrem procellam excitemus oportet, si turbare ac statu movere volumus. itaque vel tu ad prima signa prælium sustine, ego inducam in pugnam equites: vel ego hic in prima acie rem geram, tu quatuor legionum equites in hostem emittito.* Utram vellet prætor muneris partem proconsule accipiente, Quintilius prætor cum filio, cui Marco prænomen erat, impigro juvene ad equites pergit, jussosque ascendere in equos, repente in hostem emittit. Tumultum equestrem auxit clamor ab legionibus additus: nec stetisset hostium acies, ni Mago ad primũ equitum motum paratos elephantos extemplo in prœlium induxisset. ad quorum stridorem odoremque & aspectum territi equi, vanum equestre prœlium fecerunt. & ut permixtus, ubi cuspide uti & cominus gladio posset, roboris majoris Romanus eques erat: ita in ablatum paventibus procul equis melius ex intervallo Numidæ jaculabantur. simul & peditum legio duodecima magna ex parte cæsa pudore magis quam viribus tenebat locum: nec diutius tenuisset, ni ex subsidiis tertiadecima legio in primam aciem inducta prælium dubium excepisset, Magoque ex subsidiis Gallos integræ legioni opposuisset, quibus haud magno certamine fusis, hastati legionis undecimæ conglobant sese, atque elephantos jam etiam peditum aciem turbantes invadunt. in quos cum pila confertos conjecissent, nullo ferme frustra emisso, omnes retro in aciem suorum averterunt. quatuor gravati vulneribus corruerunt. Tum prima commota hostium acies, simul omnibus peditibus, ut aversos videre elephantos, ad augendum pavorem ac tumultum effusis. sed donec stetit ante signa Mago, gradum senlim referentes ordines tenorẽ pugnæ servabant. posteaquam femore transfixo cadentem, auferrique ex prælio prope exanguem videre: extemplo in fugam omnes conversi. Ad V. millia hostium eo die cæsa, & signa militaria duodeviginti capta. nec Romanis incruenta victoria fuit. II. millia & CCC. de exercitu prætoris, pars multo maxima ex legione XII. amissa. inde & tribuni militum duo, M. Cosconius, & M. Mœnius. tertiæ decimæ quoque legionis, quæ postremo prælio affuerat, C. Helvius tribunus militum in restituenda pugna cecidit, & duodeviginti ferme equites illustres obtriti ab elephantis cum centurionibus aliquot perierunt. & longius certamẽ fuisset, ni vulnere ducis concessa victoria esset. Mago proximæ noctis silentio profectus, quantum pati viæ per vulnus poterat, itineribus extentis, ad mare in Ligures Ingaunos pervenit. ibi eum legati ab Carthagine paucis ante diebus in sinum Gallicum appulsis navibus adierunt, jubentes primo quoque tempore in Africã trajicere. idem & fratrem ejus Annibalem (nam ad eum quoque isse legatos eadem jubentes) facturum. non in eo esse Carthaginiensium res, ut Galliam atque Italiam armis obtineant. Mago non imperio modo senatus, periculoque patriæ motus, sed metuens etiam, ne victor hostis moranti instaret: Liguresq; ipsi relinqui Italiam à Pœnis cernentes, ad eos quorum mox in potestate futuri essent deficerent: simul sperans leniorem in navigatione quam in via jactationem vulneris fore, & curationi omnia commodiora: impositis copiis in naves provectus, vix dum superata Sardinia, ex vulnere moritur. naves quoque aliquot Pœnorum disjectæ in alto à classe Romana, quæ circa Sardiniam erat, capiuntur. Hæc terra marique in parte Italiæ quæ jacet ad Alpes, gesta. Consul Cn. Servilius nulla memorabili re in provincia Hetruria & Gallia (nam eo quoque processerat) gesta, patre Cn. Ser-

vilio, & Cn. Luctatio patruo ex servitute post decimum sextum annum receptis, qui ad vicum Tanetum à Boiis capti fuerant: hinc patre, hinc patruo latera circundantibus privato magis quam publico decore insignis Romam rediit. Latum ad populum est, ne Cn. Servilio fraudi esset, quod patre, qui sella curuli sedisset, vivo, cum id ignoraret tribunus pl. atq; ædilis pl. fuisset contra quam sancitum legibus erat. Hac rogatione perlata, in provinciam rediit. Ad Cn. Servilium consulem, qui in Brutiis erat, Consentia, Vfugum, Vergæ, Besidiæ, Hetriculum, Sypheum, Argentanum, Dampetia, multiq; alii ignobiles populi senescere Punicum bellum cernentes, defecere. Idem consul cum Annibale in agro Crotoniensi acie conflixit. Obscura ejus pugnæ fama est: Valerius Antias quinque millia hostium cæsa ait. quæ tanta res est, ut aut impudenter ficta sit, aut negligenter prætermissa. Nihil certe ultra rei in Italia ab Annibale gestum. nam ad eum quoque legati ab Carthagine vocantes in Africam iis forte diebus, quibus ad Magonem, venerunt. Frendens, gemensque ac vix lachrymis temperans, dicitur legatorum verba audisse. Postea quam edita sunt mandata, *Iam non perplexe*, inquit, *sed palam revocant, qui vetando supplementum & pecuniam mitti, jam pridem retrahebant. Vicit ergo Annibalem non populus Romanus toties cæsus fugatusque, sed senatus Carthaginiensis obtrectatione, atque invidia. neque hac deformitate reditus mei tam Pub. Scipio exultabit, atque efferet sese, quam Hanno, qui domum nostram, quando alia re non potuit, ruina Carthaginis oppressit.* Iam hoc ipsum præsagiens animo, præparaverat ante naves. itaque inutili militum turba præsidii specie in oppida Brutii agri, quæ pauca magis metu quam fide continebantur, dimissa, quod roboris in exercitu erat, in Africam transvexit: multis Italici generis, quia in Africam secuturos abnuentes concesserant, in Iunonis Laciniæ delubrum, inviolatum ad eum diem, in templo ipso fœde interfectis. Raro quemquā alium patriam exilii causa relinquentē, magis mœstū abisse ferunt, quam Annibalem hostium terra excedentem. respexisse sæpe Italiæ littora, & deos hominesque accusantem, se quoque ac suum ipsius caput execratum, quod non cruentum ab Cannensi victoria militem Romam duxisset. Scipionem ire ad Carthaginem ausum, qui consul hostem in Italia Pœnum non vidisset: se centum millibus armatorum ad Thrasymenum & Cannas cæsi circa Casilinum, Cumas, Nolamque consenuisse. Hæc accusans, querensque, ex diutina possessione Italiæ est detractus. Romam per eosdem dies, & Magonem & Annibalem profectos allatum est, cujus duplicis gratulationis minuit lætitiam, & quod parū duces in retinendis iis, cum id mandatum ab senatu esset, aut animi, aut virium habuisse videbantur: & quod solliciti erant, omni belli mole in unum ducem exercitumque inclinata, quo evasura esset res. Per eosdem dies legati Saguntini venerunt, comprehensos cum pecunia adducentes Carthaginienses, qui ad conducenda auxilia in Hispaniam trajecissent. ducenta & quinquaginta auri, octingenta pondo argenti, in vestibulo curiæ posuerunt. Hominibus acceptis, & in carcerem conditio, auro argentoq; reddito, gratiæ legatis actæ: atque insuper munera data, ac naves, quibus in Hispaniam reverterentur. Mentio deinde ab senioribus facta est, segnius homines bona quam mala sentire. transitus Annibalis in Italiā quantum terroris pavorisque injecisset, sese meminisse. quas deinde clades, quos luctus incidisse? visa castra hostium è muris urbis: quæ vota singulorum universorumq; fuisse? quoties in conciliis voces, manus ad cœlum porrigentium auditas? En unquam ille dies futurus esset, quo vacuā hostibus Italiam bona

pace

pace florentem visuri essent? dedisse tandem id deos sextodecimo demum post anno: nec esse qui diis gratias agendas censeat. adeo ne advenientem quidem gratiam homines benigne accipere, nedum ut præteritæ satis memores sint. Conclamatum deinde ex omni parte curiæ est, uti referret P. Ælius prætor: decretumque, ut V. dies circa omnia pulvinaria supplicaretur, victimæque majores immolarentur CXX. Iam dimisso Lælio, legatisq; Masanissæ, cum Carthaginiensium legatos de pace ad senatum venientes Puteolis visos, inde terra venturos allatum esset: revocari C. Lælium placuit, ut coram eo de pace ageretur. Q. Fulvius Gillo legatus Scipionis Carthaginienses Romã adduxit: quibus vetitis ingredi urbem, hospitium in villa publica, senatus ad ædem Bellonæ datus est. Orationem eandem ferme, quam apud Scipionem, habuerunt, culpam omnem belli à publico consilio in Annibalem vertentes: Eum injussu senatus non Alpes modo, sed Iberum quoque transgressum: nec Romanis solum, sed ante etiam Saguntinis privato consilio bellum intulisse. senatui ac populo Carthaginiensi, si quis vera æstimet, fœdus ad eam diem inviolatum esse cum Romanis. itaque nihil aliud sibi mandatum esse uti peterent, quam ut in ea pace quæ postremo cum consule Luctario facta esset, manere liceret. Cum more tradito à patribus, potestatem interrogandi, si quis quid vellet, legatis prætor fecisset: senioresq; qui fœderibus interfuerant, alia alii interrogarent: nec meminisse se per ætatem (etenim omnes ferme juvenes erant) dicerent legati: conclamatum ex omni parte curiæ est, Punica fraude electos qui veterem pacem repeterent, cujus ipsi non meminissent. Emotis deinde curia legatis, sententiæ interrogari cœptæ. M. Livius Cn. Servilium Cos. qui propior esset, accersendum, ut coram eo de pace ageretur, censebat. cum de re majore, quam quanta esset, consultatio incidere non posset: non videri sibi, absente consulum altero ambobusve eam rem agi, satis ex dignitate populi Romani esse. Qu. Metellus, qui triennio ante consul dictatorque fuerat: cum P. Scipio cędendo exercitus, agros populando, in eam necessitatem compulisset hostes, ut supplices pacem peterent, & nemo omnium verius existimare posset, qua mente ea pax peteretur, quã is qui ante portas Carthaginis bellum gereret, nullius alterius consilio quam Scipionis, accipiendam, abnuendamque pacem esse. M. Valerius Lævinus, qui bis consul fuerat, speculatores, non legatos venisse arguebat: jubendosque eos Italia excedere, & custodes cum iis usque ad naves mittendos, Scipionique scribendum, ne bellum remitteret. Lælius Fulviusque adjecerunt, & Scipionem in eo positam habuisse spem pacis, si Annibal & Mago ex Italia non revocarentur. cæterum omnia simulaturos Carthaginienses, duces eos exercitusque expectantes: deinde quamvis recentium fœderum & deorum omnium oblitos, bellum gesturos. Eo magis in Lævini sententiam discessum. Legati pace infecta, ac prope sine responso dimissi. Per eos dies Cn. Servilius consul, haud dubius quin pacatæ Italiæ penes se gloria esset, velut pulsum ab se Annibalem persequens, in Siciliam, inde in Africam transiturus trajecit. Quod ubi Romæ vulgatum est, primo censuerunt Patres, ut prætor scriberet consuli, senatum æquum censere, in Italiam reverti eum: deinde, cum prætor spreturũ eum literas suas diceret, dictator ad idipsum creatus P. Sulpicius, pro jure majoris imperii consulem in Italiam revocavit. reliquum anni cum M. Servilio magistro equitum circumeundis in Italia urbibus, quæ bello alienatæ fuerant, noscendisque singularũ causis consumpsit. Per induciarum tempus & ex Sardinia ab Lentulo prætore centum

onerariæ naves cum commeatu, & viginti rostratarum præsidio, & ab hoste & ab tempestatibus mari, tuto in Africam transmiserunt. Cn. Octavio CC. onerariis. XXX. longis navibus ex Sicilia trajicienti non eadē fortuna fuit. In conspectum ferme Africæ prospero cursu vectum primo destituit ventus: dein versus in Africam turbavit, ac passim naves disjecit. ipse cum rostratis per adversos fluctus ingenti remigum labore enixus, Apollinis promontorium tenuit. onerariæ pars maxima ad Ægimurum insulam (ea sinum ab alto claudit, in quo sita Carthago est) XXX. ferme millia ab urbe, aliæ adversus urbē ipsam ad Calidas Aquas delatæ sunt. Omnia in conspectu Carthaginis erant. itaque ex tota urbe in forum concursum est. magistratus senatum vocare, populus in curiæ vestibulo fremere, ne tanta ex oculis manibusque amitteretur præda. Cum quidam pacis petitæ, alii induciarum (nec dum enim dies exierat) fidem opponerent, postremo permisto pene senatus populique consilio, consensum est, ut classe quinquaginta navium Asdrubal Ægimurum trajiceret: inde per littora portusque dispersas Romanas naves colligeret. Desertæ fuga nautarum primum ab Ægimuro, dein ab Aquis onerariæ Carthaginem puppibus tractæ sunt. Nondum reverterant ab Roma legati, neq; sciebatur quæ senatus Romani de bello aut pace sententia esset, nec dum induciarum dies exierat. eo indigniorem injuriam ratus Scipio, ab iis qui petissent pacem & inducias, spem pacis & fidem induciarum violatam esse, legatos Carthaginem, L. Bæbium, M. Servilium. L. Fabium extemplo misit. Qui cum multitudinis concursu prope violati essent, nec reditum tutiorem futurum cernerent, petierunt à magistratibus, quorum auxilio vis prohibita erat, ut naves mitterent, quæ se prosequerentur. Datæ triremes duæ, cum ad Bagradam flumen pervenissent, unde castra Romana conspiciebantur, Carthaginem rediere. Classis Punica ad Vticam stationē habebat: ex ea tres quadriremes, seu clam misso à Carthagine nuncio uti fieret, seu Asdrubale qui classi præerat, sine publica fraude auso facinus, quinqueremem Romanam superantem promontorium ex alto repente aggressæ sunt: sed neque rostro ferire celeritate subterlabentem poterant, neque transilire armati ex humilioribus in altiorem navem, & defendebatur egregie, quoad tela suppeditarunt: quibus deficientibus, cum jam nulla alia res eam, quam propinquitas terræ multitudoque à castris in littus effusa tueri potuisset, concitatam remis quanto maximo impetu poterant, in terram cum immisissent, navis tantum jactura facta, incolumes ipsi evaserunt. Ita alio super aliud scelere cum haud dubie induciæ ruptæ essent, Lælius Fulviusque ab Roma cum legatis Carthaginiensibus supervenerunt. quibus Scipio, etsi non induciarum modo fides à Carthaginiensibus, sed etiam jus gentium in legatis suis violatum esset, tamen se nihil nec institutis populi Romani, nec suis moribus indignum in iis facturum esse cum dixisset, legatis dimissis, bellum parabat. Annibale jam terræ appropinquāte, jussus è nautis unus ascendere in malum ut specularetur quam tenerent regionem; cum dixisset sepulchrum dirutum proram spectare: abominatus, prætervehi jusso gubernatore, ad Leptim appulit classem, atque ibi copias exposuit. Hæc eo anno in Africa gesta. Insequentia excedunt in eum annum, quo M. Servilius Geminus qui tum magister equitum erat, & T. Claudius Nero consules facti sunt. Cæterum exitu superioris anni cum legati sociarum urbium ex Græcia questi essent, vastatos agros ab regiis præsidiis, missosque in Macedoniam legatos ad res repetendas, non admissos ad Philippum regem: simul nunciassent quatuor

millia

millia militum cum Sopatro duce trajecta in Africam duci, ut essent Carthaginiensibus præsidio, & pecuniæ aliquantum una missum: legatos ad regem, qui hæc adversus fœdus facta videri patribus nunciarent, mittendos censuit senatus. Missi C. Terentius Varro, Cn. Manlius, M. Aurelius, iis tres quinqueremes datæ. Annus insignis incendio ingenti, quo clivus publicus ad solum exustus est, & aquarum magnitudine, & annonæ vilitate fuit, præterquam quod pace omnis Italia erat aperta; etiam quod magnam vim frumenti ex Hispania missam M. Valerius Falco, & M. Fabius Buteo ædiles curules quaternis æris vicatim populo descripserunt. Eodem anno Qu. Fabius Maximus moritur, exactæ ætatis, siquidem verum est, augurem duos & quadraginta annos fuisse, quod quidam auctores sunt. Vir certe fuit dignus tanto cognomine, vel si nō novum ab eo inciperet superavit paternos honores, avitos æquavit. Pluribus victoriis, & majoribus prœliis avus insignis Rullus, sed omnia æquare unus hostis Annibal potest. cautior tamen quam promptior hic habitus fuit. & sicut dubites utrum ingenio cunctator fuerit, an quia ita bello proprie quod tum gerebatur, aptum erat: sic nihil certius est, quam unum hominem nobis cunctando rem restituisse, sicut Ennius ait. Augur in locum ejus inauguratus Q. Fabius Max. filius: in ejusdem locum pontifex, (nam duo sacerdotia habuit) Ser. Sulpicius Galba. Ludi Romani diem unum, plebeii ter toti instaurati ab ædilibus M. Sextio Sabino, & Cn. Tremellio Flacco. Ii ambo prætores facti, & cum iis Cajus Livius Salinator, & C. Aurelius Cotta. Comitia ejus anni utrum C. Servilius consul habuerit, an quia eum res in Hetruria tenuerit, quæstiones ex S. C. de conjurationibus principum habentem, dictator ab eo dictus P. Sulpicius, incertum diversi auctores faciunt. Principio insequentis anni M. Servilius, T. Claudius senatui in Capitolium vocato de provinciis retulerunt. Italiam atque Africam in sortem conjici, Africam ambo cupientes, volebant. cæterum Q. Metello maxime annitente, neque data neque negata est Africa. Consules jussi cum tribunis plebis agere, ut si iis videretur populum rogarent quem vellet in Africa bellum gerere. omnes tribus P. Scipionem jusserunt. nihilominus consules provinciam Africam (ita enim senatus decreverat) in sortem conjecerunt. T. Claudio Africa evenit, ut quinquaginta navium classem, omnes quinqueremes, in Africam trajiceret, parique imperio cum Scipione imperator esset: M. Servilius Hetruriam sortitus. In eadem provincia & Cn. Servilio prorogatum imperium, si consulem remorari ad urbem senatui placuisset. Prætores, M. Sextius Galliam est sortitus, ut duas legiones provinciamque traderet ei P. Quintilius Varus: C. Livius Brutios cum duabus legionibus, quibus P. Sempronius proconsul priore anno præfuerat: C. Tremellius Siciliam, ut ab P. Villio Tappulo prætore prioris anni provinciam & duas legiones acciperet. Villius proprætor cum XX. navibus longis, militibus mille oram Siciliæ tutaretur: inde M. Pomponius viginti navibus reliquis mille & quingentos milites Romam deportaret. C. Aurelio Cottæ urbana evenit. cæteris ita, uti quisque obtinebant provincias exercitusque, prorogata imperia. Sexdecim non amplius eo anno legionibus defensum imperium est. Et ut placatis diis omnia inciperent, agerentque, quos ludos M. Claudio Marcello, T. Quintio consulibus, T. Manlius dictator, quasque hostias majores voverat, si per quinquennium illud respublica eodem statu fuisset, ut eos consules priusquam ad bellū proficiscerentur, facerent. Ludi in circo per quatriduum facti, hostiæque quibus votæ erant diis, cæsæ. Inter hæc simul spes, simul

cura indies crescebat: nec satis certum constare apud animos poterat, utrum gaudio dignius esset, Annibalem post sextumdecimum annum ex Italia decedentem vacuam possessionem ejus reliquisse populo Romano: an magis metuendum, quod incolumi exercitu in Africam trajecisset. Locum nimirum, non periculum mutatum. cujus tantæ dimicationis vatem, qui nuper decessisset, Q. Fabium haud frustra canere solitum, graviorem in sua terra futurum hostem Annibalem, quam in aliena fuisset. nec Scipioni aut cum Syphace, inconditæ barbariæ rege, qui statarios semilixas ducere exercitus solitus sit, aut cum socero ejus Asdrubale fugacissimo duce rem futuram, aut tumultuariis exercitibus ex agrestium semiermi turba subito collectis: sed cum Annibale, prope nato in prætorio patris fortissimi ducis, alito atque educato inter arma, puero quondam milite, vixdum juvene imperatore: qui senex vincendo factus, Hispanias, Gallias, Italiam ab Alpibus ad fretum monumentis ingentium rerum complesset, ducere exercitum æqualē stipendiis suis, duratum omnium rerum patientia, quas vix fides fiat homines passos, perfusum millies cruore Romano, exuvias non militum modo, sed etiam imperatorum portantem. multos occursuros Scipioni in acie, qui prætores, qui consules Romanos sua manu occidissent, muralibus vallaribusque insignes coronis, pervagatos capta castra, captas urbes Romanas. non esse hodie tot fasces magistratibus populi Romani, quot captos ex cæde imperatorum præ se ferre posset Annibal. Has formidines agitando animis, ipsi curas aut metus augebant, etiam quod, cum assuessent per aliquot annos ad bellum ante oculos aliis atque aliis in Italiæ partibus, lenta spe in nullum propinquum debellandi finem gerere, erexerant omnium animos. Scipio & Annibal, velut ad supremum certamen comparati duces. ii quoque quibus ingens erat in Scipione fiducia, & victoriæ spes, quo magis in propinquam eam imminebant animis, eo curæ intentiores erant. Haud dispar habitus animorum Carthaginiensibus erat: quos modo petisse pacem intuentes Annibalem, ac rerum gestarum ejus magnitudinem, pœnitebat: modo, cum respicerent bis sese acie victos, Syphacem captum, pulsos se Hispania, pulsos Italia. atque ea omnia unius virtute & consilio Scipionis facta, velut fatalem eum ducem in exitium suum natum horrebant. Iam Asdrumetum pervenerat Annibal. unde ad reficiendum ex jactatione maritima militem paucis diebus sumptis, excitus pavidis nunciis, omnia circa Carthaginem obtineri armis afferentium, magnis itineribus Zamam contendit. Zama quinque dierum iter ab Carthagine abest. inde præmissi speculatores, cum excepti à custodibus Romanis deducti ad Scipionem essent, traditos eos tribunis militum, jussosque omisso metu visere omnia per castra, qua vellent, circumduci jussit: percunctatusque, satin percommode omnia explorassent, datis qui prosequerentur, retro ad Annibalem dimisit. Annibal nihil quidem eorum quæ nunciabantur (nam & Masanissam cum sex millibus peditum, quatuor equitum venisse eo ipso forte die afferebant) læto animo audivit, maxime hostis fiducia, quæ non de nihilo profecto concepta est, perculsus. itaque quanquam & ipse causa belli ejus erat, & adventu suo turbaverat pactas inducias, & spem fœderum: tamen si integer quam si victus peteret pacem, æquiorem impetrari posse ratus, nuncium ad Scipionem misit, ut colloquendi secum potestatem faceret. Id utrum sua sponte fecerit, an publico consilio, neutrum cur affirmem, habeo. Valerius Antias primo prælio victum eum à Scipione, quo duodecim millia armatorum

matorum in acie sunt cæsa, mille & septingenti capti, legatum cum aliis decem legatis tradit in castra ad Scipionem venisse. Cæterum Scipio cum colloquium haud abnuisset, ambo ex composito duces castra protulerunt, ut coire ex propinquo possent. Scipio haud procùl Nadagara urbe, tum ad cætera loco opportuno, tum quod aquatio intra teli conjectum erat, consedit. Annibal tumulum à quatuor millibus inde, tutum commodumque alioqui, nisi quod longinquæ aquationis erat, cepit. ibi in medio locus conspectus undique, ne quid insidiarum esset delectus. Summotis pari spacio armatis, cum singulis interpretibus congressi sunt, non suæ modo ætatis maximi duces, sed omnis ante se memoriæ omnium gentium cuilibet regum imperatorumve pares. Paulisper alter alterius conspectu, admiratione mutua, prope attoniti conticuere. Tum Annibal prior: "Si hoc ita fato datum erat, ut qui primus bellum intuli populo Romano, quique toties prope in manibus victoriam habui, is ultro ad pacem petendam venirem, lætor, te mihi potissimum datum à quo peterem. Tibi quoque inter multa egregia non in ultimis laudum hoc fuerit, Annibalem, cui de tot Romanis ducibus victoriam dii dedissent, tibi cessisse: teque huic bello vestris priusquam nostris cladibus insigni, finem imposuisse. hoc quoque ludibrium fortunæ casus edidit, ut cum patre tuo consule ceperim arma, cum eodem primo Romano imperatore signa contulerim, ad filium ejus inermis ad pacem petendam veniam. Optimum quidem fuerat, eam patribus nostris mentem datam ab diis esse, vt & vos Italiæ, & nos Africæ imperio contenti essemus. neque enim ne vobis quidem Sicilia atque Sardinia satis digna precia sunt pro tot classibus, tot exercitibus, tot tamque egregiis amissis ducibus. Sed præterita magis reprehendi possunt, quam corrigi. Ita aliena appetivimus, ut de nostris dimicaremus, nec in Italia solum vobis bellum, nobis in Africa est: sed & vos in portis vestris prope ac mœnibus signa armaque hostium vidistis: & nos ab Carthagine fremitum castrorum Romanorum exaudivimus. Quod igitur nos maxime abominaremur, vos ante omnia optaretis, in meliore vestra fortuna de pace agitur: agimusque ii, quorum & maxime interest pacem esse, & qui, quodcunque egerimus, ratum civitates nostræ habituræ sint. animo tantum nobis opus est, non abhorrente à quietis consiliis. Quod ad me attinet, jam ætas senem in patriam revertentem, unde puer profectus sum, jam secundæ, jam adversæ res ita erudierunt, ut rationem sequi quam fortunam malim, tuam, & adolescentiam, & perpetuam felicitatem, ferociora utraque, quam quietis opus est consiliis, metuo. Non temere incerta casuum reputat, quem fortuna nunquam decepit. Quod ego fui, ad Thrasymenum, ad Cannas, id, tu hodie es. vix dum militari ætate imperio accepto, omnia audacissime incipientem nusquam fefellit fortuna. patris & patrui persecutus mortem, ex calamitate vestræ domus decus, insigne virtutis pietatisque eximiæ cepisti: amissas Hispanias recuperasti, quatuor inde Punicis exercitibus pulsis. consul creatus cum cæteris ad tutandam Italiam parum animi esset, transgressus in Africam, duobus hic exercitibus cæsis, binis eadem hora captis simul, incensisque castris, Syphace potentissimo rege capto, tot urbibus regni ejus, tot nostri imperii ereptis, me sextumdecimum jam annum hærentem in possessione Italiæ detraxisti. Potest victoriam malle, quam pacem animus. Novi vobis spiri-

"tus magnos magis quam utiles: "& mihi talis aliquando fortuna affulsit. Quod si in secundis "rebus bonam quoque mentem "darent dii, non ea solum quæ "eveniissent: sed etiam ea quæ "evenire possent, reputaremus. "Ut omnium obliviscaris aliorum, satis ego documenti in "omnes casus sum, quem modo "castris inter Anienem atque urbem vestram positis, ac jam prope scandentem mœnia Romana "videras, hic cernis duobus fortissimis viris fratribus, clarissimis imperatoribus orbatum ante mœnia prope obsessæ patriæ, quibus terrui vestram urbem, ea pro mea deprecantem. "Maximæ cuique fortunæ minime credendum est. In bonis "tuis rebus, nostris dubiis, tibi "ampla ac speciosa danti est pax: "nobis petentibus magis necessaria, quam honesta. Melior tutiorq; est certa pax, quam sperata victoria. hæc in tua, illa in "deorum manu est. Ne tot annorum felicitatem in unius horæ "dederis discrimen cum tuas vires, tum vim fortunæ, Martemque belli communem propone "animo. utrinque ferrum, corpora humana erunt, nusquam "minus quam in bello evētus respondent. Non tantum ad id, "quod data pace jam habere potes, si prœlio vincas, gloriæ adjeceris: quantum ademeris, si "quid adversi eveniat. simul parta "ac sperata decora unius horæ "fortuna evertere potest. omnia "in pace jungenda tuæ potestatis "sunt, P. Corneli. tunc ea habenda fortuna erit, quam dii dederint. Inter pauca felicitatis virtutisque exempla M. Attilius "quondam in hac eadem terra "fuisset, si victor pacem petentibus dedisset patribus nostris: "sed non statuendo tandem felicitati modum, nec cohibendo "efferentem se fortunam, quanto "altius elatus erat, eo fœdius "corruit. Est quidem ejus qui "dat, non qui petit, conditiones "dicere pacis. sed forsitan non indigni simus, qui nobismet ipsis mulctam irrogemus. Non recusamus quin omnia propter quæ bellum initum est, vestra sint, Sicilia, Sardinia, Hispania; quicquid insularum toto inter Africam Italiamque continetur mari: Carthaginienses, inclusi Africæ littoribus, vos, quando ita diis placuit, externa, etiam terra marique videamus, regentes imperia. Haud negaverim, propter non nimis syncere petitam aut expectatam nuper pacem, suspectam esse vobis Punicam fidem: multum per quos petita sit, ad fidem tuendæ pacis pertinet Scipio. vestri quoque ut audio patres nonnihil etiam ob hoc quia parum dignitatis in legatione erat, negaverunt pacē. Annibal peto pacem: qui neque peterem, nisi utilem crederem: & propter eandem utilitatem tuebor eam, propter quam perii. & quemadmodum, quia à me bellum cœptum est, ne quem ejus pœniteret, quoad ipsi invidere dei, præstiti: ita annitar, ne quem pacis, per me partæ pœniteat. *Adversus hæc imperator Romanus in hanc fere sententiam respondit.* Non me fallebat, Annibal, adventus tui, spe Carthaginienses & præsentem induciarum fidem & spem, pacis turbasse: neque tu id sane dissimulas, qui de conditionibus superioribus pacis omnia, subtrahas, præter ea quæ jampridem in nostra potestate sunt. cæterū sicut tibi curæ est sentire cives tuos, quanto per te onere leventur: sic mihi laborandum est, ne quæ tunc pepigerunt hodie subtracta ex conditionibus pacis præmia perfidiæ, habeant. indigni quibus eadem, pateat conditio, ut etiam prosit, vobis fraus, petitis. Neque patres nostri priores de Sicilia, neque nos de Hispania fecimus, bellum. & tunc Mamertinorum, sociorum periculum, & nunc Saguntī excidium nobis pia ac justa induerūt arma. vos lacessisse, & tu ipse fateris & dii testes sūt;

qui

"qui & illius belli exitum secundum jus fasque dederunt, "& hujus dant, & dabunt. Quod "ad me attinet, & humanæ infirmitatis memini, & vim fortunæ reputo, & omnia quæcunque agimus, subjecta esse mille "casibus scio. cæterum, quemadmodum superbe & violenter "me faterer facere, si priusquam "in Africam trajecissem, te tua "voluntate cedentem Italia & "imposito in naves exercitu, "ipsum venientem ad pacem petendam aspernarer: sic nunc "cum prope manu conserta restitantem ac tergiversantem in "Africam traduxerim, nulla sum "tibi verecundia obstrictus, proinde si quid ad ea, in quæ tum "pax conventura videbatur (quæ "sunt nosti) mulctæ navium cum "commeatu per inducias expugnatarum, legatorumque violatorum adjicitur, est quod referam ad consilium. sin illa quoque gravia videntur, bellum "parate, quoniam pacem pati non potuistis. Ita infecta pace ex colloquio ad suos cum se recepissent, frustra verba pacata renunciant, armis decernendum esse habendamque eam fortunam, quam dii dedissent. In castra ut est ventum, pronuntiant ambo, arma expedirent milites, animosque ad supremum certamen, non in unum diem, sed in perpetuum, si felicitas adesset, victores. Roma an Carthago jura gentibus daret, ante crastinam noctem scituros, neque enim Africam, aut Italiam, sed orbem terrarum victoriæ præmium fore: par periculum præmio, quibus adversæ pugnæ fortuna fuisset. Nam neque Romanis effugium ullum patebat in aliena ignotaque terra, & Carthagini supremo auxilio effuso adesse videbatur præsens excidium. Ad hoc discrimen procedunt postero die duorum opulentissimorum populorum duo longè clarissimi duces, duo fortissimi exercitus, multa ante parta decora aut cumulaturi eo die, aut eversuri. Anceps igitur spes & metus miscebant animos, contemplantibusque modò suam, modò hostium aciem, cum oculis magis quam ratione pensarent vires, simul læta, simul tristia obversabantur. quæ ipsis sua sponte non succurrebant, ea duces admonendo atque hortando subjiciunt. Pœnus XVI. annorum in terra Italia res gestas, tot duces Romanos, tot exercitus occidione occisos, & sua cuique decora, ubi ad insignem alicujus pugnæ memoria militem venerat, referebat. Scipio Hispanias, & recentia in Africa prælia, & confessionem hostium, quod neque non petere pacem propter metum, neque manere in ea præ insita animis perfidia potuissent. ad hoc colloquium Annibalis in secreto habitum, ac liberum fingenti; qua velit flecti: ominatur (quibus quondam auspiciis patres eorum pugnaverint ad Ægateis insulas, ea illis exeuntibus in aciem portendisse deos) adesse finem belli, ac laboris: in manibus esse prædam Carthaginis, reditum domum in patriam ad parentes, liberos, conjuges, penatesque deos. Adeo celsus hæc corpore, vultuque ita læto, ut vicisse jam crederes, dicebat. Instruit deinde primos hastatos, post eos principes: triariis postremam aciem clausit, non confertas autem cohortes ante sua quemque signa instruebat, sed manipulos aliquantum inter se distantes, ut esset spacium, quo elephanti hostium accepti, nihil ordines turbarent. Lælium, cujus ante legati, eo anno quæstoris extra sortem ex senatusconsulto opera utebatur, cum Italico equitatu ab sinistro cornu, Masanissam Numidasq; ab dextro opposuit. vias patẽtes inter manipulos antesignanorum velitibus (ea tunc levis armatura erat) complevit: dato præcepto, ut ad impetũ elephantorum aut post rectos refugerent ordines, aut in dextram, lævamq; discursu applicantes se antesignanis, viam qua irruerent in ancipitia tela, beluis darent.

Annibal ad terrorem primum elephantos (LXXX. autem erant, quot nulla unquam in acie ante habuerat) instruxit: deinde auxilia Ligurum Gallorumque Balearibus Maurisque admistis: in secunda acie Carthaginienses Afrosque, & Macedonum legionem: modico deinde intervallo relicto subsidiariā aciem Italicorum militum (Brutii plerique erant, vi ac necessitate plures quam sua volūtate decedentem ex Italia secuti) instruxit. equitatum etiam ipsum circumdedit cornibus. dextrum Carthaginienses, sinistrum Numidæ tenuerunt. Varia adhortatio erat in exercitu inter tot homines, quibus non lingua, non mores, non lex, non arma, non vestitus habitusque, non causa militandi eadem esset. auxiliaribus & præsens, & multiplicata merces ex præda ostentatur. Galli proprio atque insito in Romanos odio accenduntur. Liguribus cāpi uberes Italiæ deductis ex asperrimis montibus in spem victoriæ ostentantur. Mauros Numidasque impotenti Masanissæ futuro dominatu terret, aliis aliæ spes ac metus jactantur. Carthaginiensibus moenia patriæ, dii penates, sepulcra majorum, liberi cum parentibus, conjugesque pavidæ, aut excidiū servitiumq; aut imperium orbis terrarum, nihil aut in metum aut in spem mediū ostentatur. Cum maximè hæc imperator apud Carthaginienses duces suarū gentium inter populares, pleraque per interpretes intermistos alienigenis ageret, tubæ cornuaque ab Romanis occinerunt: tantusque clamor ortus, ut elephanti in suos, sinistro maxime cornu, verterentur, Mauros ac Numidas. addidit facile Masanissa perculsis terrorem: nudavitque ab ea parte aciem equestri auxilio. paucæ tamen bestiarum intrepidæ in hostem actæ, inter velitum ordines cum multis suis vulneribus ingentem stragem edebant, resilientes enim ad manipulos velites cum viam elephantis, ne obtererentur, fecissent, in ancipites ad ictum utrinque conjiciebant hastas: nec pila ab antesignanis cessabant, donec undiq; incidentibus telis exacti ex Romana acie, hi quoque in suo dextro cornu ipsos Carthaginiensium equites in fugam verterunt. Lælius ut turbatos vidit hostes, addit perculsis terrorem. Vtrinque equite nudata erat Punica acies, cum pedes concurrit, nec spe, nec viribus jam par. ad hoc dictu parva, sed magni eadem in re gerenda momenti res, congruens clamor à Romanis. eoque major & terribilior: dissonæ illis ut gētium multarum discrepantibus linguis, voces, pugna Romana stabilis & suo & armorum pondere incumbentium in hostem: concursatio & velocitas illinc major quam vis. Igitur primo impetu extemplo movere loco hostiū aciem Romani: ala deinde & umbonibus pulsantes, in summotos gradu illato aliquantum spacii velut nullo resistente, incessere: urgentibus & novissimis primos ut semel motam aciem sensere, quod ipsum vim magnam ad pellendum hostem addebat. Apud hostes auxiliares cedentes secunda acies Afri & Carthaginienses adeo non sustinebant, vt contra etiam, ne resistentes pertinaciter primos cædendo ad se perveniret hostis, pedem referrent. Igitur auxiliares terga dant repente: & in suos versi partim refugere in secundam aciem: partim non recipientes cædere, uti paulo ante non adjuti, & tunc exclusi, & prope duo jam permista prælia erant: cum Carthaginienses simul cum hostibus, simul cum suis cogerentur conserere manus: non tamen ita perculsos iratosque in aciem accepere, sed densatis ordinibus, in cornua, vacuumque circa campum extra prælium ejecere, ne pavidos fuga vulneribusque milites in certam & integram aciem miscerent. Cæterum tanta strages hominum armorumque locum, in quo steterant paulo ante auxiliares, compleverat, ut prope difficilior transitus esset,

quam

quam per confertos hostes fuerat: itaque qui primi erant hastati per cumulos corporum armorumque, & labem sanguinis, qua quisque poterat, sequentes hostem, & signa & ordines confuderunt. principum quoque signa fluctuare cœperant, vagam ante se cernentes aciem. Quod Scipio ubi vidit, receptui propere canere hastatis jussit, & sauciis in postremam aciem subductis, principes triariosque in cornua inducit, quo tutior firmiorque media hastatorum acies esset. Ita novum de integro prælium ortum est: quippe ad veros hostes perventum erat, & armorum genere, & usu militiæ, & fama rerum gestarum, & magnitudine vel spei vel periculi pares, sed numero Romanus superior erat, & animo: quod jam equites, jam elephantos fuderat, jam prima acie pulsa, in secundam pugnabat. In tempore Lælius & Masanissa pulsos per aliquantum spacii secuti equites revertentes in aversam hostium aciem incurrére: Is demum impetus perculit hostem: multi circumventi in acie cæsi: multi per patentem circa campum fuga sparsi, tenente omnia equitatu, passim interierunt. Carthaginiensium sociorumq; cæsa eo die supra millia viginti. par ferme numerus captus est, cum signis militaribus centum triginta tribus, elephantis undecim. Victores ad duo millia cecidere. Annibal cum paucis equitib. inter tumultum elapsus, Adrumetum perfugit: omnia & in prælio, & ante aciem, priusquam excederet pugna expertus: & confessione etiam Scipionis, omniumque peritorum militiæ illam laudem adeptus, singulari arte aciem eo die instruxisse. elephantos in prima fronte: quorum fortuitus impetus atque intolerabilis vis, signa sequi, & servare ordines, in quo plurimum spei ponerent, Romanos prohiberet: deinde auxiliares, ante Carthaginiensium aciem, ne homines misti colluvione omnium gentium, quos non fides teneret, sed merces, liberum receptum fugæ haberent: simul primum ardorem, atque impetum hostium excipientes fatigarent: ac si nihil aliud, vulneribus suis ferrum hostile hebetarent: tum, ubi omnis spes esset, milites Carthaginienses Afrosque, ut omnibus rebus aliis pares, eo quod integri cum fessis ac sauciis pugnarent, superiores essent. Italicos intervallo quoque diremptos, incertos socii an hostes essent, in postremam aciem summotus. Hoc edito velut ultimo virtutis opere, Annibal cum Adrumetum refugisset: accitusque inde Carthaginem sexto ac trigesimo post anno, quam puer inde profectus erat, redisset: fassus in curia est, non prælio modo se, sed bello victum: nec spem salutis alibi, quam in pace impetranda esse. Scipio confestim à prælio expugnatis hostium castris direptisque, cum ingenti præda ad mare ac naves rediit, nuncio allato, P. Lentulum cum L. rostratis, C. onerariis omni genere commeatus, ad Vticam accessisse. Admovendum igitur undique terrorem perculsæ Carthagini ratus, misso Lælio Romam cum victoriæ nuncio, Cn. Octavium terrestri itinere ducere legiones Carthaginem jubet, ipse ad suam veterem nova Lentuli classe adjuncta, profectus ab Vtica portum Carthaginis petit. Haud procul aberat, cum velata infulis ramisque oleæ Carthaginiensium occurrit navis. decem legati erant principes civitatis, auctore Annibale missi ad petendam pacem. qui cum ad puppim prætoriæ navis accessissent, velamenta supplicum porrigentes, orantes, implorantesque fidem & misericordiam Scipionis: nullum iis aliud responsum datum, quam ut Tunetem venirent, eò se moturum castra. ipse ab contemplato situ Carthaginis non tam noscendi in præsentia, quam terrendi hostis causa, Vticam, eodem & Octavio revocato, rediit. Inde procedentibus ad Tunetem nuncius

allatus: Verminam Syphacis filium cum equitibus pluribus quam peditibus venire Carthaginiensibus auxilio. Pars exercitus cum omni equitatu missa, turmalibus primum agmen aggressa, Numidas levi certamine fudit. exitu quoque fuga interclusi, à parte omni circumdatis equitibus XV millia hominum cæsa. mille & CC. vivi capti sunt, & equi Numidici mille & C. signa militaria duo & septuaginta. Regulus ipse inter tumultum cum paucis effugit. Tum ad Tunetem eodem, quo antea loco castra posita. legatique X X X. Carthagine ad Scipionem venerunt. & illi quidem multo miserabilius quam ante, quo magis cogebat fortuna, egerunt: sed aliquanto minore cum misericordia ab recenti memoria perfidiæ auditi sunt. In concilio quanquam justa ira omneis ad delendam stimulabat Carthaginem: tamen cum & quanta res esset, & quam longi temporis obsidio tam munitæ & validæ urbis, reputarent: & ipsum Scipionem expectatio successoris, venturi ad paratam alterius labore ac periculo finiti belli famam, solicitaret: ad pacem omnium animi versi sunt. Postero die revocatis legatis, & cum multa castigatione perfidiæ monitis, ut tot cladibus edocti, tandem deos & jusjurandum esse crederent, conditiones pacis dictæ. "Vt liberi legibus suis viverent, quas urbes, quosque agros, quibusque finibus ante bellum tenuissent, tenerent. populandique finem eo die Romanus faceret: perfugas fugitivosque, & captivos omneis, & naves rostratas, præter decem triremes traderent: elephantosque, quos haberent domitos, neque domarent alios. bellum neve in Africa, neve extra Africam injussu populi Romani gererent. Masanissæ res redderent, fœdusque cum eo facerent. frumentum stipendiumque auxiliis, donec ab Roma legati redissent, præstarent. decem millia talentum argenti descripta pensionibus æquis in annos quinquaginta solverent. obsides centum, arbitratu Scipionis darent, ne minores XIV. annis, neu X X X. majores. inducias ita se daturum si per priores inducias naves onerariæ quæque captæ fuissent in navibus, restituerentur. aliter nec inducias, nec spem pacis ullam esse." Has conditiones legati cum domum ferre jussi in concione ederent, & Gisgo ad dissuadendam pacem processisset, audireturque à multitudine inquieta eadẽ & imbelli, indignatus Annibal, dici ea in tali tempore audirique, arreptum Gisgonem manu sua ex superiore loco detraxit. quæ insueta liberæ civitati species cum fremitum populi movisset, perturbatus militaris vir urbana libertate: *Novem*, inquit, *annorum à vobis profectus, post sextum & trigesimum annum redii. militares artes, quas me à puero fortuna nunc privata, nunc publica docuit, prope videor scire: urbis ac fori jura, leges, mores, vos me oportet doceatis.* Excusata imprudentia, de pace multis verbis disseruit, quam nec iniqua, & necessaria esset. Id omnium maxime difficile erat, quod ex navibus per inducias captis nihil præter ipsas comparebat naves: nec inquisitio erat facilis. Cum adversantes paci arguerentur; placuit naves reddi, & homines utique inquiri: cætera quæ abessent, æstimanda Scipioni permitti: atque ita pecunia luere Carthaginienses. Sunt qui Annibalem ex acie ad mare pervenisse, inde præparata nave ad regem Antiochum extemplo profectum tradant: postulantique ante omnia Scipioni ut Annibal sibi traderetur, responsum esse, Annibalem in Africa non esse. Posteaquam redierunt ad Scipionem legati, quæ publica in navibus fuerant, ex publicis descripta rationibus quæstores: quæ privata, profiteri domini jussi: pro ea summa pecuniæ X X V millia pondo argenti præsentia exacta, induciæque Carthagi-

thaginiensibus datæ in tres menses. additum, ne per induciarum tempus alio usquam, quam Romã mitterent legatos: & quicunque legati Carthaginem venissent, ne ante dimitterent eos, quam Romanum imperatorem, qui, & quæ petentes venissent, certiorem facerent. Cum legatis Carthaginiensibus Romam missi Lucius Veturius Philo, & Marcus Martius Ralla, & Lucius Scipio, imperatoris frater. Per eos dies commeatus ex Sicilia Sardiniaque tantam vilitatem annonæ effecerunt, ut pro vectura frumentum mercator nautis relinqueret. Romæ ad nuncium primum rebellionis Carthaginiensium trepidatum fuerat: jussusque erat T. Claudius mature in Siciliam classem ducere, atque inde in Africam trajicere: & alter consul M. Servilius ad urbem morari, donec quo statu res in Africa essent, sciretur. Segniter omnia in comparanda deducendaque classe ab Tito Claudio consule facta erant, quod patres de pace Scipionis potius arbitrium esse, quibus legibus daretur, quam consulis, censuerant. Prodigia quoque nunciata sub ipsam famam rebellionis terrorem attulerant. Cumis Solis orbis minui visus, & pluit lapideo imbri. & in Veliterno agro terra ingentibus cavernis consedit, arboresque in profundum haustæ. Ariciæ forum & circa tabernæ, Frusione murus aliquot locis, & porta de cælo tacta, & in palatio lapidibus pluit. Id prodigium more patrio novendiali sacro, cætera hostiis majoribus expiata. Inter quæ etiam aquarum insolita magnitudo in religionem versa. nam ita abundavit Tiberis, ut ludi Apollinares circo inundato, extra portam Collinam ad ædem Erycenæ Veneris parati sint. cæterum ludorum ipso die serenitate subita orta, pompa duci cæpta ad portam Collinam, revocata deductaque in circum est, cum decessisse inde aquam nunciatum esset: lætitiamque populo, & ludis celebritatem addidit sedes sua solenni spectaculo reddita. Claudium Consulem profectum tandem ab urbe inter portus Cossanum Lauretanumque atrox vis tempestatis adorta, in metum ingentem adduxit. Populonios inde cum pervenisset stetissetque ibi dum reliquum tempestatis exsæviret: Iluam insulam, & ab Ilua Corsicam, à Corsica in Sardiniam trajecit. ibi superantem Insanos montes multo & sævior & infestioribus locis tempestas adorta disjecit classem. multæ quassatæ, armamentisque spoliatæ naves: quædam fractæ. Ita vexata ac lacerata classis Carales tenuit, ubi dum subductæ reficiuntur naves, hyems oppressit: circumactumque anni tempus, & nullo prorogante imperium, privatus Titus Claudius classem Romam reduxit. M. Servilius, ne comitiorum causa ad urbem revocaretur, dictatore dicto Cn. Servilio Gemino, in provinciam est profectus. Dictator magistrum equitum P. Ælium Pætum dixit. Sæpe comitia indicta perfici tempestates prohibuerunt. Itaque cum pridie Idus Martias veteres magistratus abissent, novi suffecti non essent, respublica sine curulibus magistratibus erat. L. Manlius Torquatus pontifex eo anno mortuus. in locum ejus suffectus C. Sulpicius Galba. Ab L. Licinio Lucullo, & Q. Fulvio ædili curuli ludi Romani tertio instaurati. Pecuniam ex ærario scribæ, viatoresque ædilitii clam egessisse per indicem comperti, damnati sunt, non sine infamia Luculli ædilis. P. Ælius Tubero, & L. Lectorius ædiles plebis vitio creati, magistratu se abdicarunt, cum ludos, ludorumque causa epulum Iovi fecissent, & signa tria ex multatitio argento facta in Capitolio posuissent. Cereales ludos dictator & magister equitum ex senatusconsulto fecerunt. Legati ex Africa Romani simul Carthaginiensesque cum venissent Romam, senatus

senatus ad ædem Bellonæ habitus est, ubi cum L. Veturius Philo pugnatum cum Annibale esse supprema Carthaginiensibus pugna, finemque tandem lugubri bello impositum, ingenti lætitia patrum exposuisset, adjecit: Verminam etiam Syphacis filium, quæ non parva bene gestæ rei accessio erat, devictum in concionem inde prodire jussus, gaudiumque id populo impertire. Tum patefacta gratulatione omnia in urbe templa, supplicationesque in triduum decretæ. Legatis Carthaginiensium & Philippi regis (nam ij quoque venerant) petentibus ut senatus sibi daretur, responsum jussu patrum à dictatore est, consules novos eis senatum daturos esse. Comitia inde habita: creati Consules Cn. Cornelius Lentulus, P. Ælius Pætus. Prætores M. Iunius Pennus, cui sors urbana evenit. M. Valerius Falco Brutios, M. Fabius Buteo Sardiniam, P. Aelius Tubero Siciliam est sortitus. De provinciis consulum nihil ante placebat agi, quam legati Philippi regis, & Carthaginiensium auditi essent. belli finem alterius, principium alterius prospiciebant animis. Cn. Lentulus consul cupiditate flagrabat provinciæ Africæ: seu bellum foret, facilem victoriam: seu jam finiretur, finiri tanti belli se consule gloriam petens: negare itaque prius quicquam agi passurum, quam sibi Africa decreta esset, concedente collega, moderato viro & prudenti: qui gloriæ ejus certamen cum Scipione, præterquam quod iniquum esset, etiam impar futurum cernebat. Q. Minucius Thermus & M. Acilius Glabrio tribuni plebis rem priore anno nequicquam tentatam ab T. Claudio consule, Cn. Cornelium tentare ajebant. ex auctoritate patrum latum ad populum esse, cujus vellent imperium in Africa esse, omnes V. & XXX. tribus. P. Scipioni id imperium decrevisse. Multis contentionibus & in senatu & ad populum acta res: postremo eò deducta est, ut senatui permitterent. Patres igitur jurati (ita convenerat) censuerunt uti consules provincias inter se compararent, sortirenturve, uter Italiam, uter classem navium L. haberet. cui classis obvenisset in Siciliam navigaret. si pax cum Carthaginiensibus componi nequisset, in Africã trajiceret: consul mari, Scipio eodem, quo adhuc, jure imperii terra rem gereret: si conditiones convenirent pacis, tribuni plebis populum rogarent, utrum consulem, an P. Scipionem juberent pacem dare: & quem, si deportandus exercitus victor ex Africa esset, deportare. si pacem per P. Scipionem dari, atque ab eodem exercitum deportari jussissent, ne consul ex Sicilia in Africam trajiceret alter consul, cui Italia evenisset, duas legiones à M. Sextio prætore acciperet. P. Scipioni cum exercitib. quos haberet, in provincia Africa prorogatum imperium. Prætori M. Valerio Falconi duæ legiones in Brutiis, quibus C. Livius priore anno præfuerat, decretæ. P. Ælius prætor duas legiones in Sicilia ab Cn. Tremellio acciperet. Legio una Marco Fabio in Sardiniam, quam P. Lentulus proprætor habuisset, decernitur. M. Servilio prioris anni consuli cum suis duabus item legionibus in Hetruria prorogatum imperium est. quod ad Hispanias attineret, aliquot jam annos ibi L. Cornelium Lentulum, & L. Manlium Acidinum esse, ut ij consules cum tribunis agerent si eis videretur, vt plebem rogarent, cui juberent in Hispania imperium esse. is ex duobus exercitibus in unam legionem conscriberet Romanos milites, & in XV. cohortes socios Latini nominis, quibus provinciam obtineret. veteres milites L. Cornelius & L. Manlius in Italiam deportarent. Cornelio consuli L. navium classis ex duabus classibus, Cn. Octavii, quæ in Africa esset, P. Villii, quæ Siciliæ oram tuebatur, decreta: ut quas naves vellet deligeret. P.

Scipio

Scipio quinquaginta longas naves haberet, quas habuisset: quibus si Cn. Octavium, sicut præfuisset, præesse vellet, Octavio proprætori in eum annum imperium esset, si Lælium præficeret, Octavius Romam decederet: reduceretque naves quibus proconsuli usus non esset. Et M. Fabio in Sardiniam decem longæ naves decretæ. Et consules duas legiones urbanas scribere jussi, ut quatuordecim legionibus eo anno, centum navibus longis respublica administraretur. Tum de legatis Philippi & Carthaginiensium actum: priores Macedonas introduci placuit, quorum varia oratio fuit: partim purgantium quæ questi erant missi ad regem à Roma legati de populatione sociorum: partim ultro accusantium quidem & socios populi Romani, sed multo infestius M. Aurelium: quem ex tribus ad se missis legatis delectu habito substitisse, & se bello lacessisse contra fœdus, & sæpe cum præfectis suis signis collatis pugnasse: partim postulantium, ut Macedones, duxque eorum Sopater, qui apud Annibalem mercede militassent, captique in vinculis essent, sibi restituerentur. Adversus ea M. Furius, missus ad id ipsum ab Aurelio ex Macedonia disseruit. Aurelium relictũ, ne socii populi Rom. fessi populationibus atque injuria, ad regẽ deficerent, finibus sociorum non excessisse, dedisse operam, ne impune in agros eorum transcenderent populatores. Sopatrum ex purpuratis & propinquis regis esse: eum cum quatuor millibus Macedonum & pecunia missum nuper in Africam esse, Annibali Carthaginiensibusque auxilio. De his rebus interrogati Macedones cum perplexe responderent, ipsi ante responsum tulerunt, bellum quærere regem, & si pergat, propediem inventurum. Dupliciter ab eo fœdus violatum: & quod sociis pop. Rom. injurias fecerit, bello armisque lacessiverint: & quod hostes auxiliis & pecunia juverit, & P. Scipionem recte atq; ordine videri fecisse & facere, quod eos qui arma contra populum Rom. ferentes capti sunt, hostium numero in vinculis habeat. & M. Aurelium è republica facere, gràtumque id senatui esse, quod socios populi Romani quando jure fœderis non posset, armis tueatur. Cum hoc tam tristi responso dimissis Macedonibus, legati Carthaginienses vocati. quorum ætatibus dignitatibusq; conspectis (nam longe primi civitatis erant) tum pro se quisque dicere verè de pace agi. Insignis tamen inter ceteros Asdrubal erat (Hædum populares cognomine appellabant) pacis semper auctor adversusque factioni Barchinæ. eo tum plus illi auctoritatis fuit, belli culpam in paucorum cupiditatem à republica transferenti. Qui cum varia oratione usus esset, nunc purgando crimina, nũc quædam fatendo, ne impudenter certa negantibus difficilior venia esset: nunc monendo etiam Patres conscriptos, ut rebus secundis modeste ac moderate uterentur: Si se atque Hannonem audissent Carthaginienses, & tempore uti voluissent, daturos fuisse pacis conditiones, quas tunc peterent. Raro simul hominibus bonam fortunam, bonamque mentem dari. populum Roman. eo invictum esse, quod in secundis rebus sapere, & consulere meminerit. & hercule mirandum fuisse, si aliter facerent ex insolentias quibus bona fortuna sit, impotentes lætitiæ insanire: populo Romano usitata ac prope jam obsoleta ex victoria gaudia esse, ac plus pene parcendo victis, quam vincendo imperium auxisse. Cæterorum miserabilior oratio fuit, commemorantium ex quantis opibus quo recidissent Carthaginiensiũ res. Nihil eis, qui modo orbem prope terrarum obtinuissent armis, superesse, præter Carthaginis mœnia. iis inclusos, non terra, non mari quidquam sui juris cernere. urbem quoque ipsam, ac penates ita habituros,

si

si non in ea quoque, quo nihil ulterius fit, sævire populus Rom. velit. Cum flecti misericordia patres appareret, senatorum unum infestum perfidiæ Carthaginiensium succlamasse ferunt: per quos deos fœdus icturi essent, cum eos per quos ante ictum esset, fefellissent? *Per eosdem*, inquit Asdrubal, *qui tam infesti sunt fœdera violantibus*. Inclinatis omnium ad pacem animis, Cn. Lentulus consul, cui classis provincia erat, S. C. intercessit. Tum M. Attilius & Q. Minucius tribuni plebis ad populum tulerunt: vellent juberentne senatum decernere, ut cum Carthaginiensibus pax fieret? & quem eam pacem dare, quemque ex Africa exercitus deportare juberent? De pace uti rogatæ omnes tribus erant, jusserunt pacem dare P. Scipionem, eundem exercitus deportare Ex hac rogatione senatus decrevit, ut P. Scipio ex X. legatorum sententia pacem cum populo Carthaginiensi, quibus legibus ei videretur, faceret. Gratias deinde patribus egere Carthaginienses: petieruntque, ut sibi in urbem introire, & colloqui cum civibus suis liceret, qui capti in publica custodia essent, esse in iis partim propinquos, amicosque suos, nobiles homines, partim ad quos mandata à propinquis haberent. Quibus conventis cum rursus peterent, ut sibi quos vellent ex iis redimendi potestas fieret, jussi nomina edere. & cum CC. ferme ederent S. C. factum est, ut legati Romani ducentos ex captivis, quos Carthaginienses vellent, ad P. Cornelium Scipionem in Africam deportarent: nunciarentque ei, ut si pax convenisset, sine precio eos Carthaginiensibus redderet. Feciales cum in Africam ad fœdus feriendum ire juberentur, ipsis postulantibus Senatusconsultum in hæc verba factum est: *Ut privos lapides silices, privasque verbenas secum ferrent: uti prætor Romanus his imperaret, ut fœdus ferirent, illi prætorem sagmina poscerent.* Herbæ id genus ex arce sumptum dari fecialibus solet. Ita dimissi ab Roma Carthaginienses, cum in Africam venissent ad Scipionem, quibus ante dictum est legibus pacem fecerunt. Naves longas, elephantos, perfugas, fugitivos, captivorum quatuor millia tradiderunt. inter quos Q. Terentius Culleo senator fuit. Naves profectas in altum incendi jussit. Quingentas fuisse omnis generis quæ remis agerentur, quidam tradunt. quarum conspectum repente incendium tam lugubre fuisse Pœnis, quam si ipsa Carthago arderet. De perfugis gravius, quam de fugitivis consultum. nominis Latini qui erant, securi percussi. Romani in crucem sublati. Annis ante L. pax cum Carthaginiensibus postremo facta erat, Q. Luctatio, A. Manlio COSS. bellum initum annis post tribus & XX. P. Cornelio, T. Sempronio COSS. Finitum est octavodecimo anno, Cn. Cornelio, P. Ælio Pæto COSS. Sæpe postea ferunt Scipionem dixisse: T. Claudii primum cupiditatem, deinde Cn. Cornelii fuisse in mora, quo minus id bellum exitio Carthaginis finiret. Carthaginiensib. cum prima collatio pecuniæ diutino bello exhaustis difficilis videretur, mœstitiaque & fletus in curia esset, ridentem Annibalem ferunt conspectum. cujus cum Asdrubal Hædus risum increparet in publico fletu, cum ipse lacrymarum causa esset. Si quemadmodum oris „ habitus cernitur oculis, *inquit*, „ sic & animus intus cerni posset, „ facile vobis appareret non læti, „ sed prope amentis malis cordis, „ hunc, quem increpatis, risum „ esse. qui tamen nequaquam a- „ deo est intempestivus, quam „ vestræ istæ absurdæ atque ab- „ horrentes lacrymæ sunt, tunc, „ flesse decuit, cum adempta no- „ bis arma, incensæ naves, inter- „ dictum externis bellis. Illo e- „ nim vulnere concidimus. nec „ tamen esse in vos odio vestro „ consultum ab Romanis cre- „ datis. Nulla magna civitas diu „ quiescere potest si foris hostem „

non

"non habet, domi invenit: ut "prævalida corpora ab externis "caussis tuta videntur, sed suis "ipsa viribus onerantur. Tantum "nimirum ex publicis malis sentimus, quantum ad privatas "res pertinet: nec in eis quicquam acrius, quam pecuniæ dãnum stimulat. Itaque cum spolia victæ Charthagini detrahebantur, cum inermem jam "ac nudam destitui inter tot "armatas gentes Africæ cerneretis, nemo ingemuit. nunc quia "tributum ex privato conferendum est, tanquam in publico funere comploratis. quam vereor "ne propediem sentiatis levissimo "in malo vos hodie lacrymasse. Hæc Annibal apud Carthaginienses. Scipio concione advocata Masanissam ad regnum paternum Cirtha oppido, & cæteris urbibus agrisque quæ ex regno Syphacis in populi Romani potestatem venissent, adjectis donavit. Cn. Octavium classem in Siciliam ductam Cn. Cornelio consuli tradere jussit. legatos Carthaginiensium Romam proficisci, ut quæ ab se ex decem legatorum sententia acta essent, ea patrum auctoritate populique jussu confirmarentur: Pace terra marique parta, exercitu in naves imposito, in Siciliam Lilybæum trajecit, inde magna parte militum in navibus missa, ipse per lætam pace non minus quam victoria Italiam, effusis non urbibus modo ad habendos honores, sed agrestium etiam turba obsidente vias, Romam pervenit, triumphoque omnium clarissimo urbem est invectus. Argenti tulit in ærarium pondo cẽtum millia XXXIII. militibus ex præda quadragenos æris divisit. Morte subtractus spectaculo magis hominum, quam triumphantis gloria Syphax est. Tibure haud ita multo ante mortuus, quo ab Alba traductus fuerat, conspecta mors tamen ejus fuit: quia publico funere est elatus. Hunc regem in triumpho ductum Polybius haudquaquam spernendus auctor tradit. Secutus Scipionem triumphantem est pileo capiti imposito, Q. Terentius Culleo, omnique deinde vita, vt dignum erat, libertatis auctorem coluit. Africanum cognomen militaris prius favor, an popularis aura celebraverit: an sicuti Felicis Syllæ Magnique Pompeii patrum memoria cœptum ab assentatione familiari sit, parum compertum habeo. Primus certe hic imperator nomine victæ ab se gentis est nobilitatus: exemplo deinde hujus nequaquam victoria pares insignes imaginum titulos claraque cognomina familiæ fecere.

DECADIS III. FINIS.

TITI

TITI LIVII PATAVINI HISTORIARVM

Ab Vrbe Condita

DECAS QVARTA.

LIBER TRIGESIMVS PRIMVS.

BREVIARIVM LIBRI.

BElli adversus Philippum Macedoniæ regem, quod intermissum erat, repetiti causæ feruntur hæ: Tempore initiorum duo juvenes Acarnanes, qui non initiati erant, Athenas venerunt, & in sacrarium Cereris cum aliis popularibus suis intraverunt. ob hoc, tanquam nefas summum commisissent, ab Atheniensibus cæsi sunt. Acarnanes mortibus suorum commoti ad vindicandum illos auxilium à Philippo petierunt. Paucis mensibus post pacem Carthaginiensibus datam, quingentesimo quadragesimo anno ab urbe condita, cum Atheniensium, qui obsidebantur à Philippo, legati auxilium à senatu petissent, & senatus id censuisset ferendum, plebe, quod tot bellorum continuus labor gravis erat, dissentiente, tenuit auctoritas patrum, ut sociæ civitati ferri opem populus quoque juberet. Bellum id P. Sulpicio consuli mandatum est: qui exercitu in Macedoniam ducto, equestribus præliis cum Philippo prospere pugnavit. Abydeni à Philippo obsessi, ad exemplum Saguntinorum suos seque occiderunt. L. Furius prætor Gallos Insubres rebellantes, & Amilcarem Pœnum bellum in ea parte molientem acie vicit. Amilcar eo in bello occisus est, & millia hominum XXXV. Præterea expeditiones Philippi regis, & Sulpicij consulis, expugnationesque urbium ab utroque factas continet. Sulpicius Cos. adjuvantibus rege Attalo & Rhodiis bellum gerebat. Triumphavit de Gallis L. Furius prætor.

ME quoque juvat, velut ipse in parte laboris ac periculi fuerim, ad finem belli Punici pervenisse. nam etsi profiteri ausum, perscripturum res omnes Romanas, in partibus singulis tanti operis fatigari minime convenit: tamẽ cum in mentem venit, tres & LX. annos (tot enim sunt à primo Punico ad secundum bellum finitũ) æque multa volumina occupasse mihi, quàm occuparint quadringinti LXXXVIII. anni à condita urbe ad Appium Claudium consulem, qui primus bellum Carthaginiensibus intulit. jam provideo animo, velut qui proximis littori vadis inducti mare pedibus ingrediuntur: quicquid progredior, in vastiorem me altitudinem, ac velut profundum invehi, & crescere penè opus, quod prima quæque perficiendo minui videbatur. Pacem Punicam bellum Macedonicum excepit, periculo haudquaquam comparandum aut virtute ducis, aut militum robore: claritate regum antiquorum, vetustæque fama gen-

gentis, & magnitudine imperii, quo multam quondam Europæ, majoremque partem Asiæ obtinuerant armis, prope nobilib. Cæterum cæptum bellum adversus Philippum decem ferme ante annis, triennio prius depositum erat: cum Ætoli & belli & pacis fuissent causæ. vacuos deinde pace Punica jam Romanos, & infensos Philippo, cum ob infidam adversus Ætolos aliosque regionis ejusdem socios pacem tum ob auxilia cum pecunia nuper in Africam missa Annibali, Pœnisq; preces Atheniensium, quos agro pervastato in urbem compulerat, excitaverunt ad renovandum bellum. Sub idem fere tempus & ab Attalo rege & Rhodiis legati venerunt nuntiantes Asiæ quoque civitates solicitari. His legationibus responsum est, curæ Asianam rem senatui fore. Consultatio de Macedonico bello integra ad consules, qui tunc in prælio cum Bojis erant, rejecta est. Interim ad Ptolomæum Ægypti regem legati tres missi, C. Claudius Nero, M. Æmilius Lepidus, P. Sempronius Tuditanus, ut & annunciarent victum Annibalē, Pœnosque: & gratias agerent regi quod in rebus dubiis, tum finitimi etiam socii Romanos desererent, in fide mansisset: & peterent, ut si coacti injuriis bellum adversus Philippum suscepissent, pristinum animum erga populum Romanum conservaret. Eodem fere tēpore P. Ælius consul in Gallia, cum audisset à Boiis ante suum adventum incursiones in agros sociorum factas: duabus legionibus subitariis tumultus ejus causa scriptis, additisque ad eas quatuor cohortibus de exercitu suo, C. Appium præfectum socium hac tumultuaria manu per Vmbriam, quam tribum Sappiniam vocant, agrum Bojorum invadere jussit, ipse eodem aperto itinere per medios montes duxit. Appius ingressus hostium fines, primo populationes satis prospere ac tuto fecit. delecto deinde ad castrum Mutilum satis idoneo loco ad demetenda frumenta (jam enim maturæ erant segetes) profectus, neque explorato circa, nec stationibus satis firmis, quæ armatæ inermes atque operi intentos tutarentur, positis, improviso impetu Gallorum cum frumentatoribus est circūventus. inde pavor fugaque etiam armatos cœpit. ad septem millia hominum palata per segetes sunt cæsa: inter quos ipse C. Appius præfectus. cæteri in castra metu compulsi, inde sine certo duce consensu militari proxima nocte, relicta magna parte rerum suarum ad consulem per saltus prope invios pervenere. qui, nisi quod populatus est Bojorum fines, & cum Ingaunis Liguribus fœdus icit: nihil, quod esset memorabile, aliud in provincia cum gessisset, Romam rediit. Cum primum senatū habuit, universis postulantibus, ne quam prius rem quam de Philippo, sociorumque querelis ageret, relatum extemplo est, decrevitque frequens senatus, ut P. Ælius Cos. quem videretur ei, cum imperio mitteret, qui classe accepta, quam ex Sicilia Cn. Octavius reduceret, in Macedoniam trajiceret. M. Valerius Lævinus propr. missus, circa Vibonem duodequadraginta navibus ab Cn. Octavio acceptis in Macedoniam transmisit. ad quem cum M. Aurelius legatus venisset, edocuissetque eum quantos exercitus, quantum navium numerum comparasset rex: & quemadmodum, circa omnes non continentis modo urbes, sed etiam insulas, partim ipse adeundo partim per legatos cōciret homines ad arma: majore conatu Romanis id capessendum bellum esse, ne cunctantibus iis auderet Philippus, quod Pyrrhus prius ausus ex aliquanto minore regno esset: hæc eadem scribere Aurelium consulibus & senatui placuit. Exitu hujus anni cum de agris veterū militum relatum esset, qui ductu atq; auspicio proconsulis Scipionis in Africa bellum perfecissent: decreve-

creverunt patres, ut M. Iunius prætor urbanus, si ei videretur, decemviros agro Samniti, Apuloque quod ejus publicum populi Romani esset, metiendo, dividendoque crearet. Creati P. Servilius, Q. Cæcilius Metellus, Cn. & M. Servilii (Geminis ambobus cognomen erat) L. & A. Hostilii Catones, P. Villius Tappulus, M. Fulvius Flaccus, P. Ælius Pætus, Q. Flaminius. Per eos dies P. Ælio consule comitia habente, creati Coss. P. Sulpicius Galba, C. Aurelius Cotta. Prætores exinde facti Q. Minucius Rufus, L. Furius Purpurio, Q. Fulvius Gillo, Cn. Sergius Plancus. Ludi Romani scenici eo anno magnifice apparateque facti ab ædilibus curulibus L. Valerio Flacco, & T. Quintio Flaminio, biduum instaurati sunt. frumentique vim ingentem quod ex Africa proconsul Scipio miserat, quaternis æris populo cum summa fide & gratia diviserunt. Et plebei ludi ter toti instaurati ab ædilibus plebis. L. Apustio Fullone, & Q. Minucio Rufo, qui ex ædilitate prætor creatus erat. & Iovis epulum fuit ludorũ causa. Anno quingentesimo quadragesimo quarto ab urbe condita, P. Sulpicio Galba, C. Aurelio consulibus bellum cum rege Philippo initum est, paucis mensibus post pacem Carthaginiensibus datam. Omnium primum eam rem Idibus Martiis, quo die tum consulatus inibatur, Pub. Sulpicius consul retulit, senatusque decrevit, uti Coss. majoribus hostiis rem divinam facerent, quibus diis ipsis videretur, cum precatione ea Quam rem senatus populusq; Romanus de republ. deque ineundo novo bello in animo haberet: ea: res uti populo Romano sociisque ac nomini Latino bene ac feliciter eveniret, secundum rem divinam, precationemque, ut de republ. deque provinciis senatum consulerent Per eos dies opportune irritandis ad bellum animis & literæ à M. Aurelio legato, & M. Valerio Lævino proprætore allatæ: & Atheniensium nova legatio venit, quæ regem appropinquare finibus suis nunciaret, brevique non agros modo, sed urbem etiam in ditione ejus futuram, nisi quid in Romanis auxilii foret. Cum pronunciassent Coss. rem divinam rite perfectam esse, & precationi annuisse deos, aruspices respondere, lætaque exta fuisse, & prolationem finium victoriamque & triumphum portendi: tum literæ Valerii Aureliique lectæ, & legati Atheniensium auditi. Senatus inde consultum factum est, ut sociis gratiæ agerentur, quod diu solicitati, ne obsidionis quidem metu fide decessissent. de auxilio mittendo tum respondere, placere, cum consules provincias sortiti essent: atque is consul cui Macedonia provincia evenisset, ad populum tulisset, ut Philippo regi Macedonum indiceretur bellum, P. Sulpicio provincia Macedonia sorte evenit. Isque rogationem promulgavit: vellent, juberent Philippo regi Macedonibusque, qui sub regno ejus essent, ob injurias, armaque illata sociis populi Romani bellum indici? Alteri consuli Aurelio Italia provincia obtigit. Prætores exinde sortiti sunt, Cn. Sergius Plancus urbanam: Qu. Fulvius Gillo Siciliam: Qu. Minucius Rufus Brutios, L. Furius Purpurio Galliam. Rogatio de bello Macedonico primis comitiis ab omnibus ferme centuriis antiquata est, id cum fessi diuturnitate & gravitate belli sua sponte homines tædio laborum periculorumque fecerant: tum Qu. Bebius tribunus plebis viam antiquam criminandi patres ingressus, incusaverat, bella ex bellis seri, ne pace unquam frui plebs posset. Ægrè eam rem passi patres: laceratusq; probris in senatu tribunus plebis: & consulem pro se quisque hortari, ut de integro comitia rogationi ferendæ ediceret, castigaretque segnitiem populi: atq; doceret, quanto damno dedecoriq; dilatio ea belli futura esset. Consul in campo Martio comitiis habitis

bitis, priusquam centurias in suffragium mitteret, concione advocata: Ignorare, inquit, videmini mihi Quirites, non utrum bellum, an pacem habeatis, vos consuli: (neq; enim liberum id vobis permittit Philippus, qui terra marique ingens bellum molitur) sed utrum in Macedoniam legiones transportetis: an hostem in Italiam accipiatis. hoc quantum intersit, si unquam ante alias, Punico certe proximo bello experti estis. Quis enim dubitat, quin si Saguntinis obsessis fidemque nostram implorantibus impigre tulissemus opem, sicut patres nostri Mamertinis tulerant: totum in Hispaniam aversuri bellum fuerimus, quod cunctando cum summa clade nostra in Italiam accepimus? Ne illud quidem dubium est, quin hunc ipsum Philippum pactum jam per legatos literasq; cum Annibale in Italiam trajicere, misso cum classe Lævino, qui ultro ei bellum inferret, in Macedonia continuerimus. & quod tunc fecimus, cum hostem Annibalem in Italia haberemus: id nunc pulso Italia Annibale, devictis Carthaginiensibus cunctamur facere? Patiamur expugnandis Athenis, sicut Sagunto expugnando Annibalem passi sumus, segnitiem nostram experiri regem. non quinto inde mense, quemadmodum ab Sagunto Annibal, sed quinto inde die quam ab Corintho solverit naves, in Italiam perveniet. Ne æquaveritis Annibali Philippum: ne Carthaginiensibus Macedonas: Pyrrho certe æquabitis: dico quantum vel vir viro, vel gens genti præstat. Minima accessio semper Epirus regno Macedoniæ fuit, & hodie est. Peloponnesum totã in ditione Philippus habet, argosque ipsos non vetere fama magis, quam morte Pyrrhi nobilitatos. Nostra nunc compara. quanto magis florentem Italiam, quanto magis integras res salvis ducibus salvis tot exercitibus, quos Punicum postea bellum absumpsit: aggressus Pyrrhus tamen concussit, & victor prope ad ipsam urbem Romã venit nec Tarentini modo oraq; illa Italiæ, quã majorem Græciam vocant: ut linguam, ut nomẽ, secutos crederes: sed Lucanus, & Brutius, & Samnis à nobis defecerunt. hæc vos, si Philippus in Italiam transmiserit, quietura aut mansura in fide creditis? manserunt enim Punico postea bello, nunquam isti populi, nisi cum deerit ad quem desciscant, à nobis non deficient. Si piguisset vos in Africam trajicere, hodie in Italia Annibalem & Carthaginienses hostes haberetis. Macedonia potius quam Italia bellum habeat: hostium urbes agrique ferro atque igni vastentur. experti jam sumus foris nobis, quàm domi feliciora potentioraque arma esse. Ite in suffragium bene juvantibus diis: & quæ patres censuerunt, vos jubete. Hujus vobis sententiæ non consul modo auctor est, sed etiam dii immortales, qui mihi sacrificanti, precantique; ut hoc bellum mihi, senatui, vobisque & sociis ac nomini Latino, classibus exercitibusque nostris bene ac feliciter eveniret: læta omnia prosperaque portendere. Ab hac oratione in suffragium missi, uti rogaret, bellum jusserunt. Supplicatio inde à Coss. in triduum & S. C. indicta est, obsecratiq; circa omnia pulvinaria dii, quod bellum cum Philippo populus jussisset, id bene ac feliciter eveniret. consultique fœtiales ab Cos. Sulpicio, bellum quod indiceretur regi Philippo, utrum ipse utique nunciari juberent: an satis esset, in finibus regni, quod proximum præsidium esset, eo nunciari. fœtiales decreverunt, utrum eorum fecisset, recte facturum. Consuli à patribus permissum, ut quem videretur ex iis qui extra senatum essent, legatum mitteret ad bellum regi indicendum. Tum de exercitibus consulum prætorumque actum. consules binas legiones scribere jussi, veteres dimittere exercitus. Sulpitio, cui novum ac magni nominis bellum decretum erat,

erat, permissum, ut de exercitu quem Publius Scipio ex Africa deportasset: voluntarios quos posset, duceret: invitum ne quem militem veterem ducendi jus esset. Prætoribus L. Furio Purpureoni, & Q. Minucio Rufo quina millia sociûm Latini nominis consul daret: quibus præsidiis alter Galliam, alter Brutios provinciam obtiueret. Q. Fulvius Gillo & ipse jussus ex eo exercitu quem P. Ælius Cos. habuisset: ut quisque minime multa stipendia haberet, legere, donec & ipse quinque millia sociûm ac nominis Latini effecisset: id præsidio Siciliæ provinciæ esset. M. Valerio Falconi qui prætor priore anno Campaniam provinciam habuerat, prorogatum in annum imperium est: uti proprætor in Sardiniam trajiceret: atque de exercitu qui ibi esset, quinque millia sociûm nominis Latini, qui eorum minime multa stipendia haberet, legeret. Et consules duas urbanas legiones scribere jussi: quæ si quo res posceret, multis in Italia contractis gentibus Punici belli societate, itaque inde tumentibus, mitterentur. Sex legionibus Rom. eo anno usura respubl. erat. In ipso apparatu belli legati ab rege Ptolemeo venerunt, qui nunciarunt, Athenienses adversus Philippum petisse ab rege auxilium. cæterum etsi cõmunes socii sint, tamen nisi ex auctoritate populi Rom. neq; classem, neque exercitum defendendi aut oppugnandi cujusquam causa regem in Græciam missurum esse, vel quieturum eum in regno, si populo Roman. socios defendere liceat: vel Romanos quiescere, si malint, passurum: atque ipsum auxilia, quæ facile adversus Philippum tueri Athenas possent, missurum. Gratiæ regi ab senatu actæ, responsumque, tutari socios populo Rom. in animo esse. si qua re ad id bellum opus sit: indicaturos regi, regnique ejus opes scire subsidia firma ac fidelia suæ reip. esse. Munera deinde legatis in singulo quinum millium æris ex S.C. missa. Cum delectum consules haberent, pararentque quæ ad bellum opus essent: civitas religiosa, in principiis maxime novorum bellorum, supplicationibus habitis jam, & obsecratione circa omnia pulvinaria facta, ne quid prætermitteretur, quod aliquando factum esset: ludos Iovi, donumque vovere consulem, cui provincia Macedonia evenisset, jussit. Moram voto publico Licinius pontifex maximus attulit: qui negavit ex incerta pecunia vovere debere, si ea pecunia non posset in bellum usui esse, reponi statim debere: nec cum alia pecunia misceri: quod nisi factum esset, votum rite solvi non posse. Quanquam & res, & auctor movebat, tamen ad collegium pontificum referre consul jussus: si posset recte votum incertæ pecuniæ suscipi posse, rectiusque etiam esse, pontifices decreverunt. Vovit in eadem verba Cos. præeunte maximo pontifice: quibus antea quinquennalia vota suscipi solita erant: præterquam quod tanta pecunia, quantam tum cum solveretur senatus censuisset: ludos, donaque facturum vovit: toties ante ludi magni de certa pecunia voti erant: ii primi de incerta. Omnium animis in bellum Macedonicum versis repente nihil minus eo tempore timentibus Gallici tumultus fama exorta est. Insubres, Cenomanique & Boji excitis Sallyis Illuatibusq; & cæteris Ligusticis populis, Amilcare Pœno duce, qui in iis locis de Asdrubalis exercitu substiterat, Placentiam invaserant: & direpta urbe, ac per iram magna ex parte incensa, vix duobus millibus hominum inter incendia ruinasque relictis, trajecto Pado ad Cremonam diripiendam pergunt. Vicinæ urbis audita clades spatium colonis dedit ad claudendas portas præsidiaque per muros disponenda: ut obsiderentur tamen prius quam expugnarentur: nunciosque mitterent ad populum Romanum. L. Furius Purpurio tum provinciæ præerat,

rat, cætero ex S. C. exercitu dimisso, præter quinque millia sociûm ac Latini nominis: cum iis copiis in proxima regione provinciæ circa Ariminum substiterat. is tum senatui scripsit, quo in tumultu provincia esset. duarum coloniarum, quæ ingentem illam tempestatem Punici belli subterfugissent: alteram captam ac direptam ab hostibus: alteram oppugnari. nec in exercitu suo satis præsidii colonis laborantibus fore: nisi quinq; millia sociûm XL. millibus hostium (tot enim in armis esse) trucidanda objicere velit, & tanta sua clade jam inflatos excidio coloniæ Romanæ augeri hostium animos. His literis recitatis decreverunt, ut C. Aurelius Cos. exercitum, cui in Hetruriam ad conveniendum diem edixerat, Arimini eadem die abesse juberet, & aut ipse, si per commodum reipubl. posset, ad opprimendum Gallicum tumultum proficisceretur: aut L. Furio prætori scriberet, ut cum ad eum legiones ex Hetruria venissent: missis invicem earum quinque millibus sociorum, qui interim Hetruriæ præsidio essent: proficisceretur ipse ad coloniam liberandam obsidione. Legatos item mittendos in Africam censuerunt, eosdem Carthaginem, eosdem in Numidiam ad Masanissam. Carthaginem, ut nunciarent, civem eorum Amilcarem relictum in Gallia, haud satis scire ex Asdrubalis prius, an ex Magonis postea exercitu, bellum contra fœdus facere. exercitus Gallorum Ligurumque excivisse ad arma contra populum Romanum: eum si pax placeret, revocandum illis, & dedendum populo Romano esse. simul nunciare jussi, perfugas sibi non omnes redditos esse, magnam partem eorum palam Carthagini obversari dici: quos comprehendi conquirique debere, ut sibi ex fœdere restituantur. Hæc ad Carthaginienses mandata Masanissę gratulari jussi, quod non patrium modo recuperasset regnum, sed parte florentissima Syphacis finium adjecta etiam auxisset. Nunciare præterea jussi bellum cum rege Philippo susceptum, quod Carthaginiẽses auxiliis juvisset, injuriasque inferendo sociis populi Rom. flagrante bello Italia coëgisset classes exercitusque in Græciam mitti, & distinendo copias, causa in primis fuisset serius in Africam trajiciendi. peterent ut ad id bellum mitteret auxilia Numidarum equitum. Dona ampla data quæ ferrent regi: vasa aurea argenteaque, toga purpurea, & palmata tunica cum eburneo scipione, & toga prætexta cum curuli sella. jussique polliceri, si quid ei ad firmandum augendumque regnum opus esse judicasset, enixe id pop. Rom. merito ejus præstaturum. Verminæ quoque Syphacis filii legati per eos dies senatum adierunt, excusantes errorem adolescentiamque, & culpam omnem in fraudem Carthaginiensium avertentes. Et Masanissam Romanis ex hoste amicum factũ: Verminam quoque annixurum, ne officiis in populum Romanum aut à Masanissa, aut ab ullo alio vincatur. petere, ut rex, sociusque & amicus ab senatu appellaretur. Responsum legatis est: & patrem ejus Syphacem sine causa ex socio & amico hostem repente populi Romani factum: & eum ipsum rudimentum adolescentiæ bello lacessentem Romanos posuisse. Itaque pacem illi prius petendam à populo Romano esse, quam ut rex sociusque & amicus appelletur, nominis ejus honorem pro magnis erga se regum meritis dare populum Romanum consuesse. legatos Romanos in Africa fore, quibus mandaturum senatum, ut Verminæ pacis dent leges: liberum arbitrium ejus populo Romano permittente. si quid ad eas addi, demi, mutarive vellet, rursus ab senatu ei postulandum fore. Legati cum iis mandatis in Africam missi: C. Terentius Varro, Sp. Lucretius, Cn. Octavius. quinqueremes singulis datæ. Literæ deinde in senatu

recitatæ sunt. Q. Minucii prætoris, cui Brutii provincia erat: pecuniam Locris ex Proserpinæ thesauris nocte clam sublatam: nec ad quos pertineat facinus, vestigia ulla extare. Indigne passus senatus non cessari ab sacrilegiis: & ne Pleminium quidem, tam clarum recensque noxæ simul ac pœnæ exemplum homines deterrere. C. Aurelio consuli negotium datum, ut ad prætorem in Brutios scriberet: senatui placere quæstionem de expilatis thesauris eodem exemplo haberi, quo M. Pomponius prętor triennio ante habuisset. quæ inventa pecunia esset, reponi. si quo minus inventum foret, expleri: ac piacularia, si videretur, sicut ante pontifices censuissent, fieri causa expiandæ violationis ejus templi. Prodigia etiam sub idem tempus pluribus locis nunciata acciderunt. In Lucanis cœlum arsisse afferebant. Priverni sereno per diem totum rubrum solem fuisse: Lanuvii templo Sospitæ Iunonis nocte strepitum ingentem exortū. Iam animalium obscœni fœtus pluribus locis nunciabantur. In Sabinis incertus infans natus, masculus an fœmina esset. alter sexdecim jam annorum item ambiguo sexu inventus. Frusinone agnus cum suillo capite, Sinuessæ porcus cum capite humano natus: in Lucanis in agro Publico equuleus cum quinque pedibus. Fœda omnia & deformia, errantisque in alienos fœtus naturæ visa. ante omnia abominati seminares: jussiq; in mare extemplo deportari: sicut proxime C. Claudio, M. Livio Coss. deportatus similis prodigii fœtus erat. nihilominus decemviros adire libros de portento eo jusserunt. decemviri ex libris res divinas easdem, quæ proxime secundum id prodigium factæ essent, imperarunt. carmē præterea ab ter novenis virginibus cani per urbem jusserunt: donumq; Iunoni reginæ ferri. Ea uti fierent, C. Aurelius Cos. ex decemvirorū responso curavit. carmen sicut patrum memoria Livius, ita tum condidit P. Licinius Tegula. Expiatis omnibus religionibus (nam etiam Locris sacrilegium pervestigatum à Q. Minucio erat, pecuniaque ex bonis noxiorum in thesauris reposita) cum consules in provincias proficisci vellent; privati frequentes, quibus ex pecunia, quam M. Valerio & M. Claudio Coss. mutuam dederant, tertia pensio debebatur eo anno, adierunt senatum, quia consules, cum ad novum bellum, quod magna classe magnisque exercitibus gerendum esset, vix ærarium sufficeret; negaverant esse unde iis in præsentia solveretur. Senatus querentes eos non sustinuit, si in Punicum bellum pecunia data, in Macedonicum quoque bellum uti respubl. vellet; aliis ex aliis orientibus bellis, quid aliud quam publicam pro beneficio tanquam ob noxam suam pecuniam fore? Cum & privati equum postularent, nec tamen solvendo ære alieno respub. esset, quod medium inter æquum & utile erat, decreverunt; ut quoniam magna pars eorum agros vulgo venales esse diceret; & sibimet emptis opus esse: agri publici, qui intra quinquagesimum lapidem esset, copia iis fieret. consules agrum æstimaturos, & in jugera asses vectigales, testandi causa publicum agrū esse, impositūros: ut si quis, cum solvere posset populus, pecuniam habere quàm agrum mallet, restitueret agrum populo. Læti eam conditionem privati accepere. Trientius, Tabuliusque is ager, quia pro tertia parte pecuniæ datus erat, appellatus. Tum P. Sulpicius secundum vota in Capitolio nuncupata, paludatus cum lictorib. profectus ab urbe, Brundusium venit; & veteribus militibus voluntariis ex Africano exercitu in legiones descriptis, navibusque ex classe consulis Cornelii lectis; altera die, quam à Brundusio solvit, in Macedoniam trajecit. ibi ei præsto fuere Atheniensium legati, orantes ut se obsidione eximeret. Missus extemplo Athenas est C. Claudius Centro

cum

cum XX. longis navibus, & militum copiis; neque enim ipse rex Athenas obsidebat. eo maxime tempore Abydum oppugnabat, jam cum Rhodiis & Attalo navalibus certaminibus, neutro feliciter prælio vires expertus: sed animos ei faciebat præter ferociā insitam, fœdus ictum cum Antiocho Syriæ rege; divisæque jam cum eo Ægypti opes; cui morte audita Ptolemæi regis ambo imminebant. Contraxerant autem cum Philippo bellum Athenienses haudquaquam digna causa; dum ex vetere fortuna nihil præter animos servant. Acarnanes duo juvenes per initiorum dies non initiati, templum Cereris imprudentes religionis cum cætera turba ingressi sunt. facile eos sermo prodidit, absurde quædam percunctantes, deductique ad antistites templi, cum palam esset per errorem ingressos, tanquam ob infandū scelus interfecti sunt. Id tam fœde atque hostiliter factum gens Acarnaum ad Philippum detulit; impetravitq; ab eo, ut datis Macedonum auxiliis, bellum se inferre Atheniensibus pateretur. Hic exercitus primo terram Atticam ferro igniq; depopulatus, cum omnis generis præda in Acarnaniam rediit. & irritatio animorum ea prima fuit. postea justum bellum decretis civitatis ultro indicendo factum. Attalus enim rex Rhodiiq; secuti cedentem in Macedoniam Philippum, cum Æginam venissent, rex Piræ eum renovandæ firmandæque cum Atheniensibus societatis causa trajecit. Civitas omnis obviam effusa cum conjugibus ac liberis, sacerdotes cum insignibus suis intrantem urbem, ac dii prope ipsi exciti sedibus suis exceperunt. In concionem extēplo populus vocatus, ut rex quæ vellet, coram ageret. deinde ex dignitate magis visum scribere eū de quibus videretur, quam præsentem aut referendis suis in civitatem beneficiis erubescere, aut significationibus acclamationibusque multitudinis, assentatione immodica pudorem onerantis. In literis autem quæ missæ in concionem, recitatæque sunt, cōmemoratio erat beneficiorum, primū in civitatem sociā: deinde rerum quas adversus Philippum gessisset, ad postremum adhortatio capessendi bellum, dum se, dū Rhodios, tum quidem dum etiam Romanos haberent. ne quicquam postea, si tum cessassent, prætermissam occasionem quæsituros. Rhodii deinde legati auditi sunt, quorum recens erat beneficium, quod naves longas quatuor Atheniensiū captas nuper à Macedonibus, recuperatasque remiserant. Itaque ingenti consensu bellum adversus Philippum decretum. Honores regi primum Attalo immodici, deinde & Rhodiis habiti. tum primum mētio illata de tribu quam Attalida appellarent, ad decem veteres tribus addenda, & Rhodiorum populus corona aurea virtutis ergo donatus, civitasque Rhodiis data quemadmodū Rhodii prius Atheniensibus dederant. Secundum hæc rex Attalus Æginam ad classem se recepit. Rhodii Ceam ab Ægina, inde per insulas Rhodum navigarunt, omnibus, præter Andrum, Parumque & Cythnum, quæ præsidiis Macedonum tenebantur, in societatem acceptis. Attalum Æginæ missi in Ætoliam nuncii, expectatiq; inde legati aliquamdiu nihil agentem tenuere, & neque illos excire ad arma potuit, gaudentes utcunque composita cum Philippo pace: & ipse, Rhodiique, cum institissent Philippo, egregium liberatæ per se Græciæ titulum habere potuissent: patiendo rursus eum in Hellespontum trajicere, occupātemque Græciæ opportuna loca vires colligere, bellum aluere, gloriamque ejus gesti perfectique Romanis concesserunt. Philippus magis regio animo est usus: qui cum Attalum Rhodiosque hostes non sustinuisset: ne Romano quidem quod imminebat, bello territus, Philocle quodam ex præfectis suis cum duobus millibus peditum, equitibus ducentis ad popu-

populandos Athenienfium agros misso, classe tradita Heraclidi, ut Maroneam peteret, ipse terra eodem cum expeditis duobus millibus peditum, equitibus ducentis pergit, & Maroneam quidem primo impetu expugnavit. Aenum inde cum magno labore, postremo per proditionem Ganymedis praefecti Ptolemaei cepit. deinceps alia castella, Cypsela, & Doriscon, & Serrheum occupat. inde progressus ad Chersonesum, Eleunta, & Alopeconnesum, tradentibus ipsis, recipit. Callipolis quoque, & Madytos dedita, & castella quaedam ignobilia. Abydeni ne legatis quidem admissis, regi portas clauserunt. ea oppugnatio diu Philippum tenuit. eripique ex obsidione, ni cessatum ab Attalo & Rhodiis foret, potuerunt. Attalus trecentos tantum milites in praesidium, Rhodii quadriremem unam ex classe, cum ad Tenedum staret, miserunt. eodem postea cum jam vix sustinerent obsidionem, & ipse Attalus cum trajecisset: spem tantum auxilii ex propinquo ostendit, neque terra, neque mari adjutis sociis. Abydeni primo tormentis per muros dispositis, non terra modo adeunteis aditu arcebant: sed navium quoque stationem infestam hosti faciebant. Postea cum & muri pars strata ruinis, & ad interiorem raptim oppositum murum cuniculis jam perventum esset, legatos ad regem de conditionibus tradendae urbis miserunt. Paciscebantur autem, ut Rhodium quadriremem cum sociis navalibus, Attalique praesidium emitti liceret: atque ipsis urbe excedere cum singulis vestimentis. quibus cum Philippus nihil pacati, nisi omnia permittentibus respondisset: adeo renunciata haec legatio ab indignatione simul ac desperatione iram accendit, ut ad Saguntinam rabiem versi, matronas omnes in templo Dianae, pueros ingenuos virginesque, infantes etiam cum suis nutricibus in gymnasium includi juberent: aurum & argentum in forum deferri: vestem pretiosam in naves Rhodiam Cyzicenamque, quae in portu erant, conjici, sacerdotes, victimasque adduci: & altaria in medio poni. ibi delecti primum, qui ubi caesam aciem suorum pro diruto muro pugnantem vidissent: extemplo conjuges liberosque interficerent: aurum, argentum, vestemque quae in navibus esset, in mare dejicerent: tectis publicis privatisque quam plurimis locis possent, ignes subjicerent: & se facinus perpetraturos, praeeuntibus execrabile carmen sacerdotibus jurejurando adacti: tum militaris aetas jurare, neminem vivum, nisi victorem, acie excessurum. Hi memores deorum adeo pertinaciter pugnaverunt, ut cum nox praelium diremptura esset, rex prior territus rabie eorum, pugna abstiterit. Principes quibus atrocior pars facinoris delegata erat: cum paucos & confectos vulneribus ac lassitudine superesse praelio cernerēt, luce prima sacerdotes cum infulis ad urbem dedendam Philippo mittunt. Ante deditionem ex III. legatis Romanis qui Alexandriam missi erant, M. Aemilius duorum consensu, minimus natu, audita obsidione Abydenorum, ad Philippum venit. qui questus Attalo Rhodiisq; arma illata, & quod tum maxime Abydum oppugnaret, cum rex ab Attalo & Rhodiis ultro se bello lacessitum diceret: *num Abydeni quoque*, inquit, *ultro tibi intulerunt arma?* Insueto vera audire ferocior oratio visa est, quam quae habenda apud regem esset. *Aetas*, inquit, *& forma, & super omnia Romanum nomen te ferociorem facit. ego autem primum velim vos foederum memores servare mecum pacem. si bello lacesseritis, mihi quoque in animo est facere, ut regnum Macedonum nomenque, haud minus quam Romanum, nobile bello sentiatis.* Ita dimisso legato Philippus auro argentoque, quae coacervata erant, accepto, hominum praedam omnem amisit. tanta enim rabies multitudinem invasit, ut repente

prodi-

proditos rati, qui pugnantes mortem occubuissent: perjuriumque aliis alii exprobrantes, & sacerdotibus maxime, qui quos ad mortem devovissent, eorum deditionem vivorum hosti fecissent: repente omnes ad cædem conjugum liberorumque discurrerent: seque ipsi per omnes vias lethi interficerent. Obstupefactus eo furore rex suppressit impetum militum: & triduum se ad moriendum Abydenis dare dixit: quo spatio plura facinora in se victi ediderunt, quã infesti edidissent victores. nec nisi quem vincula aut alia necessitas mori prohibuit quisquam vivus in potestatem venit. Philippus imposito Abydi præsidio, in regnum rediit. Cum velut Sagunti excidium Annibali, sic Philippo Abydenorum clades ad Rom. bellum animos fecisset: nuncii occurrerunt, consulem jam in Epiro esse: & Apolloniam terrestres copias, navales Corcyram in hyberna deduxisse. Inter hæc legatis qui in Africam missi erant de Amilcare Gallici exercitus duce, responsum à Carthaginiensibus est, nihil ultra se facere posse, quam ut exilio eum mulctarent, bonaque ejus publicarent. perfugas & fugitivos, quos inquirendo vestigare potuerint, reddidisse. & de ea remissuros legatos Romam, qui senatui satisfacerent. Ducenta millia modium tritici Romam, ducenta ad exercitum in Macedoniam miserunt. inde in Numidiã ad reges profecti legati. dona data Masanissæ, mãdataque edita. Equites M. Numidæ, cum MM. daret, accepti. ipse in naves imponendos curavit: & cum ducentis millibus modium tritici, ducentis hordei, in Macedoniam misit. Tertia legatio ad Verminam erat. Is ad primos fines regni legatis obviam progressus, ut scriberent ipsi quas vellent pacis conditiones permisit. omnem pacem bonam justamque fore sibi cum populo Rom. datæ leges pacis, jussusq; ad eam confirmandam mittere legatos Romam. Per idem tempus L. Cornelius Lentulus proconsul ex Hispania rediit, qui cum in senatu res ab se per multos annos fortiter feliciterq; gestas exposuisset, postulassetque ut triumphanti sibi invehi liceret in urbem: res triumpho dignas esse censebat senatus: sed exemplum à majoribus non accepisse, ut qui neque dictator, neque consul, neque prætor res gessisset, triumpharet. proconsulem illum Hispaniam provinciam, non consulem aut prætorem obtinuisse. decurrebatur tamen eo ut ovans urbem iniret: intercedente T. Sempronio Longo tribuno pl. qui nihilo magis id more majorum, aut ullo exemplo futurum diceret. postremo victus consensu patrum tribunus cessit: & ex S.C.L. Lẽtulus ovans urbem est ingressus. Argenti tulit ex præda quadraginta quatuor millia pondo: auri duo millia quadringinta L. militibus ex præda centum XX. asses divisit. jam exercitus consularis ab Arretio Ariminum traductus erat: & quinque millia socium Latini nominis ex Gallia in Hetruriam transierant. itaque L. Furius magnis itineribus ab Arimino adversus Gallos Cremonam tum obsidentes profectus, castra mille quingentorum passuum intervallo ab hoste posuit. Occasio egregie rei gerendæ, fuit, si protinus de via ad castra oppugnanda duxisset. palati passim vagabantur per agros, nullo satis firmo relicto præsidio. lassitudini militũ timuit: quod raptim ductum agmen erat. Galli clamore suorum ex agris revocati, omissa præda quę in manibus erat castra, repetivere. & postero die in aciem progressi, nec Romanus moram pugnandi fecit. sed vix spacium instruendi fuit: eo cursu hostes in prælium venerunt. Dextra ala (in alas divisum socialem exercitum habebat) in prima acie locata est: in subsidiis duæ Romanæ legiones. M. Furius dextræ alæ, legionibus M. Cæcilius, equitibus L. Valerius Flaccus (legati omnes erant) præpositi. Prætor secum duos legatos, Cn. Lectoriũ, & P.

& P. Titinium habebat: cum quibus circumspicere, & obire ad omnes hostiū subitos conatus posset. Primo Galli omni multitudine in unum locum connixi obruere atq; obterere sese dextrā alam, quæ prima erat, sperarunt posse. ubi id parum procedebat: circumvenire à cornibus & amplecti hostium aciem, quod multitudini adversus paucos facile videbatur, conati sunt. Id ubi vidit prætor, ut & ipse dilataret aciem, duas legiones ex subsidiis dextra lævaque alæ, quæ in prima acie pugnabant, circumdat: ædemque deo Iovi vovit, si eo die hostes fudisset. L. Valerio imperat, ut altera parte duarum legionum equites, altera sociorū equitatū in cornua hostium emittat, nec circumvenire eos aciem patiatur. simul & ipse, ut extenuatam mediā diductis cornibus aciem Gallorum vidit: signa inferre confertos milites, & perrumpere ordines jubet. & cornua ab equitibus, & medii à pedite pulsi. ac repente, cum omni parte cæde ingenti sternerentur: Galli terga vertunt, fugaque effusa repetunt castra. fugientes persequutus eques: mox & legiones insecutæ in castra impetum fecerunt. Minus sex millia hominum inde effugerunt. cæsa & capta supra quinque & XXX. millia cum signis militaribus LXX. carpentis Gallicis multa præda oneratis plus ducentis. Amilcar dux Pœnus eo prælio cecidit, & tres imperatores nobiles Gallorum. Placentini captivi ad duo millia liberorum capitum redditi colonis. Magna victoria lætaque Romæ fuit literis allatis: supplicatio in triduum decreta est. Romanorum, sociorumque ad duo millia eo prælio ceciderunt: plurimi dextræ alæ, in quam primo impetu vis ingens hostium illata est. Quamquam à prætore prope debellatum erat: consul quoque C. Aurelius perfectis quæ Romæ agenda fuerant, profectus in Galliam victorem exercitum à prætore accepit. Consul alter, cum autumno ferme exacto in provinciam venisset circa Appolloniam hybernabat. ab classe quæ Corcyræ subducta erat, C. Claudius triremesque Romanæ (sicut ante dictum est) Athenas missæ cum Piræeum pervenissent: despondentibus jam animos sociis spem ingentem attulerant. nam & terrestres ab Corintho: quæ per Megaram incursiones in agros fieri solitæ erant, non fiebant: & prædonum à Chalcide naves, quæ non mare solum infestum, sed etiam omnes maritimos agros Atheniensibus fecerant: non modo Sunium superare, sed nec extra fretum Euripi committere aperto mari se audebant. Supervenerunt his tres Rodiæ quadriremes: & erant Atticæ tres apertæ naves ad tuendos maritimos agros comparatæ. Hac classe si urbs agrique Atheniensium defenderentur, satis in præsentia existimanti Claudio esse, majoris etiā rei fortuna oblata est. Exules ab Chalcide regiorum injuriis pulsi attulerunt, occupari Chalcidem sine certamine ullo posse. nam & Macedonas, quia nullus in propinquo sit hostium metus, vagari passim, & oppidanos præsidio Macedonum fretos custodiam urbis negligere. His auctoribus profectus, quanquam Sunium ita mature pervenerat, ut inde provehi ad primas angustias Eubœæ posset, ne superato promontorio conspiceretur, classem in statione usq; ad noctem tenuit. primis tenebris movit: & tranquillo provectus Chalcidem, paulo ante lucem, qua in frequentissima urbis sunt, paucis militibus turrim proximam murumque circa scalis cepit: alibi sopitis custodibus, alibi nullo custodiente, progressi inde ad frequentia ædificiis loca, custodibus interfectis, refractaque porta, cæteram multitudinem armatorum ceperunt: inde in totam urbem discursum est: aucto etiam tumultu, quod circa forum ignis tectis injectus erat. conflagrarunt & horrea regia, & armamentarium cum ingenti apparatu machinarum tormentorumque. cædes inde

de passim fugientium pariter ac repugnantium fieri cœpta est. nec ullo jam qui militaris ætatis esset, non aut cæso aut fugato: Sopatro etiam Acarnane præfecto præsidii interfecto, præda omnis primo in forum collata, deinde in naves imposita. carcer etiam ab Rhodiis refractus, emissique captivi, quos Philippus tanquā in tutissimam custodiam condiderat, statuis inde regis dejectis truncatisque, signo receptui dato, conscenderunt naves: & Piræeum unde profecti erant, redierunt. Quod si tantum militum Romanorū fuisset, ut & Chalcis teneri, & non deseri præsidium Athenarum potuisset: magna res principio statim belli, Chalcis & Euripus adempta regi forent, nam ut terra Thermophylarum angustiæ Græciam, ita mari fretum Euripi claudit. Demetriade tum Philippus erat. quo cum esset nunciata clades sociæ urbis, quanquam in serum auxilium perditis erat, tamen quæ proxima auxilio est, ultionem petens, cum expeditis quinque millibus peditum, & CCC. equitibus extemplo profectus, cursu prope Chalcidem contendit, haudquaquam dubius opprimi Romanos posse. à qua destitutus spe, nec quicquam aliud quam ad deforme spectaculum semirutæ ac fumantis sociæ urbis cum venisset: paucis, vix qui sepelirent bello absumptos, relictis, æque raptim ac venerat, transgressus ponte Euripum per Bœotiam Athenas ducit, pari incœpto haut disparem eventum ratus responsurum. & respondisset, ni speculator (hemerodromos vocant Græci, ingens die uno cursu emetientes spacium) contemplatus regium agmen è specula quadam, prægressus nocte media Athenas pervenisset. Idem ibi somnus eademque negligentia erat, quæ Chalcidem dies ante paucos prodiderat. Excitati nuncio trepido & prætor Atheniensium, & Dioxippus præfectus cohortis mercede militantium auxiliorum, convocatis in forum militib. tuba signum ex arce dari jubent, ut hostes adesse omnes scirent. ita undique ad portas, ad muros discurrunt. Paucas post horas Philippus, aliquanto tamen ante lucem appropinquans urbi conspectis luminib. crebris, & fremitu hominum trepidantium (ut in tali tumultu) exaudito sustinuit signa: & considere ac conquiescere agmen jussit, ut aperta propalam usurus, quando parum dolus profuerat, ad Dipylon accessit. Porta ea velut in ore urbis posita, major aliquanto patentiorque quam cæteræ, est: & intra eam extraque latæ sunt viæ, ut & oppidani dirigere aciem à foro ad portam possent: & extra limites mille ferme passus in Academiæ gymnasium ferens, pediti equitique hostium liberum spatium præberet. Eo limite Athenienses cum Attali præsidio, & cohorte Dioxippi acie intra portam instructa, signa extulerunt. Quod ubi Philippus vidit, habere se hostes in potestate ratus, & diu optata cæde (neque enim ulli Græcarum civitatum infestior erat) expleturum, cohortatus milites: ut se intuentes pugnarent: scirentque ibi signa, ibi aciem esse debere, ubi rex esset. concitat in hostes equum, non ira tantum, sed etiam gloria elatus, quod ingenti turba completis etiam ad spectaculum muris, conspici pugnantem egregium ducebat. Aliquantum ante aciem cum equitibus paucis evectus in medios hostes, ingentem cum suis ardorem, tum pavorem hostibus iniecit. plurimos manu sua comminus eminusque vulneratos, compulsosq; in portam consecutus & ipse, cum majorem in angustiis trepidantium edidisset cædem, in temerario incœpto tutum tamen receptum habuit, quia qui in turribus portæ erant, sustinebant tela, ne in permistos hostibus suos conjicerent. intra muros deinde tenentibus milites Atheniensibus, Philippus signo recep-

receptui dato, castra ad Cynosarges (templum Herculis, gymnasiumque & lucus erat circumjectus) posuit. sed & Cynosarges, & Lyceum, & quicquid sancti amoenive circa urbem erat, incensum est: dirutaque non tecta solum, sed etiam sepulchra: nec divini humanive juris quicquam præ impotenti ira est servatum. Postero die cum primo clausæ fuissent portæ deinde subito apertæ: quia præsidium Attali ab Ægina, Romanique ab Piræeo intraverant urbem: castra ab urbe retulit rex tria ferme millia passuum. inde Eleusinem profectus spe improviso templi castellique, quod & imminet & circumdatum est templo, capiendi, cum haudquaquam neglectas custodias animadvertisset, & classem à Piræeo subsidio venire: omisso incepto, Megaram, ac protinus Corinthum ducit: & cum Argis Achæorum consilium esse audisset: inopinantibus Achæis, concioni ipsi supervenit. Consultabant de bello adversus Nabin tyrannum Lacedæmoniorum: qui translato imperio à Philopœmene ad Cycliadem nequaquam parem illi ducem, dilapsa cernens Achæorum auxilia, redintegraverat bellum: agrosque finitimorum vastabat: & jam urbibus quoque erat terribilis. Adversus hunc hostem cum quantum ex quaque civitatum militum conscriberetur, consultarent: Philippus dempturum se eis curam, quod ad Nabin & Lacedæmonios attineret, pollicitus: nec tantum agros sociorum populationibus prohibiturum, sed terrorem omnem belli in ipsam Laconicam, ducto eo extemplo exercitu, translaturum. hæc oratio cum ingenti hominum assensu acciperetur: *Ita tamen æquum est*, inquit, *me vestra meis armis tutari, ne mea interim nudentur præsidiis. itaque si vobis videtur, tantum parate militum, quantum ad Oreum, & Chalcidem, & Corinthum tuenda satis sint: ut meis ab tergo tutis, securus bellum Nabidi inferam & Lacedemoniis.* Non fefellit Achæos, quo spectasset tā benigna pollicitatio, auxiliumque oblatam adversus Lacedemonios: id quæri, ut obsidem Achæorum juventutem educeret ex Peloponeso ad illigandam Romano bello gentem. & id quidem coarguere Cycliades prætor Achæorum nihil attinere ratus, id modo cum dixisset, non licere legibus Achæorum de aliis rebus referre, quam propter quas convocati essent: decreto de exercitu parando adversus Nabin facto, cōcilium fortiter ac libere habitum dimisit, inter assentatores regios ante eam diem habitus, Philippus magna spe depulsus, voluntariis paucis militibus conscriptis, Corinthum atque in Atticam terram rediit. Per eos ipsos dies quibus Philippus in Achaia fuit, Philocles præfectus regius ex Eubœa profectus, cum duobus millibus Thracum Macedonumque ad depopulandos Athenienfium fines, è regione Eleusinis saltum Cithæronis trāscendit. inde dimidia parte militum ad prædandum passim per agros dimissa, cum parte ipse occultus loco ad insidias opportuno consedit; ut si ex castello ab Eleusine in prædantes suos impetus fieret, repente hostes effusos ex improviso adoriretur. Non fefellere insidiæ. itaque revocatis qui discurrerant ad prædandum, militibus instructisq; ad oppugnandum castellum Eleusinem profectus, cum multis inde vulneribus recessit. Philippoq; se venienti ex Achaia conjunxit. Tētata & ab ipso rege oppugnatio ejus castelli est, sed naves Rom. à Piræeo venientes, intromissumq; præsidium absistere incepto coēgerunt. Diviso deinde exercitu rex cum parte Philoclem Athenas mittit, cum parte ipse Piræeum pergit: ut dum Philoclea subeundo muros, & comminanda oppugnatione contineret urbe Athenienses: ipsi Piræeū levi cum præsidio relictum, expugnandi facultas esset. Cæterū nihilo ei Piræei

quam

quã Eleusinis facilior, iisdem ferè defendentibus, oppugnato fuit. A Piræeo Athenas repente duxit: inde eruptione subita peditum equitumque inter angustias semiruti muri, qui brachiis duobus Piræeum Athenis jungit, repulsus: omissa oppugnatione urbis, diviso cum Philocle rursus exercitu ad vastandos agros profectus, cum priorem populationem sepulchris circa urbem diruendis exercuisset: ne quid inviolatum relinqueret, templa deûm quæ pagatim sacrata habebant, dirui atque incendi jussit. Exornata eo genere operum eximie terra Attica, & copia domestici marmoris, & ingeniis artificum præbuit huic furori materiam. neque enim diruere modo ipsa templa, ac simulacra evertere satis habuit: sed lapides quoque, ne integri cumularent ruinas, frangi jussit. & posteaquã non tam ira satiata: quam iræ exercendæ materia hæc deerat: agro hostium in Bœotiam excessit, nec aliud quicquam dignum memoria in Græcia egit. Consul Sulpicius eō tempore inter Apolloniam ac Dyrrachium ad Apsum flumen habebat castra: quo accersitum T. Apustium legatum cum parte copiarum ad depopulandos hostium fines mittit. Apustius extrema Macedoniæ populatus, Corrhago, & Gerrhunio, & Orgesso castellis primo impetu captis, ad Antipatriam in faucibus angustis sitam urbem venit. ac primo evocatos principes ad colloquium, ut fidei Romanorum se committerent, perlicere est conatus: deinde ubi magnitudine ac mœnib. situque urbis freti, dicta aspernabantur, vi atque armis adortus expugnavit: puberibusque interfectis, præda omni militibus concessa diruit muros, atque urbem incendit. Hic, metus Codrionem, satis validum & munitum oppidum, sine certamine ut dederetur Romanis, effecit. præsidio ibi relicto, Ilion (nomen propter alteram in Asia urbem, quam oppidum, notius) vi capitur. Revertentem legatum ad Cos. cum satis magna præda Athenagoras quidam regius præfectus in transitu fluminis à novissimo agmine adortus, postremos turbavit. ad quorum clamorem & trepidationem cum revectus equo properè legatus signa convertisset, conjectisque in medium sarcinis aciem direxisset, non tulere impetum Romanorum militum regii. multi ex iis occisi, plures capti. Legatus incolumi exercitu reducto ad Cos. remittitur: inde extemplo ad classem. Hac satis felici expeditione bello cõmisso, reguli ac principes accolæ Macedonum in castra Romana veniunt, Pleuratus Scerdileti filius, & Aminander Athamanum rex, & ex Dardanis Bato, Longari filius. Bellum suo nomine Longarus cum Demetrio Philippi patre gesserat. Pollicentibus auxilia respondit Cos. Dardanorũ & Pleurati opera, cum exercitum in Macedoniam induceret, se usurum. Aminandro Ætolos concitandos ad bellum attribuit. Attali legatis (nam ii quoque per id tempus venerant) mandat, ut Æginæ rex, ubi hybernabat, classem Romanam opperiretur. qua adjuncta, bello maritimo, sicut ante, Philippum urgeret. Ad Rhodios quoque missi legati, ut capesserent partem belli. Nec Philippus segnius (jam enim in Macedoniam pervenerat) apparabat bellum. filium Persea, puerum admodum, datis ex amicorum numero qui ætatem ejus regerent, cum parte copiarũ ad obsidendas angustias, quæ ad Pelagoniam sunt, mittit. Sciathum, & Peparetum, haud ignobiles urbes, ne classi hostium prædæ ac præmio essent, diruit. Ad Ætolos mittit legatos; ne gens inquieta adventu Rom. fidem mutaret. Concilium Ætolorum statuta die, quod Panætolium vocant, futurum erat. huic ut occurrerent, & legati regis iter accelerarunt, & ab Cos. missus L. Furius Purpurio legatus venit. Atheniensium quoque legati ad id conciliũ occurrerunt. Primi Macedones, cum quibus recentissi-

mum fœdus erat, auditi sunt, qui nulla nova re nihil se novi habere, quod afferrent, dixerunt. "Quibus enim de causis, experta inutili societate Rom. pacem cum Philippo fecissent, compositam semel servare eos debere. An imitari, inquit unus ex legatis Ro. licentiam, an levitatem dicam, mavultis? qui cum legatis vestris Romæ responderi ita jussissent: quid ad nos venitis Ætoli, sine quorum auctoritate pacem cum Philippo fecistis? iidē nunc, ut bellū secum adversus Philippum geratis, postulant, & ante propter vos, & pro vobis arma sumpta adversus eum simulabant: nunc vos in pace esse cum Philippo probibent. Messanæ ut auxilio essent, primo in Siciliam conscenderunt: iterum, ut Syracusas oppressas ab Carthaginiensibus in libertatē eximerent. Et Messanā, & Syracusas, & totam Siciliam ipsi habent: vectigalēque provinciam securib. & fascibus subjecerunt. Scilicet sicut vos Naupacti legib. vestris per magistratus à vobis creatos cōcilium habetis, socium hostemque libere, quē velitis, lecturi, pacē ac bellum arbitrio habituri vestro: sic Siculorum civitatibus Syracusas, aut Messanā, aut Lilybeum indicitur concilium. Prætor Romanus convētus agit, eo imperio evocati cōveniunt. excelso insuggestu superba jura reddentē, stipatum lictorib. vident: virgæ tergo, secures cervicibus imminent, & quotannis alium atq; alium dominum sortiuntur. Nec id mirari debent, aut possunt: cum Italiæ urbes, Rhegium, Tarentum, Capuam, ne finitimas nominē, quarum ruinis crevit urbs Roma, ejusdē subjectas videant imperio. Capua quidem sepulchrū ac monumentū Campani populi, elato, & extorri ejecto ipso populo, superest urbs trunca, sine senatu, sine plebe, sine magistratib. prodigium, relicta crudelius habitanda, quā si deleta foret. Furor est, si alienigenæ homines plus lingua & morib. & legibus, quàm maris terrarumq; spacio discreti, hæc tenuerint, sperare quicquā eodē statu mansurum. Philippi regnum officere aliquid videtur libertati vestræ: qui cum merito vestro vobis infestus esset: & nihil à vobis ultra quā pacē petiit, fidemq; hodie pacis pactæ desiderat. Assuefacite iis terris legiones externas, & jugum accipite: sero ac nequicquā, cum dominum Rom. habebitis, socium Philippum quæretis. Ætolos, Acarnanas, Macedonas ejusdē linguæ homines leves ad tempus ortę causæ disjungunt: conjunguntq; cum alienigenis, cum barbaris æternum omnib. Græcis bellū est, eritque. natura enim quæ perpetua est, non mutabilibus in diē causis, hostes sunt. Sed unde cępit oratio mea ibi desinet. Hoc eodē loco iidē homines de ejusdē Philippi pace triennio ante decrevistis, iisdem improbantibus eam pacem Romanis, qui nunc pactam & compositam turbare volunt. in qua cōsultatione nihil fortuna mutavit. cur vos mutetis, non video." Secundum Macedonas, ipsis Romanis ita concedentibus jubentibusq; Athenienses qui fœda passi justius in crudelitatē sævitiamque regis invehi poterant, introducti sunt. Deploraverunt vastationē populationemq; miserabilē agrorum. Neq; id se quæri, quod hostilia ab hoste passi forēt. esse enim quædam belli jura, quæ ut facere, ita pati sit fas. sata exuri, dirui tecta, prædas hominum pecorumq; agi, misera magis quā indigna patienti esse. verum enimvero id se queri, quod is qui Romanos alienigenas & barbaros vocet, adeo omnia simul divina humanaq; jura polluerit, ut priore populatione cum infernis diis, secunda cum superis bellum nefarium gesserit: omnia sepulchra monumentaq; diruta esse in finib. suis, omnium nudatos manes, nullius ossa terra tegi, delubra sibi

fuisse

fuisse, quæ quondam pagatim habitantibus in parvis illis castellis vicisq; consecrata, ne in unã urbem quidem, contributi majores sui deserta reliquerint. circa ea omnia templa Philippum infestos circumtulisse ignes: semiusta & truncata simulachra deûm inter prostratos jacere postes templorum. Qualem terrã Atticam fecerit, exornatam quondam opulentamque: talẽ eum, si liceat, Ætoliam Græciamq; omnẽ facturum. Vrbis quoq; suæ similẽ deformitatem futuram fuisse, nisi Romani subvenissent. Eodem enim scelere urbem colentem hos deos, præsidemq; arcis Minervam petitam: eodẽ Eleusinæ Cereris templum, eodem Piræei Iovem Minervamq;. sed ab eorum non templis modo, sed etiam mœnibus vi atq; armis repulsum, in ea delubra quæ sola religione tuta fuerint, sævisse. Itaque se orare atq; obsecrare Ætolos, ut miserti Atheniensium, ducib. diis immortalibus, deinde Romanis qui secundum deos plurimum possint, bellũ susciperent. Tum Romanus legatus: TOTAM orationis
“ meæ formam Macedones pri-
“ mum, deinde Athenienses mu-
“ tarunt. nam & Macedones, cum
“ ad conquerendas Philippi inju-
“ rias in tot socias nobis urbes
“ venissem: ultro accusando Ro-
“ manos, defensionem ut accusa-
“ tione potiorem haberem, effe-
“ cerunt: & Athenienses in deos
“ superos inferosq; nefanda atq;
“ inhumana scelera ejus referen-
“ do, quid mihi aut cuiquam re-
“ liquerunt, quod objicere ultra
“ possim? Eadem Chios, Abyde-
“ nos, Ænæos, Maronitas, Tha-
“ sios, Parios, Samios, Larissen-
“ ses, Messenios: hinc ex Achaia
“ existimate queri graviora etiam
“ acerbioraq; eos, quib. nocendi
“ majorem facultatẽ habuit. Nam
“ quod ad ea attinet, quæ nobis
“ objecit: nisi gloria digna sunt,
“ fateor ea defendi non posse.
“ Rhegium & Capuam, & Syra-
“ cusas nobis objecit. Rhegium
“ Pyrrhi bello legio à nobis, Rhe-
“ ginis ipsis ut mitteremus orantibus, in præsidium missa, urbem ad quam defendendã missa erat per scelus possedit. comprobavimus ergo id facinus? an bello persecuti sceleratam legionem in potestatem nostram redactam, tergo & cervicibus pœnas sociis pendere cum coegissemus, urbem, agros, suaque omnia cum libertate, legibusq; Rheginis reddidimus? Syracusanis oppressis ab externis tyrãnis, quod indignius esset, cum tulissemus opẽ, & fatigati prope per triennium terra mariq; urbe munitissima oppugnanda essemus: cum jam ipsi Syracusani servire tyrannis, quam capi à nobis mallent: captam iisdem armis & liberatam urbem reddidimus. neq; inficias imus, Siciliam provinciam nostram esse, & civitates quæ in parte Carthaginiensium fuerunt, & uno animo cum illis adversus nos bellum gesserunt, stipendiarias nobis ac vectigales esse: quin contra, hoc & vos, & omnes gentes sciremus, pro merito cuique erga nos fortunam esse. An Campanorum pœnæ, de qua neque ipsi quidem queri possunt, nos pœniteat? Hi homines, cum pro iis bellum adversus Samnites per annos prope septuaginta cum magnis nostris cladibus gessissemus: ipsos fœdere primum, deinde connubio, atq; inde cognationibus, postremo civitate nobis conjunxissemus: tempore nostro adverso primi omnium Italiæ populorũ, præsidio nostro fœde interfecto, ad Annibalẽ defecerũt: deinde indignati se obsideri à nobis Annibalẽ ad oppugnandã Romam miserunt. Horũ si neq; urbs ipsa, neq; homo quisquam superesset: quis durius quã pro merito ipsorum statutum indignari posset? Plures sibimetipsi conscientia scelerum mortem consciverunt, quam à nobis supplicio affecti sint. cæteris ita oppidum, ita agros ademimus, ut agrum locumq; ad ha-

" bitandum daremus; urbem in-" noxiam stare incolumem pate-" remur, ut qui hodie videat eã," nullum oppugnatę captæve ibi " vestigium inveniat. Sed quid " ego Capuam dico, cum Car-" thagini victæ pacem ac liber-" tatem dederimus? magis illud " est periculum, ne nimis facile " victis ignoscendo, plures ob id-" ipsum ad experiendam adver-" sus nos fortunam belli incite-" mus. Hæc pro nobis dicta sint, " hæc adversus Philippum, cujus " domestica parricidia, & cog-" natorum amicorumque cædes, " & libidinem inhumaniorẽ pro-" pe quam crudelitatem, vos, quo " propiores Macedoniæ estis, " melius nostis. Quod ad vos at-" tinet, Ætoli, nos pro vobis bel-" lum suscepimus adversus Phi-" lippum, vos sine nobis cum eo " pacem fecistis. & forsitan di-" catis: bello Punico occupatis " nobis, coactos metu vos leges " pacis ab eo qui tum plus pote-" rat, accepisse: & nos cum alia " majora urgerent, depositum à " vobis bellum & ipsi omisimus. " Nunc & nos deûm benignitate " Punico perfecto bello, totis " viribus nostris in Macedoniam " incubuimus: & vobis restituen-" di vos in amicitiam societatẽ-" que nostram fortuna oblata est: " nisi perire cum Philippo, quam " vincere cum Romanis mavultis. Hæc dicta ab Romano cum essent, inclinatis omnium animis ad Romanos, Damocritus prætor Ætolorum, pecunia, ut fama est, ab rege accepta, nihil aut huic aut illi parti assensus, rem magni discriminis consiliis nullam esse tam inimicam quam celeritatem dixit. celerem enim pænitentiam, sed eandem seram atque inutilem sequi: cũ precipitata raptim consilia neque revocari, neque in integrum restitui possint. deliberationis autem ejus, cujus ipse maturitatem expectandam putaret, tempus ita jam nunc statui posse, cum legibus cautum esset, ne de pace bellove, nisi in Panætolico & Pylaico concilio ageretur: decernerent extemplo, ut prætor sine fraude, cum de bello aut de pace agere velit, advocet concilium: & quod tum referatur decernaturq; ut perinde jus ratumque sit, ac si in Panætolico aut Pylaico concilio actum esset. Dimissis ita suspensa re legatis, egregie consultum genti ajebat. nam utrius partis melior fortuna belli esset, ad ejus societatem inclinaturos. Hæc in concilio Ætolorum acta. Philippus impigre terra mariq; parabat bellum. navales copias Demetriadem in Thessalia contrahebat. Attalum, Romanamque classem principio veris ab Ægina ratus moturos; navibus maritumæq; oræ præfecit Heraclidem, quem & ante præfecerat. ipse terrestreis copias comparabat, magna se duo auxilia detraxisse Romanis credens. ex una parte Ætolos, ex altera Dardanos faucibus ad Pelagoniam à filio Perseo interclusis. Ab Cos. non parabatur, sed gerebatur jam bellum: per Dassaretiorum fines exercitum ducebat, frumentum quod ex hybernis extulerat integrum vehens, quod in usum militi satis esset, præbentibus agris. oppida vicique partim voluntate, partim metu se tradebant. quædam vi expugnata, quædam deserta, in montes propinquos refugientibus barbaris, inveniebantur. Ad Lingum stativa posuit prope flumen Bevum, inde frumentatum circa horrea Dassaretiorum mittebat. Philippus consternata quidẽ omnia circa, pavoremque ingentem hominum cernebat: sed parum gnarus, quam partem petisset Cos. alam equitum ad explorandum, quonam hostes iter intendissent, misit. Idem error apud Cos. erat. movisse ex hybernis regem sciebat, quam regionem petisset ignorans. is quoque speculatum miserat equites. Hæ duæ alæ ex diverso, cum diu incertis itineribus vagatæ per Dassaretios essent, tandem in unum iter convenerũt. neutros fefellit, ut fremitus procul hominum equorumq; exauditus est.

hostes.

hostes appropinquare: itaq; priusquam in conspectum venirent, equos armaque expedierant. nec mora, ubi primum hostem videre, concurrendi facta est. Forte & numero & virtute, utpote lecti utrinq; haud impares, æquis viribus per aliquot horas pugnarũt: fatigatio ipsorum equorumq; incerta victoria diremit prælium. Macedonum XL. equites, Romanorum quinque & XXX. ceciderunt. Neque ego magis explorati quicquam in qua regione castra hostium essent, aut illi ad regem, aut hi ad Cos. retulerunt, per transfugas cognitum est: quos levitas ingeniorum ad cognoscẽdas hostium res in omnibus bellis præbet. Philippus aliquid & ad caritatem suorum, & ut promptius pro eo periculum adirent, ratus profecturum se, si equitum qui ceciderant in expeditione, sepeliendorum curam habuisset: afferri eos in castra jussit, ut conspiceretur ab omnib. funeris honos. Nihil tam incertum, nec tam inæstimabile est, quam animi multitudinis. quod promptiores ad subeundam omnem dimicationem videbatur facturum, id metum pigritiamq; incussit. nam qui hastis sagittisque, & rara lanceis vulnera facta vidissent, cum Græcis Illyriisque pugnare assueti: posteaquam gladio Hispaniensi detruncata corpora brachiis abscissis, aut tota cervice desecta, divisa à corpore capita, patentiaque viscera, & fœditatem aliam vulnerum viderunt: adversus quæ tela, quosque viros pugnandum esset, pavidi vulgo cernebant. ipsum quoque regem terror cæpit, nondum justo prælio cum Romanis congressum. itaque revocato filio, præsidioque quod in Pelagoniæ faucibus erat: ut iis copiis, suas augeret: Pleurato Dardanisque iter in Macedoniam patefecit. Ipse cum XX. millibus peditum, quatuor millibus equitum, ducibus transfugis ad hostem profectus, paulo plus ducentis passibus à castris Romanis, tumulum propinquum Athaco fossa ac vallo communivit: ac subjecta cernens Romana castra, admiratus esse dicitur, & universam speciem castrorum, & descripta suis quæque partibus, tum tendentium ordine, tum itinerum intervallis: & negasse barbarorum ea castra ulli videri posse. Biduum Cos. & rex, alter alterius conatus expectantes, continuere suos intra vallum. tertio die Romanus omnes copias in aciem eduxit. Rex vero tam celerem aleam universi certaminis timens, quadringentos Triballos (Illyriorum id, sicut alio diximus loco, est genus) & Cretenses CCC. addito iis peditibus pari numero equitum cum duce Athenagora uno ex purpuratis, ad lacessendos hostium equites misit. Ab Romanis cum aberat acies eorum paulo plus quingentos passus, velites & equitum duæ ferme alæ emissæ, ut numero quoque eques pedesque hostem æquarent. Credidere regii genus pugnæ, cui assueverant, fore, ut equites invicem, insequentes refugientesque nunc telis uterentur, nunc terga darent: Illyriorum velocitas ad excursiones, & impetus subitos usui esset: Cretenses in invehentem se effuse hostem sagittas conjiceret. Turbavit hunc ordinem pugnandi non acrior, quam pertinacior impetus Romanorum. nam haud secus quam si tota acie dimicarent, & velites emissis hastis comminus gladiis rem gerebant: & equites, ut semel in hostem evecti sunt, stantibus equis, partim ex ipsis equis, partim desilientes immiscentesque se peditibus pugnabant. ita nec eques regius equiti par erat, insuetus ad stabilem pugnam: nec pedes concursator & vagus & prope seminudus genere armorum veliti Romano parmam gladiumq; habenti, pariterque & ad se tuendum, & ad hostem petendum armato: non tulere itaque dimicationem, nec alia re quam velocitate tutantes se, in castra refugerunt. Uno deinde intermisso die, cum omnibus copiis equitum levisq; ar-

maturæ pugnaturus rex esset: nocte cetratos quos peltastas vocant, loco opportuno inter bina castra in insidiis abdiderat: præceperatque Athenagoræ & equitibus, ut si aperto prælio procederet res, uterentur fortuna: sin minus, cedendo sensim ad insidiarum locum hostem pertraherent. & equitatus quidem cessit, duces cetratæ cohortis, non satis exspectato signo ante tempus excitatis suis occasionem bene gerendæ rei amisere. Romanus & aperto prælio victor, & tutus à fraude insidiarum in castra sese recepit. Postero die omnibus copiis Cos. in aciem descendit, ante prima signa locatis elephantis: quo auxilio tum primum Romani, quia captos aliquot bello Punico habebant, usi sunt. ubi latentem intra vallum sensit, exprobrans metum successit. Posteaquam ne tum quidem potestas pugnandi dabatur, quia ex tam propinquis stativis parum tuta frumentatio erat, dispersos milites per agros equitibus extemplò invasuris: octo fermè inde millia intervallo tutiorem frumentationem habiturus, castra ad Octolophum (id est, loco nomen) movit. Cum in propinquo agro frumentarentur Romani, primo rex intra vallum suos tenuit, ut cresceret simul & negligentia cum audacia hosti. ubi effusos vidit, cum omni equitatu & Cretensium auxiliaribus, quantum equitem velocissimi pedites cursu æquare poterant, citato profectus agmine, inter castra Romana & frumentatores constituit signa. inde copiis divisis, partem ad consectandos vagos frumentatores emisit, dato signo, ne quem vivum relinquerent: cum parte ipse substitit: itineraque quibus ad castra recursuri videbantur hostes, obsedit. Iam passim cædes ac fuga erat, necdum quisquam in castra Romana nuncius cladis pervenerat: quia refugientes in regiam stationem incidebant: & plures ab obsidentibus vias, quã ab emissis ad cædem, interficiebantur. tandem inter medias hostium stationes elapsi quidam trepidi tumultum magis quam certum nuncium intulerunt castris. Consul equitibus jussis, qua quisque posset, opem ferre laborantibus, ipse legiones è castris educit, & agmine quadrato ad hostem ducit. Dispersi equites per agros quidam aberrarunt, decepti clamoribus aliis ex alio existentibus loco. pars obvios habuerunt hostes. pluribus locis simul pugna cœpit. Regia statio atrocissimum prælium edebat. Nam & ipsa multitudine equitum peditumq; propè justa acies erat. & Romanorum, quia medium obsederat iter, plurimi in eam inferebantur. Eo quoque superiores Macedones erant, quod & rex ipse hortator aderat: & Cretensium auxiliares multos ex improviso vulnerabãt, conferti præparatique in dispersos & effusos pugnantes. Quod si modum in insequendo habuissent, non in præsentis modo certaminis gloriam, sed in summum etiam belli profectum foret. nunc aviditate cædis intemperantius insecuti in prægressas cum tribunis militum cohortes Romanus incidere. & fugiens eques ut primo signa suorum vidit, convertit in effusum hostem equos: versaque momento temporis fortuna pugnæ est, terga dantibus qui modo secuti erant. multi cominus congressi; multi fugientes interfecti: nec ferro tantum periere, sed in Paludes quidam conjecti, profundo limo cum ipsis equis hausti sunt. Rex quoque in periculo fuit. nam ruente saucio equo præceps ad terram datus, haud multum absuit quin jacens opprimeretur. saluti fuit eques, qui raptim ipse desiluit, pavidumque regem in equum subjecit. ipse cum pedes æquare cursu fugientes non posset equites, ab hostibus ad casum regis concitatis confossus periit. Rex circumvectus paludes pervias inviasque trepida fuga, in castra tandem, jã desperantibus plerisque incolumem evasurum pervenit. Ducenti

Mace-

Macedonum equites eo prælio periere, centum fermè capti, LXXX. admodum ornati equi spoliis simul armorum relatis, abducti. Fuerunt qui hoc die regem temeritatis, consulem segnitiæ accusarent. nam & Philippo quiescendum fuisse, cum paucis diebus hostes exhausto circa omni agro ad ultimum inopiæ venturos sciret: & consulem, cum equitatum hostium, levemque armaturam fudisset, ac propè regem ipsum cœpisset, protinus ad castra hostium ducere debuisse. nec enim mãsuros ita perculsos hostes fuisse, debellariq; momento temporis potuisse. Id dictu quam re, ut pleraque, facilius. nam si omnibus peditum quoque copiis rex congressus fuisset, forsitan inter tumultum, cum omnes victi metuq; perculsi ex prælio intra vallum, protinus inde supervadentem munimenta victorem hostem fugerent, exui castris potuerit rex. cum vero integræ copiæ peditum in castris mansissent, stationes antè portas, præsidiaque disposita essent: quid nisi ut temeritatē regis effusè paulo antè secuti perculsos equites imitaretur, profecisset? neque enim ne regis quidem primum consilium, quo impetum in frumentatores palatos per agros fecit, reprehendendum foret, si modum prosperę pugnæ imposuisset. Eo quoque minus est mirum, tentasse eū fortunam, quod fama erat Pleuratum Dardanosq; ingentibus copiis profectos domo, jam in Macedoniam transcendisse: quibus si undique circumventus copiis foret, sedentem Romanum debellaturū credi poterat. Itaque secundum duas adversas equestres pugnas multo minus tutam moram in iisdē stativis fore Philippus ratus, cum abire inde, & fallere abiens hostē vellet: caduceatore sub occasum solis ad consulē misso, qui inducias ad sepeliendos equites peteret, frustratus hostē secunda vigilia, multis ignibus per tota castra relictis, silenti agmine abiit. Corpus jam curabat Cos. cū venisse caduceatorem, & quid venisset nunciatum est. Responso tantum dato, mane postero die fore copiā conveniendi, id quod quęsitum erat, nox dieique insequentis pars ad præcipiendum iter Philippo data est. montes, quam viam non ingressurum gravi agmine Romanum sciebat, petit. Cos. prima luce caduceatore datis induciis dimisso, haud ita multo post abisse hostem cum sensisset: ignarus qua sequeretur, iisdem stativis frumentando dies aliquot consumpsit. Stuberam deinde petit, atq; ex Pelagonia frumentum, quod in agris erat, convexit. inde ad Pluvinam est progressus, nondū comperto quam regionem hostes petissent. Philippus cum primo ad Bruannum stativa habuisset: profectus inde transversis limitibus, terrorem præbuit subitum hosti. movere itaque ex Pluvina Romani, & ad Osphagum flumen posuerunt castra. Rex haud procul inde & ipse vallo super ripā amnis ducto (Erigonum incolæ vocant) consedit. inde satis comperto Eordæam petituros Romanos, ad occupandas angustias, ne superare hostes arctis faucibus inclusū aditum possent, præcessit. ibi alia vallo, alia fossa, alia lapidū congerie, ut pro muro essent: alia arboribus objectis, ita ut locus postulabat, aut materia suppeditabat, opere permunit, atq; (ut ipse rebatur) viā suaptè natura difficilem, objectis per omnes transitus operib. inexpugnabilem fecit. Erant pleraque sylvestria circa incommoda phalangi, maximè Macedonum: quæ nisi ubi prælongis hastis velut vallum ante clypeos objecit (quod ut fiat, libero campo opus est) nullius admodum usus est. Thracas quoq; romphææ, ingentis & ipsæ longitudinis, inter objectos undiq; ramos impediebant. Cretensium una cohors non inutilis erat. sed ea quoque ipsa, ut si quis impetum faceret, in patentem vulneri equum equitemq; sagittas conjicere poterat: ita adversus scuta Romana nec ad trajiciendum satis magnam vim

habebat.

habebat, nec aperti quicquam erat quod peteret. Itaque id ut vanum teli genus senserunt esse: saxis passim tota valle jacentibus incessebant hostem. ea majore cũ sonitu, quam vulnere ullo pulsatio scutorũ parumper succedentes Romanos tenuit. Deinde iis quoque spretis, partim testudine facta per adversos vadunt hostes: partim brevi circuitu cum in jugum collis evasissent, trepidos ex præsidiis stationibusque Macedonas deturbant, & ut in locis impeditis difficili fuga, plerosque etiam obtruncant. ita angustiæ minore certamine, quam quod animis proposuerant, superatæ: & in Erduæam perventum: ubi pervastatis passim agris, in Elimeam se recepit. inde impetum in Orestidem fecit, & oppidum Celetrum est aggressus, in peninsula situm. lacus mœnia cingit, angustis faucibus unũ ex continenti iter est. Primo situ ipso freti, clausis portis imperium abnuere: deinde postquam signa ferri, ac testudine succedi ad portam, obsessasque fauces agmine hostium viderunt: priusquam experirentur certamen, metu in deditionem venerunt. Ab Celetro in Dassaretios processit, urbemque Pelium vi cœpit. servitia inde cum cætera præda abduxit, & libera capita sine precio dimisit, oppidumque iis reddidit, præsidio valido imposito. nam & sita opportune urbs erat ad impetus in Macedoniam faciendos. Ita peragratis hostium agris, consul in loca pacata ad Apolloniam, unde orsus bellum erat, copias reduxit. Philippum averterant Aetoli, & Athamanes, & Dardani, & tot bella repente alia ex aliis locis exorta. Adversus Dardanos jam recipientes ex Macedonia sese Athenagoram cum expeditis peditib. ac majore parte equitatus misit, jussum instare ab tergo abeuntibus, & carpendo postremum agmen, segniores eos admovendos domo exercitus efficere. Aetolos Damocritus prætor, qui moræ ad decernendum bellum ad Naupactum auctor fuerat: idem proximo concilio ad arma conciverat, post famam equestris ad Octolophon pugnæ, Dardanorumque & Pleurati cum Illyriis transitũ in Macedoniam; ad hæc classis Romanæ adventum in Oreum, & supercircumfusas tot Macedoniæ gentes maritimam quoque instantem obsidionem. Hæ causæ Damocritum Aetolosque restituerant Romanis; & Aminandro rege Athamanum adjuncto profecti Cercinium obsedere. Clauserant portas, incertum vi an voluntate, quia regium habebant præsidium. Cæterũ intra paucos dies captum est Cercinium, atque incensum. qui superfuerant è magna clade, liberi servique inter cæteram prædam abducti. Is timor omnes, qui circumcolunt Bœben paludem, relictis urbibus montes coëgit petere. Ætoli inopia prædæ inde aversi in Perrœbiam ire pergunt, Cyretias ibi vi capiunt, fœdeque diripiunt. qui Mallœam incolunt, voluntate in deditionem societatemque accepti. Ex Perrœbia Gomphos petendi Aminander auctor erat (& imminet Athamania huic urbi, videbaturque expugnari sine magno certamine posse.) Ætoli campos Thessaliæ opimos ad prædam petiere: sequente, quanquam non probante Aminandro, nec effusas populationes Ætolorum, nec castra quo sors tulisset loco, sine ullo discrimine ac cura muniendi posita. itaque ne temeritas eorum negligentiaque sibi ac suis etiam cladis alicujus causa esset, cum campestribus locis subjicientes eos castra Phecado urbi videret, ipse paulo plus quingentorum passuum inde tumulum suis, quamvis levi munimento tutum, cœpit. Cum Ætoli, nisi quod populabantur, vix meminisse viderentur se in hostium agro esse, alii palati semiermes vagarentur, alii in castris sine stationibus per somnum vinumque dies noctibus æquarent, Philippus inopinantibus advenit. quẽ cum adesse refugientes ex agris quidam pavidi nunciassent, trepidare

dare Damocritus, cæteriq; duces: & erat fortè meridianum tempus, quo plerique graves cibo sopiti jacebant. excitare igitur alii alios, jubere arma capere, alios dimittere ad revocandos, qui palati per agros prædabantur. tantaque trepidatio fuit, ut sine gladiis quidam equitum exirent, loricas plerique non induerent. ita raptim educti cum universi sexcentorum ægrè simul equites pedites que numerum explessent, incidunt in regium equitatum, numero, armis, animisque præstantem. itaque primo impetu fusi, vix tentato certamine turpi fuga repetunt castra. cęsi captique quidam, quos equites ab agmine fugientium interclusere. Philippus suis jam vallo appropinquantibus receptui cani jussit. fatigatos enim equos virosque non tam prę lio, quam itineris simul longitudine, simul præpropera celeritate habebat. itaque turmatim equites, invicemque manipulos levis armaturæ aquatum ire & prandere jubet: alios in statione armatos retinet, operiens agmen peditum tardius ductum propter gravitatem armorum. quod ubi advenit, & ipsis imperatum, ut statutis signis, armisque ante se positis, raptim cibum caperent: binis, ternisve summum ex manipulis aquandi caussa missis: interim eques cum levi armatura paratus instructusque stetit, si quid hostis moveret. Ætoli (jam enim & quæ per agros multitudo sparsa fuerat, receperat se in castra) ut defensuri munimenta, circa portas vallumque armatos disponunt, dum quietos hostes ipsi feroces ex tuto spectabant. posteaquam mota signa Macedonũ sunt, & succedere ad vallum parati atque instructi cœpere: omnes repente relictis stationibus per aversam partem castrorum ad tumulum, ad castra Athamanũ perfugiunt. multi in hac quoque tam trepida fuga capti cæsique sunt Ætolorum. Philippus, si satis diei superesset, non dubius quin Athamanes quoque exui castris potuissent: die per prælium, deinde per direptionem castrorum absumpto, sub tumulo in proxima planicie consedit, prima luce insequentis diei hostem aggressurus. Sed Ætoli eodem pavore, quo sua castra reliquerant, nocte proxima dispersi fugerunt. Maximè usui fuit Aminander, quo duce Athamanes itinerum periti summis montibus per calles ignotos sequentibus eos hostibus in Ætoliam perduxerunt. non ita multos in dispersa fuga error intulit in Macedonum equites, quos luce prima Philippus, ut desertum tumulum vidit, ad carpendum hostium agmen misit. Per eos dies & Athenagoras regius præfectus Dardanos recipientes se in fines adeptus, postremum agmen primo turbavit. dein posteaquam Dardani conversis signis direxere aciem, æqua pugna justo prælio erat. ubi rursus procedere Dardani cœpissent: equite & levi armatura regii nullum talis auxilii genus habentes, Dardanos, oneratos immobilibus armis vexabant, & loca ipsa adjuvabant. Occisi perpauci sunt, plures vulnerati, captus nemo: quia non excedunt temerè ordinibus suis, sed confertim & pugnant, & cedunt. Ita damna Romano accepta bello, duab. per opportunas expeditiones coercitis gentibus, restituerat Philippus incœpto forti, non prospero solum eventu. Minuit deinde ei fortè oblata res hostium Ætolorum numerũ. Scopas princeps gentis ab Alexandria magno cum pondere auri ab rege Ptolemæo missus sex millia peditum, & equites mercede conductos Ægyptum avexit. nec ex juventute Ætolorum quenquam reliquisset, ni Damocritus nunc belli quod instaret, nunc futuræ solitudinis admonens (incertum cura gentis, an ut adversaretur, Scopæ, parum donis cultus) partem juniorum castigando domi cōtinuisset. Hæc ea æstate ab Romanis Philippoque gesta erant. Classis à Corcyra ejusdem principio æstatis cum L. Apustio legato profecta, Malea supe-

superata, circa Scyllæum agri Hermionici Attalo regi conjuncta est. Tum vero Atheniensium civitas, cui odio in Philippum per metum jam diu moderata erat, id omne in auxilii præsentis spem effundit. Nec unquam ibi desunt linguæ promptæ ad plebem concitandam, quod genus cum in omnibus liberis civitatibus, tũ præcipuè Athenis, ubi oratio plurimũ pollet, favore multitudinis alitur. Rogationem extemplo tulerunt, plebesque scivit, ut Philippi statuæ, imagines omnes nominaque earum, item majorum ejus virilis ac muliebris sexus omnium tollerentur, delerenturque: dies festi, sacra, sacerdotes, quæ ipsius majorumve ejus honoris causa instituta essent, omnia profanarentur. loca quoque, in quibus positum aliquid inscriptumve honoris ejus causa fuisset, detestabilia esse: neque in iis quicquam postea poni dedicarique placere, eorum quæ in loco puro poni dedicarique fas esset, sacerdotes publicos, quotiescunque pro populo Atheniensi, sociisque & exercitibus, & classibus eorum precarentur, toties detestari atque execrari Philippum, liberos ejus, regnumque terrestres, navalesq; copias, Macedonum genus omne, nomenque. additumque decreto, si quis quid postea quod ad notam ignominiamque Philippi pertineret, ferret, id omne populum Atheniensem jussurum: si quis contra ignominiam, prove honore ejus dixisset, fecissetve, qui occidisset eum, jure cæsurum. postremo inclusum, ut omnia quæ adversus Pisistratidas decreta quõdam erant, eadem in Philippo servarentur. Athenienses quidem literis, verbisque quibus solis valent bellum adversus Philippum gerebant. Attalus Romaniq; cum Piræeum primo ab Hermione petissent: paucos ibi morati dies, oneratique æque immodicis ad honores sociorum, ac quæ in iram adversus hostẽ fuerant, Atheniensium decretis, navigant à Piræeo, Andrum, & cum in portu quem Gaureleon vocant, constitissent, missis, qui tentarent oppidanorum animos, si voluntate tradere urbem, quam vim experiri mallent: postquam præsidio regio arcem teneri, nec se potestatis suæ esse respondebant: expositis copiis, omnique apparatu urbium expugnandarum, diversis partibus rex & legatus Romanus ad urbem subeunt. Plus aliquanto Græcos Romana signa, armaque non ante visa, animiq; militum tam promptè succedentium muro, terruere. itaque fuga extemplo in arcem facta est, urbe hostes potiti. & in arce cum biduum loci magis quã armorum fiducia tenuissent: tertio die pacti ipsi præsidiumque ut cum singulis vestimentis Deliũ Bœotiæ transveherentur. Ea ab Romanis regi Attalo concessa: prædam ornamentaque urbis ipsi avexerunt. Attalus ne desertam haberet insulam, & Macedonum ferè omnibus, & quibusdam Andriorum ut manerent, persuasit. postea & ab Delio, qui ex pacto transvecti eo fuerant: promissis regis cum desiderium quoq; patriæ facilius ad credendum inclinaret animos, revocati. Ab Andro Cythnum trajecerunt. ibi dies aliquot oppugnanda urbe nequicquam absumpti: & quia vix operæ preciũ erat, abscessere. Ad Prasias (continentis Atticæ is locus est) Issæorum XX. lembi classi Romanorum adjuncti sunt. ii missi ad populandos Carystiorũ agros, cætera classis Geræstum, nobilem Eubœæ portum, dum à Carysto Issæi redirent, tenuit. inde omnes velis in altum datis, maris medio præter Scyrum insulam Icum, pervenere, ibi paucos dies sæviente Borea retenti, ubi prima tranquillitas data est, Sciathum trajecere, vastatam urbem, direptamque nuper à Philippo. Per agros palati milites, frumentum, & si qua alia usui esse ad vescendum poterant, ad naves retulere. prædæ nec erat quicquam, nec meruerant Græci cur diriperentur. Inde Casandream petentes primo ad

Mendin, maritimum civitatis ejus vicum, tenuere. inde cum superato promontorio ad ipsa mœnia urbis circumagere classem vellent, sæva coorta tempestate prope obruti fluctibus, dispersi magna ex parte, amissis armamentis in terram effugerunt. Omen quoque ea maritima tempestas ad rem terra gerendã fuit. nam collectis in unum navibus, expositisque copiis aggressi urbem, cum multis vulneribus repulsi (& erat validum ibi regium præsidium) irrito incœpto regressi Canastræum Pallenes trajecere. inde superato Toronæ promontorio, navigantes Acanthum petiere. ibi primo ager vastatus, deinde ipsa urbs vi capta ac direpta, nec ultra progressi (jam enim & graves præda naves habebant) retro unde venerant, Sciathum, & ab Sciatho Eubœam repetunt. Ibi relicta classe, decem navibus expeditis sinum Maliacum intravere ad colloquendum cum Ætolis de ratione gerendi belli. Sipyrrhicas Ætolus princeps legationis ejus fuit, qui ad communicanda cõsilia Heracleam cum rege & cum Romano legato venit. Petitum ex fœdere ab Attalo est, ut mille milites præstaret. tantum enim numerum bellum gerentibus adversus Philippum debebat. Id negatum Ætolis, quod illi quoque gravati prius essent ad populandam Macedoniam exire, quo tempore Philippo circa Pergamum vrente sacra profanaque, abstrahere eum inde respectu rerum suarum potuissent. Ita Ætoli cum spe magis, Romanis omnia pollicentibus, quam cum auxilio dimissi. Apustius cum Attalo ad classem rediit. inde consultari de Oreo oppugnando cœptum. Valida ea civitas & mœnibus, & quia ante fuerat tentata, firmo erat præsidio. Conjunxerant se iis post expugnationem Andri cum præfecto Agesimbroto XX. Rhodiæ naves, tectæ omnes. eam classem in stationem ad Zelasium misere (Isthmiæ id super Demetriadem promontorium est perop portune objectum) ut si quid inde moverent Macedonum naves, in præsidio essent. Heraclides præfectus regius classem ibi tenebat, magis per occasionem, si quam negligentia hostium dedisset, quã aperta vi quicquam ausurus: Oreum diversi Romani & rex Attalus oppugnabant: Romani à maritima arce, regii adversus vallem inter duas jacentem arces, qua & muro intersepta urbs est. & ut loca diversa, sic dispari modo etiam oppugnabant: Romani testudinibus, & vineis, & ariete admovendo muris: regii balistis, catapultisque, & alia omni genere tormentorum tela ingerentes, & pondere ingenti saxa jaciebant: & cuniculos, & quicquid aliud priore oppugnatione expertum profuerat. Cæterum non plures tantum Macedones quam ante tuebantur urbem. sed etiam præsentioribus animis, & castigationibus regis in admissa culpa, & simul minarum, simul promissionum in futurum memores, ita ut parum in expugnatione celeri spei esset. Interim & aliud agi posse ratus legatus, relictis quod satis videbatur ad opera perficienda, trajicit in proxima continentis: Larissamque, non illam in Thessalia nobilem urbem, sed alteram quàm Cremasten vocant, subito adventu, præter arcem cœpit. Attalus quoque Ægeleon, nihil minus quam tale quicquã in alterius oppugnatione urbis timẽtibus, oppressit. Etiam cum opera in effectu erant circa Oreum, tũ præsidium quod intus erat, labore assiduo, vigiliis diurnis pariter nocturnisq; & vulnerib. confectum. muri quoque pars ariete incusso subruta, multis jam locis prociderat. perque apertum ruina iter nocte Romani, quodqȝ super portum est, in arcẽ perrupe runt. Attalus luce prima, signo ex arce dato ab Romanis, & ipse urbẽ invasit, stratis magna ex parte muris: præsidium, oppidaniq; in alteram arcẽ perfugere: unde biduo post deditio facta. urbs regi, captiva.

captiva corpora Romanis cessere. Iam autumnale æquinoctium instabat, & est sinus Euboicus, quē Cœla vocant, suspectus nautis. itaque ante hyemales motus evadere cupientes, Piræeum, unde profecti ad bellum erāt repetunt. Apustius triginta navibus ibi relictis, super maleam navigat Corcyram. regem spacium initiorum Cereris ut sacris interesset, tenuit. secundum initia & ipse in Asiam se recepit, Agesimbroto & Rhodis domum remissis. Hæc ea æstate terra marique adversus Philippum sociosque ejus à consule & legato Romanis, adjuvantibus rege Attalo & Rhodiis gesta. Consul alter C. Aurelius ad confectum bellum cum in provinciam venisset, haud clam tulit iram adversus prætorem, quod absente se rem gessisset. misso igitur eo in Hetruriam, ipse in agrum hostium legiones induxit: populandoque cum præda majore quam gloria bellum gessit. L. Furius, simul quod in Hetruria nihil erat rei quod gereret: simul Gallico triumpho imminens, quem absente consule irato atque invidente facilius impetrari posse ratus, Romam inopinato cum venisset, senatum in æde Bellonæ habuit: expositisque rebus gestis, ut triumphanti sibi in urbem invehi liceret, petit: apud magnam partem senatus, & magnitudine rerum gestarum valebat, & gratia. majores natu negabant triumphum: & quod alieno exercitu rē gessisset, & quod provinciam reliquisset aviditate rapiendi per occasionem triumphi. id vero eum nullo exemplo fecisse: consulares præcipuè expectandum fuisse consulem dicebant, potuisse enim castris propè urbem positis, tutanda colonia, ita ut acie non decerneret, in adventum ejus rem extrahere. & quod prætor non fecisset, senatui faciendum esse. consulem expectarent: ubi coram disceptantes consulem & prætorem audissent, verius de causa existimaturos esse. Magna pars senatus nihil præter res gestas, & an in magistratu suisque auspiciis gessisset, censebant spectare senatum debere. Ex duabus coloniis, quæ velut claustra ad cohibendos Gallicos tumultus oppositę fuissent, cum una direpta & incensa esset, trajecturumque id incendium velut ex continentibus tectis in alteram tam propinquam coloniam esset, quid tandem prætori faciendum fuisse? nam si sine consule geri nihil oportuerit, aut senatum peccasse, qui exercitum prætori dederit (potuisse enim, si non cum prætoris, sed consulis exercitu rem geri voluerit, ita finire S. C. ne per prætorem, sed per consulem gereretur) aut consulem, qui non cum exercitum ex Hetruria transire in Galliam jussisset, ipse Arimini occurrerit, ut bello interesset, quod sine eo geri fas non esset. Non expectare belli tempora, moras & dilationes imperatorum. & pugnandum esse interdum non quia velis, sed quia hostis cogat: pugnam ipsam, eventumque pugnæ spectari oportere fusos, cæsosque hosteis: castra capta ac direpta. coloniam liberatam obsidione: alterius coloniæ captivos recuperatos, restitutosq; suis, debellatum uno prælio esse. non homines tantum ea victoria lætatos, sed diis quoque immortalibus per triduum supplicationes habitas, quod benè ac feliciter, non quod malè ac temerè respublica à L. Furio prætore gesta esset. data fato etiam quodam Furiæ genti Gallica bella. Hujus generis orationibus ipsius amicorumque victa est præsentis gratia prætoris, absentis consulis majestas: triumphumque frequentes L. Furio decreverunt. Triumphavit de Gallis in magistratu L. Furius prætor. In ærarium tulit trecenta viginti millia æris, argenti CLXX. millia pondo. neque captivi ulli antè currum ducti: neque spolia prælata, neque milites secuti. omnia præter victoriam, penes consulem esse apparebat. Ludi deinde à P. Cornelio Scipione, quos cōsul in Africa voverat, ma-

gno apparatu facti. Et de agris militum ejus decretum, ut quot quisque eorum annos in Hispania aut in Africa militasset, in singulos annos bina jugera acciperet. eum agrum decemviri assignarent. Triumviri inde creati ad supplendum Venusinis colonorum numerum, quod bello Annibalis attenuatæ vires ejus coloniæ erant: C. Terentius Varro, T. Quintius Flaminius, P. Cornelius. Cn. F. Scipio, ii colonos Venusiam adscripserunt. Eodem anno C. Cornelius Cethegus, qui proconsul Hispaniam obtinebat, magnum hostium exercitum in agro Sedetano fudit. quindecim millia Hispanorum eo prælio dicuntur cæsa, signa militaria capta octo & LXX. C. Aurelius Cos. cum ex provincia Romam comitiorum causa venisset, non id quod animis præceperat, questus est, non expectatum se ab senatu neq; disceptandi cum prætore consuli potestatem factam: sed ita triumphum decrevisse senatum, ut nullius, nisi ejus qui triumphaturus esset, haud eorum qui bello interfuissent, verba audiret. majores ideo instituisse ut legati, Tr. mil. centuriones, milites denique triumpho adessent, ut veritas rerum gestarum ejus, cui tantus honos haberetur, publice videretur, ecquem ex eo exercitu qui cum Gallis pugnaverit, si non militẽ, lixam saltem fuisse, quem percunctari posset senatus, quid veri prætor vanive referret? Comitiis deinde diem indixit, quibus creati sunt consules L. Cornelius Lentulus, P. Vigilius Tappulus. Prætores inde facti L. Quintius Flamminius, L. Valerius Flaccus, & L. Villius Tappulus, C. Bæbius Pamphilus. Annona quoque eo anno pervilis fuit. frumenti vim magnam ex Africa advectam ædiles curules M. Claudius Marcellus, & Sex. Ælius Pætus binis æris in modios populo diviserunt: & ludos Romanos magno apparatu fecerunt: diem unum instaurarũt: signa ænea quinq; ex multatitio argento in ærario posuerunt, Plebe ii ludi ab ædilibus L. Terentio Massaliota, & C. Bæbio Pamphilo, quem prætorem designaverant, ter toti instaurati. Et ludi funebres eo anno per quatriduum in foro mortis M. Valerii Lævini causa à P. & M. filiis ejus facti: & munus gladiatorium datum ab iis. paria quinque & viginti pugnarunt. M. Aurelius Cotta decemvir sacrorum mortuus: in ejus locum M. Acilius Glabrio suffectus. Comitiis ædiles curules creati sunt forte ambo, qui statim accipere magistratum non possent. nam C. Cornelius Cethegus absens creatus erat, cum Hispaniam obtineret provinciam: C. Valerius Flaccus, quem præsentem creaverant, quia flamen Dialis erat, jurare in leges non poterat: magistrum autem plus quinque dies, nisi qui jurasset in leges, non licebat gerere. Petente Flacco ut legibus solveretur, senatus decrevit, ut si ædilis qui pro se juraret, arbitratu consulum daret: consules, si eis videretur, cum tribunis plebis agerent, uti ad plebem ferrent. Datus qui juraret pro fratre: L. Valerius Flaccus prætor designatus. tribuni ad plebem tulerunt, plebesque scivit, ut perinde esset, ac si ipse ædilis jurasset. Et de altero ædile plebiscitum est factũ, rogantibus tribunis, quos duos in Hispaniam cum imperio ad exercitus ire juberent, ut C. Cornelius ædilis curulis ad magistratum gerendum veniret, & L. Manlius Acidinus decederet de provincia multos post annos. plebes Cn. Cornelio Lentulo, & L. Stertinio proconsulibus imperium esse in Hispania jussit.

LIBER

LIBER XXXII.

BREVIARIUM.

Complura prodigia ex diversis regionibus nunciata referuntur, inter quæ in Macedonia in puppi longæ navis lauream esse natam. T. Quintius Flaminius Cos. adversus Philippum feliciter pugnavit in faucibus Epiri: fugatumque coegit in regnum reverti. Ipse Thessaliam, quæ est vicina Macedoniæ, sociis Aetolis, & Athamanibus, vexavit. L. Quintius Flaminius consulis frater navali prælio, Attalo rege & Rhodiis adjuvantibus, Eubœam, & maritimam oram cepit. Achæi in amicitiam recepti sunt. Conjuratio servorum facta de solvendis Carthaginiensibus obsidibus oppressa est. Prætorũ numerus ampliatus est, ut seni crearentur. Cornel. Cethegus Cos. Gallos Insubres prælio fudit. Cum Lacedæmoniis, & tyranno eorum Nabide amicitia juncta est. Præterea expugnationes urbium in Macedonia referuntur.

CONSULES prætoresque cum Idibus Martiis magistratum iniissent, provincias sortiti sunt. L. Lentulo Italia, P. Villio Macedonia: prætorib. L. Quintio urbana, C. Bæbio Ariminum, L. Valerio Sicilia, L. Villio Sardinia evenit. Lentulus Cos. novas legiones scribere jussus: Villius à P. Sulpicio exercitum accipere. in supplementum ejus quantum militum videretur ut scriberet, ipsi permissum. Prætori Bæbio legiones quas C. Aurelius Cos. habuisset, ita decreta, ut retineret eas donec consul novo cum exercitu succederet in Gallia: ubi is venisset, omnes milites exauctorati domum dimitterentur, præter quinque millia sociũm. his obtineri circa Ariminum provinciam satis esse, prorogato imperio prætoribus prioris anni: Cn. Sergio, ut militibus qui in Hispania, Sicilia, Sardinia stipendia per multos annos fecissent, agrum assignandum curaret: Q. Minucio, ut in Brutiis idem de conjurationibus quæstiones, quas prætor cum fide curaq; exercuisset, perficeret: & eos quos sacrilegio compertos in vinculis Romam misisset, Locros mitteret ad supplicium: quæque sublata ex delubro Proserpinæ essent, reponenda cum piaculis curaret. Feriæ Latinæ Pontificum decreto instauratæ sunt, quod legati ab Ardea questi in senatu erant, sibi in monte Albano Latinis carnem, ut assolet, datam non esse. Ab Suessa nunciatum est, duas portas, quodque inter eas muri erat, de cœlo tactum. & Formiani legati, ædem Iovis: item Ostienses, ædẽ Iovis: & Veliterni, Apollinis & Sangi ædes: & in Herculis æde capillum enatum. & ex Brutiis ab Q. Minucio proprętore scriptum, equuleum cum quinque pedibus, pullos gallinaceos tres cum ternis pedibus natos esse. inde à P. Sulpicio proconsule ex Macedonia literæ allatæ, in quibus inter cętera scriptum erat, lauream in puppi navis longæ enatam. Priorum prodigiorum causa senatus censuerat, ut consul majoribus hostiis quibus diis videretur, sacrificaret. ob hoc unũ prodigium aruspices in senatum vocati, atq; ex responso eorũ supplicatio populo in diem unum edicta, & ad omnia pulvinaria res divinæ factæ. Carthaginienses eo anno argentum in stipendium impositum primùm Romam advexerunt. id quia probum non esse quæstores renunciaverant, experientibusq; pars quarta decocta erat, pecunia Romę mutua sumpta, intertrimẽtum argenti suppleverunt. Petentibus deinde, ut si jam videretur senatui,

senatui, obsides sibi redderentur. centum redditi obsides. de cæteris, si in fide permanerent, spes facta. Petentibus iisdem: qui non reddebantur obsides, ut ab Norba, ubi parum commodè essent, aliò traducerentur, concessum ut Signiam & Ferentinum transirent. Gaditanis item petentibus remissum, ne præfectus Gadeis mitteretur, adversus quod iis in fidem populi Romani venientibus cum L. Martio Septimio convenisset. Et Narniensium legatis querentibus ad numerum sibi colonos non esse, & immistos quosdam non sui generis pro colonis se gerere, earum rerum causa triumviros creare L. Cornelius Cos. jussus. creati P. & Sex. Ælii (Pætis fuit ambobus cognomen) & C. Cornelius Lentulus. Quod Narniensibus datum erat, ut colonorum numerus augeretur, id Cossani petentes non impetraverunt. Rebus, quæ Romæ agendæ erant, perfectis, consules in provincias profecti. P. Villium, in Macedoniam cum venisset, atrox seditio militum jam ante irritata, nec satis in principio compressa, excepit. MM. ea militum fuere, quæ ex Africa post devictum Annibalem in Siciliam, inde anno ferè post in Macedoniam pro voluntariis transportata erant. id voluntate factum negabant, ab tribunis recusantes in naves impositos, sed utcunque seu invita, seu suscepta foret militia, & eam exhaustam, & finem aliquam militandi fieri æquum esse. multis annis sese Italiam non vidisse, consenuisse sub armis in Sicilia, Africa, Macedonia: confectos jam se labore & opere, exangues tot acceptis vulneribus esse. Consul causam postulandæ missionis probabilem, si modestè peteretur, videri dixit: seditionis nec eam, nec ullam aliam satis justam causam esse. itaque si manere ad signa, & dicto parere velint, se de missione eorum ad senatum scripturum, modestia facilius quam pertinacia quod velint impetraturos. Thaumacos eo tempore Philippus summa vi oppugnabat aggeribus vineisque: & jam arietem muris admoturus erat. cæterum incœpto absistere eum coegit subitus Ætolorum adventus, qui Archidamo duce inter custodias Macedonum mœnia ingressi, nec die nec nocte finem ullum erumpendi nunc in stationes, nunc in opera Macedonum faciebant. & adjuvabat eos natura ipsa loci. namque Thaumaci à Pylis sinuque Maliaco per Lamiam eunti, loco alto siti sunt, ipsis faucibus imminentes, quam Cœlen vocant: Thessaliæque transeunti confragosa loca, implicatasque flexibus vallium vias, ubi ventum ad hanc urbem est, repente velut maris vasti, sic immensa panditur planicies, ut subjectos campos terminare oculis haud facile queas. ab eo miraculo Thaumaci appellati. nec altitudine solum tuta urbs, sed quod saxo undique absciso rupibus imposita est. Hæ difficultates, & quod haud satis dignum tanti laboris periculique precium erat, ut absisteret incepto Philippus, effecerunt. hyems quoque jam instabat, cum inde abscessit, & in Macedoniam in hyberna copias reduxit. Ibi cæteri quidem data quantacunque quiete temporis, simul animos, corporaque remiserant: Philippum, quantum ab assiduis laboribus itinerum pugnarumque laxaverat animum, tanto magis intentū in universum eventum belli curæ angunt: non hostes modo timentem, qui terra marique urgebant, sed nunc sociorum, nunc etiam popularium animos, ne & illi ad spem amicitiæ Romanorum deficerent, & Macedonas ipsos cupido novandi res caperet. itaque & in Achaiam legatos misit: simul qui jusjurandum (ita enim pepigerant quotannis juraturos in verba Philippi) exigerent: simul qui redderent Achæis Orchomenon, & Hæream, & Triphiliam. Illis Alipheram contendentibus, nunquam

quam eam urbem fuisse ex Triphilia, sed sibi debere restitui: quia una esset ex iis quæ ad condendam Megalopolim ex concilio Arcadum contributæ forent. Et cum Achæis quidem per hæc societatem firmabat. Macedonũ animos sibi conciliavit cum Heraclide: nã cum eum maximæ invidiæ sibi esse cerneret, multis criminibus oneratum in vincula conjecit, ingenti popularium gaudio. Bellum, si quando unquam ante alias, cum magna cura apparavit, exercuitque in armis & Macedonas & mercenarios milites, principioque veris cum Athenagora omnia externa auxilia, quodque levis armaturæ erat, in Chaoniam per Epirum ad occupandas, quæ ad Antigoniam fauces sunt, (Sthena vocant Græci) misit. ipse pòst paucis diebus graviore secutus agmine cum situm omnem regionis aspexisset: maximè idoneum ad muniendum locum credidit esse præter amnem Aoum. Is inter montes, quorum alterum Æropum, alterum Asnaum incolæ vocant, angusta valle fluit, iter exiguum super ripam præbens. Asnaum Athenagoram cum levi armatura tenere ac communire jubet, ipse in Æropo posuit castra. qua abscissæ rupes erant, statio paucorum armatorum tenebat. quæ minus tuta erant, alia fossis, alia vallis, alia turribus muniebat. magna tormentorum etiam vis, ut missilibus procul arcerent hostem, idoneis locis disposita est. Tabernaculum regium pro vallo in conspecto maximè tumulo, ut terrorem hostibus, suisque spem ex fiducia faceret, positum. Consul per Charopum Epirotem certior factus, quos saltus cum exercitu insedisset rex, & ipse cum Corcyræ hybernasset, vere primo in continentem tralatus ad hostẽ ducere pergit. quinque millia fermè ab regiis castris cum abesset, loco munito relictis legionibus, ipse cum expeditis progressus ad speculanda loca, postero die consilium habuit, utrum per insessum ab hoste saltum, quanquam labor ingens periculumque proponeretur, transitum tentaret: an eodem itinere, quo priore anno Sulpicius Macedoniam intraverat, circunduceret copias. Hoc consilium per multos dies agitanti nuncius venit, T. Quintium consulem factum, sortitumque provinciam Macedoniam, maturato itinere jam corcyram trajecisse. Valerius Antias intrasse saltum Villium tradit, quia recto itinere nequierit omnibus à rege insessis, secutum vallem per quam mediam fertur Aous amnis: ponte raptim facto in ripam, in qua erant castra regia, transgressum acie conflixisse: fusum fugatumque regem, castris exutum. XII. millia hostium eo prælio cæsa, capta duo millia & ducentos. & signa militaria centum XXXII. equos CCXXX. ædem etiam Iovi in eo prælio votam, si res prosperè gesta esset. Ceteri Græci Latinique auctores, quorum quidem ego legi annales, nihil memorabile à Villio actum, integrumque bellum insequentem consulem T. Quintium accepisse tradunt. Dum hæc in Macedonia geruntur, Consul alter L. Lentulus, qui Romæ substiterat, comitia censoribus creandis habuit. multis claris petentibus viris, creati censores P. Cornelius Scipio Africanus, & P. Ælius Pætus. Hi magna inter se concordia & senatum sine ullius nota legerunt: & portoria venalium Capuæ, Puteolisque item castrorum portorium, quo in loco nunc oppidum est, fruendum locarunt: colonosque eò trecentos (is enim numerus finitus ab senatu erat) adscripserunt, & sub Tifatis Capuæ agrum vendiderunt. Sub idem tempus L. Manlius Acidinus ex Hispania decedens, prohibitus à M. Porcio Lecca tribuno plebis, ne ovans rediret, cum à senatu impetrasset, privatus urbem ingrediens MCC. pondo argenti, XXX. pondo fermè auri in ærarium tulit. Eodem anno C. Bœbius Pamphilus, qui ab C. Aurelio consule anni prioris

ris provinciam Galliam acceperat, temere ingressus Gallorum Insubrium fines prope cum toto exercitu est circumventus. supra sex millia & sexcentos milites amisit. tanta ex eo bello, quod jam timeri desierat, clades accepta est. Ea res L. Lentulum consulem ab urbe excivit. qui ut in provinciam venit plenam tumultus, trepido exercitu accepto, prætorem multis probris increpitum provincia decedere, atque abire Romam jussit. neque ipse consul memorabile quicquam gessit. comitiorum causa Romam revocatus, quæ ipsa per M. Fulvium & M. Curium tribunos plebis impediebantur: quod T. Quintium Flaminium consulatum ex quæstura petere non patiebantur. Iam ædilitatem, præturamque fastidiri: nec per honorum gradus documentum sui dantes nobiles homines tendere ad consulatum, sed transcendendo media, summa imis continuare. Rex ex campestri certamine in senatum venit. Patres censuerunt, qui honorem, quem sibi capere per leges liceret, peteret: in eo populo creandi quem velit, potestatem fieri æquum esse. In auctoritate patrum fuere tribuni. Creati COSS. Sext. Ælius Pætus & T. Quintius Flamininus. Inde prætorum comitia habita. creati L. Cornelius Merula, M. Claudius Marcellus, M. Porcius Cato, C. Helvius, qui ædiles plebis fuerant. Ab iis ludi plebeii instaurati. & epulum Iovis fuit ludorum causa. Et ab ædilibus curulibus C. Valerio Flacco flamine Diali, & C. Cornelio Cethego ludi Rom. magno apparatu facti. Serv. Sulpicius, & L. Galba pontifices eo anno mortui sunt. in eorum locum M. Æmilius Lepidus, & Cn. Cornelius Scipio pontifices suffecti sunt. Sext. Ælius Pætus, T. Quintius Flamininus consules magistratu inito senatum in Capitolio cum habuissent, decreverunt Patres, ut provincias Macedoniam atque Italiam consules compararent inter se, sortirenturve: utri eorum Macedonia evenisset, in supplementum legionum tria millia militum Romanorum scriberet, & CCC. equites, item sociorum Latini nominis quinque millia peditum, quingentos equites. alteri consuli novus omnis exercitus decretus. L. Lentulo prioris anni consuli prorogatum imperium est: vetitusque aut ipse provincia decedere prius, aut veterem exercitum deducere, quam cum legionibus novis consul venisset. Sortiti consules provincias. Ælio Italia, Quintio Macedonia evenit. Prætores, L. Cornelius Merula urbanam, M. Claudius Siciliam, M. Porcius Sardiniam, C. Helvius Galliam est sortitus. Delectus inde haberi est cœptus. nam præter consulares exercitus prætores quoque jussi scribere milites erant. Marcello in Siciliam quatuor millia peditum sociûm Latini nominis, & CCC. equites: Catoni in Sardiniam ex eodem genere militum tria millia peditum, CC. equites: ita ut hi prætores ambo cum in provincias venissent, veteres demitterent pedites equitesque. Attali deinde regis legatos in senatum consules introduxerunt. Hi regem classe sua, copiisque omnibus terra marique Romanam rem juvare, quæque imperarent Romani consules, impigre atque obedienter ad eam diem fecisse cum exposuissent: vereri dixerunt, ne id præstare ei per Antiochum regem ultra non liceret. vacuum namque præsidiis navalibus terrestribusque regnum Attali Antiochum invasisse. itaque Attalum orare P. C. si sua classe, suaque opera uti ad Macedonicum bellum vellent, mitterent ipsi præsidium ad regnum ejus tutandum: si id nollent, ipsum ad sua defendenda cum classe ac reliquis copiis redire paterentur. Senatus legatis ita responderi jussit, quod rex Attalus classe copiisque aliis duces Romanos juvisset, id gratum senatui esse. auxilia nec ipsos missuros Attalo adversus Antiochum

Ff

chum socium & amicum populi Romani: nec Attali auxilia retenturos ultra quam regi commodum esset. Semper populum Romanum alienis rebus arbitrio alieno usum. & principium & finem in potestate ipsorum, qui ope sua velint adjutos Romanos, esse. Legatos ad Antiochum missuros, qui nuncient, Attali, naviumque ejus & militum opera adversus Philippum communem hostem uti populum Romanum. gratum eum facturum senatui, si regno Attali abstineat, belloq; absistat. æquum esse socios & amicos populi Romani reges inter se quoque ipsos pacem servare. Consulem T. Quintium, ita habito delectu ut eos ferè legeret, qui in Hispania aut Africa meruissent spectatæ virtutis milites, properantem in provinciam prodigia nunciata, atque eorum procuratio Romæ retinuerunt. De cœlo tacta erant, via publica Vejis, forum & ædes Iovis Lanuvii, Herculis ædes Ardeæ, Capuæ murus, & turres, & ædes quæ Alba dicitur. cœlum ardere visum erat Arretii. terra Velitris trium jugerum spacio caverna ingenti desederat. Suessæ Auruncæ nunciabant agnum cum duobus capitibus natum, & Sinuessæ porcum humano capite. Eorum prodigiorum causa supplicatio unum diem habita, & consules rebus divinis operam dederunt: placatisque diis profecti in provincias sunt. Ælius cum C. Helvio prætore in Galliam, exercitumque ab L. Lentulo acceptum, quem dimittere debebat, prætori tradidit, ipse novis legionibus quas secū adduxerat, bellum gesturus: neque memorabilis rei quicquam gessit. Et T. Quintius alter Cos. maturius, quam priores soliti erant Coss. à Brundusio cum transmisisset, Corcyram tenuit cum octo millibus peditum, equitibus octingentis. à Corcyra in proximas Epiri quinqueremi trajecit, & in castra Romana magnis itineribus contendit. inde Villio dimisso paucos moratus dies, dum se copiæ à Corcyra assequerentur, consilium habuit, utrum recto itinere per castra hostium viam facere conaretur; an ne tentata quidem re tanti laboris ac periculi, per Dassaretios potius Lincumq; tuto circuitu Macedoniam intraret, vicissetque ea sententia, ni timuisset ne cum à mari longius recessisset, misso è manibus hoste, si (quod antea fecerat) solitudinibus sylvisq; se tutari rex voluisset, sine ullo effectu æstas extraheretur. utcunque esset igitur, illo ipso tam iniquo loco aggredi hostem placuit. sed magis fieri id placebat, quam quo modo id fieret, satis expediebat: diesque XL. sine ullo conatu sedentes in conspectu hostium absumpserant. inde spes data Philippo est per Epirotarum gentem tentandæ pacis. habitoque concilio delecti ad eam rem agendam Pausanias prætor, & Alexander magister equitum, consulem & regem, ubi in arctissimas ripas Aous cogitur amnis in colloquium adduxerunt. Summa postulatorum consulis erat, præsidia ex civitatibus rex deduceret: iis quorum agros urbesque populatus esset, redderet res quæ comparerent: cæterorum æquo arbitrio æstimatio fieret. Philippus aliam aliarum civitatum conditionē esse respondit. quas ipse cæpisset, eas liberaturum. quæ sibi traditæ à majoribus essent, earum hæreditaria ac justa possessione non excessurum. si quas quærerentur belli clades eæ civitates, cum quibus bellatum foret, arbitrio quo vellent populorum, cum quibus pax utrisque fuisset, se usurum. Consul nihil ad id quidem arbitrio aut judice opus esse dicere. cui enim non apparere, ab eo qui prior arma intulisset, injuriā ortam? nec Philippum ab ullis bello lacessitum, priorem vim omnibus fecisse. Inde cum ageretur, quæ civitates liberandæ essent, Thessalos primos omnium nominavit consul. ad id vero adeo accensus indignatione est rex, ut exclamaret, Quid victo gravius imperares T. Quinti? atque ita se

ex

ex colloquio proripuit. & temperatum ægre est, quin missilibus, quia dirempti medio amne fuerant, pugnam inter se conferrent. Postero die per excursiones ab stationibus primo in planitie satis ad id patenti multa levia commissa prælia sunt: deinde recipientibus se regiis in arcta & confragosa loca, aviditate accensi certaminis eo quoque Romani penetravere. pro his ordo, & militaris disciplina, & genus armorum erat, aptum urgendis regiis; pro hoste loca, & catapultæ balistæque in omnibus prope rupibus quasi in muris dispositæ, multis hinc atque illinc vulneribus acceptis, cum etiam ut in prælio justo, aliquot cecidissent, nox pugnæ finem fecit. Cum in hoc statu res esset, pastor quidam à Charopo principe Epirotarum missus deducitur ad consulem. is se in eo saltu qui regiis tunc oneratus castris erat, armentum pascere ait, omnes montium eorum anfractus callesque nosse. si secum aliquot mittere velit, non iniquo nec perdifficili aditu supra caput hostium deducturum. hæc Charopus renunciari jubet, ita crederet, ut suæ potius omnia, quam illius potestatis essent. Cum magis vellet credere quàm auderet consul, mistumque gaudio ac metu animum gereret, auctoritate motus Charopi, experiri spem oblatam statuit. & ut averteret rem à suspicione, biduo insequenti lacessere hostem, dispositis ab omni parte copiis, succedentibusque integris in locum defessorum, non destitit. quatuor millia inde lecta peditum, & CCC. equites tribuno militum tradit: equites, quoad loca patiantur, ducere jubet. ubi ad invia equiti ventū sit, in planitie aliqua locari equitatum. pedites qua dux monstraret viam, ire: ubi, ut polliceatur, super caput hostium perventum sit, fumo dare signum: nec ante clamorem tollere, quam ab se signo accepto pugnam cæptam arbitrari posset: nocte itinera fieri jubet (& pernox forte luna erat) interdiu cibi quietisque sumeret tempus. ducem promissis ingentibus oneratum, si fides extet, vinctum tamen tribuno tradidit. His copiis ita dimissis, eo intentius Romanus undiq; instat capere stationes. Interim die tertio cum verticem quem petierant, Romani cæpisse ac tenere se fumo significarent: tum vero trifariam divisis copiis consul valle media cum militum robore succedit: cornua dextra lævaq; admovet castris. nec segnius hostes obviam eunt: & dum aviditate certaminis provecti extra munitiones pugnant, haud paulo superior est Romanus miles & virtute, & scientia, & armorū genere. Posteaquā multis vulneratis interfectisque recepere se regii in loca aut munimento aut natura tuta, verterat periculum in Romanos, temere in loca iniqua, nec faciles ad receptū angustias progressos. neq; impunita temeritate inde recepissent sese, ni clamor primum a tergo auditus. dein pugna etiam cæpta amentes repentino terrore regios fecisset. Pars in fugam effusi sunt: pars, quia magis locus fugæ deerat, quam quod animi satis esset ad pugnam, cum substitissent, ab hoste & à fronte & à tergo urgente circumventi sūt. Deleri totus exercitus potuit, si fugientes persecuti victores essent: sed equitem angustiæ locorumque asperitas; peditem armorum gravitas impediit. Rex primo effuse ac sine respectu fugit. dein quinque millium spacium progressus, cum ex iniquitate locorum, id quod erat, suspicatus esset, sequi non posse hostem, substitit in tumulo quodam, dimisitque suos per omnia juga vallesque, qui palatos in unum colligerent. Non plus duobus millibus hominum amissis, cætera omnis multitudo, velut signum aliquod secuta in unum cum convenisset, frequenti agmine petunt Thessaliam. Romani quoad tutum fuit insecuti, cædentes, spoliantesque cæsos, castra regia,

Ff 2

gia, etiam sine defensoribus difficili aditu, diripiunt: atque ea nocte in suis castris manserunt. Postero die consul per ipsas angustias qua se inter valles flumen insinuat, hostem sequitur. Rex primo die ad castra Pyrrhi pervenit. locus quem ita vocant, est in Tri hylia terræ Melotidis. inde postero die ingenti itinere agminis (& metus urgebat) in montem Lingon perrexit. Ipsi montes Epiri sunt, interjecti Macedoniæ, Thessaliæque: latus quod vergit in Thessaliam, oriens spectat, septentrio à Macedonia objicitur. vestiti frequentibus sylvis sunt, juga summa campos patentes, aquasque perennes habent. Ibi stativis rex per aliquot dies habitis, fluctuatus animo est, utrum protinus in regnum se reciperet, an reverti in Thessaliam præstaret. inclinavit sententia, suum in Thessaliam agmen dimitteret. Tricamq; proximis limitibus petit: inde obvias urbes raptim pervagravit. homines qui sequi possent, sedibus excibat, oppida incendebat, rerum suarum, quas possent, ferendarum secum dominis jus fiebat. cætera militis præda erat. nec quod ab hoste crudelius pati possent, reliqui quicquam fuit, quam quæ ab sociis patiebantur. Hæc etiam facienti Philippo acerba erant, sed è terra mox futura hostium corpora saltem eripere sociorum volebat. ita evastata sunt oppida, Phacium, Iresiæ, Euhydrium, Eretria, Palæpharus. Pheras cum peteret, exclusus, quia res egebat mora si expugnare vellet, nec tempus erat: omisso incœpto, in Macedoniam transcendit. nam etjam Ætolos appropinquare fama erat. qui audito prælio quod circa amnem Aoum factum erat, proximis prius evastatis circa Spergias & Macram (quam vocant) Comen, transgressi inde in Thessaliam, Cymines & Angeas primo impetu potiti sunt. à Metropoli dum vastant agros, concursu oppidanorum ad tuenda mœnia facto, repulsi sunt. Callithera inde aggressi, similem impetum oppidanorum pertinacius sustinuerunt: compulsisque intra mœnia qui eruperant, contenti ea victoria, quia spes nulla admodum expugnādi erat, abscesserunt. Theuma inde & Calathana vicos expugnant, diripiuntque. Achairas per deditionem receperunt. Xyniæ simili metu à cultoribus desertæ sunt. Hoc sedibus suis extorre agmē in præsidium incidit, quod Athamanum, quo tutior frumentatio esset, ducebatur. incondita inermisque multitudo, mista imbelli turba, ab armatis cæsa est. Xyniæ desertæ diripiuntur. Cyphara inde Ætoli capiunt, opportune Dolopiæ imminens castellum. Hæc raptim intra paucos dies ab Ætolis gesta. Nec Aminander atque Athamanes post famam prosperæ pugnæ Romanorū quieverunt. Cæterum Aminander quia suo militi parum fidebat, petito ab consule modico præsidio, cum Gomphos peteret: oppidum protinus nomine Phecam, situm inter Gomphos faucesque angustas, quæ ab Athamania Thessaliam dirimunt, vi cepit. inde Gōphos adortus, & per aliquot dies summa vi urbem tuentescum scalas ad mœnia erexisset, eodem metu perpulit ad deditionē. Hæc deditio Gomphorum ingentem terrorem Thessalis intulit. dedidere deinceps sese, qui Argenta, quique Pherinum, & Thimarum, & Lisinas, & Stimonem, & Lampsum habent, aliaq; castella juxta ignobilia. Dum Athamanes Ætolique summoto Macedonum metu, in aliena victoria suam prædā faciunt: Thessaliaque à tribus simul exercitibus, incerta quem hostem, quemve socium crederet, vastatur: consul faucibus, quas fuga hostium aperuerat, in regionem Epiri transgressus, etsi probè scit cui parti, Charopo principe excepto Epirotæ favissent: tamen quia ab satisfaciendi quoque cura imperata enixe facere videt: ex præsenti eos potius quam ex præterito æstimat habitu, & ipsa facilitate veniæ animos eorum in

in posterum conciliat. Missis deinde nunciis Corcyram, ut onerariæ naves in sinum venirent Ambracium: ipse progressus modicis itineribus, quarto die in monte Cersetio posuit castra, eodem Aminandro cum suis auxiliis accito, nō tam virium ejus egens, quam ut duces in Thessaliam haberet. ab eodem consilio & plerique Epirotarum voluntarii inter auxilia accepti. Primum urbium Thessaliæ Phaleriam est aggressus. duo millia Macedonum in præsidio habebat: qui primo summa vi restiterunt, quantum arma, quantum mœnia tueri poterant. sed oppugnatio continua nondie, non nocte remissa, cum consul in eo verti crederet cæterorū Thessalorum animos, si primi vim Romanam non sustinuissent, vicit pertinaciam Macedonum. Capta Phaleria, legati à Metropoli & Piera dedentes urbes venerunt, venia eisdem petentibus datur. Phaleria incensa ac direpta est. Inde Æginium petit. quem locum vel modico præsidio tutum, ac propè inexpugnabilem vidisset, paucis in stationem proximam telis conjectis, ad Gomphorum regionem agmen vertit. digressusque in campos Thessaliæ, cum jam omnia exercitui deessēt, quia Epirotarum pepercerat agris: explorato ante, utrum Leucadem, an sinum Ambracium onerariæ tenuissent, frumentatum Ambracium invicem cohortes misi: & est iter à Gomphis Ambracium sicut impeditum ac difficile, ita spacio perbrevi. intra paucos itaque dies, transvectis à mari commeatibus; repleta omni rerum copia sunt castra. Inde ad Rhagen est profectus. Decem fermè millia à Larissa abest, ex Perrœbia oriundi sunt: sita est urbs super Peneum amnem. Nihil trepidavere Thessali ad primum adventum Romanorum. Et Philippus sicut in Thessaliam ipse progredi non audebat, ita intra Tempe stativis positis, ut quisque locus ab hoste tentabatur, præsidia per occasiones summittebat. Sub idem fere tempus quo consul adversus Philippum primum in Epiri faucibus castra posuit: & L. Quintius frater consulis, cui classis cura, maritimæque oræ imperium mandatum ab senatu erat, cum duabus quinqueremibus Corcyram transvectus: postquam profectam inde classem audivit, nihil morandum ratus, cum ad Zammam insulam assecutus esset, dimisso L. Apustio, cui successerat: tarde inde ad Maleam trahendis plerunque remulco navibus, quæ cum commeatu sequebantur, pervenit. A Malea, jussis cæteris quantum maximè possent maturatè sequi, ipse tribus quinqueremibus expeditis Piræeum præcepit, accepitque naves ibi relictas ab L. Apustio legato ad præsidium Athenarum. Eodem tempore duæ ex Asia classes profectæ, una cum Attalo rege (quæ quatuor & viginti quinqueremes erant) Rhodia altera XX. navium tectarum. Agesimbrotus præerat. hæ circa Andrum insulam classes conjunctæ, Eubœam inde exiguo distantem freto, trajecerunt. Carystiorum primum agros vastarunt: deinde ubi Carystus præsidio à Chalcide raptim misso firma visa est, ad Eretriam accesserunt. Eodem & L. Quintius cum iis navibus, quæ Piræei fuerant, Attali regis adventu audito venit, jussitque, ut quæ ex sua classe venissent naves, Eubœam peterent. Eretria summa vi oppugnabatur: nam & trium junctarum classium naves omnis generis tormenta machinasque ad urbium excidia secum portabant: & agri affatim materiæ præbebant ad nova molienda opera. Oppidani primo haud impigre tuebantur mœnia: deinde fessi vulneratique aliquot, cum & muri partem eversam operibus hostium cernerent, ad deditionem inclinarunt. sed præsidium erat Macedonum, quos non minus quam Romanos metuebant: & Philocles regius præfectus à Chalcide nuncios mittebat, se in tempore affuturū, si sustinerent obsidionem. Hæc

mista metu spes ultra quam vellent aut quam possent, trahere eos tempus cogebat. deinde posteaquam Philoclem repulsum, trepidantemque refugisse Chalcidem acceperunt: oratores extemplò ad Attalum, veniam fidemque ejus petentes, miserunt. Dum in spem pacis intenti segnius munera belli obeunt, & ea modo parte qua murus dirutus erat, cæteris neglectis, stationes armatas opponunt: Quintius noctu ab ea parte, quæ minimè suspecta erat impetu facto, scalis urbem cœpit. oppidanorum omnis multitudo cum conjugibus ac liberis in arcem confugit: deinde in deditionem venit. pecuniæ, aurique & argenti haud sanè multum fuit: signa, tabulæ priscæ artis, ornamentaque ejus generis plura, quã pro urbis magnitudine aut opibus cæteris inventa. Carystus inde repetita. unde, priusquam è navibus copiæ exponerentur, omnis multitudo urbe deserta in arcem confugit. inde ad fidem ab Romano petendam oratores mittunt. oppidanis extemplò vita ac libertas concessa est: Macedonibus trecenti nummi in capita statutum est precium, & ut armis traditis abirent. hac summa redempti in Bœotiam inermes trajecti. Navales copiæ duabus claris urbibus Eubœæ intra dies paucos captis circumvectæ Sunium Atticæ terræ promontorium, Cenchreas Corinthiorum emporium petierunt. Consul interim omnium spe longiorem atrocioremq; oppugnationem habuit: & ea, qua minimum credidisset, resistebant hostes. nam omnem laborem in muro dirnendo crediderat fore: si aditum armatis in urbem patefecisset, fugam inde, cædemque hostium fore, qualis captis urbibus fieri solet. cæterum posteaquam parte muri arietibus decussa; per ipsas ruinas transcenderunt in urbem armati, illud principium velut novi atque integri laboris fuit. nam Macedones qui in præsidio erant, & multi & delecti, gloriam etiam egregiam rati, si armis potius & virtute, quam mœnibus urbem tuerentur: conferti plurib. introrsus ordinibus acie firmata, cum transcendere ruinas sensissent Romanos, per impeditum ac difficilem ad receptum locum expulerunt. Id consul ægrè passus, nec eam ignominiam ad unius modo expugnandæ moram urbis, sed ad summam universi belli pertinere ratus, quod ex momentis parvarum plerunque rerum penderet: purgato loco. qui strage semiruti muri cumulatus erat, turrim ingentis altitudinis, magnam vim armatorum multiplici tabulato portantem, promovit: & cohortes invicem sub signis, quæ cuneum Macedonum (phalangem ipsi vocant) si possent, vi perrumperent, emittebat. Sed ad loca angusta, haud late patẽte intervallo diruti muri, genus armorum pugnæque hosti aptius erat. ubi conferti hastas ingentis longitudinis præ se Macedones objecissent, velut in constructam densitate clypeorum testudinem, Romani pilis nequicquam emissis, cũ strinxissent gladios: neque congredi propius, neque præcidere hastas poterant: & si quam incidissent aut præfregissent, hastile fragmento ipso acuto, inter spicula integrarum hastarum velut vallum explebat. ad hoc & muri pars adhuc integra utraque tuta præstabat latera: nec ex longo spacio aut cedendũ, aut impetus faciendus erat: quæ res turbare ordines solet. accessit etjam fortuita res ad animos eorũ firmandos. nam cum turris per aggerem parum densati soli ageretur, rota una in altiorem orbitam depressa, ita turrim inclinavit, ut speciem ruentis hostibus, trepidationemque insanam superstantibus armatis præbuerit. Cum parum quicquam succederet, consul minime æquo animo comparationem militum generis armorumque fieri patiebatur: simul nec maturam expugnandi spem, nec rationem procul à mari, & in evastatis belli cladibus locis hybernandi ullam cernebat. itaque relicta

relicta obsidione, quia nullus in tota Acarnaniæ atque Ætoliæ ora portus erat, qui simul & omnes onerarias quæ commeatum exercitui portabant, caperet: & tecta ad hybernandum legionibus præberet: Anticyra in Phocide in Corinthium versa sinum ad idopportunissimè sita visa: quia nec procul Thessalia, hostiumque locis abibant: & ex adverso Peloponnesum exiguo maris spacio divisam, ab tergo Ætoliam Acarnaviamque, ab lateribus Locridem ac Bœotiam habebant. Phocidis primo impetu Panopeam sine certamine cœpit. Anticyra haud multũ in oppugnando præbuit moræ. Ambrysus indeHyampolisque receptæ. Daulis, quia in tumulo excelso sita est, nec scalis nec operibus capi poterat. lacessendo missilibus eos qui in præsidio erant, cum ad excursiones elicuissent: refugiendo invicem, insequendoque, & levibus sine effectu certaminibus, eo negligentiæ & contemptus adduxerunt, ut cum refugientibus in portam permisti impetum Romani facerent. & alia ignobilia castella Phocidis terrore magis quam armis in potestatẽ venerunt. Elatia clausit portas, nec nisi vi cogerentur, recepturi mœnibus videbantur aut ducem aut exercitum Romanum. Elatiam obsidenti consuli rei majoris spes affulsit, Achæorum gentem ab societate regia adRomanam amicitiam avertendi. Cycliadem principem factionis ad Philippum trahentium res expulerant. Aristhenus, qui Romanis gentem jungi volebat, prætor erat. Classis Romana cum Attalo & Rhodiis Cenchreis stabat, parabantque communi omnes consilio Corinthum oppugnare. Optimum igitur ratus est, priusquam eam rem aggrederentur, legatos ad gentem Achæorum mitti: pollicentes, si ab rege ad Romanos defecissent, Corinthum iis contributuros in antiquum gentis concilium. Auctore consule, legati à fratre ejus L. Quintio, & Attalo, & Rhodiis, & Athenienfibus ad Achæos missi. Sicyone datum iis est consilium. Erat autem non admodum simplex habitus animorum inter Achæos. terrebat eos Lacedæmonius, gravis & assiduus hostis: horrebant Romana arma: Macedonum beneficiis & veteribus & recentibus obligati erant: regem ipsum suspectum habebant: pro ejus crudelitate perfidiaque ex iis quæ tum ad tempus faceret, æstimantes, graviorem post bellum dominum futurum cernebant. neque solum quid in senatu quisque civitatis suæ, aut in communibus cõciliis gentis pro sententia dicerent, ignorabant: sed ne ipsis quidẽ secũ cogitantibus quid vellẽt, aut quid optarent, satis constabat. Ad homines ita incertos introductis legatis potestas dicendi facta est. Romanus primum legatus L. Calpurnius, deinde Attali regis legati; post eos Rhodii disseruerunt. Philippi deinde legatis dicendi potestas facta est. postremi Athenienses ut refellerent Macedonum dicta auditi sunt. ii ferè atrocissimè in regem, quia nulli nec plura, nec tam acerba passi erant, invecti sunt. Et illa quidem concio sub occasum solis, tot legatorum perpetuis orationibus die absumpto, dimissa est. Postero die advocatur concilium: ubi cum per præconem, sicut Græcis mos est, suadendi si quis vellet, potestas à magistratibus facta esset: nec quisquam prodiret: diu silentium aliorum alios intuentium fuit. neque mirum, si quibus sua sponte volutantibus res inter se pugnantes obtorpuerant quodammodo animi: eos orationes quoque insuper turbaverant, utrinque quæ difficilia essent promendo, admonendoque per totã diem habitę. Tandẽ Aristenus prætor Achæorũ, ne tacitũ conciliũ dimitteret: VBI, inquit, illa certamina animorũ Achæi sunt, quibus in cõviviis & circulis, cum de Philippo & Romanis mẽtio incidit, vix manibus tẽperatis? nunc in concilio ad eam rem unã indicto, cũ legatorũ utrinq; verba audieritis,

" cum referant magistratus, cum " præco ad suadendū vocet, ob" mutuistis. si non cura commu" nis salutis, ne studia quidem, " quæ in hanc aut illam partem " animos vestros inclinarunt, vo" cem cuiquam possunt exprime" re? cum præsertim nemo tam " hebes sit, qui ignorare possit, " dicendi ac suadendi quod quis" que aut velit, aut optimum pu" tet, nunc occasionē esse, prius" quam quicquam decernamus. " ubi semel decretum erit, om" nibus id, etiam quibus ante " displicuerit, pro bono atque " utili fœdere defendēdum. Hæc adhortatio prætoris non modò quenquam unum elicuit ad suadendum: sed ne fremitum quidem aut murmur concionis tantæ ex tot populis cōgregatæ, movit. Tum Aristhenus prætor rursus: " NON magis consilium, vobis " principes Achæorum deest, quā " lingua. sed suo quisque peri" culo in commune consultum " non vult. forsitan ego quoque " tacerem, si privatus essem. nunc " prætor video, aut non dandum " concilium legatis fuisse, aut in" de sine responso eos dimitten" dos non esse. respondere autem " nisi ex vestro decreto qui pos" sum? quando nemo vestrum, " qui in hoc concilium advocati " estis pro sententia quicquā di" cere vult, aut audet: orationes " legatorum hesterno die dictas " pro sententiis percenseamus. " perinde ac non postulaverint " quæ è re sua essent, sed suase" rint quæ nobis censerent utilia " esse. Romani Rhodiique & At" talus societatem amicitiamque " nostrā petunt, & in bello quod " adversus Philippum gerunt, se " à nobis adjuvari æquum cen" sent. Philippus societatis se" cum admonet, & jurisjurandi: " & modo postulat, ut secum ste" mus, modo ne intersimus ar" mis, contentum ait se esse. Nul" line venit in mentem, cur " qui nondum socii sunt, plus pe" tunt, quam socius? Non fit hoc " neque modestia Philippi, neque impudentia Romanorum. " Achæi portus & dant fiduciam " postulantibus & demunt. Phi" lippi præter legatum videmus " nihil. Romana classis ad Cen" chreas stat, urbium Eubœæ " spolia præ se ferens: consulem " legionesque ejus exiguo maris " spacio disjunctas Phocidem ac " Locridem pervagantes vide" mus. Miramini cur diffidenter " Cleomedon legatus Philippi, " ut pro rege arma caperemus " adversus Romanos, modo ege" rit? qui si ex eodem fœdere ac " jurejurando, cujus nobis reli" gionem injiciebat, rogemus " eum ut nos Philippus & ab " Nabide ac Lacedæmoniis & ab " Rom. defendat non modo præ" sidium quo nos tueatur, sed ne " quid respondeat quidem nobis, " sit inventurus: nō hercle magis " quam ipse Philippus priore an" no, qui pollicendo se adversus " Nabidem bellum gesturum, " cum tentasset nostram juventu" tem hinc in Eubœam extrahe" re? postea quam nos neque de" cernere id sibi præsidium, ne" que velle illigari, Romano bel" lo vidit, oblitus societatis ejus " quam nunc jactat, vastandos " depopulandosque Nabidi ac " Lacedæmoniis reliquit. Ac " mihi quidem maximè conve" niens inter se oratio Cleome" dontis visa est. Elevabat Roma" num bellum eventumque ejus " eundem fore, qui prioris belli, " quod cum Philippo gesserint, " dicebat. Cur igitur nostrum ille " auxilium absens petit potius, " quā præsens nos veteres socios " simul ab Nabide ac Romanis " tueatur: nos dico? quid ita pas" sus est Eretriam Carystumq; ca" pi? quid ita tot Thessaliæ urbes? " quid ita Locridem Phocidem" que? quid ita nunc Elatiam op" pugnari patitur? cur excessit " faucibus Epiri, claustrisq; illis " inexpugnabilibus super Aoum " amnem aut vi, aut metu, aut " voluntate? relictoque quem " insidebat saltu, penitus in re" gnum abiit? Si sua voluntate tot "

socios

"socios reliquit hostibus diripiendos. quid recusare potest, "quin & socii sibi consulant? si "metu, nobis quoque ignoscat "timentibus. si victus armis cessit. Achæi nos arma Romana "sustinebimus, Cleomedon, quæ "vos Macedones non sustinuistis? "An tibi potius credamus, Ro- "manos non majoribus copiis, "nec viribus nunc bellum gerere, "quam antea gesserint: potius "quam res ipsas intueamur? Æ- "tolos cum classe adjuverunt: nec "duce consulari, nec exercitu bel- "lū gesserunt. sociorum Philippi "maritimæ urbes in terrore ac "tumultu erant. Mediterranea "adeo tuta ab Romanis armis "fuerunt, ut Philippus Ætolos "nequicquam opem Romanorum "implorantes depopularetur. nūc "autem defuncti bello Punico "Romani, quod per sexdecim "annos velut intra viscera Italiæ "toleraverunt: non præsidium "Ætolis bellantibus miserunt, "sed ipsi duces belli arma terra "marique simul Macedoniæ in- "tulerunt. tertius jam consul "summa vi gerit bellum. Sulpi- "cius in ipsa Macedonia con- "gressus, fudit fugavitq; regem, "partem opulentissimam regni "ejus depopulatus. nunc Quin- "tius tenentem claustra Epiri, "natura loci, munimentis, exer- "cituque fretum, castris exuit, "fugientem in Thessaliam perse- "cutus, præsidia regia sociasque "ejus urbes prope in conspectu "regis ipsius expugnavit. Ne sint "vera quæ Athenienses modo "legati de crudelitate, avaritia, & "libidine regis dixerunt: nihil "ad nos pertineant quæ in terra "Attica scelera in superos infe- "rosque deos sint admissa: multo "minus, quam quæ Elæuntii, "Abydenique, qui procul à nobis "absunt, passi sunt: nostrorum "ipsi vulnerum, si vultis, oblivi- "scamur: cædes, direptionesque "bonorum Messenæ in media Pe- "loponeso factas, & hospitem "Cyparissiæ Garitenem contra "jus omne ac fas inter epulas prope ipsas occisum, & Aratum "patrem filiumq; Sicyonios, cum "senem infœlicem parentem et- "iam appellare solitus esset, in- "terfectos: filii etiam uxorem "libidinis causa in Macedoniam "asportatam: cætera stupra vir- "ginum matronarumq; oblivioni "dentur. ne sint cum Philippo "res, cujus crudelitatis metu ob- "mutuistis omnes (nam quæ alia "tacendi advocatis in concilium "causa est) cum Antigono mitis- "simo ac justissimo rege & de "nobis omnibus optime merito "existimemus disceptationem "esse: num id postularet facere "nos, quod tum fieri non posset? "Peninsula est Peloponnesus, "angustiis Isthmi faucibus conti- "nenti adhærens, nulli apertior "atque opportunior quam navali "bello. si centum tectæ naves, & "quinquaginta leviores apertæ, "& triginta Issaici lembi mariti- "mam oram vastare, & expositas "prope in ipsis litoribus urbes "cœperint oppugnare, in medi- "terraneas scilicet nos urbes re- "cipiemus? tanquam non intesti- "no, & hærente in ipsis visceri- "bus utamur bello? cum terra "Nabis & Lacedæmonii, mari "Romana classis urgebunt, unde "regiam societatem, & præsidiū "Macedonum implorem? an ipsi "nostris armis ab hoste Romano "tutabimur urbes quæ oppug- "nabuntur? egregie enim Dymas "priore bello sumus tutati. Satis "exemplorum nobis alienæ cla- "des præbent, ne quæramus "quemadmodum ceteris exemplo "simus. nolite, quia ultro Ro- "mani petunt amicitiam, id quod "optandum vobis ac summa ope "petendum erat, fastidire. metu "enim videlicet compulsi in alie- "na terra, quia sub umbra auxi- "lii vestri latere volunt, in socie- "tatem vestram confugiunt, ut "portubus vestris recipiantur, ut "commeatibus utantur. Mare in "potestate habent: terras quas- "cunque adeunt, extemplo di- "tionis suæ faciunt. quod ro- "gant, cogere possunt: quia pe-

"perciſſe volunt, committere vos "cur pereatis, non patiuntur. "Nam quod Cleomedon modo "tanquam mediam & tutiſſimam "vobis viam conſilii, ut quie"ſceretis, abſtineretiſque armis "oſtendebat: ea non media, ſed "nulla via eſt. etenim præter"quam quod aut accipienda, aut "aſpernanda vobis Romana ſo"cietas eſt: quid aliud quam "nuſquam gratia ſtabili, velut "qui eventum expectaverimus, "ut fortunæ applicaremus noſtra "conſilia, præda victoris erimus? "Nolite ſi quod omnibus votis "petendum erat, ultro offertur, "faſtidire. non quemadmodum "hodie utrumque vobis licet, ſic "ſemper liciturum eſt: nec ſæpe, "nec diu eadem occaſio erit. Li"berare vos à Philippo jam diu "magis votis quam armis aude"tis. ſine veſtro labore & pericu"lo, qui vos in libertatem vindi"carent, cum magnis claſſibus "exercitibuſque mare trajece"runt. hos ſi ſocios aſpernamini, "vix ſanæ mentis eſtis. ſed aut "ſocios, aut hoſtes habeatis oportet. Secundũ orationẽ prętoris murmur ortũ aliorum cũ aſſenſu, aliorum inclementer aſſentientes increpantium: & jam non ſinguli tantũ, ſed populi univerſi inter ſe altercabantur: tum inter magiſtratus gentis (Demiurgos vocant, decem numero creantur) certamen nihilo ſegnius quam inter multitudinem eſſe. quinque relaturos ſe de ſocietate Romana ajebant, ſuffragiumque daturos quinque lege cautum teſtabantur, ne quid quod adverſus Philippi ſocietatem eſſet, aut referre magiſtratibus aut decernere concilio jus eſſet. Hic quoque dies jurgiis eſt conſumptus. Supererat unus juſti cõcilii dies (tertio enim lex jubebat decretum fieri) in quẽ adeo exarſere ſtudia, ut vix parentes a liberis temperaverint. Rhiſiaſus Pellenenſis erat, filium Demiurgum nomine Memnonem habebat, partis ejus quæ decretum recitari, perrogarique ſententias prohibebat. is diu obteſtatus filiũ, ut conſulere Achæos communi ſaluti pateretur: neu pertinacia ſua gentem univerſam perditum iret: poſteaquam parum proficiebant preces, juratus ſe eum ſua manu interempturum: nec pro filio, ſed pro hoſte habiturum: minis pervicit, ut poſtero die coiungeret iis ſe qui referebant. qui cum plures facti referrent omnibus ferè populis haud dubie approbantibus relationem ac præ ſe ferentibus quid decreturi eſſent: Dymæi, ac Megalopolitani, & quidam Argivorum priuſquam decretum fieret, conſurrexerunt ac reliquerunt concilium: neque mirante ullo, neque improbante. nam Megalopolitanos avorum memoria pulſos ab Lacedæmonis reſtituerat in patriam Antigonus. & Dymæis captis nuper, direptiſque ab exercitu Romano, cum redimi eos ubicunque ſervirent Philippus juſſiſſet: non libertatem modo, ſed etiam patr. am reddiderat. jam Argivi præterquam quod Macedonum reges ab ſe oriundos credunt, privatis etiam hoſpitiis, familiarique amicitia plerique illigati Philippo erant. ob hæc concilio, quod inclinaverat ad Rom. ſocietatem ineundam, exceſſerunt. veniaq; iis hujus ſeceſſionis fuit, & magnis & recentib. obligatis beneficiis. Cæteri populi Achæorum, cum ſententiæ perrogarentur, ſocietatem cum Attalo ac Rhodiis præſenti decreto confirmarunt. cum Rom. quia injuſſu populi non poterat rata eſſe, in id tempus quo Romam mitti legati poſſent, dilata eſt. in pręſentia tres legatos ad L. Quintium mitti placuit, & exercitum omnem Achæorum ad Corinthum admoveri, captis Cenchreis, jam urbem ipſam Quintio oppugnante. Et ii quidem è regione portæ, quæ fert Sicyonem poſuerunt caſtra. Romani ad Cenchreas verſam partem urbis, Attalus traducto per Iſthmum exercitu, ab Lechæo alterius maris portu, oppugnabant primo ſegnius, ſperantes ſeditionem intus fore. inter

oppida-

oppidanos ac regium præsidium. posteaquam uno animo omnes, & Macedones tanquam communem patriam tuebantur, & Corinthii ducem præsidii Androsthenem haud secus quam civem, & suffragio creatum suo imperio justo patiebantur: omnis inde spes pugnantibus in vi, & armis, & operibus erat: undique aggeres haud facili aditu ad mœnia admovebantur. Aries ex ea parte quā Romani oppugnabant, aliquantum muri diruerat. in quem locum, quia nudatus munimento erat, protegendum armis cum Macedones concurrissent, atrox prælium inter eos ac Rom. ortum est. ac primo multitudine facile expellebantur Romani, assumptis deinde Achæorum Attaliq; auxiliis, æquabant certamen: nec dubium erat, quin Macedonas Græcosque facile loco pulsuri fuerint. Transfugarum Italicorum magna multitudo erat: pars ex Annibalis exercitu metu pœnæ à Romanis Philippum secuti: pars navales socii relictis nuper classibus ad spem honoratioris militiæ transgressi. hos desperata salus si Rom. vicissent, ad rabiem magis quam audaciam accendebat. Promontorium est adversus Sycionem Junonis, quam vocāt Acræam, in altum excurrens: trajectus inde Corinthum, septem millia fermè passuum. eo Philocles regius & ipse præfectus, mille & quingentos milites per Bœotiam duxit. præsto fuere à Corintho lembi, qui præsidium id acceptum Lechæum trajicerent. Auctor erat Attalus incensis opibus omittendæ extemplo oppugnationis, pertinacius Quintius in incœpto perstabat. is quoque ut pro omnibus portis dispotita vidit præsidia regia, nec facile erumpentium impetus sustineri posse, in Attali sententiam concessit. ita irrito incepto dimissis Achæis, reditum ad naves est. Attalus Piræeum, Romani Cocyram petierunt. Dum hæc à navali exercitu geruntur, Cos. in Phocide ad Elatiam castris positis, primo colloquiis tem per principes Elatiensium tentavit: posteaquam nihil esse in manu sua, & plures validioresque esse regios quam oppidanos respondebatur: tum simul ab omni parte operibus armisque urbem est aggressus. Ariete admoto, quātum inter turres muri erat prorutum, cum ingenti fragore ac strepitu nudasset urbem: simul & cohors Romana per apertum recenti strage iter invasit: & ex omnibus oppidi partibus relictis suis quisque stationibus, in eum qui premebatur impetu hostium, locum concurrerunt. Eodem tempore Romani & ruinas muri supervadebant: & scalas ad stantia mœnia inferebant. & dum in unam partem oculos animosq; hostium certamen averteret: pluribus locis scalis capitur murus, armatique in urbem transcenderunt. quo tumultu audito territi hostes, relicto quem conferti tuebantur loco, in arcem omnes metu, inermi quoque sequente turba, confugerunt. ita urbe potitur Cos. qua direpta missis in arcem, qui vitam regiis, si abire vellent inermes, libertatem Elatiensibus pollicerentur, fideque in hæc data, post paucos dies arcem recipit. Cæterum adventu in Achajam Philoclis regii præfecti non Corinthus tantum liberata obsidione, sed Argivorum quoque civitas per quosdam principes Philocli prodita est, tentatis prius animis plebis. Mos erat, comitiorum die primo, velut ominis causa, prætores pronunciare Iovem Apollinemque & Herculem: additum legi erat, ut iis Philippus rex adjiceretur. cujus nomen, post pactam cum Romanis societatē quia præco non adjecit, fremitus primo multitudinis ortus, deinde clamor subjicientium Philippi nomen, jubentiumque legitimum honorem usurpare, donec cum ingenti assensu nomen recitatum est. Hujus fiducia favoris Philocles accersitus nocte, occupat collem imminentem urbi (Larissam eam arcem vocant) positoque ibi præsidio

cum lucis principio signis infestis ad subjectum arci forum vaderet, instructa acies ex adverso occurrit. præsidium erat Achæorum nuper impositum, quingenti fere juvenes delecti omnium civitatum. Ænesidemus Dymæus præerat. Adhortator à præfecto regio missus, qui excedere urbe juberet (neque enim pares eos oppidanis solis, qui idem quod Macedones sentirent, nedum adjunctis Macedonibus esse: quos ne Romani quidem ad Corinthum sustinuissent) primo nihil nec ducem, nec ipsos movit. post paulo ut Argivos quoque armatos ex parte altera venientes magno agmine viderunt: certam perniciem cernentes, omnem tamen casum, si pertinacior dux fuisset, videbantur subituri. Ænesidemus, ne flos Achæorum juventutis simul cum urbe amitteretur: pactus cum Philocle ut abire illis liceret, ipse quo loco steterat, armatus cum paucis clientibus non excessit. missus à Philocle qui quæreret, quid sibi vellet? nihil fatus, tantummodo cum projecto prę se clypeo staret; in præsidio creditæ urbis moriturum se armatum respondit. tum jussu præfecti à Thracibus conjecta tela, interfectique omnes. Et post pactam inter Achæos & Romanos societatem duæ nobilissimæ civitates, Argi & Corinthus, in potestate regis erant. Hæc ab Romanis ea æstate in Græcia terra marique gesta. In Gallia nihil sane memorabile ab Sex. Ælio Cos. gestum, cum duos exercitus in provincia habuisset: unum retentum, quem dimitti oportebat: cui L. Cornelius Proconf. præfuerat (ipse ei C. Ælium prætorem præfecit) alterum, quem in provinciam adduxit: totum prope annum Cremonensibus Placentinisque cogendis redire in colonias, unde belli casibus dissipati erant, consumpsit. Quemadmodum Gallia præter spem quieta eo anno fuit: ita circa urbem servilis prope tumultus excitatus est. Obsides Carthaginiensium Setiæ custodiebantur: cum iis, ut principum liberis, magna vis servorum erat. augebant eorum numerum ut ab recenti Africo bello, & ab ipsis Setinis captiva aliquot nationis ejus ex præda empta mancipia. Cum conjurationem fecissent, missis ex eo numero, qui in Setino agro, deinde circa Norbam & Circejos servitia solicitarent. Satis jam omnibus præparatis, ludis, qui Setiæ propediē futuri erant, spectaculo intentum populū aggredi statuerant: Setia per cædem & repentinum tumultum capta, Norbam & Circejos occupare. Hujus rei tam fœde indicium Romam ad L. Cornelium Lentulum prætorem urb. delatum est. Servi duo ante lucem ad eum venerunt, atque ordine omnia quæ acta futuraque erant exposuerunt. quibus domi custodiri jussis, prætor senatu vocato, edoctoque, quæ indices afferrent, proficisci ad eam conjurationem quærendam atque opprimendam jussus. cum quinque legatis profectus, obvios in agris sacramento rogatos arma capere, & sequi cogebat. Hoc tumultuario delectu duobus millibus ferme hominum armatis, Setiam, omnibus quo pergeret ignaris, venit. ibi raptim principibus conjurationis comprehensis, fuga servorum ex oppido facta est. dimissi deinde per agros qui vestigarent. Egregia duorum opera servorum judiciū, & unius liberi fuit. ei centum millia gravis æris dari patres jusserunt: servis vicena quina millia æris, & libertatem. precium eorum ex ærario solutum est dominis. Haud ita multo post ex ejusdē conjurationis reliquiis nunciatum est servitia Prænestæ occupatura. Eo L. Cornelius prætor profectus, de quingentis fere hominibus, qui in ea noxa erant, supplicium sumpsit. in timore civitas fuit, obsides captivosque Pœnorum ea moliri. itaque & Romæ vigiliæ per vicos servatæ, jussiq; circumire eas minores magistratus: & triumviri carceris latomiarum intentiorē custodiā habere

habere jussi. & circa nomen Latinum à prætore litteræ missæ, ut & obsides in privato servarentur, neque in publicum prodeundi facultas daretur: & captivi ne minus decem pondo compedibus vincti in nulla alia quam in carceris publici custodia essent. Eodē anno legati ab rege Attalo coronam auream CCXLVI. pondo in Capitolio posuerunt: gratiasque senatui egerunt, quod Antiochus legatorum Romanorum auctoritate motus, finibus Attali exercitum deduxisset. Eadē æstate equites ducenti, & elephanti decem, & tritici modiûm CC. millia ab rege Masanissa ad exercitum qui in Græcia erat, pervenerunt. Item ex Sicilia Sardiniaque magni cōmeatus, & vestimenta exercitui missa. Siciliam M. Marcellus, Sardiniam M. Porcius Cato obtinebat, sanctus & innocens, asperior tamen in fœnore coercendo habitus. fugatique ex insula fœneratores, & sumptus, quos in cultū prætorū socii facere soliti erant, circumcisi, aut sublati. Sex. Ælius Cos. ex Gallia comitiorum causa Romam cū redisset, creavit Coss. Cn. Cornelium Cethegum, & Q. Minucium Rufum. Biduo post prætorum comitia habita. Sex prætores illo anno primum creati, crescentibus jam provinciis, & latius patescente imperio. creati autē hi, L. Manlius Volso, C. Sēpronius Tutitanus, M. Sergius Silus, M. Helvius, M. Minucius Rufus, L. Acilius. Sempronius & Helvius ex iis ædiles plebis erāt. ædiles curules Q. Minucius Thermus, & T. Sempronius Longus. Ludi Romani eo anno quater instaurati. Cn. Cornelio, & Q. Minucio Coss. omnium primum de provinciis consulum prætorumq; actum. prius de prætoribus transacta res, quæ transigi sorte poterat. urbana Sergio, peregrina jurisdictio Minucio obtigit. Sardiniam Acilius, Siciliam Manlius, Hispaniam Sempronius citeriorē, Helvius ulteriorem est sortitus. Consulibus Italiā Macedoniamq; sortiri parantibus, L. Oppius & Q. Fulvius. Tribuni pl. impedimento erant, quod longinqua provincia Macedonia esset: neque ulla alia res majus bello impedimentum ad eam diem fuisset, quā quod vixdum inchoatis rebus, in ipso conatu gerendi belli prior Cos. revocaretur. Quartum jam annum esse ab decreto Macedonico bello, quærendo regem & exercitum ejus, Sulpitium majorem partem anni absumpsisse. Villium congredientē cum hoste reinfecta revocatum. Quintium reb. divinis Romæ majorem partem anni retentum, ita gessisse tamen res, ut si aut maturius in provinciam venisset, aut hyems magis sera fuisset, potuerit debellare. nunc prope in hyberna profectum ita cōparari dici bellum, ut nisi successor impediat, perfecturus æstate proxima videatur. His orationibus pervicerunt, ut consules in senatus auctoritate fore dicerent se, si idem tribuni facerent. Permittentibus utrisque liberam consultationem, patres consulibus ambobus Italiam provinciam decreverunt. T. Quintio prorogarunt imperium donec successor ei venisset. Consulibus binæ legiones decretæ, & ut bellum cum Gallis Cisalpinis, qui defecissent à populo Rom. gererent. Quintio in Macedoniam supplementum decretum peditum quinq; millia, & CCC. equites, & sociorum navalium tria millia. Præesse idem, qui præerat, classi L. Quintius Flaminius jussus. Prætoribus in Hispanias octona millia peditum socium ac Latini nominis data: & quadringenti equites, ut dimitterent veterem ex Hispaniis militem. & terminare jussi qua ulterior citeriórve provincia servaretur, Macedoniæ legatos P. Sulpicium, & P. Villium, qui Coss. in ea provincia fuerant, adjecerunt. Prius quam Coss. prætoresque in provincias proficiscerentur, prodigia procurari placuit, quod ædes Vulcani Summanique Romæ, quod & Fregellis murus, & porta de cœlo tacta erant: & Frusinone inter

noctē lux orta: & Æsculapo, agnus biceps cum quinque pedibus natus: & Formiis duo lupi oppidum ingressi, obvios aliquot laniaverant: Romæ non in urbem solum sed in Capitolium penetraverat lupus. C. Acilius Trib. pleb. tulit, ut quinque coloniæ in oram maritimam deducerentur: duæ ad ostia fluminum Vulturni Linternique una Puteolos, una ad castrum Salerni. his Buxentum adjectum. tricenæ familiæ in singulas colonias jubebantur mitti. triumviri deducendis iis qui per trienniū magistratū haberent, creati, Marcus Servilius Geminus, Q. Minucius Thermus, T. Sempronius Lōgus. Delectu rebusq; aliis divinis humanisque, quæ per ipsos agendæ erant, perfectis, Coss. ambo in Galliam profecti, Cornelius recta ad Insubres via, qui tum in armis erāt, Cenomanis assumptis: Q. Minucius in læva Italiæ ad inferum mare flexit iter: Genuamq; exercitu abducto, ab Ligurib. orsus est bellum. Oppida Clastidium & Lithubium, utraq; Ligurum, & duæ gentis ejusdem civitates, Celelates, Cerdiciatesq; sese dediderunt. Et jam omnia cis Padum, præter Gallorum Bojos, Illuates Ligurū sub ditione erant. quindecim oppida, hominum viginti millia esse dicebantur, quæ se dediderant. inde in agrum Bojorum legiones duxit. Bojorum exercitus haud ita multo ante trajecerat Padū, junxeratque se Insubribus & Cenomanis: quod ita acceperant, coujunctis legionibus Consules rem gesturos, ut & ipsi collatas in unum vires firmarent. posteaquam fama accidit alterum Cos. Bojorum urere agros, seditio exemplo orta est. postulare Boii, ut laborantibus opem universi ferrent. Insubres negare se sua deserturos. ita divisæ copiæ: Bojisque in agrum suum tutandum profectis. Insubres cum Cænomanis super amnis Mincii ripas consederunt. Infra eum locum quinque millia passuum & Cos. Cornelius idem flumini castra applicuit. inde mittendo in vicos Cænomanorum, Brixiamque quæ caput gentis erat, ut satis comperit, non ex auctoritate seniorum juventutem in armis esse. nec publico consilio Insubrium defectioni Cænomanos se adjunxisse: excitis ad se principibus, id agere ac moliri cœpit, ut desciscerent ab Insubribus Cænomani, & signis sublatis aut domos redirent, aut Romanos transirent. & id quidem impetrari nequiit. in id data fides Cos. est ut in acie aut quiescerent, aut si qua etiam occasio fuisset, adjuvarent Romanos. Hæc ita convenisse. Insubres ignorabant: suberat tamen quædam suspicio animis, labare fidem sociorum. Itaque cum in aciem eduxissent, neutrum iis cornū committere ausi, ne si dolo cessissent, rem totam inclinarent: post signa in subsidiis eos locaverunt. Cos. principio pugnæ vovit ædem Sospitæ Iunoni, si eo die hostes fusi fugatique essent: à militibus clamor sublatus, compotem voti Cos. se facturos, & impetus in hostes est factus. non tulerunt Insubres primum concursum. Quidam, & à Cænomanis terga repente in ipso certamine aggressis tumultum ancipitem injectum auctores sunt: cæsaque in medio V. & XXX. millia hostium, quinque millia & DCC. vivos captos: in iis Amilcarem Pœnorum imperatorem, qui belli causa fuisset: signa militaria CCXXX. & carpenta supra CC. Oppida quæ defectionem secuta erant, dediderunt se Romanis. Minucius Cos. primo effusis populationibus peragraverat fines Bojorum. deinde ut relictis Insubribus ad sua tuenda receperant sese, castris se tenuit, acie dimicandum cum hoste ratus. Nec Boji detrectassent pugnam, ni fama victos Insubres allata animos fregisset. itaque relicto duce castrisque, dissipati per vicos, sua ut quisque defenderent, rationem gerendi belli hosti mutarunt. omissa enim spe per unam dimicationem rei decernendæ, rursus populari agros, &

urere

urere tecta, vicosque expugnare cœpit. Per eosdem dies Clastidium incensum. inde in Ligusticos Illuates, qui soli non parebant legiones ductæ. Ea quoque gens, ut Insubres acie victos, Boios, ita ut tentare spem certaminis non auderent, territos audivit, in deditionem venit. Literæ consulum à Gallia de gestis prospere sub idem tempus Romam allatæ. M. Sergius Pr. urbanus in senatu eas, deinde ex auctoritate patrum ad populum recitavit. supplicatio in quatriduum decreta. Hyems jam eo tempore erat. Cum T. Quintius capta Elatia, in Phocide ac Locride hyberna disposita haberet, Opunte seditio orta est. Factio una Ætolos, qui propiores erant, altera Romanos accersebat. Ætoli priores venerunt. sed opulentior factio exclusis Ætolis, missoque ad imperatorem Romanum nuncio, usque ad adventum ejus tenuit urbem. arcem regium tenebat præsidium. neque ut discederent inde aut Opuntiorum minis. aut auctoritate imperantis Cos. Romani perpelli potuerunt. mora cur non extemplo oppugnarentur, ea fuit: quod caduceator ab rege venerat, locū ac tempus petens colloquio. id gravate concessum regi est: non quin cuperet Quintius per se partim armis, partim conditionibus confectum videri bellū. necdum enim sciebat, utrum successor sibi alter ex novis consulibus mitteretur: an quod summa vi ut tenderent, amicis & propinquis mandaverat, imperium prorogaretur. aptum autem fore colloquium credebat, ut sibi liberum esset, vel ad bellum manenti, vel ad pacem decedenti rem inclinare. In sinu Maliaco prope Nicæam littus elegere. eo rex ab Demetriade cum quinque lembis, & una nave rostrata venit. Erant cum eo principes Macedonum, & Achæorum exul vir insignis Cycliadas. Cum imperatore Romano rex Aminander erat, & Dionysodorus Attali legatus, & Agesimbrotus præfectus Rhodiæ classis, & Phaneas princeps Ætolorum, & Achæi duo, Aristhenus & Xenophon. Inter hos Romanus ad extremum littus progressus, cum rex in proram navis in anchoris stantis processisset: *Commodius*, inquit *si in terram egrediaris, ex propinquo dicamus invicem, audiamusque*. Cum rex facturum se id negaret: *Quem tandem*, inquit Quintius, *times?* Ad hoc ille superbo & regio animo: *Neminem equidem timeo præter deos immortales, non omnium autem credo fidei, quos circa te video, atque omnium minime Ætolis. Istud quidem*, ait Romanus, *par omnibus periculum est, qui cum hoste ad colloquium congrediuntur, ut nulla fides sit. Non tamen*, inquit, rex. *T. Quinti, par perfidiæ præmium est, si fraude agatur, Philippus, & Phaneas: neque enim æque difficulter Ætoli prætorem alium ac Macedones regem in meum locum substituant.* Secundum hæc silentium fuit. Cum Romanus eum æquum censeret priorem dicere, qui petisset colloquium: rex, ejus esse priorem orationem, qui daret pacis leges, non qui acciperet: tum Romanus, simplicem suam orationem esse. ea enim se dicturum, quæ ni fiant, nulla sit pacis conditio. Deducenda ex omnibus Græciæ civitatibus regi præsidia esse. captivos & transfugas sociis populi Romani reddendos. restituenda Romanis ea Illyrici loca, quæ post pacem in Epiro factam occupasset. Ptolemæo regi Ægypti reddendas urbes, quas post Philopatoris Ptolemæi mortem occupasset. Suas populiq; Romani conditiones has esse: cæterum & sociorū audiri postulata æquum esse. Attali regis legatus naves captivosque, quæ ad Chium navali prælio capta essēt, & Nicephorium, Venerisq; templū, quæ spoliasset evastasset q;, pro incorruptis restitui: Rhodii Peræam (regio est cōtinentis adversus insulam, vetustæ eorum ditionis) repetebant, postulabantque præsidia deduci

deduci ab Iasso, & Bargyliis, & Euromensium urbe, & in Hellesponto, Sesto atque Abydo; & Panopolin Byzantiis in antiqui formulam juris restitui: & liberari omnia Asiæ emporia portusque. Achæi Corinthum & Argos repetebant. Prætor Ætolorum Phaneas cum eadem fere quæ Romani, ut Græcia decederetur, postulasset: redderenturque Ætolis urbes, quæ quondam juris aut ditionis eorum fuissent: excepit orationem ejus princeps Ætolorum Alexander, vir (ut inter Ætolos) facundus. Iamdudum se reticere ait, non quo quicquam agi putet eo colloquio, sed ne quem sociorum dicentem interpellet. Neque de pace cum fide Philippum aggere, neque bella vera virtute unquam gessisse. in colloquiis insidiari & captare: in bello non congredi æquo campo, neque collatis signis dimicare: sed refugientem incendere ac diripere urbes, & vincentium præmio victum corrumpere. At non sic antiquos Macedonum reges, sed acie bellare solitos: urbibus parcere quantum possent, quo opulentius imperium haberent. Nam de quorum possessione dimicetur, tollentem nihil sibi præter bellum relinquere, quod consilium esse? Plures priore anno sociorum urbes in Thessalia evastasse Philippum, quam omnes qui unquam hostes Thessaliæ fuerint. ipsis quoque Ætolis eum plura socium quam hostem ademisse. Lysimachiam pulso prætore & præsidio Ætolorum occupasse eum. Chium item suæ ditionis urbem funditus evertisse, ac delesse. eadem fraude habere eu Thebas Phthias, Echinum, Larissam & Pharsalum. Motus oratione Alexandri Philippus, navem, ut exaudiretur, propius terram applicuit. Orsum eum dicere in Ætolos maxime violenter Phaneas interfatus, non in verbis rem verti ait, aut bello vincendum, aut melioribus parendum esse. *Apparet id quidem*, inquit Philippus, *etiam cæco*. jocatus in valetudinem oculorum Phaneæ. & erat dicacior natura, quam regem decet: & ne inter seria quidē risu satis temperans. Indignari inde cœpit, Ætolos tanquam Romanos, decedi Græcia jubere: qui, quibus finibus Græcia sit, dicere non possint. ipsius enim Aetoliæ Agræos Apodeotasque & Amphilochos, quæ permagna eorum pars sit, Græciā non esse. AN quod à sociis eorum non abstinuerim justam querelam habent? cum ipsi pro lege hunc morem antiquitus servent, ut adversus socios ipsi suos publica tantum auctoritate dempta juventutem suam militare sinant: & contrariæ persæpe acies in utraque parte Aetolica auxilia habeant? Neque ego Chium expugnavi: sed Prusiam socium & amicum oppugnantem adjuvi: & Lysimachiam ab Thrasibus vindicavi. sed quia me necessitas ad hoc bellum à custodia ejus avertit, Thraces habent. Et Aetolis hæc; Attalo autem Rhodiisque nihil jure debeo. non enim à me, sed ab illis principium belli ortum est. Romanorum autē honoris causa Peræā Rhodiis, & naves Attalo cum captivis, qui cōparebunt, restituam. nam quod ad Nicephorium Venerisque templi restitutionem attinet: quid ei restitui postulantibus respondeam? nisi quo uno modo luci sylvæque cæsæ restitui possunt, curam impensamq; sationis me præstaturum: quoniam hæc inter se reges postulare & respondere placet. Extrema ejus oratio adversus Achæos fuit. in qua orsus ab Antigoni primum, suis deinde erga eam gentē meritis, recitari decreta eorum jussit, omnes divinos humanosq; honores complexa, atq; ad ea adjecit recens de exercitu, quod ab se descivisset. invectusq; graviter in perfidiam eorum, Argos tamen se redditurum eis dixit. de Corintho cum imperatore Romano deliberaturum esse, quæsiturumq; simul ab eo, utrum iisne urbibus decedere se, æquum censeat,

quas

quas à se ipso captas jure belli habeat: an iis etiam, quas à majoribus suis accepisset? Parantibus Achæis Aetolisque ad ea respondere, cum prope occasum sol esset, dilato in posterum diem colloquio, Philippus in stationem ex qua profectus erat. Romani sociique in castra redierunt. Quintius postero die ad Nicæam (is enim locus placuerat) ad constitutum tempus venit. Philippi nullus usquam nec nuncius ab eo per aliquot horas veniebat, & jam desperantibus venturum, repente apparuerunt naves. atque ipse quidem, cum tam gravia & indigna imperarentur, inopem consilii diem se consumpsisse deliberando ajebat. Vulgo credebatur de industria rem in serum tractam, ne tempus dari posset Achæis Aetolisque ad respondendum. & eam opinionem ipse affirmavit, petendo ut summotis aliis, ne tempus altercando tereretur, & aliquis finis rei imponi posset, cum ipso imperatore Romano liceret sibi colloqui. Id primo non acceptum, ne excludi colloquio viderentur socii: deinde cum haud absisteret petere, ex omnium consilio Romanus imperator dum Ap. Claudio Tr. mil. cæteris summotis, ad extremum littus processit. Rex cum duobus, quos pridie adhibuerat, in terram est egressus. Ibi cum aliquamdiu secretò locuti essent, quæ acta ad suos Philippus retulerit, minus compertum est. Quintius hæc retulit ad socios. Romanis eum cedere tota Illyrici ora, perfugas remittere, ac si qui essent captivi: Attalo naves, & cum iis captos navales socios: Rhodiis regionem quam Peræam vocant, reddere: Iasso & Bargyliis non cessurum. Aetolis Pharsalum Larissamque reddere, Thebas non reddere. Achæis non Argis modo, sed etiam Corintho cessurum. Nulli omniũ placere partium, quibus cessurus aut non cessurus esset, destinatio. plus enim amitti in iis quam acquiri: nec unquam, nisi tota deduxisset Græcia præsidia, causas certaminum deponere. Cum hæc toto ex concilio certatim omnes vociferarentur, ad Philippum quoque procul stantem vox est perlata. Itaque à Quintio petit, ut rem totam in posterum diem differret. profecto aut persuasurum se, aut persuaderi sibi passurum. Littus ad Thronium colloquio destinatur. eo mature conventum est. ibi Philippus primo & Quintium, & omnes qui aderant, rogare, ne spem pacis turbare vellent: postremo petere tempus, quo legatos Romam ad senatum mittere posset. aut his conditionibus se pacem impetraturum, aut quascunque senatus dedisset leges pacis accepturum. Id cæteris haudquaquam placebat. nec enim aliud quam moram & dilationem ad colligendas vires quæri. Quintius verum id futurum fuisse, dicere, si æstas & tempus rerum gerendarum esset. nunc hyeme instante nihil amitti, dato spacio ad legatos mittendos. nam neque sine auctoritate senatus quicquam eorum ratum fore, quæ cum rege ipsi pepigissent: & explorari, dum bello necessariam quietem ipsa hyems daret, senatus auctoritatẽ posse. In hanc sententiam & cæteri sociorum principes concesserunt, induciisque datis in duos menses, & ipsos mittere singulos legatos ad edocendum senatum, ne fraude regis caperetur, placuit. additum induciarum pacto, ut regia præsidia Phocide ac Locride extemplo deducerentur. Et ipse Quintius cum sociorum legatis Amынandrum Athamanum regem, utque speciem legationis adjiceret, Q. Fabium (uxoris Quintii sororis filius erat) & Q. Fulvium, & Ap. Claudium misit. Ut ventum Romam est, prius sociorum legati quam regis auditi sunt. cætera eorum oratio convitiis regis cõsumpta est. moverunt eo maxime senatum, demonstrando maris terrarumque regionis ejus situm: ut omnibus appareret, si Demetriadem in Thessalia, Chalcidem in Euboea, Corinthum in Achaja rex teneret, non posse liberã Græciam esse,

esse, & ipsum Philippum non cōtumeliosius quam verius compedes eas Græciæ appellare. Legati deinde regis intromissi, quibus longiorem exorsis orationem, brevis interrogatio, cessurusque iis tribus urbibus esset, sermonem incidit, cum mandatum sibi de his nominatim negarent quicquā. Sic infecta pace regii dimissi. Quintio liberum arbitrium pacis ac belli permissum. Quod ut satis apparuit, non tædere belli senatum, & ipse victoriæ quam pacis avidior, neque colloquium postea Philippo dedit, neque legationem aliam, quam quæ omni Græcia decedi nunciaret, admissurum dixit. Philippus cum acie decernendum videret, & undique ad se contrahendas vires, maxime de Achajæ urbibus, regionis ab se diversæ, & magis tamen de Argis quam de Corintho solicitus, optimum ratus Nabidi eam Lacedæmoniorum tyranno velut fiduciariam dare, ut victori sibi restitueret: si quid adversi accidisset, ipse haberet: Philocli, qui Corintho Argisque præerat, scribit, ut tyrannum ipse conveniret. Philocles præterquam quod jam veniebat cum munere, adjicit ad pignus futuræ regi cum tyranno amicitiæ, filias suas regem Nabidis filiis matrimonio conjungere velle. Tyrannus primo negare, aliter urbem eam se accepturum, nisi Argivorum ipsorum decreto accersitus ad auxilium urbis esset: deinde, ut frequenti concione non aspernatos modo, sed abominatos etiam nomen tyranni audivit, causam se spoliandi eos nactum ratus, tradere ubi vellet urbem, Philoclem jussit. Nocte ignaris omnibus acceptus in urbem est tyrannus. prima luce occupat superiora omnia loca, portæque clausæ, paucis principum tumultum inter primum elapsis, eorum absentium direptæ fortunæ. præsentibus aurum atque argentum ablatum pecuniæ imperatæ ingentes. qui non cunctanter contulere, sine contumelia & laceratione corporum sunt dimissi. quos occulere aut retrahere aliquid suspicio fuit, in servilem modum lacerati atque extorti. Concione inde advocata, rogationem promulgavit, unam de tabulis novis, alteram de agro viritim dividendo, duas faces novātibus res ad plebem in optimates accendendam. Posteaquam in potestate Nabidis Argivorum civitas erat, nihil ejus memor tyrannus, à quo eam civitatem, & quam in conditionem accepisset, legatos Elatiam ad Quintium & Attalum Æginæ hybernantem mittit, qui nunciarent, Argos in potestate sua esse. eo si veniret Quintius ad colloquium, non diffidere sibi omnia cū eo conventura. Quintius, ut eo quoq; præsidio Philippum nudaret, cum annuisset se venturum, mittit ad Attalū, ut ab Ægina Sicyonem sibi occurreret. ipse ab Anticyra decem quinqueremibus, quas iis forte ipsis diebus L. Quintius frater ejus adduxerat ex hybernis Corcyræ, Sicyonem transmisit. Iam ibi Attalus erat: qui quum tyranno ad Romanum imperatorem, non Romano ad tyrannum eundum diceret: in sententiam suam Quintium traduxit, ne in urbem ipsam Argos iret. Haud procul urbe Mycenica vocatur. in eo loco ut congrederentur, convenit. Quintius cum fratre & Trib. mil. paucis, Attalus cum regio commeatu, Nicostratus Achæorum Pr. cum auxiliaribus paucis venit. tyrannum ibi cum omnibus copiis operientem invenerunt. progressus armatus cum satellitibus armatis est in medium fere interjacentis campi. inermis Quintius cum fratre & duobus Trib. militum, inermes item regi Pr. Achæorum, & unus ex purpuratis latus cingebant. Initium sermonis ab excusatione tyranni ortum, quod armatus ipse armatisque septus cum inermes Romanum imperatorem regemque cerneret, in colloquium venisset. neque enim se illos timere dixit, sed exules Arhivorum. Inde ubi de cōditionibus amicitiæ cœptum agi est,

Roma-

Romanus duas postulare res: unā ut bellum cum Achæis finiret: alteram ut adversus Philippum mitteret secum auxilia. Auxilia se missurum dixit. pro pace cum Achæis induciæ impetratæ, donec bellum cum Philippo fineretur. De Argis quoque disceptatio ab Attalo rege est nata, cum fraude Philoclis proditam urbem, vi ab eo teneri argueret: ille, ab ipsis Argivis, ut se defenderet, accitus Concionem Argivorum rex postulabat, ut id sciri posset, nec tyrannus abnuere: sed deductis ex urbe præsidiis liberam concionē, non immistis Lacedæmoniis, declaraturam quid Argivi vellent, præberi debere dicebat rex. tyrannus negavit deducturum. Hæc disceptatio sine exitu fuit. de colloquio discessum: sexcentis Cretensibus ab tyranno datis Romano, induciisque inter Nicostratum Pr. Achæorum & Lacedæmoniorum tyrannum in quatuor menses factis. Inde Quintius Corinthum est profectus, & ad portam cum Cretensium cohorte accessit, ut Philocli præfecto urbis appareret tyrannum à Philippo descisse. Philocles & ipse ad imperatorem Romanum in colloquium venit, hortantiq; ut extemplo transiret, urbemque traderet, ita respondit: ut distulisse rem magis quam negasse videretur. A Corintho Quintius Anticyram trajecit: inde fratrem ad tentandam Acarnanum gentem misit. Attalus ab Argis Sicyonem est profectus. Ibi & civitas novis honoribus veteres regis honores auxit, & rex ad id, quod sacrum Apollinis agrum grandi quondam pecunia redemerat eis, tum quoque ne sine aliqua munificentia præteriret civitatem sociam atque amicam, decem talenta argenti domo dedit, & decem millia medimnûm frumenti. atque ita Cenchreas ad naves rediit. Et Nabis firmato præsidio Argis Lacedæmonem regressus, cùm ipse viros spoliasset, ad fœminas spoliandas uxorem Argos remisit. Ea nunc singulas illustres, nunc simul plures genere inter se junctas domum accersendo, blandiendoque ac minando, non aurum modo iis, sed postremo vestem quoque mundumque omnem muliebrem ademit.

LIBRI XXXIII.

BREVIARIUM.

Titus Quintius Flaminius proconsul cum Philippo ad Cynoscephalas in Thessalia acie victo debellavit. L. Quintius Flaminius frater procos. Acarnanes, Leucade urbe, quæ caput est Acarnaniæ, expugnata, in deditionem accepit. C. Sempronius Tuditanus prætor à Celtiberis cum exercitu cæsus est. Attalus à Thebis ob subitam valetudinem Pergamum translatus, decessit. Pax petenti Philippo Græciæ libertas data est. L. Furius Purpureo & M. Claudius Marcellus Coss. Bojos, & Insubres Gallos subegerunt. Marcellus triumphavit. Annibal frustra in Africa bellum molitus, & ob hoc Romanis per epistolas adversæ factionis principum delatus, propter metum Romanorum, qui legatos ad Carthaginiensium senatum de eo miserant: profugus ad Antiochum regem Syriæ se contulit, bellum contra Romanos parantem.

* *

iis partibus cohærens Acarnaniæ, quingentos ferme passus longæ fauces erant, latæ haud amplius centum & viginti. in his angustiis Leucas posita est, colli applicata verso in orientem, & Acarnaniam ima urbis plana sunt, jacentia ad mare.. quo Leucadia ab Acarnania dividitur. inde terra marique expugnabilis est. Nam

& vada

& vada sunt stagno similiora quã mari, & campus terrenus omnis, operique facilis. itaque multis simul locis aut subruti aut ariete decussi ruebant muri. Sed quam urbs ipsa opportuna oppugnantibus erat, tam inexpugnabiles hostium animi, die ac nocte intenti reficere quassata muri, obstruere, quæ patefacta ruinis erant, prælia impigre inire, & armis magis muros, quam seipsos mœnibus tutari. diutiusq; spe Romanorum obsidionem eam extraxissent, ni exules quidam Italici generis Leucade habitantes, ab arce milites accepissent: eos tamen ex superiore loco magno cum tumultu decurrentes, acie in foro instructa justo prælio aliquamdiu Leucadii sustinuerunt. interim & scalis capta multis locis mœnia, & per stragem lapidum ac ruinas transcensum in urbem. jamque ipse legatus magno agmine circumvenerat pugnantes. pars in medio cæsi, pars armis abjectis dediderunt sese victori. Et post dies paucos audito prælio quod ad Cynoscephalas pugnatum erat, omnes populi Acarnaniæ in deditionem legati venerunt. Iisdem diebus, omnia simul inclinante fortuna, Rhodii quoque ad vindicandum à Philippo continentem regionem (Peræam vocant) possessam à majoribus suis. Pausistratum prætorem cum octingentis Achæis peditibus, mille & noningentis fere armatis ex vario genere auxiliorum collectis, miserunt. Galli, & Nisuetæ, & Pisuetæ, & Taniani, & Arei ex Africa, & Laodiceni ex Asia erant. cum his copiis Pausistratus tendebat in Stratonicensi agro, locum peropportunum, ignaris regiis qui tenuerant, occupavit. In tempore & ad ipsum excitum auxilium mille Achæi pedites cum centum equitibus supervenerunt. Theoxenus iis præerat. Dinocrates regius præfectus recuperandi castelli causa primo castra ad ipsa tendebat. movit inde ad alterum castellum, item Stratonicensis agri: Astragon vocant, omnibusque ex præsidiis, quæ multifariam disjecta erant, devocatis, & ab ipsa Stratonicea Thessalorum auxiliaribus Alabanda, ubi hostes erant, ducere pergit. Nec Rhodii pugnam detrectaverunt. atque castris in propinquum collatis, extemplo in aciem descensum est. Dinocrates quingentos Macedonas dextro cornu, lævo Agrianos locat: in medium accipit contractos ex castellorum (Cares maxime erant) præsidiis equites cornibus circumdat. Cretensium auxiliares Thracumq; Rhodia cohors dextro cornu, sinistro mercenarios milites, lectam peditum manum habuere: medios mista ex pluribus gentibus auxilia: equites levisque armaturæ quod erat, cornibus circumjectum. Eo die steterunt tantum acies utræq; super ripam, qui tenui aqua interfluebat torrentis: paucisque telis emissis, in castra receperunt sese. Postero die eodem ordine instructi majus aliquanto prælium quã pro numero edidere pugnantium. nec enim plus terna millia peditum fuere, & centeni ferme equites. ceterum non numero tantum, nec armorum genere, sed animis quoque paribus, & æqua spe pugnarunt. Achæi primi torrente superato in Agrianos impetum fecere: deinde tota prope cursu trãsgressa amnem acies est. diu anceps pugna stetit. numero Achæi mille & ipsi quadringentos loco expulere. inclinat dein dextrum omne cornu. Macedones, usque dum ordine & velut stipata phalanx consistebat, moveri nequiverunt. postquam lævo latere nudato circumjacere hastas in venientem ex transverso hostem conati sunt, turbati extemplo tumultum primo inter se fecerũt: terga deinde vertunt: postremo abjectis armis, in præcipitem fugã effusi, Bargyllas petentes fugerunt. Eodem & Dinocrates perfugit. Rhodii quantum diei superfuit secuti, receperunt sese in castra. Satis constat, si confestim victores Stratoniceam petissent, recipi eam urbem sine certamine potuisse. Prætermissa

ejus

ejus rei occasio est, dum in castellis vicisque Peraeae recipiendis tempus teritur, interim animi eorum qui Stratoniceam praesidio obtinebant, confirmati sunt. mox & Dinocrates cum iis quae praelio superererant copiis intravit muros. nequicquam inde obsessa oppugnataque urbs est. recipi nisi aliquanto post per Antiochum non potuit. Haec in Thessalia, haec in Achaia, haec in Asia per eosdem dies ferme gesta. Philippus cum audisset Dardanos transgressos fines regni, superiora Macedoniae evastare, quamvis toto prope orbe terrarum undique se suosque profligante fortuna urgebatur, tamen morte tristius ratus Macedoniae etiam possessione pelli, delectu raptim per urbes Macedonum habito, cum sex millib. peditum, & quingentis equitib. circa Stobos Pelagoniae improviso hostes oppressit. Magna multitudo hominum in praelio, major praedandi cupidine palata per agros caesa est. quibus fuga expeditior fuit, ne tentato quidem casu pugnae, in fines suos redierunt. Ea una expeditione non pro reliquo statu fortunae facta, refectis suorum animis, Thessalonicam sese recepit. non tam in tempore Punicum bellum terminatum erat, ne simul & cum Philippo foret bellandū, quam opportune, jam Antiocho in Syria moliente bellum, Philippus est superatus. nam praeterquam quod facilius cum singulis, quam si in unum ambo simul contulissent vires, bellatum est. Hispania quoque sub idem tempus magno tumultu ad bellum consurrexit. Antiochus cum priore aestate omnibus quae in Caelesyria sunt civitatibus Ptolemaei in suā potestatem redactis, in hyberna Antiochiam concessisset: nihilo quietiores postea res habuit. omnibus enim regni viribus connixus, cum ingentes copias terrestres maritimasque comparasset, principio veris praemissis terra cum exercitu filiis duobus Ardue ac Mithridate, jussisque Sardibus se opperiri, ipse cum classe centum tectarum navium, ad hoc levioribus navigiis cursisque ac lembis ducentis proficiscitur, simul per omnem oram Ciliciaeq; & Cariae tentaturus urbes quae in ditione Ptolemaei essent: simul Philippum (necdum enim debellatum erat) exercitu navibusque adjuturus. Multa egregia Rhodii pro fide erga P. R. proque universo nomine Graecorum terra marique ausi sunt, nihil magnificentius, quam quod ea tempestate, non territi tanta mole imminentis belli, legatos ad regem miserunt: Nephelida (promontorium Ciliciae est, inclytum foedere antiquo Atheniensium) si eo contineret copias suas, se obviam ituros: non ab odio ullo: sed ne conjungi cum Philippo paterentur, & impedimento esse Romanis liberantibus Graeciam. Coracesium eo tempore Antiochus operibus oppugnabat: Zephyrio, & Solis & Aphrodisiade, & Coryco, & superato Anemurio (promōtorium id quoque Ciliciae est) Seliunte recepto, omnibus his aliisque ejus orae castelis aut metu, aut voluntate sine certamine in deditionem acceptis, Coracesium praeter spem clausis portis tenebat eum. ibi legati Rhodiorum auditi. & quanquam ea legatio erat, quae accendere regium animum posset, temperavit irae, & legatos se Rhodum missurum respondit, iisque mandaturum, ut renovarent vetusta jura cum ea civitate, sua majorumq; suorum: & vetarent eos adventum pertimescere regis nihil his aut sociis eorum noxae futurum, fraudive. nam Romanorū amicitiam se non violaturum, argumento & suam recentem ad eos legationem esse, & senatus honorifica in se decreta responsaque. Tum forte legati redierunt ab Roma, comiter auditi dimissique, ut tempus postulabat, incerto adhuc adversus Philippum eventu belli. Cum haec legati regis in cōcione Rhodiorū agerent, nuncius venit, debellatum ad Cynoscephalas esse. Hoc nuncio accepto, Rhodiis, dempto

dempto metu à Philippo omni, erat consilium obviam eundi classe Antiocho. illam alteram curam non omiserunt tuendæ libertatis civitatum sociarũ Ptolemæi, quibus bellum ab Antiocho imminebat. nam alias auxiliis juverunt, alias providendo ac præmonendo conatus hostis: causaq; libertatis fuerunt. Cauniis, Myndiis, Halicarnassensibus Samiisque. Non operæ est persequi, ut quæque acta in his locis sint cum ad ea quæ proprie Romani belli sunt, vix sufficiam. Eodem tempore & Attalus rex æger Thebis Pergamum advectus moritur, altero & septuagesimo anno, cum quatuor & quadraginta annos regnasset. Huic viro præter divitias nihil ad spem regni fortuna dederat. his simul prudenter simul magnifice utendo effecit, primum ut sibi, deinde ut aliis non indignus videretur regno. Victis deinde prælio uno Gallis, quæ tum gens recenti adventu terribilior Asiæ erat, regium ascivit nomen: cujus magnitudini semper animũ æquavit. summa justitia suos rexit, unicam fidem sociis præstitit. uxorem, ac liberos quatuor superstites habuit. mitis ac munificus amicus fuit. regnum adeo stabile ac firmum reliquit, ut ad tertiam stirpem possessio ejus descenderit. Cum is status rerum in Asia Græciaque & Macedonia esset, vixdum terminato cũ Philippo bello, pace certe nondum perpetrata, ingens in Hispania ulteriore coortum est bellum. M. Helvius eam provinciam obtinebat. is literis senatum certiorem fecit, Colcam & Luscinum regulos in armis esse: cum Colca decem & septem oppida, cum Luscino validas urbes, Cardonem & Bardonem, & maritimam oram omnem, quæ nondum animos nudaverat, ad finitimorum motus consurrecturã. His literis à M. Sergio Pr. cujus jurisdictio inter cives & peregrinos erat, recitatis, decreverunt patres, ut comitiis prætorum perfectis, cui prætori provincia Hispania obvenisset, is primo quoq; tempore de bello Hispaniæ ad senatum referret. Sub idem tempus Coss. Romam venerunt: quibus in æde Bellonæ senatum habentibus, postulantibusque triumphum ob res prospere bello gestas, C. Atinius Labeo, & C. Vrsanius Tri. pl. ut separatim de triumpho agerent. Coss. postularunt. communem se relationem de ea re fieri non passuros, ne par honos in dispari merito esset. Cumq; Minucius utrique provinciam Italiam obtigisse diceret, communi animo consilioque se & collegam res gessisse, Cornelius adjiceret: Boios adversus transgredientes Padum, ut Insubribus Cænomanisque auxilio essent, depopulante vicos eorum atq; agros collega, ad sua tuenda aversos esse: tribuni res tantas bello gessisse Cornelium fateri, ut non magis de triumpho ejus, quam de honore diis immortalib. habendo dubitari posset: non tamen nec illum, nec quemquam alium civem, tantum gratia atque opibus valuisse, ut cum sibimet triumphum impetrasset, collegæ eundem honorem impudenter petenti daret. Q. Minucium in Liguribus levia prælia, vix digna dictu fecisse, in Gallia magnum numerum militum amisisse. nominabant etiam tribunos militum T. Iuventium, & Cneum Labeonis fratrem, qui adversa pugna cum multis aliis viris fortib. civibus ac sociis cecidissent. oppidorũ paucorum ac vicorum falsas, & in tempus simulatas, sine ullo pignore deditiones factas esse. Hæ inter consules tribunosq; altercationes biduum tenuerunt, victique perseverantia tribunorum consules separatim retulerunt. Cn. Cornelio omnium consensu decretus triumphus. & Placentini Cremonensesque addiderunt favorem consuli, gratias agentes, commemorantesque, obsidione se esse ab eo liberatos, plerosque etiam, cum apud hostes essent, servitute exceptos. Q. Minucius tentata tantum relatione, cum adversum omnem senatum videret, in monte Albano

se

se triumphaturum & jure imperii consularis & multorum clarorum virorum exemplo dixit. Cn. Cornelius de Insubribus, Cænomanisque in magistratu triumphavit. multa signa militaria tulit, multa Gallica spolia captivis carpentis transvexit. multi nobiles Galli ante currum traducti. inter quos quidam Amilcarem ducem Pœnorum fuisse auctores sunt. cæterum magis in se convertit oculos Cremonensium Placentinorumque colonorum turba pileatorum currum sequentium. Tulit in triumpho ducenta triginta septem millia quingentos, argenti bigati septuaginta novem millia, septuagenos æris militibus divisit, duplex equiti, triplex centurioni. Q. Minucius Cos. de Liguribus Bojisque Gallis in monte Albano triumphavit. is triumphus ut loco & fama rerum gestarum, & quod sumptum non erogatum ex ærario omnes sciebant, inhonoratior fuit: ita signis carpentisque, & spoliis ferme æquabat. pecuniæ etiam prope par summa fuit. æris translata ducenta & quinquaginta quatuor millia, argenti bigati quinquaginta tria millia, & ducenta militibus centurionibusque & equitibus item in singulos datum, quod dederat collega. Secundum triumphum consularia comitia habita. creati Coss. L. Furius Purpureo, & M. Claudius Marcellus. Prr. postero die facti, Q. Fabius Buteo, T. Sempronius Longus. Q. Minucius Thermus, M. Acilius Glabrio, L. Apustius Fullo, C. Lælius. Exitu ejus anni literæ à T. Quintio venerunt, se signis collatis cum rege Philippo in Thessalia pugnasse, hostium exercitum fusum fugatumque. Hæ litteræ prius in senatu à Sergio Pr. deinde ex auctoritate patrũ in concione sunt recitatæ. Ob res prospere gestas in dies quinque supplicationes decretæ. Brevi post legati & à T. Quintio & ab rege venerunt. Macedones deducti extra urbem in villam publicam, ibique iis locus & lautia præbita: & ad ædem Bellonæ senatus est habitus. haud multa verba facta, cum Macedones, quæcunque senatus censuisset, id regem facturum esse dicerent. Decem legati more majorum, quorum ex consilio T. Quintius imperator leges pacis Philippo daret, decreti: adjectumque, ut in eo numero legatorum Publ. Sulpicius & P. Villius essent, qui Coss. provinciam Macedoniam obtinuissent. Cossanis eo die postulantibus, ut sibi colonorum numerus augeretur, mille adscribi jussi: dum ne quis in eorum numero esset, qui post M. Cornelium & T. Sempronium Coss. hostis fuisset. Ludi Romani eo anno in circo scenaque ab ædilib. curulibus L. Cornelio Scipione, & Cn. Manlio Volsone & magnificentius quam alias facti, & lætius propter res bello bene gestas spectati, totique ter instaurati. Plebeii septies instaurati. Acilius Glabrio, C. Lælius eos ludos fecerunt. ex argẽto mulctatitio tria signa ænea, Cereri Liberoque & Liberæ posuerunt. L. Furius & M. Claudius Marcellus consulatu inito, cum de provinciis ageretur, & Italiam utrique provinciam senatus decerneret: ut Macedoniam cum Italia sortirentur, petebant. Marcellus provinciæ cupidior, pacem simulatam ac fallacem dicendo, & rebellaturum, si exercitus inde deportatus esset, regem, dubios sententia patres fecerat. & forsitan obtinuissent Coss. ni Q. Martius Rex, & C. Atinius Labeo Tri. pleb. se intercessuros dixissent, ni prius ipsi ad plebem tulissent. vellent juberentne, cum rege Philippo pacẽ esse? Ea rogatio in capitolio ad plebẽ lata est, omnes quinq; & triginta tribus uti rogatæ jusserunt. Et quo magis pacẽ ratam esse in Macedonia vulgo lætarentur, tristis ex Hispania nuncius allatus effecit, vulgatæq; literæ, C. Semproniũ Tuditanum PROCOS. in citeriore Hispania prælio victum, exercitum ejus fusum fugatumq; & illustres viros in acie cecidisse.

Tuditanum

Tuditanum cum gravi vulnere latum ex prælio haud ita multo post expiraſſe. Coſſ. ambobus Italia provincia cum his legionibus quas ſuperiores Coſſ. habuiſſent decreta, & ut quatuor legiones novas ſcriberent: duas quæ quo ſenatus cenſuiſſet, mitterentur. & T. Quintius Flaminius cum duabus legionibus provinciam eodem exercitu obtinere juſſus. Imperium ei prorogatum. Prr. deinde provincias ſortiti. L. Apuſtius Fullo urbanam juriſdictionem. M. Acilius Glabrio inter cives & peregrinos, Q. Fabius Buteo Hiſpaniam ulteriorem, Q. Minucius Thermus citeriorem, C. Lælius Siciliam, T. Sempronius Longus Sardiniam, Q. Fabio Buteoni, & Q. Minucio, quibus Hiſpaniæ provinciæ evenerant, Coſſ. legiones ſingulas ex quatuor ab ſe ſcriptis, quas viderentur uti darent; decretum eſt: ſociûm ac nominis Latini quaterna millia peditum, trecenos equites. hique primo quoque tempore in provincias ire juſſi. Bellum in Hiſpania quinto poſt anno quam ſecundum bellum Punicum, finitum eſt. Priuſquam hi prætores ad bellum prope novum, quia tum primum ſuo nomine, nullo Punico exercitu aut duce ad arma ierant, proficiſcerentur, aut ipſi Coſſ. ab urbe moverent: procurare, ut aſſolet, prodigia quæ nunciabantur, juſſi. L. Iulius equeſtris in Sabinos proficiſcens, fulmine ipſe equuſque exanimati fuerant. ædes Feroniæ in Capenate de cœlo tacta erat, ad Monetæ duarum haſtarum ſpicula arſerant. lupus Eſquilina porta ingreſſus frequentiſſima parte urbis cum in forum decurriſſet, Tuſco vico atque inde Melio per portam Capenam prope intactus evaſerat. Hæc prodigia majoribus hoſtiis ſunt procurata. Iiſdem diebus Cn. Cornelius Lentulus, qui ante Sempronium Tuditanum citeriorem Hiſpaniam obtinuerat: cum ex S. C. urbem eſſet ingreſſus, tulit præ ſe auri mille & quingenta pondo quindecim, argenti viginti millia, ſignati denarios triginta quatuor millia, & quingentos quinquaginta. L. Stertinius ex ulteriore Hiſpania, ne tentata quidem triumphi ſpe quinquaginta millia pondo argenti in ærarium tulit, & de manubiis duos fornices in foro Boario ante Fortunæ ædem & matris Matutæ, unum in maximo circo fecit. & his fornicibus ſigna aurata impoſuit. Hæc per Hyemem ferme acta. Hybernabat eo tempore Athenis Quintius, à quo cum multa ſocii peterent, Bœoti petierunt impetraveruntque, ut hi qui ſuæ gentis militaſſent apud Philippum ſibi reſtituerentur. id à Quintio facile impetratum: non quia ſatis dignos eos credebat, ſed quia Antiocho rege jam ſuſpecto favor conciliandus nomini Romano apud civitates erat. Reſtitutis confeſtim apparuit, quam nulla inita apud Bœotos gratia eſſet. nam & ad Philippum gratias agentes pro redditis hominibus, perinde atque ab ipſo hi, & non à Quintio & Romanis dati eſsēt, miſerūt: & comitiis proximis Bœotarchen nullam aliā ob cauſam Barcillam quendam, quā quod præfectus Bœotorum apud regem militantium fuiſſet, fecerunt, præteritis Zeuſippo & Piſiſtrato, aliiſq; qui Romanæ ſocietatis auctores fuerunt. Id ægre & in præſentia hi paſſi, & in futurum etiam metum ceperunt. cum ad portas prope ſedente exercitu Romano ea fierent: quidnam ſe futurum eſſet profectis in Italiam Romanis, Philippo ex propinquo ſocios adjuvante, & in feſto his qui partis adverſæ fuiſſent. Dum Romana arma propinqua habebant, tollere Barcillam principem fautorum regis ſtatuerunt. & tempore ad eam rem capto cum in publico epulatus reverteretur domum temulentus, proſequentibus mollibus viris qui joci cauſa convivio celebri interfuerant: ab ſex armatis, quorum tres Italici, tres Ætoli erant, circumventus occiditur. Fuga comitum & quiritatio facta: & tumultus tota urbe diſcurrentium cum luminibus. per-

percussores proxima porta evaserunt. Luce prima concio frequēs, velut extante indicio, ad vocem præconis convocata in theatro erat. palam ab suo comitatu, & obscœnis illis viris fremebant interfectum: animis autem Zeusippum auctorem destinabant cædis. in præsentia placuit comprehendi eos qui simul fuissent, quæstionemque ex his haberi. Qui dum quæruntur, Zeusippus consimili animo avertendi ab se criminis causa in concionem progressus, errare ait homines, qui tam atrocem cædem pertinere ad illos semiviros crederent multaq; in eam partem probabiliter argumentatus: quibus fidem apud quosdam fecit, nunquam si conscius esset, oblaturum se multitudini, mentionemve cædis nullo lacescente facturum fuisse. alii non dubitare obviam eundo impudenter criminis suspicionem averti. Torti post paulo insontes, cum scirent ipsi opinionem omnium, ea pro indicio usi. Zeusippum & Pisistratum nominaverunt, nullo adjecto, cur scire quicquā viderentur, argumento. Zeusippus tamen cum Stratonida quodam nocte persugit Tanagram, suam magis conscientiam quàm indicium hominum nullius rei consciorum metuens. Pisistratus spretis indicibus Thebis mansit. Servus erat Zeusippo, totius internuncius & minister rei, quem indicem Pisistratus timens, eo ipso timore ad indiciū protraxit. literas ad Zeusippum mittit, servum conscium tolleret. non tam idoneum ad celandum rem eum videri sibi quam ad agendam fuerit. Has qui tulit literas, jussit Zeusippo dare quam primum. is, quia non sibi conveniendi ejus copia fuit, ipsi illi servo, quem ex omnibus domino fidissimum credebat, tradidit, & adjecit à Pisistrato de re magnopere pertinente ad Zeusippū esse. Conscientia ictus, cum extemplo traditurum eas affirmasset, aperit. perlectis literis pavidus Thebas refugit. Et Zeusippus quidem fuga servi motus, Athenas, tutiorem exilio locum ratus, concessit. De Pisistrato aliquæ quæstiones tormentis habitæ, & sumptum supplicium est. Efferavit ea cædes Thebanos Bæotosque omnes ad execrabile odium Romanorū: Zeusippum principē gentis id facinus conscisse. ad rebellandum neque vires, neque ducem habebant. proximum bello quod erat, in latrocinium versi, alios Hospites, alios vagos per hyberna milites ad varios commeantes usus excipiebant. quidam in ipsis itineribus ad notas latebras insidiantibus, pars in deserta per fraudem diversoria devecti deductiq; opprimebātur. postremo non tantum odio, sed etiā aviditate prædæ ea facinora faciebant: quia negotiandi ferme causa argentum in Zonis habentes in commeatib. erant. Cum primo pauci, deinde indies plures desiderarentur, infamis esse Bœotia omnis cæpit, & timidius quam in hostica egredi castris miles. tum Quintius legatos ad quærendum de latrociniis per civitates mittit. Plurimi pedites circa Copaidem paludem inventi. ibi ex limo eruta extractaque ex stagno cadavera, saxis aut amphoris, ut pondere traherentur in profundū, annexa. multa facinora Acræphiæ & Coroneæ facta inveniebātur. Quintius primo noxios tradi sibi jussit, & pro quingentis militibus (tot enim intercepti erant) quingenta talenta Bœotos conferre: quorum neutrum cum fieret, verbis tantum civitates excusarent: nihil publico consilio factum esse: missis Athenas & in Achaiam legatis qui testarentur sociis, justo pioque bello se persecuturum Bœotos, & cum parte copiarū P. Claudio Acræphiā ire jusso, cum parte Coronæam circumsedit, evastatis prius agris qua ab Elatia duo diversa agmina iere. Hac perculsi clade Bœoti, cum omnia terrore ac fuga complessent, legatos mittunt. qui cum in castra admitterentur, Achæi Athenienfesque supervenerunt. Plus auctoritatis Achæi habuerunt deprecantes: ac

ni impetrassent pacem Bœotis, bellum simul gerere decreverunt. Per Achæos Bœotis copia adeundi alloquendique Romanum facta est. Iussisque tradere noxios, & mulctæ nomine triginta talenta conferre, pax data, & ab oppugnatione recessū. Post paucos dies decem legati ab Roma venerunt, quorum ex consilio pax data Philippo in has leges est. Omnes Græcorum civitates, quæ in Europa, quæque in Asia essent, libertatem ac suas leges haberent. quæ earum sub ditione Philippi fuissent, præsidia ex his Philippus deduceret: his quæ in Asia essent, Euromo Pedasisque, & Bargyliis, & Iasso, & Myrina, & Abydo, & Thasso, & Perintho. eas quoque enim placere liberas esse Decianorum libertate. Quinctius Prusiæ Bithyniorum regi scriberet, quid senatui & decem legatis placuisset. captivos, transfugasq; reddere Philippum Romanis, & naves omnes tectas tradere, quin & regiam unam inhabilis prope magnitudinis, quam sexdecim versus remorum agebant: ne plus quingentis armatorum haberet, neve elephantum ullum. bellum extra Macedoniæ fines ne injussu senatus gereret. mille talentum daret populo Romano, dimidium præsens, dimidium pensionibus decem annorum. Valerius Antias quaternum millium pondo argenti vectigal in decem annos, triginta quaterna millia pondo & ducenta, præsens viginti millia pondo. idem nominatim adjectum scribit, ne cum Eumene Attali filio (novus is tum rex erat) bellum gereret. In hæc obsides accepti, inter quos Demetrius Philippi filius. Adjecit Valerius Antias, Attalo absenti Æginā insulā elephantosq; dono datos, & Rhodiis Stratoniceā Cariæ, atque alias urbes, quas Philippus tenuisset: Atheniensibus insulas datas, Paron, Imbrum, Delum, Scyrum. Omnibus Græciæ civitatibus hanc pacem approbantibus, soli Ætoli id decretum decem legatorum clam mussantes carpebant. literas inanes vana specie libertatis adumbratas esse. cur enim alias Romanis tradi urbes, nec nominari eas: alias nominari, & sine traditione jubere liberas esse? nisi ut quæ in Asia sint, liberentur longinquitate ipsa tutiores: quæ in Græcia sint, ne nominatæ intercipiantur, Corinthus, & Chalcis, & Oreum, cum Eretria & Demetriade. Nec tota ex vano criminatio erat. dubitabatur enim de Corintho, & de Chalcide, & Demetriade, quia in S. C. quo missi decem legati ab urbe erant, cæteræ Græciæ atque Asiæ haud dubie liberabantur: de his tribus urbibus legati, quod tempora reipub. postulassent, id è Republica fideq; sua facere statuere jussi erant. Antiochus rex erat, quem transgressurum in Europam, cum primum ei res suæ placuissent, non dubitabant. ei tam opportunas ad occupandum patere urbes nolebāt. Ab Elatria Anticyram cum decem legatis, inde Corinthum trajecit. ibi consilia decem legatorum tractabantur. Identidē Quinctius: liberandam omnem Græciā, si Aetolorum linguas retunderet: si veram charitatem, majestatem apud omnes nominis Romani vellent esse: si fidem facere, ad liberandam Græciam, non ad transferendum à Philippo ad se imperium, se mare trajecisse. Nihil contra ea de libertate urbium alii dicebant. cæterum ipsis tutius esse, manere paulisper sub tutela præsidii Romani, quam pro Philippo Antiochum dominum accipi. Postremo ita decretum est: Corinthus redderetur Achæis, ut in Acrocorintho tamen præsidium esset: Chalcidem ac Demetriadem retineri, donec cura, de Antiocho decessisset. Isthmiorū statum ludicrum aderat. semper quidem & alias frequens, cum propter spectaculi studium insitum genti, quo certamina omnis generis artium, viriumque ac pernicitatis visuntur: tum quia propter opportunitatem loci per duo diversa maria omnium Græcorum

eorum undique conventus erat. Sed expectatione erecti, qui deinde status futurus Græciæ, quæ sua fortuna esset: alii non taciti solum opinabantur, sed sermonibus etiam serebant. Romani ad spectaculum consederunt. & præco cum tubicine, ut mos est, in mediam arenam, unde solenni carmine ludicrum indici solet, processit: & tuba silentio facto, ita pronunciat: Senatus Romanus, & T. Quintius Imperator, Philippo rege, Macedonibusque devictis, liberos, immunes suis legibus esse jubet Corinthios, Phocenses, Locrensesque omnes, & insulam Eubœam, & Magnetas, Thessalos, Perrœbios, Achæos, Phthiotas. Percensuerat omnes gentes quæ sub ditione Philippi regis fuerant. Audita voce præconis, majus gaudium fuit, quam quod universum homines caperent. vix satis credere se quisque audisse: alii alios intueri mirabundi velut somnii vanam speciem, quod ad quenque pertineret, suarum aurium fidei minimum credentes, proximos interrogabant. Revocatus præco, cum unusquisque non audire, sed videre libertatis suæ nuncium averet, iterum pronunciaret eadem. tum ab certo jam gaudio tantus cum clamore plausus est ortus, toties que repetitus, ut facile appareret, nihil omnino bonorum multitudini gratius quam libertatem esse. Ludicrũ deinde ita raptim peractũ est, ut nullius nec animi, nec oculi spectaculo intenti essent. adeò unum gaudium præoccupaverat omnium aliarum sensum voluptatum. Ludis vero dimissis, cursu prope omnes tendere ad imperatorem Romanum, ut ruente turba in unum, adire, contingere dextram cupientium coronas lemnicosq; jacentium, haud procul periculo fuerit. Sed erat trium ferme & triginta annorum, & cum robur juventæ, tum gaudium ex tam insigni gloriæ fructu vires suppeditabant. nec præsens omnium modo effusa lætitia est, sed per multos dies gratis & cogitationibus & sermonibus revocata. Esse aliquam in terris gentem, quæ sua impensa, suo labore ac periculo bella gerat pro libertate aliorum. nec hoc finitimis, aut propinquæ vicinitatis hominibus, aut terris continenti junctis præstet. maria trajiciat: ne quod toto orbe terrarum injustum imperium sit, & ubique jus, fas, lex, potentissima sint. una voce præconis liberatas omnes Græciæ atque Asiæ urbes. hoc spe concipere, audacis animi fuisse: ad effectum adducere, virtutis, & fortunæ ingentis. Secundum ista jam Quintius, & decem legati legationes regum, gentium civitatumque audivere. Primi omnium regis Antiochi vocati legati sunt. his eadem quæ fere Romæ erant verba sine fide rerum, jactantibus, nihil jam perplexe, ut ante cum dubiæ res incolumi Philippo erant: sed aperte pronunciatum, ut excederet Asiæ urbibus quæ aut Philippi, aut Ptolemæi regum fuissent: abstineret liberas, omnesque Græcas. ante omnia denunciatum ne in Europam aut ipse transiret, aut copias trajiceret. Dimissis regis legatis, conventus gentium civitatumque est haberi cœptus. eoque maturius peragebatur, quod decreta decem legatorum civitates nominatim pronunciabant. Orestis (Macedonum ea gens est) quod primi ab rege defecissent, suæ leges redditæ. Magnetes, & Perræbi, & Dolopes liberi quoq; pronũciati. Thessalorum genti præter libertatem concessam Achæi Phthiotæ dati, Thebis Phthioticis & Pharsalo excepto. Ætolos de Pharsalo & Leucade postulantes ut ex fœdere sibi restituerentur, ad senatum rejecerunt. Phocenses, Locrenses, & quæ sicut ante fuerant adjecta, decreti auctoritate his contribuerunt. Corinthus & Triphylia, & Herea (Peloponnesis & ipsa urbs est) reddita Achæis. Oreum & Eretriam decem legati Eumeni regi Attali filio dabant. dissentiente

tiente Quintio, venit res in arbitrium senatus. senatus libertatem his civitatibus dedit, Carysto adjecto. Pleurato Lingus & Partheni dati. Illyriorum utraq; gens sub ditione Philippi fuerat. Aimimandrum tenere jusserunt castella, quæ per belli tempus Philippo capta ademisset. Dimisso conventu decem legati partiti munia inter se, ad liberandas suæ quisque regionis civitates discesserunt: P. Lentulus Bargyllas: L. Stertinius Hephæstiam & Thassum & Thraciæ urbes: P. Villius & L. Terentius ad regem Antiochum: Cn. Cornelius ad Philippum. Cui de minoribus rebus editis mandatis, percunctatus si consilium non utile solum, sed etiam salutare admittere auribus posset, cum rex gratias quoque se acturum diceret, si quid quod in rem suam esset, expromeret: magnopere ei suasit, quoniam pacem impetrasset, ad societatem amicitiamque petendam mitteret Romam legatos: ne, si quid Antiochus moveret, expectasse, & temporum opportunitates captasse ad bellandum videri posset. Ad Tempe Thessalica Philippus est conventus, qui cum se missurum extemplo legatos respondisset, Cornelius Thermopylas, ubi frequens Græciæ statis diebus esse solet conventus (Pylaicum appellant) venit, Ætolos præcipue monuit, ut constanter & fideliter in amicitia populi Romani permanerẽt. Ætolorum principes alii interquesti sunt, quod non idem erga suam gentem Romanorum animus esset post victoriam, qui in bello fuisset: alii ferocius incusarunt, exprobraruntque, non modo vinci sine Ætolis Philippum, sed ne transire quidem in Græciam Romanos potuisse. Adversus ea respondere, ne in altercationẽ excederet res, cum supersedisset Romanus, omnia eos æqua impetraturos, si Romam misissent, dixit. itaque ex auctoritate, ejus decreti legati sunt. Hunc finem bellum cum Philippo habuit. Cum hæc in Græcia Macedoniaque & Asia gererentur, Hetruriam infestam prope conjuratio servorum fecit. Ad quærendam opprimendamq; eam M. Acilius prætor cui inter cives peregrinosque jurisdictio obtigerat, cum una ex duabus legione urbana missus, alios jam congregatos pugnando vicit. ex his multi occisi, multi capti; alios verberatos crucibus affixit, qui principes conjurationis fuerant: alios dominis restituit. Consules in provincias profecti sunt. Marcellum Bojorum ingressum fines, fatigato per diem totum milite via facienda, castra in tumulo quodam ponentem, Corolanus regulus Bojorum cum magna manu adortus, ad tria millia hominum occidit: & illustres viri aliquot in illo tumultuario prælio ceciderunt. Inter quos præfecti sociûm T. Sempronius Gracchus, M. Iunius Syllanus, & tribuni militum de legione secunda, A. Ogulnius & P. Claudius. castra tamen ab Romanis impigre permunita retentaq;, cum hostes à prospera pugna ne quicquam oppugnassent. Stativis dein eisdem per dies aliquot sese tenuit, dum & saucios curaret, & tanto terrore animos militum reficeret. Boii, ut est gens minime ad moræ tædiũ patiens, in castella sua vicosque dilapsi sunt. Marcellus Pado confestim trajecto, in agrum Comensem, ubi Insubres Comensibus ad arma excitis castra habebant, ducit. legiones in ipso itinere prælium committunt. & primo adeo acriter invaserunt, ut antesignanos impulerint. quod ubi animadvertit, veritus, ne moti semel pellerentur, cohortem Marsorum opposuit, & equitum Latinorum omnes turmas in hostem emisit. quorum cum primus secundusque impetus retudisset inferentem se ferociter hostem, confirmata & reliqua acies Romana restitit primo. deinde signa acriter intulit. nec ultra sustinuerunt certamen Galli, quin terga verterent, atq; effuse fugerent. In eo prælio supra quadraginta millia hominum cæsa.

sa. Valerius Antias scribit, & quingenta septem signa militaria capta, & carpenta quadringenta triginta duo, & aureos torques multos, ex quibus unum magni ponderis Claudius in Capitolio Iovi donum in æde positum scribit. Castra eo die Gallorum expugnata direptaque: & Comum oppidum intra dies paucos captum. castella inde duodetriginta ad cõsulem defecerunt. Id quoq; inter scriptores ambigitur, utrum in Boios prius, an Insubres consul exercitum induxerit, adversamq; prospera pugna obliteraverit: an victoria ad Comũ parta, deformata clade in Boiis accepta sit. Sub hęc tam varia fortuna gesta L. Furius Purpureo alter consul per tribum Sappiniam in Boios venit. Iam castro mutilo appropinquabat, cũ veritus ne intercluderetur simul à Boiis Liguribusq; eadem via qua adduxerat, reduxit: & magno circuitu per aperta, eaque tuta loca ad collegã pervenit. Dein junctis exercitib. primũ Bojorum agrum usq; ad Felsinam oppidum populantes peragraverunt. Ea urbs cęteraq; castella, & Boii fere omnes, præter juventutẽ quæ prædandi causa in armis erat (tũc in devias sylvas recesserat) in deditionem venerunt. In Ligures deinde traductus exercitus. Boii negligentius coactum agmen Romanorum, quia ipsi procul abesse viderentur, improviso aggressuros se rati per occultos saltus secuti sunt, quos non adepti Pado repente navibus trajecto, Levos Libuosque cum pervastassent, redeuntes inde Ligurum extremo fine cum agresti præda in agmen incidunt Romanum. Celerius prælium acriusq; commissum, quam si tempore locoq; ad certamen destinatis, præparatis animis concurrissent. Ibi quantam vim ad stimulandos animos ira haberet, apparuit: nam ita cædis magis quam victoriæ avidi pugnaverunt Romani, ut vix nunciũ cladis hosti relinquerent. Ob eas res gestas, consulum literis Romam allatis, supplicatio in triduum decreta est. Brevi post Marcellus Romam venit, triumphusque ei magno consensu patrum est decretus. Triumphavit in magistratu de Insubribus Comensibusque. Bojorum triumphi spem collegæ reliquit: quia ipsi proprie adversa pugna in ea gente evenerat, collegæ secunda. Multa spolia hostium captivis carpẽtis traducta: multa militaria signa lata: æris trecenta viginti millia: argenti bigati ducenta triginta quatuor millia. in pedites singulos dati octingenti æris: triplex equiti centurionique. Eodem anno Antiochus rex cum hybernasset Ephesi, omnes Asiæ civitates in antiquã imperii formulã redigere est conatus: reliquas quidem, aut quia locis planis positę erant, aut quia parũ mœnib. armisq; ac juventuti fidebant: haud difficulter jugum accepturas. Smyrna & Lampsacus libertatẽ usurpabant: periculumque erat, ne si concessum his foret quos metuebat, Smyrnam in Æolide Ioniaque, Lampsacum in Hellesponto aliæ urbes sequerentur. Igitur & ipse ab Epheso ad Smyrnam obsidendam misit: & quæ Abydi copiæ erant, præsidio tantum modico relicto, duci ad Lampsacum oppugnandum jussit: neo vi tantum terrebat, sed per legatos leniter alloquendo, castigandoque temeritatem & pertinaciam spem conabatur facere, brevi quæ peterent habituros. & tum satis & ipsis, & omnibus aliis apparere, ab rege impetratam eos libertatem, non per occasionem raptam habere. Adversus quæ respondebant, nihil neque mirari, neque succensere Antiochum debere, si spem libertatis differri non satis æquo animo paterentur. Ipse initio veris navibus ab Epheso profectus, Hellespontum petit, terrestres copias ab Abydo trajicit Chersonesi urbem: terrestri navalem exercitum junxit, & quia clauserant portas, circumdedit mœnia armatis. & jam opera admoventi deditio est facta. Idem metus tum incolentes alias Chersonesi urbes in deditio-

deditionem dedit. Lysimachiam inde omnibus simul navalibus terrestribusque copiis venit. quam cum desertam ac stratam propè ruinis invenisset (ceperant, autem, direptamque incenderant Thraces paucis ante annis) cupido eum restituendi nobilem urbē, & loco sitam opportuno cœpit. itaque omni cura simul est aggressus & tecta murosque restituere; & partim redimere servienteis Lysimachienses, partim fuga sparsos per Hellespontum Chersonesumque conquirere contrahereque: partim novos colonos, spe commodorum proposita, ascribere. & omni modo frequentare. simul ut Thracum summoveretur metus: ipse parte dimidia terrestrium copiarum ad depopulandum proxima Thraciæ est profectus: partem, navalesque socios omnes reliquit in operibus reficiendæ urbis. Sub hoc tempus & L. Cornelius missus ab senatu ad dirimenda inter Antiochum Ptolemæumque reges certamina, Selymbriæ substitit. & decem legatorum P. Lentulus à Bargyllis, P. Villius & L. Terentius à Thasso Lysimachiam petierunt. eodem & à Selymbria L. Cornelius, & ex Thracia post paucos dies Antiochus convenerunt. Primus congressus cum legatis, & deinceps invitatio benigna & hospitalis fuit. ut de mandatis statuque præsenti Asiæ agi cœptum est, animi exasperati sunt. Romani omnia acta ejus, ex quo tempore è Syria classe solvisset, displicere senatui non dissimulabant: restituique Ptolemæo civitates omnes quæ ditionis ejus fuissent, æquum cēsebant. nam quod ad eas civitates attineret, quas à Philippo possessas Antiochus per occasionem, averso Philippo in Romanum bellum, intercepisset: id vero ferendum non esse. Romanos per tot annos terra marique tanta pericula ac labores exhausisse. Antiochū belli præmia habere. Sed ut in Asiam adventus ejus dissimulari ab Romanis, tanquam nihil ad eos pertinens, potuerit: quod jam etiam in Europam omnibus navalibus terrestribusque copiis transierit, quantum à bello aperto Romanis abesse? illum quidem etiam si in Italiam trajiciat, negaturum. Ad ea rex: Satis jam ante videre se, Romanos inquirere quid regi Antiocho faciendum: at quousque terra marique progrediendum fuerit ipsis, non cogitare. Asiam nihil ad populum Romanum pertinere: nec magis illis inquirendum esse, quid Antiochus in Asia, quam Antiocho quid in Italia populus Romanus faciat. Quod ad Ptolemæum attineat, cui ademptas civitates querantur: sibi cum Ptolemæo & amicitiam esse, & id agere se, ut brevi etiam affinitas jungatur. Nec ex Philippi quidem adversa fortuna spolia ulla se petisse: aut adversus Romanos in Europam trajecisse.* fuerit, quo victo omnia quæ illius fuissent, jure belli Seleuci facta sint: existimare suæ ditionis esse: occupatis majoribus suis rerum aliarum alia cura, primo quædam ex his Ptolemæum, deinde & Philippum usurpando aliena possedisse: sicut quædam ex proxima Thracia, quæ indubitatè Lysimachi fuerint. ad ea facienda in antiquum venisse: & Lysimachiam deletam Thracum impetu, de integro condere, ut Seleucus filius eam sedem regni habeat. His disceptationibus per dies aliquot habitis, rumor sine ullo satis certo auctore allatus de morte Ptolemæi regis, ut nullus exitus imponeretur sermonibus. nam dissimulabat pars utraque se audisse. & L. Cornelius, cui legatio ad duos reges Antiochum Ptolemæumque mandata erat, spacium modici temporis ad conveniendum Ptolemæum petebat, ut priusquam moveretur aliquid in nova possessione regni, perveniret in Ægyptum, & Antiochus suam fore Ægyptum, si tum occasio esset, censebat. itaque dimissis Romanis, relictoque Seleuco filio cum terrestribus copiis ad restituendam, ut instituerat, Lysimachiam: ipse omni

omni classe navigans Ephesum, legatis ad Quintium missis, qui ad fidem de societate agerent, oram Asiæ legens pervenit in Lyciam. Patarisque cognito vivere Ptolemæum, navigandi quidem in Ægyptum omissum consilium est: Cyprum nihilominus tendens, cum Chelidonium promontorium superasset, paulisper seditione remigum est retentus in Pamphilia circa Eurymedontem amnem. Inde profectum eum ad capita (quæ vocant) Sari fluminis, fœda tempestas oborta prope cum omni classe demersit. multæ naves ejectæ: multæ ita haustæ mari, ut nemo in terram enaverit. magna vis hominum ibi interiit, non remigum tantum, militumque ignotorum, sed etiam insignium amicorũ. Collectis reliquiis naufragii, cum res non in eo esset ut Cyprum tentaret, minus opulento agmine quam profectus erat, Seleuciam redit. ibi subduci navibus jussis (jam enim hyems instabat) ipse in hyberna Antiochiam processit. In hoc statu regum erant res. Romæ eo primum anno triumviri epulones facti, C. Licinius Luculus, T. Romuleius, qui legem creandis his tulerat, & Publius Porcius Lecca. His triumviris item ut pontifici lege datum togæ prætextæ habendæ jus. Sed magnum certamen cum omnibus sacerdotibus eo anno fuit quæstoribus urbanis, Q. Fabio Labeoni, & L. Aurelio. Pecunia opus erat: quod ultimam pensionem pecuniæ in bellum collatæ persolvere placuerat privatis. quæstores ab auguribus, pontificibus, quod stipendium per bellum non contulissent, petebant. ab sacerdotibus tribuni nequicquam appellati, omniumque annorum per quos non dederant, exactum est. Eodem anno duo mortui pontifices, novique in eorum locum suffecti: M. Marcellus consul in locum T. Sempronii Tuditani, qui prætor in Hispania decesserat: & L. Valerius in locũ M. Cornelii Cethegi. Et Q. Fabius maximus augur mortuus est admodum adolescens, priusquã ullũ magistratum caperet: nec eo anno augur in ejus locum est suffectus. Comitia inde consularia habita à M. Marcello consule. creati Coss. L. Valerius Flaccus, M. Porcius Cato. Prætores inde facti C. Fabricius Luscinus, C. Atinius Labeo, CN. Manlius Volso, App. Claudius Nero, P. Mãlius, P. Porcius Lecca. Ædiles curules, M. Fulvius Nobilior, & C. Flaminius, tritici decies centum millia binis æris populo diviserunt. id C. Flaminii honoris causa, ipsius patrisque advexerant Siculi Romam. Flaminius gratiam ejus cõmunicaverat cum collega. Ludi Romani & apparati magnificè sunt, & ter toti instaurati. Ædiles pl. Cn. Domitius Ænobarbus, & C. Scribonius Curio maximus multos pecuarios ad populi judicium adduxerunt, tres ex his cõdemnati sunt. ex eorum mulctatitia pecunia ædẽ in insula Fauni fecerũt. Ludi plebeii per biduum instaurati, & epulum fuit ludorum causa. L. Valerius Flaccus, & M. Portius quo die magistratum inierunt, de provinciis cum ad senatum retulissent, patres censuerunt, cum in Hispania tantum glisceret bellum, ut jam consulari & duce & exercitu opus esset, placere, consules Hispaniam citeriorem & Italiam provincias aut cõparare inter se, aut sortiri. utri Hispania provincia evenisset, eum duas legiones & quinq; millia sociũm Latini nominis, & quingẽtos equites secũ portare, & naves lõgas viginti ducere. alter consul duas legiones scriberet. His Galliam provinciam obtineri satis esse, fractis proximo anno Insubrium & Bojorum animis. Cato Hispaniam, Valerius Italiam est sortitus. Prætores deinde provincias sortiti. G Fabricius Luscinus urbanam, C. Atinius Labeo peregrinam, C. Manlius Volso Siciliam, Appius Claudius Nero Hispaniam ulteriorem, & P. Porcius Lecca Pisas, ut ab tergo Liguribus esset, P. Manlius in Hispaniam citeriorem adjutor consuli

fuli datur. T. Quintio, suspectis non solum Antiocho & Ætolis, sed etiam Nabide Lacedæmoniorum tyranno, prorogatum in annum imperium est, duas legiones haberet: in eas si quid supplementi opus esset, consules scribere, & mittere in Macedoniam jussi. Appio Claudio præter legionem quam Quintus Fabius habuerat, duo millia peditum & ducentos equites novos conscribere permissum. Par numerus peditum equitumque novorum Publ. Manlio in citeriorem Hispaniam decretus, & legio eadem quæ fuerat sub Minucio prætore, data. Et P. Porcio Leccæ ad Hetruriam circa Pisas ducenti peditum: & quingenti equites ex Gallico exercitu decreti. In Sardinia prorogatum imperium Sempronio Longo. Provinciis ita distributis, consules priusquam ab urbe proficiscerentur, ver sacrum ex pontificum jussu fecere, quod C. Cornelius Mammula prætor voverat de senatus sententia, populique jussu, CN. Servilio, C. Flaminio Coss. annis post uno & viginti factum est, quam votum. Per eosdem dies C. Claudius Appii filius, Pulcer, augur in Quinti Fabii Maximi locum, qui priore anno mortuus erat, lectus, inauguratusque est. Mirantibus jam vulgo hominibus quod Hispania movisset bellum, negligi: literæ à Quinto Minutio allatæ sunt, se ad Turbam oppidum cum Budare & Besaside imperatoribus Hispanis signis collatis prosperè pugnasse: duodecim millia hostium cæsa: Budarem imperatorem captum. cæteros fusos fugatosque. His literis lectis minus terroris ab Hispanis erat, unde ingens bellum expectatum fuerat. omnes curæ post adventum utique decem legatorum in Antiochum regem conversæ. His expositis prius quæ cum Philippo acta essent, & quibus legibus data pax, non minorem belli molem restare ab Antiocho docuerunt. Ingenti classe egregio terrestri exercitu in Europam eum trajecisse. nisi avertisset vana spes ex vaniore rumore orta, Ægypti invadendæ, mox bello Græciam arsuram fuisse. neque enim ne Ætolos quidē quieturos, cum ingenio inquietam, tum iratam Romanis gentem. hærere & aliud in visceribus Græciæ ingens malum: Nabin nunc Lacedæmoniorum, mox, si liceat, universæ Græciç futurum tyrannum, avaritia & crudelitate omnes fama celebratos tyrannos æquantem. cui si Argos velut arcem Peloponneso impositam tenere liceat, deportatis in Italiam Romanis exercitibus, nequicquam liberatam à Philippo Græciam fore; pro rege, si nihil aliud, longinquo vicinum tyrannum dominum habituram. Hæc cum jam ab gravibus authoribus, tū qui omnia per seipsos explorata referrent, audirent majores: quod ad Antiochum attineret, maturanda his, cum rex quacunque de causa in Syriam concessisset, de tyranno consultatio visa est. Cum diu disceptatum esset, utrum jam causæ satis videretur, cur decernetur, an permitterent T. Quintio, quod ad Nabin Lacedæmonium attineret, faceret quæ è repub. censeret esse, permiserunt: eam rem esse rati, quæ maturata dilatave non tam magni momenti ad summam rem populi Romani esset: magis id animavertendum esse, quid Annibal & Carthaginienses, si cum Antiocho ortum foret bellum, acturi essent. Adversæ Annibali factionis homines principibus Romanis, amicis quisq; suis, identidem scribebant: nuncios literasque ab Annibale ad Antiochum missas, & ab rege ad eum clam legatos venisse. ut feras quasdam nunquam mitescere: sic immitem implacabilemque ejus viri animum esse. marcescere ocio situq; civitatem queri eum, & inertia operis: nec sine armorum sonitu excitari posse. Hæc probabilia memoria prioris belli per unum illum non magis gesti quam moti faciebat. Irritaverat etiam recenti facto multorum potentium animos, Judicum ordo

Car-

Carthagine ea tempestate dominabatur, eo maximè, quod iidem perpetui judices erant. res, fama vitaque omnium in illorum potestate erat, qui unum ejus ordinis, & omnes adversos habebat. nec accusator apud judices infensos deerat. Horum in tam impotenti regno (neque enim civiliter nimiis opibus utebantur) prætor factus Annibal, vocare ad se quæstorem. Idem pro nihilo habuit. nam & adversæ factionis erat, & quia ex quæstura in judices, potentissimum ordinem referebantur: jam pro futuris mox opibus animos gerebat. Enimvero indignum id ratus Annibal, viatorem ad prehendendum quæstorem misit: subductumque in concionem non ipsum magis quam ordinem judicum, præ quorum superbia atque opibus nec leges quicquam essent, nec magistratus accusavit. & ut secundis auribus accipi orationem animadvertit, & infimorum quoque libertati gravem esse superbiam eorum: legem extemplo promulgavit pertulitque, ut in singulos annos judices legerentur, ne quis biennium continuum judex esset. Cæterum quantam eo facto ad plebem inierat gratiam: tantum magnæ partis principum offendebat animos. Adjecit aliud, quod bono publico sibi proprias simultates irritavit. Vectigalia publica partim negligētia dilabebantur: partim prædæ ac divisui principum quibusdam & magistratibus erant. quin & pecunia quæ in stipendium Romanis suo quoque anno penderetur, deerat: tributumque grave privatis imminere videbatur. Annibal postquam vectigalia, quanta terrestria maritimaque essent, & in quas res erogarentur, animadvertit, & quid eorum ordinarii reip. usus consumerent, quantum peculatus averteret: omnibus residuis pecuniis exactis, tributo privatis remisso, satis locupletē rempublicā fore ad vectigal præstandum Romanis pronunciavit in concione, & præstitit promissum. Tum vero isti, quos paverat per aliquot annos publicus peculatus, velut bonis ereptis, non furto eorum manibus extorto, infensi & irati, Romanos in Annibalem, & ipsos causam odii quærentes, instigabant. Itaque diu repugnante Scipione Africano, quia parum ex P.R. dignitate esse ducebat, subscribere odiis accusationibusque Annibalis, & factionibus Carthaginiensium inserere publicam auctoritatem, nec satis habere bello vicisse Annibalem, nisi velut accusatores calumniam in eum jurarent, ac nomen deferrent: tandem pervicerunt, ut legati Carthaginem mitterentur, qui apud senatum eorum arguerent Annibalem cum Antiocho rege consilia belli faciendi inire. Legati tres missi, C. Servilius, M. Claudius Marcellus, Q. Terentius Culleo. qui cum venissent, ex consilio inimicorum Annibalis, quærentibus causam adventus, dici jusserunt, venisse ad controversias, quæ cum Masanissa rege Numidarum Carthaginiensibus essent, dirimendas. id creditum vulgo, Annibalem unum se peti ab Romanis non fallebat, & ita pacem Carthaginiensibus datam esse, ut inexpiabile bellum adversus se unum maneret. itaque cedere tempori & fortunæ statuit. & præparatis jam omnibus antè ad fugam, obversatus eo die in foro avertendæ suspicionis causa, primis tenebris vestitu forensi ad portam cum duobus comitibus ignaris consilii est egressus. Cum equi quo in loco jussi erant præsto fuissent, nocte via cita regionem quandam agri Vocani transgressus, postero die mane inter Acyllā & Thapsum ad suam turrim pervenit. ibi eum parata instructaque remigio excepit navis. ita Africa Annibal excessit, sæpius patriæ quam suorum evētus miseratus. Eo die in Cercinam insulam trajecit. ubi cum in portu naves aliquot Pœni onerarias cum mercibus invenissent, & ad egressum eum è nave concursus salutantium esset factus: percontantibus legatum se Tyrum dici

 jussit.

jussit: veritus tamen ne qua earum navis nocte profecta Taysum aut Acyllam nunciaret se Cercinæ visum, sacrificio apparari jusso, magistros navium mercatoresque invitari jussit, & vela cum antennis ex navibus corrogari, ut umbra (etenim media æstas fortè erat) cœnantibus in littore fieret. quantum res & tempus patiebatur, apparatæ celebratæque ejus diei epulæ sunt: multoque vino in serum noctis convivium productum. Annibal quum primum fallendi eos qui in portu erant, tempus habuit: navem solvit. cæteri sopiti cum postero die tandem ex somno pleni crapulæ surrexissent, id quod serum erat, aliquot horas remis in naves collocandis & aptandis armamentis absumpserunt. Carthagine & multitudinis assuetæ domum Annibalis frequentare, concursus ad vestibulum ædium est factus: & ut non comparere eum vulgatum est, in forum turba convenit principē civitatis quærentium. & alii fugam conscisse (id quod erat) alii fraude Romanorum interfectum, idque magis ferebant: variosque vultus cerneres, ut in civitate aliorum alias partes foventium factionibus. visum deinde Cercinæ eum, tandem allatum est. Romani legati cum in senatu exposuissent, cōpertum patribus Romanis esse, & Philippum regem ante ab Annibale maximè accensum, bellum populo Rom. fecisse: & nunc literas nunciosque ab eo ad Antiochum regem profectos, haud quieturum antequam bellum tot orbe terrarum concisset: ne his* debere impune esse, si satisfacere Carthaginienses populo Romano vellent: nihil eorum sua voluntate, nec publico consilio factum esse, Carthaginienses responderunt. quicquid æquum censuissent Romani, facturos esse. Annibal prospero cursu Tyrum pervenit: exceptusque à cōditoribus Carthaginis ut alia patria, vir tam clarus omni genere honorum paucos moratus dies. Antiochiam navigat. ibi profectum jam regem cum audisset: filium ejus solemne ludorum ad Daphnen celebrantem convenisset, comiter ab eo exceptus, nullam moram navigandi fecit. Ephesi regem est consecutus, fluctuantem adhuc animo, incertumque de Romano bello, sed haud parvum momentum animo ejus ad moliendum adventus Annibalis fecit. Ætolorum quoque eodem tempore alienati ab societate Romana animi sunt: quorum legatos Pharsalum & Leucadem, & quasdam alias civitates ex primo fœdere petentes senatus ad Quintium rejecit.

LIBRI XXXIV.

BREVIARIUM.

Lex Oppida, quam C. Oppius tribunus plebis bello Punico distringendis cultibus matronarum tulerat, cum maxima contentione abrogata est: cum Porcius Cato auctor fuisset, ne ea lex aboleretur. Is in Hispaniam profectus bello, quod Emporiis orsus est, citeriorem Hispaniam pacavit. T. Quintius Flaminius bellum adversus Lacedæmonios, & tyrannum eorum Nabidem prospere gestum, data iis pace, qualem ipse voluit: liberatisque Argis, qui sub ditione tyranni erant, finivit. Senatus tunc primum secretus à populo ludos spectavit, ut id fieret, Sex.

Aelius

Ælius Pætus, & L. Cornelius Cethegus censores intervenerunt cum indignatione plebis. Coloniæ plures deductæ sunt. M. Porcius Cato de Hispania triumphavit. Res præterea adversus Bojos & Insubres Gallos fæliciter gestæ referuntur. T. Quintius Flaminius, qui Philippum Macedonum regem, & Nabidem Lacedæmoniorum tyrannum vicerat, Græciamque omnem liberaverat: ob hanc rerum gestarum multitudinem triduo triumphavit. Legati Carthaginiensium nunciaverunt, Annibalem, qui ad Antiochum confugerat, bellum cum eo moliri. tentaverat autem Annibal per Aristonem Tyrium, sine literis Carthaginem missum, ad rebellandum Pœnos concitare.

INTER bellorum magnorum aut vixdum finitimorum aut imminentium curas, intercessit res parva dictu, sed quæ studiis in magnum certamen excesserit. M. Fundanius, & L. Valerius tribuni plebis, ad plebem tulerant de Oppia lege abroganda. Tulerat eam C. Oppius tribunus plebis, Q. Fabio, T. Sempronio Coss. in medio ardore Punici belli: ne qua mulier plus semuncia auri haberet: neu vestimento versicolori uteretur: nec juncto vehiculo in urbe oppidove, aut propius inde mille passus, nisi sacrorum publicorum causa, veheretur. M. & P. Iunii Bruti tribuni plebis legem Oppiam tuebantur: nec eam se abrogari passuros ajebant. Ad suadendum dissuadendumque multi nobiles prodibant. Capitolium turba hominum faventium adversantiumque legi complebatur. matronæ nulla nec auctoritate, nec verecundia, nec imperio virorum contineri limine poterant, omnes vias urbis, aditusque in forum obsidebant, viros descendentes ad forum orantes, ut florente republica, crescente in dies privata omnium fortuna, matronis quoque pristinum ornatum reddi paterentur. augebatur hæc frequentia mulierum indies: nam etjam ex oppidis conciliabulisque conveniebant. jam & consules prætoresque & alios magistratus adire & rogare audebant. cæterum minimè exorabilem alterum utique consulem M. Portium Catonem habebant: qui pro lege, ne abrogaretur, ita disseruit: SI IN "sua quisque nostrûm matresfa-"milias, Quirites, jus & majestatem viri retinere instituisset, "minus cum universis fœminis "negotii haberemus, nunc domi "victa libertas nostra impotentia "muliebri, hic quoque in foro "obteritur & calcatur: & quia "singulas sustinere non potui-"mus, universas horremus. Equi-"dem fabulam & fictam rem du-"cebam esse virorum omne genus "in aliqua insula conjuratione "muliebri à stirpe sublatum esse. "Ab nullo genere non æquè "summum periculum est, si cœ-"tus & concilia & secretas con-"sultationes esse sinas. Atque ego "vix statuere apud animũ meum "possum, utrum pejor ipsa res, "an pejore exemplo agatur. quo-"rum alterum ad nos COSS. re-"liquosque magistratus, alterum "ad vos Quirites magis pertinet. "nam utrum è republica sit, nec "ne; id quod ad vos fertur, ve-"stra existimatio est, qui in suf-"fragium ituri estis. Hæc consternatio muliebris, sive sua sponte, "sive auctoribus vobis M. Fun-"dani & L. Valerii facta est, haud "dubie ad culpam magistratuum "pertinens, nescio vobis tribuni, "an Coss. magis sit deformis: vo-"bis, si fœminas ad concitan-"das tribunitias seditiones jam "adduxistis: nobis, si ut plebis "quondam, sic nunc mulierum "secessione leges accipiendæ "sunt. Equidem non sine ru-"bore quodam paulo ante per "medium agmen mulierum in "forum perveni, quod nisi me "verecundia singularum magis "majestatis & pudoris, quam "universarum tenuisset, ne "compellatæ à consule viderentur; dixissem, qui hic mos est, in-

"in publicum procurrendi, & "obsidendi vias, & viros alienos "appellandi? istud ipsum suos "quæque domi rogare non po-"tuistis? an blandiores in publico "quàm in privato, & alienis "quam vestris estis? quanquam "ne domi quidem vos, si sui ju-"ris finibus matronas contineret "pudor: quæ leges hîc rogaren-"tur abrogarenturve curare de-"cuit. Majores nostri nullam ne "privatam quidem rem agere "fœminas sine auctore volue-"runt, in manu esse parentum, "fratrum, virorum. nos (si diis "placet) jam etiam rempubl. ca-"pessere eas patimur: & foro quo-"que & concionibus & comitiis "immisceri. quid enim nunc a-"liud per vias & compita fa-"ciunt, quam quod aliæ rogatio-"nes tribunorum plebis suadent: "aliæ legem abrogãdam censent? "Date frænos impotenti naturæ, "& indomito animali: & sperate "ipsas modum licentiæ facturas, "nisi vos faciatis. Minimum hoc "eorum est, quæ iniquo ani-"mo fœminæ sibi aut moribus "aut legibus injunctum patiun-"tur, omnium rerum libertatem, "imo licentiam, si vera dicere "volumus, desiderant. quid enim, "si hoc expugnaverint, non tenta-"bunt? Recensete omnia mulie-"bria jura, quibus licentiam ea-"rum alligaverint majores no-"stri, per quæque subjecerint vi-"ris. quibus omnibus constrictas "vix tamen continere potestis. "quid si carpere singula & extor-"quere, & exæquari ad extremum "viris patiemini: tolerabiles vo-"bis eas fore creditis? extemplo "simul pares esse cœperint, supe-"riores erunt. At hercule ne quid "novum in eas rogetur, recusant: "non jus, sed injuriam deprecan-"tur, imo ut quam accepistis, jus-"sistis suffragiis vestris legem, "quam usu tot annorum & ex-"periendo comprobastis, hanc ut "abrogetis: i. ut unam tollendo "legem cæteras infirmetis. Nulla "lex satis commoda omnibus est, "id modo quæritur, si majori parti & in summam prodest. si" quod cuiquam privatim officiet" jus, id destruet ac demolietur:" quid attinebit universas rogare" leges, quas mox abrogare, in" quos latæ sunt, possint? Volo" tamen audire quid sit propter" quod matronæ consternatę pro-" currant in publicum, ac vix fo-" ro se & concione abstineant, ut" captivi ab Annibale rediman-" tur, parentes, viri, liberi, fratres" earum? procul abest, absitque" semper talis fortuna reip. sed" tamen cum fuit, negastis hospitis" precibus earum. At non pietas," nec solicitudo pro suis, sed re-" ligio congregavit eas. matrem" Idæam Pessinunte ex Phrygia" venientem acceptur ę sunt. Quid" honestum dictu saltem seditio-" ni prætenditur muliebri? Vt au-" ro & purpura fulgeamus, in-" quiunt: ut carpentis festis pro-" festisq; diebus velut triumphan-" tes de lege victa & abrogata, &" captis & ereptis suffragiis ve-" stris, per urbem vectemur: ne" ullus modus sumptibus, nec lu-" xuriæ sit. Sæpe me querentem" de fœminarum, sæpe de viro-" rum, nec de privatorum modo," sed etiam magistratuum sump-" tibus audistis: diversisque duo-" bus vitiis, avaritia & luxuria" civitatum laborare: quæ pestes" omnia magna imperia everte-" runt. hæc ego quo melior læ-" tiorq; indies fortuna reipublicę" est, quo magis imperium cre-" scit, & jam in Græciam Asiám-" que transcendimus, omnibus" libidinum illecebris repletas, &" regias etiam attrectamus gazas:" eo plus horreo ne illæ magis" res nos cœperint, quam nos il-" las. Infesta, mihi credite, signa" ab Syracusis illata sunt huic ur-" bi. jam nimis multos audio" Corinthi & Athenarum orna-" menta laudantes mirantesque," & antefixa fictilia deorum Ro-" manorum ridentes. ego hos ma-" lo propitios deos, & ita spero" futuros, si in suis manere se-" dibus patiemur. Patrum no-" strorum memoria per legatum"

"Cyneam Pyrrhus non virorum "modo, sed etiam mulierum animos donis tentavit. nondum "lex Oppia ad coercendam luxuriam muliebrem lata erat: "tamen nulla accepit. quam causam fuisse censetis? eadem fuit, "quæ majoribus nostris nihil de "hac re lege sanciendi. nulla erat luxuria quæ coerceretur. "Sicut ante morbos necesse est "cognitos esse, quam remedia "eorum: sic cupiditates prius "natæ sunt, quam leges quæ iis "modum facerent. Quid legem "Liciniam excitavit de quingentis jugeribus, nisi ingens cupido agros continuandi? quid legem Cinciam de donis & muneribus, nisi quia vectigalis "jam & stipendiaria plebs esse "senatui cœperat? Itaque minime mirum est, nec Oppiam, "nec aliam ullam tum legem desideratam esse, quæ modum "sumptibus mulierum faceret, "cum aurum & purpuram data "& oblata ultro non accipiebant. Si nunc cum illis donis "Cyneas urbem circumiret, stantes in publico invenisset quæ "acciperent. Atque ego nonnullarum cupiditatum ne causam quidem aut rationem inire possum. nam ut quod alii "liceat, tibi non licere, aliquid "fortasse naturalis aut pudoris, "aut indignationis habeat: sic "æquato omnium cultu, quid "unaquæque vestrûm veretur, "ne in se conspiciatur? Pessimus quidem pudor est vel parsimoniæ vel paupertatis: sed "utrunque lex vobis demit, cum "id quod habere non licet, non "habetis. Hanc, inquit, ipsam "exæquationem non fero, illa "locuples, cur non insignis auro & purpura conspicior? cur "paupertas aliarum sub hac legis specie latet, ut quod habere non possunt, habituræ, "si liceret, fuisse videantur? Vultis hoc certamen uxoribus vestris injicere, Quirites, ut divites id habere velint, quod nulla alia possit? pauperes, ne ob hoc ipsum contemnantur, supra vires se extendant? Næ simul pudere quod non oportet "cœperit: quod oportet, non pudebit. Quæ de suo poterit, parabit: quæ non poterit, virum rogabit. Miserum illum "virum, & qui exoratus, & qui "nō exoratus erit, cum quod ipse "non dederit, datum ab alio "videbit. Nunc vulgo alienos "viros rogant, & quod majus "est, legem & suffragia rogant, "& à quibusdam impetrant adversus te & rem tuam, & liberos tuos inexorabiles. simul "lex modum sumptibus uxoris "tuæ facere desierit, tu nunquam facies. Nolite eodem loco existimare Quirites, futuram "rem, quo fuit, antequam lex "de hoc ferretur: & hominem "improbum non accusari tutius "est, quam absolvi: & luxuria "non mota tolerabilior esset, "quam erit nunc ipsis vinculis, "sicut fera bestia irritata, deinde "emissa. Ego nullo modo abrogandam legem Oppiam censeo, "vos quod faxitis deos omnes fortunare velim. Post hæc tribuni quoque plebis, qui se intercessuros professi erant, cum pauca in eandem sententiam adjecissent, tum L. Valerius pro rogatione ab se promulgata ita disseruit: SI PRIVATI tantummodo ad suadendum dissuadendumque id quod "à nobis rogatur, processissent, "ego quoque cum satis dictum "pro utraque parte existimarem, tacitus suffragia vestra "expectassem. nunc cum vir gravissimus COS. M. Porcius non "auctoritate solum, quæ tacita satis momenti habuisset, "sed oratione etiam longa & accurata insectatus sit rogationem nostram, necesse est paucis respondere: qui tamen plura verba in castigandis matronis, quam in rogatione nostra dissuadenda consumpsit: "& quidem ut in dubio poneret, utrum id quod reprehenderet, matronæ sua sponte, an "

"nobis auctoribus fecissent.
"Rem defendam, non nos: in
"quos jecit magis hæc Cos.
"verbotenus, quam ut re insi-
"mularet. Cœtum & seditiones,
"& interdum secessionem mu-
"liebrem appellavit, quod ma-
"tronæ in publico vos rogassent,
"ut legem in se latam per bel-
"lum temporibus duris, in pace
"& florente ac beata republ. ab-
"rogaretis. Verba magna, quæ
"rei augendæ causa conquiran-
"tur, & hæc & alia esse scio, &
"M. Catonem oratorem non so-
"lum gravem, sed interdum
"etiam trucem esse scimus om-
"nes, cum ingenio sit mitis.
"Nam quid tandem novi matro-
"næ fecerunt, quod frequentes
"in causa ad se pertinente in pu-
"blicum processerunt? nunquam
"ante hoc tempus in publico
"apparuerunt? Tuas adversus
"te Origines revolvam, acci-
"pe quoties id fecerint, & qui-
"dem semper bono publico.
"Iam à Principio regnante Ro-
"mulo, cum Capitolio ab Sa-
"binis capto, medio in foro
"signis collatis dimicaretur,
"nonne intercursu matronarum
"inter acies duas, prælium se-
"datum est? Quid? regibus
"exactis, cum Coriolano Mar-
"tio duce legiones Volscorum
"castra ad quintum lapidem po-
"suissent, nonne id agmen quo
"obruta hæc urbs esset matro-
"næ averterunt? Iam urbe ca-
"pta à Gallis, aurum, quo urbs
"redempta est, nempe matronæ
"consensu omnium in publicum
"contulerunt. Proximo bello
"(ne antiqua repetam) nonne &
"cum pecunia opus fuit, vi-
"duarum pecuniæ adjuverunt
"ærarium? & cum dii quoque
"novi ad opem ferendam dubiis
"rebus accerserentur, matronæ
"universæ ad mare profectæ sunt
"ad matrem Idæam accipien-
"dam? Dissimiles, inquit, cau-
"sæ sunt. nec mihi causas æqua-
"re propositum est. nihil novi fa-
"ctum, purgare satis est. Cæte-
"rum quod in rebus ad omnes

pariter viros fœminasque per-"
tinentibus fecisse eas nemo mi-"
ratus est, in causa proprie ad"
ipsas pertinente miramur fe-"
cisse? Quid autem fecerunt? su-"
perbas medius fidius aures ha-"
bemus, si cum domini servorum"
non fastidiant preces, nos ro-"
gari ab honestis fœminis indi-"
gnamur. Venio nunc ad id de"
quo agitur: in quo duplex"
consulis oratio fuit, nam & le-"
gem ullam omnino abrogari"
est indignatus, & eam præci-"
pue legem, quæ luxuriæ mu-"
liebris coercendæ causa lata es-"
set. & illa communis pro legi-"
bus visa consularis oratio est: &"
hæc adversus luxuriam severis-"
simis moribus conveniebant."
Itaque periculum est, nisi quid"
in utraque vani sit, docueri-"
mus, ne quis error vobis of-"
fundatur. Ego enim quemad-"
modum ex his legibus, quæ"
non in tempus aliquod, sed per-"
petuæ utilitatis causa in æter-"
num latæ sunt, nullam abro-"
gari debere fateor, nisi quam"
aut usus coarguit, aut status a-"
liquis reipub. inutilem fecit:"
sic quas tempora aliqua deside-"
rarunt leges mortales (ut ita"
dicam) & temporibus ipsis mu-"
tabiles esse video. quæ in pace"
latæ sunt, plerumq; bellum ab-"
rogat: quæ in bello, pax: ut in"
navis administratione alia in"
secunda, alia in adversa tem-"
pestate usui sunt. Hæc cum ita"
natura distincta sint, ex utro"
tandem genere ea lex esse vide-"
tur, quam abrogamus? Quid ve-"
tus regia lex, simul cum ipsa ur-"
be nata? aut (quod secundum est)"
à decem viris ad condenda jura"
creatis in XII. tabulis scripta?"
sine qua cum majores nostri non"
existimarint matronale decus"
servari posse: nobis quoque fe-"
rendum sit, ne cum ea pudorem"
sanctitatemque fœminarum ab-"
rogemus? Quis igitur nescit no-"
vam istam legem esse, Q. Fa-"
bio, T. Sempronio consulibus"
XX. annis ante latam? sine qua"
cum per tot annos matronæ"

optimis

"optimis moribus vixerint: "quod tandem ne abrogata ea "effundantur ad luxuriam, peri- "culum est? nam si ista lex ideo "lata esset, ut finiret libidinem "muliebrem, verendum foret, "ne abrogata incitaret. cur sit "autem lata, ipsum indicavit "tempus. Annibal in Italia erat "victor ad Cannas: jam Taren- "tum, jam Arpos, jam Capuam "habebat: ad urbem Romam ad- "moturus exercitum videbatur: "defecerant socii, non milites in "supplementum, non socios "navales ad classem tuendam, "non pecuniam in ærario habe- "bamus: servi, quibus arma da- "rentur, ita ut precium pro iis "bello perfecto dominis solvere- "tur, emebantur: in eandem "diem frumentum & cætera "quæ belli usus postulabant, "præbenda publicani se condu- "cturos professi erant: servos ad "remum, numero ex censu con- "stituto cum stipendio nostro "dabamus: aurum & argentum "omne à senatoribus ejus rei "initio orto, in publicum con- "ferebamus: viduæ & pupilli "pecunias suas in ærarium defe- "rebant: cautum erat, quo ne "plus auri & argenti facti, quo "ne plus signati argenti & æris "domi haberemus. Tali Tem- "pore in luxuria & ornatu ma- "tronæ occupatæ erant, ut ad "eam coërcendam lex Oppia de- "siderata sit: cum quia Cereris "sacrificium lugentibus omnibus "matronis intermissum erat, se- "natus finiri luctum triginta die- "bus jussit. Cui non apparet, "ob inopiam & miseriam civi- "tatis, quia omnium privato- "rum pecuniæ in usum publi- "cum vertendæ erant, istam le- "gem scriptam, tamdiu mansu- "ram, quamdiu causa scribendæ "legis mansisset? nam si quæ "tunc temporis causa aut decre- "vit senatus, aut populus jussit, "in perpetuum servari, oportet: "cur pecunias reddimus priva- "tis? cur publica præsenti pecu- "nia locamus? cur servi, qui mi- litent non emuntur? cur privati" non damus remiges, sicut tunc" dedimus? Omnes alii ordines," omnes homines mutationem in" meliorem statum reipublicæ" sentient: ad conjuges tantum" nostras pacis & tranquillitatis" publicæ fructus non perveniet?" Purpura viri utemur, prætextati" in magistratibus, in sacerdotiis:" liberi nostri prætextis purpura" togis utentur: magistratibus in" coloniis municipiisque hic Ro-" mæ infimo genere magistris vi-" corum, togæ prætextæ haben-" dæ jus permittemus: nec ut id" vivi solum habeant tantum in-" signe, sed etiam ut cum eo cre-" mentur mortui: fœminis dun-" taxat purpuræ usu interdice-" mus? & cum tibi viro liceat" purpura in veste stragula uti," matremfamilias tuam purpu-" reum amiculum habere non si-" nes? & equus tuus speciosius" instratus erit, quam uxor ve-" stita? Sed in purpura, quæ te-" ritur, absumitur, injustam" quidem, sed aliquam tamen" causam tenacitatis video: in" auro vero, in quo præter ma-" nus precium nihil intertrimenti" fit, quæ malignitas est? præsi-" dium potius in eo est, & ad pu-" blicos, & ad privatos usus: si-" cuti experti estis. Nullam æ-" mulationem inter se singula-" rum, quando nulla haberet, esse" ajebat: At Hercule universis" dolor & indignatio est, cum so-" ciorum Latini nominis uxori-" bus vident ea concessa ornamē-" ta, quæ sibi adempta sint: cum" insignes eas esse auro & purpura:" cum illas vehi per urbem, se" pedibus sequi, tanquam in illa-" rum civitatibus, non in sua im-" perium sit. Virorum hoc animos" vulnerare posset: quid mulier-" cularum censetis quas etiam" parva movent? non magistra-" tus, nec sacerdotia, nec trium-" phi, nec insignia, nec dona," aut spolia bellica his contin-" gere possunt. munditiæ & or-" natus, & cultus, hæc fœmi-" narum insignia sunt: his gau-" dent

" dent & gloriantur. hunc mundum muliebrem appellarunt majores nostri. Quid aliud in luctu, quam purpuram atque aurum deponunt? quid cum eluxerunt, sumunt? quid in gratulationibus supplicationibusque nisi excellentiorem ornatum adjiciunt? Scilicet si legē Oppiam abrogaveritis, non vestri arbitrii erit, si quid ejus vetare volueritis, quod nunc lex vetat. minus filiæ, uxores, sorores, etiam quibusdam in manu erunt. Nunquam salvis suis exuitur servitus muliebris. & ipsæ libertatē, quam viduitas & orbitas facit, detestantur. In vestro arbitrio suum ornatum, quam in legis malunt esse, & vos in manu & tutela, non in servitio debetis habere eas, & malle patres vos aut viros, quam dominos dici. Invidiosissimis nominibus utebatur modo Cos. seditionem muliebrem & secessionem appellando. id enim periculum est, ne sacrum montem, sicut quondam irata plebs, aut Aventinum capiant. Patiendum huic infirmitati est quodcunque vos censueritis. quo plus potestis, eo moderatius imperio uti debetis. Hæc cum contra legem, proque lege dicta essent: aliquanto major frequentia mulierum postero die sese in publicum effudit: unoque agmine omnes Brutorum januas obsederunt, qui collegarum rogationi intercedebant: nec ante abstiterunt, quam remissa intercessio à tribunis est. nulla deinde dubitatio fuit, quin omnes tribus legem abrogarent: annis XX. post abrogata est, quam lata. M. Porcius Cos. posteaquam abrogata est Oppia lex, extemplo XXV. navibus longis, quarum quinque sociorum erant, ad Lunæ portum profectus, eodem exercitu convenire jusso, & edicto per oram maritimam misso navibus omnis generis contractis, à Luna proficiscens edixit, ut ad portum Pyrenæi sequerentur, inde se frequenti classe ad hostes iturum. Prætervecti Ligustinos montes, sinumque Gallicum, ad diem quam edixerat, convenerunt. inde Rhodam ventum, & præsidium Hispanorum, quod in castello erat, vi dejectum. ab Rhoda secundo vento Emporias perventum. ibi copiæ omnes, præter socios navales, in terram expositæ. Iam tunc Emporiæ duo oppida erant muro divisa: unum Græci habebant à Phocæa, unde & Massilienses oriundi: alterum Hispani, sed Græcum oppidum in mare expositum, totum orbem muri minus quadringentos passus patentem habebat: Hispanis retractior à mari trium millium passuum in circuitu murus erat. Tertium genus Romani coloni ab divo Cæsare post devictos Pompeii liberos adjecti. nunc in corpus unum confusi omnes. Hispanis prius, postremo & Græcis in civitatem Romanam adscitis. Miraretur quis, cum cerneret aperto mari ab altera parte, ab altera Hispanis, tam feræ & bellicosæ genti objectos, quæ res eos tutaretur. disciplina erat custos infirmitatis, quam inter validiores optime timor continet. Partem muri versam in agros egregie munitam habebant, una tantum in eam regionem porta imposita: cujus assiduus custos semper aliquis ex magistratibus erat. nocte pars tertia civium in muris excubabat: neque moris tantum aut legis causa, sed quanta si hostis ad portas esset, observabant vigilias & circumibant cura. Hispanum neminem in urbem recipiebant. ne ipsi quidem temere urbe excedebant. ad mare patebat omnibus exitus. porta ad Hispanorum oppidum versa nunquam nisi frequentes, pars tertia ferè, cujus proxima nocte vigiliæ in muris fuerant, egrediebantur. causa exeundi hæc erat: commercio eorum Hispani imprudentes maris gaudebant: mercarique & ipsi ea quæ externa navibus inveherentur, & agrorum

exhibere

exhibere fructus volebant. hujus mutui usus desiderium, ut Hispana urbs Græcis pateret, faciebat. Erant etiam eo tutiores, quod sub umbra Romanæ amicitiæ latebant, quam sicut minoribus viribus quam Massilienses, ita pari colebant fide. tunc quoque consulem exercitumque comiter ac benigne acceperunt. Paucos ibi moratus dies Cato, dum exploraret ubi & quantæ hostium copiæ essent, ut ne mora quidem segnis esset: omne id tempus exercendis militibus consumpsit. Id erat forte tempus anni, ut frumentum in areis Hispani haberent. itaque redemptoribus vetitis frumentum parare, ac Romam dimissis: *Bellum*, inquit, *seipsum alet*. profectus ab Emporiis, agros hostium urit vastatque: omnia fuga & terrore complet. Eodem tempore M. Helvio decedenti ex ulteriore Hispania cum præsidio sex millium dato ab Ap. Claudio prætore, Celtiberi agmine ingenti ad oppidum Illiturgi occurrerunt. Viginti millia armatorum fuisse Valerius scribit: duodecim millia ex iis cæsa, oppidum Illiturgi receptum, & puberes omnes interfectos. Inde ad castra Catonis Helvius pervenit. & quia tuta jam ab hostibus regio erat: præsidio in ulteriorem Hispaniam remisso, Romam est profectus: & ob rem feliciter gestam ovans urbem est ingressus. Argenti infecti tulit in ærarium quatuordecim millia pondo, septingenta triginta duo: & signati bigatorum XVII. millia XXIII. & Oscensis argenti CXX. millia CCCCXXXVIII. Causa triumphi negandi senatui fuit, quod alieno auspicio & in aliena provincia pugnasset. Cæterum biennio post redierat, cum provincia successori Q. Minucio tradita, annum insequentem retentus ibi longo & gravi morbo fuisset. itaque duobus modo mensibus ante Helvius ovans urbem est ingressus, quam successor ejus Q. Minutius triumpharet. Hic quoque tulit argenti pondo triginta quatuor millia octingenta bigatorum LXXVIII. millia, & Oscensis argenti CCLXXVIII. millia. in Hispania interim consul haud procul Emporiis castra habebat. eo legati tres ab Illergetum regulo Bilistage, in quibus unus filius erat, venerunt, querentes castella sua oppugnari: nec spem ullam esse resistendi, nisi præsidio Romanus miles esset. V. millia militum satis esse: nec hostes, si tanta manus venisset, mansuros. Ad ea consul, moveri quidem se vel periculo eorum vel metu dicere: sed sibi nequaquam tantum copiarum esse, ut cum magna vis hostium haud procul absit, cum qua mox signis collatis dimicandum sibi indies expectet: dividendo exercitum, minuere tuto vires posset. Legati ubi hæc audiverunt, flentes ad genua consulis provolvuntur. orant, ne se in rebus tam trepidis deserat: quo enim se repulsos ab Romanis ituros? nullos se socios, nihil usquam in terris aliud spei habere. potuisse se extra id periculum esse, si decedere fide, si conjurare cum cæteris voluissent. nullis minis, nullis terriculis se motos, sperantes satis opis & auxilii sibi in Romanis esse. id si nullum sit, si sibi à consule negetur, deos hominesque se testes facere, invitos & coactos se, ne eadem quæ Saguntini passi sunt patiantur, defecturos: & cum cæteris potius Hispanis quam solos perituros esse. Et illo quidem die sic fine responso dimissi. Consulem nocte quæ insecuta est, anceps cura agitare, nolle deserere socios, nolle minuere exercitum, quod aut moram sibi ad dimicandum, aut in dimicando periculum afferre posset. stat sententia: non minuere copias, ne quid interim hostes inferant ignominiæ: sociis spem pro re ostendendam censet. Sæpe vana pro veris, maxime in bello valuisse: & credentem se aliquid auxilii habere, perinde atque

que haberet, ipsa fiducia & sperando atque adeundo servatum. Postero die legatis respondit: quanquam vereatur ne suas vires aliis eas commodando minuat, tamen illorum se temporis ac periculi magis quam sui rationem habere. denunciari militum parti tertiæ ex omnibus cohortibus jubet, ut cibum quem in naves imponant, maturè coquant: navesque in diem tertium expediri jussit: duos ex legatis Bilistagi atque Illergetibus nunciare ea jubet: filium reguli comiter habendo, & muneribus apud se retinet. Legati non ante profecti quam impositos in naves milites viderunt: id pro haud dubio jam nunciantes, non suos modo. sed etiam hostes fama Romani auxilii adventantis impleverunt. Consul ubi satis quod in speciem fuit, ostentatum est, revocari ex navibus milites jubet. ipse cum jam id tempus anni appeteret, quo geri res possent, castra hyberna mille passuum ab Emporiis posuit: inde per occasiones nunc hac parte, nunc illa modico præsidio castris relicto, prædatum milites in hostium agros educebat. nocte ferme proficiscebantur, ut & quam longissime a castris procederent, & inopinantes opprimerent. & exercebat ea res novos milites, & hostium magna vis excipiebatur: nec jam egredi extra munimenta castellorum audebant. Vbi satis admodum & suorum & hostium animos est expertus, convocari tribunos præfectosque, & equites omnes & centuriones jussit: TEMPUS, "inquit, quod sæpe optastis, ve-"nit: quo vobis potestas fieret "virtutem vestram ostendendi. "adhuc prædonum magis quam "bellantium militastis more. "nunc justa pugna hostes cum "hostibus conseretis manus. non "agros inde populari, sed urbium "opes haurire licebit. Patres no-"stri cum in Hispania Carthagi-"niensium & imperatores ibi & "exercitus essent: ipsi nullum im-"peratorem, nullos in ea milites haberent: tamen addere hoc in" fœdere voluerunt, ut imperii" sui Iberus fluvius esset finis. nūc" cum duo prætores, cum Coss. cū" tres exercitus Romani Hispa-" niam obtineant: Carthaginien-" sium jam prope X. annis nemo" in his provinciis sit: imperium" nobis citra Iberum amissum est." hoc armis & virtute recuperetis" oportet: & nationem rebellan-" tem magis temere quam con-" stanter bellantem, jugum quo" se exuit, accipere rursus coga-" tis. In hunc modum maxime adhortatus, pronunciat se nocte ad castra hostium deducturum. ita ad corpora curanda dimissi. Nocte media, cum auspicio operam dedisset, profectus, ut locum quem vellet, priusquam hostes sentirent, caperet: præter castra hostiū circumducit: & prima luce acie instructa sub ipsum vallum tres cohortes mittit. Mirantes barbari à tergo apparuisse Romanum, discurrere ipsi ad arma. Interim consul apud suos: *Nusquam nisi in virtute spes est, milites*, inquit, *& ego sedulo, ne esset, feci. inter castra nostra & nos, medii hostes: ab tergo hostium ager est. quod pulcherrimum idem tutissimū est, in virtute spem positam habere.* Sub hæc cohortes recipi jubet, ut barbaros simulatione fugæ eliceret. Id quod crediderat, evenit. pertimuisse & cedere rati Romanos, porta erumpunt: & quantum inter castra sua & hostium aciem relictum erat loci, armatis complent. Dum trepidant acie instruenda, consul jam paratis ordinatisque omnibus, incompositos aggreditur. equites primò ab utroque cornu in pugnam induxit. sed in dextro extemplo pulsi, cedentesque trepidi, etiam pediti terrorem intulere. Quod ubi vidit Cos. duas cohortes delectas ab dextero latere hostium circumduci jubet: & ab tergo se ostendere prius quam concurrerent peditum acies. Is terror objectus hosti, rem metu Romanorum equitum inclinatam æquavit. tamen adeo

turbat;

turbati erant dexteræ alæ equites peditesque, ut quosdam Cos. manu ipse reprehenderit, & adversos in hostem verterit. ita & quam diu missilibus pugnatum est, anceps pugna erat, & jam ab dextera parte, unde terror & fuga cœperat, ægre Romanus resistebat. à sinistro cornu & ab fronte urgebantur barbari, & cohortes ab tergo instantes pavidi respiciebant. ut emissis soli ferreis falaricisque gladios strinxerunt, tum velut redintegrata est pugna. non cæcis ictibus procul ex improviso vulnerabantur: sed pede collato, tota in virtute ac viribus spes erat. Fessos jam suos Cos. ex secunda acie subsidiariis cohortibus in pugnam inductis, accendit: nova acies facta, integri recentibus telis fatigatos adorti hostes, primum acri impetu velut cuneo perculerunt: deinde dissipatos in fugam averterunt: effusoque per agros cursu, castra repetebantur. Vbi omnia fuga completa vidit Cato: ipse ad secundam legionem, quæ in subsidio posita erat, equo revehitur: & signa præ se ferri, plenoque gradu ad castra hostium oppugnanda succedere jubet. si quis extra ordinem avidius procurrit, & ipse interequitans spatio percutit, & tribunos centurionesque castigare jubet. Iam castra hostium oppugnabantur: saxisque & sudibus & omni genere telorum summovebantur à vallo Romani. ubi recens admota legio est, tum & oppugnantibus animus crevit, & infensius hostes pro vallo pugnabant. Cos. omnia oculis perlustrat: ut qua minima vi resistatur, ea parte irrumpat. ad sinistram portam infrequentes videt: eo secundæ legionis principes hastatosque inducit. non sustinuit impetum eorum statio, quæ portæ opposita erat. & cæteri posteaquam intra vallum hostes vident, ipsis castris exuti, signa armaque abjiciunt. cæduntur in portis suomet ipsi agmine in arcto hærentes. secundani terga hostiũ cædunt, cæteri castra diripiunt. Valerius Antias supra XL. millia hostium cæsa eo die scribit. Cato ipse haud sane detrectator laudum suarum, multos cæsos ait, numerum non adscribit. Tria eo die laudabilia fecisse putatur. unum quod circumducto exercitu procul navibus suis castrisque, ubi spẽ nisi in virtute haberent, inter medios hostes prælium commisit: alterum, quod cohortes ab tergo hostibus objecit: tertium, quod secundam legionem, cæteris omnibus effusis ad sequendos hostes, pleno gradu sub signis compositã instructamq; subire ad portam castrorũ jussit. Nihil deinde à victoria cessatum. cum receptui signo dato suos spoliis onustos in castra reduxisset, paucis horis noctis ad quietem datis, ad prædandum in agros duxit. effusius, ut sparsis hostibus fuga, prædati sunt. quæ res non minus quam pugna pridie adversa Emporitanos Hispanos, accolasque eorum in deditionem cõpulit. multi & aliarum civitatum, qui Emporias perfugerant, dediderunt se. quos omnes appellatos benigne, vinoque & cibo curatos, domos dimisit. Confestim inde castra movit, & quacunq; incedebat agmen, legati dedentium civitates suas occurrebant. & cum Tarraconem venit, jam omnis cis Iberum Hispania perdomita erat, captiviq; & Romani & socium ac Latini nominis variis casibus in Hispania oppressi, domum Cos. à barbaris reducebantur. Fama deinde vulgatur, Cos. in Turdetaniam exercitum ducturum: & ad devios montanos profecturum etiam falso perlatũ est. Ad hunc vanum & sine auctore ullo rumorem Bergistanorum civitatis septem castella defecerunt. eos deducto exercitu Cos. sine memorando prælio in potestatem redegit. Haud ita multo post iidem, regresso Tarraconem Cos. priusquam inde quoquam procederet, defecerunt. Iterum subacti: sed non eadem venia victis fuit. sub corona veniêre omnes, ne sæpius pacem

pacem solicitarent. Interim Pub. Manlius prætor, exercitu vetere à Q. Minucio, cui successerat, accepto, adjuncto & Ap. Claudii Neronis ex ulteriore Hispania, vetere item exercitu, in Turdetaniam proficiscitur. Omnium Hispanorum maxime imbelles habentur Turdetani. freti tamen multitudine sua, obviam ierunt agmini Rom. Eques immissus turbavit extemplo aciem eorum. pedestre prælium nullius ferme certaminis fuit. milites veteres periti hostium bellique, haud dubiam pugnam fecerunt. nec tamen ea pugna debellatum est. X. millia Celtiberûm mercede Turdetani conducunt, alienisq; armis parabant bellum. Cos. interim rebellione Bergistanorum ictus, ceteras quoque civitates ratus per occasionem idem facturas, arma omnibus cis Iberum Hispanis ademit. quam rem adeo ægre passi, ut multi mortem sibimetipsi consciscerent: ferox gens nullam vitam rati sine armis esse. Quod ubi Cos. renunciatum est, senatores omnium civitatum ad se vocari jussit. atque iis: *Non nostra*, inquit, *magis quam vestra refert vos non rebellare. siquidem id majore Hispanorum malo quam exercitus Romani labore semper adhuc factum est. id ut ne fiat, uno modo arbitror caveri posse, si effectum erit ne possitis rebellare. volo id quam mollissima via consequi. vos quoque in ea re consilio me adjuvate. nullum libentius sequar, quam quod vosmetipsi attuleritis.* Tacentibus spacium se ad deliberandum dierum paucorum dare dixit. cum revocati secundo quoque concilio tacuissent, uno die muris omnium dirutis, ad eos qui nondum parebant, profectus: ut in quamque regionem venerat, omnes qui circa incolebant, populos in deditionem accepit. Segesticam tantum gravem atque opulentam civitatem, vineis & pluteis cepit. Eo majorem habebat difficultatem in subigendis hostibus, quam qui primi venerant in Hispaniam, quod ad illos tædio imperii Carthaginiensium Hispani deficiebant: hunc ex usurpata libertate in servitutem velut asserendi erant. & ita mota omnia accepit, ut alii in armis essent, alii obsidione ad defectionem cogerentur: nec nisi in tempore subventum foret, ultra sustentaturi fuerint. Sed in Cos. ea vis animi atque ingenii fuit, ut omnia maxima minimaque per se adiret atque ageret: nec cogitaret modo imperaretque quæ in rem essent, sed pleraque ipse per se transigeret: nec in quenquam omnium gravius severiusque, quam in semetipsum imperium exerceret: par simonia & vigiliis & labore cum ultimis militũ certaret: nec quicquam in exercitu suo præcipui, præter honorem atque imperium haberet. Difficilius bellum in Turdetania prætori P. Manlio Celtiberi mercede exciti ab hostibus, sicut ante dictum est, faciebant. itaque eo Cos. accersitus litteris prætoris legiones duxit. Vbi eo venit (castra separatim Celtiberi & Turdetani habebant) cum Turdetanis extemplo levia prælia incursantes in stationes eorum Romani facere: semperque victores ex quamvis temere cœpto certamine abire. Ad Celtiberos in colloquium tribunos militum ire Cos. atque iis trium conditionum electionem ferre jubet. primam, si transire ad Romanos velint, & duplex stipendium accipere, quã quantum à Turdetanis pepigissent: alteram, si domos abire, publica fide accepta, nihil eam rem noxæ futuram, quod hostibus se Romanorum junxissent: tertiam, si utique bellum placeat, diem locumque constituant, ubi secum armis decernant. A Celtiberis dies ad consultandum petita. cõcilium immistis Turdetanis habitum magno cum tumultu: eo minus decerni quicquam potuit. Cum incertum bellum an pax cum Celtiberis esset. commeatus tamẽ haud secus quam in pace, ex agris castellisque hostium Romani portabant: dein sæpe munimenta

menta eorum, velut communi pacto commercio privatis induciis ingredientes. Cos. ubi hostes ad pugnam elicere nequit, primum prędatum sub signis aliquot expeditas cohortes in agrum integræ regionis ducit. deinde audito, Saguntiæ Celtiberum omnes sarcinas impedimentaque relicta, eo pergit ducere ad oppugnandum. Posteaquam nulla moventur re, persoluto stipendio non suis modo, sed etiam prætoris militibus, relictoque omni exercitu in castris prætorianis, ipse cum septem cohortibus ad Iberum est regressus. Ea tam exigua manu oppida aliquot cepit. defecere ad eum Sedetani, Ausetani, Suessetani. Lacetanos, deviam & sylvestrem gentem, cum insita feritas continebat in armis, tum conscientia, dum Cos. exercitusque Turdulo bello est occupatus, depopulatorum subitis incursionibus sociorum. Igitur ad oppidum eorum oppugnandum Cos. ducit non Romanas modo cohortes, sed juventutem etiam merito infensorum iis sociorum. Oppidum lōgum in latitudinem haudquaquam tantundem patens habebant. quadringentos inde ferme passus constituit signa. ibi delectarum cohortium stationem relinquens, præcepit eis, ne se ex eo loco ante moverent, quam ipse ad eos venisset. cæteras copias ad ulteriorem partem urbis circumducit. Maximum ex omnibus auxiliis numerum Suessetanæ juventutis habebat. eos ad murum oppugnandum subire jubet. Quorum ubi arma signaque Lacetani cognovere: memores quam sæpe in agro eorum impune persultassent, quoties ipsos signis collatis fudissent fugassentque: patefacta repente porta, universi in eos erumpunt. Vix clamorem eorum, nedum impetum Suessetani tulere. quod posteaquam, sicut futurum ratus erat, Cos. fieri etiam vidit, equo citato subter murum hostium ad cohortes advehitur. atque eas arreptas, effusis omnibus ad sequendos Suessetanos, quà silentium ac solitudo erat, in urbem inducit: priusque omnia cepit, quam se reciperent Lacetani. mox ipsos nihil præter arma habentes, in deditionem accepit. Confestim inde victor ad Vergium castrum ducit. Receptaculum id maxime prædonum erat: & inde incursiones in agros pacatos provinciæ ejus fiebant. Transfugit inde ad Cos. princeps Vergestanus: & purgare se ac populares cœpit, non esse in manu ipsis rempublicam, prædones receptos totum suæ potestatis id castrum fecisse. Cos. cum domum redire, conficta aliqua probabili cur absuisset causa, jussit. cum se muros subisse cerneret, intentosque prædones ad tuenda mœnia esse: tum uti cum suæ factionis hominibus meminisset arcem occupare. Id uti præceperat, factū. repente anceps terror, hinc muros ascendentibus Romanis, illinc arce capta, barbaros circumvasit. Hujus potitus loci Cos. eos qui arcem tenuerant, liberos esse cum cognatis, suaque habere jussit: Vergestanos cæteros quæstori ut venderet, imperavit: de prædonibus supplicium sumpsit. Pacata provincia, vectigalia magna instituit ex ferrariis argentariisque, quibus tum institutis locupletior in dies provincia fuit. Ob has res gestas in Hispania supplicationem in triduum Patres decreverunt. Eadem æstate alter Cos. L. Valerius Flaccus in Gallia cum Bojorum exercitu propter Litaniam sylvam signis collatis secundo prælio conflixit. Octo millia Gallorum cæsa traduntur. cæteri omisso bello in vicos suos atque agros dilapsi. Cos. reliquum æstatis circa Padum Placentiæ & Cremonæ exercitum habuit, restituitque quæ in iis oppidis bello diruta fuerant. Cum hic status rerum in Italia Hispaniaque esset, T. Quintio in Græcia ita hybernis actis, ut exceptis Ætolis, quibus nec pro spe victoriæ præmia contigerant, nec diu quis placere poterat, universa Græcia simul pacis libertatisq; perfruēs bonis, egregie

egregie statu suo gauderet: nec magis in bello virtutem Romani ducis, quam in victoria temperantiam justitiamque & moderationem miraretur: senatusconsultum, quo bellum adversus Nabin Lacedæmonium decretum erat, affertur. quo lecto Quintius, conventu Corinthum omnium sociarum civitatum legationibus in diem certam edicto, ubi frequentes undique principes convenerunt, ita ut ne Ætoli quidem abessent, tali oratione est usus: "BELLUM adversus Philippum "non magis communi animo "consilioque Romani & Græci "gesserunt, quam utrique suas "causas belli habuerunt. nam "& Romanorum amicitiam, "nunc Carthaginienses hostes "eorum juvando, nunc hic sociis nostris oppugnandis violaverat: & in vos talis fuit, "ut nobis, etiam si nostrarum "oblivisceremur injuriarum, "vestræ injuriæ satis digna causa belli fuerint. Hodierna "consultatio tota ex vobis pendet. refero enim ad vos, utrum "Argos, sicut scitis ipsi, ab Nabide occupatos, pati velitis "sub ditione ejus esse: an æquum censeatis, nobilissimam "vetustissimamque civitatem in "media Græcia sitam, repeti in "libertatem: & eodem statu, "quo cæteras urbes Peloponnesi & Græciæ esse. Hæc consultatio, ut videtis, tota de re "pertinente ad vos est: Romanos "nihil contingit, nisi quatenus "liberatæ Græciæ unius civitatis servitus non plenam nec "integram gloriam esse sinit. "Cæterum si vos nec cura ejus "civitatis, nec exemplum, nec "periculum movet, ne serpat "latius contagio ejus mali: nos "æqui bonique facimus. de hac "re vos consulo, staturus eo "quod plures censueritis. Post orationem Romani Imperatoris percenseri aliorum sententiæ cœptæ sunt. Cum legatus Atheniensium, quantum poterat, gratiis agendis Romanorum in Græciam merita extulisset, imploratos auxilium adversus Philippum tulisse opem, non rogatos ultro adversus tyrannum Nabin offerre auxilium: indignatusque esset hæc tanta merita sermonibus tamen aliquorum carpi, futura calumniantium, cum fateri potius præteritorum gratiam deberent: apparebat incessi Ætolos. Igitur Alexander princeps gentis invectus primũ in Athenienses, qui libertatis quondam duces & auctores, assentationis propriæ gratia communem causam proderēt: questus deinde Achæos Philippi quondam milites, postremum ab inclinata ejus fortuna transfugas, & Corinthum recepisse, & id agere, ut Argos habeant: Ætolos primos hostes Philippi, semper socios Romanorum, pactos in fœdere suas urbes agrosque fore devicto Philippo, fraudari Echino & Pharsalo: insimulavit fraudis Romanos, quod vano titulo libertatis ostentato, Chalcidem & Demetriadem præsidiis tenerent: qui Philippo cunctanti deducere inde præsidia, objicere semper soliti sunt: nunquam, donec Demetrias Chalcisque & Corinthus tenerentur, liberam Græciam fore: postremo, manendi in Græcia, retinendique exercitus Argos & Nabin causam facerent. Deportarent legiones in Italiam: Ætolos polliceri, aut conditionibus & voluntate sua Nabin præsidium Argis deducturum, aut vi atq; armis coacturos in potestate consentientis Græciæ esse. Hac vaniloquentia primum Aristænum prætorem Achæorum excitavit: NE ISTUC, inquit, Iupiter Opt. "Max. siverit, Iunoque regina, "cujus in tutela Argi sunt, ut illa "civitas inter tyrannum Lacedæmonium & latrones Ætolos "præmium sit posita in eo discrimine, ut miserius à nobis recipiatur, quam ab illo capta est. "Mare interjectum ab istis prædonibus nõ tuetur nos, T. Quinti: quid si in media Peloponeso "arcem sibi fecerint, futurũ nobis est? Linguã tantum Græcorũ "habent,

"habent, sicut speciem hominum: "moribus ritibusque efferatioribus quam ulli barbari, imo quã "rapacissimæ belluę utuntur. Itaque vos rogamus, Romani, ut & "ab Nabide Argos recuperetis, & "ita res Græciæ constituatis, ut à "latrocinio quoque Ætolorum "satis pacata hæc relinquatis. Romanus cunctis undique increpantibus Ætolos, responsurum se fuisse iis dixit, nisi ita infensos omnes in eos videret, ut sedandi potius, quam irritandi essent. cõtentum itaque opinione ea quæ de Romanis Ætolisque esset, referre se dixit, quid de Nabidis bello placeret, nisi redderet Achæis Argos. Cum omnes bellum decrevissent, auxilia ut pro viribus suis quæque civitates mitterent, est hortatus. Ad Ætolos legatũ etiam misit, magis ut nudaret animos. id quod evenit, quam spe impetrari posse. Tribunis militũ ut exercitum ab Elatia accerserent, imperavit. Per eosdem dies & Antiochi legatis de societate agentibus respondit, nihil se absentibus decem legatis sententiæ habere. Romam eundum ad senatum iis esse. Ipse copias eductas ab Elatia ducere Argos pergit. atque ei circa Cleonas Aristænus prætor cum X. millibus Achæorum, equitibus mille occurrit. & haud procul inde junctis exercitibus posuerunt castra. Postero die in campum Argivorum descenderunt: & quatuor ferè millia ab Argis locum castris capiunt. Præfectus præsidio Laconum erat Pythagoras, gener idem tyranni, & uxoris ejus frater qui sub adventum Romanorum, & utrasque arces (nam duas habent Argi) & loca alia, quæ aut opportuna aut suspecta erant, validis præsidiis firmavit. sed inter agenda hæc pavorem injectum adventu Romanorum dissimulare haudquaquam poterat: & ad externum terrorem intestina etiam seditio accessit. Damocles erat Argivus, adolescens majoris animi quam consilii: qui primo jurejurando interposito, de præsidio expellendo cum idoneis collocutus, dum vires adjicere conjurationi studet, incautior fidei æstimator fuit. colloquẽtem eum cum suis satelles à præfecto missus cum accerseret, sensit proditũ consilium esse. hortatusque conjuratos qui aderant, ut potius quam extorti morerentur, arma secum caperent: atque ita cum paucis in forum ire pergit clamitans, ut qui salvam rempublicam vellent, auctorem & ducem se libertatis sequerentur. Haud sanè movit quemquam, quia nihil usquam spei propinquę, nedum satis firmi præsidii cernebant. Hæc vociferantem eum Lacedæmonii circumventum cum suis interfecerunt. comprehensi deinde quidam & alii: ex iis occisi plures, pauci in custodiam conjecti. multi proxima nocte funibus per murum demissi, ad Romanos transfugerunt. Quintius affirmantibus iis, si ad portas Romanus exercitus fuisset, non sine effectu futurum eum motũ fuisse; & si propius castra admoverentur, non quieturos Argivos: misit expeditos pedites equitesque, qui circa Cylarabin (gymnasium id est, minus trecentos passus ab urbe) cum erumpentibus à porta Lacedæmoniis prælium commiserunt, atq; eos haud magno certamine compulerunt in urbem, & castra eo ipso loco ubi pugnatũ erat, imperator Romanus posuit. Diem inde unũ in speculis fuit, si quid novi motus oriretur. posteaquam oppressam metu civitatem vidit, advocat concilium de oppugnandis Argis. Omnium principum Græciæ, præter Aristænum, eadem sententia erat, cum causa belli non alia esset, inde potissimum ordiendũ bellum. Quintio id nequaquam placebat, sed Aristænũ contra omnium consensum differentem cum haud dubia approbatione audivit: & ipse adjecit: cum pro Argivis adversus tyrannum bellum susceptũ sit, quid minus conveniens esse, quam omisso hoste Argos oppugnari? se verò caput belli Lacedæmonẽ & tyrannum petiturum. Et dimisso concilio,

concilio, frumentatum expeditas cohortes misit. quod maturi erat circa, demessum & convectum est. viride, ne hostes mox haberent, protritum & corruptum. castra deinde movit, & Parthenio monte superato, præter Tegeam tertio die ad Caryas posuit castra. ibi priusquam hostium intraret agrũ, sociorum auxilia expectavit. Venerunt Macedones à Philippo mille quingenti, & Thessalorum equites quadringenti. nec jam auxilia quorum affatim erat, sed commeatus finitimis urbibus imperati morabantur Romanum. Navales quoque magnæ copiæ conveniebant jam ab Leucade. L. Quintius cum quadraginta navibus venerat: jam Rhodiæ decem & octo tectæ naves: jam Eumenes rex circa Cycladas insulas erat cum decem tectis navibus, triginta lembis, missisque aliis minoris formæ navibus, ipsorum quoque Lacedæmoniorum exules permulti tyrannorũ injuria pulsi, spe recuperandæ patriæ in castra Romana convenerant. Multi autem erant jam per aliquot ætates, ex quo tyranni tenebant Lacedæmonem, alii ab aliis pulsi. princeps erat exulum Agesipolis, cujus jure gentis regnum Lacedæmone erat: pulsus infans ab Lycurgo tyranno post mortem Cleomenis, qui primus tyrannus Lacedæmone fuit. Cum terra mariq; tantum belli circumstaret tyrannum, & prope nulla spes esset vires suas hostiumque æstimanti, non tamen omisit bellum: sed & à Creta mille delectos juventutis eorum excivit, cum mille jam haberet, & tria millia mercenariorum militum. X. millia popularium cum castellanis agrestibus in armis habuit: & fossa valloque urbem communivit, & ne quid intestini motus oriretur, metu & acerbitate pœnarum tenebat animos. Quoniam ut salvum vellent tyrannum, sperare non poterat: cum suspectos quosdam civium haberet: eductis in campum omnibus copiis (Dromon ipsi vocant) positis armis, ad concionem vocari jussit Lacedæmonios, atq; eorum concioni satellites armatos circumdedit: & pauca præfatus cur sibi omnia timenti caventique ignoscendum in tali tempore foret, & ipsorum referre, si quos suspectos status præsens rerum faceret, prohiberi potius nequid moliri possint, quam puniri molientes. itaque quosdam se in custodia habiturum, donec ea quæ instet tempestas, prætereat. hostibus repulsis, à quibus si modo proditio intestina satis caveatur, minus periculi esse, extemplo eos emissurũ. Sub hæc citari nomina octoginta ferme principum juventutis jussit: atque eos, ut quisq; ad nomen responderat, in custodiam tradidit: & nocte insequenti omnes interfecit. Ilotarum deinde quidã (hi sunt jam inde antiquitus castellani, agreste genus) transfugere voluisse insimulati, per omnes vicos sub verberibus acti necantur. Hoc terrore obstupuerant multitudinis animi ab omni conatu novorum consiliorum. Intra munitiones copias continebat, nec parem se ratus, si dimicare acie vellet: & urbem relinquere tam suspensis & incertis omnium animis metuens. Quintius satis jam omnibus paratis profectus ab stativis, die altero ad Sellasiam super Oenunta fluvium pervenit: quo in loco Antigonus Macedonum rex cum Cleomene Lacedæmoniorum tyranno signis collatis dimicasse dicebatur. Inde, cum audisset ascensum difficilis & arctæ viæ esse, brevi per monteis circuitu, præmissis qui munirent viam, lato satis & patenti limite ad Eurotam amnem sub ipsis prope fluentem mœnibus, pervenit. ubi castra metantes, Romanos, Quintiumque ipsum cum equitibus atque expeditis prægressum auxiliares tyranni adorti, in terrorem ac tumultum conjecerunt. nihil tale expectantes: quia nemo his obvius toto itinere fuerat, ac veluti pacato agro transierant. Aliquamdiu peditibus equites, equitibus pedites vocantibus, cum in se cuiq; minimum fiduciæ esset,

esset, trepidatum est. tandem signa legionum supervenerunt: & cum primi agminis cohortes inductæ in prælium essent, qui modo terrori fuerant, trepidantes in urbem compulsi sunt. Romani cum tantum à muris recessissent, ut extra ictum teli essent, acie directa paulisper steterunt. posteaquam nemo hostium contra exibat, redierunt in castra. Postero die Quintius prope flumen preter urbem sub ipsas Mænali montis radices ducere copias instructas pergit. primæ legionariæ cohortes ibant, levis armatura & equites agmen cogebant. Nabis intra murum instructos paratosque sub signis habebat mercenarios milites, in quibus omnis fiducia erat, ut ab tergo hostem aggrederetur. posteaquam extremum agmē præteriit, tum ab oppido eodem, quo pridie eruperant tumultu, pluribus simul locis erumpunt. Ap. Claudius agmen cogebat: qui ad id quod futurum erat, ne inopinatum accideret, præparatis suorum animis, signa extemplo convertit, totumq; in hostem agmen circumegit. itaque velut rectæ acies concurrissent, justū aliquamdiu prælium fuit. tandem Nabidis milites in fugam inclinarunt. quæ minus infida ac trepida fuisset, ni Achæi locorum prudentes institissent: hi & cædem ingentem ediderunt, & dispersos passim fuga plerosq; armis exuerunt. Quintius prope Amyclas posuit castra. inde cum perpopulatus omnia circumjecta urbi frequentis & amæni agri loca esset, nullo jam hostium porta excedente, movit castra ad flumen Eurotam. inde vallem Taygeto subjectam, agrosque ad mare pertinentes evastat. Eodem fere tempore L. Quintius maritimæ oræ oppida partim voluntate, partim metu aut vi recepit. certior deinde factus, Gytheum oppidum omnium maritimarum rerum Lacedæmoniis receptaculum esse, nec procul à mari castra Romana abesse, omnibus id copiis aggredi constituit. Erat eo tempore valida urbs & multitudine civiū incolarumq; & omni bellico apparatu instructa. in tempore Quintio rem haud facilem aggredienti rex Eumenes & classis Rhodiorum supervenerunt. ingens multitudo navalium sociorum è tribus contracta classibus, intra paucos dies omnia quæ ad oppugnationem urbis terra marique munitæ facienda opera erant, effecit. Iam testudinib. admotis, murus subruebatur: jam arietibus quatiebatur. itaque una crebris ictibus eversa est turris: quodque circa muri erat, casu ejus prostratū. & Romani simul à porta, unde aditus planior erat, ut distenderent ab apertiore loco hostes: simul per patefactum ruina iter irrumpere conabantur. nec multum abfuit, quin qua intenderant penetrarent. sed tardavit impetum eorum spes objecta dedendæ urbis, mox deinde eadem turbata. Dexagoridas & Gorgopas pari imperio præerant urbi. Dexagoridas miserat nuncium ad legatum Romanum, traditurum se urbem. & cum ad eam rem tēpus & ratio convenisset, à Gorgopa proditor interficitur, intentiusque ab uno urbs defendebatur, & difficilior facta oppugnatio erat, ni T. Quintius cum quatuor millibus delectorum militum supervenisset. Is cum supercilio haud procul distantis tumuli ab urbe instructam aciem ostēdisset, & ex altera parte L. Quintius ab operibus suis terra marique instaret: tum vera desperatio Gorgopam quoque coëgit id consilii, quod in altero morte vindicaverat, capere. & pactus ut abducere inde milites, quos præsidii causa habebat, liceret, tradidit Quintio urbem. Priusquam Gytheū traderetur, Pythagoras præfectus Argis relictus, tradita custodia urbis Timocrati Pellenensi, cum mille mercenariis militibus, & duobus millibus Argivorum Lacedæmonem ad Nabin venit. Nabis sicut primo adventu Romanæ classis, & traditione oppidorum maritimæ oræ conterritus

territus erat: sic parva spe cum acquievisset, Gytheo ab suis retento, posteaquam id quoque traditum Romanis audivit esse: cum ab terra omnibus circa hostibus nihil spei esset, à mari quoque toto se interclusum: cedendum fortunæ ratus, caduceatorem primum in castra misit: ad explorandum, si paterentur legatos ad se mitti. qua impetrata re, Pythagoras ad imperatorem venit nullis cum aliis mandatis, quam ut tyranno colloqui qui imperatore liceret. Concilio advocato, cum omnes dandum colloquium censuissent: dies locusque constituitur. In mediæ regionis tumulos modicis copiis sequentibus cum venissent, relictis ibi in statione conspecta utrinque cohortibus, Nabis cum delectis custodibus corporis, Quintius cum fratre & Eumene rege, & Sosilao Rhodio, & Aristæno Achæorum prætore, tribunisque militũ paucis descendit. ibi permisso ut seu dicere prius, seu audire mallet, ita cæpit tyrannus: SI IPSE "per me, T. Quinti, vosque "qui adestis, causam excogitare, "cur mihi aut indixissetis bel"lum, aut inferretis, possem, ta"citus eventum fortunę meę ex"pectassem: nunc imperare ani"mo nequivi, quin priusquam pe"rirem, cur periturus essem sci"rem. & hercule si tales essetis, "quales esse Carthaginienses fa"ma est, apud quos nihil socie"tatis fides sancti haberet: in me "quoq; vobis quid faceretis, mi"nus pensi esse, non mirarer. nũc "cum vos intueor, Romanos es"se video, qui rerum divina"rum fœdera humanarum fidem "socialem sanctissimam habea"tis: cùm me ipse respexi, eum "esse spero, cui & publice, sicut "cæteris Lacedæmoniis, vobis"cum vetustissimum fœdus sit, & "meo nomine privatim amicitia "ac societas nuper Philippi bel"lo renovata. At enim ego eam "violavi & everti, quod Argi"vorum civitatem teneo. Quo"modo hoc tuear? re an tempore? Res mihi duplicem defen"sionem præbet. nam & ipsis vo"cantibus ac tradentibus urbem "eam accepi, non occupavi: & "accepi, cum Philippi partium, "non in vestra societate esset. Tē"pus autem eo me liberat, quod "cum jam Argos haberem, socie"tas mihi vobiscum convenit: & "ut vobis mitterē ad bellum au"xilia; non ut Argis præsidium "deducerem, pepigistis. At her"cle in ea controversia quę de Ar"gis est, superior sum, & æquita"te rei, quod non vestram urbem, "sed hostium: quod volentē, non "vi coactam accepi: & vestra con"fessione, quod in conditionibus "societatis mihi Argos reliqui"stis. Cæterum nomen tyranni "& facta me premunt, quod ser"vos ad libertatem voco, quod "in agros inopem plebem dedu"co. De nomine hoc respondere "possum, me, qualiscunque sum, "eundem esse qui fui cum tu ipse "mecum, T. Quinti, societatem "pepigisti. tum me regem appel"lari à vobis memini: nunc ty"rannum vocari video. itaque si "ego nomen imperii mutassem, "mihi meæ inconstantiæ, cum "vos mutetis, vobis vestræ red"denda ratio est. Quod ad mul"titudinem servis liberatis au"ctam & egentibus divisum a"grum attinet: possum quidem "& in hoc me jure temporis tu"tari. jam feceram hæc, qualia"cunque sunt, cum societatem "mecum pepigistis, & auxilia in "bello adversum Philippum ac"cepistis. sed si nunc ea fecissem, "non dico, quid in eo vos læsis"sem, aut vestram amicitiam "violassem: sed illud, more "atque instituto majorum fecis"se. Nolite ad vestras leges at"que instituta exigere ea quæ La"cedæmone fiunt. nihil compa"rare singula necesse est. vos à "censu equitem, à censu pedi"tem legitis: & paucos excel"lere opibus, plebem subjectam "esse illis vultis. noster legum"lator non in paucorum manu "rempublicam esse voluit, quem "

vos

"vos senatum appellatis: nec "excellere unum aut alterum or"dinem in civitate: sed per æ"quationem fortunæ ac dignita"tis fore credidit, ut multi es"sent qui arma pro patria fer"rent. Pluribus me ipse egisse "quam pro patriæ sermone bre"vitatis fateor: & breviter per"oratum esse potuit, nihil me, "posteaquam vobiscum amici"tiam institui, cur ejus vos pæ"niteret, commisisse. *Ad hæc imperator Romanus*: Amicitia & "societas nobis nulla tecum, sed "cum Pelope rege Lacedæmo"niorum justo ac legitimo fa"cta est. cujus jus tyranni quoq; "qui postea per vim tenuerunt "Lacedæmone imperium, quia "nos bella nunc Punica, nunc "Gallica, nunc alia ex aliis oc"cupaverant, usurparunt: sicut "tu quoque hoc Macedonico bel"lo fecisti. nam quid minus con"veniret, quam nos qui pro li"bertate Græciæ adversus Phi"lippum gereremus bellum, cum "tyranno instituere amicitiam? "& eo tyranno, quam qui un"quam fuit, sævissimo & vio"lentissimo in suos? Nobis vero, "etiamsi Argos nec cepisses per "fraudem, nec teneres, libe"rantibus omnem Græciam, La"cedæmon quoque vindicanda "in antiquam libertatem erat, "atque in leges suas: quarum mo"do, tanquam æmulus Lycurgi, "mentionem fecisti. An ut ab "Iasso & Bargyllis præsidia Phi"lippi deducantur, curæ erit no"bis: Argos & Lacedæmonem "duas clarissimas urbes, lumina "quondam Græciæ, sub pedi"bus tuis relinquemus, quæ ti"tulum nobis liberatæ Græciæ "servientes deforment? At enim "cum Philippo Argivi senserunt. "Remittimus hoc tibi, ne no"stram vicem irascaris. satis com"pertum habemus, duorum aut "summum trium in ea re, non "civitatis culpam esse: tam her"cle, quam in te tuoque præsi"dio accersendo accipiendoq; in "arcem, nisi sit publico consilio actum. Thessalos & Phocen"ses & Locrenses consensu om"nium scimus partium Philippi "fuisse. tamen cum cæteram li"beraverimus Græciam: quid "tandem censes in Argivis, qui in"sontes publici consilii sint, fa"cturos? Servorum ad libertatem "vocatorum, & egentibus homi"nibus agri divisi crimina tibi "objici dicebas: non quidem "nec ipsa mediocria, sed quid "ista sunt præ iis quæ à te tuis"que quotidie alia super alia fa"cinora eduntur? exhibe liberam "concionem vel Argis, vel Lace"dæmone, si audire juvat vera "dominationis impotentissimæ "crimina. Vt omnia alia vetu"stiora omittam: quam cædem "Argis Pythagoras iste gener "tuus pene in oculis meis edi"dit? quam tu ipse, cum jam pro"pe in finibus Lacedæmoniorum "essem? Agedum, quos in con"cione comprehensos, omnibus "audientibus civibus tuis, in cu"stodia te habiturum esse, pro"nunciasti: jube vinctos produci, "ut miseri parentes, quos falso "lugent, vivere sciant. At enim "ut jam ita sint hæc, quid ad vos "Romani? Hoc tu dicas liberan"tibus Græciam? hoc iis, qui ut "liberare possent, mare trajece"runt, terra mariq; gesserunt bel"lum? Vos tamẽ, inquis, vestram"que amicitiam ac societatem "proprie non violavi. Quoties "vis te id arguam fecisse? sed nolo "pluribus: summã rem cõplectar. "Quibus igitur reb. amicitia vio"latur? nempe his maximè duab. "si socios meos pro hostibus ha"beas, si cum hostibus te conjun"gas. Vtrumq; à te factũ est. nam "& Messenem uno atq; eodẽ jure "fœderis, quo & Lacedæmonẽ, in "amicitiã nostram acceptã, socius "ipse sociam nobis urbem vi atq; "armis cepisti: & cum Philippo "hoste nostro non societatem so"lum, sed si diis placet, affinita"tem etiam per Philoclem præ"fectum ejus pepigisti, & bellum "adversum nos gerens mare circa "Maleam infestũ navibus pirati"

"cis fecisti: & plures prope cives Romanos quam Philippus, cepisti atque occidisti: tutiorque Macedoniæ ora, quam promontorium Maleæ commeatus ad exercitus nostros portantibus navibus fuit. Proinde parce sic fidem ac jura societatis jactare: & omissa populari oratione, tanquam tyrannus & hostis loquere. Sub hæc Aristænus nunc monere Nabin, nunc etiam orare, ut dum liceret, dum occasio esset, sibi ac fortunis suis consuleret. referre deinde nominatim tyrannos civitatum finitimarum cæpit. qui deposito imperio, restitutaque libertate suis non tutam modo, sed etiam honoratam inter cives senectutem egissent. His dictis invicem, auditisque, nox prope diremit colloquium. postero die Nabis Argis secedere ac deducere præsidium, quando ita Romanis placeret, & captivos & persugas redditurum dixit. aliud si quid postularent, scriptum ut ederent petiit, ut deliberare cum amicis posset. Ita & tyranno ad consultandum tempus datum est: & Quintius sociorum etiam principibus adhibitis, habuit consilium. Maximæ partis sententia erat, perseverandum in bello esse, & tollendum tyrannum: nunquam aliter tutam libertatem Græciæ fore. satius multo fuisse non moveri bellum adversus eum, quam omitti motum. & ipsum velut comprobata dominatione firmiorem futurum, auctore injusti imperii assumpto P. R. & exemplo multos in aliis civitatibus ad insidiandum libertati civium suorum incitaturum. Ipsius imperatoris animus ad pacem inclinatior erat. videbat enim compulso intra mænia hoste, nihil præter obsidionem restare: eam autem fore diuturnam. non enim Gytheum, quod ipsum tamen traditum, non expugnatum esset: sed Lacedæmonem validissimam urbem viris armisque oppugnaturos. unam spem fuisse, si qua admoventibus exercitum, dissensio inter ipsos ac seditio excitari posset, cum signa portis prope inferri cernerent, neminem se movisse. Adjiciebat & cum Antiocho infidam pacem Villium legatum inde redeuntem nunciare, multo majoribus quam ante, terrestribus navalibusque copiis in Europam eum transisse. si occupasset obsidio Lacedæmonis exercitum, quibus aliis copiis adversus regem tam validum ac potentem bellum gesturos? Hæc propalam dicebat. illa tacita suberat cura, ne novus consul Græciam provinciam sortiretur, & inchoati belli victoria successori tradenda esset. Cum adversus tendendo nihil moveret socios, simulanda se transire in eorum sententiam, omnes in assensum consilii sui traduxit: *Bene vertat*, inquit, *obsideamus Lacedæmonem, quando ita placet. cæterum cum res tam lenta, quam ipsi scitis, oppugnatio urbium sit, & obsidentib. prius sæpe quam obsessis tædium afferat: jam nunc hoc ita proponere vos animis oportet. hybernandum circa Lacedæmonis mœnia esse, quæ mora si laborem tantum, ac periculum haberet, ut & animis & corporibus ad sustinenda ea parati essetis, hortarer vos. nunc impensa quoque magna eget in opera, in machinationes & tormenta, quibus tanta urbs oppugnanda est, in commeatus nobis vobisque in hyemem expediendos. Itaque ne aut repente trepidetis aut rem inchoatam turpiter destituatis, scribendum ante vestris civitatibus censeo, explorandumque quid quæque animi, quid virium habeat. Auxiliorum satis superque habeo, sed quo plures sumus, plurib. rebus egebimus. nihil jam præter nudum solum ager hostium habet: ad hoc hyems accedit, ad comportandum ex longinquo difficilis.* Hæc oratio primum animos omnium ad respicienda cuique domestica mala convertit: segnitiem, invidiam & obtrectationem domi manentium adversus militantes, libertatem difficilem ad consensum, inopiam publicam, malignitatem conferendi ex privato. versis itaque subito voluntatibus,

tatibus, facere quod è republica populi Rom. sociorumque esse crederet, imperatori permiserunt. Inde Quintius adhibitis legatis tantum, tribunisq; militum conditiones in quas cum tyranno pax fieret, has conscripsit. Sex mensium induciæ ut essent Nabidi, Romanisque & Eumeni regi, & Rhodiis. Legatos extemplo mitterent Romam, T. Quintius & Nabis, ut pax ex auctoritate senatus confirmaretur. Ex qua die scriptæ conditiones pacis editæ Nabidi forent: ea dies ut induciarum principium esset, & ut ex ea die intra decimum diem ab Argis cæterisque oppidis, quæ in Argivorum agris essent, præsidia omnia deducerentur, vacuaque & libera traderentur Romanis, & ne quod inde mancipiū regium publicumque aut privatum educeretur: & si qua ante educta forent, dominis recte restituerentur. Naves, quas civitatibus maritimis ademisset, redderet: neve ipse navem ullam, præter duos lembos, qui non plus quam sexdecim remis agerentur, haberet. Perfugas & captivos omnibus sociis populi Romani civitatibus redderet, & Messeniis omnia quæ comparerent, quæq; domini cognoscerent. Exulibus quoque Lacedæmoniis liberos & conjuges restitueret, quæ earum viros sequi voluissent: invita ne quæ exulis comes esset. Mercenariorum militum Nabidis, qui aut in civitates suas, aut ad Romanos transissent, iis res suæ omnes recte redderentur. In Creta insula ne quam urbem haberet: quas habuisset, redderet Romanis, ne quā societatem cum ullo Cretensium, aut quoquam alio institueret, neu bellum gereret. Civitatibus omnibus quas ipse restituisset, quæque se suaque in fidem ac ditionem populi Romani tradidissent: omnia præsidia deduceret, seque ipse suosque ab his abstineret. Ne quod oppidum, ne quod castellum in suo alienove agro conderet. Obsides ea ita futura, daret quinque, quos imperatori Romano placuisset. filium in his suum, & talenta centum argenti in præsenti, & quinquaginta talenta in singulos annos per annos octo. Hæc cōscripta castris propius urbem motis, Lacedæmonem mittuntur. nec sane quicquam eorum satis placebat tyranno, nisi quod præter spem reducendorum exulum mentio nulla facta erat. maxime autem omniū ea res offendebat, quod & naves & maritimæ civitates ademptæ erant. fuerat ei magno fructui mare, omnem oram à Malea prædatoriis navibus infestam habenti, juventutem præterea civitatum earum ad supplementum longe optimi generis militū habebat. Has conditiones, quanquam ipse in secreto volutaverat cum amicis: vulgo tamen omnes fama ferebant, vanis ut ad cæteram fidem, sic ad secreta tegenda satellitum regiorum ingeniis. Non tam omnia universi, quam ea quæ ad quemque pertinerent, singuli carpebant. qui exulum conjuges in matrimonio habebant aut ex bonis eorum aliquid possederant, tanquam amissuri, non redituri, indignabantur. servis liberatis à tyranno, non irrita modo futura libertas, sed multa fœdior quā fuisset ante servitus, redeuntibus in iratorum dominorum potestatem, ante oculos obversabatur. mercenarii milites & pretia militiæ casura in pace ægre ferebant, & reditum sibi nullum esse in civitates videbant, infensas non tyrannis magis quam satellitibus eorum. Hæc inter se primo in circulis serentes fremere: deinde ad arma subito discurrerunt. quo tumultu cum per se satis irritatā multitudinem cerneret tyrannus, concionem advocari jussit. ibi cum ea quæ imperarentur à Romanis, exposuisset: & graviora atque indigniora quædam falso affinxisset, & ad singula nunc ab universis, nunc à partibus concionis acclamaretur, interrogavit, quid se respondere ad ea, aut quid facere vellent? prope una voce omnes nihil respondere, bellum geri jusserunt: & pro se quisque qualia

multitudo solet, bonum animum habere, & bene sperare jubentes, fortes fortunam adjuvare ajebant. His vocibus incitatus tyrannus, & Antiochum Ætolosque adjuturos pronunciat, & sibi ad obsidionem sustinendam copiarum affatim esse. Exciderat pacis mentio ex omnium animis, & in stationes non ultra quieturi discurrunt. Paucorum lacessentium excursio, & emissa jacula extemplo Romanis dubitationem quin bellandum esset, exemerunt. levia inde prælia per quatriduum primum sine ullo satis certo eventu commissa, quinto die prope justa pugna adeo paventes in oppidum Lacedæmonii compulsi sunt, ut quidam milites Romani terga fugientium cædentes, per intermissa, ut tunc erant, mœnia urbem intrarent. Et tunc quidem Quintius satis eo terrore coërcitus excursionibus hostium, nil præter ipsius oppugnationem urbis superesse ratus, missis qui omnes navales socios à Gytheo accerserent, ipse interim cum tribunis militum ad visendum urbis situm mœnia circumvehitur. Fuerat quondam sine muro Sparta. tyranni nuper locis patentibus planisque objecerant murum: altiora loca, & difficiliora aditu, stationibus armatorum pro munimento objectis tutabantur. Vbi satis omnia inspexit, corona oppugnandum ratus omnibus copiis (erant autem Romanorum sociorumque, simul peditum equitumque, simul terrestriumque ac navalium copiarum ad quinquaginta millia hominum) urbem cinxit. Alii scalas, alii ignem, alii alia quibus non oppugnarent modo, sed etiam terrerent portabant. jussi clamore sublato subire undique omnes, ut qua primum occurrerent, quave opem ferrent, ad omnia simul paventes Lacedæmonii ignorarent. Quod roboris in exercitu erat, trifariam divisum. parte una à Phœbeo, altera à Dictynneo, tertia ab eo loco quem Heptagonias appellant (omnia autem hæc aperta sine muro loca sunt) aggredi jubet. Cum tantus undique terror urbem circumvasisset, primo tyrannus & ad clamores repentinos, & ad nuncios trepidos motus, ut quisque maxime laboraret locus aut ipse occurrebat, aut aliquos mittebat. deinde circumfuso undique pavore ita obtorpuit, ut nec dicere quod in rem esset, nec audire posset. nec inops modo consilii: sed vix mentis compos esset. Romanos primo sustinebant in angustiis Lacedæmonii, ternæque acies tempore uno locis diversis pugnabant. deinde crescente certamine, nequaquam erat prælium par. missilibus enim Lacedæmonii pugnabant, à quibus se & magnitudine scuti perfacile Romanus tuebatur miles, & quod alii vani, alii leves admodum ictus erant. nam propter angustias loci, confertamque turbam, non modo ad emittenda cum procursu, quo plurimum concitantur tela, spacium habebant, sed ne ut de gradu quidem libero ac stabili conarentur. itaque ex adverso missa tela nulla in corporibus, rara in scutis hærebant. à circumstantibus ex superioribus locis quidam vulnerati sunt: mox progressos jam etjam ex tectis non tela modo, sed tegulæ quoque inopinantes perculerunt. sublatis deinde supra capita scutis, continuatisque ita inter se, ut non modo ad cæcos ictus, sed ne ad inferendum quidem ex propinquo telum loci quicquam esset, testitudine facta subibant. & primo angustiæ paulisper sua hostiumque refertæ turba tenuerunt. posteaquam in patentiorem viam urbis paulatim urgentes hostem processere, non ultra vis eorum atque impetus sustineri poterant. Cum terga vertissent Lacedæmonii, & effusa fuga superiora peterent loca: Nabis quidem, ut capta urbe trepidans, quanam ipse evaderet, circumspectabat. Pythagoras cum ad cæ-

tera animo officioque ducis fungebatur, tum vero unus ne caperetur urbs, causa fuit. succendi enim ædificia proxima muro jussit, quæ cum momento temporis arsissent, ut adjuvantibus ignem, qui alias ad extinguendum opem ferre solent, ruere in Romanos tecta, nec tegularum modo fragmenta, sed etiam ambusta tigna ad armatos pervenire, & flamma late fundi, fumus terrorem etiam majorem quam periculum facere. Itaque & qui extra urbem erant Romanorum, tum maximè impetus facientes recessere à muro: & qui jam intraverant, ne incendio à tergo oriente intercluderentur à suis, receperunt sese. & Quintius posteaquã quid rei esset, vidit: receptui canere jussit. ita jam à capta propè urbe revocati redierunt in castra. Quintius plus ex timore hostium quam ex re ipsa spei nactus, per triduum insequens territavit eos, nunc prælìis lacessendo, nunc operibus intersepiendo quædam, ne exitus ad fugam esset. His comminationibus compulsus tyrannus, Pythagoram rursus oratorem misit, quem Quintius primo aspernatus, excedere castris jussit: deinde suppliciter orantem, advolutumque genibus tandem audivit. Prima oratio fuit omnia permittentis arbitrio Romanorum. dein cum ea velut vana & sine effectu nihil proficerent, eo deducta res est, ut his conditionibus quæ ex scripto paucis ante diebus editæ erant, induciæ fierent: pecuniæque & obsides accepti. Dum oppugnatur tyrannus, Argivi nunciis aliis prope super alios efferentibus, tantum non jam captam Lacedæmonem esse, erecti & ipsi simul eo quod Pythogoras cum parte validissima præsidii excessesat, contempta paucitate eorum qui in arce erant, duce Archippo quodam præsidium expulerunt. Timocratem Pellenensem, quia clementer præfuerat, vivum fide data emiserunt. Huic lætitiæ Quintius supervenit, pace data tyranno, dimissisque ab Lacedæmone Eumene & Rhodiis & L. Quintio fratre ad classem. Læta civitas celeberrimum festorum dierum ac nobile ludicrum Nemeorum, die stata propter belli mala prætermissum, in adventum Romani exercitus ducisque indixerunt, præfeceruntque ludis ipsum imperatorem. Multa erant quæ gaudium cumularent. reducti cives ab Lacedæmone erant, quos nuper Pythagoras, quosque ante Nabis abduxerant, redierant, qui post compertam à Pythagora conjurationem & cæde jam cœpta effugerant, libertatem ex longo intervallo, libertatisque auctores Romanos, quibus causa bellandi cum tyranno ipsi fuissent, cernebant. testata quoque ipso Nemeorum die voce præconis libertas est Argivorum. Achæis quantum restituti Argi in communi Achaiæ concilium lætitiæ afferebant: tantum serva Lacedæmon relicta, & lateri adhærens tyrannus, non syncerum gaudium præbebant. Ætoli vero eam rem omnibus conciliis lacerare. Cum Philippo non ante desitum bellari, quam omnibus excederet Græciæ urbibus, tyranno relictam Lacedæmonem: regem autem legitimum, qui in Romanis fuerat castris, cæterosque nobilissimos cives in exilio victuros. Nabidis dominantis satellitem factum populum Romanum. Quintius ab Argis Elatiam unde ad bellum Spartanum profectus erat, copias reduxit. Sunt qui non ex oppido proficiscentem bellum gessisse tyrannum tradant, sed castris adversus Romana castra positis: diuque cunctatum, cum Ætolorum auxilia expectasset, coactum ad extremum acie confligere, impetu in pabulatores suos ab Romanis facto. eo prælio victum, castrisque exutum, pacem petisse, cum cecidissent quindecim millia militum, capta plus quatuor millia essent. Eodem fere tempore & à T. Quintio

Quintio de rebus ad Lacedæmonem gestis, & ab M. Porcio Cos. ex Hispania literæ allatæ, utriusque nomine ternos in dies supplicatio à senatu decreta est. L. Valerius Cos. cum post fusos circa Litanam sylvam Bojos quietam provinciam habuisset, comitiorum causa Romam redit: & creavit Coss. P. Cornelium Scipionem Africanum iterum, & T. Sempronium Longum. Horum patres primo anno secundi Punici belli Coss. fuerant. Prætoria inde comitia habita. creati P. Cornelius Scipio, & duo Cn. Cornelii, Merenda & Blasio, & Cn. Domitius Ænobarbus, & Sex. Digitius, & T. Iuventius Talva. Comitiis perfectis Cos. in provinciam rediit. Novum jus eo anno à Ferentinatibus tentatum, ut Latini qui in coloniam Romanam nomina dedissent, cives Romani essent. Puteolos Salernumque & Buxentum adscripti coloni qui nomina dederant, cùm ob id se pro civibus Romanis ferrent, senatus judicavit non esse eos cives Romanos. Principio anni quo P. Scipio Africanus iterum, & T. Sempronius Longus Coss. fuerunt, legati Nabidis tyranni Romam venerant duo. his extra urbem in æde Apollinis senatus datus est. pax, quæ cum T. Quintio convenisset, ut rata esset, petierunt, impetraveruntque. De provinciis cum relatum esset, senatus frequens in eam sententiam ibat, ut quoniam in Hispania & Macedonia debellatum foret, consulibus ambobus Italia provincia esset. Scipio satis esse Italiæ unum consulem censebat, alteri decernendam Macedoniam esse. bellum grave ab Antiocho imminere. jam ipsum sua sponte in Europam transgressum, quid deinde facturum censerent. cum hinc Ætoli haud dubie hostes vocarent ad bellum, illinc Annibal Romanis cladibus insignis imperator stimularet? Dum de provinciis consulum disceptatur, prætores sortiti sunt. Cn. Domitio urbana jurisdictio, T. Iuventio peregrina evenit. Publio Cornelio Hispania ulterior, Sex. Digitio citerior: duobus Cn. Corneliis, Blasioni Sicilia, Merendæ Sardinia. In Macedoniam novum exercitum transportari non placuit: eum qui esset ibi, reduci in Italiam à Quintio, ac dimitti. itē eum exercitum dimitti, qui cum M. Porcio Catone in Hispania esset, consulibus ambobus Italiam provinciam esse, & duas urbanas eo legiones scribere, ut dimissis quos senatus censuisset exercitibus, VIII. omnino Romanæ legiones essent. Ver sacrum factum erat priore anno, M. Porcio & L. Valerio consulibus. Id cum P. Licinius pontifex nō esse rectè factum collegio primum, deinde ex auctoritate collegii patribus renunciasset: de integro faciendum arbitratu pontificum censuerunt, ludosque magnos qui una voti essent, tanta pecunia, quanta assoleret, faciendos. Ver sacrum videri pecus, quod natum esset inter Cal. Martias, & pridie Cal. Majas. P. Cornelio Scipione & T. Sempronio Longo Coss. Censorum inde comitia habita sunt. creati censores Sex. Ælius Pætus, & C. Cornelius Cethegus, principem senatus P. Scipionem consulem, quem & priores censores legerant, legerunt. tres omnino senatores, neminem curuli honore usum, præterierunt. gratiam quoque ingentem apud eum ordinē pepererūt, quod ludis Romanis ædilibus curulibus imperarunt, ut loca senatoria secernerent à populo. nam antea in promiscuo spectabant. equitibus quoque perpaucis adempti equi, nec in ullum ordinem sævitum. atrium Libertatis, & villa publica ab eisdem refecta, amplificataque. Ver sacrum, ludique votivi, quos voverat Serv. Sulpicius Galba Cos. facti. Cum spectaculo eorum occupati animi omnium essent, Q. Pleminius, qui propter multa in deos hominesque scelera Locris admissa in carcerem conjectus fuerat, comparaverat homines, qui pluribus simul

mul locis urbis nocte incendia facerent, ut in consternata nocturno tumultu civitate refringi carcer posset. ea res indicio consciorum palam facta delataque ad senatum est. Pleminius in inferiorem demissus carcerem est, necatusque. Coloniæ civium Romanorum eo anno deductæ sunt Puteolos, Vulturnum, Literrnum, treceni homines in singulas. Item Salernum, Buxentumque coloniæ civium Romanorum deductæ sunt. deduxere triumviri, T. Sempronius Longus, qui tum Cos. erat: M. Servilius, Q. Minucius Thermus. Ager divisus est, qui Campanorum fuerat. Sipontum item, in agrum qui Arpinorum fuerat, coloniam civium Romanorum alii triumviri, D. Iunius Brutus, M. Bæbius Pamphilus, M. Helvius deduxerunt. Tempsam item, & Crotonem civium Romanorũ coloniæ deductæ. Tempsanus ager de Brutiis captus erat, Brutii Græcos expulerant. Crotonẽ Græci habebant. Triumviri, Cn. Octavius, L. Æmilius Paulus, C. Pletorius Crotonem: Tempsam L. Cornelius Merula, & C. Salonius deduxerunt. Prodigia quoque alia visa eo anno Romæ sunt, alia nunciata. In foro & comitio & Capitolio sanguinis guttæ visæ sunt. & terra aliquoties pluit, & caput Vulcani arsit. nunciatum est, Interamnæ lac fluxisse: pueros ingenuos Arimini sine oculis ac naso: & in Piceno agro non manus, non pedes habentem natum. Ea prodigia ex pontificum decreto procurata, & sacrificium novendiale factum, quod Adriani nunciaverant in agro suo lapidibus pluvisse. In Gallia L. Valerius Flaccus procos. circa Mediolanum cum Gallis Insubribus, & Boiis qui Dorulaco duce ad concitandos Insubres Padum transgressi erant, signis collatis depugnavit. X. millia hostium sunt cæsa. Per eos dies collega ejus M. Porcius Cato ex Hispania triumphavit. tulit in eo triumpho argenti infecti XXV. millia pondo, bigati centum viginti tria millia, Oscẽsis quingenta quadraginta: auri pondo mille quadringenta: militibus ex præda divisit in singulos ducenos septuagenos æris, triplex equiti. T. Sempronius Cos. in provinciam profectus, in Bojorũ primum agrum legiones duxit. Bojorix tũ regulus eorum cũ duobus fratribus tota gente concitata ad rebellandum, castra locis idoneis posuit: ut appareret dimicaturos, si hostis fines intrasset. Cos. ubi quantæ copiæ, quanta fiducia esset hosti, sensit: nuncium ad collegam mittit, ut si videretur ei, maturaret venire, se tergiversando in adventum ejus rem extracturum. Quæ causa Cos. cunctandi, eadem Gallis, præterquam quod cunctatio hostium animos faciebat, rei maturandæ erat, ut priusquam conjungerentur consulum copiæ, rem transigerent. per biduum tamen nihil aliud quam steterunt parati ad pugnã, si quis contra egrederetur. tertiò subire ad vallum castraq; ab omni simul parte aggressi sunt. Cos. extemplo arma capere milites jussit. armatos inde paulisper cõtinuit, ut & stolidã fiduciam hosti augeret, & disponeret copias, quibus quæque portis erumperent. duæ legiones duabus principalibus portis signa efferre jussæ. sed in ipso exitu ita conferti obstitere Galli, ut clauderent viam. Diu in angustiis pugnatũ est, nec dextris magis gladiisque gerebatur res, quam scutis corporibusq; ipsis obnixi urgebant: Romani, ut signa foras efferrent: Galli, ut aut ipsi in castra penetrarent, aut exire Romanos prohiberent. nec ante in hanc aut illam partem moveri acies potuerunt, quam Q. Victorius primipili centurio, & C. Attinius Trib. mil. quartæ hic, ille secundæ legionis (rem in asperis prœliis sæpe tentatam) signa adempta signiferis in hostes injecerunt, dum repetunt enixè signum, priores secundani se porta ejecere. Iam hi extra vallum pugnabant, quarta legione in porta hærente, cum alius tumul-

tus ab adversa parte castrorum est exortus. in portam quæstoriam irruperant Galli: resistentesque pertinacius occiderant L. Postumium quæstorem, cui Tympano fuit cognomen: & M. Atinium & T. Sempronium præfectos sociûm, & ducentos fermè milites. Capta ab ea parte castra erant, donec cohors extraordinaria missa à Cos. ad tuendam quæstoriam portam, & eos qui intra vallum erant partim occidit, partim expulit castris, & irrumpentibus obstitit. Eodem ferè tempore & quarta legio cum duabus extraordinariis cohortibus porta erupit. ita simul tria prælia circa castra locis distantibus erant: clamoresque dissoni ad incertos suorum eventus à præsenti certamine animos pugnantium avertebant. Vsque ad meridiem æquis viribus, ac prope pari spe pugnatum est. labor & æstus mollia & fluida corpora Gallorum, & minimè patientia sitis, cum decedere pugna coëgisset: in paucos restantes impetum Romani fecerunt, fusosque compulerunt in castra. Signum inde receptui à Cos. datum est, ad quod pars major receperunt sese, pars certaminis studio, & spe potiundi castris hostium, perstitit ad vallum. eorum paucitate contempta, Galli universi ex castris erumpunt. fusi inde Romani, quæ imperio Cos. noluerant, suo pavore ac terrore castra repetunt. ita varia hinc atque illinc nunc victoria, nunc fuga fuit. Gallorum tamen ad XI. Millia, Romanorum V. millia sunt occisa. Galli recepere in intima finium sese. Consul Placentiam legiones duxit. Scipionem alii conjuncto exercitu cum collega, Bojorum Ligurumque agros populatum isse, quoad progredi sylvæ paludesque passæ sint, scribunt. alii nulla memorabili re gesta comitiorum causa rediisse Romam. Eodē hoc anno. T. Quintius Elatiæ, quo in hyberna reduxerat copias, totum hyemis tempus jure dicundo consumpsit, mutandisque iis quæ aut ipsius Philippi, aut præfectorum ejus licentia in civitatibus facta erant, cum suę factionis hominum vires augendo, jus ac libertatem aliorum deprimeret. Veris initio Corinthum, conventu edicto, venit. ibi omnium civitatum legationes in concionis modum circumfusas est allocutus, orsus ab inita primum Romanis amicitia cum Græcorum gente, & imperatorum qui ante se in Macedonia fuissent, suisque rebus gestis. Omnia cum approbatione ingenti sunt audita, præterquam cum ad mentionem Nabidis ventum esset, id minime conveniens liberanti Græciam videbatur, tyrannum reliquisse, non suæ solum patriæ gravem, sed omnibus circa civitatibus metuendum, hærentem visceribus nobilissimæ civitatis. Nec ignarus hujus habitus animorum Quintius, si sine excidio Lacedæmonis fieri potuisset, fatebatur pacis cum tyranno mentionem admittendam auribus non fuisse: nunc cum aliter quam ruina gravissima civitatis opprimi non posset, satius visum esse, tyrannum debilitatum, ac totis prope viribus ad nocendum cuiquam ademptis, relinqui quam intermori vehementioribus, quã quæ pati posset, remediis civitatem sinere, in ipsa vindicta libertatis perituram. Præteritorum commemorationi subjecit: proficisci sibi in Italiam, atque omnem exercitum deportare, in animo esse. Demetriadis Chalcidisque præsidia intra decimum diem audituros deducta: Acrocorinthum ipsis extemplo videntibus vacuam Achæis traditurum: ut omnes scirent, utrum Romanis an Ætolis mentiri mos esset, qui male commissam libertatem populo Romano sermonibus distulerint, & mutatos pro Macedonibus Romanos dominos. Sed illis nec quid dicerent, nec quid facerent, quicquam unquam pensi fuisse. Reliquas civitates monere, ut ex factis non ex dictis amicos pensent, intelligantque quibus credendum,

dendum, & à quibus cavendum sit. libertate modicè utantur. temperatam eam salubrem & singulis civitatibus esse: nimiam & aliis gravem, & ipsis qui habeant, effrenatam & præcipitem esse. concordiæ in civitatibus principes & ordines inter sese, & in commune omnes civitates consultarent. adversus consentiẽtes nec regem quemquam satis validum, nec tyrannum fore. discordiam & seditionem omnia opportuna insidiantibus facere: cum pars quæ domestico certamine inferior sit, externo potius se applicet, quam civi cedat. alienis armis partam, externa fide redditam libertatem, sua cura custodirent, servarentque: ut populus Romanus dignis datam libertatem, ac munus suum bene positum sciret. Has velut parentis voces cum audirent, manare omnibus gaudio lachrymæ, adeo ut ipsum quoque confunderent dicentem. Paulisper fremitus approbantium dicta fuit: monentiumque aliorum alios, ut eas voces velut oraculo missas in pectora animosque demitterent. silentio deinde facto petiit ab iis, ut cives Romanos, si qui apud eos in servitute essent, conquisitos intra duos menses mitterent ad se in Thessaliam. ne ipsis quidem honestum esse, in liberata terra liberatores ejus servire. Omnes acclamarunt, gratias se inter cætera etiam ob hoc agere, quod admoniti essent, ut tam pio ac necessario officio fungerentur. Ingens numerus erat bello Punico captorum: quos Annibal, cum à suis non redimerentur, venundederat. Multitudinis eorum argumentum est, quod Polybius scribit, centum talentis eam rem Achæis stetisse: cum quingenos denarios precium in capita, quod redderetur dominis, statuissent. mille enim ducentos ea ratione Achaia habuit. adjice nunc pro portione, quod verisimile fit totã Græciam habuisse. Nondum conventus dimissus erat, cum respiciunt præsidium ab Acrocorintho descendens protinus ad portam duci atque abire. Quorum agmen imperator secutus, prosequentib. cunctis servatorem liberatoremq; acclamantibus, salutatis dimissisque eis, eadem qua venerat via Elatiam rediit. inde cum omnibus copiis App. Claudium legatum dimittit. per Thessaliam atque Epirum ducere Oricum jubet, atq; ibi se operiri. inde namque in animo esse exercitum in Italiam trajicere. & L. Quintio fratri legato & præfecto classis scribit, ut onerarias ex omni Græciæ ora eodem contraheret. Ipse Chalcidem profectus, deductis non à Chalcide solũ, sed etiam ab Oreo atq; Eretria præsidiis, conventũ ibi Euboicarum civitatũ habuit, commonitosque in quo statu rerum accepisset eos, & in quo relinqueret, dimisit. Demetriadem inde proficiscitur, deductoq; præsidio prosequentibus cunctis, sicut Corintho & Chalcide, pergit ire in Thessaliam, ubi non liberandæ modo civitates erant, sed ex omni colluvione & confusione in aliquam tolerabilem formam redigendæ. Nec enim temporum modo vitiis ac violentia, & licentia regia turbati erant, sed inquieto etiam ingenio gentis, nec comitia, nec conventum, nec concilium ullum, non per seditionem ac tumultũ, jam inde à principio ad nostram usque ætatem traducentes. A censu maximè & senatum & judices legit, potentioremq; eam partem civitatum fecit, cui salva tranquillaq; omnia magis esse expediebat. Ita cum percensuisset Thessaliam, per Epirum in Oricũ unde erat trajecturus, venit. Ab Orico copiæ omnes Brundusium transportatæ: inde per totam Italiam ad urbem prope triumphantes, non minore agmine rerum captarum, quam suo præ se acto venerunt. Posteaquam Romam ventum est, senatus extra urbem Quintio ad res gestas edisserendas datus est: triumphusque meritus ab lubentibus decretus. Triduum triumphavit. die primo arma, tela, signaque ærea & mar-

morea transtulit, plura Philippo adempta, quam quæ ex civitatibus ceperat. secundo die aurum argentumque, factum infectumque & signatum. infecti argenti fuit decem & octo millia pondo, & ducenta LXX. facti, vasa multa omnis generis, cælata pleraque, quædam eximiæ artis: & ex ære multa fabrefacta: ad hoc clypea argentea X. signati argenti octoginta quatuor millia fuere Atticorum. tetradrachmam vocant, trium ferè denariorum in singulis argenti est pondus. auri pondo fuit tria millia septingenta quatuordecim, & clypeum unum ex auro totum. & Philippei nummi aurei quatuordecim millia, quingenti XIV. tertio die coronæ aureæ, dona civitatum, translatæ CXIV. & hostiæ ductæ, & antè currum multi nobiles captivi obsidesque inter quos Demetrius regis Philippi filius fuit: & Armenes Nabidis tyranni filius, Lacedæmonius. ipse deinde Quintius in urbem est invectus. milites secuti currum frequentes, ut omni ex provincia exercitu deportato. his duceni quinquageni æris in pedites divisi: duplex centurioni, triplex equiti. præbuerunt speciem triumpho capitibus rasis secuti, qui servitute exempti fuerant Exitu hujus anni Q. Ælius Tubero trib. plebis ex S. C. tulit ad plebem, plebesque scivit, ut Latinæ duæ coloniæ, una in Brutios, altera in Thurinum agrum deducerentur. his deducendis triumviri creati, quibus in triennium imperium esset: in Brutios Q. Nævius. M. Minucius Rufus, M. Furius Crassipes: in Thurinum agrum A. Manlius, P. Ælius, L. Apustius. ea bina comitia Cn. Domitius prætor urbanus in Capitolio habuit. Ædes eo anno aliquot dedicatæ sunt: una Iunonis Sospitæ in foro olitorio, vota locataque quadriennio ante à C. Cornelio consule Gallico bello censor idem dedicavit: altera Fauni. Ædiles eam biennio ante ex mulctatitio argento faciendã locarant, C. Scribonius, & Cn. Domitius, qui prætor urbanus eam dedicavit. & ædem Fortunæ Primigeniæ in colle Quirinali dedicavit. Q. Martius Rallo, duumvir ad idipsum creatus. voverat eam decem annis ante Punico bello P. Sempronius Sophus: locaverat idem censor, & in insula Iovis ædem C. Servilius duumvir dedicavit. vota erat sex annis ante Gallico bello ab L. Furio Purpurione prætore: ab eodem postea consule locata. Hæc eo anno acta. P Scipio ex provincia Gallia ad consules subrogandos rediit. Comitia Coss. fuere, quibus creati sunt L. Cornelius Merula, & Q. Minucius Thermus. Postero die creati sunt Prætores, L. Cornelius Scipio, M. Fulvius Nobilior, C. Scribon. M. Valerius Messala, L. Porcius Licinius, & C. Flaminius. Megalesia, ludos scenicos, C. Attilius Seranus, L. Scribonius Libo ædiles curules primi fecerunt. Horum ædilium ludos Romanos primum senatus à populo secretus spectavit: præbuitque sermones (sicut omnis novitas solet) aliis tandem quod multo ante debuerit, tributum censentibus amplissimo ordini, aliis ademptum ex dignitate populi quicquid majestati patrum adjectum esset, interpretantibus & omnia discrimina talia, quibus ordines discernerentur & concordiæ & libertati æque minuendæ esse. ad D. quinquagesimum octavum annum in promiscuo spectatum esse. quid repente factum, cur immisceri sibi in cavea patres plebem nollent? cur dives pauperem consessorem fastidiret? novam & superbam libidinem ab nullius ante gentis senatu neque desideratam, neque institutam. Postremum ipsum quoque Africanum, quod consul auctor ejus rei fuisset, pœnituisse ferunt. Adeo nihil motum ex antiquo probabile est. veteribus, nisi quæ usus evidenter arguit, stari malunt. Principio anni, quo L. Cornelius. Q. Minucius Coss. fuerunt, terræmotus ita crebri nunciabãtur, ut non rei tantum ipsius, sed

feriarum

feriarum quoque ob id indictarũ homines tæderet. nam neque senatus haberi, neq; Respublica administrari poterat, sacrificando expiandoque occupatis consulibus. postremo decemviris adire libros jussis, ex responso eorum supplicatio per triduum fuit. coronati ad omnia pulvinaria supplicaverunt. edictumque est, ut omnes qui ex una familia essent, pariter supplicarent. item ex auctoritate senatus consules edixerunt, ne quis quo die terræmotu nunciato feriæ indictæ essent, eo die alium terræ motum nunciaret. Provincias deinde consules prius, tum prætores sortiti. Cornelius Galliam, Minucius Ligures, sortiti sunt. C. Scribonius urbanam, M. Valerius peregrinã, L. Cornelius Siciliam, L. Porcius Sardiniam, C. Flaminius Hispaniam citeriorẽ, M. Fulvius Hispaniam ulteriorem. Nihil bello eo anno expectantibus Coss. literæ M. Cincii (præfectus in Pisis erat) allatæ. Ligurũ XX. millia armatorum, conjuratione per omnia conciliabula universæ gentis facta, Lunensem primum agrum depopulatos, Pisanum deinde finẽ transgressos, omnem oram maris peragrasse. Itaque Minucius Cos. cui Ligures provincia evenerat, ex auctoritate patrum in rostra ascendit: & edixit, ut legiones duæ urbanæ quæ superiore anno conscriptæ essent, post diem decimum Arretii adessent. in earum locum se duas legiones urbanas scripturum. item sociis, & Latini nominis magistratibus, legatisque eorum qui milites dare debebant, edixit, ut in Capitolio se adirent. ex iis XV. millia peditũ, & quingentos equites pro numero cujusque juniorum descripsit; & inde è Capitolio protinus ire ad portã. & ut maturaretur res, proficisci ad delectum jussit. Fulvio Flaminioque terna millia Romanorum peditum, & centeni equites in supplementum, & quina millia sociûm Latini nominis, & duceni equites decreti: mandatumque prætoribus ut veteres dimitterent milites, cum in provinciam venissent. Cum milites qui in legionibus urbanis erant, frequentes tribunos plebis adissent, uti causas cognoscerent eorum quibus aut emerita stipendia, aut morbus causæ essent, quo minus militarent: eam rem literæ T. Sempronii discusserunt, in quibus scriptum erat, Ligurum decem millia in agrum Placentinum venisse: & eum usque ad ipsa coloniæ mœnia, & Padi ripas cum cædibus & incendiis perpopulatos esse. Bojorum quoque gentem ad rebellionem spectare: ob eas res tumultum esse. Decrevit senatus, tribunos plebis non placere causas militares cognoscere, quo minus ad edictum conveniretur. adjecerunt etiam, ut socii nominis Latini, qui in exercitu P. Cornelii, T. Sempronii fuissent & dimissi ab iis Coss. essent, ad quam diem L. Cornelius Cos. edixisset, & in quem locum edixisset Hetruriæ, convenirent: & ut L. Cornelius Cos. in provinciam proficiscẽs, in oppidis agrisque qua iturus esset: si quos ei videretur, milites scriberet armaretque, & duceret secum: dimittendique ei quos eorum, quandoque vellet, jus esset. Posteaquam consules delectu habito profecti sunt in provincias: tum T. Quintius postulavit, ut de his quæ cum decem legatis ipse statuisset, senatus audiret: eaque si videretur, auctoritate sua confirmaret. id eos facilius facturos si legatorum verba qui ex universa Græcia & magna parte Asiæ, quique ab regibus venissent, audissent. Hæ legationes à C. Scribonio Pr. urbano in senatum introductæ sunt, benigneq; omnibus responsum. cum Antiocho quia longior disceptatio erat, decem legatis, quorum pars in Asia, aut Lysimachię apud regem fuerant, delegata est. Quintio mandatum, ut adhibitis iis legatorum regis verba audiret: responderetque iis, quæ ex dignitate atq; utilitate populi Romani responderi possent. Menippus & Hegesianax principes

regiæ legationis erant. ex iis Menippus ignorare se dixit, quidnam perplexi sua legatio haberet, cum simpliciter ad amicitiam petendam, jungendamque societatem venissent. esse autem tria genera fœderum, quibus inter se pacifcerentur amicitias civitates regesque. unum, cum bello victis dicerentur leges. ubi enim omnia ei qui armis plus posset, dedita essent: quæ ex iis habere victos, quibus mulctari eos velit, ipsius jus atque arbitrium esse. alterum, cum pares bello, æquo fœdere in pacem atque amicitiam venirent. tunc enim repeti reddique per conventionem res: & si quarum turbata bello possessio sit, eas aut ex formula juris antiqui, aut ex partis utriusque commodo componi. tertium esse genus, cum, qui hostes nunquam fuerint, ad amicitiam sociali fœdere inter se jungendam coeant. eos neque dicere, neque accipere leges. id enim victoris & victi esse. ex eo genere cum Antiochus esset, mirari se, quod Romani æquum censeant ei leges dicere, quas Asiæ urbium liberas & immunes, quas stipendiarias esse velint, quas intrare præsidia regia regemque vetent. cum Philippo enim hoste pacem, non cum Antiocho amico societatis fœdus ita sanciendum esse. Ad ea Quintius: *Quoniam vobis distincte agere libet, & genera jungendarum amicitiarum enumerare: ego quoque duas conditiones ponam, extra quas nullam esse regi nuncietis amicitiæ cum populo Romano jungendæ. unam si nos nihil quod ad urbes Asiæ attinet curare velit, ut & ipse omni Europa abstineat: alteram, si se ille Asiæ finibus non contineat, & in Europam transcendat, ut & Romanis jus sit, Asiæ civitatum amicitias & tueri quas habeant & novas complecti.* Enimvero id auditu, etiam dicere indignum esse Hegesinax, Thraciæ & Chersonesi urbibus arceri Antiochum, quæ Seleucus proavus ejus, Lysimacho rege bello victo, & in acie cæso, per summum decus parta liquerit: pari cum laude eadem ab Thracibus possessa, partim armis receperit Antiochus: partim deserta, sicut ipsam Lysimachiam, & revocatis cultoribus frequentaverit, & quæ strata ruinis atque incendiis erant, ingentibus impensis ædificaverit. Quid igitur simile esse, ex ea possessione ita parta, ita recuperata deduci Antiochũ, & Romanos abstinere Asia, quæ nunquam eorum fuerit? Amicitiam Romanorum expetere Antiochum: sed quæ impetrata gloriæ sibi, non pudori sit. Ad hæc Quintius: QVANDOQVIDEM, inquit, honesta pensamus: sic, ut " aut sola aut prima certe pensari " decet principi orbis terrarum " populo, & tanto regi: utrũ " tandem videtur honestius, liberas " velle omnes quæ ubique " sunt Græciæ urbes an servas & " vectigales facere? Si sibi Antio- " chus pulchrum esse censet, quas " urbes proavus belli jure habue- " rit, avus paterque nunquam u- " surpaverint, pro suis eas repe- " tere in servitutem: & populus " Romanus susceptum patroci- " nium libertatis Græcorum non " deserere, fidei constantiæque " suæ ducit esse: sicut à Phi- " lippo Græciam liberavit, ita & " ab Antiocho Asiæ urbes, quæ " Graii nominis sint, liberare in " animo habet. neque enim in " Æolidem Ioniamque coloniæ " in servitutem regiam missæ " sunt, sed stirpis augendæ cau- " sa, gentisque vetustissimæ per " orbem terrarum propagandæ. " Cum hæsitaret Hegesianax, nec inficiari posset, honestiorem causam libertatis quam servitutis prætexi titulo. *Quin mittimus ambages?* inquit Publius Sulpicius, qui maximus natu ex decem legatis erat, *Alteram ex duabus conditionibus, quæ modo diserte à Quintio datæ sunt, legite, aut supersedete de amicitia agere. Nos vero*, inquit Menippus, *nec volumus nec possumus pacisci quicquam quo regnum Antiochi minuatur.* Postero die Quintius legi-

legationes universas Græciæ Asiæque cum in senatum introduxisset, ut scirent quali animo populus Romanus, qualique Antiochus erga civitates Græciæ essent, postulata & sua & regis exposuit. Renunciarent civitatibus suis, populum Romanum qua virtute quaque fide libertatem eorum à Philippo vindicaverit: eadem ab Antiocho, nisi decedat Europa, vindicaturum. Tum Menippus deprecari & Quintium & patres institit, ne festinarent decernere, quo decreto turbaturi orbem terrarum essent. tempus & sibi sumerent, & regi ad cogitandum darent. cogitaturum cum renunciatę conditiones essent, & impetraturum aliquid aut pacis causa consensurum. Ita integra dilata res est. Legatos mitti ad regem eosdem qui Lysimachiæ apud eum fuerant, placuit, P. Sulpicium, P. Villium, P. Ælium. Vixdum ii profecti erant, cum à Carthagine legati bellum haud dubie parare Antiochum Annibale ministro attulerunt: injeceruntque curam, ne simul & Punicum bellum excitaretur. Annibal patria profugus pervenerat ad Antiochum, sicut ante dictum est: & erat apud regem in magno honore, nulla alia arte, nisi quod volutanti diu consilia de Romano bello, nemo aptior super tali re particeps sermonis esse poterat. Sententia ejus una atque eadem semper erat, ut in Italia bellum gereretur. Italiam & commeatus & militem præbituram externo hosti. si nihil ibi moveatur, liceatque populo Romano viribus & copiis Italiæ extra Italiam bellum gerere: neque regem neque gentem ullam parem Romanis esse. Sibi centum tectas naves, XVI. millia peditum, mille equites deposcebat. ea se classe primum Africam petiturum. magnopere confidere, & Carthaginienses ad rebellandum ab se compelli posse. si illi cunctentur, se aliqua parte Italiæ bellum excitaturum Romanis. Regem cum cæteris omnibus transire in Europam debere, & in aliqua parte Græciæ copias continere, neque trajicientem, & quod in speciem famamque belli satis sit, paratum trajicere. In hanc sententiam cum adduxisset regem, præparando sibi ad id popularium animos ratus, literas, ne quo casu interceptæ palam facerent conata, scribere non est ausus. Aristonem quendam Tyrium nactus Ephesi, expertusque solertiam levioribus ministeriis, partim donis, partim spe præmiorum oneratum, quibus etiam ipse rex annuerat, Carthaginem cum mandatis mittit. edit nomina eorum, quibus conventis opus esset; instruit etiam secretis notis, per quas haud dubiè agnoscerent sua mandata esse. Hunc Aristonem Carthagine obversantem, non prius amici quam inimici Annibalis, qua de causa venisset, cognoverunt. Et primo in circulis conviviisque celebrata sermonibus res est. deinde in senatu quidam nihil actum esse dicere exilio Annibalis: si absens quoque novas moliri res, solicitandoque animos hominum, turbare statum civitatis posset. Aristonem quendam Tyrium advenam, instructum mandatis ab Annibale & ab Antiocho rege venisse: certos homines quotidie cum eo secreta colloquia serere, & in occulto colloqui, quod mox in omnium perniciem erupturum esset. Conclamavere omnes, vocari Aristonem debere, & quæri quid venisset: & nisi exprimeret, cum legatis Romam mitti. satis pro temeritate unius hominis suppliciorum pensum esse. privatos suo periculo peccaturos. Rempublicam non extra noxam modo, sed etiam extra famam noxæ conservandam esse. Vocatus Ariston purgare sese, & firmissimo propugnaculo uti quod nihil literarum, ad quenquam attulisset. cæterum nec causam adventus satis expediebat, & in eo maxime hæsitabat, quod cum Barchinæ solum factionis hominibus collocutum eum arguebant. Orta deinde alter-

altercatio est, aliis pro speculatore comprehendi jam & custodiri jubentibus: aliis negantibus tumultuandi causam esse. mali rem exempli esse, de nihilo hospites corripi. idem Carthaginiensibus & Tyri, & in aliis emporiis in quæ frequenter commeent, eventurum. Dilata eo die res est. Ariston Punico ingenio inter Pœnos usus, tabellas conscriptas celeberrimo loco supra sedem quotidianam magistratus prima vespera suspendit. ipse de tertia vigilia navem conscendit & profugit. Postero die cum Suffetes ad jus dicendum consedissent, conspectæ tabellæ, demptæque & lectæ. scriptum erat, Aristonem privatim ad neminem, publicè ad seniores (ita senatum vocabant) mandata habuisse. Publicato crimine minus intenta de paucis quæstio erat. mitti tamen legatos Romam, qui rem ad Coss. & senatum deferrent, placuit simul qui de injuriis Masanissæ quererentur. Masanissa posteaquam & infames Carthaginienses, & inter se ipsos discordes sensit, principibus propter colloquia Aristonis senatui, senatu propter indicium ejusdem Aristonis populo suspecto, locum injuriæ esse ratus, agrum maritimum eorum & depopulatus est, & quasdam urbes vectigales Carthaginiensium sibi coegit stipendium pendere. Emporia vocant eam regionem. ora est minoris Syrtis, & agri uberis. una civitas ejus Leptis: ea singula indies talenta vectigal Carthaginiensibus dedit. Hanc tum regionem & totam infestam Masanissa, & ex quadam parte dubiæ possessionis, sui regni an Carthaginiensium esset, effecerat. & quia simul ad purganda crimina & questum de se Romam eos ituros comperit, qui & illa onerarent suspicionibus, & de jure vectigalium disceptarent, legatos & ipse Romam misit. Auditi de Tyrio advena primum Carthaginienses, curam injecere patribus, ne cum Antiocho simul & Pœnis bellandum esset. maxime ea suspicio crimen urgebat, quod quem comprehensum Romam mitti placuisset, nec ipsum nec navem ejus custodissent. De agro deinde cum regis legatis disceptari cœptum. Carthaginienses jure finium causam tutabantur, quod intra eos terminos esset, quibus P. Scipio victor agrum qui juris esset Carthaginiensium, finisset, & confessione regis, qui cum Aphirem profugum ex regno suo cum parte Numidarum vagantem circa Cyrenas persequeretur: precario ab se iter per eum ipsum agrum, tanquam haud dubie Carthaginiensium juris, petisset. Numidæ & determinatione Scipionis mentiri eos arguebant, & si quis veram originem juris exigere vellet, quem proprium agrum Carthaginiensium in Africa esse? advenis, quantum secto bovis tergo amplecti loci potuerint, tantum ad urbem communiendam precario datum. quicquid Byrsam sedem suam excesserint, vi atque injuria partum habere. Neque enim de quo agatur, probare eos posse: non modo semper ex quo cœperint: sed ne diu quidem eos possedisse. per opportunitates nunc illos, nunc reges Numidarum usurpasse jus: semperque penes eum possessionem fuisse, qui plus armis potuisset. Cujus conditionis res fuerit, priusquam hostes Romanis Carthaginienses, socius atque amicus rex Numidarum esset: ejus sinerent esse, nec se interponerent, quo minus qui possent, tenerent. Responderi legatis utriusque partis placuit: missuros se in Africam, qui inter populum Carthaginiensem & regem in re præsenti disceptarent. missi P. Scipio Africanus, & C. Cornelius Cethegus, & M Minucius Rufus: audita inspectaque re suspensa omnia, neutro inclinatis sententiis, reliquere. Id utrum sua sponte fecerint, an quia mandatum ita fuerit, non tam certum est, quam videtur tempori aptum fuisse integro certamine eos relinqui. nam ni-

ita-

ita esset, unus Scipio vel notitia rei, vel auctoritate ita de utrisque meritus, finire nutu disceptationem potuisset.

LIBER XXXV.

BREVIARIVM.

PVb. Scipio Africanus legatus missus ad Antiochum Ephesi cum Annibale, qui se Antiocho junxerat, collocutus est: ut, si fieri posset, metum ei, quem ex populo Romano conceperat, eximeret. Inter alia cum quæreret ab Annibale quem fuisse maximum imperatorem Annibal crederet, respondit: Alexandrum Macedonum regem, quod parva manu innumerabiles exercitus fudisset: quodque ultimas oras, quas visere supra fidem humanam esset, peragrasset: quærenti deinde, quem secundum poneret, inquit Pyrrhum: eo quod castra metari docuisset: ad hæc neminem elegantius loca cepisse, præsidia disposuisse. exequenti quem tertium diceret: semet dixit. ridens Scipio, quidnam tu diceres, si me, inquit vicisses? tunc vero, inquit, me & ante Alexandrum & ante Pyrrhum, & ante alios posuissem. Inter alia prodigia, quæ plurima fuisse traduntur: bovem, Cn. Domitio consule, locutum, Roma cave tibi, refertur. Apparant in Antiochum bellum Romani. Nabis Lacedæmoniorum tyrannus incitatus ab Ætolis, qui & Philippum, & Antiochum ad inferendum bellum populo Rom. solicitabant, à populo Romano descivit, & bello adversus Philopœmenem Achæorum prætorem gesto, ab Ætolis interfectus est. Ætoli quoque ab amicitia populi Romani defecerunt. cum quibus societate juncta Antiochus Syriæ rex, cum bellum Græciæ intulisset, complures urbes occupavit, inter quas Chalcidem, & totam Eubœam. Res præterea in Liguribus gestas, & apparatum belli ab Antiocho continet.

PRINCIPIO anni quo hæc gesta sunt, Sex. Digitius prætor in Hispania citeriore cum civitatibus iis, quæ post profectionem M. Catonis permultæ rebellaverant, crebra magis quam digna dictu prælia fecit: & adeo pleraque adversa, ut vix dimidium militum quam quod acceperat, successori tradiderit. nec dubium est, quin omnis Hispania sublatura animos fuerit: ni alter prætor P. Cornelius Cn. F. Scipio trans Iberum multa secunda prælia fecisset: quo terrore non minus quinquaginta oppida ad eum defecerunt. Prætor hæc gesserat Scipio. Idem proprætor Lusitanos pervastata ulteriori provincia cum ingenti præda domum redeuntes in ipso itinere aggressus, ab hora tertia diei ad octavam incerto eventu pugnavit, numero militum impar, superior aliis. nam & acie frequenti armatis adversus longum & impeditum turba pecorum agmen, & recenti milite adversus fessos longo itinere concurrerat. tertia namque vigilia exierant hostes: huic nocturno itineri tres diurnę horæ accesserant: nec ulla quiete data, laborem viæ prælium exceperat. Itaque principio pugnæ vigoris aliquid in corporibus animisque fuit. & turbaverant primo Romanos. deinde æquata paulisper pugna est. In hoc discrimine ludos Iovi, si fudisset cecidissetque hostes, proprætor vovit. tandem gradum acrius intulere Romani, cessitque Lusitanus: deinde prorsus terga dedit. & cum institissent

sent fugientibus victores, ad XII. millia hostium sunt cæsa: capti quingenti quadraginta, omnes ferme equites, & signa militaria capta centum triginta quatuor. De exercitu Rom. septuaginta & tres amissi. Pugnatum inde haud procul Ilipa urbe est. eo victorem opulentum præda exercitum P. Cornelius reduxit. ea omnis ante urbem exposita est: potestasque dominis suas res cognoscendi facta, cætera vendenda quæstori data. quod inde effectum est, militi divisum. nondum ab Roma profectus erat C. Flaminius prætor, cum hæc in Hispania gerebantur. itaque tam adversæ quam secundæ res per ipsum amicosque ejus magnis sermonibus celebrabantur. & tentaverat, quoniam bellum ingens in provincia exarsisset, & exiguas reliquias exercitus ab Sexto Digitio atque eas ipsas plenas pavoris ac fugæ accepturus esset, ut unam sibi ex urbanis legionibus decernerent: ad quam cum militem ab se ipso scriptum ex senatusconsulto adjecisset: eligeret ex omni numero sex millia & quingentos pedites, & equites trecentos. ea se legione (nam in Sexti Digitii exercitu haud multum spei esse) rem gesturum. Seniores negare ad rumores à privatis temere in gratiam magistratuum confictos, senatusconsulta facienda esse. nisi quod aut prætores ex provinciis scriberent, aut legati renunciarent: nihil ratum haberi debere, si tumultus in Hispania esset, placere tumultuarios milites extra Italiam scribi à prætore. Mens ea senatus fuit, ut in Hispania tumultuarii milites legerentur. Valerius Antias & in Siciliam navigasse delectus causa C. Flaminium scribit: & ex Sicilia Hispaniam petentem tempestate in Africam delatum, vagos milites de exercitu P. Africani sacramento rogasse: his duarum provinciarum delectibus tertium in Hispania adjecisse. Nec in Italia segnius Ligurum bellum crescebat. Pisas jam quadraginta millibus hominum, affluente quotidie multitudine ad famam belli spemque prædæ, circumsedebant. Minucius Cos. Arretium die quem edixerat ad conveniendum militibus venit. inde quadrato agmine ad Pisas duxit. & cum hostes mille passuum ab oppido trans fluvium movissent castra, consul urbem haud dubiè servatam adventu suo est ingressus. Postero die & ipse trans fluvium quingentos ferè passus ab hoste posuit castra. Inde levibus præliis à populationibus agrum sociorum tutabatur. in aciem exire non audebat, novo milite, & ex multis generibus hominum collecto, nec dum noto satis inter se, ut fidere alii aliis possent. Ligures multitudine freti & in aciem exibant, parati de summa rerum decernere: & abundante militum numero, passim multas manus per extrema finium ad prædandum emittebant: & cum coacta vis magna pecorum prædæque esset, paratum erat præsidium, per quod in castella eorum vicosque ageretur. Cum bellum Ligustinum ad Pisas constitisset, consul alter L. Cornelius Merula per extremos Ligurum fines exercitum in agrum Bojorum induxit. ubi longè alia belli ratio quam cum Liguribus erat. consul in aciem exibat: hostes pugnam detrectabant, prædatumque ubi nemo obviam exiret, discurrebant Romani: Boii diripi sua impunè quam tuendo ea conserere certamen malebant. Posteaquam omnia ferro ignique satis evastata erant, consul agro hostium excessit, & ad Mutinam agmine incauto, ut inter pacatos, ducebat. Boii ubi egressum è finibus suis hostem sensere: sequebantur silenti agmine, locum insidiis quærentes. nocte prætergressi castra Romana, saltum, qua transeundum erat Romanis, insederunt. Id cum parum occultè fecissent, consul qui multa

necte

nocte solitus erat movere castra, ne nox terrorem in tumultuario prælio augeret, lucem expectavit. & cum luce moveret, tamen turmam equitum exploratum misit. posteaquam relatum est, quantæ copiæ & in quo loco essent, totius agminis sarcinas in medium conjici jussit, & triarios vallum circumjicere: cætero exercitu instructo ad hostem accessit. Idem & Galli fecerunt, posteaquam apertas esse insidias, & recto ac justo prælio, ubi vera virtus vinceret, dimicandum viderunt. Hora secunda ferme concursum est sinistra sociorum equitum ala, & extraordinarii prima in acie pugnabant. præerant duo consulares legati Marcus Marcellus, & T. Sempronius prioris anni consul. Novus Cos. nunc ad prima signa erat: nunc legiones continebat in subsidiis, ne certaminis studio prius concurrerent, quam datum signum esset. equites earum extra aciem in locum patentem Quintum & P. Minucios tribunos militum educere jussit: inde cum signum dedisset, impetum ex aperto facerent. Hæc agenti nuncius venit à T. Sempronio Longo, non sustinere extraordinarios impetum Gallorum, & cæsos permultos esse: & qui supersint, partim labore, partim metu remisisse ardorem pugnæ. Legionem alteram ex duabus, si videretur, summitteret priusquam ignominia acciperetur. Secunda legio missa est, & extraordinarii recepti. tum redintegrata est pugna, cum & recens miles & frequens ordinibus legio successisset: & sinistra ala ex prælio subducta est. dextra in primam aciem subiit. Sol ingenti ardore torrebat minimè patientia æstus corpora Gallorum: densis tamen ordinibus nunc alii in alios, nunc in scuta incumbentes sustinebant impetus Romanorum. Quod ubi animadvertit Cos. ad perturbandos ordines eorum C. Livium Salinatorem, qui præerat alariis equitibus, quam concitatissimos equos immittere jubet: & legionarios equites in subsidiis esse. Hæc procella equestris primo confudit & turbavit, deinde dissipavit aciem Gallorum, non tamē ut terga darent. obstabant duces hastilibus cædentes terga trepidantium, & redire in ordines cogentes: sed inter equitantes alarii non patiebantur. Consul obtestabatur milites, ut paululum adniterentur. victoriam in manibus esse. dum perturbatos & trepidantes viderent, instarent. si restitui ordines sivissent, integro rursus eos prælio & dubio dimicaturos. Inferre vexillarios jussit signa. omnes connixi tandem averterunt hostem. postquam terga dabant, & in fugam passim effundebantur, tum ad persequendos eos legionarii equites immissi. Quatuordecim millia Bojorum eo die cæsa sunt, vivi capti mille nonaginta duo, equites ducenti viginti unus, tres duces eorum, signa militaria ducenta XII. carpenta LXIII. Nec Romanis incruenta victoria fuit. supra quinque millia militum ipsorum aut sociorum sunt amissa, centuriones tres & XX. præfecti socium quatuor, & M. Genucius & M. Martius tribuni militum secundæ legionis. Eodem ferè tempore duorum consulum litteræ allatæ sunt: L. Cornelii de prælio ad Mutinam cum Boiis facto & Q. Minucii à Pisis, comitia suæ sortis esse. cæterum adeo suspensa omnia in Liguribus se habere, ut abscedi inde sine pernicie sociorum, & damno reipublicæ non possit. si ita videretur patribus, mitterent ad collegam, ut is qui profligatum bellum haberet, ad comitia Romam rediret. si id facere gravaretur, quod non suæ sortis id negocium esset; se quidem facturum quodcunque senatus censuisset: sed etiam atque etiam viderent, si magis è repub. esset interregnum iniri, quam ab se in eo statu relinqui provinciam. Senatus C. Scribonio negocium dedit, ut duos

ut duos legatos ex ordine senatorio mitteret ad L. Cornelium consulem, qui literas collegæ ad senatum missas deferrent ad eũ: & nunciarent, senatum, ni is ad magistratus subrogandos Romam veniret, potius quam Q. Minucius à bello integro avocaretur, interregnum initi passurum. Missi legati renunciarunt L. Cornelium ad magistratus subrogandos Romam venturum. De literis L. Cornelii, quas scripserat secundum prælium cum Boiis factum disceptatio in senatu fuit: quia privatim plerisque senatoribus legatus M. Claudius scripserat, fortunæ pop. Rom. & militum virtuti gratiam habendam, quod res bene gesta esset. consulis opera & militum aliquantum amissum, & hostium exercitum, cujus delendi oblata fortuna fuerat, non deletum, milites eo plures periisse, quod tardius ex subsidiis qui laborantibus opem ferrent, successissent. hostes è manibus emissos, quod equitibus legionariis & tardius datum signum esset, & persequi fugientes nõ licuisset. De ea re nihil temere decerni placuit. ad frequentiores cõsultatio delata est. instabat enim cura alia, quod civitas fœnore laborabat: & cum multis fœnebribus legibus constricta avaritia esset, via fraudis inita erat, ut in socios qui non tenerentur iis legibus, nomina transcriberent. ita libero fœnore obruebant debitores, cujus cernendi cum ratio quæreretur: diem finiri placuit. Fœneralia quæ proximè fuissent, ut qui post eam diem sociis civibus Romanis credidissent pecunias, profiterentur, & ex ea die pecuniæ creditæ, quibus debitor vellet, legibus, jus creditori diceretur. Deinde posteaquam professionibus detecta est magnitudo æris alieni per hanc fraudem contracti, M. Semprobius tribunus plebis ex auctoritate patrum plebem rogavit, plebesque scivit, ut cum sociis ex nomine Latino pecuniæ creditæ jus idem quod cum civibus Romanis esset. Hæc in Italia domi militiæque acta. In Hispania nequaquam tantum belli fuit, quantum auxerat fama. C. Flaminius in citeriori Hispania oppidum Iluciam in Oretanis cepit: deinde in hyberna milites deduxit, & per hyemem prælia aliquot nulla memoria digna adversus latronũ magis quã hostium excursiones, vario tamen eventu, nec sine militum jactura, sunt facta. Majores res gestæ à M. Fulvio. Is apud Toletum oppidum cum Vacceis Vectonibusque & Celtiberis signis collatis dimicavit: exercitum earum gentium fudit fugavitque: regem Hilernum vivum cepit. Dũ hæc in Hispania gerebantur, comitiorum jam appetebat dies. itaque L. Cornelius Cos. relicto ad exercitum M. Claudio legato, Romam venit. Is in senatu cum de rebus à se gestis disseruisset, quove in statu provincia esset: questus est cum patribus conscriptis, quod tanto bello una secunda pugna tam feliciter perfecto, non esset habitus diis immortalibus honos. postulavit deinde, ut supplicationẽ simul triumphumque decernerent. Prius tamen quam relatio fieret, Q. Metellus qui consul dictatorque fuerat, literas eodem tempore dixit, & consulis L. Cornelii ad senatum, & M. Marcelli ad magnam partem senatorum allatas esse inter se pugnantes: eoque dilatam esse consultationem, ut præsentibus auctoribus earum literarum disceptaretur. itaque expectasse sese, ut consul qui sciret ab legato suo adversus se scriptum aliquid, cum ipsi veniendum esset, duceret eum secum Romam: cum etiam verius esset, T. Sempronio imperium habenti tradi exercitum, quam legato, nunc videri esse amotum de industria, ne ea quæ scripsisset, præsens diceret, aut argueret coram: & si quid vani afferret, argui posset, donec ad liquidum veritas explorata esset. itaq, nihil eorum quæ postularet Cos. decernendum in præsentia censere. Cum pergeret nihilo segnius referre, ut supplicatio decernere-

cernere-

cerneretur, triumphantiq; sibi in urbem invehi liceret, M. & C. Titinii Trib. plebis se intercessuros, si de ea re fieret senatuscõsultum, dixerunt. Censores erant priore anno creati Sext. Ælius Pætus, & Cn. Cornelius Cethegus. Cornelius lustrum condidit. censa sunt civium capita CXLIII. millia septingenta quatuor. Aquæ ingentes eo anno fuerunt: & Tiberis loca plana urbis inundavit. circa portam Flumentanam etiam collapsa quædam ruinis sunt. & porta Cælimontana fulmine icta est, murusque circa multis locis de cœlo tactus, & Aritiæ & Lanuvii & in Aventino lapidibus pluit. & à Capua nunciatum est examen vesparum ingens in forum advolasse, & in Martis æde consedisse. eas collectas cum cura, & igni crematas esse. Horum prodigiorum causa decemviri libros adire jussi, & novendiale sacrum factum, & supplicatio indicta est atque urbs lustrata. Iisdem diebus ædiculam Victoriæ virginis prope ædem Victoriæ M. Porcius Cato dedicavit, biennio postquam vovit. Eodem anno coloniam Latinam in agrum Ferentinum triumviri deduxerunt, Cn. Manlius Volso, L. Apustius Fullo, P. Ælius Tubero, cujus lege deducebantur tria millia peditum ferè, CCCC. equites: numerus exiguus pro copia agri. Dari potuere tricena jugera in pedites, sexagena in equites. Apustio auctore tertia pars agri dempta est: quo postea si vellent, novos colonos adscribere possent. vicena jugera pedites, quadragena equites acceperunt. In exitu jam annus erat, & ambitio magis quã unquam alias exarserat consularibus comitiis. multi & potentes petebant patricii plebeique: P. Cornelius, Cn. filius, Scipio, qui ex Hispania provincias nuper decesserat magnis rebus gestis: & L. Quintius Flamininus, qui classi in Græcia præfuerat: & Cn. Manlius Volso: hi patricii. plebeii autem, C. Lælius, Cn. Domitius, C. Livius Salinator, M. Acilius. sed omnium oculi in Quintium Corneliumque conjecti. nam & in unum locum petebant ambo patricii, & rei militaris gloria recens utrumque commendabat. Cæterum ante omnia certamen accendebant fratres candidatorum, duo clarissimi ætatis suæ imperatores. major gloria Scipionis, & quo major, eo propior invidiæ: Quintii recentior, ut qui eo anno triumphasset. Accedebat quod alter decimum jam prope annum assiduus in oculis hominum fuerat: quæ res minus verendos magnos homines ipsa satietate facit: consul iterum post devictum Annibalem censorque fuerat. in Quintio nova & recentia omnia ad gratiam erant. nihil nec petierat à populo post triumphum, nec adeptus erat. Pro fratre germano, non patruele se petere ajebat, pro collega & participe administrati belli. se terra, fratrem mari rem gessisse. Is obtinuit ut præferretur candidato, quem Africanus fraterque ducebant: quem Cornelia gens, Cornelio consule comitia habente: quem tantum præjudicium senatus virum è civitate optimum judicatum, qui matrem Idæam Pessinunte venientem in urbem acciperet. L. Quintius & Cn. Domicius Ænobarbus Coss. facti. adeo ne in plebejo quidem Cos. cum pro C. Lælio niteretur, Africanus valuit. Postero die prętores creati L. Scribonius Libo, M. Fulvius Centimalus, A. Attilius Seranus, M. Bæbius Pamphilus, L. Valerius Tappus, Q. Salonius Sarra. Æditas insignis eo anno fuit M. Æmilii Lepidi & L. Æmilii Pauli. Multos pecuarios damnarunt: ex ea pecunia clypea inaurata in fastigio Iovis ædis posuerunt. porticum unã extra portãTrigeminã, emporio ad Tiberim adjecto, alterã à porta Fõtinali ad Martis arã, qua in campũ iter esset, perduxerũt. Diu nihil in Liguribus dignũ memoria gestum erat. extremo ejus anni bis in magnum periculũ res adducta est: nam & castra cõsulis oppugnata ægrè sunt defensa: &

sa: & non ita multo post per saltum angustum cum duceretur agmen Romanum, ipsas fauces exercitus Ligurum insedit. qua cum exitus non patêret, converso agmine redire instituit consul, & à tergo fauces saltus occupatæ à parte hostium erant: Caudinæque cladis memoria non animis modo, sed prope oculis obversabatur. Numidas octingentos fermè equites inter auxilia habebat. Eorum præfectus consuli pollicetur, se parte utra vellet cum suis erupturum. tantum uti diceret utra pars frequentior vicisset. in eos se impetum facturum, & nihil prius quam flammam tectis injecturum, ut is pavor cogeret Ligures excedere saltu quem obsiderent, & discurrere ad opem ferendam suis. Collaudatum eum consul spe præmiorum onerat. Numidæ equos conscendunt, & obequitare stationibus hostium neminem lacessentes cœperunt. Nihil primo aspectu cōtemptius. equi hominesque paululi & graciles: discinctus & inermis eques, præterquam quod jacula secum portat: equi sine frenis, deformis ipse cursus rigida cervice & extento capite currentium. Hunc contemptum de industria augentes, labi ex equis, & per ludibrium spectaculo esse. Itaque qui primo intenti paratique, si lacesserentur, in stationibus fuerant: jam inermes, sedentesque pars maxima spectabant. Numidæ adequitare, dein refugere: sed propius saltum paulatim evehi, velut quos impotentes regendi equi invitos efferrent. postremo subditis calcaribus per medias stationes hostium erupêre, & in agrum latiorem evecti, omnia propinqua viæ tecta incendunt: proximo deinde vico inferunt ignem: ferro flammaq; omnia pervastant. Fumus primo cōspectus, deinde clamor trepidantium in vicis auditus, postremo seniores puerique refugientes tumultum in castris fecerunt. itaq; sine consilio, sine imperio pro se quisque currere ad sua tutanda: momentoque temporis castra relicta erant, & obsidione liberatus Cos. quo intenderat, pervenit. Sed neque Boii, neq; Hispani, cum quibus eo anno bellatum erat, tam inimici infestiq; erant Romanis, quam Ætolorum gens. Ii post deportatos ex Græcia exercitus primo in se fuerant, & Antiochum in vacuam Europæ possessionē venturum: nec Philippum aut Nabin quieturos. ubi nihil usquam moveri viderunt, agitandum aliquid miscendumque rati, ne cunctando senescerent consilia: concilium Naupactum indixerunt. Ibi Thoas prætor eorum conquestus injurias Romanorum, statumque Ætoliæ, quod omnium Græciæ gentium civitatumq; inhonoratissimi post eam victoriam essent, cujus causa ipsi fuissent, legatos censuit circa reges mittendos, qui non solum tentarent animos eorum, sed suis quemque stimulis moverent ad Romanum bellum. Damocritus ad Nabin, Nicander ad Philippum, Dicæarchus frater prætoris ad Antiochum est missus. Tyranno Lacedæmonio Damocritus ademptis maritimis civitatibus enervatam tyrannidem dicere: inde militem, inde naves, navalesq; socios habuisse: inclusum suis prope muris Achæos videre dominantes in Peloponneso, nunquam habiturum recuperandi sua occasionem, si eam quæ tum esset, prætermisisset. nullum exercitum Romanum in Græcia esse: nec propter Gytheum, aut maritimos alios Laconas dignam causam existimaturos Romanos, cur legiones in Græciam rursum transmittant. Hæc ad incitandum animum tyranni dicebantur, ut cum in Græciam Antiochus trajecisset, conscientia violatæ per sociorum injurias Romanæ amicitiæ conjungeret se cum Antiocho. Et Philippum Nicander haud dissimili oratione incitabat. erat etiā major orationi materia, quo ex altiore fastigio rex quam tyrannus detractus erat, quoque plures ademptæ res, ad hoc vetusta regum Macedoniæ fama peragratusque

tusque orbis terrarum victoriis ejus gentis referebatur. Et tutum vel incepto, vel eventu se consilium afferre. nam neque ut ante se moverat Philippus, cum Antiochus cum exercitu transierit in Græciam, suadere: & qui sine Antiocho adversus Romanos Ætolosque tamdiu sustinuerit bellum, ei adjuncto Antiocho, sociis Ætolis, qui tum graviores hostes quam Romani fuerint, quibus tandem viribus resistere Romanos posse. Adjiciebat de duce Annibale, nato adversus Romanos hoste, qui plures & duces & milites eorum occidisset, quam quot superessent. Hæc Philippo Nicander. Alia Dicæarchus Antiocho, & omnium primum prædam de Philippo Romanorum esse dicere, victoriam Ætolorum & aditum in Græciam Romanis nullos alios quam Ætolos dedisse: & ad vincendum vires eosdem præbuisse. deinde quantas peditum equitumque copias præbituri Antiocho ad bellum essent: quæ loca terrestribus copiis, quos portus maritimis. Tum de Philippo & Nabide libero mendacio abutebatur: paratum utrumque ad rebellandum esse, & primam quamque occasionem recuperandi ea quæ bello amisissent, arrepturos. Ita per totum simul orbem terrarum Ætoli Romanis concitabant bellum. reges tamen aut non moti, aut tardius moti sunt. Nabis extemplo circa omnes vicos maritimos dimisit ad seditiones in iis miscendas, & alios principum donis ad suam causam perduxit: alios pertinaciter in societate Romana manentes occidit. Achæis omnium maritimorum Laconum tuendorum à T. Quintio cura mandata erat. itaque extemplo & ad tyrannum legatos miserunt, qui admonerent fœderis eum Romani, denunciarentq; ne pacem, quam tantopere petisset, turbaret: & auxilia ad Gytheũ, quod jã oppugnabatur à tyranno, & Romam qui ea nunciarent, legatos miserunt. Antiochus rex ea hyeme Rhaphię in Phœnice Ptolemæo regi Ægypti filia in matrimonium data, cum Antiochiam se recepisset: per Ciliciam Tauro monte superato extremo jam hyemis Ephesum pervenit: inde principio veris, Antiocho filio misso, in Syriam ad custodiam ultimarum partiũ regni, ne quid absente se a tergo moveretur: ipse cum omnibus terrestribus copiis ad Pisidas, qui circa Selgam incolunt, oppugnandos est profectus. Eo tẽpore legati Romani P. Sulpicius, & P. Villius, qui ad Antiochum (sicut ante dictum est) missi erant, jussi prius Eumenem adire, Elæam venere: inde Pergamum (ibi regia Eumenis fuit) ascenderunt. Cupidus belli adversus Antiochum Eumenes erat: gravem, si pax esset, accolam tanto potentiorem regem credens: eundem si motum bellum esset, non magis parem Romanis fore, quam Philippus fuisset: & aut funditus sublatum iri: aut si pax victo daretur, multa illi detracta, sibi accessura: ut facile deinde se ab eo sine ullo Romano auxilio tueri posset. etiam si quid adversi casurum foret, satius esse Romanis sociis quamcunque fortunam subire, quam solum aut imperium pati Antiochi, aut abnuentem vi atque armis cogi. Ob hæc quantũ auctoritate, quantũ consilio valebat, incitabat Romanos ad bellũ. Sulpicius æger Pergami substitit. Villius cum Pisidiæ bello occupatum esse regem audisset, Ephesum profectus: dum paucos ibi moratur dies, dedit operam, ut cum Annibale, qui tum ibi forte erat, sæpe congrederetur, ut animũ ejus & tentaret, si qua posset, & metum demeret periculi ei quicquã ab Romanis esse. His colloquiis aliud quidem actum nihil est: secutum tamen sua sponte est, velut consilio petitum esset, ut vilior ob ea regi Annibal, & suspectior ad omnia fieret. Claudius secutus Græcos Acilianos libros, P. Africanum in ea fuisse legatione tradit, eumque Ephesi collocutum cum Annibale. & sermonem etiam unum refert, quo quærenti

renti Africano, quem fuisse maximum imperatorem Annibal crederet, respondisset, Alexandrum Macedonum regem: quod parva manu innumerabiles exercitus fudisset, quodque ultimas oras, quas visere supra spem humanam esset, peragrasset. quærenti deinde, quem secundum poneret, Pyrrhum dixisse. castra metari primum docuisse: ad hoc neminem elegantius loca cepisse, præsidia disposuisse: artem etiam conciliandi sibi homines eam habuisse, ut Italicæ gentes regis externi, quam populi Romani tam diu principis in ea terra, imperium esse mallent. exequenti, quem tertium duceret, haud dubiè semetipsum dixisse. tum risum obortum Scipioni, & subjecisse: Quidnam tu diceres, si me vicisses? tum me vero, inquit, & ante Alexandrum & ante Pyrrhum, & ante omnes alios imperatores esse. & perplexum Punico astu responsum, & assentationis genus Scipionem movisse, quod egregiè se imperatorem velut inæstimabilem secrevisset. Villius ab Ephesо Apameam processit, eo & Antiochus audito Romanorum legatorum adventu occurrit: Apameæ congressis disceptatio eadem ferme fuit, quæ Romæ inter Quintium & legatos regis fuerat. mors nunciata Antiochi filii regis, quem missum paulo ante dixeram in Syriam, diremit colloquia. Magnus luctus in regia fuit, magnumque ejus juvenis desiderium. id enim jam specimen sui dederat, ut si vita longior contigisset, magni justique regis in eo indolem fuisse appareret. Quo charior acceptiorque omnibus erat, eo mors ejus suspectior fuit, gravem successorem eum instare senectuti suæ patrem credentem, per spadones quosdam, talium ministeriis facinorum acceptos regibus, veneno sustulisse. Eam quoque causam clandestino facinori adjiciebant, quod cum Seleuco filio Lysimachiam dedisset: Antiocho quam similem daret sedem, ut procul ab se per honorem eum quoque ablegaret, non habuisset. magni tamen luctus species per aliquot dies regiam tenuit: legatusque Romanus, ne alieno tempore incommodus obversaretur, Pergamum concessit. rex Ephesum omisso quod inchoaverat bello, rediit. ibi per luctum regia clausa, cum Minione quodam, qui princeps amicorum ejus erat, secreta consilia agitavit. Minio ignarus omnium externorum, viresque æstimans regis ex rebus in Syria aut Asia gestis, non causa modo superiorem esse Antiochum, quod nihil æqui postularent Romani, sed bello quoque superaturum credebat. Fugienti regi disceptationem cum legatis; seu jam experto eam minus prosperam seu mœrore recenti confuso, professus Minio, se quæ pro causa essent dicturū, persuasit, ut à Pergamo accerserentur legati. Iam convaluerat Sulpicius, itaque ambo Ephesum venerunt. rex à Minione excusatus, & absente eo res agi cœpta est. Ibi præparata oratione Minio: SPECIOSO titulo, inquit, uti vos Romani " Græcarum civitatum liberan- " darum video. sed facta vestra o- " rationi non conveniunt: & a- " liud Antiocho juris statuistis, " alio ipsi utimini. Qui enim ma- " gis Smyrnæi Lampsacenique " Græci sunt, quā Neapolitani & " Rhegini & Tarentini, à quibus " stipendium, à quibus naves ex " fœdere exigitis? Cur Syracusas " atque in alias Siciliæ Græcas " urbes prætorem quotannis cum " imperio & virgis & securibus " mittitis? nihil aliud profecto " dicatis, quā armis superatis vos " iis has leges imposuisse. Eandē " de Smyrna & Lampsaco, civi- " tatibusque, quæ Ioniæ aut Æo- " lidis sunt, causam ab Antiocho " accipite. bello superatas à ma- " joribus, & stipendiarias ac ve- " ctigales factas, in antiquum jus " repetit. itaque ad hæc ei re- " sponderi velim, si ex æquo di- " sceptatur; & non belli causa " quæritur. Ad ea Sulpicius: Fe- " cit verecundè, inquit, Antio- " chus,

"chus, qui si alia pro causa ejus "non erant quæ dicerentur, quē-"libet ista quā se dicere maluit. "Quid enim simile habet civitatū "earum quas comparasti causa? "Ab Rheginis & Neapolitanis & "Tarentinis, ex quo in nostram "venerunt potestatem, uno & per-"petuo tenore juris semper usur-"pato, nunquam intermisso, quæ "ex fœdere debent, exigimus. "Potesne tandem dicere, ut ii "populi non per se, non per aliū "quemquam fœdus mutaverint. "sic Asiæ civitates, ut semel ve-"nerunt in majorum Antiochi "potestatem, in perpetua posses-"sione regni vestri permansisse? & "non alias earum in Philippi, "alias in Ptolemæi fuisse pote-"state? alias permultos annos "nullo ambigente libertatem "usurpasse? Nam si quod aliquan-"do servierunt temporum ini-"quitate pressi, jus post tot "secula asserendi eos in servitu-"tem faciet: quid abest quin actū "nobis nihil sit, quod à Philippo "liberavimus Græciam? & repe-"tant posteri ejus Corinthum, "Chalcidem, Demetriadem, & "Thessalorum totam gentem? "Sed quid ego causam civitatum "ago, quam ipsis agentibus & "nos, & regem ipsum cognoscere "æquius est? Vocari deinde ci-vitatum legationes jussit, præ-paratas jam ante & instructas ab Eumene: qui quantumcunque virium Antiocho decessisset, suo id accessurum regno ducebat. admissi plures, dum suas quisque nunc querelas, nunc postulationes inserit, æqua iniquis miscentes, è disceptatione altercationem fecerunt. itaque neque remissa ulla re, neque impetrata, æque ac venerant omnium incerti legati Romam redierunt. Rex dimissis iis, consilium de bello Romano habuit. Ibi alius alio ferocius: quia quo quisq; asperius adversus Romanos locutus esset, eo spes gratiæ major erat. alius superbiam postulatorum increpare, tanquam Nabidi victo, sic Antiocho, maximo Asiæ regum, imponentium leges. quanquam Nabidi tamen dominationem in patriam suam, & patriam Lacedæmonem remissam: Antiocho si Smyrna, & Lampsacus imperata faciant, indignum videri. alii parvas, & vix dictu dignas belli causas tanto regi eas civitates esse, sed initium semper per jus injusta impetrandi fieri. nisi crederent, Persas cum aquā terramq; ab Lacedæmoniis petierunt, gleba terræ & haustu aquæ eguisse. per similem tentationem Romanis de duabus civitatibus agi. & alias civitates, simul duas jugū exuisse vidissent, ad liberatorem populum defecturas. si nō libertas servitute potior sit, tamen omni præsenti statu spē cuiq; novandi res suas blandiorē esse. Alexander Acarnan. in concilio erat, Philippi quondam amicus, nuper relicto eo secutus opulentiorem regiam Antiochi: & tanquam peritus Græciæ, nec ignarus Romanorum, in eum gradum amicitiæ regis, ut consiliis quoq; arcanis interesset, acceptus erat. is tanquam non utrum bellandū esset, nec ne, consuleretur, sed ubi, & qua ratione bellum gereretur, victoriā se haud dubiā proponere animo affirmabat, si in Europam transisset rex, & in aliqua Græciæ parte sedem bello cepisset. Iam primum Ætolos, qui umbilicum Græciæ incolerent, in armis eum inventurum, antesignanos ad asperrima quæque belli paratos. in duobus velut cornibus Græciæ Nabin a Peloponneso concitaturum omnia, repetentem Argivorum urbem, repetentem maritimas civitates, quibus eum depulsum Romani Lacedæmonis muris inclusissent: a Macedonia Philippum, ubi primum bellicum cani audisset, arma capturū. nosse se spiritus ejus, nosse animum: scire ferarum modo, quæ claustris aut vinculis teneantur, ingentes jamdiu iras eum in pectore volvere. meminisse etiam se, quoties in bello precari omnes deos solitus sit, ut Antiochum sibi darent adjutorem. cujus voti si compos nunc fiat, nullam morā

rebellandi facturum. tantum non cunctandum neque cessandum esse. in eo enim victoriam verti, si & loca opportuna, & socii praeoccuparentur. Annibalem quoq; hne mora mittendum in Africam esse ad distringendos Romanos. Annibal non adhibitus est in consilium, propter colloquia cum Villio suspectus regi, & in nullo postea honore habitus. Primo eam contumeliam tacitus tulit: deinde melius esse ratus, & percunctari causam repentinae alienationis, & purgare se tempore apto, quaesita simpliciter iracundiae causa, auditaque: PATER "Amilcar, inquit, Antioche, parvum admodum me, cum sacrificaret, altaribus admotum jurejurando adegit, nunquam amicū fore populi Rom. sub hoc sacramento sex & XXX. annos militavi: hoc me in pace patria mea expulit: hoc patria extortem in tuam regiam adduxit: hoc duce, si tu spem meam destitueris, ubicunque vires, ubi arma esse sciam, inveniam toto orbe terrarum quaerens aliquos Romanis hostes. itaque si quibus tuorum meis criminibus apud te crescere libet, aliam materiam crescendi ex me quaerant. odi, odioq; sum Romanis. id me verū dicere pater Amilcar & dii testes sunt. proinde cum de bello Romano cogitabis, inter primos amicos Annibalem habeto. si qua res te ad pacem compellet, in id consiliū alium cum de quo deliberes, quaerito. Non movit modo talis oratio regem, sed etiam reconciliavit Annibali. Ex concilio ita discessum est, ut bellum gereretur. Romae destinabant quidem sermonibus hostem Antiochum, sed nihil dum ad id bellum praeter animos parabant. Consulibus ambobus Italia provincia decreta est: ita ut inter se cōpararent, sortirenturve, uter comitiis ejus anni praeesset: ad utrum ea non pertineret cura, ut paratus esset, si quo eum extra Italiam opus esset ducere legiones. Huic consuli permissū, ut duas legiones scriberet novas, & sociūm ac Latini nominis XX. millia, & equites DCCC. Alteri Cos. duae legiones decretae quas L. Cornelius Cos. superioris anni habuisset, & sociūm ac Latini nominis ex eodem exercitu pedites XV. millia & equites quingenti. Q. Minucio cum exercitu quem in Liguribus habebat prorogatum imperium. additum in supplementum, ut IIII. millia peditum Romanorum scriberentur, & CL. equites: & sociis eodem V. millia peditum imperarentur, CCL. equites. Cn. Domitio extra Italiam, quo senatus censuisset, provincia evenit. L. Quintio Gallia, & comitia praetorum habita. Praetores deinde provincias sortiti: M. Fulvius Centimalus urbanam, L. Scribonius Libo peregrinam, L. Valerius Tappus Siciliam, Q. Salonius Sarra Sardiniā, M. Baebius Pamphilus Hispaniam citeriorem, A. Attilius Serranus ulteriorem. Sed his duobus primum S.C. deinde plebis etiam scito permutatae provinciae sunt. Attilio classis & Macedonia, Baebio Brutii decreti. Flaminio Fulvioque in Hispaniis prorogatum imperium. Baebio Pamphilo in Brutios duae legiones decretae, quae priore anno urbanae fuissent: ut & sociis eodem millia peditum XV. imperarentur, & quingenti equites. A. Attilius triginta naves quinqueremes facere jussus, & ex navalibus veteres deducere, si quę utiles essent, & scribere navales socios. Et consulibus imperatum, ut ei duo millia sociūm ac Latini nominis, & mille pedites darent Romanos. Hi duo Prr. & duo exercitus, terrestris navalisque adversus Nabin apertè jam oppugnantem socios pop. Rom. dicebantur parari. caeterum legati ad Antiochum missi expectabantur: & priusquam ii redissent, vetuerat Cn. Domitium Cos. senatus ab urbe discedere. Prr. Fulvio & Scribonio, quibus ut jus dicerent Romae, provincia erat, negotium datum, ut praeter eam classem cui Attilius praefuturus erat, centum quinque-

quinqueremes pararent. Priusquam Cos. prætoresque in provincias proficiscerentur, supplicatio fuit prodigiorum causa. Capram sex hœdos uno fœtu edidisse ex Piceno nunciatum est: & Arretii puerum natum unimanum: Amiterni terra pluisse: Formiis portam murumque de cœlo tacta: & (quod maxime terrebat Cos. Cn. Domitium) bovem locutum: *Roma cave tibi.* Cæterorum prodigiorum causa supplicatum est: bovem cum cura servari aliq; aruspices jusserunt. Tiberis infestiore quam priore impetu illatus urbi, duos pontes, ædificia multa maxime circa portam Flumentanam evertit. saxum ingens, sive imbribus, sive motu terræ leniore quam ut alioqui sentiretur, labefactatum, in vicum Jugarium ex Capitolio procidit, & multos oppressit. in agris passim inundatis pecua ablata: villarum strages facta est. Priusquam L. Quintius Cos. in provinciam perveniret, Q. Minucius in agro Pisano cum Liguribus signis collatis pugnavit: novem millia hostium occidit: cæteros fusos fugatosque in castra compulit. ea usque in noctem magno certamine oppugnata defensaque sunt. nocte clam profecti Ligures, prima luce Romanus vacua castra invasit. prædæ minus inventum est, quod subinde spolia agrorum capta domos mittebant. Minucius nihil deinde laxamenti hostibus dedit. ex agro Pisano in Ligures profectus, castella vicosque eorum igni ferroque pervastavit: ibi præda Hetrusca, quæ missa à populatoribus fuerat, repletus est miles Romanus. Sub idē tempus legati ab regibus Romam reverterunt, qui cum nihil, quod satis maturam causam belli haberet, nisi adversus Lacedæmoniū tyrannum attulissent: quem & Achæi legati nunciabant contra fœdus maritimam oram Laconum oppugnare: Attilius Pr. cum classe missus est in Græciam ad socios tuendos. Coss. quando nihil ab Antiocho instaret, proficisci ambos in provincias placuit. Domitius ab Arimino, quà proximum fuit: Quintius per Ligures in Bojos venit. Duo consulum agmina diversa late agrum hostium pervastarunt. Primo equites eorum pauci cum præfectis, deinde universus senatus, postremo in quibus aut fortuna aliqua, aut dignitas erat, ad mille quingenti ad Coss. transfugerunt. Et in utraque Hispania eo anno res prospere gestæ. nam & C. Flaminius oppidum Litabrum munitum opulentumque vineis expugnavit, & nobilem regulum Corribilonem vivum cepit: & M. Fulvius Procos. cum duobus exercitibus hostium duo secunda prælia fecit: oppida duo Hispanorū, Vescelliam Holonemque, & castella multa expugnavit. alia voluntate ad eum defecerunt. tum in Oretanos progressus, & ibi duobus potitus oppidis, Noliba & Cusibi, ad Tagum amnem ire pergit. Toletum ibi parva urbs erat, sed loco munita: eam cum oppugnaret, Vectonum magnus exercitus Toletanis subsidio venit. cum his signis collatis prospere pugnavit: & fusis vectonibus, operibus Toletum cepit. Cæterum eo tempore minus ea bella quæ gerebantur, curæ patribus erant, quàm expectatio nondum cœpti cum Antiocho belli. nam etsi per legatos identidem omnia explorabantur, tamen rumores temere sine ullis auctoribus orti, multa falsa veris miscebant. inter quæ allatum erat, cum in Ætoliam venisset Antiochus, extemplo classem eum in Siciliam missurum. itaque senatus etsi Pr. Attiliū cum classe miserat in Græciam, tamē quia non copiis modo, sed etiā auctoritate opus erat ad tuēdos sociorum animos, T. Quintiū & Cn. Octavium & Cn. Servilium & P. Villium legatos in Græciam misit: & ut M. Bæbius ex Brutiis ad Tarentum & Brundusium promoveret legiones, decrevit: ut inde, si res posceret, in Macedoniam trajiceret: & ut M. Fulvius Pr. classem navium tri-

ginta mitteret ad tuendam Siciliæ oram, & ut cum imperio esset, qui classem eam duceret (duxit L. Oppius Salinator, qui priore anno ædilis plebis fuerat) & ut idem Pr. L. Valerio Collegæ scriberet, periculum esse, ne classis regis Antiochi ex Ætolia in Siciliam trajiceret. Itaque placere senatui, ad eum exercitum quem haberet, tumultuariorum militū ad XII. millia pedites. & quadringentos equites scribere eum: quibus oram maritimam provinciæ qua vergeret in Græciam, tueri posset. Eum delectum Pr. non ex Sicilia ipsa tantum, sed etiam ex circumjacentibus insulis habuit: oppidaque omnia maritima, quæ in Græciam versa erant, præsidiis firmavit. Addidit alimenta rumoribus adventus Attali, Eumenis fratris, qui nunciavit Antiochum regem Hellespontum cum exercitu transisse: Ætolos ita se parare, ut sub adventum ejus in armis essent. Et Eumeni absenti, & præsenti Attalo gratiæ actę: & ædes liberæ, locus Attalo ac lautia decreta, & munera data, equi duo, bina equestria arma, & vasa argentea centum pondo, & aurea viginti pondo. Cum alii atque alii nuncii bellum instare afferrent, ad rem pertinere visum est, Coss. primo quoque tempore creari. itaque Senatusconsultum factum est, ut M. Fulvius Pr. literas extemplo ad Cos. mitteret, quibus certior fieret senatui placere: provincia exercituque tradito legatis, Romam reverti eum & ex itinere præmittere edictum quo comitia Coss. creandis ediceret. Paruit his literis Cos. & præmisso edicto Romam venit. Eo quoque anno magna ambitio fuit, quod patricii tres in unum locum petierunt, Pub. Cornelius Cn. F. Scipio qui priore anno repulsam tulerat, & L. Cornelius Scipio, & Cn. Manlius Volso. P. Scipioni, ut dilatum viro tali non negatum honorem appareret, consulatus datus est. additus ei de plebe collega, M. Acilius Glabrio. Postero die Prr. creati, L. Æmylius Paulus, M. Æmylius Lepidus, M. Iunius Brutus, A. Cornelius Mammula, C. Livius, & L. Oppius. utrique eorum Salinator cognomen erat. Oppius is erat, qui classem triginta navium in Siciliam duxerat. Interim dum novi magistratus sortirentur provincias, M. Bæbius à Brundusio cum omnibus copiis transire in Epirum est jussus, & circa Apolloniam copias continere: & M. Fulvio prætori urbano negocium datum est, ut quinqueremes novas quinquaginta faceret. Et populus quidem Romanus ita se ad omnes conatus Antiochi præparabat. Nabis jam non differebat bellum, sed summa vi Gytheum oppugnabat: & infestus Achæis, quod miserant obsessis præsidium, agros eorum vastabat. Achæi non antea ausi capessere bellum, quam ab Roma revertissent legati, ut quid senatui placeret, scirent: post reditum legatorum, & Sicyonem concilium edixerunt, & legatos ad T. Quintium miserunt, qui concilium ab eo peterent. In concilio omnium ad bellum extemplo capessendum inclinatæ sententiæ erant: literæ T. Quintii cunctationem injecerunt, quibus auctor erat prætorem classemque Romanam expectandi. Cum principum alii in sententia permanerent, alii utendum ejus, quem ipsi consuluissent, consilio censerent, multitudo Philopœmenis sententiam expectabat. Pr. is tum erat, & omnes eo tempore & prudentia & auctoritate anteibat. Is præfatus, bene comparatum apud Ætolos esse, ne Pr. cum de bello consuluisset, ipse sententiam diceret: statuere quamprimum ipsos quid vellent, jussit. prætorem decreta eorum cum fide & cura executurum, annixurumque, ut quantum in consilio humano positum esset, nec pacis eos pœniteret, nec belli. Plus ea oratio momenti ad incitandos ad bellum habuit, quam si aperte suadendo, cupiditatem res gerendi ostendisset. itaque ingenti consensu bellum decretū est:

est: tempus & ratio administrandi ejus libera prætori permissa sunt. Philopœmen præterquam quod ita Quintio placeret, & ipse existimabat classem Romanam expectandam, quæ à mari Gytheum tueri posset. sed metuens ne dilationem res non pateretur, & non Gytheum solum sed præsidium quoque missum ad tuendam urbem amitteretur: naves Achæorum deduxit. Comparaverat & tyrannus modicam classem ad prohibenda, si qua obsessis mari summitterentur præsidia, tres tectas naves, & lembos pristeisque tradita vetere classe ex fœdere Romanis. harum novarum navium agilitatem ut experiretur, simul ut omnia satis apta ad certamen essent, profectus in altum quotidie remigem militemq; simulachris navalis pugnæ exercebat: in eo ratus verti spem obsidionis, si præsidia maritima interclusisset. Prætor Achæorum sicut terrestrium certaminum arte quemvis clarorum imperatorum vel usu vel ingenio æquabat: ita rudis in re navali erat: Arcas mediterraneus homo, externorum etiam omnium, nisi quod in Creta præfectus auxiliorum militaverat, ignarus. Navis erat quadriremis vetus, capta annis octoginta ante, cum Crateri uxorem Nicæam à Naupacto Corinthum veheret. hujus fama motus (fuerat enim nobile in classe regia quondam navigium) deduci ab Ægio putrem jam admodum, & vetustate dilabentem jussit. Hac tum prætoria nave præcedente classem, cum in ea Patrensis Tiso præfectus classis veheretur, occurrerunt a Gytheo Laconum naves: & primo statim incursu ad novam & firmam navem vetus, quæ per se ipsa omnibus compagibus aquam acciperet, divulsa est: captique omnes qui in nave erant. cætera classis prætoria nave amissa, quantum quæque remis valuit, fugerunt. ipse Philopœmen in levi speculatoria nave fuit, nec ante fugæ finem, quam Patras ventum sit, fecit. Nihil ea res animum militaris viri, & multos experti casus imminuit: quin contra, si in re navali, cujus esset ignarus, offendisset: eo plus in ea, quorum usu calleret, spei nactus, breve id tyranno gaudium se effecturum affirmabat. Nabis cum prospera elatus re, tum spem etiam haud dubiam nactus, nihil jam a mari periculi fore, & terrestres aditus claudere opportune positis præsidiis voluit. tertia parte copiarum ab obsidione Gythei abducta, ad Plejas posuit castra. Imminet is locus & Leucis & Acris, qua videbantur hostes exercitum admoturi. Cum ibi stativa essent, & pauci tabernacula haberent, multitudo alia casas ex arundinibus textas, fronde quæ umbram modo præberet, texissent. priusquam in conspectum hostium veniret Philopœmen, nec opinantem eum improviso genere belli aggredi statuit. Navigia parva in stationem occultam agri Argivi contraxit: in ea expeditos milites, cetratos plerosque cum fundis & jaculis & alio levi genere armaturæ imposuit. Inde littora legens, cum ad propinquum castris hostium promontorium venisset, egressus callibus notis, nocte Plejas pervenit: & sopitis vigilibus, ut in nullo propinquo metu, ignem casis ab omni parte castrorum injecit. Multi prius incendio absumpti sunt, quam hostium adventum sentirent: & qui senserant nullam opem ferre potuerunt. ferro flammaque omnia absumpta. perpauci tamen ex tam ancipiti peste ad Gytheum in majora castra perfugerunt. Ita perculsis hostibus Philopœmen protinus ad depopulandam Tripolim Laconici agri, qui proximus finem Megalopolitarum est, duxit: & magna vi pecorum hominumque inde abrepta, priusquam a Gytheo tyrannus præsidium agris mitteret, discessit. Idem Tegeam exercitu contracto, concilioque eodem & Achæis & sociis indicto, in quo & Epirotarum & Acarnanum fuêre principes, statuit:

quoniam satis & suorum à pudore maritimæ ignominiæ restituti animi, & hostium conterriti essent, ad Lacedæmonem ducere: eo modo uno ratus ab obsidione Gythei hostem abduci posse. Ad Carias primum in hostium terra posuit castra. Eo ipso die Gytheũ expugnatum est. cujus rei ignarus Philopœmen castra ad Barbosthenem (mons est decem millia passuum ab Lacedæmone) promovit. Et Nabis recepto Gytheo, cum expedito exercitu inde profectus, cum præter Lacedæmonem raptim duxisset: Pyrrhi (quæ vocant) castra occupavit: quem peti locum ab Achæis non dubitabat. inde hostibus occurrit. Obtinebant autem longo agmine propter angustias vię prope quinque millia passuum: cogebatur agmen ab equitibus, & maxime à parte auxiliorum: quod existimabat Philopœmen tyrannum mercenariis militibus, quibus plurimum fideret, à tergo suos aggressurum. Duæ res simul inopinatæ perculerunt eum: una, præoccupatus quem petebat locus: altera, quod primo agmini occurrisse hostem cernebat: ubi cũ per loca confragosa iter esset, sine levis armaturæ præsidio signa ferri non videbat posse. Erat autem Philopœmen præcipuæ in ducendo agmine locisque capiendis solertiæ atque usus: nec belli tantum temporibus, sed etiam in pace ad id maximè animum exercuerat. Vbi iter quopiam faceret, & ad difficilem transitu saltũ venisset, contemplatus ab omni parte loci naturã, cum solus iret, secum ipse agitabat animo: cum comites haberet, ab iis quærebat: si hostis eo loco apparuisset: quid si à fronte, quid si ab latere hoc aut illo, quid si à tergo adoriretur, capiendum consilii foret? posse instructos recta acie, posse inconditum agmen, & tantummodo aptum viæ occurrere. quem locum ipse capturus esset, cogitando aut quærendo exequebatur: aut quot armatis, aut quo genere armorum (plurimum enim interesse) usurus: quo impedimenta, quo sarcinas, quo turbam inermem rejiceret: quanto ea, aut quali præsidio, custodiret: & utrum pergere qua cœpisset ire via, an eam qua venisset, repetere melius esset: castris quoque quem locum caperet, quantum munimento amplecteretur loci, qua opportuna aquatio, qua pabuli lignorumque copia esset: qua postero die castra moventi tutum maxime iter, quæ forma agminis foret. His curis cogitationibusque ita ab ineunte ætate animum agitaverat, ut nulla ei nova in tali re cogitatio esset. Et tum omnium primum agmen constituit: dein Cretenses auxiliares, & quos Tarentinos vocabant, equites binos secum trahentes equos ad prima signa misit: & jussis equitibus subsequi, super torrentem, unde aquari possent, rupem occupavit: eo impedimenta omnia, & calonum turbam collectam armatis circumdedit, & pro natura loci castra communivit. tabernacula statuere in aspretis & inæquabili solo difficile erat. Hostes quingentos passus aberant: ex eodem rivo utrinque cum præsidio levis armaturæ aquati sunt: & priusquam, qualia in propinquis castris solent, contraheretur certamen, nox intervenit. postero die apparebat pugnandum pro aquatoribus circa rivum esse. nocte in valle à conspectu hostium aversa, quantam multitudinem locus occulere poterat, condidit cetratorum. Luce orta Cretensium levis armatura, & Tarentini equites super torrentem prælium commiserunt. Letemnastus Cretensis popularibus suis, equitibus Lycortas Megalopolitanus præerat. Cretenses, & hostium auxiliares, equitumque idem genus Tarentini præsidio aquatoribus erant. aliquamdiu dubium prælium fuit: ut eodem ex parte utraque hominum genere, & armis paribus, procedente certamine, & numero vicere tyranni auxiliares: & quia ita præceptum à Philopœmene præfectis erat, ut modico

dico edito prelio in fugā inclinarent, hostemque ad insidiarum locum pertraherent. effuse secuti fugientes per convallem plerique & vulnerati & interfecti sunt, priusquam occultum hostem viderent. Cetrati ita, quantum latitudo vallis patiebatur, instructi sederant, ut facile per intervalla ordinum fugientes suos acciperent. consurgunt deinde ipsi integri, recentes, instructi, & in hostes inordinatos, effusos, labore etiam & vulneribus fessos impetum faciunt. nec dubia victoria fuit: extemplò terga dedit tyranni miles, & haud paulo concitatiore cursu, quam secutus erat, fugiens in castra est compulsus. multi cæsi captique in ea fuga sunt. & in castris quoque foret trepidatum, ni Philopœmen receptui cani jussisset: loca magis confragosa & quacunque temere processisset, iniqua, quam hostem metuens. Inde & ex fortuna pugnæ, & ex ingenio ducis conjectans, in quo tum is pavore esset, unum de auxiliaribus specie transfugæ mittit ad eum, qui pro comperto afferret: Achæos statuisse postero die ad Eurotam amnem, qui prope ipsis affluit mœnibus, progredi: ut intercluderent iter, ne aut tyrannus cum vellet receptum ad urbem haberet: aut commeatus ab urbe in castra portarentur: simul etiam tentaturos, si quorum animi sollicitari ad defectionem à tyranno possent. Non tam fidem dictis perfuga fecit, quam perculso metu relinquendi castra causam probabilem præbuit. Postero die Pythagoram cum auxiliaribus & equitatu stationem agere pro vallo jussit. ipse tanquam in aciem cum robore exercitus egressus, signa ocius ferri ad urbem jussit. Philopœmen posteaquam citatum agmen per angustam & proclivem viam duci raptim vidit, equitatum omnem & Cretensium auxiliares in stationē hostiū, quæ pro castris erat, emittit. Illi ubi hostes adesse, & à suis se desertos viderunt, primo in castra recipere se conati sunt: deinde posteaquam instructa acies tota Achæorum admovebatur, metu ne cum ipsis castris caperentur, sequi suorum agmen aliquantum prægressum insistunt. Extemplo cetrati Achæorum in castra impetum faciunt, & diripiunt: cæteri ad persequendos hostes ire pergunt. Erat iter tale, per quod vix tranquillum ab hostili metu agmen expediri posset. Vt vero ad postremos prælium ortum est, clamorque terribilis à tergo paventium ad prima signa est perlatus, pro se quisq; armis abjectis, in circumjectas itineri sylvas diffugiunt: momentoque temporis strage armorum septa via est. maximè hastis, quæ pleræque adversæ cadentes, velut vallo objecto iter impediebant. Philopœmen utcunque possent, instare & persequi auxiliarib: jussis (utique enim equitibus haud facilem futuram fugam) ipse gravius agmen via patentiore ad Eurotam amnē deduxit. ibi castris sub occasum solis positis levem armaturam, quam ad persequendum reliquerat hostem, operiebatur. qui ubi prima vigilia venerunt, nunciantes tyrannum cum paucis ad urbē penetrasse, cæteram multitudinem inermem toto sparsam vagari saltu, corpora curare eos jubet. ipse ex cætera copia militum, qui quia priores in castra venerant, refecti & cibo sumpto & modica quiete erant, delectos nihil præter gladios secum ferentes extēplo educit: & duarum portarum itineribus, quæ Pheras quæque Barbosthenem ferunt, eos instruxit, qua ex fuga recepturos sese hostes credebat. Nec eum opinio fefellit. nam Lacedęmonii quoad lucis superfuit quicquam, deviis callib. medio saltu se recipiebant. primo vespere ut lumina in castris hostium cōspexere, è regione eorum occultis semitis se tenuerūt. ubi prætergressi ea sunt, jam tutum rati, in patenteis vias descenderunt. ibi excepti ab insidente hoste, passim ita multi cæsi captique sunt, ut vix quarta pars de toto

toto exercitu evaserit. Philopœmen incluso tyranno in urbem, insequentes dies prope triginta vastandis agris Laconum absumpsit: debilitatisque ac prope fractis tyranni viribus, domum rediit, æquantibus eum gloria rerũ Achæis imperatori Romano, & quod ad Laconicũ bellum attineret, præferentibus etiam. Dum inter Achæos & tyrannum bellum erat, legati Romanorum circumire sociorum urbes soliciti, ne Ætoli partis alicujus animos ad Antiochum avertissent, minimum operæ in Achæis adeundis consumpserunt: quos, quia Nabidi infesti erant, ad cætera quoque satis fidos censebant esse. Athenas primum, inde Chalcidem, inde in Thessaliã iere. allocutique concilio frequenti Thessalos, Demetriadem iter flexere. eo Magnetum concilium indictũ est. Accuratior ibi habenda oratio fuit, quod pars principum alienati à Romanis, totique Antiochi & Ætolorum erant: quia cum reddi filium obsidem Philippo allatum esset, stipendiumque impositum remitti, inter cætera vana allatum erat, Demetriadem quoque ei reddituros Romanos esse. id ne fieret, Eurylochus princeps Magnetum factionisque ejus quidem omnia novari Ætolorum Antiochique adventu malebant. Adversus eos ita differendum erat, ne timorem vanum iis demendo, spes incisa Philippũ abalienaret: in quo plus ad omnia momenti quam in Magnetibus esset. illa tantum commemorata, cum totam Græciam beneficio libertatis obnoxiam Romanis esse, tum eam civitatẽ præcipuè. ibi enim non præsidium modo Macedonum fuisse, sed regiam exædificatam, ut præsens semper in oculis habendus esset dominus. Cæterum nequicquam ea facta, si Ætoli Antiochum in Philippi regiam adducerent, & novus & incognitus pro vetere & experto habendus rex esset. Magnetarchen summum magistratum vocant. is tum Eurylochus erat, ac potestate ea fretus, negavit dissimulandum sibi & Magnetib. esse, quæ fama vulgata de reddenda Demetriade Philippo foret. id ne fieret, omnia & conanda & audenda Magnetib. esse. & inter dicendi contentionem inconsultius evectus projecit: *tum quoque specie liberam Demetriadem esse, re vera omnia ad nutum Romanorum fieri.* Sub hanc vocem fremitus variantis multitudinis fuit, partim assentientium, partim indignantium dicere id ausum eum. Quintius quidem adeo exarsit ira, ut manus ad cœlum tendens, deos testes ingrati ac perfidi animi Magnetum invocaret. Hac voce perterritis omnibus, Zeno ex principibus unus, magnæ tum ob elegantes actam vitam auctoritatis, tum quod semper Romanorum haud dubie partis fuerat: ab Quintio legatisque aliis flens petiit, ne unius amentiam civitati assignaret, suo quæque periculo furere. Magnetas non libertatem modo, sed omnia quæ hominibus sancta caraque sint, T. Quintio & populo Romano debere. nihil quenquam à diis immortalibus precari posse, quod non Magnetes ab illis haberent. & in corpora sua citius per furorem sævituros, quam ut Romanam amicitiam violarent. Hujus orationem subsecutæ multitudinis preces sunt. Eurylochus ex concilio itineribus occultis ad portam, atque inde protinus in Ætoliam profugit. Iam enim, & id magis indies, Ætoli defectionem nudabant, eoque ipso forte tempore Thoas princeps gentis, quem miserant ad Antiochum, redierat: indeque Menippum secum adduxerat, regis legatum. qui, priusquam concilium iis daretur, impleverant omnium aures, terrestres navalesque copias commemorando, ingentem vim peditum equitumque venire, ex India elephantos accitos: ante omnia, quo maxime moveri credebant multitudinis animos, tantum advehi auri, ut ipsos emere Romanos possit. Apparebat, quid ea oratio in concilio motura esset: nam &

venisse

venisse eos, & quæ agerent, omnia Romanis legatis deferebantur. & quanquam prope abscissa res erat; tamen non ab re esse Quintio visum est, sociorum aliquos legatos interesse ei concilio, qui admonerent Romanæ societatis Ætolos, qui vocem liberam mittere adversus regis legatum auderent. Athenienses maxime in eam rem idonei visi sunt, propter & civitatis dignitatem, & vetustam societatem cum Aetolis. ab iis Quintius petiit, ut legatos ad Panetolicum concilium mitterēt. Thoas primus in eo concilio renunciavit legationem. Menippus post eum intromissus: OPTIMVM "fuisse omnibus, qui Græciam "Asiamque incolerent, ait, inte"gris rebus Philippi potuisse in"tervenire Antiochum, sua quē"que habiturum fuisse, neq; om"nia sub nutum ditionemque "Romanā perventura. nunc quo"que, inquit, Si modo vos quæ "inchoastis, consilia constanter "perducitis ad exitum, poterit "diis juvantibus, & Aetolis so"ciis Antiochus quamvis incli"natas Græciæ res restituere in "pristinam dignitatem: ea autem "in libertate posita est quæ suis "stat viribus, non ex alieno arbi"trio pendet. Athenienses, quibus primis post regiam legationem dicendi quæ vellent, potestas facta est, mentione omni regis prætermissa, Romanæ societatis Aetolos, meritorumq; in universam Græciam T. Quintii admonuerunt, ne temere eam celeritate nimia consiliorum everterent. Consilia callida & audacia prima specie læta, tractatu dura, eventu tristia esse. legatos Romanos, & in iis T. Quintium haud procul inde abesse. dum integra omnia essent, verbis potius de iis quæ ambigerentur disceptarent, quam Asiam, Europamque ad funestum armarent bellum. Multitudo avida novandi res, Antiochi tota erat: & ne admittendos quidem in concilium Romanos censebant. principum maxime seniores auctoritate obtinuere, ut daretur iis concilium. Hoc decretum Athenienses cum retulissent, eundum in Aetoliam Quintio visum est. aut enim moturum aliquid, aut omnes homines testes fore, penes Aetolos belli culpam esse. Romanos justa ac prope necessaria sumpturos arma. Posteaquam ventum est eo, Quintius in concilio orsus à principio societatis Aetolorum cum Romanis, & quoties ab iis fides mota fœderis esset, pauca de jure civitatum de quibus ambigeretur, disseruit. Si quid tamen æqui se habere arbitrarentur, quanto esse satius Romam mittere legatos, seu disceptare, seu rogare senatum mallent, quam populum Romanum cum Antiocho admistis Aetolis, non sine motu magno generis humani, & pernicie Græciæ, dimicare? nec ullos prius cladem ejus belli sensuros, quam qui movissent. Hæc nequicquam velut vaticinatus Romanus. Thoas deinde cæterique factionis ejusdem cum assensu omnium auditi, pervicerunt, ut ne dilato quidem concilio, & absentibus Romanis decretum fieret, quo accerseretur Antiochus ad liberandum Græciam, disceptandumque inter Aetolos & Romanos. Huic tam superbo decreto addidit propriam contumeliam Damocritus Pr. eorum. nam cum idipsum decretum posceret eum Quintius, non veritus majestatem viri, aliud in præsentia, quod magis instaret, prævertendum sibi esse dixit: decretum responsumque brevi in Italia castris super ripam Tyberis positis, daturum. tantus furor illo tempore gentem Aetolorum; tantusque magistratus eorum cepit. Quintius legatique Corinthum redierunt. Inde, ut quæque de Antiocho nihil per se ipsi moti, & sedentes expectare adventum viderentur regis, concilium quidem universæ gentis post dimissos Romanos non habuerunt, per apocletos autem (ita vocant sanctius conciliū, ex delectis constat viris) id agitabant, quonam modo res in Græcia novarētur. Inter omnes

constabat, in civitatibus principes, & optimum quemq; Romanæ societatis esse, & præsenti statu gaudere: multitudinem, & quorum res non ex sententia ipsorum essent, omnia novare velle. Aetoli consilium uno die spei quoque non audacis modo, sed etjam impudentis ceperunt, Demetriadem, Chalcidem, & Lacedæmonē occupandi. Singuli in singulas missi sunt principes: Thoas Chalcidem, Alexamenus Lacedæmonem, Diocles Demetriadem. Hunc exul Eurylochus, de cujus fuga, causaque fugæ ante dictum est: quia reditus in patriam nulla spes alia erat, adjuvit. Literis Eurylochi admoniti propinqui amicique, & qui ejusdem factionis erant, liberos & conjugem ejus cum sordida veste tenentes velamenta supplicum concionem frequentem adire jubent, singulos universosque obtestantes, ne insontem, indemnatum consenescere in exilio finerent. Et simplices homines misericordia, & improbos seditiososque immiscendi res tumultu Aetolico spes movit: pro se quisque revocare jubebant. His præparatis Diocles cum omni equitatu (& erat tunc præfectus equitum) specie reducentis exulem hospitem profectus, die ac nocte ingens iter emensus, cum millia sex ab urbe abesset, luce prima tribus electis turmis, cætera multitudine equitum subsequi jussa, præcessit. posteaquam portæ appropinquabat, desilire omnes ex equis jussit, & loris ducere equos, itineris maxime modo solutis ordinibus: ut comitatus magis præfecti videretur, quā præsidium. Ibi una ex turmis ad portam relicta, ne excludi subsequens equitatus posset, media urbe ac per forum manu Eurylochū tenens, multis occurrentibus gratulantibusque domum deduxit. mox equitum plena urbs erat, & loca opportuna occupabantur. tum in domos missi, qui principes adversæ factionis interficerent. Ita Demetrias Aetolorum facta est. Lacedæmone non urbi vis afferenda, sed tyrannus dolo capiendus erat: quem spoliatum maritimis oppidis à Romanis, tunc intra mænia etiam Lacedæmonis ab Achæis compulsum, qui occupasset occidere, eum totius gratiam rei apud Lacedæmonios laturum. Causam mittendi ad eum habuerunt, quod fatigabat precibus, ut auxilia sibi cum illis auctoribus rebellasset, mitterentur. Mille pedites Alexameno dati sunt, & triginta delecti ex juventute equites. Iis à Pr. Damocrito in concilio arcano gentis, de quo ante dictum est, denunciatum, ne se ad bellum Achaicum, aut rem ullam, quam sua quisque opinione præcipere posset, crederent missos esse. quicquid Alexamenum res movisset subiti cōsilii capere: ad id quamvis inopinatum, temerarium, audex, obedienter exequendum paratі essent: ac pro eo acciperent, tanquam ad id unum agendum missos à domo se scirent. Cum his ita præparatis, Alexamenus ad tyrannum venit, quem adveniens extemplo spei implevit. Antiochum jam in Europam transisse, mox in Græcia fore, terras, maria armis, viris completurum. non cum Philippo rem esse credituros Romanos. numerum iniri peditum equitumque ac navium non posse: elephantorum aciem conspectu ipso debellaturam. Aetolos toto suo exercitu paratos esse venire Lacedæmonem, cum res poscat: sed frequentes armatos ostendere advenienti regi voluisse. Nabidi quoque & ipsi faciendum esse, ut quas haberet copias, non fineret sub tectis marcescere ocio: sed educeret, & in armis decurrere cogeret, simul animos acueret, & corpora exerceret. consuetudine leviorem laborem fore, & comitate ac benignitate ducis etiam non injucundum fieri posse. Educi inde frequenter ante urbem in campum ad Eurotam amnem cæpere. Satellites tyranni media fere in acie consistebant. tyrannus cum tribus summum equitibus inter quos plerunque

Alexa-

Alexamenus erat, ante signa vectabatur, cornua extrema invisens. in dextro cornu Aetoli erāt, & qui ante auxiliares tyranni fuerant, & qui venerant mille cum Alexameno. Fecerat sibi morem Alexamenus, nunc cum tyranno inter paucos ordines circumeundi, monendique eum quæ in rem esse videbantur: nunc in dextrum cornu ad suos adequitandi: mox inde, velut imperato quod res poposcisset, recipiendi se ad tyrannum. Sed quem diem patrando facinori statuerat, eo paulisper cum tyranno vectatus, cum ad suos concessisset, tum equitibus à domo secum missis: *Agenda*, inquit, *res est juvenes, audendaque, quam me duce impigre exequi jussi estis. parate animos dextrasque, ne quis in eo, quod me viderit facientem, cesset. qui cunctatus fuerit, & suum consilium meo interponet, sciat sibi reditum ad penates non esse.* Horror cunctos cepit: & meminerant cum quibus mandatis exissent. Tyrannus ab lævo cornu veniebat. Ponere hastas equites Alexamenus jubet & se intueri. colligit & ipse animum confusum tantæ cogitatione rei. postequam appropinquabat, impetum facit: & transfixo equo, tyrannum deturbat. jacentem equites confodiunt: multis frustra in loricam ictibus datis, tandem in nudum corpus vulnera pervenerunt, & priusquam à media acie succurreretur, expiravit. Alexamenus cum omnibus Aetolis citato gradu ad regiam occupandam pergit. Corporis custodes, cum res in oculis gereretur, pavor primò cepit: deinde posteaquam abire Aetolorum agmen videre, concurrunt ad relictum tyranni corpus: & spectatorum turba ex custodibus vitæ, mortisq; ultoribus, est facta. nec movisset se quisquam, si extemplo positis armis vocata in concionem multitudo fuisset, & oratio habita tempori conveniens. Frequentes inde retenti in armis Aetoli, sine injuria cujusquā: sed, ut oportuit in cōsilio fraude cœpto, omnia in maturandam perniciem eorū qui fecerant, sunt acta. Dux regia inclusus, diem ac noctem in scrutandis thesauris tyrāni consumpsit. Aetoli velut captæ urbe, quam liberasse videri volebant, in prædam versi. Simul indignitas rei, simul contemptus, animos Lacedæmoniis ad coeundum fecit. alii dicere, exturbandos Aetolos, & libertatē, cum restitui videretur, interceptā repetendam: alii, ut caput agendæ rei esset, regii generis aliquē in speciem assumendum. Laconicus ejus stirpis erat puer admodum, educatus cum liberis tyranni. eum in equum imponunt, & armis arreptis Aetolos vagos per urbem cædunt: tum regiam invadunt. ibi Alexamenum cum paucis resistentem obtruncāt. Aetoli circa Chalciœcon (Minervæ est templum æreum) congregati cæduntur. pauci armis abjectis, pars Thegeam, pars Megalopolin perfugiunt. ibi comprehensi à magistratibus, sub corona venierunt. Philopœmen audita cæde tyrāni, profectus Lacedæmonem, cum omnia turbata metu invenisset, evocatis principibus & oratione habita, qualis habenda ab Alexameno fuerat, societati Achæorum Lacedæmonios adjunxit: eo etiā facilius quod ad idē forte tempus A. Attilius cum quatuor & viginti quinqueremib. ad Gytheum accessit. Iisdē diebus circa Chalcidē Thoas per Euthymidam principem pulsum, opibus eorum qui Romanæ societatis erant, post T. Quintii legatorumque adventum & Herodorum Cianum mercatorē, sed potentem Chalcide propter divitias, præparatis ad proditionē iis, qui Euthymidæ factionis erant: nequaquam eandē fortunam, qua Demetrias per Eurylochum occupata erat, habuit. Euthymidas ab Athenis (eum domicilio delegerat locum) Thebas primum, hinc Salganea processit. Herodorus ad Thronium, inde haud procul in Maliaco sinu duo millia peditū, & Thoas ducentos equites onerarias leves ad triginta habebat. eas cum

sexcentis peditibus Herodorus trajicere in insulam Atalantam jussus: ut inde, cum pedestres copias appropinquare jam Aulidi atque Euripo sensisset, Chalcidem trajiceret. ipsi cæteras copias nocturnis maxime itineribus quanta poterant celeritate Chalcidem ducebant. Mictio & Xenoclides, penes quos tum summa rerum pulso Euthymida, Chalcide erat: seu ipsi per se suspicati, seu indicata re, primo pavidi, nihil usquam spei, nisi in fuga ponebant: deinde posteaquam resedit terror, & prodi & deseri non patriam modo, sed etiam Rom. societatem cernebant, consilio tali animum adjecerunt. Sacrum anniversarium eo forte tempore Eretriæ Amarynthidis Dianæ erat: quod non popularium modo, sed Carystiorum etiam cœtu celebratur. Eo miserunt qui orarent Eretrienses Carystiosque, ut & suarum fortunarum in eadem insula genitimisererentur: & Romanam societatem respicerent, ne finerent Ætolorum Chalcidem fieri. Eubœam habituros, si Chalcidem habuissent. graves fuisse Macedonas dominos, multo minus tolerabiles futuros Ætolos. Romanorum maxime respectus civitates movit, & virtutem nuper in bello, & in victoria justitiam benignitatemque expertas. itaque quod roboris in juventute erat, utraque civitas armavit, misitque. His tuenda mœnia Chalcidis oppidani cum tradidissent: ipsi omnibus copiis transgressi Euripum, ad Salganea posuerunt castra. inde caduceator primum, deinde legati ad Ætolos missi percunctatum, quo suo dicto factove socii atque amici ad se oppugnandos venirent. Respondit Thoas dux Ætolorum, non ad oppugnandos, sed ad liberandos ab Romanis venire sese. splendidiore nunc eos catena, sed multo graviore vinctos esse, quam cum præsidium Macedonum in arce habuissent. Se vero negare Chalcidenses aut servire ulli, aut præsidio cujusquam egere. Ita digressi ex colloquio legati ad suos. Thoas & Aetoli, ut qui spem omnem in eo, ut improviso opprimerent, habuissent: ad justum bellum oppugnationemq; urbis mari ac terra munitę haudquaquam pares, domum rediere. Euthymidas posteaquam castra popularium ad Salganea esse, profectosque Aetolos audivit. & ipse à Thebis Athenas rediit. Et Herodorus cum per aliquot dies intentus ab Atalanta signum nequicquam expectasset, missa speculatoria nave, ut quid moræ esset, sciret: posteaquam rem omissam à sociis vidit, Thronium, unde venerat, repetit. Quintius quoque his auditis à Corinthio veniens navibus in Chalcidis Euripo Eumeni regi occurrit. placuit, quingentos milites præsidii causa relinqui Chalcide ab Eumene rege, ipsum Athenas ire. Quintius quo profectus erat, Demetriadem contendit, ratus Chalcidem liberatam, momenti aliquid apud Magnetas ad repetendam societatem Romanam facturam. & ut præsidii aliquid esset suæ partis hominib. Eunomo Pr. Thessalorum scripsit, ut armaret juventutem, Villium ad Demetriadem præmisit, ad tentandos animos: non aliter, nisi pars aliqua inclinaret ad respectum pristinæ societatis, rem aggressurus. Villius quinqueremi nave ostium portus est invectus. Eo multitudo Magnetum omnis cum se effudisset, quæsivit Villius, utrum ad amicos, an ad hostes sese venisse mallent? Respondit Magnetarches Eurylochus, ad amicos venisse eum: sed abstineret portu, & fineret Magnetas in concordia & libertate esse: nec per colloquii speciem multitudinem solicitaret. Altercatio inde, non sermo fuit, cum Romanus ut ingratos increparet Magnetas, imminentesque prædiceret clades: multitudo obstreperet, nunc senatum, nunc Quintium accusando. Ita irrito incæpto Villius ad Quintium sese recepit. At Quintius nuncio ad Pr. misso, ut reduceret domum

copias,

copias, ipse navibus Corinthum rediit. Abstulerunt me velut de spacio Græciæ res immistæ Romanis: non quia ipsas operæ precium esset perscribere, sed quia causæ fuerunt cum Antiocho belli. Coss. designatis (inde namque diverteram) L. Quintius, & Cn. Domitius Coss in provincias profecti sunt: Quintius in Ligures, Domitius adversus Boios. Boii quieverunt, atq; etiam senatus eorum cum liberis, & præfecti cum equitatu (summa omnium mille & quingenti) Cos. dediderunt sese. Ab altero Cos. ager Ligurum late est vastatus, castellaq; aliquot capta: unde non præda modo omnis generis cum captivis parta, sed recepti quoque aliquot cives sociique, qui in hostium potestate fuerant. Eodem hoc anno Vibonē colonia deducta est ex S.C. plebisque scito. tria millia & septingēti pedites ierunt, trecenti equites. triumviri deduxerunt eos, Q. Nævius, M. Minucius, M. Furius Crassipes. quinadena jugera agri data in singulos pedites sunt, duplex equitibus. Brutiorum proxime fuerat ager: Brutii ceperant de Græcis. Romæ per idem tempus duo maximi fuerunt terrores, diutinus alter, sed segnior. terra dies duodequadraginta movit. per totidem dies feriæ in solicitudine ac metu fuere. in triduum ejus rei causa supplicatio habita est. alter non pavor vanus, sed vera multorū clades fuit. incendio à foro Boario orto, diem noctemque ædificia in Tiberim versa arsere, tabernæque omnes cum magni precii mercibus conflagraverunt. Iam fere in exitu annus erat, & indies magis fama de Antiochi bello & cura patrib. crescebat. itaque de provinciis magistratuum designatorū, quo intentiores essent omnes, agitari cæptū est. Decrevere, ut Coss. Italia, & quo senatus censuisset (jam esse bellum adversus Antiochum regē omnes sciebant) provinciæ essent. cujus ea sors esset, quatuor millia peditum civium Romanorum, & trecenti equites, sex millia sociū Latini nominis cum quadringentis equitibus sunt decreta. eorum delectum habere L. Quintius Cos. jussus, ne quid moraretur quo minus Cos. novus, quo senatus censuisset, extemplo proficisci posset. Item de provinciis prætorum decretū est: prima ut sors duæ, peregrina urbanaque & inter cives ac peregrinos jurisdictio esset, secunda Brutii, tertia classis ut navigaret quo senatus censuisset, quarta Sicilia, quinta Sardinia, sexta Hispania ulterior. Imperatū præterea L. Quintio Cos. est. ut duas legiones civium Romanorum novas conscriberet, & sociûm ac Latinī nominis viginti millia peditum, & octingentos equites. eum exercitum prætori, cui Brutii provincia evenisset, decreverunt. Ædes duæ Iovi eo anno in Capitolio dedicatæ sunt. Voverat L. Furius Purpureo prætor Gallico bello unā, alteram Cos. Dedicavit Q. Martius Ralla duumvir. Iudicia in fæneratores eo anno multa severe sunt facta, accusantib. privatos ædilibus curulibus, M. Tuccio, & P. Iunio Bruto. de mulcta damnatorū quadrigæ inauratæ in Capitolio positę in cella Iovis supra fastigiū ædiculæ, & XII. clypea inaurata. & iidē porticum extra portam Trigeminam inter lignarios fecerunt. Intentis in apparatum novi belli Romanis, ne ab Antiocho quidem cessabatur. Tres eū civitates tenebant, Smyrna & Alexandria, Troas, & Lampsacus: quas neq; vi expugnare ad eam diē poterat, neq; conditionibus in amicitiam perlicere: neq; à tergo relinquere trajiciens ipse in Europam volebat. Tenuit eum & de Annibale deliberatio: & primo naves apertæ, quas cum eo missurus in Africam fuerat, moratæ sunt: deinde an omnino mittendus esset, consultatio mota est, maxime à Thoante Aetolo, qui omnibus in Græcia tumultu completis, Demetriadem afferebat in potestate esse: & quibus mendaciis de rege, multiplicando verbis copias ejus, erexerat multorum in Græcia animos: iisdem & regis

spem inflabat: omnium votis eum accersiri. concursum ad littora futurum, unde classem regiā prospexissent. Hic idem ausus de Annibale est movere sententiam prope jam certam regis. nam neque dimittendam partem naviū à classe regia censebat, neque si mittendæ naves forent, minus quempiam ei classi, quam Annibalem præficiendum. Exulem illum, & Pœnum esse, cui mille indies nova consilia vel fortuna sua, vel ingenium possit facere. & ipsam eam gloriam belli, qua velut dote Annibal concilietur, nimiam in præfecto regio esse. regem conspici, regem unum ducem, unum imperatorem videri debere. Si classem, si exercitum amittat Annibal, idem damni fore, ac si per alium ducem amittantur: si quid prospere eveniat, Annibalis eam, non Antiochi gloriam fore. Si vero universo bello vincendi Romanos fortuna detur, quam spem esse, sub rege victurum Annibalē uni subjectum, qui patriam prope non tulerit? non ita se à juventa eum gessisse, spe animoque complexum orbis terrarum imperium, ut in senectute dominum laturus videatur. Nihil opus esse regi Annibale duce, comite & consiliario eodem ab bellum uti posse. modicum fructum ex ingenio tali neque gravem neque inutilē fore. si summa petantur, & dantem & accipientem prægravatura. Nulla ingenia tam prona ad invidiam sunt, quam eorum qui genus ac fortunā suā animis non æquant: quia virtutem & bonum alienum oderunt. Exremplo consiliū mittendi Annibalis, quod unum in principio belli utiliter cogitatum erat, abjectum est. Demetriadis maxime defectione ab Romanis ad Ætolos elatus, non ultra differre profectionem in Græciam constituit. Priusquam solveret naves, Ilium à mari ascendit, ut Minervæ sacrificaret. Inde ad classem regressus, proficiscitur XL. tectis navibus, apertis LX. & ducentæ onerariæ cum omnis generis commeatu, bellicoque ali apparatu sequebantur. Imbrum primo Insulā tenuit: inde Scyathum trajecit. ibi collectis in alto quæ dissipatæ erant navibus, ad Pteleū primum cōtinentis venit. Ibi Eurilochus ei Magnetarches, principesque Magnetum ab Demetriade occurrerunt: quorum frequentia lætus, die postero in urbis portum navibus est invectus. Copias haud procul inde exposuit. X. millia peditum fuere, & quingenti equites, sex elephanti: vix ad Græciam nudam occupandam satis copiarum, nedum ad sustinendum Romanum bellum. Aetoli posteaquam Demetriadem venisse Antiochum allatum est, concilio indicto decretum, quo accerserent eum, fecerunt. Iam profectus ab Demetriade rex, quia ita decreturos sciebat, Phaleram in sinum Maliacum processerat. inde decreto accepto Lamiam venit, exceptus ingenti favore multitudinis cum plausibus clamoribusque, & quibus aliis lætitia effusa vulgi significatur. In concilium ut ventum est, à Phanea Prætore principibusque aliis introductus, facto silentio rex dicere orsus. Prima ejus oratio fuit excusantis, quod tanto minoribus spe atque opinione omnium copiis venisset. Id suæ impensæ erga eos voluntatis maximum debere indicium esse, quod nec paratus satis ulla re, & tempore ad navigandum immaturo, vocantibus legatis eorum haud gravate obsecutus esset: credidissetque cum se vidissent Aetoli, omnia vel in se uno posita præsidia existimaturos esse. Cæterum eorum quoque se, quorum expectatio destituta in præsentia videatur, spem abunde expleturum. nam simul primum anni tempus navigabile præbuisset mare, omnem se Græciam armis, viris, equis; omnem oram maritimam classibus completurū: nec impensæ, nec labori, nec periculo parsurum; donec depulso cervicibus eorum imperio Romano, liberam vere Græciam, atque in ea principes Aetolos fecisset. cum exercitibus commeatus quoque

que omnis generis ex Asia venturos. in præsentia curæ esse Aetolis debere, ut copia frumenti suis, & annona tolerabilis rerum aliarum suppeditetur. in hanc sententiam rex cum magno omnium assensu locutus discessit. Post discessum regis inter duos principes Aetolorum, Phaneam & Thoantem, contentio fuit, Phaneas reconciliatore pacis & disceptatore de iis quæ in controversia cum populo Romano essent, utendum potius Antiocho censebat, quam duce belli. Adventum ejus & majestatem ad verecundiam faciendam Romanis vim majorem habituram quam arma. Multa homines, ne bellare necesse sit, voluntate remittere, quæ bello & armis cogi non possint. Thoas negare, paci studere Phaneam: sed discutere apparatum belli velle, ut tædio & impetus elanguescat regis, & Romani tempus ad comparandum habeant. Nihil enim æqui ab Romanis impetrari posse, toties legationibus missis Romam, toties cum ipso Quintio disceptando, satis expertum esse. nec nisi abscissa omni spe, auxilium Antiochi imploraturos fuisse. quo celerius spe omnium oblato, non esse elanguescendum: sed orandum potius regem, ut quoniam, quod maximum fuerit, ipse vindex Græciæ venerit, copias quoque terrestres navalesque accersat, armatum regem aliquid impetraturum, inermem non pro Aetolis modo, sed ne pro se quidem ipso momenti, ullius futurum apud Romanos. Hæc vicit sententia, imperatoremque regem appellandum censuerunt, & XXX. principes cum quibus si qua vellet consultaret, delegerunt. Ita dimisso concilio, multitudo omnis in suas civitates dilapsa est. Rex postero die cũ apocletis eorum, unde bellũ ordiretur, consultabat optimum visum est, Chalcidem frustra nuper ab Aetolis tentatã primum aggredi, & celeritate in eam rem magis quam magno conatu & apparatu opus esse. Itaque cum mille peditib. rex, qui ab Demetriade secuti erãt, profectus per Phocidem est & alio itinere principes Aetoli, juniorum paucis evocatis ad Cheroniã occurrerũt, & X. constratis navib. secuti sunt. Rex ad Salganea castris positis, navibus ipse cum princip. Aetolorũ Euripũ trajecit. & cum haud procul portu egressus esset, magistratus quoq; Chalcidensium & principes antè portã processerunt. pauci utrinq; ad colloquium cõgressi sunt. Aetoli magnopere suadere, ut salva Romanorum amicitia regem quoq; assumerẽt socium atq; amicũ. Neq; enim eum inferendi belli, sed liberandæ Græciæ causa in Europã trajecisse, & re liberandæ nõ verbis & simulatione quod fecissent Romani. Nihil autẽ utilius Græciæ civitatib. esse, quam utramq; complecti amicitiam. ita enim ab utriusque injuria tutam alterius semper præsidio & fiducia fore. nam si non recepissent regẽ, viderent quid patiendum iis extemplo foret: cum Romanorũ procul auxiliũ hostis Antiochus, cui resistere viribus suis non possent, ante portas esset. Ad hæc Mictio unus ex principibus, mirari se dixit, ad quos liberandos Antiochus relicto regno suo in Europam trajecisset. nullam enim civitatem se in Grecia nosse quæ aut presidium habeat, aut stipendium Romanis pendat, aut fœdere iniquo alligata, quas nolit leges patiatur. itaq; Chalcidenses neq; vindice libertatis ullo indigere, cum liberi sint: neq; præsidio, cum pacẽ ejusdem P.R. beneficio & libertatem habeant. Amicitiam regis non aspernari, neq; ipsorum Aetolorum. id primũ eos pro amicis facturos, si insula excedant atq; abeant. nam ipsis certum esse, non modo non recipere mœnibus, sed ne societatẽ quidem ullã pacisci, nisi ex auctoritate Romanorũ. Hæc renunciata regi ad naves, ubi restiterat, cum essent: in præsentia (neq; enim iis venerat copiis, ut vi agere quicquam posset) reverti Demetriade placuit. ibi, quoniã primum inane incæptũ evasisset, consultare cum Aetolis rex, quid deinde fieret.

Placuit

[illegible]

ipsius, abundasse semper auro regna Asiæ. Itaque non cum Philippo, nec Annibale rem futuram Romanis, principe altero civitatis, altero Macedoniæ tantum regni finibus incluso: sed cum magno Asiæ totius, partisque Europæ rege. Eum tamen quanquam ab ultimis orientis terminis ad liberandam Græciam veniat, nihil postulare ab Achæis, in quo fides eorum adversus Romanos priores socios atq; amicos lædatur. non enim ut secum adversus eos arma capiant, sed ut neutri parti sese conjungant, petere: pacem utrique parti, quod medios deceat amicos, optent: bello se non interponant. Idem ferme & Ætolorum legatus Archidamus petiit, ut quæ facillima & tutissima esset, quietem præstarent, spectatoresque belli fortunarum alienarum eventum sine ullo discrimine rerum suarum operirentur. Provectus deinde est intemperantia linguæ in maledicta, nunc communiter Romanorum, nunc proprie ipsius Quintii: ingratos appellans, & exprobrans non victoriam modo de Philippo, virtute Ætolorum partam, sed etiam salutem ipsumque & exercitum sua opera servatos. Quo enim illum unquam imperatoris functum officio esse? auspicantem immolantemque & vota nuncupantem sacrificuli vatis modo in acie vidisse, cum ipse corpus suum pro eo telis hostium objiceret. Ad ea Quintius: Coram quibus magis quam apud quos verba faceret, dicere Archidamum rationē habuisse. Achæos enim probe scire, Ætolorum omnē ferociam in verbis, non in factis esse: & in conciliis magis concionibusque, quam in acie apparere. itaque parvi Achæorum existimationē quibus notos esse se scirent, fecisse legatos regis, & per eum absentē regi eā etiā jactasse. "Quod si quis antea igno-"
"raßet, quæ res Antiochū & Æto-"
"los conjunxisset, ex legatorū ser-"
"mone potuisse apparere: men-"
"tiendo invicem, jactandoque"
"vires, quas non haberent, inflasse"

vana-

"vana spe atque inflatos esse: dum ii ab se Philippum victum, sua virtute protectos Romanos, & quæ modo audiebatis, narrant: vos, cæterasque civitates & gentes, suam sectam esse secuturos: rex contra peditum equitumque nubes jactat, & consternit maria suis classibus. Est autem res simillima cœnæ Chalcidensis hospitis mei, hominis & boni, & sciti convivatoris. apud quem solstitiali tempore comiter accepti cum miraremur, unde illi eo tempore anni tam multa & varia venatio: homo non quam isti sunt gloriosus, renidens, condimentis ait varietatem illam & speciem ferinæ carnis ex mansueto sue factam. Hoc dici apte in copias regis, quæ paulo ante jactatæ sint, posse. varia enim genera armorum & multa nomina gentium inauditarum, Dahas, & Medos, & Cadusios, & Elymeos Syros omnes esse: haud paulo mancipiorum melius propter servilia ingenia, quam militum genus. Et utinam subjicere oculis vestris Achæi possem concursationem regis magni ab Demetriade, nunc Lamiam in concilium Ætolorum, nunc Chalcidem: videretis vix duarum malè plenarum legiuncularum instar in castris regis. videretis regem nunc mendicantem prope frumentum ab Ætolis, quod militi admetiatur: nunc mutuas pecunias fœnore in stipendium quærentem: nunc ad portas Chalcidis stantem: & mox inde exclusum, nihil aliud quam Aulide atque Euripo spectatis, in Ætoliam redeuntem. Male crediderunt & Antiochus Ætolis, & Ætoli regiæ vanitati, quo minus vos decipi debetis, sed expertæ potius spectatæque Romanorum fidei credere. Nam quod optimum esse dicant, non interponi vos bello, nihil tam vanum, imo tam alienum rebus vestris est. quippe sine gratia, sine dignitate præmium victoris eritis." Nec absurde adversus utrosque respondisse visus est: & facile erat orationem apud faventes æquis auribus accipi. nulla enim nec disceptatio, nec dubitatio fuit, quin omnes eosdem genti Achæorum hosteis & amicos, quos populus Romanus censuisset, judicarent: bellumque & Antiocho & Ætolis nunciari juberent. Auxilia etiam quo censuit Quintius, quingentorum militum Chalcidem, quingentorum Piræeum extẽplo miserunt. Erat enim haud procul seditione Athenis res, trahentibus ad Antiochum quibusdam spe largitionum venalem precio multitudinem, donec ab iis qui Romanæ partis erant, Quintius est accitus, & accusante Leonte quodam Apollodorus auctor defectionis damnatus, atque in exilium est ejectus. Et ab Achæis quidem cum tristi responso legatio ad regem rediit. Bœoti nihil certi responderunt. cum Antiochus in Bœotiam venisset, tum quid sibi faciundum esset, se deliberaturos esse. Antiochus cum ad Chalcidis præsidium & Achæos & Eumenẽ regẽ misisse audisset, maturandum ratus, ut & prævenirent sui, & venientes, si possent, exciperent: Menippum cum tribus ferme millib. militum & cum omni classe Polyxenidam mittit: ipse paucos post dies sex millia suorum militum, & ex ea copia quæ Lamiæ repente colligi potuit, nõ itã multos Ætolos ducit. Achei quingẽti, ab Eumene rege modicum auxilium missum, duce Xenoclide Chalcidensi nondum obsessis itineribus tuto transgressi Euripum, Chalcidem pervenerunt. Romani milites quingenti ferme & ipsi, cum jam Menippus castra ante Salaganea ad Hermeum, qua transitus ex Bœotia in Eubœam insulam est, haberet, venerunt. Mictio erat cum iis legatus à Chalcide ad Quintium, ad idipsum præsidium petendum missus. qui posteaquam obsessas ab hostibus fauces vidit, omisso ad Aulidem itinere,

toto exercitu evaserit. Philopoemen incluso tyranno in urbem, insequentes dies prope triginta vastandis agris Laconum absumpsit: debilitatisque ac prope fractis tyranni viribus, domum rediit, æquantibus eum gloria rerū Achæis imperatori Romano, & quod ad Laconicū bellum attineret, præferentibus etiam. Dum inter Achæos & tyrannum bellum erat, legati Romanorum circumire sociorum urbes soliciti, ne Ætoli partis alicujus animos ad Antiochum avertissent, minimum operæ in Achæis adeundis consumpserunt: quos, quia Nabidi infesti erant, ad cætera quoque satis fidos censebant esse. Athenas primum, inde Chalcidem, inde in Thessaliā iere, allocutique concilio frequenti Thessalos, Demetriadem iter flexere. eo Magnetum concilium indictū est. Accuratior ibi habenda oratio fuit, quod pars principum alienati à Romanis, totique Antiochi & Ætolorum erant: quia cum reddi filium obsidem Philippo allatum esset, stipendiumque impositum remitti, inter cætera vana allatum erat, Demetriadem quoque ei redditur os Romanos esse. id ne fieret, Eurylochus princeps Magnetum factionisque ejus quidem omnia novari Ætolorum Antiochique adventu malebant. Adversus eos ita disserendum erat, ne timorem vanum iis demendo, spes incisa Philippū abalienaret: in quo plus ad omnia momenti quam in Magnetibus esset. illa tantum commemorata, cum totam Græciam beneficio libertatis obnoxiam Romanis esse, tum eam civitatē præcipuè. ibi enim non præsidium modo Macedonum fuisse, sed regiam exædificatam, ut præsens semper in oculis habendus esset dominus. Cæterum nequicquam ea facta, si Ætoli Antiochum in Philippi regiam adducerent, & novus & incognitus pro vetere & experto habendus rex esset. Magnetarchen summum magistratum vocant. is tum Eurylochus erat, ac potestate ea fretus, negavit dissimulandum sibi & Magnetib. esse, quæ fama vulgata de reddenda Demetriade Philippo foret. id ne fieret, omnia & conanda & audenda Magnetib. esse. & inter dicendi contentionem inconsultius evectus projecit: *tum quoque specie liberam Demetriadem esse, re vera omnia ad nutum Romanorum fieri.* Sub hanc vocem fremitus variantis multitudinis fuit, partim assentientium, partim indignantium dicere id ausum eum. Quintius quidem adeo exarsit ira, ut manus ad cœlum tendens, deos testes ingrati ac perfidi animi Magnetum invocaret. Hac voce perterritis omnibus, Zeno ex principibus unus, magnæ tum ob elegantes actam vitam auctoritatis, tum quod semper Romanorum haud dubie partis fuerat: ab Quintio legatisque aliis flens petiit, ne unius amentiam civitati assignaret, suo quēque periculo furere. Magnetas non libertatem modo, sed omnia quæ hominibus sancta caraque sint, T. Quintio & populo Romano debere. nihil quenquam à diis immortalibus precari posse, quod non Magnetes ab illis haberent. & in corpora sua citius per furorem sævituros, quam ut Romanam amicitiam violarent. Hujus orationem subsecutæ multitudinis preces sunt. Eurylochus ex concilio itineribus occultis ad portam, atque inde protinus in Ætoliam profugit. Iam enim, & id magis indies, Ætoli defectionem nudabant, eoque ipso forte tempore Thoas princeps gentis, quem miserant ad Antiochum, redierat: indeque Menippum secum adduxerat, regis legatum. qui, priusquam concilium iis daretur, impleverant omnium aures, terrestres navalesque copias commemorando, ingentem vim peditum equitumque venire, ex India elephantos accitos: ante omnia, quo maxime moveri credebant multitudinis animos, tantum advehi auri, ut ipsos emere Romanos posset. Apparebat, quid ea oratio in concilio motura esset: nam & venisse

venisse eos, & quæ agerent, omnia Romanis legatis deferebantur. & quanquam prope abscissa res erat, tamen non ab re esse Quintio visum est, sociorum aliquos legatos interesse ei concilio, qui admonerent Romanæ societatis Ætolos, qui vocem liberam mittere adversus regis legatum auderent. Athenienses maxime in eam rem idonei visi sunt, propter & civitatis dignitatem, & vetustam societatem cum Aetolis. ab iis Quintius petiit, ut legatos ad Panetolicum concilium mitterēt. Thoas primus in eo concilio renunciavit legationem. Menippus post eum intromissus: OPTIMVM "fuisse omnibus, qui Græciam "Asiamque incolerent, ait, inte"gris rebus Philippi potuisse in"tervenire Antiochum, sua quē"que habiturum fuisse, neq; om"nia sub nutum ditionemque "Romanā perventura. nunc quo"que, inquit, Si modo vos quæ "inchoastis, consilia constanter "perducitis ad exitum, poterit "diis juvantibus, & Aetolis so"ciis Antiochus quamvis incli"natas Græciæ res restituere in "pristinam dignitatem: ea autem "in libertate posita est quæ suis "stat viribus, non ex alieno arbi"trio pendet. Athenienses, quibus primis post regiam legationem dicendi quæ vellent, potestas facta est, mentione omni regis prætermissa, Romanæ societatis Aetolos, meritorumq; in universam Græciam T. Quintii admonuerunt, ne temere eam celeritate nimia consiliorum everterent. Consilia callida & audacia prima specie læta, tractatu dura, eventu tristia esse. legatos Romanos, & in iis T. Quintium haud procul inde abesse. dum integra omnia essent, verbis potius de iis quæ ambigerentur disceptarent, quam Asiam, Europamque ad funestum armarent bellum. Multitudo avida novandi res, Antiochi tota erat: & ne admittendos quidem in concilium Romanos censebant. principum maxime seniores auctoritate obtinuere, ut daretur iis concilium. Hoc decretum Athenienses cum retulissent, eundum in Aetoliam Quintio visum est. aut enim moturum aliquid, aut omnes homines testes fore, penes Aetolos belli culpam esse. Romanos justa ac prope necessaria sumpturos arma. Posteaquam ventum est eo, Quintius in concilio orsus à principio societatis Aetolorum cum Romanis, & quoties ab iis fides mota fœderis esset, pauca de jure civitatum de quibus ambigeretur, disseruit. Si quid tamen æqui se habere arbitrarentur, quanto esse satius Romam mittere legatos, seu disceptare, seu rogare senatum mallent, quam populum Romanum cum Antiocho admistis Aetolis, non sine motu magno generis humani, & pernicie Græciæ, dimicare? nec ullos prius cladem ejus belli sensuros, quam qui movissent. Hæc nequicquam velut vaticinatus Romanus. Thoas deinde cæterique factionis ejusdem cum assensu omnium auditi, pervicerunt, ut ne dilato quidem concilio, & absentibus Romanis decretum fieret, quo accerseretur Antiochus ad liberandum Græciam, disceptandumque inter Aetolos & Romanos. Huic tam superbo decreto addidit propriam contumeliam Damocritus Pr. eorum. nam cum idipsum decretum posceret eum Quintius, non veritus majestatem viri, aliud in præsentia, quod magis instaret, prævertendum sibi esse dixit: decretum responsumque brevi in Italia castris super ripam Tyberis positis daturum. tantus furor illo tempore gentem Aetolorum, tantusque magistratus eorum cepit. Quintius legatique Corinthum redierunt. Inde, ut quæque de Antiocho nihil per se ipsi moti, & sedentes expectare adventum viderentur regis, concilium quidem universæ gentis post dimissos Romanos non habuerunt, per apocletos autem (ita vocant sanctius conciliū, ex delectis constat viris) id agitabant, quonam modo res in Græcia novarētur. Inter omnes

constabat, in civitatibus principes, & optimum quemq; Romanæ societatis esse, & præsenti statu gaudere: multitudinem, & quorum res non ex sententia ipsorum essent, omnia novare velle. Aetoli consilium uno die spei quoque non audacis modo, sed etiam impudentis ceperunt, Demetriadem, Chalcidem, & Lacedæmonē occupandi. Singuli in singulas missi sunt principes: Thoas Chalcidem, Alexamenus Lacedæmonem, Diocles Demetriadem. Hunc exul Eurylochus, de cujus fuga, causaque fugæ ante dictum est: quia reditus in patriam nulla spes alia erat, adjuvit. Literis Eurylochi admoniti propinqui amicique, & qui ejusdem factionis erant, liberos & conjugem ejus cum sordida veste tenentes velamenta supplicum concionem frequentem adire jubent, singulos universosque obtestantes, ne insontem, indemnatum consenescere in exilio finerent. Et simplices homines misericordia, & improbos seditiososque immiscendi res tumultu Aetolico spes movit: pro se quisque revocare jubebant. His præparatis Diocles cum omni equitatu (& erat tunc præfectus equitum) specie reducentis exulem hospitem profectus, die ac nocte ingens iter emensus, cum millia sex ab urbe abesset, luce prima tribus electis turmis, cætera multitudine equitum subsequi jussa, præcessit. posteaquam portæ appropinquabat, desilire omnes ex equis jussit, & loris ducere equos, itineris maxime modo solutis ordinibus: ut comitatus magis præfecti videretur, quā præsidium. Ibi una ex turmis ad portam relicta, ne excludi subsequens equitatus posset, media urbe ac per forum manu Eurylochū tenens, multis occurrentibus gratulantibusque domum deduxit. mox equitum plena urbs erat, & loca opportuna occupabantur. tum in domos missi, qui principes adversæ factionis interficerent. Ita Demetrias Aetolorum facta est. Lacedæmone non urbi vis afferenda, sed tyrannus dolo capiendus erat: quem spoliatum maritimis oppidis à Romanis, tunc intra mænia etiam Lacedæmonis ab Achæis compulsum, qui occupasset occidere, eum totius gratiam rei apud Lacedæmonios laturum. Causam mittendi ad eum habuerunt, quod fatigabat precibus, ut auxilia sibi cum illis auctoribus rebellasset, mitterentur. Mille pedites Alexameno dati sunt, & triginta delecti ex juventute equites. Iis à Pr. Damocrito in concilio arcano gentis, de quo ante dictum est, denunciatum, ne se ad bellum Achaicum, aut rem ullam, quam sua quisque opinione præcipere posset, crederent missos esse. quicquid Alexamenum res movisset subiti cōsilii capere: ad id quamvis inopinatum, temerarium, audex, obedienter exequendum parati essent: ac pro eo acciperent, tanquam ad id unum agendum missos à domo se scirent. Cum his ita præparatis, Alexamenus ad tyrannum venit, quem adveniens extemplo spei implevit. Antiochum jam in Europam transisse, mox in Græcia fore, terras, maria armis, viris completurum. non cum Philippo rem esse credituros Romanos. numerum iniri peditum equitumque ac navium non posse: elephantorum aciem conspectu ipso debellaturam. Aetolos toto suo exercitu paratos esse venire Lacedæmonem, cum res poscat: sed frequentes armatos ostendere advenienti regi voluisse. Nabidi quoque & ipsi faciendum esse, ut quas haberet copias, non fineret sub tectis marcescere ocio: sed educeret, & in armis decurrere cogeret, simul animos acueret, & corpora exerceret. consuetudine leviorem laborem fore, & comitate ac benignitate ducis etiam non injucundum fieri posse. Educi inde frequenter ante urbem in campum ad Eurotam amnem cæpere. Satellites tyranni media fere in acie consistebant. tyrannus cum tribus summum equitibus inter quos plerunque

Alexa-

Alexamenus erat, ante signa vectabatur, cornua extrema invisens. in dextro cornu Aetoli erãt, & qui ante auxiliares tyranni fuerant, & qui venerant mille cum Alexameno. Fecerat sibi morem Alexamenus, nunc cum tyranno inter paucos ordines circumeundi, monendique eum quæ in rem esse videbantur: nunc in dextrum cornu ad suos adequitandi: mox inde, velut imperato quod res poposcisset, recipiendi se ad tyrannum. Sed quem diem patrando facinori statuerat, eo paulisper cum tyranno vectatus, cum ad suos concessisset, tum equitibus à domo secum missis: *Agenda*, inquit, *res est juvenes*, *audendaque*, *quam me duce impigre exequi jussi estis. parate animos dextrasque*, *ne quis in eo*, *quod me viderit facientem*, *cesset. qui cunctatus fuerit*, *& suum consilium meo interponet*, *sciat sibi reditum ad penates non esse.* Horror cunctos cepit: & meminerant cum quibus mandatis exissent. Tyrannus ab lævo cornu veniebat. Ponere hastas equites Alexamenus jubet & se intueri. colligit & ipse animum confusum tantæ cogitatione rei. posteaquam appropinquabat, impetum facit: & transfixo equo, tyrannum deturbat. jacentem equites confodiunt: multis frustra in loricam ictibus datis, tandem in nudum corpus vulnera pervenerunt, & priusquam à media acie succurreretur, expiravit. Alexamenus cum omnibus Aetolis citato gradu ad regiam occupandam pergit. Corporis custodes, cum res in oculis gereretur, pavor primò cepit: deinde posteaquam abire Aetolorum agmen videre, concurrunt ad relictum tyranni corpus: & spectatorum turba ex custodibus vitæ, mortisq; ultoribus, est facta. nec movisset se quisquam, si extemplo positis armis vocata in concionem multitudo fuisset, & oratio habita tempori conveniens. Frequentes inde retenti in armis Aetoli, sine injuria cujusquã: sed, ut oportuit in cõsilio fraude cœpto, omnia in maturandam perniciem eorũ qui fecerant, sunt acta. Dux regia inclusus, diem ac noctem in scrutandis thesauris tyrãni consumpsit. Aetoli velut capta urbe, quam liberasse videri volebant, in prædam versi. Simul indignitas rei, simul contemptus, animos Lacedæmoniis ad coeundum fecit. alii dicere, exturbandos Aetolos, & libertatẽ, cum restitui videretur, interceptã repetendam: alii, ut caput agendæ rei esset, regii generis aliquẽ in speciem assumendum. Laconicus ejus stirpis erat puer admodum, educatus cum liberis tyranni. eum in equum imponunt, & armis arreptis Aetolos vagos per urbem cædunt: tum regiam invadunt. ibi Alexamenum cum paucis resistentem obtruncãt. Aetoli circa Chalcioecon (Minervæ est templum æreum) congregati cæduntur. pauci armis abjectis, pars Thegeam, pars Megalopolin perfugiunt. ibi comprehensi à magistratibus, sub corona venierunt. Philopœmen audita cæde tyrãni, profectus Lacedæmonem, cum omnia turbata metu invenisset, evocatis principibus & oratione habita, qualis habenda ab Alexameno fuerat, societati Achæorum Lacedæmonios adjunxit: eo etiã facilius quod ad idẽ forte tempus A. Attilius cum quatuor & viginti quinqueremib. ad Gytheum accessit. Iisdẽ diebus circa Chalcidẽ Thoas per Euthymidam principem pulsum, opibus eorum qui Romanæ societatis erant, post T. Quintii legatorumque adventum & Herodorum Cianum mercatorẽ, sed potentem Chalcide propter divitias, præparatis ad proditionẽ iis, qui Euthymidæ factionis erant: nequaquam eandẽ fortunam, qua Demetrias per Eurylochum occupata erat, habuit. Euthymidas ab Athenis (eum domicilio delegerat locum) Thebas primum, hinc Salganea processit. Herodorus ad Thronium, inde haud procul in Maliaco sinu duo millia peditũ, & Thoas ducentos equites onerariasque leves ad triginta habebat. eas cum

sexcentis peditibus Herodorus trajicere in insulam Atalantam jussus: ut inde, cum pedestres copias appropinquare jam Aulidi atque Euripo sensisset, Chalcidem trajiceret. ipsi cæteras copias nocturnis maxime itineribus quanta poterant celeritate Chalcidem ducebant. Mictio & Xenoclides, penes quos tum summa rerum pulso Euthymida, Chalcide erat: seu ipsi per se suspicati, seu indicata re, primo pavidi, nihil usquam spei, nisi in fuga ponebant: deinde posteaquam resedit terror, & prodi & deseri non patriam modo, sed etiam Rom. societatem cernebant, consilio tali animum adjecerunt. Sacrum anniversarium eo forte tempore Eretriæ Amarynthidis Dianæ erat: quod non popularium modo, sed Carystiorum etiam cætu celebratur. Eo miserunt qui orarent Eretrienses Carystiosque, ut & suarum fortunarum in eadem insula genitimisererentur: & Romanam societatemrespicerent, ne finerent Ætolorum Chalcidem fieri. Eubœam habituros, si Chalcidem habuissent. graves fuisse Macedonas dominos, multo minus tolerabiles futuros Ætolos. Romanorum maxime respectus civitates movit, & virtutem nuper in bello, & in victoria justitiam benignitatemque expertas. itaque quod roboris in juventute erat, utraque civitas armavit, misitque. His tuenda mœnia Chalcidis oppidani cum tradidissent: ipsi omnibus copiis transgressi Euripum, ad Salganea posuerunt castra. inde caduceator primum, deinde legati ad Ætolos missi percunctatum, quo suo dicto factove socii atque amici ad se oppugnandos venirent. Respondit Thoas dux Ætolorum, non ad oppugnandos, sed ad liberandos ab Romanis venire sese. splendidiore nunc eos catena, sed multo graviore vinctos esse, quam cum præsidium Macedonum in arce habuissent. Se vero negare Chalcidenses aut servire ulli, aut præsidio cujusquam egere. Ita digressi ex colloquio legati ad suos. Thoas & Aetoli, ut qui spem omnem in eo, ut improviso opprimerent, habuissent: ad justum bellum oppugnationemq; urbis mari ac terra munitę haudquaquam pares, domum rediere. Euthymidas posteaquam castra popularium ad Salganea esse, profectosque Aetolos audivit, & ipse à Thebis Athenas rediit. Et Herodorus cum per aliquot dies intentus ab Atalanta signum nequicquam expectasset, missa speculatoria nave, ut quid moræ esset, sciret: posteaquam rem omissam à sociis vidit, Thronium, unde venerat, repetit. Quintius quoque his auditis à Corinthio veniens navibus in Chalcidis Euripo Eumeni regi occurrit. placuit, quingentos milites præsidii causa relinqui Chalcide ab Eumene rege, ipsum Athenas ire. Quintius quo profectus erat, Demetriadem contendit, ratus Chalcidem liberatam, momenti aliquid apud Magnetas ad repetendam societatem Romanam facturam. & ut præsidii aliquid esset suæ partis hominib. Eunomo Pr. Thessalorum scripsit, ut armaret juventutem, Villium ad Demetriadem præmisit, ad tentandos animos: non aliter, nisi pars aliqua inclinaret ad respectum pristinæ societatis, rem aggressurus. Villius quinqueremi nave ostium portus est invectus. Eo multitudo Magnetum omnis cum se effudisset, quæsivit Villius, utrum ad amicos, an ad hostes sese venisse mallent? Respondit Magnetarches Eurylochus, ad amicos venisse eum: sed abstineret portu, & fineret Magnetas in concordia & libertate esse: nec per colloquii speciem multitudinem sollicitaret. Altercatio inde, non sermo fuit, cum Romanus ut ingratos increparet Magnetas, imminentesque prædiceret clades: multitudo obstreperet, nunc senatum, nunc Quintium accusando. Ita irrito incæpto Villius ad Quintium sese recepit. At Quintius nuncio ad Pr. misso, ut reduceret domum

copias,

copias, ipse navibus Corinthum rediit. Abstulerunt me velut de spacio Græciæ res immistæ Romanis: non quia ipsas operæ precium esset perscribere, sed quia causæ fuerunt cum Antiocho belli. Coss. designatis (inde namque diverteram) L. Quintius, & Cn. Domitius Coss in provincias profecti sunt: Quintius in Ligures, Domitius adversus Boios. Boii quieverunt, atq; etiam senatus eorum cum liberis, & præfecti cum equitatu (summa omnium mille & quingenti) Cos. dediderunt sese. Ab altero Cos. ager Ligurum late est vastatus, castellaq; aliquot capta: unde non præda modo omnis generis cum captivis parta, sed recepti quoque aliquot cives sociique, qui in hostium potestate fuerant. Eodem hoc anno Vibonē colonia deducta est ex S.C. plebisque scito. tria millia & septingēti pedites ierunt, trecenti equites. triumviri deduxerunt eos, Q. Nævius, M. Minucius, M. Furius Crassipes. quinadena jugera agri data in singulos pedites sunt, duplex equitibus. Brutiorum proxime fuerat ager: Brutii ceperant de Græcis. Romæ per idem tempus duo maximi fuerunt terrores, diutinus alter, sed segnior. terra dies duodequadraginta movit. per totidem dies feriæ in solicitudine ac metu fuere. in triduum ejus rei causa supplicatio habita est. alter non pavor vanus, sed vera multorū clades fuit. incendio à foro Boario orto, diem noctemque ædificia in Tiberim versa arsere, tabernæque omnes cum magni precii mercibus conflagraverunt. Iam fere in exitu annus erat, & indies magis fama de Antiochi bello & cura patrib. crescebat. itaque de provinciis magistratuum designatorū, quo intentiores essent omnes, agitari cœptū est. Decrevere, ut Coss. Italia, & quo senatus censuisset (jam esse bellum adversus Antiochum regē omnes sciebant) provinciæ essent. cujus ea sors esset, quatuor millia peditum civium Romanorum, & trecenti equites, sex millia sociū Latini nominis cum quadringentis equitibus sunt decreta. eorum delectum habere L. Quintius Cos. jussus, ne quid moraretur quo minus Cos. novus, quo senatus censuisset, extemplo proficisci posset. Item de provinciis prætorum decretū est: prima ut sors duæ, peregrina urbanaque & inter cives ac peregrinos jurisdictio esset, secunda Brutii, tertia classis ut navigaret quo senatus censuisset, quarta Sicilia, quinta Sardinia, sexta Hispania ulterior. Imperatū præterea L. Quintio Cos. est. ut duas legiones civium Romanorum novas conscriberet, & sociûm ac Latini nominis viginti millia peditum, & octingentos equites. eum exercitum prætori, cui Brutii provincia evenisset, decreverunt. Ædes duæ Iovi eo anno in Capitolio dedicatæ sunt. Voverat L. Furius Purpureo prætor Gallico bello unā, alteram Cos. Dedicavit Q. Martius Ralla duumvir. Iudicia in fæneratores eo anno multa severe sunt facta, accusantib. privatos ædilibus curulibus, M. Tuccio, & P. Iunio Bruto. de mulcta damnatorū quadrigæ inauratæ in Capitolio positę in cella Iovis supra fastigiū ædiculæ, & XII. clypea inaurata. & iidē porticum extra portam Trigeminam inter lignarios fecerunt. Intentis in apparatum novi belli Romanis, ne ab Antiocho quidem cessabatur. Tres eū civitates tenebant, Smyrna & Alexandria, Troas, & Lampsacus: quas neq; vi expugnare ad eam diē poterat, neq; conditionibus in amicitiam perlicere: neq; à tergo relinquere trajiciens ipse in Europam volebat. Tenuit eum & de Annibale deliberatio: & primo naves apertæ, quas cum eo missurus in Africam fuerat, moratæ sunt: deinde an omnino mittendus esset, consultatio mota est, maxime à Thoante Aetolo, qui omnibus in Græcia tumultu completis, Demetriadem afferebat in potestate esse: & quibus mendaciis de rege, multiplicando verbis copias ejus, erexerat multorum in Græcia animos: iisdem & regis

spem inflabat: omnium votis eum accersiri. concursum ad littora futurum, unde classem regiã prospexissent. Hic idem ausus de Annibale est movere sententiam prope jam certam regis. nam neque dimittendam partem naviũ à classe regia censebat, neque si mittendæ naves forent, minus quempiam ei classi, quam Annibalem præficiendum. Exulem illum, & Pœnum esse, cui mille indies nova consilia vel fortuna sua, vel ingenium possit facere. & ipsam eam gloriam belli, qua velut dote Annibal concilietur, nimiam in præfecto regio esse. regem conspici, regem unum ducem, unum imperatorem videri debere. Si classem, si exercitum amittat Annibal, idem dãmni fore, ac si per alium ducem amittantur: si quid prospere eveniat, Annibalis eam, non Antiochi gloriam fore. Si vero universo bello vincendi Romanos fortuna detur, quam spem esse, sub rege victurum Annibalẽ uni subjectum, qui patriam prope non tulerit? non ita se à juventa eum gessisse, spe animoque complexum orbis terrarum imperium, ut in senectute dominum laturus videatur. Nihil opus esse regi Annibale duce, comite & consiliario eodem ab bellum uti posse. modicum fructum ex ingenio tali neque gravem neque inutilẽ fore. si summa petantur, & dantem & accipientem prægravatura. Nulla ingenia tam prona ad invidiam sunt, quam eorum qui genus ac fortunã suã animis non æquant: quia virtutem & bonum alienum oderunt. Exemplo consiliũ mittendi Annibalis, quod unum in principio belli utiliter cogitatum erat, abjectum est. Demetriadis maxime defectione ab Romanis ad Æolos elatus, non ultra differre profectionem in Græciam constituit. Priusquam solveret naves, Ilium à mari ascendit, ut Minervæ sacrificaret. Inde ad classem regressus, proficiscitur XL. tectis navibus, apertis LX. & ducentæ onerariæ cum omnis generis commeatu, bellicoque ali apparatu sequebantur. Imbrum primo Insulã tenuit: inde Scyathum trajecit: ibi collectis in alto quæ dissipatæ erant navibus, ad Preleũ primum cõtinentis venit. Ibi Eurilochus ei Magnetarches, principesque Magnetum ab Demetriade occurrerunt: quorum frequentia lætus, die postero in urbis portum navibus est invectus. Copias haud procul inde exposuit. X. millia peditum fuere, & quingenti equites, sex elephanti: vix ad Græciam nudam occupandam satis copiarum, nedum ad sustinendum Romanum bellum. Aetoli posteaquam Demetriadem venisse Antiochum allatum est. concilio indicto decretum, quo accerserent eum, fecerunt. Iam profectus ab Demetriade rex, quia ita decreturos sciebat, Phaleram in sinum Maliacum processerat. inde decreto accepto Lamiam venit, exceptus ingenti favore multitudinis cum plausibus clamoribusque, & quibus aliis lætitia effusa vulgi significatur. In concilium ut ventum est, à Phanea Prætore principibusque aliis introductus, facto silentio rex dicere orsus. Prima ejus oratio fuit excusantis, quod tanto minoribus spe atque opinione omnium copiis venisset. Id suæ impensæ erga eos voluntatis maximum debere indicium esse, quod nec paratus satis ulla re, & tempore ad navigandum immaturo, vocantibus legatis eorum haud gravate obsecutus esset: credidissetque cum se vidissent Aetoli, omnia vel in se uno posita præsidia existimaturos esse. Cæterum eorum quoque se, quorum expectatio destituta in præsentia videatur, spem abunde expleturum. nam simul primum anni tempus navigabile præbuisset mare, omnem se Græciam armis, viris, equis; omnem oram maritimam classibus completurũ: nec impensæ, nec labori, nec periculo parsurum; donec depulso cervicibus eorum imperio Romano, liberam vere Græciam, atque in ea principes Aetolos fecisset. cum exercitibus commeatus quoque

que

que omnis generis ex Asia venturos. in præsentia curæ esse Aetolis debere, ut copia frumenti suis, & annona tolerabilis rerum aliarum suppeditetur. in hanc sententiam rex cum magno omnium assensu locutus discessit. Post discessum regis inter duos principes Aetolorum, Phaneam & Thoantem, contentio fuit, Phaneas reconciliatore pacis & disceptatore de iis quæ in controversia cum populo Romano essent, utendum potius Antiocho censebat, quam duce belli. Adventum ejus & majestatem ad verecundiam faciendam Romanis vim majorem habituram quam arma. Multa homines, ne bellare necesse sit, voluntate remittere, quæ bello & armis cogi non possint. Thoas negare, paci studere Phaneam: sed discutere apparatum belli velle, ut tædio & impetus elanguescat regis, & Romani tempus ad comparandum habeant. Nihil enim æqui ab Romanis impetrari posse, toties legationibus missis Romam, toties cum ipso Quintio disceptando, satis expertum esse. nec nisi abscissa omni spe, auxilium Antiochi imploraturos fuisse. quo celerius spe omnium oblato, non esse elanguescendum: sed orandum potius regem, ut quoniam, quod maximum fuerit, ipse vindex Græciæ venerit, copias quoque terrestres navalesque accersat, armatum regem aliquid impetraturum, inermem non pro Aetolis modo, sed ne pro se quidem ipso momenti, ullius futurum apud Romanos. Hæc vicit sententia, imperatoremque regem appellandum censuerunt, & XXX. principes cum quibus si qua vellet consultaret, delegerunt. Ita dimisso concilio, multitudo omnis in suas civitates dilapsa est. Rex postero die cũ apocletis eorum, unde bellũ ordiretur, consultabat optimum visum est, Chalcidem frustra nuper ab Aetolis tentatã primum aggredi, & celeritate in eam rem magis quam magno conatu & apparatu opus esse. Itaque cum mille peditib. rex, qui ab Demetriade secuti erãt, profectus per Phocidem est & alio itinere principes Aetoli, juniorum paucis evocatis ad Cheroniã occurrerũt, & X. constratis navib. secuti sunt. Rex ad Salganea castris positis, navibus ipse cum princip. Aetolorũ Euripũ trajecit. & cum haud procul portu egressus esset, magistratus quoq; Chalcidensium & principes ante portã processerunt. pauci utrinq; ad colloquium cõgressi sunt. Aetoli magnopere suadere, ut salva Romanorum amicitia regem quoq; assumerẽt socium atq; amicũ. Neq; enim eum inferendi belli, sed liberandæ Græciæ causa in Europã trajecisse, & re liberandæ nõ verbis & simulatione quod fecissent Romani. Nihil autẽ utilius Græciæ civitatib. esse, quam utramq; complecti amicitiam. ita enim ab utriusque injuria tutam alterius semper præsidio & fiducia fore. nam si non recepissent regẽ, viderent quid patiendum iis extemplo foret: cum Romanorũ procul auxiliũ hostis Antiochus, cui resistere viribus suis non possent, ante portas esset. Ad hæc Mictio unus ex principibus, mirari se dixit, ad quos liberandos Antiochus relicto regno suo in Europam trajecisset. nullam enim civitatem se in Græcia nosse quæ aut præsidium habeat, aut stipendium Romanis pendat, aut fædere iniquo alligata, quas nolit leges patiatur. itaq; Chalcidenses neq; vindice libertatis ullo indigere, cum liberi sint: neq; præsidio, cum pacẽ ejusdem P.R. beneficio & libertatem habeant. Amicitiam regis non aspernari, neq; ipsorum Aetolorum. id primũ eos pro amicis facturos, si insula excedant atq; abeant. nam ipsis certum esse, non modo non recipere mænibus, sed ne societatẽ quidem ullã pacisci, nisi ex auctoritate Romanorũ. Hæc renunciata regi ad naves, ubi restiterat, cum essent: in præsentia (neq; enim iis venerat copiis, ut vi agere quicquam posset) reverti Demetriade placuit. ibi, quoniã primum inane incæptũ evasisset, consultare cum Aetolis rex, quid deinde fieret.

Placuit Achæos & Aminandrum regem Athamanum tentare. Bœotiorum gentem aversam ab Romanis jam inde à Barcyllæ morte, & quæ secuta eam fuerant, censebant. Achæorum Philopœmenem principem æmulatione gloriæ in bello Laconũ, infestum invisumque esse Quintio credebant. Aminander uxorem Apamiam filiam Alexandri cujusdam Megalopolitani habebat, qui se oriundum à Magno Alexandro ferens, filiis duobus Philippum atque Alexandrum, & filiæ Apamiam nomina imposuerat, quam regiis inclytam nuptiis major ex fratribus Philippus secutus in Athamaniam fuerat. Hunc forte ingenio vanum Ætoli & Antiochus impulerant in spem, quod is vere regum stirpis esset, regni Macedoniæ, si Aminandrum Athamanesque Antiocho conjunxisset. & ea vanitas promissorum non apud Philippum modo, sed etiam apud Aminandrum valuit. In Achaia legatis Antiochi Ætolorumque coram T. Quintio Ægii datum est concilium. Antiochi legatus prior, quam Ætoli est auditus. Is ut plerique quos opes regiæ alunt, vaniloquus, maria terrasque inani sonitu verborum complevit. equitum innumerabilem vim trajici Hellesponto in Europam, partim loricatos, quos cataphractos vocant: partim sagittis ex equo utentes, & à quo nihil satis tecti sit, aversos refugiente equo certius figentes. His equestribus copiis quanquam vel totius Europæ exercitus in unum coacti obrui possent, adjiciebat multiplices copias peditum, & nominib. quoque gentium vix fando auditis terrebat Dahas, Medos, Elymeosque & Cadusios appellans. Navalium vero copiarum quas nulli portus capere in Græcia possent, dextrum cornu Sidonios & Tyrios, sinistrũ Aradios, & ex Pamphilia Sidetas tenere: quas gentes nullæ unquam nec arte nec virtute navali æquassent. Jam pecuniam, jam alios belli apparatus referre supervacaneum esse; scire ipsos, abundasse semper auro regna Asiæ. Itaque non cum Philippo, nec Annibale rem futuram Romanis, principe altero civitatis, altero Macedoniæ tantum regni finibus incluso: sed cum magno Asiæ totius, partisque Europæ rege. Eum tamen quanquam ab ultimis orientis terminis ad liberandam Græciam veniat, nihil postulare ab Achæis, in quo fides eorum adversus Romanos priores socios atq; amicos lædatur. non enim ut secum adversus eos arma capiant, sed ut neutri parti sese conjungant, petere: pacem utrique parti, quod medios deceat amicos, optent: bello se non interponant. Idem ferme & Ætolorum legatus Archidamus petiit, ut quæ facillima & tutissima esset, quietem præstarent, spectatoresque belli fortunarum alienarum eventum sine ullo discrimine rerum suarum operirentur. Provectus deinde est intemperantia linguæ in maledicta, nunc communiter Romanorum, nunc proprie ipsius Quintii: ingratos appellans, & exprobrans non victoriam modo de Philippo, virtute Ætolorum partam, sed etjam salutem: ipsumque & exercitum sua opera servatos. Quo enim illum unquã imperatoris functum officio esse? auspicantem immolantemque & vota nuncupantem sacrificuli vatis modo in acie vidisse, cum ipse corpus suum pro eo telis hostium objiceret. Ad ea Quintius: Coram quibus magis quam apud quos verba faceret, dicere Archidamum rationẽ habuisse. Achæos enim probe scire, Ætolorum omnẽ ferociam in verbis, non in factis esse: & in conciliis magis cõcionibusque, quam in acie apparere. itaq; parvi Achæorum existimationẽ quibus notos esse se scirẽt, fecisse: legatis regis, & per eos absenti regi eũ etiã jactasse. QVOD si quis antea ignorasset, quæ res Antiochũ & Aetolos cõjunxisset, ex legatorũ sermone potuisset apparere: mentiendo invicem, jactandoque vires quas non haberent, inflasse“

vana-

" vana spe atque inflatos esse: " dum ii ab se Philippum vi- " ctum, sua virtute protectos " Romanos, & quæ modo audie- " batis, narrant: vos, cæterasque " civitates & gentes, suam se- " ctam esse secuturos: rex contra " peditum equitumque nubes ja- " ctat. & consternit maria suis " classibus. Est autem res simil- " lima cœnæ Chalcidensis ho- " spitis mei, hominis & boni, & " sciti convivatoris. apud quem " solstitiali tempore comiter ac- " cepti cum miraremur, unde illi " eo tempore anni tam multa & " varia venatio: homo non quam " isti sunt gloriosus, renidens, " condimentis ait varietatem il- " lam & speciem ferinæ carnis " ex mansueto sue factam. Hoc " dici apte in copias regis, quæ " paulo ante jactatæ sint, posse. " varia enim genera armorum " & multa nomina gentium in- " auditarum, Dahas, & Medos, & " Cadusios, & Elymeos Syros " omnes esse: haud paulo man- " cipiorum melius propter servi- " lia ingenia, quam militum ge- " nus. Et utinam subjicere ocu- " lis vestris Achæi possem con- " cursationem regis magni ab " Demetriade, nunc Lamiam in " concilium Ætolorum, nunc " Chalcidem: videretis vix dua- " rum malè plenarum legiuncu- " larum instar in castris regis. vi- " deretis regem nunc mendican- " tem prope frumentum ab Æto- " lis, quod militi admetiatur: " nunc mutuas pecunias fœnore " in stipendium quærentem: nunc " ad portas Chalcidis stantem: " & mox inde exclusum, nihil " aliud quam Aulide atque Eu- " ripo spectatis, in Ætoliam re- " deuntem. Male crediderunt & " Antiochus Ætolis, & Ætoli " regiæ vanitati, quo minus vos " decipi debetis, sed expertæ " potius spectatæque Romano- " rum fidei credere. Nam quod " optimum esse dicant, non in- " terponi vos bello, nihil tam " vanum, imo tam alienum re- " bus vestris est. quippe sine gra- " tia, sine dignitate præmium " " victoris eritis. Nec absurde ad- " versus utrosque respondisse visus est: & facile erat orationem apud faventes æquis auribus accipi. nulla enim nec disceptatio, nec dubitatio fuit, quin omnes eosdem genti Achæorum hosteis & amicos, quos populus Romanus censuisset, judicarent: bellumque & Antiocho & Ætolis nunciari juberent. Auxilia etiam quo censuit Quintius, quingentorum militum Chalcidem, quingentorum Piræeum extēplo miserunt. Erat enim haud procul seditione Athenis res, trahentibus ad Antiochum quibusdam spe largitionum venalem precio multitudinem, donec ab iis qui Romanæ partis erant, Quintius est accitus, & accusante Leonte quodam Apollodorus auctor defectionis damnatus, atque in exilium est ejectus. Et ab Achæis quidem cum tristi responso legatio ad regem rediit. Bœoti nihil certi responderunt. cum Antiochus in Bœotiam venisset, tum quid sibi faciundum esset, se deliberaturos esse. Antiochus cum ad Chalcidis præsidium & Achæos & Eumenē regē misisse audisset, maturandum ratus, ut & prævenirent sui, & venientes, si possent, exciperent: Menippum cum tribus ferme millib. militum & cum omni classe Polyxenidam mittit: ipse paucos post dies sex millia suorum militum, & ex ea copia quæ Lamiæ repente colligi potuit, nō itā multos Ætolos ducit. Achęi quingēti, ab Eumene rege modicum auxilium missum, duce Xenoclide Chalcidensi nondum obsessis itineribus tuto transgressi Euripum, Chalcidem pervenerunt. Romani milites quingenti ferme & ipsi, cum jam Menippus castra ante Salaganea ad Hermeum, qua transitus ex Bœotia in Eubœam insulam est, haberet, venerunt. Mictio erat cum iis legatus à Chalcide ad Quintium, ad idipsum præsidium petendum missus. qui posteaquam obsessas ab hostibus fauces vidit, omisso ad Aulidem itinere,

itinere, Delium convertit, ut inde in Euboeam transmissurus. Templum est Appollinis Delium, imminens mari: quinque millia passuum à Tanagra abest. minus quatuor millium inde in proxima Euboeæ est mari trajectus. Ubi & in fano lucoque ea religione & eo jure sancto quo sunt templa, quæ asyla Græci appellant: & nondum aut indicto bello, aut ita commisso, ut strictos gladios, aut sanguinem usquam factum audissent: cum per magnum ocium milites, alii ad spectaculum templi lucique versi, alii in littore inermes vagarentur, magna pars agros lignatum pabulatumque dilapsa esset: repente Menippus palatos passim aggressus eos cecidit, ad quinquaginta vivos cepit. perpauci effugerunt, in quibus Mictio parva oneraria nave exceptus. Ea res Quintio Romanisque sicut jactura militum molesta, ita ad jus inferendi Antiocho belli adjecisse aliquantum videbatur. Antiochus admoto ad Aulidem exercitu; cum rursus oratores partim ex suis, partim Ætolos Chalcidem misisset, qui eadem illa quæ nuper cum minis gravioribus agerent, ne quicquam contra Mictione & Xenoclide tendentibus, facile tenuit, ut portæ sibi aperirentur. Qui Romanæ partis erant, sub adventum regis urbe excesserunt. Achæorum & Eumenis milites Salganea tenebant. Et in Euripo castellum Romani milites pauci custodiæ causa loci communiebant. Salganea Menippus, rex ipse castellum Euripi oppugnare est adortus. Priores Achæi & Eumenis milites pacti, ut sine fraude liceret abire, præsidio excesserunt. pertinacius Romani Euripum tuebantur. Hi quoque tamen cum terra marique obsiderentur, & jam machinas tormentaque comportari viderent, non tulere obsidionem. Cum id quod caput erat Euboeæ, teneret rex, ne cæteræ quidem ejus insulæ urbes imperium abnuerunt, magnoque principio sibi orsus bellum videbatur, quod tanta insula & tot opportunæ urbes in suam ditionem venissent.

LIBRI XXXVI.

BREVIARIUM.

Marcus Acilius Glabrio Cos. Antiochum apud Thermopylas, Philippo rege adjuvante, victum Græcia expulit. idemque Aetolos subegit. P. Cornelius Scipio Nasica Cos. ædem matris deûm quam ipse in Palatium intulerat, vir optimus à senatu judicatus, dedicavit: idemque Bojos & Gallos victos in deditionem accepit, & de iis triumphavit: Præterea navalia certamina prospera adversus præfectos Antiochi regis referuntur.

PUBLIUM Cornelium Cn. F. Scipionem & M. Acilium Glabrionem consules inito magistratu, patres priusquã de provinciis agerent, res divinas facere majoribus hostiis jusserunt in omnibus fanis, in quibus lectisternium majore parte anni fieri solet: precariq; quod senatus de novo bello in animo haberet, ut ea res senatui populoque Romano bene atque feliciter eveniret. Ea omnia sacrificia læta fuerunt, primisque hostiis perlitatum est, & ita aruspices responderunt, eo bello terminos populi Romani propagari, victoriam ac triumphum ostendi. Hæc cum

renunciata

renunciata essent, solutis religione animis, patres rogationem ad populum ferri jusserunt: vellent juberentne cum Antiocho rege, quique sectam ejus secuti essent, bellum iniri? si ea rogatio perlata esset: tum, si ita videretur consulibus, rem integram ad senatum referrent. Publius Cornelius eam rogationem pertulit. tum senatus decrevit, ut consules Italiam & Græciam provincias sortirentur. cui Græcia evenisset, ut præter eum numerum militum, quem L. Quintius in eam provinciam ex auctoritate senatus scripsisset, imperassetve, eum exercitum acciperet, quem M. Bæbius prætor anno priore ex S. C. in Macedoniam trajecisset. & extra Italiam permissum, ut si res postulasset, auxilia ab sociis ne supra quinque millium numerum acciperet. L. Quintium superioris anni consulem legari ad id bellum placuit. Alter Cos. cui Italia provincia evenisset, cum Boiis jussus bellum gerere, utro exercitu mallet ex duobus, quos superiores Coss. habuissent: alterum ut mitteret Romam, eæque urbanæ legiones essent paratæ quo senatus censuisset. His ita in senatu ad id, quæ cujus provincia foret, decretis, tum demum sortiri consules placuit. Acilio Græcia, Cornelio Italia evenit. Certa deinde sorte senatusconsultum factū est, quod populus Romanus eo tempore duellum jussisset cum rege Antiocho esse, quique sub imperio ejus essent, ut ejus rei causa supplicationem imperarent consules: utique M. Acilius Cos. ludos magnos Iovi voveret, & dona ad omnia pulvinaria. Id votum in hęc verba præeunte P. Licinio pontifice maximo consul nuncupavit. *Si duellum, quod cum Antiocho rege sumi populus jussit, id ex sententia senatus populique Romani confectum erit, tum tibi Iupiter populus Romanus ludos magnos dies X. continuos faciet, donaque ad omnia pulvinaria dabuntur de pecunia, quantam senatus decreverit. quisquis magistratus eos ludos quando ubique faxit, hi ludi recte facti, donaque data rectè sunto.* Supplicatio inde ab duobus Coss. edicta per biduum fuit. Consulibus sortitis provincias, extemplo & prætores sortiti sunt. M. Iunio Bruto jurisdictio utraque evenit: A. Cornelio Mammulæ Brutii, M. Æmilio Lepido Sicilia, L. Oppio Salinatori Sardinia, C. Livio Salinatori classis, L. Æmilio Paulo Hispania ulterior. His ita exercitus decreti. A Cornelio novi milites, conscripti priore anno ex S. C. à L. Quintio consule dati sunt: jussusque tueri omnem oram circa Tarentum Brundusiumque. L. Æmilio Paulo in ulteriorem Hispaniam, præter eum exercitum, quem à M. Fulvio proprætore accepturus esset, decretum: ut novorum militum tria millia duceret, & trecentos equites: ita ut in iis duæ partes socium Latini nominis, tertia civium Romanorum esset. Idem supplementi ad C. Flaminium, cui imperium prorogabatur, in Hispaniam citeriorem est missum. M. Æmilius Lepidus à L. Valerio, cui successurus esset, simul provinciam exercitumque accipere jussus: L. Valerium, si ita videretur, proprætorem in provincia retinere, & provinciam ita dividere, ut una ab Agrigento ad Pachynum esset: altera à Pachyno Tyndarium. eam maritimam oram L. Valerius XX. navibus longis custodiret. Eidem prætori mandatum, ut duas decimas frumenti exigeret, id ad mare comportandum devehendumque in Græciam curaret. Idem L. Oppio de alteris decimis exigendis in Sardinia imperatum. cæterum non in Græciam, sed Romam id frumentum portari placere. C. Livius prætor, cui classis evenerat, cum XXX. navibus paratis trajicere in Græciam primo quoque tempore jussus, & ab Atilio naves accipere. veteres naves quæ in navalibus erant, ut reficeret & armaret, M. Iunio

Iunio prætori negocium datum est, & in eam classem socios navales libertinos legeret. Legati terni in Africam ad Carthaginienses, & in Numidiam ad frumentum rogandum, quod in Græciam portaretur, missi: pro quo precium solveret populus Romanus. Adeoque in apparatum curamque ejus belli civitas intenta fuit, ut P. Cornelius Cos. ediceret qui senatores essent, quibusque in senatu sententiam dicere liceret, quique minores magistratus essent, ne quis eorum longius ab urbe Roma abiret, quam unde eo die redire posset: neve uno tempore quinque senatores ab urbe Roma abessent. In comparanda impigre classe C. Livium prætorem contentio orta cum colonis maritimis paulisper tenuit: nam cum cogerentur in classem, tribunos plebis appellarunt. ab iis ad senatum rejecti sunt. senatus ita, ut ad unum omnes consentirent, decrevit, vocationem rei navalis his colonis non esse. Hostia, & Fregena, & Castrum novum, & Pyrgi, & Antium, & Tarracina, & Minturnæ, & Sinuessæ fuerunt, quæ cum prætore de vocatione certaverunt. consul deinde M. Acilius ex S. C. ad collegium foecialium retulit, ipsine utique regi Antiocho indiceretur bellum, an satis esset ad præsidium aliquod ejus nunciare? & num Ætolis quoque separatim indici juberent bellum? & num prius societas eis & amicitia renuncianda esset, quam bellum indicendum? Fœciales responderunt, jam ante sese, cum de Philippo consulerentur, decrevisse: nihil referre, ipsi coram, an ad præsidium nunciaretur. amicitiam renunciatam videri, cum legatis toties repetentibus res, nec reddi, nec satis fieri æquum censuissent. Ætolos ultro sibi bellum indixisse, cum Demetriadem sociorum urbem per vim occupassent: Chalcidem terra mariq; oppugnatum issent: regem Antiochum in Europam ad bellum populo Romano inferendum traduxissent. Omnibus jam satis comparatis, M. Acilius Cos. edixit, ut quos L. Quintius milites conscripsisset, & quos sociis nominique Latino imperasset, quos secum in provinciam ire oporteret, & tribuni militum legionis primæ & tertiæ uti omnes Brundusium idibus Maiis convenirent. ipse ad quintum nonas Majas paludatus urbe egressus est. Per eosdem dies & prætores in provincias profecti sunt. Sub idem tempus legati ab duobus regibus, Philippo & Ptolemæo Ægypti rege, Romam venerunt, pollicentes ad bellum auxilia, & pecuniam & frumentum. ab Ptolemæo etiã mille pondo auri, XX. millia pondo argenti allata. Nihil est acceptum; gratiæ regibus actæ. & cum uterque secum omnibus copiis in Ætoliam venturum, belloq; interfuturum, polliceretur, Ptolemæo id remissum; Philippi legatis responsum: gratum eum senatui populoque Romano facturum, si M. Acilio consuli non defuisset. Item & ab Carthaginiensibus & Masanissa rege legati venerunt. Carthaginienses tritici modium mille, hordei quingenta millia ad exercitum, dimidium ejus Romam apportaturos polliciti sunt: id ut ab se munus Romani acciperent, petere se, & classem suorum suo sumptu comparaturos, & stipendiũ quod pluribus pensionibus in multos annos deberent, præsens omne daturos. Masanissæ legati quingenta millia modiûm tritici, trecenta hordei ad exercitum in Græciam. Romam trecenta millia modiûm tritici, CC. quinquaginta hordei. equites quingentos, elephantos viginti regem ad M. Acilium consulem missurum. De frumento utrisque responsum: ita usurum eo populum Romanũ, si precium acciperent. De classe Carthaginiensibus remissum, præterquam si quid navium ex fœdere deberent. de pecunia ita responsum, nullam ante diem accepturos. Cum hæc Romæ agebantur, Chalcide Antiochus ne cessaret per hybernorum tempus,

partim

partim ipse solicitabat civitatum animos mittendis legatis. partim ultro ad eum veniebant sicut Epirotæ communi gentis consensu, & Elei è Peloponneso venerunt. Elei auxilium adversus Achæos petebant, quos post bellum non ex sua sententia indictum Antiocho, primum civitati suæ arma illaturos credebant. Mille iis pedites cum duce Cretensi Euphane sunt missi. Epirotarum legatio erat minime in partem ullam liberi aut simplicis animi. Apud regem gratiam initam volebant, cum eo ut caverent ne quid offenderent Romanos. petebant enim, ne se temere in causam deduceret, expositos adversus Italiam pro omni Græcia, & primos impetus Romanorum excepturos. sed si ipse posset terrestribus navalibusque copiis præsidere Epiro, cupide eum omnes Epirotas & urbib. & portubus suis accepturos. Si id non posset, deprecari, ne se nudos atque inermes Romano bello objiceret. Hac legatione id agi apparebat, ut sive (quod magis credebant) abstinuisset Epiro, integra sibi omnia apud exercitus Romanos essent, conciliata satis apud regē gratia, quod accepturi fuissent venientē: sive venisset, sic quoq; spes veniæ ab Romanis foret quod non expectato longinquo auxilio ab se, pręsentis viribus succubuissent. Huic tā perplexæ legationi quia non satis in promptu erat quid responderet, legatos se missurum ad eos dixit, qui de iis quæ ad illos seq; communiter pertinerent, loquerentur. In Bœotiam ipse profectus est, causas in speciem iræ adversus Romanos eas quas ante dixi, habentem; Barcyllæ necem & bellum à Q. Coroneæ propter Romanorum militum cędes illatum: re vera per multa jam secula publice privatimque labente egregia quondam disciplina gentis, & multorum eo statu, quid diuturnus esse sinē mutatione rerum non posset. Obviam effusis undique Bœotiæ principib. Thebas venit. Ibi in concilio gentis, quanquam & ad Delium impetu in præsidium Romanum facto, & ad Chalcidem commiserat, nec à parvis nec dubiis principiis bellum: tamen eandem orationem exorsus, qua in colloquio primo ad Chalcidem, quaque per legatos in concilio Achæorum usus erat, ut amicitiam secum institui, non bellum indici Romanis postularet. neminem quid ageretur, fallebat. decretum tamen sub levi verborum prætextu pro rege adversus Romanos factum est. Hac quoque gente adjuncta Chalcidem regressus, præmissis inde literis, ut Demetriadem convenirent principes Ætolorum, cum quibus de summa rerum deliberaret, navib. eo ad diem indictam concilio venit. Et Aminander accitus ad consultandum ex Athamania, & Annibal Pœnus jam diu non adhibitus, interfuit ei concilio. Consultatum de Thessalorum gente est, quorum omnibus qui aderant, voluntas tentanda videbatur. in eo modò diversæ sententiæ erant, quod alii extemplo agendum, alii ex hyeme, quæ tunc ferme media erat, differendum in veris principium: & alii legatos tantummodo mittendos, alii cum omnibus copiis eundum censebant, terrendosque metu, si cunctarentur. Cum circa hanc fere consultationem disceptatio omnis verteretur: Annibal nominatim interrogatus sententiam, in universi belli cogitationem regem, atque eos qui aderant, tali oratione avertit: SI EX quo trajecimus in Græciam, adhibitus essem in consilium: cum de Eubœo, de Achæis, de Bœotia agebatur, eandem sententiam dixissem, quam hodie cum de Thessalis agitur, dicam. Ante omnia Philippum & Macedonas in societatem belli quacunque ratione censeo deducendos esse: nam quod ad Eubœam Bœotosque & Thessalos attinet, cui dubium est, quin ut quibus nullæ suæ vires sint, præsentibus adulando semper, quē metum in consilio habeant, eodem

" ad impetrandum veniam utantur? simul ac Romanum exercitum in Græcia viderint, ad cõsuetum imperium se avertant? nec iis noxæ futurum sit, quod cum Romani procul abessent, vim tuam præsentis, exercitusque tui experiri noluerint? Quanto igitur prius potiusque est Philippum nobis conjungere, quam hos, cui si semel in causam descenderit, nihil integri futurum sit: quique eas vires afferat, qua non accessio tantum ad Romanum esse bellum, sed per se ipsæ nuper sustinere potuerint Romanos. Hoc ego adjuncto (absit verbo invidia) qui dubitare de eventu possim? cum quibus adversus Philippum valuerint Romani, iis nunc fore videam ut ipsi oppugnentur. Ætoli qui Philippum (quod inter omnes cõstat) vicerunt, cum Philippo adversus Romanos pugnabunt. Aminander atque Athamum gens, quorum secundum Ætolos plurima fuit opera in eo bello, nobiscum stabunt. Philippus tum te quieto totã molem sustinebat belli: nunc duo maximi reges, Asiæ Europæq; viribus adversus unum populũ, ut meam utramque fortunam taceam, patrum certe ætate ne uni quidem Epirotarum regi parem, quicquid tandem erit vobiscum comparatus, geretis bellum. Quæ igitur res mihi fiduciam præbet conjungi nobis Philippum posse? una, communis utilitas, quæ societatis maximum vinculum est: altera, auctores vos Ætoli. vester enim legatus hic Thoas inter cætera, quæ ad exciendum in Græciam Antiochum dicere est solitus, ante omnia hoc semper affirmavit, fremere Philippum, & ægrè pati sub specie pacis leges servitutis sibi impositas. ille quidem feræ bestiæ vinctæ aut clausæ, & refringere claustra cupienti, regis iram verbis æquabat. cujus si talis animus est, solvamus nos ejus vincula, & claustra refringamus, ut erũpere diu coercita ira in hostes communes possit. Quod si nihil eum legatio nostra moverit: ad nos; quoniam nobis eum adjungere non possumus, ne hostibus nostris ille adjungi possit, caveamus. Seleucus filius tuus Lysimachiæ est: qui si eo exercitu quem secum habet, per Thraciam proxima Macedoniæ cœperit depopulari, facile ab auxilio ferendo Romanis Philippum ad sua potissimum tuenda avertet. De Philippo meam sententiam habes. De ratione universi belli quid sentirem, jam ab initio non ignorasti. quod si tum auditus forem, non in Eubœa Chalcidem captam & castellum Euripi expugnatum Romani, sed Hetruriam Ligurumque & Galliæ Cisalpinæ oram bello ardere & qui maximus iis terror est, Annibalem in Italia esse audirent. Nunc quoque accersas censeo omnes navales terrestresque copias, sequantur classem onerariæ cum cõmeatibus. nam hic sicut ad belli munera pauci sumus, sic nimis multi pro inopia commeatuum. cum omnes tuas contraxeris vires, divisa classe partem Corcyræ in statione habebis: ne transitus Romanis liber ac tutus pateat. partem ad littus Italiæ, quod Sardiniam Africamque spectat, trajicies: ipse cum omnibus terrestribus copiis in Byllionum agrum procedes: inde Græciæ præsidebis, & speciem Romanis trajecturum te præbens, & si res poposcerit, trajecturus. Hæc suadeo, qui ut non omnis peritissimus sim belli, cum Romanis certè bellare bonis malisque meis didici. In quæ consilium dedi in eadem nec infidelem, nec segnem operam polliceor. Dii approbent eam sententiam, quæ tibi optima visa fuerit." Hæc fermè Annibalis oratio fuit, quam laudarunt magis in præsentia qui aderant, quam rebus ipsis executi sunt. nihil enim

eorum

eorum est factum, nisi quod ad classem copiasque accersendas ex Asia Polyxenidam misit. Legati Larissam ad consilium Thessalorũ sunt missi, & Aetolis Animandroque dies ad conveniendum exercitui Pheras est indictus: eodem & rex cum suis copiis confestim venit. Ibi dum opperiretur Aminandrum atque Ætolos, Philippum Megalopolitanum cum duobus millibus hominum ad legenda ossa Macedonum circa Cynoscephalas, vbi debellatum erat cum Philippo, misit: sive ab ipso quærente sibi commendationem ad Macedonum gentem, & invidiam regi quod insepultos milites reliquisset, monitus, sive ab insita regibus vanitate, ad concilium specie amplum re inane animo adjecto. Tumulus est in unũ, ossibus quæ passim strata erant coacervatis, factus, qui nullam gratiam ad Macedonas, odium ingens ad Philippum movit. Itaque qui ad id tempus fortunam esset in consilio habiturus, is extemplo ad M. Bæbium proprætorem misit, Antiochum in Thessaliam impetum fecisse, si videretur ei, moveret ex hybernis: se obviam processurum, ut quid agendum esset, consultarent. Antiocho ad Pheras jam castra habenti, ubi conjunxerant ei se Ætoli & Aminander legati ab Larissa venerunt, quærentes quod ob factum dictumve Thessalorum bello lacesseret eos: simul orantes, ut remoto exercitu, per legatos si quid ei videretur, secum disceptaret. Eodem tempore quingentos armatos duce Hippolocho Pheras in præsidium miserunt. hi exclusi aditu, jam omnia itinera obsidentibus regiis, Scotussam se receperunt. Legatis Larissæorum rex clementer respondit, non belli faciendi, sed tuendæ & stabiliendæ libertatis Thessalorum causa se Thessaliam intrasse. Similia his qui cum Pheræis ageret, missus: cui nullo dato responso, Pheræi ipsi suum legatum ad regem, principem civitatis Pausaniam miserunt. Qui cum haud dissimilia his, ut in causa pari, quæ pro Chalcidensibus in colloquio ad Euripi fretum dicta erant, quædam etiam ferocius egisset: rex etiam atque etiam deliberare eos jussos, ne id consilii caperent; cujus dum in futurũ nimis cauti & providi essent, extemplo pœniteret, dimisit. Hæc renunciata Pheras legatio cum esset, ne paulum quidem dubitarunt, quin pro fide erga Romanos, quicquid fors belli tulisset, paterentur. Itaque & hi summa ope parabant se ad urbem defendendam, & rex ab omni parte simul oppugnare mœnia est aggressus: ut qui satis intelligeret (neque enim dubium erat) in eventu ejus urbis positum esse, quam primam aggressus esset: aut sperni deinde ab universa gente Thessalorum, aut timeri se, omnem undique terrorem obsessis injecit. Primum impetum oppugnationis satis constanter sustinuerunt: deinde cum multi propugnantes caderent aut vulnerarentur, labare animi cœpere. revocati deinde castigationibus principum ad perseverandum in proposito, relicto exteriore circulo muri, deficientibus jam copiis, in interiorem partem urbis concesserunt, cui brevior orbis munitionis circumjectus erat. postremo victi malis, cũ timerent ne vi captis nulla apud victorem venia esset, dediderunt sese. Nihil inde moratus rex, IV. millia armatorũ, dum recens terror esset, Scotussã misit. Nec ibi mora deditionis est facta, cernentibus Pheræorum recens exemplum: qui quod pertinaciter primo abnuerant, malo domiti tandem fecissent. cum ipsa urbe Hippolochus Larissæorumque deditum est præsidium. Dimissi ab rege inviolati omnes, quod eam rem magni momenti futuram rex ad conciliandos Larissæorum animos credebat. Intra decimum diem quam Pheras venerat, his perfectis Cranonem profectus cum toto exercitu primo adventu cepit: inde Cypæram & Metropolin & iis circumjecta castella recepit: omniaq; jã regionis

regiones ejus, præter Atracem & Gyrronem, in potestate erant. Tum aggredi Larissam constituit, ratus vel terrore cæterarum expugnatarum, vel beneficio præsidii dimissi, vel exemplo tot civitatum dedentium sese, non ultra in pertinacia mansuros. Elephantis agi ante signa terroris causa jussis, quadrato agmine ad urbem incessit, ut incerti fluctuarentur animi magnæ partis Larissæorum inter metum præsentem hostium, & verecundiam absentium sociorum. Per eosdem dies Aminander cum Athamanum juventute occupat Pellinæum: & Menippus cum tribus millibus peditum Ætolorum, & ducentis equitibus in Perræbiam profectus, Malloeam & Cyretias vi cepit, depopulatusque est agrum Tripolitanum. His raptim peractis, Larissam ad regem redeunt: consultanti, quidnam agendum esset de Larissa, supervenerunt. Ibi in diversum sententiæ tendebant: aliis vim adhibendam, & non differendum censentibus, quin operibus ac machinis simul undique mœnia aggrederentur urbis sitæ in plano, à parte campestri undique facilis aditu: aliis nunc vires urbis nequaquam Phæris conferendæ memorantibus, nunc hyemem & tempus anni nulli bellicæ rei, minime obsidioni atque oppugnationi urbium aptum. Incerto regi inter spem metumque legati à Pharsalo, qui ad dedendam urbem suam forte venerant, animos auxerunt. M. Bæbius interim cum Philippo in Dassaretis congressus, Ap. Claudium ex communi consilio ad præsidium Larissæ misit. qui per Macedoniam magnis itineribus in jugum montium, quod super Gonnos est, pervenit. Oppidum Gonni XX. millia ab Larissa abest: in ipsis faucibus saltus, quæ Tempe appellantur, situm. Ibi castrametatus latius quam pro copiis, & plureis quam quot satis in usum erant, ignes cum accendisset: speciem quam quæsierat, hosti fecit: omnem ibi Romanum exercitum cum rege Philippo esse. Itaque hyemem instare apud suos causatus rex, unum tantum moratus diem ab Larissa recessit, & Demetriadem rediit. Ætolique & Athamanes in suos receperunt se fines. Appius etsi, cujus rei causa missus erat, solutam cernebat obsidionem: tamen Larissam ad confirmandos in reliquum sociorum animos descendit: duplexque lætitia erat, quod & hostes excesserant finibus, & intra mœnia præsidium Romanum cernebant. Rex Chalcidem à Demetriade profectus, amore captus virginis Chalcidensis Cleoptolemi filiæ: cum patrem, primo adlegando, deinde coram ipse rogando fatigasset, invitum se gravioris fortunæ conditioni illigantem; tandem impetrata re, tanquam in media pace nuptias celebrat. & reliquum hyemis, oblitus quantas simul duas res suscepisset, bellum Romanum, & Græciam liberandam, omissa omnium rerum cura, in conviviis, & vinum sequentibus voluptatibus, ac deinde ex fatigatione magis quam satietate earum in somno traduxit. Eadem omnes præfectos regios, qui ubique ad Bœotiam maximè præpositi hybernis erant, cepit luxuria. in eandem & milites effusi sunt, nec quisquam eorum aut arma induit, aut stationem aut vigilias servavit: aut quicquam quod militaris operis aut muneris esset, fecit. Itaque principio veris cum per Phocidem & Cheroneam, quo convenire omnem undique exercitum jusserat, venisset: facile animadvertit nihilo severiore disciplina milites quam ducem hybernasse. Alexandrum inde Acarnanem & Menippum Macedonum Stratum Ætoliæ copias ducere jussit: ipse Delphis sacrificio Apollini facto, Naupactum processit. concilio principum Ætoliæ habito, via quæ præter Chalcidem & Lysimachiam fert ad Stratum, suis qui per Maliacum sinum veniebant, occurrit. Ibi Mnesilochus princeps Acarnanũ multis

emptus

emptus donis, nō ipse solum gentem regi conciliabat, sed Clytum etiam prætorem, penes quem tum summa potestas erat, in suam sententiam adduxerat. Is cum Leucadios, quod Acarnaniæ caput est, non facile ad defectionem posse cerneret impelli, propter metum Romanæ classis quæ cum Attalo, quæve circa Cephaleniam erat, arte eos est aggressus. nam cum in concilio dixisset tuenda mediterranea Acarnaniæ esse, & omnibus qui arma ferrent, exeundum ad Medeonem & Thyrreum, ne ab Antiocho aut Ætolis occuparentur: fuere qui dicerent, nihil attinere omneis tumultuose concitari; satis esse quingentorum hominum præsidium. eam juventutem nactus, trecentis Medeone, ducentis Thyrrei in præsidio positis, id agebat, ut pro obsidibus futuri venirent in potestatem regis. Per eosdem dies legati regis Medeonem venerunt: quibus auditis, cum in concione quidnam respondendum regi esset, consultaretur: & alii manendum in Romana societate, alii non aspernandam amicitiam regis censerent: media visa est Clyti sentētia, eaq; accepta est: ut ad regem mitterent legatos, peterentque ab eo, ut Medeonios super t[illegible]re consultare in cōcilio Acar[illegible] pateretur. In eam legationem . . nesilochus, & qui ejus factionis erant, de industria conjecti, clam missis qui regem admovere copias juberent, ipsi terebant tempus. itaque vixdum iis egressis legatis, Antiochus in finibus, & mox ad portas erat: & trepidantibus qui expertes proditionis fuerant, tumultuoseque juventutem ad arma vocantibus, ab Clyto & Mnesilocho in urbem est inductus: & aliis sua voluntate affluentibus, metu coacti etiam qui dissentiebant, ad regem convenerunt. quos placida oratione territos cum permulsisset, ad spem vulgatæ clementiæ aliquot populi Acarnaniæ defecerunt. Tyrrheum à Medeone profectus est, Mnesilocho eodem & legatis præmissis. Cæterum detecta Medeone fraus, cautiores, non timidiores Tyrrhenses fecit: dato ei haud perplexō responso, nullam se novam societatem, nisi ex auctoritate Romanorum imperatorum accepturos: portisque clausis, armatos in muris disposuerunt. Et peropportune ad confirmandos Acarnanum animos Cnejus Octavius missus à Quintio, cum præsidium & paucas naves ab A. Posthumio, qui ab Attilio legato Cephaleniæ præpositus fuerat, accepisset: Leucadem venit, implevitque spei socios: M. Acil[illegible] um Cos. jam cum legionibus mare trajecisse, & in Thessalia castra Romana esse. Hunc rumorem quia similem veri tempus anni maturum jam ad navigandum faciebat: rex præsidio Medeone imposito, & in quibusdam aliis Acarnaniæ oppidis, Tyrrheo abscessit, & per Ætoliæ ac Phocidis urbes Chalcidem rediit. Sub idem tempus M. Bæbius & Philippus rex jam ante per hyemem in Dassaretis congressi. cum Ap. Claudium, ut obsidione Larissam eximeret, in Thessaliam misissent: quia id tempus rebus gerendis immaturum erat, in hyberna regressi, principio veris conjunctis copiis in Thessaliam descenderunt. in Acarnania tum Antiochus erat. advenientes, Philippus Mallœam Perræbiæ, Bæbius Phacium est aggressus. quo primo prope impetu capto, Phæstum eadem celeritate capit. Inde Atracem cum se recepisset, Chyretias hinc & Eritium occupat, præsidiisque per recepta oppida dispositis, Philippo rursus obsidenti Mallœam se conjungit. Sub adventum Romani exercitus, seu ad metum virium, seu ad spem veniæ cum dedidissent sese: ad ea recipienda oppida, quæ Athamanes occupaverunt, uno agmine ierunt. Erant autem hæc, Æginium, Ericinium, Gomphi, Silana, Tricca, Meliboea, Phaloria. Inde Pellinæum, ubi Philippus Megalopolitanus cum quingentis peditibus & equitibus XL. in præsidio

erat, & circumsidunt: & priusquam oppugnarent, mittunt ad Philippum qui moneret, ne vim ultimam experiri vellet. Quibus ille satis ferociter respondit, vel Romanis vel Thessalis se crediturum fuisse: in Philippi se potestatem commissurum non esse. Posteaquam apparuit vi agendum, quia videbatur & Limnæam eodem tempore oppugnari posse, regem ad Limnæam ire placuit: Bæbius restitit ad Pellinæum oppugnandum. Per eos fortè dies M. Acilius Cos. cum decem millibus peditum, duobus millibus equitum XIV. elephantis mari trajecto, pedestres copias Larissam ducere delectos militum tribunos jussit. ipse cum equitatu Limnæam ad Philippum venit. Adventu consulis deditio sine cunctatione est facta, traditumque præsidium regium, & cum iis Athamanes. Ab Limnæa Pellinæum consul proficiscitur. Ibi primi Athamanes tradiderunt sese: deinde & Philippus Megalopolitanus, cui decedenti de præsidio cum obvius fortè fuisset Philippus rex, ad ludibrium regem eum consalutari jussit: ipse congressus fratrem haud sanè decoro majestati suæ joco appellavit. deductus inde ad Cos. custodiri jussus: & haud ita multo post in vinculis Romam missus. cetera multitudo Athamanum aut militum Antiochi regis, quæ in præsidiis deditorum per eos dies oppidorum fuerat, Philippo tradita regi est. fuere autem ad tria millia hominum. Consul Larissam est profectus, ibi de summa belli consultaturus. in itinere ab Pieria & Metropoli legati tradentes urbes suas occurrerunt. Philippus Athamanum præcipuè captivis indulgenter habitis, ut per eos conciliaret gentem: nactus spem Athamaniæ potiundæ exercitum eò duxit præmissis in civitates captivis. Et illi magnam auctoritatem apud populares habuerunt, clementiam erga se regis munificentiamque commemorantes: & Aminander cujus præsentis majestas aliquos in fide continuisset, veritus ne traderetur Philippo jampridem hosti, & Romanis merito tum propter defectionem infensis, cum conjuge ac liberis regno excessit, Ambraciamque se contulit. ita Athamania omnis in jus ditionemque Philippi concessit. Consul ad reficienda maximè jumenta, quæ & navigatione & postea itineribus fatigata erant, paucos Larissæ moratus dies, velut reparato modica quiete exercitu, Cratonem est profectus. Venienti Pharsalus, Scotussa & Pheræ, quæque in eis præsidia Antiochi erant, deduntur. ex iis interrogatis qui manere secum vellent, mille volentes Philippo tradit, ceteros inermes Demetriadem remittit. Proernam inde recepit, & quæ circa eam castella erant. Ducere tum porro in sinum Maliacum cœpit. Appropinquante faucibus, super quas siti Thaumaci sunt, deserta urbe juventus omnis armata sylvas & itinera insedit, & in agmen Romanum ex superioribus locis incursavit. Consul primo mittere qui ex propinquo colloquentes deterrerent eos à tali furore. posteaquam perseverare in incœpto vidit, tribuno cum duorum signorum militibus circummisso, interclusit ad urbem iter armatis, vacuamque eam cepit. tum clamore ab tergo captæ urbis audito, refugientium undique ex sylvis insidiatorum cædes facta est. A Thaumacis altero die consul ad Sperchium amnem pervenit: inde Hypatæorum agros vastavit. Cùm hæc agebantur, Chalcide erat Antiochus: qui jam tum cernens nihil se ex Græcia præter amoena Chalcide hyberna & infames nuptias petisse Aetolorum vana promissa incusare, & Thoantem: Annibalem verò non ut prudentem tantum virum, sed propè vatem omnium quæ tum evenirent, admirari. ne tamen cœpta segnitia insuper everteret, nũcios inAetoliã mittit, ut

ut omni contracta juventute convenirent. Iam & ipse eo decem millia ferè peditū ex iis qui postea venerant ex Asia, expleta, & equites quingentos duxit. Quo cū aliquanto pauciores quam unquā antea convenissent, & principes tantummodo cum paucis clientibus essent, atque ii dicerent omnia sedulo ab se facta, ut quamplurimos ex civitatibus suis evocarent, nec auctoritate, nec gratia nec imperio adversus detrectantes militiam valuisse: destitutus undique & ab suis qui morabantur in Asia, & ab sociis qui ea in quorum spem vocaverant, non præstabant, intra saltum Thermopylarum sese recepit. Id jugum, sicut Apennini dorso Italia dividitur, ita mediam Græciam dirimit. ante saltum Thermopylarum septentrionem versus Epirus, & Perræbia, Magnesia, & Thessalia est, & Phthiotæ Achæi, & sinus Maliacus intra fauces ad meridiem vergunt. Aetoliæ pars major, & Acarnania, & cum Locride Phocis, & Bœotia, adjunctaque insula Euboea, & excurrente in altum velut promontorio Attica terra sita ab tergo, & & Peloponnesus. Hoc jugum ab Leucade & mari ad occidentem verso per Aetoliam ad alterum mare orienti objectum tendens, ea aspreta rupesque interjectas habet, ut non modo exercitus, sed ne expediti quidem facile ullos ad transitum calles inveniant. extremos ad orientem montes Oetā vocant, quorum quod altissimum est, Callidromon appellatur: in cujus valle ad Maliacum sinum vergente, iter est non latius quam sexaginta passus. hæc una militaris via est, quà traduci exercitus, si non prohibeantur, possint. ideo Pylæ, & ab aliis quia calidæ aquę in ipsis faucibus sunt, Thermopylæ locus appellatur, nobilis Lacedæmoniorū adversus Persas morte magis memorabili quam pugna. Haudquaquam pari tum animo Antiochus intra portas loci ejus castris positis, munitionibus insuper saltum impediebat, & cum duplici vallo fossaque, & muro etiam qua res postulabat, ex multa copia passim jacentiū lapidū permunisset omnia: satis fidēs nunquā ea vim Romanum exercitum facturū, Aetolos ex IV millibus (tot enim convenerant) partim ad Heracleam præsidio obtinendā, quæ ante ipsas fauces posita est, partim Hypatam mittit: & Heracleā haud dubius consulem oppugnaturum, & jam multis nūciantibus circa Hypatam omnia evastari. Consul depopulatus Hypatensem primo, deinde Heracleensem agrum, inutili utrobiq; auxilio Aetolorum, in ipsis faucibus propè fontes calidarū aquarū adversus regem castra posuit. Aetolorum utræque manus Heracleā sese incluserunt. Antiochum, cui priusquam hostem cerneret, satis omnia permunita & præsidiis obsepta videbantur: timor deinde incessit, ne quos per imminentia juga calles inveniret ad transitum Romanus. nam & Lacedæmonios quondam ita à Persis circumitos fama erat, & nuper Philippum ab iisdem Romanis. itaque nuncium Heracleam ad Aetolos mittit, ut hanc saltem sibi operam eo bello præstarent, ut vertices circa montium occuparēt obsiderentque, ne qua transire Romanus posset. Hoc nuncio audito, dissensio inter Aetolos orta est. pars imperio parendum regis atq; eundū censebant: pars subsistendum Heracleæ ad utramque fortunam, ut sive victus à consule rex esset, in expedito haberent integras copias ad opē propinquis ferendam civitatibus suis: sive vinceret, ut dissipatos in fugam Romanos persequerentur. Vtraque pars non mansit modo in sententia sua, sed etiam executa est consilium: duo millia Heracleæ substiterunt, duo trifariam divisa, Callidronum & Rhoduntiam, & Tichiunta (hæc nomina cacuminibus sunt) occupavere. Consul posteaquam insessa superiora loca ab Aetolis vidit, M. Portium Catonem & L. Valerium Flaccum consulares legatos cum binis millibus dele-

ctorum peditum ad castella Aetolorum, Flaccum in Rhoduntiam & Tichiunta, Catonem in Callidromum mittit. ipse priusquam ad hostem copias admoveret, vocatos in concionem milites, paucis est allocutus: PLEROSQUE " omnium ordinum milites, inter " vos esse video, qui in hac ea- " dem provincia T. Quintii du- " ctu auspicioque militaveritis. " Macedonico bello inexuperabi- " lis magis saltus ad amnē Aoum " fuit, quam hic: quippe portæ " sunt hæ: & unus inter duo ma- " ria clausis omnibus velut natu- " ralis transitus est. munitiones " & locis opportunioribus tunc " fuerunt, & validiores imposi- " tæ. exercitus hostium ille & " numero major, & militum " genere aliquanto melior: quip- " pe illic Macedones Tracesque " & Illyrii erant, ferocissimæ " omnes gentes: hic Syri & Asia- " tici Græci sunt, levissima gene- " ra hominum, & servituti nata: " rex ille bellicosissimus, exerci- " tatus jam inde ab juventa fi- " nitimis Thracum atque Illyrio- " rum & circa omnium accola- " rum bellis: hic, ut aliam omnē " vitam omittam, is est, qui cum " ad inferendum populo Romano " bellum ex Asia in Europā tran- " sisset, nihil memorabilius toto " tempore hybernorum gesserit, " quam quod amoris causa ex " domo privata & obscuri etiam " inter populares generis uxo- " rem duxit, & novus maritus " velut saginatus nuptialibus " cœnis, ad pugnam processit. " Summa virium speique ejus in " Aetolis fuit, gente vanissima & " ingratissima, ut prius vos ex- " perti estis, nunc Antiochus ex- " peritur. nam nec convenerunt " frequentes, nec contineri in " castris potuerunt, & in seditio- " ne ipsi inter se sunt: & cū Hy- " patam tuendam, Heracleamque " depoposcissent, neutram tutati, " pars refugerunt in juga mon- " tium, pars Heracleæ incluserunt " sese. Rex ipse confessus nusquā " æquo campo, non modo congredi se ad pugnam audere, sed " ne castra quidem in aperto po- " nere, relicta omni ante se regio- " ne ea quam se nobis ac Philip- " po ademisse gloriabatur, con- " didit se intra rupes: ne ante fau- " ces quidem saltus, ut quondam " Lacedæmonios fama est, sed " intra penitus retractis castris. " quod quantum interest ad ti- " morem ostendendum, an muris " alicuius urbis obsidendum sese " incluserit? Sed neque Antio- " chum tuebuntur angustiæ: nec " Aetolos vertices illi quos ce- " perunt. satis undique provisum " atque præcautum est, ne quid " adversus vos in pugna præter " hostes esset. Illud proponere a- " nimo vestro debetis: nō vos pro " Græciæ libertate tantum dimi- " care (quanquam is quoque egre- " gius titulus esset, liberatam à " Philippo ante, nunc ab Aetolis " & ab Antiocho liberare,) ne- " que ea tantum in præmium ve- " strum cessura, quæ nunc in re- " giis castris sunt: sed illum quo- " que omnem apparatum, qui in " dies ab Epheso expectatur, præ- " dæ futurum: Asiam deinde Sy- " riamque & omnia usque ad or- " tus solis ditissima regna impe- " rio Romano aperturos. Quid " deinde aberit, quin ab Gadib. " ad mare rubrum Oceano fines " terminemus, qui orbem terra- " rum amplexu finit? & omne hu- " manum genus secundum deos " nomen Romanum veneretur? " In hæc tanta præmia dignos " parate animos, ut crastino die " bene juvantibus diis acie de- " cernamus. Ab hac concione dimissi milites, priusquam corpora curarent, arma telaque parant. Luce prima signo pugnæ proposito, instruit aciem consul arcta fronte, ad naturam & angustias loci. Rex posteaquam signa hostium conspexit, & ipse copias eduxit. Levis armaturæ partem ante vallum in primo locavit, tum Macedonum robur, quos Sarissophoros appellabant, velut firmamentum circa ipsas munitiones constituit. his ab sinistro cornu

nu jaculatorum sagittariorumq; & funditorum manum sub ipsis radicibus montis posuit, ut ex altiore loco nuda latera hostium incesserent. ab dextro Macedonibus ad ipsum munimentorum finem, quà loca usque ad mare invia palustri limo & voraginibus claudunt, elephantos cum assueto præsidio posuit: post eos equites; tum modico intervallo relicto, cæteras copias in secunda acie. Macedones pro vallo locati, primo facile sustinebant Romanos, tentantes ab omni parte aditus: multum adjuvantibus qui ex loco superiore fundis, velut nimbum; glandes & sagittas simul ac jacula ingerebant. deinde ut major nec jam toleranda vis hostium inferebat se, pulsi loco intra munimenta subductis ordinibus concesserunt. Inde ex vallo prope alterum vallum hastis præ se objectis fecerunt: & ita modica altitudo valli erat, ut & locum superiorem ad pugnandum suis præberet: & propter longitudinem hastarum subjectum haberet hostem. Multi temerè subeuntes vallum transfixi sunt: & aut incepto irrito recessissent, aut plures cecidissent, ni M. Porcius ab jugo Callidromi, dejectis inde Ætolis, & magna ex parte cæsis (incautos enim & plerosque sopitos oppresserat) super imminentem castris collem apparuisset. Flacco non eadem fortuna ad Tichiunta & Rhoduntiam, nequicquam subire ad ea castella conato, fuerat. Macedones, quique alii in castris regiis erant, primo, dum procul nihil aliud quam turba & agmen apparebat; Ætolos credere visa procul pugna subsidio venire. cæterum ut primum signaque & arma ex propinquo cognita errorem aperuerunt, tantus repentè pavor omnes cepit, ut abjectis armis fugerent. Et munimenta sequentes impedierunt, & angustiæ vallis per quam sequendi erant: & maximè omnium, quod elephanti novissimi agminis erãt, quos pedes ægrè præterire, eques nullo poterat modo, timentibus equis tumultumque inter se majorem quam in prælio edentibus. aliquantum temporis & direptio castrorum tenuit. Lilæum tamen eo die persecuti sunt hostem. Multis in ipso itinere cæsis captisque, non equis virisque tantum, sed etiam elephantis quos capere non potuerant, interfectis, in castra reverterunt: quæ tentata eo die inter ipsum pugnæ tempus ab Ætolis Heracleam obtinentibus præsidio, sine ullo haud parum a[illegible] incœpti effectu fuerant. Consul noctis insequentis tertia vigilia præmisso equitatu ad persequendum hostem, signa legionum prima luce movit. Aliquantum viæ præceperat rex, ut qui non ante quam Elatiæ ab effuso constiterit cursu: ubi primum reliquiis pugnæque & fugæ collectis, cum perexigua manu semiermium militum Chalcidem se recepit. Romanus equitatus ipsum quidem regem Elatiæ assecutus non est, sed magnam partem agminis aut lassitudine subsistentis, aut errore, ut qui sine ducibus per ignota itinera fugerent, dissipatos oppresserunt. nec præter quingentos, qui circa regem fuerunt, ex toto exercitu quisquam effugit: etiam ex X. millibus militum, quos Polybio auctore trajecisse secum regem in Græciam scripsimus, exiguus numerus. Quid si Antiati Valerio credamus. LX. millia militum fuisse in regio exercitu scribenti? XL. inde millia cecidisse? supra V. millia capta cum signis militaribus CCXXX. Romanorum CL. interfecti sunt. Consule per Phocidem & Bœotiam exercitum ducente, consciæ defectionis civitates cum velamentis ante portas stabant, metu ne hostiliter diriperentur: cæterum per omnes dies haud secus quam in pacato agro sine violatione ullius rei agmen processit, donec in agrũ Coronensem ventum est: ibi statua regis Antiochi posita in templo Minervæ Itoneæ iram accendit: permissumque militi est, ut circumjectũ templo

agrum popularetur. deinde cogitatio animum subiit, cum communi decreto Bœotiorum posita esset statua, indignum esse in unum Coronensem agrum sævire, revocato extemplo milite finis populandi factus: castigati tantum verbis Bœoti ob ingratum in tantis, tamque recentibus beneficiis animum erga Romanos. Inter ipsum pugnæ tempus X. naves regiæ cum præfecto Isidoro ad Thronium in sinu Maliaco stabant. eo gravis vulneribus Alexander Acarnan nuncius adversæ pugnæ cum perfugisset, trepidæ inde recenti terrore naves Cenæum Eubœæ petierunt. ibi mortuus sepultusque Alexander. Tres quæ ex Asia profectæ eundem portum tenuerant naves, audita exercitus clade, Ephesum redierunt. Isidorus ab Ceneo Demetriadem, si forte eo deferret fuga regem, trajecit. Per eosdem dies A. Attilius præfectus Romanæ classis magnos regios commeatus jam fretum, quod ad Andrum insulam est, prætervectos excepit, alias mersit, alias cepit naves. quæ novissimæ agminis erant, cursum in Asiam verterunt. Attilius Piræeum, unde profectus erat, cum agmine captivarum navium revectus, magnam vim frumenti & Atheniensibus & aliis ejusdem regionis sociis divisit. Antiochus sub adventum consulis à Chalcide profectus, Tenum primo tenuit, inde Ephesum transmisit. Consuli Chalcidem venienti portæ patuerunt, cum appropinquante eo Aristoteles præfectus regis urbe excessisset, & cæteræ urbes in Eubœa sine certamine traditæ. paucosque per dies omnibus perpacatis, sine ullius noxa urbis exercitus Thermopylas reductus, multo modestia post victoriam, quam ipsa victoria laudabilior. Inde consul M. Catonem, per quem quæ gesta essent senatus populusq; Romanus haud dubio auctore sciret, Romam misit. Is à Creusa (Thespiensium emporium est, in intimo sinu Corinthiaco retractum) Patras Achajæ petit. à Patris Corcyram usque Ætoliæ atque Acarnaniæ littora legit. atque ita ad Hydruntum Italiæ trajecit: quinto die inde pedestri itinere Romam ingenti cursu pervenit, ante lucem ingressus urbem, à porta ad prætorem M. Iunium iter intendit. Is prima luce senatum vocavit. quo L. Cornelius Scipio aliquot diebus ante à consule dimissus, cum adveniens audisset prægressum Catonem in senatu esse, supervenit exponenti quæ gesta essent. Duo inde legati jussu senatus in concionem sunt producti: atque ibi eadem quæ in senatu de reb. in Ætolia gestis exposuerunt. Supplicatio in triduum decreta est: ut XL. hostiis majoribus prætor, quibus diis ei videretur, sacrificaret. Per eosdem dies & M. Fulvius Nobilior, qui biennio ante prætor in ulteriorem Hispaniam erat profectus, ovans urbem est ingressus. Argenti bigati præ se tulit CXXX. millia: & extra numeratum XII. millia pondo argenti: auri pondo CXXVII. Acilius consul ab Thermopylis Heracleam ad Ætolos præmisit, ut tunc saltem experti regiam vanitatem, resipiscerent; traditaque Heraclea, cogitarent de petenda ab senatu seu furoris sui, seu erroris venia. Et cæteras Græciæ civitates defecisse eo bello ab optime de se meritis Romanis: sed quia post fugam regis, cujus fiducia ab officio decessissent, non addidissent pertinaciam culpæ, in fidem receptas esse. Ætolos quoque, quanquam non secuti sint regem, sed accersierint, & duces belli non socii fuerint: si pœnitere possint, posse & incolumes esse. Ad ea cum pacati nihil responderetur, appareretque armis rem gerendam, & rege superato bellum Ætolicum integrum restare, castra ab Thermopylis ad Heracleam movit: eoque ipso die, ut situm nosceret urbis, ab omni parte equo mœnia est circumvectus. Sita est Heraclea in radicibus Oetæ montis: ipsa in campo, arcem imminentem loco alto & undique

aliquè præcipiti habet. Contemplatus omnia quæ noscēda erant, quatuor simul locis aggredi vrbē constituit. à flumine Asopo, qua & gymnasium est, L. Valerium operibus atque oppugnationi præposuit. arcem extra muros, quæ frequentius prope quam urbs habitabatur, T. Sempronio Longo oppugnandam dedit: à sinu Maliaco, quæ aditum haud facilem pars habebat, M. Bæbium: ab altero amniculo quem Melana vocant, adversus Dianæ templum Ap. Claudium opposuit. Horum magno certamine intra paucos dies turres arietesque, & alius omnis apparatus oppugnandarum urbium perficitur: & cum ager Heracliensis paluster omnis, frequensque proceris arboribus benigne ad omne genus operum materiam suppeditabat: tum quia refugerant intra mœnia Ætoli desertaque in vestibulo urbis erant tecta, in varios usûs nō tigna modo & tabulas, sed laterem quoque & cæmenta & saxa variæ magnitudinis præbebant. Et Romani quidem operibus magis quam armis urbem oppugnabant: Ætoli contra armis se tuebantur. nam cū ariete quaterentur muri, non laqueis, ut solet, exceptos declinabant ictus: sed armati frequentes quidam ignes etiam, quos aggeribus injicerent, ferebant. fornices quoque in muro erant apti ad excurrendum: & ipsi cum pro dirutis reficerent muros, crebriores eos, ut pluribus erumperetur in hostem locis, faciebant. Hoc primis diebus, dū integræ vires erāt, & frequentes & impigre vim fecerunt: indies deinde pauciores, & segnius. etenim cum multis urgerētur rebus, nulla eos res æquè ac vigiliæ conficiebant: Romanis in magna copia militum succedentibus aliis in stationem aliorum, Ætolos propter paucitatem eosdem dies noctesque assiduo labore urgente, per IV. & XX. dies, ita ut nullum tempus vacuum dimicatione esset, adversus quatuor è partibus simul oppugnantem hostem nocturnus diurno continuatus labor est. Cum fatigatos jam Ætolos sciret Cos. & ex ratione temporis, & quod ita transfugæ affirmabant, tale consilium iniit. media nocte receptui signum dedit, & ab oppugnatione simul omnes milites deductos usque ad tertiam diei horam quietos in castris tenuit: inde cœpta oppugnatio ad mediam rursus noctem perducta est, intermissa deinde usque ad tertiam diei horam. Fatigationem rati causam esse, Ætoli non continuandæ oppugnationis, quæ & ipsos affecerat: ubi Romanis datum receptui signum esset, velut ipsi quoque hoc revocati, pro se quisque ex stationibus decedebant: nec ante tertiam diei horam armati in muris apparebant. Consul cum nocte media intermisisset oppugnationem, quarta vigilia rursus ab tribus partibus summa vi aggressus, ab una T. Sempronium tenere intentos milites, signumque expectare jussit: ad ea in nocturno tumultu unde clamor exaudiretur, haud dubiè ratus hostes concursuros. Ætoli pars sopiti affecta labore ac vigiliis corpora ex somno moliebantur: pars vigilantes adhuc ad strepitum pugnantium in tenebris currunt. Hostes partim per ruinas jacentis muri transcendere conantur, partim scalis ascensus tentant. adversus quos undique ad opem ferendam concurrunt Ætoli. Pars una in qua ædificia extra urbem erant, neque defenditur neque oppugnatur: sed qui oppugnarent, intenti signum expectabant, defensor nemo aderat. Iam dilucescebat, cum signum consul dedit: & sine ullo certamine partim per semiruta, partim scalis integros muros transcendere. Simul clamor index capti oppidi est exauditus, undique Ætoli desertis stationibus in arcem fugiunt. Oppidum victores permissu consulis diripiunt: non tam ab ira, nec ab odio, quam ut miles coërcitus in tot receptis ex potestate hostium urbibus,

aliquo tandem loco fructum victoriæ sentiret. Revocatos inde à medio ferme die milites cum in duas divisisset partes, unam radicibus montiū circumduci ad rupem jussit: quæ fastigio altitudinis par, media valle velut abrupta ab arce erat: sed adeo prope geminata cacumina eorum montium sunt, ut ex vertice altero coniici tela in arcem possent: cum dimidia militum parte consul, ab urbe ascensurus in arcem, signum ab iis qui ab tergo in rupem evasuri erant, expectabat. Non tulere qui in arce erant Ætoli, primum eorum qui rupem ceperant, clamorem: deinde impetum ab urbe Romanorum, & fractis jam animis, & nulla ibi præparata re ad obsidionem diutius tolerandam: utpote congregatis fœminis puerisque, & imbelli alia turba in arcem, quæ vix capere, nedum tueri multitudinem tantam posset. itaque ad primum impetum abjectis armis dediderunt sese. Traditus inter cæteros principes Ætolorum & Damocritus est, qui principio belli decretum Ætolorum, quo accersendum Antiochum censuerant, T. Quintio poscenti responderat: in Italia daturum, cum castra ibi Aetoli posuissent. ob eam ferociam majus victoribus gaudium traditum fuit. Eodem tempore quo Romani Heracleam, Philippus Lamiam ex composito oppugnabat, circa Thermopylas cum consule redeunte ex Bœotia, ut victoriam ipsi populoque Romano gratularetur, excusaretque quod morbo impeditus bello non interfuisset, congressus inde diversi ad duas simul oppugnandas urbes profecti. intersunt septem millia ferme passuum. & quia Lamia posita est in tumulo: tum regionem eà maxime despectat oppidum, quà breve intervallum videtur, & omnia in conspectu sunt: cum enixe velut proposito certamine Romani Macedonesque diem ac noctem aut in operibus aut in præliis essent: hoc major difficultas Macedonibus erat, quod Romani aggere & vineis, & omnibus supra terram operibus, subtus Macedones cuniculis oppugnabant: & in asperis locis silex sæpe impenetrabilis ferro occurrebat. & cum parum procederet incœptū, per colloquia principum oppidanos tentabat rex, ut urbem dederent: haud dubius quin si prius Heraclea capta foret, Romanis se potius quam sibi dedituri essent, suamque gratiam consul in obsidione liberanda facturus esset. Nec eum opinio est frustrata: confestim enim ab Heraclea capta nuncius venit, ut oppugnatione abstineret. Aequius esse Romanos milites, qui acie dimicassent cum Aetolis, præmia victoriæ habere. Ita recessum ab Lamia est, & propinquæ clade urbis ipsi, ne quid simile paterentur, effugerunt. Paucis priusquam Heraclea caperetur diebus, Aetoli concilio Hypatam coacto, legatos ad Antiochū miserunt: inter quos & Thoas idem qui & antea missus est. mandata erant, ut ab rege peterent primū, ut ipse coactis rursus terrestribus navalibusque copiis in Græciam trajiceret: deinde, si qua ipsum teneret res, ut pecuniam & auxilia mitteret. id cū ad dignitatem ejus fidemque pertinere, non prodi socios, tū etiam ad incolumitatē regni, non sinere Romanos omni cura vacuos, cum Aetolorū gentem sustulissent, omnibus copiis in Asiam trajicere. Vera erant quæ dicebantur: eo magis regem moverunt. itaque in præsentia pecuniam, quæ ad usus belli necessaria erat, legatis dedit: auxilia terrestria navaliaque affirmavit missurum. Thoantem unum ex legatis retinuit, & ipsum haud invitum morantem, ut exactor præsens promissorum adesset. Cæterum Heraclea capta fregit tandem animos Aetolorum: & post paucos dies quam ad bellum renovandum acciendumque regem, in Asiam miserant legatos: abjectis belli consiliis, pacis petendæ oratores ad consulem miserunt. Quos dicere exorsos consul interfatus, cum alia sibi prævertenda

vertenda esse dixisset: redire Hypatam eos, datis dierum X. induciis, & L. Valerio Flacco cum iis misso, jussit: ei quæ secum acturi fuissent, exponere: & si qua vellent alia. Hypatam ut est ventum, principes Aetolorum apud Flaccum concilium habuerunt, consultantes; quonam agendum modo apud consulem foret. Parantibus iis antiqua jura fœderum ordiri, meritaque in populum Romanum, absistere iis Flaccus jussit quæ ipsi violassent: confessionem iis culpæ magis profuturam, & totam in preces orationem versam. nec enim in causa ipsorum, sed in populi Romani clementia spem salutis positam esse. & se suppliciter agentibus iis adfuturum, & apud consulem, & Romæ in senatu. eo quoque enim mittendos fore legatos. Hæc una via omnibus ad salutem visa est, ut in fidem se permitterent Romanorum. ita enim & illis violandi supplices verecundiam se impositturos: & ipsos nihilominus suæ potestatis fore, si quid melius fortuna ostendisset. Posteaquam ad consulem ventum est, Phaneas legationis princeps longam orationem, & variè ad mitigandam iram victoris compositam, ita ad extremum finivit, ut diceret, Aetolos se suaque omnia fidei populi Rom. permittere. Id consul ubi audivit: *Etiam atque etiam videte*, inquit *Aetoli, ut ita permittatis.* Tum decretum Phaneas in quo id diserte scriptum erat, ostendit. *Quando ergo*, inquit, *ita permittitis, postulo ut mihi Dicæarchum civem vestrum, & Menetam Epirotum* (Naupactum is cum præsidio ingressus ad defectionem compulerat) *& Aminandrum cum principibus Athamanum, quorum consilio ab nobis defecistis, sine mora dedatis.* Prope dicentem interfatus Romanum Phaneas: *Non in servitutem*, inquit, *sed in fidem tuam nos tradimus: & certum habeo te imprudentia labi, qui nobis imperes, quæ moris Græcorum non sint.* Ad hæc Cos. *Nec hercule*, inquit, *magnopere nunc curo quid Aetoli satis ex more Græcorum factum esse censeant: dum ego more Romano imperium id habeam in deditos, modo decreto suo, antè armis victos: itaque ni propere fit quod impero, vinciri vos jam jubeo*, afferrique catenas, & circa insistere lictores jussit. Tum fracta Phaneæ ferocia, Aetolisque aliis est: & tandem cujus conditionis essent, sensere. & se quidem Phaneas, & qui adsint Aetolorum, scire facienda esse quæ imperentur, dixit: sed ad decernenda ea concilio Aetolorum opus esse: ad id petere, ut decem dierum inducias daret. Petente Flacco pro Aetolis, induciæ datæ: & Hypatam reditum est. Ubi cum in concilio delectorum, quos Apocletos vocant, Phaneas & quæ imperarentur, & quæ ipsis propè accidissent, exposuisset: ingemuerunt quidem principes conditioni suæ, parendum tamen victori censebant: & ex omnibus oppidis convocandos Aetolos ad concilium. Posteaquam vero omnis coacta multitudo eadem illa audivit, adeo sævitia imperii atque indignitate exasperati animi sunt, ut si in pace fuissent, illo impetu iræ concitari potuerint ad bellum. Ad iram accedebat & difficultas eorum quæ imperarentur: quonam modo enim utique regem Aminandrum se tradere posse? & spes fortè oblata, quod Nicander eo ipso tempore ab rege Antiocho veniens implevit expectatione vana multitudinem: terra marique ingens parari bellum. Is duodecimo die quam conscenderat navem, in Aetoliam perfecta legatione rediens, Phalatam in sinu Maliaco tenuit. Inde Lamiam pecuniam cum devexisset, ipse cum expeditis vespera prima inter Macedonum Romanaque castra medio agro, dum Hypatam notis callibus petit, in stationem incidit Macedonum: deductusque ad regem est, nondum convivio dimisso. Quod ubi nunciatum est; velut hospitis, non ho-

stis adventu motus Philippus, accumbere eum, epularique jussit: atque inde dimissis aliis solum retentum, ipsum quidem de se timere quicquam vetuit. Ætolorum prava consilia, atque in ipsorum caput semper recidentia, accusavit: qui primum Romanos, deinde Antiochum in Græciam adduxissent. sed præteritorum, quæ magis reprehendi quam corrigi possint, oblitum se, non facturum ut insultet adversis rebus eorum. Ætolos quoque finire tandem adversus se odia debere: & Nicandrum privatim ejus diei quo servatus à se foret, meminisse. Ita datis qui in tutum eum prosequerentur, Hypatam Nicander consultantibus de pace Romana supervenit. M. Acilius vendita aut concessa militi circa Heracleam prẹda, posteaquam nec Hypatæ pacata esse consilia, & Naupactum concurrisse Ætolos, ut inde totum impetum belli sustinerent, audivit: præmisso Ap. Claudio cum IV. millibus militum ad occupanda juga, qua difficiles transitus montium erant, ipse Oetam ascendit: Herculique sacrificium fecit in eo loco quem Pyram, quod ibi mortale corpus ejus dei sit crematum, appellant. inde toto exercitu profectus, reliquum iter satis expedito agmine fecit. Vt ad Coracem est ventum (mons est altissimus inter Callipolin & Naupactum) ibi & jumenta multa ex agmine præcipitata cum ipsis oneribus sunt, & homines vexati. & facile apparebat quam cum inerti hoste res esset, qui tam impeditum saltum nullo præsidio ut clauderet transitum, insedisset. Tum quoque vexato exercitu ad Naupactum descendit: & uno castello adversus arcem posito, cæteras partes urbis, divisis copiis pro situ mœniū circumsedit. nec minus operis laborisque ea oppugnatio quam Heracleæ habuit. Eodem tempore & Messene in Peloponneso ab Achæis, quod concilii eorum recusaret esse, oppugnari cœpta est. Etenim duæ civitates Messene & Elis extra concilium Achaicum erant, cum Ætolis sentiebant. Elei tamen post fugatum ex Græcia Antiochum legatis Achæorum lenius responderant: dimisso præsidio regio cogitaturos se, quid sibi faciendum esset. Messenii sine responso dimissis legatis moverant bellum: trepidique rerum suarum, cum jam ager effuso exercitu passim ureretur, castraque prope urbem poni viderent: legatos Chalcidem ad T. Quintium auctorem libertatis miserunt, qui nunciarent, Messenios Romanis, non Achæis, & aperire portas, & dedere urbem paratos esse. Auditis legatis extemplo profectus Quintius, Megalopolim ad Diophanem Pr. Achæorum misit: qui extemplo reducere eum à Messene exercitum, & venire ad se juberet. Dicto paruit Diophanes: & soluta obsidione expeditus ipse prægressus agmen, circa Andaniā parvum oppidum inter Megalopolim Messenemque positum, Quintio occurrit. & cum causas oppugnationis exponeret, castigatum leniter, quod tantam rem sine auctoritate sua conatus esset, dimittere exercitum jussit: nec pacem omnium bono partam turbare. Messeniis imperavit ut exules reducerent, & Achæorum concilii essent, si qua haberent, de quibus aut recusare, aut in posterum cavere sibi vellent, Corinthum ad se venirent. Diophanem concilium Achæorū extemplo sibi præbere jussit. ibi de Zacyntho intercepta per fraudem insula questus postulavit, ut restitueretur Romanis. Philippi Macedonum regis Zacynthus fuerat: eam mercedem Aminandro dederat, ut per Athamaniam ducere exercitum in superiorem partem Ætoliæ liceret: qua expeditione fractis animis, Ætolos compulit ad petendam pacem. Aminander Philippum Megalopolitanum insulæ præfecit: postea per bellum quo se Antiocho adversus Romanos conjunxit, Philippo ad munia belli revocato Hieroclem Agrigentinum successorem misit. Is post

fugam

fugam ab Thermopylis Antiochi, Aminandrumque à Philippo Athamania pulsum, missis ultro ad Diophanem prætorem Achæorum nunciis, pecuniam pactus, insulam Achæis tradidit. Id præmium belli suum esse, æquum censebant Romani; non enim M. Acilium cos. legionesque Romanas Diophani, & Achæis ad Thermopylas pugnasse. Diophanes adversus hæc pugnare interdum sese, gentemque: interdum de jure facti disserere. Quidam Achæorum & initio eam se rem aspernatos testabantur, & tunc pertinaciam increpitabant prætoris: auctoribusque iis decretum est, ut T. Quintio ea res permitteretur. Erat Quintius sicut adversantibus asper, ita si cederes, idem placabilis. Omissa igitur contentione vocis vultusque: Si utilem, *inquit*, possessionem ejus „insulæ censerem Achæis esse, „auctor essem senatui populoque „Romano, ut eam vos habere sinerent. cæterum sicut testudinem, ubi collecta in suum tegimen est, tutam ad omnes ictus video esse: ubi exerit partes aliquas, quodcunque nudavit, obnoxium adque infirmum habere: haud dissimiliter vos Achæi clausos undique mari, quæ intra Peloponnesi sint terminos, „ea & jungere vobis, & juncta „tueri facile: simul aviditate „plura amplectendi, hinc excedatis: nuda vobis omnia, quæ „extra sint, & exposita ad omnes „ictus esse. Assentiente omni concilio, nec Diophane ultra tendere auso, Zacynthus Romanis traditur. Per idem tempus Philippus rex proficiscentem cos. ad Naupactum percunctatus, si se interim quæ defecissent ab societate Romana urbes, recipere vellet, permittente eo, ad Demetriadem copias admovit, haud ignarus quanta ibi tum perturbatio esset. Destituti enim ab omni spe, cum desertos se ab Antiocho, spem nullam in Ætolis esse cernerent: dies noctesque aut Philippi hostis adventum, aut infestiorem etiam, quo justius irati erant, Romanorum expectabant. Turba erat ibi incondita regiorum, qui primo pauci in præsidio relicti, postea plures, plerique inermes ex prælio adverso fuga delati, nec virium nec animi satis ad obsidionem tolerandam habebant. Itaque præmissis à Philippo, qui spem impetrabilis veniæ ostendebant: responderunt patere portas regi. Ad primum ejus ingressum principum quidam urbe excesserunt. Eurylochus mortem sibi conscivit. Antiochi milites (sic enim pacti erant) per Macedoniam Thraciamque, prosequentibus Macedonibus, ne quis eos violaret, Lysimachiam deducti sunt. Erant & paucæ naves Demetriade, quibus præerat Isidorus: eæ quoque cum præfecto suo dimissæ sunt. Inde Dolopiam & Aperantiam & Perræbiæ quasdam civitates recepit. Dum hæc à Philippo geruntur, T. Quintius recepta Zacyntho ab Achaico concilio Naupactum trajecit, quæ jam per duos menses (sed prope excidium erat) oppugnabatur: & si capta vi foret, omne ibi nomen Ætolorum ad internecionem videbatur venturum. Cæterum quanquam merito iratus erat Ætolis, quod solos obtrectasse gloriæ suę, cum liberaret Græciam, meminerat: & nihil auctoritate sua motos esse, cum quæ tum maxime acciderant, casura præmonens, à furioso incœpto eos deterreret: tamen sui maxime operis esse credens, nullam gentem liberatę à se Græcię funditus everti, obambulare muris, ut facile nosceretur ab Ætolis, cœpit. Confestim à primis stationibus cognitus est, vulgatumque per omnes ordines Quintium esse, itaq; concursu facto, undique in muros, manus pro se quisq; tendẽtes, consonãte clamore nominatim Quintium orare, ut opẽ ferret ac servaret. Et tum quidem, quanquam moveretur his vocibus, manu tamen abnuit, quidnam opis in se esset. Cæterum posteaquam ad Cos. venit: *Utrum fallit*, in-

 quit

quit, *te M. Acili, quid agatur? an cum satis provideas, nihil id magnopere ad summam reipublicæ pertinere censes?* Erexerat expectatione Cos. *& quin expromis*, inquit. *quid rei sit?* Tum Quintius: ECQVID vides te "devicto Antiocho in duabus urbibus oppugnandis tempus terere, cum jam prope annus circumactus sit imperii tui? Philippum autem, qui non aciem, non signa hostium vidit: non solum urbes, sed tot jam gentes, Athamaniam, Petræbiam, Aperantiam, Dolopiam sibi adjunxisse: atqui non tantum interest nostra, Ætolorum opes ac vires minui: quantum non supra modum Philippum crescere: & victoriæ tuæ præmium te milites que tuos nondum duas urbes, Philippum tot gentes Græciæ habere. Assentiebatur his Cos. sed pudor, si irrito incœpto abscederet obsidione, occurrebat. tota inde Quintio res permissa est. Is rursus ad eam partem muri, qua paulo ante vociferati Ætoli fuerant, rediit. ibi cum impensius orarent, ut misereretur gentis Ætolorum, exire aliquos ad se jussit. Phaneas ipse principesque alii extemplo egressi sunt. quibus provolutis ad pedes: *Fortuna*, inquit, *vestra facit, ut & iræ meæ & orationi temperem. evenerunt quæ prædixi eventura: & ne hoc quidem reliqui vobis est, ut indignis accidisse ea videantur: ego tamen sorte quadam nutriendæ Græciæ datus, ne ingratis quidem benefacere absistã: mittite oratores ad Cos. qui inducias tantum temporis petant, ut mittere legatos Romam possitis, per quos senatui de vobis permittatis. ego apud Cos. deprecator defensorque vobis adero.* Ita ut censuerat Quintius, fecerunt: nec aspernatus est legationem Cos. induciisque in diem certam datis, qua legatio renunciari ab Roma posset, soluta obsidio est, & exercitus in Phocidem missus. Cos. cum T. Quintio ad Achaicum concilium Ægium trajecit. Ibi de Eleis & exulibus Lacedæmoniorum restituendis actum: & neutra perfecta res: quia suæ gratiæ reservari eam Achæi, Elei per se ipsi, quam per Romanos maluerunt Achaico contribui concilio. Epirotarum legati ad Cos. venerunt: quos non syncera fide in amicitia fuisse satis constabat, militem tamen nullum Antiocho dederant: pecunia juvisse eum insimulabantur. legatos ad regem ne ipsi quidem misisse inficiebantur. Iis petentibus, ut in amicitia pristina esse liceret, respondit Cos. se utrum hostium, an pacatorum eos numero haberet, nondum scire: senatum ejus rei judicem fore, integram se causam eorum Romam rejicere: inducias ad id dierum XC. dare. Epirotæ Romam missi senatum adierunt, iis magis quæ non fecissent hostilia referentibus, quã purgantibus ea de quibus arguebantur: responsum datum est, quo veniam impetrasse, non causam probasse videri possent. Et Philippi regis legati sub idem tempus in senatum introducti, gratulantes de victoria, iis petentibus, ut sibi sacrificare in Capitolio, donumque ex auro liceret ponere in æde Iovis OPT. MAX. permissum ab senatu. C. pondo coronam auream posuerunt. Non responsum solum benigne legatis est, sed Philippi quoque filius Demetrius, qui obses Romæ erat, ad patrem reducendus legatis datus est. Bellum quod cum Antiocho rege in Græcia gestum est à M. Acilio Cos. hunc finem habuit. Alter Cos. P. Cornelius Scipio Galliam provinciam sortitus, priusquam ad bellum quod cum Boiis gerendum erat, proficisceretur: postulavit ab senatu, ut pecunia sibi decerneretur ad ludos, quos Propr. in Hispania inter ipsum discrimen pugnæ vovisset. Novum atque iniquum postulare est visus. censuerunt ergo, quos ludos inconsulto senatu ex sua unius sententia vovisset, eos vel de manubiis, si quam pecuniam ad id reservasset, vel sua ipse impensa

pensa faceret. Eos ludos per dies decem P. Cornelius fecit. Per idem ferè tempus ædes matris magnæ Idææ dedicata est: quam deam is P. Cornelius advectam ex Asia, P. Cornelio Scipione, cui post Africano fuit cognomen, P. Licinio Coss. in palatium à mari detulerat. Locaverant ædem faciendam ex S.C.M. Livius, C. Claudius censores. M. Cornelio T. Sempronio Coss. tredecim annis postquam locata erat, dedicavit eam M. Iunius Brutus: ludique ob dedicationem ejus facti: quos primos scenicos fuisse Valerius Antias est auctor, Megalesia appellatos. Item juventutis ædem in circo maximo C. Licinius Lucullus duumvir dedicavit. voverat eum sexdecim annis ante Marcus Livius Cos. quo die Asdrubalem exercitumque ejus cecidit. idem censor eam faciendam locavit, M. Cornelio, T. Sempronio Coss. Hujus quoque dedicandæ causa ludi facti: & eo omnia cum majore religione facta, quod novum cum Antiocho instabat bellum. Principio ejus anni, quo hæc jam profecto ad bellum, M. Acilio, manente adhuc Romæ P. Cornelio Cos. agebantur: boves duos domitos in Carinis per scalas pervenisse in tegulas ædificii, proditum memoriæ est. eos vivos comburi, cineremque eorum dejici in Tyberim aruspices jusserunt. Taracinæ & Amiterni nunciatum est aliquoties lapidibus pluvisse. Minturnis, ædem Iovis, & tabernas circa forum de cœlo tactas esse. Vulturni in ostio fluminis duas naves fulmine ictas conflagrasse. Eorum prodigiorum causa liberos Sibyllinos ex S. C. decemviri cum adissent, renunciarunt jejunium instituendum Cereri esse: & id quinto quoque anno servandum: & ut novendiale sacrum fieret, & unum diem supplicatio esset, coronati supplicarent. & Cos. P. Cornelius quibus diis quibusque hostiis edidissent decemviri, sacrificaret. Placatis diis nunc votis ritè solvendis, nunc prodigiis expiandis, in provinciam proficiscitur Cos. atque inde Cn. Domitium Proconsulem dimisso exercitu Romam decedere jussit: ipse in agrum Bojorum legiones induxit. Sub idem fere tempus Ligures lege sacrata coacto exercitu, nocte improviso castra Q. Minucii Procos. aggressi sunt. Minucius usque ad lucem intra vallum, militem instructum tenuit intentus, ne qua transcenderet hostis munimenta: prima luce duabus simul portis eruptionem fecit. Nec primo impetu, quod speraverat, Ligures pulsi sunt: duas amplius horas dubium certamen sustinuere. postremo cum alia agmina erumperent, & integri fessis succederent ad pugnam: tandem Ligures inter cætera etiam vigiliis confecti, terga dederunt. cæsa supra quatuor millia hostium: ex Romanis sociisque minus CCC. perierunt. Duobus fere post mensibus P. Cornelius Cos. cum Bojorum exercitum signis collatis egregiè pugnavit. Duodetriginta millia hostium cæsa Antias Valerius scribit: capta tria millia & quadringentos: signa militaria CXXIV. equos mille ducentos triginta: carpenta ducenta quadraginta septem: ex victoribus mille quadringentos octoginta quatuor cecidisse. Vbi, ut in numero scriptori parum fidei sit, quia in augendo eo non alius intemperantior est, magnam tamen victoriam fuisse apparet, quod & castra capta sunt, & Boii post eam pugnam extemplo dediderunt sese, & quod supplicatio ejus victoriæ causa decreta ab senatu, victimæque majores cæsæ. Per eosdem dies M. Fulvius Nobilior ex ulteriore Hispania ovans urbem est ingressus, argenti transtulit X. millia pondo: bigati argenti CXXX. pondo, auri CXXVI: P. Cornelius Cos. primo obsidibus à Bojorum gente acceptis, agri parte ferè dimidia eos mulctavit: quo si vellet, P. R. colonias mittere posset. inde Romam ut ad triumphum haud dubium decedens exercitũ dimisit:

& adesset Romæ ad diem triumphi jussit. ipse postero die quam venit, senatu in ædem Bellonæ vocato, cum de rebus ab se gestis disseruisset, postulavit ut sibi triumphanti liceret in urbem invehi. P. Sempronius Blæsus tribunus plebis non negandũ Scipioni, sed differendum honorem triumphi censebat. Bella Ligurum Gallicis semper juncta fuisse: eas inter se gentes mutua ex propinquo ferre auxilia. Si P. Scipio devictis acie Bojis, aut ipse cum victore exercitu in agrum Ligurum transisset, aut partem copiarum Q. Minucio misisset, qui jam tertium ibi annũ dubio detineretur bello, debellari cum Liguribus potuisse. Nunc ad triumphum frequentandum deductos esse milites, qui egregiam navare operam reipublicæ potuissent: possent etiam, si senatus quod festinatione triumphi prætermissam esset, id restituere differendo triumpho vellet. Iuberent Cos. cum legionibus redire in provinciam: dare operã ut Ligures subigantur. nisi illi cogãtur in jus ditionemq; P. R. ne Bojos quidẽ quieturos. aut pacem, aut bellum utrobiq; habenda. devictis Liguribus paucos post menses Procos. P. Cornelium multorum exẽplo qui in magistratu non triumphaverant, triumphaturum esse. Ad ea Cos. neq; se Ligures provinciam sortitum esse ait, neq; cum Liguribus bellum gessisse, neq; triumphum de iis postulare. Q. Minucium confidere brevi subactis iis meritum triumphum postulaturũ, atque impetraturum esse. se de Gallis Bojis postulare triumphũ, quos acie vicerit, castris exuerit, quorum gentem biduo post pugnam totam acceperit in deditionem: à quibus obsides abduxerit, pacis futuræ pignus. Verum enimvero illud multo majus esse, quod tantum numerum Gallorum occiderit in acie, quod cum tot millibus certe Bojorum nemo ante se imperator pugnaverit. plus partem dimidiam ex quinquaginta millibus hominum cæsam, multa millia capta, senes puerosque Bojis superesse. Itaq; id quemquam mirari posse, cur victor exercitus cum hostem in provincia neminem reliquisset, Romam venerit ad celebrandum Cos. triumphum? Quorum militum si & in alia provincia opera uti senatus velit: utro tandem modo promptiores ad aliud periculum, novumque laborem ituros credat, si persoluta iis sine detrectatione prioris periculi laborisq; merces sit? an si spem pro re ferentes dimittant, jam semel in prima spe deceptos? Nam quod ad se attineat, sibi gloriæ in omnem vitam illo die satis quæsitum esse, quo se virum optimum judicatum ad accipiendam matrem Idæam misisset senatus. hoc titulo, etsi nec consulatus, nec triumphus addatur, satis honestam honoratamq; P. Scipionis Nasicæ imaginem fore. Vniversus senatus non ipse modo ad decernendum triumphũ consensit, sed etiam Tr. pl. auctoritate sua compulit ad remittendam intercessionem. P. Cornelius Cos. triumphavit de Bojis. in eo triumpho Gallicis carpentis arma signaq; & spolia omnis generis transvexit, & vasa ænea Gallica: & cum captivis nobilibus equorum quoq; captorum gregem traduxit: aureos torques transtulit MCCCCLXX. adhæc auri pondo CCXLV. argenti infecti factique in Gallicis vasis non infabre suo more factis, duo millia CCCXL. pondo: bigatorũ nummorum CCXXXIV. militibus qui currum secuti sunt, trecenos vicenos quinos asses divisit. duplex centurioni, triplex equiti. Postero die concione advocata de rebus ab se gestis, & de injuria tribuni bello alieno se illigantis, ut suæ victoriæ fructu se defraudaret, cum deseruisset, milites exauctoratos dimisit. Dum hæc in Italia geruntur, Antiochus Ephesi securus admodum de bello Romano erat, tanquam non transituris in Asiam Romanis. quam securitatem ei magna pars amicorum aut per errorem, aut assentando faciebat. Annibal unus, cujus eo

tempore

tempore maxima apud regem auctoritas erat, magis mirari se ajebat, quod non jam in Asia essent Romani, quam venturos dubitare. Propius esse in Asiam ex Græcia, quam ex Italia in Græciam trajicere: & multo majorem caussam Antiochum quam Ætolos esse. neque enim mari minus quam terra pollere Romana arma. jampridem classem circa Maleam esse. audire sese nuper novas naves, novumq; Imperatorem rei gerendæ causa ex Italia venisse. Itaq; desineret Antiochus pacem sibi spe vana facere: in Asia & de ipsa Asia brevi terra marique dimicandum ei cum Romanis esse, & aut imperium adimendum orbem terrarum affectātibus, aut ipsi regnum amittendum. Vnus vera & providere & fideliter prædicere visus. itaque ipse rex navibus quæ paratæ instructæque erant, Chersonesum petit, ut ea loca, si forte terra venirent Romani, præsidiis firmaret. cæteram classem Polyzenidam parare & deducere jussit: speculatorias naves ad omnia exploranda circa insulas dimisit. C. Livius præfectus Romanæ classis cum quinquaginta navibus tectis profectus ab Roma Neapolim, quo ab sociis ejus oræ convenire jusserat apertas naves, quæ ex fœdere debebantur, Siciliam inde petit: fretoque Messanam prætervectus, cum sex Punicas naves ad auxilium missas accepisset, ab Rheginis Locrisque, & ejusdem juris sociis debitas exegisset naves, lustrata classe ad Lacinium altum petit. Corcyram, quam primam Græciæ civitatem adiit, cum venisset, percunctatus de statu belli (necdum enim omnia in Græcia perpacata erant) & ubi classis Romana esset, posteaquam audivit circa Thermopylarum saltum in statione Cos. ac regem esse, classem Piræei stare, maturandum ratus omnium rerum causa, pergit protinus navigare Peloponnesum, Samum, Zacynthumque, quia partis Ætolorum maluerant esse, protinus depopulatus, Maleam petit: & prospera navigatione usus, paucis diebus Piræeum ad veterem classem pervenit. Ad Scyllæum Eumenes rex cum tribus navibus occurrit, cum Æginæ diu incertus concilii fuisset, utrum ad tuendum rediret regnum (audiebat enim Antiochum Ephesi navales terrestresque parare copias) an nusquam abscederet ab Romanis, ex quorum fortuna sua penderet. A Piræeo A. Attilius traditis successori quinque & XX. navibus tectis, Romam est profectus. Livius una & LXXX. rostratis navibus, multis præterea minoribus, quæ aut apertæ rostratæ, aut sine rostris speculatoriæ erant, Delum trajecit. Eo fere tempore Cos. Acilius Naupactum oppugnabat. Livium Deli per aliquot dies (& est ventosissima regio inter Cycladas fretis alias majoribus, alias minoribus divisas) adversi venti tenuerunt. Polyxenidas certior per dispositas speculatorias naves factus, Deli stare Romanam classem, nuncios ad regem misit: qui omissis quæ in Hellesponto agebat, cum rostratis navibus quantum accelerare potuit, Ephesum rediit, & consilium extemplo habuit, faciendumne periculum navalis certaminis foret. Polyxenidas negabat cessandum, & utique prius confligendum, quam classis Eumenis & Rhodiæ naves conjungerentur Romanis. ita numero non ferme impares futuros se, cæteris omnibus superiores, & celeritate navium, & varietate auxiliorum. nam Romanas naves, cum ipsas inscite factas immobiles esse; tum etiam, ut quæ in terram hostium veniant, oneratas commeatu venire: suas autem, ut pacata omnia circa se relinquentes, nihil præter militem atque arma habituras. multum etjam adjuturam notitiam maris terrarumq; & ventorum, quæ omnia ignaros turbatura hostes essent. Movit omnes auctor cōsilii, qui & re consilium executurus erat. Biduum in apparatum morati, tertio die C. navibus, quarum

LXX.

LXX. tectæ, cæteræ apertæ, minoris omnes formæ erant, profecti Phocæam petierunt. inde cum audisset appropinquare jam Romanam classem rex, quia non interfuturus navali certamini erat: Magnesiam quæ ad Sipylum est, concessit ad terrestres copias comparandas. classis ad Cyssuntem portum Erythræorum, tanquam ibi aptius expectatura hostem, contendit. Romani ubi primum aquilones (ii namque per aliquot dies tenuerant) cecidere, ab Delo Phanas, portum Chiorum in Ægeum mare versum, petunt. inde ad urbem circumegere naves, commeatuque sumpto, Phocæam trajiciunt. Eumenes Elæam ad suam classem profectus, paucis post inde diebus cum quatuor & viginti navibus tectis, apertis pluribus, paulo à Phocæa ad Romanos parantes instruentesque se, ad navale certamen rediit. Inde C. quinquaginta tectis navibus, apertis ferme L. profecti primo aquilonibus transversis cum urgerentur in terram, cogebantur tenui agmine prope in ordinem singulæ naves ire: deinde ut lenita paululum vis venti est, ad Corycum portum, qui super Cyssuntem est, conati sunt trajicere. Polyxenidas, ut appropinquare hostes allatum est, occasione pugnandi lætus, sinistrum ipse cornu in altum extendit, dextrum cornu præfectos navium ad terram explicare jubet: & æqua fronte ad pugnam procedebat. Quod ubi vidit Romanus, vela contrahit, malosque inclinat, & simul armamenta componens opperitur insequentes naves. Iam ferme XXX. in fronte erant: quibus ut æquaret lævum cornu, dolonibus erectis altum petere intendit: jussis qui sequebantur, adversus dextrum cornu prope terram proras dirigere. Eumenes agmen cogebat: cæterum ut demendis armamentis tumultuari primum cœptũ est, & ipse quanta maxima celeritate potest, concitat naves. Iam omnibus in conspectu erant, duæ Punicæ naves antecedebant Romanam classem, quibus obviæ tres fuerunt regiæ naves: &, ut in numero impari, duæ regiæ unam circumsistunt. & primũ ab utroque latere remos detergunt: deinde transcendunt armati, & dejectis cæsisque propugnatoribus, navem capiunt. Vna, quæ compari marte concurrerat, postquam captam alteram navem vidit, priusquam à tribus simul circumveniretur, retro ad classem refugit. Livius indignatione accensus, prætoria nave in hostes tendit. adversus quam eadem spe duæ, quæ Punicam unam navem circumvenerant, cũ inferrentur, demittere in aquam remos ab utroque latere remiges stabiliendæ navis causa jussit, & in advenientes hostium naves ferreas manus injicere: & ubi pugnam pedestri similem fecisset, meminisse Romanæ virtutis, nec pro viris ducere regia mancipia. Haud paulo facilius, quam antè duæ unam, tunc una duas naves expugnavit, cepitque. Et jam classes quoque undiq; concurrerant, & passim permistis navibus pugnabatur. Eumenes, qui extremus commisso certamine advenerat, ut animadvertit lævum cornu hostium ab Livio turbatum, dextrum ipse, ubi æqua pugna erat, invadit. Nec ita multo post primum ab lævo cornu fuga cœpit. Polyxenidas enim ut virtute militum haud dubie superari se vidit, sublatis dolonibus effuse fugere intendit. mox idem & qui prope terram cum Eumene contraxerant certamen fecerunt. Romani & Eumenes, quoad sufficere remiges potuerunt, & in spe erant extremi agminis vexandi, satis pertinaciter secuti sunt. posteaquam celeritate navium, utpote levium, suas commeatu onustas eludi frustra tendentes viderunt, tandem substiterunt. XIII. captis navibus cum milite ac remige, X. demersis. Romanæ classis una Punica navis in primo certamine ab duabus circumventa periit. Polyxenidas non priusquam in portu

Ephesi

Ephesi fugæ finem fecit. Romani eo die, unde egressa regia classis erat, manserunt: postero die hostem persequi intenderunt. Medio fere incursu obviæ fuere iis V. & XX. tectæ Rhodiæ naves, cum Pausistrato præfecto classis. Iis adjunctis Ephesum hostem persecuti, ante ostium portus acie instructa steterunt. Posteaquam confessionem victis satis expresserunt, Rhodii & Eumenes domos dimissi, Romani Chium petentes, Phœnicuntem primum portum Erythrææ terræ prætervecti, nocte anchoris jactis, postero die in insulam ad ipsam urbem trajecerunt. ubi paucos dies remige maximè reficiendo morati, Phocæam transmittunt. ibi relictis ad præsidium urbis IIII. quinqueremibus, ad Cumas classis venit, & cum jam hyems appeteret, fossa valloque circumdatis naves subductæ. Exitu anni comitia Romæ habita, quibus creati sunt Coss. L. Cornelius Scipio, & C. Lælius, intuentibus cunctis ad finiendum cum Antiocho bellum. postero die Prr. creati, M. Tuccius, L. Auruncülejus, Cn. Fulvius, L. Æmilius, P. Iunius, C. Atinius Labeo.

LIBER XXXVII.

BREVIARIUM.

L. Cornelius Scipio Cos. legato P. Scipione Africano, qui se fratris legatum futurum dixerat, si ei Græcia, & Asia provincia decerneretur, cum C. Lælio qui multū in senatu poterat, ea provincia dari videretur; profectus ad bellum adversus Antiochum gerendum in Asiam primus omnium Romanorum ducum trajecit. Æmilius Regillus adversus regiam classem Antiochi feliciter pugnavit ad Myonesum, Rhodiis adjuvantibus. Filius Africani ab Antiocho captus patri remissus est. M. Acilius Glabrio de Antiocho, quem Græcia expulerat, & de Ætolis triumphavit. victo deinde Antiocho à L. Cornelio Scipione, adjuvante Eumene rege Attali Pergameni filio pax data, ea conditione, ut omnibus provinciis circa Taurum montem cederet. Eumeni, quo juvante Antiochus victus erat, regnum ampliatum. Rhodiis quoque qui & ipsi juverant, quædam civitates concessa. Colonia deducta est Bononia. Æmilius Regillus, qui præfectos Antiochi navali certamine vicerat: navalem triumphum duxit. L. Cornelius Scipio, qui cum Antiocho debellaverat, cognomine fratri coæquatus Asiaticus appellatus est.

LVCIO Cornelio Scipione & C. Lælio Coss. nulla prius secundum religiones acta in senatu res est, quam de Ætolis. & legati eorum institere quia brevem induciarum diem habebant, & ab T. Quintio, qui tum Romam ex Græcia redierat, adjuti sunt. Ætoli, ut quibus plus in misericordia senatus quam in causa spei esset, suppliciter egerunt, veteribus benefactis nova pensantes maleficia. cæterum & præsentes interrogationibus undique senatorum confessionem magis noxæ, quam responsa exprimentium fatigati sunt: & excedere curia jussi magnum certamen præbuere. Plus ira quam misericordia in causa eorū valebat: quia non ut hostibus modo, sed tanquam indomitæ & insociabili genti succensebant. Per aliquot dies cum certatum esset, postremo neque dari neque negari pacem placuit, duę conditiones eis

eis latæ sunt: vel senatui liberum arbitrium de se permitterent, vel mille talentûm darent, eosdemque amicos atque inimicos haberent. Exprimere cupientibus, quarum rerum in se arbitrium senatui permitterent, nihil certi responsum est. ita infecta pace dimissi, urbe eodem die. Italia intra XV. dies excedere jussi. Tum de consulum provinciis cœptum est agi. Ambo Græciam cupiebant. multum Lælius in senatu poterat. Is cum senatus aut sortiri aut comparare inter se provincias consules jussisset, elegantius facturos dixit, si judicio patrum, quã si sorti eam rem permisissent. Scipio responso ad hoc dato, cogitaturum quid sibi faciendum esset, cum fratre uno locutus; jussusque ab eo permittere audacter senatui, renunciat collegæ: facturum se quod is censeret. Cum res aut nova, aut vetustate exemplorum memoriæ jam exoletæ, relata expectatione certaminis senatum erexisset, P. Scipio Africanus dixit: si L. Scipioni fratri suo provinciam Græciam decrevissent, se legatum iturum. Hæc vox magno assensu audita sustulit certamen. Experiri libebat, utrum plus regi Antiocho in Annibale victo, an in victore Africano Cos. legationibusque Romanis auxilii foret, ac propè omnes Scipioni Græciam, Lælio Italiam decreverunt. Prr. inde provincias sortiti, L. Aurunculejus urbanam, Cn. Fulvius peregrinam, L. Æmilius Regillus classem, P. Iunius Brutus Tuscos, M. Tutius Apuliam & Brutios, C. Atinius Siciliam. Consuli deinde, cui Græcia provincia decreta erat, ad eum exercitum, quem à M. Acilio (duæ autem legiones erant) accepturus esset, in supplementum addita peditum civium Romanorum tria millia, equites centum, & sociûm Latini nominis quinque millia, equites CC. & adjectum, ut cum in provinciam venisset, si è repub. videretur esse, exercitum in Asiam trajiceret. Alteri Cos. totus novus exercitus decretus: duæ legiones Romanæ & sociûm Latini nominis XV. millia peditum, equites sexcenti. Exercitum ex Liguribus Q. Minucius (jam enim confectam provinciam scripserat & Ligurum omne nomen in deditionem venisse) traducere in Bojos, & P. Cornelio Procos. tradere jussus. Ex agro quo victos bello mulctaverat Bojos, deductæ urbanæ legiones, quæ priore anno conscriptæ erant, M. Tuccio Pr. datæ, & sociûm Latini nominis peditum XV. millia, equites sexcenti, ad Apuliam Brutiosque obtinendos. A. Cornelio superioris anni Pr. qui Brutios cum exercitu obtinuerat, imperatum, si ita consuli videretur, ut legiones in Ætoliam trajectas M. Acilio traderet, si is manere ibi vellet. si Acilius redire Romam mallet, ut A. Cornelius cum eo exercitu in Ætolia remaneret. C. Atinium Labeonem provinciam Siciliam exercitumq; à M. Æmilio accipere placuit, & in supplementum scribere ex ipsa provincia, si vellet, peditum duo millia, & centum equites. P. Iunius Brutus in Tuscos exercitum novum, legionem unam Romanam, & decem millia sociûm Latini nominis scribere, & quadringentos equites: L. Æmilius, cui provincia maritima erat, viginti naves longas, & socios navales à M. Iunio Pr. superioris anni accipere jussus, & scribere ipse mille navales socios, duo millia peditum: cum iis navibus militibusque in Asiam proficisci, & classem à C. Livio accipere. Duas Hispanias Sardiniamque obtinentibus prorogatum in annum imperium est, & iidem exercitus decreti: Siciliæ Sardiniæque binæ eo anno decimæ frumenti imperatæ. Siculum omne frumentum in Ætoliam ad exercitum portari jussum: ex Sardinia pars Romam, pars in Ætoliam, eodem quo Siculum. Priusquam Coss. in provincias proficiscerentur, prodigia per pontifices procurari placuit. Romæ Iunonis Lucinæ templum de cœlo tactum erat, ita ut fastigium

gium valvæque deformarentur. Puteolis pluribus locis murus, & porta fulmine icta, & duo homines exanimati. Nursiæ sereno satis constabat nimbum ortum, ibi quoque duos liberos homines exanimatos. Terra apud se pluisse Tusculani nunciabant, & Reatini mulam in agro suo peperisse. ea procurata, Latinæque instauratæ, quod Laurentibus carnis quæ dari deberet, data non fuerat. Supplicatio quoque earum religionum causa fuit, quib. diis decemviri ex libris ut fieret, ediderunt. decem ingenui, decem virgines, patrimi omnes matrimique ad id sacrificium adhibiti, & decemviri nocte lactentibus rem divinam fecerunt. P. Cornelius Scipio Africanus, priusquam proficisceretur, fornicem in Capitolio adversus viam qua in Capitolium ascenditur, cum signis septem auratis, duobus equis, & marmorea duo labra ante fornicem posuit. per eosdē dies principes Ætolorum tres & XL. inter quos Damocritus & frater ejus erant, ab duabus cohortibus missis à M. Acilio Romam deducti, & in Latomias conjecti sunt. cohortes inde ad exercitum redire L. Cornelius Cos. jussit. Legati ab Ptolemæo & Cleopatra regibus Ægypti, gratulantes, quod M. Acilius Cos. Antiochum regem Græcia expulisset, venerunt: adhortantesque ut in Asiam exercitum trajicerent. omnia perculsa metu non in Asia modo, sed etiam in Syria esse. reges Ægypti ad ea quæ censuisset senatus, paratos fore. Gratiæ regibus actæ. legatis munera dari jussa, in singulos quaternûm millium æris. L. Cornelius Cos. peractis quæ Romæ agenda erant, pro concione edixit, ut milites quos ipse in supplementum scripsisset, quique in Brutiis cum A. Cornelio proprætore essent, ut hi omnes idibus Quintilibus Brundusium convenirent. item tres legatos nominavit, Sex. Digitium, L. Apustium, C. Fabricium Luscinum, qui ex ora maritima undique naves Brundusium contraherent, & omnibus jam paratis, paludatus ab urbe est profectus. Ad V. millia voluntariorum ex Romanis sociisque, qui emerita stipendia sub imperatore P. Africano habebant, præsto fuere exeunti Cos. & nomina dederunt. Per eos dies quibus est profectus ad bellum Cos. ludis Apollinaribus, ad quintum Idus Quintiles cælo sereno interdiu obscurata lux est, cum luna sub orbem solis subisset. Et L. Æmylius Regillus, cui navalis provincia evenerat, eodem tempore profectus est. L. Aurunculeio negotiū ab senatu datum est, ut XXX. quinqueremes, viginti triremes faceret: quia fama erat, Antiochū post prælium navale majorem classem aliquanto reparare. Aetoli posteaquam legati ab Roma retulerunt, nullam spem pacis esse: quanquam omnis ora maritima eorum, quæ in Peloponnesum versa est, depopulata ab Achæis erat, periculi magis quam damni memores, vi Romanis intercluderent iter, Coracem montem occupaverunt. neq; enim dubitabant, ad oppugnationem Naupacti eos principio veris redituros esse. Acilio, qui id expectari sciebat, satius visum est inopinatam aggredi rem, & Lamiam oppugnare. nam & à Philippo prope ad excidium adductos esse. & tunc eo ipso quod nihil tale timerent, opprimi incautos posse. profectus ab Elatia, primum in hostium terra circa Sperchium amnem posuit castra: inde nocte motis signis, prima luce Corona mœnia est aggressus. Magnus pavor ac tumultus, ut in re improvisa fuit: constantius tamen quam quis facturos crederet in tam subito periculo, cum viri propugnarent, fœminæ tela omnis generis saxaque in muros gererent, multifariam scalis appositis, urbem eo die defenderunt. Acilius signo receptui dato, suos in castra medio ferme die reduxit. & tunc cibo & quiete refectis corporibus priusquam prætorium dimitteret, denunciavit, ut ante lucem

lucem armati paratiq; essent: nisi expugnata urbe se eos in castra non reducturum. Eodem tempore quo pridie pluribus locis aggressus, cum oppidanos jam vires, jam tela, jam ante omnia animus deficeret, intra paucas horas urbem cepit. Ita partim divendita, partim divisa præda, consilium habitum quid deinde faceret. Nemini ad Naupactum iri placuit, occupato ad Coracem ab Aetolis saltu. ne tamē segnia æstiva essent, & Aetoli non impetratam pacem ab senatu nihilominus per suam cunctationē haberent, oppugnare Acilius Amphissam statuit, ab Heraclea per Oetam exercitus eo ductus. Cum ad mænia castra posuisset, non corona, sicut Lamiam, sed operibus oppugnare urbem est adortus. Pluribus simul locis aries admovebatur: & cum quaterentur muri, nihil adversus tale machinationis genus parare, aut comminisci oppidani conabātur: omnis spes in armis & audacia erat: eruptionibusque crebris & stationes hostium, & eos ipsos qui circa opera & machinas erant, turbabant. Multis tamen locis murus decussus erat, cum allatum est, successorem Apolloniæ exposito exercitu, per Epirum ac Thessaliam venire. Cum III. millibus peditum & quingentis equitibus Cos. veniebat. Iam in sinum Maliacum venerat. & Præmissis Hypatam, qui tradere urbem juberent, posteaquam responsum est, nihil nisi ex communi Aetolorum decreto facturos, ne teneret se oppugnatio Hypatæ nondum Amphissa recepta, præmisso fratre Africano, Amphissam ducit. Sub adventum eorum oppidani relicta urbe (jam enim magna ex parte nudata mænibus erat) in arcem, quam inexpugnabilem habent, omnes armati atque inermes concessere. Cos. sex millia ferme passuum inde posuit castra. eo legati Athenienses primum ad P. Scipionem prægressum agmen (sicut ante dictum est) deinde ad Cos. venerunt, deprecantes pro Aetolis. Clementius responsum ab Africano tulerunt, qui causam relinquendi honeste Aetolici belli quærens, Asiam & regem Antiochum spectabat: jusseratque Athenienses non Romanis solum, ut pacem bello præferrent, sed etiam Aetolis persuadere. Celeriter auctorib. Atheniensibus frequens ab Hypata legatio Aetolorum venit, & spem pacis eis sermo etiam Africani, quem priorem adierunt, auxit: commemorantis, multas gentes populosque in Hispania prius, deinde in Africa in fidem suam venisse: in omnibus se majora clementiæ benignitatisque quam virtutis bellicæ monimenta reliquisse. Perfecta videbatur res, cum aditus Cos. idem illud responsum retulit, quo fugati ab senatu fuerant. Eo tanquam novo cum icti Aetoli essent (nihil enim nec legatione Atheniensium, nec placido Africani responso profectum videbant) referre ad suos dixerunt velle. Reditum inde Hypatam est, nec consilium expediebatur. Nam neque unde mille talentûm daretur, erat: & permissio libero arbitrio, ne in corpora sua sæviretur, metuebāt. redire itaque eosdem legatos ad Cos. & Africanum jusserunt, & petere ut si dare vere pacem, non tantum ostendere, frustrātes spem miserorum vellent: aut ex summa pecuniæ demerent, aut permissionem extra civium corpora fieri juberent. Nihil impetratum ut mutaret Cos. & ea quoque irrita legatio dimissa est. Secuti & Athenienses sunt: & princeps legationis eorum Echedemus fatigatos tot repulsis Aetolos & comploranter inutili lamentatione fortunam gentis, ad spem revocavit, auctor inducias sex mensium petendi, ut legatos Romam mittere possent. dilationem nihil ad præsentia mala, quæ ultima essent, adjecturam. levari per multos casus tempore interposito præsentes clades posse. Auctore Echedemo iidem missi, prius P. Scipione convento, per eum inducias temporis ejus quod petebant, à Cos. impetraverunt: & soluta

luta

luta obsidione Amphissæ, M. Acilius tradito consuli exercitu provincia decessit. & Cos. ab Amphissa Thessaliam repetit, ut per Macedoniam Thraciamque duceret in Asiam. Tum Africanus fratri: *Iter quod insistis L. Scipio, ego quoque approbo, sed totum id vertitur in voluntate Philippi. qui si imperio nostro fidus est, & iter, & commeatus, & omnia quæ in longo itinere exercitus alunt juvantque nobis suppeditabit. si is destituat, nihil per Thraciam satis tutum habebis. itaque prius regis animum explorari placet: optime explorabitur, si nihil ex præparato agentem opprimet qui mittetur.* T. Sempronius Gracchus longe tum acerrimus juvenum ad id delectus, per dispositos equos prope incredibili celeritate ab Amphissa (inde enim est dimissus) die tertio Pellam pervenit. In convivio rex erat, & in multum vini processerat. ea ipsa remissio animi suspicionem dempsit, novare eum quicquam velle. Et tum quidem comiter acceptus hospes. postero die commeatus exercitui paratos benigne, pontes in fluminibus factos, vias ubi transitus difficiles erant munitas vidit. Hæc referens, eadem qua ierat celeritate Thaumacis occurrit consuli. Inde certiore & majore spe lætus exercitus ad præparata omnia in Macedoniam pervenit. Venientes regio apparatu accepit & prosecutus est rex. Multa in eo & dexteritas & humanitas visa, quæ commendabilia apud Africanum erant. virum sicut ad cætera egregium, ita à comitate, quæ sine luxuria esset, non aversum. Inde non per Macedoniam modo, sed etiam Thraciam prosequente & præparante omnia Philippo, ad Hellespontum perventum est. Antiochus post navalem ad Corycum pugnam, cum totā hyemem liberam in apparatus terrestres maritimosq; habuisset, classi maxime reparandæ, ne tota maris possessione pelleretur, intentus fuerat. Succurrebat, superatum se cum classis abfuisset Rhodiorum, quod si ea quoque (nec commissuros Rhodios ut iterum morarentur) certamini adesset, magno sibi navium numero opus fore, ut viribus & magnitudine classem hostium æquaret. Itaque & Annibalem in Syriam miserat ad Phoenicum accersendas naves: & Polyxenidam, quo minus prospere gesta res erat, eo enixius & eas quæ erant, reficere, & alias parare naves jussit. Ipse in Phrygia hybernavit. Vndique auxilia accersens, etiam in Gallogræciam miserat. Bellicosiores ea tempestate erant, Gallicos adhuc, nondum exoleta stirpe gentis, servantes animos. Filium Seleucum in Aeolide reliquerat cum exercitu ad maritimas continendas urbes, quas illinc à Pergamo Eumenes, hinc à Phocæa Erythrisque Romani solicitabant. Classis Romana, sicut ante dictum est, ad Canas hybernabat. eo media ferme hyeme rex Eumenes cum duobus millibus peditum equitibus centum venit. Is cum magnam prædam agi posse dixisset ex hostium agro. qui circa Thyatira esset, hortando perpulit Livium ut quinque millia militum secum mitteret. missi ingentē prædam intra paucos dies averterunt. Inter hæc Phocææ seditio orta, quibusdam ad Antiochum multitudinis animos avocantibus. Gravia hyberna navium erant, grave tributum, quod togæ quingentæ imperatæ erant cum quingentis tunicis: gravis etiam inopia frumenti, propter quam naves quoque, & præsidium Romanum excessit. tum vero liberata metu factio erat, quæ plebem in concionib. ad Antiochum trahebat. senatus & optimates in Romana societate perstandū censebant, defectionis auctores plus apud multitudinem valuerunt. Rhodii quo magis cessatum priore æstate erat, eo maturius æquinoctio verno eundem Pausistratum classis præfectum cum sex & triginta navibus miserunt. Iam Livius à Canis cum XXX. navibus, & VII. quadriremibus, quas secum

secum Eumenes rex adduxerat, Hellespontum petebat, ut ad transitum exercitus, quem terra venturum opinabatur, prapararet quæ opus essent. In portum quem vocant Achæorum, classem primum advertit: inde Ilium ascendit, sacrificioque Minervæ facto, legationes finitimas ab Eleunte & Dardano & Rhœteo, tradentes in fidem civitates suas, benigne audivit. inde ad Hellesponti fauces navigat: & decem navibus in statione contra Abydum relictis, cætera classe in Europam ad Seston oppugnandā trajecit. Iam subeuntibus armatis muros fanatici Galli primum cum solenni habitu ante portam occurrunt. jussu se matris deûm famulos deæ venire memorant, ad precandum Romanum, ut parceret mœnibus, urbique. Nemo eorum violatus est: mox universus senatus cum magistratibus ad dedendam urbem processit. Inde Abydum trajecta classis. ubi cum tentatis per colloquia animis nihil pacati responderetur, ad oppugnationem sese expediebant. Dum hæc in Hellesponto geruntur: Polyxenidas regius præfectus. (erat autem exul Rhodius) cum audisset profectam ab domo popularium suorū classem, & Pausistratum præfectum superbe quædam & contemptim in se concionantem dixisse, præcipuo certamine animi adversus eum sumpto, nihil aliud dies noctesque agitabat animo, quam ut verba magnifica ejus rebus confutaret. Mittit ad eum hominem & illi notum, qui diceret, & se Pausistrato patriæque suæ magno usui, si liceat, fore; & à Pausistrato se restitui in patriam posse. Cum quonam modo ea fieri possent, mirabundus Pausistratus percunctaretur, fidem petenti dedit agendæ communiter rei aut silētio tegendæ. Tum internuncius aperit, regiam classem aut totam aut majorem ejus partem Polyxenidam traditurum ei. preciū tanti meriti nullū aliud pacisci, quam reditum in patriam. Magnitudo rei, nec ut crederet; nec ut aspernaretur dicta effecit. Panormum Samiæ terræ petit, ibique ad explorandam rem, quæ oblata erat, subsistit. ultro citroq; nuncii cursare, nec fides ante Pausistrato facta est, quam coram nuncio ejus Polyxenidas sua manu scripsit, se ea quæ pollicitus esset, facturum: signoq; suo impressas tabellas misit. eo vero pignore velut aucto-ratum sibi proditorem ratus est. neque enim eum, qui sub rege viveret, commissurum fuisse, ut adversus semetipsum indicia manu sua testata daret. Inde ratio simulatæ proditionis composita. Omnium se rerum apparatum omissurum, Polyxenidas dicere: non remigem, non socios navales ad classem frequentes habiturum: subducturum per simulationem reficiendi quasdam naves, alias in propinquos portus dimissurum, paucas ante portum Ephesi in salo habiturum: quas, si exire res cogeret, objecturus certamini foret. Quam negligentiam Polyxenida in classe sua habiturum Pausistratus audivit, eam ipse extemplo habuit. partē navium ad commeatus accersendos Halicarnassum, partem Samum ad urbem misit, ut paratus esset, cum signū aggrediendi à proditore accepisset. Polyxenidas augere simulando errorem, subducit quasdam naves, alias velut subducturus esset, navalia reficit. remiges ex hybernis non Ephesum accersit, sed Magnesiam occulte cogit. Forte quidam Antiochi miles, cum Samum rei privatæ causa venisset, pro speculatore comprehensus deducitur Panormum ad præfectum. is percunctanti quid Ephesi ageretur, incertū metu, an erga suos haud syncera fide, omnia aperit, classem instructam paratamque in portu stare, remigiumque omne Magnesiam ad Sipylum missum: perpaucas naves subductas esse, & navalia tegi, nunquam intentius rem navalem administratam esse. Hæc ne pro veris audirentur, animus errore & spe vana præoccupatus fecit. Polyxenidas satis omnibus

nibus comparatis, nocte remige à Magnesia accersito, deductisque raptim quæ subductæ erant navibus, cum diem non tam in apparatu absumpsisset, quam quod conspici proficiscentem classem nolebat. post solis occasum profectus LXX. navibus tectis, vento adverso ante lucem Pygela portum tenuit. ubi cum interdiu ob eandem causam quievisset, nocte in proxima Samiæ terræ trajecit. Hinc Nicandro quodam archipirata cum quinque navibus tectis Palinurum jusso petere, atque inde armatos, qua proximum per agros iter esset, Panormum ad tergum hostium ducere: ipse interim classe divisa, ut ex utraq; parte fauces portus teneret, Panormum petit. Pausistratus primo, ut in re nec opinata, turbatus parumper, deinde vetus miles celeriter collecto animo, terra melius arceri quam mari hostes posse ratus, armatos duobus agminibus ad promontoria, quæ cornibus objectis ab alto portum faciunt, ducit: inde facile telis ancipitibus hostem summoturus. id inceptum ejus Nicander à terra missus cum turbasset, repente mutato consilio, naves conscendere omnes jubet. Tum vero ingens pariter militum nautarumq; trepidatio orta, & veluti fuga in naves fieri cum se mari terraque simul cernerent circumventos. Pausistratus unam viam salutis esse ratus, si viam facere per fauces portus, atq; erumpere in mare apertum posset: posteaquam conscendisse suos vidit, sequi cæteris jussis, ipse princeps concitata nave remis ad ostium portus tendit. Superantem jam fauces navem ejus, Polyxenidas tribus quinqueremibus circumsistit. Navis rostris icta supprimitur, telis obruuntur propugnatores, inter quos & Pausistratus impigre pugnans interficitur. Navium reliquarum ante portum aliæ, aliæ in portu deprehensæ: quædam à Nicandro, dum moliuntur à terra, captæ. Quinque tantum Rhodiæ naves cum duabus Cois effugerunt, terrore flammæ micantis via sibi inter confertas naves facta. contis enim binis à prora prominentibus trullis ferreis multum conceptum ignem præ se portabant. Erythrææ triremes, cum haud procul à Samo Rhodiis navibus, quibus ut essent præsidio veniebant, obviæ fugientibus fuissent, in Hellespontū ad Romanos cursum averterunt. Sub idem tempus Seleucus proditam Phocæam porta una per custodes aperta recepit, & Cymæ aliæque ejusdem oræ urbes ad eum metu defecerunt. Dum hæc in Æolide geruntur, Abydus cum per aliquot dies obsidionem tolerasset, præsidio regio tutante mœnia, jam omnibus fessis, Philota quoque præfecto præsidii permittente, magistratus eorum cum Livio de conditionibus tradendæ urbis agebant. rem distinebat, quod utrum armati, an inermes emitterentur regii, parum conveniebat. Hæc agentibus cum intervenisset nuncius Rhodiorum cladis, emissa de manib. res est. metuens enim Livius, ne successu tantæ rei elatus Polyxenidas, classem quæ ad Canas erat, opprimeret: Abydi obsidione, custodiaque Hellesponti extemplo relicta, naves quæ subductæ Canis erant, deduxit. Et Eumenes Eleam venit. Livius omni classe, cui adjunxerat triremes duas Mitylenæas, Phocæam petit. quam cum teneri valido regio præsidio audisset, nec procul Seleuci castra esse, depopulatus maritimam oram, & præda maxime hominum raptim in naves imposita, tantum moratus, dum Eumenes cum classe assequeretur, Samum petere intendit. Rhodiis primo audita clades simul pavorem simul luctum ingentem fecit. nam præter navium militumque jacturam quod floris, quod roboris in juventute fuerat, amiserant: multis nobilibus secutis inter cætera auctoritatem Pausistrati, quæ inter suos merito maxima erat. deinde quod fraude capti, quod à cive potissimum suo forent, in iram luctus vertit.

Decem

Decem extemplo naves, & diebus post paucis decem alias præfecto omnium Eudamo miserunt: quem aliis virtutibus bellicis haudquaquam Pausistrato parem, cautiorem quo minus animi erat, ducem futurum credebant. Romani & Eumenes rex in Erythræam primum classem applicuerunt. ibi noctem unam morati, postero die Corycum Tejorum promontorium tenuerunt. inde cum in proxima Samiæ vellent trajicere, non expectato solis ortu, ex quo statum cæli notare gubernatores possent. in incertam tempestatem miserunt. medio in cursu aquilone in septentrionem verso, exasperato fluctibus mari jactari cœperunt. Polyxenidas Samum petituros ratus hostes, ut se Rhodię classi conjungerent, ab Epheso profectus primo ad Myonesum stetit, inde ad Macrin (quam vocant) insulam trajecit: ut prætervehentis classis si quas aberrantes ex agmine naves posset, aut postremum agmen opportune adoriretur. Posteaquam sparsam tempestate classem vidit, occasionem primo aggrediendi ratus, paulo post increbrescente vento, & majores jam volvente fluctus, quia pervenire se ad eos videbat non posse, ad Aethaliam insulam trajecit, ut inde postero die Samum ex alto petentes naves aggrederetur. Romani pars exigua, primis tenebris portum Samiæ desertum tenuerunt: classis cætera noctem totam in alto jactata in eundem portum decurrit. Ibi ex agrestibus cognito, hostium naves ad Aethaliam stare, consilium habitum, utrum extemplo decernerent, an Rhodiam expectarent classem. dilata re (ita enim placuit) Corycum, unde venerant, trajecerunt. Polyxenidas quoque cum frustra stetisset, Ephesum rediit. Tum Romanæ naves, vacuo ab hostibus mari Samum trajecerunt. Eodem & Rhodia classis post dies paucos venit. Quam ut expectatam esse appareret, profecti extemplo sunt Ephesum, ut aut decernerent navali certamine: aut si detrectaret hostis pugnam, quod plurimum intererat ad animos civitatum, timoris confessionem exprimerent. Contra fauces portus instructa in frontem navium acies stetere. Posteaquam nemo adversus ibat, classe divisa, pars in salo ad hostium portus in anchoris stetit, pars in terram milites exposuit. In eos jam ingentem prædam late depopulato agro agentes, Andronicus Macedo, qui in præsidio Ephesi erat, jam mœnibus appropinquantes, eruptionem fecit, exutosque magna parte prædæ, ad mare ac naves redegit. Postero die insidiis medio ferme viæ positis, ad eliciendum extra mœnia Macedonem Romani ad urbem agmine iere. inde, cum ea ipsa suspicio, ne quis exiret, deterruisset, redierunt ad naves: & terra mariq; fugientibus certamen hostibus Samum, unde venerat, classis repetit. inde duas sociorum ex Italia, duas Rhodias triremes cum præfecto Epicrate Rhodiorum ad fretum Cephaleniæ tuendum Pr. misit. Infestum id latrocinio Lacedæmonius Hybristas cum juventute Cephalenū faciebat, clausumque id mare commeatibus Italicis erat. Piræei L. Aemilio Regillo succedenti ad navale imperium Epicrates occurrit, qui audita clade Rhodiorum, cum ipse duas tantum quinqueremes haberet, Epicratem cum quatuor navibus in Asiam secum reduxit. prosecutæ etiam apertæ Atheniensium naves sunt. Aegeo mari trajecit. Eodē Timasicrates Rhodius cum duabus quadriremibus ab Samo nocte intempesta venit, deductusque ad Aemilium, præsidii causa se missum ait, quod eam oram maris infestam onerariis regiæ naves excursionibus crebris ab Hellesponte atque Abydo facerent. Trajicienti Aemilio à Chio Samum duæ Rhodiæ quadriremes missæ obviam à Livio, & rex Eumenes cum duab. quinqueremibus occurrit. Samum posteaquam ventum est, accepta à Livio classe, & sacrificio, ut assolet,

let, rite facto, Æmilius concilium advocavit. Ibi C. Livius (is enim est primus rogatus sententiam) neminem fidelius dare posse consilium dixit, quam eum, qui id alteri suaderet, quod ipse, si in eodem loco esset, facturus fuerit. Se in anima habuisse tota classe Ephesum petere, & onerarias ducere multa saburra gravatas, atque eas in faucibus portus supprimere. & eo minoris molimenti ea claustra esse, quod in fluminis modum, longum & angustum & vadosum ostium portus sit. ita ad empturum se maris usum hostibus fuisse, inutilemque classem facturum. Nulli ea placere sententia. Eumenes rex quæsivit, quid tandem ubi demersis navibus, frænassent claustra maris? utrum libera sua classe abscessuri inde forent ad opem ferendam sociis terroremque hostibus præbendum? an nihilominus tota classe portum obsessuri? si enim abscedant, cui dubium esse quin hostes extracturi demersas moles sint? & minore molimento aperturi portum quam obstruatur? sin autem manendum ibi nihilominus sit, quid attinere claudi portum? Quin contra illos tutissimo portu, opulentissima urbe fruentes, omnia Asia præbente, quieta æstiva acturos: Romanos aperto in mari fluctibus tempestatibusq; objectos, omnium inopes in assidua statione futuros: ipsos magis alligatos impeditosque, ne quid eorum quæ agenda sint, possint agere, quam ut hostes clausos habeāt. Eudamus præfectus Rhodiæ classis magis eam sibi displicere sententiam ostendit, quam ipse quid censeret, faciendum dixit. Epicrates Rhodius, omissa in præsentia Epheso, mittendam navium partem in Lyciam censuit, & Patara caput gentis in societatem adjungendam. in duas res magnas id usui fore. & Rhodios pacatis contra insulam suam terris, totis viribus incumbere in unius belli, quod adversus Antiochum sit, curam posse: & eam classem quæ in Lycia compararetur, intercludi, ne Polyxenidæ conjungatur. Hæc maxime movit sententia. placuit tamē Rhegyllum tota classe evehi ad portum Ephesi, ad inferendum hostibus terrorem. C. Livius cum duabus quinqueremibus Romanis, & quatuor quadriremibus Rhodiis & duabus apertis Smyrneis in Lyciam est missus, Rhodum prius jussus adire, & omnia cum iis communicare consilia: Civitates quas prætervectus est, Miletus, Myndus, Halicarnassus, Cnidus, Cous, imperata enixe fecerunt. Rhodum ut est ventum, simul & ad quam rem missus esset, iis exposuit, & consulit eos. Approbantibus cunctis, & ad eam quam habebat classem assumptis tribus quadriremibus navigat Patara. Primo secundus ventus ad ipsam urbem ferebat eos, sperabantque subito terrore aliquid moturos: posteaquam circumagente se vento fluctibus dubiis volvi cœptum est mare, perviceront quidem remis, ut tenerent terram: sed neq; circa urbem tuta statio erat, nec ante ostium portus in salo stare poterant, aspero mari, & nocte imminente, prætervecti mœnia, portum Phœnicunta minus duûm millium spacio inde distantem petiere, navibus à maritima vi tutum. sed altæ rupes insuper imminebant, quas celeriter oppidani assumptis regiis militibus, quos in præsidio habebant, ceperunt. adversus quos Livius quanquam erant iniqua ac difficilia ad exitus loca: Issæos auxiliares, & Smyrnæorum expeditos juvenes misit. Ii, dum missilibus primo, & adversus paucos levibus excursionibus lacessebatur magis quam conserebatur pugna, sustinuerunt certamen. posteaquam plures ab urbe affluebant, & jam omnis multitudo effundebatur, timor incessit Livium, ne & auxiliares circumvenirentur, & navibus etiā ab terra periculum esset: ita non milites solum, sed etiam navales socios, remigum turbam, quibus quisque poterat telis, armatos in prælium eduxit. Tum quoque an-

ceps pugna fuit: neque milites solum aliquot, sed L. Apustius tumultuario prælio cecidit. postremo tamen fusi fugatique sunt Lycii, atque in urbem compulsi: & Romani cum haud incruenta victoria ad naves redierunt. inde in Telmessicum profecti sinum, qui latere uno Cariam, altero Lyciam contingit, omissa Patara amplius tentandi spe, Rhodii domum dimissi sunt. Livius prætervectus Asiam, in Græciam transmisit: ut conventis Scipionibus, qui tum circa Thessaliam erant, in Italiam trajiceret. Æmilius posteaquam omissas in Lycia res, & Livium profectum in Italiam cognovit, cum ipse ab Epheso repulsus tempestate irrito incœpto, Samum revertisset, turpe ratus tentata frustra Patara esse, proficisci eo tota classe, & summa vi aggredi urbem statuit. Miletum & cæteram oram sociorum prætervecti, in Bargylletico sinu excensionem ad Iassum fecerunt. Vrbem regium tenebat præsidium: agrum circa Romani hostiliter depopulati sunt. Missis deinde qui per colloquia principum & magistratuum tentarent animos, posteaquam nihil in potestate sua respondeiunt esse, ad urbem oppugnandam ducit. Erant Iassensium exules cum Romanis, ii frequentes Rhodios orare institerunt, ne urbem & vicinam sibi & cognatam innoxiam perire sinerent: sibi exilii nullam aliam causam esse, quam fidem erga Romanos. eadem vi regiorum, qua ipsi pulsi sint, teneri eos qui in urbe maneant: omnium Iassensium unam mentem esse, ut servitutem regiam effugere vellent. Rhodii moti precibus, Eumene etiam rege assumpto, simul suas necessitudines cõmemorando, simul obsessæ regio præsidio urbis casum miserando, pervicerunt, ut oppugnatione abstineretur. Profecti inde pacatis cæteris cum oram Asiæ legerent, Loryma (portus adversus Rhodum est) pervenerunt. Ibi in principiis sermo primò inter tribunos militum secretus oritur, deinde ad aures ipsius Æmilii pervenit, abduci classem ab Epheso, ab suo bello: ut ab tergo liber relictus hostis in tot propinquas sociorum urbes omnia impune conari posset. Movere ea Æmilium, vocatosque Rhodios cum percunctatus esset, possetne Pataris universa classis in portu stare? cum respondissent, non posse: causam nactus omittendæ rei, Samum reducit naves. Per idem tempus Seleucus Antiochi filius, cum per omne hybernorum tempus exercitum in Æolide continuisset, partim sociis ferendo opem, partim quos in societatem pellicere non poterat, depopulandis: transire in fines regni Eumenis, dum is procul à domo cum Romanis & Rhodiis Lyciæ maritima oppugnaret, statuit. Ad Elæam primo infestis signis accessit: deinde omissa oppugnatione urbis, agros hostiliter depopulatus, ad caput arcemque regni Pergamum ducit oppugnandum. Attalus primo stationibus ante urbem positis, & excursionibus equitum levisque armaturæ magis lacessebat, quam sustinebat hostem: postremo cum per levia certamina expertus nulla parte virium se parem esse, intra mœnia se recepisset, obsideri urbs cæpta est. Eodem ferme tempore & Antiochus ab Apamea profectus, Sardibus primum, deinde haud procul Seleuci castris ad caput Caici amnis stativa habuit, cum magno exercitu misto variis ex gentibus. plurimum terroris in Gallorum mercede conductis quatuor millibus erat. hos, paucis admistis, ad pervastandum passim Pergamenum agrum misit. Quæ posteaquam Samum sunt nunciata primo Eumenes avocatus domestico bello cum classe Elœam petit: inde cum præsto fuissent equites, peditumque expediti, præsidio eorum tutus, priusquam hostes sentirẽt aut moverentur, Pergamum contendit. ibi rursus levia per excursiones prælia fieri cœpta, Eumene summæ rei discrimen haud dubie detrectante. Paucos post dies Ro-

mana Rhodiaque classis, ut regi opem ferrent, Elæam ab Samo venerunt. Quos ubi exposuisse copias Elææ, & tot classes in unum convenisse portum Antiocho allatum est: & sub idem tempus audivit consulem cum exercitu jam in Macedonia esse, pararique quæ ad transitum Hellesponti opus essent: tempus venisse ratus, priusquam terra marique simul urgeretur, agendi de pace, tumulum quendam adversus Elæam castris cepit. ibi peditum omnibus copiis relictis, cum equitatu (erant autem sex millia equitum) in cãpos sub ipsa Elææ mœnia descendit: misso caduceatore ad Æmilium, velle se de pace agere. Æmilius Eumene à Pergamo accito, adhibitis & Rhodiis, consiliũ habuit. Rhodii haud aspernari pacem: Eumenes nec honestum esse dicere eo tempore de pace agi: nec exitum rei imponi posse. *Qui enim*, inquit, *aut honestè inclusi mœnibus & obsessi velut leges pacis accipiemus? aut cui rata ista pax erit quam sine consule, non ex auctoritate senatus, non jussu populi Romani peregerimus? Quæro enim, pace per te facta, rediturusne extemplo in Italiam sis? classem exercitumque ducturus? an expectaturus, quid de ea re consuli placeat? quid senatus censeat? aut populus jubeat? Restat ergo ut maneas in Asia, & rursus in hyberna copiæ reducta, omisso bello, exhauriant commeatibus præbendis socios: deinde, si ita visum sit iis, penes quos potestas fuerit, instauremus novum de integro bellum, quod possumus, si ex hoc impetu rerum nihil prolatando remittitur, ante hyemen diis volentibus perfecisse.* Hæc sententia vicit, responsumque Antiocho est, ante consulis adventũ de pace agi non posse. Antiochus pace nequicquam tentata, vastatis Elæensium primum, deinde Pergamenorum agris relicto ibi Seleuco filio, Adramytteum hostiliter itinere facto petit: agrum opulentum, quem vocant Thebes campum, carmine Homeri nobilitatum. neque alio ullo loco Asiæ major regiis militibus parta est præda. Eodem Adramitteum, ut urbi præsidio essent, navibus circumvecti Æmilius & Eumenes venerunt. Per eosdem forte dies Elæam ex Achaia mille pedites cum centum equitibus, Diophane omnibus his copiis præposito, accerserunt. quos egressos navibus obviam missi ab Attalo nocte Pergamum deduxerunt. veterani omnes & periti belli erant, & ipse dux Philopœmenis, summi tum omnium Græcorum Imperatoris discipulus: qui biduum simul ad quietem hominum equorumque, & ad visendas hostium stationes, quibus locis temporibusque accederent reciperentque sese, sumpserunt. Ad radices ferè collis, in quo posita est urbs, regii succedebant: ita libera ab tergo populatio erat, nullo ab urbe ne in stationes quidem, qui procul jacularetur, excurrente. postquam semel compulsi metu se mœnibus incluserunt, contemptus eorum, & inde negligentia apud regios oritur, non stratos, non infrenatos magna pars habebant equos: paucis ad arma & ordines relictis dilapsi, cæteri sparserãt se toto passim campo: pars in juveniles lusus lasciviamque versi, pars vescentes sub umbra, quidam somno etiam strati. Hæc Diophanes ex alta urbe Pergamo contemplatus, arma suos capere, & ad portam præsto esse jubet: ipse Attalum adiit, & in animo sibi esse dixit, hostium stationem tentare. Aegrè id permittente Attalo, quippe qui centum equitibus adversus trecentos, mille peditibus cum quatuor millibus pugnaturum cerneret: porta egressus, haud procul statione hostium occasionem opperiens consedit. Et qui Pergami erant, amentiam magis quam audaciam credere esse: & hostes paulisper in eos versi, ut nihil moveri viderunt, nec ipsi quicquam ex solita negligentia, insuper etiam eludentes paucitatem, mutarunt. Diophanes quietos aliquamdiu suos velut ad spectaculum modo eductos, continuit: posteaquam dilapsos

dilapsos ab ordinibus hostes vidit, peditibus quantum accelerare possent, sequi jussis, ipse princeps inter equites cum turma sua quantum potuit effusissimis habenis, clamore ab omni simul pedite atque equite sublato, stationem hostium improviso invadit. Non homines solum, sed equi etiam territi, cum vincula abrupissent, trepidationem & tumultum inter suos fecerunt. pauci stabant impavidi equi: eos ipsos non sternere, non infrænare aut ascendere facile poterant: multo majorem quam pro numero equitum terrorem Achæis inferentibus. pedites vero ordinati & præparati sparsos per negligentiam, & semisomnes prope adorti sunt. cædes passim fugaque per campos facta est: Diophanes secutus effusos quoad tutum fuit, magno Achæorum genti decore parto (spectaverant enim è mœnibus Pergam non viri modo sed fœminæ etiam) in præsidium urbis rediit. Postero die regiæ magis compositæ & ordinatæ stationes quingentis passibus longius ab urbe posuerunt castra: & Achæi eodem fermè tempore atq; in eundem locum processerunt. Per multas horas intenti utrinq; velut jam futurum impetum expectavere: posteaquam haud procul occasu solis redeundi in castra tempus erat, regiis signis collatis abire agmine ad iter magis quam ad pugnam composito cœpere. Quievit Diophanes, dum in conspectu erant: deinde eodem quo pridie impetu in postremum agmen incurrit, tantumque rursus pavoris ac tumultus incussit, ut cum terga cæderentur, nemo pugnandi causa restiterit: trepidantesque, & vix ordinem agminis servantes, in castra compulsi sunt. Hæc Achæorum audacia Seleucum ex agro Pergameno movere castra coegit. Antiochus posteaquam Romanos & Eumenem ad tuendum Adramytteum venisse audivit, ea quidem urbe abstinuit, depopulatus agros: Peræam inde coloniã Mitylenæorum expugnavit. Cotton & Corylenus & Aphrodisias & Priene primo impetu captæ sunt. inde per Thyatira Sardeis redit. Seleucus in maritima ora permanens, aliis terrori, aliis præsidio erat. Classis Romana cum Eumene Rhodiisque Mitylenem primo, inde retro unde profecta erat, Elæam rediit. Inde Phocæam petentes, ad insulam quam Bacchium vocant, (imminet urbi Phocensium) appulerunt, & quibus ante abstinuerant templis signisque (egregiè autem exornata insula erat) cum hostiliter diripuissent, ad ipsam urbem transmiserunt. eam divisis inter se partibus cum oppugnarent, & viderent sine operibus, armis, scalisque capi non posse: missum ab Antiocho præsidium trium millium armatorum, cum intrasset urbem: extemplo oppugnatione omissa, classis ad insulam se recepit: nihil aliud quam depopulato circa urbem hostium agro. Inde placuit Eumenem domum dimitti, & præparare consuli atque exercitui quæ ad transitum Hellesponti opus essent: Romanam Rhodiamque classem redire Samum, atque ibi in statione esse, ne Polyxenidas ab Epheso moveret. Rex Elæam, Romani & Rhodii Samum redierunt. Ibi M. Æmilius frater prætoris decessit. Rhodii celebratis exequiis adversus classem, quam fama erat ex Syria venire XIII. suis navibus & una Coa quinqueremi, altera Gnidia, Rhodum ut ibi in statione essent, profecti sunt. Biduo ante quam Eudamus cum classe à Samo veniret XIII. à Rhodo naves cum Pamphilida præfecto adversus eandem Syriacam classem missæ, assumptis navibus quatuor quæ Cariæ præsidio erant, oppugnantibus regiis Dædala, & quædam alia parva castella obsidione exemerunt. Eudamum confestim exire placuit. additæ huic quoque sunt ad eam classem quam habebat, sex apertæ naves. Profectus cum quantum accelerare poterat, maturasset: ad portum quem Megisten vocant,

cant, prægressos consequitur. inde uno agmine Phaselidem cum venissent, optimum visum est ibi hostem opperiri. In confinio Lyciæ & Pamphyliæ Phaselis est: prominet penitus in altum, conspiciturque prima terrarum Rhodum à Cilicia petentibus, & procul navium præbet prospectum. eo maxime ut in obvio classi hostium essent, electus locus est. Cæterum quod non providerunt, & loco gravi & tempore anni (medium enim æstatis erat) ad hoc insolito odore ingruere morbi vulgo, maxime in remiges cœperunt. cujus pestilentiæ metu profecti cum præterveherentur Pamphylium sinum, ad Eurymedontem amnem appulsa classe, audiunt ab Aspendiis ad Sidam jam hostes esse. Tardius navigaverant regii adverso tempore Etesiarum, quod velut statum favoniis ventis esset. Rhodiorum duæ & triginta quadriremes, quatuor triremes fuere. Regia classis VII & XXX. majoris formæ navium erat, in quibus tres hepteres & quatuor hexeres habebat, præter has decem triremes erant. & alii adesse hostes ex specula quadam cognovere. Vtraque classis postero die luce prima, tanquam eo die pugnatura, è portu movit: & posteaquam superavere Rhodii promontorium, quod ab Sida prominet in altum, extemplo & conspecti ab hostibus sunt, & ipsi eos viderunt. Ab regio sinistro cornu, quod ab alto objectum erat, Annibal, dextero Appollonius purpuratorum unus præerat. & jam in frontem directas habebant naves. Rhodii longo agmine veniebant. prima prætoria navis Eudami erat: cogebat agmen Chariclitus: Pamphilidas mediæ classi præerat. Eudamus posteaquam hostium aciem instructam & paratam ad concurrendum vidit, & ipse in altum evehitur, & deinceps quæ sequebantur, servantes ordinem in frontem dirigere jubet. Ea res primo tumultum præbuit. nam nec sic in altum evectus erat, ut ordo omnium naviũ ad terram explicari posset: & festinans ipse præpropere cũ quinque solis navibus Annibali occurrit: cæteri quia in frontem dirigere jussi erant, non sequebantur: extremo agmine loci nihil ad terram relicti erat: trepidantibusque iis inter se, jam in dextro cornu adversus Annibalem pugnabatur. Sed momento temporis & navium virtus & usus rei maritimæ terrorem omnem Rhodiis dempsit. nam & in altum celeriter evectę naves, locum post se quæque venienti ad terram dedere: & si qua concurrerat rostro cum hostium navi, aut proram lacerabat, aut remos detergebat, aut libero inter ordines discursu prætervecta, in puppim impetum dabat. Maxime exterruit hepteris regia à multo minore Rhodia nave uno ictu demersa. itaque jam haud dubiè dexterum cornu hostium in fugã inclinabat. Eudamũ in alto multitudine navium maxime Annibal, cæteris omnibus longe pręstantẽ, urgebat: & circũvenisset, ni signo sublato ex prætoria nave, quo dispersam classem in unum colligi mos erat, omnes quæ in dextro cornu vicerant naves, ad opem ferendam suis concurrissent. tum & Annibal, quæq; circa eum erant naves, capessunt fugam: nec insequi Rhodii ex magna parte ægris, & ob id celerius fessis remigibus, potuerunt. Cum in alto, ubi substiterant, cibo reficerent vires, contemplatus Eudamus hostes claudas mutilatasque naves apertis navib. remulco trahẽtes. XX. paulò amplius integras abscedentes, è turri prætoriæ navis silẽtio facto: *Exurgite*, inquit, *& egregium spectaculum capessite oculis*. Consurrexere omnes, contemplatique trepidationem fugãque hostium, prope una voce exclamavere omnes, ut sequerentur. Ipsius Eudami multis ictibus vulnerata navis erat. Pamphilidam & Chariclitum insequi, quoad putarent tutum, jussit. Aliquandiu secuti sunt: posteaquam terræ appropinquabat Annibal, veriti

veriti ne includerentur vento in hostium ora, ad Eudamum reve-cti, hepterem captam. quæ primo concursu icta erat, ægre Phaselidem pertraxerunt. inde Rhodum non tam victoria læti, quam alius alium accusantes, quod cum potuisset, non omnis summersa aut capta classis hostium foret, redierunt. Annibal ictus uno prælio adverso, ne tum quidem prætervehi Lyciam audebat, cum conjungi veteri regiæ classi quamprimum cuperet. Et id ne ei facere liberum esset Rhodii Chariclitum cum XX. navibus rostratis ad Patara & Megisten portum miserũt. Eudamum cum VII. navibus maximis ex ea classe cui præfuerat, Samum redire ad Romanos jusserunt: ut quantum consilio, quantum auctoritate valeret, compelleret Romanos ad Patara oppugnanda. Magnam lætitiam Romanis jam prius nuncius victoriæ, deinde adventus attulit Rhodiorum. & apparebat, si ea cura Rhodiis dempta esset, vacuos eos tuta ejus regionis maria præstituros: sed profecto Antiocho ab Sardibus, ne opprimerentur urbes maritimæ, abscedere custodia Ioniæ atq; Æolidis prohibuerunt. Pamphilidam cum quatuor navibus tectis ad eam classem quæ circa Patara erat, miserunt. Antiochus non civitatum modo quæ circa se erant, contrahebat præsidia, sed ad Prusiam Bithyniæ regem miserat legatos literasque, quibus transitum in Asiam Romanorum increpabat. Venire eos ad omnia regna tollenda, ut nullum usquam orbis terrarum, nisi Romanum imperium esset. Philippum & Nabim expugnatos, se tertium peti. ut quisque proximus ab oppresso sit, per omneis velut continens incendium pervasurum. ab se gradum in Bithyniam fore, quando Eumenes in voluntariam servitutem concessisset. His motum Prusiam literæ Scipionis consulis, sed magis ejus fratris Africani, à suspicione tali averterunt, qui præter consuetudinem perpetuã populi Romani, augendi omni honore regum, sociorum majestatem domesticis ipse exemplis Prusiam ad promerendam amicitiam suam compulit. Regulos se acceptos in fidem, in Hispania reges reliquisse: Masanissam non in patrio modo locasse regno, sed in Syphacis, à quo ante expulsus fuisset, regnũ imposuisse: & esse eum non Africæ modo regum longe opulentissimum, sed toto in orbe terrarum cuivis regum vel majestate vel viribus parem. Philippum & Nabin hostes ut bello superatos ab T. Quintio, tamen in regno relictos: Philippo quidem anno priore etiam stipendium remissum, & filium obsidem redditum: & quasdam civitates extra Macedoniam, patientibus Romanis imperatoribus recepisse eum. In eadem dignitate & Nabin futurum fuisse, nisi eum suus primo furor, deinde fraus Aetolorum absumpsisset. Maximè confirmatus est animus regis, posteaquam ad eum C. Livius qui prætor ante classi præfuerat, legatus ab Roma venit & edocuit quanto & spes victoriæ certior Romanis quam Antiocho, & amicitia sanctior firmiorque apud Romanos futura esset. Antiochus posteaquam à spe societatis Prusiæ decidit, Ephesum ab Sardibus est profectus ad classem, quæ per aliquot menses instructa ac parata fuerat, visendam: magis quia terrestribus copiis exercitum Romanum & duos Scipiones imperatores videbat sustineri nõ posse, quam quod res navalis ipsa per se aut tentata sibi unquam feliciter, aut tunc magnæ & certæ fiduciæ esset. erat tamen momentum in præsentia spei, quod & magnam partem Rhodiæ classis circa Patara esse, & Eumenem regem cum omnibus navibus suis consuli obviam in Hellespontum profectum audierat. aliquid etiam inflabat animos classis Rhodia ad Samum per occasionem fraude præparatam absumpta. His fretus, Polyxenida cum classe ad tentandam omni modo certaminis fortunam misso, ipse copias ad Notium ducit: (id oppidum Colophonium

phonium

phonium mari imminens abest à vetere Colophone duo ferme millia passuum) & ipsam urbem suæ esse potestatis volebat, adeo propinquam Epheso, ut nihil terra marive ageret, quod non subjectum oculis Colophoniorum, ac per eos notum extemplo Romanis esset: quos audita obsidione non dubitabat ad opem ferendam sociẹ urbi classem à Samo moturos: eam occasionem Polyxenidæ ad rem gerendam fore. Igitur operibus oppugnare urbem aggressus, & ad mare partibus duabus pariter munitionibus deductis, utrimque vineas & aggerem muro injunxit & testudinibus arietes admovit. Quibus territi malis Colophonii oratores Samum ad L. Aemilium fidem prætoris populique Romani implorantes, miserunt. Aemilium & Sami segnis diu mora offendebat, nihil minus opinantem quam Polyxenidam bis nequicquam ab se provocatum potestatem pugnæ facturum esse. & turpe existimabat, Eumenis classem adjuvare consulem ad trajiciendas in Asiam legiones: se Colophonis obsessæ auxilio incertam finem habituro alligari. Eudamus Rhodius, qui & tenuerat eum Sami, cupientem proficisci in Hellespontum, cunctique instare & dicere: quanto satius esse vel socios obsidione eximere, vel victam jam semel classem vincere iterum, totamque maris possessionem hosti eripere, quam desertis sociis tradita Antiocho Asia, terra marique in Hellespontum, ubi satis esset Eumenis classis, à sua parte belli discedere. Profecti à Samo ad petendos commeatus, consumptis jam omnibus, Chium parabant trajicere. Id erat horreum Romanis, eoque omnes ex Italia missæ onerariæ dirigebant cursum. Circumvecti ab urbe ad aversæ insulæ, objecta aquiloni, ad Chium & Erythras sunt. Cum pararent trajicere, literis certior fit prætor frumenti vim magnam Chium ex Italia venisse: vinum portantes naves tempestatibus retentas esse, simul allatum est, Tejos regiæ classi benigne commeatus præbuisse: quinque millia vasorum vini esse pollicitos. Tejum ex medio cursu classem repente avertit: aut volentibus iis usurus commeatu parato hostibus, aut ipsos pro hostibus habiturus. Cum direxissent ad terram proras, quindecim ferme eis naves circa Myonnesum apparuerunt. quas primo ex classe regia prætor esse ratus, instituit sequi: apparuit inde piraticas celoces & lembos esse. Chiorum maritimam oram depopulati, cum omnis generis præda revertentes, posteaquam videre ex alto classem, in fugam verterunt. & celeritate superabant levioribus, & ad id fabrefactis navigiis, & propiores terræ erant. itaque priusquam appropinquaret classis, Myonnesum perfugerunt, unde se à portu ratus abstracturum naves, ignarus loci sequebatur prætor. Myonnesus promontorium inter Tejum Samumque est: ipse collis est in modum metæ in acutum cacumen a fundo satis lato fastigiatus: à continenti arctæ semitæ aditum habet: à mari exesæ fluctibus rupes claudunt, ita ut quibusdam locis superpendentia saxa plus in altum quàm quæ in statione sunt naves, promineant. Circa ea appropinquare non ausæ naves, ne sub ictu superstantium in rupibus piratarum essent, diem trivere: tandem sub noctem vano incœpto cum abstitissent, Tejum postero die accessere: & in portu qui à tergo urbis est (Geræsticum ipsi appellant) navibus constitutis, prætor ad depopulandum circa urbem agrum milites emisit. Teji cum in oculis populatio esset, oratores cum infulis & velamentis ad Romanum miserunt. Quibus purgantibus civitatem omnis facti dictique hostilis adversus Romanos, & juvisse eos commeatu classem hostium arguit, & quantum vini Polyxenidæ promisissent. quæ si eadem classi Romanæ darent, revocaturum se à populatione militem: si minus, pro hostibus eos habiturum-

turum. Hoc tam triste responsum cum retulissent legati, vocatur in concionem à Magistratibus populus, ut quid agerent, consultarent. Eo forte Polyxenidas cum regia classe à Colophone profectus, posteaquam movisse à Samo Romanos audivit, & ad Myonesum piratas persecutos Teiorum agrum depopulari, naves in Geræstico portu stare: ipse adversus Myonesum in insula (Macrin nautici vocant. anchoras portu occulto jecit. inde ex propinquo explorans quid hostes agerent, primò in magna spe fuit, quemadmodum Rhodiam classem ad Samum circumsessis ad exitum faucibus portus expugnasset, sic & Romanã expugnaturum. nec est dissimilis natura loci: promontoriis coeuntibus inter se, ita clauditur portus. ut vix duæ simul inde naves possint exire. nocte occupare fauces Polyxenidas in animo habebat: & denis navibus ad promontoria stantibus, quæ ab utroque cornu in latera exeuntium navium pugnarent. ex cætera classe, sicut ad Panormum fecerãt, armatis in litora expositis, terra marique simul hostes opprimere. quod non vanum ei consilium fuisset, ni cum Teji facturos se imperata promisissent, ad accipiẽdos commeatus aptius visum esset Romanis, in eum portum qui ante urbem est, classem transire. Dicitur & Eudamus Rhodius vitium alterius portus ostendisse, cum forte duæ naves in arcto ostio implicitos remos fregissent: & inter alia id quoque movit prætorem ut traduceret classem, quod ab terra periculum erat, haud procul inde Antiocho stativa habente. Traducta classe ad urbem, ignaris omnibus egressi milites nautæque sunt, ad commeatus, & vinum maxime dividendum in naves, cum medio forte diei agrestis quidam ad prætorem adductus nunciat, alterum jam diem classem stare ad insulam Macrin: & paulo ante visas quasdam moveri tanquam ad profectionem naves. Re subita perculsus prætor tubicines canere jubet, ut si qui per agros palati essent, redirent. tribunos in urbem mittit ad cogendos milites nautasque in naves. Haud secus quam in repentino incendio aut capta urbe trepidatur: aliis in urbem currentibus ad suos revocandos: aliis ex urbe naves cursu repetentibus: incertisque clamoribus quibus ipsis tubæ obstreperent, turbatis imperiis, tandem concursum ad naves est. Vix suam quisque noscere aut adire præ tumultu poterat: trepidatumque cum periculo & in mari & in terra foret, ni partibus divisis Æmilius cum prætoria nave primus è portu in altum evectus, excipiens insequenteis suo quamque ordine in frontem instruxisset: Eudamus Rhodiaque classis substitissent ad terram, ut & sine trepidatione conscenderent, & ut quæque parata esset, exiret navis. ita & explicuere ordinem primæ in conspectu prætoris, & coactum agmen ab Rhodiis est: instructaque acies velut cerneret regios, in altum processit. inter Myonnesum & Corycum promontorium erant, cum hostem conspexere. Et regia classis binis in ordinem navibus longo agmine veniens, & ipsa aciem adversam explicuit, tantum lævo evecta cornu, ut amplecti, & circumire dextrum cornu Romanorum posset. quod ubi Eudamus qui cogebat agmen, vidit, non posse exæquare ordinem Romanos, & tantum non jam circumiri à dextro cornu: concitat naves (& erãt Rhodiæ naves longe omnium celerrimæ tota classe) æquatoque cornu, prætoriæ navi in qua Polyxenidas erat, suam objecit. Jam totis classibus simul ab omni parte pugna conserta erat. Ab Romanis LXXX. naves pugnabant, ex quibus Rhodiæ duæ & XX. erant. Hostium classis undenonaginta navium fuit, & maximæ formæ naves, tres hexeres habebat, duas hepteres. Robore navium & virtute militum Romani longe Rhodios præstabant: Rhodiæ naves agilitate, & arte guberna-

bernatorum & scientia remigum. Maximo tamen hostibus terrori fuere, quæ ignes præ se portabant: & quod unum iis ad Panormum circumventis saluti fuerat, id tum maximum momentum ad victoriam fuit. nam metu ignis adversi regiæ naves, ne prora concurrerent, cum declinassent, neque ipsæ ferire rostro hostem poterant, & obliquas seipsæ ad ictus præbebant: & si qua concurrerat, obruebatur infuso igni, magisque ad incendium quam ad prælium trepidabant. Plurimum tamen, quæ solet, militum virtus in bello valuit. mediam namque aciem hostium Romani cum rupissent, circumvecti ab tergo pugnantibus adversus Rhodios regiis sese objicere: momentoque temporis & media acies Antiochi, & lævo in cornu circumventæ naves mergebantur. Dextera pars integra sociorum magis clade quam suo periculo terrebatur. cæterum posteaquam alias circumventas, prætoriam navem Polyxenidæ relictis sociis vela dantem videre: sublatis raptim dolonibus (& erat secundus petentibus Ephesum ventus) capessunt fugam: quadraginta duabus navibus in ea pugna amissis: quarum tredecim captæ in potestatem hostium venerunt, cæteræ incensæ aut demersæ. Romanorum duæ naves fractæ sunt, vulneratæ aliquot. Rhodia una capta memorabili casu. nam cum rostro percussisset Sidoniam navem, anchora ictu ipso excussa è nave sua, unco dente velut manu ferrea injecta, alligavit alterius proram: inde tumultu injecto cum divellere se ab hoste cupientes inhiberent Rhodii, tractum anchorale & implicitum remis latus alterum detersit: debilitatam ea ipsa quæ icta cohæserat, navim cepit. Hoc maxime modo ad Myonesum navali prælio pugnatum est. Quo territus Antiochus, quia possessione maris pulsus longinqua tueri diffidebat se posse, præsidium ab Lysimachia, ne opprimeretur ibi ab Romanis, deduci pravo, ut res ipsa postea docuit, consilio jussit. non enim tueri solum Lysimachiam à primo impetu Romanorum facile erat: sed obsidionem etiam per totam hyemem tolerare, & obsidentes quoque ad ultimam inopiam adducere extrahendo tempus, & interim spem pacis per occasiones tentare. Nec Lysimachiam tantum hostibus tradidit post adversam navalem pugnam: sed etiam Colophonis obsidione abscessit, & Sardeis recepit se: atque inde in Cappadociam ad Ariarathen, qui auxilia accerserent, & quocunque alio poterat ad copias contrahendas, in unum jam consilium, ut acie dimicaret, intentus, misit. Regillus Æmilius post victoriam navalem profectus Ephesum, direptis ante portum navibus cum confessionem concessi maris ultimam hosti expressisset, Chium, quo ante navale prælium cursum à Samo intenderat, navigat. ibi naves in prælio quassatas cum refecisset, L. Aemilium Scaurum cum XXX. navibus Hellespontum ad exercitum trajiciendum misit. Rhodias parte prædæ & spoliis navalibus decoratas domum redire jubet. Rhodii impigre prævertêre, ad trajiciendasque copias consulis iere: atque eo quoque functi officio, tum demum Rhodum rediere. Classis Romana ab Chio Phocæam trajecit. In sinu maris intimo posita hæc urbs est, oblonga forma: duum millium & quingentorum passuum spacium murus amplectitur: coit deinde ex utraque parte in arctiorem velut cuneum, Lamptera ipsi appellant. mille & ducentos passus ibi latitudo patet, inde in altum lingua mille passuum excurrens, medium fere sinum velut nota distinguit. ubi cohæret faucibus angustis, duos in utramque regionem versus portus tutissimos habet. qui in meridiem vergit, Naustathmos ab re appellatur, quia ingentem vim navium capit. alter prope ipsum Lamptera est. Hos portus tutissimos cum occu-

occupasset Romana classis: priusquam aut scalis aut operibus moenia aggrederetur, mittendos censuit prætor, qui principum magistratuumq; animos tentarēt. posteaquam obstinatos vidit, duobus simul locis oppugnare est adortus. Altera pars infrequens ædificiis erat: templa deûm aliquantum tenebant loci. eà prius ariete admoto, quatere muros turresque cœpit. deinde cum eo multitudo occurreret ad defendendum, altera quoque parte admotus aries: & jam utrimque sternebantur muri, ad quorum casum cum impetum Romani milites per ipsam stragem ruinarum facerent, alii scalis etiam ascensum in muros tentarent, adeo obstinate restiterunt oppidani, ut facile appareret plus in armis & virtute, quam in mœnibus auxilii esse. coactus ergo periculo militum prætor receptui cani jussit, ne objiceret incautos furentibus desperatione ac rabie. Dirempto prælio, ne tum quidem ad quietem versi, sed undique omnes ad munienda & obmolienda quę ruinis strata erant, concurrerunt. Huic operi intentis supervenit Q. Antonius à prætore missus: qui castigata pertinacia eorum, maiorem curam Romanis quam illis ostenderet esse, ne in perniciem urbis pugnaretur. si absistere furore vellent, potestatem iis dare eadem conditione qua prius C. Livii in fidem venissent, se tradendi. Hæc cum audissent, quinque dierum spacio ad deliberādum sumpto, tentata interim spe auxilii ab Antiocho, posteaquam legati missi ad regem, nihil in eo esse præsidii retulerant: tum portas aperuerunt, pacti ne quid hostile paterentur. Cum signa in urbem inferrentur, & pronunciasset prætor, parci se dediris velle: clamor undique est sublatus, indignum facinus esse Phocæenses nunquā fidos socios, semper infestos hostes, impune eludere. ab hac voce velut signo a prætore dato, ad diripiendam urbem passim discurrerunt. Æmilius primo resistere & revocare, dicendo captas, non deditas diripi urbes, & in his tamen arbitrium esse Imperatoris, non militum, posteaquam ira & avaritia imperio potentiora erāt: præconibus per urbem missis, liberos omnes in forum ad se convenire jubet, ne violarentur: & in omnibus quæ ipsius potestatis fuerunt, fides constitit prætoris. urbem agrosque & suas leges iis restituit: & quia jam hyems appetebat, Phocææ portus ad hybernandum classi delegit. Per idem fere tempus consuli transgresso Aeniorum Maronitarumq; fines nunciatur, victam regiam classem ad Myonensum, relictamq; à præsidio Lysimachiam esse. Id multo quam de navali victoria lætius fuit: utique posteaquam eo venerunt, refertaque urbs omnium rerum commeatibus velut in adventum exercitus præparatis. eos excepit: ubi inopiam ultimam laboremque in obsidenda urbe sibi proposuerant. Ibi paucos dies stativa habuere, ut impedimenta ęgrique consequerentur, qui passim per omnia Thraciæ castella fessi morbis ac longitudine viæ relicti erant. Receptis omnibus ingressi rursus iter per Chersonesum, Hellespontum perveniunt. ubi omnibus cura regis Eumenis ad trajiciendum præparatis, velut in pacata litora nullo prohibente, aliis alio delatis navibus, sine tumultu trajecere. Ea vero res Romanis auxit animos concessum sibi transitum cernentibus in Asiam, quam rem magni certaminis futuram crediderant. Stativa deinde ad Hellespontum aliquandiu habuerunt: quia dies forte quibus Ancilia moventur, religiosi ad iter inciderant. iidem dies P. Scipionem propiore etiam religione, quia Salius erat, disjunxerant ab exercitu, causaque & ipse moræ erat, dum consequeretur Per eos forte dies legatus ab Antiocho in castra venerat Byzantius Heraclides de pace afferens mandata; quam impetrabilem fore, magnam ei spem attulit mora & cunctatio Romanorum:

norum: quos simul Asiam attigissent, effuso agmine ad castra regia ituros crediderat. Statuit tamen non prius adire consulem, quam P. Scipionem: & ita mandatum ab rege erat, in eo maximam spem habebat: præterquam quod & magnitudo animi, & satietas gloriæ placabilem eum maxime faciebat: notumque erat gentibus qui victor ille in Hispania, qui deinde in Africa fuisset: etiam quod filius ejus captus in potestate regis erat. Is ubi & quando & quo casu captus sit, sicut pleraque alia parum inter auctores constat. alii principio belli à Chalcide Oreum petentem circumventum ab regiis navibus tradunt: alii, posteaquam transitum in Asiam est, cum turma Fregellana missum exploratum ad regia castra, effuso obviam equitatu cum reciperet sese, in eo tumultu delapso equo, cum duobus equitibus oppressum, ita ad regē deductum esse. Illud satis constat, si pax cum populo Romano maneret hospitiumque privatim regi cum Scipionibus esset, neque liberalius neque benignius haberi colique adolescentem, quam cultus est, potuisse. Ob hæc cum adventum P. Scipionis legatus expectasset: ubi is venit, consulem adit, petitque ut mandata audiret. Advocato frequenti concilio legati verba sunt audita. Is multis ante legationibus nequicquam ultro citroque de pace missis, eam ipsam fiduciam impetrandi sibi esse dixit, quod priores legati nihil impetrassent. Smyrnam enim & Lampsacum & Alexandriam, Troadem, & Lysimachiam in Europa, jactatas in illis disceptationibus esse: quarum Lysimachia jam cessisse regem, ne quid in Europa habere eum dicerent: eas quæ in Asia sint civitates tradere paratum esse: & si quas alias Romani, quod suarum partium fuerint, vindicare ab imperio regio velint. impensæ quoque in bellum factæ partem dimidiam regem præstiturum populo Romano. Hæ conditiones erant pacis. Reliqua oratio fuit, ut memores rerum humanarum & suæ fortunæ moderarentur & alienam ne urgerent: finirent Europa imperium, id quoque immensum esse & parari singula acquirendo facilius potuisse, quā universa teneri posse. Quod si Asiæ quoque partem aliquam abstrahere velint, dummodo non dubiis regionibus finiant: vinci suam temperantiam Romana cupiditate, pacis & concordiæ causa regem passurum. Ea quæ legato magna ad pacem impetrandam videbantur, parva Romanis visa. nam & impensam quæ in bellum facta esset, omnem præstare regem æquum censebant: cujus culpa bellum excitatum esset, & non Ionia modo atque Æolide deduci debere præsidia regia: sed sicut Græcia omnis liberata esset, ita quæ in Asia sint, omnes liberari urbes. id aliter fieri non posse, quam ut cis Taurum montem possessione Asiæ Antiochus cedat. Legatus posteaquam nihil æqui in concilio impetrare se censebat, privatim (sic enim imperatum erat) P. Scipionis tentare animum est conatus. Omnium primum filium ei sine precio redditurum regem dixit: deinde ignarus & animi Scipionis, & moris Romani, auri pondus ingens est pollicitus, & nomine tantum regio excepto, societatem omnis regni, si per eum pacem impetrasset. Ad ea Scipio: QVOD Romanos omnes, quod, „ me ad quem missus es, ignoras, „ minus miror, cum te fortunam „ ejus à quo venis, ignorare cer- „ nam. Lysimachia tenenda erat, „ ne Chersonesum intraremus: „ aut ad Hellespontum obsisten- „ dum, ne in Asiam trajiceremus, „ si pacem tanquam à solicitis de „ belli eventu petituri eratis. cō- „ cesso vero in Asiam transitu, & „ non solum frænis, sed etiam ju- „ go accepto, quæ disceptatio ex „ æquo, cum imperium patien- „ dum sit, relicta est? Ego ex mu- „ nificentia regia maximum do- „ num filium habebo: aliis, deos „ precor, ne unquam fortuna „

"egeat mea, animus certè non "egebit. pro tanto in me munere gratum me esse in se sentiet, si privatam gratiam pro "privato beneficio desiderabit. "publice nec habebo quicquam "ab illo, nec dabo. quod in præsentia dare possim, fidele consilium est. abi, nuncia meis "verbis, bello absistat, pacis conditionem nullam recuset. Nihil ea moverunt regem, tutam fore belli aleam ratum, quando perinde ac victo jam sibi leges dicerentur. omissa igitur in præsentia mentione pacis totam curam in belli apparatum intendit. Consul omnibus præparatis ad proposita exequenda, cum ex stativis movisset, Dardanum primum, deinde Rhœteum, utraque civitate obviam effusa, venit. Inde Ilium processit, castrisque in campo, qui est subjectus mœnibus, positis, in urbem arcemque cum ascendisset, sacrificavit Minervæ præsidi arcis, & Iliensibus in omni rerum verborumque honore ab se oriundos Romanos præferentibus, & Romanis lætis origine sua. inde profecti sextis castris ad caput Caici amnis pervenerunt. Eo & Eumenes rex, conatus primo ab Hellesponto reducere classem in hyberna Elæam, adversis deinde ventis cum aliquot diebus superare Lecton promontorium non potuisset, in terram egressus, ne deesset principiis rerum, qua proximum fuit, in castra Romana cum parva manu contendit. ex castris Pergamum remissus ad commeatus expediendos, tradito frumento quibus jusserat Cos. in eadem stativa rediit. inde plurium dierum præparatis cibariis, consilium erat ire ad hostem priusquam hyems opprimeret. Regia castra circa Thyatira erant. ibi cum audisset Antiochus P. Scipionem ægrum Elæam delatum, legatos qui filium ad eum reducerent, misit. Non solum animo patrio gratum munus, sed corpori quoque salubre gaudium fuit: satiatusq; tandem complexu filii, *Renunciate*, inquit, *gratias regi me agere: referre gratiam aliam nunc non posse, quam ut suadeam, ne ante in aciem descendat, quam ut in castra me redisse audierit.* Quanquam LX. millia peditum, plus XII millia equitum animos interdum ad spem certaminis faciebant: motus tamen Antiochus tanti auctoritate viri, in quo ad incertos belli eventus omnis fortunæ posuerat subsidia, recepit se transgressus Phrygium amnem: circaque Magnesiam quæ ad Sipylum est, posuit castra. & ne si extrahere tempus vellet, munimenta Romani tentarent: fossam sex cubitis altam, XII. latam cum duxisset, extra duplex vallum fossæ circumdedit: interiore labro murum cum turribus crebris objecit: unde facile arceri transitu fossæ hostis posset. Consul circa Thyatira regem esse ratus, continuis itineribus quinto die ad Hyrcanum campum descendit. inde cum profectum audisset, secutus vestigia citra Phrygium amnem, quatuor millia ab hoste posuit castra. Eò mille ferme equites (maxima pars Gallogræci erant, & Dacæ quidam, aliarumque gentium sagittarii equites intermisti) tumultuose amne trajecto, in stationes impetum fecerunt. Primo turbaverunt incompositos, deinde cum longius certamen fieret, Romanorum, ex propinquis castris facili subsidio, cresceret numerus: regii fessi jam & plures non sustinentes, recipere se conati, circa ripam amnis, priusquam flumen ingrederentur, ab instantibus tergo aliquot interfecti sunt. Biduum deinde silentium fuit, neutris transgredientibus amnem. tertio post die Romani simul omnes transgressi sunt, & duo millia ferme & quingentos passus ab hoste posuerunt castra. Metantibus & muniendo occupatis tria millia delecta equitum peditumq; regiorum magno terrore ac tumultu advenere. aliquanto pauciores in statione erant: & tamen per se nullo à

muni-

munimento castrorum milite avocato, & primo æquum prælium sustinuere, & crescente certamine pepulerunt hostes, centum ex his occisis, centum ferme captis. Per quatriduum insequens instructæ utrinque acies pro vallo stetere, quinto die Romani processere in medium campi. Antiochus nihil promovit signa, ita ut extremi minus mille pedes à vallo abessent. Consul posteaquam detrectari certamen vidit, postero die in consilium advocavit, quid sibi faciendum esset, si Antiochus pugnandi copiam non faceret. instare hyemem: aut sub pellibus habendos milites fore: aut si concedere in hyberna vellent, differendum esse in æstatem bellum. Nullum unquam hostem Romani æque contempserunt. conclamatum undique est, duceret extemplo, & uteretur ardore militum, qui tanquam non pugnandum cum tot millibus hostium: sed par numerus pecorum trucidandus esset, per fossas, per vallum castra invadere parati erant, si in prælium hostis non exiret. Cn. Domitius ad explorandum iter, & qua parte adiri vallum hostium posset, missus, posteaquam omnia certa retulit, postero die propius castra admoveri placuit. tertio signa in medium campi prolata, & instrui acies cœpta est. Nec Antiochus ultra tergiversandum ratus, ne & suorum animos minueret detrectando certamen & hostium spem augeret, & ipse copias eduxit: tantum progressus à castris, ut dimicaturum appareret. Romana acies unius prope formæ, fuit & hominum & armorum genere. Duæ legiones Romanæ, duæ sociûm ac Latini nominis erant: quinta millia & quadringenos singulæ habebant. Romani mediam aciem, cornua Latini tenuerunt: hastatorum prima signa, deinde principum erant: triarij postremos claudebant. Extra hanc veluti justam aciem à parte dextera consul Achæorum cetratis immistos auxiliares Eumenis tria millia ferme peditum æquata fronte instruxit: ultra eos, equitum minus tria millia opposuit, ex quibus Eumenis octingenti, reliquus omnis equitatus Romanus erat. extremos Triballos & Cretenses (quingentorum utrique numerum explebant) statuit. lævum cornu non videbatur egere talibus auxiliis quia flumen ab ea parte ripæque diruptæ claudebant: quatuor tamen inde turmæ equitum oppositæ. Hæc summa copiarũ erat Romanis, & duo millia mistorũ Macedonum Thracumq; qui voluntate secuti erant. hi præsidio relicti sunt castris. sexdecim elephantos post triarios in subsidio locaverunt. nam præterquam quod multitudinem regiorum elephantorũ (erant autem quatuor & L.) sustinere non videbantur posse, ne pari quidem numero Indicis Africi resistunt: sive quia magnitudine (longe enim illi præstant) sive robore animorum vincuntur. Regia acies varia magis multis gentibus dissimilitudine armorum auxiliorumque erat. X. & sex millia peditum more Macedonum armati fuere, qui phalangitæ appellabantur. Hæc media acies fuit in fronte in decem partes divisa. partes eas interpositis binis elephantis distinguebat: à fronte introrsus in duos & XXX. ordines armatorum acies patebat. hoc & roboris in regiis copiis erat: & perinde cum alia specie, tum eminentibus tantum inter armatos elephantis magnum terrorem præbebat. ingentes ipsi erant: addebant speciem frontalia & cristæ, & tergo impositæ turres, turribusque superstantes præter rectorem quaterni armati. Ad latus dexterum phalangitarum mille & quingentos equites Gallogræcorum opposuit. his tria millia equitum loricatorum (cataphractos ipsi appellant) adjunxit. addita his ala mille ferme equitum, agema eam vocabant. Medii erant lecti viri & ejusdem regionis misti multarum gentium equites. continens his

grex XVI. elephantorum est oppositus in subsidiis ab eadem parte paululum producto cornu regia cohors erat: Argyraspides à genere armorum appellabantur. Dacæ deinde equites sagittarii mille & ducenti. tum levis armaturæ trium millium pari ferme numero, pars Cretenses, pars Tralles, duo millia & quingenti Mysi sagittariis adjuncti erant. Extremum cornu claudebāt quatuor millia misti Cyrtæi funditores, & Elymæi sagittarii. Ab lævo cornu phalangitis adjuncti erant Gallogræci equites mille & quingenti, & similiter his armati duo millia Cappadocum ab Ariarathe missi rege. inde auxiliares misti omnium generum duo millia & septingenti, & tria millia cataphractorum equitum, & mille alii equites, regia ala levioribus tegumētis suis equorumque, alio haud dissimili habitu: Syri plerique erant Phrygibus & Lydis immisti. ante hunc equitatum falcatæ quadrigę & cameli quos appellant dromadas. his insidebant Arabes sagittarii, gladios habentes tenues, longos quaterna cubita, ut ex tanta altitudine contingere hostem possent. inde alia multitudo par ei quæ in dextro cornu erat. primi Tarentini, deinde Gallogræcorum equitum duo millia & quingenti: inde Neocretes mille: & eodem armatu Cares & Cilices mille & quingenti, & totidem Tralles, & tria millia cetratorum: Pisidæ hi erant & Pamphylii & Licii: tum Cyrtęorum & Elymæorum paria in dextro cornu locatis auxilia & XVI. elephanti modico intervallo distantes. Rex ipse in dextero cornu erat, Seleucum filium & Antipatrum fratris filium in lævo pręposuit: media acies tribus permissa, Minioni & Zeusidi & Philippo magistro elephantorum. Nebula matutina crescente die levata in nubes, caliginem dedit: humor inde ab austro velut perfudit omnia. quæ nihil admodum Romanis, eadem perincommoda regiis erant: nam & obscuritas lucis in acie modica Romanis non adimebat in omnes partes conspectum, & humor toto fere gravi armatu nihil gladios aut pila hebetabat. regii tam lata acie, ne ex medio quidem cornua sua circumspicere poterant, nedum extremi inter se conspicerentur: & humor arcus fundasq; & jaculorum amenta emollierat. falcatæ quoque quadrigæ, quibus se perturbaturum hostium aciem Antiochus crediderat, in suos terrorem verterunt. Armatæ autem in hunc maxime modum erant: cuspides circa temonem ab jugo decem cubita extantes, velut cornua habebant: quibus quicquid obvium daretur, transfigerent: & in extremis jugis binæ circà eminebant falces: altera æquatá jugo, altera inferior in terram devexa: illa ut quicquid ab latere objiceretur, abscinderet: hæc, ut prolapsos subeuntesque contingeret. item ab axibus rotarum utrinque binæ eodem modo diversæ deligabantur falces. Sic armatas quadrigas, quia si in extremo aut in medio locatæ forent, per suos agendæ erant, in prima acie, ut ante dictum est, locaverat rex. Quod ubi Eumenes vidit, haud ignarus pugnæ, & quam anceps esset auxilii genus, si quis pavorem magis equis injiceret, quam justa adoriretur pugna. Cretenses sagittarios funditoresque & jaculatores equitum non confertos, sed quam maxime possent dispersos excurrere jubet: simul omnibus partibus tela ingerere. Hęc velut procella partim vulneribus missilium undiq; conjectorum, partim clamoribus dissonis ita consternavit equos, ut repente velut effrenati passim incerto cursu ferrentur: quorum impetus & levis armatura, & expediti funditores, & velox Cretensis momento declinabant, & equos insequendo, tumultum ac pavorem equis camelisque & ipsis simul consternatis augebat, clamore & ab alia circumstantium turba multiplici adjecto. Ita medio inter duas acies campo exiguntur

guntur quadrigæ: amotoque inani ludibrio, tum demum ad justum prælium, signo utrinque dato, concursum est. Cæterum vana illa res veræ mox cladis causa fuit. auxilia enim subsidiaria, quę proxima locata erant, pavore & consternatione quadrigarum territa, & ipsa in fugam versa, nudarunt omnia usque ad cataphractos equites. ad quos cum dissipatis subsidiis pervenisset equitatus Romanus, ne primum quidem impetum pars eorum sustinuerũt: alii fusi sunt, alii propter gravitatem tegumentorum armatorumq; oppressi sunt. totum deinde lævũ cornu inclinavit: & turbatis auxiliaribus qui inter equitem, & quos appellant phalangitas, erãt, usque ad mediam aciem terror pervenit. Ibi simul perturbati ordines, & impeditus intercursu suorum usus prælongarum hastarum (sarissas Macedones vocant) intulere signa Rom. legiones, & pila in perturbatos conjecere. ne interpositi quidem elephanti militem Rom. deterrebant, assuetum jam ab Africis bellis & vitare impetum belluæ, & ex transverso aut pilis incessere, aut si propius subire posset, gladio nervos incidere. Iam media acies fere omnis à frõte prostrata erat, & subsidia circumita à tergo cædebantur: cum in parte alia fugam suorum, & prope jam ad ipsa castra clamorem paventium accepere. namque Antiochus à dextro cornu, cum ibi fiducia fluminis nulla subsidia cerneret, præter quatuor turmas equitum: & eas dum applicant se suis, ripam nudantes, impetum in eam partem cum auxilis & cataphracto equitatu facit: nec à fronte tantum instabat, sed circumito à flumine cornu jam ab latere urgebat, donec fugati equites primum, deinde proximi peditum effuso cursu ad castra compulsi sunt. Præerat castris M. Æmilius tribunus militum, M. Lepidi filius, qui post annos paucos pontifex maximus factus est. Is quà fugam cernebat suorum, cum præsidio omni occurrit: & stare primo, deinde redire in pugnam jubebat, pavorẽ & turpem fugam increpans. minæ exinde erant: in perniciem suam cæcos ruere, ni dicto parerent. postremo dat signum suis, ut primos fugientium cædant, turbam insequentium ferro & vulneribus in hostes redigant. Hic major timor minorem vicit. ancipiti coacti metu primò constiterunt, deinde & ipsi redierunt in pugnam: & Æmilius cum suo præsidio (erant autem duo millia virorum fortium) effuse sequenti regi acriter restitit: & Attalus Eumenis frater à dextro cornu, à quo lævum hostium primo impetu fugatum fuerat: ut ab sinistro fugam suorum & tumultum circa castra vidit, in tempore cum ducentis equitibus advenit. Antiochus posteaquam & eos quorum terga modo viderat repetentes pugnam, & aliam à castris & ex acie affluentem turbam conspexit, in fugam vertit equum. ita utroque cornu victores Romani, per acervos corporum, quos in media maxime acie cumulaverant, ubi & robur fortissimorũ virorum, & arma gravitate fugam impedierant, pergunt ad castra diripienda. equites primi omniũ Eumenis, deinde & alius equitatus toto passim campo sequuntur hostem, & postremos ut quosque adepti sunt, cædunt. cæterum fugientibus major pestis intermissis quadrigis elephantisque & camelis erat, sua ipsorum turba: cum solutis ordinibus, velut cæci super alios alii ruerent, & incursu beluarum obtererentur. In castris quoque ingens & major prope quam in acie cædes est edita. nam & primorum fuga in castra maxime inclinavit: & hujus fiducia multitudinis, qui in præsidio erant, pertinacius pro vallo pugnarunt. retenti in portis valloque, quæ se impetu ipso capturos crediderant Romani: posteaquam tandem perruperunt, ab ira graviorem ediderunt cædem. Ad quinquaginta millia peditum cæsa eo die dicuntur: equitum qua-

tuor

tuor millia, mille & quadringenti capti, & quindecim cum rectoribus elephanti. Romanorum aliquot vulnerati sunt: ceciderunt non plus CCC. pedites, quatuor & viginti equites, & de Eumenis exercitu quinque & viginti. Et illo quidem die victores direptis hostium castris cum magna præda in sua reverterunt. postero die spoliabant cæsorum corpora, & captivos contrahebant. legati ab Thyatira & à Magnesia ad Sipylum ad dedendas urbes venerunt. Antiochus cum paucis fugiens, in ipso itinere pluribus congregantibus se, modica manu armatorum media ferme nocte Sardeis concessit. inde cum audisset Seleucum filium & quosdam amicorum Apameam prægressos, & ipse quarta vigilia cum conjuge ac filia petit Apameam, Zenoni tradita custodia urbis, Timone Lydiæ præposito. quibus spretis consensu oppidanorum & militum qui in arce erant, legati ad consulem missi sunt. Sub idem fere tẽpus, & ab Trallibus, & à magnesia quæ super Meandrum est, & ab Epheso legati ad dedendas urbes venerunt. Reliquerat Ephesum Polyxenidas audita pugna, & classe usque ad Patara Lyciæ pervectus, metu stationis Rhodiarum navium quæ ad Megisten erat, in terram egressus, cum paucis itinere pedestri Syriam petiit. Asiæ civitates in fidem consulis ditionemque populi Romani sese tradebant. Sardibus jam consul erat: eo & P. Scipio ab Elæa, cum primum pati laborem viæ potuit, venit. Sub idem fere tempus caduceator ab Antiocho per P. Scipionem à consule petiit, impetravitque, ut oratores mittere liceret regi: paucos post dies Zeusis, qui præfectus Lydiæ fuerat, & Antipater fratris filius, venerunt. hi prius Eumene convento quem propter vetera certamina aversum maxime à pace credebant esse, & placatiore eo & sua & regis spe invento, tum P. Scipionem, & per eum Cos. adierunt: præbitoque iis petentibus frequenti concilio ad mandata edenda: NON TAM quid ipsi dicamus, habemus, " *inquit*, Zeusis, quam ut à vobis " quæramus Romani, quo piaculo " expiare errorẽ regis, pacem ve- " niamq; impetrare à victoribus " possimus. Maximo semper animo " victis regibus populisque igno- " novistis. quanto id majore & " placatiore animo decet vos fa- " cere in hac victoria, quæ vos " dominos orbis terrarum fecit? " positis jam adversus omnes mor- " tales certaminibus haud secus " quam deos consulere & parce- " re vos generi humano oportet. " Iam antequam legati venirent, decretum erat quid responderetur. respondere Africanum placuit, is in hunc modum locutus fertur: ROMANI ex iis quæ in deûm " immortaliũ potestate erant, ea " habemus, quæ dii dederunt, a- " nimos, qui nostræ mentis sunt, " eosdem in omni fortuna gessi- " mus gerimusque: neque eos se- " cundæ res extulerunt, nec ad- " versæ minuerunt. ejus rei, ut a- " lios omittam, Annibalem ve- " strum vobis darem testem, nisi " vos ipsos dare possem. Postea- " quam Hellespontum trajecimus, " priusquam castra regia, prius- " quam aciem videremus, cum " communis mars, & incertus bel- " li eventus esset, de pace vobis a- " gentibus, quas pares paribus fe- " rebamus conditiones, easdem " nunc victores victis ferimus. " Europa abstinete, Asiaque omni " quæ cis Taurum montem est, " decedite. pro impensis deinde " in bellum factis, XV millia ta- " lentûm Euboicorum dabitis, " quingenta præsentia, duo millia " & quingenta cum S. P. Q. R. " pacem comprobaverint, mille " deinde talentûm per XII an- " nos. Eumeni quoque reddi " CCCC. talenta, & quod frumẽ- " ti reliquũ ex eo, quod patri debitum est, placet. Hæc cum pe- " pigerimus, facturos vos ut pro " certo habeamus, erit quidem a- " liquod pignus, si obsides viginti " nostro arbitratu dabitis. Sed " nunquam satis liquebit nobis, "

ibi

"ibi pacem esse P.R. ubi Annibal "erit. eũ ante omnia deposcimus. "Thoantem quoq; Aetolum, con-"citatorem Aetolici belli, qui & "illorum fiducia vos, & vestra il-"los in nos armavit, dedetis, & "cum eo Mnasimacum Acarnana, " & Chalcidenses Philonem & "Eubulitam. In deteriore sua for-"tuna pacem faciet rex, quia se-"rius facit quam facere potuit. si "nunc moratus fuerit, sciat re-"gum majestatem difficilius ab "summo fastigio ad medium de-"trahi, quam à mediis ad ima præcipitari. Cum his mandatis ab rege missi erant legati, ut omnem pacis conditionem acciperent. itaque Romam mitti legatos placuit. Cos. in hyberna exercitum Magnesium ad Mæandrum & Tralleis Ephesumque divisit. Ephesum ad Cos. paucos post dies obsides ab rege adducti sunt: & legati, qui Romam irent, venerũt. Eumenes quoque eodem tempore profectus est Romam, quo legati regis. secutæ eos sunt legationes omnium Asiæ populorum. Dum hæc in Asia geruntur, duo fere sub idem tempus cum triumphi spe proconsules de provinciis Romam redierunt: Q. Minucius ex Liguribus, M. Acilius ex Ætolia. Auditis utriusque rebus gestis; Minucio negatus triumphus. Acilio magno consensu decretus: isque triumphans de rege Antiocho & Ætolis urbem est invectus. Prælata sunt in eo triũpho signa militaria CCXXX. & argenti infecti tria millia pondo: signati tetradrachmum Atticum CXIII. millia: cistophorum CCXLII. vasa argentea cælata multa, magnique ponderis. tulit & supellectilem regiam argenteam, ac vestem magnificam, coronas aureas, dona sociarum civitatum, XLV. spolia omnis generis, captivos nobiles, Ætolos, & regios duces sex & triginta duxit. Damocritus Aetolorum dux paucos ante dies cũ è carcere nocte effugisset, in ripa Tiberis consecutis custodibus, priusquam comprehẽderetur, gladio se transfixit. milites tantum, qui sequerentur currum, defuerunt: alioqui magnificus & spectaculo, & fama rerum triumphus fuit. Hujus triumphi minuit lætitiam nuncius ex Hispania tristis, adversa pugna in Vascetanis ductu L. Æmilii propratoris apud oppidum Lyconem cum Lusitanis, sex millia de exercitu Romano cecidisse: cæteros paventes intra vallum compulsos ægre castra defendisse, & admodum fugientium magnis itineribus in agrum pacatum reductos. Hæc ex Hispania nunciata. Ex Gallia legatos Placentinorum & Cremonensium L. Aurunculejus prætor in senatum introduxit. His querẽtibus inopiã colonorum aliis belli casibus, aliis morbo absumptis, quosdam tædio accolarum Gallorum reliquisse colonias: decrevit senatus, uti C. Lælius Cos. si ei videretur, sex millia familiarum conscriberet, quæ in eas colonias dividerentur, & ut L. Aurunculejus prætor triumviros crearet ad eos colonos deducendos. Creati M. Attilius Seranus, L. Valerius P. F. Flaccus, L. Valerius C. F. Tappus. Haud ita multo post cum jam consularium comitiorum appeteret tempus: C. Lælius Cos. ex Gallia Romam rediit. is non solum ex facto absente se S.C. in supplementum Cremonæ & Placentiæ colonos scripsit, sed ut novæ coloniæ duæ in agrum qui Bojorum fuisset, deducerentur, & retulit. & auctore eo patres censuerunt. Eodem tempore L. Æmilii prætoris litteræ allatæ de navali pugna ad Myonesum facta, & L. Scipionem Cos. exercitum in Asiam trajecisse. Victoriæ navalis ergo in unum diem supplicatio decreta est: in alterum diem, quod exercitus Romanus tũ primum in Asia posuisset castra, ut ea res prospera & læta eveniret: vicenis majoribus hostiis in singulas supplicationes sacrificare Cos. est jussus. Inde consularia comitia magna contentione habita, M. Æmilius Lepidus petebat, adversa fama hominum, quod provinciam Siciliam petendi causa, non

con-

consulto senatu ut sibi id facere liceret, reliquisset. petebant cum eo M. Fulvius Nobilior, Cn. Manlius Volso, M. Valerius Messala. Fulvius Cos. unus creatur, cum cæteri centurias non explessent, isque postero die Cn. Manlium, Lepido dejecto (nã Messala tacuit) collegam dixit. Prr. exinde facti, duo Q. Fabii, Labeo & Pictor (flamen Quirinalis eo anno inauguratus fuerat) M. Sempronius Tuditanus, Sp. Posthumius, Albinus, L. Plautius Hypseus, L. Bæbius Dives. M. Fulvio Nobiliore, & Cn. Man. Volsone Coss. Valerius Antias auctor est rumorem celebrem Romæ fuisse, & pene pro certo habitum, recipiendi Scipionis adolescentis causa Cos. L. Scipionem, & cum eo P. Africanum in colloquium evocatos regis, & ipsos comprehensos esse, & ducibus captis confestim ad castra Romana exercitum ductum, eaq; expugnata, & deletas omnes copias Romanorum esse: ob hæc Ætolos sustulisse animos, & abnuisse imperata facere, principesque eorum in Macedoniam & in Dardanos, & in Thraciam ad conducenda mercede auxilia profectos: hæc qui nunciarent Romã, A. Terentium Varronem, & M. Claudium Lepidum ab A. Cornelio proprætore ex Ætolia missos esse. Subtexit deinde fabulæ huic, legatos Ætolos in senatu inter cætera hoc quoque interrogatos esse: unde audissent imperatores Romanos in Asia captos ab Antiocho rege, & exercitum deletum esse? Ætolos respondisse, ab suis legatis se, qui cum Cos. fuerint, certiores factos. Rumoris hujus quia neminem alium auctorem habeo, neque affirmata res mea opinione sit, nec pro vana prætermissa. Aetoli legati in senatum introducti, cum & causa eos sua & fortuna hortaretur, ut confitendo seu suæ culpæ, seu errori veniam peterent supplices: orsi à beneficiis in populum Rom. & prope exprobrantes virtutẽ suã in Philippi bello, & offenderunt aures insolentia sermonis, & eò vetera & obliterata repetendo, rem adduxerunt, ut haud paulo plurium maleficiorum gentis, quã beneficiorum memoria subiret animos patrum. & quibus misericordia opus erat, iram & odium irritarent. Interrogati ab uno senatore, permitterentne arbitrium de se populo Romano? deinde ab altero, habiturine eosdem, quos populus Romanus, socios & hostes essent? nihil ad ea respondentes, egredi templo jussi sunt. Conclamatum deinde prope ab universo senatu est, totos adhuc Antiochi Ætolos esse: & ex unica ea spe pendere animos eorum. itaque bellum cum haud dubiis hostibus gerendum, perdomandosq; feroces animos esse. Etiam illa res accendit, quod eo ipso tempora quo pacem ab Romanis petebant, Dolopiæ atque Athamaniæ bellum inferebant. Senatusconsultum in M. Acilii sententiam, qui Antiochum Aetolosque devicerat, factum est, ut Aetoli eo die juberentur proficisci ab urbe, & intra quintumdecimum diem Italia excedere. A Terentius Varro ad custodiendum iter eorum missus: denunciatumque, si qua deinde legatio ex Aetolis, nisi permissu imperatoris, qui eam provinciam obtineret, & cum legato Romano venisset Romam, pro hostibus omnes futuros. Ita dimissi Aetoli. De provinciis deinde Coss. retulerunt: sortiri eos Aetoliam & Asiam placuit. qui Asiam sortitus esset, exercitus ei quem L. Scipio haberet, est decretus, & in ejus supplementum quatuor millia peditum Romanorum, ducenti equites, & sociorum ac Latini nominis octo millia peditum, & quadringenti equites: his copiis ut bellum cum Antiocho gereret. Alteri Cos. exercitus qui erat in Aetolia, est decretus: & ut in supplementum scriberet, permissum, civium sociorumque eundem numerum quem collega: naves quoq; idem Cos. quæ priore anno paratæ erant, ornare jussus, ac ducere secum: nec cum Aetolis solum bellum

lum gerere, sed etiam in Cephaleniam insulam trajicere. Mandatum eidem, si per commodum reipubl. facere posset, ut ad comitia Romam rediret. nam præterquam quod magistratus annui subrogandi essent, censores quoque placere creari. si qua res eum teneret, senatum certiorem faceret, se ad comitiorum tempus occurrere nõ posse. Aetolia M. Fulvio, Asia Cn. Manlio sorte evenit. Prætores deinde sortiti sunt, Sp. Posthumius Albinus urbanam, & inter peregrinos M. Sempronius Tuditanus Siciliam, Q. Fabius Pictor flamen Quirinalis Sardiniam, Q. Fabius Labeo classem, L. Plautius Hypsæus Hispaniam citeriorem, L. Bæbius Dives Hispaniam ulteriorem. Siciliæ legio una & classis quæ in ea provincia erat, decreta. & ut duas decimas frumenti novus prætor imperaret Siculis. earum alteram in Asiam, alteram in Aetoliam mitteret. idem ab Sardis exigi, atque ad eosdem exercitus id frumentum, ad quos Siculum, deportari jussum. L. Bæbio supplementum in Hispaniam datum mille Romani pedites, equites quinquaginta, & sex millia peditum Latini nominis, & CC, equites. Plautio Hypsæo in Hispaniam citeriorem mille Romani dati sunt pedites, duo millia sociũm Latini nominis, & ducenti equites: cum his supplementis, ut singulas legiones duæ Hispaniæ haberent. Prioris anni magistratibus C. Lælio cum suo exercitu prorogatum in annum imperium est. prorogatum & P. Iunio proprætori in Hetruria cum eo exercitu qui in provincia esset: & M. Tuccio proprætori in Brutiis & Apulia. Priusquam in provincias prætores irent, certamen inter P. Licinium pontificem maximum fuit, & Q. Fabium Pictorem flaminem Quirinalem, quale patrum memoria inter L. Metellum, & Posthumium Albinũ fuerat. Cos. illum cum C. Lutatio collega in Siciliam ad classem proficiscentem, ad sacra retinuerat Metellus Pont. Max. prætorem hunc, ne in Sardiniam proficisceretur, P. Licinius tenuit. & in senatu, & ad populum magnis contentionibus certatum est, & imperia inhibita ultro citroque, & pignora capta, & mulctæ dictæ, & tribuni appellati, & provocatum ad populum est. religio ad postremum vicit, & dicto audiens esse flamen pontifici jussus: & mulctæ ex jussu populi remissæ. Ita provinciæ ereptæ prætorem magistratu abdicare se conantem, patres auctoritate sua deterruerunt: & ut jus inter peregrinos diceret, decreverunt. Delectibus deinde intra paucos dies (neque enim multi milites legendi erant) perfectis, Cos. prætoresque in provincias proficiscuntur. Fama deinde de rebus in Asia gestis temere vulgata sine auctore: & post dies paucos nuncii certi, literæq; imperatoris Romam allatæ, quæ non tantum gaudium ab recenti metu attulerant (desierat enim victam Aetoliam metuere) quàm averterunt famam: quod ineuntibus id bellum gravis hostis & suis viribus, & quod Annibalem rectorem militiæ haberet, visus fuerat. nihil tamen aut de Cos. mittendo in Asiam mutandum, aut minuendas ejus copias censuerunt: metu, ne cum Gallis foret bellandum. Haud multo post M. Aurelius Cotta, legatus L. Scipionis cum Antiochi regis legatis, & Eumenes rex Rhodiique Romam venerunt. Cotta in senatu primum: deinde in concione jussu patrum, quæ acta in Asia essent, exposuit. supplicatio inde in triduum decreta est: & XL. majores hostiæ immolari jussæ. Tum omnium primum Eumeni senatus datus est. Is cum breviter & egisset gratias patribus, quod obsidione se ac fratrem exemissent, regnumque ab injuriis Antiochi vindicassent, & gratulatus esset, quod mari terraq; prospere res gessissent: quodque regem Antiochum fusum fugatumque, & exutum castris, prius Europa, post & Asia quæ cis Taurum montem est, expulissent: sua deinde merita malle eos ex imperatorie

ratoribus suis legatisque, quam se commemorante cognoscere dixit. Hæc approbantibus cunctis, jubentibusque dicere ipsum, omissa in id verecundia, quid sibi ab S. P. Q. R. tribui æquum censeret, propensius cumulatiusque, si quo posset, prout ejus merita sint, senatum facturum. ad ea rex: Si ab aliis sibi præmiorum optio deferretur, libenter, data modo facultate consulendi senatum Romanũ, consilio amplissimi ordinis usurum fuisse, ne quid aut immoderate cupisse, aut petisse parum modeste videri posset. verum enimvero cum ipsi daturi sint, multo magis munificentiam eorum in se fratresque suos ipsorum arbitrii debere esse. Nihil hac oratione ejus P.C. deterriti sunt, quo minus dicere ipsum juberent. & cũ aliquamdiu hinc indulgentia, hinc modestia, inter permittentes invicem, non magis mutua quam inexplicabili facilitate certatum esset, Eumenes templo excessit. Senatus in eadem perstare sententia, ut absurdum esse diceret, ignorare regem quid sperans aut petens venerit, quæ commoda regno suo sint, ipsum optime scire: Asiam longe melius quam senatum nosse. revocandum igitur, & cogendum, quæ vellet, quæque sentiret, expromere. Reductus à prætore in templum rex & dicere "jussus: Perseverassem, *inquit*, "tacere P.C. nisi Rhodiorum le"gationem mox vocaturos vos "scirem: & illis auditis, mihi "necessitatem fore dicendi. quæ "quidem eo difficilior oratio e"rit, quod ea postulata eorum "futura sunt, ut non solum nihil "quod contra me sit, sed ne quod "ad ipsos quidem proprie perti"neat, petere videantur. agent enim "causam civitatum Græcarum, & "liberari eas dicent debere. quo "impetrato, cui dubium est, quin "& à nobis aversuri sint, non eas "modo civitates quæ liberabun"tur, sed etiam veteres stipendia"rias nostras? ipsi autem tanto "obligatos beneficio, verbo so"cios revera subjectos imperio & obnoxios habituri sint? (& si" diis placet) cum has tantas opes" affectabunt, dissimulabunt ulla" parte id ad se pertinere: vos mo" do id decere, & conveniens esse" antefactis, dicent. Hæc vos ne" decipiat oratio, providendum" vobis erit: neve non solum in" æqualiter alios nimium depri" matis ex sociis vestris, alios " præter modum extollatis: sed " etiam ne qui adversus vos arma" tulerint, in meliore statu sint " quam socii & amici vestri. Quod" ad me attinet, in aliis rebus " cessisse intra finem juris mei " cuilibet videri malim, quam " nimis pertinaciter in obtinen" do eo tetendisse. in certamine" autem amicitiæ vestræ, bene" volentiæ erga vos, honoris " qui à vobis habebitur, minime " æquo animo vinci possum. Hanc" ego maximam hereditatem à " patre accepi, qui primus om" nium Asiam Græciamque in" colentium in amicitiam vestram" venit, eamque perpetua & con" stanti fide ad extremum finem " vitæ perduxit: nec animum " dumtaxat vobis bonum ac fide" lem præstitit, sed omnibus in" terfuit bellis quæ in Græcia " gessistis, terrestribus navali" busque: omni genere commea" tuum ita, ut nemo sociorum ve" strorum æquari ulla parte pos" set, vos adjuvit. postremo cum " Bœotos ad societatem vestram " hortaretur, in ipsa concione " intermortuus, haud multo post " expiravit. Hujus ego vestigia " ingressus, voluntati quidem & " studio in colendis vobis adji" cere (etenim inexsuperabilia " hæc erant) nihil potui. rebus " ipsis meritisque & impensis " officiorum ut superare possem, " fortuna, tempora, Antiochus, " & bellum in Asia gestum, præ" buerunt materiam. Rex Asiæ, " & partis Europæ Antiochus " filiam suam in matrimonium " mihi dabat, restituebat extem" plo civitates quæ defecerant à " nobis: spem magnam in poste" rum amplificandi regni facie"

bat;

"bat, si secum adversus vos bel-"lum gessissem. Non gloriabor "eo, quod nihil in vos delique-"rim: illa potius, quæ vetustissi-"ma domus nostræ vobiscum a-"micitia digna sunt, referam. "terrestribus navalibusque co-"piis, ut nemo vestrorum socio-"rum me æquiparare posset, im-"peratores vestros adjuvi: com-"meatus terra mariq; suppedita-"vi: navalib. præliis, quæ multis "locis facta sunt, omnibus affui: "nec labori meo, nec periculo us-"quã peperci: quod miserrimũ est "in bello, obsidionẽ passus sum, "Pergami inclusus cum discrimi-"ne ultimo simul vitæ regnique: "liberatus deinde obsidione, cum "alia parte Antiochus, alia Seleu-"cus circa arcem regni mei castra "haberent, relictis rebus meis, to-"ta classe ad Hellespõtum L. Sci-"pioni Cos. vestro occurri, ut eum "in trajiciendo exercitu adjuva-"rem. Postquam in Asiam exerci-"tus vester est transgressus, nun-"quam à Cos. abscessi: nemo mi-"les Romanus magis assiduus in "castris vestris fuit, quam ego, "fratresque mei. nulla expeditio, "nullum equestre prælium sine "me factum est. in acie ibi steti, "eam partem sum tutatus, in qua "me Cos. esse voluit. Non sum "hoc dicturus P. C. quis hoc "bello meritis erga vos mecum "comparari potest? ego nulli "omnium neque populorum, ne-"que regum, quos in magno ho-"nore habetis, non ausim me cõ-"parare. Masanissa hostis vobis "ante quam socius fuit: nec inco-"lumi regno cum auxiliis suis, "sed extorris, expulsus, amissis "omnibus copiis, cum turma e-"quitum in castra confugit ve-"stra: tamen eum, quia in Africa "adversus Syphacem & Cartha-"ginienses fideliter atq; impigre "vobiscum stetit, non in patrium "solum regnum restituistis: sed "adjecta opulentissima parte Sy-"phacis regni, præpotentem inter "Africæ reges fecistis. Quo tan-"dem igitur nos præmio atque "honore digni apud vos sumus, qui nunquam hostes, semper so-"cii fuimus? Pater, ego, fratres-"que mei non in Asia tantum, sed "etiam procul ab domo in Pelo-"ponneso, in Bœotia, in Æto-"lia, Philippi, Antiochi, Aeto-"lico bello, terra marique pro "vobis arma tulimus. Quid ergo "postulas? dicat aliquis. Ego P. "C. quoniam dicere utique vo-"lentibus vobis parendum est: "si vos ea mente ultra Tauri ju-"ga Antiochum emovistis, ut "ipsi teneretis eas terras, nul-"los accolas nec finitimos habe-"re, quam vos malo: nec ulla "alia re tutius stabiliusque re-"gnum meum futurum spero: "sed si vobis decedere inde, at-"que exercitus deducere in ani-"mo est: neminem digniorem "esse ex sociis vestris, qui bello "à vobis parta possideat, quam "me, dicere ausim. At enim ma-"gnificum est liberare civitates "servas. ita opinor, si nihil hosti-"le adversus vos fecerunt: sin au-"tem Antiochi partis fuerunt, "quanto est vestra prudentia & "æquitate dignius, sociis bene-"meritis, quam hostibus vos con-"sulere? Grata oratio regis patri-bus fuit, & facile apparebat mu-nificè omnia & propenso animo facturos. Interposita Smyrnæo-rum brevis legatio est, quia non aderant quidam Rhodiorum. Collaudatis egregie Smyrnæis: quod omnia ultima pati, quam se regi tradere maluissent, introdu-cti Rhodii sunt. quorum princeps legationis, expositis initiis ami-citiæ cum P. R. meritisque Rho-diorum Philippi prius, deinde An-tiochi bello: Nihil, *inquit*, no-"bis tota nostra actione P. C. ne-"que difficilius, neq; molestius est "quam quod cum Eumene nobis "disceptatio est, cũ quo uno ma-"xime regnũ, & privatũ singulis, "& quod magis nos movet, publi-"cum civitati nostræ hospitium "est. cæterum non animi no-"stri P. C. nos, sed rerum natura, "quæ potentissima est, disjun-"git: ut nos liberi etiam aliorum "libertatis causam agamus: reges "serva

"serva omnia & subjecta imperio suo esse velint. utcunque tamen res se habet, magis verecundia nostra adversus regem nobis obstat, quam ipsa disceptatio aut nobis impedita est, aut vobis perplexam deliberationem præbitura videtur. nam si aliter socio atque amico regi, & benemerito hoc ipso in bello, de cujus præmiis agitur, honos haberi nullus posset, nisi liberas civitates ei in servitutem traderetis, esset deliberatio anceps, ne aut regem amicum inhonoratum dimitteretis, aut decederetis instituto vestro, & gloriam Philippi bello partam, nunc servitute tot civitatum deformaretis: sed ab hac necessitate aut gratiæ in amicum minuendæ, aut gloriæ vestræ, egregiè vos fortuna vindicat. est enim deûm benignitate non gloriosa magis quam dives victoria vestra: quæ vos facile illo velut ære alieno exolvat. nam & Lycaonia, & Phrygia utraque, & Pisidia omnis, & Chersonesus, quæque circumjacent Europæ in vestra sunt potestate: quarum unaquælibet regi adjecta multiplicare regnum Eumenis potest: omnes vero datæ, maximis eum regibus æquare. licet ergo vobis & præmiis belli ditare socios, & non decedere instituto vestro: & meminisse, quem titulum prætenderitis prius adversus Philippum, nunc adversus Antiochum belli: quid feceritis Philippo victo, quid nũc à vobis, non magis quia fecistis, quã quia id vos facere decet, desideretur atq; expectetur. alia enim aliis & honesta & probabilis est causa armorum. illi agrũ, hi vicos, hi oppida, hi portus oramque aliquam maris ut possideant: vos nec cupistis hæc antequam haberetis, nec nunc cum orbis terrarum in ditione vestra sit, cupere potestis. pro dignitate & gloria apud omne genus humanum, quod vestrum nomen imperiumque juxta ac deos immortales jam pridem intuetur, pugnastis. quæ parare & quærere arduum fuit, nescio an tueri difficilius sit. gentis vetustissimæ nobilissimæque vel fama rerum gestarum, vel omni commendatione humanitatis doctrinarumque, tuendã ab servitio regio libertatem suscepistis. hoc patrocinium receptæ in fidem & clientelam vestram universæ gentis perpetuum vos præstare decet. Non quæ in solo modo antiquo sunt, Græcæ magis urbes sunt quam coloniæ earum, illinc quondam profectę in Asiã: nec terra mutata mutavit genus aut mores. certare pio certamine cujuslibet bonę artis ac virtutis ausi sumus cũ parentibus quæque civitas & conditoribus suis. Adistis Græcię, adistis Asiæ urbes plerique. nisi quod longius à vobis absumus, nulla vincimur alia re. Masilienses, quos si natura insita velut ingenio terræ vinci posset, jampridem efferassent tot indomitæ circumfusæ gentes: in eo honore, in ea merito dignitate audimus apud vos esse, ac si medium umbilicum Græciæ incolerent. non enim sonum modo linguæ, vestitumque & habitum, sed ante omnia mores & leges & ingenium syncerum integrumq; à contagione accolarum servarunt. Terminus est nunc imperii vestri mons Taurus. quicquid intra eum cardinem est, nihil longinquum vobis videri debet, quo arma vestra pervenerunt, eodem jus hinc profectum perveniat. Barbari, quibus pro legibus semper dominorum imperia fuerunt, quo gaudent, reges habeant: Græci suam fortunam, vestros animos gerunt. domesticis quondam viribus etiã imperium amplectebantur. nũc imperium ubi est, ibi ut sit perpetuum, optant: libertatem vestris tueri armis satis habent quoniam suis non possunt. At enim quædam civitates cum Antiocho senserunt: & aliæ prius cum Philippo & cum Pyrrho Tarentini, ne alios populos

"pulos enumerem. Carthago li-"bera cum suis legibus est. huic "vestro exemplo quantum debea-"tis, videte P. C. inducetis inani-"mum negare Eumenis cupidita-"ti, quod justissimæ iræ vestræ "negastis. Rhodii & in hoc & in "omnibus bellis quæ in illa ora "gessistis, quam forti fidelique "opera vos adjuverimus, vestro "judicio relinquimus, nunc in "pace in consilium afferimus, "quod si comprobaveritis, magni-"ficentius vos victoria usos esse "quam vicisse, omnes existimaturi sint. Apta magnitudini Romanæ oratio visa est. Post Rhodios Antiochi legati vocati sunt. Hi vulgato petentium veniam more, errorem fassi regis, obtestati sunt P. C. ut suæ potius clementiæ, quam regis culpæ, qui satis superque pœnarum dedisset, memores consulerent: postremo pacem datam à L. Scipione imperatore, quibus legibus dedisset, confirmarent auctoritate sua. Et senatus eam pacem servandam censuit: & paucos post dies populus jussit. fœdus in Capitolio cum Antipatro principe legationis, & eodem fratris filio regis Antiochi est ictum. Auditæ deinde & aliæ legationes ex Asia sunt, quibus omnibus datum est responsum: decem legatos more majorum senatum missurum ad res Asiæ disceptandas componendasque: summã tamen hanc fore, ut cis Taurum montem quæ intra regni Antiochi fines fuissent, Eumeni attribuerentur, præter Lyciam Cariamque, usque ad Mæandrum amnem: ea civitatis Rhodiorum essent. cæteræ civitates Asiæ quæ Attali stipendiariæ fuissent, eædum Eumeni vectigal penderent: quæ vectigales Antiochi fuissent, eæ liberæ atque immunes essent. Decem legatos hos decreverunt: Q. Minucium Ruffum, L. Furium Purpureonem, Q. Minucium Thermum, Ap. Claudium Neronem, Cn. Cornelium Merulam, M. Iunium Brutum, L. Aurunculejũ, L. Æmilium Paulum, & P. Cornelium Lentulum, P. Aelium Tuberonem. His quæ præsentis disceptationis essent, libera mandata. De summa rerum senatus constituit. Lycaoniam omnem, & Phrygiam utramque, & Mysiam, regias sylvas, & Lydeæ Ioniæque extra ea oppida quæ libera fuissent, quo die cum rege Antiocho pugnatum est, & nominatim Magnesiam ad Sipylum, & Cariam, quæ Hydrela appellatur, agrumq: Hydreletanum ad Phrygiam vergentem, & castella vicosque ad Mæandrum amnem, & oppida, nisi quæ libera ante bellum fuissent: Telmissum item nominatim, & castra Telmissium, præter agrum qui Ptolemæi Telmissii fuisset: hæc omnia quæ supra scripta sunt, regi Eumeni jussa dari. Rhodiis Lycia data, extra eundem Telmissum, & castra Telmissium & agrum qui Ptolemæi Telmissii fuisset: hæc & ab Eumene & ab Rhodiis excepta. Ea quoque his pars data Cariæ, quæ propior Rhodum insulam trans Meandrũ amnem est, oppida, vici, castella, agri qui ad Pisidiam vergunt: nisi quæ eorum oppida in libertate fuissent, pridie quam cum Antiocho rege in Asia pugnatum est. Pro his cum gratias egissent Rhodii, de Solis urbe, quæ in Cilicia est, egerunt. Argis & illos, sicut sese, oriundos esse. ab ea germanitate fraternam sibi cum iis charitatem esse. petere hoc extraordinarium munus, ut eam civitatem ex servitute regia eximerent. Vocati sunt regis Antiochi legati, actumque cum iis est: nec quicquam impetratum, testante fœdera Antipatro: adversus quæ ab Rhodiis non Solos, sed Ciciliam peti, & juga Tauri transcendi. Revocatis in senatum Rhodiis, cum quantopere tenderet legatus regius, exposuissent patres, adjecerunt: si utique eam rem ad civitatis suæ dignitatem pertinere censerent Rhodii, senatum omni modo expugnaturum pertinaciam legatorum. Tum vero impensius quam ante Rhodii gratias egerunt: cessurosque se potius arrogantiæ Antipatri, quam causam

causam turbandæ pacis præbituros dixerunt. ita nihil de Sociis mutatum est. Per eos dies, quibus hæc gesta sunt, legati Massiliensium nunciaverunt L. Bæbium prætorem in provinciam Hispaniam proficiscentem ab Liguribus circumventum, magna parte comitum cæsa, vulneratum ipsum cum paucis sine lictoribus Massiliam perfugisse, & intra triduum expirasse. Senatus ea re audita decrevit, uti P. Iunius Brutus, qui proprætor in Hetruria esset, provincia exercituque traditis uni cui videretur ex legatis, ipse in ulteriorem Hispaniam proficisceretur: eaque ei provincia esset. Hoc S.C. literæque à Sp. Posthumio prætore in Hetruriam missæ sunt. profectusque in Hispaniam est P. Iunius proprætor. in qua provincia prius aliquanto quam successor veniret, L. Æmilius Paulus, qui postea regem Persea magna gloria vicit, cum priore anno haud prospere rem gessisset, tumultuario exercitu collecto, signis collatis cum Lusitanis pugnavit. fusi fugatique sunt hostes. cæsa decẽ & octo millia armatorũ, tria millia CCC. capti, & castra expugnata. Hujus victoriæ fama tranquilliores in Hispania res fecit. Eodem anno ante diem tertium Calendas Ianuarias Bononiam Latinam coloniam ex S C. L. Valerius Flaccus, M. Attilius Serranus. L. Valerius Trappus triumviri deduxerunt. tria millia hominum sunt deducta, equitibus septuagena jugera, cæteris colonis quinquagena sunt data. ager captus de Gallis Boiis fuerat. Galli Tuscos expulerant. Eodem anno censuram multi & clari viri petierunt, quæ res tanquam in se parum magni certaminis causam haberet, aliam contentionem multo majorem excitavit. petebant L. Quintius Flaminius, P. Cornelius Cn. F. Scipio. L. Valerius Flaccus, M. Porcius Cato, M. Claudius Marcellus, M. Acilius Glabrio, qui Antiochum ad Thermopylas Ætolosque devicerat. in hunc maxime quod multa congiaria habuerat, quibus magnam partem hominum obligarat, favor populi se inclinabat. Id cum ægre paterentur tot nobiles, novum sibi hominem tantum præferri: P. Sempronius Gracchus, & C. Sempronius Rutilius tribuni plebis ei diem dixerunt, quod pecuniæ regiæ prædæque aliquantum captæ in Antiochi castris, neque in triumpho tulisset, neque in ærarium detulisset. Varia testimonia legatorum tribunorumque militum erant. M. Cato ante alios testes conspiciebatur: cujus auctoritatem perpetuo tenore vitæ partam, toga candida elevabat. is testis, quæ vasa aurea atque argentea captis castris inter aliam prædam regiam vidisset, ea se in triumpho negabat vidisse. postremo in hujus maxime invidiam desistere se petitione Glabrio dixit: quando quod taciti indignarentur nobiles homines, id æque novus competitor inæstimabili perjurio incesseret. centum millium mulcta irrogata erat. bis de ea re certatum est. tertio, cum de petitione destitisset reus: nec populus de mulcta suffragium ferre voluit: & tribuni eo negocio destiterunt. Censores, T. Quintius Flamininus, M. Claudius Marcellus creati. Per eosdem dies L. Æmilio Regillo, qui classe præfectum Antiochi regis devicerat, extra urbem in æde Apollinis cũ senatus datus esset, auditis rebus gestis ejus, quantis cum classibus hostium dimicasset, quot inde naves demersisset aut cepisset, magno consensu patrum triumphus navalis est decretus. Triumphavit Cal. Februariis. in eo triumpho undequinquaginta coronæ aureę translatæ sunt: pecunia nequaquã tanta pro specie regii triumphi. tetradrachma Attica XXXIV. millia DCC. cistophorum CXXXII. millia CCC. Supplicationes deinde fuerunt ex S.C. quod L. Æmilius Paulus in Hispania prospere rem gessisset. Haud ita multo post L. Scipio ad urbem venit: qui ne cognomine fratri cederet, Asiaticum se appellari voluit: & in

in

in senatu & in concione de rebus ab se gestis disseruit. Erant qui fama id majus bellum quam difficultate rei fuisse interpretarentur: uno memorabili prælio debellatum, gloriamque ejus victoriæ defloratam ad Thermopylas esse. Cæterum vere æstimanti, Ætolicum magis ad Thermopylas bellum quam regium fuit. quota enim parte virium suarum ibi dimicavit Antiochus? in Asia totius Asiæ steterunt vires, ab ultimis orientis omnium gentium contractis auxiliis. Merito ergo & diis immortalibus, quantus maximus poterat, habitus est honos, quod ingentem victoriam facilem etiam fecissent: & imperatori triumphus est decretus. Triumphavit mense intercalario pridie Calend. Martias, qui triumphus spectaculo oculorum major quã Africani fratris ejus fuit: recordatione rerum, & æstimatione periculi certaminisq; non magis comparãdus, quam si imperatorẽ imperatori, aut Antiochum ducem Annibali conferres. Tulit in triumpho signa militaria CCXXXIV. oppidorum simulachra CXXXIV. eburneos dẽtes mille CCXXXI. aureas coronas CCXXXIV. argenti pondo CXLVII millia & CCCC & XX. tetradrachmũm Atticorum CCXXIV. millia: cistophorum CCCXXXI millia & LXX. nummos aureos Philippeos CXL. millia: vasorum argenteorum (omnia cælata erant) mille pondo, & CCCCXXIV. aureorum mille pondo XXIV. & duces regii præfecti, & purpurati duo & XXX. ante currum ducti. Militibus quiniviceni denarii dati: duplex centurioni, triplex equiti, & stipendium militare, & frumentum duplex post triumphum datum. prælio in Asia facto duplex dederat. Triumphavit anno ferè posteaquam consulatu abiit. Eodem ferè tempore & Cn. Manlius Cos. in Asiam, & Q. Fabius Labeo Pr. ad classem venit. cæterum Cos. non deerat cum Gallis belli materia. mare pacatum erat, devicto Antiocho. cogitanti itaque Fabio, cui rei potissimum insisteret ne otiosam provinciam habuisse videri posset: optimum visum est in Cretam insulam trajicere. Cydoniatæ bellum adversus Gortynios Gnosiosque gerebant, & captivorum Romanorum atque Italici generis magnus numerus in servitute esse per totam insulam dicebatur. Classe ab Epheso profectus, cum primum Cretæ littus attigit, nuncios circa civitates misit, ut armis abstinerent, captivosque in suis quæque urbibus agrisque conquisitos reducerent, & legatos mitterent ad se, cum quibus de rebus ad Cretenses pariter Romanosque pertinentibus ageret. Nihil magnopere ea Cretenses moverunt. captivos præter Gortynios, nulli reddiderunt. Valerius Antias ad quatuor millia captivorum, quia belli minas timuerunt, ex tota insula reddita scripsit: eamque causam Fabio, cum rem nullam aliam gessisset, navalis triumphi impetrandi ab senatu fuisse. A Creta Ephesum Fabius rediit: inde tribus navibus in Thraciæ oram missis, ab Æno & Marona præsidia Antiochi deduci jussit, ut in libertate eæ civitates essent.

LIBER XXXVIII.

BREVIARIUM.

MArcus Fulvius Cos. in Epiro Ambracienses obsessos per deditionem accepit: Cephaleniam subegit; Ætolis perdomitis pacem dedit. Cn. Manlius Cos. collega ejus Gallogræcos, Tolistobogios, Tectosagos, & Trocmos, qui Brenno duce in Asiam transierant, cum soli citra Taurum montem minime parerent, vicit. Eorum origo, & cum eo loca quæ tenent, occupaverantque, referuntur: Exemplum quoque virtutis & pudicitiæ in fœmina traditur; quæ cum regis Gallogræcorum uxor fuisset, capta, centurionem, qui ei vim intulerat, occidit. Lustrum à censoribus conditum est. censa sunt civium capita CCLVIII. millia, & CCCXXVIII. Cum Ariarathe rege Cappadociæ amicitia juncta est. Cn. Manlius contradicentibus decem legatis, ex quorum consilio fœdus cum Antiocho conscripserat: de Gallogræcis acta pro se causa in senatu, triumphavit. Scipio Africanus, die ei dicta, ut quidam ajunt, à Q. Petitio Atteo tribuno plebis, ut quidam à Nævio, quod præda ex Antiocho capta ærarium fraudasset: posteaquam is dies venit, evocatus in rostra, hac die, inquit, Quirites Carthaginem vici, & prosequente populo, Capitolium ascendit: inde, ne amplius tribunitiis injuriis vexaretur, in voluntarium exilium Liternum concessit, incertum ibi, an Romæ defunctus. nam ejus monumentum utrobique fuit. L. Scipio Asiaticus, frater Africani, eodem peculatus crimine accusatus, damnatusque, cum in vincula, & carcerem duceretur, Tib. Sempronius Gracchus tribunus plebis, qui antea Scipionibus inimicus erat, intercessit: & ob id beneficium Africani filiam duxit. Cum prætor quæstores in bona ejus publicè possidenda misisset, non modo in iis nullum vestigium pecuniæ regiæ apparuit: sed nequaquam tantum in ærarium redactum quantæ summæ erat damnatus: collatam à cognatis, & amicis innumerabilem pecuniam accipere noluit: quæ necessaria ei erant ad cultum, retenta.

DUM in Asia bellum geritur, ne in Ætolia quidem quietæ res fuerant, principio a gente Athamanum orto. Athamania ea tempestate, pulso Aminandro, sub præfectis Philippi regio tenebatur præsidio, qui superbo atque immodico imperio desiderium Aminandri fecerant. Exulanti tum Aminandro in Ætolia, literis suorum, indicantium statum Athamaniæ, spes recuperandi regni facta est. remissique nuncii ab eo ad principes Argitheam (id enim caput Athamaniæ erat) si popularium animos satis perspectos haberet, impetrato ab Ætolis auxilio, in Athamaniam se venturum cum delectis Ætolorum, quod concilium esset gentis, & Nicandro Pr. Quos ubi ad omnia paratos esse vidit, certiores subinde facit, quo die cum exercitu Athamaniam ingressurus esset. Quatuor primo fuere conjurati adversus Macedonum præsidium. Hi senos sibi adjutores ad rem gerendam assumpserunt: deinde paucitate parum freti, quæ celandæ rei quã agendæ aptior erat, parem priori numerum adjecerunt. ita duo & L. facti, quadrifariam se diviserunt: pars una Heracleam, altera Tetraphyliam petit, ubi custodia regiæ pecuniæ esse solita erat: tertia Theudoriam, quarta Argitheam. Ita inter omnes convenit, ut primo quieti, velut ad privatam rem agendam venissent, in foro

foro obversarentur: die certa multitudinem omnem convocarent ad præsidia Macedonum arcibus expellenda. Vbi ea dies advenit, & Aminãder cum mille Ætolis in finibus erat: ex composito quatuor simul locis præsidia Macedonum expulsa, litteræque in alias urbes passim dimissæ, ut vindicarent sese ab impotenti dominatione Philippi, & restituerent in patrium ac legitimum regnum. Vndique Macedones expelluntur. Thejum oppidum, litteris à Zenone præfecto præsidii interceptis, & arce ab regiis occupata, paucos dies obsidentibus restitit: deinde id quoque traditum Aminandro est, & omnis Athamania in potestate erat, præter Athenæum castellum, finibus Macedoniæ subjectum. Philippus audita defectione Athamaniæ, cum sexmillibus armatorum profectus, ingenti celeritate Gomphos pervenit. ibi relicta majore parte exercitus (neque enim ad tanta itinera suffecissent) cum duobus millibus Athenæum, quod unum à præsidio suo retentum fuerat, pervenit. inde proximis tentatis, cum facile animadvertisset cætera hostilia esse, Gomphos regressus, omnibus copiis simul in Athamaniam rediit. Zenonem inde cum mille peditibus præmissum Ethopiam occupare jubet, opportune Argitheæ imminentem: quem ubi teneri à suis locum vidit, ipse circa templum Iovi sacrum posuit castra. Ibi unum diem fœda tempestate retentus, postero die ducere ad Argithæam intendit. Euntibus extemplo apparuere Athamanes, in tumulos imminentes viæ discurrentes. ad quorum conspectum constitere prima signa, totoque agmine pavor & trepidatio erat: & pro se quisque, quidnam futurum esset, cogitare, si in valles subjectas rupibus agmen foret demissum. Hæc tumultuatio regem cupientem, si se sequerentur, raptim evadere angustias, revocare primos, & eadem qua venerat via referre coegit signa. Athamanes primo ex intervallo quieti sequebantur. postea quam Aetoli sese conjunxerunt, hos, ut ab tergo agmini instarent, reliquerunt: ipsi à lateribus se circũfuderunt. quidam per notos calles breviore via prægressi, transitus insidere: tantumque tumultus Macedonibus est injectum: ut fugæ magis effusæ, quam itineris ordinati modo, multis armis virisque relictis, flumen trajecerint. Hic finis sequendi fuit. inde tuto Macedones Gomphos, & à Gomphis in Macedoniam redierunt. Athamanes Aetolique Ethopiam ad Zenonem ac mille Macedonas opprimendos undique concurrerunt. Macedones parum loco freti, ab Ethopia in altiorem diruptioremque undique tumulũ concessere. quo pluribus locis aditu invento, expulere eos Athamanes: dispersosque, & per invias atque ignotas rupes iter fugæ non expedientes, partim ceperunt, partim interfecerunt. multi pavore in derupta præcipitati, perpauci cum Zenone ad regem evaserunt. postero die per inducias sepeliendi cæsos potestas facta est. Aminander recuperato regno legatos Romam ad senatum, & ad Scipiones in Asiam, Ephesi post magnum cum Antiocho prælium morantes, misit. Pacem petebat, excusabatque sese, quod per Ætolos recuperasset paternum regnum. Philippum incusabat. Aetoli ex Athamania in Amphilochos profecti sunt, & majoris partis voluntate in jus ditionemque totam redigerunt gentem. Amphilochia recepta (nam fuerat quondam Aetolorum) eadem spe in Aperantiam transcenderunt: ea quoque magna ex parte sine certamine in deditionem venit. Dolopes nunquam Aetolorum fuerant; Philippi erant. hi primum ad arma concurrerunt: cæterum postea quam Amphilochos cum Aetolis esse fugamque ex Athamania Philippi, & cædem præsidii ejus accepere, & ipsi à Philippo ad Aetolos deficiunt. Quibus circumjectis gentibus, jam undiq; se

ſe à Macedonibus tutos credentibus eſſe Aetolis, fama affertur Antiochum in Aſia victum ab Romanis, nec ita multo poſt legati ab Roma rediere fine ſpe pacis: Fulviumque Coſ. nunciantes jam cum exercitu trajeciſſe. His territi, prius ab Rhodio & Athenis legationibus excitis, ut per auctoritatem civitatum earum ſuæ preces nuper repudiatæ, faciliorem aditum ad ſenatum haberent: principes gentis ad tentandum ultimam ſpem Romam miſerunt: nihil, ne bellum haberent, priuſquam pene in conſpectu hoſtis erat, præmeditati. Iam M. Fulvius Apolloniam exercitu trajecto cũ Epirotarũ principibus conſultabat, unde bellum inciperet. Epirotis Ambraciam placebat aggredi, quæ tum contribuerat ſe Ætolis, ſive ad tuendam eam venirent Ætoli, apertos circà campos ad dimicandum eſſe: ſive detrectarent certamen, oppugnationem fore haud difficilem. nam & copiam in propinquo materiæ ad aggeres excitandos & cætera opera eſſe: & Arethontem navigabilem amnem opportunum ad comportanda quæ uſui ſint, præter ipſa mœnia fluere, & æſtatem aptam rei gerendę adeſſe. His perſuaſerunt, ut per Epirum duceret. Conſuli ad Ambraciam advenienti magni operis oppugnatio viſa eſt. Ambracia tumulo aſpero ſubjecta eſt, Perranthem incolæ vocant: urbs qua murus vergit in campos & flumen, occidentem: arx, quæ poſita in tumulo eſt, orientem ſpectat: amnis Arethon ex Acarnania fluens cadit in ſinum maris, ab nomine propinquæ urbis Ambracium appellatum: præterquam quod hinc amnis munit, hinc tumuli. muro quoque firmo ſepta erat, patente in circuitu paulo amplius tria millia paſſuum. Fulvius bina a campo caſtra modico inter ſe diſtantia intervallo, unum caſtellum loco edito contra arcem objecit: ea omnia vallo ac foſſa ita jungere parat, ne exitus incluſis ab urbe, neve aditus foris ad auxilia intromittenda eſſet. Ad famam oppugnationis Ambraciæ Stratum jam edicto Nicandri Pr. convenerant Ætoli. inde primo copiis omnibus ad prohibendam obſidionem venire in animo fuerat: deinde poſteaquam urbem jam magna ex parte operibus ſeptam viderunt, Epirotarum trans flumen loco plano caſtra poſita eſſe, dividere copias placuit. cum mille expeditis Eupolemus Ambraciã profectus per nõdum commiſſa inter ſe munimenta urbem intravit. Nicandro cum cætera manu primo Epirotarum caſtra nocte aggredi conſilium fuerat: haud facili ab Romanis auxilio, quia flumen intererat. deinde periculoſum inceptum ratus, ne qua ſentirent Romani, & regreſſus inde in tutũ nõ eſſet, deterritus ab hoc conſilio ad depopulandum Acarnaniam iter convertit. Conſul jam munimẽtis, quibus ſepienda urbs erat, jam operibus, quæ admovere muris parabat, perfectis, quinque ſimul locis mœnia eſt aggreſſus: tria paribus intervallis faciliore aditu à campo adverſus Pyrrheum quod vocant, admovit: unum è regione Æſculapii, unum adverſus arcem: arietibus murosquatiebat, aſſeribus falcatis detergebat pinnas. Oppidanos primo & ad ſpeciẽ, & ad ictus mœnium cum terribili ſonitu editos pavor ac trepidatio cepit. deinde ut præter ſpem ſtare muros viderunt: collectis rurſus animis, in arietes tollenonibus libramenta plumbi aut ſaxorum, ſtipiteſve robuſtos incutiebant, falces anchoris ferreis injectis in interiorem partem muri trahentes aſſerem perfringebant: ad hoc eruptionibus & nocturnis in cuſtodias operum, & diurnis in ſtationes, ultro terrorem inferebant. In hoc ſtatu res ad Ambraciam cum eſſent, jam Aetoli à populatione Acarnaniæ Stratum redierant: inde Nicander præter ſpem nactus ſolvẽdæ incepto forti obſĩdionis, Nicodamum quendam cum Aetolis quingentis Ambraciam intromittit, noctem certam tempuſque etiam noctis conſtituit,

tuit, quo & illi ab urbe opera hostium, quæ adversus Pyrrheum erant, aggrederentur, & ipse ad castra Romana terrorem faceret: posse ratus ancipiti tumultu, & nocte augente pavorem, memorabilem rem geri. Et Nicodamus intempesta nocte, cum alias custodias fefellisset, per alias impetu constanti erupisset, superato brachio in urbem penetrat: animique aliquantum ad omnia audenda, & spei obsessis adjecit: & simul constituta nox venit, ex composito repente opera est aggressus. Id inceptum conatu quam effectu gravius fuit, quia nulla ab exteriore parte vis admota est: seu metu deterrito prætore Aetolorum, seu quia potius visum est Amphilochis opem ferre nuper receptis, quos Perseus Philippi filius missus ad Dolopiam Amphilochosq; recipiendos, summa vi oppugnabat. Tribus locis, sicut ante dictum est, ad Pyrrheum opera Romana erant. quæ omnia simul, sed nec apparatu, nec vi simili Aetoli aggressi sunt. alii cum ardentibus facibus, alii stuppam picemque & malleolos ferentes tota collucente flammis acie, advenere: multos primo impetu custodes oppresserunt. deinde posteaquam clamor tumultusque in castra est perlatus, datumque à consule signum, arma capiunt, & omnibus portis ad opem ferendam effunduntur. uno in loco ferro ignique gesta res est. à duobus irrito incœpto, cum tentassent magis quam iniissent certamen, Aetoli abscesserunt. atrox pugna in unum inclinaverat locum. ibi diversis partibus duo duces Eupolemus & Nicodamus pugnantes hortabantur, & prope certa fovebant spe: jam Nicandrum ex composito affore, & terga hostium invasurum. Hæc res aliquandiu animos pugnantium sustinuit. cæterum posteaquam nullum ex composito signum à suis accipiebant, & crescere numerum hostium cernebant, destituti segnius instare: postremo re omissa, jam vix tuto receptu, fugientes in urbem compelluntur, parte operum incensa, & pluribus aliquanto, quam ipsi ceciderant, interfectis. quod si ex composito acta res fuisset, haud dubium erat expugnari una utiq; parte opera cum magna cæde hostium potuisse. Ambracienses, quique intus erant Aetoli, non ab ejus solum noctis incepto recessere, sed reliquum quoq; tempus, velut proditi à suis, segniores ad pericula erant. jam nemo eruptionibus ut ante, in stationes hostium, sed dispositi per muros & turres ex tuto pugnabant. Perseus ubi adesse Aetolos audivit, omissa obsidione urbis quam oppugnabat, depopulatus tantum agros, Amphilochia excessit, atque in Macedoniam rediit. Et Aetolos inde avocavit populatio maritimæ oræ. Pleuratus Illyriorum rex cum LX. lembis Corinthium sinum invectus, adjunctis Achæorum quæ Patris erant navibus, maritima Aetoliæ vastabat. adversus quos mille Aetoli missi, quacunque se classis circumegerat, per littorum anfractus levioribus semitis occurrebant. Et Romani ad Ambraciam pluribus locis quatiendo arietibus muros aliquantum urbis nudaverant: nec tamen penetrare in urbem poterant. nam & pari celeritate novus pro diruto murus objiciebatur, & armati ruinis superstantes instar munimenti erant: itaque cum aperta vi parum procederet Cos. res, cuniculum occultum, vineis ante contecto loco, agere instituit & aliquamdiu, cum dies noctesque in opere essent, non solum sub terra fodientes, sed egerente etiam humum, fefellere hostem. cumulus repente terræ eminens, index operis oppidanis fuit. pavidique ne jam subrutis muris facta in urbem via esset, fossam intra murum è regione ejus operis, quod vineis contectum erat, ducere instituunt. cujus ubi ad tantam altitudinem quantæ esse solum infimum cuniculi poterat, pervenerunt: silentio facto pluribus locis aure admota sonitum

fodientium captabant. quem ubi acceperunt, aperiunt rectam in cuniculum viam. nec fuit magni operis. momento enim ad inane, suspenso fulturis ab hostibus muro, pervenerunt. ibi commissis operibus, cum è fossa in cuniculum patêret iter, primo ipsis ferramentis quibus in opere usi erant: dein celeriter armati etiam subeuntes occultam sub terram ediderunt pugnam. segnior deinde ea facta est, intersepientibus cuniculum, ubi vellent, nunc ciliciis prætentis, nunc foribus raptim objectis. Nova etiam haud magni operis adversus eos qui in cuniculo erant, excogitata res est. dolium à fundo pertusum, qua fistula modica inseri posset, & fistulam ferream, operculumque dolii ferreum, & ipsum pluribus locis perforatum fecerunt. hoc tenui pluma completum dolium ore in cuniculum verso posuerunt: per operculi foramina prælongæ hastæ, quas sarissas vocant, ad summovendos hostes eminebant. scintillam levem ignis inditam plumæ, folle fabrili ad caput fistulæ imposito, flando accenderunt. inde non solum magna vis fumi, sed acrior etiam fœdo quodam nidore ex adusta pluma cum totum cuniculum complesset, vix durare quisquam intus poterat. Cum in hoc statu res ad Ambraciam esset, legati ab Aetolis Phaneas & Damoteles cum liberis mandatis decreto gentis ad Cos. venerunt. nam Pr. eorum cum alia parte Ambraciam oppugnari cerneret, alia infestam oram navibus hostium esse, alia Amphilochos Dolopiamque à Macedonibus vastari, nec Aetolos simul ad tria diversa bella occursantes sufficere: convocato concilio Aetolos principes, quid agendum esset, consuluit. Omnium eo sententiæ decurrerunt, ut pax, si posset, æquis: si minus, tolerandis conditionibus peteretur. Antiochi fiducia bellum susceptum. Antiocho terra marique superato, & prope extra orbem terræ ultra juga Tauri exacto, quam spem esse sustinendi belli? Phaneas & Damoteles, quod è re Aetolorum, ut in tali casu, fideque sua esse censerent, agerent. quod enim sibi consilium, aut cujus rei electionem a fortuna relictam? Cum his mandatis legati missi orare Cos. ut parceret urbi, misereretur gentis quondam sociæ, nolle dicere injuriis, miseriis certè coactæ insanire. non plus mali meritos Aetolos Antiochi bello, quam boni ante, cum adversus Philippum bellatum sit, fecisse. nec tum large gratiam relatam sibi, nec nunc immodice pœnam injungi debere. Ad ea Cos. respondit: Magis sæpe, quam vere unquam Aetolos pacem petere. imitarentur Antiochum in petenda pace, quem in bellum traxissent. non paucis urbibus eum, de quarum libertate certatum sit, sed omni Asia cis Taurum montem, opimo regno excessisse. Aetolos nisi inermes de pace agentes non auditurum se. arma illis prius, equosque omnes tradendos esse; deinde mille talentûm argenti P. R. dandum, cujus summæ dimidium præsens numeretur, si pacem habere vellent. ad ea adjecturum etiam in fœdus esse, ut eosdem quos P. R. amicos atque hostes habeant. Adversus quæ legati, & quia gravia erant, & quia suorum animos indomitos ac immutabiles noverant, nullo reddito responso domum regressi sunt; ut etiam atque etiam quid agendum esset, re integra prætorem & principes consulerent. Clamore & jurgio excepti, quid rem traherent, qualemcunque pacem referri jussi? cum redirent Ambraciam Acarnanum insidiis prope viam positis, quibuscum bellum erat, circumventi, Tyrrheum custodiendi deducuntur. Hæc mora injecta est paci. Cum jam Atheniensium Rhodiorumque legati qui ad deprecandum pro his venerant, apud Cos. essent: Aminander quoque Athamanum rex fide accepta venerat in castra Romana, magis pro Ambracia, ubi majorem partem temporis exulaverat, quam

pro Aetolis solicitus. per hos certior factus Cos. de casu legatorum, adduci eos à Tyrrheo jussit. quorum post adventum agi cœptum est de pace. Aminander, quod sui maxime operis erat, impigre ajebat; ut Ambracienses compelleret ad deditionem. id cum per colloquia principum succedens muris parum proficeret: postremo Cos. permissu ingressus urbem, partim consilio, partim precibus evicit, ut permitterent se Romanis. Et Ætolos C. Valerius Lævini filius, qui cum ea gente primum amicitiam pepigerat, consulis frater, matre genitus eadem, egregiè adjuvit. Ambracienses prius pacti; ut Ætolorum auxiliares sine fraude emitterent, aperuerunt portas. dein ut quingenta Euboica darent talenta, ex quibus CC. præsentia, CCC. per annos sex pensionibus æquis, captivos perfugasque redderent Romanis. urbem ne quam formulæ sui juris facerent, quæ post id tempus quo T. Quintius trajecisset in Græciam, aut vi capta ab Romanis esset, aut voluntate in amicitiam venisset. Cephalenia insula ut extra jus fœderis esset. Hæc quanquam spe ipsorum aliquanto leviora erant: petentibus Aetolis ut ad concilium referrent, permissum est. Parva disceptatio de urbibus tenuit. quæ cum sui juris aliquando fuissent, avelli velut à corpore suo ægre patiebantur. ad unum tamen omnes accipi pacem jusserunt. Ambracienses coronam auream Cos. centum & quinquaginta pondo dederunt. signa ænea marmoreaque, & tabulæ pictæ, quib. ornatior Ambracia, quia regia ibi Pyrrhi fuerat, quā cæteræ regionis ejus urbes erāt, sublata omnia avectaque. nihil præterea tactū, violatumve. Profectus ab Ambracia Cos. in mediterranea Aetoliæ, ad Argos Amphilochū (XXII. millia ab Ambracia abest) castra posuit. eo tandē legati Aetoli mirāte Cos. quod morarentur, venerunt. Inde posteaquam approbasse pacē concilium Aetolorum accepit, jussis proficisci Romam ad senatum, permissoque ut & Athenienses & Rhodii deprecatores irent, dato qui simul cum iis proficisceretur, C. Valerio fratre, ipse in Cephaleniam trajecit. Præoccupatas aures animosque principum Romæ criminibus Philippi invenerunt, qui per legatos, per litteras, Dolopas Amphilochosque & Athamaniam ereptas sibi querens, præsidiaque sua, postremo etiam filium Persea ex Amphilochis pulsum, averterat senatum ab audiendis precibus eorum. Rhodii tamen & Athenienses cum silentio auditi sunt. Atheniensis legatus Leon Icesiæ filius, eloquentia etiā dicitur movisse. qui vulgata similitudine, mari tranquillo, quod ventis concitaretur, æquiparando multitudinem Aetolorum, usus, cum in fide Romanæ societatis mansissent, insita gentis tranquillitate quiesse eos ajebat. posteaquam stare ab Asia Thoas, & Dicæarchus, ab Europa Menetas & Damocritus cœpissent: tum illam tempestatem coortam, quæ ad Antiochum eos, sicut in scopulū, intulisset. Diu jactati Aetoli, tandem ut conditiones pacis convenirent, effecerunt. fuerunt autem hæ: IMPERIUM majestatemque “ P.R. gens Ætolorum conservato “ sine dolo malo. ne quem exercitum qui adversus socios amicosque eorum ducetur, per fines suos transire finito, neve ulla ope juvato. hostes eosdem habeto, quos P. R. armaque in eos ferto, bellumque pariter gerito. perfugas, fugitivos captivosque reddito Romanis sociisque: præterquam si qui capti cum domos redissent, iterum capti sunt: aut si qui eo tempore ex iis capti sunt, qui tum hostes erant Romanis, cum inter præsidia Romana Aetoli essent. aliorum qui comparebunt, intra dies centum Corcyræorum magistratibus sine dolo malo tradantur: qui non comparebunt, quando quisque eorum primum inventus fuerit, reddatur. obsides XL. arbitratu Cos. Romani dato: ne

"minores XII annorum, neu majores XL. obses ne esto prætor, præfectus equitum, scriba publicus: neu quis qui ante obses fuerit apud Romanos. Cephalenia extra pacis leges esto. De pecuniæ summa quam penderent, pensionibusque ejus nihil ex eo quod cum Cos. convenerat, mutatum. pro argento si aurum dare mallent, darent, convenit: dum pro argenteis decem aureus unus valeret. *Quæ urbes, qui agri, qui homines Ætolorum juris aliquando fuerunt: qui eorum T. Quintio, Cn. Domitio Coss. postve eos Coss. aut armis subjacti, aut voluntate in ditionem P. R. venerunt, ne quem eorum Aetoli recepisse velint. Æniadæ cum urbe agrisque Acarnanum sunto.* His legibus fœdus ictum cum Aetolis est. Eadem non æstate solum, sed etiam iisdem prope diebus quib. hæc à M. Fulvio Cos. in Aetolia gesta sunt: Cos. alter Cn. Manlius in Gallogræcia bellum gessit, quod nunc ordiri pergam. Vere primo Ephesum Cos. venit, acceptisque copiis à L. Scipione, & exercitu lustrato, concionem apud milites habuit. qua collaudata virtute eorum, quod cum Antiocho uno prælio debellassent: adhortatus eos ad novum cum Gallis suscipiendum bellum, qui & auxiliis Antiochum juvissent, & adeo indomita haberēt ingenia, ut ne quicquam Antiochus emotus ultra juga Tauri montis esset, nisi frangerentur opes Gallorū: de se quoq; pauca, nec falsa, nec immodica adjecit. Læti milites cum frequēti assensu Cos. audiverunt, partem virium Antiochi fuisse Gallos credentes, rege superato nullum momentum in solis per se Gallorum copiis fore. Eumenem haud in tempore abesse (Romæ tunc erat) credere Cos. ignarum locorū hominumque & cujus interesset frangi Gallorum opes. Attalum igitur fratrem ejus accersit à Pergamo, hortatusq; ad capessendum secum bellum, pollicentem suam suorumq; operam, domum ad cōparandum copias dimittit. Paucos post dies profecto ab Epheso Cos. ad Magnesiam occurrit Attalus cum mille peditibus, equitibus CC. Athenæo fratre jusso cum cæteris copiis subsequi: commendata iis custodia Pergami, quos fratri regnoque fidos credebat. Cos. collaudato juvene, cum omnibus copiis ad Mæandrum progressus, castra posuit: quia vado superari amnis non poterat: & contrahendæ naves erant ad exercitum trajiciendū. Transgressi Mæandrum ad Hierancomen pervenerunt. Fanum ibi augustum Apollinis, & oraculum sortes versibus haud inconditis dare vates dicuntur. hinc alteris castris ad Harpasum flumen ventum est, quo legati ab Alabandis venerunt, ut castellum quod ab ipsis nuper descisset, aut auctoritate aut armis cogeret jura antiqua pati. Eodem & Athenæus Eumenis & Attali frater cum Cretensi Leuso, & Cortago Macedone venit: mille pedites mistarum gētium, & trecentos equites secum adduxerunt. Consul tribuno militum misso cum modica manu, castellum vi receptum Alabandensibus reddit. ipse nihil via digressus, ad Antiochiam super Mæandrum amnem posuit castra. Huius amnis fontes Celænis oriuntur. Celænæ urbs caput quōdam Phrygiæ fuit. migratum inde haud procul veteribus Celænis: novæque urbi Apameæ nomen inditum ab Apamea sorore Seleuci regis. Et Marsyas amnis haud procul à Mæandri fontibus oriens, in Mæandrum cadit. famaque ita tenet, Celenis Marsyam cum Apolline tibiarum cantu certasse. Mæander ex arce summa Celenarum ortus, media urbe decurrens per Caras primum, deinde Ionas, in sinum maris editur, qui inter Prienem & Miletum est. Ad Antiochiam in castra consulis Seleucus Antiochi filius ex fœdere icto cum Scipione ad frumentum exercitui dandum venit. parva disceptatio de Attali auxiliaribus orta est, quod Romano tantum militi pactum Antiochum

chum ut daratur frumentum, Seleucus dicebat. discussa ea quoque est constantia consulis, qui misso tribuno edixit, ne Romani milites acciperent priusquam Attali auxilia accepissent. Inde ad Gordiutichos (quod vocant) processum est. ex eo loco ad Tabas tertiis castris perventum. In finibus Pisidarum posita est urbs, in ea parte, quæ vergit ad Pamphilium mare. integris viribus regionis ejus feroces ad bellandum habebat viros. Tum quoque equites in agmen Romanum eruptione facta, haud modice primo impetu turbavere. deinde ut apparuit, nec numero se nec virtute pares esse, in urbem compulsi, veniam erroris petebant. dedere urbem parati. V. & XX. talenta argenti, & X. millia medimnûm tritici imperata. ita in deditionem accepti. Tertio inde die ad Chaum amnem perventum. inde profecti Erizam urbem primo impetu ceperunt. Ad Thabusion castellum imminens flumini Indo ventum est, cui fecerat nomen Indus ab elephanto dejectus. Haud procul à Cibyra aberant, nec legatio ulla à Moagete tyranno civitatis ejus, homine ad omnia infido atque importuno, veniebat. ad tentandum ejus animum C. Helvium cum quatuor millibus peditum, & quingentis equitibus consul præmittit. Huic agmini jam fineis ingredienti legati occurrerunt, nunciantes paratum esse tyrannum imperata facere. orabant, ut pacatus fines iniret, cohiberetque à populatione agri militem. & in coronam auream XV talenta afferebant. Helvius integros à populatione agros servaturum pollicitus, ire ad consulem legatos jussit. quibus eadem referentibus consul: *Neque Romani*, inquit, *bonæ voluntatis ullum signum ergæ nos tyranni habemus, & ipsum talem esse inter omnes constat, ut de pœna ejus magis quam de amicitia nobis cogitandum sit.* Perturbati hac voce legati, nihil aliud petere, quam ut coronam acciperet: veniendique ad eum potestatem tyranno, & copiam loquendi ac purgandi se faceret. Permissu consulis postero die in castra tyrannus venit, vestitus comitatusque vix ad privati modice locupletis habitum. & oratio fuit summissa & infracta, extenuantis opes suas, urbiumque suæ ditionis egestatem querentis. Erant autem sub eo præter Cibyram, Syleum, & quæ Alimne appellatur. ex his, ut se suosque spoliaret, V. & XX. talenta se confecturum, prope ut diffidens pollicebatur: *Enimvero*, inquit Consul, *ferri jam ludificatio ista non potest. parum est non erubuisse absentem, cum per legatos frustraveris nos, nisi præsens quoque in eadem impudentia persistas? V. & XX. talenta tyrannidem tuam exhaurienti? quingenta ergo talenta nisi triduo numeras, populationem in agris, obsidionem in urbe expecta.* Hac denuntiatione conterritus, perstare tamen in pertinaci simulatione inopiæ, & paulatim illiberali adjectione, nunc per cavillationem, nunc precibus & simulatis lachrymis ad centum talenta est perductus, adjecta X. millia medimnûm frumenti. Hæc omnia intra sex dies acta. A Cibyra per agros Sindensium exercitus ductus, transgressusque Calaurem amnem, posuit castra. postero die est præter Caralitin paludem agmen ductum. ad Mæandrum manserunt. inde progredientibus ad Lagon proximam urbem, metu incolæ fugerunt. vacuum hominibus, & refertum rerum omnium copia oppidum diripuerunt. inde ad Lycis fluminis fontem, postero die ad Cobulatum amnem progressi. Temessenses eo tempore Hyriensium arcem urbe capta oppugnabant: inclusi, cum alia spes auxilii nulla esset, legatos ad consulem orantes opem miserunt. cum conjugibus ac liberis in arce inclusos se mortem indies aut ferro aut fame patiendam expectare. Volenti consuli causa in Pamphiliam divertendi ob-

oblata est. adveniens obsidione Hyrienses exemit. Termesso pacem dedit, quinquaginta talentis argenti acceptis: item Aspendiis cæterisque Pamphyliæ populis. Ex Pamphylia rediens ad flumen Taurum primo die, postero ad Xylinen (quam vocant) comen posuit castra. profectus inde continentibus itineribus ad Cormasam urbem pervenit. Darsa proxima urbs erat: eam metu incolarum desertam, plenam omnium rerum copia invenit. Progredienti præter paludes legati ab Lysinia dedentes civitatem venerunt. Inde in agrum Sagalassenum, uberem fertilemque omni genere frugum, ventum est. Colunt Pisidæ, longe optimi bello regionis ejus, eum ea res animos facit, tum agri fœcunditas & multitudo hominum, & situs inter paucas munitæ urbis. Consul, quia nulla legatio ad fines præsto fuerat, prædatum in agros misit. tum demum fracta pertinacia est, ut ferri agique res suas viderunt. legatis missis, pacti quinquaginta talentis, & XX. millibus medimnûm tritici, & XX. hordei pacē impetraverunt. Progressus inde ad Obrimæ fontes, ad vicum quem Aporidos comen vocant, posuit castra. Eo Seleucus ab Apamea postero die venit. Ægros inde & inutilia impedimenta cum Apameam dimisisset, ducibus itinerum à Seleuco acceptis, profectus eo die in Metropolitanum campum, postero die Dinias Phrygiæ processit. inde Sinnada venit, metu omnibus circa oppidis desertis. quorum jam præda grave agmen trahens, vix quinque millium die toto itinere perfecto, ad Beudos, quod vetus appellant pervenit. ad Anaburam inde, & altero die ad Mæandri fontes, tertio ad Abasum posuit castra. ibi plures dies stativa habuit: quia perventum erat ad Tolistobogiorum fines. Hi Galli, magna hominū vis, seu inopia agri, seu prædæ spe, nullam gentem per quas ituri essent, parem armis rati, Brenno duce in Dardanos pervenerunt. ibi seditio orta, & ad XX. millia hominum cum Lomnorio ac Lutario regulis, secessione facta a Brenno, in Thraciam iter averterunt. ubi cum resistentibus pugnando, pacem petentibus stipendium imponendo, Byzantium cum pervenissent, aliquandiu oram Propontidis vectigalem habendo regionis ejus urbes obtinuerunt. Cupido inde eos in Asiam transeundi, audientes ex propinquo quanta ubertas terræ ejus esset, cepit. & Lysimachia fraude capta, Chersonnesoque omni armis possessa, ad Hellespontum descenderunt. ibi vero exiguo divisis freto cernentibus Asiam, multo magis animi ad transeundum accensi, nunciosque ad Antipatrum præfectum ejus oræ de transitu mittebāt. quæ res cum lentius spe ipsorum traheretur, alia rursus nova inter regulos orta seditio est. Lomnorius retro, unde venerat, cum majore parte hominum repetit Byzantium. Lutarius Macedonibus per speciem legationis ab Antipatro ad speculandum missis, duas tectas naves, & tres lembos adimit. his alios atque alios dies noctesque transvehendo, intra paucos dies omnes copias trajecit. Haud ita multo post Lomnorius, adjuvante Nicomede Bithyniæ rege, à Byzantio transmisit. coeunt deinde in unum rursus Galli, & auxilia Nicomedi dant, adversus Zybœam partem tenentem Bithyniæ gerenti bellum. atque eorum maxime opera devictus Zybœa est. Bithyniaque omnis in deditionem Nicomedis concessit. Profecti ex Bithynia in Asiam processerunt. non plus ex XX millibus hominum quam decem armata erant. tamen tantum terroris omnibus quæ cis Taurum incolunt gentib. injecerunt, ut quas adissent, quasq; non adissent, pariter ultimæ propinquis imperio parerēt. Postremo cū tres essent gentes, Tolistobogii, Trocmi, Tectosagi: in tres partes, qua cuiq; populorum suorū vectigalis Asia esset, diviserunt. Trocmis Hellesponti ora data, Tolistobogii

bogii Aeolida atque Ioniam, Tectosagi mediterranea Asiæ sortiti sunt, & stipendium tota cis Taurum Asia exigebant. sedem autem ipsi sibi circa Halyn flumen ceperunt. tantusque terror eorum nominis erat, multitudine etiam magna sobole aucta, ut Syriæ quoq; ad postremum reges stipendium dare non abnuerent. Primus Asiā incolentium abnuit Attalus, pater regis Eumenis: audacique incœpto præter omnium opinionem affuit fortuna: & signis collatis superior fuit. non tamen ita infregit animos eorum, ut absisterent imperio. Eisdem opes usque ad bellum Antiochi cum Romanis manserunt. tum quoq; pulso Antiocho, magnam spem habuerunt, quia procul mari incolerent, Romanum exercitum ad se non perventurum. Cum hoc hoste tam terribili omnibus regionis eius, quia bellum gerendum erat, pro concione milites maxime in hunc modum allocutus est consul: "NON ME præterit, milites omnium quæ Asiam colunt gentium Gallos fama belli præstare. inter mitissimum genus hominum ferox natio pervagata bello prope orbem terrarum sedem cepit, procera corpora, promissæ & rutilatæ comæ, vasta scuta, prælongi gladii; ad hoc cantus ineuntium prælium, & ululatus, & tripudia, & quatientium scuta in patrium quendam morem horrendus armorum crepitus: omnia de industria composita ad terrorem. Sed hæc quibus insolita atque insueta sunt, Graeci & Phryges & Cares timeant: Romanis Gallici tumultus assuetis etiam vanitates notæ sunt. Semel primo congressu ad Alliam eos olim fuderunt majores nostri: ex eo tempore per ducentos jam annos pecorum in modum consternatos cædunt fugantque, & plures prope de Gallis triumphi, quam de toto orbe terrarum acti sunt. Jam usu hoc cognitum est: si primum impetum, quem fervido ingenio & cæca ira effundunt, sustinueris, fluunt sudore & lassitudine membra, labant arma: mollia corpora, molles, ubi ira consedit, animos, sol, pulvis, sitis, ut ferrum non admoveas, prosternunt. Non legionibus legiones eorum solum experti sumus, sed vir unus cum viro congrediendo, T. Manlius, M. Valerius, quantum Gallicam rabiem vinceret Romana virtus, docuerunt. jam M. Manlius unus agmine scandentes in Capitolium Gallos detrusit. & illis majoribus nostris cum haud dubiis Gallis in terra sua genitis res erat. hi jam degeneres sunt, misti, & Gallogræci vere appellantur. sicut in frugibus pecudibusque, non tantum semina ad servandam indolem valent, quantum terræ proprietas cœlique sub quo aluntur, mutat. Macedones, qui Alexandriam in Ægypto, qui Seleuciam ac Babyloniam, quique alias sparsas per orbem terrarum colonias habent, in Syros, Parthos, Ægyptios degenerarunt. Massilia inter Gallos sita traxit aliquantum ab accolis animorum. Tarentinis quid ex Spartana dura illa & horrida disciplina mansit? Generosius in sua quicquid sede gignitur, insitum alienæ terræ in id quo alitur, natura vertente se degenerat. Phrygas igitur Gallicis oneratos armis, sicut in acie Antiochi cecidistis, victos victores cæderis. Magis id vereor, ne parum inde gloriæ, quam ne nimium belli sit. Attalus eos rex sæpe fudit fugavitque. Nolite existimare, beluas tantum recens captas feritatem illam sylvestrem primo servare. deinde cum diu manibus humanis alantur, mitescere: in hominum feritate mulcenda non eandem naturam esse. Eosdemne hos creditis esse, qui patres eorum avique fuerunt? extorres inopia agrorum profecti domo per asperrimam Illyrici oram, Pœoniam inde & Thraciam, pugnādo cum ferocissimis gentibus

"emensi, has terras ceperunt. durатos eos tot malis exasperatosque accepit terra, quæ copia rerum omnium saginaret. uberrimo agro, mitissimo cœlo, clementibus accolarum ingeniis omnis illa cum qua venerant, mansuefacta est feritas. Vobis me hercule Martis viris cavēda ac fugienda quamprimum amœnitas est Asiæ. tantum hæ peregrinæ voluptates ad extinguendum vigorem animorum possunt, tantum contagio disciplinę morisque accolarum valet. Hoc tamen feliciter evenit, quod sicut vim adversus vos nequaquā, ita famam apud Græcos parem illi antiquæ obtinent, cum qua venerunt: bellique gloriam victores eandem inter socios habebitis, quam si servantes antiquum specimen animorum Gallos vicissetis. Concione dimissa, missisq; ad Eposognatum legatis, qui unus & ex regulis & in Eumenis amicitia manserat: & negaverat Antiocho adversus Romanos auxilia, castra movit. primo die ad Alandrum flumen. postero ad vicum quem vocant Tyscon, ventum. Eo legati Oroandensium cum venissent amicitiam petentes, CC talenta iis sunt imperata: precantibusque ut domum renunciarent, potestas facta. Ducere inde exercitum consul ad Plitendum, deinde ad Alyattos castra posita. Eo missi ad Eposognatum, redierunt, & legati compulsi reguli, orantes ne Tectosagis bellum inferrent: & ipsum in eam gentem iturum, & Eposognatum, persuasurumque ut imperata faciant. Data venia regulo, duci inde exercitus per Axylon (quam vocant) terram, cœptus. Ab re nomen habet. non ligni modo quicquam, sed ne spinas quidem, aut ullum aliud alimentum fert ignis, fimo bubulo pro lignis utuntur. Ad Euballum Gallogræciæ castellum castra habentibus Romanis apparuere cum magno tumultu hostium equites. nec turbarunt tantum stationes Romanas repente invecti, sed quosdam etiam occiderunt. qui tumultus cum in castra perlatus esset, effusus repente omnibus portis æquitatus Romanus fudit fugavitque Gallos. & aliquot fugientes occidit. Inde consul, ut qui jam ad hostes pervētum cerneret: explorato deinde, & cum cura coacto agmine procedebat. & continentibus itineribus, cum ad Sangarium flumen pervenisset, pontem, quia vado nusquam transitus erat, facere instituit. Sangarius ex Adoreo monte per Phrygiam fluens, miscetur ad Bithyniam Tymbreti fluvio: inde major jam geminatis aquis per Bithyniam fertur, & in Propontidem sese effundit, non tamen tam magnitudine memorabilis, quam quod piscium accolis ingentem vim præbet. Transgressis ponte perfecto flumen præter ripam euntibus Galli matris magnæ à Pessinūte occurrere cum insignibus suis, vaticinantes fanatico carmine: deam Romanis viam belli & victoriam dare, imperiumque ejus regionis. Accipere se omen cum dixisset consul, castra eo ipso loco posuit. postero die ad Gordium pervenit. Id haud magnum quidem oppidum est, sed plusquam mediterraneum celebre & frequens emporium: tria maria pari ferme distantia intervallo habet, Hellespontum, ad Sinopen, & alterius oræ littora qua Cilices maritimi colunt. multarum magnarumque præterea gentium fines contingit, quarum commercium in eum maxime locum mutui usus contraxere. Id tum desertum fuga incolarum oppidum, refertum idem copia rerum omnium invenerunt. Ibi stativa habentibus legati ab Eposognato venerunt, nunciantes profectum eum ad regulos Gallorum, nihil æqui impetrasse. ex campestribus vicis agrisque frequentes demigrare, & cum conjugibus ac liberis, quæ ferre atque agere possent, præ se agentes portantesque, Olympum montem petere, ut inde armis locorumque situ sese tueantur. Certiora postea

Oroan-

Oroandensium legati attulerunt. Tolistobogiorum civitatem Olympum montem cepisse. diversos Tectosagos alium montem qui Magana dicatur, petisse. Trocmos, conjugibus ac liberis apud Tectosagos depositis, armatorum agmine Tolistobogiis statuisse auxilium ferre. Erant autem tunc trium populorum reguli Orgiago & Combolomarus, & Gaulotus. Iis hæc maxime belli ratio sumendi fuerat, quod cum montes editissimos ejus regionis tenerent: convectis; omnibus quæ ad usum quamvis longi temporis sufficerent, tædio se fatigaturos hostes censebant. nam neque ausuros per tam ardua atque iniqua loca subire eos: & si conarentur, vel parva manu prohiberi ac deturbari posse: nec quietos in radicibus gelidorum montium sedentes frigus, aut inopiam laturos. Et cum ipsa altitudo locorum eos tutaretur, fossam quoque & alia munimenta verticibus iis quos insederant, circumjecere. minima apparatus missilium telorum cura fuit: quod saxa affatim præbituram asperitatem ipsam locorum credebant. Consul, quia non cominus pugnam, sed procul locis oppugnandis futuram præceperat animo, ingentem vim pilorum, velitarium hastarum, sagittarum, glandisque, & modicorum qui funda mitti possent, lapidum paraverat; instructusque missilium apparatu ad Olympum montem ducit, & à quinque ferme millibus locat castra. Postero die cum quadringentis equitibus & Attalo progressum eum ad naturam montis, situmque Gallicorum castrorum visendum, equites hostium, duplex numerus effusi castris in fugam averterunt. occisi quoque pauci fugientium, vulnerati plures. Tertio die cum omnibus ad loca exploranda profectus, quia nemo hostium extra munimenta processit: tuto circumvectus montem, animadvertit meridiana regione terrenos, & placide acclivos ad quendam finem colles esse, ad septentrionem arduas & rectas prope rupes. atque omnibus ferme aliis inviis itinera tria esse: unum medio monte, qua terrena erant: duo difficilia ab hyberno solis ortu, & ab æstivo occasu. Hæc contemplatus eo die sub ipsis radicibus posuit castra. postero die sacrificio facto, cum primis hostiis litasset, trifariam exercitum divisum ducere ad hostem pergit. ipse cum maxima parte copiarum, qua æquissimum aditum præbebat mons, ascendit. L. Manlium fratrem ab hyberno ortu, quoad loca patiantur, & tuto possit, subire jubet. si qua periculosa, & prærupta occurrant, non pugnare cum iniquitate locorum, neque inexuperabilibus vim afferre, sed obliquo monte ad se declinare, & suo agmini conjungi. C. Helvium cum tertia parte circumire sensim per infima montis: deinde ab æstivo occasu eripere agmen. & Attali auxilia trifariam æquo numero divisit: secum esse ipsum juvenem jussit. equitatum cum elephantis in proxima tumulis planicie reliquit. edictum præfectis, ut intenti quid ubique geratur, animadvertant: opemque ferre, quo postulent res, properent. Galli duobus lateribus satis fidentes in via esse, ab ea parte quæ in meridiem vergeret, ut armis clauderent viam, quatuor ferme millia armatorum ad tumulum imminentem viæ minus M. passuum à castris occupandum mittunt: eo se rati velut castello iter impedituros. Quod ubi Romani viderunt, expediunt sese ad pugnam. ante signa modico intervallo velites eunt, & ab Attalo Cretenses sagittarii & funditores, & Triballi Thraces: signa peditum ut per arduum leni gradu ducuntur, ita præ se habentium scuta, ut missilia tantum vitarent, pede collato non viderentur pugnaturi. Missilibus ex intervallo loci prælium commissum est, primo par, Gallos loco adjuvante, Romanos varietate & copia telorum. procedente certamine nihil jam

æqui erat. scuta longa, cæterum ad amplitudinem corporum parum lata, & ea ipsa plana male tegebant Gallos. nec jam tela alia habebant, prȩter gladios, quorum, cum manum hostis non consereret, nullus usus erat. saxis nec modicis, ut quȩ non præparassent, sed quod cuique temere trepidanti ad manum venisset; ut insueti, nec arte nec viribus adjuvantes ictum utebantur. sagittis, glande, jaculis incauti ab omni parte configebantur: nec quid agerent, ira & pavore obcæcatis animis, cernebant, & erant deprehensi genere pugnæ, in quod minime apti sunt. nam quemadmodum comminus, ubi invicem pati & inferre vulnera licet, accendit ira animos eorum: ita ubi ex occulto, & procul levibus telis vulnerantur, nec quo ruant cæco impetu, habent, velut feræ transfixæ in suos temere incurrunt. Detegebat vulnera eorum, quod nudi pugnant, & sunt fusa & candida corpora: ut quæ nunquā nisi in pugna nudentur: ita & plus sanguinis è multa carne fundebatur, & fœdiores patebant plagæ, & candor corporum magis sanguine atro maculabatur: sed non tam patentibus plagis moventur: interdum insecta cute, ubi latior quam altior plaga est, etiam gloriosius se pugnare putant. iidem, cum aculeus sagittæ, aut glandis abditæ introrsus tenui vulnere in speciem urit, & scrutantes quæ vellant, telum non sequitur: tum in rabiem & pudorem tam parvæ perimentis pestis versi, prosternunt corpora humi sic ut passim procumberent. alii ruentes in hostem undique configebantur: & cum comminus venerant, gladiis à velitibus trucidabantur. Hic miles tripedalem parmam habet, & in dextera hastas, quibus eminus utitur, gladio Hispaniensi est cinctus. quod si pede collato pugnandum est, translatis in lævam hastis, stringit gladium. Pauci supererant jam Gallorum, qui posteaquam ab levi armatura superatos se viderūt, & instare legionum signa effusa fuga castra repetunt, pavoris & tumultus jam plena: ut ubi fœminæ puerique, & alia imbellis turba permista esset. Romanos victores deserti fuga hostium acceperunt tumuli. Sub idem tempus L. Manlius, & C. Helvius, cum quoad viam colles obliqui dederunt, ascendissent: posteaquam ad invia ventum est, flexere iter: in partem montis, quæ unà habebat iter, & sequi consulis agmen modico uterque intervallo, velut ex composito, cœperunt: quod primo optimum factu fuisset, in id necessitate ipsa compulsi. subsidia enim in talibus iniquitatibus locorum maximo sæpe usui fuerunt: ut primis forte deturbatis, secundi & tegant pulsos, & integri pugnam excipiant. Consul posteaquam ad tumulos ab levi armatura captos prima signa legionum pervenerunt, respirare & conquiescere paulisper militem jubet, simul strata per tumulos corpora Gallorum ostentat: & cum levis armatura tale prælium ediderit, quid ab legionibus, quid ab justis armis, quid ab animis fortissimorum militum expectari? castra illis capienda esse, in quæ compulsus ab levi armatura hostis trepidet. præcedere tamen jubet levem armaturam: quæ, cum staret agmen, colligendis per tumulos telis, ut missilia sufficerent, haud segne idipsum tempus consumpserat. Iam castris appropinquabant, & Galli, ne parum se munimenta sua tegerent, armati pro vallo constiterant. obruti deinde omni genere telorū, cum quo plures ac densiores erāt, eo minus vani quicquam intercideret teli, intra vallum momento temporis compelluntur, stationibus tantum firmis ad ipsos aditus portarum relictis. In multitudinem compulsam in castra, vis ingens missilium telorum conjiciebatur; & vulnerari multos, clamor permistus mulierum atque puerorum ploratibus significabat. In eos qui portas stationibus suis clauserant, legionum antesignani

gnani pila conjecerunt. hi vero non vulnerabantur, sed transverberatis scutis plerique inter se conserti hærebant. nec diutius impetum Romanorum sustinuerunt. Patentibus jam portis, priusquam irrumperent victores, fuga è castris Gallorum in omnes partes facta est. ruunt cæci per vias, per invia: nulla præcipitia saxa, nullæ rupes obstant. nihil præter hostem metuunt. itaque plerique præcipites per vastam altitudinem prolapsi aut debilitati exanimantur. Consul castris captis, direptione prædaque abstinet militem sequi pro se quemque & instare, & perculsis pavorem addere iubet. Supervenit & alterum cum L. Manlio agmen, nec eos castra intrare sinit, protinus ad persequendos hostes mittit, & ipse paulò post, tradita captivorum custodia tribunis militum sequitur, debellatum ratus, si in illo pavore quam plurimi cæsi forent aut capti. Egresso consule, C. Helvius cum tertio agmine advenit, nec continere suos à direptione castrorum valuit: prædaque eorum iniquissima sorte, qui pugnæ non interfuerant, facta est. Equites diu ignari & pugnæ & victoriæ suorum steterunt: deinde & ipsi, quantum equi in colles subire poterant, sparsos à fuga Gallos circa radices montis consectati cecidere aut cepere. Numerus interfectorum haud facile iniri potuit, quia late inter omnes anfractus montium fugaque & cædes fuit: & magna pars rupibus inviis in profundæ altitudinis convalles delapsa est, pars in sylvis vepribusq; occisa. Claudius qui bis pugnatum in Olympo monte scribit, ad XL. millia hominum cæsa auctor est. Valerius Antias, qui magis immodicus in numero augendo esse solet, non plus decem millia. Numerus captivorum haud dubie millia XL. explevit: quia omnis generis ętatisque turbam secum traxerāt, demigrantium magis quam in bellum euntium modo. Consul armis hostium in uno concrematis cumulo, cæteram prędam conferre omnes jussit, & aut vendidit quod ejus in publicū redigendum erat, aut cū curā, ut quam æquissima esset, per milites divisit. Laudati quoq; pro cōcione omnes sunt, donatiq; pro merito quisq;. ante omnes Attalus summo cæterorū assensu: nam singularis ejus juvenis cum virtus & industria in omnibus laboribus periculisque, tum modestia etiam fuerat. Supererat bellum integrum cum Tectosagis. Ad eos profectus Cos. tertiis castris Ancyram nobilem in iis locis urbem pervenit: unde hostes paulo plus X millia aberant. ubi cum stativa essent, facinus memorabile à captiva factum est. Orgiagontis reguli uxor forma eximia custodiebatur inter plures captivos, cui custodię centurio præerat, & libidinis & avaritiæ militaris. is primo ejus animum tentavit: quem cum abhorrentem à voluntario videret stupro, corpori quod servum fortuna erat, vim fecit. deinde ad leniendam indignitatem injuriæ, spem reditus ad suos mulieri facit: & ne eam quidem, ut amans, gratuitam, certo auri pondere pactus, ne quem conscium suorum haberet, ipsi permittit, ut quem vellet, unum ex captivis nuncium ad suos mitteret. locum prope flumen constituit: quo duo, ne plus, necessarii captivæ cum auro venirent nocte insequenti ad eam accipiendam. Forte ipsius mulieris servus inter captivos ejusdem custodiæ erat, hunc nuncium primis tenebris extra stationes centurio educit. Nocte insequenti & duo necessarii mulieris ad constitutum locum, & centurio cum captiva venit. ubi cum aurum ostenderent, quod summam talenti Attici (tanti enim pepigerat) expleret: mulier lingua sua, stringerent ferrum, & centurionem pensantem aurum occiderent, imperavit. Iugulati præcisum caput ipsa involutum veste ferens ad virum Orgiagontem, qui ab Olympo domum refugerat, pervenit. quem priusquam complecteretur,

caput

caput centurionis ante pedes ejus abjecit: mirantique cujusnam id caput hominis, aut quod id facinus haudquaquam muliebre esset, & injuriam corporis, & ultionem violatæ per vim pudicitiæ, confessa viro est. aliaque (ut traditur) sanctitate & gravitate vitæ hujus matronalis facinoris decus ad ultimum conservavit. Ad Ancyram in stativa Tectosagum oratores ad consulem venerunt, petentes ne ante ab Ancyra castra moveret, quam collocutus cum suis regibus esset. nullas conditiones pacis iis non bello fore potiores. Tempus in posterum diem constituitur, locusque qui maxime medius inter castra Gallorum & Ancyram est visus. Quo cum consul ad tempus cum præsidio quingentorum equitum venisset, nec ullo Gallorum ibi viso, regressus in castra esset: oratores iidem redeunt, excusantes, religione objecta venire reges nõ posse. principes gentis, per quos æque res transigi posset, venturos. Consul se quoque Attalum missurum dixit. Ad hoc colloquium utrimque ventum est. trecentos equites Attalus præsidii causa cum adduxisset, dictæ sunt pacis conditiones. Finis rei quia absentibus ducibus imponi non poterat: convenit uti consul regesque eo loco postero die congrederentur. Frustratio Gallorum eo spectabat: primum ut tererent tempus, donec res suas cum quibus periclitari nolebant, cum conjugibus ac liberis trans Halyn flumen trajicerent: deinde quod ipsi consuli parum cauto adversus colloquii fraudem insidiabantur. Mille ad eam rem ex omni numero audaciæ expertæ delegerũt equites, & successisset fraus, ni pro jure gentiũ, cujus violandi consilium initum erat, stetisset fortuna. Pabulatores lignatoresque Romani in eam partem, in qua colloquium futurum erat, ducti sunt: tutius id futurum tribunis ratis, quia consulis præsidium & ipsum pro statione habituri erant, hosti oppositũm. suã tamen alteram stationem propius castra sexcentorum equitum posuerunt. Consul affirmante Attalo venturos reges, & transigi rem posse, profectus è castris, cum eodem quo antea præsidio equitum, quinque millia fere processisset, nec multum à constituto loco abesset: repente concitatis equis cũ impetu hostili videt Gallos venientes. constituit agmen, & expedire tela animosque equitibus jussis, primo constanter initium pugnæ accepit, nec cessit: dein cum prægravaret multitudo, cedere sensim, nihil confusis turmarum ordinibus, cœpit: postremo cum jam plus in mora periculi, quam in ordinibus conservandis præsidii esset, omnes passim in fugam effusi sunt. tum vero instare dissipatis Galli, & cædere. magnaque pars oppressa foret, ni statio pabulatorum sexcenti equites occurrissent. ii procul clamore pavido suorum exaudito, cum tela equosque expedissent, integrĩ profligatam pugnam acceperunt. itaque versa extemplo fortuna est, versus in victores à victis terror. & primo impetu fusi Galli sunt, & ex agris concurrebant pabulatores, & undique obvius hostis Gallis erat: ut ne fugam quidem facilem aut tutam haberent, quia recentibus equis Romani fessos sequebantur. pauci ergo effugerunt: captus est nemo. major multo pars per fidem violati colloquii pœnas morte luerunt: Romani ardentibus ira animis postero die omnibus copiis ad hostem perveniunt. biduum natura montis per seipsum exploranda, ne quid ignoti esset, absumpsit consul. tertio die cum auspicio operam dedisset, deinde immolasset, in quatuor partes divisas copias educit: duas ut medio monte duceret, duas ab lateribus ut adversus cornua Gallorũ erigeret. Hostium quod roboris erat, Tectosagi & Trocmi mediã tenebant aciem, millia hominum quinquaginta. equitatum, quia equorum nullus inter inæquales rupes ususerat, ad pedes deductũ, X millia hominum ab dextro locaverunt

caverunt cornu. Ariarathis Cappadoces & Morzi auxiliares in lævo quatuor fermè millium numerum explebant. Consul, sicut in Olympo monte, prima in acie locata levi armatura, telorum omnis generis, ut æque magna vis ad manum esset, curavit. Vbi appropinquarunt, omnia eadem utrinque quæ fuerāt in priore prælio, erant, præter animos & victoribus ab re secunda auctos, & hostibus fractos: quia etsi non ipsi victi erant, suæ gentis hominum cladem pro sua ducebant. itaque à paribus initiis cœpta res, eundem exitum habuit. Velut nubes levium telorum conjecta obruit aciem Gallorum: nec aut procurrere quisquam ab ordinib. suis, ne nudaret undique corpus ad ictus, audebat: & stantes quo densiores erāt, hoc plura velut destinatum petentibus vulnera accipiebant. Consul jam per se turbatos, si legionum signa ostendisset, versuros extemplo in fugā omnes ratus, receptis inter ordines velitibus & alia turba auxiliorum aciem promovit. Galli & memoria Tolistobogiorum cladis territi, & inhærentia corporibus gerentes tela, fessique & stando & vulneribus, ne primum quidem impetum & clamorem Romanorum tulerūt. Fuga ad castra inclinavit: sed pauci intra munimenta se recepere. pars major dextra lævaq; prælati, qua quemque impetus tulit, fugerunt: victores usq; ad castra secuti ceciderunt terga. deinde in castris cupiditate prædæ hæserūt, nec sequebatur quisquam. In cornibus Galli diutius steterunt, quia serius ad eos perventum est. cæterum ne primum quidem conjectū telorum tulerunt. Consul, qui ingressos in castra ab direptione abstrahere non poterat, eos qui in cornibus fuerant, protinus ad sequendos hostes misit, per aliquantum spacium secuti, non plus tamen octo millia hominum in fuga (nam pugna nulla fuit) ceciderunt: reliqui flumen Halyn trajecerunt. Romanorū magna pars ea nocte in hostiū castris mansit: cæteros in sua castra consul reduxit. postero die captivos prædamque recensuit: quæ tanta fuit, quantam avidissima rapiendi gens, cum cis montem Taurum omnia armis per multos tenuisset annos, coacervare potuit. Galli ex dissipata passim fuga in unum locum congregati, magna pars saucii aut inermes, nudati omnibus rebus, oratores de pace ad consulem miserunt. Eos Manlius Ephesum venire jussit: ipse (jam enim medium autumni erat) locis gelidis propinquitate Tauri montis excedere properans, victorem exercitum in hyberna maritimæ oræ reduxit. Dum hæc in Asia geruntur, in cęteris provinciis tranquillæ res fuerunt. Censores Romæ T. Quintius Flamininus & M. Claudius Marcellus senatum perlegerunt. princeps in senatu tertium lectus P. Scipio Africanus. quatuor soli præteriti sunt, nemo curuli usus honore: & in equitatu recensendo mitis admodū censura fuit. substructionem super Æquimeliū in Capitolio, & viam silice sternendam à porta Capena ad Martis locaverunt. Campani ubi censerentur, senatum consuluerunt. decretum, uti Romæ censerentur. Aquæ ingentes eo anno fuerunt. Tiberis duodecies campum Martiū planaque urbis inundavit. Ab Cn. Manlio consule bello in Asia cum Gallis perfecto, alter Cos. M. Fulvius perdomitis Ætolis, cum trajecisset in Cephaleniam, circa civitates insulæ misit percunctatū, utrum se dedere Romanis, an belli fortunam experiri mallent? metus ad omnes valuit, ne deditionem recusarent. obsides inde imperatos pro viribus inopis populi, vicenos Nesiotæ, Cratonii, Pallenses & Samæi dederunt. Insperata pax Cephaleniæ affulserat, cum repente una civitas, incertum quam ob causam, Samæi desciverunt. Quia opportuno loco urbs posita esset, timuisse se ajebant, ne demigrare cogerentur ab Romanis. cæterum ipsi ne sibi eum finxerint metum, & timore vano quietem exuerint, an jactata sermo-

sermonibus res apud Romanos, perlata ad eos sit, nihil comperti est, nisi quod datis jam obsidibus. repente portas clauserunt: & ne suorum quidem precibus (miserat enim sub muros consul ad tentandam misericordiam parentum populariumque) desistere ab incœpto voluerunt. Oppugnari deinde, posteaquam nihil pacati respondebatur, cœpta urbs est. apparatum omnem tormentorum machinarumque transvectum ab Ambracia oppugnatione habebat: & opera quæ facienda erant, impigre milites perfecerunt. duobus igitur locis admoti arietes quatiebant muros. Nec ab Samæis quicquam quo aut opera aut hostis arceri posset, prætermissum est. duabus tamen maxime resistebant rebus, una interiorem semper juxta validum pro diruto novum obstruentes murum: altera, eruptionibus subitis nunc in opera hostium, nunc in stationes; & plerumque iis præliis superiores erant. Vna ad coercendos inventa haud magna memoratu res est. centum funditores ab Ægio & Patris & Dymis acciti. A pueris ii more quodam gentis, saxis globosis, quibus ferme arenæ immistis strata littora sunt, funda mare apertum incessentes exercebantur. itaque longius certiusque & validiore ictu quam Balearis funditor, eo telo usi sunt. & est non simplicis habenæ, ut Balearica aliarumque gentium funda: sed triplex scutale crebris suturis duratum, ne fluxa habena volutetur in jactu glans, sed librata cum sederit, velut nervo missa excutiatur. coronas modici circuli magno ex intervallo loci assueti trajicere, non capita solum hostium vulnerabant, sed quem locum destinassent oris. Eæ fundæ Samæos cohibuerunt, ne tam crebro, neve tam audacter erumperent: adeo ut precarentur ex muris Achæos, ut parumper abscederent: & se cum Romanis stationibus pugnantes quiete spectarent. Quatuor menses obsidionem Samæi sustinuerant: cum ex paucis quotidie aliqui eorum caderent aut vulnerarentur: & qui supererant, fessi & corporibus & animis essent: Romani nocte per arcem quam Cyatidem vocant (nam urbs in mare devexa, in occidentem vergit) muro superato in forum pervenerunt. Samæi posteaquam captam urbis partem ab hostibus senserunt, cum conjugibus ac liberis in majorem refugerunt arcem: inde postero die dediti, direpta urbe, sub corona omnes venierunt. Consul compositis rebus Cephaleniæ, præsidio Samæ imposito, in Peloponnesum, jam diu accersentibus Ægiensibus maxime ac Lacedæmoniis trajecit. Ægium à principio Achaici concilii semper conventus gentis indicti sunt, seu dignitati urbis id, seu loci opportunitati datum est. hunc morem Philopœmen eo primum anno labefactare conatus, legem parabat ferre, ut in omnibus civitatibus quæ Achaici concilii essent, invicem conventus agerentur, & sub adventum consulis Damiurgis civitatum, qui summus est magistratus, Ægium evocantibus, Philopœmen (prætor tum erat) Argos conventum edixit. quo cum appareret omnes fere conventuros, consul quoque quanquam Aegiensium favebat causæ, Argos venit. ubi cum disceptatio fuisset, & rem inclinatam cerneret, incœpto destitit. Lacedæmonii deinde eum in sua certamina averterunt. Solicitam eam civitatem exules maxime habebant, quorum magna pars in maritimis Laconicæ oræ castellis, quæ omnis adempta erat, habitabant. id ægre patientes Lacedæmonii, ut aliquem liberum ad mare haberent aditum: si quando Romam, aliove quo mitterent legatos: simulque ut emporium & receptaculum peregrinis mercibus ad necessarios usus esset, nocte adorti vicum maritimum nomine Lan, improviso occupavere. Vicani, quique ibi exules habitabant, primo inopinata re territi sunt: deinde sub lucem congregati, levi certamine expulerunt

runt Lacedæmonios. terror tamen omnem maritimam oram pervasit, legatosque communiter & castella omnia vicique, & exules quibus ibi domicilia erant ad Achæos miserunt. Philopœmen prætor, jam inde ab initio exulum causæ amicus, & auctor semper Achæis minuendi opes & auctoritatem Lacedæmoniorum, concilium quærentibus dedit. decretumque eo referente factum est, cum in fidem Achæorum tutelamque T. Quintius & Romani Laconicæ oræ castella & vicos tradidissent: & cum abstinere his ex fœdere Lacedæmonii deberent, Las vicus oppugnatus esset, cædesque ibi facta: qui ejus rei auctores affinesque essent, nisi dederentur Achæis, violatum videri fœdus. Ad exposcendos eos legati extemplo Lacedæmonem missi sunt. Id imperium adeo superbum & indignum Lacedæmoniis visum est, ut si antiqua civitatis fortuna esset, haud dubie arma extemplo capturi fuerint. maxime autem consternavit eos metus, si semel primis imperiis obediẽdo jugum accepissent: ne id quod jam diu moliretur Philopœmen exulibus Lacedæmonem traderet. Furentes igitur ira, triginta hominibus ex factione cum qua consiliorum aliqua societas Philopœmeni atque exulibus erat, interfectis, decreverunt renunciandam societatem Achæis: legatosque extemplo Cephaleniam mittendos, qui consuli M. Fulvio, quique Romanis Lacedæmonem dederent: orarentque eum, ut veniret in Peloponnesum ad urbem Lacedæmonem, in fidem ditionemque populi Romani accipiendam. Id ubi legati ad Achæos retulerunt, omnium civitatum quæ ejus concilii erant, consensu bellum Lacedæmoniis indictum est. ne extemplo gereretur, hyems impediit. incursionibus tamen parvis, latrocinii magis quam belli modo, non terra tantum, sed etiam navibus à mari fines eorum vastati. Hic tumultus consulem in Peloponnesum adduxit: jussuque ejus Elin concilio indicto, Lacedæmonii ad disceptandum acciti. Magna ibi non disceptatio modo, sed etiam altercatio fuit. Cui consul cum alia satis ambitiose, partem utramque fovendo, incerta respondisset: una denunciatione, ut bello abstinerent, donec Romam legatos ad senatum misissent, finem imposuit. Utrinque legatio missa Romam est. exules quoque Lacedæmoniorum suam causam legationemque Achæis injunxerunt. Diophanes & Lycortas, Megalopolitani ambo, principes legationis Achæorum fuerunt. qui dissidentes in Republica, tum quoque minime inter se convenientes orationes habuerunt. Diophanes senatui disceptationem omnium rerum permittebat: eos optime controversias inter Achæos ac Lacedæmonios finituros esse. Lycortas ex præceptis Philopœmenis postulabat, ut Achæis ex fœdere ac legibus suis, quæ decressent agere liceret: libertatemque sibi illibatam, cujus ipsi auctores essent, præstarent. Magnæ auctoritatis apud Romanos tum gens Achæorum erat: novari tamen nihil de Lacedæmoniis placebat. Cæterum responsum ita perplexum fuit, ut & Achæi sibi de Lacedæmone permissum acciperent: & Lacedæmonii non omnia concessa iis interpretarentur. Hac potestate immodice Achæi, ac superbe usi sunt. Philopœmeni cõtinuatur magistratus, qui veris initio exercitu indicto, castra in finibus Lacedæmoniorum posuit. legatos deinde misit ad deposcendos auctores defectionis: & civitatem in pace futuram, si id fecissent, pollicens: & illos nihil indicta causa passuros. Silentium præ metu cæterorum fuit, quos nominatim depoposcerat, ipsi se ituros professi sunt: fide accepta ab legatis, vim abfuturam donec causam dixissent. Ierunt alii etiã illustres viri, & advocati privatis: & quia pertinere causam eorum ad rempublicam censebant. Nunquam alias exules Lacedæmoniorum Achæi secum adduxerant in

fines:

fines: quia nihil æque alienaturum animos civitatis videbatur. tunc exercitus totius prope antesignani exules erant. Ii venientibus Lacedæmoniis, ad portam castrorum agmine facto occurrerunt. & primo lacessere jurgiis, deinde altercatione orta cum accenderentur iræ, ferocissimi exulum impetum in Lacedæmonios fecerunt. Cum illi deos, & fidem legatorum testarentur: & legati & Prætor summoveret turbas, & protegeret Lacedæmonios, vinculaque jam quosdam injicientes arceret, crescebat tumultus concitata turba: & Achæi ad spectaculum primo concurrerunt, deinde vociferantibus exulibus quæ passi forent, & orantibus opem, affirmantibusque simul, nunquam talem occasionem habituros, si eam prætermisissent: fœdus quod in Capitolio, quod Olympię, quod in arce Athenis sacratum fuisset, irritũ per illos esse: priusquã alio de integro fœdere obligarentur, noxios puniendos esse: accẽsa his vocibus multitudo, ad vocem unius, qui ut ferirent, inclamavit, saxa conjecit. atque ita XVII. quibus vincula per tumultum injecta erant interfecti sunt. LXIII. postero die comprehensi, à quibus prætor vim arcuerat: non quia salvos vellet, sed quia perire causa indicta nolebat: objecti multitudini iratæ, cum aversis auribus pauca locuti essent, damnati omnes & traditi sunt ad supplicium. Hoc metu injecto Lacedæmoniis imperatum primum, ut muros diruerent: deinde ut omnes externi auxiliares, qui mercede apud tyrannos militassent, terra Laconica excederent: tum uti quæ servitia tyranni liberassent (ea magna multitudo erat) ante diem certam abirent: qui ibi mansissent, eos prehendendi, vendendi, abducendi Achæis jus esset. Lycurgi leges moresque abrogarent: Achæorum assuescerent legibus institutisq;. ita unius eos corporis fore, & de omnibus rebus facilius consensuros. Nihil obedientius fecerunt, quam ut muros diruerent: nec ægrius passi sunt, quam exules reduci. Decretum Tegeæ in concilio communi Achæorum de restituendis iis factum est. mentione illata externos auxiliares dimissos, & Lacedæmoniis ascriptos (ita enim vocabant, qui à tyrannis liberati erant) urbe excessisse, in agros dilapsos, priusquam dimitteretur exercitus, ire prætorem cum expeditis, & comprehendere id genus hominum, & vendere jure prædæ placuit. multi comprehensi venierunt. porticus ex ea pecunia Megalopoli permissu Achæorum refecta est, quam Lacedæmonii diruerant. Et ager Belbinatis, quem injuria tyranni Lacedæmoniorum possederant, restitutus eidem civitati ex decreto vetere Achæorum: quod factum erat Philippo Amyntæ filio regnante. Per hæc velut enervata civitas Lacedæmoniorum diu Achæis obnoxia fuit. nulla tamen res tanto erat damno, quam disciplina Lycurgi, cui per octingentos annos assuerant, sublata. A concilio, ubi apud consulem inter Achæos Lacedæmoniosque disceptatum est, M. Fulvius, quia jam in exitu annus erat, comitiorum causa profectus Romam, creavit consules M. Valerium Messalam, & C. Livium Salinatorem: cum M. Æmilium Lepidum inimicum eo quoque anno petentem dejecisset. Prætores inde creati Q. Martius Philippus, M. Claudius Marcellus, C. Stertinius. C. Catinius. P. Claudius Pulcher, L. Manlius Acidinus. Comitiis perfectis, consulem M. Fulvium in provinciam & ad exercitum redire placuit, eiq; & collegæ Cn. Manlio imperium in annum prorogatum est. eo anno in ædem Herculis signum dei ipsius ex decemvirorum responso, & sejuges in Capitolio aurati ab Cn. Cornelio positi, consulem dedisse inscriptum est. & duodecim clypea ærata ab ædilibus curulibus, P. Claudio & Ser. Sulpicio Galba sunt posita ex pecunia, qua frumẽtarios ob annonam

com-

compressam, damnarunt. & ædilis plebis Q. Fulvius Flaccus duo signa aurata, uno reo damnato (nã separatim accusaverant) posuit. collega ejus A. Cæcilius neminem condemnavit. Ludi Romani ter, plebeji quinquies toti instaurati. M. Valerius Messala inde, & C. Livius Salinator consulatum Idibus Martiis cum iniissent de republica, deque provinciis & exercitibus senatum consuluerunt. De Ætolia & Asia nihil mutatum est. Consulibus, alteri Pisæ cum Liguribus: alteri Gallia provincia decreta est. comparare inter se aut sortiri jussi: & novos exercitus, binas legiones scribere: & ut sociis Latini nominis quinadena millia peditum imperarent, & mille ducentos equites. Messalæ Ligures, Salinatori obtigit Gallia. prætores inde sortiti sunt. Marco Claudio urbana, Publio Claudio peregrina jurisdictio evenit. Quintus Marcius Siciliam, C. Stertinius Sardiniam, L. Manlius Hispaniam citeriorem, C. Catinius ulteriorem est sortitus. De exercitibus ita placuit. è Gallia legiones quæ sub C. Lælio fuerant ad M. Tuccium proprætorem in Brutios traduci. & qui in Sicilia esset, dimitti exercitum: & classem quæ ibi esset, Romam reducere M. Sempronium proprætorem. Hispaniis legiones singulæ, quæ tum in iis provinciis erant, decretæ: & ut terna millia peditum, ducenos equites ambo prætores in supplementum sociis imperarent, secumque transportarent. Priusquam in provincias novi magistratus proficiscerentur, supplicatio in triduum pro collegio decemvirorum imperata fuit in omnibus compitis, quod luce inter horam tertiam ferme & quartam tenebræ obortæ fuerant. & novendiale sacrificium indictum est, quod in Aventino lapidibus pluisset. Campani cum eos ex Senatusconsulto quod priore anno factum erat, censores Romæ censeri coegissent (nam antea incertum fuerat, ubi censerentur) petierunt, ut sibi cives Romanas ducere uxores liceret: & si qui prius duxissent, ut habere eas: & ante eam diem nati, ut justi sibi liberi hæredesque essent. utraque res impetrata. De Formianis Fundanisque municipibus & Arpinatibus C. Valerius Tappo tribunus pl. promulgavit, ut iis suffragii latio (nam ante sine suffragio habuerant civitatem) esset. Huic rogationi quatuor tribuni pl. quia non ex auctoritate senatus ferretur, cum intercederent: edocti populi esse, nõ senatus jus, suffragium quibus velit impartiri, destiterunt incœpto. Rogatio perlata est, ut in Æmilia tribu Formiani & Fundani, in Cornelia Arpinates ferrent. atque in his tribubus tum primum ex Valerii plebiscito censi sunt. M. Claudius Marcellus censor, sorte superato T. Quintio, lustrum condidit. censa civium capita CCLVIII. millia, CCCVIII. Lustro perfecto consules in provincias profecti sunt. Hyeme ea qua hęc Romæ gesta sunt, ad Cn. Manlium consulem primum, deinde proconsulẽ hybernantem in Asia legationes undique ex omnibus civitatibus gentibusque, quæ cis Taurum montem incolunt, conveniebant: & ut clarior nobiliorq; victoria Romanis de rege Antiocho fuit quam de Gallis. ita lætior sociis erat de Gallis quam de Antiocho. Tolerabilior regia servitus fuerat, quam feritas immanium barbarorum: incertusque indies terror, quo velut tempestas eos populantes inferret. itaque, ut quibus libertas Antiocho pulso, pax Gallis domitis data esset, non gratulatum modo venerant, sed coronas etiam aureas pro suis quæque facultatibus attulerant. Et ab Antiocho legati, & ab ipsis Gallis, ut pacis leges dicerentur: & ab Ariarathe rege Cappadocum venerunt ad veniam petendam, luendamque pecunia noxam, quod auxiliis Antiochum juvisset. Ei CC. talenta argenti sunt imperata. Gallis responsum, cum Eumenes rex venisset, tum

tum daturum iis leges. civitatum legationes cum benignis responsis lętiores etiam quam venerant, demissæ. Antiochi legati pecuniã in Pamphyliam, frumentumque ex pacto cum L. Scipione fœdere jussi advehere, eo se cum exercitu venturum. Principio deinde veris lustrato exercitu profectus, die octavo Apameam venit. ibi triduum stativis habitis, tertiis rursus ab Apamea castris in Pamphyliam, quo pecuniam frumentumque regios convehere jusserat, pervenit. M. & D. talenta argenti accepta, Apameam deportantur. frumentum exercitui dividitur. Inde ad Pergam ducit: quæ una in iis locis regio tenebatur præsidio. appropinquanti præfectus præsidii obvius fuit, XXX. dierum tempus petens, ut regem Antiochum de urbe tradenda consuleret. dato tempore, ad eam diem præsidio decessum est. à Perga L. Manlio fratre cum IV millibus militum Oroanda ad reliquum pecuniæ, ex eo quod pepigerant, exigendum misso, ipse, quia Eumenem regem & decem legatos ab Roma Ephesum venisse audierat, jussis sequi Antiochi legatis. Apameam exercitum reduxit. ibi ex X legatorum sententia fœdus in hæc verba fere cum Antiocho "conscriptum est: AMICITIA "regi Antiocho cum pop. Rom. "his legibus & conditionibus "esto. Ne quem exercitum qui "cum populo Romano sociisve "bellum gesturus erit, rex per fi"nes regni sui, eorumve qui sub "ditione ejus erunt, transire fini"to; neu commeatu, neu qua alia "ope juvato. idem Romani so"ciique Antiocho, & iis qui sub "imperio ejus erunt, præstent. "Belli gerendi jus Antiocho ne e"sto cum iis qui insulas colunt, "neve in Europam transeundi. "Excedito urbibus, agris, vicis, "castellis cis Taurum montem us"que ad Tanaim amnem, & à "valle Tauri usque ad juga qua in "Lyaconiam vergit. Ne qua arma "efferto ex iis oppidis, agris ca"stellisque. quibus excedat: si qua extulit, quæ quoque oportebit, "recte restituito. Ne Militem, neu" quem alium ex regno Eumenis" recipito. Si qui earum urbium " civesque regno abscedunt, cum" rege Antiocho, intraque fines e"jus regni sunt, Apameam omnes" ante diem certam redeant. Qui " ex regno Antiochi apud Roma"nos sociosq; sunt, iis jus abeun"di manendique esto. Servos, seu" fugitivos seu bello captos, seu" qui liber captus aut trãsfuga e"rit, reddito Romanis sociisque." Elephantos tradito omnes, neq;" alios parato. Tradito & naves" longas, armamentaque earum: " neve plures quam decem naves" actuarias, nulla quarum plus" quam XXX remis agatur, habe"to: neve monerem ex belli cau"sa, quod ipse illaturus erit. neve" navigato citra Calycadnum, ne"ve Sarpedonem, promontoria: " extra quam si qua navis pecu"niam, stipendium, aut legatos," aut obsides portabit. Milites " mercede cõducendi ex iis gen"tibus, quæ sub ditione populi" Romani sunt, Antiocho regi jus" ne esto, ne voluntarios quidem" recipiendi. Rhodiorum socio"rumve quæ ædes ædificiaque in"tra fines regni Antiochi sunt," quo jure ante bellum fuerunt," eo Rhodiorum sociorumve sun"to. Si quæ pecuniæ debentur," earum exactio esto. Si quid ab"latum est, id conquirendi, co"gnoscendi, repetendiq; jus item" esto. Si quas urbes quas tradi " oportet, ii tenent quibus Antio"chus dedit, ex iis præsidia dedu"cito, utque recte tradantur, cu"rato. Argenti probi Attica ta"lenta XII millia dato intra duo"decim annos pensionibus æquis." talentum ne minus põdo LXXX" Romanis ponderibus pendat. & " tritici DXL millia modiũm, " Eumeni regi talenta CCCL. in" quinquennium dato: & pro " frumento quod æstimatione fiat," talenta CXXVII. Obsides Roma"nis XX. dato, & pro triennio mu"tato, ne minores octonũm de"nũm annorum, neu majores "

quinũm

"quinûm quadragenûm. Si qui "sociorum populi Romani ultro "bellum inferrent Antiocho, vim "vi arcendi jus esto: dum ne "quam urbem aut belli jure teneat, aut in amicitiā accipiat. "controversias inter se jure ac "judicio disceptent, aut si u"trisque placebit, bello. De Annibale Pœno, & Ætolo Thoante, & Mnesimacho Acarnane, & Chalcidensibus Eubulo & Philone dedendis, in hoc quoque fœdere ascriptum est: & si quid postea addi mutarive placuisset, ut id salvo fœdere fieret. Consul juravit in hoc fœdus: ab rege qui exigerent jusjurandum, profecti Q. Minucius Thermus, & L. Manlius: qui tum forte ab Oroandis rediit. & Q. Fabio Labeoni, qui classi præerat, scripsit: ut Patara extemplo proficisceretur: quæque ibi naves regiæ essent, concideret cremaretque. Profectus ab Epheso quinquaginta tectas naves aut concidit aut incendit. Telmessum eadem expeditione, territis subito adventu classis oppidanis recepit. Ex Lycia protinus, jussis ab Epheso sequi, qui ibi relicti erant, per insulas in Græciam trajecit. Athenis paucos moratus dies dum Piræeum ab Epheso naves venirent, totam inde classem in Italiam reduxit. Cn. Manlius, cum inter cætera quæ accipienda ab Antiocho erant, elephantos quoque accepisset, donoque Eumeni omnes dedisset: deinde causas civitatum, multis inter novas res turbatis, cognovit. Et Ariarathes rex, parte dimidia pecuniæ imperatæ Eumenis beneficio, cui despoderat per eos dies filiam, remissa, in amicitiam est acceptus. Civitatum autem cognitis causis, decem legati aliam aliarum fecerūt conditionem. Quæ stipendiariæ regi Antiocho fuerant, & cum populo Romano senserant, iis immunitatem dederunt. quæ partiū Antiochi fuerant aut stipendiariæ Attali regis, eas omneis vectigal pendere Eumeni jusserunt. nominatim præterea Colophoniis qui in otio habitant, & Cymæis & Milesiis immunitatem concesserunt. Clazomeniis super immunitatem & Drymusam insulam dono dederunt, & Milesiis, quem Sacrum appellant agrum, restituerunt. & Iliensibus Rhœtium & Gergithum addiderunt, non tam ob recentia ulla merita, quam originum memoria, eadem & Dardanū liberandi causa fuit. Chios quoque & Smyrneos, & Erythræos pro singulari fide quā eo bello præstiterunt, & agro donarunt, & in omni præcipuo honore habuerunt. Phocensibus & ager quem ante bellum habuerant, redditus; & ut legibus antiquis uterentur, permissum. Rhodiis affirmata, quæ data priore decreto erant. Lycia & Caria datæ usque ad Meandrum amnem, præter Telmessum. Regi Eumeni Chersonesum in Europa, & Lysimachiam, castella, vicos, agros ejus, quibus finibus tenuerat Antiochus: adjecerunt in Asia Phrygiam utramque: alteram ad Hellespontum, majorem alteram vocant: & Mysiam, quam Prusias rex ademerat, ei restituerunt: & Lycaoniam, & Myliada, & Lydiam, & nominatim urbes Tralleis, atq; Ephesum & Telmessum. De Pamphylia disceptatum inter Eumenem & Antiochi legatos cum esset, quia pars ejus citra, pars ultra Taurum est: integra res ad senatum rejicitur. His fœderibus decretisque datis, Manlius cum decem legatis, omnique exercitu ad Hellespontum profectus, evocatis eo regulis Gallorum, leges quibus pacem cum Eumene servarent, dixit: denunciavitque, ut morem vagandi cum armis, finirent, agrorumque suorum terminis se continerent. Contractis deinde ex omni ora navibus, & Eumenis etjam classe per Athenæum fratrem regis ab Elæa adducta, copias omnes in Europam trajecit. inde per Chersonesum modicis itineribus grave præda omnis generis agmen trahens, Lysimachiæ stativa habuit: ut quam maximè recentibus integris jumentis Thraciam,

ciam, per quam iter vulgo horrebant, ingrederetur. Quo profectus est ab Lysimachia die, ad amnem Melana, quem vocant: inde postero die Cypsela pervenit. à Cypselis via decem millium ferè sylvestris, angusta, confragosa excipiebat. propter cujus difficultatem itineris, in duas partes divisus exercitus, & præcedere una jussa, altera magno intervallo cogere agmen, media impedimenta interposuit: plaustra cum pecunia publica erant, preciosaq; alia præda. Itaque cum per saltum iret, Thracum decem haud amplius millia ex quatuor populis, Astii & Cæni & Maduateni & Cœletæ ad ipsas angustias viam circumsederunt. Opinio erat, non sine Philippi regis Macedonum fraude id factum. eum scisse, non alia, quam per Thraciam redituros Romanos, & quantam pecuniam secum portarent. In primo agmine imperator erat solicitus propter iniquitatem locorum. Thraces nihil se moverunt, donec armati transirent. posteaquam primos superasse angustias viderunt, postremos nondum appropinquantes, impedimenta & sarcinas invadunt. cæsisque custodibus, partim ea quæ in plaustris erant, diripere, partim sub oneribus jumenta abstrahere. Vnde posteaquam clamor primum ad eos qui jam ingressi saltum sequebantur, deinde etiam ad primum agmen est perlatus; utrimque in medium concurritur, & inordinatum simul pluribus locis prælium conseritur. Thracas præda ipsa impeditos oneribus, & plerosque, ut ad rapiendum manus vacuas haberent, inermes ad cædem præbet: Romanos iniquitas locorum barbaris per calles notos occursantibus, & latentibus interdum per cavas valles, prodebat. ipsa etiam onera plaustraque, ut fors tulit, his aut illis incommode objecta pugnantibus impedimento sunt: alibi prædo, alibi prædæ vindex cadit. prout locus iniquus æquusve his aut illis, prout animus pugnantium est, prout numerus (alii enim pluribus quam ipsi erant, alii paucioribus occurrerant) varia pugnæ fortuna est: multi utrinque cadunt. Iam nox appetebat, cum prælio excedunt Thraces, non fuga vulnerum, aut mortis: sed quia satis prædæ habebant. Romanorum primum agmen extra saltum circa templum Vendidium castra loco operto posuit: pars altera ad custodiam impedimentorum medio in saltu duplici circumdata vallo mansit. postero die prius explorato saltu, quam moverent, primis se conjungunt. in eo prælio, cum & impedimentorum pars & calonum, & milites aliquot, cum passim toto prope saltu pugnaretur, cecidissent; plurimum Q. Minucii Thermi morte damni est acceptū, fortis ac strenui viri. Eo die ad Hebrum flumen perventum est. inde Æniorum fines præter Apollinis, Zerinthium quem vocāt incolæ, templum superant. Aliæ angustiæ circa Tempyra excipiūt (hoc loco nomen est) nec minus confragosæ, quam priores: sed quia nihil sylvestre circa est, ne latebras quidem ad insidiandum præbent. Huc ad eandem spem prædæ Thrausi, gens & ipsa Thracum, convenere: sed quia nudæ valles, procul ut conspicerentur angustias obsidentes, efficiebant: minus terroris tumultusque fuit apud Romanos. quippe etsi iniquo loco, prælio tamen justo, acie aperta, collatis signis dimicandum erat. conferti subeuntes cum clamore impetu facto, primum expulere loco hostes, deinde avertere. fuga inde cædesque suis ipsos impedientibus angustiis fieri cœpta est. Romani victores ad vicum Maronitarum (Saren appellant) posuerunt castra. postero die patenti itinere Prianticus campus eos excepit, triduumque ibi frumentum accipientes manserunt, partim ex agris Maronitarum, conferentibus ipsis, partim ex navibus suis, quæ cum omnis generis commeatu sequebantur. Ab stativis diei via Apolloniam fuit. hinc per Abderitarum agrum Nea-

Neapolim perventum est. Hoc omne per Græcorum colonias pacatum iter fuit. reliquum inde per medios Thracas dies noctesque & si non infestum, suspectum tamen, donec in Macedoniam pervenerunt. Mitiores Thracas idem exercitus, cum à Scipione eadem via duceretur, habuerat, nullam ob aliam causam, quam quod prędæ minus quod peteretur, fuerat. Quanquam tum quoque Claudius auctor est, ad quindecim millia Thracum præcedenti ad explorandа loca agmen Mutinis Numidæ occurrisse, quadringentos equites fuisse Numidas, paucos elephantos. Mutinis filium per medios hostes cum centum quinquaginta delectis equitibus perrupisse. eundem mox cum jam Mutines in medio elephantis collocatis, in cornua equitib. dispositis, manum cum hoste conseruisset, terrorem ab tergo præbuisse: atque inde turbatos equestri velut procella hostes ad peditum agmen non accessisse. Cn. Manlius per Macedoniam in Thessaliam exercitum traduxit. inde per Epirum Apolloniam cum pervenisset, nondum adeò hyberno contempto mari, ut trajicere auderet, Apolloniæ hybernavit. Exitu prope anni M. Valerius Cos. ex Liguribus ad magistratus subrogandos Romam venit, nulla memorabili in provincia re gesta, ut ea probabilis moræ causa esset, quòd solito serius ad comitia venisset. Comitia Coss. rogandis fuerunt ad XII. Calend. Martias. creati M. Æmilius Lepidus, C. Flaminius. Postero die Prr. facti Ap. Claudius Pulcher, Ser. Sulpicius Galba, Q. Terentius Culleo, L. Terentius Massaliota, Q. Fulvius Flaccus, M. Furius Crassipes. Comitiis perfectis, quas provincias prætoribus esse placeret, retulit ad senatum consul. decreverunt duas Romæ juris dicundi causa, duas extra Italiam, Siciliam & Sardiniam: duas in Italia, Tarentum, & Galliam. & extemplo priusquam inirent magistratum, sortiri jussi. Servius Sulpicius urbanam, Q. Terentius peregrinam est sortitus. L. Terentius Siciliam, Q. Fulvius Sardiniam, Ap. Claudius Tarentum, M. Furius Galliam. Eo anno L. Minucius Myrtilus, & L. Manlius quod legatos Carthaginienses pulsasse dicebantur jussu M. Claudii Pr. urbani per fœciales traditi sunt legatis, & Carthaginem avecti. In Liguribus magni belli, & gliscentis indies magis, fama erat. itaque Coss. novis quo die de provinciis & de republ. retulerunt, senatus utrique Ligures provinciam decrevit. Huic S. C. Lepidus Cos. intercedebat, indignum esse prædicans, Coss. ambos in valles Ligurum includi. M. Fulvium & Cn. Manlium biennium jam, alterum in Europa, alterum in Asia, velut pro Philippo atque Antiocho, substitutos regnare. si exercitus in his terris esse placeat, Coss. iis potius quam privatos præesse oportere. Vagari eos cum belli terrore per nationes, quibus bellum indictum non sit, pacem precio venditantes. si eas provincias exercitib. obtinere opus esset, sicut M. Acilio L. Scipioni Coss. M. Fulvius & Cn. Manlius successissent consules: ita Fulvio Manlioq; C. Liviū & M. Valerium consules debuisse succedere. nunc certe perfecto Ætolico bello, recepta ab Antiocho Asia, devictis Gallis, aut Coss. ad exercitus consulares mitti, aut reportari legiones inde, reddiq; tandem reipublicæ debere. Senatus his auditis in sententia perseveravit: ut Coss. ambobus Ligures provincia esset: Manlium Fulviumque decedere de provinciis, & exercitus inde deducere, ac redire Romam placuit. inimicitiæ inter M. Fulvium & M. Æmilium Coss. erant, & supra cætera Æmilius serius biennio se Cos. factum M. Fulvii opera ajebat. itaque ad invidiam ei faciendam legatos Ambracienses in senatum subornatos criminibus introduxit. qui sibi, cum in pace essent, imperataq; à prioribus Coss. fecissent, & eadem præstare obedienter M. Fulvio

parati essent, bellum illatum questi. agros primum depopulatos, terrorem direptionis & cædis urbi injectum, ut eo metu claudere cogerentur portas. obsessos deinde & oppugnatos se, & omnia exempla belli edita in se, cædibus, incendiis, ruinis, direptione urbis: conjuges, liberos in servitium abstractos: bona adempta: &, quod se ante omnia moveat, templa tota urbe spoliata ornamentis. simulachra deûm, deos demum ipsos convulsos ex sedibus suis ablatos esse. parietes postesque nudatos, quos adorent, ad quos precentur & supplicent, Ambraciensibus non superesse. Hæc querentes interrogando criminose ex composito Cos. ad plura velut non sua sponte dicenda eliciebat. Motis patribus, alter Cos. C. Flaminius M. Fulvii causam excepit. qui veterem & obsoletam viam ingressos Ambracienses dixit: SIC M. Marcellum à Syracusanis, sic Q. Fulvium à Campanis accusatos. quin eadem opera T. Quintium à Philippo rege, M. Acilium, & L. Scipionem ab Antiocho, Cn. Manlium à Gallis, ipsum Fulvium ab Ætolis & Cephaleniæ populis accusari paterentur? Ambraciã oppugnatã & captã, & signa inde ornamentaque ablata, & cætera facta, quæ captis urbibus soleant, negaturum aut me pro M. Fulvio, aut ipsum M. Fulvium censetis P. C. qui ob has res gestas triumphum à vobis postulaturus sit? Ambraciam captam: signaque quæ ablata criminantur, & cætera spolia ejus urbis ante currum laturus, & fixurus in postibus suis: Nihil est, quod se ab Ætolis separent, eadem Ambraciensium & Ætolorum causa est. Itaque collega meus vel in alia causa inimicitias exerceat, vel si in hac utique mavult, retineat Ambracienses suos in adventum M. Fulvii. ego nec de Ambraciensibus, nec de Ætolis decerni quicquam absente M. Fulvio patiar. Cum Æmilius callidam malitiam inimici, velut omnibus notam insimularet, & tempus eum morando extracturum diceret, ne consule inimico Romam veniret, certamine consulum biduum absumptum est. nec præsente Flaminio decerni quicquam videbatur posse. captata occasio est, cum æger forte Flaminius abesset. & referente Æmilio S. C. factum est, ut Ambraciensibus omnes suæ res redderentur: in libertate essent, ac legibus suis uterentur, portoria, quæ vellent, terra marique caperent, dum eorum immunes Romani ac socii Latini nominis essent. signa aliaque ornamenta, quæ quererentur ex ædibus sacris sublata esse: de iis, cum M. Fulvius Romam revertisset, placere ad collegium pontificum referri, & quod ii censuissent, fieri. Neque his contentus Cos. fuit, sed postea per infrequentiam adjecit S. C. Ambraciam non videri vi captam esse. Supplicatio inde ex decemvirorum decreto pro valetudine populi fuit per triduum: quia gravis pestilentia urbem atque agros vastabat. Latinæ inde fuerunt. Quibus religionibus liberati Coss. & delectu perfecto (novis enim uterque maluit uti militibus) in provinciam profecti sunt: veteresque omnes dimiserunt. Post consulum profectionem Cn. Manlius Procos. Romam venit. cui cum ab Ser. Sulpicio pr. senatus ad ædem Bellonæ datus esset: & ipse commemoratis rebus ab se gestis postulasset, ut ob eas diis immortalibus honos haberetur, sibique triumphanti urbem invehi liceret: contradixerunt pars major decem legatorum, qui cum eo fuerant, & ante alios L. Furius Purpureo, & L. Aemilius Paulus. Legatos sese Cneo Manlio datos pacis cum Antiocho faciendæ causa, fœderisque & legum quæ cũ L. Scipione inchoatæ fuissent, perficiendarum. Cn. Manlium summa ope tetendisse, ut eam pacem turbaret: & Antiochum, si

sui potestatem fecisset, insidiis exciperet: sed illum cognita fraude Cos. cum sæpe colloquiis petitis captatus esset, non congressum modo, sed conspectum etiam ejus vitasse. cupientem transire Taurum, ægre omnium legatorum precibus, ne carminibus Sibyllæ prædictam superantibus terminos fatales cladem experiri vellet, retentum. admovisse tamen exercitum, & prope ipsis jugis ad divortia aquarum castra posuisse. cum nullam ibi causam belli inveniret, quiescentibus regiis, circumegisse exercitum ad Gallogræcos. cui nationi non ex senatus auctoritate, non populi jussu bellum illatum, quod quem unquam de sua sententia facere ausum? Antiochi, Philippi, Annibalis, & Pœnorum recentissima bella esse. de omnibus his consultum senatum, populumque jussisse. sæpe legatos ante missos, res repetitas: postremo qui bellum indicerent, missos. QVID eorum Cnei Manli factum est, ut istud publicum pop. Roman. bellum, & non tuum privatum latrocinium dicamus? At eo ipso contentus fuisti. recto itinere duxisti exercitum ad eos, quos tibi hostes desumpseras: an & per omnes anfractus viarũ, cum ad bivia consisteres, ut quo flexisset agmen Attalus Eumenis frater, eo Cos. mercenarius cum exercitu Romano sequereris. Pisidiæ Lycaoniæque & Phrygiæ recessus omnes atque angulos peragrasti, stipem à tyrannis castellanisque deviis colligens? quid enim tibi cum Oroandis? quid cum aliis æque innoxiis populis? Bellum autem ipsum cujus nomine triumphũ petis, quomodo gessisti? loco æquo, tempore tuo pugnasti? Tu vero recte, ut diis immortalibus honos habeatur, postulas. primũ quod pro temeritate imperatoris nullo jure gentium bellum inferentis pœnas luere exercitum noluerunt: deinde, quod beluas, non hostes nobis objecerunt. Nolite nomen tantũ existimare mistum esse Gallogræcorum: multo ante & corpora & animi misti ac vitiati sunt. an si illi Galli essent, cum quibus millies vario eventu in Italia pugnatum est, quantum in imperatore nostro fuit, nuncius illinc redisset? bis cum iis pugnatum est, bis loco iniquo subiit, in valle inferiore pedibus pene hostium aciem subjecit, ut si nõ tela ex superiore loco mitterent: sed corpora sua nuda injicerent, obruere nos potuerint. Quid igitur incidit? magna fortuna P.R. est, magnum & terribile nomen. recenti ruina Annibalis, Philippi, Antiochi, prope attonitæ erant tantæ corporum moles. fundis sagittisque in fugam consternatæ sunt. gladius in acie cruentatus non est Gallico bello, velut apium examina ad crepitum primum missilium avolavere. At hercule nos iidẽ, admonente fortuna, quid, si hostem habuissemus, casurum fuisset: cum redeuntes in latrunculos Thracas incidissemus: cæsi, fugati, exuti impedimentis sumus: Q. Minut. Thermus, in quo haud paulo plus damni factum est, quam si Cn. Manl. cujus temeritate ea clades inciderat, perisset: cum multis viris fortibus cecidit. exercitus spolia regis Antiochi referens trifariam dissipatus. alibi primum, alibi postremum agmen, alibi impedimenta, inter vepres in latebris ferarum noctem unam delituit. Pro his triumphus petitur? Si nihil in Thracia cladis ignominiæque foret acceptum, de quibus hostibus triumphum peteres? de iis, ut opinor, quos tibi hostes senatus, aut P. R. dedisset, sic huic L. Scipioni, sic illi M. Acilio de rege Antiocho, sic paulo ante T. Quintio de rege Philippo, sic P. Africano de Annibale & Pœnis & Syphace triũphus datus. & minima illa, cũ jam senatus censuisset bellũ, quæsita tamen sunt, quibus nunciandũ esset? ipsis utique regibus nuncia-

"nunciaretur? an satis esset ad "præsidium aliquod nunciari? "Vultis ergo hæc omnia pollui "& confundi? tolli fœcialia ju-"ra? nullos esse fœciales? fiat (pa-"ce deûm dixerim) jactura reli-"gionis: oblivio deorum capiat "pectora vestra. num senatum "quoque de bello consuli non "placet? non ad populum ferri? "velint, jubeantne cum Gallis "bellum geri? Modo certe Coss. "Græciam atque Asiam volebant, "tamen perseverantibus vobis "Ligures provinciam decernere "dicto audientes fuerunt. merito "ergo à vobis prospere bello ge-"sto triumphum petent, quibus "auctoribus gesserunt. Talis oratio Furii & Æmilii fuit. Manlium in hunc maxime modum respondisse accepimus. Tr. Pl. ANTEA solebant, triumphū po-"stulantibus adversari P.C. qui-"bus ego gratiā habeo. quod seu "mihi seu magnitudini rerū ge-"starum hoc dederunt, ut non so-"lum silentio comprobarent ho-"norem meum: sed referre etiam, "si opus esset, viderentur parati "esse. ex decē legatis, si diis pla-"cet, quod concilium dispensan-"dæ cohonestandæque victoriæ "imperatoribus majores dede-"runt nostri, adversarios habeo. "L. Furius, L. Æmilius currum "triumphalem me conscendere "prohibent, coronam insignem "capiti detrahunt. quos ego, si "tribuni me triumphare prohi-"berent, testes citaturus fui re-"rum à me gestarum. Nullius "equidem invideo honori P.C. "vos tribunos plebis nuper, viros "fortes ac strenuos, impedientes "Q. Fabii Labeonis triumphum, "auctoritate vestra deterruistis. "triumphavit quem non bellum "injustum gessisse, sed hostem o-"mnino non vidisse, inimici ja-"ctabant. ego, qui cum centum "millibus ferocissimorum ho-"stium signis collatis toties pu-"gnavi, qui plus XL. millia ho-"minum cepi aut occidi, qui bina "castra eorum expugnavi, qui ci-"tra juga Tauri omnia pacatiora, quam terra Italia est, reliqui:" non Triumpho modo fraudor," sed causam apud vos P." C. accusantibus meis ipse le-" gatis dico. Duplex eorum, ut" animadvertistis P. C. accusa-" tio fuit. nam nec geren-" dum mihi fuisse bellum cum" Gallis, & gestum temere atque" imprudenter dixerunt. Non e-" rant Galli hostes, sed tu eos pa-" catos imperata facientes viola-" sti. Non sum postulaturus à vo-" bis P. C. ut quæ communiter" de immanitate gentis Gallo-" rum, de infestissimo odio in no-" men Romanum scitis, ea de illis" quoque qui Asiam incolunt, ex-" istimetis. Gallos, remota uni-" versæ gentis infamia atque in-" vidia, per se ipsos æstimate. V-" tinam rex Eumenes, utinam Asiæ" civitates omnes adessent, & il-" los potius querentes quam me" accusantem audiretis. mittite a-" gedum legatos circa omnes A-" siæ urbes, & quærite utrum à" graviori servitute, Antiocho" ultra Tauri juga emoto, an Gal-" lis subactis, liberati sint? quoties" agri eorum vastati sint, quoties" prædæ abactæ, referant: cum" vix redimendi captivos copia" esset, & mactatas humanas ho-" stias immolatosque liberos suos" audirent. Stipendium scitote" pependisse socios vestros Gallis:" & nunc liberatos per vos regio" imperio, fuisse pensuros, si à me" foret cessatum. quo longius" Antiochus emotus esset, hoc im-" potentius in Asia Galli domina-" rentur: & quicquid est terra-" rum citra Tauri juga Gallorum" imperio, non vestro adjecissetis." At enim sunt quidem ista vera," etiam Delphos, quondam com-" mune humani generis oracu-" lum, umbilicum orbis terrarum," Galli spoliaverunt: nec ideo" P. R. his bellum indixit aut" intulit. Equidem aliquid inter-" esse rebar inter id tempus, quo" nondum in jure ac ditione ve-" stra Græcia atque Asia erat, ad" curandum animadvertendum-" que quid in his terris fieret: &"

"hoc, quo finem imperii Rom. "Taurum montem statuistis: quo "libertatem immunitatemve civitatibus datis, quo aliis fines "adjicitis, alias agro mulctatis, "aliis vectigal imponitis, regna "augetis, minuitis, donatis, adimitis: curæ vestræ censetis "esse, ut pacem terra marique habeant. An nisi præsidia deduxisset Antiochus, quæ quieta in "suis arcibus erant, nō putaretis "liberatam Asiam? si Gallorum "exercitus effusi vagarentur, rata "dona vestra, quæ dedistis regi "Eumeni, rata libertas civitatib. "esset? Sed quid ego hæc ita argumentor: tanquam non acceperim sed fecerim hostes Gallos? Te. L. Scipio appello, cujus ego mihi, succedens in vicem imperii tui, virtutem felicitatemque pariter non frustra "à diis immortalibus precatus "sum: te P. Scipio, qui legati "jus, collegæ majestatem, & "apud fratrem Cos. & apud exercitum habuisti: sciatisne in "exercitu Antiochi Gallorum "legiones fuisse? videritis in acie "eos in cornu utroque (id enim "roboris esse videbatur) locatos? "pugnaveritis, ut cum hostibus "justis? cecideritis? spolia eorum "retuleritis? Atqui cum Antiocho, non cum Gallis bellum his "senatus decreverat, & populus "jusserat. Sed simul, ut opinor, "cum his decreverant jusserantque, qui inter ejus præsidia "fuissent. ex quib. præter Antiochum, cum quo pacem pepigerat Scipio, & cum quo nominatim fœdus ut fieret, mandaveratis: omnes hostes erant, qui pro "Antiocho arma adversus nos "tulerunt. in qua causa cum "Galli ante omnes fuissent, & reguli quidam & tyranni: ego "tamen & cum aliis pro dignitate imperii vestri coactis luere "peccata sua, pacem pepigi: & "Gallorum animos si possent mitigari à feritate insita, tentavi; "& posteaquam indomitos atque "implacabiles cernebam, tum demum vi atque armis coercendos ratus sum. Nunc quoniam suscepti belli purgatum est crimen, gesti reddenda est ratio. in quo confiderem equidem causæ meæ, etiamsi non apud Romanum, sed apud Carthaginiensem senatum agerem: ubi in crucem tolli imperatores dicuntur, si prospero eventu, pravo consilio rem gesserunt. Sed ego in ea civitate, quæ ideo omnibus rebus incipiendis gerendisque deos adhibet: quia nullus calumniæ subjicit ea, quæ dii comprobaverunt: & in solennibus verbis habet, cum supplicationem aut triumphum decernit, quod bene ac feliciter remp. administrarit: si nollem, si grave ac superbum existimarem virtute gloriari: pro felicitate mea exercitusque mei, quod tantam nationem sine ulla militum jactura devicimus, postularem, ut diis immortalibus honos haberetur: & ipse triumphans in Capitolium ascenderem, unde votis rite nuncupatis profectus sum: negaretis hoc mihi cum diis immortalibus? Iniquo enim loco dimicavi. Dic igitur quo æquiore potuerim dimicare? cum montem hostes cepissent, loco munito se tenerent? nempe eundum ad hostes erat si vincere vellem. Quid? si urbem eo loco haberent? & mœnibus se tenerent? nempe oppugnandi erant. Quid? ad Thermopylas æquone loco M. Acilius cum rege Antiocho pugnavit? quid? Philippum non eodem modo super Aoum amnem juga tenentem montium T. Quintius dejecit? Equidem adhuc qualem aut sibi fingant, aut vobis videri velint hostem fuisse, non invenio. si degenerem & emollitum amœnitate Asiæ, quid periculi vel iniquo loco subeuntib. fuit? si timendum & feritate animorum, & robore corporum, huicne tantæ victorię triumphum negatis? Cæca invidia est P. C. nec quicquam aliud scit, quam detrectare virtutes, corrumpere

"honores ac præmia earum. Mihi, quæso ita ignoscatis P. C. si longiorem orationem non cupiditas gloriandi de me, sed necessaria criminum defensio fecit. An etiam per Thraciam saltus patentes, qui angusti erant, & plana ex arduis, & culta ex sylvestrib. facere potui? & præstare necubi notis sibi latebris delitescerent latrones Thraces? ne quid sarcinarum raperetur? ne quod jumentum ex tanto agmine abstraheretur? ne quis vulneraretur? ne ex vulnere vir fortis ac strenuus Q. Minucius moreretur? In hoc casu, quo infeliciter incidit, ut talem civem amitteremus, hærent. quod saltu iniquo, loco alieno cum adortus hostis nos esset, duæ simul acies primi & novissimi agminis hærentem ad impedimenta nostra exercitum barbarorum circumvenerunt: quod multa millia ipso die, plura multo post dies paucos ceciderunt & ceperunt. hoc si ipsi tacuerint, vos scituros, cum testis orationis meæ totus exercitus sit, non credunt. Si gladium in Asia non strinxissem, si hostem non vidissem: tamen Proconsul triumphum in Thracia duobus præliis meruerám. Sed jam dictum satis est. quin pro eo quod pluribus verbis vos, quam volui, fatigavi: veniam à vobis petitam impetratamque velim P. C. Plus crimina eo die, quam defensio, valuissent, ni altercationem in serum perduxissent. dimittitur senatus in ea opinione, ut negaturus triumphum fuisse videretur. Postero die & cognati amicique Cn. Manlii summis opibus annixi sunt, & auctoritas seniorum valuit, negantium exemplum proditum memoria esse, ut imperator qui perduellibus devictis, confecta provincia exercitum reportasset, sine curru & laurea privatus inhonoratusque urbem iniret. hic pudor malignitatem vicit, triumphumq; frequentes decreverunt. Oppressit deinde mentionem memoriamque omnem contentionis hujus, majus & cum majore & clariore viro certamen ortum. P. Scipioni Africano (ut Valerius Antias auctor est) duo Q. Petilii diem dixerunt. id prout cujusque ingenium erat, interpretabantur. Alii non tribunos pl. sed universam civitatem, quæ id pati posset, incusabant. duas maximas orbis terrarum urbes ingratas uno prope tempore in principes inventas: Romam ingratiorem, siquidem victa Carthago victum Annibalem in exilium expulisset, Roma victrix victorem Africanum expellat. Alii, neminem unum civem tantum eminere debere, ut legibus interrogari non possit. nihil tam æquandæ libertatis esse, quam potentissimum quemque posse dicere causam. quid autem tuto cuiquam, nedum summam reipublicæ permitti, si ratio non sit reddenda? qui jus æquum pati non possit, in eum vim haud injustam esse. Hæc agitata sermonib. donec dies dicendæ causæ venit. nec alius antea quisquam, nec ille ipse Scipio Cos. censorve majore omnis generis hominum frequentia, quam reus illo die in forum est deductus. Iussus dicere causam, sine ulla criminum mentione orationem adeo magnificam de rebus ab se gestis est exorsus, ut satis constaret, neminem unquam neque melius, neque verius laudatum esse. dicebantur enim ab eodem animo ingenioque, à quo gesta erant. & aurium fastidium aberat: quia pro periculo, non in gloriam referebantur. Trib. pl. vetera luxuriæ crimina Syracusanorum hybernorum, & Locris Pleminianum tumultum cum ad fidem præsentium criminum retulissent, suspicionib. magis quam argumentis pecuniæ captæ reum accusarunt. Filium captum sine precio redditum, omnibusq; aliis rebus Scipionem, tanquam in ejus unius manu pax Romana bellumque esset, ab Antiocho cultum. dictatorem eum consuli, non legatum in provincia fuisse. nec ad

aliam rem eo profectum, quam ut id quod Hispaniæ, Galliç, Siciliç, Africæ jampridem persuasum esset: hoc Græciæ Asiæque & omnibus ad orientem versis regibus gentibusque appareret: unum hominem caput columenq; imperii Romani esse: sub umbra Scipionis civitatem dominam orbis terrarum latere: nutus ejus pro decretis patrum, pro populi jussis esse. Infamia intactum, invidia qua possunt, urgent. Orationibus in noctem perductis, producta dies est. ubi ea venit, tribuni in rostris prima luce consederunt. citatus reus magno agmine amicorum clientiumq; per mediam concionem ad rostra subiit: silentioque ""facto. HOC, inquit, DIE Tribuni pl. vosque Quirites, cum Annibale & Carthaginiensibus signis collatis in Africa bene ac feliciter pugnavi. itaque cũ hodie litibus & jurgiis supersederi æquum sit: ego hinc extemplo in Capitolium ad Iovem Opt. Max. Iunonemque & Minervam, cæterosque deos qui Capitolio atque arci præsident, salutandos ibo: hisque gratias agam, quod mihi & hoc ipso die, & sæpe alias egregie Reipublicæ gerendæ mentem facultatemque dederunt, vestrũm quoque quibus commodum est: ite mecum Quirites, & orate deos, ut mei similes principes habeatis. ita, si ab annis septendecim ad senectutẽ semper vos ætatem meam honoribus vestris anteistis, ego vestros honores rebus gerendis præcessi. Ab rostris in Capitolium ascendit. simul se universa concio avertit, & secuta Scipionem est: adeo, ut postremo scribæ viatoresque tribunos relinquerent, nec cum iis præter servilem comitatum, & præconem, qui reum ex rostris citabat, quisquam esset. Scipio non in Capitolio modo, sed per totam urbem omnia templa deũm cum P. R. circumiit. Celebratior is prope dies favore hominum, & æstimatione veræ magnitudinis ejus fuit, quam quo triumphans de Syphace rege & Carthaginiensibus urbem est invectus. Hic speciosus ultimus dies P. Scipioni illuxit. post quem cum invidiam & certamina cum tribunis prospiceret, die longiore producta in Liternum concessit, certo consilio ne ad causam dicendam adesset. major animus & natura erat, ac majori fortunæ assuetus, quam ut reus esse sciret & summittere se in humilitatem causam dicentium. Vbi dies venit, citarique absens est cœptus, L. Scipio morbũ causæ esse cur abesset excusabat: quã excusationẽ cum tribuni qui diẽ dixerant, non acciperent, & ab eadẽ superbia non venire ad causam dicendam arguerent, qua judicium & tribunos pl. & concionẽ reliquisset: & quibus jus de se dicendæ sententiæ & libertatem ademisset, his comitatus, velut captos trahens triumphũ de P. R. egisset: secessionemque eo die in Capitolium à Trib. pleb. fecisset: HABETIS ergo temeritatis illius mercedem, quo duce & auctore nos reliquistis, ab eo ipsi relicti estis. & tantum animorum indies nobis decrescit, ut ad quem ante annis XVII. exercitum & classem habentem, tribunos plebis ædilemque in Siciliam mittere ausi sumus, qui prehenderent eum, & Romam reducerent: ad eum privatum ex villa sua extrahendum ad causam dicendam mittere non audeamus? Tribuni pl. appellati ab L. Scipione ita decreverunt: si morbi causa excusaretur, sibi placere accipi eam causam, diemq; à collegis produci. Tribunus pl. eo tempore Tib. Sempronius Gracchus erat, cui inimicitiæ cum P. Scipione intercedebant: is cum vetuisset nomẽ suum decreto collegarũ ascribi, tristioremq; omnes sententiam expectarent: ita decrevit. Cũ L. Scipio excuset morbum esse causæ fratri: satis id sibi videri, se P. Scipionem priusquam Romam redisset, accusari non passurum: tum quoque, si se appellet, auxilio ei futurum, ne causam dicat. ad id fastigium rebus

gestis, honorib. P. R. P. Scipionem deorum hominumque consensu pervenisse: ut sub rostris reum stare, & præbere aures adolescentium conviciis, pop. Romano magis deforme, quam ipsi sit. Adjecit decreto indignationē. SUB "pedibus vestris stabit, tribuni, "domitor ille Africæ Scipio? "ideo quatuor nobilissimos du-"ces Pœnorum in Hispania, qua-"tuor exercitus fudit fugavitq;? "ideo Syphacem cepit, Anniba-"lem devicit, Carthaginem ve-"ctigalem nobis fecit, Antio-"chum (recepit enim fratrem "consortem hujus gloriæ L. Sci-"pio) ultra Tauri juga emovit, "ut duobus Petiliis succumbe-"ret, vos de P. Africano palmam "peteretis? nullisve meritis suis, "nullis vestris honoribus un-"quam in arcem tutam, & velut "sanctam clari viri pervenient: "ubi si non venerabilis, inviolata "saltem senectus eorum considat? Movit & decretum & adjecta oratio non cæteros modo, sed ipsos etiam accusatores: & deliberaturos se quid sui juris & officii esset, dixerunt. Senatus deinde, concilio plebis dimisso, haberi est cœptus. ibi gratiæ ingentes ab universo ordine, præcipue à consularib. senioribusque Tib. Graccho actæ sunt, quod remp. privatis simultatibus potiorem habuisset. & Petilii vexati sunt probris, quod splendere aliena invidia voluissent, & spolia ex Africani triumpho peterent. Silentium deinde de Africano fuit, vitam Literni egit sine desiderio urbis. Morientem rure eo ipso loco sepeliri se jussisse ferunt: monumentumque ibi ædificari, ne funus sibi in ingrata patria fieret. Vir memorabilis, bellicis tamen quam pacis artibus memorabilior prima pars vitæ, quam postrema fuit: quia in juventa bella assidue gesta: cum senecta res quoque defloruere, nec præbita est materia ingenio. quid ad primum consulatum secundus, etiam si censuram adjicias? quid Asiatica legatio & valetudine adversa inutilis, & filii casu deformata, & post reditum necessitate aut subeundi judicii, aut simul cum patria deserendi? Punici tamen belli perpetrati, quo nullum neque majus neque periculosius Romani gessere, unus præcipuam gloriam tulit. Morte Africani crevere inimicorum animi: quorum princeps fuit M. Porcius Cato, qui vivo quoque eo allatrare ejus magnitudinem solitus erat. hoc auctore existimantur Petilii & vivo Africano rem ingressi, & mortuo rogationem promulgasse. Fuit autē rogatio talis. VELITIS, jubeatis, quæratur, quæ pecu-"nia capta, ablata, coacta ab rege" Antiocho est, quique sub ejus" imperio fuerunt: quod ejus in" publicum relatum non est, uti" de ea re Ser. Sulpicius Pr. ur-" banus ad senatum referat? quem" eam rem velit senatus quærere" de iis, qui prætores nunc sunt?" Huic rogationi primo Q. & L. Mummii intercedebant. senatum quærere de pecunia non relata in publicum, ita ut antea semper factum esset, æquum censebant. Petilii nobilitatem & regnum in senatu Scipionem accusabant. L. Furius Purpurio consularis, qui in decem legatis in Asia fuerat: latius rogandum censebat: non quæ ab Antiocho modo pecuniæ captæ forent, sed quæ ab aliis regibus gentibusque, Cn. Manlium inimicum incessens. Et L. Scipio, quem magis pro se quam adversus legem dicturum apparebat, dissuasor processit. is post mortem P. Africani fratris, viri omnium fortissimi clarissimique eam exortam rogationem est conquestus. parum enim fuisse, non laudari pro rostris P. Africanum post mortem, nisi etiam accusaretur. & Carthaginienses exilio Annibalis contentos esse: populum Romanum ne morte quidem P. Scipionis exsatiari: nisi & ipsius fama sepulti laceretur, & frater insuper accessione invidiæ mactetur. M. Cato suasit rogationem. extat oratio ejus de pecunia regis Antiochi: & Mummios

mios tribunos auctoritate deterruit, ne adversarentur rogationi. Remittentibus ergo his intercessionem, omnes tribus uti rogasset, jusserunt. Ser. Sulpicio deinde referente, quem rogatione Petilia quærere vellent, Q. Terentium Culleonem patres jusserunt. Ad hunc prætorem adeo amicum Corneliæ familiæ, ut qui Romæ mortuum elatumque P. Scipionem (est enim ea quoque fama) tradunt, pileatum, sicut in triumpho ierat, in funere quoque ante luctū isse memoriæ prodiderint: & ad portam Capenam mulsum prosecutis funus dedisse: quod ab eo inter alios captivos in Africa ex hostibus receptus esset: aut adeo inimicum eundem, ut propter insignem simultatem, ab ea factione quæ adversa Scipionibus erat, delectus sit potissimum ad quæstionem exercendam: cæterum ad hunc nimis æquum aut iniquum prætorem reus extemplo factus L. Scipio: simul & delata & recepta nomina legatorum ejus, A. & L. Hostiliorum Catonum, & C. Furii Aculeonis quæstoris: & ut omnia contacta societate peculatus viderentur, scribæ quoque duo, & accensus. L. Hostilius, & scribæ & accensus, priusquam de Scipione judicium fieret, absoluti sunt: Scipio & A. Hostilius legatus, & C. Furius damnati, quo commodior pax Antiocho daretur, Scipionem VI. millia pondo auri, quadringenta octoginta argenti plus accepisse, quam in ærarium retulerit: A. Hostilium LXXX. pondo auri, argenti CCCCIII. Furium quæstorem auri centum XXX. argenti CC. pondo. Has ego summas auri & argenti relatas apud Antiatem inveni. In L. Scipione malim equidem librarii mendum, quam mendacium scriptoris esse in summa auri atque argenti. similius enim veri est, argenti quam auri majus pondus fuisse: & potius quadragies quam ducenties quadragies litem æstimatam: eo magis, quod tantæ summæ rationem etiam ab ipso P. Scipione requisitam esse in senatu tradunt: librumque rationis ejus cum Lucium fratrem afferre jussisset, inspectante senatu suis ipsum manibus concerpsisse, indignante m quod cum bis millies in ærariu m intulisset, quadragies ratio abs e posceretur. ab eadem fiducia a i - mi, cum quæstores pecuniam ex ærario contra legem promere n on auderent: poposcisse claves, & se aperturum ærarium dixiss e, qui ut clauderetur effecisset. Multa alia in Scipionis exitu maxime vitæ, dieque dicta, morte, funere, sepulchro in diversum trahunt: ut cui famæ, quibus scriptis assentiar, non habeam. Non de accusatore convenit. alii M. Nævium, alii Petilios diem dixisse scribunt. non de tempore quo dicta dies sit, non de anno quo mortuus sit: non ubi mortuus, aut elatus sit, alii Romæ, alii Literni & mortuum & sepultum. utrobique monumenta ostenduntur, & statuæ. nam & Literni monumentum, monumentoque statua superimposita fuit: quam tempestate disiectam nuper vidimus ipsi: & Romæ extra portam Capenam in Scipionum monumento tres statuæ sunt: quarum duæ P. & L. Scipionum dicuntur esse: tertia poëtæ Q. Ennii, nec inter scriptores rerum discrepat solum, sed orationes quoque (si modo ipsorum sunt, quæ feruntur Pub. Scipionis & Tib. Gracchi) abhorrent inter se. Index orationis P. Scipionis, nomen M. Nævi Tr. pl. habet: ipsa oratio sine nomine est accusatoris: nebulonem modo, modo nugatorem appellat. Ne Gracchi quidem oratio aut Petiliorum accusatorum Africani, aut diei dictæ Africano ullam mentionem habet. alia tota ferenda fabula est Gracchi orationi conveniens: & illi auctores sequendi sunt: qui, cum L. Scipio & accusatus & damnatus sit pecuniæ captæ ab rege, legatum in Hetruria fuisse Africanum tradunt. quo post famam de fratris casu allatam, relicta legatione cucurrisse eum

vicisset, æger P. Scipio Elææ dierum aliquot via abesset. non fuisse minorem eum exercitum, quã Annibalis, cum quo in Africa esset pugnatum. Annibalem eundem fuisse inter multos alios regios duces, qui imperator Punici belli fuerit. & bellum quidem ita gestum esse, ut ne fortunam quidem quisquam criminari possit. in pace crimen queri, eam dici venisse. hic X. legatos simul argui, quorum ex consilio data pax esset. quin extitisse ex X. legatis, qui Cn. Manlium accusarent: tamen non modo ad criminis fidẽ, sed ne ad moram quidem triumphi eam accusationem valuisse. At Hercule in Scipione ipsas leges pacis, ut nimium accommodatas Antiocho, suspectas esse, integrum enim ei regnum relictum, omnia possidere eum victum, quæ ante bellum ejus fuerint. auri & argenti cum vim magnam habuisset, nihil in publicum relatum, omne in privatum versum. An non præter omnium oculos tantum auri argentique in triumpho L. Scipionis, quantum non decem aliis triumphis, si omne in unum conferatur, sit latum? Nam quid de finibus regni dicam? Asiam omnem, & proxima Europæ tenuisse Antiochum: ea quanta regio orbis terrarum sit à Tauro monte in Ægeum usque prominens mare: quot non urbes modo, sed gentes amplectatur, omnes scire. hanc regionem dierum plus triginta in longitudinem, decem inter duo maria in latitudinem patentem, usque ad Tauri montis juga Antiocho ademptam, expulso in ultimum angulum orbis terrarum. Quid si gratuita pax esset, plus adimi ei potuisse? Philippo victo Macedoniam, Nabidi Lacedæmonem relictam, nec Quintio crimẽ quæsitum: nõ enim habuisse eum Africanum fratrem: cujus cum gloria prodesse L. Scipioni debuisset, invidiam nocuisse. tantum auri argentique judicatum esse in domum L. Scipionis illatum, quantum venditis omnibus bonis redigi non posset. ubi ergo esse regium aurum? ubi tot hæreditates acceptas? in domo, quam sumptus non exhauserint, extare debuisse novæ fortunæ cumulũ. At enim quod ex bonis redigi non possit, ex corpore & tergo per vexationem & contumelias L. Scipionis petituros inimicos: ut in carcerem inter fures nocturnos & latrones vir clarissimus includatur, & in robore & tenebris expiret: deinde nudus ante carcerem projiciatur. Non id Corneliæ magis familiæ, quã urbi Romanæ fore erubescendum. Adversus ea Terentius Pr. rogationem Petiliam, & Senatusconsultum, & judicium de L. Scipione factum recitavit. se, ni referatur pecunia in publicum quæ judicata sit, nihil habere quod faciat, nisi ut prehendi damnatum, & in vincula duci jubeat. Tribuni cum in consilium secessissent, paulo post C. Fannius ex sua collegarumq; aliorum, præter Gracchum, sententia pronunciavit, prætori non intercedere tribunos quo minus sua potestate utatur. Tib. Gracchus ita decrevit: QVO minus ex bonis L. Scipionis " quod judicatum sit, redigatur, se " non intercedere prætori. L. Sci- " pionem, qui regem opulentissi- " mum orbis terrarum devicerit, " imperium P. R. propagaverit in " ultimos terrarum fines, regem " Eumenẽ, Rhodios, alias tot ur- " bes Asiæ devinxerit P. R. bene- " ficiis: plurimos duces hostium " in triumpho ductos carcere in- " cluserit, non passurum inter ho- " stes P. R. L. Scipionem in car- " cere & in vinculis esse, mittique " eum se jubere. Tanto assensu auditum est decretum, adeo dimissum L. Scipionem læti homines viderunt, ut vix in eadem civitate videretur factũ judicium. In bona deinde L. Scipionis possessum publice quæstores prætor misit. neque in iis non modo vestigium ullum comparuit pecuniæ regiæ: sed nec tantum redactũ est, quantæ summæ damnatus fuerat. Collata pecunia à cognatis amicisq; & clientibus est L. Scipioni: ut

si acciperet eam, locupletior aliquanto esset, quam ante calamitatem fuerat. nihil accepit: quæ necessaria ad cultum erant, redempta ei à proximis cognatis sunt. verteratque Scipionum invidia in prætorem, & consilium ejus & accusatores.

LIBER XXXIX.

BREVIARIVM.

M. Aemilius Cos. Liguribus subactis, viam à Placentia usque Ariminum perductam Flaminia junxit, Initia luxuria introducta ab exercitu Asiatico referuntur. Ligures, quicunque citra Apenninum erant, subacti sunt. Bacchanalia sacrum Græcum, & quidem nocturnum, scelerum omnium maximum seminarium, cum ad ingentis turbæ conjurationem pervenisset, à consule investigatum, & multorum pœna sublatum est. A censoribus L. Valerio Flacco, & M. Porcio Catone, viro & belli & pacis artibus maximo motus est senatu L. Quintius Flaminius T. Quintii frater, eo quod cum Galliam provinciam Consul obtinuerat, rogatus à Philippo Pœno. quem amabat, scorto nobili, Gallum quendam sua manu occiderat: sive, ut quidam tradiderunt, unum damnatorum securi percusserat, rogatus à meretrice Placentina, cujus amore deperibat. Extat in eum M. Catonis oratio. Scipio Literni decessit. Et tanquam jungente fortuna, circa id tempus duo funera maximorum virorum, Annibal à Prusia Bithynia rege, ad quem victo Antiocho confugerat, cum dederetur Romanis qui ad exposcendum illum T. Quintium Flamininum miserant: veneno sibi mortem conscivit. Philopœmen quoque dux Achaorum, vir maximus est à Messeniis interemptus veneno, cum ab iis bello captus esset. Colonia Pollentia, & Pisaurum, & Mutina, & Parma, deducta sunt. Praterea res adversum Celtiberos prospere gestas, & initia, causasque belli Macedonici continet, cujus origo inde venit quod Philippus agre ferebat regnum suum minui à Romanis, eo quod cogeretur à Thracibus, aliisque locis prasidia deducere.

DVM hæc (si modo hoc anno acta sunt) Romæ aguntur, Coss. ambo in Liguribus gerebant bellum. Is hostis velut natus ad continendam inter magnorum intervalla bellorum Romanis militarem disciplinam erat; nec alia provincia militem magis ad virtutem acuebat. nam Asia & amœnitate urbium, & copia terrestrium maritimarumque rerum, & mollitia hostium, regiisque opibus ditiores quam fortiores exercitus faciebat. præcipue sub imperio Cn. Manlii solute ac negligenter habiti sunt. itaq; asperius paulo iter in Thracia, & exercitatior hostis magna clade eos castigavit. in Liguribus omnia erant quæ militem excitarent: loca montana & aspera, quæ & ipsis capere labor erat, & ex præoccupatis dejicere hostem: itinera ardua, angusta, infesta insidiis: hostis levis, & velox & repentinus, qui nullum usquam tempus, nullum locum quietum aut securum esse sineret: oppugnatio necessaria munitorum castellorum, laboriosa simul, periculosaque: inops regio, quæ parsimonia astringeret milites, prædæ haud multum præberet. itaque non lixa sequebatur, non jumentorum longus ordo agmen extendebat. nihil præter arma & viros omnem spem in armis habentes,

erat.

erat. nec deerat unquam cum iis vel materia belli, vel causa: quia propter domesticam inopiam vicinos agros incursabant: nec tamen in discrimen summæ rerum pugnabatur. C. Flaminius Cos. cum Friniatibus Liguribus in agro eorum pluribus præliis secundis factis in deditionem gentem accepit, & arma ademit: & quia non syncera fide tradebant, cum castigarentur, relictis vicis in montem Auginum confugerunt. confestim secutus est Cos. cæterum effusi rursus, & pars maxima inermes, per invia & rupes diruptas præcipitantes fugerunt, qua sequi hostis non posset. ita trans Apenninum abierunt: qui castris se tenuerant, circumsessi & expugnati sunt. Inde trans Appenninum ductæ legiones. ibi montis quem ceperant, altitudine paulisper se tutati, mox in deditionem concesserunt. tum conquisita cum intentiore cura arma, & omnia adempta. Translatum deinde ad Apuanos Ligures bellum, qui in agrum Pisanum Bononiensemque ita incursaverant, ut coli non posset. his quoque perdomitis Cos. pacem dedit finitimis. & quia à bello quieta ut essent provincia, effecerat: ne in otio militem haberet, viam à Bononia perduxit Arretium. M. Æmilius alter Cos. agros Ligurum vicosque, qui in campis aut vallibus erant, ipsis montes duos Ballistam Suismontiumq; tenentibus, deussit, depopulatusque est. deinde eos qui in montibus erant adortus, primo levibus præliis fatigavit: postremo coactos in aciem descendere, justo prælio divicit, in quo & ædem Dianæ vovit. Subactis cis Apenninum omnibus, tum transmontanos adortus (in his & Frifinates Ligures erant, quos non adierat C. Flaminius) omnes Æmilius subegit, armaque ademit, & de montibus in campos multitudinem deduxit. Pacatis Liguribus in agrum Gallicum exercitum duxit, viamque ab Placentia, ut Flaminiæ committeret, Ariminum perduxit. prælio ultimo quo cum Liguribus signis collatis conflixit, ædem Iunoni reginæ vovit. Hæc in Liguribus eo anno gesta. In Gallia M. Furius Pr. insontibus Cænomanis, in pace speciem belli quærens ademerat arma. id Cænomani conquesti Romæ apud senatum, rejectiq; ad Cos. Æmiliũ, cui ut cognosceret statueretque senatus permiserat, magno certamine cum prætore habito, tenuerunt causam. arma reddita Cænomanis, decedere è provincia Pr. jussus. Legatis deinde sociorum Latini nominis, qui toto undique ex Latio frequentes convenerant, senatus datus est: his querentibus magnam multitudinem civium suorum Romam commigrasse, & ibi censos esse Q. Terentio Culleoni Pr. negocium datum est, ut eos conquireret & quem C. Claudio, M. Livio censoribus, postve eos censores, ipsum parentemve ejus apud se censum esse probassent socii, ut redire eo cogeret, ubi censi essent. Hac conquisitione XII. millia Latinorum domos redierunt, jam tum multitudine alienigenarum urbem onerante. Priusquam Coss. redirent Romam, M. Fulvius Procos. ex Ætolia rediit. isque ad ædẽ Apollinis in senatu cum de rebus in Aetolia Cephaleniaque ab se gestis disseruisset, petiit à patribus, ut æquum censerent ob Rempublicam bene ac feliciter gestam, & diis immortalibus honorem haberi jubere, & sibi triumphum decernere. M. Aburius Tr. pleb. si quid de ea re ante M. Aemilii Cos. adventum decerneretur, intercessurum se ostendit. eum contradicere velle, proficiscentemque in provinciam ita sibi mandasse, ut ea disceptatio integra in adventum suum servaretur. Fulvium temporis jacturam facere, senatum etiam præsente Cos. quod vellet, decreturum. M. Fulvius: Si aut simultas M. Aemilii secum ignota hominib. esset, aut quamvis eas inimicitias impotenti ac prope regia ira exerceret: tamen non

fuisse ferendum, absentem Cos. & deorum immortalium honori obstare, & meritum debitumque triumphum morari: imperatorem rebus egregie gestis victoremque exercitum cum præda ac captivis ante portas stare, donec Cos. ob hoc ipsum moranti redire Romam libitum esset. Verum enimvero cum sint notissimæ sibi cum Cos. inimicitiæ, quid ab eo quēquam posse æqui expectare? qui per infrequentiam furtim S. C. factum ad ærarium detulerit: Ambraciam non videri captam, quæ aggere ac vineis oppugnata sit, ubi incensis operibus alia de integro facta sint, ubi circa muros supra subterque terram per dies quindecim pugnatum: ubi à prima luce, cum jam transcendisset muros miles: usque ad noctem diu anceps prælium tenuerit: ubi plus tria millia hostium sint cæsa. Iam de deorum immortalium templis spoliatis in capta urbe, qualem calumniam ad pontifices attulerit? nisi Syracusarum cæterarumq; captarum civitatum ornamentis urbem exornari fas fuerit, in Ambraciam unam captam non valuerit belli jus. se & P. C. orare, & à tribunis petere, ne se superbissimo inimico ludibrio esse sinant. Vndique omnes alii deprecari tribunum, alii castigare. Tib. Gracchi collegæ plurimum oratio movit. Ne suas quidem simultates pro magistratu exercere boni exempli esse: alienarum vero simultatum Trib. pleb. cognitorem fieri, turpe & indignum collegii ejus potestate & sacratis legibus esse. suo quemque judicio & homines odisse aut diligere, & res probare aut improbare debere: non pendere ex alterius vultu ac nutu, nec alieni momentis animi circumagi, astipularique irato consuli trib pl. & quid privatim M. Æmilius mandaverit, meminisse. tribunatum sibi à P. R. mandatum oblivisci, & mandatum pro auxilio ac libertate privatorum, non pro consulari regno. ne hoc quidem cernere eum, fore ut memoriæ ac posteritati mandetur ejusdem collegii alterum è duobus Tr. pl. suas inimicitias remisisse reipublicæ, alterum alienas & mandatas exercuisse. His victus castigationibus tribunus cum templo excessisset, referente Serv. Sulpicio Pr. triumphus M. Fulvio est decretus. Is cum gratias P. C. egisset, adjecit, ludos magnos se Iovi Opt. Max. eo die quo Ambraciam cepisset, vovisse. in eam rem sibi centum pondo auri à civitatibus collatum. petere ut ex ea pecunia quam in triumpho latam in ærario positurus esset, id aurum secerni juberent. Senatus pontificum collegium consuli jussit, num omne id aurum in ludos consumi necessum esset? Cum pontifices negassent ad religionem pertinere quanta impensa in ludos fieret: senatus Fulvio, quantum vellet, impenderet permisit, dum ne summam octoginta millium excederet. Triumphare mense Ianuario statuerat: sed cum audisset Cos. Æmilium literis Aburii Trib. plebis acceptis de remissa intercessione, ipsum ad impediendum triumphum Romam venientem ægrum in via substitisse, ne plus in triumpho certaminum, quam in bello haberet, prætulit triumphi diem. Triumphavit ad X. Cal. Ianuarias de Ætolis, & de Cephalenia. Aureæ coronæ centum XII. pondo ante currum latæ sunt, argenti pondo millia LXXXIII. auri pondo CCXLIII, tetradrachma Attica CXVIII. millia Philippei nummi XII. millia CCCCXXII. signa ænea CCLXXXV. signa marmorea CCXXX, arma, tela, cætera spolia hostium magnus numerus. ad hæc catapultæ, balistæ, tormenta omnis generis: duces aut Ætoli & Cephalenes, aut regii ab Antiocho ibi relicti ad septem & XX. Multos eo die, priusquam in urbem inveheretur, in circo Flaminio tribunos, præfectos, equites, centuriones, Romanos sociosque donis militaribus donavit. militibus ex præda vicenos quinos denarios divisit, duplex

duplex centurioni, triplex equiti. Iam consularium comitiorum appetebat tempus, quibus quia M. Æmilius, cujus sortis ea cura erat, occurrere non potuit, C. Flaminius Romam venit. ab eo creati Coss. Sp. Posthumius Albinus, Q. Martius Philippus. Pr. inde facti T. Mænius, P. Cornelius Sulla, C. Calpurnius Piso, M. Licinius Lucullus, Cajus Aurelius Scaurus, Lucius Quintius Crispinus. Extremo anni magistratibus jam creatis, ad tertium Nonas Martias Cnejus Manlius Volso de Gallis qui Asiam incolunt, triumphavit. serius ei triumphandi causa fuit, ne Quintio Terentio Culleone prætore causam lege Petilia diceret, & incendio alieni judicii quo L. Scipio damnatus erat, conflagraret: eo infensioribus in se quam in illum judicibus, quod disciplinam militarem severe ab eo conservatam successor ipse omni genere licentiæ corruperat. neque ea sola infamiæ erant, quæ in provincia procul ab oculis facta narrabantur: sed etiam magis quæ in militibus ejus quotidie conspiciebantur. Luxuriæ enim peregrinæ origo ab exercitu Asiatico invecta in urbem est. ii primum lectos æratos, vestem stragulam preciosam, plagulas, & alia textilia, & quæ tum magnificæ supellectilis habebantur, monopodia, & abacos Romam advexerunt. tum psalteriæ sambucistriæq; & convivalia ludionum oblectamenta addita epulis: epulæ quoque ipsę & cura & sumptu majore apparari cœptæ. tum coquus, vilissimum antiquis mancipium & æstimatione & usu, in precio esse: & quod ministerium fuerat, ars haberi cœpta. vix tamen illa quæ tum conspiciebantur, semina erant futuræ luxuriæ. In triumpho tulit Cn. Manlius coronas aureas C C. duodecim pondo: argenti pondo CCXX. millia: auri pondo: MMCIII. tetradrachmum Atticum CXXVII. millia. Cistophorum CCL. Philippeorum aureorum numorum sedecim millia, CCCXX. & arma spoliaque multa Gallica carpentis transvecta. duces hostium duo & quinquaginta ducti ante currum. Militibus quadragenos binos denarios divisit, duplex centurioni. & stipendium duplex in pedites dedit, triplex in equites. Multi omnium ordinum donati militaribus donis, currum secuti sunt. carminaque à militibus ea in imperatorem dicta, ut facile appareret in ducem indulgentem ambitiosumque ea dici, triumphum esse militari magis favore quam populari celebrem. Sed ad populi quoque gratiam conciliandam amici Manlii valuerunt. quibus annitentibus S. C. factum est, ut ex pecunia quę in triumpho translata esset, stipendium collatum à populo in publicum, quod eis solutum antea non esset, solveretur. vicenosquinos & semisses in millia æris quæstores urbani cum fide & cura solverunt. Per idem tempus Tr. mil. duo ex duab. Hispaniis cum literis C. Catinii & L. Manlii qui eas provincias obtinebant, venerunt. ex iis literis cognitum est, Celtiberos Lusitanosque in armis esse, & sociorum agros populari. de ea re consultationem integram senatus ad novos magistratus rejecit. Ludis Rom. eo anno, quos P. Cornelius Cethegus, A. Posthumius Albinus faciebant, malus in circo instabilis in signum Pollentiæ procidit, atque id deiecit. ea religione moti Patres, & diem unum adjiciendum ludorum celebritati censuerunt, & signa duo pro uno reponenda, & novum auratum faciendum. Et plebeii ludi ab ædilibus C. Sempronio Blæso, & M. Furio Lusco diem unum instaurati sunt. Insequens annus Sp. Posthumium Albinum, & Q. Martium Philippum Coss. ab exercitu, bellorumque & provinciarum cura ad intestinę conjurationis vindictam avertit. Prr. provincias sortiti sunt: T. Mænius urbanam, M. Licinius Lucullus inter cives & peregrinos: C. Aurelius Scaurus Sardiniam, P. Cornelius Sulla Siciliam,

Siciliam, L. Quintius Crispinus Hispaniam citeriorem, C. Calphurnius Piso Hispaniam ulteriorem. Coss. ambobus quæstio de clandestinis conjurationibus decreta est. Græcus ignobilis in Hetruriam primum venit, nulla cum arte earum quas multas ad animorum corporumque cultum nobis eruditissima omnium gens invexit, sed sacrificulus & vates: nec is qui aperta religione propalam & quæstum & disciplinam profitendo, animos errore imbueret, sed occultorum antistes sacrorum. Initia erant quæ primo paucis tradita sunt: deinde vulgari cœpta per viros mulieresque: additæ voluptates religioni vini & epularum, quo plurium animi illicerentur. cum vinum animos & nox, & misti fœminis mares, ætatis teneræ majoribus, discrimen omne pudoris extinxissent: corruptelæ primum omnis generis fieri cœptæ: cum ad id quisque, quo natura pronioris libidinis esset, paratam voluptatem haberet: nec unum genus noxæ: stupra promiscua ingenuorum fœminarumque erant, sed falsi testes, falsa signa testimoniaque & judicia ex eadē officina exibant. venena indidem, intestinæque cędes, ita ut ne corpora quidem interdum ad sepulturam extarent. multa dolo, pleraque per vim audebantur. occulebat vim, quod præ ululatibus, tympanorumque & cymbalorum strepitu, nulla vox quiritantium inter stupra & cædes exaudiri poterat. Hujus mali labes ex Hetruria Romam velut contagione morbi penetravit. primò urbis magnitudo capacior patientiorque talium malorum ea celavit. tandem indicium hoc maxime modo ad Posthumium consulem pervenit. P. Ebutius, cujus pater publico equo stipendia fecerat, pupillus relictus, mortuis deinde tutoribus sub tutela Duroniæ matris & vitrici T. Sempronii Rutilii educatus fuerat. & mater dedita viro erat: & vitricus, quia tutelam ita gesserat, ut rationem reddere non posset: aut tolli pupillum, aut obnoxium sibi vinculo aliquo fieri cupiebat. via una corruptelæ Bacchanalium erant: mater adolescentulum appellat, se pro ęgroto vovisse, ubi primum convaluisset, Bacchis eum se initiaturam: damnatam voti deûm benignitate exolvere id velle. X. dierum castimonia opus esse: decimo die cœnatum, deinde purè lautum in sacrarium deducturam. Scortum nobile libertina Hispala Fecenia, non digna quæstu, cui ancillula assueverat, etiam postеaquam manumissa erat, eodem se genere tuebatur. huic consuetudo juxta vicinitatem cum Ebutio fuit, minime adolescentis aut rei aut famæ damnosa. ultro enim amatus appetitusque erat: & maligne omnia præbentibus suis, meretriculæ munificentia sustinebatur. quin eo processerat consuetudine capta, ut post patroni mortem, quia in nullius manu erat: tutore à tribunis & prætore petito, cum testamentum faceret, unum Ebutium institueret hæredem. Hæc amoris pignora cum essent, nec quicquam secretum alter ab altero haberent, per jocum adolescens vetat eam mirari, si per aliquot noctes secubuisset: religionis se causa, ut voto pro valetudine sua facto liberetur, Bacchis initiari velle. Id ubi mulier audivit, perturbata, *Dii meliora*, inquit, mori & sibi & illi satius esse, quam id faceret, & in caput eorum detestari minas periculaque, qui id suasissent. Admiratus cum verba, tum perturbationem tantam adolescens, parcere execrationibus jubet: matrem id, sibi assentiente vitrico imperasse. *Vitricus ergo*, inquit, *tuus (matrem enim insimulare forsitan fas non sit) pudicitiam, famam, spem, vitamque tuam perditum ire hoc facto properat?* Eo magis mirabundo, quærentique quid rei esset, pacem veniamque precata deorum dearumque si coacta charitate ejus silenda enunciasset: ancillam se ait, dominæ comitem id sacrarium intrasse

traffe, liberam nunquam eo accessisse. scire corruptelarum omnis generis eam officinam esse: & jam biennio constare, neminem initiatum ibi majorem annis XX. ut quisquis introductus sit, velut victimam tradi sacerdotibus. eos deducere in locū qui circumsonet ululatibus, cantuque symphoniæ, & cymbalorum & tympanorum pulsu, ne vox quiritantis cum per vim stuprum inferatur, exaudiri possit. Orare deinde atque obsecrare ut eam rem quocunque discuteret modo: nec se eo præcipitaret, ubi omnia infanda patienda primum, deinde facienda essent: neque ante dimisit eum, quam fidem dedit adolescens, ab his sacris se temperaturum. Posteaquam domum venit & mater mentionē intulit: quid eo die, quid deinceps cæteris, quæ ad sacra pertinerent, faciendum esset. negat eorum se quicquam facturum, nec initiari sibi in animo esse. aderat sermoni vitricus. confestim mulier exclamat Hispalæ concubitu carere eum decē noctes non posse. illius excetræ delinimentis & venenis imbutum, nec parentis, nec vitrici, nec deorū verecundiam habere: jurgantes hinc mater, hinc vitricus, cum quatuor eum servis domo exegerunt. Adolescens inde ad Ebutiam se amitam contulit, causamq; ei cur esset à matre ejectus, narravit. deinde ex auctoritate ejus postero die ad Cos. Posthumium, arbitris remotis, rem detulit. Consul post diem tertium ad se jussum redire, dimisit. ipse Sulpiciam gravem fœminam, socrum suam percunctatus est, ecquam anum Ebutiam ex Aventino nosset? cum ea nosse probā & antiqui moris fœminam respondisset: opus esse sibi ea conventa dixit: mitteret nuncium ad eam, ut veniret. Ebutia accita ad Sulpiciam venit: & consul paulo post, velut forte intervenisset, sermonem de Ebutio fratris ejus filio infert. Lachrimæ mulieri obortę, & miserari casum adolescentis cœpit: qui spoliatus fortunis, à quib. minime oporteret, apud se tunc esset: ejectus à matre, quod probus adolescens (dii propitii essent) obscœnis, ut fama esset, sacris initiari nollet. Satis de Ebutio exploratum ratus consul, non vanum auctorem esse: dimissa Ebutia, socrum rogat ut Hispalam indidem ex Aventino libertinam non ignotā viciniæ accerseret ad sese. eam quoq; esse quæ percunctari vellet. Ad cujus nuncium perturbata Hispala, quod ad tam nobilem & gravē fœminam ignara causæ accerseretur: posteaquā lictores in vestibulo, turbamque consularem & consulem ipsum conspexit, prope exanimata est. In interiorem partem ædium abductam, socru adhibita consul, si vera dicere inducere in animū posset, negat perturbari debere. fidem vel ab Sulpicia tali fœmina, vel ab se acciperet, expromeret, sibi quæ in luco Similæ Bacchanalibus in sacro nocturno solerent fieri. Hoc ubi audivit, tantus pavor tremorque omnium membrorum mulierem cepit, ut diu hiscere non posset; tandem confirmata puellam admodum se ancillam initiatam cum domina ait. aliquot annis, ex quo manumissa sit, nihil quid ibi fiat, scire. Iam idipsum consul laudare, quod initiatam se non inficiaretur: sed & cætera eadem fide expromeret. neganti ultra quicquam scire, non eandem dicere, si coarguatur ab alio, ac per se fatenti, veniam aut gratiam fore. eum sibi omnia exposuisse, qui ab illa audisset. Mulier haud dubie, id quod erat, Ebutium indicem arcani rata esse, ad pedes Sulpiciæ procidit, & eam primo orare cœpit, ne mulieris libertinæ cum amatore sermonem, in rem non seriam modo, sed capitalem etiam verti vellet. se terrendi ejus causa, non quod sciret quicquam, ea locutam esse. Hic Posthumius accensus ira, tum quoque ait eam cum Ebutio se amatore cavillari credere, non in domo gravissimæ fœminæ, & cum consule loqui. & Sulpicia attollere paventem, simul illā adhortari,

hortari, simul iram generi lenire. Tandem confirmata, multum incusata perfidia Ebutii, qui optimi in eo ipso meriti talem gratiam retulisset: magnum sibi metum deorum, quorum occulta enunciaret: majorẽ multo dixit hominum esse, qui se indicem manibus suis discerpturi essent. itaque hoc se Sulpiciam, hoc consulem orare, ut se extra Italiam aliquo amandaret, ubi reliquum vitæ degere tuto posset. Bono animo esse jubere eam consul, & sibi curæ fore dicere, ut Romæ tuto habitaret. Tum Hispala originem sacrorum expromit. Primo sacrarium id fœminarum fuisse, nec quemquam virum eo admitti solitum. tres in anno statos dies habuisse, quibus interdiu Bacchis initiarentur. sacerdotes invicem matronas creari solitas. Paculam Miniam Campanam sacerdotem omnia tanquam deûm monitu immutasse. nam & viros eam primam suos filios initiasse, Minium & Herennium Cerrinos, & nocturnum sacrum ex diurno, & pro tribus in anno diebus quinos singulis mensibus dies initiorum fecisse. ex quo in promiscuo sacra sint, & permisti viri fœminis, & noctis licentia accesserit: nihil ibi facinoris, nihil flagitii prætermissum. plura virorum inter sese, quam fœminarum esse stupra. si qui minus patientes dedecoris sint, & pigriores ad facinus, pro victimis immolari, nihil nefas ducere. hanc summam inter eos religionem esse. viros velut mente capta cum jactatione fanaticâ corporis vaticinari. matronas Baccharum habitu crinibus passis cum ardentibus facibus decurrere ad Tiberim: demissasq; in aquam faces, quia vivum sulphur cum calce insit, integra flamma efferre. Raptos à diis homines dici, quos machinæ illigatos ex conspectu in abditos specus abripiant. eos esse, qui aut conjurare, aut sociari facinoribus, aut stuprum pati noluerint. Multitudinem ingentem, alterum jam prope populũ esse: in his nobiles quosdam viros fœminasque, biennio proximo institutum esse, ne quis major XX. annis initiaretur. captari ætates & erroris & stupri patientes. Peracto indicio advoluta rursus genibus, preces easdẽ, ut se ablegaret, repetivit. Consul rogat socrum, ut aliquam partem ædium vacuam faceret, quo Hispala immigraret. cœnaculum super ædes datum est, scalis ferentibus in publicum obseratis, aditu in ædes verso. res omnes Feceniæ extemplo translatæ, & familia accersita. & Ebutius migrare ad consulis clientem jussus. Ita cum Indices ambo in potestate essent, rem ad senatũ Posthumius defert. Omnibus ordine expositis, quæ delata primo, quæ deinde ab se inquisita forent, Patres pavor ingens cepit: cum publico nomine, ne quid eæ conjurationes cœtusq; nocturni fraudis occultę aut periculi importarent, tum privatim suorum quisque vicem, ne quis affinis ei noxæ esset. Censuit autem senatus gratias consuli agendas, quod eam rem & cum singulari cura, & sine ullo tumultu investigasset. quæstionem deinde de Bacchanalibus sacrisque nocturnis extra ordinem consulibus mandat. indicibus Ebutio ac Feceniæ ne fraudi ea res sit, curare, & alios indices præmiis invitare jubet. sacerdotes eorum sacrorum, seu viri seu fœminæ essent, non Romæ modo, sed per omnia fora & conciliabula conquiri, ut in consulum potestate essent. edici præterea in urbe Roma, & per totam Italiam edicta mitti, ne quis qui Bacchis initiatus esset, coisse aut convenisse causa sacrorum velit, neu quid talis rei divinæ fecisse. ante omnia ut quæstio de his habeatur, qui coierint conjuraverintve quo stuprum flagitiumve inferretur. hæc senatus decrevit. Consules ædilibus curulibus imperarunt, ut sacerdotes ejus sacri omnes conquirerent, comprehensosque libero conclavi ad quæstionem servarent. ædiles plebis videre, ne qua sacra in operto fierent. triumviris capitalibus mandatum est, ut vigilias disponerent

disponerent per urbem, servarentque ne qui nocturni cætus fierent: utque ab incendiis caveretur, adjutores triumviris quinque viri dati, uti cis Tiberim suæ quisque regionis ædificiis præessent. Ad hæc officia dimissis magistratibus, consules in rostra ascenderunt: & concione advocata cum solenne carmen precationis, quod præfari, priusquam populum alloquantur, magistratus solent, peregisset consul, ita cæpit: NULLI unquam concioni, Quirites, "tam non solum apta, sed etiam "necessaria hæc solemnis deorum "comprecatio fuit, quæ vos "admoneret hos esse deos, quos "colere, venerari, precarique "majores vestri instituissent: non "illos qui pravis & externis religionibus captas mentes velut furialibus stimulis ad omne scelus & ad omnem libidinem agerent. Equidem nec "quid taceam, nec quatenus "proloquar invenio. si aliquid "ignorabitis, ne locum negligentiæ dem: si omnia nudavero, ne nimium terroris offundam vobis vereor. quicquid dixero, minus quam pro "atrocitate & magnitudine rei "dictum scitote esse. ut ad cavendum satis sit, dabitur opera à nobis. Bacchanalia tota "jam pridem Italia, & nunc "per urbem etiam multis locis "esse, non fama modo accepisse vos sed crepitibus etiam ululatibusque nocturnis, qui personant tota urbe, certum habeo. "cæterum quæ ea res sit, ignorare: alios deorum aliquem "cultum, alios concessum ludum & lasciviam esse credere: "& qualecunque sit, ad paucos "pertinere. quod ad multitudinem eorum attinet, si dixero "multa millia hominum esse, "illico necesse est exterreamini, "nisi adjunxero qui qualesque "sint. Primum igitur mulierum "magna pars est, & is fons mali hujusce fuit. deinde simillimi fœminis mares stuprati & "constupratores fanatici, vigiles, vino, strepitibus, clamoribusq; "nocturnis attoniti. Nullas adhuc vires conjuratio, cæterum "incrementum ingens virium habet, quod indies plures fiunt. "Majores vestri, ne vos quidem, "nisi cum aut vexillo in arce posito comitiorum causa exercitus "edictus esset, aut plebi concilium tribuni edixissent, aut "aliquis ex magistratibus ad "concionem vocasset, fortè temerè coire voluerunt: & ubicunque multitudo esset, ibi "& legitimum rectorem multitudinis censebant debere esse. "Quales primum nocturnos cætus, deinde promiscuos mulierum ac virorum esse creditis? "Si quibus ætatibus initientur "mares, sciatis: non misereat "vos eorum solum, sed etiam "pudeat. Hoc sacramento initiatos juvenes milites faciendos "censetis Quirites? iis ex obscæno sacrario eductis arma committendi? hi cooperti stupris "suis alienisq;, pro pudicitia conjugum ac liberorum vestrorum "ferro decernent? Minus tamen "esset si flagitiis tantum effæminati forent (ipsorum id magna ex parte dedecus erat) à "facinoribus manus, mentem à "fraudibus abstinuissent. Nunquam tantum manum in Republ. fuit, nec ad plures, nec "ad plura pertinens. Quicquid "his annis libidine, quicquid "fraude, quicquid scelere peccatum est, ex illo uno sacrario "scitote ortum esse. Necdum omnia in quæ conjuraverunt, edita facinora habent, adhuc "privatis noxiis, quia nondum "ad rempubl. opprimendam satis virium est, conjuratio sese impia tenet. crescit & serpit quotidie malum: jam majus est, quam ut capere id privata fortuna possit: ad summam "Reipubl. spectat. nisi præcavetis Quirites: jam huic diurnæ "legitimæ ab consule vocatæ par "nocturna concio esse poterit: nūc "illi vos singuli universos concionantes timent. jam ubi vos "dilapsi

"dilapsi domos, & in rura vestra "eritis, illi coierint: consultabunt de sua salute simul ac vestra pernicie. tum singulis vobis "universi timendi erunt. Optare "igitur unusquisque vestrum debet, ut bona mens suis omnibus "fuerit. si quem libido, si furor "in illum gurgitem abripuit, illorum eum, cum quib. in omne "flagitium & facinus conjuravit, "non suum judicet esse. Ne quis "etiam errore labatur vestrum "quoque, non sum securus. nihil enim in spem fallacius est, "quam prava religio. ubi deorū "numen prætenditur sceleribus, "subit animum timor, ne fraudibus humanis vindicandis, divini juris aliquid immistum "violemus. Hac vos religione innumerabilia decreta pontificū, "senatusconsulta, aruspicum denique responsa liberant. Quoties hoc patrum avorumque ætate negocium est magistratibus datum, ut sacra externa fieri vetarent? sacrificulos vatesque foro, circo, urbe prohiberent? vaticinos libros conquirerent, comburerentque? omnem "disciplinam sacrificandi, præterquam more Romano, abolerent? Iudicabant enim prudentissimi viri omnis divini humanique juris, nihil æque dissolvendæ religionis esse, quam ubi non patrio, sed externo ritu "sacrificaretur. Hæc vobis prædicenda ratus sum, ne qua superstitio agitaret animos vestros, cum demolientes nos Bacchanalia, discutientesque nefarios coetus cerneretis. omnia "diis propitiis volentibusque ea "faciemus. qui quia suum numen "sceleribus libidinibusque contaminari indigne ferebant, ex "occultis ea tenebris in lucem extraxerunt: nec patefieri ut impunita essent, sed ut vindicarentur & opprimerentur, voluerunt. Senatus quæstionem extra "ordinem de ea re mihi collegæque meo mandavit: nos quæ ipsis nobis agenda sunt, impigre "exequamur. vigiliarum nocturnarum curam per urbem minoribus magistratibus mandavimus. vos quoque æquum est quę vestra munia sunt, quo quisque loco positus erit, quod imperabitur, impigre præstare; & dare operam, ne quid fraude noxiorum periculi aut tumultus oriatur. Recitari deinde senatusconsulta jusserunt, indicique præmium proposuerunt: si quis quem ad se deduxisset, nomenve absentis detulisset, qui nominatus profugisset, diem certam se finituros, ad quam nisi citatus respondisset, absens damnaretur. si quis eorum qui tum extra terram Italiam essent, nominaretur, ei laxiorem diem daturos, si venire ad causam dicendam vellet. Edixerunt deinde, ne quis quid fugę causa vendidisse neve emisse vellet: ne quis reciperet, celaret, ope ulla juvaret fugientes. Concione dimissa terror magnus urbe tota fuit, nec moenibus se tantum urbis, aut finibus Romanis continuit: sed passim per totam Italiam literis hospitum de senatusconsulto & concione & edicto consulū acceptis, trepidari cæptum est. Multi ea nocte quæ diem insecuta est, quo in concione res palam facta est, custodiis circa portas positis, fugientes à triumviris comprehensi & reducti sunt: multorum nomina delata. quidam ex iis viri fæminæque mortem sibi consciverunt. Conjurasse supra VII. millia virorum ac mulierum dicebantur: capita autem conjurationis constabat esse, M. & L. Catinios de plebe Romana, & Faliscum L. Opiternium, & Minium Cerrinium Campanum. ab his omnia facinora & flagitia orta. eos maximos sacerdotes conditoresq; ejus sacri esse. data opera est, ut primo quoque tempore comprehenderentur. Adducti ad Cos. fassique de se nullam moram judicio fecerunt. Cæterum tanta fuga ex urbe facta erat, ut quia multis actiones & res peribant, cogerentur prætores T. Mænius & M. Licinius per senatum res in diem tricesimum differre, donec

quæstiones

quæstiones à Coss. perficerentur. Eadem solitudo, quia Romæ non respondebant, nec inveniebantur, quorum nomina delata erant, coegit consules circa fora proficisci, ibique quærere, & judicia exercere. Qui tantum initiati erant, & ex carmine sacro, præeunte verba sacerdote, precationes fecerant, in quibus nefanda conjuratio in omne facinus ac libidinem continebatur: nec earum rerum ullam rem, in quas jurejurando obligati erant, in se aut alios admiserant, eos in vinculis relinquebant: qui stupris aut cædibus violati erant, qui falsis testimoniis, signis adulterinis, subjectione testamentorum, fraudib. aliis contaminati, eos capitali pæna afficiebant. plures necati, quam in vincula conjecti sunt. magna vis in utraque causa virorum mulierumque fuit. Mulieres damnatas cognatis, aut in quorum manu essent, tradebant: ut ipsi in privato animadverterent in eas. si nemo erat idoneus supplicii exactor in publico animadvertebatur. datum deinde consulibus negocium est, ut omnia Bacchanalia Romæ primum, deinde per totam Italiam diruerent. extra quam si qua ibi vetusta ara aut signum consecratum esset. in reliquum deinde S. C. cautum est, ne qua Bacchanalia Romæ neve in Italia essent. si quis tale sacrum solenne & necessariũ duceret, nec sine religione & piaculo se id omittere posse, apud prætorem Vrbanum profiteretur, prætor senatum consuleret. si ei permissum esset, cum in senatu centum non minus essent, ita id sacrum faceret, dum ne plus quinque sacrificio interessent: neu qua pecunia communis, neu quis magister sacrorum, aut sacerdos esset. Aliud deinde huic conjunctum, referente Q. Martio Cos. S. C. factum est, ut de iis quos pro indicibus consules habuissent integra res ad senatum referretur, cum Sp. Posthumius quæstionibus perfectis Romam redisset, Minium Cerrinium Campanum Ardeam in vincula mittendum censuerunt: magistratibusq; Ardeatium prædicendum, ut in intentiore eum custodia asservarent, non solum ne effugeret, sed ne mortis consciscendę locum haberet. Sp. Posthumius aliquanto post Romam venit. eo referente de P. Ebutii & Hispalæ Fecenię præmio, quod eorum opera indicata Bacchanalia essent, S. C. factum est, ut singulis his centena millia æris quæstores Vrbani ex ærario darent: utique Cos. cum tribunis plebis ageret, ut ad plebem primo quoq; tempore ferrent: ut P. Ebutio emerita stipendia essent, ne invitus militaret, neve censor ei equum publicum assignaret: utique Feceniæ Hispalæ datio, diminutio, gentis enuptio, tutoris optio item esset, quasi ei vir testamento dedisset: utiq; ei ingenuo nubere liceret: neu quid ei qui eam duxisset, ob id fraudi ignominiæve esset: utique consules prætoresque qui nunc essent, quive postea futuri essent, curarent, ne quid ei mulieri injuriæ fieret, utique tuto esset. id senatum velle & æquum censere, ut ita fieret. Ea omnia lata ad plebem, factaque sunt ex S. C. & de cæterorum indicum impunitate præmiisq; consulibus permissum est. Et jam Q. Martius quæstionibus suæ regionis perfectis, in Ligures provinciam proficisci parabat, tribus millibus peditum Romanorum, C L. equitibus & quinque millibus Latini nominis peditum, ducentis equitibus in supplementum acceptis. Eadem provincia, idem numerus peditum equitumque & collegæ decretus erat. Exercitus acceperunt, quos priore anno C. Flaminius & M. Æmilius Coss. habuerunt. duas præterea legiones novas ex S. C. scribere jussi sunt. & X X. millia peditum sociis & nomini Latino imperarunt, & equites. mille trecentos, & tria millia peditum Romanorum, CC. equites. totum hunc exercitum præter legiones in supplementum Hispaniensis exercitus duci placebat. itaque consules dum ipsi quæstionibus impediebantur, T. Mæ-

nium

nium delectui habendo præfecerunt. Perfectis quæstionib. prior Q. Martius in Ligures Apuanos est profectus. Dum penitus in abditos saltus, quæ latebræ receptaculaque semper illis fuerant, persequitur: in præoccupatis angustiis loco iniquo est circumventus. quatuor millia militum amissa, & legionis secundæ signa tria, undecim vexilla sociûm ac Latini nominis in potestatem hostium venerunt: & arma multa, quæ quia impedimento fugientibus per sylvestres semitas erant, passim jactabantur. nec prius sequendi Ligures finem quam fugæ Romani fecerunt. Consul ubi primum ex hostium agro evasit, ne quantum diminutæ copię forent, appareret, in locis pacatis exercitum dimisit. non tamen obliterare famam rei male gestæ potuit. nam saltus unde eum Ligures fugaverant, Martius est appellatus. Sub hunc nuncium ex Ligustinis vulgatum literæ ex Hispania missam gaudio tristitiam afferentes, recitatæ sunt. C. Catinius, qui biennio ante prætor in eam provinciam profectus erat, cum Lusitanis in agro Astensi signis collatis pugnavit. ad sex millia hostium sunt cæsa: cæteri fusi, fugati, castrisque exuti. ad oppidum deinde Astam oppugnandum legiones ducit. id quoq; haud multo majore certamine cepit quam castra, sed dum incautius subit muros, ictus ex vulnere post dies paucos moritur. Literis de morte proprætoris recitatis, senatus censuit mittendum qui ad Lunæ portum C. Calpurnium prætorem consequeretur, nunciaretq; senatum æquum censere, ne sine imperio provincia esset, maturare eũ proficisci. Quarto die, qui missus erat, Lunam venit. paucis ante diebus Calpurnius profectus erat. Et in citeriore Hispania L. Manlius Acidinus, qui eodem tempore quo C. Catinius in provinciam ierat, cum Celtiberis acie conflixit. incerta victoria discessum est, nisi quod Celtiberi castra inde nocte proxima moverunt: Romanis & suos sepeliendi, & spolia legendi ex hostib. potestas facta est. Paucos post dies coacto majore exercitu Celtiberi ad Calagurrim oppidum ultro lacessiverunt prælio Rom. Nihil traditur, quæ causa numero aucto infirmiores eos fecerit. superati prælio sunt, ad XII. millia hominum cæsa, plus duo capta, & castris Rom. potitus, & nisi successor adventu suo inhibuisset impetũ victoris, subacti Celtiberi forent. Novi Prr. ambos exercitus in hyberna deduxerunt. Per eos dies quib. hæc ex Hispania nunciata sunt, ludi Taurilia per biduum facti religionis causa. per dies X. apparatos deinde ludos M. Fulvius, quos voverat Ætolico bello, fecit. Multi artifices ex Græcia venerant honoris ejus causa. athletarum quoque certamen tum primo Romæ spectaculo fuit, & venatio data leonum & pantherarum, & prope hujus seculi copia ac varietate ludicrum celebratum est. Novendiale deinde sacrum tenuit, quod in Piceno per triduum lapidibus pluerat, ignesque cælestes multifariã orti adussisse complurium levi afflatu vestimenta maxime dicebantur. Addita & unum diem supplicatio est ex decreto pontificum, quod ædes Opis in Capitolio de cælo tacta erat. hostiis majoribus consules procurarunt, urbemque lustraverunt. Sub idem tempus & ex Vmbria nunciatum est, semimarem duodecim ferme annos natũ inventum. Id prodigium abominantes, arceri Rom. agro, necarique quam primum jusserunt. Eodem anno Galli transalpini transgressi in Venetiam sine populatione aut bello, haud procul inde ubi nunc Aquileia est, locum oppido condendo ceperunt. Legatis Rom. de ea re trans Alpes missis responsum est: neque profectos ex auctoritate gentis eos, nec quid in Italia facerent, se scire. L. Scipio ludos eo tempore quos bello Antiochi vovisse sese dicebat, ex collata ad id pecunia ab regib. civitatibusq;

per

per dies decem fecit. Legatum eum post damnationem & bona vendita, missum in Asiam ad dirimenda inter Antiochum & Eumenem reges certamina, Valerius Antias est auctor. tum collatas ei pecunias, congregatosq; per Asiã artifices: & quorum ludorum post bellũ, in quo votos diceret, mentionem non fecisset, de iis post legationem demum in senatu actũ. Cum jam in exitu annus esset, Q. Martius absens magistratu abiturus erat. Sp. Posthumius quæstionibus cum summa fide curaq; perfectis, comitia habuit. Creati sunt consules Ap. Claudius Pulcher, M. Sempronius Tuditanus. Postero die prætores facti P. Cornelius Cethegus, A. Posthumius Albinus, C. Afranius Stellio, C. Attilius Serranus, L. Posthumius Tempsanus, M. Claudius Marcellus. Extremo anni, quia Sp. Posthumius Cos. renunciaverat, peragrantem se propter quæstiones utrumque littus Italiæ, desertas colonias Sipontum supero, Buxentum infero mari invenisse, triumviri ad colonos eo scribendos ex S. C. ab T. Mænio prætore urbano creati sunt, L. Scribonius Libo, M. Tuccius, Cn. Bæbius Pamphilus. Cum Perseo rege & Macedonibus bellum quod imminebat, non unde plerique opinantur, nec ab ipso Perseo causas cepit. inchoata initia à Philippo sunt. & is ipse, si diutius vixisset, id bellũ gessisset. Vna eum res, cum victo leges imponerẽtur, maximè angebat, quod qui Macedonum ab se defecerant in bello, in eos jus sæviendi ademptũ ei ab senatu erat: cùm quia rem integram Quintius in conditionibus pacis distulerat. non desperasset impetrari posse. Antiocho rege deinde bello superato ad Thermopylas, divisis partibus, cum per eosdem dies consul Acilius Heracleam, Philippus Lamiam oppugnasset: capta Heraclea quia jussus abscedere à mænibus Lamiæ erat, Romanisque oppidum deditum est, ægrè eam rem tulerat. permulsit iram ejus consul, quod ad Naupactum ipse festinans, quo se ex fuga Ætoli contulerant, Philippo permisit ut Athamaniæ & Aminandro bellum inferret, & urbes quas Thessalis Ætoli ademerant, regno adjiceret. Haud magno certamine & Aminandrum Athamania expulerat & urbes aliquot ceperat. Demetriadem quoque urbem validam & ad omnia opportunam, & Magnetum gentem suæ ditionis fecit. inde & in Thracia quasdam urbes novæ atque insuetæ libertatis vitio, seditionibus principum turbatas, partibus quæ domestico certamine vincerentur, adjungendo se, cepit. His sedata in præsentia regis ira in Romanos est: nunquam tamen remisit animum à colligendis in pace viribus, quibus, quandocunque data fortuna esset, ad bellum uteretur. Vectigalia regni non fructibus tantum agrorum, portoriisque maritimis auxit, sed metalla etiam & vetera intermissa recoluit, & nova multis locis instituit. ut vero antiquam multitudinem hominum quæ belli cladibus amissa erat restitueret: non sobolem tantum stirpis parabat, cogendis omnibus procreare atque educare liberos, sed Thracum etiam magnam multitudinem in Macedoniã traduxerat: quietusque aliquandiu à bellis, omni cura in augendas regni opes intentus fuerat. Rediere deinde causæ, quæ de integro iram moverent in Romanos. Thessalorum & Perræbiorum querelæ de urbibus suis ab eo possessis, & legatorum Eumenis regis de Thraciis oppidis per vim occupatis, traductaque in Macedoniam multitudine, ita auditæ erant, ut eas non negligi satis appareret. Maxime moverat senatum, quod jam Æni & Maroneæ affectari possessionem audierant, minus Thessalos curabant. Athamanes quoque legati venerunt, non partis amissæ, non finium jacturam querentes, sed totam Athamaniam sub jus judiciumque regis venisse. Et Maronitarum exules erant pulsi, quia liber-

tatis causam defendissent, ab regio præsidio, ii non Maroneam modo, sed etiam Ænum in potestate nunciabant Philippi esse. Venerant & à Philippo legati ad purganda ea: qui nihil nisi permissu Romanorum imperatorum factū affirmabant: civitates Thessalorum & Perræbiorum & Magnetum, & cum Aminandro Athamanum gentem in eadem causa qua Ætolos, fuisse. Antiocho rege pulso, occupatum oppugnandis Ætolicis urbibus consulem ad recipiendas eas civitates Philippum misisse, armis subactos parere. Senatus ne quid absente rege statueret, legatos ad eas controversias disceptandas misit, Q. Cæcilium Metellum, M. Bæbium Pamphylum, T. Sempronium. Quorum sub adventum, ad Thessalica Tempe omnibus iis civitatibus, quibus cum rege disceptatio erat, concilium indictum est. ibi cum Romani legati disceptatorum loco, Thessali Perræbiiq; & Athamanes haud dubii accusatores, Philippus ad audienda crimina tanquam reus, consedissent: pro ingenio quisque eorum qui principes legationum erant, & gratia cum Philippo aut odio, acerbius leniusve egerunt. In controversiam autem veniebant, Philippopolis, Tricca, Phaloria, & Eurymene, & cætera circa eas oppida: utrum Thessalorum juris, cum vi ademptæ possessæque ab Ætolis forent: (nam Philippum Ætolis ademisse eas constabat) an Ætolica antiquitus ea oppida fuissent. ita enim Acilium Regi concessisse, si Ætolorum fuissent: & si voluntate, non vi atque armis coacti, cum Ætolis essent. Ejusdem formulæ disceptatio de Perræbiorum Magnetumque oppidis fuit. omniū enim jura possidendo per occasiones Ætoli miscuerant. Ad hæc quæ disceptationis erant, querelæ Thessalorum adjectæ, quod ea oppida, si jam redderentur sibi spoliata ac deserta redditurus esset. nam præter belli casibus amissos, quingentos principes juventutis in Macedoniam abduxisse, & opera eorum in servilibus abuti ministeriis: & quæ reddiderit coactus Thessalis, inutilia ut redderet, curasse. Thebas Phthias unum maritimum emporium fuisse quondam Thessalis quæstuosum & frugiferum. ibi navibus onerariis comparatis, regem, quæ præter Thebas Demetriadem cursum dirigerent, negociationem maritimam omnem eo avertisse. Iam ne a legatis quidem, qui jure gentium sancti sint, violandis abstinere. insidias positas euntibus ad T. Quintium. itaque ergo in tantum metum omnes Thessalos conjectos, ut non in civitatibus suis, non in communibus gentis conciliis quisquam hiscere audeat. procul enim abesse libertatis auctores Romanos, lateri adhærere gravem dominum, prohibentem uti beneficiis populi Romani. quid autem si vox libera non sit, liberum esse? nunc se fiducia & præsidio legatorum ingemiscere magis quam loqui, nisi provideant aliquid Romani, quo & Græcis Macedoniam accolentibus metus, & audacia Philippi minuatur, nequicquam & illum victum, & se liberatos esse: ut equum tenacem, non parentem, frænis asperioribus castigandum esse. Hæc acerbe postremi, cum priores leniter permulsissent iram ejus, petentes ut ignosceret pro libertate loquentibus: & ut deposita domini acerbitate, assuesceret socium atque amicum sese præstare, & imitaretur populum Romanum, qui charitate quam metu adjungere sibi socios mallet. Thessalis auditis, Perræbii Connocondylum, quod Philippus Olympiadem appellaverat Perræbiæ fuisse, & ut sibi restitueretur, agebant. & de Mallæa & Ericinio eadem postulatio erat. Athamanes libertatem repetebant, & castella Athenæum & Pæneum. Philippus, ut accusatoris potius quam rei speciem haberet, & ipse à querelis orsus, Menelaidem in Dolopia quæ regni sui fuisset, Thessalos vi atque armis expugnasse questus est. item

Petram

Petram in Pieria ab iisdem Thessalis Perræbiisque captam. Xynias quidem haud dubiè Ætolicum oppidum sibi eos contribuisse: & Paracheloida, quæ sub Athamania esset, nullo jure Thessalorum formulæ factā. Nam quæ sibi crimina objiciantur de insidiis legatorum, & maritimis portubus frequentatis aut desertis: alterum deridiculum esse, se reddere rationem quos portus mercatores aut nautici petant: alterum mores suos respuere; tot annos esse, per quos nunquam cessaverint legati nunc ad imperatores Romanos, nunc Romam ad senatum crimina de se deferre. quem unquam verbo violatum esse? semel ad Quintium euntibus insidias dici factas, sed quid iis acciderit, non adjici, quærentium quid falso objiciant: cum veri nihil habeant, ea crimina esse. insolenter & immodice abuti Thessalos indulgentia populi Romani, velut ex diutina siti nimis avide meram haurientes libertatem. ita servorum modo præter spem repentè manumissorum licentiam vocis & linguæ experiri, & jactare sese insectatione & conviciis dominorum. Elatus deinde ira adjecit, nondum omnium dierum solem occidisse. Id minaciter dictum non Thessali modo in sese, sed etiam Romani acceperunt. & cum fremitus post eam vocem ortus, & tandem sedatus esset: Perræbiorum inde Athamanumque legatis respondit, eandem de quibus illi agant, civitatum causam esse. consulem Acilium & Romanos sibi dedisse eas, cum hostium essent. si suum munus qui dedissent adimere velint, scire secedendum esse: sed meliori ac fideliori amico in gratiam levium & inutilium sociorum injuriam eos esse facturos. nec enim ullius rei minus diuturnam esse gratiam quam libertatis; præsertim apud eos qui malè utendo eam corrupturi sint. Causa cognita pronunciaverunt legati, placere deduci præsidia Macedonum ex iis urbibus, & antiquis Macedoniæ terminis regnum finiri. de injuriis quas ultro citroque illatas querantur, quomodo inter eas gentes & Macedonas disceptetur, formulam juris exequendi constituendam esse. Inde graviter offenso rege, Thessalonicen ad cognoscendum de Thraciæ urbibus proficiscuntur. Ibi legati Eumenis: si liberas esse Ænum & Maroniam velint Romani, nihil sui pudoris esse ultra dicere, quam ut admoneant, re, non verbo eos liberos relinquant, nec suum munus intercipi ab alio patiantur: sin autem minor cura sit civitatum in Thracia positarum, multo verius esse, quæ sub Antiocho fuerint, præmia belli Eumenē quam Philippum habere: vel pro patris Attali meritis bello, quod adversus Philippum ipsum gesserit populus Romanus: vel suis, quod Antiochi bello terra marique laboribus periculisque omnibus interfuerit. Habere eum præterea decem legatorū in eam rem præjudicium. qui cum Chersonnesum Lysimachiamque dederint, Maroneam quoq; atque Ænum profecto dedisse, quæ ipsa propinquitate regionis velut appendices majoris muneris essent. Nam Philippum quidem quo aut merito in populum Romanum, aut jure imperii, cum tam procul à finibus Macedoniæ absint, civitatibus his præsidia imposuisse? vocari Maronitas juberent. ab iis certiora omnia de statu civitatum earum sciturus. Legati Maronitarum vocati, non uno loco tantum urbis præsidium regium esse, sicut in aliis civitatibus dixerunt: sed pluribus simul, & plenam Macedonum Maroneam esse. itaque dominari assentatores regios: his solis loqui & in senatu & in cōcionibus licere: eos omnes honores & capere ipsos, & dare aliis. optimum quenque quibus libertatis, quib. legum cura sit, aut exulare pulsos patria, aut inhonoratos & deterioribus obnoxios silere. de jure etiam finium pauca adjecerunt. Q. Fabium Labeonem, cum in regione ea fuisset, direxisse

se finem Philippo veterem viam regiam, quæ ad Thraciæ Paroreiam subeat, nusquam ad mare declinantem: Philippum novam postea deflexisse viam, qua Maronitarum urbes agrosque amplectatur. Ad ea Philippus longe aliam quam adversus Thessalos Perræbiosq; nuper ingressus disserendi viam: NON CVM "Maronitis, *inquit*, mihi aut cum "Eumene disceptatio est, sed jam "vobiscum Romani, à quibus nihil æqui me impetrare jam diu "animadverto. Civitates Macedonum quæ à me inter inducias "defecerant, reddi mihi æquum "censebam: non quia magna accessio ea regni futura esset (sunt "enim & parva oppida, & in finibus extremis posita) sed quia "multum ad reliquos Macedonas "continendos exemplum pertinebat, negatum est mihi. Bello "Ætolico Lamiam oppugnare "jussus à consule M. Acilio, cum "diu fatigatus ibi præliis operibusque essem: transcendentem "me jam muros à capta prope urbe revocavit consul, & "abducere copias inde coegit. "ad hujus solatium injuriæ permissum est, ut Thessaliæ Perræbiæque & Athamanum reciperem quædam castella magis "quam urbes. ea quoque ipsa "vos mihi Q. Cæcili paucos ante dies ademistis. pro non dubio paulo ante, si diis placet, "legati Eumenis sumebant, quæ "Antiochi fuerunt. Eumenem "æquius esse quam me habere. "Id ego aliter longè judico esse. "Eumenes enim, non nisi vicissent Romani, sed nisi bellum "gessissent, manere in regno suo "non potuit. itaque ille vestrum "meritum habet, non vos illius. mei autem regni tantum "aberat, ut ulla pars in discrimine fuerit, ut tria millia talentum, & quinquaginta tectas naves, & omnes Græciæ "civitates, quas antea tenuissem, "pollicentem ultro Antiochum "in mercedem societatis sim aspernatus, hostemque ei me esse prius etiam quam M. Acilius" exercitum in Græciam trajiceret, præ me tuli: & cum eo" consule belli partem quamcunque mihi delegavit, gessi. &" insequenti consuli L. Scipioni," cum terra statuisset ducere exercitum ad Hellespontum, non iter" tantum per regnum nostrum dedi, sed vias etiam munivi, pontes feci, commeatus præbui: nec" per Macedoniam tantum, sed" per Thraciam, ubi etiam inter" cætera pax quoque præstanda à" barbaris erat. Pro hoc studio" meo erga vos, ne dicam merito," utrum adjicere vos Romani aliquid, & amplificare & augere" regnum meum munificentia vestra oportebat? an quæ haberem" aut meo jure, aut beneficio vestro, eripere? id quod nunc facitis. Macedonum civitates," quas regni mei fuisse fatemini," non restituuntur. Eumenes tanquam ad Antiochum spoliandum" me venit: & si diis placet, X. legatorum decretum calumniæ" impudentissimæ prætendit, quo" maxime & refelli & coargui" potest. disertissimè enim planissimeque in eo scriptū est, Chersonesum & Lysimachiam Eumeni dari. ubi tandem Æneus &" Maronea & Thraciæ civitates" asscriptæ sunt? Quod ab illis" ne postulare quidem est ausus, id" apud vos tanquam ab illis impetraverit, obtinebit? Quo in" numero me apud vos esse velitis," referte. si tanquam inimicum &" hostem insectari propositum est:" pergite ut cepistis, facere: sin" aliquis respectus est mei, ut" socii atque amici regis, deprecor ne me tanta injuria dignum" judicetis. Movit aliquantum oratio regis legatos. itaque medio responso rem suspenderunt. si decem legatorum decreto Eumeni datæ civitates essent, nihil se mutare. si Philippus bello cepisset eas, præmium victoriæ jure belli habiturum. si neutrum eorum foret, placere cognitionem senatui reservari: & ut omnia in integro manerent, præsidia quæ

in iis

in iis urbibus sint, deduci. Hæ causæ maxime animum Philippi alienarunt ab Romanis, ut non à Perseo filio ejus novis causis motum, sed ob has à patre bellum relictum filio videri possit. Romæ nulla belli Macedonici suspicio erat. L. Manlius proconsul ex Hispania redierat: cui postulanti ab senatu in æde Bellonæ triumphum rerum gestarum magnitudo impetrabilem faciebat: exemplum obstabat, quod ita comparatum more majorū erat, ne quis qui exercitum non deportasset, triumpharet, nisi perdomitam pacatamque provinciam tradidisset successori: medius tamen honos Manlio habitus, ut ovans urbem iniret. Tulit coronas aureas quinquaginta duas: auri præterea pondo CXXXII. argenti XVI. millia CCC. & pronunciavit in senatu, decem millia pondo argenti, & LXXX. auri Q. Fabium quæstorem advehere. id quoque se in ærarium illaturum. Magnus motus servilis eo anno in Apulia fuit. Tarentum provinciam L. Posthumius prætor habebat. is de pastorum conjuratione, qui vias latrociniis pascuaque publica infesta habuerant, quæstionem severe exercuit. ad septem millia hominum condemnavit: multi inde fugerunt. de multis sumptum est supplicium. Consules diu retenti ad urbem delectibus, tandem in provincias profecti sunt. Eodem anno in Hispania prætores C. Calpurnius & L. Quintius, cum primo vere ex hybernis copias eductas in Beturia junxissent, in Carpetaniam, ubi hostium castra erant, progressi sunt, communi animo consilioque parati rem gerere. Haud procul Hippone & Toleto urbibus, inter pabulatores pugna orta est: quibusdum utrimque subvenitur, à castris paulatim omnes copiæ in aciem eductæ sunt. in eo tumultuario certamine & loca sua, & genus pugnæ pro hoste fuere. duo exercitus Romani fusi, atque in castra compulsi sunt; non institere perculsis hostes. Prætores Romani, ne postero die castra oppugnarentur, silentio proximæ noctis tacito signo exercitum abduxerunt. Luce prima Hispani acie instructa ad vallum accesserunt: vacuaque præter spem castra ingressi, quæ derelicta inter nocturnam trepidationem erant, diripuerunt: regressique in sua castra, paucos dies quietis stativis manserunt. Romanorum sociorumque in prælio fugaque ad quinque millia occisa: quorum se spoliis hostes armarunt: inde ad Tagum flumen profecti sunt. Prætores interim Romani omne id tempus contrahendis ex civitatibus sociis Hispanorum auxiliis, reficiendisque ab terrore adversæ pugnæ militum animis consumpserunt, ubi satis placuere vires, & jam miles quoque ad delendam priorem ignominiam hostem poscebat. XII. millia passuum ab Tago flumine posuerunt castra. inde tertia vigilia sublatis signis, quadrato agmine principio lucis ad Tagi ripam pervenerunt. Trans fluvium in colle hostium castra erant: extemplo qua duobus locis vada nudabat amnis, dextera parte Calpurnius, læva Quintius exercitum traduxerunt, quieto hoste, dum miratur subitum adventum, consultatque qui tumultum injicere trepidantibus in ipso transitu amnis potuisset. interim Romani impedimentis quoque omnibus traductis contractisque in unum locum, quia jam moveri videbant hostem, nec spacium erat castra communiendi, aciem instruxerunt. in medio locatæ, quinta Calpurnii legio & octava Quintii: id robur totius exercitus erat. Campum apertum usque ad hostium castra habebant, liberum à metu insidiarum. Hispani posteaquam in citeriore ripa duo Romanorum agmina conspexerunt, ut priusquam se jungere atque instruere possent, occuparent eos, castris repente effusi cursu ad pugnam tendunt. Atrox in principio prælium fuit, & Hispanis recenti vi-

ctoria inflatis, & insueta ignominia milite Romano accenso, acerrime media acies, duæ fortissimæ legiones dimicabant: quas cum aliter moveri loco non posse hostis cerneret, cuneo institit pugnare: & usque plures confertioresque medios urgebant. ibi posteaquam laborare aciem Calpurnius prætor vidit, T. Quintilium Varum & L. Iuventium Taluam legatos ad singulas legiones adhortandas propere mittit. docere & monere jubet, in illis spem omnem vincendi & retinendæ Hispaniæ esse. si illi loco cedant, neminem ejus exercitus non modo Italiam, sed ne Tagi quidem ulteriorem ripam unquam visurum. ipse cum equitibus duarum legionum paululũ circumvectus, in cuneum hostium qui mediam urgebat aciem, ab latere incurrit. Quintius cum suis equitibus alterum hostium latus invadit: sed longè acrius Calpurniani equites pugnabant, & prætor ipse ante alios: nam & primus hostem percussit & ita se immiscuit mediis, ut vix utrius partis esset, nosci posset. & equites prætoris eximia virtute & equitum pedites accensi sunt. pudor movit primos centuriones, qui inter tela hostium prætorem conspexerunt. itaque urgere signiferos pro se quisque, jubere inferre signa, & confestim militem sequi. renovatur ab omnibus clamor. impetus fit velut ex superiore loco. haud secus ergo quam torrentis modo fundũt sternuntque perculsos: nec sustinere alii super alios inferentes, sese possunt. fugientes in castra equites persecuti sunt, & permisti turbæ hostium intra vallum penetraverunt. ubi ab relictis in præsidio castrorum prælium instauratum: coactique sunt Romani equites descendere ex equis. dimicantibus iis legio quinta supervenit: deinde ut quæque potuerant, copiæ affluebant. Cæduntur passim Hispani per tota castra: nec plus quam quatuor millia hominum effugerunt. inde tria millia ferè qui arma retinuerant, montem propinquum ceperunt: mille semiermes maxime per agros palati sũt. supra XXXV. millia hostium fuerant, ex quibus tam exigua pars pugnæ superfuit. signa capta CXXXIII. Romani sociiq; paulo plus sexcenti, & provincialium auxiliorum CL. fermè ceciderunt. tribuni militum quinque amissi, & pauci equites Romani, cruentæ maximè victoriæ speciem fecerunt. In castris hostium, quia ipsis spacium sua communiendi non fuerat, manserunt. Pro concione postero die laudati, donatiq; à C. Calpurnio equites phaleris, pronunciavitque, eorum maxime opera hostes fusos, castra capta & expugnata esse. Quintius alter prætor suos equites catellis ac fibulis donavit. donati & centuriones ex utriusque exercitu permulti, maxime qui mediam aciem tenuerunt. Consules delectibus, aliisque quæ Romæ agenda erant, peractis rebus, in Ligures provinciam exercitum duxerũt. Sempronius à Pisis profectus in Apuanos Ligures, vastando agros, urendoq; vicos & castella eorum, aperuit saltum usque ad fluvium Macram, & Lunæ portum. Hostes montem antiquam sedem majorum suorum ceperunt. & inde superata locorum iniquitate, prælio dejecti sunt. Et Ap. Claudius felicitatem virtutemque collegæ in Liguribus Ingaunis æquavit secundis aliquot præliis: sex præterea oppida eorum expugnavit. multa millia hominum in iis cepit. belli auctores III. & XL. securi percussit. Iam comitiorum appetebat tempus. prior tamen Claudius quam Sempronius, cui sors comitia habendi obtigerat, Romam venit: quia P. Claudius frater ejus consulatum petebat. Competitoresq; habebat patricios, L. Æmilium, Q. Fabium Labeonem, Ser. Sulpicium Galbam, veteres candidatos, & ab repulsis eo magis debitum, quia primo negatus erat, honorem repetentes: etiam quia plus quam unum ex patri-

iis creari non licebat, arctior petitio quatuor petentibus erat. Plebeii quoque gratiosi homines petebant, L. Porcius, Q. Terentius Culleo, Cn. Bæbius Pamphilus, & ii repulsi, in spem impetrandi tandem aliquando honoris dilati. Claudius unus ex omnibus novus candidatus erat. Opinione hominum haud dubie destinabantur Q. Fabius Labeo, & L. Porcius Licinius, sed Claudius consul sine lictoribus cum fratre toto foro volitando, clamitantibus adversariis, & majore parte senatus, meminisse eum debere prius se consulem populi Romani, quam fratrem P. Claudii esse: quin ille sedens pro tribunali aut arbitrũ, aut comitiorum tacitum spectatorem se præberet? coërceri tamen ab effuso studio nequiit. Magnis contentionibus tribunorum quoque plebis, qui aut contra consulem, aut pro studio ejus pugnabant. comitia aliquoties turbata, donec pervicit Appius, ut dejecto Fabio fratrem traheret. Creatus P. Claudius Pulcher, præter spem suam & cæterorum: locum suum tenuit L. Porcius Licinius, quia moderatis studiis non vi Claudiana inter plebeios certatum est. Prætorum inde comitia sunt habita. C. Decimius Flavus, P. Sempronius Longus, P. Cornelius Cethegus, Q. Nævius Matho, C. Sempronius Blæsus, A. Terentius Varro, prætores facti. Hæc eo anno quo Ap. Claudius, M. Sempronius consules fuerunt, domi militiæque gesta. Principio insequentis anni, quo P. Claudius, L. Porcius consules erant: cum Q. Cæcilius, M. Bæbius & T. Sempronius, qui ad disceptandum inter Philippum & Eumenem reges, Thessalorumque civitates missi erant, legationem renunciassent, regum quoque eorum civitatumque legatos in senatum introduxerunt. Eadem utrinque iterata, quæ dicta apud legatos in Græcia erant. aliam deinde legationem novam patres, cujus princeps Ap. Claudius fuit, in Macedoniam & in Græciam decreverunt ad visendum, redditæne civitates Rhodiis & Thessalis & Perræbiis essent. Iisdem mandatum, ut ab Æno & Maronea præsidia deducerentur, maritimaque omnis Thraciæ ora à Philippo & Macedonibus liberaretur. Peloponnesum quoque adire jussi, unde prior legatio discesserat incertiore statu rerum, quam si non venissent. nam super cætera etiam sine responso dimissi, nec datum petentibus erat Achæorum concilium. de qua re querente graviter Q. Cæcilio, simul Lacedæmoniis deplorantibus mœnia diruta, abductam plebem in Achaiam & venundatam, ademptas quibus ad eam diem civitas stetisset, Lycurgi leges. Achæi maxime concilii negati crimen excusabant, recitando legem: quæ nisi belli pacisve causa, & cum legati ab senatu cum literis, aut scriptis mandatis venirent, vetaret indici concilium. Ea ne postea excusatio esset, ostendit senatus curæ iis esse debere, ut Romanis legati semper adeundi concilium gentis potestas fieret: quemadmodum & illis, quoties vellent, senatus daretur. Dimissis iis legationibus, Philippus à suis certior factus, cedendum civitatibus, deducendaque præsidia esse, infensus omnibus, in Maronitas iram effundit. Onomasto, qui præerat maritimæ oræ, mandat, ut partis adversæ principes interficeret. Ille per Casandrum quendam unum ex regiis, jam diu habitantem Maroneæ, nocte Thracibus intromissis, velut in bello capta urbe, cædem fecit. Id apud Romanos legatos querentes tam crudeliter adversus innoxios Maronitas, tam superbè adversus pop. Rom. factum, ut quibus libertatem restituendam senatus censuisset, ii pro hostibus trucidarentur: abnuebat quicquam eorum ad se, aut quenquam suorum pertinere. seditione inter ipsos dimicatum, cum alii ad

ad se, alii ad Eumenem civitatem traherent. id facile scituros esse, si percunctarentur ipsos Maronitas: haud dubius, perculsis omnibus terrore tam recentis cædis, neminem hiscere adversus se ausurum. Negare Appius, rem evidentem pro dubia quærendam: si ab se culpam removere vellet, Onomastum & Casandrũ, per quos acta res diceretur, mitteret Romam, ut eos senatus percunctari posset. Primo adeo perturbavit ea vox regem, ut non color, non vultus ei constaret: deinde collecto tandem animo, Casandrum qui Maroneæ fuisset, si utique vellent, se missurum dixit: ad Onomastum quidem quid eam rem pertinere? qui non modo Maroneæ, sed ne in regione quidem propinqua fuisset. Et parcebat magis Onomasto honoratiori amico, & eundem indicem haud paulo plus timebat: quia & ipse sermonem cum eo contulerat, & multorum talium ministrum & conscium habebat. Casander quoque missis, qui per Epirum ad mare prosequerentur eum, ne qua indicium emanaret, veneno creditur sublatus. Et legati à Philippi colloquio ita digressi sunt, ut præ se ferrent nihil eorum sibi placere: & Philippus minime quin rebellandum esset dubius, quia tamen immaturæ ad id vires erant, ad moram interponendam Demetrium minorem filium mittere Romam simul ad purganda crimina, simul ad deprecandam iram senatus statuit: satis credens ipsum etiam juvenem, quod Romæ obses specimen regiæ indolis dedisset, aliquid momenti facturum. Interim per specimen auxilii Byzantiis ferendi, re ipsa ad terrorem regulis Thracum injiciendum profectus, perculsis iis uno prælio, & Amadoco duce capto, in Macedoniam rediit. missis ad accolas Istri fluminis barbaros, ut in Italiam irrumperent, solicitandos. Et in Peloponneso adventus Romanorum legatorum, qui ex Macedonia in Achaiam ire jussi erant, expectabatur. adversus quos ut præparata consilia haberent, Lycortas prætor concilium indixit. Ibi de Lacedæmoniis actum. Ex hostibus eos accusatores factos: & periculum esse, ne victi magis timendi forent, quam bellantes fuissent: quippe in bello sociis Romanis Achæos usos, nunc eosdem Romanos æquiores Lacedæmoniis quam Achæis esse: ubi Areus etiam & Alcibiades, ambo exules suo beneficio restituti, legationem Romam adversus gentem Achæorum ita de ipsis meritam suscepissent: adeoque infesta oratione usi essent, ut patria pulsi, non restituti in eam viderentur. Clamor undique ortus, referret nominatim de iis & cum omnia ira, non consilio gererentur, capitis damnati sunt. Paucos post dies Romani legati venerunt. his Clitore in Arcadia datum est concilium. Priusquam agerent quicquã, terror Achæis injectus erat, & cogitatio, quã non ex æquo disceptatio futura esset: quod Areum & Alcibiadẽ capitis ab se in concilio proximo damnatos cum legatis videbant: nec hiscere quisquam audebat. Appius ea quæ apud senatum questi erant Lacedæmonii, displicere senatui ostendit: cædem primum ad compromissum(?) factam eorum, qui à Philopæmene ad causam dicendam evocati venissent: deinde cum in homines ita sævitum esset, ne in ulla parte crudelitas eorum cessaret: muros dirutos urbis nobilissimæ esse, leges vetustissimas abrogatas, inclytamque per gentes Lycurgi disciplinam sublatam. Hæc cum Appius dixisset, Lycortas, & quia prætor, & quia Philopæmenis auctoris omnium quæ Lacedæmone acta fuerant, factionis erat, ita respõdit. DIFFICILIOR nobis, Ap. Claudi, apud vos oratio est, quam Romæ nuper apud senatum fuit: tunc enim Lacedæmoniis accusantibus respondendum erat: nunc à vobis ipsis accusati sumus, apud quos causa dicenda est.

"est. quam iniquitatem conditionis subimus illa spe, judicis animo te auditurum esse, posita contentione qua paulo ante egisti. Ego certe cum ea quæ & hic antea apud Q. Cæcilium, & postea Romæ quæsiti sunt Lacedæmonii, à te paulo ante relata sint: non tibi, sed illis me apud te respondere credam. Cædem objicitis eorum qui à Philopœmene prætore evocati ad causam dicendam, interfecti sunt. hoc ego crimen non modo non à vobis Romani, sed ne apud vos quidem nobis objiciendum fuisse arbitror. quid ita? quia in vestro fœdere erat, ut maritimis urbibus abstinerent Lacedæmonii. Quo tempore armis captis urbes à quibus abstinere jussi erant, nocturno impetu occupaverunt? si T. Quintius, si exercitus Romanus, sicut antea in Peloponneso fuisset, eo nimirum capti & oppressi confugissent. cum vos procul essetis, quo alio nisi ad nos socios vestros, quos antea Gytheo opem ferentes, quos Lacedæmonem vobiscum simili de causa oppugnantes viderant, confugerent? Pro vobis igitur justum piumque bellum suscepimus. quod cum alii laudent, reprehendere ne Lacedæmonii quidem possint, & dii quoque ipsi comprobaverint, qui nobis victoriam dederunt: quonam modo ea quæ belli jure acta sunt, in disceptationē veniunt? quorum tamen maxima pars nihil pertinet ad nos. nostrum est, quod evocavimus eos ad causam dicendam, qui ad arma multitudinem exciverant, qui expugnaverant maritima oppida, qui diripuerant, qui cædem principum fecerant. quod vero illi venientes in castra interfecti sunt: vestrum est Areu & Alcibiade, qui nunc nos, si diis placet, accusatis, non nostrum. Exules Lacedæmoniorum, quo in numero ii quoque duo fuerunt, & tunc vobiscum erant: quod domicilio sibi delegerant maritima oppida: se petitos credentes, in eos quorum opera patria extorres, ne in tuto quidem exilio posse consenescere se indignabantur, impetum fecerunt. Lacedæmonii igitur Lacedæmonios, non Achæi interfecerunt. nec jure, an injuria cæsi sint, argumentari refert. At enim illa certe vestra sunt Achæi, quod leges disciplinamque vetustissimam Lycurgi sustulistis, quod muros diruistis. quæ utraque ab iisdem objici qui possunt? cum muri Lacedæmoniis non ab Lycurgo, sed paucos ante annos ad dissolvendam Lycurgi disciplinam extructi sint: tyranni enim nuper eos arcem & munimentum sibi, non civitati paraverunt. & si exiliat hodie ab inferis Lycurgus, gaudeat ruinis eorum, & nunc se patriam & Spartam antiquam agnoscere dicat. Non Philopœmenem expectare, nec Achæos, sed vos ipsi Lacedæmonii vestris manibus amoliri & diruere omnia tyrannidis vestigia debuistis. vestræ enim illæ deformes veluti cicatrices servitutis erant. & cum sine muris per octingentos prope annos liberi, aliquando etiam principes Græciæ fuissetis: muris velut compedibus circumdatis vincti per centum annos servistis. Quod ad leges ademptas attinet, ego antiquas Lacedæmoniis leges tyrannos ademisse arbitror: nos non suas ademisse, quas non habebant, sed nostras leges dedisse: nec male consuluisse civitati, cum concilii nostri eam fecerimus & nobis miscuerimus, ut corpus unum & concilium totius Peloponnesi esset. tunc opinor, si aliis ipsi legibus viveremus, alias istis injunxissemus, queri se iniquo jure esse, & indignari possent. Scio ego, Appi Claudi, hanc orationem, qua sum adhuc usus, neque sociorum apud socios, neque liberæ gentis esse: sed servorum verius disceptantium apud dominos. nam si non vana illa vox

"præconis fuit, qua liberos esse "omnium primos Achæos jussi-"stis: si ratum fœdus est, si socie-"tas & amicitia ex æquo obser-"vatur, cur ego quid Capua ca-"pta feceritis Romani, non quæ-"ro? vos rationem reposcitis, quid "Achæi Lacedæmoniis bello vi-"ctis fecerimus? Interfecti aliqui "sunt, finge, à nobis. quid? vos se-"natores Campanos securi non "percussistis? muros diruimus: "vos non muros tantum, sed ur-"bem & agros ademistis. Specie, "inquis, æquum est fœdus apud "Achæos, re precaria libertas: a-"pud Romanos etiam imperium "est. Sentio Appi: & si non opor-"tet, non indignor: sed oro vos, "quantumlibet intersit inter Ro-"manos & Achæos, modo ne in "æquo hostes vestri nostrique a-"pud vos sint, ac nos socii, imo ne "meliore jure sint. nam ut in "æquo essent, nos fecimus, cum "leges iis nostras dedimus: cum "ut Achæi concilii essent, effeci-"mus. Parum est victis, quod vi-"ctorib. satis est. plus postulant "hostes, quam socii habent. quæ "jurejurando, quæ monumentis "literarum in lapide insculptis "in æternam memoriam sancta "atque sacrata sunt, ea cum per-"jurio nostro tollere parant. Ve-"remur quidem vos Romani: &, "si ita vultis, etiam timemus. sed "plus & veremur & timemus "deos immortales. Cum assensu maximæ partis est auditus: & locutum omnes pro majestate magistratus censebant: ut facile appareret molliter agendo dignitatem suam tenere apud Romanos non posse. Tum Appius suadere se magnopere Achæis dixit, ut dum liceret voluntate sua facere, gratiam inirent, ne mox inviti & coacti facerent. Hæc vox audita quidem cum omnium gemitu est, sed metum injecit imperata recusandi. id modo petierunt, ut Romani, quæ viderentur de Lacedæmoniis mutarent: nec Achæos religione obstringerent, irrita ea quæ jurejurando sanxissent, faciendi. damnatio tantum Arei & Alcibiadis, quæ nuper facta erat, sublata est. Romæ principio ejus anni cum de provinciis consulum & Prr. actum esset, Coss. Ligures, quia bellum nusquam alibi erat, decreti. Prr. C. Decimius Flavus urbanam, P. Cornelius Cethegus inter cives & peregrinos sortiti sunt: C. Sempronius Blæsus Siciliam, Q. Nævius Matho Sardiniam, & ut idem de veneficiis quæreret: A. Terentius Varro Hispaniam citeriorem, P. Sempronius Longus Hispaniam ulteriorem. De iis duabus provinciis legati per id ferè tempus L. Iuventius Talva, & T. Quintilius Varus venerunt, qui quantum bellum jam profligatum in Hispania esset, senatu edocto, postularunt simul, ut pro rebus tam prospere gestis diis immortalibus haberetur honos, & ut prætoribus exercitum deportare liceret. Supplicatio in biduum decreta est. de legionibus deportandis, cum de consulum prætorumque exercitibus ageretur, rem integram referri jusserunt. Paucos post dies Coss. in Ligures binæ legiones quas Ap. Claudius & M. Sempronius habuerant, decretæ sunt. de exercitibus Hispaniensibus magna contentio fuit inter novos Prr. & amicos absentiū, Calpurnii Quintiique; utraque causa tribunos plebis, utraque Coss. habebat. ii se intercessuros S. C. si deportandos censerent exercitus, denunciabant. illi si hæc intercessio fieret, nullam rem aliam se decerni passuros. Victa postremo absentiū gratia est: & S.C. factum, ut Prr. IV. millia peditum Rom. scriberent, quadringentos equites, & V. millia sociorum peditum Latini nominis, quingentos equites, quos secum in Hispaniam portarent. cum eas legiones quatuor descripsissent, quod plusquam quina millia peditum, treceni equites in singulis legionibus essent, dimitterent: eos primū qui emerita stipendia haberent, deinde ut cujusq; fortissima opera Calpurnius & Quintius in prælio usi essent.

ſent. Hac ſedata contentione, alia ſubinde C. Decimii Pr. morte exorta eſt. Cn. Sicinius, & L. Puppius, qui ædiles proximo anno fuerant, & C. Valerius flamen Dialis, & Q. Fulvius Flaccus: is quia ędilis curulis deſignatus erat ſine toga candida, ſed maxima ex omnibus contentione petebat: certamenque ei cum flamine erat. & poſteaquā primo æquare, mox ſuperare etiam eſt viſus. pars tribunorum plebis negare rationem ejus habendam eſſe, quod duos ſimul unus magiſtratus, præſertim curules, neque capere poſſet, nec gerere: pars legibus eum ſolvi æquum cenſere, ut quem vellet Pr. creandi populo poteſtas fieret. L. Porcius Cos. primo in ea ſententia eſſe, ne nomen ejus acciperet: deinde ut ex auctoritate ſenatus idem faceret: convocatis patribus referre ſe ad eos dixit, quod nec jure ullo, nec exemplo tolerabili liberæ civitati ædilis curulis deſignatus præturam peteret: ſibi, niſi quid aliud iis videretur, in animo eſſe è lege comitia habere. Patres cenſuerunt uti L. Porcius Coſ. cum Q. Fulvio ageret, ne impedimento eſſet quo minus comitia. Pr. in in locum C. Decimii ſubrogandi è lege haberentur. Agenti Coſ. ex S. C. reſpondit Flaccus: nihil quod ſe indignum eſſet, facturum. Medio reſponſo ſpem ad voluntatem interpretantibus fecerat, ceſſurum patrum auctoritati eſſe. comitiis acrius etiam quam ante petebat, criminando extorqueri ſibi à Coſ. & ſenatu P. R. beneficium: & invidiam geminati honoris fieri; tanquam non appareret, ubi deſignatus Pr. eſſet; extemplo ædilitate ſe abdicaturum. Coſ. cum & pertinaciam petentis creſcere, & favorem populi magis magiſque in eum inclinari cerneret, dimiſſis comitiis ſenatum vocavit. cenſuerunt frequentes, quoniam Flaccum auctoritas patrum nihil moviſſet, ad populum cum Flacco agendum. Concione advocata cum egiſſet Coſ. ne tum quidem de ſententia motus, gratias P. R. egit, quod tanto ſtudio, quotieſcunque declarandæ voluntatis poteſtas facta eſſet, Pr. ſe voluiſſet facere. ea ſibi ſtudia civium ſuorum deſtituere non in animo eſſe. Hæc vero tam obſtinata vox tantum ei favorem accendit, ut haud dubius Pr. eſſet, ſi Cos. accipere nomen vellet. Ingens certamen tribunis & inter ſe ipſos, & cum Coſ. fuit: donec ſenatus à Coſ. eſt habitus, decretumque, quoniam prætoris ſubrogandi comitia ne legibus fierent, pertinacia Q. Flacci, & prava ſtudia hominum impedirent, ſenatum cenſere ſatis prætorum eſſe: P. Cornelius utramque in urbe juriſdictionem haberet, Apollinique ludos faceret. His comitiis prudentia & virtute ſenatus ſublatis, alia majoris certaminis, quo & majore de re, & inter plures potentioreſque viros, ſunt exorta. Cenſuram ſumma contentione petebant L. Valerius Flaccus, P. & L. Scipiones, Cn. Manlius Volſo, L. Furius Purpureo patricii: plebeii autem, M. Porcius Cato, M. Fulvius Nobilior, T. & M. Sempronii, Longus & Tuditanus. ſed omneis patricios plebeioſque nobiliſſimarum familiarum M. Porcius longe anteibat. In hoc viro tanta vis animi ingeniique fuit, ut quocunque loco natus eſſet, fortunam ſibi ipſe facturus fuiſſe videretur. nulla ars neque privatæ neq; publicæ rei gerendæ ei defuit. urbanas ruſticaſque res pariter callebat. ad ſummos honores alios ſcientia juris, alios eloquentia, alios gloria militaris provexit. huic verſatile ingenium ſic pariter ad omnia fuit, ut natum ad id unum diceres, quodcunque ageret. in bello manu fortiſſimus, multiſque inſignibus clarus pugnis: idem poſteaquā ad magnos honores pervenit, ſummus imperator: idem in pace, ſi jus conſuleres, peritiſſimus: ſi cauſa oranda eſſet, eloquentiſſimus: nec is tantum, cujus lingua vivo eo viguerit, monumentū eloquentiæ nullū

extet. vivit imo, vigetque eloquentia ejus, sacrata scriptis omnis generis: orationes & pro se multæ, & pro aliis, & in alios. nam non solum accusando, sed etiam causam dicendo, fatigavit inimicos. simultates nimio plures & exercuerunt eum, & ipse exercuit eas. nec facile dixeris, utrum magis presserit eum nobilitas, an ille agitaverit nobilitatem. Asperi procul dubio animi, & linguæ acerbæ, & immodice liberæ fuit: sed invicti cupiditatibus animi, & rigidæ innocentiæ, contemptor gratiæ, divitiarum: in parsimonia, in patientia laboris periculique, ferrei prope corporis animique: quem ne senectus quidem, quæ solvit omnia, fregerit: qui sextum & octogesimum annum agens causam dixerit, ipse pro se oraverit, scripseritque: nonagesimo anno Sergium Galbam ad populi adduxerit judicium. Hunc sicut omni vita, ita tum petentem premebat nobilitas: consenserantque præter L. Flaccum, qui collega in consulatu fuerat, candidati omnes ad dejiciendum honore eum: non solum ut ipsi potius adipiscerentur, nec quia indignabantur novum hominem censorem videre: sed etiam quod tristem censuram, periculosamque multorum famæ, & ab læso à plerisque, & lædendi cupido expectabant. etenim tum quoque minitabundus petebat, refragari sibi qui liberam & fortem censuram timerent, criminando. & simul L. Valerio suffragabatur: illo uno collega castigare se nova flagitia, & priscos mores revocare posse. His accensi homines adversa nobilitate, non M. Porcium modo censorem fecerunt, sed etiam collegam ei L. Valerium Flaccum adjecerunt. Secundum comitia censorum Coss. prætoresque in provincias profecti sunt, præter Q. Nævium: quem quatuor non minus menses, priusquam in Sardiniam iret, quæstiones veneficii, quarum magnam partem extra urbem per municipia conciliabulaque habuit, quia ita aptius visum erat, tenuerunt. Si Antiati Valerio credere libet, ad duo hominum millia damnavit. Et L. Posthumius Pr. cui Tarentum provincia evenerat, magnas pastorum conjurationes vindicavit, & reliquias Bacchanalium quæstionis cum omni executus est cura. multos qui aut citati non affuerant, aut vades deseruerant, in ea regione Italiæ latentes, partim noxios judicavit, partim comprehensos Romam ad senatum misit. in carcerem omnes à P. Cornelio conjecti sunt. in Hispania ulteriore, fractis proximo bello Lusitanis, quietæ res fuerunt. In citeriore A. Terentius in Suessetanis oppidum Corbionem vineis & operibus expugnavit, captivos vendidit. quieta deinde hyberna & citerior provincia habuit. Veteres Prr. C. Calpurnius Piso, & L. Quintius Romam redierunt: utrique magno patrum consensu triumphus est decretus. prior C. Calpurnius de Lusitanis & Celtiberis triumphavit. coronas aureas tulit LXXXIII. & duodecim millia pondo argenti. paucos post dies L. Quintius Crispinus ex iisdem Lusitanis Celtiberisque triumphavit. tantundem auri atque argenti in eo triumpho translatum. Censores M. Porcius & L. Valerius metu mista expectatione senatum legerunt. septem moverunt senatu: ex quibus unum insignem & nobilitate & honoribus, Lucium Quintium Flamininum consularem. patrum memoria institutum fertur, ut censores motis è senatu ascriberent notas. Catonis & aliæ quidem acerbæ orationes extant in eos, quos aut senatorio loco movit, aut quibus equos ademit. longe gravissima in L. Quintium oratio est: quasi accusator ante notã, non censor post notam usus esset, retinere Quintium in senatu ne frater quidem T. Quintius, si tum censor esset, potuisset. Inter cætera objecit ei Philippum Pœnum, carum ac nobile scortum ab Roma in Galliam provinciam,

spe ingentium donorum perductum. eum puerum per lasciviam cum cavillaretur, exprobrari consuli persæpe solitum, quod sub ipsum spectaculum gladiatorium abductus ab Roma esset, ut obsequium amatori jactaret. forte epulantibus iis, cum jam vino incaluissent, nunciatum in convivio esse, nobilem Bojum cum liberis transfugam venisse. convenire Cos. velle, ut ab eo fidem præsens acciperet. introductum in tabernaculum per interpretem alloqui Cos. cœpisse. inter cujus sermonem Quintius scorto: *Vis tu, inquit, quoniam gladiatorium spectaculum reliquisti, jam hunc Gallum morientem aspicere?* Et cum is vix dum serio annuisset, ad nutum scorti Cos. stricto gladio, qui super caput pendebat, loquenti Gallo caput primum percussisse, deinde fugienti, fidemque P. R. atque eorum qui aderant imploranti, latus transfodisse. Valerius Antias, ut qui nec Catonis orationem legisset, & fabulæ tantum sine auctore editæ credidisset, aliud argumentum, simile tamen & libidine & crudelitate, peragit. Placentiæ famosam mulierem, cujus amore deperiret, in convivium accersitam scribit. ibi jactantem sese scorto inter cætera retulisse, quam acriter quęstiones exercuisset, & quam multos capitis damnatos in vinculis haberet, quos securi percussurus esset. tum illam infra eum accubantem negasse, unquam vidisse quenquam securi ferientem: & pervelle id videre. hic indulgentem amatorem unum ex illis miseris attrahi jussum securi percussisse. Facinus sive eo modo quo censor objecit, sive ut Valerius tradit, commissum est, sævum atque atrox: inter pocula atque epulas, ubi libare diis dapes, ubi bene precari mos esset, ad spectaculum scorti procacis in sinu Cos. recubantis, mactatam humanam victimam esse, & cruore mensam respersam. In extrema orationeCatonis conditio Quintio fertur, ut si id factum negaret, cæteraque quæ objecisset, sponsione defēderet sese: sin fateretur, ignominiane sua quenquam doliturum censeret, cum ipse vino & Venere amens, sanguine hominis in convivio lusisset? In equitatu recognoscendo L. Scipioni Asiatico ademptus equus. in censibus quoque accipiendis tristis & aspera in omnes ordines censura fuit. ornamenta & vestem muliebrem & vehicula, quæ pluris quam quindecim millium ęris essent, in censum referre viatores jussit. itē mancipia minora annis XX. quæ post proximum lustrum X. millibus æris, aut eo pluris vænissent, uti ea quoq; decē tanto pluris quam quanti essent, æstimarentur, & his rebus omnibus terni in millia æris attribuerentur. Aquam publicam omnem in privatum ædificium aut agrum fluentem ademerunt. & quę in loca publica inædificata, immolitave privati habebant, intra dies XXX. demoliti sunt. opera deinde facienda ex pecunia in eam rem decreta, lacus sternendos lapide, detergendasque qua opus esset cloacas in Aventino, & in aliis partibus qua nondum erant, faciendas locaverunt. & separatim Flaccus molem ad Neptunias aquas, ut iter populo esset, & viam per Formianum montem. Cato atria duo, Mænium & Titium in latomiis, & quatuor tabernas in publicum emit: basilicamque ibi fecit, quæ Porcia appellata est. & vectigalia summis preciis, ultro tributa infimis locaverunt. Quas locationes cum senatus precibus & lachrymis publicanorum victus induci, & de integro locari jussisset: censores edicto summotis ab hasta qui ludificati priorem locationem erant, omnia eadem paulum imminutis preciis locaverunt. Nobilis censura fuit, simultatumque plena: quæ M. Porcium, cui acerbitas ea assignabatur, per omnem vitam exercuerunt. Eodem anno coloniæ duæ, Pollentia in Picenum, Pisaurum in Gallicum agrum deductæ sunt. sena jugera in singu-

los data. diviserunt agrum, coloniasque diduxerunt iidem triumviri, Q. Fabius Labeo, & M. & Q. Fulvii, Flaccus & Nobilior. Coss. ejus anni nec domi, nec militiæ memorabile quicquam egerunt. in insequentem annum crearunt Coss. M. Claudium Marcellum, & Fabium Labeonem. M. Claudius, Q. Fabius Idibus Martiis, quo die consulatum inierunt, de provinciis suis prætorumq; retulerunt. Prætores creati erant, C. Valerius flamen Dialis, qui & priore anno petierat: & Sp. Posthumius Albinus, & P. Cornelius Sisenna, L. Puppius, L. Iulius, Cn. Sicinius. Consulibus Ligures cum iisdem exercitibus, quos P. Claudius & M. Porcius habuerant, provincia decreta est. Hispaniæ extra sortem prioris anni prætoribus cum suis exercitibus servatæ. Prætores ita sortiri jussi, uti flamini Diali utique altera juris dicendi Romæ provincia esset: peregrinam est sortitus. Sisennæ Cornelio urbana, Sp. Posthumio Sicilia, L. Puppio Apulia, L. Iulio Gallia, Cn. Sicinio Sardinia evenit. L. Iulius proficisci mature est jussus. Galli transalpini per saltus ignotæ antea viæ (ut ante dictum est) in Italiā transgressi, oppidum in agro qui nunc Aquileiensis est, ædificabant. id eos ut prohiberet, quoad ejus sine bello posset, prætori mandatum est. si armis prohibendi essent, Coss. certiores faceret. ex his placere alterum adversus Gallos ducere legiones. Extremo prioris anni comitia auguris creandi habita erant. in demortui Cn. Cornelii Lentuli locum creatus erat, Sp. Posthumius Albinus. Hujus principio anni P. Licinius Crassus Pont. Max. mortuus est: in cujus locum M. Sempronius Tuditanus pontifex est cooptatus. Pontif. Max. est creatus Cajus Servilius Geminus. P. Licinii funeris causa visceratio data, & gladiatores CXX. pugnaverunt. & ludi funebres per triduum facti: post ludos epulum. in quo, cum toto foro strata triclinia essent, tempestas cum magnis procellis coorta coegit plerosque tabernacula statuere in foro. eadem paulo post, cum undiq; conserenasset, sublata. defunctosque vulgo ferebant, quod inter fatalia vates cecinissent, necesse esse tabernacula in foro statui. Hac religione levatis altera injecta, quod sanguine per biduum pluvisset in area Vulcani: & per decemviros supplicatio indicta erat ejus prodigii expiandi causa. Priusquam Coss. in provincias proficiscerentur, legationes transmarinas in senatum introduxerunt: nec unquam ante tantum regionis ejus hominū Romæ fuerat. nam ex quo fama per gentes quæ Macedoniam accolunt, vulgata est, crimina querimoniasque de Philippo, non negligenter ab Romanis audiri, multis operæprecium fuisse queri: pro se quæque civitates gentesque, singuli etiam privatim (gravis enim accola omnibus erat) Romam aut ad spem levandæ injuriæ, aut ad deflendæ solatium venerunt. Et ab Eumene rege legatio cum fratre ejus Athenæo venit ad querendum simul, quod non deducerentur ex Thracia præsidia: simul quod in Bithyniam Prusiæ bellū adversus Eumenē gerenti auxilia missa forent. Respondendum ad omnia juveni tum admodum Demetrio erat: cum haud facile esset, aut ea quæ objicerentur, aut quæ adversus ea dicenda erant, memoria complecti. nec enim multa solum, sed etiam pleraque oppidò quam parva erant: de controversia finium, de hominibus raptis, pecoribusque abactis, de jure aut dicto per libidinē, aut non dicto; de rebus per vim aut per gratiā judicatis. nihil horum neque Demetrium docere dilucide, nec se satis liquido discere ab eo senatus cum cerneret posse: simul & tyrocinio & perturbatione juvenis moveretur, quæri jussit ab eo, ecquem de his rebus commentarium à patre accepisset? cum respondisset accepisse se, nihil prius nec potius visum

visum est, quam regis ipsius de singulis responsa accipere. librum extemplo poposcerunt: deinde ut ipse recitaret, permiserunt. Erant autem de rebus singulis in breve coactæ causæ: ut alia fecisse se secundum decreta legatorum doceret: alia non per se stetisse quo minus faceret, sed per eos ipsos qui accusarent. interposuerat & querelas de iniquitate decretorum, & quam non ex æquo disceptatum apud Cæcilium foret: indigneque sibi, nec ullo suo merito insultatum ab omnibus esset. Has notas irritati ejus animi collegit senatus. cæterum alia excusanti juveni, alia recipienti futura ita, ut maxime vellet senatus, respõderi placuit. Nihil patrem ejus neque rectius, nec magis quod ex voluntate senatus esset, fecisse, quam quod utcumque ea gesta essent, per Demetrium filium satis fieri voluisset Romanis. multa, & dissimulare, & oblivisci & pati præterita senatum posse, & credere etiam Demetrio credendum esse. obsidem enim se animum ejus habere, etsi patri corpus reddiderit. & scire quantum salva in patrem pietate possit, amicum eum P. R. esse, honorisque ejus causa missuros in Macedoniam legatos: ut si quid minus factum sit quam debuerit, tum quoque sine piaculo rerum prætermissarum fiat. velle etiam sentire Philippum, integra omnia sibi cum P. R. Demetrii filii beneficio esse. Hæc quæ augendæ amplitudinis ejus causa facta erant, extemplo in invidiam, mox etiam in perniciem adolescenti verterunt. Lacedæmonii deinde introducti sunt. Multæ & parvę disceptationes jactabantur: sed quæ maxime rem continerent, erant: utrum restituerentur quos Achæi damnaverant, nec ne: inique an jure occidissent, quos occiderant. vertebatur & utrum manerent in Achaico concilio Lacedæmonii, an ut ante fuerat, secretum ejus unius in Peloponneso civitatis jus esset. Restitui, judiciaque facta tolli placuit: Lacedæmonem manere in Achaico concilio: scribique id decretum, & consignari à Lacedæmoniis & Achæis. Legatus in Macedoniam Q. Martius est missus, jussus idem in Peloponneso sociorum res aspicere. nam ibi quoque & ex veteribus discordiis residui motus erant, & Messenii desciverãt à concilio Achaico. cujus belli & causas & ordinem si expromere velim, immemor sim propositi, quo statui non ultra attingere externa, nisi qua Romanis cohærerent rebus. Eventus memorabilis est, quod cum bello superiores essent Achæi, Philopœmen prætor eorum capitur ad præoccupandam Coronen, profectus, quam hostes petebant: in valle iniqua cum equitibus paucis oppressus. Ipsum potuisse effugere Thracum Cretensiumque auxilio tradunt. sed pudor relinquendi equites nobilissimos gentis, ab ipso nuper lectos, tenuit. quibus dum locum ad evadendas angustias cogendo ipse agmen præbet, sustinens impetus hostium, prolapso equo, & suo ipse casu, & onere equi super eum ruentis haud multum abfuit, quin exanimaretur; septuaginta annos jam natus, & diutino morbo, ex quo tum primum reficiebatur, viribus admodum attenuatis. Iacentem hostes superfusi oppresserunt: cognitumque primum à verecundia memoriaque meritorum haud secus quam ducem suum attollunt, reficiuntque, & ex valle devia in viam portant: vix sibimetipsi præ nec opinato gaudio credentes. pars nuncios Messenen præmittunt, debellatum esse, Philopœmenem captum adduci. Primum adeo incredibilis visa res, ut non pro vano modo, sed vix pro sano nuncius audiretur. deinde ut super alium alius idem omnes affirmantes veniebant, tandem facta fides. & priusquam appropinquare urbi satis scirent. ad spectaculum omnes simul liberi ac servi, pueri quoque cum fœminis effunduntur. itaque clauserat portam turba: dum pro se quisque, nisi ipse oculis

oculis suis credidisset, vix pro comperto tantam rem habiturus videretur. Ægre summoventes obvios intrare portam, qui adducebant Philopœmenem, potuerunt: atque turba conferta iter reliquum clauserat. & cum pars maxima exclusa à spectaculo esset, theatrum repente, quod viæ propinquum erat, compleverunt: & ut eo in conspectū populi adduceretur, una voce omnes exposcebant. Magistratus & principes veriti ne quem motum misericordia præsentis tanti viri faceret, cum alios verecundia pristinę majestatis collata præsenti fortunæ, alios recordatio ingentium meritorum motura esset, procul in conspectu eum statuerunt: deinde raptim ex oculis hominum abstraxerunt: Pr. Dinocrate dicente, esse quæ pertinentia ad summam belli percunctari eum magistratus vellent. inde adducto eo in curiam, & senatu vocato, consultari cœptum. Iam invesperascebat, & non modo cætera, sed ne in proximam quidem noctem, ubi satis tuto custodiretur, expediebant. obstupuerant ad magnitudinem pristinæ ejus fortunæ virtutisq;, & neque ipsi domum recipere custodiendum audebant, nec cuiquam uni custodiā ejus satis credebant. admonent deinde quidā, esse thesaurum publicum sub terra, saxo quadrato septum: eo vinctus demittitur, & saxum ingens, quo operitur, machina superimpositum est. ita loco potius quam homini cuiquam credendam custodiam rati, lucem insequentem expectaverunt. Postero die multitudo quidem integra, memor pristinorum ejus in civitatem meritorum, parcendum, ac per eum remedia quærenda esse præsentium malorum, censebant: defectionis auctores, quorum in manu respublica erat, in secreto consultantes omnes ad necem ejus consentiebant: sed utrū maturarent, an differrent, ambigebatur. vicit pars avidior pœnæ: missusque qui venenum ferret. Accepto poculo nihil aliud locutum ferunt, quam quæsisse si incolumis Lycortas (is alter imperator Achæorum erat) equitesque evasissent. posteaquam dictum est incolumes esse: *Bene habet*, inquit: & poculo impavide exhausto, haud ita multo post expiravit. Nec diuturnum mortis ejus gaudium auctoribus crudelitatis fuit. victa namque Messene bello exposcentibus Achæis noxios dedidit, ossaque reddita Philopœmenis sunt: & sepultus ab universo Achaico est concilio, adeo omnibus humanis congestis honoribus, ut ne divinis quidem abstineretur. Ab scriptoribus rerum Græcis Latinisque tantum huic viro tribuitur, ut à quibusdam eorum velut ad insignem notam hujus anni memoriæ mandatum sit, tres claros imperatores eo anno decessisse, Philopœmenem, Annibalem, P. Scipionem. adeo in æquo eum duarum potentissimarum gentium summis imperatoribus posuerunt. Ad Prusiam regem legatus T. Quintius Flamininus venit, quem suspectum Romanis & receptus post fugam Antiochi Annibal, & bellum adversus Eumenem motum faciebat. ibi seu quia à Flaminino inter cætera objectum Prusiæ erat, hominem omnium qui viverent infestissimum P. R. apud eum esse: qui patriæ suæ primum, deinde fractis ejus opibus, Antiocho regi auctor belli adversus P. R. fuisset: seu quia ipse Prusias, ut gratificaretur præsenti Flaminino Romanisque, per se necandi aut tradendi ejus in potestatem consilium cepit: à primo colloquio Flaminini milites extemplo ad domum Annibalis custodiendā missi sunt. Semper talem exitum vitæ suæ Annibal prospexerat animo, & Romanorum inexpiabile odium in se cernens, & fidei regum nihil sane confisus. Prusiæ vero levitatem etiam expertus erat. Flaminini quoque adventum velut fatalem sibi horruerat. ad omnia undique infesta ut iter semper aliquod præparatum fugæ haberet, septem exitus è domo fecerat, &

rat, & ex iis quosdam occultos, ne custodia sepirentur: sed grave imperium regum nihil inexploratum, quod investigari volunt, effecit. totius circuitum domus ita custodiis complexi sunt, ut nemo inde elabi posset. Annibal, posteaquam est nunciatum milites regios in vestibulo esse, postico, quod devium maxime atque occultissimi exitus erat, fugere conatus, ut id quoque occursu militum obseptum sensit, & omnia circa clausa custodiis dispositis esse: venenum quod multo ante præparatum ad tales habebat casus, poposcit. *Liberemus*, inquit, *diuturna cura P. R. quando mortem senis expectare longum censent, nec magnam, nec memorabilem ex inermi proditoque Flamininus victoriam feret. mores quidem P. R. quantum mutaverit, vel hic dies argumento erit. Horum patres Pyrrho regi hosti armato exercitum in Italia habenti, ut à veneno caveret, prædixerunt: hi legatum consularem, qui auctor esset Prusiæ per scelus occidendi hospitis, miserunt.* Execratus deinde in caput regnumque Prusiæ, & hospitales deos violatæ ab eo fidei testes invocans, poculum exhausit. Hic vitæ exitus fuit Annibalis. Scipionem & Polybius, & Rutilius hoc anno mortuum scribunt. Ego, neque his neque Valerio assentior: his, quod censoribus M. Porcio, L. Valerio principem senatus ipsum L. Valerium censorem lectum invenio, cum superioribus tribus lustris Africanus fuisset: quo vivo, nisi ut ille senatu moveretur, quam notam nemo memoriæ prodidit, alius princeps in locum ejus electus non esset. Antiatem auctorem refellit tribunus plebis M. Nævius: adversus quem oratio inscripta P. Africani est. Hic Nævius in magistratuum libris est tribunus pl. P. Claudio, L. Porcio Coss. sed iniit tribunatum Appio Claudio, M. Sempronio Coss. ad quartum Idus Decembres. Inde tres menses ad Idus Martias sunt, quibus P. Claudius, L. Porcius consulatum inierunt. ita & vixisse in tribunatu Nævii videtur: diesque ei dici ab eo potuisse: decessisse autem ante L. Valerii & M. Porcii censuram. Trium clarissimorum suæ cujusque gentis virorum non magis tempore congruente comparabilis mors videtur esse, quam quod nemo eorum satis dignum splendore vitæ exitum habuit. jam primum omnes non in patrio solo mortui, nec sepulti sunt. veneno absumpti Annibal & Philopœmen: exul Annibal proditus ab hospite: captus Philopœmen in carcere & in vinculis expiravit. Scipio, etsi non exul, neque damnatus, die tamē dicta, ad quam non affuerat, reus absens citatus voluntarium non sibimetipse solum, sed etiam funeri suo exilium indixit. Dum ea in Peloponneso, à quibus divertit oratio, geruntur: reditus in Macedoniam Demetrii legatorumque aliter aliorum affecerat animos. vulgus Macedonum, quos belli ab Romanis imminentis metus terruerat, Demetrium ut pacis auctorem cum ingenti favore conspiciebant: simul & spe haud dubia regnum ei post mortem patris destinabant. nam etsi minor ætate quam Perseus esset, hunc tamen justa matrefamilias, illum pellice ortum esse. illum, ut ex vulgato corpore genitum, nullam certi patris notam habere: hunc, insignem Philippi similitudinem præ se ferre. ad hoc, Romanos Demetrium in paterno solio locaturos: Persei nullam apud eos gratiam esse. Hæc vulgo loquebantur. itaque & Persea cura angebat ne parum pro se una ætas valeret, cum omnibus aliis rebus frater superior esset: & Philippus ipse, vix sui arbitrii fore quem hæredem regni relinqueret, credens sibi quoque graviorem esse quam vellet, minorem filium censebat. offendebatur interdum concursu Macedonum ad eum: & alteram jam se vivo regiam esse indignabatur. Et ipse juvenis haud dubie inflatior redierat, subnixus erga se judiciis senatus, concessisque sibi, quæ patri negata essent. & omnis mentio Romanorum, quantam dignitatem ei apud

cæteros

cæteros Macedonas, tantam invidiam non apud fratrem modo, sed etiam apud patrem conciliabat. utique posteaquam alii legati Romani venerunt; & cogebatur decedere Thracia, præsidiaque deducere, & alia aut ex decreto priorum legatorum, aut ex nova constitutione senatus facere. sed omnia mœrens quidem & gemens, eo magis, quod filium frequentiorem prope cum illis, quam secum cernebat: obedienter tamen adversus Romanos faciebat, ne quam movendi extemplo belli causam præberet. avertendos etiam animos à suspicione talium consiliorum ratus, mediam in Thraciam, exercitum in Odrysas & Dentheletas & Bessos duxit. Philippopolin urbem fuga desertam oppidanorum, qui in proxima montium juga cum familiis receperant sese, cepit: campestresque barbaros, depopulatus agros eorum, in deditionem accepit. relicto inde ad Philippopolin præsidio, quod haud multo post ab Odrysis expulsum est, oppidum in Deuriopo condere instituit. Pæoniæ ea regio est prope Erigonum fluvium, qui ex Illyrico per Pæoniam fluens in Axium amnem editur. Haud procul Stobis, vetere urbe, novam urbem Perseida, ut is filio majori haberetur honos, appellari jussit. Dum hæc in Macedonia geruntur, Coss. in provincias profecti. Marcellus nuncium præmisit ad L. Porcium proconsulem, ut ad novum Gallorum oppidum legiones admoveret. advenienti consuli Galli sese dediderunt. duodecim millia armatorum erant, plerique arma ex agris rapta habebant. ea ægrè patientibus iis adempta, quæque alia aut populantes agros rapuerant, aut secum attulerant. de his rebus qui quererentur, legatos Romam miserunt. Introducti in senatum à C. Valerio Pr. exposuerunt: se, superante in Gallia multitudine, inopia coactos agri & egestate, ad quærendam sedem Alpes transgressos. quæ inculta per solitudines viderent, ibi sine ullius injuria consedisse. oppidum quoque ædificare cœpisse: quod indicium esset, nec agro nec urbi ulli vim allaturos venisse. nuper M. Claudium ad se nuncium misisse: bellum se cum iis, ni dederentur, gesturum. se certam, etsi non speciosam pacem, quam incerta belli præoptantes, dedidisse se prius in fidem, quam in potestatem populi Romani. post paucos dies jussos & agro & urbe decedere, sese tacitos abire quo terrarum possent, in animo habuisse: arma deinde sibi, & postremo omnia alia quæ ferrent agerentve, adempta. orare se S. P. Q. R. ne in se innoxios deditos acerbius quam in hostes sævirent. Huic orationi senatus ita responderi jussit. Neq; illos rectè fecisse, cum in Italiam venerint, oppidumque in alieno agro, nullius Romani magistratus, qui ei provinciæ præesset, permissu ædificare conati sint: neque senatui placere deditos spoliari. itaque se cum iis legatos ad Coss. missuros: qui si redeant unde venerint, omnia iis sua reddi jubeant: quippe protinus eant trans Alpes, & denuncient Gallicis populis, multitudinem suam domi contineant. Alpes prope inexuperabilem finem in medio esse. non utique iis melius fore, quam qui eas primi pervias fecissent. Legati missi L. Furius Purpurio, Q. Minucius, L. Manlius Acidinus. Galli redditis omnibus quæ sine cujusquam injuria habebant, Italia excesserunt. Legatis Romanis transalpini populi benigne responderunt, seniores eorum nimiam lenitatẽ pop. Rom. castigarunt, quod eos homines, qui gentis injussu profecti occupare agrum imperii Romani, & in alieno solo ædificare oppidum conati sunt, impunitos dimiserint: debuisse gravem temeritatis mercedem statui. quod vero etiam sua reddiderint: vereri ne tanta indulgentia plures ad talia audenda impellantur. Et exceperunt & prosecuti cum donis legatos sunt. M. Claudius COS. Gallis ex provincia exactis, Istricum bellum moliri cœpit: literis ad senatum missis, ut sibi in Istriam traducere

legiones

legiones liceret. Id senatui placuit. Illud agitabant, uti colonia Aquileiam deduceretur. nec satis constabat, utrum Latinam an civium Romanorum deduci placeret. Postremo Latinam potius coloniam deducendam patres censuerunt. triumviri creati sunt P. Scipio Nasica, Cajus Flaminius, Lucius Manlius Acidinus. Eodem anno Mutina & Parma coloniæ Romanorum civium sunt deductę. bina millia hominum in agro qui proxime Boiorum, ante Tuscorum fuerat, octona jugera Parmæ, quina Mutinæ acceperunt. deduxerunt triumviri M. Æmilius Lepidus, T. Ebutius Carus, Lucius Quintius Crispinus. Et Saturnia colonia civium Romanorum in agrum Caletranum est deducta. deduxerunt triumviri Quintus Fabius Labeo, C. Afranius Stellio, Tiberius Sempronius Gracchus. jugera in singulos data decem. Eodem anno A. Terentius propr. haud procul flumine Ibero in agro Ausetano & prœlia secunda cum Celtiberis fecit: & oppida quæ ibi communierant, aliquot expugnavit. Vlterior Hispania eo anno in pace fuit: quia & P. Sempronius proprætor diutino morbo est implicitus, & nullo lacessente peropportune quieverunt Lusitani. Nec in Liguribus memorabile quicquã à Qu. Fabio Cos. gestum. M. Marcellus ex Istria revocatus, exercitu dimisso Romam comitiorum causa rediit. Creavit Coss. Cn. Bæbium Pamphilum, & L. Æmilium Paulum. Cùm M. Æmilio Lepido hic ædilis curulis fuerat, à quo consule quintus annus erat, cum is ipse Lepidus post duas repulsas Cos. factus esset. Prr. inde facti Qu. Fulvius Flaccus, M. Val. Lævinus, L. Manlius iterum, M. Ogulnius Gallus, L. Cæcilius Denter, C. Terentius Istra. Supplicatio extremo anno fuit prodigiorum causa: quod sanguinem per biduum pluvisse in area Concordiæ satis credebant: nunciatumque erat, haud procul Sicilia insulam quæ non ante fuerat, novam editam è mari esse. Annibalem hoc anno Antias Valerius decessisse auctor est: legatis ad eam rem ad Prusiam missis præter Titum Quintium Flamininum, cujus in ea re celebre est nomen, Lucio Scipione Asiatico, & P. Scipione Nasica.

LIBER XL.

BREVIARIUM.

CVm Philippus liberos, eorum quos in vinculis nobilissimorum quidem hominum habebat, conquiri ad mortem jussisset, Theoxena pro liberis suis & sororis admodum pueris, regis verita libidinem, prolatis in medium gladiis, & poculo in quo erat venenum, suasit iis, ut imminens ludibrium morte effugerent: & cum persuasisset, ipsa etiam se interemit. Certamina inter Philippi Macedoniæ regis liberos Perseum & Demetrium referuntur: & ut fraude fratris sui Demetrius confictis criminibus, inter quæ accusatione parricidii, & affectati regni primum petitus: ad ultimum, quoniam populi Romani amicus erat, veneno necatus est, regnumque Macedoniæ mortuo Philippo ad Perseum devenit. Item res in Liguribus, & Hispania contra Celtiberos à compluribus feliciter gestas continet. Lib. Numæ Pompilii in agro L. Petilii scribæ sub Ianiculo à cultoribus agri, in arca lapidea clausi & Græci & Latini, inventi sunt, in quibus plura quæ dissolvendarum religionum erant, prætor ad quem delati erant, cum legisset, juravit senatui contra remp.

temp. esse ut legerentur, servarenturque & ex S. C. in comitio exusti sunt. Colonia Aquileia deducta est. Philippus ægritudine animi confectus, quod Demetrium filium falsis Persei alterius filii in eundem delationibus impulsus veneno sustulisset, & de pœna Persei cogitavit: voluitq; Antigonum potius amicum suum successorem regni sui relinquere: sed in hac cogitatione morte raptus est: regnum Perseus accepit.

PRincipio insequentis anni Coss. prætoresque sortiti provincias sunt. consulibus nulla præter Ligures quæ decerneretur, erat. Iurisdictio urbana M. Ogulnio Gallo, inter peregrinos M. Valerio evenit. Hispaniarum Qu. Fulvio Flacco citerior, P. Manlio ulterior, L. Cæcilio Dentri Sicilia, C. Terentio Istræ Sardinia. Coss. delectus habere jussi. Quintius Fabius ex Liguribus scripserat, Apuanos ad rebellionem spectare, periculumq; esse ne impetum in agrum Pisanum facerent. Et ex Hispaniis citeriorem in armis esse, & cum Celtiberis bellari sciebant: in ulteriore, quia diu æger prætor esset, luxuria & otio solutam disciplinam militarem esse. Ob eam novos exercitus conscribi placuit, quatuor legiones in Ligures, uti singulæ quina millia & ducentos pedites, trecenos haberent equites: sociorum iisdem Latini nominis XV. millia peditum addita, & octingenti equites: hi duo consulares exercitus essent. scribere præterea jussi septem millia peditum sociorum ac Latini nominis, & quadringentos equites, & mittere ad M. Marcellum in Galliam: cui ex consulatu prorogatum imperium erat. in Hispaniam etiam utramque quæ ducerentur, quatuor millia peditum civium Romanorum, & C C. equites, & sociorum septem millia peditum cum C C C. equitibus scribi jussa. & Quinto Fabio Labeoni cum exercitu quem habebat in Liguribus, prorogatum in annum imperium est. Ver procellosum eo anno fuit. pridie Parilia medio ferme die atrox cum vento tempestas coorta, multis sacris prophanisque locis stragem fecit, signa ænea in Capitolio dejecit: forem ex æde Lunæ, quæ in Aventino est, raptam tulit, & in posticis parietibus Cereris templi affixit: signa alia in Circo maximo cum columnis quibus superstabât, evertit: fastigia aliquot templorum à culminibus abrupta fœde dissipavit. itaque in prodigium versa ea tempestas, procurarique aruspices jusserunt. simul procuratum est, quod tripedem mulum Reate natum nunciatum erat: & à Formiis ædem Apollinis ac Cajetæ de Cœlo tactam. ob ea prodigia XX. hostiis majoribus sacrificatum est, & diem unum supplicatio fuit. Per eosdem dies ex literis A. Terentii proprætoris cognitum, P. Sempronium in ulteriore provincia, cum plus anno æger fuisset, mortuum esse. eo maturius in Hispaniam Prr. jussi proficisci. Legationes transmarinæ deinde in senatum introductæ sunt. prima Eumenis & Pharnacis regum, & Rhodiorum querentium de Sinopensium clade, Philippi quoque legati & Achæorum & Lacedæmoniorum sub idem tempus venerunt. iis prius Martio audito, qui ad res Græciæ Macedoniæque visendas missus erat, responsa data sunt. Asiæ regibus ac Rhodiis responsum est, legatos ad eas res visendas missurum senatum. De Philippo auxerat curam Martius. nam ita fecisse eum quæ senatui placuissent, fatebatur, ut facile appareret, non diutius quam necesse esset, facturum. neque obscurum erat, rebellaturum: omniaque quæ tunc ageret diceretque, eo spectare. Iam primum omnem ferè multitudinē civium ex maritimis civitatibus cum familiis suis in Emathiam quæ nunc dicitur, quondam appellata Pæonia est, traduxit: Thracibusque & aliis barbaris urbes tradidit habitandas: fidiora hæc genera hominum fore ratus in Romano bello. Ingentem ea res fremitum in tota

Macedonia

Macedonia fecit. relinquentesque penatus suos, cum conjugibus ac liberis pauci tacitum dolorem continebant: execrationesque in agminibus proficiscentium in regem, vincente odio metum, exaudiebantur. His ferox animus omnes homines, omnia loca temporaque suspecta habebat. postremo negare propalam cœpit, satis tutum sibi quicquam esse, nisi liberos eorum quos interfecisset, comprehensos in custodia haberet, & tempore alium alio tolleret. Eam crudelitatem fœdam per se, fœdiorem unius domus clades fecit. Herodicum principem Thessalorum multis ante annis occiderat, generos quoque ejus postea interfecit: in viduitate relictæ filiæ, singulos filios parvos habentes. Theoxena & Archo nomina his mulieribus erant. Theoxena multis petentibus aspernata nuptias est: Archo Poridi cuidam longe principi gentis Ænianum nupsit: & apud eum plures enixa partus, parvis admodum relictis omnibus decessit. Theoxena, ut in suis manibus liberi sororis educarentur, Poridi nupsit: & tanquam omnes ipsa enixa foret, suum sororisque filios in eadem habebat cura. posteaquam regis edictum de comprehendendis liberis eorum qui interfecti essent, accepit, ludibrio futuros non regis modo, sed custodum etiam libidinis rata, ad rem atrocem animum adjecit, ausaque est dicere, se sua manu potius omnes interfecturam, quam in potestatem Philippi venirent. Poris abominatus mentionem tam fœdi facinoris, Athenas deportaturum eos ad fidos hospites dixit, comitemque ipsum fugæ futurum esse. Proficiscuntur ab Thessalonica Æniam ad statum sacrificium, quod conditori Æneæ, cum magna ceremonia, quotannis faciunt. ibi die per solennes epulas consumpto, navem præparatam à Poride sopitis omnibus de tertia vigilia conscendunt, tanquam redituri in Thessalonicā, sed trajicere in Euboeam erat propositum. cæterum in adversum ventum nequicquam eos tendentes prope terram lux oppressit. & regii qui præerant custodię portus, lembum armatum ad pertrahendam eam navim miserunt, cum gravi edicto, ne reverterentur sine ea. Cum jam appropinquabant Poris quidem ad hortationem remigum nautarumque intentus erat: interdum manus ad cœlum tendens, opem ut dii ferrent, orabat. ferox interim fœmina ad multo ante præcogitatum revoluta facinus, venenum diluit, ferrumque promit. & posito in conspectu poculo, strictisque gladiis: *Mors*, inquit, *una vindicta est. via ad mortem hæ sunt. qua quemque animus fert, effugite superbiam regiam. agite juvenes mei, primum qui majores estis, capite ferrum: aut haurite poculum, si segnior mors juvat.* Et hostes aderant, & auctor mortis instabat. alii alio letho absumpti semianimes è nave præcipitantur. ipsa deinde virum comitem mortis complexa in mare sese dejecit. nave vacua dominis regii potiti sunt. Hujus atrocitas facinoris novam velut flammam regis invidiæ adiecit, ut vulgo ipsum liberosque ejus execrarentur. quæ diræ brevi ab omnibus diis exauditæ, ut sæviret ipse in suum sanguinem, effecerunt. Perseus enim, cum indies magis cerneret favorem dignitatemque Demetrii fratris apud Macedonum multitudinem crescere, & gratiam apud Romanos, sibi spem nullam regni superesse, nisi in scelere ratus, ad id unum omnes cogitationes intendit. cæterum cum se ne ad id quidem, quod muliebri cogitabat animo, satis per se validum crederet: singulos amicorum patris tentare sermonibus perplexis instituit. & primo quidam ex his, aspernantium tale quicquam speciem præbuerunt, quia plus in Demetrio spei ponebant. deinde crescente indies Philippi odio in Romanos, cui Perseus indulgeret, Demetrius summa ope adversaretur: prospicientes animo

animo exitum incauti à fraude fraterna juvenis, ad juvandum quod futurum erat rati, fovendamque spem potentioris, Perseo se adjungunt. cætera in suum quæque tempus agenda differunt. in præsentia placet, omni ope in Rom. accendi regem, impellique ad consilia belli, ad quæ jam sua sponte animum inclinasset. simul ut Demetrius indies suspectior esset, ex composito sermones ad spem Rom. trahebant. ibi cum alii mores & instituta eorum, alii res gestas, alii speciem ipsius urbis nondum exornatæ, neque publicis neque privatis locis, alii singulos principum eluderent: juvenis incautus & amore nominis Rom. & certamine adversus fratrem, omnia tuendo suspectum se patri, & opportunum criminibus faciebat. itaque expertem cum pater omnium de rebus Romanis consiliorum habebat, totus in Persea versus, cum eo cogitationes ejus rei dies ac noctes agitabat. Redierant, quos forte miserat in Bastarnas ad accersenda auxilia: adduxerantque inde nobiles juvenes, & regii quosdam generis, quorum unus sororem suam in matrimonium Philippi filio pollicebatur: erexeratq; consociatio gentis ejus animum regis. Tum Perseus: *Quid ista prosunt?* inquit, *nequaquam tantum in externis auxiliis est præsidii, quantum periculi fraude domestica. proditorem nolo dicere, certè speculatorem habemus in sinu: cujus, ex quo obses Romæ fuit, corpus nobis reddiderunt Romani, animum ipsi habent. Omnium pene Macedonum in eum ora conversa sunt, nec regem se alium habituros ajunt, quam quem Rom. dedissent.* His per se ægra mens senis stimulabatur, & animo magis quam vultu ea crimina accipiebat. Fortè lustrandi exercitus venit tempus: cujus solenne est tale: Caput mediæ canis præcisæ, & prior pars ad dexteram cum extis, posterior ad lævam viæ ponitur: inter hanc divisam hostiam copiæ armatæ traducuntur. præferuntur primo agmini arma insignia omnium ab ultima origine Macedoniæ regum: deinde rex ipse cum liberis sequitur. proxima est regia cohors custodesque corporis: postremum agmen Macedonum cætera multitudo claudit. latera regis duo filii juvenes cingebant, Perseus jam tricesimum annum agens, Demetrius quinquennio minor, medio juventæ robore ille, hic flore: fortunati patris matura soboles, si mens sana fuisset. Mos erat lustrationis, sacro peracto exercitum decurrere, & divisas bifariam duas acies concurrere ad simulachrum pugnæ. regii juvenes duces ei ludicro certamini dati. cæterum non imago fuit pugnæ, sed tanquam de regno dimicaretur, ita concurrerunt: multaque vulnera sudibus facta, nec præter ferrum quicquam defuit ad justam belli speciem. Pars ea quæ sub Demetrio erat, longe superior fuit. id ægre patiente Perseo, lætari prudentes amici ejus, eamque rem ipsam dicere præbituram causam criminandi juvenis. Convivium eo die sodalium qui simul decurrerant, uterque habuit: cum vocatus ad cœnam ab Demetrio Perseus negasset, festo die invitatio benigna & hilaritas juvenilis utrosque in vinum traxit. commemoratio ibi certaminis ludicri, & jocosa dicta in adversarios, ita ut ne ipsis quidem ducibus abstinèretur, jactabantur. ad has excipiendas voces speculator ex convivis Persei missus, cum incautior obversaretur, exceptus à juvenibus forte triclinio egressis male mulctatur. Hujus rei ignarus Demetrius, *quin comessatum,* inquit, *ad fratrem imus? & iram ejus, si qua ex certamine residet, simplicitate & hilaritate nostra lenimus?* omnes se ire conclamarunt, præter eos qui speculatoris ab se pulsati præsentem ultionem metuebant, cum eos quoque Demetrius traheret: ferrum veste abdiderunt, quo se tutari, si qua vis fieret, possent. Nihil occulti esse in intestina discordia potest: utraque domus speculatorum

rum & proditorum plena erat. præcurrit index ad Persea, ferro succinctos nuncians cum Demetrio quatuor adolescentes venire. etsi causa apparebat (nam ab iis pulsatum convivam suum audierat) tamen infamandæ rei causa januam obserari jubet: & ex parte superiore ædium, versisq; in viam fenestris, comessatores tanquam ad cædem suam venientes aditu januæ arcet. Demetrius per viam quod excluderetur paulisper vociferatus, in convivium redit, totius rei ignarus. Postero die Perseus quum primum conveniendi potestas patris fuit, regiam ingressus, perturbato vultu in conspectu patris tacitus procul constitit. cui cum pater: Satin? salvæ & quænam ea mœstitia esset? interrogaret eum: *De lucro pater*, inquit, *vivere me scito, jam non occultis à fratre petimur insidiis. nocte cum armatis domum ad interficiendum me venit: clausisq; foribus, parietum præsidio me à furore ejus sum tutatus.* Cum pavorem mistum admiratione patri injecisset: *Atqui si aures præbere potes*, inquit, *manifestam rem teneas, faciam.* Enimvero se Philippus dicere auditurum, vocarique extemplo Demetrium jussit: & seniores duos amicos, expertes inter fratres certaminum, infrequentes jam in regia, Lysimachum & Onomastum accersit, quos in consilio haberet. Dum veniunt amici, solus filio procul stante, multa secum animo volutans inambulavit. posteaquam venisse eos nunciatum est, secessit in partem interiorem cum duobus amicis, totidem custodibus corporis. filiis ut ternos inermes secum introducerent, permisit. Ibi cum consedisset: "SEDEO, *inquit*, miserrimus pater judex inter duos filios, accusatorem parricidii, & reum, aut conficti aut admissi criminis labem apud meos inventurus. Iampridem quidem hanc procellam imminentem timebam, cum vultus inter vos minime fraternos cernerem, cum voces quasdam exaudirem: sed interdum spes animum subibat, deflagrare iras vestras, purgari suspiciones posse. etiam hostes armis positis fœdus icisse, & privatas multorum simultates finitas. subituram vobis aliquando germanitatis memoriam, puerilis quondam simplicitatis consuetudinisque inter vos, meorum denique præceptorum: quæ vereor ne vana surdis auribus cecinerim. Quoties ego audientibus vobis detestatus exempla discordiarum fraternarum, horrendos eventus eorum retuli? quibus se, stirpemque suam, domos, regna funditus evertissent? meliora quoque exempla parte altera posui. sociabilem consortionem inter binos Lacedæmoniorum reges, salutarem per multa secula ipsis patriæque. eandem civitatem, posteaquam mos sibi cuique rapiendi tyrannidem exortus sit, eversam. jam hos, Eumenem Attalumq; fratres, à quam exiguis rebus, prope ut puderet regii nominis: mihi, Antiocho, & cuilibet regum hujus ætatis, nulla re magis quam fraterna unanimitate regnum æquasse. ne Romanis quidem exemplis abstinui, quæ aut visa, aut audita habebam: T. & L. Quintiorum, qui bellum mecum gesserunt: P. & L. Scipionum, qui Antiochum devicerunt: patris patruique eorum, quorum perpetuam vitæ concordiam mors quoque miscuit: neque vos illorum scelus, similisque sceleri eventus deterrere à vecordi discordia potuit: neque horum bona mens, bona fortuna, ad sanitatem flectere. Vivo & spirante me hæreditatem meam ambo & spe, & cupiditate improba crevistis. eousque me vivere vultis, donec alterius vestrum superstes, haud ambiguum regem alterum, mea morte faciam. nec fratrem, nec patrem potestis pati. nihil chari, nihil sancti est: in omnium vicem

regni

regni unius insatiabilis amor successit. Agite conscelerate aures paternas: decernite criminibus mox ferro decreturi: dicite palam quicquid aut veri potestis, aut comminisci liber. reseratæ aures sunt, quæ posthac secretis alterius ab altero criminibus claudentur. Hæc furens ira cum dixisset, lachrymæ omnibus obortæ, & diu mœstum silentium tenuit. Tum Perseus: APERIENDA nimirum nocte janua fuit, & armati comessatores accipiendi, præbendumque ferro jugulum, quando non creditur nisi perpetratum facinus, & eadem petitus insidiis audio, quæ latro atque insidiator; non ne quicquam isti unum Demetrium filium te habere, me subditum & pellice genitum appellant. nam si gradum, si charitatem filii apud te haberem: non in me querentem deprehensas insidias, sed in eum qui fecisset, sævires: nec adeo tibi vilis vita esset nostra, ut nec præterito periculo meo movereris, neque futuro, si insidiantibus sit impune. itaque si mori tacitum oportet, taceamus, precati tantum deos, ut à me cœptum scelus in me finem habeat, nec per meum latus tu petaris. sin autem, quod circumventis in solitudine natura ipsa subjicit, ut hominum quos nunquam viderint, fidem tamen implorent: mihi quoque ferrum in me strictum cernenti, vocem mittere liceat, per te, patriumque nomen, quod utri nostrum sanctius sit, jampridem sentis. ita me audias precor, tanquam si voce & comploratione nocturna excitus mihi quiritanti intervenisses: Demetrium cum armatis nocte intempesta in vestibulo meo deprehendisses. quod tum vociferarer in re præsenti pavidus, hoc nunc postero die queror. Frater, non comessantium in vicem jamdiu vivimus inter nos: regnare utique vis. huic spei tuæ obstat ætas mea, obstat gentium jus, obstat vetustus Macedoniæ mos, obstat vero etiam patris judicium. huc transcendere nisi per meum sanguinem non potes. omnia moliris & tentas. adhuc seu cura mea, seu fortuna restitit parricidio tuo. Hesterna die in lustratione & decursu & simulachro ludicro pugnæ funestum prope prælium fecisti. nec me aliud à morte vindicavit, quam quod me ac meos vinci passus sum. ab hostili prælio tanquam fraterno lusu pertrahere me ad cœnam voluisti. Credis me pater inter inermes convivas cœnaturum fuisse, ad quem armati comessatum venerunt? credis nihil à gladiis nocte periculum fuisse, quem sudibus te inspectante prope occiderunt? Quid hoc noctis, quid inimicus ad iratum, quid cum ferro succinctis juvenibus venis? convivam me tibi committere ausus non sum, comessatorem te cum armatis venientem recipiam? Si aperta janua fuisset, funus meum parares hoc tempore pater, quo querentem audis. Nihil ego si tanquam accusator criminosè, nec dubia argumentis colligendo ago. quid enim? negat se cum multitudine venisse ad januam meam? an ferro succinctos secum fuisse? quos nominavero accerse. possunt quidem omnia audere, qui hoc ausi sunt. non tamen audebunt negare. si deprehensos intra limen meum cum ferro ad te deducerem, pro manifesto haberes: fatentes pro deprehensis habe. Execrare nunc cupiditatem regni, & furias fraternas concita. sed ne sint cæcæ pater execrationes tuæ. discerne & dispice insidiatorem, & petitum insidiis: noxium huic esse caput, qui occisurus fratrem fuit, habeat etiam iratos paternos deos: qui petitus fraterno scelere fuit, perfugium in patris misericordia & justitia habeat. quo enim alio confugiam? cui non solenne lustrale exercitus

" tui, non decursus militum, " non domus, non epulæ, non " nox ad quietem data naturæ " beneficio mortalibus, tuta est? " si iero ad fratrem invitatus, mo- " riendum est; si recepero intra " januam comessatum fratrem, " moriendum est. nec eundo, nec " manendo insidias evito. quo me " conferam? nihil præter deos " pater & te colui; non Roma- " nos habeo, ad quos confugiam. " perisse expetunt, quia tuis in- " juriis doleo, quia tibi ademp- " tas tot urbes, tot gentes, modo " Thraciæ maritimam oram in- " dignor. nec me, nec te inco- " lumi Macedoniam suam futuram " sperant: si me scelus fratris, te " senectus absumpserit, aut nec " ea quidem expectata fuerit, re- " gem regnumque Macedonia sua " futura sciunt. Si quid extra " Macedoniam tibi Romani reli- " quissent, mihi quoque id reli- " ctum crederem receptaculum. " At in Macedonibus satis præsi- " dii est. Vidisti hesterno die " impetum in me militum. quid " illis defuit, nisi ferrum? quod " illis defuit interdiu, convivæ " fratris noctu assumpserunt. Quid " de magna parte principum lo- " quar? qui in Romanis spem " omnem dignitatis & fortunæ " posuerunt, & in eo qui omnia " apud Romanos potest. neque " Hercule istum mihi tantum fra- " tri majori, sed prope est ut tibi " quoque ipsi regi & patri præfe- " rant. iste enim est, cujus benefi- " cio pœnam tibi senatus remi- " sit, qui nunc te ab armis Ro- " manis protegit, qui tuam sene- " ctutem obligatam & obnoxiam " adolescentiæ suæ esse æquum " censet. pro isto Romani stant, " pro isto omnes urbes tuo impe- " rio liberatæ. pro isto Macedo- " nes, qui pace Romana gaudent: " mihi præter te pater, quid " usquam aut spei, aut præsidii " est? Quo spectare illas literas " ad te nunc missas T. Quintii " credis? quibus & bene te " consuluisse rebus tuis ait, quod " Demetrium Romam miseris: & hortatur ut iterum & cum " pluribus legatis, & primori- " bus quoque Macedonum remit- " tas eum? T. Quintius nunc est " auctor omnium rerum isti & " magister. eum sibi, te abdicato " patre, in locum tuum substi- " tuit. illic ante omnia clande- " stina concocta sunt consilia. " quæruntur adjutores consiliis, " cum te plures & principes Ma- " cedonum cum isto mittere ju- " bet. qui hinc integri & synceri " Romam eunt, Philippum regem " se habere credentes, imbuti il- " linc & infecti Romanis delini- " mentis, redeunt. Demetrius iis " unus omnia est, eum jam regem " vivo patre appellant. Hæc si in- " dignor, audiendum est statim " non ab aliis solum, sed etiam " à te pater, cupiditatis regni " crimen. ego vero, si in medio " ponitur, non agnosco. quem " enim suo loco moveo, ut ipse " in ejus locum succedam? unus " ante me pater est, & ut diu sit, " deos rogo. superstes ei ita sim, " si merebor ut ipse me esse velit: " hæreditatem regni si pater tra- " det, accipiam. Cupit regnum, " & quidem scelerate cupit, qui " transcendere festinat ordinem " ætatis, naturæ, moris Macedo- " num, juris gentium. Obstat " frater major, ad quem jure, vo- " luntate etiam patris, regnum " pertinet, tollatur. non primus " regnum fraterna cæde petiero. " pater senex, & filio solus orba- " tus, de se magis timebit, quam " ut filii necem ulciscatur. Ro- " mani lætabuntur, probabunt, " defendent factum. Hæ spes in- " certæ, pater, sed non inanes " sunt. ita enim res se habet: " periculum vitæ propellere à me " potes puniendo eos qui ad me " interficiendum ferrum sumpse- " runt: si facinori eorum suc- " cesserit, mortem meam idem tu " persequi non poteris. Postea- " quam dicendi finem Perseus fe- cit, conjecti eorum qui ade- rant oculi in Demetrium sunt, velut confestim responsurus es- set. deinde diu silentium fuit.

Cum perfusum fletu appareret o-
mnibus loqui non posse, tandem
vicit dolorem ipsa necessitas, cum
dicere juberent. atque ita orsus
"est: OMNIA quæ reorum an-
"tea fuerant auxilia, pater, præ-
"occupavit accusator. Simulatis
"lachrymis in alterius perniciē,
"veras meas lachrymas suspectas
"tibi fecit. cum ipse ex quo ab
"Roma redii, per occulta cum
"suis colloquia dies noctesque
"insidietur, ultro mihi non in-
"sidiatoris modo, sed latronis
"manifesti & percussoris speciem
"induit. Periculo suo te exter-
"ret, ut innoxio fratri per eun-
"dem te maturet perniciem. per-
"fugium sibi nusquam gentium
"esse ait, ut ego ne apud te qui-
"dem quicquam spei reliquæ ha-
"beam. circumventum solum, in-
"opem, invidia gratiæ externæ,
"quæ obest potius quam prodest,
"onerat. Iam illud quàm accu-
"satorie? quod noctis hujus cri-
"men miscuit cum cætera inse-
"ctatione vitæ meæ? ut & hoc,
"quod jam quale sit scies, suspe-
"ctum alio vitæ nostræ tenore fa-
"ceret: & illam vanam crimina-
"tionem spei, voluntatis, consi-
"liorum meorum, nocturno hoc
"ficto & composito argumento
"fulciret. simul & illud quæsivit,
"ut repentina & minime præpa-
"rata accusatio videretur: quippe
"ex noctis hujus metu & tumul-
"tu repentino exorta. Oportuit
"autem Perseu, si proditor ego
"patris regnique eram, si cum
"Romanis, si cum aliis inimicis
"patris inieram consilia, non ex-
"pectatam fabulam noctis hujus
"esse, sed proditionis meæ ante
"me accusatum: si illa separata
"ab hac vana accusatio erat, in-
"vidiamque tuam adversus me
"magis quam crimen meum in-
"dicatura, hodie quoque eam aut
"prætermitti, aut in aliud tem-
"pus differri: ut perspiceretur,
"utrum ego tibi, an tu mihi, no-
"vo quidem & singulari genere
"odii insidias fecisses. ego tamen
"quantum in hac subita pertur-
"batione potero, separabo ea quę
tu confudisti, & noctis hujus"
insidias aut tuas aut meas dete-"
gam. Occidendi sui consilium"
me inisse videri vult, ut scilicet"
majore fratre sublato, cujus ju-"
re gentium, more Macedonum,"
tuo etiam, ut ait, judicio regnum"
est futurum: ego minor in ejus"
quem occidissem, succederem lo-"
cum. quid ergo illa sibi vult pars"
altera orationis, qua Romanos"
à me cultos ait, atque eorum fi-"
ducia in spem regni me venisse?"
nam si & in Romanis tantum"
momenti esse credebam, ut quem"
vellent, imponerent Macedoniæ"
regem, & meæ tantum apud"
eos gratiæ confidebam, quid"
opus parricidio fuit? an ut"
cruentum fraterna cæde diade-"
ma gererem? ut illis ipsis, apud"
quos aut vera, aut certe simulata"
probitate partam gratiam ha-"
beo, si quam forte habeo, exe-"
crabilis & invisus essem? nisi T."
Quintium credis, cujus virtute"
& consiliis me nunc arguis regi,"
cum & ipse tali pietate vivat"
cum fratre, mihi fraternæ cæ-"
dis fuisse auctorem. Idem non"
Romanorum solum gratiam, sed"
Macedonum judicia ac pene o-"
mnium deorum hominumque"
consensum collegit, per quæ o-"
mnia se mihi parem in certami-"
ne non futurum crediderit: i-"
dem tanquam in aliis omnibus"
rebus inferior essem, ad sceleris"
spem ultimam confugisse me in-"
simulat. Vis hanc formulam co-"
gnitionis esse? ut uter timuerit,"
ne alter dignior videretur reg-"
no, is consilium opprimendi"
fratris cepisse judicetur? Exe-"
quamur tamen quocunque mo-"
do conficti ordinem criminis."
Pluribus modis se petitum cri-"
minatus est, & omneis insidia-"
rum vias in unum diem contu-"
lit. volui interdiu eum post lu-"
strationem, cum concurrimus"
& quidem, si diis placet, lustra-"
tionum die occidere: volui cum"
ad cænam invitavi, veneno sci-"
licet tollere. volui, cum co-"
messatum gladiis accincti me se-"
cuti sunt, ferro interficere. tem-"

pon

pora quidem qualia sint ad parricidium electa, vides: lusus, convivii, comessationis: quis dies? qualis? quo lustratus exercitus, quo inter divisam victimam prælatis omnium, qui unquam fuere Macedoniæ regum armis regiis, duo soli tua tegentes latera, pater, prævecti sumus, & secutum est Macedonum agmen. hoc ego, etiam si quid ante admisissem piaculo dignum, lustratus & expiatus sacro, tum cum maximè in hostiam itineri nostro circundatam intuens, parricidium, venena, gladios in comessationem præparatos volutabam in animo: ut quibus aliis deinde sacris contaminatam omni scelere mentem expiarem? sed cæcus criminandi cupiditate animus, dum omnia suspecta efficere vult, aliud alio confundit: nam si veneno te inter cœnam tollere volui, quid minus aptum fuit, quam pertinaci certamine & concursu iratum te efficere? ut merito, sicut fecisti, invitatus ad cœnam abnueres? cum autem iratus negasses, utrum ut placarem te danda opera fuit, ut aliam quærerem occasionem, quoniam semel venenum paraveram: an ab illo consilio velut transiliendum ad aliud fuit, ut ferro te, & quidem eo die per speciem comessationis occiderem? quo deinde modo si te metu mortis credebam cœnam evitasse meam, non ab eodem metu comessationem quoque evitaturum existimabam? Non est res qua erubescam, pater, si die festo inter æquales largiore vino sum usus: tu quoque velim inquiras, qua lætitia, quo lusu apud me celebratum hesternum convivium sit, illo etiam (pravo forsitan) gaudio provehente, quod in juvenili armorum certamine pars nostra non inferior fuerat. miseria hæc & metus crapulam facile excusserunt: quæ si non intervenissent insidiatores nos sopiti jaceremus. Si domum tuam expugnaturus, capta domo dominum interfecturus eram, non temperassem vino in unum diem? non milites abstinuissem meos? Et ne ego me solus nimia simplicitate tuear, ipse quoque minime malus ac suspicax frater, nihil aliud scio inquit, nihil arguo, nisi quod cum ferro comessatum venerunt. si quæram unde idipsum scieris, necesse erit te fateri, aut speculatorum tuorum plenam domum fuisse meam, aut illos ita aperte sumpsisse ferrum, ut omnes viderent. Et ne quid ipse aut prius inquisisse, aut nunc criminose argumentari videretur, te quærere ex iis quos nominasset, jubebat, an ferrum habuissent? ut tanquam in re dubia, cum id quæsisses, quod ipsi fatentur pro convictis haberentur. Quin tu illud quæri jubes, num tui occidendi causa ferrum sumpserint? num me auctore & sciente? hoc enim videri vis, non illud quod fatentur. & palam est, & sui se tuendi causa sumpsisse dicunt. recte an perperam fecerint, ipsi sui facti rationem reddent: meam causam quæ nihil eo facto contingitur, ne miscueris: aut explica, utrum aperte an clam te aggressuri fuerimus? si aperte, cur non omnes ferrum habuimus? cur nemo præter eos qui tuum speculatorem pulsarunt? si clam, quis ordo consilii fuit? convivio soluto cum comessator ego discessissem, quatuor substitissent, ut sopitum te aggrederentur? quomodo fefellissent, & alieni, & mei, & maxime suspecti, quia paulo ante in rixa fuerant? quomodo autem trucidato te ipsi evasuri fuerint? quatuor gladiis domus tua capi & expugnari potuit? Quin tu omissa ista nocturna fabula, ad id quod doles, quod invidiam urit, reverteris? cur usquam regni tui mentio fit Demetri? cur dignior patris fortunæ successor quibusdam videris quam ego? cur spem meam, quæ, si tu non esses,

 certa

" certa erat, dubiam & solicitam " facis? Hæc sentit Perseus, et- " si non dicit: hæc istum inimi- " cum, hæc accusatorem faciunt, " hæc domum, hæc regnum " tuum, criminibus & suspicio- " nibus replent. Ego autem pa- " ter, quemadmodum nec nunc " sperare regnum, nec ambigere " unquam de eo forsitan debeam, " quia minor sum, quia tu me " majori cedere vis: sic illud nec " debui facere, nec debeo, ut " indignus te patre, indignus om- " nibus videar. id enim vitiis " meis, non cedendo cui jus fas- " que est, non modestia conse- " quar. Romanos objicis mihi, " & ea quæ gloriæ esse debent, in " crimen vertis. ego nec obses " Romanis ut traderer, nec ut " legatus mitterer Romam, petii. " à te missus ire non recusavi. " utroque tempore ita me gessi, " ne tibi pudori, ne regno tuo, ne " genti Macedonum essem. itaque " mihi cum Romanis amicitiæ " causa tu fuisti pater, quoad te- " cum illis pax manebit, mecum " quoque gratia erit. si bellum esse " cœperit, qui obses, qui legatus " pro patre non inutilis fui, idem " hostis illis acerrimus ero. Nec " hodie ut prosit mihi gratia Ro- " manorum, postulo: ne obsit, tan- " tum deprecor. nec in bello cœ- " pit, nec ad bellum reservatur. " pacis pignus fui, ad pacem re- " tinendam legatus missus sum. " neutra res mihi nec gloriæ nec " crimini sit. Ego siquid impie " in te pater, si quid scelerate in " fratrem admisi, nullam depre- " cor pœnam. si innocens sum, ne " invidia conflagrem, cum crimi- " ne non possim, deprecor. Non " hodie me primum frater accu- " sat: sed hodie primum aperte, " nullo meo in se merito. Si mihi " pater succenseret, te majorem " fratrem pro minore deprecari " oportebat: te adolescentiæ, te " errori veniam impetrare. in eo " ubi præsidium esse oportebat, " ibi exitium est. E convivio & " comessationibus prope semi- " somnus raptus sum ad causam parricidii dicendam. sine advo- " catis, sine patronis ipse pro me " dicere cogor. si pro alio dicen- " dum esset, tempus ad meditan- " dam & componendam oratio- " nem sumpsissem, cum quid aliud " quam ingenii fama periclitarer? " ignarus quid accersitus essem, te " iratum & jubentem dicere cau- " sam, fratrem accusantem audivi: " ille diu ante præparata, medi- " tata in me oratione est usus: ego " id tantum temporis quo accusa- " tus sum ad cognoscendum quid " ageretur habui. utrum momen- " to illo horæ accusatorem audi- " rem? an defensionem medita- " rer? attonitus repentino atque " inopinato malo, vix quid obji- " ceretur, intelligere potui, ne- " dum satis sciam quo modo me " tuear. Quid mihi spei esset, nisi " patrem judicem haberem? apud " quem etiamsi charitate à fratre " majore vincor, misericordia " certe reus vinci non debeo. ego " enim ut me mihi tibique ser- " ves, precor: ille ut me in secu- " ritatem suam occidas, postulat. " quid eum, cum regnum ei tra- " dideris, facturum credis in me " esse, qui jam nunc sanguine meo " sibi indulgeri æquum censet? " Dicenti hæc lachrymæ simul spi- ritum & vocem intercluserunt. Philippus summotis iis, paulisper collocutus cum amicis pronun- ciavit, non verbis se, nec unius horæ disceptatione causam eo- rum dijudicaturum: sed inqui- rendo in utriusque vitam, mores, & dicta factaque in magnis par- visque rebus observando: ut om- nibus appareret, noctis proximæ crimen facile revictum, suspectam nimiam cum Romanis Demetrii gratiam esse. Hæc vivo Philippo velut semina jacta sunt Macedo- nici belli, quod maxime cum Perseo gerendum erat. Consules ambo in Ligures, quæ tum una consularis provincia erat, profi- ciscuntur. & quia prospere ibi res gesserunt, supplicatio in unũ diem decreta est. Ligurum duo millia fere ad extremum finem provinciæ Galliæ, ubi castra Marcellus

habebat,

habebat, venerunt uti reciperentur orantes. Marcellus operiri eodem loco Liguribus jussis, senatum per literas consuluit. senatus rescribere M. Ogulnium prætorem Marcello jussit, verius fuisse, consules quorum provincia esset, quam se, quid è republica esset, decernere. tum quoque non placere sibi, per deditionem Ligures recipi, & receptis arma adimi. itaque eos ad consulem mitti senatum æquum censere. Prætores eodem tempore, P. Manlius in ulteriorem Hispaniam, quam & priore prætura provinciam obtinuerat, Q. Fulvius Flaccus in citeriorem pervenit, exercitumque à Terentio accepit. nam ulterior morte P. Sempronii proprætoris sine imperio fuerat. Fulvium Flaccum oppidum Hispanum, Vrbicuam nomine, oppugnantem Celtiberi adorti sunt. dura ibi prælia aliquot facta, multi Romani milites & vulnerati & interfecti sunt. vicit perseverantia Fulvius, quod nulla vi abstrahi ab obsidione potuit. Celtiberi fessi præliis variis abscesserunt. urbs amoto auxilio eorum intra paucos dies capta & direpta est. prædam militibus prætor concessit. Fulvius hoc oppido capto, P. Manlius exercitu tantum in unum coacto qui dissipatus fuerat, nulla alia memorabili gesta re, exercitus in hyberna deduxerunt. Hæc ea æstate in Hispania gesta. Terentius, qui ex ea provincia decesserat, ovans urbem iniit. translatum argenti pondo IX. millia CCCXX. auri LXXX. pondo, & duæ coronæ aureæ pondo LXVII. Eodem anno inter populum Carthaginiensem & regem Masanissam in re præsenti disceptatores Romani de agro fuerunt. ceperat eum ab Carthaginiensibus pater Masanissę Gala, Galam Syphax inde expulerat: postea in gratiam soceri Asdrubalis Carthaginiensibus dono dederat. Carthaginienses eo anno Masanissa expulerat. Haud minore certamine animorũ, quam cum ferro & acie dimicarunt, res acta apud Romanos. Carthaginienses quod primo majorum suorum fuisset, deinde à Syphace ad se pervenisset, repetebant. Masanissa paterni regni agrum se & recepisse, & habere jure gentium ajebat; & causa, & possessione superiorem esse. nihil aliud se in ea disceptatione metuere, quam ne pudor Romanorum, dum vereantur ne quid socio atque amico regi adversus communes suos atque illius hostes indulsisse videantur, damno sit. Legati possessionis jus non mutarunt, causam integram Romani ad senatum rejecerunt. In Liguribus nihil postea gestum. recesserant primum in devios saltus, deinde dimisso exercitu, passim in vicos castellaque sua dilapsi sunt. Consules quoque dimittere exercitum voluerunt, ac de ea re patres consuluerunt. Alterum ex his dimisso exercitu ad magistratus in annum creandos venire Romam jusserunt, alterum cum legionibus suis Pisis hyemare. Fama erat, Gallos transalpinos juventutem armare: nec in quam regionem Italiæ effusura se multitudo esset, sciebatur. ita inter se consules compararunt, ut Cn. Bæbius ad comitia iret, quia M. Bæbius frater ejus consulatum petebat. Comitia Consulibus rogandis fuere. Creati P. Cornelius Cethegus, M. Bæbius Pamphilus. Prætores inde facti duo Q. Fabii, Maximus & Buteo, T. Claudius Nero, Q. Petilius Spurinus, M. Pinarius Posca, L. Duronius. his inito magistratu provinciæ ita sorte evenerunt. Ligures consulibus: prætoribus, Qu. Petilio urbana, Qu. Fabio Maximo peregrina, Qu. Fabio Buteoni Gallia, T. Claudio Neroni Sicilia, M. Pinario Sardinia, L. Duronio Apulia, & Istri adjecti quod Terentini Brundusiniq; nunciabant, maritimos agros infestos transmarinarum navium latrociniis esse: eadem Massilienses de Ligurum navibus querebantur. Exercitus inde decreti, quatuor legiones consulibus, quæ quina millia ducenos Romanos pedites, trece-

trecenos haberent equites, & quindecim millia sociûm, ac Latini nominis, octingentos equites. In Hispaniis prorogatum veteribus prætoribus imperium est cum exercitibus quos haberent, & in supplementum decreta tria millia civium Romanorum, ducenti equites, & sociûm Latini nominis sex millia peditum, trecenti equites. Nec rei navalis cura omissa. duumviros in eam rem consules creare jussi, per quos naves viginti deductæ navalibus sociis civibus Romanis, qui servitutem servissent, complerentur: ingenui tantum in iis præessent. Inter duumviros ita divisa, tuenda denis navibus maritima ora, ut promontorium iis Minervæ velut cardo in medio esset: alter in dexteram partem usque ad Massiliam, lævam alter usque ad Barium tueretur. Prodigia multa fœda & Romæ eo anno visa & nunciata peregre. In area Vulcani & Concordiæ sanguinē pluit, & pontifices hastas motas nunciavere. & Lanuvii simulacrum Iunonis Sospitæ lachrymasse. & pestilentia in agris, forisque, & conciliabulis, & in urbe tanta erat, ut Libitina tunc vix sufficeret. His prodigiis cladibusque anxii patres decreverunt, ut & consules, quibus diis videretur, hostiis majoribus sacrificarent, & decemviri libros adirent. eorum decreto supplicatio circa omnia pulvinaria Romæ in diem unum indicta est. iisdem auctoribus & senatus censuit, & consules edixerunt, ut per totam Italiam triduum supplicatio & feriæ essent. Pestilentiæ tanta vis erat, ut cum propter defectionem Corsorum, bellumque ab Illiensibus concitatum in Sardinia, octo millia peditum ex sociis Latini nominis scribi placuisset, & CCC. equites, quos M. Pinarius prætor secum in Sardiniam trajiceret, tantum hominum demortuum esset, tantumque ubique ęgrorum consules renunciaverint, ut is numerus effici militum non potuerit. quod deerat militum, sumere a Cneo Bæbio proconsule, qui Pisis hybernabat, jussus prætor, atque inde in Sardiniam trajicere. Lucio Duronio prætori, cui provincia Apulia evenerat, adjecta de Bacchanalibus quæstio est: cujus residua quædam velut semina ex prioribus malis jam priore anno apparuerant, sed magis inchoatæ apud Luciū Puppium prætorem quæstiones erant, quam ad exitum ullum perductæ. id persecare novum prætorem ne serperet iterum latius, patres jusserunt. Et leges de ambitu consules ex auctoritate senatus ad populum tulerunt. Legationes deinde in senatum introduxerunt, regum primas, Eumenis, & Ariaratis Cappadocis, & Pharnacis Pontici. nec ultra quicquam iis responsum est, quam missuros, qui de controversiis eorum cognoscerent statuerentque. Lacedæmoniorum deinde exulum & Achæorum legati introducti sunt: & spes data exulibus est, scripturum senatum Achæis, ut restituerentur. Achæi de Messene recepta, compositisque ibi rebus cum assensu patrum exposuerunt. Et a Philippo rege Macedonum duo legati venerunt, Philocles & Apelles, nulla super re quæ ab senatu petenda esset, speculatum magis inquisitumque missi, de iis quorum Perseus Demetrium insimulasset sermonum cum Rom. maxime cum T. Quintio adversus fratrem de regno habitorum. Hos tanquam medios, nec in alterius favorem inclinatos miserat rex. erant autem & hi Persei fraudis in fratrem ministri & participes. Demetrius omnium, pręterquam fraterni sceleris quod nuper eruperat, ignarus, primo neq; magnam, neq; ullam spem habebat, patrem sibi placari posse. minus deinde indies patris animo fidebat, cum obsideri aures à fratre cerneret. itaque circumspiciens dicta factaque sua, ne cujus suspiciones augeret, maxime ab omni mentione & contagione Romanorum abstinebat: ut neque scribi sibi vellet, quia hoc præcipue criminum genere exasperari animum sentiebat.

Philippus

Philippus simul ne ocio miles deterior fieret, simul avertendæ suspicionis causa quicquam à se agitari de Romano bello, Stobos Pæoniæ exercitu indicto, in Mædicam ducere pergit. Cupido eum ceperat in verticem Æmi montis ascendendi, quia vulgatæ opinioni crediderat: Ponticum simul & Adriaticum mare, & Istrum amnem, & Alpeis conspici posse. subjecta oculis ea haud parvi sibi momenti futura ad cogitationem Romani belli. Percunctatus regionis peritos de ascensu Æmi, cum satis inter omnes constaret, viam exercitui nullam esse, paucis & expeditis per difficillimum aditum: ut sermone familiari minorem filium permulceret, quem statuerat non ducere secum, primum quærit ab eo, cùm tanta difficultas itineris proponatur, utrum perseverandum sit in incœpto? an abstinendum? si pergat tamen ire, non posse oblivisci se in talibus rebus Antigoni, qui sæva tempestate jactatus, cum in eadem nave secum suos omnes habuisset, præcepisse liberis diceretur, ut & ipsi meminissent, & ita posteris proderent, ne quis cum tota gente simul in rebus dubiis periclitari auderet. memorem ergo se præcepti ejus, duos simul filios non commissurum in aleam ejus qui proponeretur, casus. & quoniam majorem filium secum duceret, minorem ad subsidia spei, & custodiam regni remissurum in Macedoniam esse. Non fallebat Demetrium ablegari se, ne adesset consilio: cum in conspectu locorum consultaret, qua proxime itinera ad mare Adriaticum atque Italiam ducerent, quæque belli ratio esset futura. sed non solum parendum patri tum, sed etiam assentiendum erat, ne invitum parere suspicionem faceret. Vt tamen iter ei tutum in Macedoniam esset, Didas ex prætoribus regiis unus, qui Pæoniæ præerat, jussus est prosequi eum cum modico præsidio. Hunc quoque Perseus, sicut plerosque patris amicorum, ex quo haud dubium cuiquam esse cœperat, ad quem ita inclinato regis animo hæreditas regni pertineret, inter conjuratos in fratris perniciem habuit. in præsentia dat ei mandata, ut per omne obsequium insinuaret se in quam maxime familiarem usum, ut elicere omnia arcana specularique abditos ejus sensus posset. ita digreditur Demetrius cum infestioribus, quam si solus iret, præsidiis. Philippus Mædicam primum, deinde solitudines interjacentes Mædicæ atque Æmo transgressus, septimis demum castris ad radices montis pervenit. ibi unum moratus diem ad deligendos quos duceret secum, tertio die iter est ingressus. Modicus primo labor in imis collibus fuit. quantum in altitudinem egrediebantur, magis magisque sylvestria & pleraque invia loca excipiebant. pervenere deinde in tam opacum iter, ut præ densitate arborum immissorumque aliorum in alios ramorum perspici cœlum vix posset. ut vero jugis appropinquabant, quod rarum in aliis locis esset, adeo omnia contecta nebula, ut haud secus quam nocturno itinere impedirentur. tertio demum die ad verticem perventum, nihil vulgatæ opinioni digressi inde detraxerunt: magis credo ne vanitas itineris ludibrio esset, quam quod diversa inter se maria montesq; & amnes ex uno loco conspici potuerint. Vexati omnes, & ante alios rex ipse, quo gravior ætate erat, difficultate viæ est. duabus aris ibi Iovi & Soli sacratis cum immolasset (qui triduo ascenderat) biduo est digressus, frigora nocturna maxime metuens, quæ caniculæ ortu similia brumalibus erant. Multis per eos dies difficultatibus conflictatus, nihilo lætiora in castris invenit: ubi summa penuria erat, ut in regione quam ab omni parte solitudines clauderent. itaque unum tantum moratus diem quietis eorum causa, quos habuerat secum, itinere inde simili fugæ in Dentheletas transcurrit. Socii erant, sed propter inopiam haud secus quam hostium fines Mace-

dones populati sunt: rapiendo enim passim villas primum, dein quosdam vicos etiam evastarunt, non sine magno pudore regis: cum sociorum voces nequicquam deos sociales nomenque suum implorantes audiret. Frumento inde sublato in Mædicam regressus, urbem quam Petram appellant, oppugnare est adortus. ipse à campestri aditu castra posuit. Perseum filium cum modica manu circummisit, ut à superioribus locis urbem aggrederetur. Oppidani, cum terror undique instaret, obsidibus datis, in præsentia dediderunt sese. iidem posteaquam exercitus recessit, obliti obsidum, relicta urbe, in loca munita & montes refugerunt. Philippus omni genere laboris sine ullo effectu fatigatis militibus, & fraude prætoris Didæ auctis in filium suspicionibus, in Macedoniam rediit. Missus hic comes (ut ante dictum est) cum simplicitatem juvenis incauti, & suis haud immerito succensentis, assentando, indignandoque & ipse vicem ejus, captaret: in omnia ultro suam offerens operam, fide data arcana ejus elicuit. Fugam ad Romanos Demetrius meditabatur. cui consilio adjutor deûm beneficio oblatus videbatur Pæoniæ prætor: per cujus provinciam spem ceperat elabi tuto posse. Hoc consilium extemplo & fratri proditur, & auctore eo indicatur patri. Literæ primum ad obsidentem Petram allatæ sunt. inde Herodorus (princeps hic amicorum Demetrii erat) in custodiam est conjectus, & Demetrius dissimulanter asservari jussus. Hæc super cætera tristem adventum in Macedoniam regi fecerunt. movebant eum & præsentia crimina. expectandos tamen quos ad exploranda omnia Romam miserat, censebat. His anxius curis cum aliquot menses egisset, tandem legati, jam ante præmeditatis in Macedonia quæ ab Roma renunciarent, venerunt, qui super cætera scelera falsas etiam literas signo adulterino T. Quintii signatas reddiderunt regi. deprecatio erat in literis: si quid adolescens cupiditate regni prolapsus secum egisset, nihil eum adversus suorum quemquam facturum: neque eum sese esse, qui ullius impii consilii auctor futurus videri possit. Hæ literæ fidem Persei criminibus fecerunt. itaque Herodorus extemplo diu excruciatus sine indicio rei ullius in tormentis moritur. Demetrium iterum ad patrem accusavit Perseus de fuga per Pæoniam præparata. arguebant eum corrupti quidam, ut comites itineris essent. maxime falsæ literæ T. Quintii urgebant. nihil tamen palam gravius pronunciatum de eo est, ut dolo potius interficeretur. nec id cura ipsius, sed ne pœna ejus consilia adversus Romanos nudaret. Ab Thessalonica Demetriadem ipsi cum iter esset, ad Æstreum Pæoniæ Demetrium mittit cum eodem comite Dida: Perseum ad Philippopolin ad obsides Thracum accipiendos digredienti ab se Didæ mandata dedisse dicitur de filio occidendo. Sacrificium ab Dida, seu institutum seu simulatum est, ad quod celebrandum invitatus Demetrius ab Æstreo Heracleam venit. in ea cœna dicitur venenum datum. poculo epoto extemplo sensit. & mox coortis doloribus, relicto convivio, cum in cubiculum recepisset sese, crudelitatem patris conquerens, parricidium fratris, ac Didæ scelus incusans, torquebatur. intromissi deinde Thyrsis quidam Stuberæus, & Berræus Alexander, injectis tapetibus in caput faucesq; spiritum intercluserunt. ita innoxius adolescens cum in eo ne simplici quidem genere mortis contenti inimici fuissent, interficitur. Dum hæc in Macedonia geruntur L. Æmilius Paulus prorogato ex consulatu imperio, principio veris in Ligures Ingaunos exercitum introduxit. Vbi primum in hostium finibus castra posuit: legati ad eum per speciem pacis petendæ speculatum venerunt. neganti Paulo nisi cum deditis pacisci se pacem, non tam id

recusabant, quam tempore opus esse aiebant, ut generi agresti hominum persuaderetur. ad hoc decem dierum induciæ cum darentur, petierunt deinde ne trans montes proximos castris pabulatum lignatumque milites irent. culta ea loca suorum finium esse. id ubi impetravere, post eos ipsos montes unde averterant hostem, exercitu omni coacto, repente multitudine ingenti castra Romanorum oppugnare simul omnibus portis aggressi sunt. summa vi totum unum diem oppugnarunt, ita ut ne efferendi quidem signa Romanis spaciũ, nec ad explicandam aciem locus esset. conferti in portis obstando magis quam pugnando castra tutabantur. sub occasum solis cum recessissent hostes, duos equites ad M. Bæbium consulem cum literis Pisas mittit, ut obsesso sibi per inducias quamprimum subsidio veniret. Bæbius exercitum M. Pinario prætori eunti in Sardiniam tradiderat. cæterum & senatum literis certiorem fecit, obsideri à Liguribus L. Æmilium: & M. Claudio Marcello, cujus proxima inde provincia erat, scripsit, ut si videretur ei exercitum ex Gallia traduceret in Ligures, & L. Æmilium liberaret obsidione. Hæc sera futura auxilia erant. Ligures postero die ad castra redeunt. Æmilius cum & venturos scisset, & educere in aciem copias potuisset, intra vallum suos tenuit, ut extraheret rem in id tempus, quo Bæbius cum exercitu venire à Pisis posset. Romæ magnam trepidationem literę Bæbii fecerunt, eo majorem, quod paucos post dies Marcellus tradito exercitu Fabio Romam cum venisset, spem ademit, eum qui in Gallia esset exercitum in Ligures traduci posse, quia bellum cum Istris esset, prohibentibus coloniã Aquileiam deduci. eo profectum Fabium, neque inde regredi bello inchoato posse. Vna, & ea ipsa tardior quam tempus postulabat, subsidii spes erat, si cõsules maturassent in provinciam ire. id ut facerent, pro se quisque patrum vociferari. Consules nisi confecto delectu negare se ituros, nec suam segnitiem, sed vim morbi in causa esse, quo serius perficeretur. non tamen potuerunt sustinere consensum senatus, quin paludati exirent, & militibus, quos conscriptos haberent, diem edicerent, quo Pisas convenirent. permissum ut qua irent, protinus subitarios milites scriberent, ducerentque secum. Et prætoribus Q. Petilio & Q. Fabio imperatum est, ut Petilius duas legiones civium Romanorum tumultuarias scriberet, & omnes minores quinquaginta annis sacramento rogaret: Fabio ut sociis Latini nominis quindecim millia peditum, octingentos equites imperaret. Duumviri navales creati C. Matienus & C. Lucretius, navesque iis ornatæ sunt: Matienoque, cujus ad Gallicum sinum provincia erat, imperatum, ut classem primo quoque tempore duceret in Ligurum oram, si quo usui esse L. Æmilio atque ejus exercitui posset. Æmilius posteaquã nihil usquam auxilii ostendebatur, interceptos credens equites: non ultra differendum ratus quin per se fortunã tentaret, priusquam hostes venirent, qui jam segnius socordiusque oppugnabãt, ad quatuor portas exercitum instruxit: ut signo dato simul ex omnibus partibus eruptionem facerent. quatuor extraordinariis cohortibus duas adjunxit, præposito M. Valerio legato: erumpere extraordinaria porta jussit. ad dexteram principalem hastatos legionis primæ instruxit: principes ex eadem legione in subsidiis posuit. M. Servilius & L. Sulpicius Trib. mil. his præpositi. Tertia legio adversus principalem sinistram portam instructa est. id tantum mutatum: principes primi & hastati in subsidiis locati: Sex. Iulius Cæsar & L. Aurelius Cotta tribb. mil. huic legioni præpositi sunt. Q. Fulvius Flaccus legatus cum dextera ala ad quæstoriam portam positus, duæ cohortes & triarii duarum legionum in præsidio castrorum manere jussi. Omnes portas

concionabundus ipse imperator circumiit, & quibuscunque irritamentis poterat, iras militum acuebat: nunc fraudem hostium incusans, qui pace petita, induciis datis, per ipsum induciarum tempus contra jus gentium ad castra oppugnanda venissent. nunc quantus pudor esset edocens, ab Liguribus latronibus verius quam hostibus justis Romanum exercitum obsideri. *Quo ore quisquam vestrûm, si hinc alieno præsidio, non vestra virtute evaseritis, occurret, non dico eis militibus, qui Annibalem, qui Philippum, qui Antiochum maximos nostræ ætatis reges ducesque vicerunt: sed iis qui hos ipsos Ligures aliquoties pecorum modo fugientes per saltus invios consectati ceciderunt? quod Hispani, quod Galli, quod Macedones Pœnive non audeant, Ligustinus hostis vallum Romanum subit, obsidet ultro & oppugnat, quem scrutantes antea devios saltus, abditum & latentem vix inveniebamus?* Ad hæc consentiens reddebatur militum clamor, nullam militum culpam esse, quibus nemo ad erumpendum signum dedisset. daret signum, intellecturum eosdem qui antea fuerint, & Romanos & Ligures esse. Bina cis montes castra Ligurum erant. ex iis primus diebus sole orto pariter omnes compositi & instructi procedebant: tum nisi exsatiati cibo vinoq; arma non capiebant. dispersi, inordinati exibant, ut quibus pro spe certum esset, hostes extra vallum signa non elaturos. Adversus ita incompositos eos venientes, clamore pariter omnium qui in castris erant, calonum quoque & lixarum sublato, simul omnibus portis Romani eruperunt. Liguribus adeo improvisa res fuit, ut perinde ac si insidiis circumventi forent, trepidarent. Exiguum temporis aliqua forma pugnæ fuit. fuga deinde effusa, & fugientium passim cædes erat. equitibus dato signo, ut conscenderent equos, nec effugere quenquam finerent, in castra omnes trepida fuga compulsi sunt: deinde ipsis exuti castris. Supra quindecim millia Ligurum eo die occisa: capta duo millia & quingenti. Triduo post Ligurum Ingaunorum omne nomen obsidibus datis in deditionem venit: gubernatores nautæque conquisiti, qui prædatores fuissent navibus. atque omnes in custodiam conjecti: Et à C. Matieno duumviro naves ejus generis in Ligustina ora XXXII. captæ sunt. Hæc qui nunciarent, literasque ad senatum ferrent, L. Aurelius Cotta, & C. Sulpicius Gallus Romam missi: simulque peterent, ut L. Æmilio confecta provincia decedere, & deducere secum milites liceret, atque dimittere. Vtrunque permissum ab senatu. & supplicatio ad omnia pulvinaria per triduum decreta: jussique prætores, Petilius urbanas dimittere legiones, Fabius sociis atque nomini Latino remittere delectum: & uti prætor urbanus consulibus scriberet, senatum æquum censere, subitarios milites tumultus causa conscriptos, primo quoque tempore dimitti. Colonia Graviscæ eo anno deducta est in agrum Hetruscum, de Tarquiniensibus quondam captum: quina jugera agri data. triumviri deduxerunt, C. Calpurnius Piso, P. Claudius Pulcher, C. Terentius Istra. Siccitate & inopia frugum insignis annus fuit. sex menses nunquam pluvisse memoriæ proditum est. Eodem anno in agro L. Petilii scribæ sub Ianiculo, dum cultores agri altius moliuntur terram, duæ lapideæ arcæ octonos ferme pedes longæ, quaternos latæ, inventæ sunt, operculis plumbo devinctis. literis Latinis Græcisque utraque arcæ inscripta erat: in altera Numam Pompilium Pomponis filium regem Romanorum sepultum esse: in altera liberos Numæ Pompilii inesse. Eas arcas cum ex amicorum sententia dominus apperuisset, quæ titulum sepulti regis habuerat, inanis inventa, sine ullo vestigio corporis humani, aut ullius rei, per tabem tot annorum ossibus

absumptis

absumptis: in altera duo fasces candelis involuti septenos habuere libros, non integros modo, sed recentissima specie. septem Latini de jure pontificio erant: septem Græci de disciplina sapientiæ, quæ illius ætatis esse potuit. Adjicit Antias Valerius, Pythagaricos fuisse, vulgatæ opinioni, qua creditur Pythagoræ auditorem fuisse Numam, mendacio probabili accommodata fide. Primo ab amicis qui in re præsenti fuerunt, libri lecti, mox pluribus legentibus cum vulgarentur, Q. Petilius prætor urbanus studiosus legendi, eos libros à L. Petilio sumpsit: & erat familiaris usus, quod scribam eum quæstor Q. Petilius in decuriam legerat. Lectis rerum summis, cum animadvertisset pleraque dissolvendarum religionum esse, L. Petilio dixit sese eos libros in ignem conjecturum esse. priusquam id faceret se ei permittere uti, si quod seu jus, seu auxilium se habere ad eos libros repetendos existimaret, experiretur: id integra sua gratia eum facturum. Scriba tribunos plebis adit, ab tribunis ad senatum res est rejecta. prætor se jusiurandum dare paratum esse ajebat, libros eos legi servarique non oportere. Senatus censuit satis habendum, quod prætor jusiurandum polliceretur. libros primo quoq; tempore in comitio cremandos esse. precium pro libris quantum Q. Petilio prætori majorique parti tribunorum plebis videretur, domino esse solvendum. id scriba non accepit. libri in comitio igne à victimariis facto, in conspectu populi cremati sunt. Magnum bellum ea æstate coortum in Hispania citeriore. Ad V. & XXX. millia hominum quantum nunquam ferme antea Celtiberi comparaverant. Q. Fulvius Flaccus eam obtinebat provinciã. is quia armare juventutem Celtiberos audierat, & ipse quanta poterat à sociis auxilia contraxerat: sed nequaquam numero militum hostem æquabat. Principio veris exercitum in Carpetaniam duxit, & castra locavit ad oppidum Eburam, modico præsidio in urbe posito. Paucis post diebus Celtiberi millia duo ferme inde sub colle posuerunt castra. quos ubi adesse prætor Romanus sensit, M. Fulvium fratrem cum duabus turmis sociorum equitum ad castra hostium speculatum misit, quàm proxime succedere ad vallum jussum, ut viseret quanta essent, pugna abstineret, reciperetque sese, si hostium equitatum exeuntem vidisset. Ita ut præceptum erat, fecit. per dies aliquot nihil ultra motum, quam ut hæ duæ turmæ ostenderentur: deinde subducerentur, ubi equitatus hostium castris procurrisset. Postremo & Celtiberi omnibus simul peditum equitumque copiis castris egressi, acie directa, medio ferme spacio inter bina castra constiterunt. Campus erat planus omnis, & aptus pugnæ. ibi stetere Hispani hostem expectantes. Romanus intra vallum suos continuit per quatriduum continuum, & illi eodem loco aciem instructam tenuerunt. ab Romanis nihil motum. inde quievere in castris Celtiberi, quia pugnæ copia non fiebat. equites tantum in stationem egrediebantur, ut parati essent si quid ab hoste moveretur. pone castra utrique pabulatum & lignatum ibant, neutri alteros impedientes. Prætor Romanus ubi satis tot dierũ quiete credidit spem factam hosti, nihil se priorem moturum, L. Acilium cum ala sinistra, & sex millibus provincialium auxiliorum circumire montem jubet, qui ab tergo hostibus erat: inde ubi clamorem audisset, decurrere ad castra eorum. nocte profecti sunt, ne possent conspici. Flaccus luce prima C. Scribonium præfectum sociũm ad vallum hostium cum equitibus extraordinariis sinistræ alæ mittit. quos ubi & propius accedere, & plures quam soliti erant, Celtiberi conspexerunt, omnis equitatus effunditur castris. simul & peditibus signum ad exeundum datur. Scribonius,

bonius, uti præceptum erat, ubi primum fremitum equestriũ audivit, avertit equos, & castra repetit: eo effusius sequi hostes. primo equites, mox & peditum acies aderat, haud dubia spe castra eo die se oppugnaturos. quingentos passus, non plus à vallo aberant. Itaq; ubi Flaccus satis abstractos eos à præsidio castrorum suorum ratus est, intra vallum exercitu instructo, tribus partibus simul erumpit: clamore non tantum ad ardorem pugnæ excitandum sublato, sed etiam ut qui in montibus erant, exaudirent. nec morati sunt quin decurrerent, sicut imperatum erat, ad castra: ubi quingentorum armatorũ non amplius relictum erat præsidium: quos cum & paucitas sua, & multitudo hostium, & improvisa res terruisset, prope sine certamine capiuntur castra. castris, quæ pars maxima à pugnantibus conspici poterat, injecit Acilius ignem. postremo Celtiberorũ qui in acie erant, primi flammam conspexere: deinde per totam aciem vulgatum est, castra amissa esse, & tum cum maxime ardere: unde illis terror, inde Romanis animus crevit. jam clamor suorum vincentium accidebat, jam ardentia hostium castra apparebant. Celtiberi parumper incertis animis fluctuati sunt. cæterum posteaquam receptus pulsis nullus erat: nec usquã nisi in certamine spes: pertinacius de integro capessunt pugnam. Acie media urgebantur acriter à quinta legione: adversus lævum cornu, in quo sui generis provincialia auxilia instruxisse Romanos cernebant, cum majore fiducia intulerunt signa. Iam prope erat, ut sinistrum cornu pelleretur Romanis, ni septima legio successisset. simul ab oppido Ebura, qui in præsidio relicti erant, in medio ardore pugnæ advenerunt, & Acilius ab tergo erat. Diu in medio cæsi Celtiberi. qui superarant, in omnes passim partes capessunt fugam: equites bipartito in eos emissi, magnam cædem edidere. ad viginti tria millia hostium eo die cæsa. capta quatuor millia, & DCCC. cum equis plus quingentis, & signa militaria LXXXVIII. Magna victoria, non tamen incruenta fuit. Romani de duabus legionibus milites paulo plus CC. sociũm Latini nominis DCCC. triginta, externorũ auxiliarium duo millia ferme & quadringenti ceciderunt. Pr. in castra victorem exercitum reduxit. Acilius manere in castris ab se captis jussus, postero die spolia de hostibus lecta: & pro concione donati, quorum virtus insignis fuerat. Sauciis deinde in oppidum Eburam devectis, per Carpetaniam ad Contrebiam ductæ legiones. ea urbs circumsessa, cum à Celtiberis auxilia accersisset, morantibus iis, non quia ipsi cunctati sunt, sed quia profectos à domo inexplicabiles continuis imbribus viæ, & inflati amnes tenebant, desperato auxilio suorum, in deditionẽ venit. Flaccus quoque tempestatibus fœdis coactus, exercitum omnem in urbem introduxit. Celtiberi, qui domo profecti erant, deditionis ignari, cum tandẽ superatis, ubi primum remiserunt imbres, amnibus Contrebiam venissent: posteaquam castra nulla extra mœnia viderunt, aut in alteram partem translata rati, aut recessisse hostes, per negligentiam effusi ad oppidum accesserunt. In eos duabus portis Romani eruptionem fecerunt, & incompositos adorti fuderunt: quæ res ad resistendum eos, & ad capessendam pugnam impediit, quod non uno agmine, nec ad signa frequentes veniebant, eadem magnæ parti ad fugam saluti fuit: sparsi enim toto passim campo se diffuderunt, nec usquam confertos eos hostis circumvenit. tamen ad duodecim millia sunt cæsa. capta plus quinque millia hominum, equi quadringenti, signa militaria LXII. qui palati è fuga domum se recipiebant. alterũ agmen Celtiberorum venientium, deditionem Contrebiæ & suam cladem narrando, averterunt. extemplo in vicos castellaque sua omnes dilapsi.

dilapsi. Flaccus à Contrebia profectus, per Celtiberiam populabundus ducit legiones. multa castella oppugnavit, donec maxima pars Celtiberorum in deditionem venit. Hæc in citeriore Hispania eo anno gesta. Et in ulteriore Manlius Pr. secunda aliquot prælia cum Lusitanis fecit. Aquileia colonia Latina eodem anno in agro Gallorum est deducta. tria millia peditum quinquagena jugera, centuriones centena, centena quadragena equites acceperũt. triumviri deduxerunt P. Cornelius Scipio Nasica, C. Flaminius, L. Manlius Acidinus. Ædes duæ eo anno dedicatæ sunt: una Veneris Erycinæ ad portam Collinam dedicavit L. Porcius, L. F. Licinius duumvir. vota erat ab Cos. L. Porcio Ligustino bello. Altera in foro olitorio Pietatis. eam ædem dedicavit M. Acilius Glabrio duumvir, statuamque auratam, quæ prima omnium in Italia statua aurata est, patri Glabrioni posuit. Is erat, qui ipse eam ædem voverat, quo die cum rege Antiocho ad Thermopylas depugnasset, locaveratque idem ex S. C. Per eosdem dies quibus hæ ædes dedicatæ sunt, L. Æmilius Paulus procos. ex Liguribus Ingaunis triumphavit. Transtulit coronas aureas quinque & viginti. nec preterea quicquam auri argentique in eo triumpho latum. captivi multi principes Ligurum ante currum ducti, æris trecenos militibus divisit. Auxerunt ejus triumphi famam legati Ligurum, pacem perpetuam orantes. ita in animum induxisse Ligurum gentem, nulla unquam arma, nisi imperata à pop. Rom. sumere. Responsum à Q. Fabio Pr. est Liguribus jussu senatus, orationem eam non novam Liguribus esse: mens vero ut nova & orationi conveniens esset, ipsorum id plurimum referre. ad Coss. irent, & quæ ab iis imperata essent, facerent. nulli alii quam consulibus senatũ crediturum esse. syncera fide in pace Ligures esse. Pax in Liguribus fuit. In Corsica pugnatum est cum Corsis. ad duo millia eorum M. Pinarius Pr. in acie occidit. qua clade compulsi, obsides dederunt, & ceræ centum millia pondo. inde, in Sardiniam exercitus ductus, & cum Iliensibus, gente ne nunc quidem omni parte pacata, secunda prælia facta. Carthaginiensibus eodem anno C. obsides redditi: pacemque cum iis pop. Rom. non ab se tantum, sed ab rege etiam Masanissa præstitit, qui tum præsidio armato agrum, qui in controversia erat, obtinebat. Ociosam provinciam Coss. habuerunt. M. Bæbius comitiorum causa Romam revocatus, Coss. creavit, A. Posthumium Albinum Luscum, & C. Calpurnium Pisonem. Prr. exinde facti, Tib. Sempronius Gracchus, L. Posthumius Albinus, P. Cornelius Mamercus, T. Minucius Molliculus, A. Hostilius Mancinus, C. Mænius. ii omnes magistratum Idibus Martiis inierunt. Principio ejus anni, quo A. Posthumius Albinus, & C. Calpurnius Piso Coss. fuerunt, ab A. Posthumio Cos. in senatum introducti, qui ex Hispania citeriore venerant à Qu. Fulvio Flacco, L. Minucius legatus, & duo Trr. mil. T. Mænius, & L. Terentius Massaliota. hi cum duo secunda prælia, deditionem Celtiberiæ, confectam provinciam nunciassent, nec stipendio quod mitti soleret, nec frumento portato ad exercitum in eum annum opus esse, petierunt ab senatu primum, ut ob res prospere gestas diis immortalibus honos haberetur: deinde ut Qu. Fulvio decedenti de provincia, deportare inde exercitum, cujus forti opera & ipse, & multi ante eum Prr. usi essent, liceret. quod fieri, præterquam quod ita deberet, etiam prope necessarium esset. ita enim obstinatos esse milites, ut non ultra retineri posse in provincia viderentur, injussuque abituri inde essent, si non dimitterentur: aut in perniciosam, si quis impense retineret, seditionem exarsuri. Coss. ambo-

bus provinciam Ligures esse senatus jussit. Prr. inde sortiti sunt: A. Hostilio urbana, Tito Minucio peregrina obvenit, P. Cornelio Sicilia, C. Mænio Sardinia. Hispanias sortiti, L. Posthumius ulteriorem, Tib. Sempronius citeriorem. Is quia successurus Q. Fulvio erat, ne vetere exercitu provincia spoliaretur: QVÆRO, "*inquit*, de te L. Minuci, cum "confectam provinciam nuncies, "existimesne Celtiberos perpe"tuo in fide mansuros, ita ut sine "exercitu ea provincia obtineri "possit? si neque de fide barbaro"rum quicquam recipere aut af"firmare nobis potes, & haben"dum illic utique exercitũ cen"ses, utrum tandem auctor sena"tui sis supplementum in Hispa"niam mittendi? ut ii modo, qui"bus emerita stipendia sint, mili"tes dimittantur: veteribus mi"litibus tyrones immisceantur? "an deductis de provincia vete"ribus legionibus novas conscri"bendi & mittendi, cum con"temptum tyrocinium etiam mi"tiores barbaros excitare ad re"bellandum possit? dictu quam "re facilius sit provinciam inge"nio ferocem, rebellatricem con"fecisse. Paucæ civitates, ut qui"dem ego audio, quas vicina ma"xime hyberna premebant, in jus "ditionemque venerunt, ulterio"res in armis sunt. quæ cum ita "sint, ego jam hinc prædico P.C. "me exercitu eo qui nunc est, "rempubl. administraturum. si de"ducat secum Flaccus legiones, "loca pacata me ad hybernacula "electurum, neque novum mili"tem ferocissimo hosti objectu"rum. Legatus ad ea quæ interrogatus erat, respondit: neque se, neque quenquam alium divinare posse, quid in animo Celtiberi haberent, aut porro habituri essent. itaque negare non posse, quin rectius sit etiam ad pacatos barbaros, nondum satis assuetos imperio, exercitum mitti. novo autem, an vetere exercitu opus sit, ejus esse dicere, qui scire possit qua fide Celtiberi in pace mansuri sint, simul & qui illud exploratum habeat, quieturos milites, si diutius in provincia retineantur. si ex eo quod aut inter se loquantur, aut succlamationibus apud concionantem imperatorem significent, quid sentiant conjectandum sit: palam vociferatos esse, aut imperatorem in provincia retenturos, aut cum eo in Italiam venturos esse. Disceptationem inter prætorem legatumque consulum relatio interrupit, qui suas ornari provincias priusquam de prætoris exercitu ageretur, æquum censebant. Novus omnis exercitus consulibus est decretus: binæ legiones Romanæ cum suo equitatu, & sociũm Latini nominis, quantus semper numerus, XV. millia peditum, & DCCC. equites. cum hoc exercitu Apuanis Liguribus ut bellum inferrent, mandatum est. P. Cornelio & M. Bæbio prorogatum imperium: jussique provincias obtinere, donec Coss. venissent. tum imperatũ, ut dimisso quem haberent exercitu, reverterentur Romam. de Tib. Sempronii deinde exercitu actum est. novam legionem ei quinq; millium & ducentorũ peditũ cum equitibus CCCC. consules scribere jussi. & mille præterea peditum Romanorum, quinquaginta equites, & sociis à nomine Latino imperare septem millia peditũ, CCC. equites. cum hoc exercitu placuit ire in Hispaniam citeriorẽ Tib. Sempronium. Q. Fulvio permissum, ut qui milites ante Sp. Posthumiũ & Q. Martium Coss. cives Romani sociive in Hispaniam transportati essent: & præterea supplemento adducto, quod amplius duabus legionibus quam X. millia & CCCC. pedites, sexcenti equites essent, & sociũm Latini nominis XII. millia, DC. equites; quorũ forti opera duobus adversus Celtiberos prœliis usus Q. Fulvius esset: eos, si videretur, secum deportaret. Et supplicationes decretæ, quod is prospere rempubl. gessisset: & cæteri prætores in provincias missi. Q. Fabio Buteoni

prorogatum

prorogatum in Gallia imperium est. Octo legiones præter exercitum veterem, qui in Liguribus in spe propinqua missionis erat, eo anno esse placuit. & is ipse exercitus ægre explebatur propter pestilentiam, quæ jam tertiũ annum urbem Romanam atque Italiam vastabat. Prætor T. Minucius, & haud ita multo post Cos. C. Calpurnius moritur, multiq; alii omnium ordinum illustres viri. postremo prodigii loco ea clades haberi cœpta est. C. Servilius Pont. Max. piacula iræ deûm conquirere jussus, decemviri libros inspicere: consul Apollini, Æsculapio, Saluti dona vovere & dare signa inaurata, quæ vovit, deditque. Decemviri supplicationem in biduum valetudinis causa in urbe, & per omnia fora conciliabulaque edixerunt: majores duodecim annis omnes coronati. & lauream in manu tenentes supplicaverunt. Fraudis quoque humanæ insinuaverat suspicio animis. & veneficii quæstio ex S. C. quod in urbe, propiusve urbem decẽ millibus passuum esset commissum. C. Claudio prætori, qui in locum T. Minucii erat suffectus, ultra decimũ lapidem per fora conciliabulaq; C. Mænio, priusquam in Sardiniã provinciam trajiceret, decreta. Suspecta Cos. erat mors maxime. necatus à Quarta Hostilia uxore dicebatur, ut quidem filius ejus Qu. Fulvius Flaccus in locum vitrici Cos. est declaratus: aliquanto magis infamis mors Pisonis cœpit esse: & testes existebant, qui post declaratos Coss. Albinum & Pisonẽ, quibus comitiis Flaccus tulerat repulsã, & exprobratum ei à matre dicerent, quod jam ei tertiùm negatus consulatus petenti esset: & adjecisse, pararet se ad petendum, intra duos menses effecturam ut Cos. fieret. inter multa alia testimonia ad causam pertinentia, hæc quoq; vox nimis vero eventu comprobata valuit, cur Hostilia damnaretur. Veris principio hujus dum Coss. novos delectus Romæ tenet: mors deinde alterius, & creandi comitia consulis in locum ejus omnia tardiora fecerunt. interim P. Cornelius & M. Bæbius, qui in consulatu nihil memorabile gesserãt, in Apuanos Ligures exercitum induxerũt. Ligures qui ante adventũ in provinciam consulum non expectassent bellum, improviso oppressi, ad duodecim millia hominum dediderunt se. Eos, consulto per literas prius senatu, deducere ex mõtibus in agros campestres, procul ab domo, ne reditus spes esset, Cornelius & Bæbius statuerunt, nullũ alium ante finẽ rati fore Ligustini belli. Ager publicus pop. Rom. erat in Samnitibus, qui Taurasinorum fuerat. in eum cum traducere Ligures Apuanos vellent, edixerunt Ligures ab Anido montibus descendere cum liberis conjugibusque: sua omnia secũ portarent. Ligures sæpe per legatos deprecari ne penates, sedem in qua geniti essent, sepulchra majorum cogerentur relinquere: arma, obsides pollicebantur. posteaquam nihil impetrabant, neq; vires ad rebellandum erant, edicto paruerunt. Traducti sunt publico sumptu, ad quadraginta millia liberorum capitum cum fœminis puerisque. argenti data centum & quinquaginta millia H.S. unde in novas ædes compararent quæ opus essent. agro dividendo dandoq; iidem qui traduxerant, Cornelius & Bæbius præpositi: postulantib. tamen ipsis quinqueviri ab senatu dati, quorũ ex consilio agerent. Transacta re cum veterem exercitum Romam deduxissent, triumphus ab senatu est decretus. Hi omniũ primi nullo bello gesto triumpharunt. tantum hostes deducti ante currum: quia necquid ferretur, neque quid duceretur captum, neque quid militibus daretur, quicquam in triumphis eorum fuerat. Eodem anno in Hispania Fulvius Flaccus proprætor, quia successor in provinciam tardius veniebat, educto exercitu ex hybernis, ulteriorem Celtiberiæ agrum, unde ad deditionem non venerant, instituit vastare: qua re irritavit magis quam conterruit animos barbarorum: &

clam comparatis copiis saltum Manlianum, per quem transiturum exercitum Roman. satis sciebant, obsederunt. In Hispaniam ulteriorem eunti L. Posthumio Albino collegæ Gracchus mandaverat, ut Qu. Fulvium certiorem faceret, Tarraconem exercitum adduceret. ibi dimitti veteranos, supplementumq; distribuere, & ordinare omnem exercitum sese velle: dies quoque & ea propinqua edita Flacco est, qua successor esset venturus. Hæc nova allata res, omissis quæ agere instituerat, Flaccum raptim deducere exercitum ex Celtiberia cum coegisset. barbari causæ ignari suam defectionem, & clam comparata arma sensisse eum, & pertimuisse rati, eo ferocius saltum insederūt. Vbi eum saltum prima luce agmen Romanum intravit, repente ex duabus partibus simul exorti hostes Romanos invaserunt: quod ubi vidit Flaccus, primos tumultus, in agmine per centuriones stare omnes suo quemque loco & arma expedire jubendo, sedavit: & sarcinis jumentisq; in unū locum coactis, copias omnes partim ipse, partim per legatos tribunosq; militum, ut tempus & locus postulabat, sine ulla trepidatione instruxit: cum bis deditis rem esse admonens, scelus & perfidiam illis, non virtutem nec animum accessisse. reditum ignobilem in patriam, clarum ac memorabilem eos sibi fecisse: cruentos ex recenti cæde hostium gladios, & manantia sanguine spolia, Romam ad triumphum delaturos. Plura dici tempus non patiebatur. invehebant se hostes, & in partibus extremis jam pugnabatur: deinde acies concurrerunt. atrox ubique prælium, sed varia fortuna erat. egregie legiones, nec segnius duæ alæ pugnabant: externa auxilia ab simili armatura, meliore aliquantum militū genere urgebantur, nec locum tueri poterant. Celtiberi ubi ordinata acie & signis collatis se non esse pares legionibus senserunt, cuneo impressionem fecerunt: quo tantum valent genere pugnæ, ut quacunque parte perculere impetu suo, sustineri nequeant. tunc quoq; turbatæ legiones sūt, prope interrupta acies. Quam trepidationem ubi Flaccus conspexit, equo advehitur ad legionarios equites: & *ecquid auxilii in vobis est? actum jam de hoc exercitu erit?* cum undiq; acclamassent, quin ederet quid fieri velit, non segniter imperiū executuros. *Duplicate turmas*, inquit, *duarum legionum equites, & permittite equos in cuneum hostium, quo nostros urgent: id cum majore vi equorum facietis, si effrenatos in eos equos immittitis, quod sæpe Rom. equites cum magna laude fecisse sua, memoriæ proditum est.* Dicto paruerunt, detractisq; frænis bis ultro citroque cum magna strage hostiū infractis omnibus hastis transcurrerunt. Dissipato cuneo in quo omnis spes fuerat, Celtiberi trepidare, & prope omissa pugna, locum fugæ circumspicere. Et alarii equites, postquā Romanorum equitum tam memorabile facinus videre, & ipsi virtute eorum accensi, sine ullius imperio, in perturbatos jam hostes equos immittunt. Tunc vero Celtiberi omnes in fugam effunduntur: & imperator Romanus aversos hostes contemplatus, ædem Fortunæ equestri, Iovique Opt. Max. ludos vovit. Cæduntur Celtiberi per totū saltum dissipati fuga. decem & septem millia hostium cæsa eo die traduntur. vivi capti plus tria millia, ducentis septuaginta septem cum signis militaribus, equis prope mille centum, nullis castris eo die victor exercitus mansit. victoria non sine jactura militum fuit. quadringenti LXXII. milites Romani, sociūm ac Latini nominis mille decem & novem, cum his tria millia militum auxiliariorum perierunt. ita victor exercitus renovata priore gloria, Tarraconem est perductus. Venienti Fulvio Tib. Sempronius prætor, qui biduo ante venerat, obviam processit: gratulatusque est quod rem publicā egregie gessisset: cum summa concordia quos demitte-

rent, quosque retinerent milites, composuerunt. Inde Fulvius exauctoratis militibus in naves impositis, Romam est profectus. Sempronius in Celtiberiam legiones duxit. Coss. ambo in Ligures exercitus induxerunt diversis partibus. Posthumius prima & tertia legione Balistam Suismontiumque montes obsedit: & premendo præsidiis angustos saltus deorum, commeatus interclusit: inopiaque omnium rerum eos perdomuit. Fulvius secunda & quarta legione, adortus à Pisis Apuanos Ligures qui eorum circa Macram fluvium incolebant, in deditionem acceptos, ad septem millia hominum in naves impositos, præter oram Hetrusci maris Neapolim transmisit. inde in Samnium traducti, agerque his inter populares datus est. Montanorum Ligurum ab A. Posthumio vineæ cæsæ, frumentaque deusta, donec cladibus omnibus belli coacti in deditionem venerunt, armaque tradiderunt. Navibus inde Posthumius ad visendam oram Ingaunorum Intemeliorumque Ligurum processit. priusquam hi Coss. venirent ad exercitum qui Pisas inductus erat, præerant A. Posthumius, & frater Qu. Fulvii M. Fulvius Nobilior. secundæ legionis Fulvius tribunus militum erat. is mensibus suis dimisit legionem, jurejurando adactis centurionibus, æs in ærarium ad quæstores esse delaturos. Hoc ubi Placentiam (nam eo forte erat profectus) Fulvio nunciatum est: cum equitibus expeditis secutus dimissos, quos eorum potuit assequi, deduxit castigatos Pisas. de cæteris Cos. certiorem fecit. eo referente S C. factum est, ut M. Fulvius in Hispaniam relegaretur ultra novam Carthaginem, literæque ei datæ sunt à Cos. ad P. Manlium in Hispaniam ulteriorem deferendæ. milites jussi ad signa redire. causa ignominiæ, uti semestre stipendium in eum annum esset ei legioni decretum. qui miles ad exercitum non redisset, eum ipsum, bonaque ejus vendere Cos. jussus. Eodem anno L. Duronius, qui prætor superiore anno ex Illyrico cum decem navibus Brundusium redierat: inde in portu relictis navibus cum venisset Romam, inter exponendas res, quas ibi gessisset, haud dubiè in regem Illyriorum Gentium latrocinii omnis maritimi causam avertit. ex regno ejus omnes naves esse, quæ superi maris oram depopulatæ essent. de his rebus se legatos misisse, nec conveniendi regis potestatem factam. Venerant Romam legati à Gentio, qui quo tempore Romani conveniendi regis causa venissent, ægrum forte eum in ultimis partibus fuisse regni dicerent. petere Gentium ab senatu, ne crederent confictis criminibus in se, quæ inimici detulissent. Ad ea Duronius adjecit, multis civibus Romanis & sociis Latini nominis injurias factas in regno ejus, & cives Romanos dici Corcyræ retineri. eos omnes Romam adduci placuit. C. Claudiũ prætorem cognoscere: neq; ante Gentio regi legatisve ejus responsum reddi. Inter multos alios, quos pestilentia ejus anni absumpsit, sacerdotes quoque aliquot mortui sunt. L. Valerius Flaccus pontifex mortuus est. in ejus locum suffectus est Qu. Fabius Labeo. P. Manlius, qui nuper ex ulteriore Hispania redierat, triumvir epulo, Qu. Fulvius, M. F. in locum ejus triumvir cooptatus. tum prætextatus erat. de rege sacrificio sufficiendo in locũ C. Cornelii Dolabellæ contentio inter C. Serviliũ Pont. Max. fuit, & L. Corneliũ Dolabellã duumvirũ navalẽ, quem ut inaugurarct pontifex, magistratu sese abdicare jubebat, recusantiq; id facere: ob eam rem mulcta duũviro dicta à pontifice. deq; ea cum provocasset, certatum ad populũ. cum plures jam tribus intro vocatæ dicto esse audientẽ pontifici, duumvirum juberent, mulctamq; remitti, si magistratu se abdicasset: vitium de cælo quod comitia turbaret intervenit. religio inde fuit pontificib. inaugurandi Dolabellæ.

Labellæ. P. Clælium Siculum inauguraruut, qui secundo loco inauguratus erat. Exitu anni & C. Servilius Geminus Pont. Max. decessit. idem decemvir sacrorum fuit. pontifex in locum ejus à collegio cooptatus est Qu. Fulvius Flaccus: in pontificem maximum Æmilius Lepidus. cum multi clari viri petissent. & decemvir sacrorũ Qu. Martius Philippus in ejusdem locum est cooptatus, & augur Sp. Posthumius Albinus decessit in locum ejus. P. Scipionẽ filiũ Africani augures cooptarunt. Cumanis eo anno petentibus permissum, ut publicè Latinè loquerentur, & præconibus Latine vendendi jus esset. Pisanis agrum pollicentibus, quo Latina colonia deduceretur, gratiæ ab senatu actæ. triumviri creati ad eam rem Qu. Fabius Buteo, M. & P. Popilii Lenates. à C. Mænio prætore, cui provincia Sardinia cum evenisset, additum erat, ut quæreret de veneficiis lõgius ab urbe decem millibus passuum: literę allatę, se jam tria millia hominum damnasse, & crescere sibi quæstionem indiciis, aut eam sibi esse defendendã, aut provinciã dimittendam. Qu. Fulvius Flaccus ex Hispania rediit Romam cum magna fama gestarum rerum. qui cum extra urbem triumphi causa esset, Cos. est creatus cum L. Manlio Acidino. & post paucos dies cum militibus, quos secum deduxerat, triumphans urbem est invectus. Tulit in triumpho coronas aureas centum viginti quatuor: præterea auri pondo triginta unũ, & signati Oscensis nummûm centum septuaginta tria millia ducẽtos. militibus de præda quinquagenos denarios dedit, duplex centurionibus, triplex equiti: tantundem sociis Latini nominis, & stipendiũ omnibus duplex. Eo anno rogatio primum lata est ab L. Iulio tribuno plebis, quot annos nati quemq; magistratũ peterent caperentq; inde cognomen familiæ inditũ, ut Annales appellarentur. Prætores quatuor post multos annos lege Bæbia creati, quæ alternis quaternos jubebat creari. Hi facti, C. Cornelius Scipio, L. Valerius Lævinus, Qu. & M. Mucii Scævolæ. Qu. Fulvio & L. Manlio Coss: eadem provincia, quæ superioribus, pari numero copiæ peditum, equitum, civium sociorum decretæ. In Hispaniis duabus Tib. Sempronio & L. Posthumio cum iisdem exercitib. quos haberent, prorogatum imperium est, & in supplementum Coss. scribere jussi ad tria millia peditum Romanorum CCC. equites: quinque millia sociorum Latini nominis, & quadringentos equites. P. Mucius Scævola urbanam sortitus provinciã est: & ut idem quæreret de veneficiis in urbe, & propius urbem decem millia passuum. C. Cornelius Scipio peregrinam, Qu. Mucius Scævola Siciliam, Lucius Valerius Lævinus Sardiniam. Qu. Fulvius Cos. priusquam ullam rem publicam ageret liberare & se & rempublicam religione votis solvendis dixit velle. vovisse se, quo die postremum cum Celtiberis pugnasset, ludos Iovi optimo maximo & ædem equestri Fortunæ sese facturum: in eas res sibi pecuniam collatam esse ab Hispanis, ludi decreti: & ut duumviri ad ædem locandam crearentur. De pecunia finitur, ne major caussa ludorum consumeretur, quam quanta Fulvio nobiliori post Ætolicum bellum ludos facienti decreta esset; neve quid ad eos ludos arcesseret, cogeret, acciperet, faceret adversus id S. C. quod L. Æmilio, Cn. Bæbio Coss. de ludis factum esset. Decreverat id senatus propter effusos sumptus factos in ludos. T. Sempronii ædilis, qui graves non modo Italiæ, ac sociis Latini nominis, sed etiam provinciis externis fuerat. Hyems eo anno nive sæva, & omni tempestatum genere fuit. arbores quæ obnoxiæ frigoribus sunt, deussit cunctas, & ea tum aliquanto quam alias longior fuit. itaq; Latinas mox subito coorta, & intolerabilis tempestas in monte turbavit, instauratæque sunt ex decreto pontificum. Eadẽ tempestas & in capitolio

lio aliquot signa constravit, fulminibusque complura loca deformavit. ædem Iovis Tarracinæ, ædem Albam Capuæ, portamque Romanam, muri pinnas aliquot locis decussit. Hæc inter prodigia nunciatum: & ab Reate, tripedem natum mulum. Ob ea decemviri jussi adire libros. edidere quibus diis & quot hostiis sacrificaretur: & ab fulminibus complura loca deformata, ad ædem Iovis ut supplicatio diem unum esset. Ludi deinde votivi Q. Fulvii Cos. per dies decem magno apparatu facti. Censorum inde comitia habita. creati M. Æmilius Lepidus Pont. Max. & M. Fulvius Nobilior, qui ex Ætolis triumphaverat. Inter hos viros nobiles inimicitiæ erant, sæpe multis & in senatu, & ad populum atrocibus celebratæ certaminibus. Comitiis confectis, ut traditum antiquitus est, censores in campo ad aram Martis sellis curulibus consederunt. quo repente principes senatorum cum agmine venerunt civitatis: inter quos Q. Cæcilius Metellus verba fecit. NON obliti sumus censores, vos paulo ante ab universo P.R. moribus nostris præpositos esse: & nos a vobis & admoneri & regi, non vos à nobis debere. indicandum tamen est, quid omnes bonos in vobis aut offendat, aut certe mutatum malint. Singulos cum intuemur, M. Æmili, & M. Fulvi, neminem hodie in civitate habemus, quem si revocemur in suffragium, velimus vobis prælatum esse. ambo cum simul aspicimus, non possumus non vereri, ne male comparati sitis: nec tantum reipublicæ prosit, quod omnibus nobis egregie placetis: quam quod alter alteri displiceretis, noceat. Inimicitias per annos multos vobis ipsis graves & atroces geritis: quæ periculum est, ne ex hac die nobis & reipub. quā vobis graviores fiant. De quibus causis hoc timeamus, multa succurrunt quæ dicerentur: nisi forte implacabiles vestræ iræ implicarint animos vestros. Has ut hodie, ut in isto templo finiatis simultates quæsumus vos universi: & quos conjunxit suffragiis suis P. R. hac etiam reconciliatione gratiæ conjungi à nobis sinatis. uno animo, uno consilio legatis senatum, equites recenseatis, agatis censum, lustrum condatis: quod omnibus fere precationibus nuncupabitis verbis: Ut ea res mihi collegæque meo bene & feliciter eveniat: ita, ut vere, ut ex animo velitis evenire: efficiatisque ut quod deos precati eritis, id vos velle etiam homines credamus. T. Tatius & Romulus in cujus urbis medio foro acie hostes concurrerant, ibi concordes regnarunt. Non modo simultates, sed bella quoq; finiuntur. ex infestis hostibus plerumque socii fideles, interdum etiam cives fiunt. Albani diruta Alba Romam traducti sunt: Latini Sabini in civitatem accepti. Vulgatū illud quia verum erat, in proverbium venit: Amicitias immortales inimicitias mortales debere esse. Fremitus ortus cum assensu, deinde universorum voces idem petentium confusæ in unum, orationem interpellarunt. Inde Æmilius questus cùm alia, tum bis à M. Fulvio se certo consulatu dejectum. Fulvius contra queri, se ab eo semper lacessitum, & in probrum suum sponsionem factam: tamen ambo significare, si alter vellet, se in potestate tot principum civitatis futuros. Omnibus instantibus qui aderant, dexteras fidemque dedere. mittere vere ac finire odium: deinde collaudantibus cunctis deducti sunt in Capitolium. & cura super tali re principum & facilitas censorum egregie comprobata ab senatu & laudata est. Censoribus deinde postulantibus, ut pecuniæ summa sibi, qua in opera publica uterentur, attribueretur, vectigal annuum decretum est. Eodem anno in Hispania L. Posthumius, & Tiberius Sempronius proprætores comparaverunt ita inter se, ut in Vacceos per Lusitaniam iret Albinus,

Albinus, inde in Celtiberiam reverteretur. Gracchus quod majus ibi bellum esset, in ultima Celtiberiæ penetravit. Mundam urbem primum vi cepit, nocte ex improviso aggressus. acceptis deinde obsidibus præsidioque imposito, castella oppugnare, agros urere, donec ad prævalidam aliam urbem (Certimam appellant Celtiberi) pervenit: ubi cum jã opera admoveret, veniunt legati ex oppido: quorum sermo antiquæ simplicitatis fuit, non dissimulantium bellaturos, si vires essent. petierunt enim ut sibi in castra Celtiberorum ire liceret ad auxilia accipienda: si non impetrassent, tum separatim eos ab illis se consulturos. Permittente Gracchos ierunt, & post paucis diebus alios decem legatos secum adduxerunt. Meridianum tempus erat. nihil prius petierunt à prætore quam ut bibere sibi juberet dari. epotis primis poculis, iterum poposcerunt, magno risu circumstantium in tam rudibus, & moris omnis ignaris ingeniis. tum maximus natu ex iis: *Missi sumus*, inquit, *à gente nostra, qui sciscitaremur, qua tandem re fretus, arma nobis inferres?* Ad hanc percunctationem Gracchus, exercitu se egregio fidentem venisse respondit: quem si ipsi visere velint, quo certiora ad suos referant, potestatem se eis facturum esse. tribunisque mil. imperat, ut ornari omnes copias peditum, equitumque & decurrere jubeant armatas. Ab hoc spectaculo legati missi deterruerunt suos ab auxilio circumsessæ urbi ferendo. Oppidani cum ignes nocte turribus nequicquam (quod signum convenerat) sustulissent, destituti ab unica spe auxilii in deditionem venerunt. sestertium nummum quater & vicies ab iis est exactum: quadraginta nobilissimi equites, nec obsidum nomine (nam militare jussi sunt) & tamen re ipsa ut pignus fidei essent. Inde jam duxit ad Alcen urbem, ubi castra Celtiberorum erant, à quibus venerant nuper legati. eos cum per aliquot dies armaturam levem immittendo in statione, lacessisset parvis præliis, indies majora certamina serebat, ut omnes extra munitiones ejiceret. Vbi quod petebatur sensit effectum, auxiliorum præfectis imperat, ut contracto certamine tanquam multitudine superarentur, repente tergis datis ad castra effuse fugerent: ipse intra vallum ad omnes portas instruxit copias. Haud multum temporis intercessit, cum ex incomposito refugientium suorum agmen, post effuse sequentes barbaros conspexit, instructam ad hoc ipsum intra vallum habebat aciem. itaque tantum moratus, ut suos refugere in castra libero introitu sineret, clamore sublato, simul omnibus portis erupit. Non sustinuere impetum nec opinatum hostes: qui ad castra oppugnanda venerant, ne sua quidem tueri potuerant. nam extemplo fusi, fugati mox intra vallum paventes compulsi, postremo exuuntur castris. Eo die novem millia hostium cæsa: capti vivi trecenti viginti, equi centum duodecim, signa militaria triginta septem. De exercitu Romano centum novem ceciderunt. Ab hoc prælio Gracchus duxit ad depopulandum Celtiberiam legiones. & cum ferret passim cuncta, atque ageret, populique alii voluntate, alii metu jugum acciperent. CIII. oppida intra paucos dies in deditionem accepit. præda potitus ingenti est. Convertit inde agmen retro unde venerat ad Alcen, atque eam urbem oppugnare instituit. Oppidani primum impetum hostium sustinuerunt: deinde cum jam non armis modo, sed etiam operibus oppugnarentur, diffisi præsidio urbis in arcem universi concesserunt: postremo & inde præmissis oratoribus, in ditionem se suaque omnia Romanis permiserunt. Magna inde præda facta est. multi captivi nobiles in potestatem venerunt: inter quos & Thurri filii duo, & filia. Regulus hic earum gentium erat, longe potentissimus omnium Hispanorum.

rum. Audita suorum clade, missis qui fidem venienti in castra ad Gracchum peterent, venit. & primum quæsivit, ab eone liceret sibi ac suis vivere? cum prætor victurum respondisset: quæsivit iterum si cum Romanis militare liceret? id quoque Graccho permittente. *Sequitr*, inquit, *vos adversus veteres socios meos, quoniã illos ad me *propiunt suspicere.* Sequutus est inde Romanos, fortique ac fideli opera multis locis rem Romanam adjuvit. Ergavia inde nobilis, & potens civitas, aliorum circa populorum cladibus territa, portas aperuit Romanis. Eam deditionem oppidorum haud cum fide factam, quidam auctores sunt. è qua regione abduxisset legiones extemplo inde rebellatum, magnoque eum postea prælio ad montem Chaunum cum Celtiberis à prima luce ad sextam horam diei, signis collatis pugnasse: multos utrinque cecidisse. nec aliud magnopere victores fuisse Romanos, nisi quod postero die manentes intra vallum prælio lacesserint: spolia per totum diem legisse. tertio die prælio majore iterum pugnatum: & tum demum haud dubie victos Celtiberos, castraque eorum capta & direpta esse. viginti duo millia hostium eo die esse cæsa, plus trecentos captos: parem fere equorum numerum: & signa militaria septuaginta duo: inde debellatum, veramque pacem non fluxa, ut ante fide Celtiberos fecisse. Eadem æstate & L. Posthumium in Hispania ulteriore bis cum Vacceis egregie pugnasse scribunt. ad triginta & quinque millia hostium occidisse, & castra oppugnasse. Propius vero est, serius in provinciam pervenisse, quam ut ea æstate potuerit res gerere. Censores fideli concordia senatum legerunt. Princeps electus est ipse Censor M. Æmilius Lepidus Pont. Max. tres ejecti de senatu. retinuit quosdam Lepidus à collega præteritos. Opera ex pecunia attributa divisaque inter se, hæc confecerunt. Lepidus molem ad Tarracinam ingratum opus, quod prædia habebat ibi, privatamque publicæ rei impensam insuerat. Theatrum & proscenium ad Apollinis ædem Iovis in Capitolio, columnasque circa poliendas albo locavit. & ab his columnis, quæ incommode opposita videbantur signa, amovit: clypeaque de columnis, & signa militaria affixa omnis generis dempsit. M. Fulvius plura, & majoris locavit usus: portum, & pilas pontis in Tiberim, quibus pilis fornices post aliquot annos P. Scipio Africanus, & L. Mummius censores locaverunt imponendos. Basilicam post argentarias novas, & forum piscatorium circumdatis tabernis, quas vendidit in privatum: & forum & porticum extra portam Trigeminam, & aliam post navalia, & ad fanum Herculis & post Spei ad Tiberim, ædem Appollinis Medici. habuere & in promiscuo prætores pecuniam: ex ea communiter locarunt aquam adducendam, fornicesque faciendos. impedimento operi fuit Marcus Licinius Crassus qui per fundum suum duci non est passus. Portoria quoque & vectigalia iidem multa instituerunt. complura sacella publicaque occupata à privatis, publicaque sacra, ut paterent essentque populo, curarunt. mutarunt suffragia regionatimque generibus hominum causisque & quæstibus, tribus descripserunt. Et alter ex censoribus Marcus Æmilius petiit ab senatu ut sibi dedicationis templorum reginæ Iunonis & Dianæ, quæ bello Ligustino ante annis octo vovisset, pecunia ad ludos decerneretur, viginti millia æris decreverunt. Dedicavit eas ædes, utramque in circo Flaminio, ludosque scenicos triduum post dedicationem templi Iunonis, biduum post Dianæ, & singulos dies fecit in circo. Idem dedicavit ædem Larium permarinum in campo. voverat eam annis quadraginta ante L. Æmilius Regillus, navali prælio adversus præfectos

fectos regis Antiochi. supra valvas templi tabula cum titulo hoc fixa est: DUELLO magno regibus dirimendo caput "subigendis patrandæ pacis hæc "pugna exeunti L. Æmilio M. "Æmilii filio, auspicio, imperio, "felicitate ductuque ejus inter "Ephesum Camocthumque inspe"ctante Cos. ipso Antiocho, ex"ercitu omni equitatu, elephan"tisque classis regis Antiochi an"tea sic victa, fusa, contusa, fuga"taque est: ibique eo die naves "longæ cum omnibus sociis cap"tæ quadraginta duæ. ea pugna "pugnata rex Antiochus, reg"numque ejus. Ejus rei ergo "ædem Laribus permarinis vo"vit. Eodem exemplo tabula in æde Iovis in Capitolio supra valvas fixa est. Biduo quo senatum legerunt censores, Q. Fulvius Cos. profectus in Ligures per invios montes vallesque saltus cum exercitu transgressus, signis collatis cum hoste pugnavit: neque tantum acie vicit, sed castra quoque eodem die cepit. Tria millia ducenti hostium, omnisque ea regio Ligurum in deditionem venit. Cos. deditos in campestreis agros deduxit præsidiaque montibus imposuit. Celeriter & ex provincia literæ Romam venerunt. supplicationes ob eas res gestas in triduum decretæ sunt. Prætores quadraginta hostiis majoribus per supplicationes rem divinam fecerunt. Ab altero Cos. L. Manlio nihil memoria dignum in Liguribus est gestum. Galli transalpini tria millia hominum in Italiam transgressi, neminem bello lacessentes, agrum à Cos. & senatu petebant, ut pacati sub imperio P. R. essent. eos senatus excedere Italia jussit, & Cos. Q. Fulvium quærere, & animadvertere in eos qui principes & auctores transcendendi Alpes fuissent. Eodem anno Philippus rex Macedonum senio & mærore consumptus, post mortem filii decessit. Demetriade hybernabat, cùm desiderio anxius filii, tum pœnitentia crudelitatis suæ, quæ stimulabat animum: & alter filius haud dubie & sua & aliorum opinione rex, conversique in eum omnium oculi, & destituta senectus. aliis expectantibus suam mortem, aliis ne expectantibus quidem, quo magis angebatur: & cum eo Antigonus Echecratis filius, nomen patrui Antigoni ferens qui tutor Philippi fuerat, regiæ vir majestatis, nobili etiam pugna adversus Cleomenem Lacedæmonium clarus. tutorem eum Graci, ut cognomine à cæteris regibus distinguerent appellarunt. Hujus fratris filius Antigonus ex honoratis Philippi amicis unus incorruptus permanserat: eique ea fides nequaquam amicum Persea, inimicissimum fecerat. is prospiciens animo, quanto cum periculo suo hæreditas regni ventura esset ad Persea, ut primum labare animum regis, & ingemiscere interdum filii desiderio sensit: nunc præbendo aures, nunc lacessendo etiam mentionem rei temerè actæ, sæpe querenti querens & ipse aderat. & cum multa adsoleat veritas præbere vestigia sui, omni ope adjuvabat, quo maturius omnia emanarent. Suspecti & ministri facinoris, Apelles maxime, & Philocles erant, qui Romam legati fuerant, literasque exitiales Demetrio sub nomine Flaminini attulerant, eas falsas esse, & à scriba vitiatas, signumque adulterinum, vulgo in regia fremebant. Cæterum cum suspecta magis quam manifesta esset res, forte Xychus obvius fit Antigono: comprehensusque ab eo in regiam est perductus. relicto eo custodibus, Antigonus ad Philippum processit: *Multis*, inquit, *sermonibus intellexisse videor, magno te æstimaturum, si scire vera omnia possis de filiis tuis, uter ab utro petitus fraude & insidiis esset. homo unus omnium, qui nodum hujus erroris exolvere possit, in potestate tua est Xychus.* forte vocatum perductumque in regiam vocari juberet. Adductus primo ita negare inconstanter, ut parvo metu admoto, paratum indicem esse appareret.

pareret. conspectum tortoris verberumque non sustinuit: ordinemque omnem facinoris legatorum ministeriique sui exposuit. Extemplo missi qui legatos comprehenderent. Philoclem, qui præsens erat, oppresserunt. Apelles missus ad Chæream quendam persequendum, indicio Xychi audito, in Italiam trajecit. De Philocle nihil certi vulgatum est. alii primo audaciter negantem, postquam in conspectum adductus sit Xychus non ultra tetendisse: alii tormenta etiam inficiantem perpessum affirmant. Philippo redintegratus est luctus, geminatusque: & infelicitatem suam in liberis graviorem, quod alter periisset, censebat. Perseus certior factus omnia detecta esse, potentior quidem erat, quam ut fugam necessariam duceret: tantum ut procul abesset, curabat: interim velut ab incendio flagrantis iræ, dum Philippus viveret, se defensurus. qui spe potiundi ad pœnam corporis ejus amissa, quod reliquum erat, id studere, ne super impunitatem etiam præmio sceleris frueretur. Antigonum igitur appellat: cui & palam facti parricidii gratia obnoxius erat, neque pudendum aut pœnitendum eum regem Macedonibus, propter recentem patrui Antigoni gloriam fore censebat: QVANDO in "eã fortunã veni, inquit, Antigo- "ne, ut orbitas mihi, quam alii "detestantur parentes, optabilis "esse debeat: regnũ quod à patruo "tuo forti, non solum fideli tutela "ejus custoditum & auctũ etiam "accepi, id tibi tradere in animo "est. Te ũnum habeo quẽ dignum "regno judicem, si neminem ha- "berẽ, perire & extingui id mal- "lem, quam Perseo scelestæ frau- "dis præmium esse. Demetrium "excitatũ ab inferis, restitutum- "que credam mihi, si te, qui mor- "ti innocentis, qui meo infelici "errori, unus illachrymasti, in lo- "cum ejus substitutum relinquã. Ab hoc sermone omni genere honoris producere eum non destitit, cum in Thracia Perseus abesset: circumire Macedoniæ urbes principibusque Antigonum commendare, & si via longior suppetisset, haud dubium fuit, quin eum in possessione regni relicturus fuerit. Ab Demetriade profectus, Thessalonicæ plurimum temporis moratus fuerat. inde cum Amphipolin venisset, gravi morbo est implicitus. Sed animo tamen ægrum magis fuisse quam corpore constat: curisque & vigiliis, cum identidem species & umbræ insontis interempti filii eum diris agitarent, extinctum esse cum exsecrationibus alterius: admoveri tamẽ potuisset Antigonus, si haud statim palam facta esset mors regis. Medicus Calligenes, qui curationi præerat, non expectata morte regis, à primis desperationis notis nuncios prædispositos, ita ut convenerat, mitit ad Perseum: & mortem regis in adventum ejus omnes qui extra regiam erant, celavit. Oppressit igitur nec opinanteis ignarosq; omnes Perseus, & regnum scelere partum invasit. Peropportuna mors Philippi fuit ad dilationem, & ad vires bello contrahendas. nam post paucis diebus gens Bastarnarum diu sollicitata ab suis sedibus magna peditum equitumque manu Istrũ trajecit. inde prægressi qui nunciarent regi, Antigonus & Cotto: nobilis is erat Bastarna. de ea re Antigonus sæpe invitus cum ipso Cottone legatus ad concitandos Bastarnas missus, haud procul Amphipoli famæ incerti nuncii occurrerunt, mortuum esse regem. quæ res omnem ordinem concilii turbavit. Compositum autem sic fuerat: transitum per Thraciam tutum, & commeatus Bastarnis, ut Philippus præstaret, id ut facere posset regionum principes donis coluerat fide sua obligata: pacato agmine transituros Bastarnas. Dardanorum gentem delere propositum erat, inque eorum agro sedes dare Bastarnis. duplex inde erat commodum futurum, si & Dardani, gens semper infestissima Macedoniæ, temporibusque iniquis regum imminens, tolleretur: & Bastarnæ

Bastarnæ relictis in Dardania conjugibus liberisque, ad populandam Italiam possent mitti. per Scordiscos iter esse ad mare Adriaticum Italiamque: alia via traduci exercitum non posse, facile Bastarnis Scordiscos iter daturos. nec enim aut lingua aut moribus æquales abhorrere. & ipsos adjuncturos se, cum ad prædam opulentissimæ gentis ire vidissent. inde in omnem eventum consilia commodabantur. sive cæsi ab Romanis forent Bastarnæ, Dardanos tamen sublatos prædamque ex reliquiis Bastarnarum, & possessionem liberam Dardaniæ, solatio fore. sive prospere gessissent: Romanis aversis in Bastarnarum bellum recuperaturum se in Græcia quæ amisisset. Hæc Philippi consilia fuerant. Ingressi sunt pacato agmine, fide Cottonis & Antigoni: sed haud multo post famam mortis Philippi, neque Thraces commercio faciles erant, neque Bastarnæ empto contenti esse poterant, aut in agmine contineri ne decederent via. Inde injuriæ ultro citroque fieri: quarum indies incremento bellum exarsit. Postremo Thraces, cum vim ac multitudinem sustinere hostium non possent, relictis campestribus vicis in montem ingentis altitudinis (Donucam vocant) concesserūt. Quo ubi ire Bastarnæ vellent: quali tempestate Gallos spoliantes Delphos fama est, peremptos esse: talis tum Bastarnas nequicquam ad juga montium appropinquantes oppressit. Neque enim imbre tantum effuso, dein creberrima grandine obruti sunt, cum ingenti fragore cœli tonitribusque & fulguribus præstringentibus aciem oculorum: sed fulmina etiam sic undique micabant, ut peti viderentur corpora: nec solum milites, sed etiam principes icti caderent. itaque cum præcipiti fuga per rupes præaltas, improvidi sternerentur ruerentque, instabant quidem perculsis Thraces: sed ipsi deos auctores fugæ esse, cælumque in se ruere ajebant. Dissipati procella, cum tanquam ex naufragio plerique semiermes in castra unde profecti erant, redissent, consultari quid agerent cœptum. inde ortu dissensio: aliis redeundum, aliis penetrandum in Dardaniam censentibus. Triginta fermè millia hominum (Clondico duce profecti erant) pervenerunt. cætera multitudo retro qua venerat, transdanubianam regionem repetiit. Perseus potitus regno, interfici Antigonum jussit. & dum firmaret res, legatos Romam ad amicitiam paternam renovandam, petendumque, ut rex ab senatu appellaretur, misit. Hæc eo anno in Macedonia gesta. Alter consulum, Q. Fulvius ex Liguribus triumphavit. quem triumphum magis gratiæ quam rerum gestarum magnitudini datum constabat. Armorum hostilium magnam vim transtulit: nullam pecuniam admodum. divisit tamen in singulos milites tricenos æris, duplex centurionibus, triplex equiti. Nihil in eo triumpho magis insigne fuit, quam quod forte evenit, & ut eodem die triumpharet, quo priore anno ex prætura triumphaverat. Secundum triumphum comitia edixit, quibus creati Coss. sunt M. Iunius Brutus, A. Manlius Volso. Prætorum inde tribus creatis comitia tempestas diremit. postero die reliqui tres facti, ante diem quartum Idus Martias, M. Titinius Curvus, T. Claudius Nero, T. Fonteius Capito. Ludi Romani instaurati ab ædilibus curulibus, Cn. Servilio Cæpione, Ap. Claudio Centone propter prodigia quæ evenerant. Terra movit, in foris publicis, ubi lectisternium erat: deorum capita, quæ in lectis erant, averterunt se, lanaque cum integumentis, quæ Iovi opposita fuit, decidit. de mensa oleas quoque prægustasse mures, in prodigium versum est. Ad ea expianda nihil ultra quam ut ludi instaurarentur, actum est.

TITI

TITI LIVII

PATAVINI

HISTORIARVM

Ab Vrbe Condita

DECADIS QVINTÆ

LIBER PRIMVS.

BREVIARIVM LIBRI.

IGNIS in æde Vestæ extinctus est. Tib. Sempronius Gracchus proconsul Celtiberos victos in deditionem accepit: monimentumque operum suorum, Graccburim, oppidum in Hispania constituit. A Postumio Albino proconsule Vaccei, ac Lusitani subacti sunt. de utrisque triumphavit. Antiochus Antiochi filius obses Romanis à patre datus, mortuo fratre Seleuco, qui patri defuncto successerat, in regnum Syriæ ab urbe dimissus. Lustrum à censoribus conditum est. Censa sunt civium capita CCLXXIII millia. CCXLIV. Q. Volumnius Saxa tribunus plebis legē tulit, ne quis heredē mulierē institueret. Suasit legem M. Cato. extat oratio ejus. Præterea res contra Ligures, Istros Sardos, & Celtiberos à compluribus ducibus gestas continet. & initia belli Macedonici, quod Perseus Philippi filius moliebatur: miserat enim ad Carthaginienses legationem, & ab iis nocte audita erat: sed & alias Græciæ civitates solicitabat, qui præter religionem, quod quam multa templa magnifica multis locis erexit, Athenis Iovis Olympii, & Antiochiæ Capitolini, vilissimum regem egit.

Acephalus.

*　　　　*

à patre in pace habitam armasse, eoque iuventuti prædandi cupidę pergratus esse dicebatur. Consilium de Histrico bello cum haberet consul, alii gerendum extemplo, antequam contrahere copias hostes possent, alii consulendum prius senatum censebant. Vicit sententia, quæ diem non proferebat. Profectus ab Aquileia consul, castra ad lacum Timavi posuit. Imminet mari is lacus: Eodem decem navibus C. Furius duumvir navalis venit. Adversus Illyriorum classem creati duumviri navales erant, qui tuendam viginti navibus mari superiore Anconam velut cardinem haberent: inde L. Cornelius dextra littora usque ad Tarentum, C. Furius læva usque ad Aquileiam tueretur. Eæ naves ad proximum portum in Histrię fines cum onerariis & magno commeatu missæ. secutusque cum legionibus consul, quinque ferme millia à mari posuit castra. In portu emporium brevi perfrequens factum, omniaque hinc in castra supportabantur: & quo id tutius fieret, stationes ab omnibus castrorum partibus circumdatæ sunt: in Histriamque suum præsidium stativum, repentina cohors Placentina

tina interposita inter mare & castra: & ut idē aquatoribus ad fluvium esset præsidium, M. Ebutius tribunus militum secundæ legionis duos manipulos militum adjicere jussus est. T. & C. Ælii tribuni militum legionem tertiā, quæ pabulatores & lignatores tueretur, via quæ Aquileiam fert, duxerant. Ab eadem regione mille ferme passuum castra erant Gallorum: Carmelus pro regulo erat tribus aut amplius millibus armatorum. Histri ut primum ad lacum Timavi castra sunt Romana mota, ipsi post collem occulto loco consederūt: & inde obliquis itineribus agmen sequebantur, in omnem occasionem intenti: nec quicquam eos quæ terra marique agerentur, fallebat. Postquam stationes invalidas esse pro castris eorum turba inermis frequens inter castra & mare mercantium, sine ullo terrestri aut maritimo munimento viderunt duo simul præsidia, Placentinæ cohortis, & manipulorum secundæ legionis aggrediuntur. Nebula matutina texerat incœptum: qua dilabente ad primum teporem solis, perlucens jam aliquid, incerta tamen ut solet lux speciem omnium multiplicē intuenti reddens, tum quoque frustrata Romanos, multo majorem iis quā erat hostium aciem ostendit: qua territi utriusque stationis milites ingenti tumultu cum in castra confugissent, haud paulo ibi plus quam quod secum ipsi attulerant, terroris fecerunt. Nam neque dicere quid fugissent, nec percontantibus reddere responsum poterant: & clamor in portis, ut ubi nulla esset statio quæ sustineret impetum, audiebatur: & concursatio in obscuro incidentium, aliorum in alios, incertum fecerat an hostis intra vallum esset. Vna vox audiebatur, ad mare vocantium. Id forte temere ab uno exclamatum, totis passim personabat castris. Itaque primo velut jussi id facere, pauci armati, major pars inermes, ad mare decurrunt: dein plures, postremo prope omnes: & ipse consul cum frustra revocare fugientes conatus, nec imperio, nec authoritate, nec precibus ad extremum valuisset, unus remansit. M. Licinius Strabo tribunus militum tertiæ legionis, cum tribus signis ab legione sua relictus. Hunc in vacua castra impetu facto Histri, cum alius armatus iis nemo obviam isset, in prætorio instruentem atque adhortantem suos oppresserunt. Prælium atrocius quam pro paucitate resistentium fuit: nec ante finitum est, quam tribunus militum, quique circa eum constiterant, interfecti sunt. Prætorio dejecto, direptis quæ ibi fuerunt ad quæstorium forum, quintanamque hostes pervenerunt. Ibi cum omnium rerum paratam expositamque copiam, & stratos lectos in quæstorio invenissent, regulus accubans epulari cœpit: mox idem cæteri omnes armorum hostiumque obliti faciunt: & ut quibus insuetus liberalior victus esset, avidius vino ciboque corpora onerant. Nequaquam eadem est tum rei forma apud Romanos: terra mari trepidatur, nautici tabernacula detendunt, commeatumque in littore expositum in naves rapiunt. milites in scaphas & mare territi ruunt. nautæ metu ne compleantur navigia, alii turbæ obsistunt, alii ab littore naves in altum expellunt: inde certamē, mox etiam pugna cum vulneribus & cæde invicem militum nautarumque oritur: donec jussu consulis procul à terra classis submota est. Secernere inde inermes ab armatis cœpit. vix M CC. ex tanta multitudine qui arma haberent, perpauci equites qui equos secum eduxissent, inventi sunt: cætera deformis turba, velut lixarum calonumque præda vere futura, si belli hostes meminissent. Tunc demum nuncius ad tertiam legionem revocandam, & Gallorum præsidium opprimendum venit: & simul ex omnibus locis ad castra recipienda demendamque ignominiam redire cœptum est. Tribuni militum tertiæ legionis

gionis pabulum lignaque projicere jubent. centurionibus imperant, ut graviores ætate milites binos in ea jumenta, ex quibus onera dejecta erant, imponant: equites ut singulos è juvenibus pedites secum in equos tollant. egregiam gloriam legionis fore, si castra metu secundanorum amissa, sua virtute recipiant: & recipi facile esse, si in præda occupati barbari subito opprimantur: sicut ceperint, posse capi. Summa militum alacritate adhortatio audita est. Ferunt citati signa: nec signiferos armati morantur. priores tamen consul copiæque, quæ à mari reducebantur, ad vallum accesserunt. L. Atius tribunus primus secundæ legionis non hortabatur modo milites, sed docebat etiam: si victores Histri quibus armis cepissent castra, iisdem capta retinere in animo haberent, primum exutum castris hostem ad mare persecuturos fuisse: deinde stationes certe pro vallo habituros: vino somnoque verisimile esse mersos jacere. Sub hæc A. Bæculonium signiferum suum, notæ fortitudinis virum, inferre signum jussit. Ille si unum se sequerentur, quo celerius fieret, facturum dixit: connixusque cum trans vallũ signum trajecisset primus omnium portam intravit. Et parte alia T. & C. Ælii Trr. mil. tertiæ legionis cum equitatu adveniunt: confestim & quos binos oneraria in jumenta imposuerant secuti, & Cos. cum toto agmine. At Histrorum pauci, qui modice vinosi erant, memores fuerunt fugæ: aliis somno mors continuata est, integraque sua omnia Romani, præterquam quid vini cibique absumptum erat, receperunt. Ægri quoque milites, qui in castris relicti fuerant, postquam intra vallum suos senserunt, armis arreptis cædem ingentem fecerunt. Ante omnes insignis opera fuit C. Popilii equitis: Sabello cognomen erat. is pede saucio relictus, longe plurimos hostium occidit. Ad octo millia Histrorum sunt cæsa, captus nemo: quia ira & indignatio immemores prædæ fecit. Rex tamen Histrorum temulentus ex convivio raptim à suis in equum impositus fugit. ex victoribus CCCXXXVII. milites perierunt: plures in matutina fuga quam in recipiendis castris. Forte ita evenit, ut Cn. & L. Gavillii, novelli Aquileienses cum commeatu venientes, ignari prope in capta castra ab Histris inciderent. Ii cum Aquileiam relictis impedimentis refugissent, omnia terrore ac tumultu, non Aquileia modo, sed Romæ quoque post paucos dies impleverunt: quo non capta tantum castra ab hostibus, nec fuga quæ vera erat, sed perditas res, deletumque exercitum omnem allatum est. Itaque quod in tumultu fieri solet, delectus extra ordinem, non in urbe tantum, sed tota Italia indicti. Duæ legiones civium Romanorum conscriptæ, & decem millia peditum cum equitibus D. sociis nominis Latini imperata. M. Iunius consul transire in Galliam; & ab civitatibus provinciæ ejus, quantum quæque posset, militum exigere jussus. Simul decretum, ut T. Claudius prætor militibus legionis quartæ & sociûm Latini nominis V. millibus, equitum CCL. Pisas ut convenirent ediceret: eamque provinciam dum consul inde abesset, tutaretur. M. Titinius Pr. legionem primam, parem numerum sociorum peditum equitumque Ariminum convenire juberet. Nero paludatus Pisas in provinciam est profectus. Titinius C. Cassio Tr. mil. Ariminum, qui præesset legioni misso delectum Romæ habuit. M. Iunius Cos. ex Liguribus in provinciam Galliam transgressus, auxiliis protinus per civitates Galliæ, militibusque colonis imperatis Aquileiam pervenit. Ibi certior factus exercitum incolumem esse, scriptis literis Romam ne tumultuarentur, ipse remissis auxiliis, quæ Gallis imperaverat, ad collegam est profectus. Romæ

magna ex nec opinato lætitia fuit. delectus omissus est, exauctorati qui sacramento dixerant, & exercitus, qui Arimini pestilentia affectus erat, domum dimissus. Histri magnis copiis cum castra haud procul consulis castris haberent, postquam alterum consulem cum exercitu novo advenisse audierunt, passim in civitates dilapsi sunt. consules Aquileiam in hyberna legiones reduxerunt. Sedato tandem Histrico tumultu S. C. factum est, ut Coss. inter se compararent uter eorum ad comitia habenda Romam rediret. Cum absentem Manlium Tr. pl. A. Licinius Nerva, & C. Papirius Turdus in concionibus lacerarent, rogationemque promulgarent, ne Manlius post Idus Martias (prorogatæ namque consulibus jam in annum provinciæ erant) imperium retineret: uti causam extemplo dicere, cum abisset magistratu, posset: huic rogationi Qu. Ælius collega intercessit, magnisque contentionibus obtinuit, ne perferretur. Per eos dies Tib. Sempronius Gracchus, & L. Posthumius Albinus, ex Hispania Romam cum revertissent, senatus iis à M. Titinio Pr. datus in æde Bellonæ, ad disserendas res quas gessissent, postulandosque honores meritos, ut diis immortalibus haberetur honos. Eodem tempore & in Sardinia magnum tumultum esse, literis T. Ebutii Pr. cognitum est, quas filius ejus ad senatum attulerat. Ilienses adjunctis Balarorum auxiliis, pacatam provinciam invaserant: nec eis invalido exercitu, & magna parte pestilentia absumpto, resisti poterat. Eadem & Sardorum legati nunciabant, orantes ut urbibus saltem (jam enim agros deploratos esse) opem senatus ferret. Hæc legatio, totumque quod ad Sardiniam pertinebat, ad novos magistratus rejectum est. Æque miserabilis legatio Lyciorum, qui crudelitatem Rhodiorum, quibus ab L. Cornelio Scipione attributi erant, querebantur, fuisse sub ditione Antiochi: eam regiam servitutem collatam cum præsenti statu, præclaram libertatem visam. Non publico tantum se premi imperio, sed singulos justum pati servitium: juxta se conjuges liberosque vexari: in corpus, in tergum sæviri: famam quod indignum sit, maculari dehonestarique, & palam res odiosas fieri, juris etiam usurpandi causa; nec pro dubio habeant, nihil inter se & argento parata mancipia interesse. Motus his senatus, literas Lyciis ad Rhodios dedit: nec Lycios Rhodiis, nec ullos alicui quam qui nati liberi sint, in servitutem dari placere. Lycios ita sub Rhodiorum simul imperio & tutela esse, ut in ditione P. R. civitates sociæ sint. Triumphi deinde ex Hispania duo continui acti. Prior Sempronius Gracchus de Celtiberis sociisque eorum: postero die L. Posthumius de Lusitanis, aliisque ejusdem regionis Hispanis triumphavit. XL. millia pondo argenti Tib. Gracchus transtulit, XX. millia Albinus. militibus denarios quinos vicenos, duplex centurioni, triplex equiti, ambo diviserunt: sociis tantundem quantum Romanis. Per eosdem forte dies M. Iunius Cos. ex Histria comitiorum causa Romam venit. Eum cum in senatu fatigassent interrogationibus Trr. pl. Papirius & Licinius, de his quæ in Histria essent acta, in concionem quoque produxerunt. Ad quæ cum consul, se dies non plus XI. in ea provincia fuisse, responderet: quæ se absente acta essent, se quoque ut illos, fama comperta habere: exequebantur deinde, quærentes, quid ita non potius A. Manlius Romam venisset, ut rationem redderet P. R. cur ex Gallia provincia, quam sortitus esset, in Histriam transisset: quando id bellum senatus decrevisset? quando id bellum P. R. jussisset? At hercule privato quidē consilio bellum susceptum esse, sed gestum prudenter fortiterque. Imo utrum susceptum sit nequius, an inconsultius gestū, dici non posse.

Stationes duas nec opinantes ab Histris oppressas, castra Romana capta, quod peditum, quod equitum in castris fuerit. cæteros inermes fusosque, ante omnes consulem ipsum ad mare ac naves fugisse. privatum rationem redditurum earum rerum esse, quoniam consul noluisset. Comitia deinde habita. Consules creati C. Claudius Pulcher, Tib. Sempronius Gracchus. Et postero die prætores facti, P. Ælius Tubero iterum, Cajus Quintius Flamininus, C. Numisius, C. Mummius, Cn. Cornelius Scipio, C. Valerius Lævinus. Tuberoni urbana jurisdictio, Quintio peregrina evenit, Numisio Sicilia, Nummio Sardinia: sed ea propter belli magnitudinem provincia consularis facta. Gracchus eam sortitur, Histriam Claudius, Scipio & Lævinus Galliam in duas divisam provincias sortiti sunt. Idibus Martiis, quo die Sempronius Claudiusque consulatum inierunt, mentio tantum de provinciis Sardinia Histriaque, & utriusque hostibus fuit, qui in his provinciis bellum conscivissent. Postero die legati Sardorum, qui ad novos magistratus dilati erant, L. Minucius Thermus, qui legatus Manlii consulis in Histria fuerat, in senatum venit. Ab his edoctus est senatus, quantum belli eæ provinciæ haberent. Moverunt senatum & legationes sociûm nominis Latini, quæ & censores & priores consules fatigaverunt, tandem in senatum introductæ. Summa querelarum erat, cives suos Romæ censos plerosque Romam commigrasse. quod si permittatur, perpaucis lustris futurum, ut deserta oppida, deserti agri, nullum militem dare possent. Fregellas quoque millia IV. familiarium transisse ab se, Samnites Pelignique querebantur: neque eo minus aut hos aut illos in delectum militum dare. Genera autem fraudis duo mutandæ viritim civitatis inducta erant. Lex sociis ac nominis Latini, qui stirpem ex sese domi relinquerent, dabat, ut cives Romani fierent. Ea lege male utendo, alii sociis, alii populo Rom. injuriam faciebant. Nam & ne stirpem domi relinquerent liberos suos quibusquibus Romanis in eam conditionem ut manumitterentur, mancipia dabant, libertinique cives essent: & quibus stirpes adesset quam relinquerent, ut cives Romani fiebant. Postea his quoque imaginibus juris spretis, promiscue sine lege, sine stirpe, in civitatem Romanam per migrationem & censum transibant. Hæc ne postea fierent, petebant legati, & ut redire in civitates juberent socios. deinde ut lege caverent, ne quis quem civitatis mutandæ causa suum faceret, néve alienaret: & si quis ita civis Rom. factus esset, civis non esset. Hæc impetrata ab senatu. Provinciæ deinde quæ in bello erant, Sardinia atque Histria decretæ. in Sardiniam duæ legiones scribi jussæ: quina millia in singulas, duceni pedites, treceni equites, & duodecim millia peditum sociorum ac Latini nominis, & DC. equites, & X. quinqueremes naves, si deducere ex navalibus vellet. Tantundem peditum equitumque in Histriam, quantum in Sardiniam decretum. Et legionem unam cum equitibus CCC. & quinque millia peditum sociorum, & CCL. mittere equites in Hispaniam consules ad Marcum Titinium jussi. Priusquam consules provincias sortirentur, prodigia nunciata sunt: lapidē in agro Crustumino in lacum Martis de cœlo cecidisse. Puerū trunci corporis in agro Romano natum, & quadrupedem anguem visum: & Capuæ multa in foro ædificia de cœlo tacta: & Puteolis duas naves fulminis ictu concrematas esse. Inter hæc quæ nunciabantur, lupus etiam Romæ interdiu agitatus, cum Collina porta intrasset, per Æsquilinam magno consectantium tumultu evasit. Eorum prodigiorum causa consules majores hostias immolarunt: & diem unum circa omnia pul-

vinaria supplicatio fuit. Sacrificiis rite perfectis, provincias sortiti sunt. Claudio Histria, Sempronio Sardinia obvenit. Legem deinde sociis C. Claudius tulit S. C. & edixit: qui socii ac nominis Latini, ipsi majoresve eorum M. Claudio, T. Quintio censoribus, postque ea apud socios nominis Latini censi essent, ut omnes in suam quisque civitatem ante Cal. Novembres redirent. Quæstio, qui ita non redissent, L. Mummio prætori decreta est. Ad legem, & edictum Cos. S. C. adjectum est, ut dictator, Cos. interrex, censor, Pr. qui nunc esset apud forum, darent operam, ut qui manumitteretur, in libertatem vindicaretur, ut jusjurandum daret: qui eũ manumitteret, civitatis mutandæ causa manu non mittere: qui id non juraret, eum manumittendum non censuerunt. Hæc in posterum causa jurisque dictio C. Claudio Cos. decreta est. Dum hæc Romæ geruntur, M. Iunius, & A. Manlius qui priore anno consules fuerant, cum Aquileiæ hybernassent, principio veris in fines Histrorum exercitum introduxerunt: ubi cum effuse popularentur, dolor magis & indignatio diripi res suas cernentes Histros, quam certa spes satis sibi virium adversus duos exercitus excivit. concursu ex omnibus populis juventutis facto, repentinus & tumultuarius exercitus acrius primo impetu quam perseverantius pugnavit. Ad quatuor millia eorum in acie cæsa, cæteri omisso bello in civitates passim diffugerunt. Inde legatos primum ad pacem petendam in castra Romana, deinde obsides imperatos miserunt. Hæc cum Romæ cognita literis proconsulum essent, C. Claudius consul veritus ne forte ea res provinciam exercitumque sibi adimeret, non votis nuncupatis, non paludatis lictoribus, uno omnium certiore facto collega, nocte profectus preceps in provinciã abiit: ubi inconsultius quam venerat, se gessit. Nam cum concione advocata fugam è castris A. Manlii adversis auribus militum, quippe qui primi ipsi fugissent, jactasset, ingessissetque probra M. Iunio, quod se dedecoris socium collegæ fecisset, ad extremũ utrumque decedere provincia jussit. Quod cum milites consulis imperio dicto audientes futuros sese dicerent, cum is more majorum secundum vota in Capitolio nuncupata, lictoribus paludatis profectus ab urbe esset, furens ira, vocatum qui pro quæstore Manlii erat, catenas poposcit, vinctos se Iunium Manliumque minitans Romam missurum. Ab eo quoque spretum consulis imperium est, & circumfusus exercitus favens imperatorum causæ, & consuli infestus, animos ad non parendum addebat. Postremo fatigatus consul, & contumeliis singulorum, & multitudinis (nam insuper irridebant) ludibriis, nave eadem qua venerat, Aquileiam rediit. Inde collegæ scripsit, ut militum novorum ei parti, quæ scripta in Histriam provinciam esset, ediceret, Aquileiam ut convenirent: ne quid se Romæ teneret, quo minus votis nuncupatis paludatus, ab urbe exiret. Hæc collegæ obsequenter facta, brevisque dies ad conveniendum edicta est. Claudius prope consecutus est literas suas. Concione adveniens de Manlio & Iunio habita, non ultra triduum moratus Romæ, paludatis lictoribus, votisque in Capitolio nuncupatis, in provinciam æque amplius præcipiti celeritate abit. Paucis ante diebus Iunius Manliusque oppidum Nesatium, quo se principes Histrorum & regulus ipse Æpulo receperat, summa vi oppugnant. Eo Claudius duabus legionibus novis adductis, vetere exercitu cum suis ducibus dimisso, ipse oppidum circumsedit, & vineis oppugnare intendit: amnemque præterfluentem mœnia, qui & impedimento oppugnantibus erat, & aquationem Histris præbebat, multorum dierum opere exceptum, novo alveo avertit. Ea res barbaros miraculo

miraculo terruit abscissæ aquæ, & ne tum quidem memores Pacis, in cædem conjugum ac liberorum versi, etiam ut spectaculo hostibus tam fœdum facinus esset, palam in muris trucidatos præcipitabant. Inter simul comploratione fœminarum puerorumque, simul nefandam cædem, milites transgressi murum, oppidum intrarunt. Cujus capti tumultum, ut ex pavido clamore fugientium accepit rex, trajecit ferro pectus, ne vivus caperetur: cæteri capti aut occisi. Duo deinde oppida Mutila & Faveria vi capta & deleta. Præda, ut in gente inopi, spe major fuit, & omnis militibus concessa est. V. millia capitum DCXXXII. sub corona venierunt. auctores belli virgis cæsi, & securi percussi. Histria tota trium oppidorum excidio, & morte regis pacata est: omnesque undique populi obsidibus datis in ditionem venerunt. Sub Histrici finem belli, apud Ligures consilia de bello haberi cœpta. T. Claudius proconsul, qui Pr. priore anno fuerat, cum præsidio legionis unius Pisis præerat. cujus literis senatus certior factus: eas ipsas literas ad C. Claudium (nam alter Cos. jam in Sardiniam trajecerat) deferendas censet: & adjicit decretum, quoniam Histria provincia confecta esset, si ei videretur, exercitum traduceret in Ligures. Simul ex literis Cos. quas de rebus in Histria gestis scripserat, in biduum supplicatio decreta. Et ab altero Cos. Tib. Sempronio in Sardinia prospere res gestæ. Exercitum in agrum Sardorũ Iliensium induxit. Balarorum magna auxilia Iliensibus venerant. Cum utraque gente signis collatis conflixit. Fusi fugatique hostes, castrisque exuti XII. millia armatorum cæsa. Postero die arma lecta conjici in acervum jussit consul: sacrumque id Vulcano cremavit. Victorem exercitum in hyberna sociarum urbium reduxit. Et C. Claudius literis T. Claudii & S. C. accepto, ex Histria legiones in Ligures transduxit. Ad Scultennam flumen in campos progressi castra habebant hostes. Ibi cum his acie dimicatum, XV. M. cæsa: plus DCC. aut in prælio, aut in castris (nam ea quoq; expugnata sunt) capti, & signa militaria unum & L. capta. Ligures reliquiæ cædis in monteis refugerunt passim: populantique campestreis agros consuli nulla usquam apparuerunt arma. Claudius duarum gentium uno anno victor, duabus (quod raro alius) in consulatu pacatis provinciis, Romam revertit. Prodigia eo anno nunciata: in Crustumino avem sangualem (quam vocant) sacrum lapidem rostro cecidisse. bovem in Campania locutum. vaccam æneam Syracusis ab agresti tauro, qui pecore aberrasset, initam, ac semine aspersam In Crustumino diem unum in ipso loco supplicatio fuit. & in Campania bos alenda publice data; Syracusanumque prodigium expiatum, editis ab aruspicibus diis, quibus supplicaretur. Pontifex eo anno mortuus est M. Claudius Marcellus, qui consul censorque fuerat. In ejus locum suffectus est pontifex filius ejus M. Marcellus. Et Lucam colonia eodem anno MM. civium Romanorum sunt deducta. Triumviri deduxerunt. P. Ælius, L. Egilius, Cn. Sicinius. Quinquagena & singula jugera & semisses agri in singulos dati sunt. De Ligure captus is ager erat: Hetruscorum ante, quam Ligurum fuerat. C. Claudius Cos. ad urbem venit: cui cum in senatu de rebus in Histria Liguribusque prospere gestis disseruisset, postulanti triumphus est decretus. triumphavit in magistratu de duabus simul gentibus. Tulit in eo triumpho denariûm CCCVII. millia: & victoriatûm LXXXV. millia DCCII. militib. in singulos quindeni denarii dati, duplex centurioni, triplex equiti: sociis dimidio minus, quam civibus datum. Itaq; taciti, ut iratos esse sentires, secuti sunt currũ. Dum is triumphus de Liguribus

agebatur, Ligures postquam senserunt non consularem tantum exercitum Romam adductum, sed legionem ab T. Claudio Pisis dimissam, soluti metu clam exercitu indicto, per transversos limites superatis montibus in campos digressi, agrum Mutinensem populati, repentino impetu coloniam ipsam ceperunt. Id ubi Romam allatum est, senatus C. Claudium consulem comitia primo quoque tempore habere jussit: creatisque in annum magistratibus in provinciam redire, & coloniam ex hostibus eripere. Ita uti censuit senatus comitia habita. Coss. creati Cn. Cornelius Scipio Hispalus, Q. Petilius Spurinus. Prætores inde facti, M. Popilius Lænas, P. Licinius Crassus, M. Cornelius Scipio, L. Papyrius Maso, M. Aburius, L. Aquilius Gallus. C. Claudio Cos. prorogatum in annum imperium, & Gallia provincia. Et ne Histri quoque idem, quod & Ligures facerent, socios nominis Latini in Histriam mitteret, quos triumphi causa de provincia deduxisset. Cn. Cornelio, & Q. Petilio Coss. quo die magistratum inierunt, immolantibus Iovi singulis bubus, uti solet, in ea hostia, qua Q. Petilius sacrificavit, in jecinore caput non inventum. Id cum ad senatum retulisset, bove perlitare jussus. De provinciis deinde consultus senatus Pisas & Ligures provincias consulibus decrevit. Cui Pisæ provincia obvenisset, cum magistratuum creandorum tempus esset, ad comitia reverti jussit. Additum decreto, ut binas legiones novas scriberent, & CCC. equites: & dena millia peditum sociis nominique Latino, & D C. imperarent equites. T. Claudio prorogatum est imperium in id tempus, quo in provinciam Cos. venisset. Dum de his rebus in senatu agitur, Cn. Cornelius evocatus à viatore, cum templo egressus esset, paulo post rediit confuso vultu: & exposuit patribus conscriptis, bovis sescenaris quem immolavisset, jecur defluxisse: id se victimario nunciantì parum credentem, ipsum aquam effundi ex olla ubi exta coquerentur, jussisse: & vidisse cæteram integram partem extorum, jecur omne inenarrabiliter absumptum. Territis eo prodigio patribus, & alter Cos. curam adjecit, qui se quod caput jecinori defuisset, tribus bubus perlitasse negavit. Senatus majoribus hostiis usque ad litationem sacrificari jussit. Cæteris diis perlitatum ferunt. Saluti Petilium perlitasse negant. Inde consules prætoresque provincias sortiti. Pisæ C. Cornelio, Ligures Petilio obvenerunt. Prætores L. Papirius Maso urbanam, M. Aburius inter peregrinos sortiti sunt. M. Corn. Scipio Maluginensis Hispaniam ulteriorem, L. Aquilius Gallus Siciliam habuit. Duo deprecati sunt, ne in provincias irent: M. Popilius in Sardiniam. Gracchum eam provinciam pacare, & T. Ebutium Pr. adjutorem ab senatu datum esse. Interrumpi tenorem rerum, in quibus peragendis continuatio ipsa efficacissima esset, minime convenire. inter traditionem imperii, novitatemque successoris, quæ noscendis prius quam agendis rebus imbuenda sit, sæpe bene gerendæ rei occasiones intercidere. Probata Popilii excusatio est. P. Licinius Crassus sacrificiis se impediri solennibus excusabat, ne in provinciam iret. Citerior Hispania obvenerat. Cæterum aut ire jussus, aut jurare pro concione solenni sacrificio se prohiberi. Id ubi in P. Licinio ita statutum est, & ab se uti jusjurandum acciperent, M. Cornelius postulavit, ne in Hispaniam ulteriorem iret. Prætores ambo in eadem verba jurejuraverunt. M. Titinius & T. Fonteius proconsules manere cum eodem imperii jure in Hispania jussi: & ut in supplementum his tria millia civium Romanorū cum equitibus CC, quinque millia sociūm Latini nominis, & CCC. equites mitterentur. Latinæ feriæ fuere ad diem III. Nonas Maij: in quibus

bus quia in una hostia magistratus Lanuvinus precatus non erat, P. R. Quiritum, religioni fuit. Id cum ad senatum relatum esset, senatusque ad pontificum collegium rejecisset: pontificibus, quia non ritè factæ Latinæ essent, instauratis Latinis, placuit Lanuvinos, quorum opera instauratæ essent, hostias præbere. Accesserat ad religionem quod Cn. Cornelius Cos. ex monte Albano rediens concidit, & parte membrorum captus, ad aquas Cumanas profectus, ingravescente morbo Cumis decessit: sed inde mortuus Romam allatus, & funere magnifico elatus, sepultusque est. Pontifex idem fuerat Cos. Q. Petilius cum primum per auspicia posset, collegæ subrogando comitia habere jussus, & Latinas edicere: comitia in diem III. Nonas Sextiles, Latinas in diem III. Idus Sextiles, edixit. Plenis religionum animis prodigia insuper nunciata: Tusculi facem in cœlo visam. Gabiis ædem Apollinis & privata ædificia complura, Graviscis murum portamque de cœlo tacta. Ea patres procurari, uti pontifices censuissent, jusserunt. Dum Coss. primum religiones, ~~deinde alterum alterius mors~~, & comitia, & Latinarum instaurationes impediunt: interim C. Claudius exercitum ad Mutinam, quam Ligures priore anno ceperant, admovit. Ante triduum quam oppugnari cœperat, receptam ex hostibus colonis restituit. VIII. millia ibi Ligurum intra muros cæsa, literæque Romam extemplo scriptæ, quibus non modo rem exponeret: sed etiam gloriaretur, sua virtute ac felicitate neminem jam cis Alpeis hostem P. R. agrique aliquantum captum, qui multis millibus hominum dividi viritim posset. Et Tiberius Sempronius eodem tempore in Sardinia multis secundis prœliis Sardos perdomuit. XV. millia hostium sunt cæsa. Omnes Sardorum populi qui defecerant, in ditionem redacti. Stipendiariis veteribus duplex vectigal imperatum exactumque: cæteri frumentum contulerunt. Pacata provincia obsidibusque ex tota insula CCXXX. acceptis, legati Romam qui ea nunciarent, missi: quique ab senatu peterent, ut ob eas res ductu auspicioque Tib. Sempronii prospere gestas, diis immortalibus honos haberetur, ipsique decedenti de provincia exercitum secum deportare liceret. Senatus in æde Apollinis legatorum verbis auditis, supplicationem in biduum decrevit, & XL. majoribus hostiis consules sacrificare jussit: Tib. Sempronium proconsulem exercitumque eo anno in provincia manere. Comitia deinde consulis unius subrogandi, quæ ad diem III Nonas Sextiles edicta erant, eo ipso die sunt confecta. Quintus Petilius Cos. collegam, qui extemplo magistratum occiperet, creavit M. Valerium Lævinum. Is jam diu cupidus provinciæ, cum opportunæ cupiditati ejus literæ allatæ essent, Ligures rebellasse, Nonis Sextilibus paludatus, literis auditis, tumultus ejus causa legionem tertiam ad C. Claudium proconsulem in Galliam proficisci jussit: & duumviros navaleis cum classe Pisas ire, qui Ligurum oram, maritimum quoque terrorem admoventes, circumvectarentur. Eodem & Q. Petilius Cos. ad conveniendum exercitui diem edixerat. Et C. Claudius proconsul audita rebellione Ligurum, præter eas copias, quas secum Parmæ habebat, subitariis collectis militibus, exercitum ad fines Ligurum admovit. Hostes sub adventum C. Claudii, à quo duce se meminerant nuper ad Scultennam flumen victos fugatosque, locorum magis præsidio adversus infeliciter expertam vim, quam armis se defensuri, duos montes Letum & Balistam ceperunt: muroque insuper amplexi, tardius ex agris demigrantes, oppressi ad M. & D. perierunt. Cæteri montibus se tenebant, & ne in metu quidem feritatis ingenitæ obliti, sæviunt in

in prædam, quæ Mutinæ parta erat: captivos cum fœda laceratione interficiunt: pecora in fanis trucidant, verius passim, quam rite sacrificant. Satiati cæde animantium quæ inanima erant, parietibus affigunt vasa omnis generis, usui magis quam ornamento in speciem facta. Quintus Petilius Cos. ne absente se debellaretur, literas ad C. Claudium misit, ut cum exercitu ad se in Galliam veniret; campis Macris se eum expectaturum. Literis acceptis Claudius ex Liguribus castra movit, exercitumque ad campos Macros consuli tradidit. Eodem paucis post diebus C. Valerius consul alter venit. Ibi divisis copiis, priusquam digrederentur, communiter ambo exercitus lustraverunt. tum sortiti, quia non ab eadem utrumque parte aggredi hostem placebat, regiones quas peterent. Valerium auspicato sortitum constabat, quod in templo fuisset: in Petilio id vitio factum, postea augures responderunt, quod extra templum sortem in sitellam in templum latam, foris ipse posuerit. Profecti inde in diversas regiones. Petilius adversus Balistæ & Leti jugum, quod eos montes perpetuo dorso inter se jungit, castra habuit. Ibi adhortantem eum pro concione milites, immemorem ambiguitatis verbi ominatum ferunt, se eo die Letum capturum esse. Duabus simul partibus subire in adversos montes cæpit. Ea pars in qua ipse erat, impigre succedebat. Alteram hostes cum propulissent, ut restitueret rem inclinatam, consul equo advectus, suos quidem à fuga revocavit: ipse dum incautius ante signa obversatur, missili trajectus cecidit. Nec hostes ducem occisum senserunt, & suorum pauci qui viderant, haud negligenter, ut qui in eo victoriam verti scirent, corpus occultavere. Alia multitudo peditum equitumque, deturbatis hostibus montes sine duce cepere. ad V. millia Ligurum occisa, ex Romano exercitu duo & quinquaginta ceciderunt. Super tam evidentem tristis ominis eventum etiam ex pullario auditum est, vitium in auspicio fuisse, nec id consulem ignorasse. C. Valerius audita

* *

deduxit. Cis Apenninum Garuli & Lapicini, & Hercates, trans Appenninum Brinniates fuerant. Inter Audenam amnem Q. Mucius cum iis qui Lunam Pisasque depopulati erant, bellum gessit, omnibusque in ditionem redactis arma ademit. Ob eas res in Gallia Luguribusque gestas duorum consulum ductu auspicioque, senatus in triduum supplicationes decrevit, & XL. hostiis sacrificari jussit. Et tumultus quidem Gallicus & Ligustinus, qui in principio ejus anni exortus fuerat, haud magno conatu brevi oppressus erat. Belli Macedonici subibat jam cura, miscente Perseo inter Dardanos Bastarnasque certamina: & legati qui missi ad res visendas in Macedoniā erant, jam reverterant Romam, renunciaverantque bellum in Dardania esse. Simul venerant & ab rege Perseo oratores, qui purgarent, nec accitos ab eo Bastarnas, nec auctore eo quicquam facere. Senatus nec liberavit ejus culpa regem, neque arguit: moneri eum tantummodo jussit, ut etiam atq; etiam curaret ut sanctum haberet fœdus, quod ei cum Romanis esse videri posset. Dardani cum Bastarnas non modo non excedere finibus suis, quod speraverant, sed graviores fieri indies cernerent, subnixos Thracum accolarum & Scordiscorum auxiliis, audendum aliquid vel temere rati, omnes undique armati ad oppidum, quod proximum castris Bastarnarum erat, conveniunt. Hyems erat, & id anni tempus elegerant, ut Thraces Scordicique in fines suos abirent. Quod ubi ita factum, & solos jam esse Bastarnas audierunt, bifariam dividunt copias: pars ut recto itinere ad lacessendū ex aperto iret: pars devio saltu, circumducta, ab tergo

tergo aggrederetur. Cæterum priusquam circumire castra hostium possent, pugnatum est: victique Dardani compelluntur in urbem, quæ ferè XII. millia ab castris Bastarnarum aberat. Victores confestim circumsidunt urbem, haud dubie postero die aut metu dedituris se hostibus, aut vi expugnaturi. Interim Dardanorum altera manus quæ circūducta erat, ignara cladis suorum, castra Bastarnarum sine præsidio relicta

* *

more sella eburnea posita jus dicebat, disceptabatque controversias minimarum rerum: adeoque nulli fortunæ adhærebat animus per omnia genera vitæ errans, uti nec sibi nec aliis, quinam homo esset, satis constaret. Non alloqui amicos, vix notis familiariter arridere, munificentia inæquali sese aliosque ludificari: quibusdam honoratis, magnoque æstimantibus se, puerilia, ut escæ aut lusus, munera dare: alios nihil expectantes ditare. Itaque nescire quid sibi vellet, quibusdam videri. quidam ludere eum simpliciter, quidam haud dubie insanire aiebant. In duabus tamen magnis honestisque rebus vere regius erat animus, in urbium donis & deorum cultu. Megalopolitanis in Arcadia murum se circumdaturum urbi est pollicitus: majoremque partem pecuniæ dedit. Tegeæ theatrum magnificum è marmore facere instituit. Cizici in Prytaneum, id est, penetrale urbis, ubi publicè quibus is honos datus est, vescuntur: vasa aurea mensæ unius posuit. Rhodiis nihil unum insigne, ita omnis generis, ut quæque usus eorum postulaverunt, dona dedit. Magnificentiæ vero in deos, vel Iovis Olympii templum Athenis, unum in terris inchoatum pro magnitudine dei, potest testis esse. Sed & Delon maris insignibus, statuarumque copia exornavit: & Antiochiæ Iovis Capitolini magnificum templum non laqueatum auro tantum, sed parietibus totis lamina inauratum, & alia multa in aliis locis pollicitus, quia perbreve tempus regni ejus fuit, non perfecit. Spectaculorum quoque omnis generis magnificentia superiores reges vicit, reliquorum sui moris & copia Græcorum artificum, gladiatorū munus Romanæ consuetudinis, primo majore cum terrore hominum insuetorum ad tale spectaculum, quàm voluptate dedit: deinde sæpius dando & modo vulneribus tenus, modo sine missione etiam, & familiare oculis gratumque id spectaculum fecit, & armorum studium plerisque juvenum accendit. Itaque qui primo ab Roma magnis præmiis paratos gladiatores accersere solitus erat, jam suo

* *

L. Cor. Scipio inter peregrinos. M. Attilio Pr. provincia Sardinia obvenerat: sed cum legione nova quā Coss. conscripserant, quinque millibus peditum, CCC. equitibus in Corsicam jussus est transire.* Dum is ibi bellum gereret, Cornelio prorogatum imperium, uti obtineret Sardinam. Cn. Servilio Cæpioni in Hispaniam ulteriorem, & P. Furio Philo in citeriorem tria millia peditum Romanorum, equites CL. & sociûm Latini nominis quinque millia peditum, CCC. equites. Sicilia L. Claudio sine supplemento decreta. Duas præterea legiones Coss. scribere jussi, cum justo numero peditum equitumque, & decem millia peditum sociis imperare, & DC. equites. Delectus consulibus eo difficilior erat, quod pestilentia quæ priore anno in boves ingruerat, eo verterat in hominum morbos. qui inciderant, haud facile septimum diem superabant: qui superaverant, longinquo maxime quartanæ implicabantur morbo. Servitia maxime moriebantur. eorum strages per omnes vias insepultorum erat. Ne liberorum quidem funeribus Libitina sufficiebat. Cadavera intacta à canibus ac vulturibus tabes absumebat, satisque constabat nec illo, nec priore anno in tanta strage boum, hominumq; vulturium usquam visum. Sacerdotes publici ea pestilentia mortui

sunt,

sunt, Cn. Servilius Cæpio pontifex pater prætoris, & Tib. Sempronius T. F. Longus X-vir sacrorum, & P. Ælius Pætus augur, & Tiber. Sempronius Gracchus, & C. Attilius Æmilius curio maximus, & M. Sempronius Tuditanus pontifex. Pontifices suffecti sunt, C. Sulpicius Galba in locum Tuditani. Augures suffecti sunt: in Gracchi locum T. Veturius Gracchus Sempronius, in P. Ælii Quintus Ælius Pætus. X-vir sacrorum C. Sempronius Longus, curio maximus, C. Scribonius curio sufficitur. Cum pestilentiæ finis non fieret, senatus decrevit, uti X-viri libros Sibyllinos adirent. Ex decreto eorum diem unum supplicatio fuit. & Quinto Martio Philippo verba præeunte, populus in foro votum concepit: si morbus pestilentiaque ex agro Romano emota esset, biduum ferias ac supplicationem se habiturum. In Veienti agro biceps natus puer, & Sinuessæ unimanus, & Oximi puella cum dentibus, & arcus interdiu sereno cœlo super ædem Saturni in foro Romano intentus, & tres simul soles effulserunt: & faces eadem nocte plures per coelum lapsæ sunt in Lanuvino, Cæritesque anguem in oppido suo jubatum aureis maculis sparsum apparuisse affirmabant: & in agro Campano bovem locutum esse satis constabat. Legati Nonis Iulii ex Africa redierunt, qui convento prius Masanissa rege Carthaginem ierant: cæterum certius aliquanto, quæ Carthagine acta essent, ab rege rescierant, quam ab ipsis Carthaginiensibus. compertum tamen affirmaverunt, legatos ab rege Perseo venisse, iisque noctu senatum in æde Æsculapii datum esse. ab Carthagine legatos in Macedoniam missos, & rex affirmaverat, & ipsi parum constanter negaverant. In Macedoniam quoque mittendos legatos senatus censuit. Tres missi sunt, C. Lælius, M. Valerius Messala, Sext. Digitius. Perseus per id tempus, quia quidam Dolopum non parebant, & de quibus ambigebatur rebus disceptationem ab rege ad Rom. revocabant, cum exercitu profectus, sub jus judiciumque suum totam coegit gentem. Inde per Oetæos montes transgressus, religionibus quibusdam animo objectis oraculum aditurus Delphos ascendit. Cum in media repente Græcia apparuisset, magnum non finitimis modo urbibus terrorem præbuit, sed in Asiam quoque ad regem Eumenem nuncius tumultus ejus venit. Triduum non plus Delphis moratus, per Phthiotidem Achaiam, Thessaliamque sine damno injuriaque agrorum, per quos iter fecit, in regnum rediit. Nec earum tantum civitatum, per quas iturus erat, satis habuit animos sibi conciliare, sed aut legatos aut literas dimisit, petens ne diutius simultatum, quæ cum patre suo fuissent, meminissent: nec enim tam atroces fuisse eas, ut non cum ipso potuerint ac debuerint finiri: secum quidem omnia illis integra esse ad instituendam fideliter amicitiam. Cum Achæorum maxime gente reconciliandæ gratiæ viam quærebat. Hæc una ex omni Græcia gens, & Atheniensium civitas, eo processerat irarum, ut finibus interdiceret Macedonibus. Itaque servitiis ex Achaia fugientibus receptaculum Macedonia erat: quia cum finibus suis interdixissent, intrare regni terminos ipsi non audebant. id cum Perseus animadvertisset, comprehensis omnibus literas ad Achæos misit, quibus se servos eorum, qui ad se transfugerant, benigne remittere, illis scripsit. Cæterum ne similis fuga servorum postea fieret, cogitandum & illis esse. Recitatis his literis per Xenarchum pr. qui privatæ gratiæ aditum apud regem quærebat: & plerisque moderate & benigne scriptas esse censentibus literas, atque his maxime, qui prǽter spem recepturi essent amissa mancipia: Callicrates ex iis qui in eo verti salutem gentis crederent, si cum Romanis inviolatum fœdus servaretur: PARVA, *inquit*, aut

medio-

“mediocres res, Achæi, quibusdam videtur agi: ego maximè gravissimam omnium, non agique tantum arbitror, sed quodam modo actam esse. Nam qui regibus Macedonum Macedonibusque ipsis, finibus interdixissemus, manereque id decretum voluimus, scilicet ne legatos, ne nuncios admitteremus regum, per quos aliquorum ex nobis animi solicitarentur: ii concionantem quodam modo absentem audimus regem, & si diis placet, orationem ejus probamus: & cum feræ bestiæ cibum ad fraudem suam positum plerunque aspernentur & refugiant, nos cæci specie parvi beneficii inescamur: & servulorum minimi precii recipiendorum spe, nostram ipsorum libertatem subrui & tentari patimur. Quis enim non videt, viam regiæ societatis quæri, qua Romanorum fœdus, quo nostra omnia continentur, violetur? Nisi hoc dubium alicui est, bellandum Romanis cum Perseo esse: & quod vivo Philippo expectatum, morte ejus interpellatum est, id post mortem Philippi futurum. Duos, ut scitis, habuit filios Philippus, Demetrium & Persea. Genere materno, virtute, ingenio, favore Macedonum, longe præstitit Demetrius. Sed quia in Romanos odii regnum posuerat præmium, Demetriū nullo alio crimine quam Romanæ amicitiæ initæ, occidit: Persea quem P. R. prius pœnæ quam regni hæredem futurū sciebat, regem fecit. Itaque quid hic post mortem patris egit aliud, quam bellum paravit? Bastarnas primum ad terrorem omnium Dardaniam immisit: qui si sedem eam tenuissent, graviores eos accolas Græcia habuisset, quam Asia Gallos habeat. Ea spe depulsus, non tamen belli consilia omisit: imo si vera volumus dicere, jam inchoavit bellum, Dolopiam armis subegit, nec provinciis de controversis ad disceptationem P. R. revocantem audivit. inde transgressus Oetam ut repente in medio umbilico Greciæ conspiceretur, Delphos ascendit. Hæc usurpatio itineris insoliti quo vobis spectare videtur? Thessaliam deinde peragravit, quod sine ullius eorum quos oderat noxia, hoc magis tentationem metuo. Inde literas ad nos cum muneris specie misit, & cogitare jubet quomodo in reliquum hoc munere non egeamus, hoc est, ut decretum quo arcentur Peloponneso Macedones, tollamus: rursus legatos regios, & hospitia cum principibus, & mox Macedonum exercitus, ipsum quoque à Delphis (quantum enim interluit fretum?) trajicientem in Peloponnesum videamus. Immisceamur Macedonibus armantibus se adversus Romanos. Ego nihil novi censeo decernendum, servandaque omnia integra, donec ad certum dirigantur: vanusne hic timor noster, an verus fuerit, si pax inviolata inter Macedonas Romanosque manebit, nobis quoque amicitia & commercium sit, nunc de eo cogitare periculosum & immaturum videtur.” (Post hunc Arco frater Xenarchi prætoris ita disseruit:) “Difficilem orationem Callicrates & mihi, & omnibus qui ab eo dissentimus, fecit: agendo enim Romanæ societatis causam ipse, tentarique & oppugnari dicendo, quam nemo neque tentat, neque oppugnat: effecit, ut qui ab se dissentiret, adversus Romanos dicere videretur. Ac primum omnium tanquam non hic nobiscum fuisset, sed aut ex curia P. R. veniret, aut regum arcanis interesset, omnia scit & nunciat quæ occulte facta sunt: divinat etiam quæ futura fuerant, si Philippus vixisset: quid ita Perseus regni hæres sit, quid parent Macedones, quid cogitent Romani. Nos autem, qui

nec ob quam causam, nec quemadmodum perierit Demetrius, scimus; nec quid Philippus si vixisset, facturus fuerit: ad hæc quæ palam geruntur, consilia nostra accommodare oportet. Ac scimus Persea regno accepto ad legatos Romanos venisse, ac regem Persea à P.R. appellatum: audivimus legatos Romanos venisse ad regem & eos benigne exceptos. Hæc omnia pacis equidem signa esse judico, non belli: nec Rom. offendi posse, si ut bellum gerentes eos secuti sumus, nunc quoque pacis auctores sequamur. Cur quidem nos inexpiabile omnium soli bellum adversus regnum Macedonum geramus, non video. Opportuni propinquitate ipsa Macedoniæ sumus: an infirmissimi omnium, tanquam quos nuper subiecit Dolopes? Imo contra ea vel viribus nostris Deûm benignitate, vel regionis intervallo tuti. Sed sumus æquè subjecti ac Thessali Ætolique. nihilo plus fidei auctoritatisq; habemus adversus Roman. qui semper socii atque amici fuimus, quam Ætoli, qui paulo ante hostes fuerunt. Quod Ætolis, quod Thessalis, quod Epirotis, omni denique Græciæ cum Macedonibus juris est, idem & nobis sit. cur execrabilis ista nobis solis velut desertio juris humani est? Fecerit aliquid Philippus, cur adversus eum armatum bellum gerentem hoc decerneremus? quid Perseus novus rex, omnis injuriæ insons, suo beneficio paternas simultates obliterans meruit? cur soli omniũ hostes ei sumus? Quanquam & illud dicere poteram, tanta priorum Macedoniæ regum merita erga nos fuisse, ut Philippi unius injurias, si quæ forte fuerunt, oblivisceremur utique post mortem. cum classis Rom. Cenchris staret, Cos. cum exercitu Velatiæ esset, triduum in concilio fuimus, consultantes, utrum Romanos, an Philippum sequeremur. nonnihil metus præsens ab Romanis sententias nostras inclinarit: fuit certe tamen aliquid, quod tam longam deliberationem faceret, id quod erat vetusta conjunctio cum Macedonibus, vetera & magna in nos regum merita. Valeant & nunc eadem illa, non ut præcipue amici, sed ne præcipue inimici simus. Ne id quod non agitur, Callicrates simulaverimus: nemo novæ societatis, aut novi fœderis, quo nos temere illigemus, conscribendi est auctor: sed commercium tantum juris præbendi repetendique fit, ne interdictione finium nostrorum & nos quoque regno arceamus. ne servis nostris aliquo fugere liceat. Quid hoc adversus Romana fœdera est? Quid rem parvam & apertam, magnam & suspectam facimus? Quid vanos tumultus ciemus? Quid ut ipsi locum assentandi Rom. habeamus, suspectos alios ac invisos efficimus? Si bellum erit, ne Perseus quidem dubitat, quin Roman. secuturi simus: in pace etiam, si non odia finiuntur, intermittantur. Cum iidem huic orationi, qui literis regis adsentierant, adsentirentur, indignatione principum, quod quam rem ne legatione quidem dignam judicasset Perseus, literis paucorum versuum imperaret, decretum differtur. Legati deinde postea missi ab rege, cum Megalopoli concilium esset: dataque opera est ab iis qui offensionem apud Rom. timebant, ne admitterentur. Per hæc tempora Ætolorum in semetipsos versus furor, mutuis cædibus ad internecionem adducturus videbatur gentem. Fessi deinde & Romam utraque pars miserunt legatos, & inter se ipsi de reconcilianda concordia agebant: quæ novo facinore discussa res, veteres etiam iras excitavit. Exulibus Hypateis qui factionis Proxeni erant, cum reditus in patriam promissus esset, fidesque data per principem

principem civitatis Eupolemum, LXXX. illustres homines, quibus redeuntibus inter cæteram multitudinem Eupolemus etiam obvius exierat, cum salutatione benigne excepti essent, dextræque datæ, ingredientes portam fidem datam deosque testes nequicquam invocantes, interfecti sunt. Inde gravius de integro bellum exarsit. C. Valerius Lævinus, & Ap. Claudius Pulcher, & C. Memmius, & M. Popilius, & L. Canuleius missi ab senatu venerant. Apud eos cum Delphis utriusque partis legato magno certamine agerent, Proxenus maxima cum causa, tum eloquentia præstare visus est: qui paucos post dies ab Orthobula uxore veneno est sublatus, damnataque eo crimine in exilium abiit. Idem furor & Cretenses lacerabat. adventu deinde Qu. Minucii legati, qui cum decem navibus missus ad sedanda eorum certamina erat, in spem pacis venerant: cæterum induciæ & antea sex mensium fuerunt: inde multo gravius bellum exarsit. Lycii quoque per idem tempus ab Rhodiis bello vexabantur. Sed externorum inter se bella, quo quæque modo gesta sunt. persequi non operæ est, satis superque oneris sustinenti res à populo Romano gestas scribere. Celtiberi in Hispania, qui bello domiti se Tib. Graccho dediderant, pacati manserant, M. Titinio Pr. obtinente provinciam, rebellarunt sub adventum Ap. Claudii: orsique bellum sunt ab repentina oppugnatione castrorum Romanorum. Prima lux ferme erat, cum vigiles in vallo, quique in portarum stationibus erant, cum vidissent procul venientem hostem, ad arma conclamaverunt. Ap. Claudius signo proposito pugnæ, ac paucis adhortatus milites, tribus simul portis eduxit. Obsistentibus ad exitum Celtiberis, primo par utrinque prælium fuit, quia propter angustias non omnes in faucibus pugnare poterant Romani. urgentes deinde alii alios secuti evaserunt extra vallum, ut pandere aciem & exæquari cornibus hostibus, quibus circumibantur, possent: ita repente eruperunt, ut sustinere impetum eorum Celtiberi nequirent. Ante horam secundam pulsi sunt, ad XV. millia cæsa aut capta: signa adempta duo & XXX. castra etiam eo die expugnata, debellatumque: nam qui superfuere prælio in oppida sua dilapsi sunt: quieti deinde paruerunt imperio. Censores eo anno creati Qu. Fulvius Flaccus, & A. Posthumius Albinus legerunt senatum. princeps lectus M. Æmilius Lepidus PONT. MAX. de senatu novem ejecerunt. Insignes notæ fuerunt M. Cornelii Maluginensis, qui biennio ante Pr. in Hispania fuerat, & L. Cornelii Scipionis Pr. cujus tum inter cives & peregrinos jurisdictio erat, & L. Fulvii, qui frater germanus, & ut Valerius Antias tradit, consors etiam censoris erat. COSS. votis etiam in Capitolio nuncupatis, in provincias profecti sunt. Ex iis M. Æmilio senatus negocium dedit, ut Patavinorum in Venetia seditionem comprimeret: quos certamine factionum ad intestinum bellum exarsisse & ipsorum legati attulerant. Legati qui in Ætoliam ad similes motus comprimendos ierant, renunciarunt coërceri rabiem gentis non posse. Patavinis saluti fuit adventus consulis: neque aliud quod ageret in provincia cum habuisset, Romam rediit. Censores vias sternendas silice in urbe, glarea extra urbem substernendas marginandasque primi omnium locaverunt: pontesque multis locis faciendos, & scenam ædilibus prætoribusque præbendam: & carceres in circo, & ova ad notas curriculis numerandas: & * dam, & metas trans * & caveas ferreas pe * intromitterentur * ferreis in monte Albano consulibus. & clivum Capitolinum silice sternendum curaverunt: & porticum ab æde Saturni in Capitolium ad senaculum, ac super id

curiam. & extra portam Trigeminam emporium lapide straverunt stipitibusque sepserunt, & porticum Æmiliam reficiendam curarunt, gradibusque ascensum ab Tiberi in emporium fecerunt: & extra eandem portam in Aventinum porticum silice straverunt, & eo publico ab æde Veneris fecerunt. Iidem Calatiæ & Oximi muros faciendos locaverunt: venditisque ibi publicis locis, pecuniam quæ redacta erat, tabernis utrique foro circumdandis consumpserunt. & alter ex iis Fulvius Flaccus (nam posthumius nihil nisi senatus Romani, populive jussu se locaturum ipsorum pecunia dicebat) Iovis ædem Pisauri & Fundis, & Pollentiæ etiam aquam adducendam, & Pisauri viam silice sternendam, & Sinuessam à ga * aviariæ. In his & cloacam circumducendam & forum porticibus tabernisque claudendum, & Ianos treis faciendos. Hæc ab uno censore opera locata cum magna gratia colonorum. Moribus quoque regendis diligens & severa censura fuit. multis equi adempti. Exitu propè anni diem unum supplicatio fuit, ob res prosperè gestas in Hispania, ductu auspicioque Ap. Claudii proconsulis, & majoribus hostiis X X. sacrificatum, & alterum diem supplicatio ad Cereris Liberi Liberæque fuit, quod ex Sabinis terræ motus ingens cum multis ædificiorum ruinis nunciatus erat. Cum Ap. Claudius ex Hispania Romam redisset, decrevit senatus, ut ovans urbem iniret. Iam consularia comitia appetebant: quibus magna contentione habitis propter multitudinem petentium, creati L. Posthumius Albinus, & M. Popilius Lænas. Prætores inde facti, Cn. Fabius Buteo, M. Matienus, C. Cicerejus, M. Furius Crassipes iterum, A. Attilius Serranus iterum, C. Cluvius Saxula iterum. Comitiis perfectis Ap. Claudius Cento ex Celtiberis ovans cum in urbem iniret, decem millia pondo argenti, quinque millia auri in ærarium tulit. Flamen dialis inauguratus est Cn. Cornelius. * Eodem anno tabula in ædem matris Matutæ cum indice hoc posita est: *Tib. Sempronii Gracchi consulis imperio auspicioque legio exercitusque P. R. Sardiniam subegit. In ea provincia hostium cæsa aut capta supra L X X X. millia. Rep. felicissime gesta atque liberatis vectigalibus restitutis, exercitum salvum atque incolumem plenissimum præda domum reportavit: iterum triumphans in urbem Romam redit: cujus rei ergò hanc tabulam donum Iovi dedit*. Sardiniæ insulæ forma erat, atque in ea simulacra pugnarum picta. Munera gladiatorum, eo anno aliquot parva alia data. unum ante cætera insigne fuit T. Flaminii, quod mortis causa patris sui cum visceratione epuloque & ludis scenicis quatriduum dedit. magni tamen muneris ea summa fuit, ut per triduum quatuor & septuaginta homines pugnaverint.

LIBER

LIBER XLII.

BREVIARIUM.

QVintus Fulvius Flaccus censor templum Iunonis Laciniæ tegulis marmoreis spoliavit: ut ædem quam dedicaverat, tegeret. tegulæ ex S. C. reportatæ. Eumenes Asiæ rex in senatu de Perseo Macedoniæ rege questus est. cujus injuriæ in populum Romanum referuntur, ob quas bello ei indicto, P. Licinius Crassus Cos. cui Macedonia decreta erat, in Macedoniam transiit: levibusque expeditionibus, equestribus præliis in Thessalia cum Perseo parum felici eventu pugnavit. Inter Masanissam, & Carthaginienses de agro fuit dies ad disceptandum à senatu datus. Legati missi ad civitates socias, & reges rogandos, ut in fide permanerent: dubitantibus Rhodiis. Lustrum à censoribus conditum est. Censa sunt civium capita CCLVII. millia CCXXXI. Res præterea adversus Corsos & Ligures prosperè gestas continet.

LVcius Posthumius Albinus, M. Popilius Lænas, cum omnium primum de provinciis exercitibusq; ad senatum retulissent, Ligures utrique decreti sunt: ut novas ambo quibus eam provinciam obtinerent legiones (binę singulis decretæ) & sociûm Latini nominis dena millia peditum, & DC. equites, & supplementum Hispaniæ III. millia peditum Romanorum scriberent, & CC. equites. Ad hoc mille & D. pedites Romani cum centum equitibus scribi jussi, cum quibus Pr. cui Sardinia obtigisset, in Corsicam transgressus bellum gereret: interim M. Attilius vetus prætor provinciam obtineret Sardiniam. Prætores deinde provincias sortiti sunt, A. Attilius Serranus urbanam, C. Cluvius Saxula inter cives & peregrinos, Cn. Fabius Buteo Hispaniam citeriorem, M. Matienus ulteriorem, M. Furius Crassipes Siciliam, C. Cicereius Sardiniam. Priusquam magistratus proficiscerentur, senatui placuit L. Posthumium Cos. ad agrum publicum à privato terminandum, in Campaniam ire: cujus ingentem modum possidere privatos, paulatim proferendo fines, constabat. Hic iratus Prænestinis, quod cum eo privatus sacrificii in templo Fortunæ faciundi causa profectus esset, nihil in se honorifice, neque publice, neque privatim factum à Prænestinis esset: priusquam ab Roma proficisceretur, literas Præneste misit, ut sibi magistratus obviam exiret, locum publice pararet, ubi diverteretur: jumentaque cum exiret inde, præsto essent. Ante hunc Cos. nemo unquam sociis in ulla re oneri aut sumptui fuit: ideo magistratus mulis tabernaculisque, & omni alio instrumento militari ornabantur, ne quid tale imperarent sociis. privata hospitia habebant: ea benigne comiterque colebant: domusque eorum Romæ hospitibus patebant, apud quos ipsis diverti mos esset. Legati, qui repente aliquò mitterentur, singula jumenta per oppida iter qua faciendum erat, imperabant: aliam impensam socii in magistratus Romanos non faciebant. Injuria Cos. etiam si justa, non tamen in magistratu exercenda, & silentium nimis aut modestum aut timidum Prænestinorum, jus, velut probato exemplo, magistratibus fecit graviorum in dies talis generis imperiorum. Principio hujus anni, legati qui in Ætoliam & Macedoniam missi erant, renunciarunt, sibi conveniendi regis Persei, cum alii abesse eum, alii ægrum esse, falso utrumque fingerent, potestatem non factam. facile tamen apparuisse sibi, bellum

bellum parari, nec ultra ad arma ire dilaturum. Item in Ætolia seditionem gliscere indies: neque discordiarum principes auctoritate sua coerceri potuisse. Cum bellum Macedonicum in expectatione esset, priusquam id susciperetur, prodigia expiari, pacemque deûm peti precationibus, quæ editæ ex fatalibus libris essent, placuit. Lanuvii classis magnę species in cœlo visæ dicebantur, & Priverni lana nulla terra enata, & in Veienti apud Rementem lapidatum: Pomptinum omne velut nubibus locustarum coopertum esse. in Gallico agro, qua induceretur aratrum, subexistentibus glebis pisces emersisse. Ob hæc prodigia libri fatales inspecti, editumque ab decemviris est, & quibus diis, quibusque hostiis sacrificaretur, & ut supplicatio prodigiis expiandis fieret. altera quæ priore anno valetudinis populi causa vota esset, ea uti feriæque essent. Itaque sacrificatum est, ut decemviri scriptum ediderunt. Eodem anno ædes Iunonis Laciniæ detecta. Q. Fulvius Flaccus censor ædem Fortunæ equestris, quam in Hispania Pr. bello Celtiberico voverat, faciebat enixo studio, ne ullum Romæ amplius aut magnificentius templum esset. Magnum ornamentum se templo ratus adjecturum, si tegulæ marmoreæ essent, profectus in Brutios ædem Iunonis Laciniȩ ad partem dimidiam detegit, id satis fore ratus ad tegendum quod ædificaretur. Naves paratæ fuerunt quæ tollerent atque asportarent, auctoritate censoria sociis deterritis id sacrilegium prohibere. Postquam censor rediit, tegulæ expositæ de navibus ad templum portabantur. quanquam unde essent silebatur: non tamen celari potuit. Fremitus igitur in curia ortus est: ex omnib. partibus postulabatur, ut consules eam rem ad senatum referrent. Vt vero accersitus in curiam censor venit, multo infestius singuli universique præsentem lacerare, templum augustissimum regionis ejus, quod non Pyrrhus, non Annibal violassent, violare parum habuisse, nisi detexisset fœde ac propè diruisset. Detractum culmen templo, nudatum tectum patere imbribus putrefaciendum. censorem moribus regendis creatum, cui sarta tecta exigere sacris publicis, & loca tuenda more majorum traditum esset, eum per sociorum urbes diruentem templa, nudantemque tecta ædium sacrarum vagari: & quod si in privatis sociorum ædificiis faceret, indignũ videri posset, id deûm immortalium templa demolientē facere, & obstringere religione P. R. ruinis templorum templa ædificantem: tanquam non iidem ubiq; dii immortales sint, sed spoliis aliorum alii colendi exornandique. Cum priusquam referretur, appareret quid sentirent patres, relatione facta in unam omnes sententiam ierunt: ut hæ tegulæ reportandæ in templum locarentur, piaculariaque Iunoni fierent. Quæ ad religionē pertinent, cum cura facta: tegulas relictas in area templi, quia reponendarum nemo artifex inire rationem potuerit, redemptores nunciarunt. Ex prætoribus qui in provincias ierant, Cn. Fabius Massiliæ moritur, cum in citeriorem Hispaniam iret. Itaque cum id nunciatum à Massiliensibus legatis esset, senatus decrevit, ut P. Furius & Cn. Servilius, quibus succedebatur, inter se compararent aut sortirentur, uter citeriorem Hispaniam prorogato imperio obtineret. Sors opportuna fuit. P. Furius idem, cujus ea provincia fuerat, remaneret. Eodem anno cum agri Ligustini & Gallici quod bello captum erat, aliquantum vacaret, S. C. factum, ut is ager viritim divideretur. Decemviros in eam rem ex S. C. creavit A. Attilius Pr. urbanus, M. Æmilium Lepidum, C. Cassium, T. Ebutium Parrum, C. Tremellium, P. Cornelium Cethegum, Q. & L. Apuleios, M. Cæcilium, C. Salonium, C. Munatium. Diviserunt dena jugera in singulos, sociis nominis Latini terna. Per idem tempus quo hæc agebantur, legati ex Ætolia Romam venerunt de discordiis

discordiis seditionibusque suis, & Thessali legati, nunciantes quæ in Macedonia gererentur. Perseus jam bellum vivo patre cogitatum in animo volvens, omneis non genteis modo Græciæ, sed civitates etiam legationibus mittendis, pollicendo plura quam præstando, sibi conciliabat. Erant tamen magna ex parte hominum ad favorem ejus inclinati animi: & aliquanto quam in Eumenē propensiores, cum Eumenis beneficiis muneribusq; omnes Græciæ civitates & plerique principum obligati essent, & ita se in regno suo gereret, ut quæ sub ditione ejus urbes essent, nullius liberæ civitatis fortunam secum mutatam vellent. Contra Persea fama erat post patris mortem uxorem manu sua occidisse, Apellem ministrum quondam fraudis in fratre tollendo, atque ob id requisitum à Philippo ad supplicium, exulantem accersitum post patris mortem ingentib. promissis ad præmia tantæ perpetratæ rei, clam interfecisse. Intestinis externisque præterea multis cædibus infamem, nec ullo commendabilem merito, præferebant vulgo civitates tam pio erga propinquos, tam justo in civeis, tam munifico erga omnes homines, regi, seu fama & majestate Macedonum regum præoccupati ad spernendum originem novi regni, seu mutationis rerum cupidi, seu quia eum objectum esse Romanis volebant. Erant autem non Ætoli modo in seditionibus propter ingentem vim æris alieni, sed Thessali etiam: ea contagione velut tabes in Perrœbiam quoque id pervaserat malum. Cum Thessalos in armis esse nunciatum est, Ap. Claudium legatum ad eas res aspiciendas componendasq; senatus misit. Qui utriusque partis principibus castigatis, cum injusto fœnore gravatum æs alienum, ipsis magna ex parte concedentibus qui onerarant, levasset, justi crediti solutionem in annorum pensiones distribuit. Per eundem Appium eodemque modo compositæ in Perræbia res. Ætolorum causas Marcellus Delphis per idem tempus hostilibus actas animis, quas intestino gesserant bello, cognovit. Cum certatum utrinque temeritate atque audacia cerneret, decreto quidē suo neutram partem aut levare, aut onerare voluit: communiter ab utrisque petiit, abstinerent bello, & oblivione præteritorum discordias finirent. Hujus reconciliationis inter ipsos fides obsidibus ultro citroque datis firmata est. Corinthum, ut ibi deponerentur obsides, convenitur. A Delphis & Ætolico concilio Marcellus in Peloponnesum trajecit. quo Achæis edixerat conventum. Vbi collaudata gente, quod constanter vetus decretum de arcendis aditu finium regib. Macedonum tenuissent, insigne adversus Persea odium Romanorum fecit: quod ut maturius erumperet, Eumenes rex commentarium ferens secū, quod de apparatibus belli omnia inquirens fecerat, Romam venit. Per idem tempus quinque legati ad regem missi, qui res in Macedonia aspicerēt. Alexandriam iidem ad Ptolemæum renovandæ amicitiæ causa proficisci jussi. Legati erant hi, C. Valerius, Cn. Lutatius Cerco, Q. Bæbius Sulca, M. Cornelius Mammula, M. Cæcilius Denter. Et ab Antiocho rege sub idem tempus legati venerunt, quorum princeps Apollonius in senatum introductus, multis justisque caussis regem excusavit, quod stipendium serius quo ad diem præstaret, id se omne advexisse, ne cujus nisi temporis gratia regi fieret. donum præterea afferre, vasa aurea quingentum pondo. petere regem, ut quæ cum patre suo societas atque amicitia fuisset, ea secum renovaretur: imperaretque sibi P.R. quæ bono fidelique socio regi essent imperanda: se nullo usquam cessaturum officio. Ea merita in se senatus fuisse cum Romæ esset, eam comitatem juventutis, ut pro rege non pro obside omnibus ordinibus fuerit. Legatis benigne responsum,

sum, & societatem renovare cum Antiocho, quæ cum patre ejus fuerat, A. Attilius Pr. urb. jussus. Quæstores urbani stipendium, vasa aurea censores acceperunt: eisque negocium datum est, ut ponerent ea in quibus templis viderentur: legatoque centum millium æris munus missum, & ædes liberæ hospitio datæ, sumptusque decretus, donec in Italia esset. Legati qui in Syria fuerant, renunciaverunt, in maximo eum honore apud regem esse, amicissimumque P. R. In provinciis eo anno hæc. C. Cicereius Pr. in Corsica signis collatis pugnavit: septem millia Corsorum cæsa. capti amplius M. & DCC. Voverat in ea pugna prætor ædem Iunonis Monetæ. Pax deinde data petentibus Corsis, & exacta ceræ ducena millia pondo. Ex Corsica subacta Cicereius in Sardiniam transmisit. Et in Liguribus in agro Statellati pugnatum ad oppidum Caristum: eo se magnus exercitus Ligurum contulerat. Primo sub adventum M. Popilii consulis mœnibus sese continebant, deinde postquam oppidum oppugnaturum Romanum cernebant, progressi ante portas aciem struxerunt: nec consul, ut qui in ipsum oppugnatione comminanda quæsisset, moram certamini fecit. Pugnatum est amplius tres horas, ita ut neutro inclinaret spes. Quod ubi consul vidit, nulla parte moveri Ligurum signa, imperat equitibus ut equos conscendant, ac tribus simul partibus in hostes quanto maximo possent tumultu incurrant. pars magna equitum mediam trajecit aciem, & ad terga pugnantium pervasit. Inde terror injectus Liguribus: diversi in omnes partes fugerunt: perpauci retro in oppidum, quia inde se maxime objecerat eques. & pugna tam pervicax multos absumpserat Ligurum, & in fuga passim cæsi sunt. X. millia hominum cæsa traduntur, amplius DCC. passim capti. Signa militaria relata LXXXII. nec incruenta victoria fuit. amplius tria M. militum amissa, cum cedentibus neutris ex parte utraque primores caderent. Post hanc pugnā ex diversa fuga in unum collecti Ligures, cum majorem multo partem civium amissam, quam superesse cernerent. (nec enim plus decē millia hominum erant) dediderunt sese, nihil quidem illi pacti: speraverant tamē non atrocius, quam superiores imperatores Cos. in se sæviturum. At ille arma omnibus ademit, oppidum diruit, ipsos bonaque eorum vendidit literasque senatui de rebus ab se gestis misit. Quas cum A. Atilius Pr. in curia recitasset, (nam Cos. alter Posthumius agris recognoscendis in Campania occupatus aberat) atrox res visa senatui, Statellates, qui uni ex Ligurum gente non tulissent arma adversus Romanos, tum quoque oppugnatos, non ultro inferentes bellum, deditos in fidem populi Romani, omni ultimæ crudelitatis exemplo laceratos ac deletos esse: tot millia capitum innoxiorum, fidem implorantia populi Romani, ne quis unquam se postea dedere auderet, pessimo exemplo venisse: & distractos passim, justis quondam hostibus P. R. pacatis servire. Quas ob res S.C. factū est, placere senatui, M. Popiliū Cos. Ligures precio emptoribus reddito, ipsos restituere in libertatem, bonaque ut iis, quicquid ejus recuperari possit, reddantur curare: arma primo quoque tempore fieri in ea gente: Cos. de provincia decedere, cum deditos in sedē suam Ligures restituisset: claram victoriam vincendo oppugnanteis, non sæviendo in afflictos fieri. Cos. qua ferocia animi usus erat in Liguribus, eandē ad non parendum senatui habuit. legionibus extemplo Pisas in hybernacula missis, iratus patribus, infestus prætori Romam rediit. senatuque extemplo ad ædē Bellonæ vocato, multis verbis invectus est in prætorē: qui cum ob rem bello bene gestam, uti diis immortalibus honos haberetur, referre ad senatum debuisset, adversus se pro hostibus S.C. fe-

S.C. fecisset, quo victoriam suam ad Ligures transferret: dedique iis prope consulem prætor juberet. Itaq; mulctam ei se dicere: à patribus postulare, ut S. C. in se factum tolli juberēt, supplicationemque, quam absentes ex literis, de bene gesta repub. missis decernere debuerint, præsentes honoris deorum primum causa, deinde & sui aliquo tandem respectu decernerent. Nihilo lenioribus quā abnerent. Nihilo lenioribus quā absens senatorū aliquot orationibus increpitus, neutra impetrata re in provinciā rediit. Alter Cos. Posthumius consumpta æstate in recognoscendis agris, ne visa quidē provincia sua, comitiorum causa Romam rediit. Coss. C. Popilium Lænatē, P. Ælium Ligurē creavit. Prætores exinde facti, C. Licinius Crassus, M. Iunius Pænus, Sp. Lucretius, Sp. Cluvius, Cn. Sicinius, C. Meminius iterum. Eo anno Lustrum conditū est. Censores erant, Q. Fulvius Flaccus, & L. Posthumius Albinus. Posthumius condidit. Censa sunt civium Romanorum capita CCLXIX. millia, & XV. Minor aliquanto numerus, quia L. Posthumius Cos. pro concione edixerat, qui socium Latini nominis ex edicto C Claudii Cos. redire in civitates suas debuisset, ne quis eorum Romæ, sed omnes in suis civitatibus censerentur. Concors & è rep. censura fuit. Omnes quos senatu moverūt, quibusque equos ademerunt, ærarios fecerūt, & tribu moverūt, neq; ab altero notatū alter probavit. Fulvius ædē Fortunæ equestris, quam proconsul in Hispania dimicans cum Celtiberorum legionibus voverat, annos sex postquam voverat dedicavit: & scenicos ludos per quatriduum, unum diem in circo fecit. L. Cornelius Lentulus X-vir sacrorum eo anno mortuus est: in locū ejus suffectus A. Posthumius Albinus. Locustarum tantæ nubes à mari vento repente in Apuliam illatæ sunt, ut examinibus suis agros late operirent. Ad quam pestem frugum tollendam Cn. Sicinius. Pr. designatus cum imperio in Apuliam missus, ingenti agmine hominum ad colligendas eas coacto, aliquantum temporis absumpsit. Principium insequentis anni, quo C. Popilius & P. Ælius fuerunt Coss. residuas contentiones ex priore anno habuit. Patres referri de Liguribus, renovarique S. C. volebant, & Cos. Ælius referebat. Popilius & collegam & senatum pro fratre deprecabatur, & præ se ferens, si quid decernerent intercessurum, collegam deterruit. patres eo magis utriq; pariter Coss. infensi, incæpto perstabant. Itaque cum de provinciis ageretur, & Macedonia, jam imminente Persei bello peteretur, Ligures ambobus consulibus decernuntur. Macedoniam decreturos negant, ni de M. Popilio referretur. Postulantibus deinde ut novos exercitus scribere aut supplementum veteribus liceret, utrumque negatum est. Prætoribus quoque in Hispaniam supplementum petentibus negatum: M. Iunio in citeriorem, Sp. Lucretio in ulteriorem, C. Licinius Crassus urbanam jurisdictionem, Cn. Sicinius inter peregrinos erat sortitus. C. Memmius Siciliam, Sp. Cluvius Sardiniam. Coss. ob ea irati senatui, Latinis feriis in primam quamque diem indictis, in provinciam abituros se denunciarunt: nec quicquam reipublicæ acturos, præterquam quod ad provinciarum administrationem attineret. Attalum regis Eumenis fratrem legatum venisse Romam, Valerius Antias his Coss. scribit, ad deferenda de Perseo crimina, indicandosque apparatus belli. Plurium annales, & quibus credidisse malis, ipsum Eumenem venisse tradunt. Eumenes igitur ut Romam venit, exceptus cum tanto honore, quantum non meritis tantum ejus, sed beneficiis etiam suis, ingentia quæ in eum congesta erant, existimaret deberi P.R. in senatum est introductus. Causam veniendi sibi Romam fuisse dixit, præter cupiditatem visendi deos hominesque, quorū beneficio in ea fortuna esset, supra quam ne optare quidē auderet: etiā ut coram

ram moneret senatum, ut Persei conatis obviam iret. Orsus inde à Philippi consiliis, necem Demetrii filii retulit, adversantis Romano bello. Bastarnarum gentem excitam sedibus suis, quorum auxiliis fretus in Italiam transiret. Hæc eum voluntatem in animo oppressum fato regnum ei reliquisse, quem infestissimum esse sensisset Romanis. Itaque Persea hæreditarium à patre relictum bellum, & simul cum imperio traditum, jam jam primum alere ac fovere omnibus consiliis. florere præterea juventute, quam stirpem longa pax ediderit: florere opibus regni, florere etiam ætate. Quæ cum corporis robore ac viribus vigeat, animum esse inveteratum diutina arte atque usu belli. Iam inde à puero, patris contubernio, Romanis quoque bellis, non finitimis tantum assuetum, missum à patre in expeditiones multas variasque. Iam ex quo ipse accepisset regnum multa, quæ non vi, non dolo, Philippus omnia expertus potuisset moliri, admirando rerum successu tenuisse. accessisse ad vires eam, quæ longo tempore, multis magnisque meritis pareretur, auctoritatem. Nam apud Græciæ atque Asiæ civitates, vereri majestatem ejus omnes. nec pro quibus meritis, pro qua munificentia tantum ei tribuatur, cernere: nec dicere pro certo posse, utrum felicitate id quadam ejus accidat: an, quod ipse vereatur dicere, invidia adversus Romanos favorem illi concilient. Inter ipsos quoque reges ingentem auctoritate, Seleuci filiam duxisse eum non petentem, sed petitum ultro: sororem dedisse Prusiæ precanti ac oranti: celebratas esse utrasque nuptias gratulatione donisque innumerabilium legationum: & velut auspicibus nobilissimis populis deductas esse. Bœotorum gentem captatam Philippo, nunquam ad scribendum amicitiæ fœdus adduci potuisse: tribus nunc locis cum Perseo fœdus incisum literis esse: uno Thebis, altero ad Sidenum augustissimo & celeberrimo in templo, tertio Delphis. In Achaico concilio vero, nisi discussa res per paucos Romanum imperium intentantes esset, eo rem prope adductam, ut aditus & in Achaiam daretur. At hercule suos honores, cujus merita in eam gentem privatim an publice sint majora, vix dici posset, partim desertos per incultum ac negligentiam, partim hostiliter sublatos esse. Iam Ætolos quem ignorare in seditionibus suis non ab Romanis, sed à Perseo præsidium petiisse. His eum fultum societatibus atque amicitiis, eos domesticos apparatus belli habere, ut externis non egeat. XXX. millia peditum, V. millia equitum, in X. annos frumentum præparare: ut abstinere & suo & hostium agro frumentandi causa possit. Iam pecuniam tantam habere, ut X. millia mercenariorum militum præter Macedonum copias, stipendium in totidem annos præparatum habeat: præter annum, quod ex metallis regiis capiat vectigal. Arma vel tribus tantis exercitibus in armamentaria congessisse. Iuventutem, ut jam Macedonia deficiat, velut ex perenni fonte unde hauriat, Thraciam subjectam esse. Reliquum orationis adhortatio fuit: NON EGO hæc, *inquit*, incertis jactata rumoribus & cupidius credita, quia vera esse de inimico crimina volebam, adfero ad vos P.C. sed comperta & explorata, haud secus quam si speculator missus à vobis subjecta oculis referrẽ. Neque relicto regno meo, quod amplum & egregium vos fecistis, mare tantum trajecissem, ut vana ad vos afferendo, fidem abrogarem mihi. Cernebam nobilissimas Asiæ & Græciæ civitates indies magis denudantes judicia sua: mox si permitteretur, eo processuras, unde receptum ad pœnitendum non haberent. Cernebam Persea non continentem se Macedoniæ regno, alia armis occupantem, alia quæ vi subigi non possunt, favore ac benevolentia

"benevolentia complectentem. "videbam quam impar esset sors, "cum ille vobis bellum, vos ei "securam pacē præstaretis. Quan- "quam mihi quidem non parare, "sed gerere pene bellum videba- "tur. Abrupolim socium atque "amicum vestrum regno expulit. "Artetarum Illyrium, quia scri- "pta ab eo quædam vobis com- "perit, socium item atque ami- "cum vestrum, interfecit. Ever- "sam & Callicritum Thebanos, "principes civitatis, quia libe- "rius adversus eum in concilio "Bœotorum locuti fuerant, de- "laturosque ad vos quæ ageren- "tur professi erant, tollendos "curavit. Auxilium Byzantius "adversus fœdus tulit. Dolopiæ "bella intulit. Thessaliam & Do- "ridem cum exercitu pervasit, ut "in bello intestino deterioris par- "tis auxilio meliorem affligeret. "Confudit & miscuit omnia in "Thessalia Perræbiaque spe no- "varum tabularum, ut manu de- "bitorum obnoxia sibi optima- "tes opprimeret. Hæc cum vobis "quiescentibus & patientibus fe- "cerit, & concessam sibi Græciam "esse à vobis videat, pro certo "habet, neminem sibi antequam "in Italiam trajecerit, armatum "occursurum. Hoc quam vobis "tutum aut honestum sit, vos vi- "deritis: ego certè mihi turpe "esse duxi, prius Persea ad bel- "lum inferendum, quam me so- "cium ad prædicendum ut cave- "retis, venire in Italiam. Functus "necessario mihi officio, & quo- "dammodo liberata atque exo- "nerata fide mea, quid ultra fa- "cere possum, quā uti deos deas- "que precer, ut vos & vestræ rei- "publ. & nobis sociis atque ami- "cis, qui ex vobis pendemus, con- "sulatis? Hæc oratio movit pa- tres conscriptos: cæterum in præ- sentia nihil, præterquam fuisse in curia regem scire quisquam po- tuit. eo silentio clausa curia erat. Bello denique perfecto, quæque dicta ab rege, quæque responsa essent, emanavere. Persei deinde regis legatis post paucos dies se- natus datus est. Cæterum præoc- cupatis non auribus magis quam animis ab Eumene rege, omnis & defensio & deprecatio legatorum respuebatur: & exasperavit ani- mos ferocia animi Harpali, qui princeps legationis erat. Is velle quidem & laborare dixit regem, ut purganti se nihil hostile dixisse aut fecisse, fides habeatur: cæ- terum si pervicacius causam belli quæri videat, forti animo defen- surum se. Martem communem es- se, & eventum incertum belli. Omnibus civitatibus Græciæ at- que Asiæ curæ erat, quid Persei legati, quid Eumenes in senatu egisset: & propter adventum ejus, quem moturum aliquid rebantur, miserant pleræque civitates alia in speciem præferenteis legatos: & legatio Rhodiorum erat, ac Sa- tyrus princeps, haud dubius quin Eumenes civitatem quoque suam Persei criminibus junxisset. Itaque omni modo per patronos hospitesque disceptandi cum rege locum in senatu quærebat. Quod cum contigisset, libertate intem- perantius invectus in regem, quod Lyciorum gentem adversus Rho- dios concitasset, graviorque Asiæ esset, quam Antiochus fuisset: po- pularem quidem ac gratam popu- lis Asiæ (nam eo quoque jam fa- vor Persei venerat) orationem ha- buit: cæterum invisam senatui, inutilemque sibi & civitati suæ. Eumeni vero conspiratio adversus eum, favorem apud Romanos fe- cit: ita omnes ei honores habiti, donaque quam amplissima data, cum sella curuli, atque eburneo scipione. Legationibus dimissis, cum Harpalus, quanta eximia ce- leritate poterat, regressus in Ma- cedoniam, nunciasset regi, non- dum quidem paranteis bellum re- liquisse se Romanos, sed ita infe- stos, ut facile appareret non dila- turos: & ipse præterquam quod & ita credebat futurum, jam et- jam volebat, in flore virium se credens esse. Eumeni ante omnes infestus erat: à cujus sanguine ordiens bellum, Euandrum Cre- tensem ducem auxiliorum, & Ma-

cedonas

cedonas, tres assuetos ministeriis talium facinorum, ad cædem regis subornat, literásque eis dat ad Praxo hospitam, principem auctoritate & opibus Delphorum. Satis constabat, Eumenem ut sacrificaret Apollini, Delphos ascensurum. Progressi cum Euandro insidiatores, nihil aliud ad peragendum inceptum, quàm loci opportunitatem omnia circumeuntes quærebant. Ascendentibus ad templum à Cirra, priusquam perveniretur ad frequentia ædificiis loca, maceria erat ab læva semitæ paulum extans à fundamento, quà singuli transirent: dextra pars labe terræ in aliquantum altitudinis diruta erat. post maceriam se abdiderunt, gradibus astructis, ut ex ea velut è muro tela in prætereuntem conjicerent. Primo à mari circumfusa turba amicorum ac satellitum procedebat: deinde extenuabant paulatim angustiæ agmen. Vbi ad eum locum ventum est, qua singulis eundum erat, primus semitam ingressus Pantaleon Ætoliæ princeps, cum quo institutus regi sermo erat. Tum insidiatores exorti saxa duo ingentia devolvunt, quorum altero caput ictum est regi, altero humerus sopitus: ex semita proclivi in declive multis super prolapsum jam saxis congestis. & cæteri quidem etiam amicorum & satellitum, postquam cadentem videre, diffugiunt. Pantaleon constanter impavidus mansit ad protegendum regem. Latrones cum brevi circumitu maceriæ decurrere ad conficiendũ saucium possent, velut perfecta re in jugum Parnasi refugerunt eo cursu, ut cum unus, non facile sequendo per invia atque ardua, moraretur fugam eorum, ne comprehenso indicium emanaret, occiderint comitem. Ad corpus regis primo amici, deinde satellites ac servi concurrerunt, tollentes sopitum vulnere, ac nihil sentientem: vivere tamen ex calore & spiritu remanente in præcordiis senserunt: victurum exigua ac prope nulla spes erat. Quidam ex satellitibus secuti latronum vestigia, cum usque ad jugum Parnasi nequicquam fatigati pervenissent, re infecta redierunt. Aggressi facinus Macedones ut inconsulte, ita audacter cœptum, nec consulte & timide reliquerunt. Compotem jam sui regem amici postero die deferunt ad navem: inde Corinthum, à Corintho per Isthmi jugum navibus traductis, Æginam trajiciunt. Ibi adeo secreta ejus curatio fuit, admittentibus neminem, ut fama mortuum in Asiam perferret. Attalus quoq; celerius, quàm dignum concordia fraterna erat, credidit: nam & cum uxore fratris, & præfecto arci, tanquam jam haud dubius regni hæres est locutus. Quæ postea non fefellere Eumenem: & quanquam dissimulare, & tacite habere id patique statuerat, tamẽ in primo congressu non temperavit, quin uxoris petendæ præmaturam festinationem fratri objiceret. Romam quoque fama de morte Eumenis perlata est. Sub idem tempus C. Valerius ex Græcia, qui legatus ad visendum statum regionis ejus, speculandaque consilia Persei regis missus erat, rediit: congruentiaque omnia criminibus ab Eumene allatis referebat: simul & adduxerat secum Praxo à Delphis, cujus domus receptaculum latronum fuerat: & L. Rammium Brundusinum, qui talis indicii delator erat. Princeps Brundusii Rammius fuit: hospitio quoque & duces Rom. omnes, & legatos exterarum quoq; gentium insignes præcipue regios accipiebat. ex eo notitia ei cum absente Perseo fuerat: literisque spem amicitię interioris, magnæque inde fortunæ facientibus ad regem profectus, brevi perfamiliaris haberi, trahique magis quam vellet in arcanos sermones est cœptus. Promissis enim ingentibus præmiis petere institit ab eo rex, quoniam duces omnes legatique Rom. hospitio ejus uti assuessent, quibus eorum ipse scripsisset, ut veneñũ dandum curaret. Cujus scire se comparationem plurimum difficultatis & periculi habere,

habere, pluribus conſciis comparari: eventu præterea incerto eſſe, ut aut ſatis efficacia ad rem peragendam, aut tuta ad rem celandam dentur. ſe daturum, quod nec in dando, nec datum, ullo ſigno deprehendi poſſet. Rammius veritus ne ſi abnuiſſet, primus ipſe veneni experimentum eſſet, facturum pollicitus proficiſcitur: nec Brundiſium ante redire quam convento C. Valerio legato, qui circa Chalcidem eſſe dicebatur, voluit. Ad eum primum indicio delato, juſſu ejus Romam ſimul venit. introductus in curiam, quæ acta erant, expoſuit. Hæc ad ea quæ ab Eumene delata erant acceſſere, quo maturius hoſtis Perſeus judicaretur: quippe quem non juſtum modo apparare bellum regio animo, ſed per omnia clandeſtina graſſari ſcelera latrociniorum ac veneficiorum cernebant. Belli adminiſtratio ad novos Conſules rejecta eſt: in præſentia tamen Cn. Sicinium Pr. cujus inter cives & peregrinos juriſdictio erat, ſcribere milites placuit; qui Brunduſium ducti, primo quoq; tempore Apolloniam in Epirum trajicerentur, ad occupandas maritimas urbes: ubi Coſ. cui provincia Macedonia obveniſſet, claſſem appellere tuto, & copias percommode exponere poſſet. Eumenes aliquamdiu Æginæ retentus periculoſa & difficili curatione, cum primum tuto potuit profectus Pergamum, præter priſtinum odium recenti etiam ſcelere Perſei ſtimulante, ſumma vi parabat bellum. Legati eo ab Roma gratulantes quod è tanto periculo evaſiſſet, venerunt. Cum Macedonicum bellum in annum dilatum eſſet, cæteris Prr. jam in provincias profectis, M. Iunius & Sp. Lucretius, quibus Hiſpaniæ provinciæ obvenerant, fatigato ſæpe idem petendo ſenatu, tandem pervicerunt, ut ſupplementum ſibi ad exercitũ daretur. tria millia peditum, centum & quinquaginta equites in Romanas legiones, in ſocialem exercitum quinque millia peditum, & CCC. equites imperare ſociis juſſi. Hoc copiarum in Hiſpanias cum Prr. novis portatum eſt. Eodem anno, quia per recognitionem Poſthumii Coſ. magna pars agri Campani, quem privati ſine diſcrimine paſſim poſſederant, recuperata in publicum erat. M. Lucretius Tribunus plebis promulgavit, ut agrum Campanum cenſores fruendum locarent. quod factum tot annis poſt captam Capuam non fuerat, ut in vacuo vagaretur cupiditas privatorum. Cum in expectatione ſenatus eſſet, bello & ſi non indicto, tamen jam decreto, qui regum ſuam, Perſei qui ſecuturi amicitiam eſſent, legati Ariaratis, puerum filium regis ſecum adducentes, Romam venerunt. Quorum oratio fuit, regem educandum filium Romam miſiſſe, ut jam inde à puero aſſueſceret moribus Romanis hominibuſque. petere, ut eum non ſub hoſpitum modo privatorum cuſtodia, ſed publicæ etiam curæ ac velut tutelæ vellent eſſe. Ea regis legatio grata ſenatui fuit. Decreverunt ut Cn. Sicinius prætor ædes inſtructas locaret, ubi filius regis comiteſque ejus habitare poſſent. Et Thracum legatis apud ſe diſceptantibus, & ſocietatem amicitiamque petentibus, & quod petebant datum eſt: & munera binûm millium æris ſummæ in ſingulos miſſa. Hos utique populos, quod ab tergo Macedoniæ Thracia eſſet, aſſumptos in ſocietatem gaudebant. Sed ut in Aſia quoque & inſulis explorata omnia eſſent, T. Claudium Neronem, M. Decimium legatos miſerunt. Adire eos Cretam & Rhodum juſſerunt, ſimul renovare amicitiam, ſimul ſpeculari, num ſolicitati animi ſociorum ab rege Perſeo eſſent. In ſuſpenſa civitate ad expectationem novi belli, nocturna tempeſtate columna roſtrata in Capitolio, bello Punico priore poſita à M. Æmilio Coſ. cui collega Ser. Fulvius fuit, tota ad imũ fulmine diſcuſſa eſt. Ea res prodigii loco habita, ad ſenatũ relata eſt. Patres ad aruſpices referre, & X-viros

adire

adire libros jusserunt. Xviri lustrandum oppidum, supplicationem obsecrationemq; habendam, victimis majoribus sacrificandū, & in Capitolio Romæ, & in Campania ad Minervæ promontorium renunciarunt: ludos per X. dies Io. Opt. Max. primo quoque die faciendos. Ea omnia cum cura facta. aruspices in bonum versurum id prodigium, prolationemque finium, & interitum perduellium portendi responderunt: quod ex hostibus spolia fuissent ea rostra, quæ tempestas disjecisset. Accesserunt quæ cumularent religiones animis. Saturniæ nunciatum erat sanguine per triduum in oppido pluisse: Calatiæ asinum tripedem natum: & taurum cum quinque vaccis, uno ictu fulminis exanimatos: Oximi terra pluisse. Horum quoque prodigiorum causa, res divinæ factæ, & supplicatio unum diem, feriæq; habitæ. Consules ad id tempus in provincias non exierant: quia neque uti de M. Popilio referrent, senatui obsequebantur, & nihil aliud decernere prius, statutum patribus erat. Aucta etiam invidia est Popilii, literis ejus, quibus iterum cum Statellatibus Liguribus proconsul pugnasse se scripsit, ac se decem millia eorum occidisse: propter cujus injuriam belli, cæteri quoque Ligurum populi ad arma ierunt. Tum vero non absens modo Popilius, qui deditis contra jus ac fas bellum intulisset, & pacatos ad rebellandum incitasset: sed Coss. quod non exirent in provinciam, in senatu increpiti. Hoc consensu patrum accensi M. Martius Sermo, & Q. Martius Scylla tribuni plebis & Coss. mulctam se dicturos, nisi in provinciam exirent, denunciarunt: & rogationem quam de Liguribus deditis promulgare in animo haberent, in senatu recitarunt. Sanciebatur, ut qui ex Statellis deditis in libertatem restitutus ante calendas Sextiles primas non esset, cujus dolo malo is in servitutē venisset, ut juratus senatus decerneret, qui eā rem quæreret, animadverteretque. Ex auctoritate deinde senatus eam rogationē promulgarunt. Priusquam proficiscerentur Coss. C. Cicereio prætori prioris anni ad ædem Bellonæ senatus datus est. Is expositis, quas in Corsica res gessisset, postulatoque frustra triumpho, in monte Albano, quod jam in morem venerat, ut sine publica auctoritate fieret, triumphavit: Rogationem Martiam de Ligurib. magno consensu plebs scivit jussitque. ex eo plebiscito C. Licinius Pr. consuluit senatum, quem quærere ex rogatione vellet. Patres ipsum eum quærere jusserunt. Tum demum Coss. in provinciam profecti sunt, exercitumque à M. Popilio ceperunt: neque tamen M. Popilius reverti Romam audebat, ne causam diceret, adverso senatu, infestiore populo, apud Pr. qui de quæstione in se posita senatum consuluisset. Huic detrectationi ejus, Trr. pl. alterius rogationis denuntiatione occurrerunt: ut si non ante Idus Novembres in urbem Romam introisset, de absente eo C. Licinius statueret ac judicaret. Hoc tractus vinculo cum redisset, ingenti cum invidia in senatum venit. Ibi cum laceratus jurgiis multorum esset, S. C. factum est, ut qui Ligurum post Q. Fulvium, L. Manliū Coss. hostes non fuissent, ut eos C. Licinius, Cn. Sicinius Prr. in libertatem restituendos curarent: agrumque iis trans Padum Cos. C. Popilius daret. multa millia hominum hoc S. C. restituta in libertatem, transductisque Padum ager est assignatus. M. Popilius rogatione Martia bis apud C. Licinium causam dixit: tertio Pr. gratia Cos. absentis, & Popiliæ familiæ precibus victus, Idibus Martiis adesse reum jussit, quo die novi magistratus inituri erant honorem, ne diceret jus, qui privatus futurus esset. Ita rogatio de Liguribus arte fallaci elusa est. legati Carthaginienses eo tempore Romæ erant, & Gulussa filius Masanissæ: inter eos magnæ contentiones in senatu fuere. Carthaginienses

thaginienses querebantur præter agrum, de quo ante legati ab Roma, qui in re præsenti cognoscerent, missi essent amplius LXX. oppida castellaque agri Carthaginiensis biennio proximo Masanissam vi atque armis possedisse. Id illi, cui nihil pensi sit, facile esse: Carthaginienses fœdere illigatos silere: prohiberi enim extra fines efferre arma. Quanquam sciant in suis finibus, si inde Numidas pellerent, se gesturos bellum: illo haud ambiguo capite fœderis deterreri, quo diserte vetentur cum sociis populi Romani bellum gerere. Sed jam ultra superbiam crudelitatemq; & avaritiam ejus non pati posse Carthaginienses: missos esse qui orarent senatum, ut trium harum rerum unam ab se impetrari finerent: ut vel ex æquo apud socium populũ, quid cujusque esset, disceptarent: vel permitterent Carthaginiensib. ut adversus injusta arma pio justoque se tutarentur bello: vel ad extremum, si gratia plus quam veritas apud eos valeret, semel statuerent, quid donatum ex alieno Masanissæ vellent. Modestius certe daturos eos, & scituros quid dedissent: ipsum nullum præterquã suæ libidinis arbitrio finẽ facturum. Horum si nihil impetrarent, & aliquod suum post datam à P. Scipione pacẽ delictum esset, ipsi potius animadverterent in se. Tutam servitutem se sub dominis Romanis, quam libertatem expositam ad injurias Masanissæ malle. Perire namque semel ipsis satius esse, quam sub acerbissimi carnificis arbitrio spiritum ducere. Sub hæc dicta lachrymãtes procubuerunt, stratiq; humi non sibi magis misericordiam quam regi invidiam concitarunt. interrogari Gulussam placuit, quid ad ea responderet: aut si prius mallet, expromeret super qua re Romam venisset. Gulussa neq; sibi facile esse dixit de iis rebus agere, de quibus nihil mandati à patre haberet: neque patri facile fuisse mandare, cum Carthaginienses nec de qua re acturi essent, nec omnino iturros se Romam indicaverint. In æde Æsculapii clandestinum eos per aliquot noctes consilium principum habuisse, unde præterea legatos occultis cum mandatis Romam mitti. Eam causam fuisse patri mittendi se Romam, qui deprecaretur senatum, ne quid communibus inimicis criminantibus se crederent, quem ob nullam aliam causam nisi propter constantem fidem erga populum Romanum odissent. His utrinque auditis, senatus de postulatis Carthaginiensium consultus respondere ita jussit: Gulussam placere extemplo in Numidiam proficisci, & nunciare patri, ut de iis, de quibus Carthaginienses querantur, legatos quamprimum ad senatum mittat, denuntietque Carthaginiensibus, ut ad disceptandũ veniant. Si aliquid possent Masanissæ honoris causa, & fecisse, & facturos esse. jus gratiæ non dare: agrum quà cujusq; sit, possideri velle: nec novos statuere fines, sed veteres observari in animo habere. Carthaginiensibus victis se & urbes & agros concessisse, non ut in pace eriperent per injuriam, quæ jure belli non ademissent. Ita regulus Carthaginiensesque demissi. munera ex instituto data utrisque, aliaque hospitalia comiter conservata. Sub idẽ tempus Cn. Servilius Cæpio, Ap. Claudius Cento, T. Annius Luscus legati ad res repetẽdas in Macedoniam, renunciandamque amicitiam regis missi, redierunt: qui jam sponte infestum Persei senatum insuper accenderunt, relatis ordine quæ vidissent, quæque audissent. Vidisse se per omnes urbes Macedonum summa vi parari bellum. Cum ad regem pervenissent, per multos dies conveniendi ejus potestatem non factam. Postremo, cum desperato jam colloquio profecti essent, tum demum se ex itinere revocatos, & ad eum introductos esse. Suæ orationis summam fuisse, fœdus cum Philippo ictum, cum ipso eo post mortem patris renovatum: in quo disertè prohiberi eum extra fi-

nes arma efferre, prohiberi socios pop. Romani lacessere bello. exposita deinde ab se ordine, quæ ipsi nuper in senatu Eumenem vera omnia & comperta referentem audissent. Samothraciæ præterea permultos dies occultum consilium cum legationibus civitatum Asiæ regem habuisse. Pro his injuriis satis fieri senatum æquum censere, reddique sibi res sociisque suis, quas contra jus fœderis habeat. Regem ad ea primo accensum ira, inclementer locutum, avaritiam superbiamque Romanis objicientem frequenter, quod alii super alios legati venirent, speculari dicta factaque sua; quod se ad nutum imperiumque eorum omnia dicere ac facere æquum censerent. Postremo multum ac diu vociferatum, reverti postero die jussisse, scriptum se responsum dare velle: tum ita sibi scriptum traditum esse: Fædus cum patre ictum, ad se nihil pertinere. Id se renovari, non quia probaret, sed quia in nova possessione regni patienda omnia essent, passum. Si novum fædus secum facere vellent, convenire prius de conditionibus debere: & si in animum inducerent, ut ex æquo fædus fieret, & se visurum quid sibi faciendum esset, & illos credere reipubl. consulturos. Atque ita se proripuisse, & summoveri è regia omnes cæptos: tum se amicitiam & societatem renunciasse. Qua voce eum accensum restitisse, atque voce clara denuntiasse sibi, ut triduo regni sui decederent finibus. Ita se profectos, nec sibi aut venientibus, aut manentibus quidquam hospitaliter aut benigne factum. Thessali deinde Ætolique legati auditi. Senatui, ut scirent quamprimum quibus ducibus usura respubl. esset, literas mitti Coss. placuit: ut uter eorum esset, Romam ad magistratus creandos veniret. Nihil magnopere quod memorari attineat reipub. eo anno Coss. gesserant: magis è repub. visum erat comprimi ac sedari exasperatos Ligures, cum Macedonicum bellum expectaretur. Gentium quoque Illyriorum regem suspectum Issenses legati fecerunt: simul questi fines suos secundo populatum, simul nunciantes uno animo vivere Macedonum atque Illyriorum regem, communi consilio parare Romanis bellum: & specie legatorum Illyrios speculatores Romæ esse, Perseo auctore missos, ut quid ageretur scirent. Illyrii vocati in senatum: qui cum legatos se esse missos ab rege dicerent ad purganda crimina*, si qua de re Issenses deferrent, quæsitum ecquid ita non adissent magistratum, ut ex instituto loca lautia acciperent: sciretur denique venisse eos; & super qua re venissent. Hæsitantibus in responso, ut curia excederent dictum: responsum tanquam legatis, ut qui adire senatum non postulassent, dari non placuit. mittendosque ad regem legatos censuerunt: qui nunciarent, qui socii quererentur apud senatum exustum à rege agrum. non æquum eum facere; qui ab sociis suis non abstineret injuriam. In hanc legationem missi A. Terentius Varro, C. Pletorius, C. Cicereius. Ex Asia qui circa socios reges missi erant legati redierunt, qui renunciarent Eumenem in ea, Antiochum in Syria, Ptolemæum in Alexandria sese convenisse. Omnes solicitatos legationibus Persei, sed egregie in fide permanere, pollicitosque omnia quæ populus Romanus imperasset, præstaturos, & civitates socias adisse: cæteras satis fidas, solos Rhodios fluctuanteis & imbutos Persei consiliis invenisse. venerant legati Rhodii ad purganda ea quæ vulgo jactari de civitate sciebant: cæterum senatum iis dari, cum novi consules magistratum inissent, placuit. Belli apparatum non differendum censuerunt. C. Licinio prætori negocium datur, ut ex veteribus quinqueremibus in navalibus Romæ subductis, quæ possent usui esse

esse reficeret, pararetque naves quinquaginta. Si quid ad eum numerum explendum deesset C. Memmio collegæ in Siciliam scriberet, ut eas quæ in Sicilia naves essent, reficeret atque expediret, ut Brundusium primo quoque tempore mitti possent. Socios navales libertini ordinis in viginti & quinque naves ex civibus Rom. Cn. Licinius prætor scribere jussus, in quinque & viginti parem numerum Cn. Sicinius sociis imperaret: idem prætor peditum VIII. millia, CCCC. equites à sociis Latini nominis exigeret. Hunc militem qui Brundusii acciperet, atque in Macedoniam mitteret, A. Attilius Serranus, qui priore anno prætor fuerat deligitur. Cn. Sicinius prætor qui exercitum paratum ad trajiciendum haberet. C. Popilio Cos. ex auctoritate senatus C. Licinius prætor scribit, ut & legionem secundam, quæ maxime veterana in Liguribus erat: & socios Latini nominis quatuor M. peditum, CC. equites Idibus Februariis Brundusii adesse juberet. Hac classe & hoc exercitu Cn. Sicinius provinciam Macedoniam obtinere, donec successor veniret, jussus, prorogato in annum imperio. Ea omnia quæ senatus censuit, impigre facta sunt. Duo de quadraginta quinqueremes ex navalibus deductæ: qui deduceret eas Brundusium L. Porcius Licinius prępositus duodecim ex Sicilia missæ. Ad frumentum classi exercituique coemendum in Apuliam Calabriamque tres legati missi, Sex. Digitius, T. Iuventius, M. Cæcilius. Ad omnia præparata Cn. Sicinius prætor paludatus ex urbe profectus, Brūdusium venit. Exitu prope anni C. Popilius Cos. Romam rediit, aliquanto serius quam senatus censuerat: cui primo quoque tempore magistratus creare, cum tantum bellum immineret, jussum erat. Itaque non secundis auribus patrum auditus est Cos. cum in æde Bellonæ de rebus in Liguribus gestis dissereret: succlamationes frequentes erant interrogationesque, cur scelere fratris oppressos Ligures in libertatem non restituisset. Comitia consularia in quam edicta erant diem ad XII. calendas Martias sunt habita. Creati Coss. P. Licinius Crassus, C. Cassius Longinus. Postero die prætores facti, C. Sulpicius Galba, L. Furius Philus, L. Canuleius Dives, C. Lucretius Gallus, C. Caninius Rebilus, L. Iunius Annalis. His prætoribus provinciæ decretæ, duæ jure Romæ dicendo, Hispania & Sicilia, & Sardinia, ut uni sors integra esset, quo senatus censuisset. Coss. designatis imperavit senatus, ut qua die magistratum inissent, hostiis majoribus rite mactatis precarentur, ut quod bellum P. R. in animo haberet gerere, ut id prosperum eveniret. Eodem die decrevit senatus, ut C. Popilius Cos. ludos per dies X. Iovi Opt. Max. voveret, donaque circa omnia pulvinaria dari, si respubl. X. annos in eodem statu fuisset. Ita ut censuerant, in Capitolio vovit Cos. ludos fieri, donariaque dari, quanta ex pecunia decresset senatus, cum centum & quinquaginta non minus adessent, præeunte verba Lepido pontifice maximo id votum susceptum est. Eo anno sacerdotes publici mortui, L. Æmilius Pappus X-vir sacrorum, & Q. Fulvius Flaccus pontifex, qui priore anno fuerat censor. Hic fæda morte periit. Ex duobus filiis ejus, qui tum in Illyrico militabant, nuntiatum alterum decessisse, alterum gravi & periculoso morbo ægrum esse. Obruit animum simul luctus metusque: mane ingressi cubiculum servi, laqueo dependentem invenere. Erat opinio, post censuram minus compotem fuisse sui. vulgo Iunonis Laciniæ iram ob spoliatum templum alienasse mentem ferebant. Suffectus in Æmilii locum X-vir M. Valerius Messala, in Fulvii pontifex Cn. Domitius Ænobarbus,

 oppido

oppido adolescens sacerdos lectus. P. Licinio, C. Cassio COSS. non urbs tantum Roma, nec terra Italia, sed omnes reges civitatesq; quæ in Europa, quæque in Asia erant converterant animos in curam Macedonici ac Romani belli. Eumenem cum vetus odium stimulabat, tum recens ira, quod scelere ejus prope ut victima mactatus Delphis esset. Prusias Bithyniæ rex statuerat abstinere armis, eventumque expectare. Nam neque pro Romanis se æquũ censere adversus fratrem uxoris arma ferre: & apud Persea victorẽ veniã per sororem impetrabilem fore. Ariarathes Cappadocum rex prę terquam quod Romanis suo nomine auxilia pollicitus erat, ex quo est junctus Eumeni affinitate, in omnia belli pacisq; se consociaverat consilia. Antiochus imminebat quidem Ægypti regno, & pueritiam regis, & inertiam tutorum spernens, & ambigendo de Cælesyria, causam belli se habiturum existimabat: gesturumque sine ullo impedimento, occupatis Rom. in Macedonico bello, id bellum: tamen omnia & per suos legatos senatui, & ipse legatis eorum eximie pollicitus erat. Ptolemæus propter ætatem alieni etiã tum arbitrii erat: tutores & bellum adversus Antiochum parabant, quo vindicarent Cælesyriã, & Rom. omnia pollicebantur ad Macedonicum bellum. Masanissa & frumento juvabat Rom. & auxilia cum elephantis, Misagenemque filium mittere ad bellum parabat. Consilia autem in omnem fortunam ita disposita habebat. Si penes Rom. victoria esset, suas quoque in eodem statu mansuras res, neque ultra quicqnam movendum: non enim passuros Rom. vim Carthaginiensibus afferri. Si fractæ essent opes Romanorum, quæ tum protegerent Carthaginienses, suam omnem Africam fore. Gentius rex Illyriorum fecerat potius, cur suspectus esset Romanis, quam satis statuerat utram foveret partem: impetuque magis quam consilio iis aut illis se adjuncturus videbatur. Cotys Thrax Odrysarum rex evidenter Macedonum partis erat. Hæc sententia regibus cum esset de bello, in liberis gentibus populisque plebs ubique omnis ferme, ut solet, deterioribus erat ob regem Macedonesq; inclinata: principum diversa cerneres studia. Pars ita in Romanos effusi erant, ut auctoritatem immodico favore corrumperent: pauci ex iis justitia imperii Romani capti: plures ita, si præcipuam operam navassent, potentes sese in civitatibus suis futuros rati. Pars altera regiæ adulationis erat, quos æs alienum & desperatio rerum suarum eodem manente statu, præcipites ad novanda omnia agebat: quosdã ventosum ingenium, quia Perseus magis auræ popularis erat. Tertia pars, optima eadem & prudentissima, si utique optio domini potioris daretur, sub Romanis quam sub rege malebat esse. si liberum inde arbitri[illegible] fortunæ esset, neutram partem volebant potentiorem altera oppressa fieri: sed illibatis potius viribus utriusq; partis, pacem ex eo manere: ita inter utrosq; optimam conditionem civitatum fore, protegente altero semper inopem ab alterius injuria. Hæc sentientes certamina fautorum utriusque partis taciti ex tuto spectabant. Coss. quo die magistratum inierunt ex S.C. cum circa omnia fana in quibus lectisternium majorem partem anni esse solet, majoribus hostiis immolassent, inde preces suas acceptas ab diis immortalib. ominati, senatui rite sacrificatum, precationemq; de bello factã renunciarunt. Aruspices ita responderunt, si quid rei novæ inciperetur, id maturandum esse: victoriã, triumphum, prorogationẽ imperii portendi. Patres quod faustum felixque P.R. esset, centuriatis comitiis primo quoque die ferre ad populum COSS. jusserunt, ut quod Perseus Philippi filius Macedonum rex adversus fœdus cum patre Philippo ictum, & secum post mortem ejus renovatum, sociis

ciis

ciis P. R. arma intulisset, agros vastasset, urbesque occupasset: quodque belli parandi adversus P. R. consilia iniisset, arma, milites, classem ejus rei causa comparasset: ut nisi de iis rebus satisfecisset, bellum cum eo iniretur. Hæc rogatio ad populum lata est. S. C. inde factum est, ut consules inter se provincias Italiam & Macedoniam compararent sortirenturve. Cui Macedonia obvenisset, ut is regem Persea quique ejus sectam secuti essent, nisi pop. Roman. satisfecissent, bello persequeretur. Legiones quatuor novas scribi placuit, binas singulis Coss. Id præcipue provinciæ Macedoniæ datum, quod cum alterius Cos. legionibus quina millia & duceni equites ex vetere instituto darentur in singulas legiones: in Macedoniam sena millia peditum scribi jussa, equites treceni æqualiter in singulas legiones, & in sociali exercitu consuli alteri auctus numerus, XVI. millia peditum, DCCC. equites. præter eos quos Cn. Sicinius duxisset DC. equites, in Macedoniam trajiceret. Italiæ satis visa XII. millia sociorum peditum DC. equites. Illud quoque præcipuum datum sorti Macedoniæ, ut centuriones militesque veteres scriberet, quos vellet Cos. usque ad quinquaginta annos. in tribunis militum novatum eo anno propter Macedonicum bellum, quod Coss. ex S. C. ad populum tulerunt, ne tribuni militum eo anno suffragiis crearentur, sed Coss. prætorumque in iis faciendis judicium arbitriumque esset. Inter prætores ita partita imperia. Prætorem cujus sors fuisset, ut iret quo senatus censuisset, Brundusium ad classem ire placuit: utque ibi recognosceret socios navales: dimissisque, si qui parum idonei essent, supplementum legeret ex libertinis: & daret operam, ut duæ partes civium Romanorum, tertia sociorum esset. Commeatus classi legionibusque ut ex Sicilia Sardiniaque subveheretur: prætoribus qui eas provincias sortiti essent, mandari placuit, ut alteras decumas Siculis Sardisque imperarent, utque id frumentum ad exercitum in Macedoniam portaretur. Siciliam C. Caninius Rebilus est sortitus, L. Furius Philus Sardiniam, L. Canuleius Hispaniam, C. Sulpicius Galba urbanam jurisdictionem, L. Iunius Annalis inter peregrinos. C. Lucretio Gallo quo senatus censuisset, sors evenit. Inter Coss. magis cavillatio quam magna cõtentio de provincia fuit. Cassius sine sorte se Macedoniam oppugnaturum dicebat: nec posse collegam salvo jurejurando secum sortiri. Prætorem eum, ne in provinciam iret in concione jurasse, se stato loco statisque diebus sacrificia habere, quæ absente se recte fieri non possent: quæ non magis Cos. quam prætore absente recte fieri possent. Si senatus non quid vellet in consulatu potius, quam quid in prætura juraverit P. Licinius, animadvertendum esse censeat: se tamen futurum in senatus potestate. Consulti patres, cui consulatum P. R. non negasset, ab se provinciam negari superbum rati, sortiri Coss. jusserunt. P. Licinio Macedonia, C. Cassio Italia obvenit. Legiones inde sortiti sunt: prima & tertia in Macedoniam trajicerentur, secunda & quarta ut in Italia remanerent. Delectus Coss. multo intentiorem quàm alias curam habebant. Licinius veteres quoque scribebat milites centurionesque: & multi voluntate nomina dabant, quia locupletes eos videbant qui priore Macedonico bello, aut adversus Antiochum in Asia stipendia fecerant. Cum tribuni militum centuriones, sed primum quenque citarent, tres & XX centuriones qui primos pilos duxerant, citati Trr. pl. appellarunt. Duo ex collegio, M. Fulvius Nobilior, & M. Claudius Marcellus ad Coss. rejiciebant. Eorum cognitionem esse debere, quibus delectus quibusque bellum mandatum esset. Cæteri

teri cognituros se de quo appellati essent, ajebant: & si injuria fieret auxilium civibus laturos. Ad subsellia Trr. res agebatur. Eo M. Popilius consularis advocatus, centuriones, & Cos. venerunt. COS. inde postulanti ut in concione ea res ageretur, populus in concionem advocatus. Pro centurionibus M. Popilius qui biennio ante Cos. fuerat ita verba fecit: Militares homines & stipendia justa, & corpora, & ætate & assiduis laboribus confecta habere: nihil recusare tamen: quo minus operam reipubl. dent: id tantum deprecari, ne inferiores iis ordines, quam quos cum militassent, habuissent, attribuerentur. P. Licinius Cos. S.C. recitari jussit. Primum quod bellum senatus Perseo jussisset: deinde quod veteres centuriones quam plurimum ad id bellū scribi censuisset: nec ulli, qui non major annis quinquaginta esset, vacationem militiæ esse. deprecatus est deinde, ne novo bello, tam propinquo Italiæ, adversus regem potentissimum, aut tribunos militum delectum habentes impedirent, aut prohiberēt Cos. quem cuique ordinem assignari è republ. esset, eum assignare. si quid in ea re dubium esset, ad senatum rejicerent. Postquam Consul quæ voluerat dixit, Sp. Ligustinus ex eo numero, qui Trr. pl. appellaverant, à consule & ab tribunis petiit: ut sibi paucis ad populum agere liceret. Permissu omnium ita locutus fertur: SP. LIGVSTINVS tribus Crustuminæ "ex Sabinis sum oriundus, Quirites. Pater mihi jugerum agri "reliquit, & parvum tugurium, "in quo natus educatusque sum "hodieque ibi habito. Cum primum in ætatem veni, pater mihi uxorem fratris sui filiam dedit: quæ secum nihil attulit, "præter libertatem pudicitiamque, & cum his fæcunditatem, "quanta vel in diti domo satis "esset. Sex filii nobis, duæ filiæ "sunt, utræque jam nuptæ. filii "quatuor togas viriles habēt, duo prætextati sunt. Miles sum factus, P. Sulpicio, C. Aurelio "Coss. In eo exercitu qui in Macedoniā est transportatus, biennium miles gregarius fui adversus Philippum regem: tertio anno virtutis causa mihi T. Quintius Flaminius decumum ordinem hastatum assignavit. Devicto Philippo Macedonibusque, "cum in Italiam portati ac dimissi essemus, continuo miles "voluntarius cum M. Portio Cos. "in Hispaniā sum profectus. Neminem omnium imperatorum "qui vivant, acriorem virtutis "spectatorem ac judicem fuisse "sciunt, qui & illum & alios duces longa militia experti sunt. "Hic me imperator dignum judicavit, cui primum hastatum "prioris centuriæ assignaret. Tertio iterum voluntarius miles factus sum in eum exercitum, qui "adversus Ætolos & Antiochum "regem est missus, à M. Acilio "mihi primus princeps prioris "centuriæ est assignatus. Expulso "rege Antiocho, subactis Ætolis "reportati sumus in Italiam: & "deinceps bis quæ annua merebant legiones stipendia feci. Bis "deinde in Hispania militavi, semel Q. Fulvio Flacco, iterum "Tib. Sempronio Graccho Pr. à "Flacco inter cæteros quos virtutis causa secum ex provincia "ad triumphum deducebat, deductus sum: à Tib. Graccho rogatus in provinciam ii. Quater "intra paucos annos primum pilum duxi. quater & tricies virtutis causa donatus ab imperatoribus sum. sex civicas coronas "accepi. XXII. stipendia annua "in exercitu emerita habeo, & "major annis sum quinquaginta." Quod si mihi nec stipēdia omnia "emerita essent, necdum ætas vacationem daret, tamē cum quatuor milites pro me uno vobis "dare P. Licini possem, æquum "erat me dimitti. Sed hæc pro "causa mea dicta accipiatis velim: ipse me quo ad quisquam "qui exercitus scribit, idoneum "militem judicabit, nunquam "sum

"sum excusaturus. Ordinem quo "me dignum judicent Tribb. mi"litum, ipsorum est potestatis, "ne quis me virtute in exercitu "præstet, dabo operam, ut "semper ita fecisse me & impe"ratores mei, & qui una sti"pendia fecerunt, testes sunt. "Vos quoque æquum est commi"litones, & si appellationis vo"bis usurpatis jus, cum adoles"centes nihil adversus magistra"tuum senatusque auctoritatem "usquam feceritis, nunc quoque "in potestate senatus ac consu"lum esse, & omnia honesta loca "ducere, quibus rempub. defen"suri sitis. Hæc ubi dixit, collaudatum multis verbis Cos. ex concione in senatum duxit. Ibi quoque ei ex auctoritate senatus gratiæ actæ, tribunique militares in legione prima primum pilum virtutis causa ei assignarunt. Cæteri centuriones omissa appellatione, ad delectum obedienter responderunt. Quo maturius in provincias magistratus proficiscerentur, Latinæ Cal. Iuniis fuere: eoque solenni perfecto C. Lucretius prætor omnibus quæ ad classē opus erant præmissis, Brundusium est profectus. præter eos exercitus quos Coss. comparabāt, C. Sulpicio Galbæ prætori negocium datum, ut quatuor legiones scriberet urbanas, justo numero peditum equitumque, iisque quatuor Trr. mil. ex senatu legeret, qui præessent. sociis Latini nominis imperaret quindecim millia peditum, mille & C C. equites. Is exercitus uti paratus esset, quo senatus censuisset. P. Licinio Cos. ad exercitum civilem socialemque petenti addita auxilia, Ligurum duo millia, Cretenses sagittarii incertus numerus, quantum rogati auxilia Cretenses misissent. Numidæ item equites elephantique. In eam rem legati ad Masanissam Carthaginiensesq; missi, L. Posthumius Albinus, Q. Terentius Culleo, C. Aburius. In Cretam item legatos tres ire placuit, A. Posthumium Albinum, C. Decium, A. Licinium Nervam. Per idem tempus legati ab rege Perseo venerunt. eos in oppidum intromitti non placuit, cum jam bellum regi eorum & Macedonibus & senatus decresset, & populus jussisset. in æde Bellonæ in senatum introducti, ita verba fecerunt: Mirari Persea regem, quid in Macedoniam exercitus transportati essent: Si impetrari à senatu posset, ut ii revocentur, regem de injuriis, si quas sociis factas quererentur, arbitratu senatus satisfacturum esse. Sp. Carvilius ad eam ipsam rem ex Græcia remissus ab Cn. Sicinio in senatu erat. Is Perræbiam expugnatam armis, Thessaliæ aliquot urbes captas, cætera, quæ aut ageret aut pararet rex cum argueret: respondere ad ea legati jussi, postquam hæsitabant, negantes sibi ultra quicquam mandatum esse: jussi renunciare regi, Consulem P. Licinium brevi cum exercitu futurum in Macedonia esse. Ad eum, si satisfacere in animo esset, mitteret legatos: Romam quod præterea mitteret, non esse: neminem eorum per Italiam ire liciturum. Ita dimissis, P. Licinio consuli mandatum, intra undecimum diem juberet eos Italia excedere, & Sp. Carvilium mitteret, qui donec navem conscendissent, custodiret. Hæc Romæ acta nondum profectis in provinciam Coss. Iam Cn. Sicinius, qui priusquam magistratu abiret, Brundusium & ad classem & ad exercitum præmissus erat, trajectis in Epirum quinque M. peditum, C C C. equitibus ad Nymphæum in agro Apolloniati castra habebat. Inde tribunos cum duobus millibus militū, ad occupanda Dassaretiorū & Illyriorū castella, ipsis accersētib. præsidia, ut tutiores à finitimorū impetu Macedonum essent, misit. Paucis post diebus Q. Martius, A. Atilius, & P. & Ser. Corn. Lentuli, & L. Decimius, legati in Greciā missi, Corcyrā peditū mille secum advexerūt; ibi inter se & regiones

quas obirent, & milites divisérunt. Decimius missus est ad Gentium regem Illyriorum, quem si aliquem respectum amicitiæ eum habere cerneret, tentare aut etiam ad belli societatem pellicere, jussus. Lentuli in Cephaleniam missi, ut in Peloponnesum trajicerent, oramq; maris in occidentem versi ante hyemem circumirent. Martio & Attilio Epirus, Ætolia & Thessalia circumeundæ assignantur. Inde Bæotiam atq; Eubœam aspicere jussi: tum in Peloponnesum trajicere: ibi congressuros se cum Lentulis constituũt. Priusquam digrederentur à Corcyra, literæ à Perseo allatæ sunt: quibus quærebat, quæ causa Romanis aut in Græciam trajiciendi copias aut urbes occupandi esset. Cui rescribi nihil placuit, nuncio ipsius qui literas attulerat, dici præsidii causa ipsarum urbium Rom. facere. Lentuli circumeuntes Peloponnesi oppida, cum sine discrimine omnes civitates adhortarentur, ut quo animo, qua fide adjuvissent Rom. Philippi primum, deinde Antiochi bello, eodem adversus Persea juvarent, fremitum in concionibus audiebant: Achæis indignantibus eodem se loco esse qui omnia à principiis Macedonici belli præstitissent Romanis & Macedonum Philippi bello hostes fuissent, quo Messenii atque Elii, qui pro Antiocho hoste arma adversus P. R. tulissent: ac nuper in Achaicum contributi concilium, velut præmium belli se victoribus Achæis tradi quererentur. Martius & Attilius ad Gittanas Epiri oppidum decem millia ab mari cum ascenderent, concilio Epirotarum habito, cum magno omnium assensu auditi sunt: & quadringentos juventutis eorum in Orestas, ut præsidio essent libertatis ab se Macedonibus, miserunt. Inde in Ætoliam progressi: ac paucos ibi morati dies, dum in prætoris mortui locum alius sufficeretur, & Lycisco prętore facto, quem Rom. favere rebus satis cõpertum erat, transierunt in Thessaliam. Eo legati Acarnanum, & Bæotorum exules venerunt. Acarnanes nunciare jussi, quæ Philippi primũ, Antiochi deinde bello, decepti pollicitationib. regis, adversus populum Rom. commisissent, eam corrigendi occasionem illis oblatã. Si male meriti clemẽtiã P. R. experti essent, bene merẽdo liberalitatẽ experirẽtur. Bæotis exprobratum, societatem eos cum Perseo junxisse. iis, cum culpam in Ismeniam principem alterius partis conferrent, & quasdam civitates dissentientes in causam deductas: appariturũ id esse Martius respondit. Singulis enim civitatibus de se ipsis consulẽdi potestatem facturos. Thessalorũ Larissæ fuit concilium. Ibi & Thessalis benigna materia gratias agẽdi Rom. pro libertatis munere fuit: & legatis, quod & Philippi prius, & post Antiochi bello enixè adjuti à gente Thessalorum essent. hac mutua commemoratione meritorum accensi animi multitudinis ad omnia decernenda, quæ Romani vellent. Secundum hoc concilium legati à Perseo rege venerunt, privati maxime hospitii fiducia, quod ei paternum cum Martio erat. Ab hujus necessitudinis cõmemoratione orsi, petierunt legati, in colloquium veniendi regi potestatẽ faceret. Martius & se ita à patre suo accepisse dixit, amicitiam hospitiumq; cum Philippo fuisse: minime immemorem necessitudinis ejus legationem eam suscepisse. colloquium, si satis cõmode valeret, non fuisse dilaturum. nunc, ubi primũ posset, ad Peneum flumen, qua transitus ab Omolio Dium esset, præmissis qui nunciarent regi, venturos. Et tum quidem ab Dio Perseus in interiora regni recepit se, levi aura spei objecta, quod Martius ipsius causa suscepisse se legationem dixisset. Post dies paucos ad constitutum locum venerunt. Magnus comitatus fuit regius, cum amicorum, tum satellitum turba stipante. non minore agmine legati venerunt: & ab Larissa multis prosequentibus & legationibus

tionibus civitatum, quæ convenerant Lariſſam, & renunciare domum certa quæ audiſſent, volebant. Inerat cura inſita mortalibus videndi congredientes nobilem regem, & populi principis terrarum omnium legatos. Poſtquam in conſpectu ſteterunt dirimente amne, paulisper internunciando cunctatio fuit, utri transgrederentur, aliquid illi regiæ majeſtati, aliquid hi P.R. nomini, cum præſertim Perſeus petiſſet colloquium, exiſtimabant deberi. joco etiam Martius cunctantes movit. *Minor*, inquit, *ad majorem*, & (quod Philippo ipſi cognomen erat) *filius ad patrem transeat*. Facile perſuaſum id regi eſt. aliud deinde ambigebatur, cum quam multis tranſiret. Rex cum omni comitatu tranſire æquum cenſebat: legati vel cum tribus venire jubebant vel ſi tantum agmen traduceret, obſides daret, nihil fraudis fore in colloquio. Hippian & Pandaucũ, quos & legatos miſerat, principes amicorum obſides dedit: nec tam in pignus fidei obſides deſiderati erant, quam ut appareret ſociis, nequaquã ex dignitate pari congredi regem cum legatis. Salutatio non tanquam hoſtium, ſed hoſpitalis ac benigna fuit, poſitiſque ſedibus conſederunt. Cum pauliſper ſilentium fuiſſet: "EXPECTARI nos, inquit Martius, "arbitror, ut reſpondeamus literis tuis, quas Corcyram miſiſti: "in quibus queris, quid ita legati "cum militibus venerimus, & "præſidia in ſingulas urbes dimittamus. Ad hanc interrogationem tuam & non reſpondere vereor, ne ſuperbum ſit: & vera reſpondere, ne nimis acerbũ "audienti tibi videatur. Sed cum "aut verbis caſtigandus aut armis ſit, qui fœdus rumpit: ſicut "bellum adverſus te alii quam "mihi mandatum malim: ita o"rationis acerbitatem adverſus "hoſpitem, utcunque eſt, ſubibo: "ſicut medici cum ſalutis cauſa "triſtiora remedia adhibeant. Ex "quo regnum adeptus es, unam rem te, quæ facienda fuerit, ſenatus feciſſe cenſet: quod legatos Ro. ad renovandum fœdus miſeris, quod tamen ipſum tibi non fuiſſe renovandum judicat potius, quam cum renovatũ eſſet violandum. Abrypolim ſociũ atque amicum pop. Ro. regno expuliſti. Artetari interfectores, ut cæde (ne quid ultra dicam) lætatum appareret, recepiſti, qui omnium Illyriorum fidiſſimum Rom. nomini regulum occiderant. Per Theſſaliã & Maſilienſem agrum cum exercitu contra fœdus Delphos iſti. Byzantiis item contra fœdus miſiſti auxilia: cum Bœotiis ſociis noſtris ſecretã tibi ipſi ſocietatẽ, quam non licebat, jurejurando pepigiſti. Thebanos legatos Everſam & Callicritum venientes à nobis, quærere malo quis interfecerit, quam arguere. In Ætolia bellũ inteſtinum & cædes principum, per quos, niſi per tuos factæ videri poſſunt? Dolopes à te ipſo evaſtati ſunt. Eumenes rex ab Roma cum in regnum rediret, prope ut victima Delphis in ſacrato loco ante aras mactatus, quem inſimulet, piget referre. Quæ hoſpes Brunduſinus occulta facinora indicet, certum habeo, & ſcripta tibi omnia ab Roma eſſe, & legatos tuos renuntiaſſe. Hæc ne dicerentur à me, uno modo vitare potuiſti, non quærendo quam ob cauſam exercitus in Macedoniam trajicerentur, aut præſidia in ſociorum urbes mitteremus. Quærenti tibi ſuperbius tacuiſſemus, quàm vera reſpondimus. Equidem pro paterno noſtro hoſpitio faveo orationi tuæ: & opto ut aliquam mihi materiã præbeas agendæ tuæ apud ſenatum cauſæ. *Ad ea rex*: Bonã cauſam, ſi apud judices æquos ageretur, apud eoſdem & accuſatores & judices agam. Eorum autẽ quæ objecta ſunt mihi, partim ea ſũt, quibus neſcio an gloriari debeã, partim quę fateri non erubeſcã, partim quæ verbo objecta, verbo negare ſit. Quid enim ſi le-

 "gibus

"gibus vestris hodie reus sim, aut index Brundusinus, aut Eumenes mihi objiciat ut accusare potius vere, quam convitiari videantur? Scilicet nec Eumenes cum tam multis gravis, publice ac privatim sit, alium quam me inimicum habuit: neque ego potiorem quemquam ad ministeria facinorum, quam Rammium, quem neque unquam ante videram, nec eram postea visurus, invenire potui: & Thebanorum, quos naufragio perisse constat, & Artetari cædis mihi reddenda ratio est: in qua tamen nihil ultra objicitur, quā interfectores ejus in regno exulasse meo. Cujus conditionis iniquitatem ita non sum recusaturus, si vos quoque accipitis, ut quicumque exsules in Italiam aut Rom. se contulerunt, his facinorum, propter quæ damnati sunt, auctores vos fuisse fateamini. Si hoc & vos recusabitis, & omnes aliæ gentes, ego quoque inter ceteros ero. Et hercule quid attinet cuiquam exilium patere, si nusquā exuli futurus locus est? Ego tamen istos, ut primum in Macedonia esse admonitus à vobis comperi, requisitos abire ex regno jussi, & in perpetuum interdixi finibus meis. Et hæc quidem mihi tanquam causam dicenti reo objecta sunt: illa tanquam regi, & quæ de fœdere quod mihi est vobiscum, disceptationem habeant. Nam si est in fœdere ita scriptum, ut ne si bellum quidem quis inferat, tueri me regnumque meum liceat: mihi fatendum est, quod me armis adversus Abrypolim socium pop. Ro. defenderim, fœdus violatum esse. Sin autem hoc & ex fœdere licuit, & jure gentium ita comparatum est, ut arma armis propulsentur, quid tandem me facere decuit, cum Abrypolis fines mei regni usque ad Amphipolim pervastasset: multa libera capita, magnā vim mancipiorum, multa millia pecorum abegisset? Quiescerem & paterer, donec Pellam & in regiam meam armatus pervenisset? At enim bello quidem justo sum persecutus: sed vinci non oportuit eum, neque ea quę victis accidunt, pati: quorum casum cum ego subierim, qui sum armis lacessitus, quî potest queri sibi accidisse, qui causa belli fuit? Non sum eodem modo defensurus, Romani, quod Dolopas armis coercuerim: quia etsi non merito eorum, jure feci meo: cum mei regni, meæ ditionis essent, vestro decreto patri attributi meo. Nec, si causa reddenda sit, non vobis nec fœderatis, sed iis qui ne in servos quidem sæva atque injusta imperia probant, plus æquo & bono sævisse in eos videri possum: quippe Euphranorum præfectū à me impositum ita occiderunt, ut mors pœnarum ejus levissima fuerit. Ac cum processissem inde ad visendas Larissam & Antrona & Pylleon, quo in propinquo multo ante debita vota persolverē, Delphos sacrificandi causa ascendi. Et hic criminis augendi causa cum exercitu me fuisse adjicitur: scilicet, ut quod nunc vos facere queror, urbes occuparem, arcibus imponerem præsidia. vocate in concilium Græciæ civitates, per quas iter feci: queratur unusquilibet militis mei injuriam: non recusabo quin simulato sacrificio aliud petisse videar. Ætolis & Byzantiis præsidia misimus, & cum Bœotis amicitiam fecimus. Hæc qualiacunque sunt, per legatos meos non solum indicata, sed etiam excusata sunt sæpe in senatu vestro: ubi aliquos ego disceptatores, non tam æquos, quam te Quinti Marci, paternum amicum & hospitem, habebam. Sed nondum Romam accusator Eumenes venerat: qui calumniando omnia detorquendoque suspecta & invisa efficeret: & persuadere vobis conaretur, non posse Græciam in libertate esse, & vestro munere frui, quoad regnum Macedoniæ incolume esset. Circum-

agetur

"agetur hic orbis: erit mox qui "arguat, nequicquam Antiochum "ultra juga Tauri remotum: "graviorem multo Asiæ, quam "Antiochus fuerit, Eumenem "esse, nec conquiescere socios "vestros posse, quoad regia "Pergami sit: eam arcem supra "capita finitimarum civitatum "impositam. Ego hæc Q. Marci "& A. Attili, quæ aut à "vobis objecta, aut purgata à "me sunt, talia esse scio, ut au"res, ut animi audientium sint: "nec tam referre quid ego, aut "qua mente fecerim, quam "quomodo id vos factum acci"piatis. Conscius mihi sum, "nihil me scientem deliquisse: "& si quid fecerim impruden"tia lapsus, corrigi me & emen"dari castigatione hac posse. "Nihil certe insanabile, nec "quod bello & armis persequen"dum esse censeatis, commisi. "Aut frustra clementiæ gra"vitatisque vestræ fama vulgata "per gentes est, si talibus de cau"sis, quæ vix querela & expo"stulatione dignæ sunt, arma "capitis, & regibus sociis bella "infertis. Hæc dicenti tum assensus Martius, auctor fuit mittendi Romam legati, cum experienda omnia ad ultimum, nec prætermittendum spem ullam censuisset, reliqua consultatio erat, quonam modo tutum iter legatis esset. ad id cum necessaria petitio induciarum videretur, cuperetque Martius, neque aliud colloquio petisset, gravate & in magnam gratiam petentis concessit. Nihil enim satis paratum ad bellum in præsentia habebant Romani, non exercitum, non ducem. cum Perseus, ni spes vana pacis occæcasset consilia, omnia præparata atque instructa haberet, & suo maxime tempore atque alieno hostibus, incipere bellum posset. Ab hoc colloquio, fide induciarum interposita, legati Romani in Bœotiam comparati sunt. Ibi jam motus cœperat esse, discedentibus à societate communis concilii Bœotorum quibusdam populis: ex quo renunciatum erat respondisse legatos, appariturum quibus populis proprie societatem cum rege jungi displicuisset. Primi à Cheronia legati, deinde à Thebis in ipso itinere occurrerunt, affirmantes non interfuisse se quo societas ea decreta esset concilio: queis legati nullo in præsentia responso dato, Chalcidem se sequi jusserunt. Thebis magna contentio orta erat ex alio certamine. Comitiis prætoriis Bœotorum victa pars injuriam persequens, coacta multitudine decretum fecit. Thebis ne Bœotarchæ urbibus reciperentur. Exules Thespias universi concesserunt: inde (recepti enim sine cunctatione erant) Thebas jam mutatis animis revocati, decretum faciunt, ut XII, qui privati cœtum, & concilium habuissent, exilio mulctarentur. Novus deinde pr. Ismenias, is erat vir nobilis ac potens, capitalis pœnæ absentes eos decreto damnat. Chalcidem fugerant: inde ab Roma Larissam profecti, causam cum Perseo societatis in Ismeniam contulerant. Ex contentione ortum certamen: utriusque tamen partis legati ad Rom. venerunt, & exules accusatoresque Ismeniæ, & Ismenias ipse. Chalcidem ut ventum est, aliarum civitatum principes, id quod maxime gratum erat Romanis, suo quique proprio decreto Persei societatem aspernati, Romanis se adjungebant: Ismenias gentem Bœotorum in fidem Romanorum permitti æquum censebat. Inde certamine orto nisi in tribunal legatorum perfugisset, haud multum abfuit, quin ab exulibus fautoribusque eorum interficeretur. Thebæ quoque ipsæ, quod Bœotiæ caput est, in magno tumultu erant: aliis ad regem trahentibus civitatem, aliis ad Romanos: & turba Coronæorum Haliartiorumque convenerat ad defendendum decretum regiæ societatis. Sed constantia principum, docentiũ cladibus Philippi Antiochiq;

quanta esset vis & fortuna imperii Romani, victa eadem multitudo, & ut tolleretur regia societas, decrevit: & eos qui auctores paciscendæ amicitiæ fuerant, ad satisfaciendum legatis Chalcidem misit, fideique legatorum commendari civitatem jussit. Thebanos Martius & Attilius læti audierunt, auctoresque & his separatim singulis fuerunt ad renovandam amicitiam mittendi Romam legatos. Ante omnia exules restitui jusserunt, & auctores regiæ societatis decreto suo damnarunt. Ita, quod maxime volebant, discusso Bœotico concilio, Peloponnesum proficiscuntur. Ser. Cornelio Chalcidem accersito, Argis præbitum est iis concilium: ubi nihil aliud à gente Achæorum petierunt, quam ut mille milites darent. Id præsidium ad Chalcidem tuendam, dum Romanus exercitus in Græciam trajiceretur, missum est. Martius & Attilius, peractis quæ agenda in Græcia erant, principio hyemis Romam redierunt. Inde legatio sub idem tempus in Asiam circum insulas missa. Tres erant legati, T. Claudius, P. Posthumius, M. Iunius: ii circumeuntes, hortabantur socios ad suscipiendum adversus Persea pro Romanis bellum: & quo quæque opulentior civitas erat, eo accuratius agebant: quia minores secuturæ majorum auctoritatem erant. Rhodii maximi ad omnia momenti habebantur, quia non favere tantum, sed adjuvare etiam viribus suis bellum poterant, XL. navibus auctore Hegesilo comparatis: qui cum in summo magistratu esset (Prytanin ipsi vocant) multis rationibus pervicerat Rhodios, ut omissa, quam sæpe vanam experti essent, regum fovendorum spe Romanam societatem, unam tum in terris vel viribus, vel fide stabilem, retinerent. Bellum imminere cum Perseo. desideraturos Romanos eundem navalem apparatum, quem nuper Antiochi, quem Philippi ante bello vidissent: trepidaturos tum repente paranda classe cum mittenda esset, nisi reficere naves, nisi instruere navalibus sociis cœpissent. Ideo magis enixe faciendum esse, ut crimina delata ab Eumene, fide rerum refellerent. His incitati, XL. navium classem instructam, ornatamque, legatis Romanis advenientibus, ut non expectatam adhortationem esse appareret, ostenderunt. Et hæc legatio magnum ad conciliandos animos civitatum Asiæ momentum fuit. Decimus unus sine ullo effectu captarum etiam pecuniarum ab regibus Illyriorum suspicione infamis, Romam rediit. Perseus cum à colloquio Ramanorum in Macedoniam recepisset sese, legatos Romam de inchoatis cum Martio conditionibus pacis misit, & Byzantium & Rhodum literas legatis ferendas dedit. In literis eadem sententia ad omnes erat, collocutum se cum Romanorum legatis. quæ audisset, quæque dixisset, ita disposita, ut superior fuisse in disceptatione videri possit. Apud Rhodios legati addiderunt, confidere pacem futuram, auctoribus enim Martio atque Attilio missos Romam legatos. Si pergerent Romani contra fœdus movere bellum, tum omni gratia, omni ope enitendum fore Rhodiis, ut reconcilient pacem: si nihil deprecando proficiant, id agendum, ne omnium rerum jus ac potestas ad unum populum perveniat. Cum cæterorum id interesse, tum præcipue Rhodiorum, qui plus inter alias civitates dignitate atque opibus excellant, quæ serva atque obnoxia forent, si nullus aliò sit, quam ad Romanos respectus. Magis & literæ & verba legatorum benigne sunt auditæ, quam momentum ad mutandos animos habuerunt. potentior esse partis melioris auctoritas cœperat. Responsum ex decreto est, optare pacem Rhodios: si bellum esset, ne quid ab Rhodiis speraret aut peteret rex, quod veterem amicitiam, multis magnisque meritis pace belloque partam, adjungeret

sibi

sibi ab Romanis. Ab Rhodo redeuntes, Bœotiæ quoque civitates & Thebas, & Coronæum, & Haliartum adierunt: quibus expressum in vitis existimabatur, ut relicta regia societate, Romanis adjungerentur. Thebani nihil moti sunt, quanquam nonnihil & damnatis principibus, & restitutis exulibus succensebant Romanis. Coronæi & Hiliartii favore quodam insito in reges legatos in Macedoniam miserunt, præsidium petentes quo se adversus impotentem superbiam Thebanorum tueri possint. Cui legationi responsum ab rege est, præsidium se propter inducias cum Romanis factas mittere non posse: tamen suadere ita à Thebanorum injuriis qua possent, ut se vindicarent, ne Romanis præberent causam in se sæviendi. Martius & Atilius Romam cum venissent, legationem in Capitolio ita renunciarunt, ut nulla re magis gloriarentur, quam decepto per inducias & spem pacis rege. adeo enim apparatibus belli fuisse instructum, ipsis nulla parata re, ut omnia opportuna loca præoccupari ante ab eo potuerint, quam exercitus in Græciam trajiceretur. Spacio autem induciarum sumpto, venturum illum nihilo paratiorem, Romanos omnibus instructiores rebus cœpturos bellum: Bœotorum quoque se concilium arte distraxisse, ne conjungi amplius ullo consensu Macedonibus possent. Hæc, ut summa ratione acta, magna pars senatus approbabat: veteres, & moris antiqui memores, negabant se in ea legatione Romanas agnoscere artes. Non per insidias & nocturna prælia: nec simulatam fugam, improvisosque ad incautum hostē reditus, nec ut astu magis quam vera virtute gloriarentur, bella majores gessisse. Indicere prius quam gerere solitos bella: denunciare etiam, interdum locum finire, in quo dimicaturi essent. Eadem fide indicatum Pyrrho regi medicum vitæ ejus insidiantem, eadem Faliscis vinctum traditum proditorem liberorum regis. Hæc Romana esse, non versutiarum Punicarum, neque calliditatis Græcæ, apud quos fallere hostem quam vi superare gloriosius fuerit. Interdum in præsens tempus plus profici dolo quam virtute: sed ejus demum animum in perpetuū vinci, cui confessio expressa sit: se neque arte, neque casu, sed collatis comminus viribus, justo ac pio bello esse superatum. Hæc seniores, quibus nova hæc minus placebat sapientia: vicit tamē ea pars senatus, cui potior utilis quā honesti cura erat, ut comprobaretur prior legatio Martii: & eodē rursus in Græciam cum quinqueremibus remitteretur, juberetur que cætera, uti è republ. maxime visum esset, agere. A. quoque Attilium miserunt ad occupandum Larissam in Thessalia, timentes, ne si induciarum dies exisset, Perseus præsidio eo misso, caput Thessaliæ in potestate haberet. duo millia peditum Attilius ab Cn. Sicinio accipere ad eam rem agendam jussus: & P. Lentulo, qui ex Achaia redierat, CCC. milites Italici generis dati, ut Thebis daret operam, ut in potestate Bœotia esset. His preparatis, quanquam ad bellum consilia erant destinata, senatum tamen præberi legatis placuit. Eadem fere, quæ in colloquio ab rege dicta erant, relata ab legatis. Insidiarum Eumeni factarum crimen, & maxima cura, & minime tamen probabiliter (manifesta enim res erat) defensum. Cætera deprecatio erat: sed non eis animis audiebatur, qui aut doceri aut flecti possent. Denunciatū extemplo mœnibus urbis Romæ, Italia intra XXX. diem excederent. P. Licinio deinde Cos. cui Macedonia provincia obvenerat, denunciatum, ut exercitui diem primam quamq; diceret ad conveniendum. C. Lucretius Pr. cui classis provincia erat, cum XL. quinqueremibus ab urbe profectus, (nam ex refectis navibus alias in alium usum retineri ad urbem placuit.) Præmissus à prætore est frater Lucretius cum

quinquereme una, jussusque ab sociis ex fœdere acceptis navibus ad Cephaleniam classi occurrere. ab Rheginis triremi una, ab Locris duabus, ab Vritibus quatuor, præter oram Italiæ supervectus Calabriæ extremum promontorium in Ionio mari Dyrrachium trajicit. Ibi decem ipsorum Dyrrachinorum, X I I. Issæorum, LIIII. Gentii regis lembos nactus, simulans se credere eos in usum Romanorum comparatos esse, omnibus abductis, die tertio Corcyram, inde protinus in Cephaleniam trajicit. C. Lucretius Pr. ab Neapoli profectus, superato freto, die quinto in Cephaleniam transmisit. Ibi stetit classis, simul operiens, ut terrestres copiæ trajicerentur, simul ut onerariæ ex agmine suo per altum dissipatę consequerentur. Per hos forte dies P. Licinius Cos. votis in Capitolio nuncupatis, paludatus ab urbe profectus est. Semper quidē ea res cum magna dignitate ac majestate geritur: pręcipue tamen convertit oculos animosque, cum ad magnum nobilemque aut virtute, aut fortuna hostem, euntem Cos. prosequuntur. Contrahit enim non officii modo cura, sed etiam studium spectaculi, ut videant ducem suum, cujus imperio consilioque summam rempubl. tuendam permiserunt. Subit deinde cogitatio animum, qui belli casus, quam incertus fortunæ eventus, communisque Mars belli sit, adversa, secunda; quæque inscitia & temeritate ducum clades sæpe acciderint, quæ contra bona prudentia & virtus attulerit. Quē scire mortalium, utrius mentis, utrius fortunæ Cos. ad bellum mittant: triumphantemne mox cum exercitu victore scandentem Capitolium ad eosdem deos à quibus proficiscatur, visuri: an hostibus eam præbituri lætitiam sint. Perseo autem regi adversus quem ibatur, famam, & bello clara Macedonum gens, & Philippus pater, inter multa prospere gesta Romano etiam nobilitatus bello, præbebat: tum ipsius Persei nunquam, ex quo regnum accepisset, desitum belli expectatione celebrari nomen. cum his cogitationibus omnium ordinum homines proficiscentem consulem prosecuti sunt. Duo consulares tribuni militum cum eo missi. C. Claudius. Q. Mucius, & tres illustres juvenes, P. Lentulus, & duo Manlii Acidini: alter M. Manlii, alter L. Manlii filius erat. Cum iis consul Brundusium ad exercitum, atque inde cum omnibus copiis transvectus ad Nymphæum in Apolloniati agro posuit castra. Paucos ante dies Perseus, postquā legati ab Roma regressi præciderant spem pacis, concilium habuit. Ibi aliquamdiu diversis sententiis certatum est. Erant quibus vel stipendium pendendum si injungeretur, vel agri parte cedendum, si mulctarent: quicquid denique aliud pacis causa patiendum esset, non recusandum videretur: nec committendum ut in aleam tanti casus se regnumq; daret. Si possessio haud ambigua regni maneret multa diem tempusque afferre posse: quibus non amissa modo recuperare, sed timendus ultro iis esse, quos nunc timeret, posset. Cæterum multo major pars ferocioris sententiæ erat. Quidquid cessisset cum eo simul regno protinus cedendum esse affirmabant. Neque enim Rom. pecunia aut agro egere: sed hoc scire, cum omnia humana, tum maxima quæque & regna & imperia sub casibus multis esse. Carthaginiensium opes fregisse sese, & cervicibus eorū prærpotentem finitimum regem imposuisse: Antiochum progeniemque ejus ultra juga Tauri remotum. Vnum esse Macedoniæ regnum, & regione propinquum, & quod sicubi P. R. sua fortuna labet, antiquos animos regibus suis videatur posse facere. dum integræ res sint, apud animum suum Persea debere statuere: utrum singula concedendo, nudatus ad extremum opibus, extorrisque regno, Samothraciam aliamve quam insulam petere ab Romanis, ubi

privatus superstes regno suo in contemptu atque inopia consenescat, malit: an armatus vindex fortunæ dignitatisque suæ, ita ut viro forti dignum sit, patiatur quodcunq; casus belli tulerit: aut victor liberet orbem terrarum ab imperio Romano. Non esse admirabilius Romanos Græcia pelli, quam Annibalem Italia pulsum esse. neq; hercule videre, qui conveniat fratri affectanti per injuriam regnum, summa vi restitisse, alienigenis bene parto eo cedere. Postremo ita bello & pace quæri, ut inter omnes conveniat, nec turpius quicquam esse, quam sine certamine cessisse regno: nec præclarius quicquam, quam pro dignitate ac majestate omnem fortunam expertum esse. Pellæ in vetere regia Macedonum hoc concilium erat. *Geramus ergo*, inquit, *diis bene juvantibus, quando ita videtur, bellum:* literisque circa præfectos dimissis Citium (Macedoniæ oppidum est) copias omnes contrahit. Ipse centum hostiis sacrificio regaliter Minervæ, quam vocant Alcidam, confecto, cum purpuratorum & satellitum manu profectus Citium est. Eo jam omnes Macedonum externorumque auxiliorum convenerant copiæ. Castra ante urbem ponit, omnesque armatos in campo struxit. Summa omnium quadraginta millia armata fuere, quorum pars ferme dimidia phalangitæ erant: Hippias Bereus præerat. Delecta deinde & viribus & robore ætatis ex omni cetratorum numero duo erant agemata, hanc ipsi legionem vocabāt. præfectos habebant Leonatum & Thrasipum Eulyestas. Cæterorum cetratorum trium ferme millium hominum dux erat Antiphilus Edessæus. Pæones, & ex Parorea & Parstrymonia (sunt autem ea loca subjecta Thraciæ) & Agrianes admixtis etiā Thracibus incolis trium millium ferme & ipsi expleverunt numerum. Armaverat contraxeratque eos Didas Pæon, qui adolescentem Demetrium occiderat. Et armatorum duo millia Gallorum erant præfecto Asclepiodoto. Ab Heraclea ex Sintiis tria millia Thracum liberorum suum ducem habebant. Cretensium par pene numerus suos duces sequebatur, Susum Phalasarneum, & Syllum Gnosium. Et Leonides Lacedæmonius quingentis ex Græcia, misto generi hominum, præerat. Regii is generis ferebatur, exul damnatus frequenti consilio Achæorum literis ad Persea deprehensis. Ætolorum & Bœotorum, qui non explebant plus quam quingentorum omnes numerum, Lyco Achæus præfectus erat. Ex his mixtis tot populorum, tot gentium auxiliis, duodecim millia armatorum ferme efficiebantur. Equitum ex tota Macedonia contraxerat III. millia. Venerat eodem Cotys Seuthæ filius rex gentis Odrysarum, cum mille delectis equitibus pari ferme peditum numero. Summa totius exercitus XXXIX. millia peditum erant, quatuor equitum. Satis constabat secundum eum exercitum, quem Magnus Alexander in Asiam trajecit, nunquam ullius Macedonum regis copias tantas fuisse. Sextus & vicesimus annus agebatur, ex quo petenti Philippo data pax erat: per id omne tempus quieta Macedonia, & progeniem ediderat, cujus magna pars matura militiæ esset, & levibus bellis Thracum accolarum quæ exercerent magis quam fatigarent, sub assidua tamen militia fuerat: & diu meditatum Philippo primo, deinde & Persi Romanum bellum, omnia ut instructa parataque essent, effecerat. Mota parumper acies, non justo decursu tamen, ne stetisse tantum in armis viderentur: armatosque sicut erant, ad concionem vocavit: Ipse constitit in tribunali, circa se habens filios duos, quorum major Philippus natura frater, adoptione filius: minor, quem Alexandrum vocabant, naturalis erat. Cohortatus est milites ad bellum: injuriam P. R. in patrē seque commemoravit. Illum omnibus indignitatibus compulsum

sum ad rebellandum, inter apparatum belli fato oppressum: ad se simul legatos, simul milites ad occupandas Græciæ urbes missos. Fallaci deinde colloquio per speciem reconciliandæ pacis extractā hyemem, ut tempus ad comparandum haberent. Consulem nunc venire cum duabus legionibus Romanis, quæ trecenos equites habeant, & pari fere numero sociorum peditum equitumque. Eo ut accedant regū auxilia, Eumenis & Masanissæ, non plus VII. millia peditum, II. equitum futura. Auditis hostium copiis, respicerent suum ipsi exercitum: quantum numero, quantum genere militum præstarent, tyronibus raptim ad id bellum conscriptis, ipsi à pueris eruditi artibus militiæ, tot subacti atque durati bellis. Auxilia Romanis Lydos, & Phrygas & Numidas esse: sibi Thracas Gallosque ferocissimas gentium. Arma illos habere ea, quæ sibi quisque paraverit pauper miles: Macedonas prompta ex regio apparatu, per tot annos patris sui cura & impensa facta. Commeatū illis cum procul, tum omnibus sub casibus maritimis fore: se & pecuniam & frumentum, præter reditus metallorum, in decem annos seposuisse. Omnia, quæ deorum indulgentia, quę regia cura præparanda fuerant, plena cumulataque habere Macedonas: animum habendum esse, quem habuerint majores eorum, qui Europa omni domita transgressi in Asiam, incognitum famæ aparuerint armis orbē terrarum: nec ante vincere desierint, quam rubro mari inclusis, quod vincerent, defuerit. At hercule nunc non de ultimis Indiæ oris, sed de ipsius Macedoniæ possessione certamen fortunam indixisse. Cum patre suo gerentes Bellum Romanos., speciosum Græciæ liberandæ tulisse titulum: nunc propalam Macedoniam in servitutem petere, ne rex vicinus imperio sit Romano, ne gens bello nobilis arma habeat. Hæc enim tradenda superbis dominis esse cum rege regnoque, si absistere bello, & facere imperata velint. Cum per omnem orationem satis frequenti assensu succlamatum esset, tum vero ea vociferatio simul indignantium minitantiumque, partim jubentium bonum animum habere regem, exorta est, ut finem dicendi faceret, tantum jussis ad iter parari: jam enim dici, movere castra ab Nymphæo Romanos. Concione dimissa ad audiendas legationes civitatum Macedoniæ se contulit. Venerant autem ad pecunias pro facultatibus quæque suis, & frumentum pollicendum ad bellum. Omnibus gratiæ actæ. remissum omnibus, *satis regios apparatus ad ea* dictum *sufficere:* vehicula tantum imperata, ut tormenta, telorumque missilium ingentem vim præparatam, bellicumque aliud instrumentum veherent. Profectus inde toto exercitu Eordeam petens, ad Begorritem quem vocant lacum positis castris, postero die in Elimeam ad Haliacmona fluvium processit. Deinde saltu angusto superatis montibus, quos Cambunios vocant, descendit ad (Tripolim vocant) Azorum, Pythoum, & Dolichen incolentes. Hæc tria oppida paulisper cunctata, quia obsides Larisseis dederant: victa tamen præsenti metu in deditionem concesserunt. Benigne his appellatis, haud dubius Perræbios quoque idem facturos, urbem nihil cunctatis qui incolebant, primo adventu recipit. Cyretias oppugnare conatus, primo etiam die acri concursu ad portas armatorum est repulsus: postero die omnibus copiis adortus, in deditionem omnes ante noctem accepit. Mylæ proximum oppidum ita munitum, ut inexuperabilis munimenti spes incolas ferociores faceret, non portas claudere regi satis habuerunt: sed probris quoque in ipsum Macedonasque procacibus jaculati sunt. Quæ res cum infestiorem hostem ad oppugnandum fecisset, ipsos desperatione veniæ ad tuendos sese acrius accendit

cendit. Itaque per triduum ingentibus utrinque animis & oppugnatæ sunt, & defensæ. Multitudo Macedonum ad subeundum invicem prælium haud difficulter succedebat: oppidanos diem noctem eosdem tuentes mœnia, non vulnera modo, sed etiam vigiliæ & continens labor conficiebat. Quarto die cum & scalæ undique ad muros erigerentur, & porta vi majore oppugnaretur, oppidani depulsi muris ad portam tuendam concurrunt, eruptionemque repentinam in hostes faciunt: quæ cum iræ magis inconsultæ, quam veræ fiduciæ virium esset, pauci & fessi ab integris pulsi terga dederunt, fugientesque per patentem portam hostes acceperunt. Ita capta urbs, ac direpta est: libera quoque corpora, quæ cædibus superfuerunt, venumdata. Diruto magna ex parte & incenso oppido, profectus ad Phalamnam castra movit: inde postero die Gyrtonem pervenit. Quo cum T. Minucium Rufum & Hippiam Thessalorum Prr. cum præsidio intrasse accepisset, ne tentata quidem oppugnatione prætergressus, Velatiam & Connum, perculsis inopinato adventu oppidanis, recepit. Vtraque oppida in faucibus sunt, quæ Tempe adeunt, magis Connus: itaque & firmiore id præsidio tutum equitum, peditumque, ad hoc fossa triplici ac vallo munitum reliquit. Ipse ad Sycurium progressus operiri ibi hostium adventum statuit: simul & frumentari passim exercitum jubet in subjecto hostium agro. Namque Sycurium est sub radicibus Ossæ montis, qua in meridiem vergit, subjectos habet Thessaliæ campos, ab tergo Macedoniam atque Magnesiam. Ad has opportunitates accedit summa salubritas & copia, pluribus circumjectis fontibus perennium aquarũ. Cos. Romanus per eosdem dies Thessaliam cum exercitu petens, iter expeditum primo per Epirum habuit: deinde postquam in Athamaniam est transgressus, asperi ac propè invii soli, cum ingenti difficultate parvis itineribus ægre Gomphos pervenit. cui si vexatis hominibus equisque tyronem exercitum ducenti acie instructa & loco suo & tempore obstitisset rex, ne Romani quidem abnuunt magna sua cum clade fuisse pugnaturos. Postquam Gomphos sine certamine ventum est, præter gaudium periculosi saltus superati, contemptus quoque hostium adeo ignorantium opportunitates suas accessit. Sacrificio ritè perfecto Cos. & frumento dato militibus, paucos ad requiem jumentorum hominumque moratus dies, cum audiret vagari Macedonas effusos per Thessaliam, vastarique sociorum agros, satis jam refectum militem ad Larissam ducit. Inde cum III. millia ferme abesset à Tripoli (Sceam vocant) super Peneum amnem posuit castra. Per idem tempus Eumenes ad Chalcidẽ navibus accessit cum Attalo atque Athenæo fratribus, Philætero fratre relicto Pergami ad tutelam regni. inde cum Attalo & quatuor millibus peditum, mille equitum ad Cos. venit Chalcide relicta duo millia peditum, quibus Athenæus præpositus. Et alia eodem auxilia Romanis ex omnibus undique Græciæ populis convenerunt, quorum pleraque (adeo parva erant) in oblivionem adducta. Apolloniatæ CCC. equites, centum pedites miserunt. Ætolorum alę unius instar, quantum in tota gente equitum erat, venerant, & Thessalorum omnis equitatus separatus erat: non plus quam CCC. erant equites in castris Romanis. Achæi juventutis suæ, Cretico maxime armatu, ad mille dederunt. Sub idem tempus & C. Lucretius Pr. qui navibus præerat ad Cephaleniam, M. Lucretio fratre cum classe super Maleam Chalcidem jusso petere, ipse triremem conscendit, sinum Corinthium petens ad præoccupandas in Bœotia res. tardior ei navigatio propter infirmitatem corporis fuit. M. Lucretius Chalcidem adveniens, cum à P. Lentulo Haliartum oppugnari audisset, nuncium Pr. verbis, qui abscedere

cum

eum inde juberet, misit. Bœotorum juventute, quæ pars cum Romanis stabat, eam rem aggressus legatus à mœnibus abscessit. Hæc soluta obsidio locum alteri novæ obsidioni dedit: namque extemplo M. Lucretius cum exercitu navali decem millibus armatorum, ad hoc duobus millibus regiorũ qui sub Athenæo erant, Haliartum circumsedit: parantibusque jam oppugnare, supervenit à Creusa Pr. Ad idem fere tempus & ab sociis naves Chalcidem convenerunt: duæ Punicæ quinqueremes, duæ ab Heraclea ex Ponto triremes, quatuor Chalcedone, totidem Samo, tum quinque Rhodiæ quadriremes. Pr. quia nusquam erat maritimum bellum, remisit sociis: & Q. Martius Chalcidem navibus venit. Halope capta, Larissa, quæ Cremaste dicitur, oppugnata. Cum hic status in Bœotia esset, Perseus cum ad Sycurium (sicut ante dictum est) stativa haberet, frumento undique circa ex agris convecto, ad vastandũ agrum Pheræorum misit: ratus adjuvandas sociorum urbes, longius ab castris abstractos deprehendi Rom. posse. Quos cum eo tumultu nihil motos animadvertisset, prædam quidem præterquam hominum, pecora autẽ maxime omnis generis fuere, divisit ad epulandum militibus. Sub idem deinde tempus cõcilium & consul & rex habuerunt, unde bellum ordirentur. Regis creverunt animi vastatione cõcessa sibi ab hoste Pheræi agri. Itaque eundum inde ad castra, nec dandum ultra spacium cunctandi censebat. & Rom. censebant cunctationem suam infamem apud socios esse, maximo opere indigne ferentes non latam Phereis opem consultantibus quid agerent (aderant autem Eumenes & Attalus in concilio) trepidus nuncius affert, hostem magno agmine adesse. Concilio dimisso signum extemplo datur, ut arma capiant. Interim placet ex regiis auxiliis centum equites & parem numerum jaculatorum peditum exire. Perseus hora ferme diei quarta cum paulo plus mille passus abesset à castris Roman. consistere signa peditum jussit: prægressus ipse cum equitibus ac levi armatura, & Cotys cum eo ducesque aliorum auxiliorum præcesserunt. Minus quingentos passus ab castris aberant, cum in conspectu fuere hostium equites. duæ alæ erant magna ex parte Gallorum, Cassignatus præerat: & levis armaturæ centum fere & quinquaginta, Mysi aut Cretenses. Constitit rex, incertus quantum esset hostium. Duas inde ex agmine turmas Thracum, duas Macedonum, cum binis Cretensium cohortibus & Thracum misit. Prælium, cum pares numero essent, neque ab hac aut illa parte nova auxilia subvenirent, incerta victoria finitum est. Eumenis ferme XXX. interfecti: inter quos Cassignatus dux Gallorum cecidit. & tunc quidem Perseus ad Sycurium copias reduxit: postero die circa eandem horam in eundem locum rex copias admovit, plaustris cum aqua sequentibus: nam XII. millium passuum via omnis sine aqua & plurimi pulveris erat: affectosque siti, si primo in conspectu dimicassent, pugnaturos fuisse apparebat. Cum Rom. qui essent, stationibus etiam intra vallum reductis, regii quoque in castra redeunt. Hoc per aliquot dies fecerunt, sperantes fore ut Rom. equites abeuntium novissimum agmen aggrederentur: inde certamine orto, cum longius à castris eos elicuissent, facile vbiubi essent, se, qui equitatu & levi armatura plus possent, conversuros aciem. Postquam inceptum non succedebat, castra propius hostem movit rex, & à quinque millibus passuum communiit. Inde luce prima in eodem quo solebat loco peditum acie instructa, equitatum omnem levemque armaturam ad castra hostium ducit. Visus & plurium & propior solito pulvis trepidationẽ in castris Rom. fecit: & primo vix creditum nuncianti est, quia prioribus continuis diebus nunquam ante horam quartam hostis apparuerat, tum solis ortus erat.

erat. Deinde ut plurium clamore & cursu à portis dubitatio exempta est, tumultus ingens oboritur. tribuni præfectique & centuriones in prætorium, miles ad sua quisque tentoria discurrit. Minus quingentos passus à vallo instruxerat Perseus suos, circa tumulum, quem Calicinum vocant. Lævo cornu Cotys rex præerat cum omnibus suæ gentis, equitum ordines levis armatura interposita distinguebat. In dextro cornu Macedones erant equites, intermixti turmis eorum Cretenses. Huic armaturæ Midon Bereus, equitibus & summæ partis ejus Meno Antigonensis præerat: Proximi cornibus constiterant regii equites, & mixtum genus delecta plurium gentium auxilia: Patrocles Antigonensis hic, & Pæoniæ præfectus Didas, erant præpositi. Medius omnium rex erat: circa eum agema quod vocant, equitumque sacræ alæ. ante se statuit funditores jaculatoresque: quadringentorum manus utraque numerum expleverat. Ionem Thessalonicensem & Timanora Dolopen iis præfecit. Sic regii constiterant. Consul intra vallum peditum acie instructa, & ipse equitatum omnem cum levi armatura misit. pro vallo instructi sunt. Dextro cornu præpositus C. Licinius Crassus Cos. frater, cum omni Italico equitatu, velitibus intermixtis: sinistro M. Valerius Lævinus sociorum ex Græcis populis equites habebat, ejusdem gentis levem armaturam. Mediam autem aciem cum delectis equitibus extraordinariis tenebat Quintus Mucius. CC. equites Galli ante signa horum instructi, & de auxiliis Eumenis Cyrtiorum gentis CCC. Thessali, CCCC equites parvo intervallo super lævum cornu locati. Eumenes rex Attalusque cum omni manu sua ab tergo inter postremam aciem ac vallum steterunt. In hunc modum maxime instructæ acies, par ferme utrinque numerus equitum ac levis armaturæ concurrunt, à funditoribus jaculatoribusq; qui præcesserunt prælio orto. Primi omnium Thraces haud secus quam diu claustris retentæ feræ, concitati cum ingenti clamore in dextrum cornu Italicos equites incurrerunt, ut usu belli & ingenio impavida gens turbaretur. gladiis hastas petere pedites, * nunc succidere crura equis, nunc ilia suffodere. Perseus in mediam invectus aciem, Græcos primo impetu avertit: quibus cum gravis ab tergo instaret hostis, Thessalorum equitatus, qui à lævo cornu brevi spacio disjunctus in subsidiis fuerat, extra concursum primo spectator certaminis, deinde inclinata re maximo usui fuit. Cedentes enim sensim integris ordinibus, postquam se Eumenis auxiliis adjunxerunt, & cum eo tutum inter ordines suos receptum sociis fuga dissipatis dabant: & cum minus conferti hostes instarent, progredi etiam ausi, multos fugientiū obvios exceperunt. Nec regii sparsi jam ipsi passim sequendo, cum ordinatis & certo incedentibus gradu manus conserere audebant: cum victor equestri prælio rex parvo momento si adjuvisset, debellatum esset. opportune adhortanti supervenit phalanx, quam sua sponte, ne audaci cœpto deessent Hippias & Leonatus raptim adduxerant, postquam prospere pugnasse equitem acceperunt. Fluctuante rege inter spem metumque tantæ rei conandæ, Cretensis Euander, quo ministro Delphis ad insidias Eumenis regis usus erat, postquam agmen impeditum venientium sub signis vidit, ad regem accurrit, & monere instititit, ne elatus felicitate summam rerum temere in non necessariam aleam daret. Si contentus bene re gesta quiesset eo die, vel pacis honestæ conditionem habiturū, vel plurimos belli socios, qui fortunam sequerentur, si bellare mallet. In hoc consilium pronior erat animus regis. Itaq; collaudato Euandro, signa referri, peditūq; agmen redire in castra jubet, equitibus receptui canere. cecidere eo die ab Romanis CC. equites, II. millia

millia haud minus peditum, capti ferme CC. equites: ex regiis autem XX. equites, XL. pedites interfecti. Postquam rediere in castra victores, omnes quidem læti, ante alios Thracum insolens lætitia eminebat. cum cantu enim superfixa capita hostium portantes redierunt. Apud Romanos non mœstitia tantum ex male gesta re, sed pavor etiam erat, ne extemplò castra hostis aggrederetur. Eumenes suadere, ut trans Peneum transferret castra, ut pro munimento amnem haberet, dum perculsi milites animos colligerent. Cos. moveri flagitio timoris fatendi: victus tamen ratione, silentio noctis transductis copiis, castra in ulteriore ripa communiit. Rex postero die ad lacessendos prælio hostes progressus, postquam trans amnem in tuto posita castra animadvertit, fatebatur quidem peccatum, quod pridie non instituisset victis: sed aliquanto majorem culpam esse, quod nocte foret cessatum. Nam ut neminem alium suorum moveret, levi armatura immissa, trepidantium in transitu fluminis hostium deleri magna ex parte copias potuisse. Romanis quidem præsens pavor demptus erat, in tuto castra habentibus: damnum inter cætera præcipue famæ movebat, & in concilio apud Cos. pro se quisque in Ætolos conferebant causam: ab iis fugæ terrorisque principium ortum: secutus pavorem Ætolorum & cæteros socios Græcorum populorum. Quinque principes Ætolorum primi terga vertentes conspecti dicebantur. Thessali pro concione laudati, ducesque eorum etiam virtutis causa donati. Ad regem spolia cæsorum hostium referebantur: dona ex his aliis arma insignia, aliis equos, quibusdam captivos dono dabat. Scuta erant supra M. D. loricæ thoracesque M. amplius summam explebant, galearum gladiorumque & missilium omnis generis major aliquanto numerus. Hæc per se ampla, pleraque multiplicata verbis regis, quæ ad concionem vocato exercitu habuit: *Præjudicatum eventum belli habetis: meliorem partem hostium, equitatum Romanum, quo invictos se esse gloriabantur, fudistis. Equites enim illis principes juventutis, equites seminarium senatus: inde lectos in patrum numerum consules, inde imperatores creant. Horum spolia paulo ante divisimus inter vos. Nec minorem de legionibus peditum victoriam habetis, quæ nocturna fuga vobis subtractæ, naufragorum trepidatione passim natantium flumen compleverunt. Sed facilius nobis sequentibus victos Peneum superare erit, quam illis trepidantibus fuit: transgressique extemplo castra oppugnabimus, quæ hodie cepissemus, ni fugissent. Aut si acie decernere volent, eundem pugnæ pedestris eventum exspectate, qui equitum in certamine fuerit.* Et qui vicerant, alacres spolia cæsorum hostium humeris gerentes ante ora sua, audivere ex eo quod acciderat, spem futuri præcipientes: & pedites aliena gloria accensi, præcipue qui in Macedonum phalangis erant, sibi quoque & navandæ regi operæ, & similem gloriam ex hoste pariendi occasionem optabant. Concione dimissa, postero die profectus inde ad Mopselum posuit castra: tumulus hic inter Tempe & Larissam medius est. Romani non abscedentes ab ripa Penei, transtulerunt in locum tutiorem castra. Eo Misagenes Numida venit cum mille equitibus, pari peditum numero, ad hoc elephantis duobus & XX. Per eos dies consilium habenti regi de summa, cum jam consedisset ferocia ab re bene gesta, ausi sunt quidam amicorum consilium dare, ut secunda fortuna in conditione honestæ pacis uteretur potius, quam spe vana evectus in casum irrevocabilem se daret. Modum imponere secundis rebus, nec nimis credere serenitati præsentis fortunæ, prudentis hominis & merito felicis esse. Mitteret ad Cos. qui fœdus in easdem leges renovarent, quibus Philippus

pater

pater ejus pacem à T. Quintio victore accepisset. neque finiri bellum magnificentius, quam à tam memorabili pugna,: neque spem firmiorem pacis perpetuo dari, quam quæ perculsos adverso prælio Romanos molliores factura sit ad paciscendum. Quod si Romani tum quoque insita pertinacia æqua aspernarentur, deos hominesque, & moderationis Persei, & illorum pervicacis superbiæ futuros testes. Nunquam ab talibus consiliis abhorrebat regis animus. Itaque plurium assensu comprobata est sententia. Legati ad Cos. missi adhibito frequenti concilio auditi sunt. Pacem petere, vectigal quantum Philippus pactus esset, daturum Persea Romanis pollicentes: urbibus, agris, locisque quibus Philippus cessisset, cessurum Perseum. Hæc legati. Summotis his, cum consultarent, Romana constantia vicit in concilio. Ita tum mos erat, in adversis vultum secundæ fortunæ gerere, moderari animos in secundis. Respondери placuit, ita pacem dari, si de summa rerum liberum senatui permittat rex de se, deque universa Macedonia statuendi jus. Hæc cum renunciassent legati, miraculo ignaris moris pertinacia Romanorum esse: & plerique vetare amplius mentionem pacis facere. ultro mox quæsituros quod oblatum fastidiant. Perseus hanc ipsam superbiam, quippe ex fiducia virium esse timere: & summam pecuniæ augens, si precio pacem emere posset, non destitit animum Cos. tentare. Postquam nihil ex eo, quod primo responderat, mutabat: desperata pace ad Sycurium, unde profectus erat, rediit, belli casum de integro tentaturus. Fama equestris pugnæ vulgata per Græciam, nudavit voluntates hominum. non enim solum qui partis Macedonum erant, sed plerique ingentibus Romanorum obligati beneficiis; quidam vim superbiamque experti, læti eam famam accepere: nō ob aliam causam quam pravo studio, quo etiam in certaminibus ludicris vulgus utitur, deteriori atque infirmiori favendo. Eodem tempore in Bœotia summa vi Haliartum Lucretius Pr. oppugnarat, & quanquam nec habebant externa auxilia obsessi, præter Coronæorum juniores, qui prima obsidione mœnia intraverant, neque sperabant: tamen ipsi animis magis quam viribus resistebant. Nam & eruptiones in opera crebro faciebant, & arietem admotum, libramento plumbi gravatum ad terram urgebant: & si qua declinarent qui agebant ictum, pro diruto muro novum tumultuario opere, raptim ex ipsa ruinæ strage congestis saxis, extruebant. Cum operibus oppugnatio lentior esset, scalas per manipulos dividi prætor jussit, ut corona undique mœnia aggressurus: eo magis suffecturam ad id multitudinem ratus, quod qua parte palus urbem cingit, nec attinebat oppugnari, nec poterat. Ipse ab ea parte qua duæ turres, quodque inter eas muri prorutum fuerat, duo M. militum delectorum admovit, ut eodem tempore quo ipse transcendere ruinas conaretur, concursu adversus se oppidanorum facto, scalis vacua defensoribus mœnia capi parte aliqua possent. Haud segniter oppidani vim ejus arcere parant. Nam super stratum ruinis locū fascibus aridis sarmentorum injectis, stantes cum ardentibus facibus accensuros ea se sæpe minabantur, ut incēdio intercepti ab hoste spacium ad objiciendum interiorem murum haberent. quod inceptum eorum fors impediit. Nam tantus repente effusus est imber, ut nec accendi facile pateretur, & extingueret accensa. Itaque & transitus per distracta fumantia virgulta patuit, & in unius loci præsidiū omnibus versis, mœnia quoque pluribus simul partibus scalis capiuntur. In primo tumultu captæ urbis seniores impuberesque, quos casus obvios obtulit, passim cæsi: armati in arcem confugerunt: & postero die, cum spei nihil superesset, deditione facta sub corona venierunt.

erunt. fuerunt autem duoM. ferme & D. ornamenta urbis, statuæ & tabulæ pictæ, & quicquid preciosæ prædæ fuit, ad naves delatum: urbs diruta à fundamentis. Inde Thebas ductus exercitus: quibus sine certamine receptis, urbem tradidit exulibus & qui Romanorum partis erant: adversæ factionis hominum, fautorumque regis ac Macedonum familias sub corona vendidit. His gestis in Bœotia, ad mare ac naves rediit. Cum hæc in Bœotia gererentur, Perseus ad Sycurium stativa dierum aliquot habuit. Vbi cum audisset, raptim Romanos circa ex agris demessum frumentum convehere, deinde ante sua quemque tentoria spicas fascibus desecantem, quo purius frumentum tereret, ingenteis acervos per tota castra stramentorum fecisse: ratus incendio opportuna esse, faces, tædamque & malleolos stuppæ illitos pice parari jubet: atque ita media nocte profectus ut prima luce aggressus falleret, nequicquam primæ stationes oppressæ tumultu ac terrore suo cæteros exciverunt: signumque datum est arma extemplo capiendi, simulque in vallo ad portas miles instructus erat, & intentus propugnatione castrorum. Perseus & extemplo circumegit aciem, & prima impedimenta ire, deinde peditum signa ferri jussit. Ipse cum equitatu & levi armatura substitit ad agmē cogendum, ratus id quod accidit, insecuturos ad extrema ab tergo carpenda hostes. Breve certamen levis armaturæ maxime cum procursatoribus fuit, equites peditesque sine tumultu in castra redierunt. Demessis circa segetibus, Romani ad Crannonium intactum agrum castra movent. Ibi cum securi, & propter castrorum longinquitatem, & viæ inopis aquarum difficultatem, quæ inter Sycurium & Crannona est, stativa haberent, repente prima luce in imminentibus tumulis equitatus regius cum levi armatura visus ingentem tumultum fecit. Pridie per meridiem profecti ab Sycurio erant: peditum agmen sub lucem reliquerant in proxima planicie. Stetit paulisper in tumulis, elici posse ratus ad equestre certamen Romanos: qui postquam nihil movebant, equitem mittit, qui pedites referre ad Sycurium signa juberet, ipse mox insecutus. Romani equites modico intervallo sequentes, sicubi sparsos ac dissipatos invadere possent, postquam confertos abire signa atque ordines servantes viderunt, & ipsi in castra redeunt. Inde offensus longinquitate itineris rex ad Mopselum castra movit. & Romani demessis Crannonis segetibus, in Phalanneum agrum transeunt. Ibi cum ex transfuga cognosset rex, sine ullo armato præsidio passim vagāteis per agros Romanos metere, cumM. equitibus cū duobus millibus Thracum & Cretensium profectus, cum quantū accelerare poterat effuso agmine issent, improviso aggressus est Romanos. Iuncta vehicula, pleraque onusta mille admodum capiuntur, D C. ferme homines. Prædam custodiendam ducendamq; in castra CCC. Cretēsium dedit. Ipse revocato ab effusa cæde equite, & reliquis peditum, ducit ad proximum præsidium, ratus haud magno certamine opprimi posse. L. Pompejus Tr. mil. præerat, qui perculsos milites repentino hostium adventu, in propinquum tumulum recepit, loci se præsidio, quia numero & viribus impar erat, defensurus. Ibi cum in orbem milites coegisset, ut densatis scutis ab jactu sagittarum & jaculorum sese tuerentur, Perseus circundato armatis tumulo, alios ascensum undique tentare jubet, & comminus prælium conferere, alios eminus tela ingerere. Anceps Romanos terror circūstabat: nam neque conferti pugnare, propter eos qui ascendere in tumulum conabantur, poterant: & ubi ordines procursando solvissent, patebant jaculis sagittisve. Maxime cestrosphendonis vulnerabantur: hoc illo bello novum genus teli inventum est. Bipalme spiculum hastili semicubitali infixum erat, crassitu-

crassitudine digiti. huic ad libramen pinnæ tres velut sagittis solent, circundabantur: funda media, duo funalia imparia habebat. cum majori sinu libratum funditor habena rotaret, excussum velut glans emicabat. Cum & hoc & alio omni genere telorum, pars vulnerata militum esset, nec facile jam arma fessi sustinerent: instare rex ut dederent se, fidem dare, præmia interdum polliceri: nec cujusquam ad deditionem flectebatur animus, cum ex insperato jam obstinatis mori spes affulsit. Nam cum ex frumentatoribus refugientes quidam in castra nunciassent Cos. circumsideri præsidium: motus periculo tot civium (nam DCCC. ferme & omnes Romani erant) cum equitatu ac levi armatura (accesserant nova auxilia Numidæ pedites equitesque & elephanti) castris egreditur: & tribunis militum imperat, ut legionum signa sequantur. Ipse velitibus ad firmanda levium armatorum auxilia adjectis, ad tumulum præcedit. Consulis latera tegunt, Eumenes, Attalus & Misagenes regulus Numidarum. Cum in conspectu prima signa suorum circumsessis fuerunt, Romanis quidem ab ultima desperatione recreatus est animus. Perseus, cui primum omnium fuerat, ut contentus fortuito successu, captis aliquot frumentatoribus occisisque, non tereret tempus in obsidione præsidii. secundum, ea quoque tentata utcunque, cum sciret nihil roboris secum esse, dum liceret intacto abire: & ipse hostium adventum elatus successu mansit, & qui phalangem accerserent propere misit: qua & serius quam res postulabat, & raptim acta, turbati cursu adversus instructos & præparatos erant adventuri. Cos. anteveniens, extemplo prælium conseruit. Primo resistere Macedones: deinde ut nulla re pares erant, amissis CCC. peditibus XXIV. primoribus equitum ex ala, quam Sacram vocant, inter quos Antimachus etiam præfectus alæ cecidit, abire conantur. Cæterum iter prope ipso prælio tumultuosius fuit. Phalanx abs trepido nuncio accita cum raptim duceretur, primo in angustiis captivorum agmini oblata, vehiculisque frumento onustis: iis cæsis, ingens ibi vexatio partis utriusque fuit, nullo expectante utcunque explicaretur agmen: sed armatis detrudentibus per præceps impedimenta (neque enim aliter via aperiri poterat) jumentis cum stimularentur in turba sævientibus. Vix ab incondito agmine captivorum expedierant sese, cum regio agmini perculsisque equitibus occurrunt. Ibi vero clamor jubentium referre signa, ruinæ quoque prope similem trepidationem fecit, ut si hostes introire angustias ausi longius insecuti essent, magna clades accipi potuerit. Cos. recepto ex tumulo præsidio, contentus modico successu, in castra copias reduxit. Sunt qui eo die magno prælio pugnatum auctores sint, VIII. millia hostium cæsa, in his Sopatrum & Antipatrum regios duces: vivos captos circiter MMCCCC. Signa militaria capta XXVII. Nec incruentam victoriam fuisse: supra quatuormillia & CCC. de exercitu consulis cecidisse: signa sinistræ alæ quinque amissa. Hic dies & Romanis refecit animos, & Persea perculit, ut dies paucos ad Mopselum moratus, sepulturæ maxime militum amissorum cura, præsidio satis valido ad Gonnum relicto, in Macedoniam reciperet copias. Timotheum quendam ex regiis præfectis cum modica manu relinquit ad Philam, jussum Magnetas & propinquos tentare. Cum Pellam venisset, exercitu in hyberna dimisso, ipse cum Cotye Thessalonicam est profectus. Eo fama affertur, Atlesbium regulum Thracum & Corragum Eumenis præfectum, in Cotyis fines impetum fecisse: & regionem Marenen (quam vocant) cepisse. Itaque dimittendum Cotyn ad sua tuenda ratus, magnis proficiscentem donis prosequitur. CC. talenta, semestre stipendium equitatui numerat, cum primo annuum

annuum dare constituisset. Cos. postquam profectum Persea audivit, ad Connum castra movet, si potiri oppido posset. Ante ipsa Tempe in faucibus situm, Macedoniæ claustra tutissima præbet, & in Thessaliam opportunum Macedonibus decursum. Cũ & loco & præsidio valido inexpugnabilis res esset, abstitit incœpto. In Perræbiam flexis itineribus, Mallœa primo impetu capta ac direpta, Tripoli aliaq; Perræbia recepta, Larissam rediit: inde Eumene atque Attalo domum remissis, Misagenem Numidasque in hyberna in proximis Thessalis urbibus distribuit, & partem exercitus ita per totam Thessaliam divisit, ut & hyberna commoda omnes haberent, & præsidio urbibus essent. Quintum Mucium legatum cum duobus millibus ad obtinendam Ambraciam misit. Græcarum civitatum socios omnes præter Achæos dimisit. cum exercitus parte profectus in Achaiã Phthiotim, Pteleum desertum fuga oppidanorum diruit à fundamentis. Antrona voluntate colentium recepit. Ad Larissam deinde exercitum admovit: urbs deserta erat. in arcem omnis multitudo concesserat: eam oppugnare aggreditur. Primi omnium Macedones regium præsidium metu excesserant: à quibus relicti oppidani, in deditionem extemplo veniunt. Dubitari inde, utrum Demetrias prius aggredienda foret, an in Bœotia aspiciendæ res. Thebani vexantibus eos Coronæis, in Bœotiam accersebant: ad horum preces, quia hybernis aptior regio, quam Magnesia erat, in Bœotiam duxit.

LIBER XLIII.

BREVIARIUM.

PRætores nonnulli, eo quod avare & crudeliter provincias administrassent, damnati sunt. P. Licinius Crassus proconsul complures in Græcia urbes expugnavit, & crudeliter diripuit. ob id captivi, qui ab eo sub corona venierant, ex S.C. postea restituti sunt. A præfectis classium Romanarum multa impotenter in socios facta. Res præterea à Perseo rege in Thracia prospere gestas continet: victis Dardanis, & Illyrico, cujus rex erat Gentius. Motus, qui in Hispania ab Olonico factus erat, ipso interempto consedit. M. Aemilius Lepidus à censoribus princeps in senatu lectus.

EADEM æstate, qua in Thessalia equestri pugnavicere Romani, legatus in Illyricum à Cos. missus, opulenta duo oppida vi atque armis coegit in deditionem: omniaque iis sua concessit, ut opinione clementiæ eos, qui Carnuntem munitam urbem incolebant, alliceret. postquam nec ut dederent se compellere, neque capere obsidendo poterat: ne duabus oppugnationibus nequicquam fatigatus miles esset, quam prius intactam urbem reliquerat, diripuit. Alter Cos. C. Cassius nec in Gallia, quam sortitus erat, memorabile quicquam gessit: & per Illyricum ducere legiones in Macedoniam vano incepto est conatus. Ingressum hoc iter consulem, senatus ex Aquileiensium legatis cognovit: qui querentes coloniam suam novam & infirmam necdum satis munitam inter infestas nationes Histrorum & Illyriorum esse, cum peterent ut senatus curæ haberet quomodo ea colonia muniretur, interrogari vellentne eam rem C. Cassio Cos. mandari.

respon-

responderunt Cassium Aquileiam indicto exercitu profectum per Illyricum in Macedoniam esse. Ea res primo incredibilis visa, & pro se quisque credere, Carnis forsitan aut Histris bellum illatum. Tum Aquileienses, nihil se ultra scire, nec audere affirmare, quam XXX. dierum frumentum militi datum: & duces qui ex Italia itinera in Macedoniam nossent, conquisitos abductosque. Enimvero senatus indignari, tantum consulem ausum, ut suam provinciam relinqueret, in alienam transiret, exercitum novo periculoso itinere inter exteras gentes ducere, viam tot nationibus in Italiam aperire. Decernunt frequentes, ut C. Sulpicius prætor tres ex senatu nominet legatos, qui eo die proficiscantur ex urbe, & quantum accelerare possent, Cassium Cos. ubicunque sit, persequantur: nuncient ne bellum cum ulla gente moveat, nisi cum qua senatus gerendum censuerat. Legati III. profecti, M. Cornelius Cethegus, M. Fulvius, P. Martius Rex. Metus de consule atq; exercitu distulit eo tempore muniendæ Aquileæ curam. Hispaniæ deinde utriusque legati aliquot populorum in senatum introducti. Ii de magistratuum Romanorum avaritia superbiaque conquesti, nixi genibus ab senatu petierunt, ne se socios foedius spoliari vexarique quam hostes patiantur. Cum & alia indigna quererentur, manifestum autem esset pecunias captas, L. Canuleio prætori, qui Hispaniam sortitus erat, negotium datum est, ut in singulos, à quibus Hispani pecunias peterent, quinos recuperatores ex ordine senatorio daret: patronosque quos vellent sumendi potestatem facerent. Vocatis in curiam legatis, recitatum est S C. jussique nominare patronos, quatuor nominaverunt, M. Porcium Catonem, P. Cornelium Cn. F. Scipionem, L. Æmilium, M. F. Paulum, C. Sulpicium Gallum. Cum M. Titinio primum, qui Pr. A. Manlio, M. Iunio Coss. in citeriore Hispania fuerat, recuperatores sumpserunt. Bis ampliatus, tertio absolutus est reus. Dissensio inter duarum provinciarum legatos est orta: citerioris Hispaniæ populi M. Catonem & Scipionem, ulterioris L. Paulum & Gallum Sulpicium patronos sumpserunt. Ad recuperatores adducti, à citerioribus populis P. Furius Philus, ab ulterioribus M. Matienus. ille Sp. Posthumio, Q. Mucio Cos. triennio ante, hic biennio prius L. Posthumio, M. Popilio Coss. prætor fuerat. Gravissimis criminibus accusati ambo ampliatique, cum dicenda de integro causa esset, excusati exilii causa solum vertisse. Furius Præneste, Matienus Tibur exulatum abierunt. Fama erat, prohiberi à patronis nobiles ac potentes compellare: auxitque eam suspicionem Canuleius prætor, quod omissa ea re, delectum habere instituit: dein repente in provinciam abiit, ne plures ab Hispanis vexarentur. Ita præteritis silentio obliteratis in futurum consultum ab senatu Hispanis, quod impetrarunt ne frumenti æstimationem magistratus Romanus haberet, neve cogeret vicesimas vendere Hispanos quanti ipse vellet, & ne præfecti in oppida sua ad pecunias cogendas imponerentur. Et alia novi generis hominum ex Hispania legatio venit. Ex militibus Romanis, & ex Hispanis mulieribus, cum quibus connubium non esset, natos se memorantes. supra quatuor millia hominum, orabant, ut sibi oppidum in quo habitarent, daretur. senatus decrevit, uti nomina sua apud L. Canuleium profiterentur: eorumque, si quos manumisisset, eos Carteiam ad Oceanum deduci placere. Qui Carteiensium domi manere vellent, potestatem fore, uti numero colonorum essent, agro assignato. Latinam eam coloniam fuisse, libertinorumque appellari. Eodem tempore ex Africa & Gulussa Masanissæ regis filius legatus patris, & Carthaginienses venerunt. Gulussa prior in senatum introductus, & quæ missa erant ad bellum Macedonicum à patre

 suo,

suo, exposuit: & si qua præterea vellent imperare, præstaturum merito P. R. est pollicitus: & monuit patres conscriptos, ut à fraude Carthaginiensium caverent. Classis eos magnæ parandæ consilium cepisse, specie pro Romanis, & adversus Macedonas: ubi ea parata instructaque esset, ipsorum fore potestatis, quem hostem aut socium habeant.

* *

tantum pavorem ingressi castra ostentantes capita fecerunt, ut si admotus extemplo exercitus foret, capi castra potuerint. Tum quoq; fuga ingēs facta est: & erant qui legatos mittendos ad pacem precibus petendam, censerent: civitatesque complures eo nuncio audito in deditionem venerunt. Quibus purgantibus sese, culpamque in duorum amentiam conferentibus, qui se ultro ad pœnam ipsi obtulissent, cum veniam dedisset prætor, profectus extemplo ad alias civitates, omnibus imperata facientibus, quieto exercitu pacatum agrum, qui paulo ante ingenti tumultu arserat, peragravit. Hæc lenitas prætoris, qua fine sanguine ferocissimam gentem domuerat, eo gratior plebi patribusque fuit, quo crudelius avariusque in Græcia bellatum, & ab Cos. Licinio, & ab Lucretio prætore erat. Lucretium tribuni plebis absentem concionibus assiduis lacerabant, cum reipublicæ causa abesse excusaretur: sed tum adeo vicina etiam inexplorata erant, ut is eo tempore in agro suo Antiati esset, aquamque ex manubiis Antium ex flumine Loracinæ duceret. Id opus centū triginta millibus æris locasse dicitur: tabulis quoque pictis ex præda fanum Æsculapii exornavit. Invidiam infamiamq; ab Lucretio averterunt in Hortensium successorem ejus Abderitæ legati, flentes ante curiam, querentesq; oppidum suum ab Hortensio expugnatū ac direptum esse. Causam excidii fuisse urbi, quod cum centum millia denarium, & tritici quinquaginta millia modiūm imperaret, spacium petierunt, quo de ea re & ad Hostilium consulem & Romam mitterent legatos. vixdum ad consulem se pervenisse, & audisse oppidum expugnatum, principes securi percussos, sub corona cæteros venisse. Indigna senatui visa: decreveruntque eadem de Abderitis, quæ de Coronæis decreverant priore anno: eademque pro concione edicere Qu. Mænium prætorem jusserunt. Et legati duo, C. Sempronius Blæsus, Sex. Iulius Cæsar, ad restituendos in libertatem Abderitas missi. Iisdem mandatum ut & Hostilio consuli & Hortensio prætori nunciarent, senatum Abderitis injustum bellum illatum, conquirique omnes qui in servitute sint, & restitui in libertatē, ęquum censere. Eodem tempore de C. Cassio, qui Cos. priore anno fuerat, tum tribunus militum in Macedonia cum A. Hostilio erat, querelæ ad senatum delatæ sunt: & legati regis Gallorum Cincibili venerunt. Frater ejus verba in senatu fecit, questus Alpinorū populorum agros sociorum suorum depopulatum C. Cassium esse, & inde multa millia hominum in servitutem abripuisse. Sub idem tempus Carnorum Histrorumque & Iapidum legati venerunt, duces sibi ab Consule Cassio primum imperatos, qui in Macedoniam ducenti exercitum iter monstrarent: pacatum ab se tanquam ad aliud bellum gerendum abisse: inde ex medio regressum itinere, hostiliter peragrasse fines suos: passim rapinasque & incendia facta: nec se ad id locorum scire, propter quam causam consuli pro hostibus fuerint. Et regulo Gallorum absenti, & his populis responsum est, senatum ea quæ facta querantur, neque scisse futura, neque si sint facta, probare: sed indicta causa damnari absentem consularem virum, injurium esse, cum is reipublicæ causa absit. Vbi ex Macedonia redisset C. Cassius, tum si coram eum arguere vellent, cognita re senatum daturum operam uti satis fiat. Nec responderi tantum iis gentibus, sed legatos

mitti,

mitti, duos ad Regulum trans Alpes, tres circa eos populos placuit, qui indicarent, quæ patrum sententia esset. Munera mitti legatis ex binis millibus æris censuerunt: duobus fratribus regulis hæc præcipua, torques duo ex quinque pondo auri facti, & vasa argentea quinque & viginti pondo, & duo equi phalerati cum agasonibus & equestria arma ac sagula: & comitibus eorum vestimenta liberis servisque. Hæc missa: illa petentibus data, ut denorum equorum iis commercium esset, educendiq; ex Italia potestas fieret. legati cum Gallis missi trans Alpes C. Lælius, M. Æmilius Lepidus: ad cæteros populos C. Sicinius, P. Cornelius Blasio, T. Memmius, multarum simul Græciæ Asiæque civitatum legati Romam convenerunt. Primi Athenienses introducti: ii se quot navium habuerint militumque, P. Licinio Cos. & Lucretio prætori misisse exposuerunt, quibus eos non usos, frumenti sibi centum millia imperasse: quod quanquā sterilem terram arent, ipsosque etiam agrestes peregrino frumento alerent, tamen ne deessent officio, confecisse: & alia quæ imperantur, præstare paratos esse. Milesii nihil præstitisse memorantes, si quid imperare ad bellum senatus vellet, præstare se paratos esse polliciti sunt. Alabandenses templum urbis Romæ se fecisse commemoraverunt, ludosque anniversarios ei divæ instituisse: & coronam auream quinquaginta pondo, quam in Capitolio ponerent, donum Iovi Opt. Max. attulisse. & scuta equestria CCC. ea cui jussissent traditturos. Donum ut in Capitolio ponere & sacrificare liceret, petebant. Hoc Lampsaceni LXXX. pondo coronam afferentes petebant, commemorantes discessisse se à Perseo, postquam Romanus exercitus in Macedoniam venisset, cum sub ditione Persei, & ante Philippi fuissent. Pro eo & quod imperatoribus Romanis omnia præstitissent, id se tantum orare, ut in amicitiam pop. Roman. reciperentur, & si pax cū Perseo fieret, exciperentur, ne in regiam potestatem reciperentur. Cæteris legatis comiter responsum. Lampsacenos in sociorū formulam referre Q. Mænius prætor jussus. munera omnibus in singulos binûm milliū æris data. Alabandenses scuta reportare ad A. Hostilium consulem in Macedoniam jussi. Et ex Africa legati simul Carthag. tritici decies centū millia & hordei quingenta, indicantes se ad mare devecta habere, ut quo senatus censuisset, deportarent. Id munus officiumque suum scire minus esse, quam pro meritis pop. Rom. & voluntate sua: sed sæpe alias bonis in rebus utriusque populi se gratorum fideliumq; sociûm muneribus functos esse. Item Masanissæ legati tritici eandem summam polliciti, & mille & CC. equites, XII. elephantos, & si quid aliud opus esset, uti imperaret senatus: æquè propenso animo, ac quæ ipse ultro pollicitus sit, præstaturum esse. Gratiæ & Carthaginiensibus, & regi actæ, rogatique, ut ea quæ pollicerentur, ad Hostiliū consulem in Macedoniam deportarent. Legatis in singulos binum millium æris munera missa. Cretensium legatis commemorantibus se quantum sibi imperatum à P. Licinio consule esse sagittariorum in Macedoniam misisse: cū interrogati non inficiarentur, apud Persea majorem numerum sagittariorum, quam apud Rom. militare, responsum est: si Cretenses bene, & gnaviter destinarent potiorē pop. Rom. quā regis Persei amicitiam habere, senatum quoq; Romanum iis tanquā certis sociis responsum daturum esse. interea nunciarent suis, placere senatui, dare operam Cretenses, ut quos milites inter præsidia regis Persei haberēt, eos primo quoq; tempore domū revocarent. Cretensibus cum hoc responso dimissis, Chalcidenses vocati: quorum legatio ipso introitu, ob id quod Miccion princeps eorum pedibus captus, lectica est introlatus, ultimæ necessitatis extemplo visa res: in qua ita affecto excusatio valetudinis, aut ne

ipsi quidem petenda visa foret, aut data petenti non esset. Cum sibi nihil vivi reliquum, præterquam linguam ad deplorandas patriæ suæ calamitates præfatus esset, exposuit civitatis primum suę benefacta & vetera & ea quæ Persei bello præstitissent ducibus exercitibusque Rom. tum quæ primo C. Lucretius in populares suos prætor Rom. superbe, avare, crudeliter fecisset: deinde quæ tum, cum maximè L. Hortensius faceret. Quemadmodum omnia sibi. etiam iis quæ patiantur, tristiora, patienda esse ducant potius quam se dedant Persi. quod ad Lucretium Hortensiumque attineret: scire tutius fuisse claudere portas, quam in urbem eos accipere. Qui exclusissent eos, Emathiam, Amphipolim, Maroneam, Ænum, incolumes esse: apud se templa omnibus ornamentis compilata spoliataque sacrilegiis C. Lucretium navibus Antium devexisse: libera corpora in servitutem abrepta, fortunas sociorum populi Romani direptas esse, & quotidie diripi. Nam ex instituto C. Lucretii Hortensium quoque in tectis hyeme pariter atque æstate navaleis socios habere, & domos suas plenas turba nautica esse: versari inter se conjuges liberosque suos, quibus nihil neque dicere pensi, neque facere. Accersere in senatum Lucretium placuit, ut disceptaret coram, purgaretque sese. Cæterum multo plura præsens audivit, quam in absentem jacta erant, & graviores potentioresque accessere accusatores duo tribuni plebis, M. Iuventius Talva, & Cn. Aufidius. Ii non in senatu modo eum lacerarunt, sed in concionem etiam pertracto, multis objectis probris diem dixerunt. Senatus jussu Chalcidensibus Q. Mænius prætor respondit, quæ bene meritos sese, & ante, & in eo bello quod geratur, de pop. Rom. dicant, ea & scire vera eos referre senatum, & perinde ac debeant grata esse. Quæ facta à C. Lucretio, fierique ab L. Hortensio Pr. Romanis querantur: ea neque facta, neque fieri voluntate senatus, quem non posse existimare, qui sciat bellum Persei & ante Philippo patri ejus intulisse P. R. pro libertate Græciæ, non ut ea à magistratibus sociis atque amicis paterentur. Literas se ad L. Hortensium prætorem daturos esse: quæ Chalcidenses quer[antur] acta, ea senatui non placere. Si qui in servitutem liberi venissent, ut eos conquirendos primo quoque tempore restituendosque in libertatem curaret. Sociorum navalium neminem præter magistros in hospitia deduci æquum censere. Hęc Hortensio jussu senatus scripta. Munera binûm millium æris legatis missa, & vehicula Miccioni publicè locata, quæ eum Brundusium commode pervehereut. C. Lucretium ubi dies quæ dicta erat, venit, tribuni ad populum accusarunt, mulctamque decies centum millium æris dixerunt. Comitiis habitis omnes V. & XXX. tribus eum condemnarunt. In Liguribus eo anno nihil memorabile gestum. Nam nec hostes moverunt arma, neque consul in agrum eorum legiones induxit: & satis explorata pace ejus anni, milites duarum legionum Romanarum intra dies LX. quam in provinciam venit, dimisit: sociorum nominis Latini exercitu mature in hyberna Lunam & Pisas deducto, ipse cum equitibus Galliæ provinciæ pleraque oppida adiit. Nusquam alibi quam in Macedonia bellū erat, suspectum tamen & Gentium Illyriorum regem habebant. Itaque & octo naves ornatas à Brundusio senatus censuit mittendas ad C. Furium legatum Issam, qui cum prędio duarum Issensium navium insulæ præerat. duo millia militum in eas naves sunt imposita. Quæ Q. Mænius pr. ex S. C. in ea parte Italiæ, quæ objecta Illyrico est, conscripsit. & Cos. Hostilius Ap. Claudium in Illyricum cum quatuor millibus peditum misit, ut accolas Illyrici tutarentur. qui non contentus iis quas adduxerat copiis, auxilia ab sociis corrogando, ad VIII. millia hominum vario genere armavit: peragrataque

grataq; omni ea regione ad Lychnidum Dassaretiorum consedit. Haud procul inde Uscana oppidum, finium plerunq; Persei erat. X. millia civium habebat, & modicum custodiæ causa Cretensium præsidium. inde nuncii ad Claudium occulti veniebant, si propius copias admovisset, paratos fore qui proderent urbem: & operæprecium esse, non se amicosque tantum, sed etiam milites præda expleturum. Spes cupiditati admota ita occæcavit animū, ut nec ex iis qui venerunt quenquam retineret, nec obsides pignus futuros furto & fraude agendæ rei posceret, nec mitteret exploratum, nec fidem acciperet. die tantum statuta profectus à Lychnido duodecim millia ab urbe ad quam tendebat, posuit castra, quarta inde vigilia signa movit, mille ferme ad præsidium castrorum relictis: incompositi longo agmine effusi, infrequentes, cum nocturnus error dissiparet, ad urbem pervenerunt. Crevit negligentia postquam neminem armatum in muris viderunt. cæterum ubi primum sub jactu teli fuerunt, duabus simul portis erumpitur: & ad clamorem erumpentium ingens strepitus è muris ortus, ululantium mulierum cum crepitu undique æris, & incondita multitudo turba immixta servili, variis vocibus personabat. Hic tam multiplex undique objectus terror efficit, ne sustinere primam procellam eruptionis Rom. possent. Itaque fugientes plures quam pugnantes interempti sunt: vix duo millia hominum cum ipso legato in castra perfugerunt. Quo longius iter in castra erat, eo plures fessos consectandi hostibus copia fuit, ne moratus quidem in castris Appius, ut suos dissipatos fuga colligeret: quæ res palatis per agros saluti fuisset: ad Lychnidum protinus reliquias cladis reduxit. Hæc & alia haud prospere in Macedonia gesta, ex Sexto Digitio tribuno militum, qui sacrificii causa Romam venerat, sunt audita. Propter quæ veriti patres, ne quæ major ignominia acciperetur, legatos in Macedoniam M. Fulvium Flaccum & M. Caninium Rebilum miserunt, qui comperta quæ agerentur referrent: & ut A. Hostilius Cos. comitia consulibus subrogandis ita ediceret, uti mense Ianuario comitia haberi possent: & ut primo quoque tempore in urbem rediret. Interim M. Retio Pr. mandatum, ut edicto senatores omnes ex tota Italia, nisi qui reipublicæ causa abessent, Romam revocaret: qui Romæ essent, ne quis ultra mille passuum ab Roma abesset. Ea uti senatus censuit, sunt facta. Comitia Cōsularia ad V Cal. Sept. fuere. creati Coss. sunt, Q. Martius Philippus iterum, & Q. Servilius Cæpio. Post diem tertium Prr. sunt facti, C. Decimius, M. Claud. Marcel. M. Sulpicius Gallus, C. Martius Figulus, Ser. Cornelius Lentulus, P. Fonteius Capito. Designatis Prr. præter duas urbanas, quatuor provinciæ sunt decretæ, Hispania, & Sardinia, & Sicilia, & classis. Legati ex Macedonia exacto admodum mense Februario redierunt. Hi quas res ea æstate prospere gessisset rex Perseus, referebant: quantusque timor socios populi Romani cepisset, tot urbibus in potestatem regis redactis. Exercitum consulis infrequentem commeatibus vulgo datis per ambitionem esse: culpam ejus rei consulem in tribunos militum, contra illos in consulem conferre. Ignominiam Claudii temeritate acceptam elevare eos patres acceperunt, qui per paucos Italici generis, & magna ex parte tumultuario delectu conscriptos ibi milites amissos referebant. Consules designati ubi primum magistratum inissent, de Macedonia referre ad senatum jussi: destinatæque provinciæ in iis sunt, Italia & Macedonia. Hoc anno intercalatum est: tertio die post Terminalia calendæ intercalares fuere. Sacerdotes intra eum annum mortui L. Flamininus, augur. pontifices duo decesserunt, L. Furius Philus, & C. Livius Salinator. In locum Furii, T. Manlium Torquatum,

quatum, in Livii M. Servilium pontifices legerunt. Principio insequentis anni cum Coss. novi Q. Martius, & Q. Servilius de provinciis retulissent, primo quoque tempore aut comparare eos inter se Italiam & Macedoniam, aut sortiri placuit. Priusquam id sors cerneret in incertum, ne quid gratia momenti faceret, in utramque provinciam quod res desideraret supplementi decerni. In Macedoniam peditum Rom. sex millia, sociorum nominis Latini sex millia: equites Rom. CCL. socios CCC. veteres milites dimitti, ita ut in singulas Romanas legiones ne plus sena millia peditum, CCC. equites essent. Alteri Cos. nullus certus finitus numerus civium Romanorum, quem in supplementum legeret: id modo finitum, ut duas legiones scriberet, quæ quina millia peditũ & ducenos haberent, equites trecenos. Peditum Latinorum major quam collegæ decretus numerus: Peditum X. millia, & DC. equites. quatuor præterea legiones scribi jussæ, quæ si quo opus esset educerentur. Tribb. mil. non permissum ut Coss. facerent, populus creavit. Sociis nominis Latini XVI. millia peditũ, & mille equites imperati. Hunc exercitum parari tantum placuit, ut exiret si quo res posceret. Macedonia maxime curam præbebat: in classem mille socii navales cives Romani libertini ordinis ex Italia scribi jussi: totidem ut ex Sicilia scriberentur: & cui ea provincia evenisset, mandatum ut eos in Macedoniam ubicunque classis esset, deportandos curaret. In Hispaniam tria millia peditum Romanorum in supplementum. C C C. equites decreti. Finitus ibi quoque in legiones militum numerus, peditum quina millia, treceni & XXX. equites. Et sociis imperare prætor, cui Hispania obvenisset, jussus, quatuor millia peditum, & trecentos equites. Nõ sum nescius, ab eadem negligentia, qua nihil deos portendere vulgo nunc credant, neque nunciari admodum nulla prodigia in publicum, neque in annales referri. Cæterum & mihi vetustas res scribenti, nescio quo pacto antiquus fit animus, & quædam religio tenet, quæ illi prudentissimi viri publice suscipienda censuerint, ea pro dignis habere, quæ in meos annales referam. Anagnia duo prodigia eo anno sunt nunciata: facem in cœlo conspectam: & bovem fœminam locutam publicè ali. Minturnis quoque per eos dies cœli ardentis species affulserat. Reate imbri lapidavit. Cumis in arce Apollo triduum ac tres noctes lachrymavit. in urbe Romana duo æditui nunciarunt, alter in æde Fortunæ anguem jubatum à compluribus visum esse, alter in æde Primigeniæ Fortunæ, quę in colle est, duo diversa prodigia: palmam in area enatam, & sanguine interdiu pluvisse. Duo non suscepta prodigia sunt. alterum quod in privato loco factum esset: palmam enatam in pluvio suo T. Martius Figulus nunciabat. alterum quod in loco peregrino: Fregellis in domo L. Atrei hasta quam filio militi emerat, interdiu plus duas horas arsisse, ita ut nihil ejus ambureret ignis, dicebatur. Publicorum prodigiorum causa libri à decemviris aditi, XL. majoribus hostiis, quibus diis Coss. sacrificarent, & addiderunt uti supplicatio fieret, cunctique magistratus circa omnia pulvinaria victimis majoribus sacrificarent, populusque coronatus esset. Omnia uti X-viri præierunt, facta. Censoribus deinde creandis comitia edicta sunt. Petierunt censuram principes civitatis C. Valerius Lævinus, L. Posthumius Albinus, P. Mucius Scævola, C. Iunius Brutus, C. Claudius Pulcher, Tib. Sempron. Gracchus. Hos duos censores creavit populus Rom. Cum delectus habendi major quam alias propter Macedonicum bellum cura esset, COSS. plebem apud senatum accusabant, quod & juniores non responderent. adversus quos C. Sulpicius & M. Claudius tribuni plebis causam egerunt. Non consulibus sed ambitiosis consuli-

consulibus delectum difficilem esse: neminem invitum militem ab iis fieri. id ita ut esse scirent & patres conscripti: prætores, quibus & vis imperii minor & auctoritas esset, delectum, si ita senatui videretur, perfecturos esse. Id prætoribus magna patrum consensione non sine suggillatione consulum mandatum est. Censores ut eam rem adjuvarent, ita in concione edixerunt: legem censui censendo dicturos esse, ut præter commune omnium civium jusjurandum hęc adjurarent. *Tu minor annis sex & quadraginta es, tuque ex dicto C. Claudii, Tib. Sempronii censorum ad delectum prodito: & quotiescunque delectus erit, quicunque censores magistratum habebunt: si miles factus non eris, in delectu prodibis.* Item quia fama erat, multos ex Macedonicis legionibus, incertis commeatibus per ambitionem imperatorum ab exercitu abesse, edixerunt de Militibus P. Ælio, C. Popilio Coss. postve eos Coss. in Macedoniam scriptis: ut qui eorum in Italia essent, intra dies XXX. censi prius apud sese, in provinciam redirent, qui in patris aut avi potestate essent, eorum nomina ad se ederentur. Missorum quoquē causas sese cognituros esse: & quorum ante emerita stipendia gratiosa missio sibi visa esset, eos milites fieri jussuros. Hoc edicto literisque censorum per fora & conciliabula dimissi, tanta multitudo juniorum Romam convenit, ut gravius urbi turba insolita esset. Præter delectum eorum, quos in supplementum mitti oportebat, quatuor à C. Sulpicio Pr. scriptæ legiones sunt, intraque undecim dies delectus est perfectus. Consules deinde sortiti provincias sunt: nam Prr. propter jurisdictionem maturius sortiti erant. Vrbana C. Sulpicio; peregrina C. Decimio obtigerat. Hispaniam Marcus Claudius Marcellus, Siciliam Ser. Cornelius Lentulus, Sardiniam P. Fonteius Capito, classem C. Martius Figulus erat sortitus. Coss. Qu. Servilio Italia; Qu. Martio Macedonia obvenit: Latinisque actis Martius extemplo est profectus. Cæpione deinde referente ad senatum, quas ex novis legionibus duas legiones secum in Galliam duceret, decrevere patres, ut C. Sulpicius, M. Claudius Prr. ex his quas scripsissent legionibus quas videretur consuli darent. Indigne patiente prætorum arbitrio consulem subjectum, dimisso senatu ad tribunal prætorum stans postulavit, ex S. C. destinarent sibi duas legiones. prætores consuli in eligendo arbitrium fecerunt: Senatum deinde Censores legerunt: M. Æmilius Lepidus princeps ab tertiis jam Censoribus lectus. Septem è senatu ejecti sunt. In censu accipiendo populi, milites ex Macedonico exercitu qui quam multi abessent ab signis, census docuit, in provinciam cogebant: causas stipendiis missorum cognoscebant, & cujus nondum justa missio visa esset, ita jusjurandum adigebant. *Ex tui animi sententia tu ex edicto C. Claudii, Tib. Sempronii censorum in provinciam Macedoniam redibis: quod sine dolo malo facere poteris.* In equitibus recensendis tristis admodum eorum atque aspera censura fuit. multis equos ademerunt. in ea re cum equestrem ordinem offendissent, flammam invidiæ adjecere edicto, quo edixerunt, ne quis eorum, qui Q. Fulvio, A. Posthumio censoribus publica vectigalia aut ultro tributa conduxissent, ad hastam suam accederet, sociusve aut affinis ejus conductionis esset. Sæpe id querendo veteres publicani, cum impetrare nequissent ab senatu, ut modum potestati censoriæ imponerent, tandem Trib. pleb. P. Rutilium ex rei privatæ contentione iratum censoribus, patronū causæ nacti sunt. Clientem libertinum parietē in Sacra via adversus ædes publicas demoliri jusserunt, quod publico inædificatus esset, appellati à privato tribuni, cum præter Rutilium nemo intercederet, censores ad pignora capienda miserunt, mulctamque pro

pro concione privato dixerunt. Hinc contentione orta, cum veteres publicani se ad tribunum contulissent, rogatio repente sub unius tribuni nomine promulgatur. Quæ publica vectigalia, ultro tributa, C. Claudius & Tib. Sempronius locassent, ea rata locatio ne esset: de integro locarentur, & ut omnibus redimendi & conducendi promiscue jus esset. Diem ad ejus rogationem concilio Trib. plebis dixit. Qui postquam venit, ut censores ad dissuadendum processerunt, Graccho dicente silentium fuit: Cum Claudio obstreperetur, audientiam facere præconem jussit. Eo facto avocatam à se concionem tribunus questus, & in ordinem se coactum, ex Capitolio, ubi erat concilium, abiit. Postero die ingenteis tumultus ciere. Tib. Gracchi primum bona consecravit, quod in mulcta pignoribusque ejus, qui tribunum appellasset, intercessioni non parendo, se in ordinem coëgisset. C. Claudio diem dixit, quod concionem ab se avocasset: & utrique censori perduellionem se judicare pronunciavit, diemque comitiis à C. Sulpicio Pr. urbano petiit. Non recusantibus censoribus, quo minus primo quoque tempore judicium de se populus faceret, in ante dies VIII. & VII. Calend. Octobr. comitiis perduellionis dicta dies. Censores extemplo in atrium Libertatis ascenderunt, & ibi signatis tabellis publicis, clausoque tabulario, & dimissis servis publicis, negarunt se prius quidquam publici negocii gesturos, quam judicium populi de se factum esset. Prior Claudius causam dixit: & cum ex XII. centuriis equitum VIII. censorem condemnassent, multæque aliæ primæ classis, extemplo principes civitatis in conspectu populi annulis aureis positis, vestem mutarunt, ut supplices plebem circumirent. Maxime tamen sententiam vertisse dicitur Tib. Gracchus, quod cum clamor undique plebis esset, periculum Graccho non esse conceptis verbis juravit: si collega damnatus esset, non expectato de se judicio, comitem exilii ejus futurum. Adeo tamen ad extremum spei venit reus, ut octo centuriæ ad damnationem defuerint. Absoluto Claudio tribunus plebis negavit se Gracchum morari. Eo anno postulantibus à senatu Aquileiensium legatis ut numerum colonorum augeret, M. & D. familiæ ex S. C. scriptæ: triumvirique, qui eas deducerent, missi sunt, T. Annius Luscus, P. Decius Subulo, M. Cornelius Cethegus. Eodem anno C. Popilius & Cn. Octavius legati, qui in Græciam missi erant, S. C. Thebis primum recitatum, per omnes Peloponnesi urbes circumtulerunt, ne quis ullam rem in bellum magistratibus Romanis conferret, præterquam quod senatus censuisset. Hoc fiduciam in posterum quoque præbuerat, levatos se oneribus impensisque, quibus alia aliis imperantibus exhauriebantur. Achaico concilio Argis agitato, benigne locuti auditique, egregia spe futuri status fidissima gente relicta in Ætoliam trajecerunt. ibi nondum quidem seditio erat, sed omnia suspecta, criminumque inter ipsos plena: ob quæ obsidibus postulatis, neque exitu rei imposito, in Acarnaniam inde profecti legati sunt. Tyrrei concilium legatis Acarnanes dederunt. Ibi quoque inter factiones erat certamen: quidam principum postulare, ut præsidia in urbes suas inducerentur, adversus amentiam eorum qui ad Macedoniam gentem trahebant: pars recusare, ne quod bello captis & hostibus mos esset, id pacatæ & sociæ civitates ignominiæ acciperent. Iusta deprecatio hæc visa. Larissam ad Hostilium procos. ab eo enim missi erant, legati redierunt. Octavium retinuit secum. Popilium cum mille fermè militibus in hyberna Ambraciam misit. Perseus principio hyemis egredi Macedoniæ finibus non ausus, ne qua in regnum vacuum irrumperent Romani sub tempus brumæ, cum inexuperabiles ab Thessalia montes nivis altitudo facit,

facit, occasionem esse ratus frangendi finitimorum spes animosque, ne quid averso se in Romanum bellū periculi subesset. Cum à Thracia pacem Cotys, ab Epiro Cephalus repentina defectione à Rom. præstarent, Dardanos recens domuisset bello: solum infestum esse Macedoniæ latus, quod ab Illyrico pateret, cernens, neque ipsis quietis Illyriis, & aditum præbentibus Roman. si domuisset proximos Illyriorum, Gentium quoque regem jam diu dubium in societatem perlici posse: cum decem millibus peditum, quorum pars Phalangitæ erant, & duobus millibus levium armatorum, & quingentis equitibus profectus, Stuberam venit. Inde frumento complurium dierum sumpto, jussoque apparatu oppugnandarum urbium sequi, tertio die ad Vscanam (Penestianæ terræ ea maxime urbs est) posuit castra: prius tamen, quam vim admoveret, missis qui tentarent nunc præfectorum præsidii, nunc oppidanorum animos: erat autem ibi cum juventute Illyriorum Romanum præsidium. Postquam nihil pacati referebant, oppugnare est adortus, & corona eam capere conatus est. Cum sine intermissione interdiu noctuque alii aliis succedentes, pars scalas muris, ignem portis inferrent, sustinebant tamen eam tempestatem propugnatores urbis: quia spes erat, neque hyemis vim diutius pati Macedonas in aperto posse, nec ab Romano bello tantum regi laxamenti fore, ut posset morari. Ceterum postquam vineas agi, turresque excitari viderunt, victa pertinacia est. Nam præterquam quod adversus vim pares non erant, ne frumenti quidem aut ullius alterius rei copia intus erat, ut in nec opinata obsidione. Itaque cum spei nihil ad resistendum esset, C. Carvilius Spoletinus, & C. Africanus à præsidio Romano missi qui à Perseo peterent: primo, ut armatos suaque secum ferentes abire sineret: dein, si id minus impetrarent, vitæ tantum libertatisque fidem acciperent. Promissum id benignius est ab rege quam præstitum: exire enim sua secum efferentibus jussis, primum arma ademit. His urbe egressis, & Illyriorum cohors (quingenti erant) & Vscanenses se urbemque dediderunt. Perseus præsidio Vscanæ imposito multitudinem omnem deditorum, quæ prope numero exercitum æquabat, Stuberam abducit. Ibi Romanis, quatuor millia autem hominum erant, præter principes, in custodiam civitatum divisis, Vscanensibus Illyriisque venditis, in Penestiam exercitum reducit ad Oeneum oppidum in potestatem redigendum, & alioqui opportune situm: & transitus eà est in Labeates, ubi Gentius regnabat. Prætereunti frequens castellum Draudacum nomine peritorum quidam regionis ejus, nihil Oeneo capto opus esse ait, nisi in potestate & Draudacum sit: opportunius etiam ad omnia positum esse. Admoto exercitu omnes extemplo dediderunt sese. Qua spe celeriore deditione erectus, postquam animadvertit quātus agminis sui terror esset, undecim alia castella eodem metu in potestatem redigit. Ad perpauca vi opus fuit: cætera voluntate dedita, & in his recepti mille & D. dispositi per præsidia milites Romani. Magno usui Carvilius Spoletinus erat in colloquiis, dicendo nihil in ipsos sævitum. Ad Oeneum perventum est, quod sine justa oppugnatione capi non poterat: & majore aliquanto quam cætera juventute, & validum oppidum mœnibus erat: & hinc amnis Artatus nomine, hinc mons præaltus & aditu difficilis cingebat. Hæc spem ad resistendum oppidanis dabant. Perseus circumvallato oppido aggerem à parte superiore ducere instituit, cujus altitudine muros superarat. Quod opus dum perficitur, crebris interim præliis, quibus per excursiones & mœnia sua oppidani tutabantur, & opera hostium impediebant, magna eorum multitudo variis casibus absumpta est: & qui supererant, labore

labore diurno nocturnoque & vulneribus inutiles erant. Vbi primum agger injunctus muro est, & cohors regia, quos Nicatoras appellant, transcendit: & scalis multis simul partibus impetus in urbem est factus. Puberes omnes interfecti sunt: conjuges liberosque eorum in custodiam dedit: prædæ alia militum cessere. Stuberam inde victor revertens ad Gentium legatos, Pleuratum Illyrium exulantem apud se, & Apuleum Macedonem à Beroea, mittit. Iis mandat ut exponerent æstatis ejus hyemisque acta sua adversus Romanos Dardanosque: adjicerent recentia in Illyrico hybernæ expeditionis opera: hortarentur Gentium in amicitiam secum & cum Macedonibus jungendam. Hi transgressi jugum Scordi montis, per Illyrici solitudines, quas de industria populando Macedones fecerant, ne transitus faciles Dardanis in Illyricum aut Macedoniam essent, Scordam labore ingenti tandem pervenerunt. Lissi rex Gentius erat. eo acciti legati mandata exponentes benigne auditi sunt. Qui responsum sine effectu tulerunt: voluntatem sibi non deesse ad bellandum cum Romanis: cæterum ad conandum id quod velit, pecuniam maxime deesse. Hæc Stuberam retulere regi tum maxime captivos ex Illyrico vendenti. Extemplo iidem legati addito Glaucia ex numero custodum corporis, remittuntur, sine mentione pecuniæ, qua una barbarus inops impelli ad bellum poterat. Ancyram inde populatus Perseus, in Penestas rursum exercitum reducit: firmatisque Vscanæ, & circa eam per omnia castella quæ receperat, præsidiis, in Macedoniam sese recipit. L. Cæcilius legatus Romanus præerat Illyrico: qui movere non ausus, cum in iis locis rex esset, post profectionem demum ejus conatus in Penestis Vscanam recipere, à præsidio, quod ibi Macedonum erat, cum multis vulneribus repulsus Lychnidum copias reduxit. Inde post dies paucos M. Trebellium Fregellanum cum satis valida manu in Penestas misit, ad obsides ab his urbibus, quæ in amicitia cum fide permanserant, accipiendos. Procedere etiam in Partinos (ii quoque obsides dare pepigerant) jussit. ab utraque gente sine tumultu exigi. Penestarum obsides Apolloniam, Partinorum Dyrrachium (tum Epidamni magis celebre nomen Græcis erat) missi. Ap. Claudius acceptam in Illyrico ignominiam corrigere cupiens, Phanotem Epiri castellum adortus oppugnare, & auxilia Athamanum Thesprotorumque præter Romanum exercitum ad sex millia hominum secum adduxit: neque operæ precium fecit, Cleva qui relictus à Perseo erat cum valido præsidio, defendente. Et Perseus in Elimeam profectus, & circa eam exercitu lustrato, ad Stratum vocantibus Epirotis ducit. Stratus validissima tum urbs Ætoliæ erat. Sita est super Ambracium sinũ prope amnem Acheloum. Cum decem millibus peditum eo profectus est, & equitibus trecentis, quos pauciores propter angustias viarum & asperitatem duxit. Tertio die cum pervenisset ad Citium montem, vix transgressus propter altitudinem nivis, locum quoque castris ægre invenit. Profectus inde, magis quia manere non poterat, quam quod tolerabilis aut via, aut tempestas esset, cum ingenti vexatione, præcipue jumentorum, altero die ad templum Iovis, quem Niceum vocant, posuit castra. Ad Arachthum inde flumen itinere ingenti emenso, retentus altitudine amnis mansit. Quo spacio temporis ponte perfecto, traductis copiis diei progressus iter obvium Archidamum principem Ætolorum, per quem ei Stratus tradebatur, habuit. Eo die ad finem agri Ætoli castra posita. Inde altero die ad Stratum perventum: ubi prope Acheloum amnem castris positis, cum expectaret effusos omnibus portis Ætolos in fidem suam venturos, clausas portas, atque ipsa ea nocte qua venerat,

rat, receptum Romanum præsidium cum C Popilio legato invenit. Principes qui præsentis Archidami auctoritate compulsi regem accersierant, obviam egresso Archidamo certiores facti, locum adversæ factioni dederant ad Popilium cum mille peditibus ab Ambracia accersendum. In tempore & Dinarchus præfectus equitum gentis Ætolorum cum DC. peditibus & equitibus C. venit. Satis constabat eum tanquam ad Persea tendentem Stratum venisse: mutato deinde cum fortuna animo Romanis se, adversus quos venerat, junxisse. Nec Popilius securior quam debebat esse, inter tam mobilia ingenia erat: claves portarum custodiamque murorum suæ extemplo potestatis fecit. Dinarchum Ætolosque cum juventute Stratiorum in arcem per præsidii speciem amovit. Perseus ab imminentibus superiori parti urbis tumulis tentatis colloquiis, cum obstinatos atque etiam telis procul arcentes videret, quinque millia passuum ab urbe trans Petitarum amnem posuit castra. Ibi concilio advocato, cum Archidamus Epirotarumq; transfugæ retinerent, Macedonum principes non pugnandum cum infesto tempore anni censerent, nullis præparatis commeatibus: cum inopiam prius obsidentes quam obsessi sensuri essent, maxime quod hostium haud procul inde hyberna erant, territus in Aperantiam castra movit. Aperantii eum propter Archidami magnam in ea gente gratiam auctoritatemque, consensu omnium acceperunt: is ipse cum octingentorum militum præsidio his est præpositus. Rex cum minore vexatione jumentorum hominumque quam venerat, in Macedoniam rediit. Appium tamen ab obsidione Phanotis fama ducentis ad Stratum Persei summovit. Clevas cum præsidio impigrorum juvenum insecutus, sub radicibus prope inviis montium ad mille hominum ex agmine impedito occidit, ad ducentos cepit. Appius superatis angustiis in cāpo quem Eleona vocant, stativa dierum paucorum habuit. Interim Clevas assumpto Philostrato, qui Epirotarum gentem habebat, in agrum Antigonensem transcendit. Macedones ad depopulationem profecti, Philostratus cum cohorte sua in insidiis loco obscuro consedit. In palatos populatores cum erupissent ab Antigonea armati, fugientes eos persequentes effusius in vallem infessam ab hostibus præcipitant. ibi ad M. occisis, centum ferme captis, ubique prospere gesta re, prope stativa Appii castra movent, ne qua vis sociis suis ab Romano exercitu inferri possit. Appius nequicquam in his locis terens tempus, dimissis, Chaonumque, & si qui alii Epirotæ erant, præsidiis, cum Italicis militibus in Illyricum regressus, per Partynorum socias urbes in hyberna militibus dimissis, ipse Romam sacrificii causa rediit. Perseus ex Penestarum gente M. pedites, CC. equites revocatos Cassandria præsidio ut essent, misit. Ab Gentio eadem adferentes redierunt. Nec deinde alios atque alios mittendo tentare eum destitit, cum appareret quantum in eo præsidii esset: nec tamen impetrare ab homine posset, ut impensam in rem maximi ad omnia momenti faceret.

* * * *

LIBER XLIV.

BREVIARIUM.

QVintus Martius Philippus per invios saltus penetravit in Macedoniam, compluresque urbes occupavit. Rhodii misere legatos Romam, minantes, ut Perseo essent auxilio: nisi populus Romanus cum eo pacem atque amicitiam conjungeret. indigne id latum. Cum id bellum L. Æmilio Paulo sequentis anni consuli iterum mandatum esset, Paulus in concione precatus est, ut quidquid diri populo Romano immineret, supra domum suam converteretur: & in Macedoniam profectus Perseum vicit: universamque Macedoniam in potestatem redegit. antequam confligeret, C. Sulpicius Gallus tribunus militum prædixit exercitui, ne miraretur, quod luna nocte proxima defectura esset. Gentius quoque rex Illyriorum, cum rebellasset, ab Anicio prætore victus venit in deditionem: & cum uxore, & liberis, & propinquis Romam missus. Ab Alexandria legati à Cleopatra, & Ptolemæo regibus venerant, querentes de Antiocho rege Syriæ, quod is bellum inferret. Perseus sollicitatis in auxilium Eumene rege Pergami & Gentio rege Illyriorum, quia is pecuniam, quam promiserat, minime dabat, ab eis relictus est.

PRincipio veris, quod hyemem eam, qua hæc gesta sunt insecutum est, ab Roma profectus Q. Martius Philippus consul cum quinque millibus, quos in supplementum legionum secum trajecturus erat, Brundusium pervenit. M. Popilius consularis, & alii pari nobilitate adolescentes Trr. mil. in Macedonicas legiones consulem secuti sunt. Per eos dies & C. Martius Figulus prætor, cui classis provincia evenerat, Brundusium venit, & simul ex Italia profecti, Corcyram altero die, tertio Actium Acarnaniæ portum tenuerunt. Inde consul ad Ambraciam egressus, itinere terrestri petit Thessaliam. Prætor superato Leucata Corinthium sinum invectus, & Creusæ relictis navibus, terra & ipse per mediam Bœotiam diei unius expedito itinere, Chalcidem ad classem contendit. Castra eo tempore A. Hostilius in Thessalia circa Palæpharsalum habebat, sicut nulla re bellica memorabili gesta, ita ad cunctam militarē disciplinam ab effusa licentia formato milite, & sociis cum fide cultis, & ab omni genere injuriæ defensis. Audito successoris adventu, cum arma, viros, equos cum cura * inexisset, ornato exercitu obviam venienti consuli processit. Et primus eorum congressus ex dignitate ipsorum ac Romani nominis, & in rebus deinde gerendis. * Proconsul enim ad exercitū. Paucis post diebus consul concionem apud milites habuit, orsus à parricidio Persei perpetrato in fratrem, cogitato in parentem: adjecit post, scelere partum regnum, veneficia, cædes, latrocinio nefando petitum Eumenem, injurias in P.R. direptiones sociarū urbium contra fœdus: ea omnia quam diis quoque invisa essent, sensurum in exitu rerum suarum. Favere enim pietati fideique deos, per quæ P. R. ad tantum fastigii venerit. Vires deinde P. R. jam terrarum orbem complectentis cum viribus Macedoniæ, exercitus cum exercitibus, comparavit. Quanto majores Philippi Antiochique opes non majoribus copiis fractas esse? Hujus generis adhortatione accensis militum animis, consultare de

de summa gerendi belli cæpit. Eo & Cn. Martius Pr. à Chalcide classe accepta venit. Placuit non ultra morando in Thessalia tempus terere, sed movere extemplo castra, atque pergere inde in Macedoniam: & prætorem dare operam ut eodem tempore classis quoque invebatur hostium littoribus. Prætore dimisso, consul menstruum jusso milite secū ferre, profectus decimo post die, quam exercitum acceperat, castra movit: & unius diei progressus iter, convocatis itinerum ducibus, cum exponerent, in concilio jussisset, qua quisque ducturus esset; summotis iis, qua potissimū peteret, retulit ad concilium. Aliis per Pythoum placebat via: aliis per Cambunios montes, quà priore anno duxerat Hostilius Cos. aliis præter Ascuridem paludem, restabat aliquantum viæ communis: itaque in id tempus, quo prope divortium itinerum castra posituri erant, deliberatio ejus rei differtur. In Perræbiam inde ducit, & inter Azorum & Dolichem stativa habuit ad consulendum rursus quam potissimum capesseret viam. Per eosdem dies Perseus, cum appropinquare hostem sciret, quod iter petiturus esset ignarus, omnes saltus insidere præsidiis statuit. In jugum Cambuniorum montium (Volustana ipsi vocant) decem millia levis armaturæ juvenum cum duce Asclepiodoto mittit: ad castellum quod super Ascuridem paludem erat (Lapathus vocatur locus) Hippias tenere saltū cum XII. millium Macedonum præsidio jussus. Ipse cum reliquis copiis primo circa Dium stativa habuit: deinde, adeo ut obtorpuisse inops consilii videretur, cum equitibus expeditis littore nunc Heracleam, nunc Philam percurrebat, eodem inde cursu Dium repetens. Interim Cos. sententia stetit eo saltu ducere, ubi propter Octolophum diximus regis castra Philippi fuisse. Præmitti tamen IV. M. armatorum ad loca opportuna præoccupanda placuit, queis præpositi sunt M. Claudius & Q. Martius Cos. filius: confestim & universæ copiæ sequebantur. Ceterum adeo ardua & aspera & confragosa via fuit, ut præmissi expediti biduo quindecim millium passuum ægrè itinere confecto, castra posuerint: turrim Eudieru, quem cepere locum appellant. Inde postero die VII. millia progressi, tumulo haud procul hostium castris capto, nuncium ad Cos. remittunt, perventum ad hostem esse, loco se tuto & ad omnia opportuno consedisse: ut quantum extendere iter posset, consequeretur. Sollicito consuli & propter itineris difficultatem, quod ingressus erat, & eorum vicem, quos paucos inter media præsidia hostium præmiserat, nuntius ad Ascuridem paludem occurrit. Addita igitur & ipsi fiducia est, conjunctisq; copiis, castra tumulo qui tenebatur, qua aptissimum ad loci naturam erat, sunt acclinata. Non hostium modo castra, quæ paulo plus mille passuum aberant, sed omnis regio ad Dium & Philum, oraque maris, late patente ex tam alto jugo prospectu, oculis subjicitur. Quæ res accendit militi animos, postquam summam belli, ac regias omnes copias, terramque hostilem tam è propinquo conspexerunt. Itaque cum alacres, protinus duceret ad castra hostium, consulē adhortarentur, dies unus fessis labore viæ ad quietem datus est. Tertio die parte copiarum ad præsidium castrorum relicta, consul ad hostem ducit. Hippias nuper ad tuendum saltum ab rege missus erat: qui ex quo castra Romana in tumulo conspexit, præparatis ad certamen animis suorum venienti agmini Cos. obvius fuit, & Romani expediti ad pugnam exierant, & hostes: levis armatura erat, promptissimum genus ad lacessendum certamen. Congressi igitur extemplo tela conjecerunt: multa utrinque vulnera temerario incursu & accepta & illata, pauci utriusque partis ceciderunt. Irritatis in posterum diem animis, majoribus copiis

atque infestius concursum ab illis, si loci satis ad explicandam aciem fuisset: jugum montis in angustum dorsum cuneatum, vix ternis ordinib. armatorũ in fronte patuit. Itaque paucis pugnantibus, cætera multitudo, præcipue qui gravium armorum erant, spectatores pugnæ stabant: levis armatura etiam per anfractus jugi procurrere, & ab lateribus cum levi armatura conserere, per iniqua atque æqua loca pugnam petere: ac pluribus ea die vulneratis quam interfectis, prælium nocte diremptum est. Tertio die egere consilio Roman. imperator: nam neque manere in jugo inopi, neque regredi sine flagitio atque etiam periculo, sed cedenti ex superioribus locis instare hostis poterat: nec aliud restabat, quam audacter commissum, pertinaci audacia, quæ prudens interdum in exitu est, corrigere. Ventum quidem erat eo, ut si hostem similem antiquis Macedonum regibus habuisset consul, magna clades accipi potuerit. Sed cum ad Dium per littora cum equitibus vagaretur rex, & ab XII. M. prope clamorem & strepitum pugnantium audiret, nec auxit copias, integros fessis submittendo: neque ipse, quod plurimum intererat, certamini affuit, cum Rom. imperator major LX. annis & prægravis corpore, omnia militaria munera ipse impigre obiret: egregie ad ultimum in audacter commisso perseveravit: & Popilio relicto in custodia jugi, per invia transgressus, præmissis qui repurgarent iter, Attalum & Misagenem, cum suæ gentis utrumque auxiliaribus præsidio esse saltum aperientib. jubet. Ipse equites impedimentaque præ se habens, cum legionibus agmen cogit. Inenarrabilis labor descendentibus cum ruina jumentorum sarcinarumq; progressis, vix dum IV. millia passuum nil optabilius esse, quam redire qua venerant, si possent. Hostilem prope tumultum agmini elephanti præbebant: qui ubi ad invia venerant, dejectis rectoribus, cum horrendo stridore pavorem ingentem equis maxime incutiebant, donec traducendi eos ratio inita est. Per proclive sumpto fastigio, longi duo validi asseres ex inferiore parte in terra defigebantur, distantes inter se paulo plus quam quanta beluæ latitudo est: in eos transversi incumbentes tigni ad tricenos longi pedes, ut pons esset, injungebantur: humusque insuper injiciebatur. modico deinde infra intervallo, similis alter pons: inde tertius, & plures ex ordine, qua rupes abscissæ erant, fiebant. Solido præcedebat elephas in põtem: cujus priusquam in extremum procederet, succisis asseribus collapsus pons, usque alterius initium pontis prolabi eum leniter cogebat: alii elephanti pedibus insistentes, alii clunibus subsidentes prolabebantur. ubi planicies altera pontis excepisset eos, rursus simili ruina inferioris pontis deferebãtur, donec ad æquiorem vallem perventum est. Paulo plus VII. millia die Romani processerunt. minimum pedibus itineris confectum: plerunque provolventes se simul cum armis aliisque oneribus, cum omni genere vexationis processerunt: adeo ut ne dux quidem & auctor itineris inficiaretur, parva manu deleri omnem exercitum potuisse. Nocte ad modicam planiciem pervenerunt: neque an infestus is locus esset, septus undique, circumspiciendi spacium fuit. vix tandem ex insperato stabilem ad insistendum nactis locum, postero quoq; die in tam cava valle opperiri Popilium ac relictas cum eo copias necesse fuit; quos & ipsos cum ab nulla parte hostis terruisset, locorum asperitas hostiliter vexavit. Tertio die conjunctis copiis eunt per saltum, quem incolæ Callipeucen appellant. quarto inde die per æque invia, sed assuetudine peritius, & meliore cum spe, quod nec hostis usquam apparebat, & mari appropinquabant: digressi in campos, inter Heracetum & Libethrum posuerunt

runt castra peditum, quorum pars major tumulos tenebat: ii vallē, campi quoque partem ubi eques tenderet, amplectebantur. Lavanti regi dicitur nunciatum hostes adesse: quo nuntio cum pavidus exiluisset è solio, victum se sine prælio clamitans, proripuit: & sub inde per alia atque alia pavida consilia & imperia trepidans, duobus ex amicis Pellam, alterum Asclepiodotum, ubi pecunia deposita erat, ex præsidiis revocat, omnesque aditus aperit bello. Ipse ab Dio auratis statuis omnibus, raptim, ne præda hosti essent, in classem congestis ocius demigrare Pydnam cogit: & quæ temeritas consulis videri potuisset, quod eo processisset, unde invito hoste regredi nequiret, eam non inconsultam audaciam fecit. Duos enim saltus, per quos inde evadere possent, habebant Rom. unum per Tempe in Thessaliam, alterum in Macedoniam præter Dium: quæ utraque regiis tenebantur præsidiis. Itaque si dux intrepidus X. dies primam speciem appropinquantis terroris sustinuisset, neq; receptus Roman. per Tempe in Thessaliam, neque commeatibus pervehendis eo patuisset iter. Sunt enim Tempe saltus, etiam si non bello fiat, infestus, transitu difficilis: nam præter angustias per quinque millia qua exiguum jumento onusto iter est, rupes utrimque ita abscissæ sunt, ut despici vix sine vertigine quadam simul oculorum animique possit. terret & sonitus & altitudo per mediam vallem fluentis Penei amnis. Hic locus tam suapte natura infestus, per quatuor distantia loca præsidiis regis fuit insessus: unum in primo aditu ad Gonnum erat: alterum Condylon castello inexpugnabili: tertium circa Lapathunta, quem Characa appellāt: quartum, viæ ipsi, qua & media & angustissima vallis est, impositum: quam vel decem armatis tueri facile est. Interclușo per Tempe simul aditu commeatibus, simul reditu, ipsi montes per quos descenderant, repetendi erant: quod ut furto fefellerant, ita propalam, tenentibus superiora cacumina hostibus, non poterant: & experta difficultas spem omnem incidisset. Supererat nihil aliud in temere commisso, quam in Macedoniam ad Dium per medios evadere hostes: quod, nisi dii mentem regi ademissent, ipsum ingentis difficultatis erat. Nam cum Olympi radices montis paulo plus quā mille passuum ad mare relinquant spacium, cujus dimidium loci occupat ostium late restagnans Baphyri amnis: partem planiciei aut Iovis templum aut oppidum tenet: reliquum per exiguum fossa modica valloque claudi poterat. & saxorum ad manum sylvestrisque materiæ tantum erat, ut vel murus objici, turresque excitari potuerint. Quorum nihil cum dispexisset cæcata mens subito terrore, nudatis omnibus præsidiis, patefactisque bello, ad Pydnam refugit. Cos. plurimum & præsidii & spei cernens in stultitia & segnitie hostis, remisso nuncio ad Sp. Lucretium Larissam, ut castella relicta ab hoste circa Tempe occuparet: præmisso Popilio ad explorandos transitus circa Dium, postquam patere omnia in omnes partes animadvertit, secundis castris pervenit ad Dium: metarique sub ipso templo, ne quid sacro in loco violaretur, jussit. Ipse urbem ingressus, sicut non magnam, ita exornatam publicis locis & multitudine statuarum: munitamque egregie, vix satis credere in tantis rebus sine causa relictis non aliquē subesse dolum. unū diē ad exploranda circa omnia moratus castra movet, satisque credens paratam frumenti copiam fore. Eo die ad amnem nomine Mityn processit. Postero die progressus Agassam urbem, tradentibus sese ipsis recepit: & ut reliquorum Macedonum animos sibi conciliaret, obsidibus contentus sine præsidio relinquere se eis urbem, immunesque ac suis legibus victuros est pollicitus. Progressus inde diei iter, ad Ascordum flumen posuit castra: & quan-

& quantum procederet longius à Thessalia, eo majorem rerum omnium inopiam sentiens, regressus ad Dium est: dubitatione omnibus exempta, quid interclusso ab Thessalia patiendum fuisset, cui procul inde abscedere tutum non esset. Perseus contractis in unum omnibus copiis ducibusq;, increpare præfectos præsidiorum, ante omnes Asclepiodotum atque Hippiam: ab his dicere claustra Macedoniæ tradita Romanis esse: cujus culpæ reus nemo justius, quam ipse fuisset. Consuli postquam ex alto conspecta classis spē fecit cum commeatu naves venire (ingens enim caritas annonæ; ac prope inopia erat) ab invectis jam portum audit, onerarias naves Magnesiæ relictas esse: Incerto inde quidnam agendum foret (adeo sine ulla ope hostis quæ aggravaret, cum ipsa difficultate rerum pugnandū erat) peropportune literæ à Spurio Lucretio allatæ sunt: castella se, quæ super Tempe essent, & circa Philan tenere omnia, frumentique in iis & aliarum in usum rerum copiam invenisse. His magnopere lætus Cos. ab Dio ad Philan ducit: simul ut præsidium ejus firmaret, simul ut militi frumentum, cujus tarda subvectio erat, divideret. Ea profectio famam haudquaquam secundam habuit. nam alii metu recessisse eum ab hoste ferebant, quia manenti imperatori prælio dimicandum foret: alii ignarum, belli quæ indies fortuna novaret: ut qui offerentibus sese rebus omisisset è manibus ea quæ mox repeti non possent. Simul enim cessit possessione Dii, excitavit hostem, ut tunc tandem sentiret recuperanda esse quæ prius culpa amissa forent. Audita enim profectione Cos. regressus Dium, quæ disiecta ac vastata ab Romanis erant, reficit: pinnas mænium decussas reponit, ab omni parte muros firmat: deinde V. millia passuum ab urbe citra ripam Enipei amnis castra ponit, amnem ipsum transitu perdifficilem pro munimento habiturus. Fluit ex valle Olympi montis, æstate exiguus, hybernis idem incitatus pluviis: & supra rupes ingentes gurgitibus facit: & intra prorupta in mare evolvendo terram præaltas voragines, cavatoque medio alveo ripas utrinque præcipites. Hoc flumine Perseus septum iter hostis credens, extrahere reliquum tempus ejus æstatis in animo habebat. Inter hæc consul à Phila Popilium cum duobus millibus armatorum Heracleam mittit. Abest à Phila. V. M. ferme passuum, media regione inter Dium Tempeq;, in rupe amni imminente positum. Popilius priusquam armatos muris admoveret, misit qui magistratibus principibusque suaderent, fidem clementiamque Romanorum, quam vim experiri mallent. Nihil ea consilia moverunt, quia ignes ad Enipeum ex regis castris apparebant. Tum terra marique (& classis appulsa ab littore stabat) simul armis, simul operibus machinisque oppugnari cæpti. Iuvenes etiam quidam Romani, ludicro Circensi ad usum belli verso, partem humillimam muri ceperunt. Mos erat tum nondum hac effusione inducta bestiis omnium gentium Circum complendi, varia spectaculorum conquirere genera: nec semel quadrigis, semel desultore misso, vix unius horæ tempus utrunque curriculum complebat. Inter cætera sexageni ferme juvenes, interdum plures, ab apparitoribus ludi armati inducebantur. Horum inductio in parte simulachrum decurrentis exercitus erat, ex parte elegantioris exercitii quam militaris artis; propiorq; gladiatoriū armorū usum. Cum alios decursus edidissent motus, quadrato agmine facto, scutis super capita densatis, stantibus primis, secundis summissioribus, tertiis magis & quartis, postremis etiam genu nixis, fastigiatam, sicut tecta ædificiorum sunt, testudinem faciebant. Hinc L. ferme pedum spacio distantes, duo armati procurrebant, comminatique

inter

inter se ab ima in summam testudinem per densata scuta cum evasissent, nunc velut propugnantes per oras extremæ testudinis, nunc in media inter se concurrentes, haud secus quam stabili solo persultabant. Huic testudini simillima parti muri admota, cum armati superstantes subissent, propugnatoribus muri fastigio altitudinis æquabantur, depulsisque iis, in urbem duorum signorum milites transcenderunt. Id tantum dissimile fuit, quod & in fronte extrema, & ex lateribus soli non habebant super capita elata scuta, ne nudarent corpora, sed prætecta pugnantium more: ita nec ipsos tela ex muro missa subeunteis læserunt, & testudini injecta imbris in modum lubrico fastigio innoxia ad imum labebantur. Et Cos. capta jam Heraclea castra eo promovit, tanquam Dium, atque inde summoto rege, in Pieriam etiam progressurus. Sed hyberna jam præparans, vias commeatibus subvehendis ex Thessalia muniri jubet, & eligi horreis opportuna loca, tectaque ædificari, ubi diversari portantes commeatus possent. Perseus tandem à pavore eo quo attonitus fuerat, recepto animo, malle imperiis suis non obtemperatum esse, cum trepidans gazam in mare dejici Pellæ, Thessalonicæ navalia jusserat incendi. Andronicus Thessalonicam missus traxerat tempus ipsum quod accidit, pœnitentiæ relinquens locum. Incautior Nicias Pellæ projiciendo pecuniæ partem, quod fuerat nactus: sed in rem emendabilem visus lapsus esse. quod per urinatores omne ferme extractum est: tantusque pudor regi pavoris ejus fuit, ut urinatores clam interfici jusserit: deinde Andronicum quoque & Niciam, ne quis tam dementis imperii conscius existeret. Inter hæc C. Martius cum classe ab Heraclea Thessalonicam profectus, & agrum pluribus locis expositis per littora armatis late vastavit: & procurrentes ab urbe secundis aliquot præliis trepidos intra mœnia compulit. jamque ipsi urbi terribilis erat, cum dispositis omnis generis tormentis, non vagi modo circa muros temere appropinquantes, sed etiam qui in navibus erant, saxis tormento emicantibus percutiebantur. Revocatis igitur in naves militibus, omissaque Thessalonicę oppugnatione, Æniam inde petunt. XV. millia passuum ea urbs abest, adversus Pydnam posita, fertili agro. Pervastatis finibus ejus legentes oram Antigoneam perveniunt. Ibi egressi in terram primo & vastarunt agros passim, & aliquantum prædæ contulerunt ad naves. dein palatos eos adorti Macedones mixti pedites equitesque fugientes effuse ad mare persecuti, D. ferme occiderunt, & non minus ceperunt. nec aliud quam ultima necessitas, cum recipere se tuto ad naves prohiberentur, animos militum Romanorum simul desperatione alia salutis, simul indignitate irritavit. redintegrata in littore pugna est: adjuvere, & qui in navibus erant. Ibi Macedonum ducenti ferme cæsi, par numerus captus. Ab Antigonea classis profecta ad agrum Pallenensem, exscensionem ad populandum fecit. Finium is ager Cassandrensium erat, longe fertilissimus omnis oræ quam prætervecti fuerat. Ibi Eumenes rex, XX. tectis navibus ab Elea profectus obvius fuit, & quinque missæ à Prusia rege tectæ naves. Hac virium accessione animus crevit Pr. ut Cassandream oppugnaret. Condita est à Cassandro rege in ipsis faucibus, quæ Pallenensem agrum cæterę Macedoniæ jungunt, hinc Toronaico, hinc Macedonico septa mari. Eminet namque in altum lingua, in qua sita est: nec minus quam in altum magnitudine Atho mons excurrit, obversa in regionem Magnesiæ duobus imparibus promontoriis, quorum majori Posideum est nomen, minori Canastreum. Divisis partibus oppugnare adorti. Romanus ad Clitas quas vocant, munimenta cervis etiam objectis ut

viam

viam intercluderet, à Macedonico ad Toronaicum mare perducit. Ab altera parte Euripus est. inde Eumenes oppugnabat. Romanis in fossa complenda, quam nuper objecerat Perseus, plurimum erat laboris. Ibi quærenti pr. quia nusquam cumuli apparebant, quo regesta è fossa terra foret, monstrati sunt fornices non ad eandem crassitudinem qua veterem murum, sed simplici laterum ordine structos esse. Consilium igitur cepit, transfosso pariete iter in urbem patefacere. Fallere autem ita se posse, si muros à parte alia scalis adortus, tumultu injecto in custodiam ejus loci propugnatores urbis avertisset. Erant in præsidio Cassandreæ præter non contemnendam inventutem oppidanorum DCCC. Agrianes & duo millia Penestarum Illyriorum à Pleurato inde missi, bellicosum utrumque genus. His tuentibus muros, cum subire Romani summa vi niterentur, momento temporis parietes fornicum perfossi urbem patefecerunt. quod si qui irrupere, armati fuissent, extemplo cepissent. Hoc ubi perfectum esse opus militibus nunciatum est, clamorem alacres gaudio repente tollunt, aliis parte alia in urbem irrupturis. Hosteis primum admiratio cepit, quidnam sibi repentinus clamor vellet. Postquam patere urbem accepere præfecti præsidii, Pytho & Philippus Proco, qui occupasset aggredi opus factum esse rati, cum valida manu Agrianum Illyriorumque erumpunt: Romanosque qui alii aliunde coibant convocabanturque ut signa in urbem inferrent: incompositos atque inordinatos fugant, persequuunturque ad fossam: in qua compulsos ruina cumulant. DC. fermè ibi interfecti, omnesque prope qui inter murum fossamque deprehensi erant, vulnerantur. Ita suo ipse conatu perculsus prætor, segnior ad alia factus consilia erat: & ne Eumeni quidem, simul à mari, simul à terra aggredienti, quicquam satis procedebat. Placuit igitur utrique custodiis firmatis, ne quod præsidium ex Macedonia intromitti posset, quoniam vis aperta non processisset, operibus mœnia oppugnare. Hæc parantibus his, decem regii lembi ab Thessalonica cum delectis Gallorum auxiliaribus missi, cum in salo stantes hostium naves conspexissent, ipsi obscura nocte simplici ordine quam poterant proxime littus tenentes, intrarunt urbem. Hujus novi præsidii fama absistere oppugnatione simul Romanos regemque coëgit. circumvecti promontorium ad Toronem classem appulerunt. Eam quoque oppugnari adorti, ubi valida defendi manu animadvertunt, irrito incœpto Demetriadem petunt. Ibi cum appropinquantes repleta mœnia armatis vidissent, prætervecti ad Iolcon classem appulerunt. inde agro vastato, Demetriadem quoque aggressuri. Inter hæc & Cos. ne segnis sederet tantum in agro hostico, M. Popilium cum V. millibus militum ad Meliboeam urbem oppugnandam mittit. Sita est in radicibus Ossæ montis, qua parte in Thessaliā vergit opportune imminens super Demetriadem. Primus adventus hostium perculit incolas loci: collectis deinde ex necopinato pavore animis, discurrunt armati ad portas ac mœnia, qua suspecti aditus erant: spemque extemplo inciderunt, capi primo impetu posse. Obsidio igitur parabatur, & opera oppugnationum fieri cœpta. Perseus cum audisset simul Meliboeam à consulis exercitu oppugnari, simul classem Iolci stare, ut inde Demetriadem aggrederetur: Euphranorem quendam ex ducibus cum delectis duobus millibus Meliboeam mittit. eidem imperatum, ut si à Meliboea summovisset Romanos, Demetriadem prius occulto itinere intraret, quam ab Iolco ad urbem castra moverent Romani, & ab oppugnatoribus Meliboeæ cum in superioribus locis repente apparuisset, cum trepidatione multa relicta opera sunt,

ſunt, igniſque injectus. Ita à Meliboea abſceſſum eſt. Euphranor ſoluta unius urbis obſidione, Demetriadem extemplo ducit. Nec tum mœnia modo, ſed agros etiam confiderunt ſe à populationibus tueri poſſe: & eruptiones in vagos populatores non ſine vulneribus hoſtium factæ ſunt. Circumvecti tamen mœnia ſunt Pr. & rex, ſitum urbis contemplantes, ſi qua parte tentare aut opere aut vi poſſent. Fama fuit per Cytam Cretenſem, & Antimachum qui Demetriadi præerat, tractatas inter Eumenem & Perſea conditiones amicitiæ: ab Demetriade certè abſceſſum eſt. Eumenes ad Coſ. navigat: gratulatus quod proſperè Macedoniam intraſſet, Pergamum in regnum abiit. Martius Figulus Pr. parte claſſis in hyberna Sciathum miſſa, cum reliquis navibus Oreum Boeotiæ petit: eam urbem aptiſſimam ratus, unde exercitibus qui in Macedonia, quique in Theſſalia erant, mitti commeatus poſſent. De Eumene rege longe diverſa tradunt. Si Valerio Antiati credas, nec claſſe adjutum ab eo prætorem eſſe, cum ſæpe eum literis accerſiſſet, tradit: nec cum gratia ab conſule profectum in Aſiam, indignatum quod ut iiſdem caſtris tenderet, permiſſum non fuerit: ne ut equites quidem Gallos quos ſecum adduxerat, relinqueret, impetrari ab eo potuiſſe. Attalum fratrem ejus, & remanſiſſe apud conſulem, & ſynceram ejus fidem æquali tenore, egregiamque operam in eo bello fuiſſe. Dum bellum in Macedonia geritur, legati Tranſalpini ab regulo Gallorum (Balanos ipſius traditur nomen, gentis ex qua fuerit, non traditur) Romam venerunt pollicentes ad Macedonicum bellum auxilia. Gratiæ ab ſenatu actæ, muneraque miſſa, torquis aureus duo pondo, & pateræ aureæ quatuor pondo, equus phaleratus armaque equeſtria. Secundum Gallos Pamphili legati coronam auream ex XX. millibus Philippeorum factam, in curiam intulerunt: petentibuſque iis, ut id donum in cella I. O.M. ponere. & ſacrificare in Capitolio liceret, permiſſum: benigneque amicitiam renovare volentibus legatis reſponſum: & binûm millium æris ſingulis miſſum munus. Tum ab rege Pruſia, & paulo poſt ab Rhodiis de eadem re longe aliter differentes legati auditi ſunt. utraque legatio de pace reconcilianda cum rege Perſeo egit. Pruſiæ preces magis quam poſtulatio fuere, profitentis & ad id tempus ſe cum Romanis ſtetiſſe, & quo ad bellum foret, ſtaturum. Cæterum cum ad ſe à Perſeo legati veniſſent definiendo cum Romanis bello, & iis pollicitum deprecatorem apud ſenatum futurum, petere, ſi poſſent inducere in animum, ut finiant iram, ſe quoque in gratia reconciliatæ pacis poſſe uti. Hæc regi legati. Rhodii ſuperbe commemoratis erga populum Romanum beneficiis, & pene victoriæ utique de Antiocho rege majore parte à ſe vindicata, adjecerunt: cum pax inter Macedonas Romanoſque eſſet, ſibi amicitiam cum rege Perſeo cœptam. eam ſe invitos, nullo ejus in ſe merito, quoniam ita Romanis viſum ſit, in ſocietatem belli trahere, interrupiſſe. Tertium ſe annum multa ejus incommoda belli ſentire: mari intercluſo inopia inſulam premi, amiſſis maritimis vectigalibus atque commeatibus. Cum id ultra pati non poſſent, legatos alios ad Perſea in Macedoniam miſiſſe, qui ei denunciarent, Rhodiis placere pacem eum componere cum Romanis: ſe Romam eadem nunciatum miſſos: per quos ſtetiſſet, quo minus belli finis fieret: adverſus eos quid ſibi faciundum eſſet, Rhodios conſideraturos eſſe. Ne nunc quidem hæc ſine indignatione legi audirive poſſe certum habeo: inde exiſtimari poteſt, qui habitus animorum audientibus ea patribus fuerit. Claudius nihil reſponſum auctor eſt: tantum S. C. recitatum, quo

quo Caras & Lycios liberos esse juberet P. R. literasque extemplo ad utramque gentem scirent indicatum mitti. Quæ audita re principem legationis, cujus magniloquentiam vix curia paulo ante ceperat, corruisse. Alii responsum esse tradunt: P. R. & principio hujus belli, haud vanis auctoribus compertum habuisse, Rhodios cum Perseo rege adversus rempubl. suam occulta consilia iniisse: & si id ante dubium fuisset, legatorum paulo ante verba ad certum redegisse: & plerumque ipsam se fraudem, etiam si initio cautior fuerit, detegere. Rhodios nuncio in orbe terrarum arbitria belli pacisque agere: deorum nutu arma sumpturos posituros que Romanos esse. Iam non deos fœderum testeis, sed Rhodios habituros. Itane tandem iis pareatur, exercitusque de Macedonia deportentur? visuros esse quid sibi faciendum sit. quid Rhodii visuri sint, ipsos scire: populum certe Romanum devicto Perseo, quod propediem sperent fore, visurum, ut pro meritis cujusque in eo bello civitatis gratiam dignam referat. Munus tamen legatis in singulos binûm millium æris missum est: quod ii non acceperunt. Literæ deinde recitatæ Q. Martii consulis sunt, quemadmodum saltu superato in Macedoniam transisset, & ibi & ex aliis locis commeatus à pr. prospectos in hyemem habere, & ab Epirotis XX. millia modiûm tritici, X. hordei sumpsisse, ut pro eo frumento pecunia Romæ legatis eorum curaretur. Vestimenta militibus ab Roma mittenda esse: equis CC. ferme opus esse, maxime Numidis, nec sibi in his locis ullam copiam esse. S. C. ut ea omnia ex literis consulis fierent, factum est. C. Sulpicius prætor VI. M. togarum, XXX. tunicarum, & equos, deportanda in Macedoniam, præbendaque arbitratu consulis locavit: & legatis Epirotarum pecuniam pro frumento solvit. & Onesimum Pythonis filium nobilem Macedonem in senatum introduxit. Is pacis semper auctor regi fuerat, monueratque, sicut pater ejus Philippus institutum usque ad ultimum vitæ diem servabat, quotidie bis in die fœderis icti cum Romanis perlegendi, ut eum morem, si non semper, crebro tamen usurparet. Postquam deterrere eum à bello nequiit, primo subtrahere sese per alias atque alias causas, ne interesset iis quæ non probabat, cœpit: postremo cum suspectum se esse cerneret, & proditionis interdum crimine insimulari, ad Romanos transfugit: magnoque usui Cos. fuit. Ea introductus in curiam cum memorasset, senatus in formulam sociorum eum referri jussit: locum lautia præberi: agri Tarentini, qui publicus populi Romani esset, ducenta jugera dari, & ædes Tarenti emi: uti ea curaret, C. Decimio prætori mandatū. Censores censum Idibus Decembribus severius quam ante habuerunt: multis equi adempti, inter quos P. Rutilio, qui trib. pl. eos violenter accusarat. tribu quoque is motus, & operarius factus ad opera publica facienda. Cum eis dimidium ex vectigalibus ejus anni attributum ex senatusconsulto à quæstoribus esset, T. Sempronius ex ea pecunia, quæ ipsi attributa erat, ædes P. Africani pone veteres ad Vortumni signum, laneasque & tabernas conjunctas in publicum emit: basilicamque faciendam curavit, quæ postea Sempronia appellata est. Iam in exitu annus erat, & propter Macedonici maxime belli curam in sermonibus homines habebant, quos in annum Coss. ad finiendum tandem id bellum crearent. Itaque S. C. factum est, ut Cn. Servilius primo quoque tempore ad comitia habenda veniret. S. C. Sulpicius Pr. ad Cos. post paucos dies recitavit, quibus ante diem in urbem venturum. & Cos. maturavit: & comitia eo die qui dictus erat, sunt perfecta. Consules creati L. Æmilius Paulus iterum septimodecimo anno postquam primo

primo Cos. fuerat, & C. Licinius Crassus. Prætores postero die facti, Cn. Bæbius Pamphilus, L. Anicius Gallus, Cn. Octavius, P. Fonteius Balbus, M. Ebutius Helua, C. Papirius Carbo. Omnia ut maturius agerentur, belli Macedonici stimulabat cura. Itaque designatos extemplo sortiri placuit provincias, ut utri Macedonia consuli, cuique prætori classis evenisset, sciretur: ut jam inde cogitarent pararentque quæ bello usui forent: senatumque consulerent, si qua re consulto opus esset. Latinas, ubi magistratum inissent, quod per religiones posset, primo quoque tempore fieri placere; neque consulem, cui eundum in Macedoniam esset, teneri. His decretis, consulibus Italia & Macedonia, prætoribus præter duas jurisdictiones in urbe classis, & Hispania, & Sicilia, & Sardinia provinciæ nominatæ sunt. Consulum Æmilio Macedonia, Licinio Italia evenit. Prætores Cn. Bæbius urbanam, L. Anicius peregrinam, & si quò senatus censuisset, Cn. Octavius classem, P. Fonteius Hispaniam, M. Ebutius Siciliam, C. Papirius Sardiniam est sortitus. Extemplo apparuit omnibus non segniter id bellum L. Æmilium gesturum, præterquam quod alius vir erat, etiam quod dies noctesque intentus, ea sola quæ ad id bellum pertinerent animo agitabat. Iam omnium primum à senatu petit, ut legatos in Macedoniam mitterent ad exercitus visendos classemque, & comperta referenda, quid aut terristribus aut navalibus copiis opus esset. Præterea ut explorarent copias regias, quantum possent, quaque provincia nostra, qua hostium foret: utrum intra saltus castra Romani haberent, an jam omnes angustiæ exuperatæ, & in æqua loca pervenissent: qui fideles nobis socii, qui dubii suspensæque ex fortuna fidei, qui certi hostes viderentur: quanti præparati commeatus, & unde terrestri itinere, unde navibus supportarentur: quid ea æstate terra marique rerum gestarum esset: ex his bene cognitis certa in futurum consilia capi posse ratus. Senatus Cn. Servilio Cos. negocium dedit, ut is in Macedoniam quos L. Æmilio videretur, legaret. Legati biduo post profecti, Cn. Domitius Ænobarbus, A. Licinius Nerva, L. Bæbius. Bis in exitu anni ejus lapidatum esse nunciatum est in Romano agro: simul in Vejentibus novendiale sacrum factum est. Sacerdotes eo anno mortui sunt, P. Quintilius Varus flamen Martialis, & M. Claudius Marcellus X-vir: in cujus locum Cn. Octavius suffectus. Et jam magnificentia crescente notatum est, ludis Circensibus P. Cornelii Scipionis Nasicæ, & P. Lentuli ædilium curulium LXIII. Africanas, & XL. ursos & elephantos lusisse. L. Æmilio Paulo, C. Licinio Coss. Idibus Martiis principio insequentis anni, cum in expectatione patres fuissent, maxime quidnam consul de Macedonia, cujus ea provincia esset, referret: nihil se habere Paulus quod referret, cum nondum legati redissent, dixit. Cæterum Brundusii legatos jam esse, bis excursu Dyrrachium ejectos. Cognitis mox, quæ nosci prius in rem esset, relaturum: id fore intra perpaucos dies. & ne quid profectionem suam teneret, pridie Idus Apriles Latinis esse constitutam diem. Sacrificio rite perfecto, se & Cn. Octavium, simul senatus censuisset, exituros esse: C. Licinio collegæ suo fore curæ se absente, ut si qua parari mittive ad id bellum opus sit, parentur mittanturque. Interea legationes exterarum nationum audiri posse. Sacrificio rite perfecto, primi Alexandrini legati ab Ptolemæo & Cleopatra regibus vocati sunt. Sordidati, barba & capillo promisso, cum ramis oleæ ingressi curiam, procubuerunt: & oratio quam habitus fuit miserabilior. Antiochus Syriæ rex, qui obses Romæ fuerat, per honestam speciem majoris Ptolemæi reducendi in regnum, bellū cum minore

fratre

fratre ejus, qui tum Alexandriam tenebat, gerens: & ad Pelusium navali prælio victor fuerat, & tumultuario opere ponte per Nilum facto transgressus cum exercitu, obsidione ipsam Alexandriam tenebat: nec procul abesse, quin potiretur regno opulentissimo, videbatur. Ea legati querentes orabant senatum, ut opem regno regibusque amicis imperio ferrent. Ea merita P. R. in Antiochum, eam apud omnes reges gentesque auctoritatem esse, ut si legatos misissent, qui denunciarent non placere senatui sociis regibus bellum fieri: extemplo abscessurus à mœnibus Alexandriæ, abducturusque exercitum in Syriam esset. Quod si cunctentur facere, brevi extorres regno Ptolemæum & Cleopatram Romam venturos cum pudore quodam P. R. quod nullam opem in ultimo discrimine fortunarum tulissent. Moti patres precibus Alexandrinorum, extemplo C. Popilium Lænatem, & C. Decimium & C. Hostilium, legatos ad finiendum inter reges bellũ miserunt. Prius Antiochum, dein Ptolemæum adire jussi, & nunciare, ni absistatur bello, per utrum stetisset, eum non pro amico nec pro socio habituros esse. His intra triduum simul cum legatis Alexandrinis profectis, legati ex Macedonia quinquatribus ultimis adeo expectati venerunt, ut nisi vesper esset, extemplo senatum vocaturi consules fuerint. Postero die senatus fuit, legatique auditi sunt. Ii nunciant, majore periculo quam emolumento exercitum per invios saltus in Macedoniam inductum. Pieriam, quo processisset, regem tenere: castra castris prope ita collata esse, ut flumine Enipeo interjecto arceantur: neque regem pugnandi potestatem facere, nec nostris vim ad cogendum esse: hyemem etiam asperam rebus gerendis intervenisse: in otio militem ali, nec plus quam VI. dierum frumentum habere. Macedonum dici XXX. millia armatorum esse. Si Ap. Claudio circa Lychnidum satis validus exercitus foret, potuisse ancipiti bello distinere regem: nunc & Appium, & quod cum eo præsidii sit, in summo periculo esse. nisi propere aut justus exercitus eo mittatur, aut illi inde deducantur. Ad classem se ex castris profectos, sociorum navalium partem morbo audisse absumptam, partem, maxime qui ex Sicilia fuerint, domos suas abisse, & homines navibus deesse: qui sint, neque stipendium accepisse, neque vestimenta habere. Eumenem classemque ejus, tanquam vento allatas naves, sine causa & venisse, & abisse: nec animum ejus regis constare satis visum. Sicut omnia de Eumene dubia, Attali egregie constantem fidem nunciabant. Legatis auditis tunc de bello referre sese L. Æmilius dixit. Senatus decrevit ut in octo legiones parem numerum tribunorũ consules & populus crearent: creari autem neminem eo anno placere, nisi qui honorem gessisset. Tum ex omnibus Trr. mil. uti L. Æmilius in duas legiones in Macedoniam, quos eorum velit, eligat: & ut solenni Latinarum perfecto, L. Æmilius Cos. C. Octavius Pr. cui classis obtigisset, in provinciam proficiscantur. Additus est his tertius L. Anicius Pr. cujus inter peregrinos jurisdictio erat. Eum in provinciam Illyricum circa Lychnidum Ap. Claudio succedere placuit. Delectus cura C. Licinio Cos. imposita: is II. millia civium Romanorum & equites CC. scribere jussus, & sociis nominis Latini septem millia peditum imperare, CCCC. equites, & Cn. Servilio Galliam obtinenti provinciam literas mittere, ut DC. equites conscriberet. hunc exercitum ad collegam primo quoque tempore mittere in Macedoniam jussus, neque in ea provincia plus quam duas legiones esse. eas repleri, ut sena millia peditum, trecenos haberent equites. cæteros equites peditesque in præsidiis disponi. qui eorum idonei ad meditandum non essent, dimitti. X. prætereamillia

peditum

peditum imperata sociis, & DCCC. equites. Id præsidii additum Anicio præter duas legiones, quas portare in Macedoniam est jussus, quina millia peditum, & ducenos habentes, trecenos equites: & in classem V. millia navalium sociûm sunt scripta. Licinius consul duabus legionibus obtinere provinciam jussus, eo addere sociorum X. millia peditum, & DC. equites. S. CC. perfectis, L. Æmilius Cos. è curia in concionem processit, orationemque talem habuit: ANIMADVERTISSE videor, "Quirites, majorem mihi sortito "Macedoniam provinciam gratu-"lationem factam, quam cum aut "consul essem consalutatus, aut "quo die magistratum inissem: "neque id ob aliam causam, "quam quia bello in Macedonia, "quod diu trahitur, existimastis "dignum majestate P.R. exitum "per me imponi posse. deos quo-"que huic favisse sorti spero, eos-"demque in rebus gerendis affu-"turos esse. Hæc partim opinari, "partim sperare possum. illud af-"firmare pro certo habeo audeo-"que, me omni ope adnisurum "esse, ne frustra vos hanc spem "de me conceperitis. Quæ ad "bellum opus sunt, & senatus "decrevit, & (quoniam extemplo "proficisci placet, neque ego in "mora sum) C. Licinius collega, "vir egregius, æquè enixe para-"bit, ac si ipse id bellum gesturus "esset. Vos, quæ scripsero senatui "aut vobis, credite: rumores cre-"dulitate vestra ne alatis, quo-"rum auctor nemo extabit. Nam "nunc quidem quod vulgo fieri "hoc præcipue bello animadver-"ti, nemo tam famæ contemptor "est, cujus non debilitari animus "possit. In omnibus circulis, at-"que etiam (si diis placet) in con-"viviis sunt, qui exercitum in "Macedoniam ducant. ubi castra "locanda fint sciant, quæ loca "præsidiis occupanda, quando "aut quo saltu intranda Macedo-"nia, ubi horrea ponenda, qua "terra, mari subvehantur com-meatus, quando cum hoste ma-"nus conserendæ, quando quie-"scendū sit. Nec quid melius fa-"ciendum sit, modo statuunt, sed "quidquid aliter quam ipsi cen-"suere, factum est, consulem velu-"ti dicta die accusant. Hęc magna "impedimenta res gerentibus "sunt. Neque enim omnes tam fir-"mi & constantis animi contra "adversum rumorem esse possunt, "quam Fabius fuit: qui suum im-"perium minui per vanitatem po-"puli maluit, quam secunda fama "male rem gerere. Non sum is, "qui non existimem admonen-"dos duces esse: imo eum, qui "de sua unius sententia omnia "gerat, superbum judico magis "quam sapientem. Quid ergo est? "Primum à prudentibus & pro-"prie rei militaris peritis, & usu "doctis monendi imperatores "sunt: deinde ab his qui intersunt "gerendis rebus, qui loca, qui "hostem, qui temporum oppor-"tunitatem vident, qui in eodem "velut navigio participes sunt "periculi. Itaque si quis est, qui "quod è Repub. sit suadere se "mihi in eo bello, quod gesturus "sum confidat, ne deneget ope-"ram reip. & in Macedoniā me-"cum veniat: nave, equo, taberna-"culo, viatico etiam à me juva-"bitur. Si quem id facere piget "& otium urbanum militiæ la-"boribus præoptat, è terra ne gu-"bernaverit. Sermonum satis ipsa "præbet urbs: loquacitatem suam "contineat, nos castrensibus con-"siliis contentos futuros esse "sciat. Ab hac concione, Latinia quæ pridiæ Calend. April. fuerunt, in monte sacrificio rite perpetrato, protinus inde & Cos. & Pr. Cn. Octavius in Macedoniam profecti sunt. Traditum est memoriæ, majore quam solita frequentia prosequentium consulem celebratum, ac prope certa spe ominatos esse homines, finem esse Macedonico bello, maturumque reditum cum egregio triumpho consulis fore. Dum hæc in Italia geruntur, Perseus quod jā inchoatū perficere, quia impensa pecuniæ

facienda

facienda erat. non inducebat in animum, ut Gentium Illyriorum regem sibi adjungeret: hoc, postquam intrasse saltum Rom. & adesse discrimen ultimum belli animadvertit, non ultra differendum ratus, cum per Hippiam legatum CCC. argenti talenta pactus esset, ita ut obsides ultra citroque darentur, Pantaucum misit ex fidissimis amicis ad ea perficienda. Medeone Labeatidis terræ Pantaucus regi Illyrio occurrit: ibi & jusjurandum ab rege & obsides accepit. Missus & à Gentio est legatus nomine Olympio, qui jusjurandum à Perseo obsidesque exigeret. Cum eodem ad pecuniã accipiendam missi sunt: & auctore Pantauco, qui Rhodum legati cum Macedonibus irent!, Parmenio & Marcus destinatur. Quibus ita mandatum, uti jurejurando obsidibusque & pecunia accepta, tum demum Rhodum proficiscerentur. Duorum simul regum nomine incitari Rhodios ad bellum Romanum posse. Adjunctam civitatem, penes quam unam tum rei navalis gloria esset, nec terra, nec mari spem relicturam Rom. Venientibus Illyriis, Perseus ab Enipeo amni ex castris cum omni equitatu profectus, ad Dium occurrit. Ibi ea quæ convenerunt, circumfuso agmine equitum facta quos adesse fœderi sancitæ cum Gentio societatis volebat rex, aliquantum eam rem ratus animorum iis adjecturam. & obsides in conspectu omnium dati acceptique: & Pellam ad thesauros regios missis, qui pecuniam acciperent, qui Rhodum irent cum Illyriis legatis, Thessalonicæ conscendere jussi. Ibi Metrodorus erat, qui nuper ab Rhodo venerat, auctoribusque Dione & Polyarato principibus civitatis ejus affirmabat Rhodios paratos ad bellum esse. Is princeps junctæ cum Illyriis legationis datus est. Eodem tempore ad Eumenem & ad Antiochum communia mandata, quæ subjicere conditio rerum poterat. Natura inimica inter se esse liberam civitatem & regem. Singulos populum Rom. aggredi, & quod indignius sit, regum viribus reges oppugnare. Attalo adjutore patrem suum oppressum: Eumene adjuvante & quadam ex parte etiam Philippo patre suo, Antiochum oppugnatum: in se nunc & Eumenem & Prusiam armatos esse. Si Macedoniæ regnum sublatum foret, proximam Asiam esse, quam jam ex parte sub specie liberandarum civitatum suam fecerint; deinde Syriam. Iam Prusiam Eumeni honore præferri, jam Antiochum victorem præmio belli ab Ægypto arceri. Hæc cogitantem providere jubebat, ut aut ad pacem secum faciendam compelleret Rom. aut perseverantes in bello injusto communes duceret omnium regum hostes. Ad Antiochum aperta mandata erant. ad Eumenem per speciem captivorum redimendorum missus legatus erat: verum occultiora quædam agebantur, quæ in præsentia invisum quidẽ & suspectum Rom. Eumenem * falsis gravioribus. Proditor enim ac prope hostis habitus, dum inter se duo reges captantes fraude & avaritia certant. Cydas erat Cretensis ex intimis Eumenis: hic prius ad Amphipolim cum Chimaro quodam populari suo militante apud Persea, inde postea ad Demetriadem semel cum Menecrate quodam, iterum cum Antiocho regiis ducibus sub ipsis mœnibus urbis collocutus fuerat. Eropon quoque, qui tum missus est, duabus ad eundem Eumenem jam ante legationibus functus erat, quæ colloquia occulta, & legationes infames quidem erant, sed quid actum esset, quidve inter reges convenisset, ignorabatur. Res autem ita se habuit. Eumenes neque favit victoriæ Persei, neque bello eum invadere in animo habuit, non tam quia paternæ inter eos inimicitiæ erant, quam ipsorum odiis inter se accensæ. Non ea regum æmulatio, ut æquo animo Persea tantas adipisci opes tantamque gloriam, quanta Romanis victis

victis eum manebat, Eumenes visurus fuerit. Cernebat & Persea jam inde ab initio belli omni modo spem pacis tentasse, & in dies magis quo propior admoveretur terror, nihil neque agere aliud, neque cogitare. Romanos quoque, quia traheretur diutius spe ipsorum bellum, & ipsos duces & senatum non abhorrere à finiendo tam incommodo ac difficili bello. Hac utriusque partis voluntate explorata, quod fieri etiam sua sponte tædio validioris, metu infirmioris credebat posse, in eo suam operam venditare concilianda gratia magis cupiit. Nam modo ne juvaret bello Romanos terra marique; modo pacis patrandæ cum Rom. paciscebatur mercedem, ne bello interesset, M. & D. talenta. in utroque non fidem modo se, sed obsides quoque dare paratum esse ostendebat. Perseus ad rem inchoandā promptissimus erat cogente metu, & de obsidibus accipiendis sine dilatione agebat, conveneratque ut accepti Cretam mitterentur. ubi ad pecuniæ mentionem ventum erat, ibi hæsitabat: & utique alteram in tanti nominis regibus turpem ac sordidam, & danti & magis accipienti mercedem esse. Malebat in spem Romanæ pacis non recusare impensam, sed eam pecuniam perfecta re daturum: interea Samothracę in templo depositurum. Ea insula cum ipsius ditionis esset, videre Eumenes nihil interesse an Pellæ pecunia esset: id agere ut partem aliquam præsentem ferret. Ita nequicquam inter se captari, nihil præter infamiam movere. Nec hæc tantum Perseo per avaritiam est dimissa res, cum pecuniam tutam & pacem habere per Eumenem, quæ vel parte regni redimenda esset, ac receptus protrahere inimicum mercede onustum, & hostes merito ei Rom. posset facere. Sed etiam Gentii regis parata societas, & tum Gallorum effusorum per Illyricum ingens agmen oblatum avaritia dimissum est. Veniebant decem millia equitum, par numerus peditum, & ipsorum jungentium cursum equis, & in vicem prolapsorum equitum vacuos capientium ad pugnam equos. Hi pacti erant, eques denos præsentes aureos, pedes quinos, mille dux eorum. Venientibus his Perseus ab Enipeo ex castris profectus obviam cum dimidia copiarum parte, denuntiare per vicos urbesque quæ viæ propinquæ sunt cœpit, ut commeatus expedirent, frumenti, vini, pecorum ut copia esset. Ipse equos phalerasque & sagula donum principibus ferre, & parum auri, quod inter paucos divideret, multitudinem credens trahi spe posse. Ad Alamanam urbem pervenit, & in ripa fluminis Axii posuit castra. circa Desudabam in Mædica exercitus Gallorum consederat, mercedem pactā operiens. Eo mittit Antigonum ex purpuratis unum qui juberet multitudinē Gallorū ad Bylazora (Pæoniæ is locus est) castra movere, principes ad se venire frequentes. LXXV. millia ab Actio flumine & castris regis aberant. Hæc mandata ad eos cum pertulisset Antigonus, adjecissetque per viā quanta omnium præparata cura regis copia multitudini foret, quibusque muneribus principes advenientes vestis, argenti, equorumque excepturus rex esset: de his quidem se coram cognituros respondent. Illud quod præsens pepigissent, interrogant, ecquid aurū quod in singulos pedites equitesque dividendum esset, secum adduxisset. Cum ad id nihil responderetur, Clondicus regulus eorum: *Abi, renuntia ergo*, inquit, *regi, nisi aurum obsidesque accepissent, nusquam inde Gallos longius vestigium moturos*. Hæc relata regi cum essent, advocato concilio, cum quid omnes suasuri essent appareret, ipse pecuniæ quam regni melior custos, instituit de perfidia & feritate Gallorū disserere. Multorum jam ante cladibus expertum, periculosum esse tantā multitudinem in Macedoniam accipere, ne graviores eos socios habeant

occurrit. Nihil minus credere præfecti Eumenis, quam Macedonum classem in illo vagari mari: nunc Romanos esse, nunc Attalum aut remissos aliquos ab Attalo ex castris Rom. Pergamum petere. Sed cum jam appropinquantium forma lemborum haud dubia esset, & concitatio remorum, directæque in se proræ, hostes appropinquare apparuisset: tunc injecta trepidatio est, cum resistendi spes nulla esset, inhabilique navium genere, & Gallis vix quietem ferentibus in mari. Pars eorum qui propiores continenti littori erant, in Erythream enarunt: pars velis datis ad Chium naves ejecere, relictisque equis effusa fuga urbem petebant. Sed propius urbem lembi accessuque commodiore cum exposuissent armatos, partim in via fugientes Gallos adepti Macedones ceciderunt: partim ante portam exclusos (clauserant enim Chii portam) ignari qui fugerent aut sequerentur. DCCC. fermè Gallorum occisi, CC. vivi capti: equi, pars in mari fractis navibus absumpti, partim nervos succiderunt in littore Macedones. XX. eximiæ equos formæ cum captivis, eosdem X. lembos, quos ante miserat, Antenor devehere Thessalonicam jussit, & primo quoque tempore ad classem reverti: Phanis se eos expectaturum. Triduum fermè classis ad urbem stetit. Phanas inde progressi sunt, & spe celerius reversis X. lembis evecti, Ægeo mari Delum trajecerunt. Dum hæc geruntur, legati Rom. C. Popilius & C. Decimius, & C. Hostilius à Chalcide profecti tribus quinqueremibus Delum cum venissent, lembos ibi Macedonum XL. & V. regis Eumenis quinqueremes invenerunt. Sanctitas templi insulæque inviolatos præstabat omnes. Itaque permixti Romanique & Macedones, & Eumenis navales socii, in templo, inducias religione loci præbente, versabantur. Antenor Persei præfectus, cum aliquas alto præferri onerarias naves ex speculis significatum foret: parte lemborum ipse insequens, parte per Cycladas disposita, præterquam si quæ Macedoniam peterent, omnes aut supprimebat, aut spoliabat naves: quibus poterat Popilius aut Eumenis naves, succurrebat: sed victi nocte binis aut ternis plerunque lembis Macedones fallebant. Per id ferè tempus legati Macedones Illyriique simul Rhodum venerunt: quibus auctoritatem addidit, non lemborum modo adventus passim per Cycladas atque Ægeum vagantium mare, sed etiam conjunctio ipsa regum Persei Gentiique, & fama cum magno numero peditum equitumque venientium Gallorum. Et jam cum accessissent animi Dioni ac Polyarato, qui Persei partium erant, non benignè modo responsum regibus est, sed palam pronunciatum, bello finem auctoritate sua imposituros esse: itaque ipsi quoque reges æquos adhiberent animos ad pacem accipiendam. Iam veris principium erat, novique duces in provinciā venerant: Cos. Æmilius in Macedoniam, Octavius Oreum ad classem, Anicius in Illyricum, cui bellandum adversus Gentium. Patre Pleurato rege Illyriorum, & matre Eurydica genitus, fratres duos Platorem utroque parente, Caravantium matre eadem natum habuit. Hoc propter ignobilitatem paternam minus suspecto, Platorem occidit, & duos amicos ejus, Ettritum & Epicadum, impigros viros, quo tutius regnaret. Fama fuit Monuni Dardanorum principis filiam Etutam pacto fratri eum invidisse, tanquam his nuptiis adjungenti sibi Dardanorum gentem, & similius id vero fecit ducta ea virgo. Platore interfecto gravis deinde dempto fratris metu popularibus esse cœpit, & violentiam insitam ingenio intemperantia vini accendebat. Cæterum, sicut antè dictum est ad Romanum incitatus bellum, Lissum omnes copias contraxit. XV. M. armatorum fuerunt. Inde fratre in Caviorum gentem vi aut terrore

tatus, in urbem ad suos rediit, & cum prætore eo die honorifice est epulatus: deinde in custodiam C. Cassio Tr. mil. traditus, vix gladiatorio accepto X. talentis ab rege rex, ut in eam fortunam recideret. Anicius Scodra recepta, nihil prius quam requisitos Petilium Perpennamque legatos ad se duci jussit: quibus splendore suo restituto, Perpennam extemplo mittit ad comprehendendos amicos cognatosq; regis: qui Medeonem Labeatium gentis urbem profectus, & Levam uxorem cum filiis duobus Scerdileto Pleuratoque, & Caravantium fratrem Scodram in castra adduxit. Anicius bello Illyrico intra XXX. dies perfecto nuncium victoriæ Perpennam Romam misit: & post dies paucos Gentium regem ipsum cum parente, conjuge; ac liberis ac fratre aliisque principibus Illyriorum. Hoc unum bellū prius perpetratum quam cœptum Romæ auditum est. Quibus diebus hæc agebantur, Perseus quoq; in magno terrore erat, propter adventum simul Æmilii novi consulis, quem cum ingentibus minis adventare audiebat, simul Octavii Pr. Nec minus terroris à classe Romana & periculo maritimæ oræ habebat. Thessalonicæ Eumenes & Athenagoras præerant cum parvo præsidio MM. cetratorum. Eo & Androclen præfectum mittit, jussum sub ipsis navalibus castra habere. Æniam M. equites cum Antigono misit ad tutandam maritimam oram, ut quocunque littore applicuisse naves hostium audissent, extemplo ferrent agrestibus opem. V. M. Macedonum missa ad præsidium Pythoi & Petræ, quibus præpositi erant Histiæus & Theogenes & Midon. His profectis ripam munire Enipei fluminis aggressus est: quia sicco alveo transiri poterat. Huic ut omnis multitudo vacaret, fœminæ ex propinquis urbibus coactæ cibaria in castra afferebant: miles jussus ex propinquis sylvis

* *

postremo sequi se vtrarios ad mare, quod minus CCC. passus abesset, jussit, & in littore alios alibi modicis intervallis fodere. montes ingentis altitudinis spem faciebant, eo magis, quia nullos apertos evergerent rivos, occultos continere latices, quorum venæ in mare permanantes undæ miscerentur. Vix deducta summa arena erat, cum scaturigines turbidæ primo & tenues emicare, dein liquidam multamque fundere aquam velut deûm dono cœperunt. Aliquantum ea quoque res duci famæ & auctoritatis apud milites adjicit. Iussis deinde militibus expedire arma, ipse cum tribunis primisque ordinibus vadit ad contemplandos transitus, qua descensus facilis armatis, qua in ulteriorem ripam minime iniquus ascensus esset. His satis exploratis, illa quoque primum ut ordine ac sine tumultu omnia in agmine ad nutum imperiumque ducis fierent, providet. Vbi omnibus simul pronunciaretur quod fieret, neque omnes exaudirent, incerto imperio accepto alios ab se adjicientes, plus eo quod imperatum sit, alios minus facere: clamores deinde dissonos oriri omnibus locis, & prius hostes quam ipsos quid paretur scire. Placere igitur, Tr. militum primo pilo legionis secretum edere imperium: illum & dein singulos proximo cuique in ordine centurioni dicere quid opus facto sit, sive à primis signis ad novissimum agmen, sive ab extremis ad primos perferendum imperium sit. Vigiles etiam novo more scutum in vigiliam ferre vetuit: non enim in pugnam vigilem ire ut armis utatur, sed ad vigilandum, ut cum senserit hostium adventum, recipiat se, excitetque ad arma alios. Scuto pre se erecto stare galeatos: deinde ubi fessi sint, innixos pilo, capite super marginem scuti posito sopitos stare: ut fulgentibus armis procul conspici ab hoste possit, ipse nihil provideat. Stationum quoque morem mutavit. armati omnes, & frænatis equis equites diem totum perstabant. Id cum

res Scœnum & Menophilum, notæ & fidei jam sibi & prudentiæ homines, accersitos secreto percunctatur, quales ad Perrabiam transitus sint. Cum loca non iniqua esse dicerent, præsidiis autem regis obsideri: spem cepit, si nocte improviso valida manu aggressus nec opinantes esset, dejici præsidia posse. Iacula enim & sagittas & cætera missilia in tenebris, ubi quid petatur procul provideri nequeat, inutilia esse: gladio comminus geri rem in permixta turba, quo miles Romanus vincat. His ducibus usurus prætorem Octavium accersitum, exposito quid pararet, Heracleam cum classe petere jubet, & mille hominibus decem dierum cocta cibaria habere. Ipse P. Scipionem Nasicam, Q. Fabium Maximum filium suum cum quinque delectis millibus Heracleam mittit, velut classem conscensuros ad maritimam oram interioris Macedoniæ, quod in concilio agitatum erat, vastandam. Secreto indicatum cibaria his præparata ad classem esse, ne quid eos moraretur. Inde jussi duces itineris ita dividere viam, ut quarta vigilia tertio die Pythoum adoriri possent. Ipse postero die, ut detineret regem ab circumspectu rerum aliarum, prima luce medio in alveo cum stationibus hostium prælium commisit: pugnatumque utrinque est levi armatura: nec gravioribus armis in tam inæquali alveo pugnari poterat. Descensus ripæ utriusque in alveum trecentorum ferme passuum erat: medium spacium torrentis alibi aliter cavati paulo plus quam mille passus patebat. ibi in medio spectantibus utrinque ex vallo castrorum, hinc rege, hinc Cos. cum suis legionibus pugnatum est. Missilibus procul regia auxilia melius pugnabant comminus stabilior & tutior aut parma, aut scuto Ligustino Romanus erat. Meridie ferè receptui cani suis Cos. jussit: ita eo die diremptum prælium est, haud paucis utrinque interfectis. Sole orto postero die, irritatis certamine animis, etiam acrius concursum est: sed Romani non ab his tantum, cum quibus contractum certamen erat, sed multo magis ab ea multitudine, quæ disposita in turribus stabat, omni genere missilium telorum ac saxis maximè vulnerabantur. Vbi propius ripam hostium subissent, tormentis missa etiam ad ultimos perveniebant. Multo pluribus eo die amissis, consul paulo serius recepit suos. Tertio die prælio abstinuit, digressus ad imam partem castrorum veluti per devexum in mare brachium transitum tentaturus. Perseus quod in oculis erat

* *

anni post circumactum solstitium erat, hora diei jam ad meridiem vergebat; iter multo pulvere & incalescente sole factum erat. lassitudo & sitis jam sentiebatur, & meridie instante magis accessurum utrumque apparebat. Statuit sic affectos recenti atque integro hosti non objicere. Sed tantus ardor in animis ad dimicandum utrinque erat, ut consuli non minore arte ad suos eludendos quam ad hostes opus esset. Nondum omnibus instructis, instabat tribunis militum ut maturarent instruere: circumibat ipse ordines, animos militum hortando in pugnam accendebat. Ibi primo alacres signum poscebant: deinde quantum incresceret æstus, & vultus minus vigentes, & voces segniores erant, & quidam incumbentes scutis nixique pilis stabant. Tum jam aperte primis ordinibus imperat, metarentur frontem castrorum, & impedimenta constituerent. Quod ubi fieri milites sensere, alii gaudere palã, quod fessos viæ labore, flagrantissimo æstu non coëgisset pugnare. Legati circa imperatorẽ ducesque externi erant, inter quos & Attalus, omnes approbantes cum pugnaturum consulem credebant. Neque enim ne his cunctationem aperuerat suam. Tunc mutatione consilii subita cum alii silerent, Nasica unus ex omnibus ausus est monere consulẽ, ne hostẽ quidem

quidem ludificatos priores imperatores, fugiendo certamen manibus emittere. vereri ne nocte abeat, sequendus maximo labore ac periculo in intima Macedoniæ, exercitusque sicut prioribus ducibus, per calles saltusque Macedonicorum montium vagando circumagatur. Se magnopere suadere, dum in campo patenti hostẽ habeat, aggrediatur, nec oblatam occasionem vincendi amittat. Consul nihil offensus libera admonitione tam clari adolescentis: *Et ego*, inquit, *animum istum habui Nasica, quem tu nunc habes: & quem ego nunc habeo, tu habebis. Multis belli casibus didici, quando pugnandum, quando abstinendum pugna sit. Non opera sit stanti nunc in acie docere, quibus de causis hodie quiesse melius sit: rationes alias reposcito, nunc auctoritate veteris imperatoris contentus eris.* Conticuit adolescens, haud dubie videre aliqua impedimenta pugnæ consulem, quæ sibi non apparerent. Paulus postquam metata castra, impedimentaque collocata animadvertit, ex postrema acie triarios primos subducit: deinde principes stantibus in prima acie hastatis, si quid hostis moveret: postremo hastatos, ab dextro primum cornu singulorum paulatim signorum milites subtrahens. Ita pedites equitibus cum levi armatura ante aciem hosti oppositis, sine tumultu abducti: nec ante quam prima frons valli ac fossa perducta est, ex statione equites revocati sunt. Rex quoque, cum sine detrectatione paratus pugnare eo die fuisset, contentus quod per hostem moram fuisse pugnæ scirent, & ipse in castra copias reduxit. Castris permunitis C. Sulpicius Gallus tribunus militum secundæ legionis, qui prætor superiore anno fuerat, consulis permissu ad concionem militibus vocatis pronunciavit: nocte proxima, ne quis id pro portento acciperet, ab hora secunda usque ad quartam horam noctis lunam defecturam esse. id quia naturali ordine statis temporibus fiat, & sciri ante & prædici posse. Itaque quemadmodum, quia certi solis lunæque & ortus & occasus sint, nunc pleno orbe, nunc senescente exiguo cornu fulgere lunam non mirarentur: ita ne obscurari quidem, cum condatur umbra terræ, trahere in prodigium debere. Nocte quam pridie Nonas Septembris insecuta est dies, edita hora luna cum defecisset, Romanis militibus Galli sapientia propè divina videri: Macedonas ut triste prodigium occasum regni perniciemque gentis portendens movit: nec aliter vates clamor ululatusque in castris Macedonum fuit, donec luna in suam lucem emersit. Postero die tantus utrique ardor exercitui ad concurrendum fuerat, ut & regem & consulem suorum quidam quod sine prælio discessum esset, accusarent. Regi prompta defensio erat, non eo solum quod hostis prior aperte pugnam detrectans in castra copias reduxisset: sed etiam quod eo loco signa constituisset, quo phalanx, quam inutilem vel mediocris iniquitas loci efficeret, promoveri non posset. Consul ad id quod pridie prætermisisse pugnandi occasionem videbatur, & locum dedisse hosti si nocte abire vellet, tunc quoque per speciem immolandi terere videbatur tempus, cum luce prima signum propositum pugnæ ad exeundum in aciem fuisset. Tertia demum hora, sacrificio rite perpetrato, concilium advocavit: atque ibi quod rei gerendæ tempus esset, loquendo & intempestive consultando videbatur quibusdam extrahere: post sermones tamen Cos. orationem habuit. P. NASICA " egregius adolescens, ex omni" bus unus quibus hesterna die" pugnari placuit, denunciavit" mihi suum consilium: idem" postea, ita ut transisse in senten" tiam meam videri posset, tacuit." Quibusdam aliis absentem car" pere imperatorem, quam præ" sentem monere, melius visum" est. & tibi P. Nasica, & quicun" que idem quod tu occultius" "senserunt,

"senserunt, non gravabor reddere dilatæ pugnę rationem. Nam tantum abest ut me hesternæ quietis pœniteat, ut servatum à me exercitum eo consilio credam. In qua me opinione esse, ne quis sine causa vestrûm credat, recognoscat agedum mecum, si videtur, quam multa pro hoste, & adversus nos fuerint. Iam omnium primum quantum numero nos præstent, neminem vestrū nec ante ignorasse, & hesterno die implicatam intuentes aciem, animadvertisse certum habeo. Ex hac nostra paucitate, quarta pars militum pręsidio impedimentis relicta erat, nec ignavissimum quemque relinqui ad custodiam sarcinarum scitis. Sed fuerimus omnes, parvum hoc tandem esse credimus, quod ex his castris in quibus hac nocte mãsimus, exituri in aciem hodierno aut summum crastino die, si ita videbitur, diis bene juvantibus sumus? nihil ne interest, utrum militem, quem neque vię labor hodie, neque operis fatigaverit, requietum, integrum in tentorio suo arma capere jubeas, atque in aciem plenum virium, vigentem & corpore & animo educas: an longo itinere fatigatum, & onere fessum, madentem sudore, ardentibus siti faucibus, ore atque oculis repletis pulvere, torrentem meridiano sole, hosti objicias, recenti, quieto, qui nulla re ante consumptas vires ad prælium adferat? Quis pro deûm fidem, ita comparatus vel iners atque imbellis fortissimum virum non vicerit? Quid quod hostes per summum otium instruxerant aciem? reparaverant animos, stabant compositi suis quisque ordinibus: nobis tunc repente trepidandum in acie instruenda erat & incompositis concurrendum? At hercule aciem quidem inconditam inordinatamq; habuissemus, castra munita, provisam aquationem, tutum ad eam iter præsidiis impositis, explorata circa omnia: an nihil nostri habentes præter nudum campum in quo pugnaremus? Majores vestri castra munita, portum ad omnes casus exercitus ducebant esse, unde ad pugnam exirent, quo jactati tempestate pugnæ receptum haberent. Ideo cum munimentis ea sepissent, præsidio quoque valido firmabant: quod qui castris exutus erat, etiamsi pugnando acie vicisset, pro victo haberetur. Castra sunt victori receptaculum, victo perfugium. Quam multi exercitus, quibus minus prospera pugnæ fortuna fuit, intra vallum compulsi, tempore suo interdum momento post eruptione facta victorem hostem pepulerunt? Patria altera est militaris hæc sedes, vallumque pro mœnibus, & tentorium suum cuique militi domus ac penates sunt. Sine ulla sede vagi dimicassemus, ut quo victores nos reciperemus? His difficultatibus & impedimentis pugnæ illud opponitur: Quid si hostis hac interposita nocte abisset, quantum rursus sequendo eo penitus in ultimam Macedoniam exhauriendū laboris erat? Ego autem neque mansurum eum, neque in aciem copias educturum fuisse certum habeo, si cedere hinc statuisset. Quanto enim facilius abire fuit cum procul abessemus, quam nunc cum in cervicibus sumus? Nec falleret nos, nec interdiu, nec nocte abeundo. Quid autem est nobis optatius, quam ut quorum castra pręalta fluminis ripa tutata vallo insuper septa ac crebris turribus oppugnare adorti sumus, eos relictis munimentis agmine effuso abeuntes in patentibus campis ab tergo adoriamur? Hæ dilatæ pugnæ ex hesterno die in hodiernum causæ fuerunt. Pugnare enim & ipsi mihi placet: & ideo quia per Enipeum amnem septa ad hostem via erat, alio saltu dejectis hostium præsidiis novum iter aperui: neque priusquam

" debellavero, absistam. Post hanc orationem silentium fuit, partim traductis in sententiam ejus, partim verentibus nequicquam offendere in eo, quod utcunq; prætermissum revocari non posset. Ac ne illo ipso quidem die aut consule aut rege optante pugnatum est; rege, quod nec fessos ut pridie ex via, neque trepidanteis in acie instruenda, & vix dum compositos aggressurus erat: consule, quod in novis castris non ligna, non pabulum convectum erat, ad quæ petenda ex propinquis agris magna pars militum è castris exierat: neutro imperatorum volente, fortuna quæ plus consiliis humanis pollet, contraxit certamen. Flumen erat haud magnum propius hostium castris, ex quo & Macedones & Rom. aquabantur, præsidiis ex utraque ripa positis, ut id facere tuto possent. Duæ cohortes à parte Rom. erant, Marrucina & Peligna: duæ turmæ Samnitium equitum, quibus præerat M. Sergius Sylus legatus: & aliud pro castris stativum erat præsidium sub C. Cluvio legato: tres cohortes, Firmana, Vestina, Cremonensis: duæ turmæ equitum, Placentina & Essernina. Cum otium ad flumen esset neutris lacessentibus, hora circiter quarta jumentum è manibus curantium elapsum, in ulteriorem ripam effugit. Quod cum per aquam fermè genutenus altam tres milites sequerentur, Thraces duo id jumentum ex medio alveo in suam ripam trahentes: altero* in eorum occiso receptoque eo jumento ad stationem suorum se recipiebant. Octingentorũ Thracum præsidium in hostium ripa erat: ex his pauci primo ægre passi popularem in suo conspectu cæsum, ad persequendos interfectores fluvium transgressi sunt: dein plures, postremo omnes, & cum præsidio

* *

prælium ducit. Movebat imperii majestas, gloria viri, ante omnia ætas, quod major LX. annis juvenum munia in parte præcipua laboris periculique capessebat. Intervallum quod inter cetratos & phalanges erat, implevit legio, atque aciem hostium interrupit. A tergo cetratis erat, frontem adversus clypeatos habebat: aglaspides appellabantur. Secundam legionem L. Albinus consularis ducere adversus Leucaspidem phalangem jussus: ea media acies hostium fuit. In dextrum cornu, unde circa fluvium commissum prelium erat, elephantes inducti, & ala sociorum: & hinc primum fuga Macedonum est orta. Nam sicut pleraque nova commenta mortalium in verbis vim habent extemplo, cum agi, non quemadmodum agantur, edisseri oportet, sine ullo effectu evanescunt: ita tum elephanti in acie nomen tantum sine usu fuerunt. Elephantorum impetũ subsecuti sunt socii nominis Latini, pepuleruntque lævum cornu. In medio secunda legio immissa dissipavit phalangẽ: neq; ulla evidentior causa victoriæ fuit, quam quod multa passim prælia erant, quæ fluctuantem turbarunt primo, deinde disjecerunt phalangem: cujus confertæ & intentis horrentis hastis intolerabiles vires sunt. Si carptim aggrediendo circumagere immobilem longitudine & gravitate hastam cogas, confusa strue implicantur: si vero aut ab latere, aut ab tergo aliquid tumultus increpuit, ruinæ modo turbantur: sicut tum adversus catervatim incurrentes Romanos, & interrupta multifariam acie obviam ire cogebantur: & Romani quacunque data intervalla essent, insinuabant ordines suos. Qui si universa acie in frontem adversus instructam phalangem concurrissent, quod Pelignis principio pugnæ incaute congressis adversus cetratos evenit, induissent se hastis: nec confertam aciem sustinuissent. Cæterum sicut peditum passim cædes fiebant, nisi qui abjectis armis fugerunt, sic equitatus prope integer pugna excessit. Princeps fugæ rex ipse erat. Jam à Pydna cum sacris alis equitum Pellam petebat. confestim Cottocus sequebatur, Odrysarumque equi-

quitatus. cæteræ quoque Macedonum alæ integris abibant ordinibus; quia interjecta peditum acies, cujus cædes victores tenebant, immemores fecerat sequendi equites. diu phalanx à fronte, à lateribus, ab tergo cæsa est: postremo qui ex hostium manibus elapsi erant, inermes ad mare fugientes, quidam aquam etiam ingressi, manus ad eos qui in classe erant tendentes, suppliciter vitam orabant: & cum scaphas concurrere undique ab navibus cernerent, ad excipiendos sese venire rati, ut caperent potius quam occiderent, longius in aquam quidam etiam natantes progressi sunt. Sed cum hostiliter è scaphis cæderentur, retro qui poterant nando repetentes terram, in aliam fœdiorem pestem incidebant: elephanti enim ab rectoribus ad littus acti, exeunteis obterebant elidebantque. Facile conveniebat Rom. nunquam una acie tantum Macedonum interfectum: cæsa enim ad XX. millia hominū sunt, ad sex M. qui Pydnam ex acie perfugerant, vivi in potestatem pervenerunt: & vagi è fuga V.M. hominum capta. Ex victoribus ceciderunt non plus centum, & eorum multo major pars Peligni: vulnerati aliquanto plures sunt. Quod si maturius pugnari cœptū esset, ut satis diei victoribus ad persequendum superesset, deletæ omnes copiæ forent: nunc imminens nox & fugientes texit, & Roman. pigritiam ad sequendum locis ignotis fecit. Perseus ad Pieriam sylvam via militari frequenti agmine equitum & regio comitatu fugit. Simul in Sylvam ventum est, ubi plures diversæ semitæ erant, & nox appropinquabat, cum perpaucis maxime fidis via divertit. Equites sine duce relicti alii alio in civitates suas dilapsi sunt: perpauci inde Pellam celerius quam ipse Perseus, quia recta expedita via ierant, pervenerunt. Rex ad mediam ferme noctem terrore & variis difficultatibus viæ vexatus est. In regia Perseo qui Pellæ præerat Euctus, regiique pueri præsto erant. contra ea amicorum qui alii alio casu servati ex prælio Pellam venerant, cum sæpe accersiti essent, nemo ad eum venit. Tres erant tantum cum eo fugæ comites, Euander Cretensis, Neon Bœotius, & Archidamus Ætolus. cum iis, jam metuens ne qui venire ad se abnuerent, majus aliquid mox auderent, quarta vigilia profugit. Secuti eum sunt admodum Quingenti Cretenses: petebat Amphipolim, sed nocte à Pella exierat, properans ante lucem Axium amnem trajicere, eum finem sequendi propter difficultatem transitus fore ratus Romanis. Cos. cum se in castra victor recepisset, ne syncero gaudio frueretur, cura de minore filio stimulabat. P. Scipio is erat, Africanus & ipse postea deleta Carthagine appellatus, naturalis consulis Pauli, adoptione Africani nepos. Is decimumseptimum tunc annum agens, quod ipsum curam augebat, dum effuse sequitur hostes, in partem aliam turba ablatus erat. & serius cum redisset, tum demum, recepto sospite filio, victoriæ tantæ gaudium consul sensit. Amphipolim cum jam fama pugnæ pervenisset, concursusq; matronarum in templum Dianæ, quam Tauropolon vocant, ad opem exposcendam fieret, Diodorus qui præerat urbi, metuens ne Thraces, quorum duo millia in præsidio erant, urbem in tumultu diriperent, ab subornato ab se per fallaciam in tabellarii speciem, literas in foro medio accepit. Scriptum in iis erat, ad Emathiam classem Romanā appulsam esse, agrosque circa vexari: orare præfectos Emathiæ, ut præsidium adversus populatores mittat. His lectis hortatur Thracas, ut ad tuendam Emathiæ oram proficiscantur: magnam eos cædem prædamque palatis passim per agros Romanis facturos. simul elevat famam adversæ pugnæ: quæ si vera foret, alium super alium recentes ex fuga venturos

fuisse. Per hanc causam Thracibus ablegatis, simul transgressos eos Strymonem vidit, portas clausit. Tertio die Perseus quam pugnatum erat, Amphipolim venit: inde oratores cum caduceo ad Paulum misit. Interim Hippias & Midon & Pantaucus, principes amicorũ regis Berœam, quo ex acie confugerant, ipsi ad consulem profecti Romanis dedunt: hoc idem & aliæ deinceps metu perculsæ parabant facere. Cos. nunciis victoriæ Qu. Fabio filio, & L. Lentulo, & Qu. Metello cum literis Romam missis, spolia jacentis hostium exercitus peditibus concessit. equitibus prædam circumjecti agri dum ne amplius duabus noctibus à castris abessent. Ipse propius mare ad Pydnam castra movit. Berœa primum, deinde Thessalonica & Pella, & deinceps omnis ferme Macedonia intra biduum dedita. Pydnæi qui proximi erant, nondum miserant legatos: multitudo incondita plurium simul gentium, turbaque quæ ex acie fuga in unum compulsa erat, consilium & consensum civitatis impediebat: nec clausæ modo portæ, sed etiam inædificatæ erant. Missi Midon & Pantaucus sub muros ad colloquium Solonis, qui præsidio erat: per eum emittitur militaris turba. oppidum deditum militibus datur diripiendum. Perseus una tantum spe Bisaltarum auxilii tentati, ad quos nequicquam miserat legatos, in concionem processit, Philippum secum filium habens, ut & ipsos Amphipolitanos, & equitum peditumque qui aut semper secuti, aut fuga eodem delati erant, adhortando animos confirmaret. Sed aliquotiens dicere incipientem cum lachrymæ præpedissent, quia ipse dicere nequiit, Euandro Cretensi editis quæ agi cum multitudine vellet, de templo descendit. Multitudo sicut ad conspectum regis fletumque tam miserabilem & ipsa ingemuerat lachrymaveratque, ita Euandri orationem aspernabatur: & quidam ausi sunt media ex concione succlamare. *Abite hinc, ne qui pauci superfumus, propter vos pereamus.* Horum ferocia vocem Euandri clausit. Rex in domum se recepit, pecuniaque & auro argentoque in lembos qui in Strymone stabant, delatis, & ipse ad flumen descendit. Thraces navibus se committere non ausi, domos dilapsi, & aliæ militaris generis turbæ: Cretenses spem pecuniæ secuti, & quoniam in dividendo plus offensionum quam gratiæ erat, L. talenta iis posita sunt in ripa diripienda. Ab hac direptione cum per tumultum naves conscenderent, lembum unum in ostio amnis multitudine gravatum merserunt. Galipsum eo die, postero Samothracam quam petebant, perveniunt: ad duo millia talentũ pervecta eo dicuntur. Paulus per omnes deditas civitates dimissis qui præessent, ne qua injuria in nova pace victis fieret: retentisque apud se caduceatoribus regis P. Nasicam ignarus fugæ regis Amphipolim misit cum modica peditum equitúmque manu, simul ut Sinticem evastaret, & ad omnes conatus regis impedimento esset. Inter hæc Melibœa à Cn. Octavio capitur diripiturque: ad Æginium, ad quod oppugnandum Cn. Anicius legatus missus erat, CC. eruptione ex oppido facta amissi sunt, ignaris Æginiensibus debellatum esse. Cos. à Pydna profectus cum toto exercitu die altero Pellam pervenit: & cum castra M. passus inde posuisset, per aliquot dies ibi stativa habuit, situm urbis undique aspiciens, quam non sine causa delectam esse regiam advertit. Sita est in tumulo vergente in occidentem hybernum: cingunt paludes inexuperabilis altitudinis æstate & hyeme, quas restagnantes faciunt lacus. In ipsa palude quà proxima urbi est, velut insula eminet aggeri operis ingentis imposita: qui & murum sustineat, & humore circumfusæ paludis nihil lædatur. Muro urbis conjuncta procul videtur: divisa est intermurali amni, & eadem ponte juncta: ut nec oppugnante externo

externo aditum ab ulla parte habeat, nec si quem ibi rex includat, ullum nisi per facillimæ custodiæ pontem effugium. Et gaza regia in eo loco erat: sed tum nihil præter CCC. talenta, quæ missa Gentio regi, deinde retenta fuerant, inventum est. Per quos dies ad Pellam stativa fuerunt, legationes frequentes, quæ ad gratulandum convenerant, maxime ex Thessalia, auditæ sunt. Nuncio deinde accepto, Persea Samothraciam trajecisse, profectus à Pella consul quartis castris Amphipolim pervenit. Effusa omnis obviam turba cuivis indicio erat, non bono ac justo rege ob ra-

* *

LIBER XLV.

BREVIARIUM.

Perseus ab Æmilio Paulo in Samothracia captus est. Cum Antiochus Syriæ rex Ptolemæum & Cleopatram, Aegypti reges obsideret: & missi ad eum à senatu legati, qui juberent, ab obsidione socii regis absistere: editisque mandatis consideraturum se ille, quid faciundum esset, respondisset: unus legatorum Popilius virga regem circumscripsit: jussitq; antequam circulo excederet, responsum daret, qua asperitate effecit ut Antiochus bellum omitteret. Legationes gratulantium populorum, ac regum in senatum admissæ. Rhodiorum, quia eo bello contra populum Romanum fuerant, exclusæ. postero die cum de eo quereretur, ut iis bellum indiceretur: causam in senatu patriæ suæ legati egerunt: nec tanquam hostes, nec tanquam socii dimissi. Macedonia in provinciæ formam redacta est. Aemilius Paulus repugnantibus militibus suis propter minorem prædam, & contradicente Servio Sulpicio Galba triumphavit: & Perseum cum tribus filiis ante currum duxit. Cujus triumphi lætitia ne solida ei contingeret, duorum filiorum funeribus insignita est. quorum alterius mors patris triumphum præcessit: alterius secuta est. Lustrum conditum est à censoribus. Censa sunt civium capita CCCXII. millia DCCCV. Prusias Bithyniæ rex Romam, ut senatui gratularetur ob victoriam ex Macedonia partam, venit: & Nicomedem filium suum senatui commendavit: rex plenus adulationis, libertum se populi Romani esse dicebat.

VIctoriæ nuncii Quintus Fabius & Lucius Lentulus, & Quintus Metellus, quanta potuit adhiberi festinatio, celeriter Romam cum venissent, præceptam tamen ejus rei lætitiam invenerunt. Quarto post die quam cum rege est pugnatum, cum in circo ludi fierent, murmur repente populi tota spectacula pervasit, pugnatum in Macedonia, & devictum regem esse: dein fremitus increbuit: postremo clamor plausque velut certo nuncio victoriæ allato est exortus. Mirari magistratus, & quærere auctorem repentinæ lætitiæ: qui postquam nullus erat, evanuit quidem tanquam incertæ rei gaudium, omen tamen lætum insidebat animis. Quod postquã veris nunciis Fabii Lentulique & Metelli adventu firmatum est, cum victoria ipsa tum augurio animorum suorum lætabantur. Et aliter traditur Circensis turbæ non minus similis veri lætitia ad X. Cal. Oct. ludorũ Romanorũ secundo die, C. Licinio Cos. ad quadrigas mittendas escendenti, tabellarius qui se ex Macedonia venire diceret, reddidisse

laureatas litteras dicitur. quadrigis missis consul currum conscendit: & cum per circum reveheretur ad foros publicos, laureatas tabellas populo ostendit. Quibus conspectis, repente immemor spectaculi populus in medium decurrit: eo senatum consul vocavit, recitatisque tabellis, ex auctoritate patrum pro foris publicis, denunciavit populo: L. Æmilium collegam signis collatis cum rege Perseo pugnasse: Macedonum exercitum cæsum fusumque: regem cum paucis fugisse: civitates omnes Macedoniæ in ditionem P. R. venisse. His auditis clamor cum ingenti plausu ortus: ludis relictis, domus magna pars hominum ad conjuges liberosque lætum nuncium portabant. Tertius decimus dies erat, ab eo quo in Macedonia pugnatum est. Postero die senatus in curia habitus, supplicationesq; decretæ: & S. C. factum est, ut consul quos præter milites sociosque navales conjuratos haberet, dimitteret: de militibus sociisque navalibus dimittendis referretur, cum legati ab L. Æmilio consule, à quibus premissus tabellarius esset, venissent. *Ad VI. Cal. Octob. hora fere secunda legati urbem ingressi sunt: ingentē secum occurrentium quacunque ibant prosequentiumq; trahentes turbam, in forum ad tribunal perrexerunt. Senatus forte in curia erat: eo legatos Cos. introduxit. Ibi tantum temporis retenti, dum exponerent quantæ regiæ copiæ peditum equitumque fuissent, quot millia ex his cæsa, quot capta forent, quā paucorum militū jactura, tanta hostium strages facta; quam cum paucis rex fugisset: existimari Samothraciam petiturum, paratam classem ad persequendum esse: neq; terra neq; mari elabi posse. eadem hęc paulo post in concionem traducti exposuerunt: renovataque lætitia, cum Cos. edixisset, ut omnes ædes sacræ aperirentur, pro se quisque ex concione ad gratias agendas ire diis: ingentiq; turba non virorum modo, sed etiam fœminarum, conferta tota urbe deorum immortalium templa adierunt. Senatus revocatus in curiam, supplicationes ob rem egregiè gestam ab L. Æmilio Cos. in quinque dies circa omnia pulvinaria decrevit, hostiisque majoribus sacrificari jussit. Naves quæ in Tiberi paratæ instructæque stabant, ut si rex posset resistere, in Macedoniam mitterentur, subduci, & in navalibus collocari: socios navales dato annuo stipendio dimitti, & cum his omnes qui in consulis verba juraverant: & quod militum Corcyræ, Brundusii, ad mare superum, aut in agro Larinati esset (omnibus his locis dispositus exercitus fuerat, cum quo si res posceret, C. Licinius collegæ ferret opem) hos omnes milites dimitti placuit. Supplicatio pro concione populi indicta est ex ante diem V. Idus Octob. cum eo die in quinq; dies. Ex Illyrico duo legati C. Licinius Nerva, & P. Decius nunciarant, exercitum Illyriorum cęsum, Gentium regem captum in ditione P. R. & Illyricum esse. Ob eas res gestas ductu auspicioq; L. Anicii Pr. senatus in triduum supplicationes decrevit, ut Latinæ edictæ à Cos. sunt, in ante diem IV. & III. & prid. Id. Novemb. Tradidere quidam legatos Rhodios nondum missos, post victoriam nunciatum, velut ad ludibrium stolidæ superbiæ, in senatum vocatos esse. Ibi Agepolim principem eorum ita locutum: Missos esse legatos ab Rhodiis ad pacem inter Romanos & Persea faciendam, quod id bellum grave atque incommodum Græciæ omni, sumptuosum ac damnosum ipsis Romanis esset. Fortunam perbene fecisse, quando finito aliter bello gratulandi sibi de victoria egregia Romanis opportunitatem dedisset. Hæc ab Rhodio dicta. Responsum ab senatu esse, Rhodios nec utilitatum Græciæ neque cura impensarum P. R. sed pro Perseo legationem eam misisse. Nam si ea fuisset cura quæ simularetur, tum mittendos legatos fuisse, cum Perseus in Thessaliam exercitu inducto per biennium Græcas urbes

alias

alias obsideret, alias denunciatione armorum terreret. Tum nullam pacis ab Rhodiis mentionem factam: postquam superatos saltus transgressosque in Macedoniam Romanos audirent, & inclusum teneri Persea, tunc Rhodios legationem misisse, non ad ullam aliam rem quam ad Persea ex imminenti periculo eripiendum. Cum hoc responso legatos dimissos. Per eosdem dies & M. Marcellus ex provincia Hispania decedens, Marcolica nobili urbe capta, X pondo auri & argenti ad summam sestertiûm decies in ærarium retulit. Paulus Æmilius Cos. cum castra, ut supra dictum est, ad Syras terræ Odomantidicæ haberet, cum literas ab rege Perseo per ignobiles tres legatos cerneret, & ipse illachrymasse dicitur sorti humanæ, quod qui paulo ante non contentus regno Macedoniæ Dardanos Illyriosque oppugnasset, Bastarnarum scivisset auxilia: is tum amisso exercitu, extorris regno, in parvam insulam compulsus, supplex, fani religione, non viribus suis tutus esset. Sed postquam regẽ Persea consuli Paulo S. legit, miserationem omnem stultitia ignorantis fortunam suam exemit. Itaque quamquam in reliqua parte literarum minime regiæ preces erant, tamen sine responso ac sine literis ea legatio dimissa est. Sensit Perseus cujus nominis obliviscendum victo esset: itaque alteræ literæ cum privati nominis titulo missæ & petiere & impetravere, ut aliqui ad eum mitterentur, cum quibus loqui de statu & conditione suæ fortunæ posset. Missi sunt tres legati, P. Lentulus, A. Posthumius Albinus, A. Antonius. nihil ea legatione perfectum est, Perseo regium nomen omni vi amplectente: Paulo, ut se suaque omnia in fidem & clementiam P. R. permitteret, contendente. Dum hæc aguntur, classis Cn. Octavii Samothracam est appulsa. Is quoque praesenti admoto terrore, modo minis, modo spe perlicere ut se traderet, cum conaretur, adjuvit in hoc eum res seu casu contracta, seu consilio. L. Attilius illustris adolescens cum in concione esse populum Samothracum animum advertisset, à magistratibus petiit, ut sibi paucis alloquendi populi potestatem facerent. Permisso, *Utrum nos, hospites Samothraces, verè accepimus, an falso sacram hanc insulam & augusti totam atque inviolati soli esse?* Cum creditæ sanctitati assentirentur omnes, *Cur igitur*, inquit, *pollutam homicida sanguine regis Eumenis violavit? & cum omnis præfatio sacrorum eos, quibus non sint puræ manus, sacris arceat, vos penetralia vestra contaminari cruento latronis corpore sinetis?* Nobilis fama erat apud omnes Græciæ civitates, Eumenis regis per Euandrum Delphis prope perpetrata cædes. Itaque præterquam quod in potestate Romanorum sese, insulamque totam & templum cernebant esse, ne immerito quidem ea sibi exprobrari rati, Theondam, qui summus magistratus apud eos erat (regem ipsi appellant) ad Persea mittunt, qui nunciaret argui cædis Euandrum Cretensem: esse autem judicia apud sese more majorum comparata, de iis qui incestas manus intulisse intra terminos sacratos templi dicantur. Si confideret Euander innoxium se rei capitalis argui, veniret ad causam dicendam: si committere se judicio non auderet, liberaret religione templum, ac sibimetipse consuleret. Perseus evocato Euandro, judicium subeundi nullo pacto auctor esse, nec causa nec gratia parem fore. Suberat & ille metus, ne damnatus auctorem se nefandi facinoris protraheret. reliqui quid esset, nisi ut fortiter moriatur. Nihil palam abnuere Euander, sed cum veneno se malle mori quam ferro dixisset, occulte fugam parabat. Quod cum renunciatum regi esset, metuens ne tanquam à se subtracto pœnæ reo, iram Samothracum in se converteret, interfici Euandrum jussit. Qua perpetrata temere cæde, subiit extemplo animum,

in

in se nimirum receptam labē quæ Euandri fuisset: ab illo Delphis vulneratum Eumenē, ab se Samothracæ Euandrū occisum: ita duo sanctissima in terris templa, se uno auctore sanguine humano violata. Hujus rei crimē corrupto pecunia Theonda avertitur, ut renunciaret populo Euandrum sibi ipsum mortem conscisse. Cæterum tanto facinore in unicum relictum amicum, ab ipso per tot casus expertum, proditumque: quia non prodiderat, omnium ab se abalienavit animos, pro se quisque transire ad Romanos, fugæq; consilium capere solum prope relictum coegerunt: Oroandemq; Cretensem, cui nota Thraciæ ora erat, quia mercaturas in ea regione fecerat, appellat, ut se sublatum in lembum ad Cotym deveheret. Demetrium est portus in promontorio quodam Samothracæ: ibi lembus stabat. Sub occasum solis deferuntur quæ ad usum necessaria erant, defertur & pecunia quanta clam deferri poterat. Rex ipse nocte media cum tribus consciis fugę per posticum ædium in propinquum cubiculo hortum, atq; inde maceriam ægrè transgressus, ad mare pervenit. Oroandes jam tum dum pecunia deferretur, primis tenebris solverat navem, ac per altum Cretam petebat. Postquam in portu navis non inventa est, vagatus Perseus aliquandiu in littore, postremo timens lucem jam appropinquantem, in hospitium redire non ausus, in latere templi prope angulum obscurum delituit. Pueri regii apud Macedonas vocabantur principum liberi, ad ministerium electi regis. ea cohors persecuta regem fugientem, ne tum quidem abscedebat, donec jussu Cn. Octavii pronunciatum est per præconem, regios pueros Macedonasq; alios qui Samothracæ essent, si transirent ad Romanos, incolumitatem libertatemque, & sua omnia servaturos, quæ aut secum haberent, aut in Macedonia reliquissent. Ad hanc vocem transitio omnium facta est, nominaque dabant ad Cn. Posthumium tribunum militum, Liberos quoq; parvos regios Ion Thessalonicensis Octavio tradidit: nec quisquam præter Philippum maximum natu è filiis cum rege relictus. Tum sese filiumque Octavio tradidit, fortunam, deosque quorum in templo erant, nulla ope supplicem juvantes accusans. In prætoriam navem imponi jussus, eodem & pecunia quæ superfuit, delata est, extemploque classis Amphipolim repetit. Inde Octavius regem in castra ad Cos. misit, præmissis literis ut in potestate eum esse, & adduci sciret. Secundam eam Paulus, sicut erat, victoriam ratus, victimas cecidit eo nuncio: & concilio advocato literas Pr. cum recitasset, Q. Æmylium Tuberonem obviam regi misit, cæteros manere in pretorio frequentes jussit. Non alias ad ullum spectaculum tanta multitudo occurrit. Patrum ætate Syphax rex captus in castra Romana adductus erat: præterquam quod nec sua, nec gentis fama comparandus, tunc quoque accessio Punici belli fuerat, sicut Gentius Macedonici. Perseus caput belli erat, nec ipsius tantùm, patris avique quos sanguine ac genere contingebat, fama conspectum eum efficiebat: sed effulgebant Philippus ac Magnus Alexander, qui summum imperium in orbe terrarum Macedonum fecerant. Pullo amictus pallio Perseus, ingressus est castra, nullo suorum alio comite, qui socius calamitatis miserabiliorem eum faceret. progredi præ turba occurrentium ad spectaculum non poterat, donec Cos. lictores misisset, qui summovendo iter ad prætorium facerent. Consurrexit Cos. & jussis sedere aliis, progressusque paulum introeunti regi dextram porrexit, summittentemque se ad pedes sustulit; nec attingere genua passus, introductum in tabernaculum adversus advocatos in concilium considere jussit. Prima percontatio fuit, qua subactus injuria contra P. R. bellum tam infesto animo suscepisset, quo se regnumque suum ad ultimum discrimen adduceret.

Cum

Cum responsum exspectantibus cunctis, terram intuens diu tacitus fleret, rursum Cos. SI IV-"VENIS regnũ accepisses, mi-"nus equidem mirarer ignorasse "te quam gravis aut amicus aut "inimicus esset P. R. nunc vero "cum & bello patris tui, quod "nobiscum gessit, interfuisses, & "pacis postea, quam cum sum-"ma fide adversus eum coluimus, "meminisses, quod consiliũ, quo-"rum & vim bello, & fidem in "pace expertus esses cum iis tibi "bellum esse, quam pacem malle? Nec interrogatus, nec accusatus cum responderet: VTCVNQVE "tamen hæc, sive errore humano, "seu casu, seu necessitate incide-"runt, bonum animum habe: "multorum regum, populorum "casibus cognita P. R. clemen-"tia, non modo spem tibi, sed "prope certam fiduciam salutis præbet. Hæc Græco sermone Perseo, Latine deinde suis, EXEM-"PLVM insigne cernitis, *inquit*, "mutationis rerum humanarum. "vobis hoc præcipue dico juve-"nes: ideo in secundis rebus ni-"hil in quenquam superbe ac vio-"lenter consulere decet, nec præ-"senti credere fortunæ, cum quid "vesper ferat, incertum sit. Is "demum vir erit, cujus animum "nec prospera flatu suo efferet, "nec adversa infringet. Concilio dimisso, tuendi cura regis Q. Ælio mandatur. Eo die & invitatus ad consulem Perseus, & alius omnis ei honos habitus est, qui haberi in tali fortuna poterat. Exercitus deinde in hyberna dimissus est, maximam partem copiarum Amphipolis, reliquas propinquæ urbes acceperunt. Hic finis belli, cum quadriennium continuum bellatum esset inter Romanos ac Persea, fuit: idemque finis inclyti per Europæ plerumq; atque Asiam omnem regni. Vicesimum ab Carano qui primus regnavit, Persea numerabant. Perseus Q. Fulvio, L. Manlio Coss. regnum accepit: à senatu rex est appellatus M. Iunio, A. Manlio Coss. regnavit XI. annos. Macedonum obscura admodum fama usque ad Philippum Amyntæ filium fuit. inde & per eum crescere cum cæpisset, Europæ se tamen finibus continuit, Græciam omnem & partem Thraciæ atque Illyrici amplexa. Superfudit deinde se in Asiam: & XIII. annis, quibus Alexander regnavit, primum omnia, quà Persarum prope immenso spacio imperium fuerat, suæ ditionis fecit. Arabas hinc Indiamque, qua terrarum xltimus finis Rubrum mare amplectitur, peragravit. Tum maximum in terris Macedonum regnum nomenque. inde morte Alexandri distractum in multa regna, dum ad se quisque opes rapiunt lacerantes viribus, à summo culmine fortunæ ad ultimum finem centum quinquaginta annos stetit. Victoriæ Romanæ fama cum pervasisset in Asiam; Antenor qui cum classe lemborum ad Phanas stabat, Cassandriam inde trajecit. C. Popilius qui ad Delum præsidio navibus Macedoniam petentibus erat: postquam debellatum in Macedonia, & statione summotos hostium lembos audivit, dimissis & ipse Atticis navibus, ad susceptam legationem peragendã navigare Ægyptum pergit: ut prius occurrere Antiocho posset, quam ad Alexandriæ mœnia accederet. Cum prætervehherentur Asiam legati, & Loryma venissent, qui portus XX. paulo amplius millia ab Rhodo abest, ex averso urbi ipsi positus: principes Rhodiorum occurrunt, (jam enim eo quoque victoriæ fama perlata erat) orantes ut Rhodum devehherentur. pertinere id ad famam salutemque civitatis, noscere ipsos omnia quæ acta essent agerenturque Rhodi, & comperta per se, non vulgata fama Romam referre. Diu negantes perpulerunt, ut moram navigationis brevem pro salute sociæ urbis paterentur. Postquã Rhodum ventum est, in concionem quoque eos iidem precibus pertraxerunt. Adventus legatorum auxit potius timorem civitati quam minuit. omnia

nia enim Popilius, quæ singuli universique eo bello hostiliter dixerant fecerantque, retulit: & vir asper ingenio augebat atrocitatem eorum quæ dicerentur, vultu truci, & accusatoria voce: ut cum propriæ simultatis nulla causa cum civitate esset, ex unius senatoris Romani acerbitate, qualis in se universi senatus animus esset, conjectarent. C. Decimii moderatior oratio fuit: qui in plerisque eorum quæ commemorata à Popilio essent, culpam non penes populum, sed penes paucos concitatores vulgi esse dixit: eos venalem linguam habentes, decreta plena regiæ assentationis fecisse. & eas legationes misisse, quarum Rhodios semper non minus puderet, quam pœniteret. quæ omnia, si potestas populo foret, in capita noxiorum versura. Cum magno assensu auditus est, non magis eo quod multitudinis noxam elevabat, quam quod culpam in auctores verterat. Itaque cum principes eorum Romanis responderent, nequaquam tamen tam grata oratio eorum fuit, qui quæ Popilius objecerat, diluere utcunque conati sunt, quam eorum qui Decimio in auctoribus ad piaculum noxæ objiciendis assensi sunt. Decretum igitur extemplo, ut qui pro Perseo adversus Romanos dixisse quid aut fecisse convincerentur, capitis condemnarentur. Excesserunt urbe sub adventum Romanorum quidam, alii mortem sibi consciverunt. Legati non ultra quam quinque dies Rhodi morati, Alexandriam proficiscuntur. Nec eo segnius judicia ex decreto coram his facto Rhodi exercebantur, quam perseverantiam in exequenda re Decimii lenitas afferebat. Cum hæc gererentur, Antiochus frustra tentatis mœnibus Alexandriæ abscesserat: cæteraque Ægypto potitus, relicto Memphi majore Ptolemæo, cui regnum quæri suis viribus simulabat, ut victorem mox aggrederetur, in Syriam exercitum abduxit. Nec hujus voluntatis ejus ignarus Ptolemæus, dum conterritum obsidionis metu minorem fratrem haberet, posse se recipi Alexandriæ & sorore adjuvante, & non repugnantibus fratris amicis, ratus: Primum ad sororem, deinde ad fratrem amicosque ejus non prius destitit mittere, quam pacem cum iis confirmaret. Suspectum Antiochum effecerat, quod cætera Ægypto sibi tradita, Pelusii validum relictum erat præsidium: apparebat claustra Ægypti teneri, ut cum velit rursus exercitum induceret. Bello intestino cum fratre eum exitum fore, ut victor fessus certamine nequaquam par Antiocho futurus esset. Hæc prudenter animadversa à majore, cum assensu minor frater, quique cum eo erant acceperunt: soror plurimum adjuvit, non consilio modo, sed etiam precibus. Itaque consentientibus cunctis pace facta Alexandriam recipitur, ne multitudine quidem adversante: quæ in bello non per obsidionem modo, sed etiam postquam à mœnibus abscessum est, quia nihil ex Ægypto subvehebatur, omnium rerum attenuata inopia erat. His cum lætari Antiochum conveniens esset, si reducendi ejus causa exercitum Ægyptum induxisset, quo speciosо titulo ad omnes Asiæ & Græciæ civitates legationibus recipiendis, literisque dimittendis usus erat: adeo est offensus, ut multo acrius infestiusque adversus duos, quam ante adversus unum pararet bellum. Cyprum extemplo classem misit: ipse primo vere cum exercitu Ægyptum petens, in Cœlen Syriam processit. Circa Rhinocolura Ptolemæi legatis agentibus gratias, quod per eum regnum patrium recepisset, petentibusque ut suum munus tueretur, & diceret potius quid fieri vellet, quam hostis ex socio factus, vi atque armis ageret, respondit, non aliter neque classem revocaturum, neque exercitum reducturum, nisi sibi & tota Cypro & Pelusio, agroque qui circa Pelusiacum ostium Nili esset, cederet: diemque præstituit, intra quam de conditionibus peractis respon-

responsum acciperet. Postquam dies data induciis præteriit * navigantibus ostio Nili ad Pelusium per deserta Arabiæ ad Memphim incolebant, & ab cæteris Ægyptiis partim voluntate, partim metu, ad Alexandriam modicis itineribus descendit. Ad Leusinum transgresso flumen, qui locus quatuor millia ab Alexandria abest, legati Romani occurrerunt. Quos cum advenientes salutasset, dextramque Popilio porrigeret, tabellas ei Popilius scriptum habentes tradit, atque omnium primum id legere jubet. Quibus perlectis, cum se consideraturum adhibitis amicis quid faciendum sibi esset, dixisset: Popilius pro cætera asperitate animi, virga quam in manu gerebat, circumscripsit regem, ac *Prius quam hoc circulo excedas*, inquit, *redde responsum senatui, quod referam.* Obstupefactus tam violento imperio, parumper cum hæsitasset, *Faciam*, inquit, *quod censet senatus.* Tum demum Popilius dextram regi tanquam socio atque amico porrexit. Die deinde finita cum excessisset Ægypto Antiochus, legati concordia etiam auctoritate sua inter fratres firmata, inter quos vixdum convenerat, pars Cyprum navigant: & inde quæ jam vicerat prælio Ægyptias naves classem Antiochi dimittunt. Clara ea per gentes legatio fuit, quod haud dubie adempta Antiocho Ægyptus habenti jam, redditumq; patrium regnum stirpi Ptolemæi fuerat. Cos. ejus anni sicut alterius clarus consulatus insigni victoria, ita alterius obscura fama: quia materiam res gerendi non habuit. Iam primum cum legionibus ad conveniendum diem dixit, non auspicato templum intravit: vitio diem dictam esse augures, cum ad eos relatum est, decreverunt. Profectus in Galliam circa Macros campos ad montes Siciminam & Papinum stativa habuit: deinde circa eadem loca cum sociis nominis Latini hybernabat. Legiones Romanæ, quod vitio dies exercitui ad conveniendum dicta erat, Romæ manserant. Et Prr. præter C. Papirium Carbonem, cui Sardinia evenerat, in provincias iere: eum jus dicere Romæ (nam eam quoque sortem habebat) inter cives & peregrinos patres censuerant. Et Popilius, & ea legatio quæ missa ad Antiochum erat, Romam rediit: retulit controversias inter reges sublatas esse, exercitumque ex Ægypto in Syriam reductum. Post ipsorum regum legati venerunt. Antiochi legati referentes omni victoria potiorem pacem regi, quæ senatui placuisset, visam: eumque haud secus quam deorum imperio legatorum Rom. jussis paruisse. Gratulati deinde victoriam sunt, ad quam summa ope si quid imperatum foret, adfuturum regem fuisse. Ptolemæi legati communi nomine regis & Cleopatræ gratias egerunt. plus eos S. P. Q. R. quam parentibus suis, plus quam diis immortalibus debere: Per quos obsidione miserrima liberati essent, regnum patrium prope amissum recepissent. Responsum ab senatu est, Antiochum recte atque ordine fecisse, quod legatis paruisset, gratumque id esse S. P. Q. R. Regibus Ægypti Ptolomæo Cleopatræ, si quid per se boni commodique evenisset, id magnopere senatum lætari, daturumque operam, ut regni sui maximum semper præsidium positum esse in fide populi Romani ducant. Munera legatis ut ex instituto mittenda curaret, C. Papirio prætori mandatum. Litteræ deinde Macedonia allatæ, quæ victoriæ lætitiam geminarent: Persea regem in potestatem Cos. venisse. Dimissis legatis, disceptatum inter Pisanos Lunensesque legatos: Pisanis quærentibus agro se à colonis Romanis pelli: Lunensibus affirmantibus, eum de quo agatur, à triumviris agrum sibi assignatum esse. Senatus qui de finibus cognoscerent statuerentque, quinque viros misit, Quintum Fabium Buteonem, P. Cornelium Blasionem, T. Sempronium Muscam,

cam, L. Nævium Balbum, C. Apuleium Saturninum. Et ab Eumene & ab Attalo & ab Athenæo fratribus, communis legatio de victoria gratulatū venit. Et Masgabæ regis Masanissæ filio Puteolis navem egresso præsto fuit obviam missus cum pecunia L. Manlius quæstor, qui Romam eum publico sumptu perduceret. Advenienti extemplo senatus datus est. Is adolescens ita locutus est, ut quæ rebus grata erant, gratiora verbis faceret. Commemoravit quot pedites equitesque, quot elephantos, quantum frumenti eo quadriennio pater suus in Macedoniam misit. Sed duas res ei rubori fuisse: unam quod rogasset eum per legatos senatus quæ ad bellum opus esset, & non imperasset: alteram quod pecuniam ei pro frumento misisset. Masanissam meminisse regnum à populo Romano partum auctumque & multiplicatum habere: usu regni contentum scire dominium & jus eorum qui dederint esse. Sumere itaque eosdem, non se rogare æquum esse: neque emere ea ex fructibus agri ab se dari, quæ ibi proveniant. Id Masanissæ satis esse, & fore, quod populo Romano superesset. Cum iis mandatis à patre profectum, postea consequutos equites, qui devictam Macedoniā nuntiarent: gratulatumque senatui juberent indicare, tantæ eam rem lætitiæ patri suo esse, ut Romam venire velit, Iovique Opt. Max. in Capitolio sacrificare, & grates agere: id nisi molestum sit, ut ei permittatur, ab senatu petere. Responsum regulo est; facere patrem ejus Masanissam, quod virum gratum bonumque facere deceat, ut pretium honoremque debito beneficio addat. Et populum Romanum ab eo bello Punico forti fidelique opera adjutum, & illum favente populo Romano regnum adeptum: æquitate sua postea trium regum bellis deinceps omnibus functum officiis. victoria vero populi Romani lætari eum regem mirum non esse, qui sortem omnem fortunæ regnique sui cum rebus Romanis immiscuisset. Grates diis pro populi Romani victoria apud suos penates ageret, Romæ filium pro eo acturum. Gratulatum quoque satis suo ac patris nomine esse. Ipsum relinquere regnū, & Africa excedere: præterquam quod illi inutile esset, non esset è republica P. R. Senatum censere. petenti Masgabæ ut Hanno Amilcaris filius * obses in locum exigeret. Munera ex senatusconsulto emere regulo quæstor jussus ex C. pondo argenti, & prosequi eum Puteolos, omnemque sumptum quoad in Italia esset, præbere, & duas naves conducere, quibus ipse comitesque regis in Africam deveherentur: & comitibus omnibus liberis servisque vestimenta data. Haud ita multo post de altero Masanissæ filio Misagene literæ allatæ sunt, missum eum ab L. Paulo post devictum Persea in Africam cum equitibus suis, navigantem dispersā classe in Adriatico mari, Brundusium tribus navibus ægrū delatum. Ad eum cum iisdē munerib. quę data Romæ fratri ejus erant, L. Stertinius quæstor Brundusiū missus, jussusque curare, ut ædes hospi-

* *

In quatuor urbanas tribus descripti erāt libertini, præter eos quibus filius quinquennii major ex S. C. esset. Eos, ubi proximo lustro censi essent, censeri jusserunt: & eos qui prædium prædiave rustica pluris sestertium X X X. millium haberent, censendi jus factū est. Hoc cum ita servatum esset, negabat Claudius suffragii lationem injussu populi censorem cuiquam homini, nedum ordini universo adimere posse. Neque enim si tribu movere posset, quod sit nihil aliud quam mutare jubere tribum, ideo omnibus V. & XXX. tribubus emovere posse: id est, civitatem libertatemque eripere, non ubi censeatur finire, sed censu excludere. Hæc inter ipsos disceptata: postremo eo descensum est, ut ex quatuor urbanis tribubus unam palam in atrio Liber-

tatis sortirentur, in quam omnes qui servitutem servissent, conjicerent. Exquilinæ sors exiit: in ea Tiberius Gracchus pronunciavit, libertinos omnes censeri placere. Magno ea res honori censoribus apud senatum fuit. gratiæ actæ & Sempronio, qui in bene cæpto perseverasset: & Claudio qui non impedisset. Plures quàm à superioribus & senatu emoti sunt, & equos vendere jussi: omnes iidem ab utroque & tribu remoti & ærarii facti: neque ullius quem alter notaret, ab altero levata ignominia. Petentibus ut ex instituto ad sarta tecta exigenda, & ad opera quæ locassent probanda, anni & bimensis tempus prorogaretur: Cn. Tremelius tribunus, quia lectus non erat in senatum, intercessit. Eodem anno C. Cicereius ædem in monte Albano dedicavit, quinquennio postquam vovit. Flamen Martialis inauguratus est eo anno L. Posthumius Albinus. Q. Ælio, M. Iunio coss. de provinciis referentibus, censuere patres duas provincias Hispaniam rursus fieri, quæ una per bellum Macedonicum fuerat: & Macedoniam Illyricumque eosdem L. Paulum & L. Anicium obtinere, donec de sententia legatorum & res bello turbatas & statum alium ejus regni formando composuissent, Coss. Pisæ & Gallia decretæ cum binis legionibus peditum & equitum quadringentenis. Prætorum sortes fuere, Q. Cassii urbana, M. Iuventii Talvæ inter peregrinos, Tib. Claudii Neronis Sicilia, Cn. Fulvii Hispania citerior, C. Licinii Nervæ ulterior. A. Manlio Torquato Sardinia obvenerat: nequiit ire in provinciam ad res capitaleis quærendas ex S. C. retentus. De prodigiis deinde nunciatis senatus est consultus. Ædes deorum Penatium in Velia de cælo tacta erat, & in oppido Minervio duæ portæ, & muri aliquantum. Anagniæ terra pluerat, & Lanuvii fax in cælo visa erat. Et Galatiæ in publico agro M. Valerius civis Romanus nuntiabat è foco suo sanguine per triduum & duas noctes manasse. Ob id maxime decemviri libros adire jussi, supplicationem in diem unum populo edixerunt, & L. capris in foro sacrificarunt: & aliorum prodigiorum causa diem alterum supplicatio circa omnia pulvinaria fuit, & hostiis majoribus sacrificatum est, & urbs lustrata. Inde quod ad honorem deûm immortaliũ pertineret, decrevit senatus: ut quoniam perduelles superati Perseus & Gentius reges cum Macedonia atque Illyrico in potestate populi Rom. essent: ut quanta dona Ap. Claudio, M. Sempronio Coss. ob devictum Antiochum regem data ad omnia pulvinaria essent, tanta Q. Cassius & M. Iuventius Prr. curarent danda. Legatos deinde, quorum de sentẽtia impp. L. Paulus, L. Anicius componerent res, decreverunt: decem in Macedoniam, quinq; in Illyricũ. In Macedoniam sunt hi nominati, A. Posthumius Luscus, C. Claudius, ambo censorii. C. Licinius Crassus collega in consulatu Pauli, tum prorogato imperio provinciam Galliam habebat. His consularibus addidere Cn. Domitium Ænobarbum, Ser. Cornelium Syllam, L. Iunium, C. Antistium Labeonem, T. Numisium Tarquiniensem, A. Terentium Varronẽ. In Illyricum autem hi nominati, P. Ælius Ligus consularis, C. Cicereius, & Cn. Bæbius Pamphilus (hic priore anno, Cicereius multis ante annis Pr. fuerat) P. Terentius Tusciveicanus, P. Manlius. Moniti deinde Coss. à patribus, ut quoniam alterũ ex his succedere C. Licinio, qui legatus nominatus erat, in Galliam oporteret: primo quoq; tempore provincias aut compararent inter se, aut sortirentur, sortiti sunt. M. Iunio Pisæ obvenerunt, (quem prius quam in provinciam iret, legationes quæ undique Romam gratulatum convenerunt, introducere in senatum placuit) Q. Ælio Gallia. Cæterum quamquam tales viri mitterentur, quorum de consilio sperare posset, impp. nihil indignum

dignum nec clementia, nec gravitate P.R. decreturos esse: tamẽ in senatu quoque agitata est summa consiliorum, ut inchoata omnia legati ab domo ferre ad imperatores possent. Omnium primum liberos esse placebat Macedonas atque Illyrios, ut omnibus gentibus appareret, arma P. R. non liberis servitutem, sed contra servientibus libertatem afferre: & ut in libertate gentes quæ essent, tutam eam sibi perpetuamque sub tutela P.R. esse: & quæ sub regibus viverent, & in præsens tempus mitiores eos justioresque respectu P. R. habere se: & si quando bellum cum P. R. regib. fuisset suis, exitum ejus victoriam Romanis, sibi libertatem allatũrum crederent. Metalli quoque Macedonici, quod ingens vectigal erat, locationesque prædiorum rusticorum tolli placebat. Nam neq; sine publicano exerceri posse: & ubi publicanus est, ibi aut jus publicum vanum, aut libertatem sociis nullam esse. Ne ipsos quidem Macedonas idem exercere posse: ubi in medio præda administrantibus esset, ibi nunquam causas seditionum & certaminis defore. Commune concilium gentis nullum esset ne improbum vulgus à senatu aliquando libertatem salubri moderationi datam ad licentiam pestilentem traheret. In quatuor regiones describi Macedoniam, ut suum quæque concilium haberet, placuit: & dimidium tributi quam, quod regibus ferre soliti erant, populo Romano pendere. Similia his & in Illyricum mandata: cætera ipsis imperatoribus legatisque relicta, in quibus præsens tractatio rerum certiora subjectura erat consilia. Inter multas regum gentiumq; & populorũ legationes Attalus frater regis Eumenis maximè convertit in se omnium oculos animosque. exceptus enim est ab his qui simul eo bello militaverunt. haud paullo benignius quam si ipse rex Eumenes venisset. Adduxerant eum duæ in speciem honestæ res: una gratulatio conveniens in ea victoria quã ipse adjuvisset; altera querimonia Gallici tumultus, Adversæque gladiis regnum in dubium adductum esse: Suberat & secreta spes honorum præmiorumq; ab senatu, quæ vix salva pietate ejus contingere poterant. Erant enim quidam Romanorum quoque non boni auctores, qui spe cupiditatem ejus elicerent, eam opinionem de Attalo & Eumene Romæ esse, tãquam de altero Romanis certo amico, altero nec Romanis, nec Persi fido socio. Itaque vix statui posse, utrum quæ pro se, an quæ contra fratrẽ petiturus esset, ab senatu magis impetrabilia forent: adeo universos omnia & huic tribuere, & illi vero negare. Eorum hominum (ut res docuit) Attalus erat, qui quantum spes spopondisset, cuperent, ni unius amici prudens monitio velut frenos animo ejus gestienti secundis rebus imposuisset. Stratius cum eo fuit medicus, ad idipsum à non securo Eumene Romam missus speculator rerum quæ à fratre agerentur, monitorq; fidus si decedi fide vidisset. Is ad occupatas jam aures, sollicitatumque jam animum cum venisset, aggressus tempestivis tẽporibus rem prope prolapsam restituit: aliis alia regna crevisse rebus dicendo: regnũ eorum novũ, nullis vetustis fundatum opibus fraterna stare concordia: quod unus nomen regium, & præcipuum capitis insigne gerat, omnes fratres regnent. Attalum vero, quia ætate proximus, quis non pro rege habeat? neque eo solum quia tantas præsentes ejus opes cernat, sed quod haud ambiguum propediem regnaturum eum infirmitate ætateque Eumenis esset nullam stirpẽ liberũm habentis: (necdum enim agnoverat eum, qui postea regnavit.) Quid attineret vim afferre rei sua sponte mox ad eum adventuræ? Accessisse etiam novam tempestatem regno tumultus Gallici, cui vix consensu & concordia regum resisti queat. Si vero ad externum bellum domestica seditio adjiciatur, sisti non posse: nec aliud eum quam ne frater in

regno moriatur, sibi ipsi spem propinquam regni erupturum. Si utraque gloriosa res esset, & servasse fratri regnum & eripuisse: servati tamen regni, quæ juncta pietati sit, potiorem laudem fuisse. Sed enimvero cum detestabilis altera res, & proxima parricidio sit, quid ad deliberationem dubii superesse? Vtrum enim partem regni petiturum esse, an totum erepturum? Si partem, ambo infirmos distractis viribus, & omnibus injuriis obnoxios fore: Si totum, privatumne ergo majorem fratrem, an exulem illa ætate, illa corporis infirmitate, an ultimum mori jussurum? Egregium enim, ut fabulis traditus impiorum fratrum eventus taceatur, Persei exitum videri: qui ex fraterna cæde raptum diadema in templo Samothracum, velut præsentibus diis exigentibus pænas, ad pedes victoris hostis prostratus posuerit. Eos ipsos, qui non illi amici, sed Eumeni infesti, stimulent eum, pietatem constantiamque laudaturos, si fidem ad ultimũ fratri præstitisset. Hæc plus valuere in Attali animo. Itaque introductus in senatum gratulatus victoriam, & sua merita eo bello fratrisque (si qua erant) & Gallorum defectionem, quæ nuper ingenti motu facta erat, exposuit. Petiit ut legatos mitteret ad eos quorum auctoritate ab armis avocarentur. His pro regni utilitate editis mandatis, Ænum sibi & Maroneam petiit. Ita destituta eorum spe, qui fratre accusato partitionem regni petiturum crediderant, curia excessit. Vt raro alias quisquam rex aut privatus tanto favore, tantoque omnium assensu est auditus: omnibus honoribus muneribusque & præsens est cultus, & profi iscentem prosecuti sunt. Inter multas Asiæ Græciæq; legationes, Rhodiorum maxime legati civitatem converterunt. Nam cum primo in veste candida visi essent, quod & gratulanteis decebat, & si sordidam vestem habuissent, lugentium Persei casum præbere speciem poterant: postquam consulti ab Marco Iunio Cos. patres, stantibus in comitio legatis, an locum, lautia, senatumque darent, nullum hospitale jus in iis servandum censuerunt: egressus è curia Cos. cum Rhodii gratulatum se de victoria, purgatumque civitatis crimina dicentes venisse, petissent ut senatus sibi daretur, pronunciat: sociis & amicis, & alia comiter atque hospitaliter præstare Romanos & senatum dare consuesse: Rhodios non ita meritos eo bello, ut amicorum, sociorum numero habendi sint. His auditis prostraverunt se omnes humi, consulemque & cunctos qui aderant orantes, ne nova falsaq; crimina plus obesse Rhodiis æquum censerunt quam antiqua merita, quorum ipsi testes essent. Extemplo veste sordida sumpta, domos principum cum precibus ac lacrymis circumibant, orantes ut prius cognoscerẽt causam, quam condemnarentur. Marcus Iuventius Talna prætor, cujus inter cives & peregrinos jurisdictio erat, populum adversus Rhodios incitabat: rogationemque promulgaverat, ut Rhodiis bellum indiceretur, & ex magistratibus ejus anni deligerent qui ad id bellum cum classe mitteretur, se eum sperans futurum esse. Huic actioni M. Antonius, & Marcus Pomponius tribuni pl. adversabantur. Sed & prætor novo maloque exemplo rem ingressus erat, quod ante non consulto senatu, non consulibus certioribus factis, de sua unius sententia rogationem ferret: vellent juberentne Rhodiis bellum indici: cum antea semper prius senatus de bello consultus esset, deinde ad populum latum. & tribuni plebis: cum ita traditum esset, ne quis prius intercederet legi, quam privatis suadendi dissuadendique legem potestas facta esset: eoque persæpe evenisset, ut qui non professi essent se intercessuros, animadversis vitiis legis ex ratione dissuadentiũ intercederẽt: & qui ad intercedendũ venissent, desisterent

desisteret, victi auctoritatibus suadentium legem. Tum inter prætorem tribunosque omnia intempestive agendi certamen erat. Tribuni festinationem prætoris ante tempus intercedendo in adventum imperatoris

* *

"peccaverimusne adhuc dubium "est: pænas, ignominias omnes "jam patimur. Antea Carthaginiensibus victis, Philippo, Antiocho superatis, cum Romam "venissemus, ex publico hospitio in curiam gratulatum vobis, "patres conscripti, ex curia in "Capitolium ad deos vestros dona ferentes veniebamus. nunc "ex sordido diversorio vix mercede recepti, ac prope hostium "more extra urbem manere jussi, "in hoc squalore venimus in curiam Romanam Rhodii, quos "provinciis nuper Lycia atque "Caria, quos præmiis atque honoribus amplissimis donastis. Et "Macedonas Illyriosque liberos "esse, ut audivimus, jubetis, cum "servierint antequam vobiscum "bellarent (nec cujusquam fortunæ invidemus, imo agnoscimus clementiam populi Romani) Rhodios, qui nihil aliud "quam quieverunt hoc bello, hostes ex sociis facturi estis? Certè "quidem vos estis Romani, qui "ideo felicia bella vestra esse, "quia justa sint, præ vobis fertis. "nec tam exitu eorum quod vindicatis, quam principiis, quod "non sine causa suscipiatis, gloriamini. Messana in Sicilia oppugnata: Carthaginienses, Athenæ oppugnatæ, & Græcia in "servitutem petita, & adjutus "Annibal pecunia auxiliis Philippum hostem fecerunt. Antiochus ipse ultro ab Ætolis hostibus vestris accersitus, ex Asia "classe in Græciam trajecit, Demetriade & Chalcide & saltu "Thermopylarum occupato, de "possessione imperii vos dejicere "conatus. Cum Perseo, socii vestri oppugnati, alii interfecti "reguli principesque gentium aut "populorum, causa belli [illegible] fuere. Quem tandem titulum nostra calamitas habitura est, si perituri sumus? Nondum segrego "civitatis causam à Polyarato & "Dione civibus nostris, & iis quos "ut traderemus vobis adduximus. Si omnes Rhodii æque "noxii essemus, quod nostrum in "hoc bello crimen esset? Persei "partibus favimus: & quemadmodum Antiochi Philippique "bello, pro vobis adversus reges, "sic nunc pro rege adversus vos "stetimus. Quemadmodum soleamus socios juvare, & quam impigre capessere bella, Caium Livium, L. Æmilium Regilium interrogate, qui classibus vestris "in Asia præfuerunt. Nunquam "vestræ naves pugnavere sine nobis: nostra classe pugnavimus "semel ad Samum, iterum in "Pamphilia adversus Annibalem "imperatorem: quæ victoria nobis eo gloriosior est, quod cum "ad Samum magnam partem navium adversa pugna, & egregiā "juventutem amisissemus, ne tanta quidem clade territi, iterum "ausi sumus regiæ classi ex Syria "venienti obviam ire. Hæc non "gloriandi causa retuli, neque enim ea nunc nostra est fortuna: "sed ut admonerem quemadmodum adjuvare socios solerent "Rhodii. Præmia Philippo & "Antiocho devictis, amplissima "accepimus à vobis. Si quæ vestra nunc est fortuna deûm benignitate, & virtute vestra, ea Persei fuisset, & præmia petitum "ad victorem regem venissemus "in Macedoniam, quid tandem "diceremus? Pecuniane à nobis "adjutum, an frumento? auxiliis "terrestribus, an navalibus? quod "præsidium tenuisse nos? ubi pugnasse, aut sub illius ducibus aut "per nos ipsos? Si quæreret, ubi "miles noster, ubi navis intra "præsidia sua fuisset, quid respōderemus? Causam fortasse diceremus apud victorem, quemadmodum apud vos dicimus. "Hoc enim legatos utroque de "pace mittendo consecuti sumus, "ut nec ab utraque parte gratiam "iniremus,

"iniremus, ab altera etiam crimen & periculum esset. Quanquam Perseus fere objiceret, id quod vos non potestis, patres conscripti, nos principio belli misisse ad vos legatos, qui pollicerentur vobis quæ ad bellum opus essent: navalibus armis, juventute nostra, sicut prioribus bellis, ad omnia paratos fore. ne præstaremus per vos stetit, qui de quacunque causa tum aspernati nostra auxilia estis. Neque fecimus igitur quicquam tanquam hostes, neque bonorum sociorum defuimus officio, sed à vobis prohibiti præstare fuimus. Quid igitur? nihilne factum neque dictum est in civitate vestra Rhodii quod nolletis, quo merito offenderetur populus Romanus? Hinc jam non quod factum est defensurus sum, non adeo insanio; sed publicam causam à privatorum culpa segregaturus. Nulla enim est civitas quæ non & improbos cives aliquando, & imperitam multitudinem semper habeat. Etiam apud vos fuisse audivi, qui assentando multitudini grassarentur; & secessisse aliquando à vobis plebem, nec in potestate vestra populum Rom. fuisse. Si hoc in hac tam bene morata civitate accidere potuit, mirari quisquam potest aliquos fuisse apud nos, qui regis amicitiam petentes, plebem nostram consiliis depravarent? qui tamē nihil ultra valuerunt, quā ut in officio cessaremus. Non præteribo id quod gravissimum est in hoc bello; crimen civitatis nostræ. Legatos eodem tempore & ad vos, & ad Persea de pace misimus. quod infelix cōsilium furiosus (ut postea audivimus) orator stultissimum fecit: quem sic locutum constat, tanquam C. Popilius legatus Romanus, quem ad summovendos à bello Antiochum & Ptolomæum reges misistis, loqueretur. Sed tamen ea sive superbia, sive stultitia appellanda est, eadem quæ apud vos & apud Persea fuit. Tam civitatum quam singulorum hominū mores sunt: gentes quoque aliæ iracundæ, aliæ audaces, quædam timidæ: in vinum, in venerem proniores aliæ sunt. Atheniensium populum fama est celerem, & supra vires audacem esse ad conandum: Lacedæmoniorum cunctatorem, & vix in ea quibus fidit, ingredientem. Non negaverim & totam Asiæ regionem inaniora parere ingenia: & nostrorum tumidiorem sermonē esse, quod excellere inter finitimas civitates videamur: & id ipsum non tam viribus nostris, quam vestris honoribus ac judiciis. Satis quidem & tunc in præsentia castigata illa legatio erat, cum tam tristi responso vestro dimissa. si tum parum ignominiæ pensum est, hæc certe tam miserabilis ac supplex legatio, etiam insolentioris quam illa fuit legationis, satis magnum piaculum esset. Superbiam, verborum præsertim, iracundi oderunt, prudentes irrident: utique si inferioris adversus superiorem est: capitali pœna nemo unquam dignū judicavit. Id enim vero periculū erat, ne Romanos Rhodii contemnerent: etiam deos aliqui verbis ferocioribus increpant, nec ob id quenquam fulmine ictum audivimus. Quid igitur superat quod purgamus? si nec factum hostile ullum nostrū est; & verba tumidiora legati offensionem aurium, non perniciem civitatis meruerunt? Voluntatis nostræ tacitè velut litē æstimari vestris inter vos sermonibus audio P. C. favisse nos regi, & illum vincere maluisse: ideo bello persequendos esse credunt. Alii vestrūm, voluisse quidem nos hoc, non tamen ob id bello persequendos esse: neque moribus, neque legibus ullius civitatis ita comparatum esse, ut si quis vellet inimicum perire, si nihil fecerit quo id fiat, capitis damnetur. His qui nos pœna non crimine liberant, gratiam quidem habemus: ipsi no-

"bis hanc dicimus legem; si omnes voluimus quod arguimur, non distinguimus voluntatem à facto, omnes plectamur. Si alii principum nostrorum vobis, alii regi faverunt: non postulo ut propter nos, qui partium vestrarum fuimus, regis fautores salvi sint. Illud deprecor, ne nos propter illos pereamus. Non estis vos illis infestiores, quam civitas ipsa: & hoc qui sciebāt, plerique eorū aut profugerunt, aut mortem sibi consciverunt: alii damnati à nobis in potestate vestra erunt, Patres conscripti. Cæteri Rhodii, sicut gratiam nullam meriti hoc bello, ita ne pænam quidem sumus. Priorum nostrorum benefactorum cumulus hoc quod nunc cessatum in officio est, expleat. Cum tribus regibus gessistis bella per hos annos: ne plus obsit nobis quod uno bello cessavimus, quam quod duobus bellis pro vobis pugnavimus. Philippum, Antiochum, Persea tanquam tres sententias ponite: duæ nos absolvunt, una dubia est, ut gravior sit. Illi de nobis si judicarent, damnati essemus. vos judicate patres conscripti, sit Rhodus in terris, an funditus deleatur. Non enim de bello deliberatis, Patres conscripti, quod inferre potestis; gerere non potestis: cum nemo Rhodiorum arma adversus vos laturus sit. Si perseverabitis in ira tempus à vobis petemus, quo hanc funestam legationem domum referamus: omnia libera capita, quicquid Rhodiorum virorum, fæminarum est, cum omni pecunia nostra naves conscendemus: ac relictis penatibus publicis privatisque Romam veniemus: & omni auro & argento, quicquid publici, quicquid privati est, in comitio in vestibulo curiæ vestræ cumulato, corpora nostra conjugumque ac liberorum vestræ potestati permittemus, hic passuri quodcunq; patiendum erit. procul ab oculis nostris urbs nostra diripiatur, incendatur. Hostes Rhodios esse Romani judicare possunt: est tamen & nostrum aliquod de nobis judiciū, quod nunquam judicavimus nos vestros hostes, nec quicquam hostile, etiamsi omnia patiemur, faciemus." Secundum talem orationem universi rursus procidерunt, ramosq; oleæ supplices jactantes, tandem excitati curia excesserunt. Tunc sententiæ interrogari cæptæ. Infestissimi Rhodiis erant, qui consules prætoresve aut legati gesserant in Macedonia bellum. Plurimum causam eorum adjuvit M. Porcius Cato; qui asper ingenio, tum lenem mitemque senatorem egit. Non inseram simulachrum viri copiosi quæ dixerit referendo, ipsius oratio scripta extat, Originum quinto libro inclusa. Rhodiis responsum ita redditum est, ut nec hostes fierent, nec socii permanerent. Philocrates & Astymedes principes legationis erant. partem cum Philocrate renuntiare Rhodum legationem placuit, partem cum Astymede Romæ, subsistere: quæque agerentur sciret, certioresque suos faceret. In præsentia deducere ante certam diem ex Lycia Cariāq; jusserunt præfectos. Hæc Rhodum nunciata, quæ per se tristia fuissent: quia majoris mali levatus erat timor, cum bellum timuissent, in gaudium renunciata verterunt. Itaque extemplo coronam XX. millibus aureorum decreverunt. Theodotum præfectum classis in eam legationem miserunt. Societatem ab Romanis ita volebant peti, ut nullum de ea re scitum populi fieret, aut literis mandaretur: quod nisi impetrarent major repulsis ignominia esset. Præfecti classis id unius erat jus, ut agere de ea re sine rogatione ulla perlata posset. Nam ita per tot annos in amicitia fuerant, ut sociali fœdere se cum Romanis non illigarent: ob nullam aliam causam, quam ne spem regibus abscinderent auxilii sui, si cui opus esset, neu sibi ipsis fructus ex benignitate & fortuna eorum

rum percipiendi. Tunc utiq; petenda societas videbatur, non quæ tutiores eos ab aliis faceret (nec enim timebant quenquam præter Romanos) sed quæ ipsis Romanis minus suspectos. Sub idem fere tempus & Caunii descivere ab his, & Mylassenses Euromensium oppida occuparunt. Non ita fracti animi civitatis erant, ut non sentirent, si Lycia & Caria ademptæ ab Romanis forent, cætera aut se ipsa per defectionem liberarent, aut à finitimis occuparentur: includi se insulæ parvæ & sterilis agri littoribus, quæ nequaquam alere tantæ urbis populum posset. Missa igitur juventute propere, ad Caunios, quanquam Cybiratarum asciverant auxilia, coegerunt imperio parere: & Mylassenses Alabandenosq; qui Euromensium provincia adempta, ad ipsos conjuncto exercitu venerunt, circa Orthosiam acie vicerunt. Dum hæc ibi, alia in Macedonia, alia Romæ geruntur, interim in Illyrico L. Anicius rege Gentio, sicut ante dictum est, in potestatem redacto, Scodræ quæ regia fuerat, præsidio imposito Gabinium præfecit, Rhizoni & Olcinio urbibus opportunis C. Licinium. Præpositis his Illyrico, cum reliquo exercitu in Epirum est profectus. Ubi prima Phanota ei dedita, tota multitudine cum infulis obviam effusa. Hic præsidio imposito, in Molossidem transgressus: cujus oppidis præter Passaronem & Tegmonem, & Phylacen, & Horreum receptis, primum ad Passaronem ducit. Antinous & Theodotus principes ejus civitatis erant, insignes & favore Persei, & odio adversus Romanos, iidem universæ genti auctores desciscendi ab Romanis. Hi conscietia privatæ noxæ, quia ipsis nulla spes veniæ erat, ut communi ruina patriæ opprimerentur, clauserunt portas: multitudinem ut mortem servituti præponerent hortantes. Nemo adversus præpotentes viros hiscere audebat. Tandem Theodotus quidā nobilis & ipse adolescens, cum major à Romanis metus timorem à principibus suis vicisset: *Quæ vos rabies*, inquit, *agitat, qui duorum hominum noxæ civitatis accessionem facitis? Equidem pro patria qui lethum oppetissent, sæpe fando audivi: qui patriam pro se perire æquum censerent, hi primi inventi sunt. Quin aperimus portas & imperium accipimus, quod orbis terrarum accepit?* Hæc dicentem cum multitudo sequeretur, Antinous & Theodotus in primam stationem hostium irruperunt, atque ibi offerentes se ipsi vulneribus interfecti, urbs dedita est Romanis. Simili pertinacia Cephalonis principis clausum Tegmonem, ipso interfecto per deditionem recepit. Nec Phylace nec Horreum oppugnationem tulerunt. Pacata Epiro, divisisque in hyberna copiis per opportunas urbes regressus ipse in Illyricum, Scodræ, quo quinq; legati ab Roma venerant, evocatis ex tota provincia principibus conventum habuit. Ibi pro tribunali pronuntiavit de sententia concilii, S. P. Q. R. Illyrios esse liberos jubere, præsidia ex omnibus oppidis, arcibus & castellis sese deducturum: non solum liberos, sed etiam immunes fore Issenses & Taulantios, Dassaretiorum Pirustas, Rhizonitas, Olciniatas, quod incolumi Gentio ad Romanos defecissent. Daorseis quoque immunitatem dare, quod relicto Caravantio cum armis ad Romanos transissent. Scodrensibus & Dassarensibus & Sclepitanis cæterisque Illyriis vectigal dimidium ejus quod regi pendissent. Inde in tres partes Illyricum divisit, unam eam fecit quæ supra dicta est, alteram Labeatas omnes, tertiam Agravonitas, & Rhizonitas, & Olciniatas, accolasque eorum. Hac formula dicta in Illyrico, ipse in Epiri Passaronem in hyberna rediit. Dum hæc in Illyrico geruntur, Paulus ante adventum decem legatorum Quintum Maximum filium jam ab Roma regressum, ad Æginium & Agassas di-

ripiendas mittit: Agassas, quod cum Martio Cos. tradidissent urbem, petita ultro societate Romana, defecerant rursus ad Persea: Æginiensium novum crimen erat: famæ de victoria Romanorum fiden. non habentes, in quosdam militum urbem ingressos hostiliter sævierant. Ad Æniorum quoque hostiliter urbem diripiẽdam L. Posthumium misit, quod pertinacius quam finitimæ civitates in armis fuerant. Autumni ferè tempus erat, cujus temporis initio circumeundam Græciam, visendaque quæ nobilitata fama magis auribus accepta sunt, quam oculis noscuntur, ut statuit; præposito castris C. Sulpicio Gallo, profectus cum haud magno comitatu, tegentibus latera Scipione filio & Athenæo Eumenis regis fratre, per Thessaliam Delphos petit inclytum oraculum. Vbi sacrificio Apollini facto, inchoatas in vestibulo columnas, quibus impositituri statuas regis Persei fuerant, suis statuis victor destinavit. Lebadiæ quoque templum Iovis Trophonis adiit: ibi cum vidisset os specus, per quod oraculo utentes sciscitatum deos descendunt, sacrificio Iovi Hercynnæque facto, quorum ibi templum est, Chalcidem ad spectaculum Euripi, æuoque ante insulæ ponte continenti junctæ descendit. A Chalcide Aulidem trajicit trium millium spacio distantem, portum inclytum statione quondam mille navium Agamemnoniæ classis, Dianæque templũ, ubi navibus cursum ad Troiam, filia victima aris admota, rex ille regum petiit. Inde Oropum Atticæ ventum est: ubi pro deo vates Amphylochus colitur, templũque vetustum est fontibus rivisque circa amænum. Athenas inde, plenas quidem & ipsas vetustate famæ, multa tamen visenda habentes: arcem, portus, muros Pyræeum urbi jungentes navalia magnorum imperatorum, simulachra deorũ hominumq; omni genere & materię & artiũ insignia. Sacrificio Minervæ præsidi arcis in urbe facto profectus, Corinthum altero die pervenit. Vrbs erat tunc præclara ante excidium, arx quoque & Isthmus præbuere spectaculũ: arx inter omnia in immanem altitudinem edita, scatens fontibus: Isthmus duo maria ab occasu & ortu solis finitima, arctis faucibus dirimens. Sycionem inde & Argos nobiles urbes adit: inde haud parem opibus Epidaurum, sed inclytam Æsculapii nobili templo, quod V. millibus passuum ab urbe distans, nunc vestigiis revulsorum donorum, tum donis dives erat, quæ remediorum salutarium ægri mercedem sacraverant deo. Inde Lacedæmonem adit, non operum magnificentia, sed disciplina institutisq; memorabilem: unde per Megalopolim Olympiam ascendit, ubi & alia quidem spectanda visa, & Iovem velut præsentem intuens, motus animo est. Itaque haud secus quam si in Capitolio immolaturus esset, sacrificium amplius solito apparari jussit. Ita peragrata Græcia, ut nihil eorum quæ quisque Persei bello privatim ac publice sensisset, inquireret, ne cujus metu sollicitaret animos sociorum: Demetriadem cum reverrit, in itinere sordidata turba Ætolorum occurrit, mirantique & percunctanti quid esset, defertur D L. principes ab Lycisco & Tisippo circumsesso senatu per milites Romanos missos à Bæbio præside interfectos: alios in exilium actos esse: bonaque eorum, qui interfecti essent, & exulum, possidere qui arguebant. Iussis Amphipolim adesse, ipse convento Cn. Octavio Demetriade, postquam fama accidit trajecisse jam mare X. legatos, omnibus aliis omissis, Apolloniam ad eos pergit. Quo cum Perseus obviam Amphipoli nimis soluta custodia processisset (id diei iter est) ipsum quidem benigne allocutus est: cæterum postquam in castra ad Amphipolim venit, graviter increpuisse traditur C. Sulpicium: primum quod Persea tam procul à se vagari per provinciam passus est: deinde quod adeo indulsisset militibus,

litibus, ut nudare regulis muros urbis ad tegenda hybernacula sua pateretur: referrique regulas, & resarciri tecta sicut fuerant, jussit. Et Persea quidem cum majore filio Philippo traditos à Posthumio in custodiam misit: filiam cum minore filio à Samotrace accitos Amphipolim, omni liberali cultu habuit. Ipse ubi dies venit quo adesse Amphipoli denos principes civitatum jusserat, literasq; omnes quæ ubique depositę essent, & pecuniam regiam conferri, cum X. legatis circumfusa omni multitudine Macedonum, in tribunali consedit. Assuetis regio imperio, tamen novum formam terribilem præbuit tribunal, summotor aditus, præco accensus, insueta omnia oculis auribusque, quæ vel socios, nedum hostes victos terrere possent. Silentio per præconem facto, Paulus Latine quæ senatui, quæ sibi ex concilii sententia visa essent, pronunciavit: ea Cn. Octavius Pr. (nam & ipse aderat) interpretata sermone Græco referebat. Omnium primum liberos esse jubere Macedonas, habentes urbes easdem agrosque, utentes legibus suis, annuos creantes magistratus, tributum dimidium ejus quod pependissent regibus, pendere. P. R. Deinde in IV. regiones dividi Macedoniam. unam fore & primam partē, quod agri inter Strymonem & Nessum amnem sit: accessurum huic parti trans Nessum ad orientem versum, qua Perseus tenuisset vicos, castella, oppida, præter Ænum & Maroneam & Abdera: trans Strymonem autem vergentia ad occasum, Bisalticam omnem cum Heraclea, quam Sinticen appellant. Secundam fore regionem quam ab ortu Strymo amplecteretur amnis, præter Sinticen Heracleam & Bisaltas: ab occasu qua Axius terminaret fluvius, additis Pæonis, qui prope Axium flumen ad regionem orientis colerent. Tertia pars facta, quam Axius ab oriente, Peneus amnis ab occasu cingunt: ad septentrionem Bora mons objicitur, adjecta huic parti regio Pæoniæ, qua ab occasu præter Axium amnem porrigitur. Edessa quoque & Beræa eodem concesserunt. Quarta regio trans Boram montem, una parte confinis Illyrico, altera Epiro. Capita regionum ubi concilia fierent, primæ regionis Amphipolim, secundæ Thessalonicen, tertiæ Pellam, quartæ Pelagoniam fecit. Eo concilia suæ cujusque regionis indici, pecuniam conferri, ibi magistratus creari jussit. Pronunciavit deinde neque connubium, neque commercium agrorum ædificiorumq; inter se placere cuiquam extra fines regionis suę esse. Metalla quoque auri atque argenti non exerceri: ferri & æris permitti: vectigal exercentibus dimidium ejus impositum quod pependissent regi. Et sale invecto uti vetuit. Dardanis repetentibus Pæoniam, quod & sua fuisset, & continens esset finibus suis, omnibus dare libertatem pronunciavit, qui sub regno Persei fuissent. Post non impetratam Pæoniam, salis commercium dedit: tertiæ regioni imperavit, ut Stobos Pæoniæ deveherent, pretiumque statuit. Navalem materiam & ipsos cædere, & alios pati vetuit. Regionibus, quæ affines barbaris essent (excepta autem tertia omnes erant) permisit, ut præsidia armata in finibus extremis haberēt. Hæc pronuntiata primo die conventus variè affecerunt animos. Libertas præter spem data arrexit, & levatum annuum vectigal regionatim commerciis interruptis ita videri lacerata, tanquam animalia in artus alterum alterius indigentes distracta: adeo quanta Macedonia esset, quam divisui facilis, & à seipsa quæque contenta pars esset, Macedones quoque ignorabant. Pars prima Bisaltas habet fortissimos viros (trans Nessum amnem incolunt, & circa Strymonem) & multas frugum proprietates, & metalla, & opportunitatem Amphipolis, quæ objecta claudit omnes ab oriente sole in Macedoniam aditus. Secunda pars celeberrimas urbes

nia enim Popilius, quæ singuli universique eo bello hostiliter dixerant feceruntque, retulit: & vir asper ingenio augebat atrocitatem eorum quæ dicerentur, vultu truci, & accusatoria voce: ut cum propriæ simultatis nulla causa cum civitate esset, ex unius senatoris Romani acerbitate, qualis in se universi senatus animus esset, conjectarent. C. Decimii moderatior oratio fuit: qui in plerisque eorum quæ commemorata à Popilio essent, culpam non penes populum, sed penes paucos concitatores vulgi esse dixit: eos venalem linguam habentes, decreta plena regiæ assentationis fecisse. & eas legationes misisse, quarum Rhodios semper non minus puderet, quam pœniteret. quæ omnia, si potestas populo foret, in capita noxiorum versura. Cum magno assensu auditus est, non magis eo quod multitudinis noxam elevabat, quam quod culpam in auctores verterat. Itaque cum principes eorum Romanis responderent, nequaquam tamen tam grata oratio eorum fuit, qui quæ Popilius objecerat, diluere utcunque conati sunt, quam eorum qui Decimio in auctoribus ad piaculum noxæ objiciendis assensi sunt. Decretum igitur extemplo, ut qui pro Perseo adversus Romanos dixisse quid aut fecisse convincerentur, capitis condemnarentur. Excesserunt urbe sub adventum Romanorum quidam, alii mortem sibi consciverunt. Legati non ultra quam quinque dies Rhodi morati, Alexandriam proficiscuntur. Nec eo segnius judicia ex decreto coram his facto Rhodi exercebantur, quam perseverantiam in exequenda re Decimii lenitas afferebat. Cum hæc gererentur, Antiochus frustra tentatis mœnibus Alexandriæ abscesserat: cæteraque Ægypto potitus, relicto Memphi majore Ptolemæo, cui regnum quæri suis viribus simulabat, ut victorem mox aggrederetur, in Syriam exercitum abduxit. Nec hujus voluntatis ejus ignarus Ptolemæus, dum conterritum obsidionis metu minorem fratrem haberet, posse se recipi Alexandriæ & sorore adjuvante, & non repugnantibus fratris amicis, ratus: Primum ad sororem, deinde ad fratrem amicosque ejus non prius destitit mittere, quam pacem cum iis confirmaret. Suspectum Antiochum effecerat, quod cætera Ægypto sibi tradita, Pelusii validum relictum erat præsidium: apparebat claustra Ægypti teneri, ut cum velit rursus exercitum induceret. Bello intestino cum fratre eum exitum fore, ut victor fessus certamine nequaquam par Antiocho futurus esset. Hæc prudenter animadversa à majore, cum assensu minor frater, quique cum eo erant acceperunt: soror plurimum adjuvit, non consilio modo, sed etiam precibus. Itaque consentientibus cunctis pace facta Alexandriam recipitur, ne multitudine quidem adversante: quæ in bello non per obsidionem modo, sed etiam postquam à mœnibus abscessum est, quia nihil ex Ægypto subvehebatur, omnium rerum attenuata inopia erat. His cum lætari Antiochum conveniens esset, si reducendi ejus causa exercitum Ægyptum induxisset, quo specioso titulo ad omnes Asiæ & Græciæ civitates legationibus recipiendis, literisque dimittendis usus erat: adeo est offensus, ut multo acrius infestiusque adversus duos, quam ante adversus unum pararet bellum. Cyprum extemplo classem misit: ipse primo vere cum exercitu Ægyptum petens, in Cœlen Syriam processit. Circa Rhinocolura Ptolemæi legatis agentibus gratias, quod per eum regnum patrium recepisset, petentibusque ut suum munus tueretur, & diceret potius quid fieri vellet, quam hostis ex socio factus, vi atque armis ageret, respondit, non aliter neque classem revocaturum, neque exercitum reducturum, nisi sibi & tota Cypro & Pelusio, agroque qui circa Pelusiacum ostium Nili esset, cederet: diemque præstituit, intra quam de conditionibus peractis respon-

responsum acciperet. Postquam dies data induciis præteriit * navigantibus ostio Nili ad Pelusium per deserta Arabiæ ad Memphim incolebant, & ab cæteris Ægyptiis partim voluntate, partim metu, ad Alexandriam modicis itineribus descendit. Ad Leusinum transgresso flumen, qui locus quatuor millia ab Alexandria abest, legati Romani occurrerunt. Quos cum advenientes salutasset, dextramque Popilio porrigeret, tabellas ei Popilius scriptum habentes tradit, atque omnium primum id legere jubet. Quibus perlectis, cum se consideraturum adhibitis amicis quid faciendum sibi esset, dixisset: Popilius pro cætera asperitate animi, virga quam in manu gerebat, circumscripsit regem, ac *Prius quam hoc circulo excedas*, inquit, *redde responsum senatui, quod referam*. Obstupefactus tam violento imperio, parumper cum hæsitasset, *Faciam*, inquit, *quod censet senatus*. Tum demum Popilius dextram regi tanquam socio atque amico porrexit. Die deinde finita cum excessisset Ægypto Antiochus, legati concordia etiam auctoritate sua inter fratres firmata, inter quos vixdum convenerat, pars Cyprum navigant: & inde quæ jam vicerat prælio Ægyptias naves classem Antiochi dimittunt. Clara ea per gentes legatio fuit, quod haud dubie adempta Antiocho Ægyptus habenti jam, redditumq; patrium regnum stirpi Ptolemæi fuerat. Cos. ejus anni sicut alterius clarus consulatus insigni victoria, ita alterius obscura fama: quia materiam res gerendi non habuit. Iam primum cum legionibus ad conveniendum diem dixit, non auspicato templum intravit: vitio diem dictam esse augures, cum ad eos relatum est, decreverunt. Profectus in Galliam circa Macros campos ad montes Siciminam & Papinum stativa habuit: deinde circa eadem loca cum sociis nominis Latini hybernabat. Legiones Romanæ, quod vitio dies exercitui ad conveniendum dicta erat, Romæ manserant. Et Prr. præter C. Papirium Carbonem, cui Sardinia evenerat, in provincias iere: eum jus dicere Romæ (nam eam quoque sortem habebat) inter cives & peregrinos patres censuerant. Et Popilius, & ea legatio quæ missa ad Antiochum erat, Romam rediit: retulit controversias inter reges sublatas esse, exercitumque ex Ægypto in Syriam reductum. Post ipsorum regum legati venerunt. Antiochi legati referentes omni victoria potiorem pacem regi, quæ senatui placuisset, visam: eumque haud secus quam deorum imperio legatorum Rom. jussis paruisse. Gratulati deinde victoriam sunt, ad quam summa ope si quid imperatum foret, adfuturum regem fuisse. Ptolemæi legati communi nomine regis & Cleopatræ gratias egerunt. plus eos S. P. Q. R. quam parentibus suis, plus quam diis immortalibus debere: Per quos obsidione miserrima liberati essent, regnum patrium prope amissum recepissent. Responsum ab senatu est, Antiochum recte atque ordine fecisse, quod legatis paruisset, gratumque id esse S. P. Q. R. Regibus Ægypti Ptolomæo Cleopatræ, si quid per se boni commodique evenisset, id magnopere senatum lætari, daturumque operam, ut regni sui maximum semper præsidium positum esse in fide populi Romani ducant. Munera legatis ut ex instituto mittenda curaret, C. Papirio prætori mandatum. Litteræ deinde Macedonia allatæ, quæ victoriæ lætitiam geminarent: Persea regem in potestatem Cos. venisse. Dimissis legatis, disceptatum inter Pisanos Lunensesque legatos: Pisanis quærentibus agro se à colonis Romanis pelli: Lunensibus affirmantibus, eum de quo agatur, à triumviris agrum sibi assignatum esse. Senatus qui de finibus cognoscerent statuerentque, quinque viros misit, Quintum Fabium Buteonem, P. Cornelium Blasionem, T. Sempronium Muscam,

cam, L. Nævium Balbum, C. Apuleium Saturninum. Et ab Eumene & ab Attalo & ab Athenæo fratribus, communis legatio de victoria gratulatũ venit. Et Masgabæ regis Masanissæ filio Puteolis navem egresso præsto fuit obviam missus cum pecunia L. Manlius quæstor, qui Romam eum publico sumptu perduceret. Advenienti extemplo senatus datus est. Is adolescens ita locutus est, ut quæ rebus grata erant, gratiora verbis faceret. Commemoravit quot pedites equitesque, quot elephantos, quantum frumenti eo quadriennio pater suus in Macedoniam misit. Sed duas res ei rubori fuisse: unam quod rogasset eum per legatos senatus quæ ad bellum opus esset, & non imperasset: alteram quod pecuniam ei pro frumento misisset. Masanissam meminisse regnum à populo Romano partum auctumque & multiplicatum habere; usu regni contentum scire dominium & jus eorum qui dederint esse. Sumere itaque eosdem, non se rogare æquum esse; neque emere ea ex fructibus agri ab se dati, quæ ibi proveniant. Id Masanissæ satis esse, & fore, quod populo Romano superesset. Cum iis mandatis à patre profectum, postea consequutos equites, qui devictam Macedoniã nuntiarent; gratularumque senatui juberent indicare, tantæ eam rem lætitiæ patri suo esse, ut Romam venire velit, Iovique Opt. Max. in Capitolio sacrificare, & grates agere: id nisi molestum sit, ut ei permittatur, ab senatu petere. Responsum regulo est; facere patrem ejus Masanissam, quod virum gratum bonumque facere deceat, ut pretium honoremque debito beneficio addat. Et populum Romanum ab eo bello Punico forti fidelique opera adjutum, & illum favente populo Romano regnum adeptum: æquitate sua postea trium regum bellis deinceps omnibus functum officiis. victoria vero populi Romani lætari eum regem mirum non esse, qui sortem omnem fortunæ regnique sui cum rebus Romanis immiscuisset. Grates diis pro populi Romani victoria apud suos penates ageret, Romæ filium pro eo acturum. Gratulatum quoque satis suo ac patris nomine esse. Ipsum relinquere regnũ, & Africa excedere: præterquam quod illi inutile esset, non esse è republica P. R. Senatum censere. petenti Masgabæ ut Hanno Amilcaris filius * obses in locum exigeret. Munera ex senatusconsulto emere regulo quæstor jussus ex C. pondo argenti, & prosequi eum Puteolos, omnemque sumptum quoad in Italia esset, præbere, & duas naves conducere, quibus ipse comitesque regis in Africam deveherentur: & comitibus omnibus liberis servisque vestimenta data. Haud ita multo post de altero Masanissæ filio Misagene literæ allatæ sunt, missum eum ab L. Paulo post devictum Persea in Africam cum equitibus suis, navigantem dispersâ classe in Adriatico mari, Brundusium tribus navibus ægrũ delatum. Ad eum cum iisdẽ munerib. quę data Romæ fratri ejus erant, L. Stertinius quæstor Brundusiũ missus, jussusque curare, ut ædes hospi-

* *

In quatuor urbanas tribus descripti erãt libertini, præter eos quibus filius quinquennii major ex S. C. esset. Eos, ubi proximo lustro censi essent, censeri jusserunt: & eos qui prædium prædiave rustica pluris sestertium XXX. millium haberent, censendi jus factũ est. Hoc cum ita servatum esset, negabat Claudius suffragii lationem injussu populi censorem cuiquam homini, nedum ordini universo adimere posse. Neque enim si tribu movere posset, quod sit nihil aliud quam mutare jubere tribum, ideo omnibus V. & XXX. tribubus emovere posse: id est, civitatem libertatemque eripere, non ubi censeatur finire, sed censu excludere. Hæc inter ipsos disceptata: postremo eo descensum est, ut ex quatuor urbanis tribubus unam palam in atrio Libertatis

tatis sortirentur, in quam omnes qui servitutem servissent, conjicerent. Exquilinæ sors exiit: in ea Tiberius Gracchus pronunciavit, libertinos omnes censeri placere. Magno ea res honori censoribus apud senatum fuit. grattæ actæ & Sempronio, qui in bene cæpto perseverasset: & Claudio qui non impedisset. Plures quàm à superioribus & senatu emoti sunt, & equos vendere jussi: omnes iidem ab utroque & tribu remoti & ærarii facti: neque ullius quem alter notaret, ab altero levata ignominia. Petentibus ut ex instituto ad sarta tecta exigenda, & ad opera quæ locassent probanda, anni & bimensis tempus prorogaretur: Cn. Tremelius tribunus, quia lectus non erat in senatum, intercessit. Eodem anno C. Cicereius ædem in monte Albano dedicavit, quinquennio postquam vovit. Flamen Martialis inauguratus est eo anno L. Posthumius Albinus. Q. Ælio, M. Iunio coss. de provinciis referentibus, censuere patres duas provincias Hispaniam rursus fieri, quæ una per bellum Macedonicum fuerat: & Macedoniam Illyricumque eosdem L. Paulum & L. Anicium obtinere, donec de sententia legatorum & res bello turbatas & statum alium ejus regni formando composuissent, Coss. Pisæ & Gallia decretæ cum binis legionibus peditum & equitum quadringenteuis. Prætorum sortes fuere, Q. Cassii urbana, M. Iuventii Taluæ inter peregrinos, Tib. Claudii Neronis Sicilia, Cn. Fulvii Hispania citerior, C. Licinii Nervæ ulterior. A. Manlio Torquato Sardinia obvenerat: nequiit ire in provinciam ad res capitaleis quærendas ex S. C. retentus. De prodigiis deinde nunciatis senatus est consultus. Ædes deorum Penatium in Velia de cælo tacta erat, & in oppido Minervio duæ portæ, & muri aliquantum. Anagniæ terra pluerat, & Lanuvii fax in cælo visa erat. Et Galatiæ in publico agro M. Valerius civis Romanus nuntiabat è foco suo sanguine per triduum & duas noctes manasse. Ob id maxime decemviri libros adire jussi, supplicationem in diem unum populo edixerunt, & L. capris in foro sacrificarunt: & aliorum prodigiorum causa diem alterum supplicatio circa omnia pulvinaria fuit, & hostiis majoribus sacrificatum est, & urbs lustrata. Inde quod ad honorem deûm immortaliū pertineret, decrevit senatus: ut quoniam perduelles superati Perseus & Gentius reges cum Macedonia atque Illyrico in potestate populi Rom. essent; ut quanta dona Ap. Claudio, M. Sempronio Coss. ob devictum Antiochum regem data ad omnia pulvinaria essent, tanta Q. Cassius & M. Iuventius Prr. curarent danda. Legatos deinde, quorum de sentētia impp. L. Paulus, L. Anicius componerent res, decreverunt: decem in Macedoniam, quinq; in Illyricū. In Macedoniam sunt hi nominati, A. Posthumius Luscus, C. Claudius, ambo censorii. C. Licinius Crassus collega in consulatu Pauli, tum prorogato imperio provinciam Galliam habebat. His consularibus addidere Cn. Domitium Ænobarbum, Ser. Cornelium Syllam, L. Iunium, C. Antistium Labeonem, T. Numisium Tarquiniensem, A. Terentium Varronē. In Illyricum autem hi nominati, P. Ælius Ligus consularis, C. Cicereius, & Cn. Bæbius Pamphilus (hic priore anno, Cicereius multis ante annis Pr. fuerat) P. Terentius Tusciveicanus, P. Manlius. Moniti deinde Coss. à patribus, ut quoniam alterū ex his succedere C. Licinio, qui legatus nominatus erat, in Galliam oporteret: primo quoq; tempore provincias aut compararent inter se, aut sortirentur, sortiti sunt. M. Iunio Pisæ obvenerunt, (quem prius quam in provinciam iret, legationes quæ undique Romam gratulatum convenerunt, introducere in senatum placuit) Q. Ælio Gallia. Cæterum quamquam tales viri mitterentur, quorum de consilio sperare posset, impp. nihil indignum

dignum nec clementia, nec gravitate P. R. decreturos esse: tamē in senatu quoque agitata est summa consiliorum, ut inchoata omnia legati ab domo ferre ad imperatores possent. Omnium primum liberos esse placebat Macedonas atque Illyrios, ut omnibus gentibus appareret, arma P. R. non liberis servitutem, sed contra servientibus libertatem afferre: & ut in libertate gentes quæ essent, tutam eam sibi perpetuamque sub tutela P. R. esse: & quæ sub regibus viverent, & in præsens tempus mitiores eos justioresque respectu P. R. habere se: & si quando bellum cum P. R. regib. fuisset suis, exitum ejus victoriam Romanis, sibi libertatem allaturum crederent. Metalli quoque Macedonici, quod ingens vectigal erat, locationesque prædiorum rusticorum tolli placebat. Nam neq; sine publicano exerceri posse: & ubi publicanus est, ibi aut jus publicum vanum, aut libertatem sociis nullam esse. Ne ipsos quidem Macedonas idem exercere posse: ubi in medio præda administrantibus esset, ibi nunquam causas seditionum & certaminis defore. Commune concilium gentis nullum esset ne improbum vulgus à senatu aliquando libertatem salubri moderationi datam ad licentiam pestilentem traheret. In quatuor regiones describi Macedoniam, ut suum quæque concilium haberet, placuit: & dimidium tributi quam quod regibus ferre soliti erant, populo Romano pendere. Similia his & in Illyricum mandata: cætera ipsis imperatoribus legatisque relicta, in quibus præsens tractatio rerum certiora subjectura erat consilia. Inter multas regum gentiumq; & populorū legationes Attalus frater regis Eumenis maximè convertit in se omnium oculos animosque. exceptus enim est ab his qui simul eo bello militaverunt. haud paulo benignius quam si ipse rex Eumenes venisset. Adduxerant eum duæ in speciem honestæ res: una gratulatio conveniens in ea victoria quā ipse adjuvisset; altera querimonia Gallici tumultus, Adversæque gladiis regnum in dubium adductum esse: Suberat & secreta spes honorum præmiorumq; ab senatu, quæ vix salva pietate ejus contingere poterant. Erant enim quidam Romanorum quoque non boni auctores, qui spe cupiditatem ejus elicerent, eam opinionem de Attalo & Eumene Romæ esse, tāquam de altero Romanis certo amico, altero nec Romanis, nec Persi fido socio. Itaque vix statui posse, utrum quæ pro se, an quæ contra fratrē petiturus esset, ab senatu magis impetrabilia forent: adeo universos omnia & huic tribuere, & illi vero negare. Eorum hominum (ut res docuit) Attalus erat, qui quantum spes spopondisset, cuperent, ni unius amici prudens monitio velut frenos animo ejus gestienti secundis rebus imposuisset. Stratius cum eo fuit medicus, ad idipsum à non securo Eumene Romam missus speculator rerum quæ à fratre agerentur, monitorq; fidus si decedi fide vidisset. Is ad occupatas jam aures, solicitatumque jam animum cum venisset, aggressus tempestivis tēporibus rem prope prolapsam restituit: aliis alia regna crevisse rebus dicendo: regnū eorum novū, nullis vetustis fundatum opibus fraterna stare concordia: quod unus nomen regium, & præcipuum capitis insigne gerat, omnes fratres regnent. Attalum vero, quia ætate proximus, quis non pro rege habeat? neque eo solum quia tantas præsentes ejus opes cernat, sed quod haud ambiguum propediem regnaturum eum infirmitate ætateque Eumenis esset nullam stirpē liberūm habentis: (necdum enim agnoverat eum, qui postea regnavit.) Quid attineret vim afferre rei sua sponte mox ad eum adventuræ? Accessisse etiam novam tempestatem regno tumultus Gallici, cui vix consensu & concordia regum resisti queat. Si vero ad externum bellum domestica seditio adjiciatur, sisti non posse: nec aliud eum quam ne frater in

regno moriatur, sibi ipsi spem propinquam regni erupturum. Si utraque gloriosa res esset, & servasse fratri regnum & eripuisse: servati tamen regni, quæ juncta pietati sit, potiorem laudem fuisse. Sed enimvero cum detestabilis altera res, & proxima parricidio sit, quid ad deliberationem dubii superesse? Utrum enim partem regni petiturum esse, an totum erepturum? Si partem, ambo infirmos distractis viribus, & omnibus injuriis obnoxios fore: Si totum, privatumne ergo majorem fratrem, an exulem illa ætate, illa corporis infirmitate, an ultimum mori jussurum? Egregium enim, ut fabulis traditus impiorum fratrum eventus taceatur, Persei exitum videri: qui ex fraterna cæde raptum diadema in templo Samothracum, velut præsentibus diis exigentibus pœnas, ad pedes victoris hostis prostratus posuerit. Eos ipsos, qui non illi amici, sed Eumeni infesti, stimulent eum, pietatem constantiamque laudaturos, si fidem ad ultimũ fratri præstitisset. Hæc plus valuere in Attali animo. Itaque introductus in senatum gratulatus victoriam, & sua merita eo bello fratrisque (si qua erant) & Gallorum defectionem, quæ nuper ingenti motu facta erat, exposuit. Petiit ut legatos mitteret ad eos quorum auctoritate ab armis avocarentur. His pro regni utilitate editis mandatis, Ænum sibi & Maroneam petiit. Ita destituta eorum spe, qui fratre accusato partitionem regni petiturum crediderant, curia excessit. Ut raro alias quisquam rex aut privatus tanto favore, tantoque omnium assensu est auditus: omnibus honoribus muneribusque & præsens est cultus, & proficiscentem prosecuti sunt. Inter multas Asiæ Græciæq; legationes, Rhodiorum maxime legati civitatem converterunt. Nam cum primo in veste candida visi essent, quod & gratulanteis decebat, & si sordidam vestem habuissent, lugentium Persei casum præbere speciem poterant: postquam consulti ab Marco Iunio Cos. patres, stantibus in comitio legatis, an locum, lautia, senatumque darent, nullum hospitale jus in iis servandum censuerunt: egressus è curia Cos. cum Rhodii gratulatum se de victoria, purgatumque civitatis crimina dicentes venisse, petissent ut senatus sibi daretur, pronunciat: sociis & amicis, & alia comiter atque hospitaliter præstare Romanos & senatum dare consuesse: Rhodios non ita meritos eo bello, ut amicorum, sociorum numero habendi sint. His auditis prostraverunt se omnes humi, consulemque & cunctos qui aderant orantes, ne nova falsaq; crimina plus obesse Rhodiis æquum censerent quam antiqua merita, quorum ipsi testes essent. Extemplo veste sordida sumpta, domos principum cum precibus ac lacrymis circumibant, orantes ut prius cognoscerẽt causam, quam condemnarentur. Marcus Iuventius Talna prætor, cujus inter cives & peregrinos jurisdictio erat, populum adversus Rhodios incitabat: rogationemque promulgaverat, ut Rhodiis bellum indiceretur, & ex magistratibus ejus anni deligerent qui ad id bellum cum classe mitteretur, se eum sperans futurum esse. Huic actioni M. Antonius, & Marcus Pomponius tribuni pl. adversabantur. Sed & prætor novo maloque exemplo rem ingressus erat, quod ante non consulto senatu, non consulibus certioribus factis, de sua unius sententia rogationem ferret: vellent juberentne Rhodiis bellum indici: cum antea semper prius senatus de bello consultus esset, deinde ad populum latum. & tribuni plebis: cum ita traditum esset, ne quis prius intercederet legi, quam privatis suadendi dissuadendique legem potestas facta esset: eoque persæpe evenisset, ut qui non professi essent se intercessuros, animadversis vitiis legis ex ratione dissuadentiũ intercederẽt: & qui ad intercedendũ venissent, desisterent

desisteret, victi auctoritatibus suadentium legem. Tum inter praetorem tribunosque omnia intempestive agendi certamen erat. Tribuni festinationem praetoris ante tempus intercedendo in adventum imperatoris

* *

"peccaverimusne adhuc dubium "est: paenas, ignominias omnes "jam patimur. Antea Carthaginiensibus victis, Philippo, Antiocho superatis, cum Romam "venissemus, ex publico hospitio in curiam gratulatum vobis, "patres conscripti, ex curia in "Capitolium ad deos vestros dona ferentes veniebamus. nunc "ex sordido diversorio vix mercede recepti, ac prope hostium "more extra urbem manere jussi, "in hoc squalore venimus in curiam Romanam Rhodii, quos "provinciis nuper Lycia atque "Caria, quos praemiis atque honoribus amplissimis donastis. Et "Macedonas Illyriosque liberos "esse, ut audivimus, jubetis, cum "servierint antequam vobiscum "bellarent (nec cujusquam fortunae invidemus, imo agnoscimus clementiam populi Romani) Rhodios, qui nihil aliud "quam quieverunt hoc bello, hostes ex sociis facturi estis? Certè "quidem vos estis Romani, qui "ideo felicia bella vestra esse, "quia justa sint, prae vobis fertis. "nec tam exitu eorum quod vindicatis, quam principiis, quod "non sine causa suscipiatis, gloriamini. Messana in Sicilia oppugnata: Carthaginienses, Athenae oppugnatae, & Graecia in "servitutem petita, & adjutus "Annibal pecunia auxiliis Philippum hostem fecerunt. Antiochus ipse ultro ab Aetolis hostibus vestris accersitus, ex Asia "classe in Graeciam trajecit, Demetriade & Chalcide & saltu "Thermopylarum occupato, de "possessione imperii vos dejicere "conatus. Cum Perseo, socii vestri oppugnati, alii interfecti "reguli principesque gentium aut "populorum, causa belli [illegible] fuere. Quem tandem titulum nostra calamitas habitura est, si perituri sumus? Nondum segrego" civitatis causam à Polyarato &" Dione civibus nostris, & iis quos" ut traderemus vobis adduximus. Si omnes Rhodii aeque" noxii essemus, quod nostrum in" hoc bello crimen esset? Persei" partibus favimus: & quemadmodum Antiochi Philippique" bello, pro vobis adversus reges," sic nunc pro rege adversus vos" stetimus. Quemadmodum soleamus socios juvare, & quam impigre capessere bella, Caium Livium, L. Aemilium Regilium interrogate, qui classibus vestris" in Asia praefuerunt. Nunquam" vestrae naves pugnavere sine nobis: nostra classe pugnavimus" semel ad Samum, iterum in" Pamphilia adversus Annibalem" imperatorem; quae victoria nobis eo gloriosior est, quod cum" ad Samum magnam partem navium adversa pugna, & egregiā" juventutem amisissemus, ne tanta quidem clade territi, iterum" ausi sumus regiae classi ex Syria" venienti obviam ire. Haec non" gloriandi causa retuli, neque enim ea nunc nostra est fortuna:" sed ut admonerem quemadmodum adjuvare socios solerent" Rhodii. Praemia Philippo &" Antiocho devictis, amplissima" accepimus à vobis. Si quae vestra nunc est fortuna deûm benignitate, & virtute vestra, ea Persei fuisset, & praemia petitum" ad victorem regem venissemus" in Macedoniam, quid tandem" diceremus? Pecuniane à nobis" adjutum, an frumento? auxiliis" terrestribus, an navalibus? quod" praesidium tenuisse nos? ubi pugnasse, aut sub illius ducibus aut" per nos ipsos? Si quaereret, ubi" miles noster, ubi navis intra" praesidia sua fuisset, quid respõderemus? Causam fortasse diceremus apud victorem, quemadmodum apud vos dicimus." Hoc enim legatos utroque de" pace mittendo consecuti sumus," ut nec ab utraque parte gratiam" iniremus,

"iniremus, ab altera etiam cri-
"men & periculum esset. Quan-
"quam Perseus ferè objiceret, id
"quod vos non potestis, patres
"conscripti, nos principio belli
"misisse ad vos legatos, qui pol-
"licerentur vobis quæ ad bellum
"opus essent: navalibus armis,
"juventute nostra, sicut prioribus
"bellis, ad omnia paratos fore.
"ne præstaremus per vos stetit,
"qui de quacunque causa tum as-
"pernati nostra auxilia estis. Ne-
"que fecimus igitur quicquam
"tanquam hostes, neque bonorum
"sociorum defuimus officio, sed à
"vobis prohibiti præstare fui-
"mus. Quid igitur? nihilne fa-
"ctum neque dictum est in civi-
"tate vestra Rhodii quod nolle-
"tis, quo merito offenderetur
"populus Romanus? Hinc jam
"non quod factum est defensurus
"sum, non adeo insanio; sed pu-
"blicam causam à privatorum
"culpa segregaturus. Nulla enim
"est civitas quæ non & impro-
"bos cives aliquando, & impe-
"ritam multitudinem semper ha-
"beat. Etiam apud vos fuisse au-
"divi, qui assentando multitudi-
"ni grassarentur: & secessisse ali-
"quando à vobis plebem, nec in
"potestate vestra populum Rom.
"fuisse. Si hoc in hac tam bene
"morata civitate accidere po-
"tuit, mirari quisquam potest
"aliquos fuisse apud nos, qui re-
"gis amicitiam petentes, plebem
"nostram consiliis depravarent?
"qui tamē nihil ultra valuerunt,
"quā ut in officio cessaremus. Non
"præteribo id quod gravissimum
"est in hoc bello, crimen civita-
"tis nostræ. Legatos eodem tem-
"pore & ad vos, & ad Persea de
"pace misimus. quod infelix cō-
"silium furiosus (ut postea audi-
"vimus) orator stultissimum fe-
"cit: quem sic locutum constat,
"tanquam C. Popilius legatus
"Romanus, quem ad summoven-
"dos à bello Antiochum & Pto-
"lomæum reges misistis, loquere-
"tur. Sed tamen ea sive superbia,
"sive stultitia appellanda est, ea-
"dem quæ apud vos & apud Per-
sea fuit. Tam civitatum quam"
singulorum hominū mores sunt: "
gentes quoque aliæ iracundæ,"
aliæ audaces, quædam timidæ:"
in vinum, in venerem pronio-"
res aliæ sunt. Atheniensium po-"
pulum fama est celerem, & su-"
pra vires audacem esse ad conan-"
dum: Lacedæmoniorum cuncta-"
torem, & vix in ea quibus fidit,"
ingredientem. Non negaverim"
& totam Asiæ regionem inanio-"
ra parere ingenia: & nostrorum"
tumidiorem sermonē esse, quod"
excellere inter finitimas civita-"
tes videamur: & id ipsum non"
tam viribus nostris, quam vestris"
honoribus ac judiciis. Satis qui-"
dem & tunc in præsentia casti-"
gata illa legatio erat, cum tam"
tristi responso vestro dimissa. si"
tum parum ignominiæ pensum"
est, hæc certe tam miserabilis"
ac supplex legatio, etiam inso-"
lentioris quam illa fuit lega-"
tionis, satis magnum piaculum"
esset. Superbiam, verborum præ-"
sertim, iracundi oderunt, pru-"
dentes irrident: utique si infe-"
rioris adversus superiorem est:"
capitali pæna nemo unquam di-"
gnā judicavit. Id enim vero pe-"
riculū erat, ne Romanos Rhodii"
contemnerent: etiam deos ali-"
qui verbis ferocioribus incre-"
pant, nec ob id quenquam ful-"
mine ictum audivimus. Quid i-"
gitur superat quod purgamus? si"
nec factum hostile ullum nostrū"
est: & verba tumidiora legati"
offensionem aurium, non perni-"
ciem civitatis meruerunt? Vo-"
luntatis nostræ tacitè velut litē"
æstimari vestris inter vos sermo-"
nibus audio P. C. favisse nos"
regi, & illum vincere maluisse:"
ideo bello persequendos esse cre-"
dunt. Alii vestrūm, voluisse qui-"
dem nos hoc, non tamen ob id"
bello persequendos esse: neque"
moribus, neque legibus ullius"
civitatis ita comparatum esse,"
ut si quis vellet inimicum peri-"
re, si nihil fecerit quo id fiat,"
capitis damnetur. His qui nos"
pæna non crimine liberant, gra-"
tiam quidem habemus: ipsi no-"

ltibus, ut nudare tegulis muros urbis ad tegenda hybernacula sua pateretur: referrique tegulas, & resarciri tecta sicut fuerant, jussit. Et Persea quidem cum majore filio Philippo traditos à Posthumio in custodiam misit: filiam cum minore filio à Samotrace accitos Amphipolim, omni liberali cultu habuit. Ipse ubi dies venit quo adesse Amphipoli denos principes civitatum jusserat, literasq; omnes quæ ubique depositę essent, & pecuniam regiam conferri, cum X. legatis circumfusa omni multitudine Macedonum, in tribunali consedit. Assuetis regio imperio, tamen novum formam terribilem præbuit tribunal, summotor aditus, præco accensus, insueta omnia oculis auribusque, quæ vel socios, nedum hostes victos terrere possent. Silentio per præconem facto, Paulus Latine quæ senatui, quæ sibi ex concilii sententia visa essent, pronunciavit: ea Cn. Octavius Pr. (nam & ipse aderat) interpretata sermone Græco referebat. Omnium primum liberos esse jubere Macedonas, habentes urbes easdem agrosque, utentes legibus suis, annuos creantes magistratus, tributum dimidium ejus quod pependissent regibus, pendere. P. R. Deinde in IV. regiones dividi Macedoniam. unam fore & primam partē, quod agri inter Strymonem & Nessum amnem sit: accessurum huic parti trans Nessum ad orientem versum, qua Perseus tenuisset vicos, castella, oppida, præter Ænum & Maroneam & Abdera: trans Strymonem autem vergentia ad occasum, Bisalticam omnem cum Heraclea, quam Sinticen appellant. Secundam fore regionem quam ab ortu Strymo amplecteretur amnis, præter Sinticen Heracleam & Bisaltas: ab occasu qua Axius terminaret fluvius, additis Pæonis, qui prope Axium flumen ad regionem orientis colerent. Tertia pars facta, quam Axius ab oriente, Peneus amnis ab occasu cingunt: ad septentrionem Bora mons objicitur, adjecta huic parti regio Pæoniæ, qua ab occasu præter Axium amnem porrigitur. Edessa quoque & Beræa eodem concesserunt. Quarta regio trans Boram montem, una parte confinis Illyrico, altera Epiro. Capita regionum ubi concilia fierent, primæ regionis Amphipolim, secundæ Thessalonicen, tertiæ Pellam, quartæ Pelagoniam fecit. Eo concilia suæ cujusque regionis indici, pecuniam conferri, ibi magistratus creari jussit. Pronunciavit deinde neque connubium, neque commercium agrorum ædificiorumq; inter se placere cuiquam extra fines regionis suę esse. Metalla quoque auri atque argenti non exerceri: ferri & æris permitti: vectigal exercentibus dimidium ejus impositum quod pependissent regi. Et sale invecto uti vetuit. Dardanis repetentibus Pæoniam, quod & sua fuisset, & contineos esset finibus suis, omnibus dare libertatem pronunciavit, qui sub regno Persei fuissent. Post non impetratam Pæoniam, salis commercium dedit: tertiæ regioni imperavit, ut Stobos Pæoniæ deveherent, pretiumque statuit. Navalem materiam & ipsos cædere, & alios pati vetuit. Regionibus, quæ affines barbaris essent (excepta autem tertia omnes erant) permisit, ut præsidia armata in finibus extremis haberet. Hæc pronuntiata primo die conventus variè affecerunt animos. Libertas præter spem data arrexit, & levatum annuum vectigal regionatim commerciis interruptis ita videri lacerata, tanquam animalia in artus alterum alterius indigentes distracta: adeo quanta Macedonia esset, quam divisui facilis, & à seipsa quæque contenta pars esset, Macedones quoque ignorabant. Pars prima Bisaltas habet fortissimos viros (trans Nessum amnem incolunt, & circa Strymonem) & multas frugum proprietates, & metalla, & opportunitatem Amphipolis, quæ objecta claudit omnes ab oriente sole in Macedoniam aditus. Secunda pars celeberrimas urbes

narum cognitionibus interpositis, Macedonum rursus advocatum concilium: pronunciatũ quod ad statum Macedoniæ pertinebat: senatores quos Synedros vocant, legendos esse, quorum consilio respublica administraretur. Nomina deinde sunt recitata principum Macedonum, quos cum liberis majoribus quam XV. annos natis præcedere in Italiam placeret. Id prima specie sævum, mox apparuit multitudini Macedonum pro libertate sua esse factum. Nominati sunt enim regis amici purpuratique duces exercituum, præfecti navium aut præsidiorum, servire regi humiliter, aliis superbe imperare assueti, prædivites alii, alii quos fortuna non æquaret his sumptibus pares: regius omnibus victus vestitusque, nulli civilis animus neque legum neque libertatis æquê patiens. Omnes igitur qui in aliquibus ministeriis regiis, etiam qui in minimis legationib. fuerant, jussi Macedonia excedere atque in Italiam ire: qui non paruisset imperio, mors denunciata. Leges Macedoniæ dedit cum tanta cura, ut non hostibus victis, sed sociis bene meritis dare videretur: & quas ne usus quidem longo tempore, qui unus est legum corrector, experiendo argueret. Ab seriis rebus ludicrum, quod ex multo ante præparato, & in Asiæ civitates, & ad reges missis qui denunciarent, & cum circumiret ipse Græciæ civitates, indixerat principibus magno apparatu Amphipoli fecit. Nam & artificum omnis generis qui ludicram artem faciebant, ex toto orbe terrarum multitudo & athletarum & nobilium equorum convenit: & legationes cum victimis, & quicquid aliud deorum hominumque causa fieri magnis ludis in Græcia solet. Ita factum est, ut non magnificentiam tantum, sed prudentiam in dandis spectaculis ad quæ rudes tum Romani erant, admirarentur. Epulæ quoque legationibus paratæ & opulentia & cura eadem. Vulgo dictum ipsius ferebant, & convivium instruere, & ludos parare, ejusdem esse, qui vincere bello sciret. Edito ludicro omnis generis, clypeisque æreis in naves impositis, cætera omnis generis arma cumulata in ingentem acervum, precatus Martem, Minervam Lunamque matrem & cæteros deos, quibus spolia hostium dicare jus fasque est, imperator face subdita succendit: deinde circumstantes tribuni militum pro se quisq; ignes conjecerunt. Notata est in illo conventu Europæ Asiæque undique partim ad gratulationem, partim ad spectaculum contracta multitudine, tantis navalibus terrestribusque exercitibus, ea copia rerum, ea vilitas annonæ, ut & privatis & civitatibus, & gentibus dona data plerique ejus generis sint ab imperatore, non in usum modo præsentem, sed etiam quod domos aveherent. Spectaculo fuit ei quæ venerat turbæ, non scenicum magis ludicrum, non certamina hominum aut curricula equorum, quam præda Macedonica omnis ut viseretur exposita, statuarum tabularumque, textilium & vasorum ex auro & argento, & ære, & ebore factorum ingenti cura in ea regia, ut non in præsentem modo speciem qualibus referta regia Alexandriæ erat, sed in perpetuum usum fierent. Hæc in classem imposita, devehenda Romam Cn. Octavio data: Paulus benignè legatis dimissis transgressus Strymonē, mille passuum ab Amphipoli castra posuit: inde profectus, Pellam quinto die pervenit. Prætergressus urbem, ad Spelæum (quod vocant) biduum moratus, P. Nasicam & Q. Maximum filium cum parte copiarum ad depopulandos Illyrios, qui Persea juverant bello, misit, jussos ad Oricum sibi occurrere. Ipse Epirum petens quintis decimis castris Passaronem pervenit. Haud procul inde Anicii castra aberant. ad quem litteris missis, ne quid ad ea quæ fierent, moveretur: senatū prædam Epiri civitatū, quæ ad Persea defecissēt, exercitui dedisse, summissis centurionibus

in singulas urbes, qui se dicerent ad præsidia deducenda venisse, ut liberi Epirotæ sicut Macedones essent, denos principes ex singulis evocavit civitatibus. Quibus cum denunciasset, ut aurum atque argentum in publicum proferretur, per omnes civitates cohortes dimisit. ante in ulteriores quam in propiores profecti, ut uno die in omnes perveniretur. Edita tribunis centurionibusque erant, quæ agerentur, mane omne aurum argentumque collatum: hora quarta signum ad diripiendas urbes datum est militibus: tantaque præda fuit, ut in equitem CCCC. denarii, peditibus duceni dividerentur, centum quinquaginta millia capitum humanorum abducerentur. Muri deinde direptarum urbium diruti sunt: ea fuere oppida circa LXX. vendita præda omnium, de ea summa militi numeratum est. Paulus ad mare Oricum descendit, nequaquam ut ratus erat, expletis militum animis, qui tanquam nullum in Macedonia gessissent bellum expertes regiæ prædæ esse indignabantur. Orici cum missas cum Scipione Nasica Maximoque filio copias invenisset, exercitu in naves imposito in Italiam trajecit. Et post paucos dies Anicius conventu reliquorum Epirotarum Acarnanumque acto, jussisque in Italiam sequi principibus, quorum cognitionem causæ reservaret: & ipse navibus expectatis, quibus usus Macedonicus exercitus erat, in Italiam trajecit. Cum hæc in Macedonia Epiroque gesta sunt, legati qui cum Attalo ad finiendum bellum inter Gallos & regem Eumenem missi erant, in Asiam pervenerunt. Induciis per hyemem factis, & Galli domos abierant, & rex in hyberna concesserat Pergamum, graviq; morbo æger fuerat. Ver primum ex domo excivit: jamque Synnada pervenerant, cum Eumenes ad Sardeis undique exercitum contraxerat. Ibi & Romani Solovettium ducem Gallorum Synnadis allocuti, & Attalus cum eis profectus: sed castra Gallorum intrare eum non placuit, ne animi ex disceptatione irritarentur. P. Licinius cum regulo Gallorum est locutus, retulitque ferociorem eum deprecando factum: ut mirum videri posset, inter opulentos reges Antiochū Ptolemæumque tantum legatorum Romanorum verba valuisse, ut extemplo pacem facerent: apud Gallos nullius momenti fuisse. Romam primum reges captivi Perseus & Gentius in custodiam cum liberis abducti, dein turba alia captivorum: tum quibus Macedonum denunciatum erat, ut Romam venirent: principumque Græciæ. nam hi quoque non solum præsentes exciti erant, sed etiam si qui apud reges esse dicebantur, literis accersiti sunt. Paulus ipse post dies paucos regia naveingentis magnitudinis, quam XVI. versus remorum agebant, ornatam Macedonicis spoliis, non insignium tantum armorum, sed etiam regiorum textilium, adverso Tiberi ad urbem est subvectus, completis ripis obviam effusa multitudine. Paucos post dies Anicius & Octavius classe sua advecti. Tribus iis omnibus decretus est ab senatu triumphus: mandatumq; Q. Cassio prætori cum tribunis plebis ex auctoritate patrū ageret, rogationē ad plebē ferrent, ut iis quo die urbem triumphantes inveherentur, imperium esset. Intacta invidia media sunt, ad summa ferme tendit. Nec de Anicii, nec de Octavii triumpho dubitatū est. Paulū, cui ipsi quoq; se comparare erubuissent, obtrectatio carpsit. Antiqua disciplina milites habuerat: de præda parcius quam speraverant, ex tantis regiis opibus dederat, nihil relicturus, si aviditati indulgeretur, quod in ærarium deferret. totus Macedonicus exercitus imperatori erat negligenter adfuturus comitiis ferendæ legis: sed eos Servius Sulpicius Galba, qui tribunus militū secundæ legionis in Macedonia fuerat, privatim imperatori inimicus, prensando ipse,

& per suæ legionis milites solicitando stimulaverat, ut frequentes ad suffragium adessent, imperiosum ducem & malignum, antiquando rogationē quæ de triumpho ejus ferretur, ulciscerentur. plebem urbanam secuturam esse militum judicia: pecuniam illum dare non potuisse, militem honorem dare non posse: ne speraret ibi fructum gratiæ, ubi non meruisset. His incitatis, cū in Capitolio rogationē eam T. Sempronius tribunus plebis ferret, & privatis lege dicendi locus esset ad suadendū, ut in re minime dubia, si quisquam procederet: Servius Galba repente processit, & à Tr. postulavit, ut quoniam hora jam octava diei esset, nec satis temporis ad demonstrandū haberet, cur L. Æmilium non juberent triumphare; in posterū diem differrent, & mane eam rem agerent. Integro sibi die ad causam eam orandam opus esse. Cum tribunus dicere eo die si quid vellet, juberet; in noctem rem dicendo extraxit. referendo admonendoque exacta acerbe munia militiæ, plus laboris, plus periculi quam desiderasset res, injunctum: contra in præmiis, in honoribus omnia arctata: militiamque, si talibus succedat ducibus, horridiorem asperioremque bellantibus, eandem victoribus inopem atque inhonoratam futuram. Macedonas in meliori fortuna, quam milites Romanos esse. Si frequentes postero die ad legem antiquandam adessent, intellecturos potentes viros, non omnia in ducis, aliquid & in militum manu esse. His vocibus incitati, postero die milites tanta frequentia Capitolium compleverunt, ut aditus nulli præterea ad suffragium ferendum esset. Intro vocatæ primæ tribus cum antiquarent, concursus in Capitolium principum civitatis factus est, indignum facinus esse clamitantium, L. Paulum tanti belli victorem dispoliari triumpho: obnoxios imperatores tradi licentiæ atque avaritiæ militari; in uno nimis se per ambitionem peccare. Quid si domini milites imperatoribus imponantur? In Galbam pro se quisque probra ingerere. Tandem hoc tumultu sedato, M. Servilius qui Cos. & magister equitum fuerat, ut de integro eam rem agerent, ab tribunis petere, dicendique sibi ad populum potestatem facerent. Tribuni cum ad deliberandum secessissent, victi auctoritatibus principum, de integro agere cœperunt: revocaturosque se easdem tribus renunciarunt, si M. Servilius aliique privati qui dicere vellent, dixissent. Tum Servilius: QVANTVS imp. L. Æmilius fuerit, Quirites, si ex alia re" nulla æstimari possit, vel hoc satis erat, quod cum tam seditiosos & leves milites, tam nobilem, tam temerarium, tam eloquentem ad instigandam multitudinem inimicum in castris haberet, nullam in exercitu seditionem habuit. Eadem severitas imperii quam nunc oderunt, tunc eos continuit. Itaque antiqua disciplina habiti neque fecerunt. Servius quidem Galba, si in L. Paulo accusando tyrocinium ponere, & documentum eloquentiæ dare voluit, non triumphum impedire debuit: quem si nihil aliud, senatus justum esse judicaverat: sed postero die quam triumphatum est, privatum cum visurus esset, nomen deferret, & legibus interrogaret, aut serius paulo, cum primum magistratus ipse cepisset, diem diceret, inimicum ad populum accusaret. Ita & precium recte facti triumphum haberet L. Paulus pro egregie bello gesto: & pœnam, si quid & vetere gloria sua & nova indignum fecisset. Sed videlicet cui crimen nullum probrum dicere poterat, ejus obtrectare laudes voluit. Diem integrum hesterno die ad accusandum L. Paulum petiit: quatuor horas, quantum supererat diei, dicendo absumpsit. Quis unquam tam nocens reus fuit, cujus vitia vitæ tot horis expromi non possent? Quid interim objecit quod L. Paulus,

"si causam dicat, negatum velit. "Duas mihi aliquis conciones "parumper faciat, unam militum "Macedonicorum, puram alte- "ram integrioris judicii & à fa- "vore & odio: universo judicante "P. R. apud concionem togatam "& urbanam prius reus agatur. "Quid apud Quirites Romanos "Servi Galba diceres? Illa enim "tibi tota abscissa oratio esset. In "statione severius & intentius "institisti: vigiliæ acerbius & di- "ligentius circumitæ sunt: ope- "ris plus, quam antea fecisti, cum "ipse imperator & exactor cir- "cumires. Eodem die & iter fe- "cisti, & in aciem ex itinere du- "xisti. Ne victorem quidem te "acquiescere passus est, statim ad "persequendos hostes duxit. Cum "te præda partienda locupletem "facere posset, pecuniam regiam "translaturus in triumpho est, & "in ærarium laturus. Hæc sicut "ad militum animos stimulandos "aliquem aculeum habent, qui "parum licentiæ, parum avaritiæ "suæ inservitum censent: ita "apud P. R. nihil valuissent, quia "ut vetera atque audita à paren- "tibus suis non repetat, quæ am- "bitione imperatorum clades ac- "ceptæ sint, quæ severitate im- "perii victoriæ partæ: proximo "certè Punico bello, quid inter "M. Minucium magistrum equi- "tum, & Quintum Fabium Maxi- "mum dictatorem interfuerit, "meminit. Itaque accusatorem id "scire potuisse, & supervacaneam "defensionem Pauli fuisse. Tran- "seatur ad alterā concionem: nec "Quirites vos, sed milites videor "appellaturus, si nomen hoc sal- "tem ruborem incutere, & vere- "cundiam aliquam imperatoris "violandi afferre possit. Equidem "ipse aliter affectus animo sum, "qui apud exercitum mihi loqui "videar, quam paulo ante eram "cum ad plebem urbanam spe- "ctabat oratio. Quid etiam dici- "tis milites? Aliquis est Romæ, "præter Persea, qui triumphari "de Macedonibus nolit: & eum "non iisdem manibus discerpitis,

quibus Macedonas vicistis? Vin-" cere vos prohibuisset, si potuis-" set, qui triumphantes urbem in-" ire prohibet. Erratis milites, si" triumphum imperatoris tan-" tum, & non militum quoque &" universi populi Romani esse de-" cus censetis. Non unius hoc" Pauli. Multi etiam qui ab sena-" tu non impetrarunt trium-" phum, in monte Albano trium-" pharunt. Nemo Lucio Paulo" magis eripere decus perfecti" belli Macedonici potest, quam" C. Luctatio primi Punici belli," quam P. Cornelio secundi, quam" illis, qui post eos triumphave-" runt. Nec L. Paulum minorem" aut majorem imperatorē trium-" phus faciet: militum magis in" hoc universique P. R. fama a-" gitur: primum ne invidiæ &" ingrati animi adversus clarissi-" mum quemque civem opinio-" nem habeat, & imitari in hoc" populum Atheniensem laceran-" tem invidia principes suos" videatur. Satis peccatum in" Camillo à majoribus vestris est," quem tamen ante receptam" per eum à Gallis urbem viola-" runt: satis insuper vobis in P." Africano, Literni domicilium" & sedem fuisse domitoris Afri-" cæ, Literni sepulchrum osten-" di. Erubescamus, gloria si par" illis viris L. Paulus injuria ve-" stra exæquetur. Hæc igitur pri-" mum infamia deleatur, fœda" apud alias gentes, damnosa" apud nostros. Quis enim aut" Africani aut Pauli similis es-" se in ingrata & inimica bo-" nis civitate velit? Si infamia" nulla esset, & de gloria tantum" ageretur, qui tandem trium-" phus non communem nominis" Romani gloriam habet? Tot" de Gallis triumphi, tot de Hi-" spanis, tot de Pœnis, ipsorum" tantum imperatorum, an po-" puli Romani dicuntur? Quem-" admodum non de Pyrrho mo-" do, nec de Annibale, sed de E-" pirotis Carthaginiensibusque" triumphi acti sunt: sic non M." Curius tantum, nec P. Corne-" lius,

"lius, sed Romani triumpharunt. "Militum quidem propria est "causa, qui & ipsi laureati, & "quisque donis quibus donati "sunt insignes, triumphum no-"mine cient: suasque & Imp. "laudes canentes per urbem in-"cedunt. Si quando non depor-"tati ex provincia milites ad "triumphū sint, fremunt: & tamen "suum quoque se absentes, quod "suis manibus parta victoria sit, "triumphare credunt. Si quis "vos interroget milites, ad quam "rem in Italiam deportati, & "non statim confecta provincia "dimissi sitis: quid Romam "frequentes sub signis veneritis, "quid moremini hic, & non di-"versi domos quisque abeatis "vestras: quid aliud respon-"deatis, quam vos triumphan-"tes videri velle? Vos certè vi-"ctores conspici velle debebatis. "Triumphatū nuper de Philip-"po patre hujus & de Antiocho "est. ambo regnabant cum de his "triumphatum est. " De Perseo "capto in urbem cum liberis "abducto non triumphabitur? "Quod si in curru scandentes "Capitolium auratos purpura-"tosque, ex inferiore loco Lu-"cius Paulus in turba togatorum "unus privatus interroget: Luci "Anici, Cn. Octavi, utrum vos "digniores triumpho esse, an me "censetis? currum ei cessuri, & "præ pudore videntur insignia "ipsi sua tradituri: & vos Gen-"tium quam Persea duci in "triumphum mavultis, Quirites, "& de accessione potius belli "quam de bello triumphari? Et "legiones ex Illyrico laureatæ "urbem inibunt, & navales so-"cii Macedonicæ legiones suo "abrogato * triumphos alienos "spectabunt? Quid deinde tam "opimæ prædæ, tam opulentæ "victoriæ spoliis fiet? Quonam "abdentur illa tot millia armo-"rum detracta corporibus ho-"stium: an in Macedoniam remit-"tentur? Quo signa aurea marmo-"rea, eburnea, tabulæ pictæ, tex-"tilia, tantum argenti cælati, tantum auri, tanta pecunia re-"gia? an noctu tanquam furtiva "in ærariū deportabuntur? Quid "illud spectaculum maximum? "nobilissimus opulentissimusque "rex captus ubi victori populo "ostenditur? Quos Syphax rex ca-"ptus, accessio Punici belli, con-"cursus fecerit, plerique memini-"mus. Perseus rex captus, Philip-"pus & Alexander filii regis, tan-"ta nomina subtrahentur civita-"tis oculis? Ipsum L. Paulum bis "Cos. domitorem Græciæ, om-"nium oculi conspicere urbem "curru ingredientem avent. Ad "hoc fecimus consulem, ut bel-"lum per quadriennium ingenti "etiam pudore nostro tractū per-"ficeret: cui sortito provinciam, "cui proficiscenti præsagientibus "animis victoriam triumphumq; "destinavimus, ei victori trium-"phum negaturi? & quidem non "homines tantum, sed deos etiam "suo honore fraudaturi? diis quo-"que enim, non solum hominibus "debetur. Utrum majores ve[illegible] "omnium magnarum rerum & "principia exorsi ab diis sunt, * "& finem eum statuerunt? Consul "proficiscens prætorve paludatis "lictoribus in provinciam & ad "bellum, vota in Capitolio nun-"cupat: victor perpetrato eodem, "in Capitolio triumphans, ad "eosdem deos, quibus vota nun-"cupavit, merita dona populi "Romani traducit. Pars non mi-"nima triumphi est, victimæ "præcedentes, ut appareat diis "grates agentem imperatorem "ob rempub. bene gestam redi-"re. Omnes illas victimas quas "traducendas in triumpho ju-"dicavit, alias alio cædente ma-"ctate. illas quidem epulas se-"natus, quæ nec privato loco, "nec publico profano, sed in "Capitolio eduntur: utrum ho-"minum voluptatis causa, an "deorum hominumque auctore "Servio Galba turbaturi estis? "L. Pauli triumpho portæ clau-"dentur? rex Macedonum Per-"seus cum liberis & turba alia "captivorum, spolia Macedo-"

"num circa flumen relinquentur? "L. Paulus privatus tanquam rure rediens, à porta domum ibit? "Et tu centurio miles, quid de "imp. Paulo senatus decrevit "potius, quam quid Servius Gal"ba fabuletur, audi: & hoc dicere "me potius quam illum audi. Illi "nihil præterquam loqui, & ip"sum maledicè ac maligne didi"cit. Ego ter & vicies cum hoste "per provocationem pugnavi: ex "omnibus cum quibus manum "conserui spolia retuli, insigne "corpus honestis cicatricibus "omnibus adverso corpore ex"ceptis habeo. Nudasse deinde se dicitur, & quo quæque bello vulnera accepta essent retulisse. Quæ dum ostentat, adapertis forte quæ velanda erant, tumor inguinum proximis risum movit. tum, "HOC quoque quod ridetis, "inquit, in equo dies noctesque "persedendo habeo: nec magis "me ejus quam cicatricum harum "pudet pœnitetque: quando nun"quam mihi impedimento ad "remp. bene gerendam domi mi"litiæque fuit. Ego hoc ferro sæ"pe vexatum corpus vetus miles "adolescentibus militibus osten"di. Galba nitens & integrum de"nudet. Revocate, si videtur, tri"buni ad suffragium tribus: ego "ad vos milites.

* *

summa omnis captivi auri argentique translati H. S. millies ducenties fuisse, Valerius Antias tradit: quæ haud dubiè major aliquanto summa ex numero plaustrorum ponderibusque auri argenti generatim ab ipso scriptis efficitur. Alterum tantum aut in bellum proximum absumptum, aut in fuga cum Samothracem peteret dissipatum tradunt: eoque id mirabilius erat, quod tantum pecuniæ intra XXX. annos post bellum Philippi cum Romanis, partim ex fructu metallorum, partim ex vectigalibus aliis coacervatum fuerat. Itaque admodum inops pecuniæ Philippus, Perseus contra prædives, bellare cum Romanis cœpit. Ipse postremo Paulus in curru, magnam cum dignitate alia corporis, tum senecta ipsa majestatem præ se ferens. post currum inter alios illustres viros filii duo, Q. Maximus & P. Scipio: deinde equites turmatim, & cohortes peditum suis quæque ordinibus. Pediti in singulos dati centeni, duplex centurioni, triplex equiti: tantum pediti daturum fuisse credunt, & pro rata aliis, si aut non refragati honori ejus fuissent, aut benigne hac ipsa summa nunciata acclamassent. Sed non Perseus tantum per illos dies documentum humanorum casuum fuit, in catenis ante currum victoris ducis per urbem hostium ductus, sed etiam victor Paulus auro purpuraque fulgens. Nam duobus è filiis, quos duobus datis in adoptionem, solos nominis, sacrorumque familiæ hæredes retinuerat domi: minor ferme XII. annos natus, quinque diebus ante triumphum, major XIV. annorum triduo post triumphum decessit: quos prætextatos curru vehi cum patre, sibi ipsos similes prædestinantes triumphos oportuerat. Paucis post diebus data à M. Antonio tribuno plebis concione, cum de suis rebus gestis more cæterorum imperatorum disseruisset, memorabilis ejus oratio, & digna Romano principe fuit: QVANQVAM & quam feliciter Remp. admini" straverim, & quod duo fulmina" domum meam per hos dies per" culerint, non ignorare vos, Qui" rites, arbitror, cum spectaculo" vobis nunc triumphus meus," nunc funera liberorum meorum" fuerint: tamen paucis quæso si" natis me cum publica felicitate" comparare eo quo debeo animo" privatam meam fortunam. Pro" fectus ex Italia classem à Brun" dusio sole orto solvi: nona diei" hora cum omnibus meis navi" bus Corcyram tenui. Inde quin" to die Delphis Apollini pro me" exercitibusque & classibus ve" stris lustra sacrificavi. A Delphis" quinto die in castra perveni: ubi" exercitu accepto mutatis qui"

busdam,

"busdam quæ magna impedimenta victoriæ erant progressus, quia inexpugnabilia castra hostium erant, neque cogi pugnare poterat rex, inter præsidia ejus saltum ad Petram evasi: & ad pugnam rege coacto acie vici: Macedoniam in potestatem populi Romani redegi. & quod bellum per quadriennium quatuor ante me consules ita gesserunt, ut semper successori traderent gravius, id ego quindecim diebus perfeci. Aliarum deinde secundarum rerum velut proventus secutus, civitates omnes Macedoniæ se dediderunt: gaza regia in potestatem venit. rex ipse, tradentibus propè ipsis diis, in templo Samothracum cum liberis est captus. Mihi quoque ipsi nimia jam fortuna mea videri, eoque suspecta esse. Maris pericula timere cœpi in tanta pecunia regia in Italiam trajicienda, & victore exercitu transportando. Postquam omnia secundo navium cursu in Italiam pervenerunt, neque erat quod ultra precarer, illud optavi, ut cum ex summo retro volvi fortuna consuesset, mutationem ejus domus mea potius quam respublica sentiret. Itaque defunctam esse fortunam publicam mea tam insigni calamitate spero, quod triumphus meus velut ad ludibrium casuum humanorum, duobus funeribus liberorum meorum est interpositus. Et cum ego & Perseus nunc nobilia maximè sortis mortalium exempla spectemur, ille, qui ante se captivos captivus ipse duci liberos vidit, incolumes tamen eos habet: ego qui de illo triumphavi, ab alterius funere filii curru ex Capitolio ad alterum prope jam expirantem veni: neque ex tanta stirpe liberûm superest, qui Lucii Æmilii Pauli nomen ferat. Duos enim tanquam ex magna progenie liberorum in adoptionem datos Cornelia & Fabia gens habet; Pauli in domo præter se nemo superest. Sed hanc cladem domus meæ, vestra felicitas & secunda fortuna publica consolatur." Hæc tanto dicta animo magis confudere audientium animos, quam si miserabiliter orbitatem suam deflendo locutus esset. Cn. Octavius Calend. Decembribus de rege Perseo navalem triumphum egit. Is triumphus sine captivis fuit, sine spoliis. Dedit sociis navalibus in singulos denarios, septuagenos quinque gubernatoribus, qui in navibus fuerant, duplex: magistris navium, quadruplex. Senatus deinde habitus est: patres censuerunt ut Q. Cassius Persea regem cum Alexandro filio Albam in custodiam duceret, comites, pecuniam, argentum, instrumentum quod haberet. Bitis regis Thracum filius cum obsidibus in custodiam Carseolos est missus. Cæteros captivos qui in triumpho ducti erant, in carcerem condi placuit. Paucos post dies quam hæc acta, legati ab Cotye rege Thracum venerunt, pecuniam ad redimendũ filium aliosque obsides apportantes. Eis in senatum introductis, & idipsum argumenti prætendentibus orationis, non sua voluntate Cotyn bello juvisse Persea, quod obsides dare coactus esset: orantibusque ut eos precio quantum ipsi statuissent patres, redimi paterentur: responsum ex auctoritate senatus est, P.R. meminisse amicitiæ, quæ cum Cotye majoribusque ejus & gente Thracum fuisset, obsides datos crimen non criminis defensionem esse, cum Thracũ genti ne quietus quidem Perseus, nedum bello Romano occupatus, timendus fuerit. Cæterum etsi Cotys Persei gratiam prætulisset amicitiæ populi Romani, magis quid se dignum esset, quam quid merito ejus fieri posset, æstimaturum: filium atque obsides ei remissurum. Beneficia gratuita esse populi Romani, precium eorum malle relinquere in accipientium animis, quam præsens exigere. Legati nominati. T. Quintius Flamininus, C. Licinius Nerva, M. Caninius Rebilus, qui obsides in Thraciam

Thraciam reducerent: & Thracibus munera data in singulos binûm millium æris. Bitis cum cæteris obsidibus à Carseolis accersitus, ad patrem cum legatis missus. Naves regiæ captæ de Macedonibus inusitatæ ante magnitudinis in campo Martio subductæ sunt. Hærente adhuc non in animis modo, sed pene in oculis memoria Macedonici triumphi, L. Anicius Quirinalis triumphavit de rege Gentio, Illyriisque. Similia omnia magis visa hominibus, quam paria: minor ipse imperator & nobilitate Anicius cum Æmilio, & jure imperii prętor cũ Cos. collatus: non Gentius Perseo, non Illyrii Macedonibus, non spolia spoliis, non pecunia pecunię, non dona donis comparari poterant. Itaque sicut præfulgebat huic triumphus recens, ita apparebat ipsum per se intuentibus nequaquam esse contemnendum. Perdomuerat intra paucos dies terra marique ferocem, locisque munitis fretam gentem Illyriorum: regem, regiæque omnes stirpis ceperat: transtulit in triumphum multa militaria signa, spoliaque alia, & supellectilem regiam: auri pondo XX. & VII. argenti X. & IX. pondo: denariûm tria millia, & CXX. millia Illyrici argenti. Ante currum ducti Gentius rex cum conjuge & liberis, & Caravantius frater regis, & aliquot nobiles Illyrii. De præda militibus in singulos quadragenos quinos denarios, duplex centurioni, triplex equiti sociis nominis Latini quantum civibus & sociis navalibus dedit, quantum militibus. Lætior hunc triumphum est secutus miles, multisque dux ipse carminibus celebratus. H. S. ducenties ex ea præda redactum esse auctor est Antias, præter aurum argentumque quod in ærarium sit latum: quod quia unde redigi potuerit non apparebat, auctorem pro re posui. Rex Gentius cum liberis & conjuge & fratre Spoletium in custodiam ex senatusconsulto ductus: cæteri captivi Romæ in carcerem conjecti, recusantibusque custodiam Spoletinis, Iguvium reges traducti. Reliquum ex Illyrico prædæ CCXX. lembi erant: de Gentio rege captos eos Corcyreis & Apolloniatibus & Dyrrachinis Q. Cassius ex senatusconsulto tribuit. Coss. eo anno agro tantum Ligurum populato, cum hostes exercitus nunquam eduxissent, nulla re memorabili gesta, Romam ad magistratus subrogandos redierunt: & primo comitiali die Coss. crearunt, M. Claudium Marcellum, C. Sulpiciũ Gallum. deinde prætores postero die, L. Livium, L. Apuleium Saturninum, A. Licinium Nervam, P. Rutilium Calvum, P. Quintilium Varum, M. Fonteium. His prætoribus duæ urbanæ provinciæ sunt decretæ, duæ Hispaniæ Sicilia ac Sardinia. Intercalatum eo anno, postridie Terminalia intercalares fuerunt. Augur eo anno mortuus est C. Claudius: in ejus locum augures legerunt T. Quintium Flamininum, & flamen Quirinalis mortuus M. Fabius Pictor. Eo anno rex Prusias venit Romam cum filio Nicomede. Is magno comitatu urbem ingressus, ad forum à porta tribunalque Q. Cassii prætoris perrexit: concursuque undique facto, deos qui urbem Romam incolerent, senatumque & populum Romanum salutatum se dixit venisse: & gratulatum quod Persea Gentiumque reges vicissent, Macedonibusque & Illyriis in ditionem redactis, auxissent imperium. Cum prætor senatum ei, si velit, eo die daturum dixisset, biduum petiit, quo templa deûm urbemque & hospites amicosque viseret. Datus qui circumduceret eum L. Cornelius Scipio quæstor, qui & Capuam ei obviam missus fuerat: & ædes, quæ ipsum comitesque ejus benignè reciperent, conductæ. Tertio post die senatum adit, gratulatus victoriam est: merita sua in eo bello commemoravit: petiit ut votum sibi solvere, Romæ in Capitolio X. majores hostias, & Præneste unam Fortunæ liceret:

ea

ea vota pro victoria populi Rom. esse. Et ut societas secum renovaretur: agerque sibi de rege Antiocho captus, quem nulli datum à populo Rom. Galli possiderent, daretur. Filium postremo Nicomedem senatui commendavit. Omnium qui in Macedonia imperatores fuerant, favore est adjutus. Itaque cætera quæ petebat concessa: de agro responsum est, legatos ad rem inspiciendam missuros. Si ager P. R. fuisset, nec cuiquam datus esset, dignissimum eo dono Prusiam habituros esse. Si autem Antiochi non fuisset, eo ne populi quidem Romani factum apparere: aut si datis Gallis esset, ignoscere Prusiam debere, si ex nullius injuria quicquam ei datum vellet P.R. Ne quod detur quidem gratum esse donum posse, quod eum qui det, ubi velletablaturum esse sciat. Facile Nicomedis commendationem accipere. Quanta cura regum amicorum liberos tueatur P. R. documento Ptolemæum Ægypti regem esse. Cum hoc responso Prusias est dimissus. Munera ei ex sestertiis jussa dari, & vasorum argenteorum pondo L. & filio regis Nicomedi ex ea summa munera dari censuerunt, ex qua Masgabæ filio regis Masanissæ data essent: & ut victimæ aliaque quæ ad sacrificium pertinerent, seu Romæ, seu Prænelte immolare vellet, regi ex publicó sicut magistratibus Rom. præberentur: & ut ex classe quæ Brundusii esset, naves longæ viginti assignarentur, quibus uteretur donec ad classem dono datam ei rex pervenisset, L. Cornelius Scipio ne ab eo abscederet, sumptumque ipsi & comitibus præberet donec navem conscendissent. Mire lætum, & ea benignitate in se populi Rom. regem fuisse ferunt: munera sibi ipsum emisse: filium jussisse donum P.R. accipere. Hæc de Prusia nostri scriptores. Polybius eum regem indignum majestate nominis tanti tradit: pileatum capite raso obviam ire legatis solitum, libertumque se populi Rom. ferre, & ideo insignia ordinis ejus gerere. Romæ quoque cum veniret in curiam, summisisse se, & osculo limen curiæ contigisse, & deos servatores suos senatum appellasse: aliamque orationem non tam honorificam audientibus quam sibi deformem habuisse. Moratus circa urbem XXX. haud amplius dies in regnum est profectus.

L. FLORI

L. FLORI
BREVIARIA
IN
TITI LIVII PATAVINI
Libros qui desiderantur.

LIBRI XLVI.
BREVIARIUM.

EVMENES Rex Romam venit: qui quia Macedonico bello se medium egerat, ne aut inimicus judicatus videretur, si exclusus esset, aut liberatus crimine, si admitteretur: in commune lex lata est, ne cuiquam regi Romam venire liceret. Claudius Marcellus Cos. Alpinos Gallos, C. Sulpitius Gallus Cos. Ligures subegit. Legati Prusiæ regis conquesti sunt de Eumene, quod fines suos depopularetur: dixeruntque, eum conspirasse cum Antiocho contra populū Romanū. Societas cum deprecantibus Rhodiis juncta est. Lustrum à censoribus conditum est. Censa sunt civium capita CCCXXVII. millia, XXII. Princeps senatus lectus M. Æmilius Lepidus. Ptolemæus Ægyptiorum rex à minore fratre è regno pulsus, missis ad eum legatis, in regnum restitutus est. Ariarathe Cappodociæ rege mortuo, filius ejus Ariarathes accepit regnum: & amicitiam per legatos cum populo Rom. renovavit. Res præterea adversus Ligures, Corsos & Lusitanos vario eventu gestas, & motus Syriæ mortuo Antiocho, qui filium Antiochum puerum admodum reliquerat, continet. Hunc Antiochum puerum cum Lysia tutore ejus Demetrius, Seleuci filius, qui Romam obses missus fuerat, clam, quia minime dimittebatur à Romanis, interemit: & ipse in regnum receptus. L. Æmilius Paulus, qui Perseum vicerat, mortuus: cujus tanta abstinentia fuit, ut cum ex Hispania, & Macedonia maximas opes retulisset, vix ex auctione bonorum ejus redactum sit, unde dos uxori ejus redderetur. Pomptinæ paludes à Cornelio Cethego consule, cui ea provincia evenerat, siccatæ, agerque ex iis factus.

LIBRI XLVII.

CN. Tremellio trib. pleb. mulcta dicta est, quod cum M. Æmilio Lepido pontifice maximo injuriose contenderat, sacrorum quoque magistratuum jus potentius fuit. Lex de ambitu lata. Lustrum à censoribus conditum est. Censa sunt civium capita CCCXXVIII. millia CCCXIV. Et princeps senatus lectus Æmilius Lepidus. Inter Ptolemæos fratres, qui dissidebant, foedus ictum, ut alter in Ægypto, alter Cyrenis regnaret. Ariarathes Cappadociæ rex consilio Demetrii regis Syriæ, & viribus pulsus regno à senatu restitutus est. Missi à senatu legati, qui inter Masanissam, & Carthaginienses de agro judicarent. C. Martius Cos. adversum Dalmatas parum prospere primum, postea feliciter pugnavit, cum quibus bello confligendi causa fuit, quod

quod Illyrios populi Romani socios vastaverant, eandemque gentem Cornelius Nasica Cos. domuit. Quintus Opimius Cos. transalpinos Ligures, qui Massiliensium oppida Antipolim & Nicæam vastabant, subegit. Præterea res in Hispania à compluribus parum prospere gestas continet. Consules anno quingentesimo XCVIII. ab urbe condita magistratum, peractis comitiis, insequentisque anni consulibus creatis, inire cœperunt. Mutandi comitia causa fuit, quod Hispani rebellabant. Legati ad disceptandum inter Masanissam, & Carthaginienses missi, nunciaverunt, vim navalis materiæ se Carthagine deprehendisse. Quidam prætores à provinciis avaritiæ nomine accusati & damnati sunt.

LIBRI XLVIII.

LUstrum à censoribus conditum est. Censa sunt civium capita CCCXXIV. millia. Semina tertii belli Punici referuntur. Cum in finibus Carthaginiensium maximus Numidarum exercitus, Archobarzane duce Syphacis nepote, diceretur esse, M. Porcius Cato suasit, ut Carthaginiensibus, qui exercitum specie contra Masanissam regem, sed re vera contra Romanos accitum in finibus haberent, bellum indiceretur. contradicente P. Cornelio Nasica placuit legatos mitti Carthaginem, qui specularentur, quid ageretur. Castigato senatu Carthaginiensium, quod contra fœdus exercitum & navales materias haberent, pacem inter eos & Masanissam facere voluerunt: Masanissa agro, de quo lis erat, cedente: sed Gisgo, Amilcaris filius, homo seditiosus, qui tunc in magistratu erat, cum senatus pariturum se judicio legatorum dixisset, ita bellum adversus Romanos suadendo concitavit, ut legatos, quo minus violarentur, fuga explicuerit. Id nunciantes infestum jam senatum Carthaginiensibus, infestiorem fecerunt. M. Porcius Cato funus mortui filii in prætura tenuissimo, ut valuit (nam pauper erat) sumptu fecit. Andriscus, qui se Persei filium, regis quondam Macedoniæ, ingenti asseveratione mentiretur, Romam missus. M. Æmilius Lepidus, qui princeps senatus ab sextis jam censoribus erat lectus, antequam expiraret, præcepit filiis lecto se strato sine linteis sine purpura efferrent, in reliquum funus ne plusquam æris denos consumerent: imaginum specie, non sumptibus nobilitari maximorum virorum funera solere. De veneficiis quæsitum Publilia, & Licinia nobiles fœminæ, quæ viros suos necasse insimulabantur, cognita causa, cum prætori prædes, vadesque dedissent, cognatorum decreto necatæ sunt. Gulussa Masanissæ filius denunciavit Carthagine delectus agi, classem comparari, & haud dubium bellum strui. Cum Cato suaderet, ut iis bellum indiceretur, P. Cornelio Nasica dicente, nihil temere faciendum, placuit decem mitti legatos exploratum. L. Licinius Lucullus, A. Posthumius Albinus coss. cum delectum severe agerent, nec quenquam gratia dimitterent, à tribunis plebis qui pro amicis suis vacationem impetrare non potuerant, in carcerem conjecti sunt. Hispaniense bellum cum parum prospere aliquoties gestum ita confudisset civitatē Romanam, ut ne ii quidem invenirentur, qui aut tribunatum exciperent, aut legati ire vellent. P. Cornelius Æmilianus processit: & excepturum se militiæ genus quodcunque imperatum esset, professus est. quo exemplo ad militandi studium omnes incitavit. L. Lucullus Cos. cui Claudius Marcellus successerat, pacasse omnes Celtiberiæ populos cum videretur: Vacceos, Cantabros, & alias incognitas nationes in Hispania subegit. Ibi P. Corn. Africanus Scipio Æmilianus, L. Pauli F. Africani nepos, sed adoptivus provocatorem barbarum tribun. mil. occidit, & in expugnatione capte urbis majus multo etiam periculum adiit:

adiit: nam murum primus omnium transcendit. Servius Sulpicius Galba prætor male adversus Lusitanos pugnavit. Cum legati ex Africa cum Carthaginiens. oratoribus, & Gulussa Masanissæ filio rediissent, dicerentque: se & exercitum & classem Carthagine deprehendisse, perrogari sententiam placuit, Catone, & aliis principibus senatus suadentibus ut in Africam confestim transportaretur exercitus. Quia vero Cornelius Nasica dicebat: nondum sibi justam causam belli videri placuit ut bello desisteretur: si Carthaginienses classem exussissent, & exercitum dimisissent: si minus, proximi consules de bello Punico referrent. Cum locatum à censoribus theatrum exstrueretur, P. Cornelio Nasica auctore, tanquam inutile, & nociturum publicis moribus ex S C. destructum est, populusque aliquamdiu stans ludos spectavit. Carthaginienses cum adversum fœdus bellum Masanissæ intulissent, victi ab eo nonagesimum secundum annum habente, & sine pulpamine mandere, & gustare cibum tantummodo solito; insuper Romanum bellum meruerunt.

LIBRI XLIX.

TErtii Punici belli initium altero & sexcentesimo anno ab urbe condita intra quintum annum quam erat cœptũ, consummatum omnino est. Inter M. Porcium Catonem, & Scipionẽ Nasicam, quorum alterum sapientissimum virum in civitate habebant: alter vir optimus à senatu judicatus erat, diversis certatum est sententiis: Catone suadente bellum, & ut omnino deleretur Carthago, Nasica dissuadente: placuit nihilominus, eo quod contra fœdus naves haberent, & extra fines exercitum duxissent: quodq; socio pop. Rom. & amico Masanissæ arma intulissent, & quod filium ejus Gulussam, qui cum legatis Romanis erat in oppidum non recepissent, bellum iis indici. Prius quam ullæ copiæ in naves imponerentur, Vticenses legati Romam venerunt, se suaque omnia dedentes. Ea legatio veluti maximi belli omen grata patribus, acerba Carthaginiensibus fuit. Diti patri ludi ad Tarentum ex præcepto librorum Sibyllinorum facti, qui anno centesimo primo Punicobello, quingentesimo & altero anno ab urbe cõdita facti erant. Legati triginta Romam venerunt, per quos Carthaginienses se dedebant. Catonis sententia pervicit, ut decreto perstaretur, & ut consules quam primum proficiscerentur ad bellum. Qui ubi in Africam transierunt, acceptis, quos imperaverant, trecentis obsidibus, & armis omnibus, instrumentisq; belli, si qua Carthagine erant, tunc cum ex auctoritate patrum juberent ut in alio loco procul à mari decem millia passuum, nec minus remoto, oppidum facerent: indignitate rei ad bellandum Carthaginienses compulerunt. Obsideri, oppugnarique cœpta est Carthago à L. Marcio, M. Manlio consulibus. In qua oppugnatione, cum neglectos ab una parte muros duo tribuni temere cum cohortibus irrupissent, & ab oppidanis graviter cæderentur, à Scipione Africano expliciti sunt. Per quem & castellum Rom. quod nocte oppugnabant, paucis equitibus juvantibus liberatum est; castrorum quæ Carthaginienses omnibus copiis pariter ab urbe egressi oppugnabant, liberatorũ, is ipse præcipuam gloriam tulit. Præterea cum ab irrita oppugnatione Carthag. Cos. (alter enim Romam ad comitia ierat) exercitum ducere adversus Asdrubalẽ vellet: qui cum altera manu iniquum saltum insederat: suasit primo consuli, ne tam iniquo loco confligeret: victus deinde complurium, qui & prudentiæ ejus & virtuti invidebant, sententiis, & ipse saltum ingressus est. Cumque sicut prædixerat, fusus fugatusq; esset Romanus exercitus: & duæ cohortes ab hoste obsiderentur, cum exiguis equitum turmis in saltum reversus, liberavit eas & incolumes reduxit. Quam virtutem ejus & Cato vir promptio-

ris multo ad vituperandum linguæ, in senatu sic prosecutus, ut diceret: reliquos, qui in Africa militarent umbras militare, Scipionem vigere: & popul. Rom. eo favore illum complexus est, ut comitiis complurimæ eum tribus consulem scriberent, cum hoc per ætatem minime liceret. Cum L. Scribonius tribunus plebis rogationem promulgasset, ut Lusitani, ex fœdere pop. Romano dediti à Sergio Galba in Galliam venissent, in libertatem restituerentur, M. Cato accerrimè suasit: extat oratio in Annalibus ejus inclusa. Q. Fulvius Nobilior etiam ab eo in senatu laceratus, respondit pro Galba. ipse quoq; Galba cum se damnari videret, complexus duos filios prætextatos, & filium Caii Sulpicii, cujus tutor erat, ita miserabiliter pro se locutus est, ut rogatio antiquaretur. Extant tres orationes ejus, duæ adversum Libonem trib. plebis rogationesque ejus habitæ de Lusitanis; una contra L. Cornel. Cethegum, in qua Lusitanos prope sese castra habentes cæsos fatetur: quod compertum habuerit, equo atq; homine suo ritu immolatis per speciem pacis adoriri exercitum suum in animo habuisse. Andriscus quidam ultimæ sortis homo, Persei regis se filium ferens, & mutato nomine Philippus vocatus, cum ab urbe Roma quo illum Demetrius Syriæ rex ob hoc ipsum mendacium miserat, clam profugisset, multis ad falsam eam fabulam velut ad veram euntibus, contracto exercitu, totam Macedoniam aut voluntate incolentium, aut armis occupavit. Fabulam autem hujusmodi finxerat. Ex pellice se & Perseo rege ortum, & traditum educandum Cyrthesę cuidam esse, ut in belli casus, quod ille cum Romanis gereret, aliquod velut semen stirpis regiæ extaret. Perseo demortuo, Adramiti se educatum usq; ad duodecimum annum ætatis, patrem eum esse credentem, à quo educaretur, ignarum generis fuisse sui: affecto deinde eo, cum prope ad vitæ finem ultimum esset, detectam tandem sibi originem suam, falsæque matri libellum datum signo Persei regis signatum, quem sibi traderet, cum ad puberem ætatem venisset: obtestationesque ultimas adjectas, ut res in occulto ad id tempus servaretur, pubescenti libellum tradidit, in quo relicti sibi duo thesauri à patre dicerentur. tum scientem mulierem subdititium se esse, veram stirpem ignoranti edidisse genus, atq; obtestatam, ut priusquam ad Eumenem manaret res, Perseo inimicum, excederet iis locis, ne interficeretur: eo se exterritum, simul sperantem aliquod auxilium à Demetrio, in Syriam se contulisse, atque ibi primum quis ipse omnino esset, palam expromere ausum.

LIBRI L.

THessalia cum & illam invadere armis, atq; occupare Pseudophilippus vellet: per Romanorū legatos auxiliis Achæorum defensa est. Prusias rex Bithyniæ omnium humiliorum fautor, atque vitiorum, à Nicomede filio adjuvante Attalo rege Pergami occisus est. Habebat alium filium, qui pro superiore ordine dentium enatum habuisse unum os continens dicitur. Cum legatos ad pacem inter Nicomedem & Prusiam faciendam Romani misissent, & unus ex iis caput multis cicatricibus sparsum haberet, alter pedibus æger esset, tertius ingenio socors haberetur: dixit Cato eam legationem nec caput, nec pedes, nec cor habere. In Syria, quæ eo tempore ex stirpe generis Persei regis Macedonum inertia socordiaque similem Prusiæ regem habebat, jacente eo in ganeo & lustris, Ammonius regnabat, per quem & amici omnes regis, & Laodice regina, & Antigonus Demetrii filius, occisi. Masanissa Numidiæ rex major nonaginta annis vir insignis decessit. Inter cætera opera juvenilia, quæ ad ultimum edidit: adeo etiam versus in senectam viguit, ut post sextum & octogesimum annum genuerit unum filium. Inter tres liberos ejus, maximum natu Mycipsa,
Gulussa,

Gulussa, & Manastabal, qui etiam Græcis litteris erat eruditus. P. Scipio Æmilianus, cum commune eis pater regnum reliquisset, & dividere eos arbitrio Scipionis jussisset, administrationem regni divisit. Item Phameæ Himilconis præfecto equitum Carthaginiens. viro forti & cujus opera præcipua Pœni utebantur, persuasit, cũ equitatu suo ad Rom. transiret. Trium legatorũ, qui ad Masanissam missi fuerant; Claudius Marcellus coorta tempestate fluctibus obrutus est. Carthaginienses Asdrubalẽ Masanissæ nepotem, quem prætorem habebant proditionis suspectũ, in curia interemerunt. quæ suspicio inde emanavit, quod propinquus esset Gulussæ, auxilia Rom. juvantis. P. Scipio Æmilian. cum ædilitatem peteret, consul à populo dictus, quoniam per annos consulem fieri minimè licebat, cum maximo certamine suffragantibus plebeis, & repugnantibus aliquantum patribus, legibus solutus, & Cos. creatus est. M. Æmilius nonnullas urbes circumpositas Carthagini expugnavit. Pseudophilippus in Macedonia, cæso cum exercitu M. Iuventio prætore, à Qu. Cæcilio victus, captusque est, & recepta Macedonia.

LIBRI LI.

CArthago viginti tria mil. quidẽ passuum in circuitu patens, labore maximo obsessa & per partes capta est: primum à Mancino legato, deinde à Scipione consule cui extra sortem provincia Africa data erat. Carthaginienses portu novo, quia vetus à Scipione erat obstructus, facta, & contracta exiguo tempore ampla classe, navali prælio infeliciter pugnaverunt. Asdrubalis quoque eorum ducis castra ad Nepheri oppidum loco difficillimo sita, cum exercitu delata sunt à Scipione. qui tandem urbem expugnavit septingentesimo anno, quam erat condita. spoliorum major pars Siculis, quibus ablata erant, reddita. Vltimo urbis excidio cum se Asdrubal Scipioni dedidisset: uxor ejus, quę paucis ante diebus de marito minime impetrare potuerat ut ad victorem transfugeret, se in medium flagrantis urbis incendium duobus cum liberis ex arce præcipitavit. Scipio exemplo patris sui Æmilii Pauli, qui Macedoniam vicerat, ludos fecit, transfugas atque fugitivos bestiis objecit. Belli Achaici semina referuntur hæc, quod legati populi Rom. ab Achaicis pulsati sunt. Corinthum missi erant ut eas civitates quæ sub ditione Philippi fuerant, ab Achaico concilio secernerent.

LIBRI LII.

CVm Achæis, qui in auxilium Bœotios, & Chalcidenses habebant, Q. Cæcilius Metellus ad Thermopylas bello conflixit. quibus victis, dux eorum Critolaus veneno sibi mortem conscivit. in cujus locum Diæus Achaici motus primus auctor ab Achæis dux creatus, ad Isthmon à L. Mummio consule victus est: qui, omni Achaia in deditionem accepta, Corinthum ex S.C. diruit, quia ibi legati Romanorum violati erant. Thebæ quoq; & Chalcis, quæ auxilio fuerant, dirutæ. Ipse L. Mummius abstinentissimum virum egit. nec quicquam ex iis opibus ornamentisque, quæ prædives Corinthus habuit, in domum ejus pervenit. Q. Cæcilius Metellus de Andrisco triumphavit. P. Cornelius Scipio African. Æmilian. de Carthagine & Asdrubale. Viriathus primum in Hispania ex pastore venator, & ex venatore latro, mox justi quoque exercitus dux factus, universam Lusitaniam occupavit. M. Vitilium prætorem fuso ejus exercitu, cepit. Post quem C. Plautius prætor nihilo felicius rem gessit, tantumque terrorem is hostis intulit, ut adversus eum consulari opus esset & duce & exercitu. Præterea motus

motus Syriæ, & bella inter reges gesta referuntur. Alexander homo ignotus, & incertæ stirpis, occiso (sicut ante dictum est) Demetrio rege, in Syria regnabat. Hunc Demetrius, Demetrii filius, qui à patre quondam ob incertos belli casus ablegatus in Gnidon fuerat, contempta secordia inertiaque ejus, adjuvante Ptolemæo Ægypti rege, cujus filiam Cleopatram acceperat in matrimonium, bello interemit. Ptolemæus in caput graviter vulneratus, inter curationem, dum ossa medici terebrare contendunt, expiravit: atque in locum ejus frater minor Ptolemæus, qui Cyrenis regnabat, successit. Demetrius ob crudelitatem, quam per tormenta in suos exercebat, à Diodoro quodam uno ex subjectis, qui Alexandri filio bimulo admodum regnum asserebat, bello superatus, Seleuciam fugit. L. Mummius de Achæis triumphavit. signa ærea, marmoreaque, & tabulas pictas in triumpho tulit.

LIBRI LIII.

AP. Claudius Cos. Salassos, gentem Alpinam, domuit. Alter Pseudophilippus in Macedonia à L. Tremellio quæstore cum exercitu cæsus est. Q. Cæcilius Metellus proconsul Celtiberos cecidit. à Q. Fabio proconsule pars maxima Lusitaniæ, expugnatis multis urbibus, recepta est. C. Iulius senator Græcè res Romanas scripsit.

LIBRI LIV.

QVintus Pompejus Cos. in Hispania Termestinos subegit, cum eisdem quidem & Numantinis pacem ob infirmitatem fecit: Lustrum à censoribus conditum est. Censa sunt civium capita CCC XXVIII. millia, CCCXLII. Cum Macedonum legati conquestum venissent de D. Iunio Syllano prætore, quod acceptis pecuniis provinciam spoliasset, & senatus de querelis eorum vellet cognoscere: T. Manlius Torquatus, Syllani pater, periit impetravitque, ut sibi hujusmodi cognitio mandaretur, & domi causa cognita filium condemnavit, abdicavitque: ac ne funeri quidem ejus, cum suspendio vitam finisset, interfuit: sedensque domi potestatem consultantibus ex instituto fecit. Q. Fabius proconsul, rebus in Hispania prospere gestis labem imposuit, pace cum Viriato æquis conditionibus facta. Viriatus à proditoribus consilio Servili Cæpionis interemptus est, & ab exercitu ejus multum comploratus, ac nobilissime tumulatus, vir duxque maximus per quatuordecim annos, quibus cum Romanis bellum gessit, frequentius superior.

LIBRI LV.

PVblio Cornelio Nasica, cui cognomen Serapion fuit, ab irridente Curiatio tribuno plebis impositum. & D. Iunio Bruto Cos. delectum habentibus in conspectu tyronum res saluberrimi exempli facta est: nam C. Matienus accusatus est apud tribunos plebis, quod exercitum in Hispania deseruisset, damnatusque sub furca diu virgis cæsus est, & sestertio nummo veniit. Tribuni plebis quia non impetrarent ut sibi denos, quos vellent, milites eximere liceret, consules in carcerem mitti jusserunt. Iunius Brutus Cos. in Hispania iis, qui sub Viriato militaverant, agros oppidumque dedit, quod Valentia vocatum est. M. Popilius à Numantinis, cum quibus pacem factam senatus irritam fieri censuerat, cum exercitu fusus fugatusque. C. Hostilio Mancino consule sacrificante, pulli ex cavea evolaverunt. conscendenti deinde in navim, ut in Hispaniam proficisceretur, accidit audiri: *mane, mane Mancine*, quæ auspicia tristia fuisse eventu probatum

probatum est. victus enim à Numantinis & castris exutus, cum spes nulla servandi exercitus esset, pacem cum eis fecit ignominiosam, quam ratam esse senatus vetuit. Triginta millia Romanorum à Numantinorum millibus quatuor victa erant. D. Iunius Lusitaniam urbium expugnationibus usque ad Oceanum perdomuit: & cum fluvium Oblivionem transire nollent, raptum signifero signum ipse transtulit, & sic ut transgrederentur milites persuasit. Alexandri filius rex Syriæ, decem annos admodum habens, à Diodoro qui Tryphon cognominabatur, tutore suo per fraudem occisus est: corruptis quidem medicis, qui eum calculi dolore consumi ad populum mentiti, dum secant illum, occiderunt.

LIBRI LVI.

D. Iunius Brutus in ulteriore Hispania feliciter adversus Gallecios pugnavit. dissimili eventu M. Æmilius Lepidus proconsul adversus Vacceos rem gessit, cladenque similem Numantinæ passus est. Ad exolvendum Numantini fœderis religione populum Mancinus; cum hujus rei auctor fuisset, deditus Numantinis minime est receptus. Lustrum à censoribus conditum est. Censa sunt civium capita CCCXXIII. millia. Fulvius Flaccus cos. Vardeos in Illyrico subegit. M. Cesonius prætor in Thracia cum Scordiscis prospere pugnavit. Cum vitio ducum bellum Numantinum non sine publico pudore duraret, delatus est ultro Scipioni Africano à senatu, populoque Romano consulatus: quem cum ille capere ob legem, quæ vetabat, quenquam intra decem annos iterum consulem fieri licere, minime vellet, sicuti priori consulatu, legibus solutus est. Bellum servile in Sicilia ortum, cum opprimi à prætoribus minime valuisset, C. Fulvio consuli mandatum est. hujus belli initium fuit Eunus servus, natione Syrus, qui contracta agrestium servorum manu, & solutis ergastulis justi exercitus numerum implevit. Cleon quoque alter servus ad LXX. millia servorum contraxit, & copiis junctis contra populum Romanum, exercitumque ejus, bellum sæpenumero gesserunt.

LIBRI LVII.

Scipio Africanus Numantiam obsedit, & corruptum licentia luxuriaque exercitum ad severissimam militiæ disciplinam revocavit. omnia enim deliciarum instrumenta recidit, duo millia scortorum à castris rejecit, militem omni die in opere habuit, & triginta dierum frumentum ad septenos vallos ferre cogebat, ægrè propter onus incedenti dicebat: Cum gladio te vallare scieris, vallum ferre desinito. Alii nimirum parum habiliter scutum ferenti, eum scutum amplius justo ferre jussit: neque id se reprehendere, quoniam melius scuto, quam gladio uteretur. Quem militem extra ordinem deprehendit, si Romanus esset, vitibus; si extraneus, virgis cecidit. Iumenta quidem omnia ne exonerarent milites, vendidit. Multoties contra hostium eruptiones feliciter pugnavit. Vaccei obsessi, liberis & conjugibus trucidatis, ipsi se interemerunt. Scipio amplissima munera sibi ab Antiocho rege Syriæ missa, cum celare aliis imperatoribus regum munera mos esset, pro tribunali accepturum se esse dixit: eaque omnia referre quæstorem in publicas tabulas jussit, ex iis viris fortibus munera se daturum. Cum undique Numantiam obsidione clausisset, & oppressos fame videret urgeri, hostes qui pabulatum exierant, vetuit interimi, quod diceret: velocius eos absumpturos frumentum quod haberent, si plures quidem fuissent.

LIBRI LVIII.

TIB. Sempronius Gracchus tribunus plebis cum agrariam legem ferret adversus voluntatem senatus, & equestris ordinis, ne quis ex publico agro plus quam decem jugera possideret, in eum furorem exarsit, ut M. Octavio collegæ caussam diversę partis defendenti potestatem lege lata abrogaret, seque & fratrem Cajum, & Ap. Claudium socerum triumviros ad dividendum agrum crearet. Promulgavit & aliam legem agrariam: qua si quis latius agrum patefaceret, ut iidem omnino triumviri judicarent, qua publicus ager, qua privatus esset: deinde cum minus agri esset, quam quod dividi posset, sine offensa etiam plebis, quoniam eos ad cupiditatem amplum modum sperandi incitaverat, legem se permulgaturum ostendit, ut iis, qui Sempronia lege agrum accipere deberent, pecunia, quæ regis Attali fuisset, divideretur. Hæredem autem pop. Rom. reliquerat Attalus, rex Pergami, Eumenis filius. Tot indignationibus commotus graviter senatus, ante omnes C. Antonius cos. qui cum in senatu in Gracchum perorasset, raptus ab eo ad populum, delatusque plebi, rursus in eum pro rostris concionatus est. Cum iterum tribunus plebis creari vellet Gracchus, auctore P. Corn. Nasica in Capitolio à primatibus occisus est, ictus primum fragmentis subselliorum: & inter alios, qui in eadem seditione occisi erant, insepultus est in flumen projectus. Res præterea in Sicilia vario eventu adversum fugitivos gestas continet.

LIBRI LIX.

NVmantini fame maximè coacti, ipsi se per vices trucidaverunt. Captam urbem Scipio Africanus delevit, & de ea triumphavit: quarto decimo anno post Carthag. deletam. P. Attilius cos. in Sicilia cum fugitivis debellavit. Aristonicus, regis Eumenis filius Asiam occupavit, cum testamento Attali regis legata pop. Rom. libera esse deberet. Adversus eum P. Licinius Crassus Cos. cum idem pontif. max. esset, quod nunquā antea factum erat, extra Italiam profectus, prælio victus, & interemptus est, M. Perpenna Cos. victum Aristonicum in deditionem accepit. Q. Pompejus & Q. Metellus tunc primum uterq; ex plebe censores facti. Lustrum à censoribus est conditum. Censa sunt capita CCCXIII mill. DCCCXXIII. præter pupillos & viduas. Q. Metellus censor censuit, ut ducere uxores omnes omnino cogerentur liberorum creandorum causa. extat oratio ejus, quam Augustus Cæsar, cum de maritandis ordinibus ageret, velut eo tempore scriptam in senatu recitavit. C. Attinius Labeo tribunus plebis Q. Metellum censorē, à quo in senatu legendo præteritus erat, de saxo dejici jussit, quod ne fieret, cæteri tribuni plebis auxilio quam maxime fuerunt. Cum Carbo tribunus plebis rogationem tulisset, ut eundem tribunū plebis quoties quidem vellet, creari liceret, rogationē ejus P. Africanus gravissima oratione dissuasit, in qua dixit: Tib. Gracchum jure cæsum videri. Gracchus contra suasit rogationem, sed Scipio tenuit. Bella inter Antiochum regem Syriæ, & Phraatem Parthorum regem gesta, nec magis quietæ res Ægypti referuntur. Ptolemæus Euergetes cognominatus ob nimiam ejus crudelitatē suis invisus, incensa à populo regia clam in Cyprum profugit, & cum sorori ejus Cleopatræ, quā ejus virgine filia per vim compressa, & in matrimonium ducta, repudiaverat, regnum à populo datum esset, infensus filium, quem ex illa habebat, in Cypro occidit, caputque ejus & manus, & pedes matri misit. Seditiones à triumviris Fulvio Flacco & C. Graccho, & C. Carbone de agro dividundo creatis excitatę, quibus cum P. Scipio Afric. adversaretur, fortis-

fortisque ac validus pridie domum se recepisset, mortuus in cubiculo inventus est. Suspecta fuit, tanquam venenum ei dedisset Sempronia uxor: hinc maxime, quod soror esset Gracchorum, cum quibus simultas Africano fuerat: de morte tamen ejus nulla quæstio acta. Eo defuncto, seditiones triumvirales acrius exarserunt. C. Sempronius Cos. contra Iapidas primo rem male gessit, mox victoria cladem acceptam emendavit, virtute D. Iunii Bruti, ejus qui Lusitaniam subegerat.

LIBRI LX.

AVrelius cos. Sardos subegit. M. Fulvius Flaccus primus omnium Transalpinos Ligures bello domuit, missus in auxilium Massiliensibus adversus Salvios Gallos, qui populabantur fines Massiliensium. L. Opimius prætor Fregellanos, qui defecerant, in deditionem accepit, Fregellas diruit. Pestilentia in Africa à maxima multitudine locustarum, & deinde necatarum strage fuisse traditur. Lustrum à censoribus conditum est. Censa sunt civium capita CCCXC. millia, CCXXXVI. C. Gracchus, Tiberii frater, tribun. pleb. eloquentior quam frater, perniciosas aliquas leges tulit, inter quas frumentariam, ut semisse & triente frumentum plebi daretur: alteram legem agrariam, quam frater ejus tulerat: tertiam, qua equestrem ordinem cum senatu consentientem corrumperet: ut sexcenti ex equitibus in curiam sublegerentur, & quia illis temporibus trecenti senatores erant, sexcenti ut trecentis senatoribus admiscerentur, id est, ut equester ordo bis tantum virium in senatu haberet, & continuato in alterum annum tribunatu, legibus agrariis latis effecit, ut complures coloniæ in Italia deducerentur, & una in solo dirutæ Carthaginis, quo ipse triumvir creatus coloniam deduxit. Præterea res à Q. Metello consule adversus Baleares gestas continet, quas Græci Gymnesias appellant, quia æstatem nudi exigant. Baleares à teli missu appellati, vel à Baleo Herculis comite ibi relicto tunc, cum Hercules ad Geryonem navigaret. Motus quoque Syriæ referuntur, in quibus Cleopatra Demetrium virum suum, & Seleucum filium, multum indignata, quod occiso patre ejus à se, injussu suo diadema sumpsisset, interemit.

LIBRI LXI.

CAjus Sextius proconsul victa Salviorum gente, coloniam Aquas Sextias condidit, ob aquarum copiam & calidis & frigidis fontibus atque à nomine suo ita appellatas. Cn. Domitius proconsul contra Allobroges ad oppidum Vindaiium multum feliciter pugnavit. Quibus bellum inferendi causa fuit, quod Teutomalium Salinorum regem fugientem recepissent, & omni ope juvissent; quodque Heduorum agros, sociorum populi Romani vastavissent. C. Gracchus seditioso tribunatu acto, cum Aventinum armata quoque multitudine occupavisset, à L. Opimio consule, ex S. C. vocato ad arma populo pulsus, interemptus est, & cum eo Fulvius Flaccus socius ejusdem. Qu. Fabius Maximus cos. Pauli nepos adversus Allobroges, & Bituitum Avernorum regem feliciter pugnavit. Ex Bituiti exercitu cæsa millia hominum centum viginti, & cum ipse ad satisfaciendum senatui Romam profectus esset, Albæ custodiendus datus est. quia contra pacem videbatur, ut in Galliam remitteretur: decretum quoque est, ut Congentiatus, filius ejus comprehensus Romam mitteretur. Allobroges in deditionem accepti. Lucius Opimius accusatus apud populum à Quinto Decio tribuno plebis, quod indemnatos cives in carcerem conjecisset, absolutus est.

LIBRI

LIBRI LXII.

CN. Marcius Cos. Sarnios gentem Alpinam expugnavit. Micipsa Numidarum rex mortuus, regnum tribus filiis reliquit, Adherbali, Hyempsali, & Iugurthæ fratris filio, quem in filium adoptaverat. L. Cæcilius Metellus Dalmatas obsedit. Iugurtha Hyempsalem fratrem bello petiit; quem victum interemit: Adherbalem regno expulit, qui a senatu restitutus est. L. Cæcilius Metellus, C. Domitius Ænobarbus censores, duos & triginta senatu amoverunt. Præterea motus Syriæ regum continet.

LIBRI LXIII.

CAto Porcius Cos. in Thracia male adversus Scordiscos pugnavit. Lustrum à censoribus conditum est. Censa sunt civium capita CCCXCIV. millia CCCXXXVI. Æmilia, Licinia, & Marcia virgines Vestales incesti damnatæ sunt. idque incestum quemadmodum commissum, deprehensum, & judicatum sit, refertur. Cimbri gens vaga populabundi in Illyricum venerunt, ab iis Papyrius Carbo Cos. cum exercitu fusus est. Livius Drusus consul adversus Scordiscos gentem à Gallis oriundam in Thracia feliciter pugnavit, magnumque honorem tulit.

LIBRI LXIV.

ADherbal bello petitus à Iugurtha, & in oppido Cirta obsessus, contra denuntiationem senatus ab eo occisus est. Ob hoc ipsi Iugurthæ bellum indictum, idque etiam Calpurnius Bestia Cos. gerere jussus, pacem cum Iugurtha injussu populi & senatus fecit. Iugurtha fide publica evocatus ad indicandos consiliorum auctores, quod multos pecunia in senatu corrupisse dicebatur, Romam venit: & propter cædem admissam in regulum quendam nomine Massivam, qui regnum ejus populo Romano invisi appetebat, interfectū. Romæ cum periclitaretur, causam capitis dicere jussus, clam profugit, & discedens urbe fertur dixisse: *O urbem venalem & cito perituram si emptorem invenerit.* A. Posthumius legatus infeliciter prælio adversus Iugurtham gesto conflixit: pacemque etiam multum ignominiosam adjecit, quam quidem minime esse servandam senatus censuit.

LIBRI LXV.

Q. Cæcilius Metellus Cos. duobus præliis Iugurtham fudit, & universam Numidiam vastavit. M. Iunius Syllanus Cos. adversum Cimbros infeliciter pugnavit, legatis Cimbrorum sedem & agros, in quibus considerent, postulantibus senatus negavit. M. Minucius proconsul contra Thracas feliciter quidem pugnavit. L. Cassius cos. à Tigurinis Gallis pago Helvetiorum, qui à civitate secesserant, in finibus Allobrogum cum exercitu cæsus est, milites qui ex ea clade superaverant, obsidibus datis & dimidia rerum omnium parte, ut incolumes dimitterentur, cum hostibus pacti sunt.

LIBRI LXVI.

IVgurtha pulsus à C. Mario ex Numidia, auxilio Bocchi Maurorum regis adjutus est. & cæsis prælio Bocchi quoq; copiis, nolente Boccho bellum infeliciter susceptum diutius sustinere, victus ab eo, & tra-

& traditus Mario est, in qua re præcipua opera L. Cornelii Syllæ quæstoris Marii fuit.

LIBRI LXVII.

AVrelius Scaurus legatus consulis à Cimbris fuso exercitu, captus est: & cum in consilium ab iis evocatus deterreret eos ne Alpes transirent Italiam petituri, eo, quod diceret Romanos vinci minime posse, à Bolo rege feroce juvene occisus est. Ab iisdem hostibus C. Manlius, & Q. Servilius Cæpio proconsules victi prælio, castrisque binis exuti sunt: octoginta millia militum occisa, calonum ac lixarum quadraginta millia. Secundum populi Romani jussionem Cæpionis, cujus temeritate clades accepta erat, damnati bona publicata sunt: primoque post regem Tarquinium imperium ei abrogatum. In Triumpho C. Marii ductus ante currum ejus Iugurtha cum duobus filiis, & in carcere necatus. Marius triumphali veste in senatum venit, quod nemo ante eum fecerat, eique propter Cimbrici belli metum continuatus per complures annos magistratus est: consulatu secundo & tertio absens Cos. creatus, quartum consulatum dissimulanter captans consecutus est. Cn. Domitius pontifex maximus, populi suffragio creatus est. Cimbri vastatis omnibus, quæ circa Rhodanum & Pyrenæum sunt, per saltum in Hispaniam transgressi: ibique multa loca populati à Celtiberis fugati sunt, reversique in Galliam bellicosis quidem se Teutonis conjunxerunt.

LIBRI LXVIII.

ANtonius prætor in Sicilia maritimos prædones persecutus est. C. Marius Cos. summa vi oppugnata à Teutonis & Ambronibus castra defendit: duobus deinde præliis circa Aquas Sextias eos hostes delevit, in quibus cæsa traduntur hostium ducenta millia, capta nonaginta. Marius absens quintum Cos. creatus est, triumphum oblatum, donec Cimbros vinceret, distulit. Cimbri repulso ab Alpibus fugatoq; Q. Catulo proconsule, qui fauces Alpium obsederat, & ad flumē Athesim castellum editum insederat, reliqueratque, ubi virtute sua explicata fugientem proconsulem, exercitumque prosecuti in Italiam trajecissent, junctis ejusdem Catuli, & C. Marii exercitibus, prælio victi sunt ab eis, in quo cæsa traduntur hominum centum quadraginta millia, capta sexaginta. Marius totius civitatis consensu receptus, pro duobus triumphis qui offerebantur, uno contentus fuit. Primores civitatis qui aliquantulum, ut novo homini ad tantos honores evecto, inviderant, conservatam ab eo Remp. fatebantur. P. Malleolus, matre interempta, primus omnium insutus culleo in mare præcipitatus est. Ancilia cum strepitu mota esse, antequam Cimbricum bellum consummaretur, referuntur. Bella præterea inter Syriæ reges gesta continet.

LIBRI LXIX.

CN. Apuleius Saturninus adjuvante C. Mario, & per milites occiso A. Numio competitore, tribunus plebis per vim creatus, non minus violenter tribunatum, quam petierat, gessit. Et cum legem Agrariam per vim tulisset, Metello Numidico, eo quod in eam minime jurasset, diem dixit: qui cum à bonis civibus defenderetur, ne causa malorum certaminum esset, in voluntarium exilium Rhodum profectus est: ibique legendo, & audiendis magnis viris vacabat. Profecto C. Marius seditionis auctor, qui sextum quidem consulatum per tribus sparsa pecunia emerat, aqua & igni interdixit. Idem Apuleius Saturninus

ninus tribunus plebis C. Memmium candidatū consulatus petitorem, quem maxime adversarium actionibus suis timebat, interemit. Quibus rebus, concitato quam plurimum senatu in ejus causam, & C. Marius homo mutabilis & varii consilii ingeniique, qui semper secundam fortunam transierat, cum eum tueri minime posset, oppressus armis cum Glaucia prætore, & aliis ejusdem furoris sociis à Rabirio quodam interfectus est. Q. Cæcilius Metellus ab exilio ingenti totius favore civitatis reductus est. M. Aquilius consul in Sicilia bellum servile concitatum confecit.

LIBRI LXX.

CVm M. Aquilius de pecuniis repetundis causam diceret, ipse rogare judices noluit. M. Antonius qui pro eo perorabat, tunicam à pectore ejus discidit, ut honestas cicatrices ostenderet, quibus conspectis, indubitanter absolutus est. Cicero ejus rei solus auctor. Didius proconsul adversum Celtiberos feliciter pugnavit. Ptolemæus Cyrenarum rex, cui cognomentum Apionis fuit, mortuus hæredem populum Romanum reliquit, & ejus regni civitates senatus liberas esse jussit. Ariobarzanes in regnum Cappadociæ à L. Cornelio Sylla reductus est. Parthorum legati à rege Arsace missi ad Syllam venerunt, ut amicitiam à populo Romano peterent. P. Rutilius vir summæ innocentiæ, qui legatus C. Marii proconsulis à publicanorum injuriis Asiam defenderat, invisus equestri ordini, penes quem judicia erant, repetundarum damnatus, in exilium missus est. C. Geminius prætor contra Thracas infeliciter pugnavit. Senatus cum impotentiam equestris ordinis in judiciis exercendis ferre nollet, omnivi niti cœpit, ut ad se judicia transferrentur, sustinente causam ejus M. Livio Druso tribuno plebis, qui ut vires sibi acquireret, perniciosa spe largitionis plebem concitavit. Præterea motus Syriæ regum continet.

LIBRI LXXI.

MArcus Livius Drusus tribunus plebis ut majoribus viribus senatus causam susceptam tueretur: socios & Italicos populos, spe civitatis Romanæ solicitavit, iisque adjuvantibus per vim legibus agrariis frumentariisque latis, legem quoque judicialem tulit, ut æqua parte judicia penes senatum, & equestrem ordinem essent. Cum deinde promissa sociis civitas præstari non posset: irati Italici defectionem cœperunt agitare. eorum coitus, conjurationes, orationesque in consiliis principum referuntur. propter quæ Livius Drusus etiam senatui invisus factus, velut socialis belli auctor incertum à quo, domi occisus est.

LIBRI LXXII.

ITalici populi defecerunt, Picentes, Vestini, Marsi, Peligni, Marrucini, Lucani, Samnites: initio belli à Picentibus moto. Qu. Servilius proconsul in oppido Asculo cum omnibus civibus Romanis, qui in eo oppido erant, occisus est: saga populus sumpsit. Servius Galba à Lucanis comprehensus, unius fœminæ operâ ad quam divertebatur, captivitate exemptus est. Esernia & Alba coloniæ ab Italicis obsessæ sunt. Auxilia demum Latini nominis, externarumque gentium missa populo Romano & expeditiones invicem, urbiumque expugnationes referuntur.

LIBRI LXXIII.

L. Cæsar Cos. male adversus Samnites pugnavit. Nola colonia in potestatem Samnitium cum L. Posthumio prætore venit, qui ab eis interemptus est. Complures populi ad hostes defecerunt. Cum P. Rutilius Cos. parum prospere contra Marsos pugnasset, & in prælio cecidisset, C. Marius legatus ejus meliore quidem eventu cum hostibus conflixit. Ser. Sulpicius Pelignos fudit. Qu. Cæpio legatus Rutilii cum obsessus prospere in hostes erupisset: & ob eum successum æquatum ei cum C. Mario esset imperium, temerarius factus, & circumventus insidiis, fuso exercitu cecidit. L. Cæsar Cos. feliciter contra Samnites pugnavit. Ob eam victoriam Romæ saga posita sunt, & ut varia belli fortuna esset, Esernia colonia cum M. Marcello in potestatem Samnitium venit. Sed & C. Marius prælio Marsos fudit: Hirmio Asinio prætore Marrucinorum occiso, C. Cæcilius in Gallia transalpina Salvios rebellantes vicit.

LIBRI LXXIV.

CN. Pompejus Picentes prælio fudit, & obsedit, propter quam victoriam Romæ prætextæ, aliaque magistratuum ornamenta & insignia sumpta sunt. C. Marius cum Marsis dubio eventu pugnavit. Libertini tum primum militare cœperunt. A. Plotius legatus Umbros, L. Porcius prætor Marsos, cum uterque populus defecisset, prælio vicerunt. Nicomedes in Bithyniæ, Ariobarzanes in Cappadociæ regna reducti sunt. Cn. Pompeius Cos. Marsos acie vicit. Cum ære alieno oppressa esset civitas, A. Sempronius Asellus prætor, quoniam secundum debitores jus dicebat, ab iis, qui fœnerabantur, in foro occisus est. Præterea incursiones Thracum in Macedoniam populationesque continet.

LIBRI LXXV.

A. Posthumius Albinus legatus in obsidione castrorum hostilium cecidit. Sulpicius legatus, cum classi præesset, infamis crimine proditionis ab exercitu suo interfectus. L. Cornelius Sylla legatus Samnites prælio vicit, & bina castra eorum expugnavit. Cn. Pompejus Vestinos in deditionem accepit. L. Porcius Cos. rebus prospere gestis fusisque aliquoties Marsis, dum castra eorum expugnat, cecidit. Ea res hostibus victoriam ejus prælii dedit. Cosconius, & Lucejus Samnites acie vicerunt, Marium Egnatium, nobilissimum hostium ducem occiderunt, compluraque eorum oppida in deditionem acceperunt. L. Sylla Hirpinos domuit, Samnites multis præliis fudit, aliquot populos recepit: quantisque raro quisquam ante consulatum rebus gestis, ad petitionem consulatus Romam est profectus.

LIBRI LXXVI.

A. Gabinius legatus, rebus adversum Lucanos prospere gestis, multis oppidis expugnatis, in obsidione castrorum hostilium cecidit. Sulpicius legatus Marrucinos cecidit, universamque eam regionem recepit. Cn. Pompejus proconsul Vestinos & Pelignos in deditionem accepit. Marsi quoque à L. Murena, & Cæcilio Pinna legatis aliquot præliis fracti pacem petierunt. Asculum à C. Pompejo captum est, cæsis à Mamerco Æmilio legatis Italicis. Silo Popedius, dux Marsorum, auctor hujus rei in prælio cecidit. Ariobarzanes Cappadociæ, Nicomedes Bithyniæ regno à Mithridate Ponti rege pulsi sunt.

sunt. Præterea incursiones Thracum in Macedoniam populationesque continet.

LIBRI LXXVII.

CVm P. Sulpicius tribunus plebis auctore C. Mario, perniciosas leges promulgasset, ut exules revocarentur, & novi cives, libertinique distribuerentur in tribus, & ut Marius adversus Mithridatem Ponti regem dux crearetur: & adversantibus Coss. Q. Pompeio, & L. Syllæ vim intulisset, occisoque Pompeii consulis filio, genero Syllæ: L. Sylla consul cum exercitu in urbem venit, & adversus factionem Sulpicii & Marii in ipsa urbe pugnavit: eamque expulit, ex qua duodecim à senatu hostes, inter quos C. Marius pater, & filius judicati sunt. P. Sulpicius cum in quadam villa lateret: indicio servi sui retractus & occisus est. servus, ut præmium promissi indicii haberet, manu missus est: & ob scelus domini proditi de saxo dejectus est. C. Marius filius in Africam trajecit. C. Marius pater, cum in paludibus Minturnensium lateret, extractus est ab oppidanis, & cum ad occidendum eum missus servus natione Gallus majestate tanti viri perterritus recessisset: impositus publice in navim delatus est in Africam. L. Sylla civitatis statum ordinavit: exinde colonias deduxit. Q. Pompejus Cos. ad capiendum à Cn. Pompeio proconsule exercitum profectus, consilio ejus occisus est. Mithridates Ponti rex Bithynia & Cappadocia occupatis, & pulso Aquilio legato, Phrygiam provinciam populi Romani cum ingenti exercitu intravit.

LIBRI LXXVIII.

MIthridates Asiam occupavit. Qu. Oppium proconsulem, item Aquilium legatum in vincula conjecit: jussuque ejus quicquid civium Romanorum in Asia fuit, uno die trucidatum est. urbem Rhodum, quæ sola in fide manserat, oppugnavit: & aliquot præliis navalibus victus recessit. Archelaus præfectus regis in Græçiam cum exercitu venit, Athenas occupavit. Præterea trepidationem urbium insularumque, aliis ad Mithridatem, aliis ad populum Romanum civitates suas trahentibus continet.

LIBRI LXXIX.

L. Cornelius Cinna cum perniciosas leges per vim ferret: pulsus urbe à Cn. Octavio collega cum Sextio tribuno plebis: imperioque ei abrogato, corruptum Ap. Claudii exercitum in potestatem suam redegit, & bellum urbi intulit, accersito C. Mario cum aliis exulibus ex Africa. in quo bello duo fratres, alter ex Pompeii exercitu, alter ex Cinnæ ignorantes concurrerunt: & cum victor mortuum spoliaret, agnito fratre, ingenti lamentatione edita, rogo ei extructo ipse supra rogum se transfodit, & eodem igni consumptus est. Et cum opprimi inter initia potuisset, Cn. Pompeii fraude, qui utramque partem fovendo, vires Cinnæ dedit, nec nisi profligatis optimatium rebus auxilium tulit, & consulis segnitie, confirmati Cinna & Marius quatuor exercitibus, quorum duo Q. Sertorio, & Carboni dati sunt, urbem circumsederunt. Ostiam coloniam Marius expugnavit, & crudeliter diripuit.

LIBER LXXX.

ITalicis populis à senatu civitas data est. Samnites, qui soli arma recipiebant, Cinnæ & Mario se conjunxerunt: ab iis Plancius cum

exercitu cæsus est. Cinna & Marius cum Carbone & Sertorio Ianiculum occupaverunt, & fugati ab Octavio consule recesserunt. Marius Antium quidem, & Ariciam, & Lavinium colonias devastavit. Cum nulla omnino spes esset optimatibus resistendi propter segnitiem & perfidiam & ducum, & militum, qui corrupti aut pugnare nolebant, aut ad diversas partes transibant: Cinna & Marius in urbem recepti sunt, qui velut captam eam cędibus & rapinis vastarunt, Cn. Octavio consule occiso, & omnibus adversæ partis nobilibus trucidatis, inter quos M. Antonio eloquentissimo viro, & C. Cæsare, quorum capita in rostris posita sunt. Crassus filius ab equitibus Fimbriæ interemptus. pater Crassus ne quid indignum virtute sua pateretur gladio se transfixit. Et citra ulla comitia consules in sequentem annum seipsos renunciaverunt, eodem die, quo magistratum inierant. Marius Sex. Licinium senatorem de saxo dejici jussit, editisq; multis sceleribus, Idibus Ianuariis decessit: vir, cujus si examinentur cum virtutibus vitia, haud facile sit dictu, utrũ bello melior, an pace perniciosior fuerit: adeo quam rempublicam armatus servavit, eam primo togatus omni genere fraudis, postremo armis hostiliter evertit.

LIBRI LXXXI.

LVcius Sylla Athenas, quas Archelaus præfectus Mithridatis occuparat, circumsedit, & cum maximo labore expugnavit, urbi libertatem, & civibus quæ habuerant, reddidit. Magnesia quæ sola in Asia civitas in fide manserat, summa virtute adversus Mithridatem defensa est. Præterea à Thracibus in Macedonia gesta continet.

LIBRI LXXXII.

SYlla copias regis, quæ Macedonia occupata in Thessaliam venerant, prælio vicit, cæsis hostium centum millibus; castris quoque expugnatis. renovato deinde bello, iterum exercitum ejus fudit ac delevit. Archelaus cum classe regia Syllæ se tradidit. L. Valerius Flaccus Cos. collega Cinnæ missus, ut Syllæ succederet, propter avaritiam invisus exercitui suo à C. Fimbria legato ipsius, ultimæ audaciæ homine occisus est: & imperium ad Fimbriam translatum. Præterea expugnatæ in Asia urbes à Mithridate, & crudeliter direpta provincia, incursionesque Thracum in Macedoniam referuntur.

LIBRI LXXXIII.

CAjus Fimbria in Asia fusis aliquot copiis Mithridatis, urbem Pergamum cepit, obsessúmque regem non abfuit multum quin caperet: urbem Ilion, quæ se potestati Syllæ reservabat, expugnavit ac delevit, & magnam partem Asiæ recepit. Sylla multis præliis Thracas cecidit. Cum L. Cinna, & Cn. Papyrius Carbo à se ipsis consules per biennium creati, bellum contra Syllam pararent: effectum quidem est per L. Valerium Flaccum principem senatus, qui orationem in senatu habuit: & per eos, qui concordiæ studebant: ut legati ad Syllam de pace mitterentur. Cinna ab exercitu suo, quem invitum cogebat naves conscendere, & adversus Syllam proficisci, interemptus est. consulatum Carbo solus ipse gessit. Sylla cum in Asiam trajecisset, pacem cum Mithridate fecit: ita ut his cederet provinciis, Asia, Bithynia, Cappadocia. Fimbria desertus ab exercitu, qui ad Syllam transierat: ipse se percussit, impetravitque à servo, præbens cervicem, ut se omnino interficeret.

LIBRI

LIBRI LXXXIV.

SYlla legatis, qui à senatu missi erant, futurum se in potestate senatus respondit, si cives qui à Cinna pulsi ad se confugerant, restituerentur. quæ conditio cum justa senatui videretur, per Carbonem factionemque ejus, cui bellum videbatur utilius, ne conveniret, effectum est. Idem Carbo, cum ab omnibus oppidis Italiæ obsides exigere vellet, ut fidem illorum contra Syllam obligaret, consensu senatus prohibitus est. Novis civibus S.C. suffragiũ datum est. Q. Metellus Pius, qui partes optimatium secutus erat, cum in Africa bellum moliretur, à C. Fabio prætore pulsus est, senatusq; consultum per factionem Carbonis, & Marianarum partium factum est, ut omnes ubique exercitus dimitterentur. Libertini in quinque & triginta tribus distributi sunt. Preterea belli apparatum contra Syllam, quod plurimum excitabatur, continet.

LIBRI LXXXV.

SYlla in Italiam cum exercitu trajecit: missisque legatis, qui de pace agerent, & à consule Cn. Carbone, & C. Norbano violatis, eundem Norbanum prælio vicit. Et cum L. Scipionis alterius consulis, cum quo per omnia id egerat, ut pacem jungeret, nec potuerat: castra oppugnaturus esset, universus exercitus consulis solicitatus per emissos à Sylla milites, signa ad Syllam transtulit: Scipio, cum interimi posset, dimissus est. Cn. Pompejus, Cn. F. ejus, qui Asculum ceperat, conscripto quidem voluntariorum exercitu, cum tribus legionibus ad Syllam venerat, ad quem se nobilitas omnis conferebat, ita ut deserta urbe ad castra veniretur. Præterea expeditiones per universam Italiam utriusque partis ducum referuntur.

LIBRI LXXXVI.

CVm C. Marius, C. Marii filius Cos. ante annos viginti per vim creatus esset, C. Fabius in Africa propter crudelitatem & avaritiam in prætorio suo vivus exustus est. L. Philippus legatus Syllæ Sardiniam, Qu. Antonio prætore pulso, & occiso occupavit. Sylla cum Italicis populis, ne timeretur ab iis velut erepturus civitatem, & suffragii jus nuper datum, fœdus percussit, idemque ex fiducia jam certæ victoriæ litigatores, à quibus adhibebantur vadimonia, Romam deferre jussit. Cum à parte diversa urbs adhuc teneretur: L. Damasippus prætor ex voluntate C. Marii consulis, cum senatum contraxisset, omnem quæ in urbe erat, nobilitatem trucidavit. ex cujus quidem numero Qu. Mucius Scævola pontifex maximus fugiens in vestibulo ædis Vestæ occisus est. Præterea bellum à L. Muræna adversus Mithridatem in Asia renovatum continet.

LIBRI LXXXVII.

SYlla C. Marium, exercitu ejus fuso deletoque ad Sacri portum, in oppido Præneste obsedit, urbem Romam ex inimicorum manibus recepit, Marium erumpere tentantem repulit. Præterea res à legatis ejus eadem ubique fortuna partium gestas continet.

LIBRI LXXXVIII.

SYlla Carbonẽ, exercitu ejus ad Clusium, ad Faventiam Fidentiamque cæso, Italia expulit: cum Samnitibus, qui soli Italicorum popu-

probatum est. victus enim à Numantinis & castris exutus, cum spes nulla servandi exercitus esset, pacem cum eis fecit ignominiosam, quam ratam esse senatus vetuit. Triginta millia Romanorum à Numantinorum millibus quatuor victa erant. D. Iunius Lusitaniam urbium expugnationibus usque ad Oceanum perdomuit: & cum fluvium Oblivionem transire nollent, raptum signifero signum ipse transtulit, & sic ut transgrederentur milites persuasit. Alexandri filius rex Syriæ, decem annos admodum habens, à Diodoro qui Tryphon cognominabatur, tutore suo per fraudem occisus est: corruptis quidem medicis, qui eum calculi dolore consumi ad populum mentiti, dum secant illum, occiderunt.

LIBRI LVI.

D. Iunius Brutus in ulteriore Hispania feliciter adversus Gallecios pugnavit. dissimili eventu M. Æmilius Lepidus proconsul adversus Vacceos rem gessit, cladem que similem Numantinæ passus est. Ad exolvendum Numantini fœderis religione populum Mancinus, cum hujus rei auctor fuisset, deditus Numantinis minime est receptus. Lustrum à censoribus conditum est. Censa sunt civium capita CCCXXIII. millia. Fulvius Flaccus cos. Vardeos in Illyrico subegit. M. Cesonius prætor in Thracia cum Scordicis prospere pugnavit. Cum vitio ducum bellum Numantinum non sine publico pudore duraret, delatus est ultro Scipioni Africano à senatu, populoque Romano consulatus: quem cum ille capere ob legem, quæ vetabat, quenquam intra decem annos iterum consulem fieri licere, minime vellet, sicuti priori consulatu, legibus solutus est. Bellum servile in Sicilia ortum, cum opprimi à prætoribus minime valuisset, C. Fulvio consuli mandatum est. hujus belli initium fuit Eunus servus, natione Syrus, qui contracta agrestium servorum manu, & solutis ergastulis justi exercitus numerum implevit. Cleon quoque alter servus ad LXX. millia servorum contraxit, & copiis junctis contra populum Romanum, exercitumque ejus, bellum sæpenumero gesserunt.

LIBRI LVII.

Scipio Africanus Numantiam obsedit, & corruptum licentia luxuriaque exercitum ad severissimam militiæ disciplinam revocavit. omnia enim deliciarum instrumenta recidit, duo millia scortorum à castris rejecit, militem omni die in opere habuit, & triginta dierum frumentum ad septenos vallos ferre cogebat, ægrè propter onus incedenti dicebat: Cum gladio te vallare scieris, vallum ferre desinito. Alii nimirum parum habiliter scutum ferenti, eum scutum amplius justo ferre jussit; neque id se reprehendere, quoniam melius scuto, quam gladio uteretur. Quem militem extra ordinem deprehendit, si Romanus esset, vitibus; si extraneus, virgis cecidit. Iumenta quidem omnia ne exonerarent milites, vendidit. Multoties contra hostium eruptiones feliciter pugnavit. Vaccei obsessi, liberis & conjugibus trucidatis, ipsi se interemerunt. Scipio amplissima munera sibi ab Antiocho rege Syriæ missa, cum celare aliis imperatoribus regum munera mos esset, pro tribunali accepturum se esse dixit: eaque omnia referre quæstorem in publicas tabulas jussit, ex iis viris fortibus munera se daturum. Cum undique Numantiam obsidione clausisset, & oppressos fame videret urgeri, hostes qui pabulatum exierant, vetuit interimi, quod diceret: velocius eos absumpturos frumentum quod haberent, si plures quidem fuissent.

LIBRI LVIII.

TIB. Sempronius Gracchus tribunus plebis cum agrariam legem ferret adversus voluntatem senatus, & equestris ordinis, ne quis ex publico agro plus quam decem jugera possideret, in eum furorem exarsit, ut M. Octavio collegæ causam diversę partis defendenti potestatem lege lata abrogaret, seque & fratrem Cajum, & Ap. Claudium socerum triumviros ad dividendum agrum crearet. Promulgavit & aliam legem agrariam: qua si quis latius agrum patefaceret, ut iidem omnino triumviri judicarent, qua publicus ager, qua privatus esset: deinde cum minus agri esset, quam quod dividi posset, sine offensa etiam plebis, quoniam eos ad cupiditatem amplum modum sperandi incitaverat, legem se permulgaturum ostendit, ut iis, qui Sempronia lege agrum accipere deberent, pecunia, quæ regis Attali fuisset, divideretur. Hæredem autem pop. Rom. reliquerat Attalus, rex Pergami, Eumenis filius. Tot indignationibus commotus graviter senatus, ante omnes C. Antonius cos. qui cum in senatu in Gracchum perorasset, raptus ab eo ad populum, delatusque plebi, rursus in eum pro rostris concionatus est. Cum iterum tribunus plebis creari vellet Gracchus, auctore P. Corn. Nasica in Capitollo à primatibus occisus est, ictus primum fragmentis subselliorum: & inter alios, qui in eadem seditione occisi erant, insepultus est in flumen projectus. Res præterea in Sicilia vario eventu adversum fugitivos gestas continet.

LIBRI LIX.

NVmantini fame maximè coacti, ipsi se per vices trucidaverunt. Captam urbem Scipio Africanus delevit, & de ea triumphavit: quarto decimo anno post Carthag. deletam. P. Attilius cos. in Sicilia cum fugitivis debellavit. Aristonicus, regis Eumenis filius Asiam occupavit, cum testamento Attali regis legata pop. Rom. libera esse deberet. Adversus eum P. Licinius Crassus Cos. cum idem pontif. max. esset, quod nunquã antea factum erat, extra Italiam profectus, prælio victus, & interemptus est, M. Perpenna Cos. victum Aristonicum in deditionem accepit. Q. Pompejus & Q. Metellus tunc primum uterq; ex plebe censores facti. Lustrum à censoribus est conditum. Censa sunt capita CCCXIII mill. DCCCXXIII. præter pupillos & viduas. Q. Metellus censor censuit, ut ducere uxores omnes omnino cogerentur liberorum creandorum causa. extat oratio ejus, quam Augustus Cæsar, cum de maritandis ordinibus ageret, velut eo tempore scriptam in senatu recitavit. C. Attinius Labeo tribunus plebis Q. Metellum censorē, à quo in senatu legendo præteritus erat, de saxo dejici jussit, quod ne fieret, cæteri tribuni plebis auxilio quam maxime fuerunt. Cum Carbo tribunus plebis rogationem tulisset, ut eundem tribunū plebis quoties quidem vellet, creari liceret, rogationē ejus P. Africanus gravissima oratione dissuasit, in qua dixit: Tib. Gracchum jure cæsum videri. Gracchus contra suasit rogationem, sed Scipio tenuit. Bella inter Antiochum regem Syriæ, & Phraatem Parthorum regem gesta, nec magis quietæ res Ægypti referuntur. Ptolemæus Euergetes cognominatus ob nimiam ejus crudelitatē suis invisus, incensa à populo regia clam in Cyprum profugit, & cum sorori ejus Cleopatræ, quā ejus virgine filia per vim compressa, & in matrimonium ducta, repudiaverat, regnum à populo datum esset, infensus filium, quem ex illa habebat, in Cypro occidit, caputque ejus & manus, & pedes matri misit. Seditiones à triumviris Fulvio Flacco & C. Graccho, & C. Carbone de agro dividundo creatis excitatę, quibus cum P. Scipio Afric. adversaretur, fortis-

fortisque ac validus pridie domum se recepisset, mortuus in cubiculo inventus est. Suspecta fuit, tanquam venenum ei dedisset Sempronia uxor: hinc maxime, quod soror esset Gracchorum, cum quibus simultas Africano fuerat: de morte tamen ejus nulla quæstio acta. Eo defuncto, seditiones triumvirales acrius exarserunt. C. Sempronius Cos. contra Iapidas primo rem male gessit, mox victoria cladem acceptam emendavit, virtute D. Iunii Bruti, ejus qui Lusitaniam subegerat.

LIBRI LX.

AVrelius cos. Sardos subegit. M. Fulvius Flaccus primus omnium Transalpinos Ligures bello domuit, missus in auxilium Massiliensibus adversus Salvios Gallos, qui populabantur fines Massiliensium. L. Opimius prætor Fregellanos, qui defecerant, in deditionem accepit, Fregellas diruit. Pestilentia in Africa à maxima multitudine locustarum, & deinde necatarum strage fuisse traditur. Lustrum à censoribus conditum est. Censa sunt civium capita CCCXC. millia, CCXXXVI. C. Gracchus, Tiberii frater, tribun. pleb. eloquentior quam frater, perniciosas aliquas leges tulit, inter quas frumentariam, ut semisse & triente frumentum plebi daretur: alteram legem agrariam, quam frater ejus tulerat: tertiam, qua equestrem ordinem cum senatu consentientem corrumperet; ut sexcenti ex equitibus in curiam sublegerentur, & quia illis temporibus trecenti senatores erant, sexcenti ut trecentis senatoribus admiscerentur, id est, ut equester ordo bis tantum virium in senatu haberet, & continuato in alterum annum tribunatu, legibus agrariis latis effecit, ut complures coloniæ in Italia deducerentur, & una in solo dirutæ Carthaginis, quo ipse triumvir creatus coloniam deduxit. Præterea res à Q. Metello consule adversus Baleares gestas continet, quas Græci Gymnesias appellant, quia æstatem nudi exigant. Baleares à teli missu appellati, vel à Baleo Herculis comite ibi relicto tunc, cum Hercules ad Geryonem navigaret. Motus quoque Syriæ referuntur, in quibus Cleopatra Demetrium virum suum, & Seleucum filium, multum indignata, quod occiso patre ejus à se, injussu suo diadema sumpsisset, interemit.

LIBRI LXI.

CAjus Sextius proconsul victa Salviorum gente, coloniam Aquas Sextias condidit, ob aquarum copiam & calidis & frigidis fontibus atque à nomine suo ita appellatas. Cn. Domitius proconsul contra Allobroges ad oppidum Vindalium multum feliciter pugnavit. Quibus bellum inferendi causa fuit, quod Teutomalium Saluviorum regem fugientem recepissent, & omni ope juvissent; quodque Heduorum agros, sociorum populi Romani vastavissent. C. Gracchus seditioso tribunatu acto, cum Aventinum armata quoque multitudine occupavisset, à L. Opimio consule, ex S. C. vocato ad arma populo pulsus, interemptus est, & cum eo Fulvius Flaccus socius ejusdem. Qu. Fabius Maximus cos. Pauli nepos adversus Allobroges, & Bituitum Avernorum regem feliciter pugnavit. Ex Bituiti exercitu cæsa millia hominum centum viginti, & cum ipse ad satisfaciendum senatui Romam profectus esset, Albæ custodiendus datus est. quia contra pacem videbatur, ut in Galliam remitteretur: decretum quoque est, ut Congentiatus, filius ejus comprehensus Romam mitteretur. Allobroges in deditionem accepti. Lucius Opimius accusatus apud populum à Quinto Decio tribuno plebis, quod indemnatos cives in carcerem conjecisset, absolutus est.

LIBRI

LIBRI LXII.

CN. Marcius Cos. Sarnios gentem Alpinam expugnavit. Micipsa Numidarum rex mortuus, regnum tribus filiis reliquit, Adherbali, Hyempsali, & Iugurthæ fratris filio, quem in filium adoptaverat. L. Cæcilius Metellus Dalmatas obsedit. Iugurtha Hyempsalem fratrem bello petiit; quem victum interemit: Adherbalem regno expulit, qui a senatu restitutus est. L. Cæcilius Metellus, C. Domitius Ænobarbus censores, duos & triginta senatu amoverunt. Præterea motus Syriæ regum continet.

LIBRI LXIII.

CAto Porcius Cos. in Thracia male adversus Scordiscos pugnavit. Lustrum à censoribus conditum est. Censa sunt civium capita CCCXCIV. millia CCCXXXVI. Æmilia, Licinia, & Marcia virgines Vestales incesti damnatæ sunt. idque incestum quemadmodum commissum, deprehensum, & judicatum sit, refertur. Cimbri gens vaga populabundi in Illyricum venerunt, ab iis Papyrius Carbo Cos. cum exercitu fusus est. Livius Drusus consul adversus Scordiscos gentem à Gallis oriundam in Thracia feliciter pugnavit, magnumque honorem tulit.

LIBRI LXIV.

ADherbal bello petitus à Iugurtha, & in oppido Cirta obsessus, contra denuntiationem senatus ab eo occisus est. Ob hoc ipsi Iugurthæ bellum indictum, idque etiam Calpurnius Bestia Cos. gerere jussus, pacem cum Iugurtha injussu populi & senatus fecit. Iugurtha fide publica evocatus ad indicandos consiliorum auctores, quod multos pecunia in senatu corrupisse dicebatur, Romam venit; & propter cædem admissam in regulum quendam nomine Massivam, qui regnum ejus populo Romano invisi appetebat, interfectũ. Romæ cum periclitaretur, causam capitis dicere jussus, clam profugit, & discedens urbe fertur dixisse: *O urbem venalem & cito perituram si emptorem invenerit.* A. Posthumius legatus infeliciter prælio adversus Iugurtham gesto conflixit: pacemque etiam multum ignominiosam adjecit, quam quidem minime esse servandam senatus censuit.

LIBRI LXV.

Q. Cæcilius Metellus Cos. duobus præliis Iugurtham fudit, & universam Numidiam vastavit. M. Iunius Syllanus Cos. adversum Cimbros infeliciter pugnavit, legatis Cimbrorum sedem & agros, in quibus considerent, postulantibus senatus negavit. M. Minucius proconsul contra Thracas feliciter quidem pugnavit. L. Cassius cos. à Tigurinis Gallis pago Helvetiorum, qui à civitate secesserant, in finibus Allobrogum cum exercitu cæsus est, milites qui ex ea clade superaverant, obsidibus datis & dimidia rerum omnium parte, ut incolumes dimitterentur, cum hostibus pacti sunt.

LIBRI LXVI.

IVgurtha pulsus à C. Mario ex Numidia, auxilio Bocchi Maurorum regis adjutus est. & cæsis prælio Bocchi quoq; copiis, nolente Boccho bellum infeliciter susceptum diutius sustinere, victus ab eo, & tra-

& traditus Mario est, in qua re præcipua opèra L. Cornelii Syllæ quæstoris Marii fuit.

LIBRI LXVII.

AVrelius Scaurus legatus consulis à Cimbris fuso exercitu, captus est: & cum in consilium ab iis evocatus deterreret eos ne Alpes transirent Italiam petituri, eo quod diceret Romanos vinci minime posse, à Bolo rege feroce juvene occisus est. Ab iisdem hostibus C. Manlius, & Q. Servilius Cæpio proconsules victi prælio, castrisque binis exuti sunt: octogința millia militum occisa, calonum ac lixarum quadraginta millia. Secundum populi Romani jussionem Cæpionis, cujus temeritate clades accepta erat, damnati bona publicata sunt: primoque post regem Tarquinium imperium ei abrogatum. In Triumpho C. Marii ductus ante currum ejus Iugurtha cum duobus filiis, & in carcere necatus. Marius triumphali veste in senatum venit, quod nemo ante eum fecerat, eique propter Cimbrici belli metum continuatus per complures annos magistratus est: consulatu secundo & tertio absens Cos. creatus, quartum consulatum dissimulanter captans consecutus est. Cn. Domitius pontifex maximus, populi suffragio creatus est. Cimbri vastatis omnibus, quæ circa Rhodanum & Pyrenæum sunt, per saltum in Hispaniam transgressi: ibique multa loca populati à Celtiberis fugati sunt, reversique in Galliam bellicosis quidem se Teutonis conjunxerunt.

LIBRI LXVIII.

ANtonius prætor in Sicilia maritimos prædones persecutus est. C. Marius Cos. summa vi oppugnata à Teutonis & Ambronibus castra defendit: duobus deinde præliis circa Aquas Sextias eos hostes delevit, in quibus cæsa traduntur hostium ducenta millia, capta nonaginta. Marius absens quintum Cos. creatus est, triumphum oblatum, donec Cimbros vinceret, distulit. Cimbri repulso ab Alpibus fugatoq; Q. Catulo proconsule, qui fauces Alpium obsederat, & ad flumē Athesim castellum editum insederat, reliqueratque, ubi virtute sua explicata fugientem proconsulem, exercitumque prosecuti in Italiam trajecissent, junctis ejusdem Catuli, & C. Marii exercitibus, prælio victi sunt ab eis, in quo cæsa traduntur hominum centum quadraginta millia, capta sexaginta. Marius totius civitatis consensu receptus, pro duobus triumphis qui offerebantur, uno contentus fuit. Primores civitatis qui aliquantulum, ut novo homini ad tantos honores evecto, inviderant, conservatam ab eo Remp. fatebantur. P. Malleolus, matre interempta, primus omnium insutus culleo in mare præcipitatus est. Ancilia cum strepitu mota esse, antequam Cimbricum bellum consummaretur, referuntur. Bella præterea inter Syriæ reges gesta continet.

LIBRI LXIX.

CN. Apuleius Saturninus adjuvante C. Mario, & per milites occiso A. Numio competitore, tribunus plebis per vim creatus, non minus violenter tribunatum, quam petierat, gessit. Et cum legem Agrariam per vim tulisset, Metello Numidico, eo quod in eam minime jurasset, diem dixit: qui cum à bonis civibus defenderetur, ne causa malorum certaminum esset, in voluntarium exilium Rhodum profectus est: ibique legendo, & audiendis magnis viris vacabat. Profecto C. Marius seditionis auctor, qui sextum quidem consulatum per tribus sparsa pecunia emerat, aqua & igni interdixit. Idem Apuleius Saturninus

ninus tribunus plebis C. Memmium candidatū consulatus petitorem, quem maxime adversarium actionibus suis timebat, interemit. Quibus rebus, concitato quam plurimum senatu in ejus causam, & C. Marius homo mutabilis & varii consilii ingeniique, qui semper secundam fortunam transierat, cum eum tueri minime posset, oppressus armis cum Glaucia prætore, & aliis ejusdem furoris sociis à Rabirio quodam interfectus est. Q. Cæcilius Metellus ab exilio ingenti totius favore civitatis reductus est. M. Aquilius consul in Sicilia bellum servile concitatum confecit.

LIBRI LXX.

CVm M. Aquilius de pecuniis repetundis causam diceret, ipse rogare judices noluit. M. Antonius qui pro eo perorabat, tunicam à pectore ejus discidit, ut honestas cicatrices ostenderet, quibus conspectis, indubitanter absolutus est. Cicero ejus rei solus auctor. Didius proconsul adversum Celtiberos feliciter pugnavit. Ptolemæus Cyrenarum rex, cui cognomentum Apionis fuit, mortuus hæredem populum Romanum reliquit, & ejus regni civitates senatus liberas esse jussit. Ariobarzanes in regnum Cappadociæ à L. Cornelio Sylla reductus est. Parthorum legati à rege Arsace missi ad Syllam venerunt, ut amicitiam à populo Romano peterent. P. Rutilius vir summæ innocentiæ, qui legatus C. Marii proconsulis à publicanorum injuriis Asiam defenderat, invisus equestri ordini, penes quem judicia erant, repetundarum damnatus, in exilium missus est. C. Geminius prætor contra Thracas infeliciter pugnavit. Senatus cum impotentiam equestris ordinis in judiciis exercendis ferre nollet, omni vi niti cœpit, ut ad se judicia transferrentur, sustinente causam ejus M. Livio Druso tribuno plebis, qui ut vires sibi acquireret, perniciosa spe largitionis plebem concitavit. Præterea motus Syriæ regum continet.

LIBRI LXXI.

MArcus Livius Drusus tribunus plebis ut majoribus viribus senatus causam susceptam tueretur: socios & Italicos populos, spe civitatis Romanæ solicitavit, iisque adjuvantibus per vim legibus agrariis frumentariisque latis, legem quoque judicialem tulit, ut æqua parte judicia penes senatum, & equestrem ordinem essent. Cum deinde promissa sociis civitas præstari non posset: irati Italici defectionem cœperunt agitare. eorum coitus, conjurationes, orationesque in consiliis principum referuntur. propter quæ Livius Drusus etiam senatui invisus factus, velut socialis belli auctor incertum à quo, domi occisus est.

LIBRI LXXII.

ITalici populi defecerunt, Picentes, Vestini, Marsi, Peligni, Marrucini, Lucani, Samnites: initio belli à Picentibus moto. Qu. Servilius proconsul in oppido Asculo cum omnibus civibus Romanis, qui in eo oppido erant, occisus est: saga populus sumpsit. Servius Galba à Lucanis comprehensus, unius fœminæ opera ad quam divertebatur, captivitate exemptus est. Esernia & Alba coloniæ ab Italicis obsessæ sunt. Auxilia demum Latini nominis, externarumque gentium missa populo Romano & expeditiones invicem, urbiumque expugnationes referuntur.

LIBRI LXXIII.

L. Cæsar Cos. male adversus Samnites pugnavit. Nola colonia in potestatem Samnitium cum L. Posthumio prætore venit, qui ab eis interemptus est. Complures populi ad hostes defecerunt. Cum P. Rutilius Cos. parum prospere contra Marsos pugnasset, & in prælio cecidisset, C. Marius legatus ejus meliore quidem eventu cum hostibus conflixit. Ser. Sulpicius Pelignos fudit. Qu. Cæpio legatus Rutilii cum obsessus prospere in hostes erupisset: & ob eum successum æquatum ei cum C. Mario esset imperium, temerarius factus, & circumventus insidiis, fuso exercitu cecidit. L. Cæsar Cos. feliciter contra Samnites pugnavit. Ob eam victoriam Romæ saga posita sunt, & ut varia belli fortuna esset, Esernia colonia cum M. Marcello in potestatem Samnitium venit. Sed & C. Marius prælio Marsos fudit: Hirmio Asinio prætore Maraucinorum occiso, C. Cæcilius in Gallia transalpina Salvios rebellantes vicit.

LIBRI LXXIV.

CN. Pompejus Picentes prælio fudit, & obsedit, propter quam victoriam Romæ prætextæ, aliaque magistratuum ornamenta & insignia sumpta sunt. C. Marius cum Marsis dubio eventu pugnavit. Libertini tum primum militare cœperunt. A. Plotius legatus Umbros, L. Porcius prætor Marsos, cum uterque populus defecisset, prælio vicerunt. Nicomedes in Bithyniæ, Ariobarzanes in Cappadociæ regna reducti sunt. Cn. Pompeius Cos. Marsos acie vicit. Cum ære alieno oppressa esset civitas, A. Sempronius Asellus prætor, quoniam secundum debitores jus dicebat, ab iis, qui fœnerabantur, in foro occisus est. Præterea incursiones Thracum in Macedoniam populationesque continet.

LIBRI LXXV.

A. Posthumius Albinus legatus in obsidione castrorum hostilium cecidit. Sulpicius legatus, cum classi præesset, infamis crimine proditionis ab exercitu suo interfectus. L. Cornelius Sylla legatus Samnites prælio vicit, & bina castra eorum expugnavit. Cn. Pompejus Vestinos in deditionem accepit. L. Porcius Cos. rebus prospere gestis fusisque aliquoties Marsis, dum castra eorum expugnat, cecidit. Ea res hostibus victoriam ejus prælii dedit. Cosconius, & Lucejus Samnites acie vicerunt, Marium Egnatium, nobilissimum hostium ducem occiderunt, compluraque eorum oppida in deditionem acceperunt. L. Sylla Hirpinos domuit, Samnites multis præliis fudit, aliquot populos recepit: quantisque raro quisquam ante consulatum rebus gestis, ad petitionem consulatus Romam est profectus.

LIBRI LXXVI.

A. Gabinius legatus, rebus adversum Lucanos prospere gestis, multis oppidis expugnatis, in obsidione castrorum hostilium cecidit. Sulpicius legatus Marrucinos cecidit, universamque eam regionem recepit. Cn. Pompejus proconsul Vestinos & Pelignos in deditionem accepit. Marsi quoque à L. Murena, & Cæcilio Pinna legatis aliquot præliis fracti pacem petierunt. Asculum à C. Pompejo captum est, cæsis à Mamerco Æmilio legatis Italicis. Silo Popedius, dux Marsorum, auctor hujus rei in prælio cecidit. Ariobarzanes Cappadociæ, Nicomedes Bithyniæ regno à Mithridate Ponti rege pulsi sunt.

sunt. Præterea incursiones Thracum in Macedoniam populationesque continet.

LIBRI LXXVII.

CVm P. Sulpicius tribunus plebis auctore C. Mario, perniciosas leges promulgasset, ut exules revocarentur, & novi cives, libertinique distribuerentur in tribus, & ut Marius adversus Mithridatem Ponti regem dux crearetur: & adversantibus Coss. Q. Pompeio, & L. Syllæ vim intulisset, occisoque Pompeii consulis filio, genero Syllæ: L. Sylla consul cum exercitu in urbem venit, & adversus factionem Sulpicii & Marii in ipsa urbe pugnavit: eamque expulit, ex qua duodecim à senatu hostes, inter quos C. Marius pater, & filius judicati sunt. P. Sulpicius cum in quadam villa lateret: indicio servi sui retractus & occisus est. servus, ut præmium promissi indicii haberet, manu missus est: & ob scelus domini proditi de saxo dejectus est. C. Marius filius in Africam trajecit. C. Marius pater, cum in paludibus Minturnensium lateret, extractus est ab oppidanis, & cum ad occidendum eum missus servus natione Gallus majestate tanti viri perterritus recessisset: impositus publice in navim delatus est in Africam. L. Sylla civitatis statum ordinavit: exinde colonias deduxit. Q. Pompejus Cos. ad capiendum à Cn. Pompeio proconsule exercitum profectus, consilio ejus occisus est. Mithridates Ponti rex Bithynia & Cappadocia occupatis, & pulso Aquilio legato, Phrygiam provinciam populi Romani cum ingenti exercitu intravit.

LIBRI LXXVIII.

MIthridates Asiam occupavit. Qu. Oppium proconsulem, item Aquilium legatum in vincula conjecit: jussuque ejus quicquid civium Romanorum in Asia fuit, uno die trucidatum est. urbem Rhodum, quæ sola in fide manserat, oppugnavit: & aliquot præliis navalibus victus recessit. Archelaus præfectus regis in Græçiam cum exercitu venit, Athenas occupavit. Præterea trepidationem urbium insularumque, aliis ad Mithridatem, aliis ad populum Romanum civitates suas trahentibus continet.

LIBRI LXXIX.

L. Cornelius Cinna cum perniciosas leges per vim ferret: pulsus urbe à Cn. Octavio collega cum Sextio tribuno plebis: imperioque ei abrogato, corruptum Ap. Claudii exercitum in potestatem suam redegit, & bellum urbi intulit, accersito C. Mario cum aliis exulibus ex Africa. in quo bello duo fratres, alter ex Pompeii exercitu, alter ex Cinnæ ignorantes concurrerunt: & cum victor mortuum spoliaret, agnito fratre, ingenti lamentatione edita, rogo ei extructo ipse supra rogum se transfodit, & eodem igni consumptus est. Et cum opprimi inter initia potuisset, Cn. Pompeii fraude, qui utramque partem fovendo, vires Cinnæ dedit, nec nisi profligatis optimatium rebus auxilium tulit, & consulis segnitie, confirmati Cinna & Marius quatuor exercitibus, quorum duo Q. Sertorio, & Carboni dati sunt, urbem circumsederunt. Ostiam coloniam Marius expugnavit, & crudeliter diripuit.

LIBER LXXX.

ITalicis populis à senatu civitas data est. Samnites, qui soli arma recipiebant, Cinnæ & Mario se conjunxerunt: ab iis Plancius cum exercitu

exercitu cæsus est. Cinna & Marius cum Carbone & Sertorio Ianiculum occupaverunt, & fugati ab Octavio consule recesserunt. Marius Antium quidem, & Ariciam, & Lavinium colonias devastavit. Cum nulla omnino spes esset optimatibus resistendi propter segnitiem & perfidiam & ducum, & militum, qui corrupti aut pugnare nolebant, aut ad diversas partes transibant: Cinna & Marius in urbem recepti sunt, qui velut captam eam cędibus & rapinis vastarunt, Cn. Octavio consule occiso, & omnibus adversæ partis nobilibus trucidatis, inter quos M. Antonio eloquentissimo viro, & C. Cæsare, quorum capita in rostris posita sunt. Crassus filius ab equitibus Fimbriæ interemptus. pater Crassus ne quid indignum virtute sua pateretur gladio se transfixit. Et citra ulla comitia consules in sequentem annum seipsos renunciaverunt, eodem die, quo magistratum inierant. Marius Sex. Licinium senatorem de saxo dejici jussit, editisq; multis sceleribus, Idibus Ianuariis decessit: vir, cujus si examinentur cum virtutibus vitia, haud facile sit dictu, utrū bello melior, an pace perniciosior fuerit: adeo quam rempublicam armatus servavit, eam primo togatus omni genere fraudis, postremo armis hostiliter evertit.

LIBRI LXXXI.

LUcius Sylla Athenas, quas Archelaus præfectus Mithridatis occuparat, circumsedit, & cum maximo labore expugnavit, urbi libertatem, & civibus quæ habuerant, reddidit. Magnesia quæ sola in Asia civitas in fide manserat, summa virtute adversus Mithridatem defensa est. Præterea à Thracibus in Macedonia gesta continet.

LIBRI LXXXII.

SYlla copias regis, quæ Macedonia occupata in Thessaliam venerant, prælio vicit, cæsis hostium centum millibus, castris quoque expugnatis. renovato deinde bello, iterum exercitum ejus fudit ac delevit. Archelaus cum classe regia Syllæ se tradidit. L. Valerius Flaccus Cos. collega Cinnæ missus, ut Syllæ succederet, propter avaritiam invisus exercitui suo à C. Fimbria legato ipsius, ultimæ audaciæ homine occisus est: & imperium ad Fimbriam translatum. Præterea expugnatæ in Asia urbes à Mithridate, & crudeliter direpta provincia, incursionesque Thracum in Macedoniam referuntur.

LIBRI LXXXIII.

CAjus Fimbria in Asia fusis aliquot copiis Mithridatis, urbem Pergamum cepit, obsessumque regem non abfuit multum quin caperet: urbem Ilion, quæ se potestati Syllæ reservabat, expugnavit ac delevit, & magnam partem Asiæ recepit. Sylla multis præliis Thracas cecidit. Cum L. Cinna, & Cn. Papyrius Carbo à se ipsis consules per biennium creati, bellum contra Syllam pararent: effectum quidem est per L. Valerium Flaccum principem senatus, qui orationem in senatu habuit: & per eos, qui concordiæ studebant: ut legati ad Syllam de pace mitterentur. Cinna ab exercitu suo, quem invitum cogebat naves conscendere, & adversus Syllam proficisci, interemptus est. consulatum Carbo solus ipse gessit. Sylla cum in Asiam trajecisset, pacem cum Mithridate fecit: ita ut his cederet provinciis, Asia, Bithynia, Cappadocia. Fimbria desertus ab exercitu, qui ad Syllam transierat: ipse se percussit, impetravitque à servo, præbens cervicem, ut se omnino interficeret.

LIBRI

LIBRI LXXXIV.

SYlla legatis, qui à senatu missi erant, futurum se in potestate senatus respondit, si cives qui à Cinna pulsi ad se confugerant, restituerentur. quæ conditio cum justa senatui videretur, per Carbonem factionemque ejus, cui bellum videbatur utilius, ne conveniret, effectum est. Idem Carbo, cum ab omnibus oppidis Italiæ obsides exigere vellet, ut fidem illorum contra Syllam obligaret, consensu senatus prohibitus est. Novis civibus S.C. suffragiũ datum est. Q. Metellus Pius, qui partes optimatium secutus erat, cum in Africa bellum moliretur, à C. Fabio pretore pulsus est, senatusq; consultum per factionem Carbonis, & Marianarum partium factum est, ut omnes ubique exercitus dimitterentur. Libertini in quinque & triginta tribus distributi sunt. Preterea belli apparatum contra Syllam, quod plurimum excitabatur, continet.

LIBRI LXXXV.

SYlla in Italiam cum exercitu trajecit: missisque legatis, qui de pace agerent, & à consule Cn. Carbone, & C. Norbano violatis, eundem Norbanum prælio vicit. Et cum L. Scipionis alterius consulis, cum quo per omnia id egerat, ut pacem jungeret, nec potuerat: castra oppugnaturus esset, universus exercitus consulis solicitatus per emissos à Sylla milites, signa ad Syllam transtulit: Scipio, cum interimi posset, dimissus est. Cn. Pompejus, Cn. F. ejus, qui Asculum ceperat, conscripto quidem voluntariorum exercitu, cum tribus legionibus ad Syllam venerat, ad quem se nobilitas omnis conferebat, ita ut deserta urbe ad castra veniretur. Præterea expeditiones per universam Italiam utriusque partis ducum referuntur.

LIBRI LXXXVI.

CVm C. Marius, C. Marii filius Cos. ante annos viginti per vim creatus esset, C. Fabius in Africa propter crudelitatem & avaritiam in prætorio suo vivus exustus est. L. Philippus legatus Syllæ Sardiniam, Qu. Antonio prætore pulso, & occiso occupavit. Sylla cum Italicis populis, ne timeretur ab iis velut murepturus civitatem, & suffragii jus nuper datum, fœdus percussit, idemque ex fiducia jam certæ victoriæ litigatores, à quibus adhibebantur vadimonia, Romam deferre jussit. Cum à parte diversa urbs adhuc teneretur: L. Damasippus prætor ex voluntate C. Marii consulis, cum senatum contraxisset, omnem quæ in urbe erat, nobilitatem trucidavit. ex cujus quidem numero Qu. Mucius Scævola pontifex maximus fugiens in vestibulo ædis Vestæ occisus est. Præterea bellum à L. Muræna adversus Mithridatem in Asia renovatum continet.

LIBRI LXXXVII.

SYlla C. Marium, exercitu ejus fuso deletoque ad Sacri portum, in oppido Præneste obsedit, urbem Romam ex inimicorum manibus recepit, Marium erumpere tentantem repulit. Præterea res à legatis ejus eadem ubique fortuna partium gestas continet.

LIBRI LXXXVIII.

SYlla Carbonẽ, exercitu ejus ad Clusium, ad Faventiam Fidentiamque cæso, Italia expulit: cum Samnitibus, qui soli Italicorum populorum

probatum est. victus enim à Numantinis & castris exutus, cum spes nulla servandi exercitus esset, pacem cum eis fecit ignominiosam, quam ratam esse senatus vetuit. Triginta millia Romanorum à Numantinorum millibus quatuor victa erant. D. Iunius Lusitaniam urbium expugnationibus usque ad Oceanum perdomuit: & cum fluvium Oblivionem transire nollent, raptum signifero signum ipse transtulit, & sic ut transgrederentur milites persuasit. Alexandri filius rex Syriæ, decem annos admodum habens, à Diodoro qui Tryphon cognominabatur, tutore suo per fraudem occisus est: corruptis quidem medicis, qui eum calculi dolore consumi ad populum mentiti, dum secant illum, occiderunt.

LIBRI LVI.

D. Iunius Brutus in ulteriore Hispania feliciter adversus Gallecios pugnavit. dissimili eventu M. Æmilius Lepidus proconsul adversus Vacceos rem gessit, cladem que similem Numantinæ passus est. Ad exolvendum Numantini fœderis religione populum Mancinus; cum hujus rei auctor fuisset, deditus Numantinis minime est receptus. Lustrum à censoribus conditum est. Censa sunt civium capita CCCXXIII. millia. Fulvius Flaccus cos. Vardeos in Illyrico subegit. M. Cesonius prætor in Thracia cum Scordicis prospere pugnavit. Cum vitio ducum bellum Numantinum non sine publico pudore duraret, delatus est ultro Scipioni Africano à senatu, populoque Romano consulatus: quem cum ille capere ob legem, quæ vetabat, quenquam intra decem annos iterum consulem fieri licere, minime vellet, sicuti priori consulatu, legibus solutus est. Bellum servile in Sicilia ortum, cum opprimi à prætoribus minime valuisset, C. Fulvio consuli mandatum est. hujus belli initium fuit Eunus servus, natione Syrus, qui contracta agrestium servorum manu, & solutis ergastulis justi exercitus numerum implevit. Cleon quoque alter servus ad LXX. millia servorum contraxit, & copiis junctis contra populum Romanum, exercitumque ejus, bellum sæpenumero gesserunt.

LIBRI LVII.

Scipio Africanus Numantiam obsedit, & corruptum licentia luxuriaque exercitum ad severissimam militiæ disciplinam revocavit. omnia enim deliciarum instrumenta recidit, duo millia scortorum à castris rejecit, militem omni die in opere habuit, & triginta dierum frumentum ad septenos vallos ferre cogebat, ægrè propter onus incedenti dicebat: Cum gladio te vallare scieris, vallum ferre desinito. Alii nimirum parum habiliter scutum ferenti, eum scutum amplius justo ferre jussit: neque id se reprehendere, quoniam melius scuto, quam gladio uteretur. Quem militem extra ordinem deprehendit, si Romanus esset, vitibus; si extraneus, virgis cecidit. Iumenta quidem omnia ne exonerarent milites, vendidit. Multoties contra hostium eruptiones feliciter pugnavit. Vaccei obsessi, liberis & conjugibus trucidatis, ipsi se interemerunt. Scipio amplissima munera sibi ab Antiocho rege Syriæ missa, cum celare aliis imperatoribus regum munera mos esset, pro tribunali accepturum se esse dixit: eaque omnia referre quæstorem in publicas tabulas jussit, ex iis viris fortibus munera se daturum. Cum undique Numantiam obsidione clausisset, & oppressos fame videret urgeri, hostes qui pabulatum exierant, vetuit interimi, quod diceret: velocius eos absumpturos frumentum quod haberent, si plures quidem fuissent.

LIBRI

LIBRI LVIII.

TIB. Sempronius Gracchus tribunus plebis cum agrariam legem ferret adversus voluntatem senatus, & equestris ordinis, ne quis ex publico agro plus quam decem jugera possideret, in eum furorem exarsit, ut M. Octavio collegæ causam diversę partis defendenti potestatem lege lata abrogaret, seque & fratrem Cajum, & Ap. Claudium socerum triumviros ad dividendum agrum crearet. Promulgavit & aliam legem agrariam: qua si quis latius agrum patefaceret, ut iidem omnino triumviri judicarent, qua publicus ager, qua privatus esset: deinde cum minus agri esset, quam quod dividi posset, sine offensa etiam plebis, quoniam eos ad cupiditatem amplum modum sperandi incitaverat, legem se permulgaturum ostendit, ut iis, qui Sempronia lege agrum accipere deberent, pecunia, quæ regis Attali fuisset, divideretur. Hæredem autem pop. Rom. reliquerat Attalus, rex Pergami, Eumenis filius. Tot indignationibus commotus graviter senatus, ante omnes C. Antonius cos. qui cum in senatu in Gracchum perorasset, raptus ab eo ad populum, delatusque plebi, rursus in eum pro rostris concionatus est. Cum iterum tribunus plebis creari vellet Gracchus, auctore P. Corn. Nasica in Capitolio à primatibus occisus est, ictus primum fragmentis subselliorum: & inter alios, qui in eadem seditione occisi erant, insepultus est in flumen projectus. Res præterea in Sicilia vario eventu adversum fugitivos gestas continet.

LIBRI LIX.

NVmantini fame maximè coacti, ipsi se per vices trucidaverunt: Captam urbem Scipio Africanus delevit, & de ea triumphavit: quarto decimo anno post Carthag. deletam. P. Attilius cos. in Sicilia cum fugitivis debellavit. Aristonicus, regis Eumenis filius Asiam occupavit, cum testamento Attali regis legata pop. Rom. libera esse deberet. Adversus eum P. Licinius Crassus Cos. cum idem pontif. max. esset, quod nunquã antea factum erat, extra Italiam profectus, prælio victus, & interemptus est, M. Perpenna Cos. victum Aristonicum in deditionem accepit. Q. Pompejus & Q. Metellus tunc primum uterq; ex plebe censores facti. Lustrum à censoribus est conditum. Censa sunt capita CCCXIII mill. DCCCXXIII. præter pupillos & viduas. Q. Metellus censor censuit, ut ducere uxores omnes omnino cogerentur liberorum creandorum causa. extat oratio ejus, quam Augustus Cæsar, cum de maritandis ordinibus ageret, velut eo tempore scriptam in senatu recitavit. C. Attinius Labeo tribunus plebis Q. Metellum censorẽ, à quo in senatu legendo præteritus erat, de saxo dejici jussit, quod ne fieret, cæteri tribuni plebis auxilio quam maxime fuerunt. Cum Carbo tribunus plebis rogationem tulisset, ut eundem tribunũ plebis quoties quidem vellet, creari liceret, rogationẽ ejus P. Africanus gravissima oratione dissuasit, in qua dixit: Tib. Gracchum jure cæsum videri. Gracchus contra suasit rogationem, sed Scipio tenuit. Bella inter Antiochum regem Syriæ, & Phraatem Parthorum regem gesta, nec magis quietæ res Ægypti referuntur. Ptolemæus Euergetes cognominatus ob nimiam ejus crudelitatẽ suis invisus, incensa à populo regia clam in Cyprum profugit, & cum sorori ejus Cleopatræ, quã ejus virgine filia per vim compressa, & in matrimonium ducta, repudiaverat, regnum à populo datum esset, infensus filium, quem ex illa habebat, in Cypro occidit, caputque ejus & manus, & pedes matri misit. Seditiones à triumviris Fulvio Flacco & C. Graccho, & C. Carbone de agro dividundo creatis excitatę, quibus cum P. Scipio Afric. adversaretur, fortis-

fortisque ac validus pridie domum se recepisset, mortuus in cubiculo inventus est. Suspecta fuit, tanquam venenum ei dedisset Sempronia uxor: hinc maxime, quod soror esset Gracchorum, cum quibus simultas Africano fuerat: de morte tamen ejus nulla quæstio acta. Eo defuncto, seditiones triumvirales acrius exarserunt. C. Sempronius Cos. contra Iapidas primo rem male gessit, mox victoria cladem acceptam emendavit, virtute D. Iunii Bruti, ejus qui Lusitaniam subegerat.

LIBRI LX.

Aurelius cos. Sardos subegit. M. Fulvius Flaccus primus omnium Transalpinos Ligures bello domuit, missus in auxilium Massiliensibus adversus Salvios Gallos, qui populabantur fines Massiliensium. L. Opimius prætor Fregellanos, qui defecerant, in deditionem accepit, Fregellas diruit. Pestilentia in Africa à maxima multitudine locustarum, & deinde necatarum strage fuisse traditur. Lustrum à censoribus conditum est. Censa sunt civium capita CCCXC. millia, CCXXXVI. C. Gracchus, Tiberii frater, tribun. pleb. eloquentior quam frater, perniciosas aliquas leges tulit, inter quas frumentariam, ut semisse & triente frumentum plebi daretur: alteram legem agrariam, quam frater ejus tulerat: tertiam, qua equestrem ordinem cum senatu consentientem corrumperet; ut sexcenti ex equitibus in curiam sublegerentur, & quia illis temporibus trecenti senatores erant, sexcenti ut trecentis senatoribus admiscerentur, id est, ut equester ordo bis tantum virium in senatu haberet, & continuato in alterum annum tribunatu, legibus agrariis latis effecit, ut complures coloniæ in Italia deducerentur, & una in solo dirutæ Carthaginis, quo ipse triumvir creatus coloniam deduxit. Præterea res à Q. Metello consule adversus Baleares gestas continet, quas Græci Gymnesias appellant, quia æstatem nudi exigant. Baleares à teli missu appellati, vel à Baleo Herculis comite ibi relicto tunc, cum Hercules ad Geryonem navigaret. Motus quoque Syriæ referuntur, in quibus Cleopatra Demetrium virum suum, & Seleucum filium, multum indignata, quod occiso patre ejus à se, injussu suo diadema sumpsisset, interemit.

LIBRI LXI.

Cajus Sextius proconsul victa Salviorum gente, coloniam Aquas Sextias condidit, ob aquarum copiam & calidis & frigidis fontibus atque à nomine suo ita appellatas. Cn. Domitius proconsul contra Allobroges ad oppidum Vindalium multum feliciter pugnavit. Quibus bellum inferendi causa fuit, quod Teutomalium Salinorum regem fugientem recepissent, & omni ope juvissent; quodque Heduorum agros, sociorum populi Romani vastavissent. C. Gracchus seditioso tribunatu acto, cum Aventinum armata quoque multitudine occupavisset, à L. Opimio consule, ex S. C. vocato ad arma populo pulsus, interemptus est, & cum eo Fulvius Flaccus socius ejusdem. Qu. Fabius Maximus cos. Pauli nepos adversus Allobroges, & Bituitum Avernorum regem feliciter pugnavit. Ex Bituiti exercitu cæsa millia hominum centum viginti, & cum ipse ad satisfaciendum senatui Romam profectus esset, Albæ custodiendus datus est. quia contra pacem videbatur, ut in Galliam remitteretur: decretum quoque est, ut Congentiatus, filius ejus comprehensus Romam mitteretur. Allobroges in deditionem accepti. Lucius Opimius accusatus apud populum à Quinto Decio tribuno plebis, quod indemnatos cives in carcerem conjecisset, absolutus est.

LIBRI LXII.

CN. Marcius Cos. Sarnios gentem Alpinam expugnavit. Micipsa Numidarum rex mortuus, regnum tribus filiis reliquit, Adherbali, Hyempsali, & Iugurthæ fratris filio, quem in filium adoptaverat. L. Cæcilius Metellus Dalmatas obsedit. Iugurtha Hyempsalem fratrem bello petiit; quem victum interemit: Adherbalem regno expulit, qui a senatu restitutus est. L. Cæcilius Metellus, C. Domitius Ænobarbus censores, duos & triginta senatu amoverunt. Præterea motus Syriæ regum continet.

LIBRI LXIII.

CAto Porcius Cos. in Thracia male adversus Scordiscos pugnavit. Lustrum à censoribus conditum est. Censa sunt civium capita CCCXCIV. millia CCCXXXVI. Æmilia, Licinia, & Marcia virgines Vestales incesti damnatæ sunt. idque incestum quemadmodum commissum, deprehensum, & judicatum sit, refertur. Cimbri gens vaga populabundi in Illyricum venerunt, ab iis Papyrius Carbo Cos. cum exercitu fusus est. Livius Drusus consul adversus Scordiscos gentem à Gallis oriundam in Thracia feliciter pugnavit, magnumque honorem tulit.

LIBRI LXIV.

ADherbal bello petitus à Iugurtha, & in oppido Cirta obsessus, contra denuntiationem senatus ab eo occisus est. Ob hoc ipsi Iugurthæ bellum indictum, idque etiam Calpurnius Bestia Cos. gerere jussus, pacem cum Iugurtha injussu populi & senatus fecit. Iugurtha fide publica evocatus ad indicandos consiliorum auctores, quod multos pecunia in senatu corrupisse dicebatur, Romam venit: & propter cædem admissam in regulum quendam nomine Massivam, qui regnum ejus populo Romano invisi appetebat, interfectũ. Romæ cum periclitaretur, causam capitis dicere jussus, clam profugit, & discedens urbe fertur dixisse: *O urbem venalem & cito perituram si emptorem invenerit*. A. Posthumius legatus infeliciter prælio adversus Iugurtham gesto conflixit: pacemque etiam multum ignominiosam adjecit, quam quidem minime esse servandam senatus censuit.

LIBRI LXV.

Q. Cæcilius Metellus Cos. duobus præliis Iugurtham fudit, & universam Numidiam vastavit. M. Iunius Syllanus Cos. adversum Cimbros infeliciter pugnavit, legatis Cimbrorum sedem & agros, in quibus considerent, postulantibus senatus negavit. M. Minucius proconsul contra Thracas feliciter quidem pugnavit. L. Cassius cos. à Tigurinis Gallis pago Helvetiorum, qui à civitate secesserant, in finibus Allobrogum cum exercitu cæsus est, milites qui ex ea clade superaverant, obsidibus datis & dimidia rerum omnium parte, ut incolumes dimitterentur, cum hostibus pacti sunt.

LIBRI LXVI.

IVgurtha pulsus à C. Mario ex Numidia, auxilio Bocchi Maurorum regis adjutus est. & cæsis prælio Bocchi quoq; copiis, nolente Boccho bellum infeliciter susceptum diutius sustinere, victus ab eo, & tra-

& traditus Mario est, in qua re præcipua opera L. Cornelii Syllæ quæstoris Marii fuit.

LIBRI LXVII.

AVrelius Scaurus legatus consulis à Cimbris fuso exercitu, captus est: & cum in consilium ab iis evocatus deterreret eos ne Alpes transirent Italiam petituri, eo quod diceret Romanos vinci minime posse, à Bolo rege feroce juvene occisus est. Ab iisdem hostibus C. Manlius, & Q. Servilius Cæpio proconsules victi prælio, castrisque binis exuti sunt: octoginta millia militum occisa, calonum ac lixarum quadraginta millia. Secundum populi Romani jussionem Cæpionis, cujus temeritate clades accepta erat, damnati bona publicata sunt: primoque post regem Tarquinium imperium ei abrogatum. In Triumpho C. Marii ductus ante currum ejus Iugurtha cum duobus filiis, & in carcere necatus. Marius triumphali veste in senatum venit, quod nemo ante eum fecerat, eique propter Cimbrici belli metum continuatus per complures annos magistratus est: consulatu secundo & tertio absens Cos. creatus, quartum consulatum dissimulanter captans consecutus est. Cn. Domitius pontifex maximus, populi suffragio creatus est. Cimbri vastatis omnibus, quæ circa Rhodanum & Pyrenæum sunt, per saltum in Hispaniam transgressi: ibique multa loca populati à Celtiberis fugati sunt, reversique in Galliam bellicosis quidem se Teutonis conjunxerunt.

LIBRI LXVIII.

ANtonius prætor in Sicilia maritimos prædones persecutus est. C. Marius Cos. summa vi oppugnata à Teutonis & Ambronibus castra defendit: duobus deinde præliis circa Aquas Sextias eos hostes delevit, in quibus cæsa traduntur hostium ducenta millia, capta nonaginta. Marius absens quintum Cos. creatus est, triumphum oblatum, donec Cimbros vinceret, distulit. Cimbri repulso ab Alpibus fugatoq; Q. Catulo proconsule, qui fauces Alpium obsederat, & ad flumē Athesim castellum editum insederat, reliqueratque, ubi virtute sua explicata fugientem proconsulem, exercitumque prosecuti in Italiam trajecissent, junctis ejusdem Catuli, & C. Marii exercitibus, prælio victi sunt ab eis, in quo cæsa traduntur hominum centum quadraginta millia, capta sexaginta. Marius totius civitatis consensu receptus, pro duobus triumphis qui offerebantur, uno contentus fuit. Primores civitatis qui aliquantulum, ut novo homini ad tantos honores evecto, inviderant, conservatam ab eo Remp. fatebantur. P. Malleolus, matre interempta, primus omnium insutus culleo in mare præcipitatus est. Ancilia cum strepitu mota esse, antequam Cimbricum bellum consummaretur, referuntur. Bella præterea inter Syriæ reges gesta continet.

LIBRI LXIX.

CN. Apuleius Saturninus adjuvante C. Mario, & per milites occiso A. Numio competitore, tribunus plebis per vim creatus, non minus violenter tribunatum, quam petierat, gessit. Et cum legem Agrariam per vim tulisset, Metello Numidico, eo quod in eam minime jurasset, diem dixit: qui cum à bonis civibus defenderetur, ne causa malorum certaminum esset, in voluntarium exilium Rhodum profectus est: ibique legendo, & audiendis magnis viris vacabat. Profecto C. Marius seditionis auctor, qui sextum quidem consulatum per tribus sparsa pecunia emerat, aqua & igni interdixit. Idem Apuleius Saturninus

ninus tribunus plebis C. Memmium candidatū consulatus petitorem, quem maxime adversarium actionibus suis timebat, interemit. Quibus rebus, concitato quam plurimum senatu in ejus causam, & C. Marius homo mutabilis & varii consilii ingeniique, qui semper secundam fortunam transierat, cum eum tueri minime posset, oppressus armis cum Glaucia prætore, & aliis ejusdem furoris sociis à Rabirio quodam interfectus est. Q. Cæcilius Metellus ab exilio ingenti totius favore civitatis reductus est. M. Aquilius consul in Sicilia bellum servile concitatum confecit.

LIBRI LXX.

CVm M. Aquilius de pecuniis repetundis causam diceret, ipse rogare judices noluit. M. Antonius qui pro eo perorabat, tunicam à pectore ejus discidit, ut honestas cicatrices ostenderet, quibus conspectis, indubitanter absolutus est. Cicero ejus rei solus auctor. Didius proconsul adversum Celtiberos feliciter pugnavit. Ptolemæus Cyrenarum rex, cui cognomentum Apionis fuit, mortuus hæredem populum Romanum reliquit, & ejus regni civitates senatus liberas esse jussit. Ariobarzanes in regnum Cappadociæ à L. Cornelio Sylla reductus est. Parthorum legati à rege Arsace missi ad Syllam venerunt, ut amicitiam à populo Romano peterent. P. Rutilius vir summæ innocentiæ, qui legatus C. Marii proconsulis à publicanorum injuriis Asiam defenderat, invisus equestri ordini, penes quem judicia erant, repetundarum damnatus, in exilium missus est. C. Geminius prætor contra Thracas infeliciter pugnavit. Senatus cum impotentiam equestris ordinis in judiciis exercendis ferre nollet, omni vi niti cœpit, ut ad se judicia transferrentur, sustinente causam ejus M. Livio Druso tribuno plebis, qui ut vires sibi acquireret, perniciosa spe largitionis plebem concitavit. Præterea motus Syriæ regum continet.

LIBRI LXXI.

MArcus Livius Drusus tribunus plebis ut majoribus viribus senatus causam susceptam tueretur: socios & Italicos populos, spe civitatis Romanæ solicitavit, iisque adjuvantibus per vim legibus agrariis frumentariisque latis, legem quoque judicialem tulit, ut æqua parte judicia penes senatum, & equestrem ordinem essent. Cum deinde promissa sociis civitas præstari non posset: irati Italici defectionem cœperunt agitare. eorum coitus, conjurationes, orationesque in consiliis principum referuntur. propter quæ Livius Drusus etiam senatui invisus factus, velut socialis belli auctor incertum à quo, domi occisus est.

LIBRI LXXII.

ITalici populi defecerunt, Picentes, Vestini, Marsi, Peligni, Marrucini, Lucani, Samnites: Initio belli à Picentibus moto. Qu. Servilius proconsul in oppido Asculo cum omnibus civibus Romanis, qui in eo oppido erant, occisus est: saga populus sumpsit. Servius Galba à Lucanis comprehensus, unius fœminæ opera ad quam divertebatur, captivitate exemptus est. Esernia & Alba coloniæ ab Italicis obsessæ sunt. Auxilia demum Latini nominis, externarumque gentium missa populo Romano & expeditiones invicem, urbiumque expugnationes referuntur.

LIBRI LXXIII.

L. Cæsar Cos. male adversus Samnites pugnavit. Nola colonia in potestatem Samnitium cum L. Posthumio prætore venit, qui ab eis interemptus est. Complures populi ad hostes defecerunt. Cum P. Rutilius Cos. parum prospere contra Marsos pugnasset, & in prælio cecidisset, C. Marius legatus ejus meliore quidem eventu cum hostibus conflixit. Ser. Sulpicius Pelignos fudit. Qu. Cæpio legatus Rutilii cum obsessus prospere in hostes erupisset: & ob eum successum æquatum ei cum C. Mario esset imperium, temerarius factus, & circumventus insidiis, fuso exercitu cecidit. L. Cæsar Cos. feliciter contra Samnites pugnavit. Ob eam victoriam Romæ saga posita sunt, & ut varia belli fortuna esset, Esernia colonia cum M. Marcello in potestatem Samnitium venit. Sed & C. Marius prælio Marsos fudit: Hirmio Asinio prætore Maraucinorum occiso, C. Cæcilius in Gallia transalpina Salvios rebellantes vicit.

LIBRI LXXIV.

Cn. Pompejus Picentes prælio fudit, & obsedit, propter quam victoriam Romæ prætextæ, aliaque magistratuum ornamenta & insignia sumpta sunt. C. Marius cum Marsis dubio eventu pugnavit. Libertini tum primum militare cœperunt. A. Plotius legatus Umbros, L. Porcius prætor Marsos, cum uterque populus defecisset, prælio vicerunt. Nicomedes in Bithyniæ, Ariobarzanes in Cappadociæ regna reducti sunt. Cn. Pompeius Cos. Marsos acie vicit. Cum ære alieno oppressa esset civitas, A. Sempronius Asellus prætor, quoniam secundum debitores jus dicebat, ab iis, qui fœnerabantur, in foro occisus est. Præterea incursiones Thracum in Macedoniam populationesque continet.

LIBRI LXXV.

A. Posthumius Albinus legatus in obsidione castrorum hostilium cecidit. Sulpicius legatus, cum classi præesset, infamis crimine proditionis ab exercitu suo interfectus. L. Cornelius Sylla legatus Samnites prælio vicit, & bina castra eorum expugnavit. Cn. Pompejus Vestinos in deditionem accepit. L. Porcius Cos. rebus prospere gestis fusisque aliquoties Marsis, dum castra eorum expugnat, cecidit. Ea res hostibus victoriam ejus prælii dedit. Cosconius, & Lucejus Samnites acie vicerunt, Marium Egnatium, nobilissimum hostium ducem occiderunt, compluraque eorum oppida in deditionem acceperunt. L. Sylla Hirpinos domuit, Samnites multis præliis fudit, aliquot populos recepit: quantisque raro quisquam ante consulatum rebus gestis, ad petitionem consulatus Romam est profectus.

LIBRI LXXVI.

A. Gabinius legatus, rebus adversum Lucanos prospere gestis, multis oppidis expugnatis, in obsidione castrorum hostilium cecidit. Sulpicius legatus Marrucinos cecidit, universamque eam regionem recepit. Cn. Pompejus proconsul Vestinos & Pelignos in deditionem accepit. Marsi quoque à L. Murena, & Cæcilio Pinna legatis aliquot præliis fracti pacem petierunt. Asculum à C. Pompejo captum est, cæsis à Mamerco Æmilio legatis Italicis. Silo Popedius, dux Marsorum, auctor hujus rei in prælio cecidit. Ariobarzanes Cappadociæ, Nicomedes Bithyniæ regno à Mithridate Ponti rege pulsi sunt.

sunt. Præterea incursiones Thracum in Macedoniam populationesque continet.

LIBRI LXXVII.

CVm P. Sulpicius tribunus plebis auctore C. Mario, perniciosas leges promulgasset, ut exules revocarentur, & novi cives, libertinique distribuerentur in tribus, & ut Marius adversus Mithridatem Ponti regem dux crearetur: & adversantibus Coss. Q. Pompeio, & L. Syllæ vim intulisset, occisoque Pompeii consulis filio, genero Syllæ: L. Sylla consul cum exercitu in urbem venit, & adversus factionem Sulpicii & Marii in ipsa urbe pugnavit: eamque expulit, ex qua duodecim à senatu hostes, inter quos C. Marius pater, & filius judicati sunt. P. Sulpicius cum in quadam villa lateret: indicio servi sui retractus & occisus est. servus, ut præmium promissi indicii haberet, manu missus est: & ob scelus domini proditi de saxo dejectus est. C. Marius filius in Africam trajecit. C. Marius pater, cum in paludibus Minturnensium lateret, extractus est ab oppidanis, & cum ad occidendum eum missus servus natione Gallus majestate tanti viri perterritus recessisset: impositus publice in navim delatus est in Africam. L. Sylla civitatis statum ordinavit: exinde colonias deduxit. Q. Pompejus Cos. ad capiendum à Cn. Pompeio proconsule exercitum profectus, consilio ejus occisus est. Mithridates Ponti rex Bithynia & Cappadocia occupatis, & pulso Aquilio legato, Phrygiam provinciam populi Romani cum ingenti exercitu intravit.

LIBRI LXXVIII.

MIthridates Asiam occupavit. Qu. Oppium proconsulem, item Aquilium legatum in vincula conjecit: jussuque ejus quicquid civium Romanorum in Asia fuit, uno die trucidatum est. urbem Rhodum, quæ sola in fide manserat, oppugnavit: & aliquot præliis navalibus victus recessit. Archelaus præfectus regis in Græciam cum exercitu venit, Athenas occupavit. Præterea trepidationem urbium insularumque, aliis ad Mithridatem, aliis ad populum Romanum civitates suas trahentibus continet.

LIBRI LXXIX.

L. Cornelius Cinna cum perniciosas leges per vim ferret: pulsus urbe à Cn. Octavio collega cum Sextio tribuno plebis: imperioque ei abrogato, corruptum Ap. Claudii exercitum in potestatem suam redegit, & bellum urbi intulit, accersito C. Mario cum aliis exulibus ex Africa. in quo bello duo fratres, alter ex Pompeii exercitu, alter ex Cinnæ ignorantes concurrerunt: & cum victor mortuum spoliaret, agnito fratre, ingenti lamentatione edita, rogo ei extructo ipse supra rogum se transfodit, & eodem igni consumptus est. Et cum opprimi inter initia potuisset, Cn. Pompeii fraude, qui utramque partem fovendo, vires Cinnæ dedit, nec nisi profligatis optimatium rebus auxilium tulit, & consulis segnitie, confirmati Cinna & Marius quatuor exercitibus, quorum duo Q. Sertorio, & Carboni dati sunt, urbem circumsederunt. Ostiam coloniam Marius expugnavit, & crudeliter diripuit.

LIBER LXXX.

ITalicis populis à senatu civitas data est. Samnites, qui soli arma recipiebant, Cinnæ & Mario se conjunxerunt: ab iis Plancius cum

exercitu cæsus est. Cinna & Marius cum Carbone & Sertorio Ianiculum occupaverunt, & fugati ab Octavio consule recesserunt. Marius Antium quidem, & Ariciam, & Lavinium colonias devastavit. Cum nulla omnino spes esset optimatibus resistendi propter segnitiem & perfidiam & ducum, & militum, qui corrupti aut pugnare nolebant, aut ad diversas partes transibant: Cinna & Marius in urbem recepti sunt, qui velut captam eam cædibus & rapinis vastarunt, Cn. Octavio consule occiso, & omnibus adversæ partis nobilibus trucidatis, inter quos M. Antonio eloquentissimo viro, & C. Cæsare, quorum capita in rostris posita sunt. Crassus filius ab equitibus Fimbriæ interemptus. pater Crassus ne quid indignum virtute sua pateretur gladio se transfixit. Et citra ulla comitia consules in sequentem annum seipsos renunciaverunt, eodem die, quo magistratum inierant. Marius Sex. Licinium senatorem de saxo dejici jussit, editisq; multis sceleribus, Idibus Ianuariis decessit: vir, cujus si examinentur cum virtutibus vitia, haud facile sit dictu, utrū bello melior, an pace perniciosior fuerit: adeo quam rempublicam armatus servavit, eam primo togatus omni genere fraudis, postremo armis hostiliter evertit.

LIBRI LXXXI.

LVcius Sylla Athenas, quas Archelaus præfectus Mithridatis occuparat, circumsedit, & cum maximo labore expugnavit, urbi libertatem, & civibus quæ habuerant, reddidit. Magnesia quæ sola in Asia civitas in fide manserat, summa virtute adversus Mithridatem defensa est. Præterea à Thracibus in Macedonia gesta continet.

LIBRI LXXXII.

SYlla copias regis, quæ Macedonia occupata in Thessaliam venerant, prælio vicit, cæsis hostium centum millibus, castris quoque expugnatis. renovato deinde bello, iterum exercitum ejus fudit ac delevit. Archelaus cum classe regia Syllæ se tradidit. L. Valerius Flaccus Cos. collega Cinnæ missus, ut Syllæ succederet, propter avaritiam invisus exercitui suo à C. Fimbria legato ipsius, ultimæ audaciæ homine occisus est: & imperium ad Fimbriam translatum. Præterea expugnatæ in Asia urbes à Mithridate, & crudeliter direpta provincia, incursionesque Thracum in Macedoniam referuntur.

LIBRI LXXXIII.

CAjus Fimbria in Asia fusis aliquot copiis Mithridatis, urbem Pergamum cepit, obsessumque regem non abfuit multum quin caperet: urbem Ilion, quæ se potestati Syllæ reservabat, expugnavit ac delevit, & magnam partem Asiæ recepit. Sylla multis præliis Thracas cecidit. Cum L. Cinna, & Cn. Papyrius Carbo à se ipsis consules per biennium creati, bellum contra Syllam pararent: effectum quidem est per L. Valerium Flaccum principem senatus, qui orationem in senatu habuit: & per eos, qui concordiæ studebant: ut legati ad Syllam de pace mitterentur. Cinna ab exercitu suo, quem invitum cogebat naves conscendere, & adversus Syllam proficisci, interemptus est. consulatum Carbo solus ipse gessit. Sylla cum in Asiam trajecisset, pacem cum Mithridate fecit: ita ut his cederet provinciis, Asia, Bithynia, Cappadocia. Fimbria desertus ab exercitu, qui ad Syllam transierat: ipse se percussit, impetravitque à servo, præbens cervicem, ut se omnino interficeret.

LIBRI

LIBRI LXXXIV.

SYlla legatis, qui à senatu missi erant, futurum se in potestate senatus respondit, si cives qui à Cinna pulsi ad se confugerant, restituerentur. quæ conditio cum justa senatui videretur, per Carbonem factionemque ejus, cui bellum videbatur utilius, ne conveniret, effectum est. Idem Carbo, cum ab omnibus oppidis Italiæ obsides exigere vellet, ut fidem illorum contra Syllam obligaret, consensu senatus prohibitus est. Novis civibus S.C. suffragiū datum est. Q. Metellus Pius, qui partes optimatium secutus erat, cum in Africa bellum moliretur, à C. Fabio prętore pulsus est, senatusq; consultum per factionem Carbonis, & Marianarum partium factum est, ut omnes ubique exercitus dimitterentur. Libertini in quinque & triginta tribus distributi sunt. Pręterea belli apparatum contra Syllam, quod plurimum excitabatur, continet.

LIBRI LXXXV.

SYlla in Italiam cum exercitu trajecit: missisque legatis, qui de pace agerent, & à consule Cn. Carbone, & C. Norbano violatis, eundem Norbanum prælio vicit. Et cum L. Scipionis alterius consulis, cum quo per omnia id egerat, ut pacem jungeret, nec potuerat: castra oppugnaturus esset, universus exercitus consulis solicitatus per emissos à Sylla milites, signa ad Syllam transtulit: Scipio, cum interimi posset, dimissus est. Cn. Pompejus, Cn. F. ejus, qui Asculum ceperat, conscripto quidem voluntariorum exercitu, cum tribus legionibus ad Syllam venerat, ad quem se nobilitas omnis conferebat, ita ut deserta urbe ad castra veniretur. Præterea expeditiones per universam Italiam utriusque partis ducum referuntur.

LIBRI LXXXVI.

CVm C. Marius, C. Marii filius Cos. ante annos viginti per vim creatus esset, C. Fabius in Africa propter crudelitatem & avaritiam in prætorio suo vivus exustus est. L. Philippus legatus Syllæ Sardiniam, Qu. Antonio prætore pulso, & occiso occupavit. Sylla cum Italicis populis, ne timeretur ab iis velut erepturus civitatem, & suffragii jus nuper datum, fœdus percussit, idemque ex fiducia jam certæ victoriæ litigatores, à quibus adhibebantur vadimonia, Romam deferre jussit. Cum à parte diversa urbs adhuc teneretur: L. Damasippus prætor ex voluntate C. Marii consulis, cum senatum contraxisset, omnem quæ in urbe erat, nobilitatem trucidavit. ex cujus quidem numero Qu. Mucius Scævola pontifex maximus fugiens in vestibulo ædis Vestæ occisus est. Præterea bellum à L. Muræna adversus Mithridatem in Asia renovatum continet.

LIBRI LXXXVII.

SYlla C. Marium, exercitu ejus fuso deletoque ad Sacri portum, in oppido Præneste obsedit, urbem Romam ex inimicorum manibus recepit, Marium erumpere tentantem repulit. Præterea res à legatis ejus eadem ubique fortuna partium gestas continet.

LIBRI LXXXVIII.

SYlla Carbonē, exercitu ejus ad Clusium, ad Faventiam Fidentiamque cæso, Italia expulit; cum Samnitibus, qui soli Italicorum popu-

comprehensus, & ne quid vivus pateretur repugnans, interemptus est, & ita periit.

LIBRI CVII.

CÆsar Treviris in Gallia victis, iterum in Germaniam transit, nulloque ibi invento hoste, reversus in Galliam Eburones, & alias civitates, quæ conspiraverant, vicit, & regem Ambiorigem in fuga persecutus. P. Clodii à T. Annio Milone, candidato consulatus, in Appia via ad Bovillas occisi corpus plebs in curia cremavit. Cum seditiones inter candidatos consulatus Hypseum, Scipionem, & Milonem essent, qui armis ac vi contendebant, ad comprimendas eas Cneus Pompeius legatus a senatu consul tertium factus est absens, & solus, quod nemini unquam contigit. Quæstione decreta de morte P. Clodii, Milo judicio damnatus in exilium actus est. Lex lata est, ut ratio absentis Cæsaris in petitione consulatus haberetur, invito & contradicente Marco Catone. Præterea res gestas à C. Cæsare adversum Gallos qui prope universi Vercingentorige Arverno duce, defecerunt, & laboriosas obsidiones urbium continet, inter quas Avarici Biturigum, Gergoviæ Arvernorum.

LIBRI CVIII.

CAius Cæsar Gallos ad Alexiam vicit, omnesque Galliæ civitates quæ in armis fuerant, in deditionem accepit. C. Cassius quæstor Marci Crassi Parthos, qui Syriam transcenderant, cecidit. In petitione consulatus M. Cato repulsam tulit, creatis Coss. Servio Sulpicio, & M. Marcello. C. Cæsar Bellovacos cum aliis Gallorum populis domuit. Præterea contentiones inter Coss. de successore C. Cæsari mittendo, agente in senatu M. Marcello consule, ut Cæsar ad petitionē consulatus veniret, cū is, lege lata in id tempus consulatus, provincias obtinere deberet, resq; à M. Bibulo gestas in Syria continet.

LIBRI CIX.

CAusæ civilium armorum & initia referuntur, contentionesque de successore C. Cæsari mittendo cum se dimissurum exercitum negaret, nisi à Pompeio dimitteretur, & C. Curionis tribuni plebis primum adversus Cæsarem, deinde pro Cæsare actiones continet. Cum S. C. factum esset, ut successor Cæsari mitteretur. M. Antonio & Q. Cassio tribunis plebis, quoniam intercessionibus id S.C. impediebant, urbe pulsis, mandatū à senatu consulibus, & Cn. Pompeio, ut viderent ne quid resp. detrimenti caperet. C. Cæsar bello inimicos persecutus cum exercitu in Italiam venit: Corfinium cum C. Domitio, & L. Lentulo cepit, eosque dimisit. Cn. Pompeium universosque ejus partium Italia expulit.

LIBRI CX.

CAius Cæsar Massiliam, quæ portas ipsi clauserat, obsedit. & relictis in obsidione C. Trebonio, & D. Bruto profectus in Hispaniā, L. Afranium & M. Petreium legatos C. Pompeii, cum septem legionibus ad Ilerdam in deditionem accepit, omnesq; incolumes dimisit: Varrone quoque legato Pompeii cum exercitu in potestatem suam redacto. Gaditanis civitatē dedit. Massilienses duobus navalibus præliis victi, post longā obsidionem in potestatē Cæsaris se permiserunt. C. Antonius legatus Cæsaris male contra Pompeianos pugnavit, & in Illyrico

LIBRI XCI.

CN. Pompejus quum adhuc quæstor esset, cum imperio consulari adversus Sertorium missus est. Sertorius aliquot urbes expugnavit, plurimasque civitates in potestatem suam redegit. Ap. Claudius proconsul Thracas pluribus præliis vicit. Q. Metellus proconsul. L. Hirtulejum, quæstorem Sertorii, omni cum exercitu cecidit.

LIBRI XCII.

CN. Pompejus dubio eventu cum Sertorio pugnavit, ita ut singula ex utraque parte cornua vicerint. Q. Metellus Sertorium, & Perpernam cum duobus exercitibus prælio fudit: cujus victoriæ partem cupiens auferre Pompejus, parum prospere pugnavit. obsessus deinde Calagurii Sertorius assiduis eruptionibus non leviora damna obsidentibus intulit. Præterea à Curione proconsule in Thracia res gestas adversus Dardanos, & Q. Sertorii multa crudelia in suos facta continet, qui plurimos ex amicis & secum proscriptis, crimine proditionis insimulatos, interemit.

LIBRI XCIII.

P. Servilius proconsul in Cilicia Isauros domuit, & aliquot urbes piratarum expugnavit. Nicomedes Bythiniæ rex moriens populum Romanum fecit hæredem, regnumque ejus in provinciæ formam redactum est. Mithridates, fœdere cum Sertorio icto bellum populo Romano intulit. Apparatus deinde regiarum copiarum pedestrium navaliumque, & occupata Bithynia, M. Aurelius Cotta consul ad Chalcedonem prælio à rege victus est, rexque à Pompejo & Metello, & ut contra Sertorium egerunt, qui omnibus belli militiæque artibus par fuit, quos etiam ab obsidione Calagurii oppidi depulsos, coegit diversas regiones petere, Metellum ulteriorem Hispaniam, Pompejum Galliam.

LIBRI XCIV.

L. Lucullus consul adversus Mithridatem equestribus præliis feliciter pugnavit: & expeditiones aliquot prosperas fecit, poscentesque pugnam milites à seditione inhibuit. Dejotarus Gallogræciæ tetrarches, præfectos Mithridatis bellum in Phrygia moventes cecidit. Præterea res à Pompejo in Hispania contra Sertorium prospere gestas continet.

LIBRI XCV.

C. Curio proconsul Dardanos in Thracia domuit. Quatuor & septuaginta gladiatores Capuæ ex ludo Lentuli profugerunt: & congregata servorum ergastulorumq; multitudine, Crixo & Spartaco ducibus bello excitato, Claudium Pulchrum legatum, & P. Vatinium prætorem prælio vicerunt. L. Lucullus proconsul ad Cyzicum urbem exercitum Mithridatis fame ferroque delevit, pulsumque à Bithynia regem variis belli ac naufragiorum casibus fractum, coegit in Pontum profugere.

LIBRI CXIV.

BEllum in Syria Cæcilius Bassus eques Romanus Pompeianarum partium excitavit, & relicto à legione Sexto Cæsare quæ ad Bassum transierat, occisoque eo, Cæsar Scipionem prætorem, Afranium, Iubamque vicit ad Tapsum, castris eorum expugnatis. Cato audita re cum se percussisset Vticæ, & interveniente filio curaretur, inter ipsam curationem rescisso vulnere expiravit, anno ætatis quadragesimonono. Petreius Iubam, seque interemit. P. Scipio in nave circumventus honestæ morti vocem quoque adjecit: quærentibus enim hostibus imperatorem, dixit: Imperator bene se habet, Faustus & Afranius occisi, Catonis filio venia data. Brutus legatus Cæsaris in Galliam Bellovacos rebellantes vicit.

LIBRI CXV.

CÆsar quatuor triumphos duxit, ex Gallia, ex Ægypto, ex Ponto, & Africa: epulum, & omnis generis spectacula edidit. M. Marcello consulari, senatu rogante, concessit reditum, qui Marcellus beneficio ejus frui minime potuit, à P. Magio Chilone cliente suo Athenis occisus. Et censum egit quo censa sunt civium capita centum quinquaginta milla. Profectus in Hispaniam contra Sext. Pompeium, utrimque multis expeditionibus factis, & aliquot urbibus expugnatis, summam victoriam cum maximo discrimine ad Mundam urbem consecutus est, Pompeius Sex. effugit.

LIBRI CXVI.

CAius Cæsar ex Hispania quintum triumphum egit, & cum multi, quam maximiq; honores ei à senatu decreti essent, inter quos, ut pater patriæ appellaretur, & sacrosanctus, ac dictator in perpetuum esset, invidiæ causam adversus eum præstitere, quod senatui deferenti hos honores, cum ante ædem Veneris Genitricis sederet, minime assurrexit, & quod M. Antonio consule collega suo inter Lupercos currente, diadema capiti suo impositum in sella reposuit, & quod Epidio Marullo, & Cæsetio Flavo tribunis plebis invidiam ei tanquam regnum affectanti moventibus, potestas abrogata est. Ex iis causis conspiratione in eum facta, cujus capita fuerunt, M. Brutus, & C. Trebonius, & C. Cassius, & ex Cæsaris partibus D. Brutus, in curia Pompeii occisus est viginti tribus vulneribus, occupatumque ab interfectoribus ejus Capitolium. Oblivione deinde cædes ejus à senatu decreta, obsidibus Antonii, & Lepidi liberis acceptis, conjurati à Capitolio descenderunt. Testamento Cæsaris hæres ex parte dimidia institutus C. Octavius ex sorore nepos, & in nomen adoptatus est. Cæsaris corpus cum in campum Martium ferretur à plebe ante rostra crematum est. Dictaturæ honos in perpetuum sublatus est. Chamaces humillimæ sortis homo qui se C. Marii filium ferebat, cum apud credulam plebem seditiones moveret, interfectus est.

LIBRI CXVII.

C. Octavius Romam ex Epiro venit: eo enim illum Cæsar præmiserat, bellum in Macedonia gesturus, omnibusque prosperis exceptus, etiam nomen Cæsaris sumpsit: in confusione rerum, ac tumultu Lepidum pontificem maximum interemit. Sed M. Antonius Cos. cum impotenter dominaretur, legemque de provinciarum permutatione

rostris positum est. Præterea res à M. Bruto in Græcia gestas continet.

LIBRI CXXI.

CASSIUS, cui mandatum à senatu erat ut Dolabellam inimicum judicatum bello persequeretur: auctoritate Reip. adjutus Syriam cum tribus exercitibus, qui in eadem provincia erant, in potestatem suam redegit: Dolabellam in urbe Laodicea obsessum mori coegit. M. quoque Bruti jussu C. Antonius captus, occisus est.

LIBRI CXXII.

MArcus Brutus adversus Thracas parum prospere rem gessit, omnibusque transmarinis provinciis, exercitibusque in potestatem ejus, & C. Cassii redactis, coierunt Smyrnæ uterque ad ordinanda futuri belli consilia. M. Messalæ Publicolam fratrem junctum communi consilio condemnaverunt.

LIBRI CXXIII.

SExt. Pompeius, Magni filius, lectis ex Epiro proscriptis ac fugitivis, cum exercitu diu sine ulla loci cujusquam possessione prædatus in mari, Messanam oppidum, in Sicilia primum, deinde totam provinciam occupavit: occisoque à Pompeio A. Bithynico prætore, Salvidienum legatum Cæsaris navali prælio vicit. Cæsar & Antonius cum exercitibus in Græciam trajecerunt, bellum contra Brutum & Cassium gesturi. Q. Cornificius in Africa T. Sextium Cassianarum partium ducem prælio vicit.

LIBRI CXXIV.

CAius Cæsar & Antonius apud Philippos vario eventu contra Brutum & Cassium pugnaverunt, ita ut utriusque dextra cornua vicerint, & castra quoque utrinque ab iis, qui vicerant expugnarentur. Sed inæqualem fortunam partium mors quidem Cassii fecit, qui cum in eo cornu fuisset, quod pulsum erat, totum exercitum fusum ratus, mortem sibi conscivit. Altero deinde prælio victus M. Brutus, & ipse vitam finivit, exorato Stratone fugæ comite, ut sibi gladium adjiceret, annorum erat circiter ætatis XL. inter quos Quintus Hortensius occisus est.

LIBRI CXXV.

CAius Cæsar, relicto Antonio (transmarinæ provinciæ ex parte imperium ei cessit) reversus in Italiam veteranis agros divisit. seditiones exercitus sui, quas corrupti à Fulvia M. Antonii uxore milites contra imperatorem suum concitaverant, cum grandi periculo inhibuit. L. Antonius Cos. M. Antonii frater, eadem Fulvia consulente, bellum Cæsari intulit: receptis in partes suas populis, quorum agri veteranis assignati erant, & M. Lepido, qui custodiæ urbis cum exercitu præerat, fuso, hostiliter in urbem irrupit.

LIBRI CXXVI.

CAius Cæsar, cum esset annorum XXIII. obsessum in oppido Perusia L. Antonium, conatumque aliquoties erumpere, & repulsum

LIBRI CXXXI.

SEXT. Pompeius, cum in fidem M. Antonii veniret, bellum adversus eum in Asia moliens, à legatis ejus oppressus est. Cæsar seditionem veteranorum cum magna pernicie motam inhibuit: Iapidas, Dalmatas, & Pannonios subegit. Antonius Artavasdem Armeniæ regem fide data perductum in vincula conjici jussit, regnumque Armeniæ filio suo ex Cleopatra nato dedit, quam uxoris loco jam pridem captus amore ejus habere cœperat.

LIBRI CXXXII.

C. Cæsar in Illyrico Dalmatas domuit. Cum M. Antonius ob amorem Cleopatræ, ex qua duos filios habebat, Philadelphum, & Alexandrum, neque in urbem venire vellet, neque finito ejus tempore triumviratus imperium deponere, bellumque moliretur, quod urbi Italiæque inferret, ingentibus tam navalibus quam terrestribus copiis ob hoc contractis, remissoque Octaviæ sorori Cæsaris repudio, Cæsar in Epirum cum exercitu trajecit. Pugnæ deinde navales & prælia equestria secunda Cæsaris referuntur.

LIBRI CXXXIII.

M. Antonius ad Actium classe victus Alexandriam profugit, obsessusque à Cæsare in ultima rerum desperatione, præcipuè occisæ Cleopatræ falso rumore impulsus, seipse interemit. Cæsaris Alexandria in potestatem redacta. Cleopatra ne in arbitrium victoris veniret, voluntaria morte occubuit. In urbem reversus, tres triumphos egit, unum ex Illyrico, alterum ex Actiaca victoria, tertium ex Cleopatra, imposito fine civilibus bellis altero & trigesimo anno. M. Lepidus, qui Lepidi triumviri fuerat filius, conjuratione contra Cæsarem facta, bellum moliens oppressus & occisus est.

LIBRI CXXXIV.

C. Cæsar rebus compositis, & omnibus provinciis in certam formam redactis, Augustus quoque cognominatus est: & mensis Sextilis in honorem ejus appellatus est. Cum ille conventum Narbonæ egit, census à tribus Galliis, quas Cæsar pater vicerat, actus. Bellum contra Bastarnas, & Mœsos, & alias gentes à M. Crasso gestum refertur.

LIBRI CXXXV.

BEllum à M. Crasso adversus Thracas, & à Cæsare adversus Hispanos gestum refertur, & Salassi, gentes Alpinæ perdomiti.

LIBRI CXXXVI.

RHetia à Tiberio Nerone, & Druso Cæsaris privigno domita: Agrippa Cæsaris gener mortuus, & à Druso census actus est.

LIBRI CXXXVII.

CIvitates Germanicæ cis Rhenum, & trans Rhenum positæ oppugnantur à Druso, & tumultus, qui ob censum exortus in Gallia erat,

erat, compositus. Ara Cæsari ad confluentem Araris & Rhodani dedicata, sacerdoteque creato C. Iulio Vercondari dubio Heduo.

LIBRI CXXXVIII.

THraces domiti à Scipione: item Cherusci, Tenchateri, Chauci, aliæque Germanorum trans Rhenum gentes subactæ à Druso referuntur. Octavia soror Augusti defuncta, ante amisso filio Marcello, cujus monimenta sunt theatrum & porticus, ejus nomini dicata.

LIBRI CXXXIX.

BEllum contra transrhenanas gentes à Druso gestum refertur: in quo inter primores pugnaverunt, Senectius & Anectius, tribuni civitatis Nerviorum. Dalmatas & Pannonios Nero frater Drusi subegit. Pax cum Parthis facta est, signis à rege eorum quæ sub Crasso, & postea sub Antonio capta erant, redditis.

LIBRI CXL.

BEllum adversus Germanorum trans Rhenum civitates gestum à Druso refertur, ipse ex fractura equo super crus ejus collapso, XXX. die quam id acciderat, mortuus est: corpus à Nerone fratre, qui nuncio valetudinis evocatus raptim occurrerat, Romam revectum, & in C. Iulii tumulo conditum. Laudatus à Cæsare Augusto vitrico, & supremis illius funeribus plures honores additi.

FINIS.